TÜRK ANSİKLOPEDİSİ

CİLT XI

ANKARA 1963 — MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

ON BİRİNCİ CİLDİN YAZILARINI HAZIRLIYANLAR

Prof. Dr. Yavuz ABADAN, Prof. Dr. Rasin ADASAL, Prof. Dr. Mehmet AKÇAY, Abdullah AKER, Ömer Asım AKSOY, Cemal ALPMAN, Kerem Z. ALTAY, Ahmet Muhtar ATAMAN, Fazıl A. AYKAÇ, Kemal AYTAÇ, Fehmi BALDAŞ, Prof. Dr. Cihad BORÇBAKAN, Adnan ÇAKMAKÇIOĞLU, Mehmet Ali DAĞPINAR, Halil DİKMEN, A. DİLÂÇAR, Hikmet DİZDAROĞLU, Refik EPİKMAN, Prof. Dr. Enis ERDİK, Prof. Dr. Hasan EREN, Em. Gnl. Celâl ERİKAN, Kemal ERTUNÇ, Dr. İsmet ERYETİŞİR, Prof. Dr. Adnan ERZİ, Doç. Dr. Semavi EYİCE, Nail GİDEL, Beşir GÖĞÜŞ, Doç. Dr. Feyyaz GÖLCÜKLÜ, Doç. Abdülbaki GÖLPINARLI, Reşat GÖNDEM, Kemal GÜNGÖR, Prof. Nusret HIZIR, Uluğ İĞDEMİR, Doç. Dr. Kâmil İLİSULU, Abdülkadir İNAN, Ziya İSHAN, Prof. Dr. Reşat İZBIRAK, Kadircan KAFLI, Ruşen KAM, Doç. Dr. Akif KANSU, Doç. Dr. Kâmil KARAMANOĞLU, Doç. Dr. Sevinç KAROL, Doç. Dr. Abdullah KIZILIRMAK, Nuri Refet KORUR, Prof. Dr. Kılıç KÖKTEN, Cemal KÖPRÜLÜ, Cevdet KUDRET, Yük. Müh. Muhiddin KULİN, Yük. Zir. Müh. Kemal KURDOĞLU, Yük. Müh. Rasim KURŞUNCU, Faruk KURTULUŞ, Dr. İbrahim KUTLUK, Agâh Sırrı LEVEND, Fazıl NALBANTOĞLU, Afif OBAY, Prof. Dr. İbrahim Veli ODAR, Abdurrahim OTORAN, Prof. Yaşar ÖNEN, Dr. Vedad ÖRS, Adnan ÖTÜKEN, Sami N. ÖZERDİM, Cahit ÖZTELLİ, İsmet PARMAKSIZOĞLU, Prof. Dr. Saim SARAÇOĞLU, Ahmet SEVİNÇ, Prof. Dr. Faruk SUMER, Orhan ŞAMHAL, Rüştü ŞARDAĞ, Sait Tahsin TEKELİ, Esat TEKELİ, Hidayet TELLİ, Dr. Fethi TEVETOĞLU, Prof. Dr. Osman TOSUN, Doç. Dr. Türkân TUNGA, Doç. Dr. Şerafettin TURAN, Prof. Dr. Cengiz ULUÇAY, Faik Reşit UNAT, Doç. Dr. Ahmet UYSAL, Ord. Prof. Dr. Süheyl ÜNVER, Hüseyin YURDAKUL, Prof. Dr. Berki YURTSEVER, Fethi YÜCEL, Mesut YÜKSEKIŞIK, Prof. Yusuf Ziya YÜRÜKAN.

Rifat Ulrut
m. 51

C

CİLBEND, Farsça bileşik isim olan ve «cilt bağı» anlamına gelen *cild-bend* sözünün halk ağzında değişmiş şekli. Meşinden yapılır, kitap gibi iki kapaklıdır. Her iki yanın iç taraflarında gözler de bulunabilir. İç ve hele dış kapakta, ortada ve yanlarda «şemse» denilen hendesî kabartmalar, kenarlarda sular vardır. Şemsenin, ince ve yapıştırma ceviz tahtasından, hattâ sedeften olanları da bulunur. C. in içine kâğıtlar konurdu. C. in tarihi çok eskidir. Yaprak halindeki metinlerin konulması için ilk önceleri madenden ve ince tahtalardan yapılan C. ler daha sonraları deriden de yapılmıştır. C. e de uygulanan bezeme sanatları zevka ve modaya göre cilt sanatına paralel olarak değişiklikler göstermiştir. XVII. yüzyıldan başlıyarak C. lerin lâkeleri de yapılmıştır.

CİLDEKİ, Ali b. Aydemir b. Ali (ölm. aş. yu. 1342), ulûm-ı hafiyye (gizli bilimler) ye ve özellikle elkimyaya dair eserler yazmış bir Türk bilgini. C. nin hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. C. nin önemli eserlerinden birini Şamda, ötekini de Kahirede yazdığı bilinmektedir. Başlıca eserleri: *el-Misbâh fi esrari ilmi'l-miftâh* ve *Netâicü Fikar fi ahvali'l-hacer*dir.

CILIATA: bk. KİRPİKLİLER.

CILICIA: bk. KİLİKİA.

CILICIAE PYLAE: bk. GÜLEK BOĞAZI.

CILLI (Coğ.): bk. CELJE.

CILLI [*tsilli*] **KONTLARI,** Avusturyanın en kudretli ailelerinden biri. (1918 de Yugoslavyaya geçen Cilli şehrinin şimdiki adı Celje [b. bk.] dir.), 1129 yılında beliren bu aile Alman hükümdarları ve hanedanlariyle akrabalıklar kurmuş, 1456 da II. Ulrich'in ölümü ile sona ermiştir.

CİLLİK, Suriyede bir yer. Arap coğrafyacılarının, Guta ve Şam olarak gösterdikleri C. in yerini, Batı coğrafyacıları gösterememektedir. C., Gassanda yaşıyan Cefnî emîrlerinin oturduğu yer olup, Cabiadan sonra en önemli bir yerdi. Eski şiirler C. in yerini Cavlanın güneyinde göstermektedir. C., Basraya yakın bir yerde ve Hermonun güneydoğusunda bulunuyordu. Bu duruma göre C. in Şam dolayında olmadığı anlaşılmaktadır. C. in, bahçeleri, zeytinlikleri ve suları bol olup birçok kiliseleri vardı. C. dolayında Şamdan Mısıra giden bir yol geçiyordu. 634 yılında ilk Müslüman yayılması başlayınca Bizanslılar C. te bir ordugâh kurmuşlardır. Arap orduları önce Şam yolunu kesmiş, sonra Bizans kuvvetlerini Yermuk vâdisine sürmüşlerdir. Daha sonra tekrar hücuma geçen Arap kuvvetleri Yermuk savaşını kazanmıştır. Emevî halifelerinden I. Yezid, C. i kendi toprakları arasına katmıştır. Emeviye Devleti yıkıldıktan sonra, Emevîler C. adını İspanyada Saragosa dolayında suları ve bahçeleri ile ün almış bir yere vermişlerdir. Bundan sonra Suriyedeki C. in adı unutulmuştur.

CİLO DAĞI, Van Gölünün güneydoğusunda yüksek ve buzullarla örtülü sarp bir dağ. En yüksek yeri olan Reşko (bazı kaynaklarda Gelyaşin) doruğu 4 170 m dir. Bu doruk, Büyük Ağrı (5 165 m) ve Süphan (4 434 m) Volkan dağlarından sonra Türkiyenin en yüksek yeri, Toros Sıradağlarının en yüksek noktasıdır. C. D. Hakkâri yüksek dağlık bölgesinin (burada 3 000 m den yüksek birçok doruklar vardır) çatısıdır.

C. D. batıda Amanos dağları (b. bk.) ndan başlıyan, Malatya, Ergani, ve Bitlis dağları boyunca uzanıp, Hakkâri dağlarına yönelen Toros sıradağlarının dış yayının bir bölümü ve doğudaki ucudur. Dağın, Büyük Zap ve daha doğuda Avarobaşin ırmakları arasındaki uzunluğu 40 km den çok, genişliği 15 km dir. Çok sayıda sivri, sarp, dişli dorukları bulunan ve yazın da kalın kar ve buz örtüleriyle kaplı olan 3 500 - 4 000 m lik bir dağdır. Sivri dorukları, yüzlerce metre yüksekliğindeki dimdik yamaçları, sürekli karları, kilometrelerce uzunluktaki buzulları, buzul gölleri ile C. D. Alp dağlarının birçok özelliklerini kendinde toplamıştır.

C. D. nın 3 000 m den yüksek olan yerlerinde 10 kadar buzul vardır ki, bunlardan bazıları birkaç km uzunluğunda, 300 - 800 m genişliğindedir. Buzların kalınlığı 20 m yi geçer, hattâ bazı yerlerinde 80 - 100 m ye yaklaşır. Kat kat olan bu kalın buz örtüsünün rengi çok yerinde açık

CİLO DAĞI: Reşko veya Gelyaşin doruğu (4 170 m) ve buzulu

mavi ile yeşilimtrak mavi arasında değişir. Buzullar boyunca uzunlama ve enlileme birçok yarıklar, çatlaklar meydana gelmiştir ki, bunlardan bazılarının derinliği 10 - 20 m yi bulur. Buzul Devrinde C. D. nda buzullar daha geniş yer kaplıyordu. O devirde herbiri 8 - 10 km uzunluğunda olan buzullar vardı ve sürekli kar sınırı bugünkünden 800 m daha aşağıda idi.

C. D. nın iklimi sert ve bol yağışlıdır. Yağış en çok kar halinde olur. Daha Ekim ayında başlıyan kar, Hazirana kadar sürer.

C. D. nın birçok yerleri çıplaktır. Yalnız dağın güney ve kuzey yamaçlarının bazı yerlerinde seyrek ve küçük boylu orman kalıntıları ile, derin vâdilerde daha sık bir bitki örtüsü vardır. En çok meşeye raslanır. Vâdi tabanlarında yabanileşmiş asmalar, iri boylu ceviz ağaçları da çoktur. Türlü yabani meyva ağaçları, ardıç, alıç, yer yer çamlıklar da görülür. C. D. nda çok sayıda yaban hayvanları da vardır. Bunlar arasında bozayı, dağkeçisi, kurt, yırtıcı kuşlar en çok raslananlarıdır.

C. D. nda nüfus ve yerleşme son derece seyrektir. Dağın yalnız çevresindeki çukur yerlerde ve vâdiler boyunda küçük köyler vardır. Buralarda da km^2 ye ancak birkaç kişi düşer. Birçok yerleri sarp olan C. D. nda ekilip dikilmeye elverişli toprak çok az olduğundan, burada köyler büyüyememiş, herbiri 50 - 100 nüfuslu, hattâ daha küçük yerleşme alanları halinde kalmıştır. İçlerinden pek az köyün nüfusu 400 - 500 ü bulur. Dağın 1 800 m den daha yüksek kısımlarında ise geçici yerleme yerleri vardır ki, burada bunlara «zoma» adı verilir.

CİLT (Anat.): bk. DERİ.

CİLT (Teknik), kitaba geçirilen, deri, bez veya kâğıtla kaplanmış kab. Kitaplar korunmak, kolay kullanılmak için C. lenir. Zamanla kitap ciltleme işi, süsleme sanatlarından biri haline gelmiştir.

Bir kitabın ciltlenmesinde sırasiyle şu işler yapılır:

1. *Kitabın formaları ayrılır*: İlk iş olarak kitabın kabı dikkatle yırtılarak formalar ayrılır. Yırtık yerler ince bez veya kağıtla onarılır. Bundan sonra, dikişin iyi olması için formalar iki baskı tahtası arasında baskıya konulur.

2. *Yan kâğıtları hazırlanır*: Kitabın birinci ve sonuncu sayfaları ile C. arasına konulmak üzere yan kâğıtları hazırlanır. Bunlar ikişer sayfadan ibarettir. Kağıtlar, ortasından 0,5 cm lik yerine kola sürülerek birinci ve sonuncu formalara tutturulur ve kağıt üzerine, 0,5 cm lik kısmı dışta kalmak üzere ince bir bez (salaşpur veya mermerşahi) yapıştırılır. Kuruduktan sonra dışta kalan 0,5 cm lik kısım, formanın altına kıvrılır.

3. *Kitabın sırtında dikiş yerleri açılır*: Kitabın büyüklüğüne göre, ip yerleri ayrılır. Kitap küçük de olsa C. in sağlam olması için en az üç ip konulmalıdır. C. te ip kullanılacaksa yalnız ip yerleri, testereyle ip kalınlığı kadar kesilir. Fakat birinci ve sonuncu forma kesilmez.

4. *Kitap dikilir*: Yorgan iğnesi dikişte rahatça kullanılır. Dikişe en son formadan başlanır. Dikiş şekilleri, ip veya ekstrafor ile diktiğimize göre değiştiği gibi, kitabın kabına veya sırtına vereceğimiz şekle göre de değişir.

5. *Kitabın sırtı tutkallanır*: Önce ekstraforlar yahut ipler, uclarından 3 cm uzunlukta kesilir. İpler tarazlanır ve üstteki küçük yan - kâğıdı üzerine kola ile yapıştırılır. Çekiç ile kitabın sırtı düzeltilir. Kitap kurumaya bırakılır.

6. *Kitabın yan kenarı kesilir*: Kitabın yan kenarını kesmek için makineler vardır, bu işi rende veya bıçakla da yapabiliriz. Kesmeden önce kitap masaya konulur, birinci ve sonuncu formaların sırtına iyice ıstıka sürülerek sayfaların mümkün olduğu kadar öne çıkması sağlanır.

7. *Kitabın sırtı yuvarlaklaştırılır*: Kitabın önü masanın kenarına parelel gelecek şekilde masa üzerine konulur. Sol el ayasiyle kitabın üzerine bastırılarak tutulur; sağ el ile de çekicin yan tarafıyla kitabın sırtına vurulur.

8. *Kambura yapılır*: Kambura kitap sırtının iki kenarında hem kitabın şeklinin değişmemesi için yapılan, hem de sonradan konulacak olan kapak mukavvasının kitaba uymasına yardım eden iki çıkıntıdır.

9. *Kitabın baş ve alt kısmı kesilir*: Kambura kuruduktan sonra kitap baskıdan çıkarılır. Kamburanın ezilmemesi için her iki tarafa mukavva konulur. Bunlar kitap büyüklüğünü aşmamalıdır. Kitabın baş tarafı daima düzgün yani gönyeli olarak düzeltildiği için, baş taraf sürgüye konularak önce alt kenar kesilir. Sonra kitap altüst edilir ve baş taraf kesilir.

10. *Kitabın kenarları boyanır*: Bu eskiden yalnız altın varakla yapılırdı. Bugün boya ile de yapılmaktadır. Kitabın yalnız baş tarafı veyahut üç kenarı boyanır. Kitabın kenarları iki mukavva parçası arasına alınır ve yumuşak bir fırça ile boyanır; boyama işi püskürtülerek de yapılır.

11. *Şiraze yapılır*: Boya işi bittikten sonra kitabın baş ve alt tarafına şiraze yapıştırılır. Ucları makasla tam kambura kalınlığında kesilir, pürüzlenmemesi için bir parça kola sürülür.

12. *Kitabın kabı hazırlanır*: Kitap kapağını kesmeden evvel, kitabın sırtı hazırlanır. Bu kısım ince ve sağlam mukavvadan kesilir. Genişliği kambura kadar, boyu da şirazeleri 1 - 2 mm taşacak şekilde olmalıdır.

Türlü deri cinsleri vardır; maroken, sahtiyan, domuz, keçi ve koyun derileri C. işleri için en çok kullanılan derilerdir. Sayılanların ilk üçü en iyisi ve en dayanıklısıdır. Üstü cilâlı deriler C. işine hiç gelmez. Köşelere kaplıyacağımız C. bezi, sırtın renginde olmalıdır.

13. *Kitabın kabı süslenir*: C. lerin kabı yazıdan, resimlere kadar çeşitli şekillerde süslenebilir. Ayrıca deri C. lere birçok sanat değeri olan işler de yapılabilir. Bez C. lerin üzerine, basımevlerinde isim veya herhangi bir (kitapla ilgili) resmin klişesi basılabilir.

Tarihçe: Parşömen veya papirustan sargı şeklinde olan en eski elyazıları (volumina), çok zaman, kıymetli tahtalardan yapılmış kılıf veya kutularda saklanırdı. Fakat bildiğimiz anlamda C., ancak sonradan, kesilmiş, katlanmış ve birbirinin içine yerleştirilerek dikilmiş parşömen yaprakları üzerine yazılmış kitaplar (codices) la meydana gelir. Eski zamanlardan kalma hiçbir C. elimizde olmamakla birlikte, önceleri sadece kitabı korumaya mahsus olan C. in sonraları çok çabuk, lüks elyazmalarında kitabın önemli bir süsleme ve değerlendirme ögesi haline geldiği bilinmektedir. Ortaçağda C. ler parşömenden veya üstü deri ile kaplı tahta kapaklardan levhalıklardan yapılırdı. Bazı kere de kitaplıklar için, C. ler parşömen yerine kumaşla kaplı tahta levhacıklardan yapılırdı. Gerek parşömen, gerek kumaşla kaplı levhacıkların Fransızca bouillon adını taşıyan çivilerden gayrı hiçbir süsü yoktu. Bu çiviler köşelere ve orta yere çakılır ve raflara yatırılan kitapların C. leri temas sonunda aşınmaktan kurtarılırdı. Köşeler bazı kere de kenarlar Fransızca *Cornière* adını taşıyan madenden kılıflarla sağlamlaştırılırdı. Deri C. lerde süs olarak damga veya çizgi şeklinde süslere raslanırdı. Kitap, kordele, deri veya metalden yapıl-

XVII. yüzyıla ait bir Kur'an-ı Kerim'in cilt kapağı
(Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul)

Eski bir C. kapağı VIII. yüzyıl

Modern bir C. kapağı

mış kilitlerle (fermoir) kapalı tutulurdu. Aş. yu. 1450 den başlıyarak tabiattan alınan şekillerle yapılmış damga süslerine raslanır. Ortaçağın dinî kitap C. leri birçok hallerde değerli madenler veya yaldızlanmış bakırdan yapılmış olup değerli taşlarla kabartmalarla, kazılmış resimlelerle mine, inci ve yontulmuş fildişi levhalarla süslenirdi. Deri, kitaplar için öteden beri kullanılırdı; fakat XII. yüzyılda da bilinen süslü deri C. leri, XV. yüzyılda moda olup önceleri elyazılarına, sonradan da ilk basılara (incunabula) uygulanmıştır. Rönesans'tan sonra, ağır tahta C. lerin yerine mukavva geçer. Değerli deri C. ler, Doğu etkisiyle yaldızlı süslerle, hendesi şekillerle, arabesklerle ve başka süslerle bezenmeğe başlanmıştır. 1480 den beri İtalyada beliren bu tip C. ler Fransada da çok rağbet görmüştür; Fransa veznedarları ve kitap meraklıları Jean Grolier ve Thomas Mahieu için yapılan C. ler bu tiptendir. I. François ve II. Henri gibi kitapsever kırallar, Geoffroy Tory gibi bilgin-kitapçıların ve yukarda adı geçen kişilerin zamanında Fransanın C. cilik sanatı XVI. yüzyılda Avrupada en üstün duruma gelmiştir. Almanyanın bu zamana ait en başarılı C. cisi Jakob Krause'dir. XVI. yüzyılın sonuna doğru *à la fanfare* adını taşıyan ve yeter belge gösterilmeksizin Nicolas ve Clovis Eve'in olduğu söylenilen işlemeli, yaldızlı, zarif bir üslûp belirir. XVII. yüzyılda Fransanın en büyük C. sanatçıları, Le Gascon ve 1650 ye doğru da Florimond Badier'dir. Badier kırmızı marokenden yapılmış ve kızgın demir ile süslenmiş «à la Du Seuil» C. lerine en güzel şekillerini vermiştir. XVIII. yüzyılda Paris Üniveritesinin eğemenliği altında bulunan C. ciler loncası büyük sanatçılar yetiştirmiştir: A. M. Padeloup ve N. D. Derôme aileleri maroken üzerinde dantela ve feston'lar yaratmış, Le Monnier ailesi zamanın modası olan Çin üslûbuna uygun renklerle dolu mozaikler yapmıştır; Dubuisson ailesi C. lerin yer yer işlenmesi yerine süsleri bir defada basma metodunu geliştirmiştir. Devrim zamanında bütün lüks sanatlarda olduğu gibi C. cilikte de bir çöküş görülür. İmparatorluk devresinde Bozérian kardeşler İngiltereden esin alarak C. ciliği canlandırır. Thouvenin, süslerinde Ortaçağdan esin alarak *à la cathédrale* üslûbunu yaratır. XIX. yüzyılda eski örnekler taklid edilir ve C. sanatçıları artık orijinal buluşlardan vazgeçerler. 1900 de dikkati çeken en önemli sanatçı Marius Michel'dir. 1925 te Dekoratif sanatlar sergisinde beliren yeni estetik, genç yaşta ölen büyük sanatçı Pierre Legrain'in eserlerinden alınmış esinle meydana gelmiştir. Son zamanlarda C. e eklenen kâğıt kab da sanatçılar tarafından hazırlanmaktadır.

Türklerde C. Sanatı: Esas bakımından Asya'ya mahsus bir sanat olup özellikle İslâm çağında büyük bir gelişme göstermiş ve Ortaçağ Avrupa C. ciliği üzerinde de geniş etkiler yapmıştır.

C. sanatının başladığı yer Horasan olarak kabul edilir. Horasanın bu hususta ilk sanat merkezlerinden biri olmasındaki iktisadi zorunluluk meydandadır. Bu bölge ağaç ve maden bakımından fakir olmakla birlikte zengin hayvan ürünlerine sahip bulunmaktaydı. C. in ham maddesi olan hayvan derilerinin bölgede gerek çeşit, gerek sayı bakımından bol olması deri üzerinde C. sanatının gelişmesinde her halde önemli bir etken olmuştur. C. sanatının ikinci gelişme bölgelerinden biri de Elcezire ve Irak'tır. Bu bölge de ham madde bakımından Horasan'a benziyen bir özellik gösterir.

C. sanatının Horasan'da, Elcezire'de gelişmiş olması kabul edilmekle birlikte bu sanat tarzlarından birine Hatayî adının verilmesi bu sanatın başladığı yeri daha Doğuya kaydırmaktadır. Hatayî ve Kâşî C. lerden bahseden kaynaklar bu isimleri her ne kadar bir bezeme üslûbu olarak gösteriyorlarsa da bu coğrafî adlar bezeme sanatı ile birlikte C. in

Çin Türkistan'ı ile ilgisini Uygur kültürü ile olan bağlılığını da ortaya koymaktadır. Bu suretle C. in İslâm öncesine kadar uzanan bir geçmişi bulunduğu meydana çıkmaktadır. Elcezire'de gelişen C. sanatının ise Süryanî ve Nasturî metinlerinin hazırlanışında kullanıldığı da bir gerçektir.

C. sanatının, C. in yapılış özelliklerinden çok, C. te kullanılan gereçlere ve C. i süslemede uygulanan üslûplara göre bazı çeşitleri vardır. Bunlar, C. lerin bulundukları kültür alanlarına göre ayrıntılar gösterirlerse de esasta birleşirler. Tarihî gelişme içinde C. sanatı, Hatayî (Kâşî, Horasan, Buhara, Dihlevi), Herat (Herat, Şiraz, İsfahan), Arap (Elcezire, Halep, Şam), Rumî (Selçuk), Memlûk (Mısır), Magrıbî (İspanya, Sicilya ve Fas), Türk (Diyarbakır, Bursa, Edirne, İstanbul, Şükûfe, Barok), Rugan/Lâke (Türk, İran ve Hint), Buhara - yi cedid gibi üslûplara ayrılmaktadır.

VII. yüzyıldan başlıyarak büyük bir gelişme kaydeden C., XV. ve XVI. yüzyıllarda en üstün seviyeye yükselmiştir. Arap, Memlûk, Rumî ve Magrıbî üslûpları, VII. yüzyıldan XII. yüzyıla kadar büyük bir gelişme gösterdiği halde yavaş yavaş gerilemeye başlamış, kaynağı Hatayî olan Orta Asya, Hindistan, İran ve Türkiye C. ciliği ise ilerleme temposunda bir duraklama yapmadan XVIII. yüzyıla kadar klâsik üslûbunda gelişmekte devam etmiştir. Kâş, Buhara, Herat, Şiraz, İsfahan, Diyarbakır, Bursa ve Edirne şehirlerinde biribirini takip eden yüzyıllar içinde gelişen bu sanat, XV. yüzyıldan başlıyarak İstanbulda, bu şehre mahsus bir üslûp ile, XVII. yüzyıla kadar devam etmiş ve aynı yüzyıl içinde Şükûfe tarzı, sonraları Rugan (Lâke) ve nihayet Barok üslûbu ile modern çağlara ulaşmıştır. İranda ise Şiraz'ı takip eden İsfahan üslûbu, Dehlevî ve İran Luganı devrelerinden sonra Avrupa etkisi altına girmiş; İsfahan, Klâsik, Avrupa ve Rugan üslûplarının kaynaşması ile tekrar yeni bir üslûbun doğduğu şehir olmuş ve en sonunda sanat bakımından zayıf olmakla birlikte Hatayî, Dehlevî ve Avrupa üslûplarının karışması ile meydana gelen Buhara - yi cedid üslûbu ile Şark C. Sanatı tarihi tamamlanmıştır.

Bu tarihî gelişmeye göre, Doğu C. ciliği önce Hatayî ve Arap olmak üzere iki ayrı üslûba bölünmektedir. Arap üslûbunda hâkim olan, poligonal ve epigrafik geometrik şekillerdir. Bunlar arasında Mühr - i Süleyman en çok kullanılan bir şekildir. Bundan başka daire, küre, gamalı haç, v. b. şekilleri de kullanılır. Bezemeler soğuk olarak yapıldığı gibi, altın (zer) da süslemede kullanılır.

Hatayî üslûbu ile başlıyan Türk ve İran C. sanatında ise hâkim olan, stilize edilmiş bitki şekilleridir. Bu bakımdan natüralist bir karakter taşır. Türkler çoğu zaman bitki motifleri üzerinde çalışmış oldukları halde İran üslûplarında hayvan, esatirî yaratıklar, hattâ insan şekilleri de kullanılmıştır. C. i beziyen şemse, köşe, göbek, zencerek, v. b. süs yerlerinin yayılış alanları C. in yapıldığı üslûba göre genişler veya daralır. Türk ve İran C. lerinde meşin (koyun), ciran (ak ceylan), ve sahtiyan (keçi) kullanılır. Renkler çeşitlidir. Kırmızı, vişne çürüğü, kahverengi, yeşil ve nüansları en çok kullanılan renklerdir. Bezemelerde altın hâkim bulunmakla birlikte gümüş (sim) ve türlü boyalar da kullanılmıştır.

C. cilikte asıl gereç deri olmakla birlikte ebru, kumaş ve zerduva'ya da yer verilmiş; lâke ise gerek İran, gerek Türk C. sanatında birlikte kullanılmıştır.

XVII. yüzyılda çiçek resimlerinin stilize dekor ortasına konulması ile İstanbul üslûbu yeni bir durak geçirmiş ve bu üslûp şükûfe (çiçek) adını almıştır. En çok kullanılan çiçek şekli karanfil ve lâledir. XVIII. yüzyılda ise şükûfe üslûbunun yeni bir teknikle çârköşe kabın yüzüne boya geçirilmek ve sonra bezeme (Türklerde çok kere çiçek, İranlılarda tasvir) yapılıp vernik sürülmek suretiyle meydana gelen rugan (lâke) üslûbunu aldığı görülür.

XVIII. yüzyılın ortalarından başlıyarak Avrupa etkisi ile Barok üslûbu meydana gelmiş, klâsik ölçülerin bile değişmesine sebep olmuş ve Türkiyede Avrupa C. ciliğinin, tekniği ve ölçüleri ile birlikte, kökleşmesine yol açmıştır.

İran'da ise misyonerler araciyle gelen Avrupa C. ciliği, daha çok lâke devresinden başlıyarak etkisini artırmıştır. Esasda bitki motifleri yanında, öteki canlı yaratıkların tasvirinde de sakınca görmiyen İranlı C. ciler bu suretle Şemsede Meryem ve İsa tasvirleri yapmak, hattâ kab üzerinde bir tarihî hadiseyi tablo halinde tasvir etmek gibi sanatta yeni bir anlayışı aksettirmişlerdir. Buhara - yi cedid ise, kalıp C. leri olup, ilk örnekleri bir parça sanat değeri taşır. Bütün bu üslûp değişmeleri devrin süs sanatı değerlerine, ve modalarına paralel bir değişiklik gösterir.

C., kullanılan gereçlere ve taşıdığı sanat değerine, süslemeye göre adlandırılır. C. in kenarları deri ile kaplanmış ve ortası kâğıtla örtülmüşse, bu C. e çârköşe C. denir. Orta boşluğu ebru, rugan, zerduva, kumaşla kaplanmış olanlar ise, ebru, rugan, zerduva, kumaş C. adını alır. Deriden yapılan C. lerin üzeri sıvama varak altını yahut ezme altın sürülmek suretiyle kaplanmışsa böylelerine yazma C. adı verilir. Eğer C., yaldızlandıktan sonra motifler kalıpla basılmışsa gömme C., yekşah denilen bir aletle motifler çukurlaştırılarak meydana getirilmişse yekşah C. denir. Kab üzerinde, ezilmiş varak altını ile dört dilimli yaprak motifinde parmaklık tarzında geometrik çizgiler çekilen C. de zilbahar adını alır. Kabta, tek bir deri kullanılmayıp renkli deriler kullanılmışsa, bu C. e mülevven adı verilir.

Bütün üslûplarda, deri C. te klâsik usul, şemse C. tarzıdır. Bu C., deri üzerine yapılan motiflerin bezenme şekillerine göre isim alır:

1. Alttan ayırma şemse C. te motif kalıplarının zemini altınla doldurulur, motifler kabartma şeklinde üstte ve deri renginde bırakılır.

2. Üstten ayırma şemse C. te ise, bezeme usulü ötekinin tersi olup, zemin deri renginde bırakılarak motifler altınla bezenir.

3. Mülemma şemse C. te motiflerin hem zemini, hem de kendileri altınla sıvanır.

4. Mülevven şemse C. te ise, bezemeler C. kapağında kullanılan deriden başka bir renkte deri ile kaplanır. Bu şekilde renkli derilerle yapılan mülevven şemse C. te de motifleri, üstten ayırma veya alttan ayırma tarzında altınla bezemek mümkündür.

5. Soğuk şemse C. te motifler C. in derisi renginde bırakılır, bezenmez.

6. Müşebbek veya katı'a C. te ise, C. in iç kabında yapılan bezemeler bahis konusudur. Deri ince ince oyularak kabın iç yüzüne yapıştırılır. Herat üslûbunun açık vasıflarından biri bu C. tarzıdır.

C. te Hatayî, Rumî, Bulut, Penç ve Yaprak motifleri en çok kullanılan motiflerdir. Bezeme yerleri kabın ortası, göbek yahut şemse; kenarlardaki süsler cetvel, su, zencerek; köşelerdekiler köşebent, dış köşe; şemsenin üst ve alt tarafındaki yaprak tarzında motifler ise selbek adını alır.

Yazma bir C., esas bakımından dört parçadan ibarettir. Üst kapak, sırt, alt kapak, sertap ve mıklep. Üst kapak, kitabın önünde olup tek başına bulunur. Sertap ve mıklep ise,

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

alt kapağa bağlıdır. Sertap, kitap kapandığı zaman sayfaların kenarlarını örten deri parçası olup alt kapakla birlikte hareket eder ve mıkleple açılır kapanır. Mıklep, kitabın sahifeleri arasına sokulan ve sertabı kapalı tutan parçadır. Sahifelerin kenarlarının bozulmaması için C. in kabı ile kitap boyu arasında bırakılan fazlalığa dudak denir.

C. te bezemelerin üst ve alt kablarda ve mıklepte yapılmış olması klâsik Türk üslûbunun, kapak içlerinde müşebbek (eşkenar dörtgen, ve kare) yapılmış olması Herat üslûbunun, Sertapta ve C. in süslemeye elverişli her tarafında yapılmış olması Şirâz üslûbunun, Şemselerin yüksek oluşu İsfahan üslûbunun, C. üzerinde celi hatla yazıların bulunuşu Rumî üslûbunun özelliklerindendir.

C. cilik sanatının gelişmesi C. sanatçılarının bir örgüte bağlanmasını gerektirmiştir. Osmanlılarda C. ciler iki gurupta toplanabilir. Bunlardan serbest esnaf olarak çalışanlar XVII. yüzyılda İstanbulda 300 sanatçıdan toplanmış ehl - i hıref örgütü içinde bir lonca meydana getiriyorlar ve 10 dükkân (atelye) da çalışıyorlardı. Sultan Aziz zamanına kadar C. cilerin toplu olarak bulundukları semt, bu günkü Edebiyat Fakültesinin bulunduğu yerdi. C. sanatçıları, Ordu Mollası tarafından kontrol edilmekte olup, başlarında bir kethüdaları bulunmaktaydı. C. ciler meslekte üstat olarak sahabeden Abdullah-i Yemenî'yi kabul etmişlerdir. Serbest olarak çalışan C. cilerden başka Saray kitaplıklarının ve resmî dairelerin C. işlerini görmek üzere Topkapı Sarayında ayrı bir örgüt daha kurulmuş bulunmaktaydı. Cemaat-i Mücellidan-i Hassa ismini alan bu C. ciler en çok 39 ve en az 3 sanatçı olmak üzere sayıları değişen bir örgüt olarak vazife görmekteydiler. Saray C. cileri mücellit ve çırak (şakirt) olmak üzere iki grupa ayrılıyor ve ciltçibaşı (sermücellit) tarafından idare ediliyorlardı. Örgütün bir kethüdası, birinci ve ikinci bölükbaşıları ve odabaşı olmak üzere rütbeleri de vardı. Altın döğücü (zergub) ve mürekkepçi (mürekkebî) sanatçıları da Hâssa C. cileri örgütüne bağlı idiler. Hassa C. cileri esas bölüklerinden başka, Kemhacılar, Çilingirler, Divan kâtipleri C. ciliği gibi Saray içinde fakat esas bölükleri dışında da C. cilik görevi almaktaydılar.

C. sanatçılarının bu sanatla sıkı sıkıya ilgili bulunan tezhip, tasvir, yazı, v. b. sanatlarda da üstat oldukları kaynaklarda bildirildiği gibi, arasıra raslanan bazı C. ler üzerinde mücellit, musavvir ve müzehhib imzalarının aynı sanatçı tarafından atılmış olması ile anlaşılmaktadır.

On iki yüzyıl süren bu sanat kolunda yetişenlerden pek azının adlarını *Tuhfe - i Hattatîn*, *Hat* ve *Hattatân* ve *Menakıb - ı Hünerveran* gibi sanat tarihi ile ilgili kaynaklardan tespit etmek mümkündür. Bunlar arasında İranlı ciltçilerden Mir Hüseyin Kazvinî, Sahhaf Kasım, Mirza Beğ, Mehemmed Zaman, Molla Kasım Ali, Dost Mehemmed, Ali Bedahşî, Vâzizade ile Türk C. cileri arasında Sancaktar, Razgradlı zade Kâhya Emin, Saka İsmail, Karamanlı Hasan, Yesarî zade, Hımhım Ârif, Şişman Aziz, Üsküdarlı Ali, Solak Sinan, Kasımpaşalı Hafız anılabilir.

XVI. yüzyılın başından XVIII. yüzyılın sonuna kadar Ciltçibaşı sanını alan sanatçıların aş. yu. listesi şöyle tertiplenebilir: Yedikuleli Alaeddin 1518, Mehmet Çelebi 1544, Süleyman Çelebi 1595, Kara Mehmet 1605, Mehmet Abdî 1637, Mehmet Yadigâr 1650, Pîr Davut 1654, Cafer Eyyubî 1670, Ali Yusuf 1687, Süleyman Emektar 1698, Hasan b. Ahmet 1734, Mehmet Halife 1776, Hâtif Ali 1777-1797.

Bu gün yazma eserler C. ciliği, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisinde ayrı bir sanat kolu olarak öğretilmektedir. Bk. KİTAP.

CİLT HASTALIKLARI: bk. DERİ HASTALIKLARI.

CİLVANA, Türkiyenin en kuzeydoğu köşesinde, Kars'ın Posof ilçesine bağlı bucak. Aynı addaki bucak merkezinin nüfusu 864(1955)tür. Burası Rus sınırına 3 km kadar uzaktadır. Hayvan yetiştirilir. C. bucağının nüfusu 12 027 (1955), köy sayısı 23 dür. Bu köylerden yarısının nüfusu 500 den fazladır.

CİLVE (Arap. *cilâ* masdarından isim olup, *culve*, *celve*, *cilve* olmak üzere her üç şekilde de okunur), gelinin gelinliğini giymiş bulunduğu halde zifaf odasına alınarak, damat ile başbaşa kaldığı zaman, güveyin kendisine sunduğu hediyelere verilen ad (bk. Yüzgörümlüğü). Damat tarafından sunulan bu hediyelerin gerdanlık, pandantif, taç, küpe, bilezik, halhal, yüzük v. b. süs eşyalarından olmaları, değerli maden ve taşlardan yapılmış bulunmaları gerekir. C. den yüzgörümlüğü vermek anlamına «tecliye» kullanılır.

C., Adi b. Müsâfir tarafından yazılan Yezidîler-(b. bk.) in kutsal kitaplarından birinin adıdır.

Tasavvufta: Bir terim olarak, kulun «ilâhî tecelliler ile halvetten çıkış» halidir. Bu hal, sufînin «halvet»ten yükselişini temsil eder. C. de ilk önce Tanrının 7 adını anmak esastır. Kul, bu «zikir» sonunda benlik sevdasından kurtulur, bütün varlığı ile Tanrı varlığında erir, yokolur, Hak ile kaynaşır. C. bu açıklamaya göre halvetin üstünde bir «neşe» halidir. Bk. CELVETİLİK.

CIMA DA CONEGLIANO [*çima da koneljano*], (aş. yu. 1459 - 1517 veya 1518), İtalyan ressamı. Conegliano'da doğmuş, orada ölmüştür. Venedikte Giovanni Bellini'nin öğrencisi olan C., 40 yaşlarında Tiziano ve Giorgione'den teşvik görmüştür. Fakat o, Bellini üslûbuna bağlı kalmıştır. Başlıca eserleri: «İsanın vaftiz edilişi» (1494, Venedikte Bragorada); «Portakal ağacı altında Madonna».

CIMABUE [*çimabue*], (asıl adı: **Cenni di Pepo**) (aş. yu. 1240 - 1302 den az sonra), İtalyan ressamı, Floransada doğmuştur. Birçok fikir ve görüşlere konu olmakla birlikte, C. nin hayatı ve sanatı hemen hemen karanlıklar içindedir. Onunla aynı devirde yaşıyan Dante(1265 - 1321), C. i, ünü sonraları Giotto (b. bk.) tarafından gölgelenen büyük bir ressam olarak belirtir. C. yi İtalyan Rönesans hareketinin öncülerinden sayarlar. C. nin sanatında o devirde İtalyada hâkim bir durumda olan Bizanslı ustaların veya Bizans üslûbunun büyük bir payı olduğu tespit edilmekle birlikte bu eski gelenekli sanata kendinden yeni bir şeyler de katabildiği genel olarak kabul edilir. Hattâ Floransa senatosunun Bizanstan getirttiği mozaik ve fresko ustalarının yanında onların üslûp ve tekniğini öğrendiği söylenen C. nin gerçekte, Bizans resim sanatının kuvvetli etkilerini gösteren bazı eserler hazırladığı söylenebilir.

CIMABUE

C. nin elinden çıktığı kesin olarak bilinen tek eser Pisa başkilisesinde apsis yarım kubbesini süsleyen mozaikin

CIMABUE: Meryem Ananın Tahtta Oturuşu (Uffizî Galerisi, Floransa)

Meryem - İsa - İoannes kompozisyonundaki İoannestir. Orta İtalyada Perugia yakınında Assiside çift katlı San Francesco kilisesinin üst yapısındaki freskoların bir kısmının da C. nin elinden çıktığı iddia edilir. C. nin olduğu söylenenler, orta sahnın üçüncü tonozundaki İsa, Meryem, iki aziz, altar üstündeki tonozda dört İncil yazarı ve orta sahnın yan duvarlarında 16 Tevrat ile 16 İncil sahnesidir. C. nin olduğu söylenen dört Madonna tasviri vardır ki, bunların hepsinde de bileşik bir kompozisyon dikkati çeker. C. nin olduğu iddia edilen bu çeşit Madonnalardan onun olduğu en az sanılanı, Floransada Santa Maria Novella kilisesinin Ruccelai şapelindeki Madonna Ruccelaidir. C. nın olduğu söylenilen ikinci Madonna, aslında Pisada San Francesco kilisesine ait olup şimdi Pariste, Louvre'da bulunan tablodur. C. ile ilgili görülen Madonna resimlerinin en güzeli Floransada Santa Trintà kilisesinde iken sonraları Galleria degli Uffiziye götürülen 3,85 × 2,23 m ölçüsündeki tablodur ki, aynı zamanda bu, sanatçının olduğu kuvvetle söylenilen eserdir.

CIMAROSA [*çimarọza*], **Domenico** (1749 - 1801), İtalyan opera yazarı ve müzisyeni. Aversa (Napoli) da doğmuş, Venedikte ölmüştür. 1761 den 1772 ye kadar on bir yıl, Napoli Konservatuvarı (Santa Maria di Loreto Konservatuvarı) nda kalmış ve 1772 de Napolide ilk operası olan *Lè Stravaganze del Conte* (Kontun delilikleri) yi [1772], oynatmış ve çok büyük başarı kazanmıştır. Bundan sonraki altı yıl içinde, Napolide ve Romada on operası oynanmıştır. Bunların en çok tanınmış olanları: *Il matrimonio segreto* (Gizli evlenme); ile *Le astuzie femminili* (Kadın hileleri) [1794] dir. Bu eserlerden başka birçok cantata ve kilise müziği eserleri de vardır. C., bir aralık güney Rusyaya gitmiş, orada imparatorluk orkestra şefi olarak Paesiello'nun ardılı olmuştur.

D. CIMAROSA

CIMARRONES [*çimarrọnes*], Güneydoğu Asyada, Malaya takımadaları (Indonezya ve Filipinler) nda yaşıyan ilkel bir halk topluluğu. Negrito melezlerinden ibaret olup Remontados (b. bk.) denilen eski halk tabakasının torunları sayılır.

CIMARRONNES [Amer. İsp. *simarrọnes*, Avrup. İsp. *thiraarrọnes*], İspanyolcada «vahşi» anlamına olup, birçok kullanışları vardır. (İsp. = vahşiler): 1. Güney Amerikanın Pampa'larında yaşayan yabani veya yabanileşmiş atlar.

2. Malay takımadalarında fakir Negrito melezleri. Bunların, Remontado'lardan türemiş olduğu sanılır.

3. Genel olarak, İspanyanın Amerikan sömürgelerinde, kaçak esirlere verilen ad. Özellikle, XVI. yüzyılın ortalarında Panama berzahında toplanan zenci esir kaçaklarına denilir.

CIMBER [*kịmber*] **LER** (Yun. Kimbroi; Lat. Cimbri), bir Germen oymağı. M. Ö. II. yüzyılın sonuna doğru, yurtları olan Jütland (Dan. Jylland) yarımadası (Lat. Chersonesus Cimbrica) nı suların kaplaması üzerine C. kendilerine yeni bir vatan aramak üzere Romalılarla dost olan Taurisk'lerin memleketi Norcium'a geldiler. C., M. Ö. 113 yılında kendilerine karşı koyan Papirius'un idaresi altındaki bir Roma ordusunu Steiermark'daki Noreia denilen yerde yendiler ve oradan Yukarı Tuna (Lat. Danubius) boyunca batıya doğru yollarına devam ettiler; Mogontiacum (bugün Almanyada Mainz) yakınlarında Rhein (Lat. Rhenus) nehrini geçtiler. Burada Helvet'ler, Tigurin'ler ve Tougen'ler de onlara katıldılar ve hep birlikte Burgund Kapısı (b. bk.) nı geçerek Rhône (Lat. Rodanus) vâdisine indiler. Junius Silanus idaresindeki bir Roma ordusu, M. Ö. 109 yılında Kelt asıllı Allobrog'ların oturduğu bölgede C. e yenildi. Lucius Cassius Longius idaresindeki başka bir Roma ordusu da 107 de Garonne nehri (Lat. Garumna) üzerindeki Aginnum (bugün, Fransada Agen şehri) da Tigurinler ve Tougen'ler tarafından yenildi. Romalıların en ağır yenilgesi 6 Ekim 105 de Arausio (bugün Fransada Orange şehri) da oldu. Bundan sonra C., yalnız başlarına İspanyaya yürüdüler; fakat orada oturanlar Keltiber'ler tarafından kovularak tekrar Gallia'ya döndüler. Lutatius Catulus idaresindeki Roma ordusu Verona yakınında C. in Alpleri geçmesini önliyemedi; hattâ Po (Lat. Padus) nehrinin sağ kıyısına çekilmek zorunda kaldı. Vercellae (bugün İtalyaya Vercelli) bölgesindeki Raud ovasında M. Ö. 101 yılının 30. günü büyük bir meydan savaşı başladı. Bu savaşta Romalılar, Marius'un üstün stratejik ustalığı ve güney yazının şiddetli sıcağı sayesinde büyük bir zafer sağladılar. C. in çoğu öldü; sağ kalanları da esir alınarak satıldılar. M. S. 5. yılda İmparator Augustus zamanında Jutland'da bir kısım C. yaşamakta idiler. Augustus'a bir elçi de yollamışlardı.

CİMCİME: bk. CEMCEME.

CİMCOZ, Salâhettin (1877 - 1947), Türk yazı ve politika adamı. İstanbulda doğmuş, ve orada ölmüştür. Dedesi vezir İbrahim Paşa, babası Hasan Asım Beydir. Hukuk öğrenimini yapmış ve 1908 de, Meşrutiyetin ilânından sonra «Kalem» adlı ilk edebî haftalık mizah dergisini çıkarmıştır. Sonraları politikaya girmiş, Meclis - i Mebusan'a İstanbuldan mebus seçilmiş (1914), Birinci Dünya Harbi sırasında Stockholm'da toplanan Milletlerarası Sosyalist Kongresinde Türkiyeyi temsil etmiş (1917) ve Mütareke devrinde İttihat ve Terakki üyesi olduğu için yakalanıp Maltaya sürülmüştür (1919). Cumhuriyetin ilânından sonra İstanbul Şehir Meclisine üye seçilen C. 1931 de Türkiye Büyük Millet Meclisinin dördüncü devresine İstanbul Milletvekili olarak katılmış, 1946 ya kadar mebuslukta ve C. H. P. Genel merkez kurulu üyeliğinde bulunmuştur. Güzel sanatların zevkli ve bilgili tanıyıcısı, antika eşya meraklısı ve kolleksiyoncusu idi.

S. CİMCOZ

CIMENTO [*çimęnto*] **AKADEMİSİ** (İta. Accademia dal Cimento = Deneme akademisi), Floransada bulunan eski bir bilim derneği. 1657 de kurulmuş, 1667 de dağılmıştır. Romada Accademia dei Lincei (1603) adı ile kurulmuş olan bu dernek modern alanda «tabii felsefe» yani matematik, fizik üzerinde çalışan ilk bilginler grupudur. Önemi, yaptığından fazla, verdiği örnektedir. İlk termometre bu akademinin eseridir.

CIMEX DECTULARIUS (Zoo.): bk. TAHTAKURUSU.

CIMICIDAE (Zoo.): bk. TAHTAKURUSUGİLLER.

CİMİN, Erzincan ilinin merkez ilçesine bağlı bucağın merkezi. Nüfusu 3 496 (1955) dır. Denizden yüksekliği 1 250 m dir. Belediye örgütü vardır. C. Erzincan ovasının kuzey kenarında, Keşiş dağlarının eteğindedir. Kasaba, Sivas - Erzurum demiryolu yakınında olup, 5 km güneyindeki Altınbaşak istasyonundan faydalanılmaktadır.

CIMINI [*çimini*], **Monti,** İtalyada Lazio bölgesinde Viterbonun güneydoğusunda volkanik çevre sıradağ. Kuzeyde Monte Cimino (Lat. Mons Ciminius) veya Monte di Soriano adlı doruğu 1 053 m yüksekliktedir. Güneyde Lago di Vigo (Lat. Lacus Ciminius) krater gölünü sık ormanla çevreler. Bu göl 507 m yükseklikte, 12,1 km^2 büyüklükte ve 49 m derinliktedir.

CIMMER (Tar. - Coğ.): bk. KİMMER'LER.

CİMNASTİK (Fr. Gymnastique; Yun. *gymnazein* = çıplak temrin yapmak, *gymnos* = çıplak; İng. Gymnastics, Alm. Turnen), beden eğitiminde kas grupları ile eklemlerin çeşitli fonksiyonlarına göre düzenlenen ve vücuda tabiî yoldan kuvvet, dayanıklılık, kıvraklık, işleklik ve ahenk sağlıyan ölçülü hareketler ve temrin sistemi.

Yunanlılar, bir bakıma tanrılarına şükranın bir çeşit belirtisi olarak kutsal bir nitelik verdikleri beden hareketlerini, tabiatın her türlü müspet etkilerinden doğrudan doğruya faydalanmak düşüncesiyle, çıplak yaparlardı. Bununla birlikte temrin uzun bir süre Yunanlılarca vücudu eğiten hareketleri olduğu kadar, insanı daha çabuk solumaya zorlıyan her türlü vücut çalışmalarını, bu arada çıplaklıkla ilgisi olmıyan tarla, toprak işleri, yük taşıma, dans, binicilik ve savunma talimleri gibi çalışmaları da içine alan geniş bir anlamda kullanılmış, ancak M. Ö. V. yüzyıldan başlıyarak yalnız vücudu eğitici değerdeki hareketlerle sınırlandırılmıştır. Kelime bu anlamiyle XIV. yüzyıldan başlıyarak hümanistlerce yeniden ele alınmış, önce doktorlar, daha sonra eğitimciler tarafından bu maksatla yazılan eserlerde kullanılmıştır. Bütün Batı dillerine aynı kökten türemiş, dilimize de Fransızcadan girmiştir. C. terimini XIV. yüzyılın başlarında eğitici değerdeki hareketler için kullanan ve bu alanda çığır açan eğitimcilerin başında Alman Guts Muths (b. bk.) ile kelimenin anlamını ve genişliğini daraltarak, duruş yanlışlarını düzeltici hareketlerden meydana getirdiği sistemi (İsveç cimnastiği) için kullanan P. H. Ling (b. bk.) gelmektedir. Bu sonucu ile alanı darlaştırılan C. zamanımıza kadar birçok gelişme evreleri geçirmiş, vücudu değişik maksatlar için yetiştirmede uygulanan, belirli alanlara yöneltilen çeşitleri türemiştir.

Türlü sporlara, bu arada atletizme hazırlayan özel hareketleri kapsıyan (maksat C. i), omurga etrafında toplanan ve vücuda esneklik, kıvraklık sağlıyan gövde hareketlerine fazla yer veren (temel C. i) deyimleri bu çeşit sınırlanmış çalışmaları belirtir. Her tarafta kullanılan bu deyimlerde düzeltici, kuvvetlendirici ve bütün vücudu çalıştırıcı, fakat daha çok aletsiz olarak yapılan ve çoğunlukla İsveç C. ine dayanan hareketler ve sistemler kastedilmiştir. C. belirli hallerde sırf tedavi maksatlarına hizmet eder. Bu takdirde tedavi C. i (tıbbi C. i) adını alır. Bu şekil, bazı aletlerin de yardımiyle, daha çok çocuklarda sık görülen belkemiği çarpıklıklarının, bacak ve ayak arızalarının önlenmesi, giderilmesi veya düzeltilmesi için uygulanır. Tedavi C. i bu karakteriyle doktorların ve ortopedlerin uzmanlık alanına da girer.

C. in başka bir şekli, vücudun başarı gücü ve kuvvetini artırmaktan çok güzel ve ahenkli hareket şuuruna erişmesini mümkün kılan ritmik C. tir. Bu deyim, sonradan yine kendisi tarafından reddedilmekle birlikte, ilk defa XX. yüzyılın başlarında J. Dalcroze tarafından kullanılmış ve bu adla bir sistem meydana getirilmiştir. XX. yüzyıldan başlıyarak Almanyaya ve Kuzey Avrupa memleketlerine yayılan ritmik C. alanında türlü kişiler (başlıcaları: Dr. B. Mensendieck, Dr. R. Bode, R. v. Laban, H. Medau) tarafından birbirinden az farklı görüşleri temsil eden ve bir kısmında C. le dans ve bale birleşen pek çok ekoller ve sistemler kurulmuştur.

C. in bir de üstün başarı elde etmeğe yarıyan, bu haliyle de sportif bir karakter taşıyan aletli C. türü vardır. Barfiks, bar paralel, halkalar, beygir ve minder gibi alet ve araç üzerinde yapılan asılma, dayanma, sallanma, hızlanma, atlama ve denge hareketlerinin ustalıklı şekillerini kapsayan aletli C. yarışmaları, Olimpiyat oyunlarının programlarında yarışma çeşidi olarak yer almaktadır.

CIMONE [*çimǫne*], **Monte,** İtalyada Modena ilinde Toscana Apeninlerinin en yüksek dağı (2 163 m).

CIMNASTIK: 1. Yatay parmaklıkta bükülü ters asılma, 2. Dik halata tırmanma, 3. Halkalarda kipe, 4. Yatay parmaklıkta dayanmalı asılma, 5. Yatay parmaklıkta yay hareketi, 6. Dik halata tırmanma, 7. Halkalarda yatay ters duruş, 8. İp merdivene tırmanma, 9. Halkalarda ters asılma

CİMRİ (ölm. 1277), Anadolu Selçuklularından Keyhusrev Gıyaseddin zamanında ayaklanan biri. C., İzzeddin Keykâvus (ölm. 1264) un oğlu Gıyaseddin Siyavuş olduğunu iddia ederek meydana çıkmış ve Selçuklu eğemenliğine karşı çıkan Karamanlılardan da yardım görerek Anadoluda geniş bir ayaklanma hareketinin başbuğu olmuştur. Yusufî adlı bir şairin, 1299 - 1300 de Erzincanda yazdığı *Hâmûşnâme* adlı manzum ve tasavvufî risalesinde, C. nin evvelce derviş olduğu ve büyük bir saygı kazandığı kaydedilği gibi, İbn - i Bibi de, buna uyanları «kızıl külâhlı, çarıklı ve kara kilimli Türkmenler» diye anlatmaktadır. Bu sözlere göre C. nin, büyük bir ayaklanmayı tertip ve idare eden ve 1240 da öldürülen Baba İshak'ın şeyhi olup yine aynı yılda öldürülen Baba İlyas'ın başına toplanan Baba'ılardan olduğu anlaşılmaktadır. C. ye yardım eden Karamanoğlu Mehmet Bey (bk. KARAMANLILAR) 1277 de Konyayı alınca C. yi sultan ilân etti, kendisi de onun veziri oldu. Mehmet Bey o vakte kadar devletin resmî dili olan Farsça yerine Türkçenin resmî dil olduğunu ilân etti. Nihayet C. ye karşı Moğollardan da yardım alan Sultan Gıyaseddin Keyhusrev harekete geçerek Develi Karahisarda C. kuvvetlerini sıkıştırdı. Selçuklu ordusu Sakarya köprüsünü geçtiği zaman C. nin öncüleri ile karşılaşmış ve kısa bir süre sonra C. kuvvetleri Selçuklu ordusuna saldırmışlardı. 9 Haziran 1277

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

1

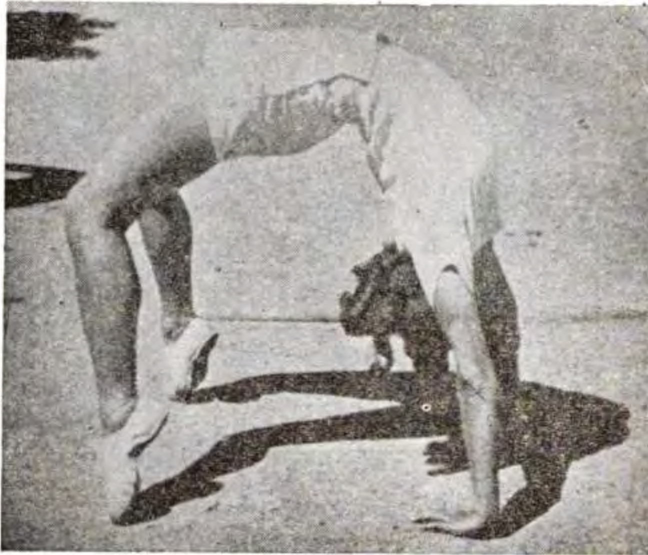
4

2

5

3

6

CİMNASTİK: 1. Devrik yatış, 2. Açık sıçrama, 3. Köprü duruşu, 4. Dikey duruş, 5. Cephe duruşunda hareket, 6. Denge oturuşu

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

perşembe günü yapılan savaşta, en çok Sahip Ata'nın başarılı saldırması sonunda C. kuvvetleri dağıtılmış, kendisi ise Germiyanoğlu'nun kuvvetleri tarafından yakalanarak Sultanın yanına getirilmiştir. Burada C. nin ileri geri sözler söylemesi üzerine diri diri derisi yüzülerek öldürülmüş ve bu deri Anadolu şehirlerinde ibret olmak üzere herkese gösterilmiştir.

Ayaklanmasiyle büyük bir ün kazanan C. den sonra devlete karşı ayaklananlara bu kelimenin Arapça kurala göre çoğulu olan «ecâmire» şekli bir terim olarak yazarlar tarafından kullanılmıştır.

Aynı zamanda halk arasında C. kelimesi, hasis ve pinti anlamında kullanılır.

CİMRİ VAKASI: Bk. CİMRİ.

CİN [İng. *Gin*] (içki), sade alkol, su ve koku verecek maddeden ibaret bir içki. C. alkollü içkilerin en sadesidir ve genel olarak mayalanmış sulu hububat ezmesinden yapılır. Adı Fr. *genièvre* (<Lat. *iuniperus* = ardıç)den bozma olup, ilkin *geneva* şeklini almış, bu ad uzun zaman İngilterede kullanılmış ve sonradan *gin* olmuştur. Amerika Birleşik Devletlerinde yoğaltılan C. in en büyük kısmı ticarette *London Dry* adı verilen C. dir. *Holland gin* (Holânda C. i), *Hollands* adını da taşır ve çoğunlukla çavdardan yapılır. İngiliz C. leri başlıca iki türlüdür: 1. *London Gin* veya *London Dry* ki, bu sektir; 2. *Plymouth Gin* ki, bu tatlılaştırılmıştır. Hasır renkli C. ler karamel ile renklendirilmiştir.

CİN (din ve töre terimi), göze görünmeyen yaratıklar. *İns*'in karşıtıdır. *Kur'an*da sözlükteki anlamiyle «gizlenmek, örtmek» karşılığında kullanıldığı gibi (Enam, 76) *cânn* kelimesi de kıvranan, çevik ve hareketli yılan anlamına kullanılmıştır. (Neml, 10; Kasas, 31). Ayrıca *Kur'an*da *cânn* tayfasının, ısısı yüksek ateşin alevinden, insandan önce yaratıldıkları kaydedilir (Hicr, 27; Rahman, 15). Tefsirler, *cânn*ı C. lerin babası, yahut bütün C. türünün, yahut da C. tayfasının atası *İblis* (b. bk.) olduğunu, insanların ataları nasıl *Âdem*se *İblisin* de, C. lerin atası bulunduğunu söylerler. *Kur'an*da İblisin, C. tayfasından olduğu belirtilir (Kehf, 51). Yine *Kur'an*da birçok C. lerle insanların, Cehenneme atılmak için yaratıldıkları, bunların gözleri varken gerçeği görmedikleri, kulakları varken doğru sözü duymadıkları, akılları olduğu halde doğru yolu düşünmedikleri, hayvanlar gibi, hattâ onlardan da sapık bulundukları bildirilir (Ârâf, 178). Bu bakımdan C. lerin de insanlar gibi yükümlü oldukları ve içlerinde inananlarla inanmıyanlar bulunduğu kabul edilmiştir. Nitekim *Kur'an*ın C. sûresi olan ve «el - Cinn» diye anılan sûrenin ilk ayetinden başlıyarak C. lerden bir topluluğun, Hazret-i Muhammedi *Kur'an* okurken duyduğu, başka C. lerin yanına giderek onları doğru yola çağırdıkları anlatılır. Yine *Kur'an*a göre C. ler ve şeytanlar, gök yüzüne çıkıp «gayp âlemi» ni öğrenmek istedikleri zaman melekler, onları şihaplarla kovar ve yakarlar (Hicr, 18; Neml, 7; sâffât, 10; C., 8, 9). *Kur'an*daki *cânn* kelimesinin yılan anlamına gelişiyle *Tevrat*ta Âdemle Havvayı aldatan yılan arasındaki ilgi de meydandadır (Tekvin, bap 3 v. b.). Aynı zamanda eski Hind dinlerinden İran mitolojisine geçen ve en çok Dahhâk (b. bk.) efsanesinde önemli bir rolü olan yılanla da ilgilidir sanıyoruz. Arapçada «delilik» ve «deli» anlamlarına gelen *cinne* ve *mecnûn* kelimelerinde de C. kökündeki göze görünmezlik ve örtme anlamlariyle ilgi vardır ve Araplar, deliren kişinin bedenine C. lerin ve şeytanların girdiğine inanırlardı. Bu kanışı *İncil*de de görmekteyiz (örneğin Matta İncil'i, bab. IV, 24; VIII, 15, 28, 34; IX, 32 - 34; XII, 21 - 29 v. b.). Anadoluda da delirmişe, yahut delicesine öfkelenmişe «cinlendi» denilir. Bütün bu açıklamadan anlaşıldığı gibi Müslümanlıkta C. lerin varlığı *Kur'an*la belirtilmiş, göze görünmez, insanlardan önce ve ateşin dumansız alevinden yaratılmış yaratıklardır. Bazılarına göre C. lerin iman sahipleri vardır. Fakat C. tayfasının azılı kısmından olan şeytanlar, imana gelmezler ve hep kötülük ederler, insanları azdırırlar. Ancak Hazret-i Muhammedden duyulan «benim şeytanım, elimde Müslüman oldu» anlamındaki hadîs'e göre şeytanların böyle bir ayrı özellikleri yoktur.

C. e, *peri* de denilir. Halk inanışına göre C. lerde erkeklik ve dişilik vardır, dölleri çoğalır, dişilerine peri denilir. Yine halk inanışına ve halk söylentilerine göre C. lerle ve perilerle evlenen insanlar vardır. Bazı şeyler okunarak C. ler çağrılıp büyülenir ve onların aracılığiyle yapılamayacak şeyler yapılabilir. İnsanların hizmetinde kullanılan C. lere hizmetçiler anlamına *huddam*, C. hizmetçiler kullanan üfrükçülere *huddamlı* derler.

Mu'tezile (b. bk.) ye göre C. ler, akıl sahibidir ve onlarda ateş ve hava tabiatı üstündür. Melekler nurdan, insanlar topraktan, C. lerse ateşten yaratılmışlardır.

Başka bir anlayışa göre de insanı doğru yola ve gerçeğe götüren her varlık ve her kuvvet melektir, kötülüğe ve asılsızlığa gönderen her kuvvet şeytan ve C. dir

Folklor: İslâm teolojisi C. lerin büyücülükte kullanılmasının meşru olduğu hakkında türlü türlü yargılara varmış olmakla birlikte bu kullanışı bir gerçek olarak kabul etmiştir. *Fihrist* bunun meşru olan ve olmıyan şekillerinin köklerini eski zamanlara çevirmekte ve bu konuda Yunan, Harranî, Keldanî ve Hindu kaynakları göstermektedir. Bugün C. leri tılsımlı hizmetlerde bulunmaya zorlama yollarını gösteren eserler halk edebiyatında önemli bir yer tutar. Herkes bu eserleri bilip okuduğu için meslekten olan büyücülerin elinde gizli bir formül kalmamıştır. C. ler halk masallarında da büyük rol oynarlar. Bu arada *Binbir Gece Masalları* ve hele Weil tarafından çevirilen *Balıkçı Cudar*ın ikinci versiyonu ile *Şamlı Ali ve Zahir* gibi dinî konulu olanlar gösterilebilir. Halkın C. anlayışına daha yakın masallar da Artin, Oestrup, Spitta, Stumme v. b. tarafından derlenmiş olan masallardır. Bunlarda türlü ırklara ait folklor öğeleri ortak Müslüman gerecinden daha çok yer alırlar. Bu hikâyelere esin veren duygular Arap veya Müslüman düşünce ve duygularına uygun olmaktan çok, Kuzey Afrika, Mısır, Suriye, İran ve Türk görüş ve duyuşlarına uygundur. Bu masallarda ayrıca bazı halk inanışları ve resmî İslâm anlayışı ile ortak noktalar bulunmaktadır. Nitekim Mısır halk inanışında kötü bir ölümle ölen bir kimse *ifrit* olur ve ruhu da boyuna ölmüş olduğu yeri ziyaret eder. İslâm mezheplerinde de Allahın rahmetinden yoksun kalmayı gerektiren bir suç ile ölen kimse «Berzah âlemi» nde C. e döndürülür.

İslâmlıktan önceki Arabistanda C. ler, çöl *nymphê* (su ve orman tanrıçası) leri ve *satyros* tanrı Bakkhos'un arkadaşı olan ikinci derecede bir tanrı) ları olup tabiattaki hayatın henüz insana düşman olan ve onun hükmü altına girmemiş bulunan tarafını temsil ederlerdi. Fakat Hazret-i Muhammet devrinde C. ler belirli bir kişilikleri olmıyan belirsiz tanrılar halini almaya başlamışlardı. Mekke Arap-

ları C. lerle Tanrı arasında bir «neseb» bulunduğuna ve onların Tanrının arkadaşları olduğuna inanırlar, onlara kurban sunarlar, onlardan yardım dilerlerdi.

CINABRE (Minero.): bk. ZENCEFRE.

CİNAS (Arp. *cins*; «benzemek» anlamına), anlamları başka, fakat ya söylenişleri, ya yazılışları veya hem söylenişleri hem yazılışları birbirine benzer kelimelerin bir arada kullanılmasına dayanan söz sanatı. Böyle kelimeleri bir araya getirmeye de «tecnis» denilir.

Birinci örnek:

«Söylüyorken ben gülûgir oldu bir müz'iç sual (سعال)
Uğradım mülzim süale (سؤاله) gönlüm etti iftihar:
Sen, baba söz dinlemezlikten mi öksürmektesin?»

bu mısralardaki « su'al سعال » ile « süal سؤال » in anlamları ve yazılışları ayrı olduğu halde söylenişleri birbirine benzer; birincisi «öksürük», ikincisi «soru» demektir. İşte bu iki kelime arasında C. vardır.

İkinci örnek:

«Ömer Bey müddet - i ömrünü itmam eyleyip gitti»

bu mısradaki «Ömer» ile «ömür» ün ise anlamları ve söylenişleri ayrı olduğu halde (Arap harfleriyle) yazılışları birdir.

Üçüncü örnek:

«Güller takındı gülşen - i dehre diken diken»

bu mısradaki «diken» lerin söylenişleri de, yazılışları da aynıdır. Birinci *diken* «batan bitki», ikinci *diken* «dikmek» mastarının ortacıdır.

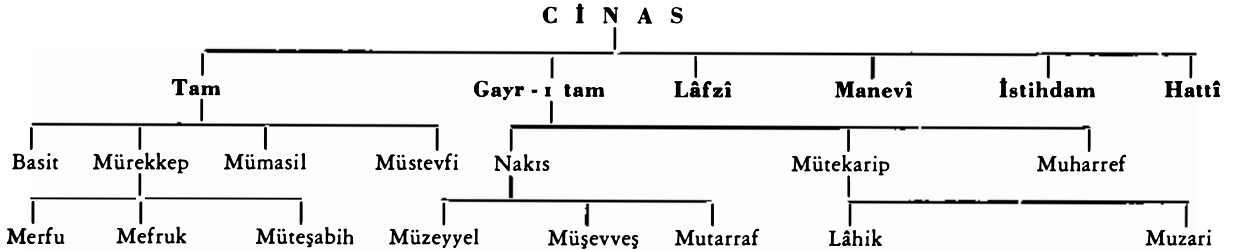
C. ın birçok çeşitleri vardır. Bunlar şöyle bir tablo ile gösterilebilir:

Yâr dayansın
Yastık koy yâr dayansın
Gönlüme ateş düştü
Korkarım yâr da yansın.

Batıda C.: Avrupa edebiyatlarında C. ın tam karşılığı *antanaclase*dır C. - ı tam'da olduğu gibi, antanaclase'da da aynı kelimenin iki ayrı anlamı alınarak bunlar aynı cümlede birbirine karşıt (opposé) duruma konulur. Bu tanımlamadan anlaşılacağı üzere, cümlede C. yapan kelimenin, farklı anlamlarla iki kere geçmesi şarttır. Meselâ, Fransızcada Pascal'ın yaptığı şu meşhur antanaclase: *Le coeur a ses raisons que la raison ne connaît pas* (Gönül aklın fermanını dinlemez).

C., tam ve eksik şekilleriyle Klâsik çağlarda da rağbet görmüştür. Yunancada *logoi*, Latincede de *logi* (nükteli söz; Cicero'da) ve *facetiae* (nükte) denilen bu söz sanatı, çok kere vecize şeklinde belirirdi. Batıda eksik C. ın da türlü karşılıkları vardır. Genel olarak *paronomase* denilen bu söz sanatı türü, homonymie (yazılışları başka, söylenişleri bir olma), assonance (yarım kafiye) gibi ses benzerliklerine dayanır; burada da, benzer şekilde okunan kelimeler karşıt durumda olur.

C. Fransada, daha çok, C. bağlantıları sınıfına giren *calembour* (özel addan türemedir; bu adın sahibi Kont Calemberg, veya eczacı Calembour, belki de Kahlenberg köyü papazı [XV. yüzyıl] dır) şekliyle rağbet görmüştür. Bu C. oyununun ne olduğu şu misalden anlaşılabilir: I. Napoléon'un eşi hakkında söylenen şu söz: *C'est dommage qu'elle a un nez rond* (Ne yazık, 1. karga burundur, 2. bir Néron'u vardır; aynı şekilde söylenilen *nez rond* [= kıvrık burun] ve *Néron* [= Nero]).

Cinas bağlantıları: C. a bağlanabilecek birtakım söz sanatları daha vardır: *İyham*, *müşakele*, *kalb*, *akis*, *reddü'l - acz ale's - sadr*, *iştikak*, *şibh - i iştikak*.

C., divan edebiyatında da, halk edebiyatında da rağbet görmüştür. Çok güzel örnekleri bulunduğu gibi, sanat göstermek için yapılmış soğuk C. lar da vardır.

Halk edebiyatında maniler, C. ın çok kullanıldığı manzumelerdir. C. lı manilerin ilk mısraları - çok vakit - sadece C. ı bildiren sözdür. Örnekler:

Oda yanar
Od düşer oda yanar
Benim bu aşk oduna
Gün gelir o da yanar

Güle naz
Bülbül eyler güle naz
Girdim dost bahçesine
Ağlıyan çok gülen az

Budala
Bülbül konar bu dala
Girdin yetmiş yaşına
Gene kaldın budala

Batıda, palindrome, métathèse, anagramme v. b. yoliyle yapılan oyunlar da vardır. Bunların hepsi, genel olarak, söyleniş benzerliğine, anlam (ve yazı) farkına dayanır. Avrupa dillerinden yalnız İngilizce C. ı *pun* kelimesiyle tam olarak karşılamıştır. Bazı dillerde bu anlamda özel terimler kullanılır, meselâ İta. bisticcio, İsp. retruécano, Port. trocadilho, v. b. Kalan diller, bu sanatı, kesin kuralları olmıyan serbest kelime oyunu saymışlardır: «kelime oyunu» anlamına İng. word - play (pun'dan ayrı olarak), Fr. jeu de mots, Alm. Wortspiel.

CİNAYET (Fr. Crime), suçların, gerektirdiği cezalar gözönünde tutulmak suretiyle yapılan kanuni bölümlemede en ağır cezaları gerektiren yasak işleri anlatan bir terim. 1810 Fransız ceza kanunu esas tutularak ortaya konulmuş olan 28 Zilhicce 1274 (1858) tarihli «Ceza Kanunname - i Hümayunu» (Bk. CEZA HUKUKU), suçları ağırlık derecelerine göre *cinayet, cünha* ve *kabahat* olmak üzere üçe ayırmış ve «mücazat - ı terhibiyeyi» gerektiren suçlara C. adını vermiştir.

Mücazat - ı terhibiye ise «idam, maatteşhir müebbet veya muvakkat kürek, müebbet veya muvakkat kalebentlik, müebbet nefi, müebbeden rütbe ve memuriyetten mahrumi-

yet, hukuk - ı medeniyeden ıskat» cezalarıdır. Bu cezalardan herhangi birinin uygulanmasını gerektiren suç da C. sayılmaktadır.

Suçların bu suretle bölümlenmesinden çıkan sonuçlar, C. bakımından şunlardır:

C. derecesinde olan suçlara, genellikle «C. mahkemesi» olarak adlandırılan ve birçok üyeden kurulmuş mahkemelerde bakılır. 5 Haziran 1295 (1879) tarihli «Mahakim - i Nizamiyenin Teşkilâtı Kanunu»ndan önce C. dâvaları, suç yerine göre, kâh liva temyiz meclislerinde, kâh ildeki divan - ı temyizde; bu kanundan sonra ise, gene suç yerine göre, liva merkezindeki bidayet mahkemesinin iki dairesi birleşmek suretiyle kurulan mahkemelerde yahut da il istinaf mahkemelerinde görülmüştür.

1274 kanununa göre, C. lerde teşebbüs mutlak surette cezalandırılmış, cünhalarda ise kanunda bu hususta ayrıca bir açıklık aranmıştır. Bunun gibi, bir kişinin birden çok C. işlemiş olması halinde bunlardan herbirinin gerektirdiği cezalar ayrı ayrı hesaplanıp toplanmıyor, fakat hepsi tek bir suç meydana getiriyormuş gibi, cezaların bel'i (yani en büyük suçu gerektiren cezanın, öteki suçların cezalarını yutması) sistemi uyarınca, en ağır ceza hükmolunuyordu. Nihayet, tekerrür bahsinde, C. lerde «mutlak tekerrür» esası kabul edilmişti.

Bugün yürürlükte bulunan 1 Mart 1926 tarihli Türk Ceza Kanunu söz konusu üçlü taksimi bırakıp suçları cürüm ve kabahat olmak üzere ikiye ayırmıştır. Bu durum karşısında, eski kanunları yeni ceza kanununa uydurmak amacını güden T. C. K. nun 587. maddesi gereğince, şimdi yürürlükte olup C., cünha ve kabahat taksimine dayanan hükümleri içine alan kanunlarda yazılı «mücazat - ı terhibiye» ve «cinayet» deyimleri, bundan sonra ceza kanununda yazılı yaşadıkça veya geçici ağır hapis ve beş yıldan fazla hapis ve kamu hizmetlerinden sonsuz yoksunluk ve yaşadıkça sürgün cezaları ile bunları gerektiren suçlara yöneltilmiş olacaktır.

1926 Türk Ceza Kanununa göre, C. deyimi ağır cezalı suçları içine almaktadır. Bunlar da Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununun 421. maddesi gereğince Ağır Ceza Mahkemelerinin görevine giren idam, ağır hapis ve beş yıldan çok hapis cezalarını gerektiren suçlardır. Bu mahkemeler bir başkan ve iki üyeden kurulur.

Anayasanın 17. maddesinde sözü geçen «cinaî cürm - i meşhut...»deyiminin anlamını da bu suretle belirtmek gerekir.

Bugün Fransız ceza kanunu başta olmak üzere Belçika, Almanya, Romanya, İspanya, İsviçre gibi birçok memleketlerin kanunları suçların üçlü bölümlenmesini benimsemiş bulunmaktadır.

İslâm hukukunda C., insanın kendisi veya organlariyle ilgili yasak bir iştir. C. in işlenme şekli ve amaç tuttuğu değer, C. işlenişinde kullanılan araç esas alınmak suretiyle türlü şekilde adlandırılmaktadır: *cinayet-i alerrekik* (köle yahut cariye hakkında), *cinayet - i alelbehîme* (hayvan hakkında), *cinayet - i behîme* (hayvan araciyle), *cinayet-i finnefs* (insanın kendine karşı, öldürme), *cinayet - i hâit* (duvar yıkılarak bir kimsenin ölümüne sebep olma), *cinayet - i mâ dûnennefs* (insan organiyle ilgili yaralama), *cinayet-i müctemia* (bir davranışla birden çok cinayet), *cinayat - i münferide* (bir kişinin ayrı ayrı birden çok cinayet işlemesi), *cinayeti müştereke* (birden çok kişinin birlikte cinayet işlemesi), *cinayet-i nâhis* (hayvanı kışkırtarak işlenen cinayet), *cinayet-i râkib* (bir kimsenin binmiş olduğu hayvan araciyle cinayet işlemesi) gibi.

CINCAR - MARKOVIĆ [*tsintsar - mąrkovit', mąrkoviç*], (doğ. 1889), Yugoslav diplomatı ve siyasal lideri. 1941 de General Dušan Simović tarafından düşürülen kabinede dışişleri bakanlığı (1939 - 1941) yapmıştır.

CINCER [*tsintser*], Yugoslav Federatif Halk Cumhuriyetinde, Bosnanın batısındaki kalker dağlarının en yüksek kısmında bulunan en yüksek doruk. «Büyük C.» (Veliki C.), 2 006 metreye yükselir. Bu kısım karst bölgesinin en az verimli yeridir. Eski adı Činčer (Çinçerok), Cincar (tsintsar) idi.

CINCHO - ile başlıyan kelimeler için: bk. SENKO.

CINCHON [*tşinçon*] **KONTESİ**, Perudaki bir kıral naibinin karısı olan İspanyol kadını. C. Peruda tutulduğu inatcı bir hummadan, yerlilerin verdiği kınakına kabuğu sayesinde iyi olmuş, 1632 de Avrupaya getirdiği bu ilâç ilkin «Kontesin tozu» adı ile kullanılmıştır. İsveçli tabiat bilgini Linnaeus bu kadının yaptığı büyük hizmetin hâtırasını ebedileştirmek için, kınakınayı da içine alan bitkiler cinsine *Cinchona* adını vermiştir.

CINCHONA (Bot.): bk. KİNİN AĞACI.

CİNCİ, cin ve peri gibi göze görünmiyen yaratıklar la görüştüğünü ve gayıptan haber verdiğini ileri süren adamlara verilen ad. Bunlara üfürükçü de denilmektedir. Halkın saflığından ve temiz duygularından faydalanarak geçimlerini sağlıyan C. ler arasında saraylara kadar sokulup çok kötü ve yıkıcı roller oynıyanları görülmüştür. Rus sarayındaki Rasputin ve Osmanlı sarayındaki Safranbolulu Cinci Hoca bunlardandır.

CİNCİ HOCA (Asıl adı: **Hüseyin Cinnî Efendi**; ölm. 1646), Anadolu kazaskeri ve XVII. yüzyıl Osmanlı tarihinin tanınmış entrikacılarından biri. C. H. Safranboluda doğmuş ve daha sonraları kendisini tanıtacak olan sihir ve cin bilgilerini babasından öğrenmişti.

Genç yaşında medrese öğrenimini tamamlamak üzere İstanbula gelen C. H., Süleymaniye medreselerinden birine girerek Hasan Efendizade Mehmet Çelebinin öğrencilerinden olmuştu. Medrese öğrenimi pek düzenli olmamış ve hele üstadının İzmir kadılığı ile müderrislikten ayrılması üzerine mülâzimlik rütbesini bile alamadan açıkta kalmıştı.

Bu yıllarda Osmanlı tahtında oturmakta olan Sultan İbrahimin düzensiz bir yaşayış sonunda sinirlerinin büsbütün bozulması, delilik belirtileri göstermesi üzerine, zamanın delilik anlayışına göre, padişahın ruhunu esir eden cinleri giderebilmek için usta bir üfürükçü aranmaktaydı. C. H. nın anası saraylı kadınlardan biri ile ahbap olmakla kendi oğlunun Padişahı iyileştirebileceğini bildirmiş, bu kadın da C. H. yı Valde Sultana salık vermişti. Valde Sultanın emri üzerine bir kapıcı ile saraya getirilen C. H., o sırada gerçekten ağır bir delilik krizi geçirmekte bulunan Sultan İbrahimi yatıştırmıştı. Onun bu başarısı gerek saraylılar, gerek Sultan İbrahim tarafından takdirle karşılanarak C. H. ya, henüz mollalıktan kurtulamamış ve mülâzimlik derecesine erişememiş olduğu halde, müderrislikte önemli bir derece olan hâric pâyesi verilmişti. Bu atanmıya, Şeyhülislâm Yahya Efendi, C. H. nın müderris olmaya bilgisi yeter değildir diyerek engel olmıya hazırlanırken, Sultan İbrahimin kayırdığı C. H., bu atanmanın arkasından Sahn - i semân (Fâtih) müderrisliğine getirildiği gibi ayrıca türlü ödeneklerle bir de kendisine saray

ayrılmıştı. C. H., Padişah üzerindeki etkisinin gittikçe artması sonunda, Osmanlı İmparatorluğunun en yetkili kişilerinden biri olmuştu.

Sultan İbrahimin isteğiyle ilmiye pâyelerinde çarçabuk yükselen C. H., kısa bir zaman sonra Süleymaniye müderrisi, arkasından ise mevleviyet pâyeleri arasında yüksek bir yer olan Galata kadısı ve en son hâce-i sultanî oldu.

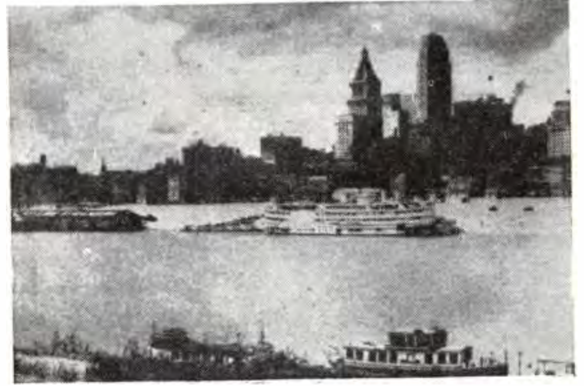
Bu hal Şeyhülislâm Yahya Efendi ile Sadrıazam Kemankeş Kara Mustafa Paşanın durumunu sarsmıştı. Yahya Efendi ölünce, C. H. saldırışlarını Sadrıazama çevirmiş, bu entrikada kendisine Silâhdar Yusuf Paşa'yı da sağlam bir dost olarak bulmuştu. Bu arada yine Padişahın buyrultusiyle Kara Çelebizade Mahmut Efendi'nin kızı ile evlenmiş, bu suretle de köklü ve ünlü bir aileye kapılanmıştı. C. H., Kara Mustafa Paşa'ya ilk yumruğu Rumeli Beylerbeyi Turhan Beyzade Faik Paşa'yı öldürtmekle vurdu. Az sonra da Sadrıazamın vücudünü ortadan kaldırttı. Bu iki değerli devlet adamının ortadan kaldırılmasından sonra serbest kalan C. H., bütün cabalarını daha çok para toplamak, hanlar, evler, dükkânlar yaptırmak, bunun için de haksız kazançlarda bulunmak fırsatını elde etmişti. Silâhdar Yusuf Paşa'nın öldürülmesinden sonra Sarayda Şekerpâre Kadın'la işbirliği ederek Sultan İbrahimi tamamiyle etkisi altına almış bulunuyordu. Bunun sonucunda 1644 te Anadolu Kazaskerliğine atandığı gibi ayrıca yapı giderleri devlet hazinesinden karşılanmak suretiyle Kumkapıda büyük bir saray yaptırmaya başladı. C. H. nın Padişah üzerindeki erki Hezarpâre Ahmet Paşa'nın sadrıazam olmasından sonra yavaş yavaş azalmaya başladı. Şekerpâre Kadın'ın Mısır'a sürülmesinden sonra ise büsbütün zayıflıyarak Anadolu Kazaskerliğinden de ayrılmasına sebep oldu.

Sultan İbrahimin delice yönetimine karşı bilginlerle Kapukulu ocaklarının birlikte hazırladıkları ayaklanma üzerine, Sultan Ahmet Camisinde yapılan taplantıya katılmak ereğiyle C. H. da camie geldiği zaman, onu görenler, biraz önce cami basamaklarında öldürülen Mülekkab Muslihaddin Efendi gibi onu da yok etmek üzere, etrafını sarmaya başlamışlarsa da, kaynatası Mahmut Efendi, C. H. yı camiin bir köşesine sokmuş, biraz sonra da kıyafetini değiştirerek camiden kaçırmıştır.

IV. Mehmed'in tahta çıkması üzerine Kapukuluna dağıtılması gereken cülûs bağışı için Sadrıazam Sofu Mehmet Paşa, 200 kese kadar para yardımında bulunmasını, C. H. dan kaynatası Mahmut Efendi aracılığiyle rica etmişti. Fakat, pek aç gözlü olan C. H., «*Ben merdlik ile adam oldum, canım tende iken bir akça virmezem*» demek suretiyle bu isteği reddetmişti. Buna canı sıkılan Mahmut Efendi, C. H. yı korumaktan vazgeçti. Bu durum üzerine C. H. nın bütün varlığı elinden alınmış ve kendisi de tutularak Paşakapusuna getirilmişti. Yapılan araştırmalar sonunda C. H. da 3 000 keseden çok para çıktığı gibi kethüdası Fâcir Nuri'den de 150 kese para alınmış ve bir o kadar da değerli eşyasına el konulmuştu. 15 gün kadar Paşakapusunda hapsedilen ve artık verecek bir şeyi kalmadığı anlaşılan C. H., Şekerpâre Kadın'ın sürüldüğü, Mısır'da İbrim sancağı beyliği ile Kumkapıdan bir kayığa bindirilerek Anadolu yakasına geçirilmişti. C. H. Mihalice geldiği zaman, ayaklarındaki siyatikten ötürü bu kasabada kalması için kendisine izin verilmesini rica etmiş, ricası kabul edilerek orada yerleşmişti. Az sonra ise Kırım Hanı aracılığiyle İstanbula dönmek için affedilmesi ricasında bulunmuştu. Fakat, tam bu sırada İstanbulda çıkan Sipahî ayaklanmasına karışan C. H. nın adamlarının bazı ileri geri sözler sarfetmeleri üzerine, İstanbula dönerse tekrar teklikeli bir adam olacağı kaygısına düşen Ocak Ağaları IV. Mehmetten aldıkları bir buyrultuyla Limnili Hüseyin Çavuş'u Mihalice göndererek, Aralık 1646 da C. H. yı öldürttüler.

CİNCİ MEYDANI, İstanbulun tarihî meydanlarından biri. Eminönü ilçesine bağlı Alemdar bucağının Kadırga semtinde, bu adı taşıyan meydanın yakınlarında Küçük Ayasofya mahallesinde ve demiryolunun kuzeyinde bulunmaktadır. Eskiden daha geniş bir alan kaplamakta ve İstanbuldaki Ulufeli Sipahiler tarafından binicilik idmanları yapılan, cirit oynanan bir yer olması dolayisiyle buraya Cündi (b. bk.) meydanı denilmekte idi. Zamanla adı halk arasında bugünkü şeklini almış, büyük bir kısmına evler yapılmış ve bugün semt ancak bir gezinti ve oyun yeri haline gelmiştir.

CINCINNATI [*sinsinæti*]. Amerika Birleşik Devletlerinin Ohio bölümünde ticaret ve endüstri şehri. Nüfusu 487 462 (1960; 1950 de: 503 998) dir. Yakın çevresi (Covington ve

CINCINNATI (şehrin, Ohio nehrinin Kentucky tarafından görünüşü)

Newfort) ile birlikte nüfusu 903 000 i bulur. C. iki kıyısı 5 büyük köprü ile birbirine bağlanmış bulunan Ohio ırmağı boyunda, kıyı sekileri üzerinde gelişmiştir. C. çok işlek bir demiryol kavşağı (burada 12 demiryolu birleşir) ve uçak seferleri merkezidir. Ohio bölgesinin taşın merkezi, tahıl, tütün, kömür ticareti ve aktarması alanı olup işlek bir nehir limanıdır. Sabun, makine, radyo, giyecek, ev eşyası, et ambalajı endüstrisi gelişmiştir. Birçok fabrikaları daha vardır. Endüstrisi arasında iskambil kâğıdı yapımı da önemli yer tutar. 2 üniversitesi (Xavier University ve University of Cincinnati) ve bir konservatuvarı vardır. Hebrew Union College da buradadır.

C. 1788 de Pittsburglu Almanlar tarafından kurulmuş (en eski adı Losantiville'dir), XIX. yüzyıl ortalarına kadar Queen City veya Queen of the West (Batının Kıraliçesi) adiyle anılmıştır. Domuz kanaraları tanınmış olup bu sebeple, alay yollu, Porcopolis (domuz şehri) adı da verilmiştir.

CINCINNATUS [*kinkinnātus*], **Lucius Quinctius** veya **Titus Quinctius** (doğ. aş. yu. M. Ö. 519), Romalı efsane kahramanı. 460 da konsül yardımcısı bulunan C., 462 - 454 yıllarında plebeiuslarla patriciuslar arasındaki savaşmada, plebeiuslara karşı koymakla tanınmıştır. 458 de Lucius Minucius yönetimindeki bir Roma ordusunun Algidus Dağındaki bir geçitte Aequililer tarafından kuşa-

tılması üzerine, C. senato tarafından diktatör atanmış, bu atama haberini ulaştırmak üzere gönderilen adamlar onu Tevere (Lat. Tiberis) ırmağı ötesindeki çiftliğinde tarlasını kazar durumda bulmuşlardır. C. Aequililere karşı tam bir zafer kazanmış ve yalnız on altı gün diktatörlük edip işini tamamladıktan sonra tarlasına dönmüştür. 439 da 80 yaşında iken de, vatan haini Spurius Meliusa karşı koymak için gene diktatörlüğe getirilmiş, bu haini yenerek öldürmüştür.

CINCIUS [*kinkius*], **Alimentus,** en eski Roma tarihçilerinden. Praetor ve propraetor olarak (M. Ö. III. yüzyıl) 210 - 208 yılları arasında, Sicilya ve Aşağı İtalyayı yönetmiştir. Sonraları Hannibala esir düşen C., Yunan dilinde Roma yıllıkları yazmıştır.

C. Kanunu: (Lat. Cincia Lex), 550 yılında tribunus Cincius Alimentusun teklifi üzerine *donis et muneribus* (bağış ve ücret) adiyle çıkarılan kanun. Bu kanun avukatları müşterilerinden bağış kabul etmesini önler.

CINCLIDAE: bk. KARATAVUKGİLLER, Su.

CINCLUS (Cincle): bk. SU KARATAVUĞU.

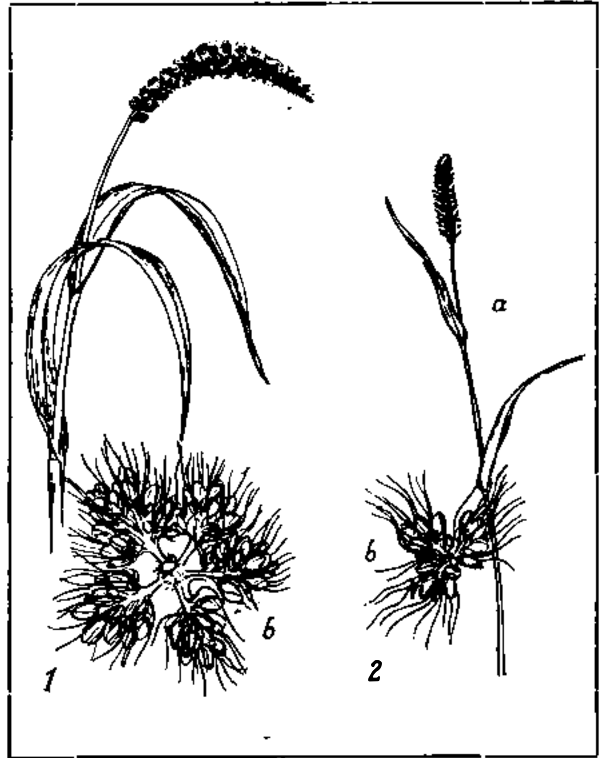
CINCTUS [*kinktus*] (Lat. = kuşatma), eski Romalılarda İmparatorluk devrine kadar vücudun çıplak üst kısmına dolanan bir örtü. Bu örtü kurban edilecek hayvanları kesen hizmetçiler, gladiatörler, kandidatlar ve nihayet geleneğe uyan bazı soylu aileler tarafından taşınırdı. C. u halk arasında gemiciler, balıkçılar, liman işçileri ve âdi esnaf da giyerdi.

CİND veya CİND TEHSİL (İng. **Jind** veya **Jhind**): 1. Eskiden Kuzeybatı Hindistanda, Doğu Pencab bölgesinde ayrı bir devlet iken 1948 den beri Hindistan Cumhuriyetinde Birleşik Patiala ve Doğu Pencab devletlerinin bir kısmını meydana getiren ülke. Evvelce C. prensliğinin bir kısmı olan bu ülke 1809 dan başlıyarak İngiliz erki altına giren Cis - Sutlej devletlerinden biriydi ve Lahordaki Pencab devletleri valisi tarafından yönetilirdi. C. devletinin Sindhu Jat klanında ve Puck ailesinden bir Sikh olan mihracesi 1947 de Hindistanın bağımsızlığa erişmesi üzerine öteki dört Puck prensiyle bir birlik kurmuş, fakat 15 Haziran 1948 de bütün Puck devletleri Birleşik Patiala ve Doğu Pencab devletleri topluluğuna katılmayı kabul etmiştir. C. prensliği 1763 te kurulmuş ve 1768 de Moğol imparatoru tarafından tanınmıştı. Yüzölçümü 1 220 km², nüfusu 169 640 (1951) dır.

2. Hindistan Cumhuriyetinin kuzeybatı kısmında, Birleşik Patiala ve Doğu Pencab devletlerinde, Sangrur distriktinde bir şehir. Kuzey demiryolları hattı üzerinde ve Delhinin 115 km kuzeybatısındadır. Nüfusu 19 449 (1951) dur. C. 1827 ye kadar C. devletinin merkezi olarak kalmış, fakat bu tarihten sonra merkez, Ambalanın 93 km batısındaki Sangrur (nüfusu 18 741 [1951]) a taşınmıştır. Sangrur, 1948 den beri, bütün C. devletini içine alan Sangrur distriktinin merkezidir.

CİNDARI veya CİNDARISI (Lat. Setaria italica; İng. Foxtail millet; Fr. Panic; Alm. Kolbenhirse), çok eski kültür bitkilerinden biri. Yazılı kaynaklara göre, Milâttan 2 700 yıl önce dahi, C. nın Çinde ekimi yapılmakta ve taneleri insan besini olarak kullanılmakta idi.

Türkiye ile başka Orta - Doğu memleketleri ve Orta - Asyada yapılan kazılardan elde edilen gereçlere göre de, buralarda C. nın 4000 - 8000 yıldan beri bilindiği anlaşılmaktadır.

CİNDARI: 1. Cindarı (Setaria italica), b. Başakçıklar, 2. Yabani Cindarı (Setaria Viridis), a. Karışıksalkımlı çiçek durumu, b. Karışıksalkımdan alınmış bir enlem kesitte başakçıkların görünüşü

Bir zamanlar bütün Avrupada çok yaygın olan C. ekimi bir yandan son 150 sene içinde Avrupada buğday ekiminin hızla artması, öte yandan da Amerikanın keşfinden sonra Avrupa çiftçiliğinde patates ve mısır ekimlerinin yer alması yüzünden, eski önemini kaybetmiştir.

Bugün C., daha çok, Doğu - Avrupa, Rusya, Kuzey Çin, Mançurya, Japonya, Hindistan ve Orta - Doğuda yetiştirilmektedir. C. Türkiyede, en çok Bingöl, Van, Bitlis, Muş, Hakkâri, Siirt, Mardin, Urfa, Diyarbakır ve Maraş illeri ile, Trakya bölgemizde yetiştirilmektedir.

Adaptasyonu: C., gelişebilmek için sıcak hava ister. Bu yüzden, yazları sıcak geçen yerlerde yetiştirilir. Her ne kadar daha çok kurak yerlerde yetiştirilmekte ise de, kökleri toprağın üst tabakalarında geliştiği için aşırı kuraktan zarar görür. Onun için kurak bölgelerde daha çok taban suyu yüksek olan yerlere, vâdi tabanlarına ekilir. Havadar, zengin mil topraklar C. için en iyi topraklardır.

Botaniği: C., 50 - 150 cm. boy alabilen ince ve uzun bir bitkidir. C. tohumlarının üzerinde içkavuz (palea inferior) ve kapcık (palea superior) dediğimiz çiçek kavuzları bulunur. Çiçek durumu, karışıksalkım (panicula) olmakla birlikte, başakcık (spicula) sapları çok kısa olduğundan, dış görünüşleri başak (spica) gibidir (bk. resim 1 ve 2).

C. nın yabani formu *Setaria viridis*tir. Yabani C. nın salkım ekseni (rachis) kırılıcıdır. Yabani C., bugün, Hindikuş vâdilerinde ve Doğu Afganistanda bulunmaktadır (bk. resim 2).

C. nın kullanma yerleri: Ülkemizde olduğu gibi, C. yetiştiren başka ülkelerde de, C. esas bakımından insan besini olarak kullanılır. Lâpa, ezme veya bir çeşit bulgur yapılmak suretiyle sarf olunur.

Türklerin tanınmış içkisi boza da kum darısı (Panicum miliaceum) ndan, daha çok da, C. dan yapılır. C. aynı zamanda kuş ve hayvan yemi olarak da kullanılır.

CINDERELLA (Folklor): bk. KÜL KEDİSİ.

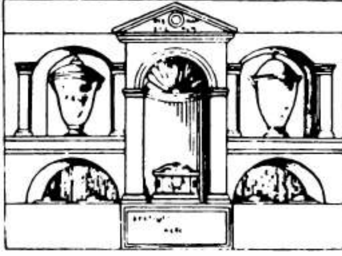
CINÉ - ile başlıyan kelimeler için: bk. SİNE - ve KİNE - .

CINÉMASCOPE: bk. SİNEMASKOP.

CINERAMA: bk. SİNERAMA.

CINERARIA (Bot.): bk. SİNERARİYA.

CINERARIUM [*kinerarium*], Eskiçağda, yakılan ölülerin küllerinin konulduğu kabları barındıran yuva. C. lar kilden, mermerden, alçıdan, somakiden ve hattâ altından yapılırdı. Etrüskler ev, lâhit, canopus veya oturmuş insan heykeli şeklinde C. lar bırakmışlardır. Romalıların C. ları az çok bezekli dört köşe kutular veya vazolardır.

CINERARIUM

CİNGİZ: bk. ÇİNGİZ.

CINGULUM MILLITARE [*kingulum militare*], eski Romada hem kılıç, hem de hançer asılan kemer. Bu kemere karnın alt kısmını koruyan bir levha da asılırdı. Daha sonraları C. M. yerine Balteus (b. bk.) ve Cinctorium (b. bk.) kullanılmıştır. C. M. ye bir bronz levhadan veya madenle işlenmiş deriden yapılırdı. Ortaçağda şövalye çocuklarının şövalyeliğe yükseltilmesi için yapılan kılıç kuşanma törenlerinde kendilerine C. M. takılırdı.

CINGULUM MILLITARE'yi kuşanmış olan Romalı bir asker

CINISELLI [*çiniselli*], **Luigi** (1802 - 1878), İtalyan hekimi. Paviada doğmuş, Cremona'da ölmüştür. Pavia'da Portanın öğrencisi olan C., kendini cerrahlığa vermiş ve Cremona hastahanesinin başhekimi ve müdürü olmuştur. En önemli çalışmaları, elektrik akımının kimyasal etkileri ve anevrizmlerin elektrikli iğne ile tedavisi (1856) hakkındadır.

Ciniselli metodu: anevrizm (aort veya atardamarların bir noktasında meydana gelen ur gibi şişkinlik) lerin elektrikle (galvanopancture) tedavi metodu.

CINNA [*kinna*], **Gaius Helvius** (ölm. M. Ö. 44), Romalı tribunus ve şair. Catullus'un dostu idi. Julius Caesarın cenaze töreninde halk tarafından Lucius Cornelius Cinna sanılarak öldürülmüştür. *Smyrna* (kız adı) adlı peopesinden parçalar kalmıştır.

CINNA [*kinna*], **Lucius Cornelius** (ölm. M. Ö. 84), Romalı genaral ve politika adamı. Popüler partinin lideri ve Sulla'nın muhalifi olarak tanınmıştır. Marius partisinden olduğu halde, M. Ö. 87 de Gnaeus Octavius ile birlikte consul seçilmiş; seçilirken de, Sulla tarafından Marius'un sürülmesi hakkında verdiği emirlere karşı gelmiyeceğine andiçmiştir. Fakat Mithradates'le savaşa girişmek üzere Sulla Anadoluya geçer geçmez, C., andını bozarak Senatus partisine karşı savaşmıya başlamış; ayrıca tribus (oymak) lara yeni vatandaş kabul etme hakkındaki Sulpicia yasasını uygulamak istediği için Octavius'la da bozuşmuştur. Bu çarpışmalarda C. önce kaçmak zorunda kalmış, consul'luktan atılmış, fakat çok geçmeden kuvvetli bir ordu toplıyarak Marius'la öbür sürgünleri Afrika'dan geri çağırmış, Romayı kuşatarak teslim olmaya zorlamış, Marius, Sertorius ve Carbo ile birlikte Romaya girmiştir. Marius'un Romaya girmesi üzerine Sulla'nın parti arkadaşları öldürülmüşlerdir. 86 yılında, seçime başvurmadan Marius'u consulluğa getirmiş, ertesi yıl bunun ölümünden sonra da Lucius Valerius Flaccus ve Gnaeus Papirius Carbo ile birlikte İtalyayı ve bütün Batıyı eğemenliği altına almıştır. Fakat Anadoludan dönen Sulla'yı Thessalia'da karşılamak isteyince askerleri karşı gelmiş ve onu Ancona'da öldürmüşlerdir. C. nın kızı Cornelia, Iulius Caesar'ın ilk karısı olmuştur.

CINNA [*kinna*], **Gnaeus Cornelius, Magnus** (ölm. M. S. I. yüzyıl), C. Lucius ile Pompeius'un kızı Pompeia'nın oğullarıdır, Pompeius'a Magnus («Büyük») denildiği için buna da aynı san verilmiştir. Önceleri Octavius'a karşı Marcus Antonius'la işbirliği yapmış; bazı tarihçilere (Seneca, Dion Kassios) göre, Octavius (Augustus) imparator olduktan sonra, kendisine karşı C. tarafından tertiplenen bir suikasti ortaya çıkarmış, fakat C. yı affederek M. S. 5 yılında onu Valerius Messalla ile birlikte consul yapmıştır (Tacitus ile Suetonius böyle bir acımadan söz açmamışlardır). Fransız piyes yazarlarından Pierre Corneille, bu olaydan esin alarak *Cinna ou la Clémence d'Auguste* (C. veya Augustus'un acıması) [1640] adlı trajediyi yazmıştır.

CİNNA, Muhammed Ali [İng. Jinnah Mohammed Ali] (1876 - 1948), Pakistan devlet adamı ve milliyetçisi. Bombayda doğmuş, Karaçi (İng. Karachi) de ölmüştür. Hindistandaki Müslüman topluluğunun önderi (Kaid - i azam) ve Pakistan devletinin kurucusudur. Müslüman olarak doğan C., «zayıf, sıska» anlamına gelen C. adını kabul etmiştir. İngilterede hukuk öğreniminden sonra avukat olmuş ve Bombayda 1896 da avukatlığa başlamıştır. O zaman ezici bir Hindu çoğunluğa sahip olmayan Kongre Partisi taraflısı olarak siyasal hayata başlamış, 1910 dan 1919 a dek Imperial Legislative Council (İmparatorluk Yasama Konseyi) üyesi olmuştur. 1913 te Moslem League (Müslüman ligası) e katılmış ve bu örgütün 1916 ve 1920 de başkanlığını yapmış-

M. Ali CİNNA

tır. 1934 ten sonra da bu örgütün sürekli başkanı olmuştur. Başlangıçta Gandhi ile birlikte çalışan C., sonradan daha çok Müslümanların özel çıkarlarını temsile doğru giderek Kongre Partisinden 1921 de çekilmiş ve bu tarihten başlıyarak 1929 a kadar Müslüman Ligası içerisinde, radikal bir grupa önderlik etmiştir (1929 da Müslüman Ligası dağılmıştır). Hindistanın anayasa bakımından gelişmesi hakkındaki «14 nokta» sı, bütün Hindistan Müslümanları Konferansınca kabul edilmiştir. Bundan sonra iki yıl Avrupada bulunmuş ve Londrada toplanan Yuvarlak Masa (Round Table) Konferanslarında Hindistan problemlerini çözmek için uğraşmıştır (1930 - 1931). Burada Hindu ve Müslümanlar için eşit haklar istemiş ve 1937 seçimlerinde Kongre Partisinin ezici başarısından sonra Hindistanda bir Müslüman devletinin, yani Hindu baskısından uzak bir devletin kurulması için bir hareket meydana getirmiştir. İkinci Dünya Harbine karşı durum almamış ve bu harb sırasında Hindu önderlerinden çoğunun yakalanması sonucunda prestiji artmış, ve sonradan İngiltere ile, İngilizlerin Hindistandan çekilmesi için yapılan konuşmalar sırasında bağımsız bir Müslüman devletinin kurulması yolunda Hinduların onamını güçlükle elde etmiştir. Pakistan dominyonu 15 Ağustos 1947 de kurulunca, bunun birinci valisi olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Pakistan* (*P.*), *Nationalism in Conflict in India* (Milliyetçilik Hindistanda savaş halinde).

CINNAMOMUN (Bot.): bk. TARÇIN.

CINO DA PISTOIA [*çino da pistoia*] (asıl adı: **Guittoncino de Sighibuldi**) (1270? - 1336 veya 1337), İtalyan hukukçusu ve şairi. Pistoia'da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Hukuk öğrenimini tamamladıktan sonra, yargıçlık etmeğe başlamış, fakat bunu yaparken sıra ile, on yıl Siena, Perugia ve Napoli üniversitelerinde ders vermiştir. 1333 de yine Pistoia'da yerleşerek, uygarlık hukukunun kilise hukukuna göre üstünlüğünü savunmuştur. Hukuk eserleri arasında en önemlisi *Lectura in codicem* (Hukuk dersleri) adını taşır; bu, İustinianos kodeksinin ilk 9 bölümüne dair bir yorumlamadır. Şiirleri, *Rime* (kafiyeler, şiirler) adlı eserinde toplanmıştır. Bunların çoğu aşk şiirleri olup, bu aşk şiirlerinin hemen hepsi, Selvaggia (Vahşi kadın) olarak adlandırdığı ve gerçek adı belki de Vaggia Vergiolesi olan bir kadına hitap eder. Siyasal olan şiirleri de vardır. Bunların ikisi, VII. Heinrich'in ölümü içindir. Bütün şiirleri, konu ve şekil bakımından *Dolce stil novo* (tatlı yeni üslûp) adını taşıyan ve o zaman son yıllarını yaşayan şiir okulunun anlayışına uyar; bununla birlikte kendi kişiliğini de belirtir. Dante C. nun dostu olup onu, *Volgare eloquenza* (Halk dili) başlıklı eserinde, *stile illustre* (= parlak üslûp, yani Dolce stil novo) nin en büyük aşk şairi olarak anar. Petrarca ise C. ya tutkundu ve onun ölümünü «Piangete donne, e con voi pianga amore» (Ağlayın ey kadınlar ve sizinle birlikte aşk da ağlasın) sözleriyle başlayan sonesinde belirtmiştir.

CINO DA PISTOIA

CINQ CODES [*sẽk kǫd*], Napoléon'un yönetimi altında hazırlanan tanınmış yasalar. Bu yasalar XIX. yüzyılda, Fransız yasalarının başka memleketlerde geniş ölçüde kabulüne yol açmıştır. Bk. CODE.

C. C. şu bölümlerden meydana gelmiştir: 1. *Code Civil* (Uygar Hukuk yasası): Tronchet, Bigot de Préameneu, Portalis ve Maleville tarafından hazırlanarak 21 Mart 1804 te yayınlanmıştır. Buna birinci ve ikinci İmparatorluk (I. Napoléon ve III. Napoléon yönetimi)ta *Code Napoléon* adı verilmiştir. Sonradan bazı özel yasalarla tamamlanan *Code Civil* (meselâ 26 Haziran 1889; 25 Mart 1915 ve 18 Haziran 1917 tarihli yasalar) şimdi de Fransada yürürlüktedir. 2 281 maddelidir. Genel olarak yasalara ait bir Titre préliminaire (giriş) ile üç kitaptan meydana gelmiştir. Borçlar yasası, Fransız hukukçusu Pothier (ölm. 1772) nin görüşlerinin etkisi altında hazırlanmıştır. C. C. in ana fikri bireyin kişisel özgürlüğü olup, Fransız devriminin getirdiği esaslara dayanır.

2. *Code de Commerce* (Ticaret hukuku yasası): 28 Ağustos 1807 de yayımlanmış olup, önem bakımından *Code Civil*e erişmemekle birlikte, Alman ticaret yasaları üzerinde etki yapmıştır. Buna da sonradan yeni yasalar eklenmiştir.

3. *Code de Procédure Civile* (Uygar yargılama usulü yasası): 24 Nisan 1806 da yayımlanmıştır. Geniş ölçüde XIV. Louis'nin ordonnance (emirname) larına dayanır. Yargılama usulünün açık ve sözlü olmasına dair modern ilkeler ve modern duruşma esasları ilk önce burada şekil almıştır.

4. *Code Pénal* (Ceza hukuku yasası): 20 Nisan 1810 da yayınlanmıştır. Başlıca özelliği, vatandaşı yasaktan korkutarak uzaklaştırma sisteminin uygulanmış olmasıdır. Bazı değişme ve özel eklerle Fransada bugün de yürürlüktedir.

5. *Code d'Instruction Criminelle* (Cezai savuşturma yasası): Bu da aynı tarihte yayımlanmıştır. Daha önce İngilterede görülmüş olan suçlama ilkesi, yargılamanın açıklık ve sözlülüğü, halk egemenliği fikirleri bu yasada düzenlenmiştir.

Daha sonra, *Code Rural* (Köy hukuku yasası) (1881 - 1925) de eklenmiştir. Bu yasa, tarım ve su işlerine ait esasları içine alır. Bunun gibi C. de *Travail* (İş hukuku yasası) da 1910 dan beri yukarıkilere katılmış, ve bu suretle C. C., *Sept Codes* (Yedi yasa) olmuştur.

Code Civil, şimdi, Belçikada olduğu gibi; İtalya, İspanya, Portekiz, Holânda, Luxemburg, Monaco, Rumanya bazı Amerika memleketlerinde ve Mısırda bazı değişikliklerle kullanılmaktadır. 1815 teki Viyana Kongresi Polonyasında da olduğu gibi kullanılmıştı. Beş veya Yedi yasanın metinleri, Petite Collection Dalloz (Griolet, Paris 1929) da bulunur. Fransız yasalarını değiştirerek almış olan memleketlerin yasaları, Fransızca *Code* kelimesine karşılık olan adlar taşır: İta. Codice, İsp., Port. Codigo, Rumen. Codul.

CINQ - CENTS [*sẽ sã*], **CONSEİL DES** (Beş Yüzler Konseyi), Fransada Constitution [b. bk.] devrinin III. yılında ortaya konulan ve Conseil des Anciens (Eskiler veya İhtiyarlar Konseyi) ile birlikte yasama meclisini meydana getiren iki meclisten biri. Konseyin üç yıl için seçilen beş yüz üyesi bulunurdu. 18 Brumaire [b. bk.] tarihinde de Bonaparte, Beşyüzler Konseyinin direnişini kırmak için toplantı salonunu Murat [b. bk.] ile onun kumbaracılarına bastırtmış ve konseyin bütün üyelerini zorla dışarı attırmıştır.

CINQ-MARS [*sẽ - mars*], **Henri Coiffier de Ruzé, Marquis de** (1620 - 1642), Fransada eski rejim Maliye Bakanlarından maréchal d' Effiat'nın ikinci oğlu. Pariste doğmuş, Lyon'da ölmüştür. Richelieu'nün korumasiyle henüz on beş yaşında iken muhafız kıtası yüzbaşısı olarak saraya kapılanmış ve XIII. Louis'yi Mlle de Hautefort'un etkisinden kurtarması için aynı kayırıcı tarafından kıralın özel hizmetine verilmiş, kıral da güzel, zarif ve nükteci bir genç olan nedîmi C. - M. a şiddetli bir sevgiyle bağlanmıştır. İhtirasları kabarmaya başlıyan C.-M., ilkin kıralı bakanından soğutmaya çalışmış, sonra Gaston d'Orléans ve Duc de Bouillon ile işbirliği yaparak Richelieu'yü öldürtmeyi tasarlamıştır. Suikastçıların, Marquis de Fontrailles'ın aracılığı sayesinde İspanya ile imzaladıkları bir antlaşma kendilerine asker ve para yardımı vaadini sağlamış; fakat Richelieu bu antlaşmanın bir suretini ele geçirip XIII. Louis'ye göstermiş ve C. - M. asılmıştır.

CINQ-MARS

CINQUE PORTS[İng. *Siŋk ports*; Fr. *sẽk pǫr*, (Fr. = beş liman)], Manş Denizi (Fr. La Manche, İng. The English Channel) ndeki Hastings, New Romney, Hythe, Dover ve Sandwich adlı beş İngiliz limanının tümüne verilen ad. Sonra bunlara Winchelsea ve Rye limanları da eklenmiştir. Bu limanlar VII. Henry zamanına kadar deniz kuvvetlerinin büyük bir kısmını sağlamakta ve buna karşılık bazı imtiyazlardan faydalanmaktaydı. Bu imtiyazlar bugün kaldırılmış olmakla birlikte C. P. limanlarının teknik bakımından bazı özellikleri vardır.

CINQUECENTO [*çinkveçęnto*] (İta. 500 anlamına 1 500 ün kısaltması), İtalyan sanat tarihinde XVI. yüzyıla ve bu yüzyıl üslûbuna verilen ad. Dar anlamda C., **Bramante** (doğ. 1444), **Leonardo da Vinci** (1452) ile başlıyan, Venedikten başka, **Michelangelo**'nun ölümiyle (1564) sona eren Rönesans üslûbu demektir.

CİNS [Biyol.] Arap. *cins* < Eski (Arap. *gins* < Yun. *genos* [= ırk] > Lat. *genus*, Fr. *Genre*, İng. *Genus*, Alm. *Gattung*), canlı varlıkların sistemli sınıflanmasında, taksonomik (taxonomique) bir katagori. Yeri, familya (aile, fasile, Lat. familia, Fr. famille, İng. family) ile tür (nevi, Fr. espèce, Lat. ve İng. species) arasındadır. Yapı ve filojeni (phylogénie) bakımından akraba olan türler, grup olarak bir C. meydana getirir. Meselâ, bütün meşe türleri kollektif olarak, *Quercus*; at, katır, eşek, zebra da *Equus* C. ini meydana getirir. Olağanüstü bir başkalık gösteren ve yapayalnız kalmış ayrıksı bir tür de, başlı başına bir C. sayılır ki, bu gibilere *Monotip C.* (genre monotype) denilir.

Bazı kere familya ile C. arasında alt - familya (Lat. subfamilia, Fr. sous - famille) ve üst - cins (Lat. super - genus, Fr. supergenre sıfatı: supergénérique), C. ile tür arasında da alt - cins (Lat. subgenus, Fr. sous - genre) kategorileri kabul edilmektedir. Meselâ *Abies* (köknar) ten alt - familya adı olarak *Abietinae* (köknarlar [alt - familya adları C. adından yapılır], familyası: Pinaceae [Çamgiller], sınıfı; Pinales [Çamlar]); *Turdus* (ardıçkuşu, Fr. grive) tan familya adı olarak *Turdidae*, alt - familya adı olarak da *Turdinae* (Çin Hindistanındaki ardıç kuşları; bu alt - familyayı bazı zoologlar ayrı bir familya sayarak *Sylviidae* şeklinde adlandırmışlardır); bir Amerika ayısı alt - cinsi olarak da *Ursus* (*Euarctos*) *americanus* ki, burada usule uyularak alt - cins adı ayraç içerisinde gösterilmiştir.

Canlı varlıkların bilimsel adları ikiterimli (binôme) olurlar. Bu terimlerden birincisi C. i, ikincisi de türü gösterir. Alt - tür (Lat. subspecies), çeşit (Lat. verietas), form (Lat. forma) gibi alt basamaktaki kategorileri göstermek için üçüncü ve dördüncü terimler eklenir. Meselâ *Brassica rapa oleifera* = yağ şalgamı ve *Brassica oleracea var. capitata f. rubra* = kırmızı başlâhana gibi.

C. adı hep Latince bir ad olarak kabul edilir ve büyük harfle başlar; tür, çeşit ve form adları küçük harflerle yazılır.

CİNS [Dil] (<Arap. *cins*, Eski Arap *gins* <Yun. *genos* [= ırk, soy, sınıf]> Lat. *genus*) bazı dillerde yalnız adlara, başkalarında isim, sıfat ve zamirlere, daha başka dillerde ek olarak fiillere de ait bir gramer kategorisi. C. genellikle iki sınıfa ayrılır: *tabiî C.* (genre naturel) ve *gramatikal veya formel C.* (genre grammatical ou formel). Bunlardan birincisi, isim ve zamirlerin gerçekten erkek ve dişi yaratık veya cansız ve cinssiz eşya anlattıklarına göre, sırf kavram bakımından kelimelerde bir fark gözeten, bazı kere de bu farkı kelimenin morfolojisine aksettiren çeşit ayırtıdır. İkincisi ise, bütün isim, sıfat ve zamirlere, «itibarî» olarak erkeklik, dişilik (çok kere ek olarak tarafsızlık) atfeden ve bunu morfolojiden başka çekime ve söz dizimine de aksettiren çeşit ayırtıdır.

Tabiî C., canlı yaratıkları erkek veya dişi olduklarına göre *eril* (müzekker, masculinum) ve *dişil* (müennes, femininum) çeşitlerine ayırır, cansız yaratıkları da *tarafsız* (cins - i salis, lâzım, neutrum) sayar. Eril - dişil ayırtı *cins* (yani görüle gelen «çeşit», Lat. genus) değil, daha doğrusu *cinsiyet* (Lat. sexus, İng. sex gender, Rus. pol) ayrılığı ve tabiî bir kavram olup, hemen her dilde vardır. Bundan dolayı, canlı yaratık anlatan kelimelerin bu anlamdaki C. ayrılığını *eril, dişil* terimleriyle değil, *erkek* (mâle) ve *dişi* (femelle) kelimeleriyle göstermek daha doğru olur. Birçok diller, meselâ Türkçe, tabiî C. ayırtını belirtmek için kelimenin morfolojisinde özel bir ek veya bitimlik veya herhangi bir işaret bulundurmaz; meselâ *ana, baba*; *hala, dayı*; *inek, öküz*; *o* (kadın veya erkek) gibi. Bu çeşit tabiî C. e *şekilsiz tabiî C.* (genre naturel amorphe) denilebilir.

Genel olarak tabiî C. e bağlı olan isimler, hep canlı yaratık isimleridir. Bunların çoğu *iki cinsli* (bissexué), daha doğrusu *ortak cinsli* (İng. common gender) olurlar; meselâ *hükümdar, öğretmen, terzi, çocuk, at, kedi*. Bu kavramların arkasında bulunan canlı yaratıklar, erkek veya dişi olabilirler. Bu gibi kelimelerden bazısı yalnız erkek veya yalnız dişi yaratık anlatabilir; meselâ yalnız erkek olarak *asker, lâla, imam, papaz*, yalnız dişi olarak da *cadı, loğusa, ebe, dadı* gibi. Bu çeşit tabiî C. e bağlı kelimelere *tek cinsli* (unisexué) denilebilir. Bu sınıftan olan kelimelerin bazısı da ikişer ikişer *cins çiftleri* (paires sexuées) meydana getirir; meselâ ortak C. li veya iki C. li *at* kelimesinden tek C. li *aygır* ve *kısrak*; *sığır* kelimesinden de *öküz* ve *inek* C. çiftleri gibi. Bu çiftler için ortak C. li bir ana kelimenin bulunması şart değildir; meselâ bizde *horoz - tavuk* C. çiftini gösteren ortak C. li kelime yoktur.

Türkçede genellikle C. eki yoktur. Yalnız eski çağlarda başlıca Moğol ve Tunguz dillerinin etkisiyle, bazı kere de analoji yoliyle, böyle ekler türemiş olabilir; meselâ Kıpçak ve Doğu Türk lehçelerinde *kuda* = dünür, *kuda - gay* = dünürün karısı, *kuda' - ça* = dünürün kızı (krş. Yakut Türk. *ḫodo - ğoy*, Kazan *ḫudo - ğıy* = dünürün karısı; yine o anlamda Moğol. *ḫudu - ğuy*, Buryat. *ḫuda - ğuy*); Yakut Türk. *ağa* = 1. yaşça büyük erkek veya kadın, 2. baba, *ağa - s* = ailede büyük kadın (krş. yakut *balı - s* [Türkiye Türk. *baldız*] = ailede yaşça küçük kadın); Uygur, Çağat, Kuman, Kazan *ḳurt ğa, ḳurt - ḳa*, Karahan. *ḳurt - ga* = yaşlı kadın. Türkçe *kadın* (Kök - Türk, Uyg., Karahan., Çağ. *ḳatun, ḫatun*, Yakut. *ḫatın/ḫotun*) kelimesindeki *- ın*, dişilik eki ise de, Orta İrancanın Soğut (Sogdien) lehçesinden alınmadır (Soğ. *γwt'w* [<**χwat - āw*, Avesta *χvatō*, Saka *hvatā*, Pehl. *χuatāi*> Yeni Fars. *ḫuda* = kıral], *γwt'yn* [<**χwatēn* = kıraliçe, saray kadını, *-en/-ēnh* <Avesta - *aina* = dişillik eki; bazı dilcilere göre, *kadın* Altaycanın malıdır, krş. Tunguz. *kutun* = ev sahibesi). *Ḫanum/hanım* ve *begüm* kelimelerindeki - *um/-im/-üm* eki de iyelik zamir eki olup(*han, han - ım*; *beg, begüm*[*bey- im*]), eskiden prensesler ve yüksek mevkide bulunan kadınlar için kullanılırdı (Uygurlarda, Hindistanda, Kırımda v. b., Uygur.*beg - im* = bir beg'in eşi, Çuvaş. *ar - ım* = kadın, hanım; bizde *han*[ı]- *ım*, Pakistanda da *beg - üm* bugün de kullanılmaktadır (krş. C. farkı için kelime sırası: *Sultan Süleyman*, fakat *Safiye Sultan*). Yine Türkiye Türkçesinde *kıraliçe, çariçe, imparatoriçe* gibi kelimelerdeki *-çe/ -ça* dişilik eki de İslâv dillerinden alınma olup (krş. Bulg. *kralitsa, tsaritsa, imperatritsa*), analojilerde (meselâ Türk. *tanrıça* = ilâhe) de rol oynamıştır; bu analojide Türk. *ece, eke* kalıbındaki kelimelerin de payı olabilir (aşağıya bk.). *Aktris, dansöz* gibi kelimeler ise apaçık alıntılardır. Bazı Türk lehçelerinde, küçültme (diminutif) ekleri, dişil değerde de kullanılır: meselâ *-ça/-çe* ekiyle Karaim Türk. *dost - ça* = kadın dost, Kırgız. *kuda - şa*, Kazak. *kuda - ça*, Çuvaş. *tıḫla - cı* = görücü, Çağatay. *ağa - ça* = ağanın hanımı; *-çık/-çık* ekiyle *kan - cık* = dişi köpek; *-ka/-ke* ekiyle (= Moğol. *-kay/-key*, meselâ *aba - kay* = prenses sanı), Karaim. *orus - ka* = Rus kadını, Çuvaş. *pi - ge* (< *beg - ke*) = beg'in eşi; *-kan/-ken* ekiyle (< Moğol.), Uygur. *teŋri - ken* = hanım Sultan.

Tabiî C. in başka bir çeşidi de *tamlamalı tabiî C.* (genre naturel à déterminant) şeklinde belirir. Bunda, erkek-kadın (dişi) ayrımını belirtmek için, esas kelimeye eril ve dişil kavramlarını anlatan birer kelime (isim, sıfat veya zamir) eklenir. Meselâ Türk. *erkek aslan, dişi aslan*; *erkek öğretmen, kadın öğretmen*; Moğol. *ere takiya* = horoz, *eme takiya* = tavuk; Mancu. *temen* = deve, *bisen temen* = dişi deve.

Gramatikal veya formel C. : Birçok dillerde, hele Hind - Avrupa asıllı olanlarının çoğunda, çok az olan tabiî C. in yanıbaşında geniş ölçüde gramatikal C. vardır: 1. eril, 2. dişil, 3. tarafsız. Meselâ Latincede tabiî olarak *vir* (= erkek) eril, *fēmina* (= kadın) dişil, *oppidum* (= şehir) tarafsız olmasına karşılık, olağan dışı *fluvius* (= nehir) eril, *stella* (= yıldız) dişil, Almancada da *Weib* (= kadın) tarafsızdır. Bu bakımdan diller arasında tek düzenlilik de yoktur; meselâ Yunanca ile Latincede «güneş» (Yun. *hēlios*, Lat. *sōl*) eril, «ay» (Yun. *mēn*, Lat. *lūna*) dişil, fakat Almanca ile Litvancada tam tersinedir: Alm. *Sonne* Litv. *sáule*, = güneş (dişil), Alm. *Mond*; Litv. *mēnuo* = ay (eril); Sanskritçede ise gerek «güneş» (*suryā*) gerek «ay» (*candra*) erildir, Türkçede de *ay dede* (eril; krş. Sami dillerde «güneş» anlamına dişil olarak Akkad. *şamaş*, Arap. *şamşun*, eril veya dişil olarak İbr. *şemeş*, Süry. *şemşā*; «ay» anlamına da eril olarak Akkad. *Şin*, Arap. *ḳamarun*, İbr. *ya rēaḥ*). İlk bakışta bu olay mantıklı bir esasa bağlanamaz; yabancı dil öğrenimindeki başlıca güçlüklerden biri de budur.

Gramatikal C. in başlıca kaynağı animizmdir, ki tabiatta bulunan bütün eşyaya ruh, bilinç ve canlılık verir. Çok geniş bir alana yayılmış bulunan bu ilkel inancın izlerine antropoloji ve dilcilikten başka, edebiyatta da rastlanmaktadır. Meselâ, «fısıldıyan çamlar» ve «gürliyen ırmaklar» sözleri bugün sadece birer mecaz sayılırsa da, ilkel anlayışta bu kavramlar birer gerçekti. Belki bu kavrayışın kalıntısı olacaktır ki, meselâ Lat. *fluvius* (= ırmak) eril, ürün veren birer ana olduklarından dolayı bütün ağaçlar dişil (*arbor* = ağaç, *mālus* = elma ağacı, *pirus* = armut ağacı v. b.), bunların ürünleri de tarafsızdır (*malum* = elma, *pirum* = armut, v. b.).

Birçok kelimelerin eril veya dişil sayılması son çağlardadır ve genellikle analoji esasına dayanır. Meselâ, Latincede doğurucu bir ana sayılan *terra* (yer, toprak, arz; krş. dişil olarak Arap. *arḍun*, İbr. *ereş*, Süry. *arʿā*) tabiî olarak dişil kabul edilmiş, bundan sonra *-a* bitimliği analoji yoliyle gramatikal dişil C. in ayracı haline gelmiş olabilir, *tabula* = masa, *fortūna* = talih, *casa* = küçük ev gibi.

Başka bir «tarafsızlık» yani «cinssizlik» kategorisi de küçültme diminutif şekillerinde görülür; meselâ Alm. *das Mädchen* = kız, *das Fräulein* = küçük hanım, *das Männlein* = küçük adam, kelimelerinde olduğu gibi. Bunlar olgunlaşmamış, henüz ürün vermemiş sayıldıkları için tarafsız C. e ayrılmışlardır. Dişil ve tarafsız C. lerde pasiflik görüldüğü içindir ki, meselâ Almancada ve Anglosaksoncada «kadın» ı belirten kelimeler hep tarafsız C. tendir: Alm. *das Weib* Orta Alm. da dişil, bugün tarafsız, Aglsks. *ðæt wīf*.

CİNS (Lat. Genus; Fr. Genre; Alm. Gattung), mantık ve felsefede bir terim. Bir sınıf, başka bir sınıfın kaplam (b. bk.) ının bir bölümü olursa, birinci sınıf, ikinciye göre tür (nevi) dür. İkincisi ise birinciye göre C. tir. Böylece C., türü içine alan daha büyük bir sınıftır. Başka deyimle C., içinde kendinden daha az kavramları (yani türleri) toplayan bir genel kavramdır.

Ortak nitelikteki objeleri bir araya toplamaya yarayan kavramın C. olması için, bu niteliklerin esaslı objelerin özlerine ait olması şarttır. Bir C. te toplanan objelerin özleriyle ilgili tarafları ortak olmakla birlikte, esaslı olmıyan, geçici olan nitelikleri biribirinden ayrı olabilir. C. in bu anlamda kullanılması Sokrates ve en çok Platonla başlar. Platon, yalnız idea (b. bk.) ların metafizik anlamda tam olarak var olduklarını kabul ederdi. İşte C. ler, Platonun felsefesindeki başlıca idea'lardır. Ancak tek varlığın var olabileceğini kabul eden Aristoteles'e göre C. o varlığı asıl var kılan özdür, yani bir genel kavramdır. Aristoteles bu konuda şöyle der «C., benzer şeylerin öze ait genel tarafıdır». Fakat bununla birlikte, Aristoteles'e göre, C. in Platonca kabul edildiği gibi, kendine özgü bir varlığı yoktur; o sadece öze işaret eder (özün kendisidir de denebilir) ve toplayıcıdır.

Ortaçağ felsefesi, C. i 5 tümel (b. bk., küllî'ler, universalia) ler arasında saymaktadır. Bu çağda C. in gerçek bir varlığı olup olmadığı uzun ve çetin tartışmalara yol açmıştır. Yeniçağ felsefesi, Aristoteles'ten uzaklaştığı ölçüde C. kavramını kullanmaktan da uzaklaşmaktadır.

Bundan başka, Aristoteles tarafından kurulmuş ve

günümüze kadar gelmiş olan klâsik mantık, Aristoteles'in bilimine ve felsefesine uygun bir yapıdadır. Bu bilimin merkezi, tasvirci biyoloji olduğu gibi, felsefe de biyolojiden esin almıştır. Onun için, Aristoteles'in bilimi ile felsefesi canlı ve «aktüel» kaldıkça bunları kavramaya ve düşünmeye yarayan mantık da canlı kalmış; bu mantığın içinde yer almış olan C. kavramı da imtiyazlı bir yer tutmuş ve bu yerini muhafaza etmiştir. Fakat zamanla bu bilim ile bu felsefe «aktüel» liğini kaybetmiş, yerine Galilei'nin kurmaya başladığı müspet bilim ile aşağı yukarı buna ayarlanmış bir felsefe geçmiştir. Böylece C. de öteki sınıflar arasındaki imtiyazlı yerini kaybetmiştir. Bugün, modern mantık, çok geniş bir sınıflar teorisi kurmuştur; bu kuramda C. in artık ayrı bir yeri yoktur.

CİNS İSMİ (Gram.): bk. İSİM.

CİNSEL BOZUKLUKLAR VE SAPIKLIKLAR, İnsanın cinsel içgüdüsü, sosyal ve moral baskılara uğradığından birçok insanlarda hastalıkla ilgili kompleksler şeklinde bozukluklar görülür. En çok Psikanaliz ekolu tarafından incelenmiş ve bu gibi insanların çocukluk, psikoseksuel erginlik evrelerine dek uzatılmış olan birçok sinir bozukluklarının ve ruh uyuşmazlıklarının meydana gelişinde cinselliğin önemli bir rol oynadığını göstermiştir.

Cinsel isteğin ve dürtünün gücü türlü insanlarda, yaşlarda ve ırklarda çok değişiktir. İnsanın cinsel donatımını ve gücünü birçok yapılışla ilgili, hormonal, psikolojik etkenler belirtir. Cinsel güç, süresi bakımından önemlidir. Bazı insanlarda bu, türlü sebeplere bağlı olarak henüz gençlik çağının başında kusurlar ve eksiklikler gösterdiği ve bazılarında elli yaşlarında kritik bir çağın belirtisi olmak üzere azaldığı halde bazılarında ise yetmişten sonra da vardır.

Erkekte cinsel gücün azalması, sebepleri fizik ve hele ruhî olmak üzere pek çoktur. Ve klinik şekilleri de cinsel arzu yani kösnü, ereksiyon, ejakülâsyon (meni inzali) gibi cinsel fiil mekanizmalarının bozulmuş olmalarına göre çeşitlidir. Cinsel kudretsizlik, sevgi arzusu var olduğu halde aktif erkek olarak cinsel birleşimde bulunamamak halidir. Bu suretle baba olmak imkânından yoksun olma demek olan kısırlıktan ayrılır. Kısırlık, cinsel gücün yetkin olduğu vakalarda da söz konusu olabilir. Genel olarak cinsel kudretsizliği iki ana sınıfa ayırmak gerekir: 1. Üretme (génital): Organlarda ve yollarda veya sinir sistemi ile iç salgıbezlerinde organsal bir bozukluktan ileri gelen iflâslar; 2. Heyecanla ilgili ruhî mekanizmalara bağlı iflâslar. Organik sebepler (üreme ve idrar aygıtları bozuklukları, organsal sinir hastalıkları, şeker hastalığı, kansızlık gibi genel sebebe bağlı cinsel güçsüzlükler, hele antibiyotiklerin keşfedilmesiyle çok az görülen belsoğukluğu) çok az olduğu halde, ruhi sebeplere bağlı olan cinsel iflâslara gençlikte bile fazlasiyle rastlanmaktadır. Bunların çoğu masturbasyon yapmış olmaktan ileri gelen günahkârlık duygusu, ilk kötü cinsel deneme anışı, ilk gecenin acemiliği ve heyecanı, bilinç altında organize olmuş kompleksler ve aşağılık duyguları, olağan başarısız bir birleşimden sonra yerleşen erkeklik kaybı korkusu ve buna benzer çeşitli psikolojik etkenlerden ibarettir. Şüphesiz ki bütün bunlara cinsel enerjiyi sağlıyan testislerin hormonal faaliyetlerini de katmak gerektir.

Cinsel güçsüzlük hele genç yaşlarda mubalâğa edilmemeli, hekim olarak bu telkin yapılmamalı ve daha çok bunu da bir sinir yorgunluğu gibi nevrastenik hal sayarak ona göre bir tedavi yapılmalıdır.

Cinsel soğukluk (Frigidité): Kadında cinsel istek ve bunun normal pratiği bozulduğu zaman, cinsel soğukluk başgösterir. Ancak bu kesin değildir ve bu gibi kadınlara tamamiyle cinsellikten yoksun denilemez. Esasda bu gibi soğuk cinsiyetli kadınlardan bir kısmı erkeklerden tiksinmezler, hattâ sohbetlerinden ve sevişmelerinden zevk alırlar. Ancak tam cinsel birleşimden hoşlanmazlar. Kadın soğukluğu, uygarlık sonucu heyecanlandırıcı hayatın bozukluklarından biri olarak daha çok yeni zamanlara ait bir bozukluktur. Bu, ne ilkel toplumlarda ve ne de dişi hayvanlarda vardır. Cinsel soğukluk istatistiklere göre oldukça çoktur.

Cinsel soğukluğun en önemli sebepleri psikolojik niteliktedir. Cinsel soğuklukta çok geç evlenmenin, psikanalitik araştırmalarla meydana çıkan ruhî komplekslerin, korku ve heyecanların, değişmez düşünce halinde gebe olma korkusunun ağrılı bir cinsel anısının ve buna benzer birçok psikolojik sebeplerin, vakalara göre, rolü vardır. Cinsel soğukluğun tedavisi de çok kere ruhî niteliktedir. Bazı vakalarda hormonal tedavilerde müsbet sonuçlar alınabilir.

Cinsel sapıklıklar: Cinsel gücü yerinde olan normal insan için aşk objesi, kendi cinsinden başka cinstir. Aşk maddesi ayrı cinsden şahıs ve aranan amaçda normal cinsel birleşim olmadığı takdirde, cinsel sapıklık bahis konusudur. Sapıkların çoğunda bozukluk, daha çok libidonun psikolojik belirtisindedir. Genel olarak cinsel içgüdünün çocukluktaki gelişme evrelerinden birine saplanması ve sapık eğinimin şiddet kazanarak hastalıkla ilgili bir reaksiyon şeklinde belirmesi söz konusudur. Çocukluk çağında çevreden gelen cinsel eğitim kusurları ve heyecanî şoklar da rol oynamaktadır. Ancak bu cinsel anomalilerin daha çok erginlik çağında belirmeye başlamalarına şaşmamalıdır. Çünkü ilk aşk deneme merakı ilk arzuların belirdiği bu çağda cinsel uyanma, herhangi bir heyecan, açık roman okuma dokunaklı bir filim seyri ile yukarda belirtilen kötü psikoseksüel şekilde gelişir ve cinsel bir sapıklık meydana çıkar.

Genel olarak cinsel sapıklıklar, belirdikleri çevreye göre üçe ayrılabilir: 1. Normal cinsel birleşimlerin imkânsız olduğu yerlerde beliren ve bunun sağlanması ile geçen sapıklıklar. 2. Bazı insanlarda normal cinsel hayata katılan sapıklıklar; 3. En gerçek sapıklık normal cinsel birleşimlerin tamamiyle ortadan kalktığı vakalarda görülür. Bu gibi kimseler normal birleşimlerde bulunamazlar. Fakat genel olarak cinsel sapıklıkları, biri üreme ereğiyle ilgili olanlar, öteki aşk maddesi ile ilgili olanlar diye iki grupa ayırmak daha doğrudur.

Bu sapıklıkların belli başlı çeşitleri çok kısa bir özet halinde aşağıda gösterilmiştir:

Cinsiyet taşkınlıkları: Normal sınırları aşan çok aşırı ve doyumsuz cinsel faaliyetler de bir sapıklıktır. Bu, cinsel birleşimden hemen veya pek kısa bir zaman sonra libidonun yeniden uyanması ve tekrarlı aşırılıklar göstermesidir. Buna erkekte *satiriyaz* (satyriase) kadında da *nemfomani* (nymphomanie) denilir. Eski Romada Messalina buna tarihî bir örnektir. Don Juanlık da aşağı yukarı bu cinsel taşkınlığın daha hafif şeklidir.

Gözetleme (Scopophilie): Halkın *röntgenci* veya *camcı* dediği bu cinsel sapık, cinsel birleşime karşı ilgisiz olan ve buna karşılık başka insanların birleşmesini gözetlemekle zevk duyan ve hattâ bunu salgıya kadar vardıran anormal kişidir. Bunlardan bazıları çocuk bahçelerinde ve parklarda çocukların işemeleri veya abdest bozmaları sırasında cinsel organları seyretmekten bile zevk alırlar.

Cinsel organ gösterme (Exhibitionnisme) :Açık yerlerde kadınlara veya çocuklara cinsel aletlerini göstermekten hoşlanmaktır ve en çok erkeklerde görülür. Genel olarak bunlarda bir sataşma söz konusu değildir. Kadınlarda bunun daha hafifi ve çok daha seyrek olmak üzere memeleri gösterme sapıklığı vardır. Bu cinsel sapıklık tamamiyle öteki cinse karşı yapılmaktadır.

Çocuk veya yaşlı sevme (Pédophilie, gerontophilie): Çocuk sevme ufak çocuklarla ilgilenmede cinsel zevk arama sapıklığıdır. Bu en çok damar sertliği veya yaşlanma ile karakterleri bozulmuş olan bazı yaşlılarda görülür. Yaşlı sevme ise, gençlerin, aralarında büyük yaş farkı olan insanlara sevgi ve cinsel eğilimle bağlanmalarıdır.

Yakınlarla sevişme (Inceste): Bu sapıklık, yasak cinsel birleşme veya evlilik gibi kanunların en yakınlar arasında yasak ettiği yasaya aykırı ilgi. Eski Mısır firavunları ve bazı Roma imparatorlarında resmi olarak da yapılan bu çeşit evlenmeler, bugün kanun ve ahlâk bakımından tamamiyle yasaktır. Esasda bu, gelecek kuşak bakımından da dejenereler yaratan bir kan birliği meselesidir.

Ölü aşkı (Nécrophilie): Bazı insanlarda cesetleri sevme, daha çok hayalî bir cinsel sapıklıktır. Bunlar hayallerinde ölü cesetleri, can çekişme halinde hasta kadınlar yaratırlar ve masturbationla zevklenirler. Bazıları da aşk objesi olarak çok hasta olan kadınları seçerler ve onların ölüm sahnelerinden bir çeşit sadistik zevk alırlar. Fakat en ileri derecede cinsel sapıklık, ölü insan cesedini cinsel birleşim dürtüsü ve uygulanması ile sevmekten ibaret olan necrofili veya vampirizm (Vampirisme) dir. Pariste onbaşı Bertrand vakasında olduğu gibi, bunlar, gece yeni ölmüş olan kadının mezarını açarlar veya imkân bulurlarsa teşrihhanede bir cesedin üstüne üşüşürler ve cinsel organlara saldırdıktan sonra sadistik bir hisle paramparça ederler.

Hayvanlara cinsel düşkünlük (Bestialité): Bu sapıklık bazı zayıf ruhlu insanların kadın ihtiyacı veya homoseksuel eğinimle erkek seveceklerine hayvanlarla cinsel ilgi aramasıdır.

Zoofili: (Zoophilie): Bu ise bazı hayvanlar tarafından bazı kadınlara cinsel birleşim yapılma sapıklığıdır.

Fetişizm (Fétichisme): Bu sapıklığa, cinsel fetişizm demek daha doğrudur. Cinsel fetişist, cinsel simgesi dahi temsil etmeyen herhangi bir maddeye cinslik isteği ile saplanır ve bunu görmek, ellemek veya koklamakla şehvet duyar. Bunlar çok kere ilk çocukluk çağında, kendilerinde cinslik izlenimini uyandırmış olan bir maddenin kuvvetli etkisi altında kalan insanlardır. Bunlar çok kere vücudun göz, burun, dudak, bacak, saç, kalça gibi kısımlarından veya ses ve yürüyüş gibi hallerinden ibarettir. Genel olarak fetişizm erkeklere özgü cinsel sapıklıktır.

Sadomazohizm (Sadomasochisme; yani Sadisme ve Masochisme): Bu sapıklık, esasında sadizm ve mazohizm olmak üzere iki çeşittir. Ancak genel olarak bu cinsel sapıklık çok kere aynı şahısta bulunabildiği için bunları birleştirmek suretiyle inceliyoruz.

Sadizm başkasına maddi ve manevi ıstırap vermek, mazohizm ise başkaları tarafından yaratılan ıstıraptan cinsel zevk almaktır. Sadomazohizmin toplumda çok çeşitli ve doğrudan doğruya fiziksel acıyle ilgisi olmayan sembolik şekilleri de vardır; Meselâ ileri derecede kılıbıklık veya ileri derecede zulum ve baskı gibi. Sadomazohizmin oluşunda, bunları körükleyen kötü eğitimlerin ve psikoseksuel gelişme sırasında yine bu despot eğitimlerle yaratılan dengesizliklerin rolü vardır. Birçok seksologlara göre gerçek sadizm ancak erkeklerde, gerçek mazohizm de ancak kadınlarda görülür.

Kıyıcı aşkı denilen sadizmin adı, kendisi de tanınmış bir sadist olan ve bazı eserlerinde bu sapıklığın çeşitli sahnelerini tasvireden Marquis de Sade (b. bk.) a bağlanarak verilmiştir.

Mazohizm adı kendisi de mazohizt olan Leopold von Sacher - Masoch(b. bk.)adlı dejenere bir Alman romancısının romanlarında bu sapıklığı tasvir etmesine bağlanmıştır.

Homoseksualite (Homosexualite; erkekte ve kadında); Homoseksüalite veya cinsel terslik, erkek veya kadının cinsel eğilim ve doyum bakımından yine kendi cinsine cinsel ilgi ve birleşme isteğidir. Bunun ikinci derecede adları da vardır: *pederasti* (pédérastie), *sodomi*(sodomie), *üranizm*(uranisme) gibi. Kadın homoseksüalitesine, Ege denizindeki Lesbos (Midilli) adasında, bir zamanlar Sapho adındaki kadın şair tarafından bir kült halinde savunulduğu için «Lesbianisme» veya «Saphisme» de denilir.

Birçok seksologlara göre bu cinsel sapıklık, bütün insan ırklarında ve bütün çağlarda görülmüştür. Bazı ırklar ve dinler bunu şiddetle cezalandırdıkları halde, bazıları büyük bir hoş görü ile karşılamış ve birçok yazarlar da bunun bir çeşit savunmasını yapmıştır. Ancak homoseksüalite olgularının büyük kısmı insan yapısiyle ilgili nitelikte değildir. Birçok homoseksüeller daha çok geçici sebepler ve maddi çıkarlarla homoseksüel olurlar. Genel olarak homoseksüeller, zekâca normal insanlar oldukları gibi, bir çokları da karakterleri bakımından da tabii insanlardır. Bu bakımdan bir ruhi kötüleşme saymak güçtür. Homoseksüalitenin psikanalitik açıklaması geniş ve orijinaldir. En önemli sorun, bazı kişileri homoseksüel kılan denemenin neden ibaret olduğunu bulmak ve çocukluk çağına ait psikoseksüel gelişmeyi derinliğine incelemektir. Esasta insanların çoğunda başlangıçta gerek hormonal ve gerekse ruhi nitelikte olmak üzere iki taraflı bir geçici cinsiyet evresi vardır. Fakat bunun ters benimsendiği olgularda, zamanla bazı homoseksüel teşviklerin, cinsel ihtiyaçların da katılması ile devamlı bir homoseksüalite yerleşebilir. Homoseksüellerin bir kısmı, bunlar yapı ile ilgili homoseksüeller olarak kabul edilir, kadınlara karşı büsbütün ilgisiz kalan tam sapıklardır. Bunlarda çocukluktan beri homoseksüel eğilim görülebilir. Bir kısım homoseksüeller, iki cinse de dönebilirler.

Kıyafet sapıklığı (Transvertisme): Erkeğin kadın gibi giyinip kuşanarak onun davranışlarını göstermesi, daha az olarak da bir kadının erkek kılığını ve davranışını benimsemesi sapıklığına denilir. Bu sapıklığın en tanınmış tarihî örneğini, senelerce Londrada elçilik yazmanı olarak bulunduğu sırada kadın kıyafeti ile gezen ve cinsiyetini belli etmiyen Eon adlı şövalye gösterdiği için buna *eonizm* (Eonisme)de denilmektedir. Bunlardan bazıları, batı şehirlerinin kendilerine özgü lokallerinde kadın giyeceği altında görülmekle birlikte büyük kısmı cinsel eğilimleri bakımından normaldirler ve evlenirler. Bazıları ise, iki yönlü bir cinsiyet gösterirler. Gerçek kıfayet sapıklığı, her gün görüldüğü gibi, öteki cinsin kıyafetine girmek değil, aynı zamanda bu kıyafet değişikliği içinde, bu cinse ait hayali ve ruhu benimsemek ve hattâ bu cinsin işlerini yapmaktan zevk almaktır. Nitekim yurdumuzda yıllarca kadın kıyafeti içinde hizmetçilik eden ve ancak askerlik çağlarının gelmesi dolayısiyle meydana çıkan ve tıbbî ilgilere konu olan örnekler görülmüştür.

CİNSEL EĞİTİM, çocuğun psikofizyolojik gelişmesi ile, birtakım neurozlar ve sapıklıklardaki hastalıkla ilgili rolü kabul edildikten sonra cinsiyet, çocukluk ve gençlik sağlık korumunda önemli bir yer almıştır. Büyük bir eğitimci olarak ilk defa J. J. Rousseau gençliğin eğitimi bakımından cinsiyetin önemini *Emile* adlı kitabında belirtmektedir. *Daha düne kadar cinsiyetin ancak erinlik çağında belirdiği kabul edildiği için, bir C. E. nin gerekliğine önem verilmiyor*; birçok belirtileri ayıp veya suç sayılıyor ve eğitimciler bu içgüdüyü geciktirmeğe çalışıyordu. Çocuğun her şeyi öğrenme ihtiyacını duyduğu zaman, cinsiyete ait soruları da aklının alabileceği şekilde cevaplandırmak gerekir. Çocuk eğitim alanı dışında da her gün birçok şeylerle karşılaşmakta ve cinsiyete ait birçok olaylar görmekte ve işitmektedir. Cinsel sorulara verilen olumsuz cevaplar bile bir çeşit C. E. demektir. Bu konuda soru soran daha büyük çocuklara «bütün bu şeylerin çok karışık sorunlar olduğunu ve ancak hekimler tarafından öğretileceğini» de söylemek yine C. E. e girmek demektir. Kardeşleriyle ve başka ufak çocuklarla yarı çıplak olarak bulunur ve oynarken kendilerinin cinsiyet bakımından ayrılığını anlıyan çocukların hali kaygı uyandırmamalıdır; çünkü vurdumduymazlık daha zararlı olabilir. Bunun gibi başka bütün günlük gözlemler - ana ve babanın odasından damlardaki kedilere kadar - devamlı cinsel eğitim örnekleridir. Daha ilerde de daha kötü örnekleri kaldırımlar, gizli köşeler, açık kitaplar ve modern cinsiyetler ve açık sahneler vermektedir. O halde bugün söz konusu olan ana sorun, cinsel bilgilerin gerçeğe uygun bir şekilde verilip verilmemesidir. C. E., gerçekte, biyolojinin ve tabiatın esaslarına dayanmalıdır.

Genel olarak, C. E. de sözle anlatmanın, öğretmenin ve aşılamanın rolü esastır. Bu öğretmede kelimelerin ve doğru cevapların çok kuvvetli etkileri vardır. C. E. de ana ve babanın kılavuzluğu olmadan, yani onlar bir şey söylemeden çocuk çok bir şey öğrenemez ve her çocuk da böyle bir istek gösteremez. Bu gibi çocuklar bir sıkıntı içindedirler. İşte bu gibi çocukları sözlerle aydınlatma ve onlarla haldeş olarak bir şeyler sorma çekinmezliğini verme en normal eğitimdir. Bu zoraki bir C. E. değil, çocuğun ihtiyacını anlamak suretiyle ona cevap verme yoliyle eğitimdir. Çocuğun gelişmesine ve zekâ seviyesine uyarak ve çeşitli sorular sırasında korkutmadan ve cezalandırmadan verilen cevaplar birçok yersiz soruların da arkasını keser.

Aile ocağında rasyonel bir cinsel aydınlatmaya erişen çocuk için okulda daha bilimsel formüller altında bir C. E. verilebilir. Çünki çocuk ev çevresinde, cinsiyet hakkında ilkel bilgiler edinmiştir. Esasta her türlü sosyal ve moral eğitim yanında C. E. de okulda tamamlanır. Bu aydınlanmanın üç ereği vardır. 1. Anatomik, biyolojik ve fiziolojik bilgiler vermek; 2. Cinsel sağlık korumu ilkel bilgilerini vermek; 3. Cinsiyetin öne koyduğu moral problemleri açık bir şekilde anlatmak ve aşılamak. Bunlardan ilki tabiat bilgisi ve sonrakiler de psikoloji ve sosyal bilgiler derslerinde incelenebilir. Fakat bunu bir kül halinde anlatmak daha faydalıdır. Okulda C. E., daha çok erginliğe basmakta olan çocuklara ve yeni erginlere verilmelidir.

C. E. in genel ilkelerini şöyle özetliyebiliriz: 1. Çocuğa kavrıyamıyacağı cinsel konuları anlatmamak ve cinsiyet hakkındaki bilgileri basit ve açık bir şekilde anlatmak; 2. Yalanlardan ve kaçamaklı sözlerden çekinmek; çünki günün birinde çocuk ya kendiliğinden veya başkalarından gerçeği öğrenince yakınlarına güveni kalmaz ve sevgi yerine bir karşı gelme duygusu yer alır; 3. Kötü alışkıları olan bir çocuğu korkutmamak, dövmemek; çünki bunlar ilerde bir günah işleme duygusu yaratabilir.

C. E. sırasında bir cinsiyet çevresi yaratmaktan ve bu göreve de mubalâğalı bir önem vermekten çekinmelidir. Çocuğa her şeyden önce kültür ve spor zevki aşılamak gereklidir. Çocuk bu uğraşmalarla oyalandığı oranda cinsel enerjinin büyük bir kısmı harcanır. Çocuğa tabiatı sevdirmeli, sanat aşkını, adaleti, başkasının hakkını sayma, sevme gibi moral duyguları aşılamalıdır. Bu genel eğitim içinde C. E. de, ayrı bir şey değilmiş gibi verilebilir.

CİNSÎ SAPINÇ: bk. CİNSEL BOZUKLUKLAR VE SAPIKLIKLAR.

CİNSİYET (Fr. Sexualité), bireye, üreme işinde bir rol veren özel yaradılış ki, yüksek hayvanlarda erkekle dişiyi ayırdettirir. Yüksek hayvanlarda her birey ya dişi veya

CİNSÎ İKİ - ŞEKİLLİLİK: Üstte erkek tavuskuşu, altta dişisi

erkektir. Erkek, spermatozoon (sperma hayvancıkları) lar meydana getiren ve bunları çiftleşme yerine aktaran organlarla, dişi ise yumurta meydana getiren ve bunları çiftleşme yerine aktaran organlarla donatılmıştır. Memelilerin dişisinde doğumdan önce oğulcuk ve dölüt (foetus) ün bakımı ve yeni doğmuş yavruların beslenmesi için ayrıca özel yapılar bulunur.

Bazı organizmalarda dişilik ve erkeklik vasıfları aynı zamanda veya arka arkaya olmak üzere aynı birey tarafından taşınır. Bunlara erse (hermaphrodite, hünsa) denilir.

Basit yapılı hayvanlarda C. farkı olarak erkekte, erkeklik bezi (husye, testis), dişide yumurtalık (ovarium). Yüksek yapılı hayvanlarda ise ikinci derecede C. karak-

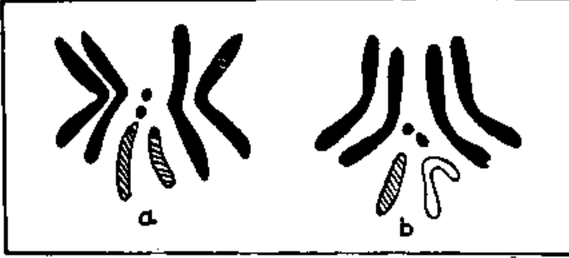

CİNSÎ İKİ - ŞEKİLLİLİK: Solda erkek lükan böceği, sağda dişisi

terleri meydana gelmiştir. Bunlar: 1. Gonad ürünlerinin taşınmasındaki yardımcı bez ve kanallar; 2. Dış üreme organları; 3. İskelet, deri, ses, koku ve daha az önemli olan bazı fizyolojik, biyokimyasal ve psikolojik karakterlerdir. Meselâ birçok hayvanlarda erkeklerin süslü renkleri, geyiklerin boynuzları, horozun ibiği olduğu gibi, erkeklerin savaşçılık, dişilerin analık niteliklerine sahip oluşu.

Bir türde erkeğin ve dişinin ayrı ayrı şekillerde oluşuna cinsel iki - şekillilik(dimorphisme sexuel) denilir. C. in ayrı ayrı bireylerde ortaya çıkmasına da gonokorizm (gonochorisme) adı verilir.

C. kromozomları: C. i belli eden jenler, C. kromozomları üzerinde bulunur. Kromozom sayısı ve biçimi her tür için değişmez. Bu sayı insanlar için 24 çift (= 48),

CİNSİYET KROMOZOMLARI: a. Drosophila sineğinin dişisinde, b. erkeğinde

Drosophila denilen bir sinek türü için 4 çift (= 8) tir. Dişi cinste her çifti meydana getiren kromozomlar birbirinin aynıdır. Erkek cinste ise, çiftlerden biri başka yapıdadır veya yoktur. Bu belirli kromozomlar C. kromozomlarıdır ve dişi ile erkek şu biçimde formüllendirilir: C. kromozomları benzer olan dişi XX ile, değişik olan erkek XY ile gösterilir. Erkekte tek kromozom bulunursa, XO ile gösterilir.

Vücut hücreleri hep çift sayıda kromozom taşır. Fakat C. hücreleri yani yumurta ve spermatozoon (sperm hayvancıkları) olgunlaşırken özel bir bölünme geçirir. Buna indirgeme bölünmesi (b. bk., reduction division) denilir; bk. MAYOZ (Meiosis). Bu sırada her çift kromozomdan birer tek ayrı ayrı hücrelere gider ve kromozom sayısı yarıya iner. Yumurtalar hep X kromozomlu olduğu halde spermatozoonların bir kısmı X, bir kısmı Y veya O kromozomlu olur. Bireğin C. i, yumurta ve spermatozoon birleştiği zaman, yani döllenme zamanı gerçekleşir. Yumurta, X kromozomunu taşıyan spermatozoon ile birleşirse dişi birey; Y veya O kromozomu ile birleşirse erkek birey meydana gelir.

Tek bir döllenmiş yumurtanın oğulcuğu,(embriyon) gelişmesi başında ikiye bölünmesiyle tam birbirinin eşi olan tek yumurta ikizleri meydana gelir ve daima aynı C. te olurlar. Oysa ki iki ayrı yumurtanın ayrı ayrı döllenmesiyle meydana gelen çift yumurta ikizlerinin C. i aynı veya ayrımlı olabilir. Bütün yüksek organizmalarda çift halde olan XX C. kromozomları dişiliği, XY ve XO kromozomları erkekliği belli eder. Bk. KROMOZOM.

CİNSİYET (Doğumdan bülûğ'a kadar), insan yavruları erkek veya dişi olarak iki ayrı C. (sexe) e ayrılacak nitelikte doğarlar. Çocuklarda dişilik ve erkekliği belirliyen organlar da erinlik (puberté) çağına kadar görev (fonction) bakımından esaslı bir kımıldanış görülmez. Bu çağdan önce de erkek ve kız çocuklarını birbirinden ayıran birçok C. karakterleri vardır. Bunlar primer (birincil) ve sekonder (ikincil) olmak üzere ikiye ayrılır:

Primer C. karakterleri: Erkek çocuklarda testis (husye, erkeklik bezi) ve kızlarda yumurtalık (ovaire) lar, primer C. karakterlerini oluştururlar. Bunlara «gonad»(gonade) denir.

Sekonder C. karakterleri: Bunlar morfolojik, fonksiyonel ve psişik olmak üzere üç grupta toplanabilir.

1. *Morfolojik jenital farklar*: Yumurta veya atmık hayvancıklarını vücuttan dışarıya sürmeğe yarıyan kanallarla bu işe yardım edici bezler. Bunlar erkekte epididimis (épididyme), vas deferens, uretra (siyek, urètre), prostat, atmık kanalları, Cowper bezleri ve penis (kamış) ten ibarettir. Kızlarda bu kanallar Fallop tüpleri, döllük(uterus), vagina (dölyolu), kızlık zarı (hymen) ve vulva (ferç) dan ibarettir. Bunlara clitoris (bızır) ve kanallar içindeki mukoza bezleri de katılır.

2. *Morfolojik ekstrajenital farklar*: Genellikle vücut ağırlığı erkek çocuklarda kızlardan daha fazladır. İstatistiklere göre doğumdan başlıyarak 11 yaşa kadar erkeklerde boy ve ağırlık kızlardan daha fazladır. Pübertenin daha önce başlaması sebebiyle kız çocuklar 11 - 16 yaşlar arasında daha uzun ve daha ağırdırlar. Bundan sonra üstünlük erkeklere geçer. Beyin ağırlığı genellikle erkek çocuklarda daha fazladır. Baş çevresi erkeklerde daha büyüktür. Türk eyeri (sella turcica = başta temel kemiğin üst yüzünün arka kısmında bir çukur) genişliği 5. yaşa kadar kızlarda ve bundan sonra erkeklerde daha fazladır. Kızlarda genellikle kalkansı bez (thyroïde) erkeklerden daha büyüktür. Böbrek ağırlığı 9. yaştan başlıyarak kızlardan yana bir ayrım gösterir.

3. *Fonksiyonel farklar*: Bazal metabolizma bir yaşından sonra erkeklerde daha fazladır. Nabız frekansı 3 ile 9 yaşlar arasında kızlarda daha yüksektir. Buna karşılık atardamar (artériel) kan basıncı bu yaşlarda erkek çocuklarda daha fazladır, sonra bu ayrım kızlardan yana değişir. Dinamometre ile yapılan deneyler erkek çocukların daha güçlü olduğunu göstermiştir. Dokunma duyusu erkeklerde daha iyi gelişmiştir. Bedensel yetenekte, onuncu yaştan sonra erkek çocuklardan yana bir ayrılık görülür. Kız çocukların daha erken yürümeğe başlayıp daha erken konuşmayı öğrenmeleri genellikle tesbit edilen bir niteliktir.

4. *Psikolojik farklar*: Erkek çocuklarda girişimi elde tutmak, sataşma, sorumluluk, soyut düşünüş gibi ruhî karakterler, kız çocuklarda ise üzülme, heyecan ve cinse vergi davranışlar daha belirgindir.

Çocuklarda C. hormonları: C. karakter ve fonksiyonları, çocukluk çağında tam gelişmiş değildir, fakat erinlik sırasında çabuk gelişerek olgunluğa erişirler. Bu gelişme başlıca C. hormonları tarafından denetlenir. Bu hormonlar gonad'lar tarafından salgılanır ve yukarıda geçen birbirinden başkalıklı ikincil C. karakterlerini meydana getirir.

Çocuklarda C. örgenlerinin gelişmesi : Yeni doğmuş çocukta testis'in ağırlığı 0,5 - 0,8 gr kadardır (W. H. Schultze). Erinliğe kadar testis'in büyümesi azdır. Erinlikten sonra hızlanır. 14 yaşında bir çocuk testis'inin ağırlığı 1,5 gr iken 19 yaşından sonra 18 gramı bulur. Yaşın ilerlemesi ile dış genital organlarda da öyle bir büyüme göze çarpar. 1 - 6 aylıkta penis'in çevresi ortalama 28 mm, 6 - 13 yaşında iken 40 mm, 14 - 15 yaşında 75 mm kadardır. 16 yaşında ise 90 mm yi bulur (Gundobin).

Yeni doğmuş kız çocuğunda yumurtalıkların ağırlığı ortalama 0,206 gr kadardır. On ikinci ayda 0,53 gr, 6 - 10 yaşlarında 1,91 gr, 11 - 20 yaşta ise 6,63 gramı bulur (Wehefritz).

Yeni doğmuş kız çocuklarının % 2 - 3 ünde döllük kanamasına rastlanabilir. Bu hal fizyolojiktir. Erkek veyahut kız olsun yeni doğmuşların % 95 inde meme şişmesi görülmektedir (V. Jäschke). Bu şişme genellikle üç dört haftadan sonra yok olur. Bunun sebebi çocuğun, döllükte iken ananın jenital hormonlarının etkisi altında kalmış olmasıdır. Bazı çocuklarda doğum ardınca jenital örgenlerde görülen fizyolojik ödem hali yine aynı mekanizma ile meydana gelmektedir (V. Jäschke).

Erinlikten önceki değişiklikler: Kız çocuklarda 8 - 9 yaşlar arasında leğen (pelvis) genişlemeye başlar, kalçalar yuvarlaklaşır ve cinse özgü morfolojik biçim alırlar. 11 yaşa doğru memeler gelişir. Bu sırada genital kıllar gelişmeye başlar, vagina mukozasının ve florasının değişikliği sonucu asitlik artar. 13 - 14 yaşlarında ise olgunluk kökleşir ve âdetler (menstruation) başlar.

Erkek çocuklarda 10 yaştan başlıyarak gırtlak (larynx) büyür ve yükselir. Ortalama 14 yaş sesin kalınlaşma yaşıdır. Bu yaşta ses öncekine bakarak bir oktav kalınlaşır. Deri gerginleşir ve kalınlaşır. Deri rengi hele torba (scrotum) da koyulaşır. Çoğunlukla saç sınırı şakaklarda üçgen biçiminde geriye gider. 11 - 14 yaşlarda genital kıllar çıkmağa başlar.

CİNSİYET (Fr. Sexualité; Fr. *sexe* < *sexus* = dişi - erkek ayrılığı olarak cins), bireylerde üretim (reproduction sexuelle) in belirttiği özel karakterlerin bütünü. Cinsel içgüdü, en basit hücreli yaratıktan insana kadar bütün canlı varlıkların nevini kuşaktan kuşağa iletmesi en önemli bir hayat gücüdür. Bilim, büyük bir dahinin sanat eserine esin veren veya dünya üstünde her gün görülen çeşitli C. lere kaynak olan ve en önemli biyolojik bir süreç olarak hayatın kalımını sağlayan C. i ancak XIX. yüzyılın sonlarında önemle ele almıştır.

C. fizyolojik, sinirsel, hormonal, ruhsal ve toplumsal anlamlarda, insanın bütün yönleri ile cinsel hayatını gösteren kapsayıcı bir fonksiyondur. Çünki aşılamadan doğuma, aşktan evliliğe, kısırlıktan türlü sapıklıklara kadar bütün normal ve «marazi» cinsel davranışlar bu C. kelimesinde toplanır. İnsan nevi, cinsel nitelikleri bakımından kadın ve erkek olmak üzere iki gurupa ayrılır. Bu niteliklerden bir kısmı erginlik çağından çok önce var olan ve hattâ ana döllüğündeki yavru taslağında bile izleri görülen ve cinsel birleşimle döl aracı olan dış üreme aletleridir. Bunlar « ana cinsel nitelikler » dır. İkincil olanları ise ancak erginlik çağında kadınlık kızlık ve delikanlılıkta özel bir morfoloji ile beliren ve erkekte sakal ve bıyık, atletik yapı, kalın ses, ve dişide memeler, ince ses, geniş kalça gibi niteliklerdir. Bunlara erkekliği ve kadınlığı ayıran birtakım duysal ve psikolojik karakterler daha katılabilir. Fakat dış görünüşleri bakımından üreme örgenleri normal olduğu halde öteki cinsin bazı cinsel karakterlerini gösteren ara tipler de vardır. Bunlar erkeklik ve kadınlık davranışı ve morfolojisi bakımından bazı eksiklikler gösterir. Esasta aşılamadan sonra beliren ve ilerde kadınla erkeği belirten ilkel cinsel tip tarafsızdır. Her insan bu bakımdan başlangıçta erkek veya kadın olmak ihtimalini taşır. Nitekim bu ayrılmanın tam olmadığı olgularda, daha sonra hünsalık (erkek görünümlü kadın veya dişi görünümlü erkek) belirir. Döllük içindeki oğulcuğun (embryonne) gelişmede ilerki cinsi gösterebilecek dış bir belirti yoktur. Gelecekteki cinsel bozukluklar bu devirden kaynak alırlar. Bu gelişmede oğulcuğun bazı hücreleri karnın alt kısımlarında gruplaşmak suretiyle gelecek döl örgenleri olan üreme örgenleri - kadında yumurtalık ve erkekte erbezi (husye, testis)- meydana getirir. Fakat ilerde kadında yumurtalık aşağı yukarı eski yerinde geliştiği halde erkeğin erbezi gelişme sırasında karnından çıkarak torbalardaki yerini alır.

C. in yapımına ve ilerde dölün sağlanmasına etken olan kimyasal erke, *gonad* (gonade) adı altında toplanan ve erkekle dişide kendilerine has olan hormonları veren erkedir. Ancak böbrek üstü salgı beziyle, dimağın kaidesindeki ufak hipofiz (hypophyse) salgı bezinin de C. fonksiyonunda önemli etkileri vardır. Cinsel organlar döllük içindeki oğulcuk hayatının üçüncü ayından başlıyarak aktif cinsel birleşimlere elverecek surette gelişirler ve artık kadında aybaşı ve delikanlıda atmık salgısı belirtisini sağlarlar. Kadınlık ve erkekliğin normal psikolojisini ve karşılıklı cinsel çekiciliği ve canayakınlığı sağlayan bu hormonal kamçılamadır. Bu cinsel hormonların (erkekte testosteron ve kadında follikülin) salgı fazlalıkları ile erginlikte kızlık ve delikanlılık krizlerini yaratır. Yukarda belirtildiği gibi hipofiz bezi bir bakıma C. in düzenleyicisidir. Nitekim C. e ait gerileme ve duraklamalar veya erken ve aşırı gelişmeler bununla ilgilidir. Kızda erginliğin en belirgin karakteri olan ve her ayda devirli olarak bir kanamayla beliren aybaşı bu hipofiz bezinin kamçılaması ile her ay yumurtalığın yumurta yapması fonksiyonudur. Bunun, atmık hücresi ile karşılaşması halinde aşılama olur. Aksi halde ise kan kaybı ile dışarı atılır.

Soydan esaslara dayalı olan ve ergenlik çağında erkeklik ve dişilik niteliklerini belirten hormonal C., bütün organizmayı ve hele cinsel dürtünün kaynak aldığı sinir merkezlerini sevdalandırır ve bu suretle C., birçok ruhsal etkilere bağlı olarak cinsel çekicilikten çeşitli kamçılayıcı aşk objelerine yani fetişlere, aşktan nefrete kadar çok geniş bir psikolojik cephe gösterir. Buna göre cinsel eğilimler, yalnız belirli organlarda görülen organik nitelikte belirtiler değildir. Aşk istekleri ve esinleri de bunun içindedir. Cinsel içgüdünün bütünleyici ve tertibedici gücü hele *libido*. (b. bk.) da gerçek anlamını alır.

CINTEOTL [İsp. *thinteotl*], Azteklerin mısır tanrısı. Tlazolteotl'un oğlu ve Xochiquetzal'ın kocasıdır. Bu tanrı, belki Mayaların «E» tanrısının aynıdır ve başlangıçta bir Mısır tanrıçası olmuş olabilir. C. aynı zamanda gecenin dördüncü saatinin efendisiydi.

CINTO, MONTE [*monte çinto*], Korsika adasının en yüksek dağı; 2 710 m. Dağ, somaki mermerden olup üzerinde oyuklar vardır. Korsikanın kuzeybatısındaki dağlık arazide, Ajaccio'nun aş. yu. 53 km. kuzeyinde bulunmaktadır.

CINTRA (Coğ.): bk. SİNTRA.

CINZANO [*çintsāno*], **Francesco C. e Cia, S. P. A.**, Torinoda bir İtalyan alkollü içkisi endüstri şirketi. «Cinzano Vermouth di Torino» adını taşıyan içkiyi yapar. 1757 de kurulmuş ve o zamandan beri C. ailesine ait kalmıştır. 52 memlekette şubeleri vardır (Almanyada: 1 100 müstahdem çalışır, 1957).

C. I. O. (Ing. **Congress of Industrial Organizations'ın** kısaltması), Amerikan sendikalarının en yüksek kurumu. 1938 yılı Kasımında Pittsburgh (Pennsylvania) da bu ad altında kurulmuştur. Bunun ilk şekli Committee for Industrial Organization (Endüstride örgütlenme komitesi) adını taşımakta idi. Bu kurum, American Federation of La-

bor (kısaltması: A. F. L. veya A F of L = Amerika İşçilik Federasyonu) içerisinde bazı sendika önderleri tarafından kurulmuştur. Bunlar, AFL'in geleneksel zanaatçı birliği politikasına karşı davranarak endüstri birliği kavramını yeğliyorlardı. İki gurup arasındaki anlaşmazlık AFL'in 1935 tarihli toplantısında en son evresine girmiş ve sonunda CIO kurulmuştur. AFL, bu kuruluşun dağılması için bir buyruk çıkarmış ise de CIO buna boyun eğmiyerek (1936) iki yıl sonra 1938 de Congress of Industrial Organization olarak örgütlendirilmiştir. Amacı, üretimde çalışan geniş işçi yığınlarını sendikalara toplamaktır. 1947 ye kadar üye sayısı 6 000 000 u geçmişti. Başlıca kuvveti çelik, dokuma ve otomobil endüstrisindedir. Birinci başkanı John L. Lewis, ikincisi Philip Murray olmuştur.

CIOLEK [*tsyọlek*] (Latinleştirilmiş adı: **Vitellio**), **Erasmus** (1210? - 1285?), Leh matematikçisi. (**Vitellio** adı C. in armasının Latinceye çevirisi olup «genç boğa» demektir.) C. in eserleri ölümünden sonra *Vitellionis perspectivae libri decem* (Vitellionun 10 bölümlük perspektifleri) adiyle yayımlanmıştır (1533). C. şaşılacak bir dikkatle Euklides, Ptolemaios, Apollonius, Theodoros, Menelaos, Theon, Pappus, Probus ve Arap müellifi El - Harezmînin aksiyom, teorem ve hipotezlerini karşılaştırır. C. in felsefe ve gökteki hareketler bilimi v. b. hakkında da yazıları vardır.

CIONE [*çọne*], **Edmondo** (doğ. 1908), İtalyan filozofu ve politika adamı. Napolide doğmuştur. B. Croce'nin öğrencisi olan C., profesörlüğe yükselmişti. 1943 - 1945 yılları arasında Mussolininin kurduğu cumhuriyet hükümeti zamanında başkalariyle birlikte bir muhalefet partisi kurmuştur. 1945 ten sonra MSI ye katılmıştır. Başlıca eserleri: *Croce* (ad) [1944]; *Tra Croce e Mussolini* (Cr. ve M. arasında) [Napoli, 1946]; *La Filosofia della personalità* (Kişilik felsefesi) [1948]; *Storia della Repubblica Sociale* (Sosyal cumhuriyet tarihi) [1948].

CIOTAT, LA [*la siotạ*] [Lat. Citharista], güney Fransada, Bouches - du - Rhône departmanında liman ve plâj şehri. Nüfusu 15 400 (1954). Önemli gemi yapımı tersaneleri vardır.

ČIOVO [*çiovo*] (İta. Bua), Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyetinde Dalmaçya kıyıları önünde ada. 226 m yükseklikte olan Č. açılır kapanır bir köprü ile Trogire bağlıdır.

CIPOLLATA [*çipollāta*] (İta. = soğan yemeği; Fr. *Chipolata*), kızarmış sucuk, küçük soğan, kestane, havuç ve domuz spek (b. bk.) inden yapılmış bir garnitür.

CIPPUS [*kip-pus*], eski Romada yol ve su yolları kenarına konan sınır taşı; daha sonraki çağlarda mezar taşı olarak da kullanılmıştır.

CIPPUS: Varus muharebesi-(M. S. 9) nde ölen Romalı bir centurio'nun mezar taşı

CIPRIANI [*çip-riāni*], **Amilcare** (1845-1918), İtalyan politika adamı. Rimini'de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1860 - 1862 yıllarında Garibaldi'nin Sicilya, Napoli, Aspromonte seferlerine, 1866 da da Tirol seferine katılmıştır. Mazzini'nin öğrencisi olan ve bu sebeple birkaç kere sürülen C. devrimci çalışmalarına yabancı ülkelerde de devam ederek Londrada International (Uluslararası İşçiler Birliği)-ın kurulmasında Karl Marx'a yardım etmiş (1865), Yunanistanda Bavyeralı Othon'un tahttan indirilmesine karışmış, 1867 de Girit ayaklanmasına katılmış, 1871 de Fransada Commune [b. bk.] hükümetine üye olmuş ve bu yüzden de Yeni Kaledonyaya sürülerek 1880 yılına kadar orada yaşamış, sonra yeniden Yunanlılarla birlikte Dömeke savaşına katılarak ağır bir yara almıştır (1898). 1915 de İtalyanın İtilâf Devletleri yanında harbe katılmasında, C. nin uzun zaman gerçekleştirmeye çalıştığı Lâtin Ulusları Birliği ülküsünün büyük payı olmuştur.

A. CIPRIANI

CIRCAEA (Bot.): bk. KAN KURUTAN.

CIRCAS [*tsirkas, sirkas*], kazmire benziyen, fakat iplikleri biraz daha kalın ve daha az dövülmüş bir kumaş. C. ın iki yüzü de aynı ve tek renklidir; ya saf yündür, ya da ştrayhgarn (Streichgarn) ile pamuk ipliği karışıktır.

CIRCASSIA (Coğ., Etno., Dil.): bk. ÇERKESLER, ADİGE, ADİGEİSTAN.

CIRCE (Mit.): bk. KİRKE.

CIRCE [*kirke*], 6 Nisan 1855 te Jean Chacornac tarafından bulunan 34 No. lu küçük gezegen.

CIRCENSES, LUDI [*lụdi kırkẹnses*] (Lat. = Circus oyunları), eski Romada sirklerde ve daha çok Circus Maximus'ta yapılan oyunlar ve her cins gösteriler. Önce dinsel sebeblerle, daha çok Ludi Romani ve Ludi Plebeii fırsatiyle tertiblenen bu oyunlar, gitgide özel kişiler, zafer kazanan generaller tarafından ve Augustus'tan başlıyarak da imparatorlar tarafından halkı eğlendirmek için tertiblenirdi. Halk bunlara çok ilgi gösterir ve halkın Panem et Circenses (Ekmek ve C. oyunları) istediğinden, imparatorluk devrinde bir atasözü olarak bahsedilirdi.

LUDI CIRCENSES: Romadaki Circus Maximus'ta araba yarışı ve kazanan bir atlet (M. S. II. yüzyıl; Lateran Müzesi, Roma)

C. oyunları, tanrıları tasvir eden birçok heykeller taşıyan büyük ve haşmetli bir alayın musiki ile sirke girmesiyle başlardı. Başlıca C. oyunları, araba koşusu, at koşusu ve süel gösteriler idi.

CIRCEO, MONTE [*mọnte çirçẹo*] veya (Eski adı: Circaeum promontorium; şimdi Monte San Felice adını da taşır), İtalyada Latium (Lazio) un güneyinde dağlık burun.

MONTE CIRCEO: Paola Kulesi

Homeros'un *Odysseia*da bahsettiği sihirbaz kadın Kirke'nin adası olan kara parçası, sonradan biriken alûvyonlarla kıtaya bağlanmış, olup 541 m yüksekliğinde ve 5 km uzunluğunda bir kireçli sırttır. Circei, Roma Cumhuriyetinin sonuna doğru rağbet gören bir yazlık idi. Paola kulesi de tanınmıştır. Kıyı boyunda birkaç mağara vardır. Bu mağaralardan birinde 1939 da Üst Pleyistosen'de klâsik tipte bir eski ilk - insan (palae - anthropin) kafatası bulunmuştur. Aynı yerde birbirinden ayrı iki alt çene kemiği ve kafatasına ait bir kült (din, ayin) ün izleri görülmüştür. Monte Circeo'da Fransızlar 2 ve 9 Ağustos 1798 de Napolilileri yenmişlerdir.

CİRCİ ZEYDAN: bk. ZEYDAN, Cörci.

CIRCINUS (Astro.): bk. PERGEL.

CİRCİS (Circîs Nebî), İsa peygamberden sonra gelen nebîlerden biri. Yaşadığı zaman kesin olarak bilinmemekle birlikte, İsa'nın havarîlerinden sonra Hıristiyanlığı yaymağa çalışan azizlerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Esas bakımından C. in hayatı efsanelere karışmış olup, bir söylentide, Süleyman Peygamberin altıncı kuşakta torunu, başka bir söylentide ise İskender'in yeğeni, Zekeriyya Peygamber'in amcası İsa'nın anası Meryem'in babası İmrân'ın amcasıdır. C. in hayatı hakkında biri İslâmî, diğeri İsevî olmak üzere iki söylenti vardır: Müslüman kaynaklarında ve halk arasında yayılan söylentiye göre C. doğuş bakımından Filistinli bir kişi olup, hayatının ilk dönemlerinde yürekten bir Hıristiyan olarak Suriye, Filistin ve Mezopotamya şehirleri arasında kervanlarla ticaret yapmakta ve kazancını yoksullarla ve dindaşlariyle paylaşmaktaydı. C. Hıristiyanlığı yaymağa çalışan azizlerden biri olup, hayatını ebedîleştirecek ve peygamberliğini sağlıyacak olay, Musulda geçmiştir.

C. in yaşadığı yıllarda Hıristiyanlık henüz gizli bir din olduğundan C. ile birlikte geziye çıkan din kardeşleri bu halden şikâyetçi idiler. Bu tarihlerde merkezi Musulda bulunan bir kırallığın hükümdarı Dādān (Dādyān) a başvurarak bu kıralı Hıristiyan yapmak suretiyle, Hıristiyanlığı açık bir din haline koymak isteğini güden C., dindaşları ile birlikte Musula gelmişti. Musul kıralı Dādān, Eflūn adında bir puta tapardı. C. ve Hıristiyanların Musula girmeleriyle birlikte, şehirde yeni dinin propagandası yayılınca Kıral Dādān, bütün halkın puthaneye gelerek Eflūn'a secde etmelerini emreyledi. Bu suretle Eflūn'a inanmayanlar meydana çıkmış olacaktı. Bu durum üzerine C. in yanında bulunan Hıristiyanlar, Musuldan ayrılmayı düşündülerse de C. yanında bulunan mal ve servetini dindaşlarına ve yoksullara dağıttıktan sonra Kıral Dādān'ın yanına giderek kendisini imana çağırdı. C. in bu şekilde Hak dini ilân etmesi Hıristiyanlara çeşitli işkenceler yapılmasına sebeboldu. Dādān, C. i dininden vazgeçirmek için işkencelere başvurdu, sonra işkence yapmaktan usanarak onu hapishaneye attırdı. Nihayet kıralın emri üzerine C. çarmıha gerilerek üzerine ağır bir mermer plâka konuldu. O, bu halde iken Ulu Tanrı katından bir melek geldi ve Tanrının bu sabırlı ve mümin kuluna peygamberlik müjdeliyerek ona daha nice nice işkence ve ıstıraplara katlanması gerektiğini ve Dādān tarafından dört kere (70 kere - 1000 kere) öldürüleceği halde Tanrının emri üzerine her defasında tekrar dirileceğini bildirdi. Gerçekten C. ile Dādān arasında geçen din kavgasının her evresi sonunda C. e inananların sayısı gittikçe artmış ve 34 000 kişiye ulaşmıştı. Bu hal, Dādān'ı çileden çıkarmaktaydı. Fakat en sonunda kendi karısının da C. in dinini kabul etmesi karşısında iyice çıldıran Dādān, hem karısının, hem de şehirde ne kadar Hıristiyan varsa hepsinin öldürülmesi emrini vermişti. Bunun üzerine yaşamak ve din düşmanları ile savaşmak isteğini yitiren C. artık canını alması için Tanrıya dua etmişti. Onun bu duası kabul olunduğundan şehirde herkesin öldürülmesi sırasında C. de şehit düştü. Ama Musulda öldürülen müminlerin öcü Tanrı tarafından gönderilen ve Musul göklerini kaplayan yakıcı bir bulutla alındı. Dādān ile birlikte müminlere işkence eden, onları öldüren bütün kâfirler yokoldular.

Bir söylentiye göre de C., Sasanî hükümdarlarından Erdeşîr (I. Artakserkses) zamanında yaşamış ve C. in şehit olması üzerine Dādān'ın kırallığı İranlıların salgınına uğramıştı. Hıristiyanlıktaki yeri için bk. GEORGİOS, Hagios.

CIRCOLO MEZZO [*çirkolo medzdzo*], şarkılarda gruppetto (b. bk.) nev'inden birkaç notalık süs.

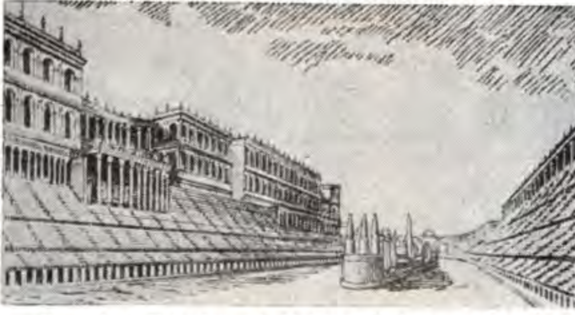
CIRCONCISION: bk. SÜNNET.

CIRCUIT [*sörkit*], (İng. = daire, devre), İngiliz adalet örgütünde, 1875 ten bu yana tutarı 55 olan çeşitli County Courts (b. bk.; kontluk bölge mahkemeleri)ları içine alan mahkeme bölgeleri. Bu bölgeler bir yargıç tarafından aksamadan dolaşılır. Bu yargıç aynı zamanda Courts of Assizes (geçici mahkemeler) bölgelerini de gezer. High Court of. Justice (Londradaki yüksek mahkeme) in her yargıca bir C. verilmiştir. Bu yargıç bölgenin çeşitli yerlerinde mahkeme kurar. İskoçyada Supreme Criminal Court veya High Court of Justiciary (yüksek ceza mahkemesi) yargıçları, her birinde ikişer yargıç bulunan üç C. Court meydana getirirler. Amerika Birleşik Devletlerinde, 1955 yıllarından beri 10 Federal tüzel C. vardır; buna, ayrıca, District of Columbia Circuit'ini de katmak gerekir. Birer istinaf mahkemesi (Court of Appeal) durumunda olan bu C. Court'larda 68 yargıç çalışır.

CIRCULUS VITIOSUS (Fr. Cercle vicieux, Eski Terim: Devri Batıl) [Mantık]: bk. DAİRE, Batıl.

CIRCUS: bk. DOĞAN KUŞLARI.

CIRCUS [*kırkus*] (Lât.; Yun. *kirkos* = daire), eski Romada araba, arasıra da at koşuları için yapılmış uzunca (oval) pist. Yunanca adına bakılırsa C. un yapımı ve burada yarış yapılması Yunanlılarla başlar. Eskiçağın en büyük C. u Romadaki Circus Maximus idi. Buranın en eski yapıları, sanıldığına göre Cumhuriyet devrinin başlarında meydana getirilmiştir. Sonradan bu C., özellikle Caesar, Nero ve Traianus tarafından Romanın en şatafatlı yapısı haline getirildi. C., İmparatorluk devrinde 180 000 - 190 000, M. S. IV. yüzyılda da 385 000 seyirci alırdı. Aventinus ve Palatinus

Romadaki CIRCUS MAXIMUS (rekonstrüksiyon)

sırtları arasındaki vâdide 635 m uzunluğunda ve 100 m den fazla genişlikte yapılmıştı. Her iki uzun tarafta ve pistin yuvarlaklaştığı dar kısımda üç katlı seyirci tribünleri yükselir. Amaç ve start atların ve arabaların bulunduğu biraz şivli dar tarafta idi. Araba ve atların bulunduğu sundurma kubbeli idi; iki yanında kuleye benzer ve içinde imparatorla en yüksek memurların oturdukları yapılar vardı. C. un iç kısmında, ortada, uzunluğuna başka bir yapı (spina) daha vardı. Bu spina'nın her iki tarafında koni şeklinde üçer sütun dikilmişti. Start çizgisi, pistin uzunluğunu eşit kılmak için hafif eğri idi. Spina çevresinde yapılan koşu, pistin sağ kısmından başlar ve yedi kere dönerdi. Spina çevresinde yapılan her dönüşü bildirmek için spina'nın tepesindeki yedi yunus balığından ve yumurta şeklindeki başlıktan biri aşağı indirilirdi. Circus Maximus'un yapısı hakkında, kalıntıları bir yana, paralar üzerindeki resimleri bile yeter bilgi verir. Bunun dışında M. Ö. 220 de Flaminius tarafından yapılan C. Flaminius, C. Caligula, C. Neronis ve son kalıntıları bugüne kadar kalan İmparator Maxentius'un C. u anılabilir. Bk. SİRK.

CIRENAICA (Coğ.): bk. BERKA, BİNGAZİ, CYRENAICA (KYRENAİKA), LİBYA.

CIRENCESTER [*sayrînsestîr*] (Cicester adı da verilir; Lat. Corinium, Durocornovium), İngilterenin batı kısmında, Gloucestershire kontluğunda bir şehir. Churn ve Thames nehirleri üzerinde kurulmuştur. Londranın 143 km batısındadır. Eskiden bir dokuma merkezi idi, sonradan en çok yün bükümü sanayii ilerlemiştir. C. eski Romalıların Lincoln'dan Exeter'e giden yolu üzerinde ve eski İngilterenin önemli bir şehri idi. 1117 de kurulmuş bir manastırın yıkıntıları bulunmaktadır. Nüfusu 11 188 (1951) dir.

CİRİK, bir nevi bakır para. C. XV. - XVII. yüzyıllarda Balkanların ve hele Osmanlıların Avusturyadan aldığı yerlerde kullanılan değeri düşük bir paradır. Bu paranın değersizliğinden dolayı halk arasında madrabaz ve düzenbaz kimselere de C. adı verilmiştir.

CİRİT (Arap. *cerid* = kabuğu ve yaprakları sıyırılmış hurma veya herhangi bir ağaç dalı), 1. Bir savaş aracı olan mızrağın bir çeşidi. Türkler tarafından yerde veya at üzerinde durarak yahut hız alarak amaca veya uzağa atma idmanı için kullanılırdı. Ağırlıkları ve boyları çok değişik olabilirdi.

2. At üzerinde oynanan cirit oyunu (aşağıya bk.) nda hasma savrulan, ucu küt deynek.

3. Modern atletizm sporunun atma branşında kullanılan, sivri ucu madenden bir atma aracı (İng. javelin). Bu sportif C. in erkekler için ağırlığı 800 gr, uzunluğu 2.60 m dir. Bu ölçü kadınlar, gençler takımı için 600 gr. ve 2.20 m dir (aşağıya bk.).

CİRİT ATMA: 1. Hız alma, 2. Atma ânı, 3. Ciridin elden çıkması

Cirit Atma, 1. XVI. ve XIX. yüzyıllar arasında Osmanlı İmparatorluğunda, hele saray çevrelerinde ve orduda bireysel savaş gücünü artırmağa yarayan, bu sebeple de saray ve Enderun eğitim programlarında önemli bir yer tutan spor çeşidi. Bedeni eğitici çalışmalar arasında çeşitli ağırlık ve yapıdaki ciritlerle kalın amaçları delme ve uzağa atma idmanları yapan acemiler, daha sonra aynı talimleri, koşan atlar üzerinde türlü biçimlerde yaparlardı. Osmanlı ordusunda ciridi ustalıkla kullanan *cündî* adlı özel bir süvari sınıfı vardı.

Yerli ve yabancı kaynaklarda, bu arada Naima, Ata tarihleri gibi eserlerde, padişahların katıldıkları C. A. yarış ve turnuvalarının tertiplendiğine, uzağa atış rekorları kazanıldığına dair bilgiler vardır.

2. Atletizm sporunun atma disiplinlerinden biri. Bu

CİRİT OYUNU: XVI. yüzyılda İstanbul surları dışında bir C. O. (Almanca bir el yazmasından, Viyana Millî Kütüphanesi)

tarzda, sporcu, uzunluğu en az 3.66 m, genişliği 7 cm olan ve atma sınırını belirtmek üzere yere konulan bir çıtanın gerisinden, artan bir tempo ile koşarak hız almak suretiyle ve C. le birlikte geriye doğru gerilen koluna gövdesinin verdiği ani bir itme hızı ile C. i fırlatır.

C. A. Dünya rekoru 86,04 1/4 m (Amerikalı Al. Cantello, 1959), Türkiye rekoru da, 65,41 m (Halıl Zıraman, 1950) dir. Sportif bir temrin olarak C. A. nın kaynağı eski Yunanlıların *akontismos* adını verdikleri temrindir.

Cirit Oyunu (Atlı cirit oyunu), koşan at üzerinden C. atarak hasma vurma şeklinde oynanan bir oyun. Kökleri Asya bozkırlarının binicilik ustalıklarında bulunan ve Türkler tarafından kahramanlık, savaşçılık ve sporculuk gelenekleriyle geliştirilen, Anadolu yaylası başta olmak üzere gittikleri, töre ve kültürlerini yaydıkları her ülkede oynanan veya izleri görülen sportif bir binicilik oyunudur.

Ksenophon'nun *Hipparkhikos* ve Vergilius'un *Aeneas* adlı eserlerine dayanılarak bazı batı yazarları tarafından Türklerin Anadoluda ve genel olarak Akdeniz bölgesinde görülmelerinden önce de buralarda C. O. na benzeyen bir oyunun varlığına işaret edilmektedir. Bugünkü şekliyle ortak fakat sınırlı bazı hareket ve figürlerin bulunuşuna dayanan bu açıklama tarzı, bu oyunun Türk halk hayatiyle ve karakteriyle olan bağlantısını giderecek bir değer taşımamaktadır. C. O. nun, Çingiz akınları sırasında Anadoluya getirildiği konusunda başka bir açıklayış ise ancak, onun Türklerin anayurdu Orta Asya ile olan bağlantısını belirtir. C. O., bütün Türk ülkelerinde hele XV. yüzyıldan başlıyarak saray çevrelerinde, orduda ve onların etkisiyle halk arasında çok tutunmuştur. Osmanlı padişah ve komutanlarının seferler sırasında bile C. O. ları tertip etmek suretiyle yanındakilerin ve birliklerinin gücünü ve şevkini artırdıkları bilinmektedir. Hele Sultan Yıldırım Bayezid devrinde ve ondan sonraki Çelebi Sultan Mehmet zamanında bu işe büyük önem verilmiş, Amasya ve Merzifonda binicilikteki başarılariyle tanınmış, bu arada C. O. nda da usta ve birbirine rakip iki binici bölüğü teşkil edilmiştir. Bunlardan Amasyadakinin adı Bamyacı, Merzifondakinin ise Lâhnacı idi. Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra eski önemini kaybeden C. O. bugün bir halk geleneği halinde Anadolunun daha çok yayla bölgelerinde, köylüler tarafından bayram, düğün ve dernek gibi sebeplerle oynanmaktadır.

CİRİT OYUNU: XVII. yüzyılda, Türklerde C. O. (o yüzyıla ait bir minyatürden, Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul)

CİRİT OYUNU: bk. CİRİT.

CİRO (İta. Giro; girare = devretme) emre yazılı senetlerin devri için kabûl olunan bir usuldür. C., emre yazılı senet, poliçe, çek, konşimento, mal senetleri gibi bir alacağın temlikini, terhinini, devrini, malın teslimini sağlar. Para alındığını gösteren senetlerde bir ödeme ve mal senetlerinde bir teslim emridir. C. da iki işin yapılması zorunluğu vardır. İşlerden biri senedin arkasına C. işlemini yapmak; öteki de senedi, devredilen kimseye vermektir.

C., senedin alacaklısı tarafından yapılır. Bu alacaklıya senedin «lehdar» ı da denir. Emre yazılmış bir senette alacaklının adı bulunur. C., Ticaret Kanununa göre, herkese yapılabilir. Emrine senet C. edilen kimse ya özel veya tüzel kişi olabilir.

C., senedin arkasına yapılır. Senedin arkasında yer kalmadığı taktirde alonj (Fr. allonge) denilen ve kenara eklenen bir kâğıtta C. lara devam olunur. Alonj'un, senede, ayrılmıyacak bir şekilde yapıştırılması gerekir. C. lar arka arkaya da yapılır. Yani: A, B ye; B, C ye C. eder. Sıralanmanın önemi çoktur. Borçluya «C» ye C. edilmiş bir senet «B» tarafından gösterilirse ödenmez.

C., birkaç türlü olur. *Beyaz* C., *tam* C. gibi. Beyaz C., senedin arkasını sadece imzalamakla yapılır. Alacaklı olan kimse senedin arkasını imzalamakla (C. etmekle) senet üzerindeki haklarını senedi teslim ettiği kimseye devreder. Böyle olunca senedi taşıyan (parayı alacak olan kimse) karşılığını ya alır veya o da başka bir kimseye C. ile devretmiş bulunur.

Ticaret âleminde en makbul C. tam C. dur. Bazı kere birtakım kayıtlarla da C. yapılır. Senedi C. eden, arkasına «Bu senet C. edilemez» gibi bir kayıtla senedi devreder.

Senetler ödenme tarihlerinden (vadeden) önce C. edilir. Senet eğer vade tarihinde veya sonra C. edilmiş ise, dikkat olunacak yön ödenmeme protestosu işlemi görüp görmediğidir. Eğer protesto edilmemiş ise, C. yürürlüktedir ve C. nun sağladığı haklar elde edilebilir. Fakat protesto edilmiş ise, bu halde ticarî değerini kaybeder ve C. adi bir alacağın devri niteliğinde kalır. C. ların bazılarında tarih bulunmadığına göre, aksi isbat olununcaya kadar C. yürürlüktedir.

C., temlikî, terhinî, tevkilî - tahsilî nitelikte olur. C. ile bir hakkın devri düşünüldüğüne göre, temlikî olan C. larda bütün haklar ve senedin mülkiyeti; terhinî C. larda alacak veya mallar üzerindeki rehin hakları; tevkilî C. larda ise para alımı hakları devredilmiş bulunur.

CIRQUE DE GAVARNIE: bk. GAVARNIE.

CIRRHOSE (Tıp.): bk. SİROZ.

CIRRO - CUMULUS: bk. BULUT, Yumak bulut.

CIRRO-STRATUS: bk. BULUT, Tül bulut.

CIRRUS: bk. BULUT, Tüy bulut.

CIRSIUM (Bot.): bk. KÖY-GÖÇÜREN.

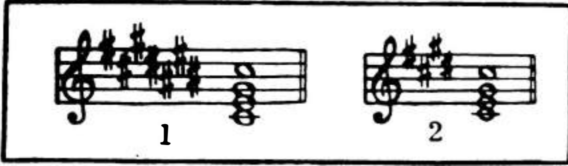
CIRTA [*kırta*], eski çağda Kuzey Afrikada, Numidia'da, Ampsagas nehri üzerinde, Batı Numidia kıralı Syphax devrinde önem kazanmış olan bir şehir. Numidia kıralı Masinissa burayı kuşatmayı göze alamamış, gene Numidia kıralı Jugurtha da ancak uzun bir kuşatmadan sonra zaptedebilmiştir (M. Ö. 116). Kıral Juba ile Pompeius taraflılarının yenilmeleri (M. Ö. 46) üzerine C., Roma sömürgesi olmuştur. C., Afrikada kendini imparator ilân eden Pannonialı Aleksandrosun sığınacağı yer olmuş ve bu adamın yenilmesinden (311) sonra yıkılmıştır. İmparator Constantinus, şehri yeniden yaptırarak ona kendi adını vermiştir.

CIRTA SİKKESİ

CIS [*çis*], (İtalyanca Do diesis, Fransızca Do (ut) dièse, İngilizce C. sharp.), musikide, yarım ton yükseltilmiş C. (C ♯ ile).

Cis = Dur, C. esas tonuna dayanan dur ton cinsi; önüne konulan işaret 7 ♯.

1. Cis = Dur (Akkord), 2. Cis = Moll (Akkord)

Cis = Moll, C. esas tonuna dayanan moll ton cinsi; önüne konulan işaret 4 ♯.

CISA [*çîza*] **La,** İtalyada Liguria ve Toscana Apeninleri arasında 1 041 m yükseklikteki geçit. Buradan Magra vâdisinden Taro vâdisine giden Spezia - Parma yolu geçer.

CISAC [*sisak*], Confédération Internationale des Sociétés d'Auteurs et Compositeurs (Uluslararası Yazarlar ve Kompozitörler Federasyonu) ün kısaltması.

CISALPINA, GALLIA: bk. GALLIA.

CISALPINE, RÉPUBLIQUE [*republik sisalpin*], (Fr. = Alpler-berisi Cumhuriyeti; İta. Repubblica Cisalpina), Bonaparte tarafından İtalya yarım adasında 29 Haziran 1797 de kurulan ve Avusturya tarafından Campoformio andlaşmasında (Ekim 1797) tanınan bir devlet. Kuruluşu sırasında Po'nun kuzeyinde uzanan Lombardia (eski Milano dukalığının büyük bir kısmı, Bergamasco, Cremonese ve modenese) dan ibaret idi; fakat çok geçmeden Cispadana'nın topraklarını içine aldığı gibi 1800 de batıda, Novara'nın topraklarını da içine aldı. Başkenti Milano idi. R. C. sonradan ad değiştirerek İtalyan Cumhuriyeti (1802 - 1804), ve İtalya Kırallığı (1804 - 1814) adlarını almıştır.

CİSİM (Lat. Corpus, Fr. Champ, Domaine, İng. Field, Alm. Körper, Grundkörper) [Mat.], toplama, çıkarma, çarpma, bölme (0 ile bölmeden başka) yollariyle sonsuz olarak işlem gördüğü zaman, daima cümle (b. bk., İng. aggregate) nin bir öğesini meydana getiren öğeler veya irilik (magnitude) ler cümlesi. Bir sayı cümlesini göz önüne alalım. Eğer bu cümlede bulunan herhangi iki sayının meselâ toplamı yine bu cümleye ait ise, bu sayı cümlesine, «toplama işlemine göre kapalıdır» denilir. Pozitif tam sayılar cümlesi, 3 ile bölünebilen tam sayılar cümlesi, rasyonel sayılar cümlesi toplama işlemine göre kapalı birer cümledirler. Çıkarma, çarpma ve bölme işlemlerine göre kapalı cümlelerin tanımı da bunun gibidir. Dört esas işleme yani toplama, çıkarma, çarpma ve bölme işlemlerine göre kapalı olan sayı cümlelerine bir sayı cismi denilir. Meselâ rasyonel sayılar cümlesi, reel sayılar cümlesi, kompleks sayılar cümlesi birer sayı cismidir.

Fakat öğeler sayısı sonlu olan cisimler de vardır. Meselâ p bir asal sayı olduğuna göre modulo p ye göre p tane kalan sınıfı, yani, 0, 1, 2, ..., p - 1 sayıları bir cisim meydana getirirler. Cismi, grup kavramından faydalanmak suretiyle abstre (soyut) olarak şöyle tanımlıyabiliriz.

Bir cisim toplama ve çarpma işlemlerine göre kapalı olan öyle bir C. öğeler sistemidir ki:

1. Toplama işlemine göre C., özdeşlik öğesi 0 olan komutatif bir gruptur;
2. C.in sıfırdan farklı öğeleri çarpma işlemine göre başka bir komutatif grup meydana getirirler.
3. Toplama, çarpım karşısında distribütiftir.

CİSİM (Fr. Substance [matérielle], Corps; İng. Substance [material], Body; Alm. Stoff, Körper) [Kim.], bir yer tutan ve kütlesi (ağırlığı) olan her şey. Tabiatta C. lere, element, birleşik veya bunların karışımları halinde raslanır. Kimyada C., kütle ile elektriğin bir arada madde halinde görünüşü olarak tanımlanabilir.

İlk çağlarda Demokritos tarafından ortaya atılan ve maddenin çok küçük zerrelerden (atomlardan) meydana geldiğini kabul eden atom kuramının doğruluğu bugün anlaşılmış ve atom yapısı daha derinden incelenerek daha müspet sonuçlar elde edilmiştir.

C. in ilkel yapı taşları proton, nötron ve elektron denilen taneciklerdir. Bunların her birinin belli bir kütlesi ile elektrik yükü vardır. Bu üç çeşit taneciğin türlü sayı ve oranda birleşmesinden elementler (atomlar) meydana gelir. Proton sayısına göre çeşidi değişen elementlerin bugün bilinenleri yüz kadardır.

Bir atomun, proton ve nötronların bir arada toplandığı çekirdek ile bunun etrafındaki elektronlardan meydana gelmiş bir yapısı vardır. Çekirdek ile elektronlar arasındaki uzaklığı, dolayısiyle maddenin, kapladığı mekânda bıraktığı büyük boşlukları belirtmek için çekirdeğin atomdan on bin kere daha küçük olduğunu düşünmek yeter. Bir toplu iğne başına 36 milyar atomun sığdığını bilmekle de bir atomun ne kadar küçük olduğu hakkında fikir edinilebilir. Kimyasal her türlü olay, atomun elektron yapısındaki değişikliklerden ileri gelir. Tabiatta atomların çekirdekleri genel olarak sağlam yapılıdır. Ne kadar şiddetli olurlarsa olsunlar, klâsik müdahale usulleri ile hiçbir değişikliğe uğramazlar. Bundan dolayıdır ki değersiz madenlerden altın yapmayı eski simyacılar bir türlü gerçekleştirememişlerdir. Uranyum gibi bazı elementler sağlam çekirdekli değildir. Radyoaktif maddeler denen bu C. ler ya kendiliğinden yahut da yeni atom tekniği ile parçalanırlar. Elementlerin çoğunun radyoaktif çeşitleri atom lâboratuvarlarında hazırlanmaktadır.

Elementlerin sınırlı olmasına karşılık, bunların pek çeşitli birleşme imkânlarından türeyen bileşiklerin sayısı milyonu aşmaktadır. İlkel taneciklerden atomların meydana gelmiş olması, atomlardan bileşiklerin meydana gelmesi, üzerinde yaşadığımız yer yuvarında olduğu gibi, uygun şartların gerçekleşmesine bağlıdır. Bazı yıldızlarda ilkel tanecikler mekânı aralarında hiç boşluk bırakmamacasına doldurmuşlardır. Burada C. tek bir maddedir. Atom çeşitlerinde farklanma yoktur ve yoğunluk suya göre bir milyar kere daha büyüktür. Evrende bunun karşıtına da raslanıyor. Saman yolundaki gaz sislerinin yoğunluğu lâboratuvarlarda yapılabilen yüksek vakumlardan daha düşüktür.

C. leri dış görünüşlerine, yoğunluklarına, uçuculuklarına, iletkenliklerine, sertliklerine, ışık geçiriciliklerine v. b. göre çeşitli sınıflara ayırmak mümkündür. C. lerin katı, sıvı veya gaz halinde oluşları uygun şartların bulunmasına bağlıdır. Meselâ kürenin iç derinliklerinde bu üç ayrı hal, anlamını artık kaybeder. Çünkü bu derece yüksek basınç altında gaz, sıvı ve katı haller arasında bir fark yoktur. Katı C. ler amorf veya billûrîdir. Billûrî C. lerde atomlar veya iyonlar yahut da moleküller billûr şebekesi denilen düzenli bir istiflenme gösterirler. Amorflarda bu istiflenme gelişi güzeldir.

Rölativite(relativité, izafiyet) kuramına, göre, enerji ile kütle arasında bir fark bulunmadığından C., büyük şiddetle yoğunlaştırılmış bir enerji şekli olarak kabul edilmektedir. C. in Demokritos'a göre temel özelliği olan yok edilmezliği ve meydana getirilmezliği bundan dolayı tam anlamiyle isabetli sayılmamaktadır. C. başka enerji şekillerine meselâ ışık haline dönüşebilir veya başka enerji şekillerinden meydana gelebilir. Güneş enerjisi bu tip değişmelerin bir sonucudur. Ancak bu türlü değişmeler çok aşırı şartlarda ve pek sınırlı ölçüde meydana geldiğinden maddenin korunumu prensipi bulunduğumuz dünya üzerinde zedelenmiş sayılmaz.

CİSİM: (Lat. Corpus; Fr. Corps; Alm. Körper, İng. Body), felsefede ve ilimlerde bir terim.

Algılarımızın (idraklerimizin) birleşmesiyle meydana gelen, varlığını kabul ettiğimiz her türlü maddî nesne. Biz, birtakım nitelikleri (kaliteleri) algılarız. Bunlarda düzenli bir tekrar görürsek, yani aynı kaliteleri daima birlikte algılarsak, o zaman önümüzde belirli bir C. var deriz. Bu cismi uzayda (mekânda) bizden bağımsız olarak var diye kabul ederiz. C. in başlıca iki vasfı vardır: üç boyutlu olması ve bir kütlesi bulunması.

Bu tanım, felsefede uzun tartışmalara ve birtakım felsefe okullarının meydana gelmesine yol açmıştır. Algıların dışında, bu algıların nedeni (illeti) olarak bağımsız C. vardır diyenlere Realist (b. bk.) denilmiştir. Algılarımızdan C. e geçmek için bir atlama yapmamız gerekir; öte yandan algıyı C. e herhangi bir tarzda bağlıyan hiçbir şey yoktur, onun için, biricik emin olduğumuz şey algılarımızdır; C. denilen, algılarımızdan başka bir şey değildir, diyenlere de sübjektif Idealist (b. bk.) denilmiştir.

CİSİM (Din.), İslâm kelâmcıları arasında gerek tanımlanma gerek açıklanmasında ayrımlar gösteren C. in sözlük anlamı iri yaradılışlı kişisel hale gelmiş varlıkların yapı veya organlarıdır. Türkçede tam karşılığı gövde kelimesidir. Böyle olduğu halde, sözlükçüler de C. in tanımlanmasında filozofların etkisi altında kalmışlardır. Bunlardan İbni Durîd, C. mutlaka gözle görünen varlıklardır demektedir. Fakat, bu tanımlama, Cevherî'ye ve Ebü Zeyd'e göre ceset kelimesinin tanımıdır. C. ise, akılcı filozofların tanımlamasına uygun olarak, en, boy, derinlik olmak üzere üç boyutu olan varlıklara denilir. Parçalanmak veya cüzlere ayrılmak C. in esasına değiştirmez. Çoğulu, *ecsâm* veya *cusûm* olur.

C. in kelâmcılar arasındaki tanımına gelince, çeşitli tanımlar arasında ortalama olarak, C. cevher-i fertlerin (atom) birleşmesi ile meydana gelen ve bölünebilen varlıktır. Curcanî'ye göre C., varlıkların esası olan 5 cevherden biridir (bk. *Ta'rifât,* Kahire 1282). Bu iki farklı tanımdan sonra türlü kelâm okullarının ve filozofların açıklamaları arasında belli başlı olanları şunlardır:

Parçalanabilen ve esasları başlıbaşına kuvvet olan cüzlerin birleşmeleri sonunda C. meydana gelir.

Bölünmeyen en küçük cevherin birleşmesi C. i meydana getirir. Sonsuz ve başlıbaşına kuvvet olan cevherin kişisel halinden C. meydana çıkar. C. asılları kuvvet olup sonsuz olmıyan cüzlerden meydana gelir.

C. in tanımlama ve açıklanmasında Ehl-i sünnet anlayışını temsil eden Eş'arîler ile Mutezile ve hele Karmatîler arasında önemli anlayış ayrılıkları bulunmaktadır. Eş'arî kelâmcıları arasında ise, cevher-i ferdin C. haline geçmesinde başka bir cevher-i fert ile yanyana gelmesi ve kaynaşması konusunda bazı anlaşmazlıklar olmuştur. Bunlar arasında Bâkıllânî (ölm. M. S. 1013), cevher-i ferdin mekânda bulunuş halini «kevn» olarak vasıflandırdıktan sonra onun durma, hareket etme, ayrılma ve toplanma olmak üzere 4 halde bulunacağını söylüyor. C. in meydana gelmesinde cevher-i fertlerin birleşmelerinin gereği olarak dürtüşme, bitişme, kaynaşma ve ayrılışma hallerini birer «araz» olarak değil, dışarda kalan bir kavram olarak düşünmektedir. Kelâmcıların birçoğu, C. in meydana gelişinde cevher-i fertlerin kaynaşma ve bitişmelerinde gözüken 4 «araz»ı onların dışında kalan gerçek varlıklar olarak düşünmektedir. Mutezile ise «araz» ın belirli fakat sonsuz olmıyacağı düşüncesindedir. Ancak, bu «araz»ın gerçek bir varlık olduğunu kabul etmiyen bazı Eş'arîler, «kevn» in haline ve durumuna göre «araz» çeşitlerinin çoğalacağını ileri sürerek imkân alanında kalan «araz» ın sonsuz olacağı inancındadır.

C. in, en ufak cüzlere kadar ayrılabileceği veya bir halden başka bir hale geçebileceği kabul edilmekle birlikte, bu değişiklik C. in aslında değil, ancak sıfatındadır. Bu suretle Vâcibü'l-vücud'ün C. i sorununu açıklamak mümkün olmuştur. C. in cevher ve arazlardan meydana geldiğini anlayış ayrılıkları ile benimsiyen kelâmcılar esas bakımından atom felsefesini açıklamaktadırlar. Ancak, onların atomculuğu, mutlak surette materyalist bir vasfı taşıyan ve Allah fikrinden tamamiyle soyut olan Demokritos'un atomculuğundan ayrılarak Allahın tekliğini, C. den ayrı oluşunu ve ebediliğini ispat için kullanılan bir sistem olmuştur. *Kur'an*'da Cenab-ı Hakkı tanımlama ve açıklama için kullanılan sözler Allahın C. i konusunu ortaya çıkarmıştır. *Kur'an*'ın birçok yerinde Allahın vasfında kullanılan görücü, işitici, bilici, kavrayıcı, yüce bir taht üzerinde oturan v. b. gibi vasıflandırıcı anmalar Allahın bir C. i olduğu inancını vermiştir. Bunlar arasında Hişâm b. El Hakem, remizli bir dil kullanmakla birlikte, Allahın makamının mekânların üstünde bir makam olduğunu söyledikten sonra Allahın C. inin, genişliğinin derinliğine farkı olmıyan, rengi de kokusu ve lezzeti ile aynı bulunan bir nur olduğunu anlatmaya çalışır. Başka bir açıklamaya göre Allahın C. i toparlak bir nurdur. O, kıvılcımlar saçan bir inci gibi, her tarafı parıldıyan bir maden gibi bir C. dir. Bu anlayış sonucu olarak Karmatîler, Allahın C. inden bahsetmekte bir sakınca görmezler. Eş'arî

kelâmcıları ise, bu «müşebbihe» anlayışına karşı yukarıda bahsolunan düşünceleri ileri sürerek Allahın C. i olmadığını *Kur'an*'da geçen deyimlerin Allahın zatına mahsus sıfatlardan olduğunu söylerler.

CİSİM GENİŞLETİLMESİ (Fr. Extension de Champ, İng. Field Extension, Alm. Körpererweiterung) [Mat.], bir cisim (b. bk.) in, kendini kapsayan daha büyük bir cisme genişletilmesi. 1 sayısına dört elemanter işlemi sonsuz çoklukta uyguladığımızı düşünürsek apaçık olarak bütün rasyonel sayıları elde ederiz. Meselâ toplama yoluyla

$$1 + 1 = 2$$
$$2 + 1 = 3$$
$$\dots\dots\dots$$

olup, bütün pozitif tam sayılar, çıkarma yoluyla ise (0) ve negatif tam sayılar meydana gelir. Bundan sonra bu sayılara çarpma ve bölme işlemlerinin de uygulandığını düşünürsek (tabii «0» ile bölme dışında), bütün rasyonel sayıların meydana geldiği anlaşılır. Demek ki rasyonel sayılar cismi (1) sayısından bu şekilde hasıl olmuş telâkki edilebilir. Bundan dolayı rasyonel sayılar cismini C (1) ile göstereceğiz. Şimdi bu C (1) cismine, a ve b rasyonel fakat $b \neq 0$ olmak üzere

$$a + b\sqrt{3}$$

şeklindeki bütün sayıların katıldığını kabul edersek, daha geniş bir cisim, $C(\sqrt{3})$ cismi meydana gelir ki bu, C (1) cisminin bir üst cismi yahut genişletilmiş cismi adını alır. C (1) cismine ise meydana gelen cismin *alt - cismi* denir. Aynı şekilde $C(\sqrt{3})$ de bulunmıyan diğer bütün irrasyonel sayıların katılması yoluyla bütün reel sayılar cismi meydana gelir. Bu da hem C (1) in hem de $C(\sqrt{3})$ ün genişletilmiş bir cismidir. Kısaca bir C cisminin genişletilmiş cismi denince, C yi alt cisim olarak içine alan herhangi bir cisim anlaşılır.

ĆIŠINSKI [*ts'işinski*], **Jakub** [asıl soyadı: **Bart**] (1856 - 1909), Doğu Saksonyada, biraz da Prusyada yaşıyan ve Lehlilerle Çekler arasında bir geçit meydana getiren Sorb (veya Sorab, Lusatz; Alm. Wend) ların en büyük edibi. Kukowo (yukarı Lausitz, bugün Doğu Almanyada) da doğmuş, Dresden'de ölmüştür. 1880 de de *Na Hrodźišću* (Şehir kalesinde) adlı piyesiyle Sorb tiyatrosunu kurmuştur. Aynı zamanda Sorb edebî dilinin kurucusudur. Vatanî şiirleri, balladları, hicivleri ve lirikleri *Kniha Sonettow* (Sonet'ler kitabı) [1884] başlıklı kitabında toplanmıştır. Bk. SORB'LAR, SORB (WEND) DİLİ.

CISIO - JANUS [*çizio - yanus*], (Çoğulu: **Cisio - Jani**), Ortaçağda takvim gibi kullanılan hatırda tutma mısraları. Bunlar her ay kutsal bayramları bildirir. Bu mısraların ayrıca bir anlamı yoktur. C., XIII. yüzyıldan, XVII. yüzyıla kadar kullanılmıştır.

CISIS [*tsisis*] (Mus.), çift çapraz (X) la işaret edilen iki yarım ses yükseltilmiş *do* sesi; entervallerin pürüzsüzlüğünden ayrılmış ses sisteminde ise *r* sesidir.

CISJURANE [*sisjüran*] **veya BOURGOGNE** [*burgoñe*], 879 yılında Lotharingia (Lorraine) nın parçalanması sırasında Dazlak Charles (Fr. Charles - le - Chauve, Alm. Karl der Kahle) ın kayını Boson tarafından kurulan kırallık. Provence bölgesinden ve Bourgogne bölgesinin en büyük bir kısmından meydana gelen bu kırallık Provence Kırallığı adiyle Arles Kırallığının kurulmasına yardım etmiştir.

CISLEITHAN [*sislaytan*] «Leitha nehrinin, Viyanaya göre, beri tarafında» anlamına gelen bir coğrafya terimi.

Cisleithan topraklar veya **Cisleithania** (Alm. Zisleithanien veya Cisleithanien) Avusturya - Macaristan İmparatorluğunun Avusturyaya ait toprakları, imparatorluğun, Leitha nehrinin batısında bulunan topraklara ek olarak Avusturya tacına ait ve bu nehrin ötesinde uzanan toprakları da içine alırdı. C. içinde şu memleketler vardı: Aşağı Avusturya, Yukarı Avusturya, Salzburg, Steiermark, Kärnten, Karniolen, Istrien, Dalmatia, Tyrol, Vorarlberg, Bohemya, Moravya, Silezya, Galiçya, Bukovina. Birbirini tamamlayan Cis - ve Trasleithania 21 Aralık 1867 tarihli kanunla tesbit edilmiş ve Avusturya - Macaristan İmparatorluğunun 1918 de yıkılışına kadar devam etmiştir.

CİSMANİ MECLİS: bk. MECLİS - İ CİSMANİ ve PATRİKHANE'LER.

CISPADANA, GALLIA: bk. GALLIA.

CISPADANE [*sispadan*] (Fr. a; Lat - padanus) «Po nehrinin Romaya göre beri tarafında» anlamına gelen bir coğrafya terimi.

Cispadane, République (Fr. = Po - berisi Cumhuriyeti, İta. Repubblica Cispadana) Napoléon Bonaparte tarafından Kuzey İtalyada Haziran 1796 da kurulan bir devlet. Toprakları, başlıca Modena, Ferrara ve Bologna'dan ibaret idi. Mayıs 1797 de République Cisalpine adını taşıyan ve başkenti Milano olan daha geniş bir Fransız peyk devletini kurmak üzere R. C. ile République Transpadane birleştirildi.

CİSR (Arap. = köprü, çoğulu = *cüsûr* veya *ecser*), genel olarak «köprü» anlamına gelen bir kelime. Kantara, köprü türlerinden biri olup, taştan ve kemerli olarak yapılan C. e denilir. Başka bir anlamda C., küçük, kantara büyük köprü demektir. Fıkıhta ise, tahtadan ve levhalardan yapılıp, kurulup kaldırılabilen köprülere C., taştan yapılanlarına ise, kantara adı verilir. Bu tanımlamıya göre C., dubalı köprü demektir.

CISR BANÂT YA'KÛB, İsrail devleti (Yisrōēl, Medinat İsrail) nin kuzey bölgesinde, Hule gölü (Bahret el - Hule) nün güneyinde, Ürdün nehrinin sağ kıyısında bir kasaba ve prehistorik istasyon. 1936 da Kudüs İbrani Üniversitesi adına çalışan arkeologlardan M. Stekelis ile L. Picard, burada, Üst ve Alt Aşölyen ve Üst Yontmataş kalıntılariyle karışık Levallua - Musteryen çağlarına ait kalıntılar meydana çıkarmışlardır. Bk. «The Quarterly of the Department of Antiquities of Palestine» dergisi, cilt VI. [1937].

CISR, EL, C. sözü, tamlamasız olarak kullanıldığı zaman Araplar arasında herhangi bir yeri hatırlatmadan önce Yevmü'l - cisr'i ve o günde yapılan savaşı belirtir. 634(13) yılında İranlılarla Araplar arasında yapılan bu savaşta Müslümanlar o tarihe kadar görmedikleri bir bozguna uğramışlardı ki, bu bozgunun hâtırası Müslümanlar arasında uzun müddet yaşadı ve savaşa gidenlere daima hatırlatıldı. C. olayı şöyle geçmiştir. Ebubekir'in hilâfetinin son günlerinde Irak cephesinde bulunan kuvvetlerden önemli bir kısmı Halid b. Velid komutasında Suriye cephesine gönderilmiş ve geride kalan Irak kuvvetleri Müsenna b. Haris eş Şeybani komutasına verilmişti. Ebubekir'in ölümünden sonra halife olan Ömer, Irak cephesine Ebu Ubeyde b. Mes'ud es Sakafi'yi komutan olarak gönder-

mişti. Ebu Ubeyde elindeki kuvvetlerden bir kısmını öncü olarak Basikıya üzerine göndermiş, geride kalan asıl ordusunu karşı kıyıya geçirmek için de Fırat üzerinde bir köprü yapılmasını emretmişti. İşte, C. savaşı burada olmuştur. Bir söylentiye göre Hıre yakınlarındaki bu köprü çok eskiden beri vardı. Ebu Ubeyde, eskimiş olan köprüyü ancak onartmıştı. Köprüden karşı kıyıya geçen Arap ordusu, İranlıların hücumuna uğramış ve hemen hemen yok edilmiştir. Ebu Ubeyde b. Mes'ud da bu savaşta şehid düşenler arasında bulunmaktaydı.

CISRHÉNANE [*sisrenạn*], (Fr. Lat. *cis* ve *Rhenus*'-tan; «Rhein'in [Fransaya göre] beri tarafına ait» anlamına), olan bir coğrafya terimi.

Cisrhénane, République, Rhein nehrinin sol kıyısında, 1797 de Fransa Devrim taraflısı Rhenanyalılar tarafından Fransanın koruyuculuğu altında kurulması tasarlanan bir cumhuriyet. Fransız generali Hoche, bu plânın gerçekleşmesine yardım etmiştir; çünkü gerek bu general, gerekse Directoire hükümeti, Rhein'in sol kıyısının katılmasını henüz istemiyordu. Eylül 1797 de yeni devlet ilân edilmek üzere iken Hoche öldü, ve Campoformio andlaşması (17 Ekim 1797), sol Rhein kıyısının Fransaya katılmasını sağladı. Sonunda R. C. in kurulmasına hacet kalmadı ve Rhein'in sol kıyısı Fransaya katıldı.

CİSR - İ ATİK: bk. KÖPRÜ.

CİSR - İ CEDİD: bk. KÖPRÜ.

CİSR - İ ERGENE: bk. UZUNKÖPRÜ.

CİSR - İ MUSTAFA PAŞA: bk. MUSTAFA PAŞA KÖPRÜSÜ (Bulg. Svilengrad).

CİSR - U HALTAS, İslâmiyetten önce Arapların toplantı yaptıkları yerlerden biri olup, Arap takvimine sayılı günlerden biri olarak girmiştir.

CİSRÜ'L - HADİD (bugün Cesir - hadid = Demirköprü), Hatay ilinde Aşağı Kuseyr bucağında bir köy. Ahalisi Türktür. Antakyadan Halebe giden ve Hamrin'den geçen yol üzerinde Asi nehri kenarında bulunan C. H., Ortaçağda Haçlı seferleri sırasında önemli askeri mevkilerden biriydi. O tarihlerde köprünün iki başına iki savunma kulesi yaptırılmıştı. Köy, daha sonraları bu kuleler yöresinde meydana gelmiştir. C. H., 1098 de Antakyayı kuşatmağa başlayan Haçlılara karşı Antakya kalesini savunan Türk kuvvetlerine yardıma gelen Dukak ve Emir Rıdvan kumandasındaki kuvvetlerle Haçlılar arasında ilk çarpışmanın geçtiği yerdir.

CİSRÜ'L - VELİD, Adana ile Misis arasında bir köprü olup, Misis'e 13,5 km uzaklıktadır. Bu köprüyü ilk önce Halife Velid b. Yezid yaptırmıştı. Müslümanlarla Bizanslılar arasında geçen savaşlar sonunda yıkılan bu köprüyü Halife Mu'tasım 840 yılında yeniden yaptırmıştır. C. - V. bugün yıkıntı halindedir.

CİSRÜ'Ş - ŞUGUR, Osmanlı İmparatorluğunda Halep iline bağlı ilçelerden biri. Halebin 115 km güneybatısında Asi nehri kenarında ve Lazkiye yolu üzerinde bir ilçe merkezi idi. Şehrin nüfusu 5 000 kadardı. İlçe ahalisi, Müslüman, Nusayri ve Hıristiyanlardan ibaretti. Ordu (bugün Hatay ilinin ilçelerinden) ve Madik bucağı ile birlikte 101 köyü bulunmakta idi. İlçe nüfusu 32 250 idi. Cebel - i Nuseyr ile çevrili ve Asi nehri tarafından sulanan toprakları epeyce verimlidir. C. - Ş., Haçlı Seferleri ile adı tanınan bir kaledir. Halep - Lazkiye yolu üzerinde stratejik bir önem taşımakla, Haçlı Seferlerinde Türklerle Haçlılar arasındaki savaşlara sahne olmuştur. Arap coğrafyacıları bu isimden önce Keşfehan köprüsünden ve Tel Keşfehan ile bu köprü yöresinde kurulan bir pazardan bahsetmektedirler ki, bugün C. - Ş. a halk tarafından Bazar (Pazar) adının da verilmesi burasının Keşfehan olması sanısını kuvvetlendirmektedir. Salahaddin - i Eyyubî 1188 de burasını ele geçirdikten sonra C. - Ş. yöresindeki Haçlı kalelerini almış ve bölgede İslâm eğemenliğini yeniden kurmuştur.

CISSAE CASTRUM [*kịsse kạstrum*], Chichester şehrinin Latince adı.

CISSAMPELOS [*kissạmpelos*], Menispermase (Menispermaceae) familyasından bir sarmaşık cinsi. Afrikada yetişen *C. capensis* kusturucu ve müshildir. Amerikanın tropik bölgelerinde yetişen *C. pareira,* pareira (b. bk.) nın soysuzlaşmış bir türüdür.

CISSOÏDE (Mat.): bk. SİSOİD.

CISTA [*kịsta*] (Yun. *kistē*, Lât. = *cista* = sepet), eskiden silindir veya kare şeklinde, içine yemiş, sebze konulan sepet. C., para, elyazıları, elbise, oyuncak tuvalet aletleri ve ayinlerde kullanılan küçük eşyayı saklamıya yarıyan sepet, kutu veya kasacıklara da denilir. Mistik C. lar, mysterion (b. bk., bir çeşit mistik ayin) larda ve Dionysios, Kybele ve Demeter yortularında taşınır ve ancak sırlara erenler (initiati) in bildiği bazı şeyleri kapsardı. Yunanlıların saz ve tahtadan yapılmış olan C. larını ancak vazo resimlerinden öğreniyoruz. İtalyada, gümüş ve tunç levhalarla kaplı, hele silindir ve elips şeklinde, tunçtan ve kapaklı C. lar bulunmuştur. Bunların en güzelleri Praeneste'de ele geçirilmiştir (M. Ö. III. yüzyıl).

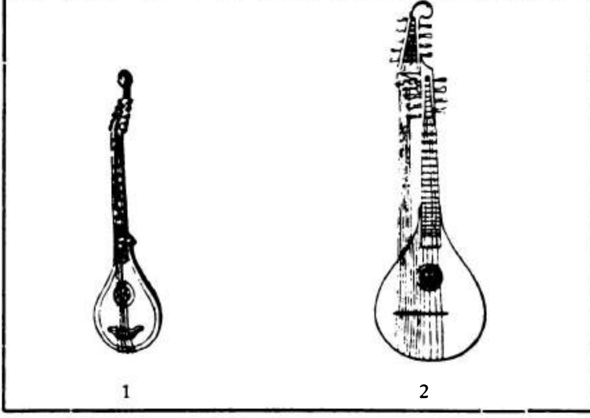

CISTA BARBERINI
(Praeneste'de bulunmuştur; şimdi Romada Villa Giulia müzesindedir)

Bu ad, tarih-öncesi silindir şeklindeki tunç kovalara da verilir. Bunlar daha çok Bologna da ve Venedik eyaletinde meydana getirilmiş ve ticaret yolu ile bütün orta Avrupada yayılmıştır.

CISTACEAE (Bot.): bk. LÂDENLER.

CISTER [*sistIr*] (Lat. *Sister* adını da taşır; Fr. *cistre*) bu söz İtal. *citara*'dan gelme olup, Lat. *sistrum* [Yun. *seistron*] ile karışması sonucu meydana gelmiştir), Ortaçağdan

CISTER: 1. (tek saplı), 2. (çift saplı, XVIII. yüzyıl)

beri bilinen ve en çok XVI. ve XVIII. yüzyıllarda kullanılan bir çalgı. Telleri tutulup bırakılarak çalınır. Corpus (beden) u armut biçimindedir; dibi düzdür ve üstüne bir kenar ile bağlanmıştır; sapının yüzeyinde tellerin altında, parmakla basılacak yerleri belirten çıkıntılar vardır. Tek veya çift saplı olabilir.

CISTERCIEN [*sistersiẹ̄*] **LER** (Fr. Ordre de Cîteaux da denir; Lat. Sacer ordo Cisterciensis, kısaltması; Ocist, Sordcist), bir Hıristiyan ruhban tarikatı. 1956 da aşağı yukarı 1 500 mensubu vardı. 50 manastır 10 kongregasyon halinde örgütlendirilmiştir. Tarikatın genel başkanı Romada oturur. C. St. Benedictus (St. Benoît) tarikatının anayasasına göre yaşarlar. Yalnız bunlarda yönetim daha da merkezileştirilmiştir.

CISTERCIUM [*kisterkium, sistersium*], Cîteaux [b. bk.] nun eski adı.

CISTOPHORUS (Ark., Meskûk.): bk. KİSTOPHOROS.

CIS - TRANS (Kimya.): bk. İZOMERİ.

CISTUS (Bot.): bk. LÂDE.N

CÎŞ veya CEYŞ, Cezayir ve Fasın güneyinde silâhlı ve atlı çetelere ve Fasın batı bölgesinde bir çeşit askerî örgüte verilen ad. C. ler, bazı kere yabancı bir kervanı vurmak için, bazı kere de kervan ları korumak veyahut askerî birliklere saldırmak için kurulurdu. Cezayir, Fas ve Büyük Sahradaki C. ler, Tuareglerden ve Berberîlerden meydana gelmişti. C. kurulurken basit bir dinî tören yapılır ve C.e katılacak Tuaregler birbirlerine bağlılık yemini ederlerdi.

Fasın batı bölgelerinde bir çeşit askerî örgüte de C. adı verilmiştir. Kuzey Afrikada kendi kuvvetleri ve halkın yardımı ile iş başına gelen kabîleler ve sülâleler kendilerine karşı ayaklananları ezmek için, Atlas bölgelerinde yaşıyan çeşitli milletlerden asker toplıyarak birlikler kurmuşlardır. XV. yüzyıldan önce Beni Vattas devrinde bu birlikler, yalnız Araplardan kurulmuştur. Portekizlilerin ve İspanyolların XV. yüzyıldaki saldırganlıkları, Fas hükümdarını kıyılarda tedbirler almak ve mahzen denilen sağlam kaleler yaptırmak zorunda bırakmıştır. Sa'dîler Fas Devletinin başına geçince kendi C. lerinde bulunan Arapları batıdaki mahzenlere yerleştirmişlerdir.

C., Sa'dîler zamanında da askerî timar halinde devam etmiştir. Bunlar yaşadıkları müddetçe hükümdara bağlı olup, bulundukları mahzenin gelirini alırlardı. Topraklarından vergi alınmazdı. Büyük devlet memurları bu C. lerden çıkardı. Türklerin buralara yerleşmesi Sa'dîler ve C. kuruluşu üzerinde etki yapmıştır. Bundan sonra Türk subayları tarafından yetiştirilmiş ve Avrupa orduları gibi silâhlandırılmış, birliklerin itibarı yükselmiştir. C., e en esaslı şeklini veren Fasın büyük hükümdarı Mulay İsmaildir. 1830 sıralarında Cezayirin Fransızlar tarafından alınması ve Abdülkadirin, Fransızlarla savaşa başlaması üzerine Fas sultanı da Fransızlarla çarpışmak istemişse de, küçük bir savaştan sonra C. lerin Avrupa orduları karşısında duramıyacaklarını anlamış ve Avrupa orduları gibi bir ordu kurmayı kararlaştırmıştır. Fas ordusunun, Avrupa orduları tarzında kurulması C. lerin erkini kırmış ve C. ileri gelenlerinin durumunu sarsmış olmakla birlikte C. örgütü sönmemiştir.

CITÉ [*sitẹ̄*], (Lat. *civitas* = şehir, devlet), şehir, iç şehir, şehrin en eski kısmı; meselâ Pariste Romalılar zamanında Lutetia'nın bulunduğu en büyük Seine adasına verilen ad (Île de la Cité). C. kelimesi yalnız bir şehir kısmı, vatandaşlar toplamı, topluluk; şehir içerisinde

Î L E D E L A C I T É, P A R I S: (ortadaki ada)

Üniversite bölgesi (C. universitaire) anlamına da kullanılır. Parisin beşiği olan Île de la C., şimdi 1. ve 4. arrondissement'ların içerisindedir. Gallia'lıların Parisii adını taşıyan oymağında Lutetia (Fr. Lutèce) olarak adlandırılan Seine adası, Ortaçağda La Cité adını almış ve böylece Seine'in sağ kıyısında uzanıp Ville (şehir) adını taşıyan ve sol kıyısında uzanıp Université (üniversite) adını taşıyan semtlerden ayrılmıştır. Romalılar zamanında da Cité adası önemli bir barındırma yeri olup dolaylarında onu koruyan bir set vardı. Cité adasında yükselen Notre - Dame kilisesinin chorus'unun altında, 1711 de Parisli nautes (gemiciler) tarafından pagan tanrılarına sunulmuş bir sunak (mezbah) bulunmuştur. Seine nehri boyunca uzanan adanın, nehrin döküldüğü yere bakan ucunda yükselen bir kale, Romalı valinin oturduğu yer idi. Karolingler devrinde büyük ve küçük châtelet (kalecik), adayı Normanlara karşı savunmak için yapılmıştır. O zamanlarda C., sağ kıyıya Pont Notre Dame ve Pont au Change adlarını taşıyan köprülerle, sağ kıyıya da Petit - Pont ve Pont Saint - Michel adlarını taşıyan köprülerle bağlı idi. XII. yüzyılın sonunda büyük kilise yapıldığı zaman, ada evlerle kaplanmıştır. Çok sayıdaki dar sokaklar, 2. imparatorluk devrinde yok olmuş ve yerlerine geometrik şekiller çizen geniş sokaklar meydana gelmiştir. Bunlar Notre Dame Katedralini, Adalet Sarayı (Palais de Justice) nı, Ticaret Mahkemesi (Tribunal de Commerce)ni, Polis Dairesi (Préfecture de Police)ni ve Hôtel - Dieu adını taşıyan ücretsiz hastahaneyi çerçevelemektedir.

CÎTEAUX [*sito*], Fransanın Côte d'Or departmanında, Beaune şehrinin 25 km kuzeydoğusunda, Saint - Nicolas - les - Cîteaux komününde küçük bir köy. C. aynı adı taşıyan ormanın ortasında, 1098 yılında Molesmes keşişi Saint Robert tarafından kurulan ünlü manastırın bulunduğu yerdedir. Nüfusu 145 tir.

Cîteaux Tarikatı ve Manastırı: 1098 yılında Molesmes manastırı keşişi Robert, Benedictusçu (b. bk.) tarikatının kurucusu olan St. Benedictus'un koyduğu sert kuralları canlandırmak ereğiyle Dijon yakınlarındaki Cîteaux çölüne çekilmiş, burada kurduğu manastır 1100 yılından başlıyarak Papalığın kanadı altına girmiş ve ancak 1109 yılında üçüncü keşiş Harding zamanında gelişip tutulmuştur. C. da 1113 ve 1115 yılları arasında «Les quatre filles de Cîteaux» (C. nun dört kızı) adiyle dört bina kurulmuştur.

CÎTEAUX MANASTIRI: (eski bir estampadan)

CÎTEAUX KEŞİŞLERİ: bk. CISTERCIEN'LER.

CITELLI [*çitelli*] **İŞARETİ**, adenoid (b. bk.) li veya sinüs iltihabı olan kimselerde görülen zekâ geriliği, düşünceyi bir konu üzerine toplıyamamak, uyuşukluk ve uykusuzluk halleri. Adını, İtalyan boğaz hastalıkları hekimi Salvatore Citelli (1875 - 1947) den almıştır.

CITELLUS BEECHEYI [*kitellus biçeyi*], Kuzey Amerikanın Kalifornia bölgesinde yaşıyan bir yer sincabı. Bu sincap tabiî bir *Pasteurella tularensis* bakterisi hazinesidir. Sırasiyle Utah ve Oregon bölümlerinde yaşıyan *C. mollis* ile *C. oregonus* da birer tabiî *Pasteurella tularensis* hazinesidirler.

CITERIOR [*kiterior*], Roma devletinde, Romaya göre sınır hattının berisinde kalan ülkelere verilen takma ad: meselâ, Gallia C. veya Cisalpina = Alplerin berisindeki Gallia (yukarı İtalya); Hispania C. İspanyanın berisi, Castilla dağlarının kuzey kesimi demekti. Aksi, Ulterior'dur.

CITHARE (Müz.): bk. KİTARA.

CITIUM (Tar. - Coğ.): bk. KİTİON.

CITOLE [*sitol*], Ortaçağda kullanılan telli bir çalgı. Mızrapla çalınan C. un uzun bir gövdesi ve çok kısa bir sapı vardır.

C I T O L E

CITORIO, MONTE (Coğ.): bk. CITORIUS TEPESİ.

CITORIUS [*kitorius*] **TEPESİ** (Tar. - Coğ.), Romada, Campus Martius ve Pantheon dolayında bir tepe. Burası şimdi İtalyan Millet Meclisi binasının bulunduğu Monte - Citorio'dur. Bu sebeple bu bina bazı kere Monte - Citorio adiyle anılır.

CITOYEN [*situayē*], başlangıçta Cité'de seçilme ve seçme hakkına sahip olan demektir. Fransız Devriminden başlıyarak «yurddaş» anlamına kullanıldı. 1792 de ise özel konuşmalarda eski aristokratik monsieur ve madame hitapları yerine C. ve Citoyenne [*situayen*] kullanılmaya başlandı. Fakat birkaç yıl sonra C. kelimesi unutuldu. Resmî san olarak da ancak imparatorluk devrine (1804) kadar yaşadı. Sovyetlerde bugün C. anlamında *grajdanin*, kadınlar için; *grajdanka* (*grad, gorod* = «şehir», krş. Alm. *Burg, Bürger, Bürgerin*) sanı kullanılmaktadır.

CITRILLUS (Bot.): bk. EBUCEHİL KARPUZU.

CITRINE [*sitrin*], **Walter**, 1946 dan başlıyarak **Baron Citrine of Wembley**; daha önceki sanı: **Sir Walter McLennan** (doğ. 1887), İngiliz sendikalisti ve devlet adamı. Liverpoolda doğmuştur. 1914 - 1923 yıllarında Elektrikciler Sendikasında çalışmış ve 1919 da Wallasey İşçi Partisi başkanı olmuştur. 1926 dan başlıyarak Sendikalar Kongresinin genel yazmanlığını yapmıştır. 1928 - 1946 yıllarında Milletlerarası Sendikalar Birliği başkanı olmuş, komünist ve faşist etkileriyle savaşmıştır. 1947 de kömür sanayinin devletleştirilmesinden sonra millî kömür bürosunun başkanı olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *I Search for Truth in Russia* (Rusyada gerçeği arıyorum) [1936], *My American Diary* (Amerikada günlük anılar defterim) [1941], *In Russia Now* (Şimdi Rusyada) [1942].

CITROËN [*sitroẽ*], **André Gustave** (1878 - 1935), Fransız sanayicisi. Pariste doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Fransanın en büyük otomobil fabrikalarından birinin kurucusudur. Yüksek diplomalı mühendis olan C. 1901 de bir transmisyon sistemi bulmuş, 1908 de de Mors şirketini yeniden kurmuştur. 1915 te, çok ihtiyaç duyulan cephanenin kitle halinde yapımını sağlamağa memur edilmiş ve bu erek ile yaptırdığı büyük fabrika, sonradan kendi otomobil endüstrisinin merkezi olmuştur.

Citroën, André S. A. (Fr. société anonyme = limited şirket), 1919 da Fransız sanayicisi André Gustave Citroën tarafından kurulan ve Fransanın Paristeki en büyük otomobil firmalarından biri haline gelen teşebbüs. Yaptığı: 64 848 yolcu otomobili; 17 085 kamyon (1950). Esas sermaye: 4,27 milyar frank (1951).

CITROËN: Station Wagon, 1961 modeli

CITRONEL (Kim.): bk. SİTRONEL.

CITTÀ DEL VATICANO, Vatikan devletinin resmî adı. Bk. VATİKAN.

CITTÀ DI CASTELLO [*çittą di kastęllo*], (eski adı: **Tifernum**), merkezî İtalyada, Umbria bölgesinde, Perugia ilinde, Triburtina vâdisinin güney ucunda, Tevere (Tiber) nehri üzerinde ve Perugia şehrinin 42 km kuzeyinde bir kasaba ve komün. Kasaba VI. yüzyılda Ostrogot Totila tarafından tahribedilen Tifernum Tiberinumun bulunduğu yerdedir. Komünün nüfusu 36 660 (1955) dır.

CITTÀ DI CASTELLO: (umumi görünüş)

CITTÀ VECCHIA [*çittą vękkia*] (İta. = eski şehir) veya **Città Notabile** (İta. = kayda değer şehir), Malta adasının ortasında kaleyle çevrilmiş bir şehir. Nüfusu 10 000 kadardır. San Paolo kilisesinin altındaki bir mağarada, havarilerden Paulos'un üç ay yaşadığı söylenir. Yakınında kaya içine kazılmış mağara kiliseleri vardır. C. V. ya Araplar Medina (= şehir) adını vermişlerdi. Bu ad (Medina) şimdi de çok kullanılır. Aragón'lular ise buna *C. notabile* adını verirlerdi. La Valetta'nın kuruluşuna kadar (1566) C. V., adanın idare merkezi idi.

CITY [*siti*] (İng.; Lat. *civitas* = şehir), esas bakımından Londranın merkezine verilen ad. Londradan sonra Amerikada ve en son bütün dünyada büyük şehirlerin merkezlerine bu ad verilmiştir. Londra C. si, şehrin mali ve ticari merkezidir. Bazı kere «Square mile» (mil kare) olarak adlandırılan C. de İngiltere Bankası, (Bank of England) Borsa (Royal Exchange), Lloyds kurumu, Borsa (Stock Exchange), Bankalar Clearing House'ı, başlıca bankaların, sigorta ortaklıklarının ve başkalarının merkezleri bulunur. İngilterenin bölgelik yönetiminde Londra C. si bir kontluktur ve aşağı yukarı bir mil kare tutar. City Corporation adını taşıyan belediye kurulu, şu üç kurulu içine alır: Court of Aldermen, Court of the Common Council ve Court of Common Hall. Council (meclis) ın oturum yeri Guildhall'dır. Yıllık Lord Mayor ziyafeti burda verilir. Mansion House, Lord Mayor'ın oturduğu yerdir. C. nin yüzölçümü 677 acre; (2,7 km²) nüfusu ise 5 100 (1953) dür.

CITY OF LONDON: (ortada: Saint Paul kilisesi)

CİU - CİTSU (Jap. Romaji imlâsiyle Jiu Jitsu; İng. Jujitsu da denir), Japonlara özgü olan ve Rus - Japon Harbinden sonra Avrupaya yayılan bir boğuşma tekniği veya «kendi kendini savunma metodu». Kelime Japoncada «yumuşak, ince sanat» anlamına gelir. Bununla bu savunma metodunda kaba gücün ve sert davranışların değil, vücudun duygun noktalarını tanımak suretiyle oralara uygulanacak ve karşısındakini saldırma teşebbüsünden, gücünden ve araçlarından yoksun bırakacak çeşitli manivelâ karakterli hareketlerin, tutuşların ve vuruşların rolü olduğuna işaret edilmek istenilmiştir. İnsanın savunma için el, kol ve bacaklarını bu tarzda onların manivelâ gücünden de faydalanarak kullanmasına bütün çağlar boyunca raslanır. Japonlara mal edilen bu metodun güreşten ayrı bir uğraşma karakteriyle uygulanışının üç yüz küsur yıllık bir geçmişi vardır. İlk zamanlarda oyunlarının gizliliğine önem verilerek bir hak ve imtiyaz halinde yalnız Samurai denilen Japon soylularının ciddî maksatlarla uyguladığı ve geliştirdiği C. - C., XIX. yüzyılın sonlarına doğru Tokyolu Jiguro Kano adlı bir Japon aydını tarafından tehlikeli girişmelerden ayırılmış ve «Ciu - Do» (Jiu Do veya Judo) olarak da anılan ve daha çok sportif bir nitelik taşıyan bugünkü hale getirilmiştir. Ciu - Do « yumuşak yol » anlamına gelir. Bununla da karşısındakini zararsız hale getirmedeki usulün inceliğine işaret edilmek istenilmiştir.

C. - C. esas bakımından vücudun kıvraklığına, çevikliğine, becerikliliğine ve denge yetisine dayanır. Gücün bu metotta hiç rolü yoktur. Burada kuvvete karşı kendi kuvvetini kullanmaktan çok, karşısındakinin boşuna harcadığı kuvvetten faydalanma prensipi hâkimdir.

C. - C. da tek ve birbirine bağlı olmak üzere ayakta veya yerde uygulanan pek çok ustalıklar ve oyunlar olduğu gibi kendine göre sıkı kuralları da vardır. C. - C., hele kanun dışı hareketlerde bulunanlara karşı bireysel savaşmada elverişli bir yöntem olarak, hemen bütün ülkelerde, polis örgütlerinin eğitim programlarında yer almaktadır.

C İ U - C İ T S U: K o l s a r m a k

CIUDAD BOLÍVAR [*syutbạtb volịvar*], (İsp. = Bolívar şehri), Venezuelanın Bolívar devletinin başkenti. Nüfusu 25 000 (1949) dir. Orinoko nehrinin sağ yakasında deniz seviyesinden yüksekliği 57 m olup Orinoko bölgesinin başlıca limanıdır. Buraya açık deniz gemileri de sokulabilir. Güneydoğusunda zengin altın madenleri vardır.

CIUDAD BOLÍVAR: (umumi görünüş)

CIUDAD DE LOS REYES [*syutbạtb de los rẹyes*], (İsp. = kırallar şehri), Lima şehrinin eski adı.

CIUDAD JUÁREZ [*syutbạtb huạres*], (İsp. = Juárez şehri; eski adı: El Poso del Norte), Meksikanın kuzeybatısında bulunan Chihuahua bölümünde bir şehir. Río Grande del Norte nehrinin güney kıyısında olup deniz seviyesinden yüksekliği 1 130 m dir. Nüfusu 128 600 (1950) dür. Memleketin iç bölgelerine uzanan demiryolunun başlangıç yeridir.

CIUDAD REAL [*thiudạd reạl*], (İsp. = kırallık şehri); 1. Orta İspanyada bir il. Kuzeyde Toledo ve Cuenca; doğuda Albacete; batıda Jaén ve Córdoba ile sınırlanan bu bölge, La Mancha (Yeni Castilla) plâto (yayla) sında bulunmaktadır. İklim kuru ve bölgeseldir. Bu bölgede tarımdan çok hayvan yetiştirilir. Cıva ve kurşun ocakları vardır. Merkezi Ciudad Real şehridir. İlin yüzölçümü 19 741 km², nüfusu 581 836 (1950). 2. Aynı adı taşıyan ilin ve eski La Mancha bölgesinin merkezi. La Mancha plâtosunda, deniz seviyesinden 650 m yüksekliktedir. Guadiana nehrine yakın, Madrid'in aşağı yukarı 160 km güneyindedir. Buğday, zeytinyağı, patates ve başka tarım ürünleri için bir pazar yeridir. Yünlü ve ketenli kumaşlar yapılır. Gotik biçimde bir katedrali vardır. Şehir 1255 te

CIUDAD REAL: Grasset parkındaki havuz

Castilla Kıralı X. Alfonso tarafından kurulmuş ve Araplara karşı berkitilmiştir. Napoléon'a karşı yapılan harbde, 27 Mart 1809 da İspanyollar burada, Fransızlara (General Sebastiani) yenilmiştir. Nüfusu 37 500 (1952) dür. Zarif sur kapıları vardır. Demiryolu kavşağıdır.

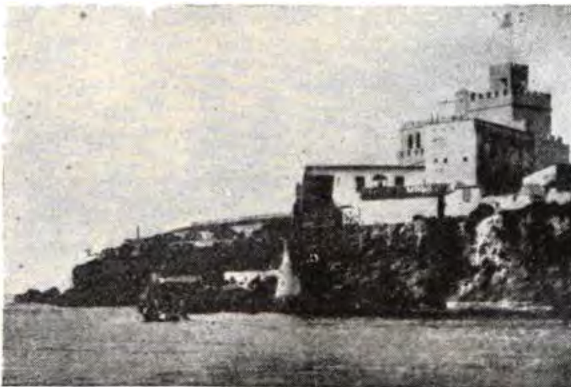
CIUDAD RODRIGO [*thiudạd rodrịgo*], İspanyanın batısındaki Salamanca ilinde bulunan, surlarla çevrili bir şehir. Agueda nehrinin üzerinde, Salamancanın aş. yu.

CIUDAD RODRIGO: Şehir meydanı

77 km güneybatısındadır. Nüfusu 12 100 (1949). Piskoposluk merkezidir. Romalılardan kalma yapılar (bir su kemeri ve bir köprü), Ortaçağdan kalma bir kale, 1190 da başlanan ve 1538 de genişletilen bir gotik katedral vardır. 1810 da, Napoléon'un İspanya harbinde, şehir Fransız mareşali Ney tarafından zaptedilmiş; 1872 de ise İngiliz generali Vikont Wellington tarafından geri alınmıştır. 1812 de Wellington C. R. dukası ilân edilerek İspanyol soylusu olmuştur.

CIUDAD TRUJILLO [*syuthạth truḫilyo*], (İsp. = Trujillo şehri; 1936 ya kadar adı: Santo Domingo idi), Orta Amerikada Dominika (Dominicana) Cumhuriyetinin başkenti. Güneybatıda, Santo Domingo distrito'sunda, Ozama nehrinin ağzındadır. Nüfusu 181 600 (1950) dür. Haiti adasının güneybatı kısmındadır. Şeker ihraceden bir limandır. 1496 da, Columbusun kardeşlerinden biri Bartholomaeus Columbus tarafından kurulan C. T. Avrupalılar tarafından Amerikada ilk kurulmuş şehirlerden sayılır. 1538 de kurulan üniversite 1930 da bir siklonla yıkılmış ve Cumhurbaşkanı Trujillo tarafından tekrar yaptırılmıştır. Şehir 1586 da Francis Drake tarafından yağma edilmiştir. Columbus XVI. yüzyılda yapılmış büyük kilisede gömülüdür.

CIUDAD TRUJILLO: Ozamo kalesi

CIUDAD VIEJA [*syuthạth vyẹha*], orta Guatemala'nın güney kısmında bir şehir yıkıntısı. Almalonga (veya Almolonga) adını da taşıyan bu şehir 1524 (1527 ?) te Alvarado tarafından Guatemala umumi valiliğinin 3. merkezi olarak kurulmuştur. 1541 de Agua adını taşıyan yanardağdan gelen bir sulu lav ile yıkılmıştır. Eskiden bayındır bir şehir olan C. V. dan şimdi ancak birkaç yıkıntı kalmıştır. Nüfusu 6 000 (1940) dir.

CIUDADELA [*thiudadẹla*], İspanyaya ait Balear adalarından Menorca'nın eski merkezi. Batı kıyısında bulunan bir koyun içerisinde Palma'nın aş. yu. 113 km kuzeydoğusunda olup nüfusu 1952 de 10 700 idi. 1287 de başlanmış bir gotik katedrali ve ortaçağdan kalma sarayları vardır. Bir küçük limanı ve balıkçılık kurumları bulunmaktadır; zeytinyağı ve şarap ticareti yapılır.

C I U D A D E L A

CIV [*siv*], Fr. **C**onvention **I**nternationale Concernant le Transport des **V**oyageurs et des Bagages par Chemin de Fer (Yolcu ve eşyaların demiryolu ile taşınması hakkında uluslararası anlaşma) adının kısaltması. Doğu blokunun buna benzer anlaşması S M P S (b. bk., Rus. **S**oglaşenie **M**ejdunarodnoe **P**assajirskoe **S**oobşçenie) adını taşır.

CIVADIÈRE [*sivadyẹr*], eskiden yelkenli gemilerin cıvadıra direğine çekilen dört köşe yelken. C. XVIII. yüzyıl sonundan başlıyarak kullanılmaz olmuştur. Bk. CIVADRA.

C I V A D I È R E

CİVANŞİR [*Cevanşir*], Azerbeycan'da yerlermiş bulunan Türkmen boylarından birinin adı. C., 32 oymaktan meydana gelmiştir.

C. ler Azerbeycan'da, Derbend, hele Karabağ bölgesinde çoğunlukta bulunmakta ve Afşar boylarından biri olarak Karabağ Beylerbeyiliğine bağlı bir sancak halinde idiler. Esas nüfusları 4 060 kişiye yakındı. C. lerin Şafi'î mezhebinde bulundukları fakat aralarında Şiî inanışlarının kuvvetle yerleşmiş olduğu da bilinmektedir. XVII. yüzyılın başında Revan valisi Emir Gune Han'ın Karabağ bölgesine Şahseven'leri (Kızılbaş) yerleştirmek istemesi üzerine C. ler

Kaçarlarla birlikte Hüdaferin köprüsü önünde Emir Gune kuvvetlerini bozmuşlardı. Osmanlılara karşı da o kadar uysal davranmıyan C. ler, IV. Murad tarafından ağır bir şekilde cezalandırılmışlardı. IV. Murad tarafından yapılan bu hareket sonunda Karabağ bölgesinin etnik özellikleri önemli şekilde değişmiş ve C. lerin bölgedeki üstün durumları sarsılmıştır.

CİVANŞİR [*Cevanşîr*] (VII. yüzyılın ilk yarısı), İran Sasanî hükümdarlarından birinin adı. 627 de II. Kubad'ın öldürülmesinden sonra onun 3. ardılı olup, III. Erdeşîr ve III. Husrev'den sonra şah olmuştur. C. in Sasanî İmparatorluğu tarihinde hiçbir rolü olamamıştır.

CİVANŞİR [*Cevanşîr*] (XVIII. yüzyıl ortaları), Azerbeycanlı yazar. Asıl adı Mirza Cemal Kalebeği olup, Karabağ'da doğmuştur. Babası Mehemmed Han Beğ, Kaçar kumandanlarından biri olup, Karabağ hanlarındandı. C., Şah İbrahim Han ve Mehdi Kulu Han tarafından korunmuş ve mirzalık rütbesine yükseltilmişti. *Tarih-i Umera-yi Karabağ* adlı bir eserinin 1807 tarihli bir nüshası Pariste Schefer kolleksiyonu arasında bulunmaktadır.

CİVELEK, yaver anlamına da gelen ve genç Yeniçerilere verilen ad. Halk arasında oynak, çevik ve çekici anlamlarında kullanılan bu deyim delikanlı çağında bulunan Yeniçeriler hakkında kullanılırdı. Genç ve yakışıklı olan C. ler aşçıbaşının yanında çalışırlar, sokağa sık sık çıkmazlar ve çıkarlarken de yüzlerini bir saçak peçe ile örterlerdi.

CİVELEK

CİVEN MOLLA (ölm. 1717), Hindistanlı bilgin ve fakih. Asıl adı Ahmed b. Ebu Said b. Abdullah olan C. M., Luknov (Lucknow) yakınlarında Ameysi (Amaithi) de doğmuş, Delhi'de ölmüştür. Hind-Moğol imparatoru Şah Âlemgîr'in takdirini kazanan C. M., sonradan Hicaz'a gitmiş ve orada Medinelilerin ısrarı üzerine *Menarü'l-envâr* adlı esere, *Nurü'l-envâr* adlı şerhini yazmıştır. Hind-Müslüman bilginleri arasında, Hanefî mezhebinde yetişen en kuvvetli kişilerden biri olarak tanınan C. M. nın, *Tefsiratü'l-Ahmediye fi beyani'l-âyâti'ş-şer'iye* adlı bir eseri daha vardır.

CIVET [*sivę*] (Fr. yemek adı), dört ayaklı av hayvanlarının, hele yaban tavşanı ve yabanileşmiş ada tavşanı eti ile yapılmış kahverengi bir ragu (ragout = salçalı et yemeği). Yapılışında kırmızı şarap, hayvan kanı ve soğan da kullanılır.

CIVETTA [*civętta*], İtalyada güney Tirol dolomitlerinin doruğu. C., Alleghe gölünün güneydoğusunda ve İtalyan ili Bellunodadır. Yüksekliği 3 220 m dir.

CIVIALE [*siviąl*], **Jean** (1792-1867), Fransız cerrahı. Aurillac (Cantal) yakınındaki Thiézac'ta doğmuş, Pariste ölmüştür. 1824 te ilk olarak bir hastanın mesane taşını ufalama ameliyesini yapmış, Necker hastahanesinde metodunu tanıtmaya ve klinik derslerinde yaymaya uğraşmıştır. C. Fransız Enstitüsü'nün serbest üyesi ve Tıp Akademisi üyesiydi. Başlıca eserleri şunlardır: *Traité pratique de maladies des organes génito-urinaires* (Tenasül ve idrar organları hastalıkları pratik anakitabı) [1837-1842 ve 1858]; *Traité de l'affection calculeuse* (Taş hastalığı anakitabı) [1838]; *Traité pratique et historique de lithotritie* (Taş ufalama işinin uygulanması ve tarihçesi anakitabı) [1847]; *La lithotritie et la taille* (Taş ufalama ve mesanenin açılması) [1870].

C. Ameliyatı: Mesane taşlarını parçalamak maksadiyle mesaneye varılmak istenildiği zaman, tenasül organiyle anus arasındaki birleşme çizgisi (= perinée; Lat. *perinaeum*) nin arzanî olarak kesilmesinden ibaret olan «Orta şok» (İng. *median incision*) usûlü ile, aynı maksatla gene perinenin her iki yanından kesilmesinden ibaret olan «Yan şok» (İng. *bilateral incision*) usulünün birleştirilmiş şekli.

CIVIDALE DEL FRIULI [*çividąle del friųli*] (Lat. adı: Forum Julii), İtalyada Veneto bölümündeki Udine ilinde bir şehir. Denizden 135 m yüksekte, Natirone

CIVIDALE DEI FRIULI: (umumi görünüş)

nehri kıyısındadır. Dokumacılık endüstrisi vardır. Şehir Predil geçidine hâkimdir. Romalılardan ve Longobardlardan kalma eserleri kapsayan bir müze vardır. Şehir VIII.-X. yüzyıla ait binalar bakımından zengindir. Nüfusu 11 600 (1954) dür.

CIVIL DISOBEDIENCE [*sivil disobidyîns*], Hintlilerin Gandhi tarafından Hindistanda yayılan sivil itaatsizlik doktrini. Sonuç bakımından Hintlilerin, İngiliz devlet kurumlarını, mahkemelerini, okullarını boykotu ile İngiliz egemenliğine son vermek ereğini güdüyordu. Bu davranış Hindistanda İngiliz egemenliğini epey sarsmıştır.

Bu doktrini, Amerikan filozofu Henry David Thoreau 1849 da Elizabeth Peabodynin «Aesthetic Papers» dergisinde «Resistance to Civil Government» (Sivil hükümete karşı durma) başlığı altında yayımlamıştır. Bu yazı, «On the Duty of Civil Disobedience» (Sivil itaatsizlik ödevi hakkında) başlığı ile de tanınmıştır.

CIVIL LAW (İng. Huk.): bk. COMMON LAW.

CIVIL SERVICE [*sivîl sîrvis*]: 1. Büyük Britanyada kamu hizmeti gören sivil örgütler (öğretmenler ve yargıçlar bu örgüt dışındadırlar). C. S. in çalışmaları birçok «Orders in Council» Özel Kurul [Privy Council] kararları ile düzenlenir. Bu örgütle ilgili kanunlar, ancak emeklilik,

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

kadın hakları ve siyasal hakların sınırlanması alanlarını kapsar. C. S. ye bağlananlar parlâmentoya katılmazlar ve etkili olarak politikayla uğraşmazlar. C. S. in organları şunlardır:

a. Yönetmenler sınıfı: Bunlar, en yüksek devlet memurlarıdır, ve hükümetin siyasal ve yürütücü çalışmaları arasında bağlantı vazifesi görürler.

b. Birincilerin emrinde çalışan 3. sınıf «yazmanlar» (Writing assistants). C. S. Commission, kısaltılmış olarak CSC, adlı bir örgüt iş sahiplerinin durumlarını inceler. Ücret ve maaş uyuşmazlıklarında karar verir ve genel olarak denetleme vazifesi görür. En önemlileri: National Whitley Councils ve Indian Civil Service (I. C. S.] dir.

2. Amerika Birleşik Devletlerinde S. C., genel olarak şehirlerin, County (ilçe) ler ve üye devletlerin kendi yetkileri altındadır. Yalnız Federal yönetimin S. C. i bağdaşık bir durum gösterir. C. S. 1829 dan başlıyarak memurlukların ömür boyunca değil de iktidarda bulunan hükümet tarafından el altına alınması ilkesi hâkim olduktan sonra, 1883 National C. S. Act'i ile Carl Schurz tarafından, gelir sistemi esasına göre değiştirildi. Bu sistem, Birleşik Devletlerden para aldıkları sürece, county'ler ve tek devletlerdeki bütün hizmetlileri, ayrıca 20 devletteki ve 800 şehirdeki hizmetlileri, polis ve yangın söndürme görevlilerini de içine aldı. Gelir sistemi, 1920 de çıkan emeklilik kanunu, 1923 memur katagorilerinin sınırlanması, 1939 ve 1940 siyasal baskılara karşı korunma «Hatch Acts», 1940 Ramspeck Act, 1944 savaşa katılanların da buraya alınması ve 1945 de çıkan ücret ve maaş kanunu ile genişletilmiştir. Federal hukukun bütün sorunları bir C. S. Commission tarafından ele alınır; İş, ceza mahkemeleri ve yasa dışı işten çıkarmalara karşı genel koruma yoktur. Her federal makamın özel bir görevliler dairesi vardır. Bunların yönetmenleri, 1938 den beri Council of Personnel Administration'ı meydana getirirler. Federal hizmetliler, öğretmen ve yangın söndürücüler, sendikalar halinde örgüte bağlanmıştır. C. S. ye girenler için grev hakkı birçok örgütler tarafından tanınmaz.

CIVIL WAR (War of Secession): bk. AYRILMA HARBİ.

CIVIL WAR, ENGLISH (The Great Rebellion): bk. İNGİLTERE, Tarih (İç harbi) ve CHARLES, I.

CIVIS [*kịvis*], eski Romada, yurddaş anlamında kullanılan bir terim. Romanın gücünü gösteren *C. Romanus sum* «Ben Roma yurddaşıyım» sözünü Cicero Verrese karşı ikinci nutkunda (V. 57) söylemiştir.

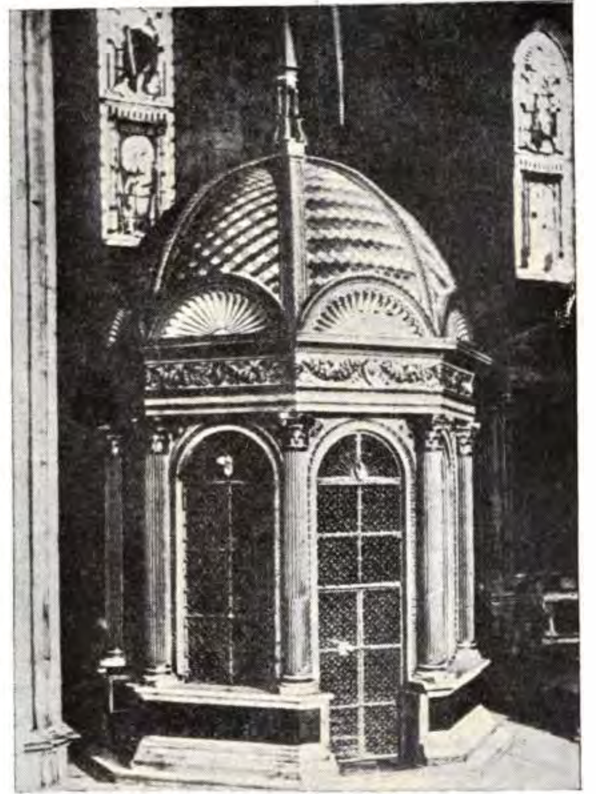
CIVISME [*sivịzm*], Fransız Devrimi çağında yaratılan bir kelime olup yurddaşlık erdemi, iyi bir yurddaşların kamu yararlarını korumada gösterdiği iyi niyet anlamlarındadır. *Certificat de civisme* (C. belgesi), Fransız Devrimine sadık yurddaşlara verilen belge ki Convention [b. bk.] idaresi tarafından ortaya konulmuştur.

CIVITA CASTELLANA [*çịvita kastellạna*] (eski adı: Falerii), orta İtalyanın Lazio (Latium) bölümündeki Viterbo ilinde, Romanın aşağı yukarı 43 km kuzeyinde bir şehir ve komün. Yakınında eski Etrusk şehri Falerii'nin yıkıntıları bulunur. Bu şehir Etrusk birliği (Konfederasyon) ne ait olup M. Ö. 241 de Romalılar tarafından yıkılmıştır. Modern şehir değerli çanak çömlek yapar, ve taş ocaklarına sahiptir. Ortaçağa ait surlar hâlâ durmaktadır. Nüfusu 20 000(1954) dir.

CIVITA CASTELLANA: Kale

CIVITALI [*çivitạli*], **Matteo** (1436 - 1501), İtalyan heykelcisi. Luccada doğmuş, aynı yerde ölmüştür. C., Floransalı heykelcilerin (Rossellino, Desiderio da Settignano) etkisi altında kalmış, fakat kendine özgü ağır, ciddî ve realist bir üslûp yaratmıştır. Çok süs ve figür öğelerinden yoksun bulunan eserleri, mermerin güçlü ve ölçülü bir

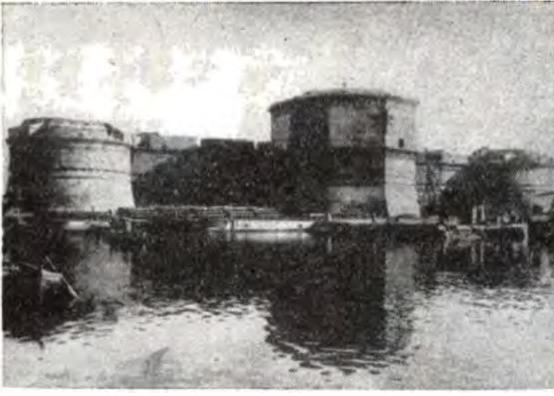

M. CIVITALI: Lucca katedralindeki Volto-Santo şapeli

şekilde, gerecin de hakkını vererek belirgin ve arşitektonik yapımı ve işlenişi gösterirler. Başlıca eserleri Lucca kilisesindedir.

CIVITAS [*kịvitas*], Roma hukukunda hür yurddaş (civis)a tanınan hakların hepsi; yurddaşlık (uyrukluk) hakkı, bunun gibi yurddaşların (uyrukların) hepsi, şehir veya devlet.

CIVITAVECCHIA [*çivitavẹkia*], (Civitá Vecchia da yazılır. Eski adları: **Centum Cellae;** Sonradan **Portus Traiani**). İtalyada, Romanın kuzeybatısında Roma ilindeki Lazio (Latium) bölgesinde bir liman ve plâj şehri. Nüfusu

CIVITAVECCHIA: Kale

36 000 (1954) dir. Tirren Denizi üzerindeki bu liman şehre su getiren bir kemere ve Sangallo ve Michelangelo tarafından yapılmış zarif bir hisara, Etrusk eski eserler kolleksiyonuna sahiptir. Gemi yapımı ve deniz ticareti merkezidir. Kükürtlü kaplıcaları vardır. Çok sevilen bir yazlık plâjdır. Liman, İmparator Traianusun zamanında, 106 yılında yapılmıştır. Şimdi yapı gereçleri, kimya maddeleri, hayvan postları, peynir gönderir. Yapı gereci, kimya maddeleri ve besin maddeleri hazırlar. Şehre yakın taş ocakları vardır. Limanı yukarıdan gören bir Ortaçağ kalesi bulunmaktadır. Dalgakıranın yapımına Bramante tarafından başlanmış ve Michelangelo tarafından bitirilmiştir. Bernini ise tersanesini yapmıştır. Etrusk ve Romanlılar zamanındaki şehir ve liman M. S. 828 de Araplar tarafından yıkılmıştır. Papa VIII. Urbanus tarafından düzeltilmiştir. XVIII. yüzyılın sonuna kadar Papalık harb donanmasının merkezi olmuştur.

CIYLÎ, Ebü'l - Kasem Ziyad b. Harun (ölm. 1100). Hanbelî fakihi. Geylânda doğmuş bulunan C. Bağdada gelerek burada Ebü Müslim el - Leysî'den hadîs öğrenmiş ve onunla birlikte İbn. Huzeymenin el - Vecîz adlı eserini okumuştur. Hadîsde uzman olan C. nin öğrencileri arasında Ebü'l - Hasan ez - Zegünî ile Ebü'l - Husayn b. al - Anb - si kayda değer. C., H. 493 (M. 1100) yılı başlarında Bağdatta baş gösteren veba salgınından kurtulamıyarak ölmüştür.

CİZE (Coğ.): bk. GİZE, EL.

CİZVİT: bk. JESUIT.

CİZYE, adam başına ödenen vergi. Şeriatte Müslüman olmıyanlar (Ehlü'z-zimme) a kesilen vergi. Fıkıhta C. den cihad dolayısiyle bahsedilir. Müşrikler ya İslâmiyeti kabul veya ölümü seçeceklerdir. Kitap ehli olanlarsa, C. vermek suretiyle, kendileri, aileleri ve malları için güvenlik sağlıyabilirler. Bunu ödiyenlerin din ve âyinlerine dokunulmadığı gibi, bunlar ayrıca korunurlar.

Vergiyi ödemekle yükümlü olanlar, beden ve zihince sağlam, ödeyecek kudrette «reşit» erkeklerdir. Kadın, çocuk ve ihtiyarlar ile fakirler, ödeyecek durumda olmadıkları için C. ile yükümlü değillerdir. Sakatlardan, ancak zengin olanlar verir. Rahipler fakir iseler vergi vermezler, fakat bağlı bulundukları manastırlar, rahibin vergisini ödemek zorundadır. Esirler de bu vergiden affedilmişlerdir.

C. para olarak ödenir. Elbise, hayvan ve her türlü eşya ile de ödenebilir. C., önceleri, 1 dinar iken, sonraları bu bir dinar en az had sayılmıştır (1 dinar = 12 dirhem gümüş). Durumları daha iyi olanlar 2, zenginlerse 4 dinar vergi verirlerdi. Vergisini vermiyenler hapsolunurdu. C. den toplanan para beytü'l - mal (devlet hazinesi)e teslim edilirdi.

C., aslında fethedilen yer üzerine kesilen kollektif vergi anlamınadır. Girdikleri yerlerde hiçbir yönetim değişikliği yapmıyan Müslüman Araplar, illerin vergi tutarını C. sayarlardı. Adam başına alınan C. ile, mülk vergisi olan harac arasında önceleri ayrılık yoktu. Zaptedilen yerlerde, yüz ölçümü değil, nüfus sayısı esas tutulurdu. Araplardan önce, Sasânî ve Bizanslılarda da bu vergi vardı. Ârâmî dilinde *harâga* denilen emlâk vergisi «harc» yahut «harac» şeklinde Araplaşmıştır. Eski metinlerde *harac* ve *cizye*, «varidat», bazı kere «emlâk vergisi varidatı» anlamlarında farksız olarak kullanılmıştır. «Vergi hasılâtı» anlamı kastedilince *harac*, islâma boyun eğmiş nüfusun vergisinden bahsedilince, Kur'an deyimi olan *cizye* kelimesi kullanılmış; daha sonraları Arap eğemenliği kuvvetlendikçe, *harac* ve *cizye* kelimelerinde anlam ayrılıkları meydana çıkmıştır. C. ödenince Câliye (çoğ. Cevâlî) denilen bir makbuz verilirdi ki sonradan bu kelime de C. nin karşılığı olmuştur. C. başka vergiler gibi haraca eklenir ve kaydolunurdu. C. ve *harac* deyimleri, İslâmlıktan sonra, ancak 1,5 yüz yıl içinde yerleşebilmiştir.

Önceleri, C. ödiyenlere bir mühür verilir ve yükümlüler bunu boyunlarına takarlardı. Sonra halife Hişâm, *berâ'a* adiyle, makbuz verme usulünü koymuştur. Fıkıh hükümlerine göre, en az bir dinar alınması gerekirken sonraları daha aşağı oranlarda C. makbuzlarına da raslanmıştır. Müslümanlık yayılınca C. vergisi daha şiddetle takip edilmiştir. Vergi azaldığı ve vergi vermemek maksadiyle Müslüman olanlar da bulunduğu için, Müslüman olmıyanların Müslüman olmalarına bile engel olunmuştur.

C., bizde Kırım Harbine kadar devam etmiştir. 10 Mayıs 1855 tarihli kanun ile, C. yerine, askerlik görevinden affedilme vergisi konulmuştur. Meşrutiyet devrinde, Hıristiyanlar da askere alınmaya başlanınca, bu vergi de kalkmıştır.

CİZYEDAR, Osmanlılarda, Hıristiyan tebaadan alınan cizyeyi (vergi) toplamakla görevli memur. Cizyeler yerlerinde toplanıp merkeze gönderilirdi. Köprülü Fazıl Mustafa Paşanın sadrazamlığı zamanında bu işin daha sağlam esaslara bağlanması düşünülmüş ve bu maksatla C. görevi meydana getirilmişti. C. lara devlet tarafından ödenti verilirdi. C. lık görevi cizye vergisinin kaldırıldığı tarihe kadar devam etmiştir (1855).

CİZYEDARZADE AHMED BAHAEDDİN (1741 - 1794). Osmanlı tarihi ile ilgili eserleriyle tanınan yazar. Bursada doğmuştur. Hacı Hüseyn Ağa - zade Mahmud efendinin oğludur. İlmiyye mesleğine girerek 1759 da İstanbulda müderris olmuş, 1791 de Halep kadılığına atanmıştır. Sonradan Bursaya dönmüştür.

Cizyedarzade tarihi veya *Salihiyye* diye adlandırılan Osmanlı tarihi, Hoca Sadeddin Efendinin *Tacü't - tevarih* adlı eserinin kısaltılmışıdır. Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan I. Selim devrine kadar geçen olayları anlatır. Yazarın el yazısiyle yazılmış nüshası İstanbulda Süleymaniye Kitaplığındadır (Esad Efendi, No: 2403). Ayrıca Sadrazam Koca Yusuf Paşanın 1202 (1787 - 88) Avusturya savaşlarına ait *Gazavât - ı Yusuf Paşa* adlı eseri de anılmağa değer (yazması Millet Kitaplığı, Emirî, No: 205).

C. J. I. [*se je i*] **veya C. I. J.** [*se i je*], (Fr. Cour de Justice Internationale veya Cour Internationale de Justice) (Uluslararası Adalet Divanı) in kısaltılmışı. Bu örgüt, Birleşmiş Milletler anayasasının 7., 92. ve ondan sonraki mad-

deleri gereğince 1946 da Lahey'de Uluslararası Daimî Adalet Divanı (Cour Permanente de Justice Internationale) ndan sonra kurulan mahkemedir. Tüzüğü 26 Haziran 1945 tarihini taşımaktadır. 15 yargıçtan kurulmuştur. Bunlar Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi tarafından, Millî öneri listelerine dayanarak dokuz yıl için seçilir. Eğer bir anlaşmazlıkta taraf tutan veya bilirkişilik raporuna katılan bir devlet, kendi milletinden bir yargıç tarafından temsil edilmiyorsa, bu devlet bu yargıcı atayabilir. Birleşmiş Milletler örgütündeki bütün milletler C. J. I. nin üyeleridir. Başka milletler onun yetkisini genel olarak veya belirli bir halde kabul edebilir. Bu kabul, aynı şartı kabul eden devletlerle çıkabilecek hukuki uyuşmazlıklar halinde C. J. I. nin yetkisinin ister istemez kabulü yolu ile olabilir. Bu davranış, tüzüğün 36. maddesindeki isteğe bağlı fıkraya dayanarak olabilir. Özel bir anlaşmaya da dayanabilir. Birçok devletler, mahkemenin yetkisini ancak bazı sınırlamalarla kabul etmişlerdir. Birleşmiş Milletlerin organları ve özel örgütler, mahkemeden, tüzel sorunlar hakkında danışma raporları (avis consultatif) isteyebilirler. Kararlar oy çokluğuna dayanır. Her yargıç, öbürlerinden ayrılan düşüncesini veya özel nedenlerini ayrı olarak (opinion dissidente) bildirebilir. Bir bilirkişi raporu için, ilgili devlet ve organizasyonlarda katılmıya çağrılır. Mahkeme tarafından çözülen önemli sorunlar şunlardır: Korfu boğazında İngiliz - Arnavut olayı (1947); Norveç kara sularının sınırı hakkındaki İngiliz - Norveç anlaşmazlığı (1951); Güneybatı Afrika statüsü (1950); Anglo - Norman adaları (İng. Channel Islands) ndan Minquiers ve Ecrehos'un ilintisi hakkındaki İngiliz - Fransız uyuşmazlağı (1953).

C. K. M. P., Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi adının kısaltılmışı. Bk. CUMHURİYETÇİ MİLLET PARTİSİ.

Cl, klorün kimyasal simgesi.

Cl, santilitrenin kısaltması.

CLACKMANNANSHIRE [*klækmənînşîr*] **veya CLACKMANNAN** [*klækmənîn*], merkezî İskoçyada bir kontluk. Kuzeyde Pertshire, doğuda Kinrossshire ve Fifeshire kontlukları ile, güneyde Forth nehri ile, batıda Stirlingshire kontluğu ile çevrilidir. Burada arazi kuzeydeki Ochil Hills tepelerinden Forth nehrine doğru alçalır. Halk başlıca tarımla uğraşır. Kontluk, Merkezî Kömür Alanı (Central Coal Field) da denilen Lanarkshire'de bulunduğu halde buralardan pek çok kömür çıkarılmaz. Toprağın alçak kısımları tarım bakımından iyi işlenilmektedir. C., İskoçyanın en küçük kontluğudur. Merkezi Clackmannan'dır. Yüzölçümü 132 km^2; nüfusu 37 528 (1951) dir.

CLACTON [*klæktîn*], güneydoğu İngilterede, Essex kontluğunda ve Londranın trenle 112 km kadar kuzeydoğusunda bir şehir. Clacton on Sea veya Clacton on Sea and Southciff de denilir. Önceleri bir balıkçı köyü olan bu yer, demiryolunun yapılmasından sonra önemli bir plâj şehri halini almıştır. Nüfusu 24 065 (1951) dir.

CLACTONIEN (Tarih öncesi): bk. KLAKTONİYEN.

CLADEL [*kladęl*], **Léon Alpinien** (1835 - 1892), Fransız romancısı. Montauban (Luercy) da doğmuş, Sèvres'de ölmüştür. Pariste hukuk işleri vekili (avoué) olarak hayata atılmış, sonra Seine préfecture (valilik) inde çalışmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Les martyrs ridicules* (Gülünç şehitler) [1862]; *Le Bouscassié* (ad) [1869]; *La fête votive de Saint - Bartholomée - Porte - Glaive* (S. B. P. Gl. adaklı yortusu) [1872]; *Les Va - nu pieds* (Yalın ayaklar) [1873].

L. CLADEL

CLAES [*klās*], **Ernest André Jozef** (doğ. 1885), Flâman yazarı. Zichem (Diest) de doğmuştur. Timmermans ve Streuvels ile birlikte, yabancı dillere en çok çevrilen Flâman yazarıdır. Eserlerinde tipik özellikleri ustalıkla belirten canlı bir hümör ve duygulara dayanan hafif bir hikâye anlatma tekniği görülür. Tasvir ettiği insanların serüven âlemi sınırlıdır. Hele yurt ve köy hayatından alınma gerçekçi kısa hikâyeleriyle tanınmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *De Witte* (Beyaz adam) [1920]; *Kiki* (okşayıcı ad) [1926]; *Wannes Raps* (W. in R.'i [iki ad]) [1927]; *Jeroom en Benjamien* (J. ile B. [iki ad]) [1946].

CLAESZ [*klās*], **Pieter** (1597 veya 1598 - 1661), Holândalı ressam. Steinfurt (Vestfalya) ta doğmuş, Haarlem'de ölmüştür. W. C. Heda gibi sade natürmortlar, açık tonda, renkli madenî kablarla süslü güzel kahvaltı masaları resimleri yapmıştır.

CLAIR [*kler*], **René** (doğ. 1898), Fransız sahneye koyucusu ve senaryocusu. Pariste doğmuştur. Başlangıçta gazetecilik eden ve edebiyatla uğraşan C. in filimleri arasında özellikle şunlar anılmıya değer: *Paris qui dort* (Uyuyan Paris) [1923]; *Un chapeau de paille d'Italie* (Bir İtalyan hasır şapkası) [1927]; *Sous les toits de Paris* (Parisin damları altında) [1930]; *Le Million* (Milyon) [1930]; *Quatorze - Juillet* (On dört Temmuz) [1933]; *I Marriad a Witch* (Bir büyücüye vardım; Fr. adı: *Ma famme est une sorcière* = Karım büyücüdür) [1942]; *It Happened To - morrow* (Yarın oldu). C. bunlardan sonra gene Fransızca olarak: *Le silence est d'or* (Sükût altındır) [1947]; *La beauté du diable* (Şeytanın güzelliği) [1950]; *Les belles de nuit* (Gece güzelleri) [1952], filimlerini vermiştir. 1960 ta Fransız Akademisine üye seçilmiştir.

R. CLAIR

CLAIRAUT [*klerọ*], **Alexis - Claude** (1713 - 1765), Fransız geometri ve astronomi bilgini. Pariste doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Enlemin bir derecesinin uzunluğunu ölçmek üzere Laponyaya gönderilen bir bilim kurulunda bulunmuş, dönüşünden (1743) az sonra *Théorie de le figure de la terre* (Yeryüzü biçiminin kuramı) adlı kuramını çıkarmıştır. Petersburg Akademisi 1752 de vereceği bir büyük ödüle konu olarak ayla ilgili bir kuram öne sürmüş, bu ödülü C. nun bilimsel bildirisi kazanmıştır. 1765 te yayımladığı Ay kuramı (*Théorie de la lune*) işte bu bildirinin değiştirilmiş bir şeklidir. Bu yeni basımda yazar tarafından hazırlanan ay tabloları vardı, bunlar eskilerine göre pek büyük bir ilerleme gösteriyorlar-

dı. C., 1757 de, güneşin yeryüzü etrafındaki dış yörüngesi ve ay ile başlıca gezegenlerin meydana getirdiği düzensizlikler konusu üzerine bir bildiri yayınlıyarak Euler ile d'Alembert'in aynı konudaki çalışmalarını tamamlamıştır. Halley, kendi adını taşıyan kuyruklu yıldızın 1758 sonunda veya 1759 başında yine görüneceğini haber vermişti. C. ise bu kuyruklu yıldızın kendi yörüngesinin güneşe en yakın noktasından geçeceği tarihi on beş günlük bir yakınlıkla tespit etmiştir. C., Akademiye sunmuş olduğu sayısız bilimsel bildirilerden başka *Eléments de géométrie* (Geometri temel bilgileri) [1741], *Eléments d'algèbre* (Cebir temel bilgileri) [1746] ve *Théorie du mouvement des comètes* (Kuyruklu yıldızların hareketi kuramı) [1760] adlı üç eser bırakmıştır.

A. - C. CLAIRAUT

C. Teoremi (1743): Yeryüzünün a basıklığının, ekvatördeki merkezkaç kuvvet (F) ekvatördeki ivme (go) ve kutuptaki ivme (gh) yardımı ile hesaplanmasını mümkün kılan teorem. Formülü şudur:

$$a = \frac{5}{2}\frac{F}{go} - \frac{gp - go}{go}$$

CLAIR - OBSCUR (İta. Chiaroscuro, Alm. Helldunkel) [Res.]: bk. AYDINGÖLGE.

CLAIRON [*klerõ*], **Claire - Joseph Léris, Mlle** (1723 - 1803), Fransız trajedi sanatçısı. Conde (Hainaut)-de doğmuş, Pariste ölmüştür. Phèdre rolü ile Comédie - Française'de oynamaya başlamış, hele Voltaire'in trajedilerini tarihî kostümlerle oynamakla ün kazanmıştır. C. ilgi çekici bazı anılar da bırakmıştır.

C. CLAIRON

CLAIRVAUX [*klervo*]. Fransanın Ville - sous - la - Ferté (Bar - sur - Aube arrondismanı, Aube departmanı) bucağına bağlı bir köy. C. ormanının kenarındadır. Nüfusu 700 dür. Chemin de fer de l'Est (Doğu demiryolu) buradan geçer. Demircilik tezgâhları ve haddehaneler, büyük ayna, ayakkabı, sedef düğme fabrikaları vardır. 1115 te C. lu St. Bernard tarafından kurulan Cîteaux manastırından kalan yapılarda bir cezaevi kurulmuştur.

CLAIRVAUX: manastırı

CLAMECY [*klamsi*], orta Fransada, Nièvre departmanında, Yonne ve Beuvron nehirlerinin birleştiği noktada, Yonne nehri ve Nivernais kanalı üzerinde Nevers ile Auxerre - Saint - Gervais şehirleri arasında ve Nevers'den 73 km uzaklıkta yükselen bir şehir. Paris - Lyon - Marseille demiryolu üzerindedir. Nehir yoliyle kereste ticareti - yapılır. XIII. yüzyıldan kalma Saint - Martin kilisesi (çan kulesi XVI. yüzyılda eklenmiştir) ile Nevers kontlarına ait, çok zarar görmüş bir sarayı vardır. C., XIII. yüzyılda Kudüs'ün Selâheddin - i Eyyubi tarafından alınmasından sonra Beytüllahim (Bethlehem) piskoposunun oturma yeri olmuştur (1188 - 1789). Nüfusu 5 700 (1954) dür.

CLAN [*klæn*] [Gael dilinde = çocuklar], İskoçyanın, Kelt usulüne göre kurulan aile birlikleri. Bunların üyeleri, ortak bir ataya dayanarak adlarına bir Mac (= oğul) öneki katarlar: *MacBain*, *MacDonald* gibi. C. lar 1745 te İngilizler tarafından kaldırılmıştır. İskoçyanın kuzey kısmında (Highlands) C. lar bugün de önemlice bir rol oynamaktadır. En son zamanlarda eski C. lara bağlılığı yine canlandırmak için gayretler harcanmıştır. Bk. KLAN.

CLAN: bk. KLAN.

CLAPARÈDE [*klaparęd*], **Édouard** (1873 - 1940), İsviçreli psikolog ve eğitmen. Cenevrede doğmuş, aynı yerde ölmüştür. 1912 de çocuk psikolojisiyle uğraşan Institut Jean - Jacques Rousseau'yu kurmuş, 1915 te de Cenevre üniversitesinde deneyli psikoloji profesörlüğüne getirilmiştir. C. çağrışım (tedai, association) üzerine kurulan psikolojiyi bırakarak şuur aktifliğini esas alan görevsel psikoloji (psychologie fonctionnelle)i kurmuştur. C. e göre, insan şuuru soyut olarak hiçbir gerçek belirtmez. Şuur, ya bir iş, görevdir, yahut bir şey değildir. C., psikolojide Th. Flournoy'nın, Ribot'nun ve Wundt'un etkisi altında bulunmuştur. Biyoloji ile olan ilgisi, onu, psikolojiyi biyoloji sınırları içine yerleştirmeye götürmüştür. C. de, görev, biyo - psikolojik bir süreç olarak, ruhî hayatın temelini kurar. Amerikan filozofu ve eğitmeni John Dewey'de olduğu gibi, C. de de ilgi (intérêt), bütün eğitime hâkimdir. Bu ilgi ise, bireysel, iç ihtiyaçlariyle çevrenin durumuna göre ayarlayan bir içgüdüden başka bir şey değildir. Başlıca eserleri şunlardır: *L'association des idées* (Çağrışım [düşünce çağrışımı]) [1904]; *Psychologie de l'enfant et pédagogie expérimentale* (Türk. terc.: Çocuk psikolojisi ve deneyli eğitim, 1923 - 1926. Çocuğun psikolojisi ve deneyli eğitim, 1928) [1909; 2 cilt 1946]; *L'éducation fonctionnelle* (Türk. terc.: Üf'ulevî terbiye, 1934; Yeni psikoloji ve pedagoji, 1936; Fonsiyonel terbiye, 1940) [1931, yeni bas. 1946]; *Comment diagnostiquer les aptitudes chez les écoliers* (Türk. terc.: Okul çocuklarının kabiliyetlerini nasıl teşhis etmeli, 1937) [1924]; *L'invention dirigée* (Güdümlü

É. CLAPARÈDE

buluş) [1937]; *Le développement mental* (Zihin gelişmesi) [1947]. C., Th. Flournoy ile birlikte, 1901 den başlıyarak Cenevrede «Archives de Psychologie» adlı dergiyi çıkarmış, bir aralık Uluslararası Psikoloji Kurumunun genel yazmanı da olmuştur.

CLAPEYRON [*klaperõ*], **Benoît Paul Emile** (1799-1864), Fransız mühendis ve fizikçisi. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Pariste mihanik profesörü, ve Bilimler Akademisi üyesi (1858) olmuştur. C., 1820 de Rusyaya giderek Petersburg'da hem mühendis olarak çalışmış, hem de profesörlük etmiştir. 1830 da Fransaya dönmüş ve birçok demiryollarının yapılışında önemli rol oynamıştır. C., ısı kuramı alanında Carnot'nun başlıca fikirlerini grafik ve analitik bir şekilde geliştirmiştir. Adını taşıyan C. eşitliği (üç momentum eşitliği de denir) yapı statiğinde büyük bir rol oynar. Başlıca yazıları şunlardır: *La stabilité des voûtes* (Kemerlerin yerleşimi); *L'équilibre intérieur des corps Solids* (Katı cisimlerin iç dengesi); *La théorie mécanique de la chaleur* (Mihanikî ısı kuramı) [1834].

C. Denklemi: Bir maddenin katı, sıvı ve gaz hallerinin birinden ötekine geçmesi, bu maddenin iç yapısında olan dönüşümlerle ilgili en çok göze çarpan örneklerdir. Bu türlü dönüşümler, bu dönüşümlerin olduğu yöne göre, ya ısı şeklinde erke almak veya yine ısı şeklinde erke vermek suretiyle olur. Fakat bu erkenin alınması veya verilmesi sonucunda maddenin ısısında hiçbir değişme olmaz. Maddenin iç yapısındaki bu dönüşüm noktasını karakterlendiren şey, ısı vermeye veya almaya devam edilirken maddedeki ısının bir duraklama noktası göstermesidir, meselâ erime ve karşılık olarak donmada olduğu gibi. Dönüşüm süresince madde değişmiyen bir ısıda, kendi dönüşüm ısısında kalır. Isı verme halinde, bu zamanda verilen ısı sıcaklığın yükselmesine değil, olan dönüşümün sağlanmasına harcanır. Isı alma halinde ise bu dönüşümün ters yönde oluşu dolayısiyle serbest kalan erke ısısıdır ve madde değişmez ısıda kalır. Bir maddenin bir gramının veya karşılık olarak bir molekül gramının dönüşümü için harcanan ısı miktarına dönüşüm ısısı (latent ısı) ve karşılık olarak molar dönüşüm ısısı denir.

Kural olarak böyle bir dönüşüm maddenin hacminde bir değişiklik yapar. Bu halde T dönüşüm ısısı, maddenin bulunduğu P basıncına bağlıdır. Maddenin T dönüşüm ısısının hemen altındaki ve hemen üstündeki mol hacimleri V'_m ve V''_m olsun. Bu maddenin molar dönüşüm ısısına Q diyelim. Bu halde basıncın ΔP kadar değişmesi, dönüşüm ısısının

$$(1) \qquad \Delta T = \frac{(V''_m - V'_m)\,T}{Q}\,\Delta P$$

kadar değişmesini gerektirir. İşte bu denkleme C. Denklemi veya Clausius-C. Denklemi denir. $V''_m \gtrless V'_m$ olduğuna göre, dönüşüm ısısı basıncın yükselmesi ile yükselir veya alçalır. Burada P yi dyn. cm^{-2} cinsinden ve Q yü (erg) cinsinden ölçmelidir. Eğer P basıncı atmosfer ve karşılık olarak cm Hg ve Q de kalori cinsinden ölçülürse, (1) denkleminin sağ tarafına 0,0242 ve karşılık olarak $0{,}3184 \cdot 10^{-3}$ çarpanı gelir.

CLAPHAM [*klæpîm*], **Sir John Harold** (1873-1946), İngiliz iktisatçısı. Salford (Lancashire) da doğmuş, Cambridge'de ölmüştür. Cambridge'de okumuş, sonra bu üniversitede iktisad tarihi profesörü olmuştur (1928-1938). 1943 te Sir sanını almıştır. 1940-1945 yıllarında British Academy'nin başkanı idi. Başlıca eserleri şunlardır: *An Economic History of Modern Britain* (Modern İngilterenin iktisat tarihi) [2 cilt, 1926-1938]; *The Economic Development of France and Germany 1815-1915* (Fransa ve Almanyanın ekonomik gelişmesi) (1815-1915) [1921]; *The Bank of England* (İngiltere Bankası) [1944].

CLAPIERS, Luc de: bk. VAUVENARGUES, Marquis de.

CLARE [*klær*] veya İrlanda dili ile **An Clár** [*anklar*], İrlanda Cumhuriyetinin Munster ilinde bir kontluk. Halkı başlıca tarımla uğraşır. Ovalarında patates ve büyük baş hayvan, yaylalarında koyun yetiştirilir. Başkenti Ennis şehridir. Yüzölçümü aş. yu. 3 188 km²; nüfusu 81 350 (1951)dir.

CLARE [*klar*], **John** (1793-1864), İngiliz şairi. Peterborough yakınında Helpstone'da doğmuş, Northants'de ölmüştür. Esinlerini Thompson'ın *Seasons* (Mevsimler) ından alan C. ın bütün şiirlerinde konu açık hava hayatı ve çiftlik sahneleridir. *Poems Descriptive of Rural Life and Scenery* (Kır hayatını ve görünüşleri tasvir eden şiirler) [1820] adlı eseri beğenilmiş, bunun ardından 1821 de *The Village Minstrel* (Köy şairi) yayınlanmıştır. *Shepherd's Calendar* (Çoban takvimi) [1827] ve *Rural Muse* (Kır esin perisi) [1835] o kadar beğenilmemiştir.

CLARENCE [*klærîns*], İngilterede bazı kere kırallık ailesinin genç bir üyesine verilen dukalık sanı. İlk olarak III. Edward'ın üçüncü oğlu **Lionel** (1338-1368) e 1362 de Elizabeth de Burgh ile evlenmesi üzerine verilmiştir.

CLARENCE [*klærîns*] **BOĞAZI:** 1. Güneydoğu Alaskada, batıdaki Prince of Wales adası ile Wrangell ve Revillagigedo adaları arasında yer alan, aş. yu. 216 km uzunluğunda dar bir geçit.

2. Avustralyanın kuzeybatısında, kuzeydeki Bathurst ve Melville adaları ile güneydeki Avustralyanın Northern Territory bölgesi arasında yer alan, aş. yu. 144 km uzunluğunda bir kanal; bu kanal Van Diemen körfeziyle Timor denizini birleştirir.

CLARENCE-PIK [*klærîns-pik*] (yerli adı: O-Wassa) İspanyol Ginesine bağlı volkanik Fernando-Poo adasının en yüksek tepesi (2 866 m) İspanyollar arasında daha çok Santa Isabel adiyle tanınır.

CLARENDON [*klærîndîn*], **Edwards Hyde, Earl of** (1609-1674), İngiliz devlet adamı ve tarihçisi. Kıral I. ve II. Charles'lar devrinde önemli bir rol oynamıştır. Long Parliament (= Uzun süreli Parlâmento) te kıralın davasını desteklemiş, Strafford yargılamasına katılmış ve hükümdarın yetkilerini kısmak üzere alınan kararlara sertlikle karşı koymuştur. C., I. Charles'ın ölümünden sonra II. Charles'ın başlıca danışmanlarından biri olmuş ve onunla birlikte sürgüne gitmiş, monarşinin diriltilmesinden sonra Baron Hyde, bir yıl sonra da Kont (Earl) C. olmuş, 1658 de Şansölye (Lord Chancellor) atanmış ve II. Charles'ın tekrar tahta çı-

Earl of CLARENDON

kışında bu atanma onanmıştır. Bir bakan olarak sevilmiyen C. 1667 de bir saray entrikası sonunda yüksek mevkiinden düşmüş, bunun üzerine ayrılarak hayatının geriye kalan kısmını yurt dışında geçirmiştir. *History of the Rebellion* (Ayaklanmanın tarihi) [3 cilt, 1702 - 1704] adlı eseri İngiliz nesrinin bir şaheseri sayılır.

CLARENDON [*klærındın*], **George William Frederick Villiers** (1800 - 1870), I. C. kontu (1838), İngiliz devlet adamı. Londrada doğmuş ve orada ölmüştür. 1847 - 1852 yıllarında İrlanda valiliği etmiş ve orada 1848 de çıkan ayaklanmayı bastırmıştır. 1853 - 1858 yıllarında dışişleri bakanı olmuş, Kırım Harbi sırasında İngiliz diplomatlığını yönetmiştir. 1865 - 1866 da Russell hükümetinde, 1868 - 1870 te de Gladstone'ın yönetimi altında yeniden dışişleri bakanı olmuştur.

CLARENDON PRESS [*klærındın pres*], Oxford University Press (Oxford Üniversitesi basımevi) nin eski adı olup, şimdi Oxford Üniversitesi basımevinin bilimsel eserleri yayımlıyan kısmına verilen ad (kuruluşu 1672). Bk. OXFORD ÜNİVERSİTESİ.

CLARENS [*klarã s*], batı İsviçrede, Vaud kantonunun çok tanınmış bir kışlık yeri. Cenevre gölü (Lac Léman) nün kenarında olup, iklimi çok yumuşaktır. Jean Jacques Rousseau'nun *La Nouvelle Héloise* (Yeni H.) adlı romanında «les bosquets de Julie» (J. nin ormancıkları) diye belirttiği yer, geleneğe göre C. dadır.

CLARET [*klærit*] (İng. < Fr. *clairet* = duru), İngilterede, Bordeaux şarabı tipindeki kırmızı şarap. Almanyada Clarettwein [*klarętvayn* ok.], pembemsi beyaz bir şaraptır.

CLARET'ÇILER [Lat. Cordis Mariae Filii = Meryemin yüreğinin oğulları; kısa olarak CMF], Katolik misyoner tarikatı. 1849 da **Antonio María Claret y Clara** tarafından kurulmuştur.

CLARETIE [*klartį*], **Arsène-Arnaud, Jules** (1840 - 1913), Fransız gazetecisi ve edebiyatçısı. Limoges'da doğmuş, Pariste ölmüştür. 1860 ta yazı hayatına atılmış, 1885 te Comédie - Française tiyatrosu müdürü olmuş, 1888 de Fransız Akademisi üyeliğine seçilmiştir. Başlıca romanları: *Une drôlesse* (Tuhaf bir kadın) [1862] ; *Un assassin* (Bir kaatil) [1866]; bu eser, *Robert Burat* (ad) adiyle bir kere daha basılmıştır] ; *Monsieur le Ministre* (Bay Bakan) [1881, 1883 te piyese çevrilmiştir] ; *Le Prince Zilah* (Prens Z.) [1884, 1885 te piyese çevrilmiştir]; *Brichanteau comédien* (B. tiyatro sanatçısı) [1896]; *Brichanteau célèbre* (B. ünlü) [1902]. yukarıda anılanlardan başka, *Les Mirabeau* (Mirabeau'lar) [1879] adlı bir piyesi de vardır. Tarihî konulu eserlerinden, *Les Derniers Montagnards* (Son Montagnard [b. bk.] lar) [1867]; *Histoire de la révolution de 1870 - 1871* (1870 - 1871 devrimi tarihi) [1875 - 1876] ; *Le Drapeau* (Bayrak) [1879] anılmıya değer. *La Vie moderne au théâtre* (Tiyatroda modern hayat) [1869 - 1875] ; *Molière* (ad) [1873]; *Victor Hugo* (ad) [1902]; başlıca edebî incelemeleridir.

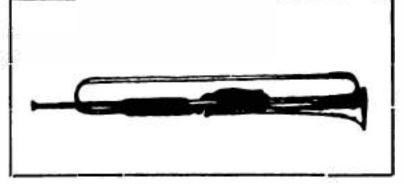

J. CLARETIE

CLARIDENSTOCK [*klaridınştok*], Alp dağlarının Glarus (Glarner Alpen) kısmındaki Tödi grupuna ait bir dağ kümesi. Yüksekliği 3 270 m dir. Tödi'den Claridenfirn ve Sandalp geçidi ile ayrılır.

CLARINO [*klarįno*] (İta. - Fr. : clairon, clarin; İng. clarion) : 1. Eskiden boruda bir ağızlık yolu ile elde edilen yüksek sesler topluluğu. XVII. yüzyılda ve XVIII. yüzyılda Bach'a kadar çok sevilirdi.

2. Klarinet'in orta notaları. C. seslerinin adı ve uygulaması bunlara geçmiştir.

CLARINO

3. Org'daki C. un başka bir adı. Bu ise, daha çok 4 veya 2 ayaklık ince dil sesidir.

CLARISSE [*klaris*], 14 Kasım 1890 da Auguste Charlois tarafından bulunan 302 sayılı küçük gezegen.

CLARK [*klark*] **II.**, bir harb gazı. Diphenylcyanoarsine $(C_6H_5)_2$ — As CN.

CLARK [*klark*], **John Bates** (1847 - 1938), Amerikalı iktisatçı ve eğitimci. Providence (Rhode Island) ta doğmuş, New York'ta ölmüştür. 1895 yılında Columbia Üniversitesi (New York) iktisat profesörlüğüne getirilmiş, 1923 yılına kadar bu görevde kalmıştır. Eski iktisat kuramını doğru bulmıyarak gerek profesör sıfatiyle, gerek yayımladığı «Political Science Quarterly» (3 aylık siyasal bilgiler dergisi) aracılığıyle bu yolda geniş bir etki yaratmıştır. En çok beğenilen eserleri şunlardır: *The Philosophy of Wealth* (Servet felsefesi) [1899]; *The Control of Trusts* (Tröstlerin denetlenmesi) [1901; 2. basım: 1912]; *The Problem of Monopoly* (Monopol sorunu) [1904]; *The Essentials of Economic Theory* (İktisat kuramının temelleri) [1907] dir.

CLARK [*klark*], **John Maurice** (doğ. 1884), Amerikalı iktisatçı. İktisatçı **John Bates Cl.** (1847 - 1938) in oğlu. Northampton (Massachusetts) da doğmuştur. New York'taki Columbia Üniversitesinde profesör olmuş, 1934 - 1935 yıllarında Roosevelt'in yönetimi altında NRA (New Deal) danışman olarak çalışmıştır. 1939 - 1940 yıllarında National Resources Planning Board (ulusal kaynaklar plânlaştırma bürosu) üyesi olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Economics of Overhead Costs* (Genel giderler iktisat bilimi) [1923]; *Social Control of Business* (İşin toplumsal deneti) [1926; 1939]; *Strategic Factors in Business Cycles* (Konjonktürde stratejik etkenler) [1934]; *Economics of Planning Public Works* (Kamu işleri plânlama iktisat bilimi) [1935]; *Alternative to Serfdom* (Köleliğe götürmiyen biricik yol) [1948].

CLARK [*klark*], **Josiah Latimer** (1822 - 1898), İngiliz fizikçisi, mühendisi ve elektrik bilgini. Great Marlow (Buckinghamshire) da doğmuş, Londrada ölmüştür. Gençliğinde köprü yapımında çalışmış ve bir pnömatik boru iletme sistemi ile bir özel fotoğraf aleti meydana getirmiştir. Fakat sonunda daha çok elektrik sorunları ve teknikleriyle ilgilenmiş, Electric and International Telegraph Company'nin baş mühendisi olmuştur (1860 - 1870). Denizaltı kablolarının etkenliğini önemli derecede artıran bir ayırma metodu meydana getirmiş ve Fransız Batı Afrikadan Brezilyaya giden

Güney Atlantik kablosunu yerleştirmekte yardım etmiştir. Elektrik alanında adı özellikle, teknik önemi büyük olan C. hücresini meydana getirmekle tanınır. 1898 de Londra Royal Society'nin üyeliğine atanmıştır. Ohm, Watt ve Farad birlikleri C. tarafından kabul ettirilmiştir.

CLARK [*klark*], **Marc Wayne** (doğ. 1896), Amerikalı general. Madison Barracks'ta doğmuştur. 1917 de West - Point harb okulundan piyade subayı olarak çıkmış, 1918 de Fransız cephesinde ağır yaralanmış, İkinci Dünya Harbi başında General Marshall'ın kurmay başkanı yardımcısı olmuştur. 1942 de ikinci kolordu komutanı bulunduğu sırada, 8 Kasım 1942 deki karaya asker çıkarmaya girişmesinden önce Fransız karşı durma hareketine katılan kimselerle konuşmak üzere gizlice Cezayire gitmiş, az sonra da Clark - Darlan anlaşması denilen 22 Kasım 1942 tarihli Fransız - Amerikan konvansiyonunu görüşmüştür. 1943 te Tunustaki Beşinci Amerikan Ordusu başında bulunan C. daha sonra İtalyaya yapılan çıkarma hareketini yönetmiş ve Romaya girmiş (1944 Haziranı), İtalyadaki 15. Müttefik Ordular Grupu komutanı olmuş, 1945 Nisanında Caserte'de, İtalya ve Avusturyadaki Alman kuvvetlerini teslim almış, gene 1945 te Avusturyaya Amerikan yüksek komiseri olmuş, 1947 de Amerikan Kara Kuvvetlerinin başında bulunmuş, 1952 de General Ridgeway'ın yerine Koredeki Birleşmiş Milletler Kuvvetleri ve Uzak Doğu Amerikan Kuvvetleri başkomutanı olmuş, 1953 te de Charleston'daki «The Citadel» askerî kollejin başkanlığına getirilmiştir.

M. W. CLARK

CLARKE [*klark*], **Edward Daniel** (1769 - 1822), İngiliz gezmeni, mineralojisti ve yazarı. Willingdon (Sussex) da doğmuş Cambridge'de ölmüştür. 1808 de Cambridge Üniversitesinde mineraloji profesörü olmuş, Doğuda yaptığı geziler sırasında eski zamandan kalmış birçok mermer heykeller toplamış, sonra bunları üniversiteye armağan etmiştir. C. ın Yunanca ve Doğu dillerinde yazılmış elyazmalarını (bunlar arasında Patmos adasında bulduğu Eflâtun kodeksi vardır) Oxford Üniversitesi satın almıştır. Başlıca eseri: *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa* (Avrupa, Asya ve Afrikanın türlü ülkelerinde geziler) [1810 - 1823] başlığını taşır.

E. D. CLARKE

CLARKE [*klark*], **Jacob Augustus Lockhart** (1817 - 1880), İngiliz anatomicisi ve hekimi. Pimlico'da doğmuş, Londrada ölmüştür. 1871 de Londranın Hospital for Epilepsy and Paralysis (Sar'a ve inme hastahanesi) te doktor olmuştur. Çok yüksek sayıda olan çalışmaları, merkezî sinir sisteminin ince yapısı, görevleri ve hastalıklarına aittir.

CLARKE [*klark*], **Samuel** (1675 - 1729), İngiliz tanrı bilimcisi ve din filozofu. Norwich'te doğmuş, Leicester'da ölmüştür. Bir Protestan papazı olup Newton'a olan hayranlığı ve Londrada dinsizliği yermek için verdiği konferanslarla tanınmıştır. Tanrının zatı ve sıfatı hakkındaki eserinde, akıl yolu ile, Hobbes'ın ve Spinoza'nın öğretilerini çürütmeğe uğraşmaktadır. C. ın adını unutulmaktan kurtaran, Leibniz ile mektuplaşması olmuştur. Bu mektupların konusu, Leibniz ile Newton'un zaman - mekân kuramlarının tartışılmasıdır. Einstein kuramının kuruluşundan sonra bu mektuplaşma yeniden günün konusu olmuştur. Başlıca eseri: *Demonstration of the Being and Attributes of God* (Tanrının varlığının ve sıfatlarının ispatı) [2 cilt, 1705 - 1706] adını taşır.

S. CLARKE

CLARKE [*klark*] **ÜLSERİ,** rahim boynu (cervix uteri) nda meydana gelen aşındırıp çürütücü bir ülser. Bunu inceliyen İngiliz hekimi Sir Charles Mansfield Clarke (1782 - 1857) ın adiyle anılır.

CLARKE'S FORK [*klarks fork*] **veya CLARKE'S RIVER** [*klarks rivır*], Columbia nehrinin sol kolu. Kaynağı kuzey Amerikanın Kayalık dağlarında olup, Bitter - Root River ile Flathead River'ın birleşmesinden meydana gelir. 54 km uzunluğundaki Pend - d'Oreille gölünden aktıktan sonra, Kanada topraklarına geçer.

CLASS [*klas*], **Heinrich** (doğ. 1868), Alman siyaset adamı. Alzey'de doğmuştur. Avukat olarak hayata atılmış, 1908 de Pangermanist birliğin başkanı olmuştur. Weimar cumhuriyetine muhalifti. 1933 e kadar Berlinde çıkan «Deutsche Zeitung»un sahibi idi ve politika yazıları yazardı. Einhart takma adı ile, halk için Pangermanist görüşlü bir *Deutsche Geschichte* (Alman tarihi) [1909 - 1941] yazmıştır.

CLASSEN [*kląsın*], **Alexander** (1843 - 1934), Alman kimyacısı. Aachen'da doğmuş, yine orada ölmüştür. Analitik kimyada ve hele elektro - kimyada geniş ve önemli çalışmaları vardır. Başka dillere çevrilen başlıca eserleri: *Grundriss der analytischen Chemie* (Analitik kimya anakitabı) [1873 ten başlıyarak]; *Quantitative Analyse durch Elektrolyse* (Elektroliz yolu ile kantitatif çözüm).

CLASSSEN [*klasın*], **Johannes** (1805 - 1891), Alman klâsik filoloğu. Hamburgda doğmuş, orada ölmüştür. 1829 da Bonn Üniversitesinde Eski Yunanca doçenti olmuş, hocası klâsik filolog ve tarihçi B. G. Niebuhr'un ölümü (1831) nden sonra, onun tanınmış Roma tarihi (*Römische Geschichte*) nin 3. cildini düzenliyerek yayınlamış (1832), 1876 da da aynı kişinin biyografyasını yazmıştır. B. G. Niebuhr'un kurduğu «Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae» (Bizans tarihçileri külliyatı) [48 cilt, 1828 - 1897] başlıklı seriye yardım etmiş, ayrıca aynı seride VIII. yüzyıl Bizans tarihçisi Theophanes'in *Khronographia* (Vakayiname) sını yayınlamıştır. Şaheseri, Thukydides tarihinin açıklamalı yayımıdır (8 cilt, 1862 - 1878).

CLASSIARII [*klassiārii*] **veya CLASSICI** [*kląæiki*] (tekil: *Classiarius, classicus,* Lat. *classis* = donanma), Romalılarda, donanmada hizmet gören asker ve gemi tayfala-

CLASSIARII (Traianus sütunundaki kabartmalardan)

rına verilen ad. Cumhuriyet çağında kürekçiler (remiges), esirlerden; gemiciler (nautae) ise, hem müttefikler (socii navales) den, hem de en aşağı sınıftan Roma yurttaşlarından, deniz sömürgelerinden ve özgür bırakılmış tutsaklardan toplanırdı. İmparatorluk çağında C. özgür bırakılmış tutsaklardan ve Roma yurttaşlık haklarına sahip olmıyan yabancılardan toplanırdı.

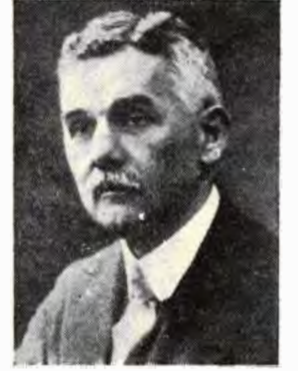
CLASTEROSPORIUM CARPOPHILUM [*klasterosporium karpofilum*] (Coryneum Beyerinckii), asalak bir mantar. Büyük çekirdekli meyva ağaçlarının yapraklarında yuvarlak lekeler meydana getirir. Bunlar sonradan, yerlerinde bir delik bırakarak yok olur. Bundan sonra buna ait asıl mantar (Ascospora Beyerinckii) ortaya çıkar.

CLASTIDIUM [*klastidium*] (şimdiki adı: **Casteggio**), yukarı İtalyada eski bir şehir. Ününü, M. Claudius Marcellus'un M. Ö. 222 de Gallialıları burada yenmesine borçludur.

CLAUBERG [*klauberg*], **Johann** (1622 - 1665), Alman filozofu. Solingen'da doğmuş, Duisburg'da ölmüştür. Descartes'çılığın «Vesileci» (occasionnaliste) kolundandır. Eflâtun'a dayanarak; aşağı olan bedenin, yüksek olan ruhun hareketlerine neden (illet) olamıyacağını ileri sürmüştür. Başlıca eserleri şunlardır: *Differentia inter Cartesianam et in Scholis vulgo usitatam philosophiam* (Descartes'çılık ile okullarda genel olarak gösterilen felsefe arasındaki fark) [1651]; *Initatio philosophi, seu Dubitatio Cartesiane* (Felsefeye başlangıç veya Descartes'çı şüphe) [1687].

CLAUBERG [*klauberk*] **KÜLTÜR ORTAMI ve TESTİ,** Alman bakteryoloğu Karl Wilhelm Clauberg (doğ. 1893) tarafından yapılan testlerde kullanılan ortam olup içinde gliserol (glycerol) ve potasyum tellürit bulunan pıhtılaşmış öküz veya koyun serumundan ibarettir.

CLAUDE [*klōd*], **Georges** (1870 - 1960), Fransız kimyacısı ve fizikçisi. Pariste doğmuş, Saint - Cloud (Seine-et - Oise depart.) da ölmüştür. Yapmış olduğu çok önemli çalışmalardan işe yarar sonuçlar çıkarılmıştır. «Fransız Edison» u sanını kazanan C. , 1897 de, asetileni aseton içinde eritmek suretiyle tehlikesizce taşınabileceğini göstermiş, 1902 de genleşme (Fr. détente) usûlünü kullanmak suretiyle havayı sıvılaştırmaya, sonra «geriye dönüş» metodu ile bu sıvıdaki azot ile oksijeni ayrı ayrı elde etmeyi başarmış ve bu azotu kalsik siyanamid (Fr. cyanamide calcique) elde etmekte kullanmış, ayrıca havanın bileşimine giren bütün gazları elde edebilmiştir. 1910 da neonlu cam boruların aydınlatmada kullanılabileceğini göstermiş, bu neonlu tüpleri aynı zamanda telsiz telgrafta detektör ve dalga uzunluğu ölçüsü olarak ve dağıtım kablolarında alternatif akım göstergesi olarak kullanmıştır. 1917 de amonyakın bileşim yolu ile elde edilmesi için yeni bir usûl göstermiş, deniz sularındaki ısı farkından mihanikî güç elde etmek üzere araştırmalar yapmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *L'électricité à la portée de tout le monde* (Herkesin anlıyacağı gibi elektrik) [1904]; *Air liquide, oxygène, azote* (Sıvı hava, oksijen, azot) [1909]. C. 1924 te Fenler Akademisine üye seçilmiştir. Politikada kıralcı olan C. 1945 te Alman taraflılığı ile suçlandırılarak yaşadıkça hapse mahkûm edilmişse de 1949 da serbest bırakılmıştır.

G. CLAUDE

CLAUDE [*klod*], **Jean** (1619 - 1687), din konusunda tartışmalariyle tanınmış bir Fransız Protestan din adamı. Fransada Agen dolaylarındaki La Sauvetat'da doğmuş, Lahey (Holânda) de ölmüştür. Fransada Protestanlığı savunan C. , başlıca Nicole, Arnauld ve Bossuet ile Nantes Buyrultusu (Edit de Nantes) nun yürürlükte kalıp kalmaması gerektiğine dair tartışmaya girişmiş, bu buyrultunun yürürlükten kaldırılması üzerine Felemenk'e çekilmiştir. Başlıca eseri: *Défense de la Réformation* (Reformun savunulması) [1673] dur.

CLAUDE DE FRANCE [*klod dı frãs*] (1499-1524), Fransa kıraliçesi. Romorantin şatosunda doğmuş, Blois şatosunda ölmüştür. Fransa kıralı XII. Louis ile kıraliçe Anne de Bretagne'ın büyük kızlarıdır. Bretagne mirasçısı olarak ilkin Arşidük Karl (sonradan V. Karl) [Charles - Quint] a söz verilmiş, fakat 1514 te yeğeni Angoulême dukası François (sonradan) I. François ile evlenmiştir.

CLAUDE LORRAİN [*klōd lɔrẽ*] (asıl adı: **Claude Gelée** veya **Gellée**; 1600 - 1682), Fransız manzara ressamı ve gravürcüsü. Mirecourt (Lorrain) yakınlarında Chamagne şatosunda doğmuş, Romada ölmüştür. Juan Gellée'nin oğludur. Yoksul ve kalabalık bir aile arasında büyümüştür. Çocukluğu zor ve sıkıntılı şartlar altında geçen C. Freiburg (Fr. Fribourg) da tahta üzerine gravürler yapan büyük kardeşinin yanına giderek orada bir yıl çalışmıştır. Daha sonra

CLAUDE, LORRAİN

dantelâ ticareti yapan başka bir akrabası tarafından Romaya gönderilmiştir (1614). O zamanki harb dolayısiyle kendisine yapılan yardımın aksaması üzerine hayatını kazanmak zorunda kalmıştır. Romadan Napoliye gelen C., ressam Gottfried Wals'ın atelyesinde çalışmış, manzara, mimarlık ve perspektif öğrenmiştir. İşlerine de baktığı bu atelyede iki yıl kaldıktan sonra yeniden Romaya dönmüş, ressam Agostino Tassi'nin atelyesinde öğrenci ve hem de öğretmenine bir yardımcı olarak çalışmıştır. Romaya bu ikinci gelişinde C. ünlü Fransız ressamı Nicolas Poussin ile dostluk kurmuş ve uzun yıllar birlikte çalışmıştır. C. Venedik'e giderek orada birçok manzara resimleri yapmıştır. Romaya dönüşünde doğduğu şehri görmek maksadiyle yaptığı gezi sırasında Bavyerada bir köyde hastalanması üzerine Nancy'e gelmiş, Duc de Lorraine'in ressamı Charles de Ruet'nin yanında, ayrıca Nancy'deki Carmélites kilisesi kubbe ve bezeme işlerinde bir yıl çalışmıştır. Romaya dönerken (1627) Lyon ve Marsilyada da kalmıştır, Kardinal Bentivoglio, eserlerine karşı büyük bir ilgi göstermiş ve kendisini korumuştur. Fransanın en büyük manzara ressamlarından birisi olan C. hiçbir zaman tabiattan çalışmamış; eserlerini tasavvur ederek, zengin bir hayal içinde işlemiştir. Karakalem ve lavi tekniği ile yaptığı desenleri, tabloları derecesinde bir değer taşır. Eserlerinde aydınlık etkisi üstün görünür. Bu suretle manzara sanatına aydınlığı, ışığı getirmekle resimde bir yenilik yaratmıştır. Büyük müze ve koleksiyonlarda birçok eserleri vardır. Hele National Gallery (Londra), Louvre (Paris) müzelerinde en güzel eserleri yer almıştır. Eserleri arasında «Pastoral görünüş», «Liman», «Günbatımı», «Saba melikesi gemiye binerken», «Santa Ursula'nın gemiye binişi», «Romadan görünüş» (National Gallery, Londra); «Roma harabeleri», «Çağlıyanlı görünüş», «Ostia limanı», «Sembolik görünüş» (Madrid); «Bir liman», «Güneş doğarken», «Campo Vaccinodan görünüş», «Köy düğünü», «Günbatışı», «Kleopatranın gemiye binişi», «Sisli havada güneş» (Louvre, Paris) vardır.

CLAUDE [*klod*] **USTA** (Fr. **Maître Claude**; 1475-1537), Fransız boyalı cam sanatçısı. Bir söylentiye göre Güney Fransada doğmuş, Romada ölmüştür. Kendisine «Tanrısal» sanı verilen C. U. Bramante'nin çağrısı üzerine Romaya gitmiş ve Fra Guglielmo Marcillat ile birlikte Vatikan için büyük boyda renkli pencere camları yapmıştır. Santa Maria del Popolo kilisesinin renkli camları da kendi eseridir.

CLAUDEL [*klōdel*], **Paul** (1868 - 1955), Fransız diplomatı ve yazarı. Villeneuve - sur - Fère (Aisne depart.) de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1892 de dışişleri mesleğine girmiş, türlü yerlerde konsolosluk ve büyükelçilik ettikten sonra 1935 te emekliye ayrılmış, 1946da Fransız Akademisi üyeliğine seçilmiştir. 1886 da Katolik mezhebine geçmesi bu yazarın ruhu ve fikir hayatı üzerinde kesin bir etki yapmış hattâ yazılarını İncil'in âyetlerini andıran bir tarzda (*versets claudéliens*) yazmasına sebep olmuştur. Dört cilt halinde toplanmış (1911 - 1912) bulunan tiyatro eserlerinin başlıcaları şunlardır: *Tête d'Or* (Altın baş) [1890]; *La ville* (Şehir) [1892]; *La jeune fille Violaine* (Violaine Kız) [1892]; *L'Échange* (Değişme) [1901, yeni redaksiyon 1954]; *Partage de midi* (Öğle payı) [1906]; *L'Otage* (Tutak) [1911]; *L'Annonce faite a Marie* (Meryeme bildirilen haber) [1912, din şevki ve insanlık ülküsü ile yazılmış mysterium (b. bk.) tarzında dört perdelik bir eser]; *Le Pain dur* (Kuru ekmek) [1918]; *Le Père humilié* (Küçük düşen baba) [1920]; *Le Soulier de satin* (Saten iskarpin) [1929, Calderón tarzında mistik bir dram]; *Jeanne d'Arc au bûcher* (Yakılmak üzere olan J. d'A.) [1939]. C. in lirik manzum eserleri arasından şunların belirtilmesi gerekir: *Cinq grandes odes suivies d'un processionnal pour saluer le Siècle Nouveau* (Beş büyük od ve yeni yüzyıla günaydın şarkısı) [1911]; *Deux poèmes d'été* (İki yaz manzumesi); *La Cantate à trois voix* (Üç sesli cantata) [1914]; *Feuilles de saints* (Azizlerin sayfaları) [1915 - 1925]; *Corona Benignitatis Anni Dei* (Dinî yılın lutuf tacı) [1915]; *La messe là - bas* (Oradaki dinî tören) [1919]. Başlıca mensur eserleri de şunlardır: *La connaissance de l'Est* (Doğuyu tanıma) [1900 - 1907]; *L'art poétique* (Şiir sanatı) [1907]; *L'Oiseau noir dans le soleil levant* (Doğan Güneş ülkesindeki kara kuş) [1927, Japonya üzerine bir kitap]; *Positions et propositions* (Durumlar ve öneriler) [1929, yazar bu eserinde Fransız nazım sanatının klâsik kurallarından büyük bir hoşgörürlükle söz açar]; *Conversations dans le Loir - et - Cher et introduction à la peinture Hollandaise* (Loir - et - Cher'deki konuşmalar ve Holânda resim sanatına giriş) [1935]; *Figures et paraboles* (Mecazlar ve meseller) [1926]; *Les Aventures de Sophie* (Sophie'nin serüvenleri) [1937]; *Un Poète regarde la Croix* (Bir şair haça yöneliyor) [1938]; *L'épée et le miroir* (Kılıç ve ayna) [1939]; *Emmaüs* (E., yer adı) [1950]; *L'Histoire de Tobie et de Sara* (Tobias ile S. hikâyesi) [1953]. Ayrıca 1899 - 1926 yılları arasında André Gide, 1907 - 1914 yılları arasında da Jacques Rivière ile mektuplaşması vardır (her iki eser de 1949 da yayımlanmıştır).

P. CLAUDEL

CLAUDIA [*klaudia*], 11 Haziran 1891 de Auguste Charlois tarafından bulunan 311 sayılı küçük gezegen.

CLAUDIA [*klaudia*], **Antonia,** İmparator Claudius'un kızı. Önce Pompeius'la sonra Faustus ile evlenmiş, C. yı almak istiyen Nero onun ikinci kocasını öldürtmüştür. C. nın bu evlenmeyi reddetmesi hayatına mal olmuştur.

CLAUDIA LEX [*klaudia leks*] (C. kanunu), Claudius zamanında çıkarılan ve kadınları agnatus (bk. AGNAT) ların vasiliğinden kurtaran kanun.

CLAUDIANUS [*klaudiānus*], **Claudius** (375 - 404), Latin şairi. Tacitus'tan sonraki Ausonius ile birlikte Latin edebiyatının son devrinin en önemli şairidir. İskenderiyede doğmuş önceleri Yunanca şiirler yazmış, 394 te İtalyaya giderek Latince yazmağa başlamıştır. Şiirlerinin en çoğu siyasal konular üzerindedir. Bu eserler hem tarihî bilgi verir, hem de dili ve sanat değeri bakımından önemlidir. Bitiremediği bir uzun destanda C., Proserpina'nın kaçırılışı konusunu işlemiştir.

CLAUDIANUS [*klaudiānus*], **Mamertus** (ölm. 474), Hıristiyan Latin yazarı ve filozofu. Vienne (Dauphiné, Fransa) de rahip olan C. kendisini, daha çok ilâhilerle uğraşmıya ve kilise adamlarının yetiştirilmesine vermiştir. Başlıca eseri *De statu animae* (Ruhun durumu hakkında) adını taşır ve Reji'li Faustus'a karşı ruhun maddî olmadığı tezini savunur.

CLAUDIO [*klaudio*] **di Torino** (ölm. 827 veya 839), Torino piskoposu, Kutsal Kitap yorumcusu ve öğütçü. İspanyada doğmuş, Torino'da ölmüştür. Fransa kıralı I. Louis (Louis le Debonnaire) tarafından 820 (817) de Torino piskoposluğuna atanmıştır. Bizansta çıkan dinî heykel ve resim kırma salgınının batıdaki tepkileri sırasında azizleri temsil eden heykellere, haç'a ve azizlerden kalma eşyaya gösterilen saygıya şiddetle karşı durmuştur.

CLAUDIUS [*klaudius*], **Eduard** (doğ. 1911), Alman yazarı. Buer'de doğmuştur. Bir işçinin oğludur. 1933 te Almanyadan göçmen olarak ayrılmış, İspanya İç Harbinde Franco'ya karşı çarpışmış ve *Grüne Oliven und nackte Berge* (Yeşil zeytinlerle çıplak dağlar) [1946] başlığı altında İspanya üzerine çok derin bir eser yazmıştır.

CLAUDIUS [*klaudius*], **Hermann** (doğ. 1878), Alman yazarı Matthias C. (b. bk.) un oğlunun torunudur. Langenfelde (Holstein) de doğmuştur. Daha çok aşağı Almanca dilinde roman, hikâye ve şiir yazmaktadır. İlk lirik şiir külliyatı, Aşağı Alman edebiyatında yeni bir çığır açan *Mank Mueren* (Duvarlar arasında) [1912] dır. Yüksek Almancada yazdığı eserlerden *Lieder der Unruh* (Huzursuzluk şarkıları) [1919] ve *Heimkehr* (Yurda dönüş) [1925] adlı şiir kitaplariyle, *Das Silberschiff* (Gümüş gemi) [1922] adlı romanı da anılmağa değer.

CLAUDIUS [*klaudius*], **Matthias** (1740 - 1815), Alman şairi. Reinfeld (Holstein) de doğmuş, Hamburg'da ölmüştür. Jena'da okumuş ve orada iken *Tändeleien und Erzählungen* (Aşk cilveleri ve hikâyeler) [1763] başlıklı ve zamanın modasına uyan Anakreon üslûbunda bir eser yayınlamıştır. Wandsbete, 1771 - 1775 yıllarında, J. J. Bode'nin kurduğu «Der Wandsbecker Bote» (Wandsbeck habercisi) adlı yerli gazeteyi çıkarmıştır. Klopstock, Voss ve Stolberg çevresinde toplanan kişilere katılmış, ve Lavater, Jacobi Herder ve Hamann ile birlikte, Kant'ın ve Weimar klâsiklerinin temsil ettikleri eleştirmeci zekâcı felsefe karşısında, halka yakın kalan bir realizmi temsil etmiştir. Yazılarını Asmus takma adı altında yayımlamıştır.

CLAUDIUS [*klaudius*], **I.** [tam adı: **Tiberius Claudius Nero Germanicus**], (M. Ö. 10- M. S. 54), Roma imparatoru. Nero Claudius Drusus ile genç Antonia'nın en küçük oğulları, Augustus'un da üvey oğludur. Lyon'da doğmuş, Romada zehirlenerek öldürülmüştür. C., Augustus ve Tiberius tarafından aptal sayılarak hemen hemen bütün politika işlerinden uzak tutulurdu. Halbuki zekî idi, birkaç tarihî eser de yazmıştır. Bunlardan biri Etrusklara aittir, ki kaybolmuştur. Caligula M. S. 41 de öldürülünce, Praetorianus'lar onu imparator ilân etmiş, fakat dünyadan habersiz yaşıyan C., saray memurlarına, serbest bırakılmış kölelerine, bakan mevkii vermiş, bunlar da imparatorluğu yönetmiştir. Narcissus ile Pallas, bunların önemlileridir. Fakat genel olarak C. un yönetimi, içeride ve dışarıda akıllıca geçmiştir. C. yapılara büyük paralar harcamıştır. C. zamanında Britannia'nın sistemli bir şekilde fethine başlanmış, Germania'da ve Doğuda da zaferler kazanılmış, Mauretania ve Thracia il haline getirilmiştir. C., Roma geleneğinin korunması ve eski dinî törenlerin yapılmasında ısrar etmiş ve 47 yılında «ludi saeculares» (b. bk.) oyunlarının yapılmasını sağlamıştır. C. Plautia Urguhanilla ve Aelia Paetina'dan sonra, M. S. 44 de Messalina ile evlenmiş, 48 yılında bir suikast sonucunda çevresindekilerin direnmesi üzerine Messalina'yı ölüme mahkûm ettikten sonra yeğeni genç Agrippina ile evlenmiştir. Bu kadın, Nero'yu tahta oturtmak maksadiyle, C. ı zehirliyerek öldürmüştür.

I. CLAUDIUS
(Iovis kıyafetinde; Vatikan Müzesi)

CLAUDIUS [*klaudius*], **II.** [tam adı: **Marcus Aurelius Claudius Gothicus**], (doğ. M. S. 214 - 220 arası, ölm. 270), Roma imparatoru (268 - 270), Illyria'lıdır. Önce Illyria'nın aşağı Tuna (Danubius) sınırlarında ordu kumandanı olmuş, imparator Gallienus'un ölümü (268) üzerine, imparator seçilmiştir. Yukarı İtalyaya giren Alemannus'ları 268 de, bir söylentiye göre Benacus (şimdi kuzey İtalyada Garda) gölü yakınlarında yenmiş, 269 da da Naissus (şimdi Yugoslavya'da Niš şehri) ta Peloponnesustan dönen Gotları yok etmiştir. Bundan dolayı kendisine Gothicus sanı verilmiştir. Sirmium (şimdi Yugoslavya'da Mitrovica civarı) da vebadan ölmüştür.

II. CLAUDIUS

CLAUDIUS [*klaudius*] **AİLESİ** [bu ad, Roma cumhuriyet devrinin sonuna doğru Clodius şeklinde de yazılmıştır], bir dalı plebs (aşağı halk)e, bir dalı da patricius (soydan)lara bağlı bir Roma ailesi. Metellius'lar kolu, plebs'e bağlıydı. Patricius'lara ait kol ise, söylendiğine göre cumhuriyetin başında Sabin'ler ülkesinden Romaya gelmişti. C. A. nin, Claudii Nerones dalı M. Ö. II. yüzyılın sonundan başlıyarak ün kazanmıştır. İmparator Tiberius, bu daldan gelmedir.

1. **C. Appius** [soy adı: **Sabinus Inregillensis** veya **Regillensis,** asıl adı: **Attus** veya **Attius Clausus**], Romada consul. Sabinler ülkesindeki Regillum şehrindendi. M. Ö. 504 te Romaya gelmiş ve belki de birtakım «gens» leri bir «tribus» kurmak üzere toplamıştır. M. Ö. 495 te consul seçilmiştir.

2. **C. Appius** [**Crassus** sanı verilmiştir]. Romada M. Ö. 471 ve 451 de consul'lük etmiştir. 451 de decemvir (yeni bir kanun kitabı hazırlamak üzere atanan 10 yargıçtan biri) olmuştur. C. A. gerek patricius'lar, gerek plebeius'lar tarafından sevilirdi. Böyle olduğu halde plebeius'lar yararına ileri sürdüğü kanunlar büyük bir hoşnutsuzlukla karşılanmıştır. Grupun çekilmesine kadar yerinde kalmıştır (449). Decemvir sıfatiyle C. A. un, ünlü «On iki levha kanunu» (b. bk.; Duodecim Tabulae) ile de ilgisi vardır.

Söylentiye göre, Virginia adlı bir kızın babası Virginius, kızını C. A. un elinden kurtarmak için öldürerek, decemvir'lerin düşmesiyle sonuçlanan bir ayaklanmıya sebebolmuştur.

3. **C. Appius** [**Caecus** = «kör» sanı verilmiştir] (ölm. M. Ö. 280den sonra), Romalı devlet adamı. M. Ö. 312 den 308e kadar censor, 307 den 296ya kadar da consul olmuştur. Via Appia (Appius yolu; b. bk.) yı yapmıya başlamış ve Romanın ilk su kemeri olan, Appius su kemerini bitirmiştir. Toprak sahiplerinin tam yurttaşlık haklarındaki kısıntıları kaldırmıştır. Özgür bırakılan kölelere yurttaşlık haklarını vermiştir. Fakat bu düzeltmeleri devam etmemiştir. Yaşlılığında kör olduktan sonra M. Ö. 280 de Senato'daki bir söylevin de Pyrrhos'a karşı hoş görürlük göstermekten Roma için doğabilecek tehlikeleri belirtmiştir.

4. **C. Publius** [**Pulcher** = «güzel» sanı verilmiştir] (ölm. M. Ö. 246), Roma devlet adamı. C. A. Caecus'un oğlu. 249 da consul olmuş ve donanmanın başına getirilrilmiştir. Aynı yılda Drepanum'da Kartaca donanmasına saldırışa hazırlanırken, duspicium falında kullanılan kutsal tavuklar, yemi yemeyince, «Bari su içsinler», diyerek bunları denize attırmıştır. Bunun üzerine yenilince, bir para cezasına çarptırılmıştır. Söylentiye göre kendini öldürmüştür.

CLAUDIUS, Ptolomaeus: bk. PTOLEMAİOS, Klaudios.

CLAUDIUS [*klaudius*] **KARARNAMESİ** (Lat. Senatus Consultus), 52 yılında imparator Claudius zamanında çıkarılan bir kararname. Bu kararnameye göre hür bir kadın bir köle ile münasebette bulunur ve bunu, kölenin efendisi yasak ettiği halde yaparsa, kadın bu efendinin kölesi olur.

CLAUERT [*klauırt*], **Hans** (ölm. 1566), Almanyada Brandenburg bölgesinin Eulenspiegel (bir çeşit şakacı ve takılgan Nasreddin Hoca) i. Trebbin şehrinde doğmuş ve Brandenburg'lu II. Joachim'in gözdesi olmuştur. Bartholomäus Krüger'ın çıkardığı farsler külliyatının kahramanıdır.

CLAUREN [*klaurın*], **Heinrich** [asıl adı: **Carl Heun**] (1771 - 1854), Alman yazarı. Dobrilugk (Lusatia, Alm. Lausitz) ta doğmuş, Berlinde ölmüştür. Uzunca bir zaman «Preussische Staatszeitung» (Prusya devleti gazetesi) nin baş redaktörlüğünü yapmış, masumluğu, gizli çapkınlığı, aşırı duyguları ve günlük hayatın en bayağı yönlerini anlatan ve halk tarafından beğenilen birçok hikâyeler yayınlanmıştır. (66 cilt; en tanınmış olanları: *Mimili* [ad], 1816; *Das Dijon - Röschen* [Dijon gülcüğü], 1822). 1826da W. Hauff, C. ın üslûbunu taklit ederek, onun adı ile *Der Mann im Monde* (Aydaki adam) adlı bir hikâye yayınlamıştır.

CLAUSEL veya CLAUZEL [*klozel*], **Bertrand, Comte de** (1772-1842), Fransız mareşali. Mirepoix (Ariège depart.) da doğmuş, Secourrieux (Haute - Garonne depart.) de ölmüştür. 1791 de gönüllü olarak orduya girmiş, Junot ve Masséna'nın yönettikleri 1809 - 1812 Portekiz savaşında ün kazanmıştır. 1815 te sürgüne gönderilen C. 1820 de Fransaya dönmüş, Kıral Louis - Philippe tarafından Cezayir valiliğine atanmış (1830) ve mareşallik rütbesine yükseltilmiştir. 1836da Constantin (Constantine) şehri önündeki başarısızlığı, 1835 yılında tekrar elde etmiş olduğu Afrika ordusu başkumandanlığını kaybetmesine sebebolmuştur.

B. de CLAUSEL

CLAUSEWITZ [*klauzıvits*], **Karl von** (1780 - 1831), Prusyalı subay ve askerî yazar. Burg'da doğmuş, Breslau (bugün Polonyada Wrocław) da ölmüştür. 1792 de Prusya ordusuna girmiş, Napoléon devrinde 1809 dan 1812 ye kadar Alman Kurtuluş Savaşı (Deutscher Befreiungskrieg) plânlarının hazırlanmasında Scharnhorst ile birlikte çalışmış, 1812 de Rus ordusuna katılmış, sonra 1814 ten başlıyarak gene Prusya ordusunda çalışmış, 1818 de Allgemeine Kriegsschule (Alman Harb Okulu) nın başına getirilmiştir. *Vom Kriege* (Harb Üzerine) [1880] adlı eseri, sevkülceyşe dair eserler arasında en üstünü sayılmaktadır.

K. v. CLAUSEWITZ

CLAUSIUS [*klauzius*] (kısaltması: Cl), termodinamikte entropi (b. bk.) birimi. Cisme verilen ısı kalori (cal) ile gösterilirse $ds = \frac{dQ}{T}$ entropisi C. (Cl) ile ölçülür. Tanıma göre: 1 Cl = 1 cal/derece olur.

CLAUSIUS [*klauszius*], **Rudolf Emanuel** (1822 - 1888), Alman fizikçisi. Köslin (Pomeranya) de doğmuş, Bonn'da ölmüştür. 1855 - 1867 yıllarında Zürichte; 1867 - 1869 yıllarında Würzburg üniversitesinde; 1869 dan ölümüne kadar da Bonn'da fizik okutmuştur. Isı kuramının gerçek kurucusudur. C. ilk olarak 1850 de ısı kuramının ikinci baş ilkesini açık olarak anlatmış ve 1865 te, bunu derinleştirmeğe çalışırken entropi kavramını kurmuştur. C. ve arkadaşı Krönig kinetik gaz kuramını fiziğe sokmuştur. Elektrik kuramında da C. un önemli hizmetleri vardır. Çıkardığı yazıları, sonradan *Die mechanische Wärmetheorie* (Mihaniki ısı kuramı) [3 cilt, 1876 - 1891, 3. bas. 1 cilt 1887] başlığı altında toplamıştır. Başka eserleri arasında en çok şunlar anılmaya değer: *Der zweite Hauptsatz der Wärmetheorie* (Isı kuramının ikinci ilkesi) [1867]; *Die Potentialtheorie und das Potential* (Potansiyel kuramı ve potansiyel) [1859].

R. CLAUSIUS

C. hal denklemi: Bu denklem 1880 de C. tarafından önerilmiştir. Van der Waals hal denklemindeki (b. bk.) a ve b sabitlerinin tamamiyle sabit olmadığının deney sonucu anlaşılması üzerine, C. bu denklemdeki $\frac{a}{V^2}$ terimi yerine salt sıcaklığa bağlı $\frac{a}{T(V+C)^2}$ terimini koyarak bu denklemi geliştirmek istemiştir. Burada C başka bir sabittir.

Bu ampirik değişikliğe göre bir molekül gram, gerçek bir gaz için C. hal denklemi

$$\left(P + \frac{a}{T(V+C)^2}\right)(V-b) = RT \quad \text{olur.}$$

Burada P gazın basıncı, V hacmı, T mutlak sıcaklığı ve R genel gaz sabitidir.

Bu hal denklemi a, b, c ve R gibi dört sabiti kapsar. Halbuki *karşılıklı haller ilkeleri*, hal denklemlerinde üç sabit bulunmasını gerekli kılar. Buna göre C., denkleminin uygulanabilmesi için; C nin b nin bir fonksiyonu olduğunu ve bütün gazlar için sabit kaldığını kabul etmiştir. Bu denkleme göre hesaplanan *kritik sabitler* de deney sonuçlarına uygun değildir. C., $\frac{a}{V^2}$ terimi yerine $\frac{a}{TV^2}$ koyarak üç sabitli (buna Daniel Berthelot hal denklemi [1903] de denir) ve daha sonra beş sabitli hal denklemleri de önermiştir.

C. Postulatı: Bir gazdaki moleküllerin ortalama kinetik enerjisi. Sıcaklık ile orantılıdır. Bk. KİNETİK KURAM, Gazlar.

C. - Clapeyron denklemi: Buhar basıncının sıcaklıkla değişimini veren bir denk em. Bu denklem buhar basıncı ölçme sonuçlarını göstermekte kullanılır:

$$L = (V_2 - V_1)\ T \frac{dP}{dT}.$$

Burada V_2 bir molekül gram buharın hacmı; V_1 bir molekül gram sıvının hacmı; L, molekül *buharlaşma ısısı* ve P, T sıcaklığındaki buhar basıncıdır. Buhar basıncının çok büyük olmadığı (mükemmel gaz kanunlarının uygulanabilmesi) ve V_2 yanında V_1 in bir yana bırakılabileceği kabul edilirse $V_2 = RT/P$ yazılabilir ve yukarıki denklem

$$L = RT^2 \frac{d \log P}{dT}$$

şeklini alır. Bu denklem aynı zamanda katıların erimesine de uygulanır. Bu halde L, katının erime ısısını gösterir ve V_1, katının ve V_2 sıvının hacımları olur.

C. - Mosotti [*klauzius mozotti*] **denklemi:** Atomun mol polarizasyonu ile atomun polarizasyon yeteneği arasında bir bağıntı. Atom veya moleküller üzerine bir elektrik alanı etki yaparsa, atomun pozitif yükü alan yönünde, negatif yükü alanın karşıtı yönünde biraz kayarak atom içinde bir kutuplanma (polorizasyon) olur ve bir elektrik dipolu doğar. N, 1 cm^3 içindeki molekül sayısı ve α, molekülün kutuplanma yeteneği ise, Clausius - Mosotti denklemi $P = \frac{4}{3}\pi N^{\alpha}$ olur. Bu mol kutuplanması mol kırılması ile de bağımlıdır.

C. - Rankine [*klauzius ræŋkin*] **devresi:** Bir buhar makinesinin çalışmasını gösteren değişmeler devresi.

CLAUSON [*klousîn*], **Sir Gerard Leslie Makins** (doğ. 1891), İngiliz devlet adamı, Doğu bilgini ve Türkoloğu. Londrada doğmuştur. Oxford Üniversitesinde okumuş, Sanskritçe, Süryanca, Arapça ve Türkçe üzerinde çalışmıştır. Birinci Dünya Harbinde Çanakkalede, Mısırda ve Irakta askerî görev almış, 1919 da Sömürgeler Bakanlığına girmiş, 1951 de emekliye ayrılmıştır. C. ın Türkoloji alanındaki başlıca eserleri şunlardır: *Turkish Ghost Words* (Türkçede hayalî kelimeler) [1955]; *A Note on Qapqan* («Kapkan» kelimesi hakkında bir not) [«Journal of the Royal Asiatic Society» de, 1956]; *The Case Against the Altaic Theory* (Altay kuramına karşı bir dava) [«Central Asiatic Journal» da, 1957]; *The Turkish Y and Related Sounds* (Türkçedeki Y ve bununla ilgili sesler) [1957, «Ural - Altaische Bibliothek» serisinde «Studia Altaica» adlı ciltte]; *À propos du manuscrit Pelliot tibétain, 1283* («Bibliothèque Nationale» deki Pelliot dermesinde 1283 numarada kayıtlı Tibetçe el yazması hakkında) [«Journal Asiatique» te 1957]; *The Ongin Inscription* (Ongin yazıtı) [«Journal of the Royal Asiatic Society» de, 1957]; *The Earliest Turkish Loan Words in Mongolian* (Moğolcada Türkçeden alınma en eski kelimeler) [«Central Asiatic Journal» da, 1959].

CLAUSS [*klaus*], **Ludwig Ferdinand** (doğ. 1892), Alman yazarı ve bilgini. Offenburg im Breisgau'da doğmuştur. C. daha çok milletler ve ırklar psikolojisi konusunda çalışmış ve 1927 - 1928 yıllarında Balkanları ve Ön Asyayı, 1928 - 1930 yıllarında da Kuzey Arabistanı gezmiştir. Başlıca eserleri şunlardır. *Von Seele und Antlitz der Rassen und Völker* (Irklar ve milletlerin ruhu ve yüzü hakkında) [1929; eser çok güzel fotoğraflarla süslenmiştir]; *Rasse und Seele* (Irk ve ruh) [1926, 1933]; *Als Beduine unter Beduinen* (Bedeviler arasında bir Bedevi olarak) [1934]. Bu sonuncu eser, daha zenginleştirilmiş olarak *Semiten der Wüste unter sich* (Çöl Sâmileri kendi aralarında) [1938] başlığı altında yayımlanmıştır.

CLAUSSEN [*klausîn*], **Sophus Niels Christen** (1865 - 1931), Danimarkalı lirik şair ve kısa hikâye yazarı. Langeland'da doğmuş, Kopenhag yakınındaki Jaegersborg'-da ölmüştür. Lirik şiirleri *Pileflojter* (Söğüt flütler) [1899]; *Djaevlerier* (Şeytanlıklar) [1904]; *Danske Vers* (Danimarka şiirleri) [1912] ve *Den Danske Sommer* (Danimarkada yaz) [1921] başlıklı kitaplar halinde çıkmıştır. *Antonius i Paris* (Pariste Antonius) [1896] ve *Valfart* (Hacılık) [1896] başlıklı gezi eserlerinde Heinrich Heine'-nin etkisini gösterir.

CLAUSTHAL - ZELLERFELD [*klaustal - tselîrfeld*], Almanyada, Aşağı Saksonyada bir şehir. Nüfusu 17 100(1951). C. - Z. 1924 te, dağ şehirleri olan C. ve Z. in birleşmesiyle meydana gelmiştir. Burada eskiden gümüş çıkarılırdı. Bugün de kurşun ve bakır filizleri işlenmektedir. 1725 te kurulan bir Madencilik Üniversitesi bulunduğu gibi, bu konuda başka okullar da vardır.

CLAUSTRUM [*klaustrum*]: 1. Ortaçağdaki yapılarda çok kullanılan ajurlu taş pencere.

2. Bir tarikat evinin veya bir kilisenin eklentilerinden

CLAUSTRUM (S. Vitale bazilikası, Ravenna)

olan bir evin avluyu veya bahçeyi çevreliyen kemerli dehlizlerden meydana getirilmiş bölümü. Bu ikinci anlamiyle Fransızcada « cloître » denilen C. lar katedrallerin, ve «collégiale» denilen kiliselerin yanıbaşında kurulurlar ve genel olarak kare biçiminde olurlardı. C. un çevresinde toplu bir düzen altında yaşıyan canonicus (Fr. chanoine) rütbesindeki din adamlarının barınakları bulunurdu.

CLAUSULA [*klausula*], (Lat.), bir sözleşmenin uygulanmasından vazgeçilmesini gerektiren hali anlatan formül.

Uygarlık hukuku: C. rebus sic stantibus (şartlar böyle oldukça), bir sözleşmenin ancak yapıldığında var olan şartların devamı süresince yürürlükte olmasını gerektiren üstü kapalı kayıt. C. rebus sic stantibus öğretisi şimdi genel olarak pacta sunt servanda (sözleşmeler uygulanmalıdır) formülü ile anlatılan sözleşmeye bağlılık ilkesiyle uyuşamıyacağı için kabul edilmez.

Devletler hukuku: Bir sözleşmede dolayısiyle içinde bulunan ve bu sözleşmenin, önemli bazı şartların tam olarak değişmesi halinde artık yürürlükten düşeceğini anlatan kayıt. Eski bir geleneğe dayanan ve eskiden genel kabul edilen bu görüş, yukarda gösterilen sebeplerden dolayı, şimdi çekingenlikle gözden geçirilerek, ancak anlaşmanın dayandığı temel şartın tam olarak yok olması haline göre daraltılıyor. Uygulamada sık sık bu C. a başvurulur. (1856 Paris Barış Antlaşmasının Karadenize dair maddelerinin bozulduğunun 1870 te Rusya tarafından ilân edilmesi, İsviçre yararına kurulmuş olan Yukarı Savoie ve Gex'teki serbest bölgelerin 1930 da Fransa tarafından kaldırılması, Türkiyenin 1936 da, Boğazlarla ilgili antlaşmaların yeniden gözden geçirilmesini istemesi); fakat antlaşma muhatabı veya mahkeme ancak olağandışı hallerde bu isteği haklı olarak kabul eder. C. rebus sic stantibus, Almanyada ve İsviçrede hüküm süren görüşe göre memleketler (Länder) veya kantonlar arası anlaşmalara uygulanır.

C. Salvatoria (= kurtarıcı C.): V. Karl zamanında, 1532 de toplanan Regensburg Reichstag'ında kabul edilen ilk genel Alman Ceza Hukuku olan Constitutio Criminalis Carolina'ya karşı Alman memleketlerinin veya İsviçre kantonlarının özel hukukunu koruyan formül.

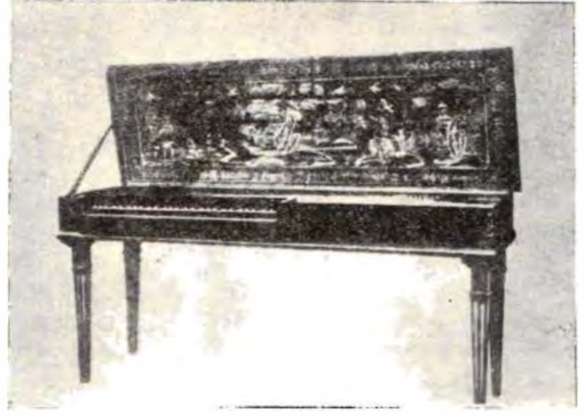
CLAVECIN (Müz.): bk. CEMBALO.

CLAVEL [*klavel*], **Maurice** (doğ. 1911), Fransız tiyatro yazarı. Frontignan (Hérault depart.) da doğmuştur. Şairce olmakla birlikte sert ve kaba olan dramları genç tiyatro yazarlarının en yetkini sayılmasına sebep olmuş ve ona Ibsen ödülünü kazandırmıştır. Shakespeare'in Henry IV ını çevirmiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Dernière saison* (Son mevsim) [1945]; *Les incendiaires* (Kundakçılar) [1947]; *La terrasse de Midi* (Öğle taraçası) [1949]; *Pas d'amour* (Aşk yok) [1949].

CLAVER [*klaver*], **Petrus** (1581 - 1654), Güney Amerika Zencileri misyoneri. Verdu (Katalonya) da doğmuş, Cartagena'da ölmüştür. 1602 de Jesuit olan C., hayatının 40 yılını Zenci kölelerin ıstıraplarını avutmaya harcamıştır. 1888 de de sanctus (âziz) ilân edilmiştir.

CLAVICEMBALO (Müz.): bk. CEMBALO.

CLAVICORDE [*klavikord*], klavyeli ve telli eski bir çalgı. Piyanonun eski şekillerinden sayılan bu âlet, klavyeli telli çalgıların en eskilerinden biridir ve XV. yüzyıldan başlıyarak kullanılmıştır. Klavsenden farkı, çekiçli olma-

C L A V I C O R D E

sıdır. Tuşları, tellere dikey olan bakır dilleri hareket ettirir. Teller klavyeye paralel olarak tespit edilmiştir. Bu dikey diller, tellere vurur ve aynı zamanda onları böler, öyle ki aynı tel birkaç tuşun emrinde bulunur. Tellerin sayısı XVI. yüzyıldan, XVIII. yüzyıla kadar yirmiden elliye yükselmiştir. C. un sesi çok tatlıydı. Son derece popüler olan bu âlet XIX. yüzyıl başlangıcına kadar Almanyada kullanılmıştır. Orgcular ve klavsenciler düzenli bir vuruş elde edilebilmesi için C. ile çalışılmasını salık verirler.

CLAVICYMBALUM [*klavikimbalum*] (Lat.; İta. *Clavicembalo*; Lat. *clavis* anahtar, klâvye; İta. *cembalo* = santur), piyano devrinden önceki klavyeli başlıca çalgı. Bu-

CLAVICYMBALUM (Harpsichord, Burkhard Tschudi tipi, 1771; Londra, Broadwood Koleksiyonu)

na, İtalyada *arpicordo*, İngilterede *harpsichord* (Aşağı Lat. *harpa* = harp = *chorda* = kiriş, tel) de denilmiştir. Biçim bakımından kuyruklu piyanoya, yapı bakımından da yatay olarak konmuş bir harp'a benziyen bu çalgı, XVI. - XVIII. yüzyıllarda çok kullanılmıştır. C. un telleri bağlı bulundukları klavye tarafından harekete getirilen, kılıflara tutturulmuş tüy sapı veya harpta olduğu gibi meşin uçlarla çekilerek çalınırdı. Her tuşa 1 - 4 tel bağlı idi. *Çifte C.* (double harpsichord) denilen çeşidinde, bu tellerden biri, bir oktav daha yüksek olarak ayarlanmış olurdu. Bazı hallerde, türlü etkiler meydana getirebilmek için, çifte klavyeli C. lar kullanılırdı. Bk. CEMBALO.

CLAVICYTHERIUM [*klaviterium*] **veya CLAVICITHERIUM** (Lat. *clavis* = anahtar; *cithara* = kitara), XIII. yüzyılda kullanılan ve cembalo [b. bk.) ile clavicymbalum [b. bk.] un öncülerinden sayılan telli bir çalgıya keşişlerin

verdiği Latince ad. Bu çalgılar dikey ve genel olarak üç oktavlı olurdu.

CLAVIHARPE [*klaviąrp*], bir çeşit klavyeli harp. Deri kaplı yüksüklerle çalınan bu çalgı, XIX. yüzyıl başlarında Johann Christian Dietz adında bir Alman postacısı tarafından, bazılarına göre de Bateman adında biri tarafından meydana getirilmiştir. Bu harp'a **clavilyre** [*klavilir* ok.] de denilir.

CLAVICYTHERIUM

CLAVIJO [*klaviḫo*], **Ruy Gonzalez de** (ölm. 1412), Castilla ve León kıralı III. Enrique'nin Timur'a gönderdiği elçilik kurulu üyelerinden biri. C., bu kurulun Semerkanda yaptığı geziye ait eseri ile ün kazanmıştır. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Bildirdiğine göre, III. Enrique «doğru haberler almak amaciyle» Doğu Akdeniz bölgesine iki kurul göndermiş, bunlara Yakındoğu ve Kıbrısta geçen olaylar hakkında raporlar yazmalarını emretmişti. Bu iki kuruldan biri 1402 yaz mevsiminde İspanyadan hareket ederek Adalar denizine varmış, Batı Anadoludan karaya çıkarak Timur ile, Ankara dolaylarındaki karargâhında görüşmüş ve iyi bir kabul görmüştür. Timur da karşılık olarak III. Enrique'ye bir elçilik kurulu göndermişti. İşte C. ve arkadaşları Timur'un İspanyaya gönderdiği bu kurul ile birlikte dönüşte Semerkanda kadar gitmişler ve elçilik görevlerini yapmışlardır. 1403 yılı Ekim ayında deniz yolu ile İstanbula gelen C., Kasımda gemi ile Trabzona hareket etmiş, fakat geminin Karadeniz Boğazının biraz açığında parçalanması üzerine kışı İstanbulda geçirmek zorunda kalmıştı. Böylece İstanbulda dört ay oturan C. ve arkadaşları ilkbaharda hareket ederek 1404 Nisanında Trabzona varmışlardır. Trabzondan Erzincana, oradan Urmiye kuzeyindeki yolu takibederek Hoy'a gelen kurul, burada Mısır Memlûklu sultanı tarafından Timur'a gönderilen elçi ile buluşarak İrana geçmiştir. 4 Eylül 1404 te Semerkanda vararak 1 Kasım 1404 te Timur'un huzuruna çıkan ve elçilik görevlerini yerine getiren C. ve arkadaşları 1405 yılı Şubatında Tebrize dönmüşler, burada altı ay kaldıktan sonra, Trabzona, oradan da gemi ile İstanbula gelmişlerdir. İstanbulda pek az kalan kurul yine deniz yolu ile hareket etmiş ve 22 Mart 1406 da İspanyaya dönmüştür. C., bu gezisini küçük, fakat çok önemli bir eserde anlatmıştır. Bu gezi eseri Timur devrinde Yakındoğu ve Türkistan tarihi bakımından çok değerli bilgileri kapsar. Ayrıca İstanbulun XV. yüzyılın ilk yıllarındaki durumu için de eşsiz bir kaynaktır. Bu eser ilk defa 1582 de basılmıştır. (*Historia del gran Tamerlan é itinerario y. enarración del viaje y. relación de la embajada que Ruiz Gonzalez de Clavijo le hizo, per mandado del Rey Don Enrique tercero de Castilla*, Sevilla 1582); Eser daha sonra bir iki kere basılmış, Rus, İngiliz ve Türk dillerine çevrilmiştir. Türk. çev.: Ömer Rıza Doğrul: *Timur devrinde Kadis'ten Semerkand'a seyahat* [2. cilt, İst., 1939].

CLAVIJO Y FAJARDO [*klaiṛḫo i faḫąrdo*], **José** (1730 - 1806), İspanyol yazarı. Kanarya adalarının birinde doğmuş, Madritte ölmüştür. Madritte, 1762 den başlıyarak fikir bakısına karşı savaşan « El Pensador » (Fikir adamı) adlı bir dergi çıkarmış ve bunun başarısı sayesinde kırallık arşivi yöneticilerinden biri olmuştur. Beaumarchais'nin *Mémiores* (Anılar) ında ve Goethe'nin *Clavigo* adlı dramında sözü geçen olaylarda görüldüğü gibi, Beaumarchais'nın kız kardeşi Louise Caron'a karşı yersiz davranışından dolayı bu ödevini kaybetmiştir.

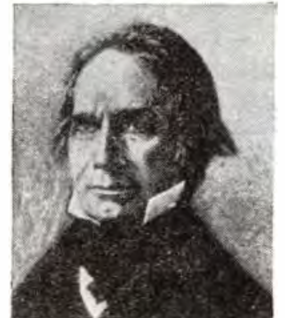
CLAVIS [*klą̄vis*] (Lat = anahtar), klâsik eserlerin ve Kutsal Kitabın yorumu için yazılmış leksikografik yazılar. Meselâ: Ernesti'nin: *C. Ciceroniana* (Ciceron'a ait anahtar) [1739]; Patrik'in: *C. Homerica* (Homeros'a ait anahtar) [1758].

CLAVİSEPS (Bot.): bk. ÇAVDAR MAHMUZU.

CLAVIUS [*kląvius*], **Christophorus** (asıl soyadı: Alm. **Schlüssel**; 1538 - 1612), Alman Jesuit papazı, matematikçisi ve düşünürü. Bamberg (Bavyera) de doğmuş, Romada ölmüştür. Romada Jesuit kollejinde 14 yıl profesörlük etmiş olan C. un başlıca eseri: *Euclidis Elementorum libri XVI cum Scholiis* (16 kitapta Eukleides'in esasları, açıklamalarla birlikte) [1574] adını taşır. C. un düşünce tarihindeki önemi, Descartes, Mersenne, Leibniz gibi filozoflara etki yapması ve bunlara düşünüşte matematik metodunun mevkiini aşılamış olmasıdır. C. un ayrıca yazdığı: *Geometria practica* (Uygulamalı geometri) [1606] aynı değeri taşımaktadır.

CLAY [*kley*], **Albert Tobias** (1866 - 1925), Amerikalı Assyriolog ve arkeolog. Hanover (Pennsylvania) da doğmuş, New Haven (Connecticut) da ölmüştür. Pennsylvania Üniversitesinde okumuş, H. Hilprecht ve arkadaşlarının 1888 - 1900 yıllarında Nippur (Irak) da yaptıkları kazılara yardım etmiş, 1910 yılında Yale Üniversitesi Assyrioloji profesörlüğüne getirilmiş ve M. Ö. III. binyılda Asi ve Dicle nehirleri arasında yayılmış bulunan Amorit (Akkad. Amurru [b. bk., = «batılı»], Sumer. Martu, İbr. Emōrī, Eski Mısır. Amar) halkına ait iki ana eser vermiştir: *Amurru, the Home of Northern Semites* (Kuzey Samîlerinin yurdu Amurru) [Philadelphia, 1909] ile *The Empire of the Amorites* (Amorit imparatorluğu) [New Haven ve Londra, «Yale Oriental Series»]. Yale Üniversitesinde C., 1912 de «Yale Oriental Series» (Yale Üniversitesi Doğu etütleri serisi) adlı yayım serisini kurmuştur.

CLAY [*klay*], **Henry** (1777 - 1852), Amerikalı devlet adamı. Hanover County (Virginia) de doğmuş, Washingtonda ölmüştür. 1798 de Lexington (Kentucky) de avukat, 1806 da Senato üyesi, 1811 de de Temsilciler Kamarası üyesi olmuştur. Beş kere bu meclisin başkanlığına seçilmiştir. 1812 de İngiltereye harb açılmasını teşvik etmiş, 1820 de Missouri uzlaşmasını başarmış, 1825 - 1829 yıllarında dışişleri bakanı olmuş, 1831 de yine Senato üyeliğine geçmiştir. Jackson'un politikasına karşı koymuş, 1833 gümrük uzlaşması yolu ile nullification (yok etme) hareketinin ortaya çıkardığı tehlikenin önüne geçmiş ve Whig partisinin kuru-

H. CLAY

luşunda rol oynamıştır. 1836 ve 1844 cumhurbaşkanı adayı olmuş, 1849 da yine Senatoya dönmüş ve orada, köleler sorununda, 1850 uzlaşmasını sağlamıştır.

CLAY [*kley*], **Lucius Du Bignon** (doğ. 1897), Amerikalı askerî yüksek mühendis ve general. 1918 de West Point askerî akademisinden yüksek mühendis olarak çıkmış, askerlik ve yönetimle ilgili birçok görevlerde bulunmuş, Texas'taki Red River barajı yapımını (1938 - 1940), Sivil Havacılık Yönetiminin savunma savaşına özgü hava alanları programının uygulanmasını (1940 - 1941) yönetmiş, bir ara seferberlik dairesi başkan yardımcılığında bulunmuş, 1945 te Avrupa harbinde General Eisenhower'ın yardımcılığına getirilmiş, 1946 da Almanyadaki Amerikan askerî hükümeti başkan yardımcılığına atanmış, daha sonra bu hükümetin ve Almanyadaki Amerikan ordusunun komutanı (1947 - 1949) olmuş, 1948 - 1949 da Sovyet kuvvetleriyle kuşatılan Batı Berlin'in ana ihtiyaçlarının havayolu ile (air - lift) sağlanması işini yönetmiş, emekliye ayrılınca kendisine ordu generali rütbesi verilmiştir. Batı Berlin'in kuşatılmasına ait anılarını *Decision in Germany* (Almanyada karar) [1950] adlı bir eserinde anlatmıştır.

L. Du B. CLAY

CLAYDEN [*kleydîn*] **EFFEKTİ**, fotoğrafçılıkta, İngiliz bilgini Arthur W. Clayden (1855 - ?) tarafından 1900 yılında bulunan bir görüntü. Çok kısa süren kuvvetli bir ışığın etkisi ile, bir fotoğraf filminin duyarlığının azaltılmasıdır. Yaygın bir ışığa biraz tutulmuş olan duyar bir tabaka ikinci defa kuvvetli bir ışığa tutulursa negatif bir resim meydana gelir. C. E. çok kere şimşek resmi çekilirken meydana çıkar.

CLAYTON [*kleytîn*], **John Middleton** (1796 - 1856), Amerikalı devlet adamı. Dagsborough (Delaware) da doğmuş, Dover (Delaware) de ölmüştür. 1829 - 1836, 1845 - 1849 ve 1853 - 1856 yıllarında Delaware'dan Senato üyesi seçilmiştir.

C. - Bulwer Antlaşması: İngiltere ve Amerika arasında 19 Nisan 1850 de Washington'da imzalanan antlaşma. Bu antlaşmaya göre, her iki taraf, Orta Amerikada yapılması tasarlanan kanalın tarafsızlığını kabul ediyordu. 1901 de bu antlaşma hükümden düşürülerek, yerine Hay - Pauncefote antlaşması (b. bk.) geçmiştir.

CLAYTON [*kleytîn*] **GAZ CİHAZI**, dezenfeksiyon ve yangın söndürme cihazı. İngiliz kimya mühendisi T. A. Clayton (1852 - 1925) tarafından meydana getirilmiştir. Daha çok gemilerde kullanılır. Jeneratör denilen bir kapta kükürt yakılarak kükürt anhidridi elde edilir. Yanma için gereken hava da bir boru ile emilir. Yanma sonucunda elde edilen kükürt anhidridi ile azot karışımı, kapatılabilen yerlerde en şiddetli yangınları bile söndürür. Bu gaz aynı zamanda sıçanları, böcekleri ve hastalık mikroplarını da öldürür.

CLEARING (Banka.) bk. KLIRING.

CLEBSCH [*kleps*], **Alfred** (1833 - 1872), Alman matematikçisi. Königsberg'te doğmuş, Göttingen'da ölmüştür. Karlsruhe, Giessen ve Göttingen Üniversitelerinde profesör olmuştur. Cebir fonksiyonları hakkındaki araştırmalarını, değişmezler kuramından alınmış görüşlerle aydınlatmıştır. C. Neumann'la birlikte 1868 de «Mathematische Annalen» (Matematik yıllıkları) başlıklı dergiyi kurmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Theorie der Abelschen Funktionen* (Abel fonksiyonları kuramı) [P. Gordan ile birlikte, 1866]; *Theorie der binären algebraischen Formen* (Biner cebir şekilleri kuramı) [1872].

CLÉDAT [*klēda*], **Léon** (1851 - 1930), Fransız dilcisi ve Romanoloğu. Périgueux yakınında Change (Dordogne depart.) da doğmuş, Lyon'da ölmüştür. *Dictionnaire étymologique de la langue française* (Fransızcanın etimolojik sözlüğü) [1912] ve *Manuel de phonétique et de morphologie historique du français* (Fransızcanın tarihî ve morfoloji el kitabı) [1917] adlı eserleriyle tanınmıştır.

CLEEF, Joos van: bk. CLEVE, Cornelius Joos van.

CLEETHORPES [*klîthorps*], İngilterenin, Lincolnshire kontluğunda, Humber nehri ağzında, tanınmış plâjı olan bir şehir. Nüfusu 27 100 (1951) dür.

CLEMATIS (Bot.): bk. AKASMA.

CLEMEN [*klemen*], **Carl** (1865 - 1940), Alman din tarihçisi ve Protestan teoloğu. Leipzig yakınında Sommerfeldde doğmuş, Bonnda ölmüştür. 1920 de Bonn Üniversitesinde dinler tarihi ordinaryüs profesörü olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Die religionsgeschichtliche Methode in der Theologie* (Teolojide din tarihi metodu) [1904]; *Religionsgeschichtliche Erklärung des Neuen Testaments* (Ahd - ı Cedid'in din tarihine göre yorumu) [1909, 2. bas. 1924]; *Religionsgeschichte Europas* (Avrupanın din tarihi) [2. cilt, 1926 - 1931]; *Religionen der Erde* (Yeryüzünde dinler) [1927, Fr. terc. 1930] *Urgeschichtliche Religion* (Tarihten önce din) [2. cilt, 1932 - 1933]; *Der Einfluss des Christentums auf andere Religionen* (Hıristiyanlığın öbür dinler üzerindeki etkisi) [1933]; *Grundriss der Religionsphilosophie* (Din felsefesinin ana hatları) [1934]; 1920 den başlıyarak «Fontes historiae religionum ex auctoribus graecis et latinis collecti» (Yunan ve Latin yazarlarından toplanmış din tarihi kaynakları) adlı dergiyi çıkarmıştır.

CLEMEN [*klemen*], **Paul** (1866 - 1947), Alman sanat tarihçisi. Carl C. in kardeşidir. Leipzig yakınlarında Sommerfeldde doğmuş, Endorfta ölmüştür. 1893 de Rhein Eyaleti Eski Anıtları Koruma Müdürlüğüne seçilmiş olan C., 1902 de de Bonn Üniversitesine profesör olmuştur. C., anıtların korunmasında ve Rhein bölgesi Ortaçağ duvar resimlerinin araştırılmasında faydalı hizmetlerde bulunmuştur. 1891 den başlıyarak «Kunstdenkmäler der Rheinprovinz» adlı dergiyi yayımlamıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Die romanischen Wandmalereien der Rheinlande* (Rhein bölgesindeki Roman devri duvar resimleri) [1905]; *Die gotischen Monumentalmalereien der Rheinlande* (Rhein bölgesindeki gotik anıtsal resimler) [1930]; *Die Gotischen Kathedralen in Frankreich* (Fransada gotik katedraller) [1937].

CLÉMENCE DE HONGRIE [*klemās dî ōgri*] (Mac. adı: **Klementina**; ölm. 1328), Fransa kıraliçesi. Pariste ölmüştür. Macar kıralı Károly Robert'in kızı olan C. D. H., 1315 te X. Louis ile evlenmiş ve kendisinin Fransaya gelmesinden önce bu kıral tarafından zina ile suçlandırılarak

boşanan ve boğdurulan Marguerite de Bourgogne'un ölümünde rol oynamış olmakla haksız yere suçlandırılmış, bir Dominicusçu manastırına giderek rahibe olmuştur.

CLEMENCEAU [*klemãsǫ*], **Georges Benjamin** (1841 - 1929), Fransız devlet adamı. Mouilleron - en - Pareds (Vendée depart.) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Hekim olarak hayata atılmış, 1870 te Montmartre bucak müdürü olmuş, Şubat 1871 de milletvekili seçilerek Almanya ile yapılan Barış Antlaşmasına karşı durmuştur. Gambetta (1882), Ferry (1885) ve Brisson (1886) hükümetlerini devirmekle, Cumhurbaşkanı Grévy'yi de 1887 de çekilmeye zorlamakla, C. «hükümet deviren» sanını almıştır. C., Boulangisme (bk. BOULANGER, Georges) ile de uğraşmıştır. «La Justice» (b. bk.) ve «Aurore» adlı gazetelerin müdürü olarak, Dreyfus (b. bk.) ü savunmuş, yargılanmasının bir daha gözden geçirilmesine yardım etmiş ve Bloc des Gauches (Solcular bloku) un kurulmasını sağlamıştır. C. 1893 seçimlerinde başarı gösterememiş, Panama rezaletinde lekelenmiştir. 1902 de Var'dan senatör seçilmiş ve Waldeck Rousseau'ya karşı savaşmıştır. Kilisenin devletten ayrılması için uğraşmış, Sarrien hükümetinde içişleri bakanı (1906) ve aynı yıl başbakan olmuş, Almanyanın genişleme teşebbüslerine (Fas'ta) karşı koymak zorunda kalmıştır. İngiltere kıralı VII. Edward ile Marienbad'da yaptığı görüşme sonucunda İngiltere ile Fransa arasındaki «Samimi Anlaşma» (Entente Cordiale) yı kuvvetlendirmiştir. Temmuz 1909 da çekilen C., 1911 Fransız - Alman anlaşmasına karşı şiddetle direnmiş, bundan başka Raymond Poincaré'nin cumhurbaşkanlığına karşı savaşmıştır. 1913 te C., «L'Homme Libre» (Özgür adam) adlı bir gazete çıkarmağa başlamış, 1914 Ağustosunda harb patlar patlamaz C., hükümetin kusurlarını ve örgütlerdeki yetersizliği şiddetle belirtmiş, Eylülde hükümet bu gazeteyi kapatınca, iki gün sonra C., başlığını «L'Homme Enchaîné» (Zincire vurulmuş adam) ye çevirerek savaşmasına devam etmiştir. Birinci Dünya Harbi sırasında C., Senatonun ordu kuruluna başkanlık etmiş, 16 Kasım 1917 de ikinci defa olarak başbakanlığa çağrılmıştır. Başbakanlığa yükselişi, Fransanın askerî, diplomatik ve manevi alanlarda bir gerileme ve zayıflaması sırasında olmuştur. Zafere kadar harbe devam etmek isteğinin verdiği kuvvet ile C. içerde Parlâmentoyu hesaba katmıyan («Je fais la guerre» [harbediyorum] formülü bunu gösterir) bir diktatörlük kurmuş, bütün bozgunculuk davranışına karşı amansız bir şekilde savaşmıştır.

G. CLEMENCEAU

C., Versailles Barış Konferasında Lloyd George'un ve Woodrow Wilson'ın muhalefetiyle karşılaşmıştır. Hele Rhein sol kıyısında Fransanın fedakârlıklarının karşılığı olabilecek ve çıkarlarını sağlıyabilecek imtiyazları elde edememiştir. 19 Şubat 1919 da, Pariste, Cottin adında bir anarşist, C. ya 9 el ateş ederek onu sağ omuzundan yaralamışsa da C. birkaç gün sonra yataktan kalkarak işlerine devam edebilmiştir. C., Barış Antlaşmasını hazırlıyan «Dörtler Konseyi» (Conseil des Quatre: Clemenceau, Wilson, Lloyd George, Orlando [23 Haziran 1919 dan sonra Tittoni]) ni kuvvetli etkisi altında bulundurmuş, yalnız Almanyaya değil, onun müttefiklerine karşı da çok kaba davranmıştır. Bu arada «Dörtler Konseyi» 17 Mayıs 1919 toplantısında Türkiye sorununu görüşerek Anadoluyu türlü «etki bölgeleri» (Zones d'influences) ne ayırmayı kararlaştırmıştır. 12 Haziran 1919 da Parise ulaşan Damat Ferit Paşanın başkanlık ettiği Türk Temsilcilerinin 24 Haziranda konferansa sunduğu önergeyi de C. reddederek 27 Haziranda bu kurulun Türkiyeye dönmesini istemiştir. C., 28 Haziran 1919 da, Versailles'da Barış Antlaşması törenine başkanlık etmiştir. Bu antlaşma, onun kıyıcı damgasını taşımaktadır. Fransızlar, müttefikleri gücendirdiğinden, yaptığı işlerde de çok otoriter davrandığından dolayı, C. yu yurt için tehlikeli bir önder saymağa başlamışlardır. Ocak 1920 de, cumhurbaşkanlığı seçimini kazanamayınca C. yine özel hayatına çekilmiştir. Atılgan, enerjik ihtiraslı olan C., yeteneğinden ötürü saygı gören, nüktelerinden dolayı da korkulan bir insandı. Kendine verilen «Tigre» (= kaplan) sanı hem şeklini, hem yırtıcılığını belirtir.

C. etki yapan bir hatip, tartışmalarda kesin bir savaşçı ve aynı zamanda çok kültürlü bir kişi idi. Bıraktığı birçok eserler arasında şunlar anılmalıdır: *La mêlée sociale* (Toplumsal savaşma) [1895]; *Les plus forts* (En güçlüler) [1898]; *Le voile du bonheur* (Mutluluğun örtüsü [1901]; *La France devant l' Allemagne* (Almanya karşısında Fransa) [1918; nutuklar], *Démosthène* (ad) [1925]; *Au soir de la pensée* (Düşüncenin akşamı) [1926]; *Grandeurs et misères d'une victoire* (Bir zaferin şatafatı ve yoksunluğu) [1930]; *Discours de paix* (Barış nutukları) [1938]. C., 1918 de Fransız Akademisine seçilmiş ise de hiçbir toplantısına katılmamıştır.

CLEMENS [*klęmens*], 14 papanın ve 3 anti - papanın adı: Bunlardan ileri gelenler şunlardır:

C. I. (Papalığı 88 - 97): Clemens Romanus (Romalı C.) diye tanınır. Havarilerden St. Petrus tarafından Roma piskoposluğuna getirilmiştir. Petrus'tan sonra gelen 3. papadır ve «Havariler devri Babaları» (Patres Apastolici) ndan sayılır. Sonradan âziz ilân edilmiştir. C. I., «Clemens'in Korinthoslu'lara yazdığı birinci mektup» adiyle tanınan yazının belki de yazarıdır. Bunun dışında kendisinin olduğu söylenilen daha başka yazılar da vardır. I. yüzyılın ilk yıllarına ait olan bu yazılar, Gnostik ve Yahudilikle ilgili eski metinlere dayanmaktadır. Bütün bunlara «Clemens'e ait Edebiyat» (Litterae Clementinae) denilir.

C. V. (Papalığı 1305 - 1314): Fransız olup asıl adı Bertrand de Got idi; Bordeaux yakınında Vellandrant'da doğmuş, Roquemaure'da ölmüştür. Uzun süren konuşmalar sonucunda 5 Haziran 1305 te, Fransa kıralı «Güzel Philippe» (Philippe le Bel) in onamiyle papa seçilmiştir. Harb içerisinde bulunan İtalyaya gitmekten çekinerek, Fransada merkezini kurmuş ve 1309 dan sonra Avignon'da yerleşmiş ve böylece «Papaların Sürgünü» devrini kurmuştur. Vienne konsülünde (1311 - 1312) Templarii tarikatını ortadan kaldırmış ve Fransa kıralının isteğine uyarak VIII. Bonifatius'a karşı bir dava açmış, fakat sonradan bunu durdurmuştur.

V. CLEMENS

C. VI. (Papalığı 1342 - 1352): 1291 de doğmuş olup asıl adı Pierre Roger'dir. Benedictus tarikatına bağlı idi. Papa olarak Avignon'da oturmuştur. Bu şehri 1348 de Sicilya kıraliçesi Giovanna'dan satın almış ve Papalık sarayını yaptırmıştır. C., Fransa tarafını tutarak Bavyeralı Ludwig'e karşı savaşmaya devam etmiş ve bunun 1346 da tahttan indirilmesini ve Karşı - Kıral sıfatiyle Bohemyalı Karl'ın (IV. Karl) seçilmesini sağlamıştır.

C. [VII.], Anti - papa (1378 - 1394): Eski adı Cenevre Kontu Robert idi. Avignon'da oturmuştur. Fransız kardinalleri tarafından VI. Urbanus'a Karşı - Papa olarak seçilmiş, fakat ancak Fransa, İspanya ve İskoçyada tanınmıştır. Büyük Şizma (b. bk.; Grande Schisme) onunla başlamıştır (1378 - 1417).

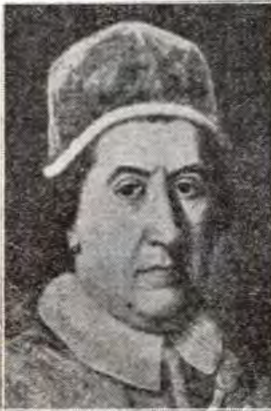
C. VII. (Papalığı 1523 - 1534): Floransa'da 1478 de doğmuş, 1534 de Romada ölmüştür. Asıl adı **Giuliode Medici** idi. Giuliano'de Medici'nin oğludur. Yeğeni, Papa X. Leo tarafından Floransa başpiskoposluğuna ve kardinalliğe atanmıştır. Kardinal iken V. Karl taraflısı olan C., papa olduktan sonra V. Karl'a karşı Fransa tarafını tutmuştur. Sonunda 1527 de Roma Alman landsknecht (Almanyanın eski bir yaya askeri) leri tarafından yağma edilmiştir (Sacco di Roma). Barcelona barışında (1529) imparatorla barışmış, bu da Medici'lerin Floransa üzerindeki yönetimlerini yine kurmuştur. İngiltere kıralı VIII. Henry'nin imparatorun hısımı olan Catherine'i boşamasını uygun görmemesi, 1534 te İngilterenin Romadan ayrılmasına sebebolmuştur.

VII. CLEMENS

C. VIII. (Papalığı 1592 - 1605): Asıl adı İppolito Aldobrandini idi. 1536 da doğmuş, 1585 te kardinal olmuştur. Papalığı İspanyanın erkinden kurtarmıştır. 1593 te Fransa kıralı IV. Henri Katolikliğe dönünce ona karşı verilmiş olan aforoz kararını geri almıştır. Papa V. Sixtus'un 1590 tarihinde yayınladığı Latince «Kutsal kitap» metnini 1592 de düzeltmiştir (Clementina).

C. IX. (Papalığı 1667 - 1669): Pistoia'da 1600 de doğmuştur. Eski adı Giulio Rospigliosi idi. 1657 den beri kardinal ve devlet yazmanı (papalık başbakanı) olmuştur. Kilise Devletinin maliyesini düzenlemeğe çalışmıştır. Jansen'cilere karşı yapılan kovuşturmayı durdurmuştur (Pax Clementina = C. sulhu, 1668).

C. XI. (Papalığı 1700 - 1721): 1649 da Romada doğmuştur. Asıl adı Giovanni Francesco Albani idi. Prusyanın kırallığa yükseltilmesine karşı durmuştur. İspanya Veraset Harbinde Fransanın tarafını tutmuştur. 1709 da, Kilise Devletine giren Avusturya ve Prusya orduları tarafından Avusturya adayı III. Karl'ı tanımağa zorlanmıştır. C., 1713 te «Unigenitus» bulla'sıyle Jansen'cileri mahkûm, 1718 de de Apellant'ları aforoz etmiştir.

XI. CLEMENS

C. XIII. (Papalığı 1758 - 1769): Asıl adı Carlo Rezzonico'dur. 1693 de Venedik'te doğmuş, 1769 da Romada ölmüştür. XIV. Benedictus'un tersine olarak kardinal bakan Luigi Torregiani'nin etkisi altında kalmış ve Portekizden (1759), Fransa (1763), Napoli ve İspanyadan (1767) kovulan Jesuit'leri korumuştur. Onun yönetimi zamanında, Avignon Fransa tarafından, Benevento da Napoli tarafından ele geçirilmiştir.

XIII. CLEMENS

C. XIV. (Papalığı 1769-1774): Asıl adı Giovanni Vincenco Antonio Ganganelli'dir. 1705 de Rimini dolayındaki Sant' Arcangelo'da doğmuş, 1774 te Romada ölmüştür. 1759 da kardinal olan C., Jesuit düşmanı devletlere karşı yumuşak davranmış; fakat bu tarikatın ortadan kaldırılması işinde kararsızlık göstermiştir. Nihayet Bourbon'ların baskısı karşısında 1773 de Jesuit tarikatını kaldırmıştı. Bu yüzden onun yönetimi birbirinden farklı eleştirmelere uğramıştır. C., bilim ve sanatın gelişmesine yardım etmiştir. Onun vakfı olan Clemens Müzesi (Museo Clementino), sonradan VI. ve VII. Pius'lardan da korunarak Vatikan'ın en değerli hazinelerinden biri olmuştur.

XIV. CLEMENS

CLEMENS, Alexandrinus, Titus Flavius: bk. KLĒMĒS O ALEKSANDREUS.

CLEMENS, SAMUEL LANGHORNE: bk. TWAIN, Mark.

CLEMENS (Vasil Durumev): bk. KLİMENT OHRİDSKİ.

CLEMENS [*klęmens*] **NON PAPA, Jacobus** [yani papa olmayan C.] (aş. yu. 1510 - 1556 dan önce), Felemenkli besteci. Anvers'te ölmüştür. Felemenk okulunun yetkin kontrpuvancılarından biridir. Viyanada İmparator V. Karl'ın orkestra şefi olmuştur. Eserlerinden onbir tane 4 - 5 sesli missa, ve 4 kitap halinde *Souter liedekens* kalmıştır.

CLÉMENT [*klemą̃*], **Jacques** (1567 - 1589), Fransız rahibi. Sorbonnes (Sens dolayında) da doğmuş, Saint - Cloud'da öldürülmüştür. Katolik Liga (Kutsal Liga) sına katılan bu adam Fransa kıralı III. Henri'nin Protestan olan Navarra'lı Henri'yi veliahd olarak tanıması üzerine, taassup duyguları coşmuş, Paris'in kuşatılması sırasında, kırala sokularak onu bıçaklamıştır.

CLÉMENT - DESORMES [*klemą̃ dezǫrm*], **Nicolas** (1779 - 1842), Fransız fizik ve kimya bilgini. Dijon'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Pariste uygulamalı kimya profesör-

lüğünde bulunmuş olan C., karbon monoksidin gerçek niteliğinin belirtilmesi üzerindeki çalışmalariyle tanınmış, sülfürik asit yapma usulünü düzeltmiş ve ısınma ısısı (chaleur spécifique) nın doğrudan doğruya ölçülmesi konusu üzerinde çalışmıştır.

CLÉMENTEL [*klemãtęl*], **Etienne** (1864 - 1936), Fransız politika adamı. Clermont - Ferrand'da doğmuş, Prompsat (Puy - de - Dôme depart.) da ölmüştür. 1900 de mebus olan C., türlü kabinelerde (1905 - 1974) maliye ve ticaret bakanı olmuş, bu arada 1920 de senatör seçilmiş, radikal ve radikal - sosyalist sol kanad grupuna girmiştir. C., Milletlerarası Ticaret Odası (Chambre de Commerce Internationale) nın kurucusudur.

CLEMENTI [*klemęnti*], **Muzio** (1752 - [veya 1746] - 1832), İtalyan piyanisti ve bestecisi. Romada doğmuş, İngilterede Evesham (Worcester) de ölmüştür. Londrada 1770 ten başlıyarak yetkin bir piyano virtüozu ve öğretmeni olarak çok beğenilmiştir. 1781 den sonra bütün Avrupada konser gezileri yaparak çok başarı göstermiştir. Mozart, C. nin piyano çalışını beğenmezdi; Beethoven ise, C. nin yeni güçlü ve parlak piyano üslûbundan bazı bakımlardan yararlanmış, ona olağanüstü değer vermişti. C. nin bestelerinde, zamanının piyano sanatı tekniği ve ses imkânlarının genişliği görünür. 100 den çok sonatı (46 sı keman, viyolonsel ve flüt ile); op. 36 ve 38 sonatina'lariyle piyano öğreniminde hâlâ gerekli olan, *Gradus ad parnassum* (Parnassos dağına adım adım çıkış) [1817; yeniden 1908] başlıklı inceleme kitabı C. nin en önemli eserleri sayılır.

CLEMENTINAE: bk. CORPUS JURIS, C. Canonici.

CLÉMENTINE [*klemãtin*], Fransız astronumu H.J.A. Perrotin tarafından 1885 yılında bulunmuş olan 252 sayılı küçük gezegen.

CLÉRAMBAULT [*kleãbǫ*], **Louis - Nicolas** (1676 - 1749), Fransız orgucusu ve bestecisi. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Saint - Cyr kız okulu orgculuğunda bulunmuş, birinci ve ikinci tonlarda iki org süiti bestelemiş, klavsen parçaları, cantata'lar yazmış, bunları beş dergi halinde yayınlamış, bunlardan *Orphée* dergisi olağanüstü bir başarı kazanmıştır.

L. N. CLÉRAMBAULT

CLÉRAMBAULT - KANDINSKY [*klerãbǫ - kandinski*] **KOMPLEKSİ veya SENDROMU,** bir çeşit ruh hastalığı. Hasta, kendi zihninin dış etkiyle veya başka bir kişi tarafından yönetildiğini kuruntu eder. Fransız ruh hekimi Gatian de Clérambault (1872 - 1934) nun adiyle anılır.

CLERCQ [*klerk*], **René de** (1877 - 1932), Flaman şairi. Deerlijk (Flandra) da doğmuş, Bussum'da ölmüştür. Gent (Fr. Gand) teki Athenaeum'da profesör olmuştur. Siyasal çalışmalarından dolayı 1918 de Belçikadan ayrılmak zorunda kalarak Holândaya çekilmiştir. Halk şarkısı olarak sade şiirler, siyasal savaş şiirleri ve toplumsal şiirler yazmıştır. 1916 da çıkan *De Nordhoorn* (Kuzey borusu) başlıklı toplu eserlerinde kuvvetli siyasal savaş şiirleri en çok ün kazanmıştır.

CLERF [*klerf*] (Alm., Fr. = **Clervaux**), Luxemburg'da bir şehir. Clerftal adını taşıyan vadide kurulmuştur. Nüfusu 1 700 (1950). Ortaçağdan kalma bir sarayı, Benedictusçu'lara ait yatılı bir manastırı vardır.

CLERFAIT veya CLAIRFAYT [*klerfę*], **François - Sébastien - Charles - Joseph de Croix de Drumez, C. kontu** (1733 - 1798), Avusturya Feldmareşali ve yüksek yetenekli bir taktikçi. Bruille (Hainaut) de doğmuş, Viyanada ölmüştür. Yedi Yıl Harbi'ne katılmış ve 1788 de Türklerle çarpışmıştır. Bu yıl Serasker Hasan Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Kalafat (Rumen. Calafat) tan Tuna nehrini geçerek Irşova(Rumen. Orşova) yakınındaki Lazaret'te kuvvetlendirilmiş gümrük karakolu önünde 80 000 kişilik bir Avusturya ordusunu bozmuş ve Mehadiye kalesini almıştı. Bundan sonra gelişen Osmanlı taarruzu Logoş (Rumen. Lugoj, Mac. Lugos) ve Şebeş (Rumen. Sebeş, Alm. Mühlbach) yöresine yayılmış, öte yandan Pançova (Sırp. Hırv. Pančevo Mac. Pancsova) ya kadar Tuna boyu, Avusturyalılardan temizlenerek Tuna gemilerinin Vidin ile Belgrad arasında gidip gelmeleri sağlanmıştır. Eylüle kadar süren bu hareket, kışın yaklaşması ve Osmanlı ordusunun Rusçuk (Bulg. Ruse) a doğru kışlığa çekilmesi üzerine yavaşlamış, Memiş Paşa, Mehadiye ve Süleyman Fevzi Paşa da Lazaret muhafızlıklarında bırakılmıştı. Türk kuvvetlerinin çekilmesi üzerine faaliyete geçen C. fırkası Memiş Paşa kuvvetlerini Akpalanka (Schupaneck) yöresinde bozarak kendisini de esir almıştı. Bu durum üzerine gerek Mehadiye, gerek Lazaret'in savunulamıyacağı anlaşıldığından, ele geçirilen bölge, Osmanlılar tarafından tamamen boşaltılmıştı. C., Belgrad'ın alınışında önemli bir rol oynamıştır. 26 Haziran 1790 da C. nin Adakale üzerine yaptığı saldırış, burasının, yiyecek noksanlığı yüzünden, Arnavut İbrahim Paşa tarafından teslim edilmesi ile sonuçlanmış, o günlerde Rus ve Avusturya ordularının, birlikte davranarak, Fokşan (Rumen. Focşani) ve Boza (Rumen. Buzău, Mac. Bodza) savaşlarını kazanmaları üzerine Eflâk(Valachia) ı ele geçirmek üzere batıdan C. nin ve Bükreş (Bucureşti) e girmiş bulunan Prince Saxe - Cobourg'un ise kuzeyden yürüyüşe geçmelerini gerektirmişti. Ancak Yergöğü (Yerköy, Rumen. Giurgiu, Bulg. Gyurgevo) muhafızı Çavuşzade Mustafa Paşa'nın burasını büyük bir kahramanlıkla savunması üzerine Avusturya orduları Eflâk'ı boşaltmak zorunda kalmışlardır. (Batı Avrupada) C., 1792 de Müttefiklerin bir kolordusunun başına geçerek Valmy ve Jemappes savaşlarında hazır bulunmuştur. Daha sonraları, Maestrich kuşatmasına son vermiş, Avusturya - Prusya ordularının Neerwinden'daki başarısına hizmet etmiş ve Le Quesnoy'u zaptetmiştir (1793). 1795 te feldmareşal olmuştur. Mainz'ı 28 Ekim 1795 te kurtaran imparatorluk ordusuna komuta etmişti. Mütarekeyi o imzalamıştır (21 Aralık 1795). 1796 dan sonra Saray Harb Şurasının ikinci başkanı olmuştur.

CLERGET [*klerję*], **Pierre** (doğ. 1875), Fransız yüksek mühendisi. Dijon'da doğmuştur. İlk olarak uçaklar için hafif motorlar yapmış olanlardan biridir. İlk buluşu 1895 te olmuşsa da, havacılığın başlangıçtaki gelişmesinde büyük bir payı olan döner hafif motoru 1910 da ortaya koymuştur.

CLÉRISSY [*klerisi*] **AİLESİ,** XVII. yüzyılın ünlü bir Fransız çinici ailesinin soyadı. Moustiers'li çömlekçi Jean C. nin torunu Pierre, aile içinde ilk defa çinici olarak görülmüş, bunun torunu II. Pierre, XV. Louis tarafından

baronluğa yükseltilmiş, büyük bir servet kazanmıştır. C. nin yönetimi altında Moustiers'nin en güzel çini işleri yapılmıştır.

CLERK, Maxwell: MAXWELL, James Clerk.

CLERK [*klark*], **Sir Dugald** (1854 - 1932), İskoçyalı mühendis ve iç yakımlı makine uzmanı. Glasgow (İskoçya) da doğmuş, Ewhurst (Surrey kontluğu) ta ölmüştür. 1877 - 1881 de «hareket devresi» iki vuruş (İng. stroke) la tamamlanan ve gazla işleyen makineyi yapmış, gaz halindeki yakıtların hassalariyle aydınlatma ve ısıtmada kullanılma imkânlarını araştırmış, Birinci Dünya Harbinde İngiliz Bahriye Bakanlığında makine araştırmaları dairesi başında bulunmuş, *The Gas Engine* (Gazla işliyen makine) [1886] adlı bir kitap yazmış, v. b. eserler yayınlamıştır.

CLERKENWELL [*klạrkǐnuil*], Londranın bir semti. Şehrin merkez doğusundadır. Thames nehrinin sol kıyısında bulunan C., saatçi ve madencilerin merkezidir.

CLERMONT [*klermǭ*], **Emile** (1880 - 1916), Fransız yazarı. La Combelle (Puy - de - Dôme) de doğmuş, Maison - de - Champagne yakınlarında, savaşta ölmüştür. Şaheseri *Laure* (dadın adı) [1913] adlı psikolojik romandır.

CLERMONT EN ARGONNE [*klermǭ an argọn*], Fransanın kuzeybatı kısmında Meuse departmanında bir kanton ve bunun merkezi. Yazlık olarak ün kazanmıştır. Verdun'den 29 km uzaklıktadır. Denizden 295 m yüksekte olup Argonne ormanının en yüksek noktası (308 m) na yakındır. Nüfusu 1 050 (1958). Clermontois'nın merkezidir.

CLERMONT DE CHATTES GESSAN [*klermǭ dǐ şat jesā̦*] **veya CHASTE DE GESSANS** [*şat dǐ jesā̦*], **Annet de** (1587 - 1660), Malta şövalyeleri topluluğunun büyük üstad (Grand Maître) ı. Maltada ölmüştür. Dauphinois'lı ve şimdi Clermont - Tonnerre adiyle anılan Clermont'lar ailesindendi. 1660 da «büyük üstad» lığa yükseltilmiş ve Afrika kıyılarında Müslümanlarla çarpışırken aldığı yaralardan ölmüştür.

CLERMONT [*klermǭ*] **KONSİLİ,** kendisi de Fransız aslından olan Papa II. Urbanus'un Birinci Haçlılar Seferini ilânı sırasında hazır bulunmak üzere 1095 te Clermont - Ferrand'da toplanmış olan Fransız rahipler ve soylular meclisi. Bu mecliste Papa *Pax Dei* (Tanrının barışı) ve *Treuga Dei* (bileşik bir amaç uğrunda Hıristiyanlar arasındaki kin ve düşmanlığa geçici olarak son verilmesi) ilân etmiş ve Bizans İmparatorundan Türklere karşı yardım istemiştir. Papa İsa'nın mezarının Müslümanlar elinden kurtarılmasını istemiş ve bu istemini papalık makamının anlaşmazlık halinde bulunduğu hükümdarlardan çok soylulara ve halka yöneltmiştir.

CLERMONT - DE - L'OISE [*klermǭ dǐ luaz*] **veya CLERMONT - EN - BEAUVAISIS** [*klermontā bovezi*] **veya sadece CLERMONT,** Kuzey Fransada, Oise departmanında, Brèche nehri üzerinde ve Paristen 56 km. uzaklıkta bir kasaba. Ortaçağdaki C. kontluğunun merkezi idi. Nüfusu 6 000 (1954) dir.

CLERMONT - FERRAND [*klermǭ fērā̦*], Fransanın Puy de Dôme departmanının merkezi. Nüfusu 113 400 (1959) dür. Tiretaine nehri yakınında, Puy de Dôme'un trakit yapılı volkan konisinin eteğinde Limagne vâdisinin yamaçlarında verimli bir yöredediṙ. Şehrin eski kısmında, ev-

C L E R M O N T - F E R R A N D

lerin çoğu da koyu lâvdan yapılmıştır. Denizden yüksekliği 407 m dir. Üniversitesi (kuruluşu, 1808) akademisi ve müzeleri vardır. Tarım ürünleri, kimya, kauçuk, demir ve deri endüstrisi bulunmaktadır. Banyo şehridir. Gotik ve Rönesans üslûbunda birçok sanat eserleri vardır. Bu şehirde doğmuş olan Blaise Pascal'ın evi modernleştirilmiştir.

Çok eski bir şehir olan C. - F., Romalılar devrinde Nemossus veya Augustonemetum adını taşıyordu. Burası, Güney Gallia'da oturan medenî Arvernis oymağının merkezi idi. Daha sonraları şehrin adı Clarus Mons'a çevrildi; bir Roma kalesi şehre hâkimdi. IV. yüzyılda bir piskoposluk merkezi olan bu şehir Karolingler devri (727 - 987) ndeki Auvergne savaşlarında yıkıldı. Bu arada şehir, Clarus, Mons'tan çevirme olarak, Clermont adını aldı. 1731 de de XI. yüzyılda kurulmuş olan komşu Montferrand şehri ile birleştirilmesi üzerine şehrin adı şimdiki şeklini aldı. Fransız asıllı Papa II. Urbanus, I. Haçlı Seferini 1095 te burada ilân etti. C. - F., 1556 - 1789 yılları arasında Auvergne eyaletinin merkezi olmuştur. İkinci Dünya Harbi sırasında, 22 Haziran 1940 ta Fransa ile Almanya arasında mütareke imzalandıktan sonra, C. - F. şehri kısa bir süre için Mareşal Petain'in hükümet merkezi olmuştur.

CLERMONT - GANNEAU [*klermǭ ganǭ*], **Charles** (1846 - 1923), Fransız diplomatı ve semitisti. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. 1867 de Fransız Dışişleri Bakanlığına girmiş, 1868 de Kudüsteki Fransız konsolosluğunda kançılar - tercüman iken, eski Moab kıralı Meşa'ya ait (M. Ö. IX. yüzyıl) ünlü yazıtı meydana çıkararak Louvre Müzesine göndermiştir. 1873 te İstanbul büyükelçiliğinde 3. tercüman, 1880 de de Yafa'da konsolos olduktan sonra, 1882 de Fransız Dışişleri Bakanlığına alınmıştır. 1890 da da Paristeki Collège de France'ta Samî yazıtları (épigraphie) ve arkeolojisi profesörlüğüne getirilmiş, ayrıca Yazıtlar ve Güzel Yazılar Akademisine üye seçilmiştir. Başlıca eseri *Recueil d'archéologie orientale* (Eski Doğu arkeolojisine ait derlenmeler) [8 cilt, 1885 - 1924] başlığını taşımaktadır.

CLERMONT - L'HERAULT [*klermǭ -'lerọ*], Fransanın güneybatı kısmında, Hérault departmanında bir kantonun merkezi. Canlı bir endüstrisi vardır (tabakhaneler, boyama yerleri, çuha fabrikaları). Nüfusu 5 300 (1956). Romalılar zamanından kalmış bir kasaba olan C., Gotların ve Arapların ellerine geçmiş, IX. yüzyılda C. bir baronluk olmuş ve XVI. yüzyılda da Languedoc Protestanlarının bir merkezi haline gelmiştir. Colbert bu şehri sanayileştirmiştir; onun soktuğu çuha sanayii hâlâ devam eder. Şarap ve alkollü içki ticareti de vardır.

CLERMONTOIS [*klermǭtua*], Fransanın Lorraine bölgesinde ve bugün Meuse departmanında yer alan küçük

bir memleket. Merkezi Clermont - en - Argonne'dur. Fransanın Auvergne bölgesindeki Clermont - Ferrand şehrini çevreliyen kesim de aynı adla anılır.

CLERSELIER [*klerselyẹ*], **Claude** (1614 - 1684), Fransız filozofu. Descartes'ın yakın dostu ve hayranı olan C., P. Mersenne'in ölümünden sonra Fransada Descartes'la mektuplaşan başlıca kişi olmuş, filozofun ölümünden sonra da onun şu yazılarını toplıyarak yayınlamıştır: üç cilt halinde mektuplar [1667]; *Traité de l'homme* (İnsan üzerinde inceleme), *Traité de la formation du foetus* (Dölütün oluşması üzerinde inceleme), *Traité de la lumière* (Işık üzerinde inceleme) ve *Traité du monde* (Dünya üzerinde inceleme) [1677].

CLÉRY - SAINT - ANDRÉ [*klērị sẽtãdrē*], Fransada, Loiret departmanının Orléans arrondismanında, Orléans şehrinden 13 km uzaklıkta bir kanton merkezi. Loire nehri yakınındadır. Dolayındaki Mézières tepesi denilen aş. yu. 15 m yüksekliğindeki höyük, uzun zaman Attillâ'nın mezarı sanılarak öyle anılmış, bu höyükte yapılan kazılarla meydana çıkarılan mezarlarda ise ancak Gallia - Roma mezarlarına mahsus eşya bulunmuştur. Nüfusu 1 800 (1958) dür.

CLES [*kles*], Kuzey İtalyanın Trento (Venezia Tridentina) bölümünde bir şehir. Denizden 660 m yüksekte, Noce nehrinin kıyısındadır. Val di Non adını taşıyan vâdinin başlıca merkezidir. Nüfusu 4 000 (1954). C., Tabula Clesiana denilen ve İmparator Claudius'un bir buyrultusunu taşıyan bir levha ile ün kazanmıştır. Yazlık şehridir.

CLÉSINGER [*klezinjẹ*], **Jean Baptiste** (1814 - 1883), Fransız heykeltraşı. Besançon'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Kadın yazar George Sand'ın damadı olan C. nin eserlerinde, Rude ile Barye'nin etkileri görülür. Başlıca eserleri: «George Sand'ın büstü»; Fransız tiyatrosundaki «Edebiyat heykeli»; «Yılanlı kadın»; mermerden bir grup olan «Cornelia ile iki çocuğu»; «Yatan Bakkha»; «Dinlenen Diana»; atlı «I. François» ve «I. Napoléon heykelleri»; «Deianira'nın kaçırılışı» v. b. Louvre müzesinde de C. e ait kül rengi mermerden bir grup olan «Bakkhos'un gençliği» vardır. C. hayvan heykelleri de yapmıştır.

CLESSE [*kles*], **Antoine** (1816 - 1889), Belçikalı halk şairi. Lahey (den Haag) de doğmuş, Mons'ta ölmüştür. Mons'ta silâhçı olan bu zat, halkı etkileyen yurtseverlik ve sağlam ahlâk duygulariyle dolu şarkılar yazmıştır. Bunlar, başlıca *Chansons* (Şarkılar) [1845 - 1848] ve *Nouvelles chansons et poésies* (Yeni şarkı ve şiirler) [1888] adlı eserlerinde toplanmıştır.

CLEVE (Fr. Clèves, İng. Cleves, Fel. Kleef) [Coğ.]: bk. KLEVE.

CLEVE [*klēfe*], **Cornelius Cleef, Joos van** [asıl adı: **Joos van der Beke**] (1485 sr. - 1540), Felemenkli ressam. Anvers'de ölmüştür. Leonardo'nun şekiller evreninin etkisi altında kalmış olan eserlerinin başlıcaları şunlardır: «İmparator Maximilian'ın portresi» (1510, atölye çalışması); şaheseri olan «Meryem'in ölümü» (1515, Münih Pinakothek'ında); «Üç kıralın İsa'ya tapınması» (Dresden galerisinde); «VIII. Henry'nin portresi» (1536 sr., Hampton Court, İngiltere). Oğlu **Cornelis C.** (1520 - 1567) de tanınmış bir ressamdı.

CLEVE [*klẹve*], **Per Theodor** (1840 - 1905), İsveçli kimyacı. Stockholm'da doğmuş, Uppsala'da ölmüştür. 1874 ten başlıyarak Uppsala'da kimya profesörü olmuş, 1900 den beri de Nobel ödülü kimya komisyonunun başkanlığında bulunmuştur. C. özellikle naftalin ve metal - amonyak bileşimleri ve az raslanır topraklar alanında çalışmış ve holmium ve thulium'u bulmuştur (1878). Az raslanır toprakları kapsayan kleveit (clévéite) e C. nin adı verilmiştir.

CLEVEDON [*klīvdin*], İngilterenin güneybatı kısmındaki Somersetshire kontluğunda Severn nehri ağzında bir kasaba ve plâj. Nüfusu 9 765 (1951). C. a yakın bir noktada eski Clevedon - Court sarayı yükselir.

CLEVELAND [*klīvlınd*]: 1. İngilterenin kuzeydoğu bölgesinde York kontluğunun kuzeyinde tepelik bir yöre. Adını, yakınında bulunan *cliff* (= dik kaya; cliff - land) lerden almıştır. Yüzölçümü 1 000 km², nüfusu 200 000 (1951) dir. Demir ve çelik endüstrisi vardır. Merkezi Middlesbrough'dur. Clevland ironstone (C. demir cevheri) adiyle tanınan ve içinde % 29 demir bulunan cevher, İngilterede çıkan ham demirin 1/3 ini tutar.

2. Amerika Birleşik Devletlerinin Ohio bölümü topraklarında bir endüstri şehri. Nüfusu 869 867 (1960; 1950 de: 914 808) dir. Büyüklük bakımından Amerikanın 12. şehridir. Erie gölüne dökülen Cuyahoga'nın ağız bölümündedir. «Orman şehri» (Forest City) olarak tanınmıştır. C., dünyanın en büyük çelik endüstrisi merkezlerinden biri (yılda 3 milyon ton cevher eritilir), başlıca kereste pazarı ve göl limanıdır. Şehirde 250 000 işçi çalışır. Bu limandan en çok maden cevheri girer ki, bu miktar yılda 16 milyon tonu bulur. Yüksek fırınları, demir ve çelik fabrikaları, petrol arıtma yerleri, dokuma, otomobil, makine, alet, et konservesi, elektrik, kimya, silâh ve uçak endüstrisi gelişmiştir. Gemi tezgâhları, üç üniversitesi ile yüksek teknik okulları vardır. C., 1796 da Connecticut Land Company tarafından kurulmuştur. 1820 de nüfusu ancak 350 idi.

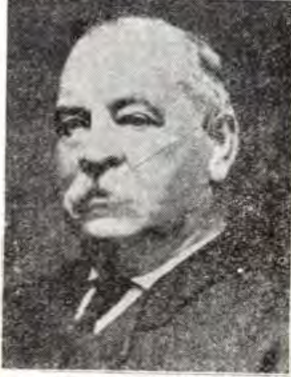

CLEVELAND: Genel görünüş

CLEVELAND [*klịvlınd*] **veya CLEIVELAND, John** (1613 - 1658), İngiliz şairi. Loughborough (Leicestershire) da doğmuş, Londrada ölmüştür. İngiltere iç harbinde aşırı bir kırallık taraflısı olarak belirmiş ve Parlâmento partisini

yermiştir. 1631 de Cambridge'in Christ's College'inden mezun olmuş, Oxford'da kırallık ordusuna katılmış ve Nottingamshire'daki Newark garnizonu teslim oluncaya kadar bu garnizonda kalmıştır. 1655 te tutularak Yarmouth'ta hapsedilmiş, fakat çok geçmeden Cromwell'in emriyle serbest bırakılmıştır. Yergileri arasında *The Rebel Scot* (Başkaldıran İskoçyalı) anılmaya değer.

CLEVELAND [*klịvlind*], **Stephen Grover** (1837 - 1908), Amerikalı devlet adamı ve iki kere Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı (1885 - 1889 ve 1893 - 1897). Caldwell (New Jersey) de doğmuş, Princeton (New Jersey) da ölmüştür. 1859 da baroya girmiş ve Buffalon'un bulunduğu Erie kontluğunda başsavcı yardımcılığı yapmış, 1881 de Buffalo belediye başkanı olmuş, 1882 de Demokrat Partisi adayı olarak New York vâliliğine seçilmiş, 1884 te cumhurbaşkanlığı seçimini kazanmıştır. Bu ilk cumhurbaşkanlığı sırasında C. devlet memurluğu işlerini biraz düzeltmiş, aşırı derecede yüksek maaşları kısmış ve gümrük tarifelerinin indirilmesi lehinde bulunmuştur. C., 1888 seçimlerinde Benjamin Harrison tarafından yenilmiş, fakat 1892 de gene Harrison'la yaptığı savaşı kazanarak ikinci defa cumhurbaşkanı seçilmiştir. 1893 te memleketin içine düştüğü büyük malî sıkıntıyla ve ağır sorunlarla uğraşmak zorunda kalan C., serbest gümüş para basılmasını önlemek amaciyle Shermann Silver Law denilen gümüş para kanununun satınalmaya dair hükümlerini Kongrenin özel bir oturumunda kaldırtmak başarısını göstermiş, yüksek gümrük politikasını uygun bulmadığı için 1894-te gümrük tarifelerini indirmiştir. 1894 te Chicago'da Pullman Parlor Car Company ortaklığına karşı yapılan bir grev, bazı şiddet hareketlerinin meydana gelmesine sebep olmuş ve Illinois'a federal asker birlikleri gönderilmiştir. C., her iki cumhurbaşkanlığında, Havai Adalarının katılması ve Kuba işlerine karışma sorunlarında çekimser bir politika gütmüşse de İngiliz Guyanası ile Venezuela arasındaki bir hudut anlaşmazlığı dolayısiyle İngilizlerin bu devlete saldırmalarını önlemek üzere Monroe Doktrini (b. bk.) ni öne sürmüştür. C., 1897 de cumhurbaşkanlığına William McKinley'nin seçilmesi üzerine Princeton'a çekilmiş ve bu tarihten sonra kamu işleriyle pek az uğraşmıştır. 1904 te, devlet başkanı olarak yürütmüş olduğu politikayı savunan *Presidential Problems* (Başkanların karşılaştığı sorunlar) adlı bir eser yayınlamıştır.

S. G. CLEVELAND

CLÈVES [*klev*], **Marie de** (1426 - 1487), Orléans düşesi. Clèves'de doğmuş, Chauny'de ölmüştur. Clèves dukası IV. Adolphe ile Marie de Bourgogne'un kızıdır. Henüz onbeş yaşındayken elli yaşındaki Charles d'Orléans'la evlenmiş, 1463 te dul kalmış, çocuklarından biri sonradan XII. Louis adiyle Fransa kıralı olmuş, kendisi de 1480 yılına doğru Jean de Rabodanges adlı bir gençle tekrar evlenmiştir.

M. de CLÈVES

CLÈVES [*klev*], **Marie de** (1550 - 1574), Nevers dukası I. François'nın kızı ve Condé prensesi. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Görülmemiş güzelliği ile IX. Charles'ın sarayında herkesi kendine hayran bırakmış, sonradan III. Henri adiyle kıral olan Anjou dukası tarafından delice bir aşkla sevilmiş, 1572 de yeğeni Condé dukası I. Henri ile evlenmiş, doğum yaptığı sırada ölmüştür.

CLEW BAY [*klū bey*], İrlanda Cumhuriyetinin Connacht ilinde, Mayo kontluğunda ve Castlebar'ın 19 km kadar batısında Atlas Okyanusunun meydana getirdiği küçük körfez. Uzunluğu 24 km, genişliği 13 km kadardır.

CLIAS [*klias*], **Phokion Heinrich** (1782 - 1854), Amerikan asıllı Alman cimnastik öğretmeni. Bostan'da doğmuş, Coppet (Léman gölü) de ölmüştür. İsviçrede ve İngilterede cimnastiğin kurucusu olmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Anfangsgründe der Gymnastik oder Turnkunst* (Cimnastik veya beden hareketleri sanatının ilkeleri) [1816]; *Kallisthenie oder Übungen zur Schönheit und Kraft für Mädchen* (Kızlar için Kalisteni veya güzellik ve kuvvet sağlıyan beden hareketleri) [1829].

CLIBURN, VAN [*væn klaybirn*], **Harvey Lavan** (doğ. 1934), Amerikalı piyanist. Shreveport (Louisiana) ta doğmuştur. Anası, Rildia Bee O' Bryan adiyle tanınan piyanist, Liszt'in öğrencisi Arthur Friedheim'dan ders almıştır. C., üç yaşından başlıyarak 1951 e kadar piyano dersini yalnız anasından almış, sonra Manhattan'daki Julliard müzik okuluna girerek, Rus asıllı Rosina Lhevinne'den ders almağa başlamış, 1954 te New York Philharmonie Orchestra'sı ile ilk büyük konserini vermiştir. 1958 de öğretmeni Lhevinne'in teşvikiyle Moskova'ya giderek, Uluslararası Çaykovskiy Piyano yarışmasının 1958 yılı birinciliğini, olağanüstü bir başariyle kazanmıştır. Bu başarı üzerine C., dünya çapında ün kazanmış ve birçok ülkelerde verdiği konserlerde pek çok alkışlanmıştır. Bazı eleştiricilere göre, C., Liszt'ten sonra gelen en büyük piyanisttir. Besteleri arasında *Nostalgia* (Yurt özlemi) ve *The Void* (Boşluk) adlı iki piyesle bir piyano konçertosu vardır.

H. VAN CLIBURN

CLICHY [*klişi*] veya **CLICHY-LA-GARENNE** [*klişi la garen*] Lat. **Clippiacum**), Fransanın Seine departmanında, Seine nehri üzerinde, Parisin kuzeybatısında bir

kanton merkezi. Nüfusu 55 600 (1959). Çok ve çeşitli sanayii (kimya maddeleri, boya, kauçuk v. b.) olan C., Meroving kırallarının mülkü ve kıral Dagobert'in en çok sevdiği oturma yeri idi.

CLIFF DWELLINGS [*klif duelipz*] **veya CLIFF houses** [İng. = kaya konutları veya kaya evleri] Özellikle Amerikadaki Pueblo yerlilerinin ataları tarafından yapılan barınaklara verilen ad. Bunlar Arizona, Yeni Mexico, Utah ve Colorado kanyon (cañon) larının duvarlarında görülür. Bazı kere bu barınaklar, sanat bakımından çok güzel bir şekilde ve büyük ustalıkla kaya duvarında açılan tabiî mağaraların içine yapılmıştır. Eski zamanlarda bunlar savunmak için seçilirdi. Bu barınakları yapan ırkın, şimdi Amerika Birleşik Devletlerinin güneydoğusunda yaşıyan yerlilerden farklı olduğu ileri sürülmüşse de arkeologlar, bunların yerli çiftçiler olup, köylerini, tabiat kuvvetlerinden ve düşmanlardan daha kolay savunabilmek düşüncesiyle kaya yarlarındaki mağaralara yaptıklarını ispat etmiştir. Bunlar Hopi, Zuñi ve başka Pueblo yerlilerinin ataları idi. C. D. ın çoğu 1100 - 1400 yılları arasında yapılmıştır.

CLIFF DWELLING (Arizona'da Beaver Creek'te Montezuma'ya ait sarayın yıkıntıları)

CLIFFORD [*klifird*], **William Kingdon** (1845 - 1879), İngiliz matematikçisi ve metafizikçisi. Exater'da doğmuş, Madeira'da ölmüştür. 4 ve daha çok boyutlu geometride esaslı çalışmalariyle ve eliptik uzaya ait Eukleides'çi olmıyan geometride *C. paralelliği*ni bularak ün kazanmıştır. Cambridge Üniversitesinde Trinity College Fellow'larından olmuş (1868); Londra Üniversity College'inde uygulamalı matematik profesörlüğü yapmıştır (1871 - 1879). *Elements of Dynamics* (Dinamik esasları) [1879 - 1887] başlıklı dersleriyle başka kitaplarında, bilinci, «mind - stuff» (manevi madde) tan yapılmış olarak açıkladığı gibi, vicdan ve ahlâk kanununun her bireyde, bir benliğin(self) gelişmesinden meydana gelmiş olup bunun bir oymak benliği (tribal self) olduğunu ileri sürmüştür. Başlıca eserleri şunlardır: *Mathematical Papers* (Matematiğe dair notlar) [1882]; *Seeing and Thinking* (Görme ve düşünme) [1879]; *Lectures and Essays* (Dersler ve denemeler) [1879 - 1901]; *The Common Sense of the Exact Sciences* (Kesin bilimlerin sağduyusu) [1896].

CLIFFORD [*klifird*] **AİLESİ,** Richard Fritz Ponce adında bir Norman baronunun oğlu olan **Walter of C.** (ölm. 1190) dan türemiş eski bir İngiliz baronları ailesi. Adını, Herefordshire kontluğundaki Clifford köyünden almıştır. Walter'in kızı **Rosamonde** (aş. yu. 1140 - 1176), güzelliği ile halk balladlarında yer almış, II. Henri'nin de odalığı olmuştur. Rosamonde'un yeğeni **Roger** (ölm. aş. yu. 1285) Fransa ile 1259 antlaşması görüşmelerine katılmış, IX. Haçlılar Seferi (1271 - 1272)nde bulunmuştur. 1525 te C. baronu **Henry** (1493 - 1542) Cumberland kontu (earl) sanını almıştır. Bk. CUMBERLAND AİLESİ.

CLIFFORT [*klifort*], **George** (1685 - 1750). Holândalı tüccar ve botanikçi. Amsterdam'da doğmuş, yine orada ölmüştür. Hartecamp'ta bir bitki bahçesi, bir hayvanat bahçesi ve bir tabiat tarihi müzesi kurmuş ve bunun yönetimini Linnaeus'a bırakmıştır. Linnaeus ise, *Hortus Cliffortianus* (Cliffort bahçesi) [Amsterdam, 1737] adlı bir eser yayınlamış ve bir bitki cinsine *Cliffortia* adını vermiştir.

CLIFTON [*kliftın*], Amerika Birleşik Devletlerinde New Jersey bölümünün kuzeydoğu kısmında Passaic şehrinin bir endüstri mahallesi. New York'un kuzeybatısındadır. Burada kâğıt ve ipekli kumaşlar yapılır. Nüfusu 81 831 (1960) dir.

CLIFTON [*kliftın*], İngilterenin batı kısmındaki Gloucestershire kontluğunda, Bristol şehrinin bir dış mahallesi. İki kısma ayrılır: C. North, C. South (Kuzey ve Güney C. ı). Avon ırmağı üzerindedir. Birçok park ve bahçeleriyle deniz banyoları vardır. Yerden fışkıran ve Hotwells denilen sıcak maden suları, 400 yıldan beri ün almıştır. Nüfusu 18 000 (1951) dir.

CLIFTON: Avon nehri üzerinde asma köprü

CLINCH [*klinç*], Amerika Birleşik Devletlerinde Kuzey Carolina bölümündeki *Clinch Dağları*ndan çıkıp Virginia ve Tennessee bölümlerini geçtikten sonra Clinton şehri yakınında Tennessee nehrine dökülen nehir. Uzunluğu aş. yu. 300 km dir.

CLINTON [*klintın*]: 1. (eski adı: **New York**), Amerika Birleşik Devletlerinde Iowa bölümünün doğu

kısmında, Clinton kontluğu'nun merkezi olan şehir. Mississipi nehri üzerinde Davenport'un aş. yu. 46 km kuzeydoğusundadır. Demiryolu kavşağıdır; buğday ve kereste fabrikaları vardır. Mount St. Claire Academy'nin merkezidir. 1880 de dünyanın en canlı kereste merkezi olduğu söylenirdi. Nüfusu 33 589 (1960) dur.

CLINTON [*klintın*], İngilterede 1572 den başlıyarak Lincoln kontlarınının, 1756 den beri Newcastle dukalarının aile adı. Bunlara bk.

CLINTON - GOLDEN [*klintın - goldın*] **GÖLÜ,** Kanadada, kuzeybatıdaki Mackenzie topraklarında ve Büyük Esir (Great Slave) Gölünün kuzeydoğusunda yer alan bir göl. Yüzölçümü 1 745 km^2 dir.

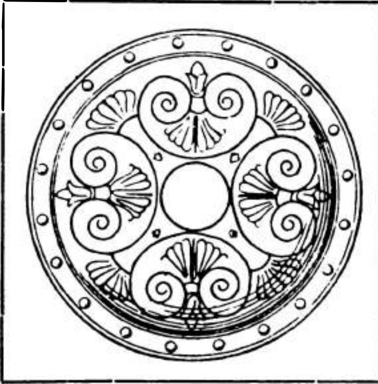
CLIO [*klio*], 1865 te Alman astronomu Robert Luther tarafından bulunan 84 sayılı küçük gezegen.

CLÍODNA [*klina*], eski İrlanda mitolojisinde, bir kayıkta uyuduğu sırada kocaman bir dalganın alıp götürdüğü güzel bir druid (Kelt'lerde kâhin) kızı. İrlandanın güney kıyılarındaki Cork kontluğunda yer alan Glandmore körfezinin gürültülü deniz dalgalarına, bu hikâyenin yarattığı etkiyle bugün de Tonn C. veya «C. Dalgası» (Clíodna's Wave) denilir. Munster folklorunda C. bugün Mayıs bayramı (May Day Eve) nın üç peri masalı kıraliçesinden biri olup genç erkekleri baştan çıkarır ve kendisine başvurulduğu zaman insanları hastalıklardan korur.

CLIPEUS [*klipeus*] **veya CLYPEUS veya CLYPEO** [*klipeo*]: 1. İmparator Servius Tullius devrinden başlıyarak Romalıların kullandığı yuvarlak büyük kalkan.

2. Üzerine bir tanrının, bir kahramanın veya bir büyük adamın resmi kazınmış büyük disk.

3. Buğu hamamlarında kubbenin en yüksek yerine yerleştirilen ve buğunun çıkıp taze havanın girmesini sağlıyan kalkan şeklinde madenden levha.

CLIPEUS (1)

CLIPPER [*klipır*]: 1. "Uzun" yolculuklarda kullanılan bazı büyük tonajlı yelkenlilere verilen ad.

2. İnce ve uzun yapılı gezinti yelkenlisi. C. lar büyük yelken direkleri olan çok ince ve uzun yapılı, yollu teknelerdi ve evvelce İngiltere ile Çin arasında yapılan çay ticaretinde kullanılırdı. Bu tekneler aynı zamanda çok da sağlam olduklarından Horn Burnu'nu dolaşarak Amerika kıtasının iki kıyısı arasında bağlantı sağlarlardı. XIX. yüzyıl ortalarında çok kullanılan bu taşıtlar buharlı gemilerin gelişmesi sonunda kalkmıştır.

CLIPPER

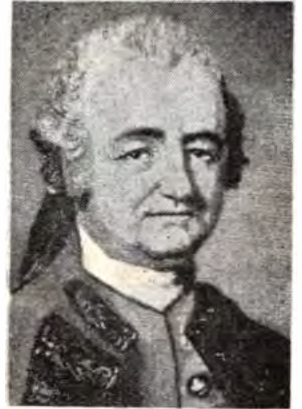
CLIPPERTON [*klipırtın*] **ADASI** (başka adları: **Isla de La Pasión** ve **Isla de los Médanos**. C. A. adını, İngiliz gemicisi William Dampier'in yardımcısı olan John C. dan almıştır. Bu zat 1704 te ayaklanmış ve bu mercan adasında 21 arkadaşiyle birlikte saklanmıştır. Öbür adları İspanyolca olup «Isanın Iztırapları adası» ve «Kum tepecikler adası» demektir), Pasifik Okyanusunun doğu kısmında tek bir ada. 10,180° kuzey enleminde, 109,15° batı boylamındadır. Meksikada Manzanillo'nun aş. yu. 1 100 km güneybatısında, alçak bir mercan adası (atol) olup güneydoğu kısmında aş. yu. 21,5 m yüksekliğinde bir sarp kaya yükselir. Yüz ölçümü aş. yu. 1,6 km^2, nüfusu aş. yu. 30 dur. Buradan, başka yerlere fosfat ve kaplumbağa gönderilir.

1704 olaylarından beri bilinen ada, 1856 da Amerika Birleşik Devletlerine guano (kuş gübresi) adaları olarak bağlanmış ise de sonradan Fransaya katılmıştır. 1897 de Meksikanın eline geçmiş, 1931 de yine Fransaya verilmiştir.

CLITHEROE [*kithırou*], İngilterenin kuzeybatı kısmındaki, Lancashire kontluğunda bir şehir. Ribble ırmağı üzerinde Manchester'in aş. yu. 45 km kuzeyindedir. Pamuk dokuma endüstrisine sahiptir. Nüfusu 12 100 (1951). XII. yüzyıldan kalma bir şatonun yıkıntıları bulunmaktadır.

CLIULIUS: bk. CLOELİA GENS.

CLIVE [*klayv*], **Robert, Lord** (Baron Clive of Plassey; 1725 - 1774), İngiliz generali ve İngiliz Hindistanı İmparatorluğunun kurucusu. Market Drayton (Shropshire kontluğu) da doğmuş, Londrada kendini öldürmüştür. 1743 te Doğu Hindistan Ortaklığında (East India Company) yazman olarak çalışmış, 1774'te Madras'a gitmiştir. Fransızlar 1746 da Madras'ı ele geçirince, C. güneye doğru kaçarak St. David kalesi (Fort Saint David) ne sığınmış ve burada bayraktar olarak orduya girmiş, 1748 de Pondişeri (Pondichery) nin kuşatılmasına katılmış, az sonra yüzbaşılığa yükselmiştir. O zamanlar Türk - Moğol İmparatorluğunun çöküşü sırasında güney ve orta Hindistanda bazı yerli devletlerin tahtı veya kıral nüvvablığı mirası hakkında tartışmalar vardı; Adaylardan birini, Marki J. F. Dupleix'in parlak yönetimi altında bulunan Fransızlar, ötekini de İngilizler destekliyorlardı. Yarımadanın güneydoğusundaki Karnatik (Carnatic) naibliği üzerinde beliren savaşma sırasında, C. Madras'a göre içerde bulunan Arcot'ya karşı bir saldırma yapılmasını ileri sürmüştür. Amacı aş. yu. 322 km güneydeki Triçinopoli (Trichinopoly) yi kuşatan Fransız adayını bu işden vazgeçmeğe zorlamak idi. C. Arcot'yu ele geçir-

Lord CLIVE

mek ve savunmakta büyük başarı göstermiş (1751) ve 1754 e kadar İngiliz adayı naip olarak tanınmıştır. C. 1753 te büyük askerî ün ile İngiltereye dönmüştür. 1756 da kaymakam rütbesiyle yine Hindistana geldiğinde Naip Siracü'ddevle (Siracuddaula) ile uğraşmak için Bengal'a gönderilmiş, Kalkutta (Calcutta) daki William kalesini (Fort William) nüvvabdan geri almış ve onu teslime zorlamıştır. Naibin hainliği ve fena yönetimi yine güçlüklere sebep olmuştur. Bu sırada Fransa ile savaş başlamıştır. 3 200 askerle C. Çandernagor (Chandernagor) u almış, naibin 68 000 askerini Plassey'de yenmiş (23 Haziran 1757), Mürşidabad adlı başkenti ele geçirmiş ve Mir Cafer Ali'yi Bengal naibi yapmıştır. Doğu Hindistan Ortaklığı C. ı Bengal valiliğine getirmiştir. Çok geçmeden C. bu ortaklığı, bu büyük eyaletin egemeni durumuna getirmiş ve yönetimini birinci sınıf bir sipahi ordusuyla kuvvetlendirmiştir.

1760 da C. İngiltereye dönmüştür. 1762 de Baron Clive of Plassey adiyle İrlanda lordluğuna yükseltildi. İngilizler Bengal'ı kötü idare ettiklerinden, C. tekrar vali ve başkomutanlığa atandı. C. Türk - Moğol hükümdarından, Şirketi Bengal, Bihar ve Orissa'nın divanı yani egemeni haline getiren bir antlaşma ile, ortaklığın Karnatik'teki toprakları için bir imtiyaz almıştır. Orduyu yeniden örgütlendirmiş ve Ortaklık Yönetimini daha düzgün ve etkili bir hale getirmeğe çalışmıştır. 1766 da İngiltereye dönmüştür. O sırada çıkarlarına zarar getirmiş olduğu bazı kimseler parlâmento ve basında C. ın kişiliğine ve politikasına karşı amansız ve çok kere haksız bir saldırışa geçmişler, 1773 te güç belâ temize çıkmıştır. Sağlığı tam olarak sarsılan C., acılarını dindirmek için afyon almaya başlamış, 22 Kasım 1774 te Londrada, acılarına dayanamıyarak kendini öldürmüştür.

C. İngiliz Hindistanı İmparatorluğunun gerçek kurucusudur. Büyük bir asker ve birinci sınıf bir yönetici idi.

CLOACAE [*kloạke*] [Lat. = lağımlar; Yun. kluzein = sulamak, temizlemek], eski Roma'nın lağımları. Bunların başlıcası Cloaca Maxima (= büyük lağım) adını taşır ve bunun aş. yu. M. Ö. 600 de Roma kıralı Tarquinius Priscus tarafından Capitolinus ve Palatinus tepeleri arasında bataklık bir yer üzerinde bulunan forum'u akıtmak için yaptırılmış olduğu söylenir. Cloaca Maxima'nın bir kısmı bugün de durur. Sonradan, İmparatorluk zamanında, özellikle Agrippa tarafından genişletilmiştir. Tiberis (Tevere) ırmağına döküldüğü yerde aş. yu. 3,80 m yüksekliğinde, çimentosuz birbirine katılmış üç konsantrik som taşlı bir kemer vardır.

CLOACA MAXIMA (Roma)

CLODIA [*klǭdia*] (M. Ö. I. yüzyıl), demagog Publius Clodius Pulcher ve Appius Claudius Pulcher'in üç kız kardeşinden biri. Güzelliği ve zekâsı ile tanınmış, fakat çapkınlığı ile adı çıkmıştı. Quintus Metellus Celer (Consul M. Ö. 60) ile evli idi. Kendisini bırakmış olan sevgilisi Marcus Caelius Rufus'tan öc almak için, onu, kendisini zehirlemeye yeltenmekle suçlandırınca, Cicero bir söylevle bu zatı nükteli bir şekilde savunmuş ve temize çıkarmıştır. Bir zaman C. nın sevgilisi olan şair Catullus, onu Lesbia adı altında övmüştür.

CLODION [*klọdion*] (CHLODIO, CHLOGIO, CHLOJO; ölm. 448), Frank başbuğu (427 yılı). Saçlı (Fr. Chevelu) takma adiyle anılırdı. Meroving'lerin ikbali, Mérovée'nin babası olduğu sanılan bu kişiyle başlar. Tournay'den Cambrai'ye yürümüş, Somme nehrine varmış, 430 da Aetius tarafından Helesmes'te yenilgiye uğratılmışsa da başbuğluğunu korumuş, 448 yılında ölmüştür.

CLODION [*klodyǭ*] **veya CLAUDE** [*klod*], **Michel** (1738 - 1814), Fransız heykelcisi. Nancy'de doğmuş, Pariste ölmüştür. XVIII. yüzyılın belki en zarif eserlerini yaratmış olan C. o devirde «genre» denilen tarzda olgun eserler vermiştir. Mermerden veya pişirme topraktan yaptığı küçük heykeller ve barölyefler, nympha'lar, faunus'lar, çocuk rakısları ve kuşlarla oynıyan genç kızları temsil eder. Louvre müzesinde «Bir Bakkha'ya taç giydiren Satyros», «Çocukla oynıyan oturmuş Bakkha adlı eserleri vardır.

CLODIUS ALBINUS [*klọdius albịnus*], Romalı general. 196 da Britannia ve Germania orduları tarafından Septimius Severus'a karşı imparator ilân edilmiş, fakat bu zat tarafından Lugdunum (Lyon) da 19 Şubat 197 de yapılan savaşta yenilmiş ve ölmüştür.

CLODOMIR [*klodomịr*] (495 - 524), Frank kıralı. Clovis'in ikinci oğlu olan C., kırallığın paylaşılmasında hisse olarak doğu Aquitania bölgesi (Orléans, Tours, Poitiers, Bordeaux) ni almış, kardeşleriyle birleşerek Burgund'lar kıralı Sigismond'a karşı savaşmış ve bu kıralı karısı ve çocukları ile birlikte kuyuya attırmış (523), ertesi yıl Burgund'lar tarafından Rhône nehri kıyılarındaki Véseronce'da yenilerek öldürülmüştür.

CLOELIA [*klǿlia*] **GENS** (Cluilia olarak da görülür), Eski Romada, Alba'dan gelme bir soylu klan veya geniş anlamda aile. Bu adın, Aeneas'ın arkadaşı Cloelius'tan alındığı söylenir.

CLOETE [*klụte*], **Stuart** [tam adı: **Edward Tairly Stuart Graham Cloete**] (doğ. 1897), Güney Afrikalı bir romancı. Pariste doğmuştur. 1652 yılında Güney Afrikaya göç etmiş bir aileden olup, 1925 - 1935 yıllarında Güney Afrikada çiftçilik etmiş, daha sonra yazı hayatına atılarak Boer'ların 1838 de buralara gelişinin romanını yazmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *The Turning Wheels* (Dönen tekerlekler) [1937]; *Watch for The Dawn* (Tan yerinin atmasını bekle) [1939]; *The Hill of Doves* (Kumrular tepesi) [1941]; *Congo Song* (Kongo şarkısı) [1943]; *The Third Way* (Üçüncü yol) [1946].

CLOETTA [*kloetta*], **Max** (1868 - 1940), İsviçreli eczacı. Zürich'te doğmuş, orada ölmüştür. 1898 de Zürich Üniversitesinde farmakoloji doçenti, 1900 de de profesörü olmuştur. Deneysel farmakolojide araştırmalar yapmış ve 1904 te digalen'i ilâçlar arasına sokmuştur.

C. digitoksini: Kalbe etki yapan C_{41} H_{64} O_{13} glikosid'in sıvılarda eriyebilen bir hazır ilâç şekli. İsviçreli eczacı M. Cloetta'nın adiyle anılır.

CLONMEL [*klǫnmıl*] (İr. dilinde: Cluain Meala), İrlanda Cumhuriyetinin Munster ilinde, bir şehir ve pazar yeri. Tipperary (Güney Riding) kontluğunun merkezi. Suir ırmağı üzerinde, Waterford'un aş. yu. 40 km kuzeybatısında bulunmaktadır. Nüfusu 10 491 (1951) dir.

CLOOS [*klōs*], **Hans** (1885 - 1951), Alman Jeologu. Magdeburg'da doğmuş, Bonn'da ölmüştür. 1919 da Breslau'da, 1926 da Bonn'da profesör olmuş ve 1923 ten başlıyarak «Geologische Rundschau» (Jeoloji dergisi) u çıkarmıştır. Tektonik, volkanik ve bölgesel jeoloji (Afrika, Kuzey Amerika, Avrupa) üzerinde çalışmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Einführung in die Geologie* (Jeolojiye giriş) [1936]; *Gespräch mit der Erde* (Yer ile konuşma) [1947].

CLOOTS veya CLOOTZ [*klōts*], **Baron de** [asıl adı: **Jean Baptiste du Valde - Grâce: Anacharsis C.** diye de adlandırılmıştır; kalem adı olarak **Ali Gur** veya **Gier - Ber** adını da kullanmıştır] (1755 - 1794), Alman asıllı Fransız devrimcisi ve yazarı. Val - de - Grâce (Alm. Gnadental; Kleve yöresi (Prusya) nde doğmuş, Pariste öldürülmüştür. Kendisine Orateur du genre humain (İnsanlar adına konuşan hatip) sanını veren C., 1792 de Convention üyesi olmuştur. Ali Gier - Ber takma adı altında *La Certitude des preuves du Mahométisme* (Müslümanlık kanıtlarının kesinliği) [1780] adlı eserini yayınlamıştır. Başka eserleri şunlardır: *L'Orateur du genre humain* (İnsanlar adına konuşan hatip) [1791] ve *La république universelle* (Evrensel Cumhuriyet) [1792].

CLOPPENBURG[*klǫpınburg*], Batı Almanyanın Aşağı Saksonya (Niedersochsen) bölümünün Oldenburg kısmında bir ilçe merkezi. Nüfusu 13 800 (1950). Oldenburg şehrinin güneyinde Soeste nehrinin kıyısında kurulmuştur. Deri ve et sanayi gelişmiş olan bu şehir, aynı zamanda kuzeybatı Almanyanın oldukça büyük bir domuz pazarıdır. C. un çevresinde, en çok tarım ve ormancılık gelişmiştir.

CLOQUÉ [*klokę*] (Alm. *Blasen Krepp* de denilir), bir çeşit kadın kumaşı. Kabartmayı andıran, boş cep şeklinde torbacıklar izlenimini veren bir dokuma olup, iki kumaş türünün; birbirine karıştırılmasından meydana gelir. Üst kumaş, normal bükülmüş ipliklerden dokunmuştur; alt kumaş ise kreppgarn'dan dokunmuş bir çeşit georgette'tir. Bu iki kumaş teknik bağlama yolu ile (dokuma C.) veya suda erimiyen bir zamk ile (yapışmış C. veya Astrakin) birbiri üzerine tutturulur. Bu son halde alt kumaş büzülür ve üst kumaş da torbacıklar şeklinde katlanır (C. efekti).

CLORINDE [*klorẽd*], 1889 da Fransız astronomu A. H. P. Charlois tarafından bulunan 282 sayılı küçük gezegen.

CLOSED UNION SHOP [*klouzd yụnyın şɔp*] [İng. = kapalı birlik dükkânı], Amerikan iş kanununun kapalı sendika işletmesiyle ilgili bir kavram. Tarife anlaşmasındaki bir kayda göre, tarife esasına uyularak çalıştırılan bütün işçiler veya bunların büyük bir kısmı, sendika üyesi olmalı veya kısa zamanda üye yazılmalıdırlar. Ancak, sendika (union), elverişli işçiler bulmak için verdiği sözü yerine getirmezse, serbest piyasadan, örgütlendirilmemiş işçiler işe alınabilir. Bunun tersi, open shop (açık iş yerleri) adını taşıyan sistemdir. Bu sistem, her cins işçinin işe alınmasına elverişli olup, pratik bakımdan sendikanın boykotunu ve iş şartları üzerine etki yapmasını önler. Amerika, C. U. S. sistemini geniş ölçüde kabul eder; fakat Taft - Hartley kanunu, bazı noktalarını daraltmıştır.

CLOSTERCAMP (Coğ. ve Tar.): bk. KLOSTERCAMP.

CLOSTERSEVEN (Coğ. ve Tar.): bk. ZEVEN.

CLOSCA [*klǫşka*], **Ioan Oarga** (1755 - 1785), 1784 yılında Transilvanya (Rumen. Ardeal, Mac. Erdély, Türk. Erdel) köylü ve serflerinin Macarlara karşı ayaklanmasında elebaşılardan biri. Carpenich (Rumen. Cărpeniş) te doğmuştur. Yakalandıktan sonra demir kafeste halka gösterilmiş, sonra asıl elebaşı Horia (Nicolae Ursu) ile birlikte çarkta sopalanmak ve parçalanmak suretiyle öldürülmüştür.

CLOT [*klo*] **BEY, Antoine** (1793 - 1868), Fransız hekimi. Grenoble'da doğmuş, Marsilyada ölmüştür. 1825 te Mısır paşasının hizmetine girerek bir sağlık şurası ile bir sağlık örgütü kurmuştur. Kahireden 16 km uzaklıktaki Ebu Zabel hastahanesini yaptırmış, burada bir hekimlik okulu kurmuş, 1833 te bu okulu Kahireye taşıtmış, veba ve kolera salgınlarında büyük yararlık göstermiş, ayrıca Mısırda eğitimin örgütlendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır.

CLOTAIRE [*klotẹ̄r*] (Alm. CHLOTHAR, Eski Alm. LOTHAR), Meroving kıral soyundan dört Frank kıralının adı.

C. I. (497 - 561): Clovis (Chlodwig) ile Clotilde (Chlothilde) in en küçük oğulları. Compiègne'de ölmüştür. Payına, Seine, Oise ve Rhin nehirleri arasında yer alan ve başkenti Soissons olan bölge düşmüştür. 511 - 558 yıllarında Soissons, kardeş ve yeğenlerinin ölümünden sonra da bütün Fransa kıralı olmuştur (558 - 561). C. I. zamanında Thüringen (531), Burgund (532 - 534), Provence (536) ve Alemann'ların öbür toprakları da Fransaya katılmıştır. Frankların Breton'lara karşı ilk savaşları da bu kıral zamanında olmuştur (560). C. I. in devleti, oğulları Caribert, Gontran, Chilpéric ve Sigebert arasında paylaşılmıştır.

C. II. (584 - 629): I. Chilpéric (Chilperich) ile Frédégonde (Fredegunde) un oğlu. Henüz dört aylıkken (584) Neustrie (Neustria) bölgesi miras yoliyle kendisine kalmış, Austrasia kıraliçesi Brunehaut (Brunhilde) yu ele geçirip öldürtmesiyle de bütün Frank ülkesinin egemeni olmuştur.

C. III. (aş. yu. 652 - 673): II. Clovis (Chlodwig) in oğlu. 656 - 660 yıllarında bütün Fransa, 660 - 670 arasında da Neustrie kıralı olmuştur.

C. IV. (ölm. 719): III. Thierry'nin oğlu. 718 de Çekiç Karl (Charles Martel) tarafından II. Chilpéric'e karşı öne sürülerek Austrasie (Austrasia) kıralı ilân edilmiştir.

CLOTHO [*klǫto*], 1868'de Alman astronomu E. W. L. Tempel tarafından bulunmuş olan 97 sayılı küçük gezegen.

CLOTILDE [*klotịld*] (aş. yu. 475 - 545), Frank kıraliçesi ve Clovis'in karısı. Tours'da ölmüştür. Burgundların kıralı Chilpéric'in kızı olan C., kocasına Hıristiyanlığı

kabul ettirmiş, kocası öldükten sonra Tours'da bir manastıra çekilmiştir. Azize (sainte) ilân edilmiştir.

St. CLOTILDE

CLOTILDE [*klotild*] (aş. yu. 497 - 531), Vizigot kıraliçesi. Clovis ile Clotilde'in kızı olan C., Vizigotların Areioscu kıralı Amalaric'e varmıştı. Bu hükümdar Katolik mezhebinden olan C. i kendi dinine döndürmek istiyerek ona eziyet etmiş, C. in kardeşi Childebert de kız kardeşini zalim kocasının elinden kurtarmıştır.

CLOUD [*klu*] veya **CLODOALD** [*klodoald*] (aş. yu. 520 - 560), Frank kıralı Clovis (Chlodwig) ın torunu ve Clodomir (b. bk.) in en küçük oğlu. Orléans kıralı olmuş, Novientum (bugünkü Nogent) denilen yerde Saint - Clodoald veya Saint - Cloud (b. bk.) adiyle anılan bir manastır kurmuştur.

CLOUET [*klue*], **François Janet** de denilir (1516-1572), Fransız ressamı. Tours'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Jean (Janet) Clouet'nin oğludur. Resmi babasından öğrenmiştir. Babası gibi «Janet» takma adını kullanması dolayısiyle, aralarında üslûp farkı olduğu halde uzun zaman her ikisinin eserlerini ayırmada güçlük çekilmiştir. C. daha babasının sağlığında Fransız sarayında önemli bir yer almış ve Fransız uyruğuna geçmiştir (1541). I. François'nın ressamı olarak değişik görevlerde çalışmıştır. II. Henri de sanatçıya büyük bir değer vermiştir. C. o zamanlar Fransız resminde görülen İtalyan etkisine karşı tepki yaratmış, ince, gerçeğe uygun, dikkatli ve araştırıcı bir görüşe dayanan eserler vermiştir. II. Henri'den yaptığı birçok portreler (Floransa'da) dışında XVI. yüzyıl Fransız resim okulunun bir şaheseri olan hekim Pierre Guthe'ün portresi (1562); IX. Charles (1566); Claude de Beaune (1563); Elisabeth d'Autriche (1571, Louvre Müzesi) portreleri ile, Fransa kıralının düğünü dolayısiyle Avusturyadan gönderilmiş olan IX. Charles'in imzalı boy portresi (1569, Viyana Müzesi) de vardır. C. nin yaptığı söylenen profil bir çocuk ve bir de erkek portreleri Londrada National Gallery'de bulunmaktadır. Bunlardan başka Chantilly, Bibliothèque Nationale (Paris) ve Louvre müzelerinde sanatçının kurşun kalem, pastel ile yapılmış desenleri bulunmaktadır. Ayrıca Elisabeth de Valois portresi de (Toledo müzesi, U. S. A.) da bulunmaktadır. C. çıplak figürleri bulunan birçok tablolar da yapmıştır.

F. CLOUET

F. CLOUET: Avusturyalı Elisabeth'ın portresi (Louvre Müzesi, Paris)

CLOUET [*klue*], **Jean** (**Janet** veya **Jeannet** de denilir; 1485 - 1540), Flândra asıllı ünlü Fransız ressamı ve desinatörü. Bourgogne dukalığı hizmetinde bulunan Bruxelles'li ressam Jean veya Jehan Clouet veya Clöet (XV. yüzyılın ilk yarısı)nın oğludur. Batı Flândrada doğmuş, Pariste ölmüştür. Yerleştiği Fransada çalışarak ün kazanmış, XII. Louis ve I. François'nın gözde portrecisi olmuştur. İmzasız birçok portreler kendisine ve oğluna ait olduğu söylenir. Bunlardan en eskilerinin daha çok, babası tarafından yapıldığı sanılmaktadır. Fransız ressamı Bourdichon'un ölümünden sonra, saraydaki ödevine atanmıştır. C. Ortaçağ minyatür ve tezhipciliğinin özelliğini eserinde saklamakla kalmamış, onların tarzını genişleterek daha modern bir anlayış içinde renklerin tazeliğini, ışık ve gölge karşıtlığını, birbirini izleyen plânlar üzerinde olgun bir şekilde işlemiştir. Bundan dolayı resmi, düz bir yüzey üzerinde meydana getirilen bir tasvir olmaktan çıkarıp röliyef etkisi veren bir duruma getirmekte başarı göstermiştir. Eserleri arasında I. François'dan yaptığı resimler (1518, Musée Condé, Chantilly); Charlotte de France (1520); Le Dauphin Fran-

J. CLOUET

J. CLOUET: I. François'nın portresi (Louvre Müzesi, Paris)

çois (1522, Anvers Müzesi); I. François (1524, Louvre Müzesi); Guillaume Bude'nin portresi (1538); Guillaume de Montmorency'in portresi (Louvre); I. François'nin at üzerinde merasim elbisesiyle yapılmış (guvaj) resmi (1539, Louvre müzesi) vardır. Bunlardan başka Erasmus, Margueritte de France, Charles d'Angoulême; Claude de France; Mesdames de Lautree portrelerinin de bu sanatçının eseri olduğu söylenilmektedir.

CLOUGH [*klaf*], **Arthur Hugh** (1819 - 1861), İngiliz şairi. Liverpool'da doğmuş, Floransada ölmüştür. Florence Nightingale'in yazmanı olmuş, 1859 da Yunanistan İstanbul, Pireneler ve İtalyada dolaşmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *The Bothie of Tober - na - Vuolich* (T. n. U. Dağ kulübesi) [1848, manzum aşk hikâyesi]; *Amours de Voyage* (Gezi aşkları) [manzum hikâye, 1849]; *Dipsychus* (İki ruhla) [yerme, 1850] ve *Mari Magno* (ad) [aşk hikâyeleri, 1861]. Kısa ömründe C. birçok candan arkadaşlarkazanmıştır: Carlyle, Thackeray Emerson, Arnold v. b. Arnold, arkadaşının ölümünden esin alarak 1867 de *Thyrsis* (mitolojik ad) başlıklı büyük ağıtını yazmıştır.

A. CLOUGH

CLOUZOT [*kluzo*], **Henri** (1865 - 1941), Fransız yazarı ve sanat eleştiricisi. Niort'da doğmuş, Pariste ölmüştür. İlkin XVI. yüzyıl yazarlarını ve Rabelais'yi incelemiş, sonra sanat tarihi üzerine çalışmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Rabelais en orthographe moderne* (Yeni imlâ ile Rabelais [1914]; *L'art nègre et l'art océanien* (Zenci sanatı ve okyanus sanatı) [1919] *Les métiers d'art* (Zanaatlar) [1920]; *Le travail du métal* (Metalin işlenmesi) [1921]; *Les meubles du XVIIIe siècle* (XVIII. yüzyıl mobilyeleri) [1922]; *Dictionnaire des miniaturistes sur émail* (Mine minyatürcüleri sözlüğü) [1924]; *Des Tuileries à Saint-Cloud* (Tuileries'den Saint-Cloud'ya) [1925].

CLOVIO, Don Giulio veya **Georgio** (Macedo): bk. KLOVIĆ, Juraj.

CLOVIS [*klovis*], Frank ve Fransız kıralları:

C. I. (465 - 511): Frank kıralı. Pariste ölmüştür. Childéric'in oğlu olan bu kıral, başlangıçta bir Sala Frankları oymağının başbuğu iken bu kavmin bütün oymaklarını kendi egemenliği altında toplamış. Gallia'daki Romalıları bir araya toplamağa uğraşmış olan Syagrius'u Soissonsda yenmiş, böylece Seine ve Loire nehirleri arasındaki ülkeleri kendine bağlamış, 493 yılında Clotilde ile evlenmiş, 3 yıl sonra karısı ona Hıristiyan dinini kabul ettirmiştir. 500 yılında Dijon yakınında Ouche nehri kıyılarında Burgund kıralı Gondebaud'yu yenen C. I. Vizigotlara saldırarak onları da Poitiers dolayındaki Vouillé'de yenmiş, Vizigot kıralı II. Alaric'in öldüğü bu savaştan sonra, Loire nehri ile Pirene dağları arasındaki bölgeyi ele geçirmiş, Gallia ülkesinin çoğunun egemeni haline gelince Orléans'da 511 yılı konsilini toplamış, böylece Merove hanedanının üstünlüğünü sağladıktan sonra ölmüştür. Oğulları Thierry, Clodomir, Childebert ve Clotaire (bunların son üçünün anaları Clotilde'dir) babalarının ülkesini paylaşmışlardır.

I. CLOVIS

C. II. (632 - 657): Frank kıralı. Dagobert'in ikinci oğlu. Babasının ölümünde (638) Neustrie (Neustria) ve Bourgogne bölgeleri kendisine kalmıştır. Karısı Sainte Bathilde'den üç oğlu olmuştur: Clotaire, Childéric ve Thierry.

C. III. (682 - 695): Fransa kıralı. III. Thierry'nin oğlu. 682 de Neustrie ve Bourgogne bölgeleri miras yoliyle kendisine kalarak Fransa kıralı olmuş, bu ülkeleri gerçekte saray kâhyası Heristall'lı Pippin (Pépin d'Héristal) yönetmiştir.

CLUENTIUS AVITUS [*kluentius avitus*], **Aulus** (M. Ö. I. yüzyıl), Larinum'lu bir Romalı. M. Ö. 74 yılında kaynatası Oppianicus'u, kendisini zehirlemeye yeltenmekle suçlandırmış ve C. A., Junius'un başkanlığındaki yargıçlara para yedirerek Oppianicus'u mahkûm ettirmiştir. M. Ö. 66 yılında da Oppianicus'un oğlu, C. A. u, babasınını zehirlemekle suçlandırmış, C. A. u Cicero savunarak onu kurtarmıştır. Bu savunma, o devir patricius'ların bir kısmının yaşayışını açığa vurması bakımından ilgi çekicidir.

CLUILIE [*kluilie*], **I. Fosse** (Lat. Fossae Cluiliae) Appius yolu (b. bk.) nun 8. km. sinde bir barındırma yeri. Adını, Romanın ilkel ager'inin eski sınırlarında bulu-

nan ve toprakları bir tanrıya adanmış olan yerden alır. Efsaneye göre, burada sacer campus Horatiorum bulunmakta idi. Horatii ile Curiatii kardeşler arasında ünlü savaş burada geçmiş olup tarih çağlarında beş tumulus (mezar) dikilmişti. Fossae Cluiliae kesin olarak, Romanın en eski anılarından birine bağlıdır.

CLUJ [*kluj*] (Alm. **Klausenburg** veya **Clausenburg**; Mac. **Kolozsvár**), kuzeybatı Rumanyanın Transilvania (Mac. Erdély, Türk. Erdel, Alm. Siebenbürgen) bölü-

CLUJ: Genel görünüş

münde, Someş (Mac. Szamos) ırmağı üzerinde ve Oradea'nın 132 km kadar güneydoğusunda, sanayi, tarım ve ticaret merkezi olan bir şehir. Aynı adı taşıyan il (judeţ) in merkezi ve Rumanyanın ikinci büyük şehridir. Nüfusu 154 800 (1958). Başlıca sanayii deri, metal, dokuma, seramik, alkollü içkiler, tütün ve meyva, sebze ve et konservesi üzerinedir. Üniversite şehridir. Şehir Romalılar devrinde Napoca adiyle tanınmış eski bir yer çevresinde, 1178 de Saksonlar tarafından kurulmuş, Katolikliğin yerleşmesi üzerine XV. yüzyılda Sakson'lar buralardan çekilerek yerlerini Macarlara bırakmışlar ve böylece C., Transilvania Macarlarının merkezi haline gelmiştir. Türk ordulariyle çarpışan tanınmış Matthias Corvinus (Mac. Hollós Mátyás) 1443 te burada doğmuştur. C. ta, Transilvania prenslerine ait Batthanyi sarayı da vardır. XVII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu egemenliğinde bulunan C., 1765 te Avusturya - Macaristan'a geçerek Transilvania büyük prensliğinin merkezi olmuş, 1867 de Macaristana bağlanmış, Birinci Dünya Harbinden sonra 1920 de Rumanyaya geçmiş, İkinci Dünya Harbi sırasında 30 Ağustos 1940 ta Hitler tarafından yine Macaristana verilmiş ve en son 1945 te yine Rumanyaya geçmiştir.

CLUNACULUM [*klunākulum*] (Lat. *clunes* = arka): 1. Eski Romada bazı askerlerin arkalarında taşıdıkları bir çeşit hançer.

2. Kurban kesicilerin kullandığı bıçak.

CLUNACULUM (1)

CLUNET [*klünę*], **Edouard** (1845 - 1922), Fransız avukatı. Grenoble'da doğmuş, Strasbourg'da ölmüştür. École des Chartes'ı bitirdikten sonra 1866 da Paris barosuna girmiş, 1873 te «Journal de Droit International Privé (Devletler özel hukuku) dergisini kurmuştur (Dergi bugün «Le Clunet» adiyle anılmaktadır). C., 1903 te Fransanın, daha sonra da Türkiyenin dâvalarını Lahey adalet divanında savunmuştur.

CLUNIA [*klunia*]: 1. Eski İspanya (Lat. Hispania) da, şimdiki Katalonya (Catalonia) eyaletinin Tarragona (Lat. Tarraco) ili (Provincia Hispania Tarraconensis) nde bir şehir. Burada M. Ö. 98 yılında Vacca'lar (Vaccæi) Metellus Nepos'u yenmişlerdir.

2. Feldkirch'ın eski adı. Bk. FELDKIRCH.

CLUNY [*klüni*] (Lat. **Cluniacum**), Fransada, Saône - et - Loire departmanının Mâcon arrondismanında, Mâcon kasabasından 23 km uzaklıkta bir kanton merkezi. Saône'un kollarından Grosne nehri üzerindedir. Kasabanın esası, yapıları sonradan sanat okulu haline getirilen tanınmış C. manastırıdır. Roman üslûbunda evler de vardır. Nüfusu 4 050 (1959) dir.

C. Manastırı (Abbaye): Fransada, Saône - et - Loire departmanındaki Cluny kasabasında, Aquitaine dukası Guillaume tarafından Benedictus tarikatını düzeltmek üzere 910 yılında kurulan manastır. Bu kurum iki yüzyıl boyunca Batı Hıristiyanlığının en önemli manastırlarından biri olarak yaşamıştır. Manastırın başkeşişi Berno 927 de ölmüştür. 927 den 942 ye kadar manastırı yöneten ikinci başkeşiş Odo'nun devrinden başlıyarak C. de hüküm süren parlak mânevi ve ruhanî hayat, başka manastırların kurulmasında

CLUNY MANASTIRI (rekonstrüksiyon)

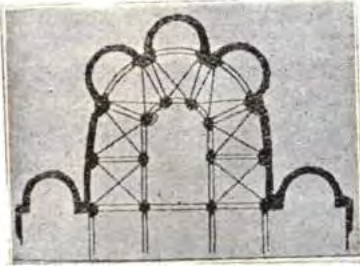
veya düzeltilmesinde örnek tutulmuş ve bu manastırların bir kısmı C. nin denetiminde kalmıştır. Başkeşişler çoğu zaman soylu ailelerden seçilir ve papaların, kıralların ve imparatorların dostu olurlardı. Manastır, altıncı başkeşiş Semur'lü Hugh zamanında erkinin en yüksek basamağına ulaşmıştır. Manastırın büyük kilisesinin yapılmasına 1088 de başlanmış yapı, XV. yüzyılda bitirilmiştir, bina 1810 - 1811 de yıkılmıştır. Bu kilise dünyanın Roman tarzındaki en büyük kilisesiydi.

C. Reformu: 910 yılında Fransada Cluny kasabasında kurulan bağımsız bir Benedictusçu kongregasyonu. İlk 250 yıl içinde manastırın başında Odo, Mayeul, Odilo ve Hugh gibi başkeşişler bulunmuştur. Saint Pierre le Vénérable'ın başkeşiş bulunduğu 1122 - 1156 yıllarında C., Romadan sonra ikinci büyük Hıristiyan kültürü merkezi idi. C. nin kurulmasından önce bütün Benedictusçu manastırları bağımsızdı, fakat bu kuruluştan sonra yeni manastırlar C. merkezine bağlı kalmışlardır. Benedictus tarikatine giren her keşiş C. de birkaç yıl geçirmek zorunda idi. XII. yüzyıldan sonra C. nin erki gitgide azalmış, kurum 1790 da ortadan kaldırılmıştır. Kurumun son derecede önemli olan kitaplığı 1562 de Huguenot'lar, 1790 da da halk tarafından yıkılmıştır. Yıkılmadan kurtulan elyazmalarının çoğu sonradan Paristeki Bibliothèque Nationale'e taşınmıştır.

C. Mimarisi: C. Manastırının kurulmasiyle yalnız Fransada değil, bütün Batı Avrupada kültür, sanat ve hele mimarlık alanında yeni bir uyanış meydana gelmiştir. C. manastırının yapı tarzı, o bölgede kurulan birçok manastırlara örnek olmuştur. Bundan dolayı «C. mimarisi» (architecture clunisienne), Ortaçağ Roman sanatının kollarından olan XI. - XII. yüzyıl «Bourgogne sanatı» (art Bourguignon) na bağlı olup, başlıbaşına bir bölüm başlangıcıdır. Bourgogne bölgesinde, C. mimarisini örnek alan birçok Fransız manastırı ve kiliseleri verdır. Bu mimarlık üslûbu, Fransadan İtalyaya geçerek Lombardia'dan Toscana, Campania ve Lucania bölgelerine de yayılmıştır. C. mimarisinin başlıca özelliği kilisedeki koro kısmının derin oluşudur. Koroyu çevreliyen ana yarım daire (abside) nin çevresinde, küçük yarım daire şeklindeki çıkıntılar (ambulacre) da ışınlar şeklinde düzenlenmiş birçok küçük şapel (chapelle) ler, içerden olduğu gibi dışardan da güzel görünür (bk. şekil). C. mimarisi, gerçekte, Roman ve Gotik üslûplarının arasında yer alan yerli bir geçiş üslûbudur. Kemerlerin, nal şeklinde değil, yayvan sivri kemer şeklinde oluşu, bunun başlıca kanıtıdır.

CLUNY MİMARİSİ: İtalya'da Castelnuovo dell' Abate'de S. Antimo kilisesinin koro kısmının déambulatoire'ı

CLUNY MİMARİSİ: İtalya'da Aversa katedralinin koro kısmının plânı

CLUNY MİMARİSİ: Sütun başlığı

C. Danteli: Genel olarak Fransanın Auvergne bölgesinde örülen krem rengi veya beyaz, iğle yapılan güzel gipür dantele verilen ad. Bu dantelin hiçbir zaman dantel yapılmamış olan C. ye bağlanması, C. manastırı keşişlerinin onu kullanmış olmalarından ileri gelir. C. gipürü (guipure de Cluny) denilen dantel ise, kaba bir taklitten ibarettir.

CLUNY REFORMU: bk. CLUNY

CLUSIUM (Coğ.): Chiusi'nin eski adı. Bk. CHIUSI.

CLUSIUS [*kluzius*], **Klaus** (doğ. 1903), Alman fiziko-kimyacısı. Breslau (bügün Polonyada Wrocław) da doğmuştur. 1936 da Münih'te kimya ordinaryus profesörlüğüne getirilmiştir. 1937 - 1957 yıllarında atom araştırmaları yapmış, 1947 den başlıyarak Zürich'te fizikî kimya kürsüsüne geçmiştir. İzotopları birbirinden ayırmağa yarıyan ve kendi adını taşıyan tübü yapmıştır.

CLUNY DANTELİ

CLUSONE [*kluzǫne*]: 1. İtalyada, Po nehrinin sol kollarından biri. Kaynağını, Fransa sınırındaki Genèvre dağı yakınında Alplerden alır, Fenestrelle kasabasından, sonra Pinerolo yakınlarından geçer.

2. (Roma devrindeki adı: Clausonium): kuzey İtalyada, Lombardia bölgesinde, Bergame ilinde ve Serio nehri vâdisi (Seriana) nde bir kasaba. Demir ve kâğıt fabrikaları ve dokuma sanayii vardır. Tanınmış bir yazlık ve kış sporları merkezidir. Nüfusu 6 800 (1954) dür.

CLUWER [*kluvır*] **veya CLUVER** [Lat. **Cluverius**], **Philippe** (1580 - 1623), Alman coğrafyacısı. Danzig'de doğmuş, Leyden'da ölmüştür. 1616 da Holândaya yerleştikten sonra antikite coğrafyasiyle ilgili türlü eserler yayınlamıştır. Ayrıca, tarihî ve siyasî coğrafyaya dair ilk sistemli deneme olan *Introductio in universam geographiam tam veterem tam novam* (Eski ve yeni genel coğrafyaya giriş) adlı bir eser bırakmıştır.

CLYDE [*klayd*], güney İskoçyada bir nehir. Kaynağını Lanark'ın 32 km kadar güneydoğusundaki Lanarkshire'dan alan C., kuzeye yönelerek Greenock'un 5 km kadar batısında Firth of Clyde (aş. bk.) a dökülür. Lanark yakınında C. Çağlıyanları (Falls of C.) adında dört çağlıyan da meydana getiren bu nehrin ağzı yüksek derecede sanayileşmiş bir bölgedir; burada birçok gemi tezgâhları vardır.

C., Firth of: Clyde nehrinin merkezî ve güney İskoçya arasında bulunan ve kuzeydeki Argyllshire ve Dunbartonshire ile güneydeki Renfrewshire, Aryshire ve Wigtownshire arasında yer alan ve Buteshire bölgesini içine alan aşağı ağzı. Mull of Kintyre ve Corsewall Point noktaları arasında İrlanda denizine açılır.

CLYDEBANK [*klaydbænk*], batı İskoçyada bir liman şehri. Dunbartonshire kontluğunda, Clyde nehrinin kuzey kıyısındadır. Gemi yapımı ve sanayi (dikiş makineleri, kimyasal maddeler, viski v. b.) merkezi. Nüfusu 46 400 (1951) dür.

CLYTEMNESTRA [*klitemnestra*], 1877 de Kanada'lı astronom J. C. Watson tarafından bulunan 179 sayılı küçük gezegen.

CLYTEMNESTRA (Mit.): bk. KLYTAİMNESTRA.

CLYTIE [*kliti*], 1862 de Amerikalı astronom Tuttle tarafından bulunan 73 sayılı küçük gezegen.

Cm (Kim.): Küriyum (Curium)un kimyasal sembolü.

Cm (Mat.): Santimetre'nin kısaltması.

Cm², Santimetre kare'nin kısaltması.

Cm³, Santimetre küb'ün kısaltması.

C - moll (Fr. = do bémolle), müzikte C (do) ya dayanan bir minör tonu. Başta 3 *b* (bémolle) işareti ile gösterilir.

C. M. P., Cumhuriyetçi Millet Partisi (b. bk.) adının kısaltması.

CN. (Kim.): Siyan grupunun kimyasal sembolü.

CNIDUS: bk. KNİDOS.

CNOSSUS: bk. KNOSSOS.

CNT (**Confederación Nacional de Trabajo** = Millî İşçi Konfederasyonu), İspanyada Fransız C. G. T. si (b. bk.) ni taklit yolu ile 1910 yılında kurulup sekiz bölgesel konfederasyonu bir araya toplamış olan anarşist - sendikalist işçi birliği. İspanyol işçi sınıfının daha çok memleketin güneyinde ve doğusunda bulunan kısmı, sosyal, siyasal ve ekonomik değişmelerin başarılması için doğrudan doğruya etki yapmak üzere grev yapmayı düşünüyorlardı. CNT, işçinin sömürülmesine dayanan siyasal durumla savaşmak yolunda işçi sınıfının bu düşüncesini desteklemiş ve kuvvetlendirmiştir. CNT, köylü, işçi ve aydınlardan meydana gelen iki milyon üyesi ile Milletlerarası İşçi Birliği (International Workingmen's Association) nde en büyük anarşist hareketini temsil etmekteydi. 1936 - 1939 İspanya İç Harbi başladığı sırada CNT, İspanyanın en büyük gazeteleri olan « Solidaridad Obrera » (Barcelona) ile « Castilla Libre » (Madrid) i kontrol etmekteydi. FAI (Federación Anarchista Ibérica = İberya Anarşist Federasyonu) ve Trentistas gibi ayrılıkçı gruplar da Franco'ya karşı koymak üzere bu sırada CNT ye katılmışlardır. Franco 9 Mart 1938 de Falanjist (Falangista) iş kanununu çıkarmış, CNT de kanunî bir kurum olmaktan çıkmıştır.

CNYĀNEŞVAR [İng. imlâsı: *Jñāneshwar*] **veya CNYANDEV** [İng. imlâsı: *Jñāndev*] (= bilim üstadı), XIII. yüzyılın sonlarında yaşamış büyük bir Marāṭhā şairi. Çalışmaları 1271 - 1296 yılları arasındadır. Marāṭhā'lar ülkesi olan Mahārāṣtra (Hindistan) da, Puna (Poona) şehrinde oturan bir Brahmanın oğludur. C. ın şiirleri, konu bakımından dinîdir, şekil bakımından da halk şarkılarına bağlıdır. Marāṭhā şairlerinin en büyüğü olan C. ın şaheseri *Cnyāneşvari* (İng. imlâsı: *Jñaneshwari*) [1290] adını taşır. Bu şiir, Bhagavaḍ - gītā (b. bk.) nın, yani *Mahābhārata*'nın felsefî kısmının Marāṭhā diline geçirilmiş bir şeklinden başka bir şey değildir. C. ın felsefesine göre kâinat, sürekli bir savaş halinde bulunan karşıtlıklardan ibarettir. C. ın şiirleri Marāṭhā dilinin gelişmesinde rol oynamıştır ve bu dile edebiyat dili karakterini vermiştir.

CO. (Kim.): Kobalt (Cobalt) ın kimyasal sembolü.

CO, Sudan - Guinea dillerinin Aşağı Niger grupundan bir dil. İco'ların konuştuğu bu dil, grupun biricik temsilcisidir. İco, Bonny, Yeni Calabar, Okrika, Akasa da denir. C. grupu, aynı ailenin Niger - Kamerun ve Volta grupları arasında yer alır. Bazı dilciler (D. Westermann, v. b.) bu dili Nigrit dillerden saymışlardır. Asıl C., Nigerya Federasyonu (Federation of Nigeria) nun kıyılarında, Niger nehrinin batısındaki Forcados limanı dolaylarında konuşulur. Degema (Yeni Calabar'da), Okuloma veya Obane (Bonny'de) ve Nembe (Brass ve Noun limanlarında) bu dilin başlıca lehçeleridir. Bk. SUDAN - GUINEA DİLLERİ.

COAHUILA [*koahuila*], Meksika'nın kuzey bölümünde, topraklarının çoğu yüksek bozkırlarda bulunan bir bölüm. Yüzölçümü 150 381 km², nüfusu 720 000 (1950) dir. Bitki örtüsü genel olarak bozkır bitkilerinden ibarettir, fakat sulama yoliyle pamuk ve bağ yetiştirilmiştir. Buğday, mısır, şekerkamışı, arpa, meyva da elde edilir. Merkezi olan Saltillo (58 000 nüfuslu) çevresinde zengin kurşun, gümüş, çinko, bakır cevherleri ve kömür yatakları vardır. C. nın güneybatısı ile Durango'nun kuzeydoğusu, Meksika'nın en önemli pamuk yetiştirme merkezidir. C. da birçok dokuma fabrikaları da vardır.

COALVILLE [*koulvil*], İngilterenin Leicester kontluğunda bir şehir. Nüfusu 25 700 (1951). Demir madenleri, büyük briket fabrikaları ve demir dökümhaneleri vardır.

COAST RANGES [*koust reynciz*], Amerikanın batı kısmında, birkaç sıra halinde Pasifik kıyısına hemen hemen paralel olarak uzanan sıradağlar. Bunlar Kaliforniyanın batısının büyük bir kısmı ile Oregon'un kuzeybatısından ve Washington'un da batısından geçerek Lower California [Aşağı Kaliforniya) ve Kanadaya uzanır. Puget Sound (P. boğazı) ve Willamette'in, Sacramento'nun ve San Joaquin vâdilerinin batısında ve Mohave çölünün güneybatısında bulunan bütün dağlar bu grupa girer. En yüksek tepesi San Bernardino dağıdır (3 348 m).

COATBRIDGE [*koutbric*], İngilterenin İskoçya bölümünün Lanark kontluğunda, Glasgow yakınında bir madencilik ve endüstri şehri. Nüfusu 47 538 (1951) dir. C., İskoçyanın demir endüstrisi merkezidir. Kazan, boru, madenî tel, teneke eşya ve vagon yapılır.

COATEPEC [*koatepek*] (= yılan dağı; İsp. Montaña de la Serpiente), Orta Amerikada Meksika, Guatemala ve El Salvador'da raslanan yer adı. Buralarda, bedenlerinin yarısı yılan olarak tasvir olunan Cihuacatl tanrıçası ile Mincoatl tanrısına tapınılırdı.

COATLICUE [*koatlikue*] (Cohuatlicue şekli de vardır), Azteklerin yer ve verimlilik, yani ilkbahar tanrıçası. Aynı zamanda tanrıların anası olup özellikle Azteklerin harb tanrısı Huitzilopochtli'nin anası olarak tanınırdı. Bir heykelinde şu şekilde tasvir edilmektedir: kafası ikiz yılandır; insan elleri ve yüreklerinden yapılmış bir gerdanlık taşır; ellerinde ve ayaklarında hayvan tırnakları vardır; eteği birbirine dolanmış yılanlardan ibarettir. Bu sebepten dolayı «Yılan Etekli Hanım» adını da taşır.

COATLICUE

COATS [*kouts*] **HASTALIĞI,** ifrazatlı retina iltihaplanması. Londralı oftalmolojist George Coats (1876 - 1915) un adiyle anılır.

COATS - LAND [*koutslænd*], Antartika'nın iç buz tabakasiyle kaplı kıyı bölgesi. 1904 te Bruce tarafından bulunmuştur. Wendell denizinin güneydoğusunda Queen Maud Land'in de batısındadır. Queen Maud Land Wendell denizinin doğu kıyısını meydana getirir.

COATZACOÁLCOS [*koatsakoalkos*], Meksikanın bir bölgesinin eski yerli adı. Bu bölge Tehuantepec berzahının kuzeyinde ve Coatzacoalcos nehrinin batısında bulunmakta ve şimdi Veracruz bölümünün bir kısmını meydana getirmektedir. C. nehri, kuzeye doğru akarak Campeche körfezine dökülür. Uzunluğu aş. yu. 240 km dir.

COBÁ [*koba*], Meksikanın Quintana Roo yönetim bölümünde, bugün yıkıntıları görülen büyük bir şehir. Christophorus Columbus'tan çok önce (belki de M. S. 1300 de) yıkıntı haline gelmiş, Maya'ların bir kült merkezidir. Taştan yapılmış düzgün yolları ve Maya hiyeroglifiyle yazılmış yazıtları vardır. Bugün bu yıkılmış şehrin yerinde gür ormanlar bulunmaktadır.

COBAE [*kobea*] **veya COBÉE** (Cobo, bir botanik bilginin adı), tropikal Amerikadan gelme bir çeşit bitki (yanlış olarak Gebea da denilir).

Türlü yazarlar tarafından polemoniase (Polemoniaceae) familyasına sokulmakta olan C., bazılarına göre kobease (Cobeaceae) adı altında ayrı ve küçük bir familyanın örneği sayılmaktadır. Çiçekleri büyük ve güzeldir, meyvası kapsül biçimindedir. Bu cins bugün üç yahut dört çeşittir. En tanınmışı, Meksikada bulunup 1792 yılına doğru Avrupaya getirilen sarmaşık Cobea (Cobea scandaus, ağaç sarmaşığı) adı verilmiş olanıdır. Bir yıllık bitkidir. Sapları iplere bağlanırsa, 10 m uzayabilir. Ve pekçok mor çiçek açar.

COBAEA (Scandens)

COBÁN [*koban*] **veya VERA PAZ,** Guatemala Cumhuriyetinde Alta Vera Paz ilinin merkezi. Deniz seviyesinden yüksekliği 1 313 m ve nüfusu 24 475 (1950) tir. Atlantik kahve bölgesinin merkez noktasını meydana getirir. Halkı zanaatla uğraşan kızılderililerdir.

COBBETT [*kobit*], **William** (1762 - 1835), İngiliz gazetecisi, ve politika adamı. Farnham (Surrey) da doğmuş, Normandy Farm (Guildford yöresi) da ölmüştür. 1792 - 1800 yıllarında Amerikada çalışmış ve «The Porcupine» (Büyük kirpi) adlı gazeteyi çıkarmıştır. 1800 de İngiltereye dönmüş, 1802 de «Cobbett's Weekly Political Register» adlı haftalık siyasal bir dergi yayınlamağa başlamış, orduda dayak atılmasına karşı yazdığı bir yazı yüzünden 1810 - 1812 de iki yıl hapsedilmiş ve 1 000 sterling para cezasına çarptırılmış, 1817 - 1819 yıllarında gene Amerikada bulunmuş, 1832 de Oldham'dan milletvekili seçilmiştir. Bütün ömrü boyunca halk yığınlarının hakları için savaşan C. in en tanınmış olan eserleri: *Advice to Young Men* (Gençlere öğüt) [1829] ile İngilterede köylerdeki politika ve tarım şartlarını söz konusu eden *Rural Rides* (At üstünde köyleri dolaşmalar) [1830] dır. Parlâmentodaki tartışmaları ve politika yazıları, *Political Works* (Politika yazıları) adı altında oğlu tarafından 1842 de yayınlanmıştır.

Wm. COBBETT

COBBLER [*koblır*], iyi cins bir likör veya kanyak ile rom, viski ve ayrıca limon şurubu, kiraz, yer çileği, ağaç çileği, şeftali, ananas, kırmızı şarap veya beyaz şarabın karıştırılması ile elde edilen ve soğuk içilen bir çeşit Amerikan bar içkisi. İçine bazı meyva parçaları da konulur.

COBDEN [*kobdin*], **Richard** (1804 - 1865), serbest ticaret ve barış dâvalarını savunmakla ün kazanmış bir İngiliz devlet adamı ve gazetecisi. Midhurst (Sussex) ta doğmuş, Londrada ölmüştur.

İş hayatına satış memuru olarak girmiş, 1831 de Manchester'a giderek ortaklariyle birlikte bir basma firması kurmuş, bu iş sonraki genlik yıllarında çok gelişmiştir. C. geziye ve kamu işlerine karşı büyük bir eğilim göstermiştir. 1835 ve 1859 yıllarında Amerikayı ziyaret etmiş, Avrupanın her tarafını dolaşmış, 1838 - 1846 yıllarında yerli tarım ürünlerini koruyan gümrük vergilerine karşı savaşan Anti - Corn Law League'de önemli bir rol oynamıştır. 1841 yılından ölümüne kadar süren zamanın uzun bir kısmında parlâmento üyeliği eden C., hiçbir partiye girmemiş ve bakan olmayı reddetmiş, 1859 - 1860 da Fransa ile, o devirde, serbest ticaret sisteminin kurulması yolunda ileri bir adım sayılan, ticarî bir antlaşma görüşmesi yapmıştır. C. bütün hayatı boyunca, gerek parlâmentoda, gerek kitapçıklarında, gerekse halk toplantılarında, başlıca niteliği inandırıcılık olan bir «kışkırtıcı» ve bir «islâhatçı» gibi davranmıştır. Serbest ticarete ve eğitimin erdemine olan inanına kuvvetli bir ahlâk çeşnisi de karışmış olan C. i bu inanı, dış işlere karışmama, hakem yolu ile barış ve kendilerini yönetebilecek ülkelere bağımsızlık verme ilkelerinin kuvvetli bir savunucusu haline getirmiştir. C., İngiliz orta sınıf halkının, aristokratların tekelciliğine ve kazanılmış haklara karşı savaşmasında en etkili sesi olmuş ve serbest teşebbüsün evrensel genlik ve barışı sağlıyacağı düşüncesinin İngilizlerin kafasında yer etmesinde büyük rol oynamıştır. Amerika Ayrılma Harbinde Kuzeylilerin dâvasına bağlanmış, bununla birlikte Kırım Harbi'ne muhalefetinde Manchester şehrini arkasından sürükliyeme-

R. COBDEN

miş ve orta sınıf halkın bencilliği ve kısa görüşlülüğü yüzünden hayal kırıklığına uğramış bir durumda ölmüştür. C. in *Political Writings* (Siyasal yazılar) i 1867 de, *Speeches on Questions of Public Policy* (İç politika sorunları üzerine nutuklar) si 1870 de yayınlanmıştır.

Cobden Club: Serbest ticaret ilkelerini yaymak amaciyle 1866 yılında Londrada kurulan dernek.

COBDEN - SANDERSON [*kǫbdın sændırsın*], **Thomas James** (1840 - 1922), İngiliz avukatı, ciltçisi ve basımevi sahibi. Alnwick (Northumberland) da doğmuş, Hammersmith'te ölmüştür. 1900 de E. Walker ile birlikte kusursuz baskı yapabilen «Doves Press» i kurmuştur. Başlıca eseri: *The Ideal Book* (İdeal kitap) [1901].

COBHAM [*kǫbım*], İngilterede, Kent kontluğunda bir köy. Yakınında, bir parkın içindeki Cobham - Hall 1714 ten beri Darnley dukalarının şatosu olup, Tiziano, Rubens ve Van Dyck'ın tablolariyle süslüdür.

COBLENTZ (Coğ.): bk. KOBLENTZ.

COBLENTZ [*koublents*], **William Weber** (doğ. 1873), Amerikalı fizikçi ve astronom. North Lima (Ohio) da doğmuştur. Case School of Applied Science (Case Uygulamalı Fen Okulu) ta ve Cornell Üniversitesinde öğrenim görmüş, 1905 te National Bureau of Standards (Ulusal Standartlar Bürosu) fizikçisi olmuştur. Kızıl - altı (infra - rouge) ve ültraviyole üzerindeki araştırmaları, gezegen ve yıldız ışınımları hakkındaki çalışmaları kendisine takdir ve birçok ödül kazandırmıştır. Gezegenlerin yüzey ısılarını belirtmek üzere 1/200 inç çapında bir termoelektrik çifti (İng. thermo - couple) ile yaptığı çalışmalar, Merih'teki hayatla ilgili önemli sorunları çözmüştür.

COBURG [*kǫburg*], Bavyera'da, Yukarı Frankonya (Oberfranken) da ilçe merkezi. Nüfusu 44 900 (1950). Halkın çoğu Protestandır. C. Türingen ormanlarının güney eteklerinde kurulmuştur. C. de devlet arşivi, sanat ve ticaret odaları, memleket merkez bankası, tabiat bilimleri müzesi ve memleket tiyatrosu bulunmaktadır. Burada sepet ve sepet tarzında örülü şeyler, sazdan ve yumuşak maddelerden yapılan ev eşyası, madenî eşya, makine, ampül, lâmba, porselen ve cam eşya, çocuk oyuncakları, besin maddeleri yapılır. Kitap ve uzmanlık dergileri yayınlıyan yayınevleri de vardır.

COBURG: Hohenfels şatosu

C. 1331 de Schweinfurt şehir hakkını almış, 1549 da Wettin merkezi ve 1826 - 1918 arasında Sachsen - Coburg - Gotha dukalığının iki merkezinden biri olmuştur. 1920 de Bavyera'ya bağlanmıştır. Son Gotik devrine ait olan fakat iç kısmı Barok üslûbuna göre restore edilen Moritzkirche kilisesinden başka Kançılarya binası, lise ve askerî müze gibi birçok Son - Rönesans devri eserleri bulunmaktadır. XIX. Ehrenburg sarayı da anılmaya değer; bunun bahçesi saray meydanını Veste C. (C. kalesi) a bağlar. C. un yakınında, XIX. yüzyıl İngiliz Gotik üslûbunda yapılmış olan Callenberg ve Rosenau şatoları bulunmaktadır. Veste C. 1248 den başlıyarak Graf von Henneberg'in merkezi, 1353-1549 arasında Saksonya dukalarının makamı, 1530 yılında da Luther'ın 6 ay süre ile oturduğu yer olmuştur. Bugün müze olarak kullanılan kalede, az bulunur eski eserler ve değerli sanat eserleri kolleksiyonu (bunların içinde 340 000 bakır üzerine kalemle kazılarak basılmış resim ve 10 000 tane el ile çizilmiş resim) saklanmaktadır.

64 700 nüfusu ile 502 km² lik yüzölçümü olan C. un ilçe sınırları içindeki Thüringen ormanlarının güney kesiminde tarım ve ormancılık işleri önemlidir, ve küçük köy işletmeleri ağır basmaktadır. Bunlar yanında çocuk oyuncakları ve ağaçlardan yapılmış oyun eşyaları, saz ve yumuşak maddelerden yapılan mobilya, porselen ve seramik endüstrisi de vardır.

COCA (Bot. ve Tıp.): bk. KOKA.

COCA - COLA [*kǫka kǫla*] (halk arasında kısaca: *Coke*), meyva ve yaprak özsularından yapılmış ferahlatıcı, karbon dioksitli fakat alkolsüz hafif bir içkinin ticarî ve patentli adı. Patentin sahibi, Amerika Birleşik Devletlerinde Wilmington'daki C. - C. Company'dir. Ortaklığın dünya çapında bir örgütü olup 80 memlekette şubeleri vardır. Bazı memleketlere de, merkezden C. - C. nın ilkel maddeleri ve esansları gönderilir. C. - C. şişelerinin şekli dahi patentlidir. İçki, tadını, kokusunu ve niteliklerini, Güney Amerikada yetişen *Erythroxylon coca* ağacının yapraklarından ve tropikal bölgelerde yetişen *Cola acuminata*'nın tanelerinden alır. Sinirleri yatıştıran, yorgunluğu gideren ve çalışma güçünü artıran bir içkidir. Başka bir ortaklığın malı olan Pepsi - Cola (b. bk.) C. - C. nın başlıca rakibidir. Bizde C. - C. örgütü yoktur. Ancak buna az çok benziyen bir içki Kola - Koka adiyle satılmaktadır.

COCANADA (Coğ.): bk. KOKANADA.

COCCEIUS [*kokkęius*], **Nerva** (ölm. 33), Romalı kukuk bilgini. Tacitus'a göre din ve insanlık hukuklarında pek derin bilgisi vardı ve olgun bir insandı. 22 yılında konsul, 26 yılında curator aquarum (su işleri müdürü) olmuş, imparator Tiberius bir köşeye çekilmek üzere Romadan ayrıldığı zaman onunla birlikte gitmiş, aç kalmak suretiyle kendini öldürmüştür. Oğlu C. **Nerva,** *De usucapionibus* (Ayırma veya uzun zaman kullanma yoliyle mal sahibi olma hakkında) adlı bir anakitap yazmıştır. Kendisinin imparator Nerva'nın babası olduğu sanılmaktadır.

COCCEJI [*koktsęyi*] **Samuel von** (1679 - 1755), Alman hukukçusu. Heidelberg'de doğmuş, Berlinde ölmüştür. 1702 de Frankfurt a. d. Oder'de profesör, 1723 te istinaf mahkemesi başkanı, 1738 de Prusya adliye daireleri şefi, 1747 de baş kançılar (Grosskanzler) oldu. Yaptığı geniş reformlarla büyük başarılar sağladı, yeni bir dâva düzeni ve *Projekt des Corporis iuris Fridericiani* (Friedrich kanunnamesi tasarısı) [2 cilt, 1749 - 1751] adiyle bir kanunname tasarısı meydana koydu.

COCCUS (Tıp.): bk. KOKKUS.

COCHABAMBA [*koçabąmba*]: 1. Bolivya'da bir departman. Memleketin ortasında olup yüzölçümü 65 000 km², nüfusu 490 475 (1950) tir. Bu nüfusun çoğu Kızılderililerdir. Km² ye düşen 9 nüfusiyle C., Bolivya'nın ikinci

COCHABAMBA: Genel görünüş

büyük şehridir. Kordilerler bölgesinde geniş yer kaplar. Vâdiler boyunda balta girmemiş gür ormanlar vardır.

2. Aynı addaki departmanın ve Cercado ilinin merkezi. 1574 te kurulmuş olan bu şehrin eski adı Oropeza idi. Nüfusu 80 795 (1951) tir. Üniversitesi, katedrali ve birçok modern binaları vardır. Denizden yüksekliği 2 570 m olup Rocha nehrinin kıyısındadır. Halk tarım ve ticaretle geçinir. Şehrin bulunduğu yerin iklimi, yumuşak orta kuşak iklimine benzer. İspanyaya karşı yapılan Bağımsızlık Harbi sırasında, 1815 te C. kadınlarının bir İspanyol ordu merkezine yaptıkları kahramanca saldırı, şehrin övünçlerinden biridir.

COCHEREL [*koşręl*] **SAVAŞI,** 16 Mayıs 1364 te Fransız generali Bertrand Du Guesclin'in, Buch captal (senyör) i Jean de Grailly emrindeki İngiliz - Navarra ordusunu yendiği meydan savaşı. C., Vernon yakınındadır. Düşmanların Vernon köprüsünü zorlamaları Vexin ve Île-de France bölgelerini ve dolayısiyle Parisi tehlikeye düşürmüştü. Bu zafer sayesinde, Reims'teki taç giyme töreninden dönen V. Charles, Paris yolunu açık bulmuş, Valois hanedanının durumu sağlamlaşmış, Navarra'nın taht üzerindeki iddiası ortadan kalkmıştır.

COCHET [*koşę*], **Henry** (doğ. 1901), Fransız tenisçisi. Lyon'da doğmuştur, 1922 de amatör tenisçi olarak sert alan (hard - court) dünya şampiyonluğunu kazanmış, 1928 de Francis T. Hunter'ı yenerek Amerika Birleşik Devletleri tekler turnuvası şampiyonu olmuş, 1925 - 1933 te Davis kupasına katılan Fransız takımında oynamış ve 1927 de Jean Borotra v. b. arkadaşlariyle birlikte bu kupayı kazanarak 1932 yılına kadar elinde bulundurmuş, 1933 te profesyonel olmuştur.

COCHIN [*koçin*]: 1. Hindistan Cumhuriyetinin güney kısmında, Komorin Burnu'nun 250 km kadar kuzeybatısında, önceleri devlet olan bir ülke. 1947 den önce Madras eyâletine bağlı iken bugün Hindistan Cumhuriyetinin Travancore - C. devletinin bir kısmını meydana getirmektedir. Burada hindistan cevizi, pirinç, meyva ve kauçuk üretilir. Yüzölçümü 3 525 km², nüfusu 1 442 875 (1941). Bk. TRAVANCORE - COCHIN.

2. Hindistan Cumhuriyetinin güneybatı kısmındaki Malabar kıyılarında, Travancorte - C. devleti topraklarında bulunmakla birlikte Madras devleti tarafından yönetilen bir liman şehri. Bombay ile Kolombo (Colombo) arasında en önemli liman olan C. in iyi bir liman donatımı ve memleket içi ile ulaştırmayı sağlıyan kanalları vardır. Başlıca dış satım malları: Hindistan cevizi lifi, iplik, hasır, baladur cevizi, çay, hindistan cevizi yağı, kauçuk. Bu liman 1503 te Portekizliler tarafından kurulmuş, 1663 - 1796 yıllarında Holândalıların elinde bulunmuştur. Nüfusu 22 818 (1941) dir.

COCHIN [*koşę̃*], Fransalı hakkâk ailesi: 1. «İhtiyar» sanıyla anılan **Nicolas** (1610 - 1686) Troyes'da doğmuş ve XIV. Louis devri tarihi ile ilgili estamplar yapmıştır; 2. «Genç» sanıyla veya II. C. adiyle anılan **Charles Nicolas** (1715 - 1790), Pariste doğmuş, orada ölmüştür; ailenin en ünlü üyesidir. Kendi eliyle yaptığı veya ölümünden sonra resimlerinden yapılmış 1 500 kadar eser vermiştir. Bunlar arasında, portreler ve edebî eserleri süslemek için yapılmış ince vinyetler vardır.

COCHIN [*koşę̃*], **Jean - Marie - Denys** (1851 - 1922). Fransız bilim ve politika adamı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Uzun zaman Paris milletvekilliği yapmış, Pasteur'ün yanında bilimsel çalışmalarda bulunmuş, ve 1911 de Fransız Akademisine girmiştir. Birinci Dünya Harbinde devlet bakanı (1915 - 1917) olarak çalışmıştır. Başlıca eserleri: *L'Evolution et la Vie* (Evrim ve hayat) [1888]; *Le Monde extérieur* (Dış âlem) [1895]. C. e göre politika kişilerin çarpışması değil, fikirlerin çarpışması olmalıdır. En kötü parlâmento çalışmaları bile en iyi parlâmento dışı çalışmalardan iyidir. Kırallık da çoğunlukların istibdadını önleyen iyi bir buluştur. C. dış politika konularında doğu Hıristiyanları lehinde çalışmıştır.

COCHINCHINE (Coğ.): bk. KOÇİNÇİN ve **VİETNAM**, Güney.

COCHLÄUS [*koḫleus*], **Johannes** (1479 - 1552), Alman Katolik teologu. Schwabach yakınındaki Wendelstein'da doğmuş Breslau'da ölmüştür. Saksonya dukasının sekreteri ve Luther'e karşı koyanlardandı. Başlıca eseri: *Commentaria de actis et scriptis Lutheri* (Luther'in yaptıkları ve yazıları üzerinde açıklamalar) [1549] başlığını taşır.

COCHRANE [*kǫkrın*], **Thomas, Dundonal kontu** (1775 - 1860), İngiliz amirali. Annsfield (Lanarkshire) de doğmuş, Kensington'da ölmüştür. Napoléon devrinde Fransaya karşı savaşlarda kendini göstermiş, giriştiği iç politika çekişmeleri sonucunda 1814 te donanmadan çıkarılmıştır. C. Şili amirali olarak 1818 - 1822 de İspanyaya karşı başarı ile savaşmış, 1822 de Brezilyanın, 1827 de de Yunanistan deniz kuvvetlerinin komutanı olmuştur. 1832 de tekrar İngiliz deniz kuvvetleri emrine girmiş ve amiralliğe kadar yükselmiştir. Eserleri: *Narrative of Services in the Liberation of Chili, Peru and Brazil* (Şili, Peru ve Brezilyanın kurtuluşu uğrunda yapılan hizmetlerin hikâyesi) [2 cilt, 1858] ve *Autobiography of a Seaman* (Bir denizcinin otobiyografisi) [2 cilt, 1860].

Th. COCHRANE

COCKAIGNE [*kokẹyn*] **veya COCKAYNE** [*kok·yn*], aylaklığın ve lüks hayatın sürüp gittiği ve teşvik edildiği hayalî bir ülkenin İngilizce adı. Bu ad eski Fransızcadaki

Pais de cocaigne (çörek ülkesi) den gelir. C. de evler pastadandı, kızarmış kazlar sokaklarda dolaşarak gelip geçeni kendilerini yemeye çağırırlar, tereyağında pişmiş tarlakuşları gökten iner, ırmaklar ve çeşmeler şarap akıtırdı. C., Almanların *Schlaraffenland* (aylaklar ülkesi) ına karşılık olan ve Amerikalıların *Big Rock Candy Mountain* (akide şekeri dağı) kavramının meydana gelmesine yol açan bir ortaçağ kavramıdır.

COCKERELL [*kokîrıl*], **Charles Robert** (1788 - 1863) İngiliz mimarı ve arkeoloğu. Londrada doğmuş, orada ölmüştür. Bilimsel incelemeler yapmak üzere Yunanistana, İtalyaya, Anadoluya v. b. gitmiş, bu sırada Aigina'daki Aphaia tapınağı ve Phigali yakınındaki Appollo tapınağı kazılarında bulunmuştur. Başlıca eserleri: *The Temple of Jupiter at Agrigentum* (Agrigentum'daki Juppiter tapınağı) [1830], *The Temples of Jupiter Panhellenius at Aegina and of Appollo Epicurius at Bassae* (Aigina'daki I. P. ve Bassae'deki A. E. tapınakları) [1860]. C., Capitolium, Forum Romanum Parthenon, Pompeii, Halikarnassos v. b. gibi yıkıntıların onarım plânlarını çizmiştir.

COCKERILL [*kokiril*], **John** (1790 - 1840), Belçikalı sanayici. Hoslington (İng.) da doğmuş, Varşovada ölmüştür. Belçikaya göç edip Liége (Luik) yakınındaki Seraing'de kardeşi James ile birlikte Avrupanın en büyük buhar makinesi fabrikalarından birini kurmuştur (1817).

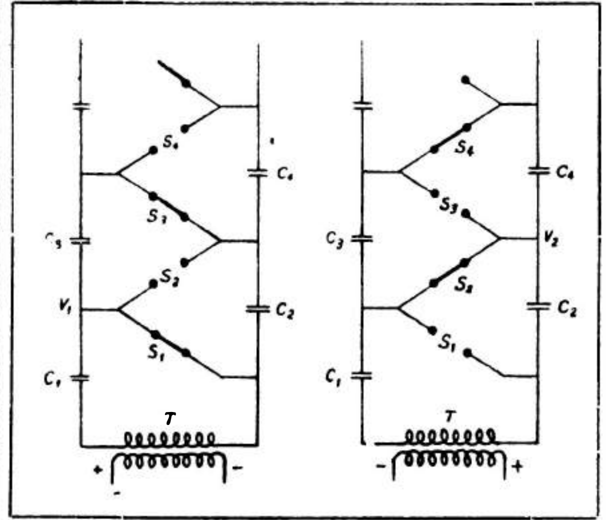
COCKNEY [*kokni*] (İng.; Fr. *coquin* = edebsiz, hayasız), Londra küçük burjuvasına takılan ad. Eskiden, Londrada St. Mary le Bow kilisesi çanının duyulduğu alanda oturanlara denirdi. Bugün dil biliminde aşağı (bayağı) Londra ağzına C. denmektedir.

COCKCROFT [*kokroft*]. **Sir John Douglas** (doğ. 1897), İngiliz fizikçisi. Todmorden (Yorkshire kontluğu) da doğmuştur. E. Rutherford'ın öğrencisi olarak Ernest T. S. Walton'la birlikte ilk defa atom çekirdeği parçalamada kullanılan aleti yapmıştır. C. 1939 - 1946 da Cambridge'e profesör olmuş, 1941-1944 yıllarında İngiliz Yardım Bakanlığı hava bağlantısı araştırma bölümü şefliğinde bulunmuş, 1944-1946 da Kanada millî araştırmada danışma kurulu atom araştırma bölümünde müdürlük etmiş ve 1946 da Harwell (Berkshire) deki atom araştırma merkezi müdürlüğüne getirilmiştir. C., elektrikle hızlandırılmış protonlar araciyle lithium v. b. gibi hafif atomları parçalamak için 1932 yılı dolaylarında Walton'la birlikte yaptığı araştırmalarda bu arkadaşiyle birlikte 1951 Nobel fizik ödülünü kazanmıştır.

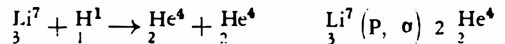

Sir J. D. COCKCROFT

C. ve Walton Hızlandırıcısı (Cockcroft - Walton Accelerator): Yüklü ve ağır partiküllerin yüksek elektrik voltajları ile hızlandırılmasına ve bu yüksek enerjili partiküllerle *yapma çekirdek transmütasyonları* yapılmasına yarayan tertiplerden biri. Voltaj arttırmak için kullanılan bu hızlandırıcı, J. D. Cockcroft ve Ernest T. S. Walton tarafından ilk yapma çekirdek transmütasyonunun gerçekleştirilmesinde kullanılmış tarihî bir tertip olarak önem kazanmıştır. Cambridge (İngiltere) de Rutherford'ın laboratuvarında, bir çekirdek transmütasyonu yapmağa yeter enerjili protonların elde edilmesi bu iki fizikçi tarafından 1932 de başarılmıştır. Bu hızlandırılmış protonlar ile bir lityum $\left({}^{7}_{3}\mathrm{Li}\right)$ oksit tabakası şeklindeki hafif lityum elementi bombardıman edilince lityumdan çıkan partiküller sebebiyle biraz öteye konmuş bir çinko sülfürlü ekran üzerinde ışıldamalar gözlenmiştir. Işıldamalar, ilk olarak, hızlandırıcı voltaj hemen hemen 125 000 volt iken görülebilmiştir. Bu bombardıman sonucunda lityumdan çıkan partiküllerin *Wilson sis odası*ndaki izleri Cockcroft ve Walton tarafından gözlenmiş ve bu partiküllerin normal α partikülleri oldukları anlaşılmıştır. Böylece gerçekleştirilen bu ilk yapma çekirdek reaksiyonu şöyle yazılabilir:

COCKRAFT ve WALTON tarafından kullanılmış olan hızlandırıcının prensip şeması

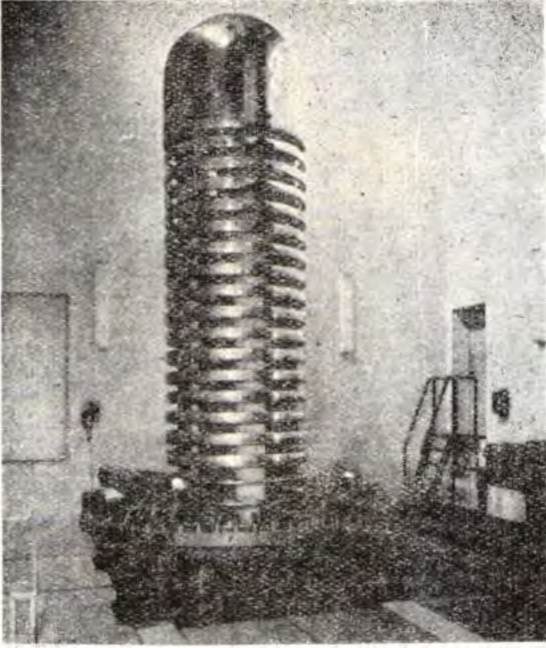

$${}^{7}_{3}\mathrm{Li} + {}^{1}_{1}\mathrm{H} \longrightarrow {}^{4}_{2}\mathrm{He} + {}^{4}_{2}\mathrm{He} \qquad {}^{7}_{3}\mathrm{Li}\,(\mathrm{P},\ \alpha)\ 2\ {}^{4}_{2}\mathrm{He}$$

Burada proton ${}^{1}_{1}\mathrm{H}$ ve α partikülü (helyum çekirdekleri) ${}^{4}_{2}\mathrm{He}$ sembolleri ile gösterilmiştir.

Bu hızlandırıcı, şekilde görüldüğü gibi S_1, S_2, S_3. . . anahtar mekanizmaları ile tertipli eşit kapasiteli birçok C_1, C_2, C_3, C_4. . . kondansatörlerini kapsar.

T transformatörü, yüksek potansiyelli alternatif akım (A. A.) kaynağıdır. S_1, S_2, S_3. . . anahtarları aslında vakum tüpleri (redressör lâmbaları) dir ve A. A. ın alternaslarına göre birer supap olarak çalışır. Meselâ bir yarım sikl (cycle) de S_1 kapalı, S_2 açık (şekil 1 a) ve sonraki yarım sikl de akım yön değiştirince S_1 açık S_2 kapalı (şekil 1 b) olur ve sonraki yarım sikllerde aynı hal devam eder. S_1 kapalı iken C_1, kondansatörü transformatörün V_2 sekonder voltajına kadar yüklenir: S_1 in açılması ve S_2 nin kapanması üzerine C_1 in bir kısım yükü C_2 ye geçer, sonraki yarım siklde C_1 daha fazla yük alır ve bu yük gelecek yarım siklde C_2 ile yine paylaşılır. Gitgide C_1 ve C_2 nin her ikiside V_1 potansiyeline kadar yüklenir ve sonunda V_2, V_1 in iki katı olur (şekil 1 b). İki C_1 ve C_2 kondansatörü ile anahtar gibi çalışan iki S_1 ve S_2 tüpü ***potansiyeli iki katına çıkaran bir tertip olur***. Kaskat halinde olan böyle çeşitli iki katına çıkarıcılar bir voltaj arttırıcı meydana getireceklerdir. Bir katta voltaj iki katına çıkarılır. İki katta voltaj

COCKCROFT hızlandırıcısı: İsviçrede Basel Üniversitesinde bulunan Cockcroft ve Walton tipi 4 milyon voltluk hızlandırıcı. Resimde görülmiyen kapsayıcı tankın yüksekliği 6 m ve çapı 2,2 m dir; 10 atmosfer basınç altında bir azot ve karbondiyoksit karışımı kullanılır. Giriş gücünün frekansı 10 kc/sn dir.

dört katına, üç katta voltaj altı kat arttırılır ve durum böylece devam eder.

T transformatörünün sekonderinde bulunan 100 000 volt potansiyel farkından hareket edilerek Cockcroft ve Walton hemen 800 000 voltluk bir çıkış potansiyel farkı elde edebildiler. Sonra bu yüksek potansiyel farkı, hidrojen gazından bir elektrik boşalması yoluyla elde edilen, protonların hızlandırılmasında kullanıldı. Cockcroft ve Walton aygıtı hareket eden parçası olmayan basit bir tertiptir. Bu tertiple elde edilen maksimum enerjiler, başka hızlandırıcıların enerjilerine göre alçaktır. Bu voltaj artırıcı, alfa partikülleri, döteronlar gibi başka partiküllerin de hızlandırılmasında kullanılabilir.

COCKTAIL: bk. KOKTEYL.

COCLÉ [*kokle*], Panama cumhuriyetinde, Panama körfezindeki kanal bölgesinin batısında geniş yayla ve ormanlarla kaplı dağ silsilelerine sahip bir il. Burada hayvancılık, pirinç, şekerkamışı ekimi yapılır, tuz madenleri işletilir ve hasır örme (şapka ve asma yatak) işçiliği yapılır. Başkenti: Penonomi şehridir. Yüzölçümü 20 366 km^2; nüfusu 72 670 (1950) dir.

C. Kültürü: geçmişteki varlığı arkeolojik bulgularla anlaşılan ve başlıca, Panamanın C. bölgesinde gelişmiş olan bir Amerika yerlileri uygarlığı. Bugüne kadar kalan izleri iskeletler, zengin seramik ürünleri, altından yapılmış hünerli ziynet ve ibadet eşyalarıdır. Bunların saklanma durumları, C. uygarlığının İspanyol fetihlerinden pek az zaman önceye kadar gelişmiş olduğu ve Cuna kültürü ile ve tarih çağlarında Panamada yaşamış olan başka kabîlelerle yakından ilgili olduğu inancını vermektedir.

COCLES [*kokles*], **Publius Horatius,** Romalı efsane kahramanı. Spurius Lartius ve Titus Herminius ile birlikte, Romadaki ağaç Sublicius köprüsü yıkılıncaya kadar, Lars Porsena komutasındaki Etrusk ordusunun bu köprüye yaklaşmasını önlemiş, sonra Tiberis nehrini yüzerek geçip Romaya dönmüştür. Yunan tarihçisi Polybios bu kahramanın yaraları yüzünden zayıf düşerek Tiberis'te boğulduğunu anlatır.

COCOBOLO [*kokobolo*], Nikaragua ve Panamada, belli bir kaynağı olmıyan, portakal renkli ve havada rengi koyulaşan ve uzunluğuna koyu çizgileri bulunan çok ağır ve sert bir ağaç. İnce marangozluk işlerinde ve bıçak sapı yapmada kullanılır. Sertliği ve ağırlığı ile «Demir - ağaç» lardan olan ve Antiller'deki *cocobola uvifera*dan çıkarılan *Coccoloba* tahtası ile karıştırılmamalıdır.

COCOM [*kokom*], İngilizce Coordinating Committee for East - West - Trade - Policy (Doğu - Batı Ticaret Koordinasyon Komisyonu) nin kısaltılmışı. 1951 de kurulan C., her çeşit mal ve eşya için ambargo listeleri düzenletmiştir. Bu listelerdeki malların Doğu Blokuna satılması yasak edilerek sınırlandırılmış, ya da denetleme altına alınmıştır. C. a 14 batılı devlet katılmıştır. Çin ve Kuzey Kore ambargosu için de CHICOM denilen kurum vardır.

COCOS [*koukıs*] **veya KEELING** [*kīliŋ*] **ADALARI,** Hint Okyanusunda, Cava'nın 9 300 m güneybatısında ve Singapur'dan 18,5 km uzakta, 27 mercan adasından meydana gelmiş takım adalar. Bunlar 1609 da İngiliz kaptan William Keeling tarafından bulunmuş, 1857 de İngilizlerin malı olmuş, bir süre Seylan hükûmeti tarafından yönetilmiş, 1903 te Boğazlar Yerleşmesi (Straits Settlements, yani Malakka) ne girmiş ve 1946 da Singapur'un bağımsız bir sömürge haline gelmesi üzerine bu sömürgeye katılmış, 1955 te Territory of Cocos (Keeling) Islands adı altında Avustralyaya geçmiştir. Darwin en üstün mercan adasını burada bulmuştur. Bu adada kopra ve hindistan cevizi elde edilir. Hava alanı vardır. Nüfusu 650 (1959) dir.

COCOS (Bot.): bk. HİNDİSTAN CEVİZİ.

COCOSATES [*kokosates*] **veya COCOSA'LILAR** (Tar. - Coğ.), Roma devrinde Gallia'da Aquitania bölgesinde, bugünkü Landes departmanınının Dax arrondismanı topraklarında yaşamış olan bir Kelt oymağı. Başkentleri: Cocosa.

COCTEAU [*kokto*], **Jean** (doğ. 1889), Fransız şairi, roman ve piyes yazarı. Maisons - Laffitte (Seine - et - Oise departmanı) te doğmuştur. 1914 - 1918 ve 1939 - 1945 yıllarında edebiyat ve sanat hareketlerinin öncüsü olmuş sonra gitgide durulmuş, 1955 te Fransız Akademisine üye seçilmiştir. Başlıca eserleri: 1. Şiir kitapları *Le Cap de Bonne Espérance* (Ümit burnu) [1919], *Vocabulaire* (Sözlük) [1922], *Plain - chant* (Düz şarkı) [1923; bu ciltteki şiirler, daha önceki ciltlerdeki gibi fantazili veya kübist olmaktan ziya-

J. COCTEAU

de XVI. yüzyıl yazarları örnek alınarak düzülmüştür], *Poésies* (Şiirler) [1947]; 2. Piyesler: *Orphée* (ad) [1927], *Antigone* (ad) [1928; Sophokles'in aynı adlı eserinin modern şekli], *La Voix humaine* (İnsan sesi; Türk. çev. 1940) [1930], *La Machine infernale* (Cehennem makinesi) [1932, Oidipus teması üzerine bir trajedi], *Les Parents terribles* (Korkunç ana - baba) (1938, modern psikoloji ile ilgili bir dram], *L'aigle à deuxtêtes* (İki başlı kartal; Türk. çev. 1949) [1946], çoğu Diagilev'in Rus balesi için yazılmış baleler, skeçler ve monologlar ve bu arada *Parade* (Geçit töreni) [1919], *Le bœuf sur le toit* (Damdaki öküz) [1920], *Les mariés de la Tour Eiffel* (Eyfel kulesindeki evliler) [1924]; 3. Sinema filmleri: *Le sang d'un poète* (Bir şairin kanı) [1932], *L'étérnel retour* (Ebedî dönüş) [1944], *Orphée* (ad) [1950]; 4. Romanlar: *Le Potomak* (nehir adı) [1913], *Thomas l' Imposteur* (Hiyleci Thomas) [1923], *Le grand écart* (Bir bale figürü) [1923], *Les enfants terribles* (Korkunç çocuklar) [1929]; 5. Eleştirme ve incelemeler: *Le secret professionnel* (Meslek sırı) [1922], *Picasso* (ad) [1923], *Le Rappel à l' ordre* (Düzene çağrı) [1926], *Opium* (Afyon) [1930].

CODDE [*kǫdde*], **Pieter** (1599 - 1678), Holândalı ressam. Amsterdam'da doğmuştur. Evlerdeki töre ve görenekleri tanıttıran renkli halk sahneleri çizmiştir. C. nin sanatında Franz Hals'tan gelen etkilerle genç Rembrandt'taki ışık - gölgeyi haber veren öğeler birleşmektedir. C., Fr. Hals'ın Amsterdam için başladığı «Avcılar» tablosunu tamamlamıştır.

CODDINGTON [*kǫdiŋtın*], **Henry** (1800 - 1845), İngiliz matematikçisi. Romada ölmüştür. Cambridge Üniversitesinden yetişmiş olan C., bir çeşit mercek tasarlamış olmasiyle hatırlanır. Bu mercek ekvator çemberinde derin bir girintisi bulunan camdan bir küredir. Bu şekil, kenar kısımlarda küresel yanlışlardan meydana gelen bulanıklığı gidermiştir. *C. merceği* denilen bu âlet 1830 da yapılmış, fakat asıl fikir 1820 de Brewster'dan gelmiştir.

CODE, CAPE (Coğ.): bk. CAPE CODE.

CODE, CODEX (Tıp.): bk. KODEKS.

CODE [Fr. *kōd*, İng. *koud*], kanunlar dergisi. Fransa için bk. CINQ CODES.

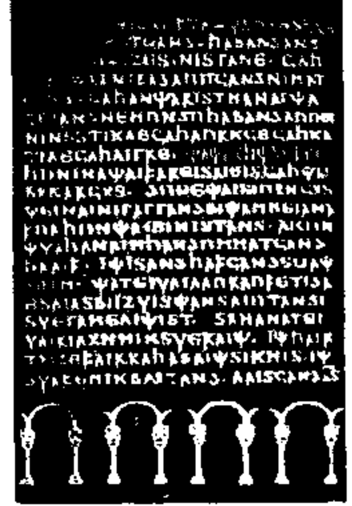
CODET [*kode*], **Louis** (1876 - 1914), Fransız yazarı. Birinci Dünya Harbinde vurularak ölmüştür. *La Petite Chiquette* (küçük Ch.) [1908], *César Capéran* (ad) [1918], *Fortune de Bécot* (B. nin şansı) [1921] ve *Louis l'indulgent* (Hoş görüşlü L) [1926] eserler gibi, kendisininin Güney Fransa ve Paristeki hayatını başarılı olarak tasvir eden romanlar ve *Poèmes et Chansons* (Şiirler ve şarkılar) [1926] gibi şiir kitapları vardır.

CODEX [*kǫdeks*] (< Lat. *caudex* = kök; çoğulu Codices): 1. Eski el yazısı; Romalılarda bir tel veya sırımla bir kitaba bağlanmış olan balmumlu yazı tahtası; başkaca: tomar haline getirilecek yerde dörde katlanmış yazılı parşömen kâğıdı (toparlanmış olursa *volumen* denilirdi). C., seyrek olarak papirüsten olurdu.

C. accepti et expensi, Romalı bir aile başkanının ya da bir tüccarın kasa defteri. *C. diplomaticus*, bir araya getirilmiş evrak. *C. rescriptus* ya da *C. palimpsestus*: bk. PALIMPSEST.

2. Roma hukukunda: Kanunlar dergisi, kanunlar bütünü, daha çok İmparatorluk kanunları: *C. Gregorianus*, *C. Hermogenianus*, *C. Theodosianus*, *C. Justinianeus* (bk. CORPUS IURIS CIVILIS), *C*, *Euricianus* (bk. GERMEN'LER, Hukuk); kilise kanunnameleri için de *C. Iuris Canonici*, *C. Iuris Canonici Orientalis*. Tabii hukukun kuruluşundan bu yana kanunnamelere de C. denmiştir.

CODEX ARGENTEUS [*kǫdeks argęnteus*] Lat. = Gümüş kitap), al renkte parşömen üzerine gümüş ve altın harflerle Batı Got yazısiyle yazılmış el yazması. VI. yüzyılda yukarı İtalyada meydana gelmiş olan bu C. te, İncillerin (4 İncilin) Wulfila, tarafından yapılmış çevirisi bulunmaktadır. Eser, ilkin Batıda Werden manastırına getirilmiş, sonra Alman imparatoru II. Rudolf'un eline geçmiş, 1648 de İsveçliler tarafından «ganimet» olarak alınmış ve gümüş kapakla ciltlenmiştir. Şimdi Uppsala Üniversitesi kitaplığındadır.

CODEX ARGENTEUS'tan bir sayfa

CODEX AUREUS [*kǫdeks aureus*] (Lat. = Altın Kitap), Ortaçağdan kalma altın harflerle yazılmış (bk. CHRYSOGRAPHIE), yahut kapağı altın ciltli, süslü el - yazmalarına verilen ad. Örnek: Eternach (X. yüzyıl), Escorial (XI. yüzyıl) ve Lorsch (IX. yüzyıl) C. A. ları. En tanınmış C. A. Regensburg yakınında St. Emmeram manastırında bulunan (1811 den beri Münih Devlet Kitaplığında) ve 870 te Frank kıralı Dazlak Karl (Charles le Chauve) için yapılmış olan altın yazılı, altın ciltli ve zengin resim bezekli İncil.

CODIVILLA [*kodivįlla*] **AMELİYATI**, kırılan bir kemikte yalancı eklem (pseudarthrosis) oluşması halinde kırık yerinin, baldır kemiği (tibia) nin iç yüzünden alınmış periyostlu ince kemik levhalarla kaplanması. Bologna'lı cerrah Alessandro Codivilla (1861 - 1912) nın adiyle anılır.

C. çekmesi (extension'u): Parçalanmış bir etraf kemiğinin sağlam kısma bir bilezikle veya sağlam kısmın alt ucundan çakılan bir çivi ile tutturulması halinde ilgili organın çekilerek gerilmesi.

CODMAN [*kǫdmın*] **İŞARETİ**: 1. Femur (uyluk) kemiğinin kırılıp iki parçasının üst üste binmesi halinde patella (dizkapağı) nın hemen yukarısında derinin katlanması; 2. Supraspinatus tendon (kiriş) un kopması halinde, kolun ikinci bir şahıs tarafından kaldırıldığı zaman ağrı duyulmayıp kaldırılmış durumda iken bırakılıp da deltoid kası kasılınca hemen ağrının başlaması. Bostonlu cerrah Ernest Amory Codman (1869 - 1940) adiyle anılır.

C. üçgeni (cerrahî): supraspinatus tendon (kiriş) un kopması halinde, hasta, kaldırdığı kolunu gövdesi ile ancak bir dik açı meydana getirecek seviyede tutabilir.

CODPUR (İng. Jodhpur; Marcoar da denir): 1. Hindistan Cumhuriyetinde, Racputana (Rajputana) da en büyük

CODPUR: Dhan Mandi meydanındaki tapınak, dört-köşeli kulesi ile

yönetim bölümü. Eskiden bağımsız bir devlet. C. Aravalli dağları ile Tar çölünün bir kısmından meydana gelmiştir. Yüzölçümü 90 671 km², nüfusu 2 560 000 (1941) dir. Tahıl, pamuk ekilir, hayvan yetiştirilir.

2. Aynı addaki yönetim bölümünün merkezi. Nüfusu 127 000 (1941) dir. Ağaçlık bir ovada kurulmuş bulunan C., yedi kuleli bir kaleyle çevrilidir. Şehirde sanat değeri bulunan birçok tapınaklar, beyaz işlemeli süslü evler, el işlemeleri müzesi vardır. Şehrin yanındaki bir çıplak tepede mihracelerin oturduğu bir yer (Nahargart) bulunmaktadır.

3. C. devleti 1212 de başbuğu Rao Sihaci (Sihaji) olan bir Racputna klanı tarafından kurulmuş, C. şehri 1459 da C. devletinin merkezi olmuş, 1561 de Ekber, 1679 da da Evreng - Zîb tarafından fethedilerek halkı ile birlikte Müslüman edilmiştir. Daha sonra C. Udaypur (Udaipur) ve Caypur (Jaipur) Müslümanlara karşı savaşmak üzere birleşmişler, fakat aralarında çıkan kavgalar bu birleşmeyi o kadar zayıflatmıştır ki devleti Maratha'lar zaptetmişler, 1818 de de İngilizler devletin korunmasını üzerlerine alıp güvenliği kurmuşlardır. Hind anayasasına göre bugün C., Racasthan devletinin bir parçasıdır. Nüfusu 691 786 (1951) dır.

CODREANU [*kodreānu*], **Corneliu Zelea** (1899 - 1938), Rumen faşist lideri. Yaş (Iaşi) ta doğmuş, Bükreş yakınlarında ölmüştür. 1931 de Demir Muhafızlar (Garda de Fer) örgütünü ve bunun devlet tarafından kapatılmasından (1933) sonra «Her şey vatan için» (Yeşil gömlekliler) partisini kurmuştur. C, 1938 de vatan haini ilân edildikten sonra memleket dışına kaçmaya teşebbüs ettiği sırada vurularak öldürülmüştür.

C. CODREANU

CODRESCU [*kodreşku*], **Teodor** (1819-1894), Rumanyalı yayınevi sahibi. (Iaşi) de doğmuş, orada ölmüştür. 1854 te Buciumul romîn (Rumen çoban borusu) basımevini kurmuş, «Zimbrul»(Oroks) ve «Foiletonul Zimbrului» (Zimbrul ilâvesi) gazetelerini yayımlamış, daha sonra «Foia Familiei»(Aile gazetesi) ve «Buciumul Român» (Rumen borazanı) adlı edebî dergileri yayınlamaya başlamış ve *Uricariul* (Belgeler kolleksiyonu) adı ile Rumanya prensliklerinin siyasal ve edebî gelişmeleriyle ilgili belgeleri içine alan 25 cilt yayınlamıştır [1852 - 1895]. *O Călătorie la Constantinopol* (İstanbul gezisi) [1844] adlı bir eseri de vardır.

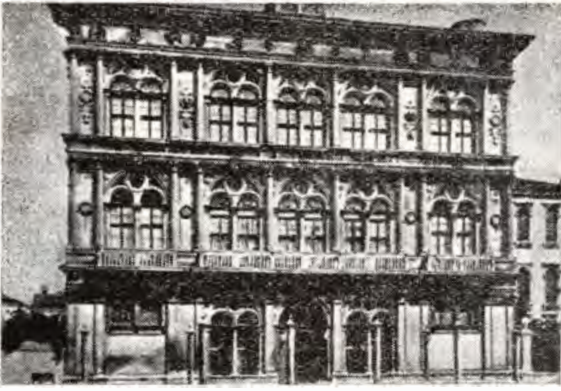
CODRINGTON [*kədringtın*], bir İngiliz subay ailesi:

1. **Sir Edward C.** (1770 - 1851): İngiliz aslından Amerikalı koramiral. Londrada ölmüştür. 1805 Trafalgar deniz muharebesine, daha sonra da Walcheren seferine katılmış, 1814 te tümamiral olmuş, Amerika - İngiltere Harbi sıralarında donanmayı Washington'a götürmüştür. 1821 de koramiral olan C. 1827 de Akdeniz filosu komutanlığına getirilmiş (amiral gemisi 84 toplu «Asia» idi), aynı yılın Haziranında Navarino (Navarin) deniz savaşını verecek olan müttefik donanmaya komuta etmek üzere doğuya hareket etmiş, 20 Kasımda Osmanlı donanmasının yenilgiye uğramasiyle sona eren ve Yunanistanın bağımsızlığa kavuşmasını sağlıyan savaşı yönetmiştir. Navarino zaferi C. un hayatının en önemli olayı olmakla birlikte C. kendisine verilmiş olan emirleri aşmakla ve böylece istenilmiyen diplomatik olaylara yol açmakla suçlandırılmış, ve Mora yarımadasının Mısırlılar tarafından tamamiyle boşaltılmasından sonra Londraya çağırılmıştır.

2. **Sir William John C.** (1804 - 1884): İngiliz generali. Hampshire'da ölmüştür. Sir Edward C. ın ikinci oğlu olan C., Kırım Harbine katılmış, Alma savaşında bir tugaya, Inkerman savaşında bir tümene komuta etmiş ve 11 Kasım 1855 te Sir James Simpson'ın yerine Kırım ordusu başkomutanı olmuş, 1856 da ordusu ile birlikte İngiltereye dönmüş, 1859 da Cebelitarık valisi, daha sonra milletvekili olmuştur.

3. **Sir Henry John C.** (1808 - 1877): İngiliz amirali. Sir Edward C. ın üçüncü oğlu olan C. 1840 ta Akkâ (Acre) bombardımanına katılmış, 1857 de tuğamiral olmuş, 1857 - 1863 te Malta komutanlığı etmiş, 1867 de oramiral, 1877 de büyükamiral olmuştur.

CODUCCI [*koduççi*], **Mauro** (1440 - 1504), İtalyalı taş oyucusu ve mimar. Lenna (Bergamo) da doğmuş, Venedik'te ölmüştür. Venedik'te Rönesans yapı tarzını ilk defa kullanan kendisidir. Başlıca eserleri şunlardır: S. Zaccaria kilisesinin cephesinin üst kısmı (1483); S. Maria Formosa kilisesi (1492); S. Marco meydanındaki saat kulesi Vendramin - Calergi sarayı (1500 - 1509 arası).

M. CODUCCI: Vendramin - Calergi Sarayı (Venedik)

CODY [*kooudi*], **William Frederick** (1846 - 1917) [sanı: **Buffalo Bill**], Amerikalı izci, avcı ve sahne adamı. Scott County (Iowa) de doğmuş, Denver (Colorado)de ölmüştür. Batı Amerika ovalarında bir izci olarak kazandığı ve dillere destan olan başarılariyle ün salmış olan C., henüz çocukken bir ulaştırma şirketinde atlı ulak olarak çalışmış, 1860 da midilli atlariyle postacılık yapan «Pony Express» şirketinde binicilik etmeye başlamış, sonra yerlilere karşı açılan seferlerde 9. Kansas süvari alayında izci olarak çalışmış, Amerika Ayrılma Harbinde de Birlikçiler ordusunda yine izci olarak hizmet etmiştir. 1867 - 1868 de, demiryolları yapan şirketlerin iaşe müteahhitlerine manda eti yetiştirmekte gösterdiği gayretlerden ötürü kendisine Buffalo Bill (Manda Bill) sanı takılmış, 1868 - 1872 yıllarında yeniden hizmetinde bulunduğu Amerika Birleşik Devletleri ordusunda 5. süvari alayında baş izci olarak çalıştıktan sonra sahne hayatına atılmış ve önceleri silâhlı bir insan olarak başardığı işleri belirten piyeslerde oynamıştır.

Wm. CODY

COECKE VAN AELST [*kuk fan ālst*], **Pieter** (1502 - 1550), Flaman (Belçikalı) ressam ve mimarı. Aels'ta doğmuş, Bruxelles'de ölmüştür. Hocası Van Orley'in üslûbu ile romanist tarih tabloları yapmıştır. C., bezek heykelleri ve Holânda Rönesansı üslûbunda yapı projeleri de meydana getirmiştir.

COEHOORN [*kuhōrn*] **veya COEHORN** [*kuhorn*] **veya COHORN** [*kohorn*], **Baron Menno van** (1641 - 1704), Holândalı askerî mühendis. Leeuwarden'da doğmuş, Lahey ('s Gavenhage) de ölmüştür. Holândalıların Vauban'ı saniyle anılan C., humbara atan küçük bir havan topu meydana getirmiştir (1674). *Nieuwe Vestingbouw* (Yeni berkitmeler) [1683] adlı bir eseri de vardır.

COELENTERATA (Zoo.): bk. SELENTERE'LER.

COELESTINUS [*kölestīnus*] (veya Caelestinus), altı papanın adı.

I. C. (papalığı 422 - 432): Romalı olup, St. Augustinus'un yakın arkadaşı idi. Augustinus'u, Cassianus'un Semi - Pelagiani tarikatine karşı savunmuştur. Genç imparator III. Valentinianus'un anası Galla Placidia'nın yardımıyle kilisenin inancını ve hakkını korumaya çalışmıştır. Donatusçular, Maniheistler ve birçok başka sapıklara karşı savaşmıştır. En önemli hareketlerinden biri, St. Patricius'u İrlandaya Hıristiyanlığı yaymak için göndermesi olmuştur. Çeşitli konulara ait 16 mektubu vardır. Aziz ilân edilmiştir.

II. C. (asıl adı: Guido di Castello): 1143 - 1144 yıllarında papalık etmiştir. Toscana'lı olup, Abelard'ın öğrencisi idi. Çok bilgili bir rahip ve doğru adam olarak tanınırdı. II. Innocentius'un, Fransa kıralı VII. Louis ile Bourges piskoposluğu üzerindeki anlaşmazlığı münasebetiyle Fransaya koyduğu aforozu kaldırmıştır.

[III. C.] (asıl adı: Teobaldo, Boccadipecora): Antipapa. 1124 yılında II. Calixtus'un ardılı olarak seçilmiş, fakat birkaç saat sonra, rakibi II. Honorius'un seçilmesi üzerine, bir şizma (schisme = ayrılış) nın önünü almak için istifa etmiştir.

III. C. (papalığı 1191 - 1198; asıl adı: Giacinto Bobone): Aş. yu. 1106 yılında doğmuştur. Orsini ailesindendi. 85 yaşında papa olan C., 1191 de Alman İmparatoru VI. Heinrich'e taç giydirmiştir. Heinrich'in tavsiyesiyle İngiltere kıralı I. Richard'ı Üçüncü Haçlı Seferinden dönüşünde yakalatıp hapsetmiş olan Avusturya dukası Leopold'u aforoz etmiştir. Alman Şövalyeleri tarikatını tasdik etmiştir. İmparatorun ölümünden sonra 1197 de, Toscana şehirlerinin ayaklanmasını desteklemiştir. León kıralı IX. Alfonso ile Fransa kıralı II. Philippe'e, kilisenin evlenme kanunlarını olduğu gibi kabul ettirmiştir.

IV. C. (asıl adı: Gofredo Castiglioni): 1241 yılında (25 Ekim - 10 Kasım) papalık etmiş, ve ölmüştür. Milanoda doğmuş bir Cistercium'lu rahip olan C., III. Urbanus'un yeğeni idi. Zehirlenmiş olduğu sanılır.

V. C. (asıl adı: Pietro di Murrone): 1215 te Isernia'da doğmuş, 1296 da Fumone'de ölmüştür. 1294 yılında (5 Temmuz - 13 Aralık) papalık etmiştir. Ortahalli bir Napoli'li olan C., 17 yaşında bir Benedictus'çu rahip olmuştur. Köşeye çekilince, birçokları onu taklidetmiştir. C., bunları örgütlendirerek Coelestinusçular (Coelestini) tarikatını kurmuştur. Papalığa seçilince önce bu şerefi reddetmek istemiş, fakat sonradan kabul etmiştir. Tecrübesizliğinden dolayı önemli yanlışlıklar yapmış ve sonunda papalıktan vazgeçmiştir. Ardılı VIII. Bonifatius, bir şizma (schisme) korkusiyle onu hapsetmiştir.

COELESTINUS [*selestīnus, çelestīnus, tselestīnus*] **ÇULAR,** 1294 de, V. Coelestinus (Fr. Célestin) adiyle papa olan pietro di Murrone veya Morone tarafından 1251 de kurulan bir tarikatın adamları. Tarikatın kurucusu, müritlerine pek sıkı bir disiplin yüklemiş, 1264 te Papa IV. Urbanus yeni tarikatı onayarak onu Benedictus tarikatine bağlamış, 1274 Lyon Konsili bu topluluğun Sanctus Damianus Ermitleri (köşeye çekilenleri) adiyle bağımsız bir tarikat haline gelmesine izin vermiştir.

COELE - SYRIA (Çukur Suriye): bk. BİKA.

COELHO [*kuelyu*], **Francisco Adolpho** (1847 - 1919), Portekizli dil bilgini. Coimbra'da doğmuş, Carcavelos'ta ölmüştür. 1878 yılında Lizbon'da profesör olmuştur. Portekiz dili folkloru özel adları ve başka konular üzerinde yazdığı önemli eserleri: *Origem da lingua portugueza* (Portekizcenin kaynağı) [1870], *Questão da lingua portugueza* (Portekiz dili sorunu) [1874], *A lingua portugueza* (Portekiz dili) [1881, 2. bas. 1888], *Os ciganos de Portugal* (Portekiz çingeneleri) [1892], *Contos populares portuguezes* (Portekiz halk masalları) [1879].

COELHO, Joacquım Guilhermé Gomes: bk. DINIZ, Julio.

COELHO NETO [*kuẹlyu nẹtu*], **Henrique Maximiano** (1864 - 1934), Brezilyalı romancı, piyes yazarı, gazeteci, hikâyeci. Caxias (Maranhão) da doğmuş, Rio de Janeiro'da ölmüştür. Lise edebiyat öğretmeni ve Rio de Janeiro şehri Tiyatro okulu müdürü idi. Neo - Romantik eğilimleri olan C. N. nun en tanınmış romanları şunlardır: *A Capital Federal* (Federal başkent) [1893], *Miragem* (Yalgın) [1895], *Inverno em flor* (Çiçekli kış) [1897], *O morto* (Ölü) [1898], *A Conquista* (Fetih) [1899], *O rei negro* (Zenci kıralı) [1914]. Öbür eserlerinden bazıları: *Rapsodias* (Rapsodiler) [1891], *Bilhetes postais* (Posta arabası biletleri) [1894], *Sertão* (Araştırılmamış olan) [1896], *Esphinge* (Sfenks) [1908], ve birçok piyes (4 cilt, 1907-1917).

COELIUS TEPESİ: bk. CAELIUS TEPESİ.

COELLO, Alonzo Sánchez: bk. SÁNCHEZ COELLO, Alonzo.

COELLO [*koẹlyo*], **Claudio** (1621 - 1693), İspanyol ressamı. Madritte doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. F.Ricci'nin öğrencisi olan C., saray ressamı olarak Carreño'nun yerini almış, İspanyol Habsburglarının son portre ressamlığını yapmıştır. Başlıca eseri, şaheseri sayılan ve II. Carlos'u, sarayının senyörleri ortasında diz çökmüş durumda gösteren ve «Kutsal Şekil» (Sagrada Forma) denilen tablosudur (Escorial müzesi). C. daha birçok ünlü kişilerin resmini yapmıştır.

C. COELLO: «Kutsal Şekil» (Escorial Müzesi, Madrid)

COELLO DE PORTUGAL Y DE QUESADA [*koẹlyo de portugạl i de kesạda*], **Fransico** (1822 - 1898), İspanyol coğrafyacısı. Jaen'de doğmuş, Madridde ölmüştür. Bir istihkâm subayı olan C. D. P. 1858 de İspanyanın kadastrosunu düzenlemek, 1866 da da coğrafya, jeodezi ve jeoloji ile ilgili bütün işleri yürütmekle görevlendirilmiş, 1876 da Madrid Coğrafya Derneğini, 1883 de Madrid Ticarî Coğrafya Derneğini kurmuş, Rio - de - Oro ve Adrar'a yapılan birçok İspanyol seferinin tertiplenmesinde başlıca rol oynamış, bu ülkeleri İspanyaya kazandırmıştır. Başlıca eseri 1/200 000 ölçümünde ve 65 paftalık bir İspanya haritası (*Mapa general de España*) dir.

COEN [*kūn*], **Jan Pieterszoon** (1587 - 1629), Holânda Doğu Hindistan (İndonezya) kolonisinin kurucusu. Hoorn'da doğmuş, Batavia'da ölmüştür. 1607 de Doğu Hindistan adalarına gönderilen askerî bölüğe katıldı. 1618 - 1623 arası ve 1627 den sonra tekrar Holânda Doğu Hindistanın genel valisi olarak bulundu. Batavia şehrini kurmuş, İngilizlere, Bantum ve Mataram Sultanlarına karşı savaşmıştır.

COESFELD [*kọsfelt*], Batı Almanyanın, Kuzey Renanya (Vestfalya) bölümünde bir ilçe. Nüfusu 15 600 (1950) dür ve çoğu Katoliktir. C. demiryol kavşakları üzerindedir. Dokumacılık, tarım makineleri ve demir endüstrisine sahiptir. 1197 de şehir haline gelmiş, 1246 da Münster'a bağlanıp Hanse şehir devletlerinin üyesi olmuştur. İkinci Dünya Harbinde şehrin eski mahallesinin büyük bir kısmı yıkılmıştır.

COËTLOGON [*koetlogọ̄*], **Alain-Emmanuel, Marquis de** (1646 - 1730), Fransız visamirali ve mareşali. 1670 te deniz kuvvetlerine girmiş, Duquesne emrinde Holândalılara karşı savaşmış, Palermo savaşında yararlık göstermiş, 1688 de Comte d'Estrées emrinde savaştığı Cezayir önünde, sonra da Bantry Bay'de kendini tanıtarak Béziers'de amiral Tourville emrinde filo komutanı olmuş, La Hogue'da «Magnifique» gemisi ile ün kazanmış, 1693 te İngilizlerin saldırdığı Saint - Malo'yu savunmuş, sonra İspanya Veraset Harbine katılmış, 1716 da visamiral olmuş, 1724 te hizmetten çekilmiş, Pariste ölmüştür.

COEUR [*kör*], **Jacques** (Aş. yu. 1395 - 1456), Fransız taciri ve kırallık haznedarı. Bourges (Cher depart.) da doğmuş, Sakız Adasında ölmüştür. Giriştiği büyük ticarî teşebbüslerin kıral VII. Charles'in dikkatini çekmesi üzerine ilkin Fransa darphanesi müdürlüğüne, sonra da haznecıliğe atanmış, işlerindeki yüksek başarısından dolayı soyluluk pâyesine yükseltilmiş ve kendisine Fransa eyaletlerinde büyük görevler ve İtalyada başarılacak diplomatik özel görevler verilmiştir. Yüzyıl Harbi (1337 - 1453) sırasında Normandiyanın İngilizlerden kurtarılması işinde C., kırala 200 000 İngiliz kuronu ile yardımda bulunmuş, harbin başarı ile sona ermesi üzerine erki ve itibarı aşırı derecede artmıştır. Bu hal bazı kişilerin kıskançlığını uyandırmış, bunların yüzünden kıralın metresi Agnes Sorel'i zehirleyip öldürmekle suçlandırıp tutulmuş (1451) ve büyük serveti elinden alınmıştır. Bu suçlandırmanın aslı olmadığı anlaşıldığı halde C. 1455 yılına kadar hapiste kalmış, sonra Romaya giderek papa V. Nicolaus'tan yardım görmüş ve servetinin kalıntılarını toplayabilmiştir. Ailesinin kıral VII. Charles tarafından affedilmesi için boşuna teşebbüslerde bulunan C., ancak XI. Louis'nin tahta çıkmasiyle bütün suçlandırmalardan kurtulmuş ve malları da ailesine geri verilmiştir (1455). İstanbulun fethinden az sonra, Papa

Jacques COEUR

III. Calixtus C. ü Türklere karşı kullanmak istemiş, onu küçük bir donanmanın komutanlığına getirmiş, fakat C. Anadolunun Ege denizi kıyılarında biraz dolaştıktan sonra 25 Kasım 1456 da Sakız (Khios) adasında ölmüştür.

COEUR D'ALÊNE [*kör dalen*], (Fr. deri delme bizi yüreği), Kuzey Amerika Kızılderililerinin bir oymağı ve bu oymağın Salish ailesinden olan dili. Bu oymağın şefi, tüccarların yüreğini deri delme bizine benzettiği için oymağa bu ad verilmiştir. C. D. ler Amerika Ayrılma Harbi (b. bk.) nde, Colorado'da «Birlik» taraflısı olan ve olmıyan madencilerin çatışmaları sırasında ün kazanmışlardır.

COEUR DE LION [*kör dı liõ*] (Fr. = arslan yürekli), birçok tarihî kişilere, bu arada Filistinde göstermiş olduğu olağanüstü kahramanlıktan ötürü İngiltere kıralı I. Richard'a takılan san; Fransa kıralı VIII. Louis de çoğu zaman Lion (Arslan) adiyle, Leh kıralı I. Bolesław Chrobry (Korkusuz) saniyle anılırlardı.

COFFEA (Bot.): bk. KAHVE.

COFFEY - HUMBER [*kofi - hambır*] **TEDAVİSİ**, kanser hastalığının, dişi koyun adrenali (böbreküstü bezesi), korteksi (kabuğu) zerkedilme yolu ile tedavi olunması. San Francisco'da çalışmış olan Walter B. Coffey [1868 - 1944] ve John D. Humber [doğ. 1895] adında iki Amerikalı cerrahın adiyle anılır.

COFRA (Ed - Cofra, El - Cofra, İta. Giofra), Libya çölünde sulak ve bitkili büyük bir yer. C., birçok kervan yollarının kavşak yerindedir. Nüfusu 6 000 kadardır. C., Büyük Sirt körfezinin 200 km güneyinde Trablusun 450 km güneydoğusundadır. Burada yüksekliği 20 m yi bulan kum tepeleri sıralanmıştır. Toprağın pek azı ekime elverişlidir. C., üç ayrı bölümden meydana gelmiştir: Sokna, Hon, Vaddan. Burasını 1928 de İtalyanlar ele geçirmiştir.

COFRE DE PEROTE (Coğ.) bk. PEROTE, Cofre de.

COGĂLNICEANU veya KOGĂLNICEANU [*kogılniçeãnu*], **Mihai** (1817 - 1891), Rumen devlet adamı ve tarihçisi. Yaş (Iaşi) ta doğmuş, Pariste ölmüştür. Prens Alexandru Cuza'nın kültür bakanı olarak Yaş üniversitesini kurmuştur. Rusya ile antlaşma taraftarı olan C., I, 1878 deki Berlin kongresine katılmış, Eflâk (Valahia) ve Buğdan (Moldova) ı birleştirerek Rumanya (România) kırallığını ilân ettirebilmişse de, Besarabya (Basarabia) yı Rusyaya bırakmak zorunda kalmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques Transdanubiens* (Eflâk, Buğdan ve Tuna - ötesi Ulahların tarihi) [1837[, *Letopisețele țării Moldovei* (Moldavya vakayinameleri) [3 cilt, 1845 - 1852] ve *Cronicile Romăniei* (Rumenya vakayinameleri)[3 cilt, 1872 - 1874]. C., V. Alecsandri ve C. Negruzzi ile birlikte Rumen tiyatrosunu da yönetmiş ve birçok gazete ve dergi kurmuştur.

COGNAC [*konyak*] (eski adları: **Condate, Companiacum, Coniacus, Coignac**), Fransanın Charente departmanında bir şehir. Nüfusu 19 026 (1958) dır. Eski bir şehir olan C. konyak yapımı ve ticareti ile tanınmıştır (bk. KONYAK).

C. Mukaddes Ligası veya **Clemens Ligası,** 22 Mart 1526 da Papa VII. Clemens, Fransa kıralı I. François ve Milano, Venedik şehirleri arasında imparator V. Karl'a karşı kurulan birleşme.

COGNAC: Eski surlar

COGNACQ [*konyak*]. **Théodore Ernest** (1839 - 1928), Fransız taciri ve hayırseveri. St. - Martin - de - Ré'de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1870 de Pariste La Samaritaine adındaki büyük mağazayı kurmuş, 1914 te bu mağazanın mülk iyeliğini memurlarına ve hayır derneklerine devretmiş, kalabalık ailelere yardım etmek için karısı Marie - Louise Cognacq - Jay ile birlikte bir vakıf kurmuş (1920), sanat kolleksiyonlarını Paris şehrine bağışlamıştır.

Cognacq - Jay [*konyak - je*] **Müzesi:** Paris şehrinin malı olan ve XVIII. yüzyıla ait eserler bakımından zengin bir müze. Burada Boucher, Chardin, Fragonard, Gainsborough, Guardi, Lawrence, La Tour ve Perronneau gibi ressamların küçük yağlıboya tabloları; Coffieri, Clodion, Chinard, Falconet, Houdon, Lemoyne ve Pigalle gibi heykeltraşların küçük heykelleri; döşemelikler; içerilerinde minyatürler, porselenler ve her türlü kıymetli eşyalar bulunan camekânlar ve Fransa müzelerinde eşi bulunmıyan bir mine işleri kolleksiyonu vardır.

COGNATIO [*kognatio*] (Roma hukuku), Lâtincede «akrabalık» anlamında bir terim. C., hem ana hem de baba tarafından yakınlığı içine alırdı. Buna karşılık *agnatio* terimi yalnız baba tarafından olan akrabalığı gösterir. Altıncı dereceye kadar cognatus'lar birbirlerini öpebilirler (*ius osculi*), bir mahkemede birbirlerine karşı tanıklık etmek istemiyebilirler, hiç olmazsa başlangıçta kendi aralarında evlenmezler ve birbirlerinden dâvacı olarak yargıç karşısına çıkamazlardı. Biri öldüğü zaman onun *cognatus*larının yas tutmaları gerekirdi.

COGUL [*kogul*], İspanyanın Lérida ilinin Las Borjas ilçesinde bir köy. Set nehrinin sol kıyısında olup nüfusu

COGUL: Tarih - Öncesinden kalma resimler

500 kadardır. Nehirin karşı tarafında, 1 km uzakta bulunan büyük bir kaya çıkıntısının üzerinde Ortataş devrinden kalma, kırmızıya ve siyaha boyanmış türlü şekil ve resimler vardır.

COĞRAFYA, (*Cağrafya, Cugrafiya, Cugrafya* şeklinde de kullanılmıştır. Alm. Geographie, Fr. Géographie, İng. Geography. Bu adların kökü eski Gr. *Geo - graphia* kelimesidir. Eski klâsik bilim çağında Aristoteles zamanından beri C. nın ortaya çıktığı sanılmakla birlikte, *geo* = yer, *graphein* = tasvir kelimelerinden yapılmış olan bu adı, önce İskenderiye Okulu C. cılarından Erathosthenes [M. Ö. 276 - 195] kullanmıştır. Bu kelime, İslâm bilim dü yasına X. yüzyıl ortalarında, Osmanlı Türklerine XVI. yüzyılda girmiştir. Eski İslâm kaynaklarında C. karşılığı olarak *Suretül - arz* [yerin yüzü], *İlmü'l - mesâlik ve'l - memâlik* [yollar ve ülkeler bilimi], *İlmü'l - burûd* [posta bilimi], *İlmü'l - Cugrafiya* [C. bilimi] ve başka adlar kullanılmıştır. Kimi ülkelerde kendi dillerinden yapılma adlar da yer tutmuştur: Almanlarda *Geographie* ile birlikte *Erdkunde* [yer bilimi, yer bilgisi] gibi), bütün çeşitlilikleri ile yeryüzüne bağlı olayları tanıtan, bunları açıklıyan bilim.

C. nın alanı ve yardımcıları: C. konularının toplandığı yeryüzü, sadece karaların yüzü, ya da havakürenin yere değen alt sınırı değil, belirli yükseklik ve derinlik kavramlarını da içine alan, eni, boyu olan bir yer yuvarlağı bölümüdür. Böylece C. nın içine, denizlerin belirli derinlikteki yerleri (sığ denizler, okyanusların birkaç yüz metre derinlikteki yerleri), havakürenin yere değen alt katı (troposfer) da girer. Bu kavramdaki yeryüzü içinde katı, sıvı, gaz oluşuklar, bitkiler, hayvanlar, insan ve yaptığı işler bulunur. Bunlardan her biri C. nın ayrı ayrı birer kolunu doğuracak genişliktedir.

Konuları, bu anlamdaki yeryüzü çerçevesi içinde toplanmış bulunan C. nın, bu konulardan herbirini ayrı ayrı, derinliğine ve genişliğine işliyen birçok bilimlerle yakın ilgisi vardır. C. nın yardımcıları olan bu bilimlerin başlıcaları *jeofizik* (yer yuvarlağının fiziği), *jeoloji* (yer kabuğunun oluş ve gelişmesini inceliyen bilim), *petrografi* (taşlar bilimi), *pedoloji* (toprak bilimi), *astronomi* (gök cisimlerinin yerlerini, uzaklıklarını, birbirleriyle ilgilerini araştıran bilim), *hidroloji* (sular bilimi), *meteoroloji* (hava kürenin bilimi), *botanik* (bitki bilimi), *zooloji* (hayvan bilimi), *antropoloji* (insanın, hayvanlar âlemindeki yerini inceliyen bilim), *etnoloji* (budun bilim), *etnografya* (budun tasviri), *sosyoloji* (toplum bilim), *tarih, iktisat, jeopolitik, istatistik*tir. Bunlarla birlikte *jeodezi* (yer ölçme bilimi), *topoğrafya* (harita çizimi sanatı), *kartoğrafya* (harita bilimi) ile de C. arasında yakın ilgi vardır. C. ile bütün bu yardımcı bilimler arasındaki sınır kesin değil, daha çok, bir içiçe girme durumu gösterir.

C., herbiri bu bilimlerin konusu olan çeşitli olayları içine alır: a. C., yer yuvarlağını bir bütün olarak ele alır. Böylece astronomi ve jeofiziğin alanları ile bağlantısı olur. b. C., yer yuvarlağının biçimi, büyüklüğü, yeryüzünün çizimi konularını ele alır. Böylece jeodezi, kartoğrafya, topoğrafya ile ilgisi bulunur. c. C., yerküre, havaküre, suküre olaylarını çerçevesi içine alır. Böylece jeoloji, taşlar bilimi, toprak bilimi, meteoroloji, sular bilimi ile içiçe denilecek kadar yakından ilgisi olur. d. C., bitkileri, hayvanları da çerçevesi içine alır. Böylece botanik ve zooloji ile bağlantısı olur. e. C., insan ve eserleri, insan toplulukları ile de yakından uğraşır. Böylece antropoloji, etnoloji, toplumbilim, iktisat, tarih ve jeopolitik gibi bu konuları işliyen bilimlerden faydalanır.

C. nın ilkeleri: Herbiri ayrı bir bilimin konusu olacak kadar geniş ve çeşitli olayları çerçevesi içine almış bulunan C. da bunlar, belirli ilkelerin ışığı altında işlenir, bu konular C. laştırılır. Bu ilkeler üç bölümde toplanır:

1. *Dağılış ilkesi*: C. da gözlenen ve incelenen olaylar yeryüzünün bir yerine bağlanır ki, bundan dağılış ilkesi doğmuştur. Olayların ve konuların ya bütün yeryüzünde ya da bölge, yöre, çevre adı verilen bir bölümündeki yereltme (localisation) durumu coğrafi dağılış ve yayılış düşüncesini doğurmuştur. Bu düşünce, C. nın temel ilkelerindendir: Türkiyede nüfusun dağılışı, yeryüzünde ovaların dağılışı, kuzey yarımkürede ormanların dağılışı gibi. Çeşitli bilimler, yer bilimi olan C. nın bu ilkesinden faydalanırlar.

2. *İlgi ilkesi*: Yeryüzünün bir bölümünde türlü olayların, konuların birbirleri ile olan ilgisinden, birbirlerine bağlı oluşlarından, karşılıklı etkilerinden ilgi ilkesi doğmuştur. Bu ilke, olayların ve konuların, yeryüzünün bir yerinde, türlü şartlar altında, o yere bağlı bir uyum içindeki karşılıklı ilgi ve etkileri düşüncesinden çıkmıştır: Bir bölgede gür ormanlar varsa, bu oluş orada bol yağışın, yeter sıcaklığın, derince toprakların bulunduğunu gösterir ki, bütün bu olaylar sırası birbiriyle ilgilidir. Bir yerde sıtma varsa, orada ağılı sivrisineğin ürediği, bu böceğin üremesine yol açan bataklıkların bulunduğu, bu su birikintilerinin doğuşu da oradaki yeryüzünün biçimi (çanak oluşu) ve tabansuyu ile ilgili bulunuşu bu ilkenin bir örneğidir.

3. *Nedenlik ilkesi*: Dağılış ve ilgi ilkelerinden sonra, bu derecelerde önemli olarak, C. ya bilim özelliği veren nedenlik ilkesi gelir. Bu ilke ile C. olay ve konularının dağılış sebepleri, birbirleri ile olan ilgileri açıklanır: Bir yerde toprak verimli, arazi düz, su yeterince bol olduğu halde, orada nüfusun az oluşunun sebeplerinin ortaya konulması, nedenlik ilkesi ile olur. İçinde pek çeşitli olay ve konuların bulunduğu C., bu ilke ile sadece ayrı ayrı bilimlerin konularından birer parça alınarak birbiri ardınca sıralanmış bir bilgi yığını olmaktan çıkmış, kendisine gerçek bilim özelliği kazandıran bu açıklama (explication) yolları ile sadece yeryüzünün tasviri olmakla kalmamış, bir gerçek bilim olmuştur.

Bu ilkelerin bulunması ile C. nın kendi alanı ve konuları belli olmuştur. Söz gelişi: Botanikte bitkilerin morfolojisi ve bu arada hücre bilimi, doku bilimi, organlar bilimi ile fizyolojisi, sistematiği, üremesi gibi yönler incelenir. Fakat, çeşitli bitkilerin bir yerde (bölge, yöre, çevrede), türlü doğal şartlar (iklim, toprak, su...) altında ve insan etkisi ile beliren toplulukları (orman, bozkır, maki, tundra, balta girmemiş orman v.b.), C. nın bir kolu olan bitki C. sı (phytogeographie) nde incelenir. Bu bitki toplulukları dağılış ilkesine dayanılarak bir düzene bağlanır. Bunun gibi, meteorolojide havakürenin fiziksel olayları ve bunların kanunları incelenir. Fakat, yeryüzünün bir bölümünde sıcaklık, nemlilik, basınç, yağış gibi olayların birleşerek o yerin özel ve sık sık değişmiyen durumu demek olan iklim, C. nın bir kolu olan iklim bilimi (klimatoloji) nde incelenir. Birbirine benzer olaylardan doğmuş bulunan iklim örneklerinin yeryüzündeki, ya da bir ülkedeki dağılışı, yine C. ilkelerinden birinin yardımı ile ortaya çıkar.

C. da yöntem ve anlatım: C., yöntem (metot) ve anlatım (ifade) bakımından özelliği olan bir bilimdir. Bu bilim, deneylere dayanan bilimlerden değil, gerçek bir gözlem (observation) bilimidir. C. nın ilkeleri ile işlenecek

olan konular, çokluk, yeryüzündeki olayların gözlemi ile sağlanır. Gözlem, bir olayı, ya da bir konuyu özenle inceden inceye görme ve gözleme işidir. Bu da yerinde yapılan araştırma gezileri ile olur. Bir yerde çeşitli C. olayı ve konularının yerel uyumunu incelemek için en iyi sonuç oradaki gözlemlerle elde edilir. C. da gözlem o derecede önemlidir ki, «C., bir gözlem bilimidir» denir.

Gözlemlerle toplanan bilgiler, C. da önce tasvir yoluyla belirtilir, sonra bunlar açıklanır. C. da tasvir (description) olayları, ya da konuları türlü özellikleri ile söz, yazı, çizgi, harita yoluyla tanıtma işidir. C. araştırmalarında tasvir önemli yer tutar. Bu bilimin adı da bununla yakından ilgilidir. C. da tasvir, olayları açıklamaya geniş ölçüde yarar. Tasvirsiz bir C. kuru ve sönük kalır.

C. da gözlemlerle toplanan konular ve olaylar, yeryüzünün bir yerine bağlanır. Bu işe yereltme denir. Bunun yapılabilmesi için haritadan faydalanılır. Böylece C. bir yer bilimi özelliği ile belli olur. En başta gelen işler arasında bölgenin topoğrafik özelliklerini ortaya koymak, bunları bir haritada göstermek, yerli yerince adlandırmak ve geziler sırasında gerekli şekil, profil, kesit, krokiler çizmek, fotoğrafları çekmektir. Asıl bilimsel araştırma gezilerini yapanlardan önce C. açınsama gezilerini (keşif seyahatlerini) gözü pek denizciler, ülke fatihleri, serüvenciler, sporcular, dağcılar yapmış ve şimdi de yapmaktadırlar. Bunlar henüz bilinmeyen ülkelere birer öncü olarak sokulmuş, buralar üzerinde ilk bilgileri vermiş, çok zaman birçok değerli bilgiler de getirmişlerdir. Açınsaması (istikşafı) bitmiş bulunan bölgelerde ve hele ilerlemiş ülkelerde, bilim araştırmaları yer tutmuş, böyle yerlerin topoğrafya ve jeoloji haritaları yapılmış, iklim olaylarını belirtmek için meteoroloji istasyonları kurulmuş, nüfus ve başka konularda sayımlar yapılarak türlü istatistikler hazırlanmış, etnografya incelemeleri ilerletilmiştir.

C. araştırmalarına temel olan bu türlü hazırlıklar ya doğruca devlet eliyle yapılmış, ya da bu işlerle yakından ilgili özel kurullara bırakılmıştır. Gezi tasvirlerinin yanında bu çalışmaların da sonuçları, bu arada büyük ölçekli topoğrafya haritaları ve başka haritalar, meteoroloji, ekonomi istatistikleri C. için vazgeçilemez birer kaynak olmuştur.

C. araştırmalarının gösterilmesinde yazı ile birlikte harita ve resim de başta gelir. Hele harita, çok çeşitli belirtme şekilleri ile (topoğrafya, jeomorfoloji, jeoloji, klimatoloji, nüfus, ekonomi haritaları v. b.) C. için yer gösterme bakımından, vazgeçilemez ve yeri yazı ile doldurulamaz derecede bir gereç yığınıdır. Haritaların yanında kabartmalar, krokiler, plânlar, blokdiyagramlar, profiller, kesitler, fotoğraf ve renkli resimler de değerli yer tutar. Çeşitli olaylar ve konular arasındaki, ilgiyi ise ancak yazı ile belirtmek mümkün olur.

C. nın bölümleri: Ana çizgileri ile, bugün, daha çok, astronomi içinde yer tutmuş bulunan «astronomik C.» (hey'i C.) yı ve yerin türlü ölçüleri ile uğraşan ve türlü yönleri ile, daha çok, jeodezi, kartografya ve jeofiziğin çercevesi içinde yer tutan, yerine göre de C. da ve hele «fiziki C.» içinde ve ilerinden faydalanılan «matematik C.» bir yana bırakılırsa, C. yı iki ana bölümde toplamak mümkün olur: 1. Genel C., 2. Yerel C. (ülkeler C. sı).

1. *Genel C.* (Alm. Allgemeine Geographie, Fr. Géographie générale) da türlü C. olaylarından ve konularından her biri ayrı ayrı olarak bütün yeryüzünde, ya da onun bir bölümünde araştırılır, bunların doğuşları, oluşları, işleyişleri, yayılışları incelenir. Söz gelişi: Yeryüzünde nüfus, Türkiyede akarsular, Avrupada şehirler birer genel C. konusudur. C. nın bu kolunda türlü katogorilerden toplanan C. olayları ve konuları (dağlar, ovalar, çöller, göller, akarsular, bitki toplulukları, yollar, şehirler v. b.) ayrı ayrı incelenir; bunların, bütün yeryüzündeki, ya da yeryüzünün bir bölümündeki dağılışlarının temel kuralları, kanunları belirtilir. Genel C. nın bu yöndeki yardımı ile çeşitli C. olaylarının nedenleri, kanunları, yeryüzündeki dağılışları kavranır.

Genel C. da gözlemlerden, kıyaslamalardan doğan araştırma yolları önemlidir. Ayrıca olayların ve konuların sınıflanması, bunların ana kurallara bağlanması temelidir. Genel C. nın içinde jeomorfoloji, denizler bilgisi, sular bilgisi, iklim bilimi, bitki C. sı, hayvan C. sı, nüfus C. sı, ırklar C. sı, kültür C. sı, siyasi C., yerleşme C. sı, ulaştırma C. sı, iktisadi C. yer tutar (bunlara bakınız).

Genel C. içindeki olayların ve konuların cansız, canlı oluşlarına göre ayırt edilerek, bu arada insan ve eserlerine ayrı bir yer verilerek genel C. nın şu dört bölümde toplanması gelenek olmuştur: a. *Fiziki C.*, b. *Biyo C.*, c. *Beşerî C.*, d. *Ekonomik C.*

a. *Fiziki C.* (buna tabiî C. da denirdi, Alm. physikalische Geographie, Fr. Géographie physique, İng. Physical geography) da yer yuvarlağının dışında insanlarla başka canlılar üzerine ve birbirlerine etki yapan doğal olayların doğuş, oluş ve sonuçları ile bunların coğrafi dağılışı incelenir. Dar anlamı ile fiziki C. nın içine cansız yeryüzü (yeryüzü şekilleri, hava, su) girer. Geniş anlamı ile alındığında fiziki C. içinde bitkilerin ve hayvanların da birer konu olarak belirdiği olur. Ancak, bu sonuncular, çokluk, bio C. içinde incelenir.

Dar anlamı ile fiziki C. içinde, jeomorfoloji (karalardaki yeryüzü biçimlerini ve bunların oluşlarını açıklıyan bilim kolu) içinde yeryüzünün biçim bakımından ana çizgileri, yerşekillerinin yatay ve düşey dağılışı, karalar, yarımadalar, adaların doğuşu, akarsuların işlemesinden doğmuş yeryüzü biçimleri, eriyen taşlara bağlı şekiller, buzulların işlediği şekiller, kıyı biçimleri, çöllerdeki yeryüzü şekilleri incelenir. Klimatolojide (ıklim bilimi) havaküre olaylarının uzun bir süre içindeki ortalama değerleri araştırılır; böylece ıklim tipleri kavramı, ıklim bölgeleri düşüncesi belirmiş bulunur. Sular bilgisinde (Hydrographie) yeryüzündeki sular (kaynaklar, akarsular, göller) ve yeraltındaki sular incelenir. Denizler bilgisinde (Océanographie) ise, ilgisi derecesinde, C. olayları belirtilir.

b. *Biyo C.* (canlılar C. sı) da canlıların yeryüzü olayları ile ilgileri, başka olaylara ve birbirlerine etkileri incelenir. Genel C. nın bu bölümünde bitkiler, hayvanlar, insanlar birer konu olarak yer alır. Ancak, bu canlılardan insan, yeryüzüne olan geniş etkileri ile ayrı birer durum ve özellik gösterdiğinden beşeri C. nın ana konusu olmuştur. Böylece biyo C. da yalnız bitki C. sı (Phytogéographie) ile hayvanlar C. sı (Zoogéographie) yer tutmuştur. Bunlardan her birinde bitkilerin, hayvanların yeryüzündeki dağılışları, buna sebep olan doğal kanunlar, bu canlıların ne türlü topluluklar yapmış oldukları ve bunların nedenleri araştırılır.

c. *Beşerî C.* (Alm. Anthropogeographie, Fr. Géographie humaine, İng. Human geography) da insanın yerleşmiş bulunduğu yer (Yun. Oikumenē) ile ilgisi, bu yerin insan eliyle değiştirilmiş, yaşamaya yarar duruma getirilmiş olması ve bunlarla ilgili çeşitli olaylar incelenir. Doğal olaylar (yaşama ve yerleşme bölgesininin yeri, denize bağlantısı, oradaki yeryüzü biçimleri, iklim özellikleri, bitki örtüleri, akarsular, göller, yeraltı suları, madenler v. b.), beşerî C. için temel olurlar. Beşerî C. da bu olaylar incelenir: Doğal etmenlere uyarak insan yerleşmesi, yerleşmenin çeşidi (oba, köy, kent, şehir, büyük şehir), yerleşmenin yeri (kıyıda, ovada, dağda, vadide), türlü halklar ve uluslarla bunların kültürlerinin yayılışı (bundan kültür C. sı adı ile bir C. kolu doğmuştur ki, Alm. Kulturgeographie'dir), nüfus C. sı, insan soyları, sağlık C. sı, diller ve dinler C. sı, siyasal C. (bunlara bk.).

İnsanların doğal tarihinin ve insan soyları, insan ırkları bilgisinin (bugünkü anlamı ile antropoloji) kurulma ve gelişmesi (Buffon, P. Camper, J. F. Blumenbach'ın araştırmaları), insan vücudunun yapısı ve diller üzerine olan görüşlerin belirmesi ile beşerî C. nın da ana malzemesi hazırlanmıştır. Daha sonra (XIX. yüzyıl ve XX. yüzyıl başlarında A. v. Humboldt, K. Ritter'in çalışmaları) ve bundan sonra Fr. Ratzel'in eserleri ile beşerî C. kurulmuştur. Bundan sonra da, E. Huntington, S. W. Cushing, H. Mackinder, Vidal de la Blache, A. Demangeon, J. Brunhes, M. Sorre'un çalışmaları ile ilerlemiştir. Tarihî C. da bu bölümde geniş yer tutmuştur. Ayrıca devletler bilimi içinde yerle ilgili bölüm «siyasal C.» adı ile C. çerçevesi içinde yer tutmuştur.

d. *Ekonomik C.* (Alm. Wirtschaftsgeographie) da iktisadi olayların bütün yeryüzünde, bir ülkede, bir bölgede dağılışı, bunun başka C. olayları ile karşılıklı ilgisi ortaya konur, nedenleri araştırılır. Bu arada yeryüzünün bir yerinde yerleşmiş olan insan topluluklarının yaptığı işler, bu yerlerden faydalanma şekilleri, doğal yöre (b. bk.) yi işlenmiş yöre (b. bk.) durumuna getirme dereceleri incelenir. Geniş anlamı ile alındığında ekonomik C. içinde dar anlamı ile «genel ekonomik C.», ulaştırma C. sı, ticaret C. sı gibi bölümler yer tutar (bunlara bk.).

Bunlardan anlaşılıyor ki, C. nın içinde tabiat ve insan birlikte yer tutmuştur. C. da insan, doğal olaylar ve konular arasında ayrı değeri bulunan bir varlıktır. Bunun için C. yı şöylece tanıtmak istiyenler de olmuştur: «C., içersinde insandan söz eden bilgilerin de bulunduğu bir doğal bilimdir.» Bu tanımda, doğal bilimlere daha geniş yer verilmiş oluyor. Bu özelliği ile C. nın bilimler arasındaki yeri de belirtilirken «C., doğal bilimlerle manevi bilimler arasında bulunur ve bunları birbirine bağlar» denilmiştir. Ancak, bütün bu özellikleri ile birlikte C., yeryüzündeki olayları ve konuları bir bütün olarak, bir yerde, hep birden kavramağa yarıyan yolları açması bakımından ayrı bir değer taşır.

2. *Ülkeler C. sı* (Alm. Länderkunde, Fr. Géographie régional, İng. Regional geography) sında yeryüzünün türlü yerlerinin (kara parçaları, ülkeler, denizler, bölgeler, yöreler), C. şartları ile belirmiş özellikleri incelenir. Bununla ilgili olarak C. nın bu ana bölümüne yerel C. (mevzii C.) da denir. Genel C. ya karşılık olarak da bu bölüme «özel C.» (Alm. Spezielle Geographie) denildiği olur. Ülkeler C. sında yeryüzünün bir bölümündeki çeşitli olayların karşılıklı etkileri ve bulunduğu yerle ilgisi incelenir. Bunun için C. nın bu bölümüne yerel C. denilmiştir.

Ülkeler C. sı araştırmalarında, bir gelenek olarak, önce o yerin yeryüzü biçimleri (dağ, ova, yayla, vadi, tekne...) belirtilir. Böylece o bölgenin jeomorfolojisi (b. bk.) yapılır. Bu temel üzerine o bölgedeki başka olaylar ve konular eklenir: O bölgenin suları, kıyıları, iklimi, bitki örtüleri, hayvanları, insan toplulukları, insanın eserleri (yerleşme yerleri, yollar, ekim - dikim alanları, ticaret ve endüstri yerleri...) gibi. Önce çözümlemeli (tahlilî) olarak ele alınan ve C. ilkelerine göre düzenlenen araştırma sonuçları, belirli kurallara göre birleştirilerek bir yerel C. sentezi yapılır. Bütün bu olay ve konuların karışımından o bölgenin yerel C. sı (Ülke C. sı) doğmuş olur. C. nın bu olayları, birleştirici kolu türlü bölümlere ayrılır: Karalar (kıtalar) C. sı, ülkeler (devletler) C. sı, bölge C. sı, C. monografyaları.

Ülkeler C. sında, yerine göre türlü bölümleme yapılırsa da, ana çizgileri ile büyük kara parçaları bunda temel tutulmuştur. Çıkan eserlerin çoğunda bunlar Avrupa, Asya, Afrika, Amerika, Avustralya olarak bölünmüştür. Son zamanlarda Kuzey Kutup Bölgesi ile Güney Kutup Bölgesi de bunlar arasında önemli yer tutmuştur. Ülke C. sı yayınları yapan her ülke, böyle bir bölümlemeyi yaparken, kendi memleketlerinin de geniş ölçülü ülke C. sını vermişlerdir. Almanya, Fransa bunun örnekleridir.

Karaları ayrı bölgeler ve ülkeler olarak bölümleme yoluyla hazırlanmış büyük çaptaki ülkeler C. sı eserlerinde, tutulan yola göre ve bu arada doğal bölgeler de gözönüne alınarak, yeryüzü incelenmiştir. Söz gelişi: Fransada XX. yüzyılın ilk yarısının ortalarında yayınlanmış bulunan «Géographie Universelle» adlı ve birçok C. bilginlerinin katılması ile yazılmış olan 15 takımlık (tome) eserde (23 ciltte) şöyle bir bölümleme görülür: I. Britanya Adaları; II. Belçika, Luxemburg, Holânda; III. İskandinav Devletleri ve Kuzey Kutup bölgeleri; IV. Orta Avrupa (2 ayrı ciltte toplanan bu takımda: 1. ciltte genel bilgi ve Almanya, 2. ciltte İsviçre, Polonya, Çekoslavakya, Avusturya, Macaristan, Rumanya incelenmiştir); V. Avrupa ve Asya Rusyası, Baltık devletleri; VI. Fransa (2 cilt); VII. Akdeniz ve Akdeniz yarımadaları (İspanya, Portekiz, İtalya, Balkanlar ki, 2 cilttir); VIII. Batı Asya (bu arada Türkiye) ve Yüksek Asya; IX. Muson Asyası (Hindistan, Çin, Hindiçini, Güneydoğu Asya Adaları, Japonya); X. Okyanusya ve Güney Kutup bölgeleri; XI. Kuzey ve Batı Afrika (2 cilt); XII. Doğu, Ekvatoral ve Güney Afrika; XIII. Kuzey Amerika (2 cilt, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada); XIV. Meksika ve Orta Amerika; XV. Güney Amerika (2 cilt).

C. da başka bölümler: C. da türlü olayları yeryüzünde ayrı ayrı belirten «genel C.» ile yeryüzünün bir bölümünde bulunan olayları bileşik olarak belirten «ülke C. sı» arasında başka C. doğrultuları da ortaya çıkmıştır ki, bunların başında yöre bilgisi ve kıyaslamalı ülkeler C. sı vardır. Bunlardan her biri tutulan yola göre, kimi yerde ülkeler C. sına, kimi yerde genel C. ya yaklaşır.

Yöre bilgisi (Alm. Landschaftskunde): Oldukça küçük bir bölgede, ya da bölgecikte her türlü C. olay ve konularının, o yere uyan bir bileşiminden doğmuş birliği gözönüne alarak inceliyen bir C. çeşididir. C. nın bu çalışma yönü 1921 de Alman C. cılarından S. Passarge'nin karşılaştırmalı yöre bilgisi (Vergleichende Landschaftskunde) adlı eseri ile ortaya konulmuş, daha sonra gelişmiştir. Yöre bilgisi, yöre (Alm. Landschaft, Fr. Paysage géographique)

kavramına dayanır. En sade olarak belirtilmek istenirse yöre, çeşitli derecelerden özellikleri bulunan, kendine göre bir görünüşü olan bölgeciktir. Yörede doğal olaylar bulunduğu gibi, insanın yaptığı işler de bunlarla yanyana, içiçe yer tutmuştur. Öyle ki, duyularımızla fark ettiğimiz şeylerin birbirine ve o yere uyarak toplandığı yer, bir yöre (b. bk.) dir.

Bu durumu ile bir C. konusu olarak incelenmesi halinde bir çeşit yerel C. (ülke C. sı) özelliği gösteren bu yörelerden söz eden bilgiye «gerçek yöre bilgisi» (Alm. Reale Landschaftskunde) denilmiştir. Fakat, yörelerden her biri bir konu kategorisi gibi göz önüne alınarak, bunlardan ayrı ayrı tiplerin yeryüzündeki geniş ölçülü dağılışları, böylece kuşaklar, bölgeler halinde belirmeleri düşüncesi, genel C. özelliği taşımaktadır ki, bu halde «kıyaslamalı yöre bilgisi» (Alm. Vergleicihende Landschaftskunde) belirmiş bulunmaktadır.

Karşılaştırmalı ülkeler C. sı: Alman C. cılarından A. Hettner'in 4 ciltlik *Vergleichende Länderkunde* (Karşılaştırmalı ülkeler bilgisi) adlı eseri ile (1933 - 1935) yayılmış bulunan bu C. yönünün amacı, yeryüzünün çeşitli bölümlerini, ülkelerini karşılaştırmalı olarak göz önüne almak, bunların coğrafi özelliklerini ortaya koyarak ülke, bölge tiplerini belirtmektir. Eserde genel C. nın her konusu için bilgi vardır.

C. nın ana bölümleri olarak yukarda belirtilen genel C. ve ülkeler C. sı ile bunlar arasında yer tutan gerçek ve kıyaslamalı yöre bilgisi ve kıyaslamalı ülkeler bilgisinden başka, türlü düşüncelerle (öğretimde faydalanmak, yurt sevgisini arttırmak, yurt dışı insanları tanıtmak, dışardan menfaat sağlamak v. b.) çeşitli yollardaki C. çalışma doğrultuları da ortaya çıkmıştır. Bunların başlıcaları memleket bilgisi, halk bilgisi, yurt C. sı, yabancı ülkeler bilgisi, sömürge C. sı gibi adlar almıştır. Bu C. bilgileri, C. temellerine ve kurallarına dayanılarak hazırlanmakla birlikte, istenilen amaca göre biraz ansiklopedik, o tabiat parçasının tarihi, nüfusu, toplum bilimi, ekonomisi, insan tarihi, gibi konuları da, gereken ölçüde, çerçevesi içine almış bulunur. Bunlardan *yurt C. sı* (Alm. Heimatkunde, Fr. Description géographique du pays), bölge araştırmaları ve yer plânlaması işlerine yarıyacak bilgileri veren, fakat bu arada C. öğretiminde de faydalanılan bir çalışma yönüdür. Bu yol ile türlü bölgeleri tanıtmak kolaylaşır.

Bu arada *yabancı ülkeler bilgisi* (Alm. Auslandskunde) adı ile çıkan C. eserlerinde yurt dışındaki türlü ülkelerle buralarda yaşıyan insanlar söz konusu edilir, bu ülkelerin siyasal, ekonomik durumları tanıtılır, bunların kendi yurtları ile olan ilgileri ve sağlanabilecek faydaları ve çıkarları araştırılır ve gösterilir.

Aşağıdaki çizelgede bugünkü C. nın ana bölümlenmesini, türlü C. kollarını ve dallarını görmek mümkündür:

Araştırmada ve öğretimde C. örgütleri: C. araştırmaları ve öğretimi birçok ülkelerde iyi düzenlenmiştir. Bu memleketlerin üniversitelerinde C., ayrı bir bilim kolu olarak okutulur, buralarda araştırmalar yapılır. Ayrıca, yüksek ticaret ve teknik okullarında C. öğretimi vardır. Birçok memleketlerin ilk ve orta öğretim ders programlarında da C. bulunmaktadır. Türlü ülkeleri, ya da araştırılması istenen C. konularının incelenmesi düşüncesi ile, bazı memleketlerde enstitüler de kurulmuştur.

Çeşitli C. araştırma gezilerinin yapılmasını sağlamak, bunları her bakımdan desteklemek, güçlüklerle dolu bu gezilere katılacakları özendirmek düşüncesi ile XIX. yüzyılda birçok C. kurumları kurulmuştur. Sayıları gittikçe artan C. kurumlarının, C. bilgilerinin derlenmesinde ve yayılmasında değerli yararlıkları olmuştur. Daha önce (1740 - 1763) Nürnberg'deki kozmografya kurumu, bu türlü kurumların öncüsü olmuştur. Yine Londradaki «Afrika Kurumu» (Association for Promoting the Discovery of the Interior Parts of Africa) (1780), belirli bir bölge için olmakla birlikte, bu kurumların öncülerinden olmuştur.

Asıl C. kurumları XIX. yüzyıl başlarında gelişmiştir. Pariste kurulmuş olan Société de Géographie (1821) bunların ilkidir. Bundan sonra Almanyada «Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin» (1828), Londrada «Royal Geographical Society» (1830) kurulmuştur. Bunlardan sonra, gerek bu memleketlerde, gerekse başka yerlerde C. kurumlarının sayısı artmıştır. Bu arada Saint Petersburg'daki «Rusya İmparatorluğu C. Cemiyeti» (1845) kurulmuş, daha sonra, İsviçrede (1858), İtalyada (1867), Holândada (1873), İspanyada (1876) ve Amerika Birleşik Devletlerinde (New York, 1852) C. kurumları kurulmuştur.

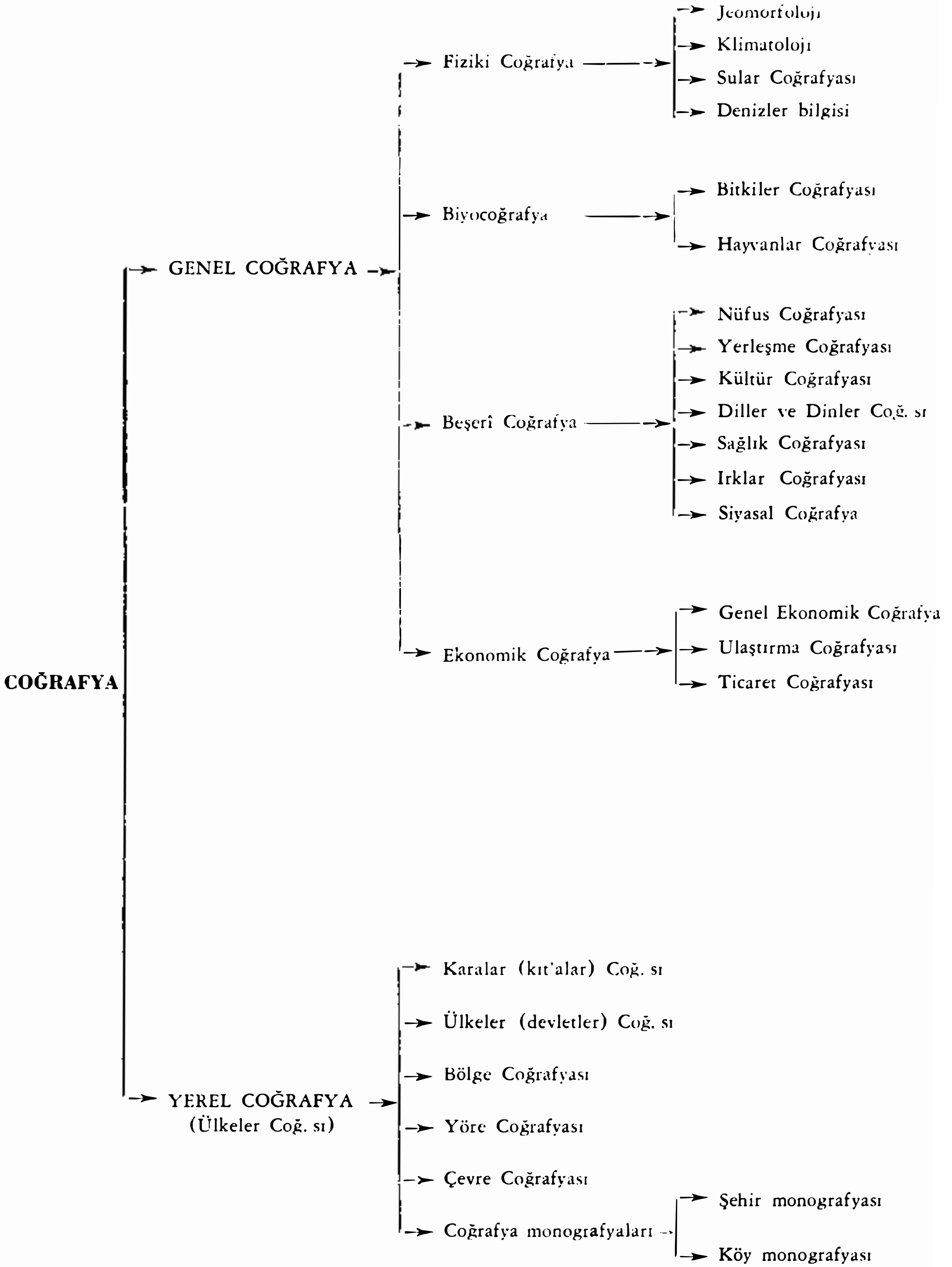
1901 de, dünyada 115 C. kurumu ve bunların 52 000 üyesi vardır. 1932 de ise 137 C. kurumunun 103 000 üyesi bulunuyordu. Türkiyede ilk C. kurumu 1941 de «Türk C. Kurumu» adı ile kurulmuştur. Kurulduğu yıldan bu yana «Türk C. Dergisi» adlı bir dergi yayınlamaktadır. C. kurumlarının çoğunun, türlü ülkelerde araştırma yaptıracak derecede gelirleri ve bağışları vardır. Bu kurumların çoğunun belirli zamanlarda çıkan dergileri ile başka yayınları bulunmaktadır.

Bu kurumlardan başka, denizlere sınırları bulunan ilerlemiş ülkelerin çoğunda deniz araştırmaları yapabilmek için enstitüler, ya da kurumlar kurulmuştur. Söz gelişi: Merkezi Kopenhag'da olan «Conseil International pour l'Exploration de la mer» (1902) ve merkezi Monaco'da bulunan «Union Internationale pour l'Exploration de la Mer Méditerranée» (1913) bunlardandır.

Yeryüzünün türlü bölgelerinde yapılan ve sayıları gittikçe artan pek çeşitli C. araştırmalarının birbirinden uzak ülkelerdeki C. cılarca daha iyi bilinmesi, bunların tartışılması, bilgilerin daha elverişli şekilde toplanması, meslekten olanların birbiriyle tanışabilmeleri için, XIX. yüzyılın ikinci yarısında, türlü uluslardan C. cılar tarafından uluslararası çalışmalara yer verilmiştir. Böylece «Uluslararası C. kongreleri» toplanmıya başlamıştır. Bu kongrelerden ilki 1872 de Anvers'te toplanmıştır. Bundan sonrakiler 1875 (Paris), 1881 (Venedik), 1889 (Paris), 1891 (Bern), 1895 (Londra), 1899 (Berlin), 1904 (Washington), 1908 (Cenevre), 1913 (Roma), 1925 (Kahire), 1929 (Cambridge), 1931 (Paris), 1934 (Varşova), 1938 (Amsterdam), 1949 (Lizbon), 1952 (Washington), 1956 (Rio de Janerio), 1960 (Stockholm) yıllarında toplanmıştır. Bu kongrelerde çok sayıda C. konuları konuşulmuş, bunlar tartışılmış, türlü kararlar alınmış, bu toplantılarla ilgili geziler yapılmış, bütün bu çalışmalar raporlar halinde yayınlanmıştır.

Bu uluslararası kongrelerden başka, birçok ülkelerde yurt içi C. kongreleri, C. haftaları tertiplenir. Türk C. Kurumunun da birkaç yılda bir kongreleri, her yıl C. haftaları vardır.

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

Açınsama gezileri: Konusu yeryüzü olan C. nın ilerleme ve gelişmesinde, müspet - kültürel bir bilim özelliği kazanmasında açınsama gezilerinin (keşif seyahatlerinin) geniş yeri olmuştur. Önceleri serüven ardında koşanlarla ülke ele geçirmeyi istiyenlerin ve ticaret yapma düşüncesi ile dünyanın türlü yerlerine gidenlerin yanında, bunlardan çok sonra gelmek üzere, bilinmiyen ülkelerin tanıtılması, bilim araştırmaları yapma çabası da yer tutmuştur. Böylece gerek karalarda, gerekse denizlerde birçok açınsama, arayıp bulma ve araştırma gezileri yapılmıştır.

Eski çağda, türlü düşüncelerle yapılan gezilerden aşağıda söz edilmiştir (bk. Eski çağda C.). Daha sonraları, kuzeyde gözü pek gemiciler, deniz yolculukları yaparak VIII. ve IX. yüzyıllarda Avrupanın Kuzey burnu, Föro Adaları, İslanda ve Grönland'a ulaşmış, bir söylentiye göre de Normanlar 1000 yılında Grönland yolu ile Kuzey Amerikaya bile varmışlarsa da, bu yolculukların çoğu sonraları unutulmuştur. Ayrıca Orta çağda da, başta İslâm gezginleri olmak üzere, başka gezginler (Carpini, Rubruk, Marco Polo v. b.) uzun yolculuklar yapmışlardır (bk. Orta çağda C.).

XV. yüzyıl, ülkelerin açınsamalarının çok olduğu bir süredir. 1415 ten başlıyarak Portekizler Afrikanın batı kıyıları boyunca güneye ilerlemiş, Habeşistana ve zenginlik ülkesi Hindistana deniz yolu ile ulaşmıya çalışmışlardır. Bartholomeu Diaz, 1488 de büyük güçlüklerle karanın güneybatı ucuna varabilmiş, buraya *Cabo tormentoso* (Fırtına burnu) adını vermiştir (şimdi Ümit Burnu). Vasco de Gama, burayı geçerek, Afrikanın doğu kıyılarından Mozambik'e, oradan da İslâm kılavuzları ile Umman Denizi üzerinden Kalikut'a ulaşmıştır (1498). 1492 de Christophorus Columbus'un birinci yolculuğunda yönetimine verilen 3 gemi ile Bahama ve Kuba adalarına varılmış, ikinci yolculukta (1493) Colombus daha güneye sokulmuş, Küçük Antiller, Puerto Rico, Jamaica bulunmuş, üçüncü yolculukta (1498) Trinidad ve Güney Amerikaya ulaşılmış, dördüncü yolculukta (1502) Honduras kıyılarına varılmış, böylece Orta Amerika bulunmuştur. Bütün bu gezilerinde Columbus hep Hint Adalarına ulaştığını sanmıştır. Bu yanlışlıktan ötürü, Yeni dünyaya uzun bir süre Batı Hint denilmiştir. Bugün de bu yüzden Amerika Ara Denizinde bulunan adalara Batı Hint Takım Adaları denir.

Bu geziler ve buluşlar başka gezginlerin de ortaya çıkmasına yol açmış, Amerigo Vespucci, Güney Amerikanın kuzey kıyılarını bulmuş (1499 - 1502), Kuzey Amerikanın açınsanması İngilizler emrinde çalışan Giovanni Caboto (Cabot) tarafından yapılmış (1497), böylece Amerikaların doğu kıyıları ile her ikisinde kuzeye ve güneye doğru uzanan yerler görülmüş, tanınmıştır. Bu arada Güney Denizine (Mar del Sur) varılmış, La Plata'nın ağzına ulaşılmıştır (1515). Bu sıralarda Magellan (Magalhães) İspanya hesabına dünyayı dolaşma yolculuğuna çıkmış (1519), 1520 de bugün kendi adını taşıyan boğazdan geçmiş, hep batıya giderek Filipin Adalarına varmış (1521), kendisinin yerlilerce öldürülmesinden sonra, donanmasının baharat ve kıymetli eşya yüklü bir gemisi İspanyaya dönebilmiş, böylece Yer'in çemberi dolaşılmıştır.

Bir süre sonra İspanyollarca, Columbus'un çıktığı karanın, Hint ve Çin olmadığı, yeni ülkeler olduğu, burada da zenginliklerin bulunduğu anlaşılınca, bu ülkeleri ele geçirmek için ülke alıcılar (conquistador) ve bulucular (kâşifler) buralara sokulmuşlardır: Fr. Pizarro (1532 - 1534), İnka'lar İmparatorluğunu ele geçirmiş, arkadaşı Diego de Almagro, Bolivya, Şili'ye ve daha ilerlere uzanmış, 1540 da Alfonzo de Camargo yönetiminde Magellan Boğazına kadar ilerlenmiş, 1504 de Yeni Dünyaya ayak basan Fernando Cortez, 1519 - 1521 de Meksika'yı ele geçirmiş, Vera Cruz şehrini kurmuş, 20 yıl sonra buradan kuzeydeki Kayalık Dağlara gidilmiştir.

Afrika çevresinde yaptığı bir yolculuk sırasında Güney Ekvator Akıntısına gemisini kaptırarak Brezilya kıyılarına düşen Pedro Álvarez Cabral'ın bu ülkeye varması ile (1500) yeni bulunan bu yerler, İspanya ile Portekiz arasında bölünmüş, bu arada Brezilya, Portekiz sömürgesi olarak kalmış, Latin Amerikanın çok yeri İspanyaya düşmüştür.

Tropikal kuşağın en verimli ülkelerini paylaşmış olan bu iki devletten sonra, İngilizlerle Fransızlar ve bunların ardından Holândalılar da ülke bulma ve elde etme işlerine girişmişlerdir. Bunlar Avrupa ve Amerikanın kuzeyinden, kuzeydoğu veya kuzeybatı yönlerinde Çine ve baharat ülkelerine ulaşacak deniz yolları aramışlardır. Cabot, Chancellor, Borrough, Frobisher, Davis, Hudson, Baffin'in gezileri bunlardandır (XVI. yüzyılın ikinci yarısı ve XVII. yüzyıl başı). Bu sonuncusu 77, 50 enlemine sokulmuş, fakat bir geçidin bulunmadığını belirtmiştir.

Gemici F. Drake, İspa yolları sömürgelerinde sıkıştırmak üzere Büyük Okyanusa sokulan ilk İngilizdir. Bu denizci dünyayı ikinci olarak dolaşmış (1577 - 1580), bunu Cavendish tarafından üçüncüsü (1586 - 1588) ve Oliver van Noori tarafından da dördüncüsü (1598 - 1601) takibetmiştir.

1605 te İspanyalı de Quiros, Tahiti ve başka Güney Denizi adalarını bulmuş, Torres bir yıl sonra şimdi kendi adı ile anılan boğazdan geçmiş, İngiliz denizcisi J. Lancaster, bunun ardından da Holândalı C. Houtman Doğu Hint Adalarına ulaşmışlardır. Böylece XVII. yüzyılın daha ilk yıllarında « İngiliz Doğu Hint Adaları Kumpanyası » ile « Holânda Doğu Hint Adaları Kumpanyası » gelişmiş, Portekizlerin buradaki gücü kaybolmuştur. 1606 da H lândalı W. Jansz ilk defa olarak Avustralyaya ulaşmış, 1616 da J. le Maire yönetimindeki gemi Horn Burnu açıklarından geçmiş, 1642 de A. Tasman bütün Avustralyayı dolaşmış, şimdi kendi adını taşıyan adayı ve Yeni Zelenda'nın batı kıyılarını bulmuştur. M. G. Vries ise, 1643 de Asyanın doğu kıyılarını dolaşmış, Japonya, Kuril, Sahalin Adalarına sokulmuştur. 1648 de S. İ. Dejnëv (Kazak Dejnëv) Asyada Doğu Burnunu dolaşarak Bering Boğazından Anadır Körfezine varmış, böylece Eski Dünyanın, Yeni Dünyadan ayrı olduğunu belirtmiştir.

XVII. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan büyük açınsamaların amacı ticaret olmuştur: İspanyollarca altın, gümüş; Portekizlerce baharat gibi. Bu arada Bering ile Çirikov 1741 de Alaska'nın güneyinde Amerika kıyılarına ulaşmış, Çelyuskin ise doğudan Asyanın kuzey ucunu dolaşmıştır. Fakat asıl bilimsel açınsamalar XVIII. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır.

Bilimsel açınsamalar: Bu geziler astronomi yolu ile yer bulma, saniyeyi vurur sarkaçların uzunluklarını tesbit etme, bir derecelik yay ölçüsü yapma gibi belirli bilimsel soruları çözmek ve gidilen bölgenin tabii bilimlerle C. bakımından olan özelliklerini plânlı olarak ortaya koymak için yapılmış, uzak ve sapa yerlere gidilmiştir. Bu gezilere çeşitli

bilim kollarının uzmanları, ressamlar da katılmışlardır: Bougainville'in (1766 - 1769) ve La Pérouse'un (1787 - 1788) gezi toplulukları gibi. Bunların en önemlisi İngiliz James Cook'un 3 gezisi olmuştur. Bu yolculukları ile Cook her ne kadar Columbus, Magellan, Tasman gibi büyük gezginleri geçememişse de onlar arasında yer tutmuştur. Bu yolculuklarında Cook ve beraberindekiler Société Adalarını, Yeni Zelanda Adaları arasındaki boğazı görmüş, Avustralyanın gerçek biçimini tespit etmiş, eski Terra Australis (çok büyük güney karası) görüşünün doğru olmadığını ortaya koymuş, Sandwich ve Hawaii Adalarını bulmuştur.

Bu araştırmaların artması ile birlikte türlü ülkelerde C. kurumları da kurulmuştur. Bu arada Londrada «Afrika Cemiyeti» nin kurulması ile James Bruce'un Afrika gezileri düzenlenmiş, 1770 Mavi Nil'in kaynak bölgeleri bulunmuştur. Daha sonra İngiliz Mungo Park iki defa Niger Irmağında geziler yapmış (1795 ve 1806), buraları üzerinde doğru bilgiler edinilmiş, Alman F. Hornemann 1799 da Mısırdan Siyua Vahası üzerinden Murzuk ve Trablus'a gitmiş ilk defa Bornu bölgesine uzanmış, Capperton Çat Gölüne, Caillié Timbutu'ya ulaşmıştır. 1830 da Fransızlar Cezayirde açınsama gezisine başlamışlardır. Bu arada Güney Afrika gezileri de artmıştır (J. Barrow gibi).

Karalarda yapılan geziler Kuzey Amerikanın kuzey bölümlerini tanımaya da yardım etmiştir: Hearne, Mackenzie, Lewis, Clarke, Fraser, Back, Long'un gezileri bunlardandır.

Güney ve Orta Amerikanın türlü yerlerine ilk defa Alexander von Humboldt bilimsel geziler yapmıştır. Spix ile Martius da Brezilyada araştırma gezileri yapmışlardır (1817 - 1820).

Asyada da araştırma gezileri artmıştır: Pallas bir heyetle birlikte Sibirya, Orta Asya, Çin ve Japonyada gezmiş, Vrangel' Asyanın kuzey kıyılarında dolaşmış (1820 - 1825), Alexander von Humboldt Ural ve Batı Altayları gezmiş (1829) böylece Asyanın dağları tanıtılmış, Middendorff, Sibirya ve Amur'da dolaşmıştır (1842 - 1845). Bu arada 1784 de «Bengal Asya Cemiyeti» nin kurulması ile Hindistanda da birçok C. araştırmaları ve harita alma işleri başlamış ve ilerlemiştir. Moorcraft, Burnes, F. von Siebold, Junghuhn Hindistan ve Doğu Hint takım adalarında gezi yapanlardandır.

Bu yüzyılda Ed. Parry, Lancaster boğazını bulmuş (1819), Franklin, Back, Richardson Kuzey Amerikanın kuzey kıyılarında araştırmalar yapmış, J. Ross, Boothia Felix de incelemelerde bulunmuş, 1831 de o zamanın mağnetik kuzey kutbu bulunmuştur. Güney kutbu çevresinde de J. Cook'dan sonra J. Weddel (1822 - 1823), Wilkes (1839 - 1840) araştırmalar yapmışlardır.

XIX. yüzyılın başlarına kadar karaların izdüşümleri, Yer ve tabii çerçevesi artık ana çizgileri ile bilinmekte idi. Ancak, yeryüzünün daha birçok alanları henüz yeterince tanınmamakta idi. İşte XIX. yüzyılın ortalarından bu günedek bu eksikler giderilmeğe çalışılmıştır. XIX. yüzyılda buharlı gemilerin, lokomotifin bulunması, XX. yüzyılda otomobil ve uçağın ulaştırmada gittikçe önem kazanması ile yeryüzünün birçok yerlerine kısa süreler içinde ulaşılması mümkün olmuş, araştırma gezileri bu yönden kolaylaşmış, çabuklaşmış, daha güvenli olmuştur. Bu süre içinde Avrupa kültürü dünyaya yayılmış, bu arada dünya ulaştırması, dünya ekonomisi ve politikası da C. bilgilerinin artmasına çok yardım etmiştir. Yine bu süre içinde Avrupa ve Kuzey Amerikanın birçok yerleri, derinliğine ve genişliğine hemen bütün bilimsel incelikleri ile tanınır olmuştur. Bunların dışındaki bölgelerde de araştırmalar artmıştır. Bu gün yeryüzünde bilinmedik yer hemen hemen kalmamıştır. Şimdi artık açınsama ve bulmanın yerini araştırma, yayılmanın yerini derinleştirme, ve bu işlerde gözün yerini âlet tutmuştur.

Afrika, araştırma bakımından büyük güçlüklerle karşılaşılan bir kara parçası olmuştur. XIX. yüzyılın ikinci yarısında bile bilinmiyen yerlerle dolu idi. Buralarını araştırmak, hidrografya meselelerini çözmek (Nil, Göller, Zambezi - Kongo meseleleri) gerekmiştir. Ayrıca Büyük Sahra ve Sudan meseleleri de vardı. Nil ve Göller Bölgesinde R. Burton, J. Speke, S. Baker, H. Stanley, G. Schweinfurth, V. Junker tarafından birçok araştırmalar yapılmıştır (XIX. yüzyılın ikinci yarısı). Zambezi - Kongo meseleleri araştırmalarında ise D. Livingstone (1840 - 1873), B. L. Cameron, de Brazza, Pogge, H. Wismann, H. Stanley, S. Pinto, Emin Paşa (asıl adı Edward Schnitzer) nın geniş ölçülü araştırmaları olmuştur.

Büyük Sahra ve Sudan meseleleri ile bu devirde en çok Alman araştırıcılar uğraşmışlardır: H. Barth, G. Nachtigal, A. Auerweg, G. Rohlfs bunlardandır. Ayrıca, eski kara subaylarımızdan Sadık'ul - Müeyyed 1886 da Bingazi'den Carabub'a, buradan da Kufra Vahasına uzanmış, deniz subaylarımızdan Sami (Çölaşan) de 1908 de Murzuk'dan kalkarak 6 ayda Gine Körfezinde Akassa'ya varmış, böylece Büyük Çölü ve Sudan'ı aşmıştır.

XX. yüzyılın ilk yarısında Afrika araştırmaları başka bir doğrultu almıştır: Belçika kralı Léopold II. nin görevlendirmesi ile 1882 - 1884 de Kongo bölgesinde araştırmalar yapan İngiliz araştırıcı ve gezgin H. Stanley'nin elde ettiği sonuçlar, burada bir serbest Kongo devleti (État Indépendant du Congo) düşüncesini doğurmuştur. Bu sıralarda Togo, Kamerun, Güneybatı Afrika, Doğu Afrika gibi yerlerde Alman sömürgeleri belirmiş, İngilizler ve Fransızlar eski sömürgelerini genişletmeye çalışmış, Portekizler ellerindekini tutmaya çabalamışlardır. Afrika'nın bu bölünüşü, buralarda C. bilgilerinin artmasına, araştırmaların çoğalmasına yol açmıştır.

Asya'da doğal engellerin çokluğu (yüksek dağlar, iklim), din taassubu ve ırk ayrılıkları gibi olaylar gezileri güçleştirmiştir. Orta Asyadaki yeni araştırmalar Schlaninweit kardeşlerce yapılmış, güneyden sokulan bu gezginler Himalayaları, Karakurum'u aşmış, Kuenlun dağlarına kadar Tibet'i geçmişlerdir (1856). Semënov ve Fedçenko'nun araştırmalarından sonra Ruslardan N. Prjevalskiy o devrin en önemli araştırma gezilerini yapmış, ilk defa olarak Gobi, Kuku Nor (1872), Tarım teknesi (1877), Tibet (1884 - 1885) üzerinde doğru bilgiler vermiştir. Fransızlardan C. Bonvalot ile H. d. Orléans kışın Tibet'i geçmişlerdir. Büyük araştırıcı ve gezgin İsveçli Sven Hedin Orta Asyanın C. sının aydınlanması için çok çalışmış, ilk gezisini Tarım teknesine (1891 - 1897), ikincisini Tibete yöneltmiş, üçüncüsünde Transhimalaya dağlarını (1905 - 1908) bulmuş, dördüncüsünde Orta Asyayı gezerek (1927 - 1932) Gobi çölünde meteoroloji istasyonları kurmuştur. Bu arada Himalaya dağlarında dünyanın en yüksek doruğu olan 8 882 m lik Everest tepesine 1921 den beri birçok çıkış denemeleri yapılmış, fakat ancak 1953 de Yeni Zelandalı E. P. Hillary ile Tensing Norkay buraya tırmanabilmişlerdir. Asyanın başka yerlerinde de birçok geziler yapılmıştır: Çin gezilerini yapanlardan F. von Ricthofen,

S. Kreitner ile Loezy bunlardandır. Bu dönemde Asyanın her yerinde araştırma gezileri yapılmıştır: Ömrünün 50 yılını Kafkasları araştırmakla geçiren G. Radde (1900 e kadar), Anadoluda geziler yapan P. Çihaçëv, H. Kiepert, F. Oswald, E. Naumann, F. Kossmat, R. Leonard, A. Philippson, H. Abich bunlardandır. Kuzey Asyada F. Paver ve K. Weyprecht «François Joseph» toprağını, Nordenskiöld kuzey ve doğu geçidini bulmuştur (1879).

Bu devrede *Avustralya* karasının ve *Okyanusya* adalarının içerilerine girilmeye çalışılmıştır: F. von Hochstetter. Burke, Willis, Warburton'ın gezileri gibi.

Güney Amerika C. araştırmalarında Orta Brezilyanın bilinmeyen yerleri K. von den Steinen tarafından (1884) tanıtılmış, 1862 den bu yana Amazon ırmağı incelenmiş, Fransız J. Crevaux burayı iyice araştırmış (1879) La Plata devletlerinde H. Burmeister geziler yapmış, G. Thouar, Gran Chaco'yu boydan boya geçmiş (1883), O. Nordenskjöld Patagonya araştırmalarında bulunmuştur. Amerika kordilerlerinin araştırılması Şili hükümetince ele alınmış, H. Steffen, A. Philippi. W. Reiss, A. Stübel gibi araştırıcılarca C. ve jeolojisi incelenmiştir.

Orta Amerikada yanar dağlar üzerine K. von Seebach ve K. Sapper (1883 - 1900) tarafından jeoloji araştırmaları yapılmıştır.

Kuzey Amerikada Kayalık Dağlar, XIX. yüzyılın ikinci yarısından başlıyarak C. ve jeoloji bakımından incelenmiştir. Bütün araştırma işleri 1879 da U. S. Geological Survey (A. B. D. jeoloji servisi) adı altında toplanmıştır. Bu karanın kuzeyinde daha önce (1845) J. Franklin tarafından girişilen ve kendisi ile adamlarının ölümü ile son bulan kutup yolculuğunun ardından (1848) gönderilenlerin yardımı ile coğrafya bilgileri artmıştır. Bu arada MacClure (1851 - 1853) Kuzeybatı Geçidini batıdan doğuya geçmiş, R. Amundsen (1903 - 1906) ters yönden gelerek Bering Boğazına sokulmuştur.

Kutup bölgelerindeki araştırmalar XIX. yüzyılda artmış, Antarktika'nın bir kara olduğu ortaya konulmuş, kutup noktasına ulaşmak üzere XX. yüzyıl başlarına kadar geziler sürmüştür.

Kuzey kutup bölgesinde (Arktis) Alman K. Koldewey yönetimindeki yolculukta 77° enlemine ulaşılmış, Ch. H. Hall yönetimindeki Kuzey Amerika kutup yolculuğunda 82° enlemine varılmış (1871), F. Nansen 86° enlemini geçmiş. Amerikalı Peary kutba çok yakın bir noktaya varmış (1909), Byrd uçakla Spitzbergen adalarından kalkarak kutup noktasına ulaşmış ve dönmüştür (1926).

Güney kutup karasında (Antarktis) ilk defa E. Borchgrevink, Viktoria toprağına ayak basmış (1895), 1901 - 1905 yılları kutup yolculuğu devresi olmuştur: E. von Drigalski'den başka R. F. Scott 82° enlemini geçmiş, *W. Sp. Bruce*, O. Nordenskjöld, Charcot, E. H. Shackleton (88° enlemini geçmiştir) geziler yapmışlardır. Nihayet, R. *Amundsen* Güney Kutbuna ulaşmıştır (1911). Bundan sonra Scott bu noktaya varmıştır (1912). 1928 de Avustralyalı Wilkins ile Byrd, Güney Kutbuna bir uçak yolculuğu yapmışlardır.

Bugün yeryüzünün açınsanması bitmiş, araştırmalar çok yerde ilerlemiş, fotogrametri yoluyla alınan çok düzgün ve doğru haritalar çoğalmıştır.

C. nın tarihi: Bir yer bilgisi olarak en sade şekliyle, ilkel insanlarda da C. düşüncesi bulunduğu anlaşılmaktadır. Polinezyalıların «çubuk haritaları» bunu göstermiştir. Bu haritalar, gerek ayrı açılarla birbirini kesen düz çubukların, gerekse yay biçimli çubukların ıskara görünüşünde çatılmış cisimli şekillerdir. Büyük Okyanusun birçok atol adalarının yerleri ve yönleri, çubuklara bağlanmış midye kabukları, küçük taş parçaları, ip düğümleri ile gösterilmiştir. Bu ilkel harita taslaklarında adaların göz kestirmesi ile yapılmış uzaklıklarından başka, denizin özellikleri, hele sık sık beliren şiddetli dalga yönleri de anlatılmak istenmiştir.

Eski Çağda C.: Bu çağda C. ile ilgili bilgiler, bilinen, ya da tasarlanan yerleri çizmekle başlamıştır. Bu çağda söz ve yazı ile anlatımdan önce resim ve taslak halinde harita görülür. Kültürün gelişmesi, insan topluluklarının yeryüzünün bir bölümünde yerleşmesi ve devlet kurmuş olmaları ile gerçekleşmiştir. Bu çağda Mezopotamyalılar, Mısırlılar, Egeliler, Fenikeliler, Kartacalılar ve bunların mirasçıları olan Yunanlılar ve Romalılar, Önasya ve Akdeniz bölgelerinin kültür toplulukları ve devletleri olmuştur. Dünyanın başka yerlerinde de böyle gelişmeler olmuştur: Hintte, Çinde, Orta Asyada, eski Meksikalılarda, İnkalarda (And Dağları bölgelerinin yüksek yerlerinde) olduğu gibi.

Bu yerlerin çoğunda ilk kültür merkezleri ırmaklara bağlı olmuştur: Fırat, Dicle, Nil gibi. Böyle yerlerde verimli, fakat dar toprak parçalarından yeterince faydalanmak, taşkınlardan sonra yüze çıkan tarlaların silinmiş sınırlarını yeniden belirtebilme çabası ile «toprak ölçümü» işleri ortaya çıkmıştır. Göğü çokluk bulutsuz geçen bu yerlerde, insan ve yerleştiği toprakla birlikte yıldızlı gök için de gözlemler başlamıştır. Yer ve gökle ilgili bilgilerle C. bilimini pek eskiden beri Mezopotamyada görüyoruz (M. Ö. XXV. yüzyılda). Babilin 320 km kadar kuzeyinde Ga Sur ören şehirdeki taslak harita gibi. El büyüklüğünde olan bu pişmiş tuğla tablet Amerikada (Harvard Üniversitesinin Semitik müzesindedir).

Mezopotamyada yaşamış eski kavimlerde C. bilgileri mitoloji ve teolojiye dayanmıştır. Bunlara göre gök ile yerden oluşmuş bulunan âlem, iki bölüme ayrılmıştır: Altta olan yer, üstteki göğün küçük bir görüntüsüdür. Dünyanın biçimi ise, ortasında Babil'in bulunduğu âlem, kendisini çepçevre kuşatan Acısu Denizi (Marru Marratu)içinde yüzer şekilde ve bir tepsi biçiminde düşünülmüştür. Deniz yüzünden başlıyarak üst âlem (gök), alt âlem (yer), her biri başka başka âlemleri gösteren katlar halinde (yerin çok derinlerinde de 7 duvarla çevrili ölüler ülkesinin sarayı bulunduğu düşünülerek) tasarlanmıştır. Yeryüzü ise, her köşede bir ülke olmak üzere dört köşe (4 yön) sayılmıştır: Güneyde Elam, kuzeyde Akkad, doğuda Subartu (daha sonra Assur), batıda Amurru. Tuğla (tablet) üzerine oyulmuş Sumerler çağının eski Babil haritası (M. Ö. 900) en eski kara haritalarından ve C. kaynaklarından biri sayılır. En eski haritalardan birinin de Mısırda Nubya'da bir altın madeninin yerini gösteren harita taslağı (M. Ö. 1300 - 1230) olduğu ileri sürülmüştür.

Ancak, bol yazı ile derlenmiş bir bilim olarak C., köklerini Mezopotamya ve Mısırdan almış olan Ege Bölgesi kültür çevresinde, tabiat felsefecilerinin ocağı olan Miletos Okulunda (M. Ö. VI. yüzyıl) görülür. Romalılar zamanında

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

bile Ege (İonia) kültürünün mirasçıları en parlak C. cılardan sayılmıştır: İskenderiye Okulu (M. Ö. 300 - M. S. 500).

Eski Çağdaki C. bilgisi gemicilerin, tüccarların, savaş seferlerinin, siyasal kurumların haber alma kaynaklarından toplanmıştır. Bunların dışında astronomların kimi yerdeki ölçme denemeleri ve yol uzaklığı kestirmeleri vardır. Bu çağda Herodotos, Polybios, Peseidonios, Strabon gibi C. cı ve tarihçiler, büyük geziler yaparak, C. bilgilerini genişletmişlerdir. Bu sırada yeryüzü biliminin gelişmesi, en çok, dünya tarihinin gidişi ve hele fetihler, Asyadan batıya doğru olan büyük göçlerle olmuştur.

Eski Çağda, Sumerler ve Babilliler Önasyayı tanıtmışlar, Fenikeliler ile Kartacalılar deniz yolculukları yaparak Akdeniz çevresinde türlü yerlere ulaşmışlardır. Ege denizcileri ile de Akdeniz ve Karadeniz kıyıları daha iyi tanınmıştır. Büyük İskenderin savaş seferleri ile C. bilgileri Hindistanı, Orta Asyayı içine alacak şekilde genişlemiştir.

C. nın ilk parlak çağı bu zamanda başlamıştır: Pytheas ile Güney İskandinavya ve İslandaya kadar Batı Avrupa kıyıları (M. Ö. 350 - 340), zamanın birçok bilginlerinin de katıldığı Büyük İskenderin fetih seferleri ile Mısır, Güney Nile kadar L'bya, Suriye, Hazer Denizine kadar Mezopotamya, Doğu Anadolu, İran, Turan, İndus'a kadar Önasya ülkeleri görülmüş, buralardaki insanlar, bitkiler, hayvanlar, yaşayış üzerine doğru bilgiler edinilmiştir.

Roma İmparatorluğu ile o zamandaki ulaştırma işleri, bilinen yerlerin daha da genişlemesine yardım etmiştir. Romalılar, bilim alanında Yunanlılarla ilgiyi kesmemiş, Yunanlıların teorik görüşlerini kendi pratik bilgilerine katmışlardır. Bu sırada pek uzun yolların tanıtılması ile C. ya yardımları dokunmuştur: Yol - ölçerler (mensores) ordularla birlikte gitmiş, itinerarium'lar (yol haritaları) alınmış, bunlar yazı ile de anlatılmıştır. Böylece C. ya yardımcı yazılı itinerarium'lar (itinenaria adnotata) ve çizili itinerarium'lar (itineraria picta) düzenlenmiştir. Tabula Pentingeriana adı verilen yol haritası bunlardandır. Kıyıların da taslak haritaları ve kılavuzları geliştirilmiştir.

Eski Çağın C. sı iki doğrultuda gelişmiştir: Matematik doğrultu, tarihî doğrultu. Daha sonraları içine hava olaylarını da alan geniş anlamda bir yer fiziği de gelişmiştir.

Matematik yolda yerin biçimi, boyutları, kuşaklara ayrılışı, yön bulma gibi konular ele alınmıştır ki, bunlar bugünün matematik C. sı anlamını karşılar. Fakat, sadece yer adları verilmek ve türlü yerlerin alanları belirtilmekle beraber, ülkelerin de dağları, ırmakları, yerleşme yerleri üzerinde durulmuştur ki, böylece başlangıç halinde ülkeler C. sı da yapılmıştır. Ölçü ve sayı bütün bu konularda önemli yer tutmuştur. Matematik C. Miletos'lu Anaksimandros (M. Ö. 560) tarafından kurulmuş, Sisamlı Pythagoras (Fisagor) ile gelişmiş, Elea'lı Parmenides yerin yuvarlak olduğu yolundan yürüyerek güneşle aydınlanma bakımından dünyayı 5 kuşağa (matematik iklim kuşaklarına) ayırmıştır. Buna göre, sadece iki kuşakta insan vardır. Öteki kuşaklardan biri çok sıcak, ötekileri çok soğuk olduğundan insan yaşıyamaz.

Bu çağda Eudoksos, yerin yuvarlaklığını gözleme dayanarak belirtmiş, filozof Platon (Eflâtun) ve Aristoteles (Aristo) acunun oluşu üzerinde uğraşmışlardır. Bu arada Aristoteles'in yetiştirdiği Dikaiorkhos (M. Ö. 350 - 290), boylam hesapları vermiş, Cebelitarık'dan Sicilya, Mora, Menteşe, Elmalı, Teke ve Toroslar üzerinden geçen boylamlar düşünmüştür. Bunlara dayanarak Eski Çağın büyük C. cısı Eratosthenes (M. Ö. 276 - 195), Yer yuvarlağının büyüklüğü üzerinde durmuş, İskenderiye şehrini o zamanın dünyasının ortası olarak belirtmiş, bir derecelik meridiyen yay'ını ölçmüş, o zamanın bilinen yerleri ile dünya haritasını çizmiştir.

Tarihî doğrultuda, tarihî C. gelişmiş, Herodotos (M. Ö. V. yüzyıl) un bu gelişmede büyük yeri olmuştur. Tarihî C. da her ülke ayrı ayrı anlatılmış, insan ve eserleri ortaya konulmağa çalışılmıştır. Ülkeleri anlatma alanında, Eski Çağın büyük C. cısı Amasyalı Strabon (M. Ö. 60 - M. S. 24) un rolü olmuştur. Bu C. cı birçok geziler yapmış, *Geographika* adlı 17 ciltlik eserinde, o zamanki kaynaklardan da faydalanarak, bilinen yeryüzünün bütün ülkelerini tasvir etmiş, kavimlerle kültürlerini, insan toplulukları ile o ülkelerin C. şartları arasındaki ilgiyi araştırmıştır. Strabon'dan sonra tarihî C. gerilemiş, bu dönemde, yalnız Pomponius Mela (M. S. 40) ülkeler C. sı ile ilgili *De situ orbis* adlı Latince eseri bırakmıştır.

Buna karşılık, C. nın matematik doğrultusu daha çok gelişmiştir. Bu dönemde Marinus (M. Ö. 100) yeryüzünü kareli bir koordinat ağı ile örebilmiş, İskenderiyede yaşamış olan Klaudios Ptolemaios (= Batlamyus, M. Ö. 150), bu haritayı geliştirmiştir. Bu haritada insanların yerleşmiş olduğu yerlerin (Oikumene) doğu - batı uzunluğu 112 500 stadion (1 stadion = 185,2 m) ve Yer'in çevresi 180 000 stadion olarak gösterilmiştir. C. ile edebiyat ve sanatın çok gelişmiş olduğu bu dönemde Ptolemaios *Megale Syntaksis* (Magna Constructio) adlı genel matematik C. eserini derlemiş, bu kitap Doğu dünyasında *Kitabü'l - Macisti*, Batı dünyasında *Almagest* adı ile tanınmıştır. Daha sonra bu C. cı Eski Çağın son C. temel kitabı ve daha çok harita açıklaması şeklindeki ünlü eseri *Geographike Hyphegesis* (C. kılavuzu) i yazmıştır. İçinde 8 bölüm bulunan bu eserde yeryüzünün 8 000 den çok yerinin coğrafi enlem ve boylamları verilmiş, 8. bölümünde projeksiyon bilgilerine de dokunulmuştur. İkinci yüzyılın ortalarında Yunan ve Roma biliminin yıldızı gibi olan Ptolemaios'tan sonra, Eski Çağın ileri ve gelişkin C. bilimi dönemi kapanmış, Orta Çağa girilmiştir.

Orta Çağda C.: Bu çağda C. bilimi, daha çok, bir duraklama ve gerileme durumu göstermiştir. Orta Çağın başından, Haçlı Seferlerinin sonlarına (XIII. yüzyıl) kadar C. bilimi, Hıristiyan dünyasında gerilemiş, Mukaddes Kitap (Bible), her bilimin anahtarı sayılmış, kilisenin baskısı altında Eski Çağın gelişmiş klâsik C. sı unutulmağa doğru gitmiştir. Manastır kitaplıklarının C. ile ilgili kısımlarında sadece Pomponius Mela, Solinus ve Plinius'un Latince özetlerine raslanmışsa da bu gerileme her an kendini göstermiştir.

Her ne kadar Hıristiyanlığı yaymak için, Roma İmparatorluğunun sınırları ötesinde de yeni bölgelere gidilmiş, hattâ Nasturî'ler yoluyla, Çin'e varılmış, orada yüzlerce ruhanî daireler kurulmuş ise de, Batı dünyası sönük bir devir geçirmiş, yeniden Tevrat görüşüne dönülmüştür: Yer, ortasında Kudüs'ün bulunduğu tepsi biçiminde düşünülmeğe başlanılmıştır. Dünyanın harita ile gösterilmesi işi de pek ilkel yollarla olmuştur. Tekerlek haritalar denilen ve biçimine

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

göre «T - O haritaları» adı da verilen bu taslaklarda bilinen dünya (Oikumene), içinde bir (T) bulunan bir çember (O) biçiminde idi. Haritanın üst bölümü doğu (ışık ve hayat kaynağı olan güneşin doğduğu tarafa önem verilerek doğu yönü üste alınmıştır), alt bölümü batı, sağı güney, solu kuzey sayılmıştır. T'nin üstünde Asya, altında sağda Afrika, solda Avrupa bulunuyordu. Orta Çağın en tanınmış haritaları, Ebstorf'un XIII. yüzyıla ait olan ve Havariyûn ve birçok Kutsal Kitap resimleri-le süslenmiş bulunan dünya haritasıdır.

XIV. yüzyıl sonlarına kadar Batıda Hıristiyanlık taassubu içinde boğulmuş bir durumda olan C., İslâm C. cıları (Türk, Arap, İranlı) elinde Doğuda ve Endülüste gelişme yoluna girmiştir. İslâmlık; kısa sayılacak bir süre içinde, hemen bütün Batı Asya ve Kuzey Afrikaya yayılmış, İspanyaya, Sicilyaya, Hind, Çin ve Orta Asyaya, Sudana ve Doğu Afrikaya, Malezya adalarına (Cava, Sumatra . . .) sokulmuştur. Böylece C. ufku, her üç karada, Büyük Okyanustan Atlas Okyanusuna, Sibiryadan Hind Okyanusuna ve Orta Afrikaya kadar genişlemiştir. Böylece daha VII. ve IX. yüzyıllarda İslâmlarda ticaret hem karadan, hem denizden Çin'e ulaşmış, Muson rüzgârlarının yardımı ile Güney Asya ile Doğu Afrika kıyıları arasında işlek deniz yolları belirmiştir.

Bu çağda İslâm C. cıları ve gezginleri dünyanın birçok yerlerini dolaşmış, bunlar hükümdarlarca da bu gezilere özendirilmiştir. IX. yüzyıl C. cılarından Belhî (847 - 934) nin *Suverü'l - Ekalim* (İklim Tipleri) adlı İslâm ülkeleri atlası başlıca eserlerindendir. Eski Yunan ve Roma C. cılarının ve hele Ptolemaios'un eserlerinden ve Hind kaynaklarından örnek alınarak İslâm C. cıları, yeryüzünün insanlarca yerleşilmiş alanlarını (bayındır yerlerini) enlemlere göre belirtmiş, böylece güneş ışınlarının dikliğine ve en uzun gün süresine göre batı - doğu doğrultulu şeritler (kuşaklar) olarak yedi iklime ayırmışlardır. Bunlardan her birini de boylamlarla yeniden on bölüme ayırt etmişle dir. Klâsik İslâm C. cılarından olan Belhî'nin bilgi ve düşüncelerinden de faydalanan ve bir çeşit dünya C. sı olan *Kitab - ü'l mesâlik ve'l - memâlik* (Yollar ve memleketler) adlı eseri meydana getiren İb. Havkal ve İstahrî, İslâm dünyasının belli başlı C. doğrultusunu geliştirmişlerdir. X. yüzyılda yetişmiş büyük gezginlerden El - Mes'udî, İb. Fadlan ile daha sonraki yüzyıllarda İdrisî, Ebul Fida, İb. Battûta gibi gezgin ve C. cılar, iklimler ve ülkelerle ilgili C. eserleri vermişlerdir.

Bunlardan Tancalı İb. Battûta, İslâm dünyasını gezen büyük Arap gezgini olarak (1304 - 1369) Mekkeye olan Hac yolculuklarından başka, Önasya'nın (bu arada Anadolu), Orta Asyanın, Hindistan, Çin, Sumatra ve Doğu Afrikanın birçok yerlerini gezmiş, Senegal'den Yenisey ırmağına, Atlas Okyanusu kıyılarından Malay takım adalarına ve Doğu Asyaya kadar Eski Dünyayı bir baştan bir başa dolaşmıştır.

Çöl ve bozkırda yaşıyan insan topluluklarında; su azlığı yüzünden çok öncelerden, kuyu, su kaynağı, vaha, otlak, çayır gibi coğrafi yerleri belirtmek ve öğrenmek ihtiyacı doğmuştur. Bu yüzden bu adlar toplanmış ve *Mu'cem* adı verilen, alfabe (elifbe) sırasında göre düzenlenmiş olan coğrafi yer adları sözlükleri yazılmıştır. Bunların en eskisi, İslâmiyetin ilk yüzyılında Bakrî tarafından hazırlanmıştır. Bu türlü sözlüklerin en önemlisi de Yakut'un *Mu'cemü'l - Büldan* adlı (XIII. yüzyıl) sözlüğüdür.

İbadet sırasında kıbleye (yeryüzünün türlü yerlerinden, Mekkeye) doğru dönmek; namaz vakitlerini ve mubarek günleri bilmek çabası; İslâm ülkelerinde erkenden güneşin ve ayın her an değişen yerlerini belirtmeğe yarıyacak gözlemeleri gerektirmiş, böylece matematik C. gelişmiştir. İslâm C. cıları, bir yandan Eski Çağ kaynaklarından (daha çok Batlamyus'tan) faydalanmış, bir yandan da kendi araştırmaları ile C. yı geliştirmiş, böylece Eski Çağ klâsik kültürü ile Yeni Çağ kültürü arasındaki boşluğu doldurmuş, Rönesans devri biliminin gelişmesine yardım etmişlerdir.

Orta Çağın İslâm C. cıları, Cündi şapûr okulu yoluyla Hind kaynaklarından da faydalanmışlardır. C. biliminin İslâm dünyasında klâsik bir özellik kazanması VIII. ve IX. yüzyıllarda yabancı kaynaklardan C. ya ve astronomiye dair eserlerin çevirisiyle olmuştur. İslâmlar arasında da matematik C. ve tarihî C. doğrultuları yer tutmuştur. Matematik C. doğrultusu; astronomi gözlemlerine dayanmış, bir derecelik yay ölçümü ile girişilen yer ölçmelerinde büyük gelişmeler olmuş, Ptolemaios'un coğrafi koordinatları düzeltilerek yeni astronomi cetvelleri yapılmıştır. Bu yolda çalışmış bilginler arasında Harezmi (IX. yüzyıl), Ferganalı Ahmet İb. Kesîr (IX. yüzyıl), Belhî (X. yüzyıl), Ebu Reyhan el Birunî (XI. yüzyıl), Nasruddin Tusî (XIII. yüzyıl), Uluğ Bey (XV. yüzyıl) başta gelir. Tarihî doğrultuda çalışanlar, daha çok, memleketleri ve oralarda yaşıyan insanları, yolları anlatmışlardır.

Orta Çağın sonuna doğru Batıda da C. yeniden canlanmağa başlamıştır: Bir yandan İspanyada ve Sicilyada İslâmlarla temas ve Haçlı Seferleri sırasında Doğu Dünyası ile karşılaşma yardımı sayesinde yenilikler görülmüştür. XIII. yüzyılda Büyük Moğul İmparatorluğunun kurulması, Çin'e kadar uzanan kervan yolunun açılması (XIII. yüzyıl sonu) ile, elçi olarak önce papazlar (G. de Rubruk, Pian del Carpine), daha sonra Venedikli tüccar ve gezginler (Marco Polo) gitmiş; bu yolla, Orta Asyadan Çin'e, Japonyaya kadar olan geniş ülkeler hakkında Batıya birçok C. bilgileri getirilmiştir.

Bu arada pusulanın gemicilikte kullanılmaya başlanması, Eski Çağ C. eserlerinin önce İslâm bilginleri yoluyla, daha sonra da Renaissance'ta (uyanış devrinde) çevirilmeye başlaması, Portulan haritalarının (rüzgârgülü haritaları) çoğalması Batıda C. alanında canlanmaya yol açmıştır. Bu arada Türk denizcisi Pîrî Reis'in *Kitab-ı Bahriye* eseri vardır. Orta Çağdan, Yeni Çağ C. sına geçiş yavaş yavaş olmuştur. XV. yüzyıl bir geçiş dönemidir. Buluşlar yüzyılı olan bu süre içinde birçok açınsama gezileri yapılmağa başlanmıştır.

Yeni Çağda C.: Bu çağda C. nın gelişmesinde, yeni yeni ülkelerin bulunması ve gezilmesi önemli yer tutmuştur. Yeni bilgilerin katılması, haritacılıktaki ilerlemeler, yardımcı bilimlerin gelişmesi yoluyla C. da bu çağda çok genişlemiştir. Karaların ve denizlerin yayılışı üzerine iki görüş vardı: Kara görüşü (karaların kuzeyde birbirleriyle birleştiği, karaların üç parçalı olduğu), Okyanus görüşü (yeni bulunan ülkelerin Asya ve Avrupa ile bağlantısı bulunmıyan ve Okyanuslarla çevrili kara parçaları olduğu). Yeryüzü dört parçalı olarak gözününe alınmıya başlanmıştı. Peter Apianus, Sebastian Münster bu yolu gütmüşlerdir. 1515 de J. Schoener'in yaptığı haritada Amerika, Asyadan ayrı olarak gösterilmiştir. J. de la Cosa ve M. Waldseemüller'in dünya haritalarında da bu görülür.

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

Dünya haritalarından başka, özel haritalarda da gelişme olmuştur. Bu haritalarda, projeksiyon usullerinin yanında, kıyılar, dağlar, akarsular ve başka yerlerin gösterilmesinde de gittikçe doğruluk ve kesinlik artmıştır. O sıralarda Mercator haritalarında (1587), Avrupanın dağlarının yerli yerine konuşu dikkati çekmiştir. G. Mercator'un çalışmaları ile XVI. yüzyıl ‹ rtalarında Batlamyus'un ve Renaissance'ın kartoğrafya görüşünden ayrılmak, yeni haritalarla bilimsel C. ya götüren bir çığıra girmek mümkün olmuştur.

Bu arada N. Kopernik (N. Copernicus), Eski Çağın Yer merkezli âlem sistemi yerine, güneş merkezli âlem sistemi kuramını ortaya atmış, uzunca bir süre sonra bu düşünce C. da etkisini göstermiştir. Bu sırada projeksiyon bilimi, matematik C. nın başlıca konularından biri olarak yer tutmuş, açınsama devrinin haritacılığı, C. bilimi için çok önemli olmuştur. Bu çağda dünya üzerine bilgilerini arttırmak istiyenler çoğalınca kozmografya (eski kavram: *Cosmorama*dır ki, Yunanca *kosmos* = cihan, *horama* = bakış kelimelerinden yapılmıştır; Kâtip Çelebinin *Cihan - nüma*sı bunun karşılıklarındandır) adı altında ülkeler tanıtan, gezi tasvirleri ile dolu C. eserleri yazılmıştır. Bunlarda yol, şehir manzaraları ile haritalar, krokiler de vardı. Sebastian Münster'in *Cosmographie*'si (1544 te bitmemiş olarak Almanca basılan bu eser, 6 dile çevrilmiş ve 1650 de 46. basılışını görmüştür) bunların başlıcasıdır.

Bu arada fizikî C. yönünden de ilerlemeler olmuştur: Kuzeye, güneye doğru olan gezilerde ve yüksekliklere çıkılması ile iklimin değiştiği gözden kaçmamış, ekvator kuşağında bile tepeleri karlı dağlar görülmüş, alize rüzgârlarının ne olduğu öğrenilmiştir. Leonardo da Vinci, taşların içinde midye kabukları, bitki izleri, başka hayvan kalıntıları bularak, bunların eski oluşuklar olduğu sonucuna varmıştır. Vadilerin akarsu aşındırmasından ileri geldiği; deltaların, buralardan taşınan parçaların birikmesinden doğduğu ortaya konulmuştur.

İlk nüfus istatistikleri de XVI. yüzyılda Venedik devletinde kullanılmıştır. Yeni ülkelerin bulunması kartografyayı geliştirmiş, yeni projeksiyonlar elde edilmiş (Mercator, Sanson, Apian), 1634 de başlangıç meridiyeninin yeri için komisyon çalışmaları olmuş, bunun için Paris gözleme evinin 20° batısından geçtiği düşünülen Kanarya adalarının Ferro meridiyeni kabul edilmişti. 1655 de W. J. Blaeu 372 paftalık *Atlas Magnus* (Büyük Atlas) u çıkarmıştır. Bu arada Pariste Nicolaus Sanson büyük atlaslar basmakta idi. Bu çağda daha birçok C. atlasları ve haritalar çıkmıştır.

Bu zamana kadar doğru olarak bulunamamış olan yükselti değerlerinin sayısı, barometrenin bu iş için kullanılmağa başlaması ile (XVII. yüzyıl) artmış, yükselti eğrilerini haritada gösterme işi ise XVIII. yüzyılda yerleşmiştir. Kartografya ile birlikte, matematik C. da kesinlik, açıklık, derinleşme bakımından büyük gelişmeler olmuş, Nirengi (triangulation) usulü kullanılmış, Yer'in biçimi üzerinde durulmuş, bu biçimin kutuplarda basık bir dönme elipsi olduğu ortaya konulmuştur.

Tabiat bilimlerinde görülen gelişmelere bağlı olarak fizikî C. da da gelişme olmuştur. Bu arada dağlardaki bitkiler üzerine gözlemlerde bulunan botanikçi Tournefort (1656 - 1708), Yunanistanda ve Anadoluda 1 000 yeni bitki çeşidi bulmuş, 1701 de Ağrı Dağına çıkarak, yükseldikçe bitki topluluklarının kat kat değiştiğini ortaya koymuştur. 1735 de ise Linné, bitkileri sınıflamaya çalışmıştır.

Bu çağda fizikî C. üzerine B. Varenius'un *Geographia Generalis* adlı eseri çıkmıştır (1650). Üç bölümde toplanan bu kitapta, katı küre üzerindeki olaylar, sular, hava küre incelenmiş, ışın ile ısının kuşaklar biçiminde dağılışı belirtilmiş, türlü yerlerin karşılıklı ilgileri, ulaştırma ve deniz C. sı üzerinde durulmuştur.

Tarihî C. olarak Philipp Clüver'in *Introductio in universam geographiam tam veterum quam novorum* vardır. XVIII. yüzyılın ortalarında C. ve kartografya alanında yeni gelişmeler olmuştur: Eşyükselti eğrili (isohypse'li) haritalar çizilmeğe, kahverengine boyanmış kat yüzeyleri gösterilmeğe, taramalarla yeryüzü biçimleri belirtilmeğe başlanmıştır.

XIX. yüzyılın ortalarına kadar C. da yeni ilerlemelere yol açan Kant ve Laplace'ın, Yer'in teşekkülünü açıklıyan görüş ve kuramları, yerkabuğunun incelenmesi, burada görülen yükselmeler (Celsius'un daha 1743 de İsveç kıyılarının yükselmiş olduğunu ileri sürmesi gibi), tabakaların ve volkanların incelenmesi, Yer'in oluş tarihi büyük yer tutmuştur. Yine XIX. yüzyıl ortalarına kadar Plutoniste'ler (Yeryüzü biçimlerinin geniş ölçüde yerin içindeki erimiş kütlenin etkisi ile belirdiğini düşünenler) ile, Neptuniste'ler (Yeryüzü biçimlerinin büyük su taşkınları ve başka dış etkilerle belirdiğini düşünenler) arasında uzun tartışmalar olmuş, bu çağda fiziki C. nın adı «Yer'in tabiî tarihi», ya da «Yer kuramı» olarak geçmiştir.

Bu çağda meteoroloji ilerlemiş, A. von Humboldt 1817 de ilk defa bir izoterm haritası çizmiş, modern kıyaslamalı klimatolojinin temelini atmıştır. Bitkiler ve hayvanlar C. sının temel bilgileri de bu çağda derlenmiş, yine bu araştırıcının aynı yılda çıkan *Grundzüge der Pflanzengeographie* (Bitkiler C. sının ana çizgileri) adlı eseri ile bu yolda ilk adım atılmıştır.

Bu çağda insan ırkları bilgisinin artması, tasvirli istatistiğin yer tutması, beşerî C. görüşünün de belirmesine yardım etmiştir. Bu arada iktisat biliminin kurulması ve gelişmeğe başlaması ile (A. Smith, 1776) iktisadi C. da da kurulma belirtileri başlamıştır.

Bugünkü C. nın gelişmesi: XIX. yüzyılda bilimlerin gelişmesi, dünya üzerine olan bilgilerin iyice artmış bulunması ile birlikte, zamanımıza kadar C. alanında da geniş ölçüde ilerlemeler olmuştur: Yer'in biçiminin Geoid olduğu ortaya konulmuş, haritacılıkta ilerlemeler, tektonik biliminde gelişmeler olmuş (Dana, le Conte, E. Suess, A. Heim'ın araştırmaları), bugünkü jeomorfolojinin temelleri atılmış (Gilbert, F. von Richthofen, Torell, A. Penck, W. M. Davis'in çalışmaları)tır. Bu arada toprak bilimi, karalardaki sularla ilgili bilimler, deniz bilimi, klimatoloji, bitkiler ve hayvanlar C. sı (W. Schimper, R. Hess) alanlarında yeni ilerlemeler olmuştur.

Yine XIX. yüzyılın başlarından bu yana, insan ve yaşadığı yer arasındaki ilgi ve bağlantının incelenmesi ödevi C. nın konuları arasına girmiştir (daha önce bu incelemeler daha çok doktorlar, idare adamları, tarihçilerce yapılırdı).

Görüşleri birbirinin tersi ve ikilik durumunda da olsa, bu çağın iki büyük bilgini olan A. von Humboldt (1769 - 1859) ile, K. Ritter (1779 - 1859) beşerî C. nın gelişmesine çok yardım etmişlerdir. Bunlardan birincisi, insanın tabiatla olan ilgisini aramış, tabiata geniş yer vermiştir. İkincisi ise, insanların tarihe ve tabiata olan ilgileri bakımından C. yı temel tutmuştur. Bu sonuncu görüş, tarihçiler ve iktisatçılarca iyi karşılanmıştır. Daha sonra A. Kirchhoff'un (Memleketler C. sı dersleri), Fr. von Richthofen'ın *China* adlı kitabı (1877), Fr. Ratzel'in uzun bir süre ana kitap olarak dünyaca tanınmış *Anthropogeographie* (Beşerî C.) adlı eseri (1882 ve 1891) ve bu bilgin'in siyasal C. ve devletler C. sı üzerine olan incelemeleri ve eserleri beşerî C. nın gelişmesi için büyük etki yapmıştır. Bu yolu tutanlar arasında Anglo - Saksonlardan E. Ch. Semple, E. Huntington, S. W. Cushing, H. Mackinder vardır. Fransızlardan Vidal de la Blache beşerî C. ın ilkeleri üzerine yazdığı eserlerle bir okul durumu belirmesine yardım etmiş, bu arada A. Demangeon ile J. Brunhes önemli eserler vermişlerdir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında C. da ikilik geniş ölçüde kalkmış, açıklama, temelli yer tutmuştur. İster fiziki, ister beşerî ve iktisadi yönden olsun; C. da bugün bütün C. olayları birbirine bağlı ve birbirleri ile ilgili olmalarına göre, tabiat bilimleri temeline dayanılarak araştırılır, nedenleri aranır ve açıklanır. Bu modern açıklamalı C. , önce 1860 da jeomorfoloji alanında belirmiştir (Amerikada J. W. Powell, G. K. Gilbert, W. M. Davis; Almanyada Fr. von Richthofen, A. Penck, A. Philippson, A. Suphan; Fransada de la Noë, de Margerie, de Lapparent, de Martonne .... bu yolda çalışmış bilginlerdir). Bu arada yeni anlamı ile ülkeler C. sının yolunu çizenlerden biri de A. Hettner'dir.

Son zamanlarda içinde genel C. bölümlerinin (fiziki, beşerî, iktisadi) de bulunduğu, modern C. görüşü ile yazılmış, her biri birçok büyük ciltlerden meydana gelmiş ülkeler C. sı (yerel C.) eserleri ortaya konulmuştur ki, başlıcaları: Vidal de la Blache ile, L. Gallois'nın yönetiminde çıkmış bulunan Fransızca *Géographie Universelle* serisi (yukarıda bu seri üzerine bilgi verildi), F. Klute'nin yönettiği Almanca *Handbuch der geographischen Wissenschaft* serisi ve H. J. Mackinder'in İngilizce *The Regions of the World* ile H. R. Mill'in *International Geography* adlı eserleridir.

Osmanlılar devrinde C.: Osmanlılarda C. , daha çok, matematik C. olarak başlamış, uzun bir süre öylece kalmıştır. Kazvînî'nin (ölm. 1283) bir çeşit C. ve kozmografya olan *Acaibü'l - mahlûkat ve Garaibü'l - mevcûdat* adlı eserini Türkçeye çevirerek, Çelebi Sultan Mehmet'e sunmuş bulunan Rükneddin Ahmed ile, ilk defa olarak Yer'in yuvarlaklığı kavramı Osmanlı - Türk eserlerine geçmiştir. Daha sonra Yazıcızade Ahmed Bican *Acaibü'l - mahlûkat ve Dürr - i meknûn* adı altında kozmografyaya benzer eserler vermiştir. Astronomik C. eserleri, Semerkant rasathanesi müdürlüğünde bulunan Bursalı Kadızade Rumi'nin (1337 - 1412) öğrencilerinden Fethullah Şirvanî (II. Murat zamanında Semerkanttan Kastamonu'ya gelmiş, Fatih'in ilk yıllarına kadar orada yaşamıştır), Ali Kuşçu (ölm. 1474), bunun torunu Mîrim Çelebi (ölm. 1525) nin eserlerinde, ya da açımlamalarında görülür. Fatih zamanında, Eski Çağın bazı C. eserlerinin çevirilmesine de girişilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğunun gittikçe büyümesi, Türklerin birçok uluslarla karşılaşması ile ilgili olarak, deniz C. cılığı gelişme yoluna girmiş, Türk denizcileri Atlas ve Hind Okyanuslarına ulaşmış, bu sıralarda iki Türk amirali deniz C. sı üzerine önemli eserler vermişlerdir: Pîrî Reis ve Seydî Ali Reis. Pîrî Reis (1470? - 1554), Akdeniz için bir portulan(limanlar, akıntılar ve başka olaylar üzerine bilgi veren kılâvuz kitap) hazırlamış, Türk denizcilerinin geleneklerini ve kendi bilgilerini geniş ölçüde kattığı *Kitab - ı Bahriye* adlı eseri yazmıştır. Haritacılık da bu arada gelişme yoluna girmiştir. Hind Okyanusunda Portekizlerle deniz savaşı geçirdikten sonra karaya çıkmış ve Gücerât, Sind, Horasan, Irak - ı Acem, Maveraünnehir ve İran yoluyla Türkiyeye dönmüş bulunan Seydî Ali Reis (ölm. 1562), gördüklerini *Mir'atü'l - memalik* adlı eserde toplamış, bu eser türlü dillere (Almanca, Fransızca, İngilizce) çevrilmiştir. Fakat onun astronomi ve deniz C. sı ile ilgili eseri, 1554 de derleme yoliyle yazılmış olan ve kısaca *Muhit* adı ile anılan *Kitabü'l - muhit fi ilmi'l - eflâk ve'l - bahr* eseridir ki, bir portulan özelliğinde olan bu eserin türlü bölümleri Almanca, İngilizce ve İtalyancaya çevrilmiştir. Bu gelişme döneminde (XVI. yüzyıl) deniz C. sı ile birlikte, başka ülkeler üzerine uzun bilgiler veren eserler de çıkmıştır: *Hitay - nâme*, *İ'lâmü'l - ibad fi a'lâmi bilâd* (Yer adlarını halka bildirme), *Evzahü'l - mesâlik ilâ ma'rifeti'l - memâlik* (Ülkeleri bildiren en açık yollar), *Menâzırü'l - avâlim* (Âlemlerin görünüşü), *Tarih - i Hind - i Garbî* bunlardandır.

XVII. yüzyılın ilk yarısında C. bilimi; yer bilgisi olarak, Avrupadaki gibi, Osmanlılarda da gelişme göstermiştir. Bu çağda Kâtib Çelebi (1608 - 1656) C. eserlerini hazırlamıştır. Türklerin C. görüşlerinde çığır açmış bulunan bu C. cının *Cihan - nüma* adını taşıyan eseri, İbrahim Müteferrika'nın basması ile yayılmış, parça parça türlü Batı dillerine de çevrilmiştir. Birçok ülkelerin tasvirlerini içinde toplıyan *Cihan - nüma*, XIX. yüzyılın ilk yarısında herkesçe faydalanılan bir eser olmuştur. Yine XVII. yüzyılda yaşamış bulunan Evliya Çelebi (1611 - 1678) nin *Seyahat - nâme* veya *Tarih-i Seyyah* adlı 10 ciltlik eseri, en çok kendi gözlemlerine dayanılarak hazırlanmış, daha çok tarihî C. yönünden şehirleri, ülkeleri tanıtan, yeryüzü biçimlerini, etnografya bilgilerini, yerine göre mubalağalı ve efsanemsi şekilde veren bir eserdir. Bu yüzyılın ikinci yarısında Ebubekir b. Behram'ın eserlerinde Avrupanın etkisi görülür: Latince *Atlas Major* tercümesi, *C. i kebir* (genel C.) bunlardandır.

XVIII. yüzyılda bu bilgi altında C. ya olan görgü devam etmiş, çıkmış eserlerden özet yoluyla hazırlanmış kitaplar yazılmıştır. Bu arada Cihannüma'dan faydalanan Erzurumlu (Hasankaleli) İbrahim Hakkı, *Mârifet - nâme* adlı eserini yazmış, bir ansiklopedi özelliğinde olan bu eserde C. bilgileri verilmiştir. Yine Elhac Mehmed Edib imzasını taşıyan *Menâsikü'l - hac* adlı eser, bir yol boyu C. sıdır.

Bu dönemde Avrupanın etkisi artmıya başlamış, böylece bazı C. eserleri Türkçeye çevrilmiştir: B. Varenius'un fiziki C. sı (Geographia Generalis), tercüman Osman b. Abdülmennan tarafından Almancadan Türkçeye çevrilmiş, J. Robb'ın fiziki C. dan bahseden *La méthode pour apprendre facilement la géographie* (Paris, 1733) adlı eseri, Bedros Baronian tarafından *Risâle - i C.* veya *Fen - nümâ - yi Câm - ı Cem ez fenn - i C.* adı ile tercüme edilmiştir.

XIX. yüzyıl başında Londra elçiliği kâtibi Mahmut Raif Efendi'nin Fransızca yazdığı bir derleme C. kitabı, Viyana

maslahatgüzarı Yakovaki Efendi tarafından Türkçeye çevrilmiş ve *İcâlâtü'l - C.* adı ile basılmıştır. Bundan sonra, pek çoğu Batıdan alınma ve okul kitapları bilgileri derecesinde C. eserleri verilmiştir: Muhtasar C., Mülâhhas C., Mebadi - i C. adı altında çıkan kısa ve sade kitaplar bunlardandır. Başlangıçta *Cihan - nüma* gibi eski Türk C. eserlerinden faydalanılırken, sonraları yabancı kaynaklara daha çok başvurulmuştur: P. Çihaçëv, Ch. Texier, V. Cuinet gibi. Ahmet Cevat'ın *Ma'lûmatü'l - kâfiye fi memâliki'l - Osmaniye* (1872), Hüseyin Bey'in *Memâlik - i Osmaniye Ziraat C. sı* (1887), Mehmet Hikmet Bey'in *C. - i umranî* (1896) si ile Ömer Suphi Bey'in İngilizce kaynaklardan derlenmiş *C. - i hikemî*'si bunlardandır.

C. atlası olarak Hafız Şeref'in *Yeni Atlası* (Paris, 1868) ve *Yeni C. Atlası* (Hasan Ferit tarafından yayınlanmış, 1891) vardır. C. ansiklopedisi ve sözlüğü olarak da *Lûgaat - i tarihiye ve Coğrafiye* (Ahmet Rifat Efendi, 1882), *Kaamusü'l - a'lâm* (Şemseddin Sami Bey, 1889 - 1899) vardır. Bu dönemde C., daha çok, yer adları öğretmek ve ezberletmek, türlü ülkeleri öğretmek ve tasvir etmek durumunda kalmıştır.

Bundan sonra, Cumhuriyete kadar olan dönemde, yeter derecede olmasa da, türlü imkânlar bulunduğu halde, C. da gelişme olmamış, yer adlarını belletmekten oldukça uzaklaşılmışsa da, yine tasvire çok yer verilmiş, yardımcı bilimlere dayanılarak açıklamalar yapmağa henüz girilememiştir. Bunda birbiri ardınca beliren savaşların ve yardımcı malzeme sağlıyacak kaynakların henüz gelişme zamanı bulamayışının etkisi olmuştur. Ancak, bu dönemde İstanbul Darülfünunda (Üniversite) jeoloji profesörü olarak çalışmış (1915) ve Batı Anadoluda araştırmalar yapmış bulunan W. Penck, ayrıca yine Alman hidrologlarından A. Merz, hükümetin davetlisi olarak Boğazlarda deniz araştırmaları yapmış (1917) ve bazı meteoroloji çalışmaları olabilmişse de, bunlar da C. nın gelişmesine yetmemiştir.

Bu dönemde C. eserleri olarak eski görüşlere göre yazılmış küçük sayılabilecek kitapları bulmak mümkündür: Derviş Ziya Paşa'nın *Büyük C. sı*, Saffet Bey'in *Resimli ve Haritalı Umumi C. sı*, İzzettin Bey'in *Cihan - nüma*sı, Memduh Süleyman Bey'in *Mufassal ve Yeni C. - i Umumi*si gibi. Bu arada Fransadaki öğrenimlerinden dönmüş bulunan o zamanki yeni kuşağın C. cıları, daha çok, Fransız programlarına göre C. öğretim kitaplarını yazmış, C. ya yenilik ve canlılık vermişlerdir. Bunlardan Faik Sabri Duran'ın eserleri önemli yer tutar. Yine bu dönemde yurt içinde çok gezerek birçok yerler görmüş ve bunlar üzerine daha çok topografik C. bilgileri vermiş bulunan Kaymakam Mehmet Cemal'in eserleri vardır.

Cumhuriyet Devrinde C.: Önceleri köy, şehir, dağ, tepe, akarsu adları ile doldurulmuş, istatistik sayılarına boğulmuş olan «ad C. sı» ve bu yerlerle ilgili durumları dış görünüşlerine göre tanıtan anlatmalarla dolu «tasvir C. sı» yerine; Cumhuriyet devrinde yardımcı bilimlere dayanan ve olayların coğrafi dağılışını, birbirleriyle ilgisini ortaya koyan, bunların nedenlerini araştıran, böylece bugünkü C. nın ilkelerine geniş yer veren «açıklamalı C.» gelişme yoluna girmiştir. Bugünkü C. da olayları açıklıyabilmek için yardımcı bilimlerin yeterince gelişmiş olması, araştırmaların bu yönlerden artmış bulunması gerekir. Bir ülkedeki C. araştırmalarının hızla ilerlemesi, o ülkedeki harita, meteoroloji, hidroloji, maden, istatistik, jeoloji ve toprak araştırma işlerinin ilerlemiş bulunmasına, üniversitelerinde bu kollarla ilgili araştırıcıların yetiştirilmesine bağlıdır. Cumhuriyet devrinde bu yönlerde gelişme olduğu için C. da da bunlara uyar şekilde ilerlemeler olmuştur: a. Türkiye C. araştırmaları için uzun bir süre çok faydalı olmuş bulunan 1/200 000 lik çabuk alınır nirengiye dayanılarak yapılmış «istikşaf haritaları» nın 1929 da bitirilmesi (124 pafta), kusursuz ve topografik şekil ve olayların ayrıntıları ile görülebildiği 1/25 000 lik paftaların bitmek üzere bulunuşu, 1/500 000 ve 1/800 000 lik haritaların kullanılır duruma getirilmesi, hava fotoğraflarının çoğalması ve fotoğrametri yolu ile haritaların tamamlanması, harita yönünden C. araştırmalarına ve öğretimine geniş imkânlar vermiştir.

b. Cumhuriyet devrinden önce 23 kadar hava gözleme istasyonu ve şurada burada kısa süreler içinde yapılmış gözlemeler, C. araştırmalarına yetmemiştir. Fakat 1926 da «Rasadat - ı Cevviye» adı ile Ankara yakınındaki Etlik'te bir Meteoroloji Enstitüsü kurulmuş, 1937 de bütün meteoroloji işleri «Devlet Meteoroloji İşleri Umum Müdürlüğü» adı altında toplanmış, sayıları 300 ü geçen türlü sınıflardan meteoroloji istasyonları artmış, hava üzerine olan yayınlar (günlük, aylık, yıllık meteoroloji bültenleri) gittikçe çoğalmış, yağış haritaları yapılmıştır.

c. C. da önemli birer konu olan su, sulama, kurutma, su gücü işleri «Devlet Su İşleri» (D. S. İ.) ve «Elektrik İşleri Etüt İdaresi» (E. İ. E.) nce ele alınarak, uzun yıllar Türkiyenin suları üzerine gözlemeler, araştırmalar, düzenlemeler yapılmış, bunlarla ilgili yayınlar çoğalmış, böylece C. için birçok gereç yığılmıştır.

d. Türkiye Madenlerinin araştırılması düşüncesi ile 1935 de kurulan «Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü» (M. T. A.) nce bugünedek memleketin her yerinde jeoloji araştırmaları yaptırılmış (1/100 000 lik paftalarda), 1/800 000 lik jeoloji ve tektonik haritaları yayınlanmış, şimdi de 1/500 000 lik daha geliştirilmiş jeoloji haritaları bitirilmek üzere bulunmuştur. Bu arada birçok jeoloji araştırmaları kitaplar ve yazılar halinde yayınlanmış (55. sayısı 1960 da çıkmış bulunan MTA Enstitüsü Dergisi) tır. Bütün bu araştırmalarla C. için çok değerli yardımcı kaynaklar geniş ölçüde toplanmıştır.

e. C. için çok önemli olan istatistikler de Cumhuriyet devrinde gittikçe artmış, temeli 1926 da atılmış bulunan istatistik işleri hızla gelişmiş, çok sayıda çeşitli istatistikler verilmiştir. Nüfus, ekonomi, maliye, ticaret, Millî Eğitim istatistikleri; istatistik yıllıkları (hepsi 400 cilt kadar); ayrıca incelemeler ve çeviriler (80 ciltten çok) yayınlanmış, birçok diyagram, grafik ve haritalar çıkmıştır. Bütün bu istatistik yayınları C. araştırmaları için önemli kaynaklar olmuştur.

f. Bunlarla birlikte Türkiyenin orman, tarım, toprak araştırmaları yapılmış (1/800 000 lik orman ve toprak haritaları çıkmıştır), bu alanlarda birçok kitap ve yazılar, raporlar yayınlanmıştır.

Türkiye C. sının araştırılmasında ana kaynakları ve yardımcıları veren bu geniş ölçülü çalışmalara uyar şekilde üniversiteler, C. enstitülerince de araştırma ve incelemeler artmış, bugünkü C. görüş ve düşünüşüne göre eser verme yo-

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

luna gidilmiştir. Bunun için birinci derecede yurt içinde yapılan araştırma gezilerine çok yer verilmiş, ayrıca öğretim gezileri önem kazanmıştır.

Bu dönemde İstanbul Üniversitesi C. Enstitüsünde Fransadan çağrılmış olan jeolog - jeomorfolog E. Chaput'nün (10 yıldan çok) ve Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - C. Fakültesi C. Enstitüsüne Almanyadan çağırılmış bulunan C. cı H. Louis (10 yıldan çok) Türk C. cıları ile çalışmış, dersler vermiş ve Türkiyede araştırma ve öğretim gezileri yaparak C. nın gelişmesine yardım etmişlerdir.

Bu dönemde C. eserlerinin sayısı artmış, bu arada Türk C. cılarının yayınları geniş yer tutmuştur. Bu eserler şöylece sıralanabilir:

1. Ansiklopediler: Bunların içinde türlü ölçülerden C. yazıları yer tutmuştur. Başlıcaları: *Hayat Ansiklopedisi* (10 cilt, 1932 - 1936); *Yeni Çocuk Ansiklopedisi* (2 cilt, 1937); *İslâm Ansiklopedisi* (ilk fasikülü 1940 da çıkmış, şimdi 91. fasikülü çıkmıştır); *Türk Ansiklopedisi* (ilk fasikülü 1943 de yayınlanmış, 82. fasikülü çıkmıştır); *C. Sözlüğü* (1959 da 3. fasikülü çıkmış, S. Öngör tarafından derlenmiştir); *Hayat Ansiklopedisi* (1961 de yayınlanmıya başlanmış, 8. fasikülü çıkmıştır).

2. Okul C. kitapları: Bunların kimisi başka dillerden çevrilmiş, kimisi yazılmıştır. Çevrilen kitap serileri içinde Fr. Galouédec ve Maurette'den dilimize İ. H. Akyol, M. Arda, Y. B. Güçer tarafından çevrilmiş *Umumi C.*, *Avrupa C. sı*, *Büyük Devletler C. sı* vardır. Orta Okulla da dah açok F. S. Duran, H. S. Selen, A. Kazancıoğlu, S. Erinç ve S. Öngör'ün C. serileri okutulmuştur.

3. Üniversite ve Yüksek Okul El - Kitapları: Bunlar arasında İ. H. Akyol'un ölümünden sonra yayınlanmış *Umumi C.* eserinin «*Giriş*» adını taşıyan 1. bölümü (1951); A. Ardel'in *Klimatoloji* (1940), *İdrorafya* (1957) adlı kitapları; R. İzbırak'ın Harita Umum Müdürlüğünce yayınlanmış olan *Sistematik Jeomorfoloji* (1955) ve Ankara Üniversitesince yayınlanmış *Jeomorfoloji* (Analitik ve Umumi, 1958) adlı kitapları; S. Erinç'in *Morfoloji*si (2 cilt, 1958 ve 1960); İ. Yalçınlar'ın *Strüktüral Morfoloji*si (1958), A. Tanoğlu'nun *Enerji Kaynakları* (1941) ve *Ziraat Hayatı* (1942) bu türlü eserlerdendir. Ancak, bu alanda, yeni eserlerle giderilmesi gereken daha birçok boşluklar vardır.

4. Türkiye üzerine araştırma eserleri: Cumhuriyet devrinde ve hele son 25 - 30 yıldan beri, Türkiyenin türlü bölgelerinde yapılmış C. araştırmaları ile ilgili pek çok yazı, rapor, kitap yayınlanmıştır. Bu araştırmalar, çoklukla Ankara Üniversitesinin Dil ve Tarih - C. Fakültesi C. Enstitüsünde çalışan C. cılar tarafından ve İstanbul Üniversitesi C. cılarınca yapılmıştır. Bu dönemdeki C. araştırmaları, Batıdakilere benzer şekilde gezilerle yapılmış, açıklamalı C. da temelden yürünmüştür.

Bugün elde bulunan Türkiye C. sı kitapları (Darkot, Selen, Duran) kısa sayılacak eserlerdir. Birçok ciltlerden meydana gelmiş ayrıntılı bir Türkiye C. sı henüz hazırlanmamıştır. Ancak, C. ya yardımcı bilim malzemelerinin artışı, Türk C. cılarının araştırmalarının çoğalması, böyle bir eserin meydana getirilmesi imkânlarını hazırlamıştır.

C. üzerine bibliografya: *Ansiklopediler, sözlükler*: Bruzen la Matinière: *Grand dictionnaire géographique et critique* (Lahey, 1726 - 1729, 9 cilt); Fransız C. cılarınca yazılmış: *Dictionnaire géographique universel* (1823 - 1833, 10 cilt); Vivien de Saint Martin: *Nouveau dictionnaire de géographie universelle* (1879 - 1894, 7 cilt, ayrıca 7 cilt ek); E. Bause: *Lexikon der Geographie* (1923 - 1933, 2 cilt); O. Kende: *Geographisches Wörterbuch* (1928); A. Demangeon: *Dictonnaire de géographie* (Paris, 1907); W. G. Moore: *A Dictionary of Geography* (1954); Alman C. cılarınca derlenmiş: *Allgemeine Geographie* (Fischer Lexikon, 1960).

C. da yöntem: F. von Richthofen: *Aufgaben und Methoden der heutigen Geographie* (1882) ve *Führer für Forschungsreisende* (1901); A. Penck: *Beobachtung als Grundlage der Geographie* (1906); A. Hettner: *Die Geographie, ihre Geschichte, ihr Wesen und ihre Methoden* (1927); R. Hartshorne: *The Nature of Geography* (Lancaster, 1939); P. Birot: *Les méthodes de la morphologie* (Paris, 1955).

C. dergileri: *Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin* (1839 dan beri); *Pettermanns geographische Mitteilungen* (1855 den beri); *Geographische Zeitschrift* (1895 - 1944); *The Geographical Journal* (Londra, 1830 dan beri); *The Scottish Geographical Magazine* (Edinburgh 1885 den beri); *The Geographical Review* (New - York C. Kur. Dergisi, 1852); *The National Geographic Magazine* (Washington, 1888 den beri); *Annales de Géographie* (1892 den beri); *Bulletin de la Société de Géographie* (1824 - 1882); *Revue de Géographie* (1900 den beri); *Türk C. Dergisi* (1943 den beri).

C. nın tarihi: G. O. Peschel: *Geschichte der Geographie bis auf A. von Humboldt und C. Ritter* (1865); Vivien de Saint Martin: *Histoire de la géographie* (1873); C. R. Beazley: *The Dawn of Modern Geography* (3 cilt, Londra 1897 - 1906); S. Günther: *Geschichte der Erdkunde* (1904); K. Kretschaner: *Geschichte der Geographie* (1923); İ. H. Akyol: *Umumi C.* (Giriş 1951), *İslâm Ansiklopedisi*: «*Coğrafya*» maddesi.

Genel C. eserleri: G. H. Wagner: *Lehrbuch der Geographie* (1 cilt, 10. baskı, 1920 - 1923); A. Supan: *Grundzüge der physischen Erdkunde* (2 cilt, 1927 - 1930); E. de Martonne: *Traité de géographie physique* (3 cilt, 1932 - 1935); S. Passarge: *Vergleichende Landschaftskunde* (5 cilt, 1922 - 1930); A. Philippson: *Grundzüge der allgemeinen Geographie* (3 cilt, 1921 - 1933); G. Braun: *Grundzüge der Physiogeographie* (2 cilt, 1930); Fr. Ratzel: *Anthropogeographie* (Beşeri C.); V. de la Blache: *Principes de géographie humaine* (1 cilt, 1922); A. Demangeon: *Problèmes de géographie humaine* (1 cilt, 1947); M. Sorre: *Les fondements de la géographie humaine* (3 cilt); J. Brunhes: *La géographie humaine* (3 cilt, 1925).

Yerel C. eserleri: A. Hettner: *Grundzüge der Länderkunde* (2 cilt, 1930 ve 1932); P. Vidal de la Blache ve L. Gallois: *Géographie universelle* (15 takım, 23 cilt, çıkış 1927); F. Klute: *Handbuch der geographieschen Wissenschaft* (1930); H. R. Mill: *The International Geography* (N. Y. 1912).

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

COHAN [*kouhæn*], **George Michael** (1878 - 1942), Amerikalı tiyatro yazarı, aktör ve şarkı bestecisi. Providence (Rhode Island) ta doğmuş, New York'ta ölmüştür. *The Four Cohans* (Dört Cohan'lar) adlı vodville ün kazanmış, kendi piyesleri olan *Little Johnny Jones* (Küçük J. J.) [1904 - 1906] ve *George Washington, Junior* (G. W.'ın oğlu) [1906 - 1907] da rol almıştır. Başka eserleri arasında şunlar anılabilir: *The Wise Guy* (Akıllı delikanlı) [1901]; *The Governor's Son* (Vâlinin oğlu) [1901]; *Forty - five Minutes from Broadway* (Broadway'den kırkbeş dakika uzakta) [1906]; *The Talk of New York* (Bütün New York'un bahsettiği şey) [1907]; *Fifty Miles from Boston* (Bostondan elli mil uzakta) [1907]; *The Yankee Prince* (Amerikalı prens) [1909]; *The Little Millionaire* (Küçük milyoner) [1911]; *The Song and Dance Man* (Şarkı ve raks adamı) [1923]. Fakat C. ın Amerikada daima hatırlanmasını sağlıyan eseri Birinci Dünya Harbine katılan Amerikalılar için yazdığı *Over There* (Oralarda gurbette) adlı vatan şarkısıdır. Gerek bu eserinden, gerekse *A Grand Old Flag* (Şanlı bayrak) adlı şarkısından dolayı Amerikan Kongresi C. a altın madalya vermiştir.

COHEN [*kōln*], **Emil** (1842 - 1905), Alman mineralogu ve jeologu. Aakjær (Jütland) de doğmuş, Greifswald'-da ölmüştür. Heidelberg, Strassburg ve Greifswald'da dersler vermiştir. Başlıca eserleri: *Sammlung von mikroskopischen Struktur von Mineralien und Gesteinen* (Maden ve kültelerin mikroskopik strüktürleri kolleksiyonu) [1881 - 1883]; *Meteoreisenstudien* (Meteor demiri üzerinde araştırmalar) [1891 - 1900]ve *Meteoritenkunde* (Meteoritler bilgisi)[1894 - 1903] dir.

COHEN [*kohen*], **Ernst Julius** (1869 - 1944), Holândalı kimya bilgini ve kimya tarihçisi. Amsterdam'da doğmuş, Polonyada Oświecim (Alm. Auschwitz) teki bir gaz odasında öldürülmüştür. Allotropi (kimya alanında, bir elementin türlü türlü şekillerde bulunması) olayı üzerinde yaptığı geniş çalışmalar bu olayın yalnız bir elemente ait değil genel bir özellik olduğunu göstermiş, kalayın çeşitli şekillerde billûrlaşma (polimorfizm) özelliğini aydınlatmış ve kimyasal sâflığa karşılık fiziksel sâflık kavramını ortaya koymuştur. C., Utrecht okulundan olan kimyacıların eserlerini de incelemiş ve 1902 - 1939 yıllarında bu şehirde kimya hocalığı etmiştir.

COHEN [*kōln*], **Ferdinand Julius** (1828 - 1898), Alman botanik bilgini. Breslau'da doğmuş, orada ölmüştür. 1859 da Breslau'da botanik profesörü, 1872 de kurduğu bitki fizijolojisi enstitüsünün müdürü olmuştur. C., ilk olarak bakterileri bitki saymış olduğu için, bakteriyoloji biliminin kurucusu sayılır. C., Robert Koch'un anthrax (şirpençe) hastalığı ve bu hastalığa karşı aşı yapma üzerindeki çalışmalarına katılmıştır. Eserleri: *Untersuchungen über die Entwicklungsgeschichte der mikroskopischen Algen und Pilze* (Mikroskopik suyosunları ve mantarların evrim tarihinin üzerinde araştırmalar [1854] ve *Die Pflanze* (Bitkiler) [1882].

COHEN [*kōln*], **Hermann** (1842 - 1918), Alman filozofu. Coswig'de doğmuş, Berlinde ölmüştür. 1876 - 1912 arasında Münih'te profesör olmuştur. Daha sonra da Berlinde Yahudilik Bilimleri Okulunda dersler vermiştir. Yeni Kantçılık Marburg Okulunun kurucusudur ve her şeyden önce somut görüş ve düşünce, görünüş ve kendiliğinden şey ikiliğini dışarda bırakmak suretiyle Kant'ın öğretisini saf bir mantıkçı sistem idealizmine doğru geliştirmeye teşebbüs etmiştir. Buna göre, saf düşünüş, bilginin objelerini, hele matematik ve tabiat bilimlerindekileri doğurmaktadır. Eserleri: *Kants Theorie der Erfahrung* (K. ın tecrübe teorisi) [1871]; *Kants Begründung der Ethik* (K. ın etiği tanıtlaması) [1877]; *Kants Begründung der Ästhetik* (K. ın estetiği tanıtlaması) [1889]; *Das Prinzip der Infinitesimalmethode und seine Geschichte* (İnfinitezimal metodu ve tarihi) [1883]; *System der Philosophie* (Felsefe sistemi): 1. *Logik der reinen Erkenntnis* (Saf bilginin mantığı) [1902]; 2. *Ethik des reinen Willens* (Saf iradenin etiği) [1904]; 3. *Ästhetik des reinen Gefühls* (Saf duygunun estetiği) [2 cilt, 1912]; *Der Begriff der Religion im Siystem der Philosophie* (Felsefe sistemi içerisinde din kavramı) [1915]; *Religion der Vernunft aus den Quellen des Judentums* (Yahudi kaynaklara göre aklın dini) [3 cilt, 1929].

COHEN [*koē*], **Marcel** (doğ. 1884), Fransız dilcisi ve semitisti. Pariste doğmuştur. Paris üniversitesinde okumuş, 1911 de Yaşıyan Doğu Dilleri Okulunda Amhar dili öğretim görevlisi, 1926 da da kürsü profesörü olmuş, 1950 de emekliye ayrılmıştır. Ayrıca, 1919 - 1959 yıllarında École des Hautes Études 'de, Eski Habeşçe, 1926 - 1959 yıllarında Institut d' Ethnologie de, tanımlı genel dilbigisi profesörlüğünde bulunmuş, 1919 - 1930 da da Fransız Dil Kurumu başkanı olmuştur. Asıl uzmanlığı, Habeşistan dilleri alanında bulunan C. in başlıca eserleri şunlardır: *Étude d' éthiopien méridional* (Güney Habeşçe üzerinde bir araştırma) [1931]; *Nouvelles études d' éthiopien méridional* (Güney Habeşçe üzerinde yeni araştırmalar) [1939]; *Traité de langue amharique* (Amhar dili üzerine ana kitap) [1936]; *Essai comparatif sur le lexique et la phonétique du chamito - sémitique* (Hamî - Samî dillerinin kelime hazinesi ve ses düzeni üzerine karşılaştırmalı bir deneme) [1947]. Genel dilbilgisi alanında: *Le langage: structure et évolution* (Dil: yapısı ve evrimi) [1950]; *Pour une sociologie du langage* (Bir dil sosyolojisi için) [1956]; *Histoire d'une langue: le français* (Bir dilin tarihi: Fransızca) [1947, 2. bas. 1950]; *La grande invention de l' écriture et son évolution* (Büyük bir buluş olarak yazı ve bunun gelişimi) [1959]. A. Meillet ile birlikte: *Les langues du monde* (Yeryüzündeki diller) [1924] adlı dil ansiklopedisini yönetmiş, bunun 1952 deki 2. baskısının başında yalnız kendi bulunmuştur.

COHEN [*kouln*], **Morris Raphael** (1880 - 1947), Amerikalı filozof ve üniversite profesörü. Minsk (Rusya) te doğmuş, Washington (D. C.) da ölmüştür. 12 yaşında iken Amerikaya gitmiş, 1938 - 1942 yıllarında da Chicago üniversitesinde profesörlük etmiştir. Eserleri, hele kanun felsefesi üzerindeki araştırmaları Amerikan felsefe tarihi için pek önemlidir. Eserleri: *Reason and Nature* (Akıl ve tabiat) [1931]; *Law and the Social Order* (Kanun ve toplum düzeni) [1933]; *The Faith of a Liberal* (Bir liberalin imanı) [1945]; *A Dreamer's Journey* (Bir hayal kurucunun gezisi) [1949].

COHN [*kōn*], **Fritz** (1866 - 1921), Alman astronomu. Prusya'da doğmuş, Berlinde ölmüştür. 1891 de Königsberg rasathanesine matematikçi olarak girmiş ve burada 1893 de doçentlik çalışmasını yapıp 1894 - 1896 arasında bilgisini artırmak amaciyle Leipzig'de bulunmuş, 1905 te Königsberg'de profesör, 1909 da Berlin Üniversitesi kuramlı astronomi profesörü ve matematik enstitüsünün müdürü olmuştur. C., ku-

tupların yüksekliğini ölçme, yörüngeleri belirtme ve astronomik gözlemlerin indirgemesi işleriyle uğraşmış, astronomik aletlerin kuramı alanında ödül kazanmıştır.

COHN [*kōn*], **Gustav** (1840 - 1919), Alman iktisatçısı. Marienwerder'da doğmuş, Göttingen'da ölmüştür. C. iktisat biliminin sosyal, politik akımına katılmıştır. Bu düşünce *System der Nationalökonomie* (Millî iktisat sistemi) [3 cilt, 1885 - 1898] adlı eserinde ön safta yer alır. Bundan başka şu eserleri de kaleme almıştır: *Die deutsche Frauenbewegung* (Alman kadınlar hareketi) [1897]; *Zur Politik des deutschen Finanz - Verkehrs und Verwaltungswesens* (Alman maliye, ulaştırma ve kamu yönetimi politikası hakkında) [1905].

COHN [*kōn*] **TESTİ**, çeşitli renklerle yapılmış işleme örnekleri kullanmak suretiyle yapılan renk seçme testi. Alman göz hekimi Hermann Ludwig Cohn (1838 - 1936) ın adiyle anılır.

COHNHEIM [*kōnhaym*], **Julius** (1839 - 1884), Alman patologu. Demmin (Pommern) de doğmuş, Leipzig'de ölmüştür. 1868 de Kiel'de, 1872 de Breslau'da, 1878 de Leipzig'de profesörlük yapmıştır. En önemli çalışmaları, midede ve barsaklarda şeker yapan sindirim maddesi, kas sinirlerinin son bulmaları ve birbirini çaprazlama kesen kas liflerinin ince yapısı, ince duyarlı sinirlerin nasırlarda son buluşu, kalb zayıflığından dolayı toplardamarda kan akımının tıkanması, iltihaplanma, amboli ve şişlerin meydana gelişlerinin nedenleri üzerinedir. En tanınmış eseri olan *Über Entzündung und Eiterung* (İltihaplanma ve irinleşme), Virchows Archiv'de yayınlanmıştır [40 cilt 1867; yeni bas. Beneke'nin bir giriş ile, «Sudhoffs Klassiker der Midizin» 23. cilt, 1914]. Bu eserde iltihaplanmanın esas sebebi olarak kanın beyaz maddelerinin yer değiştirişi ileri sürülmektedir. Bunlardan başka C. şu eserleri de yazmıştır: *Untersuchungen über die embolischen Prozesse* (Ambolik süreçler üzerinde araştırmalar) [1872]; *Neue Untersuchungen über die Entzündung* (İltihaplanmalar üzerinde yeni araştırmalar)[1872]; *Vorlesungen über allgemeine Pathologie* (Genel patoloji dersleri) [2 cilt, 1877 ve 1880; 2. bas. 1882]. *Gesammelte Abhandlungen* (Toplanmış yazılar) [Kühne'nin yazdığı biyografi ile; 1885] adındaki eserini Wagner yayınlamıştır.

C. Kuramı: 1. Lökositlerin hareketlerinin iltihap olayının başlıca özelliğini maydana getirdiği yolundaki kuram; 2. Tümörlerin meydana gelmesinin, normal dokunun oluşuna katılmıyan embriyo kalıntılarından ileri geldiği yolundaki kuram.

C. - Baumgarten [*baumgartın*] **kanunu:** Tüberküloz basilinin bir canlıda yayılabilmesinin ancak ilk olarak girdiği noktada inokülâsyon yarası (Fr. *chancre d'inoculation*) denilen bir yara meydana getirilmesiyle mümkün olduğunu ileri süren kanun. Görünüşe göre bu kanun yalnız akciğere giren basil için doğrudur, çünkü barsak yolu ile giren basilin böyle bir yara meydana getirdiği pek görülmemektedir

COHOR(İng. JOHORE), Malakka yarımadasının güney ucunda Commonwealth of Nations (b. bk.) üyesi Malaya Federasyonu (Persekutuan Tanah Melayu) nu meydana getiren 11 devletten biri. Daha güneydeki Singapur adasından C. Boğazı ile ayrılan C. daki Bulus ve Rumenia burunları Asya kıtasının en güney noktalarıdır. Yüzölçümü 18 984 km², nüfusu da çoğunluğu Müslüman, bir kısmı da Çinli ve Hintli olmak üzere 927 565 (1957) tir. Başkenti Cohor Bahru (b. bk., İng. Johore Bahru), öbür başlıca şehirleri de Bandar Maharani, Bandar Penggaram, Kluang, Mersing ve Endau'dur.

C. un toprakları genel olarak çalılık ve ormanlarla örtülüdür; orta doğu bölümü ise dağlık olup, ortalama yüksekliği 1 000 m. En yüksek tepe, Malakka sınırı yakınındaki Ophir dağıdır (1 275 m), Muar, Endau ve Cohor nehirleri C. u sular. C. un 400 km kadar kıyısı ve birçok küçük adaları vardır. Başlıca kauçuk, demir ve kalay cevherleri, kopra, hindistan cevizi, ananas ve türlü yemiş, dış satıma gönderilir.

C. un 1511 de Portekizlilere yenilen bir Malakka sultanı tarafından kurulmuş olduğu söylenir. Az sonra C. Riau sultanının eline geçmişse de, 1812 de yerli sultan bağımsızlığını ilân etmiştir. 1819 da C., Singapur'u İngilizlere bırakmak zorunda kalmış, 1855 te İngilizler tarafından yönetilmeğe başlanmış, 1885 te de tamamiyle İngiliz koruyuculuğu altına girmiş ve Malakka yarımadasının federe olmıyan (Unfederated Malay States) devletlerinden biri olmuştur. 1942 Ocak ayında C., Japonya'ya geçmiş, 1945 te kurtarılmış, 1948 de Malaya Federasyonuna girmiş, 31 Ağustos 1957 de de Federasyona 11. üye olarak Commonwealth of Nations'a katılmıştır. Bk. MALAYA FEDERASYONU.

COHOR BAHRU (İng. Johore Bahru), Malaya Federasyonu (Persekutuan Tanah Melayu) nun bir bölümü olan Cohor (Johore) devletinin başkenti. Şehir Malaya yarımadasının güney ucunda ve Penang - Singapur demiryolu üzerindedir. Bu demiryolu C. B. ile Singapur adası arasındaki Cohor Boğazını, üzerinde başka araçların geçmesine elverişli bir şose de bulunan doldurma yoldan geçer. C. B. da birçok güzel bina, ve bu arada sultan Ebubekir tarafından yaptırılmış bir saray vardır. Nüfusu 46 000 (1951)dir.

COHOR BOĞAZI (Malay. Selat Tebrau), Cohor devleti ile, Singapur adası arasındaki boğaz. Genişliği aş. yu. 1 km, uzunluğu da 50 km kadardır. Doldurma bir şose Cohor Bahru'ya Singapur'daki Woodlands şehrine bağlar. Boğazın doğu kısmında bir deniz üssü vardır. İkinci Dünya Harbi sırasında Şubat 1942 de İngiliz ve Japon kuvvetleri burada çarpışmışlar, İngilizler geri çekilmek zorunda kalmışlardır.

COHORS [*kohors*], Roma ordusu bölümlerinden biri. Cumhuriyet devrinde bu terim özel olarak müttefik İtalik birlikleri için kullanılırdı. İtaliklerin Roma vatandaşlığını elde ettikleri M. Ö. 89 yılında bu müttefikler, her biri iki *legio*dan kurulu olan *consul* ordularına birer piyade birliği vermekle yükümlü idiler. Bu birlik, toplamı 10 000 yaya askerden meydana gelir ve her biri: a. 420 erlik 20 *cohors* veya *cohortes alares* (kanat C. ları) ten; veya: b. 400 erlik *cohortes extraordinariae* (olağanüstü C. lar) adlı seçkin 4 birlikten kurulu bulunurdu.

COHUNE [*kouhīın*] **PALMİYESİ** (Lat. Attalea cohune), Orta ve Güney Amerikada geniş ormanlar (covozales) meydana getiren, yaprakları telekdamarlı bir ağaç. Yapılarda kullanılan bu ağacın özünden likör, meyvasından yağ elde edilir.

Cohune yağı: Palmiyelerin yağlı tohumlarından çıkan bir çeşit yağ.

COIBA [*koiva*]: 1. Orta Amerikada Panama Cumhuriyetinin güney kısmında Veragua ili kıyısının 21 km

açıklarında bir ada. Yüzölçümü 550 km², nüfusu 4 000 kadardır. İnci avcılığı yapılır. Cezalıların gönderildiği bir yerdir.

2. Panama kıstağında yerleşmiş bulunan bir Kızılderili oymağı.

COIMBATORE (Coğ.): bk. KOİMBATOR.

COIMBRA [*kuiŋbra*] (eski adı: **Conimbrica, Conimbriga;** Lat. **Endimium**): 1. Portekizde Beira Litoral ilinde bir yönetim bölümü. Yüzölçümü 9 285 km², nüfusu 438 700 (1958) dür.

2. Aynı addaki yönetim bölümünün merkezi. Nüfusu 42 600 (1958) dür. Mondego ırmağının sağ yakasındadır. 1290 da kurulmuş ünlü bir üniversitesi ve büyük kitaplığı vardır. Portakal, şarap, dokuma, deri ve çini ticareti önemlidir. Şehirde birçok sanat eserleri vardır: XII. yüzyıldan kalma ünlü Sé Velha katedrali, Machado de Castro müzesi v. b. C., XIII. yüzyıla kadar Portekizin başkenti olmuştur.

COIMBRA: Genel görünüş

C. okulu (Escola de Coimbra; Coimbricenses): Aristo'nun eserlerini açımlamak üzere, Pedro Fonseca'nın isteğine uyularak 1592 - 1606 yıllarında Coimbra'da toplanan ve E. Goës, C. Magalhães, B. Alvarez ve S. Couto adlı Portekizli Jesuitlerden meydana gelen bilginler kurulu. Bu açımlamalar 5 cilt olarak yayınlanmıştır.

COIMBRA [*kuiŋbra*], **Dom Pedro, Duque de** (1392-1449), Portekiz kıral naibi ve kıral Aviz'li I. João'nun oğlu. Septe (Céuta) de çarpışmış, Kudüse ve Iraka geziler yapmıştır. Kardeşi Henrique ile birlikte bilime de merak etmiştir. 1438 de ağabeyi dom Eduardo'nun ölümü üzerine, Cortes [b. bk.] tarafından «Kırallık ülkesinin savunucusu» olarak atanmış ve altı yaşındaki V. Alfonso'nun çocukluğu sırasında naiplikle görevlendirilmiştir. *Poesia*, (Şiirler) adlı eseri, Portekizde ilk basılan kitaptır.

COÍN [*koin*], İspanyada, Málaga ilinde, bir ilçe ve ilçe merkezi. İlçenin yüzölçümü 376,5 km², nüfusu 37 635 (1940). İlçenin aynı adı taşıyan merkezi, Málaga şehrinin 32 km kadar batısında bir kasabadır. Burada sabun, kâğıt ve dokuma sanayii ve tarım pazarları, yakınında mermer ocakları vardır. Bol meyva (üzüm, nar, incir, portakal ve limon) yetiştirilir, zeytinyağı ve şarap çıkarılır. Nüfusu 17 348 (1940) dir.

COINCIDENTIO OPPOSITORUM [*koinkidentio oppositorum*] (Lat. = karşıtların birlikte bulunması), mantık bakımından birlikte bulunamıyan ve biribirini ortadan kaldıran iki, yahut ikiden fazla düşüncenin gene de birlikte düşünülebileceğini öne süren bir ilke. Böyle bir düşünüş, ancak, karşıtlar, çok uzun bir tek metafizik gerçekler serisinin birer öğesi olduğu zaman mümkündür. Meselâ, İyi ile Kötü, Zaman içinde ile Zaman - dışı, Sonlu ile Sonsuz, v. b. İyi, düşüncemizi Kötüye, Zamanda olan, Zaman - dışı olana, Sonlu, Sonsuza götürür. Hattâ bazı filozoflara, ve bu arada Hegel'e göre, her iki kavram, daha yüksek bir tek kavramın içinde «erir». Bu ilkeyi en çok, Ortaçağ sonunda Nikolaus Cusanus; Rönesans'ta Giordano Bruno; XIX. yüzyılda Schelling ile Hegel felsefelerinde uygulamışlardır.

COINDET [*kuãdę*], **Jean François** (1774 - 1834), İsviçreli hekim. Cenevrede doğmuş, Nice'te ölmüştür. Edinburgh'da okuyan C., Cenevrede hekim olmuş ve guatr hastalığının tedavisinde iyot kullanılması usulünü bulmuştur. Daha önce bu tedavi için kullanılan, yakılarak toz haline getirilmiş süngerdeki etkili madde gene iyottu, fakat etkisizdi.

COING [*kǫ'ng*], **Helmut** (doğ. 1912), Alman hukukçusu. Celle'de doğmuştur. Frankfurt'ta profesör ve Alman Bilim Şurası üyesi olmuş, 1958 de bu kurulun başkanlığına getirilmiştir. Özel hukuk doğmatiğinin tarihsel ve filozofik gözlem esasına göre gelişimi konusunda uzmandır. Başlıca eserleri: *Die Frankfurter Reformation von 1578* (1578 Frankfurt reformu) [1935]; *Die Rezeption des römischen Rechts in Frankfurt a. M.* (Roma hukukunun Frankfurt a. Main'a geçişi) [1939]; *Die obersten Grundsätze des Rechts* (Hukukun en üstün ilkeleri) [1947]; *Grundzüge der Rechtsphilosophie* (Hukuk felsefesinin ana hatları) [1950].

COINTREAUX [*kuãtrǭ*], tadı ve kokusu çok güzel bir Fransız likörü. Yunanca *kitron* denilen, Güney Asya, Japonya ve Doğu Avustralya'da yetişen, limona benzer bir meyvadan yapılır.

COIRA ve COIRE (Coğ.): bk. CHUR.

COITER [*kǭytir*], **Volcher** (1534 - 1590), Holândalı hekim. Groningen'da doğmuştur. Fransız ordusunda da hekimlik etmiş olan C., patolojik anatominin yaratıcılarından biri sayılır. Buluşları arasında üst burun kasları da vardır.

COJEDES [*kohedhes*], Venezuela Birleşik Devletlerini meydana getiren devletlerden biri. Yüzölçümü 14 800 km², nüfusu 52 022 (1950) dir. C. in toprakları, Orinoco çukur düzlüklerinde olup, çok yeri balta girmemiş ormanlarla kaplıdır. Merkezi 7 174 nüfuslu San Carlos şehridir. Halkın çoğu hayvancılıkla geçinir.

COJUTEPEQUE [*kohutepeke*] **veya COJUTEPEC** [*kohutepek*], El Salvador cumhuriyetinde, Cuscatlán ilinin başkenti. Burası pirinç, şeker, kahve ve çivit elde edilen bir bölgenin merkezidir. Nüfusu 10 000 (1950) dir.

COKE [*kŭk*], **Sir Edward** (1552 - 1634), İngiliz hukuk bilgini. Mileham'de doğmuş, Hoke Poges'de ölmüştür. 1593 te Avram Kamarası sözcülüğüne, 1594 te de krallık savcılığına getirildi. 1613 te King's Bench'in başkanı oldu. Bundan sonra Avam Kamarasında daha çok eski rakiplerinden başbakan Bacon'a karşı muhalefet etti ve 1628 de «Petition of Rights» ı yazdı. *Institutes of the Laws of England* (İngiltere kanunları toplamı) [4. bas. 1628 - 1644] ve

Reports (Raporlar, 13 ciltte toplanmış kararlar) adlı eserleri, İngiliz hukukunun ana kitaplarındandır.

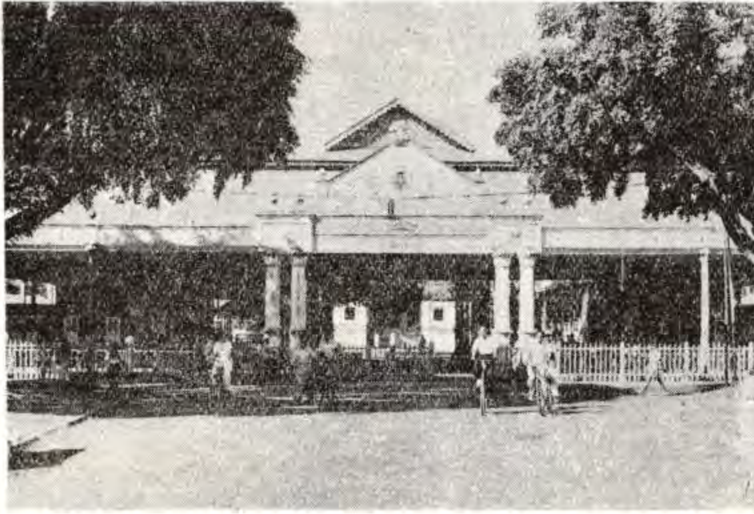

Sir E. COKE

COKE [*kouk* veya *kūk*], **Thomas William** (1752 - 1842), **Leicester kontu** İngiliz devlet adamı ve çiftçilik islâhatçısı. Wenmann Roberts'in oğlu olup, dayısı Thomas Coke'un Leicester kontu oluşundan dolayı onun s a n ı n ı almıştır. 1774 te Norfolk'tan parlâmento üyesi seçilmiştir. 1837 de Lord olmuştur. Holkham (Norfolk)daki kendi örnek çiftliğinde hayvan yetiştirme işini ilerletmiş ve fennî olarak tarlayı ekin için hazırlamak usulunü yerleştirmiştir. Ayrıca Norfolk değiştirmeli ekim (dört tarla içinde) denemesini ilk defa tam olarak yapmış, mısır ve pancar ekimini İngiltereye sokmuştur.

COKEY (İng. Jockey): bk. AT KOŞUSU.

COKYAKARTA (resmî imlâsı: Djokjakarta), İndonezya Cumhuriyeti (Republik Indonesia) nin Orta Cava (Djawa Tengah) ilinde bir şehir. 1949 - 1950 yıllarında, kısa bir ömrü olan İndonezya Birleşik Devletleri (Republik Indonesia Serikat) nin merkezi olmuştur. Eskiden, C. sultanlığının da merkezi idi. Nüfusu 150 000 (1960). C., Orta Cava'nın güney bölümündedir. Şehrin eski kısmı kamış evlerden ibarettir. Tugu (Toegoe) denilen yeni kısımda ise, Avrupalıların da güzel binaları vardır. Çok güzel bir şehir olan C. nın sokakları demirhindi ağaçlariyle süslenmiştir. Yakınında birçok Buddhist ve Brahman tapınaklarının yıkıntıları vardır. C. nın en ünlü binası, eski sultanın Kraton denilen sarayıdır. XVIII. yüzyılda bir Portekizli tarafından meydana getirilen ve Tuman Sari denilen parklar vardır. Camileri minaresizdir. C. halkı genel olarak batik (b. bk.), gümüş eşya, bakır eşya gibi yerli sanatlarla uğraşır. Pirinç, lâstik kopra ve şeker de yetiştirilir.

Eski C. sultanlığının yüzölçümü 3 146 km², nüfusu da, % 90 ı Müslüman olmak üzere 1 000 000 kadardı; az sayıda da Çinli ve Arap vardı. Bu bölge 1755 te Holândalıların erkine, az sonra da yönetimine girdi. 1945 te Indonezya bağımsızlık hareketi burada başlamıştır.

COKYAKARTA: Eski Sultan Sarayı, şimdi üniversite binası

COL (*kol*; Fr. = boğaz), **COLLE** [*kol'e*; İta. = boğaz], batı Alp'lerde, meselâ, C. du Bonhomme, C. di Tenda ve Pirenelerde C. de la Perche, C. de Perthus gibi geçitlere verilen ad.

COL BASSO [*kol basso*] (İta.), müzikte kullanılan bir işaret ve terim. «basso ile» demektir. Kısaltması, c. b.

COL LEGNO [*kol lenyo*], [İta. = ağaç ile], yaylı sazlarda, tellere yayın ağaç kısmiyle vurulması demektir.

COLA (Bot.): bk. KOLA.

COLAN: bk. CEVLÂN.

COLASCIONE [*kalaşone*] (İta.), bir müzik aleti. *Calascione* da denir. Güney İtalyadan çıkmıştır. Telleri üzerinde parmakla dokunulacak basamakları gösteren döğümler vardır. Bu tellerin bulunduğu boyun kısmının uzunluğu çok kere 2 metreyi bulur. Telleri ikiden altıya kadar değişir. XVIII. yüzyılda Almanyada oda müziğinde de kullanılmıştır.

COLASSE [*kolas*], **Pascal** (1649 - 1709), Fransız opera bestecisi. Rheims'te doğmuş, Versailles'da ölmüştür. 1685 ten başlıyarak Fransız sarayında resmî görevlerde bulunmuştur. Lully ile işbirliği etmiş olan C. ın on operasından en çok *Thétis et Pelée* (Thetis ile Peleus) [1689] sevilmiştir. Öteki eserlerinden bazıları: *Achille et Polyxène* (Akhilleus ile Polyxenes) [Lully ile birlikte bestelenmiştir; Paris 1687; Hamburg, 1692]; *Jason* (İason) [1696]; *La Naissance de Vénus* (Venüsün doğuşu) [1696]; *Polyxène et Pyrrhus* (Polyxenes ile Pyrrhos) [1706]. C. ayrıca birçok motet de bestelemiştir.

COLBERT [*kolber*], **Claudette** (asıl soyadı: **Cauchion**; doğ. 1905), Fransız asıllı Amerikalı aktris. Pariste doğmuştur. Sekiz yaşındayken Amerikaya giderek pek genç yaşta sahneye çıkmış, 1927 de *For the love o'mike* filmiyle beyaz perdede görünmüş ve o zamandan beri f i l i m çevirmeğe devam etmiştir. Filmlerinde biraz g a r i p halleri olan sâf bir kızdır ve sonunda daima büyük bir yıldız olarak parlar. İkinci Dünya Harbinden sonra C. bu rolden vazgeçmişse de, ünü devam etmiştir. Başarılı filmlerinden bazıları: *Duvarda bir delik* (1929), *Haç işareti* (1932), *Caesar ve Kleopatra* (1934), *Mavisakalın sekizinci karısı* (1938), *Merhamet melekleri* (1943), *Yumurta ve ben* (1946).

COLBERT [*kolber*], **Jean - Baptiste** (1619 - 1683), Fransız devlet adamı ve maliyecisi. Rheims'te doğmuş, Paris'te ölmüştür. 1648 de Kardinal Mazarinin hizmetine girmiş, memleket maliyesinin yönetiminde ona yardım etmiş, 1654 yılında kıraliçenin kâtipliğine atanmış, sonra da XIV. Louis'nin Maliye Bakanı olmuştur. C. işin başına geçince her yerde düzensizlik ve yolsuzluk buldu. Görevler, imtiyazlar, vergiden affedilmeler alabildiğine çoğaltılmıştı; vergi kesimcileri tarafından soyulan devlet, gene onların yardımiyle ayakta durabilmekteydi. Gelirler iki yıl öncesinden harcanıyordu, hazine bomboştu. C. işe bir malî danışma kurulu ve bir mahkeme kurmakla başladı. Devletin malî yüklerini

hafifletmek üzere devlet borçlarının faizlerini indirmeye çalıştı ve bu tedbirin yol açtığı itirazları biraz önlemek için de vergilerde önemli indirmeler yapmayı ve alınmamış bütün vergilerin 1656 yılına bırakılmasını göze aldı. C., bundan başka birçok gereksiz görevleri, yükümleri, imtiyazları kaldırmış, ücretleri indirmiş, v e r g i k o y m a ve toplama işlerini yoluna koyarak vergileri hemen hemen yarı yarıya indirmiştir. On yıla yakın bir zaman süren bir harbin masraflarına ve şatafat meraklısı bir kıralın israflarına para yetiştirmekle birlikte, 22 yılda devlet gelirlerinde 28 000 000 liradan fazla bir artış ve kamu giderlerinde buna yakın bir azalma sağlamıştır. Ölüm yılı olan 1683 te gerçekleşen gelir 116 000 000 liraya yükselmekteydi. Fransada sanayi ve ticaretin hızla gelişmesi, C. in çalışkanlığı ve geniş görüşü ve anlayışı sayesinde olmuştur. C., Languedoc kanalını açtırmış, Bourgogne kanalının yapılmasını tasarlamış. iç ve dış satıma prim vermiş, vergi işlerini düzenlemiş, sigorta daireleri kurmuş ve ticaretin düzenlenmesi için kanunlar koymuştur. 1669 da Bahriye Bakanlığına atanan C., bu görevi süresince denizcilik okulları açmış ve denizciliğin her kısmı düzene girmiştir. Fransız denizciliğinin yaratıcısı olan C. üç yıl zarfında deniz kuvvetlerine altmışı harb gemisi, kırkı da fırkateyn olmak üzere 100 den çok gemi katmıştır. C. in tavsiyesiyle XIV. Louis uygarlık kanunıyla ceza kanununu düzeltmiş fen ve sanatları teşvik ettirmiştir. 1663 yılında bu bakanın koruyuculuğu altında ve evinde olmak üzere tarih ve arkeoloji araştışmalariyle uğraşan Académie des Inscriptions kurulmuştur. C. üç yıl sonra Fen akademisini, 1671 de de Mimarî akademisini kurmuştur. Resim akademisi de yeniden düzenlenmiş, kırallık kitaplığı ile Jardin des Plantes adındaki botanik bahçesi genişletilmiş, rasathane kurularak buraya Huyghens ile Cassini getirilmiş, Fransada meridyeni ölçtürmeye başlamış, Cayenne'e bilim adamları göndermiştir. C. memleketine pek büyük hizmetlerde bulunduktan sonra kıralın gözünden düşmüş bir durumda ve XIV. Louis'nin Holândaya karşı açmaya karar verdiği harbin hazineyi tüketeceği üzüntüsü içinde ölmüştür.

J.-B. COLBERT

COLCHAGUA [*kolçagua*], Şilinin orta bölümünde bir il. Arjantin sınırındadır. Yüzölçümü 8 431 km², nüfusu 137 340 (1949) tır. Nüfusun 1/4 i tarımla uğraşır. Şilide en çok pirinç yetiştiren bölgedir. Ortadaki ovada buğday, mısır, arpa, patates, nohut, sebze, üzüm yetiştirilir. Hayvan (koyun, sığır) beslenir, madenciliği de vardır. Merkezi San Fernando'dur. Memleketin başlıca demiryolu, kuzeyden güneye bu ilden geçer.

COLCHESTER [*koulçistır*] (Lat. **Camulodunum**; Eski İng. **Colneceaster**), güneydoğu İngilterede, Essex kontluğunda, Colne ırmağı üzerinde sanayi merkezi ve ticaret pazarı bir şehir. Burada Romalılardan kalma surlar ve Romalıların İngilterede yapmış oldukları en büyük kale ve bir Benedictus manastırının kalıntıları vardır. Nüfusu 57 436 (1951) dır.

COLCHICINE (Kim.): bk. KOLŞİSİN.

COLCHICUM (Bot.): bk. ÇİĞDEM.

COLCHIS (Tar. - Coğ.): bk. KOLKHİS.

COLD CREAM [*kould krīm*] (İng. = soğuk krem), bir çeşit yumuşatıcı merhem (Lat. unguentum leniens). Ciltte serinlik duyusunu uyandırdığı için İngilizcede bu ad verilmiştir. Genel olarak beyaz balmumu, bademyağı, ispermeçet (balina akı [Fr. blanc de baleine]), gülyağı ve su ile hazırlanır. Yağsız çeşitleri de vardır:

1. Yağlı C. C. formülü örneği: İspermeçet: 85 gr; beyaz balmumu: 30 gr; bedemyağı: 225 gr; boraks: 15 gr; gliserin 3 cl; portakal çiçeği suyu: 9 cl; neroli esansı 5 damla; gülyağı: 3 damla balmumu ile ispermeçet birlikte benmaride eritilir; boraks tozu da portakal çiçeği suyu içinde eritilir; aynı ısıda olması gereken bu iki eriyik ve öteki maddeler birbirine katılarak hızla karıştırılır.

2. Yağsız C. C. formülü örneği: Stearin: 55 gr; sodyum karbonat: 7 gr; boraks tozu: 7 gr; gliserin: 12 cl; su: 50 cl. Bu maddeler köpürme bitinceye kadar benmaride ısıtılır, ateşten indirilerek karıştırılır, içine alkolde eritilmiş herhangi bir esans (gülyağı, bergamot, vanilya çiçeği, v. b) katılır.

COLD HARBOR [*kould hārbır*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Virgina bölümünün Hanover kontluğunda, Richmond'ın kuzeydoğusunda ve bu şehirden aş. yu. 14,5 km uzaklıkta, Chickahominy ırmağı yakınlarında bir yer. Ayrılma Harbi sırasında bu yerde iki savaş olmuştur:
1. 1862 yılı 27 Haziranında (buna Gaines's Millî Savaşı da denilir).
2. 1864 yılı 3 Haziranında. Bu ikinci savaşta Lee komutasındaki Confederate (b. bk.) ler (50 000 - 59 000) olup, Grant komutasındaki Birlik kuvvetleri (150 000) ni yenmiştir.

COLDSTREAM [*kouldstrīm*], Güney İskoçyada, Berwickshire kontluğunda, Tweed nehri üzerinde, Londranın kuzeyinde polis komiserliği tarafından yönetilen bir kasaba (İng. *police burgh*). **C. Guards** adındaki ünlü piyade muhafız alayı, XVII. yüzyılda burada kurulmuştur. Nüfusu 2 000 (1951) dir.

COLE [*koul*], **William Sterling** (doğ. 1904), Amerikalı politika adamı. Cumhuriyetçi partidendir. Painted Post (N Y.) ta doğmuştur. Asıl mesleği avukatlık olan C., 1934 de milletvekili seçilmiştir; 1953 den beri Kongrenin Atom Enerjisi Komisyonu başkanıdır. 1954 te Uluslararası Atom Enerji Dairesi Genel Müdürlüğüne getirilmiştir.

COLE [*koul*] **İŞARETİ**, duodenum çevresi şeklinde görülen bozukluk. Radyografi ile tespit edilebilen bu durum, duodenumun ülserli olduğunu gösterir. New York'lu röntgenci Lewis Gregory Cole'un (doğ. 1874) adiyle anılır.

COLEBROOKE [*koulbruk*], **Henry Thomas** (1765 - 1837), İngiliz Sanskritçe bilgini. Londra'da doğmuş ve orada ölmüştür. Asya Kurumu başkanı olarak 1782 de Hindistan'a giden C., Mirzapur'da yargıçlık yapmış, sonra 1816 ya kadar Berar sarayında İngiliz temsilcisi olarak bulunmuştur. C., Hind filolojisinin kurucusudur. *Veda*'lar üzerine ilk doğru bilgileri C. a borçluyuz. Eserlerinden *Grammar of the Sanskrit Language* (Sanskrit dilinin grameri) [1805] ayrıca anılmaya değer.

COLENBRANDER [*kǫlınbrandır*], **Hermann Theodor** (1871 - 1945), Holândalı tarihçi. Drachten (Friesland) da doğmuş, Leiden'da ölmüştür. Kaynak olacak değerde pek çok yayınları ve monografileri ile, Holânda tarihine hizmet etmiştir. 1918 den beri Leiden Üniversitesinde profesör idi. Başlıca eserleri şunlardır: *De Patriottentijd* (Yurtseverler devri) [3 cilt, 1897 - 1899]; *Gedenkenstukken der algemeene geschiedenis van Nederland 1795 - 1840* (1795 - 1840 yılları arasında Holânda genel tarihinin anıtları) [10 cilt, 1905 - 22]; *De Batavsche Republiek* (Batavya cumhuriyeti) [1908]; *Koloniale geschiedenis* (Sömürge tarihi) [3 cilt, 1925 - 27]: *Nederland en Belgie* (Holânda ve Belçika) [1927].

COLENSO [*kolęnzou*], Güney Afrika Cumhuriyetinde, Natal'da bir kasaba. Nüfusu 2 088 (1951). Burada 15 aralık 1899 da general Botha'nın komutasındaki Boer'lar İngilizleri yenmişlerdir. Bk. BOER HARBLERİ.

COLENSO [*kolenzou*], **John William** (1814 - 1883), Anglikan teologu. St. Anstell (Cornwall) de doğmuş, Bishopstown (Natal) da ölmüştür. 1853 te Natal piskoposu oldu. Bir dua kitabını ve Kutsal Kitabı Zulu diline çevirdi ve bu dil için bir dilbilgisi ve sözlük de hazırladı. Öbür dünyadaki cehennem cezalarının ebedîliğini reddedişi ve daha çok Musanın kitaplarının gerçekliği ve tarihîliğini iddia edişi dolayısiyle dikkati çekti. Piskoposlar tarafından mahkûm edildi ise de kraliçenin Has Meclisi tarafından aklandı.

COLEONE, Bartolommeo: bk. COLLEONI, Bartolommeo.

COLEOPTERA (Zoo.): bk. KINKANADLILAR.

COLERIDGE [*koulric*], **Hartley** (1796 - 1849), İngiliz şairi, denemecisi ve kitap basıcısı. Somersetshire (England) da doğmuş, Westmorland (England) de ölmüştür. Samuel Taylor C. in büyük oğlu olan H. C., Ambleside'da, Merton College'de ve Oxford'da okumuş ve hocalık da içinde bulunmak üzere her tuttuğu işte başarısızlığa uğramış, elinde büyük imkânlar olduğu halde onlardan faydalanamamıştır. «London Magazine» e ve «Blackwood's Magazine» e yazı yazmış, 1833 te *Biographia Borealis* (Kuzeyin biyografisi) i yayınlamış (bu eser üç yıl sonra *The Worthies of Yorkshire and Lancaster* [Yorkshire ile Lancaster'in değerleri] adiyle çıkmıştır), 1840 ta Massinger'ın ve Ford'un piyeslerini yayınlamıştır. Kendi şiirleri *Poems* (Şiirler) adiyle 1833 te yayınlanmış, *Literary Remains* (Edebî kalıntılar) adlı eseri de 1851 de kardeşi Derwent tarafından bastırılmıştır. *On Prayer* (Dua üzerine), *To Homer* (Homeros'a), *To Shakespeare* (Shakespeare'e) adlı soneleri ve *When I Review the Course that I Have Run* (Geçtiğim yollara tekrar baktığım zaman) adlı otobiyografisi eleştiriciler ve şiir meraklıları tarafından beğenilmiştir.

COLERIDGE [*koulric*], **Samuel Taylor** (1772 - 1834), İngiliz şairi, eleştiricisi ve filozofu. Ottery St. Mary (Devonshire) de doğmuş, Londrada ölmüştür. Londranın Christ's Hospital yetimevinde iken Charles Lamb ile dostluk kurmuş, henüz pek gençken klâsiklerle, tıpla, metafizikle, nihayet şiirle ilgilenmesi kendisinde erken gelişmiş bir zekâ ve hayal genişliği bulunduğunu göstermiş, fakat 1793 te Cambridge'den ayrılıp kısa bir süre için orduya girmesi onun kararsız bir karakterde olduğunu da ortaya koymuştur. 1794 te arkadaşı Robert Southey ile birlikte Amerikada *pantisocracy* (herkesin eşit haklarla hüküm sürmesi) adlı bir utopia ülkesi kurmayı tasarlamışsa da bir sonuca varamamış, 1795 te, Southey'nin nişanlısının kardeşi Sara Fricker ile evlenmiş, 1796 da «Watchman» (Bekçi) adiyle bir dergi çıkarmaya başlamış, fakat bu işi yürütememiş, aynı yıl şiirlerini *Poems on Various Occasions* (Çeşitli konular üzerine şiirler) adiyle yayınlamıştır. C. in ailesi ile birlikte Nether Stowey'ye gitmesinden az sonra şair William Wordsworth ile kız kardeşi Dorothy de gelip o çevreye yerleşmişler ve iki ünlü şair hararetli görüşmelerden sonra *Lyrical Ballads* (Lirik baladlar) [1798] adiyle ortaklaşa bir şiir kitabı çıkarmaya karar vermişlerdir. Bu eser gerek önsözü ile gerekse içindeki şiirlerle İngiliz edebiyatındaki romantizm hareketinin temelini atmıştır. C. in bu eserde çıkan başlıca şiiri, tabiatüstü kuvvetlerin etkisini bahis konusu eden ve Tanrının bütün yaratıklarına karşı saygı ve sevgi aşılıyan *The Rime of the Ancient Mariner* (Eski denizcinin şiiri) dir. C. 1798 yılı sonunda *Christabel* (ad) ın birinci kısmını, ve şuuraltı düşüncelerle kaleme alınmış rüyamsı tasvirlerle dolu *Kubla Khan* (Kubilây Han) [1816] ı yazmıştır. Almanyada bir yıl (1799 - 1800) geçiren C., orada iken Schiller'in *Wallenstein*'ının kusursuz bir çevirisini yapmış, sonra ailesi ve Southey'lerle birlikte Lake Country'de yerleşmiş, (bundan dolayı Wordsworth, Coleridge ve Southey'ye «Lake Poets» [Göl şairleri] denmiştir) orada da *Christabel*'in ikinci kısmını, *Dejection: an Ode* (Yeis bir kaside) u ve *The Pains of Sleep* (Uykuda çekilen ıstıraplar) i yazmıştır. C. 1796 da afyon çekmeye başlamış, 1804 - 1805 te Maltada geçirdiği bir yıl da bu dertten kurtulmasına yaramamıştır. Bu durumda İngiltereye dönen C. edebiyatla ilgili sıra sıra konferanslar vermiş, 1808 de ailesinden tamamiyle ayrılmış, 1809 - 1810 da gene başarısızlığa uğrayan *Friend* (Dost) adlı bir dergiyi idare etmiş, *Remorse* (Vicdan azabı) adlı dramı 1813 de Londrada başarı ile oynanmış, nihayet 1816 da, Dr. James Gillman'ın bakıcılığı altında yaşıyarak afyon düşkünlüğünden kurtulmak üzere Highgate'e gitmiş, ölünceye kadar da orada kalmıştır. 1817 de C., *Sibylline Leaves* (Sibylla [kehanet] yaprakları)adlı manzumelerini ve *Biographia Literaria*(Edebî hayat hikâyesi) adını taşıyan ve muhayyileye dair Eflâtun'ca bir diyalog olan eserini yayınlamış, 1818 de hayale dayanan eserlerin değerlendirilmesi hakkındaki düşüncelerini yaymak üzere bir sıra konferans daha vermiş, daha sonra da *Aids to Reflection* (Düşünceye yardımlar) [1825] ve *Essay on Church and State* (Kilise ve devlete dair deneme) [1830] i yayınlamıştır. Ölümünden sonra çıkan *Table Talks* (Sofra sohbetleri) [2 cilt, 1835] ile *Confessions of an Inquiring Spirit* (Araştırıcı bir ruhun itirafları) [1840], C. in önemli eserleri arasındadır. İngiliz edebiyatında romantizm ruhunun gelişmesinde önder olarak önemli bir rol oynıyan C. değerli bir edebiyat eleştiricisi ve çok hoş konuşan bir insandı; tabiatüstü ezgilerle çınlıyan ahenkli mısralar yaratmadaki kudreti, C. e edebiyatın büyük kişileri arasında bir yer sağlamıştır. Kızı Sara'nın da İngiliz edebiyatı tarihinde yeri vardır. Oğlu için bir önceki maddeye bk.

S. T. COLERIDGE

COLERIDGE [*koulric*], **Sara** (1802 - 1852), İngiliz kadın yazarı. Kuzeybatı England'da, Keswick yakınındaki Greta Hall'da doğmuş Londra'da ölmüştür. Şair S. T. Coleridge'in kızıdır. Şair Southey tarafından yetiştirilmiş ve şair Wordsworth'la sık sık temas etmiş olan C., 1834 te *Pretty Lessons in Verse for Good Children* (İyi çocuklar için manzum güzel dersler) ını, 1837 de de *Phantasmion* adlı bir peri masalını yayınlamış, 1843 te kocası Henry Nelson C. in ölmesi üzerine babasının eserlerini yayınlamağa devam etmiştir.

COLERIDGE - TAYLOR [*koulric - teylır*], **Samuel** (1875 - 1912), İngiliz, bestecisi. Londrada doğmuş, Thornton Heath'te ölmüştür. Babası Sierra Leone'lu bir yerli, anası İngiliz olan C. - T., İngiliz etkisi altında büyümüş. Royal College of Music (Kırallık Musiki Koleji) te kendini göstermiştir. 1898 de meydana getirdiği *Hiawatha's Wedding Feast* (H. nın düğün şöleni) adlı koro - orkestra bestesi, Kırallık Musiki Kolejinde çalınmıştır. C. - T., trilojisinin öteki iki kısmı olan *The Death of Minnehaha* (M. nın ölümü) [1899] ve *Hiawatha's Departure* (H. nın ayrılışı) [1900] ile kendini tanıtmıştır. Öteki eserleri arasında *The Blind Girl of Castel - Cuille* (C. - C. deki kör kız; *The Gitanos* (Çingeneler), *A Tale of Old Japon* (Eski bir Japon masalı) [1911] ve *Atonement* (Kefaret) adlı cantata'lar da vardır.

COLES [*koulz*], **Cowper Phipps** (1819 - 1870), İngiliz deniz subayı. Kırım Harbi sıralarında Sivastopolda (1854) yararlık göstermiş olan C., taretli harb gemileri yapımına çok önem vermiş ve monitor (su çekimi az olan zırhlı gemi) tipi zırhlı gemilerin kendi eseri olduğunu iddia etmişse de bu gemilerin Ericsson ile başkaları tarafından yapıldığı anlaşılmıştır. C., kendi bakımı altında yapılan monitor tipinden «Captain» gemisiyle Finistère Burnunda yol alırken çıkan bir fırtınada batmış, 523 kişi ile birlikte boğulmuştur.

COLET [*kolet*] **John** (aş. yu. 1467 - 1519), İngiliz ilâhiyatçısı ve klâsik filoloji bilgini. Londrada doğmuş, orada ölmüştür. 1505 te Saint Paul kilisesi başkanı olmuş, 1512 de Saint Paul okuluna yeni bir şekil vermiştir. Erasmus ile More'un yakın dostu ve Rönesansla başlıyan «yeni öğrenim» (New Learning) in ve dolayısiyle Reform hareketinin öncülerinden biri olmuş, Reform hareketini doğrudan doğruya savunmakla birlikte rahiplik işlerinde türlü ıslahat yapmış 1514 te Erasmus'un Canterbury'ye yaptığı ziyarette onunla birlikte bulunmuş, 1515 te Wolsey'nin kardinal olması dolayısiyle Westminster'da ün kazanan va'zını vermiştir.

COLET [*kole*], **Louise Revoil** (1810 - 1876), Fransız kadın yazarı. Aix - en - Provence'ta doğmuş, Pariste ölmüştür. Edebiyat alanına *Fleurs du Midi* (Güney çiçekleri) [1836] adlı şiir dergisiyle girmiştir. Fransız Akademisi bu şiirleri beğenmiştir. Manzum eserlerinden bazıları şunlardır: *Ce qui est dans le coeur des femmes* (Kadınların kalbindeki) [1852]; *Ce qu'on rêve en aimant* (Severken hayal edilen) [1854]; *Le poème de la femme: la paysanne* (Kadının şiiri: köylü kadın) [1853] v. b. Başlıca mensur eserleri: *Les coeurs brisés* (Kırık kalpler) [1843]; *Lui* (O) [1859; Alfred de Musset hakkında bir roman].

COLETTE [*kolet*], **Sidonie - Gabrielle** (1873 - 1954), Fransız kadın roman yazarı. St. - Sauveur - en - Puisaye'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Başlıca eserleri: Claudine serisi'nden: *Claudine à l'école* (C. okulda) [1900]; *Claudine à Paris* (C. Pariste) [1901]; ilk kocası Henri - Gauthier - Villars (Willy) la birlikte meydana getirdiği eserler: *Dialogues des bêtes* (Hayvanların ikili konuşmaları) [1904]; *Sept dialogues des bêtes* (Hayvanlara ait yedi diyalog) [1905]; 1930 da: *Douze dialogues des bêtes* (Hayvanlara ait on iki konuşma); *La Retraite sentimantale* (Türk. çev. «Hissî inziva» 1958; «Uzaktan», 1959) [1907]; *L' Envers du Music Hall* (Müzik holün içyüzü) [1913; bir süre müzikhollerde dansözlük eden C. bu eseri sahne izlenimleriyle yazmıştır]; *La Vagabonde* (Türk çev. «Sevmek korkusu» 1945, «Avare kadın», 1957) [1910]; *Chéri* (Sevgili) [1920]; *La Fin de Chéri* (Sevgilinin sonu) [1926]; *La Chatte* (Dişi kedi: Türk çev. 1945) [1933]; *Gigi* (lâkap, Türk çev. «Gigi», 1960) [1945]; *Belle Saison* (Güzel mevsim) [1955]; 1935 te Belçika Kırallık Akademisi üyeliğine, 1945 te Goncourt Akademisi üyeliğine seçilmiş ve bu akademinin ilk kadın başkan olmuştur. Aşk ve ihtiras, kıskançlık ve gönül tokluğu gibi büyük temaları olağanüstü bir başarı ile işlemiş olan C. kadınların ince ve ihtiraslı ruhlarının tasvirinde gösterdiği ustalık kadar tabiatın güzelliklerini ve hayvanların saf ruhlarını ifade etmekte de eşsiz olduğunu göstermiş, üslûbundaki musiki ve giriştiği ince ruh çözümlemeleriyle geniş bir okuyucu yığınını kendisine bağlamıştır.

G. COLETTE

COLEY [*kouli*] **SIVISI, TOKSİNİ**, «habis» ur (tumeur) ların tedavisinde kullanılan yılancık (érysipèle) ve prodigiosus toksinleri karışımı. New York'lu cerrah William B. Coley (1862 - 1936) nin adiyle anılır.

COLGATE [*kou'geyt*], Amerikalı iş adamları: 1. **William C.** (1783 - 1857): İngiliz aslından Amerikalı bir sabun yapıcısı. Kent (İngiltere) te doğmuş New York'ta ölmüştür. Henüz çocukken Amerikaya götürülmüş olan C. 1806 da orada bir mum ve sabun tezgâhı kurmuş, daha sonra tuvalet gereçleri yapmağa da başlamıştır.

2. William C. nin oğulları **James Boorman C.** (1818 - 1904) ile **Samuel C.** (1822 - 1897): New Jersey'de sabun fabrikasını, dünyanın en büyük kurumlardan biri haline getirmişlerdir.

3. Samuel'in oğlu **Sydney Morse C.** (1862 - 1930): Colgate - Palmolive - Peet şirketinin başkanı olmuştur. Birinci Dünya Harbinde sabun sanayii ile ilgilenen askerî komiteyi yönetmiştir.

COLHUACÁN [*koluatan*] (şimdiki adı: **Culhuacan**), Mexico şehrinin güneyindeki küçük bir köy. XII. ve XIII. yüzyıllarda kuvvetli bir hanedana sahip olan bir şehir devleti idi. C. eski dağlık topraklar Toltek kültürünün merkezlerinden birisidir. Meksika Azteklerinin kuvvetlenmesiyle ortadan kalktı. Ve sonunda Meksikanın egemenliğine girdi. C. halkına verilen Colhua adı, sonradan Aztek'lere verildi ve Cortez bunları bu ad altında tanıdı.

COLIBACILLE (Tıp.): bk. KOLİBASİL.

COLIGNY [*kolinyi*], Fransanın Ain departmanında, Bourg şehrinden 22 km uzaklıkta, Revermont dağı eteğinde, kanton merkezi bir arrondisman. Burada bir kısmı XV. yüzyılda yapılmış bir kilise ile XVI. yüzyılda Châtillon-sur-Loing ailesinin eline geçen ve en ünlü senyörü I. **Gaspard de Châtillon** (l'Amiral de C.) olan C. senyörlüğünün ilk zamanlarına ait eski bir şatonun kalıntıları bulunmaktadır. Kantonun 9 komünü ve merkezinin de 1131 (1958) nüfusu vardır.

COLIGNY veya COLIGNI AİLESİ, en ünlü üyeleri XVI. yüzyılda yaşamış olan büyük bir Fransız ailesi. Ünlü kişileri, şunlardır:

1. **II. Gaspard de C.** [lâkabı: **l'Amiral de C.**] (1519 - 1572): Amiral. Châtillon - sur - Loing'da doğmuş, Pariste öldürülmüştür. 1543 te Flandra'da ağır yara almış, 1544 te Carignan kuşatmasında ve Cérisoles savaşında kendini göstermiş, 1547 de Fransa piyade kuvvetleri başkomutanı olmuştur. 1552 de amiral olan C. birkaç sömürgeleştirme seferi tertip etmeye girişmiş, gerek 1552 de Brezilyayı amaç tutan seferde, gerek 1562 ve 1565 yıllarında girişilip Floridaya yöneltilen seferlerde İspanyolların düşmanca davranışları yüzünden başarısızlığa uğramıştır. C. 1557 de Felemenkte İspanyollara karşı savaşmış, sonra Saint - Quentin'e kapanarak kahramanca dayanmış, Fransaya silâhlanma fırsatı kazandırmış, fakat ele geçerek Château - Cambrésis antlaşması (1559) na kadar tutsak kalmış, bu sırada Protestanlığa dönmüştür. II. Henri'nin ölümünden sonra C., Protestan partisinin başlarından biri olmuş, 1560 da Calvincilerin şikâyetlerini Fontainebleau meclisine duyurmuş, Guise'lerle savaşmış Condé ile birlikte iç savaşa katılmış, İngiltere ile yapılan görüşmeleri yönetmiş, 1562 de Dreux'de kıralcılar (Royaux) tarafından yenilmiş, 1563 te François de Guise'in öldürüldüğünü öğrenerek sevinmiş, sarayla barıştıktan sonra da ayaklanan Flamanları II. Felipe'ye karşı desteklemek istemiştir. 1567 de kıral IX. Charles'a el atmak istemiş, Saint - Denis'de yenilgiye uğramış, 1568 de Loire ırmağı güneyine kaçmış, 1569 Jarnac'ta yeniden yenilmiştir. 1570 Temmuzunda barış yapılması üzerine etkisi altına almış bulunduğu IX. Charles'ı İspanyollara karşı bir savaş açmağa zorlamış, bunu başarmak üzere iken kıral yanındaki itibarının C. tarafından yok edilmekte bulunduğunu gören ana kıraliçe, kıralı C. nin sadakatsizliğine inandırmaya çalışmış, 22 ağustos 1572 de C., Louvre sarayından çıktığı sırada Guise'lerin parayla tutulmuş kaatili Mourevel tarafından arkebüz tüfeğiyle yaralanmıştır. IX. Charles, C. ye öcünü alma vadinde bulunmuş, fakat C. 24 ağustosta geçen Saint - Barthélemy olayı sırasında Ponthieu konağında Alman Besme tarafından öldürülmüş, cesedi Montfaucon'a götürülmüştür. C. temiz hayat süren, partisi içinde sevilmekten çok sayılmakla birlikte savaşlarda çok zaman başarısızlığa uğramış bir insandı.

G. de COLIGNY

2. **Odet de C.** (1517 - 1571): Gaspard de C. nin ağabeyi, kardinal (1534) ve başpiskopos (1534); Calvinci olmuş, İngiltereye kaçmıştır.

3. **François de C.** (1521 - 1569): Öncekinin küçük kardeşi ve asker; Protestan olmuş, Dreux, St. Denis ve Jarnac'ta savaşmıştır.

4. **Louise de C.** (1555 - 1620); II. Gaspard'ın oğlu; birinci kocasını St. Barthélemy kanlı olayında kaybetmiş, ikinci defa olarak Oranje prensi Willem ile evlenmiş (1583). Gerek kendisi gerek kardeşi **François C.** (1557 - 1591) Protestanlığın yerleştirilmesinde IV. Henri'ye yardım etmişlerdir.

5. **Gaspard III. de C.** (1584 - 1646): François'nın oğlu ve II. Gaspard'ın torunu; XIII. Louis devrinde mareşal olmuştur.

COLIJN [*kolāyn*], **Hendrik** (1869 - 1944). Holândalı devlet adamı. Haarlemmermeer'de doğmuş, Lahey'de ölmüştür. 1911 - 1913 te savunma bakanlığı, 1923 te maliye bakanlığı, 1925 - 1926 da başbakanlık etmiş, 1926 da âyan meclisi üyesi olmuştur. 1933 - 1639 yıllarında gene başbakanlık etmiş, 8 haziran 1939 da, maliye alanında yürüttüğü kısıntı politikasından dolayı çekilmek zorunda bırakılmıştır. C., faşizme karşı bir lider olarak belirmiştir.

COLIMA [*kolima*]: 1. Meksika'nın Jalisco bölümü topraklarında Sierra Nevada'da iki yanardağ. Bunlardan birincisi 4 378 m, ikincisi 2 890 m yüksekliktedir. Birinci yanardağın tam adı Nevada de Colima olup, şimdi sonmüştür. Volcán de Colima adını taşıyan ikincisi ise Meksika'nın en çok harekette olan bir yanardağıdır.

COLIMA YANARDAĞI

2. Meksika'yı meydana getiren devletlerden biri. Yüzölçümü 5 203 km², nüfusu 112 500 (1950) dür. Sierra Madre Occidental sıradağları bölgesinde olup Meksika'nın Pasifik kıyılarının bol yağmurlu yerlerindedir. En çok mısır, şekerkamışı, kahve, pirinç yetiştirilir; hayvan beslenir. Kıyı boyundaki tuzlalardan tuz çıkarılır. Madenciliği yoktur. Merkezi, aynı addaki 26 700 nüfuslu bir şehirdir; demiryolu ile Manzanillo limanına bağlıdır.

COLIN [*kolin*], **Alexander** (1527 veya 1529 - 1612), Flâman heykelcisi. Mecheln'de doğmuş, Inssbruck'da ölmüştür. 1558 de Heidelberg sarayındaki Otto Heinrich binasını süslemeye başlamıştır. 1564 ten sonra kendi atölyesinin de yardımiyle, Inssbruck'ta Hofkirche'deki kıral I. Maximilian'a ait olan anıt - kabiri yaptı. Daha sonraları kırallık bahçelerine çeşmeler, kutsal eşyanın saklanmasına mahsus evler gibi birçok eserler meydana getirdi.

COLIN [*kolẽ*], **Jean Jacques** (1784 - 1865), Fransız kimyacısı. Riom'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Dijon'da kim-

ya profesörü olan C., 1827 de Robiquet ile çalışarak fuvve (Lat. rubia tincturum = kızıl boya) kökünden alizarin ve purpurin boyalarını çıkarmış. Alizarin maddesi Türkkızılı denilen ve Mısırlılar zamanından beri bilinen rengin hazırlanmasında kullanılmıştır.

COLISÉE [*kolizę*]. Fransa kıralı XIV. Louis veliaht iken, evlenme şenlikleri için Pariste Champs - Elysées (b. bk.) nin batı ucunda, 1770 yılında Le Camus (b. bk.) yönetiminde yapılan büyük bina. 1771 yılında açılan bu binada konserler verilir, havaî fişek şenlikleri, su güreşleri (Fr. joutes nautiques), at yarışları yapılır ve ortadaki 78 m çapındaki yuvarlak alanda maskeli balolar verilirdi. C., 1780 yılında yıktırılmış, adını bir sokağa bırakmıştır.

COLLA [*kolya*], Güney Amerika Aymará yerlilerinin bir kabile kolu. Bu koldan olanlar İnka öncesi devrinde, Titicaca gölünün kuzeyinde yer alan ve bugün Perunun güneyini ve Bolivyanın kuzeydoğusunu meydana getiren bölgede yaşıyan Aymará kabilelerinin en kuvvetlilerinden biriydi. Bunların torunları, zamanımızda sözü geçen bölge halkının bir kısmıdır. Hâlâ bir Aymará lehçesi konuşmaktadırlar. C. adı bazı Aymará adı yerine kullanılmaktadır.

COLLA DESTRA [*kolla dęstra*], [İta. kısaltılmışı c. d.; veya Mano destra, kısaltması m. d.], müzik terimi olarak sağ el ile demektir.

COLLA PARTE [*kolla pąrte*] (İta.), müzikte toplu olarak çalma sırasında tempo bakımından soliste uyulması için müzik aletlerine verilen işaret. Kısaltılmışı: c. p.

COLLA SINISTRA [*kolla sinistra*, İta. kısaltması c. s. veya Mano sinistra, kısaltması m. s.], müzik terimi olarak sol el ile demektir.

COLL'ARCO [*kollarko*], (İta. = yay ile; kısaltması: c. a.), müzikte yaylı sazlara verilen bir işaret. Pizzicato (b. bk.; parmakla çimdiklenip çekilerek) olarak değil, yay kullanılarak çalınacak demektir.

COLLA - SUYU [*kolya - suyu*] (yerli dilde = C. bölgesi), Güney Amerikada İnka'ların imparatorluk ülkelerinin güney kısmına verdikleri ad. Burası Bolivyanın yüksek bölgeleri ile Peru'nun Cusco güneyindeki kısmını karşılar.

COLLATERAL [*kəlątiril*], (İng. = yanında, ek olarak), Anglosakson terimi: Kredi yoluyla yapılan ticarî işlerde bir çeşit güvence veya anlaşmadır ki, her zamanki şartlara ek olarak kararlaştırılan bir rehinin (tâli rehin) yatırılmasını gerektirir. C. olarak hisse senetleri, obligasyonlar, bonolar, tasarruf cüzdanları yatırılır. *C. security*, esham ve tahvilât yatırılmak suretiyle verilen güvence; *C. valre*, ödünç verilen paranın değeri *C. loans*, esham ve tahvilât karşılığı sağlanan kredilerdir ki, Almanyada yapılan ve Lombardgeschäfte denilen rehin karşılığında ki, ödünç verme işlerini karşılar. Yatırılan esham ve tahvilâta karşılık verilen belgeye *C. note* denilir. Bu belge ödünç verene değerli evraka gerektiğinde tasarruf hakkı verir.

COLLE [*kolle*], **Raffaello Dal** (aş. yu. 1490 - 1566), İtalyan ressamı. Borgo San Sepolcro'da doğmuş, orada ölmüştür. Önce Raffaello'ya ve daha sonra da Giulio Romano'ya çırak olarak çalışmış. Umbria ve Roma kiliseleri için birçok mihrap tabloları yapmıştır. Pesano yakınındaki Villa Imperiale'nin süslenmesi işine katılmıştır. Urbino'da duka II. Guidobaldo'ya ait çini fabrikalarının plân ve projesini yapıp tamamlamış ve Floransadaki gobelin halı yapımevi için karton üzerine örnekler çizmiştir.

COLLE ISARCO [*kolle iząrko*], İtalya'da Bolzano'da, güney Tirol'da bir köy, denizden 1098 m yükseklikte dir;

C O L L E I S A R C O

Brennero (Alm. Brenner) nun güneyinde Brennero tren yolu üzerindedir. 1948 de nüfusu 850 kişi idi. Turistler için iyi bir gezinti yeri olan C. de kış sporları da yapılır.

COLLECTIVISME (Fels.): bk. KOLEKTİVİZM.

COLLEGE: bk. EĞİTİM.

COLLÈGE [*kolęj*], Fransa ve Belçikada devlet tarafından yönetilmiyen yüksek okullar. Öğretim süreleri 6 - 7 yıldır. Giderleri, devletçe yönetilen *lycée* ve *athénée*'lerden farklı olarak herhangi bir topluluğa, kiliseye bağlı veya başka cinsten bir birlik tarafından sağlanır; ama devlet tarafından da çokluk yardım görür. C. den, bir bakalorya sınavı verilerek çıkılır. C. lerin şu çeşitleri vardır: *C. classiques* ölü diller okutur; *C. modernes* yaşayan diller okutur; *C. techniques* ise 4 - 5 yıl öğretim süreli olup, aş. yu. bizdeki meslek ve san'at okullarına denktir. İsviçrenin Cenevre (Genève) kantonunda collège denince, bütün yüksek okullar anlaşılır.

COLLÈGE DE FRANCE [*kolęj dı frąs*], Pariste bir bilim kurumu. 1530 yılı yakınlarında Guillaume Budet'nin tavsiyesi ve kıral I. François'nın buyruğu ile ilkin Collège du Roi (Kıral koleji) adiyle kurulmuş, biri Yunanca öteki İbranca okutan iki öğretmenle çalışmaya başlamış, 1534 te bir Latince belâgat kürsüsü ile kuvvetlendirilerek Collège des Trois Langues (Üç dil kolleji) adını almış, 1545 te kürsülerinin sayısı yediye çıkarılmış, sonraki kırallar zamanında bu sayı daha da arttırılarak kurum, Collège Royal (Kırallık koleji) diye anılmaya başlamış, 1789 dan sonra Collège National (Millî kolej) adını almış, I. Napolèon ise ona Collège Impérial (İmparatorluk koleji) adını vermiş, Restauration devrinde yeniden eski adını almıştır. Bugün kırk profesörü bulunan kolejin öğretimi bütün bilim dallarını içine almaktadır. Dersler herkese açık ve sınavsızdır. Kolej şimdi Millî Eğitim Bakanlığına bağlı bulunmaktadır, profesörlerinden biri müdür (Administrateur) olarak yönetim işini görür. Boş kürsüler için adaylar Institut de France [b. bk.] ve kolej tarafından ayrı ayrı gösterilir ve devlet başkanı tarafından seçilir. Birkaç kere yer değiştiren kolej, XIII. Louis zamanında (1610) bugünkü yerinde kalmış, fakat binası 1774 te yapılmış, o devirde

mimar Chagrin tarafından yeniden kurularak Louis Philippe, III. Napoleon ve III. Cumhuriyet devirlerinde genişletilmiştir.

COLLÈGE MAZARIN [*kolęj mazarē*], Pariste, 1661, de kardinal Mazarin tarafından kurulan kolej. Mazarin bu koleji donatmış, ona 40 000 ciltlik kitaplığını armağan etmiştir. 1674 te üniversiteye katılmıştır.

COLLEGIO ROMANO [*kollęco romāno*], Romada XVI. yuzyılda Jesuit'ler tarafından yaptırılan bir saray. İçinde birçok kültürel kurumlar ve kitaplıklar vardır. «Biblioteca Vittorio Emanuele» bunlardan biridir.

COLLEGIUM [*kollēgium*], eski Romada genel olarak «dernek» anlamında kullanılan Lâtince bir terim. Bu kelime, başka bir anlamda, aynı görevlerdeki yüksek dereceli memur (*magistratus*) ların dayanışma münasebetlerini de anlatır, bu gibilere birbirinin *collega* (meslekdaş) sı denilirdi. Yüksek dereceli din adamlarının C. ları ile büyük memurların yanında çalışanların C. ları da vardı ve çoğu zaman bu C. lara bağlı olanların bileşik bir tanrıları bulunurdu. Birçok esnaf ve zanaatçı C. ları (*opificum*'lar veya *artificum*lar) nın ve bağlılarına (*collega*'larına) cenaze töreni sağlıyan fukara C. larının bileşik tanrıları vardı. Siyasal kulüpler (*Collegia sodalicia*). «evleri koruyan dörtyol ağzı tanrıları» (*Lares compitales*) na taptıkları için onlara *collegia compitalicia* denilirdi. Din dernekleri, bazı hallerde, toplu din âyinlerinin (bk. SODALITAS), yapılabilmesi için devlet tarafından bazı hallerde de çoğu yabancı olan bir takım tanrılara ait tapınakları kendi hesaplarına devam ettiren özel kişiler tarafından kurulurdu.

COLLEGIUM MUSICUM [*kollęgium muzikum*], Almanyada musiki severler tarafından ses ve alet bakımından müziği ilerletip geliştirmek amaciyle kurulmuş olan serbest birlik. C. M. XVI. yüzyılda gelişti ve daha çok XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Almanya ve İsviçrede yayıldı. Bu birliklerin halk tarafından kurulmuş olanları (meselâ, tüccar sınıfının Hamburg ve Frankfurt a. d. Oder'da kurdukları C. M. lar gibi) veya üniversite öğrencileri tarafından kurulanları (meselâ, Leipzig'te Telemann tarafından kurulan ve sonraları J. S. Bach tarafından yönetilen) gibi çeşitleri vardır. C. M. lar git gide açık konserler vermeye başlamadan önce özel toplantılar yaparlardı ve bunlara müzik aleti çalmasını bilmiyenler dinleyici olarak, müziği kendisine sanat edinenler de çalıcı olarak katılırlardı. XX. yüzyılın başlarında C. M. daha çok üniversitelerde ve müzik okullarında tekrar görülmeye başladı.

COLLEGIUM SACRUM [*kollēgium sąkrum*], Roma Katolik Kilisesinin papayı seçmek yetkisine de sahibolan kardinaller kurulu. Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında, Roma piskoposu olan Papa bu şehrin rahipleri ve halkı tarafından seçilirdi. 1059 yılında Papa II. Nicolaus bu seçimlere bir şekil vererek papa seçme hakkını Roma banliyösündeki yedi kardinale tanımıştır. C. S. un kurulması, 1512 - 1517 Lateran Konsilinde 113 piskopos tarafından kabul edilmiş olan bu *In nomine Domini* (Efendimizin adiyle) bullasının yayınlanmasiyle olmuştur. Kardinallerin sayısı 1586 da Papa V. Sixtus tarafından 70 olarak tesbit edilmiş ve henüz 1523 te papa Holândalı VI. Hadrianus'un ölümünden sonraki bütün papalar ve dolayisyle Kardinallerin büyük çoğunluğu İtalyan milletinden seçilmiştir. Bu durum papa XII. Pius tarafından değiştirilmiş, nitekim 20 şubat 1946 da papanın meydana getirdiği 32 yeni kardinallikten birçoğu Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Kuba, Şili, Peru, Arjantin, Avustralya, Suriye, Ermenistan, Çin gibi Avrupa dışındaki Hıristiyan memleketler arasında bölüşülmüştür. 1953 te Ekvador, Brezilya, Hindistan, 1958 de Meksika, Uruguay, 1959 da Japonya, 1960 da da Filipinler ve Afrika için birer kardinal seçilmiştir. Bugün bu kuruldaki İtalyan kardinaller Seksen üç makamdan yalnız otuz birinde bulunmaktadırlar. Bk. KARDİNAL.

COLLEGIUM URBANUM DE PROPAGANDA FIDE: bk. PROPAGANDA FIDE.

COLLEONI [*kolleōni*] **veya COLEONI** [*koleōni*] **Bartolommeo** (1400 - 1475). İtalya hizmetinde parayla çalışmış bir komutan. Bergamo (İtalya) da doğmuş, Malpaga şatosunda ölmüştür. XV. yüzyılın en taktikçi ve en disiplinci komutanı sayılan C. . Bergamo'da hükmü geçen eski ve soylu bir ailedendir. Gençliğinde zamanın parayla çalışan generaller(condottieri)i emrinde çalışmış ve Milano ile Venedik (Venezia) arasındaki savaşta, aldığı paraya göre kâh Milano ordusunda, kâh Venedik ordusunda komutanlık etmiştir. Milanodaki Visconti ailesi onu hapse atmış, Venedik'teki Onlar Meclisi de öldürtmeye teşebbüs etmiştir. C. en son 1454 te Venedik kara kuvvetleri başkomutanı olmuş, bu görevde ölümüne kadar kalmıştır. Güzel Sanatları korumuş olan C. nin büyüklüğünü belirten en önemli sanat eserleri, Verrocchio ile Leopardi'nin yaptığı Venedikteki C. atlı heykeli, Bergamo yakınındaki Malpaga şatosu ve freskleri, Bartolommeo ile kızı Medea'nın kabirlerinin bulunduğu Bergamo'nun Alta Città bölgesindeki C. şapelidir.

B. COLLEONI
(Verrocchio'nun yaptığı atlı heykelin büst kısmı, Venedik)

COLLES [*kǫlis*], **Abraham** (1773 - 1843), İrlandalı cerrah. Kilkenny yakınında Milmount'ta doğmuş, Dublin'de ölmüştür. 1804 - 1836 yıllarında Dublin Üniversitesinde anatomi ve cerrahlık profesörü olmuş, 1814 te ön kol kemiği alt başının kırığını klâsik bir şekilde tanımlamış, 1815 te köprücük kemiği altındaki atardamarı bağlama metodunu bulmuş, 1837 de de frengili çocuk ile anası arasındaki kanunu ortaya koymuştur. Başlıca eserleri şunlardır. *Treatise in Surgical Anatomy* (Cerrahlık anatomisi ana kitabı) [1811]; *Practical Observations on the Venereal Diseases* (Zührevi hastalıklar üzerine pratik gözlemler)[1837]; *Lectures on the Theory and Practice of Surgery* (Cerrahlığın kuramı ve pratiği üzerinde konferanslar) [1844].

C. Kırığı: Önkol (radius) kemiğinin alt başından kırıldığı zaman alt parçanın arkaya doğru kayması hali. Alt parça öne doğru kayarsa, buna **ters C. kırığı** veya **Smith kırığı** denilir.

C. Fasia'sı: (Lât. *fascia* = şerit, sargı; Arapça *sıfat*). perineum yüzey fasia'sının derindeki bir katı.

C. veya **C. - Baumès kanunu** [*kǫlis - bomęs*]: firengi hastalığı olmıyan bir anadan firengili doğan bir çocuğun bu hastalığını anasına bulaştırmadığını tesbit eden kanun. İrlandalı cerrah Abraham C. (1773 - 1843) ın adıyle anılır.

COLLET [*kǫllet*], **Camilla** (1813 - 1895), Norveçli kadın yazar. Büyük şair Henrik Wergeland'ın kız kardeşidir. Kristiansand'da doğmuş 1841 de Prof. P. J. Collet ile evlenmiştir. Kristiania (Oslo) da ölmüştür. «Wergeland'cılar» ile «Intelligent'ler» arasındaki kızgın edebî savaş yıllarında bir yandan kardeşi ile babası, öte yandan da sevgilisi olan fakat kardeşinin karşısında yer alan J. G. Welhaven arasında ıstırapla dolu bir duruma düşmüştür. Bu sıralarda «kadının toplumdaki yeri» konusundaki görüşleri kökleşmeye başlamış ve Fransız kadın romancı George Sand'ın da teşvikiyle kadın haklarını savunmuştur. *Amtmandens døttre* (İdare amirinin kızları) [1885] adlı romanı Norveç edebiyatında ilk tezli romandır ve realizmin başlangıcını işaret etmektedir. Daha sonraları yazmış olduğu, hepsi de kadın haklarını ele alan romanlarından en önemlileri şunlardır: *Sidste blade* (Son yapraklar) [1868]; *Fra de stummes leir* (Dilsizlerin kampından) [1877]; *Mot strømmen* (Akıntıya karşı) [2 cilt 1879 - 1885]; ve *I da lange naetter* (Uzun gecelerde) [1882].

COLLET [*kole*], **Joseph** (1768 - 1828), Fransız tuğamirali. Île Bourbon'da doğmuş, Toulon'da ölmüştür. 1790 da gönüllü olarak denizciliğe girmiş Napoléon devrinin bütün deniz savaşlarında yararlık göstermiş, 1823 te İspanya seferine katılmış, 1827 de Cezayiri denizden kuşatmış, bu son seferinden ölüm halinde geri dönmüştür.

COLLET [*kolę*] **veya COLLET - SICARD** [*kolę - sikąr*] **SENDROMU,** dokuzuncu, onuncu, onbirinci ve onikinci kafa (cranium) sinirlerinin tam olarak lezyona uğraması (organ yapılarında meydana gelen marazî değişiklik) sonucunda kendini gösteren bir taraflı dil - boğaz - kürek kemiği - gırtlak felci. Lyon'lu boğaz hastalıkları hekimi Frédéric - Justin C. (doğ. 1870) nin adiyle anılır Bk. VILLARET SENDROMU.

COLLIBERT [*kolibęr*] **LER,** batı Fransada Aunis ve Bas Poitou topraklarında yaşıyan ve Cagot'lar gibi komşuları tarafından sevilmiyen bir halk grubu. C. lerin başlıca işleri balıkcılık ve gemi tekneleri yapmaktır. Adları XI. ve XII. yüzyılda geçer. Büyük Karl'ın Fransadan çekilmesinden sonra buraya gelmiş oldukları sanılmaktadır.

COLLIER [*kǫlyĭr* veya *kǫliĭr*], **Arthur** (1680 - 1732), İngiliz teolog ve filozofu. Langford Magna (Wiltshire) da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Malebranche'dan etkilenmiş, fakat onun düşüncelerini daha da ileriye götürerek Berkeley'ninkine yakın bir sübjektif idealizme varmıştır. C. e göre dış âlem kavramı, içinde çelişki taşıyan bir kavramdır; çünkü varlığı da yokluğu da aynı kuvvetle ispat edilebilir. C. için madde yoktur, biricik varlık maddî olmıyan ruh (spirit) tur. Başlıca eseri şu başlığı taşır: *Clavis universalis, or a New Inquiry into Truth, being a Demonstration of the Non - existence or Impossibility of an External World* (Evrensel anahtar, veya gerçek üzerine yeni bir araştırma; dış âlemin var olmayışının veya imkânsız oluşunun ispatı) [1713].

COLLIER [*kǫlyĭr* veya *kǫliĭr*], **Jeremy** (1650 - 1726), İngiliz din adamı. Cambridgeshire'da doğmuş, Londrada ölmüştür. 1688 devriminden sonra kıral III. William ile kıraliçe II. Mary'ye ve ardıllarına bağlılık andı içmeyi reddeden «nonjurist» lerden olan C. aynı zamanda tanınmış bir eleştirici idi. 1673 te Cambridge'den çıkmış, 1685 te Londrada Grey's Inn (b. bk.) de bir süre okutmanlık etmiştir. 1713 te piskopos olmuştur. C. pek çok eleştiri kaleme almış ve şu eserleri yayınlamıştır: *Historical, Geographical and Poetical Dictionary* (Tarih, coğrafya ve şiir sözlüğü) 1701 - 1721; *Ecclesiastical History of Great Britain to the End of the Reign of Charles II* (II. Charles devrinin sonuna kadar Büyük Britanyanın kilise tarihi) [1708 - 1714]; *Short View of the Immorality and Profaneness of the English Stage* (İngiliz sahnesinin ahlâka aykırılığı ve dine saygısızlığı) [1698]. O devir tiyatrosunun ruhsuzluğuna yöneltilmiş sert bir eleştiri olan bu son eser büyük bir etki yaratmış, başka bazı piyes yazarları da C. in fikirlerini kabul etmişler ve böylece tiyatroda bir islahat hareketine yol açılmıştır.

COLLIER [*kǫlyĭr* veya *kǫliĭr*], **John Payne** (1789 - 1883), İngiliz edebiyat tarihçisi. Londra'da doğmuş, Maidenhead'de ölmüştür. C., 1825 - 1827 yılları arasında *Dodsley's Old Plays* (D. nin eski piyesleri) i yeniden yayınlamıştır. Öteki eserleri arasında, önemlileri *History of English Dramatic Poetry* (İngiliz dramatik şiirinin tarihî [1831, yeni bas. 1879] ile 1835 te yayınladığı Shakespeare biyografisidir.

COLLIER [*kǫlyĭr* veya *kǫliĭr*], **Peter Fenelon** (1849 - 1909), Amerikalı yayınevi sahibi. Carlow kontluğu (İrlanda) nda doğmuştur. Bir yayınevi kurarak başlıca klâsik serileri (bunlar arasında, meşhur 50 ciltlik *The Harvard Classics*) yayınlamış, bunları taksitle satışa çıkarmış, 1888 de «Once a Week» (Haftada bir) adlı bir dergi yayınlamaya başlamış, 1896 da bunun yerine «Collier's Weekly» (C. in haftalığı) yi ayrıca da «Woman's Home Companion» (Kadının ev arkadaşı) ve «The American Magazine»i yayınlamıştır. Oğlu **Robert J. Collier** (1876 - 1918)de bu işlere yardım etmiştir. *Collier's Encyclopedia*, kurdukları şirket (P. F. Collier and son) tarafından yayınlanmıştır (1949 dan başlıyarak).

COLLIJN [*kollin*], **Isak**, İsveçli kitapçı ve kitaplık uzmanı. Halmstad'ta kırallık kitaplığı müdürü olan C., aynı zamanda Berlin Devlet Kitaplığında Eski Baskılar Genel Katalog Komisyonu üyesi idi. C. eski baskılar üzerine yayınladığı yazılariyle kitaplık işlerinde yararlı hizmetlerde bulunmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *Ettbladstryck från 15: e århundradet* (XV. yüzyılda tek yapraklı basım) [2 cilt, 1905 ve 1912]; *Katalog der Inkunabeln der schwedischen Öffentlichen Bibliotheken* (İsveç resmî kitaplıklarının eski baskılar kataloğu) [5 cilt 1904 - 1916]; *Nordisk Tidskrift för bok- och biblioteksväsen* (Kitap ve kitaplık işleri kuzey dergisi) [1914 ten başlıyarak]; adlı dergiyi çıkarmıştır.

COLLIN [*kǫllin*], **Christen** (1857 - 1926), Norveçli, edebiyat tarihçisi ve sosyolog. Drontheim'da doğmuş, Oslo'da ölmüştür. 1914 de Oslo'da profesör olan C., 1895 de yayınladığı *Kunsten og moralen* (Sanatlar ve ahlâklar) adlı iddialı yazısiyle naturalist edebiyata karşı sıkı bir saldırıya girişmiştir. 1902 - 1907 yılları arasında *Björnstjerne Björnson* adiyle en büyük eserini yayınlamıştır [2. bas. 1923]; C., *Leo Tolstoy og nutidens kulturkrise* (L. T. ve bugünkü kültür bungunluğu) [1910; 3. bas. 1920]; *Brorskabts religion* (Kardeşlik dini) [1912]; *Det geniale menneske* (Hünerli adam) [1914; 3. bas. 1919] adlı eserlerinde biyo - sosyoloji ile ilgili kültür kuramını savunmuştur.

COLLIN [*kǫlin*], **Heinrich Josef von** (1771 - 1811), Fransız asıllı Ayusturyalı şair. Bir Fransız hekiminin oğlu olarak Viyanada doğmuş, saray kredi komisyonu danışman

olarak aynı yerde ölmüştür. Dram sanatı, Alman ve Fransız Klâsisizmi arasında yer alır. Olgun romanlarında *Regulus* (ad) [1801]; *Coriolan* (Coriolanus) [1802]; *Horatier und Curiatier.* (Horatius ve Curiatius kardeşler) [1810]; *Bianca della Porta* (ad) [1807] yurddaşlık erdemlerini anlatır. Kleist'ın bir öncüsü olmuştur.

COLLIN [*kǫllin*], **Marcus** (1882), Finlandiyalı ressam. Helsinki'de doğmuştur. Empresyonizm ve sembolizm tarzında çalışmıştır. Konuları, peyzaj ve adalı halkın resimleridir. Helsinki ve Turku müzelerinde tabloları vardır.

COLLIN [*kollin*], **Matthäus von** (1779 - 1824), Avusturyalı şair. Heinrich Josef v. C.in kardeşidir. Viyana'da doğmuş, orada ölmüştür. 1808 de Kraków'da, daha sonraları Viyana'da estetik ve felsefe tarihi profesörlüğü etmiştir. Romantik bir renk taşıyan *Dramatische Dichtungen* (Dramatik şiirler) [4 cilt, 1813 - 1817] adlı eserinde çok kere Avusturya tarihinden aldığı motifleri işlemiştir.

COLLIN [*kolẽ*] **OSTEOKLASTI**, bir kemiğin istenilen noktada kırılmasını sağlıyan bir âlet. Parisli âlet yapıcısı Anatole C. (1831 - 1923) nin adiyle anılır.

COLLINDER [*kǫlindır*], **Björn** (doğ. 1894), İsveçli Uralist ve Türkolog. Sundsvall'da doğmuştur. Uppsala Üniversitesinde yetişmiş, orada Uralistik profesörü olmuş ve en çok Ural dillerinin Ural - Altay, Ural - Hint, Ural - Eski Sibir gibi dil topluluklariyle olan bağlarını incelemiştir. 1938 yılında Türkiyeye gelerek Türkçenin ses kuruluşu ve Türkçedeki vurgu üzerine araştırmalar yapmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Indo - Uralisches Sprachgut* (Hint - Ural ortaklaşa kelime hazinesi) [1934]; *Jukagirisch und Uralisch* (Yukagirce ve Ural dilleri) [1940]; *Das Alter der Vokalharmonie in den uralischen Sprachen* (Ural dillerindeki vokal uyumunun eskiliği) [1941]; *Über das Problem der Verwandtschaft der Ural - altaischen Sprachen* (Ural - Altay dillerinin akrabalığı sorusu üzerine) [1948]; *Uralaltaisch* (Ural - Altayca) [«Ural - Altaische Jahrbücher», 24, 1952]; *Remarks on Linguistic Affinity* (Dil akrabalığı üzerine notlar) [aynı dergi, 26, 1954]; *Survey of the Uralic Languages* (Ural dillerine toplu bir bakış) [1957]; *Fenno - Ugric Vocabulary* (Fin - Ugor kelime hazinesi) [1955]; *Comparative Grammar of the Uralic Languages* (Ural dillerinin karşılaştırmalı grameri) [1960]; *Reichstürkische Lautstudien* (Türkiye Türkçesinin ses yapısı üzerinde incelemeler) [1939]; eleştirisi: H. W. Duda: *Zu Björn Collinder's osmanisch - türkischen Lautstudien*, [«Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft», 94, 1940], *Gibt es im Türkischen keinen Akzent?* (Türkçede vurgu yok mudur?) [aynı dergi, 95, 1941].

COLLINGWOOD [*kǫliŋwud*], Kanadanın Ontario bölümünde, Huron gölündeki Georgian körfezinin güney kıyısında, Sincoe kontluğuna da ve Toronto'nun 116 km kuzey batısında bir göl limanı. Burası Huron gölü ile Superior gölü limanları arasında işliyen gemilerin son durağı olup büyük bir dok ve gemi tezgâhları ile de donatılmıştır. Önemli bir tahıl ve kereste ticareti merkezi olan C. de birçok fabrika vardır. Nüfusu 11 000 dir.

COLLINGWOOD [*kǫliŋwud*], Avustralyanın Victoria bölümündeki Bourke kontluğunda, Yarra - Yarra nehri üzerinde, Melbourne'ın kuzeydoğu varoşlarından biri olan bir şehir. Nüfusu 35 000 dir.

COLLINGWOOD [*kǫliŋwud*], **Cuthbert, Baron** (1750 - 1810), İngiliz amirali. Newcastle (İngiltere) da doğmuş, Balear adalarında ölmüştür. Amerikadaki Bunker Hill savaşında arkadaşlariyle birlikte yararlık göstermiş, 1779 da yarbay rütbesiyle Nelson'ın yerine geçmiş, 1797 de São Vicente Burnu (Portekiz) savaşında «Excellent» gemisi süvariliğinde kendini göstermiş, 1799 da tümamiral olarak Manş denizi filosu (Channel fleet) komutanlığına gelmiş, 1804 te koramiralliğe yükselmiş, Trafalgar savaşında Nelson'ın yardımcısı iken bu amiralin ölümü üzerine başkomutan olmuştur.

COLLINGWOOD [*kǫliŋwud*], **Robin** (1889 - 1943) İngiliz filozof ve arkeologu. C., Oxford'da Pembroke College'de metafizik profesörü olarak çalışmıştır (1934 - 1944). Başlıca eserleri şunlardır: *Religion and Philosophy* (Din ve felsefe) [1916; *Outlines of a Philosophy of Art* (Sanat felsefesinin ana hatları) [1925]; *An Essay on Philosophic Method* (Felsefe yöntemi üzerine bir deneme) [1933]; *The Idea of Nature* (Tabiat fikri) [1945]; *The Idea of History* (Tarih fikri) [1946].

COLLINS [*kǫlinz*], **John Anthony** (1676 - 1729), İngiliz filozofu. Isleworth'da doğmuş, Londra'da ölmüştür. Dine karşı «serbest düşünür» lerdendir. «Kutsal Kitap» ile onun yorumcularına şiddetle karşı koymuştur. İnsan ruhunun tabiatı ve alınyazısı üzerine yazdığı *A Discourse of Free Thinking* (Serbest düşünme hakkında bir konuşma) [1713] adlı eserde, düşüncenin, bedenin kendi kendinden aldığı etki üzerine giriştiği çalışmaların bir ürünü olduğunu ileri sürmüştür.

COLLINS [*kǫlinz*], **Michael** (1890 - 1922) İrlanda'lı politika adamı. Woodfield (Cork kontluğu) de doğmuş, Skibbereen - Cork yolunda ölmüştür. İlkin, bir bankada görevli olan C., Fenian (b. bk.) lara katılarak ve 1916 da, Dublin'de çıkan Paskalya ayaklanmasına karışmış, 1918 de İngiltere Avam Kamarasına seçilmiştir. Devrimci De Valera'nın İngiliz yönetimine ve polisine karşı giriştiği ayaklanmada devrimcilerin başına geçerek, gerçek bir öncü ve örgütçü olmuştur. Griffith'le birlikte 1921 eylülünde Lloyd George'la İrlanda Cumhuriyetine (Ulster'den başka) bağımsız bir İngiliz dominyonu hakkını tanıyan antlaşmayı imzalamıştır. Bu antlaşmayı tanımak istemiyen De Valera'nın önderliğindeki radikal grupa karşı açılmış olan savaşta C., İrlanda kuvvetlerinin kumandasını üzerine almış ve bir çarpışma sonucunda ölmüştür.

COLLINS [*kǫlinz*], **William** (1721 - 1759), İngiliz şairi. Chichester (Sussex) de doğmuş, orada ölmüştür. Winchester'de Oxford'da öğrenimini yapmış, hayatını edebiyatla kazanmak üzere Londraya gitmiş, orada çok yoksulluk çekmiş, 1742 de bir amcanın bıraktığı miras sayesinde durumunu düzeltmişse de, bedence ve ruhça çökmüş bulunduğundan, bezginlikten kurtulamamış, bir akıl hastası olarak ölmüştür. Melankolisi, şiirlerinin ve hele kasidelerinin iyi karşılanması ile başlamış olan C. hakkında çağdaşlarının verdiği hüküm sonraki kuşaklar tarafından değiştirilmiş ve C., devrinin lirik şair-

Wm. COLLINS

lerinin en ünlüsü sayılmıştır. C. çok az şiir yazmışsa da yazdıklarının hepsi de sıcak bir kalbin saf bir güzellik duygusu ile birleşmesinden meydana gelmiştir. Eserleri: *Persian Eclogues* (İran eklogları) [1742]; aynı eser *Oriental Eclogues* (Doğu eklogları) [1757] adiyle bir kere daha yayınlanmıştır; *Odes* (Od'lar) [1747]. En ünlü od'ları: *Ode to Simplicity* (Basitliğe od). *Ode to Evening* (Akşama od), *The Passions* (İhtiraslar).

COLLINS [*kəlinz*], **William Wilkie** (1824 - 1889), esrarlı ve karışık roman tarzının üstatlarından sayılan bir İngiliz yazarı. Londrada doğmuş, orada ölmüştür. En tanınmış eserleri: *The Dead Secret* (Çok gizli sır) [1857]; *The Woman in White* (Beyazlı kadın; Türk. çev. 1949) [1860]; *No Name* (Adı yok) [1862]; *Armadale* (ad) [1866]; *The Moonstone*, (Aytaşı) [1868; Türk. çev. 1950]. Kocaman bir elmasın hikâyesi olan *The Moonstone*, İngiliz edebiyatına giren ilk polis hafiyesi olan Cuff Çavuş'la ün kazanmıştır. Romanlarına verdiği adlarlada merak ve tecessüs uyandıran C. in öteki eserleri şunlardır: *Mrs. Wray's Cash Box* (Mrs. Wray' in para çekmecesi) [1852]; *Hide and Seek* (Saklambaç) [1854]; *After Dark* (Karanlık bastıktan sonra) [1856]; *The Queen of Hearts* (Kupa kızı) [1859]; *Poor Miss Finch* (Zavallı Miss Finch) [1872]; *Miss or Mrs?* (Küçükhanım mı, hanım mı?) [1873]; *The Law and the Lady* (Kanun ve Bayan) [1875]; *The Black Robe* (Siyah rop) [1881]; *I Say No* («Hayır» diyorum) [1884]; *The Evil Genius* (Kötü ruh) [1886]; *The Guilty River* (Suçlu nehir) [1886] C. in 1954 te yayınlanan *Tales in Suspense* (İnsanı hayrete düşüren hikâyeler) inde en tanınmış küçük hikâyeleri yer almıştır.

Wm. Wi. COLLINS

COLLINSON [*kəlinsin*], **Peter** (1694 - 1768), İngiliz botanikçisi. Hugal - Hall (Westmoreland) da doğmuş, Essex'te ölmüştür. Bitkilerin ve ağaçların asıl yetişme yerlerinden uzak iklimlerde yaşatılmaları imkânlarını araştırmış, ilk olarak Virginia'da üzüm yetiştirilmesini salık vermiştir.

Collinsonia: ballıbabagiller (Labiatae) den bir ot cinsi. Aynı cinsten olan *C. canadiensis*, tıpta kuvvet ilâcı ve idrar söktürücü olarak kullanılır.

COLLINSON [*kəlinzin*], **Sir Richard** (1811 - 1883), İngiliz tümamirali ve kutup araştırıcısı, Gateshead (Durham) de doğmuş, Ealing'de ölmüştür. C. 1849 da «Enterprise» ve «Investigator» gemileriyle Bering Boğazını geçerek, kaybolan Franklin ve arkadaşlarını arayıp bulma emrini almıştır. Yolda «Investigator» dan ayrılmış ve üç kez Amerikanın Arktik bölgelerinde kışlamak zorunda kalmıştır. 1854 te Bering Boğazını geçmişse de Franklin ve arkadaşlariyle ilgili hiçbir ize rastlamadan yurduna dönmüştür.

COLLIP [*kəlip*], **James Bertram** (doğ. 1892), Kanadalı biyokimyacı. Belleville (Ontario) de doğmuştur. 1928 den beri Montreal'da profesördür. C. biyokimya ve iç salgı üzerine etütler yapmış, 1924 te parathyrin adlı ekstraktı elde etmiştir.

Collip birimi: Paratiroid (parathyroid) ekstraktının dozajında kullanılan bir birim. Bu birim 20 kilogram ağırlığında bir köpeğin 100 cc. kanındaki kalsiyumu onbeş saatte 5 mg artırmaya yetecek miktarın yüzde biri değerindedir. Kanadalı J. B. Collip'in adiyle anılır.

COLLO (Coğ.): bk. KOL, El.

COLLODI [*kolloḍi*], **Carlo** (asıl adı: **Carlo Lorenzini**: 1826 - 1890), İtalyan yazarı. Floransada doğmuş, aynı şehirde ölmüştür. Dünya çocuk ve gençlik edebiyatının canlı, neşeli ve en dokunaklı eserlerinden biri olan ve bir kuklanın başından geçenleri anlatan *Pinocchio* (ad; Türk. çev. *Pinokyo*, 1952) [1886] nun yazarıdır.

COLLOÏDE: bk. KOLOİT.

COLLON, Mont [*mõ kolõ*], Pennin sıradağlarının Arolla grupunda, Arolla vâdisinin güneyindeki İsviçre kantonu Wallis'te, sarp granitli üç sivri doruk: 3 644 m (Büyük C.), 3 738 m (Evêque) ve 3 545 m (Küçük C.). C., kuzeye ve güneybatıya buzullarla uzanır.

COLLOQUIUM [*kollọkuium*]: 1. Belirli bir konu üzerinde karşılıklı bilimsel fikir yürütme. C., çok zaman profesörler, üniversitenin yüksek sınıflarındaki öğrenciler arasında yapılır. Ayrıca profesörler arasında da olur. Doçentlik sınavında da C. evresi vardır.

2. Birçok Avrupa üniversitelerinde sömestre sonunda, o sömestrede okutulan ders üzerinden yapılan sınav.

COLLOREDO [*kollorẹdo*], Avusturyalı, soylu aile. Bu ailenin bilinen ilk atası, 1302 yılında Friaul'daki Colloredo sarayını yaptırmağa başlamış olan Wilhelm von Mels'tir. C. ailesinin sonra gelenleri, 1591 de adlarını kont Waldsee (Wallsee) ile birleştirmişler, bu yüzden yanlış olarak daha sonraları C. ların aslı bu ikinci aileye bağlanılmıştır. 1624 ve 1724 te Devlet Kontluğuna yükseltilmiş olan C. ailesinin bir kolu, 1763 ten beri prens sanını da almıştır. 1789 dan bu yana ise Colloredo - Mannsfeld adını taşımaktadırlar. Türlü savaşlarda bulunup türlü devlet hizmeti görmüş olan bu aile içinde 1772 de Salzburg başpiskoposluğuna yükselen ve II. Joseph'in din reformunu destekliyen Kont Hieronymus Joseph (1732 - 1812) anılmağa değer.

COLLOT D'HERBOIS [*kolọ derbua*], **Jean - Marie** (1750 - 1796), Convention (b. bk.) meclisi üyesi. Pariste doğmuş, Sinnamary'de ölmüştür. Aktör ve belki de piyes yazarı olan C. D'H., 1791 den başlıyarak devrimin programını açıklıyan *Almanach du Père Gérard* (Gérard babanın takvimi) ı yayınlıyarak kendini tanıtmıştır. Ertesi yıl eylülde yapılan kılıçtan geçirme hareketini uygun bulmuş, Convention meclisine üye seçilmiş, bu mecliste aşırı şiddet taraflısı Robespierre'in grupuna katılmış, özel görevlerle gönderildiği Lyon şehrinde kıralcıların ayaklanmasını kan içinde boğmuş, 9. Thermidor arefesinde Robespierre'den ayrılmış, fakat III. yılı Germinal ayı suikastı ile ilgili görülerek Fransız Guyana'yasına sürülmüştür.

COLL'OTTAVA [[*kollottava*], (Mus.), İtalyancada «oktav ile» anlamında bir terim. Bir porte [b. bk.] nin üst tarafına konulduğu zaman o kısmın daha yüksek oktavla birlikte, alt tarafına konulduğu zaman ise, daha alçak oktavla birlikte söylenmesi veya çalınması gerektiğini anlatır. Kısaltması: *coll 'o*.

COLLYRICULUM, Faba: bk. KÜMES HAYVANLARI, Hastalıkları.

COLMAN [*koulmîn*], **George** («İhtiyar»; C. the Elder; 1732 - 1794), İngiliz piyes yazarı. Floransada doğmuş, Paddington'da ölmüştür. Melodrama kaçan tarzı alaya alan komediler yazmıştır. Pek büyük bir başarı kazanmış olan *Jealous Wife* (Kıskanç karı) [1761] ını H. Fielding'in *Tom Jones*'u konusu üzerine yazmıştır. Terentius'un komedilerini çevirmiş, aralarında *The School for Scandal* da bulunan bazı eserlere prologlar ve epiloglar yazmıştır. Öteki eserleri: *Polly Honeycombe* (ad) [1760]; *Clandestine Marriage* (Gizli evlenme) [Garrick ile birlikte, 1766]; *Prose on Several Occasions* (Çeşitli konular üzerine nesirler) [3 cilt, 1787].

COLMAN [*koulmîn*], **George** («Genç»; C. the Younger; 1762 - 1836), İngiliz piyes yazarı ve tiyatro müdürü. «İhtiyar» George C. ın oğludur. Londrada doğmuş, Brompton (Londra) da ölmüştür. Haymarket tiyatrosunu babasından devir almıştır. Romantik ruhta orta halli komediler yazmış, 1824 ten başlıyarak yaptığı piyes eleştiriciliğinde çok güçbeğenir davranmıştır. 1782 de oynanan ilk piyesi: *The Female Dramatist* (Kadın piyes yazarı) dedikoduya konu olmuşsa da, *Two to One* (Bire iki) [1784] beğenilmiştir. Öbür başlıca piyesleri şunlardır: *Turk and no Turk* (Türk olan ve Türk olmıyan) [müzikli komedi, 1785]; *Inkle and Yarico* (I. ile y.) [opera, 1787]; *John Bull, or an Englishman's Fireside* (J. B. veya bir İngilizin ocak başı) [baş eseri: 1803]; *The Heir at Law* (Yasalı mirasçı) [1808].

COLMAR [*kolmar*] (Alm. Kolmar), kuzeydoğu Fransada, yukarı Alsace'ta Lauch ırmağı üzerinde Haut - Rhin departmanının başkenti olan bir şehir. Ortaçağ karakterini

COLMAR: bir pazar yeri

saklamış olan C. da XIII. ve XIV. yüzyıllardan kalma Saint - Martin kilisesi ve önceleri bir San Domingo manastırı olan ve Mathias Grünewald'in eseri ünlü Isenheim sunağını ve Ortaçağ Alman sanatının ölmez eserleri olan Martin Schongauer'ın 16 *Passion* (= Çarmıhta İsa) sahnesini barındıran Unterlinden müzesi vardır. Yakınlardaki Munster vâdisi ve Vosges Dağları tabiî güzellikleriyle tanınmış turistik yerlerdir. C. aynı zamanda bir dokuma, besin maddeleri ve saat sanayii merkezidir. Nüfusu 47 505 (1958) dir.

COLNE [*kouln* veya *koun*], kuzeybatı İngilterede, Lancashire kontluğunda, Calder ırmağının bir kolu üzerinde, ticaret merkezi bir şehir. Önceleri yünlü kumaş fabrikaları bulunan bu şehirde şimdi pamuklu giyim eşyası, boyalı pamuk ipliği ve yapma ipek sanayii vardır. Nüfusu 20 074 (1951) tür.

COLNE VALLEY [*koln væli*], merkezî İngilterenin kuzey kısmında, Yorkshire'in West Riding idarî bölümünde, Colne ırmağı üzerinde, Huddersfield'in 8 km kadar güneybatısında, Londranın da trenle 313 km kadar kuzeyinde, ticaret ve yünlü ve pamuklu sanayii merkezi olan bir kasaba. Yakınındaki Slaithwaite'de kaplıcalar vardır. C. V. Büyük Britanyanın Wales bölümünden yün getirterek ağır ve pahalı yünlü kumaşlar yapar. Nüfusu 22 184 (1951) tür.

COLNETT [*kolnet*] **BOĞAZI** (Jap. Togara Kaikyo), Yaku - shima adası güneyinde, Japonyayı Riu - Kiu Adalarından ayıran boğaz.

COLOF (Etnog. Dil.): bk. VOLOF

COLOGNE (Coğ.): bk. KÖLN

COLOMA [*kolōma*], **Luis** (1851 - 1915), İspanyol yazarı, Jerez'te doğmuş, Madrid'de ölmüştür. C., hukuk öğrenimi yapmış 1874 de Jesuit tarikatına girmiştir. Konusunu Madrid sosyetesinden aldığı ahlâk ve hiciv romanı *Pequeñeces* (Küçük şeyler) [1891] kendisine ün kazandırmıştır. Ayrıca tarihi konularda eserler de yazmıştır: *Retratos de antaño* (Geçmişe ait tablolar) [1895]; *La reina martir* (Şehit kıraliçe) [1901].

COLOMB - BÉCHARD [*kolõb beşar*], Cezayirde, Ayn - Sefra bölgesinde Saura departmanının merkezi ve bu bölge askerî komutanlığının karargâhı olan bir şehir. Oran'ın 688 km kadar güneybatısında bulunan C. - B., adı geçen şehirden gelen demiryolunun son durağıdır. Ayn - Sefra'dan Mali Cumhuriyetine giden yol üzerinde yer alan C. - B., Büyük Sahra'nın aşılmasında yola çıkış noktasıdır. Hava alanı vardır. Yakınında kömür, demir, bakır ve manganez madenleri işletilmektedir. Nüfusu 7 000 (1958) dir.

COLOMBE [*kolõb*], **Michel** (1430 ? - 1512 den sonra), Fransız heykelcisi. Bretagne'de doğmuş, Tours'da ölmüştür. Mihrap ve mezar plâstiğinin yaratıcısıdır. En önemli eseri, II. François ile karısının Nantes katedralindaki anıt kabirleridir (1502 - 1507). C., Fransada heykelcilikte gotik üslûbun son temsilcisidir.

COLOMBES [*kolõb*], Fransada Seine departmanının Saint - Denis arrondismanında Paris'in kuzeybatısında bir şehir. Argenteuil şehrinin karşısındadır. Nüfusu 67 900 (1960) dür. Petrol arıtma yeri, kola endüstrisi ve büyük bir stadium'u vardır.

COLOMBEY [*kolõbe*] **veya COLOMBEY - NOUILLY** [— *nuyi*], kuzeydoğu Fransada, Lorraine bölgesinde ve Metz şehrinin 4,8 km kadar doğusunda bir yer. Bu dolayda 14 ağustos 1870 te yapılan Colombey - Nouilly savaşında Steinmetz komutasındaki Almanlar Bazaine komutasındaki Fransızları durdurmuşlar, Almanlar 4 906, Fransızlar da 3 608 kayıp vermişlerdir. Bu savaşa Courcelles savaşı ve Borny savaşı da denilir.

COLOMBIA, República de: bk. KOLOMBİYA

COLOMBINA [*kolombina*] (İta. = küçük dişi güvercin), İtalyan Commedia dell'arte (b. bk.) nin baş kadın

figürü. Koket, tuvaletli oda hizmetçisi tipi. Eskiden, bazı kere Cassandro'nun, bazı kere Pantalone'nin, bazı kere de Arlecchino'nun veya Pierrot'nun (daha çok Fransada) metresi veya karısı olarak meydana çıkar, ihtiyar âşıkları da olurdu. C., rollerine göre türlü kıyafetlere bürünür, fakat genel olarak beyaz giyinir, yeşil bir önlük takar ve küçük bir şapka taşırdı. 1695 ten sonra C., Arlecchinetta'nın allı güllü kıyafetiyle görünmüş ve daima Arlecchino (b. bk.) nun sevgilisi rolüyle sahneye çıkmıştır.

COLOMBO (Coğ.): bk. KOLOMBO

COLOMBO, Cristoforo: bk. COLUMBUS, Chirstophorus.

COLOMBO[*klọmbo*] **veya COLUMBUS** [*kolumbus*], **Realdo** (doğ. aş. yu. 1560), İtalyan anatomisti. Andreas Vesalius'un öğrencisi olan C., 1544 te Padova'da bu hocanın yerine geçmiş, sonra Pisa'da ve Romada profesörlük etmiş, ilk olarak peritoneum'un katlanmasından bahsetmiş, mediastinus'un doğru bir tanımını yapmıştır. C. nin dolaşım fizyolojisi alanında önemli buluşları vardır.

COLOMBO - PLAN: bk. KOLOMBO - PLÂNI.

COLÓN [*kolọn*] (İsp. = Columbus), başlıca Orta ve Güney Amerikada raslanan şehir, il ve ada adı.

1. **C.:** Honduras'ın kuzeydoğu kısmında bir departman. Yüzölçümü 11 271 km², nüfusu 35 465 (1950), merkezi Trujillo şehridir. Kauçuk sanayii, hayvancılığı ve ormancılığı vardır. Muz da yetiştirilir.

2. **C.:** Panama cumhuriyetinde bir il. Karib denizi tarafında olup, Amerikalılara kiralanmış olan Panama Kanalı Bölgesi (Panama Zone) nin doğusunda ve batısındadır. Yüzölçümü, 1941 de eklenen San Blas topraklariyle (Territorio de San Blas) birlikte: 7 278 km², nüfusu 90 144 (1950), merkezi Colón şehridir. Tropikal iklim bölgesindeki çukur düzlüklerde muz, şeker ve hindistan cevizi yetiştirilir.

3. **C.:** (eski adı: **Aspinwall**): Panamada aynı adı taşıyan ilin merkezi. Nüfusu 52 035 (1950) dir. 1855 te W. H. Aspinwall tarafından kurulmuş olan bu şehir Panama kanalı açıldıktan sonra önem kazanmış ve sağlık durumu daha da düzeltilmiştir. Panama kanalını baştan başa takip eden demiryolunun son durağı olup, Panama şehrine de demiryolu ile bağlıdır. Ticaret başlıca Suriye Araplariyle Çinlilerin elindedir. Banliyösü olan Cristóbal önemli bir limandır.

4. **C,:** Arjantin cumhuriyetinin doğu kısmındaki Entre Ríos ilinde bir departman. Yüzölçümü 3 182 km², nüfusu 49 995 (1950). Tarım ve hayvancılık bölgesidir. Merkezi C. şehridir.

5. **C.:** Arjantinde Córdoba ilinde bir departman. Yüzölçümü 2 180 km², nüfusu 33 380 (1950), merkezi de Jesús Maria'dır. Tarım ve hayvancılık bölgesidir.

COLÓN [*kolọn*] (İsp. = Columbus), Kostarika (100 centimos) ve El Salvador (100 centavos) un para birimi. Bu paranın üzerinde Columbus'un resmi vardır.

COLON, Cristóbal: bk. COLUMBUS, Christophorus.

COLONATUS [*kolonātus*] (Lat.), toprak köleliğinin Roma İmparatorluğu çağında yaygın bir şekli. Bu usul, özellikle, Germen harp esirlerinin devlet çiftlikleriyle büyük toprak sahiplerinin topraklarına yerleştirilmesi sırasında uygulandı (bk. GLEBAE ADSCRIPTI). Kolonlar (Coloni) kişilik haklarına sahip, fakat aynî haklardan yoksundu. Kendileri gibi çocukları da toprağa bağlı kalır, angaryada çalıştırılır, mülk sahibine vergi öderdi. Azatlı kolonlar son Roma çağı ordusunun çekirdeğini meydana getirmişlerdir. Orta çağ Almanyasında da toprak kölesine çoğunlukla colonus denilirdi.

COLONIA [*kolọnia*], Romalıların yabancı memleketlerde kurdukları şehirlere verilen Latince ad olup zamanla sömürge anlamını almıştır. Bugün Almanya'daki Köln (Lat. C. Agrippinensis: Fr. Cologne) şehrinin adı olarak kalan bu kelime, gene Romalıların kurmuş oldukları öteki C. larda ve bu arada şu şehir adlarında kullanılmamaktadır: C. Cæsaraugusta (İspanyada) = Saragossa; C. Augusta Rausacorum (Almanyada) = Augusta; C. Augusta Gemella (İspanyada) = Martos; C. Faventia Julia Augusta Pia Barcino (İspanyada) = Barcelona; C. Julia Augusta (İtalyada) = Parma; C. Julia Augusta Dertosa (İspanyada) Tortosa; C. Julia Fanestris (İtalyada) = Fano; C. Julia Felix Pisaurum (İtalyada) = Pesaro; C. Julia Romula (İspanyada) = Sevilla; C. Julia Senensis (İtalyada) = Siena.

COLONIA [*kolọnya:*] 1. Güney Uruguay da, Río de la Plata ırmağı kıyısında ve Arjantin toprakları karşısında yer alan bir il. Nüfusu aş. yu. 132 554 (1947) dür.

2. C. (eski adı: Colonia del Sacramento): Aynı adı taşıyan ilin merkezi. Arjantinin başkenti Buenos Aires'in karşısındadır. Nüfusu 10 976 (1947). Tarım ürünleri dış satıma çıkarılır. Eskiden Portekizlilerin önemli bir müstahkem mevkii idi.

COLONNA [*kolọnna*], Romalı, soylu bir aile. Bu ailenin adına 1100 yıllarında ilk defa raslanmaktadır. Bu aileden bir papa (V. Martinus), birçok kardinal ve piskoposlar çıkmıştır. C. ların çoğu imparator taraflısı (Ghibellini) idiler. XVI. yüzyıla kadar Roma'da, Orsini ailesiyle en önemli rolü oynayan aile C. olmuştur. Bugün de Orsinilerle birlikte papalık tahtının varisidirler. Kilise çevresinde de yüksek sanları vardır. Roma'daki C. sarayı sanat eserleriyle doludur.

Vittoria C. (1492 sıraları - 1547): bu ailenin en tanınmış üyesidir. Kadın şairdir. Marino'da doğmuş, Roma'da ölmüştür. 1525 de, eşinin ölümünden sonra, kendisini şiire ve dine verdi. Petrarca tarzında yazdığı soneleri, plâtonik düşüncelerle doludur. O devrin en tanınmış adamlariyle görüşüyordu; Michelangelo, ona şiirlerinin en güzellerini armağan etti. Başlıca şiirleri *Rime* (Şiirler) [1538] adı altında toplanmıştır. Ayrıca mektupları da vardır.

V. COLONNA

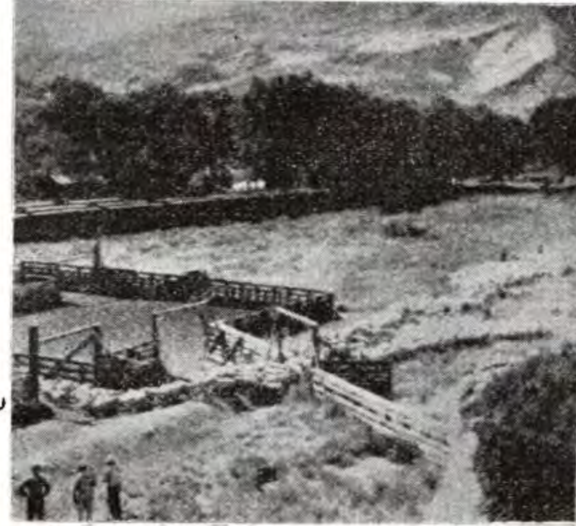
COLONNA [*kolọnna*], **Giovanni Paolo** (1637-1695), İtalyan kompozitörü. Bologna'da doğmuş, orada ölmüştür. Roma'da Abbatini ile Benevoli'den ders almış ve 1659 dan başlıyarak orkestra şefi ve Accademia filarmonica'nın başkanı olmuştur. C.. XVII. yüzyılın

değerli kilise müzikçilerindendir. Kilise müziğiyle ilgili pek çok eserleri yanında II oratoryosu da vardır. Ayrıca 1672 - 1692 yılları arasında Bologna'da oynanmış olan üç opera bestelemiştir.

COLONNA [*kolonna*] **AMELİYATI,** uyluk kemiği (femur) anatomik boynu (İng. anatomical neck) nda kapsul içi kırılmayı onarmak üzere yapılan ameliyat. Philadelphia'lı çağdaş ortopedi hekimi Paul C. (doğ. 1892) nun adiyle anılır.

COLONNE [*kolǫn*], **Edouard** (asıl adı: **Judas Colonne,** 1838 - 1910), Fransız kemancısı ve orkestra şefi. 1874 yılına doğru Pariste C. Konserleri veya Châtelet Konserleri denilen konserleri kurmuş ve ölünceye kadar bunları yönetmiştir. Bu musiki çalışmalarında Parislilere pek çok musikî eseri tanıtmış, Berlioz'un ününün yayılmasında büyük rol oynamış, Brahms ve Wagner gibi çağdaş bestecilerin musikisini Parislilere tanıtmıştır.

COLORADO [*kolorādou* veya *kolorædou*] (kısaltması: *Colo.*), Amerika Birleşik Devletlerinin doğu bölümünde bir devlet. Yüzölçümü 269 214 km², nüfusu 1 753 947

COLORADO: koyun sürüleri

(1960) dir. Orta ve batı bölümleri yüksek dağlıktır. Yüksek bozkırlar ve derin vadiler önemli yer tutar. Yüksek yerlerinde sık çam ormanları (60 000 km²) vardır. Kayalık Dağların bu yüksek dağ sıralarının doğusunda 1 000 - 1 600 m yükseklikteki Prairie masa yapılı bölgesi uzanır. İklim kuru ve yaşamağa elverişlidir. Yıllık yağış tutarı 35 cm yi bulur. Sulama yolu ile tarım yapılır. Başlıca ürünleri buğday, şeker pancarı, arpa, meyve ve sebzedir. Otlak ve çayırlar bölgesinde hayvan yetiştirilir. Madencilik de önemlidir. C. molibden, vanadyum ve uranyum elde etmekte önemli yer tutar. Altın, kömür (1940 ta 7 000 000 ton), volfram, gümüş, kurşun, petrol, bakır da çıkarılır. Birçok maden suları ve kaplıcaları vardır. Demiryollarının uzunluğu 7 700 km dir. C. de yerleşme 1858 de başlamıştır; 1861 de territory (b. bk.) olan C., 1876 da Amerika Birleşik Devletlerini meydana getiren devletler arasında yer almıştır. Başşehri, üniversitesi ve başka kültür kurumları ile tanınan Denver'dır.

COLORADO: «Tanrıların Bahçesi» ndeki dengeli kaya

COLORADO [İsp. *kolorādo*, İng. *kolorædou*] (İsp. = «kırmızı»), Amerikada ırmak adları: 1. (Rio C.): Arjantin pampa'sında bir ırmak. Uzunluğu 1 300 km dir. And Dağlarından çıkar, Blanca körfezinin güneyinde Atlas Okyanusuna dökülür. Aşağı kesiminde 500 km lik yerinde gemiler işler.

2. Colorado River (Colorado of the West, Batı C.): Kuzey Amerikada Kayalık Dağların güneyindeki en büyük ırmak. Uzunluğu 2 900 km, denizden yüksekliği de 1 150 m,

COLORADO: Arizona'daki Grand Canyon

dir. Başlıca kaynaklarını Sawach dağlarından alır. Colorado bölümünün kuzey ve batı kısımlariyle Utah ve Arizon'dan geçer; güneyde, Birleşik Amerika ile Meksika sınırının bir kısmını meydana getirir. Green River kollariyle büyür, kendi adiyle anılan plâtoyu yarar geçer, burada 1 800 m derinliğinde ve 350 km uzunluğundaki dik yamaçlı vâdiyi (Grand Canyon, Morble Canyon, v. b.) meydana getirir. California körfezine dökülür. Aşağı bölümünde gemiler işler. Suların topladığı çevreğin yüzölçümü 583 000 km² dir. Black Cañon adı verilen yerinde 1937 de tamamlanan büyük Boulder (Hoover) barajı (b. bk.) vardır. 1905 te C., barajını yıkarak sularının bir kısmı Salton Sink denilen çukura döküldü. 1891 den beri meydana gelen bu çukur bir göl halini alınca

da buraya Salton Sea (S. denizi) denildi. Denizden 75 m aşağı bir seviyededir. Los Angeles şehri, suyunu C. dan alır.

3. Colorada River (Colorado of the East, Doğu C.): Texas'ta bir ırmak. Denizden 1 700 m yükseklikte Llanos Estacados'tan doğar, önce çölümsü yerlerden ve bozkırlardan geçer, sonra verimli vâdilere girer, pamuk ovalarını sular, Matagorda körfezine dökülür. Uzunluğu 1 450 km dir. Aşağı bölümde Austin'e kadar gemiler işler.

COLORADO [*kolorędö, kolirādo*] **PLÂTOSU,** Amerika Birleşik Devletlerinin güneybatı bölümünde, Kayalık Dağlar bölgesinde, yüksek ve geniş masayapılı plâtolar. Yüzölçümü 330 000 km² ye yaklaşan bu plâtolarda 3 600 m yüksekliğindeki yerler çoktur. Çevresindeki yerlerden belirgin sınırlarla ayrılmış, düz duruşlu ve türlü renkteki tabakalardan meydana gelmiş bulunan bu bölgede Colorado nehri 1 800 m derinliğinde, dimdik yamaçlı vadiler açmıştır ki, bunlara Grand Canyon (Büyük Kanyon) adı verilir. C. P. nda yaşıyan 1,5 milyon kadar insan, avcılık, balıkçılık, hele hayvan yetiştirme ile geçimlerini sağlarlar.

COLORADO RANGE [*kolorędo* veya *kolirādo reync*] Front Range), Amerika Birleşik Devletlerinin Colorado devleti topraklarında, Rocky Mountains (Kayalık Dağlar) in yüksek dağ sıralarından biri. Bu dağların doğusunda Prairie masa yapılı yöreleri uzanır.

COLORADO SPRINGS [*kolorādou spriņz*], Amerika Birleşik Devletlerinin Colorado bölümü topraklarında Kayalık Dağlar (Rocky Mountains) çevresinde bir nehir ve güzel görünüşlü yazlık dinlenme yeri. El Paso kontluğunun merkezi. Pikes Peak dağının doğu eteğinde olup denizden yüksekliği 1924 m dir. Nüfusu 70 194 (1960) tür. Cripple Creek'ten çıkarılan altın cevheri burada eritilir. Turistik bir yer olması dolayısiyle birçok kültür kurumları vardır.

COLOSSEUM [*kolossęum*] (İta. *Colosseo, Coliseo,* Fr. *Colisée*; Lat. *colossus* = dev heykel), Romadaki anfiteatrların en genişi ve en güzeli. Bunun yapılmasına Vespasianus zamanında başlanmış, Titus zamanında da bir kat eklenerek 80 yılında bitirilmiştir. Asıl adı Amphitheatrum Flavium idi. Yakınında Nero'nun dev heykelinin bulunmasından ötürü, VIII. yüzyılda C. adını almıştır. C. 100 000 seyirci alıyordu. Açılış töreninde, türlü oyunlar yapılmış ve 5 000 yırtıcı hayvan dövüştürülmüştür. Bir bölümü, Macrinus zamanında yanmış, Alexander Severus tarafından onarılmıştır.

C O L O S S E U M

Depremler yüzünden yıkılan C. un kalıntıları ile XV. ve XVI. yüzyıllarda, Venedik hükümet konağı, Farnese ve Barbarini sarayları yapılmıştır. IX. Clemens orada bir baruthane kurmuştur. Nihayet XIV. Benedictus (1740 - 1758) Hıristiyan şehitleri anmak üzere anıtın kalan kısımlarını onartmıştır. C. VII. Pius ve VII. Leo eliyle sağlamlaştırılmış ve IX. Pius da iç merdivenlerini düzenlemiştir. 1874 te, yeniden düzenlenmiştir.

C. da, birbiri üstüne, üç sıra ve çeşitli biçimde kemerler vardır. Dördüncü katında açılmış olan pencereleri Korinthos biçimi sütunlarla ayrılır. Yapının çevresi 524 m, büyük çapı 187 m, küçük çapı 155 m, oyun alanı (arena) 53 X 85 m dir. C. bugünkü haliyle de, Roma dehasını gösteren eserlerden biridir.

COLOSSUS (Arkeo.): bk. KOLOSSOS.

COLT [*koult*], **Samuel** (1814 - 1862), Amerikalı mühendis. Hartford'da doğmuş, orada ölmüştür. 1842 den sonra meydana getirdiği bir çeşit tabancayı geliştirmiştir. C. un 1847 Meksika savaşı sırasında orduya çok sayıda silâh satmış olması ona, 1852 de Hartford'da, günde 1 000 revolver yapan bir fabrikayı kurma imkânını sağlamıştır. Bu fabrika XX. yüzyılda bile işe yarıyan makineli silâhlar yapmıştır. C., 1845 de Fire Island (New York yakınında) ile New York arasındaki ilk deniz kablosunu döşemiştir.

S. C O L T

COLTON [*kou'tin*], **Gardner Quincy** (1814-1898), Amerikalı anestezici. Georgia (Vermont) da doğmuş, Rotterdam (Holânda) da ölmüştür. 1844 te «güldürücü gaz» (İng. laughing gas) denilen sodyum oksid'in etkilerini göstermiş ve Horace Welles ile birlikte ilk defa bu gazı acı duyurmaksızın diş çekmekte uygulamıştır. Fakat bu ilâç, uygulanmasının güçlüğü yüzünden ancak 1869 yılında C. tarafından diş anestezisi maddesi olarak piyasaya çıkarılmıştır.

COLUM [*kolim*], **Padriac** (doğ. 1881). İrlandalı şair. Longford (İrlanda) da doğmuştur. İrlanda millî tiyatro hareketinin başlangıcında Yeats, Lady Gregory, Russell (Æ) ve Synge ile işbirliği ederek İrlanda sahnesi için *Broken Soil* (Yarılan toprak) [1903]; *The Land* (Toprak) [1905] ve *Thomas Muskerry* (ad) [1910] adlı üç piyes yazmış, 1910 da başkalariyle birlikte «Irish Review» (İrlanda dergisi) yu kurmuştur. 1914 te Amerika Birleşik Devletlerine göç eden C. 1923 te çocuk hi-

P. C O L U M

kâyelerinde kullanılmak üzere yerli masalları ve folkloru incelemek için Havai meclisi tarafından bu memlekete çağırılmıştır. Başlıca şiirleri şunlardır: *Wild Earth* (Ham topraklar) [1907]; *Creatures* (Yaratıklar) [1927]; *Old Pastures* (Eski otlaklar) [1932] ve *Flower Pieces* (Çiçekler) [1938].

COLUMBA, Noae (Astro.): bk. GÜVERCİN (Nuh'un).

COLUMBA [*kəlʌmbı*], **Saint** (İrl. dilinde: Colum; veya Columcille; 521 - 597), İrlandalı misyoner. Gartan (Donegal) da doğmuş, Iona (İskoçya kıyıları açıklarında) da ölmüştür. Pict'ler ile Scot'ları Hıristiyan dinine çağırma işini yüklenen ve 565 yılına doğru Iona adasında bir manastır kurmuş olan C., İrlandalıların, İskoçya kuzeyindeki Man adasında yaşıyan İrlanda asıllı insanların ve daha başka yerlerde bulunanların koruyucu üç azizinden biridir (ötekileri: Patrick ve Brigid). C. nın sanı «Caledonia misyoneri» (Apostle of Caledonia) dir.

COLUMBAN [*kəlʌmbın*] **veya COLUMBANUS** [*kolumbʌnus*], **Saint** (aş. yu. 543 - 615), İrlandalı misyoner ve bilgin. Leinster (İrlanda) de doğmuş, Bobbio (İtalya) da ölmüştür. Fransa, İsviçre ve İtalyada çalışmış, Fransanın Vosges bölgesinde Luxeuil (aş. yu. 590 - 595) ve İtalyada gömülü bulunduğu Bobbio (Apennin'ler) manastırını kurmuş, bunların her ikisi de önemli bilim merkezleri halini almıştır.

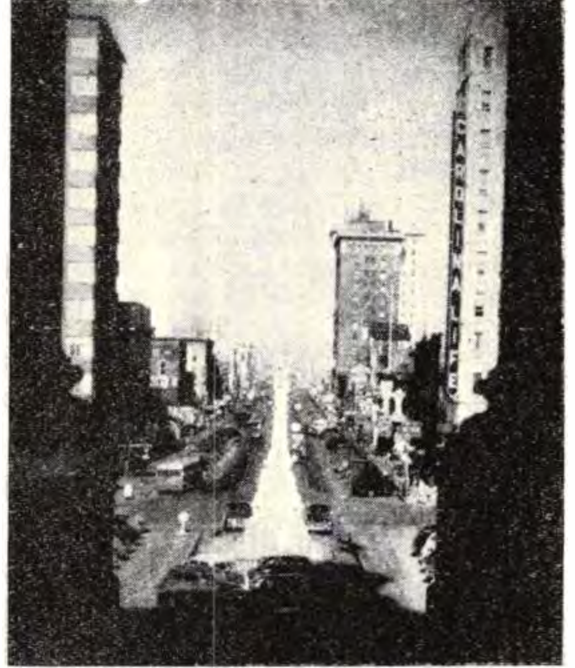
COLUMBARIUM [*kolumbʌrium*] (Lat. = güvercinlik), Eski Romada yakılan ölülerin küllerini barındıran kap (Lat. urna) ların yerleştirildiği sıra sıra yuvaların hazırlanmış bulunduğu yeraltı mahzeni. Bu mezarlıklar, azat ettikleri köleler pek çok olduğu için onları kendi aile mezarlıklarına gömemiyen zenginler tarafından, ve gene köleleri veya azatlı köleleri için imparatorlar tarafından yaptırılırdı. C. ların bazıları ve bu arada Augustus'un karısı Livia'nın Appius yolunda yaptırdığı C. hâlâ durmaktadır. Bu gibi bileşik mezarlıklar bazan da özel kişilerce hazırlanarak oyukları, kendilerine ayrı birer kabir yaptıramıyacak olan fakirlere ölümlerinden önce satılırdı. C. lar genel olarak din veya ticaret derneklerince veya gömme kulüplerince kendi üyeleri için yaptırılırdı. Bu gibi durumlarda, üyeler ölümlerinden önce toplu bir para ve ayrıca aylık bir ödenti verirlerdi. Ölülerin adları yuvaların üst tarafındaki mermer levhalara kazılırdı.

COLUMBARIUM

COLUMBIA [*kəlʌmbiı*], Amerika Birleşik Devletlerinde şehir adları: 1. Güney Carolina devletinin başşehri. Gemi işlemesine elverişli Congaree ırmağı üzerindedir. Pamuklu sanayii ve ticaret merkezidir. Biri zenciler için olmak üzere iki üniversitesi vardır. Nüfusu 97 433 (1960; % 33 ü Zenci). Yakınında bulunan Comden'da ünlü Du Pont şirketinin orlon fabrikaları bulunmaktadır.

2. Missouri devleti topraklarında, St. Louis'nin 200 km batısında bir şehir. Nüfusu 36 650 (1960) dir. Üniversitesi, un, giyim eşyası ve kundura fabrikaları vardır.

COLUMBIA (G. Carolina): bir cadde

3. Güneydoğu Pennsylvania'da, Susquehanna ırmağı üzerinde ve Harrisburgh'nın 38 km kadar güneydoğusunda, Lancaster kontluğunda bir kasaba. Tütün, dokuma ve madenî eşya fabrikaları vardır. 1726 da yerlilere doğru yolu gösteren Quaker misyoneri John Wright tarafından kurulmuştur (eski adı: **Wright's Ferry**). Nüfusu 12 075 (1960) dir.

COLUMBIA, DISTRICT OF [*distrikt ıv kəlʌmbiı*], Amerika Birleşik Devletlerinin kuzeydoğu kısmında, doğudaki Maryland ile batıdaki Virginia bölümleri arasında, Potomac ırmağı kıyısında yer alan ve başkent Washington'ın bulunduğu federal bölge. Bu bölge, cumhurbaşkanı tarafından atanıp senatoca tasdik edilen üç komiserin başında bulunduğu federal hükümet tarafından yönetilir. Bölgede oturanların oy kullanma hakları yoksa da başka bölümler halkından olup burada hükümet memuru olarak oturan kimseler bu haklarını kullanabilirler. Bölgenin biricik şehri Washington'dur. Yüzölçümü 157 km² dir. Nüfusu 763 956 (1960) dır. 10 haziran 1800 de, John Adams'ın yönetimi zamanında, hükümet Philadelphia'dan buraya taşınmış, 1802 yılında da Washington, bir city (şehir) olarak bölgeye bağlanmıştır. Bugünkü hükümet şekli 1878 de meydana getirilmiştir.

COLUMBIA [*kəlʌmbiı*] **PLÂTOSU,** Amerika Birleşik Devletlerinin kuzeybatı bölümünde, Kayalık Dağlarla Kaskad Dağları arasında kara renkli bazaltlarla örtülü ge-

niş, çıplak plâtolar bölgesi. Yüzölçümü 250 000 km² dir. Güneydoğuda yüksekliği 1 800 m yi bulur, kuzeybatıya doğru alçalır ve 300 m ye iner. Snake, Salmon, Columbia ırmaklariyle derin bir şekilde yarılmıştır.

COLUMBIA RIVER [*kəlʌmbil rivır*], Amerika Birleşik Devletlerinin kuzeybatı bölümünde büyük bir ırmak. Uzunluğu 2 250 km, sularını topladığı bölgenin yüzölçümü 750 000 km² dir. Attalia'ya kadar olan 560 km lik bölümünde gemiler işler. C. R. Kayalık Dağların Kanadaya doğru uzanmış olan bölümünden çıkar; Kootenay, Clark Fork, Spokane kollarını alarak Columbia Plâtosunun güneyini dolaşır, burada doğudan gelen Snake ırmağı ile birleşir, dar ve derin vad lerden geçer, Astoria şehri yakınında Büyük Okyanusa dökülür. Burada ırmağın ağzının genişliği 5 - 11 km dir.

COLUMBIA [*kəlʌmbil*] **ÜNİVERSİTESİ,** Amerika Birleşik Devletlerinin New York şehrinde, devletçe eşitliği kabul edilmiş ve özel denetlemeye bağlı bir öğretim kurumu. 1754 te kıral II. George'un bir emirnamesi ile Kings College olarak kurulmuş, 1784 te New York Yasama Meclisinin çıkardığı bir kanunla New York devlet üniversitesine bağlanarak Columbia College adını almış, 1787 de bağımsız bir kurum haline gelmiş 1912 de de kurumu yöneten kurulun adı Trustees of Columbia University (C. Ü. Mütevellileri) olmuştur. Üniversitenin bölümleri ve kuruluş tarihleri şöyledir: Columbia Koleji: 1754; Tıp Okulu: 1767; Hukuk Okulu: 1858; Yüksek Mühendis Okulu: 1864; Siyasal Bilgiler Uzmanlık Fakültesi: 1880; Barnard Koleji: 1889; Felsefe Uzmanlık Fakültesi: 1890; Fen Uzmanlık Fakültesi: 1892; Öğretmen Okulu: 1897; yaz dönemi: 1900; Eczacılık Koleji: 1904; Üniversite Dışı Çalışmalar (University Extension): 1910 (1947 den başlıyarak da Genel İncelemeler Okulu); Gazetecilik Okulu: 1912; Mimarlık Okulu: 1914; Diş ve Ağız Cerrahisi Okulu: 1916; Ticaret Okulu: 1926 (1949 dan başlıyarak yalnız uzmanlık seviyesinde); Kitaplıkcılık Okulu: 1926; Toplumsal Çalışmalar (Social Work) Okulu: 1940; Uluslararası Sorunlar Okulu: 1946. Son zamanlarda kabul edilen bir plâna göre kolejlerde çağdaş uygarlık, hümanite, fende yabancı dil öğretimine büyük önem verilmektedir. 1946 yılında üniversitede Amerikan Basın Enstitüsü, Uluslararası Sorunlar Okulu ve Russoloji Enstitüsü kolları maydana getirilmiş, mimarlık okuluna eklenerek kurulan tiyatro, resim ve heykel okulları ile de yeni bir güzel sanatlar grubu kurulmuştur. Üniversitenin öğrenci ve öğretmenleri için geniş bir burs programı vardır. Bu burslardan Amerikalı öğrenciler kadar yabancı öğrenciler de faydalanabilirler.

COLUMBIA ÜNİVERSİTESİ

COLUMBIDAE (Zoo.): bk. GÜVERCİNGİLLER.

COLUMBIUM(Kim.): bk. KOLUMBİYUM(Niobium).

COLUMBUS [*kəlʌmbıs*], Amerika Birleşik Devletlerinde şehirler: 1. Ohio bölümünün başşehri. Scioto ırmağının iki yakasında gelişmiştir. Makine, ayakkabı, elbise endüstrisi önemlidir. 17 000 öğrencili iki üniversitesi vardır. Nüfusu 471 316 (1960).

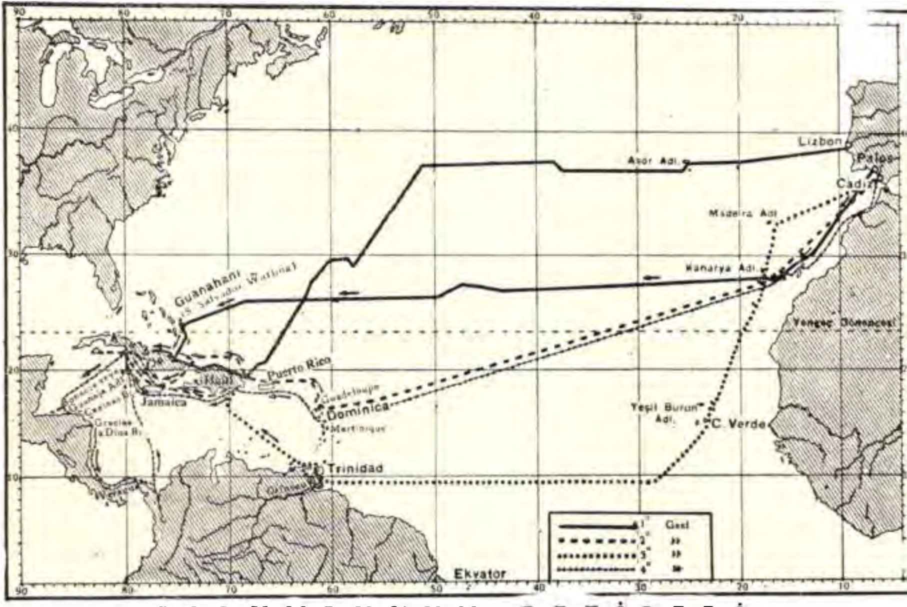
COLUMBUS: genel görünüş

2. Georgia bölümünde bir sınır şehri. C., buraya kadar gemi işlemesine elverişli bulunan Chattahoochee ırmağı boyundadır. Dokuma, odun ve makine sanayii vardır. Nüfusu. 116 779 (1960; 1950 de 79 611) dur.

COLUMBUS [*kəlʌmbıs*], **Christophorus** (İta. Cristoforo Colombo, İsp. Cristóbal Colón: 25 ağustos - 31 ekim 1451 arası - 20 mayıs 1506), Amerika kıtasını bulan İtalyan asıllı İspanyol denizcisi. Cenova (Genoa) da doğmuş, Valladolid (İspanya) de ölmüştür. Yoksul bir dokumacı olan babası Domenico Colombo oğluna bu sanatta köklü bir öğrenim sağlamıştır. Bulunan belgelere göre C. henüz 23 - 24 yaşlarında iken Sakız (Khios) adasına, 1476 yılında İngiltereye gitmiş, bir yıl sonra da Lisbon'da ticaretle uğraşmıya başlamış ve burada seçkin bir denizcinin kızı Felipa Moñiz ile evlenmiştir. C. kayın babasından kalan denizcilik âletlerini kullanmış, yer yuvarlağının öbür yakasında, henüz pek iyi bilinmiyen Hindistana bitişik topraklar bulunduğu yolundaki kanısı gitgide kökleşmiştir. Bu sıralarda Portekizliler, Hindistana Afrika kıtasını dolanacak olan güneydoğu yolu ile varmak çarelerini araştırıyorlardı. C. ise batı yönünden daha kısa bir yol olması gerektiğine inanıyordu. C. yardım için Cenova'ya başvurmuşsa da bir sonuç elde edememiş, girişmek istediği işe Portekiz kıralı II. João ilgilendirmek yolundaki çalışmaları boşa çıkmış, İngiltere kıralı VII. Henry'ye bu konuda yazdığı mektuplar da fayda vermemiştir. Bunun üzerine o devirde İspanya hükümdarları olan Fernando ile Isabella'ya

Ch. COLUMBUS

C O L U M B U S' U N G E Z İ L E R İ

başvurmuş, engelleri yenmekle geçen sekiz yıl sonunda üç küçük gemi elde etmiştir. Bu gemilerin adı «Pinta», «Niña» ve «Santa María» idi. Gemilerde 90 tayfa, 30 da subay ve başka görevliler olmak üzere 120 kişi vardı. Bu konudaki Granada Anlaşması'na göre serüvenin başarı ile sona ermesi halinde C. soyluluk payesine yükseltilecek bulacağı veya ele geçireceği bölgelerin amirali ve kıral naibi olacaktı. C., 1492 yılının 3 ağustos günü sabahın erken saatlerinde Palos limanından kalktı. C. a bu imkânı sağlıyan, tekliflerini her zaman reddeden kıral Fernando değil, kıraliçe Isabella olmuştur. C., Kanarya adaları (Islas Canarias) ndan içme suyu aldıktan sonra ilkin batıya, fakat sonra, kendisinden önce hiçbir geminin gitmediği güneybatı yönlerinden Okyanusa açıldı. Hiçbir kara parçası görülmeden geçen 21 gün sonunda tayfaların cesareti kırılmaya başladı. Umutlarını kaybeden gemiciler komutanlarını seferi yarıda bırakarak geriye dönmeye zorladılar. Hattâ bazıları onu denize atmayı ileri sürdü. Fakat C. arkadaşı Pinzón'un da yardımı ile, baş kaldırmayı bastırdı. Bu arada C. u da şaşırtan bir şey oldu: Gemi pusulasının ibresi, bir derecelik bir kayma gösterdi. Deniz, ot ve yosunla kaplı göründü. Etrafta sığ yerler ve kayalıklar bulunduğunu gösteren belirtilere rastlandı, birçok da kuş görüldü. C. bu kuşların geldiği yönü tuttu. Yeniden tazelenen umutlarla birkaç gün, böylece gidildi, fakat sonunda genc cesaretlerini kaybeden tayfalar açıktan açığa direttiler. Bu defa C., adamlarını vaitlerle yatıştırmaya boşuna çalıştıktan sonra başka türlü bir tavır takınarak teşebbüsünde dayanacağını o n l a r a kesin bir dille anlattı ve karaya yakın olduğundan da emin bulunduğu için, onu ilk görecek tayfaya ödül vereceğini bildirdi. 11 - 12 ekim gecesi C., uzaklarda yanar söner gibi görünen bir ışık seçti ve 12 ekim sabahı saat ikide «Pinta» dan atılan bir top, bu gemideki bir tayfanın karayı görmüş bulunduğunu bildirdi. Bu gemici Rodrigo de Triana idi. Burası, C. ın, doğu Asyadan bir parça olduğunu sandığı ve Hind diye bellediği Guanahani adasıydı. C. bu sanısını ölünceye kadar değiştirmemiştir. Amerika yerlilerine Hindli ve Guanahani adasını da içine alan adalar grupuna Batı Hind (İng. West Indies=Antiller) denilmesi bundan ileri gelir. C. karaya çıkar çıkmaz diz çökerek yeri öpmüş, Allaha şükretmiştir. Yerliler şaşkın tavırlarla onun dört yanını çevirmişler güvensizliklerinden utanan tayfalar da ayaklarına kapanarak af dilemişlerdir. C. kılıcını çekmiş kırallık bayrağını yere dikmiş, hükümdarları adına ülkeye el koymuş ve ele geçirilişinin anısı olarak oraya San Salvador (Kurtarıcı Aziz) adını vermiş, ondan sonra da o yerin amirali, kıral naibi ve hükümdarlarının temsilcisi olarak buyruğundaki insanların uyrukluğunu kabul etmiştir. Güneyde, altın cevheri taşıyan zengin topraklar bulunduğunu yerlilerden öğrenen C., yolunu o yana çevirmiş, 28 ekimde Kuba'ya, 6 aralıkta da Española (Hispaniola, Haiti) ya ulaşmış, fakat gemilerinden biri kazaya uğramış, öteki de kendisinden ayrılmış bulunduğu için İspanyaya dönerek başarısını bildirmeye karar vermiştir. Kazaya uğrayan geminin döküntüsü ile Española'da tahta bir kale kuran C., 4 ocak 1493 te 39 gönüllü denizci ile yola çıkmış, bir gün sonra, önceden yolunu şaşırıp kendilerinden ayrı düşmüş olan «Pinta»ya raslamıştır. Daha sonra kopan şiddetli bir fırtına her iki gemiyi de yıpratmış, kendi hayatından çok, bulgusuna önem veren C., bu sırada gezisinin hikâyesini bir parşömene yazıp onu da bir kaba koyarak denize atmıştır. C. 15 martta halkın alkışları, top gürültüleri ve

COLUMBUS'UN amiral gemisi «Santa María»

COLUMBUS'UN Bahama Adalarında karaya çıkışı (12 ekim 1492)

çan sesleri arasında Palos limanına dönmüş, burada çok kalmıyarak o sırada hükümdarların bulunduğu Barcelona'ya gitmiş, ön saflarında, yeni bulunan ülkelerden getirilme malların bulunduğu bir alayla şehre girmiş, sarayda tahtın hemen yanıbaşında hazırlanan yere oturarak yeni bulduğu yerleri anlatmış, bunun üzerine kendisine soyluluk pâyesi ve her türlü imtiyaz verilmiştir. 25 eylül 1493 te üç büyük gemisi ve 1 500 insan taşır 14 hafif yelkenli ile yeniden yola çıkan C., 3 kasımda Dominica adasını, daha sonra da María Galante, Guadeloupe ve Puerto Rico'yu bulup çıkarmış, ayın 22 sinde Hispaniola'ya varmıştır. Burada daha önce yaptırmış olduğu tahtadan kalenin yıkılmış olduğunu gören C., onun yerine berkitilmiş bir kasaba kurarak adını, kıraliçenin şerefine Isabella koymuş, kendi kardeşi Diego'yu da vali yapmıştır. Yeni yerler bulmak isteği ile hareket eden C., buradan da ayrılarak Jamaica'yı ziyaret etmiş ve bir ay süren bir yolculuktan pek yorgun bir halde dönen C., kardeşi Bartolomé'nin tutsaklıktan kaçarak büyük ölçüde zahire ve başka ihtiyaç maddeleriyle Isabella'ya dönmüş bulunduğunu görmenin kıvancını tatmıştır. Bu sıralarda C. un arkadaşları arasında bir memnunsuzluk başgösterdi. Bunlar umdukları zenginlikler yerine güçlüklerle karşılaşmışlar, çok yorucu işlerle uğraşmak zorunda kalmışlardı. Bu sebeple yalan üstüne yalan katarak buldukları memleketi ve kıral naibinin yaptıklarını kötüleyip duruyorlardı. C. bu jurnallara verilecek en iyi karşılığın İspanyadaki kırallara büyük servetler sağlamak olacağını düşünerek yerlilerden altın topladı, bunun için zor kullandı ve biraz da zulüm yaptı. C. a düşman olan Aguado adında birisi, yapılan şikâyetleri araştırmak üzere koloniye gönderildi, C. da düşmanını kırallara şikâyet edip öç almak niyetiyle İspanyaya dönmiye hazırlandı. Kardeşi Bartolomé'yi *adelantado* (vali naibi) olarak bıraktıktan sonra 1496 yılı mart ayında 225 İspanyalı ve 30 yerli ile birlikte yola çıktı. İspanyaya varışı ve belki de birlikte getirdiği servetler, onun aleyhindeki dedikoduları susturdu.

COLUMBUS'UN ARMASI

Bununla birlikte düşmanları koloniye gidecek ihtiyaç maddelerinin gönderilmesini bir yıl sonraya attıkları gibi yeni bir sefer için gerekli hazırlıkları bir yıl geciktirecek kadar da kuvvetli çıktılar. Sonunda 30 mayıs 1498 de C. üçüncü kez sefere çıktı. Bu kere C. a tayfa olarak hükümlüler verilmişti. Bunu C. istemiş, düşmanları da pek sevinmişlerdi. C. gemilerinden üçünü doğruca Hispaniola'ya gönderdi; kendisi de öteki üç gemi ile daha güneye doğru yöneldi. Maksadı asıl kıtayı bulmaktı; çünkü yerlilerden aldığı bilgilere göre ana kıta önce bulduğu yerlerin güneyinde idi. Böylece C., Trinidad'ı, Amerika kıtasını, Paria ve Cumana kıyılarını ziyaret edip Hispaniola'ya döndüğü zaman, bir kıtaya ulaşmış bulunduğuna inanmaktaydı. Kurmuş olduğu koloni, önce verdiği emir gereğince Isabella'dan kaldırılıp adanın öbür tarafına götürülmüş. burada San Domingo adıyle yeni bir kale kurulmuştu. Kolonideki durumu karmakarışık bulan C., aldığı akıllıca tedbirlerle düzeni yeniden kurdu ve işçi eksikliğine bir çare olmak üzere toprağı ve yerlileri koloni halkına dağıttı; yerlileri, efendilerinin istedikleri gibi kullanmalarına izin vermekle de ta zamanımıza kadar sürüp gelen köleliğin temelini atmış oldu. Bu sırada C. un düşmanları kırala başvurarak onun yetkilerini kötüye kullandığını, niyetinin bağımsızlığını ilân etmek olduğunu iddia ettiler. Bu sefer kıraliçe Isabella da, jurnalcıların iftiralarına daha önceden inanmış bulunan kıral Fernando'nun görüşlerine uymak zorunda kaldı ve kıral naibine hesap verdirmek üzere Hispaniola'ya Francisco de Bobadilla adında biri gönderildi. Bu adam adaya varır varmaz C. u çağırtarak onu zincire vurdurdu. C. un kardeşleri de aynı sonuca uğradılar. Her üçü, C. un en amansız düşmanlarının sözlerine dayanan bir sürü yazılı suçlandırma belgesi ile birlikte İspanyaya gönderildiler. C. bu işlere soylu bir adamın davranışiyle katlandı ve 25 kasım 1 500 de Cádiz'e varır varmaz, saraya bağlı bir hanıma mektup yazarak kolonide yaptıklarını savundu; kendisine yapılanları apaçık ve dokunaklı bir dille anlattı. C. kendisini bağlamada kullanılan zincirleri ölünceye kadar saklamış, oğlu Hernando'nun anlattığına göre tabutunun içine konulmasını istemiştir. Söz konusu mektup üzerine C. un serbest bırakılması yolunda hemen buyruk çıkmış, kendisi saraya davet edilmiş ve kırallar katına eskiden olduğu gibi itibarla kabul edilmiş, Kıraliçe Isabella ağlamış, C. da diz çökmüş halde uzun bir süre tek kelime söyliyemeden hıçkırmış, ondan sonra da yaptıklarını anlatarak kendini savunmuş, bütün pâye ve imtiyazlarını yeniden almıştır. Hattâ kıral Fernando, C. un itibarının geri verilmesinde ilk adım olmak üzere Bobadilla'nın azledilmesine razı olmuştu. Fakat kıralın bu tutumu çok geçmeden değişti. Bu arada Nicolas de Ovando y Lares adında biri Hispaniola'ya vali oldu. C., gene de kendine verilen sözlerin yerine getirilmesini sağlamak için uğraşıp durdu. Fakat iki yıl bekledikten sonra artık haklarının verilmiyeceğine iyiden iyiye inandı.

C. un başlıca isteği de başladığı işi bitirmekti. Batıda bulduğu kıtanın Asya olduğuna kuşkusu bulunmadığı için Darien kıstağı yolu ile Baharat adaları (İng. Spice Islands, veya Molucca) na bir yol bulacağına inanıyordu. C., kardeşi Bartolomé ile oğlu Hernando'yu da yanına alarak, saray tarafından donatılan 4 hafif gemi ile 9 mayıs 1502 tarihinde dördüncü ve son seferine çıktı. 29 haziranda ana amacına aykırı olarak San Domingo açıklarına ulaştı. Bu sırada bir fırtına yaklaşmak üzere idi. Fakat gemilerinin donatım ve beslenme ihtiyaçları için limana girmesine müsaade edilmedi. Bununla birlikte o, küçük donanmasını güvenilir bir koyda demirletti. Sonra oradan Darien kıstağına doğru yol aldıysa da umduğu geçidi bulamadı. Şiddetli bir fırtınada teknelerinin ikisi battı, öbür ikisi de Jamaica açıklarında kazaya uğradı; C. ve arkadaşları canlarını zor kurtardılar. Burada geçirilen günler C. için büyük sınav günleri oldu. Dünya ile bağıntısı kesilmiş bir halde kalan C. un sonu belli olmuş gibiydi. Fakat o, yerlilerden birkaç küçük tekne edindi ve arkadaşlarından en iyi ve gözü pek olanlarını bu teknelerden ikisiyle Hispaniola'ya doğru yola çıkmaya razı etti. Bu adamlar oranın valisine C. un durumunu anlatacaklardı. Aradan aylar geçti, bu iki tekne ile giden adamlar bir haber getirmediler. C. un yoldaşlarından bir kısmı umutsuzluğa kapılarak baş kaldırdılar ve ondan ayrılarak adanın başka bir yerine yerleştiler, orada yerlilere zulmettiler; yerliler de onlara ihtiyaç maddeleri getirmez oldu. Bu yüzden hepsi ölümün ucuna kadar

gelmişlerdi, fakat bu gibi korkulu anlarında cesareti daha da kabaran C. adamlarını bu çıkmazdan kurtardı. O günlerde ayın bütün olarak tutulacağını hesaplamış olduğu için bu olaydan faydalandı. Yerlilere, düşman ıklarını sürdürecek olurlarsa kendi Tanrısının onlardan öç alacağını ve bu dediğinin de olacağını göstermek üzere ayın ışığını kaybedeceğini, bu belirtinin Tanrının vereceği büyük cezaya öncü sayılacağını bildirdi. Yerliler bu sözün gerçekleştiğini görünce yeniden birçok zahire getirip C. dan, bağışlanmaları için Tanrı katında aracılık etmesini yalvardılar. Fakat bundan sonra da C. ile ayaklananlar arasında düşmanlık başgösterdi, baş kaldıranların çoğu öldürüldü ve elebaşıları esir edildi. Adada bir yıl daha geçmişti. Gidenlerden haber geldi. İki tekne Hispaniola'ya varmış, fakat haberciler Hispaniola valisini, amirallerini kurtarmağa razı edememişler, çaresiz kalınca da kendileri bir gemi satın alarak onunla Jamaica'ya dönmüşlerdi. C. 28 haziran 1504 te bu gemi ile Jamaica'dan ayrıldı. İlkin San Domingo'ya uğrayarak gemisini onardı, oradan da İspanyaya doğru yelken açtı. İspanyaya döndüğünde hasta ve bitkin bir haldeydi. Bir zaman sonra kıraliçe öldü. C. kıral Fernando'ya başvurarak sözünü yerine getirmesini istediyse de bir sonuç elde edemedi. Hastalık, üzüntü ve umutsuzluk içinde geçen iki yıldan sonra Valladolid şehrinde öldü. Cesedi, isteğine uyularak San Domingo şehrine götürüldüyse de Hispaniola'nın Fransızlara bırakılması üzerine 1796 ocak ayında oradan büyük bir törenle Kuba (Cuba) daki Havana katedraline götürüldü. Cesedin San Domingo'ya ulaşmasından önce Sevilla'daki bir manastırda onun adına parlak bir anıt dikildi. 1898 de, İspanya - A. B. D. savaşları sonunda Kuba İspanyolların elinden çıkınca C. un kalıntıları yeniden İspanyaya taşındı.

Olgunluk çağında C., çekici bir kişiliğe sahip, uzun boylu, atlet vücutlu, yakışıklı bir insandı. Hareketleri ağırbaşlı, kibardı. Yüzü uzun, burnu kemerli, gözleri açık kurşun renginde idi. Halinde hükmedici bir durum vardı. Üzüntü ve düşünceler yüzünden henüz otuz yaşındayken saçları ağarmıştı. Yaşayış ve giyinişinde ölçülü, konuşması hoş ve kuvvetli, yabancılara karşı nazik, ev hayatında da son derece tatlı bir insandı. Huyca doğuştan köpürmeye eğgindi. Fakat C. bu yaradılışını kalbindeki iyilik ve cömertlikle yumuşatmıştır. C. hayatı boyunca din törenlerine aralıksız devam etmiş, dindarlığı da şekle dayanmaktan uzak kalmıştır. Onun yaratıcı bir ihtirasla yanıp tutuşan ruhu, kuvvetli kişiliğini meydana getirerek davranışlarına bir yücelik vermiş, böylece C. inanışlarına bağlı olarak hak bildiği yoldan ölünceye kadar ayrılmamıştır.

C. un iki oğlu ve iki erkek kardeşi vardı. Erkek kardeşlerinden büyüğü olan, **Bartolomeo Colombo** (1445? - 1514; İsp. Don Bartolomé Colon) da denizci idi. 1514 sonunda Hispaniola'da öldü. Kardeşi Christophorus'un ardı sıra Lizbon'a, sonra İngiltereye ve 1493 sıralarında da İspanyaya gitti. 1494 te üç gemi ile Haiti'ye gönderildi. Kendisine 1497 de İspanyol soyluluk sanı verildi ve kardeşinin 1502 de yaptığı son savaşa katıldı. C., 1509 ve 1512 yıllarında yine Amerikada bulundu.

C. un ikinci erkek kardeşinin adı, **Giacomo Colombo** (1450? - 1515) dur. İspanyada kendisine Don Diego Colón adı verilmiştir. C., 21 şubat 1515 te Sevilla'da ölmüştür. Sanıldığına göre 1493 eylülünde Yeni Dünya'ya gitmiş, 1495 nisanında geri dönmüştür. 1498 de bir daha Amerikaya gitmiş; fakat bu kez erkek kardeşleriyle birlikte 1500 de yakalanarak Avrupaya getirilmiştir.

C. un nikâhsız karısından olma oğlu, **Don Fernando Colón** 1488 de doğmuş, 1539 da Sevilla'da ölmüştür. Daha 13 yaşındayken babasının yaptığı 4. sefere katılmıştır. Don Fernando Colón, son yıllarını Sevilla'da geçirdi; kendisini bilime, en çok kozmoğrafya'ya verdi. Amerikanın keşif tarihi ile ilgili birçok belgeleri içine alan önemli bir kitaplık kurmuş ve bunu Sevilla'daki San Pablo manastırına bağışlamıştır.

C. un ikinci oğlunun adı, **Don Diego Colón'**dır. 1480 - 1482 yılları arasında doğmuş, 1526 da İspanyada ölmüştür. Babasının ölümünden sonra Hindistan amirali olmuş ve İmparator V. Karl'dan 1520 yılında kıral naibi rütbesini almıştır.

COLUMBUS [*kəlʌmbıs*] **GÜNÜ**, Amerika Birleşik Devletlerinde bir resmî tatil günü. Bu devletlerden 34 ünde ve Puerto Rico'da uygulanan bu tatil Christophorus Columbus'un 12 ekim 1492 tarihinde Amerika kıtasına ayak basışını kutlamak üzere ortaya konulmuştur. Bu tatile bazı İtalyan ve İspanyol şehirleriyle bazı Latin Amerika memleketlerinde de katılanlar vardır.

COLUMBUS [*kəlʌmbıs*] **ŞÖVALYELERİ** (İng. Knights of C.), Roma Katolik kilisesine bağlı bazı Amerikalı din adamları tarafından 28 mart 1882 de New Haven (Connecticut) da kurulan kardeşlik derneği. Amacı: eğitim, hayır, din gibi toplum işleriyle uğraşmaktır. Merkezi New Haven'dadır.

COLUMELLA [*kolumęlla*], **Lucius Junius Moderatus,** Milâdın birinci yüzyılında yaşamış bir agronom. Cadix'te doğmuştur. On iki bölümden meydana gelen *De re rustica* (= Tarıma dair) adlı eserinin onuncu bölümü bahçe tarımı konusunda bir manzumedir. C., nesirle kaleme almış olduğu öteki bölümlerde, işlenilecek bölgenin seçilmesi, çiftlik ve çiftlik halkı, çeşitli tarımlar, hayvanlar, arılar ve kümes hayvanları konularını etraflı bir şekilde ele almıştır.

COLUMNA [*kolumna*], Romalılar'da şeref anıtları olarak dikilen tek sütunlar. Bu sütunlar, adına dikildikleri insanların heykelini taşırlar. En tanınmış olanları: C. Duilius'un M. Ö. 260 da kazandığı deniz savaşının hatırası olarak Forum Romanumdaki gemi mahmuzları ile süslenmiş C. rostrata, yine Romadaki Traianus sütunu, Marcus Aurelius sütunları ve Columna Herculis'tir.

COLUTEA (Bot.): bk. PATLANGAÇ.

COLVILLES [*kǫlvilz*], **Ltd.** (limitet şirketi), Glasgow'da İngiliz çelik sanayii işletmesi. 1950 de devletleştirilmiş olup, 1949 da elde ettiği çelik 1,85 milyon ton; 1950 deki sermayesi de 5 - 92 milyon İngiliz lirası idi.

COLYER veya COLJER [*kǫlyır*], İstanbulda Holânda işgüderliği (maslahatgüzarlığı) yapmış olan baba ve oğul iki Holândalı:

1. **Justinus C.** (1624 - 1682): Lahey'de doğmuş, 1651 de avukat olmuş, 1667 de İstanbulda işgüder olarak görevlendirilmiştir. 3 ağustos 1668 de İstanbula gelerek, 12 ağustos 1668 de IV. Sultan Mehmet tarafından huzura kabul edilmiştir. Justinus C. 1680 de bir ticaret andlaşması imzalamıştır. 28 aralık 1682 de ölümü üzerine görevi oğluna verilmiştir.

2. **Jacobus C.** (1657 - 1725): 1667 de babası ile İstanbula gelmiştir. 1682 de babasının hastalığı sırasında sekreter olarak işlerle uğraşmış, babasının ölümü üzerine de

12 nisan 1683 de önce işlerin yönetimine memur edilmiş, 29 kasım 1684 te işgüder olmuştur. Jacobus C. 1688 de elçi olarak temsilciliğine devam etmiş, 6 mart 1725 te babası gibi İstanbulda ölmüştür.

COLZA (Tarım, Sanayi): bk. KOLZA.

COMA (Astr.): bk. SAÇ.

COMA (Hek.): bk. KOMA.

COMA BERENICES [*koma berenikes*] (= Berenike'nin saçı), Büyük Ayı (b. bk.; Ursa Major) burcu kolunun 30° kadar güneyinde yer alan sönük yıldızlardan meydana gelme bir burç. Adını, M. Ö. III. yüzyılda Mısırda hükümdarlık eden III. Ptolemaios Euergetes'in karısı Berenike'den almıştır.

COMACCHIO [*komakyo*], İtalyada Po çatal ağzının güney kesimindeki deniz - kulağı üzerinde, Ferrara ilinde bir şehir. Valli di C. içinde, 13 ada üzerine kurulmuştur. Nüfusu 14 700 (1954). Halk, balık avcılığı (ençok da yılanbalığı) ile geçinir. C., deniz kulağını Reno ırmağı yavaş yavaş kum ve mille doldurup kara parçası haline getirmiştir.

COMAKDÂR, Mısır Memlûk Sultanlığında saray örgütünde bir görevlinin adı. C., törenlerde hükümdarın yanıbaşında ve sağ tarafında yaldızlı ve ucu topuzlu bir değneği dikine tutar. Teşrifatcılık eden C., köleler arasında yüz ve vücut yapısı bakımından en yakışıklı ve en güzellerinden seçilirdi. Memlûk Sultanının şehir içinde yaptığı gezintilerde, Divanhaneye yahut Darü'l - adl'e gelişlerinde hükümdarla birlikte bulunur, Sultan devlet adamlarından veya yabancı elçilerden biri ile görüşürken, görüşme bitinceye kadar gözleri Sultanda olmak üzere dimdik dururdu. C., Bundukdâr, Câmedâr, Paşmakdâr, Çökender, Bazdâr gibi Sultanın özel hizmetlerine memur «gılman»lardan biriydi.

COMAN veya CUMAN'LAR: bk. KUMAN TÜRKLERİ.

COMANA (Tar. - Coğ.): bk. KOMANA.

COMANCHE [*koumançi*] **LER**, Kuzey Amerikada Texas ve Yeni Mexico'da bir Kızıl derili oymağı. Kendi bölgelerinde yaşarlar.

COMASC [*komask*] **LAR** (Magistri Comacini), Como bölgesinde yaşamış mimar ve heykelciler. 643 yılında resmî kayıtlarına raslanan C. lar Barok çağında İtalya ve Alplerin kuzeyinde çalışmışlardır. Fontana, Madeno, Borromini gibi tanınmış mimar ve heykelciler bu aileden gelmedirler.

COMASINA [*komasina*], 1902 de İtalyan astronomu Carnera tarafından bulunan 489 sayılı küçük gezegen.

COMAYAGUA [*komayagua*]: 1. Batı Honduras'ta bir departman. Burada kauçuk elde edilir. Yüzölçümü 5 215 km², nüfusu 68 171 (1950) dir.

2. Bu eyâletin Humaya ırmağı üzerinde bulunan başkenti. 1540 ta İspanyol sömürgeciliği sırasında kurulan ve 1880 yılına kadar Honduras'ın başkenti olan C. nın sömürge iken adı **Nueva Valladolid** idi ve 18 000 nüfusu vardı. Şehir 1827 de yanmış, bir daha eski halini bulamamıştır. Nüfusu 13 081 (1950) dir.

COMB [*kum*], İngiliz tahıl ölçüsü. 4 Imperial - Bushel (4 İngiliz kilesi) = 1 Comb = 1,454 hektolitredir. 4 Winchester - Bushel (4 Winchester kilelik) = 1 Comb = 1,4095 hektolitredir (Amerika Birleşik Devletleri).

COMBACONUM (Coğ.): bk. KUMBACONAM.

COMBARELLES, LES [*le kõbarel*], Fransada Les Eyziez (Dordogne depart.) dolayında Beune vâdisinde bir mağara. Bu mağarada Buz Devrinin son zamanlarında yaşamış hayvanlar hakkında bilgi edinmeye yarıyan pek çok kaya resimleri vardır. 1901 de bulunan bu resimlerin çoğu bugün bozulmuş durumdadır.

COMBARELLES: Mağara duvarına kazılmış bir aslan resmi

COMBE-CAPELLE [*kõb kapel*], Fransanın Montferrand (Périgord, Dordogne depart.) dolaylarında Neanthropin tipte (Homo sapiens grupu) bir erkek iskeletinin bulunduğu (1901) yer. Brünn ırkı ile yakın ilgisi vardır. Eskiden bu bulguya verilen *Homo aurignaciensis* adının yanlış olduğu anlaşılmıştır; çünkü bu kalıntıda *H. sapiens* nitelikleri vardır. Bu iskeletin kafatası dar, yüzü uzun ve alnı arkaya kaçıktır. Belki de Würm buzulçağının geçici olarak gerilemesi devrine ait Avrupadaki en eski bulgudur. Kültür tabakası: Alt Aurignaciendir.

COMBE - CAPELLE İSKELETİ (Tarih - öncesi Devlet Müzesi, Berlin)

COMBIN [*kõbẽ*], İsviçrenin Valais kantonunda, Bagne ve Entremont vâdileri arasında Alp'lerin meydana getirdiği yüksek tepeler kümesi. Corbassière buzulu ile kaplı Grand Combin'in yüksekliği 4 317 metredir.

COMÉDIE [*komedi*], (Fransız edebiyatında), daha çok topluluğun kusurlarını, zayıf taraflarını, gülünç hallerini ortaya koyan ve sonu acıklı olmıyan tiyatro oyunu. *C. larmoyante* (dokunaklı [acıklı] piyes), *C. morale* (ahlâkî piyes). *C. Française*: bk. THÉÂTRE FRANÇAIS. *C. humaine*: Honoré de Balzac (b. bk.)ın bir roman serisine verilen ad.

COMENIUS, Jan Amos: bk. KOMENSKÝ, Jan Amos.

COMES [*komes*] (Lat.; çoğulu *Comites*), eski Roma'da imparatorun en yakın yardımcısına verilen ad. Meselâ C., sacrarum largitionum (devlet haznedarı) gibi. Diocletianus'tan beri yüksek rütbeli general ve memurların sanıdır. Ortaçağdaki «kont» sanını karşılar.

COMFORT [*kamfırt*], **Alexander** (doğ. 1920), İngiliz şair ve hikâyecisi, Londra'da doğmuştur. Aslında bir hekim olan C. ın eserleri XVIII. yüzyılın çoşkunluk ve

taşkınlık devri eserlerine benzer. Gerek romanlarında, gerekse lirik şiirlerinde her türlü baskıya, çığırından çıkmış devlet düzenine mânevi hayatı söndüren makine ve teknik çağa kafa tutar. Başlıca eserleri: 1. lirik şiir kitapları: *A Wreath for the Living* (Yaşıyanlar için çelenk) [1942]; *Song of Lazarus* (L. in şarkısı) [1945]; 2. Romanlar: *The Power House* (Kudret evi) [1944], *On this Side Nothing* (Bu tarafta hiç bir şey) [1949]; 3. Eleştirmeler: *Art and Social Responsability* (Sanat ve sosyal sorumluluk) [1947]; *The Novel and our Time* (Roman ve zamanımız) [1948]; *The Pattern of the Future* (Geleceğin modeli) [1949].

COMIC STRIPS [*kǫmik strips*] (İng. = komik parçacıklar), resimli hikâye. 3 - 8 (veya daha çok) resimlerle gazete ve dergilerde tefrika edilir. C. S., çoğunlukla nükteli hikâyeler, heyecanlı romanlar anlatır; ya da çeşitli insan tipleri canlandırılır. XX. yüzyılın başından beri, hele Amerikada çok tutulmuştur. Amerikada C. S. yanında, çok kere 4 renkli Comic Books adı verilen yalnız resimden meydana gelmiş romanlar ve hikâyeler yayımlıyan dergiler vardır. C. S. Avrupadada 1953 den beri geniş ölçüde yayılmıştır.

COMINES, Philippe de: bk. COMMYNES, Philippe de.

COMINFORM: bk. KOMİNFORM.

COMINTERN: bk. KOMİNTERN.

COMITAS GENTIUM [*kǫmitas gęntium*] (Lat. = Milletlerarası nezaket; Fr.: Courtoisie internationale), devletlerin birbirlerine karşı davranışlarında gösterdikleri nezaket. Bunun yapılmasında Devletler Hukuku yönünden bir zorunluluk bulunmamakla birlikte eksikliği dostluğa aykırı sayılır ve karşı tarafın bir misillemesine yol açar.

COMITÉ CONSULTATIF INTERNATIONAL [*komitę kõsültatif ẽternasyonąl*] (Fr. = Uluslararası Danışma Komitesi; kısaltması: C. C. I.), radyo dalgalarının yayımı da içinde olmak üzere uzak haberleşmeyi düzenlemek için 90 devletin katılmasiyle meydana gelmiş birlik.

COMITÉ DE SALUT PUBLIC [*komitę dı salü püblįk*] (Fr. = Kamu Esenliği Komitesi), Fransada dış tehlikeye karşı Convention tarafından 1793 te kurulan ve Danton'un tertipleriyle az zaman sonra bütün yürütme yetkisini eline alan komite. Başlangıçta bir ay için atanan üyeler çoğunluğu elde ederek bir yıldan çok kaldılar. Danton bu komiteden 10 temmuz 1793 te çıkartılmıştı. Robespierre, Carnot, Saint - Just, Couthon, Collot d'Herbois, Barère, Prieur de la Marne, Robert Lindet, Cambon, Jean - Bon Saint-André, Billaud - Carenne ünlü üyelerdendir. Önemli kararların hepsi bu komitede alınmış ve Convention çok kere bunları yalnız onaylamakla yetinmiştir. Millî savunmanın Carnot tarafından örgütlenmesi yanı sıra bütün Terrör Kararları da burada hazırlanmıştır. Her ne kadar şiddetli tartışmalarda bulundularsa da, denilebilir ki üyeler 1794 ilkbaharına kadar aralarındaki birliği bozmadılar. Bu tarihte komitenin çoğunluğu Robespierre'in diktatörlüğünden korktu ve «Comité de Sûreté Générale» ile de anlaşarak bunun ortadan kaldırılması yollarını hazırladı. 9 Thermidor'dan sonra komite eski dehşet havasını ve Convention üzerindeki erkini gitgide kaybetti. Sonunda Cenvention ile birlikte ikisi de ortadan kalktı.

COMITÉ DE SÛRETÉ GÉNÉRALE [*komitę dı sürtę jenerąl*] (Fr. = Genel Güvenlik Komitesi), Fransada 2 ekim 1792 de Convention tarafından kurulmuştur. İlk önce otuz üyeden toplanmıştı. Fakat az sonra bu sayı on ikiye, daha sonra da dokuza indirildi. Cumhuriyetin güvenlik işlerini görmekle görevli olan bu kurulun yetkileri ara sıra Kamu Esenliği Komitesi (Comité de Salut Public) ninki ile karışıyor ve bu yüzden iki örgüt arasında hayli çatışmalar meydana geliyordu. Robespierre bu komite ile çok kere savaşa girişmiş, 9 Thermidor komplosu bir komite içinde hazırlanmıştır. Bu tarihten başlıyarak komite her üç ayda bir yenilenmiş, nihayet Convention'la birlikte ortadan kalkmıştır.

COMITIA [*komįtia*], (Lat. = toplantı), eski Romada bir yüksek devlet memuru (Lat. *magistratus*) tarafından çağırılıp onun başkanlığı altında toplanan halk meclisi. Romada halk meclisleri *curia*, *centuria* ve *tribunus* (bunlara bk.) meclisleri olarak kurulurdu. Toplantılara *contio*'lar veya *comitia* denilirdi. C. lar yalnız *dies comitialis* denilen ve din büyükleri tarafından belirtilen günlerde toplanırlardı. Oturumlardan önce *auspicium*(b. bk.; tanrısal belirtiler)a başvurularak durumun toplanmaya elverişli olup olmadığına bakılırdı. Başlangıçta açık olan oy verme, Roma'nın VII. yüzyılında gizli olmuştur.

1. **C. Curiata** (Curia'lar C. sı): Bunlar Roma şehrinin bölümleri olan otuz *curia*'nın *patricius* (b. bk.) ları tarafından kurulurdu. Başlangıçta *plebeius* (b. bk.) lar bu meclislere katılamazlardı. C. C. lar Forum'un bir kısmı olan *comitium* (b. bk.) da toplanırlardı. C. C. ların başlıca görevleri Senatus'un kabul ettiği kanunları onaylıyarak *leges curiatae* (curia kanunları) haline getirmek, harbe karar vermek, kıralı seçmek veya ona imparatorluk vermek, vatandaşlık hakkı bağışlamak veya bu hakkı geri almak, kanunların kaldırılmasına karar vermekti. Nihayet vasiyetler de C. C. önünde yapılırdı (C. calata = çağrılanlar meclisi). C. C. ların rolü gitgide sınırlandırılmış, nihayet Cicero devrinde yetkileri otuz *lictor* (b. bk.) a devredilmiştir.

2. **C. Centuriata** (Centuria'lar C. sı): Bu meclis şeklinin temeli vatandaşların sınıflar ve *centuria*'lar bölümlerine ayrılmış olmalarıydı. Bu meclis vatandaşların bütününü içine almakla birlikte başlangıçta bir aristokratlar meclisi olmuştur. C. C. larda her kişinin oyu ayrı değerde olmakla birlikte oyların çoğunluğu *equitus* (şövalyeler) larla birinci sınıf vatandaşlarda, yani en zengin olanlarda idi. *Seniore* (46 - 60 yaşlarındakiler) sayıca daha az olmakla birlikte *iuniore* (18 - 45 yaşlarındakiler) lerle aynı sayıda oya sahiptiler. M. Ö. III. yüzyılda C. C. ların meydana gelme şekli demokratik bir yönde değiştirildi. *Campus Martius* (b. bk.); Mars meydanında toplanan bu meclisler ilkin *consul*'ları seçmek hakkını kazanmışlar, sonra yavaş yavaş, yüksek dereceli bazı devlet memurlarını seçmek hakkını da elde etmişlerdir. C. C. ların yasama yetkileri çok geçmeden *tribunata* meclisleri tarafından paylaşılmıştır. Yüksek rütbeli memur veya yargıçların kararına karşı itirazlar (*ius provocationis*'ler) C. C. lara yapılırdı.

3. **C. Tributa** (Tribus'lar C. sı): pek önemli olmıyan işler için halk zengin veya fakir farkı gözetilmeksizin mahalle*mahalle veya tribus tribus Forum'da toplanmaya çağırılırdı.

COMITIALIS MORBUS[*komitiālis mǫrbus*] (Lat. = Comitia'lar hastalığı), eski Romalıların Comitia (b. bk.) denilen halk meclisleri için bir uğursuzluk işareti sayıldığından böyle adlandırılmış olan sara hastalığı. Halk meclislerinden bir üye sara'ya tutulursa meclis derhal dağıtılırdı.

COMITIUM [*komitium*], eski Romada, kuzeyden Senatus binası, güneyden de *rostra* (hatip kürsüsü) ile sınırlanan küçük bir alan. M. Ö. II. yüzyıla kadar meclislerin ve mahkemelerin toplanma yeri olarak kullanılan bu yer *rostra*-nın kaldırılmasından sonra Forum'un bir kısmı olmuştur.

COMMA (Müz.): bk. KOMA.

COMMAGENE (Tar. - Coğ.): bk. KOMMAGENE.

COMMANDINO [*kommandino*], **Federico** (1500 - 1575), İtalyan matematikçisi. Urlino'da doğmuş ve orada ölmüştür. Khimedes, Apollonius, Eukleides gibi eski matematikçi ve geometricilerin eserlerini çevirmiştir. Sonradan gelen yorumcuların hemen hepsi C. nin eserlerinden aktarmışlardır.

COMMANDO [*kımændou*] **LAR,** İkinci Dünya Harbinde, Avrupa kıtası kıyılarındaki Alman savunma düzenlerine saldırmak için özel olarak yetiştirilmiş, tugay büyüklüğünde İngiliz askerî birlikleri (Alman ordusu için bk. **KOMMANDO**).

COMMEDIA DELL'ARTE'den bir sahne

COMMEDIA DELL'ARTE [*kommedia dellarte*] (İta. = sanat komedisi), bir metne bağlı olmadan oynanan güldürücü tiyatro oyununa İtalyada verilen ad. Bu sanat, kaba taşra komiklerinin oyunu ile Alman karnavallarından ve antik komedyalardan alınan öğelerle meydana gelmiştir. Tam anlamiyle bir halk oyunu idi. Bu türlü oyunlar önceden tasarlanmış bir çerçeve içinde meslekten yetişme, «usta» oyuncular tarafından oynanırdı. İlk defa 1567 yılında Mantova'da bir sanatcı birliği yazılı piyesleri bırakarak, kendi muhayyelelerine göre, «tulûat» şeklinde oyun oynamışlardır. Bu tarz, sürükleyiciliği ve tabiiliği dolayısiyle İtalyada ve Avrupada iki yüzyıl büyük bir başarı ile devam etmiştir. Her aktörün oynadığı âşık, palavracı, bilgiç v. b. gibi roller, sonradan tip haline gelmiş ve bu tiplere göre maskeler yapılmıştır. Her oyun, bu maskelerle ve belli kostümlerle oynanırdı. Tipler kendi memleketlerinin (çok zaman İtalya) şivesinden başka ortamlarını ve kusurlarını da büyülterek belirtirlerdi: Arlecchino ve Brighella, Bergamo'lu; Pantalone, Venedik'li; Pulcinella, Napoli'li; Stenterello, Floransa'lı; Dottore, Bolonya'lı, v. b. C. d. A. zamanla zevksiz bir hale geldikten sonra Goldoni asıl komedide reform yaparak komedi sanatına tekrar eski değerini vermiştir. C. d. A. nın XVIII. yüzyıldaki müzikal piyeslerde ve opera komiklerde büyük etkisi olmuştur.

COMMENTARII [*kommentarii*], eski Romalılarda, ev ekonomisinde ve günlük not defterlerinde her çeşit kayıtlarla rahiplerin ve memurların (sonraları da imparatorun) resmî görevlerine dair aldıkları notlar; raporlar. Bu türlü resmî işlemlerin kaydedildiği günlük iş defterlerinden çoğu zaman edebî eserler meydana gelmiş, bunlara da C. denilmiştir. Meselâ: Iulius Caesar'ın Gallia seferleri ve iç savaşlar hakkındaki notları; bunlara C. denilmekle şekildeki iddiasızlığa işaret edilmek istenilmiştir.

COMMERCE [*komers*], oyuncuların adedine göre otuz iki veya elli iki iskâmbille oynanan kumar. Çeşitli şekilleri vardır. En sadesi: Ortaya paralar sürüldükten sonra dağıtıcı herkese üçer tane olmak üzere sıra ile, bir bir iskambilleri dağıtır. Yalnız kendisine iki tane alır. Üçüncüyü satılığa çıkarır. Alıcı çıkar veya çıkmaz. Birden fazla alıcı çıkarsa aralarında artırma yapılır. Hiç alıcı çıkmazsa iskambil, dağıtıcının olur. Bu satış bir ticarete benzediğinden oyunun adına Commerce (Fr. = ticaret) denmiştir. Satılan veya satılamadığından dağıtıcıya kalan iskambil kozu gösterir. Öteki iskambiller hep birden açılınca en büyük kozu elinde bulunduran ortadaki paraları toplar. En kuvvetli iskambil as'tır. Sonra sırasiyle papaz, kız, v. b. gelir.

COMMEDIA DELL'ARTE'nin başlıca tipleri: 1. Pantalone, 2. Dottore, 3. Pulcinella, 4. Arlecchino, 5. Tartaglia, 6. Scapino, 7. Isabella, 8. Colombina'lar

COMMERCIUM [*kommerkium*], Roma hukukunda, vatandaşın, yasanın gösterdiği yoldan yürüyerek varı yoğu ile ilgili

bütün hukukî işlemleri yapmaya yetkili oluşu. C., daha çok törenli «temlik» işlemi (*mancipatio*), mahkeme huzurunda dâva şeklinde bir temlik işlemi (*iniure cessio*) yapma; bir yükümle bağlanma (nexum); bir vasiyetnamede, miras bırakan, mirascı veya tanık olarak gösterilebilme ve Roma hukuk usullerine göre dâva açabilme haklarını sağlardı. *Ius commercii* de denilen C., Patricus'larla Plebeius'lar arasında ayrı gayrı gözetilmeksizin Roma şehri vatandaşlarına tanınmış olan imtiyazlardan biriydi. Bu imtiyazdan Latinler de faydalanmışlardır. Romaya misafir olarak gelenler bu hakkı özel izinlerden faydalanarak kullanabilirlerdi. Mal bakımından, *res in commercio*lar kişisel mülkiyete konu olabilecek şeyler, *res extra commercium*'lar da alışveriş konusu olamıyacak şeylerdi.

COMMISSIONER [*kǝmişǝnǝr*] (İng.) İngiliz hukukuna göre, delege, komiser, özel görevle atanmış memur. Parlâmento kanununa göre görev alan bir C. dokunulmazlık hakkına sahiptir. Bazı İngiliz sömürgelerinde en yüksek yönetim amiri *High C.* sanını taşır; Almanya Federal Cumhuriyetindeki İngiliz ve Amerikan yüksek komiseri de böyledir. Hindistanda C. ler, eyaletinde bir bölgenin yönetim amiri idi. *Chief C.* = valilik örgütü bulunmayan 6 eyaletten birinin yönetim amiri.

COMMITTEE FOR INDUSTRIAL ORGANIZATION: bk. CONGRESS OF INDUSTRIAL ORGANIZATIONS.

COMMITTEE OF EUROPEAN ECONOMIC CO-OPERATION [*kǝmiti ǝv yuropiǝn ikonǝmik koupireyşǝn*] (kısaltması: CEEC), 1947 yılında general Marshall tezine göre Avrupanın yeniden kalkınması için birçok Avrupa devletleri temsilcilerinin kurduğu birlik. 1947 eylülünde yayınladığı genel rapor, geniş ölçüde bir dolar yardımının gerektiğini ortaya koymuş ve daha sonra Amerikanın, Avrupa yardım programının esasını meydana getirmiştir. Marshall yardımı işlemeğe başlayınca CEEC, yerini OEEC (b. bk.) ye bırakmıştır.

COMMODO [*kommodo*], İtalyancada «rahat rahat», «rahat bir gidişle» anlamında bir musiki terimi. Bu, Beethoven'in Opus 14, No. 1 Mi sonatındaki rondoda olduğu gibi, genel olarak allegro ile birlikte verilen bir direktiftir.

COMMODUS [*kommodus*], **Lucius Aelius Aurelius** (161-192), 180-192 yıllarında Roma imparatoru. Romada öldürülmüştür. Marcus Aurelius'un oğlu olan ve onun yerine geçen C., Germenlere haraç vermeyi kabul ederek bu kavmin saldırışlarını durdurmuş, hükümetin yönetimini güvendiği kimseler (Perennis, Cleandrus, Laetus ve Eclectus) e bırakarak sefahate dalmış, karısı Crispina'yı ve kendi babasının devrinde yükselmiş olan bütün devlet adamlarını öldürtmüş, yüzlerce defa gladiator silâhlariyle Roma amfiteatrına çıkarak silâhsız muarızlariyle dövüşmüş, kendisine tanrı gibi tapılmasını istemiştir. Nihayet, başlarında metresi Marcia bulunan suikastçılar tarafından yatak odasına sokulan atlet Narcissus tarafından boğularak öldürülmüştür.

COMMODUS (Museo Capitolino, Roma)

COMMON LAW [*kǝmǝn lɔ*], en geniş anlamiyle, Avrupa kıtasında ve Avrupalıların sömürgeleştirdiği ülkelerin bazılarında uygulanan, Roma hukuk sisteminden farklı olarak İngilterede ve İngilizce konuşan ülkelerin çoğunda uygulanan ve bir yandan gelenek ve göreneklerle, öte yandan mahkemelerin değişmiyen özel görüşleriyle meydana gelen, yazılı olmıyan kanun (lex non scripta) ların tümü. C. L. nun yürürlükte bulunduğu ülkeler şunlardır: İngiltere ve İrlanda; Louisiana'dan, Puerto-Rico'dan ve Filipinler'den gayrı Amerika Birleşik Devletleri; Quebec'ten gayrı Kanada; Avustralya; Yeni Zelânda; Hindulardan, kalıtım ve aile konuları ile ilgili kanunlardan ötürü Müslümanlardan gayrı Hindistan; daha önce Fransızların veya Holândalıların sömürgeleştirdikleri yerlerden gayrı İngiliz sömürgeleri. Bu kanun sistemi adını ortaçağdaki bir hukuk kuramından alır. Bu kurama göre yerli hukuk gelenekleri özel hukuk sistemleridir, Yüksek Kırallık Mahkemelerinde uygulanan kanunlar ise ülkenin her tarafında uyulması gerekken ve toplumun tümüne mahsus hukuk gelenekleri anlamında, C. L. yu meydana getirir. İngiliz hukukunun üç kaynağı vardır: C. L. mahkemenin özel görüşleri ve Parlâmento tarafından çıkarılan hukuk kanunları. Kaynağı pek eski olan ve pek bilinmiyen C. L., Norman hukuku, Dan hukuku ve Sakson hukuku gibi ögelerin kaynaşmasından meydana gelmiştir ve XIII. yüzyılda kıral tarafından bütün İngiltere için «ortaklaşa» (common) hale getirilmiştir. C. L. nun o devirde bazı sınıf insanlara uygulanan hukuk kurallarından farklı olarak kamuya mahsus olması hem özelliğini meydana getirir hem de adının anlamını açıklar. C. L. nun yürürlüğe girmesinden bu yana C. L. mahkemeleri denilen mahkemeler tarafından verilen kararlar «records» denilen sicillerde saklanmıştır. C. L. çok kesin olarak uygulanır, çünkü C. L. nun yürürlükte bulunduğu ülkelerde yargıç hükmünü vermek için daima benzeri bulunan bir geleneğe uymak zorundadır ve gelenek de hiçbir surette değiştirilemez. İşte bu sebeple XIV. yüzyılda «Equity» (eşitlik) adiyle yeni bir kanun sistemi ortaya çıkmış ve C. L. ile birlikte yürütülmüştür. Bu iki kanun sistemi uzun zaman ayrı ayrı mahkemeler tarafından uygulanmıştır. Daha sonraları hele ceza ve ticaret hukukları alanı ile ilgili olmak üzere ve parlâmentonun «statutes» adiyle çıkardığı kanunlardan meydana gelen üçüncü bir hukuk sistemi yaratılmıştır. Fakat bunların yorumlanması gerektiği zaman yargıçlar gene C. L. nun ilkelerine başvurmaktadırlar.

COMMON PRAYER BOOK [*kǝmǝn preyǝr buk*] (İng. = genel dua kitabı), İngiltere resmî kilisesi âyin kitabı, 1549 da VI. Edward zamanında kabul edilmiştir. Bugünkü metni 1662 yılına aittir. Metinde çeşitli zamanlarda yapılmasına teşebbüs edilen değişiklikler kabul olunmamıştır. İçinde pek çok duadan başka, ibadet usulleri, hayır işleri için bağışlar, kilise yılına göre düzenlenmiş havarî bildirileriyle İnciller, ilâhiler, din kuralları yer almıştır.

C. P. B. İngiliz halkının dinî hayatı üzerinde büyük etkisi bulunan ve Anglikan mezhebinden olanlar arasında gerçek bağı meydana getiren bir kitaptır.

COMMONER [*kǫmınir*], İngilterede Nobility (b. bk.) den, yani Lordlar Kamarası üyelerinden olmıyan her kişi, bu arada alt derecedeki soylular (baronets, gentry), piskoposlar, büyük soylu ailelerin genç kuşakları.

COMMONS, House of (Avam Kamarası): bk. PARLÂMENTO.

COMMONWEALTH [*kǫmınwelth*] (İng. = «kamu hayırı, gönenci; kamu kurumu krş. Lat. *respublica*) XVII. yüzyılda bir aralık İngiltere Cumhuriyetine, sonraları da Britanya Milletler Topluluğu (b. bk.) na verilen ad. Önce, Cromwell tarafından 1649 - 1660 İngiltere Cumhuriyeti (C. of England) için kullanılmış olan ve 1653 tarihli Protektora (Protectorate) anayasasiyle İskoçya ve Irlandayı da içine alan C. adını Lionel Curtis önermişti. Daha önce bu ad Lord Rosebery tarafından ilerde Dominyon (Dominion) adını alacak olan memleketlere verilmiş ve bu arada halka fazlaca emperyalist gelen Empire [İmparatorluk] sözünün ortadan kalkmasına sebep olmuştu. XX. yüzyılda yerleşen C. adının eşitlik bildirmek gibi bir üstünlüğü vardır. Bir uluslar topluluğu anlamına gelmekle birlikte ilk ortaya atıldığı zamanlara ait yarı efsanevî, yarı dinsel karakterinden bir yankı bu ada bağlı kalmıştır. C., ne bir federal devlettir, ne de bir devletler federasyonu; ancak sadece devletler hukuku çerçevesi içinde bir devletler birliği olmaktan da fazla bir şeydir. C. bir kamu hukuku birliği değildir. 1900 yılında Avustralyadaki İngiliz sömürgeleri birleşmek istemişlerdi. C. of Australia 1926 da yapılan Britanya Milletler Topluluğu (British Commonwealth of Nations) Konferansı, İngiltere devletinin aynı hakka sahip kısımlarını bu toplulukta üyeliğini kabul etmiştir. 1931 tarihli Westminster anayasasınca bu ad Britanya İmparatorluğu (The British Empire) adı yerine geçmiştir. VI. George'un ölümü üzerine bu formülden «Britanya» (British) kelimesi de atılarak, 2 haziran 1953 ten bu yana II. Elizabeth sadece «C. in başı» (Head of the Commonwealth) sanı ile tanınmaktadır. C. in tarihçesi için bk. BRİTANYA MİLLETLER TOPLULUĞU. Fransadaki durum için bk. COMMUNAUTÉ.

COMMONWEALTH OF NATIONS: bk. BRİTANYA MİLLETLER TOPLULUĞU.

COMMUNAUTÉ [*komünotę*], Fransa ve Madagaskar cumhuriyetleriyle önceleri Fransız Birliği (Union française; b. bk.) üyesi olan bazı Afrika cumhuriyetlerinin siyasal ve ekonomik amaçlarla meydana getirdikleri egemen devletler topluluğu. 1944 te toplanan Brazzaville konferansında, sömürge milletlerinin siyasal tedbirlerle Fransızlaştırılması işine girişilmişti. Yalnız Fransa departmanları halkının oyuna sunulan 27 ekim 1946 anayasası da eski Fransız sömürge imparatorluğunu meydana getiren milletlerin kendi kendilerini idare etmeleri hakkını tanıyor ve 1956 yılında çıkarılan «Loi cadre» (b. bk.) bu vâdi geniş ölçüde gerçekleştiriyordu. Fakat İngilterenin giriştiği, sömürgeleri serbest bırakma hareketindeki davranışı, 1954 te Viet - Nam, Laos ve Kamboc'un Fransız Birliğinden çıkmalariyle sona eren Çin Hindi askerî hareketleri, 1956 da Tunus ile Fas'ın ve 1960 da da Kamerun ile Togo'nun bağımsızlıklarının tanınması, nihayet 1954 te patlak veren Cezayir ayaklanmasının gerektirdiği askerî hareketler, Afrikadaki eski Fransız sömürgelerinin bağımsızlık emellerini kışkırtmaması mümkün olamazdı. Bu sebeple 1958 Kurucu Meclisi 1946 da kurulan Fransız Birliğinin yerine C. adiyle yeni bir birlik koyma kararını vermiştir. Fransız Birliğine ait devletlerin ve ülkelerin temsilcileri anayasanın bu kısmı ile ilgili XII. maddesinin hazırlanmasına yardım etmeye çağırılmış ve bahis konusu madde, sözü geçen ülkelerde halk oyuna sunulmuştur. Fransız Ginesi maddeyi reddederek bağımsız olmuş, «Denizaşırı topraklar» (territoire d' outre - mer) durumunu saklıyan Fransız Somalisi dışarda kalmak üzere öteki ülkelerin hepsi anayasayı beğenerek C. ye girmişlerdir. C. yi meydana getiren devletler şunlardır: Orta Afrika (Centrafricaine) Cumhuriyeti [1 aralık 1958]; Kongo Cumhuriyeti [28 kasım 1958]; Fildişi Kıyısı Cumhuriyeti [4 aralık 1958]; Dahomey Cumhuriyeti [4 aralık 1958]; Gabon Cumhuriyeti [28 kasım 1958]; Madagaskar Cumhuriyeti [14 ekim 1958]; Mauritanya İslâm Cumhuriyeti [28 kasım 1958]; Nijer Cumhuriyeti [18 aralık 1958]; Senegal Cumhuriyeti [25 kasım 1958]; Sudan Cumhuriyeti [24 kasım 1958]; Çad Cumhuriyeti [28 kasım 1958]: Yukarı Volta Cumhuriyeti [11 aralık 1958]. C. nin başkanı, bütün üye devletler temsilcilerinin katılmasiyle seçilen Fransa cumhurbaşkanıdır. C. nin bir yürütme konseyi (conseil exécutif) vardır; Fransa başbakanı ile üye devletlerin hükümet başkanlarının ve C. işlerini yönetmekle görevli Fransız ve üye devlet bakanlarının meydana getirdiği bu konsey üye devletlerin hükümet ve yönetim alanında işbirliğini sağlıyan en yüksek kurumdur. C. nin senatosu üye devletler parlâmentoları temsilcilerinden meydana gelir. Bu senato esas bakımından bir danışma kurumu olmakla birlikte, C. nin statüsü sayılan anayasanın XII. maddesini değiştirme yetkisi de vardır. C. nin hakem mahkemesi (Cour arbitrale) de üye devletler arasındaki anlaşmazlıklarla uğraşır. C. nin yeni organları da şunlardır: 1. Üye devletlerin başkanlarının ve hükümet başkanlarının C. yi ilgilendiren önemli sorunları görüşmek üzere belirli aralıklarla yapacakları toplantılar; 2. Henüz görevi belli olmıyan ve istekli üye devletlerin parlâmentolarının temsilcilerinden meydana gelecek olan parlâmentolararası bir senato; 3. Üye devletler arasındaki bağıtların uygulanmasından çıkacak anlaşmazlıkları gidermekle görevli ve anlaşmazlık halindeki iki devletin seçeceği ikişer hakemden meydana gelecek olan bir hakem kurulu. Bu 12 Afrika cumhuriyetinden Senegal ile Sudan, bir aralık birleşerek Mali Federasyonunu meydana getirmişlerse de, 1960 da ayrılmışlar, Mali adını Sudan benimsemiş ve Mali Cumhuriyeti olarak tanınmıştır. Aynı yılda bu 12 cumhuriyet, yine C. içinde kalmak şartiyle birer bağımsız devlet olduklarını ilân etmiş ve 14 eylül 1960 da Birleşmiş Milletler Örgütü içine alınmışlardır.

COMMUNE [Aşağı Lat. *kommųne*, Fr. *komün*], Ortaçağda, Roma İmparatorluğunun dağılmasından sonra Avrupa kıtasında kurulup gelişen herhangi bir kasaba. Daha özel olarak bir C., hükümdar veya derebeylik senyörü tarafından kendisine bazı özgürlüklerle ilgili beratlar bağışlanmış olan bir şehirdi. Şehrin berkitilmesi, ticaret işlerinin düzenlenmesi, vergi alınabilmesi ve güvenliğin sağlanması için örgütlenmek gerekiyordu. C. lülerin bu yolda attıkları ilk adım aralarında birlik andı içmeleri olmuştur. XII. yüzyıl sonlarında şehirler iyice kurulmuş bir hale geldikleri zaman, o şekilde yaşamak istiyen herkes C. ün otoritesini tanıyacağı yolunda yemin etmek zorunda idi. Şehrin, lâik ve-

ya din adamı sınıfından bir « metbu » un mülkünden bir parça olarak ona barışta bağlılık ve haraç, harbde de askerlik borcu vardı. Birer varlık kaynağı olan C. ler de, buna karşılık, çoğu zaman «metbu» larının bağışladıkları imtiyaz beratlarından faydalanırlardı. Bununla birlikte C. lerle «metbu» lar arasında sık sık anlaşmazlıklar başgöstermiştir. Kırallarla soylular arasındaki çekişmede kırallar genel olarak C. leri kuvvetlendirip onları kendilerine bağlamıya çalışmışlardır. XVI. ve XVII. yüzyıllarda Avrupa devletleri (hele Fransa ile İspanya) merkezileşince, C. lerin imtiyazları yavaş yavaş geri alınmış, faydalandıkları özgürlüklerin genişliği bir C. den ötekine çok değişmiştir. Bileşik bir taraf, C. lerde seçimle işbaşına gelmiş meclisler bulunmasıydı. Yargıçlara genel olarak *consul* denilir, bunlar İtalyada ve güney Fransada *podestàs* ve *capitouls* adını, kuzey Fransada ve Felemenkte *échevins* ve *jurés* adını, Almanyada da *Senatoren* ve *Ratsherren* adını alırlardı. Esnaf loncaları ve korporasyonlar yönetimde başlıca bir rol oynarlar, milis kuvvetleri savunmayı sağlarlardı. İlk C. ler kuzey İtalyada meydana gelmiştir. İmparatorlarla Papalar arasındaki çekişmede Lombardia Birliğini meydana getiren C. ler bağımsızlık elde etmişlerdir. 1144 te Roma C. ü kurulmuş ve bu hareket kuzeye doğru yayılmıştır. Almanyada Frankfurt, Köln, Nürnberg, Augsburg ve Lübeck gibi şehirler doğrudan doğruya imparatora bağlı cumhuriyetler olmuşlar, Magdeburg gibi başka şehirler kuzey Almanya, Bohemia ve Moravia'daki kasabalar için örnek olan beratlarla idare edilmişlerdir. Güney Fransada Arles ve Toulouse, İspanyada da Barcelona kendi kendini yöneten C. lerin başlıca örnekleriydi. Batı Avrupada, hele Fransa ile İngilterede köylülerin bileşik çıkarlarını korumak üzere köy komünleri meydana getirilmiş ve bunlar bugüne kadar devam etmiştir. Bugünkü kullanışta C. kelimesi köy yerlerine mahsus bir yönetimle ilgili bölüm anlamındadır.

COMMUNE DE PARIS [*komün dı parı*] (Fr. Paris komünü), Fransanın başkenti Paris şehrini bir yandan kanuna, öte yandan töreye uygun olarak yöneten komün meclisi. C. D. P. terimi, hele, 1789 dan başlıyarak Fransız Devrimi sırasında ve 1870 - 1871 Alman - Fransız harbinden sonra gelen devrede kurulan rejimlere uygulanır. Bunların birincisinde C. D. P. devrime karşı cephe alarak «Convention Nationale» (b. bk.) yönetimini kuvvetten düşürmüş ve kendi erkini bütün Fransaya yaymaya çalışmıştır. İkincisinde C. D. P. başbakan Thiers'in Almanlarla imzaladığı utanç verici antlaşmayı tanımıyarak Paris şehrini birkaç hafta Thiers ordusuna karşı savunmuş, bu devrede aristokrasiye, mülkiyeliğine ve dine karşı aşırı davranışlarda bulunmuş, sosyal yeniliklere girişmiştir. Burada kaydedilecek bir nokta, bu işleri yapan komünlülerin sosyalist de, komünist de olmadıklarıdır. Bununla birlikte C. D. P. nin yenilmesinden sonra, aralarında kadınlar ve çocuklar da bulunan 17 000 komünlünün, çoğu kurşuna dizilmiştir.

COMMUNICATIO IN SACRIS [*kommunikatio in sakris*] (Lat.), çeşitli mezhepler, özellikle Hıristiyan mezhepleri arasında ibadet birliği: 1. Özel anlamda: Katolik Kilisesi, kendine bağlı olanların Katolik olmayan mezheplerin âyinlerine katılmalarını yasak eder ve böyle bir hareketi sapıklık sayar; buna karşılık görev veya toplumun gerektirdiği bu türlü törenlerde pasif olarak bulunmaya izin verir. Bunun gibi, Katolik olmayanların Katolik âyinlerine pasif olarak katılmalarını da hoş görür. Protestan Kiliseleri kendi aralarında, ayrı ayrı iken çeşitli şekiller gösteren bir ibadet birliği kabul etmişlerdir. Kendine bağlı olanların Katolik mezhebi usullerince «takdis» edilmesine, ya da Katoliklerin kutsal ekmekle şarabın verildiği âyinlerinde hazır bulunmasına izin vermez.

2. Yerli anlamda: Katoliklerle ibadet birliği yasağı.

COMMUNIO [*kommunio*] (Lat. = herhangi bir şeye toplu olarak katılma), Katolik mezhebinde «şükran» (Yun. *eukharistia* [b. bk.]) borcunun ödenmesi âyini (Lat. *sacramentum* [b. bk.]) ninde Hıristiyanlara İsa Peygamber'in etinin ve kanının verilmesi. Âyin sırasında papaz veya rahip mayasız ekmeği şaraba batırıp yemek ve şarabı içmek suretiyle ilkin kendine C. verir. Müminler şarap kabı (Lat. *calix* [b. bk.]) ndan içemezler. Onlara âyin sırasında rahip tarafından takdis edilmiş bulunan mayasız ekmek (Lat. *hostia* [b. bk.]) ten şarapta ıslatılarak verilir. C. alacak olan mümin bir önceki günün gece yarısından başlıyarak oruç tutar. C. kilise dışında da verilebilir. C. verilecek olan kimsenin Tanrının yarlıgamasına (mağfiret; Lat. gracia [b. bk.]) na emanet edilmiş olması gerektiğinden ilkin günah çıkarması gerekir. Anlayış çağına gelen her Hıristiyan çocuğuna C. verilmelidir. Birinci C. için bu yaş yedidir. Lateran Konsili (1215), Paskalya C. sunu bütün Hıristiyanlar için zorunlu kılmıştır. Ağır hasta olanların da C. almaları gerekir. Aslında kilise sık sık hattâ her gün C. alınmasını salık verir. C., başlangıçta, *Cena Domini* (b. bk.) yi taklit eden dinsel bir yemekte verilmişe benzer. Protestanlar *missa* (b. bk.; kilise sunağında İsa Peygamber'in etinin ve kanının dağıtılması) ilkesini kabul etmemekle birlikte C. yu alakoymuşlar ve ona «kutsal *Cena*» (İng. Holy Communion) adını vermişlerdir.

COMMYNES veya COMMINES [*komin*], **Philippe de** (1447 - 1511), Fransız diplomatı ve tarih yazarı. Flandra'da doğmuş, Argenton şatosunda ölmüştür. Önce Bourgogne dukası Pekgözlü Charles (Charles le Téméraire) ın hizmetinde bulunmuş, sonra 1472 de Fransa kıralı XI. Louis'nin hizmetine geçmiştir. VIII. Charles ve XII. Louis devrinde uzun zaman gözden düşen C., Charles'ı vazgeçirmek için çok çalıştığı İtalya seferinde onun yanında bulunmuştur. *Mémores* (Hâtıralar) [ilk bas. 1524], adlı eseri 1464-1498 yıllarını kapsar. C. bu eseriyle modern anlamdaki siyasal tarih yazarlığının ilk örneğini vermiştir. Zamanının hükümdarları hakkındaki düşüncelerinde keskin bir gözlemci olduğunu ortaya koyar.

Ph. de COMMYNES

COMO [*komo*]: 1. İtalyanın kuzey kısmında, Lombardia bölümünde Como gölü güneybatı ucunda, İsviçre sınırına yakın bir il. Yüzölçümü 2 067 km², nüfusu 564 000 (1951) dir. Endüstrisi gelişmiştir. Como, Lecco ve Cantù başlıca şehirleridir.

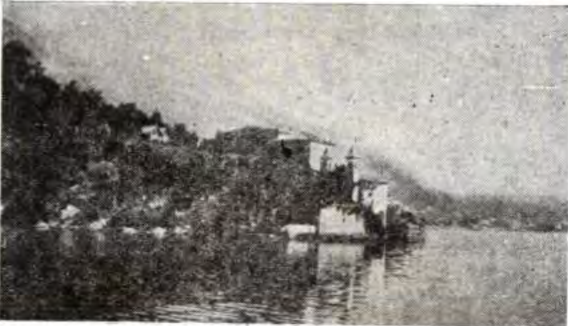
2. Aynı addaki ilin merkezi (Lat. adı: Comum, Fr. Côme). Nüfusu 70 800 (1951) dür. Como gölünün güneybatıya uzanan kolunun ucunda kurulmuştur. Eski şehrin yakınında endüstri mahalleleri (daha çok ipek fabrikaları) serpilmiştir. Sankt Gotthard demiryolu boyunda işlek bir istas-

COMO: La Porta Torre

yondur. Şehirde birçok sanat eserleri vardır. Tunç devrinden başlıyarak, hele Romalılar zamanında da önemli bir ticaret merkezi idi. XIII. yüzyılda Ghibellin'lerin merkezi oldu. 1714 ten sonra İtalyan ayaklanmasına kadar Avusturyalıların elinde kaldı. Şehrin eski kısmı, Romalıların plânına göre dört köşe olup XII. yüzyılda surlarla çevrilmiştir. Kuzey kısmından da, teleferikle, birçok otel ve villâları bulunan Brunate terrasına çıkılır.

COMO [*kǫmo*] **GÖLÜ** (İta. Lago di Como yahut Lario; Lat. Lacus Larius), kuzey İtalyada dar ve uzun, kıyıları dik bir göl. Yüzölçümü 146 km². C. G. nün suları, Adda ırmağiyle Po nehrine boşalır. Gölün güneybatıya uzanan kolu Ramo di Como adını alır. İtalyadaki göllerin hepsinden alçakta (410 m) yer alır. Güneydoğudaki kol Lago di Lecco adiyle anılır (uzunluğu 18, genişliği 3 km), ve yüksek dağlar arasında uzanır. Bu kollardan daha geniş olan kuzey bölümü ve gölün gövdesini meydana getiren yeri Ramo di Colico (uzunluğu 24, genişliği 2 - 5 km) adını alır ve 300 m derinlik gösterir. C. G. nün her üç kolunda da gemiler işler. Gölün kıyıları boyunca düzgün şoseler, yaya yolları, doğu kıyılarında da demiryolu uzanır.

COMO GÖLÜ: La Punta di Balbianello

COMODORO RIVADAVIA [*komodǫro rivadavia*], güney Arjantinde Chubut bölgesinde San Jorge körfezinde 22 000 nüfuslu bir liman şehri olup Arjantinin en önemli petrol alanıdır. Petrol, yapağı ve deri dış satışa gönderilir. Hinterland ile demiryolu bağlantısı vardır.

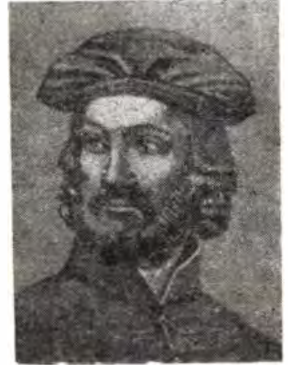
COMOË [*kǫmoe*], batı Afrikada Fildişi Kıyısı cumhuriyetinde bir nehir. Uzunluğu 750 km; Grand Bassam yakınında Gine körfezine dökülür. 100 km lik kısmı ulaştırmaya elverişlidir.

COMOEDIA: bk. KOMEDİ.

COMORES (Coğ.): bk. KOMOR ADALARI.

COMORIN BURNU: bk. KOMORİN BURNU.

COMPAGNI [*kompạnyi*], **Dino** (aş. yu. 1260 - 1324) Floransalı tarih yazarı. Floransada doğmuş, orada ölmüştür. 1293 te Guelfo Partisinden «Adalet alemdarı» (Gonfaloniere della giustizia) seçilmiştir. Vakayiname (*Cronaca*) sinde 1280 - 1312 tarihleri arasında geçen parti kavgalarını canlı tasvirlerle anlatır.

D. COMPAGNI

COMPAGNIE DE JÉSUS (Societas Jesu): bk. JESUIT'LER.

COMPAGNIE DES MESSAGERIES MARITIMES: bk. MESSAGERIES MARITIMES.

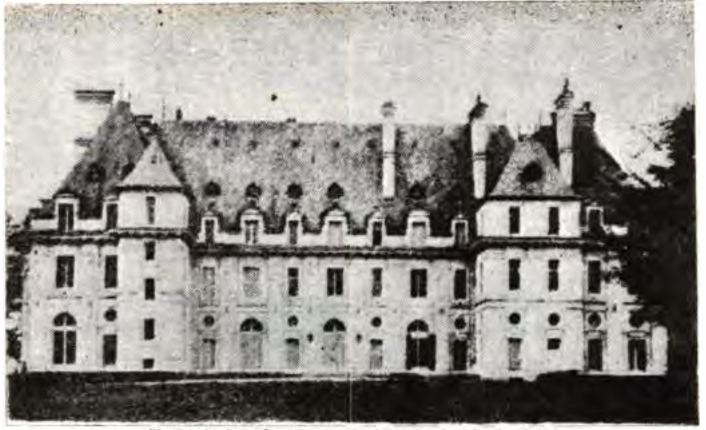
COMPAGNIE DES QUINZE [*kõpanyi de kẽz*] (Fr.= On beşler kumpanyası), Jacques Copeau (b. bk.) nun yeğeni olup 1924 te Vieux - Colombier tiyatrosunun kapanmasından sonra dayısının ilkelerini yürüten Michel St. Denis'nin başında bulunduğu aktörler grupu. Bu grup 1931 de Pariste Vieux - Colombier tiyatrosunu devralarak, ötekiler arasında Obey'nin *Noé* (Nuh) ve *Le viol de Lucrèce* (Lucrecia'ya yapılan saldırı) gibi ünlü piyeslerini oynamış, 1946 da Michel St. Denis Londradaki Old Vic tiyatrosunun genel müdürü olmuştur.

COMPAGNIE D'ORDONNANCE [*kõpanyi dordonãs*], Fransada, orduya düzen vermek için 1439 da VII. Charles'ın bir fermaniyle yüzer takımdan toplanmak üzere meydana getirilen mızraklı suvarî kuvvetlerine verilen ad. Takım (lance) lar altışar kişilikti. VII. Charles'ın 15 C. D. sı vardı. Sonradan bazı kırallar zamanında gerek C. D. daki takımların, gerek takımlardaki eratın sayısında değişiklikler olmuştur. Sonunda C. D. lar suvarî alaylarına çevrilmiş ve kıralın muhafız ve hassa alayında bunların gelenek ve görenekleri yer almıştır.

COMPAGNIE INTERNATIONALE DES WAGONS-LITS ET DES GRANDS EXPRESS EUROPÉENS: bk. YATAKLI VAGONLAR ŞİRKETİ.

COMPANYS Y JOVER [*kompạnis i ḫover*], **Luis** (1873 - 1940), İspanyol siyaset adamı. Tarros (Lérida) ta doğmuş, Barcelona'da kurşuna dizilmiştir. Katalonya (İsp. Cataluña) nın solcu *Esquerra* partisinin lideri olan C. y. J., Katalonyanın özerkliğine yönelen cumhuriyetçi harekette başlıca rol oynamış, Kırallık devrinde birkaç kere hapsedilmiş,

1932 - 1933 te cumhuriyetçi Cortes (temsilciler meclisi)de üye olarak bulunmuş, Azaña kabinesinde deniz kuvvetleri bakanlığı 1934 ocağından eylülüne kadar da Katalonya federal hükümeti (İsp. Generalitat) ne başkanlık etmiştir. 1934'te yakalanan C. y. J. sonradan serbest bırakılmış, 1936 - 1938 de Katalonya devleti başkanlığında bulunmuş, 1938 de Özerk Katalonya devleti Franco hükümetince ortadan kaldırılmış, C. y. J. de yargılanarak kurşuna dizilmiştir.

FRANC PORT ŞATOSU
(Compiègne yakınında, Alman temsilcilerinin kabul edildiği yer, 1918)

COMPARETTI [*komparẹtti*], **Domenico** (1835 - 1927), İtalyan filoloğu. Romada doğmuş, Floransada ölmüştür. Eczacı olarak hayata atılmış, sonra kendini filolojiye vermiş, 1859 dan sonra Pisa, Floransa ve Roma üniversitelerinde Yunanca profesörü olmuştur. Başlıca yazıtlar ve papirus'lar üzerinde çalışmış, folklor, etnografya ve diyalektoloji alanlarında da araştırmalarda bulunmuştur. Klâsik sayılan *Virgilio nel medio evo* (Ortaçağda Vergilius) [1872] adlı eseri birçok dillere çevrilmiştir. *Kalevala* (Fin destanı K.) [1891] adlı bir incelemesi de vardır.

COMPARTIMENTO [*kompartimẹnto*], İtalyanın önceleri ayrı yönetim bölgeleri olarak kabul edilmiş olan 16 tarihî eyaletine verilen ad.

COMPASCUUM [*kompạskuum*] (Lat.), Romalılarda ortaklaşa kullanılan otlak; *ius compascui* ya da *ius compascendi*: ortaklaşa otlakta otlak hakkı.

COMPAYRÉ [*kõperẹ*], **Jules Gabriel** (1843 - 1913), Fransız pedagogu. Albi (Tarn) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Pau'da, Poitiers'de ve Toulouse'da profesörlüklerde bulunmuş, 1881 - 1882 yıllarında Fontenay - aux - Roses ve Saint - Cloud Enstitülerini örgütlendirmiştir. Çalıştığı başlıca bilim alanı çocuk psikolojisi, pedagoji tarihi ve okul politikası idi. Yazdığı başlıca eserler: *Eléments d'éducation civique* (Yurttaşlık bilgisinin esasları) [1881], *Cours de pédagogie théorique et pratique* (Teorik ve pratik pedagoji kursu) [1885], *L'évolution intellectuelle et morale de l'enfant* (Çocuğun zihnî ve manevî evrimi) [1893] dır. Bu eserler özellikle laik okullar için yazılmıştır.

COMPES [*kọmpes*] (Lat. *cum* = ile, *pes* = ayak): 1. Eski Roma'da esirlerin ayaklarına vurulan demir pıranga. 2. Ortaçağda kullanılan işkence aleti.

COMPIÈGNE [*kõpyeñ*] (Lat. *Compendium*), kuzey Fransada, Oise departmanında, Oise nehri üzerinde ve C. ormanı yakınlarında bir şehir. Burada XVIII. yüzyılda XV. Louis tarafından yaptırılıp I. Napoléon tarafından onarılan bir şato ve XIII. yüzyıldan kalma St. Antoine kilisesi vardır. Bourgogne'lılar Jeanne d'Arc'ı burada esir almışlardır. C. Ormanının tarihî önemi vardır. Birinci Dünya Harbine, 11 kasım 1918 de, Fransızlarla müttefikleri bu ormanda bir vagon içinde Almanlara bir mütareke imzalatmışlar, İkinci Dünya Harbinde de, 22 haziran 1940 ta, Almanlar aynı yerde ve aynı vagonda Fransızlara bir mütareke kabul ettirmişlerdir. Şehirde mus in, ip ve tuhafiye sanayii de vardır. Nüfusu 22 300 (1958) dür.

COMPES

COMPITALIA [*kompitạlia*] (Lat.), eski Romada Lares Compatiles denilen yurt tanrılarını yüceltmek için compitum (b. bk.) denilen yol kavşaklarında yapılan şenlik.

COMPITUM [*kọmpitum*] (Lat.), eski Romada yol kavşağı. Sonradan bu kavşaklarda yurt tanrıları (Lare) şerefine kurulan tapınaklarla mihraplara da bu ad verildi.

COMPLAINTE [*kõplẽt*] (Fr.=ağıt, sızlanış), kalburüstü kişilerin ölümü ya da iz bırakan büyük felâketler konusunda bestelenen Fransız şarkısı. Sonraları panayırlarda bu ve benzeri konularda söylenen şarkılara da bu ad verilmiştir. Taşlama şekli XVI. yüzyılda, güldürücü şekli de XVIII. yüzyılda meydana geldi. Kutsal Kitaba, efsaneye, ya da bir hikâyeye dayanan konulardaki şarkıların acıklıları da bu adı alır.

COMPLUVIUM [*komplụvium*] (Lat.), eski Romada binaların iç avlu çatısının ortasında kare şeklinde bırakılmış boşluk olup dam oluklarından gelen yağmur suları buradan orta havuz (impluvium) a akardı.

COMPOSTELA: bk. SANTIAGO DE COMPOSTELA.

COMPSOGNATHUS [*kompsognatus*], Kelheim (Bavyera) ın titonik şist taşıllarında görülen bir sürüngen cinsi. Elde tek bir örneği vardır ve yalnız bir türü bilinmektedir. Bu, üzerinde durulmaya değer hayvan etle beslenen dinosor (dinosaurus) lardan olup daha çok kuşlara benzemekte idi.

COMPSOGNATHUS

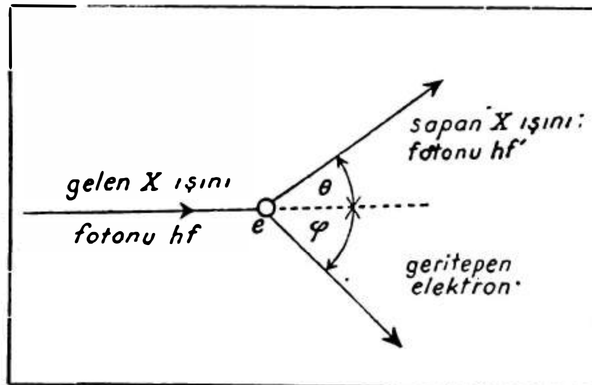

A. H. COMPTON

COMPTON [*kǫmptın*], **Arthur Holly** (doğ. 1892), Amerikalı fizikçi. Wooster (Ohio) da doğmuştur. Princeton ve Minnesota üniversitesinde okumuş, 1920 de Saint Louis üniversitesi, 1923 te de Chicago üniversitesi fizik hocalığına atanmıştır. C. , dünyanın dönmesi, katıların ısınma ısıları ve özel olarak X ışınları üzerinde çalışmalar yapmıştır. 1923 te bu ışınların grafit üzerindeki etkilerini incelerken *C. etkisi* adiyle anılan olayı bulmuştur. Daha sonra kendini kosmik ışınları incelemeye veren C. , C. T. R. Wilson'la birlikte 1927 Nobel fizik ödülünü kazanmıştır.

C. Etkisi: Radyasyonların foton (yahut korpüskül, partikül) tabiatlı olduklarını ispatlayan kanıtlardan birisi. X ışınlarının hafif atomların *elektron*'ları ile çarpışarak enerji kaybetmeleri ve sonunda dağılan ışınların daha uzun dalga boylu bulunması. A. H. Compton tarafından 1923 yılında bulunan etki.

Bilindiği gibi, girişim, difraksiyon ve polarizasyon olayları elektromağnetik radyasyonların *dalga tabiat'ı* olduklarını gösterir. Tersine olarak, fotoelektrik (b. bk.) olayı ve Compton etkisi gibi olaylar da radyasyonların *partikül* (tane) *tabiatlı* olduklarını ispatlar. Başka sözle, radyasyonlarda dalga - tane olabilme çift özelliği veya dalga - tane ikiliği bulunur.

Compton etkisinde bir monokromatik X ışınları demeti karbon yahut atom küme küçük bir madde üzerine düşürüldüğü vakit sapan radyasyon içinde dalga boyları, gelen X ışınlarının dalga boyundan daha uzun olan bazı ışınlar gözlemi. Aynı olayda *geri tepen elektron*'lar adı verilen çarpılmış elektronlar da meydana gelir (bk. şekil). Bu olayı açıklıyabilmek için X ışınları demetini, herbirisinin enerjisi h f olan birçok partiküllerden veya *kuantum* (quantum) lardan meydana gelmiş olduğunu kabul etmek gerekir. Radyasyonlar hakkındaki Planck'ın *kuantum teorisi*ne göre frekansı f olan bir radyasyonun E enerjisi E = h f denklemi ile verilir. Burada h, Planck sabiti olup değeri

COMPTON ETKİSİ

$h = 6{,}625 \times 10^{-27}$ erg. S. dir. Bu dalganın dalga boyu $\lambda = \frac{c}{f}$ olduğundan $E = hc/\lambda$ bulunur. Burada C ışığın boşluktaki yayılma hızıdır. Bu kuantumlar ışık hızına eşit bir hızla hareket ederler ve karbon atomlarındaki birçok serbest elektronlarla esnek olarak çarpışırlar (aynen bilardo bilyaları gibi). Şimdi enerjisi h f olan bir fotonun önce durgun halde bulunan serbest bir elektron ile çarpışmasını gözönüne alalım. Bu çarpışma enerjisi ve momentumun korunumu ilkesine göre incelenir ve neticede dağılan radyasyonun dalga boyundaki artmanın

$$\Delta\lambda = \frac{2h}{m_0 c} \sin^2 \frac{\theta}{2}$$

olduğu bulunur. Burada θ, sapan fotonun gelen foton ile yaptığı açı ve m_0, elektronun durgun haldeki kümesidir. Hesapla bulunan dalga boyundaki bu değişme gözlenen değişmeye çok uygundur. Dalga uzunluğundaki artma gelen dalga boyuna bağlı değildir. Çarpma sonunda fotonun enerjisi h f den h f' ye kadar azalır (f' > f dir) ve çarpılan elektron kinetik enerji kazanır.

COMPTON [*kǫmptın*], **Karl Taylor** (doğ. 1887), Amerikalı fizikçi ve Massachusetts Teknoloji Enstitüsü müdürü (1930 - 1949). Wooster (Ohio) da doğmuştur. Princeton üniversitesi Fizik bölümünün başında bulunmuş (1929 - 1930) ve 1946 da atom bombası denemeleri değerlendirme kurulu başkanlığına getirilmiş olan C. , fotoelektrik ve iyonizasyon v. b. alanlarında yaptığı deneylerle tanınmıştır.

COMPTON - BURNETT [*kǫmptın bırnit*], **Ivy** (doğ. 1892), İngiliz kadın yazar. Romanlarında daha çok aile geçimsizliklerini ele alır. dialoglar şeklindedir. Başlıca eserleri: *Pastors and Masters* (Din efendileri ve dünya efendileri) [1925], *Brothers and Sisters* (Erkek ve kız kardeşler) [1929], *Men and Wives* (Kocalar ve karılar) [1931], *Daughters and Sons* (Erkek ve kız evlâtlar) [1937] *Manservant and Maidservant* (Uşaklar ve hizmetçi kadınlar) [1947], *Two Worlds and Their Ways* (İki dünya ve yaşayışları) [1949], *Darkness and Day* (Gece ve gündüz) [1951], *The Present and Past* (Bugün ve dün) [1953].

COMSTOCK [*kǫmstǫk*], **Daniel Frost** (doğ. 1883), Amerikalı fizikçi. Newport (Rhode Island) ta doğmuştur. Birinci Dünya Harbinde düşman denizaltılarının su altında bulundukları yeri tesbit etmeye yarayan bir aygıt meydana getirilmesine yardım etmiş, İkinci Dünya Harbinde harb tasarılariyle ilgili bazı araştırmaları yönetmiştir. Sinema alanında teknikolor usulünü ortaya koymakla tanınan C. , elektrik ve kuramlı (théorique) fizik alanlarında da önemli başarılar kazanmıştır.

COMSTOCK LODE [*kǫmstok loud*], Amerika Birleşik Devletlerinin Nevada bölümünde, Sierra Nevada'da bugün tamamiyle tükenmiş olan altın ve gümüş cevheri yatakları.

COMTAT [*kõtą*] **veya COMTAT VENAISSIN** [*kõtą vıneseͅ*], eski Fransada, Rhône ve Durance nehirleri ile Ventoux dağı arasında yer alan ve 1274 - 1791 yıllarında papalık tarafından yönetilmiş olan bir bölge. Burası kıral Atak III. Philippe (Ph. le Hardi) tarafından papa X. Gregorius'a bırakılmış ve yüzyıllar boyunca Fransa kıralları Papalığın bu bölgedeki erkini azaltmaya çalışmışlardır. Bölge halkın isteği ile 12 haziran 1790 da Avignon bölge-

si ile birlikte Fransa ile birleştirilmiştir. Papalık, ancak 9 şubat 1797 tarihli Tolentino antlaşması ile tanıdığı bu katılmıya uzun zaman muhalif kaldığından Assemblée Constituante (Kurucu Meclis) rejimi Fransa ile bütün Avrupanın arasının açılmasından korkmuştu.

COMTAT D'AVIGNON [*kõtą davinyǫ̃*], eski Fransada yalnız Avignon şehri ile banliyösünü içine alan küçük bir kısım toprak. 1274 ten 1791 e kadar papalara ait bulunmuş ve sonra Fransaya katılarak Venaissin kontluğu ile birlikte Vaucluse ilini meydana getirmiştir.

COMTE [*kõt*], **Auguste** (1798 - 1857). Fransız bilgini ve filozofu. Montpellier'de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1814 ve 1815 yıllarında Politeknik okulunda öğrenci idi. 1817 de Saint - Simon (b. bk.) un sekreterliğini yaptı ve onun yanında bir pozitif siyaset tasarısı kaleme aldı. 1824 te Saint - Simon'dan ayrıldı. Bu devrede *La séparation genérale entre les opinions et les désirs* (Fikirlerle istekler arasında genel ayrılma) [1819]; *La sommaire appréciation de l'ensemble du passé moderne* (Yakın geçmişin bütünü hakkında kısa hüküm) [1820]; *Plan des travaux scientifiques pour réorganiser la société* (Toplumu yeniden örgütlendirmek için bilimsel çalışmaların plânı) [1824], adlı eserleri kaleme aldı. 1826 da, Pozitif felsefe hakkındaki ilk derslerini vermeğe başladı. Bu derslere, geçirdiği bir sinir bungunluğu ve onu takip eden melankoli hali dolayısiyle son vermek gerekti. C. iyileşince 1829 da derslere gene başladı ve başlıca eseri olan ve bu derslerden esin alan *Cours de philosophie positive* (Pozitif felsefe dersleri) adlı eserinin birinci cildini 1830 da çıkarttı. Kitabın öteki ciltleri: 1835 - 1838, 1839 ve 1842 yıllarında çıkmıştır (hepsi altı cilt). Batı felsefesinin en ünlü kitaplarından biri olan bu eserden sonra *Discours sur l'esprit positif* (Positif anlayış üzerine konuşma) [1844] ve *Discours sur l'ensemble du positivisme* (Pozitivizmin bütünü üzerine konuşma) [1848] adlı eserleri çıkarmıştır. C. ilkin, Politeknik okulunda répétiteur (yardımcı) lük ederek az aylıkla dar geçinmiş ve 1833 te başbakan Guizot'dan istediği Collège de France bilim tarihi kürsüsünü bir türlü alamamıştı. Hattâ yardımcı olduğu Politeknik okulunda bir kürsü elde edememişti; halbuki C. un felsefesinden başka iyi bir matematik bilgisi de vardı. Sonunda görevinden çekildi. Dostlarının bu arada İngilterede faydacılığın ve yeni bir mantık sisteminin kurucusu olup C. un pozitivist felsefesinden etkilenmiş bulunan J. S. Mill'in kendisine yaptıkları yardımlarla geçindi. 1844 te Clotilde Vaux adlı kadını tanıdı, fakat çok geçmeden (1846) Clotilde öldü. Clotilde'i insanlığın koruyucusu olan baş azize saymaya başladı. Kilise takvimindeki günlük aziz veya azizelerin yerine insanlığa büyük hizmetler etmiş kimselerin adlarını koydu ve bunu *Calendrier positiviste* (Pozitivist takvim) [1849] adlı eserinde açıkladı. Bu zamandan başlıyarak C. da bir değişme görüyoruz: Clotilde'e olan sevgisinden aldığı esinle bir insanlık dini kurmayı ve kendisi de bu dinin başrahibi olmayı düşündü. Bu sıralarda da pozitivizm hakkında eserler yazmağa devam etti. Bunların en tanınmışları şunlardır: *Le système de politique positive* (Pozitif politika sistemi) [1851 - 1854], *Catéchisme positiviste* (Pozitivist ilmihali) [1852]; ahlâk, ilk felsefe ve pozitif endüstri hakkında eserler hazırlamakta iken öldü.

A. COMTE

I. *C. felsefesinin çıkış noktaları*: C. un amacı, toplumun yeniden örgütlendirilmesidir. Bunun için zihinlerde reform gerekir. Bu da zihne bilimlerin ilerleme derecesine uygun alışkanlıklar vermekle olur. Onun için, C. un felsefesine her şeyden önce şu iki tema hâkimdir: 1. Bilimler, ayrı ve kendi başlarına alınırlarsa faydasız, hattâ zararlıdır; 2. Bilimler zincirinde yer tutmayan, onlardaki anlayışa uygun olarak gelişmiyen bir toplumbilim (*sosyoloji* terimini ilk kullanan C. tur.) imkânsızdır.

Fakat C. da bu iki tema'ya şu tema'lar da katılmaktadır: 3. Toplumda durulma çağlarında birtakım değerler vardır ki bunlar aslında değişmez, ancak ilerliyerek şekil değiştirir (cismani, ruhani, kudret, aile gibi...), bu gibi durulma çağları ile kritik ve devrimci çağlar tez antitez halindedirler (C., devrimin aleyhindedir). 4. Toplumda ilerleme vardır; yani, devrimci, kritik çağı kapatıp durulma çağına girildiğinde eskiye dönüş olamaz; toplumda değişmiyen ana ögeler aynı kalır ama bilimlerin ilerleme derecesine göre şekil değiştirir.

II. *C. ta zihnî reform ve bilimlerin sıralanması*: Zihnî reformu sağlamak için bilimlerin kendi gelişmelerine uygun kalmaları gerekir, melelâ C. a göre olasılıkla uğraşmamak gerekir, çünkü olasılık, matematiğin doğrudan doğruya sosyal sorunlara uygulanması iddiası ile meydana gelmiştir. Halbuki matematiğin bilimler arasında belirli bir yeri vardır ki ondan atlayıp, kendisinden uzakta bulunan sosyolojiye doğrudan doğruya temel olamaz. Bunun gibi, fizikte de maddenin yapısı ile uğraşmak doğru değildir; biyolojide evrim kuramları, sosyolojide toplumun tarihî gelişmesi, üzerinde durulmaması gereken sorunlardır. Bu dar görüşün kökü şu fikirdedir: Pozitif olan bilimler, şeylerin özlerine geçmeyi iddia etmeden olaylar (fenomenler) arasında değişmez münasebetleri tesbit ederler. Öte yandan, her bilimin konusu ayrıdır, bir bilimi tamamiyle ötekine çevirmek imkânsızdır. Ancak, bir bilim kendine *en yakın* olanı kullanır ve C. ta bilimlerin bir birine dayanması, bu anlamdadır. Bu görüşe uyulmayıp kuramlar ve hipotezler kullanılırsa, aşılmış olması gereken teolojik ve metafizik çağlara geri dönülmüş olur.

Biribirinden ayrı olan, fakat biribirine dayanmak suretiyle bir sıra meydana getiren bilimler, genellik (*généralisation*) ve *karmaşıklık* (complexité) larına göre sıralanmışlardır. Sıra en genelden en az genele, fakat en az karmaşıktan en karmaşığa doğru gider. Bu görüşe göre sıralanmış esas bilimler şunlardır: *matematik*, *astronomi*, *fizik*, *kimya*, *fizyoloji*, *sosyoloji*. Matematik en genel, fakat en basit konulu bilimdir. Sosyoloji aksidir. Böylelikle, öze varmak iddiasında bulunmadan olay (fenomen) lar kanunlarla kavranabilir. Bu sıra bilimlerin tarih içinde gelişme ve ilerleme sırasıdır. Zihin, karmaşık konudan önce basit konuyu kavramıştır, onun için ilkin matematik gelişmiştir v. b. Matematik, aynı zamanda en pozitif halde bulunandır ve sıra matematikten başlıyarak pozitiften daha az pozitife doğru gidişi de gösterir. Eğitim bakımından da matematikle başlayıp ilerlemek en doğrudur.

Bir bilimin pozitiflik derecesi hakkında C. üç esas

tesbit etmiştir: 1. Olayların önceden kestirilmesi: Önceden kestirme ne kadar kuvvetli ise, pozitiflik (yani sırf olayların kanunlaşması ile uğraşma) o derece yüksektir. Bu hassa ile ters orantılı bir hassa vardır: Olaylar üzerine insanların etki kudreti. Bir bilim ne kadar pozitif ise biz onun konusu üzerine o kadar az etkide bulunabiliriz. Misal, astronomi Astronomide olayları önceden çok iyi kestirebiliriz, fakat olaylar üzerine etkimiz sıfır derecesindedir; halbuki biyolojide önceden az ve şüphelidir, fakat insan el koyunca etki artar. Fizik orta durumdadır. 2. Kanunların görelililiği: C. ta göre, gerçekten evrensel kanun olamaz; çünkü kanunları deneylerimizin alanından dışarıya çıkarmaya, bu alan dışına yaymaya hakkımız yoktur; aksi halde metafiziğe düşeriz (C. bu sınırlamayı yapmakla çok verimli hipotezlerle uğraşmayı da yasak etmiş oluyor). 3. Yakın bilimlerdeki düşünüş yakınlığı: Meselâ matematik analiz ile fizik arasında düşünüş paralelliğinde görüldüğü gibi.

III. *C. un sosyolojisi*: C. un sosyolojisinin anahtarları şunlardır: Sosyal yapı kendi iğinden vardır ve ilerlediği halde devamlı olarak aynı kalan karaktere veya organlara sahiptir. Daima aynı kalan bu öğelerin bilgisine C., *sosyal statik* der. Sosyal statiğin karşısında *sosyal dinamik* vardır. Sosyal dinamik, ilerlemenin kanunlarını içinde toplar. Dinamik, statiğe bağlıdır, statikten sonra gelir. Başka deyimle: ilerleme, düzenden gelir. İlerleme, toplumun din, mülksahipliği, aile, dil gibi durulmuş öğelerini esasından değiştirmez, ancak ilerletebilir. Toplumun kritik çağlarında dinamik üstündür, statik gözden kaçmıştır; düzen ihtiyacı belirince, kritik çağ sona eriyor, durulma çağı başlıyor demektir (*Cours de philosophie positive*, daha çok dinamik ile, *Système de politique positive* ise statik ile uğraşır).

Sosyal dinamik, *3 hal kanunu*nda belirtilmiştir: *teolojik*, *metafizik*, *pozitif* haller. *Teolojik çağda*, zihinler, her şeyin nedenini, şeylerin iç özünü anlamak kaygısındadır. Eski insanlar zihinlerini kurcalıyan bu soruların cevabını, «antropomorf» bir şekilde cevaplandırmışlardır: Yere düşen yıldırımı Zeus'un kolu idare etmiştir. Rüzgârların esmesine sebep, Eol'un rüzgâr dolu tulumları açmasıdır. v. b. İlkin *fetişist* (şeylerin içine yerleşmiş tanrıları kabul eden) olan bu çağ, sonra politeist olmuş, yani tanrıları şeylerden ayırmış, sonra da tanrıları biribirine tabi kılıp nihayette bir tanesini alakoymuş, böylece *monoteist* olmuştur.

Metafizik çağda zihinlerin ilgileri aynıdır, yani şeylerin oluşunun ve özlerinin nedeni sorulmaktadır. Fakat bu çağda veri en cevap bir veya birkaç tanrının keprisine bırakılmamış ve tanrılar yerine birtakım soyut kavramlar geçmiştir. Acunu idare eden, bir evrensel ruhtur; şeyi şey haline koyan biçim (form) dir; bir bitkiyi geliştirip güzel bir ağaç haline koyan, bitkinin içinde taşıdığı bir amaçtır v. b.

Pozitif çağ: Kurulması gereken çağdır. Bu çağda pozitif anlayış ve bu anlayışın ürünü pozitif bilimler hâkim olacaktır. Pozitif çağda, şeylerin niçini sorulmaz, insanlık artık özlere, mutlak olarak var olana v. b. erişmekten vazgeçmiştir; daha doğrusu, insan, zihninin elde edilebileceği ile yetinilmektedir. Bu da, olaylar arasındaki düzeni ve tekrarlanmayı kanun olarak kaydetmekten ibarettir. Bilimin kanunları, artık sırf olaylardaki düzeni ve tekrarlanmaları tespit eder. Bunu aşan bir bilginin gerçek bilgi olması bahis konusu değildir. İşte amaç, bu anlamda kurulmuş bilimlere dayanan, yine bu anlamda bir sosyoloji kurmaktır. C., birçok alanlarda pozitife erişilmiş olmakla birlikte, pozitif çağın henüz tam olarak gelişmemiş olduğunu ileri sürer ve kendi zamanına ait bazı sosyal tuhaflıkların, metafizik ve pozitif çağlara ait öğelerin karışmış bir halde bir arada bulunmalarından ileri geldiğini söyler.

IV. *İnsanlık dini*: Clotilde Vaux'nun ölümü C. u bir çeşit mistikliğe doğru götürmüştür. C. insanlığı bir bütün olarak görmeğe başlamış ve tek iradeleri düzenliyen ve bunları birbirine bağlıyan bir insanlık dininin gerektiğini ileri sürmüştür: Bu din, bir yapıntı olan Tanrı kavramı yerine, sosyolojik bir kavram olan *İnsanlığı* koyacaktır. Bu dinde inanç - akıl kavgalarından eser kalmıyacak, inanç, insanlık kavramı ve sevgi ile birleşerek insanın davranışlarını düzenliyecektir.

C., düşünüş tarihinin önemli duraklarından biridir. Metafiziğe düşman müspet bilimlerle sıkı ilinti kurmuş bir felsefenin XIX. yüzyılda ilk örneğini vermiştir. Fakat, pozitivist teoriye uymak zorunluluğu onu, bilimci olduğu halde dar bir bilim görüşüne götürmüştür. Bununla birlikte, otonom bir bilim olarak sosyoloji C. ile başlar.

C. un çağdaşları ve kendisinden sonra gelenler üzerinde etkisi büyük olmuştur. Pozitivizm, başka akımlarla da beslenerek, zamanımızın belli başlı öğretilerinden biri olmuştur. Bu etkide, ancak en son yıllarda bir gerileme görülmektedir. Çünkü çok kere insanlık - hele büyük felâketlerden hemen sonra - felsefede insanın ve evrenin özünden haber veren bir «kurtuluş ve savunma» öğretisi arar. Oysaki C. ve pozitivizm, «İnsanlık dini» ne inandığı halde insana, «mutlak»ı araştırmaktan vazgeçmesini ve fenomenlerle yetinmesini hatırlatan bir sistemdir.

COMUNEROS [*komuneros*]: 1. 1520 de İspanyada ayaklananlar. Genç kıral V. Carlos (= V. Karl) un Holânda'lı danışmanları hakkında duyulan hoşnutsuzluk İspanyol şehirlerini (comunidades) Don Juan de Padilla'nın önderliği altında ayaklandırmıştır. Fakat soylular sınıfı güvenemiyerek bu harekete katılmamışlardır. C. lar Villalar meydan savaşında (23 nisan 1521) kırallık ordularına yenilmişlerdir.

2. 1821 de İspanyol masonları arasında «Padilla'nın oğulları» adı altında kurulmuş olan siyasal gizli bir dernek. 1823 te Fransızlar tarafından istipdat evrinin yeniden getirilmesiyle, VII. Fernando C. ları sıkı kovuşturma altına almıştı.

COMUS [*komus*], Roma mitolojisinde, beyazlar giyinmiş, kanatlı ve eli meşaleli bir gençle temsil edilen içkili eğlence ve cümbüş ilâhı.

CONACHI [*konaki*], **Costache** (1777 - 1849), Rumanyalı şair. Ţigăneşti'de doğmuş, orada ölmüştür. Eski bir boyar (b. bk.) ailesinden olan C. adalet bakanı ve 1834 te Buğdan (Moldavia) tahtına aday olmuştur. Buğdan edebiyatının doğuşunda önemli bir rol oynamış olan C. nin eserleri ölümünden sonra *Poezii, Alcatuiri si Tălmăcîri* (Şiîrler, yapıtlar ve çevirmeler) [1856] başlığiyle yayınlanmıştır.

CONAIRE MOR [*konıri mor*], M. Ö. 113 - 43 yıllarında İrlandayı yönetmiş olan bir kıral. Eski Irlanda edebiyatının en ünlü efsanelerinden biri olan «The Destruction of Úa Derga's Hostel» (Úa Derga hanının yok edilmesi) in kahramanı olan C. M., İrlandaya akın eden korsanlarla savaşırken bir aldatılmaya kurban giderek ölür. Sir Samuel Ferguson'un *Conary* manzumesinin konusunu da bu efsane meydana getirir.

CONAKRY veya KONAKRY [*konakri*], Gine Cumhuriyeti (République de Guinée) nin başkenti. Afrika kıtasına bir dalgakıranla bağlı Tumbo yarımadasında bulunan C. muzu ve demir cevherini dış satıma gönderen önemli bir li-

CONAKRY: Liman

man (1957 de çıkış 1 1/2 milyon ton). Kankan demiryolunun başlangıç noktası ve bir ticaret yönetim ve sanayi merkezidir. Nüfusu 3 500 ü Avrupalı olmak üzere 49 200 dür. Uçak alanı vardır.

CONAN MÉRIADEC [Fr. *konã meryad k*] İngiltere adalarındaki eski Briton'ların başta gelenlerinden olup IV. yüzyılın sonlarında Fransadaki Armorica yarım adasına göç etmiştir. Kıral sanını almış olduğu ve Romalılarla savaştığı söylenir.

CONANT [*koṷnınt*], **James Bryant** (doğ. 1893). Amerikalı kimyacı ve eğitimci. Dorchester (Massachusetts) de doğmuştur. Harvard üniversitesinde okumuş, 1927 - 1933 te bu üniversitenin organik kimya profesörü, 1933 - 1953 yıllarında da rektör olmuştur. Serbest radikaller, alyuvar (hemoglobin) ve klorofil üzerinde pek çok araştırma yapmış ve İkinci Dünya Harbinde Amerikanın atom enerjisi tasarılarının hazırlanmasına, araştırma komisyonu başkanı ve üyesi olarak katılmıştır. Harbden sonra 1953-1955 arasında Almanyada A. B. D. yüksek komiseri, 1955 - 1957 yıllarında da Federal Almanya Cumhuriyetine büyükelçi olmuştur. 1957 den sonra Amerikan High School'larını inceleme komisyonunun başkanı olarak çalışmıştır. Başlıca eserleri: *Organic Chemistry* (Organik kimya) [1928]; *The Chemistry of Organic Compounds* (Organik bileşimler kimyası) [1933]; *Modern Science and Modern Man* (Çağdaş bilim ve Çağdaş insan) [1952]; *Education in a Divided World* (Ayrılmış bir dünyada eğitim) [1948]; *Science and Common Sense* (Bilim ve sağduyu) [1951; Türk. çev. İlmin ilerliyişi ve sağduyu, 1953]; *The American High School Today* (Bugünkü Amerikan H. S. u) [1959]; *The Child, the Parent and the State* (Çocuk, ana - baba ve devlet) [1959].

J. B. CONANT

CONCATO [*konkạto*], **Luigi** (1825 - 1880), İtalyan hekimi. Padova'da doğmuş, Torino'da ölmüştür. 1859 da Padova Üniversitesinde genel patoloji okutmuş, 1860 ta Bologna'da tıp kliniği profesörü olmuş, 1878 den sonra da ölümüne kadar Torino Üniversitesinde tıp kürsüsünün başında bulunmuştur. Hastalıkta belirti incelemesinin ve mikroskopla araştırmanın önemini ortaya koyan ve polyorrhymenite veya C. hastalığı denen sulu (séreux) zarların (karın zarı, kalb zarı, akciğer zarı, v. b.) habis iltihabını ilk olarak tanımlıyan C. nun başlıca eserleri şunlardır: *La percussione nella diagnosi delle cardiopatie* (Kalb hastalıkları teşhisinde perküsyon) [1868], *La diagnosi generale dei tumori addominali* (Karın urlarının genel teşhisi) [2 cilt 1881].

C. Hastalığı: *serosus*'lu zarlar (Fr. membranes sereuses) da ve daha çok plevrada meydana gelip ağır ağır gelişen habis iltihaplanma. İtalyan hekimi Luigi Concato (1825 - 1882) nun adiyle anılır.

CONCENTUS [*kọnkentus*] (Lat. = bütün kısımların bir arada söylenmesi], müzikte, bir akortta bulunan bütün notaların bir arada çalınması veya söylenmesi; aksi: *arpeggio* (bk. ARPEJ). Katolik kilisesinde Gregorius İbadetindeki koro kısmı (cantus choralis) dır ki koro tarafından bir arada ve aynı perdede (unison) söylenir; aksi: *Accentus*.

CONCEPCIÓN [*konsepsyọn*]: 1. Orta Şili'de bir il. Yüzölçümü 8 580 km², nüfusu 494 000 (1955) dir. Bu ilin içine sınır boyundaki Cordillera sıradağları, ortadaki ova, kıyı sıradağlarının bir kısmı ile kıyı boyu girer. Ortadaki uzun ovada tahıl, üzüm, meyve yetiştirilir. Kıyı yakınında kömür işletmeleri vardır.

2. Orta Şili'deki C. ilinin başkenti. Nüfusu 119 900 (1955) dür. Memleketin üçüncü büyük şehri, güneyinde en önemlisi olan C., Bio - Bio ırmağı ağzı ve C. körfezi yakınındadır. Limanı Talcahuano'dur. C. bir üniversite, ticaret ve sanayi merkezidir. C., Pedro de Valdivia tarafından 1550 de kıyıda kurulmuş iken 1555 de yerli Kızılderililer tarafından yıkılmış, 1570, 1730 ve 1751 tarihlerinde de

CONCEPCIÓN: bir cadde

depremler yüzünden yıkılmıştır. Şili'nin bağımsızlığı 1818 de bu şehirde ilân edilmiştir. 1835 ve 1939 da C. yeni depremlerle ağır zararlara uğramıştır. Yakınında önemli kömür madenleri vardır.

3. Orta Paraguay'da bir departman. Yüzölçümü 32 000 km², nüfusu 44 304 (1945) tür.

4. Orta Paraguay'da Paraguay ırmağı üzerinde, aynı adı taşıyan departmanın merkezi olan bir şehir. Davar ve mate (b. bk.) yaprağı ticareti merkezi olan C. da ham pamuk işliyen fabrikalar ve un değirmenleri vardır. Öteki adı **Villa C.** dır. Nüfusu 16 847 (1945) dir.

5. **C. del Uruguay** (eski adı: **Arroyo de China**), Arjantin'de, Entre Ríos ilinde Buenos Aires'ın 241 km kadar kuzeyinde bir şehir. Demiryollar merkezi, et, tarım ürünleri pazarı ve bir nehir limanıdır. Nüfusu 31 498 (1947) dir.

CONCEPT, CONCEPTUALISME (Fel.): bk KAVRAM, KAVRAMCILIK.

CONCEPTIO IMMACULATA [*konkeptio immakulata*] (Lat. = lekesiz olarak ana rahmine düşme), Katolik din biliminin öğretimine göre, Meryem Ananın ana rahmine düşmesinin günahsız olarak meydana gelmesi. Meryemin anası normal bir evlilik hayatı yaşamış, fakat Meryeme gebe kalması, Tanrının özel bir lûtfu sayesinde, Adem'in bütün torunlarını lekeliyen «ilk günah» tan ileri gelen «tel'in» dışında kalmıştır. Uzun müddet bütün Hıristiyanlığın malı bir inanç 8 aralık 1854 te Papa IX. Pius tarafından yayınlanan *Ineffabilis* (Lat. = anlatılması mümkün olmıyan) emirnamesi ile Katolikliğin bir şartı olarak ilân edilmiştir. İsa Peygamberin anasının bu payeye erişmesinin, oğlunun tertemiz bir hayat yaşaması, çarmıhta çektiği ıztırap ve ölümü ile insanlığın günahının kefaretini ödemiş bulunması sayesinde olduğuna inanılır.

CONCERT, CONCERTINO, CONCERTO (Müz.): bk. KONSER, KONÇERTİNO, KONÇERTO.

CONCERTINA [*konçertina*], müzik aletleri yapan İngiliz Charles Wheatstone tarafından 1829 da meydana getirilen bir çalgı olup hem akordeon ve hem de armonikaya benzer. Dört veya altı yüzlü prizma şeklinde olan, iki klavyeli olduğu için polifonik olarak da çalınabilen bu çalgı ilk çıkışında, hele İngilterede çok tutundu. Bugün daha çok müzikhollerde tuhaflıklar yapan artistler ve palyaçolar tarafından kullanıldığı görülmektedir.

CONCERTINA

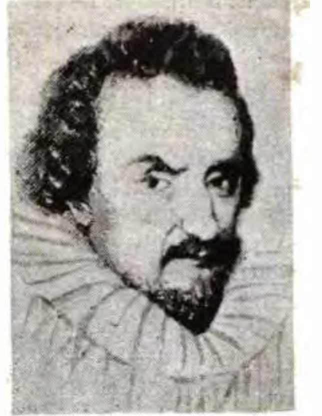
CONCETTI [*konçetti*] (İta. = özentiler), İtalyada daha XV. yüzyıl sonlarında Antonio Tebaldeo ve Serafino de Aquila'da raslanan ince nükteli, ustalıklı deyimler. Dilde görülen bu yeni akımın en parlak devri Rönesans'tır. Bu devrin her şeyi yükseltme ve mübalağalı şekilde gösterme eğilimi, anlatımları yapmacıklı bir şekilde inceltme ve özenti durumuna getirme hareketi İspanyada (Conceptismo, Culteranismo, Gongorismo, - Góngora), İngilterede (Euphuism, - Lyly), Fransada (Préciosité) İtalyada (Secentismo, Marinismo, - Marino), Almanyada (Barock şiirlerinde) belirmiştir.

CONCILLIUM [*konkilium*] (Lat.= toplantı; Fr. concile, İng. council, Alm. Konzil), Hıristiyanlığa ait doktrinlerle uygulama şekilleri hakkında karar vermek üzere bir araya gelen piskoposlarla din bilginleri toplantısı. Ortodoks mezhebinde Sinod (Yun. synodos) meclisi adını alır. Piskoposlar toplantısı ya genel (ökomenik; Yun. oikoumenikos) ya da özel olur:

1. *Genel C.*: Bir din genel meclisi niteliğinde olup dünyanın her tarafından gelen din büyüklerinin katıldığı bir toplantı olduğu için bütün kiliseyi temsil eder. Papanın çağrısiyle ve onun başkanlığında toplanmış bir Genel C. da alınan kararlar, papa tarafından onaylanacağı için yanlışsız sayılır. Şu var ki Genel C. din işlerinde karar alabilen tek başvurulacak yer değildir. Papanın da tek başına Genel C. kadar hüküm vermek yetkisi vardır. Bugüne kadar ancak 19 Genel C. toplanmış olup birincisi 325 de İznik (Nikaia) te, sonuncusu da 1869 - 1870 tarihinde Vatikanda olmuştur. Bu son toplantıda Papanın yanılmazlığı açıklanmıştır.

2. *Özel C.*: Kendi din bölgesi için karar verme yetkisine sahiptir. Bu toplantıya çağrılan piskoposlar, din adamları, sadece bir milletten veya bir bölgeden olur. Bugün görevleri piskoposlarca yapıldığı için Özel C. lar seyrek ve belirli yerlerde toplanmaktadır.

CONCINI [*konçini*], **Concino** (Maréchal d' Ancre veya Marquis d' Ancre da denir; ölm. 1617), Floransalı bir macera adamı. Floransada doğmuş, Pariste ölmüştür. Bir noterin oğlu iken Marie de Médicis'in IV. Henri ile evlenmesi sırasında Fransız sarayına giren C., IV. Henri'nin ölümünden sonra ve kıraliçenin naipliği sırasında 1510 dan başlıyarak Ancre markisi ve Fransa Mareşali sanlariyle devlet işlerini eline almış, tahtın korunması uğrunda soyluların ihtiraslarına karşı koymuş, hattâ Enghien dukası Prens Condé'yi hapsettirmiştir. C. nin kıraliçenin gözdesi olduğu söylenir. Devlet yönetimciliğinde Richlieu'yü yetiştiren odur. XIII. Louis'nin de bilgisiyle hazırlanan bir suikaste kurban gitmiştir. Galligai sanı verilen karısı Léonore Dori de saray hizmetinde iken büyücülük iddiasiyle öldürülmüştür.

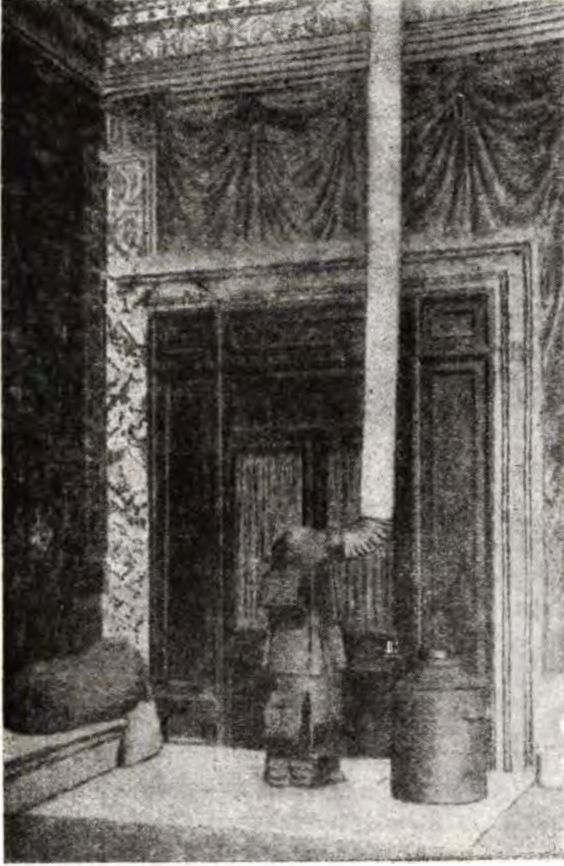

C. CONCINI

CONCITATO [*konçitato*] (İta. = heyecanlı), müzik «hareketli, heyacanlı çalınacaktır» anlamına verilen bir işaret. kompozisyon üslûbu olarak C. başlıca Monteverdi'nin eserleri için kullanılmıştır, meselâ *Il Combattimento di Tancredi e di Clorinda* (Tancred ile Clorinda'nın çarpışması) adlı operası.

CONCLAMATIO [*konklamatio*] (Lat. *cum* = birlikte, *clamare* = çağırmak), eski Roma'da cenaze töreninden ilki. Bir Romalı son nefesini verince yakınları onun gözlerini ve ağzını kaparlar, sonra artık yaşamadığını tam anlamak için onu adı ile birçok kereler çağırırlardı. Nihayet ona son veda sözleri olarak «Ave, vale, extrenum vale (Selâm, elveda, son defa elveda) derler ve bu suretle C. töreni yapılmış olurdu.

CONCLAVE [Aşağı Lat. *konklave*; Fr. *kõklav*] (Aşağı Lat. *cum* = ile, *clavis* = anahtar; = anahtarla kilitleme), bir Papa seçmek için kardinallerin toplandıkları yer ve bu toplantının adı. Kilise tarihinde C. ler X. Gregorius tarafından ikinci Lyon Concilium'unda (1274) yapılan tüzük ile başlar. IV. Clemens in ölümünde Viterbo'da toplanan kardinaller 22 kasım 1268 den 1 eylül 1271 e kadar (2 yıl, 9 ay, 2 gün) papalığa kimseyi seçememişlerdi. Bunları aralarında bir anlaşmaya zorlamak için şehrin valisi Ranieri Gatti seçimi bitirmeden çıkmalarını yasak ettiği bir saraya kapadı. X. Gregorius bu tedbiri kanunlaştırdı. Papanın ölümünün ikinci günü veya gömülmesinden bir gün sonra o şehirde kardinallerin toplanıp yenisini seçinceye

CONCLAVE: Papa seçiminin sonucunu bildiren soba

kadar içeride kapalı kalmalarına karar verdi. Gelenekler C. nin Romada toplanması yolunda gelişmiştir. Şimdi Vatikan sarayında toplanmaktadır. Burada bütün kardinallere mahsus hücreler yapılmıştır. Seçim için kararlaştırılan günde kardinaller Vatikan'a kapatılırlar ve bütün çıkış yerleri C. komutanı tarafından kontrol altına alınır. Bunların çeşitli işlerine bakacak papazlar, hizmetçiler, v. b. de birlikte kapatılırlar.

Eski tüzüklere göre kardinallere çıkarılan yemekler gitgide azaltılır. O suretle ki sekizinci gün bütün yiyecek içecek yalnız kuru ekmek ve sudan ibaret kalırdı. Kardinaller biri sabah, öteki akşam olmak üzere günde iki kere Sixtine kilisesinde toplanırlar, hilelerden ve insan ihtiraslarından uzak kalacaklarına yemin ettikten sonra oylarını kullanırlar. Her oylamadan sonra oy kağıtları yakılır. Eğer oy çoğunluğu yoksa, yakılırken ıslak saman kullanılır; çıkan koyu duman, dışarıda bekliyen halka oylamanın bir sonuç vermediğini anlatır. Çoğunluk sağlandığı zaman yalnız kâğıtlar yakılır; çıkan hafif duman başarıyı bildirir. Bunun üzerine en yaşlı kardinal San Pietro kilisesinin galerisine çıkarak, seçilen papanın adını ilân eder. C. sırasında kilisenin çok acele işleri en eski kardinal tarafından kendisine yardım eden öteki üç kardinal ile birlikte görülür.

CONCORD [*kǫŋkırd*], Amerika Birleşik Devletlerinde şehir adları. 1. Massachusetts devleti topraklarında, aynı addaki ırmağın kenarında bir şehir. Nüfusu 12 517 (1960) dir. Boston'un 28 km kuzeybatısındadır. Burada 19 nisan 1775 te anısı hiç silinmeyen bir savaşla bağımsızlık harbi

CONCORD: Minute Man Köprüsü

başlamış, askerî depoları yakmaya girişen yarbay Smith komutasındaki 800 İngiliz askeri, binbaşı John Buttrick emrindeki 450 il askeri tarafından Lexington'da yenilmiştir.

2. **C. City**: New Hampshire devletinin merkezi. C. C., gemilerin işlediği Merrimac üzerindedir. Nüfusu 28 991 (1960) dir. Pamuklu ve yünlü endüstrisi vardır.

3. Kuzey Carolina devletinde bir şehir. Nüfusu 17 799 (1960) dur. Charlotte'ın 34 km kuzeydoğusundadır. Dokuma fabrikaları vardır.

C. Grupu, XIX. yüzyılda, «The Flowering of New England» (New England'ın gelişmesi) denilen devrede C. (Massachusetts) da yaşamış olan düşünürler ve yazarlar grupu. Aşkın (transcendental) bir felsefe taraflısı olan bu grupta Ralph Waldo Emerson, Henry David Thoreau, William Ellery Channing, Amos Bronson Alcott ve Nathaniel Hawthorne vardı. (Bunlara bk.)

CONCORDATUM [*konkordątum*] (Lat. = uyuşma), anlaşma özellikle Romada Papalık yönetimi (bk. CURIA) ile bir devlet arasında hem kiliseyi hem devleti ilgilendiren işlerde yapılan anlaşma. Kavram ve şekil: Koyu Kilise anlayışı, önceleri Kiliseyi devletin üstünde tanırdı ve Papa C. ilân ederek devlete bir takım çıkarlar tanır, dilediği zamanda bunları geri alırdı (İmtiyazlar kuramı). Devleti kendi alanında bütün hukukun tek kaynağı sayan karşı anlayış ise, C. u gerekince devlet tarafından da yürürlükten kaldırılabilen devlet kanunları olarak kabul etti (Kanun kuramı). Bugün genel olarak sözleşme kuramı geçerliktedir. Bu anlayışa göre Devlet ve Kilise birbirleri karşısında eş haklara sahip taraflardır. C. lar ise devletler hukukuna göre

yapılmış sözleşmelerdir. C., türlü şekillerde yapılır: 1. Ayrı belgeler halinde Devlet ve Kilisece çıkarılmış özel kanunlar şeklinde (Worms C. u gibi); 2. Önce imza eden her iki tarafça uygulanmış bir metni kapsıyan bir Papalık emirnamesi şeklinde (XIX. yüzyıla ait hemen bütün C. lar gibi); 3. Her iki tarafça bir tek belge halinde ve devletler hukukuna göre yapılan bir anlaşma şeklinde (1801 tarihli Fransa C. u, 1817 ve 1925 tarihli Bavyera C. ları gibi).

Tarihte C. lar: Ortaçağ C. ları arasında en tanınmış olanları şunlardır: en eskisi olan, Worms C. u; (1122) Papa V. Martinus'un 1418 de beş milletle imzaladığı Konstanz C. u; V. Nicolaus ile imparator III. Friedrich arasında 1448 de imzalanıp 1801 tarihine kadar yürürlükte kalmış olan Viyana C. u Fransa kıralı I. François 1516 da Papa X. Leo ile bir C. imzalamış ve bununla papaca ayarlanmak şartiyle piskopos atama hakkı kırala tanınmıştı. Yeni çağın ilk C. u Başkonsul I. Napoléon ile VII. Pius arasında 1801 de imzalandı. Bu C., Fransız Devrimi ile zedelenmiş olan Fransa Kilise örgütlerinin yeniden kurulmasını sağladı. Devlet başkanına piskopos atama hakkı veriliyordu. Rahipliklere ancak hükümetce tanınmış kimseler getirilecekti. Bu C. ile Kiliseye tanınan hakların çoğunluğu, Napoléon'un 1802 C. u ile aynı zamanda yayınladığı emirname ile ortadan kaldırıldı. Papa bu tasarrufu kabul etmedi. 1801 C. unu yeniden gözden geçirme teşebbüsleri (1813, 1817, 1819) sonuç vermedi. Ancak 1905 te bu C. Fransa hükümetince bozuldu, fakat Alsace - Lorraine için gene de yürürlükte kaldı. Papalık örgütüne Napoli (1818) ve Bavyera (1817) C. ları önemli faydalar sağlıyordu. Ancak 1801 tarihli Fransız C. u gibi Bavyera C. u da devlet kanunlarıyla kayıtlandı (1818 anayasası). Prusya, Hannover ve Yukarı Rhein devletleriyle Roma Kilisesi arasında imzalanan anlaşmalar gerçek C. lar sayılmaz. Uzun görüşmelerden sonra yayınlanan bölge emirnameleri Kilise ile Devlet arasındaki münasebete dair esaslı maddeleri kapsamazlar; ancak özellikle dinî bölgeler ve piskoposluklar hakkında yeni kayıtlar koyarlar. Buna benzer bir anlaşma da 1827 de Holânda tarafından yapılmıştır. Rusya hiçbir C. imzalamamış, ancak 1847 de imzaladığı bir anlaşma ile Papalığa bağlı Katoliklere dinî görevlerini yapmak hakkı tanımış ve yeni bir piskoposluk kurulmasına izin vermişti. Buna karşılık papalık 1850 - 1870 tarihleri arasında İspanya, çoğu Orta ve Güney Amerika Cumhuriyetleri, Toscana ve Avusturya ile bir sıra C. lar imzaladı. Württemberg ve Baden ile imzalanmak istenilen C. lar, millet meclislerinin muhalefetine uğrayarak daha tasarı halinde iken suya düştü. Kilise ile Devlet münasebetlerinin belirtilmesi kanunlara bırakıldı. Avusturya C. u, Papanın yanılmazlığı ilân edilince 1870 de Avusturya hükümetince hükümsüz sayıldı. İspanya da 1868 de C. unu bozdu. 1918 den bu yana siyasal değişiklikler yeni C. ların yapılmasına yol açtı. Letonya ile 30 mayıs 1922 de yapılan C. gereğince Riga'daki jacobi Protestan kilisesi Katolik piskoposa devredildi Bavyera ile 25 ocak 1925 te imzalanan C., Katolik kilisesinin okullara geniş ölçüde karışmasına sebep oldu ve önemli gelir sağladı. 10 şubat 1925 te Polonya, 27 eylül 1927 de Litvanya, 15 nisan 1928 de Portekiz, 11 şubat 1929 da İtalya (Lateran C. u) ve 14 haziran 1929 da Prusya, 1932 de Baden, 1933 te de Alman Reich'ı ve Avusturya ile C. lar imzalandı. İkinci Dünya Harbinden sonraki başlıca C. lar şunlardır: Portekiz ile (1940, 1950), İspanya ile (1953), Ticaretteki C. (Fr. Concordat) için bk. KONKORDATO. 1922 den bu yana imzalanan C. lar Romada çıkan «Acta Apostolicae Sedis» dergisinde yayınlanmaktadır.

CONCORDE, PLACE DE LA [*plas dı la kõkörd*], Pariste çok geniş ve güzel bir meydan. 1744 te kıral XV. Louis'nin hastalıktan kurtulması üzerine, kıralın Parislilerin heykelci Bouchardon'a (bunun ölümünden sonra heykeli Pigalle tamamlamıştır) yaptırdıkları atlı heykeli için, plânı 1765 de mimar Gabriel tarafından hazırlanan bu meydan, 1792 de heykelin yıktırılmasından sonra «Devrim Meydanı» adını, 1795 te de «C. Meydanı» adını almıştır. Mimar Gabriel'in, kenarında yaptığı iki güzel sarayla süslü olan meydana bugünkü şeklini mimar Hittorf vermiştir. Burada Lüksor (Luxor) obliski denilen dikilitaş, iki anıtsal çeşme, başlıca Fransız şehirlerini temsil eden sekiz heykel, Marly atları (heykelci: Coustou) ile Mercure ve Renommée (heykeltraş: Coysevox) denilen heykel grupları vardır.

CONCORDE MEYDANI (Place de la Concorde)

CONCORDIA [*konkordia*], 1860 da Alman astronomu Robert Luther tarafından bulunan 58 numaralı küçük gezegen.

CONCORDIA [*konkordia*], Roma mitolojisinde özellikle Roma vatandaşları arasındaki ahenkli yaşayışı temsil eden kadın tanrı. İç anlaşmazlıkların sona ermesinden sonra C. adına birçok tapınaklar yapılmıştır. Bunların ilki M. Ö. 367 de Camillus tarafından açılmıştır. C., 30 martta kutlanan *Caristia* aile şenliklerinde Ianus, Salus ve Pax tanrılarla birlikte, 1 nisandaki evli kadınlar gününde de Venus ve Fortuna tanrı-

CONCORDIA (İmparator Titus'a ait bir para)

CLAUDE LORRAIN : "Campo Vaccino" (Louvre Müzesi, Paris)

larla birlikte anılırdı. İmparatorluk devrinde, C. *Augusta*'ya imparatorun evindeki aile düzeninin koruyucusu olarak tapılırdı.

CONCORDIA [*konkordia*], doğu Arjantinde Entre Ríos ilinde, Buenos Aires'in 354 km kadar kuzeyinde, konserve et, tahıl, Paraguay çayı ve quebracho ağacı ihraç merkezi olan bir nehir limanı. Nüfusu 52 213 (1947) tür.

CONDAMINE, CHARLES MARIE DE LA: bk. LA CONDAMINE, CHARLES MARIE DE.

CONDÉ [*kõdẹ*], Bourbon'lardan ayrılan bir hükümdar soyunun Condé - sur - l'Escaut şehrinin adından aldığı san. 1632 de Büyük C. ye (aşağıda II. Louis C. ye bk.) Enghien dukalığı miras kaldı. Ondan sonra bu hanedanın mirasçıları C. adını aldılar.

1. **I. Louis C.** (1530 - 1569): C. prensi. Kıral Antoine de Navarre'ın erkek kardeşi ve C. sülâlesinin kurucusu. Vendôme'da doğmuş, Jarnac'ta ölmüştür. Amcası Coligny ile birlikte Huguenot'ların başına geçti, 1560 ta Duc de Guise'e muhalefetinden dolayı tutuldu ve ancak II. François'nın ölmesiyle kurtuldu. 1562 de ilk Huguenot'lar savaşını açtı, ancak Dreux'de ordusu yenilgiye uğradı ve kendisi esir edildi. 1563 Amboise Barış Antlaşmasından sonra çabuk etki altında kalması ve kararsızlığı yüzünden ana kıraliçe Catherine de Médicis'e çok yardımda bulundu, fakat sonunda Coligny tarafına döndü. İkinci ve üçüncü Huguenot savaşlarında (1567 den başlıyarak) yine saray ve Guise'lerin Katolik partisi aleyhinde savaştı; nihayet Jarnac savaşında esir düşerek kurşuna dizildi. *Mémoires de C.* (C. nin hâtıraları) bu zata atıfla Secousse tarafından yayınlanmıştır (5 cilt, 1743).

2. **II. Louis C.** (Büyük C. denir; 1621 - 1686): C. prensi. II. Henrinin oğludur. Pariste doğmuş, Fontainebleau'da ölmüştür. 1661 den sonra Bourbon dukası da olmuştur. Holânda'da İspanyol ordusuna karşı Rocroi zaferini kazandı (19 mayıs 1643), general Turenne ile birlikte Allersheim yakınlarında Bavyeralı general Mercy'nin ordusunu bozdu (30 ağustos 1645) ve 1646 da Dunquerque (Flâm. Duinekerke) i aldı. Babasının ölümiyle C. ailesinin başı oldu. 20 ağustos 1648 de Sens'ta İspanyollara karşı yeni bir zafer kazandı. Fronde (b. bk.) hareketinde Mazarin tarafını tuttu; 1649 da Parisi kuşatarak saray adamlarının Parise dönüşünü sağladı. Bundan az sonra Mazarin ile bozuştu. Kardinal onu 1650 ocak ayında yakalattı ise de, Fronde hareketinin kuvvetlenmesi karşısında kendisi de 1651 yılı başlarında yeniden Paristen kaçmak zorunda kaldı. Hükümet böylece C. nin eline kalıyordu; ancak sert karakteri devlet işlerini yürütmeye elverişli değildi. Mazarin'in tavsiyesiyle Avusturya kıraliçesi Anna, 1651 sonunda C. ye harb açtı. Blêneau yakınlarında Avusturyalıları yenilgiye uğrattıktan sonra (7 nisan 1652), Parise dönerken Saint - Antoine önlerinde general Turenne kuvvetleriyle karşılaştı ve bozguna uğradı (2 temmuz 1652). Bunun üzerine İspanyollara geçen C., İspanyol ordusunun başında Holânda'da Turenne ile savaştı. Pirenç barışından sonra tekrar itibar kazanarak Parise döndü. Devrim savaşlarında Franche Comté'yi ele geçirdi. XIV. Louis'nin ikinci Holânda savaşlarında Senef'te büyük bir zafer kazandı (11 ağustos 1674). General Turenne'in ölümünden sonra Almanyaya karşı açılan savaşta kısa bir süre Fransız ordusuna kumanda etti.

CONDÉ PRENSİ II. LOUIS

CONDE [*konde*], **José Antonio** (1765? - 1820), İspanyalı doğu bilimleri bilgini ve tarihçi. Cuenca'da doğmuş, Peraleja'da ölmüştür. Madritteki Alcalá Üniversitesinde okuduktan sonra Escorial Kitaplığının müdürü olmuştur. Yayınladığı eserlerden en tanınmışı: *Historia de la dominación de los Árabes en España, sacada de varios manuscritos y memorias arabigas* (Türlü Arapça el yazmalarından ve andaçlarından edinilen bilgiye göre İspanyadaki Arap egemenliğinin tarihi) [1820 - 1821].

CONDÉ MÜZESİ (Musée Condé): bk. CHANTILLY ŞATOSU.

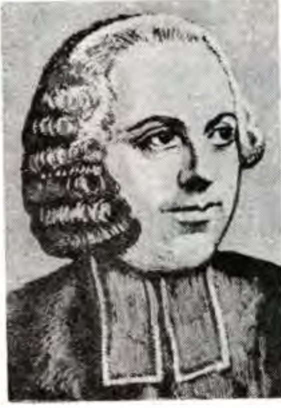
CONDER [*kondır*], **Claude Reignier** (1848 - 1910), İngiliz subayı ve doğu bilimleri bilgini. Londrada doğmuş, orada ölmüştür. Palestine Exploration Fund hesabına Filistinde incelemeler ve araştırmalar (1872 - 1878, 1881 - 1882) yapmış, Mısırda ve Bechuanaland'de kurmay subayı olarak bulunmuştur (1884 - 1885). Meslek hayatının son yıllarını İrlânda'da geçirmiştir (1900 - 1905). Filistin üzerine yazdığı birçok değerli eserlerden başlıcaları: *Tent Work in Palestine* (Filistinde çadır işi) [1878]; *Memoirs of Survey of Western and Eastern Palestine* (Batı ve doğu Filistinde araştırma anıları) [1883 - 1890]; *The Latin Kingdom of Jerusalem* (Kudüs'te Lâtin kırallığı) [1897]; *The City of Jerusalem* (Kudüs şehri) [1909]. Hititler ve Altay dilleri üzerinde de çalışmaları vardır.

CONDÉ - SUR - L'ESCAUT [*kõdẹ sür leskọ*], Fransanın kuzey kısmında, Nord departmanının Valenciennes arondismanında bir şehir. Belçika sınırı yakınında Escaut (Flâm. Schelde) ırmağı kıyısında eski hisarları vardır; eskiden, berkitilmiş bir yer idi. Nüfusu 9 137 (1958) dir. Condé prenslerine ait eski (1411) bir şatosu, kömür ocakları ve yağ arıtma yerleri bulunmaktadır. 2 km kuzeyinde 10 400 nüfuslu (1958) Villex - Condé şehri bulunur.

CONDICIO [*kondikio*] veya **CONDITIO** [*konditio*] (Lât.), hukukî bir işlemin etkili olabilmesi için konulmuş olan şart. *C. sine qua non*, kaçınılması mümkün olmıyan şart demektir. Meselâ bir işin görülmesi için bir yabancı uzman getirtilmek gerekirse, bu uzmana bir dilmaç katılması kaçınılmaz bir şart, bir C. sine qua non olur.

CONDICTIO [*kondıktio*] (Lât.), Roma usul hukukunda sert hukuka (bk. IUS STRICTUM) göre açılan ve hukukî sebebi açıklanmıyan dâva. C. lar bileşik (Pandekt) hukuka göre sebepsiz ve haksız mal edinme dâvalarıdır.

CONDILLAC [*kõdiyak*], **Etienne Bonnot de** (1715 - 1780), Fransız filozofu. Grenoble'da doğmuş, Beaugency'deki Flux manastırında ölmüştür. İlkin rahip olmak üzere Saint - Sulpice okuluna girmiş, fakat 1740 ta çıkmış ve Rousseau, Fontenelle, Diderot gibi filozoflarla temasa başlamıştır. 1758 de İtalya'da Parma dukasının oğluna eğitmen olarak atanmış ve 1767 ye kadar Parma'da kalmıştır. Paris'e dönüşünde Flux manastırına çekilmiş, ömrü burada sessizlik içinde sona ermiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Essai sur l'origine des connaissances humaines* (İnsan bilgilerinin

E. B. de CONDILLAC

kaynağı üzerine deneme) [1746; Türk. çev. 1954]; *Traité des sensations* (Duyumlar üzerinde inceleme) [1754; Türk. çev. 1954]; *Traité des animaux* (Hayvanlara dair) [1755; bu eserin içinde Tanrının varlığı hakkında bir bölüm vardır]; *Cours d'études* (Ders kitabı) [1775; 13 cilt; bir grameri, bir düşünme sanatını, bir eski tarihi, bir yeni tarihi kapsamaktadır]. Ölümünden sonra çıkan eserleri: *Logique* (Mantık) [1780]; *Langue des calculs* (Hesapların dili) [1798].

C. ın felsefesi, Locke'u takip etmektedir. Locke'a göre bilgimiz duyum (sensation) ile düşünme (teemmül) den gelen idea (fikir) lara dayanır. C., Locke'un bu görüşünü basitleştirerek bilginin temeline yalnız duyum (sensation) u almıştır.

Felsefenin ödevi, bilgilerimizin, isteklerimizin ve irademizin nasıl meydana geldiğini açıklamaktır. Bunun için şu iki olay grupundan hareket edeceğiz 1. Bizim duyumlarımız vardır, 2. Eski duyumlarımızın anılarını belleğimizde saklıyoruz. Bu duyumlar bizde hangi mekanizma sayesinde vücuda gelir sorusuna C. bunu bilmiyoruz diye cevap verir. Demek ki felsefenin çıkış noktası olarak aldığımız bu iki esas olay'ı, birer veri olarak alacağız.

Duyum ile hatırlama'dan başlıyarak b lgi edinmek için bizde şu işlemlerin yapıldığını görüyoruz: 1. Çözümleme (tahlil), 2. Karşılaştırma, 3. Yargılama, 4. Objeler sınıfı kurma, 5. Usa vurma (muhakeme etme). Bütün bu işlemlerin temelinde duyum ile dikkat bulunmaktadır.

Çözümleme, dikkate bağlıdır. Çözümlemek, bir objenin kalitelerini birbiri ardısıra gözleyip, bundan o objenin aynı zamanda var olan kalitelerini zihne yerleştirmektir. Karşılaştırma, aslında dikkatten başka bir şey değildir. Aynı zamanda iki şeye yönelmiş bir dikkattir. Yargılama, karşılaştırmanın hemen beliren sonucudur. İki objeyi karşılaştırır karşılaştırmaz, bunların benzediğini yahut farklı olduğunu görürüz. İmdi, benzerlikler yahut ayrılıklar görmek, yargılamaktır. Birtakım objeler için, bir objeler sınıfı kurma bunların birbirine benzediği yargısında bulunmaktır. Bu yargı sonunda meydana gelen sınıfa verdiğimiz ad'a genel kavram derler. Demek ki C. nominalist (b. bk.) tir; çünkü onun için genel kavramlar birer ad'dan başka bir şey değildir. Usa vurma, ileri sürdüğüm bir yargının, başka bir yargıyı içinde sakladığına dikkat etmektir. Usa vurma, C. a göre sırf kelimelerle meydana gelir. Usa vurma sanatı, kelimeleri uygun şekilde sıraya dizmektir.

Böylece dikkat'ten hareket ederek bilginin temelinde bulunan ana işlemleri belirledik. Temeli meydana getiren bu dikkat de duyum'dan başka bir şey değildir ve ruha her bilgi duyum yolu ile girer.

İrade olayları için de buna benzer bir çözümleme yapılabilir. Burada da çözümlenemiyen, olduğu gibi alınan iki esas çıkış noktası vardır: Hazlarla acılar. Burada da dikkat'in yerini tutan bir temel vardır: İstek, tıpkı dikkat gibi kuvvetli bir duyumdur.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, C. için hatırlamak, karşılaştırmak, yargılamak, fark etmek, tasarlamak, şaşmak, genel kavramlar kurmak, dikkatli olmanın türlü tarzlarıdır. Sevmek, istemek, nefret etmek, isteğin türlü tarzlarıdır. Dikkatli olmakla istemek de duymanın birer tarzı olduğuna göre, duyum, ruhun bütün yetilerini içinde toplamaktadır.

Duyumu merkeze aldığı için sansüalizm (sensualizme) adını taşıyan bu felsefe, birçok gerçek değerler taşımaktadır. Müsbet bir psikolojiye doğru gidişte C. felsefesi, İngilizlerden sonra önemli bir adım sayılır. C., göz yoliyle alınan izlenimlerin dokunma ile nasıl yorumlandığını Fransada ilk anlatanlardan biridir. İsteklerin meydana gelmesini güzel açıklamış ve isteklerin irade üzerine etkisini işaret etmiştir. Bununla birlikte bir yandan biyolojinin verilerine hiç önem vermemesi, öte yandan da çok kere, gözliyeceği yerde bir noktadan hareket edip çıkarsamalar yapması, sistemini kısır kılmaktadır.

C. ın sansüalizmi iki görüşe yol açar: 1. Bütün insanlar eşittirler, iki insana eşit duyumlar verelim, bunlar eşit zihin işlemleri yapacak, eşit bilgilere sahip olacaktır. 2. İnsanın gelişmesinde doğuştan gelen yetiler değil, eğitim - yani duyumların ayarlanışı - önemlidir. Fransız devrimine uygun düşen bu iki görüş C. tan sonra ideolog'lar (b. bk.) tarafından işlenecektir.

CONDOMINIUM [*kondominium*], hükümranlık veya denetleme hakkının iki veya daha çok devlet tarafından bir memleket üzerinde aynı zamanda kullanılması. Meselâ, Danimarkaya karşı girişilen savaştan sonra Prusya ve Avusturya tarafından Danimarka dukalığının birlikte elde tutulması (1884); Avrupa dışında Yeni Hebridler (İng. New Hebrides, Fr. Nouvelles Hébrides) in Fransa ve İngiltere tarafından birlikte elde tutulması (1887; C. un imzalanması 1906; devam etmektedir). 1876 da Mısır maliyesi üzerine bir İngiliz - Fransız C. u konulması gibi.

CONDOR [*kondor*], Lâtin Amerikanın türlü memleketlerinde (Kolombiya, Şili, Ekvador v. b.) kullanılan para birimi.

CONDOR OKULU (Portekizce: Escola Condoreira = Kondor Okulu), XIX. yüzyıl Brezilya edebiyatında, şair Castro Alves (b. bk.) ile, Tobias Barreto tarafından kurulan bir edebî okul. Bu okul, esasta Brezilya edebiyatının değişmez bir karakter özelliğini meydana getirdiği iddia edilmiş olan romantizm hareketinin, liberal ve ahlâkî yükselişe bağlılık cephesini belirtmek üzere bu adı almıştır. And dağlarında yaşıyan ve büyük bir akbaba cinsi olan kondor kuşu, yüksekliklere hamle yaptığı için bu okul onu timsal olarak kabul etmiştir.

CONDORCET [*kõdorsę*], **Marie - Jean - Antoine Caritat, Marquis de** (1743 - 1794), Fransız matematikçisi, politika adamı ve filozofu. Ribemont (Aisne) da doğmuş, Paris yakınındaki Bourg - la - Reine'de ölmüştür. 1769 da Paris Bilimler Akademisine üye olmuş, 1777 de kuyruklu yıldızlar kuramı (*Théorie des Comètes*) üzerine yazdığı risale ile Berlin Bilimler Akademisinin ödülünü kazanmıştır. C., uzun yıllar Fransız *Encyclopédie*sinde

A. CONDORCET

yazarlık etmiş, 1789 da Fransız devrimi başlayınca, soylu olduğu halde devrimi benimsemiş, Constituante (Kurucular Meclisi)a Paris milletvekili olarak girmiş, 1792 de Millet Meclisine başkan olmuş, Convention (devrimin 3. meclisi) da Girondin (b. bk.) lerin tarafını tuttuğundan, onlar devrilip mahkemeye verilince C. de mahkemece sanık ilân edilmiştir. Fakat C. kaçmış ve gizlendiği bir yerde bir aydan az bir zamanda ve hiç kaynak kullanmaksızın, *Esquisse d'un Tableau historique des Progrès de l'Esprit humain* (İnsan zekâsının ilerlemesi üzerinde tarihî bir tablo taslağı) [1794; Türk. çev. 2 cilt, 1944 - 1945] adlı eserini yazmıştır. Sonra yakalanmış, fakat yargılanmasına fırsat bırakmadan üzerinde taşıdığı bir zehirle, Bourg - la - Reine hapishanesinde kendini öldürmüştür. C., Aydınlanma Devri (b. bk.; Aufklärung) nin son büyük temsilcilerinden biridir. Bu konudaki fikirlerini daha çok adı geçen tasvir taslağında belirtmiştir. C. ye göre insan, aslında iyidir ve insan aklı sonsuz ilerlemeye elverişlidir. İnsan, daima aklını hâkim kılmalıdır, bunu yaparsa, hem dünyaya mânevi yönden hâkim olur, hem de mutluluk kazanır. C. ye göre, insanın gelecekteki ilerleyişi ve yükselişi şu üç şarta bağlıdır: 1. Uluslar arasında bulunan eşitsizliğin kaldırılması; 2. Sınıflar arasında bulunan eşitsizliğin kaldırılması; 3. Ferdin zihnî, mânevi ve bedenî durumunun ıslah edilmesi. C. millî eğitimde hiçbir sınıf farkı güdülmemesi gerektiğini, insanın eğitim sayesinde kilisenin egemenliğinden kurtulacağını, esasta eğitimin devlet baskısından da uzak kalması gerektiğini ileri sürmüş, kadınlarla zanaat sahiplerinin eğitimini de önemle ileri sürmüştür. 1792 de Assemblée Législative'e verdiği *Rapport sur l'instruction publique* (Millî eğitim üzerine rapor) e ekli projede C., öğretim programını şu beş dereceye ayırmıştır: 1. İlk okullar, 2. Orta okullar, 3. Enstitüler (yani kolejler), 4. Liseler (yani fakülteler), 5. Sanatlar ve bilimler kurumu.

C. nin eserleri çok geniş bir alan kapsar. Bunların başlıcaları, yukarıda anılanlardan başka, şunlardır: *Essai sur le calcul intégral* (İntegral hesap üzerine bir deneme) [1765], *Problème des trois corps* (Üç cisim meselesi) [1767], *Essai sur l'application de l'analyse aux probabilités des décisions prises à la pluralité des voix* (Oyların çoğunluğu ile alınan kararların olasılığına matematik çözümün uygulanması üzerine bir deneme) [1785]; *Réflexions sur la liberté de la presse* (Basın hürriyeti üzerine düşünceler) [1774], *Lettre d'un théologien* (Bir teoloğun mektubu) [1774; din baskısına ve dinin tahakkümüne karşı], *Lettre d'un laboureur de Picardie à M. N.* (Picardie'li bir çiftçinin Bay N. ye mektubu) [1775; serbest ticareti savunma]; *Réflexions sur l'esclavage des nègres* (Zencilerin köle edilmesi üzerine düşünceler) [1781; köleliğe karşı]; *Éloge de Pascal* (P. a övgü) [1776], *Vie de Turgot* (T. nun hayatı) [1786], *Vie de Voltaire* (V. in hayatı) [1787].

CONDOTTIERE [*kondottiere*] (İta. = güdücü; ö n d e r; bu kelimeye ç o ğ u zaman çoğulu olan **condottieri** şeklinde raslanılır), ortaçağ İtalyasında para ile tutulan ve savaş bitince salıverilen asker. Çoğu serüvenci serseri veya p a r t i z a n olan C. ler o devir İtalyasında önemli bir rol oynamışlardır.

CONDROZ [*kõdro*], Belçikada Ourthe ve Meuse (Flâm. Maas) vâdileri arasında ortalama yüksekliği 275 m olan bir bölge ki Ardenne dağlarının kuzey - batı eteklerini meydana getirir. Ormanı azdır. At ve büyükbaş hayvan yetiştirilir. Büyük işletmelerde buğday tarımı yapılır. Kireç taşı ocakları vardır. Başlıca limanı Ciney'dir.

CONDUCTUS [*konduktus*] (Lât.), XII - XIII. yüzyılların önemli bir müzik türü. Sabit bir melodisi olmıyan, genel olarak 1 - 4 sesli şarkı [bk. CANTUS]. Şarkının Lâtince güftesi meselâ ruhanî alaylarda heceleri belirtilerek tam ritmik cümleler halinde ve her nota karşı nota ile karşılanarak icra edilirdi.

CONEGLIANO [*konelyano*], kuzey İtalyada, Veneto bölgesindeki Treviso ilinde bir şehir. Şehrin ortaçağda yapılmış surları ve şatosu bugüne kadar kalmıştır. XV. yüzyıla ait San Leonardo kilisesinde Cima de C. nun en güzel tabloları vardır. C. önemli bir ticaret ve sanayi (pamuk) merkezidir ve şaraplariyle tanınmıştır. Bağcılık - şarapçılık yüksek okulu vardır. Nüfusu 20 400 (1958) dür.

CONELRAD [*konılræd*] (İng. Control of Electromagnetic Radiation = [Elektromanyetik ışıma kontrolu] ın kısaltması), ivedilik halinde kullanılacak bir haberleşme sistemi. Buna göre, gerekli görülünce, 640 ve 1 240 kilosikl üzerinden halka bilgi vermekle görevli olanların dışında kalan bütün radyo istasyonları yayınlarını kesecektir. Bu tedbirin amacı, yok edilecek hedefleri tesbit etmek için radyo işaretlerinden faydalanan düşman tertiplerini aksatmaktır.

CONEY ISLAND [*kouni aylınd*], (Felemenkçe eski adı: **Konynen Eyland** = Tavşan adası; 1682 de Holândalı göçmenlerce adlandırılmıştır), Amerika Birleşik Devletlerinin New York şehrinde, Brooklyn yönetim bölümünde ve Long Island'ın güney kıyısı açıklarında bir eğlence yeri. Önceleri 8 km uzunluğunda bir ada olan C. I., aynı adı taşıyan çayın getirdiği kumlarla bugün kara ile birleşmiş durumdadır. Amerika Birleşik Devletlerinin belki en ünlü halk eğlence yeri sayılan C. I. da 3,5 km uzunluğunda bir kıyı gezisi, bir halk plâjı, iki eğlence parkı ve birçok lokanta vardır. Sıcak yaz günlerinde ziyaretçilerin sayısı 1 1/2 milyonu bulur. Plâj 1814 te kurulmuştur.

CONFALIONERI [*konfalonieri*], **Federigo, Kont** (1785 - 1846), İtalyan vatanseveri. Milanoda doğmuş ve Hospenthal (İsviçre) da ölmüştür. Yukarı İtalyanın bağımsızlığı için çalışmıştır. 1821 de tutularak, 1824 te vatana hıyanet suçundan ölüme mahkûm edildikten sonra, cezası ömür boyunca kalebentliğe çevrilmiş, 1836 da serbest bırakılmıştır.

CONFEDERACIÓN DE DERECHOS AUTÓNOMOS [*konfetherathyon de dereços autonomos*], İspanya

CONEY ISLAND PLÂJI

Cumhuriyeti (1931 - 1939) zamanında Birleşmiş İspanyol Sağcı Partisi. Gil Robles tarafından yönetiliyordu. C. Katolik Acción Popular etrafında kurulmuştur ve Aile Babaları Konfederasyonu, Katolik Gençlik Organizasyonu gibi kolları vardı. C., İspanyol İç Harbinde (1936 - 1939) İspanyol faşist örgütüne, gençlik örgütleri aracılığı ile katılmıştır.

CONFEDERATE STATES [*kinfedtrit steyts*] (İng. = konfedere devletler), 1860 yılı sonunda ve 1861 yılı başında Amerika Birleşik Devletleri topluluğundan ayrılarak bağımsız bir birlik meydana getirmek istiyen Güney devletlerinin aldıkları ad. Kuzey ile Güney arasındaki anlaşmazlığın asıl nedeni kölelik sorunu olmakla birlikte, Güney devletlerinin Federal Kuzey Hükümeti karşısında ayrı bir devlet gibi davranma iddiasını belirten bu ad, Ayrılma Harbi (b. bk.) nin patlak vermesi sonucunu doğurmuştur. Bu devletler ayrılma tarihleri sırasiyle şunlardı: Güney Carolina, Mississippi, Florida, Alabama, Georgia, Louisiana, Texas, Virginia, Arkansas, Tennessee ve Kuzey Carolina. Bunlardan ilki 1860 aralık ayında, sonuncusu 1861 mayısında ayrılmıştır. Devlet başkanı Jefferson Davis, yardımcısı Alexander H. Stephens, dışişleri bakanı Judah Benjamin'di. Devletin başkenti Richmond idi. 11 mart 1861 de kabul edilen anayasanın esası A. B. D. anayasası idi, fakat bu anayasa ayrılan devletlere daha geniş bir bağımsızlık sağlıyor, kabine üyelerine Senato ve Temsilciler Meclislerine katılmak hakkını tanıyor, koruyucu gümrük tarifelerini ve ticaret primlerini ortadan kaldırıyor, köleliğin ve köleler üzerindeki mülkiyet hakkının devamını sağlıyordu. Bu devletlerin zayıflığı, sayıca Kuzey devletlerinin yarısı kadar olmalarından, demiryolları, para ve donanma bakımlarından karşı tarafa göre çok aşağı durumda bulunmalarından ileri geliyordu. Ayrılma Harbi sıralarında bu devletleri ayakta tutan, yalnız generallerinin parlak askerî yetenekleri olmuştur. Bk. AYRILMA HARBİ.

CONFEDERATE'LER: bk. CONFEDERATE STATES.

CONFEDERATIO HELVETICA [*konfederatio helvetica*] (Lât. = Helvet konfederasyonu; kısaltılmış olarak: CH), İsviçrenin Lâtince adı.

CONFÉDÉRATION: bk. KONFEDERASYON.

CONFÉDÉRATION DU RHIN: bk. RHEINBUND.

CONFÉDÉRATION GÉNÉRALE DU TRAVAIL: bk. C. G. T.

CONFÉDÉRATION GÉNÉRALE DU TRAVAIL UNITAIRE: bk. C. G. T. U.

CONFÉDÉRATION GERMANIQUE: bk. DEUTSCHER BUND.

CONFÉDÉRATION INTERNATIONALE DES SOCIÉTÉS D'AUTEURS ET COMPOSITEURS [*kõfederasyõ ẽternasyonal de sosyete dotõr e kõpozitõr*] (Fr. = yazarlar ve kompozitörler kurumları uluslararası konfederasyonu; kısa şekli: CISAC), dünyanın hemen bütün memleketlerinde telif haklarını korumak üzere kurulmuş ticaret ortaklıklarının üyesi bulunduğu uluslararası birlik. 1926 da kurulmuştur. Merkezi Paristedir. C. dört federasyona bölünmüştür: sahne, icra ve edebî eserler ile, mekanik röprodüksiyonlara ait telif hakları.

CONFEDERAZIONE GENERALE DELL'INDUSTRIA ITALIANA [*konfederatsione cenerale del'industria italyana*], İtalyan işverenler kurumlarının bağlı bulunduğu örgüt. 1919 da Romada kurulmuştur (1927 - 1944 arasında zorunlu giriş). Bu örgüte 104 bölge ve 98 meslek kurumu bağlıdır. 1951 de 72 274 işletme C. ye bağlı idi.

CONFÉRENCE INTERNATIONALE DES GRANDS RÉSEAUX ELECTRIQUES [*kõferãs ẽternasyonal de grã rezõ elektrik*; kısa şekli: CIGRE], Pariste 1921 yılında uluslararası elektroteknisyenler komisyonunun (IEC) teşebbüsiyle, elektrik santralleri ve yüksek gerilim şebekeleri kurulup işletilmesi konusunda, her iki yılda bir Pariste toplanmak üzere kurulmuş kurum. Üye sayısı 1 600 (1952) dür.

CONFESSIO [*konfessio*] (Lât. = itiraf, günahını söyleme), Hıristiyanlıkta, günah işlemiş olan bir kimsenin onu bağışlattırmak üzere, usulüne uygun olarak görevlendirilmiş bir papaza söylemesi. C. pişmanlık duygusu ile yapılmalı ve işlenmiş olan bütün suçları kapsamalıdır. Genel C. bütün hayat boyunca girilen günahlara, özel C. ise bir önceki günah çıkarmadan beri girilen günahlara ait olur. 1215 Lateran konsili, ergin olan bir Hıristiyanın yılda en az bir kere günah çıkarmasını emretmiştir. Luther bu geleneğe yalnız çocuklarla gençlerin uyabileceği ilkesini kabul etmiş, Calvin ise tamamiyle yasak etmiştir. Sonradan İngilterede bu görenek yeniden uygulanmaya başlamıştır. Hindistanda Buddha dininden olanlar bu usulü çok eski çağlardan beri uygularlar. Buddhistlerin *Vinaya* kitabında, din adamları huzurunda çıkarılacak günahlar için genişçe bir formül vardır. Tibet, Çin ve Japonyada da C. yapılır, ancak bu ülkelerde din adamı olmıyanlar için zorunlu değildir. Eskiden Manihaist Türklerde de C. vardı.

CONFESSOR [*konfessor*] (Lât.= açıklayıcı, dindar), Hıristiyanlara baskı yapıldığı devirde, işkencelere uğramış, fakat canını kurtarabilmiş olan kimselere verilen şeref sanı.

CONFIRMATIO [*konfirmatio*] (Lât. = pekiştirme), Hıristiyan dininde ve özellikle Katolik mezhebinde, Tanrı lûtfunun bağışlandığı *sacramentum* âyinlerinden biri olup, çocuklar erginliğe erişir erişmez uygulanan ve onlara Kutsal Ruh'u aşıladığına, bu ruha bağlı Tanrı vergilerini kazandırdığına, onları kusursuz Hıristiyan haline getirdiğine ve hayatları pahasına Hıristiyanlıklarını açıkça söylemeye yetenekli kıldığına inanılan din töreni.

CONFITEOR [*konfiteor*] (Lât. = itiraf ederim), günahların açıkça itirafı. Katoliklerde dinî tören usullerine göre kilisede âyin başlarken, şaraplı ekmek âyini sırasında ve papanın takdisinden önce yapılır. Protestan âyin kitaplarında da vardır.

CONFLANS [*kõflã*] **veya CONFLANS-L'ARCHEVÊQUE** [*kõflã l'arşlvek*], Fransada Seine ilinin Sceau ilçesinde, Seine nehri kıyısında, Charenton - le - Pont bucağına bağlı yer.

Conflans anlaşması: Kamu Yararı Birliği (Ligue du Bien Public) savaşına son vermişti (ekim 1465). XI. Louis Somme bölgesindeki şehirleri Pekgözlü Charles (Charles le Téméraire) a karşılıksız olarak geri vermiş ve kardeşine de yaşadığı süre boyunca hüküm sürmek üzere Normandiya'yı bırakmıştı. Ancak, üzerinden daha iki ay geçmeden kıral bu anlaşmaya aykırı hareketlere başlamıştır.

CONFORMIST [*kınfọrmist*] (İng. = muvafık), 1562 de, Anglikan (b. bk.) Kilisesi tarafından tesbit edilen 39 maddelik Anglikan mezhebi şartlarını olduğu gibi kabul edenlere verilen ad. Karşıtı: *Nonconformist* (b. bk.) ve *Dissenter* (b. bk.).

CONFRÉRIE DE LA PASSION [*kõfreri dı la pasyõ*], dinî karakterde temsiller vermek üzere Parisli esnaflar tarafından kurulmuş bir dernek; tarihî belgelerde adı ilk olarak 1380 de geçer; 1402 de VI. Charles bu derneğe büyük imtiyazlar tanıdı. Miracle (b. bk.) ve mystère (b. bk.) lerden ibaret olan oyunlar Hôpital de la Trinité (Trinite Hastanesi) nin bir salonunda oynanırdı; 1539 dan sonra oyun yeri Hôtel des Flandres oldu. 1548 de Hôtel de Bourgogne içinde büyük bir tiyatro salonu yapıldıysa da, aynı zamanda tiyatro oyunları yasağı konuldu ve C. ile parlâmento arasında çekişme başladı. Yasak yüzünden C. 1578 den sonra imtiyaz hakkını yabancı profesyonel oyunculara bıraktı. 1677 de kaldırıldı.

CONFUCIUS: bk. KUNĞ - DZI (K'ung - tsü).

CONFUTATIO PONTIFICIA [*konfutatio pontifikia*] (Lât.), Protestanların, 25 haziran 1530 tarihli Confessio Augustana (Augsburg itikatnamesi'ne bakınız) sının Roma Katolik Kilisesi tarafından çürütülmesi. C. P., önce Augsburg inanç bildirisi ilkelerine karşı Katolik din adamlarınca hazırlanmış bir saldırı idi. Ancak, bu şekliyle V. Karl'a çok sert göründü. Bunun üzerine Augsburg bildirisine imparatorun cevabı olarak kaleme alındı ve 3 ağustos 1530 da parlâmentoda okundu.

CONGA [*kọnga*], Afrika - Kuba asıllı, 4/4 müzik tempolu dans. Dans edenler ilk üç figürde yürürler, dördüncüsünde ayaklarını çapraz olarak atarlar. Amerika Birleşik Devletlerinde bu dansın yayılması Lâtin Amerikalı müzisyen Xavier Cugat tarafından sağlanmıştır. Bu dans yapılırken Kubalıların çaldıkları uzun şekilli ve sağır sesli tambura da bu ad verilir.

CONGLOMÉRAT: bk. YIĞIŞIM.

CONGO (Bas —): bk. KONGO (Aşağı —).

CONGO (État Indépendant du): bk. KONGO (Bağımsız Kongo Devleti).

CONGO (ırmağı): bk. KONGO (ırmağı).

CONGO (ili): bk. ANGOLA ve KONGO (Portekiz).

CONGO (Moyen —): bk. KONGO (Orta —).

CONGO (République du): bk. KONGO CUMHURİYETİ (Eski Belçika Kongosu).

CONGO (République du Congo veya République congolaise): bk. KONGO CUMHURİYETİ (Eski Fransız Kongosu).

CONGO (Royaume du): bk. KONGO (Kırallığı).

CONGO BELGE:: bk. BELÇİKA KONGOSU.

CONGO FRANÇAIS: bk. FRANSIZ KONGOSU.

CONGREGATIO [*kongregatio*] (Lât. *congregare* = toplamak), meclis, toplantı. Züht ve takva sahiplerinin bir azizin mânevi koruyuculuğuna sığınarak ve onun adını kullanarak kurdukları din derneği:

Züht ve takva C. ları - Congregatio: 1560 yılının sonuna doğru Roma Kolejine bağlı Jesuit (Societas Jesu) öğretmenlerinden Jean Léon, Meryem Ana'nın koruyuculuğu altında züht ve takva sahibi gençleri içine alan bir dernek kurdu. Bu dernek sonradan başkalarına örnek oldu. Bir zamanlar Fransada çok yaygın bir hal almış iken XVIII. yüzyılda bunlardan ortada bir şey kalmamıştır. 1801 de Fransa ile Papalık arasında imzalanan Concordat'dan sonra kurulan ve amacı darmadağınık haldeki manastırın türlü dereceleri karşısında dinî hayatı yeni baştan canlandırmak olan dernekler için Restorasyon devrinde özellikle C. adı kullanıldı. Bu kutsal ödeve az bir süre sonra öğretim ve muhtaçlara yardım işleri de eklendi. Bunlara özel bir yakınlık gösteren Villèle'in bakanlığı zamanında o kadar geniş bir propagandaya girişildi ve o kadar çok şubeler açıldı ki, bu olaylar üzerine Montlosier, 1826 da yayınladığı bir yazısında, C. u siyasal amaçlar gütmekle suçlandırdı ve memlekette büyük yankılar uyandırdı. X. Charles'in düşmesiyle bu dernek dağıldı ise de, fikirleri 1850 de eğitim üzerine çıkarılan kanunun Parlâmentoda oylanması sırasında kendini yeniden gösterdi.

Roma C. ları: Papalık işlerinin görülmesi için türlü tarihlerde papalar tarafından kardinallerden toplanmak üzere kurulmuş sürekli kurulların başlıcaları: 1. *Congregatio Sancti Officii* (Eğri yola sapmanın sebeplerini araştırmak üzere III. Paulus tarafından 1542 de kurulmuştur); 2. *Congregatio Consistorialis* (Papaların kardinaller meclisinde sonuçlandırdığı bütün işler, daha çok piskoposluklar kurulması işleri; V. Sixtus tarafından 1587 de kurulmuştur); 3. *Congregatio pro Negotiis Ecclesiasticis Extraordinariis* (Papalığın hükümetle olan münasebetlerini yürütmek ve Concordat'ları hazırlamak ve yürütmek üzere); 4. *Congregatio Religiosorum Sodalium Praeposita* (Rahiplerin disiplinine ve piskoposlarla olan münasebetlerine bakmak üzere); 5. *Congregatio concilii* (Congregatio dışı papazların disiplin işlerine bakmak üzere); 6. *Congregatio de la Propaganda Fide* (Hıristiyanlığı yayma işleri).

Roma C. ları 1908 de X. Pius tarafından *Sapienti consilio* adlı anayasa ile değişikliklere uğratılmıştır. C. larda kardinallerden başka devamlı veya Congregatio dışı rahipler arasından seçilmiş danışmanlar da vardır. Roma C. larının kararları kesindir, itirazlara bakacak yer yoktur. Kararlar Papanın imzasından geçtikten sonra Sanctus Petrus'un emri gibidir. Bundan dolayı bütün Katolik dünyasında C. kararlarına saygı ve bağlılık gösterilir.

CONGRESS (Tam olarak: Congress of the United States): bk. AMERİKA, Anayasa.

CONGRESS OF INDUSTRIAL ORGANIZATIONS [*kọngres ïv indạstriıl ọrgınizẹyşınz*] (kısaltması: CIO), Amerika işçi sendikalarının bağlı bulunduğu üst kurum. 1935 te Committee for Industrial Organization, John L. Lewis başkanlığında American Federation of Labor (AFL) dan ayrıldıktan sonra 1938 de Convent of Pittsburg meydana gelmiştir. CIO, sendikaların dikey gelişme fikrini tutmuştur (endüstri sendikaları, bu arada çelik ve otomobil endüstrileri); buna karşılık AFL yatay gelişmeye (meslek sendikaları) bağlı kaldı. CIO, Dünya Sendikaları Birliği üyesidir. Üye sayısı 8 milyona yakındır (1948).

CONGREVE [*kọngrīv*], **Sir William** (1772 - 1828), İngiliz generali. Woolwich'te doğdu, Toulouse'da öldü. 1804 te kendi adını taşıyan ve İngilizler tarafından 1806 da Boulogne'a karşı kullanılan füzeyi meydana getirdi. Woolwich dökümhanesinin müdürlüğü sırasında barut yapımı,

maden karışımı ve renkli baskı işleri üzerinde faydalı buluşları oldu. Şehirlerin havagazı ile aydınlatılmasını sağlıyacak bir ortaklık kurdu. Fransaya çekilerek ömrünün sonunu orada geçirdi.

CONGREVE [*kongrīv*], **William** (1670 - 1729), İngiliz oyun yazarı. Bardsey'de doğmuş, Londrada ölmüştür. Daha çok komedi yazarı olarak tanınmıştır. 1690 da yazdığı *The Old Bachelor* (Bekâr adam) adlı komedi ile büyük bir başarı sağlamıştır. Öteki eserleri: komedi alanında *The Double Dealer* (İki yüzlü) [1694]; *Love for Love* (Aşk için aşk) [1695]; ve şaheseri olan *The Way of the World* (Dünya böyle gider) [1700]; trajedi alanında *The Mourning Bride* (Yas tutan gelin) [1697]. C. kuvvetli bir hayal sahibidir ve entrika düzenlemesinde ustadır. Fakat karakterindeki samimiyetsizlikler, deyişindeki açık saçıklıklar, üstü kapalı sözlerindeki edebe aykırılıklar, Jeremy Collier (b. bk.) ın *Short View of the Immorality and Profaneness of the English Stage* (İngiliz sahnesinin ahlâka aykırılığı ve dine saygısızlığı) [1648] adlı eserinde şiddetli yermelere uğramıştır. C. in eserleri Puritanlığın bir zaman önce hâkim olan koyu taassubuna karşı Restorasyon devrinde beliren bir tepkidir. C., bu devrin en ileri gelen komedi yazarı olarak tanınmıştır.

W. CONGREVE (G. Kneller'ın portresi, National Portrait Gallery, Londra)

CONIFERAE (Bot.): bk. KOZALAKLILAR.

CONINXLOO [*koningslō*], **Gillis van** (1544 - 1607), Holândalı ressam. Anvers'te doğmuş, Amsterdam'da ölmüştür. Bruegel ve Tiziano okulunun büyük orman manzaraları tablolarından ilk incelemelerine başlamış, onları ayrıca kendi tabiat görüşleriyle süslemiştir. Önce Anvers'te, sonra Almanyada, 1585 te Protestanlığa dönerek göç etmiş olduğu Frankenthal'da (Frankenthal'lı ressam) ve son olarak Amsterdam'da yepyeni bir peyzaj sanatını ortaya koymuştur. Bu sanat çığırı Romada Bril ve Elsheimer, Holândada Jan Bruegel ve Ruisdael'e kadar öteki Holândalı peyzaj ressamları tarafından devam ettirilmiştir.

CONIQUE (Geom.): bk. KONİK.

CONISBOROUGH [*konisbrı*], İngilterede York kontluğunun güney bölümünde West Riding'de bir şehir. Don nehri üzerindedir. Nüfusu 16 400 (1951) dür. XII. yüzyıldan kalma güzel bir Norman şatosunun yıkıntıları vardır.

CONIUM (Bot.): bk. BALDIRAN.

CONJEEVERAM (Coğ.): bk. KONCIVERAM.

CONJONCTURE (Tic.): bk. KONJONKTÜR.

CONJUGATAE (Bot.): bk. KAVUŞUR ALGLER.

CONNACHT [*konaht*] (İng. Connaught [*konōt*]), İrlanda Cumhuriyetinin kuzeybatı bölümünde bir il. Yüzölçümü 17 775 km², nüfusu 446 221 (1956)dir. İlin içine düzlüklerle kıyı boyundaki dağlık yerler girer. Çok yeri bataklıklar (moor denilen çayırlık - bataklıklar) ve göllerle örtülüdür. Koyun yetiştirilir. Dokumacılığı gelişmiştir. C., Galway, Leitrim, Mayo, Roscommon ve Sligo kontluklarına bölünür.

İrlandanın dört tarihî ilinden biri olan C. eskiden bir kırallık olmuş, 1590 da İngilterenin eline geçmiş, 1921 de İrlanda Serbest Devleti kurulunca İngiltereden ayrılmıştır.

CONNALLY [*konılı*], **Thomas Terry,** Amerikalı politika adamı. 1877 de McLennan (Texas) da doğmuştur. Hukukçudur. 1929 dan başlıyarak senatör(Demokrat), 1941 - 1946 ve 1948 - 1952 arasında senatoda dış münasebetler komisyonu başkanı olmuştur.

CONNAUGHT [*konōt*], **Arthur Williams, Duke of** (1850 - 1942), İngiliz prensi, kıraliçe Victoria'nın üçüncü oğlu. Londrada doğmuş, Bagshot Park (Sussex) ta ölmüştür. 1886 - 1890 arasında Bombay eyaleti askerî birliklerinin başkomutanı idi. 1899 da Saxe - Coburg - Gotha dukalığını reddetmiştir. 1902 de mareşal, 1904 te ordu müfettişi oldu; 1911 - 1916 da Kanada genel valisi idi. Biricik oğlu Prens Arthur (1883 - 1938) 1920 - 1923 arasında Güney Afrikada genel vali ve başkomutan idi.

CONNECTICUT [*kınektikıt*]: 1. Amerika Birleşik Devletlerinin kuzeydoğu kıyısında Yeni İngilteredeki altı devletin en güneyde bulunanı. Yüzölçümü 12 859 km², nüfusu 2 535 234 (1960) tür. Bunun 35 000 i zenci ve melezdir. Bu nüfusun % 68 i şehir halkıdır. Bu tepelik bölgeden C., Housatonic, Thames ırmakları geçer. Topraklarının ancak % 15 inde tarım yapılır. Endüstrisi gelişmiştir: Çelik, bronz, gümüş eşyalarla makine, pamuklu ve kauçuk eşyalar yapımı, saatçilik önemli yer tutar. Yetiştirilen başlıca ürünler tütün, patates, mısır ve hayvan yemidir. Kümes hayvanları beslenir. Demiryollarının uzunluğu 1 600 km dir. C. a 1633 te yerleşilmeye başlanmıştır. C. 1788 de 5. devlet olarak Birleşik Devletlere katılmıştır. Yeni anayasa 1818 de yapılmıştır. 1882 de kurulmuş bir üniversitesi vardır. Başkenti Hartford'dır.

2. **Connecticut River:** Amerika Birleşik Devletlerinde bir ırmak. Uzunluğu 650 km dir. Kanada sınır bölgesinden kaynağını alır, C. körfezine dökülür.

CONNELLY [*kınelı*], **Marcus** (doğ. 1890), Amerikalı gazeteci ve dram yazarı. McKeesport (Pennsylvania) da doğmuş, George S. Kaufman ile birlikte hicivli komediler yazmıştır. Zenci Hıristiyanların hayal âlemlerini Kutsal Kitapta görülen sahnelerle temsil eden *The Green Pastures* (Yeşil çayırlar) [1930, Pulitzer ödülü 1930; 1933 te filme alınmıştır] adlı eseriyle tiyatro alanında büyük bir başarı elde etmiştir. Başlıca eserleri: *The Green Pastures*den başka *Beggar on Horseback* (Atlı dilenci) (1924; Hans Sonnenstösser'in *Höllenfahrt von P. Apel* [P. Apel'in cehenneme gidişi] adlı eserinin serbest işlenmesi).

CONNEMARA [*konimarı*], İrlânda Cumhuriyetinin batı bölümünde, Connacht ilinin Galway ve Mayo kontluklarında, deniz kıyısındaki dağlık bölge. Yükseklikleri fazla olmamakla birlikte (730 m) buzulların verdiği şekiller ve bitki bakımından kısırlığı (fundalık) dolayısiyle tepeler dağ karakterini taşır.

CONNÉTABLE [*konnetabl*] (Fr., Lât. *comes stabuli* = ahırlar âmiri), Roma İmparatorluğunun gerileme devrinde aynı zamanda İmparatorun süvari birliklerine komutanlık eden bir saray memuru. Frank kıralları zamanında evlerde görevlendirilen memur, ortaçağ Fransasında yüksek

rütbeli subaylardan biri idi. XIV. yüzyıldan sonra seferde bütün Fransız orduları başkomutanlığı yapardı ve zaman zaman büyük yetkilere sahip olmuştu. XIII. Louis, kardinal Richelieu'nün tavsiyesiyle bu pâyeyi kaldırdı (1627). I. Napoléon geçici olarak yeniden getirdi. C. sözü daha küçük memurluklar için de kullanılmıştır. İngilizce Constable sözü de bu kökten gelmedir. Bk. CONSTABLE.

CONNÉTABLIE ASKERİ

CONNUBIUM [*konnūbium*], eski Roma kanununca tanınan, *matrimonium iustum* denilen evlenme. Böyle bir evlenme ancak hukukî durumları eşit olmıyan kimseler arasında olabildiğinden, patricius'lar ile plebeius'lar uzun zaman yalnız kendi aralarında evlenebilmişlerdir. M. Ö. 445 te bu iki yurttaş sınıfı arasında bu bakımdan eşitlik kurulmuştur.

CONOLLY [*kǫnli*], **John** (1794 - 1866), İngiliz ruh hekimi. Market Rasen'da (Lincolnshire) doğmuş, Hanwell'de ölmüştür. 1839 da Hanwell'de Middlesex - Asylum akıl hastanesine hekim ve başhekim olmuştur. Bu hastanede *No - restraint* sistemi adını verdiği bir sistem takibetmiştir. Bu sisteme göre, akıl hastalarında kullanılacak engelleme araçları ancak ayrık olaylarda uygulanmaktadır (Conolly metodu). C. 1844 ten başlıyarak Hanwell'deki özel kliniğine kendini bağlamış, çevredeki hastalara geniş ölçüde faydalı olmuştur. Başlıca eserleri: *The Treatment of the Insane without Mechanical Restraints* (Fiilî tesir yapılmadan akıl hastalarının tedavisi) [1856]; *Constructions and Government of Lunatic Asylums* (Yapı ar ve deli evlerinin yönetimi) [1847].

CONOOR (Coğ.): bk. KUNUR.

CONQUES [*kõk*], güney Fransada Aveyron departmanına bağlı eski bir bucak merkezi. Nüfusu 560 (1958) tır. XI - XII. yüzyıllardan kalma Roman üslûbunda bir kilisesi ve bununla birleşik bir manastırı vardır. Kilise emanetleri arasında, ortaçağ yapısı en eski ruhanî tasvirlerden olan bir altın Sainte - Foix (eski Fr. St. Fay; din ulularından bir kadın adı) heykeli bulunmaktadır. Üstü elmas ve telkâri işlemeli olan bu heykelin aş. yu. 980 yıllarında yapılmış olduğu sanılıyor.

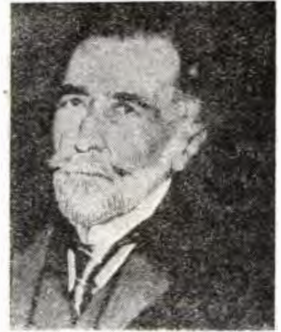
CONQUISTADOR [*konkistadǫr*] **LAR** (İsp. = fatih), Yeni Dünya fatihlerine verilen ad. C. lar, çılgınca kazançlar peşinde, Orta ve Güney Amerikayı baştan aşağı dolaştılar (XVI. yüzyılın ilk yarısı). Yüzyılın ortasına doğru bu serüvencilerin yerlerini İspanya kıralı tarafından atanan ve düzgün bir yönetim âmirliği yetkisini taşıyan genel vaililer aldılar.

CONRAD (Alman hükümdarları): bk. KONRAD.

CONRAD, I. [*kõrąd*] (ölm. 1192), Montferrat markisi (aş. yu. 1188 - 1192), Tyr (Sur) şehri senyörü ve Kudüs Haçlı kıralı (1192). «İhtiyar» adı ile tanınmış olan III. Guillaume ile Babenberg'li Judith'in ikinci oğludur. Kardeşleri gibi, o da Doğuda ün kazanmıştır. «Melek» (Angelos) saniyle tanınan Bizans imparatoru II. Isaak'a yardım ederek onun Germenlere ve öteki rakîplerine üstün gelmesini sağlamıştır. Buna karşılık olarak imparatorun kızkardeşi Theodora ile evlenmişse de (1187), bu evlilik uzun sürmemiştir. Babasından kalan mirası almak üzere 1188 e doğru İtalyaya dönmüştür. Fakat aynı yıl içinde Hattin zaferi sonunda Salâhaddin Eyyubî'nin Kudüsü alması üzerine tekrar Doğuya gelerek Tyr Senyörlüğünü almış ve kaley Salâhadd n'e karşı berkitmeye başlamıştır. Haçlı kırallığındaki senyörlerin tekliflerini kabul ederek IV. Onfroi de Toron'dan ayrılan Isabella ile evlendiği gibi, Kudüs kıralı Gui de Lusignan yerine Kudüs kıralı sanını da almıştır. Üçüncü Haçlı Seferi liderleri arasında bu yüzden çıkan anlaşmazlık, Arslan Yürekli Richard (R. Cœur de Lion) ın en sonunda Kıbrıs adasını Gui'ye satması ve senyörlerin C. lehindeki ısrarları ile önlenmiş oldu.

C. ın kırallığı pek kısa sürmüş, kırallığının kabul edilmesinden birkaç gün sonra bir Batınî fedâisi tarafından bıçaklanarak öldürülmüştür. Ondan sonra Isabella'dan olan kızı Marie Kudüs kıraliçeliği sanını almışsa da, yerine Isabella'nın üçüncü kocası II. Henri de Champagne geçmiştir.

CONRAD [*kǫnrıd*], **Joseph** (1857 - 1924), Leh asıllı İngiliz romancısı. Asıl adı Jozef Teodor Konrad Korzeniowski'dir. Lehistan Ukranyasının Berdyczew kasabasında doğmuş, Bishopsbourne (Kent kontluğu) da ölmüştür. Anası ve babası ateşli yurtsever bir Polonyalı ailedendi. 1862 de ailesi ile birlikte Sibiryaya sürgüne gönderildi. Babasının ve anasının ölümünden sonra 1869 da Polonyaya döndü. Babasından edebiyat zevkini almış olan C., birçok serüven ve gezi hikâyeleri okuduktan sonra 1874 te Fransayı ve denizi görmek üzere Polonyadan ayrıldı, Marsilyaya, İspanyaya ve Antillere kadar dolaştı ve sonunda bir gemici oldu. Onun ilk gezisi İngiltere ile Doğu Akdeniz limanları arasında işliyen «Mavis» adlı küçük bir İngiliz gemisiyle olmuştur. 1878 de hiç İngilizce bilmiyen C., İngilterenin Lowestoft limanına çıkmış, İngiliz ticaret filosunda görevlendirilmiştir. 1880 de üçüncü derecede bir tayfa, 1883 te tayfa, 1886 da baştayfa olarak gezmiştir. 1885 te İngiliz vatandaşlığına alınmış, gemici olarak Akdenizi, Hint Okyanusunu ve Pasifiği tanımıştır. Kongo nehrine yaptığı bir gezide (1887 - 1888) sağlığı bozulmuş, Avustralyaya yaptığı son gezide (1892 - 1893) *Almayer's Folly* (Almayer'in çılgınlığı) adlı ilk romanının müsveddelerini hazırlamış, 1914 te İngiltereye dönüşünde artık gemiciliği bırakarak Londrada yerleşmiştir. *Almayer's Folly* [1895] de İndonezyadaki Felemenk sömürgeciliğini ve yerli hayatını anlattıktan sonra C., *The Nigger of the Narcissus* (N. gemisindeki zenci) [1897] adlı romanında, gemicilik hayatının psikolojisini ve ondaki mistikliği, ölüm - kalım savaşını çekici bir üslûpla canlandırmıştır. İkinci romanı olan *An Outcast of the Islands* (Adaların bir paryası) [1897] da İndonezya çevresine aittir. Bundan sonra C., denizde geçen sıkıcı yılların ve bozulan sağlığının etkisi altında hummalı bir yazı hayatına girmiş ve baş-

J. CONRAD

lıca şu romanları vermiştir: baş eserlerinden biri olan *Lord Jim* (ad; Türk. çev. 1946) [1900]: batacağını sandığı bir gemiden, yolcuları bırakıp kaçan bir tayfanın pişmanlık acıları; *Typhoon* (Tayfun) [1902] ile *Heart of Darkness* (Karanlığın yüreği) [1902] birer hikâyedir. En kuvvetli psikolojik romanlarından biri olan *Nostromo* (ad; Türk. çev. 1946 - 1948) [1904]: Güney Amerika kıyılarındaki bir madende bir ayaklanmayı ve aşk serüvenini anlatır; *The Secret Agent* (Gizli ajan) [1907] Londra halkının alt tabakalarından alınma bir konuyu psikolojik gerçekçilikle canlandırır; *Under Western Eyes* (Batılı gözü altında) [1911] ın konusu Rusyadaki anarşistlik hayatından alınmıştır; *Chance* (Rastlantı) [1914] ta C. yine aşk serüvenini ve deniz hayatı psikolojisini birleştirmiştir; *Victory* (Zafer) [1915] de yine aşk ve deniz birbiriyle kaynaşır; *The Arrow of Gold* (Altın ok) [1919] da İspanyadaki Carlist ayaklanması ele alınmıştır. C. ın birçok hikâyeleri, 3 piyesi, bazı denemeleri, incelemeleri ve mektupları vardır. Otobiyografyası *The Mirror of the Sea* (Denizin aynası) [1906] ve *Some Reminiscences - A Personal Record* (Bazı anılar - özel kayıtlar) [1912] adlı eserlerinde toplanmıştır.

CONRAD VON HÖTZENDORF [*konrat fon hötsındorf*], **Franz, Kont** (1852 - 1925), Avusturya - Macaristan ordusunda bir mareşal. Penzing'de (Viyana yakınlarında) doğmuş. Mergentheim'da ölmüştür. 1876 da Bosna seferine katıldı. 1906 dan sonra kısa bir ara ile (1911 - 1912) Avusturya - Macaristan Genel Kurmay başkanlığını yaptı. Birinci Dünya Harbinde şubat 1917 ye kadar Avusturya - Macaristan ordusunun harekâtını yönetti. Sonra Tirol'da başkomutan oldu; 15 temmuz 1918 de Asiago yakınlarında başarısızlıkla sonuçlanan bir taaruzdan sonra görevinden alındı. *Aus meiner Dienstzeit, 1906 - 1918* (Hizmet yıllarım) adlı bir eseri vardır [5 cilt, 1921 - 1925].

CONRADI [*konradi*], **Hermann** (1862 - 1890), Alman yazarı. Jessnitz'te doğmuş, Würzburg'da ölmüştür. Natüralizm akımının öncülerinden, yüreği atılganlık ve dağınıklık duyguları ile dolu bir kişi idi. Edebî çalışmalarında Heinrich ve Julius Hart ile yaptığı temaslar rol oynamıştır. *Moderne Dichtercharaktere* (Modern şair karakterleri) adlı lirik antolojiye, *Unser Credo* (İnancımız) başlıklı bir önsöz yazmıştır. Başlıca eserleri: *Lieder eines Sünders* (Bir günahkârın şarkıları) [1887]; *Phrasen* (Anlamsız cümleler) [1887]; *Adam Mensch* (İnsan oğlu) [1889]; her iki roman da çağları bakımından önemli birer belgedir; sonuncusu dolayısiyle müstehcen ve Allahı inkâr edici olduğu iddiasiyle açılan dâva aklanma ile sonuçlanmıştır.

CONRADY [*konradi*], **August** (1864 - 1925), Alman sinoloğu. Wiesbaden'da doğmuş, Leipzig'de ölmüştür. 1897 den başlıyarak Leipzig'de Doğu Asya dilleri profesörü idi. Karşılaştırmalı folklor metot ve sonuçlarını sinolojiye getirmiş, Çin filolojisini metotlu araştırmalarla kuvvetlendirmiştir. Başlıca eserleri: *Eine indochinesische Causativ - Denominativbildung und ihr Zusammenhang mit den Tonaccenten* (Bir İndo - Çince Causativ - Denominativ oluşumu) [1896], *Geschichte Chinas* (Çin tarihi) [1910]; Lou - lan'da Sven Hedin'in bulduğu el yazmalarını da yayınlamıştır (1920).

CONRART [*kōrar*], **Valentin** (1603 - 1675), Fransız yazarı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Yazar ve şairlerin dostu ve destekleyicisi idi. Kendi evinde düzenlediği edebî toplantılarda, Richelieu'nün özendirmesiyle Académie Française meydana gelmiştir (ilk resmî toplantısı mart 1634 te). Richelieu'nün emri üzerine Chapelain ile birlikte Corneille'in *Cid*i üzerine bir resmî değerlendirme yazısı yazmıştır. Ayrıca Marot ve G. de Balzac'ın eserlerinden bazı baskıları sağlamıştır. Anıları ancak 1825 te yayınlanmıştır.

CONRING [*konring*], **Herman** (1606 - 1681), Holândalı bilgin. Norden'da (Ostfriesland) doğmuş, Helmstedt'te ölmüştür. 1632 de Helmstedt'te tabiat felsefesi, daha sonraları da tıp ve siyasal bilgiler profesörü olmuştur. Alman hukuk tarihi alanında kazanmış olduğu en büyük başarıyı Alman hukuk tarihini başlıbaşına bir düzen olarak değerlendiren *De origine iuris Germanici* (Alman hukukunun kaynağı) adlı eseriyle [1643] elde etmiştir. C. siyasal tarih (*De finibus imperii Germanici* = Alman imparatorluğunun sınırları, 1654) alanında olduğu gibi, siyasal bilgiler, tıp ve farmakoloji kollarındaki yazılariyle de başarılar kazanmıştır.

CONSAGRA [*konsagra*], **Pietro** (doğ. 1920), İtalyan ressamı ve heykelcisi. İtalyada del Vallo'da doğdu. Roma ve Venedikte eserlerini sergiledi. 1948 de Romada Galleria Nationale di Arte Moderna'da açılmış olan «İtalyada Soyut Sanat» sergisinin düzenleyicileri arasındadır. Romada yaşamaktadır. Soyutçuluk (İta. astrattismo) un önderlerindendir.

CONSALVI [*konsalvi*], **Ercole, Marchese** (1757 - 1824), Papa diplomatlarından. Romada doğmuş, aynı yerde ölmüştür. 1783 ten başlıyarak Papalık yanında yüksek din adamı idi. 1800 den başlıyarak VII. Pius'un kardinali ve müsteşarı oldu; 1806 da Napoléon'un baskısı ile bu görevden uzaklaştırıldı ise de, 1814 te yeniden aynı işe getirildi, VII. Pius'un ölümüne kadar (1823) aynı yerde kaldı. Müsteşar ve özel danışman olarak C. VII. Pius'un Papalık devletini geniş ölçüde temsil etmiştir. Viyana Kongresinde (1815) Napoléon'a karşı ve daha birçok konkorda görüşmelerinde Papa ve Papalık devletinin uluslararası mevkiini kesin olarak ustalıkla temsil etmiş, fakat ancak Napoléon'un düşmesinden sonra Avrupadaki siyasal restorasyon hareketine dayanarak gerçek başarı kazanabilmiştir. 1815 te yeniden kurulan kilise devletinin iç yapısını öteki Avrupa devletlerininkine benzer bir şekle koymak için yaptığı teşebbüsler, kilise devletinin dinî karaktere sımsıkı bağlı kalmasından dolayı, ancak sınırlı bir çevre içinde kalmıştır. VII. Pius'un ölümünden sonra Zelanti'lerin (İta. = gayretkeş) devrimci kardinal kurulundan uzaklaşması gerekmiştir.

KARDİNAL CONSALVI

CONSCIENCE [*kōsyās*, Flâm. *konsyanst*], **Hendrik** (1812 - 1883), Flâman romancısı. Anverste doğmuş, orada ölmüştür. 1845 te Gent (Fr. Gand) Üniversitesi profesörlüğüne, 1868 de Bruxellesdeki yeni Wiertz Müzesi müdürlüğüne getirildi. C. yeni Flâman edebiyatının başında gelir; halka kendini sevdirmiş yazarlardandır. Sayısı yüzü geçen romanlarında tarih konularını ve kendi devrine ait toplum tasvirlerini ele alır. Üslûbu romantiktir. Dili biraz acemice olmakla birlikte tabiat tasvirleri eserlerinin en ustaca yanıdır. Eserlerinde, Flâmanlarla Fransızları karşılaştırdığı tablolar

ağır basar. Bu karşılaştırmada tasvirler ilkel olmakla birlikte çok canlıdır. Baş eseri olan *De Leeuw van Vlaandern* (Flândra aslanı) [1838, XIV. yüzyıl başlarında Flâmanlarla Fransızlar arasında geçen savaşlar konusunda] adlı romanında vatandaşlarını millî benliklerini bulmaya ve hakları uğrunda savaşmaya teşvik etmek ister. Sade, sürükleyici, duygulu hikâye tarzı en geniş çevrelere seslenir. Adına dikilen heykelin yazıtında «Milletine okumayı öğretti» cümlesi yazılıdır. Öbür başlıca eserleri şunlardır: Tarihî romanlardan *Jacob van Artevelde* (ad) [1849]; *De Boerenkrijg* (Köylüler harbi) [1853]; *De Kerels van Vlaanderen* (Flândra gençleri) [1870]; sosyolojik romanlardan *Siska van Roosemael* (R. li S.) [1844]; hikâyelerden *Rikke-Tikke-Tak* (ad) [1851]; *De arme edelman* (Fakir asilzade) [1851]; *De grootmoeder* (Büyükanne) [1853]; *De jonge dokter* (Genç doktor) [1860]. C. ın ayrıca *Geschiedenis van België* (Belçika tarihi) [1845] ve *Geschiedenis mijner jeugd* (Gençliğimin tarihi) [1888] adlı iki tarihî eseri de vardır.

H. CONSCIENCE

CONSECRATIO [*konsekrątio*] (Lât. sacer = kutsal), kutsal bir işte kullanılacak eşyaların veya kutsal bir hizmette çalışacak kimselerin böyle bir iş veya hizmete başlatılmaları töreni (Dinsel yerlerin kutsallaştırılması için bk. DEDICATIO; imparatorların kutsal ilân edilmesi töreni için bk. APOTHEOSIS). İlkel din şekillerinde ırmak, kaynak, kaya ve ağaç gibi tabiat öğeleri, tanrıların ve ruhların sık sık ziyaret ettikleri yerler sayıldıkları için bunlara kutsallaşmış gözü ile bakılırdı. Tabu ve tılısım gibi başka cisimler de birtakım din törenleriyle kutsallaştırılırdı. Yunan-Roma uygarlıkları devrinde Romada *augur* denilen en yüksek dereceden din adamları tapınak yapılacak yerlerde çukur açarlar ve bunları özel bir törenle kutsallaştırırlardı. Vesta (b. bk.) bakireleri de bir C. töreni ile ayrılıp işe başlatılırlardı. Kutsal Kitab'ın Eski Ahit bölümünde Harun ile oğulları özel bir törenle rahip oldukları gibi, Nasralı (b. bk.) lar ve Levi oğulları (b. bk.) na da aynı tören yapılır. İbraniler'de tapınakları, sunakları, ilk meyva ürününü ve daha başka maddeleri Tanrı hizmetine törenle vakfederlerdi. Hıristiyan dininde de C. Tanrı hizmetine ayrılacak bir kimse veya bir şey için yapılan din törenidir. Lâtin kilisesinde başlıca C. lar, şükran (eukharistia; b. bk.) âyininin yapıldığı özel masa (Lât. altare; İng. altar; Fr. autel) nın C. su, piskoposların C. su ve şükran âyininde kullanılan ekmekle şarabın C. sudur. Âyin masalarının C. sunu yalnız piskoposlar yapabilir; ve başlıca kutsal kalıntıların bulunduğu taşın kutsal yağa değdirilmiş elle sıvazlanmasından ibarettir. Piskoposların C. su, biri takdisçi, ikisi de yardımcı olmak üzere üç piskopos tarafından yapılır ve başlıca, yeni piskoposun baş ve omuzları üzerinde el gezdirmek, onun baş ve ellerini sıvazlamak ve ona özel piskoposluk alâmetlerini vermekten ibarettir. Ekmekle şarabın C. su ise, şükran âyininde papazın «Bu vücudum, bu kaptaki de kanım» sözlerini söylediği sırada olur ve bunun üzerine ekmekle şarap İsa Peygamberin etine ve kanına döner. Protestan mezhebinde C. bir kimseye pastor'luk (çobanlık, yani Protestan rahipliği) verilmesi anında üç Protestan pastor'unun huzuru ile yapılan törenden ibarettir.

CONSECUTIO TEMPORUM [*konsekųtio tęmporum*] (Lât. = fiil zamanlarının birbirine uyması), bazı dillerin sözdiziminde, yan cümleciklerdeki fiilin, zaman bakımından esas cümledeki fiile uyması.

CONSEIL: bk. ŞURA ve KONSEY.

CONSEIL NATIONAL DE CRÉDIT [*kõsęy nasyonąl dı kredi*], Fransada Millî Kredi Kurulu. Bütün kredi işlerini kapsamak, özellikle kredi politikasında, kredilerin kontrolünde, ödeme ve döviz hareketlerinde ve para çıkarmada hükümete tavsiyelerde bulunmak üzere 1945 te Fransada kurulmuş olan en yüksek malî organ. 40 üyesi olan bu kurulun başkanı bir bakanlar kurulu üyesi, asbaşkanı Fransa Bankası (Banque de France) genel müdürüdür. 17 üyesi çeşitli işçi ve esnaf birliklerini, 14 ü kredi kurumlarını, 7 si Sanayi Bakanlığını temsil eder. C. N. C. 1946 da, açılan büyük kredilerin belirli zamanlarda bütün bankalara bildirilmesi için merkezî bir örgütün, Service Central des Risques Banquaires (Banka rizikoları merkez servisi) in kurulmasını sağladı. Commission de Contrôle des Banques (Bankalar Denetleme Komisyonu), daha 1941 de kurulmuş olup bankaları denetleme görevini yapar. Başkanı Fransa Bankası genel müdürüdür; 8 üyesi yüksek dereceli devlet memurlarından seçilmiştir. Banka memurlarını temsil eden bir üyesi de vardır.

CONSELHEIRO LAFAIETE [*konsîlyęru lafiyęti*] (eski adı: Lafayette), Brezilyanın güney kısmında Minas Gerais bölümünün Serra do Espinhaço bölgesinde bir şehir. Önemli manganez madenleri vardır. Nüfusu 18 415 (1950) tir.

CONSENSUS [*konsensus*] (Lât. = duyuşma), birkaç kişinin bir konuda aynı duyguları beslemesi, birkaç metnin bir konuda aynı anlamı taşıması, birkaç organın, bir hayati görevi yerine getirmek üzere birlikte çalışması (*C. vital* = dirimsel duyuşma).

C. omnium: Herkesin duyuşması; bütün insanların bir konuda aynı duyguları beslemesi demektir.

CONSERVATIVE PARTY: bk. MUHAFAZAKÂR PARTİ.

CONSETT [*kǫnset*], İngilterenin Durham kontluğunda bir şehir. Nüfusu 39 500 (1951) dür. Yüksek okulu, demir sanayii, kömür madeni ocakları vardır.

Consett Iron Company: İngiliz çelik sanayii işletmesi. 1950 de devletleştirilmiş olan kurumun ana sermayesi 3,3 milyon sterlindir (1950).

CONSIDÉRANT [*kõsiderą̃*], **Victor** (1808 - 1893), Fransız sosyalisti. Salins'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Fourier'nin öğrencisi olup onun ölümünden sonra F. M. C. Fourier okulunun başına geçti ve bu okulun kanılarını ve görüşlerini *Doctrine sociale* adlı eserinde (1834 - 1844) açıkladı. C. iki kere (Fransada ve Texasta) Fourier kanılarına göre yaşıyan bir topluluk, bir Phalansterium (b. bk.) meydana getirmek için çalıştı, fakat başaramadı. Başlıca eserleri: *Principes du socialisme, manifeste de la démocratie au XIXe siècle* (Sosyalizmin ilkeleri, XIX. yüzyıl demokrasisi beyannamesi) [1847]; *Théorie du droit de propriété et du droit au travail* (Mülkiyet hakkı ve çalışma hakkı kuramı) [1848]; *La dernière guerre et la paix définitive de l'Europe* (Son harb ve nihai Avrupa barışı) [1850].

CONSIDERATION [*kәnsidıreyşın*] (İng.), İngiliz hukukuna göre, sözleşme ile bağlı iki taraftan birinin gördüğü işin veya yaptığı önermenin öbür tarafça yazılı ve imzalı olmıyan anlaşmalar için geçerlik şartı olarak kabul edilmesi. İskoç hukukunda C. ın yokluğu halinde de âdi bir vait, kanuni kovuşturmaya esas olur.

CONSILIUM [*konsilium*] (Lât.): 1. Kurul toplantısı. Özellikle, eski Romada hükümet veya İmparator danışmanı. IV. yüzyılda C. un yerine *Consistorium* (Danıştay) geçmiştir.

2. Birkaç hekimin bir araya gelerek bir hasta konusunda danışması (konsültasyon). Danışmak için çağrılan uzman hekime ise *Consilliarius* denir.

CONSISTORIUM [*konsistorium*] (Lât. oturma yeri, consistere = durmak), papa tarafından toplantıya çağrılan kardinaller meclisi. Protestanlarda: kilise veya tapınaklarının yararını görüşmek için, dinî âyini yaptıran rahiplerin meydana getirdikleri kurul. Yahudilerde: sinagog meclisi. Roma tarihinde: Constantinus'tan başlıyarak prensler meclisine verilen ad. Bu mecliste imparator huzurunda toplanan üyeler ayakta ve hiç konuşmadan dururlardı.

CONSOLAT DEL MAR [*konsolat del mar*] (İsp.), Roman dilleri ülkeleri ile batı Fransadaki denizci göreneklerini içine alan bir eser. 1 250 kadar töre kanunu teriminden meydana gelen bu eser, son şekliyle 1370 yıllarında Barcelona'da hazırlanmış ve daha çok İtalyanca çevirisi yolu ile kuzey Avrupa ülkelerine de yayılmıştır.

CONSOLATIO [*konsolatio*] (Lât.), teselli konuşması, teselli yazısı. Eski çağa mahsus bir edebiyat türü olarak şiir halinde, çoğunlukla nesir halinde yazılırdı. *C. ad Liviam, Epicedium Drusi*, İmparator Augustus'un eşi Livia için oğlu Drusus'un ölümü üzerine yazılmış olan 474 mısralık teselli ağıtı; Ovidius adı altında bize kadar gelmişse de, ancak Claudius zamanında bilinmiyen bir şair tarafından Ovidius adı kullanılarak ve bundan faydalanılarak aslının bozulmuş olması mümkündür.

CONSTABLE [*kәnstıbl*] (İng., Lat. comes stabuli = ahırlar âmiri, Fr. Connétable), İngilterede polis memuru. Ortaçağ Fransa ve İngilteresinde kıralın en yüksek rütbeli memuru olan C., askerî örgütleri denetlemek ve memlekette millî düzen ve huzuru sağlamakla görevli idi. Büyük Britanyada C. lar resmî polislerdir. Amerika Birleşik Devletlerinde C. genel düzeni sağlar; özellikle şehir mahkemelerinin kararlarını yerine getiren memurdur. Bk. CONNÉTABLE.

CONSTABLE [*kәnstıbl*], **Henry** (1562 - 1613), İngiliz şairi. Newark'ta doğmuş, Liége'de ölmüştür. Cambridge'de okumuş, genç yaşta Katolik mezhebine dönmüş ve Parise giderek orada bir süre İngiliz hükümetinin casusu, bir süre de Papalık ajanı olarak çalışmış, 1592 de *Diana* adı altında 23 sone yayınlamış, 1600 de «England's Helicon» dergisinde çıkan 4 manzumesinden biri olan *Venus and Adonis* (V. ile A.), sanıldığına göre, Shakespeare'e bu adı taşıyan eserini esindirmiştir.

CONSTABLE [*kәnstıbl*], **John** (1776 - 1837), İngiliz manzara ressamı. East-Bergholt (Suffolk) ta doğmuş, Londrada ölmüştür. Suffolklu zengin bir marangozun oğludur. Önceleri dine bağlı bir ailenin geleneğini devam ettirmek için din işlerinde çalıştırılmış, sonra da tanıdıklarının istek ve ısrarı ile resme çalışmak üzere Londradaki Royal Academy'ye gönderilmiştir (1795). Bu sıralarda C. tarih konuları üzerinde çalışmış ve bazı portreler de yapmıştır. Ancak, onun asıl hocası tabiat olmuştur. C. ilk eserini Royal Academy'de sergilemiştir (1802). C. ın bu yılı ve daha sonraki yılları, tarla ve toprak işçileri arasında geçmiştir. Bir süre manzara çalışmalarını bırakarak mihrap resimleri de yapmıştır. Az sonra din konularını işlemekten vazgeçerek, tab'attan manzara resimleri yapmaya başlamıştır. Eserlerinde beliren gerçek duygusu, herkesin kolayca birleştiği kurallara karşı küçümserliği, zamanında birçoklarının düşmanlığını üzerine çekmiş, bazı aydınlarca değeri tanınmış olmakla birlikte halk tarafından anlaşılamamıştır. C. ın bu durumu Royal Academy'ye üye seçilinceye kadar sürmüştür (1819). C. ın, eserlerinde çekiciliği yaratan özelliği, tabiattan alınan konuların, önceden düşünülüp bir düzene bağlanmadan, içten geldiği gibi işlenerek belirtilmiş olmasındadır. C. yeşil renklerin nüanslarını ve refleleri vermede büyük başarı göstermiştir. Bu başarıda ışık ve gölgeleri renkçi bir anlayışla yerinde kullanmada ustalığının büyük etkisi olmuştur. Romantik duygulu ince bir realist sanatçı olan C. dolgun bir boya hamuru ve bazı kere de bıçakla çalışarak, zengin bir işleme tarzını eserine uygulamıştır. C. ın hayatında önemli bir olay, 1824 te Pariste açılan sergide eserlerinin kazandığı başarıdır. Bir Fransız tablo satıcısının satın aldığı resimleri, Paris sergisinde canlı, aydınlık renkleriyle büyük bir ilgi toplamış, altın madalya almıştır. Bu suretle İngiltereden

J. CONSTABLE (Londradaki National Portrait Gallery'deki bir portreden)

J. CONSTABLE: «Ot arabası»

önce Fransada takdir gören C. genç Fransız sanatçıları üzerinde de büyük etkiler yaratmıştır. Başta ünlü Fransız ressamı E. Delacroix olmak üzere H. Rousseau, J. Dupré bunlar arasındadır. C. Hampstead'de oturduğu sırada «Salisbury Katedrali» (Victoria and Albert Museum); «Vâdide çiftlik evi» (National Gallery, Londra) adlı iki güzel eser vermiştir. Üvey babasının ölümü üzerine büyük bir servet sağlamış, aynı yılda karısını da kaybetmiştir. «İngiliz manzaraları» adlı bir kitap yayınlıyan C., bir de aşk romanı yazmış ve büyük bir değer taşıyan düşüncelerinden başlıcaları da mektuplarında yer almıştır. 1829 - 1831 yılları arasında «Fırtınada Salisbury Katedrali» (National Gallery, Londra), «Yağmurdan sonra katedral» (Victoria and Albert Museum, Londra) adlı önemli iki tablo yapmıştır. Desenlerinden büyük bir kısmı, sulu boyaları ve «Buğday tarlasında köy kulübesi» ile «Dedham vâdisi» tabloları Victoria and Albert Museum'dadır. Öteki yağlı boya eserleri ise özel koleksiyonlara ve İngiltere müzelerine dağılmış bulunmaktadır.

CONSTANCE (Coğ.): bk. KONSTANZ.

CONSTANCE, LAC DE: bk. BODEN GÖLÜ (Bodensee).

CONSTANCE BARIŞ ANTLAŞMASI: bk. KONSTANZ.

CONSTANCE DE CASTILLE [*kõstãs dı kastiy*] (İsp. Constancia), Castilla prensesi. Castilla kıralı VIII. Alfonso'nun kızı ve Fransa kıralı VII. Louis'nin ikinci karısı (1154). VII. Louis'nin kızkardeşi Constance de France'ın V. Raimond de Toulouse ile evlenmesinden sonra yapılan bu iki taraflı evlenmeler Fransanın güney sınırındaki durumunu kuvvetlendirmiştir.

CONSTANCE DE PROVENCE [*kõstãs dı provãs*], Provence prensesi (ölm. 1032). Provence kontu II. Guillaume'un kızı. «Dindar» (le Pieux) saniyle anılan Fransa kıralı II. Robert'in üçüncü karısı. Güneyin birçok soylularını saraya topladı. Kıralın eski karısı Berthe'e taraflı olanlara karşı Foulques Nerra kendisini destekledi. Kıralın son devirlerinde C. iki oğlunu (Henri ve Robert) babalarına karşı ayaklandırdı.

CONSTANCE KONSİLİ: bk. KONSTANZ KONSİLİ.

CONSTANS, I. [*konstans*], **Flavius Iulius** (323?-350), Batı Roma imparatoru (337 - 350), Büyük Constantinus ile Fausta'nın üçüncü oğulları. Magnentius'ta askerleri tarafından öldürülmüştür. Babasının bıraktığı vasiyetnameye göre kendilerine de pay düşecek olan amca oğullarını öldürttükten sonra, iktidarı kardeşleri II. Constantinus ve II. Constantius ile paylaşmıştır. Kendi payına İtalya ve Afrika düşmüştür. 340 ta büyük kardeşi II. Constantinus ona saldırmışsa da, yenilmiş ve öldürülmüştür. Bu suretle C. Batıyı tek başına ele geçirmiş, öteki kardeşi II. Constantius da Doğuda Areiosçuluk (b. bk.)u desteklemiş ve Ortodoksluğa bağlı kalmıştır.

I. CONSTANS

CONSTANS, II.: bk. KONSTAS, II.

CONSTANS [*kõstã*], **Jean Antoine Ernest** (1833-1913), Fransız devlet adamı. Béziers'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Önce hukuk profesörü iken 1876 da milletvekili seçilmiş ve Union Républicaine partisine girmiştir. Freycinet ve Ferry hükümetlerinde 1880 mayısından 1881 kasımına kadar içişleri bakanlığı yapmış, 1885 - 1887 yıllarında Pekin elçiliğinde bulunmuş ve 1887 - 1888 arasında Çin Hindi genel valiliği görevini yapmıştır. Radikallerce «günün adamı» diye vasıflandırılarak şiddetli saldırılara uğramıştır. Tirard ve Freycinet hükümetlerinde yeniden içişleri bakanlığına getirilmiştir (1889 - 1892). Cumhuriyeti tehdideden Boulangist tehlikesi onun çabasiyle önlenebilmiştir. 1897 de senatör olmuş, 1898 - 1909 arasında İstanbulda Fransız elçisi olarak bulunmuştur.

CONSTANT [*kõstã*], **Benjamin** (1845 - 1902), Fransız ressamı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Önce Toulouse'da, sonra Pariste Cabanel'in öğrencisi olarak çalışmış, daha sonra da İspanya ve Fasa geziler yaparak kendini yetiştirmiştir. İlkin doğuya dair tablolariyle ün kazanmış, sonra dekoratif resimle uğraşmıştır. (Pariste Sorbonne, Opéra Comique ve Belediye binalarında resimleri vardır). Son olarak portreyi deniyen C., bu resim kolunda daha çok İngiliz aristokratları arasında büyük ün sağlamıştır. Başlıca tabloları arasında şunlar da vardır: «Faslı esirler», «Harem», «Son âsiler», « İustinianos », « Theodora », «Fatih Sultan Mehmet», «Fas sultanı», «Arap kadını», «Halife eğleniyor», «Sultanın esirleri».

B. CONSTANT

CONSTANT DE REBECQUE [*kõstã dı rıbęk*], **Benjamin** (1767 - 1830), Fransız yazarı ve politika adamı. Lausanne'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Öğrenimini Oxford, Edinburgh ve Erlangen şehirlerinde yapmış, 1794 te Lausanne'da Mme de Staël'le tanışarak birlikte Parise gitmiştir. Burada Mme de Staël, Talleyrand ve Sieyès'in bulunduğu Salm otelinin önemli bir kişisi olmuştur. Bu topluluğun havası içinde, sonradan *Mélanges de littérature et de politique* (Politika ve edebiyat üzerine türlü yazılar) [1829] adiyle bir araya topladığı yazıları yayınlamıştır. 1794 yılında

B. CONSTANT

Fransız vatandaşlığına geçerek 1799 da Tribunat'ya üye olmuş, 1802 de Napoléon tarafından sürüldükten sonra Mme de Staël'le birlikte Almanyaya geçmiş, 1816 da Fransaya dönerek liberal muhalefet partisinden milletvekili seçilmiş, 1830 da devlet müşavirliğine getirilmiştir. İkinci Restorasyonda İngiltereye sığınan, ertesi yıl tekrar memleketine dönen C. d. R. in ülküsü, Fransada İngiliz modeli üzerine meşrutiyetçi bir monarşi kurmak olmuştur. Bu yolda, devlet kuramı üzerine yazılar yazmış, Chateaubriand'ın din kavrayışına karşı bir tepki yaparak «vicdan özgürlüğü» hakkını savunmuştur. Edebiyat alanında, ön - romantizm (Pré - romantisme) in kurucularından biri olmuştur; gönlü hiçbir şeyle doymıyan, ne istediğini bilmiyen melânkolik bir âşık tipini canlandıran C. d. R. in, Mme de Staël'le olan münasebetlerini de aksettiren *Adolphe* (ad; Türk. çev. 1935, 1958) [1816] adlı çözümleyici psikolojik romanı bu çığırda verdiği önemli bir eserdir. C. d. R. in ölümünden sonra, 1907 de bulunan *Cécile* (ad) [yaz. 1810 sıraları] adlı ikinci romanı, aynı şekilde C. d. R. in, bir yandan Mme de Staël'le, öbür yandan da 1808 de evlendiği Charlotte von Hardenberg arasındaki ruh ve gönül durumunu tasvir eder. C. d. R. in öbür başlıca eserleri şunlardır: *De l'esprit de conquête et de l'usurpation dans leurs rapports avec la civilisation européenne* (Avrupa uygarlığiyle olan bağları bakımından fetih ve gasp ruhu üzerine) [1813], *De la religion considérée dans sa source, ses formes et ses développements* (Kaynağı, şekilleri ve gelişimi bakımından din üzerine) [5 cilt, 1824 - 1831]; *Du polythéisme romain* (Roma çoktanrıcılığı üzerine) [2 cilt, 1833]; *Principes de politique* (Politikanın ilkeleri) [1818]; *Cours de politique constitutionnelle* (Meşrutiyetçi politika dersleri) [4 cilt, 1816-1820]; *Mémoires sur les Cent - Jours* (Yüz günler üzerine anılar) [1820]; *Lettres à Mme Récamier* (Madam R. ye mektuplar) [1864 ve 1882]; *Lettres à sa famille* (Ailesine mektuplar) [1888]; *Lettres à Mme de Charrière* (Madam de Ch. e mektuplar) [1894]; *Journal intime* (Özel anılar günlüğü) [1887 - 1952]; *Wallenstein* (ad) [Schiller'dan çev. 1809]. Bütün bu eserlerde C. d. R. bencilliği savunmuştur.

CONSTANȚA (Coğ.): bk. KÖSTENCE.

CONSTANTIA [*konstąntia*], 1891 de Johann Palisa tarafından bulunan 315 sayılı küçük gezegen.

CONSTANTIA [*konstąntia*] **veya CONSTANTINA** [*konstantįna*], **Flavia Julia** (ölm. 354), Roma prensesi. Büyük Constantinus ile Fausta'nın kızı. Sırasiyle amca oğlu Pontus kıralı Hannibalianos ile, Mursa'da İmparator ilân edilip (350) biraz sonra Constantius lehine vazgeçen general Vetranio ile, nihayet başka bir amca oğlu olan caesar Gallus ile evlendi. Üçüncü kocasının cinayetlerinde teşvikçi ve ortak oldu. II. Constantius tarafından Gallus ile birlikte Romaya çağırıldı. Giderken yolda Galatia'da öldü.

CONSTANTIA [*konstąntia*], **Flavia Maxima** (362-383), II. Constantius'un kızı. Babasının ölümünden sonra doğdu. Anası Faustina'dır. 375 te imparator Gratianus ile evlendi. Çok erdemli olduğu için kilise onu azizeler sırasına geçirdi.

CONSTANTIA [*konstąntia*], **Flavia Valeria** (ölm. aş. yu. 333), Roma prensesi, I. Constantius Chlorus'un kızı ve Büyük Constantinus'un kızkardeşi. Doğu imparatoru V. Licinius ile evlendi. Kardeşine karşı olan bağlılığı ve sevgisi, kocasının onun tarafından öldürtülmesinden sonra da devam etmiştir. Kendini Areiosçuluk (b. bk.) mezhebine vakfetmiş ve 325 İznik (Nikaia) ruhanî meclisi karâriyle sürgüne gönderilmiş bulunan Areios (b. bk.) u geri çağırtmıştır.

CONSTANTIN (Coğ.): bk. KOSTANTİN (Ksantina).

CONSTANTINA [*konstantįna*] (Lât. adı: Constantia Iulia), güney İspanyada Sevilla ilinde, Sevilla kasabasının 64 km kuzeydoğusunda bir kasaba. Kurşun, gümüş madenleri, şarap pazarları ve içki fabrikaları vardır. Roma İmparato u Constantinus tarafından kurulan kasabada Romalılardan kalma yapılar görülmektedir. Nüfusu 14 546 (1950) dır.

CONSTANTINE [*kǫnstİntayn*], Anglo - Sakson devrinde, İskoçyada hüküm sürmüş olan İskot (Scot), Pict ve Alba kı alları:

I. C., Mac Fergus (ölm. 820): Pict'lerin kıralı (789 - 820). İskot (Scot) ları da, sözde de olsun, yönetimi altında bulundurduğu anlaşılıyor. İskandinavya'lıların akınları onun zamanında başlamıştır.

II. C. (ölm. 877): İskot (Scot) ların ve Pict'lerin kıralı (863 - 877), I. Kenneth'in oğlu, I. Donald'ın yeğeni ve ardılı. Bütün zamanı İskandinavya'lılarla savaşmakla geçmiş, sonunda bunlar tarafından Forgan - in - Fife'ta öldürülmüştür.

III. C. (ölm. 952): Alba kıralı (900 - 942). 904 te kazandığı yengi ile İskandinavya'lıların ilerlemesini durdurmuş ve erkini Strathclyde'a kadar genişletmiştir. 906 da Scone şehrinde büyük bir İskoç ruhani meclisi toplamış, fakat Northumbria bölgesindeki Danimarka'lıları tuttuğu için Anglo - Sakson kıralı Æthelstan ile harbe tutuşmuş, Æthelstan de 934 te İskoçya'ya akın etmiş ve C. 937 deki büyük Brunanburgh Savaşında yenilenlerden biri olmuştur. Ancak Æthelstan'in ölümünden sonradır ki C. kırallığını Anglo - Saksonlardan kurtarabilmiştir. 942 de tahtını meşru mirasçısı Malcolm'a bırakarak çekilmiş ve St. Andrews'da ölmüştür.

IV. C.: Alba kıralı (995 - 997). Rathinver Almond'-da ölmüştür.

CONSTANTINESCU [*konstantinęsku*], **Alexandru** (1859 - 1926), Rumanyalı devlet adamı. Bükreşte doğmuş, orada ölmüştür. Liberal Partinin en göze çarpan kişilerinden biri ve bu partinin kurduğu bütün kabinelerde üye olan C. bu arada 1916 da Rumanyanın İtilâf Devletleri ile birlikte harbe katılmasına karar veren Brâtianu kabinesinde de bulunmuş, 1917 de çıkarılan büyük toprak reformu kanununun uygulanmasını (Duca'dan sonra) yönetmiştir.

CONSTANTINESCU [*konstantinęsku*], **Paul** (doğ. 1909), Rumanyalı kompozitör. Ploeşti'de (Rumanya) doğmuş, Bükreşte ve Viyanada yetişmiştir. Çeşitli koro eserleri, bazı senfoni parçaları, piyano ve keman için bir sonatin, Bizans üslûbunda bir dua, bir bale ve bir opera yazmıştır.

CONSTANTINOPOLIS (Coğ.) 1453 e kadar olan kısmı için bk. BYZANTİON; 1453 ten sonrası için bk. İSTANBUL.

CONSTANTINOPOLIS KİLİSE KONSİLLERİ: bk. İSTANBUL KİLİSE KONSİLLERİ.

CONSTANTINUS [*kontantįnus*], Roma imparatorları:

I. C., Gaius Flavius Valerius Aurelius («Büyük»

I. CONSTANTINUS

[Magnus] diye anılır): 27 şubat 288?-22 mayıs 337), Moesia'da Naissus (bugün: Niş) ta doğmuş, Nikomedeia (bugün: İzmit) yakınında Ancyrona'da ölmüştür. I. Constantius (Chlorus) ile Flavia Helena'nın büyük oğullarıdır. Çocukken, rehin olarak Doğu Roma İmparatorluğu sarayına gönderilmiştir. 302 yılında Diocletianus'la doğuya giderek *tribunus primi ordinis* rütbesiyle Galerius'un emri altında Tuna bölgesinde hizmet etti. 305 yılında Diocletianus ve Maximianus çekilince Constantius ile Galerius, *augustus*; Severus ile Maximinus Daia da *caesar* rütbesine yükseldiler. Constantius, Galerius'tan oğlunun geri verilmesini istedi ve bu isteği yerine getirildi. C., babasını Pict ve Scot'ların bir saldırışını püskürtmek maksadiyle Britanya'ya geçmek üzere gelmiş olduğu Bononia (bugün: Boulogne) da buldu. Constantius kazandığı bir zaferden sonra Eboracum (York) da ölünce, ordu 306 yılının 25 temmuzunda C. a *augustus* sanını teklif etti. C. bu sanı isteksiz olarak kabul etmiş görünerek, Galerius'a yazdığı bir mektupta, kıtalarının hareketinden sorumluluk kabul edemiyeceğini bildirdi ve *caesar* olarak tanınmasını istedi. Galerius bu isteği reddedecek durumda değildi. Böylece C. Doğu illerinde *caesar* sanını bir yıl taşıdı. Alamanlar (Alamanni) ve Franklara karşı başarılı savaşlar yaptı ve Rhenus (Rhine) savunmasını yeniden kurdu. 28 ekimde Maxentius'un Romada çıkardığı ayaklanmada Batı *augustus*'u olan Severus yenildi ve yakalanarak öldürüldü. Bunun üzerine Maximianus, C. u *augustus* olarak tanıdı (307). C. Maximianus'un kızı Fausta ile evlenmekle bu birleşmeyi kuvvetlendirdi. *Augustus* olarak Doğuda tanınmıyorsa da, damat ile kayınbaba *consul*'luğu ellerinde tutuyorlardı. 308 yılında Galerius ile Diocletianus, Batı hükümdarlarının yaptıklarını hükümsüz kılmak için Garnuntum'da bir toplantı yaptılar. Maximianus bir yana bırakılarak, Licinius'un Batı İmparatoru olmasını (11 kasım) ve *Filius Augustorum* sanının da C. ile Maximinus Daia'ya verilmesini kararlaştırdılar. C. bunlardan habersizmiş gibi davranıyordu. 309 yılında (Licinius ile birlikte) kendisi Doğuda *consul* ilân edildiği zaman, kendi topraklarında başka *consul* tanınmıyordu. 310 yılında C. Frankların bir saldırısını püskürtmeğe çalışırken, Maximianus da Arelate (Arles) de İmparatorluk sanını elde etmek için uğraşıyordu. C. acele olarak Rhenus'tan döndü, Maximianus'u Massilia (bugün: Marseille = Marsilya) ya kadar kovalıyarak orada yakaladı ve öldürttü.

311 yılında Galerius öldü. 310 yılında *augustus* sanını almış olan Maximinus Daia hemen Bosporus (İstanbul Boğazı) kıyılarına yürüdü, aynı zamanda Maxentius'la görüşmelere başladı. Bu, Licinius'u C. un kucağına attı. C. üvey kızkardeşi Constantia'yı onunla nişanladı ve bir birleşme imzaladı. 312 yılı baharında C., Maxentius'a hazırlanacak zaman bırakmadan Alpleri geçti. Emrindeki kuvvetlerin sayısı belli olmamakla birlikte, bir söylentiye göre, 100 000 kadardı. C., Susa'ya saldırarak Maxentius'un generallerini Augusta Taurino (bugün: Torino) ve Verona'da yendi ve doğruca Roma'ya yürüdü. Bu. C. un her zamanki ihtiyatlı haline uymıyan atılgan bir davranıştı ve söylentiye göre, bir mucizenin etkisi idi. Kendisine öğle üstü «Bununla fethedeceksin» yazısını taşıyan alevden bir kılıç görünmüştü. Bu olay, C. un Hıristiyanlığı kabul etmesine de sebep olmuştu. C. un bu işareti rüyada gördüğünü söyliyenler de vardır. Bundan sonra C., bayrağı üstüne (İsa'nın Yunanca adının ilk harfleri olan) X ve P harflerinden meydana gelmiş bir işaret koymuş ve bunu kendi timsali olarak kabul etmiştir. Kuvvetlerinin sayı üstünlüğüne güvenen Maxentius, Roma'dan çıkarak Tiberis nehri üzerinde Pons Mulvius (bugün: Ponte Molle) ta b kliyordu. Burada gemilerden bir köprü yaptırmıştı. C. un altı yıldır hazırlamakta olduğu ordu hemen üstünlüğünü gösterdi. Gallialı süvariler düşmanın sol kanadını Tiberis nehrine sürdüler. Söylendiğine göre, Maxentius gemilerden yapılmış olan köprünün çökmesi ile bu savaşta ölmüştü. Ordusunun geri kalan kısmı teslim olarak C. un ordusuna katıldı. C. resmî olarak Roma ve Batının tek egemeni değilse de, Mediolanum (bugün: Milano) fermanı ile artık bütün imparatorluk içinde hoşgörü ile karşılanan Hıristiyanlık dininin temsilcisi olmuştu. Bu ferman 313 yılında C. ile Licinius'un Mediolanum'da yaptıkları bir konferansta hazırlanmıştı. 315 yılında C. ve Licinius *consul*'luğu ellerinde bulunduruyorlardı. Bu olayları, hemen hemen dokuz yıl süren bir barış takip etti. Bu süre içinde C. anlayışlı davranışı ile durumunu daha da kuvvetlendirdi. Halbuki 321 de Hıristiyanları yeniden sıkıştırmağa başlıyan Licinius'un durumu gittikçe kötüleşiyordu. Her iki imparator da silâhlanıyorlardı; nihayet 323 yılı baharında, kuvvetlerinin sayıca üstün olduğu söylenen Licinius harb ilân etti. İlkin 1 temmuzda Hadrianopolis (bugün: Edirne) te, daha sonra 18 eylûlde Chrysopolis (bugün: Üsküdar) te Byzantium (Yun. Byzantion)u kuşatmağa çalışırken, iki kere yenildi, nihayet Nicomedia (Yun. Nikomedeia, bugün: İzmit) da yakalandı ve sonra öldürüldü. Artık C. hem Doğunun hem Batının tek imparatoru olarak kalmıştı. 325 yılında I. Nikaia (bugün: İznik) Evrensel Kilise Konsilini topladıktan sonra, 326 yılında C. İmparatorluk başkentini Romadan Doğuya nakletmeğe karar verdi. Roma, putperestliğin kuvvetli bir kalesi idi. Senato üyelerinin büyük bir kısmı puta tapıyordu. C. onların dinî duygularını incitmek istemiyordu. İşte bunun için, yeni kurduğu imparatorluğa yeni bir başkent seçmek istiyordu. Bu bakımdan en uygun yer olarak önce Troia'yı düşünmüştü. Ancak, Lucinius'a karşı yapılan savaş, Byzantion (Lât. Byzantium) un askerî, ekonomik ve siyasî bakımlardan başkent olarak en uygun bir şehir olduğunu açıkça göstermişti. Bu sebeple, C. yeni başkent olarak Byzantion'u seçmişti (326). Yeni merkez olarak onarımı 26 kasım 326 da başlıyan, 11 mayıs 330 da da takdisli açılış töreni yapılan Byzantion'a «İkinci Roma» anlamına gelen *Deutera Rōmē* ve «Yeni Roma» anlamına gelen *Nea Rōmē* adı verilmişse de, şehrin adı daha çok *Kōnstantinupolis*, *Constantinopolis* olarak yerleşmiştir. C. Rum, Ermeni ve Rus kilisesinin azizleri arasında yer almıştır. Günü 21 mayısta kutlanır. C. un metresi Minervina'dan Crispus adında bir oğlu, karısı Fausta'dan da 3 meşru oğlu (II. Constantinus, II. Constantius, I. Constans) olmuştur. C.

un 330 dan sonraki biyografyası için bk. KONSTANTİNOS, BÜYÜK (Konstantinos o Megas).

II. C., Flavius Claudius («Genç» [Iunior] diye anılır; 317 - 340): Büyük Constantinus ile Fausta'nın büyük oğullarıdır. Gallia'da Arelate (bugün: Arles) de doğmuş, Aquileia'da ölmüştür. Doğumundan birkaç gün sonra *caesar* ilân edilmiş, 320, 321, 324 ve 329 yıllarında da *consul* olmuştur. 331 de Alaman'ları (Alamanni), 332 de de Got'ları yendiği için *Alamannicus* sanını almış ve 337 ye kadar İmparatorluğun Gallia bülümünü *caesar* olarak yönetmiştir. 337 de babasının ölümünden sonra memleketi bir zaman kardeşleri Constantius ve Constans ile ortaklaşa yönetmiş, 338 de Pannonia sınırındaki Viminiacum şehrinde yapılan bir anlaşma üzerine C. Gallia'yı, Britannia'yı ve Hispania (İspanya) yı almıştır. Bu imparatorluk üzerine hak iddia eden C., 340 ta, İtalya ve Afrikayı elinde tutan ve bağımsız bir politika gütmeye başlıyan kardeşi Constans'a saldırmıştır. Yenilmesi üzerine kaçarken Aquileia'da öldürülmüştür.

III. C., Flavius Claudius (ölm. 411): Honorius devrinde, 407 yılında Britannia'da arkadaşları tarafından meşru olmıyarak Roma imparatoru ilân edilen bir er. Hemen Gallia'ya geçerek orasını da Alp'lere ve Pirene'lere kadar ele geçirmiş ve hükümet merkezini Arelate (bugün: Arles) de kurmuştur. Oğlu Constans da Hispania (İspanya) yı C. un topraklarına eklemiştir. Vandal akınları önünde sıkışan imparator Honorius, C. a göz yumarak onu ortak imparator olarak tanımış ve C. un oğlu Constans'a da *caesar* sanının verilmesini kabul etmiştir. Honorius'un zayıf olduğunu anlıyan C. İtalyaya girmişse de, C. un generallerinden Gerontius baş kaldırarak onun yerine kendi adamlarından birini imparator ilân ettikten sonra Constans'ı Vienna (bugün: Vienne) da öldürmüş, babasını da Arelate'de kuşatmıştır. Bu sırada İtalyadan Honorius'un orduları yetişmiş, Gerontius çekilmiş, Honorius C. u teslime zorladıktan sonra, 411 de onu Arelate'de öldürtmüştür.

Bu C. meşru bir imparator sayılmadığı için, genel olarak III. C. sanı, Bizans imparatoru Herakleios'un oğluna verilmektedir. Bunun için bk. KONSTANTİNOS III., Phlebios Herakleios.

CONSTANTINUS [*konstantịnus*], papalar:

I. C. (papalığı: 708 - 715): Suriye asıllı olan C., Ravenna piskoposunun iddialarına başarı ile karşı koymuştur. II. İustinianos'un çağrısı üzerine Nikomedeia (İzmit) ya gelmiş (710 - 711) ve Roma kilisesi ile imparator arasındaki gerginliği yumuşatmıştır. İustinianos'tan sonra imparator olan Philippikos Bardanios'un tuttuğu Monotheletizm (b. bk.; İsa'da ilâhi ve insanî iradelerin birleşmesinden meydana gelen tek bir irade bulunduğunu ileri süren öğreti) öğretisi ile savaşmıştır.

II. C. (papalığı: 767 - 769): Lâyik aristokrasiyi temsil eden kardeşi Nepi dukası Toto tarafından zor kullanılmak suretiyle bu makama getirilmiştir (767). İleri gelen din adamları, Christophorus'un liderliği altında C. u düşürmüşler ve papalığa III. Stephanus seçilmiştir. C. önce bir manastıra çekilmiştir. Bir süre sonra gözleri oyularak yargılanmış, bütün işlem hükümsüz sayılmıştır. Katolik kilisesince meşru olmıyan papa (anti papa) lardan sayılır.

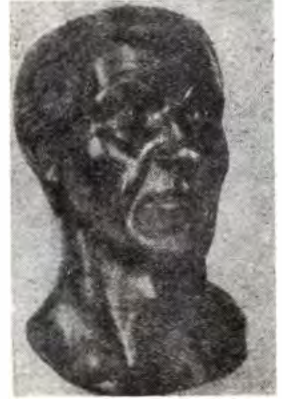
CONSTANTINUS AFRICANUS [*konstantịnus afrikạnus*] (aş. yu. 1020 - 1087), ortaçağ bilgini. Kartaca (Carthago) da (belki de Sicilya'da) doğmuş ve İtalyada Monte Cassino'da ölmüştür. Hayatı pek az bilinmektedir. 1071 de Sicilya'nın Norman fatihi Robert Guiscard'ın sekreteri bulunuyordu; daha sonra tıp okulu ile tanınmış olan Salerno'da yaşamıştır. Fakat hayatının büyük bir kısmını Desiderius (daha sonra Papa III. Victor) zamanında büyük bir bilim merkezi olan Monte Cassino'daki Benedictus'çular manastırında geçirmiştir.

Arapçadan Lâtinceye yaptığı ve çoğu zaman kendi telif eserleri olduğunu ileri sürdüğü çevirileri, Araplar tarafından korunan eski Yunan biliminin Avrupaya yayılması hareketinin başlangıcı olmuştur. Bu bakımdan C. A. Avrupanın ilk Arabistlerinden sayılır. Bundan dolayı kendisine *Magister orientis et occidentis* (Doğunun ve Batının üstadı) sanı verilmiştir. C. A. Kuzey Afrika Yahudilerinden Isaac Israeli (ölm. 955) nin Aristo fiziği hakkında yazdığı bir eseri *De Elementis* (Elementler hakkında), İranlı Ali b. el - Abbas (ölm. 994) tarafından yazılmış bir tıp eseri olan *Şehname*yi de özetliyerek *Pantechne* (Bütün sanatlar) adiyle Lâtinceye çevirmiştir. C. A. un tıp alanındaki eserlerinin XVI. yüzyıla kadar tıp biliminin gelişmesinde önemli etkisi olmuştur.

CONSTANTIN - WEYER [*konstantẹn veyẹr*], **Maurice** (doğ. 1881), Fransız yazarı. Bourbonne - les - Bains'de doğmuştur. Bir zamanlar yaşadığı Kanadadan aldığı esinle *Epopée Canadienne* (Kanada destanı) başlığı altında birçok romanlar yazmıştır. En tanınmış olanı 1928 de Goncourt ödülünü kazanan *Un homme se penche sur son passé* (Bir adam geçmişine eğiliyor) adlı eseridir.

CONSTANTIUS [*konstạntius*], Roma imparatorları:

I. C., Gaius Flavius Iulius (imparator Maximianus tarafından *caesar* olarak kabul edildikten sonra, Marcus Flavius Valerius adını almıştır; «Solgun» [Chlorus] diye anılır; 250?-306): Büyük Constantinus'un babası. Moesia'da doğmuş, Britannia'da Eboracum (bugün: York) da ölmüştür. 305 - 306 yıllarında imparator olmuştur. İyi öğrenim görmüş, anlayışlı, aynı zamanda tecrübeli bir komutandı. Carus zamanında Sarmat'ları yenmiştir. Diocletianus'un kurduğu dörtlü yönetimde Praetorium naibi bulunan Maximianus onu damat edinmiş (289), Milanoya *caesar* olarak göndermiş (293), Augusta Treviorum (Alm. Trier, Fr. Trèves) merkez olmak üzere Gallia, Britannia ve İspanyanın savunmasını ona bırakmıştı. Güneşe tapan C. Tanrı birliği fikrine yatkın olduğundan, belki de Hıristiyan bulunan nikâhsız karısının etkisiyle Gallia ve Britannia'da 303 fermanlarını ölçülü olarak uygulamış ve yalnız birkaç kilise yıktırmakla yetinmiştir. Maximianus'un çekilmesinden sonra *augustus*'luğa yükselmiştir. Galerius'un tuttuğu ve Diocletianus'a tavsiye ettirdiği Illyri'alı subay Severus'u kendisine *caesar* olarak kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu yere oğlu Constantinus'u uygun gördüğünden Severus'un getirilmesini hoşnutsuzlukla karşılamıştır. Ayaklanan Pict'lere karşı giriştiği harbin başlarında Eboracum (York) da ölmüştür. Metresi Helena'dan Constantinus (Büyük Constantinus) adlı

I. CONSTANTIUS

bir oğlu ile Constantia adlı bir kızı ve Maximianus'un üvey kızı Theodora'dan da birçok çocukları olmuştur. Iulianus'un babası olan Constantius bunlardan biridir. C., Flavius'lu hükümdar soyunun kurucusudur.

II. C., Flavius Iulius (317 - 361): Pannonia'da Sirmium şehrinde doğmuş, Gallia'da ölmüştür. Büyük Constantinus ile Fausta'nın ikinci oğullarıdır. 333 te *caesar*, 335 te Doğu hükümdarı ilân edilmiştir. 337 de babasının ölümünde, imparatorluğun bir kısmını yeğenleri Dalmatius ve Hannibalianus'a bırakan vasiyetnameye uymıyarak bütün imparatorluğu kardeşleriyle paylaşmış ve Doğu İmparatoru ilân edilmiştir. Kendi hissesine önce Asya ve Mısır düşmüşse de, kardeşi II. Constantinus öldükten (340) sonra Balkanları da almıştır. 338 den 350 ye kadar aralıksız Doğuda savaşlar yapmış ve İranlıları 348 de yenmişse de, tehdit edilen Doğu sınırlarının güvenliğini sağlıyamamıştır. Areiosçuluk taraflısı olduğundan Ortodoksluğa taraflı bulunan kardeşi Batı İmparatoru Constans ile Rimini'de toplanan ruhani meclise kadar araları ihtilâflı geçmiştir (349). Constans'ın ölümünden sonra Mursa (Illyria) da meşru olmıyarak iktidarı ele geçiren Magnentius'u yenmiş (350), İtalyayı (352), sonra Gallia'yı (353) ele geçirmiş, bu suretle de imparatorluğun bütünlüğünü sağlamıştır. Fakat en iyi birliklerini Mursa'da kaybetmiş olduğundan artık kuvveti azalmıştır. 357 de sınırlarda Sarmart'lara ve İranlılara karşı savaşması gerekmiştir. Gallia'yı korumakla görevlendirerek 355 te *caesar* sanını verdiği Iulianus'tan yardım istemişse de, Iulianus kendini Lutetia Parisiorum (bugün: Paris) da imparator ilân ettirmiştir. C. bununla savaşmak için Gallia'ya gideceği sırada ölmüştür. İmparatorluk haysiyet ve vekarını anlamış bulunan C. a Bizans imparatoru denilebilir. C. İstanbul Senatosu'nu, Romadakinin eşiti haline getirmek için gerekli imtiyazlara sahip kılmıştır.

II. CONSTANTIUS

III. C., Flavius (ölm. 421): Moesia'da Naissus (bugün: Niş) ta doğmuş, Ravenna'da ölmüştür. 421 yılındaki imparatorluğu yedi ay sürmüştür. Flavius Honorius'un Illyria'lı generali *comes*, daha sonra *patricius* sanlarını almıştır. Haksız yere saltanatı ele geçirmiş olan III. Constantinus'u Arelate (Arles)de yenmiş ve Athaulf ile Gotları Aquitania'ya sürerek İtalyayı bunlardan kurtarmıştır. 416 da Honorius'un kızkardeşi ve Athaulf'un dul karısı Galla Placidia ile evlenmiştir. 421 şubatında imparator ilân edilmişse de, Doğu Roma İmparatoru II. Theodosios onu tanımamıştı; iki imparatorluk arasında bir anlaşmazlık çıkmak üzere iken ölmüştür (eylûl 421).

CONSTELLATION: bk. TAKIMYILDIZ.

CONSTITUANTE, ASSEMBLÉE: bk. KURUCU MECLİS.

CONSTITUTIO [*konstitutio*] (Lât.), Roma imparatorluğunda kararname, kanun. *C. feudi* «paye verme» anlamında kullanılırdı. İmparator Caracalla'nın yaptığı ve imparatorluk uyruklarından çoğuna Roma vatandaşlığı haklarını tam olarak tanıyan *C. Antoniniana* denirdi. *C. criminalis Carolina* (b. bk., kısaltması: C. C. C.), İmparator V. Karl'ın ceza muhakemeleri usulü kanunudur.

CONSTITUTION: bk. ANAYASA.

CONSTRUCTIVISME: bk. KONSTRÜKTİVİZM.

CONSUBSTANTIALITAS [*konsubstantialitas*], Hıristiyan dininde madde birliği ve özdeşliği kuramı. 325 te toplanan Nikaia (İznik) konsilıne katılan din bilginleri İskenderiye Yunan patriği Areios'un ortaya attığı ve Areiosçuluk adiyle anılan kuramın bir sapıklık olduğuna karar vermişti. Areios'a göre, Hıristiyanlığın üç öğeli Tanrı kavramındaki oğul öğesi bir yaratıktan ibaret bulunduğundan, Baba öğesi ile aynı cevherden, aynı özden olamazdı. Nikaia konsili kendi kuramını açık olarak belirtmek için onu Yunanca *homousios* (= aynı cevherden) kelimesiyle anlatmış ve bu deyim o günden bu yana bu alanda öz ve cevher birliği anlamında kullanılagelmiştir. Bk. HOMOUSİOSÇULUK.

CONSUBSTANTIATIO [*konsubstantiatio*], Protestan mezhebine göre, Tanrı lûtfunun bağışlandığı veya artırıldığı *sacramentum* törenlerinden biri olan *Eukharistia* (b. bk.) töreninde kullanılan ekmek ile şarabın maddeleri içinde İsa Peygamberin ruhu ve cismi ile var olması.

CONSUL [*konsul*] [Lât.], eski Roma Cumhuriyetinde en yüksek mevkide bulunan iki devlet memuruna verilen sıfat. Önceleri bunlara *praetores* ve *iudices* adları verilirdi. İlk zamanlarda yalnız *patricius*'lar (soylular) C. olabilirdi. M. Ö. 366 yılında ilk defa bir *plebeius* (halktan biri) C. seçildi; o tarihten sonra da iki C. den biri daima halk sınıfından seçilmeye başlandı; ancak M. Ö. 343 te gene her iki C. de *patricius* idi; M. Ö. 172 de ise her ikisi de *plebeius* oldu. C. ler bir yıl için seçilir, içlerinden biri bu süre içinde ölür veya istifa ederse, geri kalan süre için bir yedek C. (*Consul suffectus*) seçilirdi. İmparatorluk çağında C. ler yılın birinci dönemi için seçilir, yılın geri kalan dönemleri için de birer çift *Consules affecti* getirilirdi. C. ler yıl başında görevlerini alırlar ve o yıl, asîl olarak görevlendirilen (*Consules ordinarii*) bu C. lerin adiyle adlandırılırdı. Takvim hesabı için gerekli olan C. adları bir liste halinde asılarak ilân edilirdi (bk. FASTI). Yeni seçilen C. lere, görevlerine başlayıncaya kadar *Consules designati* denilirdi. C. lerin işe başlama tarihleri önceleri değişikti, sonra 15 mart, M. Ö. 153 yılından başlıyarak da 1 ocak olarak tesbit edildi. Bu tarih lâyik takvime göre yılbaşı günü sayıldı.

Her biri tam yönetim erkine sahip olan C. lerin memuriyetleri askerî başkomutanlık ve cezaî yargı yetkilerini de kapsardı; bu yetki Provocation (b. bk.) ile sınırlanmıştı. Yönetim yargısı hakkını M. Ö. 366 yılından sonra *praetor* (b. bk.) lara bırakmışlardı; önce bütün devleti içine alan çalışmaları M. Ö. 443 yılından sonra bölümlere ayrıldı ve yönetim işleri *censor* (b. bk.) lara bırakıldı. Ucu baltalı bir değnek demeti taşıyan 12 *lictor* (b. bk.) C. ün resmî alâmeti idi.

İmparatorluk devrinde C. lerin seçimi bir şekilden ibaretti; aslında bunlar imparator tarafından atanırdı. Çoğu zaman imparatorun kendisi C. olurdu. Dördüncü yüzyıldan sonra C. ler bütün siyasal önemlerini kaybettiler ve görevleri sadece onursal bir nitelik aldı. 395 te devletin bö-

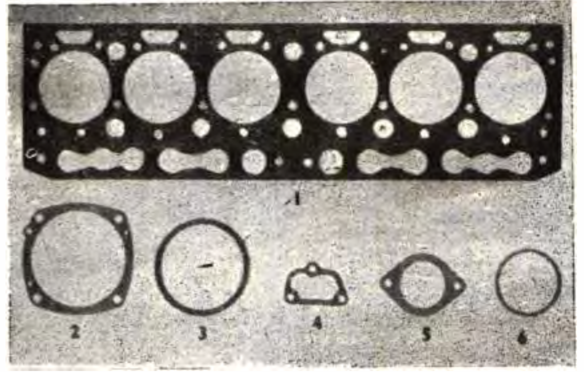
lünmesinden sonra batı ve doğu için ayrı ayrı birer C. atandı. Batıda son C. 534 te atanmış olan Paulinus idi. Doğu Roma Devletine son olarak 541 de imparator olmıyan bir C. atandı. Ondan sonra imparatorlar çoğu zaman iktidarlarının yalnız ilk yılında C. lük görevi aldılar. Fransa için bk. KONSÜL.

CONSULAT [*konsülą*], Fransada VIII. yıl anayasasına göre kurulup 9 kasım 1799 dan 18 mayıs 1804 e kadar iş başında kalan konsül (b. bk.) ler yönetimi. Napoléon Bonaparte'ın Directoire (b. bk.) yönetimini devirmesi üzerine kendisi ile Sıeyès ve Roger-Ducos'dan kurulu geçici bir konsüller kurulu bir anayasa hazırlamakla görevlendirilmişti. Sieyès tarafından tasarlanıp Bonaparte'ın son şeklini verdiği bu yeni anayasa yürütme yetkisini üç konsül'e (Bonaparte, Cambacérès, Lebrun), yasama, yani kanunları kabul etme yetkisini Corps Législatif'le Tribunat (b. bk.) ya vermiş, kanunları hazırlama yetkisini Danıştaya, anayasaya aykırı kanunları önleme görevini de muhafazakâr bir senatoya bırakmıştır. Bonaparte Birinci Konsül olunca bütün yetkileri eline almış, memurları kendisi atamış, kanun tasarılarını kendisi hazırlamış, düzen ve huzuru yeniden kurmuş; bundan sonra İngiltere, Almanya ve Avusturya silâhsızlanmadıkları için yeni bir sefer hazırlığına girişmiştir. General Moreau'nun Almanyada (Hochstädt, Hohenlinden), kendisinin de İtalyada (Montebello, Marengo) kazandıkları başarılardan faydalanan Bonaparte senatoyu kendi tarafına çekmiş. Tribunat meclisini ayıklamış, basını kontrolü altına almış, Carnot, Portalis ve Fauché'nin yardımiyle yönetimi yeniden örgütlendirerek her departmanda serbest belediyelerin yerine birer vali (préfet), kaymakam (sous-préfet) ve belediye başkanı koymuştur. Adliye örgütleri değiştirilerek bugün hâlâ devam eden şekli almış, vergi işleri düzenlenmiş, 1800 de Mollien tarafından Fransa Bankası (Banque de France) nı kurulmuş, uygarlık kanununu tamamlanmıştır. Soyluları kazanmak istiyen Napoléon onları hoşgörüyle karşılamış, 1801 de ibadet özgürlüğü yeniden kurulmuş, bu arada kıralcıların kendi aleyhinde gizli tertipler almaları üzerine Duc d'Enghien öldürülmüş (1804), Jacobin (b. bk.) ler sıkı bir kontrol altında tutulmuş, kendileri için Légion d'Honneur sınıfını kurduğu büyük rütbeli subay ve memurlardan meydana gelen bir topluluk ortasında yaşıyan Napoléon, 1804 te imparator ilân edilmiştir.

ÜÇ CONSUL'LER

CONSUS [*kǫnsus*], pek eski bir Roma tanrısı. Adını ya *conserere* (= tohum ekmek) kelimesinden, ya da *conditus* (= saklı) kelimesinden almıştır. C., ambarlanmış ürün tanrısı ve belki de aynı zamanda cehennem tanrısı idi. Günü *Consualia* denilen at yarışlariyle kutlanan bu tanrı, sonraları Yunanlıların gene at yarışlariyle ilgisi olan *Poseidon Hippios'u* ile bir sayılarak *Neptunus Equestris* adiyle de anılmıştır. Bk. ROMULUS ve REMUS.

CONTA, çeşitli makine ve motorlarda iki yüzey arasındaki sızdırmazlığı sağlıyan öğe. Genel olarak mantar, presband, fiber, kösele ve kâğıt gibi, esnekliği bulunan yumuşak maddelerden yapılır. Çeşitli kalınlıkta ince levhalar şerit halinde kesilerek, iki cismin temas yüzeylerine yerleşecek şekilde konulur. Yumuşaklığı ve esnekliği dolayısiyle iki yüzey arasında sıkılarak kaçırmazlığı veya sızdırmazlığı sağlar.

Motorlarda kullanılan muhtelif contalar
1. Silindir kapak contası (amyant üzerine bakır kaplı), 2. Soğutma donanımı contası (presband), 3. Filitre elemanı kapak contası (lâstik), 4. Soğutma suyu çıkış yeri contası (kurşun kaplı presband). 5. Emme manifoldu contası (presband), 6. Flanj contası (mantar)

Yüksek sıcaklık ve basınç etkilerine uğrıyan yerlerde kullanılacak contalar, amyant levhalar üzerine ince bakır veya pirinç sac kaplamak yolu ile preslerde yapılır.

Motorlu parçalarda motor, vites kutusu gibi ünitelerin türlü kısımlarındaki çeşitli contaları kapsamak üzere bir araya konulmuş contalara *C. takımı* adı verilir.

CONTARINI [*kontarįni*], Venedik'e sekiz doge vermiş olan bir patricius (b. bk.) ailesi.

I. Domenico C. (ölm. 1070): 1043-1070 yıllarında dogelik etmiş, Zara'da bir ayaklanmayı bastırmış, San Marco kilisesini tamamlamış ve San Nicolò manastırını yaptırmıştır.

Jacopo C. (ölm. 1280): 1275-1280 yıllarında dogelik etmiş, Ancona ve Istria sitelerinin ve Constantinopolis Lâtin imparatorluğunun düşmesi üzerine çıkan Candia ayaklanması ile uğraşmış, bu tehlikeleri önlemek üzere Pisa ile anlaşarak, Genova ile yaptığı eski anlaşmasını feda etmiştir.

Andrea C. (ölm. 1382): 1368-1382 yıllarında dogelik etmiş, Marino Faliero'yu yargılıyan mahkemede yargıç olarak bulunmuş ve 1381 de Genova donanmasını ele geçirerek Chioggia harbini sona erdirmiştir.

Gaspare C. (1483-1542): Venedikte doğmuş, Bologna'da ölmüştür. Rahiplikten geçmeksizin kardinal olmuş (1535), bütün kuvvetini Katoliklerle Protestanları barıştırmaya vermiş ve bu yolda kalemi ile çalıştığı kadar (*Consilium de emendanda ecclesia* [Kilisenin ıslahı üzerine düşünceler]) [1538], Regensburg diyetinde (1541) sözleriyle de başarı elde etmeye uğraşmış, ayrıca *De magistratibus et republica Veneta* (Yüksek devlet memurları ve Venedik Cumhuriyeti üzerine) [Paris, 1543] adlı bir eser yazmıştır. *Consilium de emendanda ecclesia* adlı eseri 1559 da yasak kitaplar cetveline (index) alınmıştır.

Simone C. (1563-1633): Lâtin dilinde güzel şiirler yazmış, çeşitli ülkelerde ve bu arada III. Mehmet zamanında Türkiyede büyükelçilik yapmıştır.

Ludovico C. (ölm. 1653): Venedikte ölmüştür. Westfalia antlaşmasında Venedik'in hakemliğini yapmış bir diplomattır.

Nicolò di Giovanni Gabriele C. (ölm. 1631): 18 ocak 1630 dan 2 nisan 1631 e kadar Venedik dogesi. Venedik'in genç ve fakir soylularının önderi olarak, devletin çökmesini önlemek için yaptığı çalışmalar başarısız kalmıştır. 1597 - 1628 yıllarını içine alan bir *Istoria veneziana* (Venedik tarihi) yazmıştır.

Carlo di Andrea C.: 27 mart 1655 ten 1 mayıs 1656 ya kadar Venedik dogesi. Türklere karşı yapılan harbe katılmış, Francesco Morosini'nin Aegina ve Volo'daki savaşlarında bulunmuştur.

II. Domenico C. (ölm. 1675): 1659 - 1675 te dogelik etmiş, Türklerle yapılan Kandiye (Candia) harbini sona erdirmiştir. Kandiye'nin Türklere bırakılması için yapılan anlaşmayı imzalamıştır (1667).

Alvise C. (ölm. 1684): 1676 - 1684 te dogelik etmiş, harbinin kötü izlerini silmek için uluslararası her türlü anlaşmazlıktan uzak durmuş, Papa, imparator ve Lehistan kralının Türklere karşı birleşmesine ancak geç olarak katılmıştır.

CONTARINI [*kontarịni*], **Ambrogio** (ölm. 1499), XV. yüzyılda yaşamış bir İtalyan gezgini. Venedik'te ölmüştür. C., genç yaşından beri gemiciliğe doğru yönelerek, bütün gençliğini bu işte geçirmiştir. 1474 te Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ı Osmanlılara karşı savaşa teşvik için, büyükelçi olarak gönderilmiştir. O yılın şubatında Venedik'ten ayrılarak Brennero geçidi, Avusturya, Lehistan, Ukrayna, Kırım'da Kefe, Karadeniz, Kafkasya yolu ile Tebriz'e varmıştır. Ağustos 1475 te Tebriz'e vardığında Uzun Hasan, oğullarından birinin çıkardığı ayaklanmayı bastırmak için, oradan uzaklaşmış olduğundan, arkasından giderek İsfahan'da kendisiyle buluştu. Bu şehirde, bir yıl önce, aynı iş için İran'a gönderilmiş olan Giosaphat Barbaro (b. bk.) ile karşılaştı. Başlangıçta Uzun Hasan onu iyi karşılamış ise de, sonraları soğuyarak, haziran 1476 da uzaklaşmasını emretmişti. Dönüş seferinde başına gelen türlü serüvenler sırasında ölüm tehlikesi atlatmış, Tatarlara tutsak olmaktan zor kurtulmuştur. Mingrelya'dan Tiflis ve Derbent'e vardı ve Astrahan'dan Rusya yolu ile Venedik'e dönmeyi başarabildi (nisan 1477). Gezisi üzerine yazdığı eser, Barbaro'nunki kadar önemli olmamakla birlikte, onu tamamlar. Barbaro'nun eseri kadar İran'a dair bilgi vermez; fakat Mingrelya, Gürcistan, Hazar Denizi ve güney Rusya hakkında çok bilgi verir. Genel olarak, verdiği bilgiler doğru ve kesindir; fakat C., Barbaro'nun gösterdiği anlayış ve sezişe ulaşmaz. Eseri çoğu zaman, gezi yazısının kuruluğundan pek kurtulamamaktadır. Bu eser, ilk olarak 1486 da, A. Ramusio'nun gezi koleksiyonuna alınarak (2. kitabıdır) ün kazanmıştır. C. nin eseri *Viaggio del magnifico Ambrogio Contarini* (Saygıdeğer A. C. nin gezisi) adiyle 1487 de Venedik'te bastırılmıştır.

CONTARINI [*kontarịni*], **Giovanni** (1549 - 1605), İtalyan ressamı. Venedik'te doğmuş, orada ölmüştür. Tiziano'nun etkisi altında kalmış, uzun bir süre Alman imparatorunun sarayında çalışmış, Venedik'e dönüşünde tablolariyle birçok saray ve kiliseyi süslemiştir.

CONTAT [*kõtą*], **Louise** (1760 - 1813), Fransız aktrisi. Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. İlk olarak 1776 da Comédie - Française'de oynamış, Molière ile Marivaux'nun şuh kadın rollerini parlak bir başarı ile canlandırmış, özellikle *Mariage de Figaro* piyesindeki Suzanne rolünde sanatının en yüksek noktasına ulaşmış, 1808 de Geoffroy'nın sert yermeleri karşısında sahneden çekilmiş, Parny'nin yeğenlerinden biri ile evlenmiştir.

CONTE [*kõt*] (Fr.), aslında şiir olarak yazılmış alaylı veya ciddî hikâye. Meselâ *C. del Graal* (Graal'in hikâyesi). Dinî veya didaktik bir karakter de taşıyan, oldukça kısa C. lar da vardır, meselâ XII. yüzyılda *C. pieux* veya *C. dévôts* (Dinî hikâyeler) veya XIV. yüzyılda çıkan *C. morali és* (Ahlâki bir ders katılmış hikâyeler) gibi. Ortaçağ henüz sona ermeden, yukarıda anılan çeşitlerin yanı sıra, *Lais* ve *Fabliaus*lardan alınan ve çok geçmeden *Cento novelle antike*, Bandello ve Boccaccio'nun *Decameron*u gibi, İtalyan örneklerinin etkisini alan kısa ve çoğu zaman alaylı, nesir halinde hikâye meydana gelir. Bu son C. türüne birçok hallerde, bir ana hikâye içine alınmış bir grup halinde rastlanır. Meselâ *Cent nouvelles nouvelles* (Yüz yeni hikâye), Navare kraliçesi Marguerite'in *Heptameron* (Yedi günlük hikâyeler); Des Périers'nin *Nouvelles récréations et joyeux devis* (Yeni eğlenceler ve şen sözler) ve benzerleri. XVII. yüzyılda Charles Perrault'nun, Comtesse d'Aulnoy'nın ve başkalarının *Contes de fées*(Peri masalları) başlıklı eserleri toplu halde çıkmıştır. Yine XVII. yüzyılda La Fontaine, açık saçık C. larını Ortaçağda olduğu gibi manzum olarak yazmıştır. XVIII. yüzyılda Voltaire, nesir olarak yazılmış *Contes philosophiques* (Felsefî hikâyeler) iyle, felsefî ve satirik düşünceler yayar. Marmontel'in ve Mercier'nin *Contes moraux* (Ahlâki hikâyeler) ları da didaktik amaçlar güder. XIX. yüzyılda Balzac, Rabelais'nin dilini örnek alarak eski ve kaba bir üslûpla yazdığı *Contes drôlatiques* (Tuhaf masallar) lerinde, sonra Alfred de Musset ve özellikle bu edebî türün üstadı olan Guy de Maupassant, eski Fransız edebiyatının sırf eğlendirmek için yazılan hikâyeler geleneğine dönmüşlerdir.

CONTÉ [*kõtẹ*], **Nicolas Jacques** (1755 - 1805), Fransız kimyacısı ve mekanikçisi. Sées (Normandie) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Bir hidrolik makinesi yapmış, balonların askerî harekâtta kullanılmasını düşünmüş ve uygulamıştır. Conservatoire des Arts et Métiers adlı teknik okulu onun çalışmalariyle kurulmuştur. C. ayrıca kurşunla kaplamayı bulmuştur.

CONTEBEN, TB I 698 [*kontebẹn*], verem bakterilerine doğrudan doğruya etki yapan *4 - Acetylaminobenzaldehyd - Thiosemicarbazon* bileşimli ilk kimyevi Alman ilâcının alışverişte kullanılan adı. 1946 da G. Domagk tarafından veremin tedavisi için ortaya konmuştur.

CONTENAU [*kõtnọ*], **Georges** (doğ. 1877), Fransız arkeoloğu ve doğu araştırmaları uzmanı. Laon'da doğmuştur. Tıp ve edebiyat doktoru olan C. Fransız millî müzeleri müdürlüğünde bulunmuş, 1914 - 1920 yıllarında Sayda (Sidon) da kazılar yapmıştır. Başlıca eserleri: *La Déesse nue babylonienne* (Babilli çıplak tanrıça) [1914]; *Trente tablettes cappadociennes* (Kırk Kapadokya tableti) [1915];

G. CONTENAU

La Civilisation assyro-babylonienne (Asur - Babil uygarlığı) [1922]; *La Glyptique syro-hittite* (Suriye Hititlerinde ince taş üzerine oyma sanatı) [1922]; *La Civilisation phénicienne* (Fenike uygarlığı) [1926]; *Manuel d'archéologie orientale* (Doğu arkeolojisi el kitabı) [1926]. C. ayrıca *Encyclopédie d'archéologie orientale* (Doğu arkeolojisi ansiklopedisi) [1914 - 1957] in yayınlanmasını yönetmiştir.

CONTENTIEUX ADMINISTRATIF [*kōtāsyö administratif*], Fransada yönetim makamlarınca görevlerin yürütülmesinde çıkan güçlük ve anlaşmazlıklara bakan yönetme yargı yeri. Bu yargı yerlerinde hükümsüz kılma, yorumlama ve idarî ceza dâvalarına bakılır. Bütün bu anlaşmazlıklar özel yargı organları (danıştay, sayıştay, idarî mahkemeler) tarafından çözülür.

CONTESSA [*kontęssa*], **Christian Jacob Salice** (1767 - 1825), Alman şairi ve hikâyecisi. Hirschberg (Silezya) de doğmuş, Liebenthal (Silezya) deki çiftliğinde ölmüştür. Üslûp ve hayal bakımından dikkati çekmiştir. Hikâyeleri, dramları ve manzumeleri vardır.

CONTESSA [*kontęssa*], **Karl Wilhelm Salice - C.** (1777 - 1825), Alman şairi. Hirschberg (Silezya) de doğmuş, Berlinde ölmüştür. Houwald, Fouqué, E. Th. A. Hoffmann'ın dostu idi. Hoffmann'ın *Die Serapionsbrüdern* adlı hikâye kitabında kendisinden Sylvester adiyle bahsedilmektedir. Hikâyelerinden başka, zamanında etki yapmış komedileri de vardır. F uqué ile birlikte *Kindermärchen* (Çocuk masalları) [2 cilt, 1816 - 1817] adlı bir eser yazmıştır. Resim alanında da birtakım denemeleri vardır.

CONTI [*kōtį*] **veya CONTY** [*kōtį*], Fransanın Somme departmanında, orta Picardie'de, Selle ırmağı üzerinde, Amiens şehrine bağlı bir arondisman olan bir kanton merkezi. Burada XV - XVI. yüzyıllardan kalma flamboyant (b. bk.) üslûbunda bir kilise, bir dökümhane ve su geçirmez dokuma fabrikaları vardır. C. senyörleri adlarını bu şehirden almışlardır. Nüfusu 1 373 tür.

C. senyörlüğü: Fransada Picardie bölgesinde, XIV. yüzyılda Harel ve Mailly ailelerine ait iken, sonradan Roye ailesine geçip bu ailenin vârisi Eléonore'un da evlenme yolu ile Condé ailesine geçirdiği senyörlük toprakları.

CONTI [*kǫnti*], Romalı eski bir aile. XI. yüzyılda kurulmuş, XV. yüzyılda ün almış, XIX. yüzyılın başında sönmüştür. Kiliseye kardinaller ve büyük rütbeli papazlar yetiştirmiştir. Bu aileden bir papa da yetişmiştir: Michelangelo de Conti (XIII. Innocentius; 1721 - 1724).

CONTI [*kǫnti*], **Antonio** (1677 - 1749), İtalyan yazarı. Padova'da doğmuş ve orada ölmüştür. Daha çok felsefî deneme ve eleştirmeleriyle tanınmıştır. Racine'in *Athalie*sini İtalyancaya çevirdiği gibi, kendisi de birkaç trajedi yazmıştır: *Giunio Bruto*, *Marco Bruto*, *Druso*, *Giulio Cesare* (hepsi özel adlar). Bunlar *Quattro tragedie* (Dört trajedi) [1751] adı altında toplanmıştır.

CONTI [*kǫnti*], **Luciano** (1868 - 1940), İtalyan yüksek su mühendisi. Floransada doğmuş, Frascati'de ölmüştür. Su kemerleri yapımı konusunda fennî esaslara göre yepyeni bir teknik yaratmış, Sienna su kemerini bu tekniğe göre meydana getirmiş (1897 - 1913), Padova, Pisa ve Roma üniversitelerinde su kemerleri profesörlüğü yapmış, Stra hidroteknik enstitüsünde de su borularında sürekli su akımı sağlanması, barajların sağlamlığı ve akarsu erozyonları üzerinde çalışmıştır.

CONTI [*kǫnti*], **Niccolò dei** (aş. yu. 1395 - 1469), Venedikli tüccar ve gezgin. Chioggia'da doğmuştur. 1414 - 1439 yıllarında ön ve güney Asya'yı dolaşmıştır. Venedikten yola çıkmış, Şamda duraklamış, oradan güney Suriyeye geçmiş, Fırat, Mezopotamya ve Bağdattan yoluna devamla Dicle'yi aşarak Basra'ya varmış, Basra Körfezi, Hürmüz Boğazı ve Umman Denizi yoliyle Belûcistan'da Kelat'a, oradan da Hindistandaki Kambay şehrine gelerek orada kalmış, Hindu hayatını incelemiş, sonra Dekkan yarımadasını dolaşarak Madras'a gelmiş, Coromandel kıyısından da Sumatra'ya geçmiştir. Oradan Ardaman adaları yoliyle yine Hindistana gelmiş, Ganga (Ganges) nehri bölgesini, Birmanya'yı, Malakka yarımadasını, Cava'yı dolaşmış, Borneo'ya kadar gitmiştir. Dönüşte, Kalkuta ve Kambay yoliyle Sokotra'ya gelerek Nastûri Hıristiyanları yanında kalmış, Aden ve Mekke'nin limanı olan Cidde yoliyle Kahireye ve oradan da Venedik'e dönmüştür. Dönüşünde Müslüman denizcilerin eline düşen C. zorla Müslüman olduğundan Papa IV. Eugenius'un affına ulaşabilmek için Papanın yazıcısı Poggio Bracciolini'ye gezi raporlarını vermiş ve *Historiae de varietate fortunae libri quattuor* (Dört fasılda yazılı değişik maceralar tarihi) adlı eserinde ona Hinduların sosyal durum, din, gelenek ve göreneklerini anlatmıştır. Ganga nehrinin ötesinde yaşıyan Hinduları kültür ve zenginlik bakımından öteki Hindulardan üstün bulur. Ortaçağ Lâtin Hıristiyanları arasında Güney Asyayı ondan iyi tanıyan olmamıştır. Marco Polo'dan sonra gezginlerin en önemlilerinden sayılmaktadır.

CONTI [*kǫnti*] **AİLESİ,** Fransada Condé ailesi (b. bk.) nin bir kolu:

Bu kolun ilki, Eléonore de Roye'nin 1551 de C. prensi **I. Louis de Bourbon** (1530 - 1569) ile evlenirken çeyiz olarak Conti «fief» (derebeylik malikânesi) ini getirmesiyle XVI. yüzyılda kurulmuştur. I. Louis de Bourbon ile Eléonore de Roye'nin üçüncü oğulları olan C. prensi **François** (1558 - 1614), ilk C. sülâlesinin kurucusu ve biricik temsilcisi olmuştur. Birbiri arkasından Jeanne de Coeme (ölm. 1601) ve Louise Marguerite de Lorraine (1574 - 1631) ile evlenen bu prensin çocuğu olmamıştır.

İkinci C. sülâlesinin kökü, C. prensi **Armand de Bourbon** (1629 - 1666) dur. Bu prens, hayranı olduğu ağabeyi Büyük Condé gibi olmaya çalışmış ve onunla birlikte Fronde (b. bk.) hareketine katılmış, kıraliçenin hazinedar ustası Anne - Marie Martinozzi ile evlenmiş (1654), sonra Katalonya (1655) ve İtalya ordularına (1657) komuta etmiştir.

Bunun oğullarından biri olan C. prensi **I. Louis Armand de Bourbon** (1661 - 1685), düzensiz bir hayat sürmüş, Flândra'da (1683), sonra da Türklere karşı açılan Macaristan seferinde çarpışmıştır.

Bunun ikinci oğlu, ilkin La Roche - sur - Yon prensi iken sonradan C. prensi sanını alan **François - Louis de Bourbon** (1664 - 1709), Macaristanda, Fleurus'te, Steinkerque'te ve Neerwinden'de savaşmış, 1697 de Lehistan kırallığına seçilmiş, fakat Lehistana vardığı zaman yerinin Sachs Elektörü tarafından alınmış olduğunu görmüştür.

C. prensi **II. Louis Armand de Bourbon** (1696 - 1727), François - Louis'nin oğludur. Bu prens XIV. Louis'nin gözüne girmiş, naiplik ve harb kurullarında bulunmuştur.

C. prensi **Louis-François de Bourbon** (1717 - 1776), II. Louis Armand de Bourbon'un oğludur. Bu prens 1774 te Piemonte ordusuna komuta etmiş, Coni zaferini kazanmış, Lehistan tahtına adaylığını koymuştur.

C. prensi **Louis François - Joseph de Bourbon** (1734 - 1814), Louis François de Bourbon'un oğludur. Yedi Yıl Harbine katılmış, Fransız Devriminden sonra bir süre dışarıda yaşamış, 1790 da vatandaşlık yemini etmiş, fakat şüpheli görülerek hapsedilmiş, 1795 te tahliye edilmişse de, Directoire idaresi tarafından sürülmüştür. Bu zat C. ailesinin son prensi olmuştur (bk. BOURBON ve CONDÉ).

CONTINENTAL DIVIDE [*kontinentl divayd*], Amerika Birleşik Devletlerinin Kayalık Dağlar bölgesinde, Pasifik Okyanusuna yönelen suları Atlas Okyanusuna yönelen sulardan ayıran yüksek sırtlar. Daha geniş bir anlamda bu sırtlar Kanada Kayalık Dağlarını ve Kuzeybatı Kanada sıradağlarını da içine alır. Bu sonunculardan ırmaklar batı doğrultusunda Pasifik Okyanusuna, doğu ve kuzey doğrultularında Hudson Bay'e veya Arktik Denizine yönelirler. C. D. güney doğrultusunda Meksikadan ve Orta Amerikadan geçer ve And Dağlarını da içine alır.

CONTIO [*kontio*], eski Romada bir magistratus (yüksek yetkilere sahip devlet memuru) tarafından toplantıya çağrılan ve onun başkanlık ettiği meclis. C. yu *comitia* (b. bk.) dan ayıran farklar şunlardır: 1. C. da halk *centuria* veya *tribus* sınıflarına ayrılmazdı. 2. Halk oy kullanmaz, orada yalnız başkanın bildirilerini veya başkandan toplantıda konuşma izni alan başka bir memur veya özel kişinin bildirilerini dinlerdi. Bütün magistratus'ların C. meclislerini toplama yetkisi vardı, fakat *tribunus* (*plebeius*ları, yani halk sınıfını *patricius*lar sınıfından olan yüksek dereceli memurların keyfî davranışlarına karşı koruyan magistratus) lar bu yetkiyi kullanmada önde gelirler, gene aynı konuda yüksek dereceli bir magistratus daha alçak dereceli bir magisratus'tan önde gelirdi. C. lar resmî çağırıcılar tarafından toplantıya çağrılır ve genel olarak Forum'da toplanırlardı. Comitia'lardan hemen önce bir C. toplantısı yapılır, böylece halk kendisine sunulacak sorulara hazırlanırdı. Comitia bir yargılama için toplanacaksa, gerekli soruşturmaların yapılabilmesi için daha önce bir C. toplantısı yapılırdı.

CONTO FINTO [*konto finto*] (İta. = tahmini olarak), dış satıma çıkarılan mallarda olabilecek masrafların oranlanması (tahmini) için uluslararası alışverişte kullanılan bir terim. Bu türlü hesaplara «bağlanmaksızın» (İta. sine obligo) sözü de eklenir.

CONTORNO [*kontorno*] (İta. *contorno* = kenar), geç Roma devrinde, maden paralara benzer, kenarı kabartmalı tunç madalyon; tersinde mitolojik resimler, yüzünde de imparatorların yahut ünlü kişilerin (Horatius, Terentius) resimleri vardır.

CONTORNO

CONTRAAQUINCUM [*kontraakuinkum*] (Lât. a. karşısı), Roma devrinde (M. S. II - IV. yüzyıllar) Tunanın sağ kıyısında, Budapeştenin Óbuda (Eski Budin) mahallesinin yerinde bulunan Aquincum (b. bk.) un karşısında, Tunanın sol kıyısında kurulan bir yerleşme yeri. Tunanın sağ kıyısında bulunan Aquincum'un karşısına kurulduğu için bu adı almıştır. C. Aquincum'a tombazlara dayanan bir köprü ile bağlanmıştır.

CONTRAPPOSTO [*kontrapposto*] (G. S.; İta. = karşıt konma), hareket halinde temsil edilen bir vücudun uzuvlarının ritmik salınımını anlatan İtalyanca kelime. Klâsik Yunan heykelciliğini arkaik, yani klâsik devirden önceki heykelcilikten ayıran fark C. dur. C. lu eserlerde, meselâ bir omuz kalktığı zaman onu karşılamak için öteki omuz düşer; yine, bütün vücut ağırlığının bindiği tek bir bacağın karşılığı hiçbir ağırlık taşımıyan öteki bacaktır. Arkaik heykelcilikte ise şekillere hâkim olan kanun vücudun bakışımlı olarak temsil edilmesini gerektiren kanundur (Fr. loi de frontalité). Ortaçağ heykelciliğinin son evresi (XIV ve XV. yüzyıllar) nin göze çarpan bir özelliği olan «kalçalanma» (Fr. hanchement) C. nun Ortaçağ stilidir.

CONTREDANSE [*kõtrıdãs*] (İng. *country dance* = köy raksı), Avrupa memleketlerine İngiltereden gelmiş olan bir halk oyunu. Oynıyanların halka olması veya yüz yüze yer almaları (İng. longway) şeklinde oynanan C. daha XVII. yüzyıldan önceleri bilinirdi. XVII. yüzyılın sonundan XVIII. yüzyılın sonuna kadar Avrupa kıtasında da çok sürüm kazanmış, fakat XIX. yüzyılda şehirlerde pek görülmez olmuş, daha çok köylerde oynanmıştır. XVI. yüzyıl sonundan başlıyarak İngilterede virginal (XVI ve XVII. yüzyıllarda İngilterede kullanılan bir çeşit küçük klâvsen) çalgıcılarının C. havaları da çalmış oldukları anlaşılmaktadır. Fransada C. lara XVIII. yüzyılın opera balelerinde rastlanılır. Ayrıca gene XVIII. yüzyılda bir sürü C. havası ortaya çıkmış ve bunların birçoğu sonradan vodvil havaları veya halk şarkısı *timbre*leri (halk şarkıcılarının şarkılarını uydurdukları havalar) halini almıştır.

CONTREPÉTERIE veya CONTREPETTERIE (Dil.): bk. ÇAPRAZLAMA.

CONTREPOINT (Müz.): bk. KONTRAPUNT.

CONTRE - RÉFORM veya CONTRE - RÉFORMATION: bk. KATOLİK REFORMU.

CONTRESEINE [*kõtrsẽ*], bir devlet başkanının bakanları veya meşrutî bir hükümdarın nazırları tarafından devlet başkanı veya hükümdar tarafından çıkarılan bir kararname veya kanuna konan imza (Parlâmentolu rejimlerde bakanlar bu imzalarından ötürü parlâmentoya karşı sorumludurlar). Hükümdar, papa, imparator ve kıral emirnamelerinde C. ler görüldüğü gibi, senyörlerinkilerde de görülür. C. çoğu zaman sahibine ait olmıyan imzaların sahibine ait olduğunu tasdik eder, ona kanun kuvveti verirdi. XII. ve XIII. yüzyıllarda kıral emirnameleri mühürdarlıkta mühürlendiği için C. görülmez olur. Fakat V. Karl'dan başlıyarak nazırların C. i önce kapalı tezkerelerde, sonra «lettres patentes» denilen, kıralın parlâmentoya gönderdiği açık tezkerelerde bir nazırın C. i yeniden görülmeye başladı. Başlangıçta, emirname veya tezkerenin zarfı üzerindeki imza onları hangi noterin göndermiş olduğunu anlatırdı, sonraları mühürdarlık noterleri önem kazanıp devlet memurları haline geldiler ve tezkerelerin arkala-

rına «Par le Roy» (Kıral tarafından) ibaresini yazıp imzalıyarak o belgelerin aslına uygunluğunu tasdik etmeye başladılar. Başlangıçta mühürdarlığın bir iç düzen usulü olan bu imza, yavaş yavaş kıral emirnamelerinin yürürlükte sayılmaları için şart halini aldı. İngilterede ve İskoçyada Establishment (b. bk., 1701) ve Union (b. bk., 1707) kanunları C. i zorunlu kılmıştır.

CONTUBERNALIS [*kontubernalis*], eski Romada, başka bir köle ile evli bulunan erkek veya kadın köle; evli olmaksızın karşı cinsten bir kimse ile yaşıyan erkek veya kadın; aynı çadırda yaşıyan on askerden her biri; yönetim sanatını öğrenmek üzere bir magistratus (yüksek yetkilere sahip bir devlet memuru) un emrinde çalışan ve onun yanında gezen genç bir patricius (soylular sınıfından olan bir kimse).

CONTUBERNIUM [*kontubernium*] (Lât. = çadır ve silâh arkadaşlığı): 1. Romada genç soyluların askerlik sanatını öğrenmek üzere gönüllü olarak emrine girdikleri ve yemeklerini çadırda birlikte yedikleri generalle olan münasebetleri; 2. Köleler arasındaki evlilik münasebeti. Kanun bu evliliği kabul etmez idiyse de, İmparatorluk devrinde köle evlenmeleri aynı ev halkı arasında yapıldığı zaman, genel olarak çözülmez bir bağ sayılırdı; 3. Özgür kişilerle köleler arasında yapılan, kanunun kabul etmediği evlilik.

CONTUMACIA [*kontumakia*], Lâtincede bir yüksek devlet memurunun veya bir yargıcın emirlerine uymama ve özellikle yeter özür olmaksızın bir yargılamaya gelmeme. Yargılamaya gelmiyen kimse dâvacının kendisi olursa, bu kimse dâvadan vazgeçmiş sayılır (bk. TERGIVERSATIO) ve yeniden dâva açamazdı. Dâvalının yargılamaya gelmemesi ise, suçun kabul edilmesi anlamına alınırdı. Özel hukukla ilgili yargılamalarda C. nın sonucu, dâvalının hemen hüküm giymesiydi. Cinayet dâvalarında da dâvalı, yargılamanın son günü belirli saatte mahkemede bulunmazsa, hüküm giyerdi. Sanık cezalandırılacağını anlarsa, çoğu zaman ortadan çekilir ve ölüm cezasını gerektiren hallerde de kendiliğinden sürgüne gider, fakat tabiatiyle, bu durum dâvanın yürümesine engel olmazdı.

CONVALLARIA (Bot.) bk. İNCİ ÇİÇEĞİ.

CONVENAE [*konvenē*], Roma devrinde, güney Gallia'da, Gallia Narbonensis ve Aquitania bölümleri arasında, bugünkü Haute - Garonne departmanının bulunduğu bölgede yer alan Novempopulania ve Aquitania Tertia yönetim bölgesinde yaşamış olan bir kavim. Başkentleri Lugdunum Convenarum (bugünkü Saint - Bertrand - de - Comminges) idi.

CONVENT: bk. CONVENTION.

CONVENTION [*kōvāsiō*], herhangi bir maksatla ve özel olarak yeni bir anayasa tasarısı hazırlamak veya seçimle doldurulan memurlukların adaylarını tesbit etmek maksadiyle yapılan toplantı. İngilterede C. Parlâmentoları çoğu zaman tahta geçecek kişiyi atamışlar, koloniler devrindeki Amerikada da C. lar, çok kere, kırallık hükümetlerini veya proprietary colony (b. bk.) hükümetlerini devirerek kendi seçtikleri hükümetleri iş başına getirmişlerdir. Fransada ilk cumhuriyet 1792 de bir C. ilân etmiştir (bk. CONVENTION NATIONALE). Eski Amerika sömürgelerinde 1776 dan sonra devlet anayasalarını C. lar hazırlamışlar ve bunları sonradan halk oyuna sunmuşlardır. Amerika Birleşik Devletlerinin anayasası, 1787 de Philadelphia'da toplanan türlü devlet (state) lerin delegelerince hazırlanmış ve bu anayasa Amerika Birleşik Devletlerinden biri olmak isteyecek herhangi bir ülkede bu yeni devlet için bir C. eliyle bir anayasa hazırlanmasını kabul etmiştir. Böylece bu maksatla toplanan C. lar yeni devlet anayasaları yapmış veya elde bulunanları gözden geçirmiştir. Devlet anayasalarını hazırlıyacak C. lar toplantıya genel olarak millet meclislerince çağrılırlar ve görüşme ile iş gören başka meclisler gibi komiteler veya alt komiteler halinde ve yalnız kendilerince tesbit edilebilecek sınırlamalar çerçevesi içinde çalışırlar. Yapılan anayasa, geleneğe uyularak halk oyuna sunulur. Amerika Birleşik Devletlerinde, seçimle doldurulacak memurlukların adayları halk toplantıları veya caucus(b. bk.) lar tarafından tesbit edilirdi. İlk olarak 1831 de Mas-nluk aleyhindeki parti Baltimore'da aday göstermek için bir C. toplamıştır. En önemli aday gösterme C. ları başlıca iki Amerikan partisi tarafından her dört yılda bir A. B. D. nin başkan ve başkan yardımcısı adaylarını tesbit etmek üzere yapılanlardır. Her ne kadar bu iş için yerleşmiş usuller varsa da, bu C. lar iki parti arasında birtakım karışık ve şiddetli savaşların geçmesine ve her biri tarafından birtakım kararlar verilmesine sebep olur. Bugün birçok Amerika devletlerinde sözü geçen adaylar C. lara ihtiyaç kalmadan doğrudan doğruya seçmenlerce gösterilirler.

C. kelimesi «milletlerarası geçici bir anlaşma» anlamında da kullanılmaktadır.

CONVENTION NATIONALE [*kōvāsiō nasyonal*] veya sadece **CONVENTION**, 1792 - 1795 yıllarında Fransayı yönetmiş olan siyasal meclis. İçeride partiler arasında,

CONVANTION NATIONAL: XVI. Louis C. N. huzurunda

dışarıda da Avrupaya karşı savaşla geçmiş olan bu yönetim devri üç döneme ayrılabilir: 1. Birinci dönem (21 eylûl 1792 - 2 haziran 1793) orta halk sınıfını temsil eden Girondin (b. bk.) lerin halk yığınlarını temsil eden Montagnard (b. bk.) lara üstünlüğü içinde geçti. Cumhuriyet ilân edilmesi (22 eylûl 1792) üzerinde birleşmiş olan partiler (üçüncü bir parti de mutedilleri temsil eden Plaine (b. bk.) partisiydi) XVI. Louis'nin yargılanması işinde anlaşmazlığa düştüler ve 21 ocak 1793 te kıralın öldürülmesiyle Avrupanın Fransaya karşı birleşmesi (şubat - mart), Neerwinden bozgunu (18 mart) ve Belçikanın boşaltılması, Dumouriez'nin ihaneti ve Vendée'de bir ayaklanma çıkması (12 mart) gibi içeride ve dışarıda uğranılan güçlüklerin bir kat daha artması üzerine birbiriyle savaşa giriştiler; nihayet

bu kötülüklerden sorumlu tutulan Girondin'ler iktidardan düştüler. 2. İktidara geçen Montagnard'lar tamamiyle demokratik bir anayasa çıkardılarsa da, onu uygulamadıktan başka, bir millî güvenlik komitesine diktatörlük yetkileri de verdiler (1 nisan 1794). Bu komite Normandie ve Bordeaux'-da meydana gelen Girondin ayaklanmalarını, Lyon, Toulon ve Vendée'de çıkan kıralcı ayaklanmalarını bastırmak ve memleketi birleşmiş Avrupa ordularına karşı savunmak zorunda kaldı. Komite, içeride bir yıldırma rejimi kurmak ve topladığı ordularla düşmanı memleket sınırları dışına sürmek, Vendée'lileri ezmek ve Belçikayı yeniden ele geçirmek (1794) gibi başarılar kazandı. Ancak, Montagnard'lar üç bölüme ayrıldılar. Bunlardan merkezde bulunan Robespierre bölümü, soldaki Hébert'çilere (mart 1794) ve aşırılıktan dönülmesini istiyen Danton'culara üstün geldiyse de, kendisi de bazı yıldırıcıların ve la Plaine üyelerinin meydana getirdikleri bir koalisyon tarafından devirildi. 3. Bunun üzerine iktidar Plaine'cilere geçti. On dört ay iktidarda kalan bu parti Terreur (b. bk.) rejiminin aşırı davranışlarına karşı bir tepki olan bir rejim kurdu ve kendini sırasiyle Montagnard'lara (mart - mayıs 1795) ve kıralcılara (ekim) karşı savunmak zorunda kaldı. 10 mart 1793 te kurulan devrim mahkemesi 31 mayıs 1795 te kaldırıldı. C. rejimi bir yandan 1793 kışında batıda başlıyan iç savaşı kan içinde boğarken, öte yandan birtakım gönüllülerin ve Hoche, Jourdan, Pichegru, Moreau gibi genç generallerin çalışmaları sonunda Rhin kıyılarına ulaşmış, Basel (Bâle) antlaşması (nisan 1795) ile burayı Prusyaya sınır olarak tanıtmış ve Avusturyaya bağlı Holânda topraklarını memlekete kattığını ilân etmiş ve böylece monarşi rejiminin çizdiği programı tamamlamıştır. C. devrinde önemli bilimsel hareketler olmuş, metre sistemi bulunmuş, Institut (b. bk.), Boylamlar Bürosu, sonradan Jardin des Plantes (b. bk.) adını alan *Muséum d'Histoire Naturelle* (Tabiat bilgisi müzesi), *École Normale* (Yüksek öğretmen okulu), Politeknik okulu gibi kurumlar yaratılmıştır. Bu rejimde hazırlanıp «III. yıl anayasası» denilen ve normal yönetim anlayışına dönüşü gösteren bir anayasa 26 ekim 1795 te C. yönetiminin sona ermesiyle Directoire (b. bk.) rejimi tarafından uygulanmıştır.

CONVERSANO [*konversąno*], güneydoğu İtalyanın Apulia bölgesinde, Bari ilinde ve Bari'nin güneydoğusunda Adriya denizi yakınlarında bir kasaba ve komün. C. çevresinde büyük ölçüde kiraz yetiştirilip dış satıma gönderilir. Acquaviva d' Aragona kontlarının Ortaçağdan kalma şatosu, Roman üslûbundaki katedral (XIII. yüzyıl), San Benedetto manastırının çan kulesi (XVI. yüzyıl) başlıca turistik yerleridir. Komünün nüfusu 18 200 dür.

CONVOLVULACEAE (Bot.): bk. KAHKAHA ÇİÇEĞİGİLLER.

CONVOLVULUS (Bot.): bk. KAHKAHA ÇİÇEĞİ, ÇADIR ÇİÇEĞİ.

CONWAY [*kǫnuey*] **veya CONWY** [*kǫnui*] **veya ABERCONWAY** [*æbîrkonuey*], Büyük Britanyada, Wales bölümünün kuzey kısmında, Carnarvon kontluğunda, Conway ırmağı ağzında bir kasaba. Burada Ortaçağdan kalma surlar, bir XIII. yüzyıl şatosunun (Conway Castle) kalıntıları ve eski evler, bölgede de kurşun madenleri vardır. Nüfusu 10 200 (1951) dür.

CONWAY [*kǫnuey*], **Henry Seymour** (1721 - 1795), İngiliz askeri ve devlet adamı. Londrada doğmuş, orada ölmüştür. Robert Walpole (b. bk.) un yeğeni olan C. genç yaşında seçkin bir asker ve milletvekili olarak belirmiştir. Amerika Kolonilerinin dâvalarını benimsemiş olan C., Stamp Act (b. bk.) denilen damga kanununun kaldırılmasını (1766) ve Kuzey Amerika Kolonileriyle savaş tarzını yerdiği Lord North (b. bk.) un iş başından çekilmesini (1782) sağlamıştır.

CONWAY [*kǫnuey*], **Hugh** (asıl adı: **Frederick John Fargus**; 1847 - 1885), İngiliz romancısı. Bristol (İngiltere) da doğmuş, Monte Carlo (Monaco) da ölmüştür. Bir süre «Conway» adlı okul gemisinde öğrenci olarak bulunmuş, sonra Bristol'da özel bir okulda okumuş ve 1868 de babasının ölmesi üzerine onun Bristol'daki artırmalı satış kurumunu yönetmiştir. Başlıca eserleri: Baş eseri *Called Back* (Geri çağrılan) [1883]; *Dark Days* (Kara günler) [1884].

CONWAY [*kǫnuey*], **Moncure Daniel** (1832-1907), Amerikalı din adamı. Falmouth (Virginia) da doğmuş, Pariste ölmüştür. Unitarian (Hıristiyanlığın üçlü Tanrı kavramını reddeden) ve kölelik aleyhinde olan C. Amerikada az kalmış, 1864 - 1885 ve 1892 - 1897 yıllarında İngilterede oturmuştur. En çok *Life of Thomas Paine* (Thomas Paine'in hayatı) [2 cilt, 1892] adlı eseriyle tanınmıştır. Bundan başka, Thomas Paine'in eserlerini de yayınlamıştır.

CONWAY [*kǫnuey*], **Thomas** (1735 - aş. yu. 1800), İrlândalı asker. İrlândada doğmuş, İngilterede ölmüştür. Öğrenimini Fransada yapan C., Fransız ordusunda albay olmuş, 1777 de Amerikaya gitmiş, Amerika Bağımsızlık Harbinde Amerikan ordusunda görev almış, generalliğe yükselmiş ve Germantown'da yurtseverlerin önderi olarak kahramanca savaşmıştır. Kendi adiyle anılan kompioya (Conway's Cabal) katıldığı için 1778 de istifa ederek Fransaya dönmüş, Hindistandaki Fransız ordusunda görev almış, sonra Fransada kırallık ordularında devrimcilere karşı savaşmış (1792), fakat Fransız Devriminin başarı ile bitmesi üzerine İngiltereye giderek yoksulluk içinde ölmüştür.

CONWAY OF ALLINGTON [*kǫnuey îv ælịŋtın*], **Baron; Sir William Martin** (1856 - 1937), İngiliz dağcısı. Rochester'da doğmuş, Londrada ölmüştür. Değerli bir sanat eleştiricisi olan C. 16 yaşında dağcılığa başlamış, 1892 de Himalayaya yapılan önemli ilk seferlerden birini başarmış, sonra Kuzey Buz Denizindeki Svalbard (Spitzbergen) adalarında araştırma yapmış (1896 - 1897), 1898 de Bolivya Andlarını incelemiş ve ilk olarak Illimani Dağına, sonra Aconcagua Dağına çıkmış ve Güney Amerikanın güneyindeki Ateş Eli'nde araştırmalar yapmıştır.

CONYBEARE [*kǫnibiır*], **Frederick Cornwallis** (1856 - 1924), İngiliz asıllı kilise tarihçisi. Coulsdon (Surrey) da doğmuş, Folkestone'da ölmüştür. Daha çok Ermeni kilise tarihini incelemiş olan C., 1913 ten başlıyarak Oxford-da University College'e onursal üye olarak katılmıştır. Başlıca eserleri: *Myths, Magic and Morals a Study in Christian Origins* (Efsane, sihir ve ahlâk Hıristiyanlığın menşei üzerine bir inceleme) [1909]; *A Collation with the Ancient Armenian Versions of the Greek Text of Aristotle's Categories* (Aristo kategorilerinin Yunanca metni ile bunun eski Ermenice çevirilerinin karşılaştırılması) [1892]; *The Key of Truth: A Manual of the Paulician Church of Armenia* (Gerçeğin anahtarı: Ermenistanda Paulus'çu kilisesi el kitabı) [1898]; *Rituale Armenorum* (Ermeni âyin kitabı) [1905].

CONZE [*konţsı*], **Alexander** (1831 - 1914), Alman arkeoloğu. Hannover'da doğmuş, Berlinde ölmüştür. Berlin ve Göttingen'da okumuş, Halle (1863), Viyana (1869) ve Berlinde (1877) profesörlük yapmıştır. Berlin Arkeoloji Enstitüsünün genel sekreterliğine getirilmiş (1887 - 1905), Semadirek (Samothrake)de Avusturya, Bergamada da Alman kazılarını yönetmişti. İtalya ve Yunanistanda geziler yapmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Reise auf den Inseln des thrakischen Meeres* (Trakya denizi adalarında geziler) [1860]; *Melische Tongefässe* (Melos'tan çıkan toprak kablar) [1862]; *Reise auf der Insel Lesbos* (Limni adasında geziler) [1865]; *Archäologische Untersuchungen auf Samothrake* (Semadirek'te arkeoloji araştırmaları) [2 cilt, G. Niemann, A. Hauser ve O. Benndorf ile birlikte, 1875 - 1880]; *Die attischen Grab - reliefs* (Attika'da mezar kabartmaları) [A. Michaelis v. b. ile birlikte, 1893 - 1900]; *Altertümer von Pergamon, 1* (Bergamanın eski eserleri) [1912 - 1913].

A. CONZE

COOCH BEHAR (Coğ.): bk. KUÇ BEHÂR.

COOGAN [*kūgın*], **Jackie** (doğ. 1914), Amerikalı sinema artisti. Los Angeles (Kaliforniya) te doğmuştur. İrlândalı bir ailenin çocuğu olan C. küçük yaşta filim çevirmeğe başlamıştır. İlk filmi Charles Chaplin'le çevirdiği *The Kid* (Çocuk) dir. Sinemacılık alanında en başarılı çocuk artist olarak dünyaca tanınmıştır. En tanınmış filmleri: *Oliver Twist, Sirk çocuğu, Yaşasın kıral, Paçavracı, Küçük kıral, Küçük Robinson.*

J. COOGAN

COOK [*kuk*], **Frederick Albert** (1865 - 1940), Amerikalı doktor ve kutup gezgini. Callicoon(New York)da doğmuş, New Rochell (New York) de ölmüştür. 1893 te Peary'nin ikinci Kuzey Grönland, 1897 de de Gerlache'ın yönetimindeki Belçika Güney Kutup seferine üye olarak katılmıştır. 1906 da Alaska'da McKinley dağına çıkmaya teşebbüs etmiştir. 1907 de kuzey yolculuğuna çıkarak 22 nisan 1908 günü Kuzey Kutbuna vardığı haberini vermiş ve büyük bir ün kazanmıştır. Ancak, bu ün uzun sürmemiştir. Bir yıl sonra Peary (b. bk.) nin 6 nisan 1909 günü Kuzey Kutbuna ilk olarak vardığını bildirmesi üzerine iki gezgin arasında sert bir tartışma başlamıştır. Bu tartışmada bilim âlemi Peary'yi tutmuştur. Danimarkalı Rasmussen, C. un yanında bulunan Eskimoların ifadesini alarak C. un Kuzey Kutbuna varmadığını tesbit etmiştir. C. gezi gözlemlerini birkaç eserde toplamıştır: *Through the First Antarctic Night* (İlk Güney Kutbu gecesinde) [1900]; *To the Top of the Continent* (Anakaranın tepesine doğru) [1908]; *My Attainment of the Pole* (Kutba varışım) [1911].

COOK [*kuk*], **James** (İng. *Captain Cook* adiyle tanınır; 1728 - 1779), İngiliz denizcisi ve kâşifi. Marton (Yorkshire) da doğmuş, Hawaii'de öldürülmüştür. 1759 da İngiliz kırallık donanması ile Amerika Birleşik Devletlerinin yedi yıl savaşlarına katılmıştır. Quebec'in alınmasında bulunduktan (1758) sonra St. Lawrence, Labrador ve Newfoundland kıyılarını gözlemekle görevlendirilmiştir. 1768 de «Endeavour» gemisi komutanlığına getirilmiştir. Sonra Venus gezegeninin Tahiti yakınlarından geçmesini gözlemek için bu adaya gönderilmiştir (1769). Bir yandan resmî görevini yaparken Pasifik Okyanusu'nun güneyindeki coğrafya araştırmalarını da yönettiği bu birinci yolculuğunda (1768 - 1771) Yeni Zelândayı bulmuş, Avustralyanın o zamana kadar bilinmiyen doğu kıyılarını araştırmıştır. Torres boğazını geçerek Yeni Ginea'nın Avustralyadan ayrılması gerektiğini tesbit etmiştir. 1771 de Ümit Burnu yoliyle İngiltereye dönmüştür.

J. COOK

İkinci yolculuğunda (1772 - 1775) bugün kendi adiyle anılan Cook adalarını, Marquesas adalarını, Yeni Hebridleri, Yeni Kaledonyayı, Tahiti'yi ve Paskalya adalarını bulmuş, Güney Kutup çemberini ilk olarak aşmış fakat güneyde büyük bir anakaranın bulunduğu hakkındaki söylentilerin doğru olduğunu tanıtlıyamadan 1775 te İngiltereye dönmüştür.

C., üçüncü yolculuğuna (1776 - 1779) Amerikanın kuzeyinden Atlas ve Pasifik Okyanusları arasında geçit aramakla başlamış, Atlas denizini geçmiş, 1778 de Sandwich (Hawaii) adalarını bulmuştur. Kuzey Amerikanın batı kıyılarını araştırdıktan sonra Alaska kıyılarını izliyerek Bering boğazına girmiştir. Buz Denizini geçmişse de, daha ileri gidememiştir. Kışı geçirmek üzere Hawaii adasına giderken arkadaşları da «Resolution» ve «Discovery» gemileriyle İngiltereye dönmüşlerdir. Hawaii adasına gelen C. yerlileri tarafından öldürülmüştür.

C. Büyük Okyanusu tanıtmış, Okyanus yarım yuvarlağının varlığını ortaya koyarak bilimsel buluşlara yol açmış büyük denizcilerdendir. C. yalnız 2. yolculuğunun hikâyesini yayınlamıştır: *A Voyage Towards the South Pole and Round the World* (Güney Kutba doğru ve dünya etrafında geçen bir gezi) [2 cilt, 1777]. 1. ve 3. yolculuklarının hikâyesi ancak bıraktığı notlar üzerinden yazılabilmiştir: *Account of a Voyage Round the World in 1769 - 1771* (1769 - 1771 yıllarında dünya etrafında yapılan bir gezinin hikâyesi) [2 cilt, 1773] ve *A Voyage to the Pacific Ocean in 1776 - 1780* (1776 - 1780 yıllarında Pasifik Okyanusuna yapılan bir yolculuk) [3 cilt, 1784].

COOK [*kuk*]. **Stanley Arthur** (doğ. 1873), İngiliz doğu araştırmaları ve Kutsal Kitap uzmanı. King's Lynn (Norfolk, İngiltere) de doğmuştur. Cambridge Üniversitesinde okumuş, 1896 - 1903 yıllarında *Encyclopaedia Biblica* (Kutsal Kitap Ansiklopedisi) nın yazı kurulunda bulunmuş, *Encyclopaedia Britannica* (Britanya Ansiklopedisi) nın 11. baskısında Eski Ahit ve Samî meseleleri üzerinde çalışmış, 1902 - 1932 yıllarında Palestine Exploration Fund (Filistin

Araştırma Fonu) ın sekreterliğini yapmış, 1904 - 1932 de İbranî dili, 1912 - 1920 de karşılaştırmalı din okutmanlıklarında, 1932 - 1938 de Cambridge'de İbranca profesörlüğünde bulunmuştur. Eserleri: *Glossary of Aramaic Inscriptions* (Arami yazıtları sözlüğü) [1898]; *Religion of Ancient Palestine* (Eski Filistin dini) [1908]; *Ethical Monotheism* (Ahlâkî tektanrıcılık) [1932]; *The Old Testament, a Reinterpretation* (Eski Ahit; yeni bir yorum) [1936]; *The «Truth» of the Bible* (Kutsal Kitabın «Gerçeği») [1938]; *The Rebirth of Christianity* (Hıristiyanlığın yeniden doğması) [1943]. C. ayrıca *Cambridge Ancient History* (C. eskiçağ tarihi) nin yayınlanmasında yardımcı olarak çalışmıştır.

COOK [*kuk*], **Thomas** (1808 - 1892), gezi büroları kurucusu. Melbourne (Derbyshire) da doğmuş, Bergen (Norveç) da ölmüştür. Yoksul bir çocuk olan C., 1841 de işe başlamış, Loughborough ile Leicester arasında 510 kişilik bir tren gezisi düzenlemiş ve 1845 te müstakil bir gezi bürosu kurmuş, ilk başarıları da Londra Büyük Sergisi (1851) ve Paris Sergisi (1855) münasebetiyle yolcu seferleri sağlamak, 1856 da da bir Avrupa turu tertiplemek olmuştur. Sonraları birçok memleketlere ve özellikle doğuya yolcu gruplarını birleştirmek yoluyla ucuz gezi imkânlarını araştırmıştır. Kurduğu örgüt, ucuz bilet, tercüman, taşıt, otel v. b. bulmuş, ucuz yolculuğu sağlamıştır. Oğlu **John Mason C.** (1834 - 1899), 1892 de yönetimi eline alarak birçok yenilikler getirmiş, bugünkü turizmin gelişmesine yol açmıştır.

COOK [*kuk*] **ADALARI** (Hervey Adaları), güney Pasifik Okyanusunda, Yeni Zelândaya bağlı adalar. Yüzölçümü 370 km^2, nüfusu 15 000 dir. Kopra, portakal, muz, domates yetiştirilir. 1773 te James Cook (b. bk.) tarafından bulunmuştur. 1888 de Büyük Britanya'ya bağlanmış iken, 1901 de Yeni Zelândaya verilmiştir. Bu adaların en önemlileri Mangaïa, Aitutaki, Rarotonga, Mauke, Mitiaro ve Hervey Island'dır. Yönetim merkezi Avorua'dır. Yönetim bakımından Manihiki veya Kuzey Cook Adaları da buraya bağlıdırlar. XIII. ve XIV. yüzyıllarda, C. A. na Polinezyalılar gelip yerleşmişlerdir.

COOK AND SON [*kuk ind sąn*], dünyanın en eski gezi bürosu. 1841 de Leicester'de yapılan bir içki aleyhtarlığı kongresi için toplu olarak yolcu taşıdıktan sonra, 1845 de Leicester'de kurulmuştur. Thomas Cook (b. bk.) tarafından Londraya taşındıktan sonra (1865) gelişmiş, pek çok ülkelerde acentalar açmıştır. O zamanlar türlü yerlerde 1714 görevlisi, 48 bürosu ve 85 acentası vardı. Bu sayı zamanla yükselmiş, 1952 de hastaların tedavisi veya eğlence amaciyle toplu veya özel gezilerin plânlanması ve gerçekleştirilmesi için dünyanın her yanında açılan bürolar 400 e çıkmıştır. Bazı yerlerde özel dağ trenleri (Vezüv [İta. Vesuvio]) veya vapurları (Nil) vardır. C. yolcular için özel gezi kitapları çıkardığı gibi, 1850 den beri aylık bir dergi de yayınlamaktadır. Birinci Dünya Harbinden sonra işleri bozulmuş olan C. ortaklığı 1932 de Yataklı Vagonlar Ortaklığı ile bir anlaşma yapmışsa da, sonradan Londra hükûmetinin isteği üzerine bağımsızlığını yeniden ele almıştır. Bununla birlikte Yataklı Vagonlar Ortaklığı ile olan bağlantısını trenlerde devam ettirmiştir (bk. YATAKLI VAGONLAR ORTAKLIĞI).

COOK [*kuk*] **BOĞAZI**, Yeni Zelânda'nın Kuzey ve Güney adaları arasındaki çok işlek boğaz. Genişliği ortalama 30 km kadardır. 1769 da J. Cook (b. bk.) tarafından bulunmuştur.

COOK [*kuk*] **DAĞI**, Yeni Zelânda'nın Güney adasında Güney Alplerin en yüksek tepesi (yüksekliği 3 768 m); 2 km uzunluğundaki buzlu sırtı batı kıyılarına uzanır. Doğu eteğinden Tasman buzulu geçer. En yüksek tepesine ulaşan Wigley'dir (1923).

COOKE [*kuk*], **Sir William Fothergill** (1806 - 1879), İngiliz telgraf mühendisi. Ealing'de doğmuştur. P. L. Schilling von Canstatt'ın kadranlı telgraf aygıtına göre 3 ibreli telgraf aygıtı yapmıştır. 1837 de Ch. Wheatestone ile birlikte 4 ve 5 ibreli bir aygıt meydana getirmiştir. C. Euston ile Camden Town arasında bir deneme telgraf hattı (46 km)uzattıktan sonra, 1837 de ilk Paddington - West Drayton hattını(20 km) 2 ibreli aygıt ile normal işlemeye açmıştır.

COOL [*kūl*] (İng. = serin): 1. Çağdaş caz müziğinde «hot» (= sıcak) denilen ekspresyonistliğe uymıyan eğilim. 2. Mentollu sigara.

COOLEN [*kǫlın*], **Antoon** (doğ. 1897). Holândalıların millî şairi. Wijlre (Holânda Limburg'u) de doğmuştur. Kuzey Brabant'ta yaşamaktadır. Başlıca eserleri: *Kinderen van ons volk* (Milletimizin çocukları) [1928]; *Dorp aan de rivier* (Nehir üzerindeki köy) [1935]; *De drie gebroeders* (Üç kardeşler) [1936]; *Bevryd vaderland* (Kurtarılan vatan) [1945]; *De vreemdeling* (Yabancı) [1935, piyes].

COOLEY [*kūli*] **KANSIZLIĞI**, çoğu zaman Akdeniz çevresinde yaşıyan ana babadan doğma çocuklarda görülüp, kanda birçok narmoblast (normal büyüklükte, yani 10 - 15 μ çapında eritrositleri içine alan nucleus'lu hücre) lar görülmesiyle beliren hipokromik (eritrositlerde anormal derecede az hemoglobin bulunması) bir kansızlık. Dalağın büyümesi, mongoloid yüz, ostoporosis kemiğinin anormal derecede mesameli oluşu, kanallarının genişlemesi ve içinde anormal boşluklar meydana gelmesi, diploe'nin dikey çizgiler göstermesi ve eritrositlerin daha güç parçalanır hale gelmesi gibi belirtileri vardır. Bu hastalığa deniz hastalığı anlamında thalassanemia veya thalassamia da denilir. Amerikalı çocuk hastalıkları uzmanı Thomas Benton Cooley [1871 - 1945] nin adiyle anılır.

COOLGARDIE [*kulgąrdi*], batı Avustralyada bir deniz kulağı kıyısında bulunan bir yerleşme merkezi. 1892 de bir altın yatağının işletilmesi için burada kurulmuş olan şehir örgütü bugün yoktur. Nüfusu 900 dür.

Coolgardite [*kulgardįt*], altın tellürürü, gümüş ve civadan oluşmuş tabiî bir karışım.

COOLIDGE [*kūlic*], **Calvin** (1872 - 1933), Amerika Birleşik Devletlerinin 30. cumhurbaşkanı (1923 - 1929). Plymouth'da doğmuş, Northampton (Massachusetts) da ölmüştür. İngiliz Puritanlarından bir çiftçinin oğludur. Black River ve St. Johnsbury akademilerine ve Amherst kolejine devam etmiştir. Hukuk öğrenimi yaptıktan sonra baroya girmiş (1897) ve avukatlığa başlamıştır. Şehir işlerine karşı ilgisi büyüktü. 1898 de Genel Meclise seçilerek kendini tamamiyle kamu işlerine vermiştir. 1907 de Massachusetts

C. COOLIDGE

Temsilciler Meclisine girmiştir. Sıra ile belediye başkanı (1910 - 1912), senato üyesi (1912 - 1915), senato başkanı (1914 - 1915), Massachusetts vali yardımcısı (1916 - 1918) ve valisi olmuştur (1919 - 1920). 1919 da Boston'daki polis grevini enerji ile önlemesi dikkati çekmıştir. Bir yıl sonra cumhurbaşkanı yardımcısı ve sonunda da Başkan Harding'in ölümünden sonra cumhurbaşkanı seçilmiştir (1923). 1925 seçiminde yeniden cumhurbaşkanlığına getirilmiştir (1925 - 1929). C. cumhurbaşkanlığına geçince iki çapraşık işle karşılaştı: Eski Savaşçılar Bürosu kötü yönetiliyordu. Devlet petrollerini özel sermayeye devretmek teşebbüsü'nde dedikodu konusu olmuştu. Başkan her iki işte de sert davranarak kötülüğe sebep olanları mahkemeye vermiş ve bu işleri yoluna koymuştu. Öteden beri tasarruf politikası gütmeğe önem vermekte idi. İktisat ve maliye işlerini ön plâna alarak genel borçların büyük bir kısmını ödemiş, gelir vergisi oranını indirmiştir. Vaktiyle yalnızcılık (infirat) politikasını tutuyordu; bununla birlikte harb borçlarının azaltılması, Dawes ve Young plânlarının uygulanması gibi amaçlarla Avrupaya yaklaşmıştır. Kellogg - Briand Paktında büyük rolü olmuştur. Politik başarısını Amerikada da göstermiştir. Meksika ile dostluk bağlarını sağlamlaştırmıştır. Başkanlık süresi son bulunca bir daha dönmemek üzere Beyaz Saraydan çekilmiştir. Son zamanlarında hayatını yazarak *The Autobiography of Calvin Coolidge* (C. C. in otobiyografisi) adlı eserini yayınlamıştır. Başkanlığı zamanında halk büyük genliğe kavuşmuştur. Ancak, daha sonra ortaya çıkan malî sıkıntının sebebini bu genliğe bağlıyanlar C. yönetimini bu sıkıntının tohumunu atmakla suçlandırmışlardır.

COOLIDGE [*kūlic*], **William David** (doğ. 1873), Amerikalı fizikçi ve kımyacı. Hudson (Massachusetts) da doğmuştur. Bu devletin teknoloji enstitüsünde, sonra da Leipzig Üniversitesinde okumuş, 1908 de General Electric Research Laboratory'nin müdür yardımcısı, 1932 de de müdürü olmuştur. Tungsten üzerinde çalışmalar yapmış ve 1906 da, hidrojen ortamı içinde 3 500 santigrat derecesinde tozunu sıkıştırma ve sonra çekiçleme yolu ile ince teller halinde tungsten elde etmiştir. En önemli buluşu X ışınları meydana getiren sıcak katotlu C. tüpü (1913) dür.

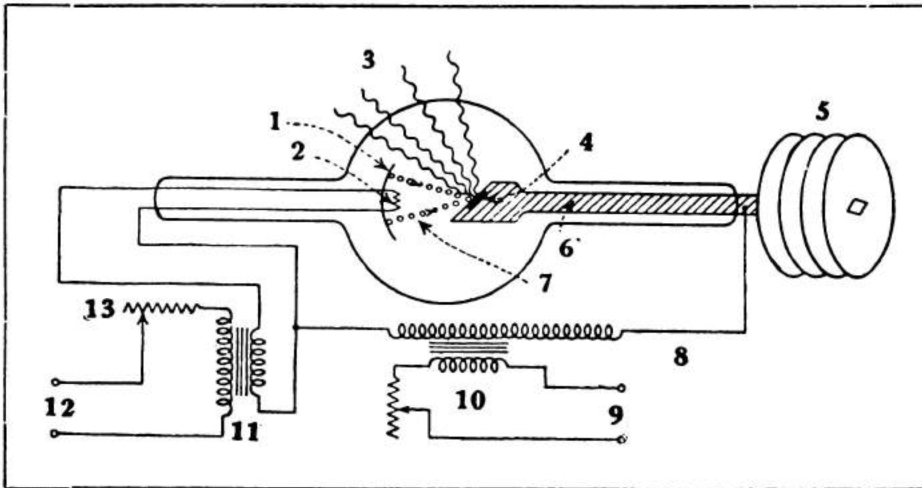
Coolidge ampulü veya **tüpü,** iki elementli (diode) elektronik tüpünün basit bir şekli olan modern bir X ışını ampulü. Bu ampulde katodu meydana getiren helezon biçiminde bir filâman ile çoğu zaman kalın bir bakır çubuktan yapılmış bir anot vardır. Bu anodun ucu oyularak içine tungstenden küçük bir silindir yerleştirilmiştir. İşletmede, alçak gerilimli bir akım tarafından ısıtılan filâman bol miktarda elektron çıkarır; çıkarılan elektron miktarı ısıtıcı akımı değiştirmekle ayarlanabilir. Bir transformatörden sağlanan yüksek gerilim (25 - 250 kilovolt veya özel ampullerde bundan çok daha fazlası) elektronları katottan anoda doğru pek büyük bir hızla hareket ettirir. Bu hız bazı hallerde ışık hızına, saniyede 186 000 mile yaklaşır. Elektronların çoğu anoda çarptıkları zaman kinetik enerjilerini ısı halinde bırakır. Fakat küçük bir kısmı anodun atomlarını döver ve bunun sonunda bu atomlar X ışınları denilen çok gergin ısıtıcı bir enerji çıkarır.

COOLIE [*kuli*] (Hindustanî *kuli* = gündelikle çalıştırılan rençber): 1. Eskiden bir sömürgede gündelikle çalışan Hintlilere, Çinlilere ve daha başka Asyalılara verilen ad; 2. Gene eskiden Çin Hindinde orduya ait eşya ve gereçleri taşımak ve bütün ağır işleri görmek üzere tutulan işçilere verilen ad.

COOLUS [*kolüs*], **René Weill** veya **Romain** (1868 - 1952), Fransız tiyatro yazarı. Rennes'de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1891 de felsefe agrejesi olmuş, 1893 te ilk eseri olan *Le Ménage brésile* (B. ailesi) i Théâtre - Libre'de oynatmıştır. Komedileri, çoğu zaman çetin durumlar gösteren ahlâk etütleridir. Başlıca eserleri: *L'enfant malade* (Hasta çocuk) [1897]; *Les amants de Suzy* (S. nin âşıkları) [1901]; *Antoinette Sabrier* (ad) [1903]; *L'enfant chérie* (Değerli çocuk) [1906]; *L'éternel masculin* (Değişmiyen erkek) [1920]; *La guêpe* (Eşek arısı) (1931].

R. COOLUS

C. AMPULÜ veya TÜPÜ

1. Odaklama cihazı; 2. Sıcak filâmanlı katot; 3. X ışınları; 4. Tungsten hedef; 5. Soğutma cihazı dilimleri; 6. Isı iletici bakır anot; 7. Katot ışınları; 8. Gerilim yükseltici transformatör; 9. 115 voltluk A - C akım kaynağı; 10. Yüksek gerilim ayar cihazı; 11. Gerilim alçaltıcı transformatör; 12. 115 voltluk A - C akım kaynağı; 13. Filâman ısısı ayar cihazı.

COOMANS DE [*dı kumans*], Gobelin (b. bk.) lerin gerçek kurucuları sayılan bir sanatçı ailesi. Ailenin ilki olan Marc de C., arkadaşı François de la Planche ile birlikte, kıral IV. Henri tarafından Pariste Manufacture Royale des Tapisseries Façon de Flandres (Felemenk usulünce işlenmiş halılar Kırallık Fabrikası) ı kurmakla görevlendirilmiş, daha sonra, kendisine kıral tarafın-

dan soyluluk belgesi de verilmiştir. 1629 da Marc de C. ile François de la Planche, fabrikanın yönetimini oğulları Charles de C. ve Raphaël de la Planche'a bırakmışlardır. Ancak, iki ortak birbiriyle geçinemediğinden C. Gobelin'de kalmış, la Planche ise Parisin Saint-Germain banliyösüne yerleşmiştir. Marc de C. ın kardeşi Alexandre (ölm. 1650) 1634 te fabrikanın başına geçmiş, o ölünce de ikinci kardeşi Hippolyte yönetimi eline almıştır (1651).

COOMARASWAMY [*kūmarasuąmi*], **Ananda Kentish** (1877-1947), Hintli sanat uzmanı, yazar ve konferansçı. Kolombo (Seylan) da doğmuş, Needham (Massachusetts)de ölmüştür. 1904 te Londra Üniversitesini bitirmiş, 1917-1947 yıllarında Boston Güzel Sanatlar Müzesinde Hint, İran ve İslâm sanatları üzerinde araştırmalar yapmıştır. Rabindranath Tagore'un Hindistanda millî eğitimi destekleme hareketinin belli başlı önderlerinden biri olan C. nin sanat, Buddhizm, Hint sanat ve edebiyatı konularında eserleri de vardır.

COOMBS [*kūmz*] **TESTİ**, kanda tam olarak meydana gelmemiş antikorlar ve özellikle rhesus faktörüne karşı meydana gelmiş antikorlar bulunup bulunmadığını anlamak için yapılan test. Testi yapılacak alyuvarların yüzde ikilik bir süspansiyonundan iki damla, yine iki damla tavşan globülini serumu ile karıştırılır. 30 dakika süre ile 37 derecelik etüve konulur, sonra dakikada bin devirlik bir hızla santrıfüjlenir ve yuvarların yüzeyinde globülin antikorları bulunup bulunmadığına bakılır. Çağdaş İngiliz hekimi R. R. Coombs'ın adiyle anılır.

COONOOR (Coğ.): bk. KUNUR.

COOPER [*kupır*], **Alfred Duff, Viscount Norwich** (1890-1954), Britanyalı diplomat ve yazar. Londrada doğmuş, Kolombiya'ya giderken gemide ölmüştür. Muhafazakâr milletvekili (1924), savunma bakanı (1935), Amirallik 1. Lordu (1937) olmuştur. Münih anlaşmasını protesto etmek üzere görevinden çekilmiştir. Churchill kabinesinde haberleşme bakanı olmuş (1940), 1941 de Uzak Doğu'da bir görev alarak bakanlıktan ayrılmıştır. Son olarak Paris büyük elçiliğinde bulunmuştur (1944-1947). 1952 de Norwich Vikontu olmuştur. Talleyrand hakkında bir eseri vardır (1932).

COOPER [*kūpır*], **Gary** (asıl adı: Frank James Cooper; 1901-1961), Amerikalı aktör. Helena (Montana) da doğmuş, Hollywood'da ölmüştür. Grinnell College (Jowa) de okuduktan sonra ilkin karikatürcü olmak istemiş, sonradan bir amatör tiyatro grupunda çalışmış, filmlerde figüranlık etmiş, nihayet dünya ölçüsünde bir yıldız olmuştur (1926). Çok uzun boylu ve pek zarif davranışları olan C. ilkin kovboy ve sporcu jönprömye, sonra da karakter rollerinde oynamış, 1926 da çevirdiği *The Winning of Barbara Worth* (Barbara Worth'ın kazanılması) filminden beri pek çok filmde başrolleri almıştır. Başlıca filmleri: *The Virginian* (Virginia'lı) [1929]; *A Farewell to Arms* (Silâhlara veda) [1932]; *If I had a Million* (Bir milyonum olsa) [1932]; *Lives of a Bengal Lancer* (Bengal'li bir mızraklının yaşayışları) [1935]; *Mister Deeds Goes to town* (Mister D. şehre gidiyor) [1936]; *The Adventures of Marco Polo* (Marco Polo'nun serüvenleri) [1938]; *Bluebeard's Eighth Wife* (Mavisakalın sekizinci karısı) [1938]; *The Cowboy and the Lady* (Kovboy ile bayan) [1938]; *For Whom the Bell Tolls* (Çanlar kimin için çalıyor) [1943]; *The Train Whistles Thrice* (Tren üç kere düdük çalacak) [1952]; *Ariane* (ad) [1956]; *God's Law* (Tanrı yasası) [1957].

G. COOPER

COOPER [*kūpır*], **Gerald Melbourne** (1892-1947), İngiliz müzikçisi. Londrada doğmuş, orada ölmüştür. Purcell Society ve Philharmonic Society musiki dernekleri sekreterliklerinde bulunmuş (1929-1932), Edwin Evans'tan sonra Uluslararası Çağdaş Musiki Derneğinin İngiltere şubesi başkanı olmuştur.

COOPER [*kupır*], **James Fenimore** (1789-1851), Amerikalı romancı. Burlington (New-Jersey) da doğmuş, Cooperstown (New York) da ölmüştür. Beş yıl denizcilik hizmetinde bulunmuştur. Evlendikten sonra on yıl da çiftlik hayatı sürmüştür. Edebiyat alanına *Precaut on* (Tedbir) adlı eseriyle girmiştir (1820). Ün alması *The Spy* (Casus) adlı eseri ile başlamıştır (1821). Yazdığı otuzdan çok serüven hikâyeleri gençlik edebiyatının vazgeçilmez eserleri olmuştur. *Leatherstockings Tales* (Meşin çorap hikâyeleri) serisi Kızılderililerin hayatını çekici bir şekilde anlatır. Kızılderilileri ilk defa dünya edebiyatına ve Amerikan romanına sokan bu hikâyeler serisi, aynı kahramanlarla canlandırılmıştır: *The Pioneers* (Öncüler) [1824], *The Last of the Mohicans* (Mohikanların sonuncusu) [1826], *The Prairie* (Çayır) [1827]; *The Pathfinder* (İzci) [1840] aynı hayatın türlü sahnelerini canlandıran bir bütün meydana getirir. Kahramanlarının kır hayatı okuyucuyu sürükler. Kızılderililerin ve kürk hayvanları avcıları (trapper)nın yaşayış ve davranışlarını, huylarını ve adetlerini anlatır. Romanlarında deniz hikâyelerine de yer vermiştir. *The Pilot* (Kılavuz) [1826], *Red Rover* (Kızıl korsan) [1827], *The Two Admirals* (İki amiraller) [1841] bunlardandır. Rousseau gibi tabiata âşık olan C., deniz hayatını da anlatmakta ustadır. Deniz dalgalarının vahşi uğultularını, gök ve denizin türlü renklerini iyi canlandırmıştır. Sir Walter Scott'un İskoç romantizmine getirdiği canlılığın benzerini memleketinin romantik havasına sokmuştur. Goethe, C. i övenler arasındaydı. C. ın politik yazarlığı da vardır. Cumhuriyet rejimine inanmış, fakat demokrasinin taşkınlıklarını beğenmiyen bir demokrat olarak Avrupa feodalizmini kendi düşüncesine uydurmak istemiştir. C. Avrupada da bir gezi yapmıştır (1826-1833). Burada kaldığı süre içinde bu fikirlerini yazdığı tarihsel roman trilojisi ile çevresine yaymıştır. *History of the Navy of the United States* (Amerika denizcilik tarihi) [1839] da önemli bir eseridir. Amerikalıların savaş kahramanlarının destanını da nesir olarak yazmıştır.

J. F. COOPER

P. COOPER

COOPER [*küpır*], **Peter** (1791 - 1883), Amerikalı sanayici ve yardımsever. New York'ta doğmuş, orada ölmüştür. Türlü sanayi kollarında çalıştıktan sonra, 1828 de Baltimore'da Canton Ironworks demir fabrikasını kurmuş, 1830 da «Tom Thumb» (Başparmak Tom) adını verdiği ilk Amerikan buharlı lokomotifini yapmış, deniz altı telgraf kabloları yapımı ile ilgilenmiş, öğretim sorunları ve siyasetle de uğraşmış, 1876 da Amerika Birleşik Devletleri başkanlığı adayı olmuştur.

COOPER [*küpır*], **Sir Astley Patson** (1768 - 1841), İngiliz operatörü. Broock (Norfolk kontluğu) ta doğmuş, Londrada ölmüştür. Londra'da St. Thomas hastanesinde anatomi ve cerrahi başasistanı olarak çalışmış, Guy hastanesinde operatör (1800) ve Kırallık Operatörler Kolejinde karşılaştırmalı anatomi profesörü (1813 - 1815) olmuştur. Operatörlüğün türlü alanlarında başarı göstermiş, anevrisma olaylarında baş atardamarını ilk olarak karın aortuna bağlamıştır. Fıtık üzerindeki çalışmaları da başarılı olmuştur. Midenin pompalanmasını tedavide kullanan yine o olmuştur. Dersleri Tyrrel tarafından *The Lectures of Sir Astley Cooper on the Principles and Practice of Surgery* (Sir A. C. ın, cerrahinin ilkeleri ve uygulanması üzerine dersleri) adiyle yayınlamıştır (3 cilt, 1824 - 1827). IV. George ile IV. William'ın özel operatörü idi.

C. hastalığı: Göğüste sürekli bir kist (kese) hastalığı.

C. fasyası: Karnın alt tarafındaki havsala bölgesinde, pubis kemikleri arasında yer alan kremaster kasını kaplıyan zar.

C. fıtığı: Karın zarı (péritoine) gerisi fıtığı.

C. ligamenti: 1. Transversus kası ile karınzarı arasındaki kas zarının ilium - pubis çıkıntısiyle pubis kemiğine bağlı olan bir katı. 2. Alt koldaki ulna kemiğinin olecranon çıkıntısının tabanı ile dirsek mafsalının içyüzündeki caronoid çıkıntısını bağlıyan lifler. Bunlar İngiliz cerrahı Sir Astley Pastor C. (1768 - 1841) ın adiyle anılır.

COOPER [*küpır*], **Thomas** (1805 - 1892), İngiliz Chartist siyasal kışkırtıcısı, şairi ve yazarı. Leicester'da doğmuş, Lincoln'de ölmüştür. Kendi kendine İbranî, Yunan, Lâtin ve Fransız dillerini öğrenmiş, ilkokul öğretmeni, daha sonra Methodist (b. bk.) vaızcı olmuş, 1841 de Leicester Chartist'lerine önderlik etmiş ve toplum düzenine karşı direnme suçu ile iki yıl hapse mahkûm edilmiştir. Başlıca eserleri: *The Purgatory of Suicides* (Müntehirler arafı) [1845) (manzume); *Wise Saws and Modern Instances* (Atasözleri ve çağımızla ilgili örnekleri) [1845; masal kitabı]; *Alderman Ralph* (ad) [roman, 1853] ve *The Family Feud* (Aile düşmanlığı) [roman, 1854] *Thoughts at Fourscore* (Seksen yaşın düşünceleri) [1885].

COOPER [*küpır*[, **Thomas Sidney** ' (1803 - 1902), İngiliz ressamı ve litografı. Canterbury'de doğmuş, yine orada ölmüştür. Meslek hayatına tiyatro dekorları boyamakla başlamıştır. Avrupada birçok geziler yaptıktan sonra 1845 te «associate» olarak Royal Academy'ye kabul edilmiş, kurumun üyesi olmuştur. En tanınmış tabloları, Cuyp'ın zevkine uygun hayvan gruplarıdır: «Otlağa giderken», «Suvarma yerinde âkşam», «Dinlenen hayvanlar», «Kırlar kıralı». Bunlardan başka, «Kellerman'ın zırhlı süvarileri ve karabinalılarının Somerset'in süvari tugayı tarafından 18 haziran 1815 te yenilmesi» adlı bir büyük askerî tablosu da vardır.

COORG (Coğ.): bk. KURG.

COORNHERT [*kǫrnhert*], **Dirck Volckertsen** (1522 - 1590), Holândalı şair ve bilgin. Amsterdam'da doğmuş, Gouda'da ölmüştür. Devlet hizmetinde çeşitli görevler alan C. Calvin'e karşı savaşmış, dinî hoşgörürlüğün öncüsü olmuştur. Cicero, Seneca ve Erasmus'un eserlerini çevirmiş, Holânda edebiyatının klâsik çağını açmıştır. Vicdan özgürlüğü uğrunda giriştiği savaş sonunda yurttan kovulmuş, Gouda'ya sığınmak zorunda kalmıştır. Holândaya humanizmi sokan ilk bilgindir.

COOSA [*küsi*], Amerika Birleşik Devletlerinde Georgia ve Alabama'dan geçen bir ırmak. Rome (Georgia) da birbirlerine katılan Oostenaula ve Etowah ırmaklarının birleşmesinden doğar. C. da, Montgomery (Alabama) nin aş. yu. 13 km kuzeyinde Tallapoosa ırmağı ile birleşerek Alabama ırmağını meydana getirir.

COP, uçları kalın ve bazı kere demirli, 50 - 80 cm boyunda, 5.7 cm çapında kızılcık veya meşe ağacından yapılmış sopa. C. cirit oyununda ve eskiden gece sokağa çıkanlar tarafından baston veya savunma aracı olarak kullanılırdı.

COPA [*kǫpa*], sıvılara mahsus İspanyol hacım ölçüsü. 1 cuartillo'nun dörtte biri olup = O, 126 e.

COPACABANA [*kopakarąna*] [Keçua dilinde: kopa kabana, kahuana = mavi ayna]: 1. Titicaca gölünün güney bölümünde bir yarımada. Peru ile Bolivya arasındaki sınır C. den geçer. Yamuk biçiminde yüksek, kayalık bir yarımada olup karaya çok ensiz bir geçitle bağlıdır. Yüzölçümü aş. yu. 130 km² dir. C., İnka'ların bir ileri karakolu idi. İnka uygarlığı kalıntıları varsa da, çok yıpranmıştır.

2. Bu yarımadanın Bolivya bölgesinde, yükselen ve La Paz ilinde bir şehir. Amerikanın keşfinden önce burası dinî bir merkez idi. Şimdi de Bolivyalı yerliler buradaki küçük bir kiliseye mucizeli olduğu iddia edilen bir Meryem Ana tablosundan dolayı akın eder.

3. Brezilyanın başkenti Rio de Janeiro'da bir semt; büyük otelleri ve plâjları vardır.

COPAHU [*kopąhu*] (Güney Amerikadaki Guarani dilinden), bazı Copaifera (Baklagiller) bitkilerinin verdiği bir oleoresin (yağlı reçine). Eskiden gonokoksinin tedavisinde kullanılan bu reçine, şimdi artık tedavide kullanılmaz olmuştur.

COPAL [*kopǫl*] (Meksikadaki Nahuatl dilinde: Copalli), Afrika ve Filipinlerde yetişen (*Agathis* çamları gibi) birtakım ağaçlardan elde edilen birçok tabiî reçine çeşitlerine verilen ad. Bitki fosillerinden elde edilen sert cinslerine *gerçek C.* adı verilir; ağaçlardan çıkarılan yumuşak cinslerine ise *yalancı C.* denir. Renkleri, cinsine göre sarımtırak, esmerimsi veya yeşilimsidir. 300 - 350° C de eritici maddeler içinde erirler. En iyi cinsi üstü kaz derisine benziyen Zengibar (Doğu Afrika) C. idir. Manila (sert ve yumuşak), Kongo ve Kauri cinsleri de değerlidir. C. ler cilâ ve vernik yapımında kullanılır.

COPÁN [*kopan*]: 1. Orta Amerikada, Honduras Cumhuriyetinin batı bölümünde bir il. Guatemala sınırında olup nüfusu 126 600 (1958) dür. Kahve ve kauçuk yetiştirilir. Başkenti Santa Rosa de Copán'dır.

2. Orta Amerikada, Honduras'ın kuzeybatı bölümünde eski bir Maya şehri. Şimdiki şehir Santa Rosa de Copán'ın bulunduğu yerde ve Guatemala sınırına yakın C. ırmağı kıyısındadır. C., VIII. ve IX. yüzyıllarda en gönençli çağını yaşamış, sonra şehir bırakılmıştır. Kalıntılar yirmi kadar grup halinde bulunur; bu grupların en büyüğü aş. yu. 75 dönümlük bir yer kaplar ve tapınakları, avluları, meydanları, taraçaları, piramitleri ve hiyeroglif yazıtla ünlü bir merdiveni kapsar. Bu merdivenin yazıtı, şimdiye değin bulunan bütün Maya yazıtlarının en uzunudur. C. ın, özellikle Maya tarihinin en eski çağlarında bir bilgi merkezi olduğu anlaşılmıştır. Taşa kazılmış bu yazıtı inceliyen arkeologlar, Mayaların astronomi bilgisi ve takvim düzeni üzerine pek çok bilgi edinmişlerdir.

COPÁN; Büyük sütun

COPÁN, SANTA ROSA DE [*santa roza de kopan*], Orta Amerikada Honduras'ın kuzey bölümünde bir şehir. Copán ilinin merkezidir. Hasır şapka, kahve ve tütün ticareti yapar. Nüfusu 10 000 (1958) dir.

COPE [*koup*], **Edward Drinker** (1840 - 1897), Amerikan paleontoloğu. Philadelphia'da doğmuş, orada ölmüştür. Paleontoloji çalışmaları dışında, özellikle genel biyoloji üzerindeki araştırmaları ve kuramları ile tanınmıştır. C., Kuzey Amerikadaki Yeni Lamarckçılar okulunun başı idi. Memelilerin iskeletlerinin yetişimi ve gelişimi sırasında cinetogénèse olayının, yeni türlerin meydana gelmesinde bir etken olduğunu ispata çalıştı. Kuramları 1896 da Chicago'da yayınladığı *The Primary Factors of Organic Evolution* (Organikgelişmenin ilk etkenleri) adlı eserde özetlenmiştir.

COPEAU [*kopo*], **Jacques** (1879 - 1949), Fransız yazarı, aktörü ve tiyatro müdürü. Pariste doğmuş, Beaune'da ölmüştür. İlkin edebiyatla uğraşmış, 1909 da «Nouvelle Revue Française» dergisinin kurucuları arasında bulunmuş, tiyatro eleştirmeleri yazmış, 1913 te Vieux - Colombier tiyatrosunu kurmuş ve burada tiyatro tekniğine ve sahneye koyma yollarına yeni bir yön vermeye çalışmıştır. Ayrıca *Frères Karamazov* (Rus. *Bratya Karamazovı* = Karamazov kardeşler) romanını tiyatroya uygulamış (1911), *Maison natale* (Baba evi) adlı bir piyes yazmış, XIV. yüzyıla ait miracle (b. bk.) tarzında *Le Pain doré* (Nar gibi ekmek) adlı eseri adapte etmiş, konusu Aziz Francesco olan *Le Petit Pauvre* (Küçük fakir) adlı bir piyes yazmıştır. Kafası ideolojik ve pedagojik kaygılarla dolu olan C., Vieux - Colombier tiyatrosunu kurarken, yanına bir tiyatro okulu da eklemiş, 1924 te bu tiyatrodan ayrılıp öğrencileriyle birlikte Bourgogne'da bir halk tiyatrosu kurmayı denemiş, 1936 da Comédie - Française tiyatrosunun sahneye koyucuları arasında yer almış, 1940 ta da bu kurumun başkanlığına seçilmiştir. Gerek öğretisi, gerek verdiği örneklerle, yetiştirdiği öğrenciler üzerinde etkisi büyük olmuştur. Bu etki bugün de sürmektedir.

J. COPEAU

COPELATA (Zoo.): bk. EKLİGİLLER.

COPELLO [*kopelyo*], **Santiago Luis** (doğ. 1880), Arjantinli kardinal. San Isidoro (Arjantin) da doğmuştur. 1933 te Buenos Aires başpiskoposu, 1935 te de kardinal olmuştur.

COPENHAGUE (Coğ.): bk. KOPENHAG (København).

COPEPODA (Zoo.): bk. KÜREKAYAKLILAR.

COPERARIO [*koperario*] (John Cooper'in mahlâsı; 1575 - 1626), İngiliz asıllı saz yapıcısı ve baso violâsı çalıcısı. Londrada ölmüştür. I. Charles'ın sarayında musiki öğretmeni olan C., violâ için süitler ve fanteziler, saray balolarında çalınıp söylenmek üzere şansonlar ve dans parçaları, ayrıca kilise musikisi parçaları bestelemiş ve İtalyan etkisiyle geleneksel İngiliz musikisini bağdaştıran bir kompozisyon çalışması yazmıştır.

COPERNICIA (Bot.): bk. MUM PALMİYESİ.

COPERNICUS, Nicolaus: bk. KOPERNIK, Nikolaj (Koppernigh, Niklas).

COPIAPÓ [*kopiapo*]: 1. Şili (Chile) de Atacama ilinin merkezi olan bir şehir. Nüfusu (1948) 21 800 dür. Bakır ve gümüş madenleri önemlidir. Gümüş madeninin bulunmasından sonra (1840) gelişmiştir. Depremler sonunda birkaç kere harap olmuştur (1819, 1822, 1851, 1939).

2. Şili'de Arjantin sınırına yakın, And dağlarında 6 000 m yüksekliğinde ve sık sık püsküren bir yanardağ.

COPLA [*kopla*], eski İspanyol şiirinde en çok 4 veya 5 kısa mısradan meydana gelen kıta.

COPLAND [*kouplind*], **Aaron** (doğ. 1900), Amerikalı besteci. Brooklyn (New York) da doğmuştur. Wittgenstein, Wolfsohn, Adler, Rubin Goldmark ile Nadia Boulanger'nin öğrencisi olmuş, acı ve ağır anlatımlı ve karışık bir öncü üslûbu ile yazdığı ilk bestelerinde caz musikisine gerçek bir Amerikan süsü vermeye çalışmış, 1934 te Amerikan halk musikisine dayanan yeni bir lirizme yönelmiş, fakat gene çok kişisel olan edasını kaybetmemiş-

A. COPLAND

tir. Musiki öncüsü, örgütçü, eğitimci ve yazar olan C. ın çağdaş Amerikan musikisine olan etkisi pek değerlidir. Orkestra besteleri arasında birkaç senfoni ve konçerto vardır. Eserleri arasında *Grohg* (ad) [1932]; *Hear Ye, Hear Ye* (Dinleyin, dinleyin) [1934]; *Billy the Kid* (Küçük B.) [1938]; *Rodeo* (R. = Kovboy festivali) [1942] ve *Apalachian Spring* (A. dağlarında ilkbahar) [1944] gibi baleler, *The Tender Lang* [1945] gibi operalar vardır. Oda musikisi eserleri arasında kuvatorlarını, trio'sunu (*Vitebsk*), bir sekstuor'u ve iki piyano için *Danzén Cubano* (Kubalı dans) [1942] yu anmak gerekir. Şan ve piyano besteleri: *Twelve Poems of E. Dickinson ve Old American Songs* (E. D. dan 12 şiir ve eski Amerikan türküleri) [1950]. C. ayrıca *The City* (Şehir) [1939], *Of Mice and Men* (Fareler ve insanlar) [1939], *Our Toun* (Bizim şehir) [1940], *The Red Pony* (Kızıl midilli) [1948], *The Heiress* (Mirascı kız) [1950] filimlerinin müziğini yazmıştır.

COPLEY [*kǫpli*] **John Singleton** (1738 - 1815), Amerikalı ressam. Boston (Massachusetts) da doğmuş. Londra'da ölmüştür. Bakır üzerine resim kazan üvey babası Peter Pelham'ın yanında resim yapmayı öğrenmiş, yağlı boya ve pastel resimde kendi kendini yetiştirmiştir. 1765 ten başlıyarak Boston sosyetesinin erkek ve kadın ünlü kişilerinin portrelerini çizmiştir. 1775 te Londra'da yerleşmiştir. Amerikan okulunun bu ilk büyük ressamının üslûbu o devrin İngiliz üslûbuna yakın, daha realist, fakat daha az zariftir. Portrelerine biçim vermek bakımından olduğu kadar, psikolojik derinlik bakımından da kendini göstermiştir. Resimleri Boston müzelerinde ve National Gallery'de asılmıştır.

COPOLY – ile başlıyan kelimeler için. bk: KOPOLİ –.

COPPÉE [*kɔpẹ̄*], **François** (1842 - 1908), Fransız şairi ve tiyatro yazarı. Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. 1869 da Senato kitaplığına atanmış, 1872 - 1883 yıllarında Théâtre - Français tiyatrosunun arşivciliğinde bulunmuştur. İlk şiir kitaplarında (*Le Reliquaire* = Kutsal anılar [1865] ve *Intimités* = Gizli duygular [1868]), Leconte de Lisle'in etkisi altında kalan C. nin asıl değerini belirten eserleri piyesleri olmuştur: *Le Passant* (Yoldan geçen adam) [1869]; bu piyesi Sarah Bernhart oynamış, büyük bir başarı kazanmıştır; *Le Luthier de Crémone* (Cremona'lı lût çalgıcısı) [1876]; *Severo Torelli* (ad) [1883]; *Les Jacobites* (Jakobitler) [1885], *Pour la couronne* (Taç için) [1895]; yazar bu piyeslerde romantizm geleneğine bağlı kalmıştır. C. nin daha karakteristik olan eserleri şiir kitaplarıdır: *Les Humbles* (Kendi halinde insanlar) [1872], *Le Cahier rouge* (Kırmızı defter) [1874]; *Les Récits et les Elégies* (Hikâyeler ve ağıtlar) [1878]; şair bu şiirlerinde bazı kere Paris ve kenar mahalleleri halkının kaygılarını da dile getirir. *Le Petit épicier de Montrouge* = Montrouge'lu küçük bakkal), Parnasse (b. bk.) okuluna bağlı şairler arasında özel bir yer tutan C., Dreyfus olayı sırasında politikaya karışmış, 1889 da Patrie française birliğinin onursal başkanı olmuş, fakat 1902 seçimlerinden sonra bu görevinden çekilmiştir. C. 1884 te Fransız Akademisi üyeliğine seçilmiştir. Eserleri 17 cilt tutar (1885 - 1909).

F. COPPÉE

COPPER CLIFF [*kǫpIr klif*], Kanada'nın Ontario bölümünde, Sudbury'nin batısında bir kasaba. Önemli bir bakır tasfiyehanesi ile bir nikel izabehanesi vardır. Nüfusu 3 700 dür.

COPPERMINE [*kǫpIrmaýn*], Kanada'nın kuzeybatı topraklarında, Mackenzie ilçesinde, Coronation körfezine dökülen bir ırmak. Uzunluğu 840 km dir.

COPPO [*kǫppo*], **di Marcovaldo** (1225 - 1274), İtalyan ressamı. Floransa'da doğmuş, orada ölmüştür. 1260 - 1276 yıllarında Floransa, Siena ve Pistoia'da çalışmış, tabloları çok tanınmıştır. XIII. yüzyılın baş sanatçılarındandır. Üslûbu Bizans sanatının etkisi altındadır. En tanınmış tabloları: Orvieto'daki San Martino dei Servi ve Florans'daki Santa Maria Maggiore kiliselerindeki «Madonna» (Meryem) lar.

COPPOLANI [*kɔppɔlani*], **Xavier** (1866 - 1905), Fransız yöneticisi. Marignana (Korsika) da doğmuş, Tidjikja (Mauritania) da ölmüştür. Cezayir karma komünlerini yöneten C., 1898 de özel bir görevle Batı Sahradaki Hodh bölgesine gönderilmiş, sonra Senegal ırmağının sağ kıyısında oturan Mauri'ler üzerindeki yönetimini kurmak ve Mauritania'yı yaratmakla görevlendirilmiş, Tagant bölgesinde öldürülmüş ve öldüğü yere o zamandan beri Fort - C. (C. kalesi) adı verilmiştir. C., Depont ile birlikte *Les confréries religieuses musulmanes* (Müslüman dinî tarikatları) [1897] adlı dikkate değer bir eser yayınlamıştır.

COPRO – ile başlıyan kelimeler için bk. KOPRO.

COPTE [kopt; Arap. Kubtî], Mısırda bir halk topluluğu ve cemaat. Bk. KIPTİ.

COPTOS (Tar. - Coğ.): bk. KOPTOS.

COPYHOLDERS [*kǫpihǫuldİrz*], İngilterede topraklarını tımar sahibine (*manor*) bağlı olarak işleten toprak sahipleri. Tımar sahiplerinin hakları eskiden belirtilmiştir. Bu haklar hafifletilmiş ve C. ler 1925 te serbest toprak sahipleri (*freeholders*) durumuna getirilmiştir.

COPYRIGHT [*kǫpirayt*] (İng.) kısaltması: C. bk. TELİF HAKKI.

COQUARD [*kɔkạr*], **Arthur** (1846 - 1910), Fransız bestecisi. Pariste doğmuş, Noirmoutier'de ölmüştür. C. Franck'ın öğrencisi olmuş, «L'Echo de Paris» gazetesinde musiki eleştirmeciliği etmiş, sahne musikisi partisyonları hazırlamış (*La Jacquerie* [Köylü ayaklanması; 1895]); *La Troupe Jolicœur* [J. trupu; 1903]), sahne musikileri orkestra süitleri (*Eté* [Yaz]) ve melodiler (*Joies et Douleurs* [Sevinçler ve acılar]) bestelemiş ve *Histoire de la musique en France depuis Rameau* (Rameau'dan bu yana Fransız musikisi tarihi) [1891] adlı bir eser yayınlamıştır.

COQUELIN [*kɔklẹ̄*], **Constant (C. aîné** = **İhtiyar»** C. diye anılır; 1841 - 1909), Fransız aktörü. Boulogne-sur-Mer'de doğmuş, Couilly - Saint - Germain'de ölmüştür. 1860 ta konservatuvardan aktörlük ikinci armağanını kazanmış, 1864 te Comédie - Française tiyatrosuna ortak sanatçı olarak alınmış, rollerini büyük bir yaratma özelliğiyle başarmış, 1887 - 1889 yıllarında Avrupa ve Amerikada temsiller vermiş, 1890 da yeniden Comédie - Française'e girmiş, sonra 1892 de bu tiyatrodan ayrılarak Renaissance tiyatrosu-

na girmiş (1895) ve bu yüzden Comédie-Française ile aralarında pek gürültülü bir dâva açılmıştır. 1897 de Porte Saint-Martin tiyatrosunda en başarılı rolü olan Cyrano de Bergerac'ı yaratan C., yüzünün hareketliliği, berrak ve kuvvetli sesi ve yüksek sanatı ile komik rollerde parlak bir varlık göstermiş, hayatının son yıllarını Pont-aux-Dames'daki yaşlı tiyatro sanatçıları evinin kurulmasına harcamış, kendisi de bu evde ölmüştür.

C. COQUELIN

COQUELIN [*kǫklę̄*], **Ernest** (**C. cadet** = « Genç » C. diye anılır; 1848 - 1909), Fransız aktörü. Boulogne-sur-Mer'de doğmuş, Suresnes'de ölmüştür. Constant C. (b. bk.)-in kardeşi olan C., 1867 de konservatuardan aktörlük birinci armağanını kazanarak Odéon tiyatrosuna, 1868 de ise Comédie-Français tiyatrosuna girmiş, 1875 - 1876 yıllarında Variétés tiyatrosunda çalışmış, 1876 da yeniden Comédie-Française'e geçmiş, 1879 dan 1908 e kadar bu tiyatronun ortaklğında bulunmuştur. Şaklaban yaradılışlı bir komik olan C. daha çok ikinci derecedeki rollerde başarı kazanmış, monologları ile çok alkış toplamıştır.

E. COQUELIN

COQUEREL [*kǫkręl*], **Athanase** (1820-1875), Fransız Protestan rahibi. Amsterdam'da doğmuş, Fismes (Marne departmanı) de ölmüştür. 1864 te «Orthodoxe» (= doğru yolda yürüyen) lar hizbi tarafından Paris resmî kiliselerinde rahiplik etmekten alıkonulmuş, bu olay Fransa'nın Protestan çevrelerinde şiddetli tepkilere yol açmış, C. de bağımsız bir liberal (= serbest) hizip kurmuştur. *Jean Calas et sa famille* (J. C. ve ailesi) [1858] adlı bir eser yayınlıyan C. Fransız Protestanlığı Tarihi Derneği'nin kurucularındandır.

COQUES veya COCKS [*kǫks*], **COCX veya COX** [*kǫks*], **Gonzales** (1614 - 1684), Flâman ressamı. Anvers'te doğmuş, orada ölmüştür. Anvers'te zengin burjuvaların çok tuttukları bir portre ressamı olmuş, saray büyüklerince korunmuştur. Çoğu zaman küçük boy portreler yapmış olan C., çoğu gruplar halinde işlediği konularını, ayrıntıları dikkatle tesbit edilmiş olan bir ev içinde çizer. Modellerine verdiği ince ve kibar görünüşler dolayısiyle « Genç » **Van Dyck** takma adını kazanmıştır. Anvers, Bruxelles, Kassel, Lâhey müzelerinde tabloları vardır.

COQUILHATVILLE [*kǫkiyavil*], Kongo Cumhuriyeti (eski Belçika Kongosu)nde, Kongo ırmağının sağ kıyısında, eski adı Equateurville olan bir şehir. Nüfusu 10 200 dür. İşlek bir limanı vardır. Kahve ve kakao ticareti ile tanınmıştır. Şehir, 1884 te bu bölgeyi ele geçiren Belçikalı sömürge araştırıcısı Coquilhat'nın adını taşımaktadır.

COQUIMBO [*kokịmbo*]: 1. Güney Amerikada, Şili Cumhuriyetinin kuzey kısmında bir il. Yüzölçümü 39 890 km², nüfusu 314 600 (1958) dür. Kuzeyinde Atacama ili, doğusunda Arjantin, güneyinde Aconcagua ili, batısında ise Pasifik Okyanusu vardır. Vâdiler içinde sulama yoliyle türlü ürünler yetiştirilir. Dağlık bölgelerinden bakır, altın, gümüş, demir çıkarılır. Başkenti La Serena'dır.

2. Şili Cumhuriyetinde aynı adı taşıyan ilde bir şehir. Coquimbo körfezinin kıyısında kurulmuştur. Bölgenin toprak ürünleri ile bakır ve manganezini dış ülkelere gönderen önemli bir limanı vardır. Nüfusu 25 000 (1958) dir.

CORA [*kọra*], Meksikanın kuzey batı kısmında (Jalisco bölümü) Pima dil ailesinden bir Kızılderili boyu. Soyu tükenmek üzeredir. Bugün sayıları aş. yu. 2 000 kadardır.

CORABIA [*korabia*], Rumanyanın Oltenia (Craiova) bölgesinde bir şehir. Tunanın kıyısındadır. Nüfusu 10 800 (1950) dür.

CORACLE [*kọrıkl*] (İng.), söğüt dallarından örülen, su geçmez deri ile kaplı, elde taşınabilir bir çeşit kayık. 900 yılından beri Wales ve İrlandanın ırmak ve göllerinde balık avlamakta kullanılır.

CORACLE

CORAL SEA (Coğ.-Tar.): bk. MERCAN DENİZİ.

CORALLIIDRE: bk. MERCANGİLLER.

CORAM [*kọram*], sıkı dokunmuş ve ağartılmış sağlam bir keten kumaşa verilen ad. Almanlar buna *Lederleinwand* (deri keten bezi) de derler.

CORAMIN [*koramin*], Piridin-B-Karbonasidi dietil amidi'nin suda çözeltisi. Kan dolaşımını kolaylaştırmak ve solunumu sağlamak için kullanılan uyarıcı bir ilâcın ticaretteki adıdır.

CORAP [*kǫrąp*], **André Georges** (1878 - 1953), Fransız generali. Pont-Audemer'de doğmuş, Fontainebleau-da ölmüştür. Rif askerî hareketinde yararlık göstermiş, 1926 da, Rif (Fas) te ayaklananların başında iken, mücadeleye son veren Abdülkerim'i teslim almıştır. 1940 ta ağır şartlar altında İkinci Dünya Harbine katılmış, 9. ordunun Almanlar tarafından dağıtılması üzerine sorumlu görülerek yedeğe alınmış, yerine Giraud getirilmiştir.

CORATO [*korạto*], güneydoğu İtalyada Apulia bölümündeki Bari ilinde ve Bari şehrinin batısında bir komün ve şehir. Güney İtalyanın komünleri arasında en büyüklerinden biridir. Denizden yüksekliği 232 m, nüfusu (1951) 45 500 dür. Apulia bölgesinin en büyük zeytinyağı çıkarma merkezi olan C. da alkol ve kırımtartar (crème de tartre) fabrikaları, şarap mahzenleri, XIII. yüzyıldan kalma Santa Maria Maggiore kilisesi vardır. Dericilik endüstrisi gelişmiştir.

CORAZZINI [*koratṣini*], **Sergio** (1887 - 1907), İtalyan şairi. Romada doğmuş, orada ölmüştür. Eserlerinde P. Verlaine ile J. Laforgue'un etkileri görülen C., hafif bir alay edasiyle örttüğü hüzün deyişlerinde gerçek kişiliğini bulmuş ve bu bakımdan crepuscolare (fecirci) denilen şairlerin bellibaşlı temsilcilerinden biri olmuştur. Başlıca şiir

kitapları: *Le dolcezze* (Tatlı şeyler) [1904]; *L'amaro calice* (Acı kadeh)[1905]; *Libro per la sera della domenica* (Pazar akşamı için kitap) [1906].

CORBA [*korba*], eskiden İtalyada kullanılan bir hacım ve sıvı ölçeği (aş. yu. 79 l).

CORBEIL - ESSONNES [*korbey - esǫn*] (eski adı *Corbolium*), Fransanın kuzeyinde Seine - et - Oise departmanında, Seine ve Essonne ırmaklarının kavşağında bulunan bir şehir. Nüfusu 24 804 (1958) tür. Carolingler devrinde bir kontluk merkezi olan bu liman şehrinde bulunan değirmenler XII. yüzyıldan beri Parise un sağlar. Bugün kimya ve demir ürünleri, elektronik makineler, radyo ve televizyon aletleri yapılır. Çikolata ve bisküvi fabrikaları vardır. Saint-Spire (XII - XV. yüzyıl) ve Notre - Dame (XI. yüzyıl) kiliseleri eski yapılardandır. 1108 de Fransızların eline geçerek, askerlik önemini uzun yıllar sürdürmüştür.

CORBET [*korbę*], **Charles Louis** (1758 - 1808), Fransız heykeltıraşı. Douai'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Pariste Berruer'den ders almış, Lille'de küçük mitoloji grupları (Meleagros'un ölümü) ile Grétry, Voltaire, Calonne ve Moliére'in büstlerini yapmış, Devrim zamanında David'in estetiğini benimsiyerek çalışmış ve Lille'de Être suprême (En büyük varlık) tapınağı için bir hürriyet anıtı yapmıştır. Directoire günlerinde bir Bonaparte büstü yaparak ün kazanan C., Paristeki Carrousel zafer kemeri için bir ejder ile Paristeki Vendôme sütunu barölyeflerinden birkaçını yapmıştır.

CORBICULA [*korbikula*], Almanyada Mainz havzasının içinde *Corbicula Faujasi* yumuşakçaları bulunan altmiyosen kireç tabakalarına verilen ad.

CORBIE [*korbi*], Kuzey Fransada Picardie'de Somme departmanının Amiens arondismanında bir şehir. Ancre ırmağının Somme'a karıştığı yerdedir. Nüfusu 4 224 (1958) tür. Kumaş boyahaneleri, terlik ve boru fabrikaları vardır. Çevresinde hindiba yetiştirilir. 662 de kıraliçe Bathilde tarafından yaptırılan Benedictusçu manastırının kalıntıları şehir yakınındadır.

CORBIÈRE [*korbiẹr*], **Edouard - Joachim**, (takma adı: **Tristan**) (1845 - 1875), Fransız şairi. Morlaise yakınında Coat Congar (Bretagne) da doğmuş, orada ölmüştür. 1872 de Parise gelerek, yazdığı şiirleri Tristan adiyle yayınlamıştır (1873). *Les Amours Jaunes* (Sarı aşklar) adlı şiir kitabı da o yıl içinde çıkmıştır. C. i okurlara tanıtan Verlaine olmuştur. C. in şiirleri insanların ruhunu yansıttığı için «her şeyi içine alan bozuk bir karışım», barok ve soytarıca bir biçimsizlik gösterir. Bunlar, uyumsuzluklar, bilerek yapılmış incitici beceriksizlikler, kulağı tırmalıyan ses gedikleri ile doludur. Jules Laforgue, kendi huyunun ve şiir sanatının C. inkilerle olan yakınlığına işaret etmiştir. C. denizin ruhunu anlatmış ve çoğu zaman anlaşılması güç, garip ve barbarca şiir minyatürleri çizmiştir. Pariste yazdığı şiirlerde kişilerin huy edindikleri her şeye karşı acı bir alay vardır.

E. - J. CORBIÈRE

CORBULO [*kǫrbulo*], **Cnaeus Domitius** (ölm. M. Ö. 67), Romalı asker. Claudius'un yönetimi altında vali yardımcısı olarak aşağı Germaniayı yönetmiş, bugün de kullanılan Rhein ile Meuse arası kanalı açtırmıştır. Doğudaki Roma kuvvetlerinin başına geçirilen C., Part'lar ve Ermenilere karşı başariyle çarpışmıştır. Fakat Claudiustan sonra Roma İmpatatoru olan Nero, C. nun kendisine karşı bir suikast hazırladığını sanmış olmalı ki onu 67 yılında geri çağırmış ve kendini öldürmeğe zorlamıştır.

CORBUS [*kǫrbıs*] **HASTALIĞI,** korozif kemirmeli veya gangrenli balanit. Chigaco'lu Amerikan üroloji uzmanı Budd C. Corbus (doğ. 1876) un adiyle anılır.

CORBUSIER (Biyog.): bk. LE CORBUSIER.

CORCAIGH [*kǫrkiḫ*], Irlanda dilinde, Cork ilinin ve şehrinin adı.

CORCHORUS (Bot.): bk. MUHLİYE.

CORCOVADO [İsp. *korkovạdo*, Port. *kurkuvąthu*] (İsp. ve Port. = kambur): 1. Brezilyada, Río de Janeiro

CORCOVADO

şehrine bakan, kelle şekeri biçiminde sarp bir granit dağ (yüksekliği 704 m). Dişli demir yolu ile çıkılan tepesinde büyük bir İsa heykeli vardır.

2. Güney Şili Andlarında, Corcovado körfezinde, Chiloé adası karşısında bulunan yüksek bir yanardağ (yüksekliği 2 300 m).

CORCYRA (Coğ.): bk. KORFU (Kerkyra).

CORCYRA NIGRA (Coğ.): bk. KORČULA.

CORD [*kǫrd*], İngilizlerin 4 × 4 × 8 ayak (feet) lık odun - yakıt ölçüsü = 3 624 m^3 veya 3 × 3 × 14 ayak = 3 568 m^3.

CORDA [*kǫrda*], eskiden Sicilyalılar tarafından kullanılan ve 28 palmo değerinde olan bir uzunluk ölçüsü (33 036 m).

CORDAIT [*kordaịt*] **LER** (Lât. Cordeitales), yalnız fosillerinden bilinen bir açıktohumlular (Gymnospermae) takımı. Taşıllarına göre, bu takıma giren bitkiler, 30 - 40 m kadar yükselebilen silindir biçiminde sağlam gövdeli, dallı ağaçlardı. Gövdelerinde ikinci kalışma vardı. Kök yapılışları zayıftı. Yaprakları çoğunlukla büyük tek çenekli bitkilerin yapraklarına benzer, tüm, geniş, dar mızrak veya şerit biçiminde, 1 m kadar uzun, parelel damarlı ve sarmal dizilişlidir. Üst Devon devrinden Perm devrine kadar ormanlar meydana getirmişler, özellikle Karbon devrinde kuzey yarım kürede önemli bir yer tutmuşlardır. Tipi, **Cordaites** cinsidir. Familyasına *Kordaitgiller* (Cordaitaceae) denir. Adı, Avusturyalı botanikçi A. J. Corda (1809 - 1849) dan alınmıştır.

CORDAY D'ARMONT [*korde d'armõ*], **Charlotte de** (1768-1793), Marat'yı öldüren Fransız kadını. Saint - Saturnin-des-Ligneries (Orne dep.) de doğmuş, Pariste idam edilmiştir. Önceleri Fransız Devrimini tutmuşsa da, sonra Kıralcılar tarafına geçmiş, devrimin etrafa dehşet salması ve bazı özel sebeplerle devrimin başlarından saydığı Marat'yı banyosunda hançerlemiştir. Devrim mahkemesince mahkûm edilerek giyotinde başı kestirilmiştir. François Ponsard, *Charlotte Corday* [1850] adlı trajedisinde C. konusunu işlemiştir. J. J. Hauer tarafından yapılan portresi Versailles müzesindedir.

Ch. CORDAY

CORDE [*kord*], eski Fransız kereste ölçüsü (3 839 m^3).

CORDELIER [*kordilyę*] **KULÜBÜ,** Fransada devrimciler tarafından kurulan bir kulüp. Halkça değerini kaybetmiş olan Cordeliers manastırında *Société des Amis des Droits de l'homme et du citoyen* (İnsan ve yurttaş hakları derneği) adiyle kurulmuştur (1790). Başında Danton, Camille Desmoulins, Marat, Chaumette ve Hébert gibi önderler vardı. Marat'nın yönettiği *L'Ami du Peuple* (Halk dostu) gazetesi bu kulübün organı idi. Kulüp. Jacobin'lerinkinden daha ileri bir demokrasi politikası gütmüştür. 1792 de büyük bir rol oynamış, Gironde'lulara karşı şiddetle savaşmıştır. Marat'nın öldürülmesinden sonra nüfuzu azalmışsa da, Camille Desmoulins'in yayınladığı «Vieux Cordelier» (Eski C.) gazetesi ile halkın sevgisini yeniden kazanmıştır. Hébert'çilerin ortadan kalkması üzerine kulüp de dağılmıştır (1794).

CORDEMOY [*kordmuą*], **Géraud de** (1620 - 1684), Fransız filozofu ve tarihçisi. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. 1675 te Fransız Akademisi üyeliğine seçilmiştir. Başlıca eserleri: *Le discernement de l'âme et du corps* (Ruh ile bedenin ayırt edilmesi) [1651]; *Histoire de France depuis le temps des Gaulois* (Gallia'lılar zamanından başlıyarak Fransa tarihi) [2 cilt, 1685 - 1689]. C., Descartes (b. bk.) felsefesini fırsatçılık (occasionnalisme) (b. bk.) a götüren düşünürlerden biridir. Ona göre ruh - beden ilintisi şöyledir: Ruhumdaki bir duygu (istek, korku, heyecan v. b.) dolayısiyle bedenim harekete geçer. Bedenimdeki bir uyarım dolayısiyle ruhumda bir algı, heyecan v. b. belirir ki her iki halde asıl neden, Tanrıdır. C., Auvergne eyaletinden gelmiş, Parise yerleşmiştir. Fransız kıralı müşavirliği ve veliahdin okutmanlığına (lektör) yükselmiştir. C. bir noktada üstadı Descartes'tan çok ayrılmaktadır: Maddenin son, parçalanmaz öğeleri olarak atomları kabul etmektedir. Onun için maddenin varlığı ancak inanç ile temellendirilebilir.

CORDIAL MÉDOC [*kordiąl medok*], eski kırmızı şarap, güney şarabı ve beyaz Bordeaux şarabı gibi damıtılmış Fransız şaraplarından yapılan ve özel bir koku vermek üzere menekşe kökü katılan bir likör.

CORDIER [*kordyę*], **Henri** (1849 - 1925), Fransız sinoloğu. New Orleans'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Pariste Doğu Dilleri Okulu (École des Langues Orientales) nda profesör olarak Uzak Doğunun tarih ve coğrafyası üzerine dersler vermiştir. Bilim adamı olarak Uzak Doğunun tarih ve coğrafyası üzerine yazdığı büyük bibliyografik eserlerle tanınmıştır: *Bibliotheca Sinica* [4 cilt, 2. baskı, 1904 - 1908]; *Bibliotheca Japonica* [1912]; *Bibliotheca Indosinica* [4 cilt, 1912 - 1915]. Ayrıca orta çağda Çinde geziler yapan Avrupalı gezginlerin eserlerini notlar ve açıklamalar ekliyerek yayınlamıştır (Odorico da Pordenone, 1891; Marco Polo, 1903). *Histoire générale de la Chine* (Çinin genel tarihi) [1920 - 1921], *Histoire des relations de la Chine avec les puissances occidentales de 1850 à 1900* (1850 - 1900 arasında Çinin Batı devletleriyle münasebetleri tarihi) [1901 - 1902] adlı eserleri de sinolojinin önemli el kitapları arasında yer almıştır. C. *Revue d'Extrême - Orient* (Uzak Doğu Dergisi) ı yönetmiş (1883 - 1887), 1890 da *T'oung Pao* adlı sinoloji dergisini kurmuştur. Türkoloji çalışmalarına da yer veren bu dergiyi ölümüne kadar yönetmiştir. C. 1908 de Yazıtlar ve Güzel Yazılar Akademisi (Académie des inscriptions et belles - lettres) ne üye seçilmiştir.

H. CORDIER

CORDIERITE (Miner.): bk. KORDİYERİT.

CORDILLERA [*kordhiyęra*], orta Paraguayda bir departman. Nüfusu 155 953 tür. Başkenti 11 300 nüfuslu Caacupé'dir.

CORDILLERA, BLANCA [*kordhilyęra bląnka*] (İsp.), Peruda buz ve karla örtülü, Güney Amerikanın ikinci en yüksek dağı olan Huascarán (6 768 m) ı içine alan sıradağları.

CORDILLERA CENTRAL [*kordhiyęra sentrąl*] **veya CORDILLERA DEL QUINDÍO** [*kordhilęra del kindįo*], orta Kolombiyadaki And sıradağları. Kolombiyanın en yüksek sıradağları olan C. C., 800 km boyunca yayılır.

Cordillera Central veya **Cibao** [*sibąo*], Atlas Okyanusunun batısındaki Batı Hind adalarından Hispaniola'nın orta kısmında, Haiti'den Dominika Cumhuriyetine kadar uzanıp giden sıradağlar. 3 140 m yüksekliğindeki Monte Tino, Batı Hindistan bölgesinin en yüksek tepesidir. Batılıların ele geçirmeleri sırasında burası Caonabo'nun yönettiği Maguana iline katılmıştı. Yerliler Columbus'a burada altın bulunduğunu söylemişler, o da oraları Marco Polo'nun bahsettiği Cipango (Japonya) sanmıştı. Ojeda'nın 1494 martında girdiği bu bölgede büyük ölçüde altın elde edilmiştir.

Cordillera Central, Antil Denizindeki Puerto Rico (Portoriko) adasında, Hispaniola'daki C. C. ın devamı olan sıradağlar. En yüksek tepesi 1 372 m dir.

CORDILLERA DE VENEZUELA [*kordhiyera dhe Venezuęla*] (İsp. = Venezuela sıradağları), Güney Amerikada Venezuela Cumhuriyetinin kuzeyinde bulunan dağlık bölgenin adı. Karaib denizi kıyısı boyunca uzanır ve iki kola ayrılır. Bazı tepeleri 2 743 m lik bir yüksekliğe erişir.

CORDILLERA NORTE [*kordilyera norte*] (İsp. = kuzey sıradağları; başka adı: Caraballos Occidentales, İsp. = batı C.), Filipinlerin Luzón adasında aş. yu. 322 km uzunluğunda bir dağ sistemi. Bu sıra kuzeyden güneye doğru uzanarak, Cagayán ırmağı vâdisini Çin Denizinden ayırır. Sıranın Cagayán ile Ilocos Norte illeri arasındaki kuzey kısmı C. N. adını taşır; Cagayán ile Montaña ilinin orta kısmını birbirinden ayıran kısmı, Cordillera Central adını taşır; Sierra Madre'yi Cordillera Central'a bağlıyan güney kısmı da Caraballos Sur veya Cordıllera Sur adını taşır. C. N. nin kuzeyden güneye doğru gittikçe yüksekliği artar: en yüksek doruğu Pagsan adını taşır (2 213 m). Cordillera Central'da 1 800 - 1 900 m lik doruklar bulunur. Caraballos Sur'da da Data dağı 2 250 m yüksekliğindedir. Türlü doğrultularda uzanan kollar, Cagayán ırmağının türlü kollarını birbirinden ayırır. Bu kollar, dağ sisteminin en yüksek doruklarından bazılarını kapsar.

CORDILLERA OCCIDENTAL [*kordlhiyera oksithental*] (İsp. = batı sıradağları), Güney. Amerikada, batı Kolombiyada bulunan sıradağlar. Tepeleri 3 677 m yüksekliği geçer.

CORDILLERA ORIENTAL [*kordlhhiyera oryantal*] (İsp. = doğu sıradağları): 1. Güney Amerikada Orta Bolivyada bulunan sıradağlar. Cochabamba, Sucre ve Tarijâ şehirleri bu dağlar üzerindedir.

2. Güney Amerikada, Orta Kolombiyada, Bogotanın doğusunda bulunan ve Andların doğu bölümünü meydana getirdiğinden bu adı taşıyan sıradağlar.

CORDILLERA REAL [*kordlhilyera real*] (C. de La Paz), Bolivya Doğu Cordillera'sının karla örtülü sıradağları. 6 000 m nin üstünde birçok tepeleri vardır (Hankouma 6 427 m, Illampu 6 340 m).

CORDILLERA SUR [*kordlhiyera sur*] **veya CARABALLOS veya CARABALLO SUR** [*karavayos sur*], Pasifik Okyanusunda, Filipinlerde, Luzón adasında, kuzey - güney doğrultusunda uzanarak Cagayán ırmağı vâdisini Çin Denizinden ayıran sıradağların güney bölümüne verilen ad. Bu bölüm, adı geçen sıradağların Sierra Madre ve Cordillera Central kısımları arasında bulunur.

CORDILLERA [*kordlhiyera*] **LAR,** Meksika C. ları, Orta Amerika C. ları, Amerika Birleşik Devletleri C. ları (Rocky Mountains = Kayalık Dağlar) ve Güney Amerika C. ları (And Dağları) gibi, Amerika kıtasının merkezî dağlar sisteminin değişik bölümlerine verilen bir ad. Bu ad başlangıçta And sıradağları (Las Cordilleras de los Andes = And sıradağları) na, sonra da bu sıradağların Meksikadaki ve daha kuzeydeki uzantılarına verilmişti. Bugün fizikî coğrafyacılar, Kayalık Dağlarla Sierra Nevada sıradağlarını, bunlar arasındaki sıradağlarla kuzeyde İngiliz Columbiası'ndaki uzantılarını(başlıca Kıyı Sıradağlarını) bu adla anmaktadırlar. Güney Amerikada benzer konumdaki sıradağlara sadece Andlar deniliyor. Kuzey Amerika kıtasının batısındaki dağlar bölgesinin bütününe *C. lar bölgesi* denilir. Buranın en geniş kısmı 160 km genişliğinde olup Rocky Mountains (Kayalık Dağlar) ile Sierra Nevada (N. sıradağları) dan başka ikinci derecede sıradağları içine almaktadır. Bu sonuncuların bazıları Pirene'lere göre, daha az yaygın ve daha alçaktır.

CÓRDOBA [*kordova*], Orta Amerikadaki Nikaragua Cumhuriyetinde kullanılan bir para birimi. 1 C. = 100 centavo.

CÓRDOBA [*kordova*] **veya CÓRDOVA** [*kordova*] (Arap. *Kurtuba*, Fr. *Cordoue*): 1. Güney İspanyada Aşağı Endülüs (Andalucía) te bir il. Yüzölçümü 13 726 km², nüfusu 797 000 dir. Denizden yüksekliği 200 - 300 m dir. İlin içinden Guadalquivir (Vadilkebir) ırmağı geçer. Vadilkebir ovasının uzandığı orta bölümünde (La Campiña) büyük köyler yer almıştır. Büyük toprak sahiplerinin elindeki bu bölgede geniş ekin tarlaları ve zeytinlikler vardır. Eyaletin güneyinde bağlar (Montilla) ve zeytinlikler büyük bir yer tutar. Guadalquivir'in kuzeyinde kalan bölüm orta Sierra Morena'ya kadar uzanır. Bu dağlık bölümde ekime elverişli çukur yerler azdır (Los Pedroches vâdisi gibi). Buna karşılık yer altı varlıkları zengindir. Büyük maden kömürü ocakları vardır (Peñarroya). Yer altı varlıklarının işletilmesi kimya endüstrisinin gelişmesini kolaylaştırmıştır.

CÓRDOBA: José Antonio Primo de Rivera meydanı

2. İspanyada aynı adı taşıyan ilin merkezi. Sierra de Córdoba'nın güney eteğinde, Vadilkebir ırmağı üzerinde tarihî bir şehirdir. Denizden yüksekliği 194 m dir. Eski bir kültür şehri ve piskoposluk merkezidir. C. da kuyumculuk gelişmiştir. Bakır fabrikaları vardır. Eskiden bu şehirde yapılan sahtiyanlar dünyaca tanınmıştı (Kurtuba sahtiyanı, Fransızca *Cordouan* veya *Cuir de Cordoue*). C. bugün en çok eski Arap yapı ve anıtlariyle ün kazanmıştır. Bu eserler her yıl şehre büyük turist toplulukları çeker.

M. Ö. 152 de kurulan *Corduba*, coğrafi durumu ve çevresinin zenginliği dolayısiyle Hispania ulterior eyaletinde önemli bir yer kazanmıştır. Romalıların eline geçtikten sonra Baetica eyaletinin yönetim merkezi olmuştur. 572 de Got kralı Leovigild'in eline geçmiştir. Got yönetimi devrinde C. piskoposluk merkezi olmuşsa da, eski önemini

CÓRDOBA: La Mezquita

kaybetmiştir. Gotlar, Romalılardan kalan yapı ve anıtların büyük bir kısmını yakmışlardır. 711 de Arapların eline geçen şehir, 756 da I. Abdurrahman tarafından Endülüs Emevî Devletinin merkezi ilân edilmiştir. Böylelikle, Arapların Kurtuba dedikleri C. şehri için yeni ve parlak bir devir başlamıştır. Kurtuba 1236 da Kastilya (İsp. Castilla) lı III. Fernando'nun eline geçmiştir. Bu olay Kurtuba'da parlak Arap devrine son vermiştir. 1808 - 1813 te Fransızlar tarafından alınmış, 1833 - 1840 harbinde ve 1868 ayaklanmasında büyük çarpışmalara sahne olmuştur.

Kurtuba'da Arap yönetimi sırasında yapılan birçok anıt ve yapılar zamanımıza kadar gelmiştir. Şehir özellikle III. Abdurrahman (912 - 961) devrinde eşsiz yapılar ve büyük anıtlar merkezi olarak, geniş bir ün kazanmıştır. Araplar Kurtuba'da Romalılar devrinden kalan 16 kemerli granit Guadalquivir köprüsünü onarmışlar , (719), köprü başını tutmak üzere Calahorra kalesini yapmışlardır. Arap anıtları arasında büyük cami de önemli bir yer tutar. Bu cami, VIII - X. yüzyıllarda, Arap üslûbunda aş. yu. 860 sütun üzerine kurulmuştur. 1236 da Kurtuba'nın yeniden İspanyolların eline geçmesi üzerine bu cami kiliseye çevrilmiş ve eski bütünlüğünü bozan birtakım ekler katılmışsa da, orman manzarası gösteren sütunları, dış avlusu, çevresini kuşatan surları günümüze kadar Arap özelliklerini saklamıştır. Bugün katedral olarak kullanılan bu cami yerli halk arasında La Mezquita (= mescit) adiyle anılmaktadır. III. Abdurrahman, sevgilisi ez - Zehra için Kurtuba'nın kuzeybatısında bütün dünyaca tanınan yazlık bir şehir (Medinetü'z - Zehra, bugün: C. la viejo) yaptırmıştır. Bugün bu şehrin yalnız kalıntıları ortadadır. Kurtuba'nın batı tarafında Vadilkebir ırmağı yanında bulunan eski saray (Arapça *el - Kasr*, İspanyolca *Alcâzar*) da dünyaca tanınmıştır. Bu büyük yapı ve anıtların yanında, Kurtuba'nın genel plânında da birçok Arap özellikleri göze çarpar. Dar ve dolambaçlı sokakları, çiçekli avlular içinde yapılan beyaz evleriyle şehir bir Arap yerleşmesi durumunu hâlâ yaşatmaktadır.

Kurtuba'da Arap devri yalnız maddî kalkınma alanında kalmamış, mânevi alanda da kendini kuvvetle göstermiştir. Bu devirde Kurtuba çağdaş bilim ve sanat âleminin en önemli merkezlerinden biri olmuştur. Kurtuba'da Araplar büyük bir medrese (üniversite) kurmuşlar, zengin bir kitaplık meydana getirmişlerdir. Kurtuba'da yetişen Arap bilginleri arasında İbni Hazm (ölm. 1064), İbni Rüşd (Averroës) (ölm. 1126) ve Meymunî (Maimonides) (ölm. 1204) gibi kimseler vardır.

CÓRDOBA: Özel bir evin avlusu

C. da Arap eserleri yanında birtakım İspanyol yapıları da vardır: San Lorenzo (XIII. yüzyıl), San Nicolás, San Andrés, Santa Magdalena ve San Pablo kiliseleri gibi.

3. Arjantin'de bir il. Yüz ölçümü 168 200 km² dir. Nüfusu 1 895 300 dür. Bu ile Sierra de Córdoba'nın bir kısmı ile pampa düzlüklerinin bir kısmı girer. Dağ eteklerinde sulama yolu ile zengin ekim alanları meydana getirilmiştir. Bu alanlarda buğday, mısır, keten tohumu, yonca ve çeşitli meyvalar yetiştirilmektedir. İlin geri kalan bölümlerinde de hayvan yetiştirilir.

4. Arjantin'de aynı adı taşıyan ilin başkenti. Sierra de Córdoba'nın doğu eteklerinde, Primero ırmağı üzerinde kurulmuştır. Denizden yüksekliği 439 m dir. Nüfusu 369 000 dir. 1573 te kurulan şehir daha İspanyol devrinde Güney Amerikanın önemli bir politika ve kültür merkezi idi. Arjantin'in üçüncü büyük şehridir. Amerikanın en eski üniversitelerinden biri olan üniversitesi 1613 te kurulmuştur. Piskoposluk merkezi olup büyük bir katedrali, hayvanat bahçesi ve rasathanesi vardır. İşlek bir demiryolu uğrağı ve büyük bir ticaret ve sanayi merkezidir (dokuma endüstrisi, uçak fabrikaları, besin maddeleri fabrikaları, uranyum nitratı fabrikası). Şehir yanında barajlar ve hidroelektrik santralleri (San Roque, Cruz del Eje) vardır. Iturbide, Meksika'nın bağımsızlığını ilân eden bildirisini 24 ağustos 1821 de bu şehirde imzalamıştır.

5. Meksikanın Veracruz devletinde bir şehir. Nüfusu 32 900 dür. Çevresinde kahve ve şeker kamışı ekimi yapılır. İşlek bir demiryolu uğrağıdır. Şeker rafinerisi, damıtma yerleri, zeytin yağı fabrikası, tabakhaneleri ve dokuma fabrikaları vardır.

6. Sierra de C., batı Arjantinde, And'ların doğusunda yükselen bir sıradağ. Granit bir yığından meydana gelen bu dağın yüksekliği 2 880 m dir. Yassı tepeleri Achala ve Pocho pampalarını meydana getirir. Primero, Segundo, Tercero ve Cuarto ırmakları kaynaklarını buradan alır. Dağda fundalıklar vardır. Yüksekliği kuraklığı azalttığından, su istiyen bitkiler de yitişir. Buenos Aires halkı bu bölgeyi yazlık olarak kullanır.

7. Kolombiyada Antil Denizi kıyısında bir il. Nüfusu 364 000 dir. Merkezi Montería'dır.

CÓRDOBA [*kordova*[**veya CÓRDOVA** [*kordova*], **Francisco Hernández** veya **Fernández de Santo Espiritu** (ölm. 1517), İspanyol askeri ve kâşifi. 1511 de Velásquez ile birlikte Kubaya gitmiş, orada zengin olmuş, 1517 de özel teşebbüs olarak, 110 erlik üç geminin komutasını almış ve batıya doğru giderek, Yukatán'ı bulmuştur. Kıyı boyunca Campeche'nin ötesine kadar giderek, önceleri Amerikada kurulmuş oldukça yüksek bir uygarlığın birçok izlerine raslamıştır. Bu gezi sırasında yerlilerle arasında geçen bir çarpışmada ağır yaralanan C. Floridaya geçmiş, oradan Kubaya dönmüş, fakat çok geçmeden yaralarından ölmüştür.

CÓRDOBA [*kordova*] **veya CÓRDOVA** [*kordova*], **Francisco Harnández** veya **Fernandez de** (aş. yu. 1475 - 1526), İspanyol askeri ve bulucusu. León (Nikaragua) da ölmüştür. 1514 te Pedrarias (Pedro Arias de Ávila) ile

birlikte Panamá berzahına gitmiştir. 1524 te Nikaraguanın bulucusu Gil Gonzalez de Ávila'nın haklarını çiğniyerek, Nikaraguayı ele geçirmek üzere gönderilmiştir. C., Granada, León ve başka şehirleri kurmuş, Nikaragua gölünü incelemiş, sularının boşaldığı yeri bulmuştur. Pedrarias'a karşı ayaklanarak, Cortes'e katılmış, Pedrarias tarafından da bu ihanetinden dolayı başı kesilerek öldürülmüştür.

CÓRDOBA, Gonzalo Fernández de: bk. FERNÁNDEZ DE CÓRDOBA.

CÓRDOBA [*kǫrdova*], **José María** (aş. yu. 1797-1829), Kolombiyalı asker. Bağımsızlık Harbinin başında gerilla kuvvetlerine katılmış ve İspanyolları birkaç savaşta yenmiştir. 1819 da Boyaca savaşında albay olmuştur. Sucre'nin komutası altında savaşmaya devam etmiş, Ayacucho savaşına katıldıktan sonra tümgeneralliğe yükselmiştir. Bolívar'ın yönetimi altında Kolombiya Harb Nezaretinin başına getirilmiş (1828), fakat Bolívar'a karşı ayaklanmış ve arkadaşlarının birçoğu ile birlikte öldürülmüştür.

CÓRDOBA Y CÓRDOBA, [*kǫrdova i kǫrdova*], **Luis de** (1706 - 1796), İspanyol amirali. Sevillada doğmuştur. İspanyol donanmasının başkomutanı olarak Manş denizinde, İngiliz donanmasına karşı yaptığı çarpışmalarda ve 1782 de Cebel'üt - Tarık'ı geri almak için yapılan saldırıda kendini göstermiştir.

CORDOVA [*kǫrdova*], Amerika Birleşik Devletlerine bağlı Alaskada, Alaska körfezinde bir balıkçı limanı ve eski demiryolu son durağı. Nüfusu 1 150 dir.

CORDOVERO [*kordovęro*], **Moşe ben Jakūb** [*Moşe ben Ya'kūb*] (1522 - 1570), Safed (Filistin) de yaşamış bir Yahudi mutasavvıfı. Başlıca eseri: *Pardes Rimmonim* (Nar bahçesi, 1548) 1592 de yayınlanmıştır. Bu eserde kabbalistlerin teolojik öğretileri açıklanmıştır.

CORDUS [*kǫrdus*], **Euricius** (1486 - 1535), Alman bilgini. Simtshausen (Oberhessen) da doğmuş, Bremende ölmüştür. Luther'in ateşli taraflısı idi. 1527 de yeni açılan Marburg Üniversitesine profesör olarak çağrılmış, 1534 te de Bremen belediye hekimliğine atanmıştır. *Epigrammata* (Yergiler) [1520] adlı Lâtince yergileri düşünce dolgunluğu ve şekil bakımından parlaktır. Yergilerinden birçokları Lessing tarafından «Sinngedichte» (Manzum yergiler) başlığı ile Almancaya çevrilmiştir. C. *Liber de urinis* (İdrarlara ait kitap) [1453] adlı eserinde, Galenus ve Hippokrates'e dayanarak büyük bir yergi kudreti ile tıp alanındaki boş inanışlarla savaşmıştır. *Botanologicon* (Bitki bilgisi kitabı) [1534] adlı eseri Almanyada bitkiler üzerine ilk bilim denemesidir. Şiirleri Meibom tarafından yayınlanmıştır [1616].

CORDUS AULUS CREMUTIUS [*kǫrdus au̯lus kremu̧tius*], Romalı senatör ve tarihçi. M. Ö. I. yüzyılın sonu ile M. S. I. yüzyılın başında yaşamış ve M. S. 25 te kendini öldürmüştür. Seianus'un, kendini tenkit etmesi üzerine, onu imparator Tiberius'a şikâyet ederek imparatorluğa hakaret etmiş olmakla suçlandırmışıır. Çünkü C., «İç harbler ve Augustus'un yönetimi tarihi» başlıklı eserinde, Brutus ile Cassius'a «Son gerçek Romalılar» demişti. Ölüme mahkûm olacağını anlıyan C., aç kalarak kendini öldürmüştür. Adı geçen eserinden ancak bazı parçalar bize gelebilmiştir.

COREIDAE (Zoo.): bk. SAÇAKLI YARIMKANATLIGİLLER.

A. CORELLI

CORELLI [*korelli*], **Arcangelo** (1653 - 1713), İtalyan kemancısı ve bestecisi. Ravenna yakınında, Fusignano'da doğmuş, Romada ölmüştür. 1682 den önce uzun süre Almanyada (Münich, Hannover) Pfalz (Palatinat) seçmen prensi Johann Wilhelm'in sarayında kalmış, soyluluğa yükselmiştir. İsveç kraliçesi Kristina'nın, Modena dukasının, Kardinal Panfili'nin ve Ottoboni'nin orkestrasına şeflik etmiş, oda müziği konserleri vermiştir. Çalma tekniğinden çok, güzel nağmeleri beğenilmiştir. Besteci olarak C. eski İtalyan klâsiklerinin başında yer almıştır. Besteleri XVII. yüzyılın gelişmesini tamamlamıştır. C. nin *Concerto grosso*ların yaratıcısı olarak Abaco, Händel v. b. üzerinde büyük etkisi olmuştur.

CORELLI [*kọreli*], **Marie** (asıl adı: **Mary Mackay;** 1864 - 1924), İngiliz kadın romancısı. Bayscoater'da doğmuş, Stratford - on - Avon'da ölmüştür. İskoç ve İtalyan asıllıdır. Çocukluğu da şair Charles Mackay tarafından evlât edinilmişti. Güçlü bir muhayyileye dayanan, ateşli duygular gösteren ve çoğu zaman mistik, sayısız romanlar yazmıştır. Victoria devrinin son zamanlarında orta sınıfın beğendiği en popüler romancılarından biri olmuştur. Eserleri: *A Romance of Two Worlds* (İki dünyaya ait roman) [1886]; *Thelma* (ad) [1887]; *Ardath* (ad) [1889]; *Barabbas* (ad) [1893]; *The Sorrocos of Satan* (Şeytanın ıstırapları) [1895]; *The Mighty Atom* (Güçlü atom) [1896]; *The Master Christian* (Hıristiyan usta) [1902]; *God's Good Man* (Tanrının iyi adamı) [1904]; *The Treasure of Heaven* (Gökteki define) [1906]; *Holy Orders* (Papazlık) [1908]; *The Devil's Motor* (Şeytanın motörü) [1910]; *The Young Diana* (Genç D.) [1917]; *The Secret Power* (Gizli güç) [1921].

COREMANS [*kǫremans*], **Edward** (1835 - 1910), Belçika Flâmanlarının önderi. Anverste doğmuş, orada ölmüştür. 1861 de Nederduitsche Bond (Holânda Birliği) partisini kurmuştur. Flâmancanın Fransızca yanında eşit dil olarak kullanılması için savaşmış, 1883 te bütün Flândra resmî okullarında her iki dilin okutulmasını ve 1898 de Flâmancanın Belçikada ikinci resmî dil olmasını sağlamıştır.

CORENZIO [*korẹntsio*], **Belisario** (aş. yu. 1558 veya 1560 - aş. yu. 1643), Yunan asıllı İtalyan ressamı. Yunanistanda veya Napolide doğmuş, Napolide ölmüştür. Venedikte Tintoretto'nun yanında çalışmıştır. 1591 - 1641 yılları arasında Napoli kiliseleri için yaptığı fresk tablolar ile büyük bir ün kazanmıştır. Carracci'nin yeni dekorasyon üslûbuna karşı savaşmıştır. İlk Napoli ressamları okulunun başı sayılır.

CORESI [*korẹsi*], **Diaconul** (ölm. aş. yu. 1583), XVI. yüzyılda yaşamış bir Rumen diyakonu (Yun. Şemmas diakonos = papazlığın altında bir ruhani rütbe). Muhtemel olarak Târgovişte'te doğmuştur. Sakız adasından göç eden bir Doğulu Hırıstiyan (Levantin) ailesindendi. Rumenlerin ilk ve en büyük tipografı ve dinî metinlerin Rumenceye ilk çeviricisi olarak tanınmıştır. Târgovişte, Braşov ve Sas Sebeş şehir-

lerinde çalışmıştır. Bastığı metinlerin bir kısmı Rumence, bir kısmı da Kilise İslâvcasında yazılmış olup birçoklarında Lutherci ve Calvinci fikirler kendini gösterir. Rumence yayınları şunlardır: *Evanghelia* (İnciller) [1560 - 1561]; *Intrebare creştinească* (Hıristiyanlık bilgisi) [1560 - 1561]; *Apostolul* (Havari) [1563]; *Tâlcul Evangheliilor* (İncillere dair açıklamalar) [1564]; *Molitvenicul românesc* (Rumen dua kitabı) [1564]; *Psaltirea* (Zebur) [1570]; *Leturghia* (Âyin kılavuzu) [1570]; *Psaltirea Slavo - Româna bilingia* (İslâvca - Rumence zebur) [1577].

CORFINIUM [*korfinium*] (bugünkü adı: *Corfinio*), eski İtalyan kavimlerinden Peligni'lerin merkezi. Orta İtalyada Fucino (Fucinus lacus) nun doğusundadır. C. Romalıların egemenliğine karşı ayaklanan halkça bir aralık *Italia* adı ile İtalyanın başkenti yapılmış (M. Ö. 90) ise de, az sonra yeniden Romalılara bağlanmıştır. İmparatorluk devrinde belediye kurmak hakkına kavuşabilmiştir.

CORGE [*kɔrc*], (İng.) **veya CORJA** [*korca*]: 1. Dokuma mallar için Doğu Hindistan (Indonezya) da kullanılan bir parça ölçüsü (20 parça, 4 gundahlık).

2. Singapurda Cava tütünü için kullanılan bir ölçü (40 sepet).

CORI [*kori*], **Carl Ferdinand** (doğ. 1896), Çek asıllı Amerikalı eczacı. Pragda doğmuştur. Biyokimya alanında çalışmıştır. Meslek hayatını ve 1947 Nobel Fizyoloji ve Hekimlik ödülünü karısı **Gerty Theresa Radnitz Cori** (b. bk.) ile paylaşmıştır.

C. F. CORI

C. ile Gerty Radnitz, Prag Alman üniversitesini bitirdikleri yıl (1920) evlenmişlerdir. 1922 de Amerikaya giderek, Amerika vata daşlığına geçmişlerdir (1928). 1931 yılında birlikte Saint - Louis'deki Washington Üniversitesine alınmışlar, C. orada 1942 ye kadar eczacılık ve biyokimya, 1946 ya kadar da yalnız biyokimya profesörü olmuştur. Daha sonra biyokimya bölümü başkanlığına getirilmiştir. Karısı Gerty Theresa C. ile dünya biyokimyacıları arasında kazandıkları yüksek onur, enzym'lerin incelenmesi ve metabolizma problemlerinin çözülmesi için yaptıkları hizmetler, 1947 de onlara Bernardo Alberto Houssay ile birlikte Nobel ödülünü kazandırmıştır.

CORI [*kori*], **Gerty Theresa** (kızlık adı: **Radnitz,** 1896 - 1957), Amerikalı farmakolog ve biyokimyacı. Prag (Çekoslovakya) da doğmuş, St. Louis (Missouri) te ölmüştür. 1943 - 1946 yılları arasında biyokimya araştırma profesörü, 1947 de de biyokimya profesörü olmuştur. Kocası **Carl Ferdinand C.** (b. bk.) ve Bernardo Alberto Houssay ile birlikte, enzym'ler ve karbon hidratlarının metabolizması üzerindeki araştırmalarından dolayı 1947 Nobel fizyoloji ve tıp ödülünü kazanmıştır.

G. T. CORI

CORIA [*koria*], İspanyanın Cáceras ilinde, Gata sıradağlarının güneyinde, Alagón ırmağı üzerinde piskoposluk merkezi olan bir şehir. Nüfusu 4 412 dir. Romalılar buraya *Caurium* adını vermişler ve çevresini hâlâ sapsağlam duran granitten surlarla çevirmişlerdir. Turistik özellikleri: XIV - XV. yüzyıllardan kalma eski şatonun gotik burcu ve XV - XVI. yüzyıllara ait gotik katedrali.

CORIA DEL RIO [*koria del rio*], güneybatı İspanyada, Sevilla ilinde Vadilkebir ırmağının sağ kıyısında ve Sevilladan 16 km uzakta bir şehir ve ırmak limanı. Nüfusu 11 038 (1958) dir.

CORIANDRUM (Bot.): bk. KİŞNİŞ.

CORGLIANO CALABRO [*koriljano kalabro*] (veya sadece: **Corigliano**), güney İtalyanın Calabria compartimento'sunda (Cosenza ilinde), Sybaris ovasında, Taranto körfezinin güney kıyısında, Cosenza'nın kuzeydoğusunda bir şehir. Nüfusu 25 000 (1958)dir. Bizans'lılar tarafından kurulan şehirde ortaçağdan kalma (XIII. yüzyıl) bir şato vardır. Önemli bir tarım merkezi olup zeytin yağı ve iyi şarap çıkarır. Kereste atelyeleri, araba fabrikaları vardır. Bataklıkları kurutma bölgesinin merkezidir.

CORINTH [*korint*], **Lovis** (1858 - 1925), Alman ressamı. Tapiau (Doğu Prusya) da doğmuş, Zandvoort (Hollânda) da ölmüştür. Königsbergde okuduktan sonra Julian Akademisinde Bouguereau ve Bastien - Lepage'dan ders görmüş, 1884 - 1887 yıllarında Pariste çalışarak büyük resim sergisi (Salon) nde başarı kazanmış, sonra Münih'e giderek birçok eserler meydana getirmiştir. Realizm ile Akademizmi bağdaştırma eğiliminde sert ve soğuk bir sanatla mitolojik ve dinî büyük kompozisyonlar yapmış olan C. in en iyi eserleri portreleridir. Breslau («Ana sevgisi») ve Leipzig («Çarmıhtan iniş») müzelerinde tabloları vardır.

L. CORINTH
(otoportre)

CORIOLANO [*koriolano*], İtalyada yerleşen, Nürnberg asıllı sanatçı Lederer ailesinin, İtalyanca adı. Bu aileden Cristoforo 1600 yıllarında ağaç oyma sanatçısı olarak Bolognada çalışmış, bu arada Ulisse Aldrovandi'nin *Ornitologia* (Kuş bilgisi; 1599 - 1603) adlı kitabı için oyma resimler yapmıştır. Oğlu Bartolommeo da Bologna ve Romada çalışmıştır. Özellikle Guido Reni'nin eserlerini göz önünde tutarak renkli ağaç oyma resimler yapmıştır. Bartolommeo bu sanatın son ustalarındandır. Yine Cristoforo'nun oğlu olan Giovanni Battista (ölm. 1649) da ağaç ve bakır üzerinde çalışmış ve özellikle Carracci (b. bk.) nin eserlerine bağlı kalmıştır.

CORIOLANUS [*koriolanus*], **Caius Marcius** (M. Ö. V. yüzyıl), Romalı general. M. Ö. 493 te Volsk'ların Corioli şehrini ele geçirmiş olmasından dolayı kendisine C. adı

verilen bu general, güttüğü oligarşi politikası yüzünden halkın kinini kendi üzerine çekmiş, sonunda sürgüne gönderilmiş veya kendiliğinden gitmiştir. Volsk'lara sığınan C. onları Romalılara karşı savaşmaya kışkırtarak Volsk ordusunun başına geçmiş, kazandığı başarılardan ürken senato, ondan vatanına silâh çekmemesini dilemişse de, sözünü dinletememiş, nihayet C. anası Veturia ile karısı Volumnia'nın ısrarlarına dayanamıyarak savaştan vazgeçmiş, Volsk'ları geri çekmiş, onlar da kendisini ölüme mahkûm etmişlerdir. Birtakım tarihçilere göre ise C. hayli yaşlı ölmüştür. Bütün bu hikâye tarihî olmaktan çok bir efsanedir. Büyük İngiliz dram şairi Shakespeare C. un hayatını *Coriolanus* [1607 - 1608] adlı oyununa konu olarak seçtiği gibi, ünlü Alman bestecisi Beethoven de, Heinrich Josef von Collin'in *Coriolan*'ına bir uvertür yazmıştır [1807].

CORIOLI [*koriolī*] (Tar. - Coğ.), İtalyanın Latium bölümünde, Volsk'ların başkenti olan bir şehir. M. Ö. 493 te Romalı *consul* Gaius Marcius tarafından alınmıştır. Gaius Marcius, Coriolanus adını buradan almıştır. Yeri doğru olarak bilinmiyorsa da, Ariccia yakınlarında kurulmuş olsa gerektir.

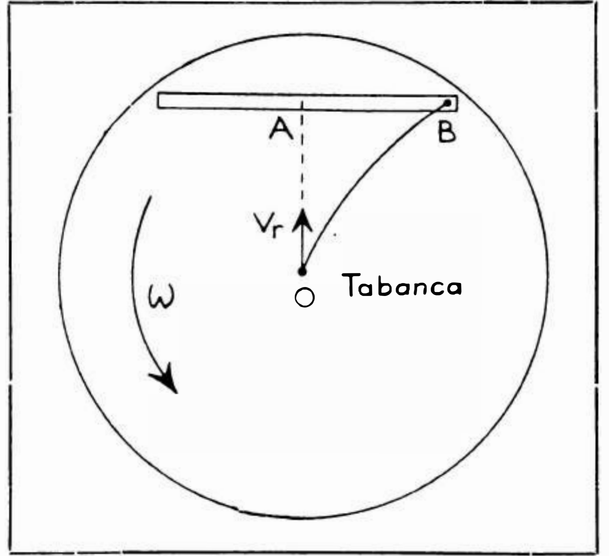
CORIOLIS [*kɔriɔlis*], **Gaspard** (1792 - 1843), Fransız matematikçisi. Pariste doğmuş, yine orada ölmüştür. Köprüler ve yollar dairesinde başmühendis olan C., Politeknik okulunda analiz ve mekanik öğretmenliği yapmış, 1838 de bu kurumda ders nazırı olarak Dulong'un yerine geçmiştir. Asıl ününü kendi adını taşıyan teoremle kazanmıştır.

G. CORIOLIS

C. ivmesi, kuvveti, teoremi: Yeryüzü gibi atalet (Galilei) eksenlerine göre dönen sistemlerde ortaya çıkan bir ivme veya kuvvet. Biz, arz üzerinde, yani dönen bir sistemde bulunduğumuz için, merkezkaç ve C. kuvvetleri gibi atalet kuvvetleri ile karşılaşırız. Dönen bu sistemde bulunan bir gözleyici, kendisine göre dinginlikte olan bir m cismi üzerine dönme ekseninden uzaklaşan yönde bir *merkezkaç kuvvetle* (b. bk.) kendisine göre Vr hızı ile harekette olan aynı cisim üzerine Vr ye dik bir C. kuvvetinin etki gösterdiğini görür.

Bir öğrencinin döner yatay bir masanın merkezinde bulunduğunu ve sanki bir lâboratuvarda imiş gibi deneyler yaptığını düşünelim. Öğrenci, kütlesi m olan bir küreyi döner masa üzerinde kendisinden r uzaklığındaki bir yere koysun. Kürenin yarıçap doğrultusunda kendisinden uzaklaşan yönde hareket ettiğini görür ve küre üzerine etki yapan bir kuvvetin var olduğunu söyler. Bu kuvveti ölçmek için cisme bir dinamometre bağlanabilir ve bu kuvvetin, döner masanın w açısal hızına, dönme ekseninden olan r uzaklığına ve cismin m kütlesine bağlı olduğu bulunur. Döner masa üzerindeki öğrenci için *dışarı yönlü gerçek bir kuvvet* vardır. Bu da m cismi üzerine etki yapan $m w^2 r$ merkezkaç kuvvetidir. Döner masanın yanında dinginlikte duran bir öğrencinin gözlemi biraz farklıdır ve cismin teğet doğrultusunda hareket ettiğini söyler. Bu sade deney bile, gözlemin yapıldığı *referans* veya *koordinat sisteminin* önemini açıklar. Biz yeryüzü üzerinde, yani dönen bir sistemde bulunduğumuz için merkezkaç ve C. kuvvetleri gibi dinginlik

CORIOLIS TEOREMİ

kuvveti ile karşılaşırız. Lâboratuvarlarda dönen bir koordinat sistemi üzerinde deney yaptığımız için bu merkezkaç kuvvet vardır, fakat çok küçüktür. 45° enlemde 1 gramlık bir cisim üzerindeki değeri 10^{-3} dindir. Yeryüzü üzerinde döner bir koordinat sisteminde bulunmamız dolayısiyle ortaya çıkan ikinci kuvvet C. kuvvetidir. Yine döner masa üzerindeki öğrenci tabanca ile bir mermiyi Vr hızı ile masanın kenarına yakın bir A B odun yığınına atsın. A ya nişan alındığı halde mermi B noktasında odun yığınına vurur. Döner masa üzerindeki öğrenciye göre mermi sağa sapar. Masa yanında duran başka bir öğrenci ise merminin doğru bir yol boyunca gittiğini ve A B sapmasının, masanın, merminin uçuş süresi sırasındaki dönmesi yüzünden olduğunu söyler. Her iki gözlem de doğrudur. Ancak, dönen öğrenci bu sapmanın, merminin atış doğrultusuna dik bir kuvvetin sonucu olduğuna inanır (bk. şek.). C. kuvveti adı verilen bu kuvvetin, merminin m kütlesine, Vr hızına ve döner masanın w açısal hızına bağlı olduğu deneylerle bulunur. C. kuvveti bir dinginlik kuvvetidir.

C. ivmesi: w açısal hız vektörü ile Vr relâtif hız vektörünün vektör çarpımına eşittir ve maksimum değeri $a_c = 2 w \; Vr$ dir. C. kuvveti ise $Fc = 2 m w \; Vr$ olur. C. ivmesi Vr relâtif hızına bağlıdır. Yeryüzünün yıldız dönme süresi 86 164 s olduğundan $w = 2\pi/86\,164 = 1/000$ rad./s olur. Yapılan deneylerde $Vr = 10$ m/s mertebesinde ise C. ivmesi $a_c = 1/700 \; m/s^2$ olur. Bu ivme yer çekimi ivmesinden hemen 1/7000 kere daha küçüktür ve pek çok hallerde bu ivmeden vazgeçilebilir. Ancak, Foucault sarkacı, kabarma ve çekilme olayında bu ivmeden vazgeçilemez.

C. atalet kuvvetinin büyüklük mertebesi: $\vec{Fc} = -2 m \vec{w} \; \vec{Vr}$ olduğundan göz önüne alınan maddî elemanın Vr hızı, yeryüzünün kutuplar eksenine paralel olursa, bu kuvvet sıfır, ekvator düzlemine paralel olursa, bu kuvvet maksimum olur. $w = 7{,}29 \times 0^{-5}$ radyan/s dir.

a. Doğudan batıya doğru 36 km/st ($Vr = 10$ m/s) hızla harekette olan bir yük treni için C. kuvvetinin değeri, $1{,}49 \times 10^{-4} \times m$ kgf olur.

b. 360 km/st hızla hareket eden bir uçak için C. kuvveti ağırlığının $1{,}49 \times 10^{-3}$ kesridir.

c. Elektrik motörlerinde ($V_r = 200$ m/s) bir eleman üzerindeki C. kuvveti bu elemanın ağırlığının $2,98 \times 10^{-3}$ katına ulaşabilir.

d. Son olarak, 1 000 m/s hızla hareket eden bir mermi için C. kuvveti, ağırlığının 1/70 olabilir ve bu kuvvet de merminin hareketinde oldukça önemli bir sapmaya sebebolabilir.

Yeryüzü batıdan doğuya doğru döndüğünden, C. kuvveti sonucundaki sapma, sağa doğrudur. Rüzgârlar ve akar sular kuzey yarım küresinde sağa, güney yarım küresinde sola doğru saparlar.

C. in relâtif hareketler üzerindeki tanınmış teoremi: *Bileşik bir harekette kesin (toplam) ivme, relâtif ivme, sürüklenme ivmesi ve C. ivmesinin vektör toplamına eşittir*:

$$\vec{a_a} = \vec{a_r} + \vec{a_e} + \vec{a_c}$$

Yeryüzünde yapılan bütün deneylerde yere bağlı eksenlere göre a_r relâtif ivmesi ölçülür. Bu eksenler yerin dönme hareketleri ile döndüklerinden, yukarıda adı geçen iki atalet kuvvetinin(merkezkaç ve C.) hesaba katılması gerektir.

CORIPPUS [*korippus*], **Flavius Cresconius,** VI. yüzyılda yaşamış Kuzey Afrikalı Lâtin şairi. Afrikada küçük bir şehirde öğretmenlik yaptıktan sonra Constantinopolis (İstanbul) te saray hizmetine girmiştir. Mağriplilerin ayaklanmasını bastıran Iohannis'in adına *Iohannis seu De bellis libycis* (Libya harbleri üzerine) destanını yazmıştır. Bu eser çağdaş tarih ve coğrafya bakımından önemlidir. 566 da İmparator Justinus Minor (565 - 578) için bir övgü (*In laudem Iustini minoris*) yazmıştır.

CORK [*kɔrk*] (İrce: Corcaigh = bataklık): 1. İrlanda Cumhuriyetinin Munster bölümünde bir kontluk. Yüzölçümü 7 450 km², nüfusu 336 700 (1951) dür. C. un kıyıları

CORK: limandan bir görünüş

çok girintili çıkıntılıdır. Balıkçılık ileridir. Batı bölümü dağlıktır. Burada da hayvancılık başlıca geçim kaynağıdır. Düzlüklerde tahıl yetiştirilir.

2. Aynı kontluğun merkezi. Nüfusu 80 000 (1951) dir. 100 yıl kadar önce bu şehrin nüfusu 180 000 i buluyordu. Geçim darlığı yüzünden halkın bir kısmı göç etmiş, bugün nüfus yarıdan aşağıya düşmüştür. C. Lee ırmağının ağzına yakın bir yerde Cork Harbour adı verilen deniz girintisinin sonundadır. Ön limanı olan Cobh (Queenstown) büyük gemiler için ilk yanaşma yeridir. Üniversitesi vardır. Katolik ve Anglikan piskoposlukları bulunmaktadır.

CORKSCREW [*kọrkskrū*] [İng. = tirbuşon], iplikten tirbuşon yivlerini andırırcasına dokunan, çapraz çizgili, ince yün veya yarı yün kumaş. Smokin, frak ve manto yapımında kullanılır.

CORLEONE [*korleọne*] (Arap. Kurliyūn), güneybatı İtalyada, Sicilya adasında, Palermo ilinde, Belice Sinistro ırmağı dolaylarındaki dağlık bölgede ve Palermo'nun 34 km kadar güneyinde bir şehir ve komün. Toprak ürünleri ve davar pazarlariyle tanınmıştır. Komünün nüfusu 16 500 (1958) dür. Şehir Kuzey Afrika Araplarının istilâsı devrinde kurulmuştur. Ortaçağda kendi kendini geçindiren zengin bir site iken, sonradan fakirleşmiş, bu sebeple 1820 ve 1848 ayaklanmalarına ve 1860 da Garibaldi'ye katılmıştır.

CORLETT [*kọɪlit*] **PİYOSİSİ veya İRİNLENMESİ,** irin akıtan büyücek kabarcıklarla belirен bulaşıcı bir deri hastalığı. Lâtince tıp terimiyle: *Impetigo contagiosa bullosa.* Amerikalı deri hastalıkları uzmanı **William Thomas C.** (1854 - 1948) in adiyle anılır.

CORLISS [*kọılis*], **George Henry** (1817 - 1888), Amerikalı makine mühendisi. Boston (New York) da doğmuş, Providence'ta ölmüştür. Buhar makinelerine ait Corliss supap düzenini icadetmiş, bu yolda bir çığır açmıştır. Çekmeceli (rotatif) ilk Corliss buhar makinesi 1850 de yapılmıştır.

CORM [*kɔrm*], **Charles** (doğ. 1894), Lübnanlı yazar. Beyrutta doğmuştur. Eserlerini Fransızca olarak kaleme alan C. 1920 de «La Revue phénicienne» (Fenike Dergisi) i kurmuş, 1934 te de *La Montagne inspirée* (Ermiş dağ) adlı bir kahramanlık destanı yazmıştır. Başlıca eserleri: *L'enfant de la montagne* (Dağ çocuğu) [1938]; *Le mystère de l'amour* (Aşkın sırrı) [1948]; *Les miracles de la Madone aux sept douleurs* (Yedi acılı Madona'nın mucizeleri) [1948 - 1949]. 1935 te «Les Amitiés libanaises» (Lübnan dostlukları) i kurmuştur.

CORMON [*kɔrmɔ̃*] (asıl adı: **Fernand - Anne Piestre**) (1845 - 1924), Fransız ressamı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Cabanel, Fromentin ve Portaëls'ten ders almış, ilk olarak *Les noces des Nibelungen* (Nibelung'ların düğünü) adındaki tablosiyle 1870 resim sergisine katılmıştır. Daha sonra, Toulouse Müzesinde bulunan *La mort de Ravana* (Ravana'nın ölümü); *Jésus - Christ ressuscite la fille de Jaïre* (İsa peygamber, hahambaşının kızını diriltiyor) adındaki tablolarını sergilemiştir. Bunlardan başka, *Caïn* (Kaabil) [1880], *Le retour d'une chasse à l'ours, âge de pierre* (Taş devrinde ayı avından dönüş) [1884] ve son olarak da sanatçıya 1887 de büyük onur madalyasını sağlıyan *Les Vainqueurs de Salamine* (Salamis galipleri) adlı tabloları tanınmıştır. 1900 sergisine, Tabiî Bilimler Müzesinin bir salonunda yaptığı sekiz kartonla katılmıştır. C. un tablolarında renkler silik, fakat desen kuvvetlidir.

F. CORMON

F. CORMON: «Kaabil ve oğulları» (Louvre Müzesi)

CORMONTAIGNE [*kɔrmɔ̃teñ*], **Louis de** (1697 - 1752), Fransız askerî mühendisi. Strasbourgda doğmuş, Metzde ölmüştür. Tuğgeneral olarak Philippsbourg'la Forbach'ın kuşatılmasını ve Thionville'le Metz'in berkitme işlerini yönetmiştir. Vauban'ın öğrencisi olan ve onu taklit eden C. kendi kurduğu sistemde berkitmede kullanılan çeşitli öğeler arasındaki en uygun ölçü orantılarını aramakla yetinmiştir. Vauban'ın taarruzda kabul ettiği metotlar yüzünden savunma metotlarının uğradığı kayıpları, uzaktan uzağa dövüşme gittikçe önem kazandığından bir türlü giderememiştir. Bundan ötürü ortaya attığı sistem, askerlik sanatına yalnız ayrıntılar bakımından yenilikler getirebilmiştir.

CORN BELT [*kɔrn belt*], Amerika Birleşik Devletlerinde geniş ölçüde mısır yetiştirilen tarım bölgesi. Batıdan doğuya doğru, Ohio'dan başlayıp Nebraska ile Kansasın doğu bölümüne kadar uzanan geniş bir şerit meydana getirir. Bu bölgede büyük sayıda domuz da yetiştirilir.

CORN LAWS [*kɔrn lɔ̄z*], İngiltere tarihinde, 1436 dan 1842 ye kadar iç ve dış tahıl ticaretini düzenliyen kanunlar serisi. Bu kanunların kaldırıldığı tarihe kadar iç veya dış satım yoliyle olsun bütün tahıl ticaret, koruyucu veya yasaklayıcı gümrük vergileri ve sınırlayıcı şartlar koymakla veya dış satımı primle destekliyen karışık ve değişik kanunlarla düzenlenmekteydi. Napoléon sonrası çöküntü dönemini karşılamak üzere çıkarılan 1815 C. L. u yer yer ayaklanmalara ve reformlar istenilmesine yol açtı. Bu alanda çalışan birkaç derneğin birleşmesiyle 839 da meydana gelen Anticorn Law League (C. L. aleyhtarı birlik) in başında bulunanlardan Richard Cobden ve John Bright gibi kimselerin sürekli mücadeleleri sonunda, 1846 yılında Sir Robert Peel'in başbakanlığı sırasında İngiliz parlâmentosu dışarıdan getirilen tahıldan alınan gümrük vergisini büyük ölçüde azaltmış, 1849 dan sonra bu vergi yok denilecek kadar indirilmiş, daha sonra da büsbütün kaldırılmıştır.

CORNACEAE (Bot.): bk. KIZILCIKGİLLER.

CORNACUSPONGIAE: bk. SÜNGERLER, Keratinli.

CORNARO [*kornaro*], Gracchus'ların soyundan geldiğini ileri süren Venedikli bir aile. Belli başlı üyeleri:

Marco C.: 1284 yakınlarında doğmuş, 1367 de ölmüştür. 1365 te Venedik dogesi olmuştur. Girit'in ele geçirilmesi onun zamanında sona erdirilmiştir.

Caterina C. (bk. CATHERINE C).

Giovanni C.: 1624 ten 1629 a kadar Venedik dogeliğinde bulunmuş, vebadan ölmüştür.

Giorgio C.: Giovanni C. nun oğludur. Büyük engizisyoncu Zeno tarafından Senatodan uzaklaştırılmış, ona karşı komplo hazırlamış, başarısızlığa uğrıyarak kaçmak zorunda kalmış ve arkasından ölüme mahkûm edilmiştir.

Francesco C.: 1656 da doge olmuştur.

Elena Lucrezia C. (1646-1684); bilgin bir kadın olan Elena'ya Padova Üniversitesi «doctoresse» sanını vermiştir (1678).

II. Giovanni C. (1647 - 1722): 1709 dan başlıyarak dogelikte bulunmuş, Venedik'in Mora'yı elden çıkarması onun yönetimi zamanında olmuştur.

Flaminio C. (1693 - 1778); Venedikli tarihçi. 1730 da Senatoya seçilmiştir.

CORNED BEEF [*kɔrnd bīf*] (İng. = konserve sığır eti), Parisli aşçı ve konserve mucidi Appert (1809) in usulünce kutuya konmadan önce hafif pişirilen ve hafif tuzlu konserve sığır eti.

CORNEILLE [*kɔrney*], **Corneille de la Haye** veya **Corneille de Lyon** veya **Claude de Corneille** (XVI. yüzyıl başları 1574), Holândalı ressam. Lahey'de doğmuştur. Daha çok portre sanatçısı olarak tanınan C. 1544 te Lyon'a yerleşmiş ve küçük ölçüde eserler yapmıştır. C. Dauphin François, Dauphin Charles ile Jacqueline de Rohan ve Marguerite de France'ın portrelerini de yapmıştır. Bu portreler madalya biçiminde kazılmış, res mli küçük dergilere konmuştur. Birçok Venedik elçilerini ilgilendiren ve tahta üzerine boya ile yapılmış olan küçük tabloları ise, çizgi doğruluğu. üslûp inceliği ve renk zevki bakımlarından Clouet'nin eserleriyle yakınlık gösterir.

CORNEILLE [*kɔrnęy*], **Cornelis van Beverloo** (doğ. 1922). Holândalı soyut ressam. Liége (Belçika) de doğmuş, Amsterdam Güzel Sanatlar Akademisinde çalışmıştır. C. ressam olarak kendi kendini yetiştirmiştir. Ressam Appel ve Constant ile birlikte Holândada «Denemeci grup» (Proefondervindelijk groep) (Reflex) u kurmuştur. «Cobra» adlı milletlerarası grupun da kurucularındandır (1948). C. 1949 dan bu yana Parise yerleşmiştir. Denemeci grupa «Reflex» bağlı arkadaşlarından daha lirik ve daha az atılgandır. C. önceleri Miró ve Klee'ninkilere benzer eserler vermiş, fakat son yıllarda çok içli ve çok güçlü sert bir üslûba vararak, kendini bu ressamların etkisinden kurtarmıştır. «Denizin meyvaları» [1947]; «Âsi şehir» [1954]; «Yanmış toprak» [1954]; «Amerika manzarası» [1958] adlı tabloları tanınmıştır.

CORNEILLE [*kɔrnęy*], **Pierre** (1606 - 1684), Fransız dram yazarı. Rouen'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Sonradan «Fransız trajedisinin babası» diye anılacak olan C., doğduğu şehrin Jesuit kolejinde köklü bir öğrenim gördükten sonra hukuk okumuş, fakat bu alanda başarı gösterememiş, bu yüzden Rouen'da bir memurluk satın alarak yirmi

yıl bu işle uğraşmış, fakat arada sırada Parise de gitmiştir. Bununla birlikte yaradılıştan şair ve kudretli bir dram yazarı olan C., 1629 da Parisin Marais tiyatrosunda ilk eseri olan *Mélite* (ad) komedisini oynatmış, bunun ardından *Clitandre* (ad) [1632], *La veuve* (Dul kadın) [1631], *La galerie du palais* (Adalet sarayının koridoru) [1632], *La suivante* (Kadın sırdaş) [1633] ve *La Place Royale* (yer adı) [1634] gelmiştir. İspanyolların entrika komedileri tarzında yazılan bu oyunlar devrin «farce» denilen kaba komedilerinden çok üstündü. Yazarın kullandığı temiz üslûp dolayısiyle, o günün dilini ve halkın tutumunu incelemeye çalışanlar bu eserleri çok beğenmişlerdi. Böylece C. tiyatro yazarlığı alanında az zamanda büyük bir ün kazandı. Madame de Rambouillet'nin salonuna devam eden C., 1633 te Cardinal de Richelieu'ye takdim edildi. Richelieu başka dört şair ile birlikte C. i kendi yönetiminde *La Comédie des Tuileries* (Tuileries sarayı komedisi) adlı bir piyes yazmakla görevlendirdi. Ancak, Richelieu, C. ile yaptığı bu işbirliğinden pek memnun kalmamıştı. Çünkü onu yeter derecede uysal bulmamıştı. Bununla birlikte, C. in işbirliği ile meydana gelen dördüncü perde, bu eserin en iyi bölümü olmuştu. C. 1635 te Euripides ve Seneca gibi eski yazarların işlemiş olduğu bir konuda dram alanında ilk denemesini (*Médée* [ad]) yaptı fakat başarı elde edemedi. Ancak, bir yıl sonra yazdığı *L'illusion comique* (Komik hayal) adlı komedisi, büyük bir başarı kazanmış ve yazarın İspanyayı tanımakta olduğunu göstermişti. 1636 yılının son günlerinde veya 1637 yılının ilk günlerinde oynanan *Le Cid* (ad; Türk. özet çev. 1892, tam çev. 1938) adlı ilk büyük trajedisi eşsiz bir başarı kazanarak seyircilerce coşkun gösterilerle karşılandı. O zamana kadar hiçbir eser Paris halkı arasında bu derece heyecanla karşılanmamıştı. Böylece C. hemen Fransanın en büyük dram yazarı olarak tanındı. Bu eserin konusu, ana ç zgileriyle İspanyol yazarı Guilen de Castro'nun *Las Mocedades del Cid* (C. in gençliği) adlı eserinden alınmıştı. 1618 yılında basılmış olan İspanyolca piyesin konusu, Kuzey Afrika Araplariyle yaptığı savaşlardaki yararlıklariyle ün kazanan ve *El Cid* (El Seyyid; bk. CID, EL) diye anılan Rodrigo Ruy Diaz adlı bir İspanyol millî kahramanı hakkındaki balladlara dayanıyordu. Bu balladlara göre, Jimena (veya Ximena, Fr. Chimène) Gòmez, Cid'in karısıdır. Jimena'nın babası Don Gòmez (Fr. Don Gomes), Cid (Fr. Rodrigue) in babasına (Fr. Don Diègue) hakaret eder. Cid, Don Gòmez'i öldürerek öcünü alır. Jimena, kıral Fernando'dan Cid'i cezalandırmasını ister, fakat daha sonra onunla barışarak evlenir. Castro, bu balladlara sevgi unsurunu katarak, gerek Cid'in, gerek Jimena'nın ruhunda bir yandan sevgi, bir yandan da ün ve namusun insana yüklediği vazifeler arasındaki savaşı anlatır. C., dramını Castro'nun oyununa dayamış, aynı aksiyonu, kahraman ve sevgilisinin ruhlarındaki aynı sevgi ve vazife savaşını ustalıkla kullanmıştır. C., Castro'nun dramını kısaltmakla kalmamış, ayrıca sağlam bir dramatik birlik sağlamış, şiir diline daha büyük bir ağırlık ve soyluluk vermiştir. C. in eseri,

P. CORNEILLE

konuyu o devirde çok daha incelemiş bulunan Fransız zevkine uygun hale getirme, konuyu psikolojik bir problemle sınırlandırma yolunda da başarılı bir deneme idi. Oyun çok sert eleştirmelere uğradı. Bu yüzden çıkan «Le Cid tartışması» na Richelieu de karıştı. Sonunda, Fransız Akademisinin Chapelain tarafından kaleme alınan bu konudaki yargısı (*Sentiments de l'Académie sur le Cid*) da taraflarca doyurucu sayılmamıştı. C. bu ağır eleştirmeler karşısında üç yıl susmuş, fakat ileri sürülen eleştirme ve düşünceleri göz önünde tutarak *Horace* (ad, Lât. Horatius) [1640; Türk. özet çev. 1927] ve *Cinna* (ad, bk. CINNA G. C.) [1641; Türk. çev. 1938] adlı iki yeni trajedi vermişti. Yazar «kurala göre» yazılan bu oyunların birincisinde Roma ile Alba arasındaki üstünlük savaşını, ikincisinde de İmparator Augustus'un hayatının bir evresini işler. *Horace*'ta yurtseverlik duygusu aşk duygusunu yener, *Cinna*'da da haklı bir öç alma duygusu cömert bir bağlaşma ile sona erer. Horatius ile Augustus kahramandırlar, çünkü her ikisi de varılması daha güç olan, daha yüksek ülkeler uğrunda içgüdülerinin arzuladığı şeylerden vazgeçmeyi bilen kimselerdir. Bu eserlerin kahramanları C. in ilk trajedisindeki kahramanlarla aynı karakterde olan kişilerdir. C. in dördüncü trajedisi olan *Polyeucte* (ad) [1641 veya 1642) öncekilerden daha da yüksek bir iç mücadelesi sunar. Eserin kahramanı olan Polyeucte yeni Hıristiyan olmuştur, hayatını da aşkını da yeni kazanmış olduğu inana feda eder. Bu eser o günlerde *Horace* ile *Cinna* kadar alkış toplamamışsa da, bugün C. in en büyük eserlerinden biri sayılır. C. bundan sonra *Le menteur* (Yalancı) [1643] ve *La suite du menteur* (Yalancının devamı) [1644] adlı iki komedi ile *La mort de Pompée* (Pompeius'un ölümü) [1642 - 1643], *Rodogune* (ad) [1644 - 1645], *Héraclius* (ad) [1647], *Don Sanche d'Aragon* (ad) [1649], *Nicomède* (ad) [1651; Türk. özet çev. 1927, tam çev. 1938], *Œdipe* (ad) [1659], *La Toison d'or* (Altın post) [1660], *Sertorius* (ad.) [1662], *Attilâ* (ad) [1667], *Sophonisbe* (ad) [1663], *Othon* (ad) [1664], *Agésilas* (ad) [1667], gibi birtakım trajediler daha yazmış, bunlarda ele aldığı olayların konularını biteviye değiştirmiş, gitgide daha karışık hale sokarak, kahramanlarını hemen hemen insanüstü yaratıklar haline getirmeye çalışmıştır. C. in 1651 yılı sonunda oynanan *Pertharite* (ad) trajedisi kesin bir başarısızlığa uğramış, yazar yedi yıl için tiyatro ile ilgisini kesmiş, bu süre içinde *Imitation de Jésus - Christ* (İsa'nın hayatını taklit etme) [1656] çevirisini bitirmiş ve *Discours sur l'art dramatique* (Dram sanatı üzerine konuşma) [1660] adlı eserini basıma hazırlamıştır. Mazarin'in maliye bakanı Fouquet tarafından sahneye dönmesi için teşvik edilen C., XIV. Louis devrinde sarayı eğlendirmek için arasıra Moliére ile işbirliği yapmış, fakat artık o eski ün devrinin geçmiş bulunduğunu çok geçmeden anlamıştır. Halk artık onun yarattığı ülkücü kahramanları değil, genç rakîbi Racine'in sunduğu insan yaradılışına daha uygun kahramanları tutuyordu. C., *Tite et Bérénice* (T. ile B.) [1670] ve *Pulchérie* (ad) [1672] adlı destanî komedilerden sonra 1674 te *Suréna* (ad) adlı son bir piyes yazmışsa da, o da hiç ilgi görmemiş, yazar da son yıllarını, kendisine küçük bir maaş bağladıktan sonra, piyeslerinin yeniden canlandırılmasını emreden kırala arasıra şiirler yazmakla geçirmiştir. Sade ve kendi halinde bir insan olan C. toplum hayatında başarı elde edememiş, bu yüzden devrinin önemli yazarlarına bağışlanan şeref payını alamamış, yalnız 1647 de Fransız Akademisi üyeliğine seçilmiştir. C. e göre, bir oyunun hayranlık

duyguları yaratabilmesi için konusunun olağanüstü olması gerekir. Gerçekten de kendisinin yarattığı kahramanlar, biteviye olağanüstü güçlüklerle karşılaşırlar ve onları durmadan irade gücü atılganlık ve açık görüşleriyle yenmesini bilirler. İşte bu sebeple Voltaire, C. in tiyatrosu için «Büyüklük Okulu» demiştir. C. in kahramanları, erdem alanında büyük oldukları kadar, suç alanında da büyüktürler. C. beylik ahlâk ölçülerine bağlı kalmaz ve piyeslerinin bir çoğunu da trajedi kavramını aşırı derecelere vardırır, gerçek insan duygularına az yer bırakırdı. Kahramanlarının yolu üzerine o kadar engel yığardı ki, karşılaştıkları mücadele durumları karşısında salt mânevî ve ahlâkî olması gereken değerlerini kaybederlerdi. Yazarın son eserlerini halkın soğuk karşılaması da bundan ileri gelmiştir. Bununla birlikte C. Fransız klâsik trajedisinin ilk örneklerini vermiş, böylece Recine'in yolunu açmıştır. Kahramanları, karakterlerine uygun olarak, güçlü, özlü ve yüce bir dille konuşurlar. C. in karakter etütlerinin birçoğu Fransız edebiyatı tarihinde başkalarının ulaşamadığı bir düzeydedir. *Le Cid*, *Horace*, *Cinna* ve *Polyeucte* adlı büyük trajedileri bugün de seyirciler için büyük zevk ve heyecan kaynağı olmaya devam etmektedir.

CORNEILLE [*korn̦ey*], **Thomas** (1625 - 1709) Fransız trajedi ve komedi yazarı. Rouen'da doğmuş, Les Andelys'de ölmüştür; Pierre C. in (b. bk.) kardeşidir. 1685 te akademiye seçilmiştir. Çoğu zaman İspanyolları örnek almış, 43 trajedi ve komedi yazmıştır. *Bertrand de Cigaral* (ad) [1650, komedi]; *Timocrate* (ad) [1656, trajedi]; *Ariane* (ad) [1672, trajedi] ile *Le Comte d'Essex* (E. kontu) [1678, trejedi], özellikle *Bellérofhon* (ad) [1679, opera] bunların en tanınmış olanlarıdır. *Observations sur les remarques de Vanelas* (V. nın notları üzerine düşünceler) [2 cilt, 1687, yeni bas. 1934] adlı eseri klâssisizmin dil kuralları ruhuna uygun olarak kaleme almıştır.. Ayrıca Fransız Akademisi Sözlüğünün de tamamlayıcısı olarak bir cilt yayınlamıştır. [1694, yeni bas. 1732]. *Dictionnaire universal géographique et historique* (Evrensel coğrafya ve tarih sözlüğü) [3 cilt, 1708] adlı bir eseri de vardır.

Th. CORNEILLE

CORNELIA [*kornelia*], 425 sayılı küçük gezegen. 1896 da Fransız astronomu A. H. P. Charlois tarafından bulunmuştur.

CORNELIA [*korn̦elia*], Domitianus devrinde (M. S. I. yüzyılda), yeminini bozduğu için diri diri gömülen büyük Vesta (b. bk.) rahibesi.

CORNELIA [*korn̦elia*], Scipio Metellus'un kızı. Önce Publius Licinius Crassus'la, sonra da ilk karısı Caesar'ın kızı Julia'yı kaybeden büyük Pompeius'la evlenmiştir. Bilgin, erdemli ve güzel bir kadın olan C. ikinci kocasının ölüsünü Caesar'dan almış ve kalıntıları Albano yakınlarında bulunan büyük bir mezara koymuştur. P. Corneille'in *La Mort de Pompée* (Pompeius'un ölümü) adlı trajedisinde C. başlıca kişilerden biridir.

CORNELIA [*korn̦elia*], Romalı seçkin bir kadın. M. Ö. II. yüzyılda yaşamıştır. Büyük Scipio Africanus'un kızı, Tiberius Sempronius Gracchus'un karısı ve *tribunus* Tiberius Gracchus ile *tribunus* Caius Gracchus'un anası olan C. yüksek analık vasıflariyle ün salmış, kocasının ölümünden sonra Mısır hükümdarı VII. Ptolemaios'un evlenme teklifini reddetmiş, hayatını çocuklarına adamıştır. Söylentiye göre, mücevherleri ile öğünen bir Romalı kadına, çocuklarını göstererek «Benim mücevherlerim bunlar!» demiştir. İkinci oğlu Caius'un öldürülmesinden sonra Misenum Burnu dolaylarına çekilerek kendisini edebiyata vermiş, henüz hayatta iken Metellus galerisinde heykeli dikilmiştir.

CORNELIA [*korn̦elia*] (ölm. M. Ö. 68), Cinna'nın kızı. M. Ö. 83 yılında Caesar'la evlenmiştir. Bu evlenme sonunda Caesar'ın daha büyük önem kazanacağını düşünen Sulla, ona karısını boşamasını emretti. Caesar bu emri yerine getirmedi ama, Vesta rahibeleriyle soyluların yalvarmaları sonunda kendi hayatını kurtarabildi. C. öldüğü zaman Caesar henüz askerlerin *tribunus*'u bulunuyordu. Kızı Julia sonradan büyük Pompeius'la evlenmiştir.

CORNELISZ [*korn̦elis*] (**Cornelisz van Haarlem** adiyle de anılır; 1562 - 1638), Holândalı ressam. Haarlem'de doğmuş, orada ölmüştür. 1579 dan 1583 e kadar Fransa ve Holândada oturmuştur. Karel van Mander ve H. Goltzius'la birlikte Haarlem Akademisini kurmuştur. İtalyan sanatının etkisi altında kalarak yaptığı tabloların çoğu, büyük bir anatomi rönesansını ortaya koyan çıplak insan gruplarını kapsamaktadır. Başlıca eserleri: «Adem ile Havva», «Suçsuzların öldürülmesi»[Rijks Museum, Amsterdam];«Bakhos'la keçi ayaklı tanrı» [Rotterdam Müzesi]; «Venus ile Adonis» [Caen Müzesi]; «Kimon ile Iphigenia» Ermitage Müzesi, Leningrad).

CORNELISZ [*korn̦elis*], **Jakob** (asıl adı: **Cornelisz van Oostsanen C. van Amsterdam**, Amsterdamlı C. diye anılır. Doğ. 1470 den önce - 1533). Holândalı ressam. Oostsanen'da doğmuş, Amsterdamda ölmüştür. Mihrap resimleri ve tahta oymaları kendisini Rönesans'a mal ettirmiştir. Sanatçının çizgileri kuvvetli, renkleri canlıdır. Portreleri de vardır.

CORNELIUS [*korn̦elius*], (ölm. 253), papa. Romada doğmuş, Roma yakınlarındaki Centum Cellae (bugünkü Civitavecchia) da ölmüştür. 251 - 253 yıllarında papalık eden C. un papa seçilmesine Novatianus'u tutanlar itiraz etmişler ve Novatianus'u papa olarak seçmişlerse de, C. un Romada topladığı bir ruhani meclis papalığını tanımıştır. İmparator Gallus tarafından Centum Cellae'ye sürülen C. orada *martyr* (Hıristiyan şehidi) liğe erişmiştir.

CORNELIUS [*korn̦elius*], **Hans** (1863 - 1947) Alman filozofu. Münihte doğmuş, Gräfelfingde ölmüştür. 1903 te Münih ve daha sonra da Frankfurt üniversitelerinde felsefe profesörü olmuştur. Doğrudan doğruya olaylara dayanan deneyci bir bilgi kuramının temsilcisi olmuştur. Eserleri: *Psychologie als Erfahrungswissenschaft* (Gözleme dayanan bir bilim olarak psikoloji) [1897]; *Einleitung in die Philosophie* (Felsefeye giriş) [3. bas. 1921]; *Elementargesetze der bildenden Kunst* (Plâstik sanatların ilkel kanunları) [3. bas. 1921]; *Grundlagen der Erkenntnistheorie, Transzendentale Systematik* (Bilgi kuramının temelleri, Deneyüstü sistematiği [2. bas. 1926]; *Kommentar zu Kants Kritik der reinen Vernunft* (Kant'ın «Salt aklın eleştirilmesi» adlı eserine yorumlama) [1928].

CORNELIUS, Nepos: bk. NEPOS, Cornelius.

CORNELIUS [*kornelius*], **Peter** (1824 - 1874), Alman bestecisi. Mainz'ta doğmuş, orada ölmüştür. Liszt - Wagner çevresine bağlanan C. musiki öğrenimini Berlinde tamamladıktan sonra Liszt tarafından Weimar'a çağrılmıştır (1852). İlk operası, bir opera komik olan *Der Barbier von Bagdad* (b. bk., Bağdat berberi)ı burada Liszt'in yardımiyle oynatmıştır (1858). Bir süre Viyanada kalarak (1860) *Cid* [ad] operasını ve Lied (şarkı) lerini yazmış, 1864 te Münih Kırallık Musiki Okulu teori dersleri profesörlüğüne seçilmiştir. Lied'lerine yazdığı yüksek duygulu, ince ve içli metinler bu eserlerini değerlendirmiştir. Musiki eleştirmeleri, koroları, Noel şarkıları da yazmıştır. Koro ve duettolar için hazırladığı kompozisyonlarında müzikal lirizmin ustası olduğunu göstermiştir.

CORNELIUS [*kornelius*], **Peter von** (1783 - 1867), Alman ressamı. Düsseldorf'ta doğmuş, Berlinde ölmüştür. Romada (1811 - 1819) «Kutsal Kitap» tan ve Ortaçağ Alman sanatından motifler alan «Nasralılar» (Alm. Nazareni) ressamları grupu ile buluşmuş ve f r e s k sanatını geliştirmiş, *Faust* için kitap resimleri hazırlamış (1816) ve *Nibelungen* şarkıları ile ilgili resimler yapmıştır (1817). İki yıl sonra çağrıldığı Münihte İtalyan fresk sanatının Almanyada yerleşmesi için çalışmıştır. Münihte Glyptothe'kin (1825 - 1829) ve Ludwigskirche'nin f r e s k l e r i n i (1829 - 1839) yapmıştır. Hayatının son yıllarını Berlindeki Kıraliyet anıtkabri duvarlarının süslenmesi ile geçirmiştir.

P. v. CORNELIUS

P. v. CORNELIUS: «Yusuf, Firavunun rüyasını yorumlarken» (National - galerie, Berlin)

C. ve arkadaşları eserlerinde İtalyan ressamlarının izini takip etmekle beraber, geniş ölçüde Dürer'in etkisini de almışlardır. Fakat C. un asıl önemi kısa bir zaman içinde büyük bir okul kurması, fresk sanatını ihya etmiş olması ve sanat dünyasının bakışlarını Münihe doğru çevirmesindedir.

CORNELIUS [*kornelius*] **AİLESİ** (Lâtince Gens Cornelia), eski Romada ünlü *patricius* ve *plebeius* ailesi. İmparatorluktan önceki *patricius* ailelerinin adları Arvina, Blasio, Cethegus, Cinna, Cossus, Dolabella, Lentulus, Maluginensis, Mannula, Merenda, Merula, Rufinus, Scapula, Scipio, Sisenna ve Sulla, *plebeius* ailelerinin adları da Balbus ve Gallus idi.

C. Balbus [*balbus*] **Lucius,** M. Ö. 40 yılında *consul*'lukta bulunmuş bir Romalı. Câdiz (İspanya) te doğmuştur. Pompeius'tan «Roma vatandaşı» sanını almış, buna itiraz edilmesi üzerine Cicero tarafından savunulmuştur. C. B., Caesar'ın tarafını tutmuştur. Yeğeni olup *Minor* (Küçük) diye anılan ve çağının en zengin kişilerinden biri olan C. Gades yakınlarında yeni bir şehir yaptırmış ve Garamant'ları yendiği için yabancı asıllı ilk Romalı general olarak Romada törenle karşılanmıştır. Küçük C. Romada taş bir tiyatro da yaptırmıştır.

C. Cethegus [*ketegus*] **Marcus** (ölm. M. Ö. 196), Romalı büyük ruhanî başkan (*pontifex*), *censor* (M. Ö. 209) ve *consul* (M. Ö. 204). 203 te Hannibal'ın kardeşi Magon'u Alplerin İtalya tarafındaki bölümünü bırakmaya zorlamıştır.

C. Cethegus [*ketegus*] **Publius,** M. Ö. 181 yılında *consul*'lukta bulunmuş olan bir Romalı. Ligur'ları kesin olarak yenememişse de, Baebius Tamphilus ile birlikte Romada törenle karşılanmıştır.

C. Cethegus [*ketegus*] **Caius** (ölm. M. Ö. 63), önce Marius'u, sonra da Sulla'yı tutmuş ve Catilina'ya suç ortaklığı etmiş olan bir Romalı. Cicero'nun emriyle öteki suçlularla birlikte boğdurulmuştur.

C. Cinna (Bk. CINNA).

C. Cossus [*kossus*] **Aulus,** M. Ö. 428 yılında *consul* yetkileriyle askerî *tribunus*'lukta bulunmuş olan bir Romalı. Vei'lerin kıralı Lars Tolumnius'la yaptığı özel bir dövüşmede onu öldürmüş, düşmanın silâhlarını Jupiter tapınağına armağan etmiştir.

C. Cossus [*kossus*] **Aulus,** Romalı *consul,* sonra (M. Ö. 385) diktatör. Volsk'ları yenmiş, Manlius Capitolinus'u yakalatmıştır.

C. Dolabella [*dolabella*] **Cneius,** M. Ö. 81 yılında *consul*lukta bulunmuş olan bir Romalı. 78 de Thrakları yenmiş, Caesar tarafından malî yolsuzlukla suçlandırılmış, Aurelius Cotta ve Hortensius tarafından savunularak aklanmıştır.

C. Dolabella [*dolabella*] **Publius** (M. Ö. 70 - 43), Romalı *consul.* Laodiceo'da ölmüştür. Çapkın, düzenci, fakat kabiliyetli bir kimse olan C. D., Caesar'ı tutmuş, borçlarını ödiyemez duruma gelmiş, kendisini bir *plebeius* ailesine evlâtlık olarak kabul ettirmiş, 47 yılında *tribunus* olmuş ve gütmek istediği demagojik politikada başarışızlığa uğramıştır. Diktatörün öldürülmesinden sonra 44 yılında *consul*luğu ele geçirmiş ve Caesar sütununu yıktırmıştır. Antonius onu para ile doyurarak Suriye valiliğine atamış, o da Asya *proconsul*'u Trebonius'u öldürtmüş ve bu yüzden senatoca halk düşmanı ilân edilmiştir. C. Cassius tarafından Laodicea'da hapsedilen C. D. orada kendini öldürmüştür.

C. Dolabella [*dolabella*] **Publius,** Tiberius'un zamanında Afrika *proconsul*'u olan bir Romalı. Numidialıların şefi Tacfarinas'a karşı açılmış olan harbi kanlı bir meydan savaşı ile sona erdirmiştir (M. Ö. 24).

C. Gallus (bk. GALLUS).

C. Lacon [*lakon*] (ölm. 69), imparator Galba'nın

muhafız kıtası komutanı. Çok kibirli, duygusuz ve halkın nefret ettiği bir kişi olan C. L., imparatordan birkaç gün sonra öldürülmüştür.

C. Lentulus Getulicus [*lentulus getulikus*] **Cossus** (ölm. 25), M. Ö. I. yılda *consul*luk etmiştir. Getul'lara karşı kazandığı başarıdan dolayı Getulicus sanını almıştır.

C. Lentulus Getulicus [*lentulus getulicus*] **Cneius** (ölm. 39), öncekinin oğlu ve 26 yılında *consul*. 29 - 39 yıllarında Germania lejyonlarına komuta etmiş, ününü kıskanan Caligula tarafından öldürtülmüştür.

C. Lentulus Spinther [*lentulus spinter*] **Publius,** M. Ö. 63 yılında *aidils* (bayındırlık, şehir, yiyecek ve oyun işlerini düzenliyen yüksek dereceli memur) lik etmiştir. Halka muhteşem oyunlar sunmuş ve Caesar'ın yardımı ile 57 yılında *consul* olmuştur. 56 - 53 yıllarında Cilicia *proconsul*'u olan C. L. S., daha sonra Pompeius'u tutmuş ve iç harbde onu desteklemiştir.

C. Lentulus Sura [*lentilus sura*] **Publius** (ölm. M. Ö. 63), M. Ö. 70 yılında senatörlükten çıkarılmıştır. Catilina'nın başlıca suç ortağı olan C. L. S., beceriksizliği yüzünden komplonun meydana çıkmasına sebep olmuş, yakalanarak öldürülmüştür.

C. Scipio [*skipio*]. Bk. SCIPIO.

C. Severus [*severus*], Augustus devrinde yaşamış bir Lâtin destan şairi. Bu şairin *Cicero'nun ölümü* adlı eserinin bir bölümü Seneca tarafından tanıtılmıştır.

C. Sisenna [*sisenna*] **Lucius** (M. Ö. 120 - 67), Romalı tarihçi ve hatip. 77 yılında Sicilia'da *quaestor* (yüksek maliye memuru) lukta bulunmuş, *Miletos masalları* ile en çok Sulla devri sosyal harbinden söz eden bir tarih (*Historiae*) yazmıştır.

C. Sulla: Bk. SULLA.

CORNELIUS [*kornelius*] **KANUNLARI** (Lât. **Leges Corneliae**), M. Ö. 80 yılı dolaylarında, aristokratik yönetim şeklini yeniden kurmak üzere Romada diktatör L. Cornelius Sulla tarafından çıkarılan kanunların tümü. Daha önce Gracchus'lar ile Marius'un çıkardıkları demokratik kanunlarla aristokratların yetkileri kısılmış bulunuyordu.

CORNELL [*kornel*], **Ezra** (1807 - 1874), Amerikalı maliyeci ve yardımsever. Westchester Landing (New York) de doğmuş, Ithaca (New York) da ölmüştür. Morse ile birlikte çalışarak telgraf tellerinin direklerden yalıtılması için bir metot bulmuş, Western Union Telegraph (b. bk.; 1856) gibi önemli telgraf ortaklıkları kurmuştur.

CORNEL [*kornel*] **ÜNİVERSİTESİ,** Amerika Birleşik Devletlerinde, başlıca kurumları Ithaca (New York) da bulunan, devletçe tanınmış, özel yönetimli bir üniversite. Ezra Cornell (b. bk.) tarafından kurulup 1865 te resmî olarak tanınan bu üniversitenin çeşitli kurumları kuruluş tarihleri sırasiyle şunlardır: Sanatlar, Fenler, Mühendis kolejleri ve Sibley Makine Mühendisliği okulu (1868); Mimarlık Koleji (1871); Tarım Koleji (1871); Tarım Deneme Merkezi (1882); Hukuk Okulu (1887); New York Devleti Veteriner Koleji (1894); Tıp Koleji (1898); New York Devleti Tarım Koleji (1904); İktisat Okulu (1909); İktisat Koleji (1925); Pedagoji Okulu (1931); Beslenme Bilimi Okulu (1941); Hemşire Okulu (1942); İş ve Amme İdaresi Okulu, New York Sanayi ve Çalışma Münasebetleri Okulu (1945).

CORNÉLY [*korneli*], **Émile** (1824 - 1913), Fransız mühendisi. Strasbourg'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Arkadaşı mühendis Bonnaz'ın yaptığı bir nakış makinesine 1865 yılında herkesin faydalanabileceği bir şekil vermiştir. Çok basit olan bu makine o tarihten sonra hızla gelişmiş ve bütün dünyaya yayılmıştır.

CORNER [*kornır*] (İng. = köşe), borsacılıkta, bir malı, rekabeti önleyici bir plân gereğince piyasadan satın alıp kaldıran büyük toptancıların, o malın fiyatını borsa dalavereleriyle yükseltmek için birleşmeleri. Daha çok İngiliz ve Amerika borsalarında kullanılan bir terimdir. Tipik misali: 1882 - 1898 yıllarında Chicago buğdayı, Liverpool pamuğu ve Viyana mısırı üzerine yapılan C. amacına ulaşmıştır. Buna karşılık 1890 da bakır, 1898 de buğday üzerine yapılan C. da ise, üretimin, dalaverecilerin hesapladıklarından çok olması sebebiyle başarılamamıştır. C. birleşimi, malî gruplarca yapıldığı takdirde İngilizcede *ring* (= halka) adını alır. Futbol oyunundaki C. için bk. KORNER.

CORNER [*korner*] **veya CORNARO** [*kornaro*] **SARAYI** (*Palazzo della Ca'Grande*), Venedikte, Büyük Kanalın kuzey kıyısında, Piazzetta yakınında, klâsik üslûpta bir saray. 1537 de Floransalı mimar Sansovino tarafından yapılmış görkemli bir yapıdır. Sansovino sarayın cephesini birbirinin üstüne oturtulmuş çift kemerle süslemiştir.

CORNER [*kornır*] **TAMPONU,** mide veya bağırsak yaralarını kapamak için bir serbest perituvan katından yapılan tampon. İngiliz cerrahı Edred Moss C. (1873 - 1950) ın adiyle anılır.

CORNER - ALLEN [*kornır - âlın*] **TESTİ,** rahmi, döllenmiş yumurtayı içine alıp geliştirmeye hazırlıyan progesteron veya *corpus luteum* adlı hormonu taşıyan preparatların denenmesinde kullanılan bir biyoloji metodu. Tavşanlar çifleştirilir, on sekiz saat sonra dişi tavşanın yumurtalıkları çıkarılır, denenecek maddeler bunlara zerkedilir ve preparatların rahim zarı bezelerinde meydana getirdiği gelişmenin derecesine bakılır. Amerikalı anatomi uzmanı Washington C. (doğ. 1889) ın ve Amerikalı kadın hastalıkları uzmanı Willard Myron A. (doğ. 1904) ın adlariyle anılır.

CORNHILL MAGAZINE, THE [*kornhil mægîzin*], 1860 ta İngiliz romancısı W. M. Thackeray tarafından yayınlanan aylık dergi. Çok geçmeden Thackeray bu işi beğenmiyerek dergiden ayrılmışsa da, son romanları ilk olarak bu dergide çıkmıştır. C. M. in yazarları arasında Ruskin, Matthew Arnold ve Trollope da vardır. Thackeray'den sonra dergi Sir Leslie Stephen (1871 - 1882), James Payn (1883 - 1896), John St. Loe Strachey ve Raldgeni John Smith tarafından çıkarılmıştır.

CORNICHE, ROUTE DE LA [*rut dı la korniş*], Nice'ten Cenovaya giden yol. Böyle adlandırılmasının sebebi denize hâkim sarp yamaçlardan geçen eski yolun çok dar, çoğu zaman da tehlikeli oluşudur. Bugünkü şehirlerarası yol, deniz kıyısını izliyerek Monaco, Monte - Carlo, Menton, Vintimille, San Remo, Imperia, Albenga ve Savona şehirlerinden geçer. *Route de la C.* (C. yolu) Fransız topraklarında, Nice'ten başlıyan *Route de la Moyenne C.* (Orta C. yolu) ile Côte d' Azur'ü kucaklıyan *Route de la Grande C.* (Büyük C. yolu) in altından gider.

CORNICHON [*kornişon*] (Fr.), küçük hıyar çeşidi. C. ufak ve yeşilken toplanır, sirke ile turşusu kurulur ve yemek yanında çerez olarak yenir. Büyük C. lar dilim dilim kesilir ve sirkeli salça ile çerez gibi yenir.

CORNIES [*kornīs*], **Johann** (1789 - 1848), Alman - Rus sömürge çiftçilerinin başı. Danzig yakınında Baerwalde'-de doğmuş, Orlov'da ölmüştür. Mennon'cu tarikatındandır. 1805 te güney Rusya'ya göç etmiş, oraya ipek böcekçiliğini, patates, tütün ve mısır tarımını sokmuştur. Alman okulları açmak, örnek Alman ve Yahudi kolonileri kurmak gibi çalışmaları olup göçebe Moğolları da yerleşik hayata geçirmiştir.

CORNIFICIUS[*kornifikius*], **Lucius**, Romalı general. Octavianus bu generali bir donanmanın başında Sextus Pompeius'a karşı göndermişti (M. Ö. 38). M. Ö. 35 te *consul* olmuş ve Romada kendi adına bir Diana tapınağı yaptırmıştır.

CORNIFICIUS [*kornifikius*], **Quintus** (M. Ö. I. yüzyıl), Romalı halk mahkemesi yargıcı (ölm. M. Ö. 60), eski Romada hırsızlığı ve yolsuzluk tanınmış imtiyazlı vali (proconsul). Verres (b. bk.) in yargıçlarından olan C. Catilina ile Clodius'un muarızı ve Tribunatus'ta Ciceron'un rakibi idi. Oğlu Quintus C. (ölm. M. Ö. 41), Illyria defterdarlığında (M. Ö. 48), Suriyede (M. Ö. 45) ve Afrikada (M. Ö. 44) yargıçlıklarda bulunmuştur. Quintilianus'un bahsettiği hitabet eserleriyle Ciceron'un kitaplarına eklenegelmiş olan *Rhetorica ad Herennium* (Herennius'a hitabe) adlı eserin baba ile oğuldan hangisine ait olduğu bilinmiyor. Bu eserlerin yazarının daha yakın bir ihtimalle belâgat üstadı ve gramerci Cornificius olması mümkündür. Bu sonuncunun *Etyma* adiyle bir bilim eseri yayınladığını ve Festus'-un etimolojileri bu eserden aldığını biliyoruz.

CORNIGLIANO [*kornilgano*], kuzeybatı İtalyanın Liguria bölgesinde, Cenova ilinde bir şehir. İlin merkezi Cenova şehrine bağlanmıştır. C. , Polcevera ırmağının ağzında,

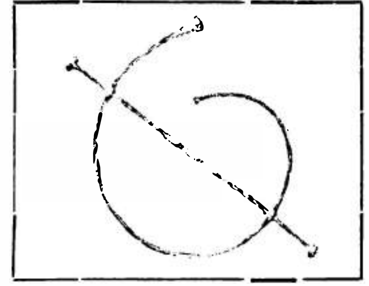
CORNIGLIANO: Villa Raggia

güzel bir vâdide kurulmuştur. Şehrin güzel yapıları arasında, Villa Raggia, ve Alessi'nin plânlarına göre yapılan Padrone de yer alır. Tütüncülük atölyeleri ve kumaş fabrikaları vardır. Nüfusu 19 200 (1958) dür.

CORNING [*korniŋ*] **ANESTEZİSİ veya METODU**, kokain gibi bir anestezi maddesinin omurilik zarı altına zerk edilmesiyle meydana getirilen anestezi. Buna «omurilik anestezisi» anlamına *spinal anestezi* de denilir. New York'lu sinir hastalıkları uzmanı James Leonard C. (1855 - 1923) in adiyle anılır.

CORNO, MONTE [*monte korno*], İtalyada Aquilla-'nın kuzeydoğusunda, Abruzzi sıradağlarının Gran Sasso (Büyük Kaya) masifinin en yüksek tepesi. Yüksekliği 2914 m dir. Bu tepenin güney yamaçlarında bir turist merkezi olan Campo Imperatore, 12 eylûl 1943 te Mussolini'nin Alman paraşütçüleri tarafından kaçırılmasına sahne olmuştu.

CORNU [*kornu*] (Lât.), eski Romalıların kullandıkları helis şeklinde kıvrık, madenî bir musiki aleti, trompet. Orduda ve sirklerde kullanılan bu aletin uzunluğu 1,40 m yi bulurdu.

CORNU

CORNU [*kornü*], **Marie Alfred** (1841 - 1902), Fransız fizikçisi. Orléans'da doğmuş, Romorantin yakınında La Chansonnerie'de ölmüştür. Paris Politeknik Okulunda deneysel fizik profesörlüğünde bulunmuş(1867 - 1902), Cambridge Üniversitesinde konferanslar vermiştir. 1878 de Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir. Optik, ışığın hızı, akustik ve astronomi alanlarındaki çalışmalariyle tanınmıştır.

CORNU SPİRALİ veya CLOTHOID: Tanımlanması, esas bakımından, eğriliğinin kavis uzunluğu ile orantılı olması, yani ikincisi arttıkça birincisinin de artması hususuna dayanan bu düzlemsel eğriyi Jacques Bernouilli ortaya koymuştur. Parametrik bakımdan Fresnel integralleri, esası üzerinden bu eğri $X = C\ (v),\ y = S\ (v)$ formülleriyle temsil edilir. Böhmer, bu formülü şöyle genelleştirmiştir:

$$C\ (v\ \alpha) = \int_{v}^{\infty} t^{\alpha-1} \cos t dt$$

$$S\ (v\ \alpha) = \int_{v}^{\infty} t^{\alpha-1} \sin t dt$$

Bu formüle göre $X = C\ (v,\ \alpha)\ y = S\ (v,\ \alpha)$ eğrisi α nin kıymeti muayyen olup $\Theta < \alpha <$ arasında bulunursa, bir spiral olup C. sp. i haline gelir. Fresnel difraksiyonundan doğan difraksiyon örnek (şekil) lerinin kuvvetlerini ölçmek için C. sp. üzerindeki mesafeler kullanılır.

CORNUS (Bot.): bk. KIZILCIK.

CORNUTUS [*kornutus*], **Lucius Annaeus** (Yunanca yazılarında adı Kornoutos veya Phournoutos şeklini de almıştır), İstoa (b.bk.) felsefesi okuluna bağlı Romalı filozof ve belâgat öğretmeni. M. Ö. I. yüzyılın ortasında Romada yaşamış ve Nero zamanında sürülmüştür. Lucanus ve Persius'a öğretmenlik etmiştir. Lâtince olarak Vergilius'a dair tefsirler, Yunanca da *Epidromē tōn kata tēn Hellēnikēn theologian paradedomenōn* (Yunan ilâhiyatı hakkında geleneksel bilgilerinin özeti) adlı eseri yazmıştır. Bu son eser, ki biricik kalıntısıdır, *Über das Wesen der Götter* (İlâhların mahiyeti) adiyle E. L. Sang tarafından 1881 de Almancaya çevrilmiştir.

CORNWALL [*kornwil* veya *kornwōl*] (Orta İng.: Cornwalo veya Cornwayle; Eski İng.: Cornwealas; Lât. Belerium): 1. İngilterenin güneybatısında bir kontluk ve yarımada. Manş denizi ile Bristol kanalı arasında bulunan bu yarımadanın ucunda Scilly adaları uzanır. Bu adalarla birlikte yüzölçümü 3 513 km², nüfusu 346 000 (1951) dir. Kıyıları çok girintili çıkıntılı olup kayalıklarla çevrilidir. Balık avcılığı yapılır. Plâjları vardır. İç bölümündeki Cornish Heights (yüksekliği 418 m) çalılıklarla kaplıdır. Vâdiler ve çukur yerler, yaz kış yeşil duran ormanlarla örtülüdür. İklimi yumuşaktır. Hayvan ve tahıl yetiştirilir. Ziraat önemli olup özellikle hayvan yetiştirilir ve turfanda patates, yemiş, çiçek ve başka sebze şehirlere gön-

CORNWALL: Kıyıdan bir görünüş

derilir. Kalay, bakır, kaolen madenleri işletilir. Merkezi 12 851 (1951) nüfuslu Truro şehridir. C. VIII ve X. yüzyıllarda, Batı Saksonlarca Britanyalı (Kelt) ların elinden alınmış ve 1337 de bir dukalık haline getirilerek Wales Prensinin topraklarına katılmıştır. İlk zamanlarda West Wales (Batı Wales) adını taşımıştır. Belerium adını muhtemel olarak ilkin Posidonios kullanmıştır. Bu adın, Bellerus adında ve orada yaşadığı sanılan bir devin adından geldiği söylenir.

2. Orta Amerikada, Batı Jamaica'da bir kontluk. Yüzölçümü 3 900 km², nüfusu 210 000 (1951) dir. Tropikal bölgelerde yetişen birçok ürünler yetiştirilir. Başlıca kasabası St. Elizabeth'dir.

3. Tasmanya adasının kuzeydoğu bölümünde bir il. Yüzölçümü 4 050 km², nüfusu 45 000 (1951) dir. Başlıca geçim kaynağı çiftçilik ve hayvancılıktır. Merkezi Launceston'dır.

4. Kanadanın Ontario bölümünde, Cornwall kanalı üzerinde, ticaret ve sanayi (reyon, kâğıt, kimyevi maddeler, konfeksiyon) merkezi bir şehir. 1776 da kurulmuştur. Nüfusu 17 000 (1951) dir.

Stormont Kontluğunun başkenti olup St. Lawrence ırmağı kıyısında, New York sınırı karşısında, Montreal'ın aş. yu. 84 km batısında kurulmuştur. Montreal ile Toronto'yu birbirine bağlıyan başlıca yolun üzerindedir.

C. dili (yerli dilde: Kernûak, İng. Cornish, Fr. Cornique): Kelt dili ailesinin Brythonik (b. bk.) koluna bağlı bir bölüm. Fransadaki Breton dili (b. bk.) ne en yakın olan bu bölüm XVIII. yüzyılda kaybolmuştur. C. lehçesi Anglo-Sakson fetihleri sonucunda, V-IX. yüzyılda ortaya çıkmıştır. En eski kaynakları aş. yu. X. ve XII. yüzyılda yazılan iki küçük Lâtince sözlüktür. Bir de yeni çağın başlangıcında meydana gelmiş olan dinî dramlar (mystères) la İsa'nın çarmıha gerilmesi olaylarını anlatan uzunca bir manzume, bu lehçenin oldukça geniş dil anıtlarını meydana getirir. Lehçenin diriltilmesi için yarım yüzyıl süresince yapılan çalışmalar, bir kısmı seyircileri tarafından da anlaşılmıyan bazı dram kompozisyonlarının yazılmasından başka müsbet bir sonuç vermemiştir. Dinî dramlardan bazıları: *Cwreans an Bys* (Dünyanın yaradılışı); *Beunans Meriasek* (Saint Mériadec'in hayatı); *Passio Domini* (İsa'nın çektikleri) v. b. dir.

CORNWALLIS [*kɔrnwǫlis*], **Charles, Earl ve Marquis** (1738-1805), İngiliz generali ve devlet adamı. Londrada doğmuş, Gazipur (Benares, Hindistan) da ölmüştür. İkinci Earl (Kont ;1762) ve birinci Marquis (1793) pâyelerini almış, Lordlar Kamarasına girmiş, orada III. George hükümetinin Amerikalılara karşı yürüttüğü politikayı savunmuştur. Tümgeneral olarak Amerikanın Bağımsızlık Harblerinde dövüşmüş, birçok zaferler kazandıktan sonra Yorktown'da Washington ile Fransız donanması tarafından sarılarak teslime zorlanmıştır (19 ekim 1781). 1786-1793 te Doğu Hindistan genel valiliğinde bulunmuş, bu görevde iken Maysor (Mysore) un cenkçi sultanı Tipu Sahib'e büyük topraklarını bıraktırmıştır. Doğu Hindistan yönetimini yeniden örgütlendirdiği sırada Bengal'de toprak vergisini kesin çözüm (permanent Seltement) e bağlamıştır. 1798 de getirildiği İrlanda Genel Valiliği (Viceroy) nde bir Fransız sefer kıtasını esir etmiş, İrlandalıların ayaklanmasını bastırmış ve bu memleketin İngiltere ile birleşmesini sağlamıştır.

Gen. Ch. CORNWALLIS

Gen. Ch. CORNWALLIS'in Yorktown'da Amerikalılara teslim olması (1781)

1802 de Fransa ile Amiens barış antlaşmasını imza etmiş, 1805 te yeniden Doğu Hindistana genel vali olduktan biraz sonra ölmüştür. Kardeşi **Sir William Cornwallis** (1744-1819), deniz subayı olmuş, 1755-1787 yıllarında İngiliz Ant llerinde sürekli olarak hizmet görmüştür. 1789-1793 yıllarında Hindistanda komodor olmuş, 1794 te oramiralliğe yükselmiş, 1795 te komutası altında bulunan donanmayı Fransız donanması ile Brest açıklarında yaptığı çarpışmadan az ziyanla kurtarmıştır. 1799 da amiralliğe yükselmiştir.

CORO [*kǫro*]: 1. Venezuelanın Falcón bölümü toprakları içinde zengin petrol damarları bulunan dağlık bölge.

2. Venezuelanın kuzeybatı kısmında Falcón bölümünün başkenti. Santa Ana de Coro da denir. Kendi adını taşıyan körfez yakınındadır. Keçi derisi, kahve, sert kerestenin dış satıma gönderme merkezidir. 1527 de kurulmuş, 1578 e kadar İspanyaya bağlı Venezuela valilerinin merkezi olmuştur. İspanyolların Venezuelada ilk sömürgesi idi (1523). Piskoposluk merkezidir. Nüfusu 41 400 (1958) dür. Şehrin 10 km doğusunda La Vela de Coro limanı vardır.

COROADO [*koroado*] (Port. = taçlı), Güney Amerikalı birçok Kızılderililerin (Purí, Bororó ve bazı Gês'ler) saçlarını taç giyinmiş gibi hotoz biçiminde kestikleri için aldıkları toplu ad.

COROLLARIUM [*korollarium*], Romalılarda çoğu zaman altın, gümüş gibi madenlerden yapılan ve sahne oyuncuları ile başarılı sanatçılara armağan olarak verilen yapma çelenk. Mantık ve matematikte: Bir sav veya teoremin tanıtlanması sonunda kendiliğinden çıkan ve tanıtlanması gerekmiyen alt sav veya teorem.

COROMANDEL [*korom**ændil*], Hint yarımadasının Bengal körfezine bitişik, Palk boğazı ile Godavary nehir ağzını kapsıyan doğu kıyısı; toprakları basık olup zaman zaman su birikintileri meydana gelir. Dekkan'dan inen Kaveri, Kistna ve Godavary ırmaklarının deltalariyle bölünen bu kıyılar Hindistanın güzün ekimden aralık ayına kadar yağmur alan biricik bölgesidir. Yazları kurak gittiğinden barajlarla sulanmaktadır. Başlıca limanları: Madras, Negapatam, Kuddalor (Cuddalore) ve Masulipatam'dır.

C. lâke eşyası: Coromandel (İngilizlerce Bantam) lâke eşyası arasında özellikle büyük boyda Doğu Hindistan paravanaları yer alır. Panolarında ayrı ayrı 12 ayı temsil eden Taoïsme geleneklerinden alınma 12 resim vardır. Türlü dekor ve renklerde örneklerine Londradaki Victoria and Albert Museum ile Paristeki Guimet Müzesinde rastlanır.

CORONA [*korona*], Romalılar devrinde ilkin yalnız Tanrılarla tapınaklar için süs gibi kullanılan, sonra papazlara giydirilen, ondan sonra da değerli kişilere nişan diye takılan çelenk, taç; *C. graminea* veya *obsidionalis* çimenden örülmüş olup ordunun bütününü kurtaranlara saygı belirtisi olarak verilirdi ki çok makbule geçerdi. *C. triumphalis* veya *laurea* defne yapraklarından örülürdü; zafer kazanmış komutanlarla zafer alayı erlerini süslerdi; bundan başka, gene *C. triumphalis* veya *laurea triumphalis* denilen altınla örülmüş bir çelenk de vardı ki zafer kazanan komutan adına bir köle tarafından elde taşınırdı. Bu çelenkler imparatorluk devrinde hükümdarlık alâmeti olmuştur. Sonraları çelengin yerini taç almıştır. Başı çemberliyen hâleli taç, tanrılaşma alâmeti sayılmış ve ilkin Senatonun bastırdığı Nero paralarında, daha sonra Caracalla'dan başlıyarak hükümdarın bastırdığı paralarda da görülmüştür. *C. myrtea* veya *ovālis* küçük zafer alaylarında (ovatio, b. bk.) defneli çelenklerin yerine kullanılırdı. Romalı bir yurttaşın hayatını kurtarana *C. civica*, meşe dallı altın çelenk, düşman gemisine ilk atlıyan ere *C. navalis* verilirdi; ancak, sonraları bu gibi şartlara bakılmadan yüksek rütbeli subaylara da verilmeye başlandı. *C. muralis* düşman surlarına ilk tırmanana, *C. vallaris* ise düşman ordugâhına ilk saldıranlara verilirdi. Şeref çelenkleri barış zamanlarında spor yarışmalarında da dağıtılırdı.

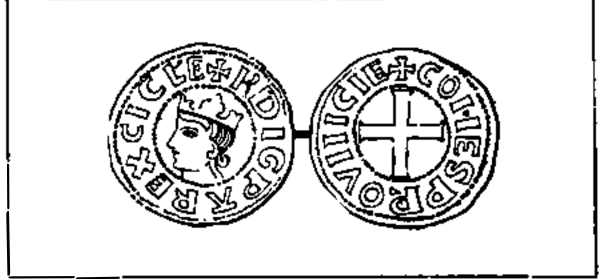
CORONA AUSTRALIS (Astr.): bk. GÜNEY TACI.

CORONA BOREALIS (Astr.): bk. KUZEY TACI.

CORONADO [*koronado*], **Francisco Vázquez de:** (1510 - 1554). Amerikayı fetheden İspanyollardan. Salamancada doğmuş, Mexicoda ölmüştür. Meksikada valisi bulunduğu Yeni Galicia'da barışı kurmuş, birçok yeni topraklar bulmuş ve Mississipi havzasında Quivira (Kansas) ya kadar ilerlemiştir (1540 - 1542).

CORONADO [*koronado*] **Juan Vásquez de** (1523 - 1565), Amerikayı fetheden İspanyollardan. Salamanca'da doğmuş, denizde ölmüştür. Önce Salvador ve Honduras'ta, sonra da Nikaragua'da yargıçlık yaptıktan sonra birçok yeni toprak bulma seferleri tertiplediği Kortark'ta daimî komutanlığa atanmıştır (1565).

CORONAT [*korona*], XII. yüzyılın sonundan başlıyarak Provence kontları tarafından bastırılan ve Navarra kıralı Carlos el Malo (Kötü Ch.) tarafından taklit edilen eski bir para.

C O R O N A T

CORONATION ISLAND [*korīneyşîn aylînd*], Güney Atlas Okyanusunda, Güney Orkney takımadalarının en büyüğü.

CORONATO [*koronāto*] (İta. = taç giymiş), üzerinde Napoli Kıralı I. Ferdinando ve II. Alfonso (1458 - 1495) nun taç giyme törenlerinin resimleri bulunan para; *C. del angelo* (İta. = melekli C.), aynı kıralların gümüş paraları olup bunlarda da başmeleklerden Mikâil'in ejderhalı resmi vardır.

CORONEL [*koronel*], Şilide Concepción ilinde, Concepción şehrinin güneyinde, Büyük Okyanus üzerinde bir liman - şehir. Nüfusu 17 400 (1958) dür. Arauco körfezinin en büyük maden kömürü merkezidir. Güzel bir plâjı vardır. C. i Lota - Baja'dan ayıran burun açıklarında 1 kasım 1514 te Alman amirali Von Spee kumandasındaki deniz birliği (« Scharnhorst » ve « Gneisenau » zırhlılariyle 3 hafif kruvazör) ile İngiliz amiralı C. Cradock (b. bk.) emrindeki filo arasında bir deniz savaşı yapılmıştır. İngilizler 2 kruvazör kaybettikten sonra yenilmişlerdir. Bundan sonra Almanyaya ulaşmak üzere Büyük Okyanustan Atlantiğe geçen Alman filosu Falkland adaları önüne gelince İngiliz amirali D. Sturdee tarafından yok edilmiştir (8 aralık 1914).

CORONELLI [*koronelli*], **Vincenzo** (1650 - 1718), İtalyan coğrafya bilgini. Ravenna'da doğmuş, Venedikte ölmüştür. Çocuk denecek yaşta Franciscus'çu papazların manastırına girmiş, matematikle coğrafya okumuştur. 1666 da *Calendario perpetuo profano* (Daimî halk takvimi) adlı bir takvim çıkarmıştır. 1681 de kardinal d'Estrées'nin çağrısı üzerine Parise giderek, XIV. Louis için dört metre çapında iki büyük küre yapmıştır (1683). *Marly küreleri* adiyle anılan bu kürelerin küçük çaptaki örnekleri şimdi Pariste Bibliothèque Nationale'de bulunmaktadır. 1684 te Venediğe dönen C. devlet kozmografiığına atanmıştır (1685). Kitap araştırma işinde ve çeşitli yazıları okuyup yazma konusunda çok verimli olan *C. Atlante Veneto* (Venedik atlası) [1690]; *Corso geografico* (Coğrafya dersleri) [1694]; *Biblioteca universale sacro - profana* (Evrensel dinî - dünyevî kitaplık) [7 cilt, 1701 - 1709]; *Cronologia universale* (Evrensel kronoloji) [1707] adlı eserleri yazmıştır.

CORONER [*korînîr*], Büyük Britanyada ve Amerika Birleşik Devletlerinde, bir kimsenin öldürülmesi, ansızın

veya tabiî olmıyan bir ölümle ölmesi gibi durumlarda ölüm sebebini anlamak özere cesedin açılarak muayene edilmesini sağlıyan ve sorgu yargıçlığı yetkisini taşıyan görevli.

CORONILLA [*koronilya*] (İsp. = küçük kuron), eskiden kullanılan gümüş bir İspanyol parası. Bu paraya *duro* da denilir.

CORONILLA (Bot.): bk. BURÇAK.

CORONIS [*korọnis*], Knorre'un 1876 da bulduğu 158 sayılı küçük gezegen.

COROPUNA [*koropuna*] **veya NEVADO-COROPUNA,** Peruda Batı And Dağlarında bir yanardağ. Yüksekliği 6 617 m dir. Önceleri sık sık dolaylarında bulunan Ampato (b. bk.) ile karıştırılmıştır.

COROT [*korọ*], **Camille** (1796 - 1875), Fransız ressamı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Ailesi ticaretle uğraşan C. Pariste ve Rouen'da okumuştur. Liseyi bitirmeden hayata atılarak bir kumaş tüccarının yanında çalışmaya başlamıştır. Sekiz yıl süren çalışma hayatında ticarete karşı hiçbir ilgi duymamış, daha çok amatör olarak resim yapmaktan zevk almıştır. 27 yaşında ticaret hayatını bırakmış, ailesinin sağladığı maddî yardımdan faydalanarak ressam Michallon'un atölyesinde çalışmaya başlamıştır. Michallon'un ölümünden sonra (1822) C., Victor Bertin'in yanında çalışmıştır. Tabiat sevgisini Michallon ve Bertin'den alan genç ressam, Valenciennes'in manzara sanatiyle ilgili eserlerinden de yararlanmıştır. Bertin'in yanında çalıştığı sırada Paris ve çevresinde manzara resimleri yapmış, daha sonra Normandie'de ve özellikle Fontainebleau ormanında ve Ville-d'Avray'de çalışmıştır. 1825 te çizdiği kendi portresinde artık sanatçı kişiliğinin olgunlaştığı göze çarpar. 1825 - 1828 yıllarında yaptığı İtalya gezisi kişiliğinin gelişmesinde kesin bir etki bırakmıştır. 1829 - 1830 yıllarında peyzaj ve portreler çizen C., 1831 sergisine İtalyada yaptığı resimleriyle katılmıştır. 1833 te Fontainebleau ormanına ait bir resmi büyük bir başarı kazanmıştır. 1834 te ressam Grandjean ile İtalyada ikinci bir gezi yapan C., Cenova ve Toscanada çalışmış ve Volterra ve Floransada yaptığı peyzajlarında artık sağlam bir ustalık ve özel bir tabiat görüşü belirmiştir. Venedikten sonra Como ve Garda gölleri kıyılarında da kalmıştır. İtalyadan döndükten sonra Fransanın türlü yerlerinde, daha sonra İsviçrede çalışmış, İtalyada başladığı tablolarını tamamlamıştır. 1843 te İtalyaya dönen C., «Marietta» adlı bir nü çizmiştir. Daha sonra Fransada Normandie'de, Bretagne'da, Limousin'de ve Fontainebleau'da çalışmış ve burada Barbizon okuluna bağlı ressamlarla tanışmıştır. 1846 da Delacroix ile münasebete geçmiş, birçok ressamlara (Berthe Morisot, Dutilleux) ders vermiştir. 1856 da Ville-d'Avray kilisesinde dört duvar resmi yapmış, 1862 de Londrada «Thames kıyılarında» adlı bir tablo çizmiştir. C. ömrü boyunca çok değişik resimler yapmıştır. İlk tarzı İtalya manzaralarında görülür. Bu eserlerde biçimler açık, ağaç ve yapılar insancı bir anlayış, ışık ve gölge karşıtlıklariyle belirtmiştir. 1850 den sonra yaptığı resimlerde gümüş renklerin, değerlerin ustalıkla yerleştirildiği bir düzen içinde renklerin birbirleriyle sınırsız kaynayışı, karşıtlıkların bırakılarak nüanslara yer verildiği ve değer düşüncesinin renge üstün tutulduğu görülür. Gün doğmadan önceki tabiat olaylarını, gümüş renkli sislerin, büyük ağaçların gölgelendirdiği buğulu göl kenarlarında danseden nenfli tablolarda, Roma bölgesinde Romalılardan kalma harabelere ait resimlerinde, daima nüans ve değer üstünlüğü yer almıştır. «Bir sabah» [1851] (Louvre), «Mortefontaine'den anılar» [1864] (Louvre) adlı eserleri bu anlayışla yapılmış güzel örneklerdir. C. nun manzara resimlerinde «Douai gözleme kulesi» [1871] (Louvre), «Sens katedrali» [1874] (Louvre). Empresiyonisme'i haber veren bir teknik yer almıştır. Özel bir sanatı olan C. nun hiçbir öğrencisi olmamış, fakat birçok sanatçıyı etkisi altında bırakmıştır. C., figürlerin bulunduğu açık hava resimleri, tarih, mitolojık, klâsik ve romantik konuları da işlemiş, sonraları güzel portreler de yapmıştır.

C. COROT

C. COROT: «Mortefontaine'den anılar» (Louvre Müzesi, Paris)

Bunlardan: «Homeros ile çobanlar» [1845] (Saint-Lâ); «Macbeth ve cadılar» [1859] (Wallace koleksiyonu, Londra); «İncili kadın» [1868 - 1870] (Louvre); «Elinde mektup düşünceye dalmış kadın» [1865 - 1870] (Chicago) tabloları vardır.

C. ya Legion d'honneur nişanının officier rütbesi verilmiştir.

ĆOROVIĆ [*çoroviç*], **Svetozar** (1875 - 1919), Sırp yazarı. Mostar'da doğmuş, orada ölmüştür. Yazı yazmağa çok erken (1889) başlamış, en verimli Sırp yazarları arasında yer almıştır. Başlangıçta daha çok hikâyeleriyle tanınmıştır: *Markov grijeh* (Marko'nun günahı) [1897]; *Razoreno gnijezdo* (Yıkılan yuva) [1898]; *Crtice* (Eskiz'ler) [1901]. 1903 ten 1919 a kadar yayınladığı hikâyeleri on cilt tutar. Başlıca romanları: *Ženidba Pere Karantana* (P. K. ın evlenmesi) [1905]; *Majčina sultanija* (Ana saltanatı) [1906]; *Stojan Mutıkaša* (ad) [1918]. Dram yazarı olarak, *Adembeg* (ad), *Ptice u kavezu* (Kafeste kuş), *Povratak* (Dönüş), *Ajša* (ad) ve *Zulumćar* (Zalim) gibi oyunlariyle başarı kazanmıştır.

CORPORALE [*korporale*] (Lât.=bedene ait), Katoliklerin şarapla ekmek âyinlerinde kutsal ekmek tabağı ile

kutsal şarap kâsesinin altına konulan kutsal keten bez; takdis âyinlerinde Protestanlarca da sık sık kullanılır.

CORPORATION ACTS [*kɔpɪrẹyşın ækts*], Büyük Britanyada belediye loncalarına seçilme usul ve şartlarını belirten çeşitli yasalara verilen ad. Başlıcaları şunlardır: Sadece Anglikan mezhebinden olanlara bu localara girme hakkını tanıyan 1661 C. Act'ı (XVIII. yüzyılda seyrek olarak uygulanan bu yasa 1828 de yürürlükten kaldırılmıştır), bütün Birleşik Kırallık devleti topraklarında belediyeler örgütünü bir tek usule bağlıyan 1835 C. Act'ı.

CORPS DIPLOMATIQUE: bk. KORDİPLOMATİK.

CORPUS CHRISTI [*kọrpıs krịsti*], Amerika Birleşik Devletlerinin Texas bölümünde piskoposluk merkezi olan bir şehir ve C. C. körfezinin deniz kulağına dökülen Nueces ırmağının ağzında bir liman; nüfusu 167 690 (1960) dır. Zengin bir pamuk bölgesinin ortasında bulunan C. C. dış ülkelere pamuk gönderen en büyük limanlardan biridir. Port Aransas ön limanından da dış ülkelere petrol çıkarılır. Yer gazının zenginliği, kimya ve metalürji endüstrisini buraya çekmiştir. Soda ve klor fabrikası, çinko elektrolizi, körfezin kuzey kısmında büyük bir alüminyum fabrikası ve Bishop'ta dokumalarda kullanılmak üzere yer gazından yapma lifler yapan fabrikası vardır.

CORPUS CHRISTI [*kọrpus krịsti*] **BAYRAMI veya sadece CORPUS** [*kọrpus*] **BAYRAMI** (Lât. *corpus* = beden; Corpus Christi = İsa'nın bedeni), Katolik mezhebinde Fransızca olarak Fête - Dieu (Tanrı bayramı) veya Fête du Saint Sacrement (Kutsal ödev bayramı) denilen *Eukharistia* (şükran) ödevinin yerine getirilmesi dolayısiyle kutlanılan din bayramı. Eukharistia âyininde İsa Peygamberin gerçekten hazır bulunuşunu kutlamak amaciyle, 1264 te Papa IV. Urbanus tarafından yaratılan bu bayram, 1311 de Papa V. Clemens tarafından bütün kiliseye yayılmıştır. C. C. bayramının günü, Paskalya bayramından elli gün sonra kutlanan Pentecôte (Yun. *pentekoste*) bayramının arkasından geçen sekiz gün (octavus) den sonra gelen perşembe olarak tesbit edilmiştir.

CORPUS CHRISTI COLLEGE [*kọrpus krịsti kọlic*]: 1. 1352 de İngilterede, Cambridge Üniversitesinde Corpus Christi (İsanın bedeni) ve Blessed Virgin Mary (Mübarek bakire Meryem) din dernekleri tarafından kurulan kolej. Kitaplığında Matthew Parisin *Historia* (Tarih) sının ve G. Chaucer'ın *Troilus and Criseyde*'inin elyazmaları vardır.

2. 1516 da İngiltere'nin Oxford Üniversitesinde Winchester piskoposu Richard Fox tarafından kurulmuş olan kolej.

CORPUS DELICTI [*kọrpus delịkti*], Roma ceza hukukunda olaylar ve unsurları, yaralanan kişi, zedelenen eşya veya yaralıyan alet; geniş anlamda suç delili veya suç eşyası.

CORPUS INSCRIPTIONUM [*kọrpus inskriptiọnum*], yazıtlar külliyatı.

CORPUS IURIS [*kọrpus yụris*] (Lât. = kanunlar bütünü), kanun ve hukuk eserleri dergileri.

1. **C. I. civilis:** Dionysius Gothofredus (b. bk.) un 1583 yayınından beri, İmparator İustinianos'un Roma hukuku dergisine verilen ad. İustinianos, bir yandan eski hukuk okullarından kalmış olan hukuk değerlerinin korunmasını istiyen klâsik eğilimli akımlara uyarak, öte yandan da özel hukukun durulması ve töre hukukunun kanun hukukuna çevrilmesi isteğinde bulunan devlet yönetiminin etkisi altında kalarak M. S. 528 - 534 yılları arasında birçok kanunnamelerin hazırlanmasını emretmişti.

İlk üç bölüm Lâtince, dördüncüsü (İustinianos kanunları) Yunanca yazılmıştır.

İmparator Hadrianus zamanında, M. S. 130 yılında, Salvius Iulianus tarafından fermanların kaleme alınması, hukukun durulmasına yardım etmişti. M. S. 300 yıllarında, Gregorianus (*Codex Gregorianus*) ile Hermogenianus (*Codex Hermogenianus*), pratik hukuk alanında yardımcı olmak üzere önemli imparator emirnamelerinden seçmeler yaptılar. İmparator II. Theodosios tarafından bir araya getirilen imparator emirnameleri 438 de Konstantinos'tan başlıyarak (*Codex Theodosianus*) kanun sayıldı. İustinianos'un niyeti ise imparatorluk hukuku ile hukukçuların eserlerinin bir dergi halinde toplanmasıydı. C. I. her ikisi için elimizde en önemli kaynaktır.

Ayrı ayrı bölümlerin bir araya getirilmesini XII - XIV. yüzyıl İtalyan hukuk bilimine ve C. I. in kaynaklarını açıklıyan, onu ortaçağ Germen görüşlerine göre yorumlıyarak zamanın pratik ihtiyaçlarına uyduran Bologna Hukuk Okuluna borçluyuz. Bu çalışmalar sonunda meydana gelen açıklamalar Accursio (b. bk.) tarafından toplandı. Böylece yeni bir şekil alan Roma hukuku, ortaçağ sonundan başlıyarak Almanyada yayıldı.

C. I. dışında bize geçen İustinianos öncesi hukuk, özellikle halk kanunlarını, devlet memurları kararnamelerini, İustinianos öncesi hukukçularının eserlerini ve İmparatorluk hukukunu kapsar. Cumhuriyet ve İmparatorluk çağlarına ait maden ve taş yazması kanunlar, Theodosios dergisinde olan imparatorluk anayasaları, Institutiones Gaius, St. Paulus'un vecizeleri ve daha birçok papirus yazması hukuk belgeleri bunların kaynaklarıdır. C. I., İustinianos öncesi hukukuna karşıt olarak, ayrı ayrı belgelerden alınmış ve uzun süre (1900 yılına kadar Almanyada ve bugün hâlâ güney Afrikada olduğu gibi) yaşıyan hukukun (*Usus modernus*) kaynağı sayılmıştır.

Aş. yu. 1880 den bu yana pandektalarda İustinianos'a ait katmaların (hukuk bilgini Tribonianos'un adından dolayı Tribonianizm de denilen) Interpolatio'ların tesbitine çalışılmıştır. Metnin özünde değişiklik yapmıyan İustinianos öncesi açıklamaların bunlarla karıştırılmaması gerekir. Bu araştırmalarla her pandektanın ve her emirnamenin metin bakımından uğradığı değişikliklerin ortaya çıkarılmasına çalışılmaktadır.

Metin: C. I. e.: Krüger - Mommsen - Scholl - Kroll, 3 cilt (1928 - 1929, 15. stereotipik baskı).

Pandekta metinlerinin restorasyonu: O. Lenel: *Palingenesia iuris civilis* (2 cilt, 1887 - 1889); Levy - Rabel: *Index Interpolationum* (3 cilt ve ek cilt, 1929 - 1935).

Metin yazması tarihçesi: L. Wenger: *Quellen des römischen Rechtes* (1952); F. Schulz: *History of Roman legal science* (Oxford, 1946).

İustinianos öncesi hukuku: C. G. Bruns ve O. Gradenwitz, *Fontes iuris Romani antiqui* (2 cilt, 1909, 7. bas.); Z. Salvatore Riccobono (G. Bavierra): *Fontes iuris anteiustiniani* (Floransa, 1904 - 1943, 2. baskı).

2. **C. I. canonici:** C. I. civilis'i örnek tutarak toplanmış ortaçağa ait başlıca kilise hukuku kaynakları. Her

C. I. şu bölümlerden meydana gelmiştir:

Adı	Yılı	Karakteri	Kaynağı
Institutiones	533	Resmî hukuk ders kitabı	Gaius v. b.
Digesta (Pandekta)	533	Hukuk eserleri dergisi (Roma hukukçularına ait 50 eserin özeti)	M. Ö. I. yıldan M. S. III. yıla kadar olan eserler.
Codex	534	İmparatorluk hukukunu kapsıyan dergi	Hadrianus'tan İustinianos'a kadar çıkarılmış 4 600 kadar emirname.
Novellae(Ek Kanunlar)	535 - 542	İustinianos'un ek kanunları ve kanunları	Örneksizdir.

biri bir bütün meydana getiren şu bölümleri vardır: a. *Decretum Gratiani*: Camaldoli keşişlerinden Gratianus (b. bk.) tarafından *Concordia discordantium canonum* (Lât. = Birbirine uymıyan kanunların düzenlenmesi) adiyle adlandırıldığı anlaşılan bu dergi, sonradan kısaca *Decretum Gratiani* (Gratianus emirnamesi) adını almıştır. Resmî bir karakter taşımadığı halde, C. I. canonici'ye birinci bölüm olarak alınmıştır. Gratianus'un meydana getirdiği bu dergi, hukukî usullere dayanan müstakil kilise hukuku biliminin köklü bir kaynağı sayılır. b. *Liber Extra* veya *Liber decretalium extra decretum Gratiani vagantium*: Daha çok *Liber extra* adiyle tanınan bu dergi Gratianus'tan IX. Gregorius'a kadar yayınlanan emirnameleri içine alır. Raimundo de Peñafort (b. bk.) tarafından işlenmiş, 1234 te Gregorius tarafından yayınlanmıştır. c. *Liber Sextus*: 1234 - 1294 yılları arasında yayınlanan ferman ve ruhani meclis kararlarını içine alan bu dergi, VIII. Bonifatius tarafından C. I. canonici'ye ilâve edilmiştir (1298). Beş kitaba (Lât. liber) ayrılan *Liber Extra*'nın devamı olarak *Liber Sextus* (Lât. = altıncı kitap) adını almıştır. d. *Clementinae* (Clementina'lar): Papa V. Clemens (1305 - 1314) tarafından yayınlanan emirnameler dergisi. 1317 de yayınlanmış ve sonradan C. I. canonici'ye alınmıştır. e. *Extravagantes Johannis XXII*: Bu özel dergi Fransız *canoniste*'i Jean Chappuis tarafından 1500 de C. I. canonici'ye ilâve edilmiştir. f. *Extravagantes communes*: Bu özel dergi de 1500 de Chappuis tarafından ilâve edilmiştir.

Bunlardan 2, 3 ve 4 sayıdakiler resmî veya resmî sayılan dergilerdir. 1, 5 ve 6 sayıdakiler ise her belgesinin değer bakımından ayrıca incelenmesi gereken özel dergilerdir. Şu halde C. I. canonici, 1580 de XIII. Gregorius tarafından resmen yapılan açıklamanın tersine olarak, ancak gelenek ve öz bakımından bütünlük gösterirse de, hukuk değeri yönünden bir bütün meydana getirmez. 1, 2, 3 ve 4. sayıdakilere C. I. canonici clausum adı da verilir. Bu ad için bk. RESERVATIO.

C. I. canonici'de olan hukukî hükümler, öteki kilise hukuku ile birlikte 1918 de Codex iuris canonici'nin kabulü üzerine hükümsüz kalmıştır.

CORRADINI [*korradini*], **Enrico** (1865 - 1931), İtalyan yazarı ve politikacısı. Samminiatello (Floransa) da doğmuş, Romada ölmüştür. Aşırı sağcıların organı olan bir kısım dergileri kurmuş ve yönetmiş, bunlarda ilk olarak İtalyan milliyetçiliğinin öğretilerini geliştirmiştir. İtalyan faşizmi (İta. Fascismo) C. yi kendi ideolojisinin atalarından saymış, bu yönetim zamanında C. senatör (1923) ve devlet bakanı (1928) olarak yazdığı faşizm öğretileriyle Mussolini'nin politikasını desteklemiştir. Politik fikirleri, artık bugün unutulan dramlariyle hikâyelerinde yer almıştır. Başlıca eserleri: *Il volere d'Italia* (İtalyanın iradesi) [1911]; *Il nazionalismo italiano* (İtalyan milliyetçiliği) [1914]: *Fascismo Vita d'Italia* (Faşizm İtalyanın hayatı) [1925]; *La rinascita nazionale* (Millî uyanış) [1929].

CORREGGIO [*koreço*], kuzey İtalyanın Emilia - Romagna bölümünde, Reggio - Emilia ilinde bir şehir. Nüfusu 19 050 (1958). Ressam Correggio (b. bk.) burada doğmuştur. Süt ürünleri tanınmıştır. XV ve XVI. yüzyıllardan kalma birçok saray ve kiliseleri vardır.

CORREGGIO [*koreco*], **Antonio Allegri** (1489 - 1534), İtalyan ressamı. Correggio'da doğmuş, orada ölmüştür. En çok Correggio'da ve Parma'da çalışmıştır. Öğretmenleri arasında Modena'da Francesco Bianchi Ferrari ve Mantova'da Lorenzo Costa ile Mantegna gibi ressamlar vardır. Üslûbunun birçok öğelerini ve özellikle yarı gölgeleri Leonardo da Vinci'ye borçludur. Bundan başka, Raffaello ve özellikle Michelangelo gibi büyük sanatçıların etkisi altında kaldığı anlaşılıyor. Bu şartlaraltında C. her bakımdan büyük yenilikler ve özellikler gösteren bir üslûp yaratmıştır.

A. A. CORREGGIO

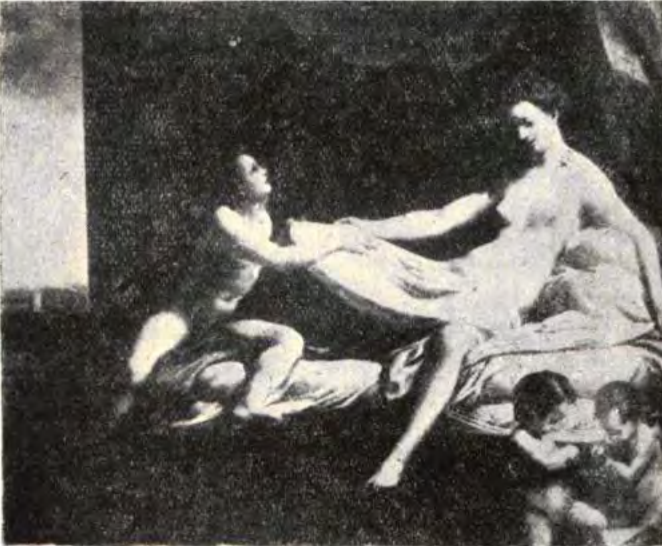
1518 de Parma'ya çağrılmış ve S. Paolo kilisesinde bir kubbenin dekorasyonunu yapmıştır. Bu tavan resimleri çok büyük bir başarı kazanmıştır. Bu başarı üzerine C. Parma'da S. Giovanni Evangelista katedralinde önemli tavan resimleri yapmıştır. Bu resimlerde C. nun ressam olarak bütün özellikleri en açık ifadesini bulmuştur. C. nun Parma'daki çalışmaları kısa aralıklarla 1518 den 1530 a kadar sürmüştür. 1520 - 1524 yıllarında S. Giovanni Evangelista katedralinin kubbe resminde İsa'nın göke yükselişini canlandırmıştır. Bu resimde İsa'nın çevresinde havarilere de yer verilmiştir. Bundan başka, C. katedralin sekiz köşeli geniş kubbesini de Meryemin göke yükselişi tablosu ile süslemiştir (1526 - 1530). C. bu resimde kesin sınırları

olmıyan akıcı ve ışıklı bir âlem yaratmıştır. 1530 a doğru C. Mantova şatosunda da çalışmıştır. 1530 yılının sonunda Correggio'ya dönen sanatçı, hayatının sonuna kadar mitolojiden aldığı konular üzerine birçok tablolar meydana getirmiştir. C. nun tabloları arasında «Danae» [aş. yu. 1526] (Borghese Galerisi, Roma), «Jupiter ile Antiope» [aş. yu. 1525] (Louvre Müzesi), «Kuğu ile Leda» [aş. yu. 1530] (Berlin) çok tanınmıştır.

C. nun eserlerinde ışık ve gölge sanatının bütün inceliğini taşıyan ustaca bir teknik göze çarpar. XVII ve XVIII. yüzyıl İtalyan sanatı, onun resme getirdiği yeniliklerden çok faydalanmıştır. Eserlerinde yer alan kişiler, sarı ışıklar ve yarı gölgeler içine dalmış bir halde görünür. C. dinî konularla ilgili resimlerdeki başarısı yanında şehvet uyandırıcı konularda da ustalığını göstermiştir. Rönesans sanatçıları arasında daha çok bu konuları işliyen bir ressam olarak ün kazanmıştır. Tablolarında taze ve yumuşak bedenlerin dolgun ve gelişmiş biçimlerini seçmiştir. C. aynı zamanda ilk büyük kubbe ressamı sayılır. Onun bu eserleri İtalyan Barok sanatının bütün tavan ve kubbe resimlerine ışık tutmuştur. Sonraki devirlerde yetişen İtalyan ressamları (Barocci, Carracci, Albani, Reni) onun etkisi altında kaldıkları gibi, bütün Barok sanatında da kesin etkisi göze çarpar. Eserleri arasında «Santa Caterina'nın düğünü» (Louvre), «Doğuş» (Dresden) gibi birçok değerli desenleri daha vardır.

A. A. CORREGGIO: «Kuğu ile Leda» (Berlin Müzesi)

A. A. CORREGGIO: «Danae» (Galleria della Villa Borghese, Roma)

CORREGIDOR [*korekhidor*], Batı Pasifik Okyanusunda, Filipin adalarından Luzon'un güneybatısındaki Manila körfezi ağzında kayalık küçük bir ada. İyi berkitilmiş olan

CORREGIDOR: Askerî barakalar

bu ada, Manila körfeziyle limanını her bakımdan korur.

C. savaşı: İkinci Dünya Harbinde, 1941 - 1942 yıllarında, Amerikalı general Mac Arthur burada aylarca Japon saldırışlarına karşı koymuş, 7 mayıs 1942 de düşen ada, 17 - 23 şubat 1945 te Japonların şiddetli bir savunmasından sonra yeniden Amerikalıların eline geçmiştir.

CORREIA D'OLIVEIRA [*koreyl doliveyri*], **António** (doğ. 1879), Portekiz şairi. S. Pedro do Sul'da doğmuştur. Hayal ve duygu derinliği ve dil soyluluğu ile ün alan şiirler yazmıştır. Başlıca eserleri: Auto do fim do dia (Günün sonu oyunu) [1900]; *Tentaçõe de São Frei Gil* (Aziz F. G. in iğva edilmesi) [1907]; *Auto das quatro estações* (Dört mevsimler oyunu) [1911, 1928]; *A criação* (Hilkat) [1913].

CORRENS [*korrens*], **Carl Erich** (1864 - 1933), Alman tabiat bilgini. Münihte doğmuş, Berlin - Dahlem'de ölmüştür. Leipzig'de (1903), Münster'da (1909) profesörlük yapmış, 1914 te Berlin - Dahlem'da Kaiser Wilhelm Biyoloji Enstitüsü direktörü olmuştur. Tschermak ve De Vries'in çalışmalarından habersiz olarak, Mendel'in kalıtım kanunlarını yeniden bulmuştur (1900). Başlıca eserleri: *Die Vererbung und Bestimmung des Geschlechts* (Cinsin kalıtım ve tâyini) (R. Goldschmidt ile birlikte) [1913]; *Die Bestimmung und Vererbung des Geschlechts nach neuen Versuchen mit höheren Pflanzen* (Yüksek bitkilerle yapılan yeni denemelere göre cins tâyini ve kalıtım) [1928].

CORRENTI [*korrenti*], **Cesare** (1815 - 1888), İtalyan devlet adamı. Milanoda doğmuş, Lago Maggiore kıyısında, Meina'da ölmüştür. Yukarı İtalya üzerindeki Avusturya egemenliğine karşı «Rivista Europea» (1833 ten bu

yana) ve «*Vesla Verde*» (1847 den bu yana) dergilerinde, ayrıca *L'Austria e la Lombardia* (Avusturya ve Lombardiya) [1845] adlı kitabında savaşmıştır. 1849 da Piemonte'den mebus seçilmiştir. Ricasoli(1866) ve Lanza(1869 - 1873) kabinelerinde Millî Eğitim Bakanı iken ilköğretim zorunluluğunu kabul ettirmiştir. 1882 de senatör olmuştur. Yazarın *Scritti scelti* (Seçilmiş yazılar) adlı eseri [4 cilt, 1891 - 1894] Massarani tarafından yayınlanmıştır.

CORREOS [*korręos*], M. Ö. I. yüzyılda Gallia'lıların şefi. Caesar Gallia'yı aldığı zaman Belg (Belgae) kabîlelerinin en büyüğü olan Bellovac (Bellovaci) ların kumandanı idi. M. Ö. 51 yılında Atrebates, Vellocasse (veya Veliocasses) ve Caletes kabîleleriyle bir antlaşma yaptı. Caesar'ın askerleri ordusunu bozguna uğrattığı halde, C. ölünceye kadar savaşa son vermedi.

CORRER [*korrεr*] **MÜZESİ** (Museo Civico), Venedikte güzel sanatlar müzesi. 1928 den bu yana, eski kıral sarayında açılan müzede değerli tablolar yanında, Venedik tarihi ile ilgili el sanatlarına ait eserler de vardır. Bu sanat eserlerini Teodoro C. (1750 - 1830) toplamış ve şehre bağışlamıştır.

CORRETTE [*kɔręt*], **Michel,** Fransız müzisyeni. XVIII. yüzyılın ilk yarısında doğmuştur. 1758 de Jezuit manastırında org çalan C. 1780 de «Angoulême dukasının orgcusu» sanını almıştır. İtalyan komedisi için birçok bale ve piyesin müzik bölümlerini yazmıştır: *Les âges* (Çağlar), *Le jugement de Midas* (Midas'ın yargısı), *Nina* (ad), *Arlequin* (Soytarı), *Persée* (ad), *Armide* (ad). Bunlardan başka, birçok kantatla öğretici eser de vermiştir. En tanınan kantatı, *Les soirées de la ville* (Şehir akşamları) dır.

CORRÈZE [*kɔręz*] (Lât. *Curretia*), orta Fransanın güney bölümünde, kuzeyden Haute - Vienne ve Creuse departmanları, doğudan Puy - de - Dôme ve Cantal departmanları, güneyden Lot departmanı, batıdan da Dordogne departmanı ile çevrilen bir departman. Eskiden Limousin ilinin bir kısmı ile dolaylardaki toprakları meydana getirirdi. Tarım ürünleri tahıl ve davardır. Aveyron şehrinde Roquefort tipi peynir yapılır. Çeşitli sanayii ve bu arada demir sanayii de vardır. Nüfusu 239 000 (1958) dir. Başşehri Tulle (Lât. *Tutela*) dür. Burada madenî eşyalar ve *tül* denilen ince dokuma yapılır. Silâh fabrikaları da bulunan Tulle'ün nüfusu 18 202 (1958) dir.

CORRIB, LOUGH [*loh kęrib*], İrlanda Cumhuriyetinin Connacht ilinde bulunan bir göl. Büyük bir bölümü Galway kontluğunda, bir bölümü de Mayo kontluğundadır. Genişlik bakımından İrlandanın ikinci gölüdür (birincisi Lough Neagh'dır). L. C., Lough Mask gölünün suları ile beslenir; kendi sularını C. ırmağı yolu ile Galway şehrine yakın bir yerde Galway körfezine döker. Yüzölçümü aş. yu. 175 km², uzunluğu aş. yu. 43 km, en geniş yeri aş. yu. 11 km dir.

CORRIDONI [*korridęni*], **Filippo** (1888 - 1915), İtalyan anarşist sendikacısı. Corridonia çevresinde Pausula'da doğmuş, Carso'da ölmüştür. İşçi çevrelerinde büyük nüfuz sahibi olan C., Birinci Dünya Harbi öncesinde İtalyada hâkim olan parlâmanter sosyalizm siyasetinin kesin aleyhtarı idi. Resmî sosyalist çevreleri tarafsızlığı isterken, C. nin bu siyasî görüşü, İtalyanın batılılarla birlikte orta Avrupa devletlerine karşı askerî harekâta geçmesi lehinde bulunan Mussolini'yi tutmasına sebep olmuştu. C. daha 27 yaşında iken birçok yıllar hapis yatmış bulunuyordu. Gönüllü olarak askere yazılan C., Alp cephesinde verilen ilk savaşlarda ölmüştür.

CORRIDOR (Tar., Ask.): bk. KORİDOR.

CORRIENTES [*korrięntes*] (İsp. = akıntılar): 1. Arjantin Cumhuriyeti topraklarında Uruguay ile Paraná ırmakları arasında bir il. Yüzölçümü 88 900 km², nüfusu 650 400 (1958) dür. C. çok yeri bataklık ve sazlık olan çukur bir bölgedir. Davar beslenir, mısır, şeftali yetiştirilir.

2. Aynı addaki ilin merkezi. Nüfusu 56 500 (1958) dür. Paraná ırmağının sol yakasında, ilin ticaret merkezidir. Dış ülkelere kereste, deri, portakal, limon gönderir. Buenos - Aires'e demiryolu ile bağlıdır.

3. Meksikanın batı kıyısında, Banderas - Bai'ın güneyinde burun meydana getiren, yüksekliği 1 000 m yi bulan dağlar.

CORRIERE DELLA SERA, IL [*il koriere della sęra*] (İta. = Akşam habercisi), Milanoda çıkan günlük bir gazete. 1876 da Cavour'cu hürriyetsever sağ kanat geleneğine sadık olan Eugenio Torelli - Viollier tarafından kurulmuştur. 1898 de baskı sayısı 100 000 e erişmiştir. Fakat ancak Luigi Albertini'nin sayesinde İtalyan gazetelerinin en büyüğü haline gelmiş ve özellikle dış ülkeler kronikleri çok beğenilmiştir. 1899 dan başlıyarak «La Domenica del Corriere» (Haberci'nin pazar ilâvesi) adlı bir ilâve çıkarmağa başlamıştır. Birinci Dünya Harbinde İtalyanın tarafsız olduğu 1914 - 1915 yıllarında ve sonra 1919 dan başlıyarak C. d. S. nın İtalyan politikasına etkisi büyük olmuştur. Fakat 1925 te, faşist hükümeti ile anlaşamıyan Albertini, gazeteyi bırakmış, yerine Ugo Ojetti gelmiştir. İtalya faşist rejiminden kurtulduktan sonra, C. d.S. bir zaman yasak edilmiş, sonra Corriere d'informazione (Bilgi habercisi), daha sonra «Il Nuovo Corriere della Sera» (Yeni akşam habercisi) adı altında çıkmağa başlamıştır. 1960 yılındaki baskı sayısı 500 000 dır.

CORRIGAN [*kɔrigın*], **Sir Dominic John** (1802 - 1880), İrlandalı hekim. Dablin'de çalışmıştır. Ana atardamar yetersizliğinin klâsik tanımlamasını yapmıştır. Tıpta kendi adiyle anılan bazı hastalık ve işaretler vardır.

C. akciğer sirozu: Akciğer dokusunun bronkiektazi (bronchiectasie; bronşların genişlemesiyle asabî bir öksürüğün belirmesi ve nefesin kokması) halinden sonra büzülüp koyu gri is rengi alması.

C. dağlaması: Bir çıban dağlama şekli.

C. hastalığı: Aort yetersizliği.

C. nabız atışı: Nabzın dolgun atıp, arkasından birdenbire zayıflaması şeklinde olan silkintili atışı. Bu hal aorttan çıkan kanın, aortun yetersizliği yüzünden geri tepmesiyle meydana gelir.

C. nefes alışı: Hafif ateşli bir hastanın derin nefes alamayıp havayı sık sık hızla çıkarması.

C. işareti: 1. Sürekli bakır zehirlenmesinde dişlerle diş etlerinin birleşme yerinde meydana gelen erguvan renginde çizgi; 2. Atar ve toplar damar duvarlarının genişlemesiyle meydana gelen ve anevrizma (b. bk.; Fr. anévrisme) denilen kan dolu bir kesenin, karın aortunda meydana gelmiş bulunduğunu gösteren, nabzın çok aşırı dolgun atışı; 3. Asteni denilen genel zayıflık halinin sebebolduğu ateşlenmede hastanın az nefes alıp şiddetle vermesi.

CORRIGENS [*korrigens*] (Lât. = düzelten), eczacılıkta ilâçların tat ve kokusunu iyileştirmek üzere katılan madde.

CORROBOREE veya KORROBORİ [*kirobiri*], Avustralya yerlilerinin savaş veya avcılık hayatı ile ilgili serüvenleri veya görüp geçirdikleri olayları ve cinsel hareketleri taklit ederek yaptıkları ve seyircilerin alkışla tempo tutarak izledikleri bir dans.

CORRODI [*korodi*], **August** (1826 - 1885), İsviçreli şair ve desinatör. Zürich'te doğmuş ve orada ölmüştür. 1862 - 1881 yıllarında Winterthur'da resim öğretmenliği yapmıştır. Başlıca eserleri: *Lieder* (Şarkılar) [1853]; *Waldleben* (Orman hayatı) [lirik roman, 1856]; *Blühendes Leben* (Çiçek açan hayat) [roman, 1870]; *Geschichten* (Hikâyeler) [1. cilt, 1881]. Yerli lehçesiyle birçok idiller yazan C. nin gençlik yazıları 1922 de yayınlanmıştır. Bunlardan başka, Robert Burns (b. bk.) ın şiirlerini İsviçre Almancasına çevirmiştir (1870).

CORRODI [*korrodi*], **Salomon** (1810 - 1892), İsviçreli ressam ve oymacı. Fehraltorf (Zürich)ta doğmuş, Como'da ölmüştür. Çok erkenden yerleştiği Romada Koch, Reinhart ve Catel'in etkileri altında en ünlü İtalyan peyzajlarını yapmıştır. Parlak suluboya resimleri için özellikle Roma dolayları, Napoli körfezi kıyıları ile Riviera'yı seçmiştir. Tabloları gravür olarak da sık sık çoğaltılmıştır.

Hermann C. (1844 - 1905): İsviçreli ressam. Frascati'de doğmuş, Romada ölmüştür. Salamon C. nin oğludur. Roma ve Pariste okumuş, doğu ülkelerini gezmiştir. İtalyaya ve doğuya ait, özellikle renk bakımından olağanüstü güzellikte pek beğenilmiş tabloları vardır.

Arnold C. (1846 - 1874): İsviçreli ressam. Romada doğmuş ve orada ölmüştür. Salomon C. nin oğludur. Tarihî resimleri ve zarif, ince ve lirik motifleriyle tanınmıştır. «Venedikte bir balkon sahnesi» (Leningrad Galerisi), «İki sevgilinin gondol ile gezintisi» (Basel Müzesi), «Aşk ilânı» (Zürich Müzesi), «Titus'un Roma'ya girişi» gibi tabloları vardır. Uzunca bir süre Paris ve Almanyada kalmış, başlıca tarihî kompozisyonlarla uğraşmıştır. «Don Marino Falieri'nin hüküm giymesi» bunlardan biridir.

CORSE, CORSICA (Coğ.): bk. KORSİKA.

CORSINI [*korsini*], Floransanın eski bir ailesi, sonradan (XVI. yüzyıldan başlıyarak) Romada yerleşmiştir. En tanınmış üyeleri: **Sant Andrea** (1301 - 1373); **Lorenzo** (1652 - 1740), 1730 da XII. Clemens (b. bk.) adiyle papalığa seçilmiştir; **Neri,** kardinal (Floransa 1685 - Roma 1770), gözleri kör olan amcası XII. Clemens'in son yıllarında papalık işlerini başariyle yönetmiştir.

CORSINI SARAYI KİTAPLIĞI (Corsiniana)

C. Sarayı: Romanın en güzel saraylarından biri. Önce Papa IV. Sixtus'un yeğenleri Riari'lerin mülkü olan C. S. nda 1688 - 1689 yıllarında İsveç kıraliçesi Christina oturmuş ve orada ölmüştür. 1729 - 1732 yılları arasında Ferdinando Fuga tarafından Papa XII. Clemens'in yeğeni olan Kardinal C. nin oturması için onarılan saray, uzun süre eski eserler millî galerisi olarak kullanılmıştır. Bugün C. Kitaplığı (Corsiniana) bu sarayda barınmaktadır.

CORSSEN [*korsin*], **Wilhelm Paul** (1820 - 1875), Alman etruskoloğu. Bremen'de doğmuş, Lichterfelde'de ölmüştür. Klâsik filoloji uzmanı olarak öğretim hayatına atılmış, 1846 - 1866 da Schulpforta'da profesör olmuştur. Başlıca eserleri: *Über Aussprache, Vokalismus und Betonung der lateinischen Sprache* (Lâtin dilinin telâffuzu, vokalizmi ve vurgusu üzerine) [2 cilt, 1858 - 1859; 2. bas. 1868 - 1870]; *Über die Sprache der Etrusker* (Etrusklerin dili üzerine) [2 cilt, 1874 - 1875]. Bu eserde ileri sürdüğü İndo - germen - Etrusk dil akrabalığı kuramı daha C. hayatta iken W. Deecke tarafından çürütülmüştür.

CORT [*kort*], **Cornelis** (1533 veya 1536 - 1578), Holândalı bakır oymacısı ve ressamı. Hoorn'da doğmuş, Romada ölmüştür. Venedikte Tizianonun eserlerine göre bakır üzerine oyma sanat eserleri yapmış, Romada bir okul açmış, burada Agostino Carracci ve Ph. Thomassin gibi sanatçıları yetiştirmiştir. Reffaelo, Michelangelo, Correggio, Coxie, Heemskerk ve Roger van der Weyden'ın tabloları ile kendi taslaklarını bakır üzerine oymuştur.

CORTE [*korte*], Korsika adasının merkezinde, Restonica ve Tavignano ırmaklarının birleştiği yerde bir ilce merkezi. Nüfusu 5 033 (1958) tür. 1755 ten 1769 a kadar Korsika'nın başkenti olan bu berkitilmiş şehir, kalenin bulunduğu sarp bir kayaya yaslanmıştır. Modern mahalle eski şehrin eteğinde, Ajaccio - Bastia yolu yakınındadır. XVII. yüzyıldan kalma Annuziazione kilisesi, vaktiyle Paoli'nin hükûmetini barındıran Millî Saray (bugün Korsika tarihi müzesi ve kitaplıktır) oradadır. C. bu yönden turistik bir merkezdir. Joseph Bonaparte'ın doğum yeridir. İlcenin 16 kantonu ve 110 komünü vardır. Nüfusu 40 388 (1958) dir.

CORTEREAL [*kortereal*] **veya CORTERREAL,** XVI. yüzyılda yaşamış Portekizli gemici ailesi. Üç erkek kardeşten en küçüğü olan **Gaspar** (1450 - 1501?), 1500 yılında Labrador'un güney kıyısı veya Newfoundland'in güney bölümüne varmayı başardı. Bu toprağa Labrador adını o vermiştir. 1501 de oraya yeniden bir sefer yaptı, ancak iki gemisi geri geldiği halde, kendisi bir daha geri dönmedi. Ağabeyi **Miguel,** onu aramak üzere 1502 de Newfoundland ve St. Lawrence körfezi yakınlarına kadar gidebildi, ama o da orada kayboldu.

CORTE REAL [*korte real*], **Jerónimo** (aş. yu. 1533- aş. yu. 1588), Portekizli şair ve ressam, Camões [b. bk.] in açtığı çığırda yürüyen destan şairlerinden biri. Lisboa'da doğmuş, Vale de Palma'da ölmüştür. Hindistan ve Afrikada savaşlarda bulunmuştur. Başlıca eserleri: *Sucesso de segundo cerco de Diu* (İkinci Diu kuşatmasının hikâyesi) [1574]; *Felicíssima victoria de D. Juan de Austria* (Avusturyalı D. Juan'ın çok mesut zaferi) [1578]; *Naufrágio e lamentoso*

sucesso da perdição de Manuel de Sousa de Sepúlveda (Manuel de S. de S. nın gemisinin batması ve kendisinin kaybolmasının hazin hikâyesi) [1594].

CORTENUOVA [*kortenuova*], kuzey İtalyanın Lombardia bölgesindeki Bergamo ilinde bir komün. İmparator II. Friedrich Milanoluları (2. Lombardia ligası) burada yenmiş (27 kasım 1237) ve Carroccio (hürriyeti ve dini temsil eden bir sembolik araba) yu almıştır. Nüfusu 1 500 (1958) dür.

CORTÉS [*kortes*], Orta Amerikada kuzeybatı Honduras'ta bir departman. Başlıca ürünleri davar ve kauçuktur. Nüfusu 125 728 (1950) dir. Başkenti San Pedro Sula'dır.

CORTES [*kortes*] (İsp. = mahkeme), İspanya ve daha önce Portekizde Temsilciler Meclisi; İspanyol ve Portekiz C. i XII. yüzyıldan bu yana ruhani ve cismani büyüklerden kurulu kırallık meclisi (Curtis Regia) olup belediye üyelerinin katılmalariyle toplanırdı. İspanya kırallık devletlerinin C. leri vergileri onaylarlar, yasama erkine ve politikaya karşı - en sonunda saltçı devlet yönetimi XVI. yüzyılda bu meclisin kudretini yok edinceye kadar - büyük nüfuz kazanmış bulunurlardı. Bu ad ilk olarak Cádiz'de 1810 da toplanan ve parlâmanter monarşinin kurumlarından biri durumuna yükselen Genel Temsilciler Meclisine verilmiştir. C. 17 temmuz 1942 tarihli kanun ile İspanyada yasama organı olarak yeniden kurulmuştur. Bir kısmı seçilen, bir kısmı da atanan üyeler, sosyal sınıflara bölünen halkı ve kendilerini bağımsız olarak yöneten korporasyonları temsil etmişlerdir.

CORTÉS, Juan: bk. DONOSO CORTÉS, Juan.

CORTESI [*kortezi*], **Antonio** (1796 - 1879), İtalyan dansörü ve koregrafı. Pavia'da doğmuş, Floransa'da ölmüştür. Mesleğine Lizbon'da başlamış, sonra uzun bir süre İtalyada çalışmıştır. İtalyaya romantik baleyi sokan odur. Milanoda Scala Tiyatrosunda F. Taglioni'nin *La Silfide* (Peri kızı) adlı balesini 1841 de, 1843 te de *Giselle'i* ilk olarak sahneye koydu. Baleleri arasında *Gli ultimi giorni di Missolonghi* (M. nin son günleri) ve *L'Ebrea di Toledo* (Toledo'lu Yahudi kızı) sayılabilir.

CORTEX [*korteks*] (Lât.), kabuk. *C. cerebri*, beyin zarı.

CORTEZ [*kortez*], **Hernan veya CORTÉS**[*kortes*], **Hernando** (1485 - 1547), Meksikayı alan İspanyalı. Medellín (Estremadura, İspanya) da doğmuş, Castilleja de la Cuesta (Sevilla yakınları) da ölmüştür. Soylu bir ailenin çocuğu olan C., babasının dileği üzerine hukuk okumayı denemişse de, başaramamış, buna karşılık Yeni Dünya'yı gezip görmek için büyük bir istek duymuştur. On dokuz yaşında iken yola çıkarak 1504 te Santo Domingo'ya varmış, 1511 de oranın yöneticisi Diego Velázquez'in Kubayı ele geçirmek üzere giriştiği sefere katılmış ve Kuba alındıktan sonra oranın valisi olan Velázquez, Yucatán'da zengin buluşlar elde ettiği söylenilen İspanyol araştırıcısı Juan de Grijalvo'yu bulmak üzere C. i bir sefer hazırlamakla görevlendirmiş, fakat çok geçmeden C. in bu tasarıyı kendi çıkarına kullanacağından şüphelenerek emrini geri almışsa da, C. hazırlamış olduğu büyük bir sefer kurulu ile 18 ekim 1518 de gizlice denize açılmıştır. Yola çıkışından dört ay sonra Yucatán'a ulaşan C., Tabasco'yu almış ve Villa Rica de Vera Cruz şehrini ve Velázquez'e aldırmaksızın kendi hükümetini kurmuştur. Mexico şehrinde hüküm süren Aztek şefi Montezuma'nın dillere destan olan servetinin çekiciliğine kapılan C., daha ileri gitmeyi aklına koyarak donanmasını yaktıktan sonra sıkı bir yürüyüşle ülkenin içerisine doğru ilerlemiş ve bu sırada öteden beri Montezuma'nın düşmanı olan Tlascalan'larla dostluk kurmuş, sonunda Aztek'lerin başkenti Tenochtilán'a girerek imparatoru esir etmiş ve ona İspanya kıralı V. Carlos'u hükümdar olarak kabul ettirerek kendisinden baç almıştır. Bu arada Velázquez, C. i yakalatmak için Pánfilo de Narváez komutasındaki bir orduyu Vera Cruz'a göndermiştir. Bunu öğrenen C., subaylarından Pedro de Alvarado komutasında küçük bir birliğini Azteklerin başkentinde bırakarak, Vera Cruz'a gitmiş, Aztek'lerin servetlerini ballandıra ballandıra Narváez'e anlatmış, o da C. i yakalamaktan vazgeçerek onunla birlikte Tenochtilán'a dönmüştür. Ancak, C. in yokluğunda Alvarado paniğe kapılarak Aztek soylularından birçoğunu öldürmüş, bu yüzden çıkan boğuşmada Montezuma da kendi adamlarına meram anlatmaya çalıştığı sırada öldürülmüş, İspanyollar şehirden püskürtülmüşlerdir. Bu çekiliş sırasında İspanyollar pek çok can kaybettikleri için olayın geçtiği 30 haziran 1520 gecesine *Noche Triste* (= hazin gece) denilir. C. bu boğuşmalardan arta kalan askerlerini yeniden örgütlendirmekle geçirdiği bir haftadan sonra, gene Tlascalan'ların yardımı ile kesin sonuçlu bir savaş kazanarak 1521 ağustosunda Tenochtilán'ı ele geçirmiştir. Bunun üzerine Meksika valiliğine getirilen C. sömürgeyi kurmaya başlamış, fakat gerek Hıristiyanlığı kabul ettirmek istediği yerlilerden, gerek onun yönetimini beğenmiyen subaylardan gördüğü direnme yüzünden giriştiği işi çabuk yürütememiş, düşmanlarının aleyhindeki curnallarına karşı V. Carlos karşısında kendini savunmak üzere İspanyaya dönmek zorunda kalmıştır. V. Carlos tarafından kendisine Valle de Oaxaca markisi sanı verilerek Yeni İspanyanın genel valiliğine atanmıştır. 1530 da Meksikaya döndüğü zaman iktidarın başka ellere geçmiş olduğunu görmüş, bu durumu düzeltmek için giriştiği savaşta servetinin çoğunu kaybetmiş, 1539 da da Cibolo'da elden çıkan yedi şehir için Nueva Galicia valisi tarafından soruşturma açılmasına karşı gelmek üzere yeniden İspanyaya dönmüş, ancak bu kez V. Carlos tarafından iyi karşılanmamıştır. Son olarak Cezayir seferine katılan C. bir deniz kazasından güç kurtulmuş, yokluk içinde ölmüştür.

H. CORTEZ

CORTHIS [*kortis*], **Andrée Husson,** dame Raymond Lécuyer (André adiyle anılır; 1885 - 1952), Fransız kadın romancı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. İspanyada yetişmiştir. İlk eseri bir şiir kitabıdır: *Gemmes et Moires* (Mücevherler ve muare'ler) [1906]; bundan sonra hemen roman türünü denedi ve 1908 de, konusu İspanyada geçen *Mademoiselle Arguillis*'i yazdı. Bundan sonra, *Le Pauvre amour de Doña Balbine* (Doña Balbine'nin talihsiz aşkı) [1910]; *La pardon prématuré* (Tez bağışlama) [1914]; *Petites vies dans la tourmente* (Muztarip küçük insanlar) [1917]; *Pour moi seule* (Yalnız benim için) [1919] romanlarını verdi. Bu son romaniyle Académie Française'in büyük roman armağanını kazandı. Başka romanları şunlar-

dır: *Sa vraie femme* (Asıl karısı) [1920]; *L'entraîneuse* (Konsomasyoncu kadın) [1923]; *La belle et la bête* (Güzel dişi) [1926]; *Le printemps sous l'orage* (Fırtınalı bahar) [1934]; *L'otage* (Rehine) [1944]; *La mesure d'aimer* (Sevgi ölçüsü) [1951] v. b.

CORTI [*kǫrti*], **Alfonso** (1822 - 1876), İtalyan hekimi. Gambarana (Pavia) da doğmuş, Casteggio'da ölmüştür. Viyanada hekimlik öğrenimi görmüş ve özellikle anatomi ile uğraşmıştır. Kulakta bulunan ve kendi adını taşıyan helezonî organı bulmuştur. En önemli eseri Fransızca olarak yazılmıştır: *Recherches sur l'organe de l'ouie des mammiferès* (Memelilerin işitme organı üzerinde araştırmalar) [1851].

C. nin değnekçikleri, kanalı, arkları ve organı: Değnekçikler: Çift sıra üzere dizilmiş değnekçikleri andıran bedencikler. Bu iki sıraya iç ve dış değnekçikler denilir. Değnekçiklerin başları bitişik olup membrana basilaris (taban zarı) üzerinde bulunan tabanları birbirinden çok uzaktır. Böylece meydana gelen sarmal biçimindeki tünele C. tüneli veya kanalı denir. Arkları: C. değnekçiklerinin meydana getirdiği bir kemerler, yaylar sırası. Kanal: C.nin dış ve iç değnekçikleri arasında bulunan boşluk. Organ: Scala media'nın içerisindeki işitme organının ucu. Bu organ C.nin değnekçiklerini, işitme hücrelerini ve bunları destekliyen elementleri de içine alır.

CORTI [*kǫrti*], **Egon Cäsar,** Conte (Graf) C. a le Catene (doğ. 1886), Avusturyalı tarihçi ve tarihî biyografi yazarı. Zagrep'te doğmuştur. Başlıca eserleri: *Alexander von Battenberg* (ad) [1920]; *Leopold I. von Belgien* (Belçika kıralı I. L.) [1922]; *Maximilian und Charlotte von Mexico* (Meksika hükümdarı M. ve Ch.) [2 cilt, 1924]; *Das Haus Rothschild* (R. ailesi) [2 cilt, 1927 - 1928]; *Elisabeth, die seltsame Frau* (E. olağanüstü kadın) [1934]; *Ich, eine Tochter Maria Theresias* (Ben, Maria Theresia'nın kızlarından biri) [1950]; *Kaiser Franz Joseph I.* (İmparator I. F. J.) [2 cilt, 1951 - 1952].

CORTICOSTERON [*kortikosterǫn*], böbreküstü bezi kabuğunun en kuvvetli etki yapan hormonuna verilen ad. Bu hormonların bütününe Cortin de derler. Bu hormonlar yumurtalık hormonları gibi Sterin dizisi ketonlarıdır. Bu hormon, kasların karbonhidrat özümlemelerini düzenler. Bu hormonun azlığı vücut yorgunluğunu normal dışı artırır. C. ve böbreküstü bezinin kabuğundan elde edilen ilâçlar Addison hastalığı (b. bk.) na karşı kullanıldığı gibi, difteri gibi bulaşıcı hastalıklarda ve bu hastalıklardan sonra zayıflık durumlarında da uygulanır.

CORTICOTROP [*kortikotrǫp*], üstböbrek bezi kabuğunun gelişmesini ve hormonlarını düzenliyen hipofiz bezinin ön bölümünün hormonu. Hipofizin ön bölümünün fazla çalışmasından akromegali (b. bk.) hastalığı meydana gelir.

CORTIN [*kortin*], böbreküstü bezinin kabuğu tarafından salınan hormonlara verilen ad. 1935 te Amerikalı fizyoloji uzmanı E. C. Kendall tarafından bulunan C. ile tedavide Addison hastalığı (b. bk.) nın belirtileri kaybolarak hasta gerçek bir ölümden kurtulmuş olur. C. böbreküstü bezi olmıyan hayvanlara uygulanırsa, kasların normal dışı yorgunlukları kaybolur. Çok pahalı olan bu hormon yerine son yıllarda sentetik olarak elde edilen hormonlar kullanı'mağa başlanmıştır. Bk. CORTISONE.

CORTINA D'AMPEZZO [*kortįna d'ampętso*], kuzeydoğu İtalyadaki Veneto bölümünde, Belluno ilinde, İtalyan Tyrol'lerinde, Ampezzo vâdisinin başlıca kasabası. Turizm merkezi (dolomitler) ve İtalyanın en büyük kış sporları alanı. Nüfusu 6 000 kadar ise de, turizm mevsimlerinde

CORTINA D'AMPEZZO: Genel görünüş

bu sayı çok artar. Yüksekliği 1 224 m dir. Birinci Dünya Harbinde İtalyan ve Avusturya birlikleri arasında şiddetli çarpışmalara sahne olmuştur. 1956 kış olimpiyat oyunları burada yapılmıştır.

CORTINEZ [*kortinęө*], **Adolfo Ruiz** (doğ. 1891), Meksikalı politikacı. Veracruz'da doğmuştur. İlkin ticaretle uğraşmış 1932 - 1935 yıllarında İktisadî İstatistik Dairesini yönetmiş, 1937 - 1940 yıllarında Millî Kongre üyeliğine seçilmiş, ondan sonra da Alemán Valdes'in güvenilir adamı olarak içişleri bakanlığına girmiştir. 1944 te Veracruz ili valisi, 1947 - 1951 yıllarında da komünist aleyhtarı olarak içişleri bakanı olmuş ve büyük bir erk kazanmıştır. 1952 de Mutedil Devrim Partisinin (P. R. I.) adayı olarak devlet başkanı seçilmiştir.

CORTISONE [*kortizǫn*], böbreküstü bezinin kabuğu tarafından salınan ve bir Amerikalı bilginler topluluğunca 1929 dan beri araştırıldıktan sonra, 1943 te sentetik olarak elde edilen çok kesin iltihap giderici bir hormon. C. kronik genel eklem iltihabının, ağır (hâd) eklem romatizmasının, yaygın eritemli (kızartılı) ağır lupus (deri veremi) un, damla hastalığının tedavisinde, bazan şaşırtıcı müsbet sonuçlar vermiştir. Bu hormonun kullanılması her zaman tehlikesiz olmadığından, kesin bir rejim ve hekim kontrolü altında yapılması gerekir. Öte yandan tedavinin bırakılması ile çoğu zaman hayırlı etkilerin de kaybolduğu görülür. Böbreküstü bezi kabuğunun ilkel veya ipofiz bezine bağlı yetersizliğinde fizyolojik dozlarda, yangılarla allerjilerin ve bazı kan hastalıklarının tedavisinde ise daha büyük dozlarda C. verilir. C. üzerindeki çalışmaları için Amerikalı Philip S. Hench ile Edward C. Kenddall'a ve İsviçreli Tadear Reichstein'a 1950 Nobel tıp armağanı verilmiştir.

CORTONA [*kortǫna*], İtalyanın Arezzo ilinde bir şehir. Nüfusu 31 518 (1958) dir. 12 büyük Etrusk şehrinden biri olan C. da Etrusklerden kalma hisarlar, Romalılardan kalma tapınaklar ve her biri birer sanat eseri olan kiliseler vardır. Ressam Cortona (b. bk.) burada doğmuştur.

CORTONA: Belediye Sarayı

CORTONA [*kortona*], **Pietro da** (asıl adı: **Berrettini;** 1596 - 1669), İtalyan ressamı ve mimarı. Cortonada doğmuş, Romada ölmüştür. Roma ve Floransada çalışarak Bernini ve Borromini ile birlikte roman Barok'unun yükselmesine yardım etmiştir. Taşkın ve geniş sanat anlayışı içinde mitolojik ve tarihî olayları büyük serilere bölmüş, canlı ve heyecanlı deyiş gücüne kuvvetli dekoratıf etkiler katmıştır. Hacım bakımından aldatıcı etkileri olan duvar ve tavan resimlerini mimarlık sanatı ile o derece içli dışlı bir hale getirmiştir ki bu sayede sanatını Correggio'nun sanat duyuşuna uygun ve sınırsız bir sonsuzluğa ulaştırmasını bilmiştir. Barberini sarayı kubbesinin dev yüzeyini bir bütün olarak ele almış ve XVIII. yüzyılda öğrencileri Gaulli ve Pozzo'nun geliştirdiği mimarlık - resim birleşik sanatını ortaya koymuştur. Mimar olarak Santa Martina ile S. Luca'nın lâhitleri bulunan merkez binadaki çalışmaları ile (1634 ten bu yana) ve S. Maria della Pace'nin cephe dekorlarında ruhu harekete getiren çok canlı masif şekiller yaratmıştır. Via Lata'daki ön çıkıntı da şekilleri yönünden iç açıcıdır. Başlıca ressamlık eserleri: Romada: Barberini sarayında büyük salon (1639 da tamamlanmıştır), Chiesa Nuova'nın kubbe ve mihrabı (1648 - 1651); Floransa'da: Pitti sarayının salonları (1640 - 1647).

P. da CORTONA

P. da CORTONA: Ss. Luca ve Martına kilisesi, Roma

P. da CORTONA: Apollo Salonunun tavanı (Galleria Pitti, Floransa)

CORTOT [*kɔrtọ*], **Alfred** (doğ. 1877), Fransız piyanisti ve orkestra şefi. Nyon (İsviçre) da doğmuştur. C. konserlerini kurmuş, yaptığı pek çok uluslararası gezilerde Fransanın en büyük piyano çalıcılarından olduğunu göstermiştir. 1905 te J. Thibaud ve P. Casals ile dünya çapında üne ulaşan bir trio kurmuştur. *Ecole normale de musique* (Müzik okulu) in kurucusudur. *Musique française de Piano* (Fransız piyano musikisi) (3 cilt), *Aspects de Chopin* (Çeşitli yönleriyle Ch.) adlı eserleri yazmış, ayrıca *Les principes rationnels de la technique pianistique* (Piyano tekniğinin rasyonel ilkeleri) ile *Cours d'interprétation* (Çalgı dersleri) ve *Conseils aux jeunes professeurs* (Genç öğretmenlere öğütler) adlı kitapları yayınlamıştır. 1907 - 1920 yılları arasında konservatuvarda bir piyano sınıfının öğretmeni idi. Konser vermek üzere Türkiyeye gelmiştir (1938).

A. CORTOT

CORUMBÁ [*korumba*], Brezilyanın Mato Grosso bölümü topraklarında, Bolivya sınırı yakınlarında, Paraguay ırmağı üzerinde, bu bölgenin başta gelen bir ırmak limanı. Nüfusu 40 000 (1958) dir. Et ve deri pazarı ve Morro do Urucum demir cevherlerini kullanan demir sanayii merkezi olarak tanınmıştır.

CORUÑA, LA [*la korunya*] **veya CORUNNA:** 1. İspanyanın kuzeybatısındaki Galiçya bölgesinin kıyısında bir il. Sınırları doğuda Lugo, güneyde Pontevedra eyaletleri, batı ve kuzeyde de Atlas Okyanusu'dur. Yüzeyi engebeli ve dağlıktır. İklimi okyanus iklimi olup İspanyanın öteki bölgelerinde olduğundan daha rutubetlidir. Başlıca iktisadî çalışma alanları hayvan yetiştiriciliği, tarım, kerestecilik ve sardalya balıkçılığıdır. Son zamanlara kadar Güney Amerikaya sığınan İspanyolların büyük bir kısmı bu eyaletten gelirdi. Elverişli limanları vardır. Başkenti La Coruña'dır. Yüzölçümü 7 903 km²; nüfusu 955 528 (1950) dir.

2. (Eskiçağdaki adı: Brigantium; Ortaçağdaki adı: Caronium veya Coronium. İngilizler buna eskiden The Groyne adını verirdi), İspanyada aynı adı taşıyan ilin merkezi.

L A C O R U Ñ A: Liman ve kordon boyu

Kuzeybatı İspanyanın granit kayalık Atlas Okyanusu kıyısında açılan çok dallı Ria de la Coruña körfezinin kıyısında, fırtınaya karşı iyi korunmuş bir balıkçılık (sardalya, ringa, mezit) ve ticaret (canlı hayvan, meyva, sebze ve sardalya konservesi) limanı. Kömür ve işlenmiş eşya ithal eder. Puro, kâğıt, ip, kanaviçe ve keten eşya fabrikaları vardır. Eskiden bir deniz üssü olarak kuvvetli berkitilmiş yerlere sahiptir.

La C. Fenikeliler tarafından liman olarak kullanılmıştır. Keltlerin bir ticarî yerleşme yeri idi. Sonradan Romalıların bir şehri olmuş, önce Brigantium, sonradan da Caronium adlarını taşımıştır. Ortaçağda çok zengindi. Kurtuba Halifeliğine bağlı idi. 1370 te Portekizlilerin eline geçmiştir. 1588 de, İngiltereye karşı yola çıkmadan önce İspanyol kıralı II. Felipe'nin donanması (Armada) La C. da toplanmıştır. 1589 da İngiliz amirallerinden Drake ve Norris tarafından yakılmıştır. 1747 ve 1805 te İngilizler, burada geçen deniz savaşlarında Fransızları yenmiştir. Napoléon'un İspanyayı alması sırasında 1809 da Sir John Moore'un komutası altında bulunan İngilizlerle Mareşal Soult komutası altında bulunan Fransızlar çarpışmışlardır. 1823 te Fransızların eline düşmüştür. 1836 da Carliste'ler burayı almış; 1936 da da milliyetçilerin eline geçmiştir. XIX ve XX. yüzyıllarda İspanyanın Kuba ve Güney Amerikaya giden yolcuları için başlıca çıkış limanı ve yabancı gemilerinin uğradıkları başlıca İspanyol limanı haline gelmiştir. Şehrin tarım ve gemicilik okulları, papaz okulu, teknik enstitüleri, kitaplıkları ve tiyatrosu vardır. Daha yüksekte bulunan eski şehire Pescaderia adlı modern şehir katılmıştır. Pescaderia, Okyanus körfezi Orzán ile dalgakıran tarafından korunan derin La Coruña limanı körfezinin arasında uzanır. Bu liman boyunca yükselen verandalı, çok katlı evler göze çarpar. Kayalık yarımadanın kuzey ucunda, Ramalılardan kalma temeller üzerinde Torrede Hércules adlı fener yükselir. Nüfusu 134 000 (1950) dir.

CORVEY [*kǫrvey*] (Lât. adı: Corbeia Nova), Fransanın Picardie bölgesinde yerleşmiş olan Corbie tarikatı rahiplerinin, 882 de Weser nehri kıyısında kurdukları Alman manastırı. Sonradan Bremen başpiskoposu olan Anschaire, IX. ve X. yüzyıllarda geniş bir kültür merkezi haline gelen manastır okulunu kurmuştur. Manastır, 1203 te bir prenslik, 1709 da piskoposluk olarak yönetilmiş, 1803 te lâyikleştirilmiştir.

C O R V E Y: Manastır

CORVINA [*korvina*] (Bibliotheca Corviniana'nın kısaltılmış şekli), Macar Kıralı Mátyás Corvinus (Hollós Mátyás; 1458-1490) un 1500 cilt tuttuğu sanılan ve çoğu İtalyada süslenerek meydana getirilmiş bulunan yazmalarla paha biçilmez eski baskıları içine alan kitap koleksiyonu. Budin kalesinde saklanan bu koleksiyon sonradan dağılıp gitmiştir. Bugün bu kitaplardan 156 yazma, Avrupa ve Amerika kitaplıklarında bulunmaktadır.

CORVINUS [*korvinus*], **M. Valerius Massala,** Romalı general ve hatip. M. Ö. 69 da Romada doğmuş ve M. S. 9 yılında ölmüştür. Önceleri Brutus taraflısı iken 43 yılında triumvirler tarafından kovuşturulmuştur. Cumhuriyet ordusunun Trakyada Philippi şehri çevresinde bozguna uğraması üzerine galipler tarafına geçti. Augustus'un yakınlığını kazandığı halde onuruna ve eski inançlarına bağlı kaldı. İmparator, onun askerlik bilgilerinden faydalandı. Sextus Pompeius'un yenilmesinde yardımı dokunduğu gibi, Arupini'leri, sonra da Aosta vâdisindeki Salassi'leri imparatorluğa bağladı; M. Ö. 31 yılındaki Actium deniz savaşına katıldı. Aynı yılda Augustus ile birlikte *consul* olan C., Romadan Tusculum'a giden yolu onarttı. *Consul*luktan ayrıldıktan sonra Kilikya, Suriye ve Mısırı barışa kavuşturdu. Sonra Callia *proconsul*'u olup Pyrénée'lerde ayaklanan kabîleleri dağlarına çekilmeğe zorladı; bu zaferi şerefle kutlandı. Bu zafer üzerine Horatius *Ad amphoram* (Amphora'ya [yani şarap testisine]) övgüsünü yazdı. Roma valisi oldu.

CORVINUS, Matthias: bk. MÁTYÁS, HOLLÓS.

CORVIN - WIERSBITZKI [*korvin - virsbitski*], **Otto von** (1812 - 1886), Alman gazetecisi ve yazarı. Gumbinnen'da doğmuş, Wiesbaden'da ölmüştür. Demokrat ve kilise aleyhtarı bir gazeteci olarak çok hareketli bir ömür sürmüş, 1848 de Baden ayaklanmasına katılmış, 1861 de kuzey Amerika Ayrılma Harbi sırasında bir Alman gazetesinin muhabiri olarak Amerikaya gitmiştir. Başlıca eserleri: *Pfaffenspiegel* (Papazlar aynası, yani papazların içyüzü) [2 cilt, 1861]; *Erinnerungen aus meinem Leben* (Hayatımdan anılar) [4 cilt, 1861]; *Ein Leben voller Abenteuer* (Serüven dolu bir hayat)[2 cilt, 1924].

J. N. CORVISART

CORVISART DES MAREST [*korvizar de marę*] (veya **Marets**), **Jean Nicolas** (Baron) (1755 - 1821), Fransız hekimi. Dricourt (Ardennes) da doğmuş, Pariste ölmüştür. 1794 te yeni kurulan kliniğe profesör olduktan sonra 1807 de Napoléon'un özel doktorluğuna atanmıştır. Restorasyon zamanında doktorluk işleri şefi olmuştur. Patolojik anatominin kurulmasında ve özellikle kalb hastalıklarının sebeplerinin belirtilmesinde önemli payı vardır. Bundan başka, L. Auenbrugger'ın bulduğu perküsyon (gövdeye eli koyup ona parmakla vurma) metodunu diyagnostiğe sokmuştur. Baş eseri: *Essai sur les maladies et les lésions organiques du cœur* (Kalb hastalıkları ve kalb üzerindeki organik ârızalar üzerine bir deneme) [Paris, 1806 - 1811].

CORVUS (Astro.): bk. KARGA.

CORWIN [*kǫrvın*], **Norman** (doğ. 1910), Amerikalı yazar ve radyo piyesleri rejisörü ve prodüktörü. 1938 de *Words Without Music* (Musikisiz kelimeler) adlı programları ile Radyo Eğitim Enstitüsünün birinci armağanını kazanmıştır. Yazdığı fanteziler ve siyasal nitelikteki piyesleriyle 1940 tan sonraki yılların en ileri gelen radyo piyesi yazarlarından biri olmuştur. Başlıca eserleri: *They Fly Through the Air* (Havada uçuyorlar) [1938]; *Seems Radio is Here to Stay* (Radyo kökleşeceğe benziyor) [1939]; *Columbia Presents Corwin* (Col. Corw. i takdim eder) [1944]; *One World Flight* (Bir dünya uçak gezisi)[1947]; *Dog in the Sky* (Gökte köpek) [1953].

CORYATE [*kǫryıt*] **veya CORYAT** [*kǫriıt*], **Thomas** (1577 - 1617), İngiliz gezgini. Somersetshire (İngiltere) de doğmuş, Surat (Hindistan) ta ölmüştür. Bir süre soytarı olarak sarayda bulunduktan sonra 1608 de Fransa, Savoia, İtalya, İsviçre gibi Avrupa ülkelerinde geziye çıkmış, gözlemlerini *Coryat's Crudities, hastily gobled up in Five Months Travells in France, Savoy, Italy, Rhetia, Helvetia, High Germania and the Netherlands* (C. ın Fransa, Sovoia, İtalya, Rhetia, İsviçre, Yukarı Almanya ve Felemenk'teki beş aylık gezilerinde ivedilikle edindiği gözlemler) [1608] adlı gezi kitabında yayınlamıştır. Sanıldığına göre, C. çatal kullanıldığını ilk defa İtalyada görmüş, İngilterede kullanılmasına önayak olmuştur. 1612 de Filistin, İran ve Hindistanda geziye çıkmış, Hindistanda hastalanarak ölmüştür.

CORYDALİS (Bot.): bk. SIĞIRCIK MAHMUZU.

CORYLUS (Bot.): bk. FINDIK.

COS (Kos) [Coğ.]: bk. İSTANKÖY.

COSA [*kosa*], Etruria kıyılarında, bugünkü Orbetello'-nun yanında eski bir şehir. M.Ö. 273 te Roma kolonisinin kuruluşundan sonra yapılmış olması gereken çokgen yüzeyli surları vardır.

COSA [*kǫsa*], **Juan de la,** İspanyol denizcisi. Santoña'da doğmuş, 1510 da Darién'de kızılderililer tarafından öldürülmüştür. Columbus'un ilk iki yolculuğuna katılmış, 1499 - 1500 yıllarında Hojeda ve Vespucci ile Güney Amerikanın kuzey kıyılarına gitmiştir. *Mapa Mundi* (Dünya haritası) sinde, Columbus ile buldukları yerlerin ilk haritasını çizmiştir (1500).

COSBIOL [*kɔsbiǫl*], köpek balığının karaciğer yağından elde edilen zeytin yağı kıvamında, renksiz ve çok tepkili bir güzellik ilâcı olan bir madde. M. Sabetay tarafından bulunan bu maddenin kimyasal adı perhydrosqualène'dir.

COSEGUINA [*koseguina*] **veya COSIGUINA** [*kosiguina*], Orta Amerikadaki Nikaragua devletinin Atlas Okyanusu kıyılarında, Fonseca körfezini güneyden kapayan bir yanardağ. Yüksekliği 846 m dir. 1835 teki püskürmesi Jamaica adasından duyulmuştur.

COSEL (Coğ.): bk. KOZLE.

COSEL [*kǭzıl*], **Anna Constanze, Kontes** (1680 - 1765), Danimarkalı albay von Brockdorf'un kızı. Stolpen'da ölmüştür. II. August ile aşk münasebetleri kurmak üzere 1699 da Saksonya kabinesi bakanlarından von Hoym'dan ayrılmıştır. August'un 1712 de düşmesi üzerine 1716 dan sonra ölümüne kadar Stolpen sarayında mevkuf tutulmuştur.

COSELEY [*kǭzli*], İngilterenin Staffordshire kontluğunda, Birmingham'ın kuzeybatısında bir endüstri şehri. Nüfusu 34 414 (1951) tür.

COSENZ [*kosęnts*], **Enrico** (1820 - 1898), İtalyan generali ve devlet adamı. Gaeta'da doğmuş, Romada ölmüştür. 1848 de Napoli ordusunda topçu yüzbaşısı olarak yurtseverler hareketine ve Venedik'in savunmasına katılmış, 1859 da Garibaldi ile birleşmiştir. Millî savunma bakanlığı yaptıktan sonra, 1881 - 1893 yıllarında genel kurmay başkanlığına getirilmiştir.

COSENZA [*kosęntsa*]: 1. Güney İtalyada, Calabria'da bir il. Yüzölçümü 6 645 km², nüfusu 736 000 (1958) dir. Nüfus daha çok sulanabilen topraklarda ve Tyrrhen denizi kıyılarında toplanmıştır. Yetiştirilen başlıca ürünler turunçgiller, zeytin ve tahıldır. Bölgede sık sık depremler olur.

2. Aynı addaki eyaletin merkezi. Nüfusu 71 700 (1958) dür. C. verimli düzlükler yakınında, Busento ve Crati ırmaklarının birleşme yerinde kurulmuştur. İpek ticareti yapılır. XIII. yüzyıldan kalma bir k lisesi vardır.

C., M.Ö. 204 te Romalılara boyun eğmesinden önceki Bruttium'un başkenti olan Cosentia'dır. 410 yılında Alaricus, bu şehri kuşattığı sırada ölmüş, Goth'lar da kıralı Busento ırmağının yatağına gömmüşlerdir. Bunun için de ilkin ırmağın yatağını değiştirmişler, Alaricus'u gömdükten sonra ırmağı yeniden eski yatağına sokmuşlardır. Şehir daha sonra Kuzey Afrika Arapları tarafından yıkılmış ve 1130 da Norman'ların eline geçmiştir.

COSETAN [*kosetan*] **LAR,** Romalıların yönetimi altındaki İspanyanın kuzeyinde, Tarragona bölgesi (bugünkü Katalonya [Cataluña] nın bir bölümü) nde yaşamış olan bir kavim.

COSGRAVE [*kǫzgreyv*], **William Thomas** (doğ. 1880), İrlanda devlet adamı. Dublin'de doğmuştur. 1916 da Paskalya ayaklanmasına katılmıştır. 1918 de kurulan De Valera ihtilâl hükûmetine üye olmuşsa da, iç harblerde Griffith'ın tarafını tutmuş, onun ölümünden sonra hükûmet partisinin (1922 - 1932) lideri olmuştur.

COSHOCTON [*koşǫktın*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Ohio devletinin doğu bölümünde, Zanesville'in kuzeyinde, Tuscarawas ve Walhonding ırmaklarının kavuşma yerinde C. kontluğunun merkezi olan bir şehir. Demir, çelik, deri, seramik ve plâstik fabrikaları vardır. Nüfusu 13 106 (1960) dır.

COSÌ FAN TUTTE [*kosị fan tụtte*] ([Kadınların] Hepsi böyle yapar), Lorenzo Da Ponte'nin yazdığı bir libretto üzerine Wolfgang Amadeus Mozart (b. bk.) tarafından bestelenmiş bir komik opera. İlk olarak 26 ocak 1790 da Viyanada Burgtheater'da oynanmıştır.

Ferrando ve Guglielmo adlı iki genç subay, sevgililerinin vefası üzerine tartışırlar. Yaşlı bir bekâr olan Don Alfonso. onlara bir deneme yapmayı teklif eder; iki genç yirmi dört saat için onun her dediğini yapmayı kabul ederler ve iki taraf kendisinin kazanacağı üzerine bahse girer. Sevilen kadınların, yani Dorabella ile Fıordiligi'nin bu işten haberleri yoktur. Don Alfonso yanlarına gelerek, âşıklarının cepheye hareket etme emri aldıklarını söyler, kalkmak üzere olan gemiye binen âşıklar göz yaşları içinde sevgililerine veda ederler.

Ayrılık acısiyle Dorabella bir arya söyler. Hizmetçi kadın Despina'da erkeklerin vefasızlığı üzerine bir arya söyler. Don Alfonso, Despinanın yardımı ile iki âşıkı uydurma bir kılıkla Arnavut soylusu olarak eve sokar. İki kadın, soyluların aşklarını reddederler. Bunun üzerine iki genç zehir içmiş gibi rol yaparlar, kadınlar yine onlara yüz vermezler (Burada iki arya daha söylenir). Ancak yalnız kalınca Despina'nın teşvikiyle gönül eğlendirmek için soylularla arkadaş olmayı kabul ederler (Burada bir duetto söylerler). Aralarında birtakım aşk sahneleri geçer. Sonunda Arnavutlarla evlenmeye karar verirler. Düğün hazırlıkları başlar. Nikâh için noter (hizmetçi Despina) gelir. Bu sırada iki âşık subayın savaştan döndükleri haberi gelir. Arnavut soylular dışarı çıkarlar, biraz sonra asıl üniformalarını giymiş olarak gelirler. Noteri görünce şaşırırlar, evlenme kâğıdını okurlar. Sonunda iki kızkardeş kendilerine oynanan oyunu öğrenirler. Opera, her şeyi olduğu gibi kabul etmek gerektiğini anlatan bir final ile sona erer.

Mozart'ın bu operası eskiden muhtelif adlar altında oynanmışsa da, son yıllarda artık orijinal adiyle temsil edilmektedir. Bu ad bugün artık bir ata sözü değerini kazanmıştır.

COSIMO: bk. MEDICI'LER.

COSIMO, Piero di: bk. PİERO Dİ, Cosimo.

COSINUS (Kısalt. Cos.): bk. KOSİNUS.

COSMAS: bk. KOSMAS.

COSMATI [*kozmạti*] **veya COSMA** [*kɔzma*] **LAR,** XII. - XIII. yüzyılların Romalı mermer ustalarına, heykeltıraşlarına ve alçı, Stucco (kireç, alçı ve mermer kirecinden yapılma bir sıva) dekorcularına verilen genel ad. Bunlardan biri olan Cosma, mimar olarak babası Jacopo di Lorenzo ile birlikte 1210 da Civitá Castellana kilisesinin cephesini süslemiştir.

COSMEROVIUS [*kosmerovius*], **Matthäus** (1606-1674), Avusturyalı matbaacı. Polonyada doğmuş, Viyanada ölmüştür. Viyanada en büyük basımevlerinden birinin sahibi idi.

COSMÉTIQUE (Etnoğ.): bk. KOZMETİK.

COSMOLEDO [*kɔ mɔlẹdo*], Hint Okyanusunda, Madagaskar adasının kuzeybatısında ve Aldabra adaları doğusunda, İngiltereye bağlı bir takımada.

COSMOS: bk. KOSMOS.

COSSA [*kọ sa*], **Balthasar,** Papa XXIII. Johannes'in asıl adı.

COSSA [*kossa*], **Francesco** veya **Francesco del C.** (1435 - 1477), İtalyan ressamı. Çalışma hayatının ilk yıllarını Ferrara'da geçirmiş ve oradaki Schifanoia sarayı gibi yapıları freskleriyle süslemiş olan C., sonradan çalıştığı Bologna'da, bu şehrin adiyle anılan resim okulunun kurucularından biri olmuş, «Madonna'nın tahta çıkışı» (Bologna Müzesi) ve «Madonna ile çocuk meleklerle birlikte» (Washington Sanat Galerisi) gibi dinî konulu tablolardan başka birçok portreler yapmıştır.

COSSA [*kossa*], **Luigi** (1831 - 1896), İtalyan iktisatçısı. Milanoda doğmuş, Pavia'da ölmüştür. Pavia Üniversitesinde iktisadî öğretiler profesörlüğü yapmış ve iktisadî öğretiler tarihi üzerine birçok eserler yazmıştır. Başlıca eserleri: *Introduzione allo studio dell'economia politica* (İktisat öğrenimine giriş) [3. bas., 1892]; *Primi elementi di economia politica* (İktisadın ilk bilgileri) [1896 - 1899]; *Saggi di economia politica*(İktisat bilgisi denemeleri)[1878].

COSSA [*kọssa*], **Pietro** (1830 - 1881), İtalyan dram yazarı. Romada doğmuş, Livorno'da ölmüştür. *Mario e i Cimbri* (Marius ve Cimber'ler) [1860]; *Sordello* (ad), *Beethoven* (ad) ve *Puschin* (ad) gibi birçok oyunlar yazdıktan sonra, 1871 de *Nerone* (Nero) trajedisiyle parlak bir başarı kazanmıştır. Bundan sonra *Plauto e il secolo* (P. ve dünya) [1874]; *Giuliano l'Apostata* (Dininden dönen Julianus) [1876] ve *Cleopatra* (ad) [1879] gibi birtakım oyunlar daha vermiştir. C. nın bu oyunları manzum trajedi geleneklerini tarihî gerçeklerle birleştirme yolunda yapılmış birer denemedir. *Silla* (Sulla) adlı dramı bitmemiştir. Şiirleri *Poesie liriche* (Lirik şiirler) [1876] adı altında toplanmıştır.

COSSAEI: bk. KASİT'LER (Kaşşu).

COSSMAN [*kọsman*], **Paul Nikolaus** (1869 - 1941), Alman siyasî yazarı. Baden - Baden'da doğmuş, Theresienstadt toplama kampında ölmüştür. 1903 - 1929 da «Süddeutshen Monatshefte»(Güney Alman aylık dergisi) ni yayınlamış, kültür felsefesi bakımından Alman ruhunu incelemeğe çalışmış ve 1914 ten bu yana günün politikasını sağcı partilerin görüşüne uygun olarak şiddetle eleştirmiştir.

COSSMANN [*kọsman*], **Alfred** (1870 - 1951), Avusturyalı bakır üzerine ve ofort ile resim kazıcısı. Graz'ta doğmuş, Viyanada ölmüştür. Viyanada profesör olmuş, bakır üzerine kazı sanatına yenilikler getirmiş, özellikle exlibris'lerle Gottfried Keller'in şiirleri için resimler yapmıştır.

COSSON [*kɔsɔ̃*], **Jacques Laurent**(XVIII. yüzyıl), abanoz ve pelesenk gibi değerli ağaçlardan ev eşyası yapmış bir Fransız zanaatçısı. XV ve XVI. Louis devirlerinde ince biblolar derecesinde değerli, düz bedenli, bükük ayaklı ve marketrili eşyalar yapmıştır.

J. L. COSSON: Çekmeli eşya dolabı (commode)

COSTA [*kọ̄ṣta*], **Alfonso da** (doğ. 1871), Portekizli hukukçu ve politikacı. Ceia (Beira) da doğmuştur. Lizbonda

profesör olmuştur. 1910 - 1911 de cumhuriyet hükûmetinin ilk adalet bakanı olmuş, özellikle kilise ile devletin ayrılması prensipini savunmuştur. 1926 da Milletler Cemiyeti toplantılarına Portekizin temsilcisi olarak katılmıştır. Başlıca eserleri: *Economia politica* (Ekonomi) [1896 - 1898], *Emigração portuguesa* (Portekizlilerin göçü) [1911].

COSTA [*kọsta*], **Cláudio Manuel da** (1729 - 1789), Brezilyalı şair. Riberão do Carmo (şimdiki Mariana) (Minas Gerais) da doğmuş, Vila Rica (şimdiki Ouro Preto) hapishanesinde ölmüştür. Portekizin Coimbra Üniversitesinde hukuk okumuş, 1789 da Vila Rica'da avukatlık yaparken aydınlarca tertibedilen Minas suikastına katılmış, bu yüzden yakalanmıştır. Hapishanede ölü olarak bulunduğu için, kendini öldürmüş olduğu sanılır. Başlıca eserleri: *Obras* (Eserler) [1768] adlı bir şiir kitabı; 1773 te yazılıp ancak 1813 te *O Patriota* (Yurtsever) dergisinde yayınlanan *Vila Rica* (ad) adlı bir manzum destan.

COSTA [*kọsta*], **Isaac** (1798 - 1860), Holândalı şair ve bilgin. Amsterdam'da doğmuş, orada ölmüştür. Portekizli soylu bir Yahudi ailesindendir. 1822 de Protestanlığı kabul etmiş, W. Bilderdijk (b. bk.) ile birlikte Protestanlığın aşırı savunucusu olmuştur. Başlıca eserleri: *Vijf-en-twintig jaren, een lied van 1840* (Yirmi beş yaşında bir genç, 1840 yılına ait bir şarkı) [1840]; *Wachter, Wat is er van den nacht?* (Bekçi, son geceden ne haber?)[1848]. Bu yazı, başka yazılarla birlikte *Politieke poëzij* (Siyasî şiir) adı altında çıkmıştır [1854]; *De slag bij Nieuwpoort* (N. savaşı) [1859]; teolojik ve tarihî yazıları: *Hagar* (Hacer) [1847]; *Bezwaren tegen den geest der eeuw* (Çağın ruhuna karşı itirazlar) [1823]; *Israel en de Volken* (İsrail ve milletler) [1848 - 1849]; *Bilderdijk herdacht* (B. hâtırası) [1856]; *De mensch en de dichter W. Bilderdijk* (İnsan ve şair olarak W. B.) [1859]. Şiirleri *Komplete Dichtwerken* (Toplu şiirler) adı altında [1861 - 1863] Hasebrock tarafından, mektupları da *Brieven* (Mektuplar) başlığı altında [1872 - 1876] Groen van Prinsterer tarafından yayınlanmıştır.

COSTA [*kɔstạ*], **Joachim** (doğ. 1888), Fransız heykelcisi. Lézignan'da doğmuştur. Güzel Sanatlar Okulunda Injalbert'in öğrenciliğinde bulunmuş, ilk olarak 1912 devlet resim sergisi (Salon) ne katılmış, 1921 de yayınladığı *Modeleurs et tailleurs de pierre* (Modelciler ve taş yontucuları) adlı eserinde doğrudan doğruya yontma usulünü savunmuştur. En ünlü eseri La Rochelle'deki ölüler anıtıdır.

COSTA [*kọşta*], **Jorge da** (1406 - 1508), Alpedrinha kardinali ve Portekizli devlet adamı. Jezuit tarikatından idi. Romada ölmüştür. Evora piskoposluğunda, Lizbon başpiskoposluğunda ve kıral Alfonso'nun danışmanlığında bulunmuş, sonra Romada yerleşerek IV. Sixtus, IV. Innocentius ve V. Alexander gibi papaların sevgilerini kazanmıştır.

COSTA [*kọsta*], **Lorenzo** veya **«İhtiyar» C.** (aş. yu. 1450 - 1535), İtalyan ressamı. Ferrara'da doğmuş, Mantova'da ölmüştür. İlkin Tura'nın etkisi altında çalışmış, sonra Bellini'nin sanatına yaklaşan, daha geniş bir yol tutturmuştur. Padova'daki «Argonotlar» ve Bologna'daki «Madonna Bentivoglio» gibi panoları, Mantova'da Gonzaga ailesi için yaptığı eserler, Ombria sanatından doğan daha tatlı bir üslûba doğru yöneldiğini gösterir.

Lorenzo C. veya **«Genç» C.** (aş. yu. 1537 - 1560 dan sonra), İtalyan ressamı. Mantova'da doğmuştur. Ippolito'nun oğlu ve öğrencisi olan C., 1560 ta T. Zuccari ile birlikte Romadaki Küçük Belvedere sarayının tablolarını yapmıştır.

COSTA [*kọsta*], **Lucio** (doğ. 1902), Brezilyalı mimar. Toulon'da doğmuştur. Öğrenimini Fransada yapmış, 1956 da Brezilya'nın yeni başkenti olan Brasilia şehrinin plânını çizmekle görevlendirilmiş, 1959 da da Pariste Cité universitaire denilen öğrenci yurtları mahallesindeki Brezilya Evi'ni kurmuştur (1959).

COSTA [*kọsta*], **Margherita** veya takma adiyle **la Ferraraise** (doğ. aş. yu. 1600), İtalyan opera sanatçısı. Ferrara'da doğmuştur. Luigi Rossi'nin, Fransada oynanan ilk gerçek İtalyan operası olan *Orfeo*'sunda şarkı söylemek üzere kardinal Mazarin tarafından Parise çağrılmıştır (1647).

COSTA [*kọsta*], **Nino** [Giovanni] (1826 - 1903), İtalyan ressamı. Romada doğmuş, Marina di Pisa'da ölmüştür. Bir süre Floransa'lı Macchiaiuoli (b. bk.) grupuna katılmışsa da, Barbizon okulu ressamlariyle de bağlantı kurmuştur. 1890 a doğru Romada «In Arte Libertas»(Lât. = Sanatta hürriyet) sanatçılar grupunu kurmuştur. C. İtalyada realist resmin ön savunucularından biridir. Özellikle İngilterede beğenilmiştir. Otobiyografisi *Quel che vidi e quel che intesi* (Gördüğüm ve işittiğim) [1927] adı altında çıkmıştır.

COSTA BRAVA [*kọsta brạva*], kuzeydoğu İspanyada, Katalonya bölgesinde, Fransız sınırı ile Tordera ırmağının ağzı arasında yer alan kıyı bölgesi. Yüksek yarlarla kaplı olan bu kıyılarda, Cadaqués, Rosas, Palamós, San Feliú de Guixols, Tossa de Mar ve Blanes gibi birçok ünlü plâj kasabası vardır.

COSTA CABRAL [*kọstı kıbrạl*], **Antonio Bernardo da** (1803 - 1889), Portekiz devlet adamı, Thomar kontu (1842). Fornos de Algodres (Douro) te doğmuş, Sao Jão da Foz do Douro (Porto) da ölmüştür. 1839 da adalet bakanı olan C. 1842 de, 1826 Dom Pedros anayasasını yeniden yürürlüğe koymuş, 1846 ayaklanmasiyle görevinden atılıncaya kadar sert bir yönetim kurmuştur. 1849 - 1851 de yeniden başbakan olmuştur.

COSTA I LLOBERA [*kọsta i lyɔwẹra*], **Miguel** (1854 - 1922), Katalonya'lı papaz ve lirik şair. Pollensa (Mallorca) da doğmuş, Palma de Mallorca'da ölmüştür. Lâtin sanatçılarının şekillerini örnek tutarak yurdunun tabiat güzelliklerini dile getirmiş, tasavvuf şiirleri de yazmıştır. İspanyolca şiirleri de vardır.

COSTA RICA (Coğ.): KOSTARİKA.

COSTANTINI [*kostantịni*], **Celso** (doğ. 1876), Papa sarayı kardinali. Venedik yakınında Castions di Zoppola'da doğmuştur. 1921 de piskopos pâyesi ile Fiume'de, 1922 de ise başpiskopos pâyesi ile Çin'de papayı temsil etmiş, 1935 te ruhaniler propaganda meclisi sekreterliğine getirilmiştir. Bu görevinde, Katolik misyonerliği alanında pek çok değişiklikler yapmıştır. 1953 te kardinal olmuştur.

COSTANZA [*kostạntsa*], **d'Altavilla** (1146 - 1198), kıral II. Ruggiero'nun kızı, Sicilya kıraliçesi (1194 - 1198). 1186 da sonradan imparator olan VI. Enrico ile evlenmiş, II. Guglielmo'nun ölümü üzerine Sicilya tahtını istemiştir. Ancak, Norman egemenliğine son vermek istiyen Sicilyalılar, onun yeğeni olan kıral Tancredi d'Altavilla (b. bk.) yı tahta çıkarmışlardır. VI. Enrico, Sicilya kırallığını ancak 1194 te ele geçirebilmiş, 1197 de ölmüştür. C. Sicilya kırallığını tek başına yönetmiş ve tahtını oğlu I. Federico Ruggiero'ya bırakmıştır.

COSTANZA [*kostąntsa*] **di Svevia** veya **di Sicilia** (1247 - 1302), Sicilya (1282 - 1302) ve Aragón (1276 - 1302) kıraliçesi. Romada ölmüştür. Sicilya kıralı Manfredi ile Savoia'lı Beatrice'nin kızı olan C., 1262 de Aragón'lu Pedro ile evlenmiştir. 1276 da Aragón kıralı olan Pedro, 1282 de Palermo'da kendisini Sicilya kıralı ilân etmiştir. C. kıraliçe olarak Sicilyada büyük bir rol oynamamış, adayı kocası Pedro'dan sonra üç oğluna (Alfonso, Giacomo, Federico) bırakmıştır. Bundan başka, Anjou (b. bk.) lardan Charles'in büyük oğlu Salerno dukası Charles'i darağacından kurtarmıştır. Dante (*Purgatorio* III, 143) onu «buona Costanza» (iyi C) olarak anmaktadır.

COSTANZO [*kostąntso*], **Angelo di** (1507 - 1591), İtalyan şairi ve tarihçisi. Napoli'de doğmuş, orada ölmüştür. Lâtince şarkılariyle İtalyanca soneleri hayranlık uyandırdığı gibi, Arcadia şairlerine de örnek olmuştur. Bundan başka. Napoli kırallığının tarihini de yazmıştır: *Istoria del regno di Napoli* (= Napoli Kırallığının tarihi) [1581]. Başlıca şiirleri *Rime* (Şiirler) [1709] adı altında yayınlanmıştır.

COSTANZO DA FERRARA [*kostąntso da ferrąra*], Fatih II. Mehmet'in portresini madalya halinde işlemiş olan İtalyan madalyacısı ve ressamı. Bu çağda yetişen sanatçıların çoğu gibi, C. nun hayatı da karanlıklar içindedir. C. nun, Costanzo Lombardo veya Costanzo de Moysis ile aynı kimse olduğu bile ileri sürülmüştür. Hattâ kendisinin İstanbula gelip gelmediği de bir zaman tereddütlere yol açmışken sonraları bu hususta aydınlatıcı bir belge meydana çıkarılmıştır. Napoliden Ferrara dukalığı elçisi Baptista Hendedeus tarafından Ferrara dukası ile karısına yollanan 24 ağustos 1485 tarihli bir mektuptan öğrenildiğine göre, C. uzun süre İstanbulda Osmanlı sultanının yanında bulunduktan başka, kendisine burada Bey (*cavaliero*) sanı da verilmiştir. Elçi, bu yazısında, C. nun karısının Ferrara'lı olduğunu ve kendisinin de uzun süre bu şehirde yaşadığından

COSTANZO DA FERRARA: «Fatih'in Portresi» (Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul)

Ferrara'lı olarak tanındığını da belirttikten sonra, C. nun meziyetlerini saymakta ve sanatçıyı tavsiye etmekte, 1485 de C. nun Ferrara ile ilişiğini keserek Napoliye Aragon sarayı hizmetine geçmeğe hazırlandığını bildirmektedir. C. nun ne vakit ve ne münasebetle İstanbula geldiği kesin olarak bilinmemekle beraber, sanatçının Napoli kıralı I. Ferdinando d'Aragona (b. bk.) nın Osmanlı devletine yolladığı bir elçilik kurulu ile 1478 baharında geldiği ve 1480 de geri döndüğü sanılmaktadır. II. Mehmet'in portresini yaparak sanat tarihinde yer alan C., bu madalyanın taslağını İstanbulda bulunduğu sırada yapmış olmalıdır. Bronzdan dökülen ve 117 mm çapında olan bu madalyanın ön yüzünde çepeçevre kenarında: SVLTANI <> MOHAMMETH ▽ OCTHOMANI △ VGVLI ▽ BIZANTII ▽ INPERATORIS ▽ 1481 (Bizans imparatoru, Osman oğlu Sultan Mehmet 1481) yazısı okunur. Ortada, kavuğun ucu yazıt çerçevesini aşmak üzere sol profilden II. Mehmet'in büst halindeki portresi vardır.

Madalyanın arka yüzünün kenarında ise: MOHAMMETH ▽ ASIE <> ET GRETIE INPERATORIS ▽ YMAGO ▽ EQVESTRIS ▽ IN EXERCITVS (Asya ve Yunanistan imparatoru Mehmet'in orduda atlı resmi) yazısı okunur. Ortada tırısa kalkmış bir at üzerinde, belinde kılıcı ile II. Mehmet tasvir olunmuştur. Elinde bir kamçı, arka plânda sağ ve solda ise çıplak birer ağaç vardır. Atın karnının altında, uzak plânda çıplak bir peyzaj ile tâ ortada bir cami görülür. Atın bastığı yerin yüzeyinde sanatçının adını veren kelimeler okunur:

OPVS
CONSTANTII
(Costanzo'nun eseri)

Bu madalyanın bir orijinalinin Berlindeki para koleksiyonunda (Münzkabinett) olduğu bilinir. Aynı madalyanın yine bronzdan 122 mm çapında çok yakın bir benzeri vaktiyle Pariste G. Dreyfus koleksiyonunda görülmüştür. Bu madalyada sadece yazılar farklı olup, tarih yoktur. Ön yüzde: SVLTANVS . MOHAMMETH . OTHOMANVS . TVRCORVM . IMPERATOR (Türklerin imparatoru, Osmanlı Sultan Mehmet); arka yüzde: HIC . BELLI . FVLMEN . POPVLOS . PROSTRAVIT . ET . VRBES ve bir çerçeve (kartuş) içinde de sanatçının imzası olarak: CONST // ANTIVS F. (C. yapmıştır) yazıları okunur. Avusturyalı sanat tarihçisi Josef von Karabaček'in çok geç bir devirde yapıldığını kabul ettiği, çizgileri çok kaba üçüncü bir örnek ise Prag'da Lanna koleksiyonunda görülmüştür ki, bunun üzerindeki yazıda GRETIE yerine ERETIE yazılmıştır.

II. Mehmet'in ölümünden az önceki görünüşü hakkında bilgiler C. nun madalyasındaki portre ile farklar gösterir. Bu durum karşısında, sanatçının sultanı madalyanın yazıtındaki tarihten önce görerek resmini çizdiğine ihtimal vermek yerinde olur. Madalyanın üzerindeki tarihin, eserin taslağının yapıldığı tarihi değil, bronzdan döküldüğü tarihi belirttiği akla yatkındır. Bu madalyanın üzerindeki yazıları yorumlamak ve madalyanın yapılmasındaki amacı aydınlatmak için Franz Babinger (*Mehmed der Eroberer*, München 1953) in ileri sürdüğü belirsiz ve dağınık fikirler inandırıcı görünmemektedir.

İstanbulda Topkapı Sarayı Müzesinde ayrıca 0,26 × 0,39 ölçüsünde guaş ile yapılmış küçük bir Fatih portresi daha vardır ki, genel olarak bunun da C. nun olduğu söylenir. Üzerinde bu sanatçının eseri olduğuna dair herhangi bir işaret bulunmamakla beraber bu portre madalyadaki

COSTANZO DA FERRARA: «Fatih Madalyası» (ön ve arka yüzler; Münzkabinett, Berlin Müzesi)

portre ile yakın benzerlik gösterir. Kuvvetli bir sebebe dayanmaksızın son zamanlarda *Fatih albümleri* olarak adlandırılan ve sarayda dağınık bir halde toplanan çeşitli resimlerin gelişigüzel albümler halinde yapıştırılmasiyle meydana getirilen resim - minyatür - hat ve tezhip mecmuasında bulunarak çıkarılan bu portrede de Fatih, olgun bir çağında, sıhhatli olarak, henüz zayıflamamış hali ile görülmektedir.

C. hakkında A. Venturi tarafından yapılan bir araştırma *Archivio storico dell'Arte* (Tarihî sanat arşivi) [IV, 1891] de yayınlanmıştır. C. nun Fatih madalyaları, J. von Karabaček, *Abendlaendische Künstler zu Konstantinopel* (İstanbulda batılı sanatkârlar) [Viyana 1918, s. 21 ve dev.] da incelenmiştir. Topkapı sarayındaki portrenin Gentile Bellini (b. bk.) ye mi, yoksa C. ya mı ait olduğu hususunda ise Basil Gray *Burlington Magazine* (LXI, 1932, s. 4 ve dev.) de bir araştırma yayınlamıştır. Verdiği bilgiler pek aydınlatıcı olmamakla beraber, Topkapı sarayındaki portrenin renkli bir baskısı T. Öz'ün *Topkapı sarayında Fatih Sultan Mehmet II ye ait eserler* (Ankara 1953, lev. I. res. 66) adlı eserinde bulunmaktadır.

COSTE [*kost*], **Xavier Pascal** (1787 - 1879), Fransız mimarı. Marsilyada doğmuş, orada ölmüştür. Mısır hidivinin emrinde çalışarak, Kahire - İskenderiye telgraf hattı kulelerini yapmış, Abukir kalesini yeniden kurmuş, sulama kanalları açtırmış, köprüler yaptırmıştır. Eserleri: *Architecture arabe* (Arap mimarisi) ve *Les monuments de la Perse* (İran anıtları) [1860].

COSTE - FLORET [*kost - flore*], **Paul** (doğ. 1911), Fransız hukukçusu ve politika adamı. Montpellier'de doğmuştur. 1935 - 1940 ta Cezavirde profesörlük yapmış, karşı koyma hareketinin başlaması üzerine politikaya atılarak 1943 te Cezayir geçici hükümetinin başına geçmiştir. 1945 te senatör, 1946 da Mouvement Républicain Populaire (Halk Cumhuriyeti hareketi) partisinin mebusu, 1947 de millî savunma bakanı, 1947 (ekim) den 1949 (kasım) a kadar sömürgeler bakanı olmuş ve Çin Hindindeki yeni düzeni kurmuştur. 1952 de (ocak - mart) haberleşme bakanı olmuştur.

COSTELEY [*kostlę*], **Guillaume** (1531 - 1606), Fransız bestecisi. İskoçyalı anababadan doğmuş, Evreux'de ölmüştür. Fakir bir ailenin çocuğu olan C., II. Henri ile IX. Charles'ın orgculuğunda bulunmuş, dört ve beş ses için pek çok şarkı bestelemiştir.

COSTELLO [*kostęllô*], **John Aloysius** (doğ 1891), İrlandalı politika adamı. Dublin'de doğmuştur. Parlak bir avukatlık hayatından sonra Cosgrave hükümetince 1926 - 1932 yıllarında *attarney general* (baro başkanı) seçilmiş, 1944 yılında Fine Gael partisinin başkanı olarak hükümet kurmuş, 1948 - 1951 yıllarında bir karma hükümetin başında bulunmuş, İrlandanın Birleşik Kırallık ile olan son bağlarını koparmış ve İrlanda Cumhuriyeti (*Poblachta Eireann*) ni gerçekleştirmiştir. 1954 - 1957 yıllarında da ikinci bir karma hükümet kurmuştur.

COSTENOBLE [*kostİnǫbl*], **Karl Ludwig** (1769 - 1837), Alman sahne sanatçısı ve piyes yazarı. Herford'da doğmuş, Praga'da ölmüştür. 1801 - 1818 yıllarında Hamburg'da karakter artisti olmuş, komik rollerde oynamış, bundan sonra da Viyana sarayında özel sahne artistliği yapmıştır. Eserleri: *Almanach dramatischer Spiele* (Tiyatro piyesleri almanağı) [1810, 1811, 1816]; *Lustspiele* (Komediler) [1830]; *Tagebuchblätter aus dem Burgtheater 1818 - 1837* (Saray tiyatrosundan günlük not defteri yaprakları, 1818 - 1837). (2 cilt, 1889, yeni bas. A. Weiler, 1912).

COSTER, Charles de: bk. DE COSTER, Charles.

COSTER [*kǫstİr*], **Dirk** (doğ. 1877), Holândalı yazar ve eleştirmeci. Delft'te doğmuştur. «De Stem»(Ses)dergisinde çıkan yazılariyle eleştirmeci olarak ün almıştır. Başlıca eserleri: *Uren met Novalis* (N. le birlikte geçen saatler) [1915]; *Marginalia* (Notlar) [1919]; *De nieuwe Europeesche geest in kunst en letteren* (Sanat ve edebiyatta yeni Avrupa ruhu) [1920]; *Nieuwe geluiden* (Yeni sedalar) [1925]; *Het Leven en sterven van Willem van Oranje*(O. lı W. in hayatı ve ölümü) [dram, 1948].

COSTER [*kǫstİr*] veya **KOSTER, Laurens Janszoon** (aş. yu. 1405 - 1484), Holândalı basım ustası. Hadrianus Junius (Adrian de Jongh) un *Batavia* (Holânda) [1568] adlı eserindeki iddiaya göre, C. kitap basma sanatını Gutenberg'den önce bulmuştur. G. Zedler gibi bazı araştırıcılar ise, C. ın yalnız harfleri kum kalıplarında teker teker döktüğü için tipografinin gelişmesinde payı olduğunu kabul ederler. Ancak, bilginlerin çoğu onun, dökme harfler bakımından Gutenberg'in öncüsü olduğu iddiasını reddetmişlerdir.

COSTER [*kostİr*], **Samuel** (1579 - aş. yu. 1665), Holândalı dram şairi. Amsterdam'da doğmuş, orada ölmüştür. Alman dil derneklerine benziyen Nederduitsche Academie (Holânda Akademisi) yi kurmuştur (1617). Başlıca eserleri: *Teevis de Boer* (Köylü T.) (kaba komedi, 1612); *Iphignia* (ad) [1617]. Eserleri R. A. Kollewijn tarafından yayınlanmıştır (1883).

COSTES [*kost*], **Dieudonné** (doğ. 1892), Fransız havacısı. Septfonds (Tarn - et - Garonne departmanı) da doğmuştur. Birinci Dünya Harbinde doğu cephesinde savaşmış, 1919 da Air Union ortaklığında yol pilotu, sonra da Breguet ve Hispano - Suiza ortaklıklarında deneme pilotu olmuş, Paris - Djask, Paris - Asvan seferlerini başarmış, Joseph Le Brix ile birlikte dünyanın çevresini dolaşmış, Maurice Bellonte ile birlikte de Paristen Tsitsihar'a kadar 7 905 kilometrelik bir doğru uçuşla dünya rekorunu kırmış (27 - 29 eylül 1929), gene aynı arkadaşiyle meşhur XIX. Bréguet «Point - d'Interrogation» uçağı ile arada iniş yapmaksızın Paris - New York uçuşunu başarmıştır.

COSTIN [*kǫstin*], **Miron** (1633 - 1691), Rumen kronikçisi, devlet adamı ve diplomatı. Podolyada Bar şehrinde İtalyan Jesuitlerinin okullarında hümanist bir kültür almış, Buğdan (Rumen Moldova) a döndükten sonra politika hayatına karışarak diplomasi ve askerlik alanlarında önemli bir rol oynamıştır. Buğdan voyvodaları bilgi ve kültürüne güvenerek iç ve dış politikada sık sık onun yardımından faydalanmışlardır. Buğdan voyvodası Vasile Vodă Lupul, C. i Kameniçe (Ukr. Kamenets) starosta (b. bk.) sı Petar Potocki'ye göndererek, Buğdan tahtını ele geçirmek üzere Macar birlikleriyle Buğdana giren Gheorghe Ştefan'a karşı yardım istemiş (1653), Vasile Vodă Lupul'un yerine geçen Gheorghe Ştefan da onu Eflâk'te I. Constantin Basarab'a göndermiş ve Erdel (Macarca Erdély) beyi Rákóczi György (b. bk.) ile Osmanlı Türklerine karşı meydana getirdiği birleşmeye onu da kazanmak istemişti. Buğdan voyvodası Dimitrie Contacuzino (b. bk.) devrinde de C. iki defa Lehistana gitmiş ve Osmanlı İmpaıatorluğu ile Lehistan arasında anlaşmazlıklara sebep olan sorunlara, çözümleme çaresi bulmağa çalışmıştır (1675). Kardeşi Velişco C., Buğdan voyvodası Constantin Cantemir (b. bk.) e karşı bir suikast düzenlemişse de, plânını gerçekleştirmeden yakalanarak Constantin Cantemir'in emriyle öldürülmüştür. Cupăreşti boyar (Rumen. boier, boer) ailesinin çevirdiği bir entrika sonunda Miron C. de bu suikast teşebbüsüne katılmakla suçlandırılarak Cantemir'in emri ile öldürülmüştür.

C. yazar olarak en büyük Rumen kronikçilerinden biri sayılır. Eserlerini yazarken eski kroniklerde verilen bilgileri olduğu gibi aktarıp tekrarlamaktan kaçınmış, yeni kaynaklardan ve özel anılarından faydalanarak tarihî olayları aydınlatmağa çalışmıştır. Böylelikle kronikleri basit birer derleme olmaktan kurtulmuş, orijinal ve sağlam birer tarihî kaynak olarak büyük değer kazanmıştır. C. Lehistan kıralının emri üzerine Leh dilinde bir Buğdan tarihi yazdığı gibi, Rumence olarak da 1595 - 1661 olaylarını içine alan bir kronik kaleme almıştır. Eski bir Rumen kroniğinin devamı olan bu kronik, sonradan oğlu Neculai C. (aş. yu. 1660 - 1712) tarafından bütünlenerek 1711 olaylarına kadar işlenmiştir. Bunlardan başka, C. *Viaţa lumei* (Dünyanın hayatı) adlı felsefî bir şiir de yazmıştır. C. in eserleri toplu olarak 1886 da Bükreşte yayınlanmıştır (2 cilt).

COSWAY [*kǫzwey*], **Richard** (aş. yu. 1740 - 1821), İngiliz ressamı. Okeford (Devonshire) da vaftiz edilmiş, Londrada ölmüştür. En çok minyatür alanında çalışmıştır. Windsor Castle'da eserlerinden bir koleksiyon vardır. Mme du Barry portresi tanınmıştır. Kendisinin çizdiği özel portresi Londrada National Portrait Gallery'dedir.

COSWIG [*kǫsviḫ*]: 1. Anhalt'ta Fläming'in güney sırtında, Elbe'nin sağ kıyısında, Halle bölümünün Rosslau ilcesinde bir şehir. Çoğu Protestan olan nüfusu 13 900 (1956) dür. Bö ge müzesi, toprak eşya yapım evleri, kibrit, kâğıt ve sülfürikasit fabrikaları, XII. yüzyıldan kalma bir kilisesi (1700 e doğru onarılmıştır), bir şatosu (XVII. yüzyıl) ve belediye dairesi (1569) vardır.

2. Saksonya'da, Dresden'ın Meissen ilcesinde, yemiş bahçeleriyle kaplı Lössnitz sırtlarının alt bölümünde, Elbtal vâdisinde, Dresden banliyösünün 14 km kuzeybatısında bir şehir. Nüfusu 17 900 (1956) dür. Halkı bahçecilik ve bahçıvanlık yapar. Mobilya, makine, kimya, hasırcılık sanayii gelişmiştir. Fren ve bağlama işleri yapan büyük atölyeleri, özel dökme çelik fabrikası vardır.

COSYN [*kǫsin*] **veya COSYNS** [*kǫsins*], **Jan**, Flâman heykelcisi (ölm. 1708 e doğru). Bruxelles'deki bazı büyük kiliselerin iç süslerini yapmış ve lâhit figürleri işlemiştir. Bruxelle'de bazı tarihî yapıların cephe süsleri de onun eseridir. Kabartmalariyle fildişi heykelciklerinde neşeli bir hayal zenginliği göze çarpar. Münih Müzesinde eserleri vardır.

COŞBUC [*kǫşbuk*], **George** (1866 - 1918), Rumen şairi. Hordou (Bistriţa judeţ'i, Transilvanya) da doğmuş, Bükreşte ölmüştür. Gençliğinde halk edebiyatı ve halk efsaneleri üzerinde çalışmış, 1894 te Ion L. Caragiale ile birlikte «Vatra» (Yurt) dergisini, 1901 de A. Vlahuţa ile birlikte «Semănătorul» (Ekici) dergisini, 1906 da da I. Gorun ile birlikte «Viaţa literara» (Edebiyat hayatı) dergisini yayınlamıştır. Rumen halk efsanelerin• dayanarak baladlar ve lirik şiirler yazmış, şiirlerinde çağdaş Rumen köyünü bir gerçekçi gözü ile tasvir etmiştir. Toplumsal soruları da işlemekten geri durmamış, özellikle 1895 te çıkan bir şiirinde topraksız köylülerin isteklerini dile getirmiştir. C.un çalışmalarında çevirmeleri de büyük bir yer tutar. Byron'ın *Mazeppa*'sını [1896], Schiller'in *Don Carlos*'unu [1910], Dante'nin *Inferno*'sunu [1924] ve eski Yunan ve Lâtin şairlerinin birçok eserlerini Rumenceye çevirmiştir. Başlıca eserleri *Pe pământului Turcului* (Türk topraklarında) [1885]; *Balade şi idile* (Baladlar ve idiller) [1893); *Fire de tort* (Öreke iplikleri) [1896]; *Povestea unei coroane de oţel* (Bir çelik tacın masalı) [1899]; *Cântece de vitejie* (Kahramanlık şarkıları) [1904].

G. COŞBUC

COT [*kɔt*], **Pierre** (doğ. 1895), Fransız politika adamı. Grenoble'de doğmuştur. 1928 - 1940 yıllarında Radikal Sosyalist Partisi milletvekilliğinde bulunmuş, 1933 - 1934 ve 1936 - 1937 yıllarında hava, 1937 - 1938 yıllarında da ticaret bakanlığı yapmış, 1940 ta Amerikaya göç etmiş, 1943 te Cezayir şehri danışma meclisi üyesi olmuş, 1946 - 1958 de yeniden milletvekili seçilmiş ve Komünist Partisiyle ilgili «progressiste» (ilerlemeciler) grupuna katılmıştır. Millet meclisinin en iyi hatiplerinden biri sayılan C., general De Gaulle'ün iktidara dönüşünden sonra yapılan seçimleri kazanamamıştır.

COTA DE MAGUAQUE [*kǫta de magak*], **Rodrigo** (ölm. 1495 ten önce), Yahudi asıllı İspanyol şairi. Vaftiz edilmiş bir Yahudi olan C. de M. Toledo'da doğmuştur. *Diálogo entre el Amor y un viejo* (Aşk ile bir ihtiyar arasında diyalog) adlı kaba duygulu diyaloğu ile dram sanatının gelişmesinde rol oynamıştır.

COTABATO [*kotabątɔ*] **veya COTTABATO** [*kottabąto*]: 1. Filipin adalarından Mindanao'nun güneybatısında bir il. Burada oturanların çoğu Moro'lardır. En çok pirinç yetiştirilir. Orman ürünleri ve balıkçılık da büyük bir yer tutar. Başşehri Cotabato'dur. Nüfusu 298 935 (1948) tir.

2. Filipin takımadalarının güneydoğu bölümündeki Mindanao adasında, Illana körfezi yakınlarında, Rio Grande de Mindanao ırmağının deltasında, C. ilinin başkenti olan bir şehir. Nüfusu 8 909 (1948) dur.

COTARD [*kɔtąr*] **SENDROMU,** menfi kuruntular, kendi kendini öldürme eğilimi ve duygu karışıklıklariyle beliren bir çeşit paranoia (b. bk.) hastalığı. Fransız sinir hastalıkları uzmanı Jules Cotard (1840 - 1887) ın adiyle anılır.

COTARELO Y MORI [*kotarẹlo i mọri*], **Emilio** (1857 - 1936), İspanyol yazarı ve eleştirmecisi. Vega da Ribadeo'da doğmuş, Madridde ölmüştür. İspanyol tiyatrosunun tarihi üzerine eserler yayınlamış, 1900 de İspanyol Akademisi üyeliğine seçilmiş, 1913 te Akademi sekreterliğine getirilmiştir. En çok *Iriarte y su época* (I. ve devri) adlı eseriyle tanınmıştır.

COTE [*kōt*], **La** (Fr. = deniz kıyısı; Lât. *costa* = kaburga kemiği), Fransızlarca bazı kıyı bölgelerine ve üzerleri bağlık bazı yamaç ve tepelere verilen ad. Bu ad altında dünyanın türlü yerlerinde 15 kadar bölge vardır: *C. d'Azur*, *C. - d'Ivoire*, *C. - d'Or*, *C. du Poivre* gibi. Bu arada La Côte, Cenevre gölünün kuzey kıyılarındaki bağlık yörelere verilen bir addır.

CÔTE D'ARGENT [*kọ̄t darją̄*] (Fr.=Gümüş Kıyı), güneybatı Fransanın Gironde ve Bidassoa ırmakları ağızları arasında kalan Atlantik kıyılarına verilen ad. Arcachon, Biarritz, Hendaye gibi birçok ünlü plâj şehirleri bu kıyılardadır.

CÔTE D'ARGENT: Biarritz plâjı

CÔTE D'AZUR [*kọ̄t dazür*], güney Fransanın Akdeniz kıyılarının bir kesimine verilen ad. Eskiden bu ad Cannes ile Menton arasındaki bölgeye verilirdi. Turizm ve kışı geçirmeğe gelenler akını ilk olarak bu bölgede başlamıştır. Şimdi bu ad, Marsilya (Marseille) ya en yakın plâj olarak Cassis ile İtalyan sınırı arasında uzanan kıyı kesimine verilir. C. d'A. rağbetini ıkliminin yumuşaklığına borçludur. Bölgenin yıllık ortalama ısı derecesi Fransanın en yükseğidir. Yağışlar 500 ile 700 mm yi geçmez ve ancak birkaç gün sürer. Yazın hemen hemen hiç yağış yoktur. Bölgenin güneye bakışı ve kuzeye karşı Provence dağları ve Alpler tarafından korunması, güneşten olağanüstü geniş ölçüde faydalanmasını sağlar. Bölgenin başlıca şehirleri, kıyı boyunca uzanan güzel plâj kasabalarından başka, Cannes, Nice, Monaco ve Mendon'dur.

CÔTE D'AZUR: Monaco ve Cap Martin

CÔTE DE CHEVAL [*kōt dı şvąl*] (Fr. = at kaburgası), tabiî ipek veya reyon'la, atkısı pamuk ipliği ile dokunan, kaburga kemiklerine benzer geniş ve düz motifli mantoluk kadın kumaşı.

CÔTE D'ÉMERAUDE [*kōt demırọd*] (Fr. = Zümrüt Kıyı), kuzey Fransanın Dinard ile Saint - Malo dolaylarındaki Manş kıyılarına verilen ad.

CÔTE D'OR [*kōt dɔ̄r*]: 1. Kuzeydoğu Fransada Paris bölgesinin doğu sınırlarında bulunan bir departman. Adını, Dijon şehrinin güneyinde uzanan dağ yamacından alır. Yüz ölçümü 8 787 km², nüfusu 374 000 (1958) dir. Merkezi Dijon'dur. Üç arondismanı (Dijon, Beaune, Montbard), 37 kantonu ve 717 komünü vardır. Departmanın coğrafî birliği yoktur; kuzeyde, Châtillonnais bölgesinin kireçli tepelerini içine alır, büyük ormanlarla kaplıdır; koyundan çok sığır yetiştirilir. Batıda killi, nemli topraklar uzanır. Auxois adı verilen bu bölgede hayvan yetiştirilir. Dijon'un güneyinde, Fransanın en zengin bağlıklarından biri olan C. d'O. yamacı uzanır. Departmanın doğusu Saône ırmağının ovalarını içine alır. Burada da geniş ormanlar vardır. Tarımı pek gelişmiş olmamakla beraber, Saône vâdisinde güzel sebze yetiştirilir. Demir madenlerinden dolayı departman eskiden büyük bir endüstri bölgesi idi. Şimdi madenciliğin önemi azalmıştır. Kerestecilik de ekonomisinde rol oynar.

2. Fransada jeolojik bir bölge. Fransanın orta toplu dağlar (massif central) ının kuzeydoğusunda uzanan jurasik kireç plâtosudur. Ortalama yüksekliği 600 m dir. Paris bölgesine yakın bölümü gittikçe alçalır. Bütün bu bölgeye Saône vâdisinden bakılırsa, bir sıradağlar gibi görünür. Bu dağ etekleri, en iyi Bourgogne şarabını yetiştiren bölgedir.

CÔTE FRANÇAISE DES SOMALIS (Coğ.): bk. FRANSIZ SOMALİSİ.

CÔTE - D'IVOIRE [*kōt - divoąr*], Afrikada Fildişi Kıyısına Fransızların verdiği ad (bk. Fildişi Kıyısı Cumhuriyeti).

CÔTE - DU - NORD [*kot dü nɔ̄r*], Fransanın kuzeybatısında, Bretagne'in bir kısmını içine alan bir departman. Yüzölçümü 7 218 km², nüfusu 503 200 (1958) dür. Pek çok yerlerinde buğday ve patates yetiştirilir. Hayvancılık, balıkçılık da yapılır. Merkezi St. Brieuc'dür.

Bu departman «Massif armoricain» (Bretagne masifi) nin bir bölümünü meydana getirir. Buna göre, karışık olarak tepe ve vâdilerle kaplıdır; yüksekliği Mené land'larında ve Arrée dağını uzatan yüksek tepelere bitişen kısmında artar. Bir tarım bölgesi olup tahıl, hayvan yemi ve yemiş yetiştirilir. Sığır, at da beslenir. Balık avı gelişmiştir. Turistleri çeken büyük plâjları vardır.

CÔTELÉ [*kotlẹ*] (Fr. = dilimli), kamgarn, pamuk ipliği veya suni ipekten dokunan elbiselik kadın kumaşı.

COTENTIN [*kotãtẽ*], Fransanın Normandie bölümünde, Manş denizinde bir yarımada. Batı kıyıları dik ve granit yapılıdır. Bu kıyılarda batı fırtınaları olur, gelgit olayı geniş ölçüde etkisini gösterir. Ormanları az, çayır ve otlakları çoktur. Hayvan beslenir. Merkezi, bir harb limanı olan Cherbourg'dur. İkinci Dünya Harbinde C., Anglo - Amerikan kuvvetleri için (özellikle 1944 te) barınma ve gereç alma yeri olmuştur.

COTER [*kọtır*], **Colyn de,** Flâman ressamı. 1500 sıralarında Bruxelles'de çalışmıştır. Büyük figürlü sunak resimleri ile daha çok XV. yüzyıl başlarında yaşıyan sanatçılara yaklaşmaktadır.

CÔTE - RÔTİE [*kōt roti*], Fransanın Rhône departmanında sıra tepeler. Bağlarından elde edilen kırmızı şarabı ile ün almıştır.

COTES [*kōt*], **Les,** Fransada, Garonne ırmağının kuzeyinde, Bordeaux çevresinin, bağlariyle tanınmış tepeliklerine verilen ad.

COTES [*kots*], **Roger** (1682 - 1716), İngiliz matematikçisi. Burbage (Leicestershire) da doğmuş, Cambridge'de ölmüştür. Cambridge Üniversitesindeki Trinity College'da okumuş, 1706 da bu üniversitede astronomi profesörü olmuştur. Newton'ın dostu olan C., *Principia*'nın 1713 te yayınlanan 2. baskısında ona yardım etmiş ve kitabın önsözünü yazmıştır. Newton ile C. ın mektupları 1850 de yayınlanmıştır. C. hayatı boyunca *Logometria* [1713] adlı tek bir bilim eseri yayınlamış, fakat bıraktığı yazılar 1722 ve 1738 de Robert Smith tarafından derlenip yayınlanmıştır.

CÔTES - LORRAINE [*kōt lorẹn*], Jura'nın Paris bölgesine giren kilsli bir plâto. Doğuya bakan ve 200 m yükseklikte olan sarp kenarı Woëvre bölgesinde duvar gibi yükselmektedir. C. - L. Birinci Dünya Harbinde Fransanın kuzeydoğu temel savunma hattı ile kuvvetlendirilmişti.

COTGRAVE [*kọtgrēv*], **Randle** (ölm. aş. yu. 1634), İngiliz sözlük yazarı (XVI. yüzyılın 2. yarısında Cheshire'da doğmuştur). Cambridge'de okumuştur. İngilizler için yazılmış ilk Fransızca sözlüğün yazarıdır: *A Dictionarie of the French and English Tongues* (Fransız ve İngiliz dillerinin sözlüğü) [1611]. Bu sözlük, XVI. yüzyıl İngilizcesinin kelime hazinesi bakımından da değerlidir.

COTHON (Tar. - Coğ.): bk. KOTHON.

COTIN [*kotẽ*], **Charles** (1604 - 1682), Fransız şairi. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Ahlâkçılık taslıyan eserler yazarak, kadın salonlarındaki «Précieux» lerin sahte edebiyatını sönük nüktelerle taklit etmiş ve aynı çığırda kötü manzumeler yazmıştır. Molière, *Fammes savantes* (Bilgiç kadınlar) da Trissotin adiyle kendisiyle alay ettiği gibi, Boileau'nun birçok taşlamalarına da konu olmuştur. Başlıca eserleri: *Recueil des énigmes de ce temps* (Bu çağın bilmece derlemeleri) [1646]; *Œuvres galantes* (Şuhça eserler) [1663]; *Poésies chrétiennes* (Hıristiyanlık şiirleri) [1657].

COTMAN [*kọtmæn*], **John Sell** (1782 - 1842), İngiliz ressamı. Norwich'te doğmuş, Londrada ölmüştür. John Crome (b. bk.) un öğrencisi olan C., Norwich Okulunda öğretmen ve ustabaşı olarak çalışmıştır. Sulu ve yağlı boya resimlerinde doğum yeri olan doğu İngiltere motiflerini büyük bir kudretle çizmiştir.

COTONEASTER (Bot.): bk. DAĞ MUŞMULASI.

COTONOU [*kotonụ*] **veya KOTONU,** Afrikada Dahomey Cumhuriyetinde bir şehir ve liman. Nüfusu 28 064 tür. Piskoposluk merkezi olan C., Dahomey'in en önemli yerleşme yeridir. Tek deniz limanı olarak memleketin iş hayatında önemli bir yer tutar. Ancak, rıhtımı büyük gemilerin yanaşmasına elverişli olmadığından, liman bugünkü ihtiyaçlara yetmemektedir. 1863 te Fransızlar, kıral Glé - Glé'nin izniyle burada bir ticaret ajanlığı kurmuşlardı. C. çevresinin nüfusu 91 275 (1 275 i Avrupalı) tir.

COTOPAXİ [*kotopạkhi*], güney Amerikada Ekvador'un Doğu Kordilerler bölgesinde bir dağ. Yüksekliği 6 000 m dir. C. dünyanın en yüksek yanardağı olup hemen her zaman yanar ve püskürür. 4 000 m den başlıyarak buzla örtülüdür. Krateri 800 m genişliğinde olup, en güzel yanardağ biçimini gösterir. En son büyük püskürmeleri 1904 te olmuştur. Tepesine 1872 de Reiss, 1873 te de Stuebel tırmanmıştır.

COTROCENI [*kotroçeni*], Rumanyada Bükreş yakınlarında, 1679 da kurulmuş eski bir Eflâk manastırı. Bugün Rumanya devlet başkanlarının yazlık köşkü olarak kullanılır.

COTRUŞ [*kọtruş*], **Aron** (doğ. 1891), Transilvanya (Mac. Erdély, Türkçe Erdel) lı Rumen şairi. Tărnava Mică'da doğmuştur. Çağdaş Rumen şiirinin en kuvvetli temsilcilerinden biri olan C., Amerikan şairi Walt Whitman'ı andırır. Sert ve ağır bir dille yazılan şiirlerinde devrim havası duyulur. C. Transilvanya şehirleri üzerine de şiirler yazmıştır. Başlıca eserleri. *Poezie* (Şiirler) [1911]; *Sărbătoarea morții* (Ölüm bayramı) [1922]; *Neguri albe* (Ak bulutlar); *Romănia* (Rumanya); *Măine* (Yarın) v. b.

COTSWOLD HILLS [*kọtswọuld hilz*] **veya COTSWOLDS** [*kọtswıldz*], Büyük Britanyanın batı İngiltere bölümündeki Gloucestershire kontluğunda, aş. yu. güneybatı - kuzeydoğu doğrultusunda uzanan tepeler zincirine verilen ad. Bu bölgede yetişen koyunlar (C. ırkı) tanınmıştır. En yüksek tepesi Cheltenham yakınlarındaki Cleeve Cloud veya Cleeve Hill (314 m) dir. Uzunluğu 86 886 km dir.

COTTA [*kọtta*], **Aurelius Caius,** Romalı general. M. Ö. 252 ile 248 de *consul*'luk etmiştir. Himera ile Lipara'yı Kartacalılardan almış, yanında çalışanlara karşı çok sert davranmakla tanınmıştır.

COTTA [*kọtta*], **Aureluis Caius** (M. Ö. 124 - 70), Romalı hatip. M. Ö. 75 yılında *consul* olan C., Sulla'nın bir kararına rağmen *tribunus*'lukla başlıca memurlukların, birleştirilebilmesini sağlıyan bir kanun çıkarmış, böylece, *tribunus*'luğun değerini artırmıştır.

C. Aurelius Marcus: Romalı general. M. Ö. 74 yılında *consul* olmuştur. Khalkedon yakınlarında denizde ve karada Mithridates tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Bithynia'da korkutma ve baskıya başvurarak para aldığı için mahkûm edilmiştir.

C. Aurelius Lucius: Romalı hatip. Aurelis Caius C. ile Aurelius Marcus C. nın kardeşi. M. Ö. 70 yılında *praetor* olan C., çıkardığı bir kanunla şövalyelerin mahkemelere üye olmalarını sağlamıştır. 65 yılında *consul,* 64 yılında *censor* seçilmiş C., Catilina ile savaşmış, sürgünde bulunan Cicero'nun yurda dönmesini sağlamak için çalışmış ve Caesar'ı tutmuştur.

COTTA [*kọtta*], **Aurelius Messalinus,** hatip Messala'nın oğlu. M. S. I. yüzyılda yaşamıştır. Arkadaşı olan Tiberius'un şiddetli davranışlarını desteklemiş, birçok kimseleri gizliden gizliye ona haber vermiştir. Özellikle amansız alaylarından ötürü bazı senatörler tarafından devlet reisine hakaret suçu ile itham edilmişse de, Tiberius tarafından kurtarılmıştır.

COTTA [*kọta*], **Heinrich von** (1763 - 1844), Alman bilgini, ormancılık biliminin kurucusu. Eisenach yakınında Klein Zillbach'ta doğmuş, Tharandt'ta ölmüştür. 1795 te Zillbach'ta bir ormancılık enstitüsü kurmuş, 1810 da Tharandt'ta orman örgütü müdürlüğüne atanmıştır. 1811 de ormancılık enstitüsünü de Tharandt'a nakletmiştir. Sonradan bu enstitü onun başkanlığında Devlet Orman Akademisi

haline getirilmiştir (1816). Oğlu **Bernhard von C.** (1808-1879), Klein-Zillbach'ta doğmuş, Freiberg (Saksonya) de ölmüştür. Freiberg Madencilik Akademisinde jeoloji profesörlüğü yapmıştır (1842-1874). Başlıca eserleri: *Geognostische Wanderungen* (Jeoloji gezileri) [1836-1838]; *Geologie der Gegenwart* (Çağımızın jeolojisi) [1866]; *Der Altai* (Altay dağı) [1871].

COTTA [*kọta*], **Johann Friedrich** (1764-1832), Alman kitapçısı. Stuttgart'ta doğmuş, orada ölmüştür. Ailesinin Tübingen'da sahip olduğu küçük bir kitabevinin yönetimini 1787 de ele alınca Schiller ve Goethe gibi yazarların eserleriyle birkaç edebiyat ve sanat dergisi yayınlıyarak, kitabevini devrinin en büyük yayınevi haline getirmiştir (*J. G. Cottasche Buchhandlung*). Zamanının en büyük şairleriyle dost olarak kendi topraklarında köleliği kaldırmış, Tuna ve Main ırmaklarında buharlı gemilerle seferler yapılmasını desteklemiştir. İkinci Dünya Harbinde büyük zararlara uğrıyan yayınevi bugün yeniden kurulmuştur. Klâsik ve modern edebiyat, tarih, felsefe, edebiyat tarihi, müzik tarihi alanlarında zengin yayınlariyle tanınmıştır.

COTTBUS [*kọtbus*]: 1. Doğu Almanyada 1952 de kurulan bir yönetim bölümü (Bezirk). Brandenburg, Saksonya ve Saksonya Anhalt'ından meydana getirilen bu yönetim bölümünün 14 ilce (Landkreis) si vardır. C. bölümünde toprak ürünleri arasında çavdar ve patates büyük bir yer tutar. Neisse ırmağı vâdisinde büyük bir yemiş yetiştirme bölgesi vardır. C. bölümünde çam ormanları da geniş bir yer kaplar. Zengin kömür yatakları (Senftenberg) işletilmektedir. Briket ve makine fabrikaları vardır. Almanyanın dokumacılık bakımından en önemli bölümlerinden biridir.

COTTBUS: Şehir tiyatrosu

2. Doğu Almanyada, Berlinin güneybatısında, Spree ırmağı üzerinde, C. yönetim bölümünün merkezi olan bir şehir. Nüfusu 64 500 (1958) dür. Nüfusun büyük çoğunluğu Protestandır. İşlek bir demiryolu istasyonu ve büyük bir hava alanı vardır. Yüksek okulları ve bu arada bir dokumacılık okulu bulunmaktadır. Dokuma (yün, bez, halı), yiyecek maddeleri, ağaç ve maden eşya fabrikaları vardır.

Adı kaynaklarda ilk olarak 1156 da tesbit edilen C. 1445 ten beri Brandenburg'a bağlı idi. 1807-1813 yılları arasında Saksonyaya bağlanmış, 1813 te Prusyaya geçmiştir. XIV. ve XV. yüzyıllardan kalan birtakım kiliseleri ve manastırları vardır. Çevresinde yapılan kazılarda Germenlerden kalan birtakım altın kol halkaları bulunmuştur. Şehrin kuzeybatısında Spree Ormanı, güneydoğusunda ise Branitz Parkı yer alır.

COTTE [*kɔt*], **Louis** (1740-1815), Fransız meteoroloji uzmanı. Laon'da doğmuş, Montmorency'de ölmüştür. 1766 da Paris yakınında Enghien kükürtlü su kaynağını bulmuştur. Meteorolojinin kurucularındandır. 1774 te bir *Traité de météorologie* (Meteoroloji ana kitabı) yi yazmıştır.

COTTE [*kɔt*], **Robert de** (1656-1735), Fransız mimarı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. J. H. Mansart'ın öğrencisi, iş arkadaşı ve damadıdır. 1699 da Pariste Gobelin fabrikasının müdürü, 1708 de kıralın birinci mimarı, 1719 da kırallık yapı işleri müdürü olmuştur. Fransa, Almanya ve İspanyada birçok şatolarla otel ve kilise yapı işlerine büyük bir yetki ile katılmış, şehir bayındırlık işlerinde de çalışmıştır.

R. de COTTE

Sanatı, ağır ve süslü XIV. Louis üslûbundan Rokokonun zarif salon ve boudoir üslûbuna bir geçiş olarak gelişmiştir. Yapıları kullanışlıdır.

COTTE [*kɔt*] **AMELİYATI,** kuyruk sokumu kemiği (sacrum) çıkıntısının önünde bulunan ve «presacral» veya «hypogastric» denilen sinir ağının çıkarılması ameliyatı. Fransız cerrahı Gaston Cotte (1879-1951) un adiyle anılır.

COTTEREAU [*kɔtrọ*] **KARDEŞLER** (daha çok **Chouan** [b. bk.] kardeşler adiyle tanınmışlardır). Aşağı Maine'de Chouannerie adını alan ayaklanmaya önayak olmuşlardır. Dört kardeştiler: **Pierre C.** (1756-1794), Brains'te doğmuş, Laval'de ölmüştür; **Jean C.** (1757-1794), Saint-Berthevin'de doğmuş, Laval yakınında ölmüştür. Dört kardeşin en tanınanı **François C.** (ölm. 1794)dur; **René C.** (1764-1846). Jean C. ile François C. ayaklanma sırasında dövüşürken ölmüşlerdir. Kardeşlerin en büyüğü olup «Pierre qui mouche» adiyle anılan Pierre C. giyotinde can vermiştir. Yalnız Faraud adiyle anılan René kendisini kurtarıp uzun zaman yaşıyabilmiştir.

COTTET [*kɔtẹ*], **Charles** (1863-1925), Fransız ressamı. Le Puy'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Puvis de Chavannes'ın öğütleriyle çalıştıktan sonra 1889 sergisine katılmıştır. Kullandığı renklerin koyuluğundan ötürü Lucien Simon, René Ménard, R.-X. Prinet, Dauchez ile birlikte bir grup kurmuştur. Art Moderne Müzesinde «İskambil oynayanlar» [1883], «Plougastel'de dinî alay» adında iki tablosu vardır. André Suares'in *Le Livre de l'émeraude* (Zümrütün kitabı) adındaki kitabiyle *La Misère sociale de la femme* (Kadının toplumsal sefaleti) adlı kitabını resimlemiştir. Bundan başka, çok güzel «eau-forte» lar bırakmıştır.

COTTIN [*kɔtẽ*], **Marie Risteau** (1770-1807), Fransız kadın yazarı. Pariste doğmuş, Palaiseau yakınında Champlan'da ölmüştür. Çok genç yaşta Bordeaux'lu zengin bir bankacıyle evlenmişse de, 1793 te kocası iflâs edip öldüğünden kalemiyle geçinmek zorunda kalmıştır. *Claire d'Albe*

(ad) [1799]; *Malvina* (ad) [1801]; *Amélie Mansfield* (ad) [1803]; *Mathilde* (ad) [1805]; *Elisabeth ou les Exilés de Sibérie* (Elisabeth veya Sibirya sürgünleri) [1806] adlı romanları çok okunmuştur. Yazılarında romantik bir duyarlık göze çarpar.

COTTIUS [*kǫttius*], **Marcus Julius** (Milât sıraları), Kıral Donnus'un oğlu, Ligur kıralı. Cottius Alpleri (b. bk.) bölgesinde 14 Ligur komününü birleştirerek küçük bir bağımsız kırallık kurmuştur. M. Ö. 9-8 yıllarında başşehri olan Segusium (bugün: İta. Susa, Fr. Suse) da İmparator Augustus adına bir zafer takı yaptırmıştır. Bu tak bugüne kadar kalmıştır.

C. Alpleri: Eskiden, Batı Alplerin Fransız-İtalyan sınırında, Yukarı Durance ırmağının doğusunda, Dora Riparia ile Stura ırmakları arasındaki kesimine verilen ad. Bu kesimde bulunan Monte Viso'nun yüksekliği 3 843 m dir.

COTTON [*kǫtǫ̃*], **Aimé-Auguste** (1869-1951), Fransız fizikçisi. Bourg-en-Bresse'te doğmuş, Sèvres'de ölmüştür. Toulouse Fen Fakültesinde okutmanlık yaptıktan sonra, Sorbonne Üniversitesi nazarî fizik ve gök fiziği kürsüsüne getirilmiş, 1921 de Lipmann'ın yerine genel fizik kürsüsüne atanarak fizik araştırmaları lâboratuvarının başına geçmiş, 1923 te Fransa Enstitüsü üyesi olmuştur. İlk çalışmalarını polarize ışık düzleminin dağılışının optik bakımından çalışan bir maddenin dalga uzunluğuna göre anormal değişmesi olayı (Fr. dispersion rotatoire anormale) ile kendi buluşu olan daire biçiminde dikroizm (meselâ turmalin gibi bazı billûrların olağan ve olağanüstü ışınları değişik ölçüde emmeleri özelliği) olayı üzerinde yapmış, H. Mouton ile iş birliği yaparak mikroskopla görülemiyecek kadar küçük cisimlerin görülebilmesine elverişli basit bir cihaz meydana getirmiş, yine aynı arkadaşiyle birlikte şiddetli manyetik alanlara yerleştirilmiş sıvıların çift yansıtma olaylarını (Fr. phénomènes de la biréfringence des liquides) bulmuştur. Şiddetli manyetik alanları ölçmeye yarıyan **C. terazisi** de C. un buluşudur. Bunlardan başka, P. Weiss ile birlikte kadmiyum çizgilerini inceledikten sonra yükün elektron kütlesine olan $\frac{e}{m}$ oranını bulmuştur. Eserleri: *Le dichroïsme circulaire et la dispersion rotatoire anormale des liquides actifs colorés* (Daire biçiminde dikroizm ve renkli aktif sıvıların anormal dönme dağılışları) [1896]; *Le phénomène de Zeenan* (Z. olayı) [1900]; *Les ultra-microscopes et les objets ultra-microscopiques* (Ültramikroskoplar ve ültramikroskopik cisimler) [1906]; *Symétrie des cristaux et symétrie moléculaire* (Billûrların bakışımı ve moleküler bakışım) [1914].

COTTON [*kǫtn*], **Charles** (1630-1687), İngiliz şairi. Beresford (Staffordshire) da doğmuş, Westminster (Londra) da ölmüştür. Daha çok Montaigne'in *Essais* (Denemeler) adlı eserini İngilizceye çevirmekle tanınmıştır (1685). Eski şairlerden Lukianos'u ve Fransız şairi Scarron'un taklit ettiği Vergilius'u örnek alarak birtakım burleskler meydana getirmiştir: *The Scarronides, or the First Book of Virgil Travestie* (Scarron'giller veya kılık değiştirmiş Vergilius'un birinci kitabı) [1664]; *A Voyage to Ireland in Burlesque* (Burlesk olarak bir İrlânda gezisi) [1670] adlı manzum bir eser de yazmıştır. Corneille'in *Horace*'ını [1671] da İngilizceye çevirmiştir. Bunlardan başka, Izaak Wolton'un *Compleat Angler* (Mükemmel olta balıkçısı) ıne ikinci bir bölüm eklemiştir (1676). Şiirleri toplu olarak 1689 da yayınlanmıştır. Lamb, Wordsworth ve Coleridge, C.ı şair olarak çok beğenmişlerdir.

COTTON [*kǫtn*], **Robert Bruce, Sir** (1571-1631), İngiliz bilgini. Denton veya Connington (Huntingdonshire) da doğmuş, orada veya Londrada ölmüştür. VIII. Henry'nin yönetimi altında dağıtılan manastır kitaplıklarından gelen türlü türlü kâğıt ve elyazmalarını güzel bir koleksiyon halinde toplamıştır. Cottonian Library (b. bk.) adı verilen bu koleksiyonu oğlu ve torunu tarafından zenginleştirildikten sonra 1753 te British Museum'a taşınmıştır. C. koleksiyonunun elyazmaları arasında Lindisfarne İncilleri ve Beowulf destanı da bulunmaktadır.

Cottonian Library: Sir Robert Bruce Cotton (b. bk.) tarafından yapılan, oğlu ve torunu tarafından zenginleştirilen eski elyazmaları, kitap ve eski paralar koleksiyonuna verilen ad. Sir Robert C. ın torunu Sir John C. kitaplığı bir genel kitaplık haline getırmek istediğinden, 1700 de bu amaçla parlâmento bir kanun yapmış, 1707 de de başka bir kanunla, Cotton House ile kitaplığın kıraliçe ve mirasçıları adına satın alınmasına izin verilmiştir. 1730 da kitaplık, Westminster'daki bir eve yerleştirilmiştir. Ertesi yıl bir yangın çıkmış ve 114 cilt elyazması yanmış, kaybolmuş veya okunamıyacak bir hale gelmiş, 98 i de bozulmuştur. Zarar gören elyazmalarının birçoğu başariyle onarılmıştır. Kitaplıkta şimdi 900 e yakın cilt bulunmaktadır. Bunların 200 ü çok değerli resmî belge olup Avrupanın III. Edward-I. James zamanlarının diplomatik münasebetleriyle ilgilidir. Sonradan kitaplık Westminster'da bulunan yeni bir yapıya taşınmış, 1753 de de son olarak British Museum'a yerleştirilmiştir. Kitaplıkta elyazmalarından başka, birçok değerli eski paralar ve antika eşyalar vardır.

COTTON BELT [*kǫtn belt*] (İng. = pamuk bölgesi), Amerika Birleşik Devletlerinin güneydoğusunda bir tarım bölgesi. Bu bölge, Kuzey Carolina'dan Texas'ın doğu bölümüyle Oklahoma'nın güneyine kadar uzanmakta, Atlas Okyanusu ile Meksika körfezinin çevrelediği ovalarla alçak yaylaları kapsamaktadır. Bölgede en çok pamuk yetiştirilmektedir.

COTTON [*kǫtn*] **MAKİNESİ,** tığ ile çalışan ve standart makinelerde örülen dikişsiz çoraplardan farklı olarak bacak şekline uyan kadın çorapları (C. çorapları) örmeğe yarıyan çorap örme tezgâhı. Bu düz tezgâhlarda aynı zamanda birçok çorap örülebilir. C. M. İngiliz W. Cotton tarafından meydana getirilmiştir (1868).

COTTON [*kǫtn*] **USULÜ İLE İŞLENMİŞ ETER** (Kanadalı doktor James H. Cotton'ın adiyle anılır), anestezide kullanılan bir eter çeşidi. Eter, biri anesteziyi, öteki de hoş olmıyan etkileri meydana getirdiği sanılan iki yabancı maddeden ayrılır. Sonra bu saflaştırılmış etere, anesteziyi meydana getiren yüzde iki etilen, yüzde yarım karbon dioksit ve yüzde bir etil alkol katılır.

COTTRELL [*kǫtrıl*], **Frederick Gardner** (1877-1948), Amerikan kimya uzmanı. Oakland'de doğmuş, Berkeley'de ölmüştür. California Üniversitesinde okuduktan sonra, Berlin ve Leipzig'de çalışmış ve 1902 de California Üniversitesine profesör olarak çağrılmıştır. 1911 de Amerika Birleşik Devletleri Madenler Bürosu (Bureau of Mines) na girmiş, 1920 de bu örgütün müdürlüğüne getirilmiştir. 1908 de gazlarda bulunan toz ve isleri çöktürmeğe yarıyan bir elektrostatik cihaz bulmuş, 1930 da da pozitif iyon çıkaran bir makine yapmıştır.

C. ameliyesi: Jeneratör ve kok ocağı gazının katrandan temizlenmesine yarıyan bir metot. Temizlenecek gaz,

içinde negatif yüklü bir elektrot asılı bulunan, silindir biçiminde yüksek boşluğa bir delikten geçirilerek üflenir. Böylece gazda bulunan toz ve is parçacıkları, elektriklenir ve yerde serili bulunan karşı elektrot tarafından çekilir. Boşluğun duvarlarına yetişecek kadar kalın bir tabaka toplanınca, bu tozlar çöker ve dibinde birikir. Temizlenmiş gaz bir delikten çıkar ve doğrudan doğruya kullanılır veya tekrar katrandan da temizlenir. Katrandan temizlenme ameliyesi alçak ısı altında yapılır. Linyitten çıkan gazın ilk temizlenmesi 80 - 90 derece, ikincisi aş. yu. 20 derece ile olur. Bu metotta kullunılan doğru akım 50 000 voltluktur.

COTUGNO [*kotuño*] [Lât. **Cotunnius Domenico**] (1736 - 1822), İtalyan anatomi uzmanı ve hekimi. Ruvo di Puglia (Aşağı İtalya) da doğmuş, Napolide ölmüştür. Bilim adamı olarak ününü daha çok *De aquaeductibus auris humanae internae* (İnsanın iç kulağındaki su kemerleri kanalları hakkında araştırma) [1761] adlı eserine borçludur. Bu eserde iç kulağın endolinf (endolymph) i ve kanalları (*Aquaeductus Cotunnii*) tasvir edilmiştir. 1765 te çıkan *De ischiade nervosa commentarius* (Sinirden gelen iskialji [kalça ağrısı] hakkında mülâhazalar) adlı eserinde, kendi adiyle anılan (*Malum Cotunnii* [C. hastalığı]) siyatik hastalığını kendisinden önce yetişen bilginlerden daha iyi anlatmıştır. 1766 da Napolide profesör olan C., *De sedibus variolarum syntagma* (Çiçek hastalığının merkezleri hakkında yazılar koleksiyonu) [1769] adlı eserinde, çiçek hastalığında hastanın döktüğü kabarcıklarla ilgili anatomik araştırmalarını toplamıştır. Böbrek hastalarının idrarında albümin bulunduğunu tesbit eden de C. dur.

CO - TUI [*ko - tüi*] **TEDAVİSİ**: mide özsuyunun etkisiyle yemek borusu, mide veya onikiparmak bağırsağında meydana gelen ve pepsin ülseri diye anılan iç zar mukosa yarasının hastaya bir hidroliz proteini verilerek tedavi edilmesi. Bu madde, bir proteine asit, alkali veya maya etki ettirilerek onu parçalamakla elde edilen bir asit aminler karışımıdır. New York'lu çağdaş cerrah Frank Wang C. - T. (doğ. 1896) nın adiyle anılır.

COTY [*koti*], **François** (1874 - 1934), Fransız sanayicisi ve gazetecisi. Ajaccio'da doğmuş, Lou Veciennes'de ölmüştür. Pariste dükkân çıraklığından zengin parfümeri yapıcıl ğına kadar yükselmiştir. Northcliffe'i taklit ederek sağcı Fransız basınını ele geçirmeğe çalışmış, 1924 te «Figaro» yu satın almış, kıralcı «Action Française» i para ile desteklemiş, 1928 de «Ami du Peuple» gazetesini yayınlamıştır. Başlangıçta Fransız basın âleminde başarı kazanmış sa da, sonradan izi kaybolup gitmiştir.

COTY [*koti*], **René** (doğ. 1882), Fransız devlet adamı. Le Havre'da doğmuştur. 1902 de Le Havre'da avukatlığa başlamış, 1928-1929 da baro baskanlığına seçilmiş, kısa zamanda Normandiya'daki ticaret ve sanayi çevrelerinde sözü geçer bir kişi olmuş, 1923 yılında Le Havre'dan, sol cu cumhuriyetçi partisinden milletvekili seçilmeden önce de birçok kamu hizmetlerinde bulunmuştur. 1935 ten 1940 a kadar Cumhuriyetçi Birlik üyesi olarak Senatoda kalmış, İkinci Dünya Harbinden sonra Millet Meclisine dönmüş, 1946 dan sonra da bağımsızlar grupuna başkanlık etmiştir. 1947 - 1948 de imar bakanlığında bulunmuştur. 1948 de Cumhuriyet Konseyine üye seçilmiş, 1949 da da ikinci başkanlığa getirilmiştir. 23 aralık 1953 te 13. turda Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. C., hükümetin durmadan değişmesinden rejimin tehlikeye düşebileceğini söylemiş, 13 mayıs 1958 de Cezayirdeki kıpırdanmanın, önceki krizlerden daha önemli bir krize yol açtığını görünce de 29 mayıs mesajını yayınlamak zorunda kalmış, general de Gaulle'ün iktidara gelmesindeki faydaları belirtmiştir. Beşinci Cumhuriyetin kuruluşundan sonra başkanlık görevini de Gaulle'e bırakmış (8 ocak 1959) ve Anayasa Meclisi üyeliğine geçmiştir. 1959 da Mânevi ve Siyasal Bilimler Akademisine üye olarak girmiştir.

R. COTY

COTYLEDON (Bot.) bk. ÇENEK ve VENÜS GÖBEĞİ.

COTYLEDON YAPRAĞI (Bot.): bk. ÇİM YAPRAĞI.

COUBERTIN [*kuberté*], **Pierre de, Baron** (1862 - 1937), Fransız pedagoğu ve tarihçisi. Pariste doğmuş, Cenevrede ölmüştür. Fransızların beden gücünü artırmak, dünya sporculuğu yararına antik spor kültürünü canlandırmak üzere Uluslararası Olimpiyat Komitesini kurmuş (1894), disk atmayı, Maraton koşusunu ve modern pentathlon'u Olimpiyatlara sokmuştur. Olimpiyat oyunlarına Atinada başlanmış (1896), iki dünya harbi dışında her dört yılda bir devam edilmiştir. C., 1925 yılına kadar Uluslararası Olimpiyat Komitesinin başkanlığında bulunmuştur. Başlıca eserleri: *La gymnastique utilitaire* (Faydacıl jimnastik) [1912]; *Essais de psychologie sportive* (Spor psikolojisi denemesi) [1913]; *La pédagogie sportive* (Spor pedagojisi) [1923].

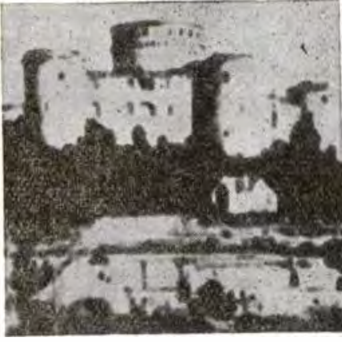

P. de COUBERTIN

COUCY [*kusi*], **Le Châtelain de,** XIII. yüzyılın başında yaşamış bir Fransız halk şairi. İçli ve melânkolik şarkılariyle tanınmış olan C. nin 1186 - 1203 yılları arasında Coucy şatosunda bekçilik yapan Guy olduğu ileri sürülmektedir.

COUCY [*kusi*] **A LESİ,** kuzey Fransada Picardie'de eski bir soylu aile. XI. yüzyılın sonunda Enguerrand de Boves tarafından kurulmuştur. C. senyörleri, VI. Louis'nin en korkunç muhalifleri sayılırdı. **Raoul de C.** Üçüncü Haçlı Seferi sırasında Akkâ kuşatmasında ölmüştür (1191). VII. **Enguerrand de C.** (1346 - 1397), Niğbolu seferinde Türkler tarafından esir edilmiş ve aş. yu. 1397 de Bursada ölmüştür.

COUCY - LE - CHÂTEAU - AUFFRIQUE [*kusi - lı - şatô - ofrik*], kuzevdoğu Fransada, Aisne departmanında, Laon'a 24 km uzaklıkta bir kanton merkezi. Kantonun nüfusu 13 000 (1958) dir. Çevresinde XIII. yüzyılın başında, III. Enguerrand de Coucy tarafından yaptırılan büyük bir

şatonun yıkıntıları vardır. Dört kulesi ve 60 m yüksekliğindeki bir burcu ile bu şato Ortaçağ Avrupa askerî mimarisinin en güzel bir yapısı sayılırdı. Bu çevrede Birinci Dünya Harbinde şiddetli savaşlar olmuştur. Bu savaşlarda Almanlar bu eski şatoyu burcu ile birlikte yıkmışlardır (mart 1917). Kantonun 32 komünü vardır.

COUCY ŞATOSU
(1917 den önce)

COUDEKERQUE - BRANCHE [*kudkęrk brãş*], Fransada Dunkerque arondismanının banliyösünde, Moeres kanalları boyunda bir komün. Nüfusu 15 334 (1958) tür. Borlu maddeler çıkaran bir fabrikası vardır. Dokumacılık ile yiyecek maddeleri (yağcılık, biracılık, değirmencilik) yapımı gelişmiştir. Dökümcülükle bakırcılık da ileridir.

COUDENHOVE - KALERGI [*kudinhove kalergi*], **Richard Nikolaus, Kont** (doğ. 1894), Amerikalı politika adamı ve tarihçi. Tokyoda doğmuştur. Flâman asıllı bir baba ile Japon asıllı bir ananın oğlu, Kalergi adlı Yunanlı bir kadının torunudur. 1923 te «Paneuropa» (Bütün Avrupa) adlı eseriyle dünya ölçüsünde ün kazanan C. 1924 te «Paneuropa» dergisini kurmuş ve Avrupa Devletler Birliği ülküsünü desteklemiştir. 1938 de Avusturyadan ayrılmak zorunda kalan C. 1940 tan beri New York Üniversitesinde tarih profesörlüğü yapmakta ve Amerika Birleşik Devletlerinin Avrupa hakkındaki fikirlerine karşı savaşmaktadır (bk. PANEUROPA). Eserleri: *Kampf um Paneuropa* (Avrupa birliği için savaş) [3 bölüm, 1925 - 1928]; *Aus meinem Leben* (Hayatımdan) [Zürich, 1949]; *Kampf um Europa* (Avrupa için savaş)[1949] C. 1952 de Avrupa hareketinin onursal başkanlığına getirilmiştir.

COUDER [*kudęr*], **André** (doğ. 1897), Fransız astronomu. Alenson'da doğmuştur. Kimya mühendisi olduktan sonra 1925 te Paris gözlemevine girmiş, yavaş yavaş yükselerek, astronom sanını almıştır. 1946 da Uluslararası Astronomi Birliği ikinci başkanlığına seçilmiş, çağdaş astrometri ve astrofizik aletleri üzerine çeşitli araştırmalar yapmıştır. 30 yıldan beri Fransız gözlemevlerinde ve yabancı gözlemevlerinde kullanılan aletlerin çoğu onun lâboratuvarlarında bulunmuştur. A. Danjon'la birlikte *Lunettes et télescopes* (Dürbünler ve teleskoplar) adlı bir eser yazmıştır [1935]. 1954 ten beri Bilimler Akademisi üyesidir.

COUDER [*kuder*], **Auguste** (1790 - 1873), Fransız ressamı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Üslûbu David'in üslûbunu andıran C. birçok tarihî tablo yapmıştır. Bunlardan «Jeu de Paume ahdi» adındaki tablo, gravür halinde satışa çıkarıldığından en çok bilinenidir. C. in tablolarının hepsi Versailles Müzesindedir. 1839 da Güzel Sanatlar Akademisi üyeliğine seçilen C., *Considérations sur le but moral des beaux - arts* (Güzel sanatların mânevi amacı üzerine görüşler) [1867] adlı bir eser yazmıştır. Kardeşi **Jean - Baptiste Amédée C.** (1797 - 1865), Fransız mimarı, endustri desinatörü ve sanat yazarı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Endüstriye uygulanan sanat sergilerinin açılmasını teşvik edenlerden biridir. *L'architecture et l'indu trie comme moyen de perfection sociale* (Toplumsal gelişme aracı olarak mimarlık ve endüstri) [1842]; *Quelques idées sur l'Exposition universelle en France* (Fransadaki evrensel sergi üzerine birkaç düşünce) [1845] adlı eserleriyle tanınmıştır.

COUDRAY [*kudrę*], **Clemens Wenzel** (1775-1845), Alman mimarı. Ehrenbreitstein'da doğmuş, Weimar'da ölmüştür. Önce Frankfurt ve Dresden'da, 1800 - 1804 yıllarında Pariste, 1806 da İtalyada, sonra Fulda'da ve 1816 dan sonra da Weimar'da dukalık başmimarlığında bulunmuş ve bu sırada Goethe ile iş birliği yaparak pek çok bina kurmuştur. Bu yüzden, «Goethe'nin başmimarı» diye tanınmıştır.

COUÉ [*kue*], **Emile** (1857 - 1926), Fransız eczacısı ve ruhî tedavi uzmanı. Troyes'da doğmuş, Nancy'de ölmüştür. Psikoloji alanındaki çalışmalariyle ün kazanmıştır. Bu çalışmaları sonunda, insan organizmasında öritmi (eurythmie) halinde uygulanan bir kendi kendine telkin (autosuggestion) usulü bulmuştur. Bu usul, fonksiyonları normal durumlarına döndürmek üzere belirli bir saatte bilinç dışına etki yapabilecek bir cümleyi tekrarlamaktan ibarettir.

COULEUVRINE [*kulövrin*] **veya COULEVRINE** [*kulıvrin*], bir kişi tarafından kullanılan ince - uzun, ateşli silâh. XV. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar özellikle kuşatmalarda kullanılan geniş saplı uzun bir silâhtır. XV. yüzyılda hafifliğinden ötürü, tahta kundaklar üzerine yerleştirilen C. XVI - XVII. yüzyıllarda gerek biçim, gerek ölçü bakımlarından birçok değişikliklere uğramıştır. Çok defa bir sanat eserini andıracak biçimde işlenmiş olan bu silâhlar XVIII. yüzyılda artık ortadan büsbütün kalkmıştır.

COULEUVRINE (XVI. yüzyıl)

COULOMB [*kulǯ*], M. K. S. A. (metre, kilo, saniye, amper) sisteminde elektrik ölçüsü birimi. Sembolü C. dir. 1 amperlık bir elektrik akımının bir saniyede taşıdığı elektrik tutarı.

COULOMB [*kulǯ*], **Charles Augustin de** (1736 - 1806), Fransız fizikçisi. Angoulême'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Askerî mühendis olarak Martinique adasında Bourbon kalesini yapmış, Fransız devriminin patlak vermesi üzerine, ordudan ayrılarak kendisini bilim çalışmalarına vermiştir. 1781 de Fransız Akademisi üyeliğine seçilmiştir. C. Rochefort'da sürtünme olayı üzerinde dikkate değer denemeler yapmış, sonradan elektrik ve magnetizma alanlarında çalışarak *C. kanunu* adiyle tanınan kanunu bulmuştur (b. bk). Bu kanunu gerçeklemek üzere *burulma terazisi* (balance de torsion) ni meydana getirmiştir.

Ch. A. de COULOMB

C. kanunu: Elektrik ve magnetizma bilgisinin temel kanunlarından biridir. Buna göre noktamsı iki elektrik yükü (e_1, e_2) aynı işareti taşıyorsa, yani her ikisi de ya pozitif yahut da negatif ise, birbirini iter, başka başka işaret taşıyorsa, birbirini çeker. İtiş veya çekiş kuvveti (K), uzaklık (r) ın karesi ile orantılı olarak azalır:

$$K = f \frac{e_1 e_2}{r^2}$$

Bu formül 1785 te bulunmuştur. Orantı değişmezi f, çevreye bağlıdır (yani ona göre değişir). Yükler, salt amper-saniye (= coulomb) ile ölçülmüşse, boşlukta $f_L = \frac{1}{\varepsilon}$ dır (ε_0 = boşluğun salt dielektrik değişmezi). Genel olarak $f = \frac{1}{\varepsilon\varepsilon}$ (ε = çevrenin orantılı dielektrik değişmezi). f_J nun bu tarifinden başka başka ölçü sistemlerinde de kullanılır, (meselâ, elektrostatik ölçü sisteminde $f_\searrow = 1$).

COULOMBMÈTRE [*kulɔ̃mętr*], **COULOMÈTRE** [*kulɔmetr*], bir akım çevresinden geçen elektrik yükünün Coulomb sayısını ölçmeye yarıyan cihaz. Tek çöküntüler veya bir elektrolit odadaki gaz miktarları bu cihazla ölçülür.

COULONDRE [*kulɔ̃dr*], **Robert** (1885 - 1959). Fransız diplomatı. Nîmes'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Fransız büyük elçisi olarak Moskovada (1936 - 1938), Berlinde (1938-1939) ve Berne'de (1940) bulunmuştur. İkinci Dünya Harbinden sonra Onarma ve Zarar Ödeme Komisyonu başkanlığına seçilmiştir. Büyük elçilikleri sırasında (1936 - 1939) olup bitenleri «De Staline à Hitler» (Stalin'den Hitler'e) adlı kitabında yazmıştır (1950).

COULSDON AND PURLEY [*'ǫu':din ınd pąrli*], güneydoğu İngilterede, Surrey'de, Croydon'ın aş. yu. 8 km güneyinde ve Londranın Victoria istasyonunun aş. yu. 24 km güneyinde bir şehir. Büyük Londra plânına alınmıştır. Nüfusu 64 180 (1954) dir.

COUNCIL [*kaụnsıl*] (İng.), kurul, komisyon. *Cabinet C.* devlet başkanının başkanlığında toplanan bakanlar kurulu; *Privy C.* ise kıralın özel danışma kurulu demektir. C. üyelerine *Councillor* denir. *King in Council* (Kıral kurulda), kararnamelerde, *King in Parliament* (Kıral Parlâmentoda) ise, kanunlarda kullanılan birer terimdir.

COUNCIL BLUFFS [*kaụnsıl blafs*], Amerika Birleşik Devletlerinde, güneybatı Iowa'da, Missouri ırmağı üzerinde, Omaha şehri karşısında bir şehir. Nüfusu 54 361 (1960) dir. 1846 da Mormonlar tarafından *Kanesville* adiyle kurulan bu şehir, bugün önemli bir ticaret merkezidir. Besin maddeleri ve tarım makineleri endüstrileri gelişmiştir.

COUNCILMAN [*kaụnsilmın*] **CİSİMLERİ veya YARASI:** 1. Sarıhumma hastalığında karaciğerin parankima (parenchyme) hücrelerinin camsı saydam (hyaline) haline gelerek soysuzlaşmasından ilerigelen cisimler.

2. Aynı hastalıkta karaciğer hücrelerinin yangı (inflammation) niteliği göstermiyen camsı saydam (hyaline) nekrozundan ilerigelip, sitoplâzma (cytoplasme) içinde yer alan yoğun kütle. Amerikalı patolog **William Thomas C.** (1854 - 1933) ın adiyle anılır.

COUNT [*kaụnt*] (İng.), İngilterede, İngiliz olmıyan kontlara verilen san. İngiliz kontuna *Earl* (b. bk.) denir. *Countess* kelimesi hem C. hem de Earl sanlarının kadın için kullanılanıdır.

COUNTER INTELLIGENCE CORPS [*kaụntır intelicıns kɔr*], kısaltması: CIC, Amerikan ordusunda askerî korunma işleriyle görevli bir örgüt. Karşı casusluk, düşman ajanlarının gözetlenmesi ve zararsız hale getirilmesi, gizli haber alma gibi konular görevleri arasındadır. CIC. ın görevleri, kısmen Sivil Millî Güvenliğin görevleriyle karışır.

COUNTRY PARTY [*kąntri parti*] (İng. = Kırlar Partisi): 1. İngilterede II. Charles devrindeki siyasal partilerden biri. Saraya karşı gelerek nonconformistleri tutmuş, sonradan Petitioner'lar Partisi adını almış, sonunda Whig Party'ye katılmıştır.

2. Avustralyada çiftlik sahiplerinin yararlarını savunan bir siyasal parti. İşçi Partisine cephe alarak Liberal Parti ile iş birliği yapmıştır.

COUNTRY-DANCE: bk. CONTREDANSE.

COUNTY [*kaụnti*] (İng., Lât. *comitatus*), İngilterede yönetme ve yargılama bölgesi olan kontluklara verilen ad. İngiltere ve Wales, gerek yargılamada sulh yargıçlığı bölgesi, gerek milis örgütü bölgesi ve parlâmento seçim bölgesi olarak büyük önem taşıyan 52 kontluğa bölünmüştür. Başkaca, 1888 tarihli bağımsız yönetim kanunu ile, bugünkü İngiltere ve Wales'de yürürlükte olan yönetim bölümlerine ayrılan kontluklar meydana getirilmiştir. Bunların sayısı, yönetim kontluklariyle aynı örgüte sahip oldukları halde, 1888 de bunlardan ayrılmış olan C. Boroughs (bağımsız kontluk şehirleri) sayılmazsa, 62 dir. Yönetim kontluğu, bir başkan ile *Council or*'lardan meydana gelen *C. Council* tarafından yönetilir. Amerika Birleşik Devletlerinde ise C., sadece devletlerden her birinin yönetme ve yargılama bölgelerine verilen addır.

C. Courts (Kontluk mahkemesi): İngilterede 1888, 1903 ve 1919 tarihli kanunlar gereğince vazife gören bidayet hukuk mahkemesi. Amerika Birleşik Devletlerinde bu mahkeme büyük önemi olmıyan hukuk ve ceza dâvalarına bakmağa yetkili olup sulh mahkemeleri (Justice of the Peace) ile belediye mahkemeleri (Municipal Courts) kararlarının temyiz yeridir. Birleşik Devletlerin bazılarında yol bakımı, düşkünlere yardım gibi yönetim işleri de C. C. ların görevleri arasında yer alır.

COUPÉ (Etnoğ.): bk. KUPA.

COUPER [*kụpır*], **Archibald Scott** (1831 - 1892), İskoç kimyageri. Glasgow yakınında doğmuştur. Glasgow ve Edinburgh'da klâsik bir öğrenim gördükten sonra kimya alanında çalışmaya başlıyarak Berlin ve Edinburgh'da okumuştur. Moleküllerin yapısı üzerine Kekulé (b. bk.) ninkine benzer bir teori geliştirmişse de, yayınlanmasının bir ay gecikmesi üzerine öncülüğü alamamıştır.

COUPERIN [*kupręं*], Pariste Saint Gervais kilisesinde orgcu olarak çalışmış müzisyenler yetiştiren bir Fransız ailesi. Başlıca üyeleri şunlardır: **Louis** (1630 - 1665); **I. François** (1601 - ? 1701), Louis'nin kardeşi; **Charles** (1638 - 1669), Louis'nin öbür kardeşi; **François** (1668 - 1733; b. bk.), Charles'ın oğlu; **I. Nicolas** (1680 - 1748), François C. in oğlu; **Armand Louis** (1725 - 1789), Nicolas'nın oğlu; **François Gervais** (1759 - 1826), Armand Louis'nin oğlu. Bu sonuncusu ailenin Saint Gervais'de çalışan son üyesidir.

COUPERIN [*kupręं*], **François** (le Grand [Büyük] saniyle tanınmıştır; 1668 - 1733), Fransız bestecisi. Pariste

doğmuş, orada ölmüştür. Birçok orgcu yetiştirmiş olan Parisli Couperin (b. bk.) ailesinin en tanınmış üyesidir. 1693 te XIV. Louis'nin saray çembalisti ve prensin öğretmeni olmuş, 1698 de Pariste Saint Gervais kilisesi orgculuğuna getirilmiştir. C. XVII. yüzyılın, süitlerde en tipik ifadesini bulan süslü piyano üslûbunun en seçkin temsilcisidir. Rameau, Bach, Händel ve Telemann gibi büyük besteciler C. in etkisi altında kalmışlardır. Başlıca eserleri: *Pièces* (Klâvsen parçaları) [4 kitap, 1713 - 1730]; *Apothéose de Corelli* (C. ye övgü) [1724]; *Apothéose de Lully* (L. ye övgü) [1725]; *L'art de toucher le clavecin* (Klâvsen çalma sanatı)[1716].

F. COUPERIN («Büyük»)

COUPERUS [*kupērus*], **Louis** (1863 - 1923), Holândalı şair. Lâhey'de doğmuş, Arnheim yakınındaki De Steeg'de ölmüştür. 1873 - 1876 yılları arasında Batavia'da bulundu. 1893 te müdür yardımcısı olarak «De G ds» (Rehber) dergisini, 1903 te de müdür olarak «Groot Nederland» (Büyük Holânda) dergisini çıkardı. C., sembolist ve psikolojik bir incelikle dekadan çağı ve o çağ insanlarını tasvir etmeyi sever. *Een lent van verzen* (Bir ilkbahar dolusu şiirler) [1884] ve *Orchideeën* (Orkideler)[1886] gibi cinsel duyularla ilgili, çok renkli şiirlerle işe başlamış, bunlardan sonra gerçek yaratıcı gücünü hikâye ve roman alanında göstermiştir. Bunlardan Lâhey'in aristokrat çevrelerini ele alan *Eline Vere* (ad) [3 bölüm, 1889] romanı ile *Noodlot* (Kader) [1890] adlı hikâyesi; doğu hükümdarlarının saraylarında geçen, çoğunluk tabiatüstü karakterdeki *Majesteit* (Kıral hazretleri) [1893]. *Wereldvrede* (Dünya barışı) [1895]; *Een illusie* (Bir hayal) [1892], *Hooge troeven* (Yüksek kozlar) [1896] adlı roman ve hikâyeleri; ateşli bir anlatışla tabiat ve hayatı konu edinen *De stille kracht* (Sakin kuvvet) [1900] adlı romanı; eski Roma ve Doğu çağlarını ele alan *Babel* (Babil) [1901]; *Heliogabal* (ad) [1916] adlı yarı tarihî romanları; konuşma tarzında yazılmış *Reisimpressies* (Gezi izlenimleri) [1894]; *Van en over mijzelf en anderen* (Kendimden ve başkalarından bahisler) [1910]; *Antieke verhalen van goden en keizers, van dichters en hetaeren* (Tanrılar ve imparatorlar, şairler ve fahişeler hakkında eski zaman hikâyeleri) [1911] adlı küçük hikâyeleri anılmağa değer.

L. COUPERUS

COUPLAND [*!ouplınd*], **Sir Reginald** (1884 - 1952), İngiliz tarihçisi. Londrada doğmuş, Southampton'da ölmüştür. Oxford Üniversitesinde Britanya İmparatorluğu tarihi profesörlüğü yapmış (1920 - 1948), Filistin için kurulan Royal Commission'da üye olarak çalışmış (1936 - 1937) ve Hindistanda Sir Stafford Cripps kurulunda danışman olarak bulunmuştur (1942). C. özellikle İngiliz Commonwealth'i tarihçisi olarak tanınmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *The American Revolution and the British Empire* (Amerika Devrimi ve Britanya İmparatorluğu) [1930]; *East Africa and its Invaders* (Doğu Afrika ve istilâcıları) [1938]. Bunlardan başka, Hindistan üzerine kitapları, Wilberforce, Raffles ve Tivingstone üzerine biyografik eserleri vardır.

COUPLET [*kuplẹ*] (Fr.), nazımla ilgili, çeşitli anlamlarda kunlanılan bir terim: 1. Şarkının bir parçasını meydana getiren ve belli bir kafiye düzeni gösteren mısra topluluğu. Çoğu zaman bunu bir «nakarat» izler ki bu da bir yahut birkaç mısralık olup her C. den sonra tekrarlanır.

2. Chanson de geste (b. bk.) lerde aynı yarı kafiye ile biten mısra kümelerine denir.

3. Trajedilerde bir kişinin konu hakkında söylediği uzunca bir konuşmaya denir.

4. Ayrı bir edebî tür olarak, taşlama niteliği taşıyan ve çoğu zaman siyasal çarpışmada kullanılan kısa şiirlere de C. denir.

COUR [*kur*] [Fr. avlu, saray, mahkeme; < Lât. *curia*], *C. d'honneur*, şeref avlusu; *C. d'assise*, Fransada ağır ceza mahkemesi; 1942 den bu yana jüri ve yargıçlar kurulu artık kararlarını ayrı ayrı vermemektedir. *C. d'appel*, istinaf mahkemesi; *C. de Cassation*, yargıtay, I. Napoléon zamanından beri Fransanın hukuk ve ceza dâvalarında en yüksek mahkemesi. Monarşi zamanındaki kırallık konseyinin bir bölümü olan *Conseil des Parties*'nin yerine geçmiş ve 1790 da « saray » anlamına da gelen Cour sözünü kaldırmak üzere *Tribunal de Cassation* adiyle adlandırılmıştır. C. de Cassation'un hükümlerine *arrêt* denir. *C. des Comptes*, sayıştay, devlet giderlerini denetlemekle görevli kurul.

COUR DE JUSTICE DES COMMUNAUTÉS EUROPÉENNES [*kur dı jüstịs de komünotē öropeē*], Avrupa Toplulukları Adalet Divanı. 1951 de Lâheyde kurulan uluslararası bir mahkeme. Görevi, çeşitli Avrupa topluluklarına giren üye devletlerin, aralarındaki anlaşmalara uygun davranmalarını sağlamaktır.

COUR DE JUSTICE INTERNATIONALE: bk. C J. I.

COUR DES MIRACLES [*kur de mirạkl*] (Fr. = mucizeler avlusu), Pariste bir mahalle. XIII. yüzyıldan başlıyarak serseri, hırsız ve dilencilerin yatağı haline gelmiştir. Bunlar geceleri bu mahallede toplanırlar ve gündüzleri halkın acıma duygularını kamçıladıkları yapma sakatlıklarını kolaylıkla onarırlardı. Mahalle, adını bu basit «mucize» lerden almıştır. XIII. Louis devrinde polisin ortadan kaldırdığı bu mahalle, Saint - Sauveur, Petits Carreaux. Caire ve Saint - Denis sokakları arasında bulunurdu. Fransız romancısı Victor Hugo, *Notre - Dame de Paris* adlı romanında, bu mahalleyi tasvir etmiştir.

COUR INTERNATIONALE DE JUSTICE [*kur ēternasyonạl dı jüstıs*], Uluslararası Adalet Divanı. Birleşmiş Milletler Antlaşmasının 92. maddesi gereğince 24 ekim 1945 te kurulmuş ve tüzüğü Uluslararası Daimî Adalet Divanı tüzüğüne uygun olarak düzenlenmiş bir mahkeme. 15 üyesi vardır. Bu üyelerin seçimi her milletten bir üyeden fazla olmamak üzere, milletler arasında hiçbir fark

gözetilmeden yapılır. Görevleri sırasında diplomatik yetkilerden faydalanan bu üyeler, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu ve Güvenlik Konseyinin salt çoğunluğu ile 9 yıl için seçilirler. Üyelerin üçte birini üç yılda bir yenilemek mümkündür. seçim süresi dolan üyeler yeniden seçilebilirler. Divana devletlerin yalnız başvurma yetkileri vardır. Bu divanın, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu ile bu kurula bağlı örgütlerin, kendisine sunacakları, adaletle ilgili her konuda düşüncesini bildirmek yetkisi de vardır.

COUR PERMANENTE D'ARBITRAGE [*kur permanẫt darbitrạj*], Daimî Arbitraj Divanı. 1889 da Lâhey'de kurulan uluslararası bir mahkeme. Üyeleri, Holânda hükümet merkezinde büyük elçilikleri bulunan imza sahibi devletler tarafından atanmış, devletler hukuku alanında yetkili kanun adamlarıdır. Aralarında bir anlaşmazlık olunca, bu devletlerden her biri, divan üyelerinden ikişer kişi seçerler. Bu hakemler de mahkemeye başkanlık edecek bir üst hakem göstermek zorundadırlar. Çoğunlukla verilen kararlarda gerekçe bildirmek zorunluğu vardır.

COUR PERMANENTE DE JUSTICE INTERNATIONALE [*kur permanẫt dı jüstịs ẽternasyonạl*], Uluslararası Daimî Adalet Divanı. Cemiyeti Akvam Antlaşmasının 14. maddesi gereğince kurulmuş bir mahkeme. On biri asıl, dördü yedek olmak üzere on beş üyesi vardı. Üyeler, Cemiyeti Akvam konseyi ile asamblesi tarafından 9 yıl için seçilirdi; seçim süresi dolan üyelerin yeniden seçilmeleri de mümkündü. Bu divan yılda en az bir kere Lâhey'de toplanır, gerekçe bildirmek suretiyle kesin kararlar verirdi. 1930 da seçilmiş olan son üyelerin yetkileri 1939 yılında sona erdiğinden, Cemiyeti Akvam da seçimleri yenilememiş, 19 nisan 1946 da C. P. J. I. dağıtılmıştır. Birleşmiş Milletler, bu mahkemenin yerine Uluslararası Adalet Divanını kurmuştur. Bk. COUR INTERNATIONALE DE JUSTICE.

COURANT [*kurẫ*], **Maurice** (1865 - 1935), Fransız doğu bilimleri uzmanı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Dışişleri bakanlığında (1888 - 1896) dilmaçlık yaptıktan sonra Collège de France'ta Çin dili öğretim görevliliğinde, Lyon Üniversitesi okutmanlığında bulunmuş, Uzak Doğu üzerine birçok eserler yazmıştır. Başlıca yayınları: *Bibliographie coréenne* (Kore bibliyografyası) [1893 - 1897]; *La cour de Péking* (Pekin sarayı) [1891]; *Grammaire de la langue japonaise parlée* (Konuşulan Japon dilinin grameri) [1899]; *En Chine*: *Mœurs et institutions, Hommes et faits* (Çinde yaşayış ve kuruluşlar, insanlar ve olaylar) [1901]; *Ministres et hommes d'Etat*: *Okubo* (Bakanlar ve devlet adamları Okubo) [1904]; *Etudes sur l'éducation et la colonisation* (Eğitim ve yerleştirme üzerinde incelemeler) [1904]; *Les clans japonais sous les Tokugawa* (Togukawa'lar devrinde Japon klânları) [1904]; *La vie politique en Exrême - Orient* (Uzak Doğuda politika hayatı) [1903 - 1905]; *Catalogue des livres chinois, coréens, japonais de la Bibliothèque Nationale* (Pariste Millî Kitaplıktaki Çince, Korece ve Japonca kitapların kataloğu) [1900 ve s.].

COURANTE [*kurẫt*] (Fr. = koşan), 3/4 lük zamana ayak, uydurarak başladıkları, ayağı bükerek veya yerde sürterek sade figürlerle sürdürdükleri salon dansı. XVI. yüzyılda Fransız sarayına girmiş, XVII. yüzyılda parlak devrini yaşamış ve XVIII. yüzyılda yerini *menuet* (b. bk.) e bırakmıştır. Musiki sanatında, 1600 yılından önceki zamanlardan beri, suite'lerin normal bir parçası haline gelmiştir.

COURANTYNE [*kọrãntain*], **CORANTYN** [aynı], **CORENTYN** [aynı], **CORENTYNE** [aynı], Felemenkçe: **COEROENI** [*kụruni*] (yukarı yatak), **CORANTIJN** [*kọrantayn*] (aşağı yatak), Güney Amerikanın kuzeyinde, İngiliz Guyanası ile Holânda Guyanası (Surinam) arasında bir ırmak. Atlas Okyanusuna doğru akar. Uzunluğu aş. yu. 483 km, gemilere elverişli bölümü 241 km dir.

COURBET [*kurbẹ*], **Amédée Anatole Prosper** (1827 - 1885), Fransız amirali. Abbeville'de doğmuş, Makung (Pescadores takımadaları) da ölmüştür. 1880 - 1882 de Yeni Kaledonya valiliğinde bulunmuş, 1883 te Annam'ı ele geçirmiş, daha sonra Tonking'de başkomutanlık yapmış ve 1884 - 1885 yıllarında Yanğ - dzı - ciyanğ (Gökırmak) ağzında Çin donanmasını yenerek dağıtmış ve Pescadores adalarını almıştır. Ancak, çok geçmeden sıtmaya yakalanarak ölmüştür. Ölümünden sonra açıklanan mektupları büyük bir ilgi ile karşılanmıştı. C. bu mektuplarında Fransız hükümetini ve parlâmento çoğunluğunu sert bir dille eleştirmişti.

COURBET [*kurbẹ*], **Jean Désiré Gustave** (1819 - 1877), Fransız ressamı. Ornans'da doğmuş, La Tour - de - Peilz (İsviçre) de ölmüştür. Geniş toprak sahibi olan bir çiftçinin oğludur. C. hiçbir zaman başarılı bir öğrenci olamamış, daha ilk günlerden desen çizmeye büyük bir ilgi göstermiştir. Babası, oğlunun mühendis olmasını istiyordu. C. birçok yıllar babasının bu yöndeki ısrarlarına karşı koymuştur. Geçen bu süre içinde Besançon Collège'ine girmiş, yine dersleri bırakarak ressam Flajoulot'nun atelyesinde resme çalışmıştır. 1842 de hukuk öğrenimi için Parise gelmiştir. Ağır şartlar içinde yaşadığı halde Hesse ve Stevlen'in atelyelerinde kendini büsbütün resme vermiştir. Günlerini Louvre Müzesindeki eski Flâman, İspanyol ve Fransız ressamları (Rembrandt, Velasquez, Van Dyck) nın eserlerini incelemek, onlardan kopya yapmak ve Académie de Suisse adını taşıyan resim akademisinde çalışmakla geçirmiştir. Daha yirmi yaşında iken kendine güveni olan, hayata aşkla ve inançlarına kuvvetle bağlı bulunan C. gururlu olarak tanındığından çağdaşlarınca sevilmemiştir. Önce kendi resmini yapmakla işe başlıyan C., ilk olarak 1844 te Pariste «Kara köpekli Courbet», «Yaralı adam», «Bakır kemerli adam», «Pipolu adam» portrelerini sergilemiştir. Bu sıralarda C. Barbizon okuluna bağlı ressamların, çalışma yeri olarak seçtikleri Fontainebleau ormanında manzara resimleri yapmış, bu arada Holândaya (1846), daha sonra İngiltereye gitmiş, sonra Parise dönerek çalışmasına devam etmiştir. 1849 da sergilediği «Ornans'da öğleden sonra» (Lille Müzesi) tablosu ile tanınmaya başlamış ve 2. dereceden bir madalya kazanmıştır. 1848 devrimi C. nin ateşli karakteri üzerinde büyük etkiler yaratmıştır. Realist yazarlarla sıkı arkadaşlıklar kurmuş olan C. nin eserlerinde sosyal gerçekçiliğe doğru bir akış görülmeye başlamıştır. Bu devreye ait en belirtici tablosu «Taş kıranlar» (Dresden Müzesi) ile «Ornans'da bir gömme töreni» (Louvre Müzesi) Paris sergisinde gösterilmiştir (1850). Resmî sanat çevrele-

G. COURBET

G. COURBET: «Taş kıranlar» (1849, Dresden Müzesi)

rince bayağı olarak görülen bu eserler, C. nin akademizme karşı savaşını daha da artırmıştır. «Pehlivanlar» tablosu, bu savaş ruhunu yaşatır. Resmi, akademizmden aydınlığa çıkaracak kişinin C. olduğuna inanan dostları arasında Baudelaire, sanat eleştirmecisi Champfleury, yazar Théodore de Banville onu her zaman desteklemişlerdir. Bu sıralarda Besançon ve Dijon'da eserlerini sergiliyen C., 1854 te Frankfurt'ta da bir sergi açmıştır. Montpelier'de Bruyas'ın yanında kaldığı uzun süre içinde «Rastlayış veya günaydın, Bay Courbet ile Bruyas, Baudelaire ve Champfleury'nin portrelerini yapmıştır (Montpellier Müzesi). 1855 te resmî sergiden çıkarılan bazı resimlerle (Atelye, Louvre Müzesi) birlikte özel bir sergi açmıştır. Sonraki yıllarda Belçika ve Almanyaya yaptığı geziler sırasında en güzel eserlerini vermiştir. «Sein kenarının kızları» (Petit - Palais); «Frankfurt'lu kadın» (Zürich Müzesi); «Geyiklerin döğüşü» (Louvre Müzesi) bunlar arasındadır. 1861 sıralarında ünlü ressam Claude Monet ve Boudin ile tanışmış, Normandiya'da «Dalgalar»ı ya mıştır. Bu sırada açtığı atelyede (1869) birçok öğrencileri arasında Fantin - Latour, Whistler, Monet de yer almıştır. III. Napoléon'un verdiği şeref madalyasını reddetmesi çevrede büyük yankılar yaratmış, bu olay halk arasında adının yayılmasını sağlamış, bunun sonucu olarak belediye seçimlerinde şehir meclisi üyeliğini kazanmıştır. Ünlü Vendôme sütununun atılışına katılmaktan sorumlu tutularak para cezasına çarptırılmış, sekiz ay hapsedilmiş, sonra Fransadan ayrılarak İsviçrede yaşamıştır.

C. nin sanatında kuvvetli gölgelere karşı bir sevgi göze çarpar. Biçimlerin hacmını belirtmek için bol bir boya hamuru bazı, kere bıçakla sürülmüştür. Akademizmin sahteciliğini reddeden C. nin realizminde, gerçeğin tam olarak taklit edilmesiyle bir ilgisi yoktur. Onun sanatında gerçek duygusu, kendi inandığını yapan lirik bir heyecanın belirtisidir.

COURBEVOIE [*kurbvua*], Fransanın Seine departmanında, Parisin batı banliyösünde, Seine nehrinin sol yakasında bir şehir. Nüfusu 59 730 (1958)dur. XVIII. yüzyıldan kalan kilisesi ile tanınmıştır. Önemli bir endüstri merkezi olarak otomobil, traktör, radyo cihazı ve uçak fabrikaları vardır. Kimya endüstrisi (parfüm, ilâç) de gelişmiştir.

COURBIÈRE [*kurbiẹr*], **Guillaume René,** Baron de l'Homme de (1733 - 1811), Prusya feldmareşali. Maastricht'te doğmuş, Graudenz'te ölmüştür. Almanyaya sığınan bir Fransız ailesindendir. Yedi Yıl Harbinde bir gönüllü alayı komutanlığında yararlık göstermiş, 1793 devrim harblerinde Pirmasens Meydan Savaşının kazanılmasında ağır basmış, 1798 de bulunduğu Graudenz kalesini Fransızlara karşı savunmuş, bunun üzerine Batı Prusya genel valisi olmuştur.

COURCELLES [*kursẹl*], Belçikada Charleroi'nın kuzeybatısında, Charleroi - Bru elles kanalı üstünde, Hainaut'ya bağlı 18 000 (1954) nüfuslu bir komün. Dökümcülük, camcılık, tuğlacılık ve alüminyum endüstrisi gelişmiştir.

COURCI [*kursı*], **Jean de** (ölm. aş. yu. 1219), önce İngiltereye, sonra İrlândaya yerleşmiş Normandiyalı bir baron. 1177 de doğu Ulster'i ele geçirmiş, 1185 te İrlânda yargıçlığına atanmışsa da, ileri serbestliğinden ötürü Hugues de Lacy tarafından kırala ihbar edilmiştir. Kıral, C. yi yenmiş, topraklariyle sanlarını elinden almıştır. C. 1210 yılında İngiltere sarayında kıral John'ın en gözde adamlarından biri idi.

COURIER [*kurie*], **Paul - Louis** (1772 - 1825), Fransız yazarı. Pariste doğmuş, Véretz (Indre - et - Loire) te öldürülmüştür. Collège de France'ta Vauvilliers'den eski Yunanca okumuş, derin bilgi sahibi bir hellenist olmuştur. 1792 de Châlons - sur - Marne Topçu Okuluna girmiş (1792), 1793 te topçu teğmeni olmuştur. İtalyada subay olarak bulunduğu sıralarda kitaplıklarda çalışmış, Yunan yazarlarının eserlerini çevirmeğe başlamıştır. Calabre Savaşı'nda general Reynier'nin birliğinde hizmet etmiş, tutulduğu bir hastalık yüzünden askerlikten çekilmiş, Floransa'ya gelerek *Daphnis et Chloé* (Daphnē ve Khloē) adlı eski Yunan pastorali üzerinde çalışmaya başlamışsa da, yazmanın üzerine mürekkep dökmesi kitapçı F. del Furia ile kavgaya girişmesine yol açmış, bunun üzerine *Lettre à Renouard* (R. a mektup) adlı eserini yazmıştır (1810). 1812 yılında Fransaya dönen C. hellenist Clavier'nin kızı ile evlenmiş, fakat geçimsizliği yüzünden bahtsız bir evlilik hayatı yaşamış, ormanda gezerken bir av bekçisinin kurşuniyle öldürülmüştür. Başlıca eserleri: *Pétition aux deux Chambres* (İki meclise dılekçe) [1817]; bu eserinde Véretz sakinlerine yapılan haksız baskıları anlatır; *Lettre à Messieurs de l'Académie des inscriptions et belles - lettre* (Güzel yazılar ve yazıtlar akademisi baylarına mektup) [1819]; iki ay hapsedilmesine sebep olan *Simple Discours* (Basit söylev) [1821]; *Pétiton pour des villageois qu'on empêche de danser* (Dans etmelerine engel çıkarılan kasabalılar için bir dilekçe) [1822]; son olarak, kendi türünde rakîpsiz bir eser olan ve ilk bölümü pitoresk istihza edebiyatının şaheseri sayılan *Pamphlet des pamphlets* (Hicivlerin hicvi) [1824].

P. - L. COURIER

C. sağlam ve derin kültürü ile Fransız edebiyatında özel bir yer tutar. Fransız hicvinin çok kuvvetli köşe taşlarından biri sayılan C., zekâsı ve ince üslûbu ile Fransayı kendine bağlamıştır. Özellikle *Lettres écrites de France et d'Italie* (İtalya ve Fransadan yazılmış mektuplar) [1924] adlı eseri yıllarca Fransızların gönüllerini fethetmiştir.

COURLANDE (Kurland) [Coğ.]: bk. KURZEME.

COURMAYEUR [*kurmayǭr*] **veya CORMAJEUR** [*kormajǭr*] (İtalyanca adı: **Cormaggiore, Cormajore**), İtalyanın kuzeybatı bölümündeki Piemonte'de, Dora Baltea vâdisinde, Aosta eyaletinin Valle d'Aosta compartimentosunda küçük bir şehir. Denizden yüksekliği 1 228 m, nüfusu 13 000 (1954) dir. Nüfusun büyük çoğunluğu Fransızca konuşur. Mont Blanc'ın yakınında bulunan C., dağcılığın gelişmesinde büyük bir yer tutan tanınmış bir turizm merkezidir.

COURNAND [*kurną̃*], **André** (doğ. 1895), Fransız asıllı Amerikalı hekim. Pariste doğmuştur. Paris Üniversitesinde okuduktan sonra, 1930 da Amerikaya göç ederek Columbia Üniversitesinde çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1951 den beri aynı üniversitede tıp profesörü, Washington Millî Kalb Enstitüsünde de kalb ve damar kürsüsünün ordinaryüsüdür. 1937 den beri New Yorkta Rockefeller Enstitüsünde de çalışmaktadır. Kalbin sağ karıncık bölümünün yetersizliği üzerindeki çalışmaları dolayısiyle D. Richards ile birlikte, 1956 Nobel armağanını kazanmıştır.

A. COURNAND

COURNEUVE [*la kurnǭv*], **LA**, Parisin kuzeydoğu banliyösünde Saint Denis arondismanına bağlı 18 349 (1958) nüfuslu bir komün. Bir kısmı XVI. yüzyılda yapılmış bir kilisesiyle tanınmıştır. Madenî eşya, makinecilik, elektrik gereçleri ve ilâç sanayii gelişmiştir. 15 mart 1918 de el bombası deposunun patlaması yüzünden şehir baştan başa yanmıştı.

COURNOT [*kurnǫ*], **Antoine Augustin** (1801-1877), Fransız iktisatçısı, matematikçisi ve filozofu. Gray (Garonne) de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1834-1835 yıllarında Lyon'da, 1835-1838 yıllarında da Grenoble'da matematik profesörü olarak çalıştıktan sonra, Grenoble'da rektörlük yapmış, son olarak da Dijon Akademisi rektörlüğüne getirilmiştir (1848-1862). İlk çalışmalarında iktisat sorunlarını ele almıştır. 1838 de çıkan *Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses* (Varlık teorisinin matematik ilkeleri üzerine araştırmalar) adlı eseri başarı kazanmamışsa da, sonradan *Principes de la théorie des richesses* (Varlık teorisinin ilkeleri) [1863] ve *Revue sommaire des doctrines économiques* (Ekonomik öğretilere toplu bir bakış) [1876] adlı eserlerinde de aynı konuları işlemiştir.

A. COURNOT

XIX. yüzyıl düşünürleri arasında özel bir yer tutan C., göreciliği (relativisme; b. bk.) olasıcılık (probabilisme; b. bk.) ile kaynaştırmıştır. Ona göre, biz şeylerin özüne hiçbir zaman varamayız. Varabilseydik, yakînî (évidence) elde ederdik. Fakat insan bilgisinin bir olasılık (probabilité) derecesi vardır. Olasılık, 0 (sıfır) ile 1 (bir) arasında sonsuz sayıda değerler alabilir. Bir bilim teorisi ne kadar çok olayı önceden kestirebilirse, o kadar değerlidir. Bilimler, olasılığın 1 derecesine yönelmişlerdir, fakat ona hiçbir zaman varamazlar.

Türlü bilimler birbirine döndürülemezler, her bilim kolu kendi sınırı içinde özerktir. Bir bilimi kavramak için, birtakım temel fikirler kullanılır; meselâ fiziğin mekanik bölümü, günlük deneylerimizden çıkardığımız töz (cevher) fikri ile kurulur, oysaki elektrik bölümünün bu fikre ihtiyacı yoktur. Bir bilim kolundan öbürüne geçmek için, çok kere birinci bilim kolunda temele alınan fikre bir yenisini katmak yahut yeni bir temel fikir almak gerekir. İşte bilimler, bu bakımdan rasyonel bir sıra meydana getirir. Türlü bilgi alanlarının kavranmasına yarıyan bu ana fikirlere C. *kategoriler* adını vermektedir. Böylece bilimler, en yüksek ölçüde aklî olarak kavranan ve açık hale konan matematikten başlıyarak sıralanır. Fakat bu sıra Comte (b. bk.) ta olduğu gibi, matematikten sosyal bilimlere düz bir çizgi üzerinde gitmez. Matematikten hareket edilerek, en az rasyonel olan, sezgiye en çok yer veren bıyolojik bilimlere gelinir, sonra biyolojik bilimlerden geri dönülerek, en yüksek derecede rasyonelleşmiş başka bir uca varılır. Bu ikinci uc, sosyal bilimlerdir. Bu teori, C. ya felsefesinde dine de yer vermeyi mümkün kılıyor. Mademki her bilimin kendine göre ve yalnız kendine göre esas fikirler bütünü vardır, o halde tabiî alana girenle tabiatüstü olan ayrı ayrı, kendilerine göre ana fikirlerle yaşıyabilirler.

Başlıca eserleri: *Exposition de la théorie des chances et des probabilités* (Şans ve olasılık kuramının açıklanması) [1843]; *Essai sur les fondements de la connaissance et sur les caractères de la critique philosophique* (Bilginin temelleri ve felsefî tenkidin karakterleri üzerine deneme) [2 cilt, 1851]. *Traité de l'enchaînement des idées fondamentales dans les sciences et dans l'histoire* (Bilimlerde ve tarihte temel fikirlerin bağlantılarına dair ana kitap) [1861]; *Considérations sur la marche des idées et des événements dans les temps modernes* (Modern çağlarda fikir ve olayların gidişi üzerine düşünceler) [1872]: *Matérialisme, vitalisme, rationalisme* (Materyalizm, vitalizm, rasyonalizm) [1875].

COUROUBLE [*kurụbl*], **Léopold** (1861-1937), Belçikalı yazar. Bruxelles'de doğmuş, orada ölmüştür. Avukatlıkla işe başlıyan C., sonradan Congo devleti hâkimliğine atanmış, Bruxelles hayatı üzerine alaycı bir üslûpla yazdığı eserleriyle kendisini tanıtmıştır. İlk eseri *Les fiançailles de Joseph Kaekebroeck* (J. K. in nişanlanmaları) 1895 te çıkmıştır. Bundan başka, gezi notlariyle anılarını içine alan kitaplar da yazmıştır. 1921 de Belçika Fransız Dili ve Edebiyatı Kırallık Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

COURRIER [*kuriyẹ*], **Robert** (doğ. 1895), Fransız hekimi. Saxon-Sion (Meurthe-et-Moselle) da doğmuştur. Tıp fakültesinde çalıştıktan sonra Collège de France'a pro-

fesör olmuş, içsalgılar ve özellikle projesteron'la östradiol'ün etkisi ve metabolizması üzerine çalışmalar yapmıştır. Allen ve Doisy tarafından bulunan östradiol'e *folliculine* adını vermiştir. 1944 te Fen Akademisine seçilen C., bugün bu akademinin daimî sekreterliğini yapmaktadır.

COURS D'AMOUR [*kur d'amur*] [Fr. = sevgi mahkemesi), Ortaçağda Fransada kadınların şeref ve namusunu korumak, kadınları öven şiir türünü ilerletmek ve aşk konusunda tartışmalarda bulunmak üzere yapılan saray toplantıları. VI. Charles 1400 yılında *C. amoureuse* (Fr. aynı mâna) ü kurmuştur.

COURT [*kur*], **Antoine** (1695 - 1760), Fransız Protestanlığının önderi. Villeneuve - de - Bèze'de doğmuş, Lausanne'da ölmüştür. Nantes fermanının kaldırılması üzerine her yana dağılmış olan Huguenot kalıntılarını, sürekli ölüm tehlikesi altında, bir araya toplamıştır. *Histoire des troubles des Cévennes*: *Guerre des Camisards* (Cévennes ayaklanmasının tarihi: Camisard'lar [b. bk.] Harbi) [1760] adlı bir eseri vardır.

COURT DE GÉBELIN [*kur dı jeblę̂*], **Antoine** (1725 - 1784), Fransız bilgini. Nîmes'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Protestan pastor Antoine Court (1696 - 1760) un oğludur. Lausanne'da teoloji okumuş, 1763 te Pariste yerleşmiş ve türlü konularda eserler yazmıştır. Başlıca eserleri: *Plan géneral et raisonné des divers objets des découvertes qui composent le monde primitif* (İlkel dünyayı meydana getiren keşiflerin türlü konularının genel ve açıklamalı plânı) [1772]; *Le monde primitif analysé et comparé avec le monde moderne* (İlkel dünyanın çağdaş dünya ile açıklanması ve karşılaştırılması) [1773 - 1784]; *Histoire naturelle de la parole, ou grammaire universelle* (Konuşmanın tabiî tarihi veya evrensel gramer) [1776]. Dilcilik tarihinde, dilin ne şekilde meydana geldiğini açıklıyan görüşü ile önemli bir yeri vardır.

COURT PARTY [*kort parti*] (İng. = saray partisi), İngilterede II. Charles devrinde, sarayın politikasını destekliyen bir siyasal parti. C. P. sonradan Abhorrer'ler ve Tory'ler Partisi adını almıştır.

COURTAULD [İng. *kǫrtould*, Fr. *kurtǫ̂*], **Augustine** (1686 - 1751), İngiltereye sığınan bir Huguenot ailesinin kurucusu. Kuyumculuk yapan C., Chelsea'de yerleşerek büyük bir kazanç sağlamıştır. Ailesi XIX. yüzyılın başlarında en büyük ipek dokuma fabrikasının sahibi bulunuyordu. Bugün en tanınmış reyon fabrikaları bu ailenin adına çalışmaktadır.

C. Limited: en büyük İngiliz reyon birliğinin dantelâ ortaklığı. 18 özel işletmesi bulunan ortaklığın kökleri 1816 ya kadar uzanır. Merkezi Londrada bulunan bu ortaklık 1885 te Samuel Courtaulds and Co. Ltd. adiyle kurulmuştur. Tabiî ipek, reyon (İng. rayon, sunî ipek), naylon gibi ürünlerle özel dokuma endüstrisinde kullandığı kimya maddeleri çıkarır; dokuma makineleri yapar. İngiltere, Avustralya, Almanya, İtalya, İspanya ve Güney Afrikada kolları vardır. Görevlilerinin sayısı 20 000 dir. Ana sermayesi 32, yedekleri 52, 9 milyon sterlindir.

COURTELINE [*kurtlin*], **Georges** (Asıl aile adı: Moineaux; 1858 - 1929), Fransız yazarı. Tours'da doğmuş, Pariste ölmüştür. *Tribunaux comiques* (Gülünç mahkemeler) adlı kitabın yazarı Jules Moineaux'nun oğludur. Genç yaşta yazı hayatına atılmış, 1881 de «Paris - moderne» (Modern Paris) adlı bir dergi çıkarmışsa da, yayınlanması uzun sürmemiştir. Bir yandan *Les gaîtés de l'escadron* (Kışla eğlenceleri) [1886], *Le train de 8 heures 47* (8.47 treni) [1888], *Lidoire* (ad) [1891] adlı eserleriyle askerlik hayatının tatlı yönlerini canlandırırken, bir yandan da arkadaşlarından aldığı esinle memurlarla alay etmek için *Messieurs les ronds-de-cuir* (Kalem efendileri) [1893] adlı kitabını yazmıştır. Gözlemi çok kuvvetli, çizgileri keskin, alay perdesi altında olmakla birlikte hicvi çok sert ve acı olan C. pek çok eser bırakmıştır. Özellikle kısa komedileri çok başarılıdır: *Boubouroche* (ad) [1893]; *Un client sérieux* (Ciddî bir müşteri) [1897]; *Le gendarme est sans pitié* (Jandarma acımak nedir bilmez) [1899]; *Le commissaire est bon enfant* (Komiser iyi yüreklidir) [1899]; *L'article 330* (330. madde) [1900]; *La paix chez soi* (Evde barış) [1903]; *La conversion d'Alceste* (A. in yola gelmesi) [1905]. C. 1926 da Goncourt Akademisine seçilmiştir.

G. COURTELINE

COURTENAY [*kurtnę*], Fransanın Loiret departmanının Gâtinais bölümünde kanton merkezi olan bir şehir. Nüfusu 2 334 (1958) tür. Burada XVIII. yüzyıldan kalma bir şato ile XVI. yüzyıldan kalma bir kilise ve elektromekanik sanayii vardır.

C. aileleri: Birinci aile XI. yüzyılda Courtenay senyörü Château - Renard'la Aton (Hatto) tarafından kurulmuş, onun torununun torunu olan Elisabeth, kıral VI. Louis'nin yedinci oğlu Pierre'in karısı olmuştur. Bu ailenin küçük kolu olan Edene kolu, Aton'un oğlu Jocelin'in oğlu olup Tibériade (Taberiye) senyörü (1115), sonra da Edesse (Urfa) kontu (1119) olan ve 1631 yılında Halepte ölen I. Büyük Jocelin'den türemiştir. «Genç» saniyle anılan II. Jocelin de 1153 te Halepte ölmüştür.

İkinci aile Courtenay senyörü I. Pierre'le Elisabeth'ten türemiştir. Bunların oğlu II. Pierre (1167 - 1217), İmparator I. Baudouin ile İmparator Henri'nin kızkardeşleri Yolande ile evlenerek 1217 de Doğu Lâtin imparatoru olmuş, II. Pierre ile Yolande'ın çocuklarından I. Robert (1221 - 1228) ile II. Baudouin (1240 - 1273) de Doğu Lâtin imparatoru olmuşlar, ikincisi zamanında İstanbul kaybedilmiştir (1261).

COURTENAY [*kourtnī*], **Henry** (aş. yu. 1496 - 1538), Exeter markisi ve Devonshire kontu. İngiliz soylusu. Londrada Tower Hill'de başı kesilerek öldürülmüştür. 1520 de özel meclis (Privy council) in üyesi olarak VIII. Henry'yi desteklemiştir. 1536 da Anne Boleyn'i sorguya çekenlerden biri idi. VIII. Henry'yi düşürmek üzere birlikleri harekete geçirmeye kalkışan Reginald Pole ile münasebet kurmuş ve kıral soyundan olduğu için Cromwell tarafından tahta göz dikmekle suçlandırılmıştır. 1538 sonunda yakalanarak mahkemeye verilmiş ve ölüm cezasına çarptırılmıştır.

Edward C. (aş. yu. 1526 - 1556): İngiliz soylusu, Henry C. nin oğlu. Padova (İtalya) da ölmüştür. VI. Edward devrinde 1538 de babası ile birlikte Londra kalesine hapsedilmiş, I. Mary'nin tahta çıkması üzerine kurtulmuştur,

Sonradan kıraliçe Mary ile evlenmek istemişse de, onun İspanya kıralı II. Philip'i seçmesi üzerine Prenses Elizabeth'i istemiştir. Thomas Wyatt ayaklanmasına katıldığı şüphesi üzerine yeniden Londra kalesine gönderilmiş (1554), şeref sözü vererek kurtulmuş ve sürgüne gönderilmiştir.

COURTENS [*kurtens*], **Frans** (1854 - 1943), Belçikalı ressam. Dendermonde'da doğmuş, Bruxelles'de ölmüştür. Fransız empresyonizminden uzak kalarak, ağaçlıklarla süslü güneşli manzara resimleri yapmıştır. Başlıca eserleri: «Güneş ışığı altında bir ağaçlı yol» (1894, Anvers Müzesi); «Güz» (1898, Münih Resim Galerisi).

COURTEYS [*kurtē*], minecilik sanatında tanınmış bir Fransız ailesi. Önemli kişileri:

1. **Jean C.** (ölm. 1586): mine ressamı; zengin altın süsleri ve özeni ile ün almıştır.

2. **Pierre C.** (aş. yu. 1520 - aş. yu. 1586): İtalyan Rönesansı çağında yetişen ressamlardan faydalanarak, süslü kablar ve salon eşyasını süslemek üzere büyük plâklar yapmıştır.

COURTHOPE [*kourtīp* veya *kourthoup*], **William John** (1842 1917), İngiliz eleştirmecisi ve basıncısı. Lewes yakınında South Malling'de doğmuş, Sussex'te ölmüştür. Harrow ve New College (Oxford) de okumuş, 1907 ye kadar devlet memurluğunda bulunmuş, boş vakitlerini edebiyata vermiş, 1895 - 1901 yıllarında Oxford'da edebiyat profesörlüğü yapmış, büyük değer taşıyan yayın ve eleştirme çalışmaları ile tanınmıştır. Bu arada bir *History of English Poetry* (İngiliz şiiri tarihi) [6 cilt, 1895 - 1910] yazmıştır. J. Addison'ın biyografyasını yazmış (1884), A. Pope'ın eserlerini yayınladığı gibi, W. Elvin ile birlikte şairin hayatını da kaleme almıştır [10 cilt, 1871 - 1889].

COURTHS - MAHLER [*kurts mālır*], **Hedwig** (kızlık adı: **Mahler;** 1867 - 1950), Alman yazarı. Nebra'da doğmuş, Rottach - Egern (Yukarı Bavyera) de ölmüştür. 17 yaşında yazı yazmağa başlamış, 200 den fazla roman yazmıştır. Romanlarında düşkün halkın gözü önüne, bir masal dünyası gibi, yüksek tabakalarda cereyan eden olağanüstü hayat tablolarını sermiştir. Eserleri, baskı sayısı bakımından rekor kırdığı gibi (27 milyon), Alman kadın yazarları arasında eserleri en çok çevrilen yazar olarak da tanınmıştır. Başlıca romanları: *Schein - Ehe* (Yalancı evlenme) [1905]; *Ich lasse dich nicht* (Seni bırakmam) [1915]; *Rose von Lossow* (L. gülü) [1917]; *Das Heiligtum des Herzens* (Yüreğin tapınağı) [1925]; *Das Geheimnis einer Namenlosen* (Adsız bir kadının sırrı) [1927].

COURTILZ DE SANDRAS [*kurtil dı sandra*], **Gattien de** (aş. yu. 1644 - 1712), Fransız yazarı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Yüzbaşı olarak ordudan ayrılmış, rahat ve iğneleyici bir üslûpla tarihî veya güldürücü eserler yazmağa başlamıştır. Bu yüzden birkaç kere hapsedilmiştir. En çok *Les mémoires de M. d'Artagnan* (M. d'A. ın anıları) [1709] adlı eseriyle tanınmıştır. Alexandre Dumas Père (b. bk.) *Les trois mousquetaires* (Üç silâhşorlar) [1844] in konusunu bu eserden almıştır.

COURTNEY [*kourtni*], **Leonard Henry**, I. Baron (1832 - 1918), İngiliz politika adamı ve gazetecisi. Cornwall'da Penzance şehrinde doğmuş, Londrada ölmüştür. 1865 ten 1881 e kadar «The Times» gazetesinin başyazarı olarak çalışmış, 1872 den 1875 e kadar Londra Üniversitesinde iktisat profesörlüğü yapmış, 1876 da Liberal Partiden milletvekili seçilmiştir. 1881 de Gladstone hükûmetinde görev almışsa da, teklif edilen vergi reformunu yeter bulmadığından 1884 te çekilmiştir. 1886 da Birlikçileri desteklemiş, çok geçmeden onlardan da ayrılmış, Boer'lar Harbinde Gladstone'a karşı cephe almış, Birinci Dünya Harbi sırasında da uzlaşma istiyerek barışçıların avukatlığını yapmıştır.

COURTOIS [*kurtua*], **Bernard** (1777 - 1838), Fransız kimya bilgini. Dijon'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Polytechnique Okulunda kimya okumuş, askerî bir hastanede eczacılık yaptıktan sonra babasının işlettiği sabunculuk işine dönmüştür. Bu sırada iyot maddesini bulduğu için hükûmetten ödül almıştır. C. iyot'u 1811 de deniz yosunlarını yıkama yolu ile eriyik halinde elde etmiş, 1813 te Ampère'in Davy'ye sunduğu bu maddeyi Davy bir element olarak kabul ederek ona Gay - Lussac'ın verdiği ve buğusunun menekşe rengini anlatan iyot (Yun. *ion* = menekşe) adını takmıştır. Gay - Lussac, iyot konusundaki çalışmalarının sonuçlarını da bu sıralarda yayınladığı için, iyot'u bulma şerefinin kime ait olduğu tartışma konusu olmuştur.

COURTOIS [*kurtua*], **Jacques** (takma adı: **Le - Bourguignon;** 1621 - 1675), Fransız asıllı İtalyan ressamı. Saint - Hippolyte (Franche - Comté) te doğmuş, Romada ölmüştür. Bologna, Floransa, Siena, Venedik ve 1640 tan sonra da daha çok Romada çalışmıştır. Canlı bir ifade ve ustalıklı bir düzen gösteren birçok savaş tabloları çizmiştir.

J. COURTOIS: «Savaş» (Épinal Müzesi, Fransa)

COURTONNE [*kurton*], **Jean** (1671 - 1739), Fransız mimarı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. 1728 de Mimarlık Akademisine üye, 1730 da ise profesör olmuş, kıralın mimarı sanını almış, 1719 dan 1724 e kadar Noirmoutier konağını, 1721 de ise Mareşal de Montmorency için bir konak yapmıştır. Bu konak 1723 te Matignon konağı adını almıştır. Villarceaux şatosu da onun eseridir. Basit çizgiler, gösterişsiz süsler, kesik çıkıntılarla bezenmiş cepheler üslûbunun özelliklerini meydana getirir. *Traité de perspective pratique* (Pratik perspektiv anakitabı) [1725] ve *Architecture moderne* (Modern mimarî) [1728] adlı iki eseri vardır.

COURTRAI (Coğ.): bk. KORTRIJK.

COURVOISIER [*kurvuazye*], **Leo** (doğ. 1873), İsviçreli astronomi uzmanı. Riehen (Basel) da doğmuştur. 1905 ten sonra Berlin rasathanesi uzmanı, 1914 te profesör olmuş ve 1922 den sonra Berlinde başrasatçılığa atanmıştır.

COURVOISIER [*kurvuazye*], **Ludwig Félix** (1843 - 1918), İsviçreli Fransız cerrahı. Basel (İsviçre) da doğmuş, orada ölmüştür. Fransa - Prusya Harbinde askerî cerrah olarak çalışmıştır. 1880 de Basel Üniversitesinde cerrahlık doçenti olmuş, 1888 de profesörlüğe atanarak Socin'in yerini almıştır. Safra kesesi ameliyatı usulü ve pankreas ile safra kesesinin habîs hastalıklarını belirten kurallariyle tanınmıştır. Bunlardan başka, mide kapısı (pilor) tıkanması halinde uygulanan bir ameliyat usulü bulmuş, süreğen bir safra kesesi tıkanmasının belirtisini tanımlamış (C. safra kesesi) ve mide kapısı tıkanmasını gidermek üzere anusa yakın bir mide - bağırsak ağzı açma usulünü bulmuştur (1883). Başlıca eserleri: *Die häusliche Krankenpflege* (Evde hasta bakımı)[1874]; *Die Neurome* (Nevromlar)[1886]; *Kasuistisch - statistische Beiträge zur Pathologie und Chirurgie der Gallenwege* (Safra yolunun patoloji ve cerrahisine ait kazuistik istatistik veriler) [1890].

C. kanunu veya işareti: safra kanalı taşla tıkandığı zaman safra kesesinin büyümesi çok az görülür. Kanal başka bir sebeple tıkandığında kesenin büyümesi olağandır. Buna göre, tıkanma dolayısiyle çok büyümüş bir safra kesesi taştan çok uru gösterir.

C. Terrier [*kurvuazye terye*] **sendromu:** safra kesesi kanalı ile pankreas kanalının onikiparmak bağırsağına ulaştıkları yerdeki Vater ampulü adlı genişliğin bir urla tıkanmış bulunduğunu anlatan üç işaret: safra kesesinin büyümesi, safra tutukluğu sarılığı ve kaba etlerin renklerini kaybetmesi. Fransız cerrahlarından **Ludwig F. C.** (b. bk.) ve **Louis - Félix T.** (1837 - 1908) nin adlariyle anılır.

COURVOISIER [*kurvuazye*] **ANONİM ORTAKLIĞI** (Courvoisier, Société Anonyme), Batı İsviçrede La Chaux - de - Fonds şehrinde bir basımevi. 1507 den beri tanınan Le Locle'lı C. ailesinden şapkacı Philippe C. (1777 - 1854) Solothurn'lu orgcu Balthasar Luthard ile birleşmiş, 12 nisan 1806 da bir basımevi kurarak «Feuille d'Avis des Montagnes» adlı mahallî bir gazete çıkarmıştır. Bu basımevi XIX. yüzyıl içinde gelişmiş, birçok gazete basmış, 1928 de buna bir heliogravür atelyesi eklenmiştir. Böylelikle C. basımevi birçok devletlerin pullarını basmağa başlamış, La Chaux - de - Fonds uluslararası bir pul merkezi haline gelmiştir. Türkiye P. T. T. Genel Müdürlüğü ilk olarak 1935 te Uluslararası Kadınlar Kongresi hâtıra serisini C. Ortaklığında bastırmış, Atatürkün ölümünün 1. yıldönümü, İstanbulun fethinin 500. yıldönümü, Birleşmiş Milletler örgütünün 15. yıldönümü gibi birçok hâtıra pullariyle Memleket Serisi burada basılmıştır.

COUSERANS [*kuzırā*], orta Pirenelerde (Ariège), Saint - Girons'un üstünde bulunan yukarı Salat havzasına doğru uzanan bir bölge. Üzüm bağlarının, sunî çayırların, elma ağaçlarının kapladığı ağaçlıklı bir ülkedir. Hayvan yetiştirilir (süt ve süt ürünleri, domuz, dana ve koyun eti).

COUSIN [*kuzē*], **Jean** («Baba»; aş. yu. 1490 - 1560), Fransız ressamı, heykelcisi ve oymacısı. Soucy (Sens) de doğmuş, Pariste ölmüştür. Fontainebleau okulunun etkisi altında çalışarak *Livre de Perspective* (Perspektif kitabı) [1560] adlı bir eser yazmıştır. Bu eser, perspektif üzerine yazılmış Fransızca ilk kitaptır. Oğlu **Jean C.** («Oğul»; aş. yu. 1522-1594) de heykelci ve ressam olarak tanınmıştır. Sens'de doğmuş, sanıldığına göre Pariste ölmüştür. Babasından ders almıştır. Çağdaşları tarafından çok beğenilmiş, Dürer'le eşit tutulmuştur. Birçok klâsik şairlerin kitapları için resimler çizmiştir. İnsan vücudunun orantıları üzerinde bir eser yazmıştır (*Livre de pourtraicture*) [1560].

J. COUSIN («Baba»): «İlk Pandora: Havva» (Louvre Müzesi, Paris)

COUSIN [*kuzē*], **Jean** (XV. yüzyıl), Fransız denizcisi. Tarihçi Desmarquets (1785) bu denizciyi Amerika kıtasının bulunmasında Christophorus Columbus'un, Ümit Burnu'ndan geçen Hindistan yolunun bulunmasında da Vasco da Gama'nın öncüsü olarak göstermiştir. Ancak, bu bilgiler gerçekten çok masala dayanmaktadır.

COUSIN [*kuzē*], **Victor** (1792 - 1867), Fransız filozofu ve devlet adamı. Pariste doğmuş, Cannes'da ölmüştür. Royer - Collard ve Maine de Biran'ın öğrencisi olan C., 1814 te École Normale'de görev almış, 1815 te ise Sorbonne Üniversitesinde Royer - Collard'ın yerine geçmiştir. 1815 - 1817 yıllarında verdiği derslerde Condillac'ın eleştirilmesi ve İskoç felsefesinin tanıtılması üzerinde durmuştur. Alman filozoflarının çalışmalarını ilgi ile izliyen C., Kant üzerinde çalışmış, Almanya gezisinde Hegel, Jacobi ve Schelling gibi filozoflarla tanışmıştır. Louis - Philippe devrinde danıştay üyeliğine seçilmiş, Fransa *pair*'liğine atanmış, École Normale müdürlüğüne getirilmiştir. 1832 de Fransız Akademisi üyeliğini kazanan C., Thiers hükûmetinde millî eğitim bakanı olmuş, orta öğretimde felsefe öğretimine ve Yunanca, Lâtince derslerine büyük bir yer verilmesini sağlamıştır. 1851 hükûmet darbesinden sonra C. Sorbonne'daki kürsüsünü kesin olarak bırakmıştır.

V. COUSIN

C., éclectisme (b. bk., seçmecilik) adiyle adlandırılan bir felsefe öğretisi kurmuştur. Éclectisme, aslında orijinal olmıyan, fakat türlü felsefe meslek ve sistemlerini birleştir-

meğe çalışan bir öğretidir. C. in felsefesi, Kant, Schelling, Hegel, Descartes ve Maine de Biran'ın fikirlerine dayanan karma bir öğretidir. Bu sebeple, bu öğreti büyük bir sentez sayılamaz. Ancak, bütün felsefe sistemlerine değer vermesi dolayısiyle, düşünce tarihine liberal bir anlayışın girmesine yardım etmiştir. Felsefede esas olarak psikolojik metodu göz önünde tutmuş ve ileri sürüldüğü gibi, panteist olmadığını ispat etmek üzere felsefeyi din dışı öğretilerle savaşmak için bir silâh olarak kullanmıştır. Bu açıdan felsefe ile din arasında sarsılmaz bir birlik kurmağa çalışmıştır.

C., Gérando ile birlikte Fransada felsefe tarihinin kurucusu sayılır. Sistemler ona göre dörde indirilebilir: duyumculuk (sensualisme), ülkücülük (idéalisme), şüphecilik (scepticisme) ve gizemcilik (mysticisme).

C. son yıllarında özellikle XVII. yüzyıl Fransız toplumu üzerinde çalışmış ve birkaç seçkin kadının hayatını yazmıştır. Bu monografiler, zamanında çok tanınmıştır.

Başlıca eserleri: *Fragments philosophiques* (Felsefî parçalar) [1826]; *Histoire de la philosophie du XVIIIe siècle* (XVIII. yüzyıl felsefesi tarihi) [1826]; *Cours d'histoire de la philosophie* (Felsefe tarihi dersleri) [1828]; *Cours d'histoire de la philosophie morale au XVIIIe siècle* (XVIII. yüzyılda ahlâk felsefesi tarihi dersleri) [1841]; *Cours d'histoire de la philosophie moderne* (Modern felsefe tarihi dersleri) [1841 - 1846]; *Études sur Pascal* (P. üzerine incelemeler) [1842]; *Philosophie de Kant* (K. ın felsefesi) [1842]; *Du vrai, du bien et du beau* (Doğru, iyi ve güzel üzerine) [1858]; *Histoire générale de la philosophie* (Genel felsefe tarihi) [1863].

COUSIN - MONTAUBAN [*kuzẹ̄ mõtōbą̄*], **Charles** (1796 - 1878), Fransız generali ve devlet adamı, Palikao kontu (1862). Pariste doğmuş, Versailles'da ölmüştür. 1831 de Cezayire atanmış, 1847 de Emir Abdülkadir'i esir etmiş, 1855 te Oran eyaleti valisi olmuştur. 1860 ta Çin sefer kıtasını yönetmiş, Palikao'da (21 eylûl) zafer kazanarak Pekin'e girmiştir. 1870 harbi çıkınca 10 ağustosta savunma işleri için kurulan örgütün yönetimini ve harb işlerini eline almışsa da, İkinci İmparatorluğun düşmesi üzerine (4 eylûl) yurdundan kaçmak zorunda kalmış, 1871 de geri dönmüştür. *Un ministère de la guerre de vingt - quatre jours* (24 günlük bir harb bakanlığı) [1871] adlı bir eser yazmıştır.

COUSSEMAKER [*kusmakẹ̄r*], **Charles Edmond Henri de** (1805 - 1876), Fransız musiki araştırıcısı. Bailleul (Nord departmanı) de doğmuş, Lille'de ölmüştür. Ortaçağ musikisi üzerine birçok çalışmalar yayınlamıştır. Başlıca eserleri: *Mémoire sur Hucbald* (H. üzerine anılar) [1841]; *Histoire de l'harmonie au moyen - âge* (Ortaçağ armoni tarihi) [1852]; *Les harmonistes des XIIe et XIIIe siècles* (XII ve XIII. yüzyıl armonicileri) [1865]; *Les harmonistes du XIVe siècle* (XIV. yüzyıl armonicileri) [1869]; *L'art harmonique aux XIIe et XIIIe siècles* (XII ve XIII. yüzyıllarda armoni sanatı) [1865]. Bunlardan başka, Adam de la Halle'in eserlerini toplu olarak yayınlamış [1872] ve *Drames liturgiques du moyen - âge* (Ortaçağın dinî törenlere ait dramları) [1860]; *Scriptores de musica medii aevi* (Ortaçağ müziği üzerine yazı yazanlar) [4 cilt, 1864 - 1876] gibi birtakım eserler daha vermiştir.

COUSTEAU [*kustǭ*], **Jacques - Yves** (doğ. 1910), Fransız deniz subayı, deniz altı araştırıcısı ve sinema rejisörü. Saint - André - de - Cubzac'ta doğmuştur. 1944 te Fransız deniz kuvvetlerinde deniz altı araştırmaları için bir birlik kurmuş ve ilk yolculuğunu 1951 - 1952 yıllarında Kızıl Denize yapan «Calypso» gemisinin donatım işlerini yönetmiştir. Deniz altına dalmak ve rahat bir şekilde film çekmek için özel bir dalgıç elbisesi ve bir film makinesi yapmıştır. *Par dix - huit mètres de fond* (On sekiz metre derinlikte) [1943]; *Paysages du silence* (Sessizlik manzaraları) [1947]; *Le monde du silence* (Sessizlik âlemi) [1955] gibi deniz altı filmlerini çevirmiştir. 1956 Cannes film festivalinde *Le monde du silence* filmi büyük armağan kazanmıştır. Bugün Monaco denizcilik müzesini yönetmektedir.

COUSTOU [*kustụ*], Rokokoya geçiş döneminde yaşıyan ve birkaç tanınmış heykelci yetiştiren bir Fransız ailesi:

1. **Nicolas C.** (1658 - 1733): Lyon'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Coysevox'tan ders almıştır. 1683 - 1686 yıllarında Romada kıral sarayları ve bahçeleri için figür, büst ve heykeller yapmıştır. 1681 de Roma armağanını kazanmıştır. Özellikle «Çarmıhtan iniş» (Notre - Dame de Paris) ve «Rhin geçişi» (Louvre Müzesi) adlı eserleriyle tanınmıştır.

N. COUSTOU

2. **Guillaume C.** (1677-1746): Nicolas C. nun kardeşi. Lyon'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Coysevox'un öğrencisi olmuş, Roma armağanını kazanmış (1697) ve Fransaya döndükten sonra kardeşi Nicolas ile birlikte kıral yapıları için heykeller yapmıştır. Baş eseri olan «Marly atları», XIX. yüzyılın başından beri Pariste Champs - Elysées'nin girişinde yer almıştır. Louvre Müzesinde «Herkules'in ölümü», «XIII. Louis» ve «Marie Leszczińska» gibi eserleri vardır.

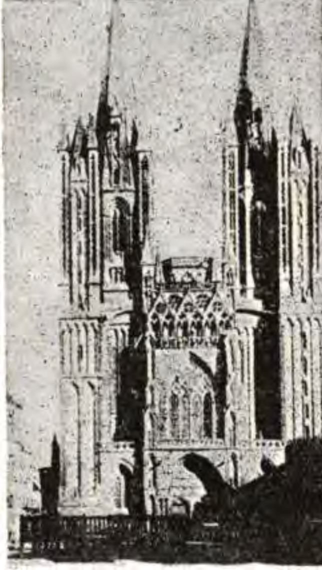
G. COUSTOU

G. COUSTOU: Marly atlarından biri (1740 - 1745; Champs - Élysées, Paris)

3. **Guillaume C. II.** (1716 - 1777): Pariste doğmuş, orada ölmüştür. 2. maddede adı geçen Guillaume'un oğludur. Babasından ders almıştır. 1735 - 1740 yıllarında Romada çalışmıştır. 1735 te Roma armağanını kazanmış, dinî ve profan heykeller yontmuştur. En tanınmış eseri XV. Louis'nin büyük oğlu ile karısı için yaptığı anıt - kabirdir. Bundan başka, Büyük Friedrich için iki figür de meydana getirmiştir.

COUTANCES [*kutą̃s*] (Lâtince adı: **Constantia**), kuzeybatı Fransada, Normandie'de, Manche departmanında, Cherbourg'un aş. yu. 60 km güneyinde bir şehir. Nüfusu 8 216 (1958) dır. Küçük bir dağ tepesinde kurulmuş güzel bir şehirdir. Piskoposluk merkezi olan şehirde Fransanın erken Got devrinden (XIII - XIV. yüzyıl) kalma en güzel katedrali vardır. Eski bir Kelt yerleşmesi olan C., M. S. III. yüzyılda Constantinus Chlorus tarafından berkitilmiş, bunun üzerine Constantia adını almıştır. Şehir İkinci Dünya Harbinde Normandie çıkarması sırasındaki ağır çarpışmalarda büyük zararlar görmüştür. Bu arada Notre Dame katedrali ile Saint Pierre kilisesi büyük yıkıntıya uğramıştır. Hayvan ve toprak ürünleri ticareti yapılan bir merkezdir.

COUTANCES: Katedral

COUTARD [*kutąr*] **METODU,** özellikle gırtlak ve ağız kanserlerinde başarı ile uygulanan bir X ışını tedavisi metodu. Bu metoda göre yapılan tedavide X ışınları uzun bir süre içinde yavaş yavaş artırılan dozlarda uygulanır. Bu metot Amerika Birleşik Devletlerinde yaşıyan Fransız radyoloji uzmanı Henri Coutard (1876 - 1950) tarafından bulunmuştur.

COUTAUD [*kutɔ̄*], **Lucien** (doğ. 1904), Fransız ressamı ve oymacısı. Meynes (Gard) de doğmuştur. Gerçekle hayalin birleştiği kompozisyonlar meydana getirmiştir. *Salon de Mai* (Mayıs salonu) kurucu üyesi olan C., kendisine Atelier tiyatrosu için Aristophanes'in *Kuşlar* adlı komedisinin dekor ve kostümlerini ısmarlıyan Charles Dullin'in yardımı ile tiyatro dünyasına girmiştir (1926). Ondan sonra aynı sahnede yine Aristophanes'in *Plutos* adlı komedisinin dekorlarını, Comédie - Française'de ise Paul Claudel'in *Soulier de satin* (Saten pabuç) piyesinin dekorlarını yapmıştır. Musée National d'Art Moderne (Millî Modern Sanat Müzesinde) de *La jupe verte* (Yeşil etek) [1945] adlı bir tablosu vardır.

COUTHON [*kutɔ̄*], **Georges** (1755 - 1794), Fransız devrimcisi. Clermont yakınındaki Orcet'de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1791 de Assemblée Législative meclisi, 1792 de Convention meclisi üyeliğinde bulunmuş, devrimin başında anayasalı monarşi taraftarı iken, sonradan aşırı Jacobin olmuştur. Lyon şehrinin devrim aleyhinde olanların elinden kurtarılmasında çalışmış, fakat yeteri kadar sert cezalar vermediği için görevinden alınmıştır. Convention meclisi başkanı olmuş ve Triumvirat üyesi olarak Robespierre ve Saint - Just ile birlikte giyotinde başı kesilmiştir.

G. COUTHON

COUTO [*kǫutu*], **Ribeira** (doğ. 1898), Brezilyalı şair, yazar, avukat ve diplomat. Santos'ta doğmuştur. Başlıca eserleri: *O jardim das confidências* (Gizli şeylerin söylendiği bahçe) [1921]; *Poemetos de ternura e de melancolia* (Sevgi ve melânkoli şiircikleri) [1924]; *Un homem na multidão* (Kalabalıkta bir adam) [1926]; *Chão de França* (Fransa toprağı) [1935].

COUTRAS [*kutrą*], güneybatı Fransadaki Gironde departmanında, Dronne ırmağı üzerinde, Bordeaux'dan aş. yu. 40 km uzaklıkta bir şehir. 20 ekim 1587 de Fransa kıralı IV. Henri (Henri de Navarre) C. dolaylarında Roma kilisesine bağlı Kutsal Birlik (Sainte Ligue) i yenmiştir.

COUTURAT [*kutüra*], **Louis** (1868 - 1914), Fransız filozofu ve matematikçisi. Pariste doğmuş, Ris - Orangis'te ölmüştür. Toulouse ve Caen üniversitelerinde profesörlük yaptıktan sonra 1899 da öğretim üyeliğinden ayrılmıştır. Matematiğin felsefesi ve özellikle matematiğin mantığa uygulanması üzerinde çalışmış, *De l'infini mathématique* (Matematik sonsuzluk üzerine) [1896] adlı doktora tezinde de néo-criticiste'lerin eleştirmelerine karşı toplumun bugünkü sonsuzluğunu savunmuştur. Bundan başka, *La logique de Leibniz* (L. in mantığı) [1901]; *Histoire de la langue universelle* (Evrensel dilin tarihi) [1903, L. Léau ile birlikte]; *L'algèbre de la logique* (Mantıkta cebir) [1905] adlı eserleri vardır.

COUTURE [*kutür*], **Thomas** (1815 - 1879), Fransız ressamı. Senlis'te doğmuş, Villiers - le - Bel'de ölmüştür. 1837 de Roma ödülünü kazanmış olan C. *Les Romains de la décadence* (Çökme çağının Romalıları) [1847, Louvre Müzesi] tablosiyle tanınmıştır. Ismarlama tabloları pek başarılı değildir: « İmparatorun oğlunun vaftizi » gibi. Buna karşılık, çok güzel portreler bırakmıştır: «George Sand»(ad) [Louvre Müzesi], «Michelet» (ad) [Reims Müzesi], «Bruyas» (ad) [Montpellier Müzesi]. *Entretiens d'atelier* (Atelye konuşmaları), *Methode* (Metot) [1867] ve *Paysage* (Peyzaj) [1869] adlı kitapları yazan C., Edouard Manet'ye öğretmenlik etmiştir.

Th. COUTURE

Th. COUTURE: «Çökme çağının Romalıları» (1847, Louvre Müzesi, Paris)

COUVADE [*kuvad*] (Fr. = kuluçkaya yatma), doğumdan sonra lohusa yatağına ananın yerine babanın yatması, çocuğun bakımını üzerine alması, misafirleri karşılıyarak kutlamaları kabul etmesi geleneğine verilen ad. Baba, doğumdan önce bazı yemek ve içkilerden vazgeçer; doğum sırasında da, doğum acılarını duyuyormuş gibi davranır. Bu geleneğe eskiden güneybatı Avrupa (Korsika, Bask ülkesi, Güney Fransanın Béarn ilinde XVII. yüzyıla kadar) rastlanırdı; şimdi de Batı Afrika, Güney Hindistan, Çin, Orta ve Güney Amerikanın bazı yerlerinde rastlanır. Gerek ataerkli, gerek anaerkli ailelerde bulunan C., türlü türlü yorumlanmıştır. Bazı bilginler, bunda anaerklilikten ataerkliliğe bir geçiş görür; bazıları ise, ailenin henüz sağlamlaşmamış olduğu bir zamanda, erkeği lohusaya ve çocuğa bağlamak için bir basamak sayar.

COUVE DE MURVILLE [*kuv dī mürvil*], **Maurice** (doğ. 1907), Fransız diplomatı. Reims'te doğmuştur. 1930 da maliye müfettişi olarak hayata atılmış, 1940 ta dış maliye işleri müdürü olmuştur. 1943 te Cezayirdeki kuvvetlere katılmış, maliye komiserliğine atanmış, 1945 te geçici hükümet temsilcisi olarak Romaya gönderilmiştir. 1945 ten 1950 ye kadar dışişleri bakanlığı siyasal işler genel müdürlüğünde bulunan C., 1950 de büyük elçiliğe yükselmiş, Kahire, Washington ve Bonn'da Fransayı temsil etmiştir. 1958 de dışişleri bakanı olmuştur.

COUVELAIRE [*kuvilēr*], **Alexandre** (1873 - 1948), Fransız doğum hekimi. Bourg - en - Bresse'te doğmuş, Paris'te ölmüştür. Paris Tıp Fakültesi doğum kliniği profesörlüğünde bulunmuş, Tıp Akademisi üyeliğine seçilmiştir. Eserleri: *Considérations sur la technique de l'opération césarienne* (Sezaryen ameliyatının tekniği üzerine görüşler) [1909]; *Traité de chirurgie obstétricale* (Doğum cerrahisi anakitabı) [1913].

C. rahmi: bazı etene (plâsenta, meşime) ayrılması hallerinde rahmin ciddî bir durum göstermesi. Bu durumda özellikle etenenin bulunduğu yerdeki rahim kasları yırtılarak içlerine kan sızar. C. bu duruma «apoplexie utéroplacentale» (rahim - plâsenta apopleksisi) adını vermiştir.

COVARRUBIAS [*kovarụvias*], Castilla la Vieja (Burgos ili) da, Arlanza üzerinde 1 541 nüfuslu bir İspanyol kasabası. Çok eski bir yer olan C., İspanyanın kurtuluşunda büyük bir rol oynamıştır. Fernán González adındaki kahramanın mezarı buradadır. Çok güzel eski Hıristiyan mezarları bulunan Gotık tarzında bir kilisesi (XIV - XV. yüzyıl) vardır. Santo Domingo de Silos manastırı kasaba yakınındadır.

COVARRUBIAS [*kovarụvias*], **Alonso de** (1488 - 1570), İspanyol mimarı. Burgos ilinin Torrigos şehrinde doğmuş, Toledo'da ölmüştür. V. Karl'ın mimarlarındandır (1537). İtalyan Rönesans tarzını Toledo'ya ilk getirenlerden biri olmuştur. Toledo katedralini meydana getirmiş (1534), 1538 den başlıyarak Alcázar'ı yeniden yapmış, Alcalá de Henares başpiskoposluk sarayını genişletmiş, Salamanca'da Colegio del Arzobispo'nun cephesini yapmıştır. İki oğlu olmuştur. El Greco, onun Diego ve Antonio adlarını taşıyan bu oğullarını «Çarmıha gerilmiş İsaya tapınan D. ve A. C.» adlı tablosuna koymuştur.

COVENANTER [*kovinintır*] (İng.), Covenant üyesi. Covenant adı, İskoçyada müşterek bir amaç için kurulan birliklere verilir. Daha özel anlamda: 1638 Scottish National Covenant taraflısı.

COVEÑAS [*kovenyas*], Güney Amerikada Kolombiyada, Bolívar ilinde Morrosquillo koyu üzerinde bir kasaba. Petrólea petrol boruları burada denize ulaşır.

COVENT GARDEN [*kovınt gardın*], Londrada Strand'in kuzeyinde bir meydan. Adını bu çevredeki Westminister manastırına bağlı Convent Garden'dan almıştır. Bu toprak 1552 de kıral tarafından 1. Bedford kontu (earl) John Russell'a verilmiştir. 1631 de 4. Kont Francis Rusell, mimar Inigo Jones'a meydanı düzenletmiş, daha sonra meydanın batı bölümünde St. Paul kilisesini yaptırmıştır. İki yangın geçirerek iki defa onarılan kilise, doğu tarafında orijinal bir direkli yol manzarası gösterir. Inigo Jones'un düzenlediği meydanın direkli geçitlerinden bugün yalnız kuzey kısmında birtakım kalıntılar göze çarpar. Aş. yu. XVIII. yüzyılın ortalarına kadar C. G. oturmaya elverişli bir çevre olmuştur. Meydan ilk defa düzenlendiği zaman ortası pazar olarak kullanılmış, bugünkü binalar 1831 den sonra yapılmıştır. Böylelikle C. G. Londranın başlıca sebze, meyva ve çiçek pazarı halini almıştır.

Covent Garden Theatre and Royal Opera House: Londranın en eski tiyatrosu. 1732 de Covent Garden'da J. Rich tarafından kurulan bu tiyatro bugün opera binası olarak kullanılmaktadır. Händel opera ve oratoryolarının büyük bir kısmını C. G. a verdiği gibi, Weber da *Oberon* operasını bu opera için yazmıştır. 1856 da yangın geçirerek onarılmış ve 1892 de «Royal Opera House» (Kırallık Ope-

COVENT GARDEN: Genel görünüş

rası) adını almıştır. Patti, Lucca, Albani gibi ses sanatçıları C. G. sahnesine çıkmışlar, Mottl, Richter, Beecham gibi şefler de C. G. orkestrasını yönetmişlerdir. C. G. da S. Dyagilev de balet temsilleri vermiştir.

COVENT GARDEN Tiyatrosu

COVENTRY [*kǫvlntri*], orta İngilterede, Sherbourne ırmağı üzerinde bir endüstri şehri. Nüfusu 281 000 (1951) dir. Warwickshire kontluğunun merkezi olan şehir, Birmingham'ın aş. yu. 27 km güneybatısında ve tren yolu ile Londranın aş. yu. 150 km kuzeybatısındadır. XI. yüzyılda yapılmış eski bir Benedictusçu manastırı ile tanınmış olan şehir, Ortaçağda büyük bir yün ticareti merkezi olarak

COVENTRY: Şehrin eski bölümünde bir sokak

gelişmiş, dokuma endüstrisi büyük bir önem kazanmıştır. Sonraları kumaş boyaları ile ün salmıştır. XX. yüzyılda endüstri alanında büyük bir gelişme göstererek, suni kumaş, elektrik malzemesi, silâh ve cepane, traktör, otomobil, bisiklet ve uçak fabrikaları kurulmuştur. İkinci Dünya Harbinde C. 1940 yılı sonlarına kadar büyük hava bombardımanlarına uğramıştır. Özellikle 14/15 kasım 1940 gecesi yapılan bir hava hücumunda, 437 Alman bombardıman uçağı şehre 394 ton patlayıcı bomba ve 56 ton yangın bombası atmıştır. Bu bombardıman sonunda, on saat içinde İngiltere, uçak endüstrisinin yüzde 20 sini kaybetmiştir. 70 000 ev yıkılmış, bu arada sütunlarının uzunluğu ile tanınmış olan Saint Michael (XIV. yüzyıl) katedrali de harabolmuştur. Bu korkunç bombardıman, İngiliz diline yeni bir kelime kazandırmıştır: *coventrize* = harabetmek, yıkmak.

COVENTRY [*kǫvlntri*] **PİYESLERİ**, eski bir tarihten aş. yu. 1591 yılına kadar Coventry (İngiltere) de oynanmış olan 42 dinî piyes. Bunların adı ilk olarak 1416 da geçer. Bazıları 1468 de yazılmışsa da, sonradan adlandırılmış oldukları sanılıyor.

COVERCOAT [*kǫvlrkout*] (İng. *cover* = örtü, *coat* = ceket), İngilterede dokunan düz ve dayanıklı bir çeşit yün kumaş. Çözgüleri Mouliné kamgarn ipliğindendir. Bu ipliklerin bir kısmında yün yerine pamuk da kullanılır. Daha ucuz kalitelerin çözgülerinde yalnız pamuk ipliği de kullanılabilir. Atkılar kamgarn ipliğindendir. C. kumaşları daha çok erkek pardesüleri ve kadın mantoları yapımında kullanılır. Bu sebeple «pardesü» ye C. adı da verilir.

COVERDALE [*kǫvırdeyl*], **Miles** (1488 - 1568), İngiliz başpapazı ve Kitab - ı Mukaddes çevirmeni. Yorkshire'da doğmuş, Londrada ölmüştür. Augu tinusçu bir keşiş olan C., Thomas Cromwell (b. bk.) in arkadaşı olarak, Reform ülkülerini candan benimsemiş ve 1535 te Kitab - ı Mukaddes'in bütün olarak ilk İngilizce çevirmesini yayınlamıştır. Luther'in Almanca çevirmesinden yararlanmak suretiyle meydana getirilen bu çevirmenin, aslına uygunluğundan daha üstün bir edebî değeri vardır. Hiç saklamadığı Lutherciliği dolayısiyle başlangıçta birtakım zorluklarla karşılaşan C., birkaç yıl Almanyada kalmış, VI. Edward'ın tahta çıkması üzerine İngıltereye dönmüş (1548) ve 1551 de Exeter piskoposluğuna atanmıştır. C. in, Reform akımına karşı düşmanca bir tutum gösteren bu bölgede derin bir etki yaptığı anlaşılıyor. I. Mary tahta çıkar çıkmaz (1553), C. piskoposluktan alınmış ve yeniden Almanyaya sığınmak zorunda kalmıştır. 1559 da İngiltereye dönen C. dinî görevlerinden uzaklaşmış, fakat vaızlarına başarı ile devam etmiştir.

COVILHÃ [*kovilya*], Portekizin Castelo Branco bölümünde, Serra da Estrela dağlarının yan sıraları üzerinde, büyük yünlü sanayii ile tanınmış bir şehir. Nüfusu 21 400 (1954) dür. Kış sporları merkezi olarak da tanınmıştır.

COVILHÃ [*kovilyã*], **Pêro da** (ölm. as. yu. 1545), Portekizli gezgin. Covilhã (Beira) da doğmuş, Habeşistanda ölmüştür. Portekiz kıralı II. João tarafından, Güney Afrika yolu ile Hindistana ulaşmak imkânlarını araştırması için Presbiter Johannes (b. bk.) e elçi olarak gönderilmiş, yolculuk arkadaşı Payva, Aden'de ondan ayrılarak Habeşistana geçmiş, C. ise Hindistana, oradan Sofala'ya, oradan da Habeşistana gitmiştir. Habeş kıralı, C. yı yanında alıkoymuştur.

COVINGTON [*kǫviŋtın*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Kentucky bölümünün kuzey topraklarında bir şehir. Nüfusu 60 376 (1960) dır. Ohio ırmağı üzerinde, Cincinnati şehrinin karşısında bulunan C. 1812 de kurulmuştur. Dökümhaneleri, maya, bira, ispirto, sigara, jilet, tuğla ve kiremit fabrikaları vardır. Yiyecek endüstrisi (et konservesi) gelişmiştir. Casino dağı üzerinde dünyanın en küçük (üç kişilik) kilisesi kurulmuştur.

COVINNUS [*kovinnus*], eski Britanyalılarla Belçikalıların harb arabaları; Romalılarda iki kişilik gezi arabası.

COVURLUIU [*kovurluyu*], Rumanyanın Moldova (Buğdan) bölümünde, Tuna, Prut ve Seret ırmakları arasındaki açıda bir il (județ). Yüzölçümü 2 662 km², nüfusu 180 086 (1930) dır. Merkezi Kalas (Galați) tır.

COWARD [*kauırd*], **Noel** (doğ. 1899), İngiliz piyes yazarı, aktörü, bestecisi ve rejisörü. Teddington (İngil-

tere) da doğmuştur. Yetersiz ve düzensiz bir öğrenimden sonra 1910 da Charles Hawtrey kumpanyasında sahneye çıkmış, daha sonra çocuk aktör olarak birçok kumpanyalarda oynamış, 1918 de kısa bir süre İngiliz ordusunda bulunmuş, o sıralarda sürekli olarak aktörlük işi bulamadığı için lirik şiirler, besteler, daha sonra da piyesler yazmıştır.

N. COWARD

1922 de kendi eseri olan *I'll Leave it to You* (Onu size bırakıyorum) da, 1922 de de gene kendi eseri olan *The Young Idea* (Genç düşünce) de oynamış, aktör ve piyes yazarı olarak büyük başarı kazanamamış, 1923 te «London Calling» (Londranın sesi) dergisi için birkaç şarkı ve skeç yazmış, 1924 te kendine büyük bir rol vermek için yazdığı *The Vortex* (Girdap) ile yıldızlığa ulaşmış, bu eserden sonra belli başlı İngiliz piyes yazarlarından biri sayılmıştır. En başarılı eserleri *Hay Fever* (Bahar nezlesi) [1925]; *This Year of Grace* (Bu Miladî yıl) [1928]; *Bitter Sweet* (Acı - tatlı) [1929] adlı müzikli revüler; *Private Lives* (Özel hayatlar) [1930]; *Cavalcade* (Atlılar geçidi) [1931] ve *Design for Living* (Yaşama tasarısı) [1932] adlı dramlardır. C. 1940 a doğru daha az başarılı eserler vermiş, *Tonight at 8,30* (Bu gece 8,30 da) [1935] adiyle topluca oynanan birer perdelik on piyes, kendisine sahnede çok görünmek imkânını sağlamışsa da, ovunu piyeslerini gözden düşürmüştür. 1937 de *Present Indicative* (Geniş zaman kipi) adiyle bir otobiyografi yazan C., 1939 da *To Step Aside* (Kenara çekilmek) adlı eseri ile hikâye türüne girmiştir. İkinci Dünya Harbinde ilkin İngiliz Haber Alma Dairesinde propaganda hizmetinde çalışan C., harb halindeki İngiliz donanmasını gösteren *In Which We Serve* (İçinde askerlik ettiğimiz) [1942] adlı bir senaryo yazmış ve oynamış; 1943 te cephedeki askerleri eğlendirmiş, orada gördüklerini *Middle East Diary* (Ortadoğu günlüğü) [1944] adiyle yayınlamış, gene harb sıralarında *Blithe Spirit* (Neşeli ruh) [1941], *Present Laughter* (Şimdiki gülüş) [1943] ve *This Happy Breed* (Bu mutlu kuşak) [1943] adlı üç piyes yazmış, bunların sonuncusu 1944 te filme alınmıştır. C. 1945 te *Sigh No More* (Artık içini çekme) adlı bir revü yazıp oynatmış ve *Brief Encounter* (Kısa karşılaşma) adlı bir filim çevirmiştir.

COWARD [*kaurd*], **William** (1656 - 1725), İngiliz hekimi ve filozofu. Winchester'da doğmuş, Ipswich (Suffolk) te ölmüştür. Londrada hekim olarak çalışmış, tıpla ilgili eserlerden başka, konuları materyalist düşünceye dayanan kitaplar yayınlamıştır. En tanınmış eseri *Thoughts Concerning the Human Soul* (İnsan ruhu üzerinde düşünceler) [1702] yaktırılmıştır.

COWBOY [*kauboy*] (İngilizce *cow* = inek, *boy* = erkek çocuk, oğlan), Amerika Birleşik Devletlerinin batı ovalarında büyük sığır sürülerini güden sığırtmaçlara verilen ad. C. adı yanında Amerikada *cowpuncher* ve *cowhand* adları da kullanılır. Şarkıları ve özel giyim kuşamlariyle dünyanın her yanında tanınan C. lar Amerikada et ve deri endüstrisinin gelişmesinde büyük bir rol oynamışlardır. C. lar Amerikanın batı ovalarına sığır sürülerinin sahipleriyle birlikte gelmişlerdir. Eskiden bu sığırtmaçlar pazara getirebilmek için sığır sürülerini kilometrelerce yürütmek zorunda idiler. Bugün bu bakımdan modern taşıtlardan faydalanılır. Birçok sığır çiftliklerinde özel hayvan yükleme yerleri yapılmıştır. Hayvanlar arabalara yüklenerek en yakın pazarlara gönderilir. Satılacak olan hayvanları seçmek için sürü, genel olarak ilk veya sonbaharda toplanır. Sürü sahipleri yılın belirli mevsimlerinde hayvanlarını bir araya getirerek derilerine kızgın bir damga vururlar.

Bir COWBOY tipi

C. ların bir çıkışta sürülerini gütmeleri bazen günlerce sürer. Bu uzun günlerde kendilerini yalnız hisseden C. lar, vakit geçirmek için şarkı söylerler.

C. lar genel olarak kaba pamuklu kumaştan pantolon, ceket ve gömlek giyerler. Çalılık yerlerde korunmak için özel deri pantolonları (*chaps*) da vardır. C. lar geniş kenarlı fötr şapka giyerler.

C. lar her çeşit ata binerler. Günün birçok saatlerini üzerinde geçirdikleri eyerleri ağır ve rahattır. Binicinin ipi (*lariat*) eyer boynuzunun üzerine dolanmıştır. C. bir at veya sığırı yakalamak üzere kemendini atar. 30 - 70 ayak uzunluğundaki ip, kendir, ham deri veya naylondan yapılır. Bir ucunda bir Honda düğümü (*Honda knot*) veya bir ilmik vardır. İpin öbür ucu bu ilmikten geçirilerek hayvan yakalanır.

C. lar çiftliklerde küçük evlerde otururlar. Yemekleri ni çiftliğin aşçısı pişirir ve uzun bir masada servis yapılır. Gece dönemiyecek kadar uzaklara giderlerse, açıkta veya çadırlarda uyurlar.

Arjantinde pampalarda sığır sürülerini güden sığırtmaçlara *gaucho* (b. bk.) adı verilir. C. lar, Kuba'ya karşı girişilen 1898 harbine gönüllü bir birlikle katılmışlardı.

COWDENBEATH [*kaudnbīt*], Doğu İskoçyada, Fifeshire kontluğunda, Kirkcaldy'nin 11 km kadar batısında ve trenle Londranın 670 km kadar uzağında, kömür çıkarma merkezi olan bir şehir. Nüfusu 16 638 (1948) dir.

COWDRIA [*kōdriya*], rickettsia denilen ve eklembacaklılarda parazit olarak yaşayıp bazı kere insanlara ve hayvanlara da bulaşan mikroorganizmalar grupundan bir cins. *C. ruminantium* güney Afrikada sığır, koyun ve keçilerin plevra ve perikardlariyle plevra boşluklarında su birikmesiyle beliren «yürek suyu» hastalığına sebep olur. Bu mikroorganizmayı *Amblyomma hebraeum* ve *Amblyomma variegata* adlı sakırgalar taşır. Saint Louis (Amerika) li anatomi ve zooloji uzmanı Edmund V. Cowdry (doğ. 1888) nin adiyle anılır.

COWELL [*kɔıîl*], **Edward Byles** (1826 - 1903), İngiliz doğu bilimleri uzmanı. Ipswich'te doğmuş, Cambridge'de ölmüştür. Kalkutta Üniversitesinde tarih, Cambridge Üniversitesinde Sanskritçe okutmuştur. Birçok Sanskritçe metin çevirip yayınlamıştır.

COWELL [*kɔvıl*], **Philip Herbert** (1870 - 1949), İngiliz astronomu. Alipore (Kalkutta) da doğmuş, Aldeburgh (Suffolk) da ölmüştür. Bir süre Greenwich rasathanesinde başyardımcı olarak çalıştıktan sonra 1910 dan 1930 a kadar Nautical Almanac Office (denizcilerin kullandığı bir gökyüzü matematiği dergisini yayınlıyan daire)in başında bulunmuştur. C. dünyanın dönme hareketindeki gecikme olayı üzerinde çok çalışmış, bu çalışmalar sonunda, bin yıl içinde gündüzlerin 0.01 saniye uzadığı hesaplanmıştır.

COWES [*kouz*] (eski adı: **West Cowes**), güney İngilterede, Wight adasının kuzeyinde, Medina ırmağının Solent'e döküldüğü yerde, Portsmouth'un aş. yu. 16 km güneybatısında bir liman. Nüfusu 17 154 (1951) tür. 1933 te

COWES ŞATOSU

East Cowes ile birleştirilmiştir. Wight adasının en iyi limanı olan C. da güzel bir plâj da vardır. 1540 ta yapılan C. şatosu (Cowes Castle) Royal Yacht Squadron (Kırallık Yat Filosu) ın karargâhı olarak kullanılır.

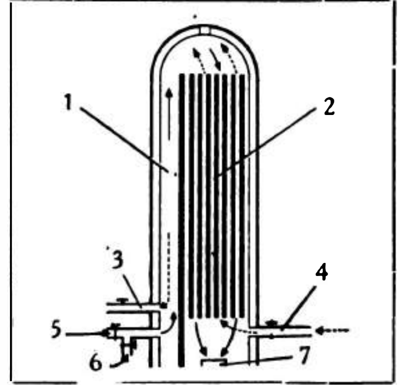
COWLEY [*kauli*], **Abraham** (1618 - 1667), İngiliz şairi ve deneme yazarı. Londrada doğmuş, Chertsey'de ölmüştür. 1642 de Cambridge Üniversitesini bitirmiş, 1644 te Oxford'da St. John College'a girmiştir. Kıralcıları desteklemiş, 1646 da kıraliçe Henrietta Maria ile Fransaya gitmiş, sürgünlerin mektuplarını İngiltereye taşımış, kıraliçenin I. Charles'a yolladığı mektupların şifrelerini hazırlamış, 1656 ya kadar sürgündeki kıraliçenin hizmetinde kalmış, 1665 te İngiltereye dönerek Chertsey'ye yerleşmiş, ölümünde Westminster kilisesine gömülmüştür. O devirde Shakespeare ve Spenser'le birlikte en büyük İngiliz şairi sayılmıştır. Eserleri: *Poetical Blossoms* (Şiir çiçekleri) [1633]; *Love's Riddle* (Aşk bilmecesi) [pastoral piyes, 1638]; *The Mistress* (Sevgili) [1647]; *Miscellanies* (Karmalar) [1656]. Bu son eserde Kutsal Kitap'taki Davut konusunu işliyen dört bölümlük ve bitirilmemiş manzum bir destan (*Davideis*), Pindaros övgüleri (*Pindarique Odes*) ve birkaç ağıt vardır. Deneysel bilim alanında *A Proposition for the Advancement of Experimental Philosophy* (Deneysel felsefenin ilerlemesi için bir önerme) [1661] adlı bir eser de yazmıştır.

A. COWLEY

COWPER [*kupır*], **Edward Alfred** (1819 - 1893), İngiliz mühendisi. Birmingham'de doğmuş, Weybridge'de ölmüştür. Birmingham'de Braithcoaite makine fabrikasında (1834) ve Fox ve Enderson firmasında çalıştıktan sonra Londrada yerleşmiş ve danışman mühendis olmuştur. 1858 de Londra Sergisi dolayısiyle birçok binalarda çalışmış, bu arada ünlü Crystal Palace (b. bk.) i yapmıştır (1858). C. daha çok, C. cihazının bulucusu (1857 - 1887) olarak tanınmıştır.

C. cihazı: Demir sanayiinde, yüksek fırınlardan çıkan saklı ısının değerlendirilmesinde ve ocak borularına verilen havayı yeniden ısıtmada kullanılan bir cihaz. Bunlar 25 - 30 m yüksekliğinde ve 5 - 6 m çapında büyük kulelerdir. Bu kulelerde bir yakma bölmesi ile ısıyı yeniden kullanmaya yarıyan bir değerlendirme bölmesi vardır. Bu sonuncusu tuğla yığarak meydana getirilmiştir. Birinci evrede yüksek fırınlardan çıkan gazlar tasfiye edildikten ve hava verildikten sonra yakma bölmesinde yakılır; yanan gazlar tuğlaları kızdırır. İkinci evrede, hava verme makinelerinden gelen soğuk hava borulara gitmeden 700° - 800° C sıcaklığa yükselir. Her yüksek fırında üç veya dört C. lık bir düzen bulunur.

COWPER CİHAZI

1. Yakma bölmesi; 2. Değerlendirme bölmesi; 3. Borulara verilen sıcak hava; 4. Körükten verilen hava; 5. Fırın bacasından gelen gazlar; 6. Dışarıdan gelen hava; 7. Ocak yakma evresinde fırın bacasından gelen gazların yolu, değerlendirme evresinde körükten verilen havanın yolu

COWPER [*kaupır*], **William** (1666 - 1709), İngiliz anatomi uzmanı ve cerrahı. Alresford (Hampshire) da doğmuş, Londrada ölmüştür. Cerrahlık ve anatomi alanındaki çalışmalariyle ün salmıştır. Bu alanda *Myotomia reformata or a new administration of all the muscles of the human body* (Yeniden düzenlenmiş kas bilgisi veya insan vücudunun bütün kaslarının yeni bir düzeni) [1694], *Anatomy of human bodies* (İnsan vücudunun anatomisi) [1697] ve *Glandularum quarundam nuper detectarum descriptio* (Bazı yeni bulunmuş bezlerin tanımlanması) [1702] gibi eserler yazmıştır. *Myotomia reformata* adlı eserindeki resimleri kendisi çizmiştir. C. bezi (b. bk.) ni bütün olarak ilk defa tanımlıyan odur (1702).

C. bezi: Erkeklerde idrar borusu soğanı (bulbus urethrae) nın iki yanında, nohut tanesi büyüklüğündeki bezlere

verilen ad. Bu bezler aş. yu. 3 - 4 cm lik birer salgı kanalı ile idrar borusuna bağlıdır. Erginlik çağında tam olarak gelişir. İğdiş edilen hayvanlarda bu bezin gelişmesi durur. C. bezi, yapı ve fonksiyon bakımlarından kadınlardaki Bartholin bezleri (b. bk.) ne benzer.

C. hastalığı (Cowperitis) : C. bezinin yangılanması.

COWPER [*kaupır*], **William** (1731 - 1800), İngiliz şairi. Great Berkhamstead (Hertfordshire) de doğmuş, Dereham (Norfolk) da ölmüştür. Altı yaşında anasını kaybetmiş, Westminster School'da sağlam bir klâsik öğrenim gördükten sonra, hukuk okumuş, 1763 e kadar avukatlık yapmıştır. 1752 yılında uğradığı bir ruh çöküntüsünü bir süre deniz kıyısında oturarak atlatmış, fakat 1763 te kendisine bir emekli aylığı bağlanması dolayısiyle geçirdiği bir muayene sebebiyle yeniden kriz geçirerek üç kere kendini öldürmeye kalkışmış, iki yıl tımarhanede kalmış, 1765 te Huntingdon'da Unwin adlı dindar bir Protestan ailesinin yanına yerleştirilmiş, aile reisi ölünce onun dul karısı ile Buckinghamshire'da Olney'ye giderek John Newton'un tarikatına katılmış, 1779 da J. Newton ile birlikte *Olney Hymns* (O. ilâhileri) i yazmış, 1772 de dul Unwin'le nişanlanması yeni bir delilik krizine yol açınca (1773 - 1775), 1794 e kadar bu kadın tarafından bakılmış, fakat o yıl kadının da sıhhati bozulmuştur. 1786 da birlikte Weston'a gitmişler, orada papaz John Johnson'ın bakımında kalmışlarsa da, kadın 1796 da, C. ise altı yıl süren aralıksız bir delilikten sonra Johnson'ın evinde ölmüştür. *Olney Hymns*'in içindeki eserler: *There is a Fountain Filled with Blood* (Kanla dolu bir çeşme var), *God Moves in a Mysterious Way* (Allahın işlerine akıl ermez), *Oh! For a Closer Walk With God* (Ah! Allahı daha yakından izlersek). C. 1782 de kendisine Lady Austen tarafından anlatılan bir hikâyeyi *The Diverting History of John Gilpin* (J. G. in eğlendirici hikâyesi) adiyle nazma çevirmiş, ertesi yıl bu kadın C. ı yeni moda olan ve eskiden sedir dediğimiz divan üzerine kafiyesiz bir manzume yazmakla ödevlendirmiş, 1785 te *The Task* (Ödev) adiyle ve altı kitap halinde yayınlanan bu manzume C. a ün kazandırmıştır. Alaylı bir destan olarak başlıyan bu eser, çok geçmeden C. ile çevresindeki insanları ilgilendiren günlük ve küçük olayların hikâyesi halini almıştır. C. 1791 de Pope'un çevirmesini düzeltmek üzere hazırladığı bir Homeros çevirmesi de yayınlamıştır. Olgunluk çağında yazdığı şiirlerin en tanınmışları şunlardır: *To Mary* (M. ye), *On the Loss of the Royal George* (R. G. gemisinin batmasına dair), *On Receipt of My Mother's Picture out of Norfolk* (Annemin, N. tan gönderilen resminin elime geçmesi üzerine).

Wm. COWPER

COXALGIE [*koksalji*] (Lât. *coxa* = kalça veya kalça eklemi), kalça ile ilgili çeşitli anlamları olan bir tıp terimi: 1. kalça eklemi hastalığı; 2. kalça eklemi tüberkülozu 3. kalça ağrısı. Kalça eklemi tüberkülozu çocuklarda belli belirsiz kalça ağrıları ve hafif topallama ile başlar, arada diz de ağrır; muayenede bacak büktürülür, yana doğru açtırılır, dışarıya doğru döndürülür; uyluk gerisi bezlerinde şişkinlik vardır. Radyografı, eklem aralığında bir daralma gösterir ki bu hal uyluk kemiği (femur) nin başı ile boyunun kalça kemiğindeki hokka çukurundan yukarıya doğru kayıp yükselmesine sebep olur. Bu hastalık tedavi edilmiyecek olursa, hastanın soğuk çıbanlar çıkarmasına ve giderilmesi güç çarpık durumlar almasına yol açar. Büyüklerde bu hastalığın başlangıcı çoğu zaman aldatıcı olur ve özellikle kendini çıbanlarla belli eder. Tedavide ortopedi, cerrahî, basillere karşı ilâçlar ve dinlenme bir arada uygulanır.

COXA (Kalça kemiği)

Coxa plana [*koksa plana*] : çocuklarda, uyluk kemiği üst ekleminde görülen, sonradan olma bir hastalık. C. da uyluk kemiğinin üst başı yassılaşır, çocuğun hafifçe topallamasına ve kalça ekleminin ağrımasına sebep olur.

Coxa valga [*koksa valga*] : uyluk kemiğinin boynu ile gövdesi arasındaki açının fazla açık olması yüzünden meydana gelen yanlış biçimlenme. Belirtileri: bacağın yana kaldırılmasında öne arkaya kaçması ve dışarıya doğru dönmesi, bacağın içeriye doğru dönüşünün sınırlı olması, bacağın uzaması.

Coxa vara [*koksa vara*] : uyluk kemiğinin boynu ile gövdesi arasındaki açının fazla kapalı olmasından ilerigelen yanlış biçimlenme. Belirtileri: bacağın yana kaldırılmasında ve dışarıya doğru döndürülmesinde öne arkaya kaçması. C. genel olarak erginlik çağında belirir.

COXIE veya COXCIE [*koksi*], **Michiel** (1499 - 1592), Flâman ressamı. Malines'de doğmuş, orada ölmüştür. B. van Orley'den ders almış, Romada çalışarak Raffaello'nun etkisi altında kalmıştır. Bundan dolayı yurduna döndüğü zaman kendisine « Flâman Raffaello'su » adı verilmiştir. V. Karl'ın saray ressamlığına atandıktan sonra dinî tablolar, portreler, halı için kartonlar, renkli cam için resimler yapmıştır. II. Philippe'in emriyle Van Eyck'in « Mistik kuzu » adındaki tablosunu kopye etmiştir. Büyük başariyle meydana getirdiği bu kopye şimdi Berlin müzesindedir. Eserlerinin çoğu Bruxelles, Gand, Liége ve Anvers müzelerindedir. Oğlu Rafaël C. (1540 - 1616), Malines'de doğmuştur. Anvers, Bruxelles ve Gand'da çalışmış, birçok portreler ile dinî tablolar yapmıştır.

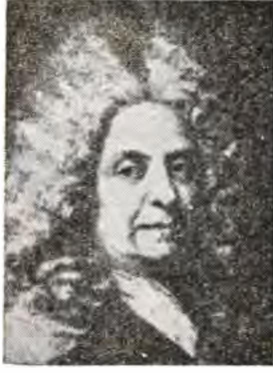
COYAN [*koyan*] (Siyamca *kwian*), Thailand (Siyam) da kullanılan bir ağırlık ölçüsü (1 200 kg).

COYOACÁN [*koyoakan*], Meksikada, Meksiko şehrinin güney banliyösünde 46 000 (1954) nüfuslu bir şehir. Kâğıt fabrikası vardır. Cortés'lerin eski sarayı ile tanınmıştır.

COYPEL [*kuapel*], tanınmış ressamlar yetiştiren bir Fransız ailesi. Belli başlı üyeleri:

1. **Antoine C.** (1661 - 1722) : Fransız ressamı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. 3. maddede yazılan Noël C. in

oğludur. Babasından ders almıştır. Romada özellikle Poussin ve Carracci çığırında yetişmiştir. 1714 te Pariste akademi müdürü, 1716 da kıralın başressamı olmuştur. Şato ve saraylar için süsleme resimleri yapmış ve Gobelin fabrikaları için Eski Ahit ve Homeros konularını canlandıran birçok taslaklar çizmiş ve pek çoğu zamanının oyma ressamları tarafından bakır üzerine işlenen pastel ve yağlı boya resimleri yapmıştır. *Discours prononcée dans les conférences de l'Académie* (Akademi konferanslarında verilen söylevler) [1921] adlı bir eseri vardır.

A. COYPEL

A. COYPEL: «Bakkhos ile Ariadne» (Lyon Müzesi)

2. **Charles Antoine C.** (1694 - 1752): Fransız ressamı. 1. maddedeki Antoine C. in oğludur. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Babasının sanat çığırında yürümüş, zamanın rokoko zevkine uyduğu için çok beğenilmiştir. 1747 de akademi müdürü ve XV. Louis'nin saray ressamı olmuştur.

Ch. COYPEL: «Don Quixote'nin hikâyesi» (Gobelin duvar halısı; Mobilier National, Paris)

N. COYPEL

A. COYSEVOX

Gobelin'ler için taslaklar çizmiştir. Renk bakımından göze batan kompozisyonları tabiîlikten uzaktır. Tarih resimlerinin konularını derinleştirmemiştir. Hayat levhaları da çizmiştir. *Discours sur la peinture, prononcés à l'Académie Royal* (Resim üzerine Kıral Akademisinde verilen söylevler) [1752] adlı bir eseri vardır.

3. **Noël C.** (1628 - 1707): Fransız ressamı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Le Brun'ün etkisi altında kalmıştır. Versailles sarayında kıraliçenin özel salonu ve Sakatlar kilisesinin dekorları üzerinde çalışmış ve Gobelin işlemeleri için resimler yapmıştır. Eskiçağ mitolojisi ile tarihi üzerine Pariste Louvre Müzesinde 7 tablosu vardır.

COYSEVOX [*kuazvoks*], **Antoine** (1640 - 1720), Fransız heykelcisi. Lyon'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Lerambert'den ders almış, önce Saverne'de Rohan'lar hesabına çalışmış (1667 - 1671), sonra Parise yerleşip Akademiye girmiş (1676), 1678 de öğretmenliğe atanmış, çok geçmeden de müdür olmuştur (1702). Versailles'da görevlendirilen C., Le Brun'ün çizdiği resimleri Girardon'dan daha serbest olarak kullanmıştır. Bu sırada Salon de la Guerre'deki görkemli kompozisyonlarını meydana getirmiştir; bunlardan «Rhin geçidi röliyefi», «Kabuğundan çıkan su perisi», «Çömelmiş Venus», «Savaşın çamuru», «Garonne ve Dordogne ırmakları» en çok tanınanlarıdır. Le Brun'ün ölümünden sonra (1690) daha serbest kalan C., Marly bahçelerini süsliyen hey-

A. COYSEVOX: Savoia'lı Maria Adelaide, Diana kılığında (Louvre Müzesi, Paris)

kelleri yapmıştır (1698-1706). Bunlardan «Suvarma yerinde» Tuileries bahçesinin kapısındadır. Birçok lâhitler ve dinî heykeller yapan C., kıral ailesinin resmî heykelciliğine atanmış, Rennes şehri ve Paris belediye sarayı için XIV. Louis'nin heykellerini yapmıştır. Büyük Condé, Colbert, Le Brun, Mansart gibi büyüklerin heykelleri onun eseridir. C., Puget'nin barok sanatiyle Girardon'un klâsik sanatı ara sında XVIII. yüzyılın heykel sanatını müjdeler.

A. COYSEVOX: «Suvarma Yeri» grupundan Mercurius heykeli (Tuileries Bahçesi, Paris)

COZENS [*kǫzînz*], **John Robert** (aş. yu. 1752 - aş. yu. 1799), İngiliz ressamı. Londrada doğmuş, orada ölmüştür. İtalyada ve Elba adasında birçok tablolar yapmıştır. Öz bakımından William Turner'ı ve John Constable'ı andıran sulu boya tabloları empresyonizm çığırında teknik bakımından yapıcı bir adım sayılır. Turner, onun «Hannibal'-in Alpleri geçişi» adlı tablosundan edindiği kadar bilgiyi başka hiçbir ressamdan alamadığını belirtmiştir. Londrada British Museum'da ve Victoria and Albert Museum'da birçok tabloları vardır.

COZETTE [*kǫzęt*], **Pierre François** (1714 - 1801), Fransız halıcısı. Parrocel'in öğrencisi olarak 1733 te Gobelin dokumahanesinde alçak atkılı bir atelyenin yönetimi ile görevlendirilmiştir. Sanatçı olarak özellikle büyük adamların portrelerini dokumakla ün kazanmıştır. Van Loo'ya göre XV. Louis'nin ve Nattier'ye göre Marie Lesczyńska'nın portrelerini meydana getirdiği gibi, Druais'ye göre de XV. Louis'nin, kıraliçenin ve birinci oğulları ile karısının portrelerini dokumuştur. Versailles Müzesinde C. in, XV. Louis'nin Van Loo'-ya göre dokuduğu bir portresi vardır. C. in en güzel eseri, Boucher'nin bir tablosuna dayanarak dokuduğu bir halıdır: «Vulcanus'un demircilik atelyesinde Venus» (Gobelin Müzesi). Bundan başka «Don Quixote'nin hikâyesi» adlı beş panoluk bir eseri, «On iki ay» (Leiden'lı Lucas'ya göre), «Esther' in hikâyesi» (de Troy'ya göre), «XV. Louis'nin avları» (Oudry'ye göre) halıları tanınmıştır. Oğlu **Michel Henri C.** (1744 - 1822) Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Gobelin dokumahanesinin özel müfettişi olarak çalışmış, daha sonra bir atelye müdürlüğüne getirilmiştir. Ducreux'ye göre kıraliçe Maria Theresia'nın ve Kıral II. Joseph'in portrelerini içine alan iki halı dokumuştur (Versailles Müzesi).

COZUMALHUAPA bir kurban sunuşunu gösterir, 3 m yüksekliğinde bir kabartma (Etnografya Müzesi, Berlin)

COZUMALHUAPA [*kozumalhuapa*], **Santa Lucia Cozumalhuapa,** güney Guatemala'da bir kazı yeri. Burada İspanyollardan önceki çağdan kalan ve özellikle kurban sunma ve dans etme sahneleri bulunan kabartma plâkalı orijinal anıtlar meydana çıkarılmıştır. Çok zengin motifli Maya bezeme örneklerinin tersine olarak, C. kabartmaları hem daha özenle, hem de daha az süslenmiştir.

COZUMEL [*kozîmęl*] **ADASI,** Atlas Okyanusunun batısındaki Karib denizinde, Yucatán yarımadasının kuzeydoğu kıyılarının 15 km kadar açığında bir ada. Toprağı alçak ve düz olan bu ada, deniz düzeyinde kayalıklarla çevrilidir. 1518 de Grijalva tarafından bulunduğu ve 1519 da Cortés'-in gezdiği sıralarda burada Mayalar oturmakta imiş. Maya evlerinin ve tapınaklarının kalıntıları bugün de durmaktadır. Uzunluğu 38 km, genişliği 11 km, nüfusu 2 000 (1948) kadardır.

COZZENS [*kaznz*], **James Gould** (doğ. 1903), Amerikalı romancı. Chicago'da doğmuştur. Harvard'da okumuş (1922 - 1924), romanlariyle tanınmıştır. Başlıca eserleri: *Confusion* (Karışıklık) [1924]; *Michael Scarlett* (ad) [1925]; *The Son of Perdition* (Günahkâr oğul) [1929]; *S. S. San Pedro* (San Pedro gemisi) [1931]; *The Last Adam* (Son Âdem) [1933]; *Castaway* (Talihsiz) [1934]; *Men and Brethern* (İnsanlar ve kardeşler) [1936]. *Ask me Tomorrow* (Bana yarın sor) [1940]; *Guard of Honor* (Şeref kıtası) [1942]. C. bir Pulitzer armağanı kazanmıştır.

CÖNEK veya ÇÖNEK, Bingöl'ün Kiğı ilcesine bağlı bir bucak. Bucak merkezi olan Yayladere köyünün nüfusu 659 (1955) dur. C. Murat ırmağının kollarından Büyüksu'-ya karışan bir derenin başlangıcında, anayollardan uzak bir yerdedir. Bu dere boyunda tarla ve bahçeler vardır. Halk çiftçilik ve hayvancılıkla geçinir. Kaynak ve dere sularından faydalanılır.

C. bucağının nüfusu 8 383 (1955) olup 26 köyü vardır. Köylerin çoğunun nüfusu 200 - 300 dür.

CÖNK [İng. junk], Çinliler tarafından yapılan, Çin ve Japon kıyılariyle denizlerinde kullanılan, altı düz büyük tekne. C. ler güçlükle manevra yapabilen ağır gemilerdir, baş ve kıç tarafları çok yüksektir. Birden beşe kadar yelken direkleri olur, yelkenler dikdörtgen biçiminde olup bambu kamışlariyle desteklidir.

CÖNK

CÖNK, içinde saz şairlerinin şiirleri bulunan uzunlamasına açılan defter. C. «gemi» demektir. Çeşitli şiirler, dualar, büyüler, hastalık ilâçları, doğum, ölüm tarihlerinin toplandığı C. ler, içinde her türlü mal bulunan gemilere benzetilerek adlandırılmıştır. C. ler 6×10 - 15×22 cm boyunda 50 - 200 yapraklı olurdu.

C. P. R.: bk. CANADIAN PACIFIC RAILWAYS.

Cr, krom (crome) un kimyasal sembolü.

CRABBE [*kræb*], **George** (1754 - 1832), İngiliz şairi. Aldeburgh (Suffolk) da doğmuş, Trowbridge'de ölmüş-

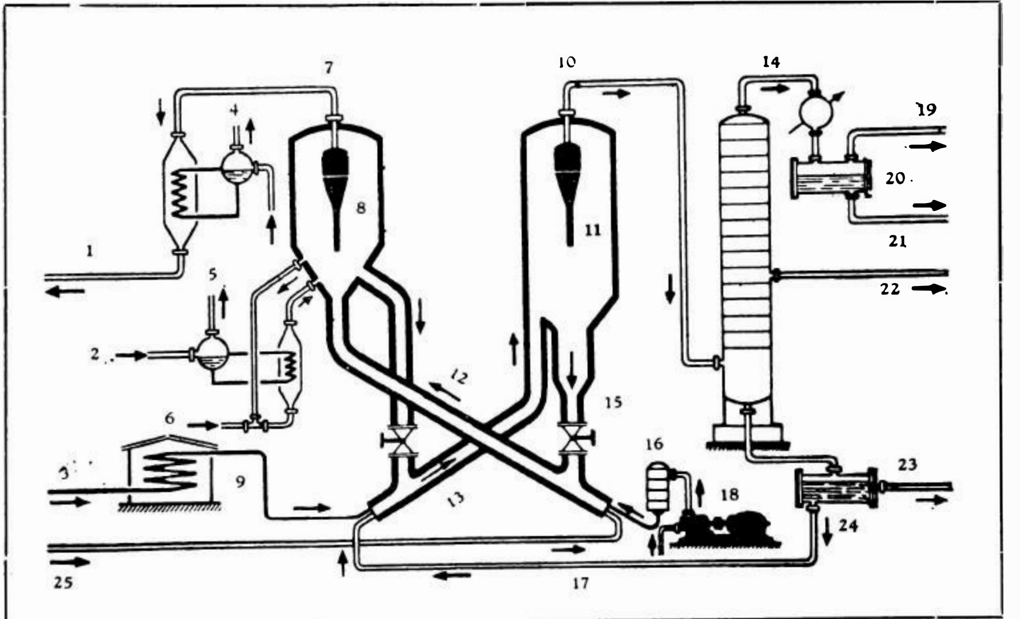
G. CRABBE

tür. Çeşitli akademilerde okuduktan sonra, Aldeburgh'da çalışmaya başlamış, sonradan Londrada geçimini şairlikle sağlamak zorunda kalmıştır. İlk şiiri olan *The Candidate* (Aday) [1780] önceleri hiçbir ilgi uyandırmamışsa da, 1781 de Edmund Burke (b. bk.) ün ilgisini kazanmış, C. Rutland dukasının da yardımiyle geçimini sağlamıştır. Son günlerine kadar hayatını çeşitli küçük mahallelerde geçirmiştir. C. *The Library* (Kütüphane) [1781], *The Village* (Köy) [1783] ve *The Newspaper* (Gazete) [1785] adlı şiirleriyle ün salmış ve günün birçok tanınmış yazarlariyle bağlantı kurmuştur. Uzun bir susmadan sonra başeseri olan *The Parish Register* (Kilise sicil kütüğü) [1807], sonra *The Borough* (Kasaba) [1810], *Tales in Verse* (Manzum hikâyeler) [1812] ve *Tales of the Hall* (Şato hikâyeleri) [1819] adlı eserlerini yayınlamıştır. Ölümünden sonra yayınlanan eserleri ise *Posthumous Tales* adı altında toplanmıştır (1834). Bütün bu eserlerinde köy hayatını gerçekçi olarak en ufak ayrıntılarına kadar tasvir etmiştir. C. in gerçekçi karamsarlığı okurlarının daima ilgisini çekmiştir. *The Borough* (Kasaba) adlı şiirindeki 22. mektup üzerine Benjamin Britten (b. bk.) *Peter Grimes* [ad] adlı operasını yazmıştır (1945).

CRABETH [*kræbēt*], **Dirck Pietersz** (1501 - 1577), cam üzerine resim yapan Holândalı bir ressam. Gouda'da ölmüştür. Coğrafya haritaları ile halı için kartonlar da yapmıştır. Saint - Jean de Gouda kilisesindeki camların dokuz tanesi C. in eseridir. Kardeşi Wouter Pietersz C. (1509- aş. yu. 1590) in aynı kilisede sayılamıyacak kadar çok eseri vardır. Belçika, Fransa ve İtalya kiliseleri için de cam resimleri yapmışlardır.

CRACK ING [*krækiŋ*], bir petrol fraksiyonunun ısı, basınç ve bazı hallerde de bir katalizör etkisi altında bileşiminin değiştirilmesi yolu ile tasfiye edilmesi. C., ağır kısımların zararına olarak hafif ve uçucu kısımların oranını yükseltir. Bu usul gas-oil (petrol ile ince yağ arasında yer alan bir petrol fraksiyonu) veya fuel - oil (parlama noktası petrolden yüksek olan bir akaryakıt) un fraksiyonlanması ile benzin elde edilmesini sağlar. Bu benzin, doğrudan doğruya ham petrolden elde edilen benzine oranla oktan endisi bakımından üstündür. Benzinle birlikte, yeni ve büyük bir endüstri kolu olan petrol kimyası (Fr. pétrochimie) nın ham maddeleri olup doğal halde pek seyrek olarak bulunan etilen, propilen ve butilen gibi gaz halinde hidrokarbürler de elde edilir. C. işlemi ik ayrı kimyasal reaksiyona dayanır: moleküllerin ayrıştırılması ve yeniden kümelendirilmesi. Uzun moleküllü hidrokarbürler daha küçük moleküller halinde ayrıştırılır. Meselâ, formülü C_4H_{10} olan normal bütan, formülleri sırasiyle CH_4 ve C_3H_6 olan metan ile propilene bölünür. Böylece birçok imkânları olan doymamış hidrokarbürler elde edilir. Moleküllerin polimerleştirme denilen yeniden kümelendirilmesi evresinde yüksek oktanlı bir benzinle birlikte ağır maddeler, katran ve maden posası gibi kalıntılar elde edilir. Bu reaksiyonlar, esası alüminyum olan klorür, silikat, boksit veya doğal kil gibi reaktifler tarafından kolaylaştırılır.

1910 - 1920 yıllarında ayarlanmış olan *termik* C. usulünde, tasfiye edilecek madde (meselâ gas - oil) nin gerekli 20 atmosfer basıncında 500 C de ısıtılması için borulu bir fırın kullanılır. Bu fırından çıkan ham madde molekül kümelenmelerinin meydana geldiği bir reaksiyon odasına girer. Fraksiyonlanma ile ayrılan benzinin randımanı % 40 kadar, oktan endisi ise 80 dir. Bugün bu usulün yerini *katalitik* C. almıştır. Bunda bir katalizör sayesinde C. işlemi, reaksiyon odasında 1 atmosferlik bir basınç altında 500° de olur ve elde edilen benzinin oktanı 95, randımanı da % 50 den yüksektir. Reaksiyonlar sırasında meydana gelen maden posası, katalizörün taneleri üzerinde toplandığı için rejeneratörde yakılarak yok edilir. Bunlardan başka *buharlı*

CRACKING: 1. Tozdan temizlenmeye giden gaz; 2. Su; 3. İşlenecek ham madde gelişi; 4. Buhar; 5. Buhar; 6. Hava; 7. Rejeneratör (yanma odası); 8. 500 - 600° C ısı; 9. Fırın; 10. Reaktör (reaksiyon odası); 11. 500° C ısı; 12. Kullanılmış katalizör; 13. Rejenere edilmiş katalizör yağ; 14. Fraksiyonlama cihazı; 15. Ayar vanası; 16. İlk ısıtıcı; 17. Yağ - katalizör karışımı; 18. Hava kompresörü; 19. Gaz; 20. Ayırıcı; 21. Cracking işlemi ile tasfiye edilmiş benzin; 22. Gas - oil; 23. Durulmuş yağ; 24. Durulma yeri; 25. Katalizör

C. usulü vardır ki, bunda petrol maddelerinin C. işlemi su buharı içinde yapılarak petrol kimyasında kullanılan hafif olefinler elde edilir.

CRACOVIA (Coğ.): bk. KRAKÓW.

CRACOW [*krąkō*], **Georg** (1525 - 1575), Alman hümanisti, hukukçusu ve devlet adamı. Stettin'de doğmuş, Leipzig'de ölmüştür. Greifswald ve Wittenberg'de profesörlük yapmış, Melanchton ve Peucer'le dostluk kurmuştur. 1565 te Dresden'a göç eden C., seçmen Prens August ile sıkı dost olmuştur. Gizli Calvincilik şüphesi ile yakalanarak (1574) işkenceye konmuş, Leipzig'de Pleissenburg hapishanesinde ölmüştür.

CRADDOCK [*kræ̨dok*], **Charles Egbert** (asıl adları: **Mary Noailles Murfree** [*mǫrfri*]; 1850 - 1922), Amerikalı kadın romancı. Murfreesboro (Tennessee) yakınlarında doğmuş, orada ölmüştür. Kırk kadar eser yayınlamış, bunlarda Tennessee'yi ve orada yaşıyan insanları tasvir etmiş, güneyin tarihini canlandırmıştır. Başlıca eserleri: *In the Teennessee Mountains* (T. dağlarında) [1884]; *Where the Battle was Fought* (Meydan savaşının yapıldığı yer) [1884]; *The Prophet of the Great Smoky Mountains* (Büyük Dumanlı Dağların peygamberi) [1885]; *In the Clouds* (Bulutlarda) [1887]; *The Story of Keedon Bluffs* (K. B. ın hikâyesi) [1888]; *His Vanished Star* (Onun kaçan yıldızı) [1894]; *The Juggler* (Hokkabaz) [1897]; *The Young Moutaineers* (Genç dağlılar) [1897]; *The Story of old Fort London* (Eski L. kalesinin hikâyesi) [1899]; *The Frontiersman* (Sınır adamı) [1904]; *The Amulet* (Tılsım) [1906]; *The Windfall* (Düşüş) [1907].

CRADOCK [*kradīk*], Güney Afrika Cumhuriyetinde Cape ilinin güneydoğu bölümünde, Great Fish ırmağı üzerinde, Port Elizabeth'in 197 km kuzeyinde, dağlık bir bölgede ve denizden aş. yu. 914 m yükseklikte bir şehir. Bölgede sığır, koyun ve Ankara keçisi yetiştirilir. Şehirde kükürtlü kaplıcalar vardır. Nüfusu 14 800 (1955) dür.

CRADOCK [*kræ̨dək*], **Sir Christopher George Francis Maurice** (1862 - 1914), İngiliz amirali. Hartford'da doğmuş, bir deniz savaşında ölmüştür. 1910 da tuğamiralliğe yükselmiş, 1914 te Antil adaları filosu komutanı olarak İngiliz gemilerini Alman kruvazörlerinden korumakla görevlendirilmiştir. Coronel (b. bk.) açıklarında Amiral von Spee'nin yönetimi altında bulunan Alman filosu ile yapılan savaşta yenilmiş ve «Good Hope» adlı amiral gemisiyle batmıştır. Amiral C. *Whispers from the Fleet* (Filodan fısıltılar) [1912] adlı eseriyle tanınmıştır.

CRAESBEECK [*krāsbek*], **Joos van** (aş. yu. 1605 - 1654 ten sonra), Flâman ressamı. Neerlinter (Brabant) da doğmuş, Bruxelles'de ölmüştür. İlk eserlerinde (Dört testili köylü) A. Brouwer'in etkisi göze çarpmaktadır. Daha sonraları (1633 - 1634 te Anvers'te, 1651 de Bruxelles'de) Holânda ressamlarının etkisi altında özel renk uygunluğu yerine sarı - mavi renk karışımını üstün tutmuş, konu alanını da genişletmiştir.

CRAFTS [*kræfts*], **James Mason** (1839 - 1917), Amerikan organik kimya uzmanı. Boston'da doğmuş, Ridgefield (Connecticut) de ölmüştür. Harvard Üniversitesini bitirdikten sonra Almanya ve Fransada okumuştur (1860 - 1865). Wurtz lâboratuvarında çalışırken Fransız kimya uzmanı Charles Friedel ile tanışarak 1877 de organik sentez metodunu bulmuşlardır (Friedel - Crafts reaksiyonu, b. bk). Sonradan Cornell'de kimya profesörlüğü yapmış (1868) ve Massachusetts'te Teknoloji Enstitüsü başkanı olmuştur (1898). C., yüksek dereceli kalorimetrik determinasyonların yazarıdır.

CRAFTS [*krafts*] **TESTİ**, merkezî sinir sisteminin, hareketleri yöneten büyük ve ayrı bir düzeni olan piramit düzeninde organik bir bozukluk olduğu zaman, bacak uzatılmış ve kaslar gevşemiş durumda iken ayak bileğinin sırt kısmının yüzeyi küt bir uçla yukarıya doğru hafifçe sıvazlanınca, ayağın başparmağının sırt kısmından gevşeyip uzaması. Amerikalı sinir hastalıkları uzmanı Leo M. Crafts (1863 - 1938) ın adiyle anılır.

CRAG [*kræg*] (Jeol.), güneydoğu İngilterede en yeni pliyosen devrine ait olup içinde birçok fosil bulunan 40 - 45 m kalınlığındaki kum, çakıl ve kil tabakalarına verilen ad. Bu devirde çakmak taşı araçları yapılmıştır ki buna jeolojide C. endüstrisi adı verilir.

CRAIG [*kreyg*], **Edward Gordon** (doğ. 1872), İngiliz sahne dekorcusu, yazarı ve tiyatro eleştirmecisi. Harpenden (İngiltere) da doğmuştur. Tanınmış aktris Ellen Terry'nin oğludur. 1889 - 1897 yılları arasında Henry Irving'in tiyatro kumpanyasında oyuncu olarak çalışmıştır. İngiliz klâsik repertuvarına giren *Hamlet*, *Romeo*, *Macbeth* gibi piyeslerde klâsik rollere çıkmış, aş. yu. 1900 den başlıyarak dekorcu ve rejisör sıfatiyle büyük bir ün kazanmış, tiyatro sanatçısı olmaktan çok yazar ve eleştirmeci olarak başarı göstermiştir. İsviçreli dekorcu ve yazar Adolphe Appia (b. bk.) ile birlikte sahne sanatında büyük yenilikler yapmıştır. Dekorcu ve rejisör olarak 1906 da Floransada Ibsen'ın *Rosmersholm*'unu ve 1911 de Moskovada Shakespeare'in *Hamlet*'ini yönetmiştir. 1908 de «The Mask» adlı tiyatro dergisini kurmuş ve 1929 a kadar bu dergiye yazmıştır. Başlıca eserleri *On the Art of the Theatre* (Tiyatro sanatı üzerine) [1911]; *Towards a New Theatre* (Yeni bir tiyatroya doğru) [1911]; *The Theatre Advancing* (Tiyatro ilerliyor) [1919]; *Scene* (Sahne) [1923]. Bunlardan başka, *Henry Irving* [1930] ve *Ellen Terry and Her Secret Self* (E. T. ve gizli kimliği) [1932] adlı biyografyaları da yazmıştır.

E. G. CRAIG

CRAIG, James: bk. CRAIGAVON, **James Craig.**

CRAIG [*kreyg*], **John** (ölm. 1731), İskoçyalı filozof ve matematikçi. Londrada ölmüştür. Doğum yeri ve tarihi bilinmemektedir. Leibniz'in infinitezimal hesap üzerindeki çalışmalarını İngilterede ilk yayan o olmuştur. «Transactions Philosophioues» ve «Acta eruditorum» da çıkmış birçok yazıları, bunlardan başka, kitap olarak yayınlanmış eserleri de vardır. *De calculo fluentium libre duo, quibus subunguntur libri duo de optica analytica* (Akanlar hesabı üzerine iki kitap; bunlara ek olarak analitik optik üzerine iki kitap) [1778] gibi. C. in bu kitabı, tanıklar ihtimalinin matematik değerlendirilmesi üzerine bir denemedir. Daha önce de *Theologiae Christianae principia mathematice* (Hıristiyan ilâhi-

yatının matematik esasları) [1699] adlı eserinde, Hıristiyan dininin 3150 yılında son bulacağını, yerini başka bir dinin alacağını hesaplamış bulunuyordu.

CRAIG [*kreyg*], **Sir James Henry** (1748 - 1812), İngiliz subayı ve yöneticisi. Cebelitârık'ta doğmuş, Londrada ölmüştür. Kanadada, Caroline'lerde, Holândada dövüşmüş, Cap sömürgesini ele geçirip 1795 ten 1797 ye kadar yönetmiştir. Sonradan Hindistan ve İtalyada görev almıştır. 1807 den 1811 e kadar genel vali olarak bulunduğu Kanadada despotça yönetimiyle tanınmıştır. Meclisle savaşa girişmiş, yargıçların milletvekili seçilemiyeceğine dair kanunu imzalamak zorunda kalmışsa da, «Le Canadien» adındaki gazetenin basımevine el koydurtmuş, sahiplerini hapse attırmış ve Parlâmentoyu dağıtmıştır.

CRAIGAVON [*kreyglvən*], **James Craig**, I. C. Vikontu (1871 - 1940), İngiliz devlet adamı. Ulster'da Belfast yakınında Sydenham'da doğmuş, Glencraig'de ölmüştür. Orduda çalışmış, Unionist partisine girerek siyasete atılmıştır. Carson'un başlıca yardımcılarından biri olan C., Home Rule'a silâhla karşı koyan Ulster'lı Protestanların örgütlenmesinde kesin bir rol oynamıştır. İrlânda ikiye bölünüp de, İngiltere kırallığına bağlı bir Kuzey İrlânda hükûmeti kurulunca C., başvekil olarak bu hükûmetin yönetimini eline almıştır (1921 - 1940).

CRAIGIA [*kraygia*], flagellatus'lu protozoerlerin bir cinsi. Bu cinsin *C. hominis* ve *C. migrans* türleri bağırsakta yaşar ve dizanterininkini andıran belirtilere sebep olurlar. Amerikalı ordu cerrahı Charles F. Craig (1872 - 1950) bu cinse *Paramoeba* adını vermişse de, bugün bu ad yerine C. adı kullanılır.

CRAIGIE [*kreygi*], **Pearl Mary Teresa** (kızlık soyadı: **Richards**; **John Oliver Hobbes** [*hôbz*] takma adını kullanmıştır; 1867 - 1906), Amerika doğumlu İngiliz roman ve dram yazarı. Boston'da doğmuş, Londrada ölmüştür. 1892 de *The Sinner's Comedy* (Günahkârın komedisi) ve 1894 te *A Bundle of Life* (Bir hayat bohçası) adlı romanlarını yayınlamıştır. 1892 de yazdığı *The Ambassador* (Büyükelçi) adlı oyunu 1898 de sahneye konmuştur.

CRAIGIE [*kregi*], **Sir William Alexander** (1867 - 1957), İngiliz dilcisi ve sözlük yazarı. Dundee (İskoçya) de doğmuş, Watlington (Oxfordshire) da ölmüştür. 1900 den 1933 e kadar Oxford sözlüğünün direktörlerinden biri olmuş, dergilerde İskoç, Gaélique, İskandinav dilleri üzerine birçok yazıları çıkmıştır. Bunlardan başka, Burns'ün şiirlerini basmış (1896 - 1898), *Religion of Ancient Scandinavia* (Eski İskandinavya dini) [1906]; *The Pronunciation of English* (İngilizcenin söylenişi) [1917]; *Easy Readings in Old Icelandic* (Eski İslanda dilinde kolay okuma örnekleri) [1924); *The Poetry of Iceland* (İslanda şiiri) [1925]; *The Study of American* (Amerikan İngilizcesinin incelenmesi) [1927]; *A Dictionary of the Older Scottish Tongue* (Eski İskoç dilinin sözlüğü) [1931]; *A Historical Dictionary of American English* (Amerikan İngilizcesinin tarihî sözlüğü) [1936 - 1943] adlı eserleri yazmıştır.

CRAIK [*kreyk*], **Dinah Maria** (kızlık soyadı: **Mulock**; 1826 - 1887), İngiliz kadın romancı. Stoke - upon - Trent (Staffordshire) te doğmuş, Shortlands (Kent) de ölmüştür. 20 yaşında Londrada yerleşerek hasta annesiyle iki küçük kardeşinin geçimini yazılariyle sağlamıştır. 1849 da *The Ogilvies* (soyadı) başlıklı ilk romanı çıkmıştır. 1850 de *Olive* (Zeytin), 1851 de *The Head of the Family* (Ailenin başkanı) ve 1853 te *Agatha's Hu band* (A. nın kocası) adlı romanlarını yayınlamıştır. 1857 de çıkan *John Halifax, Gentleman* (Centilmen J. H.) adlı tanınmış eseri yalnız İngiltcrede değil, Fransa. Almanya, İtalya, Yunanistan ve Rusyada da büyük başarı kazanmıştır. Bunlardan başka, *A Woman's Thoughts about Women* (Kadınlar üzerine bir kadının düşünceleri) [1858]; *Thirty Years. Poems, New and O d* (Otuz yıl. Eski ve yeni şiirler) [1881], *A Brave Lady* (Cesur bir kadın) [1870]; *Concerning Men and Other Papers* (Erkekler üzerine ve başka yazılar) [1888] gibi birtakım eserleri daha vardır.

D. M. CRAIK

CRAIK [*kreyk*], **George Lillie** (1798 - 1866), İskoç tarihçisi ve yazarı. Kennoway (Fifeshire, İskoçya) de doğmuş, Belfast (İrlânda) ta ölmüştür. 1849 da Belfast'ta Queen's College'in İngiliz edebiyatı ve tarihi profesörlüğüne atanmıştır. Başlıca eseri *Compendious History of English Literature and of the English Languages* (İngiliz edebiyatının ve dilinin kısa tarihi) adı altında çıkmıştır [1861].

CRAIL [*kreyl*], doğu İskoçyada tanınmış bir yazlık ve liman. Kuzey Denizi kıyısında, Fifeshire kontluğunda, Firth of Forth ırmağı ağzında, St. Andrews kasabasının 15 km güneydoğusunda, Londradan trenle aş. yu. 719 km uzaklıktadır. Din adamı yetiştiren bir kolejin yıkıntıları ile Ortaçağda kıral sarayı olarak kullanılmış eski bir şatosu vardır. Nüfusu 1 135 (1951) tir.

CRAILSHEIM [*kraylshaym*], güney Almanyada, Stuttgart'ın 77 km kuzeydoğusunda, Jagst nehri üzerinde, Württemberg'de bir şehir. Tahıl, kereste, deri ve hayvan pazarları, makine, kimya, mücevher sanayii vardır. C. da XIV. yüzyıldan kalma kiliseler bulunmaktadır. Şehir halkının çoğu Protestandır. C. 1810 yılında Württemberg'e bağlanmıştır. İkinci Dünya Harbi sonunda şehrin yüzde 86 sı yıkılmış bulunuyordu. Nüfusu 10 300 (1950) dür.

CRAINIC [*kraynik*], **Nichifor** (asıl adı: **Ion Dobre**; doğ. 1889), Rumen şairi ve eleştirmecisi. Balbucata'da doğmuştur. Bükreşte teoloji profesörü olarak çalışmış, 1926 - 1944 yıllarında «Gândirea» (Düşünce) adlı gelenekçi dergiyi yönetmiş, 1941 - 1944 yıllarında propaganda bakanlığı yapmıştır. Eminescu, Coşbuc ve özellikle Vlahuţă gibi Rumen şairlerinin etkisi altında kalan C. in şiirlerinde zengin bir hayal göze çarpar. 1930 da millî şiir armağanını kazanan C. eleştirmeci ve düşünür olarak da tanınmıştır. Felsefî eserlerinde Bizans Ortodoksluğuna ve millî geleneklere dayanan yeni bir öğreti kurmağa çalışmıştır. Şiirleri *Darurile pământului* (Toprağın armağanları) [1920] ve *Ţară de peste veac* (Yüzyılın ötesindeki ülke) [1931] adlı kitaplarda toplanmıştır. Bunlardan başka, *Însemnarea tradiţiei* (Geleneğin mânası) [1929]; *Neam şi crez* (Millet ve inanç) [1933]; *Puncte cardinale în Haos* (Kaosta ana yönler) [1936] ve *Creştinism şi Fascism* (Hıristiyanlık ve Faşizm) [1937] gibi birtakım eserleri daha vardır.

CRAIOVA: Bir cadde

CRAIOVA [*krayọva*], Rumanyanın Oltenia bölgesinde, Dolj il (judeţ) inde, Bükreş'in batısında ve Tuna'nın kollarından Jiu (Mac. Zsil) ırmağı üzerinde bir kültür, ticaret ve sanayi şehri. Dolj ilinin merkezi olan şehirde dokuma, un, seramik, sabun, tuğla, kiremit (terra cotta) fabrikaları, kiliseler, tiyatrolar ve müze vardır. Çevresinde büyük tuz ocakları bulunmuştur. Nüfusu 96 900 (1948) dür. Şehrin, Macarlar veya Kuman Türkleri tarafından kurulduğu rivayet edilir. Eflâk'ın eski merkezi olan C., Rumen tarihinde önemli bir yer tutar. 17 mayıs 1395 te Eflâk beyi Mircea, C. çevresinde Yıldırım Bayezid'in birlikleriyle çarpışmıştır. 31 ekim 1858 de C. yakınında Türk ve Rus kuvvetleri arasında bir çarpışma olmuştur.

CRAMER [*krąmır*], **Gabriel** (1704 - 1752), İsviçreli matematikçi. Cenevrede doğmuş, Bagnols'da ölmüştür. Cenevrede matematik ve felsefe profesörlüğü yapmış, sağlığının bozulması üzerine 1727 de Cenevreden ayrılarak Fransa ve İngiltereye gitmiştir. Böylece zamanının birçok bilginleriyle tanışmış, Berlin ve Londra akademilerine üye olmuştur. En önemli eseri *Introduction à l'analyse des courbes algébriques* (Cebirsel eğrilerin analizine giriş) [1750] tir. C. ın bilime yaptığı en büyük hizmet, Jean ve Jacques Bernoulli kardeşlerin bütün eserlerinin toplu halde bastırılması olmuştur.

C. kuralı: Birinci dereceden çok bilinmiyenli bir denklem sisteminin determinan (b. bk.) lar yardımiyle çözümünde kullanılır. Birinci dereceden üç bilinmiyenli

$$a_1 x + b_1 y + c_1 z = k_1$$
$$a_2 x + b_2 y + c_2 z = k_2$$
$$a_3 x + b_3 y + c_3 z = k_3$$

denklem sistemini alalım. Verilen denklem sistemi, önce bilinenler sol yana, bilinmiyenler sağ yana alınarak, *standard* şekle getirilir:

$$\text{Sistemin } \triangle = \begin{matrix} a_1 & b_1 & c_1 \\ a_2 & b_2 & c_2 \\ a_3 & b_3 & c_3 \end{matrix}$$

determinanı meydana getirilir. Her hangi bir bilinmiyenin (meselâ x in) değeri, iki determinanın birbirine bölümüdür. Payda, daima sistemin determinanına eşittir; pay, bu determinanda bilinmiyenin (örneğimizde x in) katsayıları yerine $k_1, k_2 \ldots$ değişmiyenleri konularak bulunan determinana eşittir.

$$\text{Yani } x = \frac{\begin{matrix} k_1 & b_1 & c_1 \\ k_2 & b_2 & c_2 \\ k_3 & b_3 & c_3 \end{matrix}}{\triangle}$$

$$\text{Bunun gibi } y = \frac{\begin{matrix} a_1 & k_1 & c_1 \\ a_2 & k_2 & c_2 \\ a_3 & k_3 & c_3 \end{matrix}}{\triangle} \quad \text{ve} \quad z = \frac{\begin{matrix} a_1 & b_1 & k_1 \\ a & b_2 & k_2 \\ a_3 & b_3 & k_3 \end{matrix}}{\triangle}$$

Sayılı örnek: $2x + 3y = -1$, $3z - 3y = 3$, $4x + y + 2z = 2$ denklem sisteminin çözümü.

Sistemi önce *standard* şekle koyalım:

$$2x + 3y + 0z = -1$$
$$0x - 3y + 3z = 3$$
$$4x + y + 2z = 2$$

$$\text{Sistemin determinanı} = \begin{matrix} 2 & 3 & 0 \\ 0 & -3 & 3 \\ 4 & 1 & 2 \end{matrix} = 18$$

$$x = \frac{\begin{matrix} -1 & 3 & 0 \\ 3 & -3 & 3 \\ 2 & 1 & 2 \end{matrix}}{18} = -\frac{9}{18} = -\frac{1}{2};$$

$$y = \frac{\begin{matrix} 2 & -1 & 0 \\ 0 & 3 & 3 \\ 4 & 2 & 2 \end{matrix}}{18} = -\frac{2}{3};$$

$$z = \frac{\begin{matrix} 2 & 3 & -1 \\ 0 & -3 & 3 \\ 4 & 1 & 2 \end{matrix}}{18} = \frac{1}{3}$$

Birinci dereceden n bilinmiyenli n denklemin çözümünde de aynı kural uygulanır.

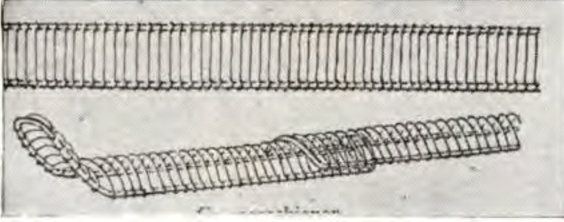
CRAMER [*kramır*], **Johann Andreas** (1723 - 1788), Alman teoloğu ve yazarı. Jöhstadt (Erzgebirge) ta doğmuş, Kiel'de ölmüştür. Teoloji profesörlüğü yapmıştır. Zamanının en ünlü vâizlarındandır. Gellert ve Klopstok ile dostluk kurmuş, yayınladığı «Nordische Aufseher» dergisinde edebiyat eleştirmecisi olarak ortaya çıkmıştır. «Bremer Beiträge» nin kurucularındandır. Başlıca eseri: *Gesangbuch* (Şarkı kitabı) [1780] XIX. yüzyılın ortalarına kadar kullanılmıştır.

CRAMER [Alm. *kramır*, İng. *kręymır*], **Johann Baptist** (1771 - 1858), Alman asıllı İngiliz piyano sanatçısı ve bestecisi. Mannheim'da doğmuş, Londrada ölmüştür. Kemancı Wilhelm C. (1745 - 1799) ın oğludur. I. S. Schröter, Clementi ve K. F. Abel'in öğrencisi olmuş, 1824 te Cramer ve ortakları musiki yayınevini kurmuş, 1832 - 1845 yıllarını da Pariste geçirmiştir. Daha 17 yaşında iken piyano çalmakta başarı göstermiş, Londrada çok aranılan bir piyano öğretmeni olmuştur. Birçok eserlerinden (105 piyano sonatı, 7 piyano konçertosu, 13 piyano triosu, 1 piyano quartett'i, 1 piyano quintett'i, keman sonatları) 84 etüt (1834 te büyük pianoforte derslerinin 5. bölümü olarak yayınlanmıştır) ile *Schule der Fingerfertigkeit* (Parmak çabukluğu dersleri) piyano öğretimi literatüründe büyük önemini hiç kaybetmemiştir.

CRAMER [*krąmır*], **Karl Friedrich** (1752 - 1807), Alman yazarı. Quedlinburg'da doğmuş, Pariste ölmüştür. J. A. Cramer'ın oğludur. Daha yüksek okul öğrencisi iken (1773) Göttingen'de şairler birliğine üye olmuş, 1775 te

Kiel'de Yunan ve doğu dilleri profesörlüğüne atanmış, Fransız devrimine taraflı oluşundan ötürü işinden çıkarıldığından 1795 te Parise gitmiş, orada kitapçılık yaparak Rousseau ile Racine'i Almanca'ya, Klopstock ile Schiller'i de Fransızcaya çevirmiştir. Klopstock'a karşı beslediği sonsuz tutkunluk sonunda *Klopstock. In Fragmenten aus Briefen von Tellow an Elisa* (Klopstock. Tellow tarafından Elisa'ya yazılan mektuplardan parçalar) [2 cilt, 1777 - 1778] ve *Klopstock. Er und über ihn* (K. O ve onun üzerine) [5 cilt, 1779 - 1792] adlı kitapları yazmıştır.

CRAMER [*kramīr*] **CEBİRESİ,** paralel kalın tellerden ve bunların arasına taşınır merdiven basamakları gibi

C R A M E R C E B İ R E S İ

gerilmiş daha ince tellerden yapılma bükülmeye elverişli cebire. Alman cerrahı Friedrich Cramer (1847 - 1903) ın adiyle anılır.

CRAMPEL [*krãpęl*], **Paul** (1864 - 1891), Fransız kâşifi. Nancy'de doğmuş, El - Kouti'de ölmüştür. Önce (1888 - 1889) Fransız Kongo'sunun kuzeyinde araştırmalarda bulunmuş, sonra Çad gölü kıyılarında Sudan, Cezayir ve Kongo'ya bağlı Fransız sömürgelerini birbirine bağlamayı tasarlamıştır. Bu işe giriştiği sırada, El Sunusî'nin buyruğu üzerine öldürülmüşse de, bu tasarısı 1900 yılında üç koldan, biri Kongo'dan, ikincisi Cezayir'den, üçüncüsü de batı Sudan'dan gelen, Gentil, Foureau - Lamy ve Joalland - Meynier misyonları tarafından gerçekleştirilmiştir.

CRAMPTON [*kręmptın*], **Thomas Russell** (1816 - 1888), İngiliz mühendisi. Broadstairs (Kent, İngiltere) de doğmuş, Westminster (Londra) de ölmüştür. Kendi adını taşıyan lokomotifin plânını hazırlamış olmakla tanınan C., 1851 yılında Dover ile Calais arasında ilk pratik denizaltı kablosunu germiş, aş. yu. 1844 te Great Western Railway demiryolları ortaklığı için lokomotifin plânlarını hazırlamış, 1842 - 1844 te eski tip lokomotifleri daha iyi işler bir hale getirmiş, 1843 te C. lokomotifinin patentini almıştır.

C. lokomotifi: arkada iki büyük çekici tekerleği, ortada ve önde dört küçük taşıyıcı tekerleği olan lokomotif tipi. Bir özelliği de kazanının uzun, silindirlerinin dışarıda ve makinenin orta bölümünde bulunmasıdır. Bu lokomotif büyük tekerleklerle donatılmış ilk süratli lokomotiftir.

CRANACH [*kranah*], **Lucas** («İhtiyar» veya **Lucas Müller** veya **Sunder** de denir; 1472 - 1553), Alman ressamı. Kronach (Bavyera) ta doğmuş, Weimar'da ölmüştür. Büyük bir sanatçı ailesinin en ünlü üyesidir. Çıraklık yıllarını babasının yanında geçirmiş, çocukları Lucas C. («Genç» C.) ve Hans C. ile birlikte birçok resimler yapmıştır. Bu eserlerle kendi yaptıkları arasındaki fark çok azdır. C. ın Viyanada çalıştığı yıllar (1500 - 1505), ünlü ressam Altdorfer'in temsil ettiği Tuna resim okulunun gelişme çağına rastlar. Daha sonra Saksonya seçmen prensi Friedrich der Weise'nin Wittenberg'deki sarayına çağrılmıştır (1505). C. ın eserlerinde Wittemberg'e gelişinden önce ve sonra olmak üzere iki dönem göze çarpar. Bunlardan, daha çok saraya girdikten sonraki eserleri tanınmış olmakla birlikte (Venus, Frankfurt Müzesi), ilk dönem resimlerinde lirik bir hava, gerçeklik içinde kişisel bir karakter görülür. Bunlar arasında «Aziz Hieronymus» (Viyana Müzesi); «Çarmıha geriliş» (Münih); «Mısırdan kaçış sırasında dinlenme» (Berlin Müzesi) ile «Doktor Johannes Cuspinian ve karısı» (Reinhard Winterthur koleksiyonu) anılabilir.

L. C R A N A C H

L. C R A N A C H: «Venus ile Cupido» (Eski Pinakothek, Münih)

C. ın eserleri arasında Protestan propaganda tasvirleri de önemli bir yer tutar. «Luther ve karısı», «Friedrich der Weise», «Düşes Catharina Bora» adlı portreleri bunlardandır.

Çocuklariyle birlikte yaptığı resimler arasında daha çok çıplaklar ve dinî resimler (Havva) yer alır; «Venus ve Paris'in muhakemesi» gibi eserleri de vardır.

C. ın üslûbunda 1505 ten sonra bir değişiklik olduğu görülmektedir. Sarayın gözde bir ressamı olarak günün zevkine uymak zorunda kalan C., Dürer'in ve İtalyanlaşma hareketinin etkileri altında kalmıştır. Tarzı değişerek renklerinde bir yumuşama olmuş ve bu hal, daha çok kompozisyonlarında ve mitolojik, allegorik çıplaklarında kendini göstermiştir. Birçok portreler yapmış olan C. ın kadın tiplerindeki başlıca özellik, alınların geniş ve gözlerin çekik olarak belirtilmesidir. Lyon müzesindeki portreleri, gözlem ve işleyiş bakımından C. ın portreci değerini en iyi belirten tablolardır. Eserleri arasında, Venus (1529, Louvre Müzesi), genç kız portreleri (Louvre Müzesi), kalemle yapılmış bir eseri, portreler ve figürlerin siyah konturla çevrildiği yağlı boya baş taslakları (Reims ve Besançon müzeleri) anılmaya değer.

Hans C. (ölm. 1537): Alman ressamı ve gravürcüsü. «İhtiyar» Lucas C. ın oğludur. Bologna'da ölmüştür. Eserleri

L. CRANACH: «Cennet» (tablonun bir parçası; Sanat Tarihi Müzesi, Viyana)

üzerinde babasının büyük etkisi olmuştur. C. ın, elimizde ancak 1537 tarihini taşıyan «Omphalē yanında Hēraklēs» (özel koleksiyon, Nuremberg) adında imzalı bir tablosu bulunmaktadır. Aynı tarihte ve aynı konuda yapılmış olan başka bir tablo (Brunswick Müzesi) nun babası tarafından yapılmış olduğu kabul edilmektedir. Mitolojik ve allegorik birçok eserler yaptığı bilinmekte, fakat ressam ailenin atelyesinde yapılmış olduğu için hangisinin kendisine ait olduğunu anlamak kolay olmamaktadır.

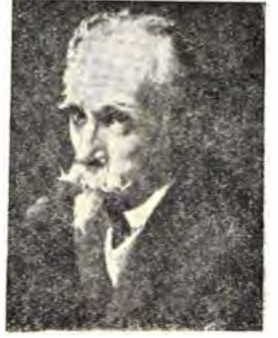
Johann - Lucas C. (1503 - 1536): Alman ressamı. «İhtiyar» Lucas C. ın oğludur. Wittenberg'de doğmuş, Bologna'da ölmüştür.

CRANBROOK [*kræ̧nbruk*], İngilterede Kent kontluğunda, Maidstone'un güneyinde 3 900 (1951) nüfuslu bir kasaba. Pazarı ile ün almıştır. XIII - XV. yüzyıllardan kalma kiliseleri vardır. XIV. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar dokuma endüstrisi çok gelişmişti. İlk tezgâhlar III. Edward zamanında Flâmanlar tarafından kurulmuştur.

CRANE [*kreyn*], **Hart (Harold Hart Crane)** (1899 - 1932), Amerikan şairi. Garrettsville (Ohio) de doğmuştur. *The Bridge* (Köprü) [1930] adlı uzun şiiri ile tanınmıştır. Bu şiirde Brooklyn köprüsü Amerikayı temsil etmektedir. *White Buildings* (Beyaz yapılar) adlı eseri 1926 da çıkmıştır. Şiirleri ölümünden sonra *Collected Poems* adı altında toplu olarak yayınlanmıştır (1933).

CRANE [*kreyn*], **Stephen** (1871 - 1900), Amerikan gazetecisi ve romancısı. New Jersey'de Newark'te doğmuş, Badenweiler'de ölmüştür. 1897 de Türk - Yunan Harbinde, 1898 de Kuba'da Amerikan - İspanyol Harbinde askerî muhabirlik yapmıştır. Büyüleyici realizminden dolayı çağdaş Amerikan romanının gelişmesinde büyük rol oynıyan romanlar yazmıştır. Bunlardan en çok tanınanları *Maggie: a girl of the Streets* (Sokak kızı Maggie) [1893] ve *The Red Badge of Couxage* (Yiğitliğin kızıl işareti) [1895] dir; bu ikinci romanı, Amerikadaki iç harblerin bir bölümünü anlatmaktadır. *Short story* (Kısa hikâye) türünün yaratıcılarından biri sayılan C., Sherwood Anderson, Ernest Hemingway gibi yazarların öncülerinden biridir. Özellikle İkinci Dünya Harbinden sonra C. e çağdaş Amerikan nesrinin başlıca kurucularından biri olarak bakılmıştır.

CRANE [*kreyn*], **Walter** (1845 - 1915), İngiliz ressamı ve dekoratörü. Liverpool'da doğmuş, Londrada ölmüştür. C., Raffaello öncesi (Pre-Raphaelite) resim akımına katıldıktan sonra yaptığı eserlerle ün kazanmıştır. C. in William Morris (b. bk.) ile birlikte çağdaş süsleme sanatının doğuşunda payı büyüktür. Ev içi süslerini değiştirerek günün şartlarına uygun modellerin yaratılmasında da büyük rol oynamıştır. Mobilyalar, aplik süsleri, boyalı kâğıtlara çizgi resimler yapmış, kitaplar resimlemiştir. 1862 de Royal Academy'de sergilediği «Shalott'lu Lady» adlı tablo ile ün kazanmağa başlamıştır. C., *Claims of Decorative Art* (Süsleme sanatının ana çizgileri) [1892] adlı eserinde, sanat eğilimlerini açıklıyan düşüncelerini toplamıştır. Manchester Sanat Okulunu yönetmiş, uluslararası 1880 sergisinde ikincilik, 1900 sergisinde de üçüncülük madalyası almıştır. Eserleri arasında, Londrada Victoria and Albert Museumda olanlar: «Persephone'nin kaderi»; «Sorrento yakınında ağaçlar»; «Kaz güden kadın»; «Salerno yakınında Cava'nın görünüşü»; «Üç yol»; National Gallery'de: «Venus'un doğuşu»; Manchester Müzesinde: «Europa» v. b.

W. CRANE:

W. CRANE: «Venus'un doğuşu» (National Gallery, Londra)

W. CRANE: «Bebeğin Operası» adlı eser için yaptığı bir resim

CRANIUM [*kra̧nium*]: 1. Dar anlamiyle, kafanın beyini içine alan yassı ve eğimli kemiklerin bütünü (Lât. calva, calvaria, calvarium; Alm. Hirnschädel, Hirnschale).

2. Geniş anlamiyle, alt çene de içinde olduğu halde, kafayı meydana getiren kemiklerin bütünü (Alm. Schädel; İng. skull). Kafatası = Fr. calotte du crâne; İng. skullcap.

Th. CRANMER

CRANMER [*krænmır*], **Thomas** (1489-1556), ilk Protestan Canterbury başpiskoposu. Aslacton (Nottinghamshire) da doğmuş, Oxford'da ateşte yakılarak öldürülmüştür. Cambridge'de okumuş, Jesus College'de öğretim üyeliği yapmıştır. Kıral VIII. Henry'nin, karısı Aragón'lu Catherine'i boşaması ile ilgili olarak Romaya gitmişse de, Papanın tasvibini sağlıyamamıştır. Bundan sonra Almanyaya gitmiş ve Protestanlarla temasa geçmiştir. 1532 de Canterbury başpiskoposluğuna getirilen C., VIII. Henry'nin Anne Boleyn ile evlenmesini gerçekleştirmiştir (1533). VI. Edward zamanında İngilterede Protestanlığın yayılmasında büyük bir rol oynamış, İngiltere resmî kilisesinin âyin kitabını (*Common Prayer Book*, b. bk.) ve Protestanlığın esas inançlarını yayınlamıştır. 42 maddede toplanan bu inançlar 1562 de 39 a indirilmiştir. VIII. Henry'nin kızı kıraliçe Katolik Mary tahta çıkınca, bu Protestan başpiskoposla anlaşamıyarak onu hapsettirmiştir. C., hayatını kurtarmak üzere savunduğu prensipleri birkaç kere reddetmişse de, Mary'nin emri gereğince ölüm cezasına çarptırılarak ateşte yakılmıştır.

CRANNOG [*krænо*] (Keltçe *crann* = ağaç), tarihin ilk çağlarında Britanya adalarında, toprak, taş yığınları ve çakılan kazıklarla göl, ırmak ve bataklıklar üzerinde kurulan, aş. yu. 20 - 70 m çapında yerleşme alanı.

CRANSAC [*krãzak*], Fransada Aveyron departmanında, Aveyron havzasında, Aubin'in doğusunda 5 000 (1958) nüfuslu bir komün. Taş kömürü ocakları ve maden suları vardır.

CRANSTON [*kranstın*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Rhode Island bölümünün orta kısmında, Providence kontluğunda, Pawtuxet ırmağı üzerinde bir şehir. Pamuklu dokuma, dokuma makineleri, pirinç ve bakır boru, yangın söndürme cihazları ve bira fabrikaları vardır. Nüfusu 66 766 (1960) dır.

CRANTZ [*krants*], **Martin** (XV. yüzyıl), Alman basımcısı. Konstanz gölü yakınında Stein'da yaşamıştır. Fransada Sorbonne'da kurulmuş olan ilk tipografik atelyeyi (1470) yönetmeye gelen üç işçiden biridir.

CRANZ (Coğ.): bk. ZEMNOGRADSK.

CRANZ [*krants*], **Carl Julius** (1858 - 1945), Alman matematikçisi. Hohebach (Württemberg) ta doğmuş, Kennenburg (Württemberg) da ölmüştür. 1904 ten sonra Berlin - Scharlottenburg Askerî Teknik Akademisinde profesör ve balistik lâboratuvarı şefi, 1920 - 1925 te aynı yerdeki Yüksek Teknik Okulunda profesör olarak çalışmıştır. Modern balistiğin kurucusudur. Başlıca eseri: *Lehrbuch der Ballistik* (Balistik ders kitabı) [4 cilt, 1910 - 1926; ek cilt: 1936].

CRAPONNE [*krapon*] **KANALI**, Fransada La Crau (b. bk.) ovasını sulamak üzere aş. yu. 1558 de Adam de Craponne tarafından Mallemort ile Arles arasında açılan bir kanal. Suladığı alan aş. yu. 18 000 hektar tutar.

C. danteli: Fransada Yukarı Loire (özellikle Craponne - sur - Arzon) da işlenen ve Puy danteline benzer, gipür (guipure) cinsinden bir dantel çeşidi. Keten veya pamuk ipliğinden örülür.

CRAS [*kras*], **Jean** (1879 - 1932), Fransız bestecisi. Brest'te doğmuş, orada ölmüştür. Deniz subayı olan C., Duparc'ın öğrencisi olmuş, oda müziği parçaları, piyano için bir konçerto, bir de *Polyphème* (Polyphemos) [1922] adında lirik bir dram bestelemiştir.

CRASH [*kræş*] (İng.), savaştan dönen ve iniş cihazları bozuk olan uçağın düz bir yere veya uçak alanının yanında bu gibi inişler için yapılmış özel piste inişi. Zorunlu iniş.

C. pisti: askerî uçak alanlarında, asıl iniş pistine paralel olarak yapılan katranlı pist.

CRASHAW [*kræşo*], **Richard** (aş. yu. 1613 - 1649), İngiliz şairi. Londrada doğmuş, Loreto (İtalya) da ölmüştür. Bir Püriten papazının oğlu olan C., 1634 te Lâtince dinî şiirlerinden meydana gelen bir kitap çıkarmıştır: *Epigrammarum sacrorum liber* (Kutsal şeyler hakkında kısa şiirler kitabı). Cambridge'de «fellow» olmuşsa da 1643 te Covennant'a andiçmeği reddettiğinden oradan atılmıştır. Parise giderek Katolik olmuş, Kıraliçe Henriette'in yardımiyle kardinal Palotta'nın sekreterliğine atanmıştır. 1649 a doğru İtalyaya giden C., ölümünden az önce Loreto kilisesi başpapazı olmuştur. 1646 da dinî şiirlerini içine alan kitabı çıkmıştır. *Steps to the Temple* (Tapınağın basamakları) ile *The Delights of the Muses* (İlham perilerinin zevkleri) 1646 da, *Carmen Deo nostro* (İlâhımıza yöneltilmiş ilâhi) adlı şiir kitabı da 1652 de basılmıştır. C. nun bütün şiirlerinde mistik bir hava vardır; yalnız, Cavaliere Marino ile İspanyol mistiklerinin etkisi bu mistisizmi bozmaktadır. Bununla birlikte C., İngiliz metafizik okulunun en üstün temsilcisi sayılmaktadır. Sancta Theresia için yazdığı *The Flaming Heart* (Alevle yanan kalb) adlı övgüsü, İngilizce yazılmış dinî şiirlerin en güzellerinden biridir.

CRASSITIUS [*krassitius*], **Lucius** (M. Ö. I. yüzyılda yaşamıştır), Lâtin gramercisi. Şair Helvius Cinna'nın, çok derine kaçtığı ve pek çok bilgiyi bir araya topladığı için anlaşılmaz bir hal alan *Zmyrna* adlı mitolojik şiirini açıklamakla ün kazanmıştır.

CRASSULACEAE (Bot.): bk. DAMKORUĞUGİLLER.

CRASSUS [*krassus*], **Lucius Licinius** (M. Ö. 140 - 91), Romalı hatip. M. Ö. 118 de Romanın ilk İtalya dışındaki sömürgelerinden Gallia Narbonensis'in başkenti Narbo'yu kurmuştur. 90 da *consul*, 92 de *censor* olmuştur. Başlangıçta halk partisi taraflısı iken, sonradan aristokratlar partisine katılmıştır. Büyük bir hatip ve çok aranılan bir avukat olarak tanınmıştır. Cicero onu *De oratore* (Hatip) adlı eserinde, M. Antonius yanında Lâtin dilinin başyükselticilerinden biri olarak anmıştır.

CRASSUS [*krassus*], **Marcus Licinius** (lâkabı: *Dives* = zengin; M. Ö. aş. yu. 115 - 153), Romalı devlet adamı. Sulla'ya önemli hizmetler görerek mahkûm ve kaçakların mal ve mülklerinin yağma edilmesi sırasında zengin olmuş, orta derece bir yeteneği olduğu halde maddî kudretinden faydalanarak büyük devlet adamları arasına katılmanın yolunu bulmuştur. *Praetor* olduktan sonra Spartacus'u yenmiş, Pompeius'la birlikte *consul* olmuştur. Günden güne yükselmekte olan Caesar'a, borçlarını ödemesi için büyük

bir para yardımı yapmış, sonra onunla da anlaşarak Pompeius'la birlikte I. *triumviratus*'u kurmuştur. Suriye'de Partlara karşı giriştiği bir harbde yenilerek öldürülmüştür.

CRATAEGUS (Bot.): bk. ALIÇ, YEMİŞEN, GEYİK DİKENİ.

CRATER LAKE [*kreytır leyk*], Amerika Birleşik Devletlerinin Cascade Dağları bölgesinde bir yanardağ ağzı

C R A T E R   L A K E

gölü. Yüzölçümü 64 km², derinliği 608 m, denizden yüksekliği 1 882 m dir. Yeryüzünün en büyük yanardağ ağzı göllerinden biri olan C., turistik bakımdan önemli olduğu için göl ve çevresi millî park olarak düzenlenmiştir.

CRATI [*krati*], İtalyanın Calabria bölgesinde, Sila sıradağlarından çıkarak Cosenza üzerinden kuzeye akan, 90 km lik bir akıştan sonra Sybaris yıkıntıları yakınlarında Taranto körfezine dökülen bir ırmak.

CRATO [*kratu*], Brezilya'da Ceará eyaletinde, Chapada de Araripe'nin eteğinde, 16 000 (1958) nüfuslu bir şehir. Piskoposluk merkezidir. Kurak bir bölgede bulunan şehrin çevresinde sulama yolu ile tropikal bitkiler yetiştirilmektedir.

CRATO [*kratu*], Portekizde Alentejo eyaletinde, Portalegre'nin batısında 2 300 nüfuslu bir kasaba ve ticaret merkezi. 1160 ta Portekiz kıralı I. Affonso burasını Temple şövalyelerine bırakmış, sonradan II. Sancho'nun eline geçmiş, o da Hospitalarii keşişlerine vermiştir. 1350 de Malta şövalyelerinin büyük manastırlarından birinin merkezi halini alan C. manastırına, Portekiz kıralı Don Sebastião'ın amcaoğlu olarak kırallık tahtında iddiası bulunan Antonio (1531 - 1595) başkanlık etmiştir.

CRAU, LA [*la kro*], Provence (Fransa) ta, Bouches-du-Rhône departmanında, Rhône ırmağı ile Alpilles dağları arasında uzanan kurak bir bölge. Yüzölçümü 500 km² dir. «Fransız Sahrası» adiyle anılan bu bölge, yer yer çalılıklarla kaplıdır. Çakıllı toprağının verimini artırmak üzere Durance ırmağından faydalanılarak, sulama yolu ile bahçeler meydana getirilmiştir. Kışın koyun sürüleri için otlak olarak kullanılırsa da, sıcak yaz günlerinde bir çöl halini alır. Ancak uc kesimlerinde zamanla köyler kurulmuştur. Bu kesimlerde halk turfanda sebze yetiştirmekle geçinir.

CRAW-CRAW [*krɔ krɔ*] (İng.), dermada mikroskopik bir parazitin bulunmasından ilerigelen bir deri hastalığı (*Onchocerca volvulus*). Ayak ve bacaklarda beliren bu kaşıntılı hastalıkta deri kalınlaşıp sertleşir. C. hemen hemen yalnız Afrikada görülen bir hastalıktır.

CRAWFORD [*krɔfırd*], **Francis Marion** (1854-1909), Amerikalı yazar. Thomas C. (b. bk.)ın oğludur. Bagni di Lucca (Toscana, İtalya) da doğmuş, Sorrento'da ölmüştür. Özel olarak Sanskritçe ile doğu dillerini öğrenmiş, 1879-1880 de Hindistanı gezmiştir. 1882 de Amerikada yazdığı *Mr. Isaacs* (ad) başlıklı romanında modern Hint hayatının romantik tasvirini yapmıştır. Bu romanından sonra, konularının çoğu İtalyada geçen birçok roman daha yazmıştır. Bunlar arasında: *Marzio's Crucifix* (Marzio'nun haçı) [1887]; *With the Immortals* (Ölmezlerle birlikte) [1888]; *Sant'Ilario* (Aziz Hilarius) [1889]; *A Cigarette-Maker's Romance* (Bir sigara işçisinin romanı) [1890]; *Don Orsino* (ad) [1892]; *Zoroaster* (Zerdüşt) [1885]; II. Haçlı seferi ile ilgili *Via Crucis* (Haç yolu) [1899]; İspanya kıralı II. Felipe ile ilgili *In the Palace of the King* (Kıral sarayında) [1900] ve XIV. yüzyıldaki İstanbulla ilgili *Arethusa* (ad) [1907]. Bunlardan başka, birkaç tarihî eser de yazmıştır.

F. M. C R A W F O R D

CRAWFORD [*krɔfırt*], **Joan** (asıl adı: **Billie Cassin** doğ. 1908), Amerikan sinema oyuncusu. San Antonio (Texas) da doğmuştur. Lucille Le Sueur adı ile Chicago'da dansözlük yapmış, Broodway'de *Innocent Eyes* (Masum gözler) adlı müzikli bir komedide oynamış, 1925 te de Hollywood'a gitmiştir. En tanınmış filmleri: *Pretty Ladies* (Sevimli kadınlar) [1925]; *Modern Maidens* (Modern bakireler) [1929] *Possessed* (Meczup kadın) [1931]; *Rain* (Yağmur) [1932]; *Sadie Mackee* (ad) [1934]; *Mannequin* (Manken) [1938]; *The Women* (Kadınlar) [1939]; *Cry Havoc* (Yağma bağırışı) [1943]; *Mildred Pierce* (Ömre bedel kadın) [1945]; *Humoresque* (Alay) [1946]; *This Women is Dangerous* (Bu kadın tehlikelidir) [1951]; *Le Masque arraché* (Düşürülen maske) [1952]; *Johnny Guitare* (ad) [1955] dır. 1945 te *Mildred Pierce* filmiyle Akademi armağanını kazanmıştır.

J. C R A W F O R D

CRAWFORD [*krɔfıd*], **Thomas** (1814-1857), Amerikan heykelcisi. New York'ta doğmuş, Londrada ölmüştür. Francis Marion C. (b. bk.) ın babasıdır. Danimarkalı heykelci Thorvaldsen'in öğrencisi idi. Eserlerinden en önemlileri Capitol'ün kubbesindeki Armed Liberty heykeli (Silâhlı hürriyet), Washington'da Senato binasının bronz kapıları, Boston'da Beethoven ve Orpheus heykelleri ile Richmond-daki Washington anıtıdır.

CRAWL [*krɔl*] (İng. = sürünmek), dizleri bükmeden bacakları hızla suya vurarak kulaçlama yüzüş. C. en çabuk yüzme usulüdür. Bugün serbest yüzmede bütün dünya

rekorları C. ile elde edilmiştir. Tabiî bir yüzme usulü olan C. eski çağlarda da bilinmekteydi. Antil'lerde, Büyük Okyanus adalarında veya Hint Denizi kıyılarında oturanların bu usulü bildikleri sanılmaktadır. Bu usul 1900 yılında Wickham adında Avusturalyalı iki kardeş tarafından çağdaş spor yarışmalarına getirilmiştir.

CRAWSHAY [*krǫşey*], **William** (1788 - 1867), İngiliz çelik fabrikaları kurucusu. Merthyr Tydfil'de kurulan büyük metalürji endüstrisi onun eseridir. Öldüğü zaman fabrikalarında 5 000 işçi çalışmaktaydı. Kendisine Wales'li demir kıralı adı verilmiştir.

CRAYER [*krayę*] **veya CRAÏER,** eskiden Baltık Denizinde kullanılan üç direkli küçük gemilere verilen ad.

CRAYER [*krąyer*], **Caspar de** (1584 - 1669), Flâman ressamı. Anvers'te doğmuş, Gand (Gent) da ölmüştür. 1607 den sonra Bruxelles'de bağımsız olarak çalışmıştır. Sanatçı olarak Rubens'e bağlanmaktadır. Rubens'in açtığı çığırda çalışan C. iyi bir portre ressamı olarak da tanınmıştır.

CRAYFORD [*kreyfərd*], güneydoğu İngilterede, Kent'te, Londranın demiryolu ile aş. yu. 24 km güneydoğusunda bir şehir. Nüfusu 27 951 (1951) dir. Londra çevresinde oturmaya elverişli bir yer olduğu gibi, endüstri bakımından da gelişmiştir. Özellikle makine endüstrisi, ipekçiliği ve petrol rafinerileriyle tanınmıştır.

CREACIONISMO [*kreathionismo*], İspanyol edebiyatında 1925 ten beri süregelen bir akım. Fütürizm, dadaizm ve sürrealizm akımları, 1919 da kurulan «Ultra» derneğine dayanarak ültraizm (Ultraismo) adını alan akım ile 1925 te çıkan «manifiesto» lara dayanan C. akımına götürmüştür. Bu iki akımın teorilerini açıklıyan eserler: Ortega y Gasset, *La deshumanización del arte* (Sanatın insanlıktan ayrılması) [1925]; Guillermo de Torre, *Literaturas europeas de vanguardia* (Öncü Avrupa edebiyatları) [1925]. Creacionista'lar, ki bunların başında Fransadaki öncü edebiyatçıları iyi tanıyan Şilili Vicente Huidobro bulunur, «tabiatın ağaçları yarattığı gibi şiir yaratmak» istediklerini ilân ederler. Gerardo Diego adlı creacionista, şuurlu bir mimar tutumunda olduğu halde, bu konuda en ileri giden parçalarında bile inkâr edilemez bir lirik heyecan gösterir. Onun sürrealizmi, güçlü bir duygu veya hayalin kesin deyişine göre düzenlenir.

CREANGĂ [*kryąngî*], **Ion** (1837 - 1889), Rumen yazarı. Humeleşti (Neamţ judeţ'i, Moldova) da doğmuş, Yaş (Iaşi) ta ölmüştür. Moldovalı bir köylü ailesinin oğludur. 1859 da papazlık sanını kazanmışsa da, görevinden ayrılmaya karar vererek, 1862 de öğretmenliğe başlamıştır. Ancak, 1872 de «yakışıksız» tutumu (tiyatroya gitmesi, papaz başlığı [comănac] yerine bayağı bir şapka giymesi) dolayısiyle papazlık ve öğretmenlik görevlerinden uzaklaştırılmıştır. 1874 te Maiorescu'nun aracılığı ile yeniden eski görevlerine alınmış, 1875 te Junimea grupuna katılarak Mihai Eminescu (b. bk.) ile arkadaşlık bağları kurmuştur. 1875 - 1885 yıllarında yazıları «Convorbiri literare» dergisinde çıkmıştır.

I. CREANGA

Eserleri ancak iki cilt tuttuğu halde, C. en tanınmış Rumen yazarlarından biri sayılır. Tabiî ve içli bir dille kaleme alınan yazılarında her türlü yabancı etkiden uzak kalmıştır. Yabancı dil bilmemesi ve çok az okuması da her bakımdan orijinal eserler vermesini sağlamıştır. C. her türlü özentiden uzak kalarak yazdığı hikâyelerinde Moldova köylüsünün hayat görüşünü dile getirmiştir. Hikâyeleri *Povestii* (Hikâyeler) [1890] adı altında toplanmıştır. 1892 de *Amintiri din copilărie* (Çocukluk anıları) adlı eserinde hayatını alaycı bir üslûpla anlatmıştır. Eserleri 1916 da toplu olarak yayınlanmıştır. Yazılarının bir kısmı yabancı dillere de çevrilmiştir.

CRÉATIONISME (Fel.): bk. YARADILIŞÇILIK.

CRÉBILLON [*krebiyǫ̃*], **Prosper Jolyot** (asıl adı: **sieur de Crais - Billon**; 1674 - 1762), Fransız trajedi yazarı. Dijon'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Kırallık noteri olan babası, C. u avukatlık mesleğine hazırlansın diye Pariste savcının yanına kâtip olarak vermiştir; orada kendisini serseri hayatına kaptıran C., dokuz trajedi yazmıştır: *Idoménée* (ad) [1705]; *Atrée et Thyeste* (A. ile T. iki ad) [1707]; *Electre* (ad)[1708]; *Rhadamiste et Zénobie* (R. ile Z. iki ad) [1711]; *Xerxès* (ad) [1714]; *Sémiramis* (ad) [1717]; *Pyrrhus* (ad) [1726]; *Catilina* (ad) [1748]; *Le Triumvirat* (Triumvir'lik) [1754]. *Rhadamiste et Zénobie* yazarın en tanınmış oyunudur. Pyrrhus'un başarısızlığa uğraması üzerine yazar, yirmi iki yıl sahneden uzak kalmıştır. *Triumvirat* piyesini Voltaire'in trajedileriyle boy ölçüşecek değerde sayarlar.

P. CRÉBILLON

Claude Jolyot de C. (1707 - 1777), Fransız yazarı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Prosper Jolyot C. un oğlu olan C., açık saçık olmakla birlikte, ince buluşlariyle kabalığa kaçmıyan hikâyeler yazmıştır. Başlıca hikâyeleri: *Lettres de la marquise de . . . au comte de . . .* (Markiz de ... den kont de ... ye mektuplar), *L'écumoire ou Tanzaï et Néadarné* (Kepçe veya T. ile N.) [1732]; *Les egarements du cœur et de l'esprit* (Kalble ruhun sapıklıkları), *Le Sopha* (Kanape) [1745]; *Ah! quel conte* (Ah, ne hikâye, ne hikâye!), *Le nuit et le moment* (Gece ve zaman). Bütün bu açık saçık hikâyeleri yazan C., kırallık hükümetinde sansör olarak vazife görmüştür. Kaygısız ve acayip, fakat alçak gönüllü ve iyi niyetli bir insan olan C. u Madame de Pompadour korumuştur. Şairlik yanı zayıf, buna karşılık entrikaları düğümleyip birden çözmekte usta olan C. un piyeslerinin esas teması

C. CRÉBILLON

dehşet ve korkudur. Nitekim, «Corneille gök yüzünü, Racine yer yüzünü avuçlarının içine almışlardı; bana da kala kala cehennem kaldı» dermiş. 1731 de Fransız Akademisine girmiştir.

CRECHE: bk. KREŞ (Ana Kucağı).

CRÉCY - EN - PONTHIEU [*kresi ã põtiö*] (İng. Cressy), kuzey Fransada, Somme departmanında, Amiens'in 48 km kadar kuzeybatısında bir köy. Burada Yüz Yıl Harbi'nin en büyük savaşlarından biri olarak, 26 ağustos 1346 da III. Edward komutasındaki İngilizler (30 000 - 40 000) VI. Philippe emrindeki Fransızlar (70 000 kadar) ı bozguna uğratmışlardır. Nüfusu 1 360 (1958) tır.

CREDÀRO [*kredaro*], **Luigi** (1860 - 1939), İtalyan pedagoğu ve politika adamı. Sondrio'da doğmuştur. 1910 - 1914 yıllarında eğitim bakanlığı yapmış, pedagog olarak İtalyan okullarında öğretim sisteminin geliştirilmesi için birçok plânlar düzenlemiştir. 1907 de «Rivista pedagogica Italiana» adlı dergiyi kurmuş, ayrıca felsefe ve pedagoji alanlarında birçok eserler yayınlamıştır. Başlıca eserleri: *Lo scetticismo degli accademici* (Akademicilerin şüpheciliği) [2 cilt, 1889 - 1893]; *Il problema della libertà di volere nella filosofia dei Greci* (Yunan felsefesinde irade hürriyeti sorusu) [1892]; *La pedagogia di G. F. Herbart* (G. F. H. ın pedagojisi) [1900].

CREDÉ [*krede*], **Benno C.** (1847 - 1929), Alman cerrahı. Birçok hastalıklarda kullanılan bir merhem ve antiseptikle tanınmıştır.

C. antiseptiği: gümüş sitratı.

C. merhemi: içinde collargol, su, beyaz balmumu ve aselbentli yağ bulunan ve septisemi, kan zehirlenmesi, çıbanlar, şirpençe v. b. hallerinde kullanılan bir merhem.

CREDÉ [*krede*], **Karl Sigismund** (1819 - 1892), Alman doğum uzmanı. Berlinde doğmuş, Leipzig'de ölmüştür. 1850 de Berlin Üniversitesinde doçent olmuş, 1856 da Leipzig Üniversitesine doğum profesörü olarak çağrılmış, doğum enstitüsü müdürlüğüne atanmıştır. «Monatschrift für Geburtskunde» ve «Archiv für Gynäkologie» dergilerinin yazı kurullarında çalışmıştır. En büyük eseri, *Klinische Vorträge über Geburtshilfe* (Doğum bilgisi üzerine klinik konferansları) adı altında yayınlanmıştır.

C. metodu: 1. Doğumu hızlandırmak üzere karın zarı arkasından döl yatağını ovma suretiyle etene (son) yi boşaltma metoduna verilen ad. Bu metot, doğumda kadının mikrop alma tehlikesini kaldırmıştır.

2. Yeni doğan çocuklarda görülen göz hastalığı (ophthalmia neonatorum) nı önlemek üzere çocuğun gözlerine birer damla % 2 gümüş nitrat solüsyonu damlatma.

CREDI [*kredi*], **Lorenzo di** (1459? - 1537), İtalyan ressamı. Floransada doğmuş, orada ölmüştür. Leonardo da Vinci, Piero di Cosimo ve Peruginox ile birlikte Verrocchio'nun derslerinden faydalanmıştır. Yüksek Rönesans klâsik sanatına katılmamış, XV. yüzyılın biçim, anlatım ve tasvir çevresine bağlı kalmıştır. Olağanüstü teknik özeni, lirik inceliği ve renklerinin aydınlığı ile yalnız dinî eserler yaratmıştır. «Aziz Julianus ile Aziz Nicolaus arasında Meryem Ana» (Paris, Louvre); «İsanın doğacağının Meryeme bildirilmesi» (Floransa, Uffizi sarayı), «Çobanların tapması» (Floransa Akademisi) adlı tablolariyle tanınmıştır. Meryem Ana ve kutsal aile (İsa, Meryem ve Hazreti Yusuf) yi konu alan birçok tabloları daha vardır.

CREDITANSTALT - BANKVEREIN [*kredit anştalt bankferayn*] (Österreichische Credit - Anstalt für Handel und Gewerbe), 1855 te kurulmuş olup önceleri birçok yerlerde şubesi bulunan bir Avusturya bankası. Almanya ile Avusturya arasında geçen hileli sermaye alışverişinden dolayı 1931 de iflâs etmiştir. Bu iflâs olayı 1919 da Amerikada meydana gelen krizin Avrupadaki devamı sayılmış ve malî çevrelerde güvensizliğe ve itibarsızlığa yol açmıştır. Londra ile Paristen uçakla getirilen altınlar bankanın birdenbire çökmesini önliyememiş, Alman bankaları da bu çöküş karşısında sarsılmışlardır.

CRÉDIT COMMERCIAL DE FRANCE [*kredi komersial dı frãs*], 1894 te Pariste kurulmuş olan ve pek çok şubeleri bulunan bir Fransız bankası. Yatırım üzerinde çalışır. Banque Suisse et Française'in yerini almış olup sonradan birtakım yerli bankalarla da birleşmiştir. 1945 teki bankalar reformunda bu banka devletleştirilmemiştir.

CRÉDIT FONCIER DE FRANCE [*kredi fõsie dı frãs*], merkezi Pariste 1852 de kurulmuş olup aynî krediler ve yapı kredileri üzerinde iş yapan bir Fransız bankası. Paris başta olmak üzere özellikle şehirlerdeki arsalar ve şehir dışındaki topraklar için ipotek karşılığı kredi verir. C. F. nin Birinci Dünya Harbi başlangıcına kadar İstanbul'da da bir şubesi vardı ve burada ayrıca birtakım döviz, esham ve tahvilât işlemleri de yapardı.

CRÉDIT INDUSTRIEL [*kredi ẽdüstriel*], bk. SOCIÉTÉ GÉNÉRALE DE CRÉDIT INDUSTRIEL ET COMMERCIAL.

CRÉDIT LYONNAIS [*kredi lionẽ*], 1853 te Lyon'da Fransız iktisatçısı **Henri Germain** (1824 - 1905) tarafından kurulup 1946 da devletleştirilmiş olan ve yatırım üzerinde çalışan Fransız bankası. Özellikle Germain'in yönetimi zamanında kurumun geliştirilen şubeler ve yatırımlar sistemi (1300 şube) benzerlerine örnek olmuştur. Sermayesi 1 milyar frank, yedek akçesi 1 milyar frank (1951) tır. C. L. bankasının Birinci Dünya Harbine kadar İstanbulda Galatada bir şubesi vardı.

CRÉDIT MOBILIER [*kredi mobilie*], «Société Générale du Crédit mobilier» yerine Fransızların kullandığı kısa ad. Hisse senedi esasına göre kurulmuş bir tesisler ve yatırımlar bankası. Bankaların, özellikle Rothschild müessesesinin aşırı ölçüde kuvvetlenmesi karşısında denge sağlamak üzere 1852 de Emile ve Isaac Péreire kardeşlerce 60 milyon frank anasermaye ile kurulmuş, kısa zamanda tasfiye edilmiştir (1867). Bankanın başlıca ödevi, esham ve tahvilâtı kredi sermayesine çevirmek üzere günlük faizli obligasyonlar çıkarmaktı. Bu plân, kredinin niteliğinin ve endüsri servetlerinin bu ölçüde seferber edilmesi, öneminin anlaşılamaması yüzünden başarısızlığa uğramıştır. Buna benzer müesseseler Holânda, İspanya, İsviçre, İtalya ve Almanyada da meydana gelmiştir. Almanyada C. m. nin kurucusu, aynı zamanda Darmstädter Bank'ın kurucusu idi. Bu kurumlar, Fransadaki öncüleri gibi cüretli spekülâsyonlara girişmedikleri için tepkilere daha iyi dayanabilmişlerdir.

CRÉDIT NATIONAL [*kredi nasyonal*], 1919 da Pariste kurulan bir bankacılık kurumu. İlkin harb zararlarının giderilmesine sermayesiyle yardım etmek için kurulmuş olup ticaret ve endüstri teşebbüslerine orta ve uzun süreli krediler sağlamış; 1937 den sonra bayındırlık işlerini sermayesiyle destekliyen kurumlara katılmış; 1947 den beri de Dünya Bankası (Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası) nın kredi dağıtımını üzerine almıştır.

CREDNER [*kredn̲ır*], **Karl Hermann** (1841 - 1913), Alman jeoloğu. Gotha (Almanya) da doğmuş, Leipzig'de ölmüştür. 1864 - 1868 yıllarında Kuzey Amerikada bir geziye çıkmış, 1870 te Leipzig Üniversitesinde jeoloji ve paleontoloji profesörlüğüne atanmıştır. Saksonyanın 1 : 25 000 ölçekli jeoloji haritası C. ın yönetimi altında yapılmıştır. 1872 de çıkan *Elemente der Geologie* (Jeolojinin temel bilgileri) adlı eseri büyük bir başarı kazanmıştır (11. bas. 1912). C. bilim alanında en çok buzul devri soruları üzerinde yaptığı yayınlarla tanınmıştır.

CREDNERIA [*kredneria*], yaprakları çınar yaprağına benziyen bir bitki türünden kireçli tabakada oluşmuş fosil. Hangi bitki ailesinden olduğuna ait başka bir bilgi yoktur. Alman jeoloğu **Heinrich Credner** (1809 - 1876) ın adiyle anılır.

CREDNERIA

CREDO [*kredo*] (Lât. = inanıyorum), Hıristiyanların Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'tan meydana gelen üçlü Tanrı kavramına inandıklarını belirten formül. C., 325 te toplanan Nikaia (İznik) konsiline katılan ve «babalar» denilen din bilginleri tarafından, İsa Peygamberin tanrılık vasfını tanımıyan Areios [b. bk.] un iddialarına karşılık olarak ve üçlü Tanrı kavramının açık bir tanımını vermek üzere kaleme alınmıştır. Bu konsil, Tanrının oğlu İsa'nın yaratılmış olmayıp Tanrı ile aynı cevherden olduğunu bildirmek ve bu öz ve cevher birliği üzerinde durmak suretiyle Areiosçuluğu tepmiştir. Konsile katılan baba'lardan ikisi bunu kabul etmedikleri için işlerinden atılıp sürülmüşlerdir. Nikaia konsilinin C. formülünde, Kutsal Ruh'un Oğul ögesinden de ileri geldiği yazılı değildir. Lâtince *filioque* (= ve oğuldan) kelimesiyle belirtilen ve sonradan Katolik kilisesi tarafından C. ya eklenen bu ilke, IX. yüzyılda Konstantinupolis kilisesi patriği Photios tarafından kabul edilmemiş ve bunun taraflıları sapık sayılmıştır.

CREE [*krī*], orta Kanadada, Quebec'in batısından Saskatchewan'ın doğusuna kadar uzanan geniş bölgede oturan Kuzey Amerika Kızılderililerine toplu olarak verilen ad. Bu kabîlelerin dilleri Algonkin (b. bk.) ailesindendir.

CREED [*krīd*], **Frederik** (1871 - 1957), Kanadalı fizikçi. Londrada ölmüştür. Kendi adını taşıyan teleskriptör aletini yapmıştır.

C. aleti: Telgrafçılıkta kullanılan ve verilen mesajı doğrudan doğruya bir band üzerine yazılı olarak alan alet. Daha önce mesajlar, Wheatrtone usuliyle bandlara açılan deliklerle alınırdı. C. bu usulü radyotelegrafiye uygulamış, iyi kurulup düzenlendiğinde mesajların doğrudan doğruya kâğıt üzerine yazılı olarak alınmasını sağlamıştır.

CREEK [*krīk*] (İng. = çay; Fr. *crique*), Kuzey Amerikada yazın geçici olarak kuruyan küçük akar sulara verilen ad.

CREEK [*krīk*] **KONFEDERASYONU**, Kuzey Amerika Kızılderililerinden Creek kabîlesinin oturduğu bazı köylere verilen toplu bir ad. Bu konfederasyon, beyazların Amerika Birleşik Devletlerinin güneydoğu bölgesine yayılmasına en büyük engeldi. Bu kabîlelerle 1814 - 1815 yıllarında C. Harbi adı verilen bir harb yapılmıştı. Bu harbde Andrew Jackson komutasındaki Birleşik Devletler ordusu Tecumseh yönetimindeki Creek'lerle çarpışmıştı. Aslında bu konfederasyon kuzeydeki Kızılderili kabîlelerin hücumlarından korunmak üzere kurulmuştu. Beyazların yayılmasına karşı gösterilen direnme XVIII. yüzyılda önem kazanmıştır.

CREEPING [*krīpiŋ*] veya **CREEP** [*krīp*] (İng. *creep* = sürünmek, kaymak) (Jeomorfoloji), yer çekiminin etkisiyle toprak üstündeki müteharrik parçaların birbirine göre az yer değiştirmeleri sonunda toprağın yavaş yavaş alçalması.

CREIGHTON [*krētn*], **Mandell** (1843 - 1901), İngiliz tarihçisi. Carlisle'de doğmuş, Londrada ölmüştür. 1844 te Cambridge Üniversitesinde kiliseler tarihi profesörlüğüne atanmış, 1891 de Peterborough ve 1897 de ise Londra piskoposu olmuştur. Başlıca eserleri: *The Age of Elisabeth* (Kıraliçe Elisabeth çağı) [1876]; *History of the Papacy during the Period of the Reformation* (Reform devrinde papalık tarihi) [1882; yeni bas. 6 cilt 1897]; *Queen Elisabeth* (Kıraliçe Elisabeth) [1886]; *Cardinal Wolsey* (Kardinal W.) [1888]; *Historical Essays and Rewiews* (Tarih deneme ve eleştirmeleri) [1902]; *Life and Letters* (Hayat ve mektuplar) (2 cilt, 1904). Bu son iki eser ölümünden sonra eşi tarafından yayınlanmıştır.

CREIL [*krey*], Parisin aş. yu. 48 km kuzeyinde, Oise ırmağı üzerinde, Oise departmanında bir kasaba. Taş ocakları, metalürji ve makine sanayii vardır. İkinci Dünya Harbinde çok zarar görmüştür. Nüfusu 15 565 (1958) tir.

CREIZENACH [*krayzinah*], **Wilhelm** (1851 - 1919), Alman edebiyat tarihçisi. Frankfurt'ta doğmuş, Dresden'da ölmüştür. 1883 - 1913 yılları arasında Kraków'da profesörlük etmiştir. Eserleri: *Geschichte des neueren Dramas* (Yeni dramın tarihi) [5 cilt, 1894 ve sonraki yıllar]; *Versuch einer Geschichte des Volksschauspiels vom Doctor Faust* (Doctor Faust halk dramının tarihi üzerine deneme) [1878].

CRELL veya KRELL [*krel*], **Nikolaus** (aş. yu. 1550 - 1601), Saksonya seçmen prensliği şansölyesi. Leipzig'de doğmuş, Dresden'da ölmüştür. 1589 da seçmen prensi I. Christian'ın şansölyesi olmuş, Calvin'cileri gizlice koruduğundan, aşırı Luther'cilere karşı cephe almış ve Calvin'in görüşlerini yaymağa çalışmıştır. Seçmen prens 1591 de ölünce, Königstein kalesine kapatılmış ve on yıl süren yargılama sonunda hüküm giyerek başı kesilmiştir.

CRELLE [*krele*], **August Leopold** (1780 - 1855), Alman asıllı yol yapımı mühendisi. Wriezen yakınındaki Eichwerder'da doğmuş, Berlinde ölmüştür. 1816 - 1826 yılları arasında Prusya'da yapılan şoselerin çoğuna katıldığı gibi, Berlin - Potsdam demiryolu da onun tasarısına göre yapılmıştır. Özellikle «Journal für reine und angewandte Mathematik» adlı dergisiyle tanınmıştır. Bu dergi «C. nin Journal'i» adiyle anılır.

CREMA [*krema*], İtalyada, Lombardiada, Cremona ilinde, Adda ırmağının kollarından Serio kıyısında, 29 200 (1954) nüfuslu bir şehir. Piskoposluk merkezidir. XIII -

XVI. yüzyıllardan kalma bir katedrali ve XV - XVI. yüzyıllardan kalma bir sarayı vardır. Tarım merkezidir. Makine ve dokuma endüstrisi gelişmiştir. Hesap makinesi fabrikaları vardır.

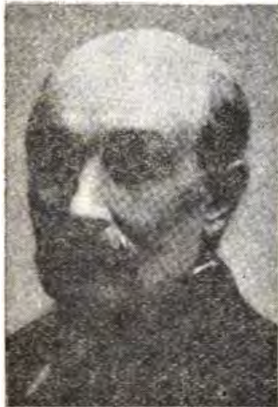
1158 de Lombardia birliğine karşı açtığı harbde Federico (Friedrich) Barbarossa tarafından yıkılan şehir, 1185 te yeniden kurulmuş ve iki kere Fransızlar tarafından ele geçirilmiştir. Birincisi 1509 dan 1512 ye kadar sürmüş, ikincisi ise 1796 da olmuştur.

CREMATORIUM: bk. KREMATORYUM.

CRÉMAZIE [*kremazi*], **Octave** (1827 - 1879), Fransızca yazan Kanadalı yazar. Quebec'te doğmuş, Le Havre'da ölmüştür. Quebec'te kitapçılık yapan C. edebiyat sevgisini durmadan okumak ve dükkânının arka tarafını gerçek bir edebiyatçılar kulübü haline getirmekle elde etmiştir. 1854 te ilk şiirlerini bastırmıştır. Fransız romantiklerinin açtığı çığırda yazdığı şiirlerinin sayısı azdır. Yurtseverlik ve din konularından ilham almıştır: *Chant du vieux soldat Canadien* (Kanadalı ihtiyar askerin türküsü) [1855]. Bir iflâs yüzünden 1863 te Fransaya sığınmak zorunda kalmış, yurt özlemiyle yaşadığı bu ülkede Paris kuşatmasını günlük defterinde anlatmıştır.

CREMER [*kremır*], **Jacobus Jan** (1827 - 1880), Holândalı kısa hikâye yazarı. Arnheim'de doğmuş, Lâhey'de ölmüştür. Önce resimle uğraşmış, sonra yazarlığa geçmiştir. Eski bir dukalık olan Gelderland eyaleti köylülerinin hayatı üzerine pek çok hikâye ve romanı vardır. Hikâyeleri: *Betuwsche Novellen* (Betuwe [Gelderland'ın bir bölgesi] hikâyeleri) [1856]; romanları: *Een reisgezelscnap* (Bir turist grupu) [2 bölüm, 1858]; *De Lelie van's Gravenhage* (Lâhey zambağı) [1851]; *Daniel Sils* (ad) [1856] ve özellikle *Anna Rooze* (ad) [3 cilt, 1868]; *Dokter Helmond en zijn vrouw* (Doktor H. ve karısı) [1870]; çocuk işçilerle grevleri konu olarak alan *Fabriekskinderen* (Fabrika çocukları) [1863]. *Hanna de freule* (Genç bayan H.) [1873]; tiyatrocuların kalkındırılmasiyle ilgili olarak da *Tooneelspelers* (Aktörler) [1875]. *Al de Werken* (Bütün eserleri) 12 cilt halinde 1887 - 1888 yıllarında çıkmıştır.

CREMER [*krēmır*], **Sir William Randal** (1838 - 1908), İngiliz barışseveri. Fareham (Wiltshire) da doğmuş, Londrada ölmüştür. Mesleği doğramacılık olan C., Birinci Enternasyonal'de İngiliz bölümünün sekreterliğini yapmış, 1866 da Cenevre Konferansında adı geçen örgütü yeteri gibi barışsever bulmadığından bu görevinden ayrılmıştır. 1870 - 1871 yıllarında tarafsızlığı savunmak üzere Workmen's Peace Association (İşçiler Barış Birliği) ın temelini meydana getiren bir işçi komitesi ile Inter-parliamentary Union (Parlâmentolararası Birliği) [1888] ve International Arbitration League (Uluslararası Hakemlik Birliği)i kuran da odur. 1903 Nobel barış armağanını kazanmıştır.

Sir Wm. R. CREMER

CREMERA [*kręmera*], Teve e (Lât. Tiber) nehrinin sağ kollarından biri. M. Ö. 480 sıralarında Fabiusların ortadan kalkmasına sebebolan Veio harbinde Romalıların bozguna uğraması ile ün almıştır.

CRÉMIEUX [*kremyȫ*], **Benjamin** (1888 - 1944), Yahudi asıllı Fransız denemecisi ve eleştirmecisi. Narbonne'da doğmuş, Buchenwald kampında ölmüştür. İtalyan kültürü üzerinde araştırmalar yapmış, Floransadaki Fransız Enstitüsünde uzun süre genel sekreter olarak bulunmuş, Pirandello'nun piyeslerini Fransızcaya çevirmiştir. Denemelerinin başlıca konusu ahlâktır; bunlardan zamanımızda yaşıyan yazarlar hakkında ince ve yerinde görüşleri içine alan *XX. siècle* (XX. yüzyıl) [1924] ile 1920 den sonraki edebî problemlerin panoramasını çizen *Inquiétude et Reconstruction* (Kaygı ve yeniden kurma) [1931] en tanınmış olanlarıdır. *Le Premier de la Classe* (Sınıf birincisi)[1921] adlı çok güzel bir roman da yazmıştır.

CRÉMIEUX [*kremyȫ*], **Isaac Adolphe** (1796-1880), Fransız politika adamı. Nîmes'de doğmuş, Passy'de ölmüştür. 1830 dan sonra Pariste avukat olarak birçok muhalif politikacılarla yazarların vekilliğini üzerine almış, 1842 den sonra da Parlâmentoda Guizot hükümetine karşı şiddetle muhalefette bulunmuştur. 1848 şubat devriminden sonra geçici hükümette görev almış ve kısa bir süre adalet bakanlığında bulunmuştur. İkinci İmparatorluk zamanında politikadan uzak kalmış ve 4 eylûl 1870 devrimiyle yeniden cumhuriyetin kurulması üzerine ikinci defa adalet bakanlığına getirilmiştir. 1871 den başlıyarak Millet Meclisinde Cezayiri temsil etmiş, 1875 sonunda senatör olmuştur. Alliance Israélite Universelle (Dünya Yahudiler Birliği) nin kurucusudur. Eserleri: *Liberté! Plaidoyers et discours politiques* (Hürriyet! Savunma yazıları ve politik söylevler) [1869]; *Gouvernement de la défense nationale* (Millî savunma hükümeti) [2 cilt, 1871]; *En 1848, discours et lettres* (1848 yılı. Söylevler ve mektuplar) [Ölümünden sonra basılmıştır, 1883].

I. A. CRÉMIEUX

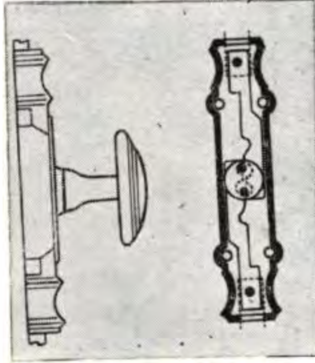
CREMONA [*kremǫna*], 1. Kuzey İtalyada Po ovasında, Po, Adda ve Oglio ırmakları arasında bir eyalet. Yüzölçümü 1 757 km², nüfusu 367 500 dür. C. İtalyanın başlıca ipek böceği ve ipekçilik bölgesidir.

2. Aynı addaki yönetim bölümünün merkezi. Nüfusu 71 500 (1958) dür. C. işlek bir yol kavşağı ve köprübaşı şehridir. Po ırmağının sol yakasındadır. Çeşitli endüstrileri vardır. Büyük kilisesi (1129 - 1141) ve İtalyanın en yüksek kulesi (121 m) ile tanınmıştır. Şehirde birçok sanat eserleri vardır. Bugün C. ipek ve bez endüstrisi merkezi, işlek bir tarım ürünleri pazarıdır. Gallia Cisalpina (Kuzey İtalya) da bir Kelt yerleşme yeri olan C., M. Ö. 218 de bir Roma sömürgesi olmuştur. XII. yüzyılda yönetim merkezi olmuş, sonra Milano dukalığına katılmıştır. Napoléon zamanında Fransaya geçmiş, 1814 ten 1859 a kadar Avusturya tarafından yönetilmiş, sonra İtalya kırallığına katılmıştır.

C R E M O N A: Katedral ve çan kulesi (Torrazzo)

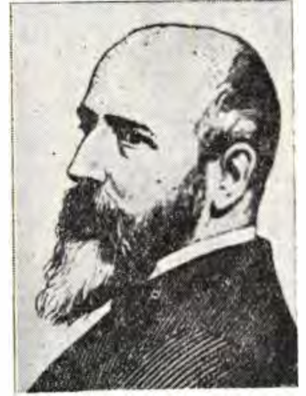
C. telli musiki aletleri yapımiyle ün kazanmıştır. Keman, viyolâ ve bassolar yapılır. Bu alanda Andrea, Antonio, Girolamo, Niccolò ve II. Girolamo Amati (XVI-XVII. yüzyıllar) gibi sanatçılar çalışmıştır. Bunlar IX. Charles ve IV. Henri gibi Fransa kıralları için çalışmışlardır. Bu adlar yanında Andrea, Pietro, Giuseppe Giovan Battista ve Giuseppe Antonio Guarneri (XVII ve XVIII. yüzyıllar), Malpighiler ve Stradivarius gibi sanatçılar da anılabilir.

C R E M O N A

Cremona (Fr. Crémone): Marangoz ve doğramacılık işlerinin kilitlenme veya sürgülenmesini sağlıyan bir demir cihaz. Bu netice, iki madenî rayın aynı zamanda yer değiştirmesiyle elde edilir. Türlü çeşitleri vardır. Adını Cremona şehrinden almıştır.

CREMONA [*kremọna*], **Luigi** (1830 - 1903), İtalyan matematikçisi. Pavia'da doğmuş, Romada ölmüştür. 1848 - 1849 da İtalyan bağımsızlık harblerine katılmış, Cremona ve Milanoda öğretmenlik yapmış, Bologna Üniversitesinde ve Milano Yüksek Teknik Enstitüsünde öğretim üyesi olarak çalıştıktan sonra, 1873 te Roma Üniversitesinde matematik profesörlüğüne çağrılmıştır. 1898 de Di Rudini hükümetinde kısa bir süre eğitim bakanlığı da yapmıştır. İzdüşümlü geometri ve grafik statik alanlarında büyük başarılar kazandığı gibi, İtalyada teknik öğretimin yeniden kurulmasında da yapıcı bir rol oynamıştır. Başlıca eserleri: *Introduzione ad una teoria geometrica delle curve piane* (Düzlemsel eğrilerin bir geometrik teorisine giriş) [1862]; *Preliminari di una teoria geometrica delle superficie* (Yüzeylerin bir geometrik teorisine giriş notları) [1866 - 1867]; *Elementi di geometria proiettiva* (İzdüşümlü geometrinin öğeleri) [1873]; *Elementi di calcolo grafico* (Grafik hesap öğeleri) [1874]; *Le figure reciproche nella statica grafica* (Grafik statikte karşılıklı şekiller) [1879]. Eserleri toplu olarak *Opere matematiche* (Matematik çalışmaları) adı altında Milanoda yayınlanmıştır [3 cilt, 1914 - 1917].

L. C R E M O N A

C. kuvvet plânı: Yapı statiği üzerine bir usul. Statik bakımdan belirli, tahtadan veya madenî kirişlerden yapılmış düz yapı bölümlerinde kirişler üzerine etki yapan kuvvetleri, grafikle tesbit etmek amacına yöneltilmiştir. Yapı bölümünün her düğüm noktası için eldeki kuvvet çokgenlerinin sıra izliyerek tesbit edilmesi yöntemine dayanır.

CREMONINI [*kremonịni*], **Cesare** (1550 veya 1553 - 1631), İtalyan filozofu. Cento (Modena dukalığı) da doğmuş, Padova'da ölmüştür. Yirmi bir yaşında profesör olan C., 1590 a kadar Ferrara'da felsefe, sonra Padova'da hem felsefe, hem tıp fakültesinde ders vermiştir. Öğretisi Aristo'nun öğretisiyle birdir. Yöntemi deneye dayanır: tümevarım (induction) ı matematiğe de uygulamak isterdi; bundan dolayı da filozofun hekim olmasını zorunlu görürdü. Ona göre, spekülâtif üç bilim vardır: fizik, matematik ve metafizik. Olayların düzeni bize, bir Tanrı'nın varlığını gösteriyordu, ama bizim bu Tanrı'yı tam olarak tanımamız da imkânsızdı. Tanrı, etki nedeni değil, son nedendir; evrenin özü gibi bir şeydir.

CREMOR TARTARI (Kim.): bk. KIRIMTARTAR.

CREMUTIUS CORDUS [*kremụtius kọrdus*], **Aulus** (ölm. M. S. 25), Romalı senatör ve tarihçi. Eserinde Brutus ile Cassius'a «son Romalılar» dediği için C., eleştirdiği Seianus tarafından vatana ihanet suçu ile Tiberius'a şikâyet edilmiştir. O da hüküm giyeceğini anlamış, yemek yemiyerek kendini öldürmüştür. Eseri yakılmıştır. Bir söylentiye göre, kızı Marcia bu eseri kurtarmıştır. Bununla birlikte, bu eserin kalıntıları ele geçmemiştir.

CRÉOLE [*kreọl*] (Fr.; İsp. *criollo* = yerli), Avrupalıların en eski sömürgelerinde (Antiller, Bourbon adası, Réunion gibi) doğan beyaz ırktan kişi. Bu kelime, Antiller'de doğmuş zenci ile Afrikadan gelmiş zenciyi birbirinden ayırmak için de kullanılır. Dilcilikte C., Pidgin (b. bk.) tipinde, Avrupalı ve yerli unsurlardan meydana gelmiş olan karma bir dile denir. Antiller'de, Guyana'da, Louisiana'da, Mauritius ve Réunion adalarında kullanılır.

CRÉOSOTE (Kim.): bk. KREOZOT.

CRÊPE: bk. KREP.

CRÉPIEUX - JAMIN [*krepiö jamẽ*], **Jules** (1858 - 1940), Fransız grafoloğu. Arras'ta doğmuştur. Fransız grafologlarının ilerigelenlerinden olan C. bilimsel grafolojinin Almanyada yayılmasında da öncülük etmiştir. Eserleri: *Traité de graphologie* (Grafoloji ana kitabı) [1885]; *L'écriture et le caractère* (Elyazısı ve karakter) (2. bas. 1928); *Les éléments de l'écriture des canailles* (Aşağı tabakanın elyazısının öğeleri) [1923]; *L'ABC de la graphologie* (Grafolojinin ilk bilgileri) [2 cilt, 1930].

CRÉPY [*krepı*], Fransada Aisne departmanının Laon arondismanına bağlı, Laon şehrinin kuzeybatısında, Saint-Gobain ormanının kenarında, 1 689 nüfuslu bir kasaba.

Crépy - en - Laonnais [*krepi ã lanɥa*], **Anlaşması:** 15 ve 16 eylûl 1544 te Crépy'de I. François ile İmparator V. Karl arasında imzalanan anlaşma. Bu anlaşmaya göre, her iki hükümdar 1538 Nice mütarekesinden beri birbirlerinden aldıkları toprakları geri vermeye söz vermişlerdi. İmparator, kızını I. François'nın ikinci oğlu olan Orléans dukası ile evlendirmeyi, drahoma olarak da kızına Milano bölgesini vermeyi kabul etmiştir; bu tasarı gerçekleşmezse, Orléans dukasına yeğenini vereceğine, drahoma olarak da Holânda ile Franche - Comté'yi bağışlıyacağına söz vermişti. Evlenme işi bitinceye kadar Fransa kıralı Savoie'yı elinde bulunduracak, Flândra ile Artois üzerindeki egemenliğinden vazgeçecekti.

CRÉPY - EN - VALOIS [*krepi ã valua*], Fransada Oise departmanında bir kanton merkezi. Nüfusu 6 573 (1958) tür. Eskiden Valois kontluğunun merkezi olan şehirde Ortaçağdan kalma birçok yapılar vardır. Valois şatosunun kalıntıları ve Saint - Thomas (1180) kilisesi bu yapılar arasındadır. Çevrede şeker pancarı yetiştirilir. Şarap ticareti de yapılır.

CRÉQUI [*kreki*], Créqui ve Fressin sire'i (986) II. Ramelin'den gelen Artois'lı bir Fransız ailesi. Askerlik alanında yararlıklar göstermiş birçok üyeleri vardır:

III. Charles (1623 - 1687), Créqui sire'i (1630) ve dukası (1653). Pariste ölmüştür. Rocroi ve Nordlingen'de dövüşmüş, 1662 de Roma elçiliğine atanmış, 1676 da Paris gouverneur'ü olmuş, 1677 de ise elçi olarak İngiltereye gönderilmiştir.

François, Marquis de C. (aş. yu. 1624 - 1687), Fransız mareşali. Pariste ölmüştür. Fronde (b. bk.) kargaşalıklarında sarayı desteklemiş, 1667 de Rhin ordusuna komutanlık etmiş, 1670 te Lorraine (Alm. Lothringen) i ele geçirmiş, 11 ağustos 1675 te Trèves (Alm. Trier) de yenilerek esir düşmüştür. 1679 da büyük seçmen prenslerini İsveç ile barış yapmağa zorlamak üzere eser'a kadar yürümüş, 1684 te Luxembourg ile Trèves'i almıştır.

CRÉQUILLON [*krekiyyõ*]. **Thomas** (1557 ye doğru öldüğü sanılır), Flâman - Fransız bestecisi. Muhtemel olarak Béthune'de ölmüştür. V. Karl'ın kiliselerinde koro başı olarak çalışmıştır. Kilise için çeşitli melodiler bestelemiştir. İlâhilerinde üstün bir deyişi vardır.

CRERAR [*krırär*], **Henry Duncan Graham** (doğ. 1888), Kanada ordusunda general. Hamilton (Ontario) da doğmuştur. Kingston'daki Royal Military College'de öğrenim görmüş, Birinci Dünya Harbine katılmış, 1929 - 1935 yıllarında Millî Savunma Bakanlığı kurmay subayı, 1935 - 1938 yıllarında harekât ve haber alma şubesi müdürü, 1940 - 1941 yıllarında Kanada Genel Kurmay Başkanı, 1942 - 1944 yıllarında Akdeniz Bölgesi Kanada Birlikleri Komutanı ve 1944 - 1945 yıllarında da Birinci Kanada Ordusu Komutanı olmuştur. 1944 te general olan C., 1945 te emekliye ayrılmıştır.

CRES [*kres*] (İtalyanca adı: **Cherso** [*kerso*]), Adriya denizinde, Quarnero koyunda 404 km² lik bir Yugoslav adası. Nüfusu 6 600 (1958) dür. Burada koyun yetiştirilir; ton balığı avlanır. C. limanı adanın batı kıyısındadır.

CRESCAS [*kreskas*], **Chasdai** (1340 - 1410), Yahudi asıllı iskolâstik ve devlet adamı. Barcelona'da doğmuş, Zaragoza'da ölmüştür. Doğrudan doğruya Aristo'ya dayanan eleştirmesi ile felsefe tarihi bakımından da önem kazanmıştır. Ortodoksluğu savunan ve ültrarasyonalizmi reddeden *Or Adonaï* (Tanrı ışığı) [1410] adlı başeseri ile Spinoza üzerine etki yapmıştır.

CRESCENDO [*kreşendo*] (İta. = gelişen. Kısaltması: cresc), seslerin gittikçe en yüksek bir noktaya doğru kuvvetleneceğini anlatan müzik terimi. İşareti: <. Bk. DECRESCENDO, DIMINUENDO.

CRESCENTIA [*kreskentia*], bir Ortaçağ efsanesinin kadın kahramanı. Kocası yokken aşk tekliflerine karşı koyduğu halde iftiraya uğrıyan kadın. C. Tiber nehrine attırılmışsa da, kurtarılmıştır. Bundan sonra cüzama tutulmuş olan kocasını Aziz Petrusun yardımiyle iyileştirmiştir. Efsane Almanyada ilk olarak Konrad adlı bir papazın XII. yüzyılın ilk yarısında yazılan imparatorlar kroniğinde anlatılmaktadır. Önce bağımsız bir manzume olduğu halde, sonradan Konrad'ın, elde tek metni bulunan büyük eserine alınmıştır.

CRESCENTIA
a. çiçek, b. yumurtalığın enine kesiti, c. yumurtalığın boyuna kesiti, d. meyva (C. cucurbitina)

CRESCENTIIS [*kreskentiis*], **Petrus de** (Creszenzi veya Crescenzi [*kreşentsi*] adlariyle de anılır) (aş. yu. 1230 - 1320 veya 1321), İtalyan tarımcısı. Bologna'da doğmuş, orada ölmüştür. 30 yıl süresince podestà (bucak başkanı) yardımcısı olmuş ve bu sırada toprak işleri üzerine incelemelerde bulunmuştur. İhtiyarlığında, doğduğu şehre dönmüş ve tarımla ilgili *Ruralium commodorum libri XII* (Köy hayatının iyilikleri hakkında 12 kitap) [1471] adlı Lâtince eserini yayınlamıştır (1304 - 1309). C. bu eseri yazarken Columella (b. bk.) nın *De re rustica* (Köy hayatı) adlı eserini göz önünde tutmuştur. Eserin XIV. yüzyıl İtalyancasına çevrilmesi dil bakımından çok beğenilmiştir. Fransızcaya ise 1373 yılında kıral V. Charles'ın isteği üzerine çevrilmiştir. Ana ilkelerinin çoğu, Roma yazarlarının ilkelerine dayanmaktadır. Almancası Strassburg'da [1494] yayınlanmış-

tır. Lâtince aslının en iyi baskısı *Scriptores rei rusticae* (Tarım yazarları) de çıkan Gesner baskısıdır (2 cilt, Leipzig, 1735).

CRESCENTIUS [*kreskentius*], Romalı bir *patricius* ailesi. 1. C., Küçük Theodora'nın oğlu (ölm. 984), İmparator I. Otto'nun ölümünden sonra 973 te Papa IV. Benedictus'u indirip yerine VII. Bonifatius'u getirmiştir. Bu sebeple İmparator II. Otto'dan kaçmak zorunda kalmış, 983 te C. ların egemenliği sırasında yeniden Romaya dönmüştür.

2. Johannes C. Nomentanus, 1. maddedeki C. un oğlu (ölm. 998), *patricius* sanını almıştır. Papa XV. Johannes'i sürmüş, yerine XVI. Johannes'i geçirmiştir. Bizans ile birleşmek istemiştir. İmparatorun Romayı alması üzerine başı kesilmiştir.

3. Johannes C., 2. maddedeki C. un oğlu (ölm. 1011), Roma *patricius*'u olarak Roma ve Papalığa hükmetmiştir. Ölümü üzerine C. ailesi erkini kaybetmiş, yerini Tusculum (Tuscolo) kontları almıştır.

CRESCENZI: bk. CRESCENTIIS, Petrus de.

CRESCENZI [*kreşentşi*], **Giovanni Battista** (1577-1660), İtalyan mimarı. Romada doğmuş, Madridde ölmüştür. 1617 de İspanyaya gitmiş, orada El Escorial Panteonunu süslemiş, 1629 - 1634 yılları arasında bugün dışişleri bakanlığı binası olarak kullanılan Carcel de la Corte (Kırallık cezaevi) yi yapmıştır. İspanyol Barok tarzının öncülerinden biri sayılmaktadır.

CRESCIMBENI [*kreşimbeni*], **Giovanni Mario** (1663 - 1728), İtalyan edebiyat tarihçisi. Macerata'da doğmuş, Romada ölmüştür. 1690 da Romada Arkadyalılar Akademisini kurmuş ve uzun süre bu akademinin başkanı olmuştur. Başlıca eseri olan *Istoria della volgar poesia* (İtalyan şiirinin tarihi) [Roma, 1698] İtalyan şiirinin genel tarihi olarak ilk denemedir. *Arcadia* [Roma, 1711] adlı pastoral şiiri, Akademinin 1706 ya kadar olan tarihini içine alır. *Rime* (Şiirler) (1695 ve 1723) ise Petrarca ve Chiabrera'dan örnek alınarak yazılmıştır.

CRESPI [*krespi*], **Daniele** (aş. yu. 1590 - 1630), İtalyan ressamı. Milano yakınında Busto - Arsizio'da doğmuş, Milano'da ölmüştür. Çağının büyük ressamlarından biri olarak tanınır. Ressam Giulio Cesare Procaccini ve G. B. Crespi (Cerano) ile çalıştıktan sonra kişisel bir üslûba varmıştır. Carracci'lerin prensiplerini benimsemiş, özellikle renklerin dağılışı bakımından bu sanatçılara çok yakınlık göstermiştir. Eserlerindeki açıklık kompozisyonlarına üstünlük sağlamıştır. Ünlü dinî portrelerinde yer alan renk zenginliği, İtalyan ressamı Tiziano'nun portrelerini andırır. «Çarmıhtan indirilen İsa'nın mezara konuluşu» (Passione kilisesi, Milano) «Doğumun melek tarafından bildirilişi» (Aix Müzesi); «Mezara konuluş» (Budapeşte Müzesi); «Azizelerin İsa'ya ağıtları» (Prado Müzesi, Madrid); «İsanın vaftizi» (Brera Müzesi); «Yusuf'un rüyası» (Viyana Müzesi) gibi eserleri tanınmıştır. Kendi portresi Floransada Uffizi Müzesindedir.

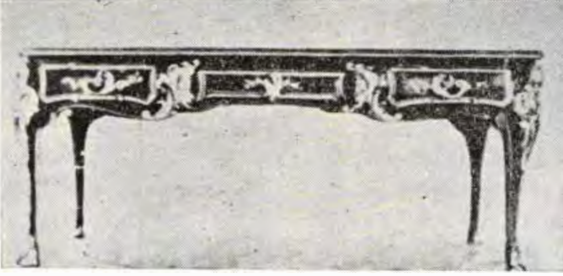
CRESPI [*krespi*], **Giovanni Battista (Il Cerano** da denilir; 1557 - 1633), İtalyan ressamı, heykelcisi ve mimarı. Novara yakınında Cerano'da doğmuş, Milanoda ölmüştür. C. Venedik ve Romada çalıştıktan sonra Milanoya yerleşerek dukanın koruyuculuğunu kazanmıştır. C. kardinal Federigo'nun işlerine bakmak ve Akademi'nin yönetiminde çalışmakla görevlendirilmiştir. Heykelci olarak Milano katedralinin cephe kısmında çalışmıştır. «İki aziz arasında Bakire» (Bergamo); «Franciscusçu'ların adağı» (Kaiser Friedrich Müzesi, Berlin); «Aziz Stephanus» (Ambrosiana Müzesi, Milano); «Bakire, melekler ve azizler» (Brera Müzesi); «Tutukları salıveren aziz Franciscus» ile «İki azizin şahadeti» (ikisi de Brera Müzesi); «Bakire ve azizler», ile «İsa'nın doğuşu», «Aziz Franciscus» (üçü de Torino Müzesi); ve «Aziz Paulus ve aziz Petrus ile İsa» (Viyana Sanat Tarihi Müzesi) gibi eserleri vardır.

CRESPI [*krespi*], **Giuseppe Maria(Lo Spagnuolo** da denir; 1665 - 1747), İtalyan ressamı, gravürcüsü ve eau-forte (ofort) çusu. Bolognada doğmuş, orada ölmüştür. C. uzun yıllardan sonra gümüşümsü ve saydam renklerin bulunduğu çok kişisel zarif bir üslûp yaratmıştır. C. önce Poni'nin öğrencisi olmuş, Domenico Canuti'nin okuluna girmiş, sonra da Bolognada Giovanni - Antonio Burrini'den ders almıştır. Bolognada Carracci'lerin, Parma'da Correggio (1488 - 1534) nun, Urbino'da Boroccio (1526-1612) nun, Venedikte Veronese (1528 - 1588) ve öbür Venedikli ressamların eserlerinden kopyalar yapmıştır. Ayrıca da Guercino (1591 - 1666) ve Pietro da Cortona (1596 - 1669) nın eserleri üzerinde çalışmalarda bulunmuştur. C. nin gravür eserleri, plânş halinde «Ahdiatik» ve «Ahdicedit»e geçmiştir. Ünlü ressam Tiepolo'nun eserlerinde C. nin etkisi açık olarak görülür. Eserleri arasında «İsa ile onu yakalamaya gelmiş askerler» (Amiens Müzesi); «Azize Ursula» (Bologna Müzesi); «Çiftçi ailesi» (Budapeşte Müzesi); kendi portresi (Uffici Müzesi, Floransa); «Kutsal aile» (Pitti Sarayı, Floransa); «Çarmıha geriliş» (Brera Müzesi, Milano) «Banyo yapan kadınlar» (Venedik) ve «Akhilleus ile Kentaur'lar» (Viyana Müzesi) gibi tablolar vardır.

CRESPO [*krespo*], **Antônio, Cândido Gonçalves** (1846 - 1883), Portekizli şair. Rio de Janeiro'da doğmuş, Lizbon'da ölmüştür. Parnasse okulunun Portekizde en iyi temsilcisi sayılır. Eserleri: *Miniaturas* (Minyatürler) [1870]: *Nocturnos* (Gece şarkıları) [1882]. C., gazetecilik alanında da çalışmıştır. Karısı Maria Amália Vaz de Carvalho ile birlikte yazdığı *Contos para os nossos filhos* (Çocuklarımız için hikâyeler) [1882] adlı eser Portekizde okul kitabı olarak kullanılır.

CRESPO [*krespo*], **Joaquín** (1841 - 1898), Venezuela devlet adamı. San Francesco de Cuba'da doğmuş, Aconcagua yakınlarında ölmüştür. Guzmán Blanco'dan sonra cumhur başkanı olmuş, 1884 ten 1886 ya kadar bu görevde kalmıştır. 1892 de Palacio'ya karşı girişilen ayaklanmayı yönetmiş, Caracas'ı ele geçirmiş, kısa bir zaman sonra da yeniden cumhur başkanı seçilmiştir. 1893 te kabul edilen yeni anayasaya göre, C. dört yıllık bir süre için bu göreve seçilmişti. Kendisinden sonra cumhur başkanı olan Ignacio Andrade'ye karşı yapılan bir ayaklanmayı bastırmaya çalışırken öldürülmüştür.

CRESSENT [*kresã*], **Charles** (1685 - 1768), Fransız mobilyacısı. Amiens'de doğmuş, Pariste ölmüştür. François C. adında bir oymacının oğlu olan C. genç yaşta Parise gitmiştir. 1714 te Saint - Luc Akademisine üye olmuş, 1720 ye doğru da üstat sanını almıştır. Kıral naibinin ve Orléans ailesinin mobilyacılığına atanan C., Boulle'den sonra oymalarını, resimlerini kendisi çizip yapılmasına da kendisi bakan ve mobilyaları önemli bronz motiflerle süsliyen ilk mobilyacılardan biridir.

Ch. C R E S S E N T: yazı masası (Louvre Müzesi, Paris)

CRESSIDA: bk. KHRYSĒİS.

CRESTA RUN [*kręsta ran*], Sankt Moritz (Saint-Moritz) te, İngilizlerin skeleton dedikleri bir kişilik spor kızağı ile kayılmak üzere yapılan, başlangıç ve bitimi arasında 160 m yükseklik farkı bulunan 1 250 m uzunluğundaki kızak yolu.

CRESTI [*kręsti*], **Domenico** (**Il Passignano** da denir) (aş. yu. 1560 - 1638), İtalyan ressamı. Floransa yakınında Passignano'da doğmuş, Floransada ölmüştür. Önceleri ressam Girolamo Macchietti ve G. B. Naldini'nin yanında çalıştıktan sonra, Federigo Zuccari'nin etkis· altında eserle vermiştir. Zuccari, Santa Maria del Fiore kilisesinin büyük kubbesinin süslerini yaptığı sırada C. yi de çalıştırmıştır. Daha sonra Venedik'e giden C., ünlü ressam Paolo Veronese ile yakından ilgilenmiş, kompozisyonlarında ve renkleri seçmede Tintoretto'nun etkisi altında kalmıştır. C. VIII. Clemens ve V. Paulus tarafından çalışmak üzere Romaya çağrılmıştır.

CRESTIEN DE TROYES: bk. CHRÉTIEN DE TROYES.

CRETA (Kręta): bk. GİRİT.

CRÊT - DE - LA - NEIGE [*kre dï la nēj*], İsviçrede, Cenevre'nin kuzeybatısında, Fransız Juralarının en yüksek tepesi (1 723 m).

CRÉTEIL [*kretęy*], Fransada, Seine departmanında, Sceaux arondismanında, Parisin güneydoğusunda, Marne ırmağının sol kıyısında, Saint - Maur kıvrımının güneybatısında, 22 607 nüfuslu bir komün. XII - XIII. yüzyıllardan kalma bir kilisesi, bir de kimsesizler yurdu vardır. Kuyumculuk, kurşun kalem yapımı, cilâcılık başlıca gelir kaynağıdır.

CRÉTIN [*kretẽ*], **Guillaume** (1460 - 1525), Fransız şairi. VIII. Charles, XII. Louis ve I. François devirlerinde yaşamış, çağdaşlarından çok saygı gördüğü için Rabelais tarafından alaya alınmıştır.

CRÉTINISME [*kretinizm*] (Fr. *crétin*, < Lât. *christianus* = Hıristiyan), zekânın, duysal hayatın tam bir yokluğu (eblehlik, idiotie) ve beden gelişmesinin, özellikle üreme organlarındaki gelişmenin durması (nanisme) ile organizmada beliren özel bir durum. Saçtan başka, vücudun hiçbir yerinde kıl bitmez deri de buruşuk bir hal alır. C. ile endemik guatr arasında bir ilgi vardır; çünkü bütün kretenler iyottan yoksun olan guatrlılardan doğma çocuklardır. Öte yandan C. ile tiroid yetersizliği veya konjenital miksodem arasında bir benzerlik tesbit edilmiştir. Bununla birlikte, ikisi arasında derilerin görünüşü bakımından fark vardır.

CRÉTONNE: bk. KRETON.

CRETTÉ DE PALLUEL[*krete dï palüel*], **François** (1741 - 1798), Fransız tarımcısı. Drancy'de doğmuş, Dugny (Seine departmanı) de ölmüştür. Toprağı boş yere dinlendirme geleneğiyle savaşmış, geniş ölçüde büyük hindiba ve bazı şalgam cinsleriyle patates yetiştirilmesi için uğraşmıştır. Sablons ovasına yabancı bitkiler ektirmiştir. Dişli silindir, kök kesici, saman kıyıcı, hem kazıcı hem besleyici saban gibi birçok tarım âletleri ve makineleri yapmıştır.

CREUSE [*kröz*]: 1. Fransada Vienne ırmağına sağdan karışan bir çay. Yukarı bölümünde dar ve derin boğazlardan geçer. Uzunluğu 235 km dir. 10 km kadar yeri gemi işlemesine elverişlidir.

2. Orta Fransada, aynı addaki çay boyunda bir departman. Yüzölçümü 5 606 km², nüfusu 172 700(1958) dür. Tahıl ekilir, hayvan yetiştirilir. Endüstri gelişememiştir. Merkezi Guéret'dir.

CREUSOT (**Le Creusot** veya **Le Creuzot** [*lï krözọ*], Fransada Bourgogne dağlık bölgesinde, Saône - et - Loire departmanında bir şehir. Nüfusu 29 000 dir. C. Avrupanın başlıca metalürji endüstrisine sahiptir. Bu endüstri, 1836 da A. ve E. Schneider tarafından demir dökümhaneleri kurulması ve kömür, maden cevherlerinin bulunması ile başlar. Şehir, İkinci Dünya Harbinde bombardımanlardan çok zarar görmüş, fakat eskisinden daha güzel olarak yeniden yapılmıştır. Havzanın kömürü azaldıkca, dökme demir (font) elde edilmesinden vazgeçilerek, özel çelikler, ince sac levhalar, lokomotif, harb malzemesi, mekanik yapılar gibi endüstrilere gidilmiştir. Buna dokuma fabrikaları (bonetri, konfeksiyon) ve cam endüstrisi de katılmıştır.

Forges et Ateliers du Creusot (C. demircilik fabrikaları ve atelyeleri), Schneider ve ortakları firmasının üç şubesinden biri. Bu şube 1949 da ortaklığın desantralizasyonu sonunda, Schneider endüstrilerini ve özellikle C. madencilik grupunu miras olarak almıştır. 1957 de Batignolles - Châtillon ortaklığını da kendine katmıştır. Yılda aş. yu. 220 000 ton ham çelik çıkarır.

C R E U S O T fabrikalarından bir görünüş

CREUTZ [*krɔytş*], **Gustaf Philip, kont** (1731 - 1785), İsveçli diplomat ve şair. Anjala gard (Finlândiya) da doğmuş, Stokholmde ölmüştür. Madrid ve Pariste elçilik yapmış, 1783 te devlet müşaviri olmuştur. Şair olarak alexandrin vezni ile yazılan *Atis och Camilla* (A. ile C.) adlı idili ve *Daphne* (ad) adlı manzum hikâyesiyle tanınmıştır.

CREUTZWALD - LA - CROIX [*krötsvald la krua*], Fransada, Moselle departmanında, Sarre sınırında, Boulay Moselle arondismanına bağlı 10 183 nüfuslu bir komün. Kömür madenleri vardır. Bu endüstri kasabasının adını taşıyan bölge, Sarrebruck'la Sarrelouis arasında ormanlık bir yerdir.

CREUZER [*kroytsır*], **Friedrich** (1771 - 1858), Alman klâsik filoloğu. Marburg'da doğmuş, Heidelberg'de ölmüştür. 1802 de Marburg Üniversitesinde, 1807 - 1845 arasında da Heidelberg Üniversitesinde profesörlük yapmıştır. Başeseri, Heidelberg'in romantik üslûbuna uygun olarak yazılan *Symbolik und Mythologie der alten Völker, besonders der Griechen* (Eski uluslarda, özellikle Yunanlılarda sembolizm ve mitoloji) [4 cilt, 1810 - 1812] dır. Schelling, Hegel ve Bachofen bu esere büyük önem vermişlerdir.

CREVALCORE [*krevalkore*], Kuzey İtalyada, Emilia bölümünün Bologna ilinde, Pomaro yanında, tahıl ve keten yetiştirilen verimli toprakların ortasında bulunan 13 700 (1958) nüfuslu bir kasaba.

CREVAUX [*krıvō*], **Jules Nicolas** (1847 - 1882), Fransız asıllı Güney Amerika araştırıcısı. Lorquin (Meurthe)de doğmuş, Chaco'da öldürülmüştür. 1872 de askerî hekim olmuş, 1877 de Fransız Guyane'ında Rio Jarý bölgesine gitmiştir. 1878 - 1879 yıllarında da bir yolculuk yaptıktan sonra, 1879 - 1881 yıllarında Iça, Yapurá ve Guaviare ırmaklarını baştan başa gezerek tam krokilerini çizmiştir. Dördüncü seferinde Bolivyadan kalkan C., aşağı Pilcomayo'da Toba kabîlesi tarafından öldürülmüştür. Gezi notları *Voyages dans l'Amérique du Sud* (Güney Amerikada geziler) [1883] adiyle yayınlanmıştır. Paris Coğrafya Derneği, C. nun bıraktığı belgelere dayanarak, *Fleuves de l'Amérique du Sud* (Güney Amerika ırmakları) [1883] adlı 40 haritalık bir atlas meydana getirmiştir.

CRÈVECŒUR [*krevkör*], **Michel Guillaume Jean de (Hector St. John** takma adını kullanmıştır; 1735-1813), Fransız asıllı Amerikan yazarı. Caen (Normandie) da doğmuş, Paris yakınında Sarcelles'de ölmüştür. 1765 te Amerikan vatandaşlığına geçmiştir. Gezi yazılarında Bağımsızlık Harbi zamanındaki köy hayatını tasvir etmiştir. 1782 de çıkan ve klâsik bir değer kazanan *Letters from an American Farmer* (Bir Amerikan çiftçisinin mektupları) adlı eserinde de köy hayatı üzerinde durmuştur (Bu eserin yazar tarafından yapılan Fransızca işlenmesi 1783 te yayınlanmıştır).

CRÈVECŒUR [*krevkör*], **Phillippe de** (ölm. 1494), Fransız generali. Lyons yakınlarında La Bresle'de ölmüştür. Guinegate savaşında (1479) Fransız ordusuna komuta etmiş, Avusturya imparatoru Maximilian tarafından yenilmiştir. 1492 de mareşal olmuştur.

CRÈVECŒUR [*krevkör*] **IRKI,** Fransanın Calvados departmanında, Crèvecœur - en - Auge'da yetişen bir tavuk ırkı. Yüz yıla yakın bir zamandan beri gerek yumurta verimi, gerek et bakımından Fransanın en üstün tavuk ırkı sayılırdı. Ancak, bu tavukların her yerde yetiştirilmesinde birçok zorluklarla karşılaşılması yüzünden, bugün hemen hemen vazgeçilmiştir.

CRÈVECŒUR horozu

CREVEL [*krıvel*], **René** (1900 - 1935), Fransız şairi. Pariste doğmuş, orada kendini öldürmüştür. 1924 te Ivan Goll (b. bk.), Joseph Delteil (b. bk.) gibi yazarlarla birleşerek bir grup meydana getirmiş ve özel bir dergi çıkarmıştır. C., sonradan André Breton (b. bk.) grupuna katılmıştır. Felsefî yazılar ve sanat eleştirmeleri yanında alaylı ve yermeli romanlar da yazmıştır. Başlıca eserleri: *Détours* (Dolaşmalar) [1924]; *Mon corps et moi* (Gövdem ve ben) [1926]; *La mort difficile.* (Zor ölüm) [1927]; *Babylone* (Babil) [1927]; *Etes - vous fous* (Deli misiniz?) [1929]; *Paul Klee* (ad) [1930]; *Renée Sintenis* (ad) [1930] *Salvador Dali* (ad) [1931]; *Le clavecin de Diderot* (D. nun klâvseni) [1932]; *Les pieds dans le plat* (Tabak içindeki ayaklar, yani falsolar veya potlar) [1933].

R. CREVEL

CREWE [*krū*], İngilterede, Cheshire kontluğunda bir şehir. Nüfusu 52 415 (1951) tir. C. altı demiryolunun birleştiği önemli bir kavşak yeridir. Demiryolu gereçleri ve uçak motörü fabrikaları vardır.

CREWE [*kru*], **Robert Offley Ashburton Crewe - Milnes, Crew Markisi** (1858 - 1945), İngiliz politikacısı ve yazarı. Londrada doğmuş, Surrey'de Leatherhead şehrinde ölmüştür. Liberal Partinin ilerigelenlerinden olan C., uzun süren meslek hayatında diplomat veya bakan olarak çeşitli görevlerde bulunmuştur.

CREX CREX (Zoo.): bk. KIZIL SU TAVUĞU.

CRICHTON - BROWN [*kraytın braun*], **Sir James** (1840 - 1938), İngiliz hekimi. Edinburgh Üniversitesinin Trinity Kolejinde ve Paris Üniversitesinde okumuş, 1875 - 1922 de akıl hastalıkları müfettişliğinde bulunmuştur. Eserleri: *What the Doctor Thought* (Hekimin düşündükleri) [1930]; *The Doctor's After - Thoughts* (Hekimin sonradan düşündükleri) [1932].

C. - B. işareti: İnmeden ilerigelen bunama (Fr. démence paralytique) nın ilk zamanlarında, gözlerin dış kenarlariyle ağız kenarlarının titremesi.

CRICKET [*krikit*], bir İngiliz takım oyunu. Bu oyun en az 135 m genişliği ve 150 m uzunluğu olan düz bir alanda, içi kepek dolu sert meşinden toplar, ağaçtan sopalar ve yere dikilen 70 cm lik üç sopa ile bunların üstüne konulan dördüncü bir sopadan yapılmış bir kale ile oynanır. Yapılacak iş, karşı tarafın kalesini devirmektir. Her birinin on bir oyuncusu olan iki takım, alanda belirli bir düzene göre yer alır. «Atıcı» denilen bir oyuncu topu kaleye doğru fırlatır. Kalenin yanında duran «vurucu», kaleye atılan topu sopasiyle havadan çelerek mümkün olduğu kadar uzağa göndermeye çalışır. Karşı oyuncu topun arkasından koştuğu sırada «vurucu» denilen kaleci, iki kale arasında, elinden geldiği kadar çok gidip gelmeye çalışır. Vurucu, sopası ile topu karşılıyamıyacak olursa, yerini aynı

takımdan bir arkadaşına bırakır. Her iki takımın oyuncuları vuruculuk sıralarını savdıktan sonra puvanlar hesaplanır.

CRICKET: Vurucu

CRIKVENICA [*tsrikvenitsa*] **veya CRKVENICA** [*tsrkvenitsa*] (İta. **Cirquenizza**), Yugoslavyanın Hırvatistan bölümünde, Quarnero körfezinde, büyük plâjı ile tanınmış bir kasaba. Nüfusu 4 100 (1948) dür.

CRIMEA (Coğ.) : bk. KIRIM.

CRIMMITSCHAU [*krimiçau*] **veya KRIMMITSCHAU,** Almanyanın Saksonya bölümünde, Leipzig'in güneyinde bir şehir. Nüfusu 33 400 (1958) dür. Ortaçağdan beri bez endüstrisinin gelişmiş bulunduğu bir yerdir. Dokumacılık okulu, yün ve pamuk ipliği, boya, çuha, reyyon, ipekli kumaş, musiki aletleri fabrikaları vardır.

CRINOLINE [*krinolin*]: 1. Çeşitli yerlerde ve özellikle kadın giyeceklerinde kullanılan, kıldan yapılma bir kumaş.

2. Balinalarla kabarık tutulan çok geniş iç eteklik. Başlangıçta kıl kumaştan yapılmakta iken sonraları maden çemberlerden meydana gelmiş kafesler halini alan C. ler, Fransanın İkinci İmparatorluk devrinde, 1869 a kadar kullanılmış ve «tournure» denilen bel yastıklarının yerini almıştır. Bu iç eteklikler XVI. yüzyılın « vertugadin » leri ve XVIII. yüzyılın «panier» (Fr. = sepet) leri gibi, elbise eteklerini kabarık tutardı.

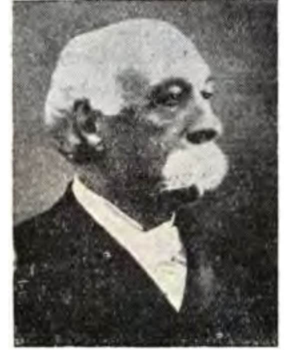

CRINOLINE

CRIOLLISMO [*kriolyizmo*] (İspanyolca *criollo* = yerli) **veya AMERICANISMO,** İspanya ve Portekiz Amerikasında bir fikir akımı. Güney ve Orta Amerikanın özelliklerine ve sömürge zamanında kazanılan kültür değerlerine dayanan ve yerli Amerikalılık, İbercilik ve Avrupacılık etkenlerine bağlı olan bu akımın bir kültür sentezi meydana getirdiği ileri sürülmektedir.

CRIPPS [*krips*], **Richard Stafford, Sir** (1889 - 1952), İngiliz politika adamı. Bilim alanında başarılı çalışmalar yaptıktan sonra, hukuk alanında çalışmıştır. 1929 da Labour Party'ye yazılmış, 1931 de Avam Kamarasına seçilmiştir. Milletvekili olarak partinin aşırı sol kanadını temsil etmiş ve Sosyalist Birliğini kurmuştur (1932 - 1937). 1930 da şövalye olarak Sir unvanını almıştır. Komünist dostu olarak tanınmasına yol açan tutumu dolayısiyle 1939 da partisinden çıkarılmıştır. Churchill tarafından devlet görevine alınmış, 1940 - 1942 de Moskovada büyük elçi olarak bulunmuştur. 1941 de İngiliz - Sovyet Paktını gerçekleştirmek üzere görüşmelere girişmiştir. 1945 te yeniden Labour Party'ye alınan C., Attlee kabinesinde ticaret (1945-1947) ve maliye (1947 - 1950) bakanı olmuştur. Harb sonu devrinin ekonomi ve maliye politikasında kesin bir rol oynamış, bütün gayretleri ihraç malları üzerinde toplamak ve enflâsyonu engellemek üzere sıkı tedbirler almak suretiyle başarı kazanmıştır. Sağlık sebepleri dolayısiyle politika hayatından çekilmiştir.

Sir S. CRIPPS

CRISPI [*krispi*], **Francesco** (1818 - 1901), İtalyan devlet adamı. Ribera (Sicilya) da doğmuş, Napolide ölmüştür. Palermo'da hukuk okuduktan sonra Napolide staj görmüş, Mazzini'nin hükûmet devirme teşebbüsüne katılması sonucunda, ilkin Malta'ya, oradan da Londraya gitmek zorunda kalmıştır. 1859 da İtalyaya dönünce Cavour'un millî politikasına yanaşmış, Garibaldi ile birlikte Binler Seferi (Spedizione dei Mille) ne katılmıştır. 1861 de radikal sol kanat milletvekili seçildikten, bazı bakanlıklara geldikten sonra hükümet başkanlığına ulaşmıştır. İlkin devrimci ve cumhuriyetçi olan C., Cavour'la anlaşınca kıralcı, hükümet başkanı olunca iç politikada diktacı, dış politikada da emperyalist ve sömürgeci olmuştur. Memleket içinde, çelikten iradesiyle sosyalist ayaklanmasını bastırıp parlâmentoyu yola getirdikten sonra, malî ve iktisadî işlere düzen vermeğe çalışmış; din işlerinde Cavour'un izinden yürümüş; dış politikada da Fransadan yüz çevirip, Bismarck'la anlaşmak suretiyle Almanya ve irredentizm (bk. IRREDENTISMO) politikasını bir yana iterek Avusturyaya daha sıkı bağlanarak üçlü anlaşmayı perçinlemiştir. Büyük bir Akdeniz devleti kurmak için sömürgeler sağlamak amaciyle Habeşistana saldırmış, fakat yenilgiye uğrayınca politikası da gözden düşmüştür. İtalyanın ekonomik donatımını hızlandırdığı için mali güçlüklere saplandığı, parlâmento ile didişmek zorunda kaldığı, sosyalist akımlar ve işçi hareketleri gibi sorunlarla karşılaştığı halde, memlekette düzen ve disiplin kurarak içte ve dışta sözünü geçirdiği düşünülecek olursa, bu devrimci adamın büyüklüğü hakkındaki tartışmalara rağmen yine de küçümsenemiyeceği anlaşılır. Başlıca eserleri: *Discorsi Parlamentari* (Parlâmento konuşmaları) [3 cilt, 1915]; *Memorie e documenti* (Anılar ve belgeler) [1911].

F. CRISPI

CRISPIN [*krispẽ*], Fransız komedi tiyatrosuna XVII. yüzyılda İtalyan komedisinden aktarılmış ve XVIII. yüzyıl başlarına kadar sahnede kalmış olan bir komik tipi. C.

yüzsüz, ahlâkına pek güvenilmiyen bir uşak tipidir ve piyes kahramanının sırdaşı rolündedir. Bizim tulûat tiyatromuzda değişmez bir tip olarak görülen aptal ve arsız uşak, C. in gerçeklerimize uydurulmuş bir örneğinden başka bir şey değildir ve bize İtalyan Commedia dell'arte (b. bk.) sinden geçmiştir.

CRISTALLINA [*kristallina*], **PIZ,** kuzey İtalyada Tessin (İta. Ticino) Alplerinin Tessin (Ticino) ve Maggia vâdileri arasında bulunan doruğu. Yüksekliği 2 910 m dir.

CRISTALLO [*kristallo*], **Monte,** kuzey İtalyada Ampezzo dolomitlerinin Schluderbach, Misurina gölü ve Cortina d'Ampezzo arasında kalan doruğu. Yüksekliği 3 199 m dir.

CRISTALLOGRAPHIE: bk. KRİSTALOGRAFİ.

CRISTINO [*kristino*] **LAR,** İspanya ana kıraliçesi María Cristina'nın Karlist (b. bk.) lere karşı savaşmasında (1833 - 1839) kıraliçenin tarafını tutanlara verilen ad.

CRISTOBAL [*kristoubıl*] (İspanyolca adı: **Cristóbal** [*kristoval*]), Panama kanalının Atlantik Okyanusu giriş yerinde, Colón şehrinin aş. yu. 1,5 km güneyinde bir yerleşme yeri. Nüfusu 826 dır. Geniş limanında denizaşırı seferleri için modern tesisleri, kömür ve petrol depoları, onarma dokları, sağlık koruma örgütü, içme suyu ve yiyecek depoları vardır. Donanma üssü olarak da tanınmıştır.

CRISTÓBAL COLÓN [*kristoval kolon*], Venezuelanın, Paria yarımadasının güney kısmını içine alan Sucre bölümünde bir bölge. Nüfusu aş. yu. 9 000 (1948) dir. Merkezi Puerto Cristóbal Colón'dur.

CRISTOFORI [*kristofori*], **Bartolomeo** (1655 - 1731), İtalyan klâvsen yapıcısı. Padova'da doğmuş, Floransada ölmüştür. Klâvsendeki dillerin yerine küçük çekiçler koymuş, böylece *piano* ve *forte* sesler elde etmek imkânını sağlamıştır. Ortaya çıkardığı alete *gravicembalo col piano e forte* adını vermiştir. Bu alet onun, Fransız Marius ve Alman Silbermann'la birlikte *piano - forte*'nin bulucusu sayılmasını sağlamıştır.

CRISTUR [*kristur*] (Mac. **Székelykeresztúr**), kuzeybatı Rumanyanın Transilvania (Mac. Erdély, Türk. Erdel, Alm. Siebenbürgen) bölümünde, Odorheiu (Mac. Udvarhely) il (judeţ) inde, büyük baş hayvan pazarı olarak tanınmış bir kasaba. Çokluğunu Macar (Székely, b. bk.) ların meydana getirdiği nüfusu aş. yu. 4 000 (1948) dir.

CRISTUS [*kristus*], **Petrus** (aş. yu. 1420 - 1473), Holândalı ressam. Baerle'de doğmuş, Bragge (Bruges) de ölmüştür. Parlak renkleriyle göze çarpan sanatı, Van Eycks'lerle başlıyan realizmin devamını meydana getirir. Başlıca eserleri: Hazreti Meryemler ve portreler (Berlin, Frankfurt ve Bruxelles).

CRIŞ [*kriş*], Macaristanın Alföld (b. bk.) bölgesinde, Tisa (Mac. Tisza) nehrinin sol kolu olan Kőrös ırmağının Rumence adı. Batı Transilvania (Mac. Erdély, Alm. Siebenbürgen) dağlarından çıkan Crişulrepede (Mac. Sebes Kőrös; 290 km), Crişul negru (Mac. Fekete Kőrös; 260 km) ve Crişul alb (Mac. Fehér Kőrös) ırmaklarının birleşmesinden meydana gelen C. Csongrád şehri yanında Tisa'ya dökülür. Bk. KŐRÖS.

CRIŞANA [*krişana*], kuzeybatı Rumanyada, Tisa (Mac. Tisza) çukurluğunun Rumanyaya bağlı olan kısmında bir bölge. Criş (b. bk.) ve Aşağı Szamos ırmakları tarafından sulanan bu verimli bölgede toprak ürünleri (özellikle buğday) ve sığır yetiştirilir. Şarapları da tanınmıştır. Başlıca şehirleri Oradia - Mare (Mac. Nagyvárad, Alm. Grosswardein), Arad ve Satumare (Mac. Szatmár) dir.

CRITCHETT [*kriçıt*] **AMELİYATI,** göz köşesinin ön kısmının kesilip çıkarılması. Londralı göz hekimi George Critchett (1817 - 1882) in adiyle anılır.

CRIVELLI [*krivelli*], **Carlo** (aş. yu. 1430 - aş. yu. 1493), İtalyan ressamı. Venedikte doğmuş, orada ölmüştür. Önce Murano'lu Antonio ve Bartolomeo Vivarini ile çalışmış, onlardan madeni altın suyuna batırarak süsleme zevkini almıştır. 1474 te bir suçtan ötürü Venedikten ayrılarak Marche bölgesine sığınmak zorunda kalmıştır. *Polittico di Massa Fermana* (M. F. poliptiği) [1648, Municipio] adlı eserinde Mantegna'nın etkisi çok açık olarak görüldüğünden C. nin Padova'da da oturduğu kanısı uyanmıştır. En tanınmış eserleri şunlardır: *Polittico d'Ascoli Piceno* (A. P. poliptiği) [1475]; *Annunciazione con S. Emidio* (İsanın doğuşunun Meryeme bildirilmesi ve Aziz E.) [1493, Londra]; Candeletta Madonnası [1486, Brera]; «Mecdeli Meryem» [1476, Amsterdam].

C. CRIVELLI: «Candeletta Madonnası» (Brera Müzesi, Milano)

CRIXUS [*kriksus*] (ölm. M. Ö. 72), Gallia'lı bir köle. Ayaklanan kölelerin başkanlarından biri olan C., Spartacus Alplere doğru ilerlerken, İtalyanın güneyinde kalmıştır. *Consul* L. Gellius'un hücumuna uğramış, savaşa savaşa ölmüştür. Spartacus kendisine büyük bir cenaze töreni yaptırmış ve şerefine 400 Romalıyı glâdyatorlar gibi dövüştürmüştür.

CRNA GORA [*tsırna gora*] (Sırpça = kara dağ), Yugoslavyada Karadağ (İta. Montenegro) bölgesinin Sırpça adı. Bk. KARADAĞ.

CRNA RIJEKA [*tsırna riyeka*] **veya CRNA REKA** [*tsırna reka*] (Sırpça = kara ırmak): 1. Doğu Sırbistanda bir bölge. Adını Zaječar yakınında Timok'a karışan C. R. (uzunluğu 71 km) ırmağından almıştır. Halk arasında daha çok Timočka Krajina (Timok Bölgesi) adiyle tanınmıştır.

2. Federal Yugoslavyanın Makedonija (Makedonya) Cumhuriyetinde, Vardar ırmağının sağ kollarından biri. Uzunluğu 1 896 km dir. Kruševonun batısından çıkarak güney doğrultusunda akar, sonra kuzeybatıya dönerek bir boğazdan geçer ve Vardar'a karışır.

CRNJANSKI [*tsırñanski*], **Miloš** (doğ. 1893), Sırp şair ve yazarı. Ilanča (Banat) da doğmuştur. Belgrad Üniversitesinde okumuştur. Türlü edebî dergilerde ve Belgradda çıkan «Politika» gazetesinin yazı kurulunda çalışmıştır. 1921 de *Dnevnik o Čarnojeviću* (Č. günlüğü) adlı bir roman yayınlamıştır.

CRNO BRDO [*tsırno bırdo*] (Mac. **Feketehegy**), Yugoslavyanın Baçka (Mac. Bácska, Sırp. Bačka, Alm. Batschka) bölgesinde bir kasaba. Çokluğunu Macarların meydana getirdiği nüfusu 5 780 (1948) dir.

CRNOJEVIĆ [*tsſnoyeviç*], **III. Arsenije** (aş. yu. 1633 - 1703), Sırp patriği. Karadağ (Crna Gora) da doğmuş, Viyanada ölmüştür. Zeta (Karadağ) lı Crnojević'ler (b. bk.) ailesinden geldiğini ileri süren C., 1683 te Patrik olarak Kudüs'ü ziyaret etmiştir. Osmanlı Türklerinin Avusturya'ya karşı giriştiği harblerde Avusturya'yı desteklemiş ve Avusturya askerî kuvvetleri komutanı Piccolomini'nin ölümünden (1689) sonra 1690 yılı başlarında 40 000 Sırp ailesi ile birlikte Sırbistan'dan kaçarak Macaristan'a yerleşmiştir. Kıral Lipót (Alm. Leopold) C. i Macaristan sınırları içinde yaşıyan bütün Sırpların başı ilân etmiştir. Rákóczi ayaklanması (1703 - 1711) sırasında C. kıralı desteklemiştir. Buna karşılık olarak kıral Sırplara yeni imtiyazlar vermiştir.

CRNOJEVIĆ [*tsſnoyeviç*] **LER**, XV. yüzyılda Zeta (Karadağ) da hüküm sürmüş olan bir Sırp ailesi. Balşa ailesinin sona ermesi üzerine Zeta'nın büyük bir kısmı Stefan C. in eline geçmiştir. Venedik Antivari ve Budua'yı alınca, Zeta kıyıdan uzak kalmıştı. Bu şartlar altında Stefan, Venedik'e bağlı kalmak ihtiyacını duymuştur. Onun ölümünden (1465) sonra yerine oğlu Ivan C. (1465 - 1490) geçmiştir. Zeta beyi (Gospodar zetski) sanını taşıyan İvan da Venedik Cumhuriyetine bağlı kalmış ve II. Mehmet ile Venedik arasında Arnavutluk için yapılan savaşta Venedik'i desteklemiştir. İşkodra'nın boşaltılması (1479) üzerine İvan İtalya'ya kaçmışsa da, II. Mehmed'in ölümünden sonra yurduna dönerek Türklerle yeniden harbe girişmiş; 1482 de Türklere boyun eğmek zorunda kalmıştır. Türkler İvan'a İvan Beg adını vermişlerdi. Bundan ötürü, onun küçük yurduna İvanbegovina da deniliyordu. İvan Beg, 1484 - 1485 te Çetine (Cetinje) de küçük bir manastır yaptırmıştır. Zeta piskoposunun bu manastırda yerleşmesi Çetine'ye büyük bir önem kazandırmış; şehir, ülkenin merkezi olmuştur. İvan, Türk egemenliğine girince en küçük oğlu Stanişa (Staniša) rehine olarak İstanbul'a götürülmüştür. İslâmlığı kabul eden Stanişa, İskender Beg adını almıştır. Başlangıçta Türkler tarafından İşkodra sancağına bağlanmış olan Zeta, 1514 te İskender Beg için ayrı bir sancak haline konulmuştur. İşkodra gölünün kuzeyinde bulunan Jablyak (Žablyak) bu sancağın merkezi olmuştur. 1528 den sonra bu sancakta Türk yönetimi altında hüküm süren prensleri bilmiyoruz. Ancak, bu sancağın İşkodra sancağına bağlı bir kaza halini aldığı anlaşılıyor.

CROATAN [*kroatąn*], eskiden Kuzey Carolina kıyılarında yaşıyan ve ilk İngiliz göçmenlerinden bir kısmını öldüren, bir kısmını da kendilerine katan bir Kızılderili kabîlesi. John White yönetimindeki İngillz göçmenleri 1587 yılında Roanoke adasında karaya çıkmışlardı. Sonra White İngiltereye gitmiş, 1591 yılına kadar Roanoke'a dönememişti. Adaya döndüğünde, orada bırakmış olduğu 140 erkek, kadın ve çocuktan hiçbirini bulamamış, yalnız, bir ağacın üstünde *Croatoan* kelimesinin yazılmış olduğunu görmüştür. Sonradan anlaşıldığına göre, bu göçmenler, C. kabîlesinin çağrısı üzerine onlarla birleşmişler, fakat sonradan kabîle büyücüsünün tavsiyelerine uyan kabîle başkanı tarafından öldürülmüşlerdir. Bu olaydan önce göçmenlerle Kızılderililer arasında kız alıp verme olduğu sanılmaktadır.

CROCCIA [*krǫça*], (İta.), kardinallerin giydiği al elbise.

CROCE [*krǫçe*], **Benedetto** (1866 - 1952), İtalyan tarihçisi, filozofu, devlet ve politika adamı. Pescasseroli'de doğmuş, Napolide ölmüştür. 1920 - 1921 de ve Faşizm düştükten sonra 1944 te millî eğitim bakanı olmuştur. 1925 te Faşizme karşı çok ün kazanmış olan bir «beyanname» yayınlamış; Cumhuriyetçı Liberal Partiyi (1943 - 1947) yönetmiştir. Felsefede ilkin Herbart ile De Sanctis'in etkisi altında kalmış olan C., Karl Marx'ı incelerken Hegel'i tanımış ve bu, onun fikir hayatını ölümüne kadar belirlemiştir. Böylece C., Pozitivizm'in kendi vatanında aşılması ve yenilmesine büyük ölçüde yardım etmiştir.

B. CROCE

C. nin Yeni Hegelci olarak vasıflandırabileceğimiz öğretisine göre, asıl gerçeği meydana getiren *Geist* (ki buna *esprit*, *ruh*, *zekâ* denebilir; ama bunların tam olarak hiçbiri değildir. C. *spirito* demektedir), Hegel'de olduğu gibi, türlü basamaklarda gelişir; bu gelişme gerçeğin gelişmesi demektir. Bu basamaklar, bir yanda teorik, öbür yanda pratik olmak üzere iki daldan ibarettir. Teorik daldaki esas basamaklar sezgi ile kavram, pratik daldakiler ekonomik davranış ile ahlâklı davranıştır. Bunların her biri, bir öncekini şart koşar. Sezgisiz kavram olamadığı gibi, aynı zamanda ekonomik de olmıyan ahlâklı davranış olamaz. Böylece Hegel'in ünlü din, ahlâk, felsefe, sanat, yani Geist'ın yüksek gelişme şeması, bu ana şemanın içine yerleştirilmekte, fakat bunda dinin yerini ekonomi tutmaktadır. Din, şemanın içinde yerini kaybettiğinden, Tanrı - Âlem ikiliği de kendiliğinden ortadan kalkar. Tıpkı Hegel'de olduğu gibi, C. de de bütün hayat, Geist'ın gelişmesi ve kendi kendini gerçekleştirmesinden başka bir şey değildir. Bu gelişmede felsefe, Geist'ın kendisi üzerindeki düşüncesidir. Geist, kendisi üzerinde ancak tarihsel gelişmeye bakarak düşünülebileceğinden, asıl felsefe, tarih felsefesidir. İşte bundan dolayı, tarihsel gelişmenin bu imtiyazlı yerinden ötürüdür ki, C. nin öğretisine mutlak historizm (bk. HİSTORİZM) denmiştir. Bu noktada C., Hegel ile Vico'yu uzlaştırarak şöyle demektedir: İnsan ancak kendinin meydana getirdiğini bilebilir. Kültürü insan meydana getirdiğine göre, yani kültürün içinde insan tarafından meydana getirilmemiş hiçbir öğe bulunmadığına göre, mânevi bilimler tabiat bilimlerinden önce gelir. Hattâ bütün mânevi bilimler, aslında tarih'ten başka bir şey değildir.

Geist'ın gelişmesinin yüksek iki basamağından ikincisi olan Estetik, deyiş bilimidir. Poetik «muhteva» bütün ruhları kaplar; ancak biçim, yani deyiş her ruhu yaratıcı sanatçı ruhu kılabilir. Böylece sanat da Geist'ın en arı deyişi olmaktadır.

C. nin başlıca eserleri: *Filosofia dello spirito* (Geist, esprit felsefesi): 4 cilt: 1. *Estetica* (Estetik) [1902, 7. bas. 1941]; 2. *Logica* (Mantık) [1905, 7. bas. 1928]; 3. *Filosofia della pratica* (Pratik felsefesi, ahlâk) [1908, 4. bas. 1932]; 4. *Teoria e storia della storiografia* (Tarih yazıcılığının teorisi ve tarihi) [1912, 4. bas. 1943]. Ayrıca *Breviaro di estetica* (Kısa estetik el kitabı) [1920]; *Frammenti di etica* (Ahlâk bilgisi parçaları) [1921]; *Etica e politica* (Ahlâk ve siyaset) [1931]; *La storia come pensiero e come azione* (Düşünce ve eylem olarak tarih) [1940]; *Filosofia e storiografia* (Felsefe ve tarihçilik) [1949]; *La*

critica letteraria (Edebî eleştirme)[1894]; *La Poesia e non poesia* (Şiir ve karşıtı) [1923]; *Saggi filosofici* (Felsefe alanındaki denemeler) [10 cilt, 1910 ve s.]. C. 1903 te «La Critica» adlı estetik dergisini çıkarmaya başlamıştır. Bu dergiyi hemen hemen kendisi kaleme alırdı.

CROCE [*krọçe*], **Giovanni** (1557 - 1609), İtalyan bestecisi. Chioggia'da doğmuş, Venedikte ölmüştür. **Joanne a Cruce Clodiensis** adını ve **Chiozzotto** takma adını da kullanmıştır. 1604 te San Marco kilisesinin koro başı olan C., gerek lâyik müzik (1585 ten 1618 e kadar basılmış birçok *madrigal*, *canzonette*, *mascarate*, *triaca musicale*), gerek kilise müziği alanında (1591 den 1625 e kadar basılmış olan *messe*'ler, *lamentazione*'ler, *motetto*'lar, bir *magnificat*, v. b.) çalışmıştır. Venedik okulunun en usta bestecilerinden biri sayılmaktadır.

CROCE [*krọçe*], **Guilio Cesare** (1550 - 1609), İtalyan yazarı. Bolognada San Giovanni in Persiceto'da doğmuş, Bolognada ölmüştür. Bologna ağzı ile burlesk (b. bk.) ler yazmıştır. Oyunlarının gülünç kişileri Bertoldo ile bunun oğlu Bertoldino'dur.

CROCÉ - SPINELLI [*krosẹ - spineli*], **Joseph Eustache** (1843 - 1875), Fransız havacısı. Bergerac yakınında Montbazillac'ta doğmuş, Indre departmanında Ciron'da ölmüştür. 8 600 metrelik bir yükseklikte atmosferi incelemek amaciyle, arkadaşları Sivel ve Gaston Tissandier ile bindiği «Zénith» adındaki balonda, bir kaza sonunda ölmüştür. Yalnız Tissandier bu kazadan kurtulmuştur.

CROCKERLAND [*krọkırlænd*], Amerikanın kuzey kutup bölgesindeki Grantland takımadalarının kuzeybatısında, Amerikalı kutup kâşifi Peary tarafından bulunmuş olan topraklar. Bu topraklar sonradan Macmillan tarafından bulunamamıştı.

CROCKETT [*krokıt*], **Samuel Rutherford** (1860 - 1914), İngiliz romancısı. Little Duchrae (Kirkcudbright) de doğmuştur. Edinburgh Üniversitesinde teoloji okuyarak, 1886 da Protestan papazı olmuştur. 1893 te üç skeçten meydana gelen *Stickit Minister* (S. papazı) adlı bir eser, bir yıl sonra da *The Raiders* (Akıncılar) ve *The Lilac Sunbonnet* (Leylâk rengindeki güneşlik hotoz) adlı iki roman yazmıştır. Bu romanların pek büyük bir başarı kazanması üzerine C. papazlığı bırakarak kendini yazarlığa vermiştir. Yazdığı 40 kadar eserden en tanınmışları şunlardır: *The Men of the Moss Hags* (M. H.ın adamları) [1895]; *The Grey Man* (Kır saçlı adam) [1896]; *Kit Kennedy* (Kennedy takımı) [1899]; *The Loves of Miss Ann* (Miss A.ın aşkları) [1904]; *The White Plumes of Navarre* (N.ın beyaz tüyleri) [1909].

CROCUS (Bot.): ÇİĞDEM.

CRODA ROSSA [*krọda rọssa*], kuzey İtalyada, Schluderbach'ın kuzeyinde Ampezzo Dolomitlerinde 3 148 m yükseklikte bir dağ.

CROFTERS [*krọftırz*] (İng. *croft* = bir eve ait toprak), İskoçyada bir çiftliği yıllık olarak kiralıyan küçük çiftçi; işverenden bir toprak parçasını kira ile tutan rençber. 1886 da çıkan bir kanunla babadan oğula geçen bir çeşit çiftlik kesimciliğine çevrilmiştir.

CROHN [*krōn*] **HASTALIĞI,** ince bağırsakların ileum denilen son bölümünde, 30 - 35 cm lik son parçanın kronik yangılanma sonunda yara izi belirmesi. C. H. çok zaman bağırsak tıkanıklığı meydana getirir. Sözü geçen yangılanmaya «bölgesel ileit» adı da verilir. New York'lu çağdaş hekim **Burrill B. Crohn** (doğ. 1884) un adiyle anılır.

CROISET [*kruazẹ*], **Alfred** (1845 - 1943), Fransız hellenisti. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Sorbonne'da profesörlük etmiş, eski Yunan eserlerinin eleştirmeli baskılarını çıkarmış, Xenophon'la Pindaros üzerine incelemeler yapmıştır. Kardeşi **Maurice C.** (b. bk.) ile birlikte *Histoire de la littérature grecque* (Yunan edebiyatı tarihi) [1887 - 1893] adlı bir eser yazmıştır.

CROISET [*kruazẹ*], **Maurice** (1846 - 1935), Fransız hellenisti. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Collège de France'ta profesörlük etmiş, Aiskhylos, Aristophanes, Demosthenes ve Lukianos üzerine incelemeler yapmış, «Universités de France» serisinde Eflâtun'un eserlerinin bir kısmiyle Demosthenes'in Söylevler'ini bastırmıştır. En önemli eseri, kardeşi **Alfred C.** (b. bk.) ile birlikte yazdığı *Histoire de la littérature grecque* (Yunan edebiyatı tarihi) tir.

M. CROISET

CROISSET [*kruasẹ*], **Francis de** (1877 - 1937), Belçika asıllı Fransız yazarı. Bruxelles'de doğmuş, Neuilly - sur-Seine'de ölmüştür. Gazetelere günlük yazılar, şiirler yazmakla işe başlamış, çok geçmeden kendini tiyatroya vermiştir. Hafif ve bir hayli açık saçık oyunları, seyirciler tarafından çok iyi karşılanmıştır. İlk oyunları: *Qui trop embrasse* (İki karpuz bir koltuğa...) [1899]; *Chérubin* (Melekçik) [1901]; *Le paon* (Tavus kuşu)[1904], *Le cœur dispose* (Kalb ferman dinlemez) [1912]. Sonraları **R. de Flers** ile iş birliği yapmış ve *Les vignes du Seigneur* (Tanrının üzüm bağları) [1923]; *Les nouveaux messieurs* (Yeni baylar) [1925] ve *Le Docteur Miracle* (Doktor Mucize) [1926] adlı oyunları yazmıştır. Hayatının sonunda durmadan gezmiş, Asyadan en güzel eserlerini getirmiştir: *La féerie cinghalaise* (Seylân peri masalı) [1926]; *Nous avons fait un beau voyage* (Güzel bir yolculuk yaptık) [1930]; *La côte de Jade* (Yeşim taşı kıyısı) [1938]. *La dame de Malacca* (Malaka'lı kadın) [1935] adında bir roman da yazmıştır.

F. de CROISSET

CROISSY [*kruasi*], **Charles Colbert Marquis de** (aş. yu. 1626 - 1696), Fransız devlet adamı, büyük Colbert'in kardeşi. Pariste doğmuştur. Alsace'ın bağımsız şurasının ilk başkanı olmuş, Metz Parlâmentosuna başkanlık etmiş (1662), Londraya büyük elçi olarak gitmiş (1668 - 1674), Aachen (Aix - le - Chapelle) (1668) ile Nijmegen (Nimègue) e (1678) olağanüstü elçi olarak gönderilmiştir. 1679 da dışişleri bakanlığına atanan C., bundan sonra hep kıral-

lık meclisinde görev almıştır. Londra elçiliği sırasında II. Charles ile gizli anlaşmayı hazırlıyan da odur (1670). Alsace'la ilgili meseleleri çok iyi bildiği ve siyasal yetkisi de fazla olduğu için, dışişleri bakanlığına atandıktan sonra «katma ülkeler» (Réunions) ile ilgili siyasal hükümlerin düzeltilmesi işini üzerine almıştır.

CROIX [*krua*], Fransada, Nord departmanında, Lille arondismanına bağlı, Roubaix-Tourcoing yolu üzerinde 18 702 (1958) nüfuslu bir komün. Dökümhaneleri, tarım ve dokuma makineleri ve kablo fabrikaları, iplik, kalın bez, hazır elbise, boya ve ip yapımevleri vardır. Şekerli yiyecek maddeleri ve yapı sanayii, basım işleri, mobilyacılık gelişmiştir.

CROIX [*la krua*], **LA,** 1880 de aylık dergi olarak Assomptionniste (b. bk.) ler tarafından kurulup 1883 ten sonra günlük olarak çıkarılan ve uzun süre kendi alanında büyük önem taşıyan Fransız Katolik gazetesi. 1945 ten bu yana Pariste akşam gazetesi olarak çıkmaktadır. Günlük baskı sayısı 166 000'dir.

CROIX - DE - FEU [*krua dı fõ*], Fransada eski savaşçıların 1927 de kurdukları bir birlik. François Coty'nin gösterdiği yakınlıktan dolayı önce «Figaro» gazetesinin binalarına yerleşen birliğin başkanlığına sonradan de La Rocque adında bir yarbay getirilmiş, 1935 başlarında üye sayısı 260 000 i bulmuştur. Örgütün parlâmentoya karşı davranışı, milliyetçilik anlayışı, yığın halindeki gösterileri solcuları kuşkulandırmıştır. 6 şubat 1934 olayları sırasında, Paris, Amiens ve Chantilly sokaklarındaki gösterileri de bu kuşkuyu artırmıştır. Nitekim Halk Cephesi Hükümeti, 18 şubat 1936 da birliğin sosyal çalışmalarına müsaade etmişse de, siyasal çalışmalarına son vermiştir. Bununla birlikte, yarbay de La Rocque'un arkadaşları, Fransız Sosyalist Partisini kurarak şeflerinin etrafında yeniden toplanmak imkânını sağladılar.

CROIX - DE - VIE [*krua dı vi*], Fransada, Atlas Okyanusu kıyısında, Vie ırmağının ağzında, Vendée departmanında, Sables - d'Olonne arondismanına bağlı 2 472 (1958) nüfuslu bir komün. Balıkçılık yapılır. Plâjı tanınmıştır. Roman - Bizans üslûbunda bir kilisesi ve tarih öncesi eserlerle Vendée'ye ait eserleri bakımından zengin bir müzesi bulunmaktadır.

CROIX - ROUGE, COMITÉ INTERNATIONALE DE LA: bk. KIZILHAÇ.

CROIZA [*kruaza*], **Claire Connoly (Claire** adiyle de tanınır; 1882 - 1946), Fransız opera şarkıcısı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. Mezzo - soprano olan C., önce Bruxelles'de Monnaie Operasında kendini tanıtmış, sonra da Paris Konservatuvarında öğretmenlik yapmıştır (1934). C., Fauré, Debussy ve Ravel'in eserlerini duyarak söyliyen ses sanatçılarından biridir.

CROIZETTE [*kruazet*] (asıl adı: **Sophie Alexandrine Croisette;** 1847 - 1901), Fransız tiyatro sanatçısı. 1867 de konservatuvara girmiş, 1869 da sahneye çıkmıştır. 1873 te Comédie Française'e kabul edilmiş, 1881 de sahneden çekilmiştir.

CROKER [*krokır*], **John Wilson** (1780 - 1857), İngiliz yazarı ve politikacısı. Galway'de doğmuş, Londra yakınlarında Hampton'da ölmüştür. 1807 de Tory mebusu seçilen C., sonradan duka olan Wellington ile dost olmuş ve 1810 dan 1830 a kadar bahriye nazırlığı yapmıştır. Seçim usulünde yeniliğe son derece muhalif olduğundan 1832 Parlâmentosuna girmeyi reddetmiştir. *Tory* kelimesi yerine *Conservative* (İng. = muhafazakâr) kelimesinin kullanılması da onun eseridir. 1809 dan sonra «Quarterly Review»e sürekli olarak yazı vermiştir. İğneli yazılariyle edebiyat ve politika çatışmalarını büsbütün körüklemiştir. 1831 de Boswell'in *Life of Johnson* (J. ın hayatı) adlı eserini bastırmıştır.

CROKER [*krokır*] **Thomas Crofton** (1798 - 1854), İrlândalı yazar. Cork (İrlânda) ta doğmuş, Londrada ölmüştür. İrlânda halk gelenekleri üzerine birçok eserler yazmıştır: *Researches in the South of Ireland* (İrlândanın güneyinde araştırmalar) [1824]; *The Fairy Legends and Traditions of the South of Ireland* (İrlândanın güneyinde peri efsane ve gelenekleri) [1825]; *Legends of the Lakes* (Göller üzerine efsaneler) [1829]; *Historical Songs of Ireland* (İrlânda tarihî şarkıları) [1841].

CROLINO [*krolino*], birbiri üzerine yapıştırılmış muslin cinsinden bir kumaşla daha sık dokulu başka bir cins kumaştan meydana gelen astarlık.

CROLY [*kroli*], **George** (1780 - 1860), İngiliz şairi ve yazarı. Dublin'de doğmuş, Londrada ölmüştür. 1804 te rahip olmuş, 1810 da da Londra'ya yerleşmiştir. *Paris in 1815* (1815 te Paris) [1817] adlı bir şiir; *Catiline* (ad) [1822] adlı bir trajedi; Serseri Yahudi efsanesi üzerine *Salathiel* adlı bir roman [1829] ve *Marston* adlı bir biyografya [1846] yazmıştır. *Life and Times of George IV* (IV. G.un hayatı ve devri) [1830] adlı eseri de tanınmıştır.

C. R. O. M. (Confederación Regional Obrera Mexicana adının kısaltması), Meksika Bölgesel İşçi Birliği. 1919 da kurulmuş olan örgütün önderi Luis Morones, politika alanında büyük bir rol oynamıştır. 1936 da bu örgütten ayrılan bir grup Lombardo Toledano'nun önderliğinde daha radikal ve marksist - komünist görüşlü Confederación de Trabajadores de México (C. T. M.) [Meksika İşçi Birliği] örgütünü kurmuştur. Bu son grup Meksika cumhur başkanı Cárdenas'ın giriştiği sosyalleştirme politikasının başlıca dayanağı olmuştur.

CRO - MAGNON [*kro manyõ*], güney Fransada, Dordogne departmanının Sarlat arondismanında, Les Eyzies komününde, Périgord'un güneyinde, Vézère ırmağı üzerinde bir mağara. Bu mağarada 1868 de 5 iskelet (3 erkek, 1 kadın ve 1 dölüt) bulunmuştur. Ren devrinde yaşamış olan bu *Homo sapiens*'ler antropolojide C. - M. ırkı adiyle tanınmıştır. Dolikosefal ve uzun boylu olan bu ırk, beyaz ırkların prototipi sayılır. Bu ırkın batı Avrupada (özellikle güneybatı Fransada ve batı Akdeniz çevresinde) yaşadığı sanılır. Kanarya adalarında yaşıyan eski Guanche'ların bu ırktan geldiği kabul edilir. Avrupanın türlü yerlerinde C. - M. ırkından geldiği anlaşılan birtakım yerleşmelere rastlanmaktadır. C. -M. tipinin brakisefal bir kolu olarak Borreby tipi (b. bk.) gösterilebilir.

CRO-MAGNON
Kafanın cepheden ve yandan görünüşü

CROMARTY [*krǫmîrti*], İskoçyada, Ross and Cromarty kontluğunda, Cromarty ırmağı ağzında bir kasaba ve askerî liman. Nüfusu 800 (1951) dür.

CROMARTY FIRTH [*krǫmîrti fîrth*], Kuzey Denizinde, kuzey İskoçyada, Ross ve Cromarty kontluğunda, Black Isle'ın kuzeyinde bir körfez. Cromarty'nin aş. yu. 3 km doğusunda Moray Firth'le birleşir. Ağız genişliği 1,6 km den azdır. Uzunluğu 30 km, en geniş yeri aş. yu. 8 km dir. C. F. iyi bir limandır.

CROME [*krǫum*] (**Old Crome** [=«İhtiyar» C.] adiyle de tanınmıştır), **John** (1768 - 1821), İngiliz manzara ressamı ve gravürcüsü. Norwich'te doğmuş, orada ölmüştür. Tanınmış İngiliz ressamı John Bernay C. (b. bk.) un babasıdır. Başlangıçta, doğduğu şehrin çevresinde doğrudan doğruya tabiat manzaraları çizmek suretiyle kendi kendini yetiştirmiş, sonradan resim öğrenimi yapmak imkânını bulmuş, özellikle Holânda ressamları üzerinde durmuştur. Onun yaptığı tablolarda ağaçlar, çayırlar, bulutlar ve gökyüzü tabiata uygun olarak çizilmiştir. 1803 te Norwich Ressamlar Birliğini kurmuştur. İngiliz resim sanatında özel bir yer tutan bu birlik, 1808 den başlıyarak C.un başkanlığı altında büyük bir varlık göstermiştir. C. tablolarında daha çok kendi yurdunun güzelliklerini belirtmeğe çalışmıştır. Resim alanındaki çalışmalarının değeri daha çok ölümünden sonra anlaşılmıştır. Öğrencileri ile James Stark ve John Sell Cotman gibi çalışma arkadaşları, Norwich Okulu adiyle tanınan İngiliz ressamları grupunu meydana getirmişlerdir. Londrada National Galery'de ve Bruxelles Müzesinde eserleri vardır.

J. CROME («İhtiyar»)

J. CROME («İhtiyar»): «Poringland'deki Meşe ağacı» (National gallery, Londra)

CROME [*krǫum*], **John Bernay** (**Young Crome** [Genç C.] adiyle de tanınmıştır) (1794 - 1842), İngiliz manzara ressamı. İngiltere'de Norwich'te doğmuş, Yarmouth'ta ölmüştür. Ressam John C.un oğlu olan C. babasından ders almış, çalışma hayatı boyunca babasının üslûbu ile çalışmış, bu taklidi çok ileriye vardırdığı için de çoğu zaman baba ile oğulun tablolarını ayırdetmek güç olmuştur. Bununla birlikte, genel olarak, sanat bakımından babası oğlundan çok daha üstündür.

CROMER [*krǫumîr*], İngilterenin Norfolk kontluğunda, Norfolk'ın kuzeybatı kıyısında, Norwich'in 32 km kuzeyinde, güzel plâjı ile tanınmış bir kasaba. Nüfusu 4 800 (1954) dür. Deniz kıyısı dik kayalıklarla kaplıdır. 35 km uzaklıktan görünen bir deniz feneri vardır. Halk en çok balıkçılıkla geçinir.

CROMER [*krǫumîr*], **Evelyn Baring** (1841 - 1917), **Lord,** İngiliz diplomatı ve politika adamı. Cromer Hall'da doğmuş, Londrada ölmüştür. 1872 - 1876 yıllarında Hindistanda çalıştıktan sonra, 1877 - 1880 yıllarında Mısırda Genel Borçlar Dairesinde İngiltere komiseri olarak büyük bir varlık göstermiş, Mısırda yeni bir düzen kurmak üzere 1883 te Mısır elçiliğine getirilmiştir. Bu görevinde büyük bir başarı ile çalışmış, eski devlet örgütlerinde geniş bir yenileştirme yapmış ve özellikle sulama alanında sürekli çalışmalara girişmiştir. Sudan'ın geçici olarak boşaltılmasını desteklemişse de, Londra ile bir anlaşma sağlıyamaması Hartum felâketine yol açmıştır (1885). Mısır hıdivi Abbas Hilmi Paşa (II. Abbas) (b. bk.) ile C. arasında çıkan anlaşmazlıkta Londradan beklediği desteği bulamayınca görevinden çekilmiştir. C. *Modern Egypt* (Çağdaş Mısır) [2 cilt, 1908] ve *Abbas II.* (II. A.) [1915] gibi birtakım eserler de yazmıştır.

Lord E. CROMER

CROMER [*krǫmîr*], **Martin** (1512 - 1589), Polonyalı rahip ve tarihçi. Kraków çevresindeki Biecz'te doğmuş, Heilsberg'de ölmüştür. İtalyayı gezmiş, Kraków'da piskoposluk müşavirliğinde bulunmuş, 1569 da piskopos yardımcısı, 1579 da da Ermland piskoposu olmuştur. Polonya kıralları kendisine önemli diplomatik görevler vermişlerdir. Trento'da toplanan ruhanî meclise katılmıştır.

CROMESQUIS [*kromîski*] (Fr.), ince, şekersiz bir çeşit yufkaya veya domuz iç yağına sarılarak ekmek hamuru ile kabartılan kıyma, tavuk, beyin, balık, karides, ıstakoz köftesine verilen ad.

CROMFORD [*krǫmfîrd*], Derbyshire'da, Derby şehrinin kuzeyinde bir İngiliz kasabası. 1771 de **R. Arkwright,** C. da ilk olarak pamuğu işliyen büyük atelyeler kurmuştur. Kurşun dökümhaneleri vardır.

CROM CH (Etnoğ.): KROMLEK.

F. CROMMELYNCK

CROMMELYNCK [*kromlęnk*], **Fernand** (doğ. 1886), Belçikalı tiyatro yazarı. Pariste doğmuştur. Eserlerini Fransızca yazan C., *Nous n'irons plus au bois* (Bir daha ormana gitmiyeceğiz) [1906]; *Le sculpteur de masques* (Maske yapan adam) [1908]; *Le Marchand de regrets* (Pişmanlık satan adam) [1913] adlı oyunlariyle önce Belçikada kendisini tanıtmış, sonra da Pariste Lugné - Poe'nun œuvre tiyatrosunda sahneye koyup oynadığı *Le cocu magnifique* (Muhteşem kodoş) adlı piyesiyle ün kazanmıştır (1921). Aldatılan koca temasını bu oyunda büyük bir başariyle yeniden işlemiştir. Bunlardan başka, *Les amants puérils* (Masum âşıklar) [1921]; *Tripes d'or* (Altın işkembeler) [1925]; *Carine ou la jeune fille folle de son âme* (C. veya kendi ruhuna tutkun genç kız) [1929]; *Une femme qui a le cœur trop petit* (Kalbi çok küçük bir kadın) [1934]; *Chaud et froid* (Sıcakla soğuk) [1935] gibi oyunlar yazmıştır. Bu oyunların hepsi aynı ölçüde başarı elde edememişse de, hepsinde şiirden, farstan, karikatürden, dokunaklı portrelerden izler vardır.

CROMORNE (Müz.): bk. KRUMMHORN.

CROMPTON [*krǫmptın*], İngilterede, Lancashire distriktinde, Oldham'dan 4 km uzaklıkta bir kasaba. Pamuk ipliği ve türlü makine fabrikaları vardır. Nüfusu 12 590 (1951) dır.

CROMPTON [*krǫmptın*], **Henry** (1836 - 1904), İngiliz pozitivist düşünürü, sosyal ıslahatçısı ve sosyoloğu. Surrey'de ölmüştür. Cambridge Üniversitesinin Trinity College'inde öğrenim görmüştür. 1858 den 1901 e kadar Chester ve Kuzey Wales bölgelerinde devlet hizmetinde bulunmuştur. Auguste Comte'un pozitivist felsefesini benimsemiştir. Eserleri: *Letters on Social and Political Subjects* (Sosyal ve politik konular üzerine mektuplar) [1870]; *Industrial conciliation* (Endüstri uzlaştırması) [1876] ve *Our Criminal Justice* (Ağır ceza adaletimiz) [1905].

CROMPTON [*krǫmptın*], **Samuel** (1753 - 1827), İngiliz dokumacısı. Lancashire'da, Bolton yakınında Firwood'da doğmuş, Bolton yakınında Hall - in - the - Wood'da ölmüştür. Thomas Highs'ın *Water - frame* adındaki aletinin bazı parçalariyle Hargreaves'in *Jenny* adındaki aletinin bazı parçalarını 1774 - 1779 yılları arasında birleştirerek *mule - jenny* adını verdiği pamuk eğirme makinesini meydana getirmiştir (1779).

CROMWELL [*krǫmwıl*], **Oliver** (1599 - 1658), İngiliz devrim önderi ve Lord Protector of the Realm (Kırallığın koruyucu lordu b. bk.). Huntingdon (İngiltere) da doğmuş, Whitehall (Londra) da ölmüştür. Bir toprak ve davar sahibinin oğlu olan ve ilk defa 1628 de Parlâmento üyesi olarak siyaset hayatına atılan C. ın çocukluk ve ilk gençlik çağlarına ait yeteri kadar bilgi yoktur. Daha başlangıçta Puritan (b. bk.) lar arasında çalışmaya başlamış, sekreterlik v. b. parlak görevlerinden çok, komitelerdeki verimli çalışmaları, kuvvetli sağduyusu ve kendi ilkelerine bağlılığı ile yavaş yavaş kişiliğini belirtmiştir. İngiltere kıralı I. Charles'ın kuvvetleri ile Parlâmentoyu tutanlar arasında iç harb kaçınılmaz hale gelince, C. askerî birlikler kuran ilk önderler arasında yer almış ve kurduğu alay özellikle Edgehill (1642) ve Marston Moor (1644) da olmak üzere birçok yerlerde başarılı savaşlar vermiş ve C. ın azimli yönetimi altında Ironsides (Zırhlı süvariler) adiyle ün salmıştır. O sıralarda Presbyterian (b. bk.) ların erki altında bulunan Parlâmento ile Puritan'larla Bağımsızlar'ın egemen bulundukları ordu arasındaki gerginlik tehlikeli bir hal alınca C. ın teklifi ile ordu New Model Army (Yeni model ordu) adiyle yeni bir düzene göre yeniden kurulmuş ve sanıldığına göre C. birtakım entrikalar sonunda Sir Thomas Fairfax ile birlikte bu ordunun başına geçmiştir. Naseby'de I. Charles'a ve Preston'da İskoçlara karşı kazanılan zaferler İngilterede orduyu hâkim bir duruma getirmiş; C., Presbyterian'ların Parlâmentodaki üstünlüğünü yok eden ve «Pride's Purge» (Kıralla anlaşmaya varılmasını istiyen yüz kadar parlâmento üyesinin meclisten kovulması ki bunu yapan askerî birliğin komutanının adiyle «Pride temizliği» diye anılır) hareketinin sorumluluğunu üzerine almaktan çekinmiş, fakat kıralın yargılanmasına yol açan bu hareketi uygun bulmuştur. C., parlâmento ile onun dağıtılmasını istiyen ordu arasındaki anlaşmazlıkta orduyu desteklemiş ve askerler arasında aşırılık istiyenleri yumuşatmış olmasiyle, o sıralarda İngilterede iç politikaya hâkim bir kişi halini almıştır. Ordunun I. Charles'ı yakalaması üzerine görünüşe göre, uzun süre samimî olarak bir anlaşmaya varılmasını istemiş olan C., kıralla görüşmelerde bulunmuş, birçok bakımlardan yumuşak şartlar ileri sürmüş, fakat ne bir Episcopal (b. bk.) ne de bir Presbyter (b. bk.) sınıfı kurulması anlamında din hürriyeti üzerinde ısrar etmiş, I. Charles bu şartı reddetmekle kendi sonunu hazırlamış ve yargılanmasında C. onun öldürülmesini istiyenlerin başına geçmiştir. Kıralın öldürülmesinden sonra C. bir ordu ile İrlândaya geçmiş, orada kıralcılara ve İrlânda halkına karşı o ka-

O. CROMWELL

O. CROMWELL'in «Long Parliament = Uzun parlâmento» yu dağıtması (1655)

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

dar sert ve kırıcı davranmıştır ki (Drogheda ve Wexford katliamları) İrlânda halkınca, İngiliz yönetiminin en kötü anısı «C. belâsı» olmuştur. İrlânda halkını yıldıran C., orada önce askerlerine ücret vermek için, sonra da İngiliz egemenliğini kesin olarak kurmak isteğiyle toprakları görülmemiş ölçüde kamulaştırma ve zorla alma işine girişmiş, 1650 de kıralcı İskoçları yenilgiye uğratmış ve II. Charles'ın tahtı ele geçirme teşebbüsünü kırmıştır. Uzun süreden beri yeni hükümet şekli konusunda bir karara varamıyan ve güçlükler içinde bocalıyan devrimci parlâmento üyeleri, 1653 te yalnız adı olan bir monarşi kurmuşlar, C. ı de ilkin başkomutan, sonra da Lord Protector yapmışlardır. C. a sonradan kırallık da teklif edilmişse de, o bunu reddetmiştir. Birbiri arkasından gelen parlâmentolarla anlaşamadığı için C. 1655 (Long Parliament = Uzun Parlâmento) ve 1658 de bunları dağıtmış ve bir diktatör olarak hüküm sürmüş, gerçek devrimciler olan Leveller (b. bk.) leri ortadan kaldırmıştır. İyi bir yönetmen olan C. yönetim örgütünü iyi işler bir hale getirmiş, fakat halk tarafından sevilmediği gibi, milleti de birleştirememiştir. Dış politikada başlıca amacı, yurdunu genişletmek olmuş, fakat genel olarak bu alanda başarı elde edememiştir. Ölümünden sonra oğlu Richard ülkeyi iyi yönetememiş, C. devri generalleri tahta Stuart'ların vârisini geçirmişlerdir. C. in cesedi mezarından çıkarılmış, başı kesilerek parçalandıktan sonra halka gösterilmiştir. Bk. CHARLES, I ve COMMONWEALTH.

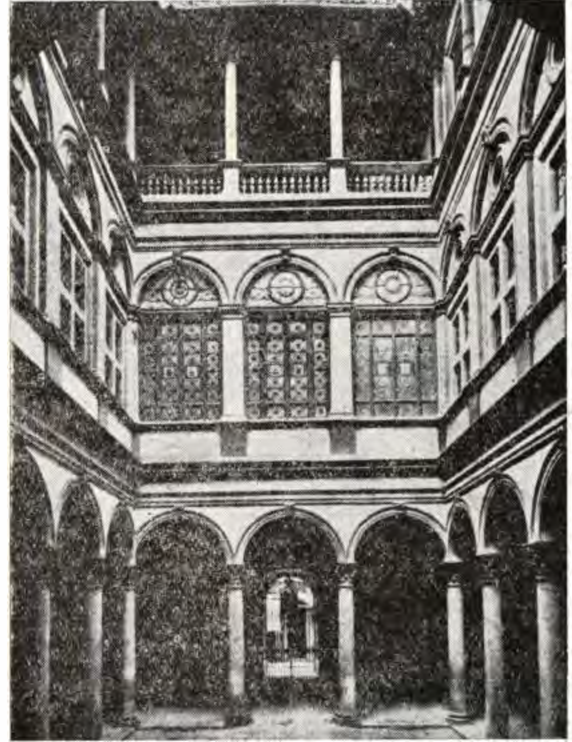
CROMWELL [*krọmwĭl*], **Richard, Lord** (1626-1712), İngiltere, İskoçya, İrlânda devlet naibi. Oliver Cromwell'ın üçüncü oğlu. Huntingdon'da doğmuş, Cheshunt'ta ölmüştür. İki büyük kardeşi öldüğü için, 1648 eylûlünde babasının yerine geçmiş ve devlet naibi olmuştur. Babasının kuvvetli kişiliğinden ve politika anlayışından yoksun olduğu için, ordu ile parlâmentonun yeniden çarpışmalarını önliyememiştir. Başlangıçta orduyu tutmuşsa da, askerlerin güvenini kazanamamıştır. Karışıklığı yatıştıramıyacağını anlayınca 1659 mayısında naiplikten ayrılmak zorunda kalmış, çok geçmeden de İngiltereden uzaklaşmıştır. Yirmi yıl sürgünde kaldıktan sonra yurduna dönmüş, hayatının sonuna kadar silik bir şekilde yaşamıştır.

CROMWELL [*krọmwĭl*], **Thomas, Essex Kontu** (aş. yu. 1485 - 1540), İngiliz devlet adamı. Putney'de doğmuştur. Bir demircinin oğlu olan C. gençliğinde İtalyadaki Fransız ordusunda hizmet etmiş, İngiltereye dönüşünde avukat olmuş, 1514 te Wolsey tarafından York bölgesi vergi kesimciliğine atanmış, 1523 te Parlâmentoya üye olmuş, 1531 de VIII. Henry'nin özel müşavirliğine atanmış, 1533 te maliye bakanı olmuş, 1535 te vicar - general (kilise işleriyle görevli kıral naibi) liğe getirilmiş, bu görevde iken Act of Supremacy (Din ve dünya işlerinde kıralın papaya üstün olduğu ilkesini koyan emirname) yi uygulıyarak 1536 da manastırları kapamaya, mallarına el koymaya başlamıştır. 1536 da özel mühür lordu, 1539 da İngiltere başmabeyincilik lordu, 1540 ta Essex kontu olmuştur. C. 1539 da VIII. Henry'nin Anne de Clèves ile evlenmesi işini müzakere etmiş, 1540 ta gerçekleşen bu evlenmeden kıral memnun kalmamış, C. biraz da bu sebeple gözden düşmüş, Parlâmentoca ihanetle suçlandırılarak başı kesilmiştir.

Th. CROMWELL

CRONACA [*krọnaka*], **Simone del Pollajuolo (Il Cronaca)** (1457 - 1508), İtalyan mimarı. Floransada doğmuş, orada ölmüştür. Savonarola'nın tarafını tutmuş, eski anıtlara olan sevgisinden dolayı da kendisine «Il Cronaca» (Eskici) adı verilmiştir. 1484 ten başlıyarak Floransada Brunelleschi tarzını benimseyip, Benedetto da Maiano'nun başladığı Strozzi sarayını yapmıştır. Santo Spirito kilisesinin keşişlere ait bölümünü iki katlı ve sekiz köşeli bir yapı şeklinde yapan odur; bundan başka, Floransada, San Miniato tepesinde, Michelangelo'nun «güzel köylü kızı» (la bella villanella) adını verdiği San Francesco al Monte kilisesini yapmıştır.

IL CRONACA: Strozzi sarayının avlusu (Floransa)

CRONBERG [*kronbẹrk*], **Hartmuth von** (1488 - 1549), Alman şövalyesi. Doğrudan doğruya hükümdara bağlı bir derebeyi (Reichsritter) idi. Wetterau soyundan olan C., Sickingen ve Hutten'ın etkisiyle reformasyon (Reformation) mücadelelerine katılmış, bu alanda pek çok propaganda yazısı yazmıştır. 1522 de Sickingen'ın düşmesiyle Hessen'daki Kronberg toprakları üzerindeki egemenliğini kaybetmiştir. Yazıları E. Kück tarafından toplanarak 1875 te yayınlanmıştır.

CRONE (Coğ.): bk. KORONOWO.

CRONEGK [*krọnek*], **Johann Friedrich, Freiherr von** (1731 - 1758), Alman şairi. Ansbach'ta doğmuş, Nürnberg'de ölmüştür. Ahlâk konularında yazılar yayınlıyan haftalık «Der Freund»[Dost] dergisini çıkarmıştır. C. tiyatro yazarı, şair ve hicivci olarak tanınmıştır. İspanyol edebiyatının zenginliğini belirten ilk edebiyat uzmanlarından biridir. *Codrus* adlı dramı (1760) F. Nicolai tarafından verilen bir armağanı kazanmıştır.

CRONIN [*kronin*], **Archibald Joseph** (doğ. 1896), İngiliz romancısı. Cardross (İskoçya) ta doğmuştur. Glascow Üniversitesinde okumuş, Birinci Dünya Harbine cerrah asteğmen olarak katılmış, 1921 - 1924 yıllarında Güney Wales'de, 1926 - 1930 yıllarında Londrada pratisyen hekim olarak çalışmış, 1930 da hekimliği bırakarak kendini yazarlığa vermiştir. Romanları: *Hatter's Castle* (Şapkacının şatosu) [1931]; *Three Loves* (Üç aşk) [1932, Türk. çev. Üç Aşk, 1949]; *Grand Canary* (Büyük Kanarya adası) [1933]; *The stars Look down* (Yıldızlar aşağıya bakıyor) [1935]; *The Citadel* (Kale) [1937; Türk çev. Şahika, 1937]; *The Keys of the Kingdom* (Kırallığın anahtarları) [1941; Türk. çev. Cennetin anahtarları, 1941]; *The Green Years* (Yeşil yıllar) [1944; Türk. çev. 1944]; *Shannon's way* (Sh. yolu) [1948]; *The Spanish Gardener* (İspanyalı bahçıvan)[1950]; bir piyes: *Jupiter Laughs* (Jupiter gülüyor) [1940]; bir otobiyografi: *Adventures in Two Worlds* (İki dünyada maceralar) [1952]. Son eserleri: *Beyond this Place* (Bu yerin ötesinde) [1953]; *Crusader's Tomb* (Haçlının mezarı) [1955]; *King of Beauty* (Güzellik kıralı) [1956]; *The Northern Light* (Kuzey ışığı) [1958]; *Judas Tree* (Erguvan ağacı) [1962; Türk. çev. 1962].

A. J. CRONIN

CRONIN LOWE [*kronin lou*] **TESTİ**, bir hastalıkta virüslerin çoğalmaya doğru gidip gitmediklerini anlamak için yapılan çökelek (Fr. précipité) veya çökertme (Fr. précipitation) testi. İngiliz hekimi E. Cronin Low'nun adiyle anılır.

CRONJE [*kronye*], **Pieter Arnoldus** (aş. yu. 1838-1911), Boer generali. Transvaal'da doğmuş, aynı memleketin Klerksdorp kasabasında ölmüştür. Güney Afrikada Transvaal'da Boer'lar ile İngilizler arasında çıkan 1880 - 1881 harbine katılmış, 1896 da Jameson'un birliğini esir etmiştir. Boer Harbinde batı ordusu başkomutanlığında yararlıklar gösterdikten sonra 1900 de Paardeberg'de İngilizlere teslim olmuştur.

CRONSTEDT [*kronstęd*], **Axel Fredrik, Baron** (1722 - 1765), İsveçli kimyager ve mineraloji uzmanı. Södermanland'da doğmuş, Stockholm'de ölmüştür. Nikeli bulmuş (1751), madenlerin sınıflandırılması üzerine bir eser yazmıştır (1758).

CRONSTEDT [*krünstet*], **Carl Olof** (1756 - 1820), İsveçli amiral. Botby (Finlândiya) de doğmuş, Helsinki yakınında ölmüştür. Svensksund zaferi (1790) ni kazandıktan sonra 1801 de Sveaborg kalesini Ruslara karşı savunmakla görevlendirilmiştir. 1808 de utanç verici bir şekilde teslim olduğu için askerlik mesleğinden ayrılmak zorunda kalmış, böylelikle İsveçin Finlândiyadaki egemenliği de sönmeye başlamıştır.

CROOK AND WELLINGTON [*kruk ınd węlingtın*], İngilterenin kuzeydoğu kesiminde, Durham kontluğunda, Bishop - Auckland'ın 8 km kuzeybatısında, Londra'dan trenle 374 km uzaklıkta bir şehir. Crook ile Wellington eskiden ayrı iki kasaba idi. Nüfusu 27 606 (1951) dır.

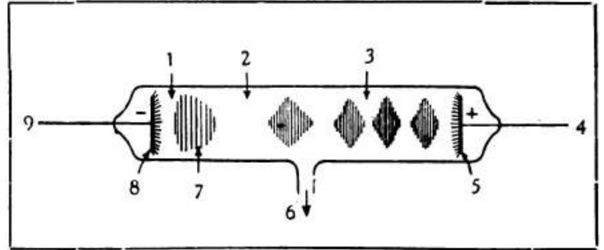
CROOKED ISLANDS [*krukd aylındz*], Atlantik Okyanusunda, Guantánamo (Küba) nun kuzeyinde, güney Bahama takımadalarından 4 ada (Crooked, Acklin, Fortuner, Castle) ya verilen toplu ad. Yüzölçümü 253 km², nüfusu 1 080 dir. Pamuk ve muz yetiştirilir. Bu adaların merkezi Crooked adasındaki Pitts Town'dır. Kuzeybatısındaki boğaza C. I. Passage (C. I. Geçidi) adı verilir.

CROOKES [*kruks*], **Sir William** (1832 - 1919), İngiliz fizikçisi ve kimyacısı. Londrada doğmuş, orada ölmüştür. Kısa bir süre memurluk ettikten sonra, kendini bilime vererek Londrada yaşamıştır. 1861 de talyum (thallium) u bulmuş, 1874 te de radiometer'i yapmıştır. Seyreltilmiş gazlardaki elektrik boşalmaları üzerine derin ilgi uyandıran bazı denemeler yapmış, Elster ve Geitel ile birlikte α ışınlarının kıvılcımlama (scintillation) tepkisini bulmuş ve bunu spinthariskop yolu ile ispat etmiştir. C. ispiritizmaya tam olarak inanmıştı. 1864 ten sonra «Quarterly Journal of Science» dergisini çıkarmıştır.

Sir. W. CROOKES

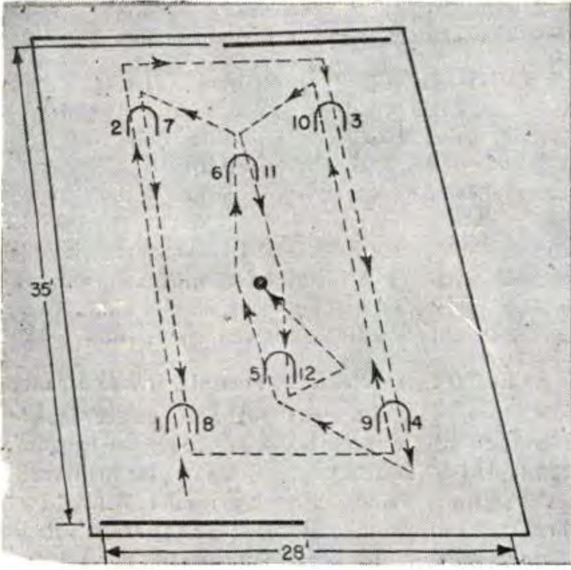
C. tüpü: İçindeki gaz basıncı aş. yu. 0,01 mm olan bir elektrik boşalma tüpü. Boşalma sırasında tüpün içi hemen hemen hiçbir ışın tepkisi göstermezse de, katot yüzeyinden buna dikey olarak katot ışınları çıkar ve tüpün duvarına çarptıkları yerde bunu sarı - yeşil bir flüorışı (fluorescence) ya gömerler.

C. karanlık uzaklığı (İng. Crookes Dark Space): Basıncı birkaç ondabir milimetrelik civayı geçmiyen bir alçak basınç tüpünden geçen elektrik boşaltmalarında, katoda yakın gözüken, az çok karanlık bir uzaklık. Gerek anot, gerek katot, kadifeyi andıran bir parıltı ile kaplı olduğu halde, katodun parıltısından sonra C. K. U. gelir, bundan sonra *negative glow* (negatif parıltı) yani katot parıltısı adını taşıyan bir parlak uzaklık, bundan sonra da C. unkinden daha geniş olan Faraday karanlık uzaklığı görülür. Tüpün *positive column* (pozitif sütun, yani anot sütunu) adını alan geri kalan kısmında parlak ve karanlık aralıklar anoda doğru sıralanır. C. K. U. nın incelenmesi için en uygun basınç 1 - 0,1 mm dir.

CROOKES Karanlık Uzaklığı 1. C. karanlık uzaklığı, 2. Faraday karanlık uzaklığı, 3. Pozitif sütun, 4. Anot, 5. Anot parıltısı, 6. Pompa yolu, 7. Negatif parıltı, 8. Katot parıltısı, 9. Katot

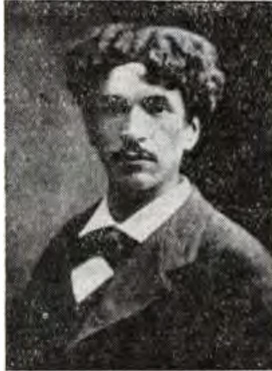
CROONER [*krūnır*], dokunaklı şarkılar söylerken ses perdelerini daha iyi belirtmek ve değerlendirmek için mikrofon kullanan müzikhol şarkıcısı.

CROQUET: İngiliz Croquet'si (oklar topun gittiği yolu gösterir)

CROQUET [*krɔke*] (Fr. > İng.), bazı kurallara uymak ve belli bir yönden ilerlemek şartiyle, küçük tahta topları, tahtadan yapılmış bir çekiçle vurup yere çakılmış kemerli çivilerin altından geçirerek oynanan bir oyun.

CROS [*krɔ*], **Charles** (1842 - 1888), Fransız bilgini ve şairi. Fabrezan(Aude) da doğmuş, Pariste ölmüştür. Henri Cros'nun kardeşidir. 1869 da renkli fotoğraf çıkarma usulünü bulmuş, 1877 de de Edison'un gramofonu bulmasından önce aynı ilkeye dayanan *paléophone*'u meydana getirmiştir. Her yıl en iyi plâklara armağan veren bir kuruma *Charles Cros Akademisi* adı verilmiştir.

Ch. CROS

C. aynı zamanda kaleminin ucuna geleni yazan, şuna buna çatmaktan hoşlanan bir şair olarak da tanınmıştır. Edebî çevrelerde nükteleriyle, heyecaniyle ün salmıştır. Güldürücü monolog türüne yeni bir çeşni vermiştir. *Le bilboquet* (Hacı yatmaz; eski bir oyunun adı), *L'obsession* (Sabit fikir), *Le hareng saur* (Tuzlu ringa balığı) en tanınmış şiirleridir. Sonuncu şiir Orhan Veli Kanık tarafından «Çirozname» adiyle Türkçeye çevrilmiştir. 1920 den sonra C. sürrealist şairlerin öncülerinden biri olarak tanınmıştır.

CROS [*krɔ*], **Henri** (1840 - 1907), Fransız heykelcisi, seramikçisi ve ressamı. Narbonne'da doğmuş, Sèvres'de ölmüştür. Özellikle seramikleriyle ve eski Yunanlıları taklit ederek yaptığı cam hamurlariyle tanınmıştır. 1884 te C., ressamlıktan edindiği deneyleri, *Encaustique et les autres procédés de peinture chez les anciens*; *technique et histoire* (Eskilerde balmumlu boya ve başka resim usulleri; teknik ve tarih) adını verdiği bir kitapta yayınlamıştır. Sonra, daha çok kabartmayı andıran, balmumundan yapılmış resimler sergilemiştir. Cam hamurları arasında «Donmuş kaynak» ile «Güneş» [1889]; «Victor Hugo'yu yüceltme» (Victor Hugo Müzesinde); kabartmaları arasında ise «Turnuanın ödülü» (Avignon Müzesinde) en çok tanınan eserleridir.

CROSBY [*krọzbi*], İngilterenin Lancashire kontluğunda bir şehir. Mersay ırmağı ağzında bulunan C. nin nüfusu 58 400 (1951) dür. Great Crosby ve Waterloo şehirlerinin 1937 de Seaforth ile birleşmesinden meydana gelmiştir. Liverpool ile Southport arasında deniz banyosu ve oturma yeridir.

CROSBY [*krọzbi*], **Bing** (asıl adı: **Harry Lillis C.**) (doğ. 1904), Amerikalı şarkıcı ve sinema aktörü. Tacoma (Washington) da doğmuştur. Yıllarca dans orkestralarında şarkıcılık ederek geliştirdiği özel üslûbu ile tanındıktan sonra, 1931 de radyo ve sinema alanlarında çalışmaya başlamış, az zamanda uluslararası bir üne ulaşmıştır. Şarkılarının birçoğu ve bu arada *The Last Round up* (Son toplama) ve *White Christmas* (Beyaz, yani karlı Noel) [1954] geniş bir ilgi toplamıştır. Başrolünü oynadığı başarılı filimler arasında şunlar anılabilir: *Pennies from Heaven* (Gökten yağan paralar) [1936]; *The Bells of St. Mary's* (Meryem ana kilisesinin çanları) [1945]; *The Emperor Waltz* (İmparator valsı; Türkiyede «Şahane vals» adiyle oynanmıştır) [1948].

B. CROSBY

CROSS [*krɔs*], **Charles Frederick** (1855 - 1935), İngiliz kimyageri. Brentford (Middlesex) da doğmuştur. Londra, Zürih ve Manchester'de okuduktan sonra, 1917 de F. R. S. (Fellow of the Royal Society) sanını kazanmış ve İngiliz kimyageri Edward John Bevan (1856 - 1921) la birlikte reyon (suni ipek) yapma usulünü bulmuştur.

CROSS [*krɔs*], **Henri Edmond Delacroix (Henri** adiyle anılır) (1856 - 1910), Fransız ressamı. Douai'de doğmuş, Var'da Saint - Clair kasabasında ölmüştür. François Bonvin'in öğrencisi olan C., önce empresyonizme kaymış, bağımsız ressamlar salonunun kurulmasına yardım etmiş, Seurat ile Signac'ın etkisi altında kalarak, 1891 den sonra divizyonistlere katılmıştır. Art Moderne Müzesinde «Serviler», «Altın adalar», «Pardignon'da ikindi» adlı tablolariyle «Bayan H. E. Cross'un portresi» vardır.

CROSS [*krɔs*], **Lawrence** (ölm. 1724), İngiliz minyatürcüsü. Kıraliçe Anne devrinde büyük kişilerin portrelerini yapmıştır. İngiltere kıralı III. William'ın portresi Amsterdam'da Rijksmuseum'dadır.

CROSS, Mrs. John W.: bk. ELIOT, George.

CROSS [*krɔs*] **AMELİYESİ** (yapı statiği), taban çevre kirişlerinin, çerçevelerin ve yüksek dereceli statik durumu bilinmiyen başkaca destek düzenlerinin kavuşma momentlerini belirtmek üzere sık sık uygulanan momentlerin denkleştirilmesi metodu.

CROSS [*krɔs*] **KÖRFEZİ** (Crossbai), Kuzey Buz Denizinde, Svalbard (Spitzbergen) adasının batı kıyısının kuzey kısmında bir fiyort.

CROSS KÖRFEZİ

CROSS - CORRESPONDENCES [*krɔs - kɔrispɔn- dansiz*: İng. = dağınık haberler], İngiliz ispritizma araştırıcılarının inancına göre, hemen hemen aynı zamanda, fakat değişik yerlerde, başka başka medyumların coşup kendinden geçme (cezbe) halinde yazdıkları veya söyledikleri ve ancak bir araya getirildikleri zaman bir anlamı olabilen ve aynı ruhun eseri sayılan cümle parçacıklarını, işaretleri, kapalı sözleri kapsıyan, ruhlardan gelme haberler. Bu yüzden ispritizmacılar, bir ölünün, ruhunun varlığını bu haberleşmelerle ispat ettiğine inanırlar. Parapsikoloji (b. bk.) ise bu olayı, kişiüstü ruhsal bir akımın meydana gelmesini sağlıyan telepati ile çözümlemektedir.

CROSSEN [*krọsīn*] **AMELİYATLARI:** 1. Döl yolu (vagina) ağzının ön tarafında meydana gelen bir çıbanın yarılması (Fr. colpotomie antérieure) tekniği. 2. Döl yatağı (uterus) nın etrafını saran organların, onun üstüne çökmeleri veya yanlardan bastırmaları sonucunda döl yatağının «düşme» denilen alçalması (Fr. prolapsus) halinde döl yatağının, döl yolu ile birlikte çıkarılması tekniği. Bu tekniğin özelliği, ilkin bütün bağ (Fr. ligament) ların penslerle sıkıştırılarak kan dolaşımının durdurulması (Fr. forcipressure), sonra da bu bağların hepsinin sidik torbası (Fr. vessie) altında kat kat bır araya getirilmesidir. 3. Döl yatağı düşmesi sonucunda döl yatağının geriye dönmesi (Fr. rétroversion utérine) nin, döl yatağı boğaz (Fr. col) ı önündeki parametrium denilen bağ dokusunun yelpaze gibi katlanarak düzeltilmesi.

CROSSEN AN DER ODER (Coğ.): bk. KROSNO ODERZANSKIE.

CROSS - FELL [*krọsfel*], İngilterede Pennine dağlarının en yüksek doruğu (893 m). Tyne ve Tees ırmakları bu doruktan çıkar.

CROSSING - OVER [*krọsiŋ ou̯vīr*] (İng.), biyolojide iki benzer kromozomun, meioz sırasında cevherlerinin bir kısmını değiş tokuş etmek, kalan genosu ise alıp götürmek yoliyle kavuşması olayı. Benzer iki kromozom bir, iki ve daha çok C. yapabilir. Bir kavuşmada C. ın oluşumu, her zaman görülen Mendel biçimlerine göre, beklenmedik yeni biçimler yüzdesi meydana getirir.

CROSSING-OVER

CROSS - LEG [*krọs leg*] (İng. *cross* = çapraz, *leg* = bacak), cerrahide, bir bacakta meydana gelen bit madde kaybını gidermek üzere öbür bacaktan deri alıp aşılamak yoliyle yapılan otoplâsti tekniği. Böyle bir aşı için gerekli süre içinde iki bacak birbirine kavuşuk tutulur.

CROTONE [*krotọne*], İtalyada, Taranto koyunda, Calabria'da, Catanzaro ilinde 39 100 nüfuslu bir şehir. Piskoposluk merkezidir. Çinko ile kadyom endüstrisi vardır. M. Ö. 710 yılına doğru Akhaios'lar tarfından kurulan C., sonradan Büyük Yunanistan'ın en büyük şehirlerinden biri, Bruttium'un hükümet merkezi olmuş, M. Ö. 194 yılında Romalıların eline geçmiştir. Erkekleri kuvvetleriyle, kadınları da güzellikleriyle ün almıştır. Atlet Milon'un yurdu olan C. ye Pythagoras da yerleşmiş ve bu ülkenin kültür ve toplum hayatı bakımlarından gelişmesini sağlamıştır.

CROTOY [*lı krɔtu̯a*], **Le,** Fransada, Somme departmanının Abbeville arondismanına bağlı, Somme koyunun burunlarından birinin üstünde, Saint-Valery'nin karşısında, 2 726 (1958) nüfuslu bir komün. Çok güzel bir plâjı vardır; ağustos aylarında nüfusu 25 000 kişiyi bulur. Balıkçılık yapılır. C., eskiden berkitilmiş küçük bir kasabaydı; kale duvarlarının kalıntıları bugün bile durmaktadır. Yüz Yıl Harbi sırasında İngilizlerin çıkarma limanı olmuştur.

CROTUS RUBIANUS [*krọtus rubianus*] (asıl adı: **Johann Jäger,** aş. yu. 1480 - aş. yu. 1539), Alman humanisti. Arnstadt yakınında Dornheim'de doğmuştur. Mutianus Rufus'un etrafında toplanan Erfurt humanistlerindendir. Önceleri Luther taraflısıydı; Albrecht von Mainz'ın müşaviri ve Halle piskoposluk müşaviri olarak tekrar eski mezhebine dönmüştür. En büyük hicivcilerdendi. Humanizma akım nın en başarılı yazarlarından olduğunu *Epistolae obscurorum virorum* (Karanlıksever insanların mektupları) adlı eserin birinci bölümünde göstermiştir. Bu eserdeki yazılardan çoğu onun kaleminden çıkmıştır.

CROUSAZ [*krusạz*], **Jean - Pierre de** (1663 - 1750), İsviçreli filozof ve matematikçi. Lausanne'da doğmuş, orada ölmüştür. İlkin Lausanne ve Groningen (Holânda) de felsefe ve matematik okutmuş, sonra İsveç elçiliğinin danışmanı, daha sonra da Hess-Cassel prensi Friedrich'in eğitmeni olmuştur. 1735 te Lausanne'a dönmüştür. İlk eserinin adı *Logique ou Système de réflexions qui peuvent conduire à la netteté et à l'étendue de nos connaissances* (Mantık veya bilgilerimizi genişletip açık hale getirebilecek düşünceler sistemi) [1712] tır. *Examen du pyrrhonisme ancien et moderne* (Eski ve yeni «pyrrhonisme» i inceleme) [1733] adlı eseri Bayle (b. bk.) in sert bir eleştirmesidir. *Observations critiques sur l'abrégé de la logique de Wolf* (Wolf mantığı üzerine eleştirici görüşler) [1744] ise Wolf ile Leibniz'in eleştirmesidir. C., pedagog olarak yazdığı *Traité sur l'éducation des enfants* (Çocuk eğitimi ana kitabı) [1722] da fen öğretimini fikir eğitiminin esası olarak göstermektedir.

CROUSTADE [*krustạd*] (Fr.), un hamurundan, içine bir şey konulmadan pişirilen, daha çok silindir biçiminde bir çeşit çörek. İçine konulan katığa göre, yemekten önce veya yemekten sonra yenir.

CROÛTONS [*krutɔ̃*] (Fr.), istenilen biçimde kesilip sade yağda kızartılmış beyaz ekmek dilimleri. Bunlar ya yemeklerin altına döşenir, ya da süs olarak yanına konur. Çorbaya konulmak üzere hazırlanan, yağda kızartılmış küçük ekmek parçalarına da bu ad verilir.

CROUZON [*kruzɔ̃*] **HASTALIĞI veya HİPERTELORİZM** (İng. hypertelorism), vücut organlarının birbirinden anormal derecede uzak oluşu. Meselâ, göz hipertelorizminde kafa ve yüz yapısındaki biçim bozukluğu sebebiyle temel (sfenoid) kemiği büyük ve burun köprüsü de geniş olduğundan, gözler birbirinden çok ayrıktır. Bu son halde egzoftalmi (exophtalmie) denilen göz fırlaklığı, göz eksenlerinde aykırılık ve bunun sonucu şaşılık, hattâ göz atrofisi (beslenme eksikliğinden ilerigelen dımur) görülür. Fransız sinir hastalıkları uzmanı **O. Crouzon** (1874 - 1938) un adiyle anılır.

CROWE [*krɔ̄*], **Sir Eyre Alexander** (1864 - 1925), İngiliz diplomatı. Leipzig'de doğmuş, Swanage'da ölmüştür. 1885 te İngiliz dışişleri bakanlığına girmiş, çok geçmeden de Almanyanın güttüğü politikayı eleştirmeğe başlamış, Fransa ve Rusya ile daha yakın bir anlaşma sağlamak için elinden geleni yapmıştır. Barış müzakerelerine ve Milletler Cemiyetinin hazırlık çalışmalarına katılmıştır.

CROWE [*krou*], **Sir Joseph Archer** (1825 - 1896), İngiliz diplomatı, ressamı ve sanat yazarı. Londrada doğmuş, Tauber nehri üzerindeki Gamburg'da ölmüştür. Sonradan ressamlığı bırakmış ve dostu Giovanni Battista Cavalcaselle gibi sanat tarihçisi olmuştur. Onunla iş birliği yaparak zamanında pek önemli sayılan birçok eserler yazmıştır. Başlıca eserleri: *Notices of the Lives and Works of the Early Flemish Painters* (Eski Flâman ressamlarının hayatı ve eserleri üzerine notlar) [1857, 2. bas. 1872; Cavalcaselle ile birlikte]; *A New History of Painting in Italy from the Second to the Sixteenth Century* (İkinci yüzyıldan on altıncı yüzyıla kadar İtalyan resim sanatının yeni bir tarihi) [1864 - 1871 yeni bas. 1903 - 1914; Cavalcaselle ile birlikte]; *Titian: His Life and Works* (Tiziano: hayatı ve eserleri) [1877; Cavalcaselle ile birlikte]; *Raffael: His Life and Works* (Raffaello: hayatı ve eserleri) [1882 - 1885; Cavalcaselle ile birlikte].

CROW [*krou*] (İng. = karga), Siu soyundan kuzey Amerikalı bir Kızılderili boyuna verilen ad. Yerli dilinde aynı anlamdaki Absároka'nın karşılığıdır. Yellowstone ırmağının güneyindeki geniş çayırlıklarda yurtlanmış bir topluluk olan C. lar, bugün Montana bölümü topraklarında iki bölgeye yerleştirilmiştir.

CROWN [*kraun*] (İng.= kuron), İngilterede altın ve gümüş çeşitleri olan para. Altın C. 1526 da sürüme çıkarılmış, sonra 1663 te kaldırılarak yerine *guinea* (b. bk.) konulmuştur. İngiliz taler'i olan gümüş C. ise XVII. yüzyıl başından başlıyarak sık sık basılmıştır. Bugün 5 şilinlik bozuk paraya C., 2 şilin 6 peni (2 s. 6 d.) liklere ise *half - crown* (yarım C.) adı verilir.

CROWN [*kraun*] **veya CROWN - GLASS** [*kraun glas*], üstün nitelikte, potası bol, çabuk eriyen, ışığı kırma özelliği oldukça üstün beyaz bir cam. Optik alet merceklerinin, akromatik prizmaların ve ışığı tam yansıtan prizmaların yapımında kullanılır.

CROWN POINT [*kraun poynt*], Amerika Birleşik Devletlerinde, New York bölümünün kuzeydoğu kısmında, Essex kontluğunda, Champlain gölü kıyısında ve Albany'nın 145 km kuzeyinde turistik bir kasaba. XVIII. yüzyılda kuvvetle berkitilmiş olan bu yeri 1759 da Fransızlar bırakmışlar, 1775 te de Seth Warner komutasındaki Amerikalılar İngilizlerin elinden almışlardır. Nüfusu 1 707 (1950) dir.

CROWNE [*kroun*], **John** (1640? - 1703?), İngiliz tiyatro yazarı. Nova Scotia (Kanada) da doğmuştur. İngiltereye gelerek *Pandion and Amphigenia* (P. ile A.) [1665] adlı romanı ile yazarlığa başlamış, bunun ardından *Juliana, or the Princess of Poland* (Leh prensesi Juliana) [1671] adlı trajikomedisini yayınlamış, «mask» tarzındaki piyesiyle kıral II. Charles'ın gözüne girmiş; kıralın isteği üzerine bir İspanyol piyesini *Sir Courtly Nice, or It Cannot Be* (Sir C. N. yani Bay Saraylı Nazik veya bu iş yürümez) [1685] adı altında komedi olarak adapte etmiştir. Başka komedileri: *The English Frias* (İngiliz keşişi) [1690]; *The Married Beau* (Evli züppe âşık) [1694].

CROWN - GALL [*kraun gɔl*] (İng. *crown* = ağaçlarda gövdenin kök ile birleştiği nokta, *gall* = ağaç uru), bitki kanserinin bir çeşidi. Bu kanserin urları, bitki kökünün başladığı yerde toplanır. C. özellikle yemiş ağacı fidanlarında görülür.

CROY [*krua*], Valon - Flâman - Vestfalyalı karışımı bir soy. 1397 de Chimay prensliğini elde etmiştir. XV. yüzyılda iki kola ayrılmıştır. Chièvres beyi Wilhelm (ölm. 1521) büyük koldandı ve V. Karl'ın çocukluğunda onun, sözü geçer öğütçüsüydü. Onun soyundan gelenler 1533 te Aarschot dukası ve 1598 de C. dukası sanını aldılar. Küçük kol iki dala ayrılmıştı: Croy - Dülmen (1677 de hükümdara bağlı prenslik olmuştur) ve Croy - Havré (1839 da sona ermiştir). Dülmen'deki dukalık yabani at otlakları ile tanınmıştır.

C. halısı: Luther'i, Melanchthon'u ve Bugenhagen Saksonya ve Pomeranya prenslik ailesi üyeleri ile birlikte temsil eden resimli halı. 1551 - 1554 yılları arasında Stettin'de Holândalı Peter Heymann'ın dokuduğu bu halı, 1684 te C. ailesince Greifswald Üniversitesine bağışlanmıştır.

CROY [*kroą*] **AİLESİ**, Árpád hanedanından geldiğini ileri süren bir Macar ailesi. Adını Fransada Somme yakınındaki Crouy (Croy) şatosundan almıştır. Bu aile, Macar kıralı III. Endre'den geldiğini ileri sürer. III. Endre'nin 1278 den önce Venedikte senatör Pietro Cumani'nin kızı Sibilla ile evlendiği ve bu evlenmeden doğan iki oğlunun C. ailesini kurduğu sanılmaktadır. Bu iddia XIX. yüzyılın ortasında C. ailesinin Macar tahtı üzerinde hak sahibi olduğunu desteklemek üzere sık sık ileri sürülmüşse de, doğruluğu ispat edilememiştir.

CROYDON [*krɔydn*], Londranın güneyinde, Surrey kontluğunda bir şehir. Nüfusu 249 600 (1951) dür. C. birbirinden ayrı köşklerden meydana gelmiş ve geniş bir alana dağılmış bir şehirdir. Maden endüstrisi vardır. Londranın büyük uçak alanı buradadır.

CROYDON: Uçak alanının havadan görünüşü

CROZ [*krǫz*], **Michel** (1830 - 1865), Fransız dağcısı. Arve yüksek vâdisinde Tour köyünde doğmuş, Cervin'de ölmüştür. Arkadaşlariyle birlikte birçok tepelere ilk çıkanlardan biri olmuştur. 14 temmuz 1865 te ilk olarak Cervin tepesine çıktıktan sonra iniş sırasında ölmüştür. Ustalığı, cesareti ve şeref duygusiyle dağcılar arasında bir efsane kahramanı gibi sayılır.

CROZAT [*krozą*], **Antoine, du Châtel markisi** (1665 - 1738), Fransız maliyecisi. Toulouse'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Bordeaux ili genel maliye tahsildarı olan C., deniz ticareti yaparak çabucak servet edinmiş, devletin en önemli alacaklılarından biri olmuştur. 1712 de Louisiana ile ticaret yapma imtiyazını almış, 1717 de bu işi Law'a bırakmıştır. Picardie'de *Crozat kanalı* onun önayak olduğu işlerden biridir. 1713 te ilk olarak İtalyan müziği konserleri düzenlemiş, 1724 te de bu konserler bütün Fransaya yayılmıştır. Kardeşi **Pierre C.** (1665 - 1740) Toulouse'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Fransada devlet hazinedarlığına kadar yükselmiş ve koleksiyoncu olarak tanınmıştır.

CROZAT [*krozą*], **Joseph Antoine, Marquis de Tugny** (1696 - 1740), Fransız sanat eserleri koleksiyoncusu. Toulouse'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Antoine Crozat (b.-bk.) nın oğlu olan C., Parlâmento başkanı olmuş, 400 den çok yağlı boya tablo, 19 000 den çok elle çizilmiş resim ve 1 382 tane sedef işi ve oymalı taş (intaglio) toplamıştır. Çeşitli koleksiyonlara ait pek çok resim ve çizgiden meydana getirttiği ofortlarla 180 yapraklı «Cabinet de Crozat» adı verilen bir eser vücuda getirmiş ve bunu *Recueil d'estampes d'après les plus beaux tableaux et d'après les plus beaux dessins* (En güzel tablolara ve en güzel desenlere göre istampalar koleksiyonu) adiyle yayınlamıştır.

CROZATIER [*krozatyę*], **Charles** (1795 - 1855), Fransız dökümcüsü ve heykelcisi. Le Puy - en - Velay'de doğmuş, Pariste ölmüştür. İtalyada maden alaşımları üzerinde araştırmalarda bulunmuş, gerek Fransada gerek yabancı ülkelerde birçok heykelin döküm işini üzerine almıştır. Pariste Vendôme sütunundaki Napoléon heykelini ve XIV. Louis'nin Versailles Sarayı avlusundaki atlı heykelini dökmüştür. Heykelci olarak da Puy Müzesindeki «IV. Henri» adlı heykeliyle Bayonne Müzesindeki zincire vurulmuş Prometheus heykelini saymak yerinde olur.

Ch. CROZATIER: «XIV. Louis'nın atlı heykeli»

CROZET [*krozę*], XVIII. yüzyılda yaşamış bir Fransız denizcisi. 1772 de kaptan Nicolas Marion - Dufresne veya Marion de Fresne ile birlikte Hint Denizinin ve Pasifik Okyanusunun güneyine gitmiş, bu seferin gezi notlarını tutmuştur. Bu gezide Afrikanın güneydoğusunda bulunan küçük adalara onun adı verilmiştir.

C. veya **Krozet Adaları:** Afrikanın güneydoğusunda volkanik adalar. Yüzölçümü 476 km² dir. Bu adaların batı bölümünde Hog (Domuz) adası, Havariler adaları, Penguin adaları, doğu bölümünde ise Possession adası ile Doğu adası yer alır. Adaların en büyüğü olan Possession adasının denizden yüksekliği 1 500 m dir. Bu adalarda şimdiye kadar hiçbir yerleşme olmamıştır. Yalnız, arasıra fok balıkçılarının uğradığı bu ıssız adalarda pek çok deniz kuşu barınır. Bu bakımdan C. A. millî parklar arasına alınmıştır. Bu adalar 1772 de bulunduğundan beri Fransızların elindedir. İdaresi Réunion adasına bağlıdır.

C. Eşiği (İng. Crozet Ridge): Güney Atlantik Okyanusu ile Hint Denizi arasında sınır çizgisi sayılan denizaltı sırtlarına verilen ad. Bu sırtlar Agulhas Burnu (İng. Cape Agulhas, Alm. Agulhas - Bank) ndan güneydoğu doğrultusunda en az 4 000 m derinliğinde uzanarak Agulhas ve güney Atlantik havzalarını batı Hint Denizi havzasından ayırır ve C. Adalarının doğusunda Kerguélen - Gaussberg sırtları ile birleşir.

CROZIER [*krozyę*], **John Beattie** (1849 - 1921), Kanadalı İngiliz yazarı. Galt (Ontario) ta doğmuş, Londrada ölmüştür. Kültür hakkında yazdığı bir sıra incelemelerin birincisi *The Religion of the Future* (Geleceğin dini) [1880] adı altında çıkmıştır. Bundan sonra şu eserleri vermiştir: *Civilization and Progress* (Uygarlık ve ilerleme) [1885]; *History of Intellectual Development on the Lines of Modern Evolution* (Modern gelişmeye göre mânevi gelişmenin tarihi) [1897 - 1901]. Son olarak *My Inner Life* (İç hayatım) [1898], *Lord Randolph Churchill* (ad) ve *Last Words on Great Questions* (Büyük sorular üzerine son sözler) [1917] gibi birtakım eserler yayınlamıştır.

CRUCHET [*krüşę*] **HASTALIĞI,** salgın halinde beyin - omurilik yangısı (Fr. encéphalomyélite). Bordeaux'lu Fransız hekimi **René Cruchet** (doğ. 1875) nin adiyle anılır.

CRUCIANELLA (Bot.): bk. HAÇ OTU.

CRUCIFERAE (Bot.): bk. TURPGİLLER.

CRUDELI [*krudeli*], **Tommaso** (1703 - 1745), İtalyan şairi. Poppi (Toscana) de doğmuş, orada ölmüştür. İlk İtalyan masonlarındandır. 1739 da Floransada uğradığı engizisyon işkenceleri sonunda ölmüştür. Övgü ve şiirleri, *Rime* (Şiirler) [1736] ve *Rime e prose* (Şiirler ve nesirler) [1805] adlı eserlerinde yayınlanmıştır. İtalyan şiirinin canlılığına, Fransız şiirinin zarifliğini katmağa çalışmıştır.

CRUIKSHANK [*krųkşenk*], **George** (1792 - 1878), İngiliz karikatürcüsü ve tahta oymacısı. Londrada doğmuş, orada ölmüştür. Babası desinatör Isaac C. ten ders alan C. önceleri siyasi karikatürleriyle ün kazanmıştır. Bu karikatürleri yapmasına kıraliçe Caroline'ye karşı 1819 da açılan dâva sebep olmuştur. C. bundan sonra İngiliz halkının yaşayışını tasvir eden karikatürümsü resimler yapmıştır. 1856 da ölen erkek kardeşi Robert, C. ile birlikte *Life in*

G. CRUIKSHANK

London (Londrada yaşayış) adını verdiği bir resim serisi hazırlamıştır. 1835 ten sonra *Comic Almanac*'ı yayınlamaya başlamış, Dickens ve bazı şairlerin eserlerini resimlemiştir. *The Bottle* (Şişe) [1848] adını verdiği sekiz yaprakta sarhoşluğun sonunu çizmiştir. Sekiz yapraklık *The Drunkard's Children* (Sarhoşun çocukları) bunun devamıdır. Daha sonraki çalışmalarına örnek alarak *The Life of Falstaff* (F. ın hayatı) [1858; Brough'ın metniyle] gösterilebilir. Son yıllarında günlük hayat sahnelerini resimlerine konu olarak seçmiştir.

G. CRUIKSHANK: Charles Dickens'ın «Oliver Twist» adlı romanı için yaptığı bir resim.

CRUM [*kram*], **Walter Ewing** (1865 - 1944), İngiliz doğu bilimleri uzmanı. İskoçya'da doğmuştur. Kopt dili, edebiyatı ve tarihi alanında çağımızın en büyük otoritesi sayılır. Pariste Maspero, Berlinde de Erman ve Steindorff'un öğrencisi olmuştur. Birçok yayınları arasında özellikle *Coptic Dictionary* (Kopt sözlüğü) (1929 - 1939) anılmaya değer. 6 bölüme ayrılmış olan bu eser, Yunancadan gelen sözlerden başka, Koptçanın bütün kelime hazinesini içine almaktadır.

CRUQUIUS [*krukius*] (asıl adı: **Jaak de Cruucke**; ölm. 1620), Flâman humanisti. Holândada Messines şehrinde doğmuştur. Bruges'te Yunanca ve Lâtince öğretmenliği yapmıştır. 1566 da kaybolan *Blandinius* adında eski bir el yazmasından faydalanarak bir Horatius baskısı yapmıştır (1578). *Scolies de Cruquius* (C. un açıklamaları) adlı bir bölümü içine alan bu baskı ile tanınmıştır. *Pro Milone* (Milo'nun savunması) nin eleştirmeli bir baskısını da yayınlamıştır.

CRUSCA [*kruska*] (İta. = kepek), Accademia della C. adının kısaltması. İtalyan dilinin arıtılması amaciyle 1582 de Grazzini (b. bk.) tarafından Floransada kurulan bilginler kurumu. Bu amaçla, *Vocabolario degli Accademici della C.* (C. akademisi üyelerinin sözlüğü) (1. baskı bir cilt olarak 1612 de, sonrakiler 1623, 1691, 1729, 1738 yıllarında yayınlanmış, 5. baskı 1863 te yapılmış, 1925 te 11. ciltte kalmıştır) nın yayınlanmasını sağlamıştır. Bu eser, bütün aykırı tekliflerle birlikte en başta XIV. yüzyıl yazarlarının (Trecentist'ler) ve Dante ile Boccaccio'nun yazılarına dayanmıştır. C., *Divina Commedia*'nın bir basımını yapmakla (1595) işe başlamıştır. XIV. yüzyılın başka şairlerine de geçmek isterken, 1923 te *Vocabolario*'ya devam etmesi kırallık emriyle yasak edilmiş ve bu görev başka bir kuruma verilmiştir. C. nın sembolü, dili «kepek» lerinden ayırıp arıtan bir kalburdur.

CRUSENSTOLPE [*krüzenstolpe*], **Magnus Jacob** (1795 - 1865), İsveçli yazar. Jönköping'de doğmuş, Stockholm'de ölmüştür. İsveç saray yönetiminin can düşmanı olan C., Kırallık hanedanı aleyhinde romanımsı, maksatlı yazılar yazmış ve günlük politikada muhalifler arasında yer almıştır. *Skildringar ur det inre of dogens historia* (Günün tarihinin iç yüzüne dair tasvirler) [1834] adlı eseri önem kazanmıştır.

CRUSHER [*kraşır*] (İng. *to crush* = ezmek), yumuşak madenden, daha çok bakırdan yapılmış silindir biçiminde küçük bir deney borusu. Üstüne yapılan kısa süreli, fakat kuvvetli basınç sonucu ölçülür; böylece basıncı değerlendirmek imkânı elde edilir. Bu alete «Crusher silindiri» de denilir. 1860 ta Noble tarafından meydana getirilmiş olup özellikle kapalı bir yerde patlayıcı maddelerin basıncını ölçmek için kullanılır.

CRUSIUS [*kruzius*], **Christian August** (1715-1775), Alman filozofu. Leuna'da doğmuş, Leipzig'de ölmüştür. Leipzig Üniversitesinde teoloji ve felsefe profesörü olarak ün kazanmıştır. Leibniz - Wolf felsefesine karşı cephe almış, teoloji ile felsefeyi birleştirmeye çalışmıştır. C. için özdeşlik ilkesi (ayniyet prensipi) gibi formel prensiplerin yanında, materyel prensipler de vardır. Meselâ: «Bir töz, her hangi bir zamanda, her hangi bir yerdedir» gibi. Çağdaşları ve özellikle genç Kant üzerinde etkisi göze çarpar. Başlıca eserleri: *Anweisung vernünftig zu leben* (Aklî yaşamanın kuralı) [1744, 1767]; *Entwurf der notwendigen Vernunftwahrheiten* (Zarurî akıl gerçekleri üzerine taslak) [1745 - 1762]; *Weg zur Gewissheit und Zuverlässigkeit der menschlichen Erkenntnis* (İnsan bilgisinin gerçekliği ve güvenilirliğinin yolu) [1747].

CRUSIUS [*kruzius*] (Alm. şekli: KRAUSS), **Martinus** (1526 - 1607), Alman humanisti. Bavyeranın Bamberg şehrinde doğmuştur. Bizans ve Yunan filolojisi alanında çalışmıştır. Bu alanda yazdığı *Turcograecia* (Basel, 1584) adlı eseriyle tanınmıştır. Bu eser Yeni Yunan filolojisinde yeni bir çığır açan çalışmalar arasında yer almıştır.

CRUSIUS [*kruzius*], **Otto** (1857 - 1918), Alman klâsik filoloji bilgini. Hannover'da doğmuş, Münihte ölmüştür. 1886 da Tübingen'de, 1898 de Heidelberg'de, 1913 te Münihte profesör olarak üniversite öğretim üyeliğinde bulunmuştur. Parömiyograflar üzerine yaptığı yayınları yanında şu eserleri de yayınlamıştır: *De Babrii aetate* (Babrios'un çağı) [1879]; *Textausgabe des Babrios* (B. un metin yayını) [1879]; *Untersuchungen zu den Mimiamben des Herondas* (H. ın mimiyampları üzerine araştırmalar) [1892]; *Die delphischen Hymnen* (Delphos övgüleri) [1894]. 1902 de Erwin Rohde'nin biyografisini yayınlamış, 1888 - 1918 yılları arasında «Philologus» dergisini çıkarmıştır.

CRUSSARD [*krüsar*], **Germaine** (**Claude** adiyle de anılır; 1893 - 1947), Fransız kadın piyanisti, klâvsencisi, orkestra şefi ve müzikoloğu. Pariste doğmuş, bir uçak kazası sonunda Cintra'da ölmüştür. 1935 te «Ars rediviva» oda müziği orkestrasını kuran C., gerek Fransada gerek yabancı ülkelerde Leclair, Couperin, Telemann, Legrenzi, Vivaldi ve Schmelzer'ın en güzel eserlerini çalmış veya çaldırmıştır. Marc - Antoine Charpentier üzerine bir eser de yazmıştır (1944).

CRUSSOL [*krüsol*], Crussol'dan gelen büyük bir Fransız ailesi. Belli başlı üyeleri: 1. Uzès dukası **Antoine de C.** (1528 - 1573): Başlangıçta Katolik iken Catherine de Médicis'nin güneyde siyasal ajanlığını yapmış, sonra Protestanlığı kabul etmiş, din savaşlarında bu mezhebin liderlerinden biri olmuş, La Rochelle kuşatmasında ölmüştür.

2. Kardeşi ve Assier senyörü **Jacques de C.** (1540 -

1594): Prince de Condé'nin yardımcılığında bulunmuş, Nîmes ve Cognac'ta valilik etmiş, La Rochelle kuşatmasında Alençon dukası François'nın emrinde savaşmış, Katolikliği kabul etmiş ve Protestanlarla şiddetle çarpışmıştır.

CRUSTUMERIUM [*krustumerium*] **veya CRUSTUMINUM** [*krustuminum*], Romanın kuzeyinde, Tiberis (bugünkü Tevere) ırmağı yakınında, Sabin'ler ülkesinde bir Latium şehri. Kırallar zamanında Romalılar tarafından alınmıştır.

CRUVEILHIER [*krüveyē*], **Jean** (1791 - 1874), Fransız doktoru, patoloğu ve anatomisti. Limoges (Yukarı Vienne departmanı) da doğmuş, Limoges yakınında Sussac'ta ölmüştür. 1816 da doktor olmuş, 1835 te öğretmeni Dupuytren'in yerine Pariste patolojik anatomi profesörlüğüne atanmıştır. 1836 da Tıp Akademisine seçilmiştir. Öğretici üslûbu ve resimleriyle tanınmış bir patolojik anatomi atlası çıkarmıştır (1829 - 1842). Mide ülserlerini belirli bir hastalık sınıfı olarak başka mide hastalıklarından ayırmıştır.

C. atrofisi: Dereceli kas atrofisi.

C. hastalığı: 1. Dereceli omurilik - kas atrofisi. 2. Midede asit çokluğu ve mevziî anemi sonunda meydana gelen ülser.

CRUVELLI [*kruvelli*], **Johanna Sophia Charlotte** (asıl adı: **Cruwell;** 1826 - 1907), Alman asıllı opera şarkıcısı. Bielefeld (Prusya) de doğmuş, Monaco'da ölmüştür. Pariste Théâtre Italien ve Opera'da büyük başarı ile şarkı söylemiş ve özellikle *Huguenots* (Protestanlar) ve *Vêpres Siciliennes* (Sicilya'daki kılıçtan geçirilme) operalarında alkışlanmıştır. Bu son opera, Verdi'nin Fransa için yazdığı ilk eseridir. Bu başarıdan az sonra C. sahneden çekilerek Vicomte Vigier ile evlenmiştir.

CRUWELL [*kruvīl*], **Ludwig** (1892 - 1958), Alman generali. Dortmund'da doğmuş, Frankfurt'ta ölmüştür. Yugoslavyada (1941) ve daha sonra Afrikada zırhlı bir tümene komutanlık etmiş, 1942 de İngilizlere esir düşmüştür. Harb sonunda serbest bırakılan C., Essen'de çelik endüstrisinde çalışmağa başlamışsa da, 1956 da ilk olarak Bundeswehr'in kara kuvvetleri başkomutanlığına getirilmiştir.

CRUX: bk. HAÇ.

CRUYL [*kröyl*], **Lieven de** (1640 - aş. yu. 1720), Flâman gravürcüsü ve desinatörü. Gand'da doğmuş, orada ölmüştür. Keşiş olmuş, Fransa ve İtalyaya gitmiş ve topografik değeri olan kuş bakışı resimler yapmıştır. Roma, Paris ve Versailles'dan manzaralar adlı eserleri Louvre Müzesindedir.

CRUZ [*kruz*], **Juana Inés de La** (1651 - 1695), «Meksiko Rahibesi» diye tanınmış olan, beyaz ırktan Meksikalı kadın şair. Meksikada San Miguel Nepantla şehrinde doğmuş, Meksikada ölmüştür. Uzun süre kıral naibinin karısının yanında çalıştıktan sonra, Meksikada San Jerónimo manastırına çekilmiştir. Birçok klâsik şiir ve piyes yazmıştır. *Los empeños de una casa* (Bir evin işleri) adlı piyesi ve *Amor es más laberinto* (Sevgi daha karışıktır) adlı mitolojik komedisi tanınmıştır. Bu son komediyi Meksikalı yazar Juan de Guevara ile birlikte yazmıştır.

CRUZ [*krus*], **Oswaldo** (1872 - 1917), Brezilyalı bakteriyolog. Saõ Luiz do Parahytinga (Saõ Paulo) da doğmuş, Río de Janeiro'da ölmüştür. Río de Janeiro, Belém do Pará ve başka yerlerde sarı hummaya karşı başarılı savaşmasiyle ve Río de Janeiro yakınında Manguinhos'taki Oswaldo Cruz Enstitüsü'nün kurucusu olarak ün kazanmıştır. Bu enstitü, tropik patolojisi ve serum araştırmaları ile uğraşmaktadır. Bulaşıcı Brezilya uyku hastalığının mikrobu, bulucusu Chagas tarafından C. un adiyle (Schisttrypanum Cruzi) adlandırılmıştır.

C. hastalığı: bk. CHAGAS HASTALIĞI.

CRUZ [*kruə*], **Ramón Francisco de la** (1731 - 1794), İspanyol tiyatro yazarı. Madrid'de doğmuş, orada ölmüştür. Çok verimli bir yazar olarak trajedi ve komediler yazmıştır. En orijinal eserleri, *sainete*'leridir. Kısa birer komedi olan bu eserlerde, Madrid'in aşağı tabakalarından insanlar nükteli olarak konuşturulur. İspanyol edebiyatının Fransız klâsisizmini taklidettiği bir zamanda, bu küçük realist tablolar, İspanyol tiyatrosunun yenilenmesine işaret sayılır. Hâlâ çok alkışlanan *sainete*'lerinin birkaçı şunlardır: *El rastro por la mañana* (Sabahleyin bitpazarı), *El fandango del candil* (Bir çeşit halk dansı), *La Plaza mayor por navidad* (Noel günü büyük meydan), *La Pradera de San Isidro* (Aziz I. çayırı), *Las majas forasteras* (Yabancı güzeller), *Las verbenas* (Yortu arifesi panayırları), *Los majos del buen humor* (Neşeli külhanbeyleri).

CRUZ ALTA [*kruz alta*], Brezilya'nın Río Grande do Sul devleti topraklarında bir şehir. Nüfusu 50 853 tür. Almanların toplu olarak yerleşmiş bulundukları bir bölgenin merkezidir.

CRUZ E SILVA: bk. DINIS DA, Cruz e Silva.

CRUZ E SOUSA [*kruz i soza*], **João da** (1861 - 1898), Brezilyalı şair. Florianópolis (Santa Catarina) te doğmuş, Estação de Sitio (Minas Gerais) da ölmüştür. Siyah ırktan olan bu başarılı sembolist şair, zamanının parnasyenleri tarafından küçümsenip reddedilmiştir. Değeri 1920 den sonra anlaşılan C., *Broquéis* (Kalkanlar) [1893] ve *Faróis* (Fenerler) [1900] adlı eserleriyle tanınmıştır.

CRUZADO [*kruzadu*], **CRUSADO** [*kruzadu*] (Port. *cruzado* = haçlı; arkasındaki haç'tan dolayı), Portekizde kullanılan altın veya gümüş para. XV. yüzyıl sonundan bu yana altın C. (*C. de ouro*) basılmıştır; 1643 ten sonra basılan gümüş paralar *C. de prata* (gümüş C.), 1688 den sonra basılan yeni paralar ise *C. novo* (yeni C.) adını almıştır. 1835 te bu para kaldırılmış, yerine *Corôa* (kuron= taç) geçmiştir.

CRUZEIRO [*kruzeyru*], Brezilyada kullanılmakta olan esas para birimi. 100 centavos değerinde olan C., ticaret âleminde $ CR kısaltmasiyle gösterilmektedir.

CRUZEIRO DO SUL [*kruzeyru du sul*], güney Brezilyada, Santa Catarina bölümünde bir şehir. Nüfusu 20 385 tir. Kauçuk yetiştirilen bölgenin önemli bir merkezidir.

CRÜGER [*krügīr*], **Johann** (1598 - 1662), Alman bestecisi. Guben yakınında Grossbreesen'de doğmuş, Berlinde ölmüştür. 1622 den sonra Berlindeki Nikolai kilisesinde Kantor (şarkıcı) görevinde bulunmuştur. Paul Gerhardt ile arkadaşlık etmiştir. C., Luther'den sonra Protestan kilisesi için çalışmış besteciler arasında önemli bir yer almıştır. En tanınmış şarkıları şunlardır: *Nun danket alle Gott* (Kalkın, hepiniz Allaha teşekkür edin); *Jesu, meine Freude* (İsa, saadetim); *O Ewigkeit, du Donnerwort* (Ey ebediyet, sen ki gök gürlemesine benzer bir söz); *Wie soll ich dich*

empfangen (Seni nasıl kabul etmeliyim). Başlıca eserleri: *Praxis pietatis melica* (Musikili ibadet âdetleri) [1647], o çağın en yaygın ve en tutulmuş kilise şarkıları kitabı; *Praecepta musicae praticae figuralis* (Şekilli pratik musikiye dair dersler) [1625]; *Synopsis musicae* (Musikiye toplu bakış) [1630 - 1654]; *Quaestiones musicae practicae* (Pratik musiki soruları) [1650].

CRWTH [*kruth*] **veya CREWTH, CROTTA** (Lât. *chrotta*, İng. *crouth* veya *croud*), M. S. 609 da şair Venantius Fortunatus'un sözünü ettiği, Keltlerin kullandıkları Yunanlıların Lyra'sına benzer yaylı saz. İlk zamanlarda çimdikliyerek çalınmakta idi. XIX. yüzyılın ortalarına kadar İrlânda, Gal (Wales) ve Bretagne'da yayla çalınmıştır.

C R W T H

CRYOSCOPIE: bk. KRİYOSKOPİ.

CRYPTOCALVINISME [*kriptokalvinizm*], cryptocalviniste'lerin öğretisi. Luther'den yana oldukları halde, özellikle şükran sorusundan dolayı gizliden gizliye Calvin'i tutan teologlara *cryptocalviniste* veya *philippiste* (Philippus Melanchthon'a atfen) adı verilirdi. Bu akım Alman kilisesinin bir hayli karışmasına sebep olmuşsa da, Saksonya seçmen prensi II. Christian zamanında, hükümdarın vârisi olan ve Luther'cilerin başında bulunan Friedrich Wilhelm, *cryptocalviniste*'leri koruyan bakan Crell'i idam ettirmiş, böylelikle C. akımına son vermiştir.

CRYPTOGRAPHIE: bk. KRİPTOGRAFİ.

CRYSTAL PALACE [*kristıl pælis*], Birinci Dünya Sergisi için Londrada, 1851 de Sir J. Paxton tarafından hemen hemen yalnız cam ve demirden yapılmış bir yapı. Sergi süresince Hyde Parkta duran yapı, 1852 - 1854 yılları arasında, Londranın güney banliyösü Sydenham'a taşınmıştır. 1920 de içinde bir askerî müze açılan C. P., 1936 da bir yangın sonunda yıkılmıştır.

CRYSTAL PALACE: 1851 sergisi sırasında

Cs, kesiyum (Lât. caesium) un kimyasal sembolü.

C. S. (Müz.), cola sinistranın kısaltması.

CSABA (Coğ.): bk. BÉKÉSCSABA.

CSÁK [*çāk*], **Máté** (aş. yu. 1260 - 1321), Macar devlet adamı. Kıral III. Endre devrinde hüküm süren karışıklıklardan faydalanarak yetkilerini aşmış ve ülkenin bir kısmını eline geçirmiştir. Taht tartışmalarından yararlanmaya kalkmış ve dış ülkelerde de müttefikler edinmiştir. Kardinal Gentile'nin aracılığı ile Károly'a bağlılığını bildirmiş ve parlâmentoda kendisini temsil ettirerek elde ettiği serveti kanun yolu ile kabul ettirmiştir. Kıral, haksız olarak alınan kilise ve saray emlâkinin geri alınması görevini de ona vermiştir. Cs. bu görevi de kendi yararına kullanmıştır. Böylelikle çok geniş topraklar elde eden Cs., *princeps* sanını almıştır. Kıralın 1311 de birçok büyük toprak sahibiyle kendisine karşı birleşmesi üzerine Cs. Buda (Türk. Budin) ya kadar ilerlemiştir. Gentile tarafından aforoz edilmesi üzerine büyük bir nefretle kilise mülklerine saldırmışsa da, 1312 de Rozgony çarpışmasında kesin olarak yenilmiştir. 1314'te Çek kıralına karşı savaşmıştır. Bu sırada Károly, Visegrád'ı almıştır. Cs. ölümüne kadar yetki ve kudretini kullanmaktan geri durmamıştır. Ölümünden sonra kıral Károly, Cs. ın mülklerini birer birer geri almış, ailesi kırala karşı gelmekten vazgeçmiştir.

CSÁKÓ [*çākō*], eskiden Macar ordusunda kullanılan fötrden yapılma özel bir asker başlığı. XII. yüzyılda Kuman Türklerinin kullandıkları başlıktan alınmıştır. Rákóczi (b. bk.) nin giriştiği hürriyet savaşında Macar piyadeleri bu başlığı giymişlerdir. Sonradan kullanışsız üç köşeli başlıklar yerine bütün Avrupada Cs. kullanılmağa başlanmıştır. Türlü uluslarda farklı biçimler alan bu başlık, Macar Cs. sundan az çok uzaklaşmışsa da, Macarca adını saklamıştır (Alm. *Tschako*, İng. *shako*, Fr. *shako* veya *schako*). Başlangıçta Cs. lar güneşliksizdi. Sonradan güneşlik de yapılmış, hattâ enseyi örtmek için özel bir kısım da eklenmiştir. Cs. nun tepe kısmı daha çok kalın deriden yapılırdı. Bu sebeple, süvariler savaşta da Cs. kullanmışlardır.

CSÁKÓ: 1. Prusya muhafız avcısı (1809), 2. Rus muhafız atıcısı (1813), 3. Prusya avcı eri (1854), 4. Prusya avcı eri (1913).

CSÁKY [*çāki*], **Albin, Kont** (1841 - 1912), Macar devlet adamı. Krompach'ta doğmuş, Budapeştede ölmüştür. Politika alanında 1884 te parlâmentoda verdiği söylevi ile başarı kazanmış, 1884 te Tisza hükümetinde diyanet ve eğitim bakanı olmuştur. Öğretim alanında birçok yenilikler getirmiş, Szápáry ve Wekerle hükümetlerinin diyanet ve eğitim bakanı olarak Yahudilere eşitlik sağlamıştır. 1894 te bakanlıktan çekilmiş, 1900 - 1905 ve 1910 - 1912 yılları arasında parlâmento başkanlığı yapmıştır.

CSÁKY [*çāki*], **István, Kont** (1894 - 1941), Macar devlet adamı. Segesvár (Schässburg) da doğmuş, Budapeşte-

de ölmüştür. 1938 de Macar dışişleri bakanlığına atanmıştır. Bakan olarak Almanya ile yaklaşma politikası gütmüş, Trianon barış andlaşması (1920) gereğince Çekoslovakyaya verilen birtakım toprakların Macaristana katılmasını sağlamıştır (1938). Yugoslavya ile bir «ebedî dostluk» andlaşması imzaladığı gibi (12 aralık 1940), Mihver Devletleriyle de bir pakt yapmıştır (20 kasım 1940). İkinci Viyana Kongresinde (30 ağustos 1940) Cs., Kuzey Transilvanya (Mac. Erdély, Türk. Erdel, Alm. Siebenbürgen) nın Macaristana verilmesini sağlamıştır.

CSÁKY [*çāki*] **AİLESİ,** eski bir Macar ailesi. Üyeleri XV. yüzyılın ilk yıllarından başlıyarak yüksek görevler almışlar, siyasî ve dinî alanlarda büyük bir rol oynamışlardır. Bu aile birçok sanatçı (ressam, mimar) da yetiştirmiştir.

CSALAPIA [*çǫlɔpiɔ*] **veya CSALAPYA** [*çǫlɔpiɔ*], **Dávid** (XV. yüzyıl ortası), Leh tarihçisi Jan Długosz (1415 - 1480) a göre, Sultan Murad'ın kardeşi Mustafa'nın oğlu. Macar türkoloğu Thúry József'e göre («Századok» dergisinde, 1893, s. 839), Cs. D. in I. Murad'ın oğlu Savcı Beyin oğlu olması gerekir. Sultan Murat, saltanat iddiasına kalkan babasının gözlerine mil çektirmişse de, Cs. Macar kıralı Zsigmond'un himayesine sığınmıştır.

Bizans tarihçisi Laonikos Khalkokondyles (aş. yu. 1423-1490), 1298 - 1463 olaylarını içine alan *Apodeikseis historiōn* adlı eserinde, ona Taoutēs adını vermektedir (II, 131/18, 132/19). Khalkokondiles'e göre, Davut I. Murad'ın torunudur. Bk. Miskolczi Gyula: Hadtörténelmi Közlemények XIV., 1913, s. 576; Moravcsik Gyula, *Byzantinoturcica* II. *Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen.* Zweite durchgearbeitete Auflage. Berlin, 1958, 298. s.).

Osmanlı kaynaklarında Savcı Beyin Davut adlı bir çocuğu olduğu belirtilmemiştir.

CSALLÓKÖZ [*çǫllōköz*] (Alm. *Grosse Schütt,* Slovakça *Velký Žitný ostrov*), Tuna ırmağının en büyük adası. Küçük ve Büyük Tuna (Bratislava [Alm. Pressburg, Mac. Pozsony] ile Komárom [Alm. Komorn, Slovakça Komárno]) arasında yer alan bu ada, Trianon antlaşması (1920) ile Çekoslovakyaya bağlanmıştır. Uzunluğu 84 km, genişliği 15 - 30 km dir. Yüzölçümü 1 540 km² dir. Adanın birçok yerleri sık sık su altında kalır. Kıyılarında ve güneydoğu bölümünde yaygın bataklıklar vardır. Türlü toprak ürünleri yetiştirilen Cs. de yaşıyanların çoğu Macardır. Alman köyleri 1945 te boşaltılmıştır. Bk. SZIGETKÖZ.

CSÁNGÓ [*çāngō*], Rumanyanın Moldova (Türk. Buğdan) bölgesinde, Seret ırmağı boyunda yaşıyan Macarlara verilen ad. Cs. ların sayısı (1926) aş. yu. 20 000 dir. Dil ve gelenek bakımından Transilvanya (Macarca Erdély, Türkçe Erdel) Macarları ile büyük bir yakınlık gösterirler. Cs. ların Ortaçağda Kuman (Macarca Kun) Türkleriyle karıştıkları anlaşılıyor. Moldova Cs. ları son yıllarda kuvvetle Rumenleşmişlerse de, Bukovina'da yaşıyan Cs. kolu Macarlığını muhafaza etmiştir. Bunlardan başka, güney Transilvanyada Braşov (Macarca Brassó, Almanca Kronstadt) çevresinde de küçük bir Cs. grupu vardır (Hétfalu Cs. ları). Cs. ların dili Fin bilgini Y. Wichmann (1868 - 1932) tarafından araştırılmıştır: *Yrjö Wichmanns Wörterbuch des ungarischen moldauer Nordcsángó- und des hétfaluer Csángódialektes nebst grammatikalischen Aufzeichnungen und Texten aus dem Nordcsángódialekt* (Y. W. ın Moldova Kuzey Csángó ve Hétfalu Csángó ağızları sözlüğü. Kuzey Csángó ağzına ait gramer notları ve metinlerle) [1936].

CSÁNKI [*çānki*], **Dezső** (1857 - 1933), Macar tarihçisi. Füzesgyarmat'ta doğmuş, Budapeştede ölmüştür. Macar Devlet Arşivinin genel müdürü olarak Budapeştede büyük bir arşiv binası yapılmasını ve arşivin bir bilim enstitüsü olarak yeniden örgütlenmesini sağlamıştır. Macar Bilimler Akademisi üyeliğine seçilen Cs., en çok Ortaçağ Macar tarihi üzerinde çalışmıştır. En büyük eseri *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában* (Hunyadiler devrinde Macaristanın tarihî coğrafyası) [5 cilt, 1890 - 1913] adı altında çıkmıştır. Bundan başka, *I. Mátyás udvara* (I. Mátyás'ın sarayı) [1884], *Rajzok Mátyás király korából* (Kıral Mátyás devrinden çizgiler) [1886] gibi birtakım eserleri daha vardır. Macar devletinin kurucusu Árpád'ın ölümünün 1 000. yıl dönümünde yayınlanan *Árpád és az Árpádok* (Árpád ve Ápád hanedanı) [1907] adlı büyük eser onun yönetiminde çıkmıştır.

CSÁNYİ [*çāñi*], **László** (1790 - 1849), Macar devlet adamı. Csány (Zala) da doğmuş, Peştede asılmıştır. Politika hayatında Lajos Kossuth (b. bk.) un yanında yapıcı bir rol oynamış ve 1848 - 1849 da Avusturyaya karşı yapılan Macar Hürriyet Savaşına katılmıştır. Transilvanya (Mac. Erdély) ayaklanmasını bastırmış, 1849 da çalışma ve ulaştırma bakanlığına getirilmiştir. Kossuth ile Görgei arasındaki anlaşmazlıkta kesin olarak bu sonuncusunu desteklemiştir. Sarkad'da Rus birlikleri tarafından yakalanan Cs., Nagyvárad'da Avusturyalılara teslim edilmiş ve harb divanı tarafından ölüme mahkûm edilerek Peştede asılmıştır.

CSÁRDÁS [*çārdāş*], (Macarca; Mac. [< Türk. < Fars. *çardak*] *csárda* = çardak, kır meyhanesi), Macar halk danslarından birine verilen ad. Cs. a ikişer kişilik gruplar katılır. Dansa *lassú* denilen ağır bir giriş kısmı ile başlanır. Bu kısmı *friss* (veya *friska*) denilen hızlı bir kısım takibeder. Dansın ana kısmını meydana getiren bu kısımda dans eden çiftler türlü figürler yapabilirler. Cs. ın en karakteristik özelliği ayakların açılıp kapatılması ve topukların hızla birbirine vurulmasıdır. Genel olarak bu dansa çigan müziği (Macar. *cigányzene*) eşlik eder. Macarların *verbunkos* (veya *toborzó*) dansına dayanan Cs., başlangıçta yalnız halkın eğlence yerlerinde yapılmış, XIX. yüzyılın ortalarında artık saray ve konaklarda düzenlenen balolarda da yer almağa başlamıştır. Cs. ın hızla yayılması üzerine *palotás* (Mac. = saraylı) dansı ikinci plâna geçmiştir. Liszt'in «Macar rapsodileri» nde ve Brahms'ın «Macar dansları» nda ana motifler Cs. ezgilerinden alınmıştır. Bunlardan başka, J. Hubay, E. Dohnány ve Z. Kodály gibi Macar bestecileri de Cs. ezgilerinden yararlanmışlardır. Macar bestecisi Imre (Alm. Emmerich) Kálmán'ın *Csárdásfürstin* adlı 3 perdelik bir opereti vardır (1915).

Csárdásfürstin, die [*dī çārdāşfürştin*] (Alm. = Çardaş prensesi): Macar bestecisi Imre (Alm. Emmerich) Kálmán (b. bk.) tarafından bestelenmiş 3 perdelik bir operet. Eser, Leo Stein ile Béla Jenbach tarafından yazılmıştır. İlk olarak 13 kasım 1915 te Viyanada oynanmıştır.

Eserin konusu: Orpheum varyete tiyatrosunda, güzel Sylva Varescu Amerikaya gitmek üzere Budapeşteye veda etmektedir. Sylva'nın Kont Boni ve Feri Kerekes gibi birtakım hayranları vardır. Ancak, Sylva yalnız genç Prens Edwin'i sevmektedir. Yalnız, Edwin'in babası Prens Leopold von Maria, oğlunun bir varyete kıziyle evlenmesine razı değildir. Edwin'e bir telgraf çeker ve onu geri çağırmak üzere üsteğmen Rohnsdorff'u gönderir. Rohnsdorff, Viyanadaki birliğine katılması

gerektiğini Edwin'e bildirir ve kendisinin ancak Kontes Stasi ile evlenebileceğini açıklar. Edwin'in Kontes Stasi ile evlenmesini sağlamak üzere Leopold von Maria bir nişan töreni bile düzenlemiştir. Bu durum karşısında Edwin, Sylva ile bir evlenme andlaşması yapar, Viyanaya hareket eder. Bunun üzerine Sylva Amerika gezisinden vazgeçer. Bu andlaşmayı haber alan Kont Boni, Edwin'in Stasi ile nişanlı olduğunu Sylva'ya bildirir. Sylva da Amerikaya gitmeye kalkar.

Viyanada Prens Leopold von Maria ile karısı, oğulları Edwin'in Stasi ile anlaştığını sanarak saraylarında bir nişan töreni düzenlemek isterler. Sylva'nın Amerikadan mektuplarına cevap vermemesi karşısında, Edwin bu evlenmeyi kabul eder. Törene Kont Boni de gelir. Yanında, karısı olarak tanıttığı Sylva da vardır. Onu gören Edwin yeniden eski sevgilisine dönmek ister. Sylva'nın, Kont Boni'den ayrıldığı takdirde, eski bir kontes sıfatiyle ailesi tarafından gelin olarak kabul edileceğini umar. Boni, Sylva'dan ayrılmayı kolaylıkla kabul eder. Çünkü onu da yalnız Stasi ilgilendirmektedir. Stasi de onu kendisine uygun bir eş olarak kabul eder. Yalnız evli olduğunu sanır. Prens Leopold von Maria, Edwin'in Stasi ile nişanlandığını ilân eder etmez, Edwin «başka birini sevdiğini» açıklar. Sylva da Edwin'in kendisini sevdiğini bildirir ve Budapeştede yapılan andlaşmayı açığa vurur.

Viyanada bir otelde Boni, Sylva'yı yatıştırmağa çalışır. Otelde bulunan Feri Kerekes ve Orpheum tiyatrosu artistleri Sylva'nın sahneye dönmesini sağlamağa çalışırlar. Prens Leopold von Maria, Sylva'yı bulmak üzere evinden kaçan oğlunu otelde aramaya gelir. Boni, Prens Leopold von Maria'dan Stasi ile evlenme müsaadesini alır. Feri, prense bir varyete kızı olan eski karısından bahseder. Leopold von Maria, Feri'den ayrılan bu varyete kızının sonradan kendi karısı olduğunu öğrenince, Edwin'in Sylva ile evlenmesine razı olur.

CSÁSZÁRFÜRDŐ [*çāsārfürdö*] (Mac. = İmparator hamamı), Budapeştenin Buda (Türk. Budin) kısmında, Margit adası karşısında bir kaplıca. 1148 den beri kullanıldığı bilinen bu kaplıca, Osmanlı Türkleri devrinde Veli Bey Kaplıcası adiyle tanınmıştır. Türkler bu kaplıcada büyük ve güzel bir yapı meydana getirmişlerse de, bu yapı Budin'in geri alınması için girişilen savaşlarda hemen büsbütün yıkılmıştır. Kaplıcada 8 sıcak (28° - 64° C) ve 1 soğuk su kaynağı vardır.

CSATHÓ [*çǫtō*], **Kálmán** (doğ. 1881), Macar roman ve dram yazarı. Budapeştede doğmuştur. Peştede Nemzeti Színház (Millî Tiyatro) da başrejisör olarak çalışmış, 1916 da çıkan *Varjú a toronyórán* (Kule saatindeki kuzgun; Türk. çev. 1950) adlı ilk romanı ile büyük bir ün kazanmıştır. Bundan sonra *Most kél a nap* (Güneş şimdi doğuyor) [1917]; *Blanche, avagy a szegény rokon* (B. veya fakir akraba) [1918]; *Mikor az öregek fiatalok voltak* (İhtiyarların gençlik günlerinde) [1920]; *Pókháló* (Örümcek ağı) [1920]; *Leányok, anyák, nagyanyák* (Kızlar, anneler, büyük anneler) [roman trilojisi, 1926 - 1927] gibi birtakım eserler daha vermiştir. En güzel hikâyeleri *A nők titka* (Kadınların sırrı) [1917]; *Miért nem ment hozzá nagymama nagyapához* (Ninem dedeme neden varmamıştı) [1927] ve *Leányos ház 1931 - ben* (1931 de bir kız evi) [1931] adı altında yayınlanmıştır. Başlıca oyunları: *Az új rokon* (Yeni akraba) [1922]; *A házasságok az égben köttetnek* (Nikâhlar gökte kıyılır) [1924]; *Te csak pipálj Ladányi* (Ladányi, sen yalnız piponu tüttür)[1927].

CSATÓ [*çǫtō*], **Pál** (1804 - 1841), Macar yazarı. Sarkad'da doğmuş, Bratislava (Mac. Pozsony) da ölmüştür. Çağdaş Fransız edebiyatının etkisi altında hikâyeler ve sahne oyunları yazmıştır. Hikâyeleri bu türün en başarılı örnekleri sayılırdı. *A tolvaj* (Hırsız) adlı oyunu Macar edebiyatında ilk vodvil (Fr. vaudeville) denemesi olarak tanınmıştır. 1837 de yazdığı *Megházasodtam* (Evlendim) adlı komedisi Budapeştede Nemzeti Színház (Millî Tiyatro) da uzun süre (aş. yu. 20 yıl) büyük bir başarı ile oynanmıştır.

CSEBER [*çęber*] (Mac. = kova), eski bir Macar şarap ölçüsü. Bir *küçük Cs.* (Mac. kis cs.) veya *akó* = 50 *itce* veya 42,42 l; bir *büyük Cs.* (Mac. nagy cs.) = 100 *itce* veya 84,84 l. Bk. EIMER.

CSELE - PATAK [*çęle - pǫtǫk*] (Mac. = Csele çayı), Macaristan'ın Baranya yönetim bölümünde, Mecsek dağından çıkan ve Mohaç (Mac. Mohács) ta Tuna'ya dökülen bir çay. Söylentiye göre, Mohaç Meydan Savaşı sonunda Macar kıralı II. Lajos kaçarken yağmurlar sonunda suları kabaran bu çayda boğulmuştur. Mohaç Savaşını anmak üzere dikilen anıt bu çayın kıyısındadır.

CSENGERY [*çęngeri*], **Antal** (1822 - 1880), Macar yazarı ve devlet adamı. Nagyvárad'da doğmuş, Budapeştede ölmüştür. Lajos Kossuth'un çıkardığı «Pesti Hirlap» gazetesinde başyazar olarak çalışmış, Avusturyaya karşı yapılan Macar Hürriyet Savaşına katılmıştır. Macar Hürriyet Savaşının başarısızlıkla sona ermesi üzerine daha çok sosyal alanda çalışmıştır. 1867 de yapılan Macaristan - Avusturya uzlaşmasının hazırlanmasında Ferenc Deák (b. bk.) ile Kont Gyula Andrássy (b. bk.) yi kuvvetle desteklemiştir. Parlâmento üyesi olarak Deák partisini tutmuş ve yazar olarak bu partinin sözcülüğünü yapmıştır. Macar tarihi alanında birçok eserler veren Cs. 1857 de «Budapesti Szemle» dergisini kurmuş, 1858 de Macar Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

CSENGEY [*çęngei*], **Gusztáv Adolf** (1842 - 1925), Macar şairi. Komárom'da doğmuş, Miskolc'ta ölmüştür. Hikâye ve romanlar yazdığı gibi, şiir alanında da birçok eserler vermiştir. Asıl ününü *A fogoly lengyel* (Esir Polonyalı) adlı şiirine borçludur.

CSEPEL [*çępel*]: 1. Macaristanda, Budapeştenin güneyinde, Tuna nehrinin büyük adalarından biri. Yüzölçümü 330 km² olup 10 kadar köy ve kasabası vardır. Tuna'nın çatallaştığı bir yerde bulunan adanın uzunluğu 48, genişliği 3 - 9 km kadardır. Toprağı çok verimlidir.

2. Aynı addaki ada üzerinde bir yönetim merkezi. Budapeştenin güneyinde ve onun uzak bir mahallesi durumundadır. Nüfusu 14 000 dir. İşlek bir limandır. Demir, çelik ve harb endüstrisi ile büyük bir radyo istasyonu vardır.

CSEPREGHİ [*çępregi*], **Ferenc** (1842 - 1880), Macar dram yazarı. Szalka'da doğmuş, Görbersdorf (Almanya) ta ölmüştür. Jules Verne'in *Le tour du monde en quatre-vingts jours* (80 günde dünya etrafında gezi) [1873] adlı eserine dayanarak yazdığı *Utazás a föld körül nyolcvan nap alatt* (Seksen günde dünya etrafında gezi) adlı oyunu ile tanınmıştır. En güzel eseri 1877 de oynanan *Sárga csikó* (Sarı tay) adlı oyunudur. *A piros bugyellάris* (Kırmızı para çantası) [1878] adlı oyunu da sürekli bir başarı kazanmıştır.

CSÉTI [*çẹ̄ti*], **Ottó** (1836 - 1906), Macar maden mühendisi. 1872 - 1902 yılları arasında Banská Štiavnica (Mac. Selmecbánya) Madencilik Akademisinde jeodezi öğretim üyesi olarak çalışmıştır. Jeodezi alanındaki yayınları ve orijinal aletleri ile bilim çevrelerinde büyük bir otorite olarak tanınmıştır. Jeodezi üzerine yazdığı Macarca eseri 1894 te yayınlanmıştır.

CSEZMICEI [*çẹzmitsei*], **János** (Lât. adı: **Janus Pannonius**; 1434 - 1472), Macar humanisti ve şairi. Czezmice (Hırvatistan) de doğmuş, Medve (Hırvatistan) kalesinde ölmüştür. Guarini'nin öğrencisi olarak 11 yıl Ferrara (İtalya) da kalmış, Yunan ve Lâtin dillerini öğrenmiştir. 1460 ta Macar kıralı Mátyás tarafından Peçuy (Macarca P cs, Almanca Fünfkirchen) piskoposluğuna atanmış, ancak Mátyás'a karşı bir komplo kurduğu haberi yayılınca Hırvatistan'a kaçmıştır. Devrinde bilgin ve şair olarak bütün Avrupada tanınmıştır. Lâtince şiirleri S. Teleki tarafından yayınlanmıştır (2 cilt, Utrecht, 1784). Cs. nin yazdığı Macar dili grameri kaybolmuştur.

CSIKÓS [*çikōş*], Macaristanın Alföld (b. bk.) bölümünde at çobanlarına verilen ad. Bu çobanlar ketenden yapılma bol pantolon, uzun çizme, beyaz gömlek, siyah şapka ve renkli motiflerle süslü kepenek giyerler.

CSIKY [*çiki*], **Gergely** (1842 - 1891), Macar dram yazarı. Pankota (Arad) da doğmuş, Budapeşte'de ölmüştür. 1859 da Temesvár Katolik Rahipleri Okuluna yazılmış, sonra Peşte Merkez Seminerine geçmiştir. Peşte'de dramatik şiir alanında denemelere girişmiş, 1865 te rahip olduktan sonra üç yıl Viyana'da Augustinaeum'da okumuş ve 1868 sonunda teoloji doktoru sanını kazanmıştır. Rahip olarak boşanma dâvaları üzerinde durmuş ve çalışmaları sırasında pek çok aile faciasiyle karşılaşmıştır. Daha sonra bu çalışma ve gözlemlerinden dram yazarı olarak bol bol yararlanmıştır. *Jóslat* (Kehanet) [1875] adlı romantik komedisi ve *Janus* (ad) [1877] adlı trajedisi ile Teleki armağanını kazanmıştır.

Cs. nin romantizme bağlı kalarak yazdığı bu oyunlarda birtakım kusurlar yanında sağlam bir şiir kuvveti göze çarpar. Bu arada Budapeşte'de yerleşen Cs., 1879 da Paris'te tiyatro hayatı üzerinde çalışarak, çağdaş tiyatronun yazarlardan daha çok realizm beklediğini anlamıştır. Peşte'de çalışmaya başlıyan yazar, tiyatro okulunda öğretmen olarak görev almış ve Nemzeti Színház [Millî Tiyatro] ın edebî kuruluna üye seçilmiş, *Proletárok* (Türkçe çev. Tufeyliler) adlı büyük dramı yazmıştır. 1880 de Nemzeti Színház'da oynanan bu eser büyük bir ilgi toplamıştır. Bundan sonra yazdığı bütün oyunlarda birtakım mübalâğalı taraflar göze çarpıyorsa da, toplum hayatı, sağlam bir realizmle işlenmiştir. Başlıca oyunları: *Mukányi* (ad) [komedi, 1880]; *Cifra nyomoruság* (Süslü sefalet) [1881]; *A Stomfay család* (S. ailesi) [oyun, 1883]; *Bozóti Márta* (ad) [oyun, 1883]; *Cecil házassaga* (C. in evlenmesi) [oyun, 1883]; *Buborékok* (Kabarcıklar) [1884]; *A sötét pont* (Karanlık nokta) [dram, 1885]; *Spartacus* (ad) [trajedi, 1886]; *Petneházy* (ad) [tarihî oyun, 1886]; *Nóra* (ad) [dram, 1887]; *A vasember* (Demir adam)[1886]; *A nagymama* (Büyük anne) [1891] v. b. Cs. 35 orijinal oyun yazmış ve 39 oyunu da Macarcaya çevirmiştir. Oyunları toplu olarak 1882 - 1888 yılları arasında çıkmıştır (*Cs. G. színművei* [G. Cs. nin tiyatro eserleri]; 18 cilt).

CSÓK [*çōk*], **István** (1865 - 1961), Macar ressamı. Pusztaegeres'te doğmuş, Budapeştede ölmüştür. 1883 - 1886 yılları arasında Budapeşte Resim Okulunda okumuş, 1886 da Münih (Almanya) e giderek Hackl'ın ve Löfftz'ün öğrencisi olmuş, daha sonra 1888 de Parise giderek Bouguereau ve Robert - Fleury gibi sanatçıların yanında çalışmıştır. İlk eseri olan «Patates soyanlar» ı 1889 da Pariste yapmıştır. 1891 de Münihte yapmış olduğu «Öksüzler» adlı tablosu Budapeştede armağan kazanmıştır. Bu tablolarında natüralizme bağlı kalan Cs., İtalyaya yaptığı bir geziden sonra üslûbunu değiştirmiştir. 1893 te yapmış olduğu «Erzsébet Báthory» adlı büyük tablosunda artık klâsik özellikler göze çarpar. Bu tablolar gerek Macaristanda, gerek Avusturya ve Almanyada büyük bir takdir kazanmıştır. Bundan sonraki eserlerinde (Magdolna, Salome, Atelye köşesi, [1905]; Támár [1906]; Vampirler [1908]; Nirvana [1909]) daha çok kadın vücudunun şekil ve çizgi zenginliği üzerinde durmuştur. 1910 da Paris'ten Budapeşte'ye dönmüş ve çalışmalarına devam ederek son yıllarda Kossuth armağanını kazanmıştır.

CSOKONAI VITÉZ [*çokonəi vitēz*], **Mihály** (1773-1805), ilk modern Macar lirik şairi. Debrecen'de doğmuş, orada ölmüştür. Tanınmış bir operatör olan babasının genç yaşında ölmesi üzerine çocukluğu büyük bir yoksulluk içinde geçmiştir. Debrecen kolejinden sonra felsefe ve teoloji okumuş ve birçok yabancı dil öğrenmiştir. Öğrenciliğinde şiir ve komediler yazmağa başlamış, F. Kazinczy (b. bk.) ile sürekli olarak mektuplaşmış ve edebî bilgisini arttırmıştır. Bu arada Róza adlı bir kıza âşık olmuştur. *Lilla - dalai* (Lilla'nın şiirleri) adlı kitabında çıkan şiirlerin bir kısmı bu sevgili için yazılmıştır. Ancak, Róza çok geçmeden ölmüş ve Cs. 1797 de Komárom'da Vajda Julianna'ya âşık olmuştur. Şiirlerinde Lilla adiyle geçen sevgili, bu kızdır. Zengin bir ailenin kızı olan Julianna iş güç sahibi olmıyan genç şairle evlenmemiştir. Bunun üzerine Csurgó'da öğretmenlik görevi alan şair, birçok komediler yazmış ve *Dorottya* (ad) adlı en güzel destanını vermiştir. Alman şairi Ewald von Kleist'ın *Der Frühling* (İlkbahar) [1749] adlı büyük şiirini Macarcaya çevirmiştir (*Tavasz*). 1803 te çıkan bu çevirmeden sonra *Dorottya* adlı destanını da yayınlamıştır (1804). 1804 te Bayan Rhédey'nin ölümü üzerine yazdığı *A lélek halhatatlansága* (Ruhun ölmezliği) adlı felsefî şiirini soğuk bir nisan gününe rastlıyan cenaze töreninde okumuş ve soğuk algınlığından hastalanarak bir yıl içinde ölmüştür. Cs., Macarların XVIII. yüzyılda yetişen büyük lirik şairidir. Bütün yeni akımları göz önünde tutmuş ve şiirin her türünde yenilikler getirmiş, sürekli başarılar kazanmıştır. Cs. nin eserleri F. Toldy tarafından toplu olarak yayınlanmıştır (*Összes müvek*, 3 cilt, 1843 - 1846).

M. CSOKONAI

CSOKOR [*çokor*], **Franz Theodor** (doğ. 1885), Avusturyalı yazar. Viyanada doğmuştur. Zamanımızın en kuvvetli Avusturyalı tiyatro yazarı sayılan Cs., Peterburg

(Leningrad) da tiyatro danışmanı olarak çalışmış, Viyanada rejisörlük yapmıştır. 1938 de Avusturyadan kaçmış, 1943 ten sonra Yugoslavyada partizan olarak çalışmıştır. Bugün Viyanada PEN - Club'un başkanıdır. Başlıca piyesleri: *Gottes General* (Tanrının generali) [1938]; *Kalypso* (ad) [1942]; *Der Verlorene Sohn* (Kaybolmuş oğul) [1946].

CSOMA [*çoma*], **Sándor (Kőrösi)** (1784 - 1842), Macar bilgini ve Tibet dili araştırıcısı. Kőrös (Háromszék) te doğmuş, Darjeeling (Bengal, Hindistan) de ölmüştür. 1799 da Nagyenyed okulunda görev almış, Macarların bilinmiyen anayurdunu bulmak üzere birtakım plânlar kurmaya başlamıştır. Yeteneğini takdir eden zenginler tarafından Göttingen'e gönderilen Cs. plânlarını gerçekleştirmek düşüncesiyle dil ve tarih araştırmaları yapmıştır. Eichhorn'dan Arap tarihçilerinin eserlerinde Macarların Asya tarihi ve göçleri üzerine birçok veriler bulunduğunu öğrenen Cs. Arapça öğrenmeye başlamış ve 1819 da Almanyadan Macaristana dönünce Asya gezisine çıkmaya karar vermiştir. Balkan yolundan İskenderiyeye gelmiş ve büyük bir yoksulluk içinde yol alarak Halep ve Bağdat üzerinden 1820 güzünde Tahrana varmıştır. Burada Farsça ve İngilizce öğrenmeye başlamış ve İngiliz Konsolosluğunun maddî yardımını sağlıyarak Macarcaya benzediğini tahmin ettiği Tibetçeyi öğrenmek düşüncesiyle Tibete gitmek üzere yola çıkmıştır. Yolda karşılaştığı bir İngiliz bilgini (Moorcraft) çalışmalarında onu her bakımdan desteklemiştir. Cs. nın Tibet dil ve edebiyatını öğrenmek üzere bütün Tibet'i dolaştığı anlaşılıyor. Buddhist tapınaklarında çalışarak 40 bin Tibetçe kelime tesbit ettiğini ve böylelikle Tibet dilinin ilk sözlüğünü ve ilk gramerini yazdığını biliyoruz. Bunun üzerine Kalkutta'ya gelmiş ve İngiliz bilginleri tarafından büyük bir ilgi ile karşılanarak Asiatic Society üyeliğine seçilmiştir (1830). 1834 te Tibetçe sözlüğünü ve Tibetçe gramerini İngilizce olarak yayınladıktan sonra, 1836 da yeniden dil ve tarih araştırmalarına başlamıştır. 1841 de Darjeeling'e gelmişse de, sıtmaya yakalanarak çok geçmeden ölmüştür. Macarların anayurdunu bulmak uğrunda hayatını veren Cs. doğu araştırmaları ve özellikle Tibetoloji alanında büyük bir öncü sayılır. Macar bilginleri 1920 de kurdukları doğu araştırmaları derneğine onun adını vermişlerdir (Kőrösi Csoma - Társaság). Bu derneğin çıkardığı dergi (Kőrösi Csoma - Archivum) (1921 - 1941) Avrupada çıkan en ciddî Türkoloji dergisi sayılır. Ölümünün 100. yıl dönümünde Macar bilginleri onu anmak üzere doğu araştırmalarını içine alan zengin bir dergi çıkarmışlardır (*Analecta Orientalia memoriae Alexandri Csoma de Körös dicata*, Budapestini, 1942 - 1947). Başlıca eserleri: *A Grammar of the Tibetan Language* (Tibet dili grameri) [Calcutta, 1834]; *Essay towards a Dictionary Tibetan and English* (Tibetçe - İngilizce sözlük denemesi) [Calcutta, 1834]; *Analysis of the Kanjur and Tanjur* (Kanjur ve Tanjur'un çözümlenmesi) [Calcutta, 1836]; *Kleinere Schriften* (Küçük yazılar) [1884].

S. CSOMA

CSONGRÁD [*çongrād*]: 1. Macaristanda, aşağı Tisza boyunda bir yönetim bölümü. Yüzölçümü 1 885 km², nüfusu 150 000 dir. Çiftçilik ileridir. Merkezi Szentes'tir.

2. Macaristanda, Tisza ırmağının sağ yakasında, Kőrös ırmağı ağzının biraz yukarısında bir yönetim merkezi ve birçok köylerin yan yana gelmesinden doğmuş bir şehir. Nüfusu 25 000 dir. İşlek bir pazar yeridir.

CSONKA [*çonkɔ*], **János** (doğ. 1852), Macar makine mühendisi. 1878 den başlıyarak gaz motörlerinin geliştirilmesi alanında çığır açıcı çalışmalar yapmıştır. Macaristanda ilk patlamalı motoru yapan odur. Donát Bánki ile birlikte çalışarak sonunda, 1893 te patlamalı motörlerde benzini buhar haline sokup hava ile karıştıran cihazı bulmuştur. *Karbüratör* adını verdikleri bu cihaz bütün yeryüzünde yayılmıştır.

CSONKA BÉG [*çonkɔ bēg*] (Mac. = Çolak Bey), 1686 da yapılan büyük taarruzda Budin (b. bk.) kalesi komutanına Macar kaynaklarında verilen ad. Çolak olduğu için bu adı alan Türk komutanının asıl adı bilinmemektedir. Cs. B., Budin kalesinin alınmasında yaralı olarak esir düşmüş ve Wiener Neustadt'a götürülmüştür. 1696 da Hıristiyanlığı kabul etmiş, Avusturya İmparatoru I. Leopold tarafından vaftiz edilerek Leopold adını almıştır. Sonradan Zungenberg soy adını kullanmağa başlıyan Leopold, İmparator I. Leopold'un hizmetinde çalışmış, 1704 te Rhein boyunda Fransızlara karşı girişilen savaşlarda yararlıklar göstermiştir. 1706 da Fransızlar tarafından esir edilerek İstanbula gönderilmiştir. Sultan, İslâm dinini bıraktığı için onu Boğazda bir çuval içinde boğdurmuştur. Oğlu Franz Zungenberg (ölm. 1735) baronluk sanını almış, 1734 te yapılan İtalya harbine katılmıştır.

CSONTOSI [*çontoşi*], **János** (1846 - 1918), Macar bibliyografya uzmanı. Eperjes'te doğmuş, Budapeştede ölmüştür. Budapeştede Magyar Nemzeti Múzeum (Macar Millî Müzesi) da çalışmış, 1875 - 1890 yıllarında «Magyar Könyvszemle» (Macar Kitap Dergisi) yi yayınlamıştır. Kıral Mátyás'ın kitaplığı ile ilgili çalışmaları ile tanınmıştır. En önemli çalışmaları: *A Konstantinápolyból visszaérkezett Corvin - kódexek* (İstanbuldan geri gelen Corvin kodeksleri) [1877]; *II. Ulászló királynak ajánlott ismeretlen latin codex a konstantinápolyi Eszki - Szerájban* (İstanbulda Eski Sarayda Kıral II. Ulászló'ya sunulan bilinmiyen bir Lâtin kodeksi) [1889].

CSORBA (Coğ.): bk. ŠTRBA.

ČSR, Çekoslovakyanın resmî adı olan Česko - slovenská Republika'nın kısaltılmış şekli. Bk. ÇEKOSLOVAKYA, AVRUPA.

CT, keltiyum (Lât. celtium) un kimyasal sembolü.

CT - DEĞERİ (telefon terimi), gereken telefon hattı sayısının veya benzeri bilgilerin hesaplanabilmesi için en yüklü trafik saatindeki konuşma sayısı (*call*) ile konuşma süresi (*time*) nin çarpımı.

CTESIPHON (Tar. - Coğ.): bk. KTESİPHON (Medayin).

CU, bakır (Lât. cuprum) ın kimyasal sembolü.

CU NÂU veya CUNAO [*kunao*], Saparna (*Dioscorea Bonnetii*) soyundan bir yumru kök. Bunun içinde Viêt - nam'da kestane rengine boyamak için kullanılan bir boya maddesi vardır. C., kuzey Viêt - nam'dan dış ülkelere satılan çok önemli bir maddedir.

CUANZA [*kuanza*] **veya COUANZA,** Afrikada, orta Angola'da, Luanda'nın güneyinde, Atlas Okyanusuna dökülen 1 000 km uzunluğunda bir ırmak. C. vâdisi, Angola'nın en kalabalık yerlerinden biridir. Lobito ile Benguela bölgelerine elektrik enerjisi sağlamak üzere burada bir hidroelektrik santrali yapılmaktadır.

CUARTO [*kuarto*]: 1. Orta Arjantinde, Paraná ırmağının bir kolu. Aşağı yatağına Caracana adı verilir.

2. Orta Arjantinde, Córdoba bölümünde bir şehir. Bk. RİO CUARTO.

CUAUHTÉMOC [*kuoutemok*] **veya GUATEMOTZIN** [*guatemotsin*] (aş. yu. 1497 - 1525), Azteklerin son imparatoru. Meksikoda doğmuş, Tabasco'da Acallan şehrinde ölmüştür. Önce, başrahiplik görevinde bulunmuş, 1520 de de II. Montezuma'nın kardeşi Cuitláhuac'ın yerine imparator olmuştur. Ülkesini Cortés'in İspanyol kuvvetlerine karşı yararlıkla savunmuşsa da, *conquistador*'a yenilmekten kurtulamamıştır. Hazinesinin yerini söyletmek için C. u ateşin üstüne uzattıkları zaman aynı durumda olan nazırlarından biri ona, hazinenin yerini söyleyip söyliyemiyeceğini sormuş, o da: «Benim gül yaprakları üstünde yattığımı mı sanıyorsun» diye cevap vermiştir. Yeniden tahta geçen C., çok geçmeden ihanetle suçlandırılarak asılmıştır.

CUB (Arp. = kuyu), eskiden ceza evi gibi kullanılan susuz kuyulara verilen ad. C. lara atılan hükümlüler bu derin zindan kuyularında ölünceye kadar kalırlardı.

CUBA (İng. Juba, İta. Giuba), doğu Afrikada Somalia Cumhuriyetinin en büyük ırmağı. Uzunluğu 1 500 km dir. Kaynağını meydana getiren birçok kollarını Habeşistanın güneyindeki dağ ve yaylalardan alır; Kisimayo (Chisimaio) yakınında Hint Okyanusuna dökülür. Aşağı yatağında yer yer gemi işletilmesine elverişlidir. Her iki kıyısında verimli vâhalar sıralanmıştır.

CUBA BÖLGESİ (İng. Jubaland; İta. Oltre Giuba = Cuba ötesi), Somalia Cumhuriyetinin, Cuba ırmağının iki yakasında uzanan güneybatı parçası. Burası Şomalia'nın en sık nüfuslu ve ekonomi bakımından gelişmeye en elverişli bölgesidir. Eskiden Kenya'nın bir ili iken 1925 te İngilizler tarafından İtalyaya bırakılmış, 1 haziran 1926 ya kadar ayrı bir sömürge olarak yönetilmiş, bu tarihte İtalyan Somalia'sının bir parçası olmuş, İkinci Dünya Harbinde İngilizlerin eline geçmiş, harbden sonra Somalia ile birlikte vesayet arazisi olarak yine İtalyaya verilmiş, 1960 ta kurulan Somalia Cumhuriyetinin bir bölümü olmuştur.

CUBA, REPUBLICA DE (Coğ.): bk. KUBA.

CUBANACÁN [*kuvanakan*], Columbus Cuba adasını bulduğu zaman, onunla birlikte bulunan Lucayo aslından yerlilerin sözü geçen adadaki bir bölgeye, belki de bir köye verdikleri ad. Kendisinin Doğu Asya kıyılarında bulunduğunu sanan Columbus, ad benzerliğine kapılarak, C. ı Marco Polo'nun sözünü ettiği Tatar başbuğu Kubilây Han'ın başkenti sanmıştır.

CUBANGO veya COUBANGO [*kubango*], Afrikanın ekvator ve güney bölgesinde bir ırmak. Angola'da Bié yaylasından doğan C., bir süre Angola ile Afrikanın güneybatı ülkeleri arasındaki sınırı meydana getirir ve Bechuanaland'da geniş ve bataklık bir bölgede kaybolur. Uzunluğu aş. yu. 1 700 km dir. Yatağının aşağı bölümünde Okovango adını alır. Bk. OKOVANGO.

CUBATÃO [*kubītaur*], Brezilyada, São Paulo bölgesinde, Serra do Cubatão eteğinde 1 900 nüfuslu bir köy. Büyük bir hidroelektrik santrali vardır.

CUBEYL (Arp. = küçük dağ, tepe), Arap yarımadasında birçok yerin adı. Bunlardan Suriye kıyılarında eski bir Fenike kasabası olan C., İlkçağlar kültüründe ve Ortaçağlarda Haçlı seferlerinde önemli bir yer tutmuştur. C. e Fenikeliler Aphaia, İbraniler Caybal ve eski Yunanlılar ise Byblos derlerdi. Şehir, Fenikeliler'in tanrılarından Adonis'in tapınakları ve dinî törenler ile eski çağlarda büyük bir ün kazanmış ve tarihinin en parlak devrini yaşamıştır.

Halife Ömer zamanında Yezid b. Ebi Süfyan tarafından fethedilen C., İslâm devrinde de önemini devam ettirmiştir. 1103 yılında Haçlılar tarafından alınarak Kudüs kırallığına bağlı bir baronluk haline getirilmiştir. 1187 de Selâhaddin - i Eyyubi tarafından tekrar fethedilen C., buraya yerleştirilmiş bulunan Kürtler tarafından Haçlılara satılmıştır. Nihayet, 1290 yılında Mısır hükümdarı Selâhaddin Halil b. Kalavun'a teslim edilen C., Mercidabık Savaşından sonra Osmanlı egemenliğine girmiştir. 1860 tan sonra özerk Lübnan'da bir müdürlük olmuştur. Bugün C., birkaç Müslüman aile ve 2 000 kadar Maruni nüfusa sahip olup limanı bulunmıyan, verimsiz topraklı ufak bir kasabadır. C. Yahya Kemal Beyatlı'nın «Biblos kadınları» adlı şiiri ile Türk edebiyatına girmiş bulunmaktadır.

CUBICULARIUS [*kubikularius*] [Lât.], mabeyin hademesi; eski Roma imparatorlarının sarayında başmabeyinci. Hükümdarın güvenini kazanmış olarak çoğu zaman büyük nüfuza sahipti.

CUBICULUM [*kubikulum*] [Lât.]: 1. Eski Roma evlerinde yatak odası.

2. Hıristiyan katakomplarında mezar olarak kullanılan mahzen.

CUBILLO DE ARAGÓN [*kuvilyo de aragon*], **Álvaro** (aş. yu. 1596 - aş. yu. 1660), İspanyol dram yazarı. Granadada doğmuştur. Lope de Vega ile Calderón'un öğrencilerinden olan C. nun bilinen başlıca komedileri şunlardır: *El Rayo de Andalucía* (Endülüs yıldırımı) [1632]; *La perfecta casada* (Kusursuz ev kadını); *Las muñecas de Marcela* (M. nın bebekleri).

CUBISME (Sanat): bk. KÜBİZM.

CUBITUS [*kubitus*] **veya CUBITALIS** [*kubitalis*], (Lât. = dirsek), eski Romada uzunluk ölçüsü. 1 C. = 6 Palmi (el genişliği) veya 1 1/2 Pedes (ayak = 444 mm).

ČUBRANOVIĆ [*çubranoviç*], **Andrija** (XV. yüzyıl sonu - aş. yu. 1559), Hırvat şairi. Adriya denizi kıyısında Dubrovnik (İta. Ragusa) te doğmuştur. Gençliğinde kuyumculuk yapmış, sonra Venedik donanmasında görev almıştır. Č., Hırvat edebiyatının klâsik şairleri arasında yer almıştır. Birçok eserler yazmışsa da, daha çok *Jeđupka* (Çingene kadın) [1595] adlı şiiriyle tanınmıştır.

CUCCAGNA, COCAGNA [*kukaña*] (Aşağı Lât. *coco* = yumurta): 1. İtalyada efsanevî tembeller cenneti. Buranın çeşmelerinden bal akar, kızarmış güvercinler herkesin ağzına gelirmiş. Miskinler cennetine Fransada *Pays de cocagne*, Portekizde *Paris de cucanha* denilir. Amerikalı yazar J. B. Cabell (b. bk.) in *Jurgen* (ad) [1919] adlı romanında, eserin kahramanı C. memleketini ziyaret etmektedir.

2. Bir halk şenliğine ve bu şenlik sırasında bir mey-

dana dikilen düz sırığa da bu ad verilir. Tepesine kadar tırmanabilen orada asılı bulunan armağanı alır. Aynı şenlik sırığı Fransada *Cocagne*, İspanyada *Cucaña* diye anılır.

CUCCAGNA

CUCCHI [*kukki*], **Claudina** (1834 - 1913), İtalyan dansözü. Monza'da doğmuş, Milano'da ölmüştür. Scala (Milano) da dans öğrenmiş, 1853 te «birinci dansöz» olmuş, sonra Parise gelerek Operada Verdi'nin *Vêpres Siciliennes* (Sicilya kırımı) adlı operasında ilk olarak sahneye çıkmıştır. Mazilier'nin *Le corsaire* (Korsan) adlı baletinde daha büyük başarı göstermiştir. Viyanada Hoftheater (Saray Tiyatrosu) de on yıl boyunca yıldız olarak çalışan C., orada Taglioni, Rota ve Pallerini'nin baletlerini temsil etmiş, 1865 te Peterburg'da *Giselle* (ad), *Esmeralda* (ad) ve *La fille du bandit* (Haydutun kızı) baletlerinde oynamıştır. Bundan sonra, Venedik'te Fenice tiyatrosunda Saint - Léon'un *Flamme d'amour* (Sevgi alevi) unda, Trieste tiyatrosunda da Rota'nın *Conte di Monte Cristo*'sunda oynamıştır.

CUCCI [*kukki*], **Domenico** (1635 - 1705), Fransada kırallık binalarının İtalyan asıllı mobilyacısı ve kuyumcusu. Perugia yakınında Todi'de doğmuş, Pariste ölmüştür. 1664 te Mazarin tarafından Gobelins yapımevlerine çağrılan C., döşemecilikte Fransaya İtalyan zevkini sokmuş olmakla tanınmıştır. Versailles'ın işlemeli kapı tokmaklariyle anahtar yerleri de onun eseridir. Bunlardan başka, Saint - Denis kilisesinin mihrabındaki kutsal eşya dolabını ve Louvre Sarayındaki kıral kitaplığının bronz süslerini de o yapmıştır. Bugün Versailles'da kıralın yatak odasında bulunan, XIV. Louis ile Marie - Thérèse'in büstleri de onun eseridir.

CUCHILLAS [*kuçilyas*], Güney Amerikada, Uruguay'da iki ırmak alanı arasında su bölümü çizgisini meydana getiren sırtlara verilen ad.

CUCHULAIN [*kuhulin*] **veya CUCULAIN** [*kukulin*], **CUCHULLIN** [*kuhullin*], **CÚ CHULAINN, CÚ CULLIN** (asıl adı: **Setanta**; ölm. M. Ö. 2), İrlândalıların Conchobar - Cuchulinn destanının başlıca savaşçısı ve kahramanı. Genel olarak Ulster'lı savaşçı Sualdam'in oğlu olarak bilinen C. in Tanrı Lug'ın da akrabası olduğuna inanılırdı. Başlangıçta adı Setanta olarak bilinen C., Dun Imbrith (Louth) te büyümüş, 6 yaşında iken Ulster kıralı Conchobar'ın sarayına gitmiş, demirci Culann'ın av veya çoban köpeğini öldürmüş ve bir süre köpeğin yerine demircinin mallarını beklemiş, «Culann'ın köpeği» anlamındaki Cu - Chullinn adını buradan almıştır. Daha sonra, Ulster'lıların baba düşmanları Necht'in üç oğlunu öldürmüş, 17 yaşındayken Ulster sınırını Connaught'lu Medb'in kuvvetlerine karşı savunmuş, 10 yıl sonra da Calatīn Dāna'nın oğulları ve Lugaid tarafından öldürülmüştür. Bk. TÁIN BÓ CÚGNE.

CUCU [*kuku*], **Gheorghe** (1882 - 1932), Rumen bestecisi. Pueşti'de doğmuştur. Bükreş Konservatuvarında okuduktan sonra bilgi ve görgüsünü artırmak üzere Parise gitmiştir. Sonradan Bükreş Konservatuvarında öğretim üyesi olarak çalışmış, teori ve solfej dersleri vermiştir. Kilise musikisi alanında besteleri vardır. Rumen halk melodilerini koro için işlemiştir.

CUCUMELLA [*kukumella*], İtalyada, Vulcı bölgesinde, taştan yapılmış çember biçiminde bir Etrusk mezarı. Üstünde kabaca yontulmuş canavar heykelleri vardır.

CUCUMIS (Bot.): bk. KAVUN.

CUCURBETA [*kukurbeta*] (Mac. **Kukurbeta**), Rumanyada, Transilvania (Mac. Erdély) nın batısında, Bihor (Mac. Bihar) dağları (b. bk.) nın en yüksek doruğu. 1 849 m yüksekliğinde bir sağrı olup, Crişul negru (Mac. Fekete - Kőrös), Crişul alb (Mac. Fehér - Kőrös), Areş ve Someş (Mac. Szamos) ırmaklarının çıktığı ormanlık bölgededir.

CUCURBITA (Bot.): bk. KABAK.

CUCURBITACEAE (Bot.): bk. KABAKGİLLER.

CÚCUTA [*kukuta*] (eski adı: **San José de Cúcuta**), Kolombiya'da Doğu Cordillera'nın eteğinde, Norte de Santander bölümünün merkezi olan 112 100 (1954) nüfuslu bir şehir. Tropik bitkileri (kahve) yetişen bir bölgenin ticaret merkezidir. 1875 te yer sarsıntısı sonunda yıkılmışsa da, yeniden kurulmuştur.

CUCUTENI [*kukuteni*], Rumanyanın Yaş (Iaşi) ili-(judeţ)nde, Paşcani - Yaş demiryolu üzerinde bir köy. Burada yeni taş, bronz ve buz çağından kalma berkitilmiş bir yerleşme yeri bulunarak araştırmalar yapılmıştır.

CUÇİ (ölm. aş. yu. 1227), Çingiz Hanın büyük oğlu ve Altın Ordu (C. Ulusu) nun kurucusu. Çingiz Hanın dört oğlu vardı: C., Çağatay, Ögedey ve Tuluy. Kardeşleri Çağatay ve Ögedey gibi, C. de Çingiz Hanın Hârizmşah devletine karşı yaptığı sefere katılmıştır (1219 - 1224). Hârizm'in başşehri Gürgenç veya Ürgenç (bugün: Köhne Ürgenç) C., Çağatay ve Ögedey tarafından kuşatılmış ve 1221 de alınmıştır. 1224 te Çingiz Hanın imparatorluğu oğulları arasında bölünmüş, büyük oğlu C., ulus ve yurt olarak, Hârizm, Kafkasya ve İrtiş'in batısındaki toprakları almıştır. Bu toprakların ana çekirdeğini Deşt - i Kıpçak meydana getiriyordu. Ancak, C. nin sağlığında Deşt - i Kıpçak ona yalnız şekil bakımından bağlanmıştır. Çünkü bu toprakların büyük bir kısmı henüz Moğollar tarafından alınmamıştı. C. bu toprakları alamadan (Çingiz Handan birkaç ay önce) ölmüştür. Onun yerine oğlu Batu Han seçilmiştir. Güneydoğu Avrupada sürekli akınlar yapan Batu Han, C. nin alamadığı Avrupa topraklarını da Moğol imparatorluğuna katmıştır. Bk. BATU HAN.

Bu akınlar sonunda meydana gelen büyük Moğol devleti, doğu kaynaklarında C. nin adına dayanılarak C. Ulusu adını almışsa da, C. bu devletin tarihinde büyük bir rol oynamamıştır. Bu sebeple, C. Ulusu (Altın Ordu) nun ilk hanı ve asıl kurucusu Batu Handır.

C. adının kökü bilinmemektedir. Tarihçiler bu adı *Cuci, Coçi, Coci, Çoçi, Çuçi, Çoci, Çuci* diye de yazarlar. Eski Arap ve İran kaynaklarında *Tuşi* (*Toşi*) ve *Duşi* (*Doşi*) şekilleri de tesbit edilmiştir. Paul Pelliot'ya göre (*Notes sur l'histoire de la Horde d'Or* [Altın Ordu tarihine dair notlar], Paris, 1950. 10 - 28. s.), bu adı *Cöçi* diye okumak gerekir.

CUÇİ ULUSU, Doğu Avrupada kurulan Moğol devletine doğu kaynaklarında verilen ad. Çingiz Hanın büyük oğlu Cuçi (b. bk.) ye ulus ve yurt olarak verilen toprak-

lar C. U. adiyle tanınmışsa da, bu devletin kuruluşunda Cuçi'nin büyük bir rol oynamadığı anlaşılıyor. C. U. nun asıl kurucusu Güneydoğu Avrupada sürekli akınlara girişen Batu Han (b. bk.) dır.

Doğu kaynaklarında bu devlete C. U. adı yanında Gök Ordu adı da verilir. Rus kroniklerinde büyük bir yer tutan C. U. Zolotaya Orda (= Altın Ordu) adiyle tanınmıştır. Bu ad Avrupa dillerinde de yayılmıştır (Fr. *Horde d'Or*, Alm. *Goldene Horde*, İng. *Golden Horde*). Rus kaynaklarında geçen Zolotaya Orda adının C. U. na verilmesinin sebebi şimdiye kadar açıklanmamıştır. Ancak, Reşidüddin'in kullandığı «Büyük Altın Ordu» deyimini göz önünde tutarak, bu adın başlangıçta Çingiz Hanın ordusuna verildiği ve sonradan anlamını değiştirerek, Cuçi'nin oğlu Batu Han tarafından kurulan devlete özel ad olduğu ileri sürülebilir.

C. U. nun sınırları, özellikle Cuçi'ye yurt ve ulus olarak verilen toprakların ana bölümünü meydana getiren geniş bozkırlarda kesin olarak belirtilemez. Kuzeydoğuda C. U. na Bulgar bölgesi giriyordu. Kuzeyde sınırın Rus prensliklerinden geçtiği anlaşılıyor. Güneyde bir yandan Kırım yarımadasını ve kıyı şehirlerini, bir yandan da Derbent'e ve Bakû'ya kadar uzanan Kafkasya topraklarını ve Kuzey Hârizm'i, batıda Dnester'e, doğuda Batı Sibirya'ya ve aşağı Sırderya'ya kadar uzanan bozkırları içine alıyordu.

XIV. yüzyılın başında C. U. , Gök Ordu ve Ak Ordu (Rusça adı: *Sinyaya Orda* = Gök Ordu) adlı iki kola ayrılmıştır. Güney Sırderya havzasındaki topraklarla Aral gölünün kuzeydoğusunda İşim ve Sarısu ırmaklarına kadar uzanan bozkırlar Ak Orduya bağlanmıştır. Ak Ordunun ayrılmasından sonra C. U. adiyle, daha çok Gök Ordu toprakları kastedilmiştir.

Doğu Avrupa tarihinde büyük bir yer tutan C. U. , daha çok Altın Ordu adiyle tanınmıştır. Bk. ALTIN ORDU.

CÛDA, Mahmut (doğ. 1904), Türk ressamı. Fethiyede doğmuştur. Bir hâkimin oğludur. Orta öğrenimini «Darüşşafaka» da, yüksek öğrenimini de Sanayi - i Nefise Mektebi (Güzel Sanatlar Akademisi) nde yaptıktan sonra Millî Eğitim Bakanlığınca Fransaya gönderilen C. Paris Güzel Sanatlar Yüksek Okulunda Lucien Simon'un atelyesinde, daha önce de Münihte H. Hoffman'ın atelyesinde çalışmıştır. C. nın sanat özelliği, resim tekniğine ve kurallarına uyması, gerçeğe sevgi beslemesidir. Türkiyede güzel sanatların gelişmesinde büyük gayretler harcamış olan C. «Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği», «Türk Ressamlar ve Heykeltıraşlar Cemiyeti», «Ressamlar Derneği» gibi sanat kurumlarının kurucu üyeleri arasında yer almıştır. C. yurt içinde ve dışında açılmış olan sergilerin çoğuna katılmıştır. Bugün İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi seminer kitaplığında çalışmakta ve ayrıca da Serbest Sanat Kurları Özel Okulu'nda resim öğretmenliği yapmaktadır. Resim ve Heykel Müzesinde (İstanbul) bir kompozisyon, iki natürmort, bir manzara olmak üzere dört eseri bulunmaktadır.

CUDDALORE (Coğ.). bk. KUDALOR.

CUDDAPAH (Coğ.): bk. KUDAPA.

CUDÎ (Arapçada *cûd* cömertliğe, *cevd* ise sağanak halindeki yağmurlara denir. C. ismi Araplara göre bu anlamlardan alınmıştır. Kişi adı olarak kullanılır, «dağ» anlamına da gelir. Yakut - ı Hâmevî, ünlü Cudî'den başka Arabistanda Tay kabîlesinin yaşadığı yerlerdeki iki dağdan birine de C. denildiğini yazar ki, bu ad ile Hatem - i Taî'nin cömertliği arasında bir münasebet düşünülebilir.), Cizre kasabasının kuzeyinde ve Şırnak'ın güneyinde Hezil ırmağı ile Dicle nehri arasında 2 089 m yüksekliğinde bir dağ. Dağın ünü Nuh gemisinin C. üzerine oturmuş olması kıssasına dayanır. Kur'an'da (Hud suresi, âyet: 44) Nuh gemisinin oturduğu dağın C. olduğu açıklanmaktadır. Nuh'un, bu dağ alanına gemiden indikten sonra mescit ve bir kanara (mezbaha) yapıp kurban kestiği ve gemide Nuh ailesinden başka kırk erkek ve kırk kadın bulunduğu ve dağ eteğinde Semanin (Seksen) köyüne bu adın, bu kişilerin sayısına göre verildiği söylenir.

CÛDÎ, İbrahim, Muallim (1853 - 1931), Türk şairi. Merzifonda doğmuş, İstanbulda ölmüştür. İlkin Merzifonda okumuş, sonra öğrenimini tamamlamak için İstanbula gitmiş (1876), yarışma sınavını kazanarak Beşiktaş Askerî Rüştiyesi Türkçe öğretmenliğine atanmış (1877) ve o tarihten sonra Selânikte Terakki, Selânik İdadisi, Selânik Askerî Rüştiyesi (1880 - 1908) nde Türkçe, sonra Arapça; İstanbulda Gelenbevî, Mercan ve Bezmiâlem Sultanîlerinde (1911 - 1921) edebiyat ve felsefe okutmuş ve yaşının ilerlemesi dolayısiyle emekliye ayrılmıştır (1921). Bir kere Amasyadan (1908), bir kere de Ispartadan (1917) milletvekili seçilmiştir. Yenişehirli Avni ve Muallim Naci'yi izler görünen ve daha çok tasavvuf konusunda ve divan edebiyatı yolunda şiirler yazan C. , bu edebiyatın son temsilcilerindendir. Çeşitli dergilerde yayınlanmış olan şiirleri kitap halinde toplanmamıştır.

CUDWORTH [*kadvırth*], **Ralph Rudolfe** (1617 - 1688), İngiliz filozofu, Cambridge Okulu (b. bk.)nun kurucusu. Somersetshire'da doğmuş, Cambridge'de ölmüştür. Cambridge Üniversitesinde profesör olarak çalışmıştır (1645-1688). Hobbes'un natüralizmine karşı cephe almıştır. C. a göre, insan ve evrenin esasında, Eflâtun'un ideallarına benzer *plastik kuvvet*'ler vardır. Evren, ruhlu, canlıdır; her tarafından gayecilik (b. bk.) hâkimdir. Tanrının iradesi evrende bir evrensel ruh vasıtasiyle gerçekleşir. Onun için, ahlâkı sadece tabiata dayandıramayız. Ahlâk ilkeleri doğuştan insanda vardır. C. ın Leibniz ile Berkeley üzerinde etkisi olmuştur. Başlıca eseri: *The True Intellectual System of the Universe, Wherein all the Reason and the Philosophy of Atheism is Confuted* (Evrenin doğru aklî sistemi, burada tanrısızlığın bütün şuuru ve felsefesi reddedilmiştir) [1678]; Piskopos Chandler 1731 de onun *Treatise concerning eternal and immutable Morality* (Ezelî ve değişmez ahlâk anakitabı) adlı eserini yayınlamıştır.

CUEILLETTE (Antrop.): bk. DEVŞİRME.

CUELGAMUROS [*kuelgamuros*], İspanyada, Yeni Castilla (İsp. Castilla la Nueva) da, Guadarrama dağlarının yamaçlarında bir yer. Burada iç harblerde ölenlerden bir kısmının mezarlarının bulunduğu 800 m uzunluğunda bir yer altı mezarlığı vardır.

CUENCA [*kuenka*], 1. İspanyanın Yeni Castilla (İsp. Castilla la Nueva) bölgesinde, Mancha bozkırlarında, Serranía de Cuenca ormanlık yerlerine kadar uzanan bir eyalet. İçinden Júcar, Tajo ve Guadiana ırmakları geçer. Yüzölçümü 17 193 km², nüfusu 336 000 dir.

2. Aynı addaki il merkezi. Nüfusu 24 800 (1954) dür. Júcar ırmağının yukarı yatağında bir sırttadır. Yakınında karst olaylarının yarattığı çeşitli biçimlere raslanan Ciudad

C U E N C A: Asılı Evler (Casas Colgadas)

Encantada vardır. Şatosu, XIII. yüzyıldan kalma katedrali ve «Asılı Evleri» (İsp. Casas Colgadas) ile tanınmıştır.

3. Santa Ana de Cuenca, Güney Amerikanın Ecuador devletinde Azuay eyaletinin merkezi. Nüfusu 58 900 (1954) dür. Yün ve şapka (panama) endüstrisi vardır. 1557 de, İspanyollar tarafından yerlilerin Tumibamba adlı şehirlerinin yerinde kurulmuştur. Katedrali ve üniversitesi olup «Ecuador'un Atinası» adiyle ün kazanmıştır. Çevresinde Azteklerden kalma yapı yıkıntıları vardır.

CUÉNOT [*küenọ*], **Lucien** (1866 - 1951), Fransız biyoloji uzmanı. Pariste doğmuş, Nancy'de ölmüştür. Henüz çocuk denecek yaşta, bitki ve böcek koleksiyonu yapmaya başlamış, Sorbonne'da (1883) poleontolojiyle ilgilenmişse de, Lacaze - Duthiers'nin derslerini çok beğenmiş ve zooloji okumaya başlamıştır. 1887 de tabiat bilimleri doktoru olmuş, 1890 dan 1937 yılına kadar Nancy Üniversitesinde profesörlük etmiştir. Mendel kanunlarının hayvanlara da uygulanabileceğini ilk ispat edenlerden biridir. Biyoloji üzerine birçok eserler yazmış, E. de Martonne'un *Traité de géographie physique* (Fizikî coğrafya kitabı) [1909, 4. bas. 3 cilt, 1925 - 1927] adlı eseriyle P. P. Grassé'nin *Traité de zoologie* (Zooloji kitabı) adlı eserlerine yardım etmiştir. Başlıca eserleri: *La genèse des espèces animales* (Hayvan türlerinin doğuşu) [1911, 1921, 1932]; *L'adaptation* (Uyma) [1925]; *L'espèce* (Tür) [1936]; *L'invention et la finalité en biologie* (Biyolojide buluş ve amaçlılık) [1941 - 1947]; *L'evolution biologique* (Biyolojik evrim) [1951, A. Tétry ile birlikte]. 1931 de Bilimler Akademisine üye olmuştur.

CUERNAVACA [*kuernavaka*], Meksiko'nun güneyinde, Morelos eyaletinin merkezi olan, 30 600 nüfuslu bir şehir. Denizden yüksekliği 1 540 m dir. Piskoposluk merkezidir. Cortés sarayı ile XVI. yüzyılda yapılmış bir katedrali vardır. Turistik bir merkezdir. Şeker rafinerileri, kâğıt fabrikaları vardır. Şehrin yakınlarında Azteklerin Xochicalco (Çiçekler şatosu) adında bir kalesi bulunmaktadır.

C U E R N A V A C A: Cortés sarayı

CUERVO [*kuẹrvo*], **Rufino José** (1844 - 1911), Kolombiyalı dilci. Bogotá'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Zamanında dilcilik sorularında özellikle İspanyolca üzerinde en büyük otorite sayılırdı. Real Academia Española'nın socio correspondiente (muhabir üye) si idi. Bir *Diccionario de Construcción y régimen* (Yapı ve rejim sözlüğü) e başlamış, fakat bitirememiştir. Bu eserde araştırmaları sonunda elde ettiği bütün dilcilik buluşlarını toplamak istiyordu. Bunun dışında C., Bello'nun *Gramática* (Gramer) sını [1874] yeni bir biçime dökerek, zamanımızın öğretici edebiyatına bir şaheser kazandırmıştır. *Apuntaciones críticas sobre el lenguaje bogotano* (Bogotá'da konuşulan dil üzerine eleştirmeli notlar) [1867] adlı eseri çok değerli olup İspanyol Amerikasının dışında da büyük ilgi kazanmıştır. Yayınlanmıyan yazıları ve topladığı metinler ölümünden sonra Bogotá Millî Kitaplığına verilmiş, Kolombiya hükûmeti de Instituto Caro y Cuervo'yu bunları yayınlamakla görevlendirmiştir. 1944 te C. nun *Obras inéditas* (Yayınlanmamış eserler) ının I. cildi çıkmıştır.

CUESMES [*küẹm*], Belçikada, Hainaut bölümünde, Mons arondismanına bağlı, Mons'un güney banliyösünde, 11 300 nüfuslu bir komün. Kömür ocakları, madenî boru ve yapı malzemesi endüstrisi vardır. Sarı tebeşir ve kum ocakları işletilir.

CUEVA [*kuẹva*], **COIBA** [*kọyva*], Orta Amerikada, Panama'nın doğusunda yaşıyan bir ulus. Amerikanın bulunuşu sırasında Panama berzahının başlıca kültürlü uluslarından biri sayılmıştı. Dili bugünkü *Cuna* dilinde devam etmektedir.

CUEVA [*kuẹva*], **Juan de la** (1543 - 1610), İspanyol dram şairi. Sevilla'da doğmuş, orada ölmüştür. Konuları Eskiçağ tarihiyle İspanyol tarihinden alınmış komedi ve trajediler yazmıştır. Lope de Vega'nın öncüsü sayılır. En tanınmış trajedileri şunlardır: *Los siete infantes de Lara* (L. nın yedi çocuğu) [1579]; *El infamador* (İftiracı) [1581]; bu son eser, kahramanlık serüvenleriyle dolu bir komedidir. Bunlardan başka, *Ejemplar poético* (Şiir sanatı) [1606] adlı didaktik eserinde edebî görüşlerini açıklamıştır.

CUEVA [*kuẹva*] **AİLESİ,** Albuquerque dukalarıyle Bedmar markilerinin kökü olan ve son erkek temsilcisi 1723 te ölen Aragón'lu bir aile.

Beltrán de la C.: Albuquerque dukası, Castilla kıralı IV. Enrique'nin nedimi. 1492 de ölmüştür. Kıralın kız-

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

larından *la Beltraneja* diye anılan Juana'nın babası olduğu söylenirse de, ona karşı Isabel'in tarafını tutmaktan da geri kalmamıştır.

CUEVAS [*kuẹvas*], **George de Piedrablanca de Guana, Marqués de** (1885 - 1961), balet müdürü. Chili'de Santiago şehrinde doğmuş, Fransada Cannes'da ölmüştür. 1940 ta New York'ta yoksul çocuklar için bir dans okulu kurmuştur. 1944 te aynı şehirde, geçici olmakla birlikte dans sanatını birçok baletlerle zenginleştiren *Ballet international* (Milletlerarası balet) topluluğunu kurmuştur. 1946 da C., sonradan *International Ballet of the Marquis de Cuevas* (Marki de Cuevas milletlerarası balet topluluğu) adını alan *Nouveaux Ballets de Monte - Carlo* (Monte Carlo yeni balet topluluğu) nun yönetimini eline almıştır. Bu topluluğa Fransız dans yıldızlarından başka, Rosella Hightower, Marjorie Tallchief, George Skibine ve André Eglevski gibi yabancı yıldızlar da katılmıştır.

CUEVAS DE VERA [*kuevas de vera*] **veya CUEVAS DEL ALMANZORA** [*kuevas del almanẓọra*], İspanyanın Endülüs bölgesinde, Almeria ilinde, Almanzora

C U E V A S D E V E R A: K a l e

ırmağı üzerinde bir şehir. Nüfusu 9 526 dır, fakat bunun ancak 2 920 si asıl şehirdedir. Dağlık bir yerde bulunan şehrin çevresinde demir, gümüş ve kurşun madenleri vardır.

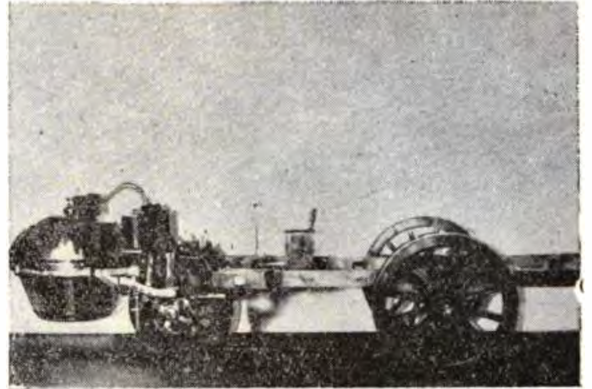
CUFAELER [*kufaẹlir*], **Abraham** (XVII. yüzyılın ikinci yarısı), Holândalı filozof. Spinoza felsefesine bağlı olan C., üstadının prensiplerine uygun bir görüşle bir çeşit felsefe ansiklopedisi çıkarmayı tasarlamışsa da, kitabının ancak *Specimen artis ratiocinandi naturalis et artificialis ad pantosophiae principia manuducens* (Genel felsefenin ilkelerine götüren doğal ve yapma düşünme sanatı örneği) adını verdiği mantık bölümünü bitirebilmiştir [1664].

CUGA, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine bağlı Nahçıvan (Rusça Naḫiçevan) Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Culfa bölgesinde bir köy. Burada, XII - XIII. yüzyıllardan kalma Azerî mimarisi üslûbunda yapılmış Gülistan adında çift çemberli bir anıt - kabir vardır. Anıtın on iki duvarı kumlu taştan yapılmış olup Nahçıvan'da bulunan Atabeg veya Mümine Hatun anıtındakileri andıran geometrik süslerle kaplıdır. Azerbaycan atabeg (b. bk.) i Pehlevân - ı Cihan Mehmet'in karısı Mümine Hatun adına 1186 da yapılan anıtla Gülistan adiyle tanınan C. anıtı arasında yapı bakımından da büyük bir benzerlik göze çarpar. C. daki anıt, mimari yapısı ile süsleri arasındaki uyumdan doğan şekil güzelliği ile dikkati çeker.

CUGAŞVİLİ (Rus. imlâsı: Djugaşvili): bk. STALIN, İosif Vissarionoviç.

CUGAT [*kụgit*], **Xavier** (doğ. 1900), İspanyol asıllı Amerikan kemancısı, bestecisi ve orkestra şefi. İspanyada Barcelona şehrinde doğmuştur. Memleketinin Jesuit kolejinde ve Barcelona Konservatuvarında okumuş, Franz Kneisel ile Willy Hess'ten keman dersi almıştır. 6 yaşında iken Kuba senfoni konserlerinde sahneye çıkmış, 12 yaşında Havana Operasında 1. kemancı olmuş, 16 yaşında da ilk konserini vermiştir. 1929 a kadar Avrupayı, Orta ve Güney Amerikayı dolaşarak, Enrico Caruso'ya eşlik etmiştir. 1929 da Amerika Birleşik Devletlerine gelerek Los Angeles'te 8 kişilik bir orkestra kurmuştur. Daha sonra ünlü 19 kişilik orkestrasının şefi olarak tanınmış ve Lâtin Amerika müziğini ve hele rumba, conga, samba gibi dans parçalarını radyo, sinema ve konserlerle tanıtmış, «Rumba kıralı» diye ün salmıştır. Besteleri arasında «Take it Easy» (Aldırma), «Rain in Spain» (İspanyada yağmur) On that Beach in Havana» (Havana'daki o plâjda), «Dark Night» (Karanlık gece) ve «Brazil» en tanınmış olanlarıdır. Besteci Cole Porter, tanınmış «Begin the Beguine» (Beguine dansına başla) i onun orkestrası için bestelemiştir. C. usta bir karikatürcü olarak da tanınmıştır.

CUGNOT [*küñọ*], **Joseph** (1725 - 1804), Fransız askerî mühendisi. Lorraine'de Void şehrinde doğmuş, Pariste ölmüştür. Avusturya İmparatoriçesi Maria Theresia'nın ordularında hizmet ettikten sonra, 1763 e doğru Parise gelmiş, askerlikle ilgili eserler yazmaya başlamış, girdiği savaşlardan ilham alarak tasarladığı bazı düşünceleri uygulama alanına sokmağa çalışmıştır. İlk olarak 1770 te saatte 2 000 toises (3 898 m) hızında, dört kişilik, buharla işliyen

C U G N O T'nun buharla işliyen arabası

bir otomobil yapmıştır. Bu otomobil, kamyonların ilk örneği sayılabilir. 1771 de «fardier de Cugnot» (C. yük arabası) adı verilen daha büyük bir model yapmıştır. Bu üç tekerlekli arabanın ön tekerleği hem dümenlik hem de yürütücülük işini görüyordu. Öne asılı bir kazanın beslediği iki silindiri olan bu arabanın arkasında top veya başka yük taşıyacak dayanıklı keresteden yapılmış bir bölüm vardı. Ancak, suyun azlığı arabanın uzun yol yapmasına engel oluyordu; bu yüzden de pek tutulmamıştır. Bütün kusurlariyle birlikte bu makine, buharın kullanılmasında büyük bir yenilik meydana getirmiştir: aş. yu. yüz yıldan beri faydalanılan buhar kuvvetiyle C., ilk olarak pistonların düz alternatif hareketi yerine dönüşlü ve sürekli hareketi sağlıyordu.

CUHA, Irakta, Hanikin'in güneyinde, Huzistan bölgesine doğru uzanan topraklarda, Kesker ile Kuret - Vâsıt arasında bir vâdinin ve bu vâdide bulunan bir kasabanın adı. C. vâdisi Mizar ırmağı ile sulanmakta ve çeşitli ürünler yetiştirmektedir. Burada Miysan veya Destmiysan denilen bir kasaba da vardı. Basra limanı ile bu iki kasaba arası 4 günlük bir yol tutmaktaydı. Halife Ali evlâdından Abdullah'ın meşhedi bu vâdide bulunmakta ve hâlâ bir ziyaret yeri olarak saygı görmektedir.

CUHA (Ar. = nükteci hoşsohbet, açık kalbli), Arap dilinde çeşitli fıkra ve nükteleri ile tanınmış bir kişinin sanı. C. nın asıl adı Duceyn b. Sabit olup, künyesi Ebu'l - Gasn'dır. Emevî Halifeliğinin yıkıldığı VIII. yüzyılın ikinci yarısında veya başka bir söylentiye göre, X. yüzyılın sonlarında yaşamıştır. Aslında Fezare kabîlesinden olan C. nın ailesi Kûfe'de yerleşmişti; babası bu şehrin tanınmış tüccarlarındandı. C. nın hayatı çeşitli fıkralarla daha kendi yaşadığı yıllarda efsaneleşmiş ve gerçek kişiliği unutulmuştur. C. nın olduğu söylenen fıkralar İslâm âlemine yayılmış, bazı yerli fıkralar da kendisine atfedilerek C. Arap dil ve kültürünün yayıldığı her yerde tanınmıştır. C. nın Türk dili ve edebiyatı ile ilgili yönü ise, gerek hayatının, gerek kişiliğinin ünlü halk filozofu Nasreddin Hocaya çok benzemesidir. Bu benzeyiş birçok araştırıcıları C. ile Nasreddin Hocanın aynı kişi olması sanısına kadar götürmüştür. Bu sebeple, bir kısım araştırıcılar, ikinci bir C. nın yaşamış olduğu sanısına vararak buna *Cuha'r - Rumî* sanını vermişler ve bunun Nasreddin Hoca olduğunu söylemişlerdir. Hattâ R. Basset *cuha* kelimesi ile *hoca* kelimesinin vezin bakımından benzeyişini, harflerin yer değiştirmesi olarak açıklamakla, bu tipte tek bir kişinin yaşamış olduğunu iddia edecek kadar ileri gitmiştir. Ancak, son yıllarda Nasreddin Hoca üzerinde yapılan incelemeler, bu Türk halk filozofunun gerçek kişiliğini oldukça ortaya koymuş bulunduğundan, Nasreddin Hocanın Türkler tarafından adapte edilmiş bir C. olduğu yolundaki iddianın değeri kalmamıştır. Öte yandan C. hakkındaki şüpheler H. Mortman'ı hem C. yı hem de Nasreddin Hocayı inkâr edecek kadar ileriye götürmüştür. Ona göre, bu tipte bir kişi, ne Anadoluda ne de Irakta yaşamıştır. C. kelimesinin sözlük anlamı da göz önünde bulundurulursa, bütün bu fıkra ve nüktelerin Ön Asya'da binlerce yıldan beri yaşıyan çeşitli milletlerin birleşik fıkra ve hikâyelerinin bir şahısta kişilik kazanmasından başka bir şey olmadığı kanısına varılır. Bütün bu iddialarla birlikte, C., Nasreddin Hoca gibi, kendi kişiliği ile Arap kültürünün etkisi altında kalan milletler arasında yaşamaktadır.

CUHUD KAPISI, İstanbulda, Yeni Caminin önünde iken sonradan yıktırılan kapının adı. Yeni Cami yapılmadan önce burada Yahudiler oturmakta idi. Araplar, «çok çalışkan ve bilerek inkâr eden» anlamlarına gelen *cuhud* kelimesini Yahudiler hakkında kullanırlardı. *Cuhud* kelimesi halk dilinde *çıfıt* şeklini almış olduğundan, C. K. na halk arasında Çıfıt Kapısı denilmiştir.

CUI, César Antonovitch: bk. KYUİ, Tsezar Antonoviç.

CUIABÁ [*kuyabą*] (eski adı: **Cuyabá**), Brezilyada Mato Grosso eyaletinin merkezi. Paraguay'ın yukarı havzasında, Cuiabá ırmağı üzerinde bulunan bu şehir, başpiskoposluk merkezidir. Nüfusu 24 100 (1958) dür. Tarım ürünleri ve pazarı ile tanınmıştır.

CUIGNET [*küinı*] **METODU,** oynak bir aynadan yansıyan ışığı retina üzerine yöneltip gözbebeği içindeki ışık ve gölge hareketlerine bakarak, gözün yansıtma durumunu anlama yolu. Bu metoda «retina muayenesi» anlamında retinoskopi, «gölge muayenesi» anlamında skiaskopi veya gölge testi de denilir. Fransız göz hastalıkları uzmanı **Ferdinand Louis Joseph Cuignet** (doğ. 1823) nin adiyle anılır.

CUITE [*küit*] **İPEĞİ** (Fr.), sabunlu suda kaynatılmak suretiyle hamlığı büsbütün giderilmiş, çok yumuşak ve parlak hale getirilmiş ipek.

CUJAS [*küjąs*], **Jacques de** (1522 - 1590), Fransız hukuk bilgini. Toulouse'da doğmuş, Bourges'da ölmüştür. 1547 den sonra profesör olarak Toulouse'da, sonra da aralıklı olarak ve hasmı Donellus ile birlikte Bourges'da görev almıştır. C. «zarif hukuk anlayışı» denilen bir hukuk okulunun başlıca temsilcisidir. Bu okul, Postglossatorların temsil ettikleri İtalyan hukuk okuluna karşıt olarak sâf Roma hukukuna dayanıyordu. *Observationes et emendationes* adlı 28 kitabı başlıca eserlerini meydana getirir. Corpus Iuris Civilis (b. bk.)i açıklıyan yazıları bugün bile önem taşır. C. 1577 de eserlerini (eserlerinin çoğunu) bir seri içinde toplamıştır. Bütün eserleri (10 cilt) Fabrot tarafından 1658 de yayınlanmıştır. Bu, Napoli baskısı (11 cilt, 1722 - 1727) ile Venedik ve Modena baskıları (11 cilt, 1758 - 1783) nın temeli olmuş ve XIX. yüzyılda birkaç kere daha basılmıştır.

J. de CUJAS

CUJE [*kuhę*], tütün tartmada kullanılan bir ağırlık ölçüsü. C. = 200 g.

CUL DE PARIS [*kü dı pari*] (Fr. = Paris kıçı), bel çizgisini belirtmek için bir zamanlar kadınların fistanları altına yerleştirdikleri yastıklı veya çemberli kıçlık. Bu giyiniş XVIII ve XIX. yüzyıllarda sık sık moda olmuştur.

CULÂHÂ (Fars. *culhak* = dokumacı), kuzey Hindistanda Müslüman dokumacılara verilen ad. Bunlar bir esnaf kastı kuracak kadar önemli ve kalabalıktırlar. C. ların bir kısmı Bombay'daki dokuma fabrikalarında çalışmaktadır. XX. yüzyılın başında yapılan sayımda C. ların 3 000 000 kişi oldukları anlaşılmıştır.

CULBERTSON [*kąlbırtsın*], **Ely** (1891 - 1956), Amerikalı yazar, konferansçı ve briç oyunu uzmanı. Poiana de Vervilao (Rumanya)da doğmuş, New Yorkta ölmüştür. Zaman zaman «The Bridge World Magazine» (Briç Dünyası Dergisi) in başında bulunmuş, uluslararası briç yarışmalarına katılan Amerikan takımına kaptanlık etmiş (1933-1934, 1937), Dünya Briç Federasyonu'nu kurmuş ve başkan-

E. CULBERTSON

lığında bulunmuştur. Eserleri: *Contract Bridge Blue Blook* (Kontrakt briç oyununa dair mavi kitap)[1930]; *Red Book of Leads and Plays* (Oyuna girişler ve oyunlar hakkında kırmızı kitap) [1934]; *The World Federation Plan* (Dünya Federasyonu plânı) [1942]; *Total Peace* (Topyekûn barış) [1943]; *Must We fight Russia?* (Rusya ile savaşmalı mıyız?) [1946] v. b.

CULEBRA CUT [*kulębra kąt*], (İng. *cut* = yarma, geçit), Orta Amerikada Panama kanalının su bölümü çizgisini kestiği yere verilen ad. Boğazın genişliği 84 m idi. C. C. ın açılması, toprak kaymaları tehlikesinden dolayı, Panama kanalının yapılmasında en büyük güçlükler gösteren evre olmuştur. Bu kesimin su altındaki genişliği (aş. yu. 15 km içinde) 91 m dir. 1913 te Gaillard Cut adını almıştır.

CULEBRA, LA [*la kulębra*], Orta Amerikada, Panama berzahı içinde, Panama kanalının kazıldığı geçit. Yüksekliği 84 m dir.

CULEBRA RANGE [*kulębra reync*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Kayalık Dağlar (İng. Rocky Mountains) ın güneye doğru uzanan sıralarından biri. Yüksekliği Culebra Peak'te 4 290 m dir.

CULEMBORG [*külimbǫrḫ*] **veya KUILENBORG** [*köụlınborḫ*], Holândada, Gelderland bölümünde, Lek ırmağı üzerinde, 11 800 (1954) nüfuslu bir şehir. Belediye binası XVI. yüzyıldan kalmadır. Maden ve besin maddeleri endüstrisi ile tütün fabrikası vardır.

CULEUS[*kuleus*], **CULLEUS** [*kulleus*], eski Romada kullanılan bir sıvı ölçüsü. C. = 525,27 l.

CULEX [*kuleks*] (Lât. = sivrisinek), Avrupa ve Kuzey Amerikada yaşıyan, kısa palpuslu bir sivrisinek cinsi. Bu cinsten olan bir sivrisineğin özelliği, vücudunun, üzerinde bulunduğu yüzeye paralel olarak durması, başı ile palpusunu vücudu ile bir açı meydana getirecek biçimde eğik tutmasıdır. C. in, dünyanın her yanında bulunan birçok türleri fil hastalığı (*elephantiasis*) nı meydana getiren *Wuchereria bancrofti* cinsinden parazitlerin taşıyıcısıdır.

C. quinquefasciatus (C. Fatigans): Tropik ülkelerin ev sivrisineği.

C. pipiens: Binalarda kışı geçirir; yılda birkaç defa ürer; kuşlara *Plasmodium danilewskyi* denilen malarya mikrobunu bulaştırır.

C. tarsalis: Kuzey Amerikanın batı bölümünde kuşlara dadanan bir parazit olup beyin iltihabı (Fr. encéphalite) nın virüsünü taşıdığı sanılmaktadır.

CULFA, Azerbaycanda ve İranın İsfahan bölgesinde iki kasabanın adı:

1. Azerbaycandaki C., Alınca çayının Aras nehrine döküldüğü yerdedir. Bir Türk kasabası olan C. nın, Turan hükümdarı Efrasyap veya Ermeniler tarafından kurulduğu yolunda iki söylenti vardır. Ermenilerin bu bölgede görünmelerinden çok önce buralarda Sumer diline yakın bir dil kullanan insanların oturduğu kazılar sonunda elde edilen M. Ö. VIII. yüzyıla ait belgelerin incelenmesinden anlaşılmıştır. C. da bulunan kilise yıkıntılarına bakılarak buranın Ermeniler tarafından kurulduğu sanılabilirse de, Hıristiyanlığın Ermeniler arasında IV. yüzyılda yayıldığı bilinmektedir. C. IV. yüzyılda İranlıların, VII. yüzyılda Arapların eline geçmiştir. XI. yüzyılda Selçuklular tarafından alınan C., bu tarihten sonra hep Türk kasabası olarak kalmıştır. C. nın kaderi Nahçıvana bağlı kalmış, Osmanlılar ile İranlılar arasında yapılan sürekli savaşlar sonunda birkaç defa el değiştirmiş, 1605 te Osmanlı Türklerinin baskısı altında geri çekilen İran Şahı I. Abbas (b. bk.) tarafından yıkılmış, bir aralık Rusyanın eline geçerek 1828 de Nahçıvanla birlikte Erivan iline bağlanmıştır. Birinci Dünya Harbinde Osmanlı orduları tarafından alınan C. ve dolayları, Osmanlı kuvvetlerinin çekilmesi üzerine Ermenilerin hücumuna uğramış ve kendisini savunmuştur. Daha sonra Azerbaycana katılan C. ve dolayları, Kafkasyanın güneyinde Ermenistan Cumhuriyetine bağlanmışsa da, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin baş vurması üzerine Azerbaycana bırakılmıştır. C. eskiden beri bir ticaret yeri ve yolu olarak önem kazanmıştır.

2. Yeni C. da denilen İsfahan bölgesindeki C., eskiden büyük ve bakımlı bir şehir idi. Bugün yıkılmış ve küçülmüştür. İsfahan C. sının Safevî hükümdarlarından Şah Abbas tarafından kurulduğu sanılmaktadır.

CULIACÂN [*kulyakąn*], Meksikada, Sinaloa bölümünde, Culiacán ırmağı (uzunluğu aş. yu. 200 km) kıyısında, Batı Madre dağının eteğinde, 48 900 (1954) nüfuslu bir şehir. Ticaret merkezi olup dokuma endüstrisi gelişmiştir. Çevresinde kobalt, bakır, kurşun, altın ve gümüş madenleri vardır.

CULLBERG [*kulbery*], **Brigit Ragnhild** (doğ. 1908), İsveçli dansöz ve korograf. Nyköping'de doğmuştur. 1944 te modern bir dans topluluğu meydana getirmiş ve *Régate* (Kayık yarışı), *Arbres et vent* (Ağaçlarla rüzgâr), *Roméo et Juliette* (R. ile J.)[Prokofiev], *La joie du travail* (Çalışma zevki), *Le rythme de la vie* (Hayatın ahengi), *Les trois mousquetaires* (Üç silâhşorlar) adlı baletleri repertuarına almıştır. Daha sonra kocası Ivo Cramer'le birlikte İsveç Dans Tiyatrosu'nu kurmuş ve 1950 de konusu Strindberg'den alınan *Modemoiselle Julie* (Bayan J.) adlı bir balet temsil etmiştir. 1951 de İsveç Balet Topluluğunun balet öğretmeni olmuştur.

CULLEN [*kulin*], **Countée** (1903 - 1946), Amerikalı zenci şair. New Yorkta doğmuştur. New York ve Harvard üniversitelerinde okumuş, *Opportunity: Journal of Negro Life* (Fırsat: Zenci hayatı gazetesi) ın yayın müdürü yardımcılığında bulunmuştur. Romanı: *One Way to Heaven* (Cennete ulaşan tek yol) [1931]. Şiir kitapları: *Color* (Renk) [1925]; *Copper Sun* (Bakır güneş) [1937]; *The Ballad of the Brown Girl* (Esmer kızın baladı)[1927]; *The Black Christ* (Zenci İsa) [1929]; *Medea and Some Other Poems* (Medea ve başka şiirler) [1935].

CULLEN [*kąlin*], **William** (1710 - 1790), İskoçyalı hekim ve kimyacı. Hamilton (Lanarkshire) da doğmuş, Edinburgh'da ölmüştür. Glasgow Üniversitesinde tıp (1751), Edinburg Üniversitesinde ise kimya (1755), fizyoloji (1766) ve tıp (1773) profesörlüğü etmiştir. C. a göre, hastalıkların sebepleri, atom hareketlerindeki karışıklıklardır ve bu hareketler de sinir sistemine bağlıdır. C., hava boşaltma cihaziyle suyun dondurulması olayını da incelemiştir. Başlıca eserleri: *Synopsis Nosologiae Medicae* (Tıp bakımından hastalıklara genel bakış) [1769; bu eserde hastalıklar belirtilere göre sınıflandırılmıştır]; *First Lines on the Practice of Physic* (Tıp biliminde uygulamanın ilkeleri) [1776 - 1784]; *Treatise on Materia Medica* (Tıpta kullanılan eczaların ana kitabı) [1789].

CULLEN [*kalın*] **BELİRTİSİ,** göbek çevresinde derinin rengini kaybetmesi. Bu belirti yırtılmalı dış gebelik (yani dölütün Fallop tüpünü yırtması) olayı karşısında bulunulduğunu anlatır. Bu belirti eveğen (hâd) pankreas yangılanmasında da görülür. Baltimore'lu cerrah ve doğum hastalıkları uzmanı **Thomas S. Cullen** (doğ. 1868) ın adiyle anılır.

CULLERA [*kulyera*], İspanyada Valencia bölümünde, Jucar ırmağının Akdenize döküldüğü yerde, 14 800 (1954) nüfuslu bir şehir. Dış satıma portakal gönderir. Çevresinde pirinç yetiştirilir.

CULLINAN [*kolinin*], Güney Afrika Cumhuriyetinin Transvaal bölümünde, Pretoria'nın kuzeydoğusunda bir maden. merkezi. Bu maden 1902 de açılmış, 1932 de kapatılmıştır. Nüfusu 1 100 dür. 1905 te ilk elmas ocağında (Premier - Mine) dünyaca tanınmış Cullinan elması bulunmuştur. Adını bu madeni işleten **Thomas Cullinan**'ın adından alan bu elmasın ağırlığı 3 025 kırat (622 g) tır. Bu elmas kıral VII. Edward'a hediye edilmiş, o da bunu 9 parçaya ayırtarak işletmiştir. C. I adı verilen en büyük işlenmiş elmas, 516 1/2 kırat ağırlığında olup İngiltere kıralının tacını süslemektedir. Yine bu elmastan elde edilen 309 kıratlık C. II elması ise İngiliz kıralının asâsında süs olarak kullanılmıştır.

CULLMANN [*kulman*], **Oscar** (doğ. 1902), Protestan ilâhiyatçısı. Strassburg'da doğmuştur. 1930 da Strassburg, 1938 de Basel üniversitelerinde profesörlük etmiştir. 1949 dan bu yana Sorbonne'a bağlı École des Hautes Études'de eğitim müdürlüğü de yapmaktadır. Araştırmalarında Ahd - i Cedit üzerinde durmuştur. Başlıca eserleri: *Les premières confessions de foi chrétienne* (Hıristiyanlığın ilk müminleri) [Paris 1943]; *Urchristentum und Gottesdienst* (Ana Hıristiyanlık ve ibadet) [1944, 2. bas. 1950]; *Christus und die Zeit* (İsa ve zaman) [1946, 2. bas. 1948]; *Die Tauflehre des Neues Testament* (Ahd - i Cedit'te vaftiz) [1948]; *Petrus, Jünger, Apostel, Märtyrer. Das historische und das theologische Petrus - Problem* (Aziz Petrus, öğrenci, havari ve şehit. Tarih ve ilâhiyat yönünden Aziz Petrus problemi) [1952].

CULLODEN [*kilodn*], Büyük Britanyada, İskoçyanın Inverness şehri çevresinde bulunan **Culloden Moor** (veya **Muir**) bataklıklarının yakınında bir köy. Cumberland dukasının İngiliz ordusu, 16 nisan 1746 da Prens Charles Edward'ın II. James'i destekliyen İskoçya dağlılarından meydana getirilen ordusunu C. dolaylarında yok etmiştir.

CULLUM [*kalim*], **George Washington** (1809 - 1892), Amerikalı mühendis. New Yorkta doğmuş, orada ölmüştür. West Point askerlik okulunda profesörlük etmiş, İç Harbler sırasında federal kuvvetlerin genel kurmay başkanlığında bulunmuş, Harb Akademisi müdürlüğü yapmıştır. C., askerlik sanatı ve tarihi üzerine değerli eserler yazmıştır.

CULLUNDUR (İng. **Jalandhar** veya **Jullundur**): 1. Hindistanda Pencap eyaletinde bir yönetim bölümü. Yüzölçümü 32 559 km², nüfusu 5 438 581 (1948) dir. Bias ve Satleç vâdilerini içine alır. Buğday ve arpa ekilir; şeker elde edilir.

2. Aynı addaki yönetim bölümünde bir şehir. Nüfusu 135 283 (1948) tür. Çok eski bir kırallık olan C. veya Trigarta'nın başşehri idi. Bugün dokuma endüstrisi merkezi ve önemli bir garnizondur.

CULM (Coğ.): bk. CHEŁMNO.

CULMANN [*kulman*], **Carl** (1821 - 1881), Alman mühendisi. Bergzabern'da doğmuş, Zürih (Riesbach) te ölmüştür. Fichtelgebirge demiryolu çalışmalarına katılmış, ayrıca köprülerin yapımı ile uğraşmıştır. 1849 da Kuzey Amerikada bir araştırma gezisi ile görevlendirilmiş, 1855 te de Zürih Teknik Üniversitesinde profesörlüğe çağrılmıştır. Lamé tarafından 1826 da ana çizgileri çizilen grafik statikin asıl kurucusu C. dır. Aynı noktadan geçmiyen ve bulunduğu yerler bilinen üç kuvvetin, belli bir kuvvet ile denge halinde bulunmasını sağlıyan ilke, *Culmannsche Kräftezerlegung* (C. kuvvet analizi) adını taşır. Başlıca eseri, *Die graphische Statik* (Grafik statik) (1864 - 1866; 2. bas. 1875), bu adı taşıyan bilgiyi sistematik bir şekilde kurmuştur.

CULMSEE (Coğ.): bk. CHEŁMŻA.

CULOTTE [*külot*] (Fr.), Fransada XVIII. yüzyılda giyilen ve ancak dizleri örten kısa pantolon. Devrim sırasında terroriste (b. bk.) lerin giydiği pantolonun karşıtı olarak soylu kılığı sayılırdı. Bk. PANTOLON ve SANS - CULOTTES.

CULPA (Lât.), Romada eski dildeki anlamiyle genel olarak «suçlama» demek iken, sonraları «ihmal ve dikkatsizlikten dolayı suçlanma» anlamını alan bir hukuk terimi (Ağır ve hafif ihmal, *C. lata, C. levis*). Kanuna aykırı olan «kasıt» anlamındaki *dolus* kelimesinin karşıtıdır. Nesnel değil de öznel bir ölçü uygulanırsa, bugün bir *C. in concreto* söz konusu olur. C., *Diligentia*'nın karşıt anlamındadır.

CULTISMO [*kultismo*] **veya CULTERANISMO** [*kulteranismo*] (Lât. cultus [= yetişmiş] kökünden), bazı İspanyol yazarlarının yapmacıklı yazı üslûbu. Bu yola, yaratıcısı olan şair Góngora'dan dolayı *gongorisme* de denir. Üstün bir şair olan Luis de Góngora, üslûbunu yapmacıklı sanat oyunlariyle ve yersiz devrik cümlelerle bozardı. Gracián, *Finesse et art du bel esprit* (Züppe edebiyatında incelik ve sanat) (1642) adlı eserinde, C. nun ne olduğunu incelemiş ve *conceptismo* ile arasındaki ayrılığı belirtmiştir. Bu yoldaki üslûbun, XVII. yüzyılın ilk yarısında Fransada beliren ve adına *préciosité* denilen yapmacıklı edebiyatın gelişmesinde çok etkisi olmuştur.

CULU KUL veya CULU KOL, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinde, Altay Özerk Bölge (oblast') sinde bir dağ gölü. Denizden yüksekliği 2 183 m dir. Uzunluğu 10 km, genişliği 3 km, derinliği aş. yu. 7 m dir. Çulışman (b. bk.) ırmağı bu gölden çıkar. C. K. balık bakımından zengindir.

CULVER CITY [*kalvır siti*], Amerika Birleşik Devletlerinin batı bölümündeki California devleti topraklarında, Los Angeles'in 15 km güneybatısında bir filmcilik şehri. Nüfusu 32 163 (1960) tür. En büyük Amerikan film ortaklıklarından biri olan Metro - Goldwyn - Mayer ortaklığının stüdyoları C. C. dedir.

CUMA (Arp. *cum'a/gum'a* yahut *cumu'a*), haftanın günlerinden birinin adı. «Topluluk» anlamına gelir. Cahiliye devrindeki Yevmu'l - urube (= süslenme günü) nin yerini almış bulunan bu gün, gerek adı, gerek gelenek ve göreneği ile Türk toplumuna da olduğu gibi girmiştir. Yevmu'l - urube'nin C. adı ile değişmesi İslâm dininin getirdiği yeniliklerden biridir. Medinede Müslümanlar serbestçe ibadet etme imkânına sahip olduktan sonra ilk defa bu günde cemaatle

namaz kılınmıştır. Öğle namazını iki rekât olarak kıldırmak suretiyle Müslümanlara ilk C. namazını kıldıran Es'ad b. Zürare'dir. C. namazı Medinede nazil olan Cumu'a sûresi hükümlerine dayanmakta ise de, esas bakımından Mekke devresinde farz haline gelmiş, ancak, Müslümanlar Medinede bu ibadeti yapmak imkânına kavuştukları içindir ki Peygamberin hicretinden önce bu farz orada eda edilebilmiştir. Peygamber Medineye göç ettikten sonra ilk C. namazını Beni Salim arasında kılmış olduğundan sonraları burada yapılan mescide Mescidü'l - cum'a adı verilmiştir.

Bu suretle bir toplanma günü halini alan C. gününün dinlenme günü olarak seçilmesi çok sonraki yıllarda olmuştur. Aslında, alışveriş ve ticaret haram edilerek C. vakti sadece ibadete ayrılmış, günün öteki vakitlerinde her türlü çalışma serbest bırakılmıştır (Kur'an, Cum'a sûresi, 9). Bu bakımdan C. gününün dinlenme ve tatil günü olması ile dinî bir bağlantısı yoktur. Ancak, daha sonraki yıllarda Müslümanların C. namazına kolaylıkla katılmalarını sağlamak için bu gün, tatil günü olarak kabul edilmiştir. C. günü daha sonraları bütün İslâm âleminde gittikçe artan sosyal bir önem kazanmıştır. Peygamber ve ilk dört halife zamanında Müslümanlar memleket olaylarını C. hutbelerinde öğrenirlerdi. Emevîler devrinde ise, halifeler kendileri imamlıkta bulunurlar ve hutbelerinde de haftanın olaylarını Müslümanlara bildirirlerdi. Bu suretle C. günü siyasal bir toplanma günü niteliğini almış bulunuyordu. Türkiyede Tanzimata kadar hafta tatili çeşitli günlerde uygulandıktan sonra Tanzimatta C. günü kabul edilmişti. 1 haziran 1935 te yayınlanan 2736 sayılı kanun ile tatil günü C. dan pazara çevrilmiştir.

C. namazı: C. günleri öğle namazı yerine kılınan iki rekâtlık namaz. Bu namazın «farz - ı ayn» olduğunda ihtilâf yoktur. C. namazının beş şartı vardır: 1. Vakit: Genel olarak öğle vakti kabul edilmişse de, Mücâhid ile Hanbelîlerden bir kısım imamlar «işrak» vaktinden guruba kadar olan zaman arasında kılınabileceği, bu namazın ayrı bir farz olduğu ve öğle namazı ile ilgili bulunmadığı kanısındadırlar. Vakit geçmiş olursa, Hanefîler ve Malikîlere göre cemaatsiz, Şâfiî'ler ve Ahmed b. Hanbele göre istenirse cemaatle, yalnız öğle namazı kılınır. 2. Yer: Hanefîler bakımından bu namaz ancak şehirlerde kılınabilir. İmam Şâfiî, onarılmış bir bölgenin kavşağında eda edilmesinde sakınca görmez. 3. Cemaat: Hanefîlere göre, kadın, misafir ve hastalar bir yana, her hür erkek için farzdır. İmam Şâfiîye göre cemaatin, hutbenin sonuna kadar 40 kişiden aşağıya düşmemesi gerektir. Cemaatin sayısında da ihtilâf bulunmakta ise de, imamdan başka 1 kişiye kadar inen cemaat sayısı kabul edildiğine göre, en az iki kişi ile C. namazının kılınması mümkündür, denilebilir. 4. Cami: Müslümanları toplu halde bulundurmak için C. namazının şehrin belli camilerinde kılınması gerekir. 5. Hutbe: Namazdan önce hutbe okunur.

C. namazının sünnetleri: Hutbeden önce 4, namazdan sonra 2 veya 4 rekât namaz kılmak. Namazda, imamın Peygamberimize uyarak birinci rekâtta Cum'a, ikinci rekâtta Münâfikun sûrelerini veya Gâşiye ve A'lâ sûrelerini okuması, cemaatin gusül etmesi, güzel kokular sürmesi, temiz elbiseler giymesi, bu namazın sünnetlerindendir. C. bayram gününe rastlarsa, Ebu Hanifeye göre C. namazı vâcip olur. İmam Hanbele göre ise sâkıt olur. C. namazının ilk rekâtına yetişemiyen kimsenin imama uyarak namazı eda edebileceğinde ihtilâf yoktur. İkinci rekâtında yetişirse, öğle namazı olarak kılar. Ebu Hanifeye göre, imam «teşehhüd»de ise, C. namazını tamamlar, öteki imamlar 4 rekât kılmak gerektiğini ileri sürerler.

C. hutbesi: C. namazının başlıca şartlarından biridir. İki kısım olarak yapılır. Bütün hareketleri sünnete dayanır. Peygamber mesçide gelince cemaate selâm verir ve üç basamakla mimbere çıkarak yüzü cemaate dönük olarak otururdu. Bu sırada Bilâl - i Habeşî iç ezanı okurdu. Ezan bitince Peygamber ayağa kalkarak Tanrıya hamd ve sena ettikten sonra içinde öğütler bulunan birinci hutbeyi okurdu. Bundan sonra biraz oturur, tekrar ikinci hutbeyi okumak üzere ayağa kalkar, mimberden inerken müezzin kaamet getirirdi. Hutbe belli bir süre içinde ve namazdan önce okunmalı, dinleyicisi bulunmalıdır. Hutbe sırasında namaz kılmak haramdır. Hutbenin kısa ve anlamlı olması sünnettir. Türkiyede 1928 yılı şubatına kadar hutbeler Arapça idi. Bu tarihten başlıyarak Arapça metinden sonra Türkçe bir açıklama yapılması da usul haline getirilmiştir.

C. ezanı: Peygamber zamanında C. namazında hutbeden önce, bugün iç ezanı denilen bir ezan okunmakta idi. Bu usul Halife Osman zamanına kadar devam etmiştir. Ancak bu tarihlerde Medine'nin nüfusu çok artmış bulunduğundan mesçitten uzakta bulunan müminleri C. namazına çağırmak üzere şehrin ortalık yerinde Zevra'da ayrıca bir ezan daha okunması uygun görüldü. Bu usul Emevîlerden Hişâm b. Abdi'l - melik zamanında bütün İslâm âlemine yayıldı ve mesçitlerin minarelerinden okunması kabul edildi.

C. selâsı: C. namazından önce halka, namaz vaktinin yaklaşmakta olduğunu, buna göre de namaz hazırlığına girişilmesi gerektiğini bildirmek üzere Peygamberi öven şiirlerin yüksek sesle okunmasıdır. Başlangıçta okunuş zamanı, karışık olarak değişen bu selâ, Mısır hükümdarlarından Sultan en - Nâsır Salâhaddin zamanında (781) C. günlerine mahsus bir gelenek haline getirilmiştir. Türkiyede bazı yerlerde C. va'zını dinlemek üzere bir çağrı anlamına da gelmektedir.

C. vâizi: C. hutbesinin açıklamalarını yapmak üzere görevlendirilmiş vâizlere verilen ad. Bunlara kürsü şeyhi veya katar şeyhleri de denir. Bu, Osmanlılara Selçuklulardan geçmiştir. İlk devirlerde bu görevi tekke şeyhleri almış bulunduklarından, adları kürsü şeyhi olarak da yayılmıştı. Bunların en yüksek rütbesi Ayasofya kürsü şeyhliği idi. Fakat XVII. yüzyılda Oğlan Şeyh İbrahim Efendinin Yeniçeriler arasında, Sivasî Efendinin ise halk topluluklarında iktidarda bulunan hükûmetlere karşı menfi propagandalarda bulunmaları üzerine bu görev, tekke şeyhlerinin ellerinden alınarak bilginler arasında medrese rüusu elde edemiyen mollalara verilmeye başlanmış ve bu göreve atanacak olanlar için ayrıca bir de sınav konulmuştu. Bu sebeple medrese rüusu dışından yapılan bu atanmalar için de ayrı bir silsile tertibedilmiş, bunlara taşra rüusu veya katar şeyhleri adı verilmişti.

C. divanı: Huzur mürafaası. Bk. DİVAN.

C. selâmlığı (C. alayı veya selâmlık resm - i âlisi): Osmanlı padişahlarının katıldıkları sayılı törenlerden biri. Her C. günü C. namazında yapılan bu tören, padişahlığın ve halifeliğin alâmeti sayılmıştır. Osmanlı padişahlarına Anadolu Selçuklu sultanlarından geçmiş olan bu tören, çeşitli değişiklikler geçirmiş olmakla birlikte hilâfetin kaldırılmasına kadar uygulanmıştır. Selçuklu devrinde C. alayı, emîr - i mahfil tarafından yönetilen ve her C. günü sultanın, vezirler, kadılar, bilginler ve devlet ileri gelenleri ile birlik-

te yapmak zorunda olduğu sayılı törenlerden biriydi. C. selamlıkları, İmparatorluk devrinde XVII. yüzyıla kadar büyük bir törenle yapılırdı. Padişahın C. selâmlığına çıkacağı cami belli olduktan sonra saraydan camiye kadar uzanan yol boyunca yeniçeri ortaları iki geçeli dizilir ve hazinedar ağa tarafından bu camiye götürülen padişahın seccadesi hünkâr mahfilinde serilir ve buhurdanlar yakılırdı. Bu sırada cami mütevellisi de padişaha sunmak üzere 12 tepsi kadar çiçek ve meyva hazırlar ve hükümdarı caminin avlu kapısında beklerdi. Öte yandan sarayda İç Avluda rahtivan - i has ağası tarafından hazırlanan murassa eyerli ata binen padişah, etrafında yaya yürümekte olan üzengi ağaları ile Orta Kapıya gelir, burada silâhtar ve çukadar ağalar da atlanırlar, kapıdan çıkıldıktan sonra kapı ağası da atına binerek padişahı takibederdi. Orta Kapı dışında padişahı beklemekte olan sadrazam ise, biniş haberi geldiği zaman atına biner ve hükümdarı sol taraftan karşılıyarak selâmlardı. Bu sırada alkış ağaları, «uğurun hayr ola, ömrün uzun ola, yolun açık ola, saltanatına mağrur olma, padişahım, senden büyük Allah var» tekerlemesi ile alkış tutarlardı. Bundan sonra sadrazam, yedeklerin ardındaki tören yerine geçer ve selâmlık alayı camiye doğru yola çıkardı. Padişahı avlu kapısı önünde yeniçeri ağası ile cami mütevellisi karşılar, yeniçeri ağası, padişahın çizmelerini çıkartarak ayaklarına terliklerini giydirirdi. Yeniçeri ağası, bu hizmeti ilk defa yapıyorsa padişah tarafından kendisine mücevher bir hançer verilirdi. Bundan sonra sadrazamla yeniçeri ağası, padişahın koltuğuna girerek onu hünkâr mahfiline çıkartırlar ve seccadesine kadar götürürlerdi. Bu sırada cami mütevellisi daha önce hazırlamış olduğu çiçek ve meyva tepsilerini padişaha sunar, o da bunları kadınlarına, kız kardeşlerine ve kızlarına hediye ederdi.

C. namazı kılındıktan sonra dönüş töreni başlar, padişahın çizmelerini yeniçeri ağası giydirir ve aynı şekilde saraya dönülürdü. Sadrazam saray kapısında izin alarak konağına giderdi. XVII. yüzyılda hele IV. Mehmed'in saltanatı zamanında İstanbul'da çeşitli ayaklanmaların patlak vermesi üzerine C. selâmlıkları oldukça basitleştirildi. Sadrazamın ve devlet adamlarının bu törene katılmaları usulü kaldırılarak padişahlar, divan çavuşları ve peykler ile selâmlık törenine çıkmaya başladılar. Bu sırada kılavuz çavuş yamağı. padişaha geçeceği yolu açardı. Selâmlık töreni dönüşünde ise, padişaha elinde buhurdan olduğu halde cami mütevellisi ile yeniçeri ağası bir süre yoldaşlık ederler ve yolda padişahtan izin alarak ayrılırlardı. Yeniçeri ağası padişahın yanından ayrılır ayrılmaz doğruca sadrazama gider ve tören boyunca padişahla geçen konuşmaları, törende olup bitenleri anlatırdı. Bu usul yeniçeri ocağının kaldırılmasına kadar devam etmiştir.

XIX. yüzyılda ise, yeniçeri ağasının yerini seraskerler almışlardı. Selâmlık törenleri hele II. Abdülhamit devrinde büyük bir önem kazanmıştı. Ancak, bu padişah C. selâmlığında bazı yenilikler ve değişiklikler de yapmıştır. Törene asker ve sivil, devlet ileri gelenleri ile ilmiye büyüklerinin katılmaları tekrar usul haline getirilmiş ve 16 aralık 1876 C. selâmlığından başlıyarak, saltanat arabasının kullanılması âdet olmuştur. Yine bu padişah zamanında tören yolu boyunca her sınıf askerden birkaç taburun dizilmesi ve hünkâr çavuşları ile tüfekçilerin yer alması da âdet haline gelmişti. Bu devirde selâmlık töreni, gidiş müdürünün yaya olarak ve tek başına Yıldız Sarayının büyük merasim kapısından çıkması ile başlamakta, padişahın arabası saray kapısından çıktığı anda bir yandan Muzika - i Hümayun tarafından hükümdarın marşı çalınmağa, öte yandan da minarelerde ezan okunmaya başlanmaktaydı. Bu sırada alkışçılar alkış tutardı. Abdülhamid zamanında bu alkışa «Padişahım şevketinle, devletinle bin yaşa» cümlesi de eklenmişti. Hilâfetin 3 mart 1924 tarihinde kaldırılması ile bu törenler de tarihe karışmıştır.

CUMA ILICALARI, İzmirin Seferihisar ilce merkezinin 15 km güneydoğusunda, Karakoç vâdisi boyunda tuzlu sıcak su kaynakları. Bu kaynakların başlıcaları Uyuz ılıcası (sıcaklığı 55°C), Gelinboğan ile Cuma ılıcası (sıcaklığı 68°C), ve Ahmetçi ılıcası (sıcaklığı 55 - 57° C) dır. Birbirinden birkaç yüz metre aralıkla sıralanmış olan bu kaynaklar, volkanik kayalar arasından çıkmaktadır. Seferihisar - Karakoç yolunun 100 m kadar sağında ve sırtta eski devirlerden kalma kemerli hamam yıkıntıları vardır. C. I. nın suları radyoaktiviteli ve şifalıdır. Ilıcaların çevresi ormanlık ve fundalıktır.

Bu kaplıcaların 1 km güneyinde sıcak ve tuzlu daha birçok kaynaklar vardır. Bunların bıraktığı mutfak tuzu, çok defa yakınlarındaki köylüler tarafından toplanıp faydalanılacak kadar boldur.

CUMAÇAY, Ağrı ilinin merkez ilcesine bağlı bir bucak. Bucak merkezinin nüfusu 561 (1960) dir. C. Ağrı - Kars şosesi üzerindedir. Kuzey ve doğusu yüksek dağlıktır. Güneyinde ise Murat nehrinin, sularını topladığı geniş havza uzanır. İçinden bir dere geçer. Dere ve kaynak sularından faydalanılır. Çevresinde çiftçilik yapılır, hayvan yetiştirilir. C. bucağının nüfusu 4 812 (1945) dir. 26 köyü vardır.

CUMADA: bk. CEMAZİYELÂHIR ve CEMAZİYELEVVEL.

CUMADE'L - ULÂ ve CUMADE'L - ÂHİRE, bk. CEMÂZİYELEVVEL.

CUMAE [*kume*] (Yun. **Kymē**), Campania (b. bk.) da kurulan en eski Yunan koloni şehri. M. Ö. VIII. yüzyılda Kymē ve Khalkis (Euboia) ten göç eden Yunanlılar tarafından bir ileri karakol olarak kurulmuştur. Yunanlıların yazı, kültür ve sanatına aracılık etmiştir. C. ilkin Ischia adasında kurulmuş ise de, çok geçmeden karşısında bulunan karadaki bir tepeye taşınmıştır. M. Ö. V. yüzyıla doğru zenginliğe kavuşmuş, büyük bir kuvvet kazanmıştır. Etrusk'lerin Romayı ele geçirdikleri bir sırada önemli donanmasiyle özgürlüğünü kazanmıştır. M. Ö. 474 te Siracusa (Syracusae) lıların yardımlariyle Etrusk'lerin donanmasını yenmiştir. Siracusa tiranı tarafından Olympia için verilen ve orada bulunan tunç miğfer bu zafere tanıklık etmiştir. Ancak, C. 421 de Samnit'lerin eline geçmiş, 334 te Romalıların bağımsız belediyeleri (Municipium) arasına katılmıştır. C., Augustus zamanında bir Roma kolonisini ele geçirmişse de, eski parlak devirlerine bir daha kavuşamamış, 1203 te Napoli hükümeti zamanında yıktırılmıştır. İstihkâm duvarları ile tapınaklarının yıkıntıları bugüne kadar kalmıştır.

CUMA - İ ATİK (Eski Cuma): bk. **TİRGOVİŞTE** (Eski Djumaya).

CUMA - İ BÂLÂ (Yukarı Cuma): bk. BLAGOEVGRAD (Gorna Djumaya).

CUMANÁ [*kumanạ*] **veya SANTA INÉS DE CUMANÁ,** kuzeybatı Venezuela'da, Manzanares ırmağı ağzında, Sucre devletinin başkenti olan bir şehir. Dokuma, kahve, kakao, tütün, pamuk ve balık endüstrisi vardır. C. 1520

de İspanyol misyoneri Las Casas tarafından kurulmuş, 1522 de yerliler tarafından yıkılmış, 1523 te Diego Castellón tarafından Nueva Toledo adiyle yeniden kurulmuş, 1569 a kadar Nueva Córdoba adiyle anılmıştır. 1821 e kadar İspanyolların elinde kalmıştır. Güney Amerikanın en eski Avrupalı şehri olan C. depremlerden büyük zarar görmüştür (1766, 1929). Nüfusu 46 416 (1950) dır.

CUMANIA [*kumạnia*], Árpád hanedanı (b. bk.) devrinde, Kuman (Mac. Kun) Türklerinin yerleşmiş bulundukları Rumanya topraklarına verilen ad. Bu ad Árpád'lar devrinin sonlarında Macar kırallarının kullandığı «Macaristan, Dalmaçya, Hırvatistan, Roma, Sırbistan, Haliç (= Galiçya), Lodomer, Cumania ve Bulgaristan kıralı» unvanında da tesbit edilmiştir. Macar prensi Béla (kıral IV. Béla) 1228 de C. da yaşıyan Kuman Türklerini yenmiştir. Kumanlar Macar kıralı IV. Béla devrinde toplu olarak Macaristana sığınmışlardır (1238). IV. Béla, Moğolların akını karşısında Macaristana kaçan Kumanların yardımından faydalanmış, fakat Kumanlarla Macarlar arasında hüküm süren geçimsizliğe son verememiştir. Başbuğlarının öldürülmesi ü z e r i n e Kumanlar Macaristanı bırakmışlardır. Ancak, Moğolların Macaristandan çekilmesinden sonra (1242) IV. Béla, Kumanları geri çağırmış ve Macaristanın Tuna ile Tisza ırmakları arasındaki bölgeye yerleştirmiştir. Bunun üzerine bu yerlere *Kiskunság* (Mac. = Küçük Kumanya) ve *Nagykunság* (= Büyük Kumanya) adları verilmiştir. Bk. KUNSÁG.

CUMANICUS, CODEX: bk. KUMAN TÜRKÇESİ.

CUMAOVASI, İzmir ilinin merkez ilcesine bağlı bir bucak. Nüfusu 3 590 (1960) dır. Bucağa bağlı 18 köy vardır. Bu köylerin çoğu 400 - 600 nüfusludur. C., İzmirin 18 km güneyinde, kuzey - güney doğrultusunda uzanan bir ovanın ortasındadır. İzmirin, yurt içi uçak seferlerinde büyük bir yer tutan hava alanı da bu ovadadır. Hemen doğusunda istasyonu vardır. İzmire Seydiköy'den geçen bir şose ile bağlıdır. Tam örgütlü bir bucak olan C. kasabasında belediye örgütü ve PTT merkezi vardır. Tarım, geçim kaynaklarındandır.

CUMAPAZARI, eski Makedonya'nın güney sınırlarında bulunan bir kasaba. Osmanlı İmparatorluğunda Manastır ilinin Serfice sancağına bağlı bir kaza merkezi idi. 1912 - 1913 Balkan Harbinden sonra Yunanistana geçmiştir; bu harb sırasında C. savaşı 14 - 18 temmuz 1913 te olmuştur. Türkiye yönetiminde iken, 84 köyü ve 58 575 nüfusu vardı. Bu nüfusun büyük çoğunluğu, Türk ve Müslümandı. Kazada Türklerden başka 5 581 Bulgar ve 5 396 Rum ve Ulah yaşamakta idi. Kazanın iktisadî hayatı tarıma dayanmakta, Ustruma gölüne doğru uzanan ovada bol tahıl, meyva ve sebze yetiştirilmekte, ayrıca küçük baş hayvan da üretilmekte idi. Kaza halkı tarımdan başka yerli tezgâhlarda bölge ihtiyacını karşılıyacak kadar bez, aba ve şayak dokumacılığı da yapmaktaydı. Kaza merkezi olan C. kasabası, 2 865 nüfuslu ufak bir kasaba idi. C. bugün Yunanistanın Serez (Yun. Serrai) iline bağlı bir ilce olup, adı Djuma (Yun. Tzoumagia) dır. Lausanne Barış Andlaşması ile Türk ve Müslüman ahali Anadolu Rum göçmenleri ile değiştirilmiş olduğundan ilce bölgesinde Rum nüfus çoğunluk kazanmıştır. Yunanistana geçtikten sonra da C. nın geçim şartları ve iktisadî durumunda büyük bir değişiklik olmamıştır.

CUMASINA [*kumazịna*] **veya CUMA** [*kụma*] **USULÜ,** içme ve yıkanma sularının gümüşle dezenfekte edilmesi.

CUMBAL [*kụmbal*], Güney Amerikada, Kolombiya'nın güneyinde, Ecuador sınırında, bugün püskürmekte olan bir yanardağ. Yüksekliği 4 790 m dir.

CUMBERLAND [*kạmbırlınd*]: 1. Büyük Britanyada, İngilterenin kuzeybatı bölümünde bir kontluk. Yüzölçümü 3 938 km², nüfusu 285 347 (1951) dir. Dağlık ve seyrek nüfusludur. Bu kontluğun Lake District denilen göller bölgesini kapsıyan bölümü, doğal güzellikleriyle tanınmıştır. C. da kömür madenleri, demir ve çelik, ayakkabı, çizme ve un fabrikaları vardır. Hayvancılık da gelişmiştir. Başşehri Carlisle'dır. Bu kontluğa bağlı topraklarda eskiden Strathclyde devleti bulunurdu. X. yüzyılın ortalarına kadar bağımsız kalan bu devletin Lâtince adı **Cumbria** [*kụmbria*] idi. Bu devlet sonradan İskoçya'ya bağlanmış, yalnız güney kısmı (Cumberland) İngilizlerin elinde kalmıştır.

C U M B E R L A N D: Massifi ve Göllerden biri

2. Amerika Birleşik Devletlerinin Maryland bölümü topraklarında bir şehir. Nüfusu 33 415 (1960) tir. Potomac ırmağı boyunda, Ohio kanalı üzerindedir. Demir ve çelik endüstrisi vardır.

3. Kanadada Vancouver adasında bir kasaba. Amerika Birleşik Devletlerinin Virginia ve Wisconsin devletlerinde de bu adda küçük birer şehir vardır.

C. sosu: soğuk av eti kızartması üzerine konulmak için toz hardal, zencefil, yaban sarımsağı, Frenk üzümü jölesi, porto şarabı, limon ile portakalın suyu ve ince ince doğranmış kabuklariyle hazırlanan bir sos.

CUMBERLAND [*kạmbırlınd*], **Ernst August** (1845 - 1923), Cumberland ve Braunschweig - Lüneburg (b. bk.) dukası, Hannover kıralı V. Georg'un biricik oğlu. Hannover'da doğmuş, Gmunden'de ölmüştür. Hannover'ın Prusya topraklarına katılması (1866) ndan sonra da hükümdarlık san ve haklarında direnmiştir. Braunschweig dukalığına soydan vâris olması (1884), Bismarck'ın 1885 tarihli teklifi üzerine Federal Meclisin karşı koymasiyle suya düşmüş, bu teklife Braunschweig Diyet Meclisi de katılmıştır. Ancak, oğlu Ernst August, imparatorun damadı olarak, Braunschweig'da hükümeti ele almış, fakat Hannover üzerindeki hakkından vazgeçmemiştir.

CUMBERLAND [*kąmbırlınd*], **Richard** (1631 - 1718), İngiliz din ve ahlâk filozofu. Londrada doğmuş, Peterborough'da ölmüştür. Başlıca eseri olan *De legibus naturae* (Tabiat kanunları) [1672], Thomas Hobbes'ın bencil felsefesini reddetmeyi amaç edinen bir risaledir. İngiliz faydacılık okulunun kurucusu sayılan C. a göre, ahlâk tek tek bireylerden çok topyekûn bütün insanlığın olmalıdır.

CUMBERLAND [*kąmbırlınd*], **Richard** (1732 - 1811), İngiliz romancısı ve tiyatro yazarı. Cambridge'de doğmuş, Londrada ölmüştür. 1754 - 1811 yılları arasında pek çok eser vermiştir. 1780 de çeşitli görevlerle İspanya ve Portekize gönderilmiş, servetini kısa zamanda tükettiğinden kalemiyle geçinmek zorunda kalmıştır. En tanınmış oyunları şunlardır: *The Brothers* (Erkek kardeşler) [1769]; *The West Indian* (Batılı Hintli) [1771]; *The Fashionable Lover* (Son moda âşık) [1772]. *Memoirs of Richard Cumberland Written by Himself* (R. C. ın kendisi tarafından yazılmış anıları) [1806 - 1807] adlı otobiyografik eseri canlı ise de, gerçeğe pek uygun değildir.

CUMBERLAND [*kąmbırlınd*], **William Augustus, C. dukası** (1721-1765), İngiltere kıralı II. George'un üçüncü oğlu. Londrada doğmuş, Windsor'da ölmüştür. 1743 te Avusturya veraset harbinde II. George'un Dettingen'de Fransızlara karşı kazandığı zafere katılmış, 1745 te Flândra'da II. August'un oğlu Moritz von Sachsen karşısında İngiliz ordusu başkomutanı olarak Fontenoy meydan savaşını kaybetmiş, 1746 da İskoçyada Culloden Muir'da Stuartlar adına İngiliz tahtına hak iddia eden Charles Edward'ın ayaklanmasını bastırmıştır. 1747 de Moritz von Sachsen tarafından Maastricht'te, 1757 de Fransız mareşali d'Estrées tarafından Hastenbeck'te yenilmiştir. Zeven Manastırı uzlaşmasında Hannover'ın boşaltılmasını kabul ettiğinden geri çağrılmıştır.

CUMBERLAND [*kąmbırlınd*] **DUKALARI,** İngilterede muhtelif tarihlerde beş kişiye verilmiş bir soyluluk sanı. Saray kontu (count palatine) prens Rupert (1644); kıraliçe Anne'in kocası Danimarka prensi George (1689); II. George'un oğlu William Augustus (1726); III. George'un kardeşi Henry Frederick (1745 - 1790) (1766) ve III. George'un oğlu olan Hanover kıralı Ernst August (1799) bu sanı almışlardır. Bu sonuncudan gelen erkekler C. sanını kullanmaya devam etmişlerdir.

CUMBERLAND [*kǫmbırlınd*] **KONTLARI:** bk. CLIFFORD AİLESİ.

CUMBERLAND [*kąmbırlınd*] **MASİFİ,** İngilterenin kuzeydoğusunda, İrlânda deniziyle Eden vâdisi arasında, aynı adı taşıyan kontlukla Westmorland ve Lancashire'in bir parçası üzerinde uzanan bir bölge. Scafell'de 1 070 m yüksekliğe erişir. C. üçüncü devirde yükselmiş eski bir masiftir; birçok ırmak buradan başlar, çeşitli yönlere yol alır. Dördüncü devir buzulları vâdilerde büyük çukurlar açmış, buzultaşlar biriktirmiş, böylece bugün Lake District (Göller bölgesi) in turistik ününü sağlıyan güzel gölleri meydana getirmiştir. C. M. otlak bakımından oldukça fakir bir bölgedir. Buna karşılık Eden ovasiyle Solway Firth boyunca uzanan ova zengin tarım bölgeleridir. İrlânda denizi kıyısında dar bir kömür havzası, çok üstün bir maden endüstrisinin ilkel maddesini sağlamaktadır. Bu bölgede bugün denizin altından bile kömür çıkarılmaktadır.

CUMBERLAND [*kąmbırlınd*] **PLÂTOSU** (İng. Cumberland Plateau), Amerika Birleşik Devletlerinin kuzeydoğu bölümünde, Appalach'ların güneybatısında ormanlık ve dağlık bir yöre. Yüzölçümü aş. yu. 2 000 km² dir. Birçok kıvrımlı dağ sıralarından (bu arada Big Black Mt 1 265 m) meydana gelmiş bulunan C. P. kuzeybatıya doğru alçalır, yassılaşır. Kömür, çeşitli maden cevherleri, petrol ve tabiî gaz bakımından zengindir.

CUMBERLAND RIVER [*kąmbırlınd rivır*], Kuzey Amerikada, Ohio ırmağının büyük sol kollarından biri. C. R., kaynağını Cumberland Plâtosu (b. bk.) ndan alır, Kentucky'de, Smithland yakınında Ohio'ya karışır. Uzunluğu 915 km dir. Bunun Mashvill'e kadar olan 315 km lik bölümü gemi işletilmesine elverişlidir.

CUMBERLAND SOUND [*kambırlınd saund*], Kanadanın kuzeydoğu bölümünde, Baffin - Land'ın güneydoğusunda, Cumberland yarımadası ile Pennys - Land arasında bir boğaz. Boğazı 1585 te John Davis bulmuştur.

CUMBERLAND [*kąmbırlınd*] **CILIK** (Cumberlandisme), İngiliz hokkabazı Stuart Cumberland (asıl adı: Charles Garner, doğ. 1857) ın adından alınmış, gizli bilgilere ait bir kelime. Birçok kişilerin bulunduğu bir yerde, birini dışarı çıkarırlar, geri kalanlar da bir şeyi bir yere gizlerler veya dışarı çıkarılan kişinin bir harekette bulunmasını isterler. Dışarı çıkan kişi içeri girer, gizlenen şeyin nerede olduğunu veya yapılması gereken hareketin ne olduğunu bilen birinin sürekli olarak eline dokunur; eline dokunduğu kimsenin farkında olmadan yaptığı baskılar sonunda da ya yoklıya yoklıya aradığı şeyi ya da duraklıya duraklıya yapılacak hareketi bulur.

CUMBRAE [*kǫmbrē*] **veya CUMBRAY ADALARI,** güneybatı İskoçyada, Buteshire kontluğunda, Clyde körfez (Firth) inde, Bute adasının 6 - 7 km güneydoğusunda iki ada. **Küçük C., Büyük C.** nin 1,5 km kadar güneyindedir. Büyüğünün boyutları aş. yu. 6 × 3 km, küçüğünün boyutları ise aş. yu. 3 × 1,5 km dir.

CUMBRE [*kūmbre*] **veya USPALLATA** [*uspalyąta*], And Dağlarında, Arjantinden Şili'ye yol veren bir geçit. Akoncagua tepesinin yamaçlarında bulunan bu geçitte 3 842 m yükseklikten geçen bir yolla 3 300 m de açılmış bir tünelden geçen bir demiryolu vardır. Bu tünelin uzunluğu aş. yu. 3 km dir.

CUMBRIA [*kumbria*], Britanyada X. yüzyılın ortalarına kadar bağımsız kalan Strathclyde devletinin Lâtince adı. Sonradan İngiltereye katılan güney kısmı Cumberland adını almıştır. Bk. CUMBERLAND.

CUMBRIAN MOUNTAINS [*kąmbriın mauntinz*], İngilterenin Cumberland (b. bk.) bölümünde dağlık bir yöre. En yüksek yeri Sca Fell'de 978, Helvellyn'de 960 m yi bulur. Buzul devrindeki buzulların oyma ve biriktirmelerinden burada birçok göller ve buz yalakları meydana gelmiştir ki burası Lake District (Göller bölgesi) adiyle tanınmıştır. C. M. İngilterenin en çok turist çeken yeridir. Önemli turizm merkezi Windermere'dir.

CUMGOLTO veya KARAKOL TAU, Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Tanrıdağı (Tiyenşan) sisteminde bir dağ kolu. Tepelerinin yüksekliği 4 000 m yi bulur. Granit ve porfirden meydana gelmiştir. Eteklerinde büyük otlaklar vardır.

CUMHUR BAŞKANI, a. Parlâmanter hükümetli bir cumhuriyette seçimle siyasal iktidara gelen, fakat yetkileri sınırlı devlet başkanı (İsrail, Türkiye).

b. Başkanlıkla yönetilen bir cumhuriyette, seçimle siyasal iktidara gelen ve aynı zamanda siyasal yönetme kuvvetinin de başında bulunan devlet başkanı (Amerika Birleşik Devletleri).

Cumhuriyet sistemi, devlet başkanının seçim ile belirtilmesi esasına dayanır. Ancak, seçilenin tek kişi olması şart değildir. Zamanımızda özellikle büyük cumhuriyetlerde, devleti içe ve dışa karşı temsilin önemli olması ve parlâmentoya karşı bir denge sağlaması gereği, C. B. nın monokratik sistem adı verilen usule göre, tek kişi olarak seçilmesi usulünü yaygın bir hale getirmişse de, devrimlerin yarattığı geçiş evrelerinde seçimli devlet başkanlığının, kollegyal sisteme uyularak, bir kurula emanet edilmesi usulünün de iyi karşılanmış olduğu tarihî bir gerçektir. Bu usulün izleri bugün de İsviçre gibi küçük cumhuriyetlerde görülebilir.

Devlet başkanlığı görevinin seçimle bir kurula verilmesinin başlangıcını, M. Ö. 754 ile 509 arasındaki Roma devletini bir cumhuriyet kabul edenlere katılırsak, *consul*'luk devrine kadar götürmek mümkündür. 1795 Fransız Anayasası, devlet başkanlığı görevini doğrudan doğruya bir kurula vermiş bulunan kollegyal veya kamu hukuku dilinde adlandırıldığı üzere direktoryal bir anayasadır. Bu usulün esası, devlet yönetimi için seçimle görevlendirilmiş *collegium* veya *directorium* diye adlandırılan bir kurulun, bakanların atanma ve işten alınmaları başta gelmek üzere, devlet başkanlığı yetki ve görevlerine de sahip olmasıdır.

Bu bakımdan devlet başkanlığı ile bakanlıkların görevleri arasında bir ayrılık yapmıyan, C. B. nı dört yıl süre ile seçilen yedi kişilik yürütme organı arasından her yıl seçimle yenilemeyi esas tutan İsviçre anayasasını, bazı özellikleriyle birlikte, bu sisteme mal etmek gerektir. Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan önceki 1921 anayasasının «Meclis hükümeti» sistemi de aynı kategorinin özel bir şekli sayılabilir.

Buna karşılık, devlet başkanlığını tek kişinin temsil ettiği başkanlık (prezidial) sisteminde de başlıca iki seçim usulü vardır: Bunlardan biri, C. B. nın doğrudan doğruya halk tarafından seçilmesi usulüdür. Halk oyu (plebisit) esasına dayanan başkanlık diye vasıflandırılan bu usulde C. B., yetki kaynağını doğrudan doğruya halktan aldığı için yalnız hukukî bakımdan değil, eylemli olarak da daha geniş bir kudret sahibi olduğu gibi, parlâmentoya karşı bağımsız durumdadır. Halkın seçtiği C. B. nın parlâmentoya bağlı olmaması sebebiyle, en az halk temsilcilerine eşit bir siyasal kudret etkeni olması tabiîdir. Nitekim aynı durumda olan Amerika Birleşik Devletleri Cumhur Başkanı devlet yönetiminde yalnız yasama organı olan parlâmento ile hükümet arasında bir denge sağlamakla yetınmemekte, tersine olarak, hem devlet hem hükümet başkanı sıfatiyle yürütme işlerini görmektedir. Bu yüzden hükümet işlerini yürütmeye memur ettiği bakanlar, C. B. nın yardımcıları, başka bir deyimle, sekreterleri durumundadırlar. Bunların sorumlulukları parlâmentoya değil, sadece C. B. na karşıdır.

Parlâmanter başkanlık sistemi olarak adlandırabileceğimiz ikinci usulde ise, C. B. nı doğrudan doğruya parlâmento, yahut 1958 Fransız anayasasının kabul ettiği karma bir usulle parlâmento, vilâyet meclisleri ve deniz aşırı ülkeler meclislerinin üyelerinden ve belediye meclislerinin seçtikleri temsilcilerden toplanmış bir seçim kurulu tarafından (md. 6) seçilmektedir. Bu usulle seçilen C. B. nın, yukarıdaki örnektekine göre, yetkilerinin sınırlı, dolayısiyle mevkiinin daha zayıf olması kaçınılmaz bir haldir. Bu seçim sisteminde, C. B. nın hükümet işlerini kendisi yürütmeyip parlâmentoya karşı sorumlu bakanlarla yönettirme zorunda bulunması, sadece şekle ait çalışmalarla yetinip daha çok temsilî (représentatif) bir rol oynamasını gerektirmektedir. Bu bakımdan parlâmanter C. B. nı bir «işsiz kıral» (roi fainéant) diye adlandıranlar da olmuştur.

Bu arada 11 ağustos 1919 Weimar anayasası gibi, C. B. nı doğrudan doğruya halka seçtirip parlâmentoya karşı sorumlu bir hükümetle yönetme usulünü benimsemek suretiyle, her iki sistemin iyiliklerini toplama ve sakıncalarını giderme teşebbüsüne de girişilmiştir. Ancak, bu uzlaştırıcı anayasa sisteminin gerek plebisiter gerek parlâmanter başkanlık usullerinin sakıncalarından kurtulamadığı, adı geçen anayasanın, ancak 14 yıl süren gürültülü bir ömürden sonra yerini nasyonal - sosyalist diktatörlüğüne bırakmasiyle doğrulanmıştır. Bu arada başta Sovyetler Birliği anayasası olmak üzere, cumhuriyet adını benimsedikleri halde, tek parti diktatörlüğü ile yönetilen Demir Perde gerisi memleketlerin başkanlık sistem ve seçimlerinin cumhuriyet ve demokrasi kavramiyle uyuşmıyan özellikleri ve kapalı yönleri vardır.

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşu (29 ekim 1923)ndan sonra kabul edilen 1924 ve 1961 tarihli iki anayasa da, C. B. nın seçimini parlâmanter usule bağlamada birleşmiştir. Ayrıntılarla ilgili farklar şu noktalarda toplanmaktadır: 1924 Anayasasına göre, C. B. tek yasama organı olan Büyük Millet Meclisi tarafından, bir seçim devresi süresince, kendi üyeleri arasından seçilmekteydi (md. 31). Ancak, seçimin devre bitmeden yenilenmesi halinde C. B. seçiminin de yenilenmesi gerekiyordu. Böylece Cumhur Başkanlığında değişiklik imkân ve ihtimali doğrudan doğruya genel seçimler sonucuna bağlanmış bulunuyordu.

1961 Anayasasına göre ise «C. B., Türkiye Büyük Millet Meclisince, kırk yaşını doldurmuş ve yüksek öğrenim yapmış kendi üyeleri arasından, üye tam sayısının üçte iki çoğunluğu ile ve gizli oyla yedi yıllık bir süre için seçilir; ilk iki oylamada bu çoğunluk sağlanamazsa, salt çoğunlukla yetinilir» (md. 95). Buna göre, Cumhur Başkanlığı bakımından iki anayasa arasındaki ayrılıklar C. B. nın seçim devresi süresine bağlanmaksızın yedi yıl için seçilmesi; oylamada önce üçte iki çoğunluğun aranması; ayrıca bir kimsenin arka arkaya iki defa seçilememesi (md. 95, f. 2) hususlarında toplanmaktadır.

Seçim konusundaki bu özelliklerin, C. B. nın yetkileri bakımından da farklar yaratması zorunludur. Nitekim 1924 Anayasasına göre, hizmet süresi genel seçimlerin yenilenmesine bağlı ve yeni seçimlere karar yetkisinin de Büyük Millet Meclisi elinde toplandığı bir rejim içinde C. B. yetkilerinin sadece halk gözündeki kişisel itibarına ve yeteneğine göre hacım ve anlam değiştirmesi tabiîdir.

1961 Anayasası, C. B. nı tasarruflarında Büyük Millet Meclisindeki tesadüfe bağlı çoğunlukların etkisinden kurtarmayı esas saymıştır. Bu arada kararlı bir hükümet kurulmasını engelliyen ciddî bir durumun doğması halinde, belirtilen şartlara uyarak, C. B. na seçimlerin yenilenmesine karar verme yetkisi de tanınmıştır (md. 108). 1961 Anayasasına göre, Cumhur Başkanlığına tanınmış olan bu yetkinin uygulanma imkânı, bundan sonraki siyasal hayatımızın yön ve şartlarına bağlı kalacaktır.

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

CUMHUR İLÂHİSİ (dinî musiki terimi), tekkelerde âyin sırasında ve kutsal gecelerde camilerde bütün cemaatin katılmasiyle okunan ilâhiler. Bu ilâhilerin ötekilerden farkı icra şeklindedir: Birinde ilâhiyi bir kısım müzisyen mutasavvıf okur; C. İ. nde ise, tekkede veya camide bulunan bütün cemaat ilâhiye katılır. Bu bakımdan C. İ. nin halk tarafından sevilmiş, tutulmuş, yüksek musiki eserlerinden olması gerekmektedir. Mevlevî tekkelerinde musiki işleri bir düzene bağlanmış olduğundan, buralarda C. İ. okunmazdı. Camilerde kutsal gecelerde, yatsı namazından sonra bu gece ile ilgili bir vaız verilir ve hazır olan cemaat tarafından başmüezzinin yönetiminde hep birlikte C. İ. okunurdu. Bugün ramazanlarda selâtin camilerinde teravih namazında C. İ. okumak geleneği az çok devam ettirilmektedir.

CUMHURİYET (Fr. *république*, İng. *republic*, Lât. *res publica*: *res* = şey, olay; *publica* [*publicus* kelimesinin dişili] = kamuya ait, genel): 1. Devlet (eski anlam); 2. Veraset yolu ile devlet başkanlığına gelen bir hükümdar veya imparator tarafından yönetilmeyip seçimle belirtilen bir devlet başkanının varlığını kabul eden bir hükümet; 3. Böyle bir hükümet şekline sahip olan bir sıyasal topluluk (devlet veya millet).

Avrupa dillerinde kullanılan *république* (Fr.) kelimesi Lât. *res publica* (= kamu şeyi, malı) deyiminden gelir. Bu deyim Yun. *ta koinonia* (= ortak şeyler) kelimesinin bir *calque* (Alm. Lehnübersetzung) ıdır. Bu Yunanca deyim, aslında ilk şehir devletlerinin hazinesine, yani kamunun ortak servetine verilen bir ad olup, sonradan analoji yolu ile «kamunun ortak yararı ve yönetimi» anlamını almıştır. Lâtincede *res publica* deyimiyle karşılanan bu kelime, Romada «halkın tanınmış hakları» (*res populi*) kavramını da kazanmıştır. Arapçadaki *devlet* (= servet, mülk) kelimesi de bu kavram grupuna girer. Alm. *Reich* (= zenginlik, servet, varlık, devlet; İng. *rich*, Fr. *riche*) kelimesi de bu kavramlara bağlıdır. İngilizcede *republic* kelimesi yanında kullanılan *commonwealth* veya *commonweal* (= ortak varlık veya çıkar) deyimleri de Lâtince (ve Yunanca) kelimenin çevirme (Fr. calque linguistique, Alm. Lehnübersetzung) sidir. *Commonwealth* kelimesi Oliver Crommwell (b. bk.) zamanında Büyük Britanyanın resmî adı olmuştur.

Etrusk kralları (Tarquin'ler) nın kovulmasiyle başlayıp Augustus tarafından imparatorluğun kurulmasiyle sona eren Roma yönetimine tarihçiler genel olarak *republica* adını verirler.

C. terimi Arapçada halkın sosyal hayatta söz ve karar sahibi seçkin bir grupunun vasfı olan «cumhur» kavramından alınarak, devlet başkanının seçimle belirtildiği bir siyasal rejim ve devlet şekli anlamiyle dilimizde yerleşmiştir. Terimin Lâtince aslı olan *res publica*'nın sözlük anlamı «kamu malı» dır. Siyasal ve tarihî gelişim, çok geçmeden bu kavramı demokratik bir rejimde kamu ve halk hizmetinin görüldüğü bir devlet yönetimi anlamına kavuşturmuştur. Nitekim Yunanca *polis* ve Lâtince *civitas* denilen şehir devletleri (siteler) nin sınırlarından taşarak bir ülke devleti veya imparatorluk (imperium) halinde genişlemesi sıralarında, *res publica* terimi, daha çok siyasal topluluğun vasfı olarak sık sık kullanılmaya başlanmıştır. Romanın son devirlerinde aynı terim, az bir değişiklikle tamlama halinde siyasal topluluğu ve durumu belirten *Status rei publicae* şeklini alarak Roma devletinin çeşitli adlarından biri haline gelmiştir. Kuram niteliğinde olarak *De re publica* (Devlet üzerine) adını taşıyan ilk eser, Romalı Marcus Tullius Cicero (b. bk.) tarafından yazılmıştır. M. Ö. 106 - 43 yılları arasında yaşamış olan Cicero, bu eserinde, Romada gelişmekte olduğunu gördüğü Sezarizm ve istibdat eğilimlerine karşı hürriyet ve demokrasi fikrini savunmaktadır. Açık ve ileri fikirleri eşsiz bir belâgatle savunan Cicero, asil anlayışlı yöneticilerin öncülüğü tezine dayanan bir çeşit aydınlar aristokrasisine gönül bağlamıştı. Bu sebeple, eserine başlık yaptığı terimi, bugünkü anlayış ve kullanışımızın kapsadığı C. anlamından çok, siyasal birliğin hukukî deyişi olan devlet varlığı anlamına yorumlamak gerekir.

Cicero'nun *De re publica*'sı, Ortaçağda da devlet kuramı ile ilgili eserlere ad babalığı, fikir ve ilham kaynaklığı etmiştir. Bütün bu süre içinde *De re publica*'yı yazılarına başlık yapan düşünürler, bu terimle C. i değil, Devlet'i kastetmişlerdir. Bu arada, modern egemenlik kuramının yaratıcısı olan Jean Bodin (b. bk.) 1576 da yayınladığı *Les six livres de la République* (Cumhuriyet hakkında altı kitap) adlı eserinde, Lâtince *res publica*'dan Fransızcalaştırdığı *république* kavramını «cumhuriyet» değil, «Devlet» anlamında kullanmıştır. Gerçekten Bodin, bugünkü anlayışımızla cumhuriyetçi değil, aksine kıralcı ve mutlakıyetçidir. Nitekim Bodin «devlette mutlak ve devamlı kudret» (La souveraineté est la puissance perpétuelle d'une république) olarak tanımladığı egemenliği Fransız kırallığını bir yandan papalığın, öte yandan da feodal derebeylerin erkine karşı bağımsız bir kudret haline getirme amacını gütmektedir.

C. terimini, başkanının seçimle belirdiği bir devlet ve hükümet şekli anlayışına kavuşturan Yeniçağ politika kuramının kurucusu Niccolò Machiavelli (b. bk.) olmuştur. Siyasal hayatın gerçeklerini iyi ve kötü yönleriyle ortaya koyması yüzünden Makyavelizm adı altında «amaç, her aracı mubah kılar» düsturunun savunucusu olarak damgalanan Machiavelli, *Il principe* (Hükümdar) [1532] adlı eserinin ilk satırlarında «İnsanlar üzerinde emir kudretinin hüküm sürdüğü bütün eski ve yeni alanlar, devlet adını taşırlar; bunlar ise ya C. ler, yahut prensliklerdir» fikrini ileri sürmüştür. Böylece modern egemenlik kuramcısı Bodin'in *république* terimini genel olarak «Devlet» anlamında kullanan eserinin yayınlanmasından 44 yıl önce Machiavelli, C. i veraset yoliyle elde edilen hükümdarlığa karşıt olarak, devletin özel bir vasfı ve şekli olarak belirtmiştir.

O günden sonra C. terimi bütün dünya dillerinde Machiavelli'nin belirttiği anlamda yerleşmiştir. Hattâ bir kısım politika ve devlet kuramcıları Machiavelli'nin *Il principe* ile aynı zaman çerçevesi içinde yazdığı başka bir eserden ilham alarak, «Cumhuriyet =Demokrasi» denklemine ulaşmışlardır. Bu arada unutulan nokta, Machiavelli'nin C. kavramı içine, klâsik devlet kuramının üçlü (monarşi, aristokrasi, demokrasi) ayrımından son ikisini de almış olmasıdır. Nitekim «Hürriyeti korumanın her cumhuriyette zorunlu» sayıldığını bilirten Machiavelli, «Hürriyeti koruyan kuvvetin, eski Romada halk, fakat kendi devrindeki Venedikte aristokrasi olduğunu» açıkça belirtmektedir.

Bu görüş açısından, devlet başkanının belli ve seçkin bir grup veya bütün seçmenlerin katılması ile doğrudan doğruya halk tarafından seçilmesi, C. in özüne ve aslına dokunmıyan, olsa olsa aristokratik veya demokratik C. şeklinde bir vasıf değişikliği yaratan ikinci derecede bir etkendir. Gerçekten siyasal tarıh boyunca, devlet başkanını seçkin bir grupun belirttiği C. ler vardır. Bugün de cumhur başkanının parlâmentolarca veya belli kurullarca seçildiği C. leri,

Ortaçağın özellikle İtalyan şehir devletlerindeki C. lerle kıyaslamak mümkündür. Bu arada Muhammed'in ölümünden sonra ilk halife Ebu - Bekir'in, eshab - ı kiram'ın çoğunluğu (devrin cumhuru) tarafından seçildiğini unutmamak gerekir.

Bununla birlikte, gerçek anlamda C. in, sadece seçkin bir grupa dayanan aristokrasi ile değil, ancak geniş halk yığınlarının benimsediği demokrasi ilke ve ülküsü ile bağdaşabileceği açıktır. Gerçekten demokrasinin ana ilkesi eşitliktir. Eşitlik haklar bakımından yurttaşlar arasında her türlü farkları, aile, grup, sınıf ve kişi ayrıcalıklarını reddeder. C. lerde devlet başkanlarının seçimle iş başına gelmeleri de bu ilkenin uygulanması sonucudur. Cumhur başkanı devleti temsil yetkisini kendi kişiliğindeki özellikten veya belli bir aile ve grupa bağlı olmaktan değil, doğrudan doğruya halkın güven oyundan almalıdır. Eşitlik ilkesinin bu anlamda kavranıp uygulanması, yalnız aristokrasilerin değil, İngiltere gibi hürriyetin beşiği olan kırallıkların da gerçek anlamda demokrasi ile uyuşma derecesini gölgelendirmektedir.

Aslında bu karışık ve çelişmeli anlayışın kaynağını ilk klâsik demokrasilerdeki düşünce ve uygulama gelişiminin farklılığında aramak gerekir. Atinada Solon kanunlariyle başlayıp, Perikles devrinde en üstün evreye ulaşan ve sitenin yönetimine bütün hemşerilerin katılmasını sağlıyan halk demokrasisi ile İspartada Lykurgos anayasasının çizdiği çerçeveye uygun disiplinli, hattâ talimli bir seçkin grupun gerçekleştirdiği aristokratik demokrasi arasında anlayış ve örgüt bakımından uçurumlu ayrılıkların bulunduğu bir gerçektir. Bununla birlikte, her iki rejim de devleti temsil eden en yüksek organın soyla değil, seçimle belirtilmesi konusunda tam bir ilke ve görüş birliği halindedir.

Ancak, fikrî ve iktisadi gelişimin tabiî sonucu olarak, halk yığınlarının devlet yönetimiyle ilgilerinin artması ölçüsünde, bir devlet ve hükümet şekli olarak C. kavramının gerçekleşme şansını monarşi veya aristokrasiden çok demokraside arama zorunluluğu siyasal bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Atatürk'ün «C. fazilettir» vecizesini bu anlamda değerlendirmek gerekir. Gerçekten demokrasi, devletin en yüksek organından en aşağı basamaklarına kadar halk iradesinin egemenliği ilkesine dayandığından, C. i yaşatacak ve ayakta tutacak tek kuvvet, yurttaşın siyasal olgunluğuna ve ahlâkî değerine dayanan kamu yararı (*res publica*) ile yakın ve sıkı ilgisidir. Millî egemenliği doğrudan doğruya gerçekleştirme amacını güden modern demokrasi ve Fransız Devrimi ülkücüsü J. J. Rousseau «Hürriyetsiz vatan, yurttaşsız hürriyet, erdemsiz yurttaş olamaz; yurttaşı yükseltir ve yetiştirirseniz, her şeyi sağlamış olursunuz» sözüyle bu gerçeği dile getirmektedir.

Yurdumuzda C. , ilk defa Millî Mücadelenin zaferle sonuçlanmasından sonra, 29 ekim 1923 te anayasamıza mal olmuştur. 1924 Anayasasının, 1. maddesinde yer alan «Türkiye Devleti bir C. tir» hükmünün aslâ değiştirilemiyeceği aynı anayasa tarafından hukukî teminat altına alınmış bulunuyordu (md. 102, f. 4). Bu anayasanın 16 ve 38. maddeleri de milletvekillerine ve Cumhur başkanına, görevlerine başlamadan hukukî tasarruflarda bulunabilmenin ön şartı olarak Türk C. inin ve demokrasisinin korunmasını yalnız ahlâkî değil, aynı zamanda hukukî bir mükellefiyet olarak vermiş bulunuyordu. 27 mayıs 1960 devriminden sonra, Kurucu Meclisçe hazırlanıp halk oyuna sunulmakla yürürlüğe giren 27 mayıs 1961 günlü Türkiye C. i Anayasası da aynı ilkeleri titizlikle benimsemiş bulunmaktadır: «Türkiye Devleti bir C. tir» (md. 1.). «Devlet şeklinin C. olduğu hakkındaki anayasa hükmü değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif edilemez» (md. 9).

Yunan şehir C. lerinden ve Roma C. inden sonra Ortaçağda İtalyada da şehir C. leri kurulmuştur. Bunlardan Venedik 1094 yılında San Marco C. i olarak adlandırılmış, aynı yüzyılda Cenova C. i de bunun yanında yer almıştır. Bu arada Lombardia ve Toscana bölümlerinde başka şehir C. leri de meydana gelmiştir. Tam bir C. olmamakla birlikte, 1291 de kurulan İsviçre kantonları konfederasyonunu da burada anmak gerekir. 1649 da I. Charles'ın ölüm cezasına çarptırılmasından sonra, İngilterede «commonwealth» kurulmuş ve 1660 yılına kadar devam etmiştir.

İkinci Dünya Harbinden sonra Demir Perde (b. bk.) arkasında kalan birçok devletler de C. terimini kullanmaya başlamışlardır. Sovyet Birliğinin baskısı altında kalan Arnavutluk, Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Polonya ve Rumanya gibi devletler, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin anayasasını göz önünde tutarak, yeni birtakım anayasalar kabul etmişler ve bu anayasalara göre kurulan yeni yönetim şekillerine «halk cumhuriyeti», «halk demokrasisi» veya «demokratik C.» gibi adlar takmışlardır. 15 eylûl 1946 günü Bulgaristanda da C. ilân edilmiştir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin anayasasına dayanan ve 4 aralık 1947 günü kabul edilen anayasaya göre, Bulgaristan bir «halk C. i» (narodna republika) olmuştur. Bunun gibi, 24 eylûl 1952 de kabul edilen Sovyet örneğine uygun yeni anayasa Rumanya'nın da bir «halk C. i» (republica populara) olmasını sağlamıştır. 18 ağustos 1949 günü onaylanan yeni anayasa gereğince Macaristan da «halk C. i» (népköztársaság) modelini kabul etmiştir. 1945 seçimlerinden sonra 12 ocak 1946 da ilân edilen Arnavutluk Cumhuriyeti de bir «halk C. i» (republika popullore) dir.

İkinci Dünya Harbinden sonra Yugoslavya (29 kasım 1945), Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğini meydana getiren «müttefik Cumhuriyet» ler arasında yer alan Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'ni örnek alarak, «federatif halk cumhuriyeti» (Federativna Narodna Republika Jugoslavija = Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti) adını almıştır. Bu federatif halk C. i içinde 6 C. (Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya, Karadağ, Bosna - Hersek, Makedonya) yer almıştır.

İkinci Dünya Harbinin sona ermesi üzerine kurulan C. ler arasında Doğu Almanya C. i özel bir yer tutar. 7 ekim 1949 da kurulan ve Alman Demokratik C. i (Deutsche Demokratische Republik) adını alan bu C. de, Arnavutluk, Bulgaristan, Rumanya gibi halk C. leri arasında yer alabilir.

Yeni C. lerin başında Amerika Birleşik Devletleri (4 temmuz 1776) yer alır. Amerikadan sonra Fransa gelir. Fransada beş kere C. ilân edilmiştir (1789, 1848, 1871, 1946 ve 1958). Napoléon devrinde birtakım geçici C. ler de kurulmuştur: Batavya C. i (1795 - 1806), Cisalpine C. i (1797 - 1802), Ligur C. i (1797 - 1805), İtalya C. i (1802 - 1804); bir aralık 1798 de de Helvet C. i.

Orta ve Güney Amerikadaki İspanyol sömürgeleri 1810 dan sonra bağımsızlıklarını ilân ederek C. ler kurmuşlardır: Şili(1810), Paraguay(1811), Kolombiya (1819), Meksika ve Peru(1821), Bolivya ve Uruguay(1825), Orta Amerika Federasyonu(1839), Arjantin(1853), son olarak Kuba(1898); eski Portekiz sömürgesi olan Brezilya da 1889 da C. olmuştur.

Aynı yıllarda Güney Afrikaya göç eden Holândalılar da birtakım C. ler kurmuşlardır: Natal (1839 - 1843), Oran-

ge Bağımsız Devleti (1854 - 1902), Transvaal veya Güney Afrika C. i (1857 - 1902), Lydenburg (1857 - 1860), Land Goshen veya Goosen (1882 - 1885), Stellaland (1883 - 1885), Yeni Cumhuriyet (1884 - 1888). Afrikadaki ilk C. lerden biri de Li berya'dır (1847). Yeryüzündeki en eski C. lerden biri olan ve tarihi 885 yılına çıkan San Marino da C. olarak 1862 de yeniden kurulmuştur.

XX. yüzyıl başlarında kurulan ilk C. Portekizdir (5 ekim 1910); bundan sonra Çin gelir (1 ocak 1912). Bu terim 1917 komünist devriminden sonra Rusyada da kullanılmıştır (Soyuz Sovetskih Sotsialistiçeskih Respublik = Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği). Bu addan anlaşılacağı gibi, Rusyada «sosyalist C.» terimi kullanılmıştır. Sovyet Sosyalist C. leri Birliği 15 «müttefik C.» (soyuznaya respublika), 18 «özerk cumhuriyet» (avtonomnaya respublika), 10 «özerk bölge» (avtonomnaya oblast), 10 «millî çevre» (natsionalnıy okrug), 6 «el» (kray) ve 120 «bölge» (oblast) den meydana gelmiştir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğini meydana getiren 15 «müttefik C.» arasında yer alan Rus Sovyet Federatif Sosyalist C. i (Rossiyskaya Sovetskaya Federativnaya Sotsialistiçeskaya Respublika) 25 ekim (7 kasım) 1917 de kurulmuştur.

Birinci Dünya Harbinin sona ermesi üzerine Avrupadaki C. ler artmaya başlamıştır. 24 şubat 1918 de bağımsız Estonya C. i kurulmuştur. Estonya C. i 6 ağustos 1940 günü Sovyetler Birliğine katılmıştır. 18 kasım 1918 günü Letonya (Latvija) da da bağımsız bir demokratik parlemanter C. ilân edilmiştir. Bu rejim 1940 a kadar sürmüştür. 16 şubat 1918 günü bağımsızlığını ilân eden Litvanyada C. rejimi 2 kasım 1918 günü kabul edilmiştir. Litvanya C. i 21 temmuz 1940 günü Sovyetler Birliğine katılmıştır. 11 kasım 1918 günü Polonyada ilân edilen C. rejimi 1939 yılında sona ermiştir. 1 eylûl 1939 günü Polonyaya saldıran Almanlar, 3 hafta içinde memleketi almışlardı. İkinci Dünya Harbinden sonra 22 temmuz 1952 tarihli anayasa ile Polonya da bir «halk C. i» olmuştur. Birinci Dünya Harbi sonunda 28 ekim 1918 günü bağımsızlığa kavuşan Çekoslovakya da C. rejimini kabul etmiştir. İkinci Dünya Harbinde Alman işgali altında kalan Çekoslovakya, 1948 de komünistlerin yaptığı bir hükümet darbesiyle Sovyet örneklerine uygun bir anayasa kabul etmiştir. 17 temmuz 1919 günü kabul edilen anayasaya göre Finlândiya da bir C. (Tasavalta) tir. Bu anayasa üzerinde 10 kasım 1933 ve 30 haziran 1947 günlerinde birtakım değişiklikler yapılmışsa da, C. rejimi bırakılmıştır. Birinci Dünya Harbi sonunda Almanya, Weimar anayasası ile C. rejimini kabul etmiştir (1918 - 1933). Avusturya - Macaristan İmparatorluğunun parçalanması üzerine kurulan Avusturya da C. rejimini kabul etmiştir (1918). Birinci Dünya Harbinden sonra meydana gelen C. ler şunlardır: 1918 de Almanya, Avusturya, Yunanistanın (1924 - 1935) ve Arnavutluğun (1925 - 1928) kısa bir süre için C. olduklarını da burada anmak doğru olur.

Birinci ve İkinci Dünya Harbleri arasında C. rejimini kabul eden öbür devletler şunlardır: Moğolistan (26 kasım 1924), 1917 - 1918 yıllarında Rus İhtilâli devrinde Ukrayna, Beyaz Rusya, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Kuzey Kafkas, İdil, Kırım, Sibirya, Türkistan, Karelya, İngriya kısa bir süre için birer bağımsız C. olarak yaşamışlardır.

Birinci Dünya Harbinde tarafsız kalan İspanyada 14 nisan 1931 günü C. ilân edilmişse de, General Franco'nun kurduğu düzen, resmî olarak kırallık rejimi sayılmaktadır. 1947 de kabul edilen kanuna göre, İspanyol tahtı kıral ailesinden Franco'nun seçeceği bir aday'a kalacaktır. İkinci Dünya Harbi sonunda İtalyan Kırallığı (ve Habeşistan İmparatorluğu) ortadan kalkmış, yerine 3 eylûl 1943 günü yapılan anlaşma üzerine Kuzey İtalyada Faşist sistemine dayanan bir «sosyal C.» rejimi kurulmuş, daha sonra (22 aralık 1947) kabul edilip 1 ocak 1948 de yürürlüğe giren anayasa ile İtalya bir demokratik C. olmuştur. Eski Savoia hanedanından olanlar sürülmüştür. İkinci Dünya Harbi arifesinde, 1939 da Hitler tarafından bir Slovak C. i kurulmuştur.

İkinci Dünya Harbi sırasında ve ondan sonra C. lerin sayısı çağalmış, bu arada İngiliz, Fransız, İtalyan ve Holânda dominyon ve sömürgelerinden birçoğu bağımsız C. haline gelmiştir: Suriye (1941), Lübnan (1 ocak 1944), İzlânda (17 haziran 1944), İndonezya (17 ağustos 1945), İtalya (10 haziran 1946), Filipinler (4 temmuz 1946), Birmanya (4 ocak 1948), İsrail (14 mayıs 1948), Güney Kore (15 ağustos 1948), Kuzey Kore (12 eylûl 1948), İrlânda (18 nisan 1949), Çin Halk C. i (21 eylûl 1949), Hindistan (26 ocak 1950), Mısır (18 haziran 1953), Güney Vietnam (26 ekim 1955), Kuzey Vietnam (21 temmuz 1954), Alman Federal C. i (5 mayıs 1955), Avusturya (27 temmuz 1955), Sudan (10 ocak 1956), Pakistan Müslüman C. i (23 mart 1956), Tunus (20 mart 1956), Birleşik Arap C. i (1 şubat 1958), Irak (14 temmuz 1958), Gine (2 ekim 1958), 14 ekim - 11 aralık 1958 arasında: Orta Afrika C. i, Kongo C. i, Fildişi kıyısı C. i, Dahomey C. i, Gabon C. i, Madagaskar C. i, Mauritanya Müslüman C. i, Niger C. i, Senegal C. i, Sudan C. i, Çad C. i, Yukarı Volta C. i, Kamerun (1 ocak 1960) ve Togo (27 nisan 1960) birer bağımsız C. olmuşlardır. Belçika Kongosu (30 haziran 1960), Somalia (1 temmuz 1960), Kıbrıs (16 ağustos 1960) ve Güney Afrika C. i (31 mayıs 1961) de bağımsızdırlar. Gana, Nigerya, Sierra Leone ve Tanganyika gibi eski İngiliz sömürgeleri bugün C. değil, dominyon durumundadırlar.

CUMHURİYET, İstanbulda çıkan günlük bir gazete. Kurucusu ve ilk başyazarı Yunus Nadi (bk. ABALIOĞLU) dir. C. İstanbulda 7 mayıs 1924 te yayınlanmağa başlamıştır. İlk sayısında kendisini okurlara sunan C., cumhuriyetin ve demokrasinin savunucusu olduğunu, bu esasları yıkmak istiyen her kuvvetle savaşacağını, memlekette cumhuriyet rejiminin, gerçek demokrasinin yerleşmesi için bütün varlığı ile çalışacağını, halkın, halk tarafından halk için yönetimini bir ülkü olarak benimsediğini bildirmektedir.

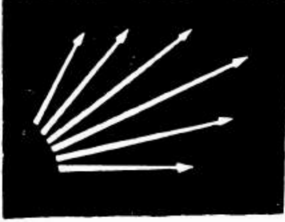
C. in ilk sayısında Gazi Mustafa Kemal Paşanın, Millî Mücadelenin başlangıciyle ilgili çok önemli bir demeci çıkmıştır. Atatürk, Yunus Nadi ile yaptığı bu konuşmada 1919 mayısında İstanbuldan nasıl çıktığını, Anadoluda kımlerden yardım gördüğünü anlatmakta, o tarihe kadar Millî Mücadelenin bilinmiyen yönlerini aydınlatmaktadır.

Gazetenin ilk 5 yılı, doğudaki ayaklanmanın patlak verdiği, Atatürk devrimlerinin yayıldığı döneme rastlar. C. in, devrimler, özellikle şapka ve harf devrimleri sırasındaki hizmeti büyüktür. C., çıktığı günden beri halk dâvalarını ele almak, yarışmalar açmak, seri halinde ilâveler çıkarmakla görevini başarmağa çalışmış, 1929 kuraklık yılında yaptığı yayınlarla un vergisinin indirilmesini, istihlâk vergisinin düzenlenmesini sağlamıştır. Kubilây'ın temsil ettiği ülküyü bir anıt ile sonsuzlaştırma teşebbüsü C. indir. Yunus Nadinin ölümünden sonra (1945), gazetenin yönetimini ve başyazarlığını büyük oğlu Nadir Nadi üzerine almıştır.

Memleketin ana dâvalarını sık sık ele alan C., ilk sayısında okurlara verdiği sözü yerine getirmeğe çalışmakta ve kurucusunun açtığı çığırı izlemektedir.

CUMHURİYET HALK PARTİSİ, Türkiyede Kurtuluş Savaşı sona erdikten sonra kurulan ilk parti.

C. H. P., cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, lâyik ve devrimci siyasal bir dernektir. Kurucusu ve ebedî başkanı Mustafa Kemal Atatürk'tür. Merkezi Ankaradadır. Atatürk tarafından 9 eylûl 1923 günü (Cumhuriyetin ilânından 49 gün önce) *Halk Fırkası* adı ile kurulmuştur.

C. H. P. Amblemi

Halk Fırkasının kuruluşu, Türk devrim tarihi ve Yeni Türkiyenin kuruluşu ile yakından ilgilidir; 1919 eylûlünde Atatürk tarafından Sıvasta kurulan ve Millî Kurtuluş Savaşını yürüten, millî egemenliği sağlıyan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir parti halinde devamıdır. Nitekim, Sıvas Kongresi, C. H. P. nin ilk kurultayı sayılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu, müttefikleriyle birlikte, katıldığı Birinci Dünya Harbinden yenilmiş olarak çıkmıştı. Mütareke hükümleri çok ağırdı. İtilâf Devletlerinin donanmaları İstanbul boğazına demir atmış, askerleri İstanbula girmişti. Türk ordusu dağıtılmış, silâhları, donanması ve tersaneleri teslim alınmıştı. Irak, Suriye, Filistin ve Arabistan imparatorluktan ayrılmıştı. Türklere sadece Anadolu kalıyordu. Türkler için tek amaç bu Anayurtta bağımsız bir millet olarak yaşamaktı. Fakat İtilâf Devletleri, mütareke hükümlerini hiçe sayarak türlü bahanelerle Anadolunun her tarafını işgale başladılar. Doğuda, bağımsız bir Ermenistan devleti kurulması teşebbüsüne geçtiler.

İstanbul, Antalya, Konya, Adana, Urfa, Maraş, Antep, Samsun ve Merzifon, İtilâf Devletleri tarafından; İzmir ve dolayları da Büyük Ülkü (Megale idea) peşinde koşan Yunanlılar tarafından işgal edilmişti.

Galip devletlerin erki altında bulunan padişah ve İstanbul hükümeti, galip devletlerin merhametini dilenmekten ve her şeye razı olmaktan başka bir şey yapamıyordu. Padişah ve çevresindekilerin kişisel çıkarlarını düşündükleri ve bütün baskılara boyun eğdikleri ve eğecekleri milletçe anlaşıldığı için onlardan hiçbir hareket beklenmiyordu. Büyük devletlerden birinin mandası altına girmeyi istiyenler, kurtuluş çaresini büyük devletlerden lûtuf ve merhamet dilenmekte arıyanlar eksik olmuyordu. O sırada Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal Paşa ordu müfettişi olarak 19 mayıs 1919 da Samsuna çıkmış, Türk milletine kurtuluş yolunu göstermiştir.

Mustafa Kemal Paşa Amasyadan valilere, kumandanlara gönderdiği yazısında, «Yurt bütünlüğünü ve millet bağımsızlığını ancak milletin azmi ve kararı kurtaracaktır»

C. H. P.: İkinci Kurultayda (1927) Gazi Mustafa Kemal Paşa «Nutuk» u okurken. Başkanlık kürsüsünde İsmet Paşa

diyor ve bütün derneklerin delegelerini Sıvasta yapılacak Büyük Kongreye çağırıyordu.

Sıvas Kongresinden önce Erzuruma giden Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresine katıldı ve başkanlık etti. Erzurum Kongresi, Anayurdun bütünlüğü ve millî iradenin egemen olduğu esasına dayanan «Millî Misak» ı kabul etti.

Kuruluş: Sıvas Kongresi 4 eylûl 1919 da toplandı. Yurdun türlü yerlerinde kurulmuş çeşitli delegelerinin katıldığı bu kongreye Mustafa Kemal başkan seçildi.

Türk milletinin gerçek kurtuluşu için Sıvas Kongresinde «Ya istiklâl, ya ölüm» parolası kabul olunarak şu tarihî kararlar alındı:

1 — Bütün Müdafaa - i Hukuk, Muhafaza - i Hukuk, Şarkî Trakya ve Redd - i İlhak cemiyetleri birleştirilerek Anadolu ve Rumeli Müdafaa - i Hukuk Cemiyeti kuruldu. Bu suretle bazı yerlerde daha önceleri kurulmuş olan, birbirinden ayrı dernekler bütün memleketi kapsıyan bir örgüt içine girip belli bir program etrafında toplandı.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa - i Hukuk Cemiyetinin programı iki esasa dayanıyordu:

a. Yurt bütünlüğünü ve millet bağımsızlığını gerçekleştirmek ve bunun için Millî Kurtuluş Savaşı yapmak.

b. Memlekette millî egemenliği kurmak.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa - i Hukuk derneği bu iki esası yürütmek ve derneği memlekette temsil etmek üzere bir Heyet - i Temsiliye seçti. Heyet - i Temsiliyenin başkanlığına Mustafa Kemal Paşa seçildi. Kabul olunan tüzüğe göre köy, bucak, ilce ve il örgütleri Heyet - i Temsiliyeye bağlandı.

2 — Sıvas Kongresinde, Anadolu ve Rumeli Müdafaa - i Hukuk Cemiyetinin programı gereğince karara bağlanan esaslar Millî Misak Beyannamesi ile millete duyuruldu. Millî Misak Beyannamesinde şu esaslar vardı:

a. Mondros mütarekesi ile sınırları çizilen yurt, aslâ bölünmez ve hiçbir ayrılık kabul etmez bir bütündür.

b. Millî kuvvetleri yapıcı ve millî iradeyi egemen kılmak esastır.

c. Yurdun her hangi bir yerinin işgaline, bağımsız bir Ermeni ve Rum devleti kurulmasına silâhla karşı konulacaktır.

d. Yabancılara ve azınlıklara hiçbir imtiyaz tanınmıyacaktır.

e. Millet mukadderatına ait işlerde hükümeti denetlemek üzere mebusların hemen toplantıya çağrılması gerektir.

Sıvas Kongresinden sonra Heyet - i Temsiliye başkanı Mustafa Kemal Paşanın ısrarı üzerine toplantıya çağrılan İstanbul Mebuslar Meclisi, «Millî Misak» ı kabul ve ilân etti. Bunun üzerine İtilâf Devletleri mebuslardan bir kısmını Maltaya sürdüler. Askerlerimizden bazısını şehit ettiler ve İstanbulu kesin olarak işgal ettiler (16 mart 1920). Bunun üzerine Heyet - i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa İstanbulla Anadolunun her türlü ilgisini hemen kesmiş ve olağanüstü yetkileri elinde bulunduracak bir meclis için seçim yapılmasını bütün valilere emretmişti.

23 nisan 1920 de Ankarada Türkiye Büyük Millet Meclisi toplandı ve bu tarihten sonra memleket kaderini kayıtsız ve şartsız eline aldı.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa - i Hukuk Cemiyetinin, Sıvas Kongresinden sonra Türk milletini kurtuluş dâvası etrafında toplamakta, örgüte bağlamakta, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin kurulmasında büyük tarihî rolü olmuştur.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinde bulunan milletvekilleri, Anadolu ve Rumeli Müdafaa - i Hukuk Cemiyeti programının ilk esası olan «yurt bütünlüğü ve millet bağımsızlığı» ilkesinde tam birlik halindeydiler. Halbuki millî egemenlik ilkesinde aralarında görüş ayrılığı vardı. Bu yüzden Mecliste çeşitli gruplar meydana geldi.

Heyet - i Temsiliye ve Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanı Mustafa Kemal Paşa, Meclisteki birliği sağlamak amacı ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa - i Hukuk Cemiyetinin esaslarına dayanan «Halkçılık programı» adı altında bir program hazırladı ve ilân etti (eylûl 1920).

Daha sonra Mecliste Anadolu ve Rumeli Müdafaa - i Hukuk Grupu adı ile bir grup kurdu (mayıs 1921). Bu grupa sonradan Birinci Grup denilmiştir.

Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan sonra Türk milleti bağımsızlığına kavuştu. Saltanat kaldırıldı. Böylece Türkiyede millî egemenlik ilkesi ilk defa hiçbir makamla bölüşülmez ve ortaklaşılmaz tam ve kesin bir kudret kazandı.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa - i Hukuk Cemiyeti başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, bir yandan Lausanne Barış Konferansı, bir yandan da bağımsız ve çağdaş yeni bir Türkiyenin kurulması hazırlıklarına başladı. 7 aralık 1922 tarihinde gazetecilere verdiği demeçte, «Tanrıya şükürler olsun ki, millet üç buçuk sene kahramanca savaştan sonra kendisini ebediyen esaret zincirleriyle bağlamak istiyenleri yenmiş ve istiklâline kavuşmuştur. Barış yakındır. Ama iş bitmiş değildir. Asıl ve güç dâva bundan sonra başlıyor.» «Gerçekte yurdumuza ve istiklâlimize göz dikenlere yalnız askerlikçe üstünlük kazanmak kâfi değildir. Memleketimiz hakkında istilâ emelleri besliyecek olanların her türlü ümitlerini kıracak veçhile politikada, idarede ve iktisatta kuvvetli olmak lâzımdır. Bunun için de yıllar boyunca takip ve tatbik edilecek ve millet tarafından benimsenmiş bir programa göre çalışmak lâzımdır.» Bundan dolayı, «En mütevazı bir ferd - i millet sıfatiyle hayatımı sonuna kadar vatanın hayrına vakfeylemek emeliyle sulhun istikrarını mütaakıp halkçılık esası üzerine müstenit ve Halk Fırkası namı ile bir siyasî fırka teşkil etmek niyetindeyim» diyordu.

Heyet - i Temsiliye başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, kuracağı Halk Fırkasının milletçe benimsenmesini sağlamak amacı ile bütün aydınların görüşlerini bildirmelerini istedi. Ayrıca, yurtta yaptığı gezilerde de vatandaşlarla bu konu üzerinde konuştu.

1923 yılında Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi seçime gidilmesini kararlaştırdı.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa - i Hukuk Cemiyeti başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa «9 umde» adlı bir beyanname yayınladı. Bu ilk seçim beyannamesinde, Anadolu ve Rumeli Müdafaa - i Hukuk Cemiyetinin adayları kazandığı takdirde devlet yönetiminde dayanılacak ilkeler ve yapılacak işler bildiriliyordu.

Beyannamenin giriş bölümünde, «Yeni çalışma devresinde Meclisin çoğunluğunu bu amaç etrafında toplamak ve memleketi millî egemenliğe dayanan bu siyasî teşkilâta kavuşturmak için Halk Fırkası teşekkül edecektir. Mecliste bulunan Anadolu ve Rumeli Müdafaa - i Hukuk Cemiyeti Halk Fırkasına intikal edecektir» deniliyordu.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa - i Hukuk Cemiyeti başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa «seçim çalışmalarına çağrı» başlığı ile yayınladığı başka bir beyannamede de, «Eğer ümidimiz veçhile Müdafaa - i Hukuk teşkilâtımızın müntehip ve mutemetleri milletin oyuna nail olurlarsa, ileride Büyük

Millet Meclisinde Halk Fırkası namı altında memleketin idaresi mesuliyetini deruhde edeceklerdir» diyordu.

İkinci Büyük Millet Meclisi için yapılan seçimde Anadolu ve Rumeli Müdafaa - i Hukuk Cemiyetinin adayları millet tarafından oy birliği ile seçildi. Seçim çevrelerinden gelen milletvekilleri, Halk Fırkası hakkında görüşmek için 7 ağustos 1923 tarihinde toplandılar. Uzun çalışmalardan sonra hazırlanmış olan parti tüzüğü projesini görüştüler. 9 eylûl 1923 tarihinde son şekli tesbit edilen parti tüzüğü (Halk Fırkası Nizamnamesi) kabul olundu. Bu tüzük gereğince seçim yapıldı. Parti genel başkanlığına Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa seçildi.

Halk Fırkasının bu ilk tüzüğünde, «umumî esaslar; büyük kongre, genel başkanlık, parti divanı, genel idare kurulu, il, ilce, bucak kongre ve idare kurulları ve mutemetleri, teftiş bölgeleri, meclis grupu ve genel seçim teşkilâtı» hakkında hükümler vardır.

Tüzüğün genel esasları parti programı niteliğindedir. Burada millî egemenlik, kanun üstünlüğü, halkçılık ilkeleri açıklanmıştır:

1. Halk Fırkası, Cemiyetler Kanunu gereğince teşekkül etmiş siyasî bir cemiyettir.

Gayesi, millî hâkimiyetin halk tarafından ve halk için icrasına rehberlik etmek ve Türkiyeyi asrî bir devlet haline yükseltmek ve Türkiyede bütün kuvvetlerin fevkinde kanunun velâyetini hâkim kılmağa çalışmaktır.

2. Halk Fırkası nazarında halk mefhumu, her hangi sınıfa münhasır değildir. Hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmıyan ve umumiyetle kanun nazarında mutlak bir musavatı kabul eden bütün fertler hakkındadır. Halkçılar hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir cemiyetin, hiçbir ferdin imtiyazlarını kabul etmiyen ve kanunları vazetmekteki mutlak hürriyet ve istiklâli tanıyan fertlerdir.

3. Halk Fırkasına her Türk ve hariçten gelip Türk tabiîyet ve harsını kabul eden her fert dâhil olabilir.»

Partinin kurucusu ve genel başkanı olan Atatürk, 29 ekim 1923 tarihinde cumhur başkanlığına seçildikten sonra parti işlerini yürütmek üzere Başvekil İsmet Paşayı partinin genel başkan vekilliğine getirdi.

Genel başkan vekilinin bütün yurttaki Anadolu ve Rumeli Müdafaa - i Hukuk Cemiyetlerine gönderdiği bir genelgeden sonra bu örgütün bütün ocak, bucak, ilce, il basamakları olduğu gibi Halk Fırkasına geçti.

Partinin adı: Sıvas Kongresinden 9 eylûl 1923 gününe kadar Anadolu ve Rumeli Müdafaa - i Hukuk Cemiyeti, 9 eylûl 1923 ten 10 kasım 1924 e kadar Halk Fırkası; 10 kasım 1924 ten 1931 tarihine kadar Cumhuriyet Halk Fırkası, 1931 Kurultayından sonra Cumhuriyet Halk Partisi'dir.

Partinin Genel Başkanları: Sıvas Kongresinden 10 kasım 1938 gününe kadar partinin kurucusu Atatürk, bu tarihten sonra İsmet İnönü parti genel başkanı olmuştur.

Partininin siyasal devreleri: Sıvas Kongresinden 9 eylûl 1923 gününe kadar Millî Kurtuluş Savaşı ve millî egemenlik devri; 9 eylûl 1923 ten 14 mayıs 1950 ye kadar 27 yıllık iktidar devresi; 14 mayıs 1950 den 27 mayıs 1960 a kadar on yıllık ana muhalefet devri; anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışları ile meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı, milletçe direnme hakkı kullanılarak yapılmış olan 27 mayıs 1960 devriminden sonra, memlekette vatandaş huzur ve güvenliğini sağlamak ve çağdaş hukuk devletini ve demokratik düzeni bütün hukukî ve sosyal temelleriyle kurmak için, Millî Birlik yönetimince yapılan hazırlık ve çalışmalara katılma devri; 2 aralık 1961 den sonra karma hükümette görev ve sorumluluk devridir.

Birinci devrede, Türkiye Büyük Millet Meclisinin kurulması ile, millî egemenliğe dayanan bir halk yönetimine geçilmiş, Kurtuluş Savaşı ile yurdun bütünlüğü sağlanmış, millî egemenlikle bağdaşmasına imkân olmıyan saltanat kaldırılmış ve Lausanne Antlaşması ile bağımsızlığımız dünyaya tanıtılmıştır.

İkinci devrede, Millî Savaş ruhundan doğan Anadolu ve Rumeli Müdafaa - i Hukuk Cemiyetinin bir parti halinde devamı olan C. H. P. nin 27 yıllık iktidarı zamanında Türkiyenin modern bir devlet olarak çağdaş uygarlık seviyesine yükselmesi amacı ile Atatürk devrimleri yapılmıştır.

Cumhuriyetin kabul ve ilânı, hilâfetin, medreselerin ve şer'iye mahkemelerinin kaldırılması, tekke ve zaviyelerin kapatılması, tek öğretim sisteminin uygulanması, çağdaş kanunların (Teşkilât - ı Esasiye, yani Anayasa, Medenî Kanun, Kara ve Deniz Ticaret Kanunları, Ceza Kanunu, İcra ve İflâs Kanunu ve Usul Kanunları, Kabotaj Kanunu v. b.), şapka ve çağdaş kılığın, milletlerarası rakamların, saatin, milâdi takvimin, metre ve kilo usulünün, Türk harflerinin ve dilde özleşmenin kabulü, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması, Türk kadınının, aile hukukunda (evlenme, boşanma ve mirasta) erkeklerle eşit haklara kavuşturulması, aile hayatının tek eşlilik esasına dayatılması, halk evlerinin ve millet okullarının açılması, soy adı kanununun kabulü, kadınlara siyasal hayatta erkeklerle eşit olarak seçme ve seçilme hakkının tanınması, tek dereceli seçim sisteminin kabulü, çok partili siyasal hayata geçilmesi, C. H. P. nin iktidarda olduğu devrede gerçekleşmiştir.

Öte yandan, C. H. P. iktidarı devrinde yabancı ortaklıkların elinde bulunan bütün madenler, demiryolları, elektrik, su, havagazı, kıyı fenerleri ve rıhtımlar devletçe satın alınarak millîleştirilmiş ve bütün Osmanlı borçları ödenmiştir. Yine bu devirde okullar, hastaneler, yollar, yeni demiryolları yapılmış, üniversiteler açılmış, şeker, dokuma, kâğıt, selüloz, demir, bakır, çelik ve cam fabrikaları kurulmuş, madenler işletilmiş, yeni bankalar açılmış, limanlarımız ve iskelelerimiz arasındaki ulaştırma (kabotaj) kendi gemilerimizle sağlanmıştır. Böylece eğitim, adalet, gümrük, maliye, ekonomi, iç ve dış ticaret ve ulaştırma Türkiyede ilk defa millî bir nitelik kazanmıştır. Güdülen dış politika ile memleket İkinci Dünya Harbinin felâketlerinden korunmuştur.

1946 da tek dereceli seçim sistemi kabul olunmuş, 1950 seçimleri, gizli oy, açık tasnif ve hâkim teminatı esasına göre hazırlanan Seçim Kanunu ile tam bir dürüstlük ve güvenlik içinde yapılmış ve C. H. P. seçimi kaybetmiştir.

Üçüncü devrede, C. H. P. muhalefette bulunduğu 10 yıl içinde gerek kurultaylarında, gerek seçim beyannamelerinde, gerekse Meclis çalışmalarında vatandaş hak ve hürriyetini, tarafsız yönetimi, basın hürriyetini, mahkeme bağımsızlığı ve hâkim teminatını, üniversite muhtariyetini, siyasal parti, sendika ve meslekî örgütlerin kurulma ve çalışma hürriyetlerini, Meclis denetlemesini, seçim eşitliği ve güvenliğini, nisbî temsil sistemini ve plânlı kalkınmayı savunmuştur.

Dördüncü devrede, Millî Birlik yönetiminin kabul ettiği Anayasaya göre kurulan Kurucu Mecliste, Seçimin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Kanununun, Milletvekili Seçimi Kanununun, Cumhuriyet Senatosu Seçimi Ka-

nununun ve yeni Anayasanın hazırlanması çalışmalarına katılmış, Yuvarlak Masa Protokolünü kabul ve imza etmiştir.

Beşinci devrede, karma hükümette görev ve sorumluluk almıştır.

Partinin merkez il, ilce örgütlerinden başka, meclis grupları ve haysiyet divanları vardır. Ayrıca, yardımcı olarak, partiye bağlı kadın kolları, gençlik kolları, danışma kurulları ve ihtisas komisyonları bulunmaktadır.

Kurultay eskiden 4 yılda bir toplanırdı. 1950 den sonra her yıl toplanmaktadır. Kurultay partinin başvurulacak en yüksek yeridir.

Kurultay tarihleri: Birinci Kurultay 1919 Sıvas Kongresidir. Sıvas Kongresinin, C. H. P. nin ilk kurultayı olduğunu K. Atatürk 1927 kurultayını açış nutkunda belirtmiştir. İkinci Kurultay 1927, Üçüncü Kurultay 1931, Dördüncü Kurultay 1935, Beşinci Kurultay 1939, Altıncı Kurultay 1943, Yedinci Kurultay 1947, Sekizinci Kurultay 1950, Dokuzuncu Kurultay 1951, Onuncu Kurultay 1953, On birinci Kurultay 1954, On ikinci Kurultay 1956, On üçüncü Kurultay 1957, On dördüncü Kurultay 1959, On beşinci Kurultay 1961 de toplanmıştır. Ayrıca 1938, 1946 ve 1954 te yapılan olağanüstü kurultaylar da vardır.

Parti Meclisi: Kurultay tarafından gizli oyla seçilen ve en az iki ayda bir kere toplanan Parti Meclisi, partinin genel politikasını çizer Parti işlerinin yürütülmesinde karar organıdır. Genel Sekreteri ve Merkez Yönetim Kurulunu denetler.

Parti Genel Başkanı: Parti Genel Başkanı Kurultay tarafından gizli oyla ve tam üye sayısının salt çoğunluğu ile seçilir.

Parti Genel Başkanı partiyi temsil eder. Genel Başkan Haysiyet divanları dışında kalan bütün parti örgütlerinin tabiî başkanıdır.

Genel Sekreter ve Merkez Yönetim Kurulu: Genel Sekreter, Parti Meclisi tarafından ve kendi üyeleri arasından tam üye sayısının salt çoğunluğu ile seçilir. Genel Sekreter Merkez Yönetim Kurulunun başkanıdır. Merkez Yönetim Kuruluna ait görevlerin yerine getirilmesini sağlar. Partiyi mahkemelerde, devlet daire ve kurumlarında üçüncü kişilerle hukukî iş ve münasebetlerde temsil eder.

Merkez Yönetim Kurulu, Tüzük hükümlerine göre partiyi örgütlendirmek, örgütü geliştirmek, Kurultay ve Parti Meclisi kararlarını yerine getirmek ve Parti ilkelerini ve programını yaymak ve millete benimsetmek, bunları sağlamak için gereken bütün tedbirleri almakla görevlidir.

Meclis Grupları: C. H. P. milletvekilleri C. H. P. Millet Meclisi Grupunu, C. H. P. Senato üyeleri de C. H. P. Senato Grupunu meydana getirirler.

Her iki grupun ikişer Genel Başkan Vekili ile birer Yönetim Kurulu vardır.

Gruplar, Anayasa ve Parti Programına göre Meclis çalışmalarında milletvekilleri ve Senato üyeleri tarafından göz önünde tutulacak esasları tesbit ve gereken kararları alır.

Haysiyet Divanları: Partililer ve parti görevlilerine uygulanacak disiplin cezalarını kesin karara bağlamak üzere illerde 5 üyeli İl Haysiyet Divanları ve merkezde 9 üyeli Yüksek Haysiyet Divanı vardır.

İl Haysiyet Divanları il kongrelerince, Yüksek Haysiyet Divanı da Kurultayca gizli oyla seçilir.

Haysiyet Divanı üyeleri yönetim kurullarında görev alamazlar.

Parti adayları: Milletvekilliği, Senato üyeliği ve il, ilce ve köylerde yapılacak seçimler için partice gösterilecek adaylar Yoklama Kurullarınca gizli oyla seçilir.

Partinin amblemi: Cumhuriyet Halk Partisinin adı, C. H. P. kısaltması ile yazılır. Cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, lâyik ve devrimci ilkelerini gösteren altı oklu bir amblemi ve bayrağı vardır.

CUMHURİYET MERKEZ BANKASI, 1930 da Türkiyede kâğıt para çıkarma imtiyazının millî bir bankaya verilmesi kararlaştırılarak, bu imtiyazı yalnız kendi elinde bulundurmak üzere kurulan banka (1715 sayılı kanun ve değişiklikleri).

Banka, anonim ortaklık halindedir. Hisseli sermayesi 15 milyon liradır. Hisse senetleri A, B, C ve D sınıflarına ayrılmıştır. A sınıfı hisse senetleri, yalnız hükümet kurumlarına ait olup sermayenin % 15 ini geçmez. Ancak hükümetin isteği üzerine % 25 e kadar çıkarılabilir. B sınıfı hisse senetleri Türkiyede iş yapan millî bankalara ait olacaktır. Millî bankalardan maksat, Türk kanunlarına göre kurulmuş ve Türk parası olarak konulan sermayesinin çoğunluğu Türk uyruğunda kimseler elinde bulunan bankalardır. C sınıfı hisse senetlerinden 15 bini millî bankalar dışında kalan öteki bankalarla ortaklıklara ayrılmıştır. D sınıfı hisse senetleri Türk ticaret kurumlarına ve Türk uyruğundaki gerçek ve tüzel kişilere ayrılmıştır. Her ortaklıkta olduğu gibi, C. M. B. nın da yönetim kurulu ve genel kurulu vardır. Genel müdür, yönetim kurulunun önermesi ve hükümetin kararı üzerine Cumhur başkanı tarafından atanır.

Bankanın ve kâğıt para çıkarma imtiyazının süresi 1999 yılı sonuna kadar sürecektir. Bu imtiyaz, süresinin bitmesine beş yıl kala uzatılabilir. Banka, yurdun iktisadi gelişmesine yardım maksadiyle kurulmuş olup başlıca görevleri şunlardır: 1. İskonto fiyatını tesbit, para piyasasını ve sürümünü düzenlemek; 2. Hükümetle birlikte Türk kâğıt parasının yerleşip durulmasını sağlıyacak bütün tedbirleri almak. Banka kurulduğu tarihten önce devletçe çıkarılmış olan 158. 748. 363 Türk liralık kâğıt paraları üzerine almıştır. Bu kâğıt paralar karşılığının hangi şartlar içinde altın para ile ödeneceği ileride yürürlüğe konacak Durulma Kanununda tesbit olunacak ve o tarihe kadar bu kâğıt para, ödemelerde kabul edilecektir. Hükümet bu işi üstüne almaktan doğan borcuna karşı C. M. B. na % 1 faiz verecektir. Türk lirasının altın tutarı ve Bankanın çıkaracağı kâğıt paraların karşılık şartları da Durulma Kanuniyle tesbit olunacaktır. Banka, devletin gerek yurt içinde, gerek yabancı memleketlerdeki alacaklarını, ödemelerini, bütün hazine işlerini, memleket içinde ve dışındaki her türlü para nakli işlerini görür. Banka, Maliye Hazinesine belli bir sınır içinde kısa vâdeli bir avans hesabı açar. C. M. B., en az üç imzalı olmak ve vâdesine en çok 120 gün kalmış olmak şartiyle bankaların ticari senet ve belgelerini iskonto edebilir. Vâdesi dokuz ayı geçmiyen zirai senetleri de ticari senetler gibi bir sınır içinde iskonto edebilir. Banka, devlet sermayesiyle kurulmuş ticari, sınai ve zirai teşebbüslerin hazine kefaletini haiz bonolarını iskonto edebilir. Bundan başka, Merkez Bankalarının katıldığı milletlerarası malî kurumlara hükümetin onamasiyle hisseli olabilir.

CUMHURİYET SAVCISI: bk. SAVCI.

CUMHURİYETÇİ KÖYLÜ MİLLET PARTİSİ, Türkiyede bugünkü partilerden biri. 7 ocak 1946 da kurulan Demokrat Partiden bir grup, 20 temmuz 1948 de önce Millet Partisini kurmuştur; kurucular, Mareşal Fevzi

Çakmak, Enis Akaygen, Hikmet Bayur, Kenan Öner, Mustafa Kentli, Osman Bölükbaşı, Osman Nuri Köni, General Sadık Aldoğan'dı. Fevzi Çakmak onursal başkanlığa, Hikmet Bayur da genel başkanlığa seçilmişti. Bu parti kurulmazdan kısa bir süre önce Demokrat Partiden ayrılanların kurdukları Büyük Millet Meclisi Müstakil Grupu ile Afyon Öz Demokratlar Partisi de Millet Partisine katılmıştı. İktidarda bulunan Cumhuriyet Halk Partisine muhalif olarak kurulan bu parti, 1950 deki ilk büyük kongresinde Atatürk devrimlerine karşı olmadığını, lâyiklik prensiplerine bağlı olduğunu, gericiliği asla hoş görmediğini belirtmiştir. Aynı yıl içinde yapılan genel seçimlere girerek bir milletvekili ile Büyük Millet Meclisine katılmıştır.

C. K. M. P. Amblemi

Partinin ikinci genel kongresi 1951 de yapılmış ve yeni iktidara gelen Demokrat Partiyi şiddetle tenkid etmiş, malî ve iktisadi alanda ıslahat ile vatandaş hak ve hürriyetlerinin teminat altına alınmasını istemiştir. Bu kongrede Mustafa Kentli, daha sonraki kongrelerde de sırasiyle Enis Akaygen (1952), Ahmet Tahtakılıç (1954), Osman Bölükbaşı (1955) genel başkanlığa seçilmişlerdir. Bundan sonra her yıl yapılan kongrelerde de Osman Bölükbaşı, genel başkan seçilmiştir.

Parti, 1954 te tüzüğü dışına çıktığı gerekçesiyle mahkemeye verilerek kapatılmış, 10 şubat 1954 te Cumhuriyetçi Millet Partisi adiyle yeniden kurulmuştur. Partinin programı, Millet Partisinin programı gibi olmakla birlikte bazı yeni esasları da içine almakta idi. Bunlar arasında, İnsan Hakları Beyannamesindeki hak ve hürriyetlerin Anayasada açıkça yer alarak teminata bağlanması, iki meclis kurulması, kanunların Anayasaya aykırılığı üzerine dâva hakkı tanınması, Anayasaya aykırı kanun teklif edilmemesi ve yapılmaması, bunlar hakkında hüküm verecek bir Anayasa Mahkemesi kurulması, mahkemelerin ve hâkimlerin bağımsızlığının teminat altına alınması, başbakandan başka öteki bakanların parlâmento dışından da alınabilmesi gibi istekler bulunmakta idi.

Cumhuriyetçi Millet Partisi 1954 te genel seçime girerek beş üye ile Büyük Millet Meclisine katılmıştır. 1957 genel seçimlerinde ise, dört milletvekili çıkarmıştır. Bir yıl sonra, Türkiye Köylü Partisi (b. bk.) genel kongresinde aldığı bir kararla Cumhuriyetçi Millet Partisine katılmış (1958) ve Cumhuriyetçi Millet Partisinin adı Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi olarak değiştirilmiştir.

C. K. M. P. 27 mayıs 1960 devriminden sonra kurulan Temsilciler Meclisine 26 üye ile katılmış, daha sonra yapılan 15 ekim 1961 genel seçimlerinde ise Türkiye Büyük Millet Meclisine 54 milletvekili ve 16 senatör ile katılmıştır.

C. K. M. P., eski programının büyük bir bölümünü meydana getiren temel prensipler gerçekleştiği için, 28 ağustos 1961 de Ankarada toplanan Büyük Kongresinde malî, iktisadi, toplumsal ve kültürel dâvalarını daha geniş ölçüde ele alan 117 maddelik yeni bir program kabul etmiştir. Buna göre, Parti, Türkiyede insan haklarını hâkim kılacak ve bunları sağlam teminata bağlıyacak bir devlet düzeni kurmak amacındadır (madde 1). Bu amaca hürriyet, güvenlik, eşitlik ve adalet ilkelerine, millî egemenlik ve lâyik cumhuriyet esaslarına, Batı örneğine uygun demokrasi hukukuna, milliyetçilik inanışlarına samimî olarak bağlanmakla varılacağına inanır (madde 1). Yurtta adaletin tam olarak belirmesi için hâkimlerin her türlü maddî ve mânevi baskıdan uzak bulunmalarını ister (madde 23). Milliyetçilik parti prensiplerinden biridir (madde 7). Parti, millî eğitim ve öğretim işlerini bütün çalışmalarının temeli sayar. Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı olmasını kabul eder. Sosyal devlet kavramı içinde Parti, ekonomi alanında millî geliri artıracak davranışlarda özel teşebbüse, meşru rekabete, iç ve dış pazarlarda serbestçe ayarlanan ve iş bölümüne dayanan serbest değişim ekonomisine taraflıdır. Tarım işlerinin öncelikle ele alınmasını zorunlu sayar. Yurt sanayiinin yeni baştan plânlı ve ekonomik düzenle ele alınması, devletin büyük çapta iktisadi teşebbüslere girişmesi, özel sermayeye ve teşebbüslere yeni imkânlar sağlanması yollarını arar. Emeğin sömürülmesine yol açan davranışları durdurmak, çiftçi ve işçi hayatiyle daha yakından ilgilenmek ister. Yurdumuzun bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak, dış politikasının temelidir. Parti, bütün alanlarda ulusların hukuk eşitliğine, uluslararası dayanışmaya ve iş birliğine taraflıdır.

Genel İdare Kurulu: Genel başkan ile birlikte, Büyük Kongrede seçilen 15 - 21 üyeden meydana gelir. Bu kurul, kanun, tüzük, program ve Büyük Kongre kararlarına göre partiyi temsil eder ve yönetir.

Parti Genel Başkanı: Büyük Kongrece seçilir, Partiyi temsil eder. Haysiyet divanları dışında kalan bütün parti örgütünün tabiî başkanıdır.

Genel Başkan Yardımcıları: Genel başkanın biri propoganda, öbürü örgüt işlerini yönetmek üzere iki yardımcısı vardır.

Genel Sekreter: Genel sekreterlik, parti örgütünün başvurma yeridir. Mahkemelerde, devlet dairelerinde ve kurumlarda, üçüncü kişilere karşı partiyi temsil eder.

Parti Meclis Grupu: Büyük Millet Meclisine seçimle katılmış parti üyeleri bir araya gelerek o meclisin parti grupunu meydana getirirler. Çalışmaları, genel idare kurulunun hazırlıyacağı yönetmelik ile düzenlenir.

Haysiyet Divanları: Partililer arasında disiplin ile ilgili konulara bakmak üzere Yüksek Haysiyet Divanı 7 - 9, İl Haysiyet Divanları 5 - 7 üyeden meydana gelir ve kendi kongrelerince seçilir.

C. K. M. P. nin merkezi Ankaradadır. Partinin amblemi iki kefeli ve uygun yerlerine C. K. M. P. harfleri konmuş bulunan terazi olup özellikle adalet kavramını belirtmektedir.

CUMHURİYETÇİ MİLLET PARTİSİ: bk. CUMHURİYETÇİ KÖYLÜ MİLLET PARTİSİ.

CUMINUM (Bot.): bk. KİMYON.

CUMMING [*kạmiŋ*], **Ronaleyn Gordon** (1820-1866), İskoçyalı avcı ve Afrika gezgini. Fort Augustus (İskoçya) ta ölmüştür. 1845 ten başlıyarak güney Afrikanın o zamanlar çok zengin olan hayvanları üzerinde araştırmalar yapmış, *Five Years of a Hunter's Life in the far Interior of South Africa* (Güney Afrikanın en içteki bölgelerinde beş yıllık bir avcılık hayatı) [6. bas. 2 cilt, 1870] adlı bir eser yazmıştır.

CUMMINGS[*kąmingz*], **Edward Estlin** (doğ. 1894), Amerikalı şair ve r e s s a m. Cambridge (Massachusetts) de doğmuştur. Harvard'da okuduktan sonra Birinci Dünya Harbinde Fransız ordusunda sağlık hizmetlerinde gönüllü olarak çalışmış, birtakım yanlışlıklar yüzünden bu memlekette aylarca göz altına alınmış, tutukluluğu sırasında geçirdiği hayatı *The Enormous Room* (Koğuş) [1922] adlı hem dokunaklı hem de eğlendirici bir eserde anlatmıştır. Harbden sonra Pariste sanat öğrenimi görmüştür. Tablolarını 1944 te Amerikan - İngiliz Sanat Merkezinde ve 1945 te Rochester Memorial Gallery'de sergiliyen C. in şiir kitaplarının bazıları: *Tulips and Chimneys* (Lâleler ve ocaklar) [1923]; *XLI Poems* (41 şiir) [1925], *Him* (Onu) [1928]; 21 sahifelik bir oyun, *Christmas Tree* (Noel ağacı) [1928]; « . . . . . » (başlıksız bir şiir kitabı) [1930]; *Poems* (Şiirler) [1923 - 1954]. Resim alanında: CIOPW (kara kalem, mürekkep, yağlı boya, kurşunkalem ve sulu boya resimleri) [1931].

E. E. CUMMINGS

CUMNA (Camna; İng. Jumna; eski adı: Jomanes), Hindistanda Ganj (Hintçe: Ganga) nehrinin en büyük kolu. Uzunluğu 1 400 km dir. C., kaynağını batı Himalayaların 6 300 m yüksekliklerinden alır, 440 m yükseklikteki bir yerde, Allahabad yakınında Ganj'a dökülür. Hindularca kutsal bir ırmak sayılan C., yedi kutsal sıcak kaynakla beslenir. C., geçtiği geniş ovadaki sulama işlerinde kullanılır; gemi işletmesinde de önemli yeri vardır.

CUMONT [*kümɔ̃*], **Franz** (1868 - 1947), Belçikalı filolog, dilci ve arkeolog. Aalst'ta doğmuş, Bruxelles'de ölmüştür. Gand'da profesörlük (1899 - 1910) ve Bruxelles kırallık müzesinde müdürlük etmiş olan C., özellikle Roma âleminde dinî hayatı incelemiş, böylece Akdeniz Mithra diniyle Doğu Mazdeizmini birleştiren bağları bulup ortaya koymağa çalışmıştır. En tanınmış sentez eseri, *Les religions orientales dans le paganisme romain* (Roma paganizminde doğu dinleri) [1929] dir. Başka eserleri: *Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra* (Mithra âyinleriyle ilgili yazılar ve şekilli anıtlar) [1894 - 1901]; *Astrology and Religion among the Greeks and Romans* (Yunan ve Romalılarda astroloji ve din) [1912]; *After Life in Roman Paganism* (Roma paganizminde ahret) [1922]; *Lux Perpetua* (Sonsuz ışık) [1948].

CUMUDİYE: Bk. BUZUL.

CUNA, tülbent cinsinden ince bir bez. Daha çok masreme denilen şerbet bezi ve yaşmak yapmakta kullanılırdı. Bu bezden yapılan yaşmağa C. yaşmak denilirdi.

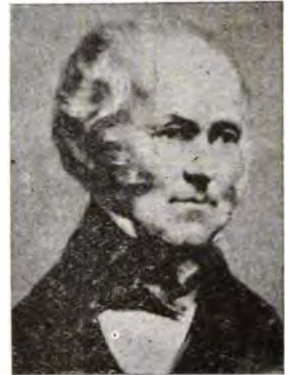
CUNAGERH (Hintçe = eski kale; İng. Junagarh veya Junagadh): 1. Eskiden, Hindistanda, Kathiawar yarımadasının güneybatı bölümünde, Bombay'a bağlı yerli bir devlet. Yü. ölçümü 5 255 km², nüfusu 466 000 (1948; beşte biri Müslüman) dir. Bu küçük devlet, büyük Gürgânî devletinin kurulmasından sonra Pathan prensi Şer Han Babi tarafından kurulmuştur. C. devleti İngiliz Hindistanında para basmak yetkisi alan sayılı devletlerden biriydi. Bugün Hindistan Cumhuriyetinin Saurashtra devletinde bir yönetim bölümüdür. Pamukçuluk, hayvancılık ve sütçülük yapılır. Nüfusu 670 719 (1948) dur.

2. Aynı adı taşıyan yönetim bölümünün merkezi. Girnar dağı eteğinde güzel bir şehirdir. Buddha dininin mağara tapınakları ve XV. yüzyıl sonlarında Sultan Mahmut Begara tarafından yaptırılmış bir cami vardır. Bu sultan, şehre Mustafaabad adını vermiştir. Nüfusu 58 111 (1948) dir.

CUNA [*kīna*] **LAR, TULE'LER, SAN BLAS CUNA'LARI veya AK YERLİLER,** Panamanın kuzey kıyıları boyundaki San Blas takımadalarında ve Panamanın doğu bölümündeki dağlık bölgede yer alan birçok vâdilerde yaşıyan yerli bir Amerika kabîlesi. C. dili Chibchan kökündendir. C. ların bir özelliği, aralarında bir hayli albino (derileri, gözleri ve saçları pigmentsiz ve dolayısiyle renksiz insanlar) bulunmasıdır. Bu gibi insanlar öteki Amerika yerlilerinde ve dünyanın başka milletlerinde on binde bir oranında olduğu halde, C. larda iki yüzde bir oranındadır. Bura albino'larının beden ve yüz çizgileri öteki C. larınkiler gibidir.

CUNANI [*kunąni*], **Rio,** Brezilya'da Amapá topraklarında, 280 km uzunluğunda bir kıyı ırmağı. R. C. bölgesi uzun zaman Fransa ile Portekiz, sonra da Fransa ile Brezilya arasında anlaşmazlık konusu olmuştur; son olarak 1900 de İsviçrenin verdiği yargıcı karariyle bu bölge Brezilya'ya kalmıştır.

CUNARD [*kyųnīrd*], **Sir Samuel** (1787 - 1865), İngiliz armatörü. Kanada'da Halifax (Nova Scotia) ta doğmuş, Londrada ölmüştür. Halifax'ın zengin tüccarlarından olan C., 1838 de «The British and American Royal Mail S t e a m Packet Co.» yi kurmuştur. 1840 ta bu kumpanyadan Liverpool'da «C. Steamship Co.» ortaklığı doğmuştur. Bu ortaklık Avrupa ile Kuzey Amerika arasında yolcu ve eşya taşır. Bu kumpanyanın kardeş ortaklıkları olan «P o r t - L i n e» (1916), «Brocklebank - Line» (1940) ve «W h i t e Star - Line» (1949) kumpanyaları Avustralya, Yeni Zelânda, Hindistan, Pakistan, Seylân, Akdeniz ve Kanadaya seferler yapmaktadır. «C. Steamship Co.» nin 1951 de 428 716 bruto tonluk 22 gemisi vardı. Kardeş ortaklıklarla birlikte sahip olduğu gemi tonajı 957 629 bruto tondur. Dünyanın en büyük iki lüks yolcu gemisi olan «Queen Elisabeth» ile «Queen Mary» bu kumpanyanın malıdır. Ana sermayesi 23 359 366 sterlin, yedek sermayesi ise 16 640 000 sterlindir.

Sir S. C U N A R D

CUNAXA (Tar. - Coğ.): bk. KUNAKSA.

CUNDINAMARCA [*kundinamąrka*], Güney Amerikada, Orta Colombiada, Bogotá yüksek bölgesinde bir departman. Yüzölçümü 22 300 km², nüfusu 1 885 000 dir. Çukur bölgelerde toplanmış bulunan kızılderili soylardan gelme nüfus tarım işlerinde çalışır. Tahıl, mısır ve patates yetiştirilir. Colombia'nın endüstri ürünlerinin dörtte biri bu departmandan çıkar. Merkezi Bogotá'dır.

CUNÈIFORME: bk. ÇİVİ YAZISI.

CUNENE, COUNENE veya KUNENE [*kunenî*], Afrikanın Angola bölümünde, Atlas Okyanusuna dökülen ve birçok çağlıyan ile kesilmiş olan aşağı yatağı güneybatı Afrika ile sınır meydana getiren bir ırmak. Uzunluğu aş. yu. 1 000 km dir.

CUNEO [*kuneo*] (Fr. **Coni**): 1. Kuzeybatı İtalyada, Piemonte compartimento (bölge) sunda bir il. Yüzölçümü 7 435 km², nüfusu 550 300 (1958) dür. Nüfusun çoğunluğu tarım işleriyle uğraşır. Bağcılık, hayvancılık, ipek böcekçiliği ve dokumacılık da ilerlemiştir.

2. Aynı addaki ilin merkezi. Nüfusu 44 200 (1958) dür. Torino'nun güneybatısında Gesso ve Stura di Demonte ırmaklarının kavşağındadır. Kimya ve maden endüstrisi, ipek dokuma fabrikaları vardır. Çevresinde yetişen toprak

CUNEO: Pazar yeri

ürünlerinin alım satım merkezi olup dış ülkelere en çok kestane satar. Piemonte ile Fransız Rivierası arasında önemli bir yol kavşağıdır. San Francesco kilisesi XV. yüzyıldan kalmıştır. Şehir 1382 de Savoia'ya bağlanmış, XVI, XVII ve XVIII. yüzyıllarda sık sık yabancıların eline geçmiştir. Turistlerin ilgisini çeken yapıları İkinci Dünya Harbinde zarar görmeden kurtulmuştur.

CUNGARLAR, Batı Moğollarına toplu olarak verilen ad. Bu ad özellikle Hoşut, Torgut ve Dörböt'lerle birlikte dörtlü bir birlik (Moğ. *Dörben Oyrat* = Dört O.) meydana getiren ve Balkaş Gölü, Tiyenşan ve Altay dağları arasında Cungar (veya Oyrat) Hanlığını kuran Oyratlara verilir. Bu hanlığı kuran Moğol kabîleleri Oyratların Çoros boyundan gelen hanların yönetimi altında birleşmişlerdi. Bu hanlığın, XV. yüzyılın ortasında kurulduğu anlaşılıyor. Cungar Hanlığını kuran Moğol kabîleleri, Çingiz Han devrinden beri uyulan bir geleneğe göre, iki kola ayrılmışlardı: *cungar* (Moğ. = sol kanat) ve *barungar* (Moğ. = sağ kanat). Sol kanada bağlı Oyrat kabîlelerinin duruma hâkim olması üzerine XVII. yüzyılda bu hanlık, Cungar Hanlığı adını almıştır.

Cungar Hanlığı sosyal yapı bakımından feodal bir devlet sayılır. Göçebe kabîlelerin meydana getirdiği bu hanlığın geçimi hayvancılığa dayanıyordu. Otlaklar kabîle beylerinin emrinde bulunuyordu.

Cungar Hanlığı XV. yüzyılın ortalarında büyük bir varlık göstermişse de, bu durum uzun sürmemiştir. Kabîle beyleri arasında çıkan iç savaşlar, hanlığın gerilemesine yol açmıştır.

XVI. yüzyılın sonlarında Cungar Hanlığı yeniden kuvvet kazanmıştır. Çoros boyundan gelen Ḫora Ḫula Han ve oğlu Batur Ḫuntayci (ölm. 1654) kendi aralarında savaşa girişen kabîleleri birleştirmişlerdi. Hanlığın durumunu düzeltmek üzere Batur Han 1640 ta Cungar Hanlığındaki Oyrat ve Moğol kabîle ve oymaklarının başkanlarını toplantıya çağırarak, Oyrat kanunlarının ana çizgilerini tesbit etmişti. Bu kanunlarla bütün Oyrat kabîle ve oymaklarının Batur'un çevresinde toplanması sağlanmıştır.

Cungar Hanlığını kuran Moğol kabîleleri, XVII ve XVIII. yüzyıllarda Çinlilerle sürekli olarak savaşmışlardır. Doğu Moğollarının en büyük kabîlesi sayılan Ḫalḫa'ların karşı koymaksızın Çinlilere boyun eğmesi üzerine, Batı Moğolları (Ölöt'ler) Çinlilere karşı koyarak dayanmışlar, Galdan Han (ölm. 1697) devrinde, 1678 - 1679 yıllarında Doğu Türkistanı ele geçirmişlerdir. 1679 da Ḫalḫa'lara saldıran Ölöt'ler Urga (bugün: Ulan Bator Ḫoto) ya yürümüşlerdir. Uzun süren savaşlar sonunda Galdan Han Urga'da Çin ordusunu yenmiştir. Galdan Han, Orta Asyada yaşıyan Müslüman kavimleri kazanmak düşüncesiyle İslâmlığı da kabul etmiştir. Onun ölümünden sonra Fergana'nın doğu bölümü, Turfan çevresi, Kazakların Büyük ve Orta Cüzleri de Cungar Hanlığına geçmiştir.

Cungar Hanlığının kuvvetlenmesi Çinde büyük bir tepki yaratmıştır. Bu durum karşısında Cungar Hanlığı ile Çin arasında sürekli savaşlar başlamıştır. 1745 te Çinliler, Cungar Hanlığında çıkan iç anlaşmazlıklardan yararlanmaya kalkmışlar, Ölöt kabilesinin başında bağımsızlık kazanmaya çalışan Amursana'yı sürmüşlerdir. 1757 de İli bölgesi kesin olarak Çine katılmıştır. Ertesi yıl Cungarların elinde bulunan bütün toprakların Çine bağlanması üzerine Cungar Hanlığı sona ermiştir (1758).

Bu hanlığın sona ermesinden sonra Cungar adı, Sinkiang eyaletinin kuzey bölgesine verilen bir ad olarak yalnız coğrafya yayınlarında kullanılmıştır. Bk. CUNGARYA.

CUNGARYA, kuzeybatı Çinde, Sinkiang eyaletinin kuzey bölgesine verilen ad. Altay dağları ile Tanrı dağları (Tiyenşan) arasında uzanan bu bölge Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ve Moğol Halk Cumhuriyeti ile sınırdaştır. Yüzölçümü aş. yu. 770 000 km², nüfusu aş. yu. 2 000 000 dur. Nüfusunun bir kısmı (Dunganlar, Uygurlar, Çinliler) yerleşik, bir kısmı (Moğollar, Kırgızlar, Kazaklar) ise göçebedir. C. bölgesinin merkezi Urumçi (Dihua) şehridir. Turfan, Guçen, Kulca şehirleri tanınmıştır. C. da dağlarla sınırlanmış birtakım çöküntü alanları yer almıştır. En büyük çöküntü alanını asıl C. meydana getirir. Bu alanın yüksekliği dağlık çevrelerde 1 200 - 1 500 m, Ebinor gölü çevresinde ise 190 m dir. C., birkaç geçitle Cetisu (b. bk.) düzlüğüne bağlanmıştır. Bu büyük geçitlerden biri C. Kapısı (b. bk.) adiyle tanınmıştır. Tanrı dağlarının kolları arasında büyük Turfan çöküntüsü (denizden alçaklığı 154 m) bulunur. Kuzeybatıda Kulca, Emel, Zaysan gibi büyük çöküntü alanları sıralanmıştır. C. nın uc kesimlerinde tuzlu bozkırlar ve yarı çöller vardır. C. nın iklimi kuraktır. Kışın dondurucu soğuklar, yazın çok sıcaklar olur. Sıcaklık ocak ayında — 15°, temmuz ayında ise + 20° - 23° olur. Kara İrtiş sayılmıyacak olursa, Urungu, Manas, Tekes (İli ırmağının yukarı yatağına verilen ad) gibi belli başlı ırmakları kapalı çanaklar içinde kalmıştır. Birçok tatlı (Ulengur Nor, Telli Nor) ve tuzlu (Sayram Nor, Ebi Nor) gölleri vardır. Düzlüklerde bitki örtüsü olarak çöl veya yarı çöl

bitkileri yetişir; dağ eteklerinin aşağı kesimlerinde bozkırlar, yukarı kesimlerinde orman (kara çam, lâdin ağacı) ve çayırlar ye ralır. İli ırmağı vâdisinde ve Tanrı Dağlarının eteklerinde kömür madenleri vardır. Tanrı Dağlarının yakınlarında ve Manas ırmağı boyunda petrol de bulunmuştur. Yerleşik halk tarla ürünleri (buğday, arpa, darı, pamuk) yetiştirir. Göçebeler büyük ve küçük baş hayvan, at ve deve beslerler. Dokumacılık, halıcılık ve çömlekçilik gelişmiştir. Orta Asyadan kuzey Çine giden otomobil yolu eski ticaret yolunu izliyerek C. dan geçer. Eski kervan yolları da kullanılır.

Eski bir kültür merkezi olan C. tarih ve arkeoloji bakımından zengin kalıntılarla doludur. Bu sebeple, Avrupalı araştırıcılar bu bölgede birçok kazılar yapmışlardır. Bu kazılarda eski Türklerden kalma zengin buluntular ele geçmiştir. Bk. CUNGARLAR.

CUNGARYA ALADAĞI, Kazakistanın doğu kısmında, İli ırmağı ile Alagöl arasında uzanan sıradağlara verilen ad. Uzunluğu aş. yu. 400 km dir. C. A. birbirine paralel olarak uzanan birkaç dağ sırasından meydana gelmiştir. Bu dağ sıralarından en uzunu kuzey doğrultusunda uzanır. Bu dağların ortalama yüksekliği 4 000 m dir. Kuzeye doğru uzanan ana dağ sırasının yüksekliği ise 4 464 m yi bulur. Karlı tepeleri ve buzulları vardır. Türlü yüksekliklerde *sırt* denilen plâtoya benzer alanları bulunur. Alçak yamaçlarında yarı çöl ve bozkır bitkileri, yüksek yamaçlarında ise subalp ve Alp bitkileri yetişir. Kuzey yamaçlarında 1 200 - 2 600 m yükseklikte bir orman - çayır kuşağı uzanır. Bu kuşakta Tiyanşan köknarı ve Sibirya lâdin ağacı ormanları vardır. C. A. nın yamaçlarından küçük, fakat bol sulu ırmaklar çıkar. Bunlardan bir kısmı kumlar arasında kaybolur, bir kısmından ise ovalarda sulama işlerinde faydalanılır.

CUNGARYA KAPISI, batıda Cungarya Aladağı (b. bk.) nın sırtları ile doğuda Barlık yüksekliği arasında yer alan geniş bir geçit. Bu geçit Balkaş - Alagöl (Sovyet Rusya) çukur alanı ile Ebi Nor (Batı Çin) çukur alanını birbirine bağlar. C. K. nın en dar bölümü (genişliği aş. yu. 10 km) Jalanaşköl gölü çevresindedir. Ebi Nor gölünde genişliği 20, Alagölde ise 40 km yi bulur. C. K. eskiden beri Orta Asyadan Kazakistan topraklarına geçmek istiyen göçebeler tarafından bir geçit olarak kullanılmıştır.

CUNGEL: bk. CENGEL.

CUNHA [*kunyi*], **Euclides da** (1866 - 1909), Brezilyalı yazar. Santa Rita do Rio Negro'da doğmuş, Rio de Janeiro'da öldürülmüştür. Academia Nacional'de öğretim üyesi olarak çalışmış, 1905 te dışişleri bakanı olmuştur. Daha çok *Os sertões* (Verimsiz topraklar) [1902] adlı incelemesiyle tanınmıştır. *Les terres de Canudos* (C. toprakları) adı altında Fransızcaya çevrilmiş olan bu eserinde C., Bahia devletindeki landlarda Canudos asîlerine karşı 1896 - 1897 yıllarında girişilen savaşları anlatmaktadır.

CUNHA [*kunyi*], **José Anastácio da** (1744 - 1787), Portekizli matematikçi ve şair. Lizbon (Lizbõa) da doğmuş, orada ölmüştür. Coimbra Üniversitesinde geometri okutmuştur (1773). Dine karşı yazdığı *A voz da razão* (Şuurun sesi) adındaki eseri 1778 de mahkûm edilmiştir. Dinsizlikle suçlandırılan C., yıllarca engizisyon zindanlarında kalmış, bu arada da *Princípios matematicos* (Matematik ilkeleri) adlı kitabını yazmıştır. Şiirleri toplu olarak *Composições poeticas* (Şiirler) [1839] adı altında yayınlanmıştır.

CUNHA [*kunyi*], **Nuno da** (1487 - 1539), Portekizli denizci ve politika adamı. 1528 de Hindistan kıral naibi olan C., Gijarat sultanı Bahadır'ı yenmiş, 1537 de Diu'yu alarak Portekiz sömürgelerini daha sağlam temellere oturtmuştur. On yıl sonra da para yemekle suçlandırılıp görevinden alınmıştır; Avrupaya dönmek üzere bindiği gemide ölmüştür. *Cancioneiro de Resende* (R. şiir dergisi) de yer alan şiirler yazmıştır.

CUNHA [*kunyi*], **Tristão da** (1460 - 1540), Portekiz gemicisi. Lizbon (Lisbõa) da doğmuştur. Affonso d'Albuquerque'nın arkadaşı olan C., 1506 da Hindistana yaptığı bir gezide, Atlantik Okyanusunun güneyinde kendi adını taşıyan takımadayı (Tristão da Cunha, b. bk.) bulmuş, daha sonra Somalie kıyılarını ve Hint Okyanusunda Socotora adasını bulmuştur. Doğu ülkelerinin büyük bir ticaret yeri olan Basra körfezi ağzındaki Hürmüz adasında ve Hindistanın alınmasında yararlıklar göstermiştir. Yurduna döndükten sonra 1515 te Portekiz elçisi olarak Papa X. Leo'dan Portekizliler tarafından ele geçirilecek doğu ülkeleri için bağışlama belgesi almıştır. Portekizli şair Camões, *Os Lusíadas*'ın X. canto'sunda C. yı saygı ile anmıştır.

CUNHA MATTOS [*kunyi mattus*], **Raimundo José da** (1776 - 1840), Portekiz asıllı Brezilyalı general. Faro'da doğmuş, Rio de Janeiro'da ölmüştür. 1826 dan sonra hem general hem de milletvekili olan C. M., Rio de Janeiro'daki tarih kurumunu kurmuş ve coğrafya ile ilgili çeşitli eserler yazmıştır.

CUNNINGHAM [*kanivim*], **Allan** (1784 - 1842), İskoçyalı şair ve edebiyatçı. Keir (Dumfriesshire) de doğmuş, Londrada ölmüştür. İlkin duvarcı çıraklığı etmiş, 1810 da Londraya gitmiş, oradaki «Literary Gazette» (Edebiyat gazetesi) in yazarı olmuş, 1814 de kâtip olarak heykelci Francis Legatt Chantrey'nin hizmetine girmiş, ölünceye kadar bu işte kalmıştır. Eserleri: *Traditional Tales of the English and Scottish Peasantry* (Geleneksel İngiliz ve İskoç köylü masalları) [1822]; *The Songs of Scotland, ancient and modern* (Eski ve yeni İskoçya şarkıları) [1825]; *Lives of the Most Eminent British Painters, Sculptors, and Architects* (En tanınmış İngiliz ressam, heykelci ve mimarlarının hayatları) [1829 - 1833] ve birçok romans. R. Burns'ün eserlerini de köklü bir girişle birlikte yayınlamıştır.

CUNNINGHAM [*kanivim*], **Andrew Browne,** Cunningham of Hyndhope birinci vikontu (doğ. 1883), İngiliz amirali. Dublin'de doğmuştur. C., Edinburgh deniz okulunda okumuş, 1898 de deniz kuvvetlerine katılmış, 1933 te tuğamiral olmuş, 1937 de de Akdeniz filotillâsına komuta etmiştir. 1938 de deniz kuvvetleri genel kurmay ikinci başkanı olmuş, 1939 da İngiliz donanmasının Akdenizdeki kuvvetlerinin başına geçmiştir. İskenderiyedeki Fransız donanmasının kurtuluşunu sağlıyan anlaşmayı Fransız amirali Godfroy onunla imzalamıştır. 1940 ta Taranto'da, arkasından da

Amiral Vikont CUNNINGHAM

Matapan burnunda iki kere İtalyan donanmasına saldıran C., 1942 de müttefik kuvvetlerinin Kuzey Afrikaya çıkarılmasında deniz kuvvetlerinin tümüne komutanlık etmiş, 1943 te de İtalyan donanmasını teslim almıştır. Ertesi yıl Amirallik Birinci Lordu ve genel kurmay başkanı olarak Londraya çağrılmış, 1946 ya kadar bu görevlerde bulunmuştur. Aynı tarihte vikont sanını alan C., 1951 yılında *A Sailor's Odyssey* (Bir gemicinin Odysseiası) adlı eserde anılarını yayınlamıştır.

CUNNINGHAM [*kạniŋim*], **Sir Alan Gordon** (doğ. 1887), İngiliz generali, Andrew Browne Cunningham'ın kardeşi. Dublin'de doğmuştur. 1938 de general olan C., 1940 - 1941 yıllarında Habeşistan ile İtalyanın öbür sömürgelerini alan Doğu Afrika İngiliz kuvvetlerine komutanlık etmiştir. 1941 de Libyadaki VIII. Ordunun başına geçmiş, 1945 te Gort'un yerine Kudüse atanmış, 1948 yılına kadar da Filistinde İngilterenin sonuncu yüksek komiseri olarak görev almıştır.

CUNNINGHAM [*kọniŋim*], **Sir Alexander** (1814 - 1893), İngiliz hindoloğu. Allan Cunningham'ın oğlu. Londrada doğmuş, orada ölmüştür. Subay mühendis olarak Hindistana gitmiş, Keşmir, Audh ve Tibette birçok görevler almıştır. 1861 - 1865, 1870 - 1885 yıllarında Hindistan genel arkeoloji müfettişi olmuştur. Hindistan arkeolojisi, coğrafyası ve yazıtları üzerine yayınları vardır. Bu alanlarda özellikle *Corpus Inscriptionum Indicarum* [c. 1, 1877] ve *The Stupa of Bharhut* (Bharhut stupası) [1879] adlı eserleriyle tanınmıştır. 1871 de çıkmağa başlıyan *Archaeological Survey of India* (Hindistanın arkeoloji bakımından araştırılması) adlı 23 ciltlik eseri de zengin bir kaynaktır.

CUNNINGHAM [*kạniŋim*], **William** (1849 - 1919), İskoçyalı din (Anglikan) adamı, iktisat tarihi öncüsü ve serbest ticarete karşı olanların öğreticisi. Londradaki King's College'de iktisat ve istatistik öğretmenliği etmiş (1891 - 1897), Avrupa, Hindistan, Filistin, Güney Afrika ve Amerikayı dolaşmış, Harvard'da iktisat tarihi dersleri vermiştir (1899 ve 1914). Eserleri: *The Growth of English Industry and Commerce* (İngiliz sanayi ve ticaretinin gelişmesi) [1882]; *Christian Opinion on Usury* (Faizcilik üzerine Hıristiyan düşüncesi) [1884]; *An Alternative to Socialism* (Sosyalizmin yerini tutacak bir sistem) [1885]; *Modern Civilization in some of its Economic Aspects* (Bugünkü uygarlığın bazı iktisadî yönleri) [1896]; *Alien Immigrants in England* (İngiltereye gelen yabancı göçmenler) [1897]; *Western Civilization in its Economic Aspect in Ancient Times* (Batı uygarlığının eski çağlardaki iktisadî yönü) [1898]; *Gospel of Work* (Çalışma İncili) [1902]; *The Moral Witness of the Church on the Investment of Wealth* (Servet yatırımları konusunda kilisenin görüşü) [1909]; *Christianity and Social Questions* (Hıristiyanlık ve sosyal sorular) [1910]; *Increase of the Religion* (Dinin yayılması) [1917].

W. CUNO

CUNO [*kụno*], **Wilhelm** (1876 - 1933), Alman devlet adamı. Suhl'da doğmuş, Hamburg yakınında Aumühle'de ölmüştür. 1918 sonunda Hamburg - Amerika - Line (Hapag) ın genel müdürlüğüne getirilmiştir. 1922 kasımında, Wirth'in çekilmesinden sonra şansölyeliğe geçmiş ve ölçülü sağcı bir politika güden bir hükümet kurmuştur. «Ekonomici hükümet» adını alan bu hükümete büyük umutlar bağlanmışsa da, C. harb zararları konusunda Fransa ile görüşmelerde başarı elde edememiştir. 1923 te Fransanın Ruhr'a girmesi üzerine «pasif direnme» politikası gütmüştür. Bu politika, C. 1923 te başbakanlıktan düştükten sonra, Stresemann tarafından bırakılmıştır. C. 1926 da yeniden Hapag'ın başına geçmiştir.

CUNOW [*kụno*], **Heinrich** (doğ. 1862), Alman sosyolog ve etnografı. Schwerin'de doğmuştur. 1917 de Sosyal Demokratların merkez organı olan «Neue Zeit» adlı bilim dergisini yayınlamış, 1919 da Berlinde profesör olarak bulunduktan sonra 1919 - 1924 yılları arasında Etnografya Müzesi müdürlüğü yapmıştır. Başlıca eserleri: *Soziale Verfassung des Inkareiches* (İnkalar devletinin sosyal anayasası) [1895]; *Die Parteien der grossen französischen Revolution* (Büyük Fransız İhtilâlinde partiler) [1912]; *Liebe und Ehe im Leben der Völker* (Milletlerin yaşayışında aşk ve evlenme) [1929].

CUNTISUYU [*kịntịsịyị*] **veya CONDE - SUYU** [*kọndịsịyị*], Güney Amerikada önceleri İnka'ların elinde bulunan bölgelerin, bugünkü Peru'daki Cusco'dan batı ve güneybatı doğrultularında denize kadar uzanan batı kesimi. Adını, Cusco'nun hemen batısında bulunan ve İnka'ların ilk ele geçirdikleri yerlerden biri olan Cunti adlı topraklardan almıştır.

CUPANI [*kupạni*], **Francesco** (1657 - 1710), İtalyan botanik uzmanı ve Franciscusçu keşişi. Sicilyada Mirto'da doğmuş, Palermo'da ölmüştür. Özellikle Sicilyadaki yemiş ağaçlarını incelemiştir. Sicilyanın tanınmış iki bahçesinden biri olan Hortus catholicus (bütün dünya bitkilerini içinde toplıyan bahçe) un müdürlüğünü yapmıştır.

CUPIDO (Mit.): bk. EROS.

CUPIS [*küpịs*] **LER,** XVIII. yüzyılda Fransada yaşamış bir müzisyen ve dansör ailesi. Ailenin başı, Camargo adiyle de anılan Ferdinand Joseph'ti. 1720 de Parise gitmiş, 1750 de kemancı olarak operaya girmiştir. Ferdinand Joseph C. in beş çocuğu olmuştur. Kızı Marie Anne de C. de Camargo (b. bk.) dansöz olarak çok tanınmıştır. Charles ve François adlı oğulları Paris Operasının orkestrasında görev almışlardır. Kemancı olarak ün kazanan oğlu Jean - Baptiste (1711 - 1788) Bruxelles'de doğmuş, Montreuil'de ölmüştür. Ferdinand Joseph C., keman için sonatlar ve senfoniler bestelemiştir. Onun yazdığı menuet'lerden biri büyük bir başarı sağlamıştır. Bundan başka, C. atçı olarak da tanınmıştır. Bundan dolayı 1750 de saraya alınmıştır. Hayatının son günlerini Montreuil'de yemiş ağacı yetiştirmekle geçirmiştir.

CUPRESSACEAE (Bot.): bk. SERVİGİLLER.

CUPRESSUS (Bot.): bk. SERVİ.

ĆUPRIJA [*çụpriya*] (Türkçe adı: **Köprü**), Yugoslavyanın Sırbistan bölümünde, Belgrad'ın aş. yu. 112 km güneydoğusunda, Morava ırmağı üzerinde, Morava bölge- (oblast) sinin merkezi olan bir şehir. Denizden yüksekliği 120 m, nüfusu 12 000 dir. Tanınmış bir ticaret merkezidir. Çevresinde XIV. yüzyılda kurulan Ravanica manastırı var-

dır. Birinci Dünya Harbinde Sırp ordusunun ana cephane deposu bu şehirde bulunuyordu. Şehir İkinci Dünya Harbinde Almanlar tarafından alınmıştır.

Ć. şehri Romalıların Herreum Margi adlı yerleşme yerinde kurulmuştur. Ortaçağda bu yer Herreum Planum adını almıştır. Sonradan bu ad Sırpçaya çevrilmiştir (Ravno). Morava ırmağının Herreum Margi yanında bulunan en tanınmış geçit yerinde Romalılar bir köprü yapmışlardı. Bu köprünün kalıntıları üzerinde Türkler de büyük bir ağaç köprü kurmuşlar (1660), köprünün korunması için de Ravno'nun yerinde Morava Palankası'nı veya Morava Hisarı'nı yapmışlardır. Bu büyük ve sağlam köprü dolayısiyle Sırpça Ravno adının yerini Türkçe Köprü (Sırpça Ćuprija) adı almıştır.

ĆUPRILI [*çuprili*] (Türkçe adı: **Köprülü**), Yugoslavyanın Makedonya bölümünde bulunan Veles şehrinin eski adı. Bk. VELES.

CUQ [*kük*], **Edouard** (1850 - 1934), Fransız hukukçusu. Saint - Flour'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Bordeaux ve Paris üniversitelerinde profesörlük etmiştir. Karşılaştırmalı hukukla yardımcı bilimlerden yararlanarak Roma hukuku öğretimine kesin bir şekilde tarihî bir yön vermiştir. Başlıca eserleri şunlardır: *Etudes d'épigraphie juridique* (Hukukî epigrafi araştırmaları) [1881]; *Le Conseil des Empereurs, d'Auguste à Dioclétien* (Augustus'tan Diocletianus'a kadar imparatorlar meclisi) [1884]; *Les Institutions juridiques des Romains* (Romalıların hukuk müesseseleri) [1891 - 1902]; *Manuel des Institutions juridiques des Romains* (Romalılarda hukuk müesseseleri el kitabı) [1917]. 1911 de Académie des Inscriptions et Belles - lettres'e girmiştir.

CURA, Türk halk çalgılarından mızrapla çalınan bir saz. 3 - 4 telli olan C. nın uzunluğu 70 - 80 cm dir. Bağlama gibi, ağaçtan oymak veya ince tahtaları yapıştırmak suretiyle yapılır. Daha çok 1,5 - 2 litre hacmında su kabağı biçiminde bir gövde ve 50 - 60 cm uzunluğunda bir saptan meydana gelir. Gövde, genel olarak ardıç, söğüt, dut ağacı kütüğü oyularak yapılır, üstüne de inceltilmiş tahta yapıştırılır. Sap ya sonradan yapıştırılır, ya da uygun düşürülebilirse, gövde ile birlikte aynı ağaçtan oyularak yapılır. Bu ikinci çeşit C. lar daha çok beğenilir. Ağaç olarak dut ağacı daima üstün tutulur. Sapı üzerinden geçmek üzere 2 + 2 (birisi kalın sarı) dört veya 1 + 2 lik üç çelik tel takılır. Tellerin akordu sapın ucundaki burgularla yapılır. Ayrıca sap üzerinde ince kirişten perdeler vardır ki bunlar ses tonlarını ayarlamaya yarar.

CURAÇAO [*kurasọu*], Venezuela'nın kuzey kıyılarında, Küçük Antil adalarında, Holândaya bağlı bir ada. 1951 den beri özerk Felemenk Antilleri (De Nederlandse Antillen) nin başlıca bölümünü meydana getirmektedir. Yüzölçümü 443 km², nüfusu 126 103 (1958) tür. 1499 da Ojeda tarafından bulunmuştur. Halk Felemenkçe, İspanyolca ve Portekizcenin karışmasından meydana gelen bir karma dil (Papiamento) konuşur. Bu adada hayvan beslenir, hasır örgüleri (sisal) yapılır, fosforit çıkarılır. Suları ihtiyacı karşılamadığından bir kısım su başka yerlerden getirtilir. Olmamış portakal kabuklarından bir çeşit likör (C. likörü) elde edilir. Maracaibo'dan gelen ham petrol burada tasfiye edilir. Merkezi Willemstad'dır.

C. likörü: Portakal kabuğu, şeker ve alkolden yapılan beyaz veya sarı likör. Bunun için kullanılan yerli C. portakalları (*Citrus aurantium var. curassaviensis*) henüz olmadan alınır. C. da likör ancak küçük damıtma evlerinde yapılır. Başlıca yapım yeri Holândadır. Bu sanayi Holândada XVIII. yüzyılın başlangıcından başlıyarak kurulmuştur.

CURAÇAO: Ada merkezi Willemstad'ın havadan görünüşü

CUR'A - DAN, töre ve tasavvuf terimi. Yudumluk anlamına gelen bu Farsça kelime, bardak dibinde kalan şarabı dökmek için kullanılan kaba denir. Halk, bu kelimeyi *curadan* şeklinde söyler. Kalenderîlerle Şii - Batınî tarikatlarda esrar içilen kabağa ad olmuştur. Kalenderîler, Abdallar ve Bektaşîler dem dedikleri rakıya düşkün oldukları kadar kaygusuz (b. bk.) dedikleri esrara da düşkündürler.

CURARE [*kurąre*], **URARE** [*urąre*], **CURARI** [*kurąri*], Güney Amerikadaki Karaiblerle Araukların ve Tupi'lerle Guarani'lerin oklarına sürdükleri bitki zehiri.

C., Amazon ve Orinoko bölgelerinde yetişen *Strychnos toxifera* ile *Chonododendrum tomentosum* adlı ağaçların kabuklarından elde edilir. Ticarette, bambu borular içinde (*tubocurare*), oyulmuş küçük kabaklar içinde (*kalebassencurare*), toprak testilerde (*topfcurare*) bulunur. C. nin başlıca alkaloidleri, *C - Curarin I, C - Toxiferin I* ve *C - Tubocurarin* olup bu sonuncusu ticarette *intocostrin* adiyle tanınır.

Etkisi: C., motor sinirleri uclarında, yani hareket empulsünün motor sinirlerinin bitim noktalarından uzun kasların liflerine geçtiği yerlerde felç meydana getirir. C. nin felç etkisi, sırasiyle baş, kollar, bacaklar, gövde, ense ve diyafram üzerinde kendini gösterir. Ok yarasiyle doğruca kan yolundan girerse, birkaç dakikada hareket ve solunum kaslarını felce uğratır; mide yoliyle alınırsa, ancak büyük dozlarda etki yapar. Bu yüzden Kızılderililer C. li oklarla öldürdükleri hayvanların etini korkusuzca yerler. Bu yerlilerin az miktarda C. yedikleri de tanıkların açıklamalarından anlaşılmaktadır.

Hekimlikte uygulanışı: C. son zamanlarda kas ameliyatlarında çabuk uyuşturma sağlamak için narkoz ile birlikte, yaralarda meydana gelen tetanos ile şokların tedavisinde krampları önlemek için kullanılır.

C. den bahseden en eski yazıları Guwilla, Orinoko bölgesi için (1795); Stedmaun, Guyanne için (1796) yazmıştır. A. von Humboldt (1815) ile Appun (1871) un açıklamalarında daha çok bilgi vardır.

CURATORIUM [*kuratọrium*], Lahey'de bulunan Devletler hukuku Akademisinin öğretim işlerini yöneten 12 ki-

şilik bir kurul. Devletler hukuku alanında dünyaca tanınmış uzmanlardan meydana gelen C., Lahey'de her yıl temmuz ve ağustos aylarında verilen derslerin sorumluluğunu üzerine almış bulunmaktadır.

CURATOR [*kurątor*] **LAR** (Lât. Curatores = idareciler): 1. Eski Roma *Magistratus*'larının çeşitli yönetim kollarındaki görevlerini kolaylaştırmak için atanan kimseler. 2. Roma hukukunda, ergin olmıyanlarla akılca sorumsuz bulunanların varlıklarını yönetmek için atanan vasî.

CURCAS [*kurkas*], Sütleğengiller (Euphorbiaceae) familyasından bir ot cinsi. *C. purgans* türünün müshil tohumu veya Barbados tohumu denilen tohumlarından çıkarılan yağ, Hint yağı gibi müshil olarak kullanılır.

CURCI [*kurçi*], **Carlo Maria** (1810 - 1891), İtalyan yazarı ve vâizi. Napolide doğmuş, Floransa yakınlarında Careggi'de ölmüştür. 1825 te Jesuit keşişi olan C., önce Napolide, sonra da Romada basılan «La civiltà Cattolica» adlı bir gazete çıkarmıştır. 1870 te papaların cismanî egemenliğini savunmuşsa da, sonradan bunun tersini ileri sürmüş ve tarikatı tarafından göz hapsine alınmıştır. Eserlerinin birkaçı aforoz edilmiştir.

CURCUMA (Bot.): bk. ZERDEÇAL.

CURCUNA (Müz.), alaturka musikide bir usul. Bu usul düm te kâ düm tek (· · — · ·) vuruşu ile belirtilir. Çalınan parçaya göre bu usulün hareketi ağır veya çabuk icra edilir.

CURCURA (Fr. *Djurdjura*, *Djurjura*, *Jurjura*), Orta Cezayirde, Tell - Atlas dağlarının Büyük Kabiliye bölümünde, Summam vâdisinin kuzeyinde uzanan sıradağlara verilen ad. Kalkerden meydana gelen bu dağların uzunluğu 50 km dir. C. millî bir park sayılır. En yüksek tepeleri: Heidzer (2 123 m), Akuker (2 305), Lala Hadice (2 308 m).

CURÇEN, eski bir Tonguz kavmine verilen ad. Bu kavmin bir kolu Amur ırmağının sağ ayağı olan Sungari ırmağının kuzeyinde, bir kolu da Sungari ırmağının güneyinde yerleşmişti. C. ler avcılık, balıkçılık ve hayvancılıkla geçinirlerdi. Bunlardan başka, toprak ürünleri yetiştirdiklerini de biliyoruz.

X - XI. yüzyıllarda C. ler Kidanların eğemenliği altında kalmışlardı. XI. yüzyılın sonunda C. ler arasında Vanyan boyu büyük bir yer tutmuştu. XII. yüzyıl başlarında bu boydan gelen Aguda, C. kabîlelerini birleştirerek Kidanlara karşı ayaklanmıştır. Aguda'nın giriştiği bu ayaklanmada C. kabîleleri Kidanları yenmişler ve 1115 te Kuzey Çinde bağımsız bir devlet kurmuşlardır. C. lerin Kuzey Çinde kurdukları bu sülâle tarihte Kin adiyle tanınmıştır. Kin sülâlesi 1115 - 1211 yılları arasında hüküm sürmüştür. 1234 te C. kabîleleri Moğolların yönetimi altına girmişlerdir. Bu şartlar altında C. ler XVI. yüzyıla kadar önemli bir rol oynamamışlardır. Min sülâlesi devrinde (1368 - 1644) C. ler üç kabîle birliği meydana getirmişlerdir. XVI. yüzyılın sonunda bu kabîle birliklerinden biri, Nurhatsi (1559 - 1626) nin yönetimi altında komşu kabîleleri egemenlikleri altına almıştır. Bütün C. kabîlelerinin birleşmesi üzerine 1616 da Nurhatsi'nin yönetimi altında yeni bir devlet kurulmuştur. Nurhatsi, C. kabîlelerini askerî sancak düzeni (Sekiz Sancak) ne göre örgütlemiştir. Oğlu Abakay 1636 da imparator sanını almıştır. Onun kurmuş olduğu hükümdar sülâlesi Çinğ adı altında 1644 - 1911 yılları arasında Çinde hüküm sürmüştür. C. ler sonradan Mancu adını almışlardır. Bu sebeple, Çinğ sülâlesine Mancu sülâlesi adı da verilir.

C. dili, Altay dilleri (b. bk.) arasında yer alan Tonguzcanın bir kolu sayılır. Bu dil Mancu (Çinğ) sülâlesi devrinde Pekin'de hem saray dili, hem de resmî dil olarak kullanılmıştır.

C. ler XII. yüzyıldan başlıyarak Çin alfabesine dayanan bir yazı sistemi kullanmışlardır. XIII. yüzyılda C. kabîlelerinin Moğol egemenliği altına girmesi üzerine C. ler Moğol alfabesine dayanan yeni bir yazı sistemi meydana getirmişlerdir. 1599 da Nurhatsi'nin verdiği bir emir üzerine Moğol alfabesinden meydana getirilen bu yazı sistemi, 1632 de birtakım diakritik nokta ve işaretlerle tamamlanmıştır. Bu yazı yukarıdan aşağıya doğru dikey olarak yazılır, satırlar soldan sağa doğru sıralanır.

CURDE ASKERİ, Osmanlı İmparatorluğunda hacıların korunması için yanlarına katılan askere verilen ad. Yerli ve atlı olan C. askerlerinin komutanına C. başbuğu denilirdi.

CUREL [*kürel*], **François de** (1854 - 1928), Fransız tiyatro yazarı. Metz'te doğmuş, Pariste ölmüştür. Ecole Centrale (Pariste bir yüksek teknik okulu) da okumuş, *L'été des fruits secs* (Kuru yemişler [haylaz öğrenciler] yazı) [1885] ve *Le sauvetage du grand - duc* (Büyük dukanın kurtarılması) [1889] adlı iki romanla edebiyat alanına g i r m i ş, 1892 de Antoine'ın *Théâtre - Libre* tiyatrosu *L'envers d'une sainte* (Bir azizenin öbür yüzü) ve *Les fossiles* (Fosiller) adlı iki piyesini oynamıştır. Öbür piyesleri: *L'invitée* (Davetli kadın) [1893]; *L'amour brode* (Aşk n a k ı ş i ş l i y o r) [1893]; *La figurante* (Figüran kadın) [1896]; *Le repas du lion* (Arslanın yemeği) [1897]; *La nouvelle idole*(Yeni put) [1899]; *La fille sauvage* (Vahşi kız)[1902]; *Le coup d'aile* (Kanat vuruşu) [1906]; *La danse devant le miroir* (Ayna karşısında dans) [1914]; *L'âme en folie* (Çılgın ruh) [1919]; *La comédie du génie* (Deha komedisi) [1922]; *L'ivresse du sage* (Bilgenin sarhoşluğu) [1922]; *Terre inhumaine* (Merhametsiz toprak) [1922]; *La viveuse et le moribond* (Keyif kadını ve ölüm halindeki adam) [1926]; *Orage mystique* (Mistik fırtına) [1927]. Sahne kurallarını küçümsiyen C., yaradılışındaki kötümserliği, şiddetli ve aşırı ruh anlaşmazlıklarını kuvvetli bir üslûpla dile getirmiştir.

Fr. de C U R E L

CURES [*kurēs*], İtalyada, Romanın kuzeydoğusunda Sabinlerin eski bir şehri. Efsaneye göre, Sabin kıralı Titus Tatius ile Numa'nın yurdu olan bu şehir, Romanın gelişmesi üzerine önemini kaybetmiştir. Yıkıntıları Correse köyü yanındadır.

CURETON [*kürtın*], **William** (1808 - 1864), İngiliz Doğu bilimleri uzmanı. Westbury (Shropshire, İngiltere) de doğmuştur. 1837 de British Museum'daki Arapça elyazmalarının katoloğunu yapmaya başlamış, 1841 - 1843 te British

Museum'un Nitria manastırlarından elde ettiği Süryanî elyazmalarını tasnif etmiş, bir kısmını da yayınlamıştır. En önemli elyazmalarını 1845 te yayınladığı *Epistles of Ignatius to Polycarp* (Ignatios'un Polykarpos'a yazdığı mektuplar) adlı eserinde ortaya koymuştur. C., İncillerin Süryanî dilindeki versiyonlarından bir kısmını da bulmuştur. Peshitta versiyonundan farklı olan bu İncillere C. İncilleri adı verilir.

CURIA [*kuria*], eski Roma *patricius*'larının üç *tribus* (klân) unun politika ve din konulariyle ilgili olarak ayrıldıkları otuz bölümden her biri. Her C. da tam on kişi oldukları sanılan *gens* (klân üyesi; çoğulu: *gentes*) ler ile *curio* denilen ve görevi din ve dünya işlerini yönetmek olan bir başkan bulunurdu. Bütün C. ların başında, *Fordicidia* (toprak tanrıçası Tellus için yapılan şenlikler) ve *Fornacalia* (fırınlar tanrıçası Fornax için yapılan şenlikler) festivallerinin yapılacağını halka bildirmekle görevli *C. maximus* (baş C.) bulunurdu. *Curio*'ların her birini kendi C. ları, *C. maximus*'u da özel bir *Comitia* (b. bk.) halinde toplanan halk, *Curio*'lar arasından seçerdi. Her C. nın özel kurban törenleri için, o C. nın adını taşıyan ve içinde ocak ve yemek odası bulunan bir yeri olurdu: burası hem şölen hem de kurban sunma yeriydi. Kurbanlar bütün halk adına sunulduğu ve masrafları da devletçe ödendiği için, kurban törenlerine *plebeius*'ların da alındığı sanılır. Bundan başka, bazı toplantılara ayrılan evlere de C. denir; meselâ palatinus (b. bk.) ta Salii rahiplerinin oturdukları yer ve özellikle kıral Hostilius'un *comitium* (b. bk.) da yaptırdığı ve M. Ö. 52 de yanan *Curia Hostilia* (Hostilius C. sı) adlı senato binası da C. adiyle anılırdı. Yanan bu binanın yerine diktatör Sulla'nın oğlu Faustus *C. Cornelia*'yı yaptırmaya başlamış, fakat Caesar işi durdurarak onun yerine *C. Iulia*'yı yaptırmak istemiş, bunun üzerine Senato, Pompeius tiyatrosunun girişindeki *C. Pompei*'de toplanmış, Caesar burada öldürülmüştür. Caesar'ın ölümünden birkaç yıl önce henüz yapılmasına başlanmamış olan *C. Iulia*'nın açılışı Augustus tarafından yapılmıştır.

CURIA ROMANA [*kuria romana*] (Lât. = Roma divanı), Roma Katolik kilisesinde, kilise işlerini görmek üzere on bir congregatio (b. bk.), üç mahkeme ve dört yürütme organından meydana gelen bir kurul. Bu kurullar sivil yönetimlerdeki daire başkanlıklarının, yüksek dereceli mahkemelerin ve bakanlıkların işlerini görürlerdi. C. R. nın on sekiz kurulunun görev ve yetkileri en son olarak 1918 de Codex Iuris Canonici ile belirtilmiştir. Başkanı papa veya Romada oturan bir kardinal olan bu kurulun üyeleri kardinaller arasından seçilir, bunların emrinde bilgili ve tecrübeli danışmanlar, memurlar ve yazmanlar bulunurdu.

CURICÓ [*kıriko*]: 1. Güney Amerikada, Orta Şili'de, Colchagua ilinin güneyinde bir il. Batı ve doğu bölümleri dağlıktır. Yüzölçümü 3 563 km², nüfusu 107 300 dür.

2. Aynı adı taşıyan ilin merkezi. Davar pazarları, un değirmenleri ve alkollü içki fabrikaları vardır. Nüfusu 26 800 (1954) dür. Şehir 1928 de büyük bir yer sarsıntısında yıkılmıştı.

CURIE [*küri*], **Ève** (doğ. 1904), Fransız piyanisti ve yazarı. Pariste doğmuştur. Pierre ve Marie C. nin kızı olan Ève, Collège Sévigné'de okumuş, hayatını musikiye bağlıyarak usta bir piyanist olmuş, 1925 ten başlıyarak Fransa ve Belçikada konserler vermiştir. Haftalık «Candide» dergisinde takma bir adla musiki eleştirmeleri de yazan C. nin, annesinin hayatını anlatan *Madame Curie* [1937] adlı biyografisi büyük bir başarı kazanmıştır. İkinci Dünya Harbini Amerika Birleşik Devletlerinde geçirmiştir.

CURIE, Irène: bk. JOLIOT - CURIE, Irène.

CURIE [*küri*], **Marie Sklodowska** (Pol. Marja Skłodowska; 1867 - 1934), Fransız fen kadını. Varşova (Polonya) da doğmuş, Saint - Cellemoz (Haute - Savoie, Fransa) da ölmüştür. İlk öğrenimini ve fen derslerini babasından görmüş ve yıllarca bir Varşova orta okulunda öğretmenlik etmiş, 1891 de Parise giderek Sorbonne Üniversitesinde fizik okumuş, 1893 te üniversiteyi bitirmiş, iki yıl sonra da Fransız kimyacısı Pierre C. ile evlenmiştir. Henri Becquerel'in, uranyumun radyoaktif özellikleri üzerindeki araştırmalarından sonra C. ler de radyoaktiviteler üzerinde araştırmalara koyulmuşlar ve 1898 de pehblend radyumun ve daha başka metallerin, doğal uranatlar'ın içinde polonyum ve radyum bulduklarını bildirmişler, dört yıl daha çalışarak radyumu arı olarak cevherinden ayırmayı başarmışlar, bu süre içinde yeni elementin özellikleri konusunda birçok buluşlara varmışlardır. Araştırmalarını yürüttükleri sırada C. ler para sıkıntısı çekmişler, Marie C. bir kız okulunda öğretmenlik etmek zorunda kalmıştır. 1903 te karı koca Royal Society'den Davy madalyası ve Henri Becquerel ile birlikte Nobel fizik armağanını almışlardır. C. ler radyumu elde etmenin yolunu kendilerine bir kazanç sağlamayı düşünmeksizin bilim dünyasına açıklamışlardır. Marie C. 1903 te Sorbonne'da, kocasının başında bulunduğu enstitünün lâboratuvar şefi olmuş, 1906 da Pierre C. nin ölmesi üzerine de onun yerine fizik profesörlüğüne atanmış, 1911 de radyum ile bileşikleri üzerindeki çalışmalarından dolayı Nobel kimya armağanını kazanmış, 1914 te Paristeki yeni Radyum Enstitüsünün radyoaktivite lâboratuvarının başına getirilmiş, sonradan kızı Irène de burada kendisine yardımcı olarak çalışmış ve annesinin asistanı Joliot ile evlenmiştir. Birinci Dünya Harbinde Marie C., hastanelerde radyoloji servisleri kurmuş, 1921 de Amerika Birleşik Devletlerine gitmiş, Cumhur Başkanı Harding'den Amerika kadınları adına sunulan bir gram radyumu almış, 1929 da Amerika Birleşik Devletleri Cumhur Başkanı Herbert Hoover da kendisine 50 000 dolarlık bir çek sunmuştur. Bu para Marie C. nin Varşovada kurulmasına yardım etmiş olduğu bir lâboratuvara bir gram radyum satın alınabilmesi için toplanmıştı. Marie C., klâsik bir eser olan *Traité de radioactivité* (Radyoaktivite anakitabı) [1910] den başka, radyum ile özellikleri üzerine birçok yazı yayınlamıştır.

M. S. CURIE

CURIE [*küri*], **Pierre** (1859 - 1906) Fransız fizikçisi. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. C. 1883 te Paris Fizik ve Kimya Okulunda öğretmen ve profesör olmuş, 1904 te Sorbonne'da profesörlüğe atanmış ve Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir. C. 1880 de kristallerin piezoelektrik özelliklerini bulmuş, paramanyetik ve ferromanyetik madde-

P. CURIE

lerin durumları üzerinde faydalı bilgiler veren deneyler yapmış (bk. Curie noktası) ve Marie C. ile iş birliği yaparak polonyum ve radyum'un radyoaktif elementlerini bulmuştur. Bu buluşlardan dolayı her ikisi de H. Becquerel ile birlikte 1903 Nobel fizik armağanını kazanmıştır.

Curie (kısaltması: c): Radyoaktif ışıldama ölçü birimi. İlk olarak (1910 dan sonra) verilen tanımı şu idi: 1 g radyum ile radyoaktif dengede bulunan radon (Radium emanasyonu) miktarı. Bugün (International Commission on Radiological Units'in 1951 tarihli kararına göre) tanımı şu şekle girmiştir: Bir radyoaktif maddenin saniyede tam 3700×10^{10} parçacık saçan bölümünün radyoaktivitesi 1 c olarak kaydedilir. Bu tanım değişiminin gerekliliği şundadır ki, aksi halde, ölçüm kesinliğinin artmasiyle, radyoaktivite biriminin büyüklüğü değişmelere açık olurdu. Ölçü birimi olarak bazı kere 1 rutherford (rd) da kullanılır: rd = saniyede 10^8 parçacık. Bundan şu denklemler çıkar: 1 mc $= \frac{1}{1\,000}$ C = 3 rd, 1 rd = 0,027 mc.

C. noktası: Buna C. temperatur (ısı derecesi) da denilir. Ferromanyetik veya ferroelektrik malzemenin, onun yukarısında bu özellikleri birden kaybettikleri ısı derecesine verilen ad. Bu ısı derecesinin yukarısında bu malzeme, paramanyetik olarak veya normal bir dielektrik gibi hareket eder. Ferromanyetiklerden farklı olarak ferroelektrikler bir alt C. noktasına da sahiptir. Bunun aşağısında normal dielektrik olarak hareket eder. C. noktası demir için aş. yu. 775° santigrad, nikel için 360° santigrad, kobalt için 1 100° santigrad, manyetik (Fe_3O_4) için de 580° santigraddır.

C. kanunu: Paramanyetik cisimlerde hazır manyetik dipo'lar bulunur. Bunlar, düzensiz temperatur hareketi engel olmadığı takdirde, dışarıdan etki yapan bir manyetik alan tarafından yöneltilir. Temperatur (T) arttıkça yöneltilme imkânı azalır. Bu imkâna susceptibilité (X) adı verilir. C. kanununu aş. yu. şu denklem gösterir: XT = const. (değişmez) (Curie, 1892). Curie noktası (b. bk.) (Θ) nın yukarısında ferromanyetik cisimler için Curie - Weiss kanunu da vardır. Bunun denklemi şöyledir: X (T, Θ) = Const. (değişmez).

CURIO [*kụrio*], **Gajus Scribonius** (M. Ö. 84 - 49), Romalı hatip. M. Ö. 54 te Küçük Asyada *questor*, 50 de ise *tribunus* olmuştur. Başlangıçta Senatus Partisini tuttuğu halde, M. Ö. 50 yılında Caesar tarafından halk hatibi olarak kazanılmıştır. İstekleri Senatus tarafından reddedildiğinden Romadan Caesar'ın yanına kaçmıştır. Caesar'ın yardımiyle Sicilya'yı almış, daha sonra Afrikaya geçerek Pompeius'un adamlarını birkaç defa yenmiştir. En sonunda Numidia kıralı Juba'ya karşı giriştiği harbde savaş meydanında ölmüştür (49). Karısı Fulvia sonradan M. Antonius'la evlenmiştir.

CURITIBA [*kuritịba*] (eski şekilleri: **Coritiba, Corityba, Curytiba, Kurityba**), güneybatı Brezilyada Paraná devletinin merkezi. Nüfusu 235 800 (1954) dür. Atlantik Okyanusu yakınında bir yaylada yer almıştır. Denizden yüksekliği 900 m dir. Piskoposluk merkezi olan şehir hızla gelişmektedir. Besin maddeleri, dokuma, kâğıt, çimento, kimya maddeleri, kereste ve bira fabrikaları vardır. Üniversitesinin hukuk, fen, tıp ve tarım bölümleri tanınmıştır.

CURIUM (Kim.): bk. KÜRİYUM.

CURIUM (Tar. - Coğ.): bk. KURİON.

CURIUS DENTATUS [*kụrius dentạtus*], **Manius**, Romalı ordu komutanı ve devlet adamı. M. Ö. 290 da *consul* olarak üçüncü Samnit'ler harbini sona erdirmiş, ikinci *consul*'luğu sırasında ise Beneventum'da Pyrrhos'a karşı başarı ile savaşmıştır (275). Ayrıca Sabin'lerin yurdundaki Velinus gölünü Nar nehri (bugünkü Terni çağlıyanı) ne akıtmıştır. Cincinnatus ve Fabricius gibi, C. D. a da görevlerine bağlı sâf yürekli bir Romalı yurttaş tipi gözü ile bakılmıştır.

CURLING [*kırliŋ*], üstü demir kaplı bir diskin buz üzerinde belli bir yere doğru sürülmesi şeklinde eskiden beri Alpler bölgesinde bilinen bir oyunun İskoçlardaki şekli. Bu oyunu İngilizler İsviçrede, özellikle Sankt - Moritz'te tanıtmışlardır. Her biri dört oyuncudan kurulan iki takım, 42 m uzunluktaki bir yol üzerinde kendi taşlarını ileriye fırlatarak daire biçimindeki hasım kalesine sokmağa ve orada bulunan hasım taşlarını daire dışına sürmeğe çalışırlar. Her oyuncunun iki taşı ve bir süpürgesi vardır. Oyuncular bu süpürge ile oyun kuralları gereğince taşlarının yolunu süpürüp açmağa çalışırlar. C. taşları granittendir, her birinin çevresi 80 - 110 cm, ağırlığı ise 16 - 20 kg dır.

CURLING

CURLING [*kırliŋ*] **ÜLSERİ**, vücut üzerinde önemli bir yanık sonucunda, on iki parmak bağırsağında görülen ülser. İngiliz doktoru Thomas Blizard Curling (1811 - 1888) in adiyle anılır.

CURNONSKY [*kürnọ̃ski*], **Maurice Edmond** (asıl adı: **Saillant**; 1872 - 1956), Fransız yazarı. Angers'de doğmuş, Pariste ölmüştür. Boğazına düşkün kimseler tarafından başkan seçilmiş olan C., tek başına olduğu gibi, arkadaşlariyle de iş birliği ederek birçok eserler yazmıştır. En tanınmış eserleri: *Le métier d'amant* (Âşıklık mesleği) [1899, J. - P. Toulet ile]; *La France gastronomique* (Güzel yemekler ülkesi olarak Fransa) [1921 - 1928, Marcel Rouf ile]; *Le trésor gastronomique de France* (Fransanın güzel yemekler hazinesi) [1933, A. de Croze ile]; *Les fines gueules de France* (Fransada ağzının tadını bilenler) [1935, P. Andrieu ile]; *La table et l'amour* (Sofra ve aşk) [1949, A. Saint - Georges ile]; *Cuisine et vins de France* (Fransız yemekleri ve şarapları) [1953].

CURRAGH [*kırä*] **veya CURRAGH OF KILDARE** [*kırä ıv kịldär*], İrlanda Cumhuriyetinin Leinster ilinde, Kildare kontluğunda, Dublin şehrinin aş. yu. 43 km güneybatısında bir ova. İrlandanın en iyi koşu yolu bu ovadadır. İrlanda ordusunun talim kampları da buradadır.

C. olayı: 1914 yılı başında, Ulster'li Protestanlar, tasarlanan Home Rule kanunu (b. bk.) na karşı koy-

mak için silâha sarılınca, Büyük Britanya ordusu birliklerinde bazı yer değiştirme hareketleri başlamış, bu da Ulster'-lilerin karşı koymalarının kuvvet kullanarak kırılacağı sanısını doğurmuştur. C. daki tugay kuzeye gitme emri alınca, subayların çoğu ve bu arada tugay komutanı general Cough, Protestan milislerine karşı silâh kullanmaktansa görevlerinden çekilmeyi daha uygun bulmuşlardır.

CURRAN [*kọrîn*], **John Philpot** (1750 - 1817), İrlandalı avukat ve hatip. İrlanda'da New Market'te doğmuş, Brompton'da ölmüştür. İrlanda barosunda yükselmiş ve İrlanda avam kamarasına seçilmiştir (1783). Katoliklere özgürlük verilmesini istemek, birlik isteğine şiddetle karşı koymakla Whig Partisinin sözü geçen şeflerinden biri olmuştur. Özellikle birleşmiş İrlandalılar dâvası sırasında ve 1803 ayaklanmasından sonra siyasî sanıkları savunmuş ve gösterdiği başarıdan ötürü ün salmıştır.

CURRENCY [*kạrînsi*] (İng.), para yerine geçerliği kanunla tanınmış araçlar, madenî veya kâğıt para. *C. Notes*: İngiliz hükümeti tarafından sürümden çekilen altın paraya karşılık 1914 te çıkarılan kâğıt para. C. ilkesi, kâğıt paranın ancak aynı değerdeki maden para (altın, gümüş) yerine geçmek üzere sürülebileceği ilkesi (tam karşılık usulü). XIX. yüzyılda İngilterede C. ilkesini benimsiyen maliyecilerin öğretileri, C. okulu diye anılır. Onların görüşlerine göre, karşılığı olmadan basılan kâğıt para, her seferinde iç ve dış piyasada fiyat yükselişlerine ve bunun sonucu olarak da hemen altın veya gümüş paranın dışarı akmasına sebep olur. C. ilkesi, fiyatların durulmasının ancak değerli maden para ile sağlanabileceği ve banknot miktarının değerli maden para değerine eşit olması esasını kabul eder. Uygulama, C. ilkesine ancak yumuşatılmış bir şekil vermiştir, yani tam karşılığı bulunan kâğıt paradan başka, sayısı kesin olarak belli edilmiş karşılıksız banknot da tedavüle sürülmüştür. Bu şeklin esası Sir Robert Peel (b. bk.) in 1844 te çıkardığı bankalar kanununda belirtilmiştir.

CURRER BELL: bk. BRONTË, Charlotte.

CURSCHMANN [*kụrşman*], **Hans** (1875 - 1950), Alman hekimi. Berlinde doğmuş, Rostock'ta ölmüştür. Rostock'ta iç hastalıkları profesörü idi. Nöroloji, psikonöroloji, beden yapıları bilgisi, endokrinoloji ve balneoloji konularında pek çok yazıları vardır. Başlıca eserleri: *Endokrine Krankheiten* (İç salgı hastalıkları) [1942]; *Lehrbuch der speziellen Prognostik innerer Krankheiten* (İç hastalıkları özel ön teşhisi anakitabı) [1948].

CURSCHMANN [*kụrşman*], **Heinrich** (1846 - 1910), Alman hekimi. Giessen'da doğmuş, Leipzig'de ölmüştür. 1876 da Berlinde barakalarda kurulmuş olan hastane (Moabit) nin başhekimi, 1879 da Hamburg Genel Hastanesinin müdürü ve 1888 de de Leipzig Üniversitesinde iç hastalıkları profesörü olmuştur. İç hastalıkları alanında, özellikle bulaşıcı hastalıklar üzerinde çalışmıştır. Adı ile anılan *Curschmannschen Spiralen* (balgamda pıhtılaşmış helezonlu maddeler) üzerine *Über Bronchiolitis exsudativ und ihr Verhältnis zum Asthma bronchiale* (Sızıntılı bronşit ve onun broncho - astma ile olan ilgisi) [1882] adlı kitabında incelemelerde bulunmuştur. Hastane kurma işinde de otorite sayılmaktaydı. *Fortschritte der Medizin* (Hekimlikte ilerlemeler) [1886 - 1892] adlı eseri yayınlıyanlar arasında bulunduğu gibi, Schüffner'le birlikte *Klinische Abbildungen* (Klinik şekiller) [1895] adlı eseri de yayınlamıştır.

C. hastalığı, karaciğerin yarısaydam camsı (hyalin) soysuzlaşması.

C. maskesi, terementi buharı koklamak için bir maske.

C. helezonu, bronş astmasında, balgamda bulunabilen helezon biçiminde ince sümük (mucus) lifleri.

C. trokarı, deri edema (doku aralıklarında anormal ölçüde sıvı toplanması) sında, sıvıyı boşaltmak için derinin deşilmesinde kullanılan özel bir cerrah aleti (Trokarlar, daha genel olarak, vücudun büyük boşluklarında toplanan sıvının alınmasında kullanılır).

CURTEA - DE - ARGEŞ [*kụrtea de ạrceş*], Romanyada, güney Karpatlarda, Muntenia bölgesinin Piteşti çevresinde, Argeş ırmağı üzerinde, Argeş il (județ) inde bir

CURTEA - DE - ARGEŞ: Katedral

şehir. Nüfusu 9 200 dür. Piskoposluk merkezi ve XIII. yüzyılda Eflâk prenslerinin başşehri olan C. te XIV. yüzyılda Bizans üslûbunda yapılan Domnească kilisesi ile Neagoe Basarab tarafından yaptırılan (1512 - 1517) piskoposluk kilisesi tanınmıştır. Neagoe Basarab, I. Carol, kıraliçe Elisabeta ve I. Ferdinand gibi Rumen büyüklerinin mezarları buradadır.

CURTES [*kụrtes*] (Lât. *curtes regiae* = kıral sarayları), Büyük Karl'dan sonra kıral mal ve mülklerinin bakımı ve yönetimi için kurulan şato ve eklentileri. Bunlardan, Moritzburg'dan Halle şehrinin meydana gelmesi gibi, zaman zaman şehirler de meydana gelmiştir.

CURTICE [*kîrtis*], **Harlow Herbert** (doğ. 1893), Amerikalı iş adamı. Michigan'da Eaton Rapids yakınlarında doğmuştur. Önce bir iplik fabrikasında yollama işlerinde çalışan C., on dokuz yaşında bu işten ayrılıp muhasebe öğrenmeğe başlamıştır. 1914 te muhasebeci olarak General Motors'a girmiş, on dokuz yıl sonra da genel müdür yardımcısı olmuştur. 1933 te General Motors grupu tarafından işletilmekte olan Buick Motors Division'ın başkanlığına atanmıştır. 1948 de General Motors Corporation'ın ikinci başkanlığına getirilen C., 1953 te bu ortaklığın başkanı olmuştur.

CURTIDOR [*kurtidor*], Amerikanın tropik iklimlerinde yetişen %10 - 13 tanenli Taşkırangiller (Saxifragacea) den Weinmannia glabra'nın kabuklarına verilen ad.

CURTIN [*kırtin*], **John** (1885 - 1945), Avustralyalı gazeteci ve politika lideri. Creswick (Victoria) te doğmuş, Canberra'da ölmüştür. Genç yaşta radikal bir politika yolu tutmuş ve gazeteciliğe başlamış, 1911 - 1915 te Victoria Kereste İşçileri Birliği sekreterliğinde bulunmuş, Birinci Dünya Harbinde zorunlu askerlik hizmetine karşı durmuş, 1917-1928 yılları arasında «Westralian Worker» (Batı Avustralya İşçisi) dergisini yayınlamış, 1935 - 1941 yılları arasında da muhalefet (İşçi Partisi) liderliği etmiş, 1941 de başbakan ve savunma bakanı olmuş, ölümüne kadar bu görevde kalmıştır.

J. CURTIN

CURTIS [*kırtis*], **Benjamin Robbins** (1809 - 1874), Amerikalı hukukçu. Watertown (Massachusetts) da doğmuş, Newport (Rhode Island) ta ölmüştür. 1851 - 1857 yıllarında Amerika Birleşik Devletleri Yüksek Mahkemesi üyeliğinde bulunmuş, 1857 de başyargıç Taney'in Dred Scott'la ilgili hükmüne karşı bir yazı yayınlamış, 1868 de cumhur başkanı Andrew Johnson'ın yargılanması sırasında onun başavukatı olmuş, sonra devlet görevinden çekilmiştir. Yayınları: *Reports of Cases in the Circuit Courts of the U. S.* (Amerika gezici mahkemelerindeki dâvalara dair) [1854]; *Decisions of the Supreme Court, Digest of the Decisions of the Supreme Court* (Yüksek Mahkemenin kararları, Yüksek Mahkeme kararlarının özetleri) [1854 e kadar].

CURTIS [*kırtis*], **Charles Gordon** (doğ. 1860), Amerikalı türbinli buhar makinesi yapıcısı. Boston'da doğmuştur. Elektrik motörleri yapan *Curtis Electric Manufacturing Co.* ın örgütçüsü ve başkanı olmuştur. C. 1896 dan bu yana eşit basınç usulü ile ve gittikçe hızlanarak çalışan ve elektrik üretim merkezleri ile gemi makinelerinde geniş ölçüde kullanılan Curtis buhar türbinlerini geliştirmiştir.

CURTIS [*kırtis*], **George William** (1824 - 1892), Amerikalı gazeteci, hatip ve yazar. Dört yıl kadar yabancı ülkelerde dolaştıktan sonra, 1850 de Amerikaya dönüşünde «New York Tribune» gazetesine girmiş, 1854 te «Harper's Magazine» ve 1863 te «Harper's Weekly» dergilerinde yazarlık etmiş, 1871 de devlet memurluğu işlerini bir düzene bağlamakla görevlendirilmişse de, cumhur başkanı Grant ile anlaşamadığından bu işten ayrılmıştır. Ölünceye kadar National Civil Service Reform League adlı, devlet memurluğu işlerini düzeltmeye çalışan derneğin başında bulunmuş, kadınlara oy hakkı sağlamaya çalışan akımda önemli bir rol oynamıştır. Eserleri: *Nile Notes of a Howadji* (Bir gezgin hocanın Nil notları) [1851]; *Howadji in Syria* (Gezgin hoca Suriyede) [1852]; *Lotus - Eating* (Lotus yeme) [1852]; *Potiphar Papers* (P. kâğıtları) [1853]; *Prue and I* (P. ve ben) [1856]; *Trumps* (Kozlar) [1862]; *From the Easy Chair* (Koltuktan) [1891]; *Washington Irving* (ad) [1891].

CURTIS [*kırtis*], **Glenn Hammond** (1878 - 1930), Amerikalı pilot ve uçak yapıcısı. Hammondsport (New York) ta doğmuş, orada ölmüştür. Birçok uçuş armağanı ve bu arada 20 km yi 15 dakika 15 saniyede uçarak Gordon - Bennett kupasını kazanmıştır. Bundan başka, su uçakları ve uçak motörleri yapmakla ün almıştır.

G. H. CURTIS

CURTIS [*kırtis*] **Lionel** (1872 - 1955), İngiliz devlet filozofu. Ledbury'de doğmuştur. Lord Milner, Lloyd George ve Balfour gibi İngiliz devlet adamları üzerinde Britanya İmparatorluğunun gelişmesi bakımından büyük etkisi olmuştur. Güney Afrika Birliğinin kuruluş plânını yapmış (1910), İrlanda Cumhuriyeti ile imzalanan anlaşmayı (1925) ve Westminister tüzüğünü hazırlamıştır. British Commonwealth of Nations terimini bulmuş, Royal Institute of International Affairs (Milletlerarası İşler Kırallık Enstitüsü) i kurmuştur. 1920 de kurulan ve daha çok Chatham - House (b. bk.) adiyle tanınan bu kurum günlük olaylar üzerinde durur. Başlıca eserleri: *Civitas Dei* (Allah Devleti) [3 cilt, 1934 - 1937; yeni bas. 1. c., 1951]; *World War; its Cause and Cure* (Dünya Harbi; nedenleri ve tedavisi) [1945]; *World Revolution in the Cause of Peace* (Barış dâvasında dünya devrimi) [1949]; *The Open Road to Freedom* (Barışa giden açık yol) [1950]; *With Milner in South Africa* (Milnerle birlikte Güney Afrikada) [1951].

CURTIUS [*kurtsus*], **Ernst** (1814 - 1896), Alman tarihçisi, arkeoloğu ve filoloğu. Lübeck'te doğmuş, Berlinde ölmüştür. 1836 - 1840 yıllarında Yunanistanda bulunmuş, 1844 te Berlinde profesör olmuştur. 1849 a kadar, sonradan imparator olan III. Friedrich'in eğitim ve öğretimi ile uğraşmış, 1856 da Göttingen'de, 1868 de Berlinde profesör olmuştur. Olympia kazıları (1875 - 1881) onun çaba ve çalışmasiyle yapılmıştır. Prusya hükümeti adına yapılan bu kazılar üzerine Adler ve Hirschfeld ile birlikte *Die Ausgrabungen von Olympia* (Olympia kazıları) [3 cilt, 1877 - 1878] adlı bir eser yayınlamıştır. Başlıca eserleri: *Naxos* [1846]; *Olympia* [1852]; *Der Peloponnesos* [2 cilt, 1852]; *Griechische Geschichte bis zur Schlacht bei Chäronea* (Chäronea meydan savaşına kadar Yunan tarihi) [3 cilt, 1857 - 1861; Fransızca, İtalyanca, İspanyolca ve Macarca gibi birçok dillere çevrilmiştir]; *Über der religiösen Charakter der griechischen Münzen* (Yunan paralarının dinî karakteri üzerine) [1872]; *Beiträge zur Geschichte und Topographie Kleinasiens* (Küçük Asya tarihi ve topografisi üzerine bilgiler) [1872]; *Ephesos* [1874]; *Die Stadtgeschichte von Athen* (Atina şehrinin tarihi)[1891; Milchhöfer ve Kaupert ile birlikte]; *Altertum und Gegenwart* (Eski zaman ve şimdiki zaman) [3 cilt, 1892]. Toplu bilim çalışmaları *Gesammelte Abhandlungen* adı altında toplanmıştır [2 cilt, 1894].

CURTIUS [*kurtsius*], **Ernst Robert** (doğ. 1886), Alman romanoloğu. Alsace'ta Thann'da doğmuştur. 1920 de Marburg'da profesör olmuş, daha sonra Heidelberg (1924) ve Bonn (1929) da profesörlük etmiştir. Çağdaş Fransız edebiyatının Gide, Proust ve Valéry gibi öncülerini, İspanyol yazarı Ortega y Gasset'i ve İngiliz şairi T. S. Eliot'u Almanyaya tanıtmıştır. Fransız ruhunu açıklıyan başka ça-

lışmaları da vardır. Balzac üzerine yazdığı çok olgun eseri, Almanya dışında da büyük ilgi çekmiştir. Sonradan Ortaçağ edebiyatını incelemiş, eski çağlardaki şekillerin bütün Avrupa milletlerinin ortak mirası olarak Ortaçağdan zamanımıza geçişini izlemiştir. Başlıca eserleri: *Die literarischen Wegbereiter des neuen Frankreich* (Yeni Fransanın edebiyat öncüleri) [1919]; *Maurice Barrès und die geistigen Grundlagen des französischen Nationalismus* (M. B. ve Fransız milliyetçiliğinin ruhi temelleri) [1921]; *Balzac* (ad) [1923]; *Französischer Geist in neuen Europa* (Yeni Avrupada Fransız ruhu) [1925]; *Einführung in die französische Kultur* (Fransız kültürüne giriş) [1930]; *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* (Avrupa edebiyatı ve Lâtin Ortaçağı) [1948]; *Kritische Essays zur europäischen Literatur* (Avrupa edebiyatı üzerine eleştirmeli denemeler) [1950].

CURTIUS [*kurtius*], **Georg** (1820 - 1885), Alman klâsik filoloğu, Ernst C. un kardeşi. Lübeck'te doğmuş, Warmbrunn yakınında Hermsdorf'ta ölmüştür. 1849 da Prag'da, 1854 te Kiel'de, 1862 de Leipzig'de profesör olarak çalışmıştır. Filolojinin karşılaştırmalı dil bilimi alanında üstün yer tutmuşsa da, sonraları yeni görüşleri inatla reddetmiştir. Başlıca eserleri: *Grundzüge der griechishen Etymologie* (Yunan etimolojisinin ana çizgileri) [1862]; *Griechische Schulgrammatik* (Yunan okul grameri) [1852, bu eser otuz kırk yıl kadar Almanyada en yaygın Yunanca gramer olarak kalmıştır]; *Das Verbum der griechischen Sprache* (Yunan dilinde fiil) [1876]; *Kleine Schriften* (Küçük yazılar) [1886]. C. «ses kuralları» (loi phonétique) konusunda geniş düşünen bir dilci olmuştur. Öğrencilerinden K. Brugmann, A. Leskien, E. Sievers, E. Windisch v. b. 1875 - 1880 yıllarında Leipzig Üniversitesinde daha sıkı bir disiplin kurarak ses kurallarını, tabiat kuralları gibi istisnaz ilân ettikleri için, bunları beğenmiyen C., öğrencilerine alay olarak «Genç Gramerciler» (Alm. Junggrammatiker) adını vermiş ve bu ad (Fr. néogrammairiens) sonra sıkı disiplinli klâsik dilcilik okulunun adı olmuştur. Bk. GENÇ GRAMERCİLER.

G. CURTIUS

CURTIUS [*kurtius*], **Julius** (1877 - 1948) Alman devlet adamı. Duisburg'da doğmuş, Heidelberg'de ölmüştür. 1926 - 1929 da iktisat bakanı olmuş, 1929 da dışişleri bakanlığına getirilmiştir. Stresemann'ın vasiyetçisi diye kendi kendine ad takmıştır. C., Young Plânının uygulanması işiyle uğraşmış, bu konuda iktisadî sebeplerle Young Plânını reddeden Devlet Bankası başkanı Schacht ile büyük anlaşmazlıklara düşmüştür. Avusturya Gümrük Birliği Plânı Fransanın tutumu yüzünden suya düşünce (1930) çekilmiştir.

CURTIUS [*kurtsius*], **Ludwig** (1874 - 1954), Alman arkeoloğu. Augsburg'da doğmuş, Romada ölmüştür. 1874 te Ägina, Tiryns ve Boğazköy kazılarına katılmıştır. Erlangen'da (1913), Freiburg (Bremen) da (1918), Heidelberg'de (1920) klâsik arkeoloji profesörü ve 1928 - 1937 yılları arasında Romada Alman Arkeoloji Enstitüsünün birinci müdürü olmuştur. Romadaki evi, fikir ve sanat hayatının merkezlerinden biri olarak tanınmıştır. 1937 de Enstitüden ayrıldıktan sonra da Romada kalmıştır. Adolf Furtwängler'in öğrencisi olan C., Eskiçağın bütün sanat alanlarında araştırmalarda bulunmuştur. E. Q. Visconti ile J. J. Bernoulli'nin araştırmalarının devamı olan ikonografik çalışmaları, özellikle metot bakımından önemli olduğu gibi, anılarında da yaşadığı zaman sürükleyici bir dille belirtilmiştir. Başlıca eserleri: *Die antike Kunst* (Antik sanat) [1924 - 1939]; *Die Wandmalerei Pompejis* (Pompeji'nin duvar nakkaşlığı) [1929]; *Zeus und Hermes* (Z. ve H.) [1931]; *Ikonographische Beiträge* (İkonografiye ait yeni bilgiler) [1932-1949]; *Das antike Rom* (Antik Roma) [1943]; *Interpretationen von sechs griechischen Bildwerken* (Altı Yunan resmi üzerine yorumlamalar) [1947]; *Deutschland und antike Welt. Lebenserinnerungen* (Almanya ve antik dünya, hayat anıları) [1950].

CURTIUS [*kurtius*], **Marcus,** bir Roma efsanesine göre, Curtia ailesinden soylu bir genç. Bu efsaneye göre, eskiden Forumda derin bir yarık meydana gelmiş; rahipler, bu yarığın kapanması için Romanın en değerli varlığını feda etmesi gerektiğini bildirmişler. Bunun üzerine silâh ve kahramanlığını Romanın en değerli varlığı olarak kabul eden C., silâhı ile birlikte boşluğa atılmıştır. Kapanan yarığın yerinde bir göl (lacus Curtius) meydana gelmiş ve şehir kurtulmuştur. Bu efsane Rönesans devri sanatında beğenilen bir konu olmuştur.

C. gölünün meydana gelmesiyle ilgili olarak başka bir söylenti de vardır. Buna göre, Sabin boyundan olan Metius Curtius adında bir adam, Romulus'tan kaçmak için bin bir güçlükle aştığı bu bataklık yere kendi adını vermiştir. Aynı yerde M. Ö. IV. yüzyılda açılmış kutsal bir kuyu da bulunmuştur.

CURTIUS [*kurtius*], **Theodor** (1857 - 1928), Alman kimyacısı. Duisburg'da doğmuş, Heidelberg'de ölmüştür. Kiel ve Bonn üniversitelerinde profesör olarak çalıştıktan sonra 1897 de Heidelberg Üniversitesinde görev almıştır. Çalışmaları sonunda reaksiyon gücü, başka organik bileşimlere yol açan diazo bileşimlerini, hydrazinleri (1887), asitleri (1890) ve tutuşabilen azot - hidrojen asidini bulması özellikle anılmağa değer.

CURTIUS RUFUS [*kurtius rufus*], **Quintus,** Romalı tarihçi. Büyük İskender'in tarihi üzerine 10 kitaplık bir eser kaleme almıştır. Bu eserin ilk iki kitabı ortada yoktur, elde olanlar da eksiktir. Kendisi belâgatçi olduğundan tarihî eleştirmeden uzak kalmış, eserinde dramatik olaylar etkili olarak canlandırılmıştır. C. R. un, eserlerini Claudius zamanında yazmış olduğu sanılmaktadır. Eseri, *Historiae Alexandri Magni* (Büyük İskender tarihi) adı altında E. Hedicke tarafından yayınlanmıştır (1908, 2. bas. 1931).

CURUN [Rus. imlâsı: **Djurun**], Orta Asyada, Sovyetler Birliğinin Kazakistan Cumhuriyetinde, Aktyubinsk bölgesinde bir şehir. C. çevre (rayon) sinin merkezi olup Kandağaç - Arıs demiryolu üzerindedir. Çevresinde büyük ve küçük baş hayvan (özellikle koyun ve at) yetiştirilir. Büyük bir harası vardır.

CURWOOD [*kırvud*], **James Oliver** (1878 - 1927), Amerikalı romancı. Owosso (Michigan) da doğmuş, orada ölmüştür. Yedi yıl gazetecilik yaptıktan sonra Kuzey Kanadayı gezmiştir. Jack London (b. bk.) ın romanlarını andı-

ran eserlerinin olayları bu bölgede geçer. Başlıca eserleri: *The Courage of Captain Plum* (C. P. ın cesareti) [1908]; *Kazan the Wolfdog* (Kurt köpeği) [1914]; *God's Country and the Woman* (Tanrının ülkesi ve kadın) [1915]; *The Grizzly King* (Bozayılar kıralı) [1916]; *Nomads of the North* (Kuzey göçebeleri) [1919]; *The River's End* (Irmağın sonu) [1919]; *The Valley of Silent Men* (Sessiz insanlar vâdisi) [1920]; *A Gentleman of Courage* (Cesur bir adam) [1924]; *The Black Hunter* (Kara avcı) [1926].

CURZOLA (Coğ.): bk. KORČULA.

CURZON [*kîrzn*], **George Nathaniel, Marquess C. of Kedleston** (1859 - 1925), İngiliz devlet adamı. Kedleston (Derbyshire) da doğmuş, Londrada ölmüştür. Lord Scarsdale'in büyük oğlu olan C., 1885 - 1886 yıllarında Lord Salisbury'nin özel sekreteri olarak çalışmış, 1886 da Muhafazakâr Parti saylavı olarak Avam Kamarasına girmiş ve Doğuda birçok geziler yapmıştır. 1891 - 1892 yıllarında Hindistan bakanlığı müsteşarı olmuş, 1895-1898 yıllarında dışişleri bakan yardımcılığına getirilmiş ve 1898 - 1905 yıllarında Hindistan genel valiliğinde bulunmuştur. Vali olarak Hindistanın kuzeybatı bölgesini düzenlemiş, Hindistanda yönetim alanında birtakım yenilikler yapmış, Basra körfezinde İngiliz erkini artırmış, 1903 - 1904 yıllarında Tibete karşı bir sefere girişmiş, Afganistan ve İrandaki Rus genişleme plânlarına karşı durmuştur. İç politika alanındaki otokratik tutumu aydın Hindular arasında sert bir tepki yaratmışsa da, Dalhousie'den sonra Hindistanın en büyük genel valisi sayılır. Hindistan ordusu başkomutanı H. H. Kitchener (b. bk.) ile arasında çıkan bir anlaşmazlık üzerine Hindistan genel valiliğinden çekilmiştir. İngiltereye dönünce Muhafazakâr Partinin lideri olarak çalışmıştır. Birinci Dünya Harbinde Lloyd George'un kurduğu karma hükümette yer almış, Lordlar Kamarasının lideri olarak büyük bir rol oynamıştır. 1919 da dışişleri bakanlığına getirilmiştir. Bonar Law ve Stanley Baldwin tarafından kurulan muhafazakâr hükümetlerde de aynı görevde kalmıştır. 1921 de C. a marquess sanı verilmiştir. C. ın güttüğü politika Lloyd George'un kararlariyle sık sık çatışmıştır. Politikadaki sert tutumu da birçok zorluklar yaratmıştır. 1924 yılı sonunda Baldwin'in kurduğu ikinci hükümette de yer almıştır. Birinci Dünya Harbinden sonra barış müzakerelerinde önemli bir rol oynamış, fakat 1923 Lausanne Barış Konferansında, genel olarak, Türk zaferinin önünde baş eğmek ve o zamana kadar İngilterenin alışmamış olduğu gerilemelere katlanmak zorunda kalmıştır. Yine 1923 yılı içinde C., Sovyet Rusyanın Orta Doğuda giriştiği propagandayı enerjik tutumu ile protesto etmiş, Fransızların Ruhr bölgesini işgal etmelerine karşı durmuştur. Birinci Dünya Harbinden sonra Avrupadaki durumun düzenlenmesini sağlamak üzere çalışmış, Avrupa ve Asya soruları üzerine birçok eserler yazmış, aynı zamanda iyi bir İranist olarak da tanınmıştır. Bu alanlarda çıkan belli başlı yayınları şunlardır: *Russia in Central Asia* (Orta Asyada Rusya) [1889]; *Persia and the Persian Question* (İran ve İran problemi) [2 cilt, 1892]; *Problems of the Far East* (Uzak Doğu problemleri) [1894]; *Speeches on India* (Hindistan üzerine söylevler) [1904]; *The Place of India in the Empire* (İmparatorlukta Hindistanın yeri) [1909]; *East and West* (Doğu ve Batı) [1912]; *Subjects of the Day* (Günün konuları) [1915]; *Tales of Travel* (Gezi hikâyeleri) [1923]; *British Government in India* (Hindistanda İngiliz yönetimi) [2 cilt, 1925].

Lord CURZON

C. hattı: 1919 yılı aralık ayında toplanan Müttefik büyükelçileri konferansında İngiltere dışişleri bakanı Lord C. tarafından Polonyanın doğu sınırı olarak teklif edilen hatta verilen ad. C. h., Grodno - Brest arasında uzanıyordu. Beyaz Rusyayı Polonya ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği arasında ikiye bölen bu hat, Ruslar tarafından kabul edilmemiştir. Versailles Antlaşmasının 87. mad-

CURZON HATTI

Siyah bölge :	Polonya Kongresince tesbit edilen arazi
.... :	Curzon Hattı (8 . XII . 1919 da Yüksek Konsey tarafından, 10 . VII . 1920 de de Spa protokolünce tesbit edilmiştir)
oooooooo :	Plânlanan özerk Doğu - Galiçya sınırı
- - - - - - - - - :	18 . III . 1921 deki Riga Barış Antlaşmasına göre Polonyanın doğu sınırı
— · — · — · — :	1921 de Polonyanın öbür sınırları
═══ ═══ :	Doğu Prusyada Polonya idare bölgesinin kuzey sınırı
———— :	16 . VIII . 1945'te Polonyanın doğu sınırı

desinde Polonya sınırlarının sonradan Müttefikler tarafından tesbit edileceği belirtilmiştir. Moskova ile Varşova hükümetleri arasında çıkan derin anlaşmazlıklar sonunda C. h. Polonyanın doğu sınırı olarak tanınmıştır. Ancak, 1920 de Polonya ile Rusya arasında çıkan harbin sona ermesi üzerine 1921 de Riga'da yapılan barış antlaşması ile Polonya, doğu sınırı olarak C. h. ndan aş. yu. 150 veya 200 km doğuda bir sınır sağlamıştır. C. h., İkinci Dünya Harbinde de Polonya, İngiltere ve Rusya arasında önemli bir rol oynamıştır. Gerek 17 eylûl 1939 günü tâyin edilen Alman - Rus sınır çizgisi, gerek Kırım Konferansında (11 şubat 1945) tesbit edilen sınır, C. h. na dayanmaktadır. Doğu Galiçya, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğine verilmiştir.

CUSAE (Tar. - Coğ.): bk. KUSAI.

CUSANUS [*kuzanus*], **Nikolaus** veya **N. von Cuza** [*kuza*], **N. von Kues** [*kuîs*], (şimdi: **Bern Kastel - Kues**) [*bernkastıl - kuîs*] (asıl adı: **CRYPFFS** [*krüpfs*] **veya KREBS** [*kreps*]; 1401 - 1464), Alman din adamı, ilâhiyatçısı ve filozofu. Trier yakınında Kues'te doğmuş, Todi (İtalya) de ölmüştür. Deventer (İngiltere), Heidelberg (Almanya) ve Padova (İtalya) da okuduktan sonra, 1424 te hukuk doktoru olmuş, fakat çok geçmeden ilâhiyatla uğraşmaya başlamış, 1430 da rahip olmuş, Basel Konsilinde bu konsilin, Papalığın üstünde bir başvurma yeri olduğunu ileri sürmüş, fakat 1437 de papa tarafına geçmiş, az sonra Papa IV. Eugenius'un emriyle Ortodoks ve Katolik kiliselerinin birleşmesi işini görüşmek üzere Konstantinopolis'te bulunmuş, daha sonra kilisede reform yapmak üzere Almanyaya gitmiş, 1448 de kardinal olmuş, 1450 de İtalyada Brixen (Bressanone) piskoposluğuna atanmıştır.

Seçkin bir diplomat olarak Papalık elçiliğine atanmış, birçok geziler yaparak manastırlarda sağlam bir disiplin sağlamağa çalışmış, Jan Hus (Hussit) hizbini çözmeğe kalkmış, Türklere karşı bir haçlı seferine girişme fikrini yaymıştır. Bunlardan başka, Isidoro de Sevilla (Isidorus Hispalensis) emirnamelerinin sahteliğini ispat etmiştir. Kopernik (Copernicus) ve Galilei'den önce dünyanın güneş çevresinde döndüğünü ileri sürmüştür.

C. Humanizma (b. bk.) dan etkilenmiş, Yeniçağı haber veren bir düşünürdü. Onun ülküsü, Araplarla Yahudileri de çevresi içine alan bir dindi. C. ayrıca matematik ve tabiat bilimleri ile de uğraşmış, Orta Avrupanın haritasını çıkartmış, Julianus takviminin düzeltilmesi için çalışmış, Doğu dilleri, fizik ve astronomi üzerinde durmuştur.

C. felsefede, içinde mistik öğeler bulunan bir idealizm (bk.)i savunur. Ona göre, bilginin temeli, şuurun birliğidir. Bilginin dört basamağı vardır: 1. Duygu yoliyle anlama; 2. Anlama kuvvetine dayanan bilgi; 3. Akla dayanan bilgi; 4. Mistik görüşle sezilen bilgi (bilgilerin en yükseği). Tanrı, içinde hiçbir çelişme bulunmıyan biricik varlıktır. Önemli olan, C. un bu fikrini desteklemek için matematikten örnekler alması ve bu vesile ile «sonsuz küçükler hesabı» (bk.) nı haber veren görüşler ortaya atmasıdır. C. un etkisi, Rönesans filozofları, özellikle Giordano Bruno (b. bk.), hattâ Leibniz (b. bk.) üzerinde açıkça görülmektedir. Başlıca eserleri: *De concordia catholica* (Katoliklikteki uzlaşma); *De docta ignorantia* (Bilgisizlik bilgisi) [1440]; *De cribratione Alcorani* (Kur'an'ın elenmesi).

CUSCATLÂN [*kuskatlan*], Orta Amerikada, El Salvador Cumhuriyetinin orta bölümünde bir departman. Yüzölçümü 766 km², nüfusu 111 800 (1950) dür. Kızılderililerin çok bulunduğu yüksek bir bölgedir. Birçok yerli el sanatları vardır. Merkezi Cojutepeque'tir.

CUSCO [*kusko*] **veya EL CUZCO** [*el kusko*]: 1. Peru'nun yüksek bölgelerinden birinde bir departman. Yüzölçümü 144 344 km², nüfusu 585 056 (1950)dır. Hayvan, özellikle lâma ve koyun yetiştirilir. Çukur yerlerde tarım yapılır. Başlıca ürünleri koka, kahve, pamuk ve tahıldır.

2. Aynı addaki departmanın merkezi. Denizden yüksekliği 3500 m, nüfusu 40 000 (1950) dir. Aynı adı taşıyan çukur bir bölgededir. C. önceleri iyi berkitilmiş bir şehir olup İnka devletinin başkenti idi. Endüstri alanında pamuk dokuma, şeker ve tütün fabrikaları başta gelir. Eski bir üniversitesi, kitaplığı ve müzesi vardır. Sanıldığına göre, C. şehri XI. yüzyılda Manco Capac tarafından kurulmuştur. İnka İmparatorluğunun başkenti olan C., güneş tapınağı ve kalesiyle tanınmıştı. Şehrin daha başka tapınakları, sarayları, soyluların çocukları için okulları, birbirini dik olarak kesen taş döşeli sokakları, halk toplantılarının yapıldığı meydanları vardı. Nüfusu 200 000 kadardı. 1533 te Pizarro tarafından alınmış, 1536 da Manco Capac Inca tarafından kuşatılmış, bir kısmı da yakılmıştır.

CUSCO: İnkaların Manco Capac sarayının kalıntısı

CUSCUTA (Bot.): bk. KÜSKÜT.

CUSHING [*kuşiŋ*], **Frank Hamilton** (1857 - 1900), Amerikalı etnolog. Northeast (Pennsylvania) te doğmuş, Washington (District of Columbia) da ölmüştür. Özellikle Amerikanın Zuñi adlı yerlileri üzerindeki çalışmalariyle tanınmıştır. Başlıca eserleri: *Zuñi Fetiches* (Z. fetişleri) [1883]; *Adventures in Zuñi* (Z. de serüvenler) [1883]; *Zuñi Folk-Tales* (Z. halk masalları) [1901].

CUSHING [*kuşiŋ*], **Harvey Williams** (1869 - 1939), Amerikalı beyin cerrahı. Cleveland (Ohio) da doğmuş, New

H. W. CUSHING

Haven (Connecticut) da ölmüştür. Harvard'da Medical School'da okuduktan sonra Johns Hopkins Hospital'da cerrah olarak çalışmış, 1911 de Harvard Üniversitesine profesör olmuştur. 1898 - 1900 yılları arasında *trigéminale* nevralji üzerinde çalışmış, Gasser sinir düğümü (ganglion) nün sökülmesinin sonuçlarını araştırmış, saranın cerrahî belirtileri ve kafatası trauma'larının cerrahî tekniği üzerinde durmuştur. Başlıca eserleri: *The Pituitary Body and Its Disorders* (Hipofiz ve bozuklukları) [1912]; *Tumors of the Nervus Acusticus* (Nervus Acusticus urları) [1917]; *The Life of Sir William Osler* (Sir W. O. in hayatı) [1925; Pulitzer armağanını kazanmıştır]; *A Classification of Gliomata* (Glioma'ların sınıflandırılması) [1925; P. Bailey ile birlikte]; *Consecratio Medici and Other Essays* (Doktor'un kendini vakfetmesi ve başka denemeler) [1928]; *Intracranial Tumors* (Kafatası içi urları) [1932]; *Pituitary Body and Hypothalamus* (Hipofiz ve hipotalamus) [1932]; *From a Surgeon's Journal, 1915 - 1918* (Bir cerrahın günlüğünden, 1915 - 1918) [1936].

C. hastalığı ve sendromu: 1. Hipofiz bezinin bozukluğu yüzünden bu bezin ön lobunda bazofil (Fr. basophile) hücrelerinin fazla gelişmesi sonunda alyuvarlarda mavi lekelerin görülmesiyle de belli olan bir hastalık. Sendromu: boyun ve gövdede yağ dokusunun gelişip buraların ağrıması, omurların yumuşamasiyle sırtın kamburlaşması, kadınlarda âdet görmeme, erkeklerde iktidarsızlık, kadınlarda aşırı saç ve kıl uzaması, kül rengi bir cilt üstünde pembe lekeler, yüksek tansiyon, kanda aşırı sayıda alyuvar, karın ve sırtta ağrılar, kas zayıflığı.

2. Böbreküstü bezleri korteksinin aşırı derecede çalışması.

CUSHITES (Etnog., Dil.): bk. KÛŞÎ.

CUSHMAN [*kuşmın*], **Charlotte Saunders** (1816 - 1876), Amerikalı aktris. Boston'da doğmuş, orada ölmüştür. Başlangıçta opera artisti olarak yetişmiş, 1835 e doğru tiyatroya geçmiş, ilk başarısını 1837 de New Yorkta *Oliver Twist*'teki Nancy Sykes rolünde kazanmış, 1845 - 1849 yıllarında Londrada alkışlanmış, 1849 - 1852 yıllarında Amerikada turneler yapmış, sonra Londra ve Romada yaşamış, 1870 te Amerikaya dönerek sahnede piyesler okumuştur. En iyi oynadığı roller arasında *Lady Macbeth* ve *Guy Mannering*'deki Meg Merrilies vardır.

CUSPINIAN [*kuspinian*], **Johannes** (asıl adı: **Spiesshelmer**; 1473 - 1529), Alman humanisti ve diplomatı. Schweinfurt'ta doğmuş, Viyanada ölmüştür. 1529 da Viyana Üniversitesinde humanist Celtis'in yerine geçmiştir. I. Maximilian tarafından diplomatik görevle Polonya, Macaristan ve Bohemyaya gönderilmiştir. Günlüğünde bu alandaki çalışmaları üzerine bilgi vermiştir: *Fontes rerum Austriacarum* (Avusturyaya dair kaynaklar) [1. cilt, Viyana, 1849]. C. Türk tarihi alanında da çalışmış ve *De turcorum origine* (Türklerin menşei üzerine) [1541] adlı bir eser yazmıştır. Anvers'te çıkan bu eser, Türk tarihi bakımından büyük bir değer taşır.

CUSSET [*küsse*], Fransanın Allier departmanında, Vichy arondismanına bağlı 10 405 nüfuslu bir kanton merkezi. Tarihî değeri olan C., aynı zamanda bir su şehridir. Makine, dökümcülük, maden işleri, kauçuk eşya, tuğlacılık, mobilyacılık ve şekerlemecilik endüstrisi çok gelişmiştir.

C. Villeurbanne: Jonage kanalı üzerinde, Lyon'un az yukarısında bir hidro - elektrik santralı. 1942 de modern bir biçime sokulmuştur. Verimi 380 milyon kilovat - saattir.

CUSTER [*kastır*]. **George Armstrong** (1839 - 1876), Amerikalı general. Ohio'da New Rumley'de doğmuş, Montana'da Little Bighorn ırmağı yakınında öldürülmüştür. West Point Harb Akademisinden çıktıktan sonra Kuzey - Güney harblerinde kendini göstermiş, Kara Dağlar (Black Mountains) da incelemelerde bulunan askerî bir heyetin başına geçerek (1874), bu incelemelerin sonuçlarını bir kitapta toplamıştır. General olduktan sonra 25 haziran 1876 da Sioux ve Cheyenne denilen yerlilere karşı giriştiği bir hareket sırasında çevrilip 263 kişi ile birlikte öldürülmüştür. Bu, Birleşik Amerika topraklarında yerlilerin kazandığı son büyük zafer olmuştur. 1886 da burada askerî bir mezarlık meydana getirilmiş, 1946 da ise Little Bighorn ırmağı boyundaki harb bölgesinde bir anıt dikilmiştir.

CUSTINE [*küstin*], **Adam Philippe, Comte de** (1740 - 1793), Fransız generali. Metz'te doğmuş, Pariste başı kesilmiştir. Yedi Yıl Harbinde Soubise'in emrinde savaşmış, 1778 - 1783 te Amerikada Fransız kuvvetlerinin ordonat başkanlığını yapmış, Yorktown'ın alınmasında bulunmuş, 1789 da Etats - Généraux (b. bk.) meclisine üye olmuş, 1792 de ordu komutanlığına atanmış, 1792 de Speyer'i ve Mainz'ı almış, fakat Fransaya karşı birleşen devletlerin yeniden ele geçirdikleri Mainz'ı kurtaramayınca devrime karşı komplo düzenlemekle suçlandırılmış, giyotinde başı kesilmiştir.

CUSTODE [*küstod*] **AİLESİ**, Fransada çinicilik alanında Conrade ailesinin yerini alan Nevers'li bir aile. Bu ailelerin her ikisinin de İtalya'dan gelmiş olması muhtemeldir. Bu aileden ilk olarak yalnız başına çalışmayı göze alan **Pierre** olmuştur; 1652 de Esme Godin'le birlikte XIX. yüzyılın başlarına kadar çalışan «Au Paon» adında bir fabrika kurmuştur. Nevers'de bulunan, mavi zemin üstüne sarı çiçekli, İran biçimindeki çinilerin, onların atelyesinden çıktığı söylenir.

CUSTODI [*kustodi*], **Pietro** (1771 - 1842), İtalyan yazarı ve gazetecisi. Novara'da Gulliate'de doğmuş, Brianza'da Galbiate'de ölmüştür. İtalyan iktisatçılarının 1582 ile 1804 yılları arasında çıkmış olan eserlerini bastırmıştır (1803 - 1816).

CUSTOZZA [*kustōtstsa*] **veya CUSTOZA** [*kustotsa*], Venedik bölgesinde, Verona'nın güneybatısında küçük bir İtalyan köyü. İtalyan Birliği için 1848 ve 1866 da yapılan, Avusturya kuvvetlerinin İtalyan kuvvetlerini bozguna uğratmasiyle sonuçlanan iki savaşla ün almıştır. 23 - 25 temmuz 1848 de yapılan birinci savaşta Sardinya (İta. Sardegna) kıralı Carlo Alberto (b. bk.) nun 20 000 kişilik ordusu, 55 000 kişilik Avusturya ordusiyle karşılaşmış ve Villafranca'ya doğru çekilmek zorunda kalmıştır.

24 haziran 1866 da Arşidük Albrecht'in komutusındaki Avusturya ordusu, kıralın komutasındaki İtalyan ordusu üze-

rine yürümüş, Avusturya süvarileri Villafranca'da Prens Umberto'nun kuvvetlerine saldırmıştır. C. nın içinde ve çevresinde geçen kanlı çarpışmalar, 18 saat sürmüş ve sonunda İtalyan ordusu çekilmek zorunda kalmıştır.

CUT veya YUT, Orta Asyada otlaklarda yetiştirilen yılkılarla büyük ve küçük baş hayvan sürülerinin aç kalması ve ölmesi olayına verilen ad. Yazın kuraklık dolayısiyle otlakların kuruması veya kışın bitki örtüsünün donması veya kar altında kalması sonunda başgösteren C. sebebiyle Orta Asya Türkleri en eski çağlardan beri büyük maddî kayıplara uğramışlardır. Açlık sonunda ölüm tehlikesiyle karşılaşan hayvan sürülerinde sık sık salgın hastalıkların yayılması bu kayıpları bir kat daha artırmıştır. En eski Türkçe kaynaklardan başlıyarak C. la dan sık sık bahsedilir. Türkler yılkı ve sürülerini korumak üzere türlü çarelere başvurmuşlarsa da, elverişsiz iklim şartları sonunda tabiî bir âfet olarak meydana gelen bu olaydan kesin olarak kurtulamamışlardır. C. yıllarında bir milyona yakın hayvanın öldüğü olmuştur.

CUTAWAY (Etnog.): bk. JAKETATAY.

CUTCH (Coğ.): bk. KUÇ.

CUTHBERT [*kạtbîrt*] (aş. yu. 635 - 687), Anglo - Sakson ve Kelt azizlerinden biri. Farne'de ölmüştür. Önceleri çoban iken 651 de Old Melrose manastırına girmiş; burada ve Lindisfarne'da başpapaz olmuşsa da, sonraları Farne adasında keşiş olarak bir köşeye çekilmiştir. Kıralın sıkıştırması üzerine bir aralık kararsızlık içinde piskoposluk da etmiş, fakat 687 de yine köşesine çekilmiş ve orada ölmüştür. 1104 te kemikleri Durham Katedraline taşınmıştır.

CUTLER [*kọ̈tlir*], **Elliott Carr** (doğ. 1888), Amerikalı cerrah. Bangor (Maine) da doğmuştur. Birinci Dünya Harbinde Fransadaki hizmetleri dolayısiyle madalya almış, 1924 - 1932 yıllarında Western Reserve Üniversitesi cerrahî profesörlüğünde bulunmuş, 1932 de Harvard Üniversitesi cerrahî profesörü olmuş, 1943 te Avrupadaki Amerikan ordusunun cerrahî başdanışmanlığına atanmış, 1944 te tuğgeneralliğe yükselmiş, 1943 te Sovyetler Birliğine gönderilen İngiliz - Amerikan cerrahî kuruluna katılmıştır. Amerika Cerrahları Koleji ile Amerika Tıp Derneği üyesi ve Kıraliyet Cerrahlar Kolejinin onursal üyesidir. C. Mac Millan Surgical Monograph Series'in editörü, «American Journal of Surgery» dergisinin yazarı ve «British Journal of Surgery» dergisinin yazı kurulu üyesidir. Robert Zillinger ile birlikte *Atlas of Surgical Operations* (Cerrahî ameliyatlar atlası) [1939] ı yayınlamıştır.

CUTTAK: bk. KUTAK.

CUTTER [*kạtı*], **Charles Ammi** (1837 - 1903), Amerikalı kütüphaneci. Boston (Massachusetts) da doğmuş, Walpole'da ölmüştür. Harvard'da Divinity School'da kitaplığın kataloğunu yaparak katalog yapma tekniğini geliştirmiş, Boston'da Athenaeum'da da çalışarak 5 ciltlik bir katalog meydana getirmiştir (1874 - 1882). Bu katalog sonradan «katalog sözlük» (dictionary catalogue) lere örnek olmuştur. *Rules for a Dictionary Catalog* (Katalog sözlük için kurallar) [1875] adlı eseri kendi türünde çıkan ilk kitap olup, dört defa basılmıştır. C., sınıflandırma sistemini *Expansive Classification* (Genişliyen sınıflandırma) [1891 - 1893] adlı eserinde açıklamıştır. Bu sistemde Dewey (bk.) nin desimal sistemindeki harfler yerine alfabenin harfleri kullanılmıştır. Washington'da Congress Kitaplığında C. ın sistemi kullanılmıştır. C. 1893 ten sonra Northampton'da Forbes Kitaplığında çalışmıştır.

CUVANGAR veya CUVANGUL, Moğol askerî örgütünde ordunun sol koluna verilen ad. Moğolların erki altına giren yerlerde sonradan meydana gelen devletler de askerlik alanında onların usul ve kurallarını devam ettirmişlerdir. Bu sebeple, bu örgüt sonraki Türk devletlerinde de muhafaza edilmiş, yalnız birçok yerlerde C. kelimesi yerine Türkçe *sol kol* terimi kullanılmıştır.

Ordunun sağ koluna Moğollarda *barangar* (*baraungar*) adı verilirdi. Bk. BIRANGAR. Türk devletlerinde Moğolca *barangar* yerine Türkçe *oŋ kol* (Türkçe *oŋ* = sağ) terimi kullanılmıştır. Bk. CAVANGAR ve ORDU.

CUVERVILLE [*küvervịl*], **Jules Cavelier de** (1834-1912), Fransız amirali. Côtes - du - Nord'da Porte - d'Ohain - en - Allineuc şatosunda doğmuş, Pariste ölmüştür. Kırım Harbinde yararlıklar göstermiş, Atlas Okyanusu deniz kuvvetlerine komuta ettikten sonra, Dahomey seferinin başına geçmiştir (1890). 1898 de deniz kuvvetleri genel kurmay başkanı olan C., 1901 de senatör seçilmiştir. Askerlik tarihi ile deniz kuvvetleri tekniği üzerine yazdığı eserlerin başlıcaları şunlardır: *Les droits de la France à Terre Neuve* (Terre - Neuve'de Fransanın hakları); *Les leçons de la guerre russo - japonaise* (Rus - Japon Harbinden çıkarılacak dersler).

CUVERVILLE [*küvervil*] **veya CAVELIER DE CUVERVILLE** [*kavlye dī K.*] **ADASI,** Antarktik kıtasında, Danco Coast adiyle tanınan kıyı bölgesi açıklarındaki De Rongé adasının 1,5 km kadar kuzeydoğusunda, sarp yamaçlı, koyu renkli, yuvarlak bir ada (64° 40′ güney, 62° 33′ batı).

CUVEYN, İran'da birçok yerlerin adı. En tanınmış olanları şunlardır:

1. Horasan'ın Nişâbûr ilinde Beyhak ile Carcam arasındaki ovalık bölge. Kuzeyinde ve güneyinde sıra sıra tepeler bulunmaktadır. Ovayı bir baştan bir başa geçen ırmak da bölgenin adını taşımaktadır. X ve XI. yüzyıllarda bölgenin en güzel ve en zengin kasaba ve köyleri bu ırmak boyunca sıralanmıştı. Aynı zamanda Bistam yönünden gelen meşhur kervan yolu da buradan geçmekte idi. C. in merkezi eskiden Âzâdvâr, sonraları Fariyûmad adı ile anılmıştır. Timurlular zamanından başlıyarak merkezi Jagatay (Çağatay) kasabasıdır. Bölge şimdi Sebzvar iline bağlıdır. C., Ortaçağda daha çok yetiştirdiği büyük edib, şair, bilim ve din adamları ile tanınmıştı.

2. Sicistan'da Ferâhrûd üzerinde ve Lâş kasabasının 3 - 4 km kuzeyinde bir kasaba. X. yüzyıl Arap coğrafyacılarına göre, verimli bir ovanın ortasındaki yükseklikte kurulmuş olan bu kasaba Irak - ı Acem, Horasan ve Afganistan'dan gelen yolların birleştiği yerde bulunuyordu. C., geçen yüzyılın ikinci yarısında eski önemini koruyamamıştır. Ahalisi arasında Kızılbaşların da bulunduğu bu kasaba bugün Afganistan'a bağlıdır.

3. Şiraz'dan 31 km uzaklıkta Arracân yolu üzerinde bir kasaba. Bugün bir köy olan C. e halk, *Goyum* demektedir.

CUVIER [*küvyẹ*], **Frédéric, Baron** (1773 - 1838), Fransız tabiat bilgini. Montbéliard'da doğmuş, Strasbourg'-

da ölmüştür. Bilimler Akademisi üyesi olan C. , 1804 te Paris'te Jardin des Plantes'ta hayvanat bahçesi müdürü olmuş, 1827 de Jardin des Plantes'ta karşılaştırmalı anatomi profesörlüğüne atanmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Mémoires sur l'instinct et l'intelligence des animaux* (Hayvanların içgüdüsü ve zekâsı üzerine muhtıra) ; *Des dents mammifères, considérées comme caractères zoologiques* (Zoolojik karakter olarak memelilerin dişleri) [1825] ; *Suites à Buffon* (Buffon'a eklemeler)un bir bölümü olan *Histoire des cétacés* (Balinagillerin tarihi) [1835] ; *Histoire naturelle des mammifères* (Memelilerin tabiî tarihi). [Geoffroy Saint - Hilaire ile birlikte, 1819 - 1839].

G. CUVIER

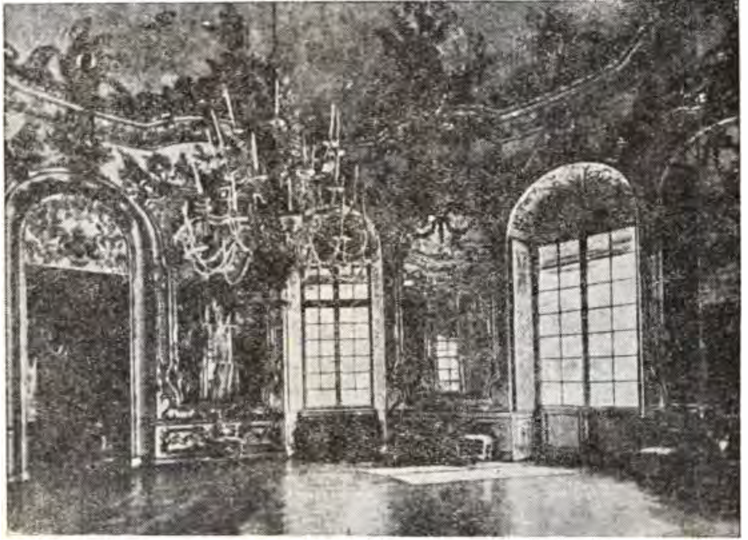
CUVIER [*küvye*], **Georges, Baron** (1769 - 1832), Fransız tabiat bilgini. Montbéliard'da doğmuş, Pariste ölmüştür. 1795 te Pariste profesör olmuştur. Zoolojinin temeli olarak karşılaştırmalı anatomiyi almış; hayvanlar âlemini omurgalılar, yumuşakçalar, antropodlar, ışınlılar olarak dört bölüme ayırmıştır. Karşılaştırmalı osteolojiyi fosilli omurgalılara uygulıyarak paleontolojinin kurucuları arasında yer almıştır. Bu konuda *Katastrophentheorie* diye adlandırdığı kuramı ortaya koymuştur. Buna göre, yeryüzündeki hayat, devir devir büyük felâketlere uğrıyarak yok olduktan sonra yeniden meydana gelmiştir. Bu art arda yaradılış kuramı, dölle var olma fikrini (bu konuda Geoffroy Saint - Hilaire ve Lamarck ile tartışmıştır) ve Goethe zamanının ülkücü tabiat felsefesini reddetmesini gerektirmiştir. Başlıca eserleri: *Leçons d'anatomie comparée* (Karşılaştırmalı anatomi dersleri) [1800 - 1805] ; *Le règne animal* (Hayvanlar âlemi) [4 cilt, 1816; 2. bas. 1829] ; *Histoire naturelle des poissons* (Balıkların tabiî tarihi) [Valencienne ile birlikte, 1829].

C. kanalları veya **yolları**: fetus (cenin) ta kalb kulakçığına açılan iki toplardamar, bunlardan sağ tarafta bulunanı sonradan ana toplardamar (*vena cava*) olur. Fransız tabiat bilgini Georges Cuvier'nin adiyle anılır.

CUVILLIER [*küviyẹ*], **Armand** (doğ. 1887), Fransız profesörü ve filozofu. Pariste doğmuştur. Birkaç Paris lisesinde öğretmenlik ettikten sonra, Sorbonne'a geçmiştir (1945 - 1953). Başlıca eserleri şunlardır: *Manuel de philosophie* (Felsefe elkitabı) [1927 - 1930] (bu eseri yeniden kaleme alarak *Précis de philosophie* [Felsefe özeti] başlığı altında çıkarmıştır [1950 - 1954]) ; *Introduction à la sociologie* (Sosyolojiye giriş) [1936] ; *Buchez et les origines du socialisme chrétien* (B. ve Hıristiyan sosyalizminin kökleri) [1948] ; *Manuel de sociologie* (Sosyoloji el kitabı) [1950] ; *Essai sur la mystique de Malebranche* (M. ın mistik'i üzerine bir deneme) [1955] ; *Où va la sociologie française?* (Fransada sosyoloji ne yol tutmuştur?) [1953] ; *Petit vocabulaire de la langue philosophique* adlı eseri *Küçük felsefe sözlüğü* adiyle Türkçeye çevrilmiştir [1944].

CUVILLIÉS [*küviyẹ*], **François de** (1695 - 1768), Alman mimarı ve süsleyicisi. Soignies (Hennegau) de doğmuş, Münihte ölmüştür. Önce Bavyera seçmen prensi Max Emmanuel'in sarayında cüce olarak soytarılık eden C. , Jacques François Blondel'in atelyesinde mimarlık alanında yetişmesi için 1720 de Parise gönderilmiştir. 1725 te Münihte saray mimarlığına atanmış olan C. , Bavyera rokoko tarzının üstadıdır. 1738 den sonra bastırdığı birçok resimli broşürlerle bu tarzı Avrupaya ve Fransaya yaymıştır. Brühl'deki Falkenlust avcılar konağını (1729), Münihteki Başkanlık binalarını (1730 - 1737), opera binasını (1750 - 1753), Saint - Cajetan'ın cephesini (1765 - 1768) ve Nymphenburg parkındaki Amalienburg pavyonunu yapmıştır. Oğlu **François C.** (1731 - 1777) Münihte doğmuş, orada ölmüştür. Mimar ve gravürcü olarak babasının açtığı çığırda çalışmıştır.

CUXHAVEN [*kukshāfın*], kuzey Almanyada, Aşağı Saksonyada, Kuzey Denizi kıyısında, Elbe ırmağının ağzında bir şehir. Nüfusu 50 000 (1958) dir. C., Hamburg'un bir ön - limanı ve antreposu olup tanınmış bir plâj şehridir. Tersanesi, deniz kılavuz örgütü vardır. Balıkçılık ve balık ticareti bakımından Bremerhaven'dan sonra gelir. Limanda *Alte Liebe* adiyle tanınmış bir dalgakıran uzanır. Neuwerk adasında XVI. yüzyıldan kalma bir deniz feneri bulunmaktadır. C. deniz aşırı yolcuların gidip gelme limanıdır.

F. de CUVILLIÉS: Amalienburg pavyonunda yuvarlak salon

C. (eski şekli: Koogshafen) adı ilk olarak 1570 te geçer. Plâjı 1816 da açılmıştır. 1890 - 1895 yıllarında yapılan yeni limanı 1914 te genişletilmiştir. Balıkçılık limanı ise 1914 te kurulmuştur.

CUYABÁ (Coğ.): Bk. CUIABÁ.

CUYAHOGA [*kihogā, kiahōgā*], Amerika Birleşik Devletlerinde, kuzeydoğu Ohio'da, Cleveland'de Erie gölüne dökülen bir ırmak. Uzunluğu 145 - 160 km dir. Akron yakınında Küçük C. (Little C.) ırmağı ile birleşir.

CUYAHOGA FALLS [*kihōgā* veya *kiahōgā folz*], Amerika Birleşik Devletlerinin Ohio devleti topraklarında, Summit kontluğunda bir şehir. Nüfusu 47 922 (1960) dir. Cuyahoga ırmağı boyundaki çağlıyanlar yakınında kurulmuştur. Kauçuk ve kimya endüstrisi vardır.

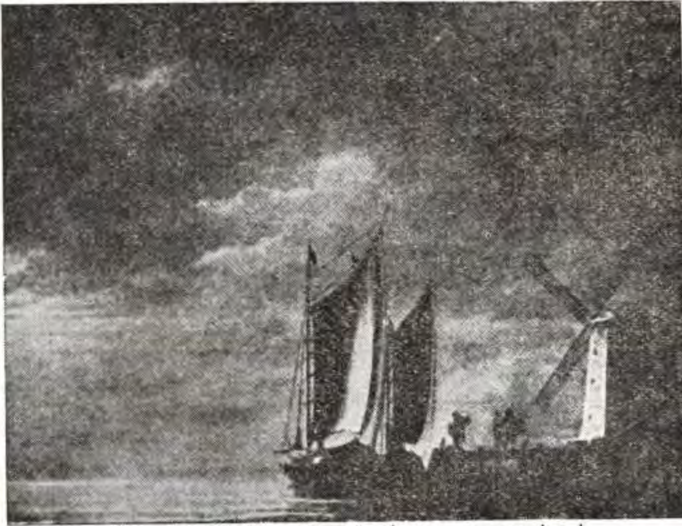
CUYO [*kuyo*], Arjantinde, eskiden Mendoza, San Luis ve San Juan eyaletlerini içine alan bir bölge. Doğusunda Maipo (5 290 m), Aconcagua (6 959 m), Cerro del Toro (6 380 m) tepeleriyle Yüksek And'lar her zaman için karla ve buzullarla kaplıdır; bunların erimesiyle dağların eteklerindeki topraklar bol su alır. *Zonda* denen sıcak bir rüzgârla suların çok yükseldiği görülür. Sulama işlerinin düzenlenmesiyle C. ovası ucsuz bucaksız bir buğday ve yonca tarlası halini almıştır. Elde edilen toprak ürünleriyle yetiştirilen hayvanlar Bolivya ile Şili'ye gönderilir. 1850 den sonra yapılan barajlarla bu bölgede yemişçilik de ilerlemiştir. San Juan'dan San Rafael'e kadar 250 kilometrelik bir alanda sık sık yeşillikler görülür. San Juan'da zeytin, badem, şeftali, kayısı, ayva gibi yemiş ağaçları; Mendoza'da üzüm bağları; San Rafael'de elma, kiraz, ceviz ağaçlariyle bol domates yetiştirilir. C. yer altı servetleri bakımından da zengindir. Birçok yerlerinde doğal gazlarla Tupungato'da petrol çıkmaktadır.

CUYO [*kuyo*] **ADALARI veya CUYO'LAR,** Filipinlerde, Filipin adasının güneybatısındaki Palawan adasının kuzey bölümü doğusunda, Palawan iline bağlı bir ada.

CUYP [*köyp*], **Jacob Gerritsz** (1594 e doğru - 1652), Holândalı ressam. Dordrecht'te doğmuş, orada ölmüştür. Abraham Bloemaert'in öğrencisi olmuş, çok değerli portreler bırakmıştır. «Ressam Troost'un ailesi» adlı tablosu Amsterdam Müzesinde, «Yaşlı kadın» ise Berlin Müzesinde bulunmaktadır. İnsanlarla hayvanların hayat verdiği manzaraları ise Bruxelles Müzesindedir.

C., Benjamin Gerritsz (1612 - 1652), Holândalı ressam. Jacob Gerritsz C. in kardeşi. Dordrecht'te doğmuş, orada ölmüştür. Birkaç dinî kompozisyon meydana getirmiştir. En tanınmış olanı «Kâhinlerin tapınışı» Bruxelles Müzesindedir. Tablolarında Rembrandt'ın etkisi görülmektedir.

C., Aelbert (1620 - 1691), Holândalı ressam, Jacob Gerritsz C. in oğlu ve öğrencisi. Dordrecht'te doğmuş, orada ölmüştür. Gençliğinde Jan van Goyen'in, daha sonra Utrecht'te İtalyan tarzında manzara resmi yapan ressamların etkisi altında kalmıştır. Bira ticaretiyle uğraştığı doğum yerinde resim yapmış ve Meuse ırmağından ilham almıştır. Louvre, Lahey, Amsterdam, Rotterdam, Angers Müzelerinde bulunan tabloları, denizi veya ırmağı aydınlatan yaldızlı ışığın verdiği özellikleri taşır. Rotterdam Müzesindeki eserlerinde görülebileceği gibi, portrelerini daima bir manzara fonu üzerine çizmiştir. «Koyun sürülü bir manzara», «Gezmeye çıkış» adlı tabloları Louvre Müzesindedir.

A. CUYP: Balıkçı gemisi

CUYPERS [*kaypers*], **Peter** (1827 - 1921), Holândalı mimar. Roermond'da doğmuş, orada ölmüştür. Holândada tuğlalı gotik tarzında pek çok kilise yapmış, 1877 - 1885 de Rijksmuseum'u ve 1889 da Amsterdam başistasyonbinasını meydana getirmiş, son ikisinde Holânda rönesansı tarzını kullanmıştır.

CUZ (el - Cuz), Suudi Arabistanın güneydoğusu ile Aden Himaye Bölgesi (Hadramut) nin kuzeydoğusunda geniş bir çöl. 18 - 20 enlem dereceleri arasında bulunan bu çöl, Arap coğrafyacılarına göre güneyde eş - Şihr (kıyı) den kuzeyde Bahreyn ile Yemame arasında bulunan Yebrin vâdisine kadar uzanmaktadır. El - Cuz, bugün Dehna (b. bk.) veya Rub'el - Hâli denilen geniş çöl bölgesi içinde bulunmaktadır. C., ilkbaharda, iki aylık bir süre boyunca, su ve otlak bakımından göçebelerin hayvanlarını otlatmaya elverişli bulunduğundan, en eski çağlardan beri bahar mevsiminde buraya göçebeler yerleşir. Ma'd ve daha çok Beni Huveyled b. Ukayl kabîlelerinin yerleştiği bu çöle, bundan ötürü El - Asma'î'de Remlü'l - Cuz Beni Huveyled adı verilmiştir. Avrupalı coğrafyacılar tarafından bölgenin tanıtılması oldukça yenidir. İlk defa çölün kuzey bölgelerini 1933 yılında Harry Philby, el - Ahsa, Yebrin ve Cidde doğrultusunda dolaşmış, 1930-1931 yılında ise Bertram Thomas, Hadramut'un doğusunda Zufer limanından hareket ederek iki ay içinde çölü güneyden kuzeye doğru geçmiş ve Basra körfezinde Katar yarımadasına ulaşmıştır. Thomas, bu gezisi sırasında çölde Arap asıllı olmıyan başka bir kavmin yaşamakta olduğunu, kumlara gömülmüş bir şehir kalıntısını (muhtemelen Ophir) ve eski yol izlerini tesbit etmiş olduğu gibi, bu çölün sanıldığı gibi hayattan tamamiyle yoksun olmadığını da açıklamıştır. Gezi sırasında yer yer su ve otlaklara rastgelindiğini, tilki, tavşan, kertenkele gibi hayvanların ve bazı göçebe kabîlelerin burada yaşamakta olduğunu da bildirmiştir.

CUZA [*kuza*], **Alexandru Constantin** (1857 - 1947), Rumen yazarı ve politika adamı. Yaş (Iaşi) ta doğmuş, Sibiu'da ölmüştür. Yaş, Dresden, Paris ve Bruxelles'de okumuştur. «Convorbiri literare» (1886 - 1902) ve «Arhiva» (1896 - 1903) dergilerinde yazı ve şiirler yayınlamış, daha çok yermeleriyle ün kazanmıştır. 1892 de parlâmentoya seçilmiş, 1901 de Yaş Üniversitesinde ekonomi profesörü olmuş ve her iki yerde kendisini başarılı bir hatip olarak tanıtmış ve aşırı bir Yahudi düşmanlığı göstermiştir. 1910 da N. Jorga (b. bk.) ile birlikte Milliyetçi Demokrasi Partisini, 1919 da da yine Jorga ile Milliyetçi Hıristiyan Demokrat Partisini kurmuştur. 1936 da senatör seçilmiş ve aynı yıl Goga ile birlikte hükümet kurmuştur. 1938 de kırallık danışmanı olmuştur. Başlıca eserleri: *Versuri* (Şiirler) [1887]; *Generaţia de la 1848 şi era nouă* (1848 kuşağı ve yeni dönem) [1889]; *Despre poporaţie* (Nüfus üzerine) [1899]; *Naţionalitatea în artă* (Sanatta milliyetçilik) [1908]; *Poezii, epigrame şi cugetări in proză* (Şiirler, yermeler ve mensur düşünceler) [1909]. Bunlardan başka, bü-

yük Rumen şairi Mihai Eminescu'nun eserlerini toplu olarak yayınlamıştır (1914).

I. CUZA

CUZA veya COUZA [*kuza*], **I. Alexandru Ioan** (1820 - 1873), Buğdan (Moldova) ve Eflâk prenslikleri birinci prensi. Huşi'de doğmuş, Heidelberg'de ölmüştür. Buğdanlı bir ailenin çocuğu olan C., Paris, Pavia ve Bologna'da okumuştur. Yurtseverler Partisinin tanınmış bir üyesi olarak, 1848 de Yaş (Iaşi) şehrinde çıkan küçük ayaklanma üzerine Rus ordularının Eflâk ve Buğdana girmeleri karşısında yurdundan kaçmak zorunda kalmış, Avusturyalıların yardımından faydalanarak Viyanaya gitmiştir. Rusların Eflâk ve Buğdan'dan uzaklaşmasından sonra Nicolae Vogoride (b. bk.) nin yanında çalışmış, 1858 de Bükreşte toplanan *divan*'da temsilci olarak bulunmuş, sonra millî savunma bakanı olmuştur. 1859 da Buğdan ve Eflâk prensliğine seçilmiştir. Böylece, Fransa'nın güttüğü politika gerçekleşmiş, iki Rumen prensliği arasında birlik sağlanmıştır. Bu birleşme, Osmanlı ve Avusturya devletlerinin muhalefetiyle karşılaşmışsa da, yapılan plebisit Rumen halkının birleşmeyi desteklediğini göstermiştir. İstanbula çağrılan prens C. Küçüksu kasrında kalmış, Abdülâziz, Osmanlı Türklerinin Memleketeyn adını verdikleri Eflâk ve Buğdan eyaletlerinin Rumanya adı altında birleşmesini kabul etmiştir (1861). C., iki bölge arasındaki farkları ortadan kaldırmaya ve memleketi çağdaş anlayışa kavuşturmak amaciyle birçok yenilikler getirmeğe çalışmıştır. Köylünün ekonomik gelişmesini sağlıyacak olan toprak reformlarına girişmiş, ulaştırma imkânlarını artırmış, iki üniversite kurmuş ve kilisenin mallarını hazineye mal etmiştir. Bu yenilikler yüzünden edindiği düşmanlar 1866 da Bükreş sarayını basmışlar ve C. yı tahtını bırakmaya zorlamışlardır.

CUZZONI [*kutstsoni*], **Francesca** (1700 - 1770), İtalyan kadın şarkıcı. Parma'da doğmuş, Bologna'da ölmüştür. Soprano olan C. yi 1722 de Händel Londraya getirtmiş ve *Ottone* ile *Rodelinda*'yı oynatmıştır. Faustina Bordoni ile olan rekabeti dinleyicileri ikiye ayırmıştır. 1734 te Porpora'nın yönettiği tiyatroda, sonra Hamburg ve Stuttgart operalarında oynamış, son günlerini yokluk içinde geçirmiştir.

CÜ, Çin kaynaklarına göre, Tölös (b. bk.) lerin bir kolu olan Ba - ye - gu (Bayırku) ların kuzeydoğusunda yaşıyan bir Türk boyu. Sonraki Han devri (M. S. 25 - 220) nin sonundan beri bilinen bu Türk boyunun ağaç kabuğundan yapılmış ev veya çadırlarda oturduğu anlaşılıyor. C. ler evcil hayvan olarak yalnız geyik (ren geyiği) beslerlerdi. Geyikleri binek hayvanı olarak kullandıkları gibi, arabaya da koşarlardı. Geyiklerin postunu giyecek olarak kullanırlardı. Çin kaynaklarında bu boyun gelenekleri üzerine bilgi verilmediği gibi, dilleri üzerinde de durulmamıştır.

CÜBBE (Ar.), eskiden giyilen, dar, bedene yapışık, uzun bir elbise. İlmiye sınıfından olanların, biniş'in altına giydikleri C. genel olarak düz şayaktan yapılırdı. Uzun kollu, düz ve tasma yakalıdır. C. ye bazı yerlerde *abdestlik* adı da verilirse de, abdestlik daha kısa olur. Sonraları hocalarla papazların üste giydikleri uzun, geniş ve yakasız elbiseye de bu ad verilmiştir. C., Osmanlı askerî örgütlerinde, solaklar tarafından da giyilirdi; fakat bunların giydiği C. lerin ön kısmı arkaya göre daha kısa idi ve yandan beldeki kuşağa takılırdı.

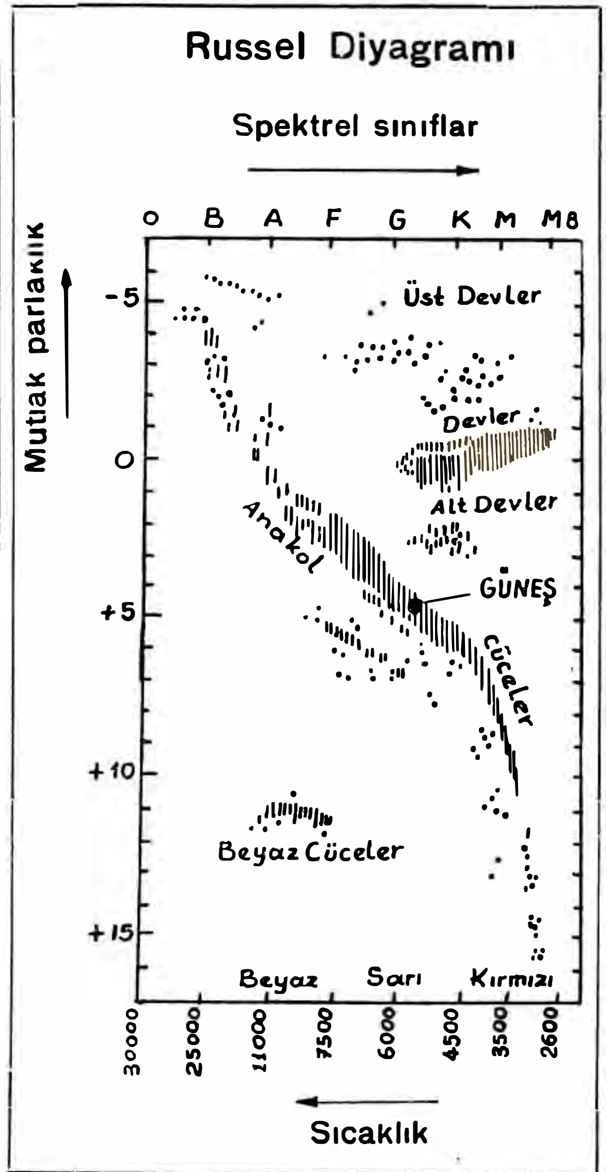
CÜBEYL (Coğ.): bk. CEBEYL.

CÜCE BALABAN KUŞU (Ardetta minuta), küçük balıkçıl veya balaban kuşu (Ardeola ralloides) na benzer bir kuş. Bk. BALIKÇILLAR.

CÜCE YILDIZLAR, hacımları küçük ve mutlak parlaklık bakımından sönük yıldızlar. Bir yıldızın görünen parlaklığının 10 parsek (32,6 ışık yılı) uzaklıktaki değerine onun *mutlak parlaklığı* denir. Mutlak parlaklık

$$M = m + 5 - 5 \log r$$

formülü ile hesaplanır. Burada m görünen parlaklığın, M mutlak parlaklığın kadir sınıfı cinsinden değeridir; r ise parsek cinsinden uzaklıktır. Kadir sınıfına ait sayılar negatif

CÜCE YILDIZLAR

değerlerden pozitif değerlere doğru arttıkça parlaklıklar da azalır. Göğün en parlak yıldızı olan Akyıldız (Sirius) ın görünen parlaklığı $-1^m \cdot 6$ ve oldukça sönük olan Kutup Yıldızının parlaklığı ise $+2^m \cdot 12$ dir (m işareti kadir anlamına gelir).

Görünen parlaklıklar izafidir, yani uzaklığın etkisindedir. Onun için, yıldızları aynı uzaklığa getirdikten sonra elde edilen parlaklıklara göre kıyaslamak akla yakındır. Güneş çok parlak gözüktüğü halde, 10 parsek (parsec) uzağa götürüldüğünde sönük bir yıldız olur ($m_o = -26^m \cdot 8$, $M_o = +4^m \cdot 8$).

Yıldızları birbirinden ayırdeden en önemli özelliklerden biri de onların spektrel sınıflarıdır. Harvard sınıflaması olarak söylenen ve

```
                                      ↗ R — N
Q — P — W — O — B — A — F — G — K — M
                                      ↘ S
```

harfleri ile gösterilen spektrel tasnif, spektrumlarda görülen ortak özelliklere göre düzenlenmiştir. Buradaki her bir sınıf 0 dan 9 sayısına kadar olmak üzere 10 bölüme ayrılmıştır. Q yeni yıldız (nova), P plânet nebüloz spektrumlarına ait özellikleri belirtir. W sınıfında H, He I (nötr helyum), He II (iyonize helyum) bandları, O sınıfında He II nin sürekli absorpsiyon bandları açıkça görülür. B_0 dan B_4 sınıfına kadar He I kuvvetli bir zemin meydana getirir. Bunun gibi bütün sınıfların özel belirtileri ayrı ayrı tesbit edilmiştir. Bazen özel durumları belirtmek için, bu harflere başka harfler de eklenir. Meselâ n harfi absorpsiyon çizgilerinin yaygın olduğunu, s bu çizgilerin keskin olduğunu, c ise çok keskinliği belirtir. d cüce (İng. *dwarf*), g dev (İng. *giant*) yıldızlarının işaretidir. Meselâ dG_0, G_0 sınıfından bir cüce yıldız; gG_5, G_5 sınıfından bir dev yıldız demektir. wA_5, A_5 sınıfından bir beyaz cüce yıldızı temsil eder.

Bu sınıflamanın sırası biraz da keyfî olarak tesbit edilmiş olduğu halde, onun *renk* ve *sıcaklık sırasına karşılık olduğu* anlaşılmıştır. F sınıfından önceki sınıflar beyaz ve çok sıcak, F ve G sınıfları sarı ve orta sıcak, K ve M sınıfları ise kırmızı ve soğuk yıldızları karşılamaktadır.

Russel (bazen Hertzsprung - Russel) diyagramı veya hal diyagramı veya renk - parlaklık diyagramı olarak tanınan bir diyagram, astronomide ve kozmogonide çok önemli ve geniş bir yer kaplar. Mutlak parlaklıkları ve spektrel sınıfları bilinen yıldızlar - apsis ekseni spektrel sınıfları, ordinat ekseni mutlak parlaklığı göstermek üzere - bir dik koordinat sistemine taşınırsa, her bir nokta bir yıldızı temsil etmek üzere böyle bir diyagram elde edilir. İlk deneme 1905 te E. Hertzsprung ve 1913 te ondan ayrı olarak H. N. Russel tarafından yapılmıştır. Son ölçülere göre elde edilen ve burada verilen şekilden hemen görüleceği üzere, yıldızların bu diyagramda düzgün dağılmadıkları ortaya çıkmıştır. Büyük bir çoğunluğun, sol yukarıdan başlayıp sağ aşağı inen bir kol üzerinde toplandığı görülmektedir. *Anakol* denilen bu toplulukta, ilerliyen spektrel sınıflara (veya azalan sıcaklıklara) karşılık mutlak parlaklık azalmaktadır. Mutlak parlaklığın sıfır olduğu hizada F ve G sınıfı bölgesinde bir boşluk vardır. Onun hemen sağında ikinci bir kol hemen hemen yatay olarak sağ tarafa uzanmaktadır. Bu kolda bulunan yıldızların mutlak olarak çok parlak olmalarından başka, hacımlarının da çok büyük olduğu hesaplanmıştır. Onun için bu kolda bulunan yıldızlara *Dev Yıldızlar* denir. Onların hacımları sarı devlerden kırmızı devlere doğru güneş hacmının aş. yu. 60 katından 16 000 katına kadar artar. Hacım ve parlaklıkları bunlardan daha büyük ve daha küçük olmak üzere az sayıda *Üst Devler* ve *Alt Devler* denilen yıldızlar da vardır.

Anakolda bulunan yıldızların hacımları aş. yu. Güneşinki kadardır. F sınıfından sonraki sınıflarda onların mutlak parlaklıkları, devlere nazaran büyük bir azalma gösterir. Bundan dolayı, anakolda (bilhassa F sınıfından sonra) yer alan bu yıldızlara *Cüce Yıldızlar* denir.

Sıcaklıkları yüksek, renkleri beyaz ve fakat parlaklıkları çok sönük olan bir yıldız topluluğunun Russel diyagramında ayrı bir yer aldığı görülür. Onların hacımları ise çok küçüktür (aş. yu. Güneş hacmının 0,000 001 katı). *Beyaz Cüceler* diye adlandırılan bu yıldızlar yakın zamana kadar bilginleri çok şaşırtmıştı. Çünkü bu topluluğa ait yıldızların anormal derecede yüksek yoğunluğa sahip oldukları ayrıca görüldü. Meselâ Akyıldızın yoldaşı bir beyaz cücedir ve 164 000 gr/cm^3 lük bir yoğunluğu vardır. Bugüne kadar bilinen beyaz cüce sayısı 50 dir.

Bir yıldızın meydana gelmesi, gelişmesi ve bir kara cüce olarak ömrünün sona ermesi konularındaki kozmogonik kuramlar için Russel diyagramı bir temel olur. Astrofizik ve atom fiziğinin bugün eriştiği düzey, diyagramın yorumlanmasında karşılaşılan birçok güçlükleri yenmiş ve büsbütün anormal görünen Beyaz Cücelerin yapıları ve gelişme seyri için doyurucu açıklamalar yapma imkânını sağlamıştır.

Gerek Cüce Yıldızlar, gerek öteki çeşit yıldızların özelliklerine ait genel bilgiyi ilişik cetvelde topluca görmek mümkündür. Cetvelde görülen $\odot$, $R_\odot$, $\varrho_\odot$ ve $g_\odot$ işaretleri sırası ile Güneşin kütlesi, yarıçapı, yoğunluğu ve çekim ivmesidir. Buna göre, son dört sütunda verilen sayıların Güneş biriminde olduğuna dikkat etmelidir.

CÜCE ZENCİ DİLLERİ, Afrikada, Sudan'dan Kamerun'a kadar uzanan alanda konuşulan bir dil topluluğu. Küçük gruplar halinde yaşıyan ve genel olarak yalnız avcılıkla geçinen cüce Zenciler (İng. Negrillos < İspanyolca; Fr. Négrilles veya Pygmées, Alm. Negrillen veya Pygmäen) tarafından konuşulan bu dillerin sınırı kesin olarak belirtilemez. Cüce Zenciler antropolojik yapı ve gelenek bakımlarından Zencilerden kesin çizgilerle ayrılarak antropolojik yapı bakımından daha çok Güney Afrikada yaşıyan Buşman'lara benzerler.

Gezginlerin toplamış olduğu veri ve bilgilere dayanılarak, Sudanlı cüce Zencilerin, çevrelerinde yaşadıkları veya eskiden münasabette bulundukları Zenci kabîlelerinin dilini kullandıkları düşüncesi yayılmışsa da, cüce Zencilerin dillerini daha çok Afrika Zenci dilleri (langues négro - africaines) nin kolları saymak gerekir. Bu bakımdan, cüce Zencilerin Buşman ve Hotanto (Hotentot) lara yakın olduğu ileri sürülebilir. Nitekim P. Schebesta (*Les Pygmées*. Paris, 1940) cüce Zencilerle Buşman'lar arasında dil bakımından büyük bir yakınlık bulunduğunu yazmıştır. Ancak, henüz cüce Zenci dillerinin grameri yazılmadığı için bu görüşün doğruluk derecesi üzerine kesin bir şey söylenemez. Bununla birlikte, cüce Zencilerin Buşman ve Hotanto'ların şakırtı (Fr. clic) larına benzer birtakım ses ve tonlar çıkardıkları göze çarpar.

Cüce Zenci dilleri arasında Efe (Efifi, Voçu, Tiketike veya Akka), Mpagga (veya Mbakka), Babinga (veya Bayaga) gibi birtakım diller vardır. Efe dili Yukarı Nil bölgesinin batısında ve Yukarı Ouelle'de konuşulur. Bu dil üzerinde G. Casati (*Dix années en Équatoria*. Paris, 1892. 113. s.) durmuştur. Mpagga dilinin Oubangui ve Lobaye'da konuşulduğu anlaşılıyor. Babinga dili ise Sanga (San-

ÇEŞİTLİ YILDIZ TİPLERİNE AİT ÖZELLİKLER

Spektrel sınıf	Mutlak parlaklık (Bolometrik)	Kütle	Yarıçap	Ortalama yoğunluk	Çekim ivmesi	
B_0	— 5,9	15 $\mu_\odot$	6,9 $R_\odot$	0,045 $\varrho_\odot$	2,17 $g_\odot$	Anakol
B_5	— 2,7	6	4,3	0,077	1,39	
A_0	+ 0,3	2,7	2,3	0,22	1,18	
A_5	+ 2,0	1,8	1,6	0,44	1,12	
d F_0	+ 2,9	1,5	1,4	0,55	1,07	Cüceler
d F_5	+ 3,7	1,2	1,2	0,69	1,00	
d G_0	+ 4,5	1,0	1,0	1,00	1,00	
d G_5	+ 5,3	0,8	0,87	1,21	0,92	
d K_0	+ 6,2	0,7	0,80	1,37	0,87	
d K_5	+ 6,9	0,6	0,71	1,67	0,84	
d M_0	+ 8,2	0,5	0,55	2,94	0,91	
g F_0	+ 0,6	2,5	4,0	$3,9 \times 10^{-2}$	0,62	Devler
g F_5	+ 0,6	2,5	5,7	$1,4 \times 10^{-2}$	0,44	
g G_0	+ 0,3	2,5	9,0	$3,4 \times 10^{-3}$	0,28	
g G_5	+ 0,1	2,5	13,2	$1,1 \times 10^{-3}$	0,19	
g K_0	— 0,1	2,5	20,5	$2,8 \times 10^{-4}$	0,12	
g K_5	— 1,2	2,5	39,9	$3,9 \times 10^{-5}$	0,066	
g M_0	— 1,7	2,5	55,5	$1,5 \times 10^{-5}$	0,045	
c B	— 8	25	75	6×10^{-5}	0,3	Üst Devler
c F	— 4	10	35	2×10^{-4}	0,3	
c M	— 4	10	280	5×10^{-7}	0,04	
A 5	+ 11	0,5	0,02	10^{+5}	10^3	Beyaz Cüceler
Güneş	$M_\odot = 4,62$	$\mu_\odot = 2 \times 10^{33}$ gr	$R_\odot = 7 \times 10^{10}$ cm	$\varrho_\odot = 1,41$ gr/cm³	$g_\odot = 2,74 \times 10^4$ cm/sn²	

gha) da yaşıyan cüce Zencilerin dilidir. Bu diller üzerinde Ouzilleau (*Notes sur la langue des Pygmées de la Sanga.* «Revue d'Ethnographie et de Sociologie» de, 1911, 75 - 92), G. Bruel (*Les populations de la Moyenne - Sanga: les Babinga.* «Revue d'Ethnographie et de Sociologie» de, 1910, 111 - 126), Poutrin ve Gravot («Travaux scientifiques de la Mission Cottes au Sud - Cameroun», Paris, 1911. III, 80 - 101) gibi yazarlar çalışmışlardır. Bk. M. Delafosse, *Parlers des négrilles du Soudan* (A. Meillet - M. Cohen, *Les langues du monde* adlı ortak eserde, 2. bas. Paris, 1952. 842 - 843. s.)

CÜCELER, Osmanlı sarayında bulunan hizmetlilerden bir grupun adı. C. de dilsizler gibi bir hizmetli sınıfı olup «seferli odası» na bağlı idiler. Bunlara okuma yazma öğretilirdi. «Rikâb» a kabul edilmiyen C. den kitaplık memurluklarına ve devlet hastanelerinin gelir ve giderlerine bakan memurluklara atananlar vardı. Son zamanlara kadar Topkapı Sarayında bulundurulan C. in özel kıyafetleri vardı.

CÜCELİK (Tıp), vücudun gelişememesi sonucu olarak, boyun normalin % 30 undan aşağı kalması. C. başta hipofiz (b. bk.) ve tiroid (b. bk.) içsalgı (endokrin) bezlerinin bozuklukları olmak üzere, süreğen böbrek veya kalb yetersizlikleri, karaciğere bağlı düzensizlikler, sindirim sistemi, beslenme bozuklukları ve kalıtım sebebiyle olur. Gerek tıpta *ateliosis* diye adlandırılan C., gerek bu konu üzerinde geniş araştırmalar yapmış olan doktorların adları ile anılan *Paltauf C. i, Lévi - Lorain C. i* gibi tipleri, hep hipofiz bezi bozukluğu sonucudur. Üç bölümden ibaret olan bu bezin damar bakımından zengin ön lopunda boyanışlarına göre asidofil veya eozinofil diye adlandırılan hücreleri büyüme hormonu ifraz eder. Hipofiz bezinin ön lopunda, çocuğun rahimde oluşumu sırasında (kongenital) bir anormallik varsa, veya doğum sırasında, yahut hemen doğumdan sonra erken çağda bir haraplık meydana gelmişse, asidofilik hücrelerin hormon salgısı olamıyacağından gelişme mümkün olmaz. Ön lopun kongenital hipoplâzisi, hipofiz C. nin kalıtıma bağlı şeklini meydana getirir. C. kan münasebeti ile ilgili görünmekte ve resessiv olarak geçmektedir. Tüberküloz, sifiliz, ksantomatoz ve başka kongenital kusurlu oluşum ve urlar hipofiz bezini harabederek kalıtıma bağlı olmıyan C. e sebep olabilirler.

Hipofiz bozukluğuna bağlı gerçek C. lerde boy ve kilo doğum sırasında normal olabilir. Boy kısalığı hayatın ilk yıllarında dikkati çeker. Bu cins cüceler çocuk yaşlarında oldukça mütenasiptirler. Fakat cüce çocuk yetişkin çağa gelince yine çocukluktaki baş, göğüs ve üyeler arasındaki ölçü oranlarını muhafaza eder. Baş yuvarlak, alın kemiği çıkıntılı, yüz kısa, geniş, burun küçük ve kökü basıktır. Gözler bazı kere fırlaktır, çene gelişmemiştir. Boyun kısadır. Üyeler, el ve ayaklar küçüktür. Dişler geç çıkar, bıngıldak (fontanel) iki yaşından sonra kapanır. Cinslik sistemi çok zaman gerilik gösterir. Cilt özellikle yüzde kıvrımlar, kırışıklıklar yapar. Saçlar normal, yüz, koltuk altı ve cinslik organı bölgesinde kıllar yoktur. Zekâ geriliği yoktur, tersine normalin üstünde olabilir. Yetişkin yaşlarda boy 130 cm yi geçmez.

Uzun yıllar yaşıyabilirler. Bazılarında cinslik bezleri normaldir ve çocukları da olabilir. Bu cins cüceler çok kere sinsi ve açıkgöz insanlardır. Saraylarda, tiyatro ve sirklerde kısa boyları, sempatileri ve üstün zekâları ile dikkati çeker, önemli roller oynarlar.

Kalıtıma bağlı C.: *Primordiyal C.* adını da alır. Normal kişilerin mütenasip ve bakışımlı küçülmüş, minyatür şekilleridir. Vücut fonksiyonları, cinsî ve aklî gelişme normaldir.

Hipotiroid C. i nde ise dil büyük ve sarkık, cilt kuru, karın büyüktür. Zekâ geriliği karakteristiktir. Üyeler, el ve ayak parmakları kısadır. Hareketler yavaştır. Tiroid bezi hulâsaları ile tedavi edilebilir.

C. in tedavisi mümkün değildir. Vücudun kendiliğinden biraz gelişmesi her yaşta görülebilir. Ancak, gerçek cüceler tedavi ile normal boyu bulamazlar. Gelişme hormonları ile yapılan tedaviler başlangıçta gelişmeye yardım eder gibi görünmekle birlikte, epifizer aralıkların kapanmasına sebep olacağından zararlıdır.

Methyl testosteron gibi bazı ilâçlarla boy, kilo ve kas gelişmesi hızlandırılmaktadır. Ancak, kız çocuklarında bu tedavi ses kalınlaşmasına ve cinslik organında da değişiklikler yaparak erkekleşmeğe yol açmaktadır.

CÜCÜK: bk. ÇİM.

CÜDE (CEDE, CADA) **TAŞI:** bk. YADA TAŞI.

CÜHEYNE, büyük Hüzaa kabîleleri birliğine bağlı bir Arap kabîlesi. Bunlar İslâmlıktan önce, ilkin Necid'de, sonra Medine dolaylarında Kızıl Deniz ile Kura vâdisi arasında otururlardı. C. ler İslâmlığı hemen kabul etmişler ve İslâm fetihleri devrinde Mısır'a göçerek yukarı Mısır'da yerleşmişler, Fatimîler devrinde önemli rol oynamışlardır. XIV. yüzyıl başlarında Nubya sınırındaki Hıristiyan devletini yıkan da C. lerdir. Bugün C. adı kaybolmuşsa da, bazı Baggara kabîlelerinin eskiden C. adlı bir birliğe bağlı oldukları söylenir.

CÜLÛS (Ar. = oturmak), Osmanlı İmparatorluğunda bir padişahın ölümü veya padişahlıktan uzaklaştırılması üzerine yerine seçilen şehzadenin padişahlığının ilân edilmesi dolayısiyle yapılan törenin adı. Taç giyme, tahta çıkma, biat etme, hanlama (Fr. Accession au trône) karşılığı bir terimdir. Osmanlı İmparatorluğu törenleri arasında çok önemli bir yer alan cülûs - i hümayun, Türk töresi ve İslâm kültüründen alınan birtakım usul ve teşrifat ile meydana gelmiş olmakla birlikte Oğuz töresinin bütün izlerini olduğu gibi saklamakta olduğundan millî bir karakter taşımaktadır. Ölen bir padişah veya saltanattan uzaklaştırılan bir hükümdar yerine hükümdarlık ailesinden bir şehzadenin geçebilmesi için Türk töresine göre bir seçim yapılması gerekmektedir. Bu seçim usulü Osmanlı İmparatorluğunda da XVIII. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. Selçuk töresinde kurultaya iştirak eden il ve boy beylerince yapılması gereken seçim, daha sonraları vezirler, emîrler ve bilginlerin katılması ile yapılmaya başlanmış; Osmanlı İmparatorluğunda ise sadrazamın başkanlığında toplanan divanda yapılmıştır. Meselâ, Selçuk Bey'in ölümünden sonra yerine Arslan Yabgu kurultay tarafından seçildiği gibi, onun Sultan Mahmud Gaznevî tarafından esir alınarak hapsedilmesi üzerine yine kurultay tarafından Selçuk'un torunu Tuğrul Bey hanlanmıştı. Anadolu Selçuklularında da aynı töre olduğu gibi devam etmiştir. Nitekim II. Gıyaseddin ölünce yerine İzzeddin Keykâvus, öteki iki kardeşi arasında yaş ve olgunluk bakımından üstün olduğu düşünülerek Selçuklu emîrleri tarafından seçilmişti. Bu töre, Moğollarda da bulunmaktadır. Meselâ, Abaka Han istemediği halde kurultayın zoru ile ilhan olmuştur. Mısır Memlûk saltanatında ise, bu devletin kuruluşunun tabiî bir sonucu

olarak Memlûk sultanlığına, adaylar arasından büyük emîrlerin oyu ile biri seçilmekteydi.

Osmanlılarda da başlangıçtan beri bu tarzda bir seçim yapılmıştır. Orhan Gazi'nin Ahiler tarafından seçildiği bilindiği gibi, Kosova sahrasında şehit düşen Hüdavendigâr Gazi yerine oğlu Yıldırım Bayezid'in de orada bulunan beyler tarafından hemen seçilmiş olduğu malûmdur. Fatih'in kanunnamesi ile bu seçim usulüne başka bir yön verilmesine çalışılmış ve bu yüzden Osmanlı şehzadeleri arasında kanlı kavgalar çıkmışsa da, I. Ahmet'ten başlıyarak bu konuda yapılan değişiklik, seçim töresinin tekrar canlanmasına imkân vermiştir. I. Ahmet'in çocuklarının küçük olması dolayısiyle kardeşi Mustafa'nın tahta oturtulması, bu padişahın akılca geri olduğu anlaşılınca tahttan indirilmesi ve yerine Osman'ın geçirilmesi, bunun bir devrim sonunda öldürülmesi üzerine Mustafa'nın hasta olduğu halde ikinci defa tahta çıkarılması, yine tahttan indirilmesi, IV. Murat'ın hükümdar olması, bir devrime dayanmakla birlikte IV. Mehmet'in padişahlığı, onu takip eden II. Süleyman, II. Ahmet, II. Mustafa, III. Ahmet'in ve I. Mahmut'un padişahlığa gelişlerine dair kaynaklarda verilen haberlerin hepsi bu Oğuz töresinin devam etmekte olduğunu göstermektedir. Meselâ, bu töreyi açıklıyan ve bir seçimde hakkının yenmiş olduğu kanısında bulunan II. Ahmet, C. u sırasında kendisini tebrik etmekte olan Nakibü'l-eşrâf Ali Efendiyi vaktiyle kendisini padişahlığa lâyık görmediği için azarlamıştır. Selçuklularda seçim sonunda tahta çıkacak olan sultan, C. törenine çıkmadan önce kendisine güvenlik gelmesi için ölen sultanın odasına getirilir ve ölü kendisine gösterilirdi. Eğer yeni hükümdar merkezden uzakta bulunuyorsa, ölen sultanın yüzüğü ve destarçesi yeni hükümdara yollanarak kendisinin aldatılmadığı bildirilirdi. Bundan sonra emîrler ve vezirler yeni sultanın koltuklarına girerek onu tahta oturturlardı. C. töreninden sonra yeni sultan, baba ve atalarının türbelerini ziyaret eder, sadaka dağıtır ve askere para saçardı. Yeni hükümdarın C. töreni sonuna kadar ölen padişahın ölüm haberi halktan gizli tutulur ve C. tan sonra da 5 gün yasa girilirdi.

Moğollarda hükümdarın ölümü üzerine yasa girilir, kurultayca seçilen yeni kağanın C. u müneccim ve kamlar tarafından tesbit edilen uğurlu bir saatte yapılırdı. Yeni kağan tahta çıkarken ileri gelen noyanlardan ikisi onu koltuklarlar ve üzerine para saçarlardı. Tahta oturan yeni kağanın hatunlar sağında, şehzadeler solunda bulunup, hatunlar sandalyede otururlar, şehzade ve noyanlar ayakta dururlardı. İlhanın C. undan sonra büyük bir toy tertibedilir, buna saray ve ordu ilerigelenleri katılırlardı. C. töreninden sonra askere C. bahşişi dağıtılırdı.

Mısır Memlûklerinde, seçilen yeni sultan, çavuşların alkışları arasında eyvana gelerek saltanat tahtına oturur, emîrler yer öperek sultana biat ederler, sultan da getirilen Kur'an üzerine yemin ederek onlara emân verirdi.

Yalnız, Osmanlı İmparatorluğundaki C. törenlerinde, padişahlar aynı zamanda halife olduklarından halifeden alınması âdet olan saltanat ahdi kaldırılmış bulunmakta idi. Osmanlılarda C. töreninin eski Türk töresinin aksine hemen yapılması, saltanat kavgalarından doğan bir düşünceden ileri gelmektedir.

Saltanat sürmekte olan padişahın ölümü üzerine durum Darü's-saade ağası tarafından sadrazama duyurulurdu. Sadrazamın başkanlığında toplanan divana İstanbulda bulunan bütün vezirler, bilginler, ocak ağaları ve ihtiyarları ile divan memurları katılarak şehzadeler arasından lâyık olan ve yaşça en büyük bulunan biri seçildikten ve kimin padişah olacağı Darü's-saade ağasına haber verildikten sonra Darü's-saade ağası, silâhdar ağa ile birlikte Şimşirlikte bulunan müstakbel padişaha babasının yahut amcasının veya kardeşinin öldüğünü bildirir, onu tahta çağırırdı. Bundan sonra yeni padişah has oda önündeki demir kapıdan çıkarak kendisini karşılıyan arz ağaları ile birlikte taht odasına geçer, burada Hırka-i Saadet yanında iki rekât namaz kılarak şükrederdi. Bundan sonra yeni padişah C. törenine gitmek üzere saltanat alâmeti olarak Yusufî destar ve samur erkân kürkü giyerdi. Bu sırada müneccimbaşı yeni hükümdarın tahta oturması için uygun düşecek saati hesaplar ve saat-i muhtar denilen uğurlu an gelinceye kadar teşrifatçı efendi de tören hazırlıklarını tamamlardı. Bu vaktin geldiği haber verilince yeni padişah Darü's-saade ve silâhdar ağaların koltukları ile dışarıya çıkarak, Babü's-saade önünde kurulmuş olan tahta oturur ve tören başlardı. Kanun gereğince ilk önce Nakibü'l-eşrâf biat eder, ondan sonra Kırım Hanzadesi ile saray ağalarının tebrikleri, rikâb ağaları ve kapıcıbaşı ağalarının tebrikleri kabul edilir, bunlar bittikten sonra biat için gelmiş bulunan Şeyhülislâm, sadrazam ve öteki vezirlerin bulunduğu Hırka-i Şerif odasına haber gönderilir, ilk önce Şeyhülislâm efendi kısa bir duadan sonra biat ederek, tören, mataracıbaşının biat edişine kadar devam ederdi. Bu sırada alkış çavuşları yerine göre alkışın türlü çeşitlerini çağırırlar ve padişahın devlet adamlarından kime ayağa kalkacağını, kimin tebrikini oturarak kabul edebileceğini, teşrifat bakımından şaşırmaması için ayağa kalkması gerekenlerde «hareket-i hümayun, padişahım, devletinle bin yaşa», oturması gerektiği zaman «istirahat-i hümayun, padişahım, devletinle bin yaşa» diyerek haber verirlerdi. Bu töre bayram tebriklerinde de uygulanırdı. C. töreninin bittiğini, teşrifatçı etek öpmek suretiyle haber verir, bundan sonra yeni padişah huzurda bulunanları selâmlıyarak has odaya geçer, burada biraz dinlendikten sonra ölen hükümdarın cenaze namazına katılırdı.

Osmanlı İmparatorluğunda C. töreninin tamamlanabilmesi için buna bağlı bir iki tören daha bulunmaktadır. Bunlardan biri kılıç alayı (b. bk.), öteki ise türbe ziyaretleridir. Türbe ziyaretleri kılıç alayından sonra yapılır ve tahta oturan yeni hükümdar atalarının türbelerini ziyaret ederken halka para saçardı. Daha sonraları türbe ziyaretleri sadece Fatih Sultan Mehmet türbesi ziyaretinden ibaret kalmıştır.

C. bahşişi: Osmanlı hazinesinin gider bölümlerinden biri olan C. bahşişi memurların, bilim adamlarının ve kapıkulu askerlerinin bir emeği karşılığında verilen bir ücret olmadığından, tahta yeni oturan hükümdarın kendisine hizmet edenlere bir bağışı olarak kabul edilmekle, XVII. yüzyıldan başlıyarak C. in'amı da denilmiştir. Bu ücret sadrazamdan başlıyarak bütün devlet memurlarına, şeyhülislâmdan başlıyarak sahn-i seman haric müderrislerine ve yeniçeri ağasından zağarcıya kadar devletin merkez örgütünde görev almış bulunan bütün kişilere yeni hükümdarın bir bağışı olarak ödenegelmiştir.

C. bahşişi de Osmanlı İmparatorluğuna öteki Türk ve Müslüman devletlerden geçmiş bir görenektir. Osmanlı tarihinde ilk defa 1389da Kosova sahrasında padişah seçilen Yıldırım Bayezid, kapıkullarına C. bahşişi vermiş ve 1774 tarihinden I. Abdülhamid'in C. una kadar devam etmiştir. C. bahşişi ilk önce kapıkullarına verilen bir ücrettir. Vezirler ile bilginlerin buna karşılık kürk hil'at gibi eşya ile gönül-

leri alınmakta idi. C. bahşisi verilmesi Fatih tarafından kanun haline getirilmiş, Yavuz Selim de, C. bahşişinde ödenecek paraları tesbit etmişti. Vezirler ve bilginlere verilen giyim eşyasını ise II. Selim paraya çevırmiştir. Yavuz Selim bir Osmanlı altınını 60 akça üzerinden hesaplıyarak her yeniçeriye 3 000 akça, yani 50 altın C. bahşişi verilmesini kanun haline getirmişti.

C. bahşişi divanı: C. bahşişi dağıtılması için karar alınmak üzere toplanan divanın adı. C. bahşişi kanununda bu paranın dağıtılması emrinin padişah tarafından sözle bildirilmesi şart olduğundan, bu iş için divan normal bir toplantı yapar ve bahşiş parasının hazırlanmış olduğunu bildiren bir telhis yazılır, kapıcılar kethüdası ile Babü's-saade ağası eliyle padişaha sunulurdu. Padişah bir taraftan bahşişin dağıtılması için yazılı olarak izin verirken, sözle de «Kullarımın bahşiş ve terakkileri makbulümdür, verilsin» diyerek divana haber gönderirdi. Bunun üzerine hazırlanmış bulunan bahşiş keseleri, ulûfe dağıtımındaki esaslara göre ilgililere verilirdi. Bu işlemden ötürü vezirlerin arza girmesi gerekmezdi. Yalnız bahşiş dağıtımı sırasında bir elçi kabul edilmekte ise, bu divan olağanüstü bir hal alır, dağıtım bittikten sonra vezirler arza girerlerdi, bu törene defterdar katılmazdı.

C. çıkması: Yeni padişahın C. u üzerine Enderun-ı Hümayunda ve buraya bağlı Edirne Sarayı, Galata Sarayı ve İbrahim Paşa Sarayında Has oda, Hazine, Kiler, Seferli, Büyük oda, Küçük oda denilen koğuşlarda yetiştirilmiş bulunan iç oğlanlarının yeteneklerine ve derecelerine göre çıkmaları (mezuniyet) na verilen ad. Bu tören C. tan sonraki günlerde yapılır ve buna büyük çıkma veya genel çıkma adı verilir.

C. in'amı: bk. C. BAHŞİŞİ.

C. tebliği: Yeni padişahın Osmanlı tahtına oturmuş olduğu, Osmanlı devleti ile münasebetleri bulunan devletler hükümdarlarına gönderilen elçilerle bildirilirdi. Bu elçilik kurullarından başka İstanbulda devamlı olarak bulunan elçilere de tercümanlar aracılığıyle birer nâme gönderilirdi. Elçilik kurullariyle yapılan bu duyurma üzerine yeni padişahı tebrik etmek üzere İstanbula gelen elçiler, padişah tarafından özel bir törenle kabul edilirdi. Bk. ELÇİ.

Yeni padişahın tahta oturmuş bulunduğu Osmanlı tebaasına fermanlarla duyurulur ve hutbenin yeni hükümdar adına okunması bildirildiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu içindeki il darphanelerine gönderilen başka bir hükm-i şerif ile de paranın yeni hükümdar adına bastırılması bildirilirdi. Bundan başka, Kırım Hanına da özel olarak bir kapıcıbaşı gönderilmek suretiyle yeni padişahın C. ettiği haber verilirdi.

C. terakkileri: Padişahların C. ları dolayısiyle kapıkulu askerinin gündeliklerine yapılan zamma verilen bir ad. Fatih tarafından kanun haline getirilmiştir. Tutarı 2 akçadır. C. terakkileri, C. bahşişinin verilmesi sırasında uygulanır ve padişahın, verilmesini sözle bildirmesi üzerine hak halini alırdı. Çeşitli tarihlerde 3-4 akça olarak değişiklik gösterdiği görülmekte ise de, esas olarak 2 akça kabul edilmişti. Kapıkullarının gündeliklerinin artırılmasında, yani 3 akçadan 100 akçaya kadar değişen barem üzerinde bu terakkilerin etkisi olmaz, bunlar fazladan hesaplanırdı. Meselâ, gündeliği 100 akçaya kadar yükselmiş bulunan bir yeniçerininin hayatında ne kadar padişah değişmişse, C. terakkileri padişah sayısınca çarpılarak bu 100 akça gündeliğe eklenirdi.

CÜLÛSİYE (Ar. *cülûs* = oturma, tahta çıkma), padişahların saltanat tahtına çıkışları dolayısiyle şairler tarafından kaleme alınan manzum yahut mensur yazılar. Önceleri kasîde tarzında kaleme alınan C. ler, II. Abdülhamid devrinde mensur olarak da yazılmaya başlanmıştı. C. lerde yeni hükümdarın tahta çıkmasiyle memleketin mutluluğa kavuştuğu, halkın sevinç duyduğu anlatılır, bu olayın memleket için bir talih eseri olduğu, Allahın böyle bir hükümdarı devletin başına geçirmekle millete büyük bir lûtufta bulunduğu belirtilirdi.

CÜMBÜŞ [Müz.] (Far. *cünbiden* = kımıldamak), son zamanlarda alaturka musikide kullanılan, gövdesinin bazı yerleri alüminyumdan yapılan ve göğüs tahtası bölümüne ağaç yerine deri takılan bir saz. Ayrıca tambur, ud, bağlama ve mandolin gibi sazların gövdesi de madenden yapılırsa, bunlar cümbüş-tambur, cümbüş-ud v. b. adını alır.

CÜMLE (Ar. = bütün, hep Fr. Phrase, İng. sentence), tam bir anlam bildirmek amacı ile kurulmuş kelimeler dizisi. Söz içinde kelimeler iki türlü gruplanır: kelimenin anlamını daha iyi belirtmek için kurulan *belirtme grupları*, hüküm bildirmek için kurulan *hükümleme grupları* veya *cümle*.

C. bir istek, haber, durum, nitelik bildirebilir: *Bana bir kitap veriniz*, *Yağmur yağıyor*, *Babam hastadır* gibi. C. nin kapsadığı hüküm olumlu, olumsuz veya soru olabilir. *Çocuk koşuyor*, *Adam gelmedi*, *Baban sağ mı?* gibi.

C., yüklem (prédicat) ve özne (sujet) olmak üzere iki asıl öğe (élément) den meydana gelir. Yüklem, C. de işi, oluşu yahut da özneye bağlanan niteliği bildirir. Her C. de yalnız bir yüklem bulunur. Özne ise, yüklemin gösterdiği işi yapan veya niteliği taşıyan kavramdır: *Çocuk koşuyor*, *Adam yatıyor*, *Kitap güzeldir* C. lerinde *koşuyor* iş, *yatıyor* durum, *güzel* ise nitelik bildiren birer yüklemdir. *Çocuk*, *adam* ve *kitap* bu C. lerin özneleridir.

Edilgen fiillerle yapılmış olan C. lerde özne görevinde bulunan kelime kullanılmamış olabilir: *Bıçaklar bilendi Kuzu kesildi*, gibi.

Türkçede C. ler, yüklemlerinin fiil veya isim soyundan bir kelime oluşuna göre, *fiil C. si* (proposition verbale), *isim C. si* (proposition nominale) olarak adlandırılır. Yukarıdaki örneklerde *koşuyor*, *yatıyor* yüklemleri ile kurulan C. ler fiil; *güzel* ile kurulan ise isim C. sidir. İsim C. lerinde özne ile yüklem arasındaki ilgi, ek-fiil (b. bk.) ile belirtilir: *Ev güzel-dir*, *Çocuk hasta idi*, *Yol uzun-muş* örneklerinde *dir*, *idi*, *muş* ek-fiilleri, yüklemlerin bildirdikleri nitelikleri öznelere bağlamaktadır. Ek-fiilin 3. tekil şahsı, yani *-dir* ek-fiili bazı kere düşebilir: *Yer güzel*, *Hava serin* gibi.

Bildirilen hükmü veya haberi tamamlamak için C. ye anlamına göre başka öğeler de katılır: *tümleç* (complément) adı verilen bu öğeler *nesne*, *dolaylı tümleç* ve *zarflar*dır.

Yüklemi geçişli bir fiil (bk. FİİL) olan C. lerde, kuruluşa *nesne* (complément d'objet) nin de katılması gerekir. Nesne, C. de, fiilin bildirdiği işin etki yaptığı varlığı gösteren öğedir: Kuzu *ot* yedi, Çocuk *camı* kırdı C. lerinde *ot* ve *camı* kelimeleri nesnedir. Bu örneklerde görüldüğü gibi, geçişli fiiller kullanılınca *nesne*, C. yi kuran öğelerden biri olmaktadır.

Nesne, konuşanlarca belli olan bir varlığı gösterirse, ismin *-i* hali ile kullanılır ve *belirtili nesne* adını alır. İsmin yalın halindeki nesneler, belli varlıklar göstermez ve

belirtisiz nesne diye adlandırılır. Geçişsiz fiillerle kurulmuş C. lerde nesneye ihtiyaç yoktur: *At koşuyor*, *Hasta uyuyor* gibi.

Dolaylı tümleçler, yüklemin anlamını yer veya dolay kavramı bakımından tamamlar: «Kadın *eve* gidiyor, Kadın *evde* çalışıyor, Kadın *evden* çıkıyor» C. lerinde *eve*, *evde*, *evden* kelimeleri dolaylı tümleçlerdir. Bu tümleçlerden işin yönünü bildirenler ismin *- e*, geçtiği yeri bildirenler *- de*, çıktığı veya başladığı yeri bildirenler *-den* hallerinde bulunur.

Zarflar da yüklemin anlamını zaman, durum, nicelik, nitelik, sebep bakımlarından tamamlar: Yaşlılar *erken* uyanırlar, Şapkan *arkaya* kayıyor, Bu çocuk *çok* okuyor, At *hızlı* koşamıyor, *Sevinçten* bayılacak C. lerinde *erken*, *arkaya*, *çok*, *hızlı*, *sevinçten* kelimeleri zarftır.

Türkçede fiil C. si öğeleri: «özne + zarf + dolay tümleci + nesne + yüklem»; isim C. si öğeleri de: «özne + zarf + yüklem» olarak sıralanır: *Tren dün istasyonda bir insan çiğnedi*, *Arkadaşım bugün hastadır*.

Öğe sırası C. nin anlamına göre değişebilir. Türkçede C. vurgusu yüklem önündeki öğe üzerinde bulunduğu için, önem vermek istediğimiz öğeyi yüklemin önüne alırız. Yüklemi önemine göre derece derece C. başına doğru sürebiliriz.

Bileşik C.: C. ler, birden fazla hüküm de kapsıyabilir; bu durumda, *bileşik C.* adını alır. Bileşik C., içinde bulunan hükümler, *cümlemsi* veya *cümlecik* (proposition) şekillerinde kurulmuş olabilir.

Cümlecik, fiilimsi (b. bk.) denen ve fiilin isim görevinde kullanılan şekilleri, yani mastar (isim - fiil), ortaç (sıfat - fiil), ulaç (bağ - fiil) tan biriyle kurulmuş bir C. dir: «*Güvercinlere nişan almak* istediler»(Y. K. Karaosmanoğlu), *Öteden beri yazılarını azçok zevkle okuduğum* meşhur bir edible geçen gün bir dost evinde tanıştım (Ahmet Haşim), *Haberci bir kira beygirine atlıyarak* Deftardar burnuna gelir (Ahmet Hamdi Tanpınar) örneklerinde italikle gösterilmiş olan kelime kümelerinden birincisi mastar (*almak*), ikincisi ortaç (*okuduğum*), üçüncüsü ulaç (*atlıyarak*) ile kurulmuş cümlemsilerdir.

Bu gruplar, bileşik C. içinde isim, sıfat, zarf gibi kullanılır; yani C. nin her çeşit öğesi olur veya bir öğeyi belirtebilir; yukarıda verilen örneklerde, cümlemsilerden birincisi nesne, ikincisi edib isminin sıfatı, üçüncüsü ise zarftır. Cümlemsilerin, C. kuruluşuna öğe veya belirtici olarak girdiği bileşik C. lere *katışık C.* (mudil C.) denir; bunlarda C. kuruluşuna esas olan hüküm grupu *temel cümlecik* (proposition principale) adını alır. cümlemsilerin *bağımlı cümlecik* (proposition subordennée) olarak adlandırıldığı olur.

Bileşik C. lerden bazılarının içinde bulunan hüküm grupları, fiilimsiler yerine çekimli fiillerle kurulmuş olabilir; bir bütünün parçası olan ve bazı kere kendi başına bir anlam da verebilen bu hüküm gruplarına *cümlecik* denir:

«*Onları kim bilir ne süslü kafeslere koyar*, *yatak odalarımızın penceresine asar*, *yemeğimizden verir*, *suyumuzdan içirirdik*» (Falih Rıfkı Atay). Yukarıdaki C. dört cümlecikten kurulmuştur. Bu türlü bileşik C. lere *sıra cümlecikler* (Fr. propositions juxtaposées) denir; bunlarda temel veya bağımlı cümlecik ayırdedilmez. Cümleciklerin her hangi bir bağlaçla bağlanmış olduğu bileşik C. lere de *bağlı cümlecikler* (Fr. propositions coordonnées) adı verilir:

«Kuzu bir gün nasıl olsa kesilecekti, *çünkü* bu Allaha hediye olacaktı» (Ömer Seyfettin).

«Bu manzara kalblerimizi doldurur *ve* biz katıla katıla gülerdik» (A. Şinasi Hisar).

Bileşik C. lerin, bağımlı cümleciği dilek - şart kipi veya şart bileşik zamanı ile çekilmiş olan ve dolayısiyle temel cümleciğin anlamına bir şart bağlıyan çeşitlerine *şart C. si* (système conditionnel) denir: «*İçimin ne kadar yandığını bilsen*, hak verirdin» (Reşat Nuri Güntekin); *Babam bunu düşünseydi*, sana önceden yol gösterirdi. Temel cümleciği başta olup, bağımlı cümleciği buna *ki* ile bağlanan bileşik cümlelere de *ilgi C. si* denir: «Bana öyle geliyor *ki* kadın kumaşı dokuyan fabrikalar artık ipeği bıraktılar»(Refik Halit Karay). Bu cümlede *ki* den sonraki cümlecik, temel cümleciğe nesne görevi ile bağlı bulunmaktadır.

CÜMLE [Mat.] (İng. Aggregate), ilk kavram olarak kabul edilebilecek bir terim. C. ancak kendisine *ait* olan elementlerin hassalariyle veya onları doğuran kanunlar ile belirlidir. Birer örnek olarak asal sayıların cümlesiyle 4 n + 1 (n = 0, 1, 2, ...) sayılarının cümlesini gösterebiliriz. Yukarıda sözü geçen *ait* kavramı bir lojik kavramdır. Aynı şekilde buna benzer *ihtiva*, *bağıntı* v. b. gibi kavramlar da lojiğe aittir.

C. kuramı üç ana kısma ayrılabilir. Bununla birlikte bu kısımları ayırdedecek kesin bir sınır yoktur. Bu üç kısımdan biri lojik matematiğe (b. bk.) aittir. İkinci kısım, bir matematik kavramı olan *sonsuz* kavramının eleştirilmesi ile ilgilidir ve dolayısiyle felsefeye aittir. Kontroverslerle dolu olup henüz gelişme halinde bulunmaktadır. Üçüncü kısım ise doğrudan doğruya matematiğe aittir. Bu kısım ilk defa olarak G. Cantor tarafından geliştirilmiştir ve modern matematiğin temelini meydana getirir.

Matematiğin bazı önemli kavramlarını bu kuram yardımiyle tanımlıyabiliriz. Aşağıda bazı örnekler verilmiştir: *kudret* (veya *kardinal*) *kavramı*: G. Cantor'un tanımlamış olduğu *kudret* kavramı C. kuramına esastır. Elementler arasında bir *birebir* karşılama varsa, iki C. de aynı *kudret* veya *kardinal* bulunur denir. Verilen bir C. ile tabiî sayılar cümlesi arasında birebir karşılama kurulabilirse, o C. ye *sayılabilir* denir. Hiç elementi olmıyan C. ye *boş* C. denir. Bir C. başka bir C. nin yalnız bir parçası ile (alt cümle) birebir karşı bulunuyorsa, ikinci C. nin kudreti birinci C. nin kudretinden daha *büyüktür* denir. Bu tanıma göre, tabiî sayılar büyüklük sırasına göre sıralanabilir. C. nin kudreti bir parçasının kudretine eşit ise, bu C. ye *sonsuzdur* denir. Meselâ 1, 2, ... tabiî sayılar C. sinin kudreti bu C. nin bir parçası olan 2, 4, ... çift tam sayılar C. sinin kudretine eşittir. Yukarıdaki tanımlamadan dolayı da tabiî sayılar C. si sonsuzdur. C. nin kudreti her hangi bir parçasının kudretinden farklı ise, bu C. ye *sonludur* denir. Tabiî sayılar C. sinin kudreti (alef) ile gösterilir. Pozitif rasyonel sayılar C. nin kudreti de $\aleph_0$ dır. p/q her hangi bir rasyonel sayıyı göstersin. Pay ve paydanın toplamı p + q = n, n = 2, 3, ... olan kesirleri, her n için paydalarının, meselâ büyüklük sırasına göre yazalım. Sonra da n nin büyüklük sırasına göre yazalım. Bu sıralamada p = q = 1 hariç p = q yi karşılıyan bütün kesirleri atalım. Sonuç olarak verilen kanuna göre rasyonel sayılar aşağıdaki dizi şeklinde yazılabilir:

1/1; 2/1, 1/2; 3/1, 1/3; 4/1, 3/2, 2/3, 1/4; ... Bu demektir ki pozitif rasyonel sayılar, sayılabilir. Yani rasyonel sayılar C. nin kudreti $\aleph_0$ dır. Reel sayılar C. sinin kudreti ise $\mathfrak{c}$ ile belirtilir ($\mathfrak{c}$ = continuum). Gösterilebilir ki $\mathfrak{c} > \aleph_0 \cdot \aleph_0$, $\mathfrak{c}$ gibi kardinallere *transfini* sayı denir. Yine gösterilebilir ki $\mathfrak{c} = 2^{\aleph_0} = n^{\aleph_0} (2 \leqq n < \aleph_0)$, öte yandan $\aleph_0$ ile $\mathfrak{c}$ arasında bir kardinalin bulunduğu veya bulunmadığı bugüne kadar bilinmiyor.

Doğru üzerinde nokta C. leri: Bir doğruyu göz önüne alalım. Bu doğru üzerinde bir 0 noktası seçelim ve bu noktaya *başlangıç noktası* diyelim. Bir başlangıç noktası bulunan ve pozitif yönü taşıyan doğrulara *x - ekseni* denir. Bu eksenin her bir X noktasına bir x reel sayısı koyalım, öyle ki 0 başlangıç noktasına sıfır karşı bulunsun. X reel sayısına X noktasının apsisi denir. Eğer X > 0 ise, X noktası 0 başlangıç noktasının sağındadır (pozitif yön). Böylelikle reel sayılarla bir X - ekseninin noktaları arasında bir birebir karşılama kurulmuş oluyor.

Bu anlaşıldıktan sonra sayı C. si yerine nokta C. sinden bahsedilebilir. Şimdi X - ekseni üzerinde a ve b gibi iki nokta göz önüne alalım (a, b aynı zamanda reel sayıdır). Farz edelim ki a < b. Bu takdirde a < x < b eşitsizliğini sağlıyan bütün x noktalarının koleksiyonuna (cümlesine) a ve b ile belirtilen *açık aralık* denir ve a, b ile gösterilir. a bir nokta ve E > o her hangi bir reel sayı ise a - E, a + E aralığına a nın *civarı* veya a nın bir *E - civarı* denir. Civar kavramı hemen düzlemi içine alabilir.

Düzlem üzerinde nokta C. leri: 0 başlangıç noktasından geçen x - ekseninin dik bir y - eksenini göz önüne alalım. x, y çiftine *nokta* ve x, y çiftlerinin bütününe *düzlem* denir. Genel açık aralık a < x < b, c < y < d eşitsizliklerini sağlıyan x, y çiftleriyle belirtilen nokta *koleksiyonuna* denir. x, y noktasının bir *civarı* veya bir *E - civarı* (x - E, x + E), (y - E, y + E) açık aralıklarının belirttiği *kareye* denir.

Açık C.: düzlemde bir nokta C. sine x, y çifti C. ye ait her hangi bir nokta ise *açıktır* denir (x, y). Bu noktanın bir civarı C. ye aittir. Yani civarın her bir noktası C. nin bir noktasıdır.

En son olarak, C. kavramı ile matematikte yine esas olan *bölge* kavramını tanımlıyalım.

Bölge: Poligonu, doğru parçalarından meydana gelmiş kırık hat olarak tanımlarsak, bir açık cümleye C. nin her hangi iki noktası, bütün noktalari C. ye ait olan bir poligon ile birleştirilebilirse, *bağlantılıdır* denir. Bağlantılı açık C. lere de *bölge* denir.

CÜMLE (Müz.), belli bir anlam taşıyan ve bitme duyusiyle sona eren, bir veya birkaç melodi parçası.

CÜMLELER TEORİSİ, Georg Cantor (b. bk.) tarafından kurulan bir matematik kuramına verilen ad.

Cümle: Belirli ve birbirinden farklı, sonlu veya sonsuz sayıda terimler topluluğuna denir; tam sayılar cümlesi gibi. Cümleye giren terimlere *element* denir. E cümlesi içinde, belirli özelliği taşıyan elementlerin meydana getirdiği A cümlesine E nin altcümlesi denir. E içinde A ya girmiyen elementlerin meydana getirdiği cümleye A nın komplemanteri denir.

E cümlesi içinde A nın X elementlerinin özelliğini taşımıyan elementlerin meydana getirdiği B cümlesine, X e göre *boş cümle*, A cümlesine *dolu cümle* denir. A dolu cümlesi ile B boş cümlesi birbirinin komplemanteridir.

E içinde A altcümlesinin bütün elementlerini B altcümlesi de içine alıyorsa, A, B nin de altcümlesidir.

E nin A ve B altcümlelerinin ortak olmıyan bölümlerinin meydana getirdiği cümleye A ve B nin bileşimi (Fr. réunion; Alm. Vereinigung) denir. A ve B nin ortak olan bölümlerinin meydana getirdiği cümleye *arakesit* (Fr. intersection; Alm. Durchschnitt) denir.

Düzenli cümle: Bir E cümlesinin elementlerinin sırası ile ilgili bir kanun varsa, E ye *düzenli cümle* denir. Düzenli cümlenin ilk ve son elementinin her halde bulunması gerekmez. Bir E cümlesinde ve bundan meydana gelen altcümlelerde bir ilk element bulunuyorsa, böyle cümlelere *çok düzenli cümle* denir. 0 ile 1 arasındaki sayılar düzenli olmakla birlikte, çok düzenli bir cümle değildir. Çünkü 0 dan sonra gelen ilk sayıyı yazmak imkânsızdır. Zermelo, koyduğu seçim aksiyomuna dayanarak, 0 ile 1 arasındaki sayılar cümlesinin çok düzenli kılınacağını ispat etmiştir.

Yığılma noktası: Noktalardan meydana gelmiş bir E cümlesinde, bir 0 noktası merkez olmak üzere istenildiği kadar küçük yarıçaplı bir küre çizelim. E ye ait bir element küre içine giriyorsa, 0 noktasına *yığılma noktası* denir.

Türeme cümle: Bir E cümlesinin türemesi, E nin bütün yığılma noktalarının meydana getirdiği E′ cümlesine denir. E nin bir M noktası E′ tarafından içine alınmıyorsa, böyle bir noktaya *izole nokta* denir.

Bütün elementleri yığılma noktası olan bir cümleye *kapalı cümle* ve E ile E′ nün bileşim cümlesine E nin *kapanış cümlesi* denir.

Burada noktasal cümlelere ait birkaç teorem söylenebilir:

Teorem: Bütün türeme cümleler kapalıdır.

Teorem: Her noktasal cümlenin kapanış cümlesi kapalı cümledir.

Teorem: Birkaç cümlenin bileşiminin türemesi, bu cümlelerin türemelerinin bileşimidir.

Teorem: Bitkaç cümlenin bileşiminin kapanış cümlesi, bu cümlelerin kapanış cümlelerinin bileşimidir.

Teorem: Birkaç kapalı cümlenin bileşimi bir kapalı cümledir.

C. T. hem matematik, hem de felsefe bakımından önem taşımaktadır.

CÜNDİ [Ask.] (Ar. *cünd*), Memlûk ordusunda askerî sınıflardan biri, merkez ve illerdeki tımarlı askerlere verilen ad. Bunlar, kuruluşları ve örgütleri bakımından Osmanlılardaki tımarlı ocaklılara benzememektedirler. Hükümdarın kendine veya saltanat makamına bağlı kapıkulu askerinden, ⸢mîrlerin çocukları ile kölelerinden ve bir kısmı da tımara çıkarılmış bahriye kölemenlerinden meydana gelirlerdi ki bu halleri ile Osmanlılarda tımara çıkarılan kapıkulu askerlerini andırmakta idiler. Bu vasıflara sahip bir kimsenin C. olabilmesi için merkezde hükümdar, vilâyetlerde nâibü's - saltanata tarafından görülmesi ve adaylar arasından seçilmesi gerekirdi. Sultan veya başka yetkililerce seçilen C. adayının elindeki *misal* adlı belgeye Sultan, *yukteb*, yani «yazıla» kaydını koyar, bu belge C. lerin işlerine bakan Divan - i ceyş'e getirilir, orada görevli bütün üyelerin imzalandıkları *murabba* adlı başka bir belge ile değiştirilir ve Divan - ı inşâ'ya gönderilerek kaydı yapılır, *tevki* çekilerek işlem tamamlanırdı. Valilerce yapılan C. tâyinleri de *murabba* halinde merkeze gönderilir ve hükümdar tarafından görülüp *yukteb* kaydını aldıktan sonra Divan - i ceyş'teki kütüğe işlenirdi. 40 C. kumandanı Mukaddemü'l - halka, 100 C. kumandanı ise Nakibü'l - ceyş adını taşır ve bu sınıf askerin tümü Cündü'l - halka adını alırdı. C. lerin yıllık gelirleri 10 bin dinardan 30 bin dinara kadar değişmekte ve 24 parçaya ayrılmış bulunan Mısır topraklarının 10 parçası (kirati) bu sınıf askere ayrılmış bulunmakta idi. Melik Mansur Kalavun zamanında 24 bin kişi olarak tesbit edilen C. ler XV. yüzyıl başında

12 bin kişiye düşmüş ve önemlerini kaybederek ortadan kalkmıştır. Bu örgüt, Osmanlı İmparatorluğunda sportif bir topluluk ve silâhşorluk halinde devam etmiştir. C. gelenekleri, aşağı bölüklerde ve illere çıkan kapıkullarında, olduğu gibi yaşatılmıştır. Bk. CİNCİ MEYDANI ve CÜNDÎLİK.

CÜNDÎLİK (Ar. *cündî* = askerliğe gerekli), Osmanlı sarayında çeşitli hizmetler için yetiştirilmekte olan iç oğlanlarına harb sanat ve oyunlarını öğretmek amaciyle kurulan bir spor örgütü. C. Osmanlı devletinin kuruluş tarihine kadar uzanmaktadır. İç oğlanları örgütü meydana getirilirken belki de Mısır Çerkez Memlûk devletinden örnek alınarak bu örgüte eklenmiştir (Bk. İÇ OĞLANI). Tarih geleneğine göre, bu örgüt Ankara savaşından sonra, bu savaşta Osmanlı ordusunun bozgun sebepleri araştırılırken, Timur ordusundaki atlı askerin savaşçılığı ve silâh kullanmadaki becerikliliği göz önünde tutularak Osmanlı atlı askerlerini de bu dereceye yükseltmek amacı ile Çelebi Sultan Mehmet tarafından kurulmuş, oğlu II. Murat zamanında gelişmiş ve Fatih devrinde en parlak çağına girmiştir. Çelebi Sultan Mehmed'in oğlu Şehzade Murat komutasında biri Merzifonda, öbürü Amasyada olmak üzere iki bölük halinde meydana getirdiği Cündîler kendilerine bu iki şehirde yetişen iki bitkiden lâhanayı Merzifon için, bamyayı ise Amasya için sembol olarak aldıklarından ve bunları bir nişan olarak kullandıklarından bamyacı ve lâhanacı adlariyle tanınmışlardı. İstanbulun fethinden sonra buraya taşınmışlar ve saraya alınarak iç oğlanları için birer spor klübü haline getirilmişlerdi.

İç oğlanları arasında ata binme ve silâh kullanmada yetişmek istiyenler bu iki klüpten birine girer, burada devamlı ve sistemli bir öğretim ve eğitimden geçerek acemilikten çıkar, keskinler grupuna girer, sırası ile usta ve ağa rütbelerine yükselirdi. Çıraklık devresinde iç oğlanı bamyacı veya lâhanacı ustalarından birine çırak olur, onun verdiği direktiflere göre hafiften ve kolaydan başlamak suretiyle gittikçe zorlaşan, karışan ve ağırlaşan talimlerle olgunlaşırdı. Bu talimler ata binme, yay germe, kılıç kullanma, ok atma, bu araçları kullanmada gerekli çeviklik ve becerikliliği elde etme, tüfek atma, nişan alma gibi harb sanatı ile ilgili talimlerdi.

Meselâ bır buçuk arşın boyunda, üç parmak kalınlığında, ucu sivri bir demir çubuğu fırlatarak toprağa çakma talimi ile işe başlıyan iç oğlanı, bu talimi önce günde beş kere tekrarlarken daha sonra günde 200 kere tekrarlamak derecesine getirirdi. Acemilik devresinin son talimi güre bir atı, binek atı haline getirmek ustalığını kazanmaktı. Bu suretle yetişen iç oğlanı cündî ağaların oy birliği ile keskin grupuna alınır ve bundan sonra padişahların hizmetinde bulunmak hakkını elde etmiş olurdu. Keskinlikte en önemli talim, silâh ve atı bir arada, birlikte ve ahenkli bir şekilde kullanma ustalığını kazanmadır. Bundan sonra gittikçe gelişen cündî, usta ve ağa derecelerine yükselir. Enderunda yetişen cündîlerin yönetimi cündîbaşı adını taşıyan bir ağaya bırakılmıştı. XVII. yüzyıldan başlıyarak sadrazam kapısında da cündîler ayrı bir örgüte sahip olmuşlar ve bunların yönetimi de sadaret kethüdasına verilmişti. Cündîler, Enderunda Beşinci yeri adını taşıyan Kıztaşı direğinin bulunduğu meydanda toplanırlar, talimlerini burada yaparlardı. Bundan başka, Gülhane bahçesinde ve eski Beşiktaş sarayında Çinili Meydan denilen alan da talim yerleri arasında bulunmaktaydı. Tüfek talimleri ise, sefer-i hümayunlarda boş alanlarda yapılırdı. Padişahların gezilerine katılan cündîler, bu gezintilerde çeşitli silâhşorluk oyunları, cirit, çomak, çevgen gibi gösterilerde bulunurlar ve bu oyunların sonunda padişah tarafından kendilerine hediyeler ve para dağıtılırdı. Bu gibi hediyelerden başka cündî ağalarına her bayramın ikinci gününde sadrazam tarafından ödenekleri dağıtılır, bayramın üçüncü gününde ise, sadrazam cündîleri ile birlikte huzura gelen sadaret kethüdası bütün cündîlerin katıldıkları gösterilerden sonra padişaha donanmış bir at sunar, buna karşılık kendisine çuha kaplı, bol yenli, sırtı samur kürk giydirilir, bütün cündîlere ise hediyeler ve para dağıtılırdı. Osmanlı İmparatorluğunun taşra örgütünde görev alacak olan iç oğlanları bu suretle yetiştirilir ve gittikleri eyalet ve sancaklarda tımarlı sipahilerin iyi bir binici ve silâhşor olarak yetişmeleri için gerekli usta öğretmenler C. örgütü ile sağlanmış olmakta idi.

C., Osmanlı toplumunda sadece bir silâhşorluk, harb oyunları sanatı ve spor gösrerileri olarak kalmamıştır. Bu gibi ustalıklara geniş bir ilgi duyan halk için, bu alanda yetişenlerden, gösterilerle ilgili oyunlardan bahseden çeşitli eserlerin yazılması ile C., halk sınıfları arasında sevilen ve sayılan bir meslek haline gelmişti. Bu konuda yazılan eserler arasında Uzun Firdevsî'nin *Silâhşornâme*, Matrakçı Nasuh'un *Tuhfetü'l-guzât* adlı eserleri ile *Fevâid-i guzâ* sayılabilir.

C. örgütü yeniçeriliğin kaldırılması ve Osmanlı saray örgütünün yeni bir şekilde Avrupa saraylarına benzer bir duruma konulması üzerine Enderundan çıkarılarak ordu içine alınmış ve Mekteb-i Harbiyeye bağlanmıştı.

CÜNDİŞÂPUR, İranın Huzistan bölümünde Sâsanî hükümdarı I. Şâpur tarafından kurulan bir şehir. Şâpur, İmparator Valerianus'u esir ettiği büyük seferi sonunda Suriyede bulunan sanatçılar, işçiler ve bilginlerden meydana gelen kalabalık bir halk grupunu da sürgün halinde C. a getirip yerleştirmişti. Daha sonra özellikle I. Husrev zamanında Bizanstan kaçan mutezile Hıristiyan bilginlerinin de C. a gelip yerleşmeleri sonunda bu şehir, İranın ikinci büyük şehri ve kültür merkezi haline gelmişti. I. Husrev zamanında burada kurulan tıp okulu, eski Yunan kültürünün Müslümanlara etkisinde önemli bir rol oynadığı gibi, Müslüman tıp kültürünün meydana gelmesinde de başlıca etkenlerden biri olmuştur. C. tıp okulu temsilcileri Abbasî sarayında daima özel bir saygı görmüşlerdir. Bu şehir, Halife Ömer zamanında Muse'l-Eş'ari tarafından fethedilmiştir. Tuster şehrinin düştüğünü gören C. lular Arap ordularına kendiliklerinden teslim olmuşlardı. İslâm egemenliği devresinde Râfızî Mani ayaklanmasında bir merkez haline gelen C. epeyce zarar görmüş ve Mani'nin derisi şehrin kapısına asılarak halka gösterilmiştir. Abbasî hilâfetinin dağılmaya başladığı tarihte Saffârîler zamanında bu aileden Yakub b. Leys tarafından hükümet merkezi haline getirilen C., bu hükümdarın ölümünden sonra 878 tarihinden başlıyarak gerilemeye ve çökmeye başlamış ve X. yüzyılda ise tamamiyle bırakılmış ve yıkıntı haline gelmiştir.

CÜNEYD (ölm. 1460), Safeviyye tarikatı şeyhi. Bu tarikatın kurucusu şeyh Safiyyü'd-din Erdebilî'nin torunlarından, Şeyh Şah saniyle anılan İbrahim'in büyük oğlu ve İran hükümdarı Şah İsmail'in dedesidir. İbrahim öldüğü zaman (1447) müritleri onun kardeşi olan Caferi şeyh seçince, C. ortaya atılarak Şiîlik ve Râfizîlik fikirlerini yaymaya başlamış, bunun üzerine amcası ile arası açılmıştır. C. müritleri ve adamları ile Sıvasa, daha sonra Konyaya

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

giderek şeyh Sadrü'd - din Konevî zaviyesine misafir olmuştur. C., Abdü'l - lâtif ile yaptığı ve Âşık Paşa'nın da bulunduğu bir görüşmede, zor duruma düşünce, Kur'an'a hücumlarda bulunmuş ve aşırı Şiîliğin Karaman ülkesinde kalamıyacağını anlıyan C. Taşeli'ne gitmiş ve oradaki Türkmenleri kendisine bağlamaya çalışmıştır. Sonra Amanus bölgesinin beyi Bilâloğlu ile görüşerek ondan bir küçük kale almış ve kaleyi onararak oraya yerleşmiştir. C. bu bölgedeki ve dolaylarındaki Türkmenleri kendine bağlamıştır. Bedreddin Simavî'nin müritleri ve daha birçok işsiz kimseler C. in yanına gitmişlerdir. C. in hareketlerini dikkatle izliyen Mısır Memlûklü hükümdarı Çakmak, Halep valisine C. i yakalamasını emretmiş, yapılan savaşlarda yenilen ve bütün servetini vermek suretiyle kurtulan C. önce Halep kuzeyinde yaşıyan Türkmenleri elde ederek bir emîrlik kurmak istemiş, bunu yapamıyacağını anlayınca Kelkit vâdisine, oradan da Trabzona geçerek zayıf olan Rum devletini yıkıp burada bir devlet kurmak fikrine düşmüştür. Niksar beyi Mehmet Bey ile anlaşan C., Trabzon üzerine yürüyerek imparatorun kuvvetlerini bozmuş ve Trabzon'u sarmışsa da alamamıştır (1454). Bunun üzerine Osmanlı hükümdarı Fatih Sultan Mehmet, kendisine vergi veren Trabzon devletine C. in saldırmasına kızarak Sıvas beylerbeyi Hızır Beyi C. i yakalamaya memur etmiştir. C. kaçmış ve Hasan Keyf'te bulunan Uzun Hasana sığınmıştır. Uzun Hasan büyük rakîbi Cihanşaha karşı C. den faydalanmayı düşünerek ona kız kardeşi Hatice Begüm'ü vermiştir. Bu evlenmeden doğan Şeyh Haydar, Şah İsmailin babasıdır. C. in silâhlı müritleri Uzun Hasan'ın ordusuna katılmışlar ve savaşlarda başarılar göstermişlerdir. Diyarbakır ve dolaylarında dört yıl kalıp müritleri ile kendisine pek çok kimseyi bağlıyan C. 1459 yılında Uzun Hasandan ayrılıp baba ocağı olan Erdebil'e gitmek istemiştir. Fakat amcası Şeyh Cafer, Cihanşaha başvurarak C. in bu isteğine engel olmuştur. Bunun üzerine C. 12 000 silâhlı müridi ile Gürcistana ve Çerkezlere saldırmış, köyleri yağma etmiş, ele geçirdiği malları adamlarına dağıtmıştır. Gürcülerden ve Çerkezlerden vergi alan Şirvan hükümdarı Halilullah, Şeyh Caferden de teşvik görünce C. in üzerine yürümüş ve yapılan şiddetli savaşta C. ölmüş, ordusu da dağılmıştır. C. in cesedi Kuruyal'e gömülmüş, sonradan Şah İsmail buraya büyük ve gösterişli bir türbe yaptırmıştır. C. in Anadoluda bulunan müritleri ölümüne inanmamışlar ve Tokat'ta türeyip C. e benziyen bir şeyhin çevresine toplanmışlarsa da, bu şeyh yakalanarak İstanbula götürülmüş ve C. olmadığı anlaşılmıştır. Bütün ömrünü bir devlet kurmak fikri etrafında geçiren C. in bu emelini torunu Şah İsmail gerçekleştirmiştir.

CÜNEYD, el - Cüneyd b. Abdi'r - rahmani'l - Murrî (ölm. 736?), Emevîlerin Hindistan ve Horasan valisi. C. Şam'ın ileri gelen ailelerinden olup Kays kabîlesinin bir kolu olan Gatafan'ın Murra sülâlesinin başkanlarındandır. Emevî halifesi II. Yezid, Hindistanda ele geçen ülkelerin valiliğini C. e vermişse de, kısa bir zaman sonra kendisini işten uzaklaştırmıştır. Bir süre sonra, C. Emevîlerin Irak valisi Halid b. Abdullahi'l - Kasrî tarafından tekrar Hindistan valiliğine gönderilmiş ve İndus eyaletine gider gitmez bu bölgenin hükümdarı olarak tanınan ve çoktan beri Müslümanlığı kabul etmiş olan Hintli İbn Zâhir'e saldırıp onu öldürmüştür. C., Hindistanda giriştiği birkaç seferi başarı ile bitirmiştir. 730 yılında halife Hişam tarafından Horasan valiliğine gönderilmiş, bu valiliği sırasında Semerkant, Keş ve Buhara dolaylarında Türkler ile çetin savaşlar yaparak önce yenilmişse de, sonra Iraktan gönderilen orduların yardımı ile Semerkant ve Buharayı almıştır (732). C. in, II. Yezid'e karşı ayaklanıp tepelenen Yezid b. Mühelleb'in kızı Fâzıla ile evlenmesi gözden düşmesine sebep olmuş ve C. valilikten azledilmiştir (735). Kısa bir süre sonra Merv'de kalb durmasından ölmüştür.

CÜNEYD - İ BAĞDÂDÎ (ölm. 910), büyük mutasavvıf. Asıl adı Ebu'l - Kasım b. Muhammed b. el Cüneyd'dir. Nihavend'li bir ailedendir. İmam Şâfiî'nin öğrencilerinden Ebu Sevr İbrahim b. Halid'den fıkıh, dayısı Sariyy - i Sakatî ile Hârisü'l - Muhasebî ve Ebu Caferî'l - Haddad'dan tasavvuf öğrendi. Kumaşçılıkla hayatını kazanmayı denemiş ise de, ibadetle günlerini geçirdiğinden başarılı bir tüccar olamamıştır. 20 yaşından sonra ise, kendisini tamamiyle tasavvufa kaptırmış ve irşat yolunda büyük yeteneğe sahip bulunduğundan zamanındaki bütün sûfîlerin başkanı mertebesine yükselmiş ve Seyyidü't - tâife sanını almıştı. Hayatı tasavvuf mesleğinin bir bilim olarak kabul edilmesi yolundaki savaşları ile doludur. Mahabbet ve üns makamlarını kabul etmekten doğan anlaşmazlık üzerine Gulâm Halil'in etkisi ile C. ve taraflıları kovuşturulmaya uğramıştı. 910 tarihinde Bağdat'ta ölen C., dayısı Sariyy - i Sakatî türbesi yanına gömülmüştür.

C. in büyük bir eseri yoktur. Sözleri çeşitli tasavvufî eserler aracılığiyle zamanımıza kadar gelmiştir. Onun öğütlerini toplıyan müridi Caferü'l - Huldî tarafından aktarılan sözleri de tasavvuf anlayışını aksettirmesi bakımından değerlidir. İstanbulda Şehit Ali Paşa kitaplığındaki bir mecmua (No. 1374) içinde *Devâu'l - ervâh*, *Risale fi's - sihr*, *Kitabü'l - misak*, *Kitab fi ulûhiyat*, *Kitabü'l - fahr*, *Kitabü't - tevhid*, *Kitabü'l - edeb el maksadü ilâ'llah* adlı küçük risaleleri toplanmıştır. Bundan başka, dünya kitaplıklarında *Emsâlü'l - Kur'an*, *El Mahabbe*, *Meâni'l - himem fi'l - fetavai's - sufiye* adlı eserleri bulunmaktadır.

C. in tasavvuftaki tutumu, bu anlayışın bir bilim haline getirilmesi yolundadır. O, müritlerin okuma yazma bilmemelerinde bir sakınca görmemekle birlikte, mürşidin Kur'an, hadîs ve fıkıh bilmesini şart koşmaktadır. Bilimin vecd içinde olmasını üstün tutmakta ve tasavvuf mertebelerine çıkabilmek için ibadet ve zahitliği esas almaktadır. C. tasavvufta sema halini kabul ederse de, tevâcüd halini reddeder. Ona göre, tasavvufun amacı, kulun, Tanrının tedbir ve takdirine bağlı olduğunu anlaması ve her ne olursa olsun işlerin Tanrıdan geldiğini öğrenmesidir.

CÜNEYT (ölm. 1425?), Aydınoğullarından, İzmir beyi. C. in bastırdığı paralardan babasının, Osmanlı hükümdarı I. Bayezid'in İzmir subaşısı İbrahim olduğu ve kendisinin de İzmirde doğduğu anlaşılmaktadır. C., Timur Anadoludan ayrıldıktan sonra, beyliklerine kavuşan Aydınoğlu İsa ve Ömer Beylerle savaşmış ve Edirnede bulunan Süleyman Çelebiden sağladığı yardımlarla onları yenmiştir (1405). 1402 - 1413 te birbirleri ile çarpışan I. Bayezid'in çocukları arasındaki savaşlara da karışmış ve İsa Çelebi tarafını tutarak Mehmet Çelebi ile savaşmıştır. Bu savaşta yenilen C., Mehmet Çelebi tarafından yerinde bırakılmıştır. Daha sonra Süleyman Çelebi ile C. in arası açılmış, müttefikleri Karaman ve Germiyan oğullarından yardım göremiyen C. yenilerek esir düşmüş, kendisi Edirneye, oradan da vali olarak Ohri'ye gönderilmiştir. Fakat bu devirdeki iç karışıklıklardan faydalanan C. Anadoluya geçerek İzmire gitmiş, eski taraflılarını toplıyarak Süleyman Çelebi'nin Ayasluk emîrini kovmuş ve kısa za-

manda eski ülkesine sahip olmuştur (1413). Mehmet Çelebi kardeşlerini yenerek duruma hâkim olunca C. in üzerine yürümüş, C. teslim olduğundan Niğbolu valiliğine gönderilmiştir. Fakat biraz sonra Düzmece Mustafa ile birleşmiştir (1419). Çelebi Sultan Mehmedin gönderdiği kuvvetlere yenilen Mustafa ile C. Selânik'e kaçmışlar ve Bizans valisi tarafından korunmuşlardır. Osmanlı hükümdarının isteği üzerine Mustafa Limni'de, C. de İstanbulda hapsedilmişlerdir. II. Murat zamanında Bizans İmparatoru tarafından serbest bırakılan Mustafa ile C., Ulubatta II. Murat ile yaptıkları savaşı kaybetmişler ve C., Mustafadan ayrılarak İzmire gitmiş, eski adamları tarafından iyi karşılanmıştır (1422). C. topladığı kuvvetle Aydınoğlu Mustafa'yı yenerek öldürmüş ve eski topraklarını tekrar eline geçirmiştir. Osmanlı devletine karşı yine Karaman oğulları ile birleşen C. üzerine ordu gönderilmiş, önce oğlu Kurt Hasan, Akhisarda yenilip esir edilmiş, sonra da C. Sisam adası karşısındaki İpsili kalesinde yakalanarak bütün ailesi ile birlikte öldürülmüştür.

CÜNEYT BEY (ölm. 1418), Kubatoğullarından, Samsun ve Lâdik beyi. Kubatoğulları XIV. yüzyılın ikinci yarısında Samsun, Lâdik ve Bafra bölgesini elinde bulundurmakta idi. Yıldırım Bayezid 1398 yılında büyük bir kuvvetle Samsun üzerine yürüyerek şehri C. in elinden almış ve Müslümanlığı kabul eden Bulgar kıralının oğlu Aleksandr'a vermiştir. Fakat Ankara Savaşından sonra C., şehri geri almış olduğu gibi, Timur'un kendisine verdiği fermana dayanarak bütün Samsun bölgesine egemen olmuş ve Erbaa, Niksar taraflarını almıştır. Fakat Amasyada bulunan Çelebi Mehmet, tarihçilerin Kubatoğlu dedikleri C. i bozguna uğratmıştır. Ona ait Felenbel adlı kaleyi zapteden Çelebi Mehmet, Samsunu Kubatoğullarının sahibi olan Taşanoğullarından Ahmet Beye vermiştir. C. 1418 yılına kadar, Samsun ve bölgesine egemen olmakta devam etmiştir. Fakat bu tarihte öteki rakîb aile olan Niksar beyleri Taceddinoğullarından Hasan Bey ile yaptığı bir savaşta yenilmiş ve kendisi de Hasan Bey tarafından öldürülmüştür. Bunun üzerine Kubatoğlu ailesi ortadan kalkmış ve Samsun Candaroğullarının eline geçmiştir.

CÜNHA, eskiden cinayetten sonra gelen suçlara verilen ad. Suçlar ağırlık derecelerine göre üçe ayrılırdı: çok ağır suçlar cinayet (Fr. crime), ağır uçlar C. (Fr. délit), hafif suçlar da kabahat (Fr. contravention) sayılırdı.

Roma hukukunda, ağırlıkları bakımından kamunun suçlamasına konu olan ve bu sebepe suçluların ayrıntılı bir soruşturma ve yargılamadan geçirilmesi gereken suçlara, bu yargılama usulüne bağlanarak, *crimen* adı verilmiş; bunlar dışında kalıp başka bir yargı usulüne bağlananlar için de «bırakmak, yoldan çıkmak» anlamına gelen *delinquere* terimi kullanılmıştır. Başlangıçta sırf yargılama usulünü belirten bu kelimeler, sonraları suçun kendisini belirtir olmuştur.

Eski Fransız hukukunda da, sırf yargılama usulü açısından, büyük suçlu (grand criminel) ile küçük suçlu (petit criminel) birbirinden ayrılmakta ve bu ayrım iki büyük suç grupunu karşılamakta idi: Ağır, korkutucu ve yıldırıcı cezaları gerektiren kamu suçları; daha hafif, uslandırıcı ve yola getirici cezaları gerektiren özel suçlar. Bu anlamda bir ayrım sonucu büyük suçluların işledikleri suçlara *crime* (cinayet), küçük suçluların işledikleri suçlara da *délit* (cünha) adı veriliyordu. Fazla olarak, söz konusu iki büyük grup dışında «polis kabahatleri» olarak adlandırılan ve pek hafif suçları içine alan üçüncü bir grup da vardır.

Suçların cinayet, C. ve kabahat olmak üzere kesinlikle üçe ayrılması 1810 Fransız Ceza Kanunu ile kabul edilmiş, buradan da başka Avrupa kanunlarına ve bu arada 1274 Türk Ceza Kanununa geçmiştir.

Cinayet, C. ve kabahatleri birbirinden ayırmakta kullanılan ölçü (önem bakımından suçların farklı olduğu ve farklı suçlara farklı cezalar verileceği fikrinden hareketle) suçun karşılığı olarak konulan cezadır.

Bu cümleden olarak Fransız Ceza Kanununa göre, korkutucu ve yüz kızartıcı (terhibî ve terzilî = afflictive, infamante) cezaları gerektiren suçlar cinayet, uslandırıcı (te'dibi = correctionnelle) cezaları gerektiren suçlar C., polis cezalarını gerektiren suçlar da kabahattir.

Aynı sistemi kabul etmiş olan 1274 Ceza Kanunumuz gereğince de (Madde 4), te'dibî cezaları, yani «bir haftadan ziyade hapis ve muvakkat nefiy, memuriyetten tard ve para cezasını» gerektiren suçlar C. sayılıyordu.

Bugün yürürlükte bulunan ve suçların üçlü ayrımı yerine ikili ayrımını (cürüm, kabahat; bk. CÜRÜM) kabul eden 1926 Ceza Kanunumuzun 587. maddesi gereğince (sırf yürürlükte bulunup üçlü taksime dayanan hükümleri kapsıyan özel kanunlara uygunluğu sağlamak için) «mücazat-ı te'dibiye» ve «cünha» terimleri beş yıl ve beş yıla kadar hapis ve muvakkat sürgün ve ağır ceza-yı nakdî ile bunları müstelzim cürümlere masruf olacaktır.

Suçlarda C. nev'ini kabul eden kanunlarda bu ayrımı bazı pratik sonuçlar da karşılamaktadır. Şöyle ki: Meselâ Fransız hukukunda, C. lar ayrı mahkemelerde (C. mahkemesi = tribunal correctionnel) ayrı yargılama usulüne göre yargılanmaktadır. C. lara mahsus cezalar nitelikleri bakımından da ayrıdır. C. larda ilk soruşturma isteğe bağlıdır; cezanın geri bırakılması mümkündür; teşebbüs kanunî açıklığın bulunması halinde cezalandırılır; kanun yollarından istinaf (appel) ve itiraza (opposition) başvurulabilir.

Bir soyut ve ilkel kriminolojik görüşten hareketle en ağır suçları (cinayet) işliyenlerin ıslah edilmez kimseler olduğu, sonunda kendilerine korkutucu ve yıldırıcı (terhibî) bir cezanın verilmesi, daha az önemli suçları (cünha) işliyenlerin ıslah edilebilir cinsten olduğu ve kendilerine eğitici (te'dibî) bir cezanın uygulanması gerektiği, pek az önem gösteren suçları işliyenlere (kabahat) ise tekdirin yeteceği sonucuna (yani üçlü ayrıma) varılmıştır. Kriminolojide kaydedilen son gelişmeler, suçların ağırlığına, olduğundan çok önem veren bu *a priori* görüşün yanlışlığını ortaya koymuştur.

Söz konusu üçlü sisteme yapılan başka itirazlar da bu sistemin, suçun niteliğini cezanın niteliğine bağlaması, halbuki aksinin daha tabiî ve mantıkî olduğu, sağladığı pratik üstünlüklerden ibaret dış belirtilere dayanmıyan bir ölçü kullanmadan cinayet, C. ve kabahati tanımlamanın mümkün olmadığı, nihayet suçları kötü işler ve aslında kötü ve zararlı olmamakla birlikte sırf toplumsal fayda düşüncesiyle suç sayılan işler olarak ikiye ayırmanın daha uygun olduğudur.

Tek ceza sistemine doğru günümüz hukukunda görülen eğilim ve toplumsal savunmaya dayanan yeni ceza anlayışı bu sistemin izafiliğini ortaya koymaktadır.

CÜNUNÎ DEDE, Ahmet (ölm. 1620), Mevlevî şeyhi. Lârende'de doğmuş, Bursada ölmüştür. Süleyman adında

birinin oğludur. Mevlevi tarikatına girmiş, Bağdat Mevlevihanesi mesnevihanlığında bulunmuş, Ebu Bekir Efendinin meşihati sırasında Konyaya gitmiş ve bu zat tarafından Bursada bir Mevlevi dergâhı kurmakla görevlendirilmiştir. Bursada kurduğu (1615) Mevlevihaneye şeyh olmuştur. Mevleviler arasında geniş bir ün kazanmış olan C. D. nin şiirleri de vardır.

CÜRCAN, Hazar Denizinin güneydoğu ucunda, eskiden Hyrkania (Hyrcania) denilen eyalet. Bu bölgede, eskiden akınları önlemek için, Şehristan - ı Yezdgird, Şehr - i Peruz gibi kaleler yapılmış ve kuzey sınırı bir duvarla kapatılmıştır. C. Yezid b. Mü'helleb zamanında Emevîler saltanatına bağlanmıştır (716). Bu sırada C. da Merzbanlar soyu hükümdarlık ediyordu, fakat egemenlik Sul adında bir Türk beyinde idi. Yezid b. Mü'helleb, Cürcan - rûd nehri vâdisinde yaşıyan çapulcu halkı sindirdikten sonra C. ı onarmış ve eyaletin başkenti yapmıştı. C. X. yüzyılda hem tarım hem de ticaret bakımından çok gelişmiştir. Merdavic b. Ziyar, Deylemlilerin yardımı ile C. da bir devlet kurmuştur (928). Bu devlet Samanoğulları ve Gazneliler devletlerine vergi vermek suretiyle yüz yıldan çok yaşamıştır (bk. ZİYARÎLER). C. XIV. yüzyılda Moğol yayılmasına uğrıyarak yıkılmış, sonraları Timur tarafından biraz onarılmışsa da, eskisi gibi kalkınamamıştır.

CÜRCANÎ, Fahrü'd-din Es'ad (XI. yüzyıl), İranlı şair. C. nin hayatı hakkında bilgi edinilememekte ise de Selçuklu hükümdarı Tuğrul Beyin yanında bulunduğu anlaşılmaktadır. Elimize ancak birkaç dağınık beyti geçen C. en çok *Vîs u Râmîn* mesnevisi ile tanınır. C. aş. yu. 1054 - 1055 te Pehlevî aslını esas tutarak yazdığı bu mesnevide romantik özellikler ile kahramanlığa ait vasıfları birbirinden ayrı olarak göstermiştir. Bu eserin baş tarafında Selçuklu tarihi bakımından önemli bilgiler vardır. Eser XVI. yüzyıl şairlerinden Lâmiî Çelebi tarafından manzum olarak Türkçeye çevrilmiştir.

CÜRCANÎ, Nurü'd - din Muhammed b. Ali (ölm. 1434 - 1435), İranlı bilgin. İslâm kültüründe müteahhirîn adı verilen, son devir bilim adamlarının ve bu mesleğin başı Seyyid Şerif Ebu'l - Hasan Ali b. Muhammed'in oğludur. Şirazda doğmuştur. Babasından ötürü kendisi de C. sanı ile tanınmıştır. Öğrenimini babasının yanında yaptıktan sonra, babasının uzun yıllar müderrislik ettiği Şiraza gönderilmiş ve hayatı bu şehirde geçmiştir. Babası ile Taftazânî arasında doğan fikir ayrılıklarını gidermek ve iki büyük bilginin fikirlerini yaklaştırmak gibi yapıcı bir yol tutan C. babasının kendisi için yazmış olduğu Farsça grameri Arapçaya çevirdiği gibi, Seyyid Şerif'in *Risale fi'l - usûl*'ü ile Taftazânî'nin *İrşâdü'l - hâdî* adlı eserini şerh etmiş ve ayrıca *El gurre fi'l - mantık* adlı eseri yazmıştır. Şirazda büyük veba salgını sırasında ölmüştür.

CÜRCANÎ, Seyyid Şerif, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (1340 - 1413), din bilgini. Esterâbâd (Cürcan) yöresinde Tâcû'da doğmuş, Şirazda ölmüştür. Mısırda Ekmelüddin Bâbertî'den ders görmüştür. Şeyh Bedreddin Simavî ve şair Ahmedî ile ders arkadaşlığı etmiştir. Şah Şücâ tarafından Şirazda bir medreseye müderris olarak atanmış, Timur Şirazı ele geçirince (1387) C. yi Semerkand'a yollamıştır. Timur'un gözüne giren C., onun ölümünden sonra yine Şiraza dönmüştür. İslâm din bilginleri bir zaman Sâdü'd - din Taftazânî ve Seyyid Şerif Cürcanî taraflıları olmak üzere ikiye ayrılmışlardı. Taftazânî, ilk devir din bilginlerinin sonuncusu, C. ise son devir din bilginlerinin ilkidir. Her ikisi de Fahrüddin Râzî'ye bağlıdır.

CÜRCANİ, Zeynü 'd - din Ebû'l - Fazâil, İsmail Cürcani (ölm. 1136 veya 1140), Hârezmşahlar tarafından korunan İranlı hekim. C., 1110 da Hârezme gelmiş ve Kutbeddin Mehmet Hârezmşah'ın yanında çalışmağa başlamıştır. Ömrünün sonuna doğru Merve yerleşmiş ve bu şehirde ölmüştür. C. nin tıbba ait türlü eserleri arasında en çok Alâüd - devle Atsız adına yazdığı *Zahire - i Hârezmşâhî* adlı külliyatı anılmağa değer. Bu eser Osmanlı ülkesinde çok tanınmış ve tarihçi İdris - i Bitlisî'nin oğlu Ebu'l - Fazl Mehmet tarafından *Kanunü'l - ilâc ve şifâü'l - emraz likülli'l - mizac* adiyle Türkçeye çevrilmiştir.

CÜRHÜM (Ar. **Curhum** veya **Curham**), eski bir Arap kabîlesi. Eskiden beri Mekkede yerleşmiş olan bu kabîlenin Yemenden geldiği söylenir. C. lerin Mekkede bir âfet sonunda yok olduğu anlaşılıyor. Peygamber Muhammed'in çağdaşı olan bir Arap şairi, Kureyşlilere, bir fırtına sonunda yok olan C. lerin ve Âd (b. bk.) kabîlesinin felâketlerini örnek olarak gösteriyor. Bununla birlikte, C. kabîlesinin büsbütün ortadan kalkmadığı ileri sürülebilir. Çünkü bu kabîlenin kalıntılarına Mekke çevresinde rastlanmıştır.

Arap geleneğine göre, İsmail ailesine bağlı olan C. ler eskiden Mekkede Arap kabîleleri arasında hâkim bir yer tutmuşlardı. Bir aralık Kâbe muhafızlığı görevini almışlarsa da, sonradan dine karşı saygısızlık etmişler ve Mekkeden kovulmuşlardır. Bunun üzerine Kâbe muhafızlığı Kureyşlilere geçmiştir.

CÜRÜM, suçların ağırlık derecelerine göre yapılan ikili ayrımda (cürüm, kabahat) ilk sıraya giren ve en ağır sayılan suçlara verilen ad.

Bu sistem 1926 tarihli Türk Ceza Kanunu (kaynak: 1889 İtalyan Ceza Kanunu) ile başka bazı Avrupa memleketleri kanunları tarafından kabul edilmiştir.

Suçları cinayet, cünha ve kabahat olmak üzere üçe ayıran sistemde (bk. CÜNHA) olduğu gibi, önem bakımından farklı suçlara farklı cezalar verilmesi gerektiği ana fikrine dayanmaktadır.

Türk Ceza Kanununun 1. maddesi uyarınca suçlar cürüm ve kabahat olmak üzere ikiye ayrılmaktadır ve bu ayrımda kullanılan ölçü de suçun karşılığı olan cezadır. 13. madde gereğince idam, ağır hapis, sürgün, ağır para cezası ve kamu hizmetlerinden yasaklılık cezalarından biriyle cezalandırılan suçlar C. dür. Cinayet, cünha ve kabahat ayrımına dayanan 1274 Ceza Kanunumuzun yürürlüğü sırasında çıkarılmış, bugün de yürürlükte bulunan özel kanunlarla ikili sistemi benimsemiş olan yeni Ceza Kanunu arasında uyumu sağlamak için «1 mart 1926 tarihli Ceza Kanununun mevkii meriyete vaz'ına mütealik» 825 sayılı kanunun 20. maddesi ile «azamî haddi bir seneyi tecavüz etmiyen hapsi ve müstakillen mevzu olup iki yüz lirayı geçmiyen ceza - yı nakdîyi müstelzim fiiller kabahat», bunlar dışında kalanlar da C. sayılmıştır. Yine aynı maddeye göre «hapis cezasına fer'î olan ceza - yı nakdîler, fiilin nev'i ve mahiyetini tâyine esas olamaz. Mikdarı muayyen bir nispet dairesinde ve hâdiseye göre azalıp çoğalabilir mahiyette bulunan ceza - yı nakdîleri müstelzim fiiller cürüm addolunur». Para cezalarının mikdarını artıran 5435 sayılı kanun suçun nev'ine bağlı hükümlere dokunmadığı cihetle (m. 3), 1926 dan önce yürürlüğe girmiş ve şimdi yürürlükte olan bir kanunun belirttiği para cezası 5435 sayılı kanunla artırılmış

ise, o kanundaki suçun nev'ini belirtmek için artıştan önce konmuş bulunan para cezasının mikdarına bakmak gerekecektir.

İkili sistem taraflıları bu sistemin daha mantıkî ve bilimsel olduğu, eşyanın tabiatına daha uygun düştüğü kanısındadırlar. Çünkü bunlara göre, suçlar ya esasında kötü, yani kötü niyetle işlenip başkalarının haklarını doğrudan doğruya çiğniyen işlerdir, ya da aslında kötü ve zararlı olmamakla birlikte, sırf toplumsal fayda düşüncesiyle suç sayılan işlerdir. Bu takdirde birinciler C., ikinciler kabahat olur. Bunlara bir üçüncü grupun eklenmesi gereksiz olur (bk. CÜNHA).

C. leri, başka suçlardan (kabahatlerden) ayırmak için kullanılacak ölçü konusunda çeşitli görüşler varsa da, bunlardan hiçbiri itirazsız kabul edilmiş değildir. Bu cümleden olarak, C. leri tabiî bir hakkı, kabahatleri sonradan edinilen bir hakkı çiğniyen suçlar veya kabahatleri bir hakkı çiğnemeyip sadece çiğneme tehlikesi doğuran suçlar olarak tanımlıyan veya C. ve kabahat ayrımını kastın varlığına veya yokluğuna bağlıyan v. b. görüşlerin hepsi itirazla karşılanmıştır. Bugüne kadar kullanılan tek güvenilir ölçü belirli bir zamanda, belirli bir toplumda düzeni tehlikeye sokar nitelikte görülen işe toplumun verdiği önemdir.

Türk Ceza Kanunu gereğince C. lerin gösterdiği özellikler şunlardır: C. lerde suç işliyenin cezalandırılması için kastın bulunması şarttır ve bu hususun iddia makamı tarafından ispatı gerekir. Suça teşebbüs ancak C. lerde cezalandırılır; tecil, tekerrür, zaman aşımı süreleri ve ilk soruşturma konularında C. ler farklı hükümlere bağlanmıştır. Yabancı bir ülkede işlenen bir suçun Türkiyede kovuşturulabilmesi için muhakkak C. olması gerekir.

CÜRÜM VE CİNAYET RESMİ, Osmanlı devrinde kamu suçları işleyenlerden alınan vergi. Osmanlı devletinde XIX. yüzyıla gelinceye kadar hapishane bulunmadığından ölüm hükmünü giymiş suçlular bir yana, ötekileri işledikleri suçun niteliğine ve derecesine göre, para cezasına çarptırırlardı. Bir kimse, çeşitli maksatlarla cinayet işler veya yol keserse, kadı'nın hükmü ile ölüm cezasına çarptırılırdı. Hırsızlık yapanların şeriat hükümlerine göre elinin kesilmesi gerekirse de, bu ceza genel olarak uygulanmaz, çaldığı ödetildikten sonra, ağır para cezalarına mahkûm edilirdi. Osmanlı ceza kanununda bu vergi, bir kimseyi döverek vücudunda yara bere açan, baş yaran, göz çıkaran, hırsızlık ve zina edenlerden, derecesine göre alınırdı. Kamu suçlarının en hafifi olan yara bere için elli, baş yarma için de yüz akçe C. ve C. R. ödeniyordu. Hıristiyanlardan, Müslümanlarınkinin yarısı kadar bir para alınması dikkate değer. C. ve C. R., şeriat hükümlerine göre değil, kaynağı eski olan Türk töre hukukuna göre belirtilmişti. Osmanlı kanunnamelerinde de cürmün niteliğine ve derecesine göre ne kadar vergi alınacağı tesbit edilmiştir. Bu vergi alay beyi, su başı, sancak beyi, beylerbeyi gibi kişiler tarafından alınırdı.

CÜ - ŞI, Çin kaynaklarına göre, H'yunğ - nu (b. bk.) ların kuzeyinde yaşıyan bir Türk kavmi. Han sülâlesi (M. Ö. 206 - M. S. 24) zamanından beri bilinen bu kavim, Han zamanında H'yunğ - nu'ların erki altında kalmıştır. Çin kaynaklarında verilen bilgiye göre, C. kavminin yurdu sıcaktır. C. ların iki çeşit buğday yetiştirdikleri anlaşılıyor. Bundan başka, yemişlikleri de vardı. Dut ağacı diktikleri ve ipekçilik yaptıkları da söylenir. Ottan kumaş dokuduklarını, at ve koyun beslediklerini de biliyoruz. Çin yıllıklarına göre, C. lar Gök tanrısına taparlardı. 460 ta yurtları Juan - Juan (b. bk.) lar tarafından alınmıştır. Juan - Juan'lar, Gav - çanğ kıralını onlardan seçmişlerdi. Sonradan Gav - çanğ adiyle tanınmışlardı. IV. yüzyılda Fu- Cyen'e haraç göndermişlerdi. Daha sonra kıralları Fu - Cyen'in sarayına kadar gelmişti. 435, 437 ve 442 de To - ba (b. bk.) lara haraç göndermişlerdi. 445 te de veliahtları, To - ba'lara gelerek, Cü - çü sülâlesine karşı yardım dilemiştir. Bk. GAV - ÇANĞ.

CÜVEYNÎ: 1. **Abdullah b. Yusuf** (ölm. 1043), Şafiî mezhebinden fıkıhçı. C., Cüveyn, Nişâpûr ve Merv'de okumuş, 1016 da Nişâpûr'da yerleşerek orada müderris olmuş ve çevresinde çok saygı görmüştür. Eserlerinden yalnız *Kitabü'l - cem' ve'l - fark* korunabilmiştir.

2. **Ebu'l - Maali Abdü'l - mâlik** (1028 - 1085), yukarıdaki C. nin oğlu. Nişâpûr yöresinde bir köyde doğmuş, yine orada ölmüştür. Babası ölünce, daha yirmi yaşına varmadığı halde onun yerine ders vermeğe başlamış, Eş'arî ilkelerini okutmuş, bu inançta olanlar Râfızîlik ile suçlandırılınca memleketinden ayrılmış (1053), Hıcaza (1058) gidip Mekke ve Medinede dört yıl ders vermiş, bu yüzden İmamü'l - Haremeyn diye anılmıştır. Nizâmü'l - mülk'ün vezirliği zamanında Eş'arî'lerin korunması üzerine Nişâpûr'a dönmüş, orada kendisi için kurdurulmuş bulunan Nizâmiye medresesinde ölümüne kadar ders vermiştir.

Pek çok kitap yazmış bulunan C. nin en ünlü eseri *Kitabü'l - varakât fi usûli'l - fıkh*'tır; bu esere birçok kimseler tarafından şerh yazılmıştır.

CÜVEYNÎ, Alâü'd - din Atamelik b. Muhammed (1226 - 1283), İran edebiyatında nesir üstadı ve tarihçi. İlhanlı devlet adamlarından biri olup, İslâm Ortaçağında büyük politika ve bilim adamları yetiştirmiş ünlü bir ailedendir. İlhanlı sahip - divanı Şemsü'd - din Muhammed'in kardeşidir. C. iyi bir öğrenim gördükten sonra 17 - 18 yaşlarında iken Emîr Argun'un kâtipliğine atandı. Hülegü'nün İrana gelişinden sonra onun hizmetine girerek güvenini kazandı. Hülegü'nün İsmailîlere karşı açtığı sefere katılarak, Alamut kalesinin alınmasında bulundu ve İsmailîliğe dair kitaplar bir yana, öteki eserlerin ve rasat aletlerinin harap olmamasını sağladı. Hülegü'nün 1257 tarihindeki Bağdat seferine de katıldı ve bu sefer sonunda Irak - ı Arap ve Huzistan valiliğine getirildi. Valiliği sırasında Moğol yayılmasının meydana getirdiği zararları geçiştirmek, şehirleri onarmak, ahalinin genlik seviyesini tekrar yükseltmek için büyük gayretler sarf eden C., Anbar'dan Kûfe ve Necef'e kadar uzanan yeni bir kanal açtırmak suretiyle bu kanal etrafında 150 parça köy kurdurmuştu. 24 yıllık devlet hizmetinde birkaç kere iftiraya uğramış, bunlardan bir kısmını önlemişse de, sonra hıyanetle suçlandırılarak bütün serveti elinden alınmıştır. Bağdat'ta yapılan soruşturma kısa zamanda C. lehine sonuçlandı. Abaka Han'ın ölümünden sonra Aladağ'da toplanan kurultaya çağrıldı. 1283 te eski görevine getirildiği gibi, elinden alınan serveti de geri verildi. Ancak, kısa bir süre sonra Argun'un ayaklanması, yeni hakan Ahmed Tegudar'ın tahttan indirilmesi ve kardeşi Şemsü'd - din'in Tebriz'den kaçmak zorunda kalması haberleri üzerine hastalanarak öldü. C. nin en önemli eseri, *Tarih - i Cihangüşâ*'dır. Bu eser XIII. yüzyıldan beri Moğol tarihi üzerinde çalışanlar için değerli bir kaynak olmuştur. 1252 - 1259 yılları arasında yazılan bu eser, Çingiz Yasası ile Moğolların eski görenek ve gelenekleri üzerine

iki bölümü ve 1257 yılına kadar olan tarihî olayları kapsamaktadır. Bu eserde C., bilim dünyasında ilk defa olarak Kök Türklerin Orhon boyundaki anıtlarından haber vermiştir. Üç ciltten ibaret bulunan *Tarih - i Cihangüşâ*, Moğolların Bağdad'a girişine dair Nasîrü'd - din - i Tûsî'nin yazmış olduğu başka bir tarihçe ile birlikte 1912 - 1937 yılları arasında Mirza Muhammed Kazvinî tarafından yayınlanmıştır. Kaynaklar, C. nin cömert bir bilim ve fikir koruyucusu olduğunu kaydederler.

CÜVEYNÎ, Şemsü'd - din Muhammed b. Muhammed (ölm. 1284), İlhanlı devlet adamı. Alaü'd-din Cüveynî'nin kardeşidir. C., Hülegü tarafından 1262 - 1263 te sahip - divanlığa getirilmiştir. 1268 yılında Karamanoğlu Mehmet Bey'in ayaklanmasını bastırdıktan sonra Anadolu Selçukluları ile İlhanlı Moğol İmparatorluğu arasında askıda kalmış olan işleri ve bu arada Selçuklu borçlarını temizlemiştir. Abaka Han devrinde otoritesi sarsılmakla birlikte, sahip - divanlıkta kalan C. 1282 yılında Abaka Han'ın ölümü üzerine İlhanlı tahtına çıkan ve Müslümanlığı daha önceden kabul etmiş olan Ahmed Tegudar devrinde eski yetkilerini elde etti. Ahmed'in İslâmcı politikasına karşı eski Moğol geleneklerini devam ettirmek istiyen Argun b. Abaka'nın ayaklanması üzerine mevkii çok sarsıldı. Bu durum karşısında İsfahan'a kaçan C., ailesinin selâmeti için Argun'a teslim olmaktan başka çare göremedi. Büyük serveti ve C. nin herkesçe kabul edilen yeteneği rakîplerinin gözüne batmakta olduğundan onu ortadan kaldırmak maksadiyle, devlet mallarını çalmak ve Abaka Han'ı zehirletmek suçları ile suçlandırıldı. Kendisinden istenen 20 milyon dinar parayı ödiyemediği için de Azerbeycan'da Ahar (Ahr) kasabasında öldürüldü. Onun ölümünden sonra da C. ailesine karşı yok etme politikası yürütülerek, Ortaçağ İslâm dünyasının bu ünlü vezir soyu ortadan kaldırılmış oldu. C., bilginleri, şairleri, sanatçıları ve sûfîleri korumakla büyük bir ün kazanmıştır. C. nin politika anlayışı, daha çok İslâm dinini savunma olmuştur. Hıristiyanlık âlemiyle iş birliği yapmak istiyen Abaka Han'a karşı C., İslâm dinini ve Moğol egemenliği altına düşmüş olan Müslümanları savunmuştur. İç yönetimde Budist ve Şamanî Moğol emîrlerinin ve birliklerinin Müslüman ahaliye zarar vermemelerini sağlamak için büyük bir başarı göstermiş, bu sebeple ahali tarafından sevilmiştir. Yıllarca süren sahip - divanlığında, memlekette düzeni ve güvenliği sağlamış, iktisadî durumu düzeltmiş, halkın genlik seviyesini oldukça yükseltmiştir.

CÜ - VU (Tar.): bk. CYE - CYA - SI.

CÜZ, bir bütünün parçalarından her biri. Çoğulu *eczâ* dır. Bir kitabın, yazılan veya basılan parçalarından her birine C., ciltlenmiş haline de *eczâ* denilir. Bir ilâcın elemanlarına da yine *eczâ* denilir. Kur'anın âyet ve sûrelerini kolaylıkla bulmak için ayrılan otuz bölümünden her birine C. adı verilir.

Felsefede: Bölünemiyen ve bir araya gelince cismi meydana getiren cevher, *cevher - i ferd*'dir. Parçalanmıyan C. e *cüz'i lâyetecezzâ* denilir.

Şiirde: Aruz vezninin *tef'ile* (yahut tef'il) terimine karşılık olarak kullanılır. Başlıca sekiz C. vardır: Fe'ûlün, fâ'ilün, mefa'ilün, fâ'ilâtün, müstef'ilün, mef'ûlâtü, mufâ'aletün, mütefâ'ilün. Bunların uğradığı değişiklikler için bk. ARUZ.

CÜZ (Kazakça; Türkçe *yüz*), Kazakların ayrıldığı kollara verilen ad (= Ordu). Hanlar, küçük beyler arasında sürüp gelen çekişmeler yüzünden Kazaklar arasında hiçbir zaman sağlam bir birlik kuramamışlardı. Yalnız XVI. yüzyılın birinci yarısında Kasım Han (1511 - aş. yu. 1523) Kanglı, Kıpçak, Dulat, Argın ve Nayman boylarını kendi egemenliği altında birleştirmiş, fakat onun ölümü üzerine bu birlik gevşemiştir. Kasım Hanın oğlu Haknazar Han (ölm. 1580) zamanında birlik, geçici olarak yeniden kuvvetlenmiş; Kazaklar, Orta Asya şehirlerini almak üzere yaptıkları sürekli akınlar sonunda, Taşkent'i ele geçirmişlerdir. Taşkent, Kazaklarca Orta Asya bozkırlarının yönetim merkezi yapılmış ve Kazak boyları üç C. içinde örgütlendirilmiştir. Büyük C. (Kazakça = *Ulu C.*) doğuda Balkaş kıyılariyle, Çu, Talas ve İli ırmakları çevresinde yerleşmiştir. Küçük C. (Kazakça = *Kiçi C.*) batıda Hazar Denizinin kuzeyinde Yayık (Ural) ırmağına kadar uzanan yerleri tutmuştur. Orta C. (Kazakça = *Orta C.*) ise Sarısu, Tobol, İşim ve İrtiş ırmakları arasındaki toprakları almıştır. Orta C. sonradan öbür C. leri de egemliği altına almıştır.

XV - XVIII. yüzyıllarda Kazaklar doğu komşulariyle sık sık savaşmak zorunda kalmışlardır. Özellikle XVII. yüzyılın sonunda ve XVIII. yüzyılın başında Kazaklar güç bir duruma düşmüşlerdir. Cungarlar (b. bk.) ile Kazaklar arasında yapılan sürekli savaşlar sonunda Cungarlar Büyük C. ü ve Orta C. ün büyük bir bölümünü ele geçirmişlerdir. Sayram ve Türkistan şehirlerine kadar ilerliyen Cungarlar, Küçük C. ü de sıkıştırmaya başlamışlardır. Cungarların eline geçen Kazak yurtlarında halkın bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı da köle olmuştur. Cungarların giriştiği akınlar sırasında uzun süren cut (b. bk.) lar Kazakların durumunu bir kat daha ağırlaştırmıştır. Bu şartlar altında Kazaklar, Cungarlarla savaşmak için geniş birlikler toplamışlar ve 1726 da Sarısu ırmağının kollarından Bulantı ırmağı boyunda Cungarları yenmişlerdir. 1729 da Balkaş gölünün güneyinde yapılan savaşı da Kazaklar kazanmışsa da, Cungarların baskısından büsbütün kurtulamamışlardır. Bu yüzden, Küçük C. e giren Kazaklar 1731 de Abdülhayır Hanın Rus koruyuculuğu altına girmesini uygun bulmuşlardır. Daha sonra Orta C. hanları da Rus egemenliğine girmişlerdir (1740). 1741 de Cungarlar, yeni bir akına girişerek Orta ve Küçük C. topraklarına girmişler ve her yeri yakıp yıkmışlardır. 1822 de Orta C. hanının, 1824 te Küçük C. hanının egemenliğine son verilmiştir. 1824 - 1830 yılları arasında Orta C. de hanların egemenliğini sağlamak üzere girişilen savaş Hive, Hokand ve Buhara hanlarınca da desteklenmiştir. Hokand'ın egemenliği altındaki Büyük C. de 1846 da Rus koruyuculuğuna girmiştir. Böylelikle XIX. yüzyılın ortasında Kazaklar Rus egemenliğine girmişlerdir.

CÜZÂM, Benî Cüzâm kabîlesine adını veren bir Arap. Asıl adı Amr olup, C. sanıdır. Benî Cüzâm'ın Yemenli olduğu söylenirse de, C. lıların çoğunluğu güney Araplarından olduklarını ileri sürerler. C. lılar, Sufyani devrinde Hicaz, Suriye ve Mısır arasındaki geniş yerleri dolduran bir kabîleler birliği halinde idiler. Kuzeylerinde Benî Kelb, güneylerinde Medine toprakları bulunuyordu. C. lılar bu geniş topraklar üzerinde Mısır, Hicaz ve Suriye arasında işliyen kervanlara kılavuzluk ederek geçinirlerdi. Nabatîlerin oturduğu yerleri ele geçirmiş olan C. lıların Medyanîlerin torunları oldukları ve Medine'de oturan Benî Nasır kabîlesinin bunlardan olup sonradan Musevîliği kabul ettiği sanılmaktadır. Bu hal Yahudiliğin Medine'ye kadar ne suretle sokulduğunu gösterir. Mısır ve Suriye arasında dolaşan C. lılar arasında da Hıristiyanlık erkenden yayılmıştır. C. lılar Peygamber zama-

nında Müslümanlığın bu bölgelerdeki kesin zaferinden sonra Müslüman olmuşlar ve Suriyenin alınmasına yardım etmişlerdir. C. lılar Ali - Muaviye dâvasında Muaviye tarafını tutmuşlar, bu sırada Filistin bölgesine yayılmışlar, sonraları Mısıra da geçmişlerdir.

CÜZAM veya MİSKİN HASTALIĞI (Lât. lepra), en eski hastalıklardan biri. İsanın doğumundan çok önceleri eski Mısır, Hint ve Çin hekimleri bu hastalığı biliyorlardı. X. yüzyıldan sonra Avrupada yayılmaya başladı. Bugün, tropik bölgelerin hastalığı olarak biliniyor. Oysa, buralara hastalığı getiren Avrupalılardır. Batı dünyasında bu hastalıkla savaş daha erken başladığı için, C. ancak tropiklerde görülen bir hastalık halini almıştır. 1880 de Dr. Hansen'in bulduğu C. basili C. ın etkenidir. Eskiden hastalığın kalıtımla ilgili olduğu kabul edilmekteydi. Basil, tüberküloz mikrobuna benzer. Gerçekte iki hastalık arasında da birçok benzerlikler vardır.

Mikrobun giriş yolu kesinlikle bilinmiyor. Ağızdan, burundan, cinsel temas sırasında üretim organlarından ve deriden insana bulaştığı sanılıyor. Son araştırmalarda en önemli yolun deri olduğu anlaşılmıştır. Bilinen, C. ın insandan insana geçtiğidir. Bulaşma gücü zayıftır. Kuluçka (incubation) süresi genel olarak 2 - 5 yıl kadarsa da, iki ayla 25 yıl arasında değişebilir. Bugün, dünyadaki 2,5 milyon C. lının 25 bini Türkiye'dedir. C., en çok deri ve sinir sisteminde yerleşir. Belirtiler ortaya çıkmadan önce ortalama bir yıl hafif ateş yükselmesi, halsizlik gibi belirsiz şikâyetler yapar. Yüzde, burnun içinde, el üstünde ve eklemlerdeki şişlikler hastaya kaba bir görünüş verir (aslan yüzü). Sinir sistemindeki iltihaplar ağrılıdır. Birçok olayda deri ve sinir lezyonları birliktedir.

C. lılar miskinleşir, aptallaşır, vücutlarının başka hastalıklara karşı dayanıklılığı azalır. Sanıldığı kadar korkunç olmıyan C. la savaşta ilk iş, hastaların ayrılmasıdır. Hastalık iyi olmaz değildir. Kendiliğinden geçenler olduğu gibi, ömür süresince hiçbir rahatsızlık vermiyen ve bulaşmıyan olaylar da vardır. Son yirmi yıldır sulfon grupu, INAH, Conteben gibi ilâçlar C. ın tedavisinde kullanılmakta ve iyi sonuçlar alınmaktadır.

CÜZCAN, eskiden Afganistanda Mürgâb ile Amuderya arasında bir bölgeye verilen ad. Bereketli toprakları ve büyük hayvan sürüleri olan C. vâdileri her zaman akınlara uğramış ve göçebelerin uğrağı olmuştur. İrandan Mâverâünnehr'e giden askerî yol C. dan geçmekte idi. C. VII. yüzyılda Toharistan'a bağlı iken Araplar tarafından alınmıştır. Abbasîler devrinde bu bölgeleri yöneten vali, Anbar şehrinde oturmakta ve C. da Afrigun hanedanı bu valiye bağlı olarak işleri yürütmekte idi. Çingiz ve Timur zamanında C. bölgesindeki şehirler yıkılmış ve artık C. adı kulanılmaz olmuştur. Bölge verimli olduğundan az zamanda kalkınmış, şehirler tekrar eski önemlerini kazanmıştır. Yeni çağların ilk zamanlarında bu bölgede kurulmuş olan Özbek hanlıkları, Dost Muhammed zamanında Afganistan'ın Türkistan eyaletine katılmıştır.

CÜZCANÎ, Kadı Minhâcü'd - din (1193 - aş. yu. 1262), Hind - İslâm tarihçisi. Lâhur'da doğmuş, Delhi'de ölmüştür. Gürcan'lı bir ailenin oğludur. Çocukluğu Firûzkûh'ta, sarayda geçen C., 1220 de Tulek'te yerleşmiş, 1221 de Gûrlu prenslerinden Melik Nâsrü'd - din Bekir'in hizmetinde bulunmuştur. Birkaç kere Kûhistan muhteşem (= başkan) ine elçilikle gönderilmiştir. Moğol yayılmasından uzakta bulunan Hindistan'a göçmeğe karar vererek 1227 de Uc'a gitmiş, orada Medrese - i Fîrûzî müderrisliğine atanmıştır. Bir yıl sonra Uc'u alan Sultan Şemsü'd - din İltutmuş ile birlikte Delhi'ye gitmiştir (1228). Delhi'de Nâsıriyye medresesine müderris ve Delhi kadılığı ile bütün memleketin başkadılığına atanmıştır (1241). C., şiir de yazmış bulunmakla birlikte en önemli eseri *Tabakat - ı Nâsırî* (tamamlanışı 1260; bas. Kalkutta, 1864 [1 - 10 ve 12 - 17 tabakalar eksik]) adlı İslâm tarihidir. Hükümdar Nâsrü'd - din Mahmud'a sunduğu için *Tabakat - ı Nâsırî* adı verilmiş bulunan eserde 10. dan sonraki tabakalarda, sırasiyle Gazneli'ler, Selçuklu'lar, Sancarlı'lar, Nîmrûz ve Sicistan melikleri, Eyyubî'ler, Hârezmşah'lar, Şensebânî'ler (Gûrlu'lar) ve Gûr melikleri, Toharistan Şensebânî'leri, Gazne sultanları, Hindistan'daki Muizzî sultanları ve Şemsî sultanları, İslâm olayları ve kâfirler (Kara Hıtay'lar, Moğollar) in çıkışı anlatılır. Yazar, kendinden önceki devirlere ait olayları başka kaynaklardan faydalanarak hazırlamış, kendi devrine ait olayları ise doğrudan doğruya görmek veya başkalarından işitmek suretiyle yazmıştır. Gûrlu'lar ve Hind - Türk sultanları hakkında en iyi kaynaklardan biri sayılan *Tabakat - ı Nâsırî*, son tabakada Moğollar hakkında işitme ve görmeye dayanılarak verilen bilgi bakımından da çok önemlidir. Eser Raverty tarafından İngilizceye çevrilmiştir (2 cilt, Kalkutta, 1873 - 1876).

CVETKOVIĆ [*tsvetkoviç*], **Dragiša** (doğ. 1893), Yugoslavyalı hukukçu ve politikacı. Niş'te doğmuştur. Birinci Dünya Harbinde İsviçredeki Sırp gençlerini yönetmiş, Radikal Partinin üyesi olarak 1923 te Niş belediye başkanı, 1928 de eğitim bakanı, 1933 te sosyal yardım ve sağlık bakanı olmuştur. 1939 şubat ayında başbakan olmuş, 26 ağustos 1939 da Maček'le anlaşmıştır. Mihver Devletlerinin baskısı altında 25 mart 1941 de Yugoslavyanın Üçlü Pakta girmesini sağlamış, iki gün sonra da general Dušan Simovič'in hükümet darbesi ile yıkılmıştır (27 mart 1941).

CVIJIČ [*tsviyiç*], **Jovan** (1865 - 1927), Sırp jeoloğu ve coğrafyacısı. Loznica'da doğmuş, Belgrad'da ölmüştür. Belgrad Üniversitesi profesörü olarak Balkan yarımadasının ve özellikle Sırbistan'ın jeoloji ve morfolojisi üzerinde çalışmıştır. Sırp Coğrafya Kurumunu kurmuş ve Birinci Dünya Harbinden sonra Sırp Bilimler Akademisi başkanlığına seçilmiştir. 1893 te çıkan *Das Karstphänomen* (Karst olayı) [«Penks Geographische Abhandlungen» da, Leipzig, 1893] adlı doktora tezi bu alanda yazılan en ciddî araştırmadır. Başlıca çalışmaları: *Karst* (Belgrad, 1895); *Das Rilagebirge* (Rila sıradağları) [Berlin, 1898]; *A macedóniai tavak* (Makedonya gölleri) [«Földrajzi Közlemények» (Coğrafya Bildirileri) dergisinde, Budapeşte, 1900]; *L'annexion de la Bosnie et le Problème serbe* (Bosna'nın katılması ve Sırp problemi) [Paris, 1909]; *La péninsule balcanique. Géographie humaine* (Balkan yarımadası. Beşerî coğrafya) [1918]. 1903 te Belgrad'da Makedonya ve Eski Sırbistan'ın jeoloji atlasını da yayınlamıştır.

CVIKOV [*tsvikov*] (Almanca adı: **Zvickau**), Çekoslovakyada, Bohemyanın kuzeyinde, Reichenberg yönetim bölgesinde bir şehir. Denizden yüksekliği 359 m, nüfusu 3 000 (1948) dir. Dokuma sanayii vardır.

ČVRSNICA [*çvrsnitsa*], Yugoslavya'da, Bosna - Hersek'te, Neretva ırmağının batısında kireçli bir dağ. En yüksek tepesi (Pločno) 2 228 m dir. Turizm bakımından önemlidir.

CWMBRAN [*kumbræn*], Büyük Britanyada, batı England'da, Monmouthshire kontluğunda, Pontypool'un 6,5 km kadar güneyinde ve Londradan trenle aş. yu. 225 km uzaklıkta bir sanayi şehri. Demir ve çelik fabrikaları, kömür ocakları vardır. Nüfusu 13 162 (1951) dir.

CWT, İngiliz ağırlık ölçüsü olan Centweight (b. bk.) in kısaltılmış şekli.

Cx, havacılıkta karşı kuvvet katsayısı. Boyutu olmıyan, matematik bir katsayı olup sıvılar mekaniği ile aerodinamik hesaplarda çok büyük bir önem taşımaktadır.

Cy, siyanojen (Cyanogène) in kimyasal sembolü.

CYAN ve CYANO- ile başlıyan maddeler için bk. SİYAN ve SİYANO-.

CYANEAE INSULAE (Yun. Kyaneai) [Mit.]: bk. SYMPLAGAD'LAR.

CYANOPHYCEAE (Bot.): bk. MAVİ-YEŞİL ALGLER.

CYAXARES (Yun. Kyaksarēs, Ar. Keyaşar): bk. UVAḪŞATRA.

CYBELE (Mit.): bk. KYBELĒ.

CYBERNETICS [İng. *saybîrnetiks*](Yun. *kybernētēs* = dümenci, pilot; *kyberneir* = idare etmek. Fr. Cybernétique, Alm. Kybernetik): 1. Ampère (b. bk.) in düzenlediği sınıflamada politikanın yönetme araçlarından bahseden bölüm.

2. Bir insanın veya otomatik bir makinenin, bugünkü tekniğin imkânları içinde, belirli bir amacı gerçekleştirmesini mümkün kılan bir bilim. Yönetim işinin makine ile yapılması şu ilkeye dayanır: makine bir düzenin durumu üzerine haberler alabilir ve aldığı haberlere göre de bu düzenin sonraki işleyişini düzenliyen emirler verebilir. Böylece C., yönetim kavramının rasyonel bir analizini yapması bakımından bir lojik bilimdir ve dolayısiyle düzenlerin ve makinelerin teorik olarak sınıflandırılmasını mümkün kılar. Bundan başka, C. vardığı sonuçlara her tipten yönetim makinelerinin yapılmasını sağladığı için, birçok önemli uygulamaların başlangıcı olmuştur. Belli başlı uygulamaları otomatik uçak pilotları ve uçaksavar toplarının hedeflerini kendi kendilerine bulmaları gibi konular olan bu bilim, *automation* (kendi kendine iş görme) yolunun hayal alanından gerçek alanına geçmesini sağlıyabilecektir. C. terimine Yunan filozofu Eflâtun'un bazı diyaloglarında, bugünkü kavramiyle rastlanır. 1834 te Ampère, bilimleri sınıflarken bu terimi politikaya uygulamıştır. Fakat C. in olumlu bir bilim olarak belirmesi, ancak yakın bir devirde, modern tekniğin imkânları sayesinde mümkün olmuştur. Dünün makinesi ancak kasların yerini tutabildiği halde, bugünkü imkânlar ve özellikle elektriğin verdiği imkânlar makinelerin haber alma organlariyle ve «beyin» lerle cihazlandırılmalarını sağlamıştır. 1947 de Amerikalı Norbert Wiener, otomatik komut sistemlerinin mekanizması üzerine *Cybernetics* adlı bir eser yayınlamış, bu eserde belirttiği imkânlar, üstün yaratıkların fonksiyonlarının lojik analizini ve bu fonksiyonların sunî olarak yapılmalarını sağlamaları bakımından geniş bir uygulama alanının başlangıcını işaretlemiştir.

CYBO [*kibo*], **Arano** (1377-1457), Bizans asıllı Cenevizli bir soylu. Capua'da ölmüştür. Ceneviz Cumhuriyetini yönettikten sonra, kıral I. Renato d'Angiò tarafından Sicilya kıral naipliğine atanmıştır. Oğlu **Giambattista C.**, VIII. Innocentius adiyle papa seçilmiştir (1484).

CYCLADES (Yun. Kyklades): bk. KYKLAD'LAR.

CYCLAMEN (Bot.): bk. TAVŞAN KULAĞI.

CYCLO- ile başlıyan kelimeler için bk. SİKLO-.

CYCLOPS: bk. KYKLŌPES.

CYCLOSTOMATA (Zoo.): bk. YUVARLAK AĞIZLILAR.

CYCLOTRON: bk. SİKLOTRON.

CYDAMUS [*kidamus* veya *küdamus*] (Coğ.): bk. GADAMES.

CYDONIA (Bot.): bk. AYVA.

CYE-CYA-SI, Çin kaynaklarında eski Kırgızlara verilen ad. H'yunğ-nu (b. bk.) ların batısında Ding-linğ (b. bk.) lerle karışık olarak yaşıyan C. kavmine Çin yıllıklarında Cye-gu ve Cü-vu adı da verilir.

Çin kaynaklarında verilen bilgiye göre, C. lar uzun boylu, kızıl saçlı ve yeşil gözlüdür. Yurtları soğuktur. Kışın bu ülkedeki büyük ırmaklar bile donar. C. lar darı, buğday, arpa gibi toprak ürünleri yetiştirirler; bu ürünlerden özel değirmenlerle un yaparlar. Darıyı yılın ikinci ayında ekerler, dokuzuncu ayında toplarlar. Darıyı daha çok şarap yapımında kullandıkları anlaşılıyor. C. lar arasında kadınlar çoğunluktadır. Erkekler ellerine, kadınlar da vücutlarına dövme yaparlar. Büyük ve güclü atları vardır. Deve, koyun ve daha çok sığır beslerler. Aralarında birkaç bin sığıra sahip olan zenginler çoktur. Yurtlarında kuş olarak kartal, yabani ördek, karga, saksağan ve yabani kaz vardır. Ağaç olarak da çam, kayın ağacı, karaağaç ve söğüt yetişir. Yurtlarında altın, demir ve kalay bulunur. C. dilinde demire *ka-şa* adı verilir. Demirden, çok keskin silâhlar yaparlar. Silâh olarak en çok ok ve yay kullanırlar. Atlılar kendilerine ağaç kalkanlar yaparlar. Bu kalkanlarla ayak ve bacaklarını korurlar. Bir de yuvarlak kalkanlar yaparlar. Omuzlarına koydukları bu kalkanlar kılıç ve oktan korunmalarına yarar.

C. hükümdarları kışın samur külâh giyerler. Yazın hükümdar külâhlarına altın düğmeler takarlar. Yoksullar kürk giyerler, başlık kullanmazlar. Hükümdar özel bir çadırda oturur. Kabîle başkanlarının çadırları daha küçüktür.

Bütün kabîleler et yer ve kımız içerler. Türlü türlü çalgıları vardır. C. lar yalnız su ve ağaç tanrılarına kurban adarlar. Düğünlerde gelin armağanı olarak at ve koyun verirler. Zenginlerin düğünlerinde bu armağanların sayısı yüzlere, binlere çıkar.

C. lar kışın ağaç kabuğu ile örtülü evlerde otururlar. Çin kaynaklarında, son olarak, C. ların ölülerini yaktıkları da belirtilmiştir.

Çin kaynaklarında C. dilinin H'ui-ho (Uygur) diline benzediği ileri sürülmüşse de, C. ların Türkçe konuştukları kesin olarak söylenemez. Son yıllarda yapılan araştırmalar sonunda Çin kaynaklarında tesbit edilen C. (Kırgız) diline ait verilerin daha çok eski Sibirya dilleriyle açıklanabileceği anlaşılmıştır. Örnek olarak, bu dilde «demir» mânasına gelen *ka-şa* kelimesininin Sibirya dillerinde kullanıldığı tesbit edilmiştir. Bu durum karşısında, C. ların sonradan Türkleştikleri düşüncesi ileri sürülebilir (L. Ligeti: «Acta Orientalia Hungarica» da, I, 1950; ayrıca: D. W. Eberhard: *Çin'in şimal komşuları*, Ankara, 1942). Bk. KIRGIZLAR ve KIRGIZ DİLİ.

CYE-GU (Tar.): bk. CYE-CYA-SI.

CYFFLÉ [*siflę*], **Paul Louis** (1724 - 1806), Flâman asıllı heykelci ve seramikçi. Brugge (Fr. Bruges) de doğmuş, Ixelles'de ölmüştür. Tanınmış bir kuyumcunun oğludur. Öğrenimini Pariste yaptıktan sonra Lorraine'de yerleşmiştir (1746). Barthélemy Guibal ile iş birliği yapmış (XV. Louis'nin Nancy'deki heykeli [1755]; aynı şehirde Allience meydanındaki çeşme [1756]) ve Polonya kıralı Stanisław'ın ressamlığı göreviyle Guibal'in yerine geçmiştir (1757). Seramikçiliğe 1762de başlamış, 1768 de Lunéville şehrinde, özellikle Lorraine toprağından heykelcikler yapmak üzere fayans yapımevi açmak için kıral Stanisław'dan izin almıştır. Heykelleri arasında «Bağ bozucular», «Küçük elma hırsızı», «Ölü kuş» tanınmıştır. Bunlardan başka, Rousseau, Voltaire gibi büyük adam'arın büstlerini meydana getirmiş, ev eşyası ve madalyaları yapmıştır. İşleri bozulduğundan kalıplarını Niderviller yapımevine sattıktan sonra 1780 de Brugge'ye dönmüş ve daha sonra Hastierres - Lavaux'da bir porselen fabrikası açmıştır (1785).

P. L. CYFFLÉ: «Venus» (Sèvre Müzesi)

CYGNÄUS [*kigneus*], **Fredrik** (1807 - 1881), İsveççe yazan Fin şairi ve edebiyat tarihçisi. Tavastehus'ta doğmuş, Helsinki'de ölmüştür. 1854 - 1867 yılları arasında estetik ve yeni edebiyat profesörlüğü yapmıştır. Eserlerini İsveççe yazmış olduğu halde, Fin millî davranışının ateşli yürütücülerindendir. Eserleri: *Clas Flemings tider* (C. Fleming'in devri) [1851]; *Hertig Johans ungdomsdrömmar* (H. Johan'ın gençlik hulyaları) [1854]; *Samlade dikter* (Toplu şiirler) [6 cilt, 1851 - 1870].

Uno C. (1810 - 1888), Fin okul kurucusu, Fredrik'in kardeşi. Tavastehus'ta doğmuş, Helsinki'de ölmüştür. Protestan papazı olarak Kuzey Amerikanın Rus kolonisini tanımış, 1846 - 1858 de Petersburg'daki İsveç topluluğunun papazı olmuştur; 1858 - 1861 yıllarında Batı Avrupada okul durumunu incelemiş, 1861 de Fin okul işlerinde çalışmış ve okul işlerini düzenlemiştir. El işleri dersini ilk olarak ilkokullara sokmuştur.

CYGNUS (Astro. - Zoo.): bk. KUĞU.

CYMBALUM (Müz.): bk. KYMBALON.

CYMRY [*kimri*], İngilterenin batısındaki Gal'de oturan Keltlerin kendilerine verdikleri Cymro adının çoğuludur. Cumberland (Lât. *Cambria*; yani Cymrolar yurdu) eyaletinin adı bu kökten türemiştir.

CYNANCHUM (Bot.): bk. PANZEHİR OTU (Kuzu Otu).

CYNARA (Bot.): bk. ENGİNAR.

CYNEWULF [*kinewulf*] veya **CYNWULF** [*kinwulf*], **KYNEWULF** [*kinewulf*], VIII. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış bir Anglo - Sakson şairi. Northumbria asıllı olduğu sanılmaktadır; hayatı hakkında hiçbir şey bilinmemektedir. Şiirleri, XI. yüzyıldan kalma Exeter ve Vercelli kodekslerinde yer almıştır. Juliana, Elene gibi azizelerin hayatlarını anlatan şair, harikalar dolu efsaneleri Doğu Hıristiyan âleminden gelen bu azizeler tarafından büyülenmiş gibidir. Anglo - Saksonların en büyük şairi olan C. un başeseri üç bölümlü *Christ* (Mesih) adlı şiirdir. *The Ascension* (Gökyüzüne çıkış) adlı şiiri, biraz karışık olmakla birlikte, şairin din duygusunu kendine öz bir şekilde dile getirmektedir. Bunlardan başka, *The Fates of the Apostles* (Havarilerin mukadderatı) adında bir şiiri daha vardır. *Andreas*, *St. Guthlac* (ad) ve *Phoenix* (Ph. kuşu) adlı şiirler yanlış olarak C. a mal edilmiştir. Buna karşılık, *The Dream of the Rood* (Haçın hayali) adlı şiir ise şairin elinden çıkmışa benzer.

CYNISME (Fel.): bk. KİNİZM.

CYNODON (Bot.): bk. AYRIKOTU.

CYNOGLOSSUM (Bot.): bk. KÖPEK DİLİ.

CYNOSURUS (Bot.): bk. KÖPEK KUYRUĞU.

CYNTHIUS (İta. Cinzio, Cintio, Cinthio): bk. GIRALDI, Giovanni Battista.

CYON, Élie de: bk. TSİON, İlya Faddeeviç.

CYPERACEAE (Bot.): bk. PAPİRÜSGİLLER.

CYPERUS (Bot.): bk. SUUT OTU.

CYPHANTHROPHUS: bk. BROKEN HİLL.

CYPRIANUS [*kiprianus*], **Thascius Caecilius** (III. yüzyılın başları - 258), Kartacalı piskopos ve din uğrunda ölen bir aziz. Kartacada doğmuş, orada ölmüştür. Tanınmış bir hatip olan C., 246 da Kartacalı Caecilius'un aracılığı ile Hıristiyanlığı kabul etmiş, 249 da Kartaca piskoposluğuna atanmıştır. Decius'un kötü davranışı yüzünden şehirden ayrılmak zorunda kalmış, geri döndükten (251) sonra da *lapsus*'lar (= düşenler, yani Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra tekrar paganlığa dönenler) ın durumu ve günah çıkarıcıların, dönmelere karşı gösterdikleri aşırı hoşgörü sorumlariyle karşı karşıya kalmıştır. Novatianus'ın papaya karşı yeni bir mezhep kurması, nihayet 253 yılında Kartacayı kasıp kavuran veba, C. un görevini büsbütün güçleştirmiştir. Daha sonra, 255 te Afrikadaki bütün piskoposlarla birlikte o da mezhepten ayrılanların yaptıkları vaftizler sorusiyle karşılaşmıştır. Bütün meslektaşlariyle birlikte C. da Papa Stephanus tarafından uygun görülen bu vaftizleri reddediyordu. Papa ile C. arasındaki tartışma çok sert olmuş, Gallus'la Valerianus'un kötü davranışı tartışmaya son vermiştir. C. da suçlarını itiraf edip Afrikanın kuzeyinde Curubis kasabasına sürülmüştür. Bıraktığı eserler şunlardır: *De unitate Ecclesiae* (Kilisenin birliği), *De lapsis* (Paganlığa dönen [Hıristiyanlar] üzerine, *De exhortatione martyrii* (Şehitliğe teşvik).

CYPRINUS (Zoo.): bk. SAZAN BALIĞI.

CYPRIPEDIUM (Bot.): bk. VENÜS ÇARIĞI (Hanım pabucu).

CYPRUS (Yun. Kypros): bk. KIBRIS.

CYRANKIEWICZ [*tsirankyeviç*], **Josef** (doğ. 1911), Polonyalı politikacı. Tarnów'da doğmuştur. 1935 te Polonya

Sosyalist Partisinin Katowice sekreterliğine seçilmiş, arkasından da Kraków eyaletinin işçi birlikleri örgütünün ikinci başkanlığına getirilmiştir. Almanlara karşı koymak için toplanan kuvvetlerin başına geçmişse de, 1941 de Auschwitz'e sürülmüştür. Kurtulduktan sonra 1945 te Polonya Sosyalist Partisinin başkanlığına seçilmiş, Sosyalist Partisiyle, İşçiler (Komünist) Partisi birleşince de 1948 de Polonya İşçileri Birleşmiş Partisinin merkez komitesi sekreteri olmuştur. 1947 den 1952 ye kadar başbakanlık yapmış, 1952 den 1954 e kadar bu yeri Bolesław Bierut (b. bk.) a bırakmış, 1954 te yeniden başbakanlığa getirilmiştir.

CYRANO DE BERGERAC [*siranǫ dî berjîrąk*], **Savinien de** (1619 - 1655), Fransız yazarı. Pariste doğmuş, orada ölmüştür. İlkin orduya girmiş, fakat Arras kuşatmasında aldığı ağır bir yara yüzünden askerlikten ayrılmak zorunda kalmış, sanıldığına göre Gassendi'nin derslerini izlemiş, 1653 te Arpajon dukasının sarayına katılmış, iki yıl sonra da bir damdan başına bir kalas düşmesi sonunda vakitsiz ölmüştür. Eserleri: *La mort d'Agrippine* (A.in ölümü) [1653, yüksek bir dram değeri olan bir trajedi]; *Le pédant joué* (Aldatılan ukalâ) [1654, Molière'in çok değer verdiği bir komedi]; *Histoire comique des Etaat et Empires de la Lune* (Ay devletleri ve imparatorluklarının gülünç tarihi) [1656, roman]; *Histoire comique des Etats et Empires du Soleil* (Güneş devletleri ve imparatorluklarının gülünç tarihi),[roman]. Ay ve güneşe yapılan bu hayalî geziler, John Wilkins ile Francis Godwin'in eserlerine benzerse de, C. de B. ın siyasetle ilgili görüşleri çok daha cüretlidir. C. de B. *Lettres* (Mektuplar) adlı bir yerme eseri de bırakmıştır. Fransız yazarı Edmond Rostand (b. bk.) *Cyrano de Bergerac* [1897] adlı oyununda C. de B. ın trajik hayatını işlemiştir.

S. de CYRANO DE BERGERAC

CYRENAICA: bk. KYRĒNAİKĒ ve Bingazi, Libya.

CYRENE (Mit. ve Tar. - Coğ.): bk. KYRĒNĒ.

CYRIACUS (Biyog): bk. KYRİAKOS.

CYRIACUS [*kiriąkus*] **veya CIRIACUS ANCONITANUS** [*kiriąkus ankonitąnus*, yani Ancona'lı C.; soy adı: **Pizzicolli, Kyrıacus Picenicolles** veya kendisinin kullandığı ada göre: **Piceni Collibus**] (1391 - 1452), İtalyan humanisti. Ancona'da doğmuş, Cremona'da ölmüştür. Başka hümanistler gibi ticaret alanında hayata atılmış, dokuz yaşında iken tüccarlarla birlikte İtalya şehirlerini gezmiş (1400 - 1404), ticaret bilgisini artırmıştır. Tekrar geziye çıkarak İstanbul ve Mısırı dolaştıktan sonra, Ancona'da Tommaso Seneca'nın Lâtince okuluna girmiştir. 1425 - 1447 yıllarında İtalya, Yunanistan ve Doğuda birçok geziler yapmış, büyük sayıda elyazmaları, eski uygarlıklara ait sanat eserleri ve eşya toplamıştır. Ele geçirdiği yazıtları *Commentarii* (Yorumlar) adlı 6 ciltlik eserinde toplamış ise de, bu eser 1514 te Pesaro'da yanmıştır. C. un yazılarını içine alan birkaç defter ile arkadaşları tarafından yazılarından yapılmış bazı kopyalar bugüne kadar kalmıştır. Kendi kendini yetiştirmiş bir adam olan C., kültürünü gereği gibi tamamlıyamamış olmakla birlikte, buluculuk tutkusuna kapılmış orijinal bir kişidir. Ele geçen yazılara göre yayınlanan eserleri şunlardır: *Kyriaci Anconitani Itinerarium* (Ancona'lı C. nun yolculuğu) [1742]; *Inscriptiones et epigrammata graeca et latina* (Yunanca ve Lâtince yazıtlar ve yergiler) [1747]; *Fragmenta cum noti*ᵢ *Pompeii Compagnonii* (Pompeius Compagnonius'un notlariyle birlikte parçalar) [1763].

CYRIADES [*kiriądes*], (? - M. S. 259), Roma imparator adayı. Soylu bir aileden gelen bu serüvenci, İrana kaçarak, Sapor Şapur'u Romalılara harb açmak için kandırmıştır. İran ordusunun başında Antakya ve Kayseriyi ele geçirmiş, önce *Caesar*, sonra da *Augustus* sanını almış, İmparatorluğun doğu bölgelerini korku içinde bırakmış, sonunda kendi askerleri tarafından öldürülmüştür.

CYRILLE (Biyog. Bulgar): bk. KİRİL.

CYRILLE (Biyog. Rus): bk. KİRİLL.

CYRILLIQUE (Yazı): bk. KİRİLİT͜SA.

CYRILLUS (Biyog., Bulgar): bk. KİRİL.

CYRILLUS (Biyog., Kudüs ve İskenderiye): bk. KYRiLLOS.

CYRTOCERAS [*kirtǫkeras*], [Yun. = eğri boynuz], soyu kaybolmuş olan kafadanayaklılar. Düz kabuklu *Orthoceras*'ların tersine olarak, boynuz biçimleri kabuklu idi. Kambriyum'dan Perm'e kadar varlıkları bilinmektedir.

CYRUS (Biyog., İskenderiye): bk. KYROS.

CYRUS (Yun. Kyros, Arap. Keyhusrev): bk. KURUŞ.

CYSARZ [*t͜sizarş*], **Herbert** (doğ. 1896), Alman edebiyat tarihçisi. Oderberg'de doğmuştur. Prag (1928) ve Münih (1938 - 1945)te profesörlük yapmıştır. Başlıca eserleri: *Erfahrung und Idee* (Deney ve fikir) [1921]; *Deutsche Barockdichtung* (Alman Barok şiiri) [1924]; *Literaturgeschichte als Geisteswissenschaft* (Mânevi bilim olarak edebiyat tarihi) [1926]; *Von Schilier zu Nietzsche* (Schillerden Nietzsche'ye) [1928]; *Schiller* (ad) [1934]; *Dichtung im Daseinskampf* (Varlık savaşında şiir) [1935]; *Das deutsche Schicksal im deutschen Schrifttum* (Alman edebiyatında Alman kaderi) [1942].

CYTHERA (İta. Cerigo): bk. KYTHĒRA.

CYTİSUS (Bot.): bk. SARISALKIM.

CYTOLOJİ: bk. SİTOLOJİ.

CYZICUS (Tar. - Coğ. ve Mit.): bk. KYZİKOS ve KAPIDAĞI.

Cz, havacılıkta dik kuvvet katsayı (emsal) sı. Cz boyutu olmıyan matematik bir katsayı olup sıvıların mekaniği ve aerodinamikle ilgili genel denklemlerin hepsine girer. Her profilde, uçağın her parçasında, nihayet her uçağın bütününde, aynı zamanda hem bir Cz, hem de bir Cz, vardır: Uçuş doğrultusuna göre bu iki katsayının orantısı *polaire*'in şeklini belirtir.

CZACKI [*çąt͜ski*] **AİLESİ**, eski bir Polonyalı aile. En tanınmış üyeleri: **Félix Cz.** (1723 - 1790): Stanisław August Poniatowski'nin seçilmesine karşı koymuş (1764) ve Ruslar tarafından tevkif edilmiştir. Oğlu **Michal Cz.** (1753 - 1828): yurtseverce tutumu ile tanınmıştır. Kardeşi

Tadeusz Cz. (1765 - 1813): Poryck (bugün: Poritsk, Ukrayna) te doğmuş, Dubno'da ölmüştür. Tarih araştırmaları alanında çalışmış, birçok eserler yazmıştır. Bunlardan başka, millî eğitim alanında çalışarak Volhynia, Podolya ve Ukraynada birçok okullar kurmuştur. Polonyanın kültür savaşında büyük bir rol oynıyan Krzemieniec (Volhynia) Lisesi de onun eseridir. Başlıca eserleri: *O litewskich i polskich prawach* (Litvanya ve Polonya hukuku üzerine) [2 cilt, 1800]; *Dzieła* (Çalışmalar) [3 cilt, 1843; bu eserinde tarih ve nümizmatik üzerine yazdığı yazıları toplanmıştır].

Vladimir Cz. (1834 - 1888): kardinal. Poryck (bugün: Poritsk, Ukrayna) te doğmuş, Romada ölmüştür. IX. Pius ile XIII. Leo'nun papalığı sırasında Papalığın en çalışkan diplomatlarından biri olarak ün salmıştır. 1879 da papanın elçisi olarak Parise gönderilmiş ve 1880 de *Congregatio* (b. bk.) lara karşı çıkarılan emirnameler karşısında ağır bir sorumluluk altında kalarak Fransa ile Papalık arasında bir yatıştırma politikası gütmüştür. 1882 de Papa XIII. Leo tarafından kardinalliğe atandıktan sonra Romada yerleşmiş ve uzlaşma politikası gütmeğe devam etmiştir.

CZAJKOWSKI [*çaykufski*], **Michał** (Türk tarihinde **Mehmet Sadık Paşa** adiyle tanınmıştır; 1808 - 1886), Türk generali. Helczyniec (Berdyczów, Ukrayna) te doğmuş, Çernigov yakınında ölmüştür. 1830 - 1831 yıllarında çıkan Ukrayna ayaklanmasına katılmış, sonra Parise kaçmıştır. 1837 - 1840 yılları arasında Pariste yayınladığı romanlariyle ün kazanmıştır. Daha sonra prens Czartoryski'nin elçisi olarak İstanbulda çalışması (1840 - 1872) büyük bir tepki uyandırmış ve Rusya, Türk hükümetinden Cz. nin İstanbuldan uzaklaştırılmasını istemiştir. 1851 de İslâm dinini kabul ederek Mehmet Sadık adını almıştır. Bunun üzerine Türk ordusunda görev alarak generalliğe yükselmiş (1853), Hıristiyan birliklerinden iki Türk Kazak alayı meydana getirerek Kırım Harbine katılmıştır. 1873 te Rus çarı tarafından affedilmesi üzerine yeniden Hıristiyanlığa dönerek Kiev'de yerleşmiş, Çernigov yakınındaki çiftliğinde hayatına kendi eliyle son vermiştir.

Gençliğinde Pariste yayınladığı romanlarında Ukrayna Kazaklariyle Çingenelerin hayatını anlatmıştır. Zengin bir hayal ürünü olan bu eserlerinde daha çok harb serüvenleri üzerinde durmuştur. Başlıca eserleri: *Powieści kozackie* (Kazak hikâyeleri) [Paris, 1837]; *Kirdżali* (Kırcalı) [Paris, 1838]; *Stefan Czarniecki* (ad) [Paris, 1840]; *Hetman Ukrainy* (Ukrayna atamanı) [Paris, 1841]. Cz. nin eserleri toplu olarak Leipzig'de yayınlanmıştır (11 cilt, 1862 - 1875).

CZAKAN [*çakan*], baston biçiminde ve gerçekten baston olarak da kullanılan, ağaçtan yapılma bir nefesli çalgı. 1800 yıllarında Almanyada çok yaygın olan bu çalgı için pek çok eser yazılmıştır. Bu çalgıdan bugüne kadar pek az örnek kalmıştır.

CZAKÓ [*tsokō*], **Zsigmond** (1820 - 1847), Macar dram yazarı. Dés'te doğmuş, Budapeştede kendini öldürmüştür. 1842 de Budapeşte'de Nemzeti Színház (Millî Tiyatro) da görev almış, 1844 te oynanan *Kalmár és tengerész* (Aktar ile denizci) adlı eseriyle ün kazanmıştır. İkinci oyunu olan *Végrendelet* (Vasiyet) (1845) daha büyük bir başarıya erişmiştir. Ancak, 1846 ve 1847 de oynanan oyunlarının soğuk karşılanması, ün düşkünü genç yazarı içten yıkmış ve ölüme sürüklemiştir. Ölümü üzerine J. Petőfi ve J. Arany gibi büyük Macar şairleri şiirler yazmışlardır. Cz., M. Vörösmarty (b. bk.) den sonra romantik Macar dramının en seçkin yazarı sayılır.

CZAMARA [*çamara*] veya **CZAMARKA** [*çamarka*] (Pol., Çek. čamara; Rus. çamara), Polonya ve Bohemyada kullanılan, uzun kollu ve süslü bir çeşit redingot.

CZAMARA

CZAPEK [*çapek*], **Friedrich** (1868 - 1921), Avusturyalı botanikçi. Praga (Praha) Üniversitesinde okumuş, 1896 da Prag Yüksek Teknik Okulunda, daha sonra Prag ve Leipzig üniversitelerinde profesör olarak çalışmıştır. Çalışmalarında daha çok jeotropizm ve fototropizm olayları, kök salgıları ve bitki biyokimyası üzerinde durmuştur. Darwinciliğe sıkı sıkıya bağlı kalan Cz., bitki fizyolojisi ve biyokimyasında karşılaştırmalı metodun yerleşmesine yardım etmiştir. *Biochemie der Pflanzen* (Bitki biyokimyası) [3 cilt, 3. bas. 1922 - 1925] adlı eseri klâsik bir ders kitabı olarak tanınmıştır. Bundan başka, *Untersuchungen über Geotropismus* (Jeotropizm üzerine araştırmalar) [1895] ve *Der Stickstoff im Stoffwechsel der Pflanze* (Bitkilerin besin yakmasında azot) [1903] adlı incelemeleri vardır.

CZAPKA [*çapka*], eskiden Polonya ordusunda mızraklı askerlerin giydikleri tepesi dörtköşe bir çeşit başlık.

CZAPLICKA [*çaplitska*], **Mary Antoinette** (doğ. aş. yu. 1880), Polonya asıllı İngiliz antropoloğu ve Türkoloğu. Sibirya ve Orta Asyada yaşıyan kavimlerin ve özellikle Türk kavimlerinin antropolojisi üzerinde çalışmıştır. Bu çalışmaları sonunda *Aboriginal Siberia. A Study in Social Anthropology* (Yerli Sibirya kavimleri. Sosyal antropoloji araştırması) [Oxford, 1914] adlı bir eser yayınlamıştır. Cz., bu eserinde, Sibirya kavimlerini antropoloji bakımından iki grupta toplamıştır. «Paleosibirya kavimleri» adını verdiği birinci grupta Çukçi (Chukchee), Koryak, Kamçadal (Kamchadal), Aynu (Ainu), Gilak (Ghilak), Eskimo, Aleut, Yukagir, Çuvan (Chuvantsi) ve Yenisey kavimlerini; «Neosibirya kavimleri» adını verdiği ikinci grupta ise Ostyak Voğul, Samoyed, Tatar, Kalmık, Moğol, Buryat, Tunguz gibi kavimleri saymıştır. Cz. Türkoloji alanındaki ününü daha çok *The Turks of Central Asia in History and at the Present Day* (Tarihte ve bugün Orta Asya Türkleri) [Oxford, 1918] adlı eserine borçludur. Bu eserde Orta Asya Türklerinin tarihî rolü ve bugünkü durumu üzerinde durmuş, Türkleri antropoloji bakımından komşu kavimlerden ve özellikle Moğollardan ayırmıştır. Cz. nın bu eseri Orta Asya Türkleri üzerine toplu bilgi veren belli başlı yayınlar arasında yer almıştır.

CZAPSKI [*çapski*] **AİLESİ,** eski bir Polonyalı aile. En tanınmış üyeleri: **Jerzy Cz.** (1460 - 1532): askerlik alanında büyük bir ün kazanmıştır.

Jan - Chrysostome Cz. (aş. yu. 1640 - 1716): 1683 Viyana seferine katılmıştır.

Franciszek - Stanisław Cz. (1752 - 1802): Bar Konfederasyonu (b. bk.) sırasında yararlıklar göstermiştir. Oğlu **Karol Cz.** (1775 - 1860): Minsk eyaleti okulları koruyucusu olarak tanınmıştır. Kardeşi **Stanisław Cz.** (1779 - 1857): Rusya ve Dresden seferlerinde Fransaya hizmet etmiştir.

CZARNA [*çarna*], Polonyanın Kielce bölgesinde, Pilica ırmağının ayaklarından biri. Uzunluğu 81 km dir. Cz. havzasında zengin demir madenleri vardır.

CZARNA HAŃCŻA [*çarna hanca*] [Pol. = Kara Hańcża], Polonyada, Niemen ırmağının sol ayaklarından biri. Cz. H., Augustów kanalının bir kısmını meydana getirir Uzunluğu 136 km dir.

CZARNA NIDA [*çarna nida*] (Pol. = Kara Nida), Polonyada, Kielce bölgesinde bir ırmak. Świętokrzyskie tepelerinin güney sırtlarından çıkan bu ırmak, Biala Nida (= Ak Nida) ırmağı ile birlikte Nida (b. bk.) ırmağını meydana getirir ve Küçük Polonyadan geçerek Vistula (Pol. Wisła, Alm. Weichsel) ırmağına dökülür.

CZARNA PRZEMSZA [*çarna prşemşa*] (Pol. = Kara Przemsza), Polonyanın Yukarı Silezya bölgesinde, kuzeyden güneye doğru akan bir ırmak. Maden kömürü havzasından sonra Będzin, Sosnowiec ve Mysłowice'den geçer; bu sonuncu şehirden çıkar çıkmaz Biala Przemsza (= Ak Przemsza) ırmağı ile birleşerek Przemsza (b. bk.) ırmağını meydana getirir. Przemsza ırmağı Oświęcim karşısında Vistula (Pol. Wisła, Alm. Weichsel) ırmağına karışır.

CZARNA WODA [*çarna voda*] (Pol. = kara su; Almanca adı: Schwarzwasser), Polonyada Vistula (Pol. Wisła, Alm. Weichsel) ırmağının sol ayaklarından biri. Uzunluğu 120 km dir.

CZARNECKI [*çarnetski*], **Edward** (1774 - 1831), Lehli teolog ve yazar. Szczuczyn'da doğmuştur. Varşova (Pol. Warszawa) başpiskoposluğunda bulunmuş, daha sonra Polonya Primat'lığına getirilmiştir. Cz. türlü konularda pek çok eser yazmıştır. En tanınmış eserinde A. H. Niemeyer (b. bk.) in öğretim ve eğitim ilkeleri üzerinde durmuştur (1808).

CZARNIECKI [*çarnyetski*], **Stefan** (1599 - 1665), Polonyalı general. Sandomierz yakınında Czarncy'da doğmuş, Sokolówka (Volhynia) da ölmüştür. Polonya kıralı IV. Władysław (1632 - 1648) zamanında, 1633 te Rus çarı Mihail Feodoroviç'e karşı savaşmış, sonra Ukrayna Kazakları ile çarpışmıştır. Sonradan Kazaklarla, Tatarlara karşı bir anlaşma yapmış, fakat esir düşerek iki yıl Tatarların elinde kalmıştır. Esaretten kaçtıktan sonra 1648 de yeniden Kazaklara karşı savaşa girişmiş, bu defa Kazak atamanı (hetman) Bogdan Chmielnicki tarafından yakalanmıştır. 1655 te İsveç kıralı X. Karl Gustav'a karşı Kraków (Alm. Krakau) da savaşmış ve teslim olmak zorunda kalmıştır. Daha sonra İsveç kıralı ile anlaşarak Transilvanya (Mac. Erdély, Türk. Erdel) beyi II. Rákóczi György'e saldırmıştır. Rákóczi'yi yendikten sonra İsveçlilerle giriştiği savaşı da kazanmıştır. Son olarak Litvanyaya gitmiş ve 1660 ta Rusları iki defa yenmiştir.

CZARNKÓW [*çarnkuf*] (Almanca adı: **Czarnikau**), Polonyada, Poznań (Alm. Posen) voyvodalığında, Notec ırmağı üzerinde küçük bir şehir. Nüfusu 5 140 (1954) tır. Değirmenleri, kireç ocakları vardır. Tarım merkezi olan Cz. ta tahıl ve hayvan ticareti yapılır.

CZARNKÓWSKI [*çarnkufski*], **Jan** (ölm. 1396), Leh kronikçisi. Kıral Büyük Kazimierz'in yanında çalışmış, yaşadığı devrin olaylarını içine alan bir kronik yazmıştır. Bu kronik ancak XVIII. yüzyılda yayınlanmıştır.

CZARNOCKI [*çarnotski*], **Adam** (1784 - 1825), Lehli bilgin. Polonyada yetişen ilk etnograf sayılır. Zorian Dolenga Chodakowski adı altında yayınladığı raporunda Rusyaya yaptığı gezinin gözlemlerini toplamıştır.

CZARTH [*çart*], **Georges** (1708 - 1774), Bohemyalı besteci. Altı keman solosu, altı flût solosu bestelemiş, ayrıca konçertolar, triolar ve hattâ senfoniler yazmıştır.

CZARTORYSKI [*çartorıski*], Volhynia asıllı Polonyalı prens ailesi. Ailenin kurucusu, XIV. yüzyılda yaşamış Litvanya büyük dukası Olgerd oğlu Korygiełło'dur. Ailenin başlıca üyeleri şunlardır: **Aleksander Cz.** (aş. yu. 1510 - 1570): Volhynia palatin (saraylı kont) i. Bu zat, Litvanyanın Polonya ile birleşmesine çok hizmet etmiştir.

Adam Kazimierz Cz. (1734 - 1823): Gdańsk (Alm. (Danzig) ta doğmuş, Sieniawa'da ölmüştür. 1763 te, III. August'a bir ardıl (halef) bulmakla görevli Dieta'nın başkanı seçilmiş ve burada, Polonyanın bir soydan gelme kırallık olmasını istiyen partiyi temsil etmiştir. Rusyanın, Polonyanın iç işlerine karışmasını uygun görmüştür.

Adam Jerzy Cz. (1770 - 1861): Varşova'da doğmuş, Montfermeil'de ölmüştür. Polonyanın paylaşılmasından sonra, rehine olarak Peterburg'a gönderilmiş ve orada Büyük Duka Aleksandr ile arkadaşlık kurmuştur. Büyük Duka 1802 de tahta çıkınca Cz. yi dışişleri bakanlığına getirmiştir. Çok geçmeden, 1803 te Cz. çara Avrupanın liberalizm ile millî selfdeterminasyon ilkelerine göre yeniden kurulmasını göz önünde tutan bir siyasî sistem sunmuştur. I. Aleksandr, Polonyanın, Prusyanın parçalanması pahasına yeniden kurulmasını reddedince, Cz. çekilmiştir (1806); fakat I. Napoléon'un iyi niyetlerine hiçbir zaman inanmamıştır. Napoléon'un Rusyaya karşı gönderdiği Büyük Ordu yenilince (1813), çara yeniden hizmetlerini teklif etmiş ve Viyana Kongresine gönderilmişse de, orada Polonya kırallığının ancak adının anılmasını sağlıyabilmiştir. Düzen taraftarı olan Cz. 1830 ayaklanmasını hoş görmemiş, bununla birlikte, ocak 1831 de, millî hükümetin başkanlığını kabul etmiştir. Orada sağ partileri temsil ediyordu. Rus çarı I. Nikolay'ın verdiği ölüm cezasından kurtulmak üzere Parise kaçmış ve orada, durmadan büyük devletlerle müzakereye girişmeğe çalışmıştır. 1846 da Kraków devrimci hükümetine katılmıştır. Bu teşebbüs başarısız kaldıktan sonra da ölümüne kadar Avrupa karşısında ve artık, çara karşı olarak, Polonyanın bağımsızlığını savunmaya devam etmiştir. Anıları *Mémoires du Prince Adam Czartoryski et sa correspondance avec l'empereur Alexandre I er* (Prens Adam Cz. nin anıları ve İmparator I. Aleksandr ile mektuplaşması) [1887] adı altında Pariste yayınlanmıştır.

A. J. CZARTORYSKI

CZECH [*çeh*], **Józef** (1762 - 1810), Leh bilgini. Kraków'da doğmuş, Krzemieniec'te ölmüştür. Kraków Üniversitesinde profesör olarak çalışmış, Polonyada matematik biliminin yayılmasında büyük bir rol oynamıştır.

CZECHOWICE [*çehovitse*], Polonyanın Śląsk (Silezya) bölgesinde, Bielsko yönetim merkezine bağlı bir şehir. Nüfusu 8 900 (1950) dür. Petrol rafinerisi, kibrit ve elektrik cihazları fabrikaları vardır.

CZECHOWICZ [*çehoviç*], **Simon** (1689 - 1775), Leh ressamı. Kraków'da doğmuş, Varşova (Warszawa) da ölmüştür. Romada Carlo Maratta'nın yanında yetişmiş, dinî konular üzerinde çalışmıştır. «Aziz Laurentius'un şehit oluşu» (Varşova) ve «Aziz Joseph, çocuk İsa ile birlikte» (Varşova) tabloları en güzel eserleri sayılır.

CZEGLÉD [*tseglēd*] (Coğ.), Cegléd (Orta Macaristan) adının eski şekli Bk. CEGLÉD.

CZEGLÉDY [*tseglēdi*], **Károly** (doğ. 1914), Macar semitisti ve Türkoloğu. Pápa (Macaristan) da doğmuştur. Debrecen, Belfast, Utrecht, Viyana ve Budapeştede okumuştur. 1946 da Budapeşte Üniversitesinde Samî dilleri doçenti olmuş, 1960 ta profesörlüğe atanmıştır. Çalışmalarında Arap ve Fars kaynaklarında göçebe kavimler ve özellikle Türkler hakkında verilen bilgiler üzerinde durmuş, bu bilgileri Süryanca ve Ermenice kaynaklarda geçen verilerle bütünlemiştir. Bu bilgileri kullanırken Bizans kaynaklarının tanıklığından da yararlanmıştır. Bu çalışmaları yanında Macar - Türk münasebetleri ile ilgili yazı ve yayınlar verdiği gibi, İran tarihi ve din tarihi alanlarında da çalışmıştır. Başlıca yayınları: *Egy bolgár - török yiltawar méltóságnév* (Bulgar Türklerinde *yiltawar* sanı) [«Magyar Nyelv» dergisinde, 1944]; *Egy kazár méltóságnév* (Bir Hazar sanı) [«Magyar Nyelv»de, 1947]; *A kunok eredete* (Kumanların kökeni) [«Magyar Nyelv» de 1949]; *A török népek és nyelvek tagolódásának kérdeiéhez* (Türk kavim ve dillerinin bölünmesi sorusu üzerine) [«Magyar Nyelv» de, 1949]; *Új adat a besenyők történetéhez* (Peçeneklerin tarihine ait yeni bir veri) [«Magyar Nyelv» de, 1951]; *Beg* (Bey) [«Magyar Nyelv» de, 1951]; *Šarkel* (Hazarca yer adı) [«Magyar Nyelv» de, 1952]; *A kazár kil∾kel eredete* (Hazarca *kil∾kel* kelimesinin kökeni) [«Magyar Nyelv» de, 1953]; *Herakleios török szövetségesei* (H. un Türk müttefikleri) [«Magyar Nyelv» de, 1953]; *Die Donauländer nach al - Ḫuwārizmī* (Al - Ḫuvārizmi'ye göre Tuna ülkeleri) [«Acta Orientalia Hungarica» da, 1951]; *Zum neuen Text von Ibn Faḍlāns Reisebericht* (İbn Faḍlān'ın gezi kitabının yeni metni üzerine) [«Acta Orientalia Hungarica» da, 1951]; *Bemerkungen zur Geschichte der Chazaren* (Hazar tarihine ait notlar) [«Acta Orientalia Hungarica» da, 1960]; *Khazar Raids in Transcaucasia in A. D. 762 - 764* (M. S. 762 - 764 yıllarında Kafkasya ötesinde Hazar akınları) [«Acta Orientalia Hungarica» da. 1960]; *The Syriac Legend concerning Alexander the Great* (Büyük İskenderle ilgili Süryanca efsane) [«Acta Orientalia Hungarica» da, 1957]; *A korai kazár történelem forrásainak kritikájához* (Erken Hazar tarihi kaynaklarının eleştirilmesi) [1958]; *Kaukázusi hunok, kaukázusi avarok* (Kafkasya Hunları, Kafkasya Avarları) [«Studia Antiqua» da, 1955]; *Behrām Čōbīn and the Persian Apocalyptic Literature* (B. Č. ve Fars vahiy edebiyatı) [«Acta Orientalia Hungarica» da, 1958].

CZEKANOWSKI [*çekanofski*], **Jan** (doğ. 1882), Polonyalı antropolog. Gluchow (Polonya) çifliğinde doğmuştur. 1913 te Lvov (Pol. Lwów, Alm. Lemberg) da profesör olmuştur. Özellikle istatistik metotlar üzerinde çalışmıştır. Adolf Friedrich von Mecklenburg - Schwerin'in Afrika araştırma kuruluna katılmıştır. Afrikada yaptığı araştırmalarını *Forschungen im Nil - Kongo - Zwischengebiet* (Nil - Kongo bölgsinde araştırmalar) [5 cilt, 1911 - 1927] adlı eserinde yayınlamıştır.

CZELADŹ [*çeladz*], Polonyanın güneybatısında, Śląsk (Silezya) bölgesinde, Katowice voyvodalığında, Sosnowiec'in kuzeybatısında bir şehir. Nüfusu 28 200 (1954) dür. Taş kömürü ocakları vardır. Endüstri merkezi olarak da tanınmıştır.

CZEPKO [*çepko*], **Daniel von** (1605 - 1660), Alman şairi. Liegnitz yakınlarında Koschwitz'te doğmuş, Wohlau'da ölmüştür. Kişiliği ve yalnız yazma olarak yaydığı manzum eserleriyle Silezya Barok şiiri üzerine etki yapmıştır. *Das inwendige Himmelreich* (İç mutluluk) [1638] ve *Monodisticha Sapientium* (Veliler beyitleri) [aş. yu. 1647] adlı eseri, mistik fikirlerini işlediği alexandrin ölçüsüyle yazdığı yermelerini toplamaktadır. Angelus Silesius bu yermeleri *Cherubinischer Wandersmann* [1675] adlı eserine örnek almıştır.

CZERLIEN [*tşerlyen*] **veya CERLJEN, Marko** (1840 - 1918), Hırvat generali. Šumeć'te doğmuş, Zagreb'de ölmüştür. 1873 - 1883 yılları arasında, askerlik konuları üzerinde türlü eserler yayınlamıştır. Bu yayınlar arasında *Die Wehrverhältnisse des ottomanischen Reiches* (Osmanlı devletinin savunma durumu) [1878] adlı bir eseri de çıkmıştır. 1909 da Yugoslav ansiklopedik sözlüğünün yayınlanmasında kullanılmak üzere Yugoslav Akademisine 20 000 kron bağışlamıştır.

CZERMAK [*çermak*], **Johann Nepomuk** (1828 - 1873), Çek asıllı fizyoloji bilgini. Prag (Praha) da doğmuş, Leipzig'de ölmüştür. 1855 te Graz'ta, 1856 da Kraków'da, 1858 de Budapeşte'de ve 1865 te de Jena'da profesör olmuştur. 1869 da Leipzig'e geçerek, orada kendi kesesinden bir lâboratuvar kurmuş, uygulamalı dersler vermeğe elverişli ilk konferans salonunu yaptırmış, deneysel fizyoloji dersleri vermiştir. Görme duyusu ile dokunma duyusu v. b. üzerinde çalışmıştır. En büyük hizmeti ise, boğaz aynasını ve rhinoskopie'yi fizyolojiye kazandırmış olmasındadır. Eserleri: *Der Kehlkopfspiegel und seine Verwertung für Physiologie und Medizin* (Boğaz aynası ve onun fizyolojide ve hekimlikte kullanılması) [1860; 2. bas. 1863]; *Gesammelte Schriften* (Toplu yazılar) [2 cilt, 1879].

CZERMAK [*çermak*], **Viktor** (doğ. 1863), Polonyalı tarihçi. Galiçyada doğmuştur. Kraków Üniversitesinde Avusturya tarihi profesörlüğü yapmıştır. Vatikan arşivinde Polonya tarihi ile ilgili belgeler üzerinde çalışmıştır. Çalışmalarına konu olarak daha çok XVII. yüzyıl Polonya tarihini seçmiştir. Bu arada *Plany wojny tureckiej Władysława IV.* (IV. Władysław'ın Türklerle savaş plânları) adlı bir araştırması da çıkmıştır.

CZERMAK veya ČERMÁK [*çermak*], **Jaroslaw** (1831 - 1878), Çek ressamı. Prag'da doğmuş, Pariste ölmüştür. Prag Sanat Akademisinde (1847 - 1848) okuduktan sonra 1848 - 1849 ihtilâli üzerine yurdundan kaçmış, bir süre Anvers ve Bruxelles'de okuduktan sonra Paris'te Robert - Fleury'nin yanında çalışmıştır. Başlangıçta Çek tarihi ile ilgili resimler, daha sonra günlük hayattan alınmış tablolar yapmıştır. 1858 de Slovakyada bir gezi yapmış, 1863 - 1865 yılları arasında Karadağ ve Dalmaçya'da kalmıştır. Bunun sonucu olarak Karadağ ve Dalmaçya ile ilgili birçok tablo meydana getirmiştir: «Karadağ'lı bir aile» [1865]; «Dalmaçya'da düğün» [1875] gibi. Tablolarında Normandie balıkçılarının hayatını da canlandırmıştır. Portre ressamı olarak da tanınmıştır. Portrelerinde psikolojik bir derinlik göze çarpar.

CZERNELICA (Coğ.): bk. ÇERNELİTSA.

CZERNIN [*çernin*] **Ottokar, Kont** (1872 - 1932), (Czernin von und zu Chudenitz), Çek asıllı, Avusturya - Macaristan devlet adamı. Dimokur (Bohemya) da doğmuş, Viyanada ölmüştür. Veliaht Erzherzog Franz Ferdinand'ın yakınlarındandır. 1913 te Bükreş elçisi olmuştur. Cz. in Bükreşte görev alması Macarlar arasında büyük bir tepki yaratmıştır. Çünkü Macar topraklarından bir kısmını Romanyaya vermek suretiyle Ruman yanın, Avusturya - Macaristan monarşisine karşı harbe girmesine engel olmak istediği biliniyordu. Ancak, Cz. Rumanya'nın harbe girmesini önliyememiştir. 1916 da Burián'ın yerine Avusrurya - Macaristan dışişleri bakanlığına atanmıştır. Birinci Dünya Harbinin bir an önce bitirilebilmesi için yapılan sonsuz denizaltı savaşına karşı gelmiş; 1917 yazında Alsace - Lorraine'i Fransızlara bırakmak şartiyle barış sağlamaya çalışmıştır. 1918 ilkbaharında Cz., Brest - Litowsk barış konferansında büyük bir rol oynamıştır. Fransız başbakanı Clémenceau'ya karşı bir demeç vermesi üzerine Clemenceau, Bourbon - Parma Prensi Sixtus (b. bk.) un mektuplarını açıklamış, bu durum karşısında Avusturya - Macaristan dışişleri bakanlığından düşmüştür (nisan 1918). C. in *Im Weltkriege* (Dünya Harbinde) [1919] adlı bir eseri vardır.

O. CZERNIN

CZERNOWITZ (Coğ.; Rumen. Cernăuţi): bk. ÇERNOVTSİ.

CZERNY [*çerni*], **Adalbert** (1863 - 1941), Alman çocuk hastalıkları uzmanı. Szscakowa (Galiçya) da doğmuş, Berlinde ölmüştür. Breslau, Strassburg ve Berlin üniversitelerinde profesör olarak çalışmıştır. Modern çocuk sağlığı bilgisinin kurucularından biri sayılır. Çocukların ve özellikle süt çocuklarının beslenmesi ve beslenme bozuklukları üzerinde çalışmıştır. Yaptığı araştırmalar sonunda süt çocuklarında görülen hastalıklarla beslenme düzeni arasında doğrudan doğruya veya dolayısiyle bir bağlantı bulunduğunu tesbit etmiştir. Bu gözleme dayanarak süt çocukları için koruyucu beslenme metotlarını ortaya koymuştur. En büyük eseri: *Des Kindes Ernährung, Ernährungsstörungen, Ernährungstherapie* (Çocuğun beslenmesi, beslenme bozuklukları, beslenme yolu ile tedavisi) [1911 - 1917; A. Keller ile birlikte]. «Exsudative Diathese» (deride sivilce ve benzerlerine ve mukoza nezlesine olan meyil) kavramını kurmuştur.

CZERNY [*çerni*], **Vincenz** (1842 - 1916), Alman cerrahı. Trautenau (Bohemya) da doğmuş, Heidelberg'de ölmüştür. 1867 den 1871 e kadar tanınmış Avusturyalı cerrah Theodor Billroth (b. bk.) un asistanlığını yapmış, 1871 de Freiburg'da, 1877 de de Heidelberg'de cerrahî profesörü olmuştur. 1906 da Heidelberg'de Denemeli Kanser Araştırma Enstitüsü (Czerny - Haus) nün müdürlüğüne getirilmiştir. Karın cerrahîsi ve plâstik ameliyat alanlarında tanınmış, kanser ameliyatı tekniğini geliştirmiş ve ameliyat edilemiyen kanser hastalarının bakımını düzenlemiştir. Ameliyat metotlarını *Beiträge zur klinischen Chirurgie* (Klinik cerrahîsine ait yeni bilgiler) ve *Beiträge zur operativen Chirurgie* (Cerrahîye ait yeni bilgiler) [1878] adlı eserlerinde toplamıştır.

CZERNY [*çerni*], **Wenzel** (1752 - 1832), Çek piyanisti ve müzik profesörü. Nimburg'da doğmuş, Viyanada ölmüştür.

Karl Cz. (1791 - 1857): Avusturyalı piyanist ve müzik profesörü. Viyanada doğmuş, orada ölmüştür. Babası Wenzel Cz. den ders almış, daha sonra Beethoven ve Clementi'nin yanında çalışmıştır. Döhler, Kullak, Thalberg ve Liszt'e öğretmenlik etmiştir. 1836 - 1837 yıllarında Leipzig, Londra ve Pariste bulunmuştur. Pek çok eser (oda müziği, dinî parçalar) bestelemişse de, daha çok öğretici yayınlariyle tanınmıştır. Piyano öğretimi alanında çıkan başlıca eserleri: *Schule der Geläufigkeit* (Alıştırma okulu); *40 tägliche Studien* (Günlük 40 etüt); *Schule der linken Hand* (Sol el okulu); *Schule der Verzierungen* (Süsleme okulu).

K. CZERNY

CZERNY - STEFAŃSKA [*çernı stefańska*], **Halina** (doğ. 1922), Polonyalı piyanist. Kraków ve Varşova (Warszowa) da okumuştur. Piyanist olarak yalnız Polonyada tanınmakla kalmamış, Avrupa ve Amerikada verdiği konserlerle uluslararası bir ün kazanmıştır. Muhtelif yıllarda Amerika Birleşik Devletlerinde, Kanadada, Çinde, Japonyada ve Türkiyede konserler vermiştir. 1949 da Chopin'in 100. ölüm yıl dönümünde Varşovada düzenlenen uluslararası IV. Chopin piyano yarışmasında birinci armağanı kazanmıştır.

CZERSK [*çersk*], Polonyada Bydgoszcz (Alm. Bromberg) voyvodalığında, Tuchola (Alm. Tuchel) çorak bölgesinin kuzey sınırında bir kasaba. Nüfusu 7 100 (1946) dür. Kereste yapım evleri vardır.

CZERWÓNY BOR [*çervunı bor*] (Pol. = kızıl orman), Polonyada, Narew'in güneyinde, 230 m ye kadar yükselen sarp sıradağlar.

CZĘSTOCHÓWA [*çenstohuva*] (Rus. **Çenstohov**, Alm. **Czenstochau, Tschenstochau**), Polonyada, Katowice voyvodalığında, Warta ırmağı üzerinde, Kielce'nin aş. yu. 105 km güneybatısında bir şehir. Nüfusu 159 600 (1958) dür. Piskoposluk merkezi olup Polonyalılarca ziyaret edilen

CZĘSTOCHÓWA: Genel görünüş

kutsal bir yerdir. «Kara Madonna» kilisesi ve bu kiliseye bağlı manastırı ile tanınmıştır. Bu kilisede tarihi, Bizanslılara kadar uzanan, servi ağacından yapılma, altın taç ve değerli taşlarla süslü bir Meryem resmi («Kara Madonna») vardır. 1382 de Macaristanlı Pulusçu rahipler tarafından kurulan manastır eskiden berkitilmişti. Ziyaretçilerin çokluğu dolayısiyle Cz. da kutsal resim yapımı gelişmiştir. Şehir, dokuma, kâğıt, demir, çelik ve deri fabrikalariyle büyük bir endüstri merkezidir. 1655 ve 1705 te İsveçliler tarafından kuşatılmıştır. 1772 de Rusların eline geçen şehir, 1793 te Prusyalılar tarafından alınmıştır. Birinci Dünya Harbinde (1914) ve İkinci Dünya Harbinde (1939) Almanlar şehre girmişlerdir.

CZETWERTYNSKI [*çetvertınski*], **Antoni Stanisław** (1750 - 1794), Polonya prensi. 1791 anayasasını bozan Targowica konfederasyonunu onaylamış, üç yıl sonra hıyanetle suçlandırılarak asılmıştır. Kızı **Maria Antonovna** (1779 - 1854), Rus çarı I. Aleksandr'ın metresi olmuştur.

CZETZ [*tsets*], **János** (1822 - 1904), Ermeni asıllı Macar generali. Gidófalva (Transilvanya) da doğmuş, Buenos-Aires'te ölmüştür. 1848 ayaklanmasında Macar savunma bakanlığında görev almış, daha sonra Transilvanya (Mac. Erdély) da Macar birliklerini örgütlendirmiştir. Avusturyalı general Puchner'in geri çekilmesini sağlamış, Polonyalı general Józef Bem (b. bk.) in yanında büyük yararlıklar göstermiştir. 11 mart 1849 da Szeben Savaşını kazanmıştır. Világos bozgunundan sonra 1849 yılı sonunda Hamburg'a kaçmıştır. Hamburg'da *Memoiren über Bems Feldzug in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849* (1848 ve 1849 yıllarında B. in Transilvanya seferi üzerine anılar) adı altında anılarını yayınladıktan sonra Parise gitmiştir. Mont-Cenis tünelinin açılmasında çalışmış, 1859 da İtalyada Avusturyaya karşı bir Macar lejyonu kurmuş, daha sonra Buenos-Aires'e gitmiştir (1861). 1869 da Arjantin'in güney sınırlarının korunması görevini almış, Arjantin Harb Okulunu kurmuş ve son olarak, Buenos - Aires'te Askerî Coğrafya Enstitüsünü kurmuştur.

CZIBULKA [*çibulka*], **Alfons Freiherr von** (doğ. 1888), Alman yazarı. Rodborsch (Bohemya) şatosunda doğmuştur. Avusturya ordusunda subaylık yapmıştır. 1918 den beri Münih'te oturmaktadır. 1938 de bir şiir armağanı kazanmıştır. Başlıca eserleri: *Prinz Eugen* (ad) [1929]; *Der Kerzelmacher von St. Stephan* (St. Stephan kilisesinin mumcusu) [1937]; *Das Abschiedskonzert* (Ayrılış konseri) [1944, Joseph Haydn'ın hayatından alınma roman]; *Die Brautfahrt nach Ungarn* (Macaristana yapılan bir evlenme gezisi) [1951].

CZILLEI [*tsillei*] **veya CILLEI** [*tsillei*] **AİLESİ**, XIV. yüzyılın ortasından XV. yüzyılın ortasına kadar Macar tarihinde büyük bir rol oynıyan bir aile. Styria'nın bir sınır kalesi olan Cilli (bugünkü adı: Celje, b. bk.) den çıkan bu ailenin belli başlı üyeleri şunlardır: I. **Friedrich**: kont (Graf) luk sanını kazanmıştır. Oğlu I. **Hermann** (ölm. 1385): Bosna kıralı I. Tvrtko'nun kızıyle evlenmiş, böylelikle ailesi Bosna tahtı üzerinde hak iddiasına kalkışmıştır. Macar kıralı Zsigmond'un tuttuğu II. **Hermann** (ölm. 1435): Cz. ailesinin erkini bir kat daha artırmıştır. Bunun kızı kıral Zsigmond'la evlenmiştir. Macar tarihinde büyük bir rol oynayan II. **Ulrik** (doğ. aş. yu. 1406): II. Hermann'ın oğludur. Ulrik Sırp despotu Gjuragj Branković'in kızı Katarina ile evlenmiştir (aş. yu. 1432). Branković'in öbür kızı Mara ise Sultan II. Murat'la evlenmiştir (1435). Bosna kıralı II. Tvrtko'nun ölümü üzerine Ulrik Bosna tahtı üzerinde hak iddia etmişse de, Macar kıralı Hunyadi János onun bu teşebbüsünü gerçekleştirmesine engel olmuştur. Çünkü Hunyadi, Bosna tahtında onun gibi kuvvetli bir adamın bulunmasından çekinmiştir. Bu yüzden Ulrik, Hunyadi'ye karşı büyük bir kırgınlık duymuş ve hayatının sonuna kadar onunla uğraşmaktan geri durmamıştır.

CZIRÁKY [*tsiràki*], **Béla** (1852 - 1911), **gróf** [kont], Macar politika adamı. Lovasberény'de doğmuş, Viyanada ölmüştür. Avusturya - Macaristan ortak dışişleri bakanlığında türlü görevlerde bulunmuş, emekliye ayrıldıktan sonra 1896 da kıral sarayında görev almıştır. 1905 te kıralın güvenilir adamı olarak uzlaşma sağlamak üzere, muhalefet partilerinin başkanlariyle görüşmeler yapmıştır. Bu çalışmaları yanında, yangın söndürme alanında da çalışmış ve uluslararası bir ün kazanmıştır. 1874 te İstanbula çağrılan Ödön Széchényi (b. bk.) nin çalışma arkadaşı olarak, bir süre İstanbul yangın söndürme (itfaiye) örgütünün yeniden kurulmasında uzman olarak çalışmıştır. Bu alandaki başarılı çalışmaları sonunda paşalık rütbesini kazanan Széchényi hayatının sonuna kadar İstanbulda kalmışsa da, Cz. görevi sona erdikten sonra Viyanaya dönmüştür.

CZIRBUSZ [*tsirbus*], **Géza** (1853 - 1922), Macar coğrafyacısı. Kassa'da doğmuş, Budapeştede ölmüştür. 1910 da Budapeşte Üniversitesinde coğrafya profesörü olmuştur. Başlıca eserleri: *A délmagyarországi bolgárok ethnologiája* (Güney Macaristan Bulgarlarının etnolojisi) [1882]; *Die Südungarischen Bulgaren* (Güney Macaristan Bulgarları) [1884].

CZŁUCHÓW [*çluhuf*] (Almanca adı: **Schlochau**), kuzeybatı Polonyada, Szczecin voyvodalığı (województwo) nda, eski Almanya - Polonya sınırı yakınında, Danzig (Pol. Gdańsk) in aş. yu. 192 km güneybatısında bir şehir. Nüfusu 3 711 (1946; 1939 da 6 029) dir. 1945 te Polonyaya bağlanmıştır. Çimento ve bıçkı (hızar) fabrikaları vardır. XIV. yüzyıldan kalma Teuton şövalyeleri tarikatına ait bir şatonun kalıntıları vardır.

CZÓBEL [*tsōbel*], **Béla** (doğ. 1883), Macar ressamı. Budapeştede doğmuştur. Nagybánya'da ve Münih'te çalıştıktan sonra 1903 te Parise giderek yerleşmiştir. 1905 ten başlıyarak resim sergilerine katılmıştır. Pariste Art Moderne Müzesinde tabloları vardır («Ressamlar» [1906]; «Köy sandalyesi» [1950]).

CZOLBE [*ṣolbe*], **Heinrich** (1819 - 1873), Alman hekimi ve filozofu. Königsberg'de doğmuş, orada ölmüştür. Filozof olarak duyumcu (sensualiste) bir bilgi kuramı kurmuştur. Başlıca eserleri: *Neue Darstellung des Sensualismus* (Sensualizm [duyumculuk] in yeni bir açıklanması) [1855]; *Die Grenzen und der Ursprung der menschlichen Erkenntnis* (İnsan bilgisinin sınırları ve kaynağı) [1865].

CZUCZOR [*tsutsor*], **Gergely** (1800 - 1866), Macar şairi ve sözlükçüsü. Andód (Nyitra) da doğmuş, Budapeştede ölmüştür. 1817 de Benedictus tarikatına girerek 1824 te rahip olmuş ve türlü yerlerde lise öğretmenliği yapmıştır. Büyük bir ilgi uyandıran kahramanlık şiirleri yazmaya başlıyan Cz. *Aradi gyülés* (Arad toplantısı) [1828] adlı şiiri ile Marczibányi armağanını kazanmıştır. Cz., Macar şairi Károly Kisfaludy'nin açtığı çığırda büyük bir adım atarak yepyeni bir ruh taşıyan halk romansları, idiller ve türküler yazmış ve bütün Macaristan'da tanınmıştır. Macar Bilimler

Akademisi 1831 de yapılan ilk genel toplantısında onu haberleşme üyeliğine seçmiştir. 1835 te Akademi sekreteri olan Cz. 1836 da Akademinin asıl üyeliğine getirilmiştir. 1848 yılı olayları karşısında yazdığı *Riadó* (Alârm) [1848] adlı şiiri yüzünden ağır hapse mahkûm edilmiştir. Akademi başkanının aracılığı ile aftan faydalanarak Budapeşte'ye dönmüş, Peşte'de János Fogarasi (b. bk.) ile birlikte *A magyar nyelv szótára* (Macar dili sözlüğü) adlı bir sözlük yazmaya başlamıştır. Yorucu bir çalışma sonunda meydana getirilen bu sözlükte Macar dilinin kelime hazinesi toplanmıştır (6 cilt, Budapeşte, 1862 - 1874). Şiirleri Irén Zoltvány tarafından toplu olarak yayınlanmıştır (*Cz. G. összes költői müvei.* [3 cilt, Budapeşte, 1899]).

CZYHLARCZ [*tsilarts*], **Karl Ritter von** (1833 - 1914), Avusturyalı hukukçu. Lobositz'te doğmuş, Viyanada ölmüştür. 1904 e kadar Prag Üniversitesinde profesörlük yapmış, sonra Viyanada görev almıştır. 1866 - 1886 yılları arasında Bohemya Diyet Meclisinde saylav olarak bulunmuş, 1898 de Avusturya Senatosu üyeliğine seçilmiştir. Roma hukuku uzmanı olarak uluslararası bir ün kazanmış, birçok kuşakların sağlam bir hukuk bilgisi almasında yapıcı rol oynamıştır. En tanınmış eseri *Lehrbuch der Institutionen des römischen Rechts* (Roma hukuku kuruluşları ders kitabı) adı altında çıkmıştır (13. bas. 1933).

CZYŃSKI [*çinski*], **Jan** (1801 - 1867), Polonyalı politika adamı. Polonyada çıkan 1830 - 1831 ayaklanmasında Lublin'de etkili bir rol oynamış, sonra Varşova'ya gelerek Yurtseverler Derneğinin ikinci başkanlığına seçilmiştir. 15 ağustos 1831 de Varşova gösterisine katılmış, ayaklanmanın bastırılması üzerine Fransaya sığınmıştır. 1834 te «Postęp» gazetesini çıkarmıştır. Cz., Fransız sosyalisti Charles Fourier'nin açtığı çığırda yetişen Polonyalı ütopyacı sosyalistler arasında özel bir yer tutar.

(C) harfinin sonu

C'de bulunmıyan maddeler için bk. Ç. K. S. Ş.

Ç

Ç Türk alfabesinin dördüncü harfi; «Çe» adı verilen bu harf ses bilimi bakımından diş - damak sessizlerinin süreksiz ve sertidir. Ç (yazı için bk. C ve CÉDILLE).

GENEL FONETİK: Ç yalın bir fonem olmadığı için ana seslerden sayılmaz. Sınıftaşları olan *c* (*dž*), *ts* ve *dz* v. b. ile birlikte yarı kapantılı (Fr. semi - occlusive) veya afrike (b. bk., affriqué) denilen ses grupunu meydana getirir. Uluslararası Fonetik Derneği (Association Phonétique Internationale) tarafından kabul edilen işareti *tʃ* ise de, fonetik araştırmalarında daha çok *tš* veya *č* harfleriyle yazılır. Söylenişi patlayıcı *t* gibi başlar, fakat patlama (plosion) olmaz, ön damaktaki kapantı (occlusion) açılırken *ş* sesindeki sürtünme ve sızmaya geçer ve sızıcı (spirante, fricative) bir ses gibi biter. Fonetikte digraf (digraphe), yani *tš* (*š* = Türkçedeki *ş*) ile yazılması bundan dolayıdır. Ötümsüz (sourd) iki sesin birleşmesinden meydana gelen *ç* de diş yuvası - damaksıl (palato - alvéolaire) ötümsüz bir sestir; ötümlü (sonore) eşi *c* olup fonetikte *dž* (*ž* = Türkçedeki *j*) işaretiyle gösterilir. Ç sesi plâğa alındıktan sonra gramofon tersine çalıştırılırsa, bu ses *ş* + *t* değeriyle işitilecektir. Bu da *ç* nin birleşik bir ses olduğuna kanıt sayılır. Bununla birlikte, *ç* sesi, aynı boğumlanma noktasında kaynaşık bir ses olarak söylenir. Patlayıcı ve sızıcı kısımları arasında geçiş sesi (son transitoire) yoktur. Bu sebeple, art arda söylenen *t* + *ş* sesleri bir *ç* meydana getirmez. Ana dilinde *ç* sesi bulunmıyan bir kimsenin, meselâ bir Fransızın kulağına *ç* sesi art arda söylenen iki ses gibi gelir. Ana bir ses olmadığı için *ç* sesi birçok ana dillerin ses sisteminde yer almamıştır.

Avrupa dillerinden İtalyancada *ç* sesine rastlandığı halde, Fransızcada bu ses yoktur; yalnız yabancı kelimelerde görülür (yabancı kelimelerde Fr. imlâsı tch). Çekçe ve Sırpçada *č* harfiyle gösterilir. Polcada *cz* işareti kullanılır. Rusçada ve Bulgarcada Kiril alfabesinin *ç* harfiyle yazılır.

Fincede *ç* sesi yoktur. Macarcada bugün *cs* işaretiyle yazılan bu ses eskiden *ch* ve *ts* harfleriyle gösterilmiştir.

Arapçada da *ç* sesi yoktur. Bu sebeple, Türkçe kelimelerdeki *ç* sesleri Araplar tarafından *ş* diye söylenir. Bu durum karşısında, Arap harfleriyle yazılan eski Türkçe sözlüklerde *ç* sesi *c* (ج) veya *ş* (ش) harfleriyle gösterilmiştir. Bu maddenin Türk fonetiği bölümüne bk.

TÜRK FONETİĞİ: Ana Türkçede bulunan bir ses olarak *ç* sesi Ana Altaycada da vardı. Bu sesin Ana Altaycada kullanıldığını gösteren pek çok kanıt ileri sürülebilir. Altay ailesine giren dillerde bu sesin en yaygın konsonlar arasında yer alması buna kesin bir kanıt olarak gösterilebilir. Eski ve yeni Türk dillerine bu sese hem kelime başlarında, hem kelime içlerinde ve hem de kelime sonlarında rastlanması tabiîdir. Örnekler: *çubuk* (< *çıbık*), *çek-*, *çiçek*, *çoçuk* (= çocuk), *oçak* (= ocak), *iç*, *güç* (< *küç*) *koç*, *saç*.

Eski Türk dillerinde *ç* sesi, genel olarak hem kelime başlarında, hem de kelime içlerinde ve kelime sonlarında saklanmıştır. Yeni Türk kollarının büyük bir bölümünde de bu durum devam etmektedir. Bunlar arasında Anadolu Türkçesi, Azerî Türkçesi, Türkmence, Gagavuzca, Kazan Tatarcası, Kırgızca, Troki Karaimcesi, Kumukça gibi lehçeler vardır. Karaçaycada da *ç* sesi saklanmıştır. Yalnız, bu dilde kelime başlarında *ç* ler aspire (b. bk.) bir söyleniş kazanmıştır. Örnek: *çʿağır* (= şarap), *çʿalman* (= çit), *çʿal-* (=biçmek). Yeni Türk dillerinde kelime başlarında *ç* yerine *ş*, *s*, *ts*, *t'*, *y* ve *š* gibi sesler de kullanılır. Örnek olarak: Kazakça, Karakalpakça ve Nogaycada *ç* ler *ş* ye çevrilmiştir: *şık-* (= çıkmak) gibi. Şor, Kaça, Kızıl, Salbin Koybalcası ve Karagas ağızlarında da *ç* nin karşılığı olarak *ş* kullanılır. Bunlara karşılık, Başkurtça, Sagayca, Koybalca, Beltirce, Kondoma Şorcası ve Yakutça gibi dillerde *ç* ler *s* ye çevrilir: Sagayca, Koybalca *sap-* (= çapmak); Başkurtça, Sagayca, Koybalca, Yakutça *as-* (= açmak); Başkurtça, Sagayca, Koybalca *kas-* (= kaçmak). Troki ve Halicz Karaimcesi, Mişerce, Tobol Tatarcası, Baraba Tatarcası, Tümence, Balkarca gibi dillerde ise *ç* ler *ts* ile karşılanmıştır: *tsekpen* (= çepken). Aynı değişme Kuzeydoğu Anadolunun birçok yerlerinde de tesbit edilmiştir. Soyotçada *ç* lerin karşılığı *t'* dir: *t'ekpen* (= çepken). Kızılcada kelime başlarında *ç* yerine *y* kullanılması dikkate değer: *yaç* (< *çaç* < *saç*); *yokur* (< *çokur*). Türk dilleri arasında özel bir

yer tutan Çuvaşçada ise *ç* ler *ś* ye çevrilmiştir: *śap* - (=çapmak); *śar* (= çeri); *uś* - (= açmak). Çuvaşçadaki bu değişmenin çok eski bir tarihe çıktığı anlaşılıyor. Çünkü eski Çuvaşçadan Macarcaya giren kelimelerde de Türkçe *ç* yerine göre *ş* (Macarca *s*) ile karşılanır: Çuvaşça *śar* > Macarca *sereg* (= çeri).

Buna karşılık, Türk dillerinde kelime içinde, özellikle iki vokal arasında *ç* ler ötümlüleşme (sonorisation) sonunda *ç* ye çevrilmiştir: Tarançı *oçak*, Televütçe, Altayca, Kırgızca *oçok*, Kazakça *oşak*, Kazan Tatarcası *uçak*, Başkurtça *uthak* (*usak* yerine), Şorca *ocuk*, Kuğuca (Lebedce) *ocak*, Türkmence *öcak* (= ocak). Baraba Tatarcasında bu *ç* *dz* ye çevrilmiştir (*odzok*). Bu kelime, Kazan Tatarcasından Çuvaşçaya da geçmiştir (*vuc'ah*). Türkçe *geç* kelimesine dayanan *gece* kelimesinde de *ç* sesi ötümlüdür. Bu örneklere Türkçe *acı* kelimesi de eklenebilir: Tarançıca *açik*, Troki Karaimcesi *açı*, Türkmence *ācı*, Kırgızca, Kazan Tatarcası, Altayca, Televütçe *açū*, Soyotça *acığ*, Kazakça *aşı*, Başkurtça *asıu*, Yakutça *asī*. Türkçe *aç* > *acık* - kelimesinde de ötümlüleşme göze çarpar. Türkçe *boncuk* kelimesinin *bonçuk* şeklinden geldiği anlaşılıyor. Türkçe *ucuz* kelimesi de *ç* > *c* değişmesine uğramıştır. Oğuz grupunda büyük bir yer tutan bu örneklerdeki ötümlüleşme olayı üzerinde birçok türkologlar durmuştur. Son olarak, Lajos Ligeti bu olayı uzun vokallere bağlamaya çalışmıştır.

Türk dillerinde kelime sonlarında genel olarak yalnız *ç* (bazı dil ve lehçelerde *ts*, *ś* v. b.) kullanılır. Kelime sonlarında bu ses yerine tektük *c* sesinin kullanıldığı da göze çarpar. Türkçe *öc*, *uc* kelimeleri gibi. Ancak, bu kelimelerdeki *c* ler sonradan ötüm (sonorité) kazanmış *ç* lerdir. Böyle olmakla birlikte, Türkçede kelime sonlarında rastlanan *ç* ler asli *ç* ve yarı ötümsüz (assourdi, dévoisé; fonetik işareti: *c̥*) *c* veya yarı ötümlü (mi - sonore, sonorisé; fonetik işareti: *ç̬*) olmak üzere iki türlüdür. Örnek olarak Türkçe *aç*, *koç* ve *saç* kelimelerinin akkusatifi *ç* ile *açı*, *koçu*, *saçı* olduğu halde, *ağaç*, *kazanç* kelimelerininki *c* ile *ağacı*, *kazancı* şeklindedir. Özellikle Arapça ve Farsçadan gelen kelimelerde de aynı durum göze çarpar. Bunun sebebi, bu kelimelerin yalın halinin gerçekte *ç* ile değil, *c̥* veya *ç̬* ile bitmesidir. Türk dillerinin güneybatı kolunda, özellikle Anadolu Türkçesinde, kelime başlarında *ç* sesi arasıra ötümlü (sonore) bir söyleniş kazanmıştır. Örnekler: Türkçe *çepken* (< *çekmen*) > *cepken*; Türkçe (< Moğolca) *çılbır* (=yulara takılan ip veya zincir) > *cılbır*; Türkçe *çibin*, *çimin* (= sinek) > *cibin* (> *cibinlik*).

Moğolcada *ç* sesi yalnız kelime başlarında ve kelime içlerinde kullanılır. Türk dillerinden farklı olarak, Moğolcada kelime sonlarında *ç* sesine rastlanmaz. Bu sebeple, Türkçeden Moğolcaya geçmiş olan kelimelerde, kelime sonundaki *ç* seslerinden sonra bir vokal (*a* veya *e*) türediği göze çarpar. Örnek olarak, Türkçe (Uygurca) «iş» mânasına gelen *kılınç* (< Türkçe *kılın* - + *ç*) kelimesinin Moğolcada *kilinçe*, Kalmukça *kilnṭse*) (= suç) şeklini almıştır. Bunun gibi, Türkçe *koç* kelimesinin Moğolca karşılığı da *kuça* şeklini almıştır.

Yunancada *ç* sesi yoktur. Bu sebeple, Anadolu Karamanlıları Türkçe *ç* (ve *c*) sesini yazmak için τζ işaretini kullanmışlardır. Lâtin harfleriyle yazılan *Codex Cumanicus*'ta Kumanca *ç* sesi için *ç*, *z*, *c*, *zc'* harfleri kullanılmıştır: Kumanca *agaz* veya *agac'* (= ağaç), *acça* (= akça, akçe), *balçuc* (= balçık), *borz* (= borç), *buc'gak* (= bucak), *ghaç*, *chac'* veya *chazc'* (= haç) gibi.

Arapların *ç* sesini kullanmadıklarını biliyoruz. Buna göre, Arap alfabesinde bu ses için ayrı bir harf de yoktur. Bu durum karşısında yabancı dillerde kullanılan *ç* sesini vermek için Arap yazarları ya bu sese yakın seslerin (*c*, *ş*) işaretini, ya da daha seyrek olarak Fars alfabesinden alınan bir işareti (چ) kullanmışlardır. Meselâ Kıpçak Türkçesine ait Arapça dil kitaplarında Türkçe *ç* sesi daha çok ج ve ش harfleriyle yazılmıştır. Bu sesi belirtmek için Fars alfabesinden alınan چ harfini kullanan yazarlar da vardır. Demek ki Arap alfabesinin elverişsizliği karşısında, yazarlar Türkçe *çiçek* kelimesini ya *cicek*, ya da *şişek* şeklinde yazmak zorunda kalmışlardır.

Yabancı dillerdeki *ts* sesleri Türkçede *sübstitüsyon* (b. bk., substitution) yolu ile *ç* olmuştur.

ÇA IRA (Fr. = Bu iş olacak), 1789 Fransız Devriminin başladığı sıralarda çıkan ve en çok tutunan devrimci bir türkünün ilk sözleri ve başlığı. Tekrarlanan parçası tam olarak şöyledir: Ah! ça ira, ça ira, ça ira! Les aristocrates à la lanterne! Ah! ça ira, ça ira, ça ira! Les aristocrates on les pendra! (Ah! bu iş olacak, olacak, olacak, aristokratlar fener direğine! Ah! bu iş olacak.... aristokratlar asılacak!).

Bu metin Lafayette'in emriyle sokak şarkıcısı Ladré tarafından yazılmış ve Bécourt'un bestelemiş olduğu Carillon National (Millî Kariyon) [kariyon = bir musiki aleti] adlı bir contredanse (b. bk.) havasına uydurulmuştur. Bu türkünün ilk defa Parislilerin 5 - 6 ekim 1789 gecesi Versailles üzerine yaptıkları yürüyüşte söylendiği sanılıyor. Asıl metin, bütün halk türkülerinde olduğu gibi, sonradan yer yer değiştirilmiş olup bu değişmelerin kimin tarafından yapıldığı bilinmiyor. Fransada çıkışından az sonra bu türkü, İngiltere ve Birleşik Amerikada hem Fransızca sözleri hem de sırf bestesi ile tutulmuştur. Birleşik Amerikada, Washington'un ikinci cumhur başkanlığı (1792 - 1796) sırasında Jefferson'cu Demokratların parti türküsü haline gelmiştir.

ÇAA HOL, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Tuva Özerk Bölge (oblast) sinde, Yukarı Yenisey (Ulug Kem) ırmağının sol yakasında, Kızıl şehrinin 151 km batısında bir şehir. Çevresinde hayvan (at, büyük baş hayvan, koyun, keçi) yetiştirilir; ekin (buğday, darı) ekilir.

ÇAADAEV [*çaadạyef*], **Pëtr Yakovleviç** (1794 - 1856), Rus düşünürü. Moskovada doğmuş, orada ölmüştür. Moskova Üniversitesinde okumuş, çağdaş Rus yazarları ile sürekli olarak temas etmiştir. Büyük Rus şairi A. S. Puşkin'in birkaç şiiri ona ithaf edilmiştir. 1812 harbine subay olarak katılmış ve Borodino'da yararlıklar göstermiştir. 1823 te geziye çıkarak İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya ve İsviçreyi görmüş, 1826 da Rusyaya dönmüştür. 1829 - 1830 yıllarında sekiz «Felsefî mektup» (*Filosofiçeskie pisma*) yazan Ç., Rusyanın geriliği üzerinde durmuş, bunun sebeplerini açıklamaya çalışmıştır. 1836 da bu mektuplardan birinin yayınlanması Rusyada büyük bir tepki yaratmıştır. Hükümet, Ç. in delirdiğini ilân ederek yazılarının yayınlanmasını yasak etmiştir. Bu sebeple, «Felsefî mektuplar» ancak yazarın ölümünden sonra yayınlanmıştır. Ç. Rusyada batılılaşma akımını destekliyen en büyük düşünür sayılır.

ÇAADAEVKA, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Penza bölge (oblast) sinin Gorodişçe çevre (rayon) sinde, Sura ırmağının sağ yakasında bir şehir. Tavuk kombinası ve ispirto fabrikası vardır.

ÇABUKİANİ, Vahtang Mihayloviç (doğ. 1910), Sovyet dansörü ve balet uzmanı. 1929 da Leningrad Koreografi Okulunu bitirmiş ve Leningrad Devlet Tiyatrosunun opera ve balet bölümüne atanmıştır. Bu tiyatroda türlü balet temsillerinde rol almıştır. 1941 de Tbilisi (Tiflis) Operasının baş balet uzmanlığına getirilmiştir. Ç. klâsik erkek dansında héroique tarzın kurucularından biridir. Ç. nin balet sanatında dans figürleri bakımından büyük bir zenginlik göze çarpar. Halk danslarından alınan bu figürlerin kullanılması balet konusunun açıklanmasını sağlar.

ÇAÇ, Orta Asyada, bugünkü Taşkent çevresinde bulunan eski bir bölgeye verilen ad. Ortaçağda bu bölgede birçok küçük devletler kurulmuştur.

ÇAÇA BALIĞI (*Clupea sprattus*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Yumuşak yüzgeçliler (Malacopterygii) alttakımına giren Hamsigiller (Clupeidae) familyasından bir tür. Uzunluğu 13 - 17 cm kadardır. Vücudu uzun olup yan taraflarından yassılaşmıştır. Sırtı yeşil pırıltılı olan koyu mavi bir renkte, başka yerleri gümüşü beyazdır. Damak kemiklerinde ve dilinde ufak dişler vardır. Eti çok beğenilmez. Avrupa denizlerinde ve Karadenizde yaşar.

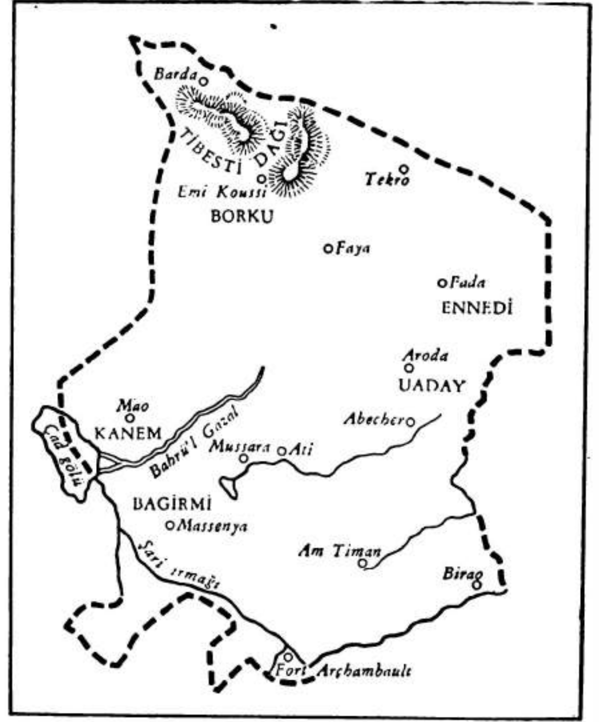

ÇAÇA BALIĞI

ÇAÇAK (Sırpça adı: **Čačak**), Yugoslavyada, Sırbistan bölümünün doğusunda, Belgradın aş. yu. 100 km güneyinde bir şehir. Ortaçağda Gradac adiyle tanınmıştır. Nüfusu 21 000 dir. Arkeoloji müzesi vardır. Çevresinde antimon ve krom madenleri işletilir.

1806 ve 1815 yıllarında Ç. çevresinde Sırplarla Türkler arasında kanlı savaşlar olmuştur. 25 mayıs 1815 günü yapılan savaşlara İpşir Paşanın yönetimi altında katılan Türk kuvvetlerinin aş. yu. 10 000 kişi, ayaklanan Sırpların ise aş. yu. 3 000 kişi olduğu sanılır. Bu savaşlarda gerek Sırplar, gerek Türkler büyük kayıplar vermişlerdir. Bu arada İpşir Paşa, Sırpları teslim olmaya çağırırken ayaklananlardan biri tarafından öldürülmüştür.

ÇAD CUMHURİYETİ (République du Tchad), Orta Afrikanın kuzey bölümünde, kuzeyden Libya, doğu ve güneydoğudan Sudan, güneyden Orta Afrika Cumhuriyeti toprakları, güneybatıdan Nigeria ve batıdan Niger ile sınırlanan devlet. Yüzölçümü 1 284 000 km², nüfusu 2 730 000 dir. Başlıca şehirleri Fort - Lamy (başkent), Fort - Archambault, Moundon ve Abéché'dir. Irk grupları Araplar, Sara'lar ve Peul'lardır. Ülkede Fransızca, Arapça ve Afrika dilleri konuşulur. Ç. C. nin kuzey bölümünde Müslümanlar, güney bölümünde Müslüman olmıyan zenciler çoğunluktadır. Yalnız bir tarım ülkesi olan Ç. C. nin kuzeyini step ve çöl bölgesi, güneyini ağaçlık ovalar kaplar. Ülkenin başlıca ürünleri pamuk, yer fıstığı ve hayvan etidir. Et, dış memleketlere dondurulmuş olarak hava yolu ile gönderilir. XIX. yüzyıl sonlarına doğru Fransız sefer heyetlerince görülmeye gidilen Ç. C. 1910 yılında Ubangi - Şari - Çad sömürgesinin bir bölümü olmuş, on yıl sonra da ayrı bir sömürge halini almış, İkinci Dünya Harbinden sonra Fransız Birliği içinde özerk bir cumhuriyet olmuş, 11 ağustos 1960 da da tam bağımsızlık kazanmış, 1960 eylülünde Birleşmiş Milletlere üye seçilmiştir.

ÇAD CUMHURİYETİ

XI - XII. yüzyıllardan başlıyarak Arap coğrafyacı ve tarihçileri Ç. ve dolayları üzerine bilgi verdikleri gibi, daha sonrakiler de Sudan bölgesinden bahsederlerken Ç. ve dolaylarına dokunmuşlardır. Ç. gölü XVI. yüzyılda Leo Africanus tarafından Avrupaya tanıtılmıştır. Bu kaynaktan alınan bilgiye göre, Gastaldi'nin 1564 te yapılan Afrika haritasında Ç. gölüne yer verilmiştir. Bundan sonraki Avrupa haritalarında Ç. bölgesinde bir veya birkaç göl gösterilmiştir. Cihannüma'daki haritada Ç. bölgesinde göller belirtilmektedir. 1823 te Ç. gölünü ilk olarak gören Avrupalı gezginler Denham, Clapperton ve Oudney'dir. Sonraları Barth ile Nachtigal bu bölge üzerine değerli bilgiler vermişlerdir. Daha sonra Monteil (1892), Lamy ve Foureau (1899) ve Tilha (1904 - 1907) bu bilgileri genişletmişlerdir. 1908 de Sami adlı bir Türk deniz subayı, sürgün olarak bulunduğu Fizandan kaçarak önce güneye, sonra batıya doğru Büyük Sahrayı geçmiş, yedi ay sonra Gine kıyılarına varmıştır. Bu Türk subayı yolculuğu sırasında Büyük Sahra ortasındaki Bilma'dan geçerek Ç. gölünün kuzey batısındaki Nguigmi'ye, oradan da gölün batısındaki Kukaya gitmiş, daha sonra Niger nehrinin ayaklarından Benue üzerindeki Yola'ya, oradan da nehir boyunca giderek bu nehrin Niger nehrine kavuştuğu yerde bulunan Lokoea'ya, oradan da Gine Körfezi kıyısındaki Akassa'ya varmıştır.

Gine Körfezi kıyılarına yerleşmiş olan sömürgeci büyük devletler XIX. yüzyılın sonlarında Ç. gölü bölgesini ellerine geçirmek için birbirleri ile yarış etmişlerdir. Bu yarış XX. yüzyılın ilk yıllarında da sürüp gitmiş, sonunda İngilizler, Fransızlar ve Almanlar gölün kıyılarında yan yana yerleşmişlerdir. Birinci Dünya Harbinde yenilmiş olan Almanya Kameron sömürgesi ile birlikte buradaki yerlerini de İngilizlerle Fransızlara bırakmıştır.

ÇAD GÖLÜ (Fr. Lac Tchad, Ar. Bahr - üs - Selâm), Afrikada Sudan'ın batı bölümünde, kıyıları sazlık ve bataklık olan bir göl. Ortalama derinliği 1 - 2 m, en derin yeri

ÇAD GÖLÜ

7 m dir. Denizden yüksekliği 243 m dir. Ç. G., kuzeyde Tibesti (3 400 m), güneyde Mandara dağları, doğuda Ennedî, batıda Asben dağlık yerleri arasında, çevreden gelen suların birikmesiyle oluşmuştur. Göl çanağının çok yayvan olması yüzünden su basmaları sırasında çevreye yayılır. Bu sebeple, gölün yüzölçümü yıldan yıla 10 000 km² ile 25 000 km² arasında değişir. Gölü besliyen başlıca kuvvetli ırmakları güneyden gelen Şari (Chari) ve Logone ile güneybatıdan gelen Komadugu - Yobe'dir. Tibesti dağlarından inen Soro veya Bahr - ül - Gazal denilen ırmak ise arasıra ancak yıkıcı bir sel halinde akan bir çöl deresidir. Ç. G. nün görünürde dışarıya akışı yoktur. Gölün suyu çok yerinde tatlı yahut hafif acı, yalnız batı kıyılarına yakın yerlerde tuzludur. Gölde çeşitli balıklar vardır. Ç. G. nün türlü yerlerinde su yüzünden biraz yüksekte bulunan çok sayıdaki adalar, sığır soyundan hayvanların iyi yetişebildiği otlak ve çayırlık, aynı zamanda insanlar için de iyi korunabilen yerleşme yerleridir. Göl, 1823 de Oudney, Denham, Clapperton tarafından bulunmuştur. Ç. G. nün büyük bir bölümü Çad ve Orta Afrika Cumhuriyetleri içinde, küçük bir bölümü ise Nigeria Federasyonu Cumhuriyetindedir. Gölde kayık, küçük yelkenli gemi ve motorlar işler.

ÇADAN, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Tuva Özerk Bölge (oblast) sinde, Çadan ırmağı üzerinde, Kızıl şehrinin 233 km batısında bir şehir. Dzun - Ḫemçik çevre (rayon) sinin merkezi olan bu şehirde el sanatları gelişmiştir. Çevresinde hayvan beslenir; tarla ürünleri ekilir.

ÇAD - HAMÎ GRUPU, Hamî dillerinin Nigeria grupunun altbölümü. Nigeria grupu ise başlıca Fulbe soyunun da içinde bulunduğu Senegal - Guinea altgrupundan meydana gelmiştir ki bu altgrup, Hausa (b. bk.) dan başka, aş. yu. 30 küçük dili kapsar.

ÇADIR (eski şekli *çatır*; Farsça *çâdor*'dan veya Türkçe *çat-* kökünden), çok zaman dokumadan yapılmış bir çeşit taşınabilir mesken. Genel olarak, göçebe kavimler ve görevleri gereğince yer değiştiren ekipler tarafından kullanılır.

Ç. çok eski çağlardan beri insan oğullarının meskeni olmuştur. Hattâ mağaradan sonra ilk meskenin Ç. olduğu söylenebilir. İnsanlar gerek malzeme, gerek teknik bakımından mükemmel olan evleri yapmadan önce yağmur ve güneşten korunmak için, karşılıklı iki ağaç veya taşın üzerine ot veya hayvan derisi yahut da bir dokuma koyarak meydana getirdikleri Ç. larda oturmuşlardır.

Taş devrinde kullanılmış olduğu anlaşılan göl evleri bir çeşit *çardak* veya *alaçık* denilen Ç. dan başka bir şey değildir.

ÇADIR Tipleri

Ç. lar tarihî zamanlarda da çeşitli şekillerde kullanılmıştır. Bugün bile bazı kabîle ve kavimlerde görülmektedir. Montandan, çadırları dünyadaki yapılışlarına göre başlıca 8 grupta toplamaktadır: 1. Basit konik Ç., Kuzey Asya ve Kuzey Amerikada; 2. Kubbeli konik Ç., Japonlarda; 3. Sayvanlı (geçitli) konik Ç., Eskimolarda; 4. Çift konik biçimli Ç., eski Sibirya halkı arasında; 5. Dairevi kubbeli Ç., göçebe Moğol ve Türklerde; 6. Çok köşeli Ç., Tibet, Afrika ve bazı Asya kabîlelerinde; 7. Kubbe şeklinde Ç., Doğu Afrika ve Kuzey Amerikada Hudson bölgesinde; 8. Yanları açık Ç., Güney Amerika yerlilerinden Araucan ve Patagonlar arasında kullanılmaktadır.

Ç. yurdumuzda bugün Yürük ve Türkmenler arasında ve Doğu Anadoluda çobanlık yapan bazı aşiretlerde yaşamaktadır ve genel olarak *kara çadır*, *alaçık* ve *topak ev* diye adlandırılan üç çeşidi vardır:

1. Kara çadırlar genel olarak keçi kılından veya kara yünden çul tarzında dokunan büyük bir örtü, onu geren ve destekliyen 2 - 3 direk ile ip ve kazıklardan ibarettir. Bu Ç. lar dört köşe ve muhtelif direklidir.

2. Alaçıkta yanlar yerden başlıyarak kaba taş ile örülür; üst taraf ağaç ve kamış çubukla örülerek keçe kaplanır. Yarım kubbe şeklindedir.

3. Topak evler ise Orta Asyada Kazak ve Kırgız Türkleri arasında çok raslanan kubbeli Ç. olup özel olarak bükülerek hazırlanmış ağaç kafesinin üzerine keçeler konarak yapılır. Bu Ç. lara Kırgızlar *kiyiz üy* (= keçe ev) adını verirler.

Türk Ç. ları genel olarak ya Yürük Ç. ları gibi dört köşe, muhtelif direkli Ç. lar ya da Kırgız Ç. ları gibi yuvarlak kubbelidir.

Türkistan, Türkmenistan ve Kazakistanda bugün kullanılmakta olan Ç. ların en yaygın olanı *yurt* denilen yuvarlak ve tavanı kubbeli Ç. lardır. Bu Ç. lar biri etraf duvarları, öbürü tavan olmak üzere iki kısımdan meydana gelir. Etraf duvarlarına *kerege* veya *kanat* denilir. *Kerege* birbirlerine uygun yerlerinden ince kayışlarla bağlanmış çubuklardan yapılır. Toplanınca birbiri üzerine gelerek bir demet meydana getiren kerege hayvanlara yüklenerek taşınır. Ç. kurulacak yer belli olduktan sonra bu kısımlar yan yana getirilerek bağlanınca birkaç metre çapında bir kafes meydana gelir. Bu kafesin yüksekliği 2 - 2,5 m kadardır. Bu kanatların bir yerinde güneşin doğduğu yöne gelmek üzere bir kapı çerçevesi konulur. Bu kapıya *eşik* denilir. Ç. ların tepesinde hava ve ışık almak üzere yuvarlak bir delik (pencere) vardır. *Tünlük* denilen bu delik, Ç. içinde yanan ateşin dumanını dışarıya çıkarmaya yarar. Geceleri ve yağmurlu havalarda bu delik keçe ile örtülür. Eşik (kapı) üze-

rine asılan örtü de geceleri ve fena havalarda indirilir. Ç. larda her şeyin yeri belirlidir ve bu düzen her Ç. da aynıdır. Ç. ın orta yerinde soğuk havalarda ateş yakılacak bir yer bulunur. Buna *korluk* denilir. Kapının karşısında bulunan kısma ise *tör* adı verilir. Burada yükler (sandıklar, hurçlar, hararlar, heybeler ve bohçalar) yer alır. Bunların önüne halılar serilir. Zengin Ç. larında duvarlar da halılarla süslenir. Kapıdan girilince sağ tarafta kımız tulumu (*saba*) bulunur. At derisinden yapılan bu tulumun yanında evin yemek kabları yer alır. Kiler olarak kullanılan bu kısmın yanında Ç. sahibinin kerevetli yatağı kurulur. Yatağın yanında demir bir kazık vardır. Zengin Ç. larında bu kazık gümüş kaplamadır. Buna ev sahibinin giyim kuşamı ve silâhları asılır. Böylelikle silâhlar yatağın yanında bulunur. Ç. larda atların eyer ve koşumları, su kabları, tekneler, dokuma tezgâhları da vardır.

Osmanlı devrinde *otağ - ı hümayun* adı verilen padişah Ç. ları da değerli kumaşlarla bezenirdi. Yine sadrazam, serasker Ç. ları da padişah Ç. ına yakın derecede süslenir ve değerli kumaşlarla kaplanırdı.

Türk Ç. ları arasında kubbeli Ç. ların bazıları yüksek tavanlı olmakla birlikte köşeli ve direkli Ç. ların tavanı yüksek değildir. Çünkü bunlarda çok zaman yerde ve hayvan postları üzerine oturulurdu.

Türk Ç. ları yapılış bakımından olduğu gibi, kültür bakımından da çok dikkate değer. Bu Ç. lar eski çağlardan beri komşu kavimler arasında da rağbet kazanmıştır. Bu arada eski Macarların Türkçe *çadır* (< *çatır*) kelimesini *sátor* şeklinde aldıklarını biliyoruz.

Sanat tarihçileri ve arkeologlar Türk Ç. ları üzerinde önemle durmuşlar ve Türk sanatının birçok öğelerini Ç. sanatından aldığını ileri sürmüşlerdir. Hattâ Türkistanda ve Anadoluda rastlanan kümbetlerin eski Türk Ç. larına dayandığı düşüncesi tanınmış Avrupalı arkeolog ve sanat tarihçeleri arasında yaygındır (J. Strzygowski, A. Gabriel v. b.). Bk. KÜMBET.

Osmanlı devrinde Ç. yapımı ayrı ve önemli bir meslekti. İstanbulda bir de Çadırcılar çarşışı vardı. Bk. OTAĞ ve YURT.

ÇADIR ÇİÇEĞİ: bk. TARLA SARMAŞIĞI.

ÇADIR LUNGA [*çadır lunga*] (Rumence. **Ceadâr Lunga**), Moldavya (Buğdan) Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde şehir tipinde bir köy. Değirmen ve tarım makinaları fabrikası, yağ ve peynir imalâthanesi, kuluçka istasyonu, tuğla ve kiremit yapımevleri vardır. Çevresinde tahıl (buğday, mısır) ve ay çiçeği ekilir; et ve süt hayvanları, meyva ağaçları yetiştirilir.

ÇADIR MEHTERLERİ, Osmanlı İmparatorluğunda, sefer ve göçlerde konak hizmetinde, çadır kurmakla görevli bir asker sınıfının adı. Ç. M., hizmetlerinde bulundukları makamlara göre ad alırlardı. Padişah hizmetinde bulunanlar *Mehterân - ı hayme - i hassa*, sadrazam hizmetinde olanlar *Mehterân - ı asâfî* adını taşırlardı. Öteki vezirlerin de durumlarına göre Ç. M. bulunurdu. Saray mehterleri dört bölük olarak örgütlenmişti. Mehterân - ı hayme - i hassa ağası aynı zamanda *oda - i evvel*, yani birinci bölüğün başı idi. İkinci bölük *kethüda odası*, üçüncü bölük *baş bölükbaşı odası* adını taşır, dördüncü bölük ise bir bölükbaşı tarafından yönetilirdi. Bunlardan başka, 2 bölükbaşı daha bu örgütün kadrosunda bulunmaktaydı. Ağalık görevi dışında kalan kadrolarda yükselme ocaktaki eskiliğe göre olurdu. Bu kadronun dışında *otağgerân* (otağcı) adı ile 7 otağ yapıcısı, *nakşduzân* adı ile 2 nakkaş, *haymeduzân* adı ile 16 çadır dikicisi ve biri baş perdedar olmak üzere 2 perdedar bulunmakta idi. Bu zanaatçılar bir yiğit başı tarafından kontrol edilirdi.

Ç. M. nin sayısı zamana ve ihtiyaca göre değişmiştir. XV. yüzyılın sonunda 38 kişi iken, XVII. yüzyılın ikinci yarısında 2 000 kişiye kadar yükselmişti. Ancak Ç. M. nin normal kadroları 800 e yakındı. Nitekim XIX. yüzyılın başında sayıları 861 di.

Ç. M. Atmeydanında İbrahim Paşa Sarayındaki kışlalarında barınmakta idiler. Daha sonra XVIII. yüzyılda bu sarayın yanında yaptırılan bir kışlaya çıktılar. Ç. M. köşkü en son 1815 te 23, 80×53, 30 boyutlarında iki katlı olarak yaptırıldı.

Ç. M. nin maaşları Yeniçeri nizamlarına göre ödenir ve Bâb - i defterîye bağlı piyade mukabele kaleminden karşılanırdı. Ulûfe dağıtımında Ç. mehterbaşısı da bir tas Yeniçeri çorbası ile fodlasını alır, sadrazama, öteki Divan erkânına göstererek biraz yerdi. Bundan başka, padişah tarafından yüksek görevlere atanılanlar da huzurdan çıktıktan sonra toptan bir miktar bahşişi Ç. M. ne vermek zorunda idiler. Ç. M. nin asıl görevleri konak yerlerinde çadırları ve otağ - ı hümayunu kurmak olduğundan sefer ve göçlerde ikiye bölünürler, bir bölümü bir gün önden giderek konakçı vezirin emri gereğince otağ - ı hümayunu ve öteki çadırları hazırlarlardı. Padişah yanında kalanlar ise padişahın hareketinden sonra çerge ve sâyebânları toplarlardı. Ç. M. nin başka görevleri cellâtlık hizmeti idi. Bu maksatla her gün 4 - 5 mehter Orta kapıda, Kapıcılar dairesinde nöbet alarak padişahın veya sadrazamın emirlerini beklerdi. 1826 da Yeniçeri ocağı kaldırıldıktan sonra Ç. M. nin adı değiştirilerek bu örgüte Hiyamiye Nezareti adı verilmiştir.

ÇADIR UŞAĞI OTU (*Dorema ammoniacum D. Don.*), Maydanozgiller (*Umbelliferae*) familyasından, İran ve Afganistanda yetişen, az yapraklı ve iri çiçekli, 1,20 - 2,40 m yüksekliğinde, 2 - 5 cm çapında çok yıllık bir bitki. Bu bitkiden tıpta kullanılan «Ammoniacum» elde edilir. Bileşiminde % 70 reçine, % 11 - 18 kauçuk ve eterik yağ, salisil asidi vardır. Kullanışı dıştan olup, daha çok çıbanlara ve şişkinliklere karşı kullanılır.

ÇADIR UŞAĞI OTU
a. Çiçekli bir bitki; b. Çiçekli bir dal; c. Büyütülmüş bir çiçek; d. Olgunlaşmış bir meyvenin enine kesiti

ÇADOBETS [*çadobets*], Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinde, Krasnoyarsk bölge (oblast) sinden geçen bir ırmak, Angara nehrinin sağ kolu. Uzunluğu 434 km dir. Geçtiği çevrenin alanı 18 728 km² dir. Orta Sibirya Yaylasından geçer. Yarkino köyünden başlıyarak küçük gemilerin işletilmesine elverişlidir.

ÇAGA (Coğ. ve Etnog.): bk. CAGGA.

ÇAGAN veya ÇEGAN, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Çkalov bölge (oblast) sinde ve Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Batı Kazakistan bölgesinde bir ırmak. Uzunluğu 276 km dir. Küçük Ç. ve Büyük Ç. sularının birleşmesiyle meydana gelen bu ırmak Ural nehrine karışır. Kar ve yeraltı sulariyle beslenir.

ÇAGANDO [*çagandọ*], Kuzey Kore'de, Çin sınırı yakınında bir il. Merkezi Kange'dir. Nüfusu 479 000 (1953) dir. Kömür, bakır, nikel, altın ve kurşun madenleri bulunur. Çeşitli ormanları vardır. Bölge dağlık olduğundan tarım gelişmemiştir. İpek böcekçiliği ileridir.

ÇAGANİYAN, Amuderya'nın yukarı yatağında eski bir şehir. Ç. ı bölgenin bugünkü merkezi olan Denav veya Dinev şehrine bağlıyan yazarlar vardır. Ç. uygarlık bakımından Buhara ve Semerkant'tan çok Belh şehrinin etkisi altında kalmıştır. İslâm fetihlerinden önce, burada Buddha dini yayılmıştı. Ç. bölgesini Emir Kuteybe b. Müslim almıştır (705).

Ç., Amuderya bölgesinin ticaret merkezi olan Tirmiz'den büyük olmakla birlikte, nüfus ve zenginlik bakımından bu şehirden geri idi. Arap coğrafyacılarından Mukaddesî, Ç. ın 16 000 köyü olduğunu bildirmektedir. Ç. bölgesi XI. yüzyılın birinci yarısında Gaznelilerin, ikinci yarısında Selçukluların, XII. yüzyılda Semerkant hanlarının ve Gurluların eline geçmiştir. Moğol yayılması sırasında bu bölge Çağatay (b. bk.) ve çocuklarının elinde kalmıştır. Ç. da Özbekler, ilk yerli halk olan İranlıların yerini almışlardır. Bu bölgede İslâm yayılmasından önceki şehirler ile Araplar tarafından kurulan şehirler yıkılmış ve yok olmuştur. Ç. ın da XIV. yüzyılda yıkılıp yok olduğu anlaşılmaktadır.

ÇAGAY [*çagąy*], Pakistanın Belucistan bölümünün kuzeybatısında, dağlık ve boş bir bölge. Yüzölçümü 31 261 km², nüfusu 29 250 (1940) dir. Hindistan topraklarına 1896 da katılmıştı.

ÇAGAY [*çagąy*] **DAĞLARI,** Pakistandaki Çağay bölgesinde, Afgan sınırı boyunca doğuya ve batıya doğru uzanan sıradağlar. En yüksek tepesi 2 456 m dir.

ÇAGDA, Yakut Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Aldan ırmağı üzerinde bir şehir ve iskele. Çevresinde altın elde edilir. Ekin (çavdar, yulaf), sebze ekilir, hayvan (büyük baş hayvan, at, geyik) yetiştirilir. Kürk hayvanları avlanır.

ÇAGMİNÎ, Mahmud b. Muhammed b. Ömer el Harezmî (ölm. 1221), Türk astronomu. İslâm âleminde tanınmış bir astronomi kitabının yazarıdır. Hârezm'de okuduktan sonra Irak ve İranda ünlü rasathanelerde çalışmıştır. Ç. yi tanıtan *El mülahhas fi'l-hey'e* adlı eseri, özellikle Türkiye medreselerinde yüzyıllar boyunca ders kitabı olarak kullanılmış ve Kadızade, Cürcanî gibi astronomlarca şerh edilmiş olduğu gibi, Rudloff ve Hocheim tarafından Almancaya çevrilerek Batı dünyasına da tanıtılmıştır. Ç., bundan başka *Kıve'l-kevâkib ve za'fuha* adlı gezegen yıldızlar üzerinde duran bir eser daha yazmıştır.

ÇAGODA [*çagoda*], Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinde, Leningrad ve Vologda illerinde, Mologa ırmağının sol kolu. Uzunluğu 246 km dir. Küçük bir gölden çıkarak, bataklık haline gelmiş bir ovadan geçer. Kar ve yeraltı sulariyle beslenen bu ırmak, kasım ayı başında donar, nisan ayı ortasında çözülür; 170 km lik kesimi gemiciliğe elverişlidir.

ÇAGRA [*çągra*], Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinde, Volga nehrinin Kuybışev ve Saratov bölge (oblast) lerinden geçen sol kolu. Uzunluğu 243 km dir. Volga ötesinin Sırt bölgesinden geçer. Daha çok kar sulariyle beslenir. Yazın suları büyük ölçüde azalır. Yukarı yatağında birbirine bağlı olmıyan birçok göller meydana gelmiştir. Kasım ayında donar, nisan ayında buzları çözülür.

ÇAĞA GÖLÜ, Bolu ile Gerede arasında bir göl. Bir daire biçiminde olan gölün yüzölçümü 4 km² ye yakındır. Ç. G. nün en derin yeri 20 m dir. Çok yeri ise birkaç metre derinliğindedir. Gölün suyu tatlıdır. Gölde 1-2 kg ağırlığı bulan sazan ve akın balıkları vardır. Göl ilkbaharda kabarır (ortalama 15 cm kadar), eylülde en çekilmiş durumda bulunur. Göl, 4 kadar dere (özellikle Arslanlı çayı, Ibrıcak deresi) ile beslenir. Suları Eski Ç. deresiyle Filyos'un bir kolu olan Mengen çayına dökülür. Geniş bir çöküntü çanağında meydana gelen gölün çevresinde yeni birikmelerle genişçe düzlükler meydana gelmiştir. Bunlar tarla ve çayırlık olarak kullanılır. Göl çevresinin başlıca yerleşme yeri, güney kıyısındaki Yeni Çağa (b. bk.) kasabasıdır. Gittikçe gelişmekte olan bu küçük kasaba, düzgün bir şose ile Gerede ve Boluya bağlıdır.

ÇAĞAN TATAR'LAR (Moğ. *çağan* = ak), Çingiz Han zamanında Buyir-Nor çevresinde oturan Tatar kabîlelerinden biri.

Çingiz Han 1202 yılında Moğolların en büyük düşmanı olan Tatarlar üzerine yürüyerek onları kesin bir bozguna uğratıp büyük bir kısmını esir almıştır. Bu savaşta bulunan Tatar kabîlelerinin başında Ç. T. vardı. Çingiz Han, esir edilen Ç. T. ı ile öteki Tatar kabîlelerinden çocukları ve kadınları ayırarak geri kalanların hepsini öldürtmüş ve böylelikle onların önemli bir kısmını yok etmiştir. Bununla birlikte, iç savaşlardan sonra Ç. T. ını da hizmetine almış, bunlar Çin ve İslâm ülkelerinin fethine katılmışlardır. İslâm ülkelerine gelen Ç. T. ın çoğu, Anadoludaki Moğol kuvvetleri arasında bulunmuştur. XIII. yüzyılda Harput ve Malatya taraflarında Ç. T. ın yaşadıkları bilindiği gibi, Orta Anadoludaki Moğollar arasında da Ç. T. ve Kara Tatarlar vardı. İlhanlı Devleti emîrlerinden Giray, Doladay ve Kür-buğa Bahadır bu kabîleden idiler.

Ç. T. Türkistan, İran ve Anadoluya geldikten sonra Türkleşmişler ve Müslüman olmuşlardır. Bunların bir kısmı İlhanlı Devletinin yıkılmasından sonra Türklerle karışmış, bir kısmı ise öteki Tatar ve Moğol kabîleleri gibi, Timur tarafından Anadoludan Türkistana götürülmüştür.

ÇAĞANOZ (Zoo.): bk. ÇİNGENE YENGECİ.

ÇAĞATAY (ölm. 1242), Çingiz Hanın oğlu ve onun ölümünden sonra kurulan Moğol devletlerinden birininin kurucusu. Babası hayatta iken de Çingiz yasasına en çok saygı göstermek ve gösterilmesini istemekle ün almıştır. Ç. kardeşleri ile birlikte Çingiz'in Çin ve Hârezm seferlerine

katılmıştır. Hârezm seferinden sonra Ç. a babası tarafından Sultan Celâleddin'in takibedilmesi görevi verilmiş ve Ç. 1221 - 1222 kışını Hindistanda geçirmiştir. Çingiz Han, Tangutlar üzerine sefere çıktığı zaman (1225 - 1227) Ç. ı Moğolistanda nöbetçi bırakmıştır.

Çingiz Han öldükten (1227) sonra Ç., büyük evlât ve Çingiz yasasını en iyi bilen prens olarak büyük bir erke sahip bulunuyordu. Ç. ın kardeşi Ögedey, babaları tarafından veliaht seçilmiş olduğundan, Ç. 1229 da büyük bir törenle Ögedey'in hanlığını ilân ettirmiştir. Çingiz Han tarafından Ç. a Maveraünnehir'den Moğolistana kadar uzanan geniş bölgç verilmiştir. 1239 da Buharada patlak veren büyük ayaklanmayı bastırmak görevi büyük kağan tarafından Maveraünnehir valisi Mahmut Yalvaç'a verilmiştir. Maveraünnehir'deki kumutanlar da büyük kağan tarafından atanmakta idi. Ögedey'den sonra büyük kağan ilân edilen Möngke zamanında da Buharaya kadar uzanan geniş alandaki büyük şehirler, kağan adına Mahmud Yalvaç'ın oğlu Mesut tarafından yönetiliyordu. Bu valinin yanında bulunan Ç. ın veziri Kutbeddin Habeş Amid'in yönetim işlerindeki yetkisi kesin olarak bilinmemektedir. Ç. tarafından çok sevilen bu vezirin çocukları Ç. ın çocuklarına arkadaş olarak verilmiştir. Çingiz yasasına çok bağlı ve bunun için de Müslümanlık düşmanı olan Ç. ın bu Müslüman vezire güven ve sevgi beslemesi dikkate değer bir noktadır. Ç. Moğollarda hayvanları Müslümanlıktaki gibi kesmeyi ve Müslümanların gusül etmek için akar suda yıkanmalarını yasak etmişti. Vaftiz edilmiş olduğu yalnız Marco Polo tarafından kaydedilen Ç. ın Hıristiyan olduğu söylentisi Müslümanlık düşmanı olmasından ileri gelmiş olabilir.

Ç. ın adı, kurduğu devletin ve hanedanının adı olarak uzun zaman yaşamıştır. Çingiz Hanın öbür çocuklarının kurduğu sülâleler ve devletlerde ise durum böyle olmamıştır. Ç. Devleti, Ç. ın ölümünden 30 yıl sonra kurulmuştur. Kara Hülegü ve daha sonra Ç. ın oğullarından Yisü Möngke bu soyun başkanı ve devletin başı oldular. 1251 de Batu Han (b. bk.) ın etkisi ile Tuluy'un büyük oğlu Mengü (Möngke) nün büyük kağan seçilmesini tanımak istemiyen Ç. ın oğulları, Ögedey'in çocukları ile birlikte Ala - Kamak'ta toplanmış olan kurultaydan ayrılmışlardı. Bunlar bir süre sonra yeni hükümdara biat etmeğe gittikleri zaman hallerinden şüphelenilmiş ve araştırma sonunda çoğu idam edilmiş, bir kısmı da sürülmüştür. Bu olaydan sonra Ç. soyunun ve devletinin önemi bir süre kaybolmuştur. Bu sırada yeniden hükümdar ilân edilen Kara Hülegü'nün ölümünden sonra onun karısı Organa, küçük olan oğlu Mübarek Şah adına devleti yönetmiştir. Ancak, bu sırada devletin erki azalmış ve âdeta Büyük Moğol Devleti, doğuda büyük kağan Möngke Han, batıda da Batu Han yönetiminde ikiye bölünmüştür. Her tarafta para, büyük kağan adına basılıyordu.

1259 da büyük kağanın ölmesi ve kardeşleri Kubilay ile Arıg - Buka'nın taht kavgalarına başlamaları üzerine durum değişmiş ve Ç. soyunun talihi yeniden açılmıştır. Ç. ın torunlarından Algu, Arık Buka'dan bütün Orta Asyayı almak ve kendisine yardıma gelmek emrini almıştır. Algu, Orta Asyayı ve bu arada Afganistan ile Hârezm ülkelerini de almış ve bağımsız bir hükümdar gibi hareket etmeğe başlamıştır. Bu sırada Arık Buka'nın yenilerek kaçması üzerine Algu, almış olduğu yerlerde devletinin temellerini yeniden kurmuştur. Maveraünnehir valisi Mesut yine bütün büyük şehirleri Algu adına yönetmeye devam etmiştir. Algu'nun ölümünden (1266) sonra Ç. Devleti, Ögedeyin çocuklarından Kaydu'nun eline geçmiştir. Kaydu, ölünceye kadar (1301) yine Mesut Orta Asyanın büyük şehirlerini onun adına yönetmiştir.

Kaydu'dan sonra hükümdar olan Çapar, bir kaç yıl hükümdarlık edebilmiş ve yerini Barak Han'ın oğlu Duva'ya bırakmak zorunda kalmıştır (1307). Duva, Ç. Devletinin gerçek kurucusu sayılmaktadır.

Ç. Devletinin diğer devletlerle olan sınırları 1331 de yapılmış bir Çin haritasında gösterilmiştir. Ç. Devleti daha sonraları örgütünü her tarafta kurabilmiştir. İlhanlılar ve Çindeki Kubilay Devleti, topraklarının her tarafını merkeze bağladıkları halde, Ç. Devletinin toprakları olan Orta Asyada yerli sülâleler hüküm sürüyorlardı. Bu yerli hanedanın bulunmadığı yerlerde müftiler duruma hâkim bulunuyorlardı.

Ç. Devleti, İslâm medeniyetinin etkilerine daha az uğramış ve hâkim sınıf olan Moğollar, geleneklerini İran Moğollarına göre daha iyi koruyabilmişlerdi. Bu devletin yönetimi altında bulunan millet ve devletler içinde Uygurlardan başka hemen hepsi İslâmiyeti kabul etmiş olmakla birlikte, İslâm medeniyeti buralarda etkilerini gösterememiştir. Yisü-Möngke'nin hükümdarlığı (1246 - 1251) zamanında İslâmlık gelişmiştir. Yisü - Möngke'den sonra tekrar gelen Kara Hülegü'nün az sonra ölmesi üzerine küçük yaşta bulunan oğlu Mübarek Şah adına devleti yöneten annesi Organa da İslâmlığa karşı iyi davranmıştır. Mübarek Şah'ın İslâmlığı kabul ettiği ise kesin bir gerçektir. Bundan sonra gelen Barak Han da bu şekilde hareket etmiştir. Algu'nun hükümdarlığı zamanında bu hareket zayıflamış ve daha sonra gelen Kaydu, Çapar, Duva eski dınlerine bağlı kalarak doğu eyaletlerinde oturmuşlardır. Duva'nın oğlu İsen Buka zamanında büyük kağanın gönderdiği bir ordu, Orta Asya şehirlerini ve İsen Buka'nın yaylak ve kışlağını yağma ve tahribetmiştir. Maveraünnehir ancak Duva'nın oğlu olup 8 yıl kadar hükümdarlık yapmış olan Kebek zamanında eski önemini kazanabilmiştir. Kebek zamanında Ç. Devletinin ilk parası basılmıştır. 1326 da hükümdar olan Kebek'in kardeşi Tarmaşirin İslâmlığı kabul ederek Alâeddin adını almıştır. Doğudaki göçebeler, yasaya sadık kalmadığı ve doğuyu ihmal ettiği için, Alâeddin'e karşı ayaklanmışlarsa da, İslâmlığın Ç. Devleti içinde kesin olarak yerleşmesine engel olamamışlardır. Alâeddin'den sonra Maveraünnehir'de Türklerin erki artmış ve Ç. hanedanınki son bulmuştur. 1370 e kadar Türk emîrleri kurdukları beyliğe veya devlete Ç. soyundan bir kukla prensi hükümdar olarak gösterirdi. Timur zamanında da Ögedey soyundan bazı prensler bu şekilde hükümdarlık etmişlerse de, Timur'un emîrliğini ilân etmesinden sonra bunların ellerinde hiçbir kuvvet kalmamıştır. Ç. ların artıkları XVI. yüzyılda Özbekler tarafından Maveraünnehir'den atılmışlardır.

ÇAĞATAY, Ali Rifat (1867 - 1935), Türk musikicisi. İstanbulda doğmuştur. Samih Rifat (b. bk.) ın kardeşidir. Başlangıçta udî olarak tanınmış, olgunluk yaşlarında besteciliğe de merak ederek klâsik çığırda murabba, nakış, şarkı, peşrev ve saz semaîleri yazmış, daha sonra Türk musikisini yenişleştirme denemelerine girişmiş, bu amaçla Batı musikisine de ilgi göstermiş, Türk musikisine armoni ve «orchestration» metodlarının uygulanması yolunda yazılar yazmıştır. Kadıköyde Şark Musiki Cemiyeti'ni kurmuş ve bu cemiyetin düzenlediği konserlerde, saz topluluğuna piyano, armonyum, flüt, viyolonsel gibi batı aletlerini katarak saz topluluklarını orkestra gibi yönetme denemeleri yap-

mıştır. Ancak, bu denemeler gerçek armoni ve «orchestration» bakımından başarılı bir sonuç vermemiştir. Aynı amaçla yazdığı *Bahariye* adlı nihavend yürük semaîsi, güzel melodileri ile birlikte şekli ve özü bakımından amaca varmaktan uzaktır. Bunlardan başka, Rauf Yekta ile birlikte İstanbul Konservatuvarında klâsik Türk musikisiyle ilgili eserlerin toplanması alanında çalışmıştır.

ÇAĞATAY DİLİ, Orta Asya Türk yazı dilinin gelişmesindeki üçüncü evreye verilen ad. Hârezm Türkçesi (b. bk.) nin devamı olarak Timurlular devrinde (1405 - 1502) oluşan Çağatayca özellikle Ali Şir Nevaî'nin eserlerinde klâsik bir şekil kazanmıştır. Türlü yerli ağızlardan birtakım öğeler alan Çağatayca, Orta Asya Türk devletlerinde yazı ve diplomasi dili olarak kullanıldığı gibi, Avrupa Rusyasında yaşıyan Türkler arasında da yazı dili olarak XIX. yüzyılın sonlarına kadar yaşamıştır. Orta Asyada Rus yayılmasından (1866 da Buhara, 1873 te Hive, 1876 da Hokand hanlığının alınması) sonra Türkistanda kullanılan Türk yazı dili de ana çizgileriyle yerli ağızların etkisi altında kalan Çağataycadan başka bir şey değildir. 1923 te Özbekistanda Ç. D. nin yerini şehirlerde kullanılan Özbek ağızlarına dayanan yeni yazı dili aldıktan sonra bile Çağataycanın büsbütün bırakıldığı söylenemez. Çağdaş Özbek yazı dilinde Çağataycaya dayanan birçok arkaik özellikler göze çarpar.

Çingiz Hanın ikinci oğlu Çağatay (b. bk.) ın adından alınan Çağatay adı, eski ve yeni yazarlar tarafından dil ve edebiyat terimi olarak sık sık kullanılmışsa da, bununla belirtilmek istenilen kavramın sınırları açık olarak çizilmemiştir.

Çingiz Han, Moğol İmparatorluğunu oğulları arasında paylaştırdığı zaman Maveraünnehir (Hârezm'i saymamak şartiyle), Yedisu, Kâbil ve Gazne'ye kadar uzanan Pamir bölgesi, Doğu Türkistan ve Cungarya Çağatay'ın hissesine düşmüştü. Onun adını alan hanlık, torunu Kara Hülegü (1242 - 1246) zamanında kurulmuş, yine Çağatay'ın soyundan gelen Duva Han zamanında, H. 706 (1306 - 1307) da eski sınırları içinde yeniden örgütlendirilmiştir. *Çağatay ulusu* veya yalnız *Çağatay* adı, Orta Asyada Moğol hanlarının egemenliği altında yaşıyan kabîlelerin resmî adı olarak bu devirden sonra kullanılmağa başlanmıştır. Bundan başka, Çağatay hanlarının askerî kuvvvetini veren Maveraünnehr'in Türk veya Türkleşmiş göçebelerine de *Çağatay* adı verilmiştir. Buna karşılık, Çağatay ulusunun doğu bölümünde yaşıyan göçebeler *Moğol* adını almışlardır.

Çağatay ailesinin egemenliği sona erdikten sonra da göçebe Çağataylar XV. yüzyıla kadar adlarını bırakmamışlar, XVI. yüzyılda Timurlular devleti yıkıldıktan sonra göçebe Özbeklerle karışmışlardır. Ancak, Çağatay adı bundan sonra da unutulmamıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Hive ve Zerefşan vâdisi Özbekleri arasında Çağatay adını taşıyan birtakım kabîlelerin yaşadığını biliyoruz.

Doğuda yetişen eski yazarlar *Çağatay ili* ve *Çağatay halkı* tâbirleri ile Timurlular devletinde yaşıyan Türkleri kastetmişlerdir. Örnek olarak, Muhammed Salih, Şeybaniname'sinde Çağatay ili deyimini bu anlamda kullanmıştır.

Başlangıçta Çağatay ulusunda yaşıyan göçebe Türklerin dilini belirtmek için kullanıldığı anlaşılan *Çağatay tili* veya *Çağatay Türkî-i* deyimleri, sonradan Timurlular devletinde oluşan Türk yazı dili anlamını kazanmıştır. Böyle olmakla birlikte, XV ve XVI. yüzyıl yazarları *Çağatay* adı yerine daha çok *Türkî, Türkçe, Türk(î) tili* deyimlerini kullanmışlardır. Ancak, Ali Şir Nevaî, *Mīzānü'l - evzān*'da, devrinin yazı dilini belirtmek için *Çağatay lâfzı* deyimini kullanmıştır. XVII. yüzyıl yazarlarından Ebü'l - Gāzī Bahadır Han, *Şecere - i Türk* adlı eserinde *Çağatay Türkîsi* deyimiyle Timurlular devrinde Arapça ve Farsça kelimelerin karışmasiyle oluşan yazı dilini kastetmektedir. Mirza Mehdi Han, XVIII. yüzyılda meydana getirdiği *Senglâh* adlı Çağatayca - Farsça sözlüğün mukaddimesi olan *Mebânî'l - lugat*'ta, üzerinde durduğu dile *lugat - i turk* veya *lugat - i turkī* (= Türk dili) ve *lugat - i çağatay* (= Çağatay dili) adlarını vermektedir. Mirza Mehdi Han bu eserinde kaynak olarak Lûtfî, Nevaî, Hüseyin Baykara ve Babur'un eserleriyle *Kelile ve Dimne* hikâyesinin Çağatayca bir çevirmesini kullanmıştır. Buna göre, Doğuda yetişen eski yazarlar Ç. D. veya Çağatayca adı ile Nevaî'nin ve çağdaşlarının dilini kastetmişlerdir. Bu dile doğrudan doğruya *lugat - i nevâ'îye* (= Nevaî dili) adını veren Doğu yazarları da vardır.

Doğuda Ali Şir Nevaî ile ondan sonra yetişen Türk şairlerinin kullandıkları yazı diline verilen Çağatayca adı, XIX. yüzyılda Batıda daha geniş bir kavram olarak kullanılmıştır. Rus Türkoloğu İ. N. Berezin (*Recherches sur les dialectes musulmans.* Kazan, 1848. 26 ve s.) Çağataycanın en eski Türk dili olduğunu ileri sürmüştür. Onun bu düşüncesine katılan birtakım Türkologlar daha vardır. Ancak, Ç. D. daha çok Uygur Türkçesinin bir devamı sayılmıştır. Macar Türkoloğu H. Vámbéry, Çağatayca adı altında yalnız Orta Asya Türk yazı dilini kastetmekle kalmıyarak, Doğu ve Batı Türkistan'da konuşulan bütün Türk dillerini ve özellikle Özbekçeyi de kastetmiştir. Onun 1867 de çıkan *Čagataische Sprachstudien* (Leipzig, 1867) adlı eseri Türkologlar arasında Çağatayca adına büyük bir rağbet sağlamıştır. J. Thúry, M. Hartmann gibi birtakım Türkologlar, Vámbéry'ye uyarak, bütün Orta Asya edebî ürünlerinin yazıldığı dili Çağatayca saymışlardır. Buna karşılık, E. M. Quatremère ile A. Pavet de Courteille Çağatayca adı yerine *turk - oriental* (= Doğu Türkçesi) deyimini kullanmışlardır. J. Th. Zenker de *osttürkisch* (= Doğu Türkçesi) adını kullanmıştır.

W. Radloff (*Yarlıki Toktamışa i Temir - Kutluga.* Zapiski Vostoçnogo Otdeleniya Ruskogo Arḫeologiçeskogo Obşçestva'da, III. cilt, 1888, 2. s.) Çağatayca adı ile Uygurcadan sonraki Orta Asya yazı dilini kastetmiş, *osttürkisch* (=Doğu Türkçesi) adını ise yaşıyan Türk dillerine vermiştir.

A. N. Samoyloviç'in Ç. D. üzerine ileri sürdüğü fikirler de dikkate değer. Samoyloviç (*K istorii literaturnogo sredneaziatsko turetskogo yazıka.* Sbornik Mir - Ali - Şir. Leningrad, 1928, s. 23), dil özelliklerini göz önünde tutarak, Çağataycanın alanını daraltmış ve XV. yüzyıldan XX. yüzyılın başlarına kadar Orta Asya'da yazılan Türkçe ürünlerin diline Çağatayca adını vermiştir. Ona göre, Orta Asya Türk yazı dili şu devirlere ayrılabilir: 1. Hakaniye Türkçesi veya Kâşgar dili devri (XI - XII. yüzyıllar); 2. Kıpçak-Oğuz devri (XIII - XIV. yüzyıllar); 3. Çağatay devri (XV-XX. yüzyıl başları); 4. Özbek devri (XX. yüzyıl).

Buna karşılık, daha çok edebî gelişmeyi göz önüne alan Fuat Köprülü ise, Ç. D. nin alan ve sınırlarını çok geniş tutmuştur. 1919 da çıkan *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*'da (163, 165. s.) Çağatayca adını «Cengiz istilâsından sonra, İslâm medeniyeti tesiri altında teessüs ve tekarrür eden edebî şark Türk lehçesi» olarak tanımlamış ve XIV. yüzyıldan başlıyarak, bütün Orta Asya Türk eserlerini bu ad altında toplamak gerektiğini ileri sürmüştür. 1928 de çıkan *Türk edebiyatı tarihi*'nde 1919 da yaptığı tanımı

bütünliyerek, XIV. yüzyılda Türkistan, Horasan, Hârezm ve Altın Ordu alanlarında yazılmış bütün Türkçe eserleri Çağatayca kadrosu içine sokmuştur. Son olarak, Köprülü, İslâm Ansiklopedisi'nde (Çağatay edebiyatı maddesinde) XIII. yüzyılı Çağatay yazı dilinin başlangıcı olarak kabul etmiştir. Ona göre, «Çağatayca, kelimenin en geniş mânası ile, moğol istilâsından sonra Cengiz çocukları tarafından kurulan Çağatay, İlhanlı ve Altın - Ordu imparatorluklarını medenî merkezlerinde XIII-XIV. asırlarda inkişaf eden ve Timurlular devrinde bilhassa XV. yüzyılda klâsik bir mâhiyet alarak, zengin bir edebiyat yaratan edebî Orta Asya lehçesidir». Köprülü bu yazısında Çağataycayı beş devre ayırmıştır: 1. İlk Çağatay devri (XIII - XIV. yüzyıllar); 2. Klâsik Çağatay devrinin başlangıcı (XV. yüzyılın ilk yarısı); 3. Klâsik Çağatay devri (Nevaî devri) (XV. yüzyılın son yarısı); 4. Klâsik devrin devamı (Babur ve Şeybanlılar devri) (XVI. yüzyıl); 5. Gerileme ve çökme devri (XVII - XIX. yüzyıllar).

Rusyada İkinci Dünya Harbinden sonra çıkan en yeni yayınlarda, Çağatayca adı yerine Eski Özbekçe deyimi kullanılmaktadır (A. K. Borovkov, *Alişer Navoi kak osnovopolojnik uzbekskogo literaturnogo yazıka.* Alişer Navoi. Moskva - Leningrad, 1946). A. M. Şçerbak (*K istorii uzbekskogo literaturnogo yazıka drevnogo perioda.* Akademiku V. A. Gordlevskomu k ego 75 - letiyu. Moskva, 1953 - 323 s.) Eski Özbekçe adını daha geniş bir kavram olarak kullanmaktadır. Ona göre, bütün Orta Asya Türk yazı dilini Eski Özbekçe saymak lâzımdır. Şçerbak bu yazısında Eski Özbekçeyi üç devirde toplamaktadır: 1. devir (X - XIII. yüzyıllar). Bu devirde Türk dilinin Batı («Kıpçak») ve Güney kollarından birtakım öğeler alınmıştır. Moğol akını bu gelişmeye son vermiştir. 2. devir (XIV - XVII. yüzyıllar). Bu devirde kullanılan ağır ve süslü dile Çağatayca adı verilebilir. 3. devir (XVII - XVIII. yüzyıllar). Bu devirde yerli ağızlardan birtakım öğelerin yazı dilinde yerleştiği göze çarpar.

Rus Türkologlarının bu fikri, Türk dili tarihi bakımından kabul edilemez. Özbek Türkleri bir dereceye kadar Orta Asya Türklerinin kalıntısı sayılabilirse de, Özbekçe doğrudan doğruya Eski Türkçenin devamı olarak kabul edilemez.

Ç. D. üzerine ileri sürülen bütün bu fikirler arasında, Samoyloviç'in görüşü tarihî gelişmeyi göz önünde tutması bakımından ana çizgileriyle gerçek duruma uymaktadır. Bu duruma göre, gelişmesi sırasında geçirdiği değişiklikleri göz önüne alarak, Çağataycayı aşağıdaki devirlere ayırabiliriz:

1. İlk Çağatayca veya Nevaî'den önceki Çağatayca devri (XV. yüzyıl başlarından Nevaî'nin ilk eserini verdiği 1465 yılına kadar). Hârezm - Altın Ordu Türkçesi ile Nevaî dili arasında bir geçiş devri sayılabilir. Bu devrin belli başlı temsilcileri arasında Sekkâkî, Lûtfî, Yusuf Emirî, Ataî, Haydar Hârezmî, Seyyid Ahmet Mirza, Gedaî, Yakinî ve Ahmedî vardır.

2. Klâsik Çağatayca devri (1465 yılından XVI. yüzyılın ortalarına kadar). En tanınmış temsilcileri olarak Ali Şir Nevaî, Hüseyin Baykara, Hamidî, Muhammed Salih, Şeybanî, Ubeydî ve Babur'u sayabiliriz.

3. Klâsik devirden sonraki Çağatayca devri (XVII. yızyılın sonuna kadar). Başlıca temsilcisi Ebülgazi Bahadır Han'dır.

4. Son Çağatayca devri (XVIII - XIX. yüzyıllar). Bu devirde yerli öğelerin yazı dilinde yerleşmesi artmıştır.

Çağatayca belge ve ürünlerin büyük bir kısmı Arap alfabesiyle yazılmıştır. Uygur alfabesiyle yazılmış Çağatayca ürünler de vardır.

Çağataycada kullanılan vokaller: *a, e,* (*ė ?*), *ı, i, o, ö, u, ü.*

Çağataycayı Orta Asya Türk yazı dilinin önceki devirlerinden ayıran belli başlı fonetik ve morfoloji özelliklerini özet olarak veriyoruz:

İlk hecede *e* > *i*: Eski Türkçede kullanılan *e* sesi Hakaniye Türkçesinde saklanmışsa da, Hârezm Türkçesinde bu sesin yerine daha çok *i* (*ė ?*) kullanıldığı göze çarpıyor. Çağatayca kaynaklarda ilk hecede *e* yerine ى kullanılmıştır. Özellikle XV. yüzyıldan başlıyarak bu imlâ şekli büsbütün yayılmıştır. Örnek olarak, eski *bedük* (= büyük), *elig* (= el), *eb/ew* (= ev), *keç-* (= geçmek), *men* (= ben), *ne* (= ne), *seb-/sew-* (= sevmek), *teg-* (= değmek) gibi kelimeler Çağataycada *biyik, ilig, iv, kiç-, min, ni, siv-, tig-* diye yazılmıştır. W. W. Radloff bu kelimelerin birinci hecelerindeki vokal işaretini *e* (açık *e*) olarak okumuştur. Son olarak, N. Poppe de bu vokali *e* olarak kabul etmiştir (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft'ta, 101. cilt. 1951, 301 - 332). Ancak, J. Németh'e göre (*Zur Kenntnis des geschlosenen e im Türkischen.* Kőrösi Csoma - Archivum'da, I. Ergänzungsband, 1939, 518, 520), Çağatayca yazılarda ى harfiyle işaretlenen sesi *e* değil, *ė* (kapalı e) veya *i* diye okumak gerekir. Çağataycanın devamı olan Özbekçede de *ė* sesi vardır. Çağatay alanında bu gibi kelimelerde *ė* veya *i* söylenişi her halde devir ve bölgelere göre değişmiştir.

ı ve *i*. H. Vámbéry (*Čagataische Sprachstudien.* Leipzig, 1867, 13. s.) ve W. W. Radloff (*Phonetik der nördlichen Türksprachen,* Leipzig, 1882 [1883]. 12 ve s.) gibi Türkologlar Çağataycada yalnız *i* sesinin kullanıldığını ileri sürmüşlerse de, Çağataycada *ı* vokalinin varlığını kabul etmek gerekir. Eski yazmalarda, başka dillere göre *ı* ile okunması gereken kelimelerde daima *ġ, q* (غ, ق) harflerinin kullanıldığı göze çarpar: *qılmaq, yılġa, qarılıq* gibi. Bazı yazmalarda bu bakımdan birtakım kararsızlıklar da tesbit edilmiştir.

Bazı hallerde, ikinci hecedeki yuvarlak vokalin etkisiyle birinci hecedeki düz vokal yuvarlaklaşır. İkinci hecedeki *u* nun etkisiyle meydana gelen *a* > *o* değişmesi yalnız *acun* (Eski Türkçe *ajun, azun*) > *ocun* kelimesinde görülür. Buna karşılık, *ü* nün etkisiyle meydana gelen *e* > *ö* değişmesi daha yaygındır: *çöküç* (= çekiç); *çökürtke* (= çekirge); *öçkü* «keçi» < Hakaniye Türkçesi *eçkü*; *örük* (= erik) < Hak. *erük*; *ötük* veya *itük* «çizme» (= edik) < Hak. *etük*; *töşük* veya *tişük* (= deşik) < Hak. *teşük*; *ösrük* veya *isrük* «sarhoş» (= esrik) < Hak. *esrük*; *öyegü* veya *iyegü* (= eğe) < Hak. *eyegü*. İkinci hecedeki *ü* nün etkisiyle birinci hecede *i* > *ü* değişmesi de göze çarpar: *inçü* (= inci) > *üncü*; Hak. *tilkü* (= tilki) > *tülkü*.

Çağataycada dudak benzeşmesine yalnız aşağıdaki hallerde rastlanır:

1. *v* ile biten fiil tabanlarından sonra: *qav-dum* (= kovdum); *qav-up* (= kovup); *qav-uş-* (= kavuşmak); *siv-düm* (= sevdim); *siv-üp* (= sevip); *siv-ün-* (= sevinmek); buna karşılık: *tam-ız-* «damlatmak»; *çap-ıp* (= çapıp); *tap-tım* «buldum»; fakat: *yap-uş-* (= yapışmak). Türkçe isim tabanlarından sonra yuvarlaklaşma olmaz: *iv-im* (= evim); *iv - imiz* (= evimiz); *birev-niŋ* «birisinin»; *ikevniŋ* «ikisinin»; *çav-lıġ* «meşhur».

2. *av* (= *au*) diftongunu içine alan Arapça isimlerden sonra: *cavr-uŋ* (= cevrin); *davr-uŋ* (= devrin); *davr-uŋuz* (= devriniz); *qavl-uŋ* (= kavlin).

Dudak uyumuna uyan ekler: 1. İyelik ekleri: *-ım/-um*, *-ıŋ/-uŋ*, *-ımız/-umız* (seyrek olarak *-umuz*), *-ıŋız/-uŋız* (seyrek olarak *-uŋuz*); 2. Geçmiş zaman: *-dım/-dum*, *-dıŋ/-duŋ*. *-dıŋız/-duŋuz*; 3. Emir: *-ıŋ/-uŋ*, *-ıŋız/-uŋız* (seyrek olarak *-uŋuz*); 4. *-ıp/-up*; 5. *-ımtul/-umtul*: *aġ-ımtul* «akımsı», *kök-ümtül* «gökümsü»; 6. *-ınçı/-unçı*; 7. *-lıġ/-luġ* ve *-lıq/-luq*; 8. *-ıġ* (> *-ıq*)/*-uġ* (> *-uq*): *sat-ıġ* (= satı), *öl-üg* (= ölü); 9. *-ım/-um*: *tut-um* «kural»; 10. *-ın/-un*: *yaġ-ın* «yağmur», *tütün* (= tütün); 11. *-ınç/-unç*: *qıl-ınç* «iş»; 12. *-ış/-uş*: *al-ış* (= alış), *uç-uş* (= uçuş); 13. *-ıl-/-ul-*: *qıl-ıl-* «yapılmak», *tök-ül-* (= dökülmek); 14. *-ın-/-un-*: *baq-ın-* (= bakınmak), *kör-ün* (= görünmek); 15. *-ış-/-uş-*: *al-ış-* (= alışmak; karşılıklı olarak almak), *quç-uş-* «kucaklaşmak»; 16. *-ız-/-uz-*: *tam-ız-* «damlatmak». *öt-üz-* «geçirmek».

Bunların yanında dudak uyumuna uymıyan ekler de vardır: a. Yalnız illabial vokallerle kullanılan ekler: 1. Üçüncü şahıs iyelik eki -(*s*) *ı*; 2. Akkusatif *-nı* ve *-ın*; 3. Ablatif *-dın*; 4. Emir: *-ġıl* ve *-ġın*; 5. *-mış*; 6. *-çı*: *qoy-çı* «koyun çobanı»; 7. *-ġı*, *-qı*; 8. *-ġına*, *-qına*: *quş-ġına* «kuşçağız»; 9. -(*ı*, *u*) *nçı*; 10. *-sız*: *köŋül-siz* (= gönülsüz); 11. *-ı*: *qoŋş-ı* (= komşu); 12. *-ıt*: *öl-it* «salgın (atlarda)».

b. Yalnız labial vokallerle kullanılan ekler: 1. Geçmiş zaman birinci şahıs çoğul eki: *-duq*; 2. Emir üçüncü şahıs: *-sun*; 3. *-duruq*: *kalkan-duruq* «kalkan»; 4. *-duq*: *çap-duq*; 5. -(*ı*, *u*)*mtul*; 6. *-ġu*: *al-ġu bir-gü* «alışveriş»; 7. *-ġun*: *çap-ġun* «baskın»; 8. *-ġur*; 9. *-uq*: *aç-uq* (= açık); 10. *-dur-/-tur-*: *al-dur-* (= aldırmak), *kis-tür-* (= kestirmek); 11. *-ur-*: *tat-ur-* (= tattırmak); 12. *mu/mü*· soru eki.

Konsonlar bakımından Çağatayca ile Hakaniye ve Hârezm Türkçeleri arasında birtakım farklar vardır: eski *δ* (ذ) ve *β* (ڤ, ۋ) konsonları Çağataycada *y* (ى) ve *v* (و) olmuştur.

Çağataycada bazı kelimelerde *p* > *f* değişmesine rastlanır; *tofraq* (< *toprak*), *yafraq* (< *yaprak*) gibi. Ancak, eski Çağataycada *toprak* ve *yaprak* şekilleri de kullanılır. Çağatayca *öfke* (< *öpke*) kelimesi de bu örneklere eklenebilir. Hârezm Türkçesinde *öβke* şekli kullanılmıştır. Hakaniye ve Hârezm Türkçelerindeki *β* sesi Çağataycada *v* olmuştur: *tavar* (Hak., Har. *taβar*) «mal, varlık», *iv* (Har. *eβ*) «ev» v. b. Çağ. *su* (< Hak., Har. *suβ*) kelimesinde *β* sesi düşmüştür (3. şahıs iyelik ekiyle *suyı*). Çağataycada *iv* ses grupu arasıra *öy* olmuştur: *iv* (= ev) > *öy*, *siv-* (= sevmek) > *söy-*.

Dental konsonlara gelince: Kelime başlarındaki *t-* birkaç kelimede *d-* olmuştur: *dagı* (< *takı*) (= dahi, da); *di-* (< *timek*) (= demek); *dik* veya *dig* (< *teg*) « gibi », *dur*, *durur* (< *turur*) «-dır» (fakat: *tur-* «durmak»), *digrü*/*tigrü* (< *tegürü*) «-a kadar», *diginçe*, *digünçe* (< *teginçe*) «-a kadar». Bunların yanında iki vokal arasındaki *t* saklanmıştır: *ataş* (= adaş), *itip* (= edip), *otun* (= odun), *öte-* (= ödemek), *ötük* (= edik, çizme), *kutur-* (= kudurmak), *yiti* (yedi) v. b. Ancak, *adaġ* (= ada) ve *budaġ* (= budak) kelimelerinde bu *t* ler ötüm kazanmıştır. Eski Türkçe *-d-*, *-d* > Hak., Har. *-δ-*, *-δ* konsonu Çağataycada *y* ye çevrilmiştir: *ayır-* (= ayırmak) < *adır-*, *aδır-*, *biyik* (= büyük) < *bedük*, *beδük*, *uy* (=inek) <*ud*, *uδ* v. b. Özellikle Nevaî'den önceki şairler *ayak* kelimesi yanında *adak* (= ayak) şeklini de kullanmışlardır. Bunun gibi, arkaik bir şekil olarak, *kiyin* kelimesi yanında *kidin* (=sonra) şekli de geçer. Vokallerden ve ötümlü (sonore) konsonlardan sonra *-da/-ta*, *-dın/-tın/-tı* eklerinin *d* li şekilleri kullanılır; ötümsüz (sourde) konsonlardan sonra her iki şeklin de kullanıldığı anlaşılıyor: *yaġaç-ta/-da*, *taraf-da*, *kiçiklik-te*, *işik-de*, *ulus-da*, *yaş-ta*, *altmış-da*, *bulut-da*; *aç-tın*, *yiġaç-dın*, *ilik-tin*, *ipek-din*, *köp-tin/-din*, *yırak-tın*, *ulus-tın*, *ölmes-din*, *baş-tın*, *kış-dın*, *bulut-dın*; *kaç-tı*, *tök-ti*, *tap-tı*, *çık-tı*, *kis-ti*, *uruş-tı*, *tut-tı*. Aynı durum *dur/tur* da göze çarpar: *kilip tur*, *dip dur*, *yok tur*, *imes tur*, *yavumas tur*, *tapmış dur*, *-tur* faktitif eki ötümsüz konsonlardan ve çok kere *l* den sonra kullanılır: *kil-tür*, *kis-tür*, *öl-tür*, *tiril-tür* (fakat: *al-dur*, *tol-dur*). Öbür konsonlardan sonra *-dur* şekli yer alır: *sor-dur*.

Kelime başlarında *k* ve *q* sesleri saklanmıştır. Ancak, *q* sesi bazı hallerde ötümlüleşir: *dagı* (< *taqı*) (=dahi, da), *aġımtul* (=akımsı) (fakat: *aqar-* [= ağarmak]), *saġın-* (Eski Türkçe, Har. *saqın-*) (=düşünmek), konsonlardan önce ve sonra *q* > *ḫ* değişmesine de rastlanır: *saḫla-* (= saklamak), *toḫluq/toqluq* (tokluk), *yılḫı*, *ılḫı/yılqı*, *ılqı* (= yılkı), *uyḫu/uyqu* (= uyku). Bazı hallerde iki vokal arasındaki *q/ġ* (Har. *β*) *v* ye çevrilmiştir: *qavun* (Hak. *qaġun*) (= kavun), *qavuq* (Eski Türkçe *qaġuq*) (kavuk, idrar torbası), *savuq* (Eski Türkçe *soġıq*, Har. *saβuq*) (= soğuk), *tavuq* (Eski Türkçe *taqıqu*, *taqıġu*) (= tavuk), *yavurqan*, *yovurqan* (Eski Türkçe *yoġurqan*) (= yorgan). Kelime sonlarında asli *-q*, asli *-ġ* ile karışmıştır: *aq/aġ* (= ak), *artuq/artuġ* (= artık), *ayaq/ayaġ* (= ayak), *savuq/savuġ* (= soğuk), *yafraq/yafraġ* (= yaprak); asli *ġ* da *q* ile karışmıştır: *qatıġ/qatıq* (= katı), *quruġ/quruq* (= kuru), *sarıġ/sarıq* (= sarı), *uluġ/uluq* (= ulu). Bu durum *-lıq/-luq* (= *-lık/-luk*) ve *-lıġ/luġ* (= *-lı/-lu*) eklerinin kurışmasına da yol açmıştır: *açlıq/açlıġ* (= açlık), *boyluġ/boyluq* (= boylu). Yazıdan anlaşılmamakla birlikte, *-k* ve *-g* sesleri için de aynı durum kabul edilebilir: *ötük/ötüg* (= edik), *ölüg/ölük* (= ölü), *yigitlik/yigitlig* (= yiğitlik). Mastarlarda (*-maq*, *-mek*) bu bakımdan bir değişiklik olmamıştır. Fiil köklerinin sonundaki *ġ* ve *q* sesleri de saklanmıştır: *sıġ-* (= sığmak), *yaġ-* (= yağmak), *yıġ-* (= yığmak), *sıq-* (= sıkmak), *yaq-* (= yakmak), *yıq-* (– yıkmak).

Hârezm Türkçesinde olduğu gibi, *t* den önceki *ç* ler bazı kere *ş* ye çevrilmiştir. Çağ. *çüçüg* (=tatlı) kelimesinde baştaki *s-* benzeşme yolu ile *ç* ye çevrilmiştir: *süçig* > *süçüg* > *çüçüg*.

Nazallerin durumu da Hârezm Türkçesine benzer. Türkçe *yalŋuz* (= yalnız) kelimesi Çağataycada *yalġuz* şeklini almıştır.

Çağ. *bile* (= bile, ile) kelimesinde *r* düşmüştür (< *birle*). Çok kere *i-* (< *ir-* < *er-*) fiilindeki *r* de konsonlardan önce düşer: *idi* (< *irdi*), *imes* (< *irmes*). Hârezm Türkçesinde olduğu gibi, *kitür-* (< *keltür-*) (= getirmek) kelimesinde de *l* düşmüştür.

İkizleşme (Fr. gémination): *ikki* < *iki* (= iki), *yitti* < *yiti* (= yedi), *sikkiz* < *sikiz* (= sekiz), *toqquz* < *toquz* (= dokuz), *saqqal* < *saqal* (= sakal), *saqqız* < *saqız* (= sakız), *tekke* < *teke* (= teke).

Çoğul ekleri: *-lar/-ler*. İsmin halleri: Genitif: *-nıŋ*, yuvarlak vokallerden sonra (özellikle Nevaî'den önce) *-nuŋ*: *quyaş-nıŋ* (= güneşin), *til-niŋ* (= dilin), *köŋlüm-niŋ* ve-

ya *köŋlüm-nüŋ* (= gönlümün), *bigleri-niŋ* (= beylerinin), *közümiz-niŋ* (= gözümüzün), *boyuŋız-nıŋ* (= boyunuzun); *-nıŋ* yerine çok kere *-nı* da kullanılır: *Afrasiyabnı oğlı*(=Afrasiyab'ın oğlu).

Akkusatif: *-nı*, 3. şahıs iyelik ekinden sonra çoğunlukla yalnız *-n*: *quş-nı* (= kuşu), *köŋül-ni* (= gönlü), *tağlar-nı* (= dağları), *başı-nı* veya *başı-n* (= başını), *közi-ni* veya *közi-n* (= gözünü).

Datif: *-ġa/-ge*, ötümsüz konsonlardan sonra *-qa/-ke* şekilleri de kullanılır. Şiir dilinde iyelik eklerinden sonra çoğunlukla *-a/-e* kullanılır: *ata-ġa* (= ataya), *kişi-ge* (= kişiye), *su-ġa* (= suya), *yıġaç-ġa/-qa* (= ağaca), *kök-ge* (= köke), *ayaq-ġa/-qa* (= ayağa), *quşlar-ġa* (= kuşlara), *ulus-qa* (= ulusa), *quyaş-ġa/-qa* (=güneşe), *ay-ġa* (= aya), *köz-ge* (= göze), *alnım-ġa* (= alnıma), *qulaqıŋ-ġa* (= kulağına), *yüzüŋ-ge* (= yüzüne), *başımız-ġa* (= başımıza), *boynuŋ-a* (= boynuna).

Lokatif: *-da/-ta* (*-nda*): *su-da* (= suda), *baş-ta* (= başta), *yürek-te* (= yürekte), *köŋlüm-de* (= gönlümde), *yüzüŋ-de* (= yüzünde), *yolı-da* veya *yolı-nda* (= yolunda).

Ablatif: *-dın/-tın* (*-ndın*): *taġ-dın* (= dağdan), *başıŋ-dın* (= başından), *otlar-dın* (= otlardan), *sözi-din* (= sözünden), *saçı-ndın* (= saçından).

Ekvatif: *-ça/-çe*: *qıl-ça bil*, *it-çe*.

İnstrumental: *-n/-ın,-un*: *kündüz-ün* (= gündüzün), *tünkün-in* (= gece gündüz), *yalġuz-un* (= yalnız), *ansız-ın* (= onsuz), *sinsiz-in* (= sensiz).

Direktif: *-ra*, *-ġ/qarı/-g/keri*: *soŋ-ra* (=sonra), *taşqarı* (= dışarı), *il-geri* (= ileri).

İyelik ekleri: tekil 1. şahıs *-(ı, u) m*: *ata-m*, *uyqu-m*, *küzgü-m* (= aynam,) *baş-ım*, *köz-üm*, *sözler-im*; 2. şahıs *-(ı, n) ŋ*: *ata-ŋ*, *uyqu-ŋ*, *küzgü-ŋ*, *baş-ıŋ*, *köz-üŋ*; 3. şahıs *-(s) ı*: *ata-sı*, *uyqu-sı*, *küzgi-si*, *baş-ı*, *köz-i*. Çoğul 1. şahıs *-(ı, u) mız* veya *-(u) muz*: *ata-mız*, *uyqu-mız*, *başı-mız*, *köz-ümiz*, *köz-ümüz*; 2. şahıs *-(ı, u) ŋız* veya *-(u)ŋuz*: *ata-ŋız*, *uyqu-ŋız*, *baş-ıŋız*, *köz-üŋiz* veya *köz-üŋüz*, pek seyrek olarak *söz-iŋiz*; 3. şahıs *-lar-ı*: *ata-lar-ı*, *söz-ler-i*.

Karşılaştırma: Orta derece *-raq/-rek*, *-raġ/reg*: *savuqraq* (= daha soğuk). Üst derece: *barıdın kiçik kız* (= en küçük kız).

Sayılar: *bir*, *ik(k)i*, *üç*, *tört*, *biş*, *altı*, *yit(ı)i*, *sik(k)iz*, *toq(q)uz*, *on*; *yigirmi/yigirme*, *ot(ı)uz*, *kırk*, *illig*, *alt (ı)mış*. *yit(i)miş*, *siksen*, *toqsan*, *yüz*, *miŋ*.

Sıra sayıları: *-(ı, u)nçı*: *birinçi*, *ik(k)inçi*, *üçünçi*, *törtünçi*, *bişinçi*, *altınçı*, *onunçı*. Bunların yanında *ikimçisi*, *üçümçisi*, *törtümçisi*, *bişümçisi*, *altımçisi*, *yitimçisi*, *sikizimçisi* şekilleri de kullanılır.

Üleştirme sayıları: *-ar*: *birer*, *ikirer*, *bişer*, *altışar*, *yitişer*, *yigirmişer*, *altmışar*, *yüzer*.

Belgisiz sayılar: *barı*, *barça*, *qamuġ*, *köp*, *öküş*, *qalın*, *olça*, *çoq*, *çoḫ* v. b.

Zarflar: Yer zarfları: *aŋaça* = oraya kadar, *anda* = orada, *anda ok* = aynı yerde, *andın* = oradan, *munda* = burada, *mundın* = buradan, *biri*, *beri* = beri, *kirü* = geri, *naru*, *narı* = öteye, *narurak* = daha öteye, *narıdın* = öte yandan, *içgeri* = içeri, *ilgeri* = ileri, *taşqarı* = dışarı, *yoqarı*, *yoqqarı* = yukarı, *yoqar(ı)rak* = daha yukarı, *kin* = arkada, *kindin* = arkadan, *kiyin* = arkaya, *öte* = öte, *qoyı* = aşağı (da), aşağıya, *qoy(ı)raq* = daha aşağıda, daha aşağıya, *utru* = karşı, *utruda* = karşıda, *üstün* = üstte v. b.

Zaman zarfları: *basa* = bundan sonra, bunun üzerine, *imdi* = şimdi, *burun* = önce, *burunraq* = daha önce, *soŋra* = sonra, *soŋraraq* = daha sonra, *taŋla* = ertesi gün, *tünle* = geceleyin, *irteŋ* = sabahleyin, *kiçqurun* = akşamleyin, *bıltur* = bıldır, geçen yıl, *ozagu/ozav kün* = geçen gün, *qayra*, *yana* = tekrar v. b.

Tarz zarfları: *asru*, *iŋen* (Nevaî'den önce), *köp olça* = pek çok, *bat* = acele, *beyle* = böyle, *eyle* = öyle, *yaşura/yaşurun* = gizlice v. b.

Edatlar: a. Nominatifle kullanılan edatlar: *ara* = -da -de, içinde, arasında, *bi(r)le(n)*, *ile(n)* = ile, *bılgi (n)* = gibi (daha çok Nevaî'den önceki şairler tarafından kullanılmıştır), *çağlıġ* = gibi, kadar, *dik/g* (Nevaî'den önce daha çok *tik/g*, *tek/g*, *dek/g*), *kibi*, *miŋizlik/g*, *misillik/g*, *yaŋlıġ*, *yosunluq/ġ* = gibi *içre* = -da/-de, içinde, *isre* = altına, altında, *sarı* = -a doğru, üzerine, *sarıdın* = tarafından, *sayı*, *sayın*, *sayu* = -dıkça, *üçün* = için, *üze*, *üzre* = üzerine, üzerinde, üstüne, üstünde;

b. Datifle kullanılan edatlar: *baqa*, *köre* = göre, *qarşu* (< Oğuzca) = karşı, *tigrü*, *tigüre*, *digin*, *diginçe*, *digünçe* = -a kadar, *utru* = karşı;

c. Ablatifle kullanılan edatlar: *biri* = beri, *burun*, *burna* = -dan önce, *kiyin* = -den sonra, *narı* = -dan sonra, *mundın narı* = bundan sonra, *ögün*, *özge* = -dan başka, *öte* = ötesine, ötesinde, *qırak*, *qırık* = dışına, dışında, *soŋ* = -dan sonra, *taşqarı* = dışarısında.

İşaret edatları: *muna*, *uş* = işte. Tekit edatı: *oq* = tam, tıpkı.

Zamirler: Şahıs zamirleri: *min* (nom.) = ben, *meniŋ*, *miniŋ* (gen.), *mini* (akk.), *maŋa* (dat.), *minde* (lok.), *mindin* (abl.); *sin* (nom.) = sen, *seniŋ*, *siniŋ* (gen.), *sini* (akk.), *saŋa* (dat.), *sinde* (lok.), *sindin* (abl.); *biz*, *bizler* (nom.) = biz, *biz(n)iŋ* (gen.), *bizni* (akk.), *bizge* (dat.), *bizde* (lok.), *bizdin* (abl.); *siz*, *sizler* (nom.) = siz, *siz(n)iŋ* (gen.), *sizni* (akk.), *sizge* (dat.), *sizde* (lok.), *sizdin* (abl.). Ekuatif hali *minçe*, *meniŋçe* = benim gibi, *sinçe*, *seniŋçe* = senin gibi ise de, daha çok *dik*, *kibi*, *yaŋlıġ* edatlariyle belirtilir: *min dik*, *meniŋ kibi*, *sin yaŋlıġ*, *siz kibi*.

İşaret zamirleri: *bu*, *ol*, *uşbu*, *uşol*, *hemol*, *bu bir*, *ol bir*. İşaret zamirlerinin çekimi: *bu* (nom.), *munıŋ*, *munuŋ* (gen.), *munı* (akk.), *muŋa* (dat.), *munda* (lok.), *mundın* (abl.); *bular* (nom.), *bularnıŋ* (gen.), *bularnı* (akk.), *bularġa* (dat.), *bularda* (lok.), *bulardın* (abl.); *ol* (nom.), *anıŋ* (gen.), *aŋı* (akk.), *aŋa* veya *anġa* (dat.), *anda* (lok.), *andın* (abl.), *alar* (Nevaî'den önce *olar*) (nom.), *alarnıŋ* (gen.), *alarnı* (akk.), *alarġa* (dat.), *alarda* (lok.), *alardın* (abl.).

Soru zamirleri: *kim* = kim?, *ni* (seyrek olarak *ne*) = ne?, *nime* = ne?, *nige* = neye, niçin?, *nidin* = neden?, *niçe* = nasıl, kaç?, *niçege* = ne zamana kadar?, *niçük* = nasıl?, *niçükdin* = nasıl, neden?, *naġu* = niçin, neden?, *qay*, *qayu* = hangi?, *qaysı* = hangi, hangisi?, *qaçan* = ne zaman?, *qanı* = nerede, hangi?, *qanda*, *qayda* = nerede, nereye?, *qayan*, *qayanġa* = nereye?, *qandın*, *qaydın* = nereden?.

Belgisiz zamirler: *kimse*, *başqa*, *özge*, *yana* = başka, *nime*, *nimerse* = bir şey, *nimegine* = azıcık bir şey, *niçe*, *bir niçe* = birkaç, *niçeme* = her ne kadar, *her kim*, *her kişi*, *her qaysı* = herkes, *her biri(si)*, *her ni(me)* = her ne, her şey, *her niçe*, *her niçük* = her ne kadar, *her qaçan* = her ne vakit, *her qayan* = her nereye, *hiç kim*, *hiç kimse*, *hiç kimerse*, *hiç qaysı*, *hiç kişi* = hiç kimse, *hiç nime*, *hiç nimerse* = hiçbir şey.

Öze dönüşlü (refléchi) zamirleri: *öz* = kendi: *özüm*, *özüŋ*, *özi*, *özümiz*, *özüŋiz*, *özleri*.

Ortaklık zamirleri: *biri biri, biri birniŋ, bir biriniŋ, biri birge, biri biriŋizge, biri birin, bir birin, bir birni, birev birevı.*

Bildirme bağı (copula): Tekil 1. şahıs: *min, irür min, dur (tur) min, bar min, bar dur min*; 2. şahıs: *sin* v. b. 3. şahıs *dur/tur, irür.* Çoğul 1. şahıs: *biz* v. b., 2. şahıs *siz* v. b., 3. şahıs *durlar/turlar, irürler.* Olumsuz şekilleri: *i(r)mes (tur/dur) min* v. b. Tekil 1 ve 2. şahıslarda *imen, imeŋ* de kullanılır.

Mastarlarda *-maq/-mek* eki çok defa *-lıq/-lik* ile genişletilir.

Fiil çekimi: Şimdiki zaman: *a-/-e, y dur min, dur sin, dur, dur biz, dur siz, durlar* ve *-a/-e, -y min, sin, biz, siz*: *ta-pa dur min* = buluyorum, *tapa dur sin, tapa dur, tapa dur biz, tapa dur siz, tapa durlar*; *kile dur min* = geliyorum; *köre biz* = görüyoruz; *diy dur sin* = diyorsun; *okuy dur biz* = okuyoruz; 1 ve 2. şahıslarda *dur*'suz şekiller de yaygındır: *tapa min, tapa sin, tapa biz, tapa siz, diy min, okuy siz* v. b. Olumsuz şekli: *-may/-mey (dur) min*: *tapmay (dur) min* = bulmuyorum.

Di'li geçmiş: *aldım* = aldım, *aldıŋ, aldı, alduq, aldıŋız, aldılar*; *taptım* = buldum, *taptıŋ, taptı, taptuq, taptıŋız, taptılar.*

Miş'li geçmiş: *tapmış min* = bulmuşum, *tapmış sin, tapmış* veya *tapmış dur/tur, tapmış biz, tapmış siz, tapmışlar* veya *tapmış durlar/turlar.* Tekil 1 ve 2. şahıslarda Azerî Türkçesinden alınan *-mış-am/-miş-em, -mış-aŋ/-miş-eŋ* şekilleri de kullanılır: *almış-am* = almışsın, *körmiş-em* = görmüşüm, *asmış-aŋ* = asmışsın.

Yakın geçmiş: *-p(dur/tur)min*: *birip tur min* = verdim, *birip tur sin, birip tur, birip tur biz, birip tur siz, birip turlar*; 1 ve 2. şahıslarda *tur*'suz şekiller de kullanılır: *birip min, birip sin, birip biz, birip siz.* Olumsuz şekli şimdiki zamanda olduğu gibidir: *açılmay dur* = açılmamıştır.

Uzak geçmiş: *-p i(r)dim*: *qılıp irdim* = kılmıştım. Olumsuz şekli: *-may/-mey dur i(r)dim*: *qalmaz dur irdi* = kalmamıştı.

Gelecek zaman: *alġum dur* = alacağım, *alġuŋ dur, alġusı dur, alıġumız dur, alguŋız dır, alġuları dur/alġusı durlar/alġusılar dur.*

Geniş zaman: *alur min* = alırım, *alur sin, alur, alur biz, alur siz, alurlar.* Tekil 1. şahısta Azerî Türkçesinden alınan *-(a, u) r-am/-(e, ü) r-em* şekilleri de kullanılır: *aluram* = alırım, *bilürem* = bilirim. Olumsuz şekli: *qılmas min* = kılmam, yapmam. 1 ve 2. şahıslarda Azerîden alınan *-man/-men-, manam, -maŋ/-meŋ* şekilleri de kullanılır: *alman* = almam, *bilmen* = bilmem, *tapmanum* = bulmam, *almaŋ* = almazsın, *bilmeŋ* = bilmezsin.

Emir kipi: 3. şahısta *-sun/-sün, -sunlar/-sünler* ekleri yanında (özellikle Nevaî'de) *-dik, -dikler* eki de kullanılır: *aldik* = alsın, *içdik* = içsin, *sordikler* = sorsunlar, *hitidikler* = yazsınlar.

Sözlükler, gramerler, araştırmalar: J. Th. Zenker: *Türkisch - arabisch - persisches Handwörterbuch.* Leipzig, 1866 - 1876. Á. Vámbéry: *Abuska. Csagatajtörök szógyüjtemény.* Pest, 1862. Aynı yazar: *Ćagataische Sprachstudien.* Leipzig, 1867. N. İ. İl'minskiy: *Materialı dlya djagatayskogo spryajeniya iz Baber - Name.* Kazan, 1865. V. V. Vel'yaminov - Zernov: *Slovar' djagataysko - turetskiy.* St. Peterburg, 1868. Pavet de Courteille: *Dictionnaire turc-oriental, destiné principalement à faciliter la lecture de Bâber, d'Aboul - Gâzi et de Mir - Ali - Chir - Nevâi,* Paris, 1870. Şeyh Süleyman Efendi: *Lûgat - i Çağatay ve Türkî - i Osmanî.* İstanbul, 1298. Almancası: Ignaz Kúnos, *Šejx Süleyman Efendi's Čagataj - osmanisches Wörterbuch.* Budapest, 1902. Mehmed Sadık: *Üss - i lisan - i Türkî.* İstanbul, 1313. Almanca işlenmesi: Martin Hartmann: *Čagataisches. Uss - i lisân - i turki.* Heidelberg, 1902. J. Thúry: *A «Behdset - ül - lugat» czímü csagatáj szótár.* Budapest, 1903. Aynı yazar: *Az «Abuška lugati» czímü čagataj szótár* (Keleti Szemle» de, V, 1904). Aynı yazar: *A középázsiai török nyelv ismertetései.* Budapest, 1906. E. Denison Ross: *The Mabâni'l - Lughat, being a Grammar of the Turki Language in Persian, by Mirzâ Mehdi Khân.* Kalkutta, 1910. Almanca işlenmeleri: J. Eckmann: *Mirzā Mehdīs Darstellung der tschagataischen Sprache* («Analecta Orientalia memoriae Alexandri Csoma de Kőrös dicata»da, Budapest, 1942 - 1947); K. H. Menges: *Das Čagatajische in der persischen Darstellung von Mīrzā Mehdī Xān.* Wiesbaden, 1956. Mirzâ Mehdi Mehmet Han: *Seng - lâh, Lûgat - i - Nevaî.* İstanbul, 1950. A. A. Romaskeviç: *Novıy çagataysko - persidskiy slovar'* («Sbornik Mir - Ali - Şir» de, Leningrad, 1928). K. K. Yudaḫin: *Materialı k voprosu o zvukovom sostave çagatayskogo (yazıka* «Kul'tura i pis'mennost' Vostoka» da, Baku, 1929). N. N. Poppe: *Mongol'skiy slovar' Mukaddimat al - adab,* Moskva - Leningrad, I - II, 1938, III, 1939. Aynı yazar: *Eine viersprachige Zamaxšari - Handschrift* («Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft» ta, CI, 1951). Abdülkadir Inan: *Çağatay yazı dilinin kuruluşu tarihine dair düşünceler* («Türk Dili. Belleten» de, III. Seri, 1946). A. Caferoğlu: *Çağatay türkçesi ve Nevaî* («Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi», II, 1948). Hasan Eren: *Çağatay lûgatleri hakkında notlar* («Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi», VIII, 1950). C. Brockelmann: *Osttürkische Grammatik der islamischen literatursprachen Mittelasiens.* Leiden, 1954. J. Eckmann: *Zur Charakteristik der islamischen mittelasiatisch - türkischen Literatursprache.* «Studia Orientalia» (Festschrift für Nikolaus Poppe), Wiesbaden, 1957. Aynı yazar: *Çağatay dili hakkında notlar* («Türk Dili Araştırma Yıllığı - Belleten» de, 1958.) Aynı yazar: *Das Tschagatische*) «Philogiae Turcicae Fundamenta»da, I, Wiesbaden, 1959). Aynı yazar: *Küçük Çağatay grameri* («İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi», X, 1960). Aynı yazar: *Çağataycada yardımcı cümleler* («Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten», 1959). A. M. Şçerbak: *Grammatiçeskiy oçerk yazıka tyurkskiḫ tekstov X - XIII vv. iz Vostoçnogo Turkestana,* Moskva - Leningrad, 1961. A. K. Borovkov: *«Badā'i'al - luġat».* Slovar' Tāli' Īmānī Geratskogo k soçineniyam Ali Şera Navoi,. Moskova 1961.

ÇAĞATAY EDEBİYATI, Çağatay dili (b. bk.) ile yazılan edebî ürünlerden meydana gelen edebiyat. Timurlular devrinde Hârezm Türkçesinin devamı olarak oluşan Çağatay dili, özellikle Ali Şir Nevaî'nin eserlerinde klâsik şeklini almıştır.

Gelişmesi sırasında uğradığı belli başlı değişiklikleri göz önünde tutarak Ç. E. nı dört devre ayırmak yanlış olmaz:

1. İlk Çağatayca devri veya Ali Şir Nevaî'den önceki Çağatayca devri. XV. yüzyıl başlarında aş. yu. Nevaî'nin ilk eserini yazdığı 1465 yılına kadar süren bu devir, Hârezm - Altın Ordu Türkçesi ile Nevaî dili arasında bir geçiş evresi sayılabilir.

2. Klâsik Çağatayca devri. Nevaî'nin ilk eserlerini yazdığı 1465 yılından başlıyarak XVI. yüzyılın ortalarına kadar süren bu devir, Ç. E. nın en parlak evresidir.

3. Klâsik devirden sonraki Çağatayca devri. XVI. yüzyılın ortalarından XVII. yüzyılın sonlarına kadar sürmüştür.

4. Son Çağatayca devri. XVIII. yüzyılın başından XIX. yüzyılın sonuna kadar süren bu devir, Ç. E. nın gerileme ve çökme evresini meydana getirir.

1. **İlk Çağatayca devri:** XV. yüzyılın ilk yıllarından başlıyarak 1465 e kadar süren bu devirde yetişen şairler arasında Sekkâkî özel bir yer tutar. Maveraünnehir'li olup Semerkant'ta büyük bir ün kazanan Sekkâkî'nin ilk şiirlerini daha Timur zamanında yazdığı anlaşılıyor. Elimizdeki divanında yer alan kaside ve gazelleri, onun Çağatay diline hâkim değerli bir şair olduğunu göstermektedir. Sekkâkî, Halil Sultana, Uluğ Beye ve Arslan Hoca Tarhan'a türlü kasideler yazmıştır. Bu kasideler onun Fars edebiyatını çok iyi bildiğini anlatmaktadır. Bunlardan başka, zamanının yaygın modasına uyarak, Medine'de ölen Hoca Muhammed Paşa'ya da bir kaside söylemiştir. Böylelikle, tasavvuf akımına yabancı kalmadığını belirtmiştir. Sekkâkî'nin kaside ve gazelleri, Ç. E. nın ilk ürünleri arasında yer almıştır. Büyük Çağatay şairi Nevaî onu Lûtfî ile birlikte överek, şiirlerinin Türkistanda büyük bir ün kazandığını belirtmiştir. Nevaî, Sekkâkî'yi başkalarının şiirlerini aşırmakla suçlandırmaya kalkışanların iddialarına katılmamışsa da, son eseri olan *Muhakemetü'l - lûgateyn*'de ona Lûtfî kadar değer vermemiştir.

Mahzenü'l - esrâr adlı mesnevîsiyle tanınan Haydar Hârezmî'nin daha XIV. yüzyılın sonlarında Çağatayca şiirler yazmış olduğu anlaşılıyor. Hârezmî bu mesnevîsinde şiirlerinin büyük bir ün kazandığını övünerek belirtmektedir. Gerçekten, onun yazdığı Çağatayca şiirler edebî çevrelerde çok takdir edilmiştir. Hârezmî'nin *Mahzen - ül - esrâr* mesnevîsine birçok kitaplıklarda rastlanmaktadır. Eski Çağatayca sözlüklerde de bu güzel mesnevîden sık sık faydalanılmıştır. Hârezmî'nin bu mesnevîden başka birtakım kaside ve gazeller de yazmış olduğu ileri sürülebilirse de, bugüne kadar bunlara rastlanmamıştır. Kusursuz bir nazım tekniğine ve düzgün bir dile sahip olan bu Türk şairinin, XV. yüzyıl başlarındaki Çağatay şairlerinin en büyüklerinden biri olduğu söylenebilir.

Nevaî'nin eserlerinde rastlanan kayıtlara göre, XV. yüzyıl başında yetişen en büyük Çağatay şairi Lûtfî'dir. Çağatayca ve Farsça birçok şiirler yazmış olan Lûtfî'nin XV. yüzyılda büyük bir ün kazandığı anlaşılıyor. Nevaî onun gazellerini çok beğendiğini anlattığı gibi, Devletşah da onun Türkçe şiirlerinden takdirle bahsetmektedir. Nevaî, Lûtfî'nin şiirlerini yalnız beğenmekle kalmıyarak, onun bazı şiirlerini tahmis etmiştir. Nevaî, 99 yaşında ölen bu şairin kendisine büyük bir yakınlık gösterdiğini de övünerek yazmaktadır.

Lûtfî'nin uzun hayatında Çağatayca ve Farsça birçok şiirler söylediği açıktır. Ancak, bugün bunlardan yalnız Çağatayca divanı ile *Gül ve nevruz* adlı mesnevîsi ve bazı Farsça şiirleri elde bulunuyor. Lûtfî'nin şiirlerine türlü dergilerde rastlandığı gibi, divanının da türlü yazmaları bulunmaktadır. Bunlardan başka, Çağatayca sözlüklerde de onun birçok parçalarına rastlanır.

Lûtfî, zamanının modasına uyarak, kaside, gazel ve tuyuğ gibi türlerde eserler vermiştir. Ancak, onun asıl kudretini gazellerinde gösterdiği anlaşılıyor. Şiirleri temiz bir dil ve kıvrak bir üslûpla yazılmıştır. Lûtfî'nin mesnevîcilikte de büyük bir kudret gösterdiğini biliyoruz. Onun, doğrudan doğruya İskender Mirza'nın emri üzerine düzenlediği *Gül ve nevruz* adlı mesnevîsi buna güzel bir örnek olarak gösterilebilir. Bu mesnevîde kendisini İskender Mirza'nın «eski kulu» olarak gösteren şairin, yıllardan beri bu prensin korumasına sığındığı anlaşılıyor. Lûtfî'nin Şahruh'tan Sultan Hüseyin Baykara'ya kadar birçok Timurlu prenslerin takdir ve teveccühünü kazandığını da biliyoruz.

99 yıl süren uzun hayatında edebî çalışmalariyle büyük bir ün sağlıyan Lûtfî, Ç. E. nın Nevaî'den önce yetişen en büyük şairi sayılabilir.

Şahruh devrinde yetişen Çağatay şairleri arasında gazel, kaside ve mesnevîler yazan bir şair olarak Yusuf Emirî'yi de saymak gerekir. Divan'ı, *Dihnâme* adlı Türkçe mesnevîsi ve *Beng ve çâğir* ünazarası elde bulunuyor. Nevaî'nin belirttiğine göre, Yusuf Emirî'nin Çağatayca şiirleri güzel olmakla birlikte, XV. yüzyılın sonlarına doğru artık unutulmuştur. Emirî'nin Farsça şiirler yazdığını da biliyoruz. Farsçayı Çağataycadan daha büyük bir başarı ile kullandığı halde, Çağatay diliyle klâsik bir edebiyat yaratmak üzere girişilen çalışmalara büyük bir samimiyetle katılmıştır. Emirî'nin Lûtfî veya Haydar Hârezmî ölçüsünde büyük bir şair olduğu ileri sürülemez. Ancak, onunda Ç. E. nın gelişmesinde ciddî rol oynadığı bir gerçektir.

Nevaî XV. yüzyılın en eski şairleri arasında Ataî'yi sayar. Yesevî dervişlerinden İsmail Ata'ya bağlı olduğu için Ataî mahlâsını kullanan bu şairin Çağatayca şiirleri o sırada Orta Asya Türkleri arasında pek yayılmıştı. Nevaî, onun kafiye bakımından kusurlu bir beytini vererek, klâsik şiirin kurallarına pek uymadığını anlatıyor. Ancak, Ataî'nin elimizde bulunan şiirleri bu eleştirmenin biraz mübalâğalı olduğunu göstermektedir.

Çağatayca ve Farsça gazel ve mesnevîler yazan şairlerden biri de Seyyid Ahmed Mirza'dır. Timurlular ailesinden olan bu şairin divan tertibettiğini ve *Letafetnâme* adlı Çağatayca bir mesnevî yazdığını biliyoruz. Ancak, Nevaî'nin bildirdiği bu mesnevî elde bulunmuyor. Buna karşılık, Seyyid Ahmed Mirza'nın *Taaşşuknâme* adlı bir mesnevîsi bulunmuştur. Nevaî'nin haber verdiği *Letafetnâme* bu mudur, yoksa şair o adda başka bir mesnevî daha yazmış mıdır, bilmiyoruz.

XV. yüzyılda yaşıyan Gedaî de Çağatayca şiirler yazmakla tanınmıştır. Gedaî'nin asıl adı bilinmediği gibi, hayatı hakkında da pek az bilgi vardır. Nevaî, *Mecâlisü'n - nefâis*'te, Gedaî'nin Ebülkasım Babur zamanında büyük bir ün kazanmış olduğunu ve yaşı 90 ı eçtiği halde henüz hayatta bulunduğunu belirtmektedir. Bundan başka, Nevaî, *Muhâkemetü'l - lûgateyn*'de, Timur zamanından Şahruh devrinin sonuna kadar yetişen Türk şairleri arasında Gedaî'yi de saymaktadır. Gedaî'nin iki matlaı *Mecâlisü'n - nefâis*te verilmiştir. Bundan başka, güzel bir divanı da bulunmuştur. Bu divanda 231 gazel, 1 müstezad ve 5 kıta vardır. Gedaî'nin uzun süren hayatında başka eserler yazdığı da ileri sürülebilir. Elde bulunan divanı onun değerli bir şair olduğunu göstermektedir. Aruz veznini kolaylıkla kullandığı göze çarpıyor. Gedaî eldeki eserlerinde sade bir dil ve tabiî bir üslûpla sevgilisinin güzelliğini ve kendi aşkını dile getirmiştir. Her halde, onun bu devirde yetişen Türk şairleri arasında özel bir yer tuttuğu anlaşılıyor.

Nevaî'nin bildirdiğine göre, hem Çağatayca, hem Farsça şiirler söyliyen Yakinî de bu devir şairleri arasında ihmal edilmiyecek bir kişidir. XV. yüzyılın birinci yarısında yetişen bu şairin sert tabiatlı ve kötü huylu bir adam olduğunu Nevaî'den öğreniyoruz. Heratlı olan bu şairin birçok eserler yazdığı sanılmaktaysa da, yalnız *Ok ve yay* adlı Çağatayca münazarası bize kadar gelmiştir. Yakinî'nin sanatı hakkında az çok bilgi veren bu eser, şairin o devir Türk aristokratları arasında moda olan okçulukla ilgisini de belirtmektedir. Nevaî, Sultan Hüseyin Baykara'nın, onun bir gazeline nazire yazdığını da söylemektedir.

Eserleri zamanımıza kalan bu şairler yanında, XV. yüzyılın birinci yarısında yetişen ve Çağatayca şiirler yazmakla ün kazanan birtakım şairler daha vardır. Ancak, eserleri ya kaybolmuş ya da daha bulunmamış olduğu için, edebî değerleri üzerine bir fikir edinilememiştir. Bunun tersine olarak, eski kaynaklarda adına hiçbir yerde rastlanmıyan değerli bir şairin, ud, çenk, kopuz, rebap gibi musiki aletlerinden bahseden güzel bir mesnevîsi bulunmuştur. İşte bu güzel mesnevî sayesinde Ahmedî adlı değerli bir Çağatay şairinin varlığı da anlaşılmıştır.

Ç. E. nın bu devri doğrudan doğruya Timurluların sarayları çevresinde gelişmiştir. Timurlular ailesine bağlı prensler Türkçe ve Farsça şiirler yazan şairleri korumakla kalmamışlar, çevrelerinde türlü bilim ve sanat kollarında çalışan büyük adamları da toplamışlardır. XV. yüzyılın birinci yarısında yetişen Çağatay şairleri, şiirlerinde hem Çağataycayı, hem de Farsçayı kullanmışlardır. Tarihî şartlar karşısında Çağatay şairlerinin Fars edebiyatına bağlı kalmasını tabiî görmek lâzımdır. Horasan ve Maveraünnehir'de Farsçanın yanında Çağatayca da klâsik bir edebî dil haline gelmiş ve Türk şairleri tarafından sürekli olarak işlenen bu dil ile zengin bir edebiyat meydana gelmiştir.

2. **Klâsik Çağatayca devri:** XV. yüzyılın ilk yarısında Timurlular ailesine bağlı prenslerin koruması altında gelişmeye başlıyan Çağatay şiiri, bu yüzyılın ikinci yarısında da aynı şartlar altında gelişmeye devam etmiştir. Şahruh'un ölümü üzerine büyük kabîlelerin başındaki emîrlerin elinde birer alet olan prensler arasında iç çarpışmalar artmış, bir aralık Ebülkasım Babur Horasan'da, Sultan Ebu Said de Maveraünnehirde sürekli bir yönetim kurmuşlardı. Babur'un ölümü üzerine Ebu Said kendisine karşı gelen Timurlu prenslerini yenmiş, Irak ve Azerbaycana kadar uzanan bir imparatorluk kurmuştur. Ancak, Azerbaycanı almak için yaptığı harbde bozguna uğrayıp öldürülmüştür. Sultan Hüseyin Baykara'nın Horasan, Sicistan, Toharistan ve Curcan'ı ele geçirmesi, Timurlular tarihinin son parlak evresini meydana getirmiştir. Bu parlak evrenin başşehri Herat idi. Bu devirde Herat yalnız siyasi ve ticari bir merkez olmakla kalmamış, Sultan Hüseyin Baykara'nın çevresinde büyük bir fikir ve sanat çalışmasına da sahne olmuştur. Sultan Hüseyin Baykara, Horasan tahtında 40 yıl kadar hüküm sürmüştür. Bu devrede sanat ve edebiyat alanında Sultan Hüseyin Baykara'nın koruduğu Ali Şir Nevaî çok büyük bir rol oynamıştır. Bu sebeple, edebiyat tarihi bakımından Sultan Hüseyin Baykara devrinin Nevaî devri adiyle adlandırılması daha doğru olur. Bu devirde klâsik Ç. E. nın parlak gelişmesi, ancak Hüseyin Baykara devri Herat'ını göz önünde tutmak suretiyle anlaşılabilir. Hüseyin Baykaranın uzun saltanatı, Herat'ın bir kat daha büyüyüp güzelleşmesini sağlamıştır. İran ve Türkistan'ın en seçkin bilim ve sanat adamlariyle dolan şehir, yeni yeni saraylar, konaklar, camiler ve medreseler kazanmış, çevresindeki bayındırlık çalışmaları ve sulama kanalları sayesinde, toprak ürünleri ve bağcılık büyük bir gelişme göstermiştir. Sultan Hüseyin Baykara, eski yapılara ek olarak, Bağ-ı cihanârâ adlı bir saray yaptırdığı gibi, bu devirde büyük bir varlık sağlıyan zenginler de şehri yeni saraylar ve konaklarla süslemişlerdi. Bu saraylarda ve konaklarda bilim ve sanata karşı çok içten bir ilgi duyan yüksek bir çevre yetişmiş ve bu saraylar, şiirin, musikinin, yazı ve resim sanatlarının zengin bir merkezi halini almıştı. Bu çevre, edebiyat ve sanat çalışmalarını maddî ve mânevi bakımlardan koruyor, bu çalışmalara verimli bir ışık tutuyordu. Herat edebî çevreleri, yalnız Horasan ve Maveraünnehr'in büyük merkezleriyle temas etmekle kalmıyarak, İran ve Irak'ta, Tebriz ve İstanbul'da yetişen bilim ve sanat adamlarının çalışmalarını da izliyordu. Sultan Hüseyin Baykara devri Herat'ında aristokrat çevrelerin günlük hayatı, içki ve musiki âlemleriyle, yaz ve kış eğlenceleriyle, at yarışlariyle, pehlivan güreşleriyle, okçuluk yarışmalariyle, bayram günlerinde yapılan büyük törenleriyle, av eğlenceleriyle bütün güzel sanat kolları gibi, edebiyatın da büyük bir gelişme göstermesini sağlamıştı.

XV. yüzyılın ikinci yarısında Timurlu prenslerinin saraylarında resmî dil ve kültür dili olarak Farsça kullanılıyordu. Yüksek çevrelerin Farsçayı çok iyi bildiği, hattâ bunların arasından bu dili büyük bir başarı ile kullanan birçok şair ve yazarların yetiştiği malûmdur. Ancak, Hüseyin Baykara devrinde Farsçanın yanında Türkçe de değer kazanmış, şairlerin bir kısmı Türkçe şiirler yazmağa başlamıştır.

Sultan Hüseyin Baykara devrinde yetişen şairler arasında Ali Şir Nevaî'nin özel bir yeri vardır. Çağatayca şiirleriyle eşsiz bir şair olduğunu gösteren Nevaî, Ç. E. nın gelişmesinde büyük bir rol oynamıştır. Ç. E. nın en parlak temsilcisi olan bu şairin eserleri yüzlerce yıldan beri yalnız Orta Asya Türkleri arasında değil, Anadoluda, Irakta, Kırımda ve Kazanda okunmuştur.

Nevaî şair olarak her konuya, her türe ve her şekle ait zengin ve değerli örnekler vermiş, yazar ve çevirmen olarak da başarılı ve yapıcı eserler meydana getirmiştir. Çağatayca şiirlerini, hayatının dört devrine, çocukluk, gençlik, olgunluk ve yaşlılık devirlerine göre ayırarak dört divanda topladığını biliyoruz (*Garâibü's-sıgar, Nevâdirü'ş-şebâb, Bedâyiü'l-vasat, Fevâidü'l-kiber*). Bu Türkçe divanlardan başka, Nevaî'nin Farsça bir divanı da vardır. Onun beş büyük mesnevîsinden meydana gelmiş olan eseri Türk edebiyatında ilk «hamse» sayılır (Nevaî'nin «Hamse» sine giren mesnevîler: *Hayretü'l-ebrâr, Ferhâd ü Şîrîn, Mecnûn u Leylî, Seb'a-i seyyâre, Sedd-i İskenderî*). Bunlardan sonra, *Çihil hadîs, Vakfiyye, Nazmü'l-cavâhir, Mecâlisü'n-nefâis, Hamsetü'l-mütehayyirîn, Mîzânü'l-evzân, Lisânü't-tayr, Muhâkemetü'l-lûgateyn, Münşeât, Mahbûbü'l-kulûb* adlı eserlerini sayabiliriz.

Bütün bu eserler türlü bakımlardan büyük bir değer ve önem taşır. Örnek olarak, *Mîzânü'l-evzân*'da Türkler arasında kullanılan nazım şekilleri üzerine dikkate değer bilgiler vardır. *Mecâlisü'n-nefâis* Türkçe ilk «tezkire-i şuara» olarak XV. yüzyıl Çağatay ve Fars edebiyatları için sağlam bir kaynaktır. Bu eser, Nevaî'den sonra yazılan Türk tezkirelerine güzel bir örnek olmuştur. Onun *Hâlât-ı Seyyid Hasan Erdşîr* ve *Hamsetü'l-mütehayyirîn* adlı eserlerinde de o devrin edebî hayatı üzerine eşsiz bilgilere rastlanır. Şair olarak yazdığı eserlerde Çağa-

tay dilini edebî dil olarak değerlendirmek yolunda Nevaî'nin büyük güçlüklere katlandığı, şiir dili olarak henüz Farsça kadar işlenmemiş bir dille şiir yazmanın zorluğundan korkmadığı açıkça görülür. Hayatının sonlarına doğru yazdığı *Muhâkemetü'l - lûgateyn*'de kelime hazinesi ve mâna inceliklerini anlatma bakımlarından Türkçenin Farsçadan çok zengin olduğunu ileri sürmek cesaretini göstermiş ve Türk şairlerini Türkçe yazmağa teşvik etmiştir. Böylelikle Nevaî, büyük ve zengin bir bütün meydana getiren eserleriyle bir yandan klâsik Çağatay şiirini en yüksek derecesine çıkarmış, bir yandan da Çağataycanın yüksek bir edebî dil olduğunu güzel örneklerle ispat etmiştir. Daha XVI - XVII. yüzyıllarda birçok yazarların Çağataycaya Nevaî dili adını vermeleri, onun bütün bir edebî dili kendi adiyle adlandıracak kadar büyük bir ün kazandığına açık bir delildir.

Klâsik Çağatayca devrinde yetişen şairler arasında Sultan Hüseyin Baykara'yı da saymak lâzımdır. Nevaî'nin büyük dostu olan Sultan Hüseyin, yalnız şairleri ve sanat eserlerini korumakla kalmıyarak, Çağatay şiiri alanında değerli eserler de vermiştir. Heratta Sultan Hüseyin Baykara tarafından kurulan düzenin buralarda parlak bir gelişme gösterdiğini biliyoruz. Sarayında o devrin en seçkin şair ve düşünürlerini bulunduran Sultan Hüseyin, daha ilk gençlik yıllarından başlıyarak, hayatının sonuna kadar Hüseynî mahlâsı ile Türkçe gazeller yazmıştır. Bu gazeller kendi emri üzerine küçük bir divanda toplanmıştır. Bu küçük Türkçe divanı tertibetmek suretiyle Sultan Hüseyin de Türk diline bağlılığını göstermiş, çevresindeki şairleri Türkçe yazmaları için teşvik etmiştir. Sultan Hüseyin'in şiirlerinde eski Çağatay şairlerinden Lûtfî ile Yakinî'ye ve arkadaşı Nevaî'ye büyük değer verilmiştir. Sultan Hüseyin'in çevresindeki şairlerin bu şiirlere arada bir nazîreler yazdıklarını da biliyoruz. Bu şairler arasında Nevaî de vardır. Ancak, bu nazîrelerin daha çok sanatsever hükümdarın gururunu okşamak düşüncesiyle söylendiğini de belirtmek lâzımdır.

XVI. yüzyılda Şeybanlıların emri altındaki göçebe Özbekler, Hârezm ve Mâveraünnehr'i aldıkları gibi, Sultan Hüseyin Baykara'nın ölümünden sonra da Horasan'ı ele geçirmişlerdi. Böylelikle, Timurlu ailesinin Hârezm ve Mâveraünnehir'deki egemenliği sona ermişti. Şah İsmail Safevî'nin Muhammed Şeybanî Hanı 1510 da bozguna uğratıp öldürmesi üzerine Babur, Hârezm ve Mâveraünnehr'i Özbeklerin baskısından kurtarmağa çalışmışsa da, Safevîlerin sürekli yardımları olduğu halde başarı kazanamamıştır. Bu durum karşısında Timurlu ailesi varlığını ancak Babur'un Hindistanda kurduğu yeni imparatorlukta koruyabilmiştir. Sultan Hüseyin Baykara devrindeki Horasan, Timurlularla Şeybanlılar arasındaki savaşlarda büyük zararlara uğramıştır. Şeybanlılarla Safevîler arasındaki savaşlar ise zengin kültür merkezi Herat'ın eski değerini pek kısa bir süre içinde azaltmıştır. Özbeklerin giriştiği yağmalar ve özellikle Şeybanî Hanın ağır baskısı karşısında Çağataylılar, büyük gruplar halinde eski yurtlarından göç etmek zorunda kalmışlardı. Böylelikle, daha Sultan Hüseyin Baykara'nın ölümünden 20 yıl geçmeden, Herat bilim ve sanat merkezi olarak eski parlaklığını kaybetmişti. Ç. E. bundan sonra Şeybanlıların egemenliğindeki Mâveraünnehir ve Hârezmde, özellikle Buhara ve Semerkant gibi büyük kültür merkezlerinde oldukça kuvvetli bir gelişme göstermiştir. Herat'tan kaçan şairler, bilginler, sanatçılar, Mâveraünnehir'de Şeybanlıların saraylarında eski çalışmalarını devam ettirmeğe çalışmışlardı. XVI. yüzyılın başında Timurluların egemenliğine son veren Özbek hanları ve göçebe beyler Timurlular zamanındaki kültüre büsbütün yabancı kalmamışlardı. Mâveraünnehir ve Hârezm şehirlerinde yerleşen Özbek hanları klâsik Ç. E. na karşı oldukça büyük bir ilgi göstermişlerdi. XVI. yüzyılda Şeybanlı hanlarının koruyuculuğu altında Buhara, Semerkant ve Belh gibi merkezlerde ün kazanmış şairler arasında Çağatayca şiir yazanların Farsça yazanlardan çok daha az olduğu göze çarpar. Çağatay dili Şeybanlı hanları tarafından korunmuşsa da, Farsça yalnız bilim ve edebiyat dili olarak değil, resmî dil olarak da kullanılmıştır. Her halde, yalnız Şeybanî Han değil, Buhara ve Semerkant gibi merkezlerde hüküm süren hanlar da fikir ve sanat çalışmalarına yabancı kalmamışlardı. Bu duruma göre, Şeybanlı hanlarının Mâveraünnehir ve Hârezmde Herat geleneklerini güzel sanatların her kolunda devam ettirdiği ileri sürülebilir. Bu sebeple, kültür bakımından Şeybanlılar devri ana çizgileri ile Timurlular devrinin bir devamı sayılabilir. Gerçekten, Özbek devri XVI. yüzyılda Buhara ve Semerkant şehirlerini Türk kültür ve sanatının Orta Asyadaki en zengin merkezleri haline getirmiştir. Şeybanlılar arasında özellikle Muhammed Şeybanî Han ile Ubeydullah Hanın Çağatay dili ile yakından ilgilendiklerini biliyoruz. Muhammed Şeybanî Hanın, Firdevsî'nin *Şahnâme*'sini Çağataycaya çevirtmeğe çalıştığı tarihî kaynaklarda belirtilmiştir. Onun emri üzerine yazılmış Çağatayca bir Çingizliler tarihi de vardır. Muhammed Salih de *Şeybanînâme*'sinde onun devrindeki olayları Çağatayca olarak tesbit etmiştir.

Muhammed Şeybanî Han (1451 - 1510) yalnız Çağatayca yazan şair ve yazarları teşvik etmek ve korumakla kalmıyarak, Çağatayca birtakım şiirler de yazmıştır. Resmî işleri arasında Çağatayca şiirler yazmaktan geri durmıyan Şeybanî, klâsik Çağatay şairlerinden çok göçebelerin halk şairlerine daha yakındır. Şiirlerinde aruzun en kolay şekillerini bile oldukça bozuk olarak kullanmıştır. Bu sebeple, onu Ç. E. nın klâsik şairleri arasında saymak doğru olmaz. Ancak, günlük olaylar karşısında duyduklarını tabiî bir dille anlatan bu şairin eserleri konuları bakımından orijinaldir.

Şeybanî Hanın ve Mahmut Hanın kardeşi olan Ubeydullah Han da şair olarak tanınmıştır. Ubeydî (veya Kul Ubeydî) adı ile Çağatayca şiirler söyliyen bu şairin divanı bize kadar kalmıştır. Buna dayanılarak, onun şairliği üzerine açık bir fikir edinilebilir. Ubeydî'nin divanında lirik şiirlerden çok dinî ve ahlâkî manzumelere rastlanmaktadır. Şeybanî'den farklı olarak, Ubeydî günlük hayatın olaylarından uzak kalmıştır. Eserlerinin edebî değeri çok azdır. Ancak, Ubeydî Buhara sarayında bilginleri ve şairleri korumaktan geri durmamış, Çağatay dilinin gelişmesine hizmet etmiştir. Ç. E. nda «hikmet» tarzını canlandıran bu şairin bu yoldaki manzumeleri Orta Asyada yüzlerce yıldan beri okunmuştur.

Ubeydî'den sonra *Şeybanînâme* yazarı Muhammed Salih'i saymak gerekir. Muhammed Şeybanî Hanın kazandığı zaferleri mesnevî tarzında anlatan bu kronik edebî bir değer taşımamakla birlikte, Timurlular devri bakımından yararlı bir kaynaktır. Muhammed Salih'in Çağatayca şiirleri bugüne kadar bulunamamıştır. Ancak, Babur bunların fena olmadığını belirtir.

Muhammed Salih'in oğlu olan Mirza Uluğ Bey'in de Farsça ve Çağatayca şiirler yazdığını eski kaynaklardan öğreniyoruz. Ancak, onun şiirleri de henüz ele geçmemiştir.

Bunlardan başka, Şeybanlılar devrinde yetişmiş birçok Çağatay şairleri daha vardır. Bundan önceki devirlerde olduğu gibi, bu devirde de edebî çalışmalar daha çok Özbek

prenslerinin çevresinde toplanmıştır. Şeybanlılar arasında bilim ve sanat adamlarını koruyan prensler yetiştiği gibi, arasıra Çağatayca şiirler yazan şairlerin bulunduğu da tarihî kaynaklardan anlaşılmaktadır. Çağataycanın edebî dil olarak kullanıldığı Fergana ve Doğu Türkistandaki birtakım prenslerin de Nevaî'nin açtığı edebî yolda çalıştıklarını ve arada bir Çağatayca şiirler yazdıklarını biliyoruz. Kâşgar hükümdarı Ahmet Hanın oğlu olan Said Han (ölm. 1533) ile oğlu Raşid Han bu şairler arasında sayılabilir. Çağatayca ve Farsça şiirleriyle tanınmış olan Said Hanın Çağatayca nesirde de ün kazandığını biliyoruz. Onun gibi, oğlu Raşid Hanın da Çağatayca nazım ve nesirde çalıştığı eski kaynaklarda belirtilir. Ancak, bu alanda yetişen en değerli şair olarak Haydar Mirzayı kabul etmek lâzımdır. Sağlam bir edebî bilgiye sahip olan Haydar Mirza'nın *Cihannâme* adlı Çağatayca güzel bir mesnevîsi elde bulunmaktadır.

XV. yüzyılda kuzey Hindistanda Çağataycanın kültür dili olarak değer kazandığını biliyoruz. XVI. yüzyılda Zahirüddin Muhammed Babur'un Hindistanda büyük bir imparatorluk kurması üzerine Çağataycanın rolü Baburlular arasında bir kat daha artmıştır. Bu imparatorluğun başında Çağataycaya büyük değer veren insanlar bulunuyordu. Timurlular devrinin geleneklerine büyük bir bağlılık gösteren bu imporatorlukta, XVI. yüzyılda resmî dil olarak Farsçanın yanında Türkçe de kullanılıyordu. Baburlular devrinde İran ve Türkistandan birçok şair ve bilginlerin Hindistana geldiklerini ve burada Baburluların koruyuculuğu altında çalıştıklarını biliyoruz. Bu devirde Hindistanda daha çok Farsça şiirler yazıldığı gözden kaçmamaktadır. Ancak, XVI. yüzyılda, Hindistanda birçok prenslerin Çağatayca şiirler söyledikleri de malûmdur.

Hindistanda yetişen bu şairler arasında Babur'un özel bir yeri vardır. Ç. E. nın Nevaî'den sonra en büyük temsilcisi sayılan Babur, lirik şiirler yazdığı gibi, onun adına dayanılarak daha çok *Baburnâme* adiyle anılan *Vekayinâme*'siyle Çağatay nesrinin en güzel örneğini de vermiştir. Bu eser, Babur'un Fergana tahtına çıktığı günden başlıyarak hayatının son yılına kadar sürer. Bunlardan başka, Babur'un aruz üzerine bilgi veren bir risalesi de vardır. Bu eserin varlığı Babur'un *Vekayinâme*'sinde belirtilmişti. Tarhani, koşuk, türkü ve tuyuğ gibi Türk nazım şekilleri üzerine bilgi veren bu eser ancak son yıllarda Paris'te bulunmuştur.

Bu devirde Babur ile sıkı bir arkadaşlık kuran emîr Hoca Kalan'ın Penahî adı ile Farsça ve Çağatayca şiirler yazdığı anlaşılmaktadır. Bu devirde yetişen birtakım prenslerin de Çağatayca ve Farsça şiirler yazdıklarını biliyoruz. Babur'un oğlu Hümayun da Çağatayca ve Farsça şiirler söylemiştir. Ancak, Çağatay şairi olarak onun ikinci oğlu Kâmran Mirza daha büyük bir varlık göstermiştir. Onun Çağatayca ve Farsça şiirleri divanında toplanmıştır.

Baburlulara bağlı Çağatay şairleri arasında Hümayun'un arkadaşı Bayram Hanı da saymak lâzımdır. Çağatayca ve Farsça şiirlerden meydana gelen divanı, onun şiir tekniğini başarı ile kullanan bir şair olduğunu göstermektedir.

Onun oğlu olan Abdürrahim Hanın da arada bir Çağatayca şiirler yazdığı, şiir ve sanata karşı büyük bir ilgi gösterdiği kaynaklarda belirtilmiştir.

3. **Klâsik devirden sonraki Çağatayca devri:** XVII. yüzyılın sonuna kadar süren bu devirde Ç. E. nın hızla çökmeğe başlaması Orta Asya hanlıklarının siyasal gerilemesiyle sıkı sıkıya ilgilidir. Ancak, bunun asıl sebeplerini Orta Asya Türk kültürünün bu devirdeki gerilemesine yol açan daha büyük ve daha köklü olaylarda aramak yanlış olmaz.

Klâsik devirden sonraki yıllarda fikir ve sanat çalışmalarının az çok devam ettiği eski kaynaklardan anlaşılıyor. Bu devirde yetişen şairlerin çoğu Farsça yazmakla birlikte, içlerinde Farsçanın yanında Çağataycayı da kullananlar vardır.

Bu devirde yetişen Çağatay yazarları arasında Şeybanlı ailesinin Yadigâr kolundan gelen Ebülgazi Bahadır Han tarihçi olarak tanınmıştır. XVII. yüzyılda bazı askerî başarılar kazanan Ebülgazi'nin eserlerini bu devrin en önemli Çağatayca ürünleri sayabiliriz. Ebülgazi *Şecere - i türkî*'si ile bu devir Çağataycasının güzel bir örneğini meydana getirmiştir. Bu eserinin başlangıç bölümünde, sade bir dille yazdığını, yalnız Arapça ve Farsça değil, eski Çağatayca kelimeleri bile kullanmadığını söylemesi buna bir engel sayılamaz. Onun *Şecere - i terakime*'si de bu yolda yazılmış bir eserdir.

4. **Son Çağatayca devri:** Çağatayca yazı ve devlet dili olarak Çin sınırlarından İran sınırlarına kadar bütün Orta Asya ülkelerinde kullanılmışsa da, XVIII - XIX. yüzyıllarda Ç. E. alanında hiçbir büyük yazar yetişmemiştir. Eski şair ve yazarları taklitten ileri gidemiyen birtakım kimselerin adları biliniyorsa da, içlerinde orijinal bir varlık gösteren şairlere rastlanamaz. Bu bakımdan gittikçe artan bir gerileme manzarası gösteren bu devre son Çağatayca devri adı verilebilir. Bu son devirde Buhara hanlığında Ç. E. nın gittikçe gerilemesine karşılık, Hive ve Hokand hanlıklarında siyasal gelişmelere paralel olarak oldukça canlı bir edebî gelişme göze çarpar. Ancak, Nevaî'yi taklit eden şairlerin son bir yaşama denemesi olan bu çalışmalar başarı kazanamamıştır.

XX. yüzyılda Orta Asya Türk edebiyatı artık yeni bir devre girmiştir. Bu yeni devre Ç. E. yerine Özbek edebiyatı adı verilir. Bk. ÖZBEK EDEBİYATI.

ÇAĞÇAĞ, Mardin iline bağlı Nusaybin kasabasından geçen ve Fırat nehrine karışan bir dere. Ç. Nusaybin'in aş. yu. 25 km kuzeyinde bulunan dağlık bir bölgeden çıkan iki ayrı kaynaktan meydana gelir. Bunlardan birincisi Aksu kaynağı olup Midyat ilcesinin güneyinden doğar. Duru ve içme suyu olarak iyi özlüktedir. İkincisi Karasu kaynağıdır. Karasu, Aksuyun 5 km güneybatısındaki dağlardan çıkar. Aksuyun tersine donuk renkte olup içme suyu olarak elverişli bir su değildir. Çıktığı noktadan 1 - 1,5 km sonra Aksu ile birleşerek Ç. suyu adını alır. Nusaybin'in 5 km kuzeyine kadar dar ve derin, oldukça eğik bir vâdiden geçer. Kaynağından başlıyarak Nusaybine kadar sağ ve sol yakasında kavaklık ve meyva bahçeleri vardır. Kaynağında tesbit edilen suyun 1/3 i sulama suyu olarak kullanılır. Ç. vâdisi Nusaybin'in 5 km kuzeyinde birdenbire genişler. Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü tarafından buraya bir regülâtör yaptırılarak, suyun sağ ve sol kıyıya akıtılması sağlanmıştır. Böylelikle, iktisadi değeri yüksek olan birçok kültür bitkilerinin yetiştirilmesine elverişli bulunan Nusaybin Ovasının sulama suyu ihtiyacı karşılanmıştır. 80 000 dekar toprağın sulanmasını sağlıyan bu regülâtör 1958 de işletmeye açılmıştır. Nusaybin kasabasının elektrik ihtiyacını karşılıyan hidroelektrik santralı ile 10 dan çok sayıdaki su değirmenleri de bu sudan faydalanmaktadır. Çevrenin enerji ihtiyacını karşılamak üzere Ç. üzerinde büyük bir hidroelektrik santralının kurulmasına ait etütlere başlanmıştır.

ÇAĞDAVUL (Moğolca *çağda-* =nöbet beklemek), Moğol ordu örgütünde artçı kuvvetlere veri en ad. Moğolca karavul (b. bk.) kelimesi gibi, Ç. kelimesi de Moğol ordu örgütünü alan Orta Asya Türkleri arasında kullanılmıştır. Bk. ORDU.

ÇAĞIŞ, Balıkesir ilinin Bigadiç ilcesine bağlı bir bucak. Nüfusu 898 (1955) dir. Bucağın 13 büyük köyü vardır. Ç. Balıkesir ile Bigadiç arasındaki şose üzerindedir. Çevresi tepeliktir. Düzlükleri de vardır. Çeşitli tarım işleri başlıca geçim kaynağıdır.

ÇAĞLAR, Behçet Kemal (doğ. 1908), Türk şairi. Erzincanda doğmuştur. Yüksek Maden Mühendis Okulunu bitirmiş, bu meslek üzerinde Fransada staj yapmıştır. İktisat bakanlığında çalışmakta iken İngiltereye inceleme gezisine gitmiş (1934 - 1935), ora da edebiyat üzerinde de durmuştur. Dönüşte Halkevleri müfettişliğine atanmıştır. 1941-1948 yılları arasında Erzincan milletvekili olmuş; bu görevden istifa ile ayrılıp öğretmenlik ve yayın alanında çalışmıştır. 1960 ta Türkiye Cumhuriyeti Kurucu Meclisine devlet başkanı kontenjanından üye olarak seçilmiştir. Bu meclisin çalışması sona erince öğretim ve yayın hayatına dönmüştür. Türk dilinin özleştirilmesi ve olgunlaştırılması amaçları ile Türk Dil Kurumunda da çalışmıştır.

B. K. ÇAĞLAR

Ç., Atatürk ve devrimlerinin verdiği heyecanla şiir yazmaya başlamıştır. Sonraları yurt güzelliklerine, millî kahramanlıklara ve özelliklere doğru da yönelmiştir. Şiirlerinde konularına duyduğu sevgi ve hayranlıktan gelen coşkun bir heyecan vardır. Sanatına halk şiirinin tarzı ve duyguları da karışmıştır; bu yoldaki şiirlerinin bazılarında *Ankaralı Aşık Ömer* takma adını kullanmaktadır. Ç., hatip olarak da tanınmıştır. Yayınlanmış şiir kitapları: *Erciyastan kopan çığ* [1932], *Burda bir kalp çarpıyor* [1933], *Dolmabahçeden Anıtkabre kadar* [1955], *Onuncu yıl marşı* (F. N. Çamlıbelle birlikte). Ç. ayrıca *Çoban* [1932], *Atillâ* [1935] adlı manzum oyunları yazmış, «Şadırvan» (çıkışı 1949) adındaki bir edebiyat dergisini idare etmiştir. 27 Mayıs Devriminden sonra kurulan Türk Kültür Dernekleri Genel Başkanı olmuştur. Aynı kurumun çıkarmakta olduğu «Dernek» dergisini yönetmektedir.

ÇAĞLAYAN (Fr. *Cascade*), çavlanların küçüğüne verilen ad. Ç. çavlanlara göre daha alçak yerlerden (5 - 10 m) düşer, suları da daha az olur. Bununla birlikte çavlan ile Ç. arasında kesin bir sınır çizmek zordur. Ç. ların meydana gelişi de çavlanlara benzer (kütlenin sertlik farkı, buzul oyması, tektonik hareketler; v. b.). Türkiyede pek çok Ç. vardır. Bk. ÇAVLAN.

ÇAĞNAK (Liquor amnii), dölüt (cenin) döl yatağında iken çevresini saran sincabi zar (amniyos) ın içinde bulunan sıvının Türkçe adı. Bk. AMNİYOS.

ÇAĞRI BEY (990 - 1060), Selçuklu devletini kuran Tuğrul Bey'in kardeşi. Ç. B. Selçukluların atası Selçuk'un torunu ve Mikâil'in oğludur. Sonraları Horasan meliki olan Ç. B. in adı, kaynakların birçoğunda böyle gösterilmekle birlikte Çakır adını taşıdığını bildiren yazarlar da vardır. Ç. B. çağının geleneğine uyarak, peygamberlerden Davud'un adını almıştır. Selçuk ölünce malları ve kuvvetleri oğulları arasında paylaşılmış ve en büyük parçası Mikâil'e kalmıştır. Mikâil'in ölümünden sonra oğulları Tuğrul ve Ç. B. amcaları olup başka boylara komuta eden İsrail Arslan Yabgu'yu baş tanımakla birlikte, Mâveraünnehr'i ele geçiren Karahanlıların emrine g rmişler ve Gazneliler ile yaptıkları savaşlara katılmışlardır. Ç. B. 1016 da Bizans'a saldırmak için Mâveraünnehir'den kalkarak Horasan'a girmiş, orada yaşıyan ir kısım Türkmenleri de emri altına alarak Azerbaycan'a geçmiş ve Bizans'a bağlı bulunan Ermeni krallıklarına (Ani, Vaspurakan) saldırmıştır. Ç. B. 5 yıl süren bu harblerde zaferler kazanıp ganimetler aldıktan sonra Mâveraünnehr'e dönerek Tuğrul Beye kavuşmuştur. Gazne hükümdarı Mahmut, 1025 te Mâveraünnehr'e girerek Türkmenlerin ve Selçukluların başbuğu olan İsrail Arslan Yabgu'yu düzen ile esir ederek Hindistanda bir kaleye hapsetmişti. Bunun üzerine Yabgu'nun emrindeki Türkmenlerin büyük kısmı Tuğrul ve Ç. B. in emri altına girmişlerdir.

Antalyada Akdenize dökülen bir çağlayan

Böylece çok kuvvetlenmiş olan bu iki kardeş, Mâveraünnehir'de rahatça yaşamakta iken koruyucuları Ali Tigin'-in ölmesi üzerine birdenbire zor bir duruma düşmüşlerdir. Buhara ve Hârezm emîrleri tarafından sıkıştırıldıkları için Horasana geçen iki kardeş, Horasan valisi aracılığı ile Gazne hükümdarı Mesut'tan sürüleri için yaylak ve kışlak istemişlerdir. Sultan Mesut, bu isteklerini kabul etmiyerek üzerlerine büyük bir kuvvet göndermiştir. Nisâ dolayında yapılan savaşı Selçuklular kazanmıştır (1035). Bundan sonra Sultan Mesut, Selçuklularla anlaşmış, Oğuz boylarının Horasana yapacakları akınları durdurmaları şartiyle onlarla barış yapmış ve Ç. B. e Dihkan sanını ve Dehistan eyaletini vermiştir. Selçukluların, Oğuz boylarının akınlarına engel olmamaları ve Horasan halkının şikâyetleri üzerine Sultan Mesut, yeniden büyük bir ordu göndermişse de, Ç. B. komutasındaki Türkmenlerin baş eğmelerini sağlıyamamıştır. Ç. B. Gazne ordusunu yenerek Merv şehrini almış ve adına hutbe okutmuştur (1037). Ç. B. in yönetimindeki Türkmen kuvvetleri, 1038 de Gazne ordusunu bir daha yenerek Herat'a gir-

miştir. Selçukluların çok kuvvetlendiklerini gören sultan Mesut, büyük bir ordu ile Cüzcan'ı geri almış ve Belh'ten geçerek, Karahanlılardan Böri Tigin'in baş eğmesini sağlamak üzere Mâveraünnehr'e girmiştir. Bu sırada Ç. B. in Cüzcan'ı almak ve Ceyhun köprüsünü yıkmak üzere harekete geçtiğini haber alan sultan, hemen geri dönmüş, 1039 yılı nisanında Ali Abad ovasında Ç. B. kuvvetlerini bozmuştur. Sultan Mesut kesin bir sonuç almak üzere, bir ay sonra yeniden Ç. B. in üzerine yürümüş, Nişaburda bulunan Tuğrul ile Merv'de bulunan Musa Yabgu'nun yardıma gelmeleri üzerine kuvvetlenen Selçuklularla Gazne orduları arasında birkaç savaş olmuşsa da, kesin sonuç alınamayınca, sultan Mesut Selçuklularla mütareke yapmıştır. Horasan halkının tekrar Selçuklulardan şikâyet etmeleri üzerine, bu sıkıntılı duruma son vermek istiyen sultan Mesut, çok büyük bir kuvvetle hareket etmiş, Ç. B. de Türkmen kuvvetlerinin komutanlığını üzerine almıştır. Merv'den kalkan Selçuklu ordusu ile Merv'e doğru gelmekte olan Gazne ordusu arasında Dendankan ovasında yapılan korkunç savaşı Selçuklu ordusu kazanmıştır (1040). Gazne ordusu darmadağın olmuş ve sultan Mesut bütün hazinelerini bırakarak, güçlükle canını kurtarmış, Gazne'ye kaçmıştır. Bu zafer üzerine Selçuklular bütün İran'a ve Mâveraünnehr'e egemen olmuşlar ve Ç. B. in isteği ile Tuğrul'u kendilerine başbuğ yapmışlardır. Bundan sonra Ç. B., Tuğrul ve Musa Yabgu'nun komutalarında yeni yeni fetihlere girişmiştir. Gaznelilerin elinde kalan yerlerin alınması Ç. B. e verilmiş olduğundan, Ç. B. Belh şehrini kuşatmış ve sultan Mesut'un yardım için gönderdiği kuvvetleri dağıtarak şehri almıştır. Daha sonra bütün Toharistanı alan Ç. B., Merv şehrini merkez yapmıştır. Ç. B. in hastalığından faydalanmak istiyen Gazne sultanı Mevdud'un Belh şehrini ve Toharistan'ı geri almak için yürüyüşe geçtiği duyulunca Ç. B. oğlu Alp Arslan'ı (b. bk.) Gazne kuvvetlerine karşı göndermiş, Alp Arslan da Gazne ordularını yenerek bu şehirleri kurtarmıştır.

Ç. B. Toharistan ile Belh'in yönetimini Alp Arslan'a bırakmış, öteki oğullarını da başka ülke ve şehirlerin yönetimiyle görevlendirmiştir. Ç. B. bundan sonra Hârezm'i almış, Kıpçaklarla birleşmiş ve kendisine saldırmak için Büveyhoğulları (b. bk.) ve Türkistan hükümdarı ile anlaşan sultan Mevdud'a karşı durumunu sağlamlaştırmıştır. Büveyhoğulları, Ç. B. üzerine yürümek için hazırlanmışlarsa da, Tuğrul Beyin Iraka saldırması onları korkutmuş ve durdurmuştur. Gaznelilerin Hârezm'i almak için gönderdikleri kuvvetler Ç. B. tarafından ezildiği gibi, Karahanlıların Tirmiz'den sonra Belh'i almak üzere Ceyhun'u geçen kuvvetleri de Alp Arslan tarafından bozulmuştur. Bu savaştan sonra Karahanlılar, Selçuklularla bir antlaşma yaparak, Selçuk topraklarına saldırmamayı kabul etmişlerdir.

Ç. B. 1054 yılında, oğulları yönetiminde kuvvetler gönderip Kirman, daha sonra Sistan ve Mebran bölgelerini de almıştır. Ancak, amcası Musa Yabgu Sistan bölgesi üzerinde hak iddia ettiğinden Tuğrul Beyin aracılığı ile burası kendisine bırakılmıştır. Ç. B. 1052 de Gazneyi almak için yaptığı savaşta yenilerek geri dönmüş ve Gaznelilerin Horasanı almak üzere yolladığı kuvvetler de ikinci defa Selçuklu ordusunu bozmuştur. Bunun üzerine Ç. B., oğlu Alp Arslanı Gazneliler üzerine göndermiş ve Alp Arslan Gaznelileri korkunç bir yenilgiye uğratarak belli başlı komutanlarını esir etmiştir.

Selçuklularla Gazneliler arasında sürüp giden savaşlar, 1059 da sultan İbrahimin Gazne hükümdarı olması üzerine son bulmuştur. Yapılan anlaşmaya göre, Hindukuş dağları sınır olacak ve iki devlet birbirinin topraklarına saldırmıyacaktı. Ç. B. kardeşi Tuğrul'a da yardım ederek, ona karşı ayaklanan yeğeni İbrahim İnal'ın üzerine oğullarını göndermiş ve onların yardımı ile Tuğrul Bey, yeğeninin itaatını sağlamıştır (1059). Bu olaydan bir yıl sonra Ç. B. hastalanarak Serahs şehrinde ölmüş ve orada gömülmüştür. Tuğrul Beyden sonra hükümdar olan Ç. B. in oğlu Alp Arslan, babasının cesedini Merv'de yaptırdığı türbeye taşıtmıştır. Tuğrul Beyin çocuğu olmamış, Selçuklu İmparatorluğu ve hanedanı Ç. B. in soyundan türemiştir.

ÇAĞRIŞIM (eski terim: *tedai*; Fr. *association* [Psikoloji]), psikolojik dinamizmin temel olaylarından biri. Duyu organlarına gelen uyarımların bıraktığı izlenimler üst üste yenilenince imgeler, tasarımlar meydana gelir. Uyarımlar birer ad taşır. Bu ad ile, uyarıcıdan ötürü meydana gelen tasarım (veya imge) arasında bir bağlılık kurulur. Öyle ki, meselâ ağaç uyarımcısını duyunca veya okuyunca ağacın tasarımı canlanır. Bilinçte sadece teker teker nesne adı ile onların tasarımı arasında değil, insan zihninde bulunan pek çok tasarım da böylece birbirine bağlıdır. Ağacı görünce onun adını hatırlarız, adı hatırlayınca ağacın tasarımı uyanır. Bunun gibi, zihinde pek çok nesne, ad, tasarım birbirine bağlanmıştır. Birini görünce öbürünü tasarımlarız; birini tasarımlayınca gene öbürünü tasarımlarız. Böylece uyarıcılar ve bunların adları ile bilinçte bulunanlar ve kendi aralarında bilinçtekiler birbirlerini çağırır. Onun için bu psikoloji mekanizmasına Ç. denilmiştir.

Ç. ın kanunları üç ana grupta toplanabilir: 1. Bir arada veya birbiri ardı sıra algılanmaya alışılmış nesneler, olaylar ve bunların tasarımları (imgeleri).

2. Birbirinin karşıtı olan nesneler, olaylar ve bunların tasarımları (imgeleri).

3. Birbirine benziyen nesneler, olaylar ve bunların tasarımları (imgeleri).

ÇAĞRIŞIMCILIK (eski terim: *tedaicilik*; Fr. *associationnisme*): 1. (Mantık) Başlıca ruh olaylarını çağrışıma indirgeyen, çağrışımı psikolojinin ana kanunu olarak kabul eden öğreti. XVIII. yüzyıl deneyci İngiliz filozoflarından (J. Locke, Berkeley, Hume) sonra XIX. yüzyılda John Stuart Mill ile öğrencisi Alexander Bain tarafından geliştirilmiş olan bu görüş bugün eskimiş ve aşılmıştır.

2. (Felsefe) Bilgi sürecini çağrışıma indirgeyen bilgi kuramı öğretisi. İlk denemeleri John Locke ile başlıyan bu görüş, David Hume'da en tutarlı şeklini bulmuştur. Hume'a göre, her türlü gerçek bilginin ana yöntemi (metodu) olan tümevarım (Fr. induciton) ve bunun dayandığı nedensellik (Fr. causalité) ilkesi, aslında sadece çağrışıma dayanır. Ateş ile kaynıyan su arasında gerçek bir bağ yoktur, ancak, insanlar üst üste ateşi gördükleri vakit kaynıyan suyu da gördükleri için, görülen kaynıyan su, bilince ateşi yahut ateş, bilince kaynıyan suyu çağırır. Bu yüzden, bir mantık ilkesi olması gereken tümevarım, insanların alışkanlığına ve çağrışıma dayanmaktadır. Bundan ötürü de bilgi kuramı şüpheciliğe götürülmektedir. John Stuart Mill ile Alexander Bain de felsefede çağrışımcı sayılabilirler.

ÇAHAR (İng. **Chahar**), Çinde ve İç Moğolistan Özerk Bölgesinde bir bölge. Kuzeybatıda ve kuzeyde Moğol Halk Cumhuriyeti, kuzeyde Heilungkiang ve Cehol (İng. Jehol) eyaletleri, güneyde Hopei ve Şansi eyaletleri ve batıda Suiyuan eyaleti ile çevrilmiştir. Yüzölçümü 96 600 km^2,

nüfusu 4 355 000 (1951) dir. Merkezi Çankiakov (İng. Chankiakow; eski adı: Kalgan) dur. Tanınmış şehirleri arasında Tolun ve Suanhwa anılabilir. Ç. 1928 de Çine bağlanmış, 1934 te Japon erki altına girmiş, 1937 de İç Moğolistana geçmiştir. 1947 yılında Ç. bölgesinin, Moğolların oturduğu kuzey kısmı İç Moğolistan Özerk Bölgesine bağlanmış ve bu bölgeye Ç. aymağı adı verilmiştir. 1952 yılı kasım ayında Ç. bölgesi boşaltılmış ve bu topraklar Şansi ve Hopei eyaletlerine bağlanmıştır.

Ç. ın büyük bir kısmı bozkır, bir kısmı da çöldür. Gobi çölüne giren bu bölgede kervan yolları ve dağınık bir halde sürüleriyle dolaşan göçebeler göze çarpar. Halkın çoğunluğu göçebedir. Davar yetiştirmekle geçinirler. Ürünleri arasında yün ve deve tüyü büyük bir yer tutar. Bölgenin güney ucundan Çin Seddi geçer. Bu kesim Ç. ın tarıma elverişli biricik bölgesidir. Bu bölgede toprak ürünü olarak en çok buğday ve kaoliang (süpürge darısı [sorghum vulgare] türü) yetiştirilir. Ç. ın kuzey ve doğu sınırları boyunca dağlar uzanır.

ÇAHAR AYMAK (Far. *çahar* = dört, Moğolca *aymak* = oymak), batı Afganistanda yaşıyan Tacik kabîlelerine verilen ad. 1903 yılında Afgan - Rus sınırında beş gün süren bir gezi yapan Finlândiyalı G. J. Ramstedt, topladığı verileri *Mogholica. Beiträge zur Kenntnis der Moghol-Sprache in Afghanistan* (Journal de la Société Finno - Ougrienne'de, XXIII, 4, 1906) adlı çalışmasında yaymıştı. Ramstedt, Ç. A. ın Cemşidî, Hazara, Firuzkûî ve Teymanî kabîlelerinden meydana geldiğini belirtmiş ve topladığı verilere dayanarak bu kabîlelerin Moğolca konuştuklarını ileri sürmüştü. Ancak, 1936 - 1937 yıllarında Afganistanda bir araştırma gezisi yapan Macar türkolog ve mongolisti Lajos Ligeti, sınırlı veri ve bilgilere dayanan Ramstedt'in iddiasına katılmıştır. Ligeti'ye göre, Ç. A. ın dili, Herat Tacikçesinden farklı bir Tacik lehçesidir. Ç. A. ın dilinde Türkçe kelimeler yanında tektük Moğolca kelimeler de vardır. Ancak, bu kelimelere dayanılarak Ç. A. ın dili Moğolcaya bağlanamaz. Esasen, Afganistanda konuşulan bütün Tacik ağızlarında birtakım Moğolca kelimeler kullanılır. Bk. L. Ligeti, *O mongol'skiḫ i tyurkskiḫ yazıkaḫ i dialektaḫ Afganistana* (Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae'de, IV, 1955).

ÇAHARLANG (Far. = dört konak), batı İranda, Lûristan ve Huzistan bölgelerinde yarı göçebe, yarı yerleşik olarak yaşıyan Bahtiyarîler (b. bk.) in bir koluna verilen ad. Bahtiyarîlerin öbür koluna Haftlang (b. bk. Far. = yedi konak) adı verilir.

ÇAHARLAR, güney Moğollardan bir halk topluluğu. Çinde, İç Moğolistan Özerk Bölgesinin Çahar (b. bk.) aymağında otururlar. Bundan başka, Sindzyan Uygur Özerk Çevresinde de küçük Çahar yerleşmeleri vardır. Çingiz Han soyundan Dayan Hanın büyük oğlundan geldiklerini ileri süren Çahar hanları Güney Moğolistanın hanları sayılırdı. Çinde yaşıyan öbür Moğollardan farklı olarak Ç. Mancu sülâlesi devrinde Mancu hükümeti tarafından atanan memurlarla yönetilmiştir. Bugün Ç. ın Çin Halk Cumhuriyetinde yaşıyan kolu yerleşik hayata geçmiştir. Bunlar çiftçilikle geçinirler. Göçebe Ç. lar ise hayvan yetiştirirler. Yerleşik Ç. lar çiftçilik alanında Çinlilerden birçok yeni aletler almışlardır. Yaşayışlarında da kuvvetli bir Çin etkisi göze çarpar.

DİL. Moğol dillerinin Güney kolundan bir lehçe. Çinde, İç Moğolistan Özerk Bölgesinin Çahar oymağında oturan Çaharlar tarafından kullanılan bu dil, Şilingol'da yaşıyan Moğollar (Aduçinler, Huçitler, Sunitler, Abagalar, Abaganarlar, Ucumçinler) arasında da konuşulur. Moğol dilinin güney koluna giren öbür lehçeler (Kuzeydoğu lehçesi, güneydoğu lehçesi, Haraçin ve Ordos) gibi, Çahar lehçesi de henüz köklü olarak araştırılmamıştır. Şu son yıllarda Avrupalı dilciler Ordos lehçesi üzerinde çalışmışlarsa da, Çahar lehçesi henüz ele alınmamıştır. Özellikle İli çevresinde ve Tarbagatayda Kulca şehri yakınlarında oturan Çaharlar üzerine elimizde hiçbir bilgi yoktur. Bk. B. Ya. Vladimirtsov: *Sravnitel'naya grammatika mongol'skogo pis'mennogo yazıka i ḫalḫaskogo nareçiya.* Leningrad, 1929. 8 - 9, 12, 17 - 18. s.

ÇAHBAR veya ÇARBAR, güneydoğu İranda, Umman (Oman) körfezi kıyısında, Meşhed'den gelen doğu yolunun bittiği yerde bir liman.

ÇAHRUḪADZE, XII. yüzyılın sonlarında yaşamış bir Gürcü şairi. Gürcistan kıraliçesi Tamara (1184 - 1213) ya övgüler yazmış olan Ç. nin eserlerinde Gürcistanda hüküm süren siyasal görüşler de aksettirilmiştir.

ÇAIBASA [*çaybasa*] (İng. **Chaibasa**), kuzeydoğu Hindistanda, Bihar ili güneyinde, Çota Nagpur yönetim bölümünde yer alan Singhbhum (b. bk.) bölgesinin başkenti.

ÇAİT SİNGH [*çayt sinh*] (İng. **Chait Singh**), İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası döneminde Hindistanın Benares bölümü racası (1773 - 1780) ve vergi kesenekçisi (Hind. *zamindar* veya *zemindar*). Adı geçen kumpanya harb masraflarına katılma parası olarak Ç. S. in her yıl büyük bir para ödemesini istemiş (1778 - 1780), raca bu parayı vermeyince genel vali Warren Hastings onun bir ayaklanma tasarlamasından şüphelenerek, onu yakalatmış ve racalığına son vermiştir (1781). Hindistanda zulüm yapmakla suçlandırılarak Londrada yargılanan Warren Hastings'in dâvasında (1788) Ç. S. in gördüğü kötü muamele başlıca suçlandırma sebeplerinden biri olmuştur.

ÇAITANYA (İng. **Chaitanya** veya **Caitanya**) (1485 - 1527), Hintli bir din önderi. Bengal'de Nadia'da doğmuştur. Bengal'de bir Vaişnava (Brahma, Vişnu ve Siva'dan birleşik üçlü Tanrı düzeninin ikinci ögesine tapanlar; bk. Vaişnava) lar tarikatı kurmuştur. Ç. nın başlıca ilkesi, Vişnu'nun sekizinci kimliği olan Krişna'ya tapan herkesin eşit sayılması gerektiğidir. Kast denilen sınıf ayrımının önemi, Krişna'ya tapma ilkesine göre ikinci derecededir. Ona göre, Tanrının yarlıgamasına ulaşmanın yolu, koyu bir dindarlıkla birlikte ruhun Krişna ile birleşmesidir. Ç. 1527 de esrarlı bir şekilde ortadan kaybolmuştur. Onun yolundan yürüyenler, onu başka bir kimlikte Krişna sayarlar ve çömezleri Advaita ile Nityananda'ya da aynı Tanrının başka iki belirtisi gözü ile bakarlar. Böylece, bu üç din önderine üç büyük şeyh (*Prabhu*) denilir. Bunlar Vaişnacılığın bu evresinin üçlerini meydana getirirler.

ÇAITYA (İng. **Chaitya**) [Eski Hintçe = kutsal yer], Hindistanda Buddhist tapınaklarına verilen ad. Çoğu zaman kayalar içine oyulmuş bir tapınak olup Hıristiyan bazilikaları gibi, sütunlarla bir orta ve iki yan boşluğu halinde ikiye ayrılmıştır. Fırın tonozu ile kubbelenmiş olan orta boşluğu absid ile son bulmakta, bunun içinde bir Stupa (b. bk. ; Hint tapınağı) bulunmaktadır. Yan bölümler absidi ortasına alan dinî törenler galerisi halinde devam eder. Yapı biçimi, tahta mimarlığına kadar gerilere uzanır. Giriş

kemerleri, tavan direkleri ile eski tapınak hollerinin pencere kafesleri (M. Ö. 200 den M. S. 200 e kadar; Bhaya, Kondane, Pithalkora, Acanta, Nasik, Karli) ağaçtan yapılmıştır. Daha sonraları bu mimarî çeşidi bütüniyle kayalara oyulmuştur (500 - 900; Acanta ve Ellora).

ÇAJUPİ [*çayupi*], **Andon** (asıl adı: **Andon Zako**; 1866 - 1930), Arnavut şairi. İskenderiye (Mısır) de ve İsviçrede okumuştur. Hayatının büyük bir kısmını Kahirede geçirmiştir. Şiirlerinde yurtseverlik duygularını dile getirdiği gibi, hicivler de yazmıştır. Bunlardan başka, J. de La Fontaine'in masallarını ve H. Heine'nin şiirlerini de Arnavutçaya çevirmiştir.

ÇAKA, Altın Ordu'nun son yıllarında büyük bir rol oynıyan Moğol kumandanı Noğay'ın oğlu ve Bulgar çarı I. Georgi Terter'in damadı. Noğay'ın Altın Ordu hanı tarafından öldürülmesi üzerine ordusu ile birlikte Bulgaristana sığınmış ve Smilets'in yerine Tırnovo'da Bulgar tahtına oturmuştur. Ancak, I. Georgi Terter'in oğlu Svetoslav Terter, 1299 da Ç. yı öldürtmüş ve tahta geçmiştir. Ç. nın öldürülmesi ile Bulgaristanda Tatar egemenliği sona ermiştir.

ÇAKA, XI. yüzyılın ikinci yarısında İzmir bölgesine egemen olmuş bir Türk beyi. Oğuzların Çavuldur (Çavundur) boyu beylerinden olduğu sanılan Ç., 1078 - 1081 yılları arasında Anadoluda yapılan savaşlar sırasında Bizans komutanlarından Kabalika Aleksandros'a esir düşmüştür. Bizans komutanı zekâ ve cesaretini gördüğü bu genç Türk beyini imparator Nikephoros Botaneiates'in sarayına göndermiştir. İmparator tarafından da beğenilmiş olan Ç., Bizans sarayında yaşamaya başlamış, hattâ Homeros'un eserini okuyup anlıyacak kadar Yunanca öğrenmiştir. İmparator bu soylu Türk delikanlısına «Protanobilessi» sanını vermiş ve birçok imtiyazlar bağışlamıştır. Fakat, 1081 de Bizans tahtına Aleksios Komnenos'un geçmesi üzerine mevkii sarsılan Ç. saraydan ayrılmak zorunda kalarak İzmir bölgesine gitmiştir. Ç., Bizansın Balkanlarda Peçeneklerle uğraşmasından faydalanarak, topladığı kuvvetlerle İzmiri almış ve 1081 den az sonra beyliğini kurmuştur. İzmire yerleşen Ç., kuvvetli bir donanma meydana getirmiş, komşu adaları vurmaya başlamıştır. İzmire yakın Klazomene ve Foça şehirlerini, Midilli ve Sakız adalarını beyliğine katmıştır.

Bizans imparatoru, donanmanın başına geçirerek Nikeat Kastomantia'yı Ç. nın üzerine göndermişse de, Bizans donanması yenilmiştir. Bu yenilgi üzerine imparator ikinci bir donanma göndermiş, fakat bu donanma da ancak Sakız adasını geri alabilmiştir. Ç. sonradan Sakızı geri aldığı gibi, Sisam ve Rodos adalarını da almış ve Bizans tahtını ele geçirmeyi ülkü edinmiştir.

1092 de Ç. kızını I. Kılıç Arslan ile evlendirmiş, fakat bu evlenme iki Türkü yaklaştıracağı yerde birbirinden uzaklaştırmıştır. Ç. Çanakkale bölgesini de ele geçirmiş ve bu bölgenin en büyük şehri olan Abydos'a egemen olmuştur. Fakat Kılıç Arslan, Ç. nın Marmara kıyılarına kadar uzanmasını kendisi için tehlikeli görmüştür. Öte yandan Bizans imparatoru da Ç. nın asıl maksadının Selçuklu tahtını ele geçirmek olduğunu söyliyerek onu kaynatasına karşı kışkırtmıştır. Buna kapılan Kılıç Arslan Ç. yı ortadan kaldırmaya karar vererek Bizans imparatoru ile anlaşmıştır. Kılıç Arslan, ordusu ile Ç. nın bulunduğu Çanakkale bölgesindeki Abydos'u kuşatmıştır. Bu sırada Bizans donanması da şehri denizden kuşatmıştır. Durumun çok tehlikeli olduğunu anlıyan Ç., Kılıç Arslan ile anlaşmaya çalışmıştır. Bizans kaynaklarına göre, Kılıç Arslan, şerefine verdiği bir yemekte Ç. yı öldürtmüştür.

Ç. dan sonra kardeşi Yalvaç, Haçlılar gelinceye kadar İzmir bölgesine egemen olmuştur.

ÇAKA (İng. **Chaka, Shaka**) (1787 - 1824), güneydoğu Afrikada Zulu kıralı. Kargılı gruplar halinde yakından savaşmada yeni bir harb taktiği yaratmış ve cenkçi bir sosyal örgüt (aralarında gönüllü olarak evlenebilen aynı yaştaki kimselerden meydana gelen yüzlük gruplar) ü esas tutan bir devlet kurmuştur. Bu devlet, XIX. yüzyılda güneydoğu Afrikada, güney Rhodesia'ya, güneydeki Portekiz doğu Afrikasına ve Tanganyika'ya kadar örnek tutulmuştur. Bk. NGUNİ.

ÇAKAL (*Canis aureus*), Omurgalı hayvanlardan, Memeliler (Mammalia) sınıfının Etçiller (Carnivora) takımının Yarık ayaklılar (Fissipedia) alttakımının Köpeğimsiler (Arctoidea) üstfamilyasına giren Köpekgiller (Canidae) familyasından bir tür. Uzunluğu 80, kuyruğu 30 cm olur. Tüyleri kirli sarı olup karnı beyazımsıdır. Geceleri sürü halinde gezer ve özel bir uluma ile anlaşarak bir araya toplanırlar. Güneydoğu Avrupa, Asya ve kuzey Afrikada yaşar. Küçük memeli hayvanlar ve kuşlarla beslenir.

ÇAKAL

ÇAKALOZ, eskiden kullanılan ateşli silâhlardan birinin adı (Fr. Pierrier). Küçük çapta hafif toplardan biri olup bronzdan dökülmekteydi. Çakıl ve buna benzer saçma atan, ağızdan ateşlenen bu top, karamürsel, aktarma, üstüaçık, çete kayığı, çamlıca gibi güvertesiz ve kürekle çekilen küçük tonilâtodaki harb gemilerine konur ve atış sırasında bir mil üzerinde hareket ederdi. Osmanlı donanmasında Boğazlar, Tuna, Şattü'l - Arap, Azak deniz ve nehirlerindeki ince donanmada kullanılır ve *çakanoz* adiyle de anılırdı. Çap ve ağırlık yönünden *şayka* (b. bk.) toplarından daha küçük ölçüde idi. Bu topları kullanan topçulara da Ç. denilirdi. Bugün de Türkiyede Ç. aile adını taşıyan eski Ç. ların torunlarına rastlanmaktadır.

ÇAKAR AĞI, uzunluğu 250 - 300, genişliği 9 - 10 kulaç olan bir balık ağı. Gözlerinin genişliğine göre uskumru veya kolyoz Ç. A. adını alır. Bu iki balığın tutulmasında kullanılan ağın üst yanı mantarlı, alt yanı kurşunludur.

ÇAKAL ERİĞİ (Bot.): bk. ERİK.

ÇÂKERÎ (asıl adı: **Sinan**; XV. yüzyıl), Türk divan şairi. Sehî Bey, II. Bayezid'in hükümdarlığı sırasında (1481 - 1512) İstanbul subaşısı olduğunu bildirmiş, subaşılıktan sonra sancağa çıktığı» nı belirtmiştir. Lâtifî'ye göre, Ç. «sultan Bayezit Han sancağın çekerdi». Kaynaklar Ç. nin divan sahibi olduğunu ve hamse «tetebbu» ettiğini kaydederek, *Leylî vü Mecnun* ile *Yusuf u Züleyha* mesnevilerinin adlarını verirler. Ancak, şairin divanı ile bu mesnevi-

leri elimize geçmediği gibi, hamsesini tamamlayıp tamamlamadığını da bilmiyoruz. Şiirlerine tezkirelerle şiir ve nazire dergilerinde rastlanmaktadır. Sehî Bey, Ç. nin, mesnevilerinin gazellerinden üstün olduğunu söyler. Lâtifî ise şiirlerinin orta değerde olduğunu bildirir.

ÇAKICI: bk. ÇAKIRCALI.

ÇAKIL TAŞI veya ÇAKIL (Fr. *cailloux*; Alm. *Kies, Kieselstein*; İng. *gravel*), suların sürükliyerek bir yere biriktirdiği ve sürüklenme sırasında az çok yuvarlak bir biçim almış bulunan taş parçası. Ç. T. nın çapı 10 mm den büyük olanlarına kaba Ç. T., 5 - 10 mm olanlarına iri Ç. T., 2 - 5 mm olanlarına orta Ç. T., 1 - 2 mm büyüklüktekilerine ince Ç. T. denilir. İnce Ç. T. ndan küçük olursa, kum adı verilir. Ç. T. nın kumdan farkı sadece büyüklüğünden değil, aynı zamanda yalnız bir cevherden meydana gelmiş olmayıp, doğrudan doğruya bir taşın parçası olmasıdır. Bu sebepten meselâ kuvars kumu denilmesine karşılık, granit Ç. T., kalker Ç. T., gnays Ç. T., kum taşı Ç. T. denilir. Bir ırmağın yukarılarındaki Ç. T. ları, ağzına yakın yerdekilerden daha büyük olur ve asıl biçimini almamış bulunur. En sert taş parçalarının iyice yuvarlaklaşabilmesi için 25 km lik uzaklığa sürüklenmiş olması gerekir. Akarsular boyundaki Ç. T. larının küre biçiminde bir yuvarlaklık göstermesine karşılık, deniz kıyılarındaki Ç. T. ları çok vakit yassı olur. Bunun sebebi, dalgalar kıyılara doğru ilerleyip geriledikçe taş parçalarının yalnız iki yanını aşındırıp yassı bir biçim vermesidir.

Ç. T. ları aşağıdaki işlerde kullanılır:

1. Yapılarda her çeşit beton işlerinde, yollarda, temel gereci olarak asfalt kaplamalarda; demiryolu üst yapısı olarak, drenaj işlerinde dolgu gereci olarak gözenekli drenaj büzleri yapımında; yapı işlerinde mozaik, karo ve mozayik plâka yapımında.

2. Bahçe yollarında, parklarda yollara serilerek süsleme işlerinde; renkli olarak yapı yüz kaplamalarında.

3. Su v. b. sıvıları süzme işlerinde (sıvının kimyasal olarak etkiliyemiyeceği çeşitten Ç. T. ları).

4. Gazların, geniş dokunma alanları sağlama yoliyle, soğutulmalarında.

5. Endüstride kullanılan gazların yıkanmasında ve nemlendirilmesinde.

6. Sıvılarda gaz absorbsiyonunda, meselâ amonyak gazının suda tutulmasında (Buralarda kullanılacak Ç. T. ları gaz veya sıvının etkisine uğramıyacak çeşitten seçilir. Kullanma yerlerine göre Ç. T. ları yıkanır veya özel olarak temizlenir. Ayrıca eleklerden geçirilerek kullanılacak yere göre en uygun büyüklükteki taşlar seçilir).

ÇAKIR DİKENİ (*Centaurea solstitialis L.*), Bileşikgiller familyasından bir bitki türü. Anadolunun bazı bölgelerinde, Maydanozgiller familyasından, *Eryngium bithynicum Boiss* bitkisine de Ç. D. denilmekte ise de, halkın çoğu Ç. D. olarak *Centaurea solstitialis*'i tanır.

ÇAKIR DİKENİ

Bitki yıllık, sürgünü dik veya hafif yatık, 20 - 80 cm yüksekliğinde, dallı ve boz tüylüdür. Yaprakları uzunca, cetvelimsi, mızrak biçiminde ve tam kenarlı, ucu kısa, iğnemsi sivridir. Başçıklar uçta, dikenli ve limon sarısı renktedir. Yurdumuzun hemen her yanında, tarla ve yol kenarlarında çok görülür.

ÇAKIR DOĞAN (Zoo.): bk. DOĞAN.

ÇAKIR KUŞU: bk. ATMACA.

ÇAKIRALAN, Samsun ilinin Havza ilcesine bağlı bir bucak. Nüfusu 502 (1955) dir. Bucağın 18 köyü vardır. Ç. ın doğu ve kuzey çevresinde yüksekliği 1 000 m yi geçen dağlar (Sıralı Dağlar) bulunmaktadır. Çevrede ormanlar (kayın, gürgen, meşe) vardır. Halk tarla tarımı ve hayvancılık yapar.

ÇAKIRCALI, XIX. yüzyılın sonlarında İzmir ili sınırları içinde eşkıyalık eden biri. Asıl adı Mehmet olan Ç., keskin nişancılığından ötürü de Çakıcı sanı ile tanınmıştır.

Ödemiş kazasında Karıncalı ve Madram dağlarında yatak tutmuş, Osmanlı hükümetini uzun süre uğraştırmıştır. Eşkıyalık süresi II. Abdülhamit devrine rastladığı için bir hürriyet kahramanı gibi tanıtılmak, bölgede yerleşen Arnavut, Çerkez v. b. Müslüman topluluklara karşı amansız davranışları ile de aşırı bir Türk milliyetçisi olarak gösterilmek istenilmesine karşılık, Ç. asıl kimliği ile XVI. yüzyıl sonlarından beri süregelen güvensizliğin temsilcileri olan Celâlî v. b. eşkıyalardan biridir.

Ç. babası Ahmet Efenin yolunu tutmuş; dağa çıkmayı öcünü almak maksadına dayamış; 1894 yılında ilk suçunu işliyerek 3 yıl hapis yattıktan sonra affedilir edilmez 1897 yılında Hacı Mustafa, Kara Ali, Arap Mercan, Kara Hüseyin oğlu Mehmet, Küçük Osman ve Çoban Mehmet'ten meydana getirdiği çetesiyle dağa çıkmıştır. Bundan sonra, bir yandan hükümet otoritesini temsil eden jandarmalarla, öte yandan başka eşkıya çeteleri ile durmadan savaşmış, 1904 yılına kadar süren evrede Ödemiş bölgesinde kendine göre bir üstünlük sağlamıştı. O yıl Çerkez ve Arnavutlara karşı giriştiği mücadele sonucu olarak hükümetin aldığı sıkı tedbirler üzerine aman diliyerek dağdan inmiş ve hükümetçe eşkıya kovuşturmasında görevlendirilerek çetesi ile birlikte kır serdarlığına atanmıştır. Ancak, kısa bir süre sonra yeniden dağa çıkmış, bu ikinci eşkıyalık 1912 yılına kadar sürmüştür. İzmir valisi Nazım Paşanın aldığı sıkı tedbirler sonunda Karıncalı Dağında sıkıştırılmış ve alaca karanlıkta bir yanlışlıkla en yakın adamı Hacı Mustafa tarafından vurularak öldürülmüştür.

Ç. Ödemiş ve dolaylarında hikâyeleri hâlâ anlatılan bir halk ve efsane kahramanı olarak yaşamıştır. Yoksullara dokunmamak, hükümetin güçsüzlüğünden faydalanan ağa, bey gibi eşrafı soymak, onların köylüleri ezmelerine engel olmak, köylü kızların çeyizlerini sağlamak, onları evlendirmek, ırz ve namusa sataşmamak gibi davranışlariyle halk arasında sonsuz bir sevgi yaratmıştı. Ç. bu sayede halkça korunmuş ve ele geçirilmez hale gelmişti. Öte yandan yüksek devlet memurlariyle, hattâ kapitülâsyonların koruyuculuğu altındaki yabancı tüccarlarla ilgi kurarak kendisine karşı girişilecek hareketleri önceden öğrenip ona göre tedbir almak çarelerini bulmuştu. Kovalayıcı kuvvetlerin başa-

rısızlığı ününün artmasına sebep olmuş, onun yakalanamaz bir efe olduğu kanısını uyandırmış, içki kullanmaması, sefahatten hoşlanmaması, dindar, hattâ sofu halleri bilgisiz köylüler arasında vücuduna kurşun işlemez bir ermiş kanısını doğurmuştu. Çiftlik sahiplerini soymak, zengin Rum ve Yahudi tüccarları haraca bağlamak, âşar ve başka vergi kesenekçilerini, tefecileri vurmak Ç. nın geçim yolu idi. Bunun için hile, pusu, tuzak, aldatma başlıca araçlarındandı. Ç. rüşvet alan ve görev duygusu olmıyan, kendi çıkarına bakan hükümet temsilcilerinin güçsüzlüğünden faydalanarak eşkıyalık hayatını sürdürmüştü. Yurtta kanun ve düzen yönetiminin yeniden kurulması ile de kaderinin tabiî bir sonucu olarak ortadan kalktı.

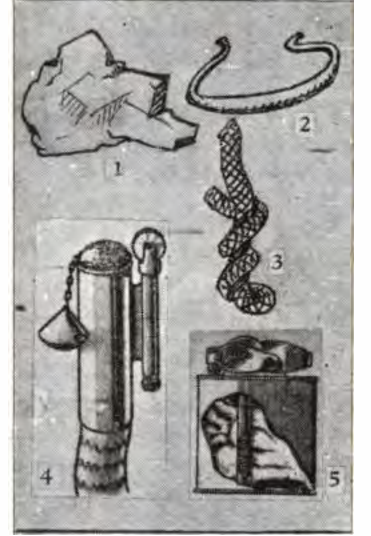
ÇAKIRCI, yeniçeri ocağından bir sınıfın adı. Osmanlı padişahları ava gittikleri zaman Ç. lar ellerinde ava alıştırılmış yırtıcı kuşlar tutarlardı. Pençeleri kuvvetli büyük doğanlara *çakır* denilirdi. Turnacılar, zağarcılar da ocağın av işlerinde çalışan sınıflardandı. Osmanlı hükümdarlarının av hizmetlerinde çalışanların sayısı beş bini bulurdu. Ç. ların başına *Çakırcıbaşı* denilirdi. Çakırcıbaşıların törenlerdeki yeri *mirahur*'dan sonra gelirdi. Ulûfeleri 160 akça idi. Çakırcıbaşı, av seferlerinde hükümdarın atının yanında yürümek imtiyazına sahipti. Av başlayınca çakırları avın üstüne salıp avın yakalanmasını sağlıyanlara *Çakırsalan* denilirdi. Saraya, ava alışıırılmış çakır yetiştirenlere bu emeklerine karşılık timar verilirdi.

ÇAKIT SUYU, Seyhan ırmağına sağdan karışan büyük bir kol. Uzunluğu 125 km dir. Ç. S. Niğdenin güneydoğusundaki Pozantı Dağından (2 689 m) çıkar, güneye doğru akar, Karınca Dağı (2 381 m) ile Toros Dağı (3 585 m) arasındaki Horoz Boğazına girmeden önce Ulukışla yönünden gelen bir dere ile büyür, Çiftehan ve Hacıkır demiryolu istasyonları arasında Çakıt Boğazından geçer. Bu boğaz dik yamaçlı, sert meyilli, derin bir vâdidir. İç Anadolu düzlükleri ile Çukurovayı birleştiren başlıca yollar buradan geçer. Ç. S. Hacıkırı'ndan sonra hafif tepelik bir yerden akar, Aladağ'ın batısından gelen Görgün Çayını alır, Adananın 10 km kuzeyinde Seyhan ırmağına dökülür. Ç. S. karların eridiği sıralarda kabarır. Ç. S. nun suları, sebze bahçelerinin sulanmasında kullanılır.

ÇAKİ - ÇAKİ, Hint Okyanusunda, doğu Afrikanın Tanganyika kıyılarının kuzeydoğu açıklarında Zengibar (Zanzibar) adasının kuzeyinde yer alan Pemba adasının başkenti.

ÇAKMA (Zoo.): bk. ŞEBEK.

ÇAKMAK, Çelik, Ç. taşı ve tutuşma maddesinden meydana gelen tutuşturma aracı. 5 - 10 cm uzunluğunda, çifte su verilmiş olan çeliğin demir bir tutamağı vardır. Ç. taşları, 4 7 cm uzunluğunda beyaz, açık ve koyu mavi renkte taşlardır. Eskiden kullanılan tutuşma maddesi kava gelince: kavak, söğüt ve hattâ meşe gibi ağaçların mantarından yapılmaktadır. Ağaç mantarları ıslatıldıktan sonra iyice kurutulur ve bir tahta parçası ile dövülerek kav haline getirilir. Kavdan bir parça alınarak, Ç. taşının üzerine konur ve çelik, taşa vurulmak suretiyle çıkan kıvılcım (çiye) ile kav tutuşturulur. Daha sonraları kav yerine, pamuk ipliğinden parmak kalınlığında fitil kullanılmıştır. Fitil 10 cm kadar bir boru içine alınır, söndürülmek istenince fitil aşağı çekilir, ucunda bulunan fındık biçiminde teneke üstte havayı keser. Uzun yüzyıllar boyunca, bu gelişmiş Ç. kullanılmıştır. Ç. ın bütün parçaları bir kese içinde taşınırdı. Kav, XVII. yüzyıla kadar tüfek ve tabancaların ateşlenmesinde de kullanılırdı. Sonraki yüzyıllarda hemen yalnız tütün içenler tarafından kullanılmıştır.

ÇAKMAK: 1 - 3. İlkel tip: 1. Ç. taşı, 2. Çelik, 3. Fitil, 4. Borulu Ç., 5. Modern Ç. (kesiti)

Bugün, Ç. daha çok, sigara yakmak için, fitilin alevli olarak yanmasını sağlıyan benzini depo edecek şekilde ve türlü biçimlerde, kibrit kutusu büyüklüğünde veya daha küçük boylarda çok kullanışlı olarak yapılmaktadır. Bunlarda kullanılan Ç. taşı, tabiî olmayıp madenî bir ferro - cerium bileşiğidir.

ÇAKMAK (Impetigo), en çok yüzde görülen iltihaplı bir deri hastalığı. Sebebi streptokok adı verilen bakteri grupundan biridir. Daha çok derinin yüzey tabakalarını tutar. Streptokokların toksini çevresinde bir erime yapar. Bu bölgede ufak bir kırmızılık olur, çabucak iltihaplanarak çapı 2 - 3 cm yi bulan, içi saydam bir sıvı ile dolu kesecikler ortaya çıkar.

Bu kesecikler özellikle kaşınma sonucu kolayca patlar, içindeki sıvıda bol bakteri olduğundan çevredeki sağlam deriye de hastalık atlayıverir. Patlıyan keseciklerin üstünde sarımtırak bir kabuk olur. Bu kabuk yumuşaktır, kolayca kopar. Bu yaraların üstüne başka mikropların oturması çok kolaydır. Bu da enfeksiyonun bir kat daha genişlemesine yol açar.

Ç. çok bulaşıcı bir hastalıktır. Yüzdeki yaraların sayısı çabucak çoğalır, buradan ellere, kollara, dizlere atlıyabilir. Genel olarak bir çocuk hastalığı diye bilinmektedir. Doğrudan doğruya veya aynı eşyayı kullanmakla insandan insana geçer. Baş biti, hastalığın ortaya çıkmasında önemli bir sebeptir. Kaşınma deride sıyrıklar yapar, burada Ç. kolaylıkla yerleşebilir.

Başka mikroplar hastalığa karışmamışsa, geçtiği zaman hiçbir iz bırakmaz. Çocuğun temizliğine dikkat etmek, kaşınmasını önlemek, kabukları steril pansımanla kaldırıp sıvıyı silmek genel tedbirler arasındadır. İlâç olarak antibiyotikler kullanılır.

ÇAKMAK (eski merkezi: **Cedidiye**), Konyanın Ereğli ilcesine bağlı bir bucak. Bucak merkezinin nüfusu 514(1955)tür. Ç. Ereğli - Ulukışla arasında ve demiryolu boyundadır. Konya - Adana şosesi de buradan geçer. Çevresi bozkır olan Ç. ta halk, çiftçilik ve davarcılıkla geçinir. Ç. bucağına bağlı 9 köyde 8 000 (1955) nüfus vardır.

ÇAKMAK, El Melikü'z - Zâhir Seyfe'd - din Ebi Said (?1370 - 1453), Mısır Memlûk sultanı. Sultan Berkuk'un yetiştirmelerindendir. Barsbay zamanında yükselerek

başmabeyinci, silâhtarlarbaşı ve en sonunda sultanın oğlu Aziz Yusuf'un atabeyi olmuştur. Barsbay'ın ölümü üzerine yeni hükümdar El Melikü'l - Aziz Yusuf'un çocuk yaşta olmasından faydalanan Memlûk beylerinin çıkardıkları karışıklıkları bastırmak zorunda kalan Ç., 1439 da Aziz Yusuf'u tahttan indirerek kendisini sultan ilân etmiştir. Bunun üzerine Şam, Halep ve öteki illerdeki ayaklanmaları bastırmak zorunda kalan Ç., bu mücadeleler sonunda oldukça düzenli ve güçlü bir örgüt kurmuştur. Bundan sonra Mısır ve Suriye kıyılarını yağmalıyan Saint - Jean şövalyelerine karşı savaşlara girişmişse de, 1422 den 1444 e kadar süren bu savaşlarda önce Kıbrıs'a, sonra da Rodos adasına yapılan hücumlar bir sonuç vermediğinden 1444 yılında barış yapmak zorunda kalmıştır. Ç., Müslüman devletlerle ve bu arada Timurlulardan Şahruh, Osmanlılardan II. Murat ve Anadoludaki beylerle dostluklar kurmuştur. Memleketin içinde Memlûklerin başıboş davranışlarına set çekememişsede, israfların önünü almaya çalışmıştır. Çok sade yaşıyan ve tutumlu olan Ç., dinsever, bilginleri koruyan ve özellikle güzel kitaplara meraklı bir hükümdardı.

ÇAKMAK, Mustafa Fevzi (1876 - 1950), Türk mareşali. Türkiye Cumhuriyetinin ilk genel kurmay başkanı. İstanbulda doğmuş, orada ölmüştür. Çakmakoğullarından topçu miralayı Ali Sırrı Beyin oğludur. 1895 te Harbiyeden mülâzım olarak çıktıktan sonra kurmay sınıfına ayrılmış, 1898 de yüksek öğrenimini tamamlıyarak kurmay yüzbaşısı olmuştur. İlk önce Genel Kurmay Başkanlığının üçüncü şubesinde görev almışsa da, burada ancak üç ay kalabilmiş ve 1899 da Arnavutluktaki 18. Nizamiye Fırkası kurmay başkanlığına atanmıştır. Ç., 1913 e kadar Arnavutluk'ta kalmış, kısa zamanda yükselerek, sırasiyle kolağası, binbaşı, kaymakam ve miralay olmuştur. 1906 da İstanbul'da, dayısı şehit Nuri Beyin kızı ile evlenmiştir. 1908 de Meşrutiyetin ilânı üzerine iktidara gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti, Ç.ı Mitroviça İttihat ve Terakki Şubesinin gizli yönetim kuruluna seçmiştir. Fakat mesleğine pek bağlı olan ve particiliği hiç sevmiyen Ç. politikadan daima uzak kalmıştır. 1908 yılı sonlarında 35. Livâ komutanlığına atanmış, Avusturya, Karadağ ve Sırp sınırlarının birleştiği yerde bulunan Faslıca mutasarrıflığı görevini de üzerine almıştır. Az sonra Arnavutluk'ta bir ayaklanma çıkmıştır. Ç. bu ayaklanmayı önlemekle görevlendirilen Şevket Turgut Paşanın emrindeki kolordunun kurmay başkanı olmuştur. 1912 ekiminde başlıyan Balkan Harbinde, Müşir Ali Rıza Paşa komutasındaki Garp, yani Vardar Ordusunun hareket şubesi başkanlığını yapan Ç., 1913 temmuzunda Ankara Redif Fırkası komutanlığına atanmış ve ertesi yıl mirlivalığa yükseltilerek aynı şehirdeki V. Kolordu komutanlığına getirilmiştir. Bu sırada Osmanlı devleti de Birinci Dünya Harbine girmiş ve Ç., kolordusu ile birlikte Çanakkale cephesinde görevlendirilmişti. Burada üzerine düşeni eksiksiz yerine getirmiş; düşmanın, güneyden giriştiği taaruzlarını Kanlıdere ve Kerevizderede karşılayıp püskürtmüştür. Mustafa Kemal Paşanın hastalanarak Anafartalar Grupu komutanlığından çekilmesi üzerine, bu göreve vekil olarak getirilen Ç. düşman çekilinceye kadar bu görevde kalmıştır. 1916 da Kafkas cephesine gönderilen Ç. önce İkinci Kafkas Kolordusu komutanlığına ve sonra (1917 temmuzunda) İkinci Ordu komutanlığına atanmıştır. Bir buçuk yıl süren bu başarılı savaşları *Büyük Harbde Şark Cephesi Hareketleri* adlı eserinde geniş bir şekilde anlatmıştır. 1917 yazında Halep'te yeni kurulmuş olan VII. Ordu komutanlığına getirilmiştir. Bu sırada VII. Ordu, Filistin cephesinde görev almıştı. Birinci ve İkinci Gazze savaşlarını kazanmış olan Filistin Ordusu, Gazze - Birüssebi hattında mevzi almıştı. Ç., gerek Gazze - Birüssebi savaşında, gerek bundan sonraki Birinci ve İkinci Şeria savaşlarında düşmanın saldırışlarına başariyle karşı koyup ferik rütbesine yükseltilmiştir. Fakat çok geçmeden ağır bir hastalığa tutulmuş; hava değişimi için İstanbula gelmiş; bu sırada (1918 ağustosunda) kendi ordusunun da bulunduğu Yıldırım Orduları Grupu kesin bir yenilgiye uğrıyarak Filistin ve Suriyeden çekilmek zorunda kalmıştır. Ç. rahatsız bulunduğu sırada Mondoros Mütarekesi imzalanmış ve İtilâf Devletleri donanması İstanbula girmişti. 1918 yılı sonlarında iyileşince Genel Kurmay Başkanlığına getirilmiştir. Ç. bu makamda asıl işinin ne olacağını pek iyi biliyor, milletinin er geç silâha sarılacağından hiç şüphe etmiyordu. Bu yüzden, düşmanın mütareke şartlarını yerine getirir görünerek pek çok silâh ve cephanenin düşmanın eline düşmesini önlemiş, bunların Anadoluda kalmasını ve oraya götürülmesini sağlamıştır. Ç. tan şüphelenen hükümet, Genel Kurmay Başkanlığından uzaklaştırmak için kendisine I. Ordu müfettişliğini vermek istemişse de, Atatürkün belirttiği gibi, yerinde kalmanın önemine inanmış olduğu için bu teklifi kabul etmemiş ve çekilmemekte ısrar etmiştir. Bu olaydan birkaç hafta sonra Mustafa Kemal Paşa, harbiye nazırı Cevat Paşa ve Ç. arasında bir görüşme yapılmış; yurdun, Anadolu'da girişilecek bir hareketle kurtarılabileceği üzerinde konuşulmuş ve hattâ Ç. bu konuşmada Anadolu'nun doğusundan batısına doğru yapılacak bir hareketin düşmanları durdurabileceğini ileri sürmüştür. Biraz sonra İzmir'i işgale hazırlanan Yunan kuvvetlerine ateş açılması yolunda verdiği emir yüzünden hükümet İngilizlerin isteği ile Ç.ı görevinden uzaklaştırıp yerine Cevat Paşayı getirmiştir. Damat Ferit Paşa hükümetinin düşmesinden sonra, iktidara geçen Ali Rıza Paşa hükümeti zamanında, Cemal Paşadan sonra Ç. harbiye nazırı olmuştur. Ç. bu görevde iken de Anadoluya silâh ve cephane kaçırılmasında önemli bir rol oynamıştır. Ali Rıza Paşadan sonra Salih Paşa hükümetinde de harbiye nazırı olarak kalmıştır. Bundan sonra kurulan ikinci Damat Ferit Paşa kabinesinde yerini Kara Sait Paşa alarak Ç. açıkta bırakılmıştır. Artık Anadolu'ya gitmesi gerektiğini düşünen Ç., 1920 yılı nisan ayında İzmit - Adapazarı üzerinden Ankara'ya gitmiştir. Onun Ankara'ya gelmesi millî hükümetin mânevi kuvvetini artırmıştı. Ç., İcra Vekilleri Heyetine girip millî savunma vekilliği ve hükümet başkanlığı görevlerini üzerine aldı. Sakarya savaşının başlangıcına kadar bu görevlerde kaldı. Mustafa Kemal, üç ay için Büyük Millet Meclisinin yetkilerini kullanmak şartiyle başkumandanlığı kabul ettiği zaman Ç. da Meclisçe oy birliğiyle genel kurmay başkanlığına seçildi. Sakarya Meydan Savaşında Mustafa Kemal Paşanın yanında bulunarak zaferin kazanılmasında önemli bir rol oynadı. Mustafa Kemal Paşaya Meclisçe müşirlik rütbesi ile gazilik sanı verilmesi konusundaki önergeyi de İsmet Paşa

MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK

(İnönü) ile Ç. birlikte vermişlerdir. Sakarya Meydan Savaşında ateş hattında fedakârlık gösterdikleri için Büyük Millet Meclisince takdirname verilenlerin başında Ç. vardı. 26 ağustos 1922 de başlıyan Büyük Taaruza ve Başkumandanlık Meydan Savaşına yine genel kurmay başkanı olarak katılmıştır. 30 ağustos 1922 de kazanılan büyük zaferden sonra mareşalliğe yükseltilmiştir.

Ç., Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan 1944 yılına kadar aralıksız genel kurmay başkanlığı yapmış, Türk ordusunun eğitim ve öğretiminde ve yeni silâhlarla donatılmasında büyük bir çaba göstermiştir.

Ç., yaş haddi kanunu uyarınca 12 ocak 1944 günü emekliye ayrılmış, 1945 te kurulan Demokrat Parti'ye girerek politika hayatına atılmış ve 1946 seçimlerinde İstanbul milletvekili olmuştur. Sonradan, Demokrat Partiden ayrılmış ve Millet Partisine geçerek bu partinin onursal başkanı olmuştur.

Ç. 10 nisan 1950 pazartesi günü sabah saat 7,30 da gözlerini hayata yummuştur. Cenazesi görülmemiş bir kalabalığın elleri üstünde taşınarak Eyüp mezarlığına gömülmüştür.

Ç. dürüst, temiz ahlâklı ve samimî bir insandı. Kuvvetli bir imanı ve sağlam bir iradesi vardı. En büyük zevklerinden biri kitap okumaktı. Geniş bir kültürü vardı. Özellikle tarihe, edebiyata ve sosyolojiye çok önem verirdi. Fransızca ve İngilizceden başka, Balkan dillerinden birçoğunu da bilirdi. Ç., anılarını, askerlik hayatından başlıyarak, günü gününe yazmıştır. Yüzlerce defter tutan bu anılar ailesinde bulunmaktadır.

ÇAKMAK TAŞI (Fr. *silex*, Alm. *Feuerstein*, İng. *flint*); tabiatta düzensiz biçimlerde çıkan katışık, yoğun ve yarı parlak kırılma yerleri bulunan bir çeşit kalseduan. Rengi esmer, sarımsı, pembesi, boz, ak ve kara olur. Çok vakit tortul katları arasında (özellikle Kretase devrinin Senon katında)boynuza benzer biçimlerde çıkar. Bu sebepten bu türlü Ç. T. na *boynuz taşı* da denilir. Asıl Ç. T. bir yere vurulunca ince uzun biçimde ve keskin kenarlı olarak kırılan, çakıldığı zaman ateş meydana getiren, boz pembe renkli *silex*'lerdir. En sert taşlardan olan Ç. T. ilk insanların taş devrinde kullandıkları alet ve silâhların yapıldığı bir madde olması bakımından önemlidir. Çiftçilikte harman sürmeye yarıyan ve düven (b. bk.) denilen aletin kesici yerleri Ç. T. ndan yapılır. Kara renkli ve fitanit denilen bir çeşit Ç. T. da Karbon devri kalkerleri arasından çıkar. Silisli suların etkisiyle taşlaşmış ağaç dalları ve kütükleri de Ç. T. nın bir çeşidi sayılır ki bunlara silisli ağaç denilir. Bk. SİLİS.

(Tarih): Ç. T. insanın varlığını izliyen maddelerin başında gelir. Ç. T. Alt Dördüncü Zamandan beri tanınmış, aranmış ve izlenmiştir. Bugün de ilkel ve ileri şekillerde kullanılmaktadır. Tabiî dış etkiler altında eriyip kaybolmıyan, yalnız dıştan renk değiştiren veya paslanan (Patine) bu taşlar tarih öncesi yönünden ham taşlar, işlenmiş taşlar olmak üzere iki bölümde incelenir. Birinciler yumrular ve yongalardır, çoğunlukla yer yüzünde dağınık ve toplu olarak; yer altında ise tortul yataklar arasında biçimsiz yumru ve damarlar halinde bulunur. İkincilere gelince, bunlar da yüzeyde ele geçtikleri gibi çoğunlukla kazı ile jeolojik veya arkeolojik dolgular içinden çıkarılır.

Tarih öncesinde *Silex* adı altında incelenen bu taş, renk ve yoğunluk bakımından çok değişiktir. Kullanma yüzdesi öbür taşlardan daha üstündür. Tarih öncesinin ilk çağlarında insanlar çevrelerindeki taşlara bağlı kaldıkları halde, Orta Yontma Taş devrinden başlamak suretiyle Üst Yontma Taş devrinde, Cilâlı Taş devrinde, maden çağlarında daha uzaklarda aranabilmiş ilk maddeler arasındadır. Bu durum Avrupada, Afrikada, Asyada ve yurdumuzda yapılan kazıların verileriyle de desteklenmiştir. Kangal (Sıvas) da Höyük değirmeni çevresindeki çalışmalarla Ç. T. (Silex) çıkarılan yeraltı ocaklarının maden çağlarından beri işletildiği anlaşılmış ve yurdumuzda bunun gibi daha birçok tarih öncesi ile ilgili ocak ve atelyeler buluşlarımıza eklenmiştir. Bu türlü çalışmalara Avrupada 1715 te başlanmıştır. Bizde Ç. T. nın insan kalıntısı olarak ele alınması 1894 e rastlar. Ancak 1936 dan bu yana işlenmiş silex bölgelerinin ve paleolitik buluntu yerlerinin sayısında önemli bir artış görülür.

Teknik yönden işlenecek seçme Ç. T. larına *yumru ele yatkın*, kullanılmış olanlarına *el taşı*, iki yüzü yontulmuş elde kullanılan silâhlara *elbalta taşı*, yumrulardan koparılan parçalara ya da yongalara da uç kazıyıcı, delici, sıyırga, kalem, çakı, yaprak uçları taşlar v. b. adları verilmiştir. Daha sonraları ilk çanak çömlek devrinde (Néolithique) Ç. T. ları sürtülerek düzeltilmiş, delikli deliksiz baltacıklar, kazmalar yapılmıştır.

ÇAKMAKLI, ilk ateşli silâhın adı. Ç. ağızdan barut ve kurşun ile doldurulurdu. Tüfeğe önce barut konur ve memenin ağzına doğru itilerek sıkıştırılırdı. Çekilince düşen tetiğin çakmak taşına çarpmasından doğan kıvılcım, memenin ağzındaki barutu ateşler, böylece tüfek patlardı. Sonraları Ç. kullanılmaz olmuş, yerini kapsullü tüfekler, martinler ve mavzerler almıştır. Eskiden orduda kullanılan küçük bir cins havan topuna da *Ç. havan* denilirdi.

ÇAKMAKTINGÖL, Asyada, Küçük Pamirde, Afganistan, Çin, Hindistan ve Tacikistan sınırlarının birleştiği alanda bir göl. Birçok ırmakların kaynağı olan Ç. ün yüzölçümü 10 km² dir. Denizden yüsekliği 3 954 m dir. Çevresi Kırgız boylarının yaylalarıdır. Gölün adı da Kırgızcadır.

ÇAKRA (İng. **Chakra** Skr. **Cakra**): 1. Sanskrit dilinde tekerleği, geniş anlamda da çemberi, diski gösteren bir kelime. Bu kelimenin çeşitli, geniş ve sembolik anlamları vardır: Genel olarak kırallık arabasının veya tanrısal arabanın veya her hangi bir arabanın tekerleği için kullanılan bu kelime, Buddha yasasının tekerleğiyle (*damaçakra*), bu yasanın bilgisini, Tanrı Vişnu (Skr. Vişṇu) nun bir tanrıça olarak görünen güneş çemberinin sembolü olarak kullanılmakta ve evrene hükmeden varlığı göstermektedir. Hindistan Cumhuriyetinin, 22 temmuz 1947 günü kabul edilen millî bayrağının ortasındaki beyaz zemine de amblem (emblème) olarak 24 parmaklı koyu mavi renkte bir tekerlek çizilir.

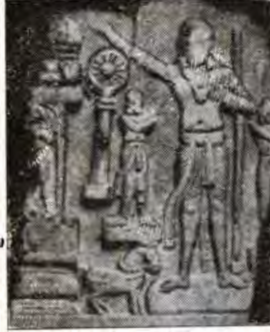

Ç A K R A

2. Eski Hint ordusunda silâh olarak kullanılan, kenarları keskin çelik halkalara da Ç. adı verilirdi. Ç. lar elin orta parmağı üzerinde harekete geçirilir ve düşmanın üzerine atılırdı.

ÇAKRAVARTIN (İng. **Chakravartin,** Skr. **Cakravartin** = tekerleği döndüren kimse), Sanskrit dilinde evrene

hükmeden varlığı göstermek için kullanılır. Tekerleğin (*çakra*) sembolik anlamından alınmıştır. Hükümdarın takdisi töreninde, hükümdarlık arabasının, ülkenin çevresinde, güneşin evrendeki dönüşü gibi dönmesinden kinayedir.

ÇAKRAVARTİN: Kıral ve yedi kutsal cevherler (semboller)

ÇAKRATA (İng. **Chakrata**), kuzey Hindistanda Uttar Pradesh (Birleşik İller) in kuzey bölümünde, Jumna vâdisine yukarıdan bakan küçük bir dağ kasabası. Denizden yüksekliği 213 m, nüfusu 1 374 (yazın aş. yu. 6 000) tür.

ÇAKRİ, Thailand (Siyam) kıralları sülâlesi. Burma'lıların salgınından sonra memlekette iç düzeni sağlıyan Çao P'ya Çakri tarafından kurulmuştur. I. Rama (1782 - 1809) adiyle hüküm sürmüş olan Çao P'ya Çakri'den sonra II, III ve IV. Rama, Prajadhipok ve Ananda Mahidol tahta geçmiştir.

ÇAKŞIR, çuhadan yapılan, paçaları mestli ve dar bir çeşit ince şalvar. Kadın Ç. larının ağızlık ve uçkurları sırma kaytanlarla süslenirdi.

ÇAKVA, Gürcü Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Acar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Karadeniz kıyısında, Kobulet bölgesinde bir şehir. Dört çay fabrikası ve çay ekiminin incelenmesi için kurulan bir enstitüsü vardır.

ÇAL, Denizli iline bağlı bir ilce. Nüfusu 3 604 (1960), denizden yüksekliği 850 m dir. Bucak ve köyleriyle birlikte nüfusu 57 296 (1960) dır. Baklan ve Bekilli (bunlara bk.) bucakları Ç. ilcesine bağlıdır. İlce sınırları içinde 56 köy vardır. Ç., Büyük Çökelez dağının (1 840 m) kuzeydoğu eteğindedir. 67 km uzaklıktaki Denizliye bir şose ile bağlıdır. Güneydoğusundaki Kaklık demiryolu istasyonu 32 km uzaklıktadır. Kasabanın 3 km doğusundan Büyük enderes ırmağının yukarı yatağı geçer. Çevresinde tepelik ve düzlükler vardır. Ç. ın güneyindeki dağlarda yer yer ormanlarla fundalıklar vardır. Bu ormanlarda kara çam, kızıl çam, dişbudak ve meşe ağaçları önemli bir yer tutar.

Ç. kasabasının başlıca iki mahallesi vardır. İçinden bir şose geçer. Kasabada Çimenli adı verilen geniş bir meydan ile çarşı ve içinde Atatürk anıtı bulunan küçük bir park, 1947 de yapılmış 2 500 m^2 lik akasya parkı ve 6 000 m^2 lik orman fidanlığı vardır. İçme ve kullanma suyu kaynaklarla kuyulardan sağlanır.

Ç. halkı tarım ile geçinir. Başlıca geçim kaynaklarından biri bağcılıktır. Elde edilen üzümün bir kısmı yaş olarak, bir kısmı da kurutularak satılır. Düzlüklerde tahıl da ekilir. Endüstri bitkilerinden pamuk, tütün ve haşhaş yetiştirilir. 5 km yakınında bir un fabrikası vardır. Kasabada her hafta pazar kurulur. Ç. belediyesi 1868 de kurulmuştur.

ÇALAMARİ veya ÇİLMARİ, Pakistanda, doğu Bengal'de, Rangpur bölgesinde, Brahmaputra nehri üzerinde ve Rangpur'un aş. yu. 48 km güneydoğusunda bir köy. Burada dinî şenlikler ve ticaret panayırları düzenlenir.

ÇALDARİS, Konstantinos: bk. TZALDARİS, Konstantinos.

ÇALDIRAN: 1. İran Azerbaycanında bir ova. Bu ova Mâkû'nun güneyinde ve bu şehirle Hoy ve Çors şehirleri arasındadır. Denizden yüksekliği 1 500 m dir. Tarihlerimizde bu ova çok vakit Ç. sahrası diye anılır. Burası Osmanlı hükümdarı Yavuz Sultan Selim ile Safevî hükümdarı Şah İsmail arasında 23 ağustos 1514 te geçen büyük bir meydan savaşına sahne olmakla ün kazanmıştır. Ç. XVIII. yüzyıl başlarında Çors'a bağlı bulunmakta ve yönetimi Tebriz taraflarına memur seraskerlere verilmekte idi. Ç. XIX. yüzyılda Mâkû'ya bağlı Bebecik mevkii olarak görülür. Bk. ÇALDIRAN MEYDAN SAVAŞI.

2. Van ilinin Muradiye ilcesine bağlı bir bucak. Eski adı Bayazıtağa'dır. Bucak merkezi 875 (1955) nüfuslu büyük bir köydür. Ç. ın doğusunda oldukça geniş bir ova uzanır. Kuzeyinde 3 310 m yüksekliğinde Tendürük Dağı vardır. Bucak merkezi Muradiye kasabasına ve Van Gölü kıyısına bir şose ile bağlıdır. Göl kenarına olan uzaklığı 50 km kadardır. Bucağa bağlı 65 köyde 14 554 (1955) nüfus vardır. Halkın bir kısmı çiftçilikle, çoğu hayvancılıkla geçinir. En çok koyun yetiştirilir. Yazın çevredeki yaylalara çıkılır.

3. Van ilinin Başkale ilcesine bağlı bir köy. Nüfusu 241 (1955) dir.

4. Karsın Kağızman ilcesinin güneybatısında Ç. adiyle anılan yerler vardır.

ÇALDIRAN MEYDAN SAVAŞI, Osmanlı hükümdarı Yavuz Sultan Selim ile İran hükümdarı Şah İsmail Safevî arasında çıkan harbde 23 ağustos 1514 te Çaldıran'da yapılan meydan savaşı.

Bu harbin sebebi, daha Selçuklu İmparatorluğu zamanında Anadoluda yayılmaya başlayıp Osmanlılardevrinde hızlanan ve XVI. yüzyıl başında Şah İsmail'in sürekli çabalariyle Türk ülkesini içten yıkma tehlikesi gösteren Şiîliğin önüne geçilmesi, bunun yanında Mısır hükümdarı Kansu Gavri'nin yapmakta olduğu halifelik propagandasının kırılması, orta ve güney Anadoluda o zamanki sakıncalı jeopolitik durumun düzeltilmesi amaciyle Yavuzun Batı yerine Doğuda genişleme politikasını gütmesidir. Yavuz daha şehzadeliğinde, Trabzon valisi iken İranı, Azerbaycanı, orta ve güney Anadoluyu elinde bulunduran İsmail Safevî'nin Şiîliği yayma yolundaki çabalarını görmüş, bu arada 1511 de Antalyada Şah Kulu Baba ayaklanmasının sebeplerini kavramıştı. Öte yandan kuzey Anadoluda Türk ülkesinin, Rizenin doğusuna doğru uzanmasına karşı, orta ve güney Anadoluda Sıvas ve Kayserinin doğusuna ve Dulkadırlıların Safevî egemenliğine girmesiyle Niğde-Mersin çizgisine gerilemiş olmasının doğurabileceği kötü sonuçları iyice anlamıştı.

1512 de hükümdar olan Yavuz, ilk yıllarda kardeşlerinin yanlış davranışlarının sonuçlarını giderdi. Bundan sonra, Osmanlılara karşı olsa da, Mısırın, Şah İsmail'in genişlemesini istemediğini de göz önünde tutarak, önce yakın tehlikeyi ortadan kaldırmayı düşündü. Yavuz tahta çıktığında, kendisini kutlamak için şahın yolladığı elçi Nur Ali Halife, Koyulhisar dolaylarında başına topladığı 3 - 4 bin kişiyle Türk kuvvetlerini yenerek Tokatı almış ve şah adına hutbe okutmuş, böylece Şah İsmailin niyeti belli olmuştu. Mart 1514 başında Divan toplandı, durum görüşüldü. Önce şaha karşı harb açılması, savaş sırasında ayaklanabilecekleri düşünülen ve sayıları 40 000 kişiye yaklaşan Kızılbaşların hapsedilmesi, ilerigelenlerinin yok edilmesi kararlaştırıldı. Yığınak bölgesi olarak Eskişehir - Seyitgazi bölgesi seçildi.

Edirnedeki kuvvetler, İstanbulda kapukulu askerine katılıp Yavuzun komutasında Üsküdardan yürüyüşe geçti. Çanakkale Boğazını geçen Rumeli askerleriyle yığınak bölgesinde birleşildi. Yavuz İzmitten şaha gönderdiği mektupta şahın Müslümanlığa aykırı hareketlerini ortadan kaldırmak üzere hareket ettiğini, savaşta hazır bulunacağını, kendisini de karşısında görmek istediğini bildirdi. Daha sonra savaşı kaçınılmaz bir hale getirmek ve şahı İran içlerine çekilmekten alıkoymak amaciyle onur kırıcı birkaç mektup daha gönderecek ve aynı şekilde karşılık alacaktır.

1513 yılının kurak geçtiği göz önünde tutularak lojistik hazırlıklarına büyük önem verildi. Sınıra kadar günlük konak yerlerinde besin depo edildi. Düşman topraklarında ihtiyacı karşılamak için Trabzon yoliyle Erzincana yiyecek gönderildi. Ayrıca 5 000 araba ve 60 000 deveden meydana gelen taşıma kolu ordunun arkasına katıldı.

Ordu 7 mayısta yığınak bölgesinden Konya - Kayseri yoliyle yürüyüşe geçti. Dukakinoğlu Ahmet Paşa, 20 000 süvari ile öncü olarak ileri sürüldü. Sıvasa varıldığında ordu toplamı 140 000 asker, 500 top, 5 000 araba, 60 000 deve idi. Sıvas ile şahla çatışılacağı tasarlanan Tebriz arası, 40 günlük konağa ayrıldı. Harbe katılmak istemiyen Dulkadırlılara ve tarafsızlığını bildirmiyen Mısıra karşı yan korunması için hasta ve zayıflardan 40 000 kişi ayrıldı. Yancı olarak küçük bir kuvvet Malatya - Diyarbakır - Muradiye yönüne gönderildi. Ordu Erzincan-Erzurum-Bayazit yoliyle yürüdü ve 20 temmuzda Erzincan'a vardı. Sınırın geçilmesinden sonra varılan yerler Ustaçlıoğlu Mehmet Han tarafından baştan aşağı yakılıp yıkılmış bir bölge olarak ele geçiyordu. Dulkadırlılar da yiyecek kollarını vuruyorlardı. Yavuz, ordunun yiyecek bulmakta gittikçe güçlük çekeceği, şahın ise henüz ortalarda görünmediği, bu yüzden seferden vazgeçilmesi yolunda ileri sürülen görüşleri kabul etmedi ve bunun sözcülüğünü yapan Hemdem Paşanın başını vurdurdu. Hasankale yakınlarında, yeniçerilerin ayaklanmaya dönebilecek baş kaldırmalarını da atını askerin arasına sürerek tarihin en dokunaklı savaş hitabelerinden biriyle önledi.

Osmanlı beylerinin ağzından, şah tarafına geçecekleri yolunda aldatıcı birkaç mektupla birlikte birkaç tutsak, İranlılara gönderildi. Bir süre sonra da şahın, Osmanlı ordusunu Çaldıranda karşılıyacağı öğrenildi. 19 ağustostaki güneş tutulması, Türklerce sembolü güneş olan İran'ın yenileceği yolunda yorumlandı. 22 ağustosta Çaldıran'a varıldı. Buraya bir hafta önce gelmiş bulunan şahın ordusu karşısında, ovanın kuzeybatı ucundaki tepelere yerleşildi.

Osmanlı ordusuna zaman bırakmadan taarruz edilmesi için ileri sürülen görüşü şah kabul etmedi. Yavuz da harb kurulunda taarruzun 23 ağustostan sonraya bırakılması yolundaki görüşleri uygun görmedi; eyalet askeri arasında bulunabilecek Kızılbaşlar üzerinde düşmanın propaganda yapmasına yol açmamak amaciyle hemen savaşa girişilmesini savunan Rumeli defterdarı Pîri Çelebi'nin düşüncesini uygun buldu. 23 ağustos sabahı 100 000 kişilik Osmanlı ordusu şu düzeni almıştı: 25 000 kişilik yeniçeri ve azaplardan meydana gelen kapukulu askeri Yavuzun komutasında merkez grupu olarak cephede, bunların arkasında iki sıralı 500 top, yeniçerilerin büyük bölümü daha geride yedekte, Anadolu beylerbeyi Hadım Sinan Paşa komutasında 35 000 süvarilik Anadolu askeri sağa kademeli olarak sağ kanat grupu. Rumeli beylerbeyi Hasan Paşa komutasında da 40 000 kişilik Rumeli süvarisi sola geri kademeli şekilde sol kanat grupu, Gerideki tepede yerleştirilmiş, etrafı engellenmiş ve zayıf bir kuvvetle korunması Şadi Paşaya verilmiş ağırlık ordugâhı. Osmanlıların savaş plânı, düşman taarruzu başladığında merkez grupunun, topların gerisine çekilmesi ve topçunun ateş açarak düşmanı durdurması sırasında onu iki kanadından kuşatmaktı.

Piyadece zayıf, süvarice kuvvetli olup hiç topçusu bulunmıyan 115 000 kişilik Safevî ordusunun savaş düzeni şöyle idi: Şah komutasında 50 000 süvari sağ kanat grupu, Abdülbaki Han komutasında çoğu süvari 25 000 kişilik kuvvet merkez grupu, Ustaçlıoğlu Mehmet Han komutasında 40 000 süvari sol kanat grupu. Gerideki tepede engellerle çevrili ve zayıf kuvvetlerle korunan ağırlık ordugâhı. Safevîlerin savaş plânı, Osmanlı ordusunu iki kanadından kuşatmaktı.

Savaş, İranlıların taarruzu ile başladı. Batı kanadında, cephedeki Türk azapları geri alındı ve bu taraftaki Türk topları ateş açtı. Bundan faydalanan Türk sağ kanat grupu, karşı taarruzla bu kesimdeki düşman kuvvetlerini dağıttı. Komutanları Ustaçlıoğlu Mehmet Han öldü, kurtulabilenler çekildi. Yedek kuvvetiyle merkezden yardıma koşan kuvvetler de yenildi, Abdülbaki Han yaralandı.

Doğu kesiminde düşman sağ kanadının taarruzu karşısında Türk merkez grupunun cephedeki azapları geriye çekilmekte geç kaldıklarından topçu ateş edemedi ve batı kanadında elde edilen ateş etkisi burada sağlanamadı. Bu yüzden, doğu kesimindeki Türk kuvveti bozuldu. Sayısı çok, dinlenmiş, zırhı ve donatımı daha iyi olan İran süvarisinin sağ kanat grupu, Hasan Paşa komutasındaki Türk kuvvetlerini de yenerek ağırlık ordugâhına attı. Bunların engeller gerisine toparlanmaları ve Yavuz'un elinde tuttuğu yeniçerilerin yetişmesiyle şah kuvvetleri çekildi. Fakat kısa bir süre içinde düzenlenip yeniden taarruza geçerek Türk ordugâhına kadar ilerlediler. Batı kanadından Hadım Sinan Paşa kuvvetleriyle azapların yetişip karşı taarruza geçmesi savaşın gidişini değiştirdi. Kolundan yaralanmış olan şah güçlükle kurtularak Tebriz'e, oradan da Dergüzin'e kaçtı; ordusunun çoğu savaş alanında kaldı veya tutsak edildi, pek azı kaçabildi. Yavuz'un at üzerinde yönettiği kovuşturma sonucunda Ç. M. S. nın kesin olarak kazanıldığı, şahın tahtının, hazinesinin, bütün ağırlıklarının, hattâ eşi Taçlu Hatunun Türklerin eline geçtiği anlaşıldı.

Zafer, Yavuzun lojistik hazırlıklarını olağanüstü bir görüşle düşünüp gerçekleştirmesi ve savaş alanında büyük bir topçu kuvvetinden faydalanmasiyle kazanıldı. Şah barış isteğinde bulunmayınca Yavuz iki gün sonra yola çıkıp 6 eylülde Tebriz'e vardı ve 9 gün orada kaldı. Buradan yiyecek kaynağı daha bol olan Karabağ bölgesine geçildi. Yavuzun amacı, kışı burada geçirip baharda şahı barışa zorlamaktı. Bazı beylerin sızlanmaları ve askeri kışkırtmaları ile Nahçivan yakınında yeniçerilerin ayaklanmaya varan yeni baş kaldırmaları sonucunda Kağızman - Bayburt - Kelkit - Amasya yoliyle geri dönüldü. Nahçivanda askerin köy evlerini yakmalarına engel olmıyan Dukakin Paşa vezirlikten alındı. Yavuz, baharda kullanılmak üzere, toplarla cephanesini Şebin Karahisarda bıraktı. 26 kasımda Amasyaya varıldı. Gönüllülerle akıncılar kentlerine bırakıldı. Yeniçerilerin sızlanmaları ve yağmalara girişmeleri üzerine, bu olaylarda parmağı olduğu anlaşılan Dukakin Paşa idam edildi. Sadrazam Hersekli Ahmet Paşa görevinden alındı. Amasyada, barış yapmak üzere şahın Yavuza gönderdiği elçi Abdülvehap geldi. Yavuzun amacı daha geniş bir imparatorluk kurmak olduğundan bu isteğe uyulmadı ve elçi göz altına alındı. Yavuzun emriyle Bıyıklı Mehmet

Paşa Kemah'ı kuşattı; Yavuzun da kuşatmaya katılmasiyle kale alındı. Hadım Sinan Paşa ise 40 000 kişiyle sefer sırasında Osmanlılara karşı duran Dulkadırlıları Göksunda yenerek bu beyliği Türk topraklarına kattı (haziran 1515). Buna itiraz eden Mısır hükümdarı Kansu Gavri'ye sert bir karşılık verildi. Ertesi yıl harbe yeniden başlamak üzere ordu İstanbula döndü (temmuz 1515).

Elde edilen kesin zafer Anadolu'da Türk egemenliğini sağlamlaştırdı, mezhep ayrılığının yarattığı ikiliği ortadan kaldırdı. 2 500 km lik uzun bir yolu aşıp zafere ulaşılan bu başarılı seferin, hemen aynı şartlar altında 1812 de Napoléon'un, 1941 de Hitlerin Moskovaya yaptıkları başarısız seferler göz önünde tutulursa, ne derece değer taşıdığı anlaşılır.

ÇALDIRAN SEFERİ (Tar.): bk. ÇALDIRAN MEYDAN SAVAŞI.

ÇALGAN, Adıyaman iline bağlı bir bucak. Bucak merkezinin nüfusu 547 (1960), denizden yüksekliği 530 m dir. Halk, tarım ve hayvancılıkla geçinir. Ç. bucağına bağlı 7 köyde 3 929 (1960) nüfus vardır.

ÇALGANDULAR, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Dağ Altay Özerk Bölgesi (Gorno-Altayskaya avtonomaya oblast) nde, Biy (Bey) ırmağı havzasında, Lebed (= Kuğu) ırmağı vâdisinde yaşıyan küçük bir Türk boyuna verilen ad. Çalgandu boyuna eskiden Türkoloji yayınlarında daha çok Ku kiji (= Kuğu kişi) adı verilirdi. Rus etnoğrafya yayınlarında ise bu sonuncu adın Rusçası olan Lebedintsı adı kullanılırdı. Bu son yıllarda Lebedintsı adı bir yana bırakılmış, bunun yerine daha çok Çalkantsı (Çelkantsı) veya Şalkantsı (Şelkantsı) adı kullanılmağa başlanmıştır. Tuba, Kumandu ve Şor boylariyle dil bakımından büyük bir yakınlık gösteren bu boy, bu çevredeki hayat şartlarına uyarak, orman ürünlerini kullanmak ve avcılık yapmak suretiyle geçimini sağlar. Yerleşik hayata geçmiş bulunan Ç. arasında koyunculuk da gelişmiştir. Eski gelenek ve göreneklerini büyük bir titizlikle saklıyan bu boy, özel avcı kayakları ve kızaklar kullanır. Yiyecek olarak birtakım bitki köklerinden de yararlanır. Kadınlar evlerinde dokudukları kumaşlardan yaptıkları özel bir çepken giyerler. Altay çevresinde yaşıyan boylarda örme ve dokuma tezgâhları bulunmadığı halde, Ç. ve Kumandularda dokumacılık eskiden beri gelişmişti.

DİL: Altay ağızları arasında yer alan Çalgandu ağzı, vokalizm ve konsonantizm alanında Kumandu ve Şor ağızlariyle büyük bir benzerlik gösterir. W. Radloff'a göre (*Phonetik der nördlichen Türksprachen.* Leipzig, 1882 [1883]), bütün Kuzey Altay ağızlarında kullanılan damaktan sızıcı *ğ* sesi Çalgandu ağzında da kullanılır. Örnek: Çalgandu *yağ* (= yağ). Çalgandu ağzında (ve Şorcada) *ç* sesi iki vokal arasında ötümlüleşerek *c* diye sözlenir. Örnek: Altay Kiji ve Televüt ağızlarında *çeçek* diye söylenen Türkçe *çiçek* kelimesi Çalgandu (ve Şor) ağzında *çecek* şeklini almıştır. Çalgandu ağzında eski *y-* sesi saklanmıştır. Örnek: Çalgandu (ve Altay Kiji, Tuba) *yā-* (= yağmak), Şorca *çā-*. Ancak, birtakım şartlar altında, Çalgandu ağzında kelime başında *y-* sesi yerine *ń* sesi de kullanılır. Örnek: Çalgandu *ńımırtka* (= yumurta), Şorca *nıbırtka*, Altay Kiji *yımırtka*. 1930 da Çalgandu, Altay Kiji, Televüt, Telengit (veya Tölös) ve Tuba ağızları birleştirilerek ortak bir yazı dili meydana getirilmiştir. Bu yazı diline *Oyrot* adı verilmiştir. Şor ve Kumandu ağızları Oyrot diline girmemiştir.

ÇALGILI KAHVE veya SEMAİ KAHVESİ, XIX. yüzyıl sonlarından 1920 ye kadar İstanbulda saz şairleri tarafından söylenilen şiirlerin okunup çalındığı külhanbeyi kahveleri. Saz şairlerinin toplantı yerleri olan Tavukpazarı kahveleri önemini kaybettikten sonra, İstanbulun bütün tanınmış semtlerinde Ç. K. ler açılmıştır. Bunlar kışın cuma geceleri ve en çok bütün ramazan geceleri işlerdi. Beşiktaş, Çeşme Meydanı, Tophane, Boğazkesen, Eyüp, Halıcıoğlundaki Ç. K. ler en ileri gelenleri idi. Bu kahvelerin hemen hepsi oraların en ünlü tulumbacılarının kahveleri idi. Bu kahvelerde genel olarak saz şairlerinin şiirleri çalınıp okunurdu. En çok Gevherî, Âşık Ömer, Dertli, Seyranî, Emrah ve Bayburtlu Zihnı gibi usta âşıkların şiirleri tutulurdu. Arasıra divan şairlerinden Enderunlu Vasıf gibi şairlerin de eserleri çalınır, fakat bunların halk şiirlerine yakın olanları seçilirdi. Ç. K. lerde mâni yarışmaları da yapılırdı. Ayaklı mâni denilen mâni çeşidi Ç. K. lerde ortaya çıkmıştır. Bu yarışmalar yeni şairlerin eskileri geçmelerini sağlamıştır. Ç. K. lerde eski Tavukpazarı kahvelerinde olduğu gibi saz değil, klârinet çalınırdı. Ç. K. lerin bir de erkek oyuncuları vardı. Bunlar, çalgı faslı bittikten sonra oyunlara başlar, çiftetelli, köçek, ağırlama, kasap, zeybek gibi halk oyunları oynarlardı.

Birinci Dünya Harbi sıralarındaki hayat sarsıntıları arasında Ç. K. ler önemini kaybetmiş, 1920 de büsbütün ortadan kalkmıştır. Bk. CAFÉ CHANTANT.

ÇALI, Bursa ilinin merkez ilcesine bağlı bir bucak. Nüfusu 1 357 (1955) dir. Bucağa bağlı 17 köy vardır. Ç., Bursa şehrinın 15 km batısında, ovanın güney kıyısındadır. Doğusundan Nilüfer çayı geçer. Mustafa Kemal Paşa - Bursa şosesi Ç. nın kuzeyinden geçmektedir. Bucağın güneyindeki dağ ve tepelerde orman ve fundalıklar (meşe, kara çam, kayın) vardır. Kuzeydeki ovada ise tarla ve bahçeler çoktur. Tarım başlıca geçim kaynağıdır.

ÇALI: bk. ÇALILIK.

ÇALI BÜLBÜLÜ (*Sylvia hortensis*), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Ötücü kuşlar (Passeriformes) takımının Özötücüler (Oscines) üstfamilyasının Ötleğengiller (Sylviidae) familyasından bir tür. Uzunluğu 15 cm dir. Başının üstü ve yanları donuk kara, sırtı arduvaz grisi, karnı beyazımsıdır. Akdeniz ülkelerinde ova ve tepelerde yaşar. Göçücüdür. Afrikanın batısında veya doğusunda kışlar. Böcek ve meyva tanesi yer. 5 - 6 yumurta yumurtlar, 10 - 12 gün kuluçkaya yatar. Bk. BÜLBÜLLER.

ÇALI BÜLBÜLÜ

ÇALI BÜLBÜLÜGİLLER (Zoo.): bk. ÖTLEĞENGİLLER.

ÇALI FASULYESİ (Bot.): bk. FASULYE.

ÇALI KARİDESİ (*Crangon crangon*), Eklembacaklı hayvanlardan, Kabuklular (Crustacea) sınıfının On ayaklılar (Decapoda) takımının Yüzücüler (Natantia) alttakımının Karidesgiller (Carididae) familyasından bir tür.

Uzunluğu 5 - 6 cm dir. İkinci yürüme bacakları ince ve kısadır. Avrupa denizlerinde yaşar. Her mevsim avlanır ve yenilir.

ÇALI KARİDESİ

ÇALI KAVAK: bk. KAVAK.

ÇALI KUŞU (*Regulus regulus*), Omurgalı hayvanlardan, Kuşlar (Aves) sınıfının Ötücü kuşlar (Passeriformes) takımının Özötücüler (Oscines) üstfamilyasına giren Çalı kuşugiller (Regulidae) familyasından bir tür. Uzunluğu 9,5 cm dir. Sırtı zeytin yeşili, kuyruk ve uçma tüyleri kahve rengi, karnı yeşil - kül rengidir. Uçma tüylerinin dış tarafları yeşilimsi beyazdır. Kanatlarının ortasındaki leke kahve rengi, üstündeki tüylerin uçları beyazdır. Gözlerinin çevresinde açık yeşil birer halka vardır. Erkekte, ayrıca başın üstünde sarı, boyuna bir band ve bu bandın arkasında pas sarısı bir leke bulunur. Yan taraflardan iki siyah çizgi bu bandı kuşatır. Ergin dişi, ergin erkeğe benzer; yalnız, başının üstü düz sarıdır. Avrupa ve Asyada çam ormanlarında yaşar. Yerli ve göçücü olanları vardır. Böcek ve tohum yer. 7 - 11 yumurta bırakır.

ÇALI KUŞU

ÇALI KUŞUGİLLER (*Regulidae*), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Ötücü kuşlar (Passeriformes) takımının Ses kasları eşit dizililer (Diacromydi) alttakımının Özötücüler (Oscines) üstfamilyasına giren bir familya. Gagaları düz, üst gaga hafifçe dışbükey ve ucu girintili, kanatları küt, kuyrukları girintili olan çok küçük boylu kuşlardır. Erkekleriyle dişileri arasında renk bakımından az fark vardır. Böcek, lârva, meyva v. b. yer. Avrupa ve Asyada yaşıyan çalı kuşu (*Regulus regulus*) ve sürmeli çalı kuşu (*R. ignicapillus*) türlerinden başka, Amerikada yaşıyan pembe tepeli çalı kuşu (*R. calendula*) türü iyi bilinir. Renkleri genel olarak zeytin yeşili olup kara kenarlı olan sarı - turuncu tepeleri vardır.

ÇALIK, Osmanlı ordusunun yeniçeri ocağından kovulanlara verilen ad. Sonraları Ç. yerine «kaydı terkin olmuş» deyimi kullanılmaya başlanmıştır. Ç. lardan yeniden alınanlar için yapılan işleme Ç. tashihi denilirdi. Osmanlı devletinin gerileme devrinde, ocak ağaları tarafından kovma ve Ç. tashihi işlemleri çok zaman kötüye kullanılmıştır. Bu yolsuzluklar yüzünden yeniçeri ocağı büsbütün bozulmuştur.

ÇALIK AHMET PAŞA (ölm. 1703), II. Mustafa'nın tahttan indirilerek yerine III. Ahmed'in geçirilmesini sağlıyan ve İstanbulda başlayıp Edirnede sona erdiği için Edirne vakası (b. bk.) adiyle tarihe geçen 1703 ayaklanmasının elebaşılarından bir zorba. Enderun'da yetişerek zağarcıbaşı, 1694 te de kul kethudası olmuş ve bir süre sonra işinden çıkarılmıştır. Şeyhülislâm Feyzullah Efendi (b. bk.) nin yıllarca süren keyfî işlerine ses çıkarmıyarak Edirnede oturup avlanmakla vakit geçiren II. Mustafa'nın tutumuna karşı 19 temmuz 1703 te İstanbulda Gürcistan Seferine gönderilecek cebecilerin ulûfelerinin ödenmemesinden çıkan ayaklanmadan faydalanarak, hınç almak ve bir post kapmak amaciyle başa geçen Ç. ayaklanmayı örgütlendirmiş ve Kavanoz Ahmet Paşa (b. bk.) yı sadrazam ilân ederek, 20 000 kişilik bir kuvvetle Edirneye yürümelerini sağlamış, kendisi de önce sekbanbaşı, birkaç gün sonra da yeniçeri ağası olmuş ve 22 ağustosta III. Ahmed'in Edirne'de tahta oturmasiyle ayaklanma sona erdikten sonra, görevi onaylanarak kendisine vezirlik verilmiştir.

Cülûstan sonra III. Ahmed'in yanında İstanbula dönen Ç. ın erki gittikçe artmış, hele saray bostancılarının bir ayaklanmasını şiddetle bastırarak aldığı ünle padişahın gözüne girince de sadrazam olmak hevesine düşmüştür. Bu maksatla padişaha Ağakapısında ziyafet vermiş, devamlı olarak III. Ahmet'ten sadaret mührünü istemeye ve yeniçeri ocağını da bu işe hazırlamak üzere ayaklanmayı kışkırtmaya başlamıştır. Ç. ın ısrarından usanan padişah ile makamına göz dikilmiş olduğunu öğrenen sadrazam arasında varılan bir anlaşma üzerine Ç. ın Kıbrıs valisi olarak İstanbuldan uzaklaştırılıp arkasından öldürülmesi için ferman gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Sarayda toplanan bir meclise devlet ilerigelenleri arasında çağrılan Ç. ya bu maksatla hil'at giydirilip yeni görevi bildirilince, gitmemek için direnmiş ve bunun üzerine Rodos'a sürülmesi uygun görülerek, bir çektiri ile yola çıkarılmış ve gemi daha Çanakkaleyi geçmeden yetiştirilen ferman üzerine de Rodos'a varır varmaz öldürülerek başı İstanbula gönderilmiştir.

ÇALILIK (Alm. *Gestrüpp*, Fr. *broussailles*), orman bölgelerinde, ormanlar dışında yahut boşluklarında bulunan bodur ağaçlarla baltalıklar halindeki bitki örtüsüne verilen ad. Bu topluluk içindeki bitkilerin çoğu iri veya ufak çalılardır. Çalı kelimesi, dikenli yahut dikensiz bütün bu türlü ağaççıklar için kullanıldığı gibi, kesilmiş ağaçların yerinde çıkan dal ve filizlerden ibaret kalıntı için de kullanılır. Türkiyedeki Ç. larda görülen başlıca ağaççıklar pırnal meşesi, yabani fındık, kocayemiş, kara çalı, defne, taflan, bodur meşe ile yabani gül ve böğürtlendir. Ç. tan kesilen çalılar, bol alev istiyen işlerde (fırın, kireç ocağı, tuğla harmanı gibi) ve çit örme işlerinde kullanılır. Yaprakları yiyecek olarak hayvanlara verilir. Ç. lar, kanun bakımından orman sayılır ve orman işletmelerince usulüne göre kesilmesine dikkat olunur.

ÇALIMLI ALİ PAŞA (1856 - 1936), Türk hekimi. Sakız'da doğmuştur. Çalımoğlu Besim Efendinin oğludur. Tıbbiyede iken adı Ali Mehmet idi. 1880 de hekim çıkmıştır. Uzun yıllar hayır kurumlarında çalışmış, birkaç bilim eseri bırakmıştır. Orduda ve askerî hastanelerde 10 yıl çalıştıktan sonra Mekteb - i Tıbbiye - i Şahane'de yarışmayı kazanarak «ilm - i arz ve maadin» dersine öğretmen yardımcısı seçilmiştir. Bu dersi okuturken *Telhis - i ilm - i maadin* adında bir eser yazmıştır. Rüsumat Hey'et - i Sıhhiyye üyeliğinde uzun zaman bulunmuş, 1908 devriminden sonra Mekteb - i Tıbbiyye Müzesi müdürü, sonra Harbiye Nezareti Teftiş - i İnsanî Komisyonu üyesi olmuştur. Bundan sonra Haydarpaşa Hastanesi «tabib - i evvel»i ve oradan da birinci kolordu başhekimi olmuştur.

Buradan emekliye ayrılınca Kızılay İstanbul şubesi başkanı olmuş, 15 yıl bu görevde kalmıştır. Verem Savaş Derneğinde de çalışmıştır. Paşabahçe'de gömülüdür.

ÇALIŞ, Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine bağlı Karakalpak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Şabbaz bölgesinde, Amuderya nehrinin sol kıyısında şehir tipinde bir köy. Ürgenç demiryolu istasyonundan 15 km uzaklıkta bir limanı vardır.

ÇALIŞMA BAKANLIĞI, Türkiyede iş ve işçilerle ilgili konulardaki devlet çalışmalarını düzenleyip yürütmekle görevli bakanlık. Çalışma meseleleri Türkiyede son kırk yıl içinde gittikçe artan bir önem kazanmıştır. Bu süre içinde yurdun politik, sosyal ve ekonomik hayatında derin değişiklikler olmuştur. 1923 te Osmanlı İmparatorluğunun yerini, hızla kalkınmayı ve Batılılaşmayı amaç edinen Cumhuriyet yönetimi almıştır. Toplumsal, kültürel ve ekonomik hayatı yeni baştan düzenlemek zorunda kalan bu yönetim, Atatürk devrimleri adı ile anılan ve ulusun dış görünüşünden başlıyarak eğitim sistemine, ekonomik çalışmalara ve yönetim sistemine kadar giden büyük yenileşme çalışmalarına girmiş, çalışma hayatiyle ilgili meselelerin düzeni ile ilgili çabalar bu yenileşme hareketi ile paralel olarak hızlı bir gelişme göstermiştir. Nüfusunun yüzde yetmişinin köylerde yaşaması ve millî gelirinin bugün için aş. yu. yalnız tarımdan gelmesi dolayısiyle, Türkiye şimdi bir tarım memleketi olarak tanınmakta ise de, sanayileşme çalışmaları gün geçtikçe artmaktadır.

Sanayileşme yolunda girişilen çalışmalar, her memlekette olduğu gibi, Türkiyede de çeşitli toplumsal meselelerin ortaya çıkmasına sebep olmuş, çalışma hayatının düzenlenmesi için çeşitli kanunlar kabul edildiği gibi, onların uygulanmasını sağlamak üzere gerekli örgütler de kurulmuştur.

İşçilerin çalışma şartlarını düzenliyen ilk resmî belge XIX. yüzyılın ortalarında (1865) çıkarılmış bulunan Dilâver Paşa Nizamnamesidir. Büyük bir işçi yığınını içine alan Ereğli Kömürleri İşletmeciliği için hazırlanmış olan ve bu iş kolunda çalışan işçilerin çalışma saatleri, ücretleri ve ücret ödeme yolları, dinlenme ve tatil zamanları, barındırma yerleri konusunda hükümler koymuş olan bu nizamnamenin Türkiyede sosyal hayatı düzenliyen ilk belge olması bakımından tarihî değeri vardır. Bundan dört yıl sonra çıkarılan Maadin Nizamnamesi ise madenlerde sürmekte olan zorunlu çalıştırma yoluna son vermiş bulunduğundan özel bir önem taşır.

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra gelişen sanayileşme hareketlerine paralel olarak sosyal alanda ileri adımlar atılmış ve kanunlar çıkarılmıştır. Bu kanunlar arasında Cumhuriyetin kuruluş yıllarında (1921) kabul edilen Ereğli maden amelesinin hakları ile ilgili 151 sayılı kanunu saymak gerekir.

27 mayıs 1960 devriminden sonra Kurucu Meclis tarafından hazırlanan ve yürürlüğe giren Anayasa ise Batı demokrasisi ilkelerine uyan ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi gibi uluslararası belgelerde geçen birçok esasları, temel hak ve ödevler olarak kabul etmiş bulunmaktadır. Bu Anayasa, ulusal biriktirmeyi artırmak, yatırımları toplum yararının gerektirdiği önceliklere yöneltmek ve kalkınma plânları yapmak işini devletin ödevi olarak gösterir.

Anayasanın 42. maddesinde «çalışma herkesin hakkı ve ödevidir» denildikten sonra devletin, çalışanların insanca yaşaması ve çalışma hayatının kararlılık içinde gelişmesi için sosyal, iktisadî ve malî tedbirlerle çalışanları koruyacağını, çalışmayı destekliyeceğini ve işsizliği önleyici tedbirler alacağını bildirilmiştir. Yine aynı maddede, angaryanın yasak olduğu, ancak yurt ihtiyaçlarının zorunlu kıldığı alanlarda vatandaşlık ödevi niteliği alan beden ya da fikir çalışmalarının biçim ve şartlarının ise demokratik esaslara uygun olarak kanunla düzenleneceği belirtilmiştir. 43 ve 44. maddelerde kimsenin yaşına, gücüne ve cinsiyetine uygun olmıyan bir işte çalıştırılamıyacağı, çocuklar, gençler ve kadınların çalışma şartları bakımından özel olarak korunacağı, her çalışanın dinlenme hakkına sahip olduğu, ücretli hafta ve bayram tatili ve yıllık izin hakkının kanunla düzenleneceği, adaletli bir ücret sağlanacağı bildirildikten sonra, 45. maddede sendika kurma hakkı tanınmaktadır. 48. maddede sosyal sigortalar ve sosyal yardım örgütü kurmak ve kurdurmak işini devletin ödevleri arasında saymıştır.

Bütün bu çalışmalar Ç. B. nın görevleri arasında yer almaktadır. 1945 yılına kadar çalışma hayatı ile ilgili konular Ekonomi Bakanlığı ve bakanlıkta özel olarak kurulmuş bulunan İş Dairesince yönetilmekte idi. Ancak, özellikle Cumhuriyetin kurulmasından sonra girişilen sanayileşme hareketinin doğurduğu çeşitli meselelerin düzenlenmesi ve denetlenmesi daha geniş bir örgütün kurulmasını gerektirmiştir. Bu sebeple, 4811 sayılı kanunla 1945 yılında Ç. B. kurulmuştur.

Ç. B. nın merkez örgütü bir müsteşarın idarî denetlemesi altında çalışma hayatının çeşitli konuları ile ilgili teknik ve idarî dairelerle, bütçeleri özel ve fakat yine bakanlığa bağlı İşçi Sigortaları Genel Müdürlüğü ile İş ve İşçi Bulma Kurumu Genel Müdürlüğünden meydana gelmiştir.

Ç. B. nın görevleri:

1. İşçilerle işverenler arasındaki münasebetlerin düzenlenmesi,
2. Çalışma şartları, iş süreleri, en az ücretler, ücretli izinler,
3. İş güvenliği ve işçi sağlığı,
4. İş anlaşmazlıkları ve iş mahkemeleri,
5. Sosyal sigortalar ve işçi evleri,
6. İş teftişleri,
7. Sendikalar,
8. İş ve işçi bulma ve işçi eğitimi gibi konuların düzenlenme ve denetlenmesi.

Ç. B. nın 22 ilde bölge örgütü vardır. Her bölge birkaç ili içine alır. Bölgelerdeki örgütün adı Bölge Çalışma Müdürlüğüdür. İşçi Sigortaları Kurumu (b. bk.) ise yine 22 bölgede örgüt kurmuştur. İstanbulda 5 ayrı müdürlük halinde çalışır. İş ve İşçi Bulma Kurumunun çeşitli yerlerde 27 şubesi ve ajanlığı ile 37 bürosu vardır. Ayrıca sosyal hizmetlerde çalışan yönetim görevlileri ile iş müfettişlerinin eğitimi ve sosyal konularda eleman yetiştirilmesi amacı ile kurulan ve dolayısiyle sanayie yardımcı durumda bulunan Yakın ve Orta Doğu Çalışma Enstitüsü de bakanlığa bağlı bir kurumdur.

Ç. B. nın merkez örgütünde doğrudan doğruya bakana bağlı müsteşar ve özel kalem müdüründen başka:

1. Teftiş Kurulu,
2. Araştırma Kurulu,
3. İşçi Sağlığı Genel Müdürlüğü,
4. Hukuk Müşavirliği,
5. Çalışma Genel Müdürlüğü,
6. İş ve İşçi Bulma Kurumu,
7. İşçi Sigortaları Kurumu,
8. Yazı İşleri Müdürlüğü,
9. Levazım Müdürlüğü

vardır.

Kuruluşundan bugüne kadar çalışma bakanlığı yapmış olanlar şunlardır:

Adı ve soyadı	Göreve başlama günü	Görevden ayrılma günü
Dr. Sadi Irmak	7/6/1945	5/9/1947
Tahsin Bekir Balta	5/9/1947	16/1/1949
Reşat Şemsettin Sirer	16/1/1949	22/5/1950
Hasan Polatkan	22/5/1950	22/12/1950
Hulûsi Köymen	22/12/1950	9/3/1951
Nuri Özsan	9/3/1951	5/11/1952
Samet Ağaoğlu	5/11/1952	9/4/1953
Hayrettin Erkmen	9/4/1953	9/12/1955
Mümtaz Tarhan	9/12/1955	1/11/1957
Samet Ağaoğlu(vekil olarak)	1/11/1957	25/11/1957
Hayrettin Erkmen	25/11/1957	4/9/1958
Halûk Şaman (vekil olarak)	4/9/1958	11/6/1959
Halûk Şaman (asîl olarak)	11/6/1959	27/5/1960
Cahit Talas	28/5/1960	26/8/1960
Ekrem Alican (vekil olarak)	27/8/1960	5/9/1960
Raşit Beşerler	5/9/1960	6/1/1961
Ahmet Tahtakılıç	6/1/1961	2/3/1961
Cahit Talas	3/3/1961	22/11/1961
Bülent Ecevit	20/11/1961	

ÇALKÖY, Kütahya ilinin Altıntaş bucağına bağlı bir köy. Nüfusu 1 514 (1955) tür. Bu köy 1922 yılı ağustosunda Başkumandan Mustafa Kemal'in bir kağnı üzerinde düzenlediği bir konferansa sahne olmakla ün kazanmıştır. Bu konferansa genel kurmay başkanı Fevzi Paşa (Çakmak) ile, Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa (İnönü) katılmıştır. Bu konferansta kısa bir konuşmadan sonra Başkumandan Mustafa Kemal bütün kuvvetlerimizle İzmir üzerine yürüyüş kararını vermiştir.

ÇALLI, İbrahim (1882 - 1960), Türk ressamı. Çal (Denizli) da doğmuş, İstanbulda ölmüştür. Osman Efendinin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Çal ilcesindeki rüştiyede ve İzmir mülkî idadisinde yapmıştır. İstanbula geldiği zaman hayatını kazanmak zorunda kalmış, adliyede zabıt kâtipliği yapmıştır (1905 - 1911). Resimleriyle kısa bir zamanda kendini gösteren Ç., ressam Ahmet Paşa (Şeker) (1841 - 1907) nın aracılığiyle Sanayi - i Nefise Mekteb - i Âlisi (şimdi Güzel Sanatlar Akademisi) resim şubesine yazılmıştır (1906). Resim alanında başarı ile çalışan Ç., açılan Avrupa yarışmasında birinciliği kazanarak okulu bitirmiş, öğrenimini tamamlamak üzere devlet adına Parise gönderilmiştir (1910). Dört yıl kaldığı bu şehirde ressam Cormon (1845 - 1924) un atelyesinde çalışmıştır. Birinci Dünya Harbinin başlaması üzerine yurda dönmüş (1914), aynı yıl içinde yetiştiği okulun öğretmenliğine atanmıştır. Ç. emekli olduğu 13 temmuz 1947 gününe kadar Güzel Sanatlar Akademisinde öğretmenlik yapmıştır.

İbrahim ÇALLI

Ç. nın sanat hayatı çeşitli evreler gösterir. Hiçbir disiplin tanımıyan, duygu ve heyecan dolu sanatında çoğunlukla lirik bir hava yer alır. İşlediği değişik konular arasında manzaralar, portreler, natürmortlar, tarihimizde yer almış acı ve tatlı olaylara ait kompozisyonlar, günlük hayatla ilgili konular vardır. Ç. nın sanatında 1914 - 1923 yılları ilk evre sayılabilir. İstiklâl Savaşına kadar geçen bu sürede, özellikle Galatasaray sergilerinde sergilediği eserlerde o günkü sosyal hayatımızla ilgili konular yer almıştır. Ada gezintileri, kır âlemleri, Ada ve Boğazdan manzaralar, süslü odalar içinde giyimli kuşamlı kadınların portreleri, burjuva çevresine bağlı kişilerin, sanatseverlerin portreleri, çıplaklar çok çekici bir üslûp ve hoş bir renk cümbüşü içinde belirtilmiştir. Bunlar arasında Nedim'in şiirlerinden seçilmiş parçalardan kompozisyonlar yer aldığı gibi, halk portreleri, pehlivan güreşleriyle ilgili konular ve özellikle Mevlevîlere ait tablolarında, yepyeni bir hava içinde renk ve kompozisyon denemeleri de kayda değer. 1923 ten sonraki evrede İstiklâl Savaşı ve

İ. ÇALLI: «Mevlevîler» (Salâh Cimcoz koleksiyonundan)

devrimlerle ilgili kompozisyonlar, Atatürk portreleri, zeybek ve köylü hayatiyle ilgili konuları işlemiş, manzara ve natürmort resimleri yapmıştır.

Türk ressamları arasında yaygın bir ün sağlamış olan Ç. devlet ve bilim adamlarını, sanatçı ve yazarları içine alan geniş bir dost çevresi yaratmış, ince nükteleriyle kendini sevdirmiştir. Bugünkü sanat kuşağının kalburüstü değerleri, onun derslerinden ve sanatından faydalanmışlardır. Empresyonist bir ressam olarak sanat tarihimizde yer almış olan Ç. kendinden önce Güzel Sanatlar Akademisinde öğretilen basmakalıp, yapmacıklı sanata, eşyayı olduğu gibi tuvale geçiren objektif görüşe karşı savaş açan kuşağın başında gelen bir sanatçıdır. Renkleri karanlıktan aydınlığa çıkaran, serbest bir işleyişe önem veren anlayışiyle Türk resmine yeni bir ruh ve tazelik getirmiştir. Son yıllarının eserleri, uzun çalışma hayatının toplu bir birleşimidir.

Ç. Güzel Sanatlar Birliği kurucularındandır. Her yıl açılan Devlet Resim ve Heykel Sergilerine aralıklı olarak katılmıştır. Ölümünden bir yıl sonra ilk ve son sergisi (20 mayıs 1961) kızı tarafından Türk - Amerikan Derneğinde (Ankara) açılmıştır. Resim ve Heykel Galerisinde (İstanbul) çeşitli konularda birçok tabloları vardır.

Eserleri arasında Mevlevîler [1922] (Salâh Cimcoz koleksiyonu); Hatay; İstiklâl Savaşında zeybekler [1923]; Türk topçularının mevzie girişi; Nü [1923]; Balıkçı kayığı; Çayır ve keçiler; Manolyalar; Atatürk, İnönü ve Yahya Kemal portreleri (Resim ve Heykel Galerisi, İstanbul); Luxembourg bahçesi, Paris [1911] (ressam R. Epikman koleksiyonu) özel bir yer tutar.

ÇALMA, sarık çeşitlerinden birine verilen ad. Buna *çalma destar* da denilirdi. Bu türlü sarıklar beyaz olduğu için bizde yalnız ilmiye sınıfı sarardı. Bugün Kuzey Afrikada, Ön ve Orta Asyada, Balkan yarımadasında ve Kafkasya'nın küçük bir kısmında Müslümanlar tarafından kullanılır. Türlü uluslarda Ç. renkleri ve sarma biçimleri değişiktir.

ÇALNA (İng. **Chalna**) **veya PORT JINNAH** [*port cinna*], doğu Pakistanda, Ganga ırmağı deltasında, Pessur üzerinde bir kasaba. Açık deniz gemilerinin girebilmesine elverişli bir liman olan Ç., Pakistanla Hindistanın ayrıldığı günden bu yana ayrılmış bir durumda bulunan Doğu Bengal'in öteki ülkelerle bağlantısını sağlamak amaciyle kurulmuştur. Buradan dış pazarlara Hint kendiri (jüt) gönderilir.

ÇALPARA (*Portunus puber*), Eklembacaklı hayvanlardan, Kabuklular (Crustacea) sınıfının On ayaklılar (Decapoda) takımının, Sürüngenler (Reptantia) alttakımının Yengeçler (Brachyura) bölümünün Yüzücü yengeçgiller (Portunidae) familyasından bir tür. Uzunluğu 3 - 5 cm dir. Karapaksı ve bacakları tüylü olur. Karapaksın ön tarafı dişlidir. Yürüme bacaklarının son çifti yaprak şeklinde olup yüzgeç haline gelmiştir. Akdenizde yaşar.

ÇALPARA (Far. *çahâr pâre* [= dört parça] kelimesinden), şimşir gibi sert bir ağaçtan yassı ve oval şekilde yapılıp birbirine küçük menteşelerle ya da sırımla ikişer ikişer bağlanmış dört parçadan meydana gelen bir vurma çalgı. Yurdumuzun birçok yerlerinde bu çalgıya *şakşak* adı verilir. Oyun sırasında her parçası iki elin baş ve orta parmaklarına geçirilerek oyunun ritmini belirtmek ve kuvvetlendirmek üzere çalınır. Bu alet doğuda olduğu gibi, batıda da yaygındır. Özellikle İspanyol Ç. sı (İsp. *castañeta,* Fr. *castagnettes*) *kastanyet* adiyle Türkçede de kullanılır.

ÇALTI ILICASI (Aşağı Hamam), Söğüt kasabasının 7 km kuzeydoğusunda, Sakarya vâdisinin verimli bir yerinde, Çaltı deresi boyunda bir kaplıca. Bu kaplıca Söğüt - Nallıhan şosesi üzerinde, ağaçlık bir yerde, basit bir yapı içinde bir havuzdan ibarettir. Suyu 30 m uzaktaki kaynaktan, üstü örtülü bir yolla getirilmiştir. Suyu boldur. Bu su Çaltı köyüne ait olup her yıl buraya pek çok ziyaretçi gelir. Suyu, çıbanlara ve kaşıntıya şifa vermektedir.

ÇALTI SUYU, Fırat ırmağının kollarından biri. Uzunluğu 118 km dir. Ç. S. kaynağını Sıvas ile Kangal arasındaki Yılanlı Dağından (2 591 m) alır, Çetinkaya istasyonu yanında kuzeydoğuya döner, Divriği kasabası yakınından geçer, yolu boyunca 1 500 m den yüksek plâtolar arasında derin bir vâdide akar, Çaltı köyü yakınında Fırat'a dökülür. Sıvas - Erzurum demiryolunun bu bölgedeki parçası Çaltı vâdisini izler.

ÇALTILIBÜK, Bursa ilinin Mustafa Kemal Paşa ilcesine bağlı bir bucak. Nüfusu 447 (1955) dir. Bucağın 18 köyü vardır. Ç., Ulubat gölüne dökülen Balat çayının kollarından Orhaneli çayı üzerindedir. Çevresinde birkaç yüz metre yüksekliğinde tepeler vardır. Mustafa Kemal Paşaya araba yoliyle bağlıdır. Yakın çevresinde orman ve fundalıklarla daha uzaklarda iyi ormanlar (kara çam, meşe) vardır. Halkın geçim kaynağı tarımdır.

ÇALUKYA (İng. **Chalukya**), Ortaçağda Dekkan'da hüküm sürmüş olan bir Hint sülâlesi (aş. yu. 500 - 753). Bu sülâlenin ünlü kıralı olan II. Pulakesin (608 - 642), Pallava kıralı Narasimha - varman tarafından yenilgiye uğratılmıştır (642). Sonradan Ç. lar Çola (b. bk.) larla birleşmişler ve II. Vikramaditya devrinde Pallavalıları yenmişlerdir (740). Bu birinci sülâle 753 te sona ermiş, fakat doğu Ç. ları 610 - 1074 yıllarında, doğu kıyısı yakınlarında, bugünkü Masulipatam'ın kuzeyinde bulunan Vengi'de hüküm sürmüşler, sürekli olarak Çola'larla savaşmışlar, sonunda 1074 yılında onlara karışarak kimliklerini kaybetmişlerdir. Bu sülâlenin başka bir kolu 973 - 1190 yıllarında batı Haydarabad'daki Kalyani'de hüküm sürmüştür. Bu kolun en seçkin üyesi VI. Vikramaditya (1075 - 1125) dır.

ÇALUS, kuzey İranın Mazenderan bölgesinde, Hazar Denizi kıyısında, Nevşehir limanı yakınında bir şehir. Nüfusu aş. yu. 15 000 dir. Büyük bir dokuma fabrikası vardır. Yılda 1 milyon metreden çok ipekli dokunur. Tahran, Reşt ve Babü's - Ser'e otomobil yolları ile bağlıdır.

ÇAM (*Pinus*), Çamgiller (*Pinaceae*) familyasından bir cins. Türlü boyda, yaz kış yeşil ağaçlar, seyrek olarak ağaççıklardır. Genç iken dalları düzgün halka dizilişli ve taçı da piramit biçimindedir; yaşlandıkça yapraklı ağaçlar gibi düzgün olmıyan bir şekil alır.

Ç. lar bir evcikli bitkilerdir. Erkek ve dişi çiçekler kozalak halindedir (bk. ÇAMGİLLER, resim 1, 2).

Dişi kozalakta yalnız tohum pulu vardır. Örtü pulu da varsa da, çok küçük olduğundan kısa zamanda kaybolur. Tohum pulunun iç tarafında 2 tane kanatlı tohumu vardır (bk. ÇAMGİLLER, resim 2, 4, 5).

Kanat, tohumu bir kıskaç şeklinde kavrar. Kanadı yok denecek kadar küçülmüş olan Ç. türleri *Pinus pinea* (Fıstık çamı) ve *Pinus cembra* (Çembro çamı) dır. İğne biçiminde olan yaprakları 3 - 4 yıl dalda kalır. Uzun sürgünde yalnız pullar vardır. İğne yapraklar kısa sürgünlerin ucunda bulunur ve bunların sayısına göre Ç. lar gruplara ayrılır.

1. *Kısa sürgünün ucunda 2 iğne yaprağı bulunanlar*: Yurdumuzda tabiî olarak yetişen Ç. lar bu gruptandır. *Pinus silvestris* (Sarı çam; bk. ÇAMGİLLER, Resim 9), *Pinus nigra* (Kara çam; resim 1), *Pinus brutia* (Kızıl çam), *Pinus pinea* (Fıstık çamı), *Pinus halepensis* (Halep çamı).

2. *Kısa sürgünün ucunda 3 iğne yaprağı bulunanlar*: *Pinus rigida* (Katran çamı; resim 2), *Pinus canariensis* (Kanarya çamı), *Pinus radiata* (Işınlı çam), *Pinus coulteri* (Büyük kozalaklı çam) v. b.

3. *Kısa sürgünün ucunda 5 iğne yaprağı bulunanlar*: *Pinus strobus* (Weymouth çamı; resim 3), *Pinus excelsa* (Himalaya çamı). Bu gruplardan başkalık gösteren Kuzey Amerikada yetişen bir Ç. da (*Pinus cembroides var. monophylla* [Tek ibreli çam]) kısa sürgünün ucunda bir tane iğne yaprak bulunur.

Ç. ların geniş bir yayılma alanı vardır: 80 - 90 türü ile kuzey yarım kürenin ağaç sınırından subtropik bölgelere kadar olan yerlerde yetişir. Birkaç türüne ise tropik bölgelerin yüksek dağlarında rastlanır. Sunda adalarında da yetişir (*Pinus insularis*). Bu çok geniş yayılma alanı yüzünden çok çeşitlilik gösterir.

Yurdumuzda yetişen Ç. türlerinin de geniş bir yayılma alanı vardır:

Pinus brutia (Kızıl çam): Batı ve güney kıyılarımızda maki örtüsünün önemli bir ağacıdır. Bölgede her dağın özellikle denize bakan güney yamaçlarında yetişir. Deniz kıyısından başlıyarak bazı bölgelerde en çok 1 300 m yüksekliğe kadar çıkar.

Pinus halepensis (Halep çamı): Çok az yerde bulu-

BİR ÇAM ORMANI

nur. Adananın kuzeyinde ve İskenderunda Amanus dağlarında yetişir.

Pinus nigra (Kara çam): Bu Ç. türünün geniş bir yayılma alanı vardır. Çok bulunduğu bölge batı Anadoludur. Bundan başka, kuzey ve güney Anadoluda ormanlar meydana getirir. Karadeniz kıyı ormanlarında, daha çok Karadeniz ardı ormanlarında, dağların daha kurak olan güney yamaçlarında görülür ve 1 400 - 1 600 m yüksekliğe kadar çıkar. Bu yükseklikten sonra yerini sarı Ç. alır. En sık ormanları Çorum, Yozgat, Çankırı ve Bolu çevresi ile Eskişehir ve Balıkesir çevresinde bulunur.

Pinus silvestris (Sarı çam): Bunun da geniş yayılma alanı vardır. Genel olarak Karadeniz ardı ormanlarında ya başlıbaşına ya da köknar, kayın ve kara Ç. ile birlikte karışık büyük ormanlar meydana getirir. Çok kere 1 400 m yükseklikten başlıyarak 2 100 m ye kadar çıkar. Sarı Ç. Kars, Sarıkamış, Göle ve Oltu ormanlarında ise 2 400 m ağaç sınırına kadar çıkar.

Pinus pinea (Fıstık çamı): Bu Ç. türü yurdumuzda Akdeniz ikliminin hâkim olduğu yerlerde tabiî olarak yetiştiği gibi, birçok yerlerde park ve bahçelerde de yetiştirilmektedir. Büyük topluluklarına Bergama Kozalak çayı bölgesinde, Ayvalık - Bergama, Aydın - Milâs ve Antalya Aksu çayı ile Manavgat çayı arasında hemen kıyı kumları üzerinden başlıyarak bazı kere saf topluluklar meydana getirir. Fıstık Ç. ı deniz iklimine çok bağlıdır. Hiçbir bölgede 800 m den yukarı çıkmaz.

Yurdumuzda tabiî olarak yetişen bu Ç. türlerinden başka, park ve bahçelerde yetiştirilen yabancı türler de vardır. Bunlardan en çok 5 ibrelilerden *Pinus excelsa* (= Himalaya çamı), *Pinus strobus* (Weymouth çamı); 3 ibrelilerden *Pinus rigida* (Katran çamı), *Pinus canariensis* (Kanarya çamı), *Pinus coulteri* (Büyük kozalaklı çam); 2 ibrelilerden ise *Pinus maritima* (Kıyı çamı), *Pinus montana* (Dağ çamı) v. b.

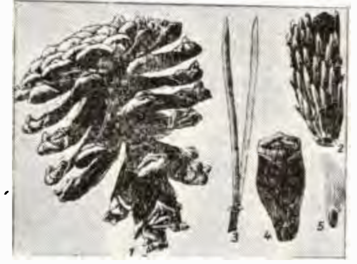
Ç. lar her toprakta yetişir, çok su istemez, Bundan dolayı öteki ağaçların yetişemediği kısır ve kurak topraklarda da yetişir Ç. türlerinin böyle kurak yerlerde yetişebilmelerinin sebepleri, iğne yapraklarında terlemeyi azaltan kalın bir epidermis tabakasının bulunması ve derin kökleri ile topraktaki en ince su damlalarından bile faydalanmasıdır. Kısır, kurak, kumlu ve çakıllı topraklarda yetişen pek çok Ç. türü olduğu gibi, asitli topraklarda, hattâ bataklıklarda yetişenler de vardır.

Ç. ın ekonomik değeri yüksektir. Odunu yakacak olarak kullanıldığı gibi, kereste endüstrisinin çeşitli kollarında, yapı işlerinde, mobilyacılıkta ve gemicilikte de çok kullanılmaktadır.

Bundan başka, gövdeleri yaralanmak suretiyle reçine elde edilir. Reçine esas olarak kolofan (colophane) ve terementi (térébenthine) yağından meydana gelir. Bu iki maddenin endüstride çok geniş kullanma yerleri vardır. Özellikle kolofan, kâğıt endüstrisinde kâğıt hamuruna mürekkebi dağıtmaması için konur. Bundan başka, vernik, sabun, matbaa boyası yapımında, makine ve motor yağları v. b. de de kullanılır.

Terementi ise yağlı boya, mum, makine ve motor yağları, vernik boya yapımında, parfümcülükte ve kauçuk endüstrisinde kullanılır.

ÇAM (Fr. **Cham, Tcham, Tiam**; İng. **Cham**), Viêt - nam

I

II

III

I. *Pinus nigra* (= Kara çam): 1. Açılmış dişi kozalak, 2. Genç dişi kozalak, 3. Kısa sürgünün ucunda 2 tane iğne yaprak, 4. Tohum pulu, 5. Tohum; II. *Pinus rigida* (= Katran çamı): Kozalaklı dal, kısa sürgünün ucunda 3 iğne yaprağı, tohum pulu ve tohum; III. *Pinus strobus* (= Weymouth çamı): 1. Açılmış dişi kozalak, 2. Kapalı kozalak, 3. Tohum pulu, 4. Tohum, 5. Kısa sürgünün ucunda 5 tane iğne yaprağı, 6. Yaprağın kesiti

ve Kamboç'ta yaşıyan bir halk. Çin Hindistanında yaşıyan Ç. lar, Viêt-namlılar tarafından yok edilen meşhur Çampa devletinin son kalıntılarıdır. Bugün aş. yu. 20 000 kişilik bir topluluk meydana getiren Ç. lar, Orta Viêt-nam'ın güney kesiminde (Phan-Ri ve Phan-Rang) otururlar. En çok pirinç yetiştirirler. Belki de Çin Hindistanı sıradağlarında yaşıyan topluluklarla Ç. lar çok erken zamanlarda Sunda Adaları (İndonezya) ve Büyük Okyanusun başka adalarına göç eden İndonezya halklarının son kalıntılarıdır. Ç. ların bir kısmı Müslüman, bir kısmı da Brahmanisttir. Ancak, bu dinler burada canlılıklarını kaybetmiştir. Viêt-nam'ın güneyinde ve Kamboç'ta ise Ç. lar, Malaya'nın etkisini almışlar ve Müslüman dinine bağlı gelişmiş topluluklar meydana getirmişlerdir. Sayıları 80 000 dir.

Eski Ç. lardan birçok anıtlar kalmıştır. Bunlar, tuğladan yapılmış kuleler olup kum taşından yapılmış Hint üslûbuna uygun süslerle süslenmiştir. Bu anıtlarda Brahmanist veya Buddhist putlar bulunurdu. En önemli anıtlar (Quangnam'daki Mi-son, Tra-kieu, Dôngduong ve Khuong-mi grupu; Binh-dinh kuleleri; Nha-Trang'daki Pô Nagar tapınağı ve Phanrahg bölgesindeki tapınaklar) VII-XII. yüzyıl arasında yapılmıştır. Sanskritçe ve eski Ç. dilinde yazılı birçok yazıtlar, Ç. ların Hint devrindeki tarihlerinin araştırılmasına imkân vermiştir.

Ç. yazısı: Annam'ın güneyinde, Çampa (b. bk.) devletinde, M. Ö. II. binyılın başında, Hintlilerin Kadamba yazısına dayanılarak meydana getirilen bir yazı sistemi. Bu yazının epigrafik (taşa kazılmaya elverişli) ve kurziv çeşitleri vardı. XV. yüzyılda Çampa devletinin sona ermesi üzerine Ç. yazısının epigrafik çeşidi kullanıştan çıkmıştır. Ç. yazısının kurzif çeşidi, özellikle akharrik adlı daha yeni bir çeşidi, Kamboç'ta yaşıyan Ç. lar tarafından bugüne kadar kullanılmaktadır.

ÇAM BİTİ (*Chermes*), Eklembacaklı hayvanlardan, Böcekler (Insecta) sınıfının Kanatlılar (Pterygota) altsınıfının Hortumlu böcekler (Rhynchota) takımının Eşkanatlılar (Homoptera) alttakımının Yaprak bitigiller (Aphidae) familyasından bir cins. Çamlara girip serbest olarak veya mazılar içinde yaşar. Dişileri mum salgılar. Gelişmelerinde döl değişimi (heterogoni tipi) vardır.

ÇAM DAĞI, Adapazarı'nın 30 km kadar kuzeydoğusunda, 750 m yüksekliği olan yassı bir dağ. Ç. D., Hendek ile Karasu ve Gümüşova arasındadır. Çevresi, çok yerde geniş ovalarla çevrilidir. Güneyinden Adapazarı-Düzce-Bolu şosesi geçer; batısında Sakarya ırmağı uzanır. Ç. D. nın çok yeri iyi korunmuş ormanlarla örtülüdür. Bu ormanların çevresinde fundalıklar vardır. Bütün bu orman ve koruluklarda kayın ağacı ile meşe, dişbudak ve çam vardır.

Burada önemli madenlerin bulunması, Ç. D. na özellik kazandırmıştır. Bu dağda 1939-1941 de M. T. A. Enstitüsünce yapılan aramalarda, Devon devrinin tortul tabakalarında demir cevherinin çok yer tuttuğu görülmüştür. Bu demir cevheri ya tabakalar, ya da yassı ve uzunca mercekler biçimindedir. Bu madenin bulunduğu yerler, Adapazarının 25 km kuzeyindeki Firizli köyünden başlar, 27 km boyunda bir şerit durumunda doğuya doğru uzanır. Bu maden şeridinin batı ucundaki yataklar en kalın olan yerleridir (25 m ve daha kalın). Burada tabaka dalışları (tabaka eğimi) orta derecededir. Bu çevrede yatak, bir antiklinal şekli göstermektedir. Doğuya doğru ise, tabaka dalışları dikleşir, tektonik bozulmalar sıklaşır, tabakaların kalınlığı azalır, 1-2 m ye iner. Ç. D. nda demir yedeğinin önemli miktarda bulunduğu kestirilmiştir. Bu dağın kuzeyinde kurşun-çinko madenleri de bulunmaktadır.

ÇAM FISTIĞI, meyvasından faydalanmak için yetiştirilen fıstık çamının meyvası. Avrupada ve bizde ya çerez olarak yenilir, ya da özellikle zeytin yağlı dolmalarda ve şerbetlerde kullanılır. Ç. F. iri ve sayısız kozalaklarda, kozalak kabukları içinde bulunur. Kozalaklar kışın toplanır; toplanmazsa, kendiliğinden açılır, içinden fıstıklar dökülür. Bir kozalaktan 60 kadar fıstık alınabilir. Ç. F. beyaz, kabuğu sarımsı renktedir. Çok yağlıdır. Bk. FISTIK ÇAMI.

ÇAM SAKIZI, çam ve köknar gibi kozalaklıların dış salgısı. Ç. S. ilkin sıvı halinde akar, sonra oksitlenerek katı, kırılgan, sarımsı, yarı saydam bir maddeye dönüşür. Bu madde kötü bir elektrik iletkenidir, suda erimez, alkolde erir, ergiyebilir, fakat, uçucu hale gelmez, amorftur, yani yapısı kristalli değildir. Kimyasal etkisi hafif asit etkisidir, alkalilerle birleşince suda sübyeleşebilen bir sabun meydana getirir. Ç. Ş. çeşitleri için bk. REÇİNE.

ÇAMALAL veya ÇAMALAD, Kafkasyada, batı Dağıstanda yaşıyan küçük bir kavim. Ç. lara Hihatl adı da verilir. Nüfusu 4 923 tür. Dilleri, Kafkas dillerinin Andi-Dido grupuna bağlı bir dil olup aynı zamanda Avarca da konuşurlar. Andi-Koysu ırmağının sol kıyısında yaşarlar. Koyunculukla geçinirler. 1944 yılında Ç. ların bir kısmı, toprakları daha verimli olan Veden Dağıstanı bölgesine göç etmişlerdir. Şimdi orada tarımla geçinmektedirler. İslâmlığı kabul etmiş olan Ç. ların halk edebiyatı tarihî efsaneler bakımından zengindir.

ÇAMALHARİ [*çamalhari*] **veya ÇOMO LHARI** [*çomo lari*] **veya ÇUMALHARİ** [*çumalhari*], Himalaya Dağlarında, Tibet ile kuzeybatı Bhûtan arasında yüksek bir tepe (7 291 m).

ÇAMALTI TUZLASI, İzmir körfezinin kuzey kıyısında, Gediz ırmağının meydana getirmiş olduğu geniş delta önünde bir tuzla. Türkiyenin tuz elde edilen en büyük merkezi olup, elde edilen bütün tuzun aşağı yukarı üçte ikisini verir (Türkiye tuz çıkarımı yılda ortalama 220-250 bin ton, Ç. T. 140-160 bin ton). Tuzla, İzmir şehrinin 25 km batısında, Gediz ırmağının denize, önceleri döküldüğü yerle sonradan (1886) değiştirilen yeni ağzı arasındadır. Kıyı boyunca uzanan tuzla kuruluşlarının uzunluğu aş. yu. 5 km, genişliği 2-3 km dir. Üzerinde havuzların bulunduğu Gediz deltası düz ve geniş olup denizden 2 m kadar yüksektedir.

Türlü modern kuruluşları bulunan tuzlada *abdan* denilen biriktirme havuzları ile *tava* adı verilen buharlaştırma havuzları, elektrikle işliyen elevatörler, tuz taşıyan dekoviller, suyu çeken motorlu pompalar, sofra ve mutfak tuzu hazırlamak üzere kurulmuş yıkama yerleri, kurutma fırınları, değirmenler vardır.

Ç. T. nda tuz şöyle elde edilir: mayıs ayı içinde kesilen yağmurlardan sonra türlü boyutta, killi çamurla sıvanmış ve kenar bölmeleri böylece suyun sızmasına engel olacak şekle getirilmiş bulunan biriktirme havuzlarına deniz suyu gönderilir. Derinliği pek az olan bu havuzlarda su buharlaşmaya bırakılır. Aş. yu. % 15 kadar yoğunlaşan sular tavalara akıtılır. Bu işlem sırasında kalsiyum sulfat ($CaSO_4$) ın ayrılması mümkün olur. Böylece, kullanılması zararlı olan tuzlar, asıl tuzdan ayırt edilmiş bulunur. % 25 te ise sodyum klorür ($NaCl$) kristalleşmeye başlar. Havuz-

lar içinde küçük yığınlar halinde toplanan tuz, dekovillere yükletilerek yığınlar meydana getirmek üzere yakında bir yere taşınır. Elektrikle işliyen elevatörler bu işi kolaylaştırmıştır. Bu yolla elde edilen tuzun bileşimi % 98,5 oranında sodyum klorürdür.

Ç. T. nın büyük ve verimli bir tuzla halini almış bulunmasında tabiî şartların büyük rolü olmuştur. Bunlar arasında İzmir körfezindeki tuzluluk derecesi, iklim şartları (kurak ve yağışlı mevsimlerin özellikleri, buharlaşmanın şiddeti), yer biçimi (delta düzlüğüne kolayca deniz suyu gönderilebilmesi), kuruluşların kolay ve ucuz yapılması başta gelir. İzmir körfezinde denizin tuzluluğu % 0,39 gibi bir değer gösterir. Bunun sebepleri, İzmir körfezine dökülen akar suların sayıca az ve cılız olmaları, yaz aylarında bu derelerin çoğunun kuruması, körfezin yarımada ve adalarla çevrilerek yarı kapalı bir deniz girintisi biçimi göstermesi, sürekli etezyen rüzgârlarının esmesiyle buharlaşmanın artmasıdır. Buradaki iklim özellikleri (yağmursuz geçen ve çok sıcak olan yaz mevsimi, şiddetli esen kuru rüzgârlar, oranlı rutubetin azlığı) deniz suyunun kolay buharlaşarak tuzluluğunun artması için elverişli şartların hepsinin toplanmasına imkân vermiştir. Öte yandan tuzlanın biriktirme ve buharlaştırma havuzlarının kolayca ve az masrafla yapılabildiği, deniz suyunun çabuk, kolay ve ucuzca bu havuzlara gönderilebildiği düz ve alçak bir yer durumunun (Gediz deltasının) bulunuşu, tuzla kuruluşlarının burada meydana getirilmesini kolaylaştırmıştır. Her birinin eni boyu aş. yu. 15-20 m olan havuzlar kolay kazılabilmiş, yan duvarların yapılması için elverişli gereç hemen yerinde sağlanmıştır. Delta yüzeyinin deniz yüzüne pek yakın bulunuşu deniz suyunun az masrafla havuzlara gönderilmesine imkân vermiştir. Ancak bazı havuzlara deniz suyu akıtılırken motorlu pompalar kullanılmaktadır.

Ç. T. nın yıllık tuz verimi yıldan yıla değişir. Bu değişme en çok o yılın iklim özelliklerine bağlıdır: Yağmur mevsimi uzun sürerse, havalar serin giderse, oranlı rutubet fazla olursa, o yıl tuz verimi az olur ve bu fark bazı yıllarda 20 - 30 bin tona varır.

Elde edilen tuzun deniz taşıtlarına yükletilmesi zordur. Çünkü deltanın önündeki suyun derinliği ancak 2 - 4 m dir. Bu yüzden küçük vapurlar bile buraya yanaşamaz. Tuz taşımak için 12 km doğudaki Çiğli demiryolu istasyonuna kadar düzgün bir yol yapılmıştır.

Ege kıyılarında tuz elde edilişinin tarihi çok eskidir. İlkçağda tuz, değerli bir ticaret malı idi. Osmanlı İmparatorluğu zamanında Foça yakınlarında özel kişilerin tuzlaları vardı. 1862 de Osmanlı topraklarında tuz elde edilmesi yasak edildiğinden, tuz üzerine bir çeşit tekel konulmuş oluyordu ki, Ç. T. nın temeli de bu tarihten sonra atılmıştır. Yabancı ülkelere de yılda 10 - 60 bin ton kadar gönderilmektedir. Tuzun başlıca alıcıları Yugoslavya, Yunanistan, Suriye, Belçika, İtalya ve İsveçtir. Tuzladan yılda 3 - 4 milyon lira gelir sağlanmaktadır.

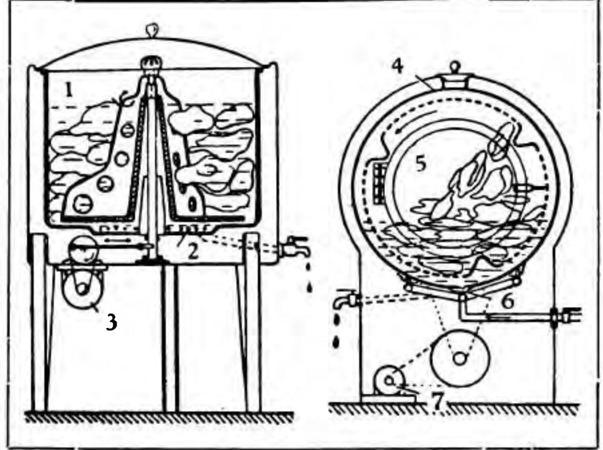
ÇAMAN [*çaman*], Pakistanın batı Belûcistan bölümünde, Afganistan sınırındaki Kuvetta'nın 96 km kuzeybatısında, demiryolunun son durağı olan bir kasaba. Ç. geçidinden geçen kara yolu üzerindedir.

ÇAMAR (İng. **Chamar**), Hindistanın kuzey eyaletlerinde, Pencap, Behar ve Bengal'de yaşıyan kast'a bağlı olanlara verilen ad. Ç. lar dokumacılık, tabaklık ve toprak işlerinde çalışırlar. Sayıları aş. yu. 11 milyondur.

ÇAMAŞIR: 1. Yün, pamuk, keten, ipek, naylon, reyon, dakron, orlon gibi tabiî veya sunî maddelerin ipliğinden dokunmuş kumaşlarla yapılan iç giyim eşyası.

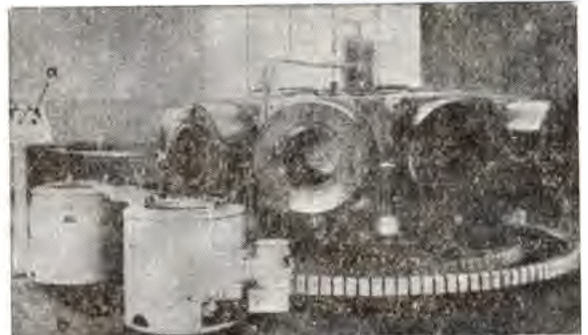
2. Sözü geçen iç giyim eşyasiyle, aynı çeşit kumaşlardan yapılan ve mendil, çorap, sofra örtüsü, peçete, yatak ve yorgan çarşafları gibi, yıkanan eşyaların yıkanmasını gerektirecek kadar kullanıldıktan sonra tümüne verilen ad.

Ç. makinesi: Ç. ları yıkayıp sıkmakta kullanılan makine. Binlerce yıldan beri ev işlerinin en ağırlarından biri Ç. yıkama olmuştur. İlk çağlarda kadınlar Ç. ları çoğu zaman derelerin kıyısında pürüzsüz taşlar üs-

İki tip ev çamaşır makinesi: 1. Çamaşır karıştırıcısı, 2. Isı değiştirgeci, 3. Elektrik motoru, 4. Dış tekne 5. İç tekne, 6. Isıtma borusu, 7. Elektrik motoru

tünde tokaçlarla döverler, ovarlar, çitilerlerdi. Dünyanın ilkel bölgelerinde bu usul hâlâ kullanılmaktadır. Eskiden beri bulucular bu işi kolaylaştırmanın çaresini aramışlardır. Ç. ların sürtülerek yıkandığı oluklu tahtalar, Ç. sıkma merdaneleri ve leğenler işin ağırlığını ancak bir dereceye kadar giderebilmiş, nihayet son zamanlarda meydana getirilen Ç. makinesi, kadınları bu güç işten kurtarmıştır. 1858 de Amerikada Hamilton E. Smith, ilk mekanik yıkama cihazının patentini almıştır. İlk makineler büyük bir kutu biçimindeki tekneler içinde dönen çarklardan ibaretti. Teknenin yanındaki kol elle çevrildiği zaman içindeki çarklar da dönerek sudaki Ç. ı karıştırır, kirlerini akıtırdı. Ancak, bu makinelerin işletilmesi de yorucu oluyordu. 1910 da elektrikle işliyen bir makine geliştirilmiş ve bu tarihten beri Ç. makineleri gitgide daha gelişerek tam oto-

Karşı akım - Kurusel tipinde çamaşır makinesi: a. Kontrol kürsüsü, b. Sabit kontrol noktası, akıtma kolundan santrifüje boşaltma

matik hale gelmiştir. Elektrikli Ç. makinelerinde bir tekne, 1/4 beygir kuvvetinde bir elektrik motoru ve teknenin içinde de asıl işi gören ve karıştırıcı denilen bir çark vardır. Karıştırıcı, Ç. ları sabunlu sıcak suyun içinde döndürerek kirlerini akıtır. Karıştırıcılar türlü türlüdür. Çoğu, teknenin ortasındaki bir mile tutturulmuştur. Mil, bir yandan yükselip alçalırken, öte yandan da bir sağa bir sola döner, ona tutturulmuş olan karıştırıcı da aynı yönlerde hareket eder ve kendisiyle birlikte Ç. ları da hareket ettirerek sabunlu suyun onların arasından geçmesini sağlar. Bazı teknelerde karıştırıcı yerine teknenin içinde daha küçük, delikli bir tekne bulunur. Su, bu deliklerden bir girip bir çıkarak, iki tekne arasında dolaşır. Bu tip makinelerde yıkama daha hızlı olur. Bazı makinelerde de karıştırıcı teknenin kapağına tutturulmuştur. Bu makineler de ötekiler gibi çalışır. Bir İngiliz firması da karıştırıcıyı teknenin iç kenarına yerleştirmiş, bir pervane hıziyle dönen karıştırıcının Ç. lara değmeksizin yalnız suyu şiddetle karıştırıp Ç. ların su içinde durmadan alabora olarak yıkanmasını sağlamıştır. Son sistem Ç. makineleri tam otomatik hale gelmiştir. Boruları evin sıcak ve soğuk su musluklarına bağlanmakta, Ç. lar kendi kendilerine yıkanıp durulanmakta, suları sıkılmakta, sonra daha büyük bir hızla döndürülen teknedeki Ç. lar santrifüj kuvvetiyle sularını iyice kaybedip biraz havalandırıldıktan sonra ütülenecek kadar nemli kalmaktadır.

Ç. sodası: Kirli Ç. ların çoğu asitli olan kirlerini eritmek için kullanılan kimyasal bileşik. Sodyum klorür (Na Cl) den yapılan Ç. sodasının kimyasal adı sodyum karbonattır; formülü de $Na_2 Co_3$ tür. Billûrlar veya toz halinde satılan bu maddenin kuvvetli bir alkali etkisi vardır, bu bakımdan asitleri nötrleştirir. Bu madde cam, sabun ve kâğıt yapımında olduğu kadar, dezenfekte edici, temizleyici ve su yumuşatıcı bir madde olarak da kullanılır.

ÇAMBA [*çamba*], (İng. **Chamba**) eskiden Hindistan Birliğinin kuzeybatı bölümünde, doğu Pencap'ın kuzeyinde bir Hint devleti. Dağlık bir bölgede bulunan Ç. kuzey ve batıdan Keşmir'le komşudur. VI. yüzyılda kurulan bu devlet itibarî olarak Moğol İmparatorluğuna bağlı bulunmuş, 1846 da İngiliz erki altına girmiştir. Orman ürünleri, çay ve ipek elde edilir. Yüzölçümü 5 km², nüfusu 168 908 (1941) dir. 1948 de Himaçal Pradeş'e bağlanmıştır.

ÇAMBA: 1. Fransız Batı Afrikasının Togo bölümünün kuzey kesiminde, Basari bölgesinde yaşıyan bir kabîle. Buna Akasele adı da verilir.

2. Kuzey Kamerunda yaşıyan Sudanlı bir kabîle. Fulbe'lerin baskınlarına karşı koyarak eski Sudan kültürünü korumuştur.

ÇAMBAL (Coğ.): bk. CHAMBAL.

ÇAMBEL, Hasan Cemil (doğ. 1879), Türk askeri ve yazarı. İstanbulda doğmuştur. Ezinenin tanınmış bir ailesindendir. Yüksek öğrenimini Harb Okulu ile Harb Akademisinde yapmış, sonra Alman Harb Akademisini bitirmiştir (1902).

Osmanlı Genel Kurmayında yüzbaşı, Almanyada Karlsruhe'de General Hindenburg'un yanında kurmay, 1912 de Rumeli genel müfettişi Hüseyin Hılmi Paşanın yanında kurmay, Berlinde askerî ataşe, Birinci Dünya Harbinde Irak cephesinde 51. Piyade Tümeni komutanı olarak çalışmıştır. Birinci Dünya Harbinden sonra kurmay albay rütbesiyle emekli olmuştur. Bir aralık İstanbulda Haliç Vapur İşletmesinin genel müdürlüğünü yapmış, 1928 de Boludan milletvekili seçilmiştir. 1950 ye kadar Bolu milletvekili olarak Büyük Millet Meclisinde Dışişleri Encümeni, Parlâmentolararası Derneği ve Birleşmiş Milletler Derneği üyeliklerinde bulunmuş, 1935 te Yusuf Akçura'nın ölümü üzerine Atatürk tarafından Türk Tarih Kurumu Başkanlığına getirilmiştir. 1941 de bu görevinden ayrılmıştır. Şimdi Türk Tarih Kurumu aslî üyesi ve Berlindeki Alman Arkeoloji Enstitüsünün onursal üyesidir.

H. C. ÇAMBEL

Eserleri: *Fichte ve Fichtenin hitabeleri* [1927]; *Jüpiter* [1929]; *Yeni ruh* [1929]; *Millî terbiyemizin hedefleri* [1930]; *Türk gençliği nasıl yetiştirilmelidir* [1932]; *İstanbulun fethi* [1947]; *Attilâdan Atatürk'e* [1948]; *Türkler, dilleri ve kaderleri* [1949]. Bunlardan başka, çeşitli dergi ve gazetelerde edebiyat ve felsefe üzerine birçok yazıları vardır. Türk Tarih Kurumunun ilk çıkardığı *Tarih*'lerde, Ege ve Yunan tarihine ait bölümleri de Ç. yazmıştır.

ÇAMÇAK (Zoo.): bk. KIZILGÖZ.

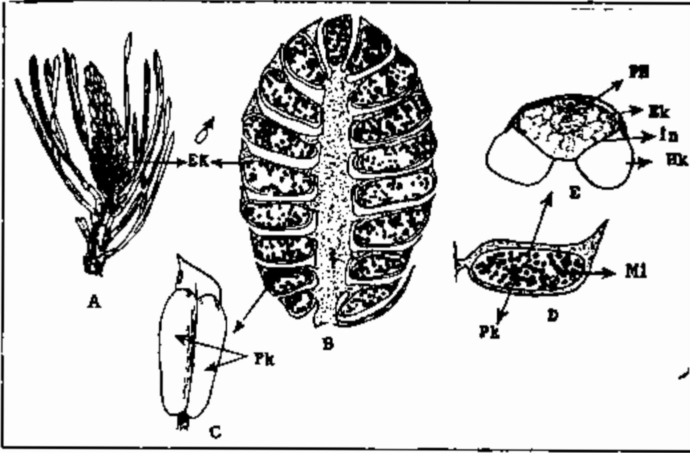
ÇAMDAĞ (Coğ.): bk. ÇAM DAĞI.

ÇAMDO (İng. **Chamdo**) **veya ÇANDU** (İng. **Changtu**), güney Çinde, Sikiang eyaletinde, Mekong ırmağının sol yakasında, Paan (eski adı: Batang) ın 208 km kuzeybatısında bir şehir. Denizden yüksekliği 3 000 m den çoktur. Nüfusu aş. yu. 10 000 dir. Sikiang - Tibet şosesi üzerinde önemli bir ticaret merkezidir. Av derisi, yapağı ve şifalı bitkiler pazarı olarak tanınmıştır.

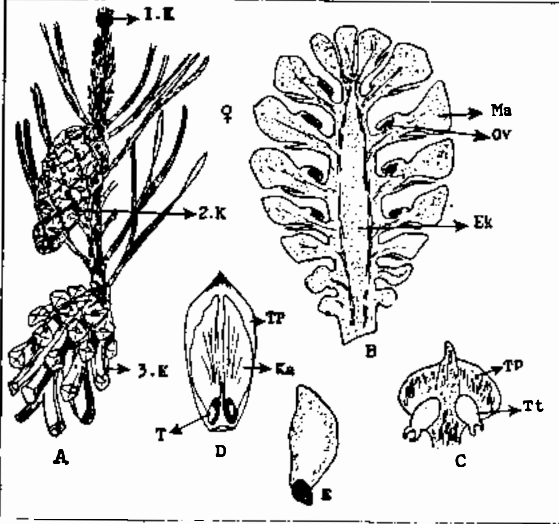
ÇAMGİLLER (*Pinaceae*, eski terim: *tennubiye*), 9 cins ve 300 kadar türü bulunan bir bitki familyası. Familya bitkileri genel olarak piramit biçiminde gövdeli, düzgün dallı, yüksek boylu ağaçlar, pek az olarak da küçük boylu ağaççıklardır. Çoğunluğu tipik olarak kuzey yarım küresi bitkileri olup, ekvator ile kuzey kutup dairesi arasındaki bölgede, özellikle ılık yerlerde yetişir ve ormanların meydana gelmesinde önemli rol oynar. Cins ve türlerinin geniş bir yayılma alanı vardır.

Familya bitkilerinin yaprakları iğne biçiminde ve çok yıllıktır. *Larix* (Melez) cinsi türlerinden başka, hepsi daima yeşil ağaçlardır. Çam, lâdin, köknar iğne yaprakları (ibre) iklim şartlarına göre değişmekle birlikte 5 - 9 yıl, hattâ daha çok yıl dalda kalır. Melez ise kışın iğne yapraklarını tıpkı yapraklı ağaçlar gibi döker.

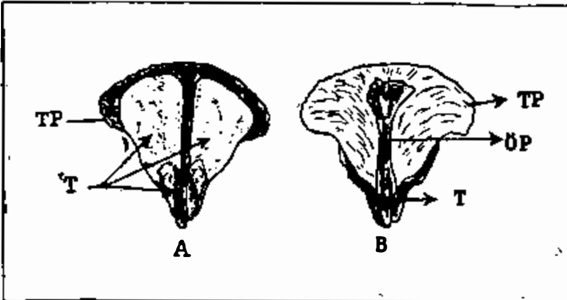
Familya bitkilerinin çiçekleri bir cinsli ve bir evciklidir. Yani dişi ve erkek çiçekler aynı bitkide fakat ayrı ayrı dallardadır. Dişi ve erkek çiçekleri kozalak şeklindedir. Erkek kozalaklar, dip tarafta kiremit gibi dizili pul şeklindeki yaprakların üzerinde bir eksen etrafında spiral olarak dizilmiş çok sayıda pullardan (mikrosprofil) meydana gelir (bk. şekil 1 A, B). Her mikrosprofilde 2 tane polen kesesi (mikrosporangium) vardır (bk. şekil 1 C, D). Buradan meydana gelen polenlerin (mikrospor) iki yanında uçmayı sağlıyan 2 tane hava kesesi bulunur. Bu hava keseleri eksin zarın intin zardan iki yerde ayrılması ile meydana gelir (bk. şekil 1 E). Erkek kozalaklar ağaçta genel olarak alt dallarda bulunur. Bizim iklimlerde, nisan sonu veya mayıs başında olgunlaşan polenler, iki yanında bulunan hava keseleri yardı-

Şekil 1: A: Sarı çam (*Pinus silvestris*) ın erkek kozalakları: EK: Mikrosprofillerden meydana gelen erkek kozalak, Pk: 2 adet polen kesesi (mikrosporangium), Pk: Büyütülmüş bir polen kesesi ve içinde mikrosporlar (polen taneleri), E: Büyütülmüş bir mikrospor (polen tanesi), Ek: Eksin zar, İn: İntin zar, Hk: Hava kesesi, PH: Protalium hücresi

Şekil 2: Sarı çam'ın dişi kozalağı: A: 1., 2., ve 3. yıl kozalağı taşıyan dal: 1 k: Yıl kozalağı, 2 k: Yeşil ve etli kapalı 2. yıl kozalağı, 3 k: Odunlaşmış ve açılmış 3. yıl kozalağı; B: Büyütülmüş birinci yıl kozalağının uzunluğuna kesiti: Ma: Makrosprofil, Ov: Genç ovarium, Ek: Ana ekzen; C: Tp: Tohum pulu, Tt: 2 adet tohum tomurcuğu; E: Tohum ve kanadı; D: Tp: Tohum pulu (makrosprofil), Ka: Kanatlar, T Tohum

Şekil 3: Köknar'ın kozalak pulları: A: Tp: Tohum pulu, T: Tohum ve kanatları; B: Öp: Örtü pulu, Tp: Tohum pulu, T: Tohum

miyle bu aylarda ısınan hava veya rüzgârlarla kolayca yukarıya doğru uçarlar ve yukarı dallarda bulunan dişi kozalakları döllerler.

Dişi kozalak da erkek kozalağa benzer, bu da spiral olarak dizilmiş pullardan (makrosprofil) meydana gelir (bk. şekil 2 A, B). Dişi kozalağı meydana getiren pullardan birini incelersek, bazı cins ve türlerde, dışta örtü pulunu, içte tohum pulu ve alt tarafta da 2 tane tohum tomurcuğu görürüz (bk. şekil 2 C). Bazı cins ve türlerde (meselâ çam ve lâdinde) örtü pulu fazla gelişmemiştir. Köknar kozalaklarında ise her iki pul da gelişme gösterir (bk. şekil 3 A, B). Pullar olgunlaşınca odunlaşır ve açılır. Tohum pulunun iç zarından tohumun uçmasını sağlıyan kanatlar meydana gelir (bk. şekil 2 D, E).

Tohumlar genel olarak bir taraflı kanatlı ve embriyonlarında da daima çok sayıda (2 - 15 adet) çim yaprağı (kotiledon) vardır. Kanadın tohumu kavrayışı çeşitlidir;cep, kaşık ve kerpeten gibi tohumu kavrar (bk. ÇAM, şekil 2 D, E).

Ç. familyası bitkileri iğne yaprakları, uzun veya kısa sürgün üzerinde dizilir. Buna göre cinsler gruplanır. Yurdumuzda bu familyadan olan ve yaprakları iğne şeklindeki bütün cins ve türlere *çam* adı verilmektedir. Bu, yanlış bir deyimdir. Çam, *Pinus* cinsinin türlerine verilen bir addır.

Familya 1926 Pilger tarafından 2 alt familyaya ayrılmıştır:

1. Altfamilya: *Abietoideae*: İğne yaprakları daha çok uzun sürgün üzerinde, daha az olarak kısa sürgünde bulunan cinsler.

Abies (Köknar): Kışın iğne yapraklarını dökmiyen daima yeşil ağaçlardır. Kuzey yarım kürenin ılık bölgelerinde, özellikle dağlarda yayılmış 40 kadar türü vardır. Birkaç türü de Anadoluda tabiî olarak yetişir (Tablo 1, Resim 1).

Keteleeria (Keteleria): 3 - 4 türü ile Çin kökenli ağaçlardır (Resim 2).

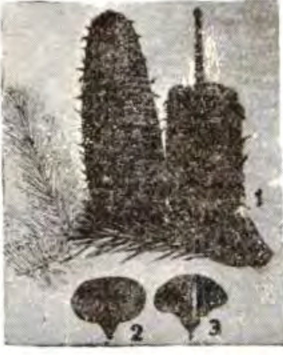
Pseudotsuga (Yalancı suga): 7 türü ile Kuzey Amerikanın batı kıyılarında ve Doğu Asyada yetişir. California'dan Yeni Mexico (İng. New Mexico) ya kadar uzanan kıyı dağları boyunca geniş ormanlar meydana getirir. Burada en önemli türü *Pseudotsuga taxifolia* (Lamb.) Britton (Resim 3); Doğu Asyada ise *P. japonica* (Schirasawa) Beissner v. b.

Tsuga (Suga): Suga Japoncadan gelme bir addır. Bu cins, 14 türü ile Asyada, Himalayalardan Japonyaya kadar uzanan bölgede ve Kuzey Amerikada yetişir. *Tsuga canadensis* (Kanada sugası) Amerikanın kuzeyinde geniş ormanlar meydana getirir (Resim 4).

Picea (Lâdin): Aş. yu. 40 türü vardır. Türlerinin büyük kısmı Doğu Asyada (Çin ve Japonyada) ve Kuzey Amerikada, Kuzey ve Orta Asyada (güneyde Himalayalara kadar) ve Avrupada yetişir. Bir türü de yurdumuzda (*Picea orientalis* = Doğu lâdini) Kuzeydoğu Anadoluda yetişmektedir (Resim 5).

Pseudolarix (Yalancı melez): 1 türü ile (*P. Kaempferi* [Lindl.] Gord.) yurdu Çin olan ve sonradan Avrupada da yetiştirilen güzel bir ağaçtır (Resim 6).

Larix (Melez): 14 türü ile kuzey yarım kürenin subarktik bölge dağlarında yetişir. Yani daha çok soğuk bölgelerin ağacıdır (Resim 7).

1

2

3

4

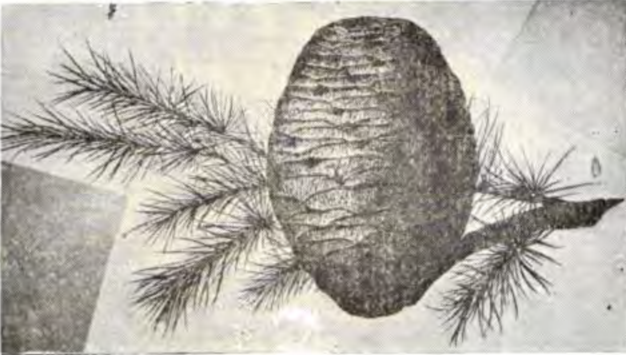
5

6

7

8

9

1.: *Abies nordmanniana* (= Doğu Karadeniz veya Kafkasya köknarı): 1. Kozalakları dik olarak duran bir dal, 2 ve 3. Kozalak pullarının içten ve dıştan görünüşü; 2.: *Keteleeria Fortunei* (= Keteleria): 1. Kozalaklı bir dal, 2. İğne yaprağı kesiti, 3. İğne yaprağı, 4, 5. Kozalak pulları; 3.: *Pseudotsuga taxifolia* (= Yalancı suga): Kozalaklı dal; 4.: *Tsuga canadensis* (= Suga): Kozalaklı dal; 5.: *Picea excelsa* (= Avrupa lâdini): 1. Erkek kozalaklı dal, 2. Dişi kozalak; 6.: *Pseudolarix Kaempferi* (= Yalancı melez): Kısa sürgünlerin ucunda iğne yaprak demeti ve kozalaklar; 7.: *Larix leptolepis* (= Doğu Asya melezi): Olgunlaşmış dişi kozalağı taşıyan bir dal; 8.: *Cedrus libanotica* (= Toros veya Lübnan sediri): Kozalaklı bir dal; 9.: *Pinus silvestris* (= Sarı çam): 1. Dişi çiçekli genç dal, 2. Erkek çiçekli dal, 3. Kozalak

Cedrus (Sedir, Katran ağacı): 4 türü ile Akdeniz çevresi ülkelerinde ve batı Himalayalarda yetişir. Hepsi de birbirine çok yakın türlerdir. Sedirler, Melezlerin tersine olarak güney bölgelerin iğne yapraklı ağaçlarıdır (Resim 8).

Son iki cinste yani Melez ve Sedirde öncekilerden farklı olarak hem uzun sürgünde hem de kısa sürgünde iğne yapraklar vardır. Uzun sürgün üzerindeki iğne yapraklar bir yıl dalda kalır, ikinci yıl ise koltuk altlarından kısa sürgünler çıkar ve bunlar iğne yaprak demetini taşır ki uzun yıllar dalda kalır.

2. Altfamilya: *Pinoideae*: Bu alt familyada birinci ve ikinci yılda uzun sürgünde de iğne yapraklar bulunur. Daha sonraları ise uzun sürgünde yalnız kahve rengi örtü pulları bulunur ve bunların koltuğundan aynı yılda kısa sürgünler çıkar. *Pinoideae* altfamilyasında yalnız *Pinus* (Çam) cinsi vardır. Çamın 80 - 90 türü de kuzey yarım kürede geniş bir yayılma alanı gösterir. Ç. içinde en fazla türü olan da bu cinstir (Resim 9).

Ç. familyasından olan bitkilerin hemen hepsi, yetiştikleri bölgelerin gerek ekonomik, gerek estetik yönden en önemli ağaçlarıdır. Kerestesi endüstride, gemicilikte, yapı işlerinde, marangozluk ve buna benzer sanatlarda kullanılır.

ÇAMİÇİ (eski adı: **Gülabi**), Tokat'ın Niksar ilcesine bağlı bir bucak. Bucak merkezi olan Ardıçlı 363 (1955) nüfusludur. Ç. Tokat - Niksar - Ünye şosesi boyundadır. Çevresinde tarım ve hayvancılık yapılır. Dağlık yerleri orman ve fundalıklarla kaplıdır. Tütün, sebze ve meyva yetiştirilir.

Ç. bucağının nüfusu 5 258 (1955), bucağa bağlı köy sayısı 14 tür.

ÇAMKORU (Bulg. **Çam - koriya**), Bulgaristanda, Rila dağının eteğinde bulunan yazlık bir yer. Samokov ovasından geçen düzgün bir şose ile Sofya'ya bağlanmıştır. Eskiden beri güzel çam korusu ile tanınmıştır. Ç. da Sofyalıların yazlık köşkleri vardır. Bulgar çarının yazlık sarayı da Ç. da idi.

ÇAMLIBEL (eski adı: **Kızılca**), Tokat'ın Artova ilcesine bağlı bir bucak. Bucak merkezi olan Çiftlikköy, Sıvas - Tokat - Samsun şosesi üzerinde olup nüfusu 786(1955) dır. Ç. tam örgütlü bir bucaktır. Dere ve kaynak sularından faydalanılır. Ç. in doğusunda Köroğlu Dağı (1 930 m) yükselir. Batısından Sıvas - Samsun demiryolu geçer. Başlıca geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Geçici bir konaklama yeri olması bakımından, bucak merkezinin önemi vardir. Dağlık yerlerinde yer yer orman ve fundalıklar bulunmaktadır.

Ç. bucağının nüfusu 11 498 (1955), bucağa bağlı köy sayısı 22 dir.

Ç. in Türk folklorunda önemli yeri vardır. Ünlü halk hikâyesi kahramanı Köroğlu, burada bir kale yaptırır, 7 bini bulan askerlerini burada barındırır, bütün olayların merkezi burasıdır. Bu bakımdan Köroğlu adı yanında hemen Ç. anılır. Hikâye ile ilgili birçok türkülerde Ç. in adı geçer (bk. KÖROĞLU).

ÇAMLIBEL, Faruk Nafiz (doğ. 1898), Türk şairi, tiyatro ve roman yazarı. İstanbulda doğmuştur. Orman Nezaretinde kâtip olan Süleyman Nafiz Beyin oğludur. Orta öğrenimini İstanbulda yapmış, bir süre Tıp Fakültesinde okumuştur. 1922 yılında öğretmenliğe girmiş; Kayseri, Ankara ve İstanbul liseleri ile öğretmen okullarında edebiyat dersi okutmuştur. Ç., 1946 - 1960 yılları arasında aralıksız olarak Demokrat Partiden İstanbul milletvekili seçilmiştir. 27 Mayıs Devriminde tutuklu olarak Yassıadada yargılanmışsa da, suçsuz görülmüştür. Ç., daha Tıp Fakültesinde okuduğu yıllarda şiirlerini yayınlamaya başlamış, kısa zamanda kendini tanıtmıştır. Yayın hayatına önceleri çeşitli dergi ve gazetelerde yayınladığı şiirlerle başlamış; sonraları piyes, roman, fıkra, makale ve Çamdeviren takma adiyle mizah şiirleri de yazmıştır. Bu arada «Hayat» ve «Türk Yurdu» dergilerinin yazı işleri müdürlüklerinde de bulunmuştur.

F. N. ÇAMLIBEL

Ç., en çok şiir alanında başarı göstermiştir. Aslında tiyatro alanına da, çok defa, konu bakımından genişlik ve süreklilik sağlaması dolayısiyle, şiir yazmak için başvurmuştur. Önceleri şiirlerini sadece aruz ölçüsiyle yazmış; özellikle Bakî'nin, Cenap Şahabettin'in ve Yahya Kemal Beyatlı'nın etkilerinin pek az sezildiği bu dönem eserlerinde bile hem ses, hem de konu bakımından sanatçı kişiliğini ortaya koyabilmiştir. Ç., Birinci Dünya Harbi yıllarında, aruz ölçüsünü bırakıp hece ölçüsünü benimsemiş, şiirlerinin çoğunu bu ölçüyle yazmıştır. Hece ölçüsiyle yazdığı şiirlerde, kuruluğa, ahenksizliğe kapılmamış; kısa zamanda aruz ölçüsü derecesine varan kuvvetli bir «ses» yaratarak bu alanda, halk şairleri ve Rıza Tevfik Bölükbaşı gibi başarılı şairleri aşan başarılı eserler vermiştir. Özellikle hecenin 7 + 7 lik ölçüsü, Ç. in şiirlerinde büyük bir ses zenginliği kazanmış; onun etkisiyle hece ölçüsünü benimsiyen şairlerin en çok kullandığı kalıp olmuştur.

Ç. başlangıçta doğup büyüdüğü çevrenin ve devrin etkileriyle daha çok bireysel ve romantik görüşleri benimsemiş; bunun sonucu olarak da en çok aşk ve tabiat temalarını işlemiştir. Onun sanatındaki dönüm noktası, Anadoluya çıkıp Türk halkını yakından tanıdığı yıllara rastlar. Ç. bu dönemde, Anadolu yayla insanının duygularını, dilini ve hattâ nazım şekillerini işlemeğe önem vermiş; kendi deyimiyle bir «memleket edebiyatı» yaratmak istemiştir. Bu görüşlerle Anadolu insanının aşkını (*Han duvarları*), eski romantik sevdaları (*Çoban çeşmesi*) anlatmış; gerçek sanatın Anadoluya yönelmesi gerektiğini (*Sanat*) ortaya koymak başlıca kaygılarından olmuştur. Atatürk'ün tarih tezini benimsiyerek konularını özellikle Orta Asya Türk tarihinden alan manzum piyesler de yazmıştır: *Akın*, *Özyurt*.

Ç., özellikle hece ölçüsünde, Türk nazım dilinin başarılı bir işleyicisi olmuş, şiirlerinde duygulu bir dil yaratabilmiştir. Bu yönleriyle hemen bütün genç şairleri etkilemiş, yeni yetişenlere örnek olmuştur. Ç. in şiirlerinde son yıllarda duygunun yerini düşüncenin aldığı görülmektedir. Ç. in şiir alanındaki başlıca eserleri: *Şarkın sultanları* [1918]; *Dinle neyden* [1919]; *Gönülden gönüle* [1919]; *Suda halkalar* (1928; aruz ölçüsiyle yazdığı şiirleri toplar); *Çoban çeşmesi* [1926]; *Bir ömür böyle geçti* (1932; 1945; daha önce yayınladığı eserlerden seçmeler); *Elimle seçtiklerim* [1935]; *Akar su* [1937]; *Akıncı türküleri* [1938]; *Tatlı sert* (1938; mizah şiirleri). Manzum tiyatroları: *Canavar* (1926; 1944); *Akın* [1931]; *Özyurt* [1932]; *Kahraman* [1933]. Bunlardan başka, *Yayla kartalı* [1945] adlı ve **İs-**

tanbul Şehir Tiyatrosunda uzun bir süre oynanan ve filme de alınan, nesirle yazılmış bir tiyatro eseri; *Yıldız yağmuru* [1936] adlı bir romanı; *Numaralar* [1928]; *Bir demette beş çiçek* [1933]; *Yangın* [1933] ve *Küçük çifçiler* [1940] adlı okul piyesleri ile *Tevfik Fikret* [1937] adlı bir biyografyası vardır.

ÇAMLICA, İstanbulda Üsküdarın 2 km doğusunda iki tepe. Gezinme ve eğlenme yeri olarak tanınan bu tepelerden kuzeydekine Büyük Ç. (267 m), güneydekine Küçük Ç. (226 m) denilir. Bu yassı tepeler bu çevrenin en yüksek noktalarıdır. Yapısı sert kuarsitlerden olup çevresinde daha yumuşak devon şistleri yer almıştır. İstanbul Boğazının iki

Ç A M L I C A

yanında uzanan hafif dalgalı yontukdüzler (peneplenler) ortasında bu tepeler aşınmalara dayanmıştır. Ç. nın yamaçları orman ve koruluklarla örtülüdür. Güzel suları vardır. Kısıklı ve Bulgurlu köyleri bu tepeler yakınındadır. Her iki tepenin arasından Üsküdar - Şile asfaltı geçer. Bu asfalttan ayrılan ve turistik yol denilen ikinci bir asfalt, Ç. tepesine kadar çıkar.

ÇAMLIDERE (eski adı: **Şeyhler**), Ankara iline bağlı bir ilce. Nüfusu 2 683 (1960) tür. Merkez bucağından başka Peçenek adlı bir bucağı vardır. Merkez bucağında 23 ve Peçenek bucağında 17 olmak üzere 40 köyü bulunmaktadır. Bu köylerle birlikte ilce nüfusu 20 703 (1960) tür. Denizden yüksekliği 1 200 m dir. Kızılcahamamdan geçen ve Boluya uzanan Ankara - İstanbul asfaltına 7 km lik düzgün bir yolla bağlantısı sağlanmıştır. Çevresi ormanlık bir dağ kasabası özelliği gösteren Ç. nin 6 mahallesi ve 690 evi vardır. Belediye örgütü 1912 de kurulmuştur. Kasabanın 100 kadar dükkânı bulunan bir çarşısı ve bir pazar yeri vardır. Su ihtiyacı kaynaklardan sağlanmıştır. 1934 te ormandaki kaynaklardan 6 km lik bir kanalla sular kasabadaki depoya getirilmiş, buradan 800 m lik demir borularla mahallelere dağıtılmıştır. Bu su ihtiyaca yetmediğinden evlerin birçoğunda kuyular açılmıştır. Bir ilkokulu vardır. Halkın başlıca geçim kaynağı küçük ölçüde ticaret ve biraz da çiftçiliktir. Haftanın cuma günlerinde pazar kurulur.

ÇAMLIHEMŞİN, Rize iline bağlı bir ilce. İlce merkezi Çamlıcanın nüfusu 2 221 (1960) dir. İlcede 22 köy vardır. Köyleri ile birlikte bütün ilce nüfusu 10 245 (1960) tir. Ç. Rizenin kuzeydoğusunda, bol yağmurlu bir bölge içindedir. Çevresi çok dağlık ve tepeliktir. Kışlar ılık, yazlar serin geçer. Her mevsimde yağmur yağar. Bu dağlarda gür ormanlar çoktur. Yüksek boylu çamlar, lâdin ve kayın ağaçları geniş yer tutar. Ç. Pazar'a 17 km lik bir araba yolu ile bağlıdır. En çok mısır ve sulanmadan yetişen dağ pirinci ekilir. Tütün ekimi de gelişmiştir. Burada yetişen geniş yapraklı tütün puro sigaraları yapımında kullanılır. Çay yetiştirilmesi son yıllarda gelişmiştir.

ÇAMO GÖLÜ, güneybatı Habeşistanda, Abaya gölünün güneyinde ve Rudolf Gölünün kuzeydoğusunda bir göl.

ÇAMORRO, Marian adalarının artık büsbütün tükenmiş olan eski halkı. Ç. lar Batı Mikronezya grupuna bağlı bulunuyorlardı. Ancak, İndonezya (özellikle Filipin adaları) halkı ile ortak çizgileri de vardı. Geçimlerini tarım ürünleri (pirinç, ekmek ağacı v. b.) ile sağlarlardı. Balıkçılıkla da uğraşırlardı. Sosyal yapılarında anaerki kalıntıları tesbit edilmiştir. Halk birkaç kasta ayrılmıştı: soylular (matua), orta kast (açaot) ve aşağı kast (mangçan). Ç. ların dinî inanışlarında atalar özel bir yer tutarlardı.

Marian adalarının İspanyollar tarafından alınması (XVI. yüzyıl) ndan sonra Ç. lar ağır bir baskı altında kalmışlar ve Hıristiyanlığı kabul etmeleri için zorlanmışlardır. Karşı koyma denemeleri, İsponyollarla kanlı çarpışmalara yol açmıştır. Avrupalıların geldiği sıralarda Ç. ların aş. yu. 100 000 kişi olduğu anlaşılıyor. XIX. yüzyılın başında ancak birkaç aile kalmıştı. Bunun üzerine İspanyollar, Mikronezya'nın başka adalarından, Filipin adalarından, Meksikadan ve Japonyadan gelen göçmenlerin buraya yerleşmesini sağlamışlardır. Marian adalarının, türlü kavimlerin karışmasından meydana gelen bu yeni ahalisine de arasıra Ç. adı verilir. Başlıca geçim kaynakları tarım, şeker kamışı ve başka tropik ürünler ile balıkçılıktır.

ÇAMPA (Çam devleti), Çin Hindistanında Hintleşmiş bir kırallık (III - XVII. yüzyıl). Adını, Hindistanın Bihar bölgesindeki eski Çampa şehrinden almıştır. Bu şehir şimdiki Bhagalpur şehrinin yerinde veya buna yakın bir yerde kurulmuştur. Yayati'nin soyundan gelen Çampa tarafından kurulduğu söylenirse de, adını orada çok bulunan *çampa* (çhampa) veya *çampak* (champac) ağaçlarından (Michelia Champaca) alması daha yakın sayılabilir. Bu şehre «çelenkli» anlamına gelen *Malini* adı da verilmiştir (*mala* = çelenk). Bu da yine etrafını çeviren ağaçlardan dolayıdır. Çin denizinin güney bölümünün kıyısı boyunca uzanır. İlk olarak Hue bölgesinde kurulmuş olduğu sanılır. M. S. 137 yılında kuzeye doğru yapılan ilk seferden sonra, Çam'lar 192 de bir devlet kurmuşlardır. Bu devlet az zamanda güneye doğru genişliyerek, deniz kıyısı ile Annam Sıradağları arasında yayılmıştır. Ç. nın bilinen ilk başkenti Quang - nam (bugünkü Kuang - nam) bölgesinde bulunuyordu. Burada IV. Hintçe adlar taşıyan hükümdarlarca kazdırılmış IV. yüzyıldan kalma Sanskritçe yazıtlar bulunmuştur. VII. yüzyılda başkent Turan'ın güneyinde Tra - kieu mevkiinde bulunuyordu. Bundan sonra Ç. devletinin merkezi güneye doğru yer değiştirerek Pânduranga (bugün: Phan - rang) adındaki uzak şehre taşındı. Bu, güneye doğru kayma hareketi, IX. yüzyılın sonunda sona ermiştir. Bunun üzerine başkent kuzeye doğru yer değiştirerek İndrapura'da kurulmuştur.

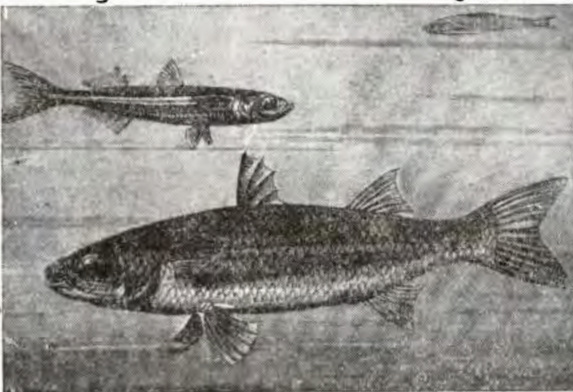
İlk çağlardan beri Ç. devleti Hindistanın etkisi altında kalmıştır. Buddhizm IV. yüzyılda memlekete girmiştir. Dong - duong'daki Buddha heykeli, Amarâvatî sanatının güzel bir örneğidir. O devirde Ç., Çin'i denizden tehdit edecek kadar kuvvetli idi (431), fakat birkaç kere büyük komşusunun tepkilerine uğradı. 446 da Hue bölgesi bir Çinli

saldırısı ile yağma edildi. Ç. ın saldırıları böylece sona erdi. 530 da yeni bir sülâle, Çin'in hükümdarlığını kabul etti, fakat bu hal çok geçmeden Çin - Hint kırallığında ayaklanmalara sebep oldu. Ç. kırallığı, Çin'in birliğine kavuşmasından sonra, artık bu memleketi tehdit edemedi; VII. yüzyılın başlangıcında, İndrapura imparatoru Yang - ti'nin ordusu tarafından yağma edildi. Çin'in siyasal üstünlüğü kültür seviyesini yükseltici bir etki göstermedi. Ç., VII ve VIII. yüzyıllarda Māvalipuram'ın Pallava kültürünün ve Tamul edebiyatının etkisini aldı.

IX. yüzyılda, Lin - yi topraklarını kendi topraklarına kattıktan sonra, Ç. iki tehdit ile karşılaştı. Bunların biri kuzeydeki Viêt - nam'dan, öbürü de Çin Hindistanının kıyılarında ticaret üsleri (comptoir) kurmuş olan Çrī - vijaya deniz imparatorluğundan geliyordu. Viêt - nam'ın ilk millî sülâleleri olan Dinh (968 - 980) ve ilk Lê (981 - 1009) sülâleleri, Ç. milletine İndrapura'yı bırakarak bu şehrin 300 km güneyindeki Vijaya (Binh - dinh) ya taşınmağa zorladı. Çam'lar, en güneydeki topraklarına çekilmeye devam ettiler. Halbuki bu bölgede, o zaman en kuvvetli devresine girmiş olan Hmer (Khmer) imparatorluğu bulunmaktaydı. Hattâ Hmerler, XII. yüzyılda Ç. yı iki defa ele geçirmişlerdi. XIII. yüzyılın ikinci yarısında beliren Moğol yayılması tehlikesi, bir zaman için Viêt - nam ile Ç. nın barışmasına yol açtı ise de, Kubilay'ın zorla kabul ettirdiği bağlılık az sürdü. Sonunda Ç. ile Viêt - nam arasındaki savaş yeniden başladı, Ç. kırallarından Çhêbông - nga (1360 - 1390) Viêt - nam'ı ortadan kaldıracak gibi olmuşsa da, sonradan Ç. eyaletlerini birer birer kuzey komşusuna bırakmak zorunda kalmıştır. Bu eyaletler şimdi Viêt - nam'ın ortasındadır. 1471 de Annamlılar tarafından yıkılan Ç., XVII. yüzyılda yok oldu. Şimdiki halde Ç. devleti ancak iki iz bırakmıştır: Viêt - nam'ın Quang - nam (Kuang - nam), Binh - dinh ve Phan - rang eyaletlerinde özellikle çok rastlanan ve başka yerlerde de bulunan anıtlar; dağılmış küçük millî gruplar halinde yaşıyan Çam (b. bk.) lar hakkında bilgi vermektedir.

ÇAMPARAN (İng. **Champaran**), Hindistanda, Bihar devletinin Tirhut bölgesinde bir yönetim bölümü. Davar, buğday ve darı yetiştirilir. Yüzölçümü 5 681 km², nüfusu 2 397 569 (1941) dur.

ÇAMUKA BALIĞI (*Atherina hepsetus*), Omurgalı hayvanlardan, Balıklar (Pisces) sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Kefallar (Percesoces) alttakımına giren Gümüş balığıgiller (Atherinidae) familyasından bir tür. Gümüş balığına benziyen Ç. B. nın uzunluğu 3 - 10 cm dir. Vücudu yanlardan biraz yassı, alçak ve ince uzun olur.

ÇAMUKA BALIĞI

Altçene daha çıkıntılı olup çenelerde ve damak üzerinde fırça biçiminde dişler vardır. Vücudun üst kısmı sarımtırak ve lekesizdir. Yan taraflarda vücut boyunca uzanan gümüşî şeritler vardır. Başın üzeri ve burnu karadır. Ç. B. nın büyüklerine balıkçılar arasında *tokmakbaş* adı verilir. Gümüş (Aterina) balığı ile birlikte avlanır. Atlantik Okyanusu, Akdeniz, Marmara ve Karadenizde yaşar. Yaşayış ve üremesi gümüş balığından farksızdır.

ÇAMUNDA (İng. Chamunda, Skr. Cāmuṇḍā), Hint mitolojisinde, tanrıça Devi'nin başka bir görünüşü olan tanrıça Durga'nın bir görünüşü. Çanda ve Munda adlı iki şeytanı yok ettiği için bu adı aldığı sanılmaktadır.

ÇAMUR HAMAMI (Sart Kaplıcası), Manisa ilinde, Salihli kasabasının 11 km güneybatısında, Bozdağ eteğinde, Sart istasyonuna 5 km uzaklıkta, Sart - Ödemiş yolu üzerinde bir kaplıca. Salihli ile kaplıca arasında otobüs seferleri vardır. Su, bir yerden kaynar ve 40 m öteye götürülür. Burada 10 genel banyo, 14 banyolu oda, 55 özel oda, bir gazino, bir fırın ve bir bakkal dükkânı vardır. Kaplıca elektrikle aydınlatılmaktadır. Eski hamam ise üstü kubbeli bir yapıdır. Kaplıcaya yılda 5 - 6 bin ziyaretçi gelerek romatizma, cilt ve kadın hastalıklarına karşı şifa ararlar. Serbest kükürtlü, hidrojenli olan suyun sıcaklığı 51° santigrattır. Kaplıcanın suyundan içmek suretiyle de faydalanılmaktadır.

ÇAMUR KOŞARLARI (*Limicolae*), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Yağmur kuşları (Charadriiformes) takımına giren bir alttakım. İyi koşan ve hızlı uçan kıyı kuşlarıdır. Gagaları çok değişik yapıda olup kıvrık, yukarı kalkık, yassı, kemerli, bakışımsız biçimleri vardır. Dilleri uzun ve sivridir. Kanatları genel olarak uzun ve toplu görünüşlüdür. Tüyler, genel olarak düz kahve veya kül rengi olup beyaz karışık olabilir. Bazı türlerde, başta tepelik, püskül v. b. bulunabilir. Cinsler, genel olarak birbirine benzer. Soğuk mevsimlerde bir araya toplanıp sürüler yapar, böcek, yumuşakça, kabuklu hayvan, solucan v. b. yer. Hemen hepsi göçücüdür. Etleri tat bakımından sevilir. Yağmur kuşugiller (Charadriidae), Bataklık kırlangıcıgiller (Glareolidae), Çullukgiller (Scolopacidae), Koşargiller (Cursoriidae), Kalın bacaklıgiller (Oedicnemidae) gibi familyaları vardır.

ÇAMUR KURBAĞASIGİLLER (*Pelobatidae*), Omurgalı hayvanlardan Amfibyumlar (Amphibia) sınıfının Kurbağalar (Anura) takımının Kuralsız obruklular (Anomocoela) alttakımına giren bir familya. Çukurlar kazan bir türdür. Gözbebekleri dikey ve elips biçimindedir. Amerika, Avrupa ve Batı Asyada yaşar. Avrupada yaşıyan bir türü olarak sarmısak kurbağası (b. bk.; Pelobates fuscus) tanınmıştır.

ÇAMUR SEMENDERİ (*Siren lacertina*), Amfibyumlardan Kuyruklular (Urodela) takımının Denizkızı semenderigiller (Sirenidae) familyasından bir tür. Uzunluğu 60 - 80 cm olur. Uzun vücutlu, kara renkli olup beyaz beneklidir. İki yanında üçer tane solungaç yarığı bulunur. Güney Carolina ve Texas'ta göl ve bataklıklarda yaşar; ancak çok kısa zamanlar için sudan ayrılır.

ÇAMUR YILANI (*Ilysia scytale*), Sürüngenler (Reptilia) sınıfının Pullu sürüngenler (Squamata) takımının Yılanlar (Ophidia) alttakımının Çamur yılanıgiller (Ilysiidae) familyasından bir tür. Uzunluğu 80 cm dir. Kara ve mercan

kırmızısı bandlarla süslü çok güzel bir yılandır. Zehirsizdir. Güney Amerikanın kuzeyinde oyuklar içinde yaşar, doğurur.

ÇAMUR YILANI

ÇAMUR YILANIGİLLER (*Ilysiidae*), Omurgalı hayvanlardan Sürüngenler (Reptilia) sınıfının Pullu sürüngenler (Squamata) takımının Yılanlar (Ophidia) alttakımının Boalar (Boaeformia) bölümüne giren bir familya. Bu familyaya giren yılanlar küçük olup başları ve kuyrukları küt olup zehirsizdir. Pulları düz ve güzel renklidir. Güney Amerika da yaşıyan Çamur yılanı (Ilysia scytale) ve Cava, Borneo, Sumatra adalarında yaşıyan Kızıl yılan (b. bk. ; Cylindrophis rufus) türleri tanınmıştır.

ÇAMURCUL KAPLUMBAĞAGİLLER (*Pelomedusidae*), Omurgalı hayvanlardan Sürüngenler (Reptilia) sınıfının Kaplumbağalar (Testudinata) takımının Döner boyunlular (Pleurodira) alttakımına giren bir familya. Boyunlarını tamamiyle bağanın içine çeker. Karın taraflarında bağa yaprakları 11 tanedir. Güney Amerika, Afrika ve Madagaskarda tatlı sularda yaşar. Bk. TULGALI ÇAMURCUL.

ÇAN, çoğu tunçtan, bazan da başka madenlerden yapılan, konik, yuvarlak ve dört köşe şekillerde olup içinde asılı bulunan tokmağın sallanıp kenarlarına vurmasiyle ses çıkaran bir alet. Ç. lar Hıristiyanları ibadete çağırmak, paskalya ve yortularda, millî bayramlarda, zafer günlerinde, ölüm ve yenilgi zamanlarında durumu halka yaymak, demiryolu istasyonlarında trenin geliş veya kalkışını bildirmek, gemilerde yolculara ve gemicilere yemek vaktinin geldiğini haber vermek ve olağanüstü bir hal karşısında onların güvertede toplanmasını sağlamak için kullanılır.

Tahta çan (Liberya)

Gemi Ç. ları küçük olup pirinçten yapılır. Kilise Ç. ı yapmak için kullanılan en eski madde % 78 bakır ve % 22 kalay alaşımıdır. Bugün % 2 oranında başka maddelerin karıştırılması hoş görülmektedir (kurşun gibi); kalay en az % 20 olmalıdır. 100 yıldan beri tanınan dökme çelikten yapılmış Ç. lar kalay ve bronzdan yapılmış Ç. ların, ortalama % 30 - 50 sine mal olur. Dökme çelik Ç. ın sesi çok güzeldir ve iyi bir bronz Ç. ın sesinden ayrılmaz; çünkü Ç. sesinin yayılma niteliği yapıldığı maddeye bağlı değildir, daha çok Ç. ın döküm maddesinin Ç. ın şekline uygunluğu ile ilgilidir. Her Ç. da bir çekirdek ve bir üst kısım vardır. Çekirdek kısmı, kendi etrafında hareketli bir mihver bulunan bir kalıpta, hava geçirebilen, yanmamış tuğladan örülür, kiremit toprağı ile gereken şekil verilmek üzere sıvanır. Çekirdeğin yapılmasından sonra, üzerine yine kiremit toprağından Ç. ın ölçülerine uygun olarak kül veya kâğıtla yalıtılmış (tecrit edilmiş) bir eğreti Ç. yapılır. Bu eğreti Ç. bir iç yağı tabakasiyle örtülür, üzerine mumdan yapılmış harfler ve süsler konulur. Sonra yağ tabakasının üstüne, harfler ve süsler dışarıda kalmak üzere, elle Ç. ın üst kısmının şekli verilir; iç yağı tabakası, orta boşluğun ısıtılmasiyle eriyince, kuruyan üst kısım kaldırılır. Eğreti Ç. kısmı dikkatle boşaltılır ve üst kısım çekirdeğin üzerine geçirilir. Arada kalan boşluğa maden dökülür. Üst kısma ayrı olarak da şekil verilebilir, o zaman süsler ve yazılar kalıba işlenir.

Hindu çanı (Hindistan)

Ç. efsaneleri, Ç. ları insanlaşmış varlıklar olarak kabul eden hikâyelerdir. Kaynaklarını kilise Ç. ının kutsallığından alır; vaftiz edildikten sonra Ç. kilisenin bir öğesi olur. Şeytanın her türlü tuzağına karşı koymaya çalışır. Kötülüğü meydana çıkarmak için kendiliğinden çalar, ama büyük olmıyanlardan sesini esirger. Ç. ilkel kavimlerde olduğu gibi, bütün din kültürlerinde de mevcuttur. Kaynağı bakımından her türlü kötülüğü uzaklaştırmak, Tanrıyı etkilemek (dua edenleri haber vermek, uyuyan tanrısallığı uyandırmak), iyiyi etkilemek (iyi ürünler gibi) anlamındadır. Çok sonraları (Bakkhos *myster*'lerinde olduğu gibi) inanmışları (müminleri) Tanrı kültüne çağırır. Hıristiyanlığın ilk çağlarında bunun için trampet çalarlardı. Ç. ın kullanılması aş. yu.

Hürriyet Çanı (Amerika)

500 yılından sonra Kuzey Afrika manastırlarından başlıyarak bütün Batıya yayılmıştır; Doğu kilisesi Ç. ı 896 da tanımışsa da, yalnız büyük bayram günlerinde kullanmıştır. İlk Ç. lar küçük olup bronzdan yapılmıştır. Ancak XIV. yüzyılda bugünkü büyüklükte Ç. lar yapılmıştır. En büyük Ç. lar 25 tona (Köln katedrali), hattâ 219 tona (Kremlin, Moskova, 1733) kadar yükselir. En ünlü Ç. lar Amerikadaki Hürriyet Ç. ı (İng. Liberty Bell), Londrada Westminster kilisesinin Big Ben Ç. ı, Çinde Peiping'deki Ç. (60 ton) dır. En eski Ç. lar, Edinburgh Müzesindeki «St. Filians - Bell», Köln Müzesindeki «Saufang» (aş. yu. 613) dır. Ç. dökümcülük sanatı XV. yüzyılda en yüksek seviyesine erişmiştir. Bu çağın en büyük ustaları G. van Won (Holânda), Klinge ailesi (Kuzeydoğu Almanya)dir. Bk. KAMPANA, CAMPANILE, CARILLON.

Moskova çanı

ÇAN, 1. Çanakkaleye bağlı bir ilce merkezi. Nüfusu 3 459 (1960) dur. Denizden yüksekliği 80 m dir. Çanakkale, Biga, Yenice ve Balıkesire düzgün şoselerle bağlıdır. Ç. kasabasına gidip gelmek için Çanakkale, Karabiga iskelelerinden ve Balıkesir demiryolu istasyonundan faydalanılır. Buralara her gün otobüs de işler. Kasabanın içinden geçen Kocabaş çayı üzerinde 120 m uzunluğunda betonarme bir köprü ile kasabanın 300 m kadar yakınından geçen İnceçay üzerinde 20 m uzunluğunda bir asma köprü vardır. Su ihtiyacı ayrı ayrı kaynaklardan beslenen 7 çeşme ile dereden sağlanır.

Ç. ve çevresinde çeşitli ürünler elde edilir. Bunların başında tahıl, baklagiller, hayvan, kümes hayvanları, yumurta ve bal gelir. Bu arada halı, kilim gibi dokumalar, yünlü örgüler, koza, kereste, kömür, boya ve alçı elde edilir. Kasabada bir kereste fabrikası, linyit kömür işletmesi, 500 tonluk ofis ambarı, Ziraat Bankası şubesi vardır. Her yıl 3 haziranda başlayıp 4 gün süren bahar panayırı ile 15 eylülde açılıp 3 gün süren hayvan ve eşya panayırı sırasında alım satım canlanır. Ayrıca her pazartesi kurulan haftalık pazarı da vardır.

Ç. ilcesinin nüfusu 33 269 (1960), yüzölçümü 677 km^2 dir. İlcenin Etili adlı tam örgütlü bir bucağı ve 68 köyü vardır.

2. Elâzığ ilinin Karakoçan ilcesine bağlı bir bucak. Bucak merkezi 262 (1955) nüfuslu küçük bir köydür. Ç. toprakları, Murat nehrinin kollarından Büyüksu vâdisinin güney taraflarına düşer. Burada Turan Ovası denilen ve 1 500 m den yüksek olan dalgalı düzlüklerle Sancaktepe (2 282 m) vardır. Halk davarcılık ve çiftçilikle geçinir. Yün, yapağı ve yağ başlıca ürünleri arasındadır.

Ç. bucağına bağlı 21 köyde 6 470 (1955) nüfus vardır.

ÇAN ÇİÇEĞİ (*Campanula*), Çan çiçeğigiller (Campanulaceae) familyasından bir cins. Bu bitki cinsi bir, iki veya çok yıllık otları, seyrek olarak yarım ağaççıkları kapsar. Yaprakları sarmal dizilişli, çiçekleri erdişi, taç yaprakları çan şeklinde ve birçok türlerde de mavi veya menekşe rengindedir; çok seyrek olarak soluk sarı ve beyaz olanları da vardır. Türlerin çoğu, kuzey yarım kürenin ılımlı ve subtropik bölgelerinde bulunur; daha çok Avrupa ve Önasyanın dağlarında yetişen aş. yu. 250 türü vardır. İlk yurdu olarak Eski Dünya kabul edilir. Çiçeklerinin güzelliği dolayısiyle birçok türleri süs bitkisi olarak yetiştirilir. Özellikle park ve bahçelerde çok yetiştirilen *Campanula medium* (Çan çiçeği) beğenilen bir süs bitkisidir. Mavi, menekşe, beyaz, pembe ve leylâk rengindeki bahçe türleri çok sevilir.

Çan çiçeği

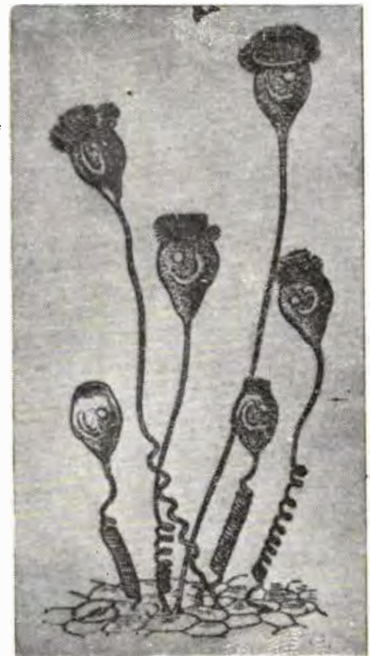
Yurdumuzda dağlarda, çayır ve ormanlarda, çalılıklarda, kaya yarıklarında, taşlı yamaçlarda yetişen 60 tan çok türü vardır.

ÇAN ÇİÇEĞİGİLLER (*Campanulaceae*), 50 cinsi ve aş. yu. 1 000 türü olan bir bitki familyası. Bu familya bitkilerinin çoğu bir veya çok yıllık otsu bitkiler olup seyrek olarak ağaççık ve küçük ağaç olan türleri de vardır. Yaprakları genel olarak basit, tam veya dilimli, çok kere almaşık dizilişli, seyrek olarak karşılıklıdır. Çiçekleri erdişi, tek veya genel olarak salkım durumundadır. Çanak yaprakları 3 - 10, genel olarak 5 tane taç yapraklarından 5 i birleşerek bir çan meydana getirirler. Erkek organlar 5, dişi organ 2 - 5, genel olarak 3 meyva yaprağından meydana gelir; alt veya yarım üst durumlu, seyrek olarak üst durumludur. Meyvaları daha çok porisid kapsül, seyrek olarak üzümsü, tohumları küçük, derimsi kabukludur.

Ç. Ç. familyasına giren bitkilerin çoğu, kuzey yarım kürenin dağlarında, daha çok Akdeniz çevresinde yetişen güzel çiçekli bitkilerdir. Yurdumuzda bu familyanın *Asyneuma*, *Campanula*, *Jasione*, *Michauxia*, *Phyteuma*, *Legouzia*, *Podanthum*, *Specularia*, *Symphyandra*, *Diosphaera* cinslerinin türleri yetişir.

ÇAN DİLİ: bk. LÂZ DİLİ.

ÇAN HAYVANI (*Vorticella*), Bir hücreli hayvanlardan, Kirpikliler (Ciliata) sınıfının Çevre kirpikliler (Peritricha) takımından bir cins. Gövdeleri çan biçimindedir. İnce ve kontraktil bir sapla kendilerini su bitki ve

ÇAN HAYVANI

hayvanlarının veya başka cisimlerin üzerine tek tek tesbit ederek yaşar. Ağız alanında (peristom) iki sıra hareketli kirpik kemeri vardır. Hem tatlı, hem tuzlu sularda görülür.

ÇAN ILICASI (eski adı **Çan Pazarı**), Çanakkalenin Çan kasabası yanında bir ılıca. Kuyu halinde açılmış ve üstü betonla örtülmüş bulunan su, ılıcayı besliyen tek kaynaktır. Sıcaklığı 46^c santigrattır. Çelikli sulardandır. Saatte 6 ton kadar biriktiği hesap edilen bu su, künklerle hamama yollanır. Burada eskiden yapılmış kubbeli bir taş bina içinde havuzlar, yıkanma yerleri bulunmaktadır. Kaplıcada 10 kadar oda vardır. Bu ılıca Çan kasabası halkınca hamam olarak kullanıldığı gibi, uzak çevrelerden romatizmaya şifa bulmak için gelenler de çoktur.

ÇAN KULESİ: bk. CAMPANILE.

ÇANAK YAĞMASI veya ÇORBA KAPMA, eski bir Türk geleneği. Eski kaynaklardan öğrenildiğine göre, bayramlarda, düğünlerde hanların, evlerin eşya veya yemeklerinin yağma edilmesi bir gelenekti. Bu gelenek, daha sonra Osmanlı devletinin saray gelenekleri arasında da görülmektedir. Yeniçerilere ulûfeleri verildiği sırada veya bayram ve düğünlerde saray bahçesinde verilen şölenlerde yemek çanakları kapışılırdı. Çorbayı kapmamak, asker arasında hoşnutsuzluk veya bir başkaldırmaya işaret olduğundan devlet adamlarınca bu iş merakla izlenirdi. Çanak yağma edilmemiş ise, sebebi sorulur, istekleri yerine getirilmeye çalışılırdı. Çorba kapılınca da padişaha müjde gider, kurbanlar kesilirdi.

Ayrıca, yeniçerilere verilecek ulûfeler, her bölük için ayrı ayrı torbalara konur, sarayın özel bir odasında sıraya dizilirdi. Bunları almaya gelenler, torbaları kapıp kaçarlardı. Bununla padişaha ve devlete karşı bağlılık bildirilmiş olurdu. Bunun böyle olduğu Kanunî Sultan Süleymanın, şehzadeleri için yaptırdığı sünnet düğününün eğlencelerini tasvir eden Nakkaş Lokman'ın *Hünernâme* adlı eserindeki bir minyatürde de görülmektedir: Burada bir minyatürün üzerinde «Ulemâ ziyafetinde Ç. Y. vesair teferrüclerdir» yazılıdır. Bundan, yalnız askerin değil, ağırbaşlı bilginlerin de padişaha bağlılıklarını göstermek için Ç. Y. yaptıkları anlaşılmaktadır.

Bugün Anadolunun bazı yerlerinde, düğün evinde ele geçen her şeyi alıp götürmek, yani yağma etmek geleneğine pek sönük olarak rastlanır. Yine düğün ve ziyafetlerde yemek kablarını yağma etmek geleneği yakın zamanlara kadar görülmekte idi. Bu gelenek *hân - i yağma* adiyle İranlılarda da vardır.

ÇANAKKALE, (eski adı: **Kale-i Sultaniye**) aynı addaki boğazın doğu kıyısında bir şehir. Ç. şehrine çekirdek olan ilk kale II. Mehmet tarafından yaptırılmıştır. Evliya Çelebi'ye göre, kale üzerinde Fatih Sultan Mehmet'e ait yazıt 1452 de yapılmış, Kanunî Süleyman tarafından onarılan Boğaz Hisarları üzerindeki yazıt 1551 de konulmuştur. Vezir Rüstem Paşa camisi bu sırada yapılmış olmalıdır. Yine Evliya Çelebi, Sultaniye adının, 1658 de IV. Mehmet'in annesinin yardımı ve Köprülünün teşebbüsiyle yapılan kalelere verilmek istenen addan ileri geldiğini bildirir. Evliya Çelebi, Ç. nin düz bir ova üzerinde bağ ve bahçeler içinde 2 000 evlik bayındır bir şehir olduğunu anlatır. Ç. XVIII. yüzyılda ipek, yelken bezi ve çanak çömlek imal eden bir merkez olarak tanınmıştır. Daha sonraları, çanak ve çömlek imal eden tezgâhların genişletilmesiyle Ç. memleketin her tarafına çanak

ÇANAKKALE: Genel görünüş

ve çömlek göndermiştir. Bu sebepten, bazan Boğaz Hisarı da denilmiş olan Kale - i Sultaniye yerine Ç. adı kullanılmıştır. XIX. yüzyılda Moltke şehre Türklerin Ç. dediklerini anlatıyor. Nüfusu 52 247 (1960) dir. Birinci Dünya Harbindeki Çanakkale savaşları ile ün kazanmış olan Ç., Çanakkale Boğazındaki şehir ve kasabaların en büyüğü ve il merkezidir. Şehir, boğazın kuzey - güney doğrultusunda uzanan bölümünde, boğazın en dar yerindedir. Karşı kıyıdaki Kilitbahir köyüne olan uzaklığı 2 km den azdır. Ç., Kocaçay'ın meydana getirdiği bir düzlükte, bu çayın ağzında kurulmuştur. Şehrin doğusunda 2 - 3 km genişliğinde ve 6 km uzunluğunda bir düzlük vardır. Bu düzlük 300 - 500 m kadar yüksekliğindeki tepelikler ve plâtolarla çevrilidir. Ayvacık - Ezine - Bayramiç'e şose ile bağlıdır. Şehir içinde Kocaçay üzerinde bir köprü, çevresinde 18 mart plâjı, 37 km uzaklıkta Troia harabeleri vardır. Ç. de 100 dönümlük bir de meyva fidanlığı kurulmuştur. Şehrin suyu Kocaçay vâdisindeki bir kuyudan getirilmektedir. Şehirde bir hastane ve kurumlara bağlı dispanserler vardır. Ayrıca lise, kız ve erkek sanat okulları ve 6 ilkokul bulunmaktadır.

Ç. başlıca 4 iskelenin bulunduğu küçük bir limandır. Yakın zamanlara kadar yalnız 2 - 3 ilcenin iskelesi olmuş bulunan Ç., Balıkesir'e uzanan şosenin açılmasından sonra iç bölge (hinterland) sini genişletmiştir. İskelelerden biri vapur iskelesidir. Sert havalarda gemiler iskelelere çok güçlükle yanaşırlar.

Ç. nin başlıca geçim kaynağı orman ürünleri, sebze (özellikle bakla ve fasulye) ve zeytinciliktir. 220 000 hektarı bulan orman alanından çam ve meşe kerestesiyle odun ve kömür elde edilir. Palamut, kuru bakla, zeytin yağı satış ürünleri arasındadır. Bunların çoğu İstanbula gönderilir. Eskiden çok gelişmiş olan ipek ve sırma işlemeciliği ile çanak çömlekçilik ise, Avrupa mallarının rekabeti karşısında, gerilemiş, sönmüştür.

Ç. zaman zaman uğradığı harb ve yangın felâketleri dolayısiyle harabolmuştur. 18 mart 1915 te de boğazın iç bölümünde yapılmış olan büyük deniz harbi sırasında halkın çoğu şehirden uzaklaşmıştır. Bk. DARDANOS.

ÇANAKKALE BOĞAZI, Gelibolu yarımadasiyle Anadolu yakası arasında uzanan ve Marmara ile Ege Denizini birleştiren boğaz. Uzunluğu 65 km, genişliği 2 - 6 km dir (bk. renkli harita).

Adı: Eskiçağdan kalma adı *Hellespontos*'tur. Bu adın Yunan mitolojisinde kıral Athamas'ın kızı Helle'nin altın postlu koç sırtında Batı Kafkasya (Kolkhis) ya gitmek

üzere Boğazdan geçerken denize düşmesi efsanesine bağlandığı ve «Helle Denizi» anlamına geldiği söylenir. Fakat Eskiçağda bu ad altında Akdenizin doğu bölümünün de kastedildiği, hattâ Marmara ve İstanbul Boğazının da bu ad altında toplandığı olmuştur. Marmaranın güney kıyılarının *Hellespontos* adı ile anıldığı da bilinmektedir. Ancak Strabon, Ptolemaios ve Herodotos bu adı şimdiki Ç. B. için kullanmışlardır. Ortaçağdaki adları arasında bazı İtalyan haritalarında *Bucca Romaniae* (Romania Bağazı), Parma Portulanında *Stretto della Romana*, *Avido Boğazı*, *Aveo Boğazı* (Eskiçağda bu kıyıların meşhur şehri Abydos'tan alınma) adlarına rastlanır. Haçlı seferleri sırasında *Brachium Sancti Georgii* (Sanctus Georgius Boğazı) adı geçmiş ise de, bununla İstanbul Boğazı ve hattâ Marmaranın kastedildiği de olmuştur. İdrisî, Ç. B. için *Abidos* (Yun. Abydos) *Koyu* adını kullanmıştır.

Bugün Batı memleketlerinde Ç. B. karşılığı olarak *Dardanelles* (İng., Fr.), *Dardanellen* (Alm.) veya *Dardanelli* (İta.)adları kullanılır. Bu ad, kuruluşu Troia hükümdarı Dardanos'a bağlanan ve onun adını taşıyan bir şehirden alınmadır. Daha Ortaçağda kaybolmuş olan bu şehir yerine, daha kuzeyde ve Boğazın en dar yerinde Türklerin kurduğu karşılıklı kalelere Avrupalılarca *Dardanellia* denilmiş, böylece Boğaz yukarıda yazılı çeşitli şekillerle anılmıştır. Osmanlı Türkleri zamanında buraya çok vakit *Akdeniz Boğazı* denilmiş veya sadece Boğaz diye anılmıştır. Türkler tarafından boğaz kıyısında kaleye ve bunun yanında büyüyen şehre *Kale - i Sultaniye* denilmesi üzerine bu boğaza da *Kale - i Sultaniye Boğazı* adı verilmiş ve bu ad 50 - 60 yıl öncesine kadar daha çok resmî yazılarda kullanılmışsa da, halk arasında kullanılan Çanakkale adı yavaş yavaş boğaza resmî ad olmuştur.

Biçimi, kıyıları: Ç. B. kuzeydoğu - güneybatı doğrultusunda uzanır. Aş. yu. orta bölümünde ve en çok daraldığı yerde kuzey - güney doğrultusunu alır. Keskin dirseklerin bulunuşu bakımından İstanbul Boğazına benzer. Burada da karşılıklı kıyılarda paralel bir gidiş varsa da, akarsuların meydana getirdiği deltalar (Bergos, Lâpseki, Kocaçay, Cumalı, Münipbey ve Ulgar derelerinin deltaları) ve birtakım kum dilleri (Çardak burnu, Nâra burnu, Gocuk burnu v. b.) ile bu uzanış oldukça değişmiştir.

Ç. B. nın her iki yakası da miyosen tabakalarından(kalker, kil, marn, kum taşı) meydana gelmiştir. Yalnız birkaç yerinde (Çanakkale çevresi Gelibolu) pliyosen tabakaları vardır. Bu tabakalar, çok yerde yatay duruşludur veya hafif eğiktir. Daha gerilerde bu yeni tabakalar, yerine göre (Gelibolu yarımadasında) flişlere ve kristalin şistlere dayanmıştır.

Boğazın her iki yakası arasında yer kabartıları bakımından farklı bir durum görülür: Batı yakasında Gelibolu yarımadasının Saros körfezi kıyılarında 400 m yi bulan dik yamaçlı tepelikler, boğaza doğru basamaklar halinde alçalır ve dik yamaçlarla 200 m ye iner. Bu tepelerin üstü düzdür. Boğazın bu yakasında dik yarlardan sonra 20, 50, 100 m yüksekliğindeki seki biçimli düzlüklere çok rastlanır. Daha gerilerde 250 - 300 m lik yassı tepeler sıralanır. Bu tepeler ve kıyıdaki yarlar, Gelibolu yarımadasından gelen küçük derelerle yer yer yarılmıştır. Bu derelerin ağzında bataklık küçük ovalar (Cuma Ovası, Kilya Ovası) vardır. Bu gibi kumlarla dolmamış koylarda ise gemilerin barınabileceği ufak girintiler (İnci, Akbaş ve Morto limanları) bulunmaktadır. Boğazın Anadolu yakası daha yatıktır. Çünkü bu yakadaki kuvvetli dereler getirdikleri alûvyonları birçok yerlere yığabilmiş, sıra sıra küçük düzlüklerin ve kumsalların meydana gelmesine sebep olmuştur. Her iki yakada da bitki örtüsü fakirdir. Sık sık kalker yarlar ve kum taşı yamaçları uzanır. Tepeler arasında küme küme çalılıklar vardır. Vâdilerin genişçe olanlarında zeytinlikler, bağlar, tarlalar ve sıra sıra kavaklar başlıca yeşilliklerdir.

Ç. B. nın kıyı bölgelerinde nüfus sık değildir. Şehirler de az gelişmiştir. Bunların en büyüğü Çanakkaledir. Öteki kasabalar arasında başlıcaları: Gelibolu (10 000 nüfuslu), Eceabat (4 000 nüfuslu), Lâpseki (2 500 nüfuslu). Boğazda gelişmiş limanlar da yoktur. Yalnız büyüklü küçüklü birçok iskeleler vardır. Boğazın her iki yakasında da kıyı boyunca uzanan düzgün şoseler bulunduğu gibi, başlıca iskele olan Çanakkale'yi Balıkesir ve daha gerilere bağlıyan yollar da vardır.

Derinliği, meydana gelmesi: Ç. B. kuzey ağzı olan Gelibolu - Çardak arasında 5 800 m, Bergos deresinin deltası önünde 2 900 m, ortadaki bölümünde (Nâra burnu karşısında) 1 950 m ve Çanakkale - Kilitbahir arasında 1 250 m (en dar yeri), güney bölümünde (Erenköy körfezi denilen yerde) 8 000 m, güney ağzında 3 600 m genişliği bulunan bir oluk biçimindedir. Bu oluğun derinliği çok yerde 50 - 60 m dir. Ancak, bu oluk içinde daha derin yerler (75 - 100 m) de sıralanmıştır. Boğazın en derin yeri Çanakkale şehri karşısındadır (106 m). Bu derinlikler, kıyıdan başlıyarak basamaklar biçiminde artar. Boğazın dibinde kayalık yerler çok azdır. Dipte kum, çakıl, hayvan kabuğu yığıntıları, çamur birikintileri vardır.

Ç. B. dördüncü zamanda yükselen bir yerde akarsuların derin ve geniş bir şekilde açtıkları eski bir vâdinin yeridir. Bu vâdi sonraları su altında kalmış, böylece boğazın ilk şekli belirmiştir. Araştırıcıların bir kısmı, yukarı neojene ait tortul tabakaların kıvrılması sırasında meydana gelen kırıklar arasında bir tekneleşme olduğunu ve burasının deniz aşındırması ile kazıldığını da düşünmüşlerdir. Ç. B. nın meydana gelişini açıklama yolundaki çeşitli düşünceler arasında en çok dikkati çeken şudur: Marmara denizinin henüz bir göl bulunduğu (bugünkü Marmara denizinin yarısı kadar) ve zamanımızdaki güney Marmaranın henüz kara olduğu bir devirde (Würm devrinin Posttirenien regresyonu sırasında), kaynak tarafları bugünkü Gelibolunun doğusunda bulunan bir ırmak, şimdiki boğazın uzandığı yerde akıyor ve İmroz - Limni - Bozcaada arasında henüz kara durumunda bulunan bir yerden geçiyor ve İmroz ile Limni arasında Saroz körfezine dökülüyordu. İşte daha sonraki deniz basmasiyle bu ırmağın vâdisi Ç. B. nın esasını meydana getirmiştir.

Akıntılar: Ç. B. nda biri Marmaradan Egeye (üst akıntı), öteki ters yönde (alt akıntı) olmak üzere sürekli iki akıntı vardır. Üst akıntı ile Karadenizin az tuzlu (% 0,26) suları Akdenize boşalır. Alt akıntı ile de Akdenizin çok tuzlu (% 0,38) ve ağır suları Marmaraya doğru akar. Ç. B. İstanbul Boğazına göre daha geniş olduğundan üstteki akıntı Boğaziçindeki kadar belli ve etkili değildir. Bundan dolayı eski kaynaklarda bu akıntıdan çok seyrek bahsolunur. Dipteki akıntının varlığı ise, ancak geçen yüzyılın sonlarındaki bilimsel araştırmalarla (Wharton 1872, Marakov 1882, Magnaghi 1884, Luksch ve Wolf 1892, Spigler 1894) ortaya konulmuştur. Üst akıntı özellikle girintili çıkıntılı Anadolu kıyısında çarpmalar dolayısiyle ters akıntıların belirmesine sebep olur. Üst akıntının hızı saniyede 150 cm kadardır. Poyraz estiği zaman hızı artar. Şiddetli lodoslu zamanlarda ise Marmaraya doğru hafif bir akıntı

belirir. Karadenize çok su döküldüğü zamanlarda (şiddetli yağmurlar, kar erimeleri) boğazdaki üst akıntı şiddetlenir. Dipteki ters akıntının hızı ise saniyede 40 cm kadardır.

Ç. B. nda en çok etki gösteren rüzgârlar poyraz ve lodostur. Bu rüzgârların şiddetli esmeleri halinde deniz taşıtlarının gidiş gelişleri ve barınmaları güçleşir. Bk. HELLESPONTOS.

Tarih: Ç. B. dolaylarında tarihin ilk çağlarından beri insanların yerleştiği bilinmektedir. Buradaki Troia (b. bk.) şehrinin en alt tabakalarının en az M. Ö. XX. yüzyıla ait olduğu, Homeros destanına konu olan Troia şehrinin ise, M. Ö. XIII. yüzyılın başlarında Akhaia'lıların eline geçtiği anlaşılmıştır. Ege denizi kıyılarında yaşıyan toplumlar, denizci oldukları için, bu bölgeye gelmişler ve az çok bağımsız koloniler kurmuşlardır: Miletos, Phokaia (Foça), Lesbos (Midilli) ta oturan Yunanlılar gibi. M. Ö. VI. yüzyılda Lydia kıralı Kroisos, Med'lere yenilince, bu bölgede Med'ler egemen olmuşlarsa da, Yunan - Med çatışması sürüp gitmiş; Med Savaşları (M. Ö. V. yüzyıl) ile Mykale Deniz Savaşı (M. Ö. 479) Ç. B. dolaylarında yapılmış; sonunda buralar yeniden Atina'nın egemenliğine girmiştir. Daha sonra Atina - Isparta üstünlük yarışması sonucu Atina ve Isparta donanmaları burada çarpışmıştır. İskender 334 baharında Asya seferine çıkarken Ç. B. ndan geçmiş ve Granikos'ta Pers ordusunu yenmiştir. İskender'in ölümünden sonra burası, Lysimakhos ve Attalos soyunun ve M. Ö. I. yüzyılda kesin olarak Romanın egemenliği altına girmiştir. Roma M. S. 395 te Doğu ve Batı bölümlerine bölününce, Ç. B. Bizans bölümünde kalmıştır. İustinianos boğazdaki savunma düzenlerini sağlamlaştırdığı halde, Emevîler zamanında Arap donanması iki defa Ç. B. ndan geçerek İstanbulu kuşatabilmiştir. IV. Haçlı Seferinde Lâtinler donanmalariyle Ç. B. ndan geçerek İstanbulu almışlar ve ömrü yarım yüzyılı aşan Lâtin devletini kurmuşlardır. Ç. B. nın en önemli şehri olan Kallipolis (Gelibolu), Nikaia (İznik) ya çekilen Bizanslılar tarafından geri alınmıştır. (1235). XIV. yüzyıl başlarında Ç. B. na doğudan Türkmenlerin saldırıları başlamıştır. Gelibolu dolayında yapılan ilk savaşta başbuğlarını kaybeden Türkmenler, Anadolu yakasına geçerek Karesi Beyliğine sığınmışlardır. XIV. yüzyılın ilk yarısında Aydınoğullarından Umur Bey, güçlü bir donanmayla iki kere Geliboluyu kuşatmıştır.

Bizans topraklarına yayılmak istiyen Osmanlılar, 1356 da Orhan Beyin oğlu Süleyman Bey komutasındaki bir kuvvetle Çardak'tan hareket ederek karşı kıyıdaki Çimbi (b. bk.) ye geçmişler ve bu kaleyi kolaylıkla almışlardır. Bizanslılar bu kaleyi para karşılığında geri almak için görüşmelere giriştikleri sırada, Osmanlılar, Geliboluyu da ele geçirmişlerdir. 1357 de Bolayır ve Malkara gibi kaleler de Osmanlı Türklerinin eline geçmıştir. Bu şekilde Ç. B. nın kontrolunun Osmanlıların eline geçmesi, hem Osmanlıların Balkanları almasını kolaylaştırmış, hem de Akdeniz ile Doğu Romanın başkenti arasındaki ulaşım yolu kesilmiştir.

Bk. BOĞAZLARIN MÜDAFAASI, BOĞAZLAR MESELESİ, BOĞAZLAR KOMİSYONU, BOĞAZLAR BÖLGESİ, HELLESPONTOS.

ÇANAKKALE HARBİ: bk. ÇANAKKALE SEFERİ.

ÇANAKKALE İLİ, Çanakkale Yarımadası adı verilen ve güney Marmara bölgesinin bir bölümünü ve Çanakkale Boğazının batısındaki Gelibolu Yarımadasını içine alan bir il. Üç tarafı denizle çevrili bulunan ilin doğusunda Balıkesir ili yer almıştır. Yüzölçümü 9 736 km², nüfusu 338 353 (1960) tür. Ç. İ. nin Anadolu kesimi daha çok dağlık ve tepelik bir bölgedir. Bu bölgede en yüksek yerler, Edremit körfezi kıyılarında uzanan Kaz Dağı (1 767 m), kuzeydoğu doğrultusunda sıralanan Gürgen, Kocakatran ve Tahtalı dağlarıdır. Akarsuların geçtiği yerlerde ovalar vardır. Çanakkale Boğazı çevresinde uzanan sırtların yüksekliği aş. yu. 200 m dir. Bu sırtlar Gelibolu Yarımadasında 400 m ye kadar yükselir.

Ç. İ. nde Menderes, Tuzla ve Kocaçay ırmakları yanında birçok küçük akarsular da vardır. Merkez ilcesiyle birlikte 12 ilceden (Ayvacık, Bayramiç, Biga, Bozcaada, Çan, Eceabat, Ezine, Gelibolu, İmroz, Lâpseki ve Yenice) meydana gelmiştir.

Bütün ilde 17 bucak ve 582 köy vaıdır. Çanakkale merkez ilcesinin yüzölçümü 969 km², nüfusu 39 873 (1960) tür. İlcenin bucakları İntepe ve Kirazlı'dır. Ç. İ. merkez ilcesine bağlı 50 köy vardır.

Ç. İ. 1876 ya kadar Cezayir - i Bahr - i Sefid ilinin merkezi iken, bu tarihte ayrılan bağımsız Biga sancağına merkez olmuştur. Bu sancak 1881 de Karasi iline bağlanmışsa da, 1888 de yeniden eski haline getirilmiş, daha sonraki değişikliklerle il bugünkü durumunu almıştır. Bk. ÇANAKKALE.

ÇANAKKALE SEFERİ, Birinci Dünya Harbinde, İtilâf kuvvetlerinin Çanakkale Boğazında Türklere yenilerek çekilmesiyle sonuçlanan en büyük sefer. 1915 yılında İtilâf kuvvetlerinin Gelibolu Yarımadasına asker çıkarmasiyle başlıyan bu seferin başarılamaması, Çarlık Rusya'sının çökmesinde başlıca etken olmuştur. Bu sefere İngiliz deniz bakanı Winston Churchill başta olmak üzere, İngilizlerin ısrariyle başlanmıştır. Seferin amacı Rusya ile doğrudan doğruya temasa gelmek, silâh ve harb gereçleri yardımiyle onun harb gücünü beslemek, Türkiyenin Süveyş kanalı ve Hint yolu üzerindeki baskısını kaldırmak, harbe girmekte tereddüt gösteren Balkan devletlerini İtilâf devletleri tarafına çekmekti. Arhangelsk deniz yolu yılın büyük bir kısmında donmakta, Baltık Denizi Almanlarca kapatılmış bulunmakta, Transsibirya demiryolu ancak doğu Rusya halkının ihtiyaçlarını karşılamakta olduğundan, Ruslara belli başlı yardım yolu olarak Çanakkale Boğazı kalıyordu.

a. Çanakkaleye bir sefer açılmasını ilk olarak İstanbuldaki İngiliz büyük elçisi teklif etmiş, karadan ve denizden yapılacak bir hareketle büyük bir başarıya varılacağını ileri sürmüştür (27 ağustos 1914). İngiliz harbiye ve deniz bakanları önergeyi incelemişlerse de (31 ağustos 1914), üzerinde durmamışlardı.

Akdenizde bulunan iki Alman harb gemisi («Goeben» ve «Breslau», adları sonra «Yavuz» ve «Midilli» oldu) Çanakkale Boğazına sığınmıştı (10 ağustos 1914). Bunun üzerine İngiliz donanması Çanakkale Boğazına yakından abluka koymuş ve kara sularımızda İmroz - Limni hattında karakol görevi yapmakta olan hafif filotillâdan «Akhisar» torpitobotunun 6 eylülde Çanakkale Boğazından göreve çıkmasına engel olmuştur. Osmanlı hükümeti 4 ağustostan beri Almanya ve Avusturyadan başka bütün devletlerin harb gemilerine uygulamakta olduğu geçme yasağını bütün yabancı (Almanya ve Avusturyadan başka) ticaret gemilerine de yaymıştı (27 eylül 1914). Artık Çanakkale Boğazından yalnız Almanya ve Avusturya ticaret gemileri geçebilecekti. İtilâf devletleri için Çanakkale Boğazını açmak, bundan dolayı daha zorunlu oluyordu. İngiliz büyük elçisi geri çağrılmış ve Çanakkale Boğazındaki berkitilmiş yerleri İngiliz donanması topa tutmuştu (3 kasım 1914).

1914 sonbaharında Alman taarruzlarının Fransa cephesinde duraklamasiyle yakında artacak olan ve örgütlendirilmesine başlanmış bulunan İngiliz kara kuvvetlerinin İngiliz deniz üstünlüğünden faydalanacakları ve deniz kuvvetleriyle birlikte kullanabilecekleri harekât alanları düşünülürken, İngiliz harb kabinesinin ekim 1914 ortasındaki ilk toplantısında Ç. S. ortaya atıldı ve uygun karşılandı.

b. Ç. S. nin açılmasında en büyük etmen olan alârm işareti de Rusyadan geldi. Rus başkomutanlığı yanındaki İngiliz askerî kurulundan, Sarıkamışta Türk kış taarruzunun (27 aralık) tehlikeli bir hal aldığı ve Rusların, Türkiye kıyılarına İtilâf devletlerince bir gösteriş taarruzu yapılmasını istedikleri bildiriliyordu. Harbiye ve deniz bakanları bu işin sadece donanmayla yapılıp yapılmıyacağını görüştüler. Harb kabinesinin, Çanakkale Boğazının yalnız deniz kuvvetiyle zorlanması yolundaki kararı üzerine, deniz bakanı, Mondros (Mudros) ta bulunan Akdeniz İngiliz donanması başkomutanı amiral Carden'dan fikrini sordu (3 ocak 1915). Amiral, bir ayda Marmara denizine çıkabilecek dört evreli plânını 11 ocakta bildirdi. Halbuki, cevabı ile deniz bakanını memnun eden amiral Carden'dan başka, deniz bakanlığında söz sahibi olan herkes Ç. S. nde donanmayı kara kuvvetlerinin izlemesi gerektiği düşüncesindeydiler. Harb kabinesinde deniz kurmay başkanından daha yetkili olan deniz bakanının önergesiyle «amacı İstanbul olmak üzere» Çanakkale Boğazının şubat ayında denizden zorlanması kararlaştırıldı ve bu karar amiral Carden'a bildirildi (15 ocak 1915). Kara kuvvetlerine ihtiyaç göstermemesi dolayısiyle bu karar Fransızları memnun etti ve onlar da bir filo vererek harekete katılmayı kararlaştırdılar. Yapılacak iş 19 ocakta Rus başkomutanına bildirildi. Karadenizde deniz üstünlüğüne sahip olmıyan ve dolayısiyle İstanbul üzerine denizden bir teşebbüsü göze alamıyacak olan Ruslar, büyük devletlerin Çanakkale Boğazını zorlamalarından hoşlanmadılar; kıyılara bir gösteriş taarruzu yapılmasını tercih etmekteydiler. Öte yandan Kafkasyada tehlikeyi de atlatmışlardı.

c. Süveyş kanalına yapılan Türk akınının (3 şubat 1915) etkisiyle, daha önce İtilâf devletlerince düşünülen Zeebrücke çıkarmasından vazgeçilmesi üzerine, burası için ayrılan kara birliklerinden bir tümenin Çanakkale Boğazı harekâtına ayrılmasına İngiliz harb kabinesi karar verince (16 şubat) boğazı zorlama hareketi, niteliğini biraz değiştirdi. Bu kara birliği, deniz kuvvetinin Marmaraya girişinden sonra, bölgedeki topçu tabyalarına ve Seddülbahir'e çıkarılacak ve boğazı donanmanın serbest hareketi için güvenlikte tutacaktı.

Fransızların Çanakkale harekâtına bir tümen vermek kararına varmaları (18 şubat), İngilizlerin ayrıca Mısırda toplanmakta bulunan iki tümenli Avustralya ve Yeni Zelânda kolordusunu (A. N. Z. A. C.) vermeleri (24 şubat) üzerine harekât, gereğine uygun bir yola girmiş oldu. Nitekim harbiye bakanı Kitchener karadan ve denizden ortak bir hareket için yetersiz olan bu 64 000 kişinin, deniz kuvvetinin kıyılarda ortadan kaldıramıyacağı direnmeleri kırmakla görevlendirildiğini, ANZAC kolordusu komutanı general Birdwood'a bildirdi (26 şubat).

Böylece 19 - 26 şubatta donanmanın önce yalnız olarak Çanakkale Boğazını zorlamasına, bundan sonra karadan ve denizden hep birlikte harekât yapılmasına karar verilmiş ve hazırlığına başlanmıştır.

ÇANAKKALE SEFERİ: Kroki 1: Çanakkale Boğazının denize karşı savunma tertipleri ve 18 mart 1915 günü denizden yapılan büyük taarruz.

Düşman gemilerinin adları: 1. «Queen Elizabeth», 2. «Agamemon», 3. «Lord Nelson», 4. «Inflexible», 5. «Triumph», 6. «Swiftsure», 7. «Prince George», 8. «Majestic», 9. «Gaulois», 10. «Charlemagne», 11. «Bouvet», 12. «Suffren», 13. «Vengeance», 14. «Irresistible», 15. «Albion», 16. «Ocean», 17. «Canopus», 18. «Cornwallis», 19. «Dartmouth», 20. taşıt gemileri

DENİZ HAREKÂTI (bk. kroki 1):

a. **Savunma düzenleri:** Çanakkale Boğazı, dar uzun ve iki yanı engebeli olması dolayısiyle savunmaya elverişli bir boğazdır. Çabuk ateşli ve uzun menzilli ağır toplar, bol mayın ve ağlarla savunma gücü o günün şartlarına göre daha da artırılabilirdi. Ancak, harbin başlamasından sonra kuvvetlendirilmesine çalışılan bu savunma düzeni yeter değildi. Bazı toplar «Mesudiye» zırhlısından ve Edirne berkitilmiş mevkiinden sökülüp getirildi. Mayınlama için Trabzon kıyısında Rus, İzmir sularında Fransız, Balkan Harbinde Karadeniz Boğazı bölgesinde kullanılan Türk mayın artıklarından faydalanıldı. Ağır top mevzileri demek olan tabyalar topraktan ve taştandı. Zırhlı veya betonlu, kaybolur zırhlı kuleli top mevzileri yoktu. Topların, hele ağır topların çoğu, âdi ateşli, menzilleri kısa ve eski idi; cephane azdı. Fakat birçok sahte mevziler yapılmıştı.

Miralay Cevat emrinde olan Çanakkale boğazının dış, orta ve iç savunma döşemeleri diye anılan düzenleri şöyle idi:

1. *Dış savunma bölgesi*: En dışta, Boğazın giriş yerinde bulunan 4 tabya (Orhaniye, Kumkale, Seddülbahir ve Ertuğrul) da 19 top vardı. Bunlardan 4 ü büyük gemilere ateş edecek gücde ve çabuk ateşli idi.

2. *Orta savunma bölgesi*: Boğazın içine doğru, Karanlık Limandan Kepez'e kadar olan kısımda. Önceleri Kepez ve Dardanos'tan başka tabya yokken, adlandırılmıyan, fakat savaşları anlatırken kolaylık bakımından orta savunma bölgesi dediğimiz bu bölgede 7 tabya (Anadolu kıyısında: Kepez, Dardanos, Mesudiye, Cevat Paşa; Rumeli kıyısında: Tenker, Baykuş, Kumburnu) ve 24 ağır top vardı.

3. *İç savunma bölgesi*: Burada 9 tabya (Rumeli kıyısında: Yıldız, Mecidiye, Hamidiye, Değirmenburnu, Namazgâh; Anadolu kıyısında: Nâra, Mecidiye, Hamidiye, Çimenlik) ve 59 ağır top vardı. Bunlardan ancak 8 i büyük çapta ve çabuk ateşli idi. Boğazın en çok silâh ve mayın yerleştirilmesine çalıştığımız bölgesi bu idi. Her üç bölgede 109 ağır ve orta top (12 si çabuk ateşli ve uzun menzilli), tabyalar dışında 48 haf f ve orta top vardı. Düşman donanması uzun menzilli toplariyle kıyı topçusu menzili dışında kalarak kıyıyı dövebildiğinden, Alman topçu uzmanlarının düşüncelerine uyulmıyarak, orta ve iç savunma bölgelerine yerleştirilen toplarla kıyı bölgelerinin kuvvetlendirilmesine önem verildi.

Harekât başladıktan sonra, 48 hafif toptan çoğu orta savunma bölgesinde set bataryaları olarak yerleştirildi; 8 sıra mayın 10 sıraya (toplamı 403 mayın) ve 3 ışıldak da 5 e çıkarıldı.

Başlangıçta Saros körfezi kuzeyindeki süvari tugayı, buradan Eski İstanbul Burnuna kadar, 7 ve 9. tümenlerle 6. seyyar jandarma taburu da Çanakkale Boğazının iki tarafına kıyı savunması için yerleştirilmişti.

b. **İlk deniz savaşları:** 10 ağustosta İngiliz donanmasının Çanakkale Boğazına yakın abluka koyması ile savaş başlamış oldu. Bölgedeki Türk deniz kuvveti bir hafif filo tillâ (4 torpidobot, 1 gambot ve 1 torpidogambot) idi.

3 kasım 1914 te 3 İngiliz zırhlısı ve 2 kruvazörü (Rumeli kıyısına karşı) ve 2 Fransız zırhlısı (Anadolu kıyısına karşı) dış tabyaları 20 dakika topa tuttu. Bu bombardımanla dış savunma tabyalarının büyük kısmı yıkıntıya uğradı. Sonra onarıldı. Bu bombardıman, dış savunmaya çok fazla önem vermenin doğru olmadığı düşüncesini ispat etti.

15 ocak 1915 ten beri geliştirilmesine çalışılan ve bir ay içinde gerçekleştirilebileceği düşünülen İtilâf devletleri Akdeniz başkomutanlığının 4 evreli plânı, birincide dış savunma berkitmelerini düşürmek; ikincide orta savunma berkitmelerini yıkmak; üçüncüde iç savunma tabyalarını yıkmak; dördüncüde son mayınları temizliyerek Marmara denizine çıkmaktı.

15 ocak 1915 te «Saphir» Fransız denizaltısı, Nâra güneyinde sakatlanarak deniz üstüne çıkmak zorunda kaldı; gemi ve kıyı toplarının ateşiyle batırıldı.

c. **Dış savunmamızın düşürülmesi için yapılan deniz savaşları:** Yukarıda adı geçen plânın birinci evresinin uygulanması kötü hava şartları altında yapıldı.

19 şubat günü güzel bir havada saat 9, 36 da İtilâf devletlerine ait 9 zırhlı ve kruvazör (Fransız «Suffren», «Bouvet» zırhlıları ile İngiliz «Inflexible» kruvazörü, «Triumph», «Cornwallis» zırhlıları ateş ediyor; Fransız «Gaulois», İngiliz «Vengeance» ve «Albion» zırhlıları ateşi düzenliyorlardı) ateş açarak Çanakkale Boğazını zorlamağa başladılar. Ateşleri saat 17, 30 a kadar sürdü.

Bu donanma 247 ağır topu ile Ertuğrul, Seddülbahir, Kumkale ve Orhaniye tabyalarındaki 19 ağır topa (bunlardan yalnız dördü yeni ve çabuk ateşli) kendi uzun menzilinden faydalanıp tabyalarımızın menzili dışından ateş ediyordu. 3 gemisi hasara uğrıyan düşman 20 ve 25 şubatta teşebbüslerini tekrarladı ve bu dört tabyayı yıktı. İtilâf devletleri eksik bıraktıklarını da 20, 25 ve 26 şubat günleri Kumkale ve Seddülbahir kıyılarına çıkardıkları küçük yıkma müfrezeleriyle tamamladılar. Düşman plânının I. evresi gerçekleşmiş, biz de 19 top kaybetmiştik. Dış savunmamızın düşmesi, dış memleketlerde büyük yankılar yarattı. İtalya İtilâf devletlerine yanaştı, Bulgaristan çekingen bir durum aldı. Rusya Karadeniz Boğazındaki harekâta 40 000 kişilik bir kuvvet göndermeyi, Venizelos 1 martta Gelibolu yarımadasına üç Yunan tümeni çıkarmayı teklif etti. Yunan teklifini duyan Ruslar, 2 martta «İtilâf kuvvetlerinin İstanbula karşı yapacakları taarruza Yunan kuvvetlerinin Çanakkaleden katılmasına asla müsaade edemiyeceklerini» Atinadaki işgüderleri aracılığı ile Yunanlılara bildirdiler. Yunanlılar 3 martta zamanın geçmiş bulunması yüzünden tekliflerinin esasen hükümsüz olduğunu bildirdiler. Ruslar, eski Bizansı kurmak rüyasında olan Yunanlılar İstanbula kendilerinden önce girerlerse, Rusyaya vadedilmiş saydıkları İstanbul'dan muzaffer Yunan ordusunu çıkarmanın güç olacağını düşünüyorlardı. Rusların tereddüdünü gidermek için, İngiliz ve Fransızlar, «Rusyanın, harbi sağlam bir sonuca ulaştırması şartiyle boğazların kendilerine bir zafer hediyesi olarak sunulacağını» 12 martta vadettiler.

d. **Orta savunma bölgesine karşı deniz savaşları:** II. evrenin uygulanması 26 şubat 1915 te, İtilâf donanmasının 8 saatlik ateşi (saat 8 - 16) ile başladı. Bu bölgede savunmamızın esasını gezgin (seyyar) küçük toplar meydana getirdiğinden ve bunların yerlerini tesbit güç olduğundan düşman kolay başarı sağlıyamadı ve teşebbüs, ertesi günler tekrarlandı. Bu evre, başarı sağlanmadığı halde, İtilâf deniz başkomutanına iyimserlik verdi. Bu etki altında amiral Carden, İngiliz deniz bakanının sorusuna cevap olarak Çanakkale Boğazından Marmara denizine geçmek için 1 marttan başlıyarak 15 günlük iyi havaya ihtiyaç olduğunu bildirdi. Orta savunma tabyalarına karşı deniz topçusunun bombardımanı ile dış savunma tabyalarına karşı komando müfrezeleri çıkarılması ve mayın tarama çalışmaları devam etti. Mayın tarama işi başarılı geçtiyse de, yüzbaşı Hakkı komutasındaki «Nusret» mayın gemisinin 7 - 8 mart gece-

si düşmana sezdirmeden Karanlık Limana döktüğü 26 mayın, 18 mart deniz savaşında başlıca başarı etmeni oldu.

e. **İç savunmamıza karşı savaşlar** (18 mart deniz zaferi: bk. kroki 1): Boğazı zorlama plânının III. evresi uygulandıktan sonra, Mondros limanında toplanmakta olan kara birlikleri, boğaz kıyılarını veya İstanbulu zaptetmek için harekete geçeceklerdi. Başta deniz bakanı olmak üzere, Londrada başarıya pek az kimse inanıyordu. Çanakkale kara kuvveti başkomutanlığına atanan general Hamilton'a 13 martta Londradan hareketinden önce harbiye bakanı tarafından verilen yönergede: «donanmanın bütün gayretini harcamasından önce kara kuvvetlerinin kullanılmaması ve özellikle Anadolu kıyılarına çıkarma yapılmaması» emredildi. Yalnız ANZAC kolordusu komutanı general Birdood, teşebbüsün deniz - kara birleşik harekâtı olarak yapılması gereğini savunduysa da, sözünü dinletemedi.

16 martta görevinden ayrılan amiral Carden'ın yeri e atanan amiral de Robeck'in başkanlığında yapılan toplantı (17 mart) da amiral, donanmanın plânını bir daha açıkladı; başlıca güçlük, yerlerini tesbit ve dolayısiyle susturulması güç olan gezgin bataryalardan geldiği halde, donanmanın ordudan büyük bir yardım beklemeden boğazı geçeceğinden emin olduğunu ve bundan sonra Bolayır diline kuvvet çıkarmak suretiyle Türklerin Gelibolu yarımadasında torba içine alınacağını bildirdi. 18 martta mayınlardan temizlenmiş olduğu kabul edilen bir çizgiden (boğazın 8 km içinden) başlıyarak taramağa devam edilecek, iç tabyaları ve mayınları korumakta olan gezgin set bataryaları susturulacak, 19 martta donanma Sarısığlar koyundan hareketine devam edecekti. İtilâf donanması 18 mart deniz savaşı için şu şekilde bölünmüştü: 1. tümen (modern zırhlılardan): «Queen Elizabeth», «Inflexible», «Agamemnon», «Lord Nelson»; 2. tümen (eski zırhlılardan): «Ocean», «Irresistible», «Albion», «Vengeance», «Swiftsure», «Majestic», «Canopus», «Cornwallis»; 3. tümen (eski zırhlılardan): «Suffren» (Fr.), «Gaulois» (Fr.), «Charlemagne» (Fr.), «Triumph», «Prince George» (son ikisi 1. tümenin yanlarını korumakta).

Savaş plânı şöyle idi: I. Çanakkaleden 12 km uzakta (Erenköy hizasında) bulunan iç savunma tabyalarından Rumeli kıyısındaki Mecidiye, Hamidiye ve Namazgâh tabyalarına ateş edecekler; II., 3. tümen, I. nin 2 km gerisinde Mesudiye, Yıldız, Dardanos ve Akyar iç savunma tabyalarına ve tabyalar dışında mayınları ateşle koruyan bataryalara ateş edecekler; III. 1. tümen yeteri derecede ateş etkisi sağladıktan sonra 3. tümen I. yi geçerek 7 km ye sokulup (1. tümen de 11 km ye yanaşarak) iç tabyaları yıkacaktı; IV. Savaş başladıktan sonra 2. tümenin 6 zırhlısı Fransız zırhlılarını değiştirecek, kalanlarını da geceleyin torpil taramayı korumak üzere Kumkale açığında yedekte tutacaktı. Bu sırada Gelibolu yarımadasının batı kıyılarına deniz piyadesi gösteriş çıkarması yapacaktı. 18 mart 1915 saat 10 da 18 zırhlı ve kruvazör ile yanlarındaki torpidobot ve mayın tarama gemilerinden toplanan İtilâf donanması, yukarıdaki düzenle, iyi bir hava ve durgun bir denizde boğaza girdi.

1. tümenin «Triumph» zırhlısının saat 11,15 te ilk mermiyi atmasiyle savaş başladı. Türk tabyalarından ilkin Mesudiye ve Dardanos olmak üzere, gemiler uzamları içine girdikçe ateşe başladılar. Bu ateş savaşında «Agamemnon» zırhlısı birkaç yara aldı, «Inflexible» zırhlısının komuta köprüsünde yangın çıktı ve birçok gemilere de vuruşlar oldu.

Saat 12 de 3. tümen, 1. tümeni geçerek 7 km ye sokuldu ve ateşe devam etti. Aldığı yaralarla «Gaulois» zırhlısı savaşamaz hale geldi, «Bouvet» zırhlısı da ağır yaralandı. Saat 13,45 te tabyaların, cephaneyi idareli harcamak için ateşlerini hafifletmelerinden cesaret alarak amiral de Robeck, 2. tümeni Fransızları değiştirmek üzere ileri sürdü ve mayın tarama gemilerine ilerleme emri verdi. İşte düşman için felâket de o zaman başladı. Geri manevrası yaparken saat 14 te «Bouvet» zırhlısı Karanlık Limandaki, varlığından habersiz oldukları mayın tarlasında bir mayına çarptı ve birkaç dakika içinde battı. Saat 15 te başka bir mayına çarpan «Irresistible» zırhlısı da battı ise de, görevlileri kurtarıldı. Saat 16,30 da «Inflexible» ve 10 dakika sonra da «Ocean» aynı mayın tarlasında birer mayına çarparak çok ağır yara aldılar. Bunlardan «Ocean» biraz sonra battı. «Inflexible» İmroza giderek kıyıya baştan kara etti. Bu sonuçlar üzerine İtilâf donanması deniz savaş alanını bırakarak çekildi. Tabyalarımıza birçok vuruşlar olmuş, saat 14 te Çanakkalede ve Kilitbahirde yangınlar çıkmış ve birçok muhabere döşemlerimiz işlemez hale gelmişti. Buna karşı İtilâf donanmasının 1/3 i savaş dışı edilmişti («Ocean», «Irresistible», «Bouvet» zırhlıları batmış; «Inflexible», «Gaulois» ve «Suffren» uzun onarımı gerektirecek şekılde yaralanmıştı).

Türklerin kaybı 4 subay, 40 er (18 i Alman) şehit ve 74 yaralı idi. Amiral de Robeck ve İngiliz harb kabinesi ertesi günü boğazı zorlamaya devam etmeyi düşündülerse de, kaybın kısa zamanda doldurulmaması karşısında bundan vazgeçildi ve yarımadaya karşı kara ve deniz kuvvetlerinin kullanılması suretiyle ortak harekâta karar verildi (27 mart). Bindirme sırasında çıkarma harekâtına elverişsiz bir şekilde istif edilmiş olan kara birlikleri boşaltılıp tekrar uygun bir bindirme yapmak üzere daha serbest ve geniş bir limana, İskenderiye'ye yollandı (22 mart).

18 mart deniz savaşı, Ç. S. nin ilk Türk zaferi oldu (Bu tarih, bugün Çanakkale Günü olarak kabul edilmiş bulunmaktadır). Batmalara ve safdışı bırakan vuruşlara mayınlar sebep olmuştu. Bu mayınları savunan set bataryalariyle tabyaların rolü büyüktü.

ÇANAKKALE KARA - DENİZ ORTAK HAREKÂTI (bk. kroki 2):

a. **Karada savunma düzenleri:** Harbin ilânından sonra kuvveti artırılarak 6 tümen ve 1 süvari tugaylı ordu çapına çıkarılan ve 26 martta Mareşal Liman von Sanders'in komutasına verilen 5. ordu (84 000 mevcut, 72 top) nun 25 nisan sabahı düzeni: Saros grupu: (5 ve 7. tümenlerle, süvari tugayı Saros körfezi kıyılarında); III. kolordu (9. tümeniyle Gelibolu yarımadası güney kısmında, 19. tümeniyle Bigalı dolaylarında ordu yedeğinde); XVI. kolordu (3 ve 11. tümenlerle Kumkale - Beşike arasında); ordu ve III. kolordu komuta yerleri Bolayırdaydı.

Bu kuvvetler yeter değildi. Daha bir kolordunun verilmesi gerekli ve mümkündü. Bu tertiplemede kuvvetlerin 3 bölgeye hemen eşit olarak dağıtıldığı görülür ki bu yanlıştı: Saros ve Anadolu bölgelerine birer tümen verilerek 4 tümenin Arıburnu ile boğazın giriş yeri arasında Gelibolu yarımadasına yerleştirilmesi mümkündü. Ordu komuta yerinin sağ kanada yakın, bu sebeple kuvvetlerden uzak bir yerde kurulması ve kara savaşlarından başka, deniz hareketlerine de uzak kalması, giderilmesi güç sakıncalarla doluydu. Kıyının çıkarmaya elverişliliği oranında kuvvetli veya zayıf tutulması ve asıl savaş hattının kıyıdan geçirilmesi suretiyle düşmanın kıyıya ayak basmaması düşüncesine dayanan düzen, 1 nisanda yaptığı teftişte 5. ordu komutanı Mareşal von Sanders tarafından beğenilmiyerek, kıyılara savaş ileri kara-

kolları sürmek, birlikleri geride tutmak ve düşmanın karaya ayak basmasına müsaade ettikten sonra onu denize dökmek yolunda değiştirildi. 19. tümen komutanı miralay Mustafa Kemal bu düzenin sakıncalarını raporla bildirdi ise de, ordu komutanı görüşünü değiştirmedi. Komutanın görüşü, normal şartlar için doğru ise de, Gelibolu yarımadasının Çanakkale Boğazı önünde ancak 8 km lik bir savunma derinliği vermesi, bölgenin ve 1915 yılında birliklerin haberleşme donatımlarının azlığı ve o tarihte ulaştırma ağının zayıflığı sebebiyle yanlıştı. Yapılan berkitmeler toprak işlerinden ibaretti ve parça etkilerine karşı koyabilecekti. Bunlar iyi gizlenmişti; tel örgü engelleri, çıkarmanın en çok beklendiği kıyılara yapılmıştı. Mermi veya bomba korumalı hiçbir sığınak veya ateş mevzii yoktu.

b. **İtilâf devletlerinin kuvveti ve harekât plânı** (bk. kroki 3): 16 martta Mondros'a gelen general Hamilton komutasındaki Çanakkale seferî kuvveti, 17 000 kadarı Fransız olan 75 056 asker, 32 si Fransız kuvvetlerine ait 140 top ve 8 uçak (5 tümen ve 1 tugay) idi. Bunlardan 29. tümen, deniz piyadesi tümeni, Fransız Sömürge 1. tümeni, Kilitbahir'e ilerliyerek boğazın iç savunmasını elde etmek amaciyle 5 noktada Seddülbahir bölgesi kıyılarına çıkarılacak; 2 tümenli ANZAC kolordusu Maltepe'ye ilerliyerek Seddülbahir bölgesine çıkarılanlara yardım etmek üzere Kabatepe - Arıburnu arasına çıkarılacaktı. Fransız 6. alayı Anadolu kıyısındaki Türk kuvvetini yerinde tutmak üzere Kumkale bölgesine oyalayıcı bir çıkarma yapacak, Saros körfezinde ve Beşike limanlarında gemilerle çıkarma gösterisi yapılarak buralardaki Türk kuvvetleri yerinde tutulacaktı. Donanma, çıkarmanın ikinci günü Çanakkale Boğazını zorlıyarak iç savunma bölgesine karşı denizden taarruz edecekti. Kuvvet az fakat plân iyiydi.

Çıkarma için 23 nisan günü tesbit edildiyse de, hava ve deniz durumu dolayısiyle 25 nisana bırakıldı. Çıkarma saati genel olarak baskın sağlıyacak şekilde düşünüldü: İmroz'dan hareket eden gemiler kıyıya 5 mil kalıncaya kadar gece ay ışığında sokulacak; ayın batması beklenerek filikalara bindirilmiş çıkarma kuvvetleri yedeklendikleri motörlerle kıyıya doğru harekete geçecekler, güneş doğmadan önce kumluklara varacaklardı. Işıldak bularak denizi aydınlatamadığımız, gemilerle devriye kuramadığımız ve haberleri geç aldığımız için bazı kıyılarımızda ancak düşman kıyıya 2 000 m yaklaşınca haber almış olduğumuzdan baskın düşüncesi gerçekleştiyse de, İtilâfçıların stratejik baskın tedbirleri iyi değildi.

Birinci kısmın karaya çıkarılmasından sonra, filikalar motörle geri dönerken ikinci ekibi hazır bulundurmak amaciyle askerler az su çeken küçük harb gemilerine bindirilmiş olarak kıyıya yaklaşacaklar, bu suretle 45 dakika sonra 2. dalga kıyıya varmış olacaktı. Böylece her seferi 1 200 - 1 500 kişi olarak düzenlenen iki çıkarma hareketiyle 2 500 - 3 000 kişilik bir alayın 1,5 saat içinde çıkarılması mümkün oluyordu. Buna karşılık, kıyılarda ancak savaş ileri karakolları bırakmış olan Türk birliklerinin çıkarma kıyısına getirilmesi için 3 - 4 saatlik bir zaman gerekmişti. Bu da ordu komutanının düzenlediği savunma sisteminin elverişsizliğinden ileri geliyordu.

Seddülbahir çıkarma kıyısına «River Clyde» adındaki kömür gemisi baştan kara ettirilip sonradan gelecek er veya gereç yüklü küçük deniz araçlarına yüzer iskele hizmeti görecek ve kıyıya gelirken de 2 tabur (2 000 er) u taşıyıp çıkaracaktı.

c. **İtilâf devletlerinin son hazırlıkları:** Harekât için ana üs İskenderiye, ikinci üs Yunanlılara ait Limni adasının Mondros limanı ve Midilliydi. Birlikler 22 martta yeniden bindirme ve yükleme yapmak için İskenderiyeye gönderildi. «River Clyde» gemisinin iki tarafına, gelecek askeri ve yükü alabilmesi, çıkarma yapabilmesi için kapılar yapıldı. 13 nisanda birliklere yönerge bildirildi. Filikalarda inme ve binme eğitimleri yapıldı.

ÇIKARMALAR VE KIYI SAVAŞLARI:

25 nisan 1915 günü durgun bir denizde ve ay ışığı altında, Rus «Askolt» kruvazörü de aralarında olarak, 109 harb ve 308 taşıt gemisi ve özel çıkarma araçları kıyılarımıza doğru ilerlemeğe başladı. İlk çıkarma Arıburnuna sabah saat 5 te, Seddülbahir bölgesine saat 6 da (topçu ateş hazırlığı yapılması için), Kumkaleye saat 9,30 da yapıldı. Hemen bütün çıkarma kıyılarında, çıkarmanın başlamasından sonra 2 saat içinde hücum kademeleri karaya ayak basmış bulunuyordu.

a. **Seddülbahir bölgesi çıkarmaları:** Bu bölgedeki Türk 26. alayının 3. taburu, 17 km lik cephede 3 çıkarma yeri (V Ertuğrul koyu, W Teke koyu ve X Teke burnu kuzeyinde Karacaoğlan koyu) nde; 2. taburu ise 10 km lik cephede 2 çıkarma yeri (S Morto limanı ve Y Sığındere ağzı kuzeyi) nde düşmanı karşıladılar. İngiliz 1 ve 4. deniz filoları (9 savaş gemisi, 5 kruvazör ve birçok torpido muhribi) nın bir saatlik topçu ateşinden sonra çıkarma başladı. İngiliz 29. tümeni 8 taburdan çok kuvvetle iki dalgalı hücum kademesi meydana getirerek 4 taburunu çıkardı. Fransız 1. tümeni ile İngiliz deniz piyadesi tümeni Morto limanı kıyısında biraz yer kazanıldıktan sonra çıkmaya hazırlandı.

Yukarıda anılan 5 çıkarma yerinden Morto limanındaki Türk takımı, donanma ateşi etkisiyle yok olduğu için üç bölüklük İngiliz kuvveti buraya kolaylıkla çıktı (saat 7,30). Buna karşılık Ertuğrul koyuna çıkan taburun ilk dalgadaki kuvvetleri baskınla başlıyan şiddetli ateşle tamamiyle yok edildi. Buraya hem iskelelik, hem de dalgakıranlık yapacak olan ve 2 000 eri taşıması düşünülen «River Clyde» kömür gemisinden çıkış çok kayıplı oldu. Çıkan kuvvetler kıyıya güçlükle ulaştılar ve toprağın meydana getirdiği set arkasına tutundular.

Teke koyuna yapılan çıkarmada da ilk dalga hemen tamamiyle eridi, ikinci dalga ise başarı kazandı ve buradaki tutunma ile bu kuvvetler Ertuğrul koyu çıkarmasına faydalı ateş etkisi yaptılar.

Yine 3. tabur bölgesinde Karacaoğlan koyuna yapılan 2 taburluk çıkarmanın ilk dalgası başarı sağladı. Teke koyunun kuzeyine ilerlemek istediyse de, Türk bölge yedeklerinin karşı taarruziyle yerinde kaldı.

Sığındere ağzı kuzeyindeki 3. tabur bölgesine yapılan çıkarma saat 11 de başladı. Burada yalnız bir gözetleme postamız bulunduğundan düşman güçlük çekmedi, fakat durumdan faydalanamadı. Buraya 26. alayın 1. tabur birlikleriyle 25. alayın 3. taburu tarafından yapılan taarruz, düşmanı sarstı ve 26 nisanda bu kıyıyı boşaltmalariyle sona erdi.

Gelibolu yarımadasının Ağıldere güneyinin savunmasından sorumlu olan 9. tümenin komutanı, 24 saatlik bir hareketten yorgun düşerek, çıkarmada birkaç saat önce henüz dinlenmeye geçen 27. alayın büyük kısmını Arıburnuna, 26. alayın bir taburunu Sığındereye, 25. alayın iki taburunu Seddülbahir ve Morto limanına yöneltti ve kendisi de yarımadanın güney burnuna doğru ilerledi. Bunu Arıburnuna yardım edecek durumda bulunan 19. tümen komutanına

bildirdi ve kendisinden kuvvet istedi. Düşmanı durduran bu başarılı taarruzlar içinde en üstünü Sığındere ağzı kuzeyine karşı yapılanı oldu. Gece bomba ve süngü savaşlariyle geçti. 26 nisan günü İngilizler ilerlemeğe çalıştılar; İngiliz 29. tümeninden kalan kuvvetler Seddülbahir çıkarma noktalarına ve Fransız 1. Tümeni Morto limanı bölgesine çıkarıldı; bu bölgede 19 tabur kadar kuvvet toplandı. 9. Tümen aldığı emirle 3 km kadar geride Harap Kilise 83 Tepesi hattına çekilerek cephesini düzeltti. Böylece Morto limanına çıkarılmış olan İtilâf kuvvetleri kanat gerisinden 9. tümene etki yapmaktan uzak tutulmuş oldu. Buna karşı, düşman ağırlık merkezi, bu bölgedeki çıkarmasiyle Boğazın içindeki savunmamızı düşürmek için yetişmek istediği Alçıtepeden uzakta kaldı.

b. **Arıburnu bölgesi çıkarması:** Gelibolu yarımadasının güney kısmında Kilitbahir'e doğru Conkbayırının yaslandığı Kocaçimen tepesini amaç tutan İtilâf devletleri ANZAC kolordusunun çıkarması, önde 1. Avustralya tümeni (hücum kademesi olarak 3. tugayın arkasından büyük kısım olarak 1 ve 2. tugaylar), sonra Avustralya - Yeni Zelânda tümeni çıkacak şekilde düzenlendi. Deniz kuvvetlerinden İtilâf devletleri 2. filosu (6 muharebe gemisi ve 8 torpido muhribi) nun desteğinde, Arıburnu kıyısına 27. alayımızın bölgesinde 200 kişilik 4. bölüğünün 1 500 m lik cephesine karşı çıkarma yapıldı. Aslında Arıburnu ile Kabatepe ortasına çıkmak düşünüldüyse de, buralarda akıntı hakkında bilgi sahibi olunmamasından ötürü 3. Avustralya tugayı 2 km kadar kuzeyde Arıburnuna çıktı. Bu suretle Avustralya tümeninin öncüsü, beklemediği bir kıyıya çıkmış ise de, az berkitilmiş, engellenmemiş olan ve zayıf tutulan bu bölgede beklemediği kolaylıkları da buldu. İlk çıkarmanın kuzeye yapılması ve güneye çark edilmesi sebebiyle filikalar birbirine girdi ve bu karışıklık günlerce sürdü. Saat 5 sıralarında 4. bölük çıkarma filikalarına 800 m den ateş açtı. İlk çıkarma dalgasını birkaç dakika sonra ikinci dalga izledi. Bu iki dalgada çıkan 2 750 kişilik kuvvetten başka, yarım saat sonra 1 250 kişi de 3. dalgada çıktı. 4. bölük gittikçe artan ateşle karşı koyduysa da, düşmanın saat 7 ye kadar ilk sırtları tutup yarımadada ilerlemesini önliyemedi. 4. bölük hem doğuya, hem kuzeydoğuya doğru direnerek çekildi. Çekildikçe genişliyen cephe dolayısiyle savunma gücü azaldı. Düşman kuvvetleri güneyde Kanlısırt, ortada Kemalyeri, kuzeyde Düztepe (180 tepesi) doğrultusunda ilerledi. Böylece Conkbayırına ve Kocaçimen tepesine düşman tehdidi başgösterdi.

Conkbayırı Savaşı: Düşman saat 8,30 da bu hattan Kocaçimen tepesi doğrultusunda ilerledi. Arıburnu çıkarma yerine ilk karşı koyma görevi 27. alay komutanına verilmişti. 24 saatlık bir eğitimden yorgun dönerek çıkarmadan 3 saat önce dinlenmeye geçen bu alay, 5,45 te 9. tümen komutanından aldığı emirle Kemalyeri tepesi yönüne ilerledi ve saat 7,55 te Kemalyerine vardı. Alay komutanı azimli davranıp saat 10 a doğru üstün düşmana taarruza geçti.

Boğazın bu önemli bölgesindeki olaylara ordu komutanının emri ile karışacak durumda olan başka bir birlik, miralay Mustafa Kemal komutasındaki 19. tümendi. Mustafa Kemal top sesleri üzerine ordu karargâhı ve 3. kolordu komutanı Esat Paşayla telefonla görüştü, henüz bu karargâhlarda açık bilgi olmadığını öğrendi. Saat 6,15 te 9. tümen komutanından aldığı rapor üzerine, ileriden beri önemli gördüğü bölgeye düşmanın çıkarma yaptığını ve buraya 27. alayı gönderen 9. tümen komutanının bir tabur istemesini yetersiz sayarak durumun ordudan emir beklemeye tahammülü olmadığını anladı. Tümenin savaş hazırlığını artırdı, süvari bölüğünü batıya sürdü; Arıburnu - Kabatepe bölgesinde olacağını anladığı tehdidi ortadan kaldırmak üzere bir dağ bataryası ile kuvvetlendirdiği 57. piyade alayının başına geçerek, kötü bir yoldan ve yol dışından Kocaçimen tepesine ilerlemek üzere saat 8,10 da hareket etti. Kocaçimen tepesine doğru dağınık olarak çekilmekte olan bir er grupumuzu mevzilendirerek zaman kazanıp saat 10 sıralarında 57. alayı Conkbayırına taarruz ettirdi. Conkbayırında kurduğu taktik hareketini komuta yerinden yönetti. 27. alayın Kemalyerinden taarruza başladığı haberi de alındı. Saat 10,20 de düşman çekilmeye başladı. 72 ve 77. alayların da katılmasiyle öğleden sonra devam eden taarruz saat 15 - 16 arasında en şiddetli derecesine vardı. Bu fundalık arazide ve özellikle Kanlısırtta savaş çetin geçti. Karadaki düşmanın gemilerden istediği imdat işaretleri arttı. Kıyıda binlerce yaralı toplandı. Neticede bol ve etkili gemi topçusu ateşi, düşmanın kıyıya en yakın sırtlarda barınmasını mümkün kıldı; düşman denize dökülemedi. Düşman kuvvetleri bir aralık Arıburnu kıyısını boşaltarak çekilmeyi düşündü. Ancak, çok karışmış olan birliklerin çekilmesinin daha büyük bir tehlike yaratacağı düşünülerek bundan vazgeçildi. Kuvvetlerimiz geceden faydalanarak düşmanı denize dökmek için taarruz etti. Fakat erleri Arap ırkından olan 72. alayımızın sol kanatta başarısızlığı ve geceleyin çıkardıkları gürültüyle düşmanı uyarmaları bu teşebbüsü başarısız bıraktı. Öte yandan, karanlıkta ANZAC kolordusunun çıkarması devam etti ve 5 000 kişilik 9 tabur Türk kuvvetine karşı, 15 000 kişilik 20 tabur tutarında 5 tugay düşman kuvveti karaya çıktı.

Savaşlar, ağustos ayında Anafartalar çıkarması sırasında Conkbayırına bir daha bulaşıncaya kadar düşman, Mustafa Kemal'in dehasiyle Arıburnu'ndan uzaklaştırıldı ve Çanakkale Boğazı düşmekten kurtarıldı.

9. tümeni kıyıya yerleşmiş ve 19. tümeni ordu emrine alınmış olan III. kolordunun komutanı, savaşın gidişine etki yapacak durumda değildi. Geliboludan vapurla Maltepeye gelerek komuta yerini kurdu ve 19. tümenin yaptıklarını doğru buldu. 25 - 26 nisan gecesi yapılan düşman çıkarması 26 nisan günü de devam etti ve Arıburnu cephemizin sol kanadına ve ortasına taarruza geçildi. Bir gün önce çok kayıp vermiş olan 57. alayla ikişer taburlu 27 ve 77. alaylar ve kendisinden fayda beklenmiyen 72. alay, taarruz karşısında bir çekilme niteliği almadan, ağır şartlar altında emirle cephe düzeltmeleri şeklinde hareketlerde bulundular.

Ordu komutanlığı 26 nisanda Anadolu tarafından 3. tümenden 33 ve 64. alayları Gelibolu yarımadasına geçirdi. Bunlar 27 nisan taarruzu için cepheye sürüldü.

c. **Kumkale çıkarması:** Plânlamanın ilerlemiş evresinde karar verilen bu çıkarma, aslında bir gösteriş çıkarması idi. 25 nisanda şafak sökerken gemilerden top ateşiyle kıyılarımız dövülmeğe başlandı. Burada 6. deniz filosu (5 muharebe gemisi, Rus kruvazörü ile 2 torpido muhribi) desteğindeki Fransız 6. sömürge piyade alayını taşıyan gemiler, demir atma noktalarında yer alamadıklarından çıkarma saat 9,30 da başladı. Eskikale kuytusunda seçilen dar bir çıkarma yerindeki 1. bölüğümüzün cephesine 2 800 kişi çıktı. Savunma birliklerinin parça parça kullanılmasından dolayı buraya çıkan kuvvetler çabucak denize atılamadı. İleri geri hareketlerle taarruz ve savunmalardan sonra 25 ve 26 nisan günlerini de kazanan düşman, Morto limanına çıkabilmek için

kıyıyı terk etti. Ordu komutanının ve kolordu komutanı general Weber'in Anadolu yakasından büyük çıkarmalar beklemeleri dolayısiyle iki alay 25 nisan akşamı buradan geçirilebildi, ötekileri uzun zaman tutuldu.

d. **Saros körfezi gösteriş çıkarması:** Türk komutanlarının dikkatini çekmek ve kuvvetleri bu bölgede bağlamak üzere İtilâf devletleri savaş gemileri, silâhlı balıkçı gemileri, yardımcı gemiler ve taşıma gemileri körfezde bütün gün keşif ve mayın arama hareketleri yaptılar. Akşama doğru kıyıya 1 200 kişi sürüldü ve guruptan sonra da geri alındı. Geceleyin kıyının çeşitli noktalarında fedailer tarafından aydınlatma fişekleri atıldı. Bu olaylar aslında düşmanın büyük kuvvetlerle çıkacağını bekliyen 5. ordu komutanını hayli yanılttı. Düşman gemileri 26 nisanda kendi birliklerine döndüler.

e. **Beşike limanı gösteriş çıkarması:** 25 nisanda bir Fransız kruvazörü ile 3 torpido muhribi desteğinde 5 taşıt gemisi ile yapıldı ve öğleye kadar sürdü. Sisten faydalanılarak hareket durduruldu.

Bütün çıkarma noktalarında düşman hareketi, filikalar 1 300 - 9 000 m arasında iken fark edildi. Fakat eksik haberleşme ve yolların yetersizliği dolayısiyle bölge yedeklerinin savaşa katılmaları geç kaldı.

5. ordu komutanı mareşal Liman von Sanders, çıkarma hakkında saat 6 da bilgi almağa başlamıştı. Saat 7 de 7. tümene alârm yaptırdı ve atına binerek çok kuşkulandığı Bolayır tepesine gitti. Güneye kuvvet gönderilmesi isteğini ordu komutanı önce kabul etmemişti; ancak geç vakit Anadolu yakasından XVI. kolordu komutanı general Weber'in direnmesine rağmen, 2. ve Saros körfezinden 5. tümenden bir alayın gönderilmesine razı oldu. Ordu çapında yapılan bu büyük taktik yanlışı, seferin yıldızı olan Mustafa Kemal'in çok yerinde müdahalesi, kıyılardaki zayıf fakat imanlı Türk komutan ve askerlerinin yararlığı ile önlenebilmiştir. İtilâf kuvvetleri kroki 3 te açıklanan amaçlarının hiçbirine varamamışlar, ancak gösterişlerde istedikleri aldatma etkisini sağlıyabilmişlerdir.

ÇIKARMALARDAN SONRA BAHAR SAVAŞLARI:

5. ordu komutanı, 29 nisandan başlıyarak Gelibolu yarımadasını Saros grupu, Arıburnu grupu ve Seddülbahir grupu diye üçe ayırdı. III. kolordu komutanı Esat Paşaya bağlı olarak Arıburnu ve Seddülbahir grupları meydana getirildi. General Weber, Anadolu kıyısında XVI. kolordu komutanlığına devam edecekti. Türk başkomutanı, «düşmanın yerleşmesine meydan vermeden denize dökülmesini» emretti ve İstanbul yakınlarından 12, 15 ve 16. tümenleri 5. ordu emrine verdi. Bu gruplar aldıkları kuvvetlerle taarruza geçtiler.

1 mayısa kadar İngiliz 29. tümeninin, Fransız 1. sömürge tümeninin, Hint Fox tugayı ve deniz piyadesi tümeninin Seddülbahir bölgesine, ANZAC kolordusunun da Arıburnu bölgesine çıkarılmaları tamamlanmıştı. İngiliz harb kabinesi Çanakkaleye 52. tümeni, Fransızlar da 2. tümeni göndermeğe karar verdiler.

a. **Seddülbahir bölgesinde bahar savaşları:** 28 nisan günü topçu ateş hazırlığından sonra düşman saat 8 de taarruza başladı. Seddülbahir grupu komutanlığına yeni atanan kaymakam Zunder Stern, gördüğü bazı çekilmeler dolayısiyle saat 11 de Alçıtepeye çekilme emrini verdi ise de, 3. kolordu komutanı Esat Paşa bu emri önledi. Nitekim akşama doğru düşman eski mevzilerine atıldı.

1. *Kirte Savaşı*: Seddülbahir grupumuzun 9 ve 7. tümenleriyle (17 000 kişi) 1 mayıs gecesi taarruz ettik. 2 mayısta düşman karşı taarruza geçti. 15. tümenin de gelmesiyle 3 mayıs akşamı yeniden taarruz ettik. İtilâf devletleri kuvvetlerini denize dökmek amaciyle yapılan bu taarruzlar grup komutanının aceleciliği, yeni gelen birlikleri doğruca gece taarruzlarına sürmesi ve birliklerini iyi güdememesi sebebiyle çok kayıp verdiği halde başarı sağlıyamadı. Bu yüzden Seddülbahir grupu komutanlığına general Weber getirildi. 16 000 kaybımız olmuş, İngilizler 14 000, Fransızlar da bir o kadar kayıp vermişti. Kayıpların karşılanamamasından dolayı 31 tabur olan bu grupun sayısı ancak 15 000 idi.

2. *Kirte Savaşı*: Düşmanın 6 mayıstan 8 mayısa kadar 44 taburla (25 000 kişilik) amacı Alçıtepeyi elde etmek olan taarruzlarında, birinci gün savaş büsbütün ilk hatlarımızın önünde geçti. 7 mayısta topçu ateş hazırlığı yapıldıktan ve bu, 8 mayısta tekrarlandıktan sonra yeniden başlıyan taarruzlarda mevzilerimize iki kere giren Fransızlar püskürtüldü, yalnız birinci hat siperleri düşmanda kaldı. Bu taarruzların kırılması büyük kahramanlıklarla ve güçlükle gerçekleşti.

b. **Arıburnu bölgesinde bahar savaşları:** 27 nisanda 14 taburla 24 taburluk düşmana karşı yapılan taarruzumuz sonunda birkaç yüz metre ilerledik. Kuvvetli gemi top ateşinin etkisiyle güney kanatta erlerimizden bir kısmı toprağa gömüldü ve birçokları da sağır oldu. Buna karşı, mayısta düşmanın kuzey kanatta yaptığı taarruz durduruldu. İtilâf kuvvetlerinin 13 mayısta tekrarladıkları taarruzlar da durdu. Bu tarihte o zamana kadar kıyı açığında duran birçok taşıt gemileri kıyıdan uzaklaştı. Bundan, artık düşmanın dar kıyı şeridinde yerleştiği anlaşılıyordu. Mayıs ortasına kadar yapılan savaşlarda düşman, cephane kaybına bakmaksızın saatlerce mevzilerimize topçu hazırlığı yapan bir taarruz sistemi uyguladığı halde, biz cephanemizi sayı ile kullanarak baskınlar, gece taarruzları yapmak zorunda kaldık. İtilâf devletleri kuvvetleri, bu sırada çok gelişen makineli tüfeklerle donatıldı. İki tarafın siperleri bazı yerlerde birbirine 8 - 10 m ye kadar yaklaşmış olduğundan savaşlar siper çarpışmasına döndü.

c. **Denizlerde:** Çıkarmalar istenildiği gibi geçmemiş ve düşman bir çıkmaza girmiş olduğundan, donanması daha önce yapılmış olan plâna göre 26 nisandan başlıyarak boğazda mayın arama ve boğazı zorlama işine girişemedi. Buna karşılık Arıburnu ile Kabatepe arasında yükselen bir İngiliz balonunun verdiği gözetleme sonuçlarından da yararlanarak düşman Kilya, Eceabat, Çanakkale ve Akbaş iskelelerini uzun gemi toplariyle veya uçaklariyle dövmeğe başladı. Böylece birlik ve gereçlerimizin indirilmesi güçleşti. Bu güçlük Marmaraya düşman denizaltılarının girmesiyle arttı, «Nurulbahir» gambotumuz batırıldı, «Gülcemal» vapuru yaralandı. Çanakkaleye uzanan yollar kötü olduğundan ve bu doğrultuda bir demiryolu da bulunmadığından ulaştırma işleri güç duruma düştü. 12 mayıs gecesi «Muavenet - i Millliye» torpidomuz iki mayın vuruşu ile «Goliath» zırhlısını batırdı. 10 kat çok olan düşman uçakları havadan keşif ve topçu gözetlemesi yapıyor, kıtalarımızın üzerine bomba ve çivi atıyor, bizimse tek bir uçak uçuramadığımız günler çok oluyordu.

GELİBOLU YARIMADASINDA ARIBURNU VE SEDDÜLBAHİR GRUPLARINDA SİPER SAVAŞLARI (bk. kroki 4):

İngiliz harb komitesi, savaşa devama karar verdi (14 mayıs). Bu karar karşısında İngiliz deniz kurmay başkanı istifa etti. Arkasından deniz bakanı da görevinden

uzaklaştırıldı. 11 mayısta başkomutan vekili Enver Paşa cepheyi gezdi ve 5. ordu komutanı ile birlikte düşmanı denize dökmek için bir taarruz yapılmasını emretti. III. kolordu komutanı Esat Paşanın kuvvet isteği üzerine 2. tümenin bu bölgeye gönderilmesi ve taarruzun bundan sonra yapılması kabul edildi. 18 mayısa kadar her iki bölgede önemli savaşlar olmadıysa da, iki tarafın en yakın uzamlardan birbirlerine açtıkları ateşler, bize ve düşmana günde birkaç yüz yaralı ve ölü verdiren baskınlar devam etti. 2. tümen Arıburnu bölgesine (15 mayıs) vararak cephenin güney kısmındaki 5. tümenle 16. tümenin arasına yerleştirildi. 19, 5, 2 ve 16. tümenlerle 19 mayıs saat 3,30 da üç kere tekrarlanan kısa topçu hazırlıklarından sonra Türk taarruzu başladı. 2. tümenin, dövüşeceği yerin ve savaşların özelliğini tanımadan savaşa girmesi ve 4 tümenin 5 km lik dar bir alana konması dolayısiyle güneyde bir kısım düşman siperine girildiği ve 20 mayıs saat 10 a kadar taarruza devam edildiği halde, topçu ateş hazırlığı ile düşman da uyarılmış bulunduğundan yeter başarı kazanılamadı ve kaybımızın çokluğu yüzünden (3 000 şehit, 6 000 yaralı) grup komutanlığınca taarruz durduruldu. Ayrıca Seddülbahir bölgesinde 7. tümen cephesine yapılan düşman karşı taarruzu (22 mayıs) da durduruldu. «Majestic» zırhlısı 25 mayısta ve «Triumph» zırhlısı 26 mayısta batırıldı. Bundan sonra düşman donanmasının büyük gemileri Mondros limanına alındığından bu gemilerin ancak arasıra gelmeleri dolayısiyle kara birliklerimize yapılan ateşler azaldı.

Büyük taarruzların yapılmadığı Arıburnu bölgesinde siper savaşları devam ediyor, iki taraf da siperlerde çakılmış bulunuyordu. İlk olarak 5. tümen Kanlısırtta yer altında açtığı galeri ile bir İngiliz ateş yuvasını dinamitle uçurdu. Böylece Çanakkalede yeraltı mayın savaşları başladı.

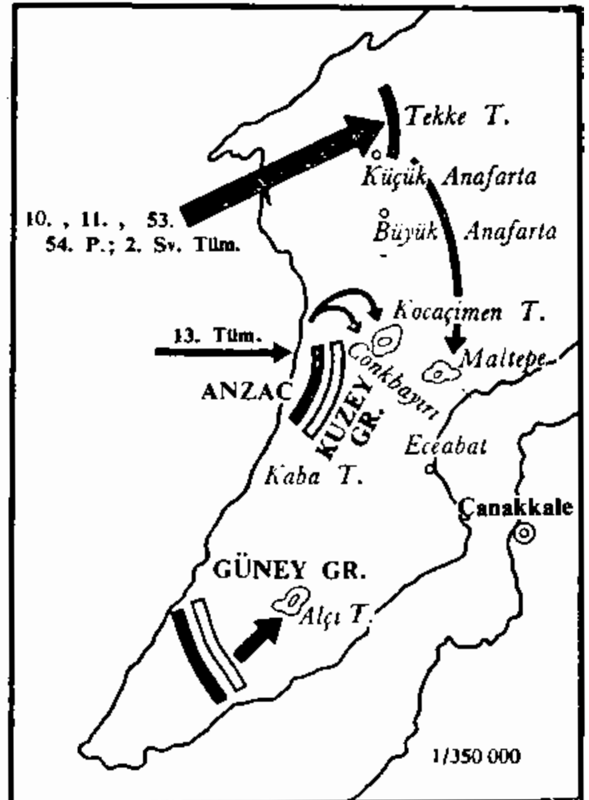
3. *Kirte Savaşı*: 4 haziranda sağda Fransız kolordusu (20 000 kişi), solda İngiliz VII. kolordusu (31 000 kişi) ile, son ikisi yedekte olan 9, 7, 12 ve 15. tümen (tutarı 25 000 kişi) lerden meydana gelen kuvvetlerimize karşı topçu ateş silindiri uygulanarak, zırhlı otolar da kullanılarak taarruza geçildi. Fransızların girdiği bazı siperlerimiz, 12. tümenin karşı taarruzu ile geri alındı. İngilizler elde ettikleri ilk siperleri koruyabildiler. Düşman kuvvetleri haziran ortasından başlıyarak her gün şiddeti gittikçe artan ve son 45 dakikasında çok kuvvetlenen 88 top, 2 kruvazör ve 2 destroyerin yaptığı uzun topçu ateş hazırlığından sonra, 21 haziran saat 6 da taarruzlarını tekrarladılar; 83 Tepesinin iki tarafındaki ön siperlere girdiler. Sığındere'de de ateş 28 haziranda aynı usullerle başladı, 4 temmuzda taarruza geçildi. Düşmanın ilerlemesiyle bir aralık grup komutanı general Weber, Alçıtepeye çekilmeyi düşündü; bu taarruz da düşmanın birkaç siper almasiyle sona erdi. Düşmana karşı taarruzlarımızın kayıp vermekten başka bir işe yaramadığını söyliyen Seddülbahir bölgesi komutanı Faik Paşa, ordu komutanını kararından vazgeçiremedi. Bu savaş Çanakkalenin en kanlı savaşı olmuştu. 9 temmuzda Seddülbahir grupu komutanlığına Vehip Paşa atandı. Başkomutanlığın Çanakkaledeki 5. ordu birliklerini İstanbul bölgesindeki 2. ordu birlikleriyle değiştirme kararı üzerine 10 temmuzda XIV ve II. kolordular karargâhlariyle Seddülbahir bölgesine geldiler. Bu kolorduların yerleşmesi bitmeden Kerevizdere Savaşları başladı. Bu savaşlar sırasında tehlikeyi ve kuvvet ihtiyacını karşılamak üzere bölgeye getirilen Saros grupundan 3. tümen, ordu komutanlığınca hâlâ oralara çıkarma yapılacağı tahmin edildiğinden tekrar yerine gönderildi.

Kerevizdere Savaşı (12 ve 13 temmuz): İtilâf kuvvetlerinin 4. tümenimiz cephesine girmesi bizim için birkaç yüz metrelik yer kaybına sebep oldu. Bu savaşta düşman cephane darlığındaydı ve gemi topçusuna güvenerek Çanakkaleye getirmemiş olduğu ağır topçunun gerekliğini anladı.

Mayısın son haftasında Arıburnu bölgesinde şiddetini kaybeden savaşlar temmuz ortasında Seddülbahir bölgesinde de hafifledi. Her iki taraf da çok kayıp vermişti. Donanmanın karaya atış yapabilmesi, uçak ve balon üstünlüğü, topta ve makineli tüfekte dengesizlik ve bizde cephane azlığı yüzünden kaybımız daha çok olmuştu. 70 subayını kaybetmiş, birkaç subayın elinde kalmış alaylarımız vardı. Çıkarmanın başlamasından Kerevizdere Savaşı sonuna kadar 70 gün içinde tutarı 11 km olan cephede 100 000 ne yakın kayıp verdiğimiz düşünülürse, Ç. S. nin Birinci Dünya Harbinin en kanlı savaşı olduğu anlaşılır. Karşı taarruzlarda daha ölçülü davranmak suretiyle kayıptan kaçınılabilirdi. Temmuz ortasından Anafartalar çıkarmasının başlamasına kadar (6 ağustos gecesi), yer yer savaşlar olduğu halde hemen hemen aynı durumda kalındı.

ANAFARTALAR ÇIKARMASI VE YAZ SAVAŞLARI (bk. kroki 6):

General Hamilton'un haziran başlarında kuvvet istemesi, Londrada harb kabinesinin ve Ç. S. ni incelemekle görevli Çanakkale komisyonunun bu sefer üzerinde yeniden düşünmesine yol açtı. Çanakkalenin İtilâf devletlerince bırakılması İslâmlık dünyasında, Balkanlarda ve Rusyada kötü etkiler yapacak, Türkiyede serbest kuvvet kalmış olacaktı. Bundan dolayı uygun görülmedi. Az kuvvet gönderilerek seferin amaçlarını elde etmeğe çalışmaksızın cepheyi olduğu gibi tutmak da Rusyanın günden güne düştüğü kötü duru-

ÇANAKKALE SEFERİ: Kroki 8: Müttefiklerin genel plânı ve Anafartalar çıkarmasını gösterir kroki

ma uygun gelmiyordu. Deniz bakanı Churchill'in teklifi ile Çanakkalede taarruzu canlandırmak, boğazı açmak ve Ruslarla birleşmek üzere 9. kolordu ile 53 ve 54. tümenlerin gönderilmesi kararlaştırıldı. Bu kuvvetlere Mısırdan 2. süvari tümeni de katıldı.

İtilâf devletlerinin plânı şöyle idi (bk. kroki 8) : Gelecek 5 tümenden 13. tümen Arıburnuna 3 ağustosta çıkacak, buradaki kuvvetlerimizin Conkbayırı - Kocaçimen tepesi doğrultusunda kuzey kanadını 6 ağustosta kuşatacak; kalan 4 tümen daha geniş bir alanda 6 - 7 ağustos gecesi Tuzla limanına çıkacak, Anafartalar üzerinden Kocatepe - Maltepe hattına ilerliyecekler, Seddülbahir ve Arıburnu bölgelerinde taarruzlar yaparak karşılarındaki Türk kuvvetlerini tutacaklardı. 14 1/2 düşman tümeni, çoğu zayıf kadrolu 16 1/2 Türk tümenine karşı savaşacaktı. Düşmanın 50 000 - 60 000 kişilik bir kuvvetinin Limni adasına geldiği haberi 22 temmuzda alındığı zaman, Türk 5. ordu komutanı başta miralay Mustafa Kemal olmak üzere astlarından çoğunun düşüncesinin tersine, Saros körfezi ile Arıburnu ve Seddülbahir bölgeleri arasından Kumtepe kıyılarına çıkarma yapılacağını düşünüyordu.

a. **Anafartalar çıkarması:** İngiliz IX. kolordu 2. tümenin Tekketepe sırtlarını tutarak korumasiyle yine o gece çıkacak kuvvetler Kocaçimen tepesine yürüyecekler, Arıburnundan kuşatma yapan birliklerle beraber Kabatepe - Maltepe hattına ilerliyeceklerdi. Birinci kademede 34. tugay A kıyısına, ikinci kademede 32, sonra 31. tugaylar C ve B kıyılarına yarı bulutlu bir gecede saat 21 de çıkarıldı. Birinci kademe çıkarmasını yarım saat sonra bitirdi. Türk Anafartalar müfrezesi (Gelibolu ve Bursa gezgin jandarma taburları, 31. alayın 2. taburu ile 32. alayın 1. taburları) nin keşif kollarını püskürttü. Çıkan birlikler ilkin bir ileri karakol düzeniyle yetindiler ve akşama kadar Mestantepe - Karakol dağı çizgisini zayıf olarak tuttular ve bunun gerisinde dinlenmeye geçtiler. 300 kişilik bir Yunan gönüllü topluluğunun Sazlılimana yaptığı çıkarma 4. süvari alayınca püskürtüldü.

Türk 5. ordu komutanı ikişer alaylı 7 ve 12. tümenleri, miralay Feyzi komutasında bu bölgede taarruzla görevlendirdi. 4. tümen Seddülbahir bölgesinden Arıburnu bölgesine gönderildi. Anadolu bölgesi (16. kolordu) komutanına da 1. hatta olmıyan kıtalarını Arıburnu bölgesine göndermesi emredildi. Ordu komutanı, geç de olsa, olayların akışına uygun karar almıştı. Fakat 6 ağustos gecesi alınan haberler üzerine, gerekli emirleri verdikten sonra Kocaçimen tepesi gibi bir yere gelip savaşlara kendi varlığını da katması gerekirdi. Bunu yapmamasının kötü etkileri oldu. 7. tümen ile 12. tümenin bir alayının 7 ağustos saat 22 de Seyitli'ye gelmesi sırasında düşman da Mestantepe ve Kireçtepe çizgisine emniyet birliklerini sürmüştü; büyük kısmiyle yazın kurumuş olan Tuzla gölü düzlüklerinde dinlenmekte idi. 8 ağustos günü yapılacak taarruz bu düşmanı çok fena bir duruma düşürecek iken kıtaların bir gün önce 40 km ye varan uzun yürüyüşleri sebebiyle grup komutanı miralay Feyzi, taarruzu 9 ağustosa bıraktı; bu hareketi onun değiştirilmesine, yerine de miralay Mustafa Kemal'in atanmasına sebep oldu.

1. *Anafartalar Savaşı*: İki taraf da taarruza karar vermişti. Düşmanın ilerlemesi sık ve yoğun gruplar halinde oluyordu. 9 ağustos sabahı 12. tümenin Küçük Anafarta - Yusufçuk - Mestantepe doğrultusundaki taarruzu ilerledi. 39. alay toplu bir İngiliz tugayına taarruzla bir taburunu esir etti. Tümen Pınar tepesini aldı. Bu tepenin raporda Mestantepe diye bildirilmesi Anafartalar grupunu 12. tümenin 2. hat birliklerini Conkbayırı bölgesindeki savaşlara katmak yolunda bir plâna götürdü ve 8,30 da Anafartalar grupu karargâhına gelmiş olan 5. ordu komutanı bu plânı uygun bulduysa da, sonradan yanlışlık anlaşıldı. Fakat, güneye çark için durma emri zaman kaybettirdi ve düşman da 8 - 9 ağustos gecesi karaya çıkmış olan 53. tümen 159. tugayı ile cepheyi kuvvetlendirdi.

7. tümen 8 ağustosta Asmaderede hazırlandı. Bulunduğu yerde keşif yaptı ve 9 ağustos sabahı saat 4,30 da Kayacıkdereden geçerek taarruza başladı. Damakçılık bayırına tırmanırken şiddetli ağır makineli tüfek ateşlerinin, biraz sonra da Azmak deresinden gelen bir tabur kadar İngiliz kuvvetinin etkisini gördü. Bu savaşta cephedeki her iki alay komutanının vurulması ve tümenin sadece bir bataryanın ateşiyle korunması yüzünden taarruzu tümen kumandanı durdurdu.

Türk taarruzları karşısında Tuzla gölü bölgesine çekilip karışık bir durumda bulunan 10 ve 11. tümenler, 9 ağustos sabahı saat 9,30 da Tuzla limanına gelen general Hamilton emir verdiği halde karşı taarruza geçirilmedi.

10 ağustosta Conkbayırında savaşlar olurken, Anafartalarda taarruza geçilmesini general Hamilton istediyse de, astların ricaları üzerine bir gün sonraya bırakıldı. 53. tümenle Küçük Anafarta doğrultusunda taarruz etmek istedilerse de, başarılı olmadı. Çıkarılacak olan 54. tümenle Mısırdan gelmekte olan 6. tümenin yetişmesini bekliyerek taarruz 13 ağustosta yapıldı, yine başarı vermeyince Hamilton tarafından durduruldu.

Kireçtepe Savaşı: İngiliz IX. kolordusunun 10. tümeni Türk 5. tümen karargâhının güdümüne verilmiş olan Kireçtepe grupumuza karşı şiddetli bir topçu hazırlığından sonra 15 ağustos saat 15,30 da taarruza geçti ve Arslantepe'yi aldı. Yapılan bir karşı taarruzla 16 ağustosun ilk saatlerinde bu tepe geri alındı. Sabaha karşı yeni bir İngiliz taarruzu ile kaybedilen Arslantepe, ikinci bir karşı taarruz yapan Türklerin eline geçti. Kireçtepe dolaylarında ve genel olarak Anafartalar bölgesinde uğranılan bu başarısızlıklar dolayısiyle general Hamilton IX. kolordu komutanını değiştirdi. İki tümen komutanı da istifa etti. İngiliz 29. tümeni Seddülbahir bölgesinden Anafartalara kaydırıldı.

b. **Arıburnu bölgesinde İngiliz taarruzları ve 2. Conkbayırı taarruzu** (bk. kroki 4) : 6 ağustos günü 17,30 da kısa bir topçu ateşi hazırlığı ile 26. tümen cephesine yapılan taarruzda, düşman ilk hat siperlerimize girdi ise de, karşı taarruzumuzla durduruldu. İlk hat siperlerini kaybetmiş olduk.

9 ağustosta düşman 19. tümen cephesine de başarısız bir taarruz yaptı. Yedekte bulunan 5. tümenin alaylarını birer birer cepheye sürmek zorunda kaldık. Böylece Conkbayırı - Kocaçimen hattına yapılan taarruzları ve ilk evrede Anafartalar çıkarmasını önliyecek büyük kuvvetimiz kalmadı.

2. *Conkbayırı Savaşı*: Kocaçimen - Conkbayırı yaylasını elde etmek amaciyle 3 ağustosta Arıburnuna çıkarılan ve buradan katılan birliklerle kuvvetlendirilen 13. tümen, açık bulundurulan Türk kuzey kanadından yaptığı kuşatma ile harekete geçti. 6 ağustos gecesi Anafartalar bölgesinde çıkarma yapılırken bu kuvvetler iki tugayla Şahintepe üzerinden Conkbayırına iki koldan ilerledi. Arıburnu bölgesinde yedek kalmamış olmasından tehlikeli olan bu hareket 7 ve 8 ağustos günleri Ç. S. nde son sözü söylemek durumunda iken, düşmanın yolu şaşırarak engebeli arazide za-

man kaybetmesi ve 19. tümen komutanımızın kendiliğinden duruma karışmasiyle kırıldı. Johnston ve Hint tugaylarının Conkbayırına karşı olan hareketlerinde 19. tümen komutanı, 72. alayın üç taburu ile istihkâm taburunu cepheye gönderip ordunun devamlı şekilde dikkatini çekti; arkadan 9. tümen yetişti. Bütün bunlarla 8 ve 9 ağustos günlerini kazandı. Böyle olduğu halde, doruğunu düşmanın elde etmiş olduğu Conkbayırında, yani kıskacın ikinci ucunda tehdit devam etmekte idi. Mustafa Kemal, Anafartalardaki karargâhında yapacağı taarruz hakkında ordu komutanı ile anlaştı. Bu taarruzu 28 ve 41. alayları büyük bir süngü hücumiyle 23 ve 24. alayların üzerinden aşırarak yanaşık düzende yaptırdı. Üzerinden aşılan iki alayın da taarruza katılmasiyle düşmanın ikinci kuşatma kıskaçı kırıldı.

Mustafa Kemal'in emriyle 28 ve 41. alaylar 10 ağustosta Conkbayırının doruğu gerisinde yanaşık düzende bir tören için tertiplenmiş gibi hazırlandı. Mustafa Kemal bu iki alayı kısaca teftiş edip şu tarihî konuşmayı yaptı:

«Askerler, karşımızdaki düşmanı mağlûbedeceğimize hiç şüphe yoktur. Fakat siz acele etmeyin. Evvelâ ben ileri gideyim. Siz, ben kırbacımla işaret verdiğim zaman hep birden atılırsınız.»

Süngüler, ağaran tan yerinde güneş ışınlarından önce parladı ve ilk hatlarımızdan 30 - 40 m ileride bulunan düşman, siperlere girilerek süngülendi. Askerlerimiz Şahinsırta kadar ilerlediler; şiddetli ağır makinalı yan ateşleriyle ve topçu etkisiyle durduruldu. Bugünkü savaşta bir şarapnel misketi miralay Mustafa Kemal'in göğsüne vurmuş, oradaki saati parçalıyarak onu hafif yaralamıştı.

Böylece düşman, Arıburnu kuvvetlerimizi Anafartalarda tesbit edebildi ise de, amacına varamadı.

Arıburnu bölgesini kuzeyden kuşatmak üzere 13. tümenin Fox tugayı ve 4. Avustralya tugaylariyle Azmak deresi üzerinden Kocaçimen tepesine yaptığı, yine yol şaşırması ve arazinin engebeli olması yüzünden geciken tehdit, yan korumadaki 14. alay ve 4. tümen tarafından önlendi.

c. **Seddülbahir bölgesinde İngiliz taarruzları:** Anafartalar çıkarma plânının başka bir bölümü olarak uygulandı. Fransızların, erleri azalan tümenleriyle taarruz gücünde olmadıklarını, ancak savunma yapabileceklerini bildirmeleri üzerine, yalnız İngiliz birlikleri, Alçıtepeyi elde etmek için topçu ateş hazırlığından faydalanarak 6 ağustosta 10. tümenimize karşı, 42. tümen ise 7 ağustosta 13. tümenimize karşı taarruz etti. Her iki taarruzda düşman büyük kayıplara uğratılarak durduruldu. General Hamilton, Anafartalar harekâtının etki göstermesine kadar bu bölgede taarruzların durdurulmasını emretti. Fakat küçük çapta Türk karşı taarruzları 13 ağustosa kadar sürdü.

2. **Anafartalar Savaşı** (bk. kroki 5): İngiliz IX. kolordu komutanlığına gelen general Lisle'in, birliklerini düzene koymasından sonra 2. atlı tümen Mısırdan, 29. tümen de Seddülbahir bölgesinden getirilerek toplanan kuvvetlerle, yarım saatlik bir topçu ateş hazırlığından sonra 20 ağustos saat 15 te 12. tümenimize taarruz edildiyse de, başarı kazanılamadı. 7. tümen cephesinde yapılan taarruz da başarısız kaldı. Yedekte tutulmuş olan 2. atlı tümen 29. tümen ile kuvvetlendirilerek Yusufçuk tepesini aldıysa da, kuvvetlerimizin karşı taarruzu ile geri atıldı. Kireçtepe kesiminde İngilizlerce elde edilen yerler de 22 ağustos Türk karşı taarruzu ile geri alındı.

22 ağustosta 12. tümenimize karşı yapılan taarruz sonuç vermedi. 12. tümenimiz sol kanadından gündüz kaybettiği siperleri gece taarruzlariyle geri aldı.

27 ağustosa kadar 7. tümen cephelerinde yapılan taarruzlar ancak bir kısım siperlerimizin elden çıkması ile sonuçlandı. Anafartalar teşebbüsünde düşman ancak kıyılara yakın yerlerde tutundu.

SONBAHAR SİPER SAVAŞLARI:

Cephenin bütün bölgelerinde siper savaşları devam etti. Karşılıklı atışlar, çoğu Türklerden olmak üzere baskınlar ve yeraltı mayın savaşları oldu. İş işten geçtikten sonra Türk başkomutanlığı, Çanakkale cephesini kuvvetlendirmeğe karar verdi ve 1. orduyu Gelibolu yarımadasının kuzey kısmına gönderdi. Türk kuvvetleri 21 tümene çıktı. Donanma ile kara kuvvetlerinin 3 gün içinde Çanakkale Boğazını geçeceklerine inanarak sefere başlamış bulunan İtilâf devletleri yüksek askerî makamlarından, general Hamilton tekrar kuvvet istedi. Ne bu istek, ne de Rus başkomutanının «Karpatlarda ve Galiçya'da ağır kayıpların yerini doldurmak üzere Kafkas cephesinden kuvvet çekme imkânını kazanmak için Türkiyeyi yenmek amaciyle çabuk davranmayı Rusların heyecanla bekledikleri» yolundaki kışkırtmaları İngiliz hükümetini bir tümenden fazla kuvvet göndermeğe razı edemedi. İtilâf devletleri 10 ağustosta kaybettikleri hareket serbestliğini tekrar elde edemedi. Müttefik devletlerin Sırbistan'a karşı açtıkları sonbahar seferi ile doğan kuvvet ihtiyacı karşısında, Çanakkaleden asker çekme imkânını incelemeğe gönderilen general Charles Monroe, Çanakkalenin boşaltılması için rapor verdi. Bu rapor üzerine iki İngiliz tümeni Selâniğe gönderildi (5 aralık).

28 ekimde general Monroe general Hamilton'un yerine geldi, 30 000 - 40 000 kişinin kaybı pahasına da olsa çekilmenin gerektiğini tekrarladı. Kasım ayı Gelibolu yarımadasında yağmur ve kar fırtınalariyle geçti. Tek bir gemi veya küçük aracın kıyılara yanaşamadığı, sellerin siperleri bastığı ve insanların siper içinde boğulduğu günler çok oldu. Bu kayıplar düşman kuvvetlerinde daha çoktu. Bunun bir sebebi de, çekilmeye hazırlık olarak bazı gereçlerin Anafartalardan Mondros'a taşınması sırasında yanlışlıkla giden kışlık elbiselerin bir daha getirilememesiydi. Fırtınalar dolayısiyle Anafartalar bölgesinde su basan siperlerden dışarı uğrıyan iki taraf erleri bir defasında birbirlerine ateş etmeden tabiatla savaş için aralarında anlaştılar. Lodos fırtınaları limanları da tuttuğundan Kefalo ve İmroz limanlarında üç büyük gemi batırılarak rüzgâr siperi yapıldığı halde, birçok küçük aracın batması önlenemedi. Bunun etkisi çekilmede de kendisini gösterdi ve üç bölgeden birden boşaltma yapmak mümkün olmadı.

Sırbistan yolunun açılmasiyle 15 kasımda gelen 240 mm lik motorlu bir Avusturya bataryası Anafartalar bölgesine, aralıkta gelen 150 mm lik ikinci bir Avusturya bataryası ise Seddülbahir bölgesine yerleştirildi. Bu suretle Ç. S. ne müttefikimiz Avusturya da yalnız 8 topla katılmış oldu. Almanlar ise daha başlangıçta Çanakkale cephesine iki tabyalık topçu eratı, 1 istikâm bölüğü (hepsi 250 kadar er) ve iki düzine subay ve birkaç denizaltı ile katılmışlardı. İstihkâm bölüğü, ordu karargâhına ve Alman subaylarına gözetleme yeri ve sığınak yapmakta kullanıldı. Bunlardan Ç. S. nin sadece Türk gücüne dayandığı anlaşılır.

ÇANAKKALEDE LOJİSTİK VE İKMAL İŞLERİ:

Bu işler iki tarafta da büyük bir gayretle yönetildi. İtilâf devletlerinin deniz üstünlüğü, bol kaynakları ve deniz taşıtlariyle çok az hallerde duraklama göstererek verimli şekilde geçti. Türk tarafında ise, demiryolu istasyonlarından uzaklık, fena yol, ve motörlü kara taşıtlarının bulunma-

yışı, limanların ilkel durumu, Çanakkale Boğazının abluka altında olması dolayısiyle İstanbul ve İzmir üslerinden tamamlama işleri güçlükle yapıldı. Seferin ikinci ayından sonra İtilâf devletleri denizaltılarının Marmara denizine girmesi ve uçakların taarruzu dolayısiyle Türk ticaret gemilerinin, yelkenli ve motörlü küçük taşıtların ulaştırmada ve birliklerin kıyı değiştirmelerinde gördükleri hizmet çok büyük oldu. Ç. S. nde sağlık işleri, hele hasta ve yaralıların boşaltılması, yetersiz araç ve imkânlar dolayısiyle büyük bir çabayı gerektirdi.

MÜTTEFİK ÇEKİLMESİ:

Türkler Anafartalar bölgesinde bir taarruz için hazırlanmağa başladılar. Bu amaçla birlikleri cepheden çekerek geride eğitimle hazırladılar. Kasımda İngiliz harbiye bakanı Çanakkaleyi gezdi. Boşaltma gereğine inandı. General Monroe Selânik cephesi komutanlığına, general Birdwood da onun yerine Akdeniz seferî kuvveti kara başkomutanlığına atandı. Gerek İngiliz harb komitesi, gerek İngiliz kabinesi bu ağır kararı çok düşünerek verdi (7 kasım 1955).

İtilâf devletleri 134 000 insan, 393 top ve 500 hayvanlık seferî kuvvetlerinin çekilmesini büyük bir ustalıkla evre evre yaptılar. Denilebilir ki en başarılı hareketleri bu oldu. Lâyterlerde ve küçük araçlarda fırtına dolayısiyle meydana gelmiş olan kayıplar yüzünden boşaltma aralıklarla yapıldı.

a. **Anafartalar - Arıburnu çekilmesi:** 19 aralık 1915 günü öğleden sonra İngilizler Seddülbahir bölgesinde şiddetli bir taarruza geçip dikkatimizi oraya çekerek geceleyin Anafartalar - Arıburnu bölgesinden çekildiler. 20 aralık saat 2 sıralarında Arıburnunda patlıyan bir mayın çukurunu elde etmek üzere ileri atılan Türk birliği düşmanın çekildiğini gördü. Fakat bölge mayınlanmış ve dolayısiyle tehlikeli olduğundan düşmanın artçısına bile yetişilemedi. Yalnız Anafartalar bölgesinde 126. alay, düşman artçısına yetişti ve çarpışmalar oldu ise de, kıyı birkaç km kadar yakın olduğu için düşman çabucak araçlara binerek ayrıldı.

Bundan sonra taarruzumuzun Seddülbahir bölgesini kuvvetlendirerek buradan yapılması düşünüldü. İlkin 7 aralıkta Türk 12. tümeni taarruz etti. Küçük bir yer alındı.

b. **Seddülbahir çekilmesi** (bk. kroki 7): Son zamanlarda bazı belirtilerden düşmanın çekileceği anlaşılıyordu. Kumkale'ye sürülen bir batarya ile İntepe bataryaları, geceleri Seddülbahir bölgesindeki düşman iskelelerine ateş etti. Buraya karşı Türk taarruzu hazır değildi, Alman denizaltıları da bölgede yoktu. Gece izlemeler arttığı halde, düşman 8 ocak 1916 gecesi Seddülbahir bölgesini de boşalttı. Döşenmiş mayınlar düşmanı izlemeye imkân vermedi.

Kara kuvvetini çeken düşman, Çanakkaledeki kıtalara, ulaştırma yoluna ve iskelelere havadan taarruzlara devam etti ve birlikleri de rahatsız etmekten geri kalmadı. İtilâf donanması yakın ablukayı kaldırmadı. 1916 baharında Çanakkaleden Kafkas cephesindeki 2. orduya kuvvet gönderildi. Türklerin 20 ocak 1918 de yaptıkları İmroz baskınına kadar bölgede önemli bir olay olmadı.

Ç. S. NİN SONUÇLARI:

Ç. S. 8,5 ay sürdü. Anayurdun en duygun yerine yöneltilen taarruz kırıldı. Türk karşı koymasiyle Çanakkale, Irak ve Filistin cephelerinde bir milyona yakın İngiliz ve Fransız askeri Müttefik devletlerin ana cephelerinden uzak tutuldu. Bulgarlar Müttefik devletler tarafında harbe girdi. Yunanistanla Rumanyanın ve İtalyanın harbe girmeleri geciktirildi. Savaşlar iki taraf için ağır kayıplara (Türklerin savaş içi ve dışı 251 309, İtilâf devletlerinin 47 000 i Fransız olarak 252 000) sebep oldu. Bu kayıplar hesap edilirse, iki tarafın Ç. S. nde yarımşar milyona yakın asker görevlendirdiği anlaşılır. İtilâf devletleri, 10 ağustos 1914 te «Yavuz» ile «Midilli» yi izleselerdi, boğazdan girmeleri mümkün olacaktı. Boğazı elde tutmak için baştan beri kara ve deniz ortak hareketi yapmaları gerekirdi. Baskın etkisinin azalması ve Türk kuvvetlerinin artırılması suretiyle hareket güçleşti. Aslında bu, İtilâf devletlerinin düşmanlarını küçümsemelerinden ileri geliyordu. Bununla birlikte, İngilizlerle Fransızlar, o yıllara kadar büyük savaşlarla yakından karşılaşmamış olduklarını, Türklerin kahramanlıklarını hakseverlikle tanımışlar ve söylemişlerdir. Türklerin, düşman kuvveti çıkarılmıyan Saros ve Anadolu kıyılarına çok kuvvet ayırması ve kalanları da, düşmanın karaya ayak basmasına müsaade ederek taarruza geçme yolunda kullanması (Gelibolu yarımadasının derinliğinin, savaş ve ulaştırma ağının zayıflığı yüzünden) elverişsiz bir savunma sistemi olmuştur. 18 mart deniz savaşı nasıl düşman donanmasının çekilip gitmesiyle kazanılmışsa, kara kuvvetlerinin de birkaç taarruzumuz sonucunda çekilip gitmeleri seferin karada kesin sonuçlu zaferi olmuştur.

Ç. S. Türkiyenin 4 yıl harbe dayanmasına, bu yüzden Çarlık Rusyanın yıkılmasına sebep oldu. Bu başarı yalnız Türk kuvvetlerinindir. Deniz yönünün kapalı ve demiryolunun Sırbistan toprağında kesik olmasından müttefiklerimizden Avusturyalıların ve Almanların Çanakkaleye kattıkları kuvvet çok azdır. İngiliz askerî tarihçisi tuğgeneral Aspinal Oglander'in dediği gibi, «Ordu komutanı mareşal Liman von Sanders'in, sonraları Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu olan Mustafa Kemal'den aldığı ilhamın değerine paha biçmek mümkün değildir». Bu kuvvet ve ilham kaldırılınca mareşale sadece o yüce orduya komuta etmek şerefi kalır demek mübalâğalı olmıyacaktır. Türk başkomutanlığı daha başlangıçta yeteri kadar kuvvet ayırsaydı, düşman ya karaya ayak basamaz, ya da çıkar çıkmaz denize dökülürdü.

ÇANAKSI HÜCRELER, memeli hayvanlarda salgı görevi yapan ve tek hücreli olan tek beze. Özellikle sindirim sisteminin iç yüzünü örten dokudaki silindrik ve tüylü epitel hücreleri arasında bulunur.

Salgısı *mucin* adını alır, su ile birleştikten sonra *mucus* olur. Dokuların iç yüzlerinin kaygan durmasını sağlar. Adından da anlaşılacağı gibi, bu hücreler çanak biçimindedir. İçi mucin ile dolu iken alt bölümü kabarıktır. Boşalınca pörsür. Bu hücreler, memeli hayvanların yaşayışında önemli görevler yüklenmiş hücreler arasında sayılmaktadır.

ÇANÇAN (İsp. **Chanchan**), şimdiki Peru topraklarında yer alan Şimu adlı eski bir yerli krallığın başkenti. Bugünkü Trujillo şehri yakınlarında 17,5 km² lik bir alan kaplıyan, fakat bugün yalnız kalıntıları görülen bu şehir, 1 400 yıllarında Şimu krallığının yenildiği bir savaşta, kuşatma sırasında Inca'lar tarafından yıkılmıştır.

ÇAND BARDAY (İng. **Chand Bardai**; 1169 - aş. yu. 1200), Hint şairi. Lâhor'da doğmuştur. Lâhor'un son kralı Prithiraj'un saray şairi olmuştur. Hint edebiyatında en uzun (2 500 sayfalık) kahramanlık destanı (*Chand Rāisā*)nı yazan şair olarak tanınmıştır. Bu eserde saray hayatı yanında halk hayatından birtakım çizgiler (düğünler, geziler, ziyaretler v. b.) de aksettirilmiştir. Bundan başka, bu eserde tarih, felsefe, mimarlık, botanik, astroloji, dilbilgisi, şiir ve müzik bilgileri de vardır. Söylentiye göre, Ç. B. bir savaşta ölmüş ve eserinin son bölümleri oğlu tarafından yazılmıştır.

ÇANDA (İng. **Chanda**): 1. Hindistanda, Madhya Pradeş'in Nāgpur yönetim bölümünde ve Nāgpur şehrinin güneydoğusunda bir bölge. Yüzölçümü 17 400 km², nüfusu 873 284 (1941) tür. Darı, keten tohumu ve pamuk yetiştirilir.

2. Aynı adı taşıyan bölgenin başkenti. Nāgpur şehrinin aş. yu. 154 km güneyinde, Penganga ırmağı üzerindedir. Ticaret şehri ve demiryolları kavşağı olarak tanınmıştır. İpek dokuma ve kibrit fabrikaları, süs terlikleri yapımevleri vardır. Çevresinde kömür madenleri işletilmektedir. Nüfusu 35 700 dür.

ÇANDAKUR veya ÇUNDAKUR(İng. **Chandakur**), Lâhor'un son hükümdarı olan Ranjit - Singh (ölm. 1863) in karısı. Kocasının ölümünden sonra da İngilizlerle savaşa devam etmiş, hükümdarlık tahtına kendi oğlu olan Dhalip - Singh'in geçmesi için iki üvey oğlunu da öldürtmüştür. Naip olduktan sonra Hindistandaki İngiliz egemenleğini ortadan kaldırmak istemişse de, ordusu İngilizlerin eline geçmiştir.

ÇANDAL, Hindistanda mezarcılık v. b. gibi âdi işlere verilen ad; eskiden aşağı halk tabakasından Hindu sınıfı.

ÇANDARLI, İzmir ilinin Dikili ilcesine bağlı bir bucak merkezi ve iskele. Nüfusu 2 164 (1960) tür. Ç. aynı addaki körfezin kuzey kıyısında, denize doğru uzanmış bir dil yakınındadır. Bu dilin batısında Karatuzla limanı, doğusunda Ç. limanı vardır. Ç. limanı tabiî bir koydur. Bu koyun ağzı 800 m genişliktedir. Koydaki en derin yerler 20 m kadardır. Basit bir iskeleden ibaret olan Ç. ya yelkenlilerle motorlar uğrar, vapurlar 100 m açıkta demirler. Kara yolu ile Bergama - İzmir şosesinden gelinir.

Halkın çoğu çiftçilikle geçinir. Yılda ortalama olarak 15 000 kg tütün, 200 000 kg zeytin, 600 000 kg hububat elde edilir. Ç. da 14 motorlu su değirmeni, 2 zeytin ezme yeri, su değirmeni, ilkokul, lokanta, fırın ve k çük bir çarşı ve belediye örgütü vardır.

Ç. bucağının nüfusu 4 702 (1960) olup bucağa bağlı 6 köy vardır.

ÇANDARLI, Osmanlı devletine sadrazamlar ve kazaskerler yetiştirmiş bir aile. Bu ailenin adı yazıtlarda ve tezkirelerde Cenderî, Cendereli, Candarlu, Çandarlu olarak da yazılır. Bu aileden gelenlerin başlıcaları:

1. Ç. Kara Halil Hayreddin: Ailenin adı Kara Halil Hayreddin ile ortaya çıkar. Ahîlerden olduğu ve Şeyh Edebalî'nin akrabası olduğu bilinen Ç. Kara Halilin, İznik kadılığına getirilmeden önceki hayatı üzerine kesin bilgi yoktur. Orhan Bey öldüğü sırada (1360) Ç. Kara Halil, Bursa kadısı idi. Orhan Bey zamanında yapılan askerî örgütte, kendisinin büyük yardımı görülmüştür. Ç. Kara Halil, I. Murat zamanında kazaskerliğe getirilmiştir. Rumelide fetihlerin genişlemesi üzerine, yeni bir ordu kurmakla görevlendirilmiş ve yeniçeri ocağı ile acemi ocağını kurarak pek önemli bir iş başarmıştır. Ç. Kara Halil, Karamanlı bilgin Molla Rüstem ile birlikte maliye işlerini de düzenlemiş ve Osmanlı Beyliğinin basit aşiret törelerinden sıyrılarak köklü bir devlet olması yolunda unutulmaz işler başarmıştır. Ç. Kara Halil daha sonra Halil Hayrreddin adı ile Osmanlı devletinin mülkî ve askerî yetkilerini elinde tutan veziri olmuştur (1385). Bu tarihte Osmanlı ordusunun başında Rumeliye geçen Halil Hayreddin Paşa, Serez ve Selânik'i almış, Manastıra da girdikten sonra Arnavutlukta savaşlar yapmıştır (1387). Ordunun başında Yenice Vardarda bulunduğu sırada hastalanmış, Sereze getirilmiş ve orada ölmüştür (1387).

2. Ali Paşa: Halil Hayreddin Paşa ölünce büyük oğlu Ali Paşa vezir olmuştur.

3. İbrahim Paşa: Ali Paşadan sonra, yanlış olarak oğlu diye gösterilen kardeşi İbrahim Paşanın vezir olduğu bazı tarihlerde kayıtlı ise de, İbrahim Paşa daha sonra, Çelebi Sultan Mehmet zamanında vezir (1417) ve II. Murat zamanında Bayezid Paşanın ölümünden sonra vezir-i âzam olmuştur (1421). İbrahim Paşa, Düzmece Mustafa olayında Ulubat Savaşında, Osmanlı ordusunun başında bulunmuş ve Düzmece Mustafayı yenmiştir. Ölümüne (1429) kadar vezir - i âzamlıkta kalan İbrahim Paşa İznikte gömülmüştür.

4. Halil Paşa: İbrahim Paşa öldükten sonra oğlu Halil Paşa vezir - i âzam olmuştur. II. Murat, Halil Paşayı çok severdi, kendisine büyük güveni vardı. Hunyadi János ile II. Murat arasında yapılan uzun savaşlardan sonra 1444 te 10 yıllık Segedin (Mac. Szeged) antlaşması yapılmış ve çok yorgun düşen II. Murat, saltanatı Manisa valisi olan oğlu Mehmet'e bırakarak Manisaya çekilmiştir. II. Murat zamanında devleti bildiği gibi yöneten Halil Paşa ile yeni ve genç hükümdar arasında kısa zamanda anlaşmazlık çıkmıştır. Halil Paşa, saltanatı bıraktığı için can sıkıntısı içinde bulunan II. Muradı tekrar hükümdar ilân ettirmek maksadiyle çareler aramağa başlamıştı. Bu sırada Osmanlı tahtına genç bir hükümdarın geçmesinden faydalanmak istiyen Macaristan kıralı László (Ladislaus) nun, kardinal Cesarini'nin etkisi ile yeminini unutup Segedin antlaşmasını bozması, Halil Paşaya beklediği fırsatı vermiştir. Halil Paşa, düşmanın antlaşmayı bozduğunu ve sınırları geçtiğini genç hükümdara anlatmış ve düşmana karşı gönderilecek ordunun II. Murat kumandasında olması için saltanatı babasına bırakmasını, savaştan sonra saltanatın yine kendisinin olacağını sölemiştir. Genç hükümdar bu teklifi önce kabul etmemişse de, sonradan razı olmuş ve babasını iş başına çağırmıştır. II. Mehmet tekrar hükümdar olunca, Halil Paşayı vezir-i âzamlıkta bırakmıştır. İstanbulun fethinden dokuz gün sonra ise, Halil Paşayı çocukları ile birlikte hapsettirmiş ve bu ailenin bütün mallarına el koymuştur. Halil Paşa kırk gün hapsedildikten sonra Yedikule zindanında öldürülmüştür.

Fatih, Halil Paşanın ölümünden sonra oğullarını serbest bırakmış ve mallarını da geri vermiştir. Halil Paşanın kemikleri, oğlu İbrahim Paşa tarafından İznik'e götürülmüş ve türbesine gömülmüştür. Halil Paşanın İznikte bir imareti olduğu gibi, Ege denizinde Çandarlı körfezinde onun tarafından yaptırılmış ve adını taşıyan bir de kale vardır. Bk. ÇANDARLI KÖRFEZİ.

5. İbrahim Paşa: Halil Paşanın iki oğlundan büyüğü Süleyman Çelebi, kazasker olup babasından sonra ölmüştür. Babası öldürüldüğü sırada Edirne kadısı olan küçüğü İbrahim Çelebi, bir süre kenarda kalmış, sonra tekrar devlet hizmetine alınarak kadı, kazasker, vezir ve vezir-i âzam olmuştur. İbrahim Paşa vezir olunca Amasya valisi bulunan şehzade Bayezidin lâlalığına atanmıştır. II. Bayezid hükümdar olunca İbrahim Paşayı Kili ve Akkerman seferine göndermiş ve bir süre sonra da vezir-i âzam yapmıştır.

İbrahim Paşa, İnebahtı seferinde ölmüş (1499) ve İznikte babasının türbesine gömülmüştür. Ç. ailesinden gelen son vezir-i âzam İbrahim Paşadır. Bu aileden XVI. yüzyılda da bir iki beylerbeyi yetişmiştir.

ÇANDARLI HALİL: bk. ÇANDARLI.

ÇANDARLI KÖRFEZİ (Eskiçağdaki adı: Yun. **Elaïtikos Kolpos**; Lât. **Elaiticus Sinus**), Ege bölgesinin büyük deniz girintilerinden biri. Ağzındaki genişliği 20 km, karaya doğru olan uzunluğu 25 km dir. Bu körfezde birçok koylar ve limanlar vardır. Körfezin kıyıları çok girintili çıkıntılıdır. Bununla birlikte Ç. K. nde büyük bir liman meydana gelememiştir. Sadece küçük deniz taşıtlarının uğradığı iskeleler vardır. Bunlar arasında Çandarlı (b. bk.) iskelesi başta gelir. Bakırçayı (b. bk.) Ç. K. ne dökülür.

ÇANDAUSİ [*çandausi*], kuzey Hindistanda, Uttar-Pradeş bölümünde, Ganga ırmağının kollarından biri üzerinde, Delhi şehrinin aş. yu. 150 km doğusunda bir şehir. Nüfusu 36 700 (1951) dür. Demir ve kara yolları kavşak noktası ve alım satım merkezi olarak tanınmıştır. Endüstri alanında ipek dokuma fabrikaları ve ev eşyası yapımevleri vardır.

ÇANDE, Çinde, Hunan eyaletinde bir şehir. Nüfusu 94 800 (1953) dür. Yunanciyanğ ırmağının Duntinhu (İng. Tungting Hu) gölüne döküldüğü yerin yakınında işlek bir iskeledir. Bu iskeleden çevredeki ormanlardan elde edilen keresteler muhtelif yerlere gönderilir.

ÇANDELLA (İng. **Chandella**), 830 yılına doğru orta Hindistanda Bundelkhand'da kurulmuş bir Hintli sülâle. Hükümet merkezleri önce Mahoba, sonra da Khajurâho olmuştur. XI ve XII. yüzyıllarda parlak bir devir yaşadıktan sonra Delhi sultanlığının egemenliğine girmiştir (1203). Bu sülâlenin yaptırdığı anıtların çoğu Brahman tapınakları olup hepsinde özel bir üslûp görülür.

ÇANDERNAGOR (İng., Fr. **Chandernagor**) veya **ÇANDARNAGAR** (= ay şehri), kuzeydoğu Hindistanda, batı Bengal'de, Hugli ırmağı üzerinde ve Kalkutta'nın aş. yu. 32 km kuzeyinde bir şehir. Nüfusu 44 800 (1951) dür. Demiryolu istasyonu ve liman olarak tanınmıştır. Jüt (Hint kendiri) fabrikası ve pamuklu dokuma fabrikaları vardır. 1686 da Fransızlar tarafından kurulan şehir, bir ticaret ortaklığı olarak 1757 ve 1793 te İngilizler tarafından alınmış; 1816 da kesin olarak tekrar Fransızlara bırakılmış; 1949 referandumu sonunda, 1950 de Hindistana verilmiştir.

ÇANDIR, Ankaranın Kalecik ilcesine bağlı bir bucak. Bucak merkezinin nüfusu 927 (1960) dir. 22 köyü vardır. Bu köylerle birlikte bucağın nüfusu 9 515 (1960) tir. Ç. ın hemen batısından Kalecik - Çankırı şosesi, doğusundan Ankara - Zonguldak demiryolu geçer. Halkın başlıca geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır.

ÇANDIR, iç Anadoluda, Yozgat'ın Çayıralan ilcesine bağlı bir bucak. Nüfusu 3 790 (1955) dır. 7 köyü vardır. Bu köylerle birlikte bucak nüfusu 11 282 (1955) dir. Belediye örgütü 1930 da kurulmuştur. En yakın demiryolu istasyonu, 40 km batısındaki Fakılı'dır. Ayrıca 25 km batısından Kayseri - Boğazlıyan - Yozgat şosesi geçen Ç. ın denizden yüksekliği 1 630 m dir. Halk, çiftçilikle geçinir. Tahıl, sebze ve meyva yetiştirilir. Un değirmenleri vardır. Cuma günleri pazar kurulur. Ç. da Selçuklular zamanından kalma sağlam iki köprü vardır. İçme ve kullanma suları bol ve iyidir. Kasaba içinde 21 çeşme bulunmaktadır. Ortasından bir çay geçer.

ÇANDIR, Türkmenistan ve İran'da bir ırmak. Uzunluğu 120 km dir. Kopet Dağ'ın güney eteklerinden çıkarak Atrek ırmağının kollarından Sumbar (b. bk.) ırmağına dökülür.

ÇANDİ (İndonez imlâsı: **Tjandi** [t'andi]), taştan yapılan Hindu - Cava tapınaklarına verilen Malayaca ad. Bunlar, duvar örmekle meydana getirilmiş yapılar olmayıp, piramitleri andıran basamaklı yığınlardır ve çevreleri de açık avlularla çevrilidir. Ç. lerde taş yığınlarının içinde açılmış bir veya birkaç büyük tapınma odası, bunların duvarları içinde de daha küçük tapma odaları ve tanrı heykelleri yerleştirmek için duvar oyukları bulunur. Ç. ler başlangıçta mezar olarak yapılmıştır. Ölü külleri kablarının da gizlendiği bu tapınaklar, çoğu zaman bir kıral veya kıraliçenin adına yapılır ve bir tanrıya adanır. Sonraları Ç. adı, sadece bir tanrı veya tanrıçaya saygı gösterisi olarak yapılan tek veya küme halindeki anıtlara verilmiştir. Ç. lerde yerin, cephe yönünün, biçimin ve yapının sembolik bir anlamı vardır ve bunlar bazı metafizik düşünüşlerin maddeleşmiş hali sayılır. XVI. yüzyılda bu bölgelere İslâmlığın girmesiyle Ç. yapımı durmuştur. Başlıca Ç. ler Djago, Kalasan, Panataran ve Prambanan Ç. leridir.

ÇANDİ veya ÇANDA (İng. **Chandi**, Skr. **Caṇḍi**), Hint mitolojisinde, tanrıça Durga veya Devi'nin Mahişa adındaki manda başlı şeytanı yok etmek üzere almış olduğu görünüş. *Markandeyapurana* adlı kitapta uzun uzadıya anlatılan bu yok etme olayı, yıl sonlarına doğru (ekim veya kasımda) Bengal'de Durga (Devi) adına yapılan Durgapuja şenlikleriyle kutlanır.

ÇANDİGAR (İng. **Chandigarh**), Himalaya'nın eteğinde Pencab'ın hükümet merkezi olan bir şehir. Ç., devlet idarecisi P. N. Thapar ile Pencab'ın başmühendisi olan P. L. Varma tarafından kurulmuştur. Şehir plânını 1950 de Pencab hükümeti mimarlık müşavirliğine atanan Fransız mimarı Le Corbusier yapmıştır. Londralı mimar Maxwell Fry ile, mimar Jane Drew, 1951 den 1953 e kadar bu plânları gerçekleştirmek için iş birliği etmişlerdir. 1951 de Pierre Jeanneret de bu mimarlarla birlikte çalışmıştır. Le Corbusier, özellikle, Capitole ile içindeki Parlâmento, Bakanlıklar Sarayı, Hükümet konağı ve Yüksek Adalet Divanı yapılarını yapmıştır. 500 000 kişi için yapılan bu şehir, 1953 ten beri Pencab'ın merkezidir. Iklim şartları son derece ağır olduğundan özel tedbirlere başvurmak gerekmiştir.

ÇANDİGAR: modern evler

ÇANDPUR (İng. **Chandpur**), doğu Pakistanda Meghna ırmağı üzerinde bir şehir ve liman. Nüfusu 40 500 dür. Hint kendiri (jüt) pazarı olarak tanınmıştır.

ÇANDRA (Sanskrit. = parlıyan), Hindu mitolojisinde ay tanrısı. İyiliği temsil eden bu tanrı, on at tarafından

çekilen bir arabada oturmuş ve başı yarım ayla süslü olarak tasvir edilir. Hindu inancına göre, Ç. sağlık ve bereket veren hayat sularına, yağmur ve bitkilere karışır.

ÇANDRA BOSE, Subhas: bk. BOSE SUBHAS, Çandra.

ÇANDRAGUPTA (İng. **Chandragupta**) **veya SANDRAKOTTOS**, Hindistan'da Maurya (b. bk.) hanedanının ve aynı adla kurulan imparatorluğun kurucusu. M. Ö. 322 - 298 yılları arasında hüküm sürmüştür.

Asıl adı Sandro Kottos olup Ç. saniyle tanınmıştır. Ç., Magadha (b. bk.) hükümdarı Dana Nanda (Mahapadma Nanda) nın başkomutanı idi. Bir Brahman rahibi ile anlaşarak kendi hükümdarına karşı cephe almıştı. Hükümdarını devirmek için Makedonya kıralı Büyük İskender'in Hindistana yayılması sırasında Pencab'a gidip ona sığınmış, fakat İskender geri döndüğünden, umduğu yardımı alamamıştı. Bunun üzerine Ç. doğrudan doğruya harekete geçmiş ve M. Ö. 325 veya 322 yıllarında Nanda hanedanını devirerek tahta çıkmıştı. Ç., Maurya ailesinden olduğu için onun kurduğu bu yeni sülâleye Maurya hanedanı adı verilmiş ve zamanla devletin sınırları genişleyince imparatorluk da bu adla anılmağa başlamıştır.

Ç., Pataliputra (bugünkü Patna) şehrini devlet merkezi yapmış ve Pencab'ı yönetimi altına almıştır. İskender'in ölümünden sonra, onun doğudaki ülkelerine egemen olan Seleukos, M. Ö. 305 tarihlerinde Sind'i geçerek Ç. üzerine yürümüş, fakat sonunda onunla anlaşmak zorunda kalmıştır. Anlaşmaya göre, Ç. Seleukos'a 500 fil vermiş, o da Pencab'dan Kâbil ovası ve Hindukuş'a kadar olan yerlerde egemenlik iddiasından vazgeçmişti. Bundan sonra Ç. sınırlarını genişleterek, egemenliğini bütün kuzey Hindistanda tanıtmıştı. M. Ö. 298 e doğru ölmüş, yerine oğlu Bindusâra geçmiştir.

ÇANDRAKANTA (İng. **Chandrakanta**; Skr. **Candrakānta**), Hint mitolojisinde, ay ışınlarının donmasiyle meydana gelip ay ışığının etkisiyle eriyen ve «ay taşı» denilen bir değerli taş.

ÇANDRASEKHAR, Subrahmanyan: bk. CHANDRASEKHAR, Subrahmanyan.

ÇANG: 1. Çinde kullanılan bir uzunluk ölçüsü = 10 çih = 0,318 m.

2. Thailand (Siyam) da kullanılan bir ağırlık ölçüsü= 1/50 hab (hap, pikul)= 20 tael =80 tikal (bat)= 1,213 kg.

ÇANG ÇİH - ÇUNG [*çaŋ çiçuŋ*] (doğ. 1890), Çinli asker. Çaohsien (Anhwei)de doğmuştur. Öğrenimini Almanyada yapmış, bir ara Çiang Kay - şek'le iş birliği etmiş, 1937-1938 de Hunan valiliğinde, 1939dan başlıyarak da Milliyetçi Çin liderinin sekreterliğinde bulunmuş, Doğu Türkistandaki kargaşayı yatıştırmakla görevlendirilmiş, buranın valiliğinde bulunmuş, 1949 da komünistlere gönderilen Kuomintang (b. bk.) barış kuruluna başkanlık etmiş, fakat komünistlerle birleşerek kuzeybatı illerinin komünistlere katılmasına yardım etmiş ve Çin Halk Cumhuriyetinin kuzeybatı bölgesi hükümeti başkan yardımcısı olmuştur.

ÇANG ÇİNG - HUE (İng. **Chang Ching - hui**; doğ. 1871), Çinli komutan ve mareşal Çang TSo - lin (b. bk.) in yakın çalışma arkadaşı. Mukden yakınındaki Taian'da doğmuştur. Mançuryadaki bir askerî akademide okumuş, Mançurya, Moğolistan ve Çinde çalışmış, Japon istilâsından sonra (1931) Japonlarla iş birliği ederek 1935 te Mançukuo kukla hükümetinin başkanı olmuş, 1945 te Ruslara esir düşünceye kadar bu görevde kalmıştır.

ÇANG K'İEN [*çaŋ kiyen*], M. Ö. 138 - 126 da yaptığı diplomatik gezinin sonunda Çine, ilk olarak batı Asya hakkında bilgiler getiren Çin elçisi.

ÇANG SÜEH - LİANG [*çaŋ sülyaŋ*] (halk arasında **Genç Mareşal** adiyle tanınmıştır; doğ. 1901), Mançuryalı komutan. Haiçeng (Liaoning, Çin)de doğmuştur. Çang TSo - lin (b. bk.) in oğlu olan Ç. 1936 da Sian'da Çiang Kay - şek'i ele geçirmekle ün kazanmıştır. 1931 de Japonlarca Mançuryadan sürülüp atılmış, Çiang Kay - şek tarafından Çin komünistleriyle savaşmakla görevlendirilmiş, fakat Japon istilâsına karşı toplu bir askerî karşı koymayı gerçekleştirmesi için Çiang Kay - şek'i yakalamıştır. İç savaşın, karşı koyucuları birleşmeye götüreceğini anlayınca da Çiang'ı salıvermiş, bu sefer kendisi Çiang'ın emriyle yakalanmış, ilkin Nanking'de, sonra da Formoza (Taiwan) da oturmaya zorlanmıştır.

ÇANG ŞAN, *Dichora febrifuga*'nın Çince adı. Sıtma (malarya) hastalığında parazit öldürücü ve ateş düşürücü bir ilâç olarak kullanılır.

ÇANG TAO - LİNG (asıl adı: **Çang Ling**; aş. yu. M. S. I. yüzyıl), Çinde bir Taoist mezhebi kurucusu. Seçuan eyaletinde ölmüştür. Hastalık ve cinlerden korunmak üzere birtakım sihir formülleri meydana getirmiştir. Taoizm ile kaynaştırdığı bu formülleri oğlu Heng'e bırakmıştır. Torunu Çang Lu, aş. yu. 190 yılında Hançung (Güney Şensi) da bir mezhep devleti kurmuşsa da, 216 da Nguei'e boyun eğmek zorunda kalmıştır. Taoizmin büyük ustaları olup kuzeydoğu Kiangsi'de oturan «Taoizm papazları» doğrudan doğruya Ç. ve Lu'ya bağlanmaktadır. Bunların durumu ilk olarak 746 da resmî olarak tanınmıştır.

ÇANG TSO - LİN [*çaŋ tso - lin*] (1876 - 1918), Çinli mareşal ve politikacı. Fengtien ilinde doğmuş, Mukden'de öldürülmüştür. Rus-Japon Harbi (1904-1905) nde Mançuryada Japonların yanında Ruslara karşı savaşmıştır. 1906 da Japonların yardımiyle Çin ordusuna katılmış, 1911 Çin devriminden sonra Mançuryada görev almış, 1920 - 1921, 1924 - 1925 ve 1926 - 1928 yıllarında Pekin hükümetini kontrol altında tutmuş, 1926 - 1927 yıllarında «Barış ordusu» başkomutanı olmuş, komünistlerle savaşmıştır. 1928 de Japon dostluğuna son vererek Amerika ile bağlantı kurmaya kalkmışsa da, Japonlar tarafından düzenlenen bir suikastta öldürülmüştür. Yerine oğlu Çang Süeh - liang (b. bk.) geçmiştir.

ÇANGAN (İng. **Changan**) **veya SİYAN** (İng. **Sian**), **SİKİNG, SİNGAN, SİGNAN,** Çinin kuzeydoğusunda bir şehir, Şensi eyaletinin merkezi. Nüfusu 787 200 (1953) dür. Kara ticaret yolları üzerinde bulunan şehir, uzun yüzyıllardan beri güney ve doğu Çinin malları ile Batıdan gelen malların değiş tokuş edildiği bir yer olmuştur. Kansu ve Sinkiang üzerinden batıya giden «İpek Yolu»na bağlanması, Ç. ın ticarî önemini artırmıştır.

Bütün Çin şehirleri içinde Ç. ın tarih bakımından özel bir yeri vardır. Dört yanı 9 m yüksekliğinde, 16 km uzunluğunda geniş duvarlarla çevrilidir. Kuleleri, geniş tapınakları ve yapıları vardır. Eski kaleler, mezarlar ve tarihî kalıntılar göze çarpar. Özellikle şehrin güneyinde Peilin'de 1 000 den çok tarihî taş tablet veya anıt vardır. Bunlar arasında 1625 te bulunan meşhur Nesturî tableti de

yer alır. Bu tabletin yazıtında M. S. VII ve VIII. yüzyıllarda şehirde bulunan Hıristiyan Çin kolonisinin tarihi verilmiştir. Ç. büyük imparator Şi Huang Ti (M. Ö. 247 - 210) devrinde Sieng - yang (İng. Hsieng - yang) adı altında hükümet merkezi olmuş, daha sonraki sülâleler zamanında da imparatorluğun merkezi olarak Çin tarihinde önemli bir yer tutmuştur. Han sülâlesi devrinden beri Ç. adiyle anılmaktadır. T'ang sülâlesi zamanında Siking adiyle tanınmıştır. XIII. yüzyılda Marco Polo (b. bk.) tarafından ziyaret edilmiştir. Marco Polo bu şehri Ken - zan - fu adiyle anmıştır.

Ç. Çinde Buddhist, Musevî, Müslüman ve Nesturîlerin tanınmış bir merkezidir. Son yıllarda Ç. büyük bir endüstri şehri olmuştur. Dokuma, deri, demir ve kâğıt fabrikaları vardır. Besin maddeleri fabrikaları ve ayakkabı yapımevleri kurulmuştur. Büyük bir elektrik santralı da vardır. Ç. aynı zamanda ülkenin en tanınmış bir tahıl merkezi sayılır. Çevresinde tahıl yetiştirilir. 1936 da Ç. büyük ayaklanmalara sahne olmuştur. Şehir 20 mayıs 1949 günü kızılların eline geçmiştir.

ÇANGANAÇERİ (İng. **Changanacheri**), güney Hindistanın Madras devletleri bölümündeki Travankor'un batısında bir şehir. Nüfusu 24 201 (1950) dir.

ÇANGBHAKAR (İng. **Changbhakar**), eskiden Hindistanın merkez illerinin kuzeydoğu bölümünde yer alan bir Hint devleti. Bugün Doğu Devletleri grupunun batı bölümündedir. Yüzölçümü 1456km², nüfusu 21 266(1941)dır.

ÇANGÇ (İng. **Changch**), Çinde, Kiangsu eyaletinde bir şehir. Ç. Şanghay - Nanking demiryolu boyunda ve bu iki şehir arasındadır. Nüfusu 100 000 kadardır. İmparatorluk kanalı üzerindedir. İpek böcekçiliği ve ipek sanayii merkezidir.

ÇANG - ÇENG: bk. ÇİN SEDDİ.

ÇANGÇİ (İng. **Changchih**) **veya LUAN**, doğu Çinde, Şansi eyaletinin güneyinde, Kaifeng'in aş. yu. 160 km kuzeybatısında bir şehir. Nüfusu 97 800 (1953) dür. İpek ve yün dokuma fabrikaları vardır. Çevresinde demir madenleri işletilmektedir. 1937 - 1945 yılları arasındaki Çin - Japon harbinde askerî üs olarak kullanılmıştır.

ÇANGÇU (İng. **Changchow**): 1. güneybatı Çinde, Fukien eyaletinin güneyinde, Amoy (b. bk.) limanının aş. yu. 50 km batısında bir şehir. Lungki veya Lungchi adlariyle de tanınmıştır. Nüfusu 296 500 (1953) dür. İşlek bir ticaret merkezi olup ipek dokumalariyle ün almıştır.

2. batı Çinde, Kiangsu eyaletinin güneyinde, Büyük Kanal üzerinde, Nanking'in aş. yu. 100 km güneydoğusunda bir şehir. Eski çağlardan beri bilinen bu şehir Sui (589 - 618) sülâlesi zamanında Ç. adını almıştır. Yeni adı Wutsin'dir.

ÇANG - ÇUN (1148 - 1227), Çinli bilgin, gezgin ve Taoist filozofu. Şan - dunğ yarımadasında doğmuştur. 1220 de Pekinden kalkarak Amuderya kıyılarına kadar bir gezi yapmıştır. Yol arkadaşlarından birinin, üç yıl süren bu uzun gezi üzerine yazdığı anılarda, Çinin kuzey eyaletleri, Moğolistan ve Orta Asya ile ilgili bilgiler vardır. Bu gezi raporunda Ç. tarafından gezilen ülkelerin coğrafya ve ekonomisi üzerine bilgiler verildiği gibi, temas edilen kavimlerin karakterleri, yaşayış şartları, giyim kuşamları da anlatılmıştır. Raporda Çingiz Han tarafından alınan ülkelerin durumu da belirtilmiştir. Ç. un yol notları 1866 da Rusçaya çevrilerek Pekindeki Rus dinî misyonunun çalışmaları arasında yayınlanmıştır.

ÇANGÇUN (Çince = ebedî bahar; İng. **Changchun, Kwanchengtze** adiyle de tanınmıştır; resmî adı: **Sinking** [Çince = yeni başşehir]), kuzeydoğu Çinde, orta Mançuryanın güneyinde, Sungari ırmağının sol kollarından biri üzerinde, Kirin ilininin merkezi olan bir şehir. 1932 - 1945 yılları arasında Mançukuo (b. bk.) nun başşehri olarak Hsinking (Sinking) adiyle adlandırılmıştır. Nüfusu 855 000 (1953) dir. Mukden (Şenyang, İng. Shenyang) in kuzeydoğusunda verimli bir düzlükte bulunan Ç. kara ve demiryolu kavşağı olarak tanınmıştır. Endüstri merkezi olarak, değirmenleri, kibrit ve sigara fabrikaları vardır. 1956 da kurulan bir otomobil fabrikası, şehrin bu alandaki önemini bir kat daha artırmıştır. Bu fabrika Çinde kurulan ilk otomobil yapımevi sayılır.

Ç. XVIII. yüzyılın sonunda küçük bir yerdi. 1900 yılından sonra önem kazanmıştır. 1931 de Japonlar tarafından alınan şehir, coğrafi durumu göz önünde tutularak, 1932 de Mançukuo'nun başşehri olmuştur. İkinci Dünya Harbi sonunda 22 ağustos 1945 günü Rus paraşütçü birlikleri tarafından alınmıştır. Rus kuvvetlerinin kuzeydoğu Çinden çekilmesinden sonra 1946 da Kuomintang (b. bk.) askerlerinin eline geçmiş, 1948 de Çin Halk Cumhuriyeti kuvvetleri tarafından alınmıştır.

Ç. Konferansı: Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti ve Uzak Doğu Cumhuriyeti ile Japonya arasında 4 - 26 eylül 1922 de Ç. da yapılan konferans. Japonya, 4 eylül 1922 günü başlıyan bu konferansı Dairen Konferansı (b. bk.) nın bir devamı olarak kabul etmiş ve Dairen'de tesbit edilen tasarıya dayanarak Uzak Doğu Cumhuriyeti ile bir anlaşma yapmak istemiştir. Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti ve Uzak Doğu Cumhuriyeti delegeleri, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti ile Uzak Doğu Cumhuriyeti arasındaki ekonomik ve politik bağlara işaret ederek, bu hükümetlerle ayrı ayrı birer anlaşma yapılamıyacağını ileri sürmüşler, Japonya ile ancak ortak bir anlaşma düşünülebileceğini belirtmişlerdir. Ruslar, böyle bir anlaşma yapılırken Uzak Doğudaki Japon askerî kuvvetlerinin geri çekilmesine karşılık, Japon vatandaşlarına birtakım haklar tanıyacaklarını bildirmişlerdir. Ancak, Japonların kuzey Sahalin'deki askerlerini geri çekmeye yanaşmamaları üzerine Ruslar bu anlaşmadan vazgeçmişlerdir. Kuzey Sahalin ancak 1925 te yapılan Sovyet - Japon Sözleşmesi (b. bk.) üzerine Japonlar tarafından boşaltılmıştır.

ÇANGÇÜN (İng. **Changchuen**; İngilizce adı: **Saint John Island** [*seynt can aylînd*]), Çinin güney kıyılarında, Makao'nun güneybatısında, Kwangtung iline bağlı bir ada.

ÇANGIRTAŞ, Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Calalabad bölge (oblast) sinde, Fergana'nın kuzeydoğu bölümünde, Karadarya ırmağı üzerinde, Calalabad şehrinin 30 km güneybatısında bir şehir. Çevresinde petrol kuyuları vardır.

ÇANGİ, Gürcüler arasında kullanılan harp'a benzer bir halk çalgısı, At kılından 6,7 veya 11 teli vardır. Bugün halk türküleri söylenirken 6 telli Ç. kullanılır.

ÇANGKİAKOV (İng. **Changkiakow**): bk. UANÇUAN (Wançuan, Kalgan).

ÇANG - KOBUZ veya TEMİR ÇANG, Özbekler arasında kullanılan bir çalgı. Bu çalgı, iki ucu uzatılmış bir at nalına benzer. Bu nalın ucları arasına ince bir çelik dil tesbit edilmiştir. Ç. çalınırken bu dil parmakla çimdiklenir. Çalgı dişler arasında tutulur. Ağız aynı zamanda titriyen dilin sesini yükseltmeğe yarıyan bir rezonatör görevini görür. Aynı zamanda ağzın açılıp kapanması sesin yüksekliğini de değiştirir.

ÇANGKUFENG (Rusça adı: **Zaozernaya**), Sovyetler Birliği topraklarının güneydoğu bölümünde, Kore, Mançurya ve Sovyetler Birliği sınırlarının birleştiği yerde, Tümen ırmağının doğu kıyısında ve Primorsky Kray (deniz kıyısı toprakları) denilen kıyı bölgesinin en güneyinde bir tepe. 1938 temmuzunda bu tepe Mançukuo'dan saldıran Japon kuvvetlerince ele geçirilmişse de, Ruslarca girişilen karşı saldırışlardan sonra 10 ağustosta yapılan bir mütareke ile Sovyetler Birliğine bağlanmıştır.

ÇANGO, Kore'de kullanılan ve vurularak çalınan, davula benzer bir çalgı.

ÇANGO (Çince = savaşan kırallıklar), eski Çin tarihinde bir devir (M. Ö. 403 - 221). Bu devirde Çinde hüküm süren kırallıklar (T'sin, Han, Vei, Çao, Yan, T'si, Çu) arasında şiddetli mücadeleler olmuştur. Ç. devrinde eski Çinde üretim alanında geniş bir kalkınma göze çarpar: Demir aletlerin kullanılması yaygınlaşmış, sanatlar gelişmiş, toprak işleme usulleri değişmiş, demir bıçaklı saban kullanılmağa başlanmış, toprak sulama işlerine büyük önem verilmiştir. Şehirler büyümeğe başlamış, alım satım faaliyeti artmış, ekonomik hayatta tacirler büyük bir rol oynamışlardır. Devlet her yerde toprak ürünlerinin bir kısmını vergi olarak almağa başlamıştır.

Ç. devrinde Çin toplumunun sosyal ve ekonomik durumu bütün olarak henüz aydınlatılmış sayılamaz. Tarihçilerden bir kısmı, eski Çinde daha Ç. devrinden önce feodal rejimin yerleşmiş olduğunu ileri sürer. Bu devri kölelik rejimi ile feodal rejim arasında bir geçiş devri sayanlar da vardır. Ç. devrinde kölelik rejiminin devam ettiğini kabul edenlere de rastlanmaktadır. Ç. devri Çin İmparatorluğunun kurulması ile sona ermiştir. Bk. T'SİN.

ÇANGPAYŞAN veya ÇANGPAY, güneydoğu Mançuryada, Kore sınırının kuzeyinde uzanan sıradağlar. Kuzey - güney ve doğu - batı doğrultularında uzanan bu dağların uzunluğu aş. yu. 130 km dir. En yüksek tepesi sönmüş bir yanardağ olan Baytouşan (2 744 m) dır. Bu dağlardan çıkan ırmaklar birçok kanyonlar meydana getirmiştir. Dağların ortalama yüksekliği 1 000 - 2 000 m dir. Dağlar 1 500 m ye kadar sık köknar, lâdin ve karaçam ormanlariyle kaplıdır.

ÇANGŞA [*çaŋşa*] (İng. **Changsha**), güneybatı Çinde, Hunan eyaletinde, Siang - Kiang ırmağı üzerinde bir şehir ve liman. Nüfusu 650 000 (1953) dir. Ç. geniş bir kumlukta kurulmuştur. Ç. adı da «Uzun kum» anlamına gelmektedir. 1903 te dış ticarete açılmış işlek bir liman olan bu şehir, Kanton - Hankov demiryolu üzerinde önemli bir istasyondur. Ç. Çinin en çok pirinç yetiştirilen bir bölgesinde bulunmaktadır. Bu sebeple, Ç. limanından gönderilen mallar arasında pirinç başta gelir. Bundan başka, Ç. dan dış ülkelere pamuk, çay, tütün, yumurta, kâğıt ve maden kömürü de gönderilir. Ç. çevresindeki maden kömürü yatakları çok zengindir.

Ç. Çinin en eski şehirlerinden biridir. Çin (M. Ö. 221) imparatorluğunun kurulmasından sonra şehir Ç. çevresinin merkezi olmuştur. Sonraki devirlerde de Ç. bu bölgenin merkezi olarak büyük bir önem kazanmıştır. Ç. haziran 1944 - ağustos 1945 arasında Japonların yönetimi altında kalmıştır.

ÇANGŞA: Nan Tsen caddesi

1936 - 1937 yıllarında Ç. çevresinde yapılan kazılarda seri halinde birtakım mezarlar bulunmuştur. Bu mezarlarda Cov kültürü bakımından önemli gereçler ele geçmiştir. En eski mezarların sonraki Cov devri (M. Ö. 770 - 250) nden kaldığı anlaşılmıştır. Su düzeyinin altında kaldığı için bu mezarlarda çok iyi korunmuş tahtadan bölmeler bulunmuştur. Bu bölmelerde çok değerli boyalı ağaç heykeller ele geçmiştir. En eski lake eşya örnekleri bu mezarlarda elde edilmiştir. Bu mezarlarda çıkan buluntular arasında çeşitli yeşim taşları, bronz eşya ve çanak çömlek de vardır. Bu eski mezarlarda bulunan en önemli buluntu, aş. yu. 60 cm lik bir ipek parçasıdır. Bunun üzerine fırça ve mürekkep ile yazılan ve 980 harften meydana gelen metin henüz çözülememiştir. Bu ipek parçanın çevresi renkli figürlerle süslenmiştir. Bu buluntuda hayvan ve insan şekilleri acaip bir tarzda işlenmiştir Ç. da bulunan öbür gereçlere uyan bu buluntular, sonraki Cov devrine ait kültür kalıntıları arasında Çin kökünden olmıyan birtakım öğelerin varlığına tanıklık eder. İkinci grupta 4,5 m yükseklikte tuğladan yapılmış, kubbeli geniş mezarlar bulunmuştur.

Bu mezarların tarihi Han devri ile ilk altı hanedan devrinden başlar. Bu mezarlarda ele geçen buluntular arasında bronz eşya, çanak çömlek ve cam eşya vardır. Yapı izlerine rastlanmıyan son grupta VI - XIV. yüzyıllardan kalma çeşitli bronz eşya ve çanak çömlekler bulunmuştur.

ÇANGŞU (İng. **Changshu**), doğu Çinde, Kiangsu eyaletinde, Şanğhay'ın aş. yu. 65 km kuzeybatısında bir şehir. Nüfusu 101 400 (1953) dür. Büyük bir alım satım merkezi olan bu şehir, pamuk ve ipek dokumalariyle tanınmıştır. El sanatları gelişmiştir. Çevresinde pirinç şarabı yapımında kullanılan birçok bitkiler yetişir.

ÇANGTAN (**Tsyantan** ve **Cangtang** da denilir), Tibet'in kuzey bölümüne verilen ad. Yüzölçümü 500 000 km² den çoktur. Büyük bir bölümü, aş. yu. 5 000 m yükseklikte bulunan dalgalı düzlüklerle kaplıdır. Bu düzlükler 500 - 600 m lik dağ sıralariyle bölünmüştür. Ç. da kontinental

iklim şartları hüküm sürer. Kış sıcaklıkları: — 20° veya — 30° C; yaz sıcaklıkları: + 15° veya + 30° C (gündüz), — 15 C (gece). Haziran ayında sıcaklık ortalaması + 10° C nin altındadır. Yıllık yağış tutarı 100 - 200 mm dir. Ç. da birçok göller vardır. Kuzeyinde çöl bitkileri, güneyinde ise yarı çöl bitkileri yetişir. En karakteristik hayvanları arasında dağ koyunu, dağ keçisi, ceylân, yak (Tibet öküzü), yaban eşeği yer alır. Bunlardan başka, birçok kemirgenler de vardır. Ç. ın güney kısmında hayvancılık gelişmiştir.

ÇANGTÖ veya ÇANGTEH (İng. **Changteh**), orta Çinin güneydoğu bölümünde. Hunan eyaletinin kuzeyinde, Yüan ırmağının sol kıyısında bir şehir. Nüfusu 300 000 (1947) dir. Batısında yüksek dağlar bulunan Ç., Çinde «Pirinç Çanağı» denilen bölgenin merkezidir. İkinci Dünya Harbinde Japonlar tarafından bombalanmış, 1944 te düşmüştür. Başlıca ticaret malları pamuk, tuz, afyon ve yağdır.

ÇANGTSE (İng. **Changtse**), Himalaya dağlarının Everest grupunun kuzey bölümünde, Tibet'in güneyinde ve Nepal sınırında bir tepe. Yüksekliği 7 500 m dir.

ÇANI [*çanı*], Rus Sovyet Fedaratif Sosyalist Cumhuriyetinin Novosibirsk bölge (oblast) sinde, Baraba bozkırında, Omsk - Novosibirsk elektrikli demiryolu üzerinde bir şehir ve istasyon. Et kombinası, yağ fabrikası, değirmeni ve kuluçka istasyonu vardır. Çevresinde buğday, mısır gibi tarla bitkileri ve hayvan (büyük baş hayvan) yetiştirilir.

ÇANI GÖLÜ, batı Sibirya düzlüğünün en büyük gölü. Novosibirsk ilinde, Baraba bozkırında, Barabinsk şehrinin 45 km güneyindedir. Uzunluğu 91, genişliği 68 km dir. Ortalama derinliği 2,1 m, en derin yeri 12 m dir. Yüzölçümü kıyılarının alçaklığı dolayısiyle yıllık yağış durumuna göre değişmektedir: 2 140 km² (1951), 3 575 km² (1949). Ayağı bulunmadığı için suyu tuzlu, yalnız güneydoğu bölümünde tatlıdır. Ada ve yarımadaları çoktur. Kıyıları birçok yerlerde sucul bitkilerle (kamış v. b.) kaplıdır. Balık bakımından zengindir (hani, turna balığı, sazan v. b.).

Ç. G. nün çevresinde XVIII. yüzyılın sonlarına kadar Türk boyları oturmaktaydı. XVI. yüzyılın sonlarına kadar bu bölge Özbek Şeybanî hanlarının bir kolu olan Sibirya Şeybanî Hanlığının yönetimi altında idi. Ç. G. ne dökülen Kargat ve Çulım ırmaklarının bereketli otlakları Kıpçak bozkırlarındaki göçebeleri de buraya çekiyordu. XIX. yüzyılın başından beri bu gölün çevresindeki verimli yerlere Rus göçmenleri yerleştirilmiştir.

ÇANİCE DARPHANESİ, Osmanlılar devrinde Bosna eyaletinde Çanice'de bulunan bir darphane. Osmanlı devletinin, para basmağa elverişli madenleri olan başka eyaletlerde de darphaneleri vardı. Ergani, Keban ve Gümüşhane madenlerinin mukataa (b. bk.) larına da Ç. mukataası denilirdi.

ÇANK veya ÇANG, Özbekler arasında kullanılan, kanun'a benzer telli bir çalgı. Yamuk bir ağaç sandık üzerine gerilmiş tellerden meydana gelmiştir. Sandığın üst kapağı üzerinde 2 - 3 rezonans deliği vardır. Kamış ya da ağaçtan yapılma iki çalgıçla tellere vurularak çalınır.

ÇANKA (asıl adı: **Tacüddin**; aş. yu. 1860 - 1909), Avar şairi. Dağıstanda Hunzah kalesi yakınında, Batlaiç köyünde doğmuştur. Gençliğinde ilâhiyat okumuştur. Arapça şiirler yazan ilk Avar şairlerinden biridir. Ç. Avar halk edebiyatı geleneklerini göz önünde tutmuştur. Şiirlerinde yurt sevgisi büyük bir yer tutar. Ç. insanın karışık iç hayatını dokunaklı bir üslûpla dile getirmiştir. Avar şairlerinden Mahmut (b. bk.) un eserlerinde Ç. nın etkisi açıkça göze çarpar. Hayatının son yıllarında şiirlerinde dinî duygular artmıştır. Ölümünden üç yıl önce Türkiyeye göçmüş, Mekke yolunda ölmüştür. Ç. nın birçok şiirleri Avarlar arasında günümüze kadar unutulmamıştır.

ÇANKAYA, Ankarada şehir plânına göre kurulmuş bir semt ve ilce. Ç. yı Ankaranın merkezi durumunda olan Ulus meydanına aş. yu. 5 km lik geniş, iki yanı ağaçlık, asfalt bir bulvar (Atatürk Bulvarı) bağlar. Yenişehirden geçen bulvarın iki yanında binalar, bahçeler sıralanmıştır. Ç., Yenişehirin güneyinden başlıyarak batısındaki Ayrancı Bağları (Küçük, Orta ve Yukarı Ayrancı), doğusundaki Küçük Esat ve Büyük Esat Bağları arasında, Ç. Bağları adı verilen geniş semtte serpilmiş, bağlık bahçelik bir yerdir. Yenişehirin bulunduğu yerden 50 - 70 m kadar yüksekte bulunan bu semtte Cumhur Başkanlığı Köşkü, Hariciye Köşkü, elçilik binaları sıralanmıştır. Türk devrim tarihinde Ç. nın önemli yeri vardır. Atatürk 24 nisan 1920 de Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanlığına seçildikten sonra Ankara Belediyesinin kendisine hediye ettiği Ç. Köşkü (b. bk.)ne yerleşmişti.

Ç. ilcesinin yüzölçümü 1 574 km², nüfusu 301 194 (1960) tür. Kaymakamlık binası Yenişehirde Güvenlik Anıtı yanındadır. Merkez bucağından başka, Cebeci, Dikmen, Gölbaşı, Kayaş ve Bahçelievler adlı 5 bucağı ile 35 köyü vardır. Ç. köylerinde tahıl, baklagiller, patates, soğan ve türlü meyvalar yetiştirilir. Bu köyler alış verişlerini Ankaradan yaparlar. Bk. ANKARA.

ÇANKAYA KÖŞKÜ, 1. Mustafa Kemal'in İstiklâl Harbi sırasında ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Ankarada

ÇANKAYA KÖŞKÜ: Eski köşkün 1920 deki durumu (Halil Naci Yurdakul koleksiyonundan)

oturduğu köşk. Eskiden beri bağ ve bahçeleriyle ün yapmış yazlık bir semt olan Çankayada olduğu için bu adı almıştır. Havası ve yüksekten şehre bakışı çok güzeldir. Atatürk 27 aralık 1919 da Ankaraya gelince önce Ziraat Okulu (şimdi Meteoroloji Genel Müdürlüğü) nda kendisine ayrılan dairede kalmış, bir süre sonra istasyonda bir eve taşınmış, daha sonra Ankara Belediyesi Ç. K. nü şehrin armağanı olarak kendisine vermiştir. Atatürk 1935 e kadar burada kalmıştır. İki katlı bir ev olan Ç. K. ne 1923 te bazı ekler yapılarak genişletilmiştir. Bugün müze olarak halkın ziyaretine açık olan C. K. Atatürk'le ilgili birçok anıları

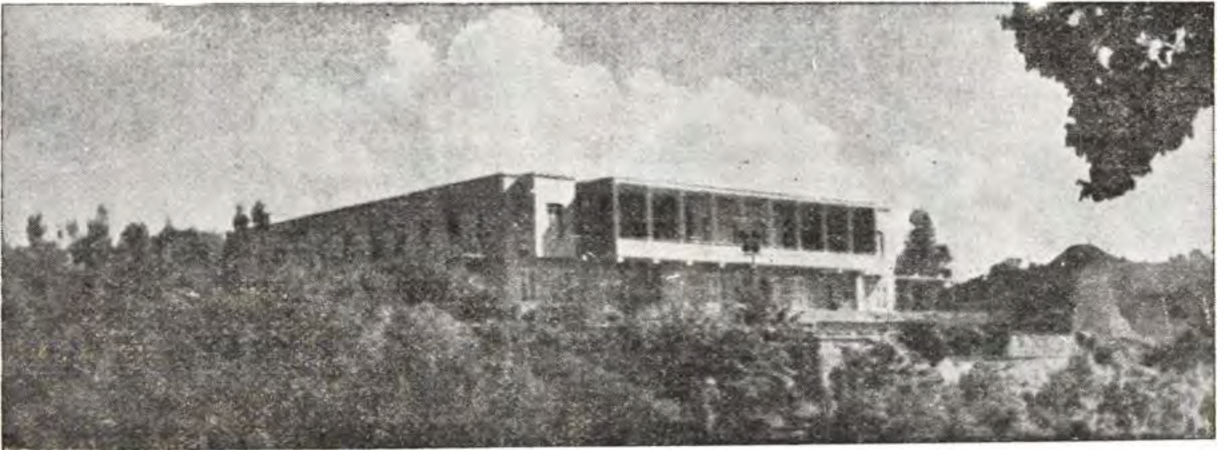
ÇANKAYA KÖŞKÜ: Eski köşkün onarılmış durumu

toplamaktadır. Bu eşyalar 1923 yılından 1934 e kadar olanlardır. Şimdiki Cumhur Başkanlığı köşküne giden yol üstünde olan Ç. K., mimarlık bakımından eski Ankaraya öz bir yapıdır. Kabul salonu, yemek odaları, dinlenme yerleri, çalışma odaları, kitaplığı ile her bakımdan tarihî bir değer taşır. Duvarlarında tarih bakımından özellik taşıyan resimler vardır. Köşk, Atatürk'ün eşyaları, yatağı, çalışma masası, bilârdo masası, elbise dolapları, kitapları, oda ve salonların gerekli mobilya ve benzeri eşyalardan başka, yerli ve yabancı kimseler ve dost devletler tarafından verilmiş armağanlarla bezenmiştir. Ç. K., Atatürk'le olduğu kadar, İstiklâl Harbi ile de ilgili pek önemli bir müzedir.

2. Türkiye Cumhur Başkanlığı köşkü. 1935 te yapılan bu yeni köşk, geniş ve bakımlı bahçeleri, memurların çalışma daireleri, evleri ve başka gerekli işler için ayrı yapılariyle bir site durumundadır. Köşkün alt katında kapıdan girilince uzun ve geniş bir koridorun solunda hava almak ve dinlenmek için bir salonda geniş ve direklerle süslü bir havuz vardır. Koridorun öte yanında bilârdo salonu, yemek salonu, çalışma odası, bu bölümün önünde Ankaraya bakan büyük bir taraça vardır.

ÇANKIRI (yakın vakitlere kadar **Kângırı, Kengırı** olarak yazılır, halk arasında *Çangırı*, *Çengiri* olarak söylenirdi. Batı kaynaklarında **Hancara, Cancara, Gangra, Gangres,** olarak da geçer. Eskiçağdaki Paphlagoni dilinde «tiftik» anlamına gelir. Gangra kalesinin yerinde kurulmuş olduğu için Batılılarca bu adlar verilmiştir, İç Anadolunun kuzey yanında bir şehir ve il merkezi. Nüfusu 20 000 (1960), denizden yüksekliği 732 m dir. Ç. Tatlıçayın, Kızılırmağın başlıca kollarından biri olan Acıçay'a karıştığı yer yakınında, genişçe bir vâdi boyundadır. Şehrin kuzeyindeki Uluyazı, kuzeybatısındaki Sarıdağ ve doğusundaki dağlık yerler (1 000 - 500 m), Acıçay ve Tatlıçay ile kolları tarafından yarılmıştır. Şehrin kurulduğu yer, Uluyazının güneye doğru uzanmış olan burun biçimli bir yerinin ucunda, yolların geçebileceği bir alandır. Bu burunda kurulmuş ve bugün çok yeri harap olan kale, doğu ve batıdan gelen çeşitli saldırışlara karşı çok kere dayanabilmiş, böylece Ç. bir yol ağzı ve berkitilmiş şehir özelliği de taşımıştır. Bugün de şoselerle demiryolu, bu vâdilerden ve dolayısiyle Ç. dan geçmekte, şehrin bulunduğu yer bu çevrenin başlıca kavşak yerini meydana getirmektedir.

Ç. nın yakın çevresindeki düzlük ve tepelik yerler, alçı taşlı ve tuzlu tabakaları içine alan ve çoğu göl tortulla-

CUMHURBAŞKANLIĞI KÖŞKÜ

ÇANKIRI: Genel görünüş

rı olan hatlardan bir yapı gösterir. Bu jipsli oluşmaların alt bölümleri Eosenle, üst bölümleri ise yer yer Aşağı Miyosenle birlikte görülür. Şehrin doğusunda (Çorum yakınına kadar) bu katlar ve tepelikler sıralanır. Şehir ve yakınından geçen derelerin acı, tatlı gibi adlarla anılması bu tuzlu yerlerden geçmelerindendir. Kâtip Çelebi bile, Acıçay'ın kasabadan 3 saat doğuda bulunan bir tuzlaya uğradığı için acılaştığını yazmıştır. Gerçekten Ç. çevresinde birçok tuzlalar (kaya tuzu) vardır ki, bugün bunların en büyüğü, şehrin 15 km güneydoğusundaki Kayatuzu mağarasıdır. Ç. nın çevresindeki bu alçılı - tuzlu topraklar içinde, Acıçay ile Tatlıçayın açtığı genişçe vâdiler uzanır; genişlikleri bazı yerlerinde 1 - 2 km yi bulan bu düzlükler alûvyonlarla örtülüdür. Bu çukur düzlükler Ç. çevresinin sebze ve meyva bahçeleridir. Ç. şehri de 880 m yükseklikteki kale çevresinden 100 - 150 m aşağı inerek böyle bir düzlükte serpilmiştir.

Ankara - Kastamonu şosesi ve Ankara - Zonguldak demiryolu boyunda bulunan Ç. Ankaraya 146, Kastamonuya 116 km uzaklıkta bulunan bir şehirdir. Şehrin çevresindeki tepeliklerin çoğu çıplaktır. Cumhuriyet ve Spor meydanlariyle Atatürk heykeli, su deposu ve Sarıbaba yeşil alanları, orman fidanlığı, şehir ve çevresinin başlıca güzel yerleridir. Ç. nın XIX. yüzyıldaki nüfusu 15 - 16 bin kadar oranlanmış, 1927 sayımında 8 847 kişi sayılmıştır. Şehrin eski mahallelerinin sokakları dar ve eğri büğrüdür. Çoğu kerpiçten yapıları bir iki katlıdır. Evlerin bazıları düz damlıdır. Şehirdeki eski eserler arasında 1559 da Kanunî Süleyman tarafından yaptırılmış olan bir cami, XVII. yüzyılda İsfendiyaroğlu Kasım Bey Camiinin yerinde yaptırılmış olan bir imaret camii vardır. Çarşı, odun ve saman pazarları şehrin, Tatlıçayın sol yakasındaki bölümünün ortasındadır.

Ç. nın suyu 15 km uzaktaki bir kaynaktan sağlanmaktadır. Elektrik santralı 1940 ta kurulmuştur. Bir devlet hastahanesi bir kanara (mezbaha) sı ve hayvan pazarı, piyade atış okulu, lisesi ve 3 meslek okulu bulunmaktadır.

Ç. şehrinin ekonomik temeli çiftçiliğe dayanır. Bununla birlikte, toprakların çoğu taşlık ve kayalık olduğu için ekilmeye elverişli yerler % 25 kadardır. Yüksek yerlerde tahıl ekilir, sulanabilen vâdilerde sebze ve meyva elde edilir, hafif tepelik ve alçak yerlerde bağ yetiştirilir, geri kalan yerlerden de otlak olarak faydalanılır. Şehrin yakın ve uzak çevresinde büyük toprak sahipleri yoktur. Birçok ailelere ortalama 5 - 20 dönüm toprak düşer. Yetiştirilen ürünler arasında tahıl, sebze, meyva ve üzüm önemlidir. Elde edilen ürün, bu çevrenin ihtiyacını karşıladığı gibi, yağışın bol olduğu yıllarda yakın yerlere de satış yapılır. Ankara'nın yakınında (trenle 5 saat) bulunması, ürünleri uygun fiatla ve kolaylıkla satış imkânı bulunması Ç. nın sebze ve meyvacılığını son zamanlarda geliştirmiştir. Halkın önemli bir kısmının geçim kaynağı da hayvancılıktır. Yetiştirilen hayvanlar arasında tiftik keçisi başta gelir. Ç. Türkiyenin tiftik keçisi yetiştiren başlıca yerlerindendir. Koyun, şehrin yakınındaki Korgun, Eldiven, Sanı gibi kalker yapılı ve az yağışlı yaylalarda beslenir. Yazların sıcak, kışların soğuk geçmesi, Akkaraman soyunun tutunmasına imkân vermiştir. Sığır, Tatlıçay'ın suladığı çayırlıklarda beslenir. Buradaki keçilerin tiftik lüleleri uzun, parlak, beyaz ve incedir. Yılda İstanbula 120 ton tiftik, 70 ton yapağı gönderilir. Hayvanların süt, tiftik ve yününden ticarette faydalanılır.

Önceleri Ç. da el dokumacılığı ileri gitmiş iken yavaş yavaş gerilemiş, bu işle geçimlerini sağlıyan zanaatçıların çoğu iş bulmak üzere İstanbula gitmiştir. Bugün bu zanaatla uğraşanlar azdır. Şehrin doğusundaki tabakhanelerde deri işlenir. Yerli ihtiyacı karşılıyacak kadar deri ve kösele yapılır. Kunduracılık ve yemenicilik de eski zanaatlardandır. Şehirde bir un fabrikası, 2 alçı fabrikası (yılda 1 500 ton) vardır. Alçılar Zonguldak ve Ankaraya gönderilir. Ç. nın hemen güneybatısında, Onar bağlarına yakın bir yerde, 1942 de bir şarap fabrikası kurulmuştur (yıllık 40 - 60 bin litre). Bundan başka, alçı imalâthaneleri, tuğla ocakları, Tabaklar Kooperatifi ve Dokumacılar Kooperatifi vardır.

Ç. tuzlasının (Kayatuzu madeninin) da önemli yeri vardır. Ç. tuz madeninin, önceleri İsfendiyaroğulları zamanında işletildiği sanılmaktadır. Tuzla XIX. yüzyılın sonunda devlete geçmiş, 1912 de Düyun - ı Umumiyeye bırakılmış, daha sonra Tekel İdaresine verilmiştir.

Ç. dan geçen demiryolu (1933 te başlanmış, 1937 de bitirilmiştir), şehir ve çevresini bir yandan Ankara ve Zonguldağa, öte yandan Irmak istasyonu yoliyle Kayseriye bağlamıştır. İstanbul ve Ankaradan giyim eşyasiyle maden eşya, Kastamonudan çuval ve kendir, Tosyadan pirinç, fasulye ve nohut getirilir. Şehirde her yıl eylül ayında 8 gün süren bir panayır kurulur. Köylü ve şehirli kış ihtiyaçlarının çoğunu bu panayırdan alır. Bugün sadece şehrin yakın ve uzak çevrelerini çeken bu panayıra, 70 yıl kadar önce Kayseri ve Halepten bile tüccarlar gelirdi.

Tarih: Ç. nın ilk çağlarda Paphlagonia'ya, sonra Pontus Devletine ve Galatiaya, daha sonra da Romalılara geçtiği bilinmektedir. Ortaçağda bir Bizans kalesi olan Ç. Emevîlerin saldırılarına uğramıştır. Malazgirt savaşından sonra Danişmentliler Kastamonu bölgesini ele geçirdikleri sırada Ç. da onların eline girmiştir. Haçlı Seferlerinde esir edilip Niksar kalesine kapatılan Antakya kıralı Bohemond'u kurtarmağa gelen Haçlı ordusu, İstanbuldan hareketinden (1101) bir süre sonra Ankarayı almış, bu arada Ç. yı sarmışsa da, kaleyi alamamıştır. Bu ordu sonradan Selçuklular tarafından yok edilmiştir. Bizans İmparatoru II. İoannes Komnenos 1134 yılında Ç. yı almışsa da, Danişmentliler şehri hemen geri almışlardır. Ç. sonraları Selçukluların eline geçmiş, bu devletin yıkılışına kadar bir Selçuklu şehri olarak kalmıştır. Bundan sonra Candaroğullarının yönetimine geçen Ç. bazı kaynaklara göre I. Murat, bazılarına göre de I. Bayezid zamanında Osmanlılar tarafından ele geçirilmiştir. Timur tarafından tekrar Candaroğullarına verilen Ç. yı, Çelebi Sultan Mehmet yeniden Osmanlı ülkesine katmıştır. Osmanlı devletinin sınırlarından çok içerlerde bulunan Ç. uzun zaman huzur içinde yaşamıştır. Devletin örgütleri ve düzeni bozulduğu sıralarda (XVII. yüzyıl) Celâlilerin saldırışları ile rahatı bozulan şehirdeki kalede, devlet asker bulundurmakla bu kötü durumu önlemeğe çalışmıştır. Ç. nın büyük kalesi, bugün yıkılmış bir durumdadır. v. Flottwel 1893 te kaleyi ziyareti sırasında gördüğü hisardan ve yarı yarıya yıkık tuğla kuleden, yalnız minaresi kalmış bir camiden

bahseder. Ç. yı almış olan Selçuklu emîri Kara Tigin'in kaledeki mezarı, halk tarafından kutsal bir ziyaret yeri sayılmaktadır. Ç. yı gezen yabancı gezginler, kalenin kurulduğu tepe üzerinde ilk çağlardan, hattâ daha eski çağlardan kalma sarnıçlar ve buradaki taş mesçitte ilk halifeler devrine ait yazıtlar olduğunu bildirmektedir.

ÇANKIRI İLİ, İç Anadolu bölgesinde, kuzeyde Ilgaz dağları ve Gerede Çayı boyundan, güneyde Kızılırmak boyuna kadar uzanan ve dağlık - tepelık bir bölgeyi içine alan bir il. Yüzölçümü 8 454 km², nüfusu 241 685 (1960) tir. Bu il, kuzeyde Kastamonu ve Zonguldak, batıda Bolu, güneyde Ankara, doğuda ise Çorum illeri ile çevrilmiştir. Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarına kadar Kastamonu iline bağlı bir sancak olarak kalmış bulunan Ç. İ., daha sonra il olmuştur. Kuzey kesiminde Karadeniz bölgesi özelliğini gösteren Ç. İ., güneyde iç Anadolunun bir bölgesi olarak görülür. Kuzey Anadolu dağlarının bazı kolları Ç. İ. topraklarına girer. Ilgaz dağlarının batı kısmı ile Kos dağının bir kısmı il sınırları içindedir. Ilgaz dağlarında Karapınar ve Mülâyim yaylaları vardır. Batıda Salâvat, Naldöken, Aydos ve Dumanlı dağları, güneyde ise Kırkkız, İdris ve Abdüsselâm dağları uzanır.

Ç. İ. merkez ilcesiyle birlikte 10 ilce (Çerkeş, Eldivan, Eskipazar, Ilgaz, Kurşunlu, Orta, Ovacık, Şabanözü, Yapraklı) den meydana gelmiştir. Bütün ilde 16 bucak ve 473 köy vardır.

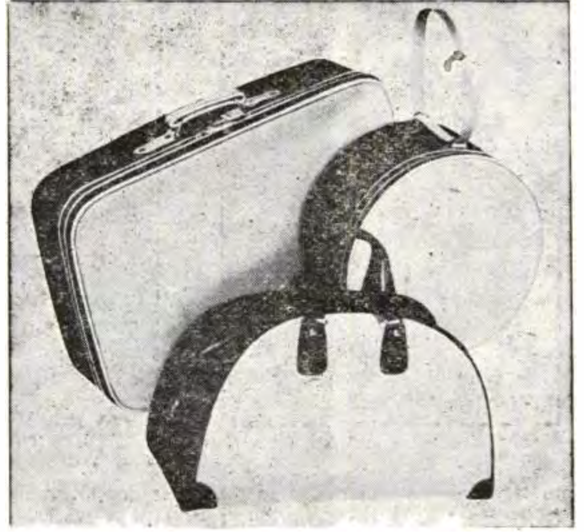
Ç. İ. merkez ilcesinin yüzölçümü 3 389 km², nüfusu 55 678 (1960) dir. Bu ilcede merkez bucağından başka, Kızılırmak ve Korgun bucakları yer alır. Ç. İ. merkez ilcesinde 79 köy vardır.

ÇANKİANG [*çąnkyang*] (İng. **Chankiang**) **veya KVANGÇOVAN** (İng. **Kwangchowan, Kwangchow,** Fr. **Kouang - tchéou - wan**), güney Çinde, Kvangtung eyaletinin güney bölümünde, kara topraklarının bir bölümü ile geniş bir körfezi ve bu körfezi saran adaları içine alan bir bölgenin Çince resmî adı. Merkezi Fort Bayard (bugünkü adı: Çantsyan, b. bk.) dır. Güzel bir liman olan bu şehrin nüfusu aş. yu. 12 000 dir. 1898 de Çinlilerce 99 yıl için Fransızlara kiralanmış, önemli bir deniz üssü haline gelmiş, İkinci Dünya Harbinde Japonlar tarafından alınmış (1942 - 1945), 1945 te Fransızlarca Çine geri verilmiştir. Yüzölçümü aş. yu. 523 km² dir.

ÇANLAR, Güney Kafkas topluluğunun bir koluna verilen ad. Bk. LÂZLAR.

ÇANLI, Çinde Hopeh (Hopei) ilinde, Mukden (Şenyang) - Tientsin demiryolu üzerinde bir şehir ve istasyon. Nüfusu aş. yu. 25 000 dir. Besin endüstrisi vardır. Çevresinde elma ve üzüm yetişir.

ÇANTA, para, kâğıt, yiyecek, alet ve bunlara benzer küçük eşya taşımaya yarar kab. Ç. ların taşıdıkları eşyanın cinsine göre çeşitleri vardır. 1. Kitap Ç. sı. Kitap, evrak taşımak için deriden yapılır, iki veya daha çok gözlüleri vardır. Bir de ilkokul öğrencilerinin kullandıkları, üzeri meşin veya bez kaplı Ç. lar vardır ki, genel olarak elde, bazı kere de sırtta taşınır. 2. Para Ç. sı. Ufak para taşımaya yarar Ç. lar. Türlü çeşitleri vardır. 3. Kadın Ç. sı. Kadınların içine para, mendil ve tuvalet eşyası koydukları Ç. lardır. 4. Avcı Ç. sı. Avcıların av eşyası koydukları Ç. lardır. Meşin ve çadır bezinden yapılan bu Ç. lar, meşin veya bez bir kayış bağla omuza asılır. Bunlardan başka, askerlerin taşıdıkları sırt Ç. sı, doktorların alet ve ilâç koydukları Ç. lar ve içinde dikiş eşyası veya çeşitli aletler bulunan Ç. lar vardır. Birçok biçimlerde olan bu Ç. lar, türlü hayvan derileri ile naylon veya plâstikten yapılır. Bu Ç. lar XIX. yüzyıl sonunda kadın elbiselerinden cepler kaldırılınca kullanılmaya başlanmıştır. Kadın Ç. ları deriden yani boks derisi, sürüngen, domuz ve fok derilerinden yapıldığı gibi, keçi derisinden de yapılır ve bu son halde maroken (maroquin) ve madras adını alır. Bütün bu Ç. lar, resmî elbise ile yapılan gece çıkışları dışında bütün diğer hallerde kullanılır.

Türlü yol çantaları

Kadın Ç. ları suetleştirilmiş (suède) koyun derisinden de yapılır ve o zaman daim adını alır; bu işte lamé, broché, atlas (satin), ottoman, kadife gibi dokumalar kullanılır. Bütün bu dokumalar işlenme ile süslenebildiği gibi, inci (boncuk) lerle veya strass taşlariyle de süslenebilir. Bu Ç. lar özellikle resmî gece çıkışları (gece yemekleri, suareler) nda kullanılır. Bu hallerde belli bir biçim alır ve pochette (cepçik) veya bourse (torba)

Türlü yol çantaları

Kadın çantaları

adını taşır. Plâstikten yapılmış birçok Ç. lar da vardır. Deri Ç. lar tabiî renkte veya boyalı (teinté) dır. Bunlar ya makine ile ya da el ile dikilmiş olabilir. Genel olarak Ç. nın içi ince deri veya dokuma ile kaplıdır.

Biçimleri: Ç. lar birbirinden çok farklı biçimler alır. Sadece pochette (cepçik) olup kulplu veya kulpsuz olabilir. Bir fermuar veya fermeture à glissière ile kapanır. Fermuar deri ile veya Ç. ya uygun bir kumaşla kaplanabilir. Fermuar değerli bir maddeden de yapılmış gibi işlenmiş olabilir. Spor veya alışveriş gezilerinde kullanılacak Ç. lar genel olarak daha büyük olup daha açık ve göze çarpan renklerde olabilir.

Gece çıkışlarına mahsus Ç. ise daha küçük, daha az göze çarpan bir biçimde ve genel olarak kara renkte olur.

Bakım: Deriden yapılmış Ç. ların bakımı güç olup bunların bir mütehassısa temizletilmesi tavsiye olunur. Deri'den Ç. lar ise, kunduralara mahsus renksiz cilâlar (créme) la parlatılabilir.

ÇANTA, 1. Eskiden İstanbulda yayınlanan ve başlıcası askerlik olmak üzere türlü konulardan bahseden bir dergi. Asker yazarlardan Manastırlı Mehmet Rifat (1857 - 1907) tarafından 1873 - 1874 yıllarında yayınlanmıştır. Derginin kazancı Cemiyet - i Tedrisiye - i İslâmiye'ye bırakılmıştır. Dergi, küçük kitap boyunda 80 er sayfalık beş sayıda kalmıştır.

2. 1924 yılında İstanbulda çıkan bir öğrenci - öğretmen gazetesi. Sonradan daha çok bir mizah dergisi niteliği almıştır.

ÇANTA ÇİÇEĞİ (*Calceolaria*), Yüksükotugiller familyasından (Scrophulariaceae), Güney Amerikadan çıkma süs bitkilerini içine alan bir bitki cinsi. Çiçeklerinin biçimi dolayısiyle Lât. *Calceolus* (= küçük ayakkabı, odun ayakkabı) diye adlandırılmıştır. Bu bitki cinsinin 200 türü vardır. Bunlar da otsu, yarım ağaççık ve ağaççıklardır. Yaprakları karşılıklı veya dairesel dizilişli, seyrek olarak da almaşıktır. Çiçekleri çok değişik renkte, daha çok sarı veya pembedir. Bahçe ve saksılarda çok yetiştirilir. Önemli türleri (*Calceolaria integrifolia, C. pavonii, C. burbidgei, C. punctata*) ile çok sayıda hibridleri vardır.

ÇANTA ÇİÇEĞİ

ÇANTACI, Osmanlı hükümdarları geziye çıktıkları zaman, hükümdarın altın dolu çantasını taşıyan enderun hazinesi memuruna verilen ad.

ÇANTSYAN (eski adı: **Fort Bayard**), güney Çinde, Kvantung (İng. Kwantung) bölgesinde bir şehir. Nüfusu 165 900 (1953) dür. Dokuma, deri, şarap, pirinç ve konserve fabrikaları vardır. 1898 - 1945 yılları arasında Fransa'nın imtiyazında bulunan Çankiang (b. bk., Fr. Kouang-tchéouwan, İng. Kwangchowan) a bağlı bulunuyordu.

ÇAO 1. Şansi'de eski bir Çin feodal devleti; aş. yu. M. Ö. 1000 yılında kurulmuş, M. Ö. VIII. yüzyılda Tsin (b. bk.) devletine katılmış, sonra M. Ö. 403 - 228 yılları arasında yeniden doğrudan doğruya imparatorluğa bağlı bir kırallık olmuştur.

2. Kuzey Çinde bir Hun sülâlesi kolu; Han sülâlesinin (b. bk.), asıl mirasçısı Liu Yao ile bir çete başkanı olan General Şi Lo arasında 319 da ikiye bölünmesi üzerine ortaya çıkmıştır. 329 yılında önceki Ç. Şi Lo tarafından ortadan kaldırılmıştır. Şi Lo'nun soyu ise 350 de yok edilmiştir.

ÇAO MENG - FU (İng. **Chao Meng - fu**; 1254 - 1322), Çinli ressam. Yüan veya Moğol devri (1277 - 1368) nin en büyük ressamı sayılır. Kaya, ağaç, çiçek, insan ve at resimleri çizmiştir. Tablolarında keskin bir gözlem gücü ve ince bir zevk göze çarpar. Eserleri Avrupa sanat çevrelerinde de tanınmıştır.

ÇAO PHRAYA (İng. **Chao Phraya**) [Coğ.]: bk. MENAM.

ÇAOKİNG (İng. **Chaoking**), güney Çinde, önceleri Kvangtun eyaletinin merkezi olan bir şehir. Nüfusu 200 000 kadardır. Kanton şehri yakınındadır. Çay, porselen ve mermer levhalar ihraç eden bir pazar yeridir.

ÇAO LİE - Tİ, Çin imparatoru. Çinin Şu bölgesinde Küçük Han sülâlesini kurmuştur. Bu sülâle 221 - 223 yılları arasında hüküm sürmüştür.

ÇAO - NAM (İng. **Chao - Nam**) [Coğ.]: bk. ORANG LAUT.

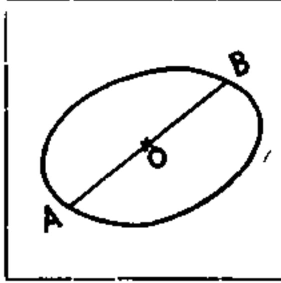
ÇAOTUNG (İng. **Chaotung**), güney Çinde, Yünnan ilinin kuzeydoğu bölümünde, Yanğdzıkiyang ırmağı yakınla-

rında ve Kunming'in 281 km kuzeydoğusunda bir şehir. Nüfusu aş. yu. 30 000 dir. Ticaret, hayvancılık ve madencilik merkezidir.

ÇAOYANG (İng. **Chaoyang**), güneydoğu Çinde, Liaoning (Mançurya) ilinde, Liaotung körfezine dökülen bir ırmak üzerinde, aş. yu. 150 000 nüfuslu bir şehir. Çevresinde petrol yatakları vardır.

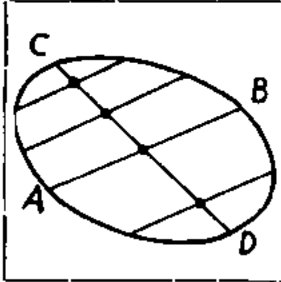
ÇAP, çeşitli bilim dallarında kullanılan bir terim:

1. (Mat.) Bir çemberin, her hangi kapalı bir eğrinin veya bir kürenin merkezinden geçen ve çevrede sona eren A B doğrusu (şek. 1). Bir dairenin alanı, dörtte bir çevre ile Ç. ın çarpımına eşittir. Kürenin alanı, en büyük daire çevresi ile Ç. ın çarpımına eşittir.

Şekil 1: Kapalı bir eğride her hangi bir çap A B

2. (Mat.) Bir eğride, paralel kirişlerin orta noktalarından geçen doğru (buna *köşegen* de denilir). Her hangi bir Ç. a çizilen paralel kirişlerin orta noktalarını birleştirmek suretiyle ikinci bir Ç. elde edilirse, bu iki Ç. a *eşlenik Ç. lar* (eşlenik köşegenler) denilir (şek. 2).

Şekil 2: Çap ve eşlenik çap: A B ve C D

3. (Mat.) [Genel olarak]: Verilen bir doğrultuya paralel olan ve verilen bir eğri veya bir yüzey tarafından sınırlanan kirişlerin orta noktalarının geometrik yeri.

Bazı özellikler:

a. *İkinci dereceden eğrilerin Ç. ları*: Konik olarak da söylenen bu tip bir eğrinin denklemi $f(x, y) = 0$ ve verilen doğrultunun doğrultu parametrileri α. β olsun (eğim $m = \beta/\alpha$). Bu doğrultuya paralel olan bir kirişin orta noktası x_0, y_0 ise, bu koordinatlar $\alpha f_x + \beta f_y = 0$ . . . (1) denklemini sağlar. Bu denkleme göre, x_0, y_0 noktalarının geometrik yeri bir doğrudur.

Gerçekten: $\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} - 1 = 0$ elipsi ve m ($= \beta/\alpha$) doğrultusu için geometrik yer $y = \frac{b^2}{a^2 m} x$; $y^2 - 2px = 0$ parabolü ve $m = \beta/\alpha$ doğrultusu için geometrik $y = \frac{p}{m}$ dir.

(α, β) doğrultusuna paralel olan $f(x, y) = 0$ eğrisine ait kirişlerin orta noktalarının geometrik yerini temsil eden ve (1) denklemi ile belli olan doğru, $f'_x = 0$, $f'_y = 0$ doğrultularının kesim noktalarından geçer. Parabolde olduğu gibi, konik merkezi sonsuzda bulunursa, bütün Ç. lar yine bu merkezden geçer ve bundan böyle birbirine paralel olur. Genel olarak (1) denklemi ile belli olan Ç. a «m» ($= B/\alpha$) doğrultusunun «eşleniği» denilir.

b. *Denklemi*: $Ax^2 + 2Bxy \quad Cy^2 + 2Dx + 2Ey + F = 0$ . . . (2) şeklinde verilen bir konik için bir m (= eğim) doğrultusunun eşleniği m′ eğimine sahip ise bu ikisi arasında (1) denklemi yardımı ile kolayca bulunabilen: $A + B(m + m') + Cmm' + 0$ . . . (3) bağıntısı vardır. Bu denklemin m ve m′ ne göre simetrik olduğuna dikkat edilmelidir. Buna göre, m doğrultusuna paralel olan kirişlerin orta noktalarının geometrik yerinin eğimi m′ olduğu gibi, m′ doğrultusuna paralel kirişler eğimi m olan Ç. tarafından iki eşit parçaya bölünür. Eğimleri (3) denklemi ile birbirine bağlı olan bu Ç. lara *eşlenik Ç. lar* denilir. Birbirine dik olan eşlenik Ç. lar, koniğin eksenleridir.

c. *Elips ve hiperbolde*: Eşlenik Ç. lara ait *Apolonius teoremleri*: 1° Bir elipste, iki eşlenik yarıçapın kareleri toplamı sabit ve $a^2 + b^2$ ye eşittir (a = yarı — büyük eksen, b = yarı — küçük eksen). Bir hiperbolde, iki eşlenik yarıçapın kareleri farkı sabit ve $a^2 - b^2$ ye eşittir. 2° Elips ve hiperbolde, iki eşlenik yarıçap üzerine çizilen paralelkenarın yüzölçümü sabit ve $a \times b'$ ye eşittir.

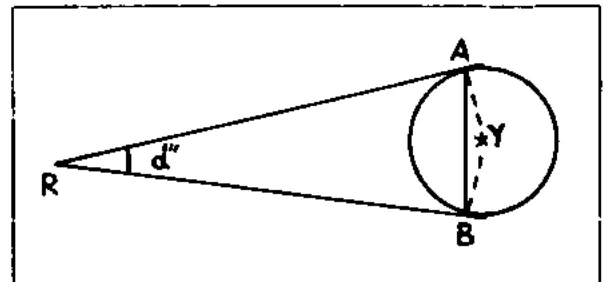
d. *İkinci dereceden yüzeylerin Ç. ı*: Verilen bir doğrultuya paralel olan ve böyle bir yüzey tarafından sınırlanmış bulunan kirişlerin orta noktalarının geometrik yeri. İkinci dereceden yüzeyin denklemi $f(x, y, z) = 0$ ve verilen doğrultunun *doğrultu kosinüsleri* α, β, γ ise, bu doğrultuya paralel olan her hangi bir kirişin orta noktasının (x_0, y_0, z_0) koordinatları $\alpha f'_x + \beta f'_y + \gamma f'_z = 0$ . . . (4) denklemini sağlar; o halde (α, β, γ) doğrultusuna paralel olan ve $f(x, y, z) = 0$ ikinci derecede yüzeyi ile sınırlanan kirişlerin orta noktalarının geometrik yeri bir düzlemdir. α, β, γ doğrultusunun «eşleniği» olarak söylenen ve (4) denklemi ile belli olan bu düzlem, genel olarak $f'_x = 0$, $f'_z = 0$, $f'_z = 0$ denklemlerinin ortak noktasından geçer.

e. *Eşlenik Ç. düzlemleri*: Ç. olan üç düzlemden her hangi biri, öbür ikisinin arakesitinin eşleniği ise, bu üç düzleme *eşlenik Ç. düzlemleri* denilir. Elipsoid ve hiperboloidin eşlenik üç Ç. ı arasında da konik Ç. larınkine benziyen bağıntılar vardır. Eşleniği olduğu doğrultuya dik olan Ç. düzlemlerine *asal düzlemler* denir. İkinci dereceden yüzeylerin üç asal düzlemi vardır ve bu düzlemlerin birbirinden farklı olan üç arakesiti yüzeyin eksenleridir.

4. (Ast.) Nokta şeklinde görülmiyen bir yıldızı, gözlem yerinden gören açıya bu yıldızın *görünen Ç. ı* denilir. R gözlem yerinden Y yıldızına çizilen iki teğet arasındaki açı bu yıldızın görünen Ç. ıdır (şek. 3). Bu Ç. çoğu zaman açı saniyesi olarak gösterilir (d″).

Ç. ın lineer değeri şekilde görülen AB kirişi ise de, yıldızların çok uzak (d″ nün çok küçük) olmasından dolayı bu kirişin, yıldızın merkezinden geçtiği kabul edilebilir. Bir yıldızın görünen açısı ile uzaklığı bilinirse, onun lineer Ç. ı kolayca hesaplanabilir.

Güneş sistemine ait yıldızların ve nebülözlerin Ç. ları mikrometrik metotlarla (dürbünlerle çekilen resimler üzerinde yapılan ölçülerle) doğrudan doğruya belirtilebilir. Uzak yıldızların çoğu nokta şeklinde görüldüğünden onların gö-

Şekil 3: Bir yıldızın görünen çapı $\widehat{ARB} = d''$

rünen Ç. larını doğrudan doğruya belirtmek güçtür. Ancak, bazı özel yıldızların görünen Ç. ları Michelson tarafından geliştirilen *interferometri metodu* ile ölçülmüştür. Örnek: α Boo (Çoban Yıldızı) için d″ = 0″,020; α Tau (Aldebaran) için d″ = 0″,020; α Sco (Antares) için d″ = 0″,040; αri (Betelgöz) için d″ = 0″,034; α Her için d″ = 0″,030.

Uzaklıkların göz önüne alınması ile bu yıldızların lineer Ç. ları sırası ile (Güneş Ç. ı cinsinden) 23, 36, 235, 300, 800 olarak hesaplanmıştır. Çift yıldızların Ç. ını belirtmek için uygun metotlar vardır. Bunların dışındaki öteki bütün yıldızların yarıçapları astrofizikten bulunmuş olan LogR = 8,44 — 0,2 Mbol — 2 Log Te . . . (5) formülü ile hesaplanmaktadır. Burada R, Güneş - yarıçapı cinsinden yıldızın yarıçapı, Mbol ve Te iyi belirtilmediğinden (5) denklemi ile bulunacak yarıçaplar ± % 25 yanlış sonuçlar vermektedir.

5. (Kadastro): Yapı ve arsaların sınırlarını ve boyutlarını gösteren kroki ve harita.

6. (Ask.) Ateşli silâhlarda namlunun karşılıklı iki seddi arasındaki uzam. Büyük Ç. lı silâhlarda Ç. cm ile, küçük Ç. lı silâhlarda ise mm ile belirtilir: 7,9 mm Ç. ında tüfek, 15 cm Ç. ında top . . . gibi. Ç. ın mm ile belirtilmesi gittikçe genelleşmektedir.

Ç. boyu: Aynı Ç. ta olan topları birbirinden ayırdetmek için top namlusu uzunluğunun, Ç. ın katı ile belirtilmesi. Örnek: 15/24 cm lik top, Ç. ı 15 ve namlusunun boyu Ç. ının 24 katı uzunlukta, yani 15 × 24 = 3,60 m olan top demektir.

ÇAPAEV, Vasiliy İvanoviç (1887 - 1919), Rus komutanı. Çeboksarı çevresinde Budayka köyünde doğmuş, Lbişçensk (Çapaevo) te öldürülmüştür. 1917 komünist devriminden sonra çıkan iç savaşlarda komutan olarak yararlık göstermiş, Ufa ve Uralsk şehirlerini almıştır. 5 eylûl 1919 da Lbişçensk'te 25. tümen karargâhına yapılan bir gece baskınında yaralanmış, kaçmak üzere kendisini Ural ırmağına atmışsa da, ölümden kurtulamamıştır.

ÇAPAEVKA (eski adı: **Moça**), Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Kuybışev bölge (oblast) sinde bir ırmak. Uzunluğu 435 km dir. Obşçiy Sırt (Volga ile Ural havzaları arasında su bölümü çizgisini meydana getiren sırta verilen ad) ın kuzeybatı bölümünden çıkan bu ırmak, Volga'ya dökülür. Çapaevsk şehrine kadar uzanan kesimi (51 km) gemi işletmeye elverişlidir. V. İ. Çapaev (b. bk.) in adiyle adlandırılmıştır.

ÇAPAEVO (1939 a kadar eski adı: **Lbişçensk**), Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Batı Kazakistan bölge (oblast) sinde, Ural ırmağının sağ yakasında, Uralsk şehrinin 130 km güneyinde bir şehir. 1919 da V. İ. Çapaev (b. bk.) Lbişçensk'te öldürülmüştü. Bu sebeple, şehir 1939 da onun adiyle adlandırılmıştır.

ÇAPAEVSK (eski adı: **İvaşçenkovo**), Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinde, Kuybışev bölge (oblast) sinde, Volga'ya dökülen Çapaevka (b. bk.) ırmağı üzerinde, Kuybışev'in 40 km güneybatısında bir şehir. Nüfusu 57 995 (1939) tir. Sızran - Kuybışev demiryolu üzerinde bulunan Ç. büyük bir makine ve besin endüstrisi merkezidir. Şehir iki akaryakıt borusu (pipe line) nun bitim noktasındadır. 1926 da V. İ. Çapaev (b. bk.) in adiyle adlandırılmıştır.

ÇAPAK BALIĞI (*Abramis brama*), Balıklar (Pisces) sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Kemik destekli keseliler (Ostariophysi) alttakımına giren Sazangiller (Cyprinidae) familyasından bir tür. Uzunluğu 50 cm olup vücudu yassı ve yüksektir. Pulları yanlarda gri - mavi veya sarımsı, karında gümüşî bir parlaklık gösterir. Bu cins, yurdumuzda Sapanca ile Terkos gölünde yaşar. Sapanca'da bu balığa *aptalca* adı verilir. Eti, sazan balığının e t i n d e n daha tatlıdır. Bu cinsten bir de bodur Ç. B. vardır. Bodur Ç. B. nın boyu aş. yu. 25 cm olup, başının ve gözlerinin küçük olmasiyle asıl Ç. B. ndan ayrılır. Yurdumuzun Manyas, Sapanca ve Abulyont göllerinde bulunur. Avrupa ırmaklarında toplu olarak yaşar.

ÇAPAK BALIĞI

ÇAPALI GÖLÜ, Afyon iline bağlı Sandıklı kasabasının 40 km kadar güneyinde, bataklık halinde bir göl. Gölün çok yeri, üzerinden yol geçirilecek derecede kurumuş, karalaşmıştır. Bu gölün biçimi değirmice olup çapı aş. yu. 5 km dir. Denizden yüksekliği 1 100 m olan Ç. G., Karakuyu çöküntü alanının ortasındadır. Bu gölün yeraltı su akıntısı bulunduğu ve buradan gelen suyun 5 km kadar batıdaki Dinar kasabasının güneyinde karstik kaynaklar olarak çıktığı açıklanmıştır.

Ç. G. nün hemen doğusunda Çapalı adiyle bir köy ve bataklığın kıyısında da aynı adda bir demiryolu istasyonu vardır.

ÇAPAN OĞULLARI, Türkiyede XVIII.yüzyılın ikinci yarısı ile XIX. yüzyılın başlarında Bozok (Yozgat) merkez olmak üzere, Kayseri, Amasya, Tokat, Ankara ve Niğde illerini egemenliği altında bulundurmuş bir derebeyi ailesi. Bazı tarihçiler, bu ailenin adını *çapan*'la aynı anlamda ve onun gibi *çapmak* (hücum etmek, vurmak, devirmek) kökünden gelen *çapar* (b. bk.) şeklinde yazarlar. Hattâ daha sonraki yazarlardan bazıları (meselâ: Cevdet Paşa) *çapar*'ı *cebbâr*'a çevirerek bu aileyi Cebbârzâdeler diye kaydetmişlerdir.

XVIII. yüzyıldaki sürekli harblerle Osmanlı yönetiminin gevşeme ve zayıflamasından faydalanan bazı kuvvetli yerli kişiler, bulundukları yerleri erkleri altına almışlardır. İşte bunlardan biri olan Ç., önce kendi memleketleri olan Bozok (Yozgat) bölgesine egemen olduktan sonra, Kayseri, Niğde, Amasya ve Ankara illerini de ellerine geçirmişlerdir.

Bu aileden, tarihlerde ilk defa kendisinden genişçe bahsedilen kimse Ahmet Paşadır. Ahmet Paşa, Çorum âyânı iken 1734 te mirimirân pâyesi ile Sıvas valisi olmuş ve yaptığı haksızlık ve zulümden dolayı 1765 te padişahın emriyle öldürülmüştür. Yozgat şehrini Ahmet Paşa kurmuştur. Ahmet Paşadan sonra büyük oğlu Mustafa Bey 1777 de Bozok (Yozgat) mutasarrıfı olmuş ve iki yıl sonra aile düşmanı olan Trabzon bölgesi derebeyi Canikli Hacı Ali Paşa ile savaşarak onu bozguna uğratmış ve Rusyaya kaçmak zorunda bırakmıştır. Mustafa Bey de babası gibi çok kan dökmüş ve sonunda, kendi hayatlarından kaygıya düşen kölelerinin kurşunları ile can vermiştir. Bunun üzerine, Ahmet Paşanın uzun süreden beri İstanbulda bulunan ikinci oğlu Süleyman Bey, kardeşinin yerine gönderilmiştir. Süleyman Bey, babası tarafından kurulmuş olan Yozgadı güzel yapılarla süslü büyük bir şehir haline getirmiştir. Süleyman Bey, zamanının Anadoludaki en kudretli derebeyi sayılıyordu. Bu sıralarda güneyin kuvvetlenmeye başlamış olan meşhur derebeyi ailesi Kozanoğullarını ezerek Maraş ve Elbistanı almış, hattâ Tarsus ve Harput'u da kendine bağlamıştı. 1808 yılında İstanbulda devlet ile âyânlar arasında iki tarafın hak-

kının tanınacağına dair yapılan toplantıda o da bulunmuş ve hazırlanan anlaşmayı (ittifak senedi) imzalamıştır.

1814 yılı başında Süleyman Beyin ölümü üzerine, kendisine bağl bulunan yerler tekrar Osmanlılara geçmiş ve ailenin siyasal erki büsbütün ortadan kalkmıştır.

ÇAPAR, «yiğit, savaşçı» anlamına gelen Türkçe bir kelime. Türkçe *çap* - (= koşmak, akın etmek) kökünden gelen bu kelime, *alp* (b. bk.) kelimesi gibi, Türkler arasında çok yaygındı. Dede Korkut hikâyelerinde kahramanlara verilen bir san olarak geçmektedir. Tarihî eserlerde Ç. ın özel ad olarak kullanıldığı da görülüyor. Meselâ, Çağatay hanedanı şehzadelerinden birinin adı Çapar'dı. Ç. kelimesinin eski Türk ve Çin kaynaklarında geçen İşbara adiyle ilgili olduğu ileri sürülmüştür. Bk. İŞBARA.

ÇAPAR, Türkçe *ulak* (b. bk.) ve *yam* (b. bk.) kelimeleri yanında, Moğollar çağından başlamak üzere, İran'da devlet postası, atlı postacı, posta atı anlamlarında kullanılan bir kelime. Türkçe *çap* - (= koşmak, akın etmek) kökünden gelen bu kelime, bugün de İranda ve Afganistanda kullanılmaktadır. Bu ülkelerde po ta durak yerine *çaparhane* deniliyordu.

ÇAPAR OĞULLARI: bk. ÇAPAN OĞULLARI.

ÇAPARHANE (Türk. *çapar* = haberci), Osmanlı İmparatorluğunda haberleşme işleriyle görevli bulunanların atlarının barınaklarına verilen ad. Haber güvercinlerinin güvercinliklerine de Ç. denirdi. Kalelerde, kale dış kapılarının yanlarındaki bölmelere, imparatorluğun ana caddeleri üzerindeki menzillerde giyecek, yiyecek v. b. deppoyların yanında ulak ve tatarlara ayrılan bölmelere veya ayrı binalara da bu ad verilirdi. Posta tatarlarının at uşaklarına *Çaparoğlan* adı verilmekte idi.

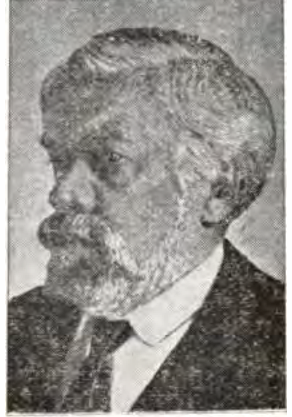
ÇAPARİ, çok iğneli olta takımı. Oltanın, beden ve köstek kısımları vardır. Beden uzunluğu normal olarak 25 kulaçtır. Kalınlığı 3 - 18 kıldır. Bedeni misinadandır. Köstek sayısına göre uzun veya kısa olur. Yem yerine balıkçın kuşunun veya tekir ördeğinin tüyü takılır. Mauna kırmızı ipekle bağlanır. İzmarit tutmak için midye içi veya karides takılır. Uzun köstekli 10 - 12, 20 ve 40 iğnelilerle uskumru, 12 - 15 iğnelilerle istavrit (bedeni misina, köstekleri tek kıl), 24 - 30 iğnelilerle (beden misinadan, köstekleri beş kat kıldan) izmarit tutulur. Ç. nin alt ucuna iskandil için en çok 600 - 700 gr kurşun takılır. İki kayıkla, iki kişiyle gündüz veya ay ışığında tutulur.

ÇAPAVUL, Orta Asya göçebeleri arasında yağma için düşman ülkelerine saldıran askerlere verilen ad. Moğolcadan alındığı anlaşılan bu kelime Farsçada *çapâval* şeklinde kullanılır. Türkçe *çapul* kelimesinin de Ç. dan geldiği ileri sürülebilir. Orta Asyada eski göçebe düzeninin bozulması üzerine *barınta* kelimesi de «yağma, çapulculuk» anlamını almıştır. Orta Asya kavimlerinin hayatında Ç. un büyük bir iktisadî önemi vardır.

ÇAPÇAK veya ÇIPÇIK, ney veya kavala benziyen nefesli çalgıların birkaçının birleştirilmesi suretiyle yapılan bir musiki aletinin adı. Buna *musikar - ı Hatâyi* de denilirdi.

ÇAPIGİN Aleksey Pavloviç (1870 - 1937), Rus roman ve hikâye yazarı. Bolşoy Ugol'da doğmuş, Leningrad'da ölmüştür. Bir köy çocuğu olan Ç. kendini edebiyata vermeden önce, ev boyacılığı yapmıştır. İlk hikâyesi 1903 te çıkmıştır. 1904 - 1911 yılları arasında çıkan hikâyelerinde şehir hayatı üzerinde durmuş, sonradan kuzey bölgesindeki köylü ve işçilerin yaşayışlarını işlemiştir. Avcı hikâyeleri de yazmıştır. *Razin Stepan* (ad) [1926 - 1927] adlı roman trilojisi çok beğenilmiştir. *Jizn moya* (Hayatım) [1929] adlı otobiyografik bir büyük hikâyesi de vardır.

ÇAPLIGİN, Sergey Alekseeviç (1869 - 1942), Rus bilgini. Ryazan'da Ranenburg (bugün: Çaplıgin) da doğmuştur. Teorik mekanik, su ve hava mekaniği (hidromekanik ve aeromekanik) üzerinde çalışmıştır. 1924 te Rus Bilimler Akademisinin haberleşme üyesi, 1929 da da aslî üyesi olmuştur. 1886 da Moskova Üniversitesine yazılmıştır. Öğretmenleri arasında V. Ya. Tsinger, A. G. Stoletov, F. A. Bredihin v. b. gibi büyük bilginler vardır. Bilimsel görüşlerinin doğuşu üzerine N. E. Jukovskiy de etki yapmıştır. 1890 da üniversiteyi bitirmiş ve Jukovskiy'in tavsiyesiyle profesörlüğe hazırlanmak üzere üniversitede kalmıştır. 1901 de Moskovada açılan yüksek kurslarda mekanik profesörü olarak çalışan Ç. 1902 de *O gazovıh struyah* (Gaz akışları üzerine) adlı tezini savunmuştur. 1903 te Ç. Moskovada açılan yüksek kurslar direktörlüğüne seçilmiştir. 1918 e kadar bu işte kalan Ç. 1918 de Merkezî Aero - hidrodinamik Enstitüsünde çalışmağa başlamış ve Jukovskiy'in ölümünden sonra (1921) Enstitüyü bilimsel bakımından yönetmiştir.

S. A. ÇAPLIGİN

Ç. ın, Jukovskiy'in etkisi altında yazmış olduğu ilk çalışmaları hidromekanik üzerinedir. Bu çalışmalarında daha önce Alman bilginlerinden F. A. Klebsch ve G. Kirschhof tarafından, ancak analitik bir şekilde yorumlanmış olan bazı problemlerin geometrik yorumunu vermiştir. Bu yorum Poinsot tarafından verilen geometrik yorum kadar klâsik bir karakter taşımaktadır. Ç. in sonraki bilimsel araştırmaları teorik mekaniğin iki klâsik problemi üzerinde toplanmıştır. 1897 de ilk olarak holonom olmıyan (bir tek düzene uymıyan) sistemlerin hareketine dair genel denklemleri bulmuştur. Ç. in denklemleri, Lagrange'ınkilerin genelleştirilmiş bir şeklidir. Ç. *O gazovıh struyah* (Gaz akışları üzerine) [1909] adlı doktora tezi ile gaz dinamiği adını taşıyan mekanik bilgisinde yeni bir yol açmıştır. Ç. in bu tezde bulduğu yeni metodun büyük önemi, ancak sonradan uçakların, sesinkine yaklaşan hızlarla uçmaya başlamaları üzerine havanın üzerine yaptığı etkinin araştırılmasında belirmiştir.

Ç. in gazlar mekaniği ile ilgili metotları, 1930 - 1940 yılları arasında uçuş tekniğinin gelişmesiyle büyük ilerlemelere yol açmıştır. Ç. in 1910 da çıkan bir yazısında, uçak kanadının çevresinde akımın hızının tesbitine ait postulatı ilk olarak kesin şekilde anlatılmıştır. Bu postulat, Jukovskiy'in teoremi ile birlikte, streamline (streamline = hava karşı koymasını azaltmak amaciyle, hareket eden bir cisme verilen şekil) bir cisme etki yapan akım kuvvetlerine dair problemlerin çözümünü vermiştir. Ç. postulatı adını taşıyan bu postulat, gerçekte Jukovskiy'nindir. Aynı muhtırada Ç. düzlem aerodinamiğinin temellerini attığı gibi, ayrıca Ç. formüllerini de kurmuştur. Ç. sonraki çalışmalariyle birçok karışık aerodinamik problemlerini çözmüştür. Ç. matematikle de uğraşmış, diferensiyel denklemler kuramını geliştirmiştir.

ÇAPRA (İng. **Chapra** veya **Chupra**), kuzey-kuzeydoğu Hindistanda, Bihar devletindeki Saran bölgesinin başkenti. Benares'in aş. yu. 185 km kuzeydoğusunda, Gogra ve Ganga ırmaklarının birleşme noktası yakınlarında yer alan Ç. önemli bir ticaret merkezi ve yol kavşağıdır. Nüfusu 55 142 (1941) dir.

ÇAPRAZ GAGA veya YENİ DÜNYA (*Loxia curvirostra*), Kuşlar (Aves) sınıfının Ötücü kuşlar (Pesseriformes) takımının Özötücüler (Oscines) üstfamilyasının İspinozgiller (Fringillidae) familyasından bir tür. Uzunluğu aş. yu. 17 cm dir. Gagası çapraz biçiminde olup kuyruğu kısadır. Erkeği tuğla kırmızısı renginde, dişinin sırtı koyu kül-kahve rengi, karnı zeytin yeşili-kül rengidir. Erkeğin kuyruk sokumu açık kırmızı, dişininki sarıdır. Çam tohumu yer. Ayakları ile kozalağı tutup gagasiyle açar ve diliyle tohumu dışarı alır. Avrupa, Kuzey Afrika, Kuzey ve Orta Asya, Filipin adaları, Kuzey ve Orta Amerikada dağ ormanlarında yaşar.

ÇAPRAZLAMA (Fr. *croisement*) [Biyol.], farklı bitki veya hayvan tür ve ırklarından bireyler arasında damızlık kullanmak suretiyle yapılan bir üretme metodu. Böylece, birçok döller boyunca sürekli olarak yapılan iç çaprazlamalarla (ana, oğul, baba, kız çaprazlamaları) yapı, verimlilik, kalite v. b. bakımlardan üstün ırklar elde edilir.

ÇAPRAZLAMA (Fr. *contrepètrie*, ya da *contrepetterie* İng. *Spoonerism*, Alm. *Schttform*) [Dil.], yan yana söylenen iki kelimenin başındaki seslerin, hecelerin ya da kelimelerin birbiriyle yer değiştirmesi şeklindeki dil sürçmesi ya da oyununa verilen ad. *Taş basması* yerine *Baş tasması*, *Parmağı ağzında kaldı* yerine *Ağzı parmağında kaldı*, *Elini cebine attı* yerine *Cebini eline attı* gibi. Mizahî yazı ve oyunlarda Ç. lara sık sık rastlanmaktadır.

ÇÂR UNSUR (Far. *çâr* [< *çehâr*] = dört), dört basit madde. Eskilere göre, tabiatları çeşitli ve birbirine aykırı maddelerin bir araya gelmesinden var olmıyan maddeler. Türkçede *dört unsur* denildiği gibi, «dört madde» ve «dört esas direk» anlamına gelen *mevâdd-ı erbaa* ve *erkân-ı erbaa* da denilir.

Eski Yunan filozoflarından olup M. Ö. 624-545 yılları arasında yaşamış olan Thales, kâinata esas olarak suyu, 588-525 yılları arasında yaşıyan Anaksimenes ise havayı kabul etmişti. 575-535 yılları arasında yaşıyan Herakleitos'a göre ise eşyanın düzenini ateş sağlamaktadır. Akıcı bir madde olan su ile durucu bir madde olan toprak, ateşin değişmiş şekilleridir. Sonradan toprak suya, su da ateşe döner. Nihayet filozoflar tarafından kâinata başlangıç ve esas olarak kabul edilen bu dört maddeyi, 490-430 yılları arasında yaşadığı sanılan Empedokles bir araya toplamış, bu suretle dört unsur kuramı meydana gelmiştir. Aristo'nun etkisiyle bu kuram, Ortaçağ felsefesinin temellerinden biri olmuş ve eski Yunan felsefesinin islâmî bir şekli olan hukemâ felsefesiyle İslâm filozoflarının esaslarından birini meydana getirmiştir.

Ç. U. kuramına göre, bu dört unsurdan ateş, hafiftir ve daima havaya ağdığından buna mutlak hafif denir. Hava, çok kere yukarıya çıkmakla birlikte aşağıya da indiğinden bağıntılı (izafî) olarak hafiftir. Su, çok kere aşağıda bulunmakla birlikte bazı kere buhar olarak yukarıya da ağdığından bağıntılı (izafî) olarak ağırdır. Toprak, daima aşağıda bulunduğundan mutlak ağırdır. Dört unsurdan ateş, sıcak ve kurudur. Hava, sıcak ve yaştır. Su, yaş ve soğuktur. Toprak, soğuk ve kurudur. Sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlık da dört unsurun tabiatlarıdır ki, bunlara *tabâyi'-i erbaa* denir. Bu dört unsur, küre şeklindedir. En aşağıda yer küresi, onun üstünde su, onun üstünde hava, onun üstünde de ateş küreleri vardır. Ateş, hava olur; hava, zamanla su haline gelir; su da toprak tarafından emilip toprak şekline bürünür. Aynı zamanda toprak da su haline gelir; su, hava olur; hava, ateş şekline girer. Bu suretle dört unsur, yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya birbirlerine dönerler.

Dört unsur, dokuz gökten ve göklerin cisim (cirim) leri olan yıldızlardan meydana gelmiştir. Dokuz gökle dört unsurdan maden, bitki ve hayvan vücut bulmuştur. Maden, bitki ve hayvanın varlığına nispetle dokuz kat gök baba, dört unsur da ana durumunda bulunduğundan dokuz göğe *abâ-i ulüviyye* (yüce babalar), dört unsura da *ümmehât-ı süfliyye* (aşağı analar) denmiş, maden, bitki ve hayvana ise «üç çocuk» anlamına gelen *mevâlid-i selâse* adı verilmiştir. Bk. ANASIR.

ÇARA, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Çita bölge (oblast) siyle Yakut Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin İrkutsk bölgesinde bir ırmak. Uzunluğu 740 km dir. Kodar sırtlarının güney kolları arasındaki göllerden çıkarak geniş bir çöküntü alanından geçer, Kodar sırtlarını yararak büyük çağlayanlar meydana getirir, Olekma ırmağına dökülür. Aşağı yatağında birçok adalar vardır. Yazın ve güzün suları kabararak su baskınlarına sebep olur. Ekim ayının sonunda donar; buzları ancak mayıs ayının ortasında çözülür. Balık bakımından zengindir. Juya ırmağının ağzına kadar uzanan kesimi gemi işletmeye elverişlidir.

ÇARA, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Çita bölge (oblast) sinin Kalar çevre (rayon) sinde, Lena nehrinin kollarından Çara ırmağı üzerinde, Mogoça istasyonunun 653 km güneyinde bir şehir. Çevresinde geyik beslenir; patates ve meyva yetiştirilir.

ÇARAKA (İng. **Charaka**), tıp konularındaki yazılariyle tanınmış bir Hindu yazarı. II. yüzyılda yaşamıştır. Eserleri VIII. yüzyılda Arapçaya çevrilmiş, sonradan Avrupa tıp bilgisinin önemli kaynaklarından biri olmuştur.

ÇARCOU (eski adı: **Çarcuy**): 1. Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Amuderya (Ceyhun) ırmağının sol yakasında, Buhara'nın aş. yu. 100 km güneybatısında

ÇARCOU: Orta Okul

bir şehir. Nüfusu aş. yu. 36 000 (1950) dir. Şehrin eski adı Amül (b. bk.) dür. Amül'ün bu yeni adını Timurlular devrinde aldığı anlaşılıyor. Babür, 1497 - 1498 olaylarını anlatırken Çarcuy ırmağının geçilmesi üzerinde durmuştur. 1504 te Çarcuy, kalesi Özbeklere teslim olmuştur. Özbek devrinde Çarcuy Amuderya üzerinde en önemli geçit yerini tutmuştur. Bu sebeple, Çarcuy'da sürekli olarak gemiler bulunurdu.

Ç. çöllerle çevrili olduğu halde, eskiden beri işlek bir yol uğrağı olarak tanınmıştır. Ç. dan geçen eski kervan yolunun yerini 1886 da Amuderya'ya uzanan demiryolunun olması, şehrin önemini bir kat daha artırmıştır. Şehrin nüfusu XX. yüzyılın başında aş. yu. 15 000 idi.

Türkmenistanın ikinci büyük şehri olan Ç. iki bölümden meydana gelmiştir: Biri eski Ç. (Amül'ün yerindeki Ç.), öbürü yeni Ç. (XIX. yüzyılın sonunda kurulan Ç.) İki bölüm arasında birkaç km lik bir uzaklık varsa da, yeni Ç. eskisine doğru yayılarak aradaki boşluk kapanmıştır. Bugün Ç. nüfusunun büyük çoğunluğu Türkmen, geri kalanı Rus ve Ermenidir. Şehirde ipek ve pamuklu fabrikaları, gemi onarma fabrikası, elektrik santralı, demiryolu deposu ve vagon onarma fabrikası, besin maddeleri fabrikası ve et kombinası vardır.

1957 de bir yağ fabrikası ile süperfosfatlı gübre fabrikası kurulmuştur. Çevresindeki büyük merkezlerle Ç. arasında otobüs seferleri yapılmaktadır. Ç. ile Aşhabad ve Taşkent arasında uçak seferleri de vardır.

2. Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde bir bölge (oblast). 21 kasım 1939 günü kurulmuştur. Kuzeydoğuda Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, kuzeybatıda Taşauz bölgesi, güneybatıda Mari (Merv) bölgesi, güneyde Afganistan ile çevrilmiştir. Yüz ölçümü 93 000 km^2 dir. Ç. bölgesi 13 çevre (rayon) ye ayrılmıştır. Çarcoudan sonra en büyük şehri Kerki'dir. Bunlardan başka, bölgede 14 şehir daha vardır.

Ç. bölgesinde çoğunluğu meydana getiren Türkmenlerin yanında Özbekler, Kazaklar ve Ruslar oturur. Ç. bölgesi Türkmenistanın en çok pamuk, ipek ve karakul yetiştiren bölgesidir. Türkmenistanda yetiştirilen pamuk ürününün % 33,9 u Ç. bölgesinde elde edilir. Bölgede çırçır ve besin maddeleri fabrikaları vardır.

ÇARCUY, Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde bir şehir. 1926 - 1927 yıllarında Leninsk adiyle anılan bu şehir 1940 ta Çarcou adını almıştır. Bk. ÇARCOU.

ÇARDAK (Far. *çehar tâk* = dört direk), insan ve hayvanları güneşin sıcağından korumak için yapılan geçici veya devamlı barınak. Ç. lar yapıldıkları yerin büyüklüğüne ve kuruluş maksadına göre türlü biçimlerde (dikdörtgen, kare, daire, galeri...) olurlar. Şehir bahçelerindeki kameriyeler 5 - 10 kişinin oturabileceği, yanları ve üstleri kapalı bir çeşit Ç. tır. Özellikle Doğu ve İç Anadoluda şoseler boyundaki seyrek ağaçlı veya çıplak yerlerde sıralanan ve birer kahve, lokanta olarak kullanılan üstü ve biraz da yanları kapalı barınma yerleri de birer Ç. tır. Bunlar uzun yollarda konaklama yerleridir. Sebze bahçeleriyle bostanlarda veya havası sıkıcı, evleri pek kapalı olan köylerde bir iki katlı Ç. lara çok rastlanır. Ç. ın esas yapısı, genel olarak, taştan, ağaçtan, demirden 4 veya daha çok ayağın üzerine yatay olarak yerleştirilmiş kereste, demir boru, çubuk veya tellerin gerilmesiyle kurulur. Gölgeleme işini çoğu ağaçlardan koparılarak Ç. kafesinin üstüne, yanlarına yerleştirilmiş yapraklı dallar görür. Bazan da gölge Ç.ın çevresine dikilen sarılgan bitkilerle sağlanır.

ÇARDAK: 1. Çanakkalenin Lâpseki ilçesine bağlı bir kasaba. Nüfusu 2 371 (1955) dir. Ç. Çanakkale boğazında, deniz kıyısında, Gelibolu'nun karşısındadır. Bulunduğu yerde bir köy, gerisinde oldukça geniş bir düzlük vardır. Ç. Lâpsekiye ve Çanakkaleye düzgün yollarla bağlıdır. Kasaba işlek bir iskele ve geçit yeri olduğundan Gelibolu ile Ç. arasından sık sık taşıtlar işler. Son zamanlarda nüfusu artmış, kasaba gelişmiştir.

Ç. çevresinde halk çiftçilik ve balıkçılıkla geçinir. Geliboludaki balık konserve fabrikasının önemli bir kısım ihtiyacını Ç. balıkçıları sağlar. Fennî yollarla yetiştirilmeye başlanmış olan bağlar geniş yer tutar. Kasaba ve çevresinden üzüm, zeytin yağı, domates, salça, beyaz peynir, kaşar peyniri ve şarap elde edilmektedit. Kasabada her yıl 22 ağustosta açılıp bir hafta süren bir panayır kurulur. Ç. ta belediye örgütü 1930 da kurulmuştur. İmar plânı vardır. Eski eserler onarılmış, bu arada Süleyman Paşanın Geliboluya geçmeden önce ordusunun kaldığı ve kendisinin yatıp kalktığı yer, Alem Sultan adiyle korunmuş, 1945 te onarılarak bir anıt haline getirilmiştir. 1944 te Arıburnu şehitleri için bir anıt da yapılmıştır. Deniz kıyısında küçük bir çamlık ve çocuk bahçesi vardır. Kasabada büyük bir bağ ve fidanlık da meydana getirilmiştir. 1934 ten beri elektrikle aydınlatılmaktadır. İskelesinin bulunduğu yer sığ olduğundan, ancak 100 tonilâtoya kadar olan gemiler yanaşabilir.

2. Maraş'ın Göksun ilcesine bağlı bir bucak. Tam örgütlü bir bucak olan Ç. ın nüfusu 1 238 (1955) dir. Ç. Göksun ile Elbistan arasındaki şose üzerindedir. Güneyi yüksek dağlarla çevrili, kuzeyi düzlük ve hafif tepeliktir. Halkın başlıca geçim kaynağı çiftçilik ve hayvancılıktır. Ç. bucağının nüfusu 8 551 (1955) dir. Belediye örgütü olan bu bucakta 10 köy vardır.

ÇARDAK EMİNİ, eskiden gümrük emini yerine kullanılan bir terim. Gümrük yerlerine eskiden Çardak denilirdi. Buralarda Ç. E. nden başka, nâip ve kâtip gibi memurlar da bulunurdu. İstanbulda, Yemiş ve Unkapanı semtlerinde hâlâ Çardak iskeleleri vardır. Çardak iskelelerine gelen yiyecek ve giyeceklerden alınan vergilerin bir kısmı sonraları Rüsumat Emaneti'ne, bir kısmı da Şehremaneti'ne devredilmiştir.

ÇARDAK HAMAMI (Karahisar Hamamı), Sivrihisar - Haymana şosesi üzerinde bir kaplıca. Sıcaklığı 34° C, kükürtlü ve toprak kalevili hidrokarbonatlı bir sudur. Sivrihisarın doğusunda, Günyüzü bucağına bağlı Karahisar köyünün hemen doğusunda, Çardaközü deresinin yakınında, Ilıca köyünün yanındadır. Üstü toprakla örtülü bir kaynaktan çıkan su, kadın ve erkekler için yapılmış iki bölümü beslemektedir. Bu hamam eski devirlerden kalma olup her iki yanında mermerden yapılmış 8 köşeli birer havuz vardır. Kaplıcanın yukarısında bir Selçuklu camiinin yıkıntısı bulunmaktadır.

ÇAR - DARB (Tasavvuf) (Far. *çâr* [< *çehâr*] = dört; Ar. *darb* = vurmak), Kalenderîlerin saç, sakal, bıyık ve kaşlarını ustura ile tıraş etmelerini belirten bir terim. Söylentiye göre, Şeyhül - islâm Bahaeddin Zekeriyyâ - i Multânî'nin (1267 - 1268) dervişlerinden Seyyid Cemâleddin Mücerred, Mısırda müftü iken, bir cezbeye düşmüş, saçını, sakalını, bıyığını ve kaşlarını tıraş ettirmiş; başka bir söylentiye göre ise çok güzel olduğundan, Mısır beylerinden birinin karısı, kendisine âşık olmuş, Seyyid Cemâleddin, bu kadından kurtulabilmek için Tanrıya yalvarmış, duası kabul olu-

nup saçı, sakalı, kaşları ve bıyıkları dökülmüş, böylece de çâr-darp olmak, kalenderîlerce bir görenek haline gelmiştir.

Tarihî kaynaklara göre, Ç. oluş bu tarihten eskidir ve her halde bunda, melâmetin büyük bir etkisi vardır (bk. Melâmetîler, Melâmîler). XIII. yüzyıldan başlıyarak Mısır ve Suriyede yerleşen ve çoğalan Kalenderîlerin bu göreneği bırakmaları için şerîatçiler ve hükümet tarafından birçok fetvalar, emirler verilmişti.

Kalenderîlerden başka ilk Bektaşîler ve Rum yani Anadolu Abdalları da Ç. olurlardı. Haydarîlerle Camîler ise yalnız sakallarını ustura ile tıraş ettirirler, bıyıklarını ve saçlarını koyuverirlerdi. Mevlevîlerden de Ç. olanlar bulunmuştur.

ÇARGÂH MAKAMI, alaturka müzikte *do* perdesi (b. bk.) nde karar kılan makamın adı. Sabâ makamı (b. bk.) seyrinde olup bu makamın karar perdesi olan dügâh (*la*) perdesi yerine Ç. M. *do* perdesinde karar kılar.

ÇARGÂH PERDESİ, alaturka müzikte *do* perdesine verilen ad. Oktav farkiyle *kaba çargâh*, *çargâh* ve *tiz çargâh* olarak adlandırılmıştır.

ÇARHAL GÖLÜ: bk. ÇELKAR GÖLÜ.

ÇARIK, gönden yapılan ve ucuzluğu dolayısiyle daha çok köylülerin giydiği bir çeşit ayakkabı. Ç. herkesçe bilinen biçimi ile daha çok Ön Asya halkları tarafından kullanılan bir ayakkabıdır. Hitit kabartmalarında da görülen Ç. bu bölgede yaşıyan eski ve yeni uluslar tarafından benimsenmiştir. Türkler, İranlılar, Ermeniler, Gürcüler ve başka Kafkas ulusları tarafından çok eski tarihlerden beri bilinmektedir. Ç. coğrafya bakımından Tanrıdağı (Tiyenşan), Ural-İdil bölgesi, Anadolu ve Şap Denizi ile çevrili geniş alanda yaşıyan çeşitli toplulukların ortak giyim eşyalarından biridir.

Ç. kelimesi Türkçede Uygurlardan beri bilinmektedir. Bugün belli başlı Türk dillerinde kullanıldığını bildiğimiz bu kelime, Türkçeden Macarca (*saru* [*şoru*]) ve Farsçaya (*çārōğ*) da geçmiştir. Kuzey Kafkasya Türkleri Ç. yerine *çabır* kelimesini kullanırlar. Balkan yarımadasına Türklerin aracılığı ile giren Ç., yerli Yunan, Arnavut ve İslâv dillerinde az çok bozularak Türkçedeki adı ile yerleşmiş ve aynı ekonomik şartlardan ötürü geniş ölçüde kullanılmıştır.

Genel olarak sığır, fakat daha çok iyilenmiş (deriyi önce ayran, sonra şapa yatırıp bezirledikten sonra döverek yumuşatmak ve sağlamlığını artırmak için yapılan bir işlem) ham manda derisinden kesilen dört köşe parçaların, ayağa uydurulmak üzere türlü biçimlerde dikilmesi ile meydana gelen Ç., başlıca iki çeşidi ile tanınmıştır. Bunlardan biri, doğrudan doğruya herkesin ayağının altına uygun biçimde kesilip kenarları kıvrılarak, iplerle ayak bileğine bağlanan *kara Ç.* tipi, öteki ise, Hitit ayakkabılarında olduğu gibi, burnu yukarı kalkık ve yanlarında eşit ölçülerle açılmış delikleri bulunan ve bu deliklere deri şeritler geçirilerek bağlanan yemeni biçimindeki Ç. tır ki *dede burnu* adı ile tanınmıştır.

Son yıllarda Türk köylüsünde kendini gösteren kalkınma sonucu olarak Ç. yerini yavaş yavaş lâstik veya plâstik ayakkabılara bırakmıştır. Resim için bk. AYAKKABI.

Ayrıca yokuş aşağı inecek top ve yük arabalarının hızını kesmek üzere arka tekerleklerinden birine takılan kenarlı, hafif kavisli demir parçasına da Ç. denilmektedir.

ÇARIŞ, Altay bölgesinde bir ırmak. Uzunluğu 547 km dir. Korgon dağının kuzey yamaçlarından çıkan Ç., Maraliha ırmağına kadar dağlık bir bölgeden geçer. Ç. ın bu bölgede genişliği 500 m dir. Bundan sonraki düzlükte yatağı birdenbire genişler (6-8 km). Nisan ayında düzlükteki, haziran ayında ise dağlık bölgedeki karların erimesiyle suyu artar. Ç. kasım ayı sonunda donar. Bu durum mart ayı sonuna kadar sürer. Ç. Ob ırmağına dökülür.

ÇARK SUYU, Sapanca gölünün sularını Sakaryaya boşaltan bir çay. Uzunluğu aş. yu. 42 km dir. Ç. S. gölün doğu ucundan çıkar, Adapazarının hemen batısından geçer. Gökçeören bataklığının doğusunu dolaşır, Söğütlü'nün kuzeyinde Sakaryaya dökülür. Göl sulariyle beslendiği için Ç. S. nun düzenli bir akışı vardır. Ç. S. ndan Adapazarının su ihtiyacı giderildiği gibi, sulama işlerinde de faydalanılır.

ÇARKA, eskiden Rusyada kullanılan bir sıvı ölçüsü. Ç. = 0,12299 litre.

ÇARKIFELEK veya **FIRILDAK ÇİÇEĞİ** (*Passiflora*), Çarkıfelekgiller (b. bk.) familyasının bir cinsi. Ç.ler, yaprakları normal dizilişli tam veya yırtmaçlı olan ağaççıklar veya otsulardır. Çiçekleri büyük ve gösterişli, pembe, kırmızı, erguvan rengindedir, sapları ucunda tektir.

Ç. in, hemen hepsi Amerikada yetişen 180 türü biliniyor. En yaygın tür, Brezilya asıllı olup portakalımsı sarı renkte bir üzümsü (bakka) olan meyvası yenilen *mavi Ç.* (*Passiflora coerulea*) tir. Meyvaların sevilen türleri şunlardır: aslı Brezilyalı olup Ekvator Afrikasında yetiştirilen ve oralarda *barbadin* adiyle anılan ve yenen Ç. (*Passiflora edulis*); Antillerde yetişen ve oralarda *maritanbur* diye anılan, sıtmaya karşı salık verilen, sarı renkli ve beyaz lekeli meyvalar veren *defne yapraklı Ç.* (*Passiflora laurifolia*); Antillerde yetişen ve yeşilimsi sarı renkli meyvası şekerle yenilen *kare saplı Ç.* Ç. in birçok türleri garip biçimli, gösterişli çiçekleri için duvar diplerinde veya çardaklarda yetiştirilir.

Tıp: Ç. in çeşitli türlerinde siyanojen veren bir bileşim vardır. Taze bitki ile hazırlanan beşte birlik bir alkolatur, uyku verici ve sinir yatıştırıcı bir ilâç olarak kullanılır.

ÇARKIFELEKGİLLER (Lât. *Passifloraceae*), çoğunlukla tırmanıcı otsu ve yarım ağaççıkları içine alan bir bitki familyası. Familyanın 27 cinsi ve 600 e yakın türü vardır. Bu cins ve türler tropik ve subtropik bölgelerde olmak üzere en çok Güney Amerikada, bazı benzerleri de Avustralya, Yeni Zelânda, Afrika, Madagaskar ve Asyada yetişir.

Bu familyaya giren bitkilerin yaprakları almaşık dizilişli basit veya elsi oymalı ve stipulludur. Çiçekleri erdişi veya bir cinsli, antinomorftur; tipik çiçek formülü S_5 P_5 A_5 G (3-5) dir. Çiçek ekseni çeşitli biçimlerde ve çoğu boru veya kadeh biçiminde gelişmiştir. Erkek organlarla petallerin arasında çiçek tablasından meydana gelmiş karona adı verilen ışınsı uzantılar bu familya bitkileri için pek karakteristiktir. Meyvaları kapsül veya üzümsülür, türlerin çoğunda tohumları etli bir arillus örter.

Ç. in bilinen 27 cinsi arasında en tanınmışları *Passiflora* (Çarkıfelek, b. bk.), *Modecca* ve *Carica*'dır.

ÇARKLİK (İng. **Charklik**) **veya ERÇİYANG** (İng. **Erhchiang**), batı Çinde, Sinkiang eyaletinin güneyinde, Takla Makan çölünün güneyinde, Çerçen'in aş. yu. 250 km doğusunda bir şehir. Nüfusu 5 000 dir.

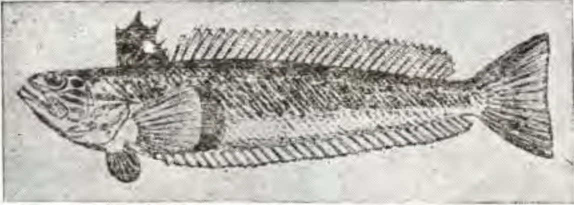
ÇARMIH (Fars. *çehâr miha* = dört çivi), çapraz olarak üst üste konmuş iki tahtadan meydana gelen bir işkence aracı. Ölüm cezasına çarpılanları Ç. ın üzerine gerip işkence ile öldürürlerdi. Ç. işkencesini Yunanlılar pek az

olarak, özellikle kölelere ve yol soyguncularına uygularlardı. Romalılar ise köleleri ve Roma vatandaşı olmıyan (Cicero, Verres'i bir Roma vatandaşını Ç. a germekle suçlandırmıştır) suçluları, ya baş yukarı ya da baş aşağı, bu kazığa bağlarlar ve kırbaçlarlardı. Bazı hallerde ise, ya kazığın üst ucuna (T şeklinde Ç.), ya da biraz aşağısında (Lâtin Ç. ı) yatay bir tahta (*patibulum*) daha eklerlerdi ve bu şekildeki Ç. a suçlunun ellerini ya iple bağlarlar ya da çiviyle çakarlardı; ellerin parçalanmasını önlemek için de suçlunun ayaklarının altına bir tabure koyarlar ve bu halde ölünceye kadar bırakırlardı. Küçük bir levha (*titulus*) üzerine suçlunun adını ve suçun çeşidini yazarlardı. Hükmün uygulandığı yerde her zaman dikey bir tahta bulunur, yatay tahta eklemek gerektiği zaman bu tahtayı suçluya getirtirlerdi.

Ç. a germe ve işkence göreneğini doğuya Romalılar getirmişlerdir. Romalıların doğuyu ele geçirmesinden önce, Asurlular ve İbraniler suçluların ölülerini kazığa bağlarlar ve böylece suçluları halka gösterirler ve adaletin kuvvetini belirtirlerdi.

Ç. a gerilmiş en ünlü kişi İsa'dır. Romalı hakim Pontius Pilatus (b. bk.) İsa'yı ölüme mahkûm etmiş ve Roma askerlerine öldürtmüştür. İsa'nın T şeklindeki Ç. a mı, yoksa Lâtin Ç. ına mı gerilip öldürüldüğü bilinmiyor. İlk Hıristiyanlar İsa'nın Ç. a gerilmiş şeklini tasvir eden haçı dinlerinin sembolü olarak kullanmışlardır. Bk. KATAKOMB ve HAÇ.

ÇARPAN BALIK veya TRAKUNYA (*Trachinus draco*), Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Dikenli yüzgeçliler (Acanthopterygii) alttakımına giren Çarpan Balıkgil-

ÇARPAN BALIK

ler (b. bk., Trachinidae) familyasından bir tür. Uzunluğu 25 cm dir. Başı büyük, gözlerinin çevresi dikenli olup birinci sırt yüzgeci zehirli dikenlerle kaplıdır. Balık öldükten sonra da bu dikenler zehrini muhafaza eder. Ufak ve sert pullarla kaplı olan vücudu uzun ve basıktır. Alt ve üst çenelerinde ufak dişleri vardır. Alt çenesi uzunca olup, gözleri başının üst tarafındadır. Yanları kahve rengi - mavi çizgilidir. Atlantik Okyanusu ile yurdumuz sularında yaşar. Kıyılarda kendini kuma gömüp avını bekler. Yırtıcıdır.

ÇARPAN BALIKGİLLER (*Trachinidae*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Dikenli yüzgeçliler (Acanthopterygii) alttakımına giren bir familya. 40 a yakın türü vardır. Ağızları yataydır. Vücutları oldukça uzundur. Pulları küçük olup eğik dizilidir. Başları geniş ve dikenlidir. Gözleri yukarı doğrudur. İki sırt yüzgecinden öndeki kısa olup 6 - 7 zehirli diken halindedir. Arkadaki yumuşaktır ve kuyruğa kadar uzanır. Yenir. Çarpan balık (*Trachinus draco*) ve varsam veya barsam (*T. vipera*) türleri Akdeniz ve Atlantik Okyanusunda yaşar.

ÇARPIM TABLOSU: bk. ÇARPMA (Aritmetik).

ÇARPMA, alaturka müzikte ezgi (nağme) yi meydana getiren esas notaların arasına sıkıştırılmış, usûlün gidişini bozmıyan tek perdelerden ibaret küçük çıkıntı. Başka bir anlatımla ezgiyi meydana getiren esas perdeler, Ç. ya ait nota gösterilme yoliyle birbirinden ayrılır. Ezgileri süslemek ve hareketlendirmek düşüncesiyle kullanılan Ç. dan makamların özelliklerini göstermek için de faydalanılmıştır.

ÇARPMA (Aritmetik), birine *çarpılan*, ötekine *çarpan* denilen, verilmiş iki sayı yardımiyle *çarpım* denilen üçüncü bir sayı elde etme işlemi. Bu işlemde *çarpılan* bir nesnedir, *çarpan* birinin katsayısıdır, *çarpım* da nesnenin katıdır. Çarpılan ile çarpana çarpımın iki faktörü denilir. Tam sayılar söz konusu olunca, Ç. nın amacı, çarpanda ne kadar birim varsa, çarpılanı o kadar sayıda çoğaltmaktır. Nitekim 25 sayısını 4 sayısiyle çarpmak ($25 \times 4 = 25$ *çarpı* 4), $25 + 25 + 25 + 25$ toplamını yapmaktır. Buna göre, Ç. bir toplamadır ve Ç. işlemi eşit sayıları çabucak toplamak amaciyle yapılır. Bu işlemde uygulanan genel kural şudur: çarpanda yalnız bir sayı varsa, birler rakamından başlıyarak çarpılanın bütün rakamları birbiri ardından çarpan rakamiyle çarpılır. Elde edilen her çarpımın yalnız birler rakamı yazılır, onlar rakamı da bundan sonraki çarpıma katılır. Çarpanda birden çok sayı varsa, çarpılanın altına çarpan yazılır ve çarpanın altına bir çizgi çekilir; sonra, çarpılan çarpanın birler rakamiyle çarpılır ve elde edilen *bölümsel çarpım* çizginin altına yazılır; sonra, çarpılan çarpanın onlar rakamiyle çarpılır ve işlem böylece sürer. Birbiri ardınca elde edilen bölümsel çarpımlar birbiri altına yazılır, bunu yaparken de her bölümsel çarpımın sağdaki ilk rakamının, o çarpım için kullanılmış olan çarpan rakamının altına yazılmasına dikkat edilir. Bir Ç. yı yapabilmek için bütün sayıların birbiriyle olan çarpımlarını ezbere bilmek gerekir. Bu çarpımlar *çarpım tablosu* (Fr. table de multiplication) ile gösterilir. Buna *Pythagoras cetveli* de denilir.

Kesirlerin çarpılması: $\frac{5}{7}$ ve $\frac{3}{4}$ kesirlerinin çarpımı $\frac{5}{7}$ nin 3 kere $\frac{1}{4}$ ü olmak gerekir. Buna göre, çarpım, payı eldeki kesirlerin paylarının çarpımı, paydası da aynı kesirlerin paydalarının çarpımı olan bir kesirdir.

Ondalık sayıların çarpılması: Ç. tam sayılar için olduğu gibi yapılır, sonra çarpılan ile çarpanda ne kadar ondalık rakam varsa, çarpımın sağında o kadar rakam virgülle ayrılır.

Cebirde Ç.: Cebirde Ç. şu işaret anlaşması (Fr. convention des signes) na dayanır: aynı işareti taşıyan iki faktörün çarpımı pozitif, zıt işaretli iki faktörün çarpımı negatiftir.

Bir terimlilerin çarpılması: Bir terimlilerin çarpılması şu ilkeye dayanır: bir çarpımı başka bir çarpımla çarpmak için birinin faktörleri ötekinin faktörleriyle çarpılabilir ve tabanları aynı olan iki üssü çarpmak için üslerin toplamı yapılır. Bu ilkeye göre: $2a^2 b^4 \times 2ab^5 c = 6a^3 b^9 c$ dir.

Çok terimlilerin çarpılması: Birinci çok terimlinin bütün terimleri ikincinin terimlerinin her biriyle çarpılır.

Köklerin çarpılması: Üsleri aynı olan köklerin çarpılması, kök işaretlerinin altındaki sayıların çarpılmasiyle olur: $\sqrt[m]{a} \times \sqrt[m]{b} = \sqrt[m]{ab}$. Çarpılacak köklerin üsleri aynı olmazsa bunlar birbirinin aynı derecesine getirilir. Bunun yapılabilmesi de şu ilkeye dayanır: her hangi bir kökün üssü bir tam sayı ile çarpılabilir, yeter ki aynı zamanda kök işareti altındaki sayı da bu sayı üssüne yükseltilsin.

Yayların çarpılması: Bir açının iki, üç... ilk katlarının trigonometrik oranları, o açının trigonometrik oranları cinsinden hesaplanabilir; bunun için de a + b yayının trigonometrik oranlarını veren formüllerde b yi sırasiyle a ya, 2a ya, 3a ya eşit hale getirmek yeter. Bu formüller şunlardır:

$$\sin(a+b) = \sin a \cos b + \cos a \sin b,$$

$$\cos(a+b) = \cos a \cos b - \sin a \sin b,$$

$$\text{teğ}(a+b) = \frac{\text{teğ}\, a + \text{teğ}\, b}{1 - \text{teğ}\, a\ \text{teğ}\, b}.$$

ÇARPMA İLE İYONLANMA, çarpma ile meydana gelen bir iyonlanma tarzı. Elektriğin alçak basınçlı bir gaz içinden geçmesi (deşarj tüpleri), yüklü atom veya moleküllerin, yani genel olarak, *iyonların* varlığiyle mümkündür. Havada normal olarak çok az sayıda iyon bulunur. Hava ve gaz moleküllerinin iyonlanması, *fotoelektrik işlemlerle* (görülen ışık, ültraviyole ışık, yahut X ışınları), *rodyoaktif* maddelerden çıkan radyasyon ve partiküllerle (alfa, beta, gama) ve *kozmik ışınlarla* meydana getirilebilir. Bir nötr molekül iyonlanınca bir *pozitif iyon* ile serbest bir *elektron* ortaya çıkar. Bu elektron başka bir moleküle yapışarak bir negatif iyon meydana getirir.

Gaz içinde bulunan iki levha (elektrot) arasına bir potansiyel farkı uygulanınca bu iyonlar hızlanır ve yolları üzerindeki gaz moleküllerine çarparak onları iyonlarlar. Bu olaya *çarpma ile iyonlanma* adı verilir. Basınç küçüldükçe çarpma ile meydana çıkan iyonların sayısı artar ve gaz içinde elektrik boşalması olur (deşarj, neon tüpleri ve gaz dolu elektronik tüplerin çalışma prensipi).

ÇARSANCAK, Tunceli'nin Mazgirt ilcesine bağlı bir bucak. Bucak merkezi olan Akpazar köyünün nüfusu 1 191 (1955) dir. Bucak merkezinde posta merkezi vardır. Ç. Peri suyu vâdisinde, 950 m yükseklikteki bir düzlüktedir. Halk davarcılık ve çiftçilik (tahıl, tütün, darı ve pamuk) ile geçinir. Sulak yerlerde sebze ve meyva yetiştirilir. Ç. Pertek üzerinden Elâzığ'a hem araba yolu hem de şose ile bağlıdır. Dere ve kaynak sularından faydalanılır. Ç. bucağının nüfusu 6 648 (1955) dir. Tam örgütlü bir bucak olan Ç. ta 22 köy vardır.

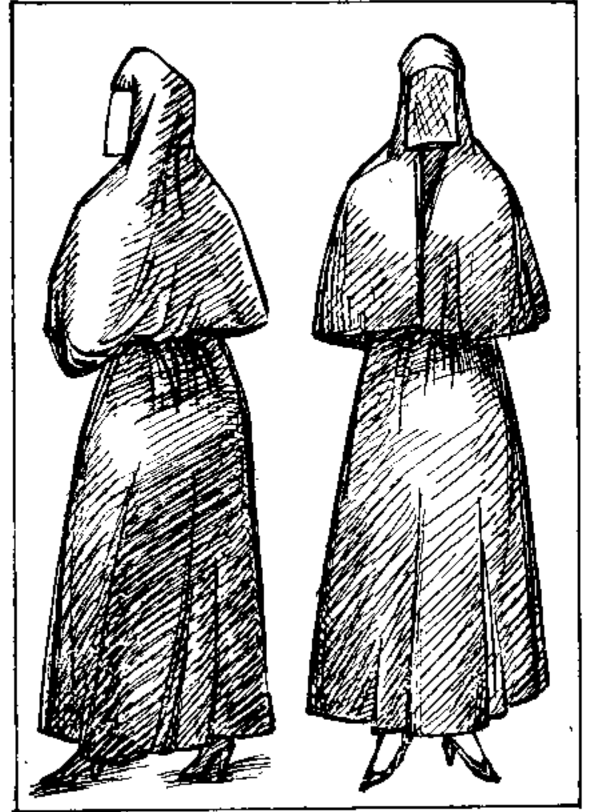
Ç. 1515 - 1616 yıllarında Diyarbakır ülkesinin Osmanlı egemenliğine geçmesinden sonra kurulan Diyarbakır eyaletine doğrudan doğruya bağlı 13 sancaktan biri olan Mazgirt sancağına bağlanmış ve bir ilce olarak örgütlendirilmiştir. Nadir Şah zamanında (1736 - 1747) Horasandan sürülüp çıkarılan Karaçorlu ve Karakeçili Türk boyları Ç. a yerleştirilmişlerdi. Bundan ötürü ilceye Karaçor adı da verilmiştir.

Bölgede 1862 yılında yeniden kurulan Mamuretülâziz (Elâziz, Elâzığ) ilinde Dersim sancağına bağlı bir ilce haline getirilen Ç. ın 40 köyü ve birkaç aşireti, 15 000 kadar da nüfusu bulunmaktaydı. Ancak, devlet otoritesi yerli beylerin erkini kıramamıştı. 1924 te Şeyh Sait ayaklanması Ç. sınırlarına kadar gelmiş, fakat Zeri köprüsünün ordu birlikleri tarafından tutulması anarşinin Ç. a yayılmasına engel olmuştu. 1936 da Üçüncü Genel Müfettişlik kurulurken yeniden meydana getirilen Tunceli ili sınırları içinde kalan Ç. ilce merkezliğinden çıkarılarak bir bucak haline konulmuştur.

ÇARSKİY, Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Semipalatinsk bölge (oblast) sinde, İrtiş nehrinin kollarından Çar ırmağı üzerinde, Semipalatinsk'in 117 km güneybatısında bir şehir. Demiryolu ve vagon onarma fabrikası vardır. Çevresinde tahıl (buğday, çavdar, arpa, darı, yulaf) ekilir, hayvan yetiştirilir.

ÇARŞAF: 1. Eskiden yurdumuzda ve bugün İslâm ülkelerinde kadınların sokakta giydikleri ipek veya ketenden yapılmış üstlük. Genel olarak kara renkte olan Ç. üç parçadan meydana gelir: a. Vücudun belden başa kadar olan kısmını örten pelerin ki *car* denilmektedir; b. Etek; c. Yüzü örten peçe. Peçe görmeyi sağlamak için ince ipekten veya krepdamur (Fr. crêpe d'amour) denilen kumaştan olurdu.

2. Yatağa serilen (yatak Ç. ı) veya yorgana kaplanan (yorgan Ç. ı) bezden örtü. Ç. kelimesinin Farsça *çader şeb* (= gece örtüsü) den bozma olduğu sanılmaktadır.

ÇARŞAF

ÇARŞAMBA, Samsun iline bağlı bir ilce ve kasaba. Nüfusu 14 776 (1960) dır. Ç. aynı addaki ovanın (bk. Çarşamba Ovası) aş. yu. ortasında, Samsun - Terme yolu üzerindedir. Ortasından Yeşilırmak geçer. Ç. bu ırmağın iki yakasında gelişmiştir. Her yakasında 3 mahalle meydana gelmiş, her iki yaka birbirine 300 m uzunluğunda geniş bir betonarme köprü ile bağlanmıştır (1931). Karadeniz bölgesinin en canlı, zengin ve bakımlı kasabalarından biri olan Ç. nın evleri düzgün, ikişer katlıdır. Kasabanın içinde ve çevresinde park ve bahçelerle ağaçlıklar çoktur. Son zamanlarda Ç. büyümüş, 1927 de 6 bin nüfuslu bir kasaba iken, bugün nüfusu 15 bine yaklaşan küçük bir şehir olmuştur. İçme suyu 12 km uzaktaki Emirhan kaynaklarından sağlanmıştır. Halk genel olarak bu suyu içer. Kullan-

ma suyu olarak da hemen her evde bulunan kuyulardan ve Yeşilırmak'tan faydalanılır. Ç. elektrikle aydınlatılmaktadır. Geniş bir çarşısı, pazar yeri ve meydanı vardır. 35 km güneybatısındaki Terice, batısındaki Hamzalı istasyonuna 10 km uzaklıkta Kerpiçli ve 30 km güneyindeki Kestanepınar köylerinde şifalı maden suları vardır.

Ç. geniş ve verimli bir tarım alanındadır. Çevresinde mısır, fasulye ve tütün yetiştirilir. Son yıllarda meyvacılık da artmıştır. Ç. mısır ekiminde bu çevrede başta gelir. Bu geniş düzlüklerde bol olarak karpuz, kavun, elma, armut, şeftali, ceviz, kiraz gibi meyvalarla soğan, sarmısak gibi sebzeler ve tütün ekilir. Son zamanlarda sebze ekilen yerler de çok genişlemiştir. Bundan başka, kümes hayvanları beslenmesi artmış, tavuk ve yumurta satımı önemli yer tutmuştur. Ç. çevresinde 1951 - 1952 ekim yılında pamuk tarımı denemeleri de yapılmıştır. Toprağın işlenmesi en çok pulluklarla yapılmaktadır.

Ç. zengin bir av bölgesindedir. Domuz, kurt ve çakal gibi zarar verici hayvanlardan başka, deniz kıyılarında, göl ve bataklıklarda yabanî kaz ve ördek gibi av kuşları da avlanır.

Ç. ile Samsun arasındaki dar hatlı demiryolunda her gün tren işler. Karadenizin doğusunda uzanan ve Termeden de geçen ana yol, Ç. yı Samsun üzerinden daha batıdaki şehirlere bağlamıştır. Ayrıca, yakınlardaki iskelelerle deniz yolundan da faydalanılır. Ç. dan geçen ve genişliği 40 - 50 m olan Yeşilırmak'ta limbo denilen dibi düz kayıklar işler. Bu kayıklar denize de çıkabilir ve ırmağın bol sulu zamanında 2 - 3 ton yük taşıyabilirler.

Ç. ilcesinin yüzölçümü 1 663 km², nüfusu 111 655 (1960) dir. Merkez bucağından başka, Ayvacık ve Dikbıyık adlı iki bucağı ve 133 köyü vardır. Ayvacık tam örgütlü bir bucaktır. Yine tam örgütlü bir bucak olan Dikbıyık'ta posta merkezi de vardır.

ÇARŞAMBA OVASI, Karadeniz bölgesinin en büyük ovası. Yüzölçümü 900 km², denizden yüksekliği ortalama 10 - 30 m dir. Terme ile Kirazlık istasyonu arasındaki en uzun yeri 55 km, Civaburnu ile ovanın güney kenarı arasındaki uzaklık 35 km dir. Ovanın güneyi dağlıktır.

Ç. O., küçük bazı kabartılar bir yana bırakılırsa, dümdüzdür. Bu düzlükler Çarşamba şehrinin 10 km güneyine kadar uzanır. Ova, deniz kıyısından başlıyarak güneye doğru hafifçe yükselir (80 m); daha güneyde de bu düzlükler devam eder. Ovanın güneyindeki dağların (1 000 - 1 600 m) kuzeye uzanan kolları batıda Samsuna, doğuda Ünyeye doğru sokulur. Böylece Ç. O. nı güneyden bir yarım ay biçiminde çevirmiş olur. Ç. O., Türkiyenin başlıca deltalarından biri ve Karadeniz bölgesindeki 2 büyük deltadan (Çarşamba, Bafra) birisidir. Ç. O. nın temel yapısını alûvyonlar (kum, çakıl, kil) meydana getirmiştir. Bu alûvyon ovanın (deltanın) güney kenarını neojen katları (ova düzeyinden 30 - 50 m yüksekte) ve daha güneyde eski yanardağ lâvlariyle tüfleri (Kretase) çevirmiştir. Karadeniz'in eski kıyısı bu neojen katlarının ve volkanik oluşumun yakınında, yani bugünkü ovanın güney kenarındaki tepelik yerlerden geçiyordu. Ancak, burada denize dökülen Yeşilırmak ve başka çaylar (Terme Suyu, Aptal Irmağı ...), güneydeki dağlık yerlerden koparıp taşıdıkları kütle parçacıklarını burada kıyı boyuna yığmağa başlamış, önce denizin sığ yerlerini doldurmuş, sonra bunun üzerine yavaş yavaş alûvyonları sermiş, bu kıyılarda gelgit olayı pek zayıf olduğundan parçalar gittikçe birikmiş, böylece akarsular denizden yer kazanmış, meselâ Yeşilırmak bugünkü Civaburnuna kadar 40 km den çok ilerlemiştir. Bu deltanın (Ç. O. nın) gelişmesi artık duraklamış, kıyı boyu kordonlarla çevrilerek burada kıyı düzleşmesi olmuştur.

Bugün her biri ancak birkaç yüz metre genişliğinde olan bu kıyı kordonlarının gerisinde birtakım çanaklar kalmıştır ki, bunların bir kısmı göl, bir kısmı bataklıktır. Kıyı boyunca sıralanan göllerin başlıcaları: Simenit, Karga Gölü, Dumanlı, Akarcık ve Kocagöl'dür. Termeden Civaburnuna kadar ovayı çevirircesine sıralanan bu sığ göllerle başka gölcüklerin Ç. O. nda kapladığı alan 7 000 hektara yakındır. Ovanın batı ucunda Aptal Irmağı boyunda da bataklıklar vardır. Ç. O. nda bataklıkların yüzölçümü 8 000 hektarı bulur, göllerle birlikte 15 000 hektara yaklaşır. Yağmuların bol yağdığı ve karların eridiği zamanlarda bu göllere akan dereler, göllerin kabarmasına ve taşmasına sebep olur, yaz boyunca süren birtakım geniş bataklıklar meydana gelir.

Ç. O. nda Karadeniz bölgesinin kıyı iklimi hüküm sürer: Yılın ortalama sıcaklığı 15° C kadardır. Kış ayları oldukça ılık veya serin (ortalama 7 - 9° C), yaz ayları az sıcak (ortalama 20 - 23° C) geçer. En yüksek sıcaklığın 35° C i geçtiği ve en düşük sıcaklığın - 5° C den aşağı düştüğü çok az görülür. Yaz ve kış normal olarak üçer ay sürer. Don yapan günlerin sayısı yıl içinde 12 yi geçmez. Bu sayı bazı yıllarda 3 güne iner. Donma kış aylariyle ilkbahar başında olur. Ovada yıllık yağış tutarı 700 mm kadardır. Bu sayı az yağışlı yıllarda 550 mm ye iner, bol yağışlı yıllarda 950 mm ye yükselir. Yılın her ayında yağmur yağar. En az yağış alan ağustosta bile 30 mm yi bulur. Normal olarak kış aylarının hemen yarısı yağışlı geçtiği gibi, yaz aylarında da yağışlı günler sayısı ayda 5 - 6 günden aşağı düşmez. Kar az yağar, yerde çok kalmaz. Kış mevsimindeki karlı günlerin sayısı normal olarak 15 gün kadardır.

Ç. O. en çok mısır, tütün, sebze ve meyva yetiştirmeye elverişlidir. Ovanın toprağı verimlidir. Yalnız kıyı boyundaki bataklıklar kuşağı kurutulmadığı sürece ekilmeye ve yerleşmeye elverişli değildir. Bu gibi yerlerde köyler seyrek, toprak örtüsü otlak ve çayırlık durumunda, yer yer ormanlık ve çalılıktır. Son yıllarda Devlet Su İşlerince Ç. O. nın bereketli topraklarının kurutulmasına girişilmiş, sıtmalık yerler kalmamıştır. Kışın ova ve çevresindeki köylere ait hayvanlardan başka Ordu, Giresun illerinden de binlerce davar Ç. O. na iner, yaza kadar burada yayılır. Bugün ovanın deniz kıyısı boyunca uzanan geniş yerlerinde nüfus sıklığı 25-30, öteki yerlerinde 50 dir. Bu sayı Ege, Marmara ovalarından ve Doğu Karadeniz kıyılarından çok azdır. Bu büyük ovada yalnız 10 bin nüfuslu Çarşamba (b. bk.) büyüyebilmiştir. 1960 sayımına göre, Ç. O. ve yakın çevresinde 111 bin kadar nüfus vardır. Ç. O. nın ortasından Terme - Samsun yolu geçer. Bu ana yola bağlanan birçok araba yolları, güneyde Ayvacık bucağını ve ovanın öteki köylerini ana yol ağına bağlamıştır. Ayrıca Çarşamba ile Samsun arasında dar hatlı bir demiryolu vardır. Bunlardan başka, sularının bol olduğu zamanlarda Yeşilırmak üzerinde de deniz kıyısından Ayvacığa kadar limbo denilen dıbi düz kayıklar işler.

ÇARŞAMBA SUYU, Konya Ovasının bir bölümü olan Çumra Ovasının başlıca akarsuyu. Uzunluğu aş. yu. 105 km dir. Ç. S., Bozkır kasabasının batısındaki dağlardan (Haydar Dağı, Kızılin Dağı, 1 500 - 2 000 m) çıkar, doğuda Çumra Ovasına iner. Ç. S. Beyşehir Gölüne bağlanmadan önce, böyle bir yol izliyor, ilkbaharda karların erimesi ve yağmurların bolca yağmasiyle kabarıyor, yazın çok azalı-

yordu. Ancak, Çumra Ovasının geniş bozkırlarını sulamak amaciyle Beyşehir Gölünün suları, Beyşehir Çayı ve Kurukafa kanalı yoliyle Ç. S. na bağlanmıştır. Bu sebeple, Ç. S. nun suları kurak mevsimde de azalmamaktadır. Ç. S. na katılan bu su, Beyşehir Gölü (b. bk.) nün dibindeki girdaplara girip kaybolan bir kısım göl suyunun, dibe çekilemiyen fazla suyudur. Gölün ayağına birleşmiş haliyle Ç. S. nun uzunluğu 175 km yi bulmuştur. Bu arada Suğla gölü, Çumra Ovasını sulama işinde bir rezervuar görevindedir; bk. ÇUMRA OVASI. Ç. S. üzerinde, Apa köyü yakınında yapılan Apa Barajı 1961 de tamamlanmıştır.

ÇARŞANGA, Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Çarcou bölge (oblast) sinde, Amuderyanın sağ yakasında bir şehir. Çevresinde pamuk, karagül ve ipek yetiştirilir.

ÇARŞI (Far. *çâr* [< *çehâr*] = dört, *sû* = taraf, yan), üstü ve yanları kapalı, yiyecek maddeleri dışında her çeşit ev ve giyim eşyası satılan alışveriş yerlerine verilen ad. Bu kelime anlam bakımından bir değişikliğe uğramadan Arapçaya *sûk* şeklinde yerleşmiştir.

Dünya tarihinde ilk uygarlıkların bir gereği olarak doğan Ç. nın meydana gelişinde özellikle korunma ve güvenlik başlıca etken olmuştur. İlk çağlarda değişim ilkesine dayanan alışverişlerde, insanlar kendilerinde çok bulunan mallar ile edinmek istedikleri malları sitelerin birbirlerine en yakın kavşaklarına getirerek değiştirmekte idiler. Getirilen malların değiştirilmesi hemen mümkün olamadığı için, ortada kalan malların korunmasını sağlamak üzere Ç. bir ihtiyaç olarak kendiliğinden meydana gelmiştir. Böylece sitelerin ortasında, yanları tuğla duvarlarla çevrili ilk Ç. lar meydana çıkmış, Mezopotamya güneşinden korunmak için üstlerinin örtülmesi ve daha sonra duvar kıyılarında bölmelerin yapılması, yani dükkânların kurulması ile tipik örtülü Ç. lar ortaya çıkmıştır. Bu Ç. larda zamanla değiştirilecek malları alıp saklıyan Ç. esnafının, yani küçük tüccarın yerleşik hayata geçmesi ve kendilerine barınaklar yapması sonunda ticaret siteleri ve şehirler ortaya çıkmıştır. Mezopotamya, İran, Arabistan, Mısır ve hattâ Mağrip'te kurulan birçok şehirler bu karakteri göstermekte, adları da bu gelişmeyi belirtmektedir. Zebîd'de Sûku'l - Zenâib, Hûzistan'da Sûku'l - erbia, Irak'ta Sûku'l - hakeme, Mısır'da Sûku Vardan, Mağrip'te Sûku Kerâm gibi.

Böylece toplumda alışveriş ihtiyacından doğan Ç. nın güvenliğini, temizliğini ve bakımını sağlamak ve Ç. esnafı arasındaki bağlarla alıcı satıcı bağlantılarını düzenlemek üzere zamanla gelişen kurallar meydana gelmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu çağında Ç. nın güvenliği subaşıya bağlı asesbaşı emrindeki asesler ve Ç. pasbanları tarafından sağlanırdı. XVII. yüzyıl ortasında İstanbul Ç. larında bunların sayıları 300 kadardır. Bunların bir kısmı gedikli ulûfeli pasbanlar olup, ötekileri kendi kanunlarına göre her dükkândan birer akça asesiye alırlar ve bu bekçi parasının yarısını subayları ile asesbaşı ve subaşıya verirlerdi. Ç. halkı, yani Ç. içinde dükkân sahibi olan esnaf ve tüccar çarşıbaşıya bağlı bulunurdu. Ç. nın yönetimi, ticaretin normal ve kanunî sınırlar içinde yapılması, alışverişin bozulmaması ve devamlı güvenliği Ç. ağası, çarşıbaşı ve Ç. kadısının iş birliği ile yürütülürdü.

Ticaretin gelişmesi sonunda çeşitli malların piyasaya sürülmesi üzerine Ç. lar gittikçe özelleşmeye başlamış ve sonunda her çeşit mal alışverişi yapılan Ç. lar yanında bakırcılar, kuyumcular, sahaflar, yorgancılar, dökmeciler v. b. özel Ç. lar ortaya çıkmıştır. Genel Ç. lar ise, mimarî veya başka bir özelliğe göre ad alırlardı: Çarşı - yı Kebir, Örtülü Ç., Mısır Ç. sı, Uzun Ç., Aynalı, Ç., Tiryaki Ç. sı gibi.

Bütün Orta Doğuda ve Türkiyede hâlâ ünlü büyük Ç. lar vardır: İstanbulda Kapalı Ç. ve Mısır Ç. sı; Şamda Hamidiye Ç. sı gibi (bunlara bk.). Bk. PAZAR.

ÇARŞIKAPI: bk. PARMAKKAPI.

ÇARTAK, Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Namangan (Nemengân) bölge (oblast) sinde, Namangan şehrinin 17 km kuzeydoğusunda, Çartaksay ırmağı yakınında, Hokand (Rus. Kokand) - Üçkurgan demiryolu üzerinde bir kasaba. Tuğla fabrikası ve ipek kozası kurutma fabrikası vardır. Çevresinde pamuk ekilir; ipek kozası yetiştirilir; hayvan (sığır, koyun, keçi) beslenir. Çartaksay ırmağı vâdisinde, Ç. istasyonundan 7 km uzaklıkta bir kaplıcası vardır.

ÇARUKLU, Kâşgarlı Mahmud'un listesindeki 22 Oğuz boyundan biri. Reşidüddîn'in ve ondan sonra gelen tarihçilerin listesinde bu ada rastgelinmez. Bu listelerde Kâşgarlı'nın listesinde olmıyan Yaparlı, Kızık ve Karkın adları vardır ki, bunlardan hangisinin Ç. yu karşıladığı kesin olarak bilinemiyor. Şimdilik bu boy adlarından Kızık'ın, Ç. nun yerini tuttuğu sanılıyor. Anadoluda bugün Çarıklı adını taşıyan birçok yer adları vardır. Bunların Ç. boyu ile ilgili olduğu açıktır.

ÇARVẠKA (İng. Charvaka), Hint materyalizm (Lokâjata) felsefesine ve bu öğretiyi tutanlara verilen ad. Bu öğretiyi yayanlar Hindistan'da Buddhizm öncesi çağlarda ortaya çıkmıştır.

ÇÂRYÂR (Far. *çahâr*, *çâr* = dört, *yâr* = dost), Hazreti Muhammed'in en yakın dört arkadaşına verilen ad. Ç., sıra ile Hazreti Muhammed'den sonra halife olan Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali (bunlara bk.) olup daha çok, Sünnî mezheplerde özel bir dinî anlam kazanmıştır. İslâm dininin yayılışında Hazreti Muhammed'e büyük yardımları dokunan ve onun ölümünden sonra da İslâm dininin gerek Arap Yarımadasında, gerek dünya üzerinde yayılması ve tutunması için büyük hizmetlerde bulunan ve bu yüzden Hulefa - yi Râşidîn adiyle de tanınan Ç. a, İslâm dinine yaptıkları büyük hizmetten dolayı Şiî mezhep ve tarikatlara karşıt olarak, Sünnî mezhep ve tarikatlar ayrıca önem vermişlerdi. Cuma hutbelerinde her birinin adı ayrı ayrı anılmak suretiyle anıları yaşatıldıktan başka, adları yazılı levhalar cami ve mesçitlerin kutsal eşyaları arasında bulunur.

Bütün Müslüman ulusların edebiyatında olduğu kadar, Türk edebiyatında da Ç. üzerine toplu veya tek tek kasîde, mersiye ve menkıbeler yazılması gelenek olmuştur.

Hazreti Muhammed bu yakın ülkü arkadaşlariyle sadece fikir ve iş birliği yapmakla kalmamış, sağlığında damat olmak veya damat edinmek yolları ile de Ç. ile akrabalık bağları kurmuştur.

Tarikat ehli arasında Ç. ın derece ve mevkileri hususunda yaygın olan inanış, her birinin ötekilere eşit uhrevî derecelerde bulunduğu noktasında toplanmaktadır. Şiî mezhep ve tarikatlara bağlı olanlar Ali dışında öbür Ç. a karşı düşmanlık duymuşlarsa da, Sünnî bilginler her dört halifeyi öven eserler yazmışlardır.

ÇASDAY BEN İSAAK BEN ŞAPRUT (aş. yu. 915 - 970), Yahudi devlet adamı ve hekimi. İspanyada Arap egemenliği sırasında, Córdoba (Kurtuba) şehrinde yaşamış,

Halife III. Abdü'r - Rahman ile Halife Hakîm'in özel hekimliğini yapmış ve maliye işlerine bakmıştır. Bu halifelerce, halifelik ülkesindeki Yahudilere baş (Nasi) atanmıştır. Edebiyatı teşvik etmiş, Dioscorides (b. bk.) in botanik kitabını Lâtinceden Arapçaya çevirmiştir. Hazar Denizi dolaylarında egemenlik süren Hazar kıralı Yusuf ile yazışmaları günümüze kadar gelmiştir.

ÇASLAV KLONİMİROVİÇ (Sırpça şekli: **Časlav Klonimirović**; ölm. aş. yu. 960), Sırp prensi. Babası Sırp prens (knez) i Strojimir'in oğlu idi. Annesi Bulgar olan Ç. K., Bulgaristanda doğmuş ve Bulgar çarı Simeon'un sarayında yetişmiştir. Simeon'un ölümünden sonra Sırbistana kaçmış (aş. yu. 930), Bulgaristan ile Bizans arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanarak, Bulgar baskısına karşı ayaklanmıştır. Bizanslılar tarafından desteklenen bu ayaklanma sonunda Ç. K. bağımsız bir Sırp devleti kurmuş, Sırp topraklarından büyük bir bölümünü erki altında birleştirmiştir. Ç. K. Sırp topraklarına akın eden Macarlarla yaptığı bir savaşta ölmüştür (aş. yu. 960).

Ç. K. in kurduğu Sırp devleti sürekli bir varlık gösterememiş, onun ölümünden sonra dağılmıştır.

ÇASTUŞKA (Rusça), çok kere güldürücü konularla ve en çok, elverişli bir durumdan faydalanılarak, hazırlıksız söylenen, daha çok dört mısralı, Rus halk lirizminin güldürücü yeni bir yerme türü. XIX. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan bu folklor türü çeşitli konuları içine almıştır. Başlangıçta Ç. larda daha çok aşk ve aile konularına yer verilmişse de, sonradan sosyal problemler de önem kazanmıştır. Birinci Dünya Harbinden sonra politika olayları ve şartları Ç. larda konu olarak gittikçe ön plâna geçmiştir.

ÇAŞNİGİR, Ortaçağdaki Türk devletlerinde hükümdar saraylarında sofrada hizmet edenlere verilen ad. Kelimenin aslı Farsça olup «bir şeyin tadına bakan» demektir. Ç. ler ilk olarak Büyük Selçuklu İmparatorluğu sarayında görülmektedir. Ondan sonra Anadolu Selçuklularında, Harezmşahlarda, Atabeylerde, Anadolu beyliklerinde, Memlûkler ile Osmanlı saraylarında da görülür.

Ç. ler, öbür saray memur ve görevlileri gibi, genç ve yakışıklı Türk gençlerinden seçilir, bunların güvenilir kimseler olmalarına dikkat edilir, sarayda iyi bir terbiye gördükten sonra hizmete sokulurdu. Başlarına *emîr - i Ç.* veya *Ç.-başı* denilirdi.

İlhanlı devleti ile ondan sonra kurulmuş olan Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerinde Ç. lere *bekavul* adı veriliyordu. Daha eski çağlarda Moğollar ve Türkler arasında Ç. lere *kuncat* adının verildiğini de biliyoruz.

Osmanlı devletinde başlangıçtan beri Ç. ler vardı. XVI. yüzyılda Osmanlı sarayında bulunan Ç. lerin bir kısmı, padişah için pişecek çorba ve pirincin taşını ayıklar, yemeğin pişmesine bakar, bir kısmı da yemeğin dağıtımında hizmet ederdi. Bunlar, Divan - ı hümayûn toplantılarından sonra devlet adamlarına verilmesi gelenek olan yemekleri de dağıtırlardı. Bu zamanlara mahsus olmak üzere Ç. ler, başlarına mücevveze denilen bir başlık ve üstlerine de çatma giyerlerdi. Fakat bayram günlerinde çatmaları çıkarıp, orta kuşağı ile yemekleri getirirlerdi. Çünkü bayram günlerinde yemekten sonra Ç. lere kaftan giydirilirdi.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Ç. lerin sayısı 100 kişi idi. XVII. yüzyılın başında sayıları 117 ye çıkmış, fakat sonraki yüzyılda elliye düşmüştür.

Ç. lerin derecelerine göre gündelikleri olduğu gibi, aynı zamanda saray için kesilen koyunların baş ve ayaklarının parası da kendilerinindi. Ç. lere zevvakîn - ı hassa da denilirdi.

ÇAŞNİGİR USTA, Osmanlı İmparatorluğunda padişah dairesine bağlı kadınlardan birine verilen san. Saraya alınan cariyeler arasında ömür süren ve en yüksek derece olan *kadın* derecesinden bir derece aşağıda bulunan gedikliler arasından seçilirdi. Görevi, Enderun - i Hümâyunda Hâssü'l - hâs, yani sadece kadınlara ayrılan bölümde padişahın sofra hizmetini görmekti.

Ç. U., uzun etekli elbiseler giyer, etekleri yerleri süpürür, beline altın işlemeli veya mücevherlerle süslü tokalı kemerler takar, başını ve omuzlarını keşmir şalı ile örterdi. Elbise ve yen kopçaları da altın veya gümüş kakmalı olurdu. Bunlar Ç. U. lık nişanı olarak da sırmalı kuşaklarına veya mücevherli kemerlerine, yana düşecek biçimde inci ve sırma ile işlenmiş değerli yağlık veya peşkir asarlardı.

ÇAŞNİGİRBAŞI, çaşnigir (b. bk.) leri yöneten görevli. Bunlar hükümdarın sofrasına getirilen yiyecek ve içeceği daha önce tadarlar, sonra hükümdara sunarlardı. Bu, yemeğe zehir katılmak suretiyle sultana karşı yapılacak her hangi bir suikastı önlemek için alınmış bir tedbirdi. Memlûk hükümdarları Ç. larına üzerinde yemek sofrası resmi bulunan ve honça denilen bir belirti verirlerdi.

İlhanlı devletlerinde Ç. lara *bekavul başı* denilirdi. Karakoyunlular, Akkoyunlular ile Safevîlerde de bu terime rastlanırsa da, onlarda bunun yerine daha çok *sofracıbaşı* kelimesinin kullanıldığı görülüyor. Osmanlı devletinde de Ç., çeşnigirlerin hükümdar sofrasına yemek getirmelerine bakar, yemek sırasında çömelmiş olarak padişahın katında bulunurdu. Alay günlerinde ise, padişahın koltuğuna girerek ata binmesine yardım ederdi. Ç. lar sancağa 350 bin akçe has ile çıkarlardı.

ÇAT (eski adı: **Yavi**), Erzurum iline bağlı bir ilce. İlce merkezi olan Oyuklu 578 (1960) nüfusludur. İlce içinde Çat adlı bir köy de vardır. Ç. toprakları Karasu ırmağına karışan Tuzla suyunun kuzeyindedir. Çevresine göre çukurca olan Ç. ın denizden yüksekliği 1 500 m den çoktur. Çiftçilik ve davarcılık başlıca geçim kaynağıdır.

Ç. ilcesinin 30 köyü vardır. Bu köylerin nüfusu toplu olarak 16 455 (1960) tir.

ÇATAK (Şatak, Şıtak), Van'a bağlı bir ilce. Nüfusu 687 (1960) dir. Denizden yüksekliği 1 650 m dir. Ç. Van'ın 78 km güneybatısında Sortkin (Surtikin) ve Morduz çaylarının birleştiği yerdedir. Ç. a Van yoliyle gidilirse de, bu yol yılın 8 ayında kapalıdır. Ç. 40 evlik küçük bir köydür. Belediye örgütü vardır. Selçuklulardan kalma güzel taş kemerli bir köprü, bir kale yıkıntısı, büyücek bir kavak fidanlığı bulunmaktadır. Su ihtiyacı Sortkin deresinden ve Hılâl kaynağından sağlanır.

Ç. ilcesinin yüzölçümü 1 829 km^2, nüfusu 12 156 (1960) dır. İlçenin merkez bucağından başka bir bucağı daha vardır (Narlı). İlce sınırları içinde 25 köy toplanmıştır.

ÇATAK KAPLICASI, Bolu ilinde, Göynük'ün 30 km güneyinde bir kaplıca. Suyunun sıcaklığı 32° C dir. Kalsiyum ve hidrokarbonatça zengindir. En çok romatizmaya faydalıdır. Kaynağın üstünde taştan yapılmış kubbeli bir hamam, bir de havuz vardır. Kaplıca yakınında eski eserler bulunur. 1942 yer sarsıntısında kaplıcanın suyu biraz azalmıştır. Çevrede içmeler de vardır.

ÇATAL: 1. Yemek yerken kullanılan iki, üç veya dört dişli maden araç. Ç. bugün genel olarak, paslanmıyan ve

hiçbir etkiyle bozulmıyan madenlerden yapılmaktadır. Yiyeceklerin çeşidine göre, boyları ve dişlerinin sayısı değişir. Yemek Ç. ları orta büyüklükte olup dört dişlidir. En büyük boyda olan servis Ç. ının iki, en küçük boyda olan pasta Ç. ının üç dişi vardır. Eski ve Orta çağlarda Ç. vardı, fakat XVI. yüzyıl sonuna kadar parmaklarla yemek yenilmiştir. Kazılarda bulunmuş olan veya envanterlerde adı geçen Ç. lar yemek yemeden başka işlerde kullanılmıştır. Bunların çoğu, ta Homeros zamanından XV. yüzyıla kadar bazı etlerin pişirilmesine ve kızartmaların hazırlanmasına yarardı.

Buna göre, bugün kullandığımız biçimdeki Ç. ın tarihi pek eski değildir. 1100 yılında Venedik doge'si Domenico Silvio'nun karısı, et ve benzerleri gibi sert yiyecekleri elleriyle yemek istemiyerek sofrada Ç. kullanmaya başlamış, fakat İtalyada Ç. kullanma âdetinin yaygın bir hal alması, ancak XVI. yüzyılda olmuş, bu yüzyılın başlangıcında İtalyada yapılan bir Ç. İngiltere kıraliçesi I. Elizabeth'e sunulmuştur.

Avrupada ilk olarak ortaya çıkan Ç. lar yemiş yemek içindi ve dolayısiyle bir lüks eşyası idi. XIII, XIV ve XV. yüzyılların Ç. ları gümüş, altın, demir veya billûrdan yapılır, bir çesit kılıf içinde saklanırdı. XVI. yüzyıl sonunda Fransa kıralı III. Henri et yerken Ç. kullanma usulünü çıkarınca bu hal bir soysuzlaşma belirtisi sayılarak çok yerilmiştir. 1584 te parmaklarla değil, Ç. la yemek pislik sayılıyordu. XVI. yüzyılın ve XVII. yüzyılın başlangıcının Ç. ları iki dişliydi ve sapları menteşeli olduğundan ikiye katlanabilirdi. O sıralarda Ç. ı yalnız soylu ve çok zengin aileler kullanırdı. Giderek XIV. Louis devrinde yemek Ç. ı bugünkü son biçimini almıştır.

2. Harmanda sapları yaymağa yarıyan alete de Ç. adı verilir. Bk. DİRGEN.

ÇATAL BALKAN, doğu Bulgaristanda bir dağ sırası. Balkanlar (b. bk.) ın doğu kollarından biri olan Ç. B. Demirkapı geçidinden başlıyarak doğuya doğru uzanır ve Ahyolu (Bulg. Anḫialo) ovasında küçük tepeler halinde sona erer. Demirkapı çevresinde Ç. B. a İslimye Dağı (Bulg. Slivenska planina) adı verilir. İslimye (Bulg. Sliven) şehri yanında bulunan Sinite kamıni (Bulg. = Gök taşlar) adlı kesimi tabiî güzelliği ile tanınmıştır. Yüksekliği Bĭlgarka tepesinde 1 180 m ye erişir. Bu kesimden sonra Ç. B. kuzey ve güney kollarına ayrılır. Çatala benziyen bu iki koldan dolayı Ç. B. adını almıştır.

ÇATAL KURMA, askerlikte toplarla ağır silâhlarda ateşin hedef bölgesine oturtulması için ilk atışların, nişan veya esas doğrultu noktasının üçte bir, yarı veya üçte iki oranında ön ve arkasına düşürülmesiyle ateş düzenleme usulü. Hedefin oynaklığına ve eldeki zamana göre kaba ve ince Ç. K. şeklinde yapılır.

ÇATAL KUYRUKLU BALİNAGİLLER (*Balaenopteridae*), Omurgalı hayvanlardan Memeliler (Mammalia) sınıfının, Balinalar (Cetacea) takımının Dişsiz balinalar (Mysticeti) alttakımına giren bir familya. Sırtlarında küçük bir yüzgeç vardır. Küçük birer kuyruk yüzgeçleri vardır. Karınlarında uzunlamasına girintiler bulunur. Burunları büyük ve yumru biçimindedir. Ağızlarında küçük balina çubukları vardır. Fin balinası (Balaenoptera physalis), Kuzey balinası (B. borealis), Gök balina (B musculus) ve Kambur balina (B. nodosa) türleri, Kuzey Atlantik Okyanusu ve Akdenizde yaşar.

ÇATALAĞIZ, delta yapmış bulunan bir ırmağın denize dökülmeden önce birkaç kola ayrılarak denize çatallanmış biçimde dökülmesi olayı ve bu türlü yerlere verilen ad. Bu kollar arasında yer yer türlü genişlikte kum, çakıl ve balçıktan oluşmuş, deniz yüzünden az yüksek ada veya adacıklar meydana gelir. Bk. AĞIZ, DELTA.

ÇATALAĞZI SANTRALİ (Çatalağzı Termik Elektrik Santralı), Karadeniz kıyısında Filyos ırmağının batısında, Zonguldak'ın aş. yu. 10 km kuzeydoğusunda, Çatalağzı denilen yerde kurulmuş bir santral. Ç. S. nin bulunduğu yerde Işıkveren adında bir demiryolu istasyonu yapılmıştır. Santralin ilk kurulan kısmı toplam olarak 60 000 kw gücünde olup her biri 20 000 kw lık üç tane türbo - alternatör grupundan meydana gelmiştir. Bu santral başlangıçta Zonguldak kömür bölgesinin verimini artırmak için işletmeyi geniş ölçüde makineleştirmek amaciyle kurulmuştur. Ancak, bölgenin gelişmesi geciktiğinden santralin tam veriminden bir an önce faydalanılması için Ereğliden başlıyarak Adapazarı ve İzmitten geçmek üzere İstanbulda Umraniye'ye kadar yapılan 154 kw lık yüksek gerilimli bir enerji taşıma hattı ile santralin ürettiği elektriğin, yurdumuzun en sık sanayi bölgesini meydana getiren kuzeybatı Anadolu bölgesine taşınması ve kullanılması sağlanmıştır. Böylece yerli Ç. S. bir bölge santrali niteliğini kazanmış ve şimdi geniş bir alanı içine alan kuzeybatı enterkonnekte sisteminin kuruluşuna da ilk adımın atılmasını sağlamıştır.

Etibank, Ç. S. ni 1939 da bir İngiliz firmasına vermişse de, araya harb yıllarının girmesi yüzünden yaptırılmamış, İkinci Dünya Harbinden sonra, 1945 yılında yeniden ele alınan Ç. S. nin aynı İngiliz firmasınca 1948 yılında yapımı bitirilerek çalışabilecek duruma getirilmiştir. Sonradan her yıl artan kuzeybatı Anadolu elektrik ihtiyacının karşılanması için, Zonguldak bölgesinden çıkarılan iyi kömürden arta kalan düşük kalorili ve ticarette değeri az olan kömür tutarının santralin bir kat genişlemesine elverişli olacağının anlaşılması üzerine, Ç. S. nin genişletilmesi yoluna gidilmiştir. Genişletmeyi santralin ilk kısmını yapan İngiliz firması üzerine almış ve işi 1956 yılının başında bitirmiştir. Böylece Ç. S. yurdumuzun toplam 120 000 kw olan, en büyük termik santrallerinden biri olmuştur (Silâhtarağa: 127 925 kw).

Ç. S. şimdi bir yandan 154 kw lık enerji taşıma hattı ile Adapazarına, bir yandan da 66 kw lık bir hatla Karabüke bağlı olup kuzeybatı enterkonnekte şebekesinin önemli bir üretim kolunu meydana getirmektedir. Bugün Ç. S. nden Zonguldak kömür bölgesi, Karabük demir - çelik kuruluşları beslendikten sonra, arta kalan enerjiden kuzeybatı Anadolu bölgesindeki İstanbul, İzmir, Adapazarı gibi başka şehirler de faydalanmaktadır. Yakın bir gelecekte, Karadeniz Ereğlisinde kurulmakta olan ikinci demir ve çelik sanayii de kendi santralinin üretimi dışında kalan elektrik enerjisini Ç. S. nden elde edecektir. Böylece Ç. S. nin ürettiği enerjinin önemli bir kısmı çevredeki demir çelik ve maden kömürü işletmeleri gibi ağır sanayiin beslenmesinde kullanılmış olacaktır.

Santralin soğutma suyu, Küçük Ağız denilen yerde Karadenizden alınmakta ve ısınarak santralden çıkan su ise Büyük Ağız denilen yerden Karadenize dökülmektedir. Her türbo - alternatör grupu için saatte aş. yu. 3 500 m^3 suya ihtiyaç olup beş grupun birden çalışması halinde bu miktar saatte aş. yu. 17 500 m^3 e varır. Deniz suyu, Küçük Ağız yerine kurulmuş olan aş. yu. 10 000 m^2 lik bir havuz ortasına yapılmış bulunan bir su alma kulesi yolu ile elde edilir.

Santralde, her biri saatte 100 ton buhar verebilecek güçte 6 tane kazan kuruluşu vardır. Bu kazanlarda elde edilen normal buharın basıncı 37 kg cm² ve sıcaklığı 450°C dir.

Yılda 800 milyon kilovatsaat elektrik üretildiği zaman santralde aş. yu. 500 000 - 550 000 ton maden kömürü yakılır ki bu sayı günde aş. yu. 1 500 tona karşılıktır.

Kazanlardan çıkan gazlar 66 m yüksekliğinde iki betonarme baca yoliyle santral yerinden uzaklaştırılır.

Santralde işletme ve bakım görevlisi olmak üzere mühendis, memur ve işçiden meydana gelen 500 kişilik bir kadro çalışır.

ÇATALAN, Adana ilinin Karaisalı ilcesine bağlı bir bucak. Bucak merkezi olan Cevherli'nin nüfusu 544 (1955) tür. Ç. Eğlence çayının Zamantı ırmağına döküldüğü yerin yakınındadır. Çevresi düz, kuzeyi hafif tepeliktir. Alûvyonlarla örtülü verimli topraklarında tahıl, sebze, meyva ve pamuk yetiştirilir. Dere ve kuyu sularından, biraz da kaynaklardan faydalanılır.

Ç. bucağının nüfusu toplu olarak 12 073 (1955) tür; 24 köyü vardır.

ÇATALAR SÜTUNU, ilk Bulgar hanlarından Omortag (814 - 831) tarafından dikildiği anlaşılan büyük bir taş sütuna verilen ad. 1905 te Preslav çevresinde Çatalar (bugünkü adı: Tsar - Krum) köyünde yapılan bir kazıda bulunan bu sütun bugün Sofyada Millî Müzede saklanmaktadır. Bu sütun üzerinde Yunanca bir yazıt vardır. Bu yazıtta Omortag Hanın 821 - 822 yılları arasında Tiça ırmağı üzerinde bir kale (Preslav kalesi) yaptırdığı belirtilmiştir.

ÇATALCA (eski adı: **Metra**), İstanbul iline bağlı bir ilce ve kasaba. Ç. kasabasının nüfusu 4 777 (1960), denizden yüksekliği 64 m dir. İstanbulun çok yakınında bulunması, kasabada nüfus artmasını, ticaret ve endüstri kollarının gelişmesini önlemektedir. Kasaba gittikçe İstanbulun uzak varoşlarından biri olma yolunu tutmuş bulunuyor. Bu sebeple, Ç. merkezinde 1882 de 8 000 e yakın olan nüfus, 1945 te 7 764, 1955 te 7 516 ve 1960 ta 4 477 ye düşmüştür.

Bugün Ç., Edirne - İstanbul demiryolu üzerinde, lisesi, sanat enstitüsü ve çocuk kitaplığı gibi kültür kurumları olan ve Mimar Sinan tarafından yapılan Ferhat Paşa Camisi, imaret ve çeşmesi ile Büyük Çekmece köprüsü gibi tarihî eserleri bulunan bir kasabadır. Buradan yetişenler arasında fetvaları ile meşhur Şeyhülislâm Ali Efendi anılabilir. Kasabanın kuzeybatısı çıplak, batısı oldukça ağaçlıktır. Hemen kuzeydoğusunda bir demiryolu istasyonu vardır. Batısında 330 m yüksekliğinde tepelikler sıralanır. Ç. 20 km uzunluğundaki bir şose ile İstanbul - Edirne asfaltına ve Büyük Çekmeceye bağlıdır. Elektrikle aydınlatılır. Ç. 7 km kuzeybatıdaki İnceğiz köyünün yerinde iken, sonraları Havuzlar'a alınmış, son olarak da Çetince denilen yerde yeniden kurulmuştur.

Ç. bir tarım bölgesindedir; tahıl bitkileri yanında pancar ve ay çiçeği gibi endüstri bitkileri de yetiştirilir; ilce içinde bağlar ve sebze bahçeleri de geniş yer tutar. Haftada bir kere pazar kurulur. Bu pazara İstanbul çevresinden de gelenler olur. İlce sınırları içinde belirli mevsimlerde sansar, tilki, tavşan, keklik ve bıldırcın avlanır. Ç. eskiden de bir avcılık merkezi idi. Bizans kırallarının ve Osmanlı hükümdarlarının burada sarayları vardı. Podima köyünde çıkan kum, şişe ve cam endüstrisinde kullanılmak üzere İstanbula gönderilir.

Ç. ilcesinin yüzölçümü 1 693 km², nüfusu 51 523 (1960) tür. Merkez bucağından başka, Büyük Çekmece, Boyalık (merkezi Hadımköy'dür) ve Karacaköy adlı 3 bucağı ve 66 köyü vardır. Tam örgütlü bir bucak olan Büyük Çekmecede belediye örgütü ve PTT merkezi kurulmuştur.

Yıldırım Bayezit tarafından Osmanlı devletine katılan Ç., Ankara Savaşının sonunda 1402 de Süleyman, Çelebi tarafından Rumelideki Marmara bölgesi ile birlikte imparator II. Manuel'e bırakılmıştır. Fetret devrinde Süleyman Çelebi ile Musa Çelebi, 1409 da muhtemel olarak Ç. önünde karşılaştılar. II. Manuel'in ve Sırp despotunun kardeşi Vuk'un yardımları ile Süleyman Çelebi kardeşini yendi ise de, Musa Çelebi 1410 da Ç. bozgununun öcünü aldı. İmparator II. Manuel'i yeniden İstanbul surları içine çekilmeye zorlıyarak Ç.yı Osmanlı topraklarına kattı.

Çelebi Mehmet ile Musa Çelebi arasındaki savaşta ilk çarpışma Ç. nın kuzeybatısında İnceğiz köyünde olmuş ve Musa Çelebi kardeşini ağır bir bozguna uğratmıştı. Bundan sonra Ç. 1865 tarihine kadar «havass - ı hümâyun» a bağlı kadılıklardan biri olarak yönetildi. Sırbistanın alınmasından sonra buradan imparatorluğun iç bölgelerine göç ettirilen Sırp köylüleri Ç. kadılığına bağlı köylere yerleştirilmiştir. Bu Sırp köylüleri kilisenin etkisi ile zamanla Rumlaşmışlardı. Böyle olmakla birlikte Ç. kasabası Türk çoğunluğunu bütün Osmanlı tarihi boyunca koruyabilmiştir. 1865 «Vilâyat - ı Umumiye Nizamnâmesi», İstanbul ve dolaylarında da uygulanınca Ç. «kaza - yi erbaa» arasında «Meclis-i idare - i liva - yi zaptiye».ye bağlandı ve İstanbul valisi durumunda olan zaptiye müşiri bölgenin en yüksek yönetim âmiri oldu. 1876 da bu yönetim şekli değiştirilerek Ç. kuzeyde Karadeniz, güneyde Marmara denizi, batıda Edirne vilâyeti, doğuda İstanbul olmak üzere Ç. merkez, Silivri, Büyük Çekmece kazaları ve merkeze bağlı Terkos bucağı ile 82 köyü içine alan bir sancak haline getirilmiş; sancağın malî ve mülkî yönetimi İzmit ve Biga sancakları ile birlikte İstanbul şehremanetine verilmişti. Bu yönetim bir yıl sonra (1877) değiştirilerek Ç. bağımsız bir sancak durumuna sokuldu. Balkan Harbinde Bulgarların bozgunu ile sonuçlanan savaşlar burada geçti. İstiklâl Harbinin sonunda ise Doğu Trakyanın Türk jandarma kuvvetleri tarafından teslim alınması üzerine, geçici olarak kurulan Ç. vilâyetinin merkezi oldu. 4 mart 1924 te halifeliğin kaldırılması üzerine, Osmanlı hanedanından olanların Türkiyeden çıkarılmaları olayında Ç., hanedan üyelerinin Türkiyeden ayrıldıkları son hareket yeri olmuştur. İllerin yeniden örgütlendirilmesi üzerine Ç. İstanbul iline bağlı bir ilce haline getirildi. 1924 te Yunanistanla yapılan mübadele sonunda ilce merkez ve köylerine Naseliç, Drama, Serez ve Demirhisar göçmenleri yerleştirilmiştir. 1935 te ilce sınırları içinde Rumanya ve Bulgaristan göçmenleri için de ayrı köyler kurulmuştur.

ÇATALCA (eski Yun. adı: **Pharsalos,** Yeni Yun. adı: **Pharsala**), Yunanistan'nın Tesalya bölgesinde, Yenişehir (Larissa) in 40 km güneybatısında ve Tırhala'nın 60 km güneydoğusunda bir kasaba. Denizden yüksekliği 140 m dir.

Ç. Bizans İmparatorluğunun son devirlerinde hemen hemen bağımsız bir dukalık haline gelmişti. 1395 te Yıldırım Bayezit, Tesalya bölgesinin fethini yönetmek üzere karargâhını Karaferye'de kurduktan sonra Evrenos Bey komutasındaki Türk kuvvetlerinin harekete geçmesi üzerine Pharsala dukası Kiryanos, kasabayı savaşa girişmeksizin boşaltmak zorunda kaldı. Bu suretle Türk egemenliği altına giren Ç. ya Yıldırım Bayezit, Anadoludan Rumeliye geçirtti-

ği Türk boylarını yerleştirdi. 1402 Ankara bozgunu üzerine Ç. bütün Tesalya ile birlikte Bizans İmparatorluğuna geri verildi. 1409 da Rumeliye hâkim olan Musa Çelebi, Tesalyayı yeniden Osmanlı topraklarına katınca, İmparator II. Manuel, İstanbulda rehin olarak bulunan Emir Süleyman'ın oğlu şehzade Orhan'ı Tesalyaya göndererek Musa Çelebi'ye karşı kullanmak istemişse de, Orhan bir başarı elde edememiş, böylece Türklerin Tesalyadan çıkarılmalarının imkânsız olduğu anlaşılmıştı.

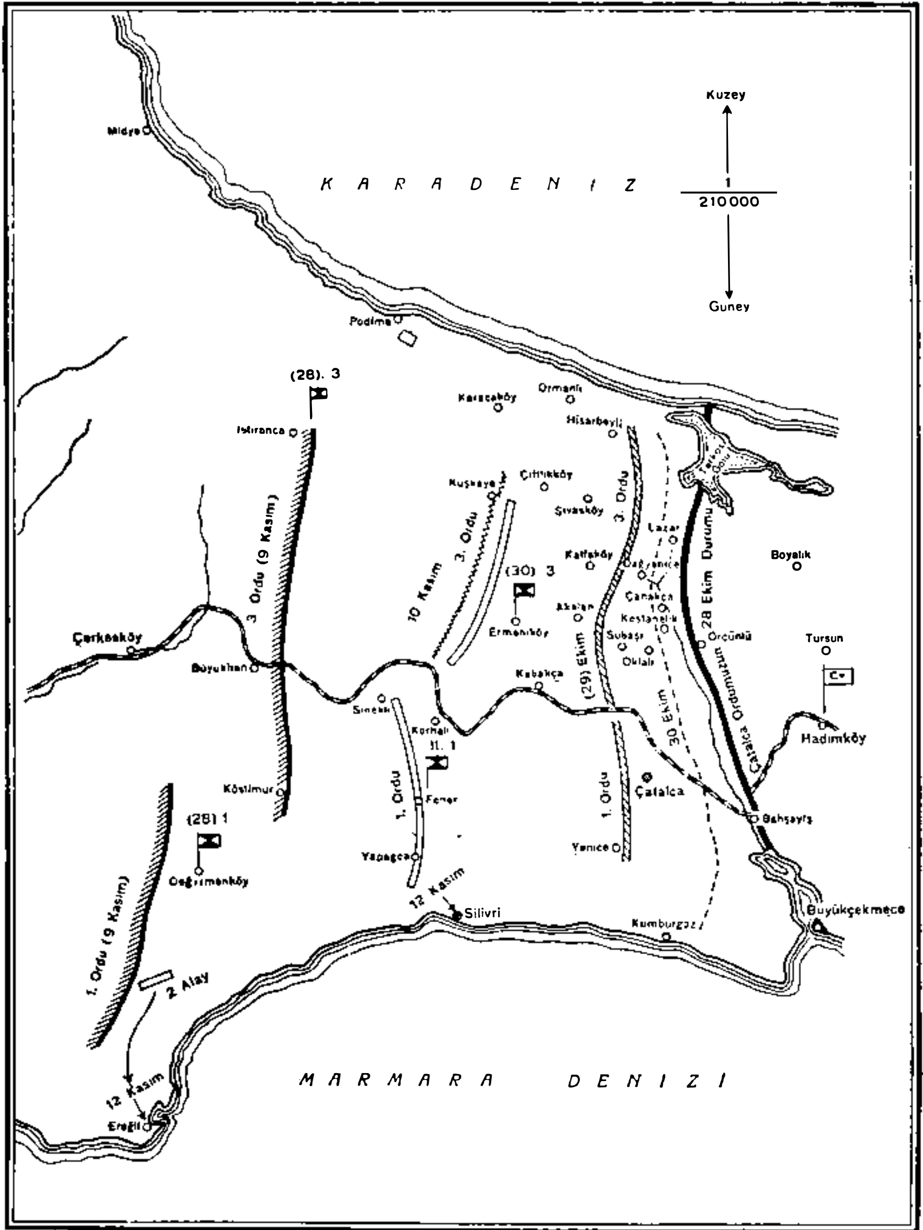
İmparatorluk örgütünde Rumeli Beylerbeyliğine bağlı bir kadılık olarak yönetilen ve Türk akıncılarının sevilen kışlaklarından biri olan Ç., 1716 dan sonra yeniden kurulan Mora eyaletine bağlandı. Yunanistanın bağımsızlığını elde etmesinden sonra ise, Yenişehir sancağının ilcelerinden biri oldu. 1877 - 1878 Türk-Rus Harbi sonunda imzalanan Berlin Antlaşmasının 24. maddesi ve 13 sayılı protokole uyularak 1881 de tesbit edilen şartlar içinde, bütün Tesalya ile birlikte Yunanistana bırakıldı. Bu tarihte Ç., çoğu Türk olmak üzere 5 000 nüfuslu, 6 camisi ve 1 medresesi bulunan Dömeke bucağı ile birlikte 91 köylü bir ilce merkezi idi. Kasaba ve ilce ahalisi Türklerin çekilmesi üzerine Osmanlı İmparatorluğunun başka bölgelerine göç etmeye başladı. Ancak, Durbali Baba Bektaşi tekkesi 1924 e kadar, yani Türklerin büsbütün göç ettikleri zamana kadar açık kalmıştır.

Ç. Türk tarihinde, özellikle 1898 Türk - Yunan Harbinde geçen savaşlarda büyük bir ün kazanmıştır. Prens Konstantin kuvvetlerine karşı Yenişehirden 2 batarya top ve 1 piyade tümeni ile Hamdi ve Neşet paşalar, Kardiça'dan ise süvari tümeni ile Hayri ve Memduh paşalar 30 nisan 1898 günü Ç. doğrultusunda taarruza geçerek, o gün sabahın erken saatlerinde Ç. çevresindeki tepeleri ele geçirmişler ve akşam ezanına doğru kasabanın istasyonunu da aldıktan sonra, ertesi sabah Ç. ya girmek üzere savaşa ara vermişlerdi: 1 mayıs sabahı kasabaya girme sırasında, Türk ordusunu kasabada kalmış olan pek az Türk karşılamış ve biraz sonra da Osmanlı kuvvetleri başkomutanı Müşir Gazi Ethem Paşa kasabaya girmişti.

Türk zaferinden sonra imzalanan İstanbul Antlaşmasında, sınırlar üzerinde bazı değişiklikten başka bir şey yapılamadığından Ç. da 1898 kasımında boşaltılmıştır. Bundan sonra gerek kasabada, gerek bölgede kalan Türkler en son 1924 te mübadele yolu ile anayurda göç etmişlerdir. Bk. PHARSALA, PHARSALUS ve PHARSALİA SAVAŞI.

ÇATALCA HATTI, İstanbulu batıdan gelecek saldırılara karşı korumak üzere meydana getirilen savunma hattı. Osmanlı İmparatorluğunun Dnestr ve Tuna boyu üzerindeki savunma kalelerinin stratejik değerleri kaybolduktan sonra yapılmasına başlanmış olan Ç. H., İkinci Dünya Harbi sırasında en gelişmiş durumunu almıştır.

Coğrafî durumu bakımından Terkos gölü ile Büyük Çekmece arasında birbirine paralel alçak kıvrımlarla kuzey - güney doğrultusunda uzanan engebelere dayanan Ç. H., Osmanlı İmparatorluğunda ilk olarak 1828 - 1829 Türk - Rus

ÇATALCA HATTI

Harbinde Rusların Edirneye girmeleri üzerine Osmanlı kurmay kurullarınca dikkate alınmış, gün geçtikçe üzerinde önemle durularak zamanın en ileri usulleriyle berkitilmiştir. 1876 - 1877 Türk - Rus Harbinden sonra Tuna boyunun kesin olarak kaybedilmesi üzerine önemi bir kat daha artan Ç. H., 1912 - 1913 Balkan Harbinde Osmanlı doğu ordusunun Kırkkilise (bugün: Kırklareli) ve Lüleburgaz savaşları (b. bk.)ndan sonra çekildiği son savunma noktalarından biri olmuş, burada verilen ve Bulgar ordusunun başarısızlığı ile son bulan savaşlarla tanınmıştır (bk. ÇATALCA SAVAŞLARI).

Bu savunma hattının kuzey ucu Karadeniz kıyısında Kilyos Tahlisiyesinin Roket mevkiinden başlıyarak Terkos gölünün batı kenarından Celep köyü, oradan Büyük Çekmece gölüne dökülen Sazlıdere vâdisini kovalıyarak Lazar köyü, Dağ Yenice, Orhanlı, Nakkaşköy, Mahmudiye ve Hamidiye tabyaları ile Bahşayiş, Karaağaç, Büyük Çekmece ve Kalikratya'dan geçerek Marmara denizine dayanmaktadır. 1877 den beri berkitilen bu hat üzerinde büyük direnme noktaları olarak Bahşayiş, Muha, Gaziler, Mekteb - i Harbiye, Otluk, Yeşiltepe, Ahmet Paşa, Nazif Bey tabyaları en önemlileri idi. Bu savunma hattından askerlik bakımından beklenen hizmet, Çatalca Savaşlarında kendini göstermiştir.

İkinci Dünya Harbinde, 1939 - 1945 yılları arasında Alman saldırısına karşı ve özellikle Alman ordularının Meriç vâdisine dayanmasından sonra Ç. H. yeni baştan ve en modern usullerle berkitilmiştir. Bu hat, eski Ç. H. nın batısından ve doğusundan kademeli olarak çelik ve beton koruganlar, tanksavar yuvaları ve bunlara benzer çeşitli savunma araç ve gereçleri ile 50 km enliliğinde bir savunma duvarı haline getirilmiş, bugün de atom ve hidrojen savaşlarına karşı en yeni savunma silâhları ile kuvvetlendirilmiş bulunmaktadır.

ÇATALCA SAVAŞLARI, Osmanlı Doğu ordusunun 17 aralık 1912 - 16 nisan 1913 günleri arasında Çatalca Hattında yaptığı savaşlar. Balkan Savaşlarında Abdullah Paşa komutasındaki Osmanlı Doğu ordusunun komuta kurulundaki tereddütler, maddî ve mânevi yanlışlıklar, psikolojik etkenler yüzünden önce Kırkkilise (bugün: Kırklareli) ve arkasından da Lüleburgaz Savaşlarını kaybetmesi üzerine başkomutan vekili Nazım Paşa tarafından verilen 5 kasım 1912 tarihli çekilme emri üzerine 3. tümen 120 subay ve 4 521 kişilik kuvveti ile 13 kasım günü Sırt Çiftliği, Karaağaç batısı, Muha deresi doğusundaki yolun güneyinden Terkos gölüne kadar olan hatta çekilmişti. II. kolordu 4 ve 5. tümenler ile Kastamonu tümeninden ibaret 170 subay ve 6 545 kişilik kuvveti ile Yassıviran, Örcünlü, Muha, Bahşayiş hattı üzerinde yer almış; 4. tümen Nakkaş köyünün hemen batısında, Gaziler, Mekteb - i Harbiye ve Bağlık tabyalarında; 5. tümen merkezde, Mahmudiye, Otluk, Hamidiye ve Yeşiltepe tabyalarında; 12. tümen adını alan Kastamonu tümeni ise Ahmet Paşa, Bahşayiş ve Nazif Bey tabyalarında yer almışlardı. Bu kolordunun 15. süvari alayı ise Çatalcanın batı hatlarında görevlendirilmişti. 2 ve 3. tümenler ile Uşak tümeninden mürettep 1. kolordu Karaağaç - Eskice hattına girmiş; IV. kolordu da Büyük Çekmece - Kumburgaz - Muha hattında yer almıştı. Bağımsız süvari alayı Çilingirköyde karargâhını kurarak Ç. S. boyunca Sancaktepeye gelerek beklemekte ve geceleri Çilingirköye dönmekte idi. Böylece Osmanlı Doğu ordusu harbin başından beri 26 gün içinde günde ortalama 8 km yol alarak ve sınırdan başlıyarak 200 km çekilmişti. Bu çekilme sırasında arasıra büyük karışıklıklar, hattâ bozgun belirtileri kendini göstermiş ise de, bu ordu henüz kesin savaşını yapmamıştı. Ordu Çatalca Hattına yerleştikten sonra durmadan kuvvetlendirilmiş ve Ç. S. nın birinci evresi başlamadan önce 14 aralıkta 104 500 tüfek, 234 top, 176 tabur, 21 süvari bölüğü, 86 batarya olmak üzere örgütlendirilmişti. Doğu ordusunun şimdiye kadar olan kayıpları ise 40 000 kişiyi bulmakta idi.

Türk ordusunun bu çekilişi, Batı ülkelerinde ve bu ülkelerin dışişleri bakanlıklarında Türklerin Asyaya sürülüşü olarak gösteriliyordu. Bulgar ordusunun hızlı bir yürüyüşle İstanbula gireceği kanısı gün geçtikçe kuvvetlenmişti. İstanbulun, Rus Çarlığının âleti olan bir İslâv devletinin eline düşmesinden kaygılanan Avrupa devletleri adına Avusturya - Macaristan büyük elçisi, Bulgar ordusunun şehre girmesi ile doğacak karışıklıklardan kendi uyruklarını korumak bahanesi ile her devletin birer harb gemisini İstanbul limanına göndermeleri için yaptığı teklif Osmanlı hükümetince kabul edildi ve bununla ilgili irade - i seniye 13 kasım günü yayınlandı. Bunun üzerine, ertesi gün, İspanyaya varıncaya kadar her devletin birer gemisinden meydana gelmiş uluslararası bir armada İstanbulda toplanmaya başladı. Türk ordusu ise, bu sırada son hazırlıklarını tamamlamakta idi. Çatalca Hattında toplanan ordu, yeniden düzenlenerek ordu komutanlığına birinci ferik Ali Rıza Paşa getirilmişti. Orduda yeniden üç nizamiye, iki redif kolordusu örgütü yapıldı. Sol kanat birinci, merkez ikinci, sağ kanat üçüncü Nizamiye kolorduları tarafından savunulacak, Terkos - Karadeniz arası deniz müfrezesi, Büyük Çekmece - Marmara denizi arası bağımsız sol kanat müfrezesi ile korunacak, redif kolorduları ise ikinci savunma hattını meydana getireceklerdi. Bulgar ordusu, kolayca elde ettiği başarıya ve bu başarının uyandırdığı kanıya karşılık büyük bir tereddüt ve isteksizlikle ilerlemekte idi. 7 tümen ve 150 000 tüfekten ibaret olan bu ordu, kuzeyden güneye doğru Ormanlı, Celepköy, Dağ Yenice, Çanakça, Kestanelik ve İzzettin köyleri, Çatalcanın güney kenarı, Büyük Köprü ve Büyük Çekmecenin batı sırtlarına yerleşmişti. Kara kuvvetlerini desteklemek üzere Türk donanmasında ise, albay Sermet Bey komodorluğunda Karadeniz müfrezesi, albay Kadri Bey komodorluğunda Marmara denizi müfrezesi kurularak, Çatalca Hattında savunmaya giren ordunun deniz yönleri kapatılmış oluyordu.

Bulgar saldırısı 17 aralık günü başladı. Türk ordusunun almış olduğu tedbirler, bu saldırının Batılılarca beklenen şekilde sonuçlanmasına imkân bırakmadı. Savaş öğleye doğru bütün hattı sarmış, fakat Türk direnmesini yıkamamıştı. Ertesi gün, karşı saldırıya geçen Türk ordusu Bulgar kuvvetlerini Torfa, Keltepe, Dağ Yenice, Çanakça, İzzettin, Papazburgaz, Çöplüce hattına çekilmeye zorlamış ve böylece Birinci Çatalca Savaşı Türk savunmasının başarısı ile sona ermiş, İstanbulun Bulgarlar eline düşmesi önlenmişti. 18 aralık 1912 de imza edilen mütareke ile Çatalca Hattında Roket mevkii, Kısıklıdere ağzı arasındaki uzaklığın ortası ile, Büyük Çekmece köprüsünün ortasına çekilen hattın iki yanından alınan 200 m lik uzaklık iki hasım ordu arasında tarafsız bölge haline getirilmişti.

24 ocak 1913 te Babıâli baskını üzerine iktidara gelen İttihat ve Terakki Partisinin ve Mahmut Şevket Paşa hükümetinin Londra Konferansı kararlarını reddetmesi karşısında, harb yeniden başladı. Bulgarlar Çatalca Hattı üzerine ikinci saldırıya 23 mart 1913 te girişerek 24 martta III. kolordunun 7. tümenini ve I. kolordunun sol kanadını fena halde

sıkıştırdı. Savaş 25 martta aynı şiddetle devam etti. Sol kanatta Bulgar saldırısı en korkunç evresine girdi. I. kolordunun asıl yerine çekilmesi zorunlu hale gelince, II ve III. kolorduların da asıl yerlerine alınmaları gerekti. Martın 27. günü Bulgarlar Lahna köyü - Kumburgaz hattındaki köprü üzerine saldırdılar. Denizden Türk donanmasının ateş yardımı ile desteklenen Türk savunması, akşam saat 19 da Bulgarların geri çekilmeye başlaması ile sonuçlandı. Fakat Bulgar saldırısı kesin olarak ancak 1 nisan günü kırılabilmiş, Çatalca zaferi de böylelikle elde edilmiştir. Bulgarların, Makedonyanın bölünmesi konusunda bağlaşıkları ile anlaşamaması üzerine Sırbistan, Karadağ ve Yunanistana harb açması, Türkiye ile yeniden anlaşma çareleri araştırmak üzere bir mütareke istemelerini gerektirdi. 12 nisan günü yapılan başvurma, 16 nisan 1913 te kesinleşti. Geçen mütareke evresinde olduğu gibi, bu kere de iki ordu arasında 200 m lik bir alan tarafsız bölge olarak kabul edildi.

Ç. S., Balkan Savaşları boyunca ağır bir bozguna uğrıyan Türk ordularının yıkılan şerefini kurtarmış olduğu gibi, İstanbulun Bulgarların eline düşmesini de önlemiş ve Balkan Savaşlarının üçüncü evresinde doğu Trakyanın kurtarılmasında başlıca etken olmuştur.

ÇATALZEYTİN, Kastamonu iline bağlı bir ilce. Ç. kasabasının nüfusu 1 372 (1960) dir. Köyleri ile birlikte ilce nüfusu 17 164 (1960) tür. Ç. kasabası, aynı addaki çayın ağzına yakın bir yerdedir. Kastamonuya 100 km uzaklıktadır. Kasaba, turistik bir yer olan Abanaya 18 km lik bir yol ile bağlıdır. Ç. ilcesi Karadeniz kıyısında Sinop ile İnebolu arasındadır. Doğusundan Ç. çayı geçer. Güneyi dağlıktır. Bu dağlarda çam ve kayın ormanları vardır. Ç. ilcesinin köy sayısı 37 dir. Ç. de yağışlar boldur. Kışlar oldukça soğuk geçer. Halkın başlıca geçim kaynağı tarımdır. Keten ve kenevir gibi endüstri bitkileri de yetiştirilir. Balıkçılık yapanlar ve deniz taşıtlarında çalışanlar da vardır.

ÇATANA: bk. İSTİMBOT (İng. Steamboat).

ÇÂ - TAS (Hakas Türkçesi = savaş taşı), arkeolojide Yenisey Kırgızlarının mezarlarına verilen ad. Minusinsk havzasında Hakas Özerk Bölgesinde bulunan bu mezarların VII - X. yüzyıllardan kaldığı anlaşılıyor. Bu mezarların başında bulunan taşlarda birçok yazıtlara rastlanmıştır. Eski Türklerin Yenisey - Orhon alfabesiyle yazılmış olan bu yazıtlar, tarih ve arkeoloji bakımından büyük bir değer taşımaktadır. Eski Kırgız devletinin sosyal yapısını belirten bu taşların dikildiği yerlerde boy aristokrasisinin gömüldüğü tesbit edilmiştir. Mezarlarda bulunan kalıntılara göre, ölenlerin yakıldığı anlaşılıyor. Boy beylerinin mezarları çevresinde, daha küçük beylerin gömüldüğü mezarlar bulunmuştur. Büyük mezarlarda altın ve gümüş kablara ve at koşumlarına da rastlanmıştır. Kabların üzerinde eski Türkçe yazıtlar da tesbit edilmiştir. Gerek mezar taşlarında, gerek altın ve gümüş kablarda tesbit edilen yazıtlar Türkoloji çalışmalarında işlenmiş ve yayınlanmıştır.

ÇATI, bir yapının, üstünü örten ve onu hava etkilerine karşı koruyan bölümü. Ç. nın yapı tarzı, iklim, gereç ve yapının büyüklüğü, şekli ile zamanın mimarlık zevkine bağlıdır. Güneyde düz, yağışı bol ya da çok karlı bölgelerde daha eğik olur. Ç. nın şekli (plânı), yapının görünüşü, ömrü ve kullanılışı ile ilgilidir. Başlıcaları şunlardır: a. Beşik örtü, iki yüzeyli ve iki yanı kalkan duvarlı Ç. lardır. Tek yüzeyli, dört yüzeyli (sağrılı), kesik burunlu (yarım sağrılı) Ç. lar beşik örtünün değişik şekilleridir. b. Çadır Ç., kare ya da çok kenarlı piramit biçiminde olur. c. Mansard Ç. da geniş ve rahat bir kat kazanılır. d. Kule Ç., dik Ç. şeklidir; kesiti daire olan yapılarda bu Ç. kullanılır. e. Yarım silindir Ç. ya tonoz; f. Yarım küre Ç. ya kubbe; g. Testere şeklindeki fabrika Ç. larına *şed* (Alm. Sched) denilir (şekil 2).

Ç. nın üstüne *dam* denilir. Düz damlarda bazı kere bahçe yapılır, bunun için kuvvetli taşıyıcı tertip alınmalı, damın akmasına (suyun sızması) karşı iyi bir geçirimsiz tabaka yapılmalıdır. Damda çimen ve çiçek yetiştirmek için 30 - 40 cm toprak bulunmalıdır.

Bir Ç. da aranacak en önemli vasıf, yüzeylerine gelen en şiddetli rüzgâra kendi ağırlığı ile karşı koymak, kar yükünü taşımak, yapıyı yağışlardan, ısı değişmelerinden koruyabilmektir.

Ç. başlıca iki bölümden meydana gelir: 1. Ç. örtüsü, 2. Makas.

1. **Ç. örtüsü:** Ç. nın üst ve yüz bölümü olan örtü, başlıca şu parçalardan oluşmuştur: Mahya, Damlalık, Omurga, Dere kenar, Dere başı (tepe), Kalkan, Üçgen Ç. yüzeyi (şekil 1).

Ç. örtüsü, ya Ç. nın taşıyıcı kısmı olan makası üzerine bindirilen yatay aşıklara, ya bu aşıklar üzerine tesbit edilen mertekler üzerine yapılan tahta bir kaplamaya, ya da merteklere 0,2 m kadar aralıkla yatay olarak çivilenen lâta (çıta) lara döşenir (şekil 3).

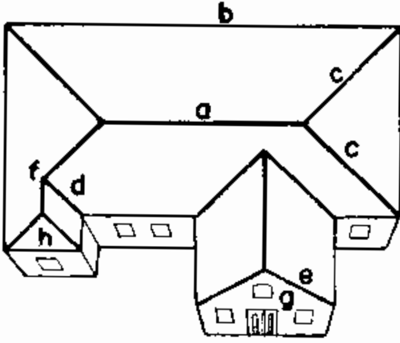
Ç. örtü gereçleri: Ç. yüzeyine konulan ve onu örtmeye yarıyan gereçlerdir. Sert (ince tabaka halinde taş, kiremit, çimento plâka, kurşun, bakır ve sac gibi madenî levhalar, cam), yarı sert (asbest - çimento ve talaş, çimento levhalar, toprak), yumuşak (tahta, hartama, saman, saz ve bitümlü karton) olabilir. Yumuşaklar kolayca yanar, fakat soğuğu sıcağı az geçirir. Kubbe Ç. ların taşla kaplanması usulü artık eskimiştir, şimdi taş yerine arduvaz, maden levhalar kullanılmaktadır.

Kiremit Ç.: Yurdumuzda, daha çok şehir evlerinde kiremit, Ç. örtüsü olarak kullanılmakta ve gün geçtikçe yayılmaktadır. Kiremitin yerli ve Marsilya tipleri vardır. Başka yerlerde dikdörtgen ya da bir kenarı çeşitli şekillerde kesilmiş düz kiremitler de kullanılır. Marsilya tipi kiremitler Ç. yüzündeki kaplamaya, ya da mertekler üzerine çakılan çıtalara ince tellerle bağlanır. Mahyalar iç n özel kiremitler kullanılır ve bunlar kireç ya da çimento harciyle tutturulur.

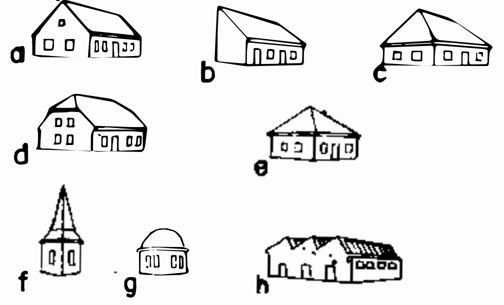
Madenî Ç. örtüsü: 5° ye kadar hafif eğik Ç. larda ya da başka gerecin kullanılmadığı çok dik, kubbe şeklinde Ç. larda uygulanırsa da pahalıdır; bunda mahyalar ve omurgalar için özel parça ister. Levhalar kıvrılarak, bir çıta üzerine özel parça konularak birbirine bağlanabilir (şekil 4).

Bakır Ç. lar zamanla yeşil renk alır, görünüşü hoştur, fakat pahalıdır. Çinko ucuzdur, ancak bunlar ve galvanizli saclarla kurşun levhalar havada kimyasal etkin maddelerin çok bulunduğu yerlerde kullanılmamalıdır. Galvanizli düz ya da dalgalı sac levhalar doğrudan doğruya lâtalara kancalı vidalarla tutturulur. Betondan ya da camdan yapılmış kiremitler, âdi kiremit yerine kullanıldığı gibi, demirden çerçeveler üzerine tutturulan kalın camlar da Ç. örtüsü olarak kullanılır. Asbest çimentodan dalgalı levhalar da lâtalara galvanizli kancalarla bağlanır. Mahya ve omurgalar ile baca dipleri için özel parçalar kullanılır (şekil 5).

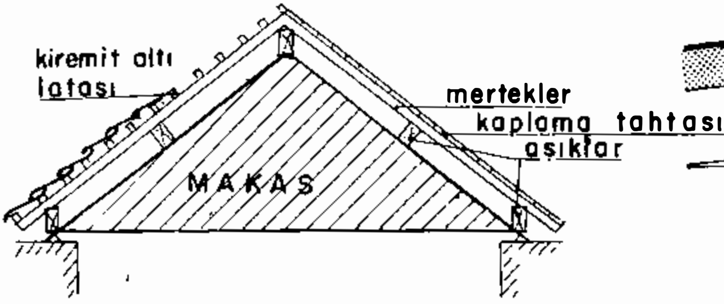
Toprak Ç.: Köylerimizde daha çok düz toprak Ç. lar görülür. Kerpiç duvarlar üstüne, 25 - 30 cm aralıkla oturtu-

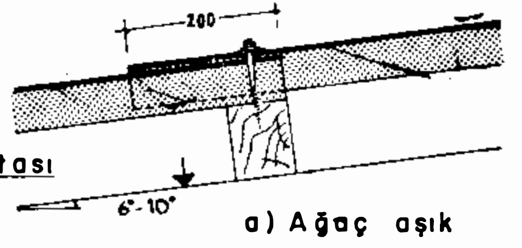
Şekil 1

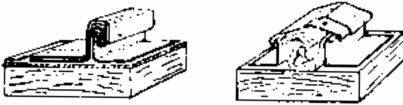
Şekil 2

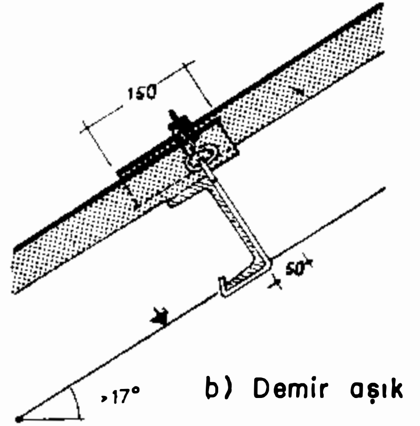
Şekil 3

a) Ağaç aşık

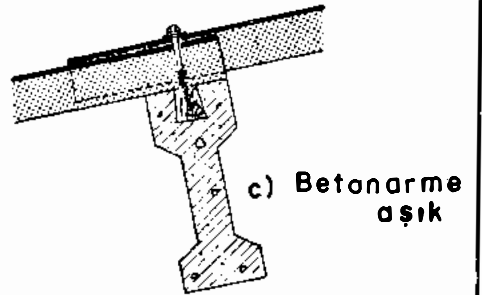
Şekil 4

b) Demir aşık

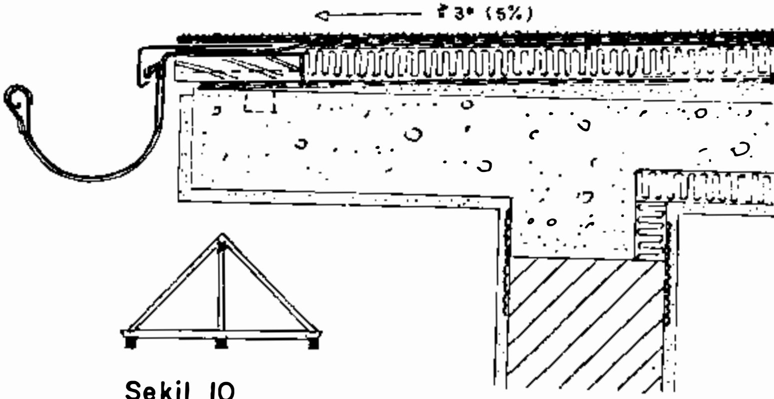

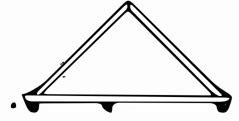
Şekil 6

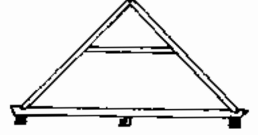
c) Betonarme aşık

Şekil 5

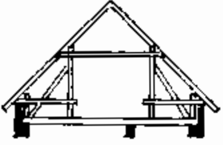

Şekil 8

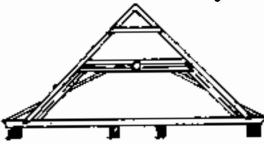

Şekil 9

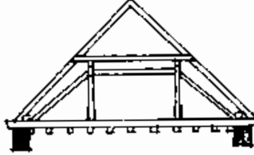

Şekil 10

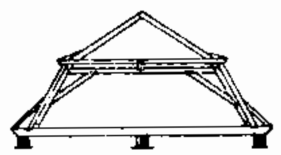
Şekil 7

Şekil 11

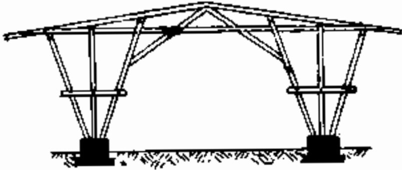

Şekil 12

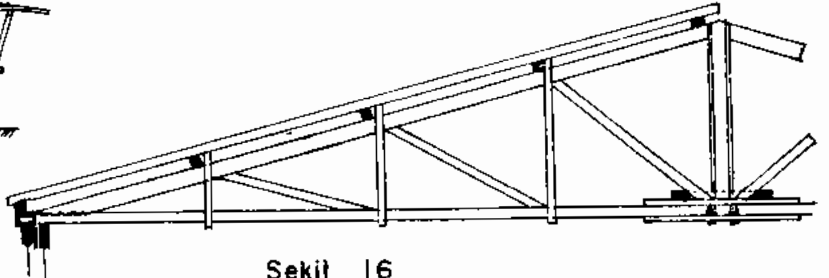

Şekil 13

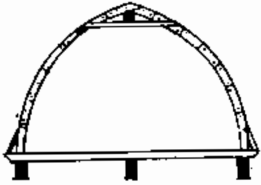
Şekil 14

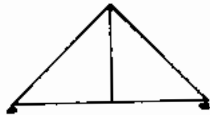
Şekil 15

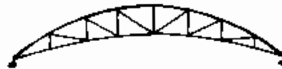
Şekil 16

Şekil 17

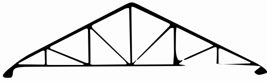
Üçken makas
Şekil 18

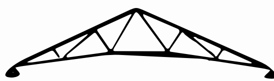
Ark makas
Şekil 19

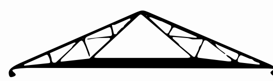
Alman makası
Şekil 20

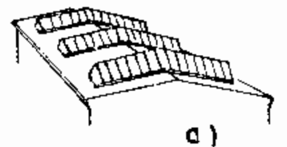
İngiliz makası
Şekil 21

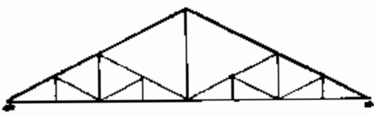
Belçika makası
Şekil 22

Fransız makası
Şekil 23

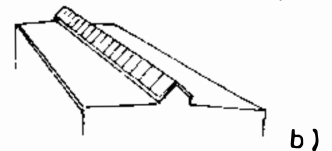
a)

Askılı makas
Şekil 24

Çerçeve makas
Şekil 25

b)

Şekil 26

lan yuvarlak ağaçlar (çoğu kavak) üzerine 25 - 30 cm kalınlıkta döşenen bir saz ya da hasır tabakası, 30 cm kadar killi kumlu toprakla kaplanır ve toprak taş loğ (silindir) larla sıkıştırılır. Bunlar ısı geçirmez; sızıntıya karşı da sık sık loğlanır. Yer sarsıntısında büyük felâketlere sebep olur. Karlı havalarda Ç. ya gelen yükü azaltmak için karlar kürelenir.

Tahta Ç.: Geçici yapılarda yalı baskısı bindirilmiş âdi tahtalardan, sürekli yapılarda ise dar uzun tahtalardan yapılır. Gümüşhane çevrelerinde *hartma* denilen tahtalar, meşeden olursa 90 - 100 yıl, çam olursa 35 - 40 yıl dayanmaktadır. Tahtalar merteklere döşenir, rüzgâr atmaması için 20° ye kadar olan Ç. larda tahtaların üstüne ağır taşlar konur, daha diklerde Ç. kaplamasına çivilenir.

Sap ve saz Ç. lar: 50° eğikliğe kadar kullanılır, ısı değişmelerini iyi karşılar, yapıya tabiata bağlı bir görünüş verir, yangın tehlikesi büyüktür; bundan dolayı yapılar seyrek olmalıdır. Sazlar ve el ile toplanan çavdar sapları iki kat olarak ve 30 - 40 cm çapında demetler halinde galvaniz tellerle merteklere tesbit edilen lâtalara bağlanır. Mahyaya da saplar burularak yapılan sucuklar, ya da dörtköşe bir ahşap kadran konulur.

Bitümlü âdi karton ya da kanaviçeli karton Ç.: Ağaç Ç. üzerine bir ya da 2 - 3 kat bitümlü karton ya da bitümlü kanaviçe serilerek yapılan örtüdür. Tomar halindeki levhalar 10 cm kadar birbiri üzerine bindirilir ve 10 cm genişlikte kaput bezi ya da özel tutkallı şerit bantlarla yapıştırılır. Tek kat geçici işlerde olduğu gibi, başka örtü gereçleri altına da döşenebilr. 2 - 3 katlı bitümlü karton döşemeler beton Ç. üzerine serilir. Ek yerleri şaşırtılır ve üstüne sıcak asfalt ya da bitüm emilsyonuna karıştırılmış 2 cm lik bir kat kum yayılır ve üzerine 8 - 10 cm iri çakıl serilir.

Masif döşemelerde, betona hafif bir eğiklik verilir, üzerine sızdırmazlığı sağlamak için bir yalıtma (izolâsyon) maddesi sürülerek çimento harçla pişmiş toprak ya da çimento karo döşenir.

Ç. tenekecilik işleri (dere, oluk, hazne, boru): Ç. ya düşen yağmur suları saçakta, yarım daire ya da dikdörtgen kesitli, üstü açık, çinko, bakır, ağaç, taş ya da asbest çimentodan yapılan oluklarda toplanır. Bu oluklar kancalarla saçağa bağlanır. Oluğun altında uygun aralıklı delikler bulunur, buraya dirsekli borular bağlanarak yağmur suları saçağın altına konulan bir hazneye, buradan da düşey yağmur boruları ile yere kadar akıtılır. Yağmur borusunun yere yakın 1 m lik kısmına *dofen* denilir ve ince dökme demirden yapılır. Dofenin ucu kıvrıktır, oluk ve boruların çapları 10-15 cm, hazneler 30 × 40 × 30 cm boyunda olur. Oluk, boru ve dofen, kelepçelerle yapıya bağlanır. Yağmur boruları yapının dışında bırakılırsa da, son zamanlarda duvar içine alınmaktadır. Bu usül boruların donma ve tıkanma tehlikesine karşı mahzurludur.

Ç. nın yapı cephesinden ileriye çıkarılan ve duvarın üstünü koruyan kısmına *Ç. saçağı* yahut *saçak* denilir. Ç. altının aydınlatılabilmesi için Ç. da açılan pencereye *Ç. penceresi*; çeşitli sebeplerle Ç. ya çıkılması için dam üstüne konan kapağa da *Ç. kapağı* denilir.

2. **Ç. makası:** Ç. nın ağaç, çelik ya da betonarmeden yapılmış taşıyıcı bölümüdür. Çoğunlukla Ç. nın tabanında, üst katın tavan kirişleri ve tavan kaplaması görülür. Makaslar mahyaya dikey olarak 3 - 8 m aralıkla, yapının beden ve ara duvarlarına, ayaklara oturtulur ve onlara sıkıca bağlanır; rüzgâr etkisine karşı da yan makaslarla desteklenir. Makasın Ç. eğilimi doğrultusunda bulunan kirişine *yanlama*, yatay olarak konulan kirişine *boylama* denilir. Ç. kaplaması ya makaslar üzerine oturtulan aşıklar, ya da bu aşıklara bindirilen mertekler üzerine döşenir. En basit ağaç Ç. makası (şekil 8) mertek görevini yapan 2 yanlama (b) ile bir bağlamadan (a) meydana getirilir. Büyük Ç. larda yanlamaların rüzgâra karşı desteklenmesi gerekir; bunun için bir kuşaklama (şekil 9, c) ve birdikme (d) ile desteklenen bir aşık (e) konulur (şekil 10, 11) ya da kuşaklama ve dikmelerle bir çerçeve yapılır. Kullanılan dikme sayısına göre âdi (şekil 9), çift ya da üç dikmeli makas yapılır. Yüksek Ç. katlarının yapılması için birkaç kuşaklama yapılmalıdır (şekil 12). Bölme duvarı olmıyan yapılarda tavan yükü askılarla Ç. makasına ve onunla beden duvarlarına taşıtılabilir (şekil 13; Askılı çatı). şekil 14 Mansard sistemi bir Ç. makasını göstermektedir. Bu Ç. lara dülger işi ağaç Ç. denilir. Geniş açıklıklı bir yapının Ç. makaslarının yapılabilmesi için Ç. ya gelen kuvvetlerin hesaplanması şarttır. Bunlarda makaslar yalnız beden duvarlarına esas açıklığın yanlarında bulunan taşıyıcı ara duvarlara ya da özel ayaklara oturtulabilir. şekil 15 büyük bir açıklıkta kullanılan destekli bir Ç. makasını gösterir. Daha geniş Ç. larda ağaçtan kafes, kiriş şeklinde makaslar yapılır. Kalın ağaçların tutturulmasında çivi, bulon, lâma demir ve sac levhalar kullanılır. Kafes kirişlerde yük taşıyan kısımlar çokluk yuvarlak demirden yapılır (şekil 16). Tahtaları üst üste ve uc uca çiviliyerek ve bulonlarla bağlıyarak da dolu duvarlı makaslar yapılabilir (şekil 17).

Oturmak üzere kullanılacak Ç. katlarının taban ve duvarları yanmaz gereç ile kaplanmalıdır. Çelik Ç. makaslarının, ağaç makasa göre hafif olması, düğüm noktalarının basitliği, her türlü Ç. şekline uyabilmesi, yüksekliğinin az olabilmesi, kuvvetlendirilmesinin kolaylığı, ucuzluğu ve yangına karşı daha dayanıklı oluşu gibi faydaları vardır. Statik sisteme göre 2 oturaklı (şekil 18 - 24) ya da çok oturaklı, çerçeve (şekil 25), kemer Ç. lar da çelik makaslarla yapılabilir. Yapılışına göre dolu duvarlı (şekil 25) kafes kiriş (şekil 18 - 24); şekline göre de üçgen, trapez, kavsî, parabol, şed v. b. Ç. lar kurmak mümkündür. Çelik kısımlar civata, perçin, kaynak ve millerle bağlanır. Kafes kirişler beden duvarlara, taş ayaklara ya da çelik ayaklarla temele kunt olarak bağlanır. Ç. nın rüzgârla uçmaması için, özellikle çevresi açık Ç. ların kuvvetlendirilmesi gereklidir. Ç. makasları üzerine 2 - 3 m aralıkla oturtulan aşıklar çoğunlukla çelikten, pek az olarak da ağaçtan yapılır. Çelik makas aralığı 3 - 6 m olur, daha çok aralık konursa, aşıklar da kafes şeklinde olmalıdır. Çelik aşıklar bir, U demirlerinden iki ya da daha çok oturaklı ya da Gerber kirişi olarak hesaplanır. Mertekler ise çoğunlukla ağaçtan yapılır ve aşıklara köşebentlerle tesbit edilir. Ç. örtüsü çelik (galvanizli dalgalı sac, düz sac) olursa, mertekler de çelikten olmalıdır. Rüzgâra karşı çelik Ç. lar çift çapraz demirlerle bağlanır. Aydınlık ve havalandırmaya yarıyan Ç. fenerleri için özel tertipler yapılır (şekil 26).

Çelik kubbeler kafes kirişler gibi kurulur; çoğu 4 noktaya oturtulur. Oturakların da üçü kayar, biri kunt yapılır. Betonarme Ç. larda, ağaç Ç. larda olduğu gibi aşık, mertek v. b. parçalar bulunmaz; kirişler üzerine betonarmeden bir plâkla meydana getirilir. Betonarme kabuk Ç. lar hem taşıyıcı hem de Ç. örtüsünü taşıyan kaplama görevini görür ve makaslar olmadan geniş açıklıkların örtülmesine hizmet eder.

Gizli Ç.: Dışarıdan görülmiyecek derecede az eğik ya da düz Ç. lar (şekil 7).

Ç. atik duvarı: Gizli ya da âdi Ç. larda, saçak yerine cephe boyunca 0,50 m kadar yükselen duvar. Atik duvarlı Ç. larda oluklar duvarın arkasına yapılır.

Ç. (dam) aktarması: Kiremit Ç. larda kırılan ya da rüzgârla oynıyan kiremitlerin toplanarak yeniden döşenmesi.

Ç. katı: Mansard Ç. larda, Ç. altında kendiliğinden meydana gelen kat. İmar yönetmeliğine göre, yapının esas cephesinden birkaç metre geride olmak üzere yapılmasına müsaade edilir ve yanları balkon ile çevrilir.

Ç. hakkı: Hukukta bir yapı saçağının komşu parseline geçebileceği parçadır.

ÇATI (Dil.): bk. BİNA.

ÇATIRDAĞ, Kırım yarımadasında, Kırım sıradağlarının orta kesiminde, Aluşta kasabası yakınında bir dağ. En yüksek tepesi (Eklizi Burun) nin yüksekliği 1 525 m dir. Başlıca, kalkerden oluşmuştur. Bu sebeple, birçok karst şekilleri (boşluklar, inler) vardır. Yamaçları gürgen ve çam ormanlariyle kaplıdır. Tepelerinde çayır bitkileri yetişir.

ÇATIRKÖL, Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Orta Tanrı Dağları(Tiyenşan) nda, Atbaşı Sırtı ile Torugarttau Sırtı arasında uzanan düzlükte bir göl. Yüzölçümü aş. yu. 180 m², denizden yüksekliği 3 530 m dir. Derinliği aş. yu. 3 m olup suyu tatlı (doğu kesiminde tuzlumsu) dır. Kışın tamamiyle donar. Ç. e dökülen en büyük akarsu Kökaygır ırmağıdır. Kâşgarlı Mahmut'un çok tehlikeli bir geçit olarak belirttiği Karayalga geçidi Ç. ün güneyindedir.

ÇATKAL DAĞI, Batı Tanrı Dağları (Tiyenşan) nın Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (kısmen Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) sınırları içinde bulunan koluna verilen ad. Uzunluğu 180 km, ortalama yüksekliği 3 500 m dir (kuzeydoğuda 4 503 m ye kadar yükselir). Kuzeybatıdan Fergana vâdisini çevirir. Kireç taşı, şist, porfir ve tüften oluşmuştur. Kuzey etekleri dik, güney etekleri ise eğiktir. Ç. D. nın bu bölümünde Tiyenşan köknarı, lâdin ağacı ve ceviz yetişir.

ÇATMA, ipek üzerine çok ince kilim gibi ve motifleri kabartma suretiyle dokunan bir çeşit kadife kumaş. Eskiden döşeme işlerinde, özellikle sedir yastıklarına yüz, perde ve seccade olarak kullanılırdı. Bu bakımdan 0,80 - 0,90 m boyunda ve 0,50 - 0,60 m eninde parçalar halinde dokunurdu.

Dünyaca tanınmış olan bu Türk kumaşının en iyileri Bursa, Bilecik, eski Aydos ve Üsküdarda dokunurdu.

ÇATURAṆGA (Sanskritçe), satranç oyununa benzer eski bir Hint oyunu. IV - V. yüzyıllardan beri bilinen bu oyunda taşlar, şekil ve ad bakımlarından ordu kuruluşuna benzer. Ç. dört üyeden, yani dört sınıf askerden meydana gelmiştir (araba, fil, süvari ve piyade). Dört oyuncu arasında oynanan bu oyunda taşlar dört renkli idi.

ÇAUÇOU (İng. **Chaochow**) **veya ÇAUAN** (İng. **Chaoan**), **ÇAUÇOUFU** (İng. **Chaochowfu**), güneydoğu Çinde, Kwangtung eyaletinde, Güney Çin Denizine dökülen Hangkyang ırmağı üzerinde bir şehir ve iskele. Nüfusu 101 300 (1953) dür. Şeker ve tütün yapımında kullanılan birtakım bitkilerin pazar yeri olarak tanınmıştır. Çevresinde en çok pirinç ekilir.

ÇAUDA DÜZEYİ (Rus. **Çaudinskiy gorizont**), Karadeniz kıyılarında dördüncü zamana ait çöküntülerin esasını meydana getiren düzeye verilen ad. 1889 da Rus jeolog ve paleontoloğu N. İ. Andrusov (1861 - 1924) tarafından Kerç yarımadasında Çauda burnunda bulunmuştur. Bu düzeyde bulunan kum ve kireç taşı çöküntülerinde yumuşakçalara rastlanmıştır. Bu yumuşakçalar arasında, yalnız bu düzeyde bulunan birtakım türler (Didacna tschaudae Andrus., Monodacna cazecae Andrus.) yanında, Hazar Denizinin dördüncü zamana ait çöküntülerinde rastlanan türler (Didacna ex gr. crassa Eichw.) vardır. Kerç yarımadasından başka, batı Kafkasya ve Türkiye (Gelibolu Yarımadası) de de Ç. D. çöküntüleri tesbit edilmiştir. Ç. D. nin faunası ve yayılışı, Karadeniz çökeğinde bu zamanda bugünkü Hazar Denizi tipinde az tuzlu, kapalı bir havzanın varlığına tanıklık eder.

ÇAUDURLAR, 7 büyük Türkmen boyundan biri. (Öbür büyük Türkmen boyları: Teke'ler, Yomud'lar, Göklen'ler, Salır'lar [veya Salar'lar], Sarık'lar, Ersarı'lar).

Bu boy, X - XI. yüzyıllarda Çavuldur (b. bk.) adı altında Türkmenistanda yerleşen Oğuzlar arasında önemli bir yer tutmuştur. XVI. yüzyılda Hasan İli Türkmenlerinin başında bulunmuşlar ve Hazar Denizinin doğu kıyılarında ve Mangışlak Yarımadasında göçebe olarak yaşamışlardır. Ç. ların bir kolu XVII. yüzyıl sonlarında Torgutların baskısı altında Kuzey Kafkasyada Stavropol bölgesine çekilmişlerdir. Bu kol sonradan Truhmen (b. bk.) adını almıştır. Ç. ların Mangışlak Yarımadasında bulunan kolu ise aynı çağlarda Hârezm'e yerleşmiştir. Ç. ların bu kolu Hârezm topraklarında oturan başka Oğuz boylariyle karışmıştır. Bu göçten sonra Mangışlak Yarımadasında kalan Ç. ların sayısı azalmıştır. Ç. ların büyük çoğunluğu bugün Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Taşauz bölge (oblast) sinde toplanmıştır. Pamuk ve hayvan yetiştirmekle geçinirler.

ÇAUN, kuzey Habeşistanda kullanılan bir tahıl ölçeği = 10 Madega = 60 Kunna = aş. yu. 420 l. Bazı yerlerde Ç. un değeri aş. yu. 270 l dir.

ÇAV, İranda 1294 yılında basılmış olan kâğıt para. Geyhatu Han zamanında son dereceye varan malî sıkıntıları gidermek için çıkarılmıştır. Ağır ceza korkutmalariyle piyasaya sürülen bu kâğıt paralar, memleketin her yanında karışıklıklara sebebolmuş ve bir ay gibi kısa bir süre sonunda kaldırılmıştır.

İran Moğolları kâğıt para çıkarma fikrini, bu konuda Batıdan da eski olan Çin'den almıştır. Çıkarma şekil ve şartları tesbit olunurken, Çin elçisi ile görüşmeler yapılmış olması, bu inancı doğrulamaktadır. Ç. adı da Çince *çao* kelimesinden alınmıştır. Bu san, İlhanlılarda küçük bir söyleyiş ayrılığı ve bir sıfat katmasiyle *çav - i mübarek* şeklini almış ve dikdörtgen biçimindeki paraların baş tarafına yazılan «Kelime - i Tevhid» den sonra konmuştur. Kâğıdın ortalarına doğru bir daire içinde de taşıdığı değer ve çıkarıldığı tarih gösterilmiştir. Öteki bölüm ise Ç. ı taklit edeceklerin uğrıyacağı ağır cezaların bildirilmesine ayrılmıştır.

ÇAVÇAṾADZE, Aleksandr (1786 - 1846), Gürcü şairi. Peterburg (Leningrad) da doğmuştur. Gürcistan elçisi G. Çavçavadzenin oğlu olan Ç. Peterburgda okuduktan sonra Gürcistana dönmüştür. 1804 te Gürcülerin düzenlediği bir ayaklanmaya katılması üzerine Tambov şehrine sürülmüş, fakat çok geçmeden affedilerek Peterburga gelmiştir. Peterburgda harb okuluna girerek 1809 da asteğmen olmuştur. 1812 harbine subay olarak katılan Ç., müttefik kuvvetlerle Parise gitmiştir. Gürcistana döndükten sonra askerî ve mülkî görevler almıştır. 1841 de general olmuştur. Ç. nin Tiflisteki evi, çağdaş Gürcü ve Rus yazarlarının toplandığı edebî bir merkez halini almıştır. Bu edebî merkezin ziyaretçileri arasında sonradan Ç. nin kızıyle evlenen Rus şairi A. S. Griboedov (b. bk.) da vardır.

Ç. Gürcü edebiyatında romantizmin kurucusu sayılır. Şiirlerinde daha çok kadın, şarap ve kaygısız hayat konularını işlemiştir. En tanınmış şiiri *Gökçe göl* (Gürcüce) adı altında çıkmıştır. *Kafkas* (Gürcüce) adlı şiirinde Ç. tabiat sevgisini dile getirmiştir. Bunlardan başka, A. S. Puşkin, Voltaire, P. Corneille, J. Racine, V. Hugo gibi şair ve yazarların birtakım eserlerini de Gürcü diline çevirmiştir.

ÇAVÇAVADZE, İlia (1837 - 1907), Gürcü yazarı. Doğu Gürcistanda Kvareli'de doğmuştur. Eski bir prens ailesinden gelen Ç. Tifliste okuduktan sonra 1857 de Peterburg (Leningrad) Üniversitesine girmiştir. Rusyada okuyan bütün Gürcü gençleri gibi, Ç. de V. G. Belinskiy, A. İ. Gertsen, N. G. Çernışevskiy ve N. A. Dobrolyubov gibi Rus yazar ve düşünürlerinin etkisi altında kalmıştır. 1861 de üniversite öğrencileri tarafından düzenlenen harekete katılması üzerine Peterburgdan ayrılmak zorunda kalarak Gürcistana dönmüştür. 1863 te Tifliste «Sakartvelos moambe» (Gürcistan gazetesi) adlı bir gazete çıkarmıştır. Bu gazete Gürcü edebiyatının gelişmesinde büyük bir rol oynamıştır. 1874 - 1906 yılları arasında Tifliste kalan Ç., Gürcüler arasında okuma yazmayı yaymak yolunda büyük bir gayretle çalışmıştır. 1867 - 1902 yılları arasında «İveriya» gazetesini çıkarmış, yazılarında Gürcü dilinin millî hayat bakımından taşıdığı önemi belirtmiş, millî bir edebiyat yaratmaya çalışmıştır. 1906 da Devlet Kurulu üyeliğine seçilmesi üzerine Peterburga gitmiş, Gürcistanın kurtuluşu ile uğraşmaktan geri durmadığı için sürekli olarak gizli polisin kontrolu altında tutulmuştur. 1907 de Tiflis - Saguramo yolu üzerinde gizli polisin ajanları tarafından öldürülmüştür. Ç. millî yazar olarak Ş. Rustaveli, D. Guramişvili ve N. Barataşvili'nin açtığı çığırda çalışmış, sağlam bir gözlemci olarak hayatı gerçekçi yolla tasvir etmiştir. İlk modern Gürcü romancısı sayılan Ç. nin eserleri yeni Gürcü edebiyatının oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. En güzel şiiri *Gandegili* (Münzevi) adı altında çıkmıştır. Öbür başlıca eserleri: *Bir haydudun hayatı* (manzum roman, Gürcüce); *Bu insan mıdır?* (roman, Gürcüce), [1859-1863]. Ç. yurtseverlik duygularını dile getiren şiirler de yazmıştır. Bu şiirlerinde, yaşıyan halk dilini kullanmıştır.

İ. ÇAVÇAVADZE

ÇAVDAR (*Secale cereale L.*), Buğdaygiller (Gramineae) den önemli bir kültür bitkisi Bitkinin sapı oldukça uzun (50 - 200 cm boyunda), yaprakları dar, uzun ve çok kere aşağı doğru sarkıktır. Başak, başak ekseni üzerinde iki karşılıklı sıra halinde dizilmiş başakçıklardan meydana gelir. Başakçıklar iki verimli çiçekli ve alt kavuz uzun kılçıklıdır.

ÇAVDAR
a. Başakçık, b. Çiçek, c. Olgun başak

Ç. ın ana bitkisi, yabani olarak Anadolu ve Orta Asyada biten *Secale anatolium Boiss* olabilir. Ç. bugün daha çok Avrupanın kuzey memleketlerinde, kumlu topraklarda, ekmek yapmak için unundan faydalanılan önemli bir kültür bitkisidir. Yurdumuzda da yetiştirilmektedir. Yurdumuzda genel olarak orta Anadolu, Trakya ve batı geçit bölgesinde ekilir.

10 bin tondan çok Ç. yetiştiren illerimiz

İlin adı	Ton
Konya	85 000
Niğde	45 000
Kayseri	40 000
Erzurum	15 000
Edirne	14 000
Kırklareli	13 000
Balıkesir	12 000
Isparta	11 000
Kırşehir	10 000

5 er yıllık dönemlere göre Ç. üretimimiz

Yıllar	Ekim alanı (bin hektar) ortalama	Alınan ürün (bin ton) ortalama	Kg/dekarda verim ortalama
1925 — 1929	218,621	125,799	57,5
1930 — 1934	246,955	297,934	120,6
1935 — 1939	386,250	368,224	96,8
1940 — 1944	435,827	384,003	67,3
1945 — 1949	422,872	360,920	85,3
1950 — 1954	570,427	576,576	101,1
1958 — 1959	652,000	672,200	103,1
1960 —	670,000	700,000	104,4

Bir de buğdayla karışık olarak ekilen Ç. vardır. Son yılların ortalaması olan karışığın (450 bin ton) en azından 200 bin tonu Ç. dır. Sonuç olarak Türkiyenin yıllık Ç. ürünü, tahıl arasında mısırdan sonra 4. yeri almaktadır.

Ç. ın iklim isteği: Ç. aşırı sıcaktan (günlük ortalamanın 25° nin üzerine çıkması halinde) zarar görür. Daha çok yayla iklimine alışmıştır. Nisbî nemin önemi yoktur. Düşük ve yüksek nisbî nemi olan yerlerde yetişebilir. Tahıllar içinde en çok düşük ısıya dayanabilen bu bitkidir. — 30° C düşük ısıya kar örtüsü olmaksızın dayanabilir. Minimum çimlenme ısısı 1° C dir.

Ç. ın toprak isteği: Ç., suyu olmak şartiyle en hafif topraklarda, en iyi verim veren bir bitkidir. Kumlu topraklarda ekilmişse çok, yağıştan hoşlanır. Ancak, ağır topraklarda çok sudan zarar görür. Toprağın sulaklığı % 60 ı geçerse, yine zarar görür, yani hafif topraklar en elverişlidir. En iyi ürün verdiği topraklar kumlu, tınlı topraklardır.

Asit ve baz karakterdeki topraklarda da yetişir. Asit karakterli bataklık kurutulmasından sonra, ilk yetişecek bitkiler arasında yulaftan önce gelir.

Yüksek tuz birikintisine de dayanıklı olması dolayısiyle çoraklaşmış topraklarda da yetişebilir (Konya, Niğde ve Kayseride olduğu gibi).

ÇAVDAR MAHMUZU (*Claviceps purpureaTul.*, Fr. *Ergot de Seigle*), çeşitli Buğdaygiller (Gramineae) bitkilerinin, daha çok çavdarın yumurtalığında parazit olarak yaşıyan askuslu mantarlardan biri. Mantarın miselleri yumurtalığı kapladıktan sonra, konidi denilen sporları vermeğe başlar. Misel aynı zamanda tatlı bir sıvı da meydana getirdiğinden, bu sıvıya yapışan konidiler, böceklerle başaktan başağa taşınarak hastalığın yayılması kolaylaşır. Misel yumurtalığın içini büsbütün kapladıktan sonra, sıkı bir örgü haline geçerek, küçük bir boynuz veya horoz mahmuzu biçiminde kara - menekşe renkli bir sklerosyum meydana getirir. İşte bu sklerosyuma Ç. M. denilir. Sonbaharda sklerosyumlar toprağa düşerek kışı geçirirler. İlkbaharda çavdarın çiçek açma zamanında, sklerosyumlardan soluk kırmızı renkli saplar çıkar ve uçlarında meydana gelen başçıkların çevresinde çok sayıda mantarın üreme organları (perites) bulunur. Periteslerin içlerinde askuslar ve her birinin içinde de 8 askospor meydana gelir. Erginleşen askuslar açılarak ince uzun iğ biçiminde askosporlar, rüzgârlarla çiçeklere iletilir ve çiçek tozu gibi, tepecikten girerek dişi organı enfekte ederler. Yumurtalığın içine giren askospor burada gelişerek misel meydana getirir ve böylece, yukarıda açıklandığı gibi, mantar, hayat devresini tamamlar.

ÇAVDAR MAHMUZU

Ç. M., unun içinde çok olursa, rengini mavi yapar, bu un zehirlidir. Zehirlenmeyi mahmuzda bulunan alkoloidler yapar. Birçok memleketlerde, özellikle çavdar unu ile beslenmek zorunda olan yerlerde, fakir halkta çok sayıda zehirlenmeler olmuştur. Meselâ Rusyada 1926 - 1927 yıllarında 10 000 den çok insan bu yüzden ölmüştür.

Mahmuz tıpta kullanılır. Eczacılıkta mahmuza *Secale cornutum* adı verilir. Bileşiminde kimyasal bakımdan birbirine çok yakın, billûrlaşabilen Ergotamin, Ergosin, Ergocristin, Ergokryptin, Ergocornin, Ergometrin alkoloidleri vardır. Özellikle doğumda ve kadın hastalıklarında kanamayı durdurmak için kullanılır. Bazı memleketlerde tıbbi değerinden dolayı özel olarak yetiştirilir.

ÇAVDAR TATARLARI, Osmanlı Beyliğinde, Ankara - Eskişehir arasındaki alanda yaşıyan bir Moğol kabîlesi. Bu kabîlenin, Selçukluların İlhanlı devletinin egemenliği altına girmesi ile Moğol kuvvetleri arasında Anadoluya gelerek Ankara bölgesinde yurt tutan Kereit aşiretinin bir oymağı olduğu anlaşılıyor. Taşıdığı ad, Kereit kabîlesi beyi Alınak Noyan'ın oğlu Çavdar'dan gelmiştir. Çavdar'ın Arpa ve Buğday adlı kardeşleri de vardı. Bu sebeple, P. Wittek'in Çavdar kelimesini Çavundur adiyle ilgili görerek Ç. T. nı Çavundur (Çavuldur, b. bk.) boyunun bir kolu sayması doğru değildir.

Eski Osmanlı tarihçilerine göre, Osman Bey 1304 [H. 704] yılında Mekece, Akhisar ve Geyve taraflarını almağa çalıştığı sırada, Ç. T. Karacahisar pazarını yağmalamak için harekete geçmişlerdir. Bunu Eskişehirde öğrenen Orhan Bey, toplıyabildiği yiğitlerle onların üzerine yürümüştür. Oynaş hisarı denilen dağlar arasındaki yıkıkça bir hisarın yanında Ç. T. na yetişen Orhan Bey, onları bozguna uğratmış ve başta beyleri olmak üzere önemli bir kısmını tutsak almıştır. Orhan Bey, tutsakları Karacahisar'a getirmiş ve onları babasının seferden dönüşüne kadar alıkoymuştur. Osman Bey, Ç. T. beyini affetmiş ve bir daha böyle bir harekette bulunmıyacağına and içirerek adamları ile birlikte yurduna dönmesine izin vermiştir. Bunlar Orta Anadoluda yaşıyan Moğol kabîleleri gibi, Yıldırım Bayezid'in hizmetine girmişler, fakat Ankara Savaşında düşman tarafına geçmişlerdir. Timur'un Anadoludan sürüp götürdüğü 40 bin Kara Tatar arasında her halde bunların bir kısmı da bulunuyordu. Bir kısmı da Çavdarlı adiyle eski yerlerinde kalmıştır. XVI. yüzyılda yazılmış Osmanlı vergi defterlerinden Ankara - Eskişehir arasındaki bölgede Çavdarlu adlı bazı topluluklarn yaşadığı anlaşılmaktadır.

ÇAVDAR VOYVODA, Bulgarların Osmanlı yönetimine karşı ayaklanmaları sırasında Bulgaristanda türeyen «hayduk» (haydut) çetelerinin başkanlarından biri. XVI. yüzyılda yaşadığı anlaşılan Ç. V., Bulgar halk türkülerinde büyük bir yer tutar.

ÇAVDIR, Burdur'un Gölhisar ilcesine bağlı bir bucak. Bucak merkezinin nüfusu 1 362 (1955) dir. Tam örgütlü bir bucak olan Ç. da PTT merkezi vardır. Bucak çevresinde tarım ve hayvancılık başlıca geçim kaynağıdır. En çok tahıl, sebze, meyva ve hayvan ürünleri elde edilir. Ç. bucağına bağlı 16 köyde 11 510 (1955) kişi yaşar.

ÇAVLAN (**şelâle; suuçtu** da denilir; Fr. *cataracte*, Alm. *Wasserfall*, İng. *waterfall*) büyükçe bir akarsuyun yüksekten düştüğü yer. Ç. bu türlü düşüşlerin büyüklerine verilen addır. Küçük ölçüde olanlarına *çağlayan* (b. bk.) denilir. Ç. doğrudan doğruya bir diklikten suyun düşmesinden doğabildiği gibi, art arda sıralanmış basamaklar biçiminde de olabilir. Suların düştüğü dik yerler çeşitli oluşlar sonunda meydana gelmiştir: 1. Akarsuyun yatağı boyunda sert ve aşınması güç bir tabakanın bulunması; 2. Buzul bölgelerinde aşırı ölçüde oyulmalar yüzünden dik yerlerin belirmesi; 3. Tektonik hareketler dolayısiyle dik yamaçların meydana gelmesi; 4. Vâdiler boyunda dağ göçmeleri ve kaymalarla beliren tıkanmalar.

Dünyaca tanınmış Ç. lar arasında başlıcaları: Avrupada Rhein nehri Ç. ları (21 m); Alpler'de Krimmler Ç. ları (3 basamak, 380 m); İsviçre'de Staubbach Ç. ı (305 m); İtalya'da Terni Ç. ı (165 m); Norveçte Utigardsfos (birçok

Tortum Çavlanı (Erzurum)

Terni Çavlanı (İtalya)

basamakları vardır, 600 m yükseklikte); Kuzey Amerika'da Niagara Ç. ı (51 m); Yosemite Ç. ları (3 basamak, 750 m yükseklikte); Güney Amerika'da Iguassu Ç. ları (70 m); Afrika'da Zambezi'de Victoria Ç. ı (110 m); Hindistanda Gersoppa Ç. ı (253 m); Yeni Zelânda'da Sutherland Ç. ları (581 m).

Türkiyede de birçok Ç. lar vardır. Bunlar arasında Tortum Ç. ı (200 m); Erzincan yakınında Gürlevik Ç. ı; Yozgatın doğusunda Akdağ'da Sızır Ç. ı; Kayserinin doğusunda Bünyan Ç. ı (100 m); Hatayda Defne Ç. ı en tanınmış olanlarıdır.

Ç. lar, birer tabiat güzelliği ve turistik bakımdan çok aranan yerler olduğu gibi, kolayca elektrik elde edilebilen tabiî enerji kaynakları olmaları bakımından da önemlidir.

ÇAVLI (ölm. 1116), Selçuklu emîri. Sanı Sakavu'dur. Önceleri Berkyaruk'un emîrlerindendi. Ç. bu hükümdar zamanında Huzistan'ın bir bölümünü yönetmiş ve Batınîlerin bu bölgedeki kötü davranışlarını önlemiştir. Berkyaruk'tan sonra Selçuklu sultanı olan Mehmet Tapar, emirlerini dinlemiyen Musul emîri Çekermiş üzerine Ç. yı göndermiştir. 1106 yılında Hemedan'dan hareket eden Ç., Erbil önünde karşısına çıkan Çekermişi yenerek tutsak etmişse de, Musulu ele geçirememiştir. Bu sırada Anadolu Selçuklu sultanı Kılıç Arslan, Musulluların şehri kendisine verecekleri yolunda haber göndermeleri üzerine hızla gelmekte olduğundan Ç. kuşatmayı kaldırarak Hâbur taraflarına gitmiş ve Rabbe şehrini ele geçirmiştir. Musula gelen ve orada kendi adına hutbe okutan Kılıç Arslan, Ç. nın üzerine yürümüş, b sırada boş durmamış olan Ç. Halep hâkimi Rıdvan ve Mardin beyi İl - gazi ile birleşmiştir. 1107 temmuzunda Hâbur suyu kenarında yapılan savaşta, Ç. ve müttefikleri üstün gelmişlerdir. Yiğitlik gösterdiği halde emîrlerin hıyaneti yüzünden yenilen Kılıç Arslan, atı ile birlikte Hâbur ırmağında boğulmuştur.

Kazandığı bu kolay zaferden sonra Musula savaşsız giren Ç., Kılıç Arslan'ın oğlu Melikşah'ı Büyük Selçuklu sultanı Mehmed'in yanına göndermiştir.

Ç. bağımsız olmak hevesine kapılmış, fakat bu davranışı Musulu kaybetmesine sebep olmuştur. Gerçekten Ç. nın, emirlerini dinlemediğini gören sultan Mehmet, Altosı Tekinoğlu Emîr Mevdud'u onun üzerine göndermiştir. Emîr Mevdud, büyük bir ordu ile gelerek Musulu almış ve Ç. bir kısım adamları ile birlikte Cizre bölgesine çekilmiştir.

Ç. elinde tutsak bulunan Urfa kontu Baudouin du Bourg'u serbest bırakarak onunla anlaşmış ve onun yardımı ile Suriyede bir beylik kurmak istemiştir. Ancak, Ç. bunda da başarı kazanamamış ve en sonunda Hemedan'a gidip sultan Mehmet'ten affını rica etmiştir. Bu dileği kabul eden sultan, ona Fars valiliğini vermiş, Ç. burada Kerman hükümdarı ile yaptığı bir savaştan dönerken 1116 da ölmüştür.

ÇAVLI (ölm. 1146), Selçuklu emîri. Adaşı olan öteki Çavlı'dan Candar sanı ile ayırdedilir. Bu san aynı zamanda onun hükümdar veya saray muhafızlarından biri olduğunu gösteriyor. Ç. Selçuklu sultanı Mehmet oğlu Tuğrul'un, Türk asıllı olan kölelerinden biri idi. Bu sebeple, bazı tarihlerde Tuğrulî diye anılmıştır. Efendisi Tuğrul ile kardeşi Mesut arasında yapılan savaşlarda bulunmuş ve Tuğrul'un ölümü üzerine Mesut'a uymuştur. Sultan Mesudun atabeyi ve beylerbeyisi Kara Sungur 1140 yılında ölmeden az önce ordusunu ve hâkimi bulunduğu Azerbaycan ülkesini ona vermiş ve bu tarihten başlıyarak, Ç. Selçuklu tarihinde büyük rol oynamıştır. 1143 yılında Rey hâkimi Abbas ile Fars valisi Boz Aba birleşerek sultan Mesuda karşı ayaklanmışlar, hattâ devlet merkezi olan Hemedan'a kadar gelmişlerdir. Ancak, Ç. bunlara karşı çıkarak işlerini bozmuştur. Böyle olduğu halde, hükümdarın yakın adamlarından Belengerioğlu ile Hasbey kıskançlık yüzünden Ç. yı düzen ile öldürmek istemişlerse de, bunu anlıyan Ç. onların plânlarını bozmuştur.

Sultan Mesut, bütün devlet işlerini Ç. nın eline bırakmış olduğu halde, o bir türlü hükümdarına güvenemiyor, onun bir gün kendisini öldüreceğinden korkuyordu. Bu sebeple, Ç. başka bir Selçuklu şehzadesini tahta çıkarmak için bazı emîrlerle anlaşmış ve Azerbaycandan Hemedan üzerine yürümüştür. Ordusu ile Zencan yakınına geldiği sırada, hiçbir sebep yokken kolundan kan aldırmış ve bunun arkasından ava çıkarak ok atmıştır. Yay çekip ok atması yüzünden damarı incinerek şişmiş, göğsüne ve boğazına kan hücum etmiş, bunun sonucu olarak ölmüştür.

ÇAVLI (XIII. yüzyıl), Selçuklu emîri. Sanı Muzafferiddin'dir. İlk önce I. Gıyaseddin'in oğlu I. İzzeddin Keykâvus'un Malatya valiliği sırasında yanında bulunmuş ve onun hükümdarlığı sırasında çaşnigirbaşı olmuştur. Ç., Keykâvus'un çok sevdiği emîrlerden biri idi. Alâeddin Keykubat da ona büyük değer vermiştir. 1223 yılında Diyarbekir hükümdarı Artukoğullarından Mesut, Selçuklulardan yüz çevirerek Eyyubîlere bağlanmıştı. Keykubat, bu işe Ç. yı memur etmiştir. Ç. Melik Mesut ve ona yardıma gelen Eyyubî kuvvetlerini bozguna uğrattıktan sonra, Kobta kalesini almıştır. Keykubat bu başarısından ötürü Ç. yı beylerbeyi yapmıştır. Ç. bu sanla, sultanın emirlerini dinlememeye başlıyan Güney Anadoludaki Ermeni kıralı Hetum'un ülkesine girmiştir. Cincin adlı çok dayanıklı bir Ermeni

kalesini kuşatan Ç. Franklardan da yardım almışsa da, savaşta yenilmiştir. Güçlükle canını kurtaran Hetum, gönderdiği elçilerle barış istemiş, vergiyi iki katına çıkardıktan başka, yapılacak seferlere bin atlı ve 500 yaya göndermeyi ve bastıracağı paralara sultanın adını yazdırmayı teklif etmişti. Ç., Hetum'un teklifini bir ulakla sultana bildirdikten sonra, Ermenilerden otuz kale daha almıştır. Keykubat, Ermeni kıralının tekliflerini kabul etmiştir.

Keykubat ile Celâleddin Hârezmşah arasında 1229 da geçen Yassıçimen savaşında Ç. Selçuklu ordusunun öncü kuvvetlerine komuta etmiş ve zaferin kazanılmasında büyük bir rol oynamıştır.

1232 de Çermagun Noyan komutasındaki bir Moğol ordusu, Selçuklu sınırını geçerek Sıvasa kadar uzanan bir akında bulunmuş ve memleketi yakıp yıkmaya başlamıştı. Bunu haber alan Keykubat, ordunun başına Kemaleddin Kamyâr ile Ç. yı geçirerek Moğollara karşı göndermiştir. Moğolların dönüp gitmeleri üzerine iki komutan, Gürcü kıraliçesi Rozudau'ın ülkesine girerek birçok kalelerini ele geçirmişler ve kıraliçeyi hükümdarlarına baş eğmeye zorlamışlardır. Ertesi yıl Keykubat ile Eyyubî hükümdarı Kâsuil arasında yapılan savaşta da Ç. yararlık göstermiştir.

Keykubadın ölümünden sonra yerine geçen oğlu II. Gıyaseddin zamanında Ç. yine görevinde kalmış, 1242 yılında kendisine Meyafârikin şehrinin alınması görevi verilmiştir. Bu işi başaran Ç. çok geçmeden iş başından uzaklaştırılmış ve devlet birtakım değersiz kimselerin eline düşmüştür. Bu sebeple, Selçuklu ordusu 1243 te Kösedağ'da sayıca kendisinden az olan Moğol ordusuna yenilmiş, memleketin başına büyük bir felâket gelmiştir. Gıyaseddin Keyhüsrev, bozgundan sonra devletin yönetimini Ç. ya bırakmış ve Ç. bozuk durumu mümkün olduğu kadar düzeltmek için işe girişmişse de, biraz sonra ölmüştür.

ÇAVLİSAY, Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Taşkent bölge (oblast) sinde, Parkent çevre (rayon) sinde, Taşkent'in 85 km güneydoğusunda bir şehir.

ÇAVULDUR, 24 Oğuz boyundan biri. Bu boyun adı Kâşgarlı Mahmut'un *Divanü Lûgati't - Türk*'ünde *Çuvaldar* diye yazılmışsa da, kelimenin bir hareke yanlışlığı sonunda bu şekli almış olduğu anlaşılıyor. Danişmendnâme, Ebû Hamid'in Selçuklu tarihi ile Reşidüddîn ve Ebu'l - Gazi'nin eserlerinde bu ad *Çavuldur* olarak geçmektedir. Yazıcıoğlu Ali ise bu adı *Çavundur* olarak yazmaktadır ki, Anadoludaki yaygın şekli de budur. Reşidüddîn, Ç. adının «namuslu ve ünü uzaklara kadar yayılmış» anlamına geldiğini söylemektedir. Yazıcıoğlu Ali de bu adın «namuslu ve ırak çavlu» demek olduğunu yazarak, Reşidüddîn'in sözünü tekrarlamaktadır. Buna göre, bu ad «şan ve ün» anlamına gelen Türkçe *çav* kökünden gelmektedir. Kâşgarlı ve Reşidüddîn, bu boyun hayvanlarına ve eşyalarına vurdukları damgalarının şekillerini de vermişlerdir. Reşidüddîn ile ondan sonra gelen tarihçiler, Ç. ları Oğuz boylarının Üçok kolunda göstermekte ve Bayındır (b. bk.), Peçenek (b. bk.) ve Çepni (b. bk.) boyları ile ortak olan ongunlarının, yani totem kuşlarının sungur olduğunu belirtmektedirler. Ç. ların Selçuklu fetihlerine toplu olarak katıldıkları anlaşılıyor. Anadolu'nun alınmasında Ç. Çaha adlı bir emîrin bulunması buna bir tanıktır. Bu boyun Anadolu'nun alınmasına kalabalıkla katılması XVI. yüzyılda Anadoludaki Türk boyları arasında ona ait ancak küçük oymaklara rastgelinebilmesinde önemli bir etken olmuştur. Osmanlı vergi defterlerine göre, XVI. yüzyılda Anadoludaki Ç. lar Diyarbekir bölgesindeki Bozulus toplulukları ile Çorum ve Menteşe bölgelerinde yaşamaktadır. Bozulus toplulukları ile birlikte yaşıyan Ç. lar üç küçük oymak halinde bulunmaktadır. Çorumdaki Ç. oymağı Osmancık ilcesine bağlı Akçasu köyünde yerleşmiştir. Menteşe sancağındaki oymağa gelince, bu oymak da o sancağın Köyceğiz ilcesinde otururdu. Arşiv belgelerinde bu boyun adı Çavundur olarak görülmektedir.

Ç. lardan önemli bir kol Anadoluya gelmiyerek Hârezm Türkmenleri arasında kalmıştır. Bu kol XVI. yüzyılda Mangışlak'ta yaşamakta ve Hasan İli ulusu arasında bulunmakta idi. Bk. ÇAUDURLAR.

Bugün Anadoluda bu boyun adını taşıyan birçok köyler vardır. Bunların çoğu Orta ve Batı Anadoluda bulunmaktadır. XVI. yüzyılda bu boyun adını taşıyan yer adları bugünkünden birkaç kat çoktur.

ÇAVUŞ, çeşitli Türk devletlerinde haber götüren, haber yayan, karar ve hükümleri halka yüksek sesle okuyan ve törenlerde hakanın önünden eskort giderek yol açan kişi. Osmanlı İmparatorluğu devrinde, sadrazam divanına bağlı 630 kişilik bir birliğin üyelerine de Ç. adı verilirdi. Bunların âmiri olan çavuşbaşı, sadrazam divanının başkan yardımcısı olarak, divandan çıkan hükümlerin yerine getirilmesini sağlar ve elçilerin kabul töreninde onlara eşlik ederdi. Buna göre adlî icra ve teşrifat işlerinin en büyük sıfatını haiz bulunuyordu. Bundan başka, merkezin emirlerini vilâyet ve sancaklara tebliğ için, yanında 200 gedikli zaim bulunduğu gibi, malikânelerin teftişi de ona aitti. Yeniçeri ocağında 330 eski ve tec übeli yeniçeriden meydana gelen bir seçme birlik de vardı. Bunlar da bir başçavuşun emri altında bulunurlardı. Harbde yaverlik, barış zamanında da habercilik görevi görürlerdi. Yeniçeri subaylarına verilen cezaların icrası da bunlara düşerdi.

1. Ç. lar Osmanlı devletinde eskiden beri siyasal haberleşmeyi sağlamak, valilere ferman götürmek, büyük memurların ölüm cezalarını uygulamak, memleketin iç durumunu incelemek gibi görevlerde bulunurlardı. Sonraları divan - ı hümayun hizmetinde ya da padişahların şehir içi gezintilerinde öncü ve alkışçı olarak yer almışlardır. Hükümdarlarla sefere çıktıkları zaman, başlarına teller takmış olan Ç. lar nöbet çalınırken otağ-ı hümayun önünde el pençe divan dururlardı. Saray hizmetinde kalanlara gedikli Ç., Bab - ı Âli hizmetinde çalışanlara da divan Ç. u adı verilmiştir. Her iki sınıfın âmirlerine de çavuşbaşı denilirdi. Divanın işleri paşa kapısına geçtikten sonra, çavuşbaşıların sarayla ilgileri azalmış, ulûfe divanı, elçi kabulü ve arife günü divanı gibi olaylarda sarayda bulunup başka zamanlarda paşa kapısında hizmet görmeğe başlamışlardır. Çavuşbaşıların bundan sonra önemleri artmıştır. Çavuşbaşılar, sadrazamın kararlarını uygulıyan bir memur olmuşlardır. Hapsedilecek vezir ve devlet adamlarının tutulmalarında çavuşbaşı bulunur, tutulanların evlerini mühürler, şikâyetleri dinliyerek bunlar hakkında hazırladığı raporu divana sunardı.

2. Kıta Ç. ları: Osmanlı Türklerinde II. Mahmut devrinde, 1809 [H. 1224] da hassa askerleri arasında Ç. ve Ç. vekilleri rütbeleri meydana getirilmiştir (denizde kalyoncu subaylara da Ç. denilmişse de, 1827 [H. 1243] de kaldırılmıştır). Cumhuriyet devrinde, 1928 de yeni bir statü almıştır. 1059 sayılı kanunla seçilip onbaşı yapıldıktan sonra talimgâhlarda özel bir eğitimle yetiştirilen, manga ve karşılığı birliğe komuta eden rütbeli askere Ç. denilir. Assubaylardan

ayırt edilmek için kıta Ç. u ya da kıdemsiz Ç. denilen bu rütbeliler, sınıflarına göre adlandırılırlar. Piyade Ç. u gibi. 6320 sayılı kanuna göre, hizmetlerini uzatarak gittikçe artan bir ücretle silâhlı kuvvetlerde kalanlara uzman Ç. denilir. Rütbe işaretleri sol kolun üst kısmına takılan iki kırmızı şerittir.

3. Assubay Ç. lar: Subayla erat arasında, emeklilik hakkiyle barem derecelerinde belirli maaşa sahip, orta okulu bitirmiş gençlerden, ilgili assubay okullarında yetiştirilen rütbeli asker kişilerdir. Kıta komutanlıkları ve yönetim hizmetlerinde kullanılırlar. Rütbeleri, assubay Ç., üsçavuş, başçavuş, kıdemli başçavuştur. Rütbe işaretleri sol kolun üst kısımlarına takılan sarı şeritlerle belli edilir. 1950 de kabul edilen 5802 sayılı kanunla sınavlarda başarı gösterenler binbaşılığa kadar yükselmek üzere subay sınıfına geçirilirler.

4. Ç. terimi genel hayata da geçmiş olup bakım ve yapı işlerinde çalışan bazı görevlilere de Ç. denilir. Belediye Ç. u, hat Ç. u, yapı Ç. u ve amele Ç. u gibi. Ayrıca halk arasında ululama için de kullanılır.

Ç. kelimesinin, bir rütbe ya da görev adı olarak bazı tarikatlarda ve dinî kuruluşlarda ve eski esnaf örgütlerinde de kullanıldığı bilinmektedir.

ÇAVUŞ, Konyanın Seydişehir ilcesine bağlı bir bucak. Bucak merkezinin nüfusu 1 153 (1955) tür. Beyşehir ve Suğla gölleri arasındaki kanala dökülen Çavuş Çayı buradan geçer. Doğusunda 1 500 m den yüksek dağlar uzanır. Beyşehir - Seydişehir şosesine araba yolu ile bağlıdır. Halkın başlıca geçim kavnağı çiftçiliktir. Hayvan da yetiştirilir. Ç. bucağının nüfusu 9 230 (1955) dur. 14 köyü vardır.

ÇAVUŞ ILICASI, Muğlanın Köyceğiz gölü kıyısındaki ılıcalardan biri. Kokargirme yakınında granitler arasından fışkıran bu kaynaklar güzel bir çam ormanının içindedir. Kaynakların su verimi saniyede 5 l, sıcaklığı 38° C dir. Bu kaynakların başında henüz kaplıca kurulmamıştır.

ÇAVUŞ KUŞU ya da HÜTHÜT (*Upupa epops*), Gökkuzgunumsular (Coraciiformes) takımının, Gökkuzgunlar (Coraciae) alttakımının Çavuş kuşugiller (Upupidae) familyasından bir kuş türü. Uzunluğu 28 cm dir. Vücut tüyleri turuncu - kahve rengi, kanat ve kuyruğu kara - ak enine doğrudur. Kuyruk sokumu ak olur. Başında yelpaze biçiminde tüyler bulunur. Gagası kara, uzun ve kıvrıktır. Ayakları kahve - kül rengidir. Palearktik, Etiopik bölgeler ile Madagaskar'da, ağaçlık, ormanlık yerlerde ve dağlarda yaşar. Türkiyede de bulunur. Böcek ve lârvaları yakalayıp hızla yere vurarak öldürür ve yukarı atarak, gagasını açıp tam yutak içine düşmesini sağlar.

ÇAVUŞ KUŞU

ÇAVUŞ KUŞUGİLLER *Upupidee*, Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının, Gökkuzgunumsular (Coraciiformes) takımının Gökkuzgunlar (Coraciae) alttakımına giren bir familya. Gagaları uzun, hafifçe yay biçiminde, kanatları kısa, başlarında yelpaze biçiminde bir hotozları olan kuşları içine alır. Bu kuşlar böcek yer ve yalnız yaşamayı sever. Bk. ÇAVUŞ KUŞU.

ÇAVUŞ ÜZÜMÜ: bk. ÜZÜM.

ÇAVUŞÇU GÖLÜ (Ilgın gölü), İç Anadoluda, Konya ilinde, Akşehirin 40 km doğusunda bir göl. Yüzölçümü 51 km², denizden yüksekliği 1 025 m, uzunluğu 16, genişliği 4 km dir. Kuzey - güney doğrultusunda uzanan Ç. G. uzun bir elipsi andırır. Çevresinde 1 300 - 1 500 m yüksekliğinde plâto ve tepeler yükselir. Gölün çevresi, birkaç yüz metrelik dar bir şerit halindeki alûvyonlu topraklardan meydana gelmiştir. Bu alûvyonlu topraklar güneydeki Ilgın ovasında (1 030 m) da devam eder. Ç. G. nün kuzeydoğusundaki topraklar paleozoik kalker ve mermerlerden oluşmuş tepeliklerdir. Öteki yerleri Pliosen katlarından oluşmus olup yatay duruşlu bir yapı gösteren plâtolarla çevrilidir. Ç. G., bu topraklar ortasında, birbirine paralel giden iki fay çizgisi arasındaki çöküntü yerinde, suların birikmesinden meydana gelmiştir.

Ç. G. nün derinliği çok değişiklikler gösterir. 1910 - 1927 yılları arasında göl sürekli olarak büyümüştür. Bu büyümenin, gölün dibindeki anafor deliklerinin tıkanmasından ilerigelmiş olduğu sanılmaktadır. Bu sıralarda gölün derinliği 4 m olarak ölçülmüştür. Göl arasıra yaz mevsimlerinde iyice kurumaktadır. Gölün görünürde bir ayağı yok ise de, tabanında sularını dibe çeken delikler vardır. Ç. G. eskiden bugünkünden daha büyüktü ve 12 km güney doğusundaki Bulaşan bataklığına kadar uzanıyordu. Suyu tatlıdır. Afyon Karahisar - Konya demiryolu, gölün batı kıyılarından geçer.

ÇAVUŞÇU ILICASI, Konya ilinde, Ilgın'ın 8 km güneybatısında bir ılıca. Suyunun sıcaklığı 28 C dir. Bu su, toprak kalevili ve hidrokarbonatlıdır. Batısında Açıkılıca Dağı, doğusunda bir sazlık vardır. Su, bir kaynaktan bol olarak çıkar. Halk, bu suda yıkanır. Bu sudan kullanma suyu olarak da faydalanırlar.

ÇAY, çaygillerden *Thea sinensis* denen ağaççığın kurutulmuş körpe yaprakları ve bunların haşlanmasiyle elde edilen içki. Ç. ın Avrupaya Çin ipeklileri ile birlikte IX. yüzyıldan başlıyarak girdiği ve ilk defa 1623 yılında botanik kitaplarına geçtiği bilinmektedir. Ç. bitkisi, küçük ve her zaman yeşil olan bir ağaçtır. Yaprakları uzunca, yumurta biçiminde, kenarı dişli, deri gibi sert, tüysüz veya orta siniri yaprak altında tüylü, parlak koyu mavi renkte, yaprak tomurcukları ince, sivri, ince tüylü, çiçek tomurcukları ise yuvarlaktır. Çiçekleri beyaz ve güzel kokuludur. Meyvaları düz, yuvarlak kapsül şeklinde, 3-4 bölmeli olup her bölmede 1 - 6 tohum bulunur. Tohumları esmer siyah, yuvarlak veya biraz yumurta şeklinde, 1 - 1,5 cm çapındadır.

Ç. ın başlıca iki türü vardır: Çin Ç. ı (Thea sinensis) ve Assam Ç. ı (Thea assamica). Çin Ç.yı yuvarlak şekilde büyür, 3 m kadar yükselir, erken olgunlaşır, fazla çiçek açar.

ÇAY

Yaprakları koyu yeşil, sert, az tüylü, ucu az sivri, kenarında 30 kadar diş vardır. Yapraklar, 9 cm uzunluk ve 3 cm genişlikte, ilk yaprakları kırmızımsıdır. Helopeltis denilen tomincuk sineklerine karşı az dayanıklı, buna karşılık soğuklara öteki çeşitlerden daha kolay karşı koyar. Assam Ç. ında dallar aralıklı büyür, ağaç 12 m kadar uzar. Az çiçek verir, geç olgunlaşır. Yaprakları uzunca, açık yeşil, yumuşak, oldukça tüylü, sivri uçlu, kenar dişleri çok zaman 30 dan aşağı sayıda, yaprak uzunluğu 12 cm, genişliği 4 cm dir. İlk yapraklar yeşil veya sarımsı yeşil renktedir. Helopeltis böceğine karşı daha çok, soğuklara ise öteki çeşide göre az dayanıklıdır. Bu iki esas çeşidin melezlerinde bu nitelikler, melezlemede gözetilen maksat ve alınan sonuçlara göre değişir. Ayrıca, melezler yetişme yerinin tabiat şartlarına göre nitelikçe ayrılık gösterir.

Ç. bitkisi yaprakları için yetiştirilir. Asya her zaman için Ç. ın ana yurdu ve üretme merkezi kalmış ve Asya Ç. ları dünya pazarlarını tutmuştur. Asyada Ç. ın yetiştirildiği esas bölgeler, Hindistan, Seylân, Japonya, Çin, Birmanya, Tayland (Siyam) ve Çin Hindi'dir. Asya dışında ise Ç. Afrikada (Kenya, Natal, Tanganyika, Habeşistan, Mauritius), Amerikada (Güney Carolina, Texas, Jamaica, Brezilya), Türkiyede ve Kafkasyada az miktarda yetiştirilmektedir.

Ç. ın yetişebilmesinde coğrafya durumu kadar yükseltinin de etkisi vardır. Kahve gibi, Ç. da bir yayla bitkisidir. Özellikle sıcak bölgelerde çaylıklar denizden 900 - 2 500 m ye kadar yükselir. Darjeeling'de 27 enlem derecesinin altında, denizden 2 000 m ve daha fazla yüksekte bulunan çaylıklardan, Kafkasya'da ise 900 m yükseklikte iyi ürün alınmaktadır. Aslında denizden yükseklik Ç. ın kokusunu artırır. Seylân Ç. larının beğenilmesi de burada çaylıkların daha çok denizden 1 800 - 2 100 m yüksekte bulunmasındandır.

Ç., yayla ıkliminden olduğu gibi, yağmurdan da hoşlanır. Ç. bitkisinin yetişmesine gerekli yağmur 1 600 - 2 400 mm arasındadır. Yağmur en çok ilk ve sonbaharda gereklidir. Ç. çok rüzgârdan, hele tozlardan hiç hoşlanmaz. Böyle yerlerde rüzgârı tutan ağaçlarla korunur. Esasta Ç. gölgede, ışıklı yerden daha iyi büyür. Ancak, çok gölge de kokuyu azaltır. Iklim gibi, toprak bakımından da Ç. ın istekleri başka bitkilerden farklıdır. Toprağın sürekli ve altı metreye kadar derin olması, toprakaltı suyunun yakın olmaması, toprağın humusça zengin bulunması, hele toprakta hemen hemen hiç kireç bulunmaması gerekir. Böyle topraklar volkanik yerlerde, kalevi taşlardan, amfibol, biyetit, gnays ve granit taşlarından meydana gelir. Çay ekilecek toprağın genel vasfı «laterit» olmalıdır. Bunlarda kireç bulunmaz, tersine olarak toprak asitlidir ve asitlik derecesi PH olarak 4,5 - 6,0 arasındadır. Toprağın bileşimi gibi, içindeki besin maddeleri de Ç. ın verimine ve niteliğine etki yapar. Toprağa göre dönümden alınan verimin 30 - 60 kg arasında değişmesinin bir sebebi de budur. Ç. fidanlarının gölgeden hoşlandığı düşünülerek, çaylıklara gölge veren ağaçlar da dikilir.

Türkiyede Ç. yetiştirme: Yurdumuzda Ç. yetiştirme teşebbüsü ilk defa 1888 yılında Bursa'da yapılmış, 1892 de tekrarlanmış, Japonya'dan tohum getirtilmiştir; fakat bu teşebbüsler başarılı olmamıştır. 1924 yılında Prof. Ali Rıza Ertem'in Batum ve Rize'de yaptığı araştırmalara dayanılarak çıkarılan 2 şubat 1924 tarih ve 407 sayılı kanunla Rize'de Ç. yetiştirme denemelerine başlanmış, bir fidanlık kurulmuştur. Bu denemeler sonunda Ç. Rize'nin tabiî kültür bitkileri arasında yer almıştır. Yapılan deneme ve kurutulan Ç. ların tahlili sonunda verim tam olarak belirdiği için 1940 yılında çıkarılan 3788 sayılı kanunla Trabzonun Arakalı deresinden Batum sınırına kadar uzanan deniz kıyısında ve denizden 15 km derinlikte olmak üzere 750 km² genişliğindeki toprakta Ç. yetiştirilmesi yeni tedbirlerle hızlandırılmış, bu çalışmaların sonucu olarak çaylık alan gittikçe genişlemiş, 1930 da 2 350 dönüm iken bugün 30 000 dönüme yaklaşmıştır. Türkiye'nin Ç. ihtiyacını karşılamak üzere 40 000 dönüm çaylık kurulması gerekmektedir.

Yaprakların toplanması ve işlenmesi: Ç. yapraklarının toplanabilmesi, fidanın dikildiği üçüncü yıldan başlar. Yapraklar tomurcuk yaprağı veya üstten 2 - 3 - 4 yapraklı ince filizler olarak el ile toplanır. Yaprağın bu suretle koparılması, bitkinin büyüme ve serpilmesi üzerine etki yapar. Bunun için havaya bağlı olarak toplama işine ara verilir. Toplama, Rize'de mayıs, haziran, temmuz, ağustos ve eylül ayları sonuna kadar aralıklı olarak sürer. Ancak, toplanan yapraklar filizdeki yerine ve toplama zamanına göre farklı bileşimdedir; bu sebepten ayrı işlenir ve ayrı adlar alır. Sonraki yıllarda taze filiz ve bol yaprak alabilmek üzere budama yapılır ve gübre verilir.

Toplanan yeşil yaprak ve filizlerin işlenmesi *soldurma*, *kıvırma*, *mayalanma*, *kurutma*, *seçme*, *harman* ve *sandıklama* olarak yedi evredę tamamlanır.

Taze yapraklar fabrikada raflara serilmiş olarak 20 - 30° de 18 - 20 saat veya kuru havalı sıcak yerlerde iki saat bırakılarak *soldurulur*. Soldurma ile yapraklarda bulunan % 75 - 82 oranındaki su % 45 - 62 ye kadar azalır.

Bu suretle solan yapraklar bükülüp kıvrılır. Bükme veya kıvırma, yaprakların içindeki maddelerin hava ile karışarak değişmelere uğrıyacak bir duruma gelmesi içindir. Önceleri el ile yapıldığı halde şimdi makinelerle yapılmaktadır. Yapraklar 1 - 3 defa ve 10 - 30 dakikada kıvrılır. Yapraklarda ve Ç. ın bileşiminde asıl değişme mayalanmada olur. Kıvrılan ve şırası dışarı çıkan yapraklar sepetlere veya topraktan yapılmış 2 m uzunluk ve 1 m genişlikteki kablara, 4 - 6 cm yükseklikle istif edilir ve temiz odalarda 25 - 26° de mayalandırılır. Yeşil, bükülmüş, şırası dışarı çıkmış Ç. yapraklarında tanenle birleşmiş halde bulunan kafeinin çoğu soldurma, bükme ve mayalanma ile serbest hale geçer; CO2 meydana gelir; tanenli maddeler, katalaz, peroksidaz anzimlerinin etkisiyle renk ve yapı değiştirir. Denizden yükseklik derecesine göre mayalanma 2 - 3,5 saat sürer. Ç. ın kokusu mayalanmada belirir.

Mayalanmadan sonra yapraklar hemen kurutularak mayalanmanın devamı önlenir, su azaltılır ve ayrıca yeni koku maddelerinin meydana gelmesi sağlanır. Kurutma hava ile ısıtılmış tandırlarda, tente veya kafesler üzerinde, 80 - 90° arasında, 30 - 40 dakikada tamamlanır. Kuru Ç. lar kararır, su ölçüsü % 3 - 6 ya kadar düşer.

Ticarette bu suretle mayalanma ve kurutma ile hazırlanan kara Ç. dan başka *akkuyruk* adı verilen boz renkte, üzeri hafif tüylü Ç. lar vardır. Akkuyruk Ç. ları, ilk tomurcuk yapraklarından, yalnız soldurma ve kurutma ile, mayalandırılmaksızın hazırlanır. Öteki Ç. lardan farkı, içinde tanen maddeleri çok bulunduğundan Ç. ın daha buruk olmasıdır.

Kuru Ç. lar iki gün içinde % 60 - 65 rutubetli yerlerde elenir, *harman* yapılır. Harmanda Ç. ların renk, koku ve tatlariyle birlikte yaprakların yaşına göre Pek, Flowery, Orange Peko, Brochen Peko, Peko Souchong, Souchong Couchong, Fannig ve en son tozlar ayrılır. Çoğu zaman adî Ç. larda olduğu gibi gül, karanfil, yasemin, portakal, manolya, süsen gibi çiçeklerle de kokulandırılır.

Ç., etrafındaki yabancı kokuları emer, kendi kokusunu kolayca verir. Eskiden kervan Ç. larının, denizden taşınan Ç. lara göre beğenilmesinin sebebi, karayolunda Ç. ların yabancı kokuları az emmesidir. Bunun için Ç. lar tahta sandıkların içine kalay, stanyol veya en iyisi alüminyum levhaları serilerek konur. Sandıklar 50 X 50 X 50 veya 56 X 56 X 56 cm boyunda yapılır.

Dünya Ç. üretimi: Kuru olarak, hektar başına verim yerine göre 130 - 800 kg arasında değişir. Verim en çok Japonya'da ve en az Rusya'dadır. 23 yıl ortalaması olarak Türkiye'de 829 000 kg Ç. sarf edilmiştir. Rizede Ç. yetiştirilmesine başlandıktan beri Ç. ithalâtımız azalmıştır.

Rizede elde edilen Ç.

Yıl	Kg	Yıl	Kg
1938	30	1949	159 046
1939	181	1950	207 796
1940	191	1951	331 523
1941	592	1952	423 584
1942	7 001	1953	513 205
1943	16 796	1954	719 052
1944	38 849	1955	1 208 450
1945	53 945	1956	1 534 841
1946	93 067	1957	2 441 745
1947	97 655	1958	3 284 889
1948	149 668	1959	4 200 000

Rizede çaylıkların çoğu 1943 yılından sonra kurulduğu ve bunlardan henüz normal verim alınmadığı için elde edilen Ç. çaylıkların alanına göre azdır.

Ç. da bulunan maddelere göre Rize ve Asya Ç. larının bileşimi aşağıdaki cetvelde toplanmıştır:

Rize ve Asya Ç. larının bileşimi

Maddeler	Rize	Hint	Seylân	Cava
Ekstrakt	30,5—45,6	37,2—44,4	36,0—45,4	39,0—42,4
Kafein	2,1— 4,6	2,6— 4,6	2,3— 4,2	1,5— 4,4
Tanen	7,8—13,3	9,2—14,6	9,3—13,1	9,2—13,5
Kül	4,6— 5,8	4,7— 5,8	4,7— 6,0	4,4— 6,2
Eterli yağ	1,1— 3,4	1,6— 4,0	1,1— 3,8	1,0— 4,6

Ç. larda esas nitelik öğesi tanendir. Tanen Ç. lara burukluk verir. Rize Ç. ları normal işleme ile Seylân Ç. ları ayarında bulunmaktadır.

Ç. ek mi yapılan en eski ülke Çindir. M. Ö. 2700 yılına ait Çin yıllıklarında Çinde Ç. yetiştirildiği belirtilmiştir. Çinden sonra Ç. ekimi öbür doğu ülkelerine de yayılmış, daha sonra Ç. içki olarak batıda da tanınmıştır.

Ç. yaprakları başlangıçta, kekik veya nane gibi, yemeklere çeşni vermek için kullanılırdı. Bugün de Birmanyada salamura veya turşu olarak hazırlanıp o halde kullanılır. Çinli kadınlar Ç. yapraklarını katı kalıplar halinde sıkıştırırlar; deve kervanlariyle Moğolistana gönderilen bu kalıplar orada su içinde ısıtılıp yumuşatıldıktan sonra tereyağı ile veya *tsamba* denilen kavrulup öğütülmüş buğdayla yenilir. Bazı Moğol kabîlelerinde içilen Ç. a biraz tuz da katılır.

Ç. içme, Çinde ve Japonyada bazı din törenlerinin bir bölümünü meydana getirir. Taoistler Ç. ı ölümsüzlük iksirine katarlar. Buddhistler de murakabe saatlerinde Ç. içerler. Kalıp halınde Ç. Tang sülâlesi (618 - 907) nden önceki bir zamandan beri yapılmaktadır. Bugünkü gibi haşlanıp demlendirilerek içilmesi göreneği ise Ming sülâlesi (1364 - 1644) zamanında gelişmiştir. Japonyada Ç. a *mokle* denilen ak yasemin katılır. Tayland'da Ç. yapraklarını ağızda çiğnerler. Araplar Ç. larını nane ile kokulandırırlar. Ticaret alanında satılan kafein maddesinin çoğu, döküntü Ç. lardan çıkarılır. Bu madde, hem tıpta hem de az alkollü veya hiç alkolsüz içki sanayiinde kullanılır.

ÇAY (Alm. *Bach*, İng. *brook*, Fr. *ruisseau*), akarsulardan ırmağın küçüğüne verilen ad. Dilimizde Ç. ile *dere*, *su* ve *öz* birbirine karıştırılırsa da, Ç. daha çok dereden biraz daha büyük, özden daha bol sulu akarsular için kullanılır. Bk. AKARSULAR.

ÇAY, Afyon iline bağlı bir ilce merkezi. Nüfusu 6 400 (1955) dür. Denizden yüksekliği 1 030 m dir. Ç. Sultan Dağlarının eteğindedir. Konya - Akşehir - Afyon şosesi, kasabanın içinden geçer. İç Anadolunun batı kenarında kurulmuş olan Ç. ın güneyinde, yüksekliği 2 500 m yi geçen dağlar (Sultan Dağlarının kuzeybatı ucu), kuzeyinde ise 1 000 m yüksekliğinde, bir tarafında Eber Gölünün bulunduğu geniş ovalar uzanır. Haydarpaşa - Konya demiryolu bu ovadan geçer. Ç. kasabası aynı addaki demiryolu istasyonunun 4 km güneyindedir. Kasabanın Konya, Akşehir, Afyon ile yakın bağlantısı vardır.

İçme ve kullanma suyu Çay deresinden alınır. 44 çeşme ve 3 km kuzeydeki artezyen kuyuları kasabanın su ihtiyacını sağlar. Ç. kasabası 1935 ten beri elektrikle aydınlatılmaktadır. Kasabanın yakınında bir mezbaha vardır. Selçuklulardan kalma bir kervansarayla bir cami, Eber Gölü kenarında Yavuz Sultan Selimin Çaldıran seferine giderken yaptırdığı 60 gözlü bir köprü, 2 km uzunluğundaki bir kaldırım tarihî eserlerindendir.

Kasaba halkının büyük çoğunluğu çiftçilikle geçinir. Başlıca ürünleri şeker pancarı, tahıl, afyon ve fasulyedir. Hayvancılık da önemli gelir sağlar. Ç. ticaret bakımından ileri bir kasabadır. Çarşısındaki canlı alışverişten başka, her hafta çarşamba günleri pazar kurulur. Kasaba ile Yalvaç arasında linyit madenleri vardır. Ç. istasyonunda Toprak Mahsulleri Ofisine ait 3 500 tonluk 2 ambar ve 90 ar tonluk 24 çelik ambar bulunmaktadır. Ç. ilcesinin sınırları içinde 22 köy vardır.

ÇAYCUMA, Zonguldak iline bağlı bir ilce merkezi. Nüfusu 2 713 (1960) tür. Denizden yüksekliği 23 m, Karadenize uzaklığı 20 km dir. Zonguldak şehrinin aş. yu. 25 km doğusundadır. Kasabanın 1 km doğusundan Ankara - Zonguldak demiryolu geçer. Ç. nın bir istasyonu bulunmaktadır. Zonguldak, Bartın ve Devrek ile yakın bağlantısı vardır. Belediye örgütü 1944 te kurulmuştur. Kasabada 10 yataklı bir dispanser, eczahane, ilk ve orta okul, otel, gazino, fırın, han ve parklar, hal binası vardır.

İç ve Kuzey Anadolunun bir kısım şehir ve kasabalarını Karadenize bağlıyan işlek demiryolu ve şoselerin uğrak yerinde bulunan Ç., kısa zamanda gelişme yoluna girmiş, nüfusunun çoğu çalışmak üzere başka yerlere (özellikle Zonguldak kömür havzasına) gittiği halde, nüfusu artmıştır. Halkın geçim kaynağı tarım (buğday, arpa, yulaf, meyvacılık, sebzecilik) ve hayvancılıktır. Kasaba ve çevresin-

de 10 kadar tuğla ocağı, Hisarönünde Sümerbank tarafından yaptırılmış büyük bir ateş tuğlası fabrikası vardır. Bu fabrikanın ve Karabük demir - çelik fabrikalarının mallarını dış ülkelere göndermek üzere Filyos'ta 300 m uzunluğunda bir iskele yapılmış, böylece Ç. ve çevresinin kolaylıkla bağlanabileceği bir iskele meydana gelmiştir.

Kasabada her hafta cuma günleri pazar kurulur. Ayrıca eylül ayının birinci ve ekim ayının ikinci haftasında eşya ve hayvan panayırları açılır.

Ç. nın 8 km batısında Göldağı adında ormanlık ve çayırlık bir gezi yeri (yüksekliği 750 m) vardır. Çayırköy denilen yerde (kasabanın 7 km kuzeybatısında) içinden kuvvetli bir su çıkan büyük bir mağara bulunmaktadır. Ç. ilcesinin yüzölçümü 757 km² dir. Merkez bucağından başka, Hisarönü, Perşembe ve Saltukova adlı 3 bucağı ve toplu olarak 81 köyü vardır. Hisarönü'nde belediye örgütü kurulmuştur. Perşembe bucağının merkezi Hacıkadı'da, Saltukova bucağının merkezi ise Kokaksu'dadır. Hacıkadı'da ve Kokaksu'da PTT merkezi vardır.

ÇAYA, Buryat Moğol Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde ve Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin İrkutsk bölgesinde bir ırmak. Uzunluğu aş. yu. 300 km dir. Yukarı Angara sırtlarının eteklerinden çıktıktan sonra Kuzey Baykal dağlık bölgesinden geçer, sağdan Nalimda, soldan da Abçada ırmaklarını aldıktan sonra Lena ırmağına dökülür.

ÇAYA, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinde, Tomsk bölgesinde bir ırmak, Ob ırmağının sol kolu. Parbig ve Bakçar ırmaklarının birleşmesinden meydana gelen Ç. nın uzunluğu 176 km dir. Kar ve yağmur sulariyle beslenir. Kasım ayının ilk yarısında donar, buzları ancak nisan ayının sonunda çözülür.

ÇAYA ya da ÇEPELARSKA REKA, güney Bulgaristanda bir ırmak. Uzunluğu 88 km dir. Bu ırmak Orta Rodop dağlarından çıkar ve Filibe (Bulg. Plovdiv) şehri altında Meriç nehrine dökülür.

ÇAYAN, Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Güney Kazakistan bölge (oblast) sinde, Karatau sırtının güneybatı eteklerinde, Çayan ırmağı üzerinde bir şehir. Çevresinde tarla ürünleri (buğday, arpa, darı, yulaf, mısır) ekilir; hayvan (en çok koyun) yetiştirilir. Yemiş bahçeleri de vardır.

ÇAYELİ (eski adı: **Mapavri**), Rize iline bağlı bir ilce. Merkezinin bulunduğu yere Çaybaşı denilir. Nüfusu 9 713 (1960) tür. Ç. Rizenin 20 km kuzeydoğusunda, Kıble Dağı deresinin ağzına yakın bir yerde, deniz kıyısındadır. Güneyinde 3 700 m yi geçen ve ormanlarla örtülü Tatos dağları yükselir. Bu sıradağlar geçilmesi güç bir set meydana getirdikleri için, Ç. nin gerisindeki yerlerle bağlantısı yoktur. Bu dağlardan inen ve denize dökülen kuvvetli dereler, vâdilerini çok derin kazmış bulundukları için doğu ve batıya gidiş geliş güçtür. Bu sebeple, Ç. ne gidip gelmek için Rize limanından faydalanılır. Ayrıca Rizeden Ç. ne kıyı boyunca uzanan bir şoseden de gidilir. Kasabanın yeri inişli çıkışlıdır. Su ihtiyacı çeşmelerden sağlanır. Kasaba elektrikle aydınlatılmaktadır (Hidroelektrik santralı 1948 de yapılmıştır). Halkının başlıca geçim kaynağı fındık, portakal ve mandalinadır.

Ç. ilcesinin yüzölçümü 454 km², nüfusu 39 498(1960) dir. Burası yurdumuzun sık nüfuslu yerlerinden olup km² ye 86 kişi düşer. İlcenin merkez bucağından başka 2 bucağı daha vardır (Büyükköy ve Kaptanpaşa). Büyükköy'de belediye örgütü kurulmuştur. İlce sınırları içinde 35 köy vardır.

ÇAYGİLLER (*Theaceae* veya *Camelliaceae*), tropik ve subtropik bölgelerde yetişen ağaç ve ağaççıkları kapsıyan bir bitki familyası. Bu familyanın, birçokları süs ve kültür bitkisi olan 23 cinsi ve 380 e yakın türü vardır. Çoğu, kışın yapraklarını dökmez. Yaprakları basit, almaşık dizilişli derimsi ve yapılarında idiyoblastlar (Sclereidler) bulunur. Çiçekleri gösterişli, erdişi, aktinomorf, çiçek formülü: S_5 P_5 AG (3 - 5). Meyva odunlu, kapsül nadir olarak drupadır.

Familyanın önemli cins ve türleri: *Camellia sinensis, Thea sinensis* (= Çay), *Camellia japonica* (= Kamelya).

ÇAYIR (Fr. *pré, prairie*; Alm. *Wiese*; İng. *meadow*), biyolojideki ot türünden çeşitli bitkilerin sık bir şekilde bir yerde toplanarak bir örtü meydana getirdikleri bitki topluluğu. Çiftçilikteki anlamiyle otçul hayvanlara yem sağlanan bitkilerin bulunduğu yer. Ç. ların çok çeşitleri varsa da, hepsinde ortak nitelikler görülür.

Ç. ların yetişmesinde tabiî şartların önemli yeri vardır. Öyle yerler olur ki burada ağaç ve hattâ çalıların yetişmesi için şartlar elverişli değildir: Akarsu yatakları etrafındaki, su taşmaları sırasında sık sık su altında kalan yerler, yılın uzun bir zamanında kar altında bulunan alanlar, şiddetli kışlarda don tutan dağlar ve vâdilerle ağaçların tutunmasına imkân vermiyen bazı dik yamaçlar gibi. Böyle yerlerde ise buralarda yaşıyabilecek bitkiler ve çoğu buğdaygillerden olan türler tutunur, Ç ları, otlakları meydana getirir. Ç. larda tabiî halde yetişen bitkilerin şu nitelikleri vardır:

1. Bu gibi bitkilerin kökleri sürünür şekilde ve saplarının bir bölümü toprak içindedir ve sürekli bitkiler özelliği gösterir. Bundan ötürü, toprak üstündeki bölümleri meyva ve tohumları olgunlaşmadan biçildikleri (çayır) veya hayvanlara yedirildikleri (otlak) halde yine yetişip büyürler. Kökleri yatay olarak büyür ve yetiştikleri alanı kolayca kaplar.

2. Bu bitkilerin toprak dışındaki saplarının düğümleri birbirine yakın olduğu için bitkinin yaprakları sık bir rozet şeklinde ve toprağa yakın bir yerde bulunur. Bu yüzden, yüksek bitkilerin yaşamasına engel olan don ve soğuklar bu bitkiler üzerinde o derece kötü etki yapamaz. Hattâ kışın bunlar kar altında kalabilirler.

3. Bu bitkiler, bulundukları yerlerde daima fazla kalıntı bıraktıkları için toprağın yüzünde yumuşak bir örtü meydana gelir. Bu da soğuğun içerilere işlemesine engel olur.

4. Ç. ları meydana getiren bitkiler sık yetişir. Güneş ışınları bu sık örtüden toprağın yüzüne fazla etki yapmadığı için toprak nemli kalır. Bu sebeple, Ç. bitkileri toprağın her yerini örtemiyen yüksek boylu bitkilere göre daha az yağışla yetinebilir.

5. Ç. bitkileri sık yetiştikleri için, ancak bu şarta uyabilen bitkiler bunlarla yaşıyabilir. Bu sebeple, Ç. larda bitki topluluğunu meydana getiren ve aynı şartlara uyan bitkiler birbirine oldukça yakın türlerden olurlar.

6. Ç. biçilmediği halde tozlaşma (istibar) kolayca olur. Çünkü aralarında tozlaşma olacak çiçekler ve bitkiler birbirine pek yakındır.

Ç. ları meydana getiren bitkiler pek çeşitlidir. Bunlar arasında en çok görüleni buğdaygillerden olan türlerdir: Kuraklığa dayanan türlerden karaçayır, Ç. delicesi, nemli Ç. larda çok bulunan Ç. tilki kuyruğu, fleol otu, ince Ç.

veya ipekçik otu, Ç. paturini, Ç. güzeli veya titrek otu, ayrık çimi, ayrık gibi.

Ç. lar, meydana gelme şartlarına ve bitkilerinden faydalanma tarzına göre türlü adlarla anılır:

a. Otları doğrudan doğruya yerinde ve özellikle büyük baş hayvanlara yedirilen alanlara *otlak* (Fr. *herbage*, Alm. *Gras*, İng. *grass*) denilir.

b. Her türlü hayvanların serbestçe yedikleri otların bulunduğu yerlere *büyük otlak* veya *mera* (Fr. *paturage*, Alm. *Weide*, İng. *pasture*) adı verilir.

c. Yüksek yerlerdeki otlaklara *yayla* (Fr. *alpage*) denilir.

Otları kendiliğinden yetişen, zaman zaman biçilen ve aynı bitkilerle örtülü bulunan yerlere *tabiî Ç.* veya *sürekli Ç.* denilir. Türlü bitkilerin ekildiği tarlalara birkaç yılda bir Ç. bitkileri dikilirse, bu gibi yerlere *yapma Ç.* veya *geçici Ç.* adı verilir.

Ç. lar yılda bir veya iki defa biçilir; biçilen otlar kurutulur, balya haline getirilir ve kışın hayvanlara yedirilir. Ç. ların biçilmesi için bitkilerin tohum vermesi beklenmez. Aksi halde tohumlar toprağa düşer ve bitkinin geri kalan kısmının beslenme derecesi zayıflar.

ÇAYIR BİÇME MAKİNESİ, ot ve çayırları biçmekte kullanılan küçük bir makine çeşidi. Park ve büyük bahçelerdeki uzamış çimenler Ç. B. M. ile biçilir. Bir kişinin itmesi veya 1 - 2 beygirlik küçük bir motorla hareket ettirilir. Küçük bir Ç. B. M. tipi, yalnız düz yerlerde işletilecek ve boyları 15 - 20 cm i geçmiyen otları biçecek şekilde yapılmıştır. Günde 5 - 10 dönümlük bir alanı biçebilen Ç. B. M. 180° aralıklı ve helezon biçiminde birleştirilmiş iki bıçağın hızla dönmesiyle biçme işini yapar. Ç. B. M., dökme demirden veya lâstikten iki tekerlek üzerine oturtulan bir çatı ile bu çatı üzerinde, hareketini tekerleklerin dönmesinden alarak, bıçakları döndüren dişli çarklardan ve hızlı git - gel ile otları biçen bıçak bölümlerinden meydana gelir. Biri yer durumuna göre bıçak yüksekliğini durmadan ayarlıyan, öteki bıçağın ortalama yüksekliğinden daha yükseğe kaldırılmasını gerektirecek büyük dalgalı topraklarda kullanılan iki kaldıraç da önemli iş görür.

ÇAYIR KÖPEĞİ (*Cynomys socialis*), Kemiriciler (Rodentia) takımının yalın dişli olan ve Sincabımsılar (Sciuromorpha) bölümüne giren Sincapgiller (Sciuridae) familyasından memeli bir tür. Uzunluğu 37, kuyruğu 7 cm dir. Sesi köpek havlamasına benzer. Koloni meydana getirir ve çok özel bir yuva kazar. Kuzey Amerikanın otu bol olan yerlerinde yaşar. Kış uykusuna yatar.

ÇAYIR TAVUĞU (*Tympanuchus cupido*), Tavuksular (Galliformes) takımının Tavuklar (Galli) alttakımının Orman tavuğugiller (Tetraonidae) familyasından bir kuş türü. Uzunluğu 40, kuyruğu 12 cm dir. Boynunun yanlarında hava keselerine gömülü olan iki uzun tüy demeti vardır. Yurdu Kuzey Amerikadır. Eti beğenilir.

ÇAYIRALAN, Yozgat iline bağlı bir ilce ve kasaba. İlce merkezi olan Ç. (eski adı: Çayırşeyhi), 3 956 (1960) nüfuslu bir kasabadır. Çam ve meşe ormanlariyle örtülü bulunan Akdağ (2 300 m) ın batı eteğinde 1 250 m yükseklikte bulunan Ç., bağlık bahçelik güzel bir yerdir. Kasaba halkı çiftçilik ve hayvancılıkla geçinir. Yılda ortalama 150 - 200 ton tahıl satılır. Fasulye ve patates de elde edilir. Kasabanın 30 km uzağında Uzunlu köyünde su ile çalışan bir un fabrikası vardır. Kasabada her hafta salı günleri pazar kurulur. Ç. belediyesi 1930 da kurulmuştur. Kasaba ve çevresinde küçük bir park ve 2 000 m² lik bir fidanlık vardır. Suyu ilcenin doğusundaki bir kaynaktan getirilmiştir. Kasabada Selçuklular çağından kalma bir kümbet vardır. Kasabanın hemen doğusunda Akdağ ormanları uzanır. Bu ormanlar halkın gezi yeridir. Ç. dar bir yol ile Sorgun üzerinden Yozgat'a, Boğazlıyan üzerinden de Fakılı tren istasyonuna bağlıdır. Ç. ilcesinin nüfusu 35 168 (1960) dir. Merkez bucağından başka, Çandır adlı bir bucağı vardır. İlce sınırları içinde 33 köy toplanmıştır.

ÇAYIRHAN, Ankara ilinin Nallıhan ilcesine bağlı bir bucak. Aynı addaki bucak merkezi 893 (1955) nüfuslu bir köy olup PTT merkezi vardır. Bucak topraklarının bir bölümü ormanlık - fundalık, bir bölümü tarla ve otlaktır. Çevresinde çeşitli ürünler yetişir, tiftik keçisi beslenir. Derileri için avlanan hayvanlar vardır. Arıcılığa önem verilmektedir. Ç. bucağının 14 köyü olup nüfusu toplu alarak 4 469 (1955) dur.

ÇAYIROVA TEKNİK BAHÇIVANLIK OKULU, Tarım Bakanlığına bağlı bir tarım okulu. Gebze ile Tuzla arasında, Çayırova'da kurulmuştur. 1943 te kurulan okulun amacı, köylü ve çiftçi çocuklarına her türlü tarım konularını çağdaş bilgi ve yollarla öğretmektir. Öğrenciler parasız yatılı okurlar. Öğretim süresi üç yıldır. Kanun gereğince okula yalnız köylü ve çiftçi çocukları alınır. Okulda uygulama öğretimi için el sanatları, marangoz ve demirci atelyeleri, süt evi, çamaşırlık, dikiş evi, ahır, ağıl, kümes ve işletme yapılarından başka, öğretmenler için evler de yapılmıştır. Meslek dersleri uygulamalı olarak öğretilir.

Okul, Gebze ilcesine 5, Tuzlaya 3 kilometre uzaklıkta kurulmuştur. Ankara asfaltı ile demiryolu okul toprakları içinden geçer. 3 850 dönüm olan okul topraklarının büyük bir bölümü düz, kuzeye bakan bölümü ise bayırdır; ortasından Çayırova deresi geçer. Doğu yönünde Fanço denilen yerde, saniyede 8 - 10 litre su veren Fanço Pınarı vardır.

Okul toprağının 500 dönümü meyvacılık, 450 dönümü fidancılık, 550 dönümü bağcılık, 400 dönümü sebzecilik, 500 dönümü de süs bitkileri işletmesi için kullanılmaktadır. Ayrıca 100 dönümlük bir ormanlığı ile 50 dönümlük çınarlığı, 75 dönümlük park ve koruluğu vardır. Öteki topraklar tarla tarımı içindir. Okulun kuzeydeki toprakları killi, doğu ve batı yanlarındakiler kumludur. Düz yerlerde 2 - 2,5 m derinliklerde su çıkar. Bağcılığa ayrılmış olan bölümün 100 dönümü Amerikan asma fidanlığı, 400 dönümü şarap ve yaş olarak yenen üzüm için ayrılmıştır. Meyvacılığa ayrılmış bölümde elma, armut, kayısı, erik, şeftali, kiraz gibi meyvalar yetiştirilir. Fidanlık için ayrılan 500 dönümlük yer, yedi parçaya bölünmüştür. Çevre halkı fidanlarını buradan alır.

Sebzecilik işletmesinde enginar, kuşkonmaz, çilek gibi 3 - 4 yıl süren sebzeler ve başka yıllık sebzeler ekilir. Tarla tarımı ise arpa, yulaf gibi yem çeşidinden olup okulun iş ve gelir sağlıyan hayvanlarının yemini verir. Ayrıca öğrencilerin kışlık yiyeceğini elde etmek üzere bakla, nohut, mercimek gibi sebzeler yetiştirilir.

Bütün bu tarım bölümleri birer işletme olarak yönetilir ve her birinin özelliklerine uygun döner sermayesi vardır. Bundan başka, okulun hayvancılık işletmesi de vardır. Bu işletme ile öğrencilerin süt, yoğurt gibi besinleri elde edilir. Ayrıca, uygulama ve besin için kümes hayvanları, arı işletmeleri de vardır.

ÇAYIRŞEYHİ, Yozgat ilinde bulunan Çayıralan ilcesinin eski adı. Bk. ÇAYIRALAN.

ÇAYKARA, Trabzon iline bağlı bir ilce. Nüfusu 1 100 (1960) dür. Ç. Trabzonun 60 km güneydoğusunda, Of kasabasının 20 km kadar güneyindedir. Ç. nın hemen güneyinde 2 500 - 3 000 m yüksekliğindeki Soğanlı dağları uzandığından, kasabanın güney ile bağlantısı yoktur. Trabzonla Ç. arasındaki dağlık yerler, birçok derelerle derin bir şekilde yarılmıştır. Bu sebeple, kasabayı doğruca il merkezine bağlıyan bir yol da yapılamamıştır. Ç. Of'tan geçen 90 km lik bir şose ile Trabzona bağlıdır. Rize'ye de yine Of yoliyle bağlanmıştır. Belediye örgütü 1948 de kurulmuştur. Su ihtiyacı kaynaktan karşılanır. Halkın başlıca geçim kaynağı fındık, fasulye, meyva ve çekirdek satışıdır. Hayvancılık da kazanç getirir.

Ç. ilcesinin yüzölçümü 661 km², nüfusu 38 650 (1960) dir. İlcenin merkez bucağından başka 2 bucağı daha vardır (Dernekpazarı, Şerah). Tam örgütlü bir bucak olan Dernekpazarı'nın merkezi Kondu'dur. Burada belediye örgütü de kurulmuştur. Şerah bucağının merkezi ise Uzungöl'dür. Burada da belediye örgütü vardır. İlce sınırları içinde 41 köy toplanmıştır.

ÇAYKAZAN, Anadolu'ya gelmiş Moğol kabîlelerinden biri. Ç. lar, XIV. yüzyılda Orta Anadolu'da, Ankara ve Kırşehir arasındaki bölgede oturuyorlardı. Anadoludaki Moğol egemenliğinin yıkılışından sonra Karaman beyliğine bağlanmışlardır. 1383 te Akşehir yakınlarında I. Murat komutasındaki Osmanlı ordusu ile karşılaşan Karaman ordusunda Ç. lar da vardı. Kadı Burhaneddin'in Orta Anadolunun bir bölümünü egemenliği altına alması üzerine onun hizmetine girmişlerdir. Kadı Burhaneddin'in ölümünden sonra Osmanlı devletine bağlanan Ç. lar, Ankara Savaşında öteki Tatar kabîleleri gibi, Bayezid'e ihanet ederek Timurun yanına geçmişlerdir ki, tarihçiler bunlara toptan Kara Tatar adını verirler. Ç. ların çoğu Timur tarafından Maveraünnehr'e götürülen Kara Tatarlarla birlikte gitmiş, pek azı ise Ankara çevresinde kalmıştır.

ÇAYKOVSKİY, Modest İl'iç (1850-1916), Rus dram ve libretto yazarı ve mütercimi. Tanınmış besteci P. İ. Çaykovskiy'in kardeşidir. Alapaevsk (Perm ili) te doğmuştur. Petersburg (Leningrad)da hukuk okumuştur. 1880 den sonra Rusya'nın türlü şehirlerinde oynanan birçok piyesler yazmıştır: *Blagodetel* (Velinimet) [1881], *Bortsı* (Savaşçılar) [komedi, 1897], *Lizaveta Nikolaevna* (ad) [1884], *Simfoniya* (Senfoni) [konusu besteci P. İ. Çaykovskiy'in hayatından alınmıştır, 1890], *Den v Peterburge* (Petersburg'da bir gün) [1892]. Ç. libretto yazarı olarak da tanınmıştır. P. İ. Çaykovskiy'in *Pikovaya dama* (Maça kızı) adlı operasının librettosunu A. S. Puşkin'in aynı adı taşıyan bir hikâyesine dayanarak yazdığı gibi, *Yolanta* operasının librettosunu da Henrik Hertz'in *Kong Renés Datter* (Kıral René'nin kızı) adlı dramını göz önünde tutarak meydana getirmiştir. P. İ. Çaykovskiy'in *Şçelkunçik* (Fındıkkıran) baletinin librettosunun yazılmasına da katılmıştır. Bunlardan başka, Dante'nin *Divina Commedia*'sından yararlanarak S. V. Rahmaninov'un *Francesca da Rimini*'sinin librettosunu da kaleme almıştır. Shakespeare'in *Richard II* adlı dramını (1906) ve sonelerini (1914) Rusçaya çevirmiştir. P. İ. Çaykovskiy'in ölümünden sonra V. L. Davidov ile birlikte büyük bestecinin arşivini düzenlemiş ve *Jizń P. İ. Çaykovskogo* (P. İ. Çaykovskiy'in hayatı) adlı büyük bir eser yazmıştır (3 cilt, 1900 - 1902). Ayrıca P. İ. Çaykovskiy ile S. İ. Taneeva'nın mektuplarını da yayınlamıştır (1916).

ÇAYKOVSKİY, Pëtr İl'iç (1840 - 1893), Rus bestecisi. Voltinsk (eski Vyatka eyaleti) te doğmuş, Petersburg (Leningrad) da ölmüştür. Çocukluğundan beri aşırı derecede duygulu olan Ç. ilk musiki bilgisini annesinden almış, henüz beş yaşını doldurmadan, kendisinden biraz büyük olan ablasiyle birlikte annesi için bir şarkı bestelemiş, hukuk öğrenimi yaparken musiki bilgisini de geliştirmiş, adalet bakanlığında memur iken de 1862 de açılan Petersburg Konservatuvarına devam etmiş, ilk eserleri olan *Rus tarzında Scherzo* (op. 1) yu, *Fa Uvertür*'ü, *Do Diyez Minör Sonat*'ı bu sıralarda (1865) bestelemiştir. Bu son eserde durmadan tekrarlanan bir motif vardır ve bu tarz sonradan Ç. nin enstrüman eserlerinin hepsinin temeli olacaktır. 1860 ta Schillerin *Sevinç'e* adlı od'u üzerine bestelediği bir cantata ile musiki öğrenimini tamamlıyan Ç., Moskova Konservatuvarına öğretmen olmuş, burada editör P. Jurgenson ve eleştirmeci N. Kaskin ile dostluk kurmuştur. Ç. in konservatuvar öğretmeni olarak geçirdiği on iki yıl olaylarla yüklüdür. Bu süre içinde besteci, temsiller vermek üzere Moskovada bulunan Belçikalı opera sanatçısı Désirée Artôt'ya vurulmuşsa da, aşkına karşılık görememiş, bir Moskova gazetesinde yıllarca musiki eleştirmeciliği etmiş, Bayreuth'teki Wagner festivaline giderek orada Franz Liszt ile tanışmıştır. Hiç yüzünü görmediği halde para yardımından faydalandığı Nadejda von Meck ile kurduğu garip dostluk ve sonra da bu kadınla evlenmesi aynı devreye rastlar. Ç. in cinsel anormalliği yüzünden daha başlangıçta sonu gelmiyeceği belli olan bu evlilik ancak birkaç ay sürmüş, bestecinin kendisini öldürmeye kalkışmasına bile yol açmıştır. Ç. hayatının bu devresinde büyük bir mânevi acı çektiği halde, aralarında en büyük eserlerinin birkaçı da bulunan birçok eser bestelemiştir. Nitekim, ilk dört senfoni, ilkin Nikolay Rubinstein'ın adına sunulmuşken, onun beğenmemesi üzerine Hans von Bulow'un adına sunulan ilk piyano konçertosu, yaylı saz kuartetleri, beş opera ve bu arada en ünlü operası olan *Evgeniy Onegin* ve *Lebedinoe ozero* (Kuğu gölü) baleti hep bu devrenin ürünleridir. Nadejda von Meck'in cömertliği sayesinde otuz yedi yaşında para sıkıntılarından kurtulan Ç., konservatuvardaki görevinden çekilmiş ve o günden başlıyarak bütün hayatı boyunca kendini besteciliğe vermiştir. Ç. in besteci olarak gelişmesi yavaş olmuş, fakat kendisi sıkı ve sistemli çalışan bir insan olduğu için her yıl çeşitli tarzlarda birçok eser vererek başarıya ve üne ulaşmıştır. 1865 yılında bir *Do Minör Uvertür*'den sonra, klâsik örneğe göre dört hareket halinde kurulmuş olan *Sol Minör Birinci Senfoni* (*Zimnie grezı* = Kış hulyaları; op. 13; 1866) yi besteliyen Ç., aynı yıl *Torjestvennaya uvertyura na datskiy gimn* (Danimarka millî marşı için tören uvertürü; op. 15) i, üçüncü bölümü ünlü *Sözsüz şan* olan *Souvenir de Hapsal* (Hapsal'ın hâtırası; op. 2) ı yaratmıştır. 1867 - 1868 de *Voevoda* (Voyvoda) adlı ilk operasını meydana getirmiş, fakat 1869 da verilen ilk tem-

P. İ. ÇAYKOVSKİY

sillerinden sonra bu eserini beğenmiyen Ç., partisyonların bir kısmını yok ettiği için bugün bu operadan elimizde yalnız *Hizmetçilerin dansı*, uvertür ve intermed bölümleri kalmıştır. Besteci *Fa Minör Romans* (op. 5) ını Désirée Artôt'ya nişanlanma armağanı olarak göndermiştir. 1867 de orkestra yönetmek üzere Moskovaya giden Berlioz için verilen şölende kadehin Ç. tarafından kaldırılması artık onun yıldızının parlamaya başladığını göstermiştir. Ç. bu vesile ile *Moguçaya Kuçka* (Kuvvetli topluluk) nın başında bulunan V. V. Stassov ile dost olmuş ve bu topluluğa yaklaşmıştır. Bu temasın Ç. in eserlerine olan etkisi *Fatum* (1868) adlı senfonik şiirde sezilmektedir. Bu derece çalıştığı ve 1869 da *Undina* operasını yarattığı halde, Ç. tam bir başarıya ulaşamamış, adının yabancı ülkelere yayılması için *Romeo ve Jülyet* adlı uvertürü bestelemesi (1870) gerekmiştir. *Undina*'nın ardından *Altı Romans* (op. 6; 1869), *Re Majör Birinci Yaylı Sazlar Quatuoru* (1871) ve piyano için *Nocturne* (Noktürn) ve *Humoresque* (Hümoresk) (op. 10; 1871) gelmiştir. Ç. bu sıralarda erkek kardeşi Anatoliy'e yazdığı bir mektupta, yaratacağı eserlerde artık kendisine yol gösterecek olan düşünceyi «Hâtıralarım ve ümitlerimle yaşıyorum» cümlesiyle anlatır. 1872 yılı yazını Ukrayna'daki Kamenka'da kızkardeşinin evinde geçiren Ç., temaları Ukrayna folklorundan alınan *Do Minör İkinci Senfoni* (op. 17; 1881) yi bestelemiş, daha sonra gelen *Altı Lied* (op. 16) ile Ostrovskiy'in dramı *Sneguroçka* (Kar kızı) [1895] için hazırladığı sahne musikisinden sonra da hayatını altüst edecek olan *Burya* (Fırtına) adlı senfonik fantazisini yazmıştır. İlk olarak 1873 te Moskovada dinlenen bu eser, bestecinin hayatında pek büyük bir yer tutan Nadejda von Meck'i ağlatmıştır. Bunun arkasından *Fa Majör İkinci Yaylı Sazlar Quatuoru* (1874) gelmiş, *Kuznets Vakula* (Demirci Vakula) [1874] ve *Opriçnik* operaları hiçbir başarı kazanamamıştır. Ç., 1875 te yazdığı *Si Minör Birinci Piyano Konçertosu* ile hayli başarı sağlamış, Hans von Bulow'un ilk olarak Boston'da çaldırdığı bu konçerto 1890 da kendisi tarafından baştan başa değiştirilmiştir. Ç. daha sonra *Re Majör Üçüncü Senfoni*'sini yazmıştır. Majör tonaliteli biricik senfoni olan bu eser, bu tarzın gelişmesinde ileri bir adım sayılır. Ç. 1876 da dostu Laub'un hâtırasına *Mi Bemol Minör Üçüncü Yaylı Sazlar Quatuoru* (op. 30) nu bestelemiş, sonra ilk baleti olan *Lebedinoe ozero* (Kuğu gölü; op. 20) yu, kendi adını taşıyan *Süit*'i, Dante'nin *Divina Commedia*'sı üzerine *Francesca da Rimini* adlı enstrümental dramı, viyolonsel ve orkestra için *Rokoko Varyasyonlar* (op. 33; 1876-1877) ve bir *Scherzo - Vals* (1877) yazmıştır. 1877 yılının verimi Nadejda von Meck'in adına sunulan *Dördüncü Senfoni* ile *Evgeniy Onegin* operası olmuştur. Ç. bir öğrencisi ile evlenemediği için yabancı ülkelere gitmiş, İsviçrede *Re Majör Keman Konçertosu* (op. 35) nu, İtalyada piyano konçertosunu (op. 44) ve *Capriccio Italien* (İtalyan kapriçyosu; op. 45) i bestelemiştir. Yurduna dönüp kardeşinin Kamenka'daki evine giden besteci, 1878 yazında orada *Altı Duo* (op. 46) sunu, *Yedi Lied* (op. 47) ini ve yaylı orkestra için *Serenad* (op. 48) ının baş tarafını yazmış, Moskovaya dönünce de birbiri ardından *Uvertür 1812* yi ve *Orleanskaya deva* (Orléans'lı bâkire) [1878] operasını yaratmıştır. Sonra, Pariste ölen N. Rubinstein'ın hâtırasına *La Minör Trio* (op. 50; 1881) yu bestelemiş, bunun arkasından *Mazepa* (ad) operası, *İkinci Orkestra Süiti* (op. 53), *Kinderlieder* (Çocuk şarkıları; op. 54), *Üçüncü Orkestra Süiti* (op. 54) ve piyano için *Fantezi* (op. 56) gelmiştir. 1887 de *Çarodeyka* (Sihirbaz kadın) operası ve Mozart'ın şerefine bestelenen *Mozartiana* çıkmıştır. Sonra, 1882 de, orkestra şefi olarak alkışlandığı konser turneleri arasında, Ç. *Mi Minör Beşinci Senfoni* (op. 64) yi, *Hamlet* uvertürünü, *Condrillon* baleti (op. 66) ni, *Pikovaya dama* (Maça kızı; op. 68) operasını, yaylı sazlar için Re Minör bir sextuor olan *Souvenir de Florence* (Floransa hâtırası; op. 70) ı yazmıştır.

1890 yılı Ç. için çok acılı bir yıl olmuştur. Nadejda von Meck hiçbir sebep göstermeksizin ondan uzaklaşmış, Ç. ilkin Amerikaya gitmiş, sonra Avrupada dolaşmıştır. *İolanta* operası (op. 69; 1890 - 1891) ve sonradan Ç. in içinden bir süit de çıkardığı *Casse - Noisette* (Fındıkkıran; op. 71) bu devrenin ürünleridir. 1893 yılında da *Altıncı Senfoni* (op. 74) ile *Üç Numaralı Piyano Konçertosu* (op. posth. 73) doğmuştur. O yıl Petersburg'da altıncı senfoninin ilk çalınışından sonra Ç. koleraya tutularak ölmüştür (Ç. in kendini öldürmek maksadiyle Neva ırmağından bir bardak su alıp içtiği de söylenir).

Ç. in eserleri Moskova Konservatuvarında, onun yerine geçenler ve özellikle Taneev tarafından Skryabin, Rahmaninov, Medtner, Vasilenko ve Aleksandrov gibi müzisyenlere devredilmiştir. Stravinskiy ile Dyagilev de onun baletlerini canlandırmaya çalışmışlardır. 1917 devriminden sonra Rusyada eserlerinin çalınması bir ara yasak edilen, fakat yavaş yavaş yeniden göze giren Ç. in Şostakoviç, Haçaduryan, Kabalevskiy gibi çağdaş Sovyet bestecileri üzerindeki etkileri inkâr edilemez. Son yıllarda Sovyetler Birliğinde Ç. in eserleri toplu olarak yayınlanmıştır.

ÇAYLAK, Çaylak Tevfik (b. bk.) tarafından 1 şubat 1876 (Hicrî 1292) tarihinde çıkarılmaya başlanan bir gazete. İlk Türk mizah gazetelerinden biridir. Ç. haftada üç kere 4 sayfa olarak çıkardı. Daha çok günlük konularla politika olayları ve adamları üzerinde mizahî yazıları yayınlardı. Başlığında İstanbulu ve üstünde uçan bir çaylağı gösteren bir resim vardı. Gazetenin adı, bu çaylağın ağzındaki kâğıt parçası üzerine yazılmıştı. Arka sayfası günün konusu ile ilgili büyük bir karikatüre ayrılırdı. Karikatürlerde o günün aydını gibi giyinmiş bir çaylak da yer alır ve espriyi o yapardı. Yazılar çok zaman başlık bile konmadan iki sütun olarak alt alta sıralanır, yalnız bir yatay çizgi ile ayrılırdı. Ç. ın dili çok sade idi; eski ve süslü dil mizah maksadiyle kullanılıyordu. Bu gazete 25 haziran 1877 tarihine kadar (162 nüsha) yayınlanmıştır.

ÇAYLAK TEVFİK (1843 - 1892) [asıl adı: **Mehmet Tevfik**; çıkardığı «Çaylak» gazetesinden dolayı bu adla anılır], Türk gazetecisi. İstanbulda doğmuştur. Yazı hayatına zayıf bir öğrenimden sonra düzelticilikle girmiştir. Bursa'da memur bulunduğu sırada «Hüdavendigâr» gazetesini çıkarmıştır. İstanbul'a dönünce «Asır» gazetesini yayınlamış, sonradan bu gazetenin adını «Letaif - i Asar» a çevirmiş, «Terakki» adlı bir gazete de yayınlamıştır. Kendisine lâkap kazandırmış olan «Çaylak» (b. bk.) adlı bir mizah gazetesi çıkarmış, bundan sonra «Osmanlı» gazetesini yönetmiştir. Ç. T. Bosna'da saray sancağı tahrirat müdürlüğü ve

ÇAYLAK TEVFİK

İstanbul şehremaneti tanzifat müdürlüğü gibi bazı memurluklarda da bulunmuş, 1877 de bir kurulla Macaristana gitmiş ve bu geziden sonra *Yadigâr-ı Macaristan* adlı bir kitap yayınlamıştır. *Kafile-i şuara* [1874] adında, *d* harfine kadar basılmış bir tezkeresi ile *İstanbul'da bir sene* adlı eserleri de anılmaya değer.

ÇAYLAKLAR, Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Kartallar (Falconiformes) takımının Gündüz yırtıcıları (Accipitres) alttakımının Kartalgiller (Falconidae) familyasına giren *Milvus* cinsi. Boyları küçük veya orta ölçüde olur. İnce bir yapıları vardır. Kanatları uzun ve dardır. Zarif bir biçimde uçar. Kuyrukları, çoğunluk derin bir biçimde çatallı olur. Gaga ve ayakları zayıf yapılıdır ve ancak küçük sürüngenleri ve böcekleri yakalamaya elverişlidir. Gübre ve çöp de yer. Bu cinsin Kızıl çaylak (*M. milvus*), Kara çaylak (*M. migrans*) ve Mısır çaylağı (*M. aegyptius*) türleri tanınmıştır (bunlara bk.).

ÇAYLAK

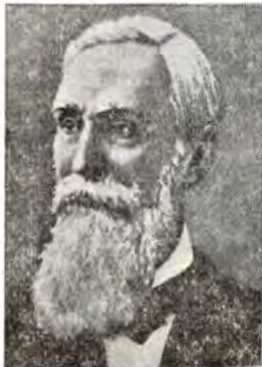
ÇAYLARBAŞI, Urfa ilinin Siverek ilcesine bağlı bir bucak. Bucak merkezi olan Herheri (Hırkırı) köyünün nüfusu 696 (1955) dır. Ç. Fırat nehriyle Siverek-Urfa şosesi arasındadır. Halk davarcılık ve çiftçilikle geçinir.

Ç. bucağının 6 köyünde 4 316 (1955) nüfus vardır.

ÇAYNAT (İng. **Chainat**) **veya ÇAYNAT** (İng. **Jainat**), orta Tayland (Siyam) ın güneybatı bölümünde bir il. Yüzölçümü 1 744 km², nüfusu 152 235 tir.

ÇAYNİÇE (Sırp.-Hırvat. **Čajniče**), Yugoslav Federal Halk Cumhuriyetinin Bosna-Hersek Cumhuriyetinde, Janjina ırmağı üzerinde, Bosnasaray (Sırp. Sarajevo) ve Yeni Pazar (Sırp. Novi Pazar) sancakları sınırında bir kasaba. Nüfusu 1 307 dir. Nüfusun büyük çoğunluğu (885) Müslümandır. İkinci Dünya Harbinde Ç. de Sırp çetecileri birçok evleri yakmış, halkın eşya ve mallarını yağma etmiş, birçok kimseleri de öldürmüşlerdir. Ç. deki mimarî eserler arasında Başcami Osmanlı devrinden kalma bir anıt olarak anılabilir.

ÇEBIŞËV [*çebışof*], **Pafnutiy Ĺvoviç** (1821-1894), Rus matematikçisi. Okatovo (Borovsk, Kaluga eyaleti) da doğmuş, Petersburg'da ölmüştür. 1850 de Petersburg Üniversitesi öğretim üyeliğine getirilmiş, 1859 da Petersburg Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir. 1882 de üniversiteden ayrılarak kendisini tamamiyle bilim çalışmalarına vermiştir. Matematik alanında yaptığı çalışmalar Rusya dışında da büyük bir ilgi toplamıştır.

P. L. ÇEBİŞEV

Bu alanda Ç. açılımı, Ç. denklemi, Ç. eşitsizliği ve Ç. polinomları gibi kendi adiyle anılan birtakım kuramlarla tanınmıştır. 1871 de Berlin Bilimler Akademisi üyeliğine, 1873 te Bologna Bilimler Akademisi üyeliğine, 1874 te Pariste Institut de France üyeliğine, 1877 de Londrada Royal Society üyeliğine ve 1893 te İsveç Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

ÇEBOKSARI, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetlerine bağlı Çuvaş Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin başkenti. Volga ırmağının sağ kıyısında, Kazan şehrinin aş. yu. 130 km batısındadır. Nüfusu aş. yu. 35 000 (1950) dir. Çuvaş Cumhuriyetinin kültür ve ticaret merkezi olan Ç., tanınmış bir pazar yeridir. Kereste ve mobilya fabrikaları, dokuma atelyeleri, elektrik malzemesi yapım evleri vardır. Besin endüstrisi de gelişmiştir.

ÇEBOKSARI: Ana caddelerden biri

Yerleşme yeri olarak 1371 yılında adı geçen Ç. 1555 te şehir halini almıştır. Aynı zamanda şehirde bir kale de yapılmıştır. XVII-XVIII. yüzyıllarda Ç. Volga boyunda önemli bir ticaret merkezi olmuştur. Şehirde XVII-XVIII. yüzyıllardan kalma bir kilise ve yüksek bir çan kulesi vardır. Son yıllarda Ç. nüfusu hızla artmıştır. Yadrin, Kanaş, T͡Sivil'sk ve Urmarı şehirleriyle Ç. arasında otobüs seferleri vardır.

ÇEBOKSAROV, Nikolay Nikolaeviç (doğ. 1907), Rus antropoloğu ve etnoğrafı. 1951 de Moskova Üniversitesinde antropoloji profesörlüğüne atanmıştır. 1934-1951 yılları arasında Özbekistan, Komi (Züryen) ve Kazakistan cumhuriyetlerinde araştırmalar yapmıştır. Fin-Ugor kavimleri ve özellikle Komiler üzerindeki çalışmalariyle tanınmıştır. Bunlardan başka, Kuzey Asya kavimlerinin sınıflandırılması ve Çin kavminin kökeni üzerinde çalışmıştır. Irkların sınıflandırılması üzerine yeni bir sistem de düzenlemiştir. Başlıca çalışmaları: *K voprosu o proisḫojdenii kitayt͡sev* (Çinlilerin kökeni sorusu üzerine) [1947]; *Osnovnıe print͡sipı antropologiçeskiḫ klassifikat͡siy* (Antropolojik sınıflandırmalarda ana ilkeler) [1951]; *Êtnogenez komi po dannım antropologii* (Antropoloji verilerine göre Komilerin etnojenezi) [1946].

ÇECU (İng. **Cheju**) **veya ÇECU-DO** (İng. **Cheju-do**; eski adı **Quelpart**), Kore boğazının batı ucunda, Korenin 85 km güneyinde elips biçiminde bir ada. Yüzölçümü 1 850 km², nüfusu 254 600 (1949) dür. Adayı Koreden ayıran boğaza Quelpart Boğazı adı verilir. Ada volkanik kalıntılardan meydana gelmiştir. Genel olarak dağlıktır. Ortasında 1 950 m yüksekliğindeki Hannasan dağı yer alır.

Subtropik iklimin hâkim olduğu adada ortalama ocak ayı sıcaklığı aş. yu. + 7,5° C, ağustos ayı sıcaklığı ise +26° C dir. Yıllık yağış tutarı 1 350 - 2 000 mm dir. Hannasan dağının etekleri sık ormanlarla örtülüdür. Adada pirinç ve arpa yetiştirilir. Dut ve portakal ağaçları çoktur. Atçılık ve balıkçılık gelişmiştir. Eskiden Japonların elinde bulunan ada 1945 te Koreye verilmiştir.

Adanın merkezi Çecu şehridir. Nüfusu aş. yu. 40 000 dir. Ç. şehri balıkçılık ürünlerinin satımı bakımından önemli bir iskeledir.

ÇECU-DO (Coğ.): bk. ÇECU.

ÇEÇE SİNEKLERİ (Lât. *Glossina*; Fr. tsé-tsé; Afrikada Çuana kavminin konuştuğu bir Bantu lehçesinden Güney Afrika Birliğinin resmî dillerinden biri olan Afrikaans diline geçmiştir), Eklembacaklı hayvanlardan Böcekler (Insecta) sınıfının İki kanatlılar (Diptera) takımına giren Muscidae familyasından bir cins. Afrikanın sıcak, rutubetli ve gölgeli ormanlarında yaşar. Lârva, dişinin uterusu içinde olgunlaşır ve toprağın gölgelik yerlerine tek tek bırakılır. Kendini toprağın içine saklıyan lârva, pupa evresini geçirip bir ay sonra erginleşir. Sokucu sineklerden olan bu cinsin *G. palpalis* türü, insanlarda uyku hastalığının sebebi olan *Trypanosom gambiense*'yi, *G. morsitans* türü ise, evcil hayvanlar arasında nagana hastalığının sebebi olan *T. brucei*'yi taşır.

ÇEÇE SİNEĞİ

ÇEÇEN DİLİ, Çeçen-Lezgi dilleri (b. bk.) arasında yer alan bir dil. Ç. D. Çeçen-İnguş Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti sınırları içinde yaşıyan Çeçenler tarafından konuşulur. Bu dilin Galğay, A'uḫ ve İçkeri gibi birtakım kolları bilinmektedir. Ancak, son yapılan araştırmalara göre, Çeçen ağızlarının iki lehçeye ayrıldığı anlaşılmıştır. Bu lehçelerden biri düzlükte yaşıyan Çeçenlerin ağızlarını, öbürü dağlık yerlerde yaşıyan Çeçenlerin ağızlarını içine almaktadır. Çeçen yazı dili daha çok düzlükte konuşulan Çeçen ağızlarına dayanmaktadır.

Çağdaş Ç. D. nin fonetik bakımından en büyük özelliği olarak vokal ve konsonların zenginliği gösterilebilir. Konsonlar arasında kısa ve uzun sesler yanında basit ve bileşik (diftong) fonemler de vardır. Konson zenginliği *laryngale* ve *pharyngale* seslerin varlığı ile sağlanmıştır.

Ç. D. nin morfolojik yapısında altı gramatikal cins vardır. Erkek ve dişi cinslerinden başka, hayvan adlarını, türlü eşya adlarını, soyut kavramları kapsıyan dört gramatikal cins daha kullanılır.

Ç. D. nde çekim halleri de pek zengindir. Bu bakımdan bu dil, Kafkas dillerinin Abasg-Kerket dilleri (b. bk.) koluna giren dillerden ayrılmaktadır.

Ç. D. nin sentaksındaki başlıca özellik ergatif kuruluşların varlığıdır. Çeçencede yabancı kelimeler pek çoktur. Arapça, Farsça, Gürcüce, Rusça gibi dillerden alınan kelimeler yanında, komşu Türk dillerinden alınan kelimeler de vardır. Çeçen yazı dili son yıllarda gelişmeye başlamıştır. Çeçenler Rus alfabesine dayanan bir yazı sistemi kullanmaktadırlar.

ÇEÇEN-İNGUŞ ÖZERK SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ (Rusça adı: Çeçeno-İnguşskaya Avtonomnaya Sovetskaya Sotsia listiçeskaya Respublika), kuzey Kafkasyada, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetine bağlı bir özerk cumhuriyet. 5 aralık 1936 günü kurulmuştur. Ancak, İkinci Dünya Harbin de Çeçen ve İnguşların Almanlarla iş birliği yapması üzeri ne harb sonunda bu cumhuriyet kaldırılmış, 1957 de yeniden kurulmasına karar verilmiştir. Kuzeyde Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Stavropol El (kray) i, kuzeydoğu ve doğuda Dağıstan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, batıda Kuzey Oset Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve güneyde Gürcü Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile çevrilmiştir. Yüzölçümü 19 300 km², nüfusu aş. yu. 700 000 (1958) dir. 17 bölüm (rayon) e ayrılmıştır. Sınırları içinde 3 şehir ve 3 tane de şehir tipinde yerleşme yeri vardır. Başşehri Groznıy'dır.

Kuzey Kafkasyanın güneydoğu bölümünde bulunan Ç.-İ. Ö. C. Kafkas sıradağlarının kuzey etekleriyle Terek düzlüğü (Nogay stepi) nün güney kesimini kaplamaktadır. Güney sınırlarında bulunan Tebulos-Mta dağının yüksekliği 4 494 m ye erişir. Bu dağ kil şistleriyle, porfirit ve diyabaz intruzyonlarından oluşmuştur. Terek dağları ile Terek ırmağı üzerinde Tereküstü düzlüğü uzanır. Terek ırmağının eski terası olan bu düzlük dardır. Cumhuriyetin kuzey bölümü Terek düzlüğü içindedir. Nogay stepi adiyle anılan bu bölüm düzlük olup büyük bir kesimi kumluktur.

Yeraltı servetleri bakımından Ç.-İ. Ö. C. zengindir. Petrol ve yeraltı gazlarına hemen hemen her yerde rastlanmaktadır. Maden suyu kaynakları çoktur. Yapı gereçleri (kireç taşı, marn, alçı, kuvars kumu, kil) de boldur.

Iklim bakımından Ç.-İ. Ö. C. büyük bir değişiklik gösterir. Kuzey bölümünde kara iklimi hâkimdir. Yazlar sıcak olup uzun sürer (temmuz ayı sıcaklık ortalaması + 25,5° C, ocak ayı ortalaması ise —4° C). Kışlar ılık olup çok kar yağmaz. Ancak, kar fırtınaları sırasında sıcaklık —32° C ye düşer. Yeşillik (végétation) süresi 233 gündür. Yıllık yağış tutarı 300 - 450 mm dir. Dağ eteklerinde sıcaklık ortalaması ocakta — 5° C, temmuzda + 19° - + 22° C, yağış tutarı 600 - 700 mm, yeşillik (végétation) süresi 220 - 224 gündür. Yüksek dağ kesimlerinde ise ocak ayı sıcaklık ortalaması — 11° C, temmuz ayı ortalaması + 7° C, yağış tutarı 800 mm dir. Yeşillik (végétation) süresi 3 aydan az sürer.

Akarsuları, Ç.-İ. Ö. C. ni batı-doğu doğrultusunda kesen Terek ırmağı havzasına bağlıdır. Ç.-İ. Ö. C. topraklarında Terek'in büyük bir kolu olarak Sunja ırmağı anılabilir. Sunja birçok kolların birleşmesinden meydana gelir. En büyük kolları buzul sulariyle beslenen Assa ve Argun ırmaklarıdır. Irmaklar önemli hidroenerjiye sahiptir. Akarsulardan sulama işlerinde de faydalanılır. Düzlüklerde ve dağlık bölgelerde göller de vardır. En büyük gölü ülkenin güneydoğu ucundaki Kezenoyam'dır.

Terek düzlüğünde verimli topraklar yanında kumluklar da vardır. Terek ve Sunja dağları çernozyomla kaplıdır. Çeçen düzlüğünde çernozyomla örtülü yerlerden başka, vâdilerde alüvyonlara da rastlanmaktadır.

Bitki örtüsü bu toprak durumuna bağlıdır. Terek düzlüğünün güney kesimi ekime elverişlidir. Kuzey kesimi ise kumlu bir yarı çöl durumu gösterir. Terek vâdisinde çayır bitkileri hâkimdir; yer yer ağaçlıklara da rastlanır. Çeçen düzlüğü de ekime elverişlidir. Dağlık bölgelerde 1 600 - 2 000 m arasında geniş yapraklı ormanlar (ak gürgen) yer alır; 1 600 - 2 000 m den sonra Subalp bitkileri, 2 400 m den sonra ise Alp çayırları yetişir.

Dağ ormanlarında yaşıyan hayvanlar arasında boz ayı,

kurt, tilki, yaban domuzu, Kafkas orman kedisi vardır. Kuşlar arasında sülün ve bıldırcın önemli bir yer tutar. Terek düzlüğünde kemirgenler (tavşan, tarla faresi) ve sürüngenler yaygındır. Bunlardan başka, çakal, karsak gibi hayvanlara da rastlanmaktadır. Zaman zaman saygák sürüleri de görülür.

Ç.-İ. Ö. C. nin nüfus sıklığı km² de 36,3 kişidir. Nüfusun en sık olduğu yer Çeçen düzlüğü (Groznıy çevresi) ve Terek vâdisidir. Çoğunluğu Çeçen ve İnguşlar meydana getirir. Son yıllarda Rusların sayısı da artmıştır. Belli başlı şehirleri: Groznıy (başşehir), Gudermes, Malgobek.

Ç.-İ. Ö. C. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinin en büyük ve en eski petrol bölgelerinden biridir. Bu bakımdan petrol endüstrisi gelişmiştir. Bundan başka, enerji kaynakları da işletilmektedir. Kimya, makine, maden ve besin endüstrisi de anılmağa değer. Tarım alanında tahıl ekimi, bağcılık, bahçecilik ve hayvancılık başta gelir.

ÇEÇENLER, Kafkasyanın kuzeydoğusunda Çeçen-İnguş Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde yaşıyan bir kavme verilen ad. 408 000 (1939) kişilik bir topluluk meydana getiren Ç. kendilerine *Naḫçi* ya da *Naḫçuyu* adını verirler. Kumuklar ise Ç. i *Miçigiş* adiyle anarlar. Bu ad XVI-XVII. yüzyılda Rus kaynaklarında da kullanılmıştır. XVII. yüzyılda Dağıstan yoliyle Müslümanlığı kabul eden Ç. kültür ve gelenek bakımından kuzey Kafkasyada yaşıyan öbür kavimlere benzerler. Özellikle Dağıstanda yaşıyan dağlı kavimler (Kumuk ve Avarlar) ile büyük bir yakınlık gösterirler. Eski gelenek ve göreneklerine büyük bir bağlılık gösteren Ç. daha çok hayvancılık yaparlar. Çiftçilikle uğraşan Ç. de vardır. Ç. arasında ev sanatları (keçe ve halı yapımı) da gelişmiştir.

ÇEÇEN Tipi

Geçmişte Ç. arasında ataerki (patriarcat) rejimi hüküm sürmüştür. İlkel topluluk münasebetlerinin kalıntılarını saklıyan Ç. kölelik yanında konukları koruma ve sayma göreneğini, kan gütme ve yağma v. b. gibi gelenekleri son yıllara kadar yaşatmışlardır.

Dağlık bölgelerde Ç. genel olarak iki katlı taş evlerde otururlar. Bu evlerin üst katı ev, alt katı da ahır olarak kullanılır. Buna karşılık düzlükteki evler uzun dikdörtgen biçimindedir. Birçok bölmelere ayrılan bu evlerin bir yanında bir çıkma vardır. Bütün bölmeler ev boyunca uzanan bu çıkmaya bağlıdır.

Ç. erkekleri evde dokunan kumaşlardan yapılma çerkeska (b. bk.) giyerlerdi. Ulusal giyim sayılan çerkeskanın altına aynı renkte dik yakalı dar bir gömlek giyerlerdi. Gömleğin göğüs kısmında saat koymaya yarar iki cep bulunurdu. Bu gömlek iki yanından özel kancalarla iliklenirdi. Ayakkabıları ham deriden özel Kafkas biçiminde yapılırdı. Başlık olarak kışın kuzu derisinden yapılma bir papak giyerlerdi. Yazın ise keçeden yapılma bir başlık kullanırlardı. Kadınlar dizlere kadar uzanan kırmızı ya da mavi bir gömlek ile dizlerin altında bağlanan bol bir şalvar giyerlerdi. Gömleğin üstüne Dağıstan beşmetine benzer bir elbise giyerlerdi. Bu beşmet biçim bakımından erkeklerin giydiği beşmetten farklı idi. Bayram günlerinde Çeçen kadınlarının giyim kuşamı sırma ve şeritlerle süslenirdi. Bugün Ç. in giyim kuşamı normal şehir kılığına benzer.

Ç. in halk sanatında daha çok geometrik üslûptaki süsler hâkimdir. Bu süslere dokumalarda, taşlarda ve ağaç işlerinde rastlanır.

Ç. folkloru manzum ve mensur türler bakımından zengin ve çeşitlidir. Halk çalgıları arasında *deçk pondur*, *atuḫ pondur* ve *akordeon* anılabilir.

İkinci Dünya Harbi içinde Ç. komünist Rus rejimine karşı kesin bir durum almışlardır. Bu sebeple, harbin sona ermesi üzerine Ç. in bir kısmı ana yurtlarından sürülmüş, 5 aralık 1936 günü kurulan Çeçen-İnguş Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (b. bk.) 1944 te dağıtılmış ve toprakları Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Groznıy bölgesine bağlanmıştır. 9 ocak 1957 günü alınan bir kararla Çeçen-İnguş Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti yeniden kurulmuş ve sürgüne gönderilen Ç. in eski yurtlarına dönmelerine müsaade edilmiştir.

Ç. in eski tarihi henüz oldukça karanlıktır. Ç. ve İnguş kabîlelerinin adları ilk olarak VII. yüzyılda yaşıyan bir Ermeni coğrafyacısı tarafından anılmıştır.

Eski Ç. ve İnguşların tanrıları arasında Dayala (güneş ve gök tanrısı), Sela (gök gürültüsü ve yıldırım tanrısı), Furki (rüzgâr tanrıçası), Çaça (su tanrıçası) ve Kḫinç (ay tanrıçası) anılabilir. Ayrıca Erda (dağ ve kaya tanrısı) ve Tuşoli (bereket tanrıçası) nin de Ç. arasında çok sayıldığı anlaşılıyor.

Kuzey Kafkasyanın en eski ve en güçlü etnik elemanları arasında yer alan Ç. ve İnguşlar, bu bölgede uzun süren bir egemenlik kuran Alanlar gibi eski kavimlerden birçok şeyler almışlardır. Özellikle ev eşyası, harb aletleri ve süs eşyası alanında Ç. Alanlardan çok yararlanmışlardır. Ç. in eski tarihini araştırmak bakımından kuzey Kafkasyada bulunan savaş kuleleri, tapınaklar ve mezarların büyük önemi vardır. Bu arkeolojik kalıntılardan eski Ç. tarihinin aydınlatılması yolunda değerli veriler sağlanmıştır.

Arkeolojik kalıntıların ve toponiminin tanıklığına göre, Ç. (ve İnguşlar) kuzey Kafkasyanın yerli kavimleri olduğu anlaşılıyor. Çağdaş Ç. ve İnguşların, eski çağlardan beri kuzey Kafkasyanın Daryal boğazı ile Şaro Argun ırmağının yukarı yatağı arasındaki dağlık bölgede yaşadıklarını biliyoruz. Kuzey Kafkasyanın dağlık bölgelerinde yaşıyan kavimler eskiden beri düzlüklerde yurt tutmaya çalışmışlarsa da, güçlü step kavimleri dağlıların bu göçlerine engel olarak onları eski yurtlarına çekilmek zorunda bırakmışlardır. Bununla birlikte, daha XIV. yüzyılın sonlarında düzlükte yurt tutan birtakım kavimler vardır.

XVII. yüzyıla kadar Ç. ve İnguşların tarihi üzerine pek az bilgi toplanabilmiştir. Ç. in eskiden beri hayvancılık, avcılık ve çiftçilikle uğraştıklarını biliyoruz. Ancak, Ç. ve İnguşların yurdunda hüküm süren hayat şartları, çiftçilik ve hayvancılığın gelişmesini zorlaştırmış, toprak darlığı da çiftçiliğin gelişmesine engel olmuştur. Ç. arasında el

sanatları da gelişme imkânı bulamamıştır. Ç. ve İnguşların ekonomik çalışmaları XIX. yüzyılın başlangıcına kadar aynı karakterini saklamıştır. Ç. ve İnguşların arasında bağımsız soy (teyp) ve topluluk (klân) lar vardı. Bu soylar arasında sürekli savaşlar olmuştur. Ç. ve İnguşlarda tarlalar ya bütün soyun, ya da büyük ailelerin malı sayılmıştır. Otlaklar ve ormanlardan da bütün soy üyeleri ortaklaşa yararlanmışlardır. Birçok teyplerin dağlarda özel kale (Çeçence *gala*) leri vardı. Bu kalelerde her teypin ayrı bir kule (bauv) si bulunurdu. Bu kulelerde Ç. komşu kavımlerin saldırılarına karşı koymağa çalışırlardı. Büyük soylar ekonomik bakımdan küçük soyları tehdidederlerdi. Soy büyükleri 2 - 3 yılda bir toplantıya çağrılırdı. Ç. in *ketaşo* adını verdikleri bu toplantılarda savaş ilân etme, barış yapma gibi sorular karara bağlanır, hukuk kuralları tesbit edilirdi. XX. yüzyılın başlangıcına kadar Ç. arasında kan dâvası güdülürdü. XVII. yüzyılda Ç. ve İnguşlar arasında feodal münasebetler kurulmuşsa da, feodalizm alanında büyük bir gelişme olmamıştır.

X. yüzyıldan sonra Gürcistan yoliyle Ç. ve İnguşlar arasında Hırisliyanlık yayılmaya başlamıştır. XVII. yüzyılın sonunda Dağıstandan Müslümanlık da alınmış ve XIX. yüzyılın ortalarında artık büyük bir yaygınlık kazanmıştır.

Ç. ve İnguşlar yurtlarını korumak üzere Kabardaylar, Kumuklar ve Dağıstanlılara karşı uzun savaşlar yapmak zorunda kalmışlardır. Öbür yandan Ç. Ruslarla da savaşmışlardır. I. Pëtr (Deli Petro) un emri üzerine Sulak ırmağı kıyısında kurulan bir kaleden kalkan Rus birlikleri 1732 yılında Ç. topraklarına girmişlerdir. Ç. Rus birliklerine karşı çetin savaşlar vermişlerdir. Ç. le Ruslar arasındaki bu ilk silâhlı çarpışmadan sonra Ç. adı Rusçaya geçmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında ise İnguş adı da Rusçada kullanılmaya başlamıştır. (Bu ad Anguşt adlı eski bir İnguş yerleşmesinden alınmıştır.)

XVIII. yüzyıl sonlarında Ruslar Kafkasyayı elde etmeye başlamışlardır. 1785 te Rusların Ç. topraklarını zorla ele geçirmek üzere giriştiği denemeler karşısında Ç. Uşurmanın başkanlığında toplu olarak ayaklanmışlardır. Bu ayaklanma bütün Müslüman dağlıların hürriyetini korumak üzere başlamıştır. Uşurma'nın giriştiği bu savaş altı yıl (1785-1791) sürmüştür. Bu ayaklanma Osmanlı Türkleri tarafından da desteklenmiştir. Uşurma ve taraflıları birkaç şehri almak üzere saldırmışlarsa da, başarı kazanamamışlardır. Bunun üzerine Uşurma, Çerkezlere ve Türklere sığınmıştır. 1791 de Uşurma Anapa'da Ruslar tarafından tutsak alınmıştır.

1801 de doğu Gürcistanın Rusyaya katılması üzerine Kafkasya yolu askerî bakımdan büyük bir değer kazanmıştır. Bu yolun dağlı kavimler tarafından sürekli olarak tehdidedilmesi Rusların yayılma politikası için büyük bir tehlike sayılıyordu. 1810 da İnguşlar Rus egemenliğine geçmişlerdir. Ruslar İnguşların dağlık yurtlarından düzlüklere inmelerine imkân vermişler ve böylelikle onların Rusyaya karşı savaşmalarını önlemişlerdir. 1812 harbinden sonra Rusların kuzey Kafkasyadaki askerî hareketleri yeniden büyük bir hız kazanmıştır. Başlangıçta Ruslar Ç. yurdunda ağır bir taktik kullanmışlar, girdikleri yerlerde berkitilmiş noktalar, kaleler ve yerleşmeler meydana getirmişlerdir. 1818 de Ruslar tarafından Groznaya kalesi kurulmuştur. Çok geçmeden Rusların çalışmaları artmış ve Rus birlikleri dağlı kavimlerin yurtlarına şiddetle saldırmaya başlamışlardır. Bu akınlarda Ruslar dağlı kavimleri merhametsizce öldürmüşler ya da tutsak almışlardır.

XIX. yüzyılın ilk yarısında (1830 da) Dağıstanlı Gazi Muhammet (Gazi Molla) kendini Müslümanların imamı ilân etmiş ve bütün kuzey Kafkasya uluslarını Ruslara karşı savaş (cihad) a çağırmıştır. Dağlılar arasında kolaylıkla yayılan savaş akımı birçok sebeplere dayanıyordu. Bu bakımdan bu savaşa kuzey Kafkasyalıların büyük bir bölümü katılmıştır. Gazi Muhammet 1832 yılı sonunda bir Rus birliği tarafından kuşatılıp öldürülmüştür. Ondan sonra ayaklanan dağlıların başına geçen Hamza Bey de 1834 te Ḫunzak yakınında öldürülmüştür. Bu ayaklanmanın yeni başkanı Şeyh Şamil kendi topraklarında Ruslara karşı 25 yıl savaşmıştır. 1834 te Şeyh Şamil dinî ilkelere dayanan bir devlet kurmuştur. Şeyh Şamil birtakım sert tedbirlere başvurarak derebeylerin ve soy başkanlarının direnmesini kırmış, türlü diller konuşan birçok dağlı ulusu birleştirmiştir. Rusların bu sırada Kafkasyada yayılma yolunda enerjik bir politika izlemeleri karşısında kuzey Kafkasyalılar düzlükteki verimli topraklarını bırakmak zorunda kalmışlardır. Bu bakımdan Şeyh Şamil Kafkasyalıları örgütlendirmekte zorluk çekmemiştir. Şeyh Şamil derebeylerin erkini kırmakla kalmamış, İslâmî ilkelere dayanan demokratik bir düzen meydana getirmiştir. Buna karşılık Rus hükümeti Rusyada kölelik rejimini resmî olarak kaldırdığı halde, Dağıstanda hiçbir yenilik yapmamıştı. Ruslar kuzey Kafkasyada da yeni derebeylerin desteğini yeğliyorlardı. Bundan başka, sürgün, öldürme ve mala el koyma gibi tedbirler de Rus egemenliğine karşı duyulan soğukluğu artırıyordu. Şeyh Şamil devrinde dağlı ulusların Rus emperyalizmine karşı giriştikleri savaş görülmemiş bir genişlik ve şiddet kazanmıştır. 1839 da Dağıstanda Şeyh Şamil yenilmiştir. Ancak, 1840 ta dağlılar savaşa büyük bir kuvvetle yeniden başlamışlardır. Şeyh Şamil en büyük başarılarını 1843 ve 1844 yıllarında kazanmıştır. 1849 yılından başlıyarak Şeyh Şamil dağlık bölgenin batı tarafına sıkıştırılmışsa da, 1859 a kadar Ruslara karşı savaşmaktan geri durmamıştır. 1859 da Şamil, Kafkasya genel valisi general A. İ. Baryatinskiy'e teslim olmuştur.

Şamilin Ruslara karşı giriştiği savaşta Ç. ve Dağıstan kavimleri büyük maddî ve mânevî kayıplara uğramışlardır.

1850 den sonra Çeçenistanda Dağıstanlı Kunta Hacı'nın kurduğu bir mezhep yayılmıştır. Bu mezhebe giren Ç. Şamil'in tuttuğu yoldan ayrılmaya başlamışlardır.

Çeçenistan ve Dağıstan 1860 tan sonra Rusların eline geçmiştir. Ç. son olarak 1877 de Ruslara karşı ayaklanmışlardır. Bir yıl kadar süren bu ayaklanmanın başında Simsir'li Alibek vardı.

Rusların Kafkasyada kurdukları sömürge düzeni yerli halk arasında büyük bir tepki yaratmıştır. Rus memurlarının baskısı bu hoşnutsuzluğu artırmıştır. Ç. topraklarına Rusların yerleştirilmesi bu tepkiyi bir kat daha kuvvetlendirmiştir. Ç. ve İnguşların elinde bulunan topraklar Ruslar tarafından askerî ve sivil memurlara verilmiş, Ç. arasında büyük bir toprak darlığı başgöstermiştir.

XIX. yüzyıl sonunda Ç. ve İnguşlar arasında ticaret münasebetleri artmıştır. Yalnız Ç. ve İnguş köylerinde değil, Groznıy şehrinde de ticaret daha çok Ç. in elinde bulunuyordu. 1890 dan sonra Ç. ve İnguş topraklarından Vladikavkaz demiryolunun geçirilmesi petrol endüstrisinin hızla gelişmesini sağlamıştır. Bk. GEÇEN - İNGUŞ ÖZERK SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ.

ÇEÇEN - LEZGİ DİLLERİ, Kafkas dillerinin kuzeydoğu koluna verilen ad. Bu kola giren diller 8 grupta toplanmıştır: I. Çeçen grupu: a. Çeçen (Ġalġay, A'vḫ ve İç-

keri olmak üzere üçe ayrılır); b. İnguş; c. T'uş ya da Bats'. II. Avar - Andi grupu: a. Avar (Ağızları kuzey [Ḫuntsak] ve güney [Ç'ar] olmak üzere ikiye ayrılır. Bunlara Kuzey Avarca ve Güney Avarca da denilir); b. Andi alt grupu: 1. 'Andi ya da Ḳ'vannu, 2. Botlik', 3. Godoberi, 4. Çamalal ya da Hihatl, 5. K'arat'a, 6. Al°val° ya da Aḫvaḫ, 7. Ḳuanada ya da Bagulal, 8. T'indi; c. Dido alt grupu: 1. Dido, 2. Ḫvarşi, 3. Ḳapuçi. III. Lak' ya da Gazikumuk. IV. Dargva grupu: 1. Dargva; 2. Kubaçi ya da 'Erbuk; 3. Hurḳ'ili. V. Samur grupu: 1. Kuzeydoğu alt grupu: a. K'üri (Asıl K'üri ve Aḫti olmak üzere ikiye ayrılır), b. Ağul, c. Tabasaran; 2. Güneydoğu alt grupu: a. Buduḫ, b. Çek (ya da Haputli, Krız); 3. Rut'ul ya da Meḫıd; 4. TS'ahur. VI. Arçi. VII. Udi. VIII. Hinalug.

Ç. - L. D. nin ortak özelliği olarak çekim hallerinin çokluğu belirtilebilir. Bundan başka, Abasg - Kerket dillerinde birer harf - i tarif (Fr. artícle) kullanılmasına karşılık bu dillerde harf - i tarif kullanılmamaktadır.

ÇEÇUY, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin İrkutsk bölge (oblast) sinde bir ırmak. Uzunluğu aş. yu. 215 km dir. Kuzey Baykal dağlık çevresine giren Akitkan dağından çıkar, Orta Sibirya yaylasından geçerek sağdan Lena nehrine karışır. Ç. ırmağı daha çok kar sulariyle beslenir.

ÇEDİK (Türkçe *iç edik'*-ten), kısa konçlu mest biçiminde bir çeşit ayakkabı. Eskiden kadınlar ve ilmiye sınıfından olanlar giyerdi.

Ç., daha çok sarı renkte meşinden yapılır, tabanı yumuşak olur ve aynı renkte pabuçla giyilirdi.

Ç E D İ K

ÇEDUBA (İng. **Cheduba**) **veya MAN - AUNG,** Birmanya'nın Arakan bölümünün batısında, Bengal körfezinde ve Rangun'un aş. yu. 353 km kuzeybatısında bir ada. 1824 te Birmanyalılardan alınmış, 1948 de geri verilmiştir. Ç. dan petrol çıkarılır. Yüzölçümü 353 km², nüfusu 30 000 dir.

ÇEGEM, Kafkasyada, Kabarday - Balkar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Nalçik çevre (okrug) sinde bir ırmak. Kafkas sıradağlarının karlı tepelerinden ve büyük buzullarından çıkan bu ırmak, kuzeydoğu doğrultusunda akarak Baksan (b. bk.) ırmağı ile birleşir. Yaz aylarında karların erimesiyle kabarır. Uzunluğu 120 km dir. Yukarı yatağında balta girmemiş güzel ormanlar vardır. Ç. çevresinde Karaçay Türkleri oturur.

ÇEGEM, Kafkasyada, Kabarday - Balkar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Terek havzasında, Ç. ırmağının sağ yakasında, Pyatigorsk (Türkçe adı: Beştau) - Nalçik karayolu üzerinde, Nalçik'in 10 km kuzeyinde bir kasaba. Ç. çevre (rayon) sinin merkezi olan bu kasabanın çevresinde buğday, mısır gibi tarla ürünleri yetiştirilir; süt hayvanları beslenir. Ç. de tuğla ve kiremit fabrikası vardır.

ÇEGEM BAŞI, Kafkasyada, Kabarday - Balkar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Kafkas sıradağlarının yan kolunda bir tepe. Yüksekliği 4 467 m dir. Baksan ırmağının kollarından Adırsu ile Çegem vâdilerini birbirinden ayırır. Caylık buzulunun sağ kolları bu tepenin kuzey eteklerinden çıkar.

ÇEHÂRDEM MA'SÛM, çoğunlukla, Muhammed Peygamberin kızı Fâtıma ile on iki imamı anlatmak için kullanılan terim. İsnâ - aşeriyye (Caferiyye veya İmamiyye) mezhebine göre, Tanrı emriyle peygamber tarafından ümmetine, imamlığı bildirilen zatın, peygamberin şeriatını yanlışsız bir halde uygulamaya memur olduğundan ma'sûm, yani yanlıştan, suçtan, unutmadan v. b. zaaflardan uzak olması gerektir. Bu inanç dolayısiyle bu mezhep sahiplerince Muhammed Peygamberle kızı Fâtıma ve on iki imam, ma'sûmdur ki, bunlara Farsça Ç. M. yahut Türkçe on dört ma'sûm denilir (bk. CAFERÎ MEZHEBİ).

Bektaşi ve Alevîler ise ma'sûm kelimesini, Türkçedeki (yani henüz ergenlik çağına gelmemiş ve teklif altına girmemiş küçük çocuk) anlamı ile almışlardır; böylece bunlarda, on iki imamdan başka, bir de on iki imamın henüz ergenlik çağına girmeden şehit edilmiş on dört evlâdı, ayrı bir azizler zinciri halinde anılagelmiştir. Bütün Bektaşi ve Alevî gülbanglerinde bu Ç. M. geçtiği gibi, mecmua ve risalelerle şiirlerde de bunların adları görülür ve biyografileri yazılır. Ancak, bu on dört ma'sûmun hemen hepsi de uydurmadır ve ensâp kitaplarında adları yoktur.

Bektaşi ve Alevîlerce on dört ma'sûm şunlardır: Alinin oğlu Muhammed Ekber, Hasanın oğlu Abdullah, Hüseyinin oğulları Abdullah ve Kasım, Zeynü'l - Âbidinin oğulları Kasım ve Hüseyin, Muhammedü'l - Bâkırın oğlu Ali Aftar, Caferü's - Sâdıkın oğulları Abdullah ve Yahya'l - Hâdî, Musa'l - Kâzımın oğulları Salih ve Tayyib, Muhammed - ü't - Takînin oğlu Cafer, Hasanü'l - Askerînin oğulları Cafer ve Kasım.

Aynı zamanda Bektaşiler ve Alevîler, on iki imamla on dört ma'sûmun, Fâtıma ve Haticeyle yirmi sekiz, Âdem, Nuh, İbrahim ve Muhammedle otuz iki olduğunu ve bu suretle yirmi sekiz ve otuz iki harfle insanın yüzündeki yirmi sekiz ve otuz iki hatta uyduğunu söyliyerek bir Hurufîlik gayreti de gütmüşlerdir (bk. HURUFÎLİK).

ÇEḪİT (Czechite), Batı Islâvcasının kollarından birine verilen ad (Öbür koluna Leḫit [Lechite] adı verilir). Bu kola giren diller: a. Aşağı ve Yukarı Lusats ve Sorabca, b. Çekçe, c. Slovakça. Ç. koluna giren Luçan, Zılçan, Dudleb gibi eski lehçeler Çekçe içinde kaynaşmıştır.

Batı İslâvcasının bu koluna giren diller Güney İslâvcasına, buna karşılık Leḫit koluna giren diller ise Doğu İslâvcasına daha yakındır. Bk. LEḪİT.

Ç. koluna giren dillere ait en eski anıtlar X. yüzyıldan kalmadır.

ÇEḪOV, Anton Pavloviç (1860 - 1904), Rus yazarı. Taganrog'da doğmuş, Badenweiler (Almanya) da ölmüştür. Babası Pavel Ç., Azak Denizi kıyısında tanınmış bir alım satım merkezi olan Taganrog'da ticaretle uğraşırdı. Ancak, ticaret alanında bir başarı sağlıyamıyan Pavel Ç., dükkânında çabuk ve yanlışsız hesap yapan oğlu Anton'dan faydalanmağa çalışmıştır. Ç. başlangıçta Taganrog Ortodoks kilisesine b a ğ l ı okulda okumuşsa da, bir yıl sonra bu okuldan ayrılarak Taganrog Lisesine girmiştir.

A. P. Ç E Ḫ O V

1875 te kardeşleri Moskovaya gitmiş, bir yıl sonra ticaret hayatında başarısızlığa uğrıyan babası da Moskovaya kaçmıştır. Ç. Taganrog'da okuduğu yıllarda bir yandan kardeşleriyle mektuplaşmaya başladığı gibi, bir yandan da öğrenci dergilerinde türlü yazılar yayınlamaya girişmiştir. Çok geçmeden annesiyle öbür kardeşlerinin de Moskovaya göç etmesi üzerine Taganrog'da yalnız kalan Ç., maddî yoksulluklar çektiği halde okul ve yazı hayatında daha olumlu bir çalışma dönemine girmiştir. 1877 - 1878 yıllarında ilk dram denemelerini yapmış, tiyatroya karşı büyük bir ilgi duymaya başlamıştır.

1879 da liseyi bitirdikten sonra Moskova Üniversitesinin Tıp Fakültesine yazılan Ç., 1884 te doktorluk sınavını kazanmış, ancak doktorluk alanında çalışması uzun sürmemiştir.

Ç. un 1880 de «Strekoza» dergisinde çıkan ilk hikâyesi (*Pismo donskogo pomeşçika Stepana Vladimiroviça N. k uçenomu sosedu d-ru Fridrihu* [Don'lu çiftlik sahibi Stepan Vladimiroviç N. in bilgin komşusu dr. Fridrih'e mektubu]) Antoşa takma adiyle yayınlanmıştır. Bundan başka, Ç. ilk yazılarında Antoşa Çehonte adını da kullanmıştır. 1881 de «Budilnik» ve «Zritel» dergilerinde, 1882 de ise Petersburg (Leningrad) da çıkan «Oskolki» dergisinde yayınladığı yazılarla ün kazanmaya başlıyan Ç. un ilk hikâye kitabı 1884 te çıkmıştır. 1885 te Petersburga giden Ç., yazarlar çevresinde büyük bir sıcaklık ve yakınlıkla karşılanmıştır.

Hikâyelerini büyük bir kolaylıkla yazan genç yazar, 1886 da *Pestrıe rasskazı* (Alacalı hikâyeler) adlı ikinci kitabını yayınlamıştır. Bu kitaptan sonra 1887 de Ç. iki hikâye kitabı daha yazmıştır. Bu kitaplardan biri ertesi yıl Rus Bilimler Akademisinin Puşkin Armağanını kazanmıştır.

Ç. büyük bir başarı kazandığı küçük hikâye türü yanında oyun türünü de denemiştir. Yaşadığı devrin hayat sahnelerini, aydınların tutumunu hikâyelerinde başarı ile çizmiştir. Ancak, hikâyenin bir yazı türü olarak yazarın düşüncelerini sınırlandıran, olanaklarını daraltan bir özelliği vardır. Hikâyede kişiler azdı, hikâyenin dar çerçevesi içinde kişilerin psikolojik çizgilerini belirtmek güçtü. Bu bakımdan oyun türü, sosyal yaşayışı anlatmak istiyen yazar için daha elverişli bir alan sağlıyordu. Çocukluğundan beri oyun denemeleri yazan Ç., 1885 te bir oyun yazmışsa da, sansüre sunulan bu eser «karanlık bir piyes» olarak reddedilmiştir. Onun sahneye konan ilk oyunu, *İvanov* (ad) dur. 1887 de Moskovada F. A. Korş tiyatrosunda oynanmıştır. *İvanov*dan sonra Ç. *Medved* (Ayı) [1888] adlı bir oyun daha yazmıştır. 1889 da ise *Leşiy* (Orman perisi) adlı büyük piyesini kaleme almıştır.

1889 yılının ortasında küçük kardeşi ressam Nikolay Ç. un ölümü üzerine 1890 da Sahalin adasına bir gezi yapan yazar, bu adaya sürülenlerin durumunu gördükten sonra Hindistan, Singapur, Seylân, Port Said, İstanbul, Odessa yoliyle memleketine dönmüştür. Sahalin gezisi ona sosyal konularla ilgili zengin gözlemler kazandırmıştır. Bu gözlemler Ç. un *Ostrov Sahalin* (S. adası) [1893 - 1894] adlı kitabında toplanmıştır. 1891 de *Duêl* (Düello) [Türkçe çev. 1945] adlı bir eser veren yazar, 1892 de Nijniy Novgorod ilinde baş gösteren kıtlıkla savaşmak üzere açılan kampanyada görev almış, aynı yıl içinde Moskova çevresinde Lopasna (bugünkü adı: Çehov) kasabası yanında bulunan Melihovo köyünde bir çiftlik satın alarak sosyal yardım çalışmalarına aktif olarak katılmıştır.

Melihovo dönemi Ç. un yazarlık hayatında verimli bir çağdır. *Palata No. 6* (6 numaralı koğuş) [1892, Türkçe çev. 1940]; *Tri goda* (Üç yıl) [1895]; *Moya jizn* (Hayatım) [1896]; *Çayka* (Martı) [1896, Türkçe çev. 1944]; *Mujiki* (Mujikler) [1897, Türkçe çev. Köylüler, 1960]; *Dyadya Vanya* (V. dayı) [1897, Türkçe çev. 1944] bu çağın ürünleridir.

Ancak, gençliğinde vereme tutulan Ç. un sağlık durumu bu sırada bozulmuş, 1897 güzünde tedavi maksadiyle yurt dışına çıkarak Riviera'ya gitmiş, doktorların tavsiyesi üzerine Yalta'da bir yazlık ev yaptırarak 1899 da Yalta'da yerleşmiştir. Böylelikle Ç. un sanat hayatında yeni bir dönem başlamıştır: Yalta dönemi. Kırım'da Maksim Gorkiy ile tanışan Ç., 1900 yılında L. N. Tolstoy, V. G. Korolenko ile birlikte Rus Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmişse de, 1902 de II. Nikolay'ın, Akademi üyeliğine seçilen Gorkiy'in seçimini bozması üzerine (V. G. Korolenko ile birlikte) bu üyelikten vazgeçmiştir.

1898 de Ç. *Martı*'da rol alan Olga Knipper ile tanışmıştır. 1900 kışında Yaltaya gelen Knipper, Ç. ile anlaşmış ve 1901 de evlenmişlerdir. 1900 yılında *Tri sestrı* (Üç kız kardeş) [Türkçe çev. 1944] adlı piyesini yazan Ç., Knipper ile evlendikten sonra *Vişnevıy sad* (Vişne bahçesi) [1903 - 1904, Türkçe çev. 1944] adlı bir oyun üzerinde çalışmaya başlamıştır. Sürekli bir çalışma sonunda meydana gelen ve 1904 te büyük bir başarı ile oynanan *Vişnevıy sad*, Ç. un *İvanov* ile başlıyan, *Çayka*, *Dyadya Vanya* ve *Tri sestrı*'da gelişen oyun yazarlığının en olgun ürünüdür.

Bütün bu eserleriyle yazar olarak büyük bir ün kazanan Ç. un sağlık durumu 1904 te büsbütün ağırlaşmıştır. Doktorların tavsiyesi üzerine karısiyle birlikte Badenweiler (Almanya) a gitmişse de, çok geçmeden ölmüştür.

44 yaşında, en olgun çağında ölen Ç., hikâye ve oyun yazarı olarak Rus edebiyatında özel bir yer tutar. Özellikle hikâye türünde uluslararası bir üne erişmiş ve en seçkin hikâye yazarları arasında yer almıştır. Hikâye türündeki başarısı üzerine eleştirmeciler ona «Rus Maupassant'ı» sanını vermişlerdir.

1962 de ölümünün 100. yıl dönümünde bütün dünyada anılan Ç. un eserleri 72 dile çevrilmiştir. Hikâye ve piyeslerinin bir kısmı Türkçeye de çevrilmiştir. Yukarıda saydığımız eserleri yanında *Uçitel slovesnosti* (Edebiyat öğretmeni) [1889 - 1894]; *Çelovek v futlyare* (Kabuğuna çekilmiş adam) [1898, Türkçeye çevrilmiştir]; *İonıç* (ad) [1898]; *Dama s sobaçkoy* (Köpekli kadın) [1899], *Smert çinovnika* (Memurun ölümü) [1883, Türkçe çev. 1952]; *V ovrage* (Çukurda) [1900]; *Nevesta* (Gelin) [1903] adlı kitapları da anılabilir.

ÇEHOVA, Olga (doğ. 1896), Rus asıllı film aktrisi. Birinci Dünya Harbinden sonra Berlin ve Viyana film ortaklıklarında oynamıştır. En tanınmış filimleri: *Konser*, *General*, *Viyana balosu*, *Burg Tiyatrosu*.

ÇEHRİN (Çehril), Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Çerkassı bölge (oblast) sinde bulunan Çigirin şehrine Osmanlı kaynaklarında verilen ad. Bk. ÇİGİRİN.

XVII. yüzyılda Kazakların Don (Çerkassı), Zaporoje ve öteki kollarının (Barabaş, Sarıkamış, Potkal) aralarındaki çekişmelerden ve Ukrayna toprakları üzerinde genel çekişme halinde bulunan Rus Çarlığı, Lehistan kırallığı ile Osmanlı İmparatorluğu ve ona bağlı Kırım Hanlığının saldırılarından dolayı sıkıca berkitilmiş, üç kat hendek ve konabalka denilen istihkâmlarla çevrilmiş taştan yapılma sağ-

lam bir kale idi. Aynı yüzyılın ikinci yarısında Zaporoje Kazakları hetmanı Brohovecki ile Sarıkamış hetmanı Doroşenko arasındaki uğraşma sonunda Kazaklar arasında elden ele geçmişti. Doroşenko'nun Lehistanın koruyuculuğundan çıkıp 1668 yılında bütün Kazakların hetmanı olarak Osmanlı İmparatorluğunun korumasına girmesi üzerine Ç. kalesi de Kırım Hanlığınca korunmaya başlanmıştı. Kameniçe (b. bk.) seferinden sonra 1674 te Lehliler tarafından kuşatılmışşa da, Kırım Hanı Âdil Giray'ın yardıma gelmesi üzerine kurtarılmıştı. 1675 te Lanchoronski Ç. e üç saatlik yakına kadar yaklaşmış, fakat Kırım kuvvetleri karşısında çekilmek zorunda kalmıştı. Aynı yıl albay Rapp komutasındaki Rus Kazak kuvvetleri kaleyi kuşatmışlardı. Ruslar bu sefer sonunda Kırım Hanı Selim Giray'ın gelmesi üzerine Çerkez Kirman'a kadar çekilmek zorunda kalmışlar ve Selim Giray'ın saldırıları sonucu olarak Kiev dışında kalan bütün Zaporoje Kazakları topraklarını boşaltmışlardı.

Ç. daha sonra Doroşenko'nun Rus koruyuculuğu altına girmesi üzerine 1677 de Şeytan İbrahim Paşa tarafından, 1678 de ise Sadrazam Kara Mustafa Paşa tarafından kuşatılarak Osmanlı topraklarına katılmıştır. Bk. ÇEHRİN SEFERİ.

ÇEHRİN SEFERİ, Sadrazam Kara Mustafa Paşa tarafından 1678 yılında yapılan ve Çehrin kalesinin alınması ile sonuçlanan sefer. Kırım'ın kuzeyindeki Kazak toprakları üzerinde Osmanlılarla Lehliler arasında XVII. yüzyılın başından beri sürüp gelen çekişmeye, aynı yüzyılın ikinci yarısında Rus Çarlığının da karışması, Osmanlı İmparatorluğunda gerçek kaygılara sebep olmuştu. Don Kazaklarının Rus Çarlığına katılmaları üzerine durumun tehlike göstermeye başlaması karşısında Osmanlı İmparatorluğu, kuzey sınırlarının güvenliği için bazı tedbirler almış, Kazak hetmanları arasındaki çekişmelerden faydalanarak daha önce Lehistan politikasına taraflı olan Sarıkamış Kazakları hetmanı Doroşenko'yu, Osmanlı yararına bağlıyarak sancak beyliği derecesinde bir sanla Özi Suyu (Dnepr) nun iki yakasındaki Kazak topraklarının bey (hetman) i ilân etmiş, 1668 de Osmanlı kuzey sınırları üzerinde tampon bir beylik meydana getirmişti.

Kameniçe seferi sonunda (1672), Lehistanın kabul etmek zorunda kaldığı Bucaş andlaşmasiyle bütün Ukrayna toprakları üzerindeki Leh egemenliği Osmanlılara bağlı Doroşenko'ya bırakılıyordu. Jan Sobieski'nin bundan sonra dört yıl kadar süren çabaları, bu andlaşmadaki şartları değiştirememiş ve 1676 da Bucaş andlaşması pek az farklarla yenilenmiş, Ukrayna da Osmanlı İmparatorluğuna bağlanmıştı.

Ancak, Doroşenko'nun Rus Çarlığından gördüğü yakın ilgi ile askerî ve malî yardım sonucu olarak Osmanlı egemenliğini bırakıp Rus Çarlığına bağlanması, bu tampon beyliğin ortadan kalkmasına sebep olmuştu. Doroşenko hetmanlık merkezi olan Çehrin kalesini Rus ordularına teslim edince Osmanlı İmparatorluğu duruma karışmak zorunda kaldı. Bir yandan Zaporoje Kazaklarının eski hetmanlarından olan Yorgi İhmilikçi (Yuriy Chmielnicki) yi mahpus bulunduğu Yedikule'den çıkartarak Ortodoks Patriği IV. Partenios ve Divân-ı Hümâyûn tercümanı Maurokordato'nun kefaleti ile Kazak hetmanlığına atadı, öte yandan 1677 yılında Özi Beylerbeyi Şeytan İbrahim Paşayı Kırım Hanı Selim Giray ile birlikte Çehrin kalesini almakla görevlendirdi.

İbrahim Paşanın 1677 yılındaki Ç. S. olumlu bir sonuç vermedi. Çehrin kalesi 4 000 kadar Rus, Kazak ve Alman askeri tarafından savunuluyordu. Kuşatmanın 23. günü yardıma gelen Rus ordusuna karşı gönderilen Kırım ve Bosna kuvvetleri de bir başarı sağlıyamayınca, İbrahim Paşa kuşatmayı kaldırıp çekilmek zorunda kalmıştı. Bu başarısızlık üzerine İbrahim Paşa ve Selim Giray görevlerinden alındılar, Kırım Hanlığına Âdil Giray getirilerek IV. Mehmet'in Çehrin kalesi üzerine sefere çıkması kararlaştırıldı.

Bu sırada Rus Çarı İstanbula bir elçi göndererek Osmanlı - Rus münasebetlerinin gözden geçirilmesini istedi ise de, Osmanlı hükümeti kendisine ait bir kalenin sebepsiz olarak alınması karşısında dostluktan bahsedilemiyeceğini ve gerekli cevabın da Çehrin kalesi önünde verileceğini bildirerek 11 nisan 1678 de Rusyaya harb ilân etti.

Osmanlı ordusu 30 nisanda Davut Paşa ordugâhından hareket ederek Silistre'ye geldi. Padişah IV. Mehmet burada kalarak Sadrazam Kara Mustafa Paşayı serdâr-ı ekremliğe geçirerek Çehrin kalesi üzerine yolladı. Bug (Dnestr) ırmağı geçildiği sırada Kazakların yeni hetmanı İhmilikçi orduya gelip el öptü. Çehrin kalesine üç konak kalındığı zaman ise, Kırım Hanı Murat Giray Han da orduya katıldı. Çehrin kalesi önüne varılarak kanun üzerine kurban kesildikten sonra kalenin kuşatılmasına başlandı. Kalede pek çok asker ve harb gereçleri vardı, ayrıca General G. G. Romodanovskiy komutasında önemli Rus kuvvetlerinin 150 alay topu ile birlikte kaleye yardıma geldiği de haber alınmıştı. Bunun üzerine Kırım Hanı ile Kara Mehmet Paşa Tasma (Rus. Tyasma) suyunu geçerek Ruslara karşı gönderildiler. Bu arada kaleden yapılan çıkış hareketleri de durduruldu. Ruslara karşı gönderilen Han ile Kara Mehmet Paşa kuvvetleri Rusların birinci yürüyüşünü durdurabildilerse de, ikinci saldırışı, gece yatsı vaktine kadar sürdü ve ancak güçlükle durduruldu. Fakat Ruslar yenilmemişti; durum serdâr-ı ekreme bildirilince zamanında gönderilen kuvvetlerle Rusların üçüncü saldırışı durduruldu. Ancak, savunma hattı yarılamadığından bu durum, Çehrin kalesine yapılan saldırılar üzerinde etki gösterdi ve tehlikeli bir hal aldı. Bunun üzerine vazir-i azâm'ın, ordunun ileri gelenleri ile yaptığı görüşmede komutanlar, kuşatmanın şimdilik kaldırılarak saf cengi yapılmasını ileri sürdüler. Defterdar Mehmet Paşa ise kuşatmaya devam edilmesinde ısrar etti; bu fikir Kara Mustafa Paşanın da düşüncesine uygun geldiğinden, kuşatma kaldırılmaksızın savaşa devam edilmesine karar verildi.

Çehrin kalesine yardım için gelmekte olan Rus kuvvetleri yavaş yavaş ilerliyerek kale eteğinden akan Tasma suyunun başındaki bataklığa gelip dayanmışlar ve Osmanlı ordusunu tehdide başlamışlardı. Bu arada gece karanlığından faydalanan Ruslar, Çehrin kalesine 20 000 kadar asker soktular. Bu tehlikeli anda sadrazam soğukkanlılığını kaybetmiyerek, komutanlarının mâneviyatını kuvvetlendirmiş ve top savaşını büyük bir titizlikle yönetmişti. Bu sırada Barabaş Kazakları da yardıma gelmişler ve ayrı bir yönden Türk ordusuna saldırmışlardı. Osmanlı ordusu bu durumda bir yandan Çehrini kuşatmakta devam ediyor, öte yandan yardıma gelmiş olan Rus ve Kazaklarla savaşıyordu. Bu durumda Çehrin duvarları altına sürülen iki lâğımın atılması ve arkasından yapılan genel hücumla, kale, kuşatmanın 33. gününde alındı (12 ağustos 1678). Kaleye giren Osmanlı ordusu, savunuculardan 30 000 kadarını yok etti. Savaşın bu sonuca varması üzerine Tasma suyuna kadar ilerliyen General Romodanovskiy de çekilmek zorunda kaldı.

Ç. S., Türk - Rus savaşlarının ilk evresinde önemli

bir olay olarak anılmağa değer. Gerçi birçok tarihçiler, Ç. S. ni gereksiz, hattâ bu kaleyi büyük bir ordu ile kuşatmayı fazla bir gayretkeşlik olarak göstermek isterlerse de, Çehrin kalesi de bu yüzyılda alınan Kameniçe, Uyvar (Mac. Újvár) v. b. kaleleri değerinde bir kale idi. Rus çarı I. Petro'nun 1686 da Kutsal İttifaka girmesi üzerine Kırıma doğru yöneltildiği taarruzlar ve Kazakların Rus Çarlığı egemenliğini kabul etmeleri sonunda Çehrin kalesi de Doğan, Kirman, Çerkez Kirman v. b. kalelerle birlikte elden çıkmıştır.

ÇEK (İng. *Check*, *Cheque*, Fr. *Chèque*), bir kimsenin bir banka, bir malî kurum ya da başka bir kimse yanındaki hesabından belirli bir paranın ödenmesi için o bankaya, malî kuruma ya da başka kimseye yolladığı yazılı emir. Ödeme emrini gönderene *keşideci*, bu emri alana *muhatap* denilir. Türk Ticaret Kanunu'nun 692. maddesine göre, bir ödeme emrinin Ç. sayılabilmesi için, onda şu öğelerin bulunması şarttır: 1. *Çek* kelimesi ve eğer emir Türkçeden başka bir dille yazılmışsa, o dilde Ç. karşılığı olan kelime; 2. Kayıtsız ve şartsız belirli bir bedelin ödenmesi için emir; 3. Ödiyecek kimsenin adı ve soyadı; 4. Ödeme yeri; 5. Emrin yazıldığı gün ve yer; 6. Emri gönderen kimsenin imzası. Aynı kanunun 693. maddesine göre, sözü geçen öğelerden birini taşımıyan bir ödeme emri şu haller dışında Ç. sayılmaz: Ç. te, açıklama yoksa, muhatabın adı ve soyadı yanında gösterilen yer ödeme yeri sayılır. Muhatabın ad ve soyadı yanında birden çok yer gösterilmişse, Ç. ilk gösterilen yerde ödenir. Böyle bir açıklık ve başka bir kayıt da yoksa, Ç. muhatabın iş merkezinin bulunduğu yerde ödenir. Keşide yeri gösterilmemiş olan Ç., keşidecinin ad ve soyadı yanında yazılı olan yerde çekilmiş sayılır. Aynı kanunun 694. maddesine göre, Türkiyede ödenecek Ç. lere muhatap olarak ancak bir banka gösterilebilir. Başka bir kimse üzerine çekilen Ç. havale hükmündedir.

Ç. üç türlü olur: 1. Nama muharrer (ada yazılı) Ç. bedeli ancak Ç. te adı yazılı kimseye ödenir; başkasına geçmez; 2. Emre muharrer Ç. ciro edilebilir; 3. Hamiline muharrer (elinde bulundurana yazılı) Ç. elden ele dolaşabilir, Ç. i bankaya götüren bedelini alır. Ç. in yüzüne eğik ve paralel iki çizgi çekilirse çizgili Ç. olur. Bu gibi Ç. ler ancak bir banka üzerine keşide edilebilir ve bir banka tarafından sunulur. Bazı yabancı ülkeler postahaneleri yatırım kabul ettiklerinden bu iş için posta Ç. i denilen özel Ç. ler yapılmıştır. Bazı bankalar yalnız kendi şube ve ajanslarında ödenebilen belli değerlerde sirküler Ç. i kullanırlar. Çeşitli yabancı ülkelere gidecek yolcular için yolcu Ç. (*traveller's check*) karneleri vardır. Bu Ç. ler belli değerde olur ve bankaların kendi şube ve ajanslariyle aralarında anlaşmaları olan başka bankalarca ödenmek üzere düzenlenir. Karşılığı olmıyan Ç. in çekilmesi kanunca sahtekârlık sayılır.

ÇEK DİLİ, Hint - Avrupa dilleri ailesinin, İslâv kolunun Batı İslâv bölümüne giren bir dil. Bu bölümün en yakın akrabası Slovakçadır, fakat bu dile bazı bilginler, Çekçenin bir lehçesi gözü ile bakarlar. Ç. D. nin başlıca karakteristik özellikleri şunlardır: 1. Uzun ve kısa vokallerin kesin olarak birbirinden ayırdedilmesi. Uzun vokaller yazıda da bir aksanla gösterilir: á, é v. b.; 2. Sözün ilk hecesinde sabit vurgu. Bundan sonra gelen 3, 4, 5. hecelerin üzerinde de çok zayıf bir ikincil vurgu; 3. g nin h ya değişmesi ki bu h, ötümlü aspire γ dir; 4. Damak konsonlarından sonra gelen a nın e, u nun da i oluşu; 5. r ve l hece doldurucu bir rol oynıyabilir; 6. Konsonlar, i ve ě (fonetik ie ye) nin önünde ve bazen de söz ve hece sonunda damaksıllaşır (palatalisé); 7. r nin damaksıl şekli ř (= r nin ş veya z ile kaynaşması) dir; 8. Akıcılar(liquide) metatezi'nde Ç. D. güney İslâv dillerine katılır. Son zamanlarda uzun vokaller diftonglaşma ve renk değiştirmeye kuvvetli bir eğilim göstermektedir (ú > ou; y > ej, é > í).

Ç. D. Lâtin harfleriyle yazılır. XIX. yüzyıla kadar, baskı işlerinde Almancanın fraktur yazısı kullanılırdı. Ayrıca şu yazılışların telâffuzuna dikkat etmek gerekir: c [ts]; č [ç]; ď [damaksıl d']; ě [ye]; ň [damaksıl ń]; ř [ry veya rş]; š [ş]; ť [damaksıl t']; y [i]; z [z]; ž [j]. Vokallerin uzunluğu, harflerin üzerine konulan bir akut aksan'la gösterilir (ů = ú). R ve l vokal rolü oynıyabilir. Vurgu daima kelimenin birinci hecesindedir. Almancanın ve genel olarak Batı dillerinin, Çekçe üzerine etkisi çok kuvvetli olmuş ve neticede bu dil, Rusça gibi diğer İslâv dillerinden kesin bir şekilde ayrılmıştır.

Ç. D. nin konuşulduğu başlıca yerler Bohemya ve Moravyadır. Fakat, ancak birkaç yerde bu memleketlerin sınırlarına erişir (Narrachdorf yakınlarında) veya bunları aşar (Kudowa, České Velenice [Gmünd], Opava [Troppau], Těšín [Teschen] yakınlarında). Bu toprakların güneydoğusunda ise, Slovakça konuşulan topraklar uzanır. Bunlardan başka, Ç. D. Kuzey Bohemyanın genel olarak Almanca konuşulan kömür madeni bölgesinde, Silezya'nın Prusyaya bağlı olan bölümünde, Aşağı Avusturyanın kuzey kısmında, Polonya, Güney Rusya ve Yugoslavyada, birçok Çeklerin yaşadığı Amerikada bağımsız adalar halinde Çekçe konuşanların sayısı aş. yu. 7 300 000 dir. Bu, yurt dışı istatistiklerinde Çekçe ve Slovakça konuşanlar ayırdedilmemişse de, toplamların en az üçte ikisi Ç. D. ne aittir. Çekoslovakya

No. : ....

Emrine : ....

....

....

Tarih : ....

Miktar : .... T. L.

TÜRKİYE ...... BANKASI A. Ş.

.... 19 ....

Türkiye .... Bankası A. Ş.

Ankara

Bu çek karşılığında ....ye veya hamiline T. L. ....

....

ödeyiniz.

No. ....

Çek örneği

dışı grupun genel toplamı, 1925 te aş. yu. 2 136 500 idi. Bunların 858 000 i Avrupada ve bu son sayının aş. yu. 80 000 i Viyanada idi.

Lehçeler bakımından Bohemya'nın Çekçe konuşan bölümü birbirine benzer. Lehçe olarak, Domažlice (Taus) yakınındaki Khod lehçesi anılabilir. Moravyada lehçeler birbirinden daha büyük farklar gösterir (Hannak, Lach ve başka lehçeler). Yazı dili Praga'nın orta lehçesinden gelişmiştir.

Çekçenin ilk izlerine özel adlar olarak rastlanır; sonradan, Lâtince belgelerle başka yazılarda anlatmalar ve satır arası çevirmeler, ilâhiler *Hospodine, pomiluj ny* (Rab, bize acı) (XI. yüzyıl); Wenceslaw Şarkısı (XII. yüzyıl); Kitab-ı Mukaddes'in bazı parçalarının çevirmesi (Wittenberg ilâhiler dergisi, XIV. yüzyıl; 1880 de yayınlanmıştır); efsaneler ve romantik şiirlerin işlenmeleri (Alexandreis, XIV. yüzyıl; 1916 da yayınlanmıştır) ele geçmiştir. XIV. yüzyıldan sonra bağımsız bir edebiyat gelişmiştir. XV. yüzyılda Jan Hus, Çek imlâ kurallarını tesbit etmiştir. Kralic'li Kitab - ı Mukaddes çevirmesiyle (1579 - 1593) edebiyat dili tesbit edilmiştir. Almancanın ve genel olarak Batı dillerinin Çekçenin üzerine etkisi çok kuvvetli olmuş ve sonunda Ç. D. öbür İslâv dillerinden kesin olarak ayrılmıştır.

ÇEK EDEBİYATI, üç devre ayrılır: 1. Eski devir: Jan Hus'un meydana çıkmasına kadar; 2. Hus'tan çökme devrine kadar; 3. Yeniden doğuştan günümüze kadar.

1. Paganlık devrinden kaldığı ileri sürülen edebî metinler (Zelenohora [Alm. Grüneberg] elyazması ile Královédyůr [Alm. Königinhof] elyazması) in uydurma oldukları anlaşılmıştır (aşağıya bk.). İlk edebiyat olayları, XI. yüzyılda Kitab - ı Mukaddes'in bazı parçalarının Çek diline çevrilmesi ile bazı ilâhiler (*Hospodine, pomiluj ny* [Rab, bize acı]) in yazılması olmuştur.

XII. yüzyılda «Sv. Václav şarkısı, bazı didaktik şiirler, manzum efsaneler (Sv. Kateřina efsanesi; 1913 te yayınlanmıştır); Meryemle İsanın ıstıraplariyle ilgili oyunlar ve Paskalya oyunları, masal dergileri (Aisopos'un masallarının manzum çevirmesi, XIV. yüzyılın ortalarında çıkmıştır). İlk Çek şairi Pardubic'li Smil Flaška'nın *Nová rada Rat* başlıklı alegorik şiiri gibi eserler, eski Ç. E. nın en önemli eseri *Alexandreïs* başlıklı romantik destandır. Bu eser, XIV. yüzyılda yaşamış Fransız şairi Gautier de Châtillon'un eserinden çok serbestçe esinlenilerek yazılmıştır. O sırada, şövalye romanları, gezi hikâyeleri, dinî konulu hikâyeler çok seviliyordu. Lâtince tarihî eserler (Praga'lı Kosmas [1045 - 1125] ın XIII. yüzyılın başlarında çıkan tarihi) in hemen ardından Çekçe tarihler yazılmıştır (Dalimil'in XIV. yüzyılın başında çıkan tarihi gibi). Bunun yanında, hukuk tarihiyle ilgili önemli eserler de kaleme alınmıştır (*Kniha Rožmberska* [Rosenberg kitabı] gibi, XIV. yüzyılın başı).

1348 de Praga Üniversitesinin kurulması ile kültür hayatı geniş ölçüde hızlanmıştır. Özellikle soyluların ve papazların ahlâksızlığına karşı Janov'lu Matěj (ölm. 1394) yermeler yazmış, zamanının felsefesini çok iyi bilen ve Hus'tan önceki Çek yazarlarının en iyisi olan Tomáš Štítný (1331 - 1401), büyük bir başarı göstermiştir.

2. Hus'tan çökme devrine kadar (XV. yüzyılın başından XVII. yüzyılın ortasına kadar): Bu devre, ardı arası kesilmiyen din kavgalariyle doludur. Bu kavgalar büyük Çek yurtseveri ve ıslahatçısı Jan Hus (ölm. 1415) un ortaya çıkmasiyle başlar. Hus'un, Çeklerin haklarını ve Hıristiyanlığı hiç çekinmeden savunan Lâtince ve Çekçe eserleri, Ç. E. nda yeni bir çağ açmıştır. Siyasal ıslahatçı Petr Chelčický (1390 - 1460), dünya görüşünü *Siet' viery pravé* (Gerçek inanç ağı) (aş. yu. 1443) başlıklı eserinde açıklamıştır. Utraquist başpiskopos ve parlak hatip Jan Rokycana (1397 - 1471) *Postille*'sin e dünyanın kötülüklerini canlandırmıştır. Kalem çalışmaları arasında Ctibor Tovačovský (1437 - 1494) nin *Hádání pravdy a lži* (Gerçek ile yalanın tartışması) [1467] başlıklı eseri önemlidir. «Bohemyalı Kardeşler Birliği», edebiyatı kendi doktrinlerinin hizmetine almıştır. Bu devrin Çek şiiri, daha çok kilise ilâhilerinden ibarettir. Dinî konular dışında kalan şiir, yermeler ve tarihî şarkılar alanında kalmıştır. Basım evinin kuruluşu, çok geçmeden millî duyguların gelişmesine geniş ölçüde yardım etti. Çekçeden çok Lâtince yazan Çek Katolik hümanistlerin çalışmaları Lobkovic'li Bohuslav Hasištejnský (1460 - 1510) gibi, Ç. E. nda bir dereceye kadar gerilemeye sebep oldu. Buna karşılık, Kalixtin'ler (Všehrdy'li Viktorin Kornel [1460 - 1520] v. b.) in geniş ölçüde yaptıkları çevirmeler, Çek yazı dilinin gelişmesini sağlamıştır. Batıdan gelen halk eserleri (*Griselidis*, *Güzel Magelone* v. b.) büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. Yine gezi eserleri ve konularını Çek tarihinden alan hikâyeler (Libočan'lı Václav Hájek[ölm. 1553]) in *Kronika Českású* (Ç. tarihi)[1541] da çok okunan kitaplar arasındadır.

XVI. yüzyılın ikinci yarısı ve XII. yüzyılın başları, Ç. E. nın birçoklarınca altın çağı sayılan en parlak devresidir. Kardeşler Birliği birtakım önemli yazarlar vermiştir. Bunlardan Jan Blahoslav (1523 - 1571) *Ahd - i Cedid*'i Çekçeye çevirmiştir; Žerotin'li Karel (1564 - 1636) ve başkaları da büyük ün kazanmıştır. Fakat, bunların en önemli başarısı, yeni Çek yazı dilinin temelini kuran, «Kralice Kitab - ı Mukaddesi» adiyle tanınan Kitab - ı Mukaddes çevirmesi olmuştur [6 cilt, 1579 - 1593]. Ak Dağ (Bílá Hora) Savaşı (1620) ndan sonra Ç. E. nı özellikle yurda sığınanlar devam ettirmiştir. Bunların arasında, tarihçi olarak Pavel Stranský (1583 - 1657) ile Zhoře'li Pavel Skála (ölm. 1640 tan sonra) en önde gelenlerdir. Modern eğitimin bir öncüsü olarak Birliğin son piskoposu Jan Amos Komenský (Lât. adı: Comenius, 1592 - 1670) kendini tanıtmış, hiciv ve alegori şairi olarak da büyük ün kazanmıştır.

Bohemyada Çekçe eserler «sapık» diye suçlandırılarak yakılmıştır. Bunun sonucu olarak halk, örnek alınabilecek bir yazı dilinden yoksun kalmış, ancak kaba bir Çekçe ile yayın yapılabilmiştir. Fakat yine de Jesuit tarikatından bazı yazarlar (Bohuslav Balbín [1621 - 1688], Čehorod'lu Tomáš Pěšina [1629 - 1680] v. b.), Lâtince eserlerinde, yurtseverlik duygusunu yaşatmışlardır.

3. Uyanış çağından günümüze kadar: XVIII. yüzyılın ikinci yarısında aydınlanma devrinin etkisiyle Ç. E. yeniden doğmuştur. Bu devirdeki edebiyatın bütün alanlarında Josef Dobrovský (1753 - 1829) nin etkisi vardır. Bu yazar, gerek Çek dili ve Ç. E. nda, gerek karşılaştırmalı İslâv dilleri filolojisinde çok önemli bir rol oynamıştır. İlk Çek şiir okulunun önderi, Antonín Jaroslav Puchmajer (1769 - 1820) olmuştur. Josef Jungmann (1773 - 1847), şiir denemeleri ve çevirmeleriyle yeni şiir dilinin temelini atmıştır. Çok değerli bilim eserleri arasında Jungmann'ın *Slovnik česko-německý* (Çekçe-Almanca sözlük. 5 cilt, 1834-1839) [Bu eser Çek yazı dilinin sonraki gelişmesi için en önemli kaynaktır]; František Palacký (1798 - 1876) nin *Geschichte Böhmens* (Bohemya tarihi; önce Almanca, 5 cilt 1836 - 1867, sonra Çekçe: *Dějny národu Českého*. 1848 - 1876)

sayılabilir. 1830da Çeklerde akademi rolünü oynıyan Matice Česká adlı bir dernek kurulmuştur. Slovak Jan Kollár (1793 - 1852) bütün Slovakları birliğe ve birleşmeye çağırdı. Destan şairi Jan Hollý (1785 - 1849) buna benzer düşünceler ileri sürdü. Bilgin Pavel Josef Šafařík (1795 - 1861) İslâvcılık görüşüne bilimsel temeller koymaya çalışmıştır. Ayrıca, Grimm kardeşlerin görüşlerini benimsemiş olup Viyana'da çalışan Sloven B. Kopitar kanaliyle, Alman romantizminin etkileri Çek yazarlarına erişmekte idi. Özellikle Alman romantizminin özelliklerinden biri olup romantiklerce millî kültürün bir belirtisi ve sanattaki yaratıcılığın bir örneği olan halk türküsü çığırını Çekler severek benimsemişlerdir. Bu bakımdan František Ladislav Čelakovský (1799-1852) Çeklere öncülük etmiştir.

XIX. yüzyılın ilk yarısında yaşamış önemli Çek yazarları arasında balad şairi ve halk edebiyatı toplayıcısı olarak Karel Jaromír Erben (1811 - 1870) ile yermeci ve eleştirmeci olarak da Karel Havlíček Borovský (1821 - 1856) anılmaya değer. İlk gerçek Çek romantik yazarı Karel Hynek Mácha (1810 - 1836) nın değeri sonradan anlaşılmıştır. Walter Scott'ı örnek alan Josef Kajetán Tyl (1808 - 1856) ve başkaları, Çek tarihî romanının temelini atmaya çalışmışlardır.

Ç. E. nda önemli bir yer tutan köy masalları yazarları arasında, Božena Němcová (1820 - 1862) başta gelmektedir. Tiyatro yazarları arasında en başarılı olanlar Tyl, Štěpánek ve Václav Kliment Klicpera (1792 - 1859) dır. 1848 - 1849 yıllarının siyasal fırtınaları, şiirde millî konular yerine, bütün insanları ilgilendiren konuların ön plâna geçmesine sebep olmuştur. Vítězslav Hálek (1835 - 1874) ateşli bir lirik şair olarak baladlar, kısa hikâyeler ve tiyatro piyesleri yazmıştır. Fakat Ç. E. nın gelişmesi bakımından lirik şair, kısa hikâyeci, eleştirmeci ve yermeci Jan Neruda (1834 - 1891) daha önemli bir rol oynamıştır. Onun yanında anılması gerekenler Adolf Heyduk (1835 - 1923), Rudolf Mayer (1837 - 1865) ve Václav Šolc (1838 - 1871) tur. Kısa hikâye türünde Karolina Světlá (1830 - 1899), Gustav Pfleger - Moravský (1835 - 1875), Alois Vojtěch Šmilovský (1837 - 1883) ve Antal Stašek (1843 - 1931) tanınmışlardır. Tiyatro yazarı olarak, Hálek, Neruda ve Pfleger - Moravský'nin yanında, büyük Çek aktörü Emanuel Bozdech (1841 - 1889) ile František Věnceslav Jeřábek (1836 - 1893) anılabilir.

1870 - 1880 yıllarında, yeni bir şair kuşağı ortaya çıkmış ve şiir sanatını çok geliştirmiştir. Millî gelenekleri, destan şairi ve kısa hikâye yazarı Svatopluk Čech (1846 - 1908) yaşatmıştır. Onun yanında ateşli yurtsever kadın yazar Eliška Krásnohorská (1847 - 1926) ve masal yazarı František Procházka (doğ. 1861) yer alır. Tarihî kısa hikâye türünü Václav Beneš Třebizský (1849 - 1884), Alois Jirásek (1851 - 1930) ve Zikmund Winter (1846 - 1912) sürdürmüşlerdir. Şiir alanında kozmopolit eğilimi, çok yönlü bir şair olan Jaroslav Vrchlický (1853 - 1912) yaşatmıştır. Hayalci, duygulu, romantik Julius Zeyer (1841 - 1901) e modern Ç. E. nın bir öncüsü gözü ile bakılabilir. Aynı çevreden şairler arasında Josef Sládek (1845 - 1912), Xaver Dvořák (doğ. 1858), ince duygulu Jaromir Borecký (doğ. 1869), melânkolik Jaroslav Kvapil (doğ. 1868), Antonín Klášterský (doğ. 1866) ve Karel Červinka (doğ. 1872) anılabilir. Tiyatro yazarı olarak J. Vrchlický, J. Zeyer, Kvapil Bohumil Adámek (1848 - 1915) ve František Šubert (1849 - 1915) kendilerini göstermişlerdir. 1880 den sonra, özellikle roman ve kısa hikâye alanında gerçekçilik baskındır. Bu çığırın başlıca yazarları şunlardır: Josef Holeček (1853 - 1929), Teresa Nováková (1853 - 1912), Karel Rais (1859 - 1926), Jan Herben (1857 - 1936), Alois Mrštík (1861 - 1925). Romancı olarak Jakub Arbes (1840 - 1914), Matěi Šimáček (1860 - 1913), František X. Svoboda (1860 - 1943), Božena Viková Kunětická (1863 - 1934), Vilém Mrštík (1863 - 1912) tanınmıştır. Mizahçı ve yermeci olarak tanınanlar ise František Herites (1851 - 1929) ve Ignát Herman (doğ. 1854) dır. Bu yazarlar arasında gerçekçi dramın temsilcileri de vardır. Bunlardan başka, Ladislav Stroupežnický (1850 - 1892), Jaroslav Hilbert (1871 - 1936), Jaroslav Maria (doğ. 1870), František Krejčí (doğ. 1867) de önemlidir.

Ç. E. nın modern devri XIX. yüzyılın sonundan bu yana Jan Gebauer (1838 - 1907) in filolojik eleştirmesi ile hazırlanmıştır. Bu devrin özelliği, eleştirmelerle kalem çatışmalarının ön plâna geçmiş olmasıdır. Tomáš Garrigue Masaryk (1850 - 1937), gençliğin mânevi önderi olarak, bütün millî hayatın eleştirilmesini istemiştir. Yeni bir şiir okulunun başlıca yaşatıcıları şunlardır: Lirik şair, yermeci ve eleştirmeci Josef Svatopluk Machar (1864 - 1942), ölçülü sembolist Antonín Sova (1864 - 1928) ve hayalci Otakar Březina (1868 - 1929). Bunlardan başka, şu lirik şairler de anılmalıdır: Otakar Theer (1880-1917), Petr Bezruč (doğ. 1867), Jan z Wojkowicz (doğ. 1880), Josef Hollý (1874 - 1928), Arnošt Procházka (1869 - 1925), Jiří Karásek ze Lvovic (doğ. 1871), Karel Hlaráček (1872 - 1898), Stanislav K. Neumann (doğ. 1875), Viktor Dyk (1877 - 1931), Karel Toman (doğ. 1877), Otakar Fischer (doğ. 1883), Jakub Deml (doğ. 1878). Kısa hikâye yazarlarının başlıcaları: Josef Merhaut (1863 - 1907), Josef Šlejhar (1864 - 1914), Karel Matěj Čapek Chod (1860 - 1927), Růžena Svobodová (1868 - 1920), Růžena Jesenká (doğ. 1863). Dram yazarları: Šrámek, Fischer, Arnošt Dvořak (doğ. 1880), Jiří Mahen (doğ. 1882) v. b.

Birinci Dünya Harbi Çeklerin milliyet duygularını önemli ölçüde körüklemiştir. Machar ve Dyk, hapishane anılarını yazmışlardır. Harb anılarını yazan başka önemli yazarlar şunlardır: Sova, Šrámek, Neumann, Toman, František Xaver Šalda (1867 - 1937) ve Ivan Olbracht (doğ. 1882). Çek lejyonerlerin başından geçenleri František Langer (doğ. 1888), Rudolf Medek (doğ. 1890) ve Josef Kopta (doğ. 1894) canlandırmışlardır. Sinik - mizahî *Dobrý voják Švejk* (İyi asker Švejk) adlı hikâyeleriyle Jaroslav Hašek (1883 - 1923) sonradan dünyaca tanınmıştır. Birinci Dünya Harbi sonrası şairleri arasında en önde gelenler şunlardır: Jaroslav Durych (doğ. 1886), Vladislav Vančura (doğ. 1896), Josef Hora (doğ. 1891). Kısa hikâyeciler arasında da Čestmír Jeřábek (doğ. 1893), Jan Weiss (doğ. 1892), Jan Vrba (doğ. 1889) anılmalıdır.

Halk edebiyatı: Çeklerin bir halk destanı yoktur. Böyle bir destanın kalıntıları ile ilgili yayınların uydurma metinlere dayandığı anlaşılmıştır. Lirik türkülerin varlığını gösteren belgeler XIV. yüzyıla kadar çıkar. Masallar çok zengin bir hazine halindedir. Bohemya ve Moravya halk şarkılariyle masalları birçok edebiyatçılarca toplanmış ve yayınlanmıştır. Seçkin şair František Ladislav Čelakovský-nin çalışmaları Çek halk şarkılarının değerini meydana çıkarmıştır. Yeni kuşak, Çek halk şiirinde eski Çek hayatının ve kültürünün yaşadığını anlamıştır. Çek kültürünün eski varlığını ispat etmek üzere sahte el yazmaları uyduranlar bile çıkmıştır. Kralovédvůr ve Zelenahora yazmaları adiyle anılan yazmaları uyduran Václav Hanka (1791 - 1861) gibi. Josef Dobrovský ve Jernej Bartol Kopitar (1780-

1844) bunların gerçekliğinden şüphe etmişlerdi. Bununla birlikte bu yazmalar Çek kültürünün her kolunda büyük bir tepki uyandırmıştır. Son olarak, 1880 de Jan Gebauer (1838-1907), Jaroslav Goll (1846 - 1929) ve Tomáš Garrigue Masaryk (1850 - 1937) gibi tanınmış Çek bilginleri bu yazmaların Hanka tarafından uydurulduğunu ispat etmişlerdir. Karel Jaromír Erben (1811 - 1870) de halk şiirinin etkisi altında kalmıştır.

Çek bilginleri tarafından girişilen tarih ve dil çalışmaları öbür İslâv uluslarının tanınmasına yol açmış, böylelikle İslâvlar arasındaki karşılıklı bağların kuvvetlenmesi düşüncesi yayılmıştır. Bu düşünce Slovak asıllı büyük panslavist Jan Kollár (1793 - 1852) ın eserlerine zengin bir esin kaynağı olmuştur.

Bu yolda büyük tarihçi Pavel Josef Šafařík (1795 - 1861) çalışmış, *Slovanské starožitnosti* (İslâvların eski varlıkları) [1827, 1863] adlı eseriyle yeni bir çığır açmıştır. Gerek Kollár, gerek Šafařík bütün eserlerini Çekçe yazmak tan geri durmamışlar, hattâ Slovak yazı dilinin yaratıcılarını sert bir dille eleştirmekten bile çekinm emişlerdir.

En büyük Çek tarihçisi František Palacký (1798 - 1876) de Šafařík'in samimî arkadaşı idi. Çek tarihi üzerine büyük bir eser meydana getiren Palacký, Çek tarihini eleştirmeli bir metodla 1526 ya kadar izlemiştir. Onun bu eseri Çek tarih araştırmalarını Jungmann ve Kollár'ın İslâvcılığından kurtarmış ve Çek ulusunun orijinal varlığının anlaşılmasını sağlıyan yolu açmıştır.

Bilim çalışmaları alanında František X. Šalda (1867 - 1937) önemli bir yer tutar. Estetikçi olan Šalda, modern Çek eleştirme ve denemesinin kurucusu sayılır. Arne Novák (doğ. 1880) Ç. E. tarihi üzerine yazdığı eserlerle tanınmıştır. Jaroslav Vlček (1860 - 1930), Jan Jakubec (doğ. 1862) ve Josef Hanuš (doğ. 1862) da Ç. E. tarihi alanında çalışmışlardır. Jan Máchal (doğ. 1855) karşılaştırmalı İslâv edebiyatının seçkin bir temsilcisidir. Alber Pražák (doğ. 1880) Slovak edebiyatı üzerinde çalışan değerli bir bilgindir. Jiří Polívka (doğ. 1858) folklorcu olarak Slovak halk masallarını toplamıştır. Václav Tille (doğ. 1867) yalnız Ç. E. alanında çalışmakla kalmamış, etnografya alanında da eserler vermiştir. Çek dilcileri arasında Jan Gebauer (1838 - 1907) in özel bir yeri vardır. Filolog olarak František Pastrnek (doğ. 1853) ile Václav Vondrák (1859 - 1925) da büyük bir ün kazanmıştır. Vondrák, Viyana Üniversitesinde profesör olarak çalışmış ve İslâv filolojisi alanında büyük eserler vermiştir. Çek Akademisi başkanı olan Josef Zubatý (doğ. 1855) Hindolojide uluslararası ün kazanmış bir bilgindir. Çek tarihçileri arasında Palacký ve Šafařík'ten sonra, Jaroslav Goll (1846 - 1929), Josef Pekař (doğ. 1870), Tobolka (doğ. 1882) ve Jaroslav Bidlo (doğ. 1868) anılabilir. Lubor Niederle (1865 - 1944) arkeolog olarak ciddî çalışmalariyle tanınmıştır. Čeněk Zíbrt (doğ. 1864) ise değerli bir etnograftır. Felsefe ve sosyoloji alanlarında Çekoslovakyanın eski cumhur başkanı Masaryk başta gelir. Karel Kadlec (1865 - 1928) hukuk tarihiyle ilgili derin çalışmalar yapmıştır.

Bulgar ve Sırp tarihi üzerindeki çalışmalariyle ün kazanan Konstantin Josef Jireček (1854 - 1917) i de Çek bilginleri arasında anmak lâzımdır. Jireček, Peçenek ve Kumanların Balkanlardaki kalıntıları üzerinde de durmuştur.

Çekoslovakyada türkoloji çalışmaları da gelişmektedir. Bu alanda çalışanlar arasında Jan Rypka (doğ. 1886) ve Felix Tauer anılabilir. Rypka daha çok eski Türk edebiyatı üzerinde çalışmaktadır. Tauer ise Türk tarihi ile ilgili kaynaklar üzerinde durmaktadır.

Birinci Dünya Harbinden sonra kurulan Çekoslovak devletinde millî akımın yanında, modern toplumun sosyal ve psikolojik problemlerini ele alan akımlar da türemiştir. Edebiyatın çeşitli alanlarında, Avrupadaki gelişmeye katılmak üzere sürekli bir çaba gösterilmiş; çoğu zaman başarıya ulaşılmıştır. Ayrıca Karel Čapek (1890 - 1938) *R. U. R.* adlı hayalî piyesiyle, J. Hašek (1882 - 1923) de *Dobrý voják Švejk* (İyi asker Švejk) başlıklı eseriyle uluslararası ün kazanmışlardır. V. Vančura (1891 - 1942) denemeci, hikâyeci ve dil sanatçısı olarak ilgi çekmiştir. František Langer (doğ. 1888) tiyatro yazarı olarak Almanyada da başarı kazanmıştır. Kısa zamanda pek çok eser veren lirik şair Jiří Wolker (1900 - 1924) komünizmi kabul etmiştir. Büyük lirik şair J. Horal (1891 - 1945) da komünizmin kuvvetli baskısı altında kalmıştır. Dil sanatçısı (şekil sanatçısı) V. Nezval (doğ. 1900) «poetist» olarak, yani Fransızların Poésie pure (saf şiir) ve Surréalisme (gerçek üstü) akımlarına katılarak edebiyata atılmıştır. Ç. E. nın kalitesini yükseltmek bakımından edebiyat eleştiricisi František X. Šalda başarılı gayretler sarf etmiştir.

İkinci Dünya Harbinden sonra Çekoslovak devletinin tekrar kurulması (1945), Ç. E. na iki dünya harbi arasına ait gelenekleri devam ettirmek imkânını vermiştir. Fakat bu başlangıç Çekoslovakyanın komünist devletler sistemine girmesiyle ezilmiştir. F. Halas ve K. Biebl gibi lirik şairler kendilerini öldürmüşlerdir. Edebiyat, Stalin tarafından çizilmiş direktiflere uymuş ve Sovyet edebiyatını tam anlamiyle örnek almıştır. Son birkaç yıl içinde XIX ve XX. yüzyıldan kalma eserlerin çok güzel bir şekilde yeniden basılması yeni edebiyatta önemli bir rol oynıyarak onu yeni bir yöne götüreceğe benziyor.

Çekoslovakyada gazeteciliğin eski bir tarihi vardır. Gazete haberlerine benzer yazılara 1597 den başlıyarak rastlanmaktadır. 1672 de çıkmağa başlıyan en eski gazete XVII. yüzyılın sonuna kadar yayınlanmıştır. Daha sonra Karel Rosenmüller 1719 - 1744 yılları arasında bir gazete yayınlamıştır. O tarihten bu yana aralıksız olarak birçok gazeteler çıkmıştır. Çek gazeteleri arasında «Československá Republika», « České Slovo », « Národní Listy », « Lidove Noviny » ve «Právo Lidu» anılabilir. Praga'da «Prager Presse» ve «Prager Tagblatt» adlı Almanca gazeteler de çıkmıştır. Bunlardan başka, Çekoslovakyada birçok bilim ve sanat dergisi de çıkmaktadır. Bu arada, 1929 yılından beri çıkmakta olan «Archiv Orientální» (Doğu arşivi) dergisi, Orientální Ústav (Doğu Enstitüsü) ın organı olarak Türk dilleri ve Türk tarihi ile ilgili çalışmalara da yer vermektedir.

ÇEK SANATI, Taş devrinin sonundan, Maden devrine kadar Avrupanın güneydoğu, kuzey ve batısında Çekoslovakyayı çevreliyen komşu ülkelerde yaygın olan geometrik üslûp, bu topraklarda yapılan ilk plâstik denemelerde ve mücevher süslenmesinde de görülür. X. yüzyılda Hıristiyanlık bu topraklara da yayılınca, yeni bir sanat hareketi başlamıştır. XII. yüzyılın sonundan başlıyarak mimarlık, heykeltıraşlık ve ressamlıkta Roman üslûbu görülür. Sv. Jiří kilisesi (Praga), Sv. Kříž yuvarlak binası, Meryemin taçlanmasını gösteren kabartma (Sv. Jiří kilisesi), Sv. Václav efsanesi minyatürleri (Wolfenbüttel kütüphanesi) bunlardandır. Mimarlıkta Gotik üslûp Bohemya'da aş. yu. 1230 da görülür; başlangıçta Bavyera ve Saksonya, sonra da Fransız

Praga: Parlâmento binası

etkisi üstündür. Fransız etkisinin temsilcileri Avignon'lu Guillaume ve Arraslı Mathieu'dür. Guillaume, Roudnice köprüsünü kurmak için çağrılmış, Mathieu ise St. Veit (Guy) büyük kilisesinin birinci mimarı olmuştur. Peter Parler Bohemyanın büyük Gotik heykeltıraşıdır. Praga'nın anıtları, XIV. yüzyıl ile XV. yüzyılın başlarında Parler ve okulunun eserleriyle süslenmiştir. Kalstejn şatosundaki önemli freskler de yine bu devre aittir. Resimde ise İtalyanın ve özellikle Giotto'nun etkisi hâkimdir. Huss hareketlerinin doğurduğu din harbleri, Ç. S. nın gelişmesini yarım yüzyıl durdurmuştur. Bu topraklarda Rönesans aş. yu. 1520 de başlar. Praga yapıları arasında Rönesans üslûplu ilk önemli eser olan Belvedere, I. Ferdinand tarafından memlekete çağrılmış İtalyan mimarlarının eseridir. Gerçekte mimarlıkta Çek Rönesansı, XVI. yüzyılın sonuna kadar İtalyan Rönesansından hemen hemen hiç ayrılmamıştır. Plzeň şehrinin belediye sarayı ve birçok şatolar bu üslûbun eserleridir. XVII. yüzyılda Protestanlığın yayılmasiyle dinî mimarlık en çok Alman Rönesansının etkisi altında kalmıştır. Heykeltıraşlık ve ressamlık, aynı zamanlarda, hemen hemen saraya çağrılan yabancı sanatçıların etkisini gösterir. Otuz Yıl Harbi bu bölgenin sanat gelişmesini bir kere daha gerileten sebeplerden biri olmuştur. Bundan sonra Barok, Bohemyanın en yaygın sanat tarzı haline gelerek aş. yu. 1750 yılına kadar önemli ölçüde yapılar yaratmıştır. Bunların birçoğu XVIII. yüzyılın birinci yarısında yeniden kurulan Praga şehrinde bulunmaktadır.

Heykeltıraşlar arasında F. M. Brokoff, Biederle, Braun, Šturša, ressamlardan P. Brandl, V. Raines, portre ressamı Jan Kupecký, peyizajist Hartmann, Kutna Hora ve Norbert Grund anılmaya değer. XVIII. yüzyılın sonunda gerek Bohemyada,

Joseph Zitek: Praga Millî Tiyatrosu

gerek Slovakyada sanat hareketleri ölmüştür. Her ne kadar Praga'da 1800 yılında bir ressamlık okulu kurulmuşsa da, XIX. yüzyılın birinci yarısında gerçekten önemli hiçbir sanatçı görülmez. 1848 de büyük millî ressam Josef Mánes, Çek sanatçıları birliğini kurmuştur. Bu ressamlar arasında Jaroslav Čermak (uzun zaman Fransada yaşamıştır), Venceslaw Brozik, Charles Purkyne, Sobeslav Pinkas, Adolphe Kosarek, Antoine Chittussi ve Jules Marak vardır. Mimar Joseph Ziteck'in eseri olan ve iç dekorasyonu Nicolas Aler, Joseph Zeniker ve Adalbert Hynaïs tarafından yapılan Millî Tiyatro, sanat bakımından Ç. S. Rönesansının şaheseridir. XX. yüzyılın başında yaşıyan ressamlar olarak A. Slavicek, Jan Preisler Max Svabinsky; heykeltıraş olarak da Jan Sturša anılabilir. Çağdaş sanatçılardan Georges Kars (hemen bütün meslek hayatını Pariste geçirmiştir) bütün Avrupada tanınmıştır; Coubine ile Eberl, Paris Okulu adını taşıyan kozmopolit sanat akımına bağlıdırlar. Cumhuriyetin ilânından beri Çekoslovakyada eskiden Jan Kotera tarafından hazırlanan modernist bir sanat akımı görülmektedir. Bu akımı temsil edenler: Joseph Gocar (Kara bakire'nin evi), Pavel Janak, Vlatislav Hofman, Pfeiffer, Blecha, V. Spalek, J. Sakar (Praga'da Dış Ticaret Sarayı), F. Šimon v. b.

G. Kars: Etüt, 1926 (Modern Galeri, Praga)

Müziğe gelince, Gregoryen şan'ı Bohemya'ya IX. yüzyılın ortasında, memleketin Hıristiyanlaşmaya başlamasiyle girmiştir. Sonradan Kyrillos ve Methodios *âyin* tegannisi de, daha önce yerleşmiş olduğu Moravya ve Slovakyadan Bohemyaya yayılmıştır. XIII. yüzyılda Dekan Vit, âyin şan'ını yeniden düzenlemiş, bu sanat IV. Karel (1346-1378) devrinde altın çağını yaşamıştır. Çek ilâhilerinin en eskisi olan *Hospodine, pomiluy ny* (Rab, bize acı) XII. yüzyılda doğmuştur.

Çek dinî şan'ı, Huss'un din reformu zamanında ikinci bir altın çağına ermiştir. Dinî olmıyan şan ise Alman Minnesänger (âşık) lerinin ve Fransızların ars nova (yeni sanat) sının etkisinde kalmıştır. Jean de Luxembourg'un sarayında hem Alman, hem Fransız müzisyenleri dinlenirdi; bunlar arasında Heinrich von Meissen (Frauenlob adı ile tanınmıştır), Heinrich von Mügeln ve Guillaume de Machault anılmaya değer. IV. Karel'in yönetiminde ise Fransız - İtalyan sanatı hâkim idi. O zamanın bestecileri arasında Jan Záviš (XIV. yüzyılın sonundan, XV. yüzyılın başına kadar) ve başpiskopos Jan z Jenštejna önemlidir. Fransız *mystère*'leri, özellikle *Le Jeu d'Adam* bazı kere Lâtince, bazı kere de Çekçe oynanırdı. XVI ve XVII. yüzyıllarda her şeyden çok kanto derlemeleri çıkmıştır. Bunlar Protestan, Hussit ve Katolik âyinlerinde söylenirdi. Ses po-

J. Mánes: Gezinti (Modern Galeri, Praga)

lifonisi uzun zaman Hussitlerin düşmanlığı ile karşılaşmış, bu yüzden de ancak XVI. yüzyılda kabul edilmiştir. Bu derlemelerden özellikle Franus (1505) ile Königingrätz Specialnik anılmaya değer. Bu son eser missa'lar, motetti'ler ve çok sesli Lâtince ve Çekçe kantolardan meydana gelmiştir. Praga sarayına o zamanlar Flâmanlar, İngilizler, Almanlar, Fransızlar ve İtalyanlar kabul ediliyordu; bunlar arasında Akeghem, Josquin, Philippe de Monte, C. Luython, J. Regnart ve J. Gallus vardı. Sarayda dinlenen Çek müzisvenlerinden de Jan Trojan Turnovský, Jiří Rychnovský, Feyt ve Harant sayılabilir. Bilá Hora (Ak dağ) Savaşı [1620] ndan sonra tek ezgi (monodi) oldukça sevilir bir hale gelmiştir. Bohemyada arasıra operalar da gösterilmiştir. XVIII. yüzyılda bazı Batılı sanatçıların gelmesi sonucu olarak Çek müziği ile Batı müziği arasında münasebetler kurulmuştur. Mingotti, Locatelli, Bustelli adlarını taşıyan sanatçılar, Praga ve Brno (Alm. Brünn) da olduğu gibi, Spork, Lobkowitz, Lüstenberg şatolarında ve Praga'nın Stände tiyatrosunda sanatlarını ortaya koymuşlardır. Napoli operası ve Viyana okulu Moravyada çok beğenilmiş, Venedik ve Dresden okulları da Praga'da sevilmiştir. Bu arada yerli besteciler de kendilerini tanımışlardır. Bunlardan B. Černohorský, Seeger, Tuma, Zoch (XVIII. yüzyıl başlarında); Sehling, Brixi, Koželuh (aynı yüzyılın sonlarında) anılabilir. Bohemya'da Haydn ve Mozart'ın etkisi çok derin olmuştur. Bu iki sanatçının üslûbu birçok Çek sanatçıları tarafından benimsenmiştir. Bunların bazıları da dış memleketlere göçmüş ve oralarda yerleşmiştir; meselâ Stamitz ve Richter Mannheim'de, bazıları Berlin ve Gotha (Benda) da, Viyanada Pichl, Wanhal, Koželuh, Vranický, Jelínek, Gyrowetz ateşli çalışmalarda bulunmuşlardır. Bir yandan Moravyada, Viyana okulunun etkisi ile hâlâ klâsik müzikle uğraşılırken, Praga'da romantik müziğe doğru bir eğilim belirmiştir (Škroup, Tomášek). B. Smetana tam anlamiyle Çek operasını, senfonik şiiri ve piyano musikisini yaratmıştır. Antonin Dvořák oratoryoları, senfonileri ve senfonik şiirleriyle kendini göstermiştir. Sonradan Fibich, dramatik alanda Çek musikisini zenginleştirmiştir.

F. T. Šimon: Slovakyada pazar

Bu arada çağdaş besteciler kuşağını da unutmamak gerekir: Bendl, Blodek, Hrimalý, Sebor. Çeklerin Mussorgskiy olarak vasıflandırılan L. Jánaček müzikte romantizme karşı cephe alır. Novák, memleketinin folklorunu kullanmakta devam etmekle birlikte Çek müziğine Fransızların müzik empresyonizmini katar. Suk orkestrasyon tekniğini geliştirir. Ostrčil ise Fibich'in geleneğini devam ettirir. Novák'ın öğrencileri arasında L. Vycpálek, B. Vomáčka, J. Kricka, V. Stepan, J. Jeremias ve B. Jirák anılmağa değer. Suk'un öğrencilerinden B. Martinu ile P. Borkovec de anılabilir. 1/4 ve 1/8 tonlu müzikle yalnız A. Hába uğraşmıştır.

Bohemyada, öteden beri müzikle ilgili bilimsel araştırmalar (müzikoloji) Praga'daki Alman ve Çek üniversitelerinde gelişmiştir. 1918 de Brno'da bir müzikoloji merkezi kurulmuştur. Bu alanda Ambros, Kiezewetter, O. Hostinský, Nejedly, J. Hutter ve Helfert'in adları anılabilir. Slovakyada ise Salzburg ve Passau'dan gelmiş misyonerler, Slovakyaya Gregoryen şan'ını sokmuşlardır (Neutra, 832). Memleketin güneyinde, Kyrillos ile Methodios bir zaman için batı âyin usulüne göre eski İslâvca söylenen litürjik şan'ı kabul ettirmiştir. X. yüzyılda Lâtince cantus her yerde üstün gelmiştir. Bazı tarikatları (ordines monastici, Benedictusçular, Franciscusçular, Cistercienses) ve özel kurumlar (özellikle Neutra, Bratislava ve Tyrnau'da) âyin şan'ının gelişmesine hizmet etmişlerdir. Slovak Protestanları için Protestan rahibi Georg Tranoscius 1636 da bir ilâhiler derlemesi yayınlamıştır: *Cithara Sanctorum* (Azizler kitarası). 1635 te aynı yazar *Odarum libri tres* (Kasideler; üç kitap) başlığı altında zamanın homofon şan'ı üslûbuna uygun ilâhiler yayınlamıştı. 1655 te Trnava'da *Cantus Catholici* (Katolik ilâhiler derlemesi) çıkmıştır. Manastır okullarında dramlar oynanır, temsilden önce de bir müzikli prelüd sunulurdu. Orada bazı öğretmenler müzik dersleri verirdi. Franciscusçu P. Bajan (1721-1777) Bach üslûbunda kantatlar bestelemiş, missa'lar ve noël'ler de yazmıştır. A. Gazda (1741-1814) ve Francesco'cu E. Pascha (1714-1772) ise dinî eserler yaratmışlar-

J. Štursa: Yaralı (tunç heykel; Millî Galeri, Praga)

dır. Aynı devrin lâik bestecileri arasında Aigner, Anders, Aschner, Boog, Boleha, Čermak, Haan, Klima, Kubani, Matolay, Pozorny önemlidir. Sonradan Viyana müziği Bratislava (Alm. Pressburg), Tyrnau, Sillein, Košice(Alm. Kaschau) ve Neusohl'da moda olmuş ve o zamanın Slovak sanatçıları *symphoniae spirituosae* (ruhi senfoniler) yaratmışlardır. Bunlardan A. Kamiensky, P. Daæner Kossacka, P. Sandrini, Dobyhal, Zavarsky ve J. Nespiewagek anılabilir. 1834-1835 te J. Kollár bir halk türküleri derlemesi yayınlamıştır. Suchany, P. Kocik ve J. L. Bella da bunların melodilerini çıkarmışlardır. Bella, XIX. yüzyıl sonlarında yaşamış müzisyenler arasında gerçek değer taşıyanıdır. Bleda, Slovak müziğinde yeni romantizmi temsil eder.

Birinci Dünya Harbinden sonra yeni bir Slovak müzisyen kuşağı Praga'da Novák'tan ders alarak yetişmiştir. Bunlar: E. Suchon, J. Cikker, I. Kresanek, St. Jurovsky, A. Ocenas, D. Kardos, A. Moyzes ve T. Freso'dur. Bratislava'daki Slovak üniversitesinde, Orel'in yönetimi altında müzikoloji yerleşmiştir. Orel'in öğrencileri olan K. Hudec ve F. Zagiba onun başladığı araştırmalara devam etmişlerdir. Zagiba, Slovak Bilimler Akademisinde bir müzikoloji enstitüsü de kurmuştur.

ÇEKA (Rusça *Çrezvıçaynaya komissiya po borbe s kontrrevolyutsiey, sabotajem i spekulyatsiey* [= Karşı devrim, baltalama ve spekülâsyonla savaş için olağanüstü komisyon] adının kısaltması), Rusyada 1917 komünist devriminden sonra kurulan Bolşevik siyasal polis örgütüne verilen ad. 20 aralık 1917 günü kurulan bu örgüt F. Ê. Dzerjinskiy (b. bk.) in başkanlığı altında bulunuyordu. Başlangıçta Halk Komiserleri Konseyi yanında kurulan Ç. çok geçmeden bu konseyin yerini almıştır. Ç. 9 bakanlıktan meydana gelmiştir. 13 üyelik bir Collegium ile 4 üyelik bir başkanlık kurulu (Praesidium) tarafından yönetiliyordu. Dzerjinskiy bu iki kurulun başkanı idi. Bu başkan bütün iktidarı elinde tutuyordu. Ç. nın emrinde bir ordu da vardı. Bu örgüt Bolşeviklerin gerçek ve hayalî düşmanlarını zorbaca izlemiş ve verdiği ölüm cezalariyle her yerde büyük bir korku salmıştır. Resmî verilere göre, eylül 1921 e kadar Ç. nın 1 766 188 kurbanı olmuştur (815 000 köylü, 260 000 asker, 192 350 işçi, 8 800 doktor v. b.). Bir ara Veçeka (Rusça *Vserossiyskaya çrezvıçaynaya komissiya* [= Bütün Rusyayı kapsıyan olağanüstü komisyon]) adını alan bu örgüt 6 şubat 1922 günü özel bir kararname ile kaldırılmıştır. Bundan sonra karşı devrim hareketleriyle savaş görevi GPU (Rusça *Gosudarstvennoe Politiçeskoe Upravlenie* [= Devlet siyasal yönetimi] adının kısaltması) ya verilmiştir. 1934 te bu görev İçişleri Halk Komiserliği (NKVD, Rusça *Narodnıy Komisariat Vnutrennıh Del*) ne geçmiştir.

ÇEKANOVSKİY, Aleksandr Lavrent'eviç (1832-1876), Leh asıllı Rus bilgini. Kiev Üniversitesinde okumuştur. Polonya ayaklanmasına katıldığı için 1863 te Sibiryaya sürülmüştür. Sibiryada Rus Coğrafya Derneğinin Sibirya Kolu tarafından verilen bir görev üzerine İrkutsk il (guberniya) inin güney bölümünde araştırmalar yapmış (1869-1871), daha sonra Aşağı Tunguska (1873), Olenek (1874) ve Lena(1875) ırmakları boyunda çalışmıştır. 1876da Petersburga dönerek topladığı veri ve gereçleri işlemeğe başlamıştır. Onun çalışmaları İrkutsk ilinin güney bölümünde yapılan araştırmaların başlangıcıdır. Ç. Aşağı Tunguska, Lena ve özellikle Olenek ırmaklarının jeolojisi üzerine sağlam veriler toplamıştır. Bu çalışmaları sonunda Ç. Aşağı Tunguska boyunda zengin kömür ve grafit yatakları bulmuştur. Topladığı botanik ve zooloji bilgileri birçok bilginler tarafından işlenmiştir. Lena ile Olenek ırmakları arasında uzanan dağ sırasına Ç. in adı verilmiştir. Başlıca eserleri: *Geologiçeskoe issledovanie v İrkutskoy gubernii* (İrkutsk ilinde jeolojik araştırma) [1874]; *Dnevnik êkspeditsii po rekam Nijnem Tunguzke, Oleneku i Lene v 1873-1875 godah* (1873-1875 yıllarında Aşağı Tunguska, Olenek ve Lena ırmakları boyunda yapılan araştırmaların günlüğü) [1896].

A. L. ÇEKANOVSKİY

ÇEKÇEK, eskiden bayram yerlerinde eğlence için çocukların bindikleri küçük araba. Ç. dört tekerlekli olup üstü tenteli ve püsküllerle süslüydü. Ç. e 3-4 çocuk biner ve sahibi tarafından çekilerek bayram yeri çevresinde dolaştırılırdı.

Bugün dört tekerlekli ve el ile çekilen küçük yük arabalarına da Ç. denilmektedir.

ÇEKEN (Fr. *dominant* = hükmeden) [Müz.], majör ve minör dizilerin 5. dereceleri. Bir dizinin Ç. i o dizinin tonikası üstündeki beşli düzenin (akordun) en üst noktası olduğundan o düzene hükmeden perde olur. Bir dizide ikinci *telidört* (tetrakord) ün 1. perdesi de o olduğu için, dizilerin sıralanışında her sonraki dizinin (yani yükseliş tarafından her yeni gelen diyezli dizinin) tonika notası da hep aynı ses olur; tizlere doğru diyezli dizilerin birbiri arkasından gelmesi böylece hep «çeken - tonika» eşitlikleri halinde olur. Her Ç. üst yandan yeni bir tonikayı çektiği için Ç. e üst Ç. de denilmiştir. Tonalite kanunlarında ve türlü dizilerin sıralanışında Ç. notası (tonika ile birlikte) böylece hükmedici bir rol oynuyor demektir. 1720 yıllarında Rameau'nun ona *dominant* (= Ç.) adını vermesi de bundan ileri gelir. Bir dizinin Ç. i üstündeki beşli düzenine de *Ç. akordu* denilir.

ÇEKEN

ÇEKEREK, Yozgat iline bağlı bir ilce. İlcenin merkezi olan Hacıköy'ün nüfusu 2 361 (1960) dir. Denizden yüksekliği 970 m dir. Ç. Amasya ile Akdağmadeni arasındadır. 5 km kadar doğusundan Çekerek Irmağı (b. bk.) geçer. Belediye örgütü 1944 te kurulmuştur. Suları kireçli olup 4 çeşmeye verilmiştir. Kasabaya elektrik getirilmemiştir. Bir ilkokulu ve Kurtuluş Savaşı şehitleri için dikilmiş bir anıtı vardır. Halkın çoğu çiftçilikle geçinir. Arpa, buğday, fasulye, nohut ve afyon yetiştirilir. Bir yılda elde edilen 1 500 ton tahılın 500 tonu başka yerlere satılır. Kasabada Toprak Mahsulleri Ofisinin 1 000 tonluk bir ambarı vardır. Ç. demiryolu ve şoselerden oldukça uzakta olup çevresindeki şehir ve kasabalara araba yollariyle bağlıdır.

Ç. ilcesinin yüzölçümü 1 669 km², nüfusu 50 185 (1960) tir. Merkez bucağından başka iki bucağı vardır: Kadışehri ve Mamure (Aydıncık). Kadışehri tam örgütlü bir bucaktır. İlce sınırları içinde 104 köy bulunmaktadır.

ÇEKEREK IRMAĞI, Yeşilırmağın en uzun kollarından biri. Uzunluğu 276 km dir. Tokat dağlarından çıkan bu ırmak, Artova yakınlarında Ç. I. adını aldıktan sonra, Deveci ve Akdağ dağları arasından batıya doğru akar, kuzeye döner, Amasya'nın güneybatısında Çorum Suyunu alır ve Yeşilırmağa dökülür. İlkbaharda Artova yakınında 20 m genişlik, 2 m derinlik gösterir. Yaz aylarında bu ölçüler yarıdan aşağı iner. Ç. I. ndan sulama işlerinde faydalanılır.

ÇEKİ, 1. 320 g lık eski bir Türk ağırlık ölçüsü. Ç. 100 dirheme ayrılırdı. Altın, gümüş ve inci alışverişinde kullanılırdı.

2. Aş. yu. 250 kg (1 tonun dörtte biri) lık eski bir Türk ağırlık ölçüsü. Odun, taş v. b. alışverişinde kullanılırdı. 1 Ç. ağırlığındaki (250 kg lık) ölçü taşına *Ç. taşı* denilirdi. Sonraları bu taş yerine demir külçeler de kullanılmıştır.

3. Aş. yu. 1 000 kg (1 ton) lık eski bir Türk ağırlık ölçüsü. 1 Ç. = 10 kantar = 100 batman.

ÇEKİANG: bk. ÇEKYANG.

ÇEKİÇ BALIĞI (*Sphyrna zygaena*): Köpek balıkları (Selachii) takımının Çekiç balığıgiller (Sphyrnidae) familyasından bir balık türü. Uzunluğu 4 - 5 m dir. Başının iki yanı uzun ve yassı olup çekiç gibi çıkıntıları vardır. Gözler bu çıkıntıların ucunda bulunur. Yırtıcı olan bu balıklar çoğunlukla sıcak denizlerle Akdenizde yaşar. Doğurmak yolu ile çoğalır.

ÇEKİÇ BALIĞI

ÇEKİÇ BALIĞIGİLLER (*Sphyrnidae*): Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Köpek balıkları (Selachii) takımının Yıldız omurlular (Asterospondyli) alttakımına giren bir familya. Başlarında, yanlarında çekiç biçiminde olan ve uclarında gözler bulunan iki çıkıntı vardır. Bu familyaya giren balıklar yaygındır. Bk. ÇEKİÇ BALIĞI.

ÇEKİÇ KEMİĞİ (Lât. *malleus*), orta kulakta bulunan 3 küçük işitme kemiğinden birincisine verilen ad. Bir baş, bir boyun, biri kısa biri uzun olmak üzere iki çıkıntısı ve bir sapı vardır. Kısa çıkıntı ile sap kulak zarı ile birliktedir. Baş bölümü ile örs kemiğinin başına bağlıdır. Bu kemik yalnız memeli hayvanlarda görülür. Bk. ÖRS KEMİĞİ, ÜZENGİ KEMİĞİ.

ÇEKİÇ MİDYESİ (*Malleus*), Yumuşakçalar (Mollusca) dalının Yassı solungaçlılar (Lamellibranchiata) sınıfının Kuş midyesigiller (Aviculidae) familyasından bir cins. Kabukları dar ve uzundur. Menteşeli kenarlarının iki yanlarında çekiç gibi birer uzantı vardır. T biçiminde ve 13 - 15 cm uzunluğunda olan *M. vulgaris* türü Hint Okyanusunda yaşar.

ÇEKİÇBAŞGİLLER (*Scopidae*), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Leyleksiler (Ciconiiformes) takımının Balıkçıl kuşları (Ardeae) alttakımına giren bir familya. Vücutları basık, gözleri büyük ve boyunları uzun olup gagalarının ucunda küçük bir çengel vardır. Kanatları uzun, yuvarlakça olur. Çoğunun tepelik ve süs tüyleri vardır. Bu familyaya giren kuşlar Afrikada yaşar. Gölge kuşu (*Scopus umbretta*) [b. bk.] türü tanınmıştır.

ÇEKİÇBAŞLI UÇAR KÖPEK (*Hypsignathus monstrosus*), Yarasalar (Chiroptera) takımının Kanad ayaklıgiller (Pteropodidae) familyasından memeli bir tür. Uzunluğu 26 cm, kanat açıklığı 1 m dir. Erkeğin burun kısmı özel bir yapıdadır. Ç. U. K. Afrikada yaşar.

ÇEKİÇBAŞLI UÇAR KÖPEK

ÇEKİLGEN (Fr. *récessif*), Mendel kanununa göre, ana ya da babadan birinin karakteri olup öbürünün karşı ve baskın karakteri tarafından örtülen karakter. Ç. bir karakter ancak homozigot (her ikisi de sâf halde aynı karaktere sahip iki üretici hücrenin birleşmesinden meydana gelen yumurta) halinde iken görülür.

ÇEKİLME (eski ter. *cezir*), deniz sularının, yükselmiş bir durumundan aşağı doğru, düzenli dönemlerle her gün alçalması, çekilmesi olayı. Bk. GELGİT.

ÇEKİLME HAREKETLERİ, bir birliğin geriye doğru ya da düşmandan uzaklaşmak amaciyle yaptığı hareketler. Haberleşmeyi kesmeyi, oyalama savaşını ve geri çekilmeyi kapsar. Savaştan sıyrılmak, istenilmiyen şartlar altında savaştan kaçınmak, düşmanı elverişsiz duruma sokmak, kesin sonuçlu savaşa girişmeksizin zaman kazanmak, dost kıtalara göre daha elverişli bir duruma girmek, kuvvetin bir kısmının başka bir yerde kullanılmasına imkân vermek amaçlariyle yapılan Ç. H. düşmanın zorlaması ile ya da istenerek uygulanır. Bir kuvvet, ancak belirli bir sonuç elde edileceği zaman istiyerek bir çekilme hareketi yapar. Çekilme hareketinin üst komutanca onaylanması şarttır. Başarılı olması için toprak özelliklerinden iyi yararlanmaya, kıtanın iyi bir hareket gücüne, iyi bir kontrola, birlikler arasında sıkı iş birliğine, şaşırtma ve yıkma hareketleri yapılmasına, iyi bir yönetim desteğine ve bu işleri iyi düzenliyen plânlara dayanmalıdır.

a. *Savaşı kesme*: Yayılmış olan bir kuvvetin, bütününün ya da bir kısmının başka yerde savaşacak duruma getirilmesi amaciyle düşmandan sıyrılmak üzere yaptığı hareket-tir. Gündüz veya daha kolay olarak gece yapılır. Geride bir toplanma bölgesine veya önce tutulan yere gitmek üzere geri çekilmekle sona erer.

b. *Oyalama savaşı*: Kesin sonuçlu savaşa girişmeksizin ve düşmana olabildiği kadar zarar vererek zaman kazanmak amaciyle yer değişimi sırasında yapılan bir harekettir. Kural olarak kıtanın koruyucu birliklerince yapılır. Oyalama savaşı, bir tek yerde oyalama, birbiri ardındaki yerlerde oyalama, iki mevzi arasındaki arazi üzerinde oyalama, sınırlı hedefli taarruz hareketlerini birleştirerek yapılır; atom da kullanılabilir. Uzaktan ateşe, bol engellemeye, küçük görev kuvvetleriyle düşmanı rahatsız etmeye ve atom silâhlarının etkisinden yararlanmaya dayanır.

Geri çekilme: Düşmanla temasta olmıyan ya da savaşı kesmiş bulunan bir kıtanın savaştan kaçınarak, düşmanın doğrudan doğruya baskısı dışında uzaklaşması hareketidir. Düşmana olan uzaklığı artırmak, üst birliklerin destek uzaklığını azaltmak, daha elverişli yeri elde tutmak, üst komutanların tertiplerine uymak, başka bir bölgede görev almak üzere yapılır. Geri çekilme, düşmanla savaşı kestikten sonra yürüyüş düzenlerinin alınmasiyle başlar, yürü-

yüş hedefi olan toplanma bölgesine varmakla ya da geri tutulan yere girmekle son bulur.

Çevirme: Düşmanı, tutmakta olduğu kuvvetli bir savunma yerini bırakmağa ve taarruza daha elverişli yerde savaşmağa zorlamak üzere, bu yeri dışından derinliğine sarma manevrasıdır. Düşmanın bulunduğu yerin aynı zamanda cepheden tesbit olunması, manevranın başarısına yardım ederse de, şart değildir. Zırhlı ve motörlü birlikler, havadan indirme birlikleri ve çıkarma kuvvetleri bu manevraya özellikle elverişlidir.

ÇEKİM, cisimlerin karşılıklı olarak birbirlerini çekme özelliği. *Elektrik Ç. i* (bk. ELEKTRİK), *Magnetik Ç.* (bk. MIKNATIS, MAGNETİZM), *Moleküler Ç.* (Fizik), *Genel Ç.*. Newton, Kepler kanunlarından, her gezegen üzerine etki yapan kuvvetin güneşe doğru yöneldiğini ve bu kuvvetin *kitle* ile orantılı, gezegenin güneşe olan uzaklığının karesiyle de ters orantılı olarak değiştiği sonucunu çıkarmıştı. Buna göre, söz konusu kuvveti güneşten gelen bir Ç. olarak görmek mümkündür. Daha genel olarak Ç., her ikisi de güneşe veya başka bir gezegene ya da bir uyduya, ya da biri bunlardan birine, öteki başka birine ait iki parça arasında kendisini duyurmalıdır. Bu yolu izliyen Newton, şöyle bir sonuca varmıştır: *kitleleri* m ve m′, aralarındaki uzaklık da d olan iki maddî nokta birbiri üzerine, onları birleştiren doğru yönünde bir Ç. yaparlar; bu Ç. in şiddeti $f \frac{m m'}{d^2}$ dir; burada f değişmiyen bir sayıyı göstermektedir. Aynı zamanda genel Ç. adı da verilen Newton kanununun tanımı bundan ibarettir. Bu kanunun başlıca sonuçlarını Newton *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica* (Tabiî felsefenin matematik ilkeleri) [1687] adlı eserinde açıklamıştır. Bk. YER ÇEKİMİ (Fr. pesanteur, İng. gravity).

ÇEKİM (eski ter. *tasrif*; isim çekimi: Fr. *déclinaison*; fiil çekimi: Fr. *conjugaison*), isimlerin başka kelimelerle anlam ilgilerine ve sayılarına göre; fiillerin ise zaman, şahıs ve tarz bildirmek üzere türlü eklerle şekillenmeleri. Her dilde kelimeler, bir cümle olarak toplanınca, birbiriyle anlam ilgilerine göre başlarında, ortalarında, sonlarında türlü şekil değişikliklerine uğrar; bu değişmelere genel olarak bükün (b. bk.; flexion) denilmektedir. Ç., kelime sonundaki bükünlere benzer; fakat kelime sonunda görülen bükünlerde gövde tam bir şekil göstermez. Bk. BÜKÜN.

Ç. türeme (b. bk.) den de farklıdır; türemiş kelimede kök, aldığı yapı eki (b. bk.; affixe de formation) ile yeni bir anlam kazanır ve kökün söz bölüğü (partie du discours) değişebilir (kapı: *kapı-cı*, *kapı-lan-mak* gibi). Halbuki Ç. de, kelimeye ulanan Ç. eki (b. bk.; Désinence), geçicidir ve asıl anlamı değiştirmez (kapı: *kapı-da*, *kapı-yı* gibi).

İsimlerin Ç. i (Türkiye Türkçesi): İsim ve zamirler başlıca, cümle kuruluşunda yüklemle olan ilgilerine ve anlam bakımından bir isimle belirtilmelerine göre çekilir. İsim ve zamirler cümlede her türlü öğe görevinde bulunabilir ve bu görevlere göre yalın ya da çekilmiş durumlara girer ki bu şekillere *isim halleri* denilir. *Özne* ve *belirtisiz nesne* görevinde bulundukları zaman hiçbir Ç. eki almazlar, buna *yalın hal* denilir: («*Ağaç* yeşeriyor, *Adam odun* yarıyor» örneklerinde *ağaç*, *adam*, *odun* gibi).

Belirtili nesne ve çeşitli anlamlarda tümleçler dört halde görünür: 1. *-i hali*: İsimlerin cümlede *belirtili nesne* görevinde bulundukları zaman girdikleri şekildir. «Adam *odun-u* yarıyor, *ağac-ı* kesiyor» cümlelerinde, konuşanlarca bilinen *odun* ve *ağaç* anlatılmış olur. 2. *-e hali*: Cümlede başlıca, işin yöneldiği yeri gösteren ismin girdiği Ç. şeklidir «*Ev-e* gidiyorum, *okul-a* geliyor»; fakat bazı nesnelerin -e ile çekildiği de görülür: «*Duvar-a* çarpmak, *hayvan-a* vurmak gibi». Ayrıca yakınlık «*Ev-e* yakın», şaşmak «bu *işler-e* şaştım», satın almak «yirmi *lira-ya* aldım», uygunluk «*ayağı-na* uymuyor», zarar vermek «*biz-e* zararlı, kızarmış yemekler *siz-e* dokunur», binmek «*at-a* binmek» anlamları veren yüklemler de -e ile çekilmiş tümleçler alır. 3. *-de hali*: Cümlede işin geçtiği yeri ya da zamanı gösteren tümleçlerin girdiği Ç. şeklidir (*Köprü-de* saat *dokuz-da* buluşalım). Bazı kere ölçü bildiren isimlerin de *-de* ile çekildiği görülür (Üç metre *boyu-n-da* ağaç, yedi *yaşı-n-da* çocuk). 4. *-den hali*: İşin çıktığı, ayrıldığı, uzaklaştığı, geçtiği yeri gösteren tümleçlerin aldığı Ç. şeklidir (*Ev-den* çıktı, *yol-dan* ayrıldı, *Pencere-den* bakıyor gibi). Ayrıca, uzaklık (*ev-den* uzak), sevgisizlik (*O-n-dan* nefret ederim), korku (Ölmüş eşek *kurt-tan* korkmaz), vazgeçme (Bu *iş-ten* vazgeç) bildiren yüklemler de, *-den* ile çekilmiş tümleçler alır. Sebep (*hastalığı-n-dan* çalışmadı) ve bir şeyin neden yapıldığını (*demir-den* masa, *tahta-dan* kürek) bildiren kelimeler de *-den* ile çekilir.

Hal eklerinden her hangi biri ile çekilen isimler, yüklemle olan anlam ilgisine göre bir edat da alabilir: *San-a göre*, *bahçe-ye doğru*, *duvar-a karşı*, *sabah-tan beri*, *sen-den sonra*, *on-dan dolayı*, *ben-den başka* gibi. Bu durumu, Ç. şeklinin edatlarla uzatılması sayabiliriz.

(*Ben-ce güzel*, *sen-ce bitti mi?* sözlerinde geçen *ben-ce* [bana göre], *sen-ce* [sana göre] şekilleri de bazı gramercilere göre [J. Deny] birer çekim şekli sayılmakta ise de, *-ce* eki, zarf yapan bir yapı ekidir).

İsimlerin isimle belirtilmesi de yine ismin başka bir isme anlamca bağlanması demek olduğu için, Türkçede bu bağlanma, Ç. ekleri ile gösterilir: *Ev-in dam-ı* tamlamasında baştaki belirten isim, *-in* ile, belirtilen isim olan *dam* ise *-i* ile çekilmiştir. *Ev dam-ı* denirse, yalnız belirtilen çekilmiş olur ki, birinci tamlamanın ikinciye göre anlamca belirlilik farkı vardır. Bk. İSİM TAMLAMASI.

Zamirlerle yapılan isim tamlamalarında kullanılan bağlayıcı Ç. ekleri başkalık gösterir: *Ben-im ev-im*, *sen-in ev-in*, *o-n-un ev-i* (sesli ile biten kelimelerde *-si*, *o-n-un elbise-si* gibi), *biz-im ev-imiz*, *siz-in ev-iniz*, *o-n-ların ev-leri* örneklerinde bu ekler, tekil ve çoğul şahısları ile görülmektedir. Bu tamlamalarda, baştaki zamirler kullanılmamış olsa bile, isme gelen ekler, ilgili şahsı bildirir. Aynı zamanda zamir olan bu Ç. eklerine (*-im*, *-in*, *-i* [*-si*], *-imiz*, *-iniz*, *-leri*) *iyelik* (*mülkiyet*) *ekleri* denilmektedir.

Türkçede bazı kelimeler, üçüncü şahıs iyelik eki ile kalıplaşmış olarak kullanılır: *Gereğ-i gibi*, *tamam-ı ile*, *eski-si gibi*. Bu deyimlerin anlamı *iş-in gereğ-i*, *miktar-ın tamam-ı*, *durum-un eski-si* dir; baştaki kelimelerin kullanılması anlamca gerekli görülmemektedir. 3. şahıs iyelik eki şu şekillerde kullanılarak anlatıma açıklık verir: «*Ev-i-ni* bırakan çoçuk, *Akraba-sı-na* kötülük düşünen adam, *Kab-ı-na* sığmaz» gibi. İsimlerin sonuna gelerek onlara zamir niteliği veren *-ki* eki de Ç. e yarıyan eklerdendir. Bu ek, isim ve zamirlere gelir: *Elimde-ki*, *dün-kü*, *eski zamanınki*, *benim-ki*, *senin-ki* gibi (Bu kelimeler bir isim başına gelerek sıfat gibi belirtici görevinde de kullanılabilir. *Dün-kü çocuk*, *Masada-ki kalem* v. b.).

İsimlerin *çoğul* şekli de (Türkçede eki *-ler*), kelimenin başka bir kelime ile olan ilgisini göstermeyip, sadece

sayısını işaret eden bir Ç. şeklidir: *Ev-ler, bağ-lar, biz-ler, o-n-lar* gibi.

Türkçede sıfatlar hiçbir zaman çekilmez; ancak isim gibi kullanıldıkları zaman isimlerin bütün şekillerine girerler: *Güzel-i, çirkin-e, kırmızı-sı, beyaz-ın, küçüğün-kü, büyük-ler* v. b. İsim hal ekleri ile çekilmiş zarflar görülürse de, bu ekler onlarda isimlerde olduğu gibi bir Ç. zorunluluğu ile kullanılmaz; bunlar, zarfları yapan, bir çeşit yapı ekleri değerindedir: erken, *erken-den*; sabah, *sabah-tan*; akşam, *akşam-dan*; ileri, *ileri-ye*; geri, *geri-ye*; yukarı, *yukarı-da*; aşağı, *aşağı-da* gibi.

Fiillerin Ç. i (Türkiye Türkçesi): Türkçede fiiller, işlerin ve oluşların zaman ve tarzını bildirmek üzere kiplerle çekilir. Beşi *bildirme kipleri*, dördü *dilek kipleri* olmak üzere dokuz kip vardır. Kipler, fiil gövdesine ulanan eklerle belirtilir.

Bildirme kipleri doğrudan doğruya zaman anlamı bildirir. Bunlardan *-miş'li geçmiş* (eki: *-miş*: *gel-miş*), daha önce olan bir olayı başkasından işitilmiş anlamiyle yani kesin olmıyarak; *-di'li geç-miş* (eki: *-di*: *gel-di*) yine geçmiş bir olayı kesin olarak; *şimdiki zaman* kipi (eki: *-yor*: *gel-i-yor*) olayın. içinde bulunduğumuz zaman içinde geçmekte olduğunu; *gelecek zaman* kipi (eki: *-ecek*: *gel-ecek*) ise ileride olacak bir işi haber verir. *Geniş zaman* kipi (eki -[*i*]*r*; [*e*]*r*: *gel-ir, yap-ar*) üç zamanı da kapsar; bir şeyin yapılmasının gelenek, alışkanlık haline geldiğini bildirir.

Dilek kipleri genel olarak istek anlamı verir; kipler arasındaki anlam farkı, isteğin bildirilişindeki şiddettir. Bunlardan *dilek-şart* (eki: *-se*: *gel-se*) hem bir isteği, hem bir şartı belirtmeye yarar. *İstek* kipi (eki: *-e*: *gel-e*), aslında bir istek, niyet bildirmekle birlikte bugün bazı şahısları kullanılmamakta (meselâ: *gel-e-sin, gel-e, gel-e-siniz, gel-e-ler*), birinci çoğul şahsı da (*gel-e-lim*) yumuşak emir bildirmeğe yaramaktadır. *Gereklik* kipi (eki: *-meli*: *gel-meli*) bir işin yapılmasındaki zorunluluğu bildirerek daha kuvvetli bir istek anlatır. *Emir* kipi (kip eki yok: *gel*) istek kiplerinin en kuvvetlisidir; birinci tekil ve çoğul şahısları yoktur.

Ç. de fiiller, kip eklerinden sonra *şahıs ekleri* alır. Bu ekler, bütün kiplerde aynı değildir: Dört tip şahıs eki vardır: **I. tip:** şahısların sırası ile, *-m, -n,* (yok), *-k, -niz, -ler.* -di'li geçmiş ve istek kipleri bu eklerle çekilir (Gel *-di-m*, gel-*di-n*, gel-*di*, gel-*di-k*, gel-*di-niz*, gel-*di-ler*. Gel-*se-m*. . . v. b.). **II. tip:** şahısların sırası ile *-im, -sin,* (*yok*), *-iz, -siniz, -ler. -miş'li geçmiş, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman, gereklik* kipleri bunlarla çekilir (gel-*miş-im*, gel-*miş-sin*, gel-*miş-miş-iz*, gel-*miş-siniz*, gel-*miş-ler*. v. b.) II. tip ekler, ek - fiil (aşağıya bk.) dir; bu eklerle çekilmekte olan kiplerin, tabanları, isme benzer bir nitelik (*gelmiş, gelecek, gelir, gelmeli*) gösterdiklerinden dolayı, bunlara isimlerin çekimi için kullanılan ekler gelmektedir. **III. tip:** *dilek-şart* kipinin çekilmesinde görülen *-m,-n,-* (*yok*), *-lim, -siniz, -ler* ekleridir: gel-*e*-(y)*im*, gel-*e-sin*, gel-*e*, gel-*e-lim*, gel-*e-siniz*, gel-*e-ler*. Dilek - şart kipi de isim niteliği taşır ve bundan dolayı, aldığı şahıs ekleri ek-fiildir; yalnız 1. çoğul şahısta ayrılık gösterdiği için (-lim), ayrı bir tip olarak incelenmektedir. **IV. tip**: *emir* kipinde kullanılan şahıs ekleridir: (1. tekil şahıs yok), (2. tekil şahsın eki yok), *-sin*, (1. çoğul şahıs yok), *-iniz, -sinler* (gel-*sin*, gel-*iniz*, gel-*sinler*).

Emir kipinden başka sekiz kip, bileşik bir zaman ya da şart anlamı vermek amacı ile, ekfiil (aşağıya bk.) in *-di'li geçmiş, -miş'li geçmiş* ve *dilek-şart ekleri* eklenerek tekrar çekilir; *bileşik zaman* dediğimiz bu Ç. şekilleri üç türlüdür: *Hikâye, rivayet, şart. Hikâye bileşik zamanı*, kip ekinden sonra *-idi* eki alır ve işi geçmiş zamana atıp oluşunu kesin şekilde bildirir (gel-*di-idi-m*, gel-*iyor-idi-m*, gel-*se-idi-n* v. b.). *Rivayet bileşik zamanı*, kip ekinden sonra, *-imiş* eki alır ve işi yine geçmişe atıp oluşunu başkasından işitilmiş anlamı ile bildirir (gel-*miş-miş-im*, gel-*ir-miş-im*, gel-*meli-imiş-im* v. b.) *Rivayet*, miş'li geçmiş kipi ile çekilmez. *Şart bileşik* zamanı, kip ekinden sonra *-ise* eki alır ve fiili, başka bir işin olması için şart durumuna getirir (gel-*di ise*, gel-*iyor-sa*, gel-*meli ise-k*): «*Ağabeyin gid-iyor ise*, seni de gönderirim». *Şart bileşik zamanı*, dilek - şart ve istek kipleri ile çekilmez.

Türkçede *özneye* bir iş değil, *bir sıfat bağlanan* cümlelerde yüklemler *ek-fiil* (b. bk. mastarı *imek* olarak gösterilir [aslı *ermek*]) denilen eklerle çekilir; bunlar, geniş zaman kipi anlamı ile şahıslara göre: *-im* (temiz-*im*), *-sin*, *-dir* (aslı *durur* [*dur-mak* fiilinden]), *-iz*, *-siniz*, *-dirler* ekleridir. Ek - fiilin -di'li geçmişi: *idim* (temiz-*dim*), *idin, idi, idik, idiniz, idiler*; -miş'li geçmişi: *imişim* (temiz-*mişim*), *imişsin, imiş, imişiz, imişsiniz, imişler*; dilek - şartı: *isem* (temiz-*sem*), *isen, ise, isek, iseniz, iseler* ekleridir.

Olumsuz fiil (négatif) gövdeleri, olumlu gövdeler gibi bütün kip ve bileşik zamanlarla çekilir: gel-*me-di-m*, gel-*me-di-idi-m*, gel-*mi-yor-muş-um*, gel-*me-miş-ise-m* gibi. Ancak, fiillerin geniş zaman kipi ve yeterlik bileşik fiilinin bütün olumsuz Ç. leri özellik gösterir: *Geniş zaman kipinde*, olumsuzluk eki olan *-me* (bu bir Ç. eki değildir) den sonra, kip eki olan *-r* yerine 1. tekil şahısta *-m*, çoğul şahısta *-iz*, öteki şahıslarda *-z* gelir ve bunu tekil ve çoğul şahıs ekleri izler: gel*me-m*, gel-*me-z-sin*, gel-*me-z*, gel-*me*-(y) *iz*, gel-*me-z-siniz*, gel-*me-z-ler*. *Yeterlik fiilinin* olumsuz Ç. inde ise, *-e-bilmek* grupundan *bilmek* düşer, yalnız *-e* kalır; bundan sonra olumsuzluk eki olan *-me* ve başka Ç. ekleri gelir: gel-*e-me-di m*, gel-*e-me-z*, gel-*e-mi-yor-sa*, gel-*e-me-miş-idi* v. b.). Ek - fiilin olumsuz Ç. i *değil* edatı ile yapılır ve Ç. de bu edat yüklem ile ek - fiil arasına girer: «Hasta *değil-im*. Uzun *değil-sin*. Güzel *değil-dirler*» gibi (Ek - fiil, Ç. de olumsuzluk edatından başka, *gibi* (benzerlik), *kadar* (karşılaştırma) edatları da alabilir: «Bugün hasta *gibi*-(y)*im*. Boyum ağabeyiminki *kadar-dır*».

Fiil Ç. lerinin sorulu şekilleri (interrogatif) *mi* edatı ile yapılır. Aslında, cümle içinde sorulmak istenen her ögeden sonra kullanılabilen (*Ahmet mi* geldi? Ahmet *dün mü* geldi, Ahmet *geldi mi?* gibi) bu edatın fiil Ç. ekleri arasında aldığı yer değişiktir. Bu edatın fiil Ç. ekleri arasında yer değiştirmesi, onun aslında isimlerle kullanılan bir kelime olmasından ileri gelmektedir. Yukarıda da işaret edildiği gibi, isim niteliği taşıyan *-miş-li geçmiş, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman, gereklik* kiplerinde ve bütün bileşik zamanlarda (hikâye, rivayet, şart) *mi*, şahıs eklerinden önce gelir (*mi* edatı, kendinden önceki gruptan ayrı, sonrakilere bitişik yazılır: gelmiş *mi?* geliyor *musun?* gelecek *miyiz?* gelir *mi?* gelmeli *misiniz?* geldi *mi-ydi?* geliyor *mu-ymuş?* v. b.). *-di'li geçmiş, dilek - şart, istek* kiplerinde bütün çekim eklerinden sonra, yani kelime bir anlam bütünlüğü kazandıktan sonra yer alır (geldiniz *mi?* gelsek *mi?* gelelim *mi?* v. b.). Emir kipinin sorulu şekli kullanılmaz.

Ç. de vurgu: Türkçede, kelime vurgusu çok zaman son hecede bulunduğu için, sona eklenmekte olan Ç. ek-

leri, kendiliğinden kelimenin vurgusunu alır: *Ağaç*-**tan**, *gel*-**dim** gibi. Ancak, daha çok fiil Ç. lerinde görülen bazı ayrılıklar aşağıda gösterilmiştir: a. Ek-fiiller vurgu almaz; bunlarla çekilmiş olan bütün kelimelerde vurgu, ek-fiillerden önceki hece üzerindedir: *Has*ta-*dır*, *iyi-yiz*, *güzel-siniz*. Bu durum Ç. de şahıs eki olarak ek-fiil olan *-miş'li geçmiş*, *şimdiki zaman*, *gelecek zaman*, *geniş zaman*, *istek* ve *gereklik* kiplerinde; ayrıca *hikâye*, *rivayet*, *şart* bileşik zamanlarında da görülür: *gel*miş*-im*, *gele*cek*-im*, *ge*lir*-im*, *ge*le*-yim*, *gelme*li*-yim*, *gel*di*-idim*, *ge*lecek*-mişim*, *ge*lir*-sem* gibi. Yalnız, bu Ç. şekillerinde 3. çoğul şahıs eki olan *-ler*, vurguyu kendi üzerine alır: *gel-miş*-**ler**, *gelecek*-**ler**-*miş*, *gelir*-**ler**-*se* gibi. Bu kiplerden *şimdiki zaman* kipi vurguyu *-yor* ekinden önceki hece üzerine atar: *yazıyor-um*, *bi*li*-yor-um* gibi. b. Emir kiplerinin 2. tekil ve çoğul şahıs ekleri vurgu almaz: **gel**-*in*, **gel**-*iniz* (3. şahıslarda vurgu, son heceye geçer: *gel*-**sin**, *gel-sin*-**ler**). c. Olumsuz fiil gövdelerinde vurgu, *-me* ekinden önce bulunur; bundan dolayı eklere de geçmez: **gel**-*me-mişim*, **git**-*miyecek-sin*, **bil**-*miyorum*; ancak, geniş zaman kipinin olumsuz Ç. inde vurgu *-mez* üzerindedir: *Bil*-**mez**, *gel*-**mez**-*dim*, *al*-**maz**-*mışsın*. d. Soru bildiren *mi* edatı vurguyu kendinden önceki hece üzerine atar: *gel*di *mi?*, *gelecek* **mi***siniz?*, *bil-mi*yor *mu?*.

Ç. de ses değişmeleri: Ç. amacı ile isimlere ve fiillere eklenen ekler, ses uyumu (b. bk.) kuralına göre, gövde seslilerine incelik - kalınlık, düzlük - yuvarlaklık bakımından uyar: *el-i*, *baş-ı*, *kol-u-nu*; *bil-ir-miş*, *kal-ır-mış*, *ol-ur-muş* v. b. Yalnız *-ki* ve *-yor* ekleri gövde seslilerine uymaz: *elimde-ki*, *başımda-ki*, *kolumun-ki* (yalnız *dün-kü*, *bugün-kü* gibi birkaç kelimede uyar); *gel-i-yor*, *alı-yor* gibi. Türkçede her türlü ekler, geniş sesli (-e, -de, -den, -ler, -ecek, -se, -me v. b.) ve dar sesli (-i, -diş, -miş, -im, -sin, -dir v. b.) olmak üzere ikiye ayrılır. Ç. de, eklerdeki seslilerin gövde seslisine uyumu bu temel üzerinde gelişir: Geniş sesliler darlaşmaz ve yuvarlaklaşmaz; yani *e* seslisi *i*, *ı* ya da *o*, *ö*, *u*, *ü* olmaz, ancak kalınlaşarak *a* olur: *ev-e*, *ağac-a*, *göz-e*, *kol-a* gibi. Dar sesliler de genişleşmez fakat yuvarlaklaşır ve kalınlaşabilir, yani *i* seslisi *ü*, *u*, *ı* olur: *Biz-i*, *güz-ü*, *buz-u*, *kız-ı* gibi. Bu kuralın ancak bir ayrılığı vardır: Fiil Ç. inde *y* sesi önüne gelen *-e*, *-a* sesleri darlaşarak *-i*, *-ı* olur: gel-*mi*-yor, ol-*mı*-yacak gibi. İki yuvarlak sesli arasında bunların ayrıca yuvarlaklaştığı da göze çarpar: gül-*mü*-yor, ol-*mu*-yor v. b.

Ç. de gerek gövdenin, gerek Ç. ekinin sessizlerinde de değişmeler olur: Gövde sonunda bulunan sert sessizlerden *ç*, *k*, *p*, *t*, sesleri sesli ile başlıyan ek önünde, birçok kelimelerde, yumuşıyarak *c*, *ğ*, *b*, *d* olur: Ağa*ç*: ağa*c*-ı; bıça*k*: bıça*ğ*-a; çora*p*: çora*b*-*ın*; kâğı*t*: kağı*d*-*ı* v. b. Ayrıca, ekte bulunan sessiz, bitiştiği kelimedeki son harf sert bir sessiz ise, kendisi de sertleşir: kita*p*-*t*a, kita*p*-*t*an, gelmi*ş*-*t*i, görmü*ş*-*t*ü gibi; fakat Ç. ekleri kelimeden ayrı yazılırsa, bu değişme olmaz: Gelmi*ş* *idi* v. b. Bk. SES UYUMU.

Ç. de gövde, sesli ile biterse ve ek de sesli ile başlarsa, araya kaynaştırma (b. bk.) sesleri girer: boya-*y*-ı, o-*n*-a, gemi-*s*-i. Bk. SES TÜREMESİ. Ç. de ses düşmesi için bk. SES DÜŞMESİ. Ayrıca bk. DÜŞÜM ve FİİL.

ÇEKİM EKİ (eski ter. *lâhika-i tasrifiye*, Fr. *désinence*), isimlerin cümledeki kelimelerle anlam ilgilerine, sayılarına ve fiillerin zaman, şahıs ve tarz bildirmelerine göre aldıkları ekler. Ç. E., bir kelimenin yapısında geçicidir, yapı eki (b. bk.) gibi anlamını ve söz bölüğü (partie du discours) nü değiştirmez; ona sadece söz içindeki görevine ve ilgilerine göre şekil verir: *ev-e* ile *ev-li*, *bil-ir* ile *bil-gi* kelimeleri karşılaştırılınca bu fark görülür.

Türkçede isim hali ekleri, iyelik ekleri, fiillerin kip, şahıs, bileşik zaman ekleri Ç. E. dir. Bk. ÇEKİM.

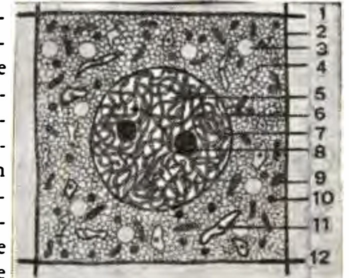
ÇEKİMLİ NOTA, ÇEKİLİMLİ NOTA ya da DUYGUN NOTA (Fr. *note sensible*; İng. *leading note*), majör ve minör her iki modun dizilerindeki yedinci notaya verilen ad. Tonikanın bir diyatonik yarım ton alt yanında bulunur. Tonika tarafından çekimlendiği ve kendisi de bunu duyurduğu için her dilde aynı anlamda adlarla anılır. Eski kilise tonlarında bu çekimli derece yoktur. Görünüşe göre, XV. yüzyıldan bu yana tektük kullanılmışsa da, nerede ve ne zaman başladığı kestirilememiştir. XVI. yüzyıl sonlarında örnekleri iyiden iyiye çoğalmıştır.

ÇEKİMLİ NOTA

ÇEKİRDEK (Lât. *nucleus*), çevresinde toplanma, yığışma (Fr. concentration) ya da derişme (Fr. concrétion) meydana gelen bir merkez noktası, bölümü, kümesi ya da kütlesi.

1. (Biyo.): Metabolizma, büyüme, üreme ve kalıtım karakterlerinin taşınmasında rolü olan, hayvan ve bitki hücrelerinin protoplâzmasında bulunan hücrenin en önemli yapısı. Yuvarlak ya da oval biçimde olup genel olarak hücrenin ortasında bulunur ve iyi oluşmuş ince bir Ç. zarı (nükleus zarı) ile sitoplâzmadan ayrılır. Canlı halde homojen bir görünüşte olmakla birlikte, bazı hallerde granüllü ya da ağ yapılı gözükür. İçinde, zemin maddesi olan Ç. suyu (nükleoplâzma) ile birlikte kromonema denilen büyük ve birbirini kesen teller ile kromatin tanecikleri, bir ya da birkaç çekirdekçik (b. bk.) bulunur. Bazı kere kromatin maddesi karyozom denilen büyük yumaklar meydana getirir. Birçok bir hücreli hayvanlar ve karaciğer hücreleri 2 Ç. li olur. Kemik özünün bazı hücreleri çok Ç. lidir (megakaryosit). Bazı kamçılı ve kirpikli bir hücrelilerde Ç. sitoplâzma içine granül halinde yayılmıştır. Bakterilerde belirgin bir Ç. olmamakla birlikte, bazı araştırıcılara göre, granül halinde bakteri içine dağılmış bir madde (nükleoprotein) Ç. karşılığı olarak kabul edilir. Bugün Ç. sitolojisi ile uğraşan ve karyoloji denilen bir bilim kolu gelişmiştir. Ç. in kimyasal yapısında basit proteinlerle (protamin, histon) nükleik asitlerin (ribonükleik [Fr. ribonucléique] asit, dezoksiribonükleik [Fr. désoxyribonucléique] asit) bileşmesinden meydana gelen nükleoproteinler vardır.

ÇEKİRDEK: 1, 2, 12. ilkin zar, 3. Koful (vakuol), 4. Sitoplazma, 5. Hücre çekirdeği, 6. Ç. zarı, 7. Kromonema'lar, 8. Ç. çik (nükleol), 9. Kondriozomlar, 10. Sferozom, 11. Plastidler

2. (Bot.): Bitkiler âleminde bakteri ve mavi-yeşil algler (Cyanophyceae) bir yana bırakılırsa, her bitki hücresinin Ç. i vardır. Fakat son yıllarda yapılan araştırmalara göre, bakteri ve mavi - yeşil alglerde, bir zarla çevrili tipik bir Ç. yoksa da, dezoksiribonükleik asitten meydana gelen, hücre içine dağılmış, çok kere Ç. gibi yuvarlak, parlak, kü-

çük tanecikler vardır. Bunlara nükleoid (Fr. nucléoïde) denilir. Bunlar Ç. in işini görmektedirler.

Hücre Ç. i çoğunlukla küre, yumurta, mercimek ya da iğ biçiminde olur. Az olarak şerit ya da amip gibi dilimli, girintili çıkıntılı olanları da vardır. Ç. in büyüklüğü ortalama olarak 5 - 25 mikron arasında değişir. Büyük çaplı Ç. leri (600 mikron) *Cycadinae* ve *Coniferae* sınıfları bitkilerinin yumurta hücrelerinde, çok küçük Ç. leri de (0,5 mikron) mantar hücrelerinde görürüz.

Yüksek yapılı bitkileri meydana getiren hücrelerin yalnız bir tane Ç. leri olmasına karşılık, alg ve mantar gibi birçok ilkel bitkilerin hücrelerinde birden çok Ç. e rastlanabilir. Ç. in hücre içinde belli bir yeri yoktur; fakat daima hücre sitoplâzması tarafından kuşatılmış olarak bulunur.

Ç. in yapısı: Ç. in homojen bir yapısı yoktur. Hücre Ç. i bölünmediği zaman, bir zarla çevresindeki sitoplâzmadan ayrılmıştır. Son zamanlarda elektron mikroskoplariyle Ç. zarı üzerinde yapılan araştırmalarda, bu zarın delikli bir yapısı olduğu tesbit edilmiştir. Zar sitoplâzma karakterinde olup yoğunluğu sitoplâzmadan fazladır.

Ç. zarının içini, sol (homojen olarak dağılma) halinde bir sıvı doldurur ki, buna Ç. öz suyu ya da karyolenfa (Fr. caryolymphe) denilir. Karyolenfa içinde kromatin (karyotin) maddesini kapsıyan, kolayca renk maddeleriyle boyanabilen, ipliksi bir yapı vardır ki, buna kromonema (Fr. chromonéma) denilir. Kromonemalar Ç. ler içinde, ince ipliklerle örülmüş bir ağ gibi görülür ki, bu topluluğa retikulum (Lât. reticulum) denilir.

Ç. in metabolik dönemde böyle görünmesine karşılık, bölünme döneminde kromatin iplikleri daha açıkça belli olur. O zaman bunların meydana getirdiği her bir parçaya kromozom (Fr. chromosome) adı verilir.

Ç. in içinde ışığı çok kıran bir ya da daha çok sayıda küre biçiminde parlak cisimcikler görülür ki, bunlara çekirdekçik (b. bk.) denilir. Çekirdekçikler tesbit edilmiş ve boyanmış preparatlarda daima kromatin ağına ilişik olarak görülür.

Ç. in, sitoplâzmanın gösterdiği hayat belirtilerinde ne gibi bir rol oynadığı, bugün için belli değildir. Yalnız Ç. siz hücrede gelişme olmaz. Bundan dolayı hücre Ç. i, hücrenin yaşaması için çok gerekli olan bir parçadır. Kalıtım karakterlerini taşıması yönünden de çok büyük önemi vardır.

3. (Meyva) : Karpellerden meydana gelen meyva kabuğu (Fr. péricarpe) çok kere üç ayrı tabakadan meydana gelir. Bu tabakalara ekzokarp, mezokarp ve endokarp (Fr. exocarpe, mésocarpe, endocarpe) denilir. Drupa (eriksi) meyva tipinde, bu üç tabakadan ekzokarp ve mezokarp etleşmiş, endokarp ise sertleşmiştir. İşte çoğunlukla bir tohumu içinde bulunduran sertleşmiş endokarpa Ç. denilir. Şeftali, kiraz, erik, kayısı, badem ve zeytin meyvaları bu tiptendir.

4. (Fiz.) : Bir atomda, hemen hemen bütün kütleyi kapsamakla birlikte hacmın ancak pek küçük bir bölümünü kaplıyan pozitif yüklü orta bölüm ki, yalnız bir protondan ibaret olan hidrojen bir yana bırakılırsa, protonlardan ve nötronlardan meydana gelmiştir. Bk. ÇEKİRDEK FİZİĞİ.

ÇEKİRDEK FİZİĞİ, atom fiziğinin, atom çekirdeklerinin kuruluşu ve niteliklerini ele alan bölümü. İlkin sadece bilimsel amaçlara hizmet eden Ç. F., atom enerjisinin kullanılmasında, radyoaktif cisimler meydana getirmede, hastalığı tanıma ve iyileştirme sorunlarında ve bilimlerle tekniğin bütün alanlarında ışın kaynağı ve gösterge (müş'ir) olarak pek büyük pratik önem kazanmıştır.

Ç. F. araştırmalarının amacı, çekirdek niteliklerinin, çekirdek kuvvetlerinin belirlenmesi ve tabiî ya da yapma olarak meydana getirilmiş olan (bazı kere *çekirdek kimyası* da denilen) değişme süreçlerinin açıklanmasıdır. Bir atom çekirdeği, aslında, onun yapı öğeleri (Z = proton'lar, N = nötron'lar) sayısının uyarım durumunun (yani uyarım enerjisi yüksekliği ile bütün devir sağlam kuvvetinin) bilinmesi ile büsbütün belirlenmiş olur. Fakat bugün atom çekirdekleri kuramı, bu verilerden ilgi çeken bütün çekirdek niteliklerini çıkarmayı mümkün kılacak kadar gelişmiş değildir. Onun için bunların ölçülmesi gerekir. Çekirdek durul (stabil) bir yapı olabildiği gibi, gamma ışınları vererek ilk duruma dönmekle, ya da elektron, positron, nukleon'lar, hattâ büyük çekirdek parçaları vermek, bazı kere ikiye ayrılmakla radyoaktif olarak desintegre olmuş olur. Buna uygun olarak, Ç. F. deneyimleri, *yığın, yük, çekirdek yarım çapı, çekirdek spin'i, mıknatıs momenti, elektrik 4 kat (kadrüpl) momenti, uyarım enerjisinin niceliği* gibi atom çekirdeğini karakterlendiren ölçü niceliklerinin tesbitini mümkün kılacak şekilde belirlenmiştir. Çekirdek yığınlarının tesbitinde *yığın spektrograf*'ı kullanılır. Çekirdek reaksiyonlarını, yükü ve çekirdek yarım çapını incelemek için yüklü taneciklerin ve çekirdeklerdeki hızlı nötron'ların dispersiyon ölçüsü uygulanır. Çekirdek *spin*'i, mıknatıs momenti ve elektrik kadrüpl momenti, spektrum çizgileri üzerinde üstün ince yapı araştırmaları ve atom ışınma rezonans metodu ya da çekirdek endüksiyonu yardımı ile elde edilir. Gamma ışınları enerjisinin belirlenmesinden ya da çekirdek süreçlerinden uyarım enerjisi elde edilir.

Yığın spektrometresi ile, türlü elementler için karakterlendirici olan isotop frekansları meydana çıkarılır.

Çekirdek reaksiyonlarının gözlemlenmesi için, türlü aygıt (cihaz) lar kullanılmaktadır. Yüklü çekirdek taneciklerinin yörüngeleri *Wilson odası*'nda ince duman izleri olarak görülür ve böylece çekirdek süreçleri doğrudan doğruya gözlemlenir. *Geiger - Müller* borusu ile *sentillâsyon sayacı* ve *kristal sayacı* ile başka yoldan tanecikler ve desintegrasyon eylemleri sayılır, ya da tanecik yörüngeleri tesbit edilir. Çekirdek değişmelerinin başlaması, ya hemen hemen bütün atom çekirdekleri üstünde büyük bir ısrarla toplanan elektrik yükü olmıyan nötron'larla, ya da elektrik yüklü atom (proton, deuteron, alfa tanecikleri v. b.) bombardımanlariyle meydana gelir. Bu sonuncuların yüksek enerjilere sahip olması gerekir. Ve bu enerjiler, atom çekirdeğinin yükü (düzen sayısı) ne kadar yüksek ise, o ölçüde büyük olacaklardır ki, aynı çeşitten elektrikle yüklü atom çekirdeğinden gelecek itici kuvvetlere karşı koyup çekirdeğin kenarına kadar geçsinler. Bu gibi bombardımanlar için *ivme* (tacil) *tesisatı* (kaskad jeneratörlü yüksek voltajlı kuruluşlar [siklotron, sinkrosiklotron, band jeneratörü]) kullanılır. Bu kuruluşlar, taneciklere, çok kere birkaç yüz milyon elektron voltu enerjisinde ivme verebilir. Kuruluşların yardımı ile bugün bilinen bütün atom çekirdeklerini - hattâ elektrik yüklü çekirdek bombardımanlı olanlarını bile - yapma olarak değiştirmek mümkündür. Bugün betatron ile sinkrotron sayesinde, çekirdek reaksiyonlarını meydana getiren, enerji bakımından zengin elektron ve gamma ışınları verebilecek aygıtlara sahibiz.

Ç. F. nin önemli kanunları şunlardır: 1. Z proton ve N nötron'dan ibaret olan bir atom çekirdeği, yapısının öğeleri serbest tanecikler olsa, bunların toplamından daha hafif olacak. Fakat çekirdekte bir *yığın bozukluğu* vardır. Bu,

nukleon'ların karşılıklı olarak birbiriyle bağlı bulunmasından ileri gelir. Yığın bozukluğu, tanecikler sayısı ile hemen hemen orantılı olarak, $A = N + Z$ e yükselmektedir. Bununla birlikte *sihirli sayı* denilen, imtiyazlı nukleon sayıları vardır ki, bunlarda çekirdek bağlanması oldukça durul (stabil) dur.

2. Atom çekirdeği hacmı V yığınını veren $A = N + Z$ ile hemen hemen orantılı olarak:

$$V = \frac{4\pi}{3} \mathfrak{r}^3 \cdot A \; (\mathfrak{r} = 1{,}2 \cdot 10^{-13} \text{ sm})$$

formülüne göre büyür. Sihirli nukleon sayılı çekirdeklerde çevrelerine göre ayrıca küçük çekirdek hacımları bahis konusudur.

3. $A = N + Z$ yığın sayıları çift sayı olan bütün atom çekirdekleri, tam sayılı *spin*lere, tek sayılılar ise yarım sayılı *spin*lere sahiptir. Çift N li aynı zamanda çift Z li bütün durul (stabil) atom çekirdeklerinin *spini* sıfırdır. Yarım sayılı *spin*li çekirdeklerin ise (çoğu zaman pek küçük) bir mıknatıs momentleri vardır.

4. Proton ve nötron sayıları çift olan durul (stabil) çekirdeklere evrende tek sayılı komşularından daha sık rastlanır. Bu çekirdekler de, bir izotop'lar dizisi içinde, genel olarak, tek sayılı izotop komşularından daha büyük sayıdadır.

5. Yığın sayıları eşit fakat düzen sayıları yakın olan iki çekirdekten ancak bir tanesi durul (stabil) olabilir. Öbürü, belirli bir yarım - değer zamanından sonra spontan bir çekirdek değişmesinden geçer.

Çekirdek yapısının ele alınması işi henüz başlangıçta dır. *Damlacık modeli* oldukça iyi bir yaklaşma vermektedir. Alfa desintegrasyonu ile, yüklü başka taneciklerin dışarı çıkmasını tasvir etmekte, *Gamow teorisi* başarı ile kullanılabilmektedir. Bu teoriye göre, bir dalga mekaniği bütünü olan çekirdeğin kenarı (potansiyel «duvarı») belirli şartlar altında yüklü tanecikleri, çekirdeğin içinden dalga mekaniğinin *tünel efekti* sayesinde spontan olarak dışarıya sürebilmektedir.

Çekirdek yapısının *kabuk modeli*, atomun elektron kabuğuna benzer bir şekilde, çekirdeğin birtakım niteliklerinin yorumunda, belirli bir yaklaşma ile işe yaramıştır. Modeller için aşağıya bk.

Uygulamalar: Çok ağır bir atom çekirdeğinin, aynı materiyelden meydana gelmiş yarım tanecik sayılı (yığın bozukluğu) 2 çekirdekten daha ağır olması, enerji elde etme işinde kullanılmaktadır. Bir atomda, nötron yardımı ile uranyum ya da plutonyum çekirdeklerinin parçalanması sonunda, bu taneciklerin yığın fazlalıkları, kinetik enerji ve ışınım enerjisi olarak serbest olmakta ve bu enerji kendiliğinden ısı enerjisine çevrilmektedir. Böylece kazanılan enerji, esas bakımından başka enerji şekillerine (örnek olarak, elektrik enerjisine) çevrilebilir ve teknik bakımından kullanılır hale getirilebilir. Hafif çekirdekler kurma yoliyle de enerji kazanılabilir; yalnız, bu süreç ancak 15 milyon santigratlık ısılarda tam olarak meydana gelmektedir ki, bu da onun barışçı amaçlarda kullanılmasını şimdilik imkânsız kılmakta, öte yandan, atom bombalarının patlama etkilerini kuvvetlendirme işine yarıyabilmektedir.

Atom enerjisinin yanında bir de hem atom pilinden hem de çekirdek taneciklerine ait büyük ivme aygıtlarından *radyoaktif izotoplar* elde edilebilir. Bunlar bilimsel araştırmalarda izotop gösterge (müş'ir) leri ya da ışınım kaynağı olarak uygulanabilir. Örnek olarak, bugün hipofiz bezi hastalıkları ve bazı özel beyin tümörlerinin radyoaktif iyod ile iyileştirilmesi büyük hastahanelerin denenmiş normal tedavi tedbirleri arasındadır. Radyoaktif kobald, basit bir şekilde ele alınabilmesinden ve ucuzluğundan ötürü, Röntgen ile hastalığı tanıma ve Röntgen tedavilerinde gittikçe daha büyük ölçüde kullanılmaktadır.

Paleontoloji ve kozmolojide de Ç. F. nin ölçü metotları uygulanmaktadır. *Radyokarbon* metodu, bitkinin büyümesinde 14 C nin radyoaktif olmasına dayanarak, pek eski ağaç parçalarının yaşı üzerine bilgi vermektedir. *Uranyum - kurşun* ya da *potasyum* metodu ve bunlara yakın metotları, madenlerin yaşları üzerine bilgi verir. Bu yaş bazı kere milyonlarca yıl olabilir. Dünyanın yaşı bile kurşun izotop'larının incelenmesi sonunda büyük bir kesinlikle tesbit edilebiliyor. Jura devri bileşik balıklarının kireçli salgılama (sekresiyon) larında oksijen izotop'larının sıklığından, Jura denizinin ısı dereceleri ve bu derecelerin mevsimlere göre uzun süreli değişmeleri tesbit edilmiştir.

Kesin bir çekirdek kuramı bugüne kadar henüz kurulamamış olmakla birlikte, çekirdek yapısının incelenmesi çok ilerlemiştir. Kuram, bu sebeple, her biri çekirdeğin niteliklerini mümkün olan en iyi şekilde betimliyen birtakım çekirdek modellerine dayanmaktadır.

Büyük yığın sayıları bahse konu olduğunda, çekirdek titreşimlerinin ve bununla ilişik çekirdek parçalanmasının (bölünmesinin) betimlenmesi, bir de bağlantı enerjilerinin yorumlanması için *Damlacık modeli*'ne başvurulmaktadır.

Gamov kuramında bir *Potansiyel Potası* yardımı ile somut bir şekilde gösterildiği gibi, *Kabuk Modeli*'nde, Damlacık Modelinin tersine, her bir nukleon, bütün öbürlerinin ortak kuvvet alanında olarak ele alınmaktadır. Bunda, çekirdek kuvvetlerinin çekirdekte belirli yörüngeler çizdiği ve nukleon'ların bunların üzerinde hareket edebildiği kabul edilmektedir. Mümkün olan her yörüngeye belirli bir enerji düşmektedir, ve her yörünge üzerinde, Pauli ilkesinden ötürü, ancak birer proton ile birer neutron bulunabilir. Yörüngeler gruplanıp *kabukları* meydana getirirler. Her bir atom çekirdeğini, — çekirdekteki nukleon'ların sayısına uygun olarak — enerji bakımından en aşağı yörüngeler, belirli sayıda olmak üzere doldurmaktadır. Bir kabuğun yörüngeleri dolunca, *kabuğun kapanması*'ndan söz edilir. O zaman, çok stabil ve nitelikleri bakımından karakterlendirici bir çekirdek bahse konu olur. Bu gibi çekirdeklerin 2, 8, 20, 28, 50, 82 yahut 126 nötron'ları, ya da proton'ları vardır (bk. SİHİRLİ SAYI). Kuantum'lar mekaniğinin atom çekirdeğine uygulanması ve çekirdek kuvvetlerinde belirli niteliklerin (Spin - yörünge birleşimi) kabul edilmesi ile, atom çekirdeklerinin kabuk yapısını kuramsal olarak betimlemek ve sihirli sayılar görülünce bunları yorumlamak mümkündür. Kabuk modelinin türlü atom çekirdeği türlerini - elemanların periyodik sistemine benzer bir şekilde - sınıflandırmakta ve belirli çekirdeklerin birçok niteliklerini önceden kestirmekte büyük önemi vardır. Bu model, ilk olarak 1933 te Elsässer rarafından, sonra Meyer, Haxel, Jenssen ve Suess tarafından, atom çekirdeğinin deneyle bulunmuş niteliklerine dayanılarak geliştirilmiştir.

Kollektif Model: Her biri ancak atom çekirdeği niteliklerinin (biribirini tamamlıyan) birer kısmını veren Damlacık Modeli ile Kabuk Modelinin uygun bir şekilde birleştirilmesi ile elde edilir. *Kollektif Model*'de nukleon'lar Kabuk Modelinde olduğu gibi, bütün öbür nukleon'lara ait Potansiyel Potasında harekette olarak kabul edilir. Bunlar, *Kabuk Modeli*'nin tersine, hareketli olup Damlacık Mo-

delinde olduğu gibi, titreşebilen Potansiyel Potası kenarını aşarak biribirini etkiler.

Başka çekirdek modelleri şunlardır: Kabuk Modeline hazırlayıcı ve ona kaba bir yaklaşma olan *Fermi Gaz Modeli*; çekirdeğin en çok alfa taneciklerinden meydana gelmiş olduğu düşünülerek yapılan *Alfa Tanecikleri Modeli*; *Compound Çekirdek Modeli* ve *Optik Çekirdek Modeli*. Compound Çekirdek Modelinde çekirdek reaksiyonları, bir ara - çekirdeğin uyarılmış durumları incelenerek betimlenmektedir. Çekirdek reaksiyonlarının süreci Optik Model ile de açıklanmaktadır. Bunda çekirdek, gelen taneciklerin maddesel dalgalara karşı belirli bir *kırılma sayısı* olan optik *bulut* olarak kabul edilmektedir.

Tarihçe: Ç. F. nin gelişmesi, 1896 da Fransız fizikçisi Henri Becquerel (b. bk.) tarafından uranyumun tabiî radyoaktifliğinin bulunması ile başlar. Radyoaktifliğin elementlerde bir desintegrasyon süreci olduğuna dair Elster ile Geitel'in 1899 da ileri sürdükleri hipotezin doğruluğu, 1909 da Rutherford ile Soddy tarafından ispat edilmiştir. Bunlar, radyoaktif desintegrasyonda meydana çıkan alfa ışınlarının, helyumun atom çekirdeğini meydana getirdiğini, elde edilen çok az gazı spektroskop'la tesbit ederek göstermişlerdir. Aynı yıl içinde Geiger ile Marsdan, alfa ışınlarının atomlar üstüne difüzyonla verilmesi deneyimleriyle atom yığınının önemli bir kısmının hacmı ile karşılaştırılınca, çok küçük olması gerektiğini gördüler. Bu, 1911 yılında Rutherford'ı ünlü atom modelini kurmaya götürdü. 1913 te Thomas ile Aston, atom çekirdeklerinin izotopluğunu, yani başka başka yığınlı, fakat eşit yüklü atom çekirdeklerinin aynı zamanda varlığını buldular. İlk yapma çekirdek değişmesini Rutherford, 1919 da azot'u radyum alfa ışınları ile bombardıman ederek başardı. Böylece meydana gelen oksijen ve hidrojen çekirdekleri, Wilson odasında doğrudan doğruya gösterilebildi. Bundan sonraki zamanda tabiî ve yapma atom bombardımanlariyle, yüklü taneciklerin hafif atom çekirdekleri üzerinde yaptığı çekirdek değişmeleri elde edildi. Bothe ile Becker'in 1932 de yaptıkları hazırlayıcı çalışmalardan sonra, İngiliz fizikçisi Chadwick, yük bakımından nötr olup bütün atom çekirdeklerine yapışan ve onlarda değişmelere sebep olan nötron'u bulmakla büyük bir ilerlemeyi başarmıştır. Bunun üzerine Heisenberg ile İvanenko, aynı yıl bütün atom çekirdeklerinin sadece hidrojen çekirdeği olduğunu ve proton'lar ve nötron'larla kurulduğunu kestirdiler. Bu hipotezin, atom çekirdeğinin iç yapısı teorisinin gelişmesinde pek verimli olduğu görülmüştür. 1934 te Joliot ile Curie, nötron'lar yardımiyle elementlerin yapma rodyoaktifliğini elde ettiler ve 1939 da Hahn ile Strassmann, uranyumu birbirine hemen hemen eşit iki parçaya ayırdılar. Bu sürecin teorik açıklamasını Lise Meitner ile Frisch vermişlerdir. Bu son süreçte, her parçalamada meydana gelen 180 MeV. lik büyük enerji, aynı zamanda, yeni çekirdek reaksiyonları için hazır bulunan 2 - 3 nötron'un da serbest bırakılması, uranyum pilinde ve atom bombasında atom enerjisi kazanma tekniğinin temeli olmaktadır. İlk atom reaktörü 2 aralık 1942 de Chicago (Amerika Birleşik Devletleri) da Fermi tarafından işletilmiş, ilk atom bombası ise 16 temmuz 1945 te New Mexico (Amerika Birleşik Devletleri) da bulunan bir deneme alanında patlatılmıştır. Ç. F. son gelişmesinde, uyarılan çekirdek durumlarının incelenmesi ve proton'larla nötron'ları atom çekirdeğinde bir arada tutan kuvvetlerin tam olarak meydana çıkarılması yoliyle atom çekirdeğinin iç yapısı ile uğraşmaktadır. π meson'larının 1947 de Powell, Occhialini ve Lattes tarafından bulunması ve bunların 1948 de Gardner ve Lattes tarafından meydana getirilmesi bununla ilgilidir. Nukleon'lar arasında kuvvet etkilerinin belirmesinde bunların önemi pek büyüktür.

ÇEKİRDEKÇİK (Lât. *nucleolus*; Fr. *nucléole*), birçok hücrelerin çekirdeğinde 1 - 2 tane bulunan, genel olarak yuvarlak ve oldukça büyük bir yapı. Esas bileşimi protein olup metabolizma çekirdeği nitelikleri vardır; sentetik çalışma merkezlerinden biri veya bir depo organeli olarak düşünülür. Sitoplâzma boyalariyle boyalıdır. Mitoz sırasında kaybolur ve bölünme sonunda yeniden meydana gelir. Çekirdekte karyozom denilen ve çekirdek boyalariyle boyanan yapılara sahte Ç. denilmektedir.

ÇEKİRGE, Bursa şehrinin dış semtlerinden ve kaplıcaları ile yeryüzünün sayılı su şehirlerinden biri. Denizden yüksekliği 250 m dir. Uludağ'ın kuzey eteklerinde ve Bursa şehrinin 3 km kuzey batısındadır. Adını, yörenin en eski kaplıcalarından biri ve aslında bir Bizans eseri olan Çekirge Sultan kaplıcasından ve kaplıcaya bağlanan efsaneden almıştır. Çekirge Sultan'ın bu kaplıcayı yaptırırken «buraya dolu gelen boş gitsin, boş gelen dolu gitsin, çekirge misali tetik olsun» dileği, yörenin Ç. adı ile anılmasına yol açmıştır. Ç. Osmanlılar devrinde büyük bir gelişme göstermiştir. Özellikle I. Sultan Murad'ın 1366 da burada bir cami ile birlikte bir imaret, türbe ve medrese yaptırması sonunda, yöre sadece bir şifalı sular merkezi olmaktan çıkmış, bu semt çevresinde meydana gelen mahalle ile birlikte Bursa varoşlarından biri olmuştur. Öte yandan Murad - ı Hüdavendigâr'ın türbesi çevresinde, 1389 da şehit olmasından sonra; oğlu Yakup Çelebinin, torunu Emir Süleyman'ın, Musa Çelebinin, Orhan Çelebinin gömülmesi ile Osmanlı hanedanına bağlı bir aile kabristanı meydana gelmiş ve zamanla Cem Sultan türbesi ile birlikte, 11 türbe ve sayısız mezarlarla bir kutsal şehir halini almıştır. Bu suretle gelişen Ç., daha çok şifalı sularından dolayı bütün Osmanlı İmparatorluğunda tanınmış ve sürekli olarak bir iç turizm merkezi olmuştur. XIX. yüzyılda ise Bursayı ziyaret eden gezginler aracılığı ile Avrupada da ün almış ve bu yüzyılın sonlarında, daha çok ilkbahar aylarında kalabalık turist gruplarının geldiği bir şifalı su şehri olmuştur. Bursa Belediyesince Hüdavendigâr Gazi Mahallesi adı ile adlandırılan Ç. nin Eski Kaplıca, Boyugüzel, Servinaz, Hüsnügüzel, Vaniler, Çekirge, Keçeli, Dilferah adlı sekiz kaplıcası ile güzel otelleri vardır. Ç. suları, Vakıfbahçe ve Zeyni Nene kaynakları ile bunlara paralel ikinci derecedeki Horhor, Havuzlu Bahçe, Garipleraltı, Cin Hamamı, Küplüce kaynaklarından alınmaktadır. İkinci derecedeki kaynaklar ise ana kaynakların kaçak sularından başka bir şey değildir. Bu kaçak sular bazı kere Bursa ovasında bile görülür. Suların kaynaktaki verimi dakikada 600 l. dir. Sıcaklıkları ise genel olarak $+50°$ C den aşağıdadır. Bunlardan $+40°$ C den daha sıcak olanlara dişi, aşağı olanlara ise erkek su adı verilmektedir. Vakıfbahçe kaynağı $+45°$ C, Zeyni Nene kaynağı $+37°$ C sıcaklıktadır. Vakıfbahçe suyunun bileşimi şöyledir:

Maddeleri	Litrede gr.
1 — **Katyonlar:**	
Potasyum	0,0043
Sodyum	0,0282
Lityum	0,000047

Maddeleri	Litrede gr.
Amonyum	yok
Kalsiyum	0,0637
Magnezyum	0,205
Demir	0,00049
Manganez	0,000004
Alüminyum	0,00006
Radyoaktivite	6,5 × 10,12
2 — **Anyonlar:**	
Sulfürik	0,0551
Nitrik	yok
Nitrö	yok
Klor	0,(028
Fluor	0,00035
Karbonik	0,3056
Arsenik	yok
3 — **Ayrılmamış asitler:**	
Silisik anhidrid	0,0375
Karbonik anhidrid	0,0375 (28,8 cmc)
Borik anhidrid	yok
Toplam:	0,5756 gr.

Motorlu pompalarla çıkarılan Kükürtlü Bahçe kaynağı dakikada 120 l. su vermektedir.

Yine Ç. kaplıcalarının çelikli sularından başka kükürtlü suları da vardır. Bunların kaynağı Kükürtlü Kaplıca Bahçesinde sıcaklığı +76° C dır. Kükürtü suların bileşimi şöyledir:

Maddeleri	Litrede gr.
1 — **Katyonlar:**	
Potasyum	0,0170
Sodyum	0,2070
Lityum	0,00059
Amonyum	yok
Kalsiyum	0,0897
Magnezyum	0,0084
Demir	0,00014
Manganez	0,000004
Alüminyum	0,00004
Radyoaktivite	20,4 × 10,12
2 — **Anyonlar:**	
Sülfürik	0,2530
Nitrik	yok
Nitrö	yok
Klor	0,0085
Fluor	0,0016
Karbonik	0,5564
Arsenik	0,000004
3 — **Ayrılmamış asitler:**	
Silisik anhidrid	0,109
Karbonik anhidrid	0,090 (45,5 cmc)
Borik anhidrid	0,00037
Sülfidrik anhidrid	yok
Toplam:	1,342 gr.

Ç. nin eski hamamları ve modern banyoları bu suları kullanmaktadır. Bugünkü hamam ve banyolardan en önemlileri şunlardır:

Eski Kaplıca: Bu hamamın Osmanlı devrinden daha öteye çıkan bir geçmişi vardır. I. Murat zamanında onarımı ile birlikte camekânı da yaptırılmış olduğundan bu hükümdarın eserleri arasında sayılmaktadır. II. Bayezit devrinde yeniden onarılmış, 1707 de ise yıkılan camekânı yeniden yaptırılmıştır. En son onarımı Cumhuriyet devrinde olmuştur. Kaplıca: camekân, soğukluk ve hamam olmak üzere üç bölümde kurulmuştur. Soğukluk ve hamam bölümleri sekizer sütuna dayanan kemerlerle örtülü olup kubbenin orta yerinde mermer basamaklarla inilen geniş bir havuz vardır. Kapının karşısına gelen yerde bir arslan başı olup bunun ağzından dökülen su, önce bir küçük havuza dolar ve ondan sonra ana havuza geçer. Kemerler altındaki kurnalara soğuk ve sıcak su çeşmeleri ile su verilir. Soğuklukta ise iki kurna ve fıskıyeli bir şadırvan bulunmaktadır.

Çekirge: 1213 yılında yaptırılmış olan bu kaplıca yörenin en eski kaplıcası olup Asker Hastahanesi yanındadır. 40 - 50 kişilik bir camekânı, dar ve karanlık bir soğukluğu ve mermerden üç kurnalı bir hamamı vardır.

Boyugüzel: 1633 yılında Boyugüzel Mehmet Ağa tarafından yaptırılan bu kaplıca çift hamam şeklinde olup basit bir camekânı vardır.

Havuzlu Bahçe: Ç. nin kuzeyinde Acemler istasyonuna giden yol üzerindedir. Güzel bir bahçe içinde 40 x 60 m genişlikte bir açık hava sıcak yüzme havuzu vardır. Yüzme, kürek çekme gibi fizik tedavi imkânlarına sahiptir.

Çelik Palas Otel ve Banyoları: Şehir ile Ç. arasındadır. Bursa Kaplıcaları T. A. Ş. tarafından yönetilen bu otel, 1938 yılında açılmıştır. Bursa - Ç. asfaltı üzerinde olup konfor bakımından Avrupanın tanınmış kür otellerinden üstündür. Tabiî sularını Vakıfbahçe kaynağından almaktadır.

Bunlardan başka, Bursa - Ç. doğrultusu üzerinde Bademli Bahçe, Kükürtlü Kaynarca ve Kara Mustafa Paşa kaynakları ile beslenen Kükürtlü Kaplıca, Yeni Kaplıca, Kaynarca, Kara Mustafa Paşa kaplıcaları ve Ada Palas, Çekirge Palas (Termal Otel), Park (eski Zeynep Hanım), Yeşil Bursa, Hüsnü Güzel, Gönlüferah, Hayat, Servinaz, Termal, Şifa, Mahmudiye ve Nilûfer otelleri vardır. Ç. ve çevresinde çıkan şifalı sular ilk sırada banyo, ikinci sırada içme ve buğu (inhalation) olarak kullanılır. En çok şifa verdikleri hastalıkların başında kronik romatizma, beslenme metabolizması bozuklukları, kadın hastalıkları, böbrek ve safra yolları hastalıkları gelir. Ç. ve Bademli Bahçe bölgelerinden çıkan şifalı sular kaplıca ve otellerin ihtiyacını karşıladığı gibi, çevredeki evlere de dağıtılır.

Ç. de kür ve banyo mevsimi mayıs ortasından eylül sonuna kadar sürer.

ÇEKİRGE ÖTLEĞENİ (*Locustella naevia*), Ötücü kuşlar (Passeriformes) takımının Ötleğengiller (Sylviidae) familyasından bir kuş türü. Uzunluğu 13,5 cm dir. Sırtı yeşil-kahve rengi olup boylamasına çizgilidir. Göçücü bir kuş olan Ç. Ö. böcek ve lârva yer. Orta ve Güney Avrupa, Ön Asya ve Anadoluda çayır ve ormanlarda yaşar.

ÇEKİRGE ÖTLEĞENİ

ÇEKİRGELER, Düz kanatlılar (Orthoptera) takımına giren sıçrayıcı birçok böceklere verilen ad (Locustidae, Acrididae v. b. familyaları). Ç. bitki yer. Bazısı göç eder. Sayılarının çokluğu yüzünden çok zararlı olurlar. Erkeklerde ses çıkarma organları vardır. Bazılarının antenleri kısa, bazılarınınki çok uzundur. Bazı dişilerin uzun bir yumurtlama boruları (ovipozitör) vardır. Yeşil çekirge (*Locusta viridissima*), Ekin çekirgesi (*Acrida bicolor*), İtalyan çekirgesi (*Calyptamus italicus*), Mısır çekirgesi (*Anacridium aegypteum*), Afrika göçmen çekirgesi (*Locusta migratoria*), Sudan çekirgesi (*Schistocerca gregaria*) çok tanınmıştır (bunlara bk.).

Zararları: Çiğneyici yapıda ağıza sahip oldukları için çeşitli bitkileri yemek suretiyle zararlı olurlar. Tarım bitkileri içinde çekirge zararından kurtulan yok gibidir. Ağaç ve asma yaprakları bile zaman zaman çekirgeden zarar görür. Tahılın genel olarak başak kısmı kırıp geçirilirse de, öteki toprak üstü kısımlarının da yenmesi her zaman mümkündür. Çok yoğunlaşan Ç. ve özellikle salgın yapan çekirge sürüleri, önlerine gelen organik her şeyi tüketinceye kadar yer. Buna, tarlalarda bulunan korkuluklar, hayvan semerleri, giyecek eşya v. b. de girer.

ÇEKİRGE

Kilometrelerce uzunluk ve genişlikteki çekirge sürülerinin, kondukları yeri çok kısa sürede bir çöle çevirmeleri beklenebilir. Bir çekirge yavrusu, günde kendi ağırlığı kadar besin alır. Orta yaşlı yavruların meydana getirdikleri sürülerin 250 - 300 ton ağırlıkta olduğu hesaplanmıştır. Böyle bir sürünün günde 250 - 300 ton bitkiyi yok edeceği açıktır. Çekirge (Fas çekirgesi) yavrularının gelişmeleri aş. yu. 45 günde biter. Lârva başlangıcından erginlerin yumurtlamasına kadar geçen süre ise 3 - 3,5 ay tutar.

Çekirge lârvalarının yalnız sıçrıyarak ilerlemeleri, karşı tedbir almak bakımından kolaylık sağlar. Erginler ise salgın olmıyan zamanlarda (yalnızlık evresi) birkaç metre, salgınlarda (salgın evresi) kilometrelerce uçabilirler.

Bazı Ç. in, yukarıda belirtilen genel kuralın tersine, bitki seçme özelliği görülür. Örnek olarak, bizdeki Madrap çekirgesi çeltiklere dadanır.

ÇEKLER [Çekçe çoğulu *Češi*, tekili *Čech*], Orta Avrupada yaşıyan Batı İslâv milleti. Bunlar 7 milyon 300 bin kişilik bir topluluk olmakla birlikte, aralarında büyüklü küçüklü birçok Alman dil adaları bulunur. Bu topluluk Çekoslavakyada Almanların yerleşmiş yerleri bir yana, batı kısmını kaplar. Dünyada bulunan Ç. lerin sayısı toplu olarak aş. yu. 8 milyondur. Hatırı sayılır Ç. grupları doğu Avrupa'da, ayrıca Volhinya'da, Chicago (Amerika Birleşik Devletleri)da yaşamaktadır.

Ç. ler M. S. VI. yüzyılda Luçanlar, Horvatlar, Dudlebler ve Sedliçanlar gibi başka İslâv kavimleriyle birlikte Avarlara bağlı olarak Bohemyaya girmişler ve ilk önce bu toprakların iç bölgesini meydana getiren ovada yerleşmişlerdir. En eski köyler (kabîle ya da aşiret köyleri = Sippendörfer) burada bulunur. Bugün artık kabîle ya da aşiretler fark edilmez. Kabîleler oturdukları yerlere göre birbirlerinden ayırdedilir. Böylece Moravya'da Hanna'lılar, yani Hanna ırmağı kenarında yaşıyan Ç. ler (Alm. Hannaken) bulunur. Bunların ikinci derecede bölümleri de şunlardır: 1. Moravçits'ler (Alm. Morawtschitzen, Morava ırmağı kenarında); 2. Tsabeçatslar (Alm. Zabetschatzen, Beça ırmağı kenarında); 3. Blatatslar (Alm. Blatatzen, Blata ırmağı kenarında). Hannalılardan başka, Horak'lar (Alm. Horaken) ve Podhorak'lar (Podhoraken) anılmalıdır. Beskidler (Batı Karpatların kum taşı bölgesinin bir bölümü) in yanında oturan İslâvlaşmış halka, geldikleri yerlere dayanarak Valah (Ulah) adı verilmiştir. Batı Bohemyada ise Hod'lar (Alm. Choden) yaşar.

Millî elbise giymiş bir Çek kızı

Eskiden olduğu gibi, zamanımızda da tarım Ç. lerin birçoğunun başlıca geçim kaynağıdır. Moravyada daha çok hayvancılık yapılmaktadır. Bohemyanın geniş ölçüde endüstrileşmesi, eski halk kültürü üzerine yıkıcı bir etki yapmıştır. Buna karşılık, Moravyada gerek mimarlıkta, gerek giyim kuşamda, gerek gelenek ve göreneklerde eski karakterler kalmıştır ve bunlar kuvvetle devam etmektedir. Alman etkisi, Frankonya - Yüksek Saksonya saray şekillerini Bohemyada geniş ölçüde yaymıştır. Gerek Bohemyanın içinde, gerek Moravyada ahşap evlere rastlanır. Bunlar dışarıdan süslenmiş olup damları samandan ya da tahta tuğlalardan yapılmıştır. Moravya'da bazı kere bloklardan yapılmış evlere de rastlanır. Hanna'lılarda ise bu evler bazı kere çok zarif kemer ve balkonlarla süslenmiştir. Ambar, birçok hallerde büyük ve zarif olup çatı makaslaması tarafını sokağa çevirir. Oturma bölümü, ahır ve yemlik aynı çatı altında olup, sokak tarafından, kemerli bir araba giriş yolu ile zahire ambarı binasına bağlıdır. Arkadan. samanlık dörtköşe avluyu kapar. Hannalılarda görülen avlulu evlerin çatısı yağmur sularını sokağa akıtacak şekilde kurulmuştur. Moravya Valah'larında tütün içme odalı ev (Alm. Rauchstubenhaus) adiyle anılan ev tipleri görüldüğü gibi, Slovaklarınkine benziyen blok yapılara da rastlanmaktadır. Doğu Bohemyada bir tek örnek üzerine yapılmış makaslama çatı kemerli ahşap evler bulunur. Moravyada ve ayrıca Hanna'lılarda görülen ev tipinde çeşit çeşit renklerde ev eşyasına, üst üste baş yastıkları yığılmış gösterişli yataklara rastlanır. Bunların arkasında da cam üzerine yapılmış aziz resimleri bulunur. Valah'ların evlerinde karakteristik bir özellik olarak çentiklerle süslü çoban aletleri bulunur. Bohemyada, yalnız Hod'lar eski kıyafetlerini saklamışlardır, fakat bu kıyafetler Moravyada da tutunmuştur.

Slovak kadını

Bohemya halk dansı

Yortular, törenler (doğum, kız arama, nişanlanma, evlenme ve ölüm) ve mevsimlere bağlı bayramlar bakımından Bohemyada ve bundan da çok Moravyada inanılmaz zenginlik gösteren geleneklerle karşılaşılır. Törenli olaylar şunlardır: Cenaze alayları, ürünlerin kaldırılması, Paskalya zamanına ait görenekler, boyalı Paskalya yumurtaları, cadıların kongresi (Walpurgisnacht), mayıs ağaçlarının dikilmesi, çobanlar kıralının seçimi, en kısa gecede yakılan ateşler (Johannisfeuer), kiliseye bağlı törenler ve Hırıstiyanlığın Noel ve başka yortularının özel şekilde kutlanması. Köylerde halk türküleri ve dansları canlı kalmıştır.

Karşı Reform (XVI. yüzyıl)dan beri Ç. lerin çoğunluğu Katoliktir. Fakat Habsburg yönetimi altında dinî isteklerini tam olarak elde edemiyen Ç. ler, bir yandan millî kilisenin meydana getirilmesini istemişler, öte yandan da dine karşı kayıtsız davranmışlardır. Bk. SLOVAKLAR.

Çekoslovakyada halk ses ve saz topluluğu

ÇEKMAGUŞ, Başkurt Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Ufa'nın 110 km kuzeybatısında bir şehir. Çevresinde çavdar, buğday, yulaf, darı, ay çiçeği, patates ve mısır yetiştirilir.

ÇEKMECE, İstanbul şehrinin batısında, biri Küçük Ç., öteki Büyük Ç. adı verilen ve Marmara Denizine dar bağlantıları bulunan iki göl. Bu iki gölden her birinin ağzında ve ağızın doğu ucunda, bugün İstanbulun uzak birer dış mahallesi durumuna gelmiş bulunan iki kasaba bulunmaktadır (Küçük Ç. ve Büyük Ç.).

Büyük ve Küçük Ç. gölleri, birer kıyı boyu gölü olarak, su altında kalmış vâdiler halinde belirtilmiştir. Büyük Ç. Gölünün uzunluğu 10 km, Küçük Ç. Gölünün uzunluğu ise 7 km den çoktur. Bu iki göl bugün birer deniz kulağı (lâgün) durumundadır. Bunların denizle ilgisi henüz iyice kesilmemiştir. Her iki gölün kıyılarında dikçe bölümlerin bulunduğu yükseklikler uzanır. Denize karşı olan ağız yerlerinde ise birer kıyı kordonu gelişmiştir. Bu kordonların artık iyice daralmış birer yerinden göllerle deniz bağlantı halindedir. Bugün Ç. gölleri birer tuzluca su gölüdür.

Ç. göllerinin kıyı kordonlarından geniş bir asfalt yol geçmekte ve bu yol boyunda yeni yapılar sıralanmış bulunmaktadır.

ÇEKMECE, 1873 te İstanbulda çıkmaya başlıyan bir dergi. Edebiyat, fen, tarih, tiyatro ve hikâye türlerine giren yazılar yayınlıyan Ç. nin sahibi Tevfik adında bir gazetecidir.

ÇEKMEN (Fr. *ventouse*) birçok hayvanlarda bir yere yapışma, tutunma ve dolayısiyle harekete yarıyan bir organ. En basit şekilde konkav bir disk biçiminde olup hava basıncı ile bir yere yapıştırılır. Ç., Kafadan bacaklılar (Cephalopoda) ın kollarında, Derisi dikenliler (Echinoderma) in pedisellerinde, birçok iç asalak olan kurtlarda ve sülüklerde görülür.

ÇEKOSLOVAK LEJYONLARI (Çek. Československé Legiĕ v Rusku), Fransa ve Rusyada Çek uyruklu Avusturya asker kaçaklarından ve harb esirlerinden Orta Avrupa devletleriyle savaşmak üzere kurulan lejyonlar. Fransada Ç. L. 1918 den bu yana general Stéfanik'in yönetimi altında bağımsız bir ordu meydana getirmişlerdir. Rusyada da general Gayda'nın komutası altındaki lejyonlar 1918 - 1920 yıllarında Sibiryada Amiral A. V. Kolçak (b. bk.) ile birlikte Bolşeviklere karşı savaşmışlardır.

ÇEKOSLOVAKYA (resmî adı: ÇEKOSLOVAK SOSYALİST CUMHURİYETİ, Çekçe Československa Socialisticka Republika; kısaltması CSSR), orta Avrupanın doğu bölümünde bir devlet. Yüzölçümü 127 859 km², nüfusu 13 741 520(1961)dir. Bohemya, Moravya ve Silezya'ya 9,6 milyon; Slovakya'ya 4,1 milyon Başkenti Praga (Praha) şehridir.

Adı, durumu, sınırları: Ç. nın millî adı Československo'dur. Aynı soydan (İslâv), fakat iki ayrı milletten (Çek, Slovak) meydana geldiği için memleket bu adı almıştır. 1939 da, bir aralık bu ad ortasından bir tıre ile ayrılmış olarak, yani Çeko - Slovak (Česko - Slovensko) şeklinde kullanılmıştır. Ç. Birinci Dünya Harbinin sonunda (1918) dağılan eski Avusturya - Macaristan İmparatorluğunun Çekçe ve Slovakça konuşulan bölümlerinde kurulmuş bir cumhuriyettir. (53 milyon nüfuslu imparatorluğun aş. yu. dörtte

Praga: Hradčany şatosu

birinden fazlası). Bu yeni cumhuriyet 1939 - 1945 yılları arasında Alman işgali altında kalmış ve bu sırada Çekya bölümü Alman topraklarına katılarak Slovakya küçük bir yarı egemen devlet haline getirilmiş, 1945 te eski sınırları içinde yeniden kurulmuşsa da, Ukrayna'ya verilen ve Podkarpatska Rus (Rus Karpatları adiyle de anılan Ukrayna Karpatları [yüzölçümü 12 656 km², nüfusu 750 000 kadar]) nın ayrılmasiyle biraz küçülmüştür.

Ç. türlü bakımlardan birbirinden farklı yapı gösteren birkaç bölgenin yan yana eklenmesinden doğmuş, coğrafya durumu birçok bakımlardan elverişsiz bir ülkedir. Bu parçalardan biri batıda Bohemya (yüzölçümünün % 41 i), öbürü ortada Moravya (yüzölçümünün % 17 si ve bu arada Silezya bölümü % 4 ü) ve doğuda Slovakya (yüzölçümünün % 38) dır. Batı - doğu doğrultusunda birbirine bitişen bu parçalar hep birden 720 km lik bir uzunluk gösterir; ülkenin sınırları 3 500 km uzunluğundadır. Buna karşılık, Ç. nın kuzey - güney doğrultusundaki enliliği batıda ortalama 200 km olup bu değer doğuda 100 km ye kadar iner. Öte yandan, ülkenin ana bölümlerini meydana getiren Çekya ile Slovakya arasındaki Moravya geçidi ancak 160 km genişliğinde bir geçitten ibarettir. İşte Ç. nın bu coğrafi uzanışı ve bu yapısı, ulaşım ve askerî durum bakımından sakıncalı sonuçlar doğurmuştur. Bu arada, ülkenin başkenti olan Praga, kuzey sınırlarına ancak 100 km uzaklıkta olduğu halde, doğu bölümüne 600 km uzaklıkta kalmış bulunmakta ve böylece merkezî bir durum gösterememektedir. Bunlara karşılık, Ç. orta Avrupa ile doğu Avrupa arasında önemli ve işlek bir geçit yeri olmuştur. Ç. nın bugün Almanya, Polonya, Avusturya, Macaristan ve 1945 ten beri de Sovyet Rusya ile sınırları vardır.

Yer şekilleri ve yapı: Ç. jeolojik yapı ve biçim bakımlarından biribirinden farklı üç bölüme ayrılmıştır: Batıda Bohemya ve Sudet Dağları ve Erzgebire ile çevrili bulunan Bohemya havzası, doğuda Karpat Dağlarının geniş yer tuttuğu Slovakya, ortada Moravya çukurluğu. Ülkenin batısında kırıklı şoleler yapısı (kırık dağları, çöküntü yerleri) bölümüne karşılık, doğusunda Alp kıvrım sisteminin bir bölümü olan Karpat Dağları yer alır. Ç. nın batısındaki kırıklı bölge, Birinci zamanda kıvrılmış, sonraları sürekli aşınmalarla bir yontukdüz biçimine girmiş, çok yeri kristalin kütlelerden oluşmuş eski yerlerdir. Yalnız kuzeyde, içinde yeni tortulların bulunduğu çöküntü alanları vardır: Labe (Alm. Elbe) boyundaki kalker ve kum taşları, Eger bölümündeki kalın linyit tabakaları. Bohemya havzasının bugünkü çukur biçimi alması, kenardaki dağların yükselmesinden ileri gelmiştir. Türlü kırıklar arasında yükselen ve belirli doğrultularda düz olarak uzanan bu dağ sıralarının başlıcaları Bohemya Dağları, Erzgebirge, Riesengebirge olup, Bohemya Dağlarının en yüksek tepesi (Schneekoppe 1 603 m) bu sonuncu dağda bulunur. Bohemya ile Moravyadaki tepelikler ise, yüksekliği ortalama 150 - 200 m kadar olan ve Labe ile Tuna boyları arasında uzanan yayvan bir eşikten ibarettir. Bohemyanın iç bölümlerinin ve Moravyanın lös topraklariyle örtülü bulunması, bu bölgelerin verimli olmasına yardım etmiştir. Ç. nın doğu bölümünde uzanan Karpatlar genç kıvrım dağlarından olup birçok farklı yörelerden oluşmuştur. Kuzeyde kum taşları bölgesine bağlanan ve orta derecede yüksek birtakım dağlar olan Beskid'ler, bunların güneyinde kristalin şist ve volkanik kütlelerden meydana gelmiş bir dağ topluluğu gösteren Tatra'lar (en yüksek tepesi 2 663 m) bunlardandır. Karpatlarla Bohemya kütlesi arasında Olomouc (Alm. Olmütz) — Brno - Anaim çukurluğu uzanır kı, burası Morava (Alm. March) ırmağının geçtiği bir çöküntü hendeği ve miyosen tabakalarından yapısı bulunan birtakım tepelerle çevrili ovalar dizisidir.

Iklim, bitki, sular: Ç. nın, ana çizgileriyle ılık bir kara iklimi varsa da, yer şekillerinin çeşitli uzanış göstermesi ve dağlar arasında çanak biçimli çukurlukların bulunması dolayısiyle yer yer farklı iklim özellikleri de belirmiştir. Bohemya ve Moravya çukurluklarında iklim sert, yaz kış arasındaki sıcaklık farkı oldukça fazla, çevredeki dağlara göre daha kuraktır. Meselâ: 180 m yükseklikteki Praga (Praha) da ocak ortalaması —1,5°, temmuz ortalaması +19°, yıllık yağış tutarı 50 cm olduğu halde, çevresindeki dağlık yerlerde ocak ortalaması —6°, temmuz ortalaması +9°, yıllık yağış tutarı 100 - 110 cm dir. Iklimi en elverişli yerler kuzey Bohemyanın çukur bölümleri (Ohre ve Labe çukurlukları), Morava ve Thaya düzlükleri ve Karpatların güney bölümündeki vâdi boylarıdır. Yağmurlar en çok ilkbahar sonunda ve yazın yağar.

Slovakyanın merkezi Bratıslava. Şato ve katedral

Bitki örtüsü bakımından Ç. orta Avrupanın türlü özelliklerini kendinde toplamıştır. Yağışı bol olan dağlık yerlerde orman, eskiden beri temel bitki örtüsünü meydana getirmiş olup bugün de geniş yer tutmaktadır. İnsanların da gayretiyle geniş ölçüde çam ormanları yetiştirilmiştir. Karpatlarda, içine bugün de zor girilebilecek derecede sık ve pek çok ayı bulunan gür ormanlar vardır. Geçmişte çok daha geniş yerler kaplamış bulunan ormanların içinde yer yer tarlalar ve yerleşme alanları açılmış, çukur yerler ise eskiden beri ekim dikim yerleri olmuştur. Bu arada Karpatlar bölgesinde meşe ve meşe ile karışık ormanların çoğu zamanla ortadan silinmiştir.

Moravyanın merkezi Brno

Slovakyada Tatra sıradağlarından bir görünüş

Bohemya havzasından geçen akarsular Labe, Vltava (Alm. Moldau) ve Ohre (Alm. Eger) ırmakları yoliyle kuzeye yönelir, kum taşları arasında açılmış bulunan Labe yarına vâdisinden geçerler. Moravya ve Slovakya'nın akarsuları olan Morava, Vah (Alm. Waag), Hron (Alm. Gran) ve Ipel (Alm. Eipel) Tunaya karışır. Tuna, burada Ç. ile Macaristan arasında sınır görevi görür. Bütün bu akarsuların kabarık zamanları, kar erimesi mevsimine rastlar. Göller daha çok Tatra Dağlarında bulunur ki, bunlar buz yalağı gölleridir.

Nüfus: Başlangıçta ormanlık, otluk bölgeler halinde bulunmuş olan Bohemya ve Moravya havzalarında daha Neolitik ve Tunç devrinde yerleşmeler olmuş, daha sonra geçici olarak Kelt soyundan Boyerler tarafından alınmış, sonraları da Markoman'lar, Quad'lar gibi Germen kabîleleri ve VI. yüzyılda Panonya taraflarından gelen Batı İslâvları (Çekler, Slovaklar) için yerleşme yeri olmuş, bu sonuncular Karpatların ormanlık bölgelerine sokulmuşlardır. Batıya doğru iyice girmiş bulunan bu İslâv yerleşme alanı, çevresindeki topraklarda Alman ve Macarlarla yüzyıllarca süren etnik ve kültürel münasebetler sağlamış, hele Bohemya ve Moravyanın bir zaman Avusturya - Macaristan İmparatorluğunun siyasî sınırları içinde yer almasiyle bu etkiler daha da artmıştır. Bunun sonucu olarak, Çeklerin yerleşmiş bulunduğu Bohemya ve Moravyada orta Avrupa kültürü geniş ölçüde yer tutarak endüstri alanında büyük ilerlemeler olmuş, Slovakların bulunduğu doğu bölümünde ise daha çok çiftçilik ve hayvancılık önem kazanmıştır.

Ç. devletini Çeklerle Slovaklar kurmuşsa da (1930 da ülke nüfusunun % 67 si; 1958 resmî verilerine göre: % 66,2 Çek, % 28 Slovak), İkinci Dünya Harbinden önceki yıllarda azınlıklar da çok önemli sayıda bulunuyordu. Bunlardan Silezya'nın Těšin (Alm. Teschen, Pol. Cieszyn) bölgesinde 76 000 Polonyalı (% 0,6); Karpat Rusyasında 500 000 Ruten (% 3,8); özellikle Slovakyada 700 000 Macar (% 4,8); Sudetler bölgesinde ve dağınık bir halde Bohemyada 3 milyondan çok Alman (% 22,4); türlü şehirlere dağılmış olarak Yahudiler (% 1,3) bulunuyordu. (1958 de azınlıklar: Macarlar % 3,1, Almanlar % 1,2, Polonyalılar % 0,6, Ukranyalılar ve Ruslar % 0,6.) İkinci Dünya Harbinden önce ve harb sırasındaki siyasî olaylar, harb sonunda kenar bölgelerde yerleşmiş bulunan Almanların uzaklaştırılmaları sonucunu doğurmuş, fakat bu arada Ç. endüstrisinin işçi ve teknisyenleri de 1/5 nispetinde azalmıştır. Bugün Bohemyanın kenar bölümlerine, yani İkinci Dünya Harbinden önce Almanca konuşan Sudet'lerin yaşadığı topraklara Çekler yerleştirilmiştir. Yer değiştirme şeklinde olmuş bulunan bu yeni iskân ve Karpat Rusyasının Sovyetlere terkinden sonra Ç. birliğini sağlamağa doğru bir adım atmıştır.

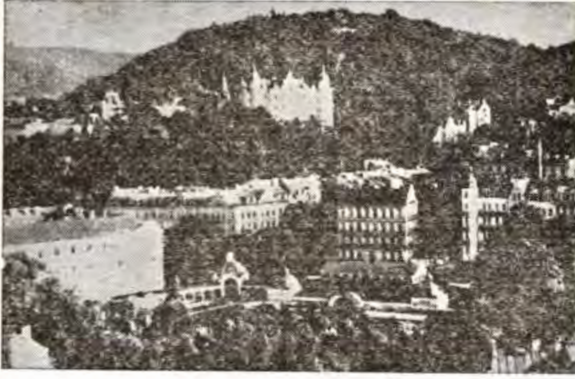

Moravyada bir köy

Ç. nın en sık nüfuslu yerleri kuzey Bohemya, kuzey Moravya ve Silezya'nın endüstri bölgeleridir ki, buralarda km² ye 150 kişiden çok düşer. Bundan sonra gelen kalabalık yerler aşağı Labe, Vltava ve Ohre boyundaki verimli düzlüklerdir ki, buralarda da km² ye 100 kişiden çok düşer. Slovakyanın en kalabalık yerleri vâdi boylarıdır. Geniş yer tutan dağlık yerleri ise pek tenhadır. Slovakyanın sık nüfuslu yerlerinden Amerikaya çok sayıda göçmen gitmiştir. Ç. nüfusunun yarısı şehirlerde yerleşmiştir. Ülkenin en büyük şehirleri Praga (Praha), Brno, Plzeň, Bratislava, Moravska Ostrava'dır.

Plânlama: Ekonomik plânlama beşer yıllık üç devreye ayrılmıştır: Birinci beş yıllık plân (1949 - 1953): Endüstri üretimi süre sonunda 1948 dekinin % 77 sini, makine yapım endüstrisi de üç mislini bulmuş, maden ve enerji endüstrisi yerinde saymıştır; 2. İkinci beş yıllık plân (1956-1960): Ağır sanayie ayrılmıştır. Bu endüstri % 50 artırılmak üzere programlanmıştı. 1957 de 1955 de kinin % 54,4 üne yükselmiştir. 1959 da ise randıman 1958 in üstünde % 119 artmıştır; 3. Üçüncü beş yıllık plân (1961 - 1965): Ağır endüstri ve özellikle kimya, makine ve maden endüstrisi üzerinde önemle durmuştur.

Ekonomi: Ç. nın bol miktarda kıymetli ve çeşitli tabiî zenginlikleri (toprağın çok verimli olması, kömür ve madence zengin bulunması, su kuvvetinin çokluğu, v.b.) kendinde toplamış bulunması, bunların yanında gelişmiş bir tarım ve endüstri ülkesi olmasını sağlamıştır. Ülkenin batı bölümünde geniş bir endüstrileşme vardır. Burada nüfusun üçte biri kesif bir tarımla uğraşır. Karpatlar bölgesinde ise halkın üçte ikisi dağınık bir tarımda çalışır. Tarım ürünleri ülkenin ihtiyacını karşılıyamamakta, endüstrisi için de

Biracılıkta kullanılan şerbetçi otunun toplanışı

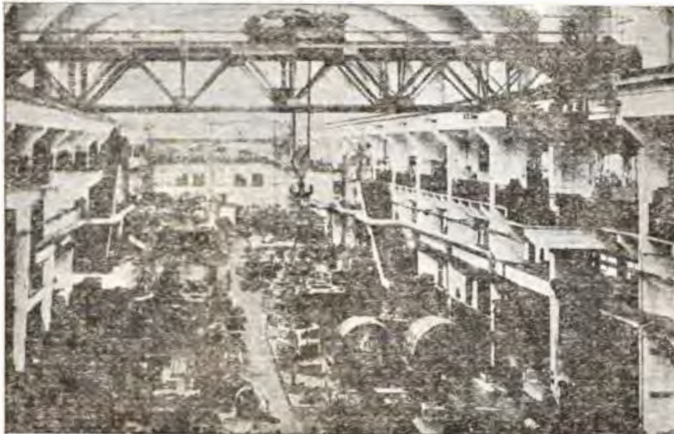

Bohemya: Karlovy Vary kaplıcası

dışarıdan önemli miktarda ham madde satın almaktadır. Ekilen yerlerin yarısını tahıl tutar. Buğday, bira arpası, şeker pancarı, özellikle Labe, Ohre, Morava çukurluklarında, Slovakyanın Tunaya doğru uzanan vâdi boylarında; çavdar ve yulaf, Bohemyanın sertçe iklimli yerlerinde; en çok ekmek yapılan arpa ise, Slovakya'da ekilir. Moravyanın güney bölümünde ve Karpatların çevresindeki çukurluklarda mısır da yetiştirilir. Ç. nın her yanında patates ve baklagiller elde edilir. Keten ve kenevir ekimi ise kenardaki dağlarda, Bohemya ve Moravya çukurluklarında yapılır. Ohre vâdisinin aşağı bölümünde şerbetçi otu, güney Moravya ve Slovakyanın tepelik yerlerinde üzüm ve tütün yatiştirilir. Ç. nın batı bölümünde en yeni usullere göre hayvan beslenir. Süt endüstrisi gelişmiştir. At yetiştirilir. Karpat yaylalarında ise ilkel tarzda hayvan yetiştirilir. Hayvancılık başlıca süt inekleri sanayi merkezleri çevresinde, domuz Moravya ve Bohemya'nın bereketli çukurluklarında, koyun ise özellikle Slovakya'da yetişir. Harb ve kollektivizm yüzünden hayvan mevcudu harbden önceki zamanlarla orantılı olarak azalmışsa da, hayvan yemlerinin çoğalması ve iyileşmesi için gösterilen çaba dalayısiyle inekler % 5, öbür hayvanlar ise % 10 niceliğinde artırılabilmiştir. Kümes hayvanları da çok sayıda beslenir (özellikle Bohemya ve Tuna boyunda kaz). Balıkçılık; Tunada ve güney Bohemyadaki göllerde en çok sazan balığı olmak üzere, yapılır. Ormanlardan faydalanma işi, ülkenin batısında çok gelişmişse de, Karpatlar bölgesinde gerek yaylacılık, gerek çeşitli orman tahribi yüzünden bu derece ileri gidememiştir. Ç. nın kuruluşundan beri tarım işlerinde önemli değişiklikler olmuştur. 1918 de yapılan ilk tarım reformu ile çoğu Avusturyalı asılzadelerin elinde bulunan büyük toprakların (meselâ Bohemyanın % 10 u dört ailenin elinde idi) küçültülmesine doğru gidilmiş, her aileye 12 hektarlık yer düşmek üzere gerekenlere dağıtılmıştır. 1945 te yapılan ikinci bir tarım reformu ile 3 milyon hektarlık arazi tarla rençperlerine, küçük toprak sahiplerine dağıtılmıştır. Daha 1918 de, önceleri büyük toprak sahiplerine ait bulunmuş olan ormanların çoğu devlete mal edilmiştir. Sürülüp ekilebilen toprak toplamı 1959 da 5,153 000 hektar ve orman 1957 de 4, 329 000 hektar ve değişmez otlak ve çayır ise 1,968 000 hektardır.

Ç. eski madenci ülkelerdendir. Önceleri altın ve gümüş çıkarılması önemli yer tutarken, XIX. yüzyılın ikinci yarısından beri demir çıkarılması (Orta Bohemya, Slovakyanın bazı bölümleri) önem kazanmıştır ki, ülkenin ihtiyacını zorlukla karşılıyabilmektedir. Bu arada kömür yatakları da işletilmiştir. Maden kömürü Doğu Silezyada, Orta Bohemyada, az miktarda da Orta Sudet bölgesiyle Orta Moravyada çıkarılmıştır. Ohre çevresinde zengin linyit yatakları vardır. Güney Moravya ve Karpatlardaki petrol, ülkenin ihtiyacını karşılıyamamaktadır. Bu arada Erzgebirge'den çıkarılan, Pechblendden elde edilen radyum'un önemi vardır. Bütün bunların yanında şu madenler de çıkarılır: Grafit (Bohemya dağları, güney Moravya), kaolin (Karlovy Vary = Alm. Karlsbad), ateşe dayanıklı kil (Bohemya), tuz (Karpat dağlarının kenar bölümleri). Çok sayıdaki kaplıca ve maden suları özellikle kuzey Bohemyada dünyaca tanınmış kaplıca şehirlerinin gelişmesine imkân vermiştir (Karlovy Vary, Márianské Lázně = Alm. Marienbad), Frantiskovy Lázně (Alm. Franzenbad), Jachymov (Alm. Joachimstal), Teplice (Alm. Teplitz). Tümü ile bir tarım memleketi olan Slovakya iki dünya harbi arasında endüstrisini önemli şekilde artırmıştır. Bugün doğu ve orta Avrupanın en çok endüstrileştirilmiş memleketleri arasındadır. Tarım ve endüstri oranı 1945 ten sonra çok ağır basmıştır. Endüstride çalışanların sayısı % 23 (1945) ten % 33,7 (1951) e çıkmıştır. Sanayi ürünlerinden düşen pay elde edilen malın % 58 (1937) inden % 80 (1953) ine yükselmiştir. Toprak serveti, endüstri, büyük ticaret, bankalar, sigorta kurulları, malî işler, trafik ile kültür hayatının bütün alanlarında devletçiliğe başvurma ve sosyalleştirme (1947) ekonomik düzeni önemli bir şekilde değiştirmiştir. Küçük ticarette yoğaltım ortaklıkları, küçük endüstride üretim ortaklıkları, ekonomik ve ticari birlik - ortaklıkları ortaya çıkmıştır.

Ç. nın tabiî zenginliklerinin bol ve çeşitli olması, ülkenin işlek yollar üzerinde bulunması, eskiden beri birçok endüstri şehirlerinin gelişmesine ve bügüne kadar kalan türlü el sanatlarının (dokumacılık, dantelâcılık, cam ve ağaç işleri...) ilerlemesine, geçen yüzyıl içinde büyük endüstrinin kurulup gelişmesine imkân vermiştir. Bugün endüstri (yün, pamuk, keten dokumacılığı, makine ve maden endüstrisi, ağır endüstri) Ç. nın kuzey ve kuzeybatısında (Moravya ve Bohemyanın kenar bölümlerinde) yan yana denilecek kadar sık olarak toplanmıştır. Ç. nın makine yapan fabrikaları, Avrupanın belli başlı yapım evleri arasında sayılır ki, bunların başında da 1869 da Plzeňde kurulan Škoda fabrikaları gelir. Tarım ürünlerine dayanan endüstri kolları ise ülkenin her yerinde gelişmiştir: Değirmencilik, ispirtoculuk, biracılık (500 bira fabrika ve yapımevi vardır), şeker endüstrisi (165 kadar şeker fabrikası vardır). Selüloz endüstrisi

Plzeň: Škoda Çelik Fabrikası

Slovakyadadır. Ağacın bol oluşu, ağaçtan yapılan çeşitli maddelerle kibrit, mobilya ve kâğıt endüstrisinin gelişmesine imkân vermiştir. Demir ve kömür bölgelerinde makine, otomobil, her türlü demir eşya endüstrisi ileri gitmiştir. Başta pamuk dokumacılığı gelmek üzere türlü dokuma işleri de önem kazanmıştır. Bu arada eskiden beri dünyaca tanınmış cam eşya (150 kadar cam fabrikası ve 700 kadar cam işliyen ve süsliyen müessese vardır), porselen ve kimya maddeleri endüstrisi bugün de değerini kaybetmemiştir. İkinci Dünya Harbinden sonra, önceleri Almanların elinde bulunmuş olan türlü endüstri tesisleri Çeklere verilmiş, sınır bölgelerindeki fabrikaların yavaş yavaş iç bölgelere, güneye ve Slovakyaya taşınması yoluna gidilmiştir.

Sağlık işleri: 1959 da 231 hastane ve 101 359 yatak ile 51 sanatoryom ve 118 başka sağlık kurulları vardı. Sağlık merkezleri ilk olarak 1953 te kuruldu. 1956 da 2 588 merkez meydana geldi. Ortalama, doktor başına 715 nüfus düşüyordu. 1957 - 1958 de nüfus başına sağlık sigortası için 540 Çek kuronu düşüyordu.

Ulaşım: Türlü ülkeler arasında işlek bir yerde bulunması ve ekonomik durumun elverişli olmasiyle ilgili olarak özellikle Bohemya ve Moravyada sık bir şose sistemi ve demiryolu ağı vardır. 70 000 km uzunluğunda şose ve 15 600 km lik demiryolu vardır. Devlet sınırlarından içeriye doğru 30 yerden demiryolu girer. Bohemyada yollar, Praga'dan her yana doğru uzanır. Moravyada ise kuzey - güney doğrultusunda uzanan ana yollar önemli yer tutar; bunların en işlek olanları Moravya kapısından (geçidinden) geçer. Başlıca demiryolları Berlin ve Varşova'yı Viyana ve Budapeşte'ye bağlıyan yollardır. Ulaşımda ırmaklardan da faydalanılır. Özellikle Vltava ve Labe işlek birer su yoludur ki, bunlardan geçerek Ç. Kuzey Denizine (Hamburg limanına) bağlanabilmiştir. Bratislava ve Komorn Tuna nehri üzerinde işlek birer limandır. Ç. daki nehir yollarının uzunluğu 584 km olup bu yollardan yılda 3 milyon tonluk eşya taşınır. Ç. da uçak seferleri (özellikle yolcu taşıması) de vardır. Başlıca hava limanları Praga (Ruzyne), Brno (Černovice), Bratislava (Vajnory), Olomouc (Holice), Košice (Barca)dir. Bütün komünist merkezlere ve birçok batı memleketlerine, Orta ve Uzak Doğuya ve Cakarta'ya Praga'dan doğru seferler vardır. 1960 ta Praga - Zürich - Rabat - Dakar - Konakry, 1961 martta da Praga - Havana hava yolları açılmıştır.

Ticaret: Ç. ekonomisinin zengin ve çeşitli oluşu dış ticaretinde belli olur. İkinci Dünya Harbinden önce Ç. özellikle bir kısım fabrika eşyalarını Batı Avrupa ülkeleriyle Amerika Birleşik Devletlerinden almaktaydı. Bu ülkeden ayrıca tahıl, un ve pamuk da satın alırdı. İkinci Dünya Harbinden sonra Tuna ülkeleri ve Sovyet Rusya ile temaslarını artırmıştır. Bugün Ç. nın sattığı başlıca maddeler çeşitli fabrika ürünleri (dokumalar, demir eşyalar, cam ve porselen eşyalar, şeker) ile işlenmemiş birtakım maddeler (kömür, kereste, deri) ve bazı tahıl, meyva ve sebze çeşitleridir.

Dış ticaret: 1938 den önce çok yaygın olan dış ticaret 1948 den sonra tek taraflı olarak Doğu bloku memleketlerine ve özellikle Rusyaya doğru kaymıştır. Rusya ve Doğu bloku memleketleri ve Çin ile olan ticareti bütün ticaretinin üçte ikisini tutmaktadır. Ç. nın Rusyaya gönderdiği malların toplamı 4,538 milyon Çek kuronu, Rusya'dan aldıkları ise 4,742 milyon Çek kuronudur. Doğu Almanyaya gönderilen malların bedeli 1,427, Doğu Almanyadan gelen malların toplam bedeli ise 1,408 milyon kurondur. Dış ticaret devlet tekelinde olup mal gönderme ve getirme 18 devlet kurulu tarafından yapılmaktadır. Ç. nın Rusya ile ticareti 1937 de % 1 iken 1954 te % 37 ye yükselmiştir. Rusya Ç. ya verdiği tahıl, demir cevheri, demir dışı madenler, gaz yağı (neft), yün ve diğer ham maddeler satışı karşılığında makine ve endüstri donatım aracı satın almaktadır. Bunların toplamı Ç. nın bütün dış satışlarının tümünden çok olup, öteden beri sattığı cam, seramik ve her türlü yogaltım eşyasının yerine geçmiştir. Satın alınan mallar arasında ise endüstride kullanılacak ham maddelerle (pamuk, yün, keten, kenevir) Akdeniz ülkeleri ürünleri, tahıl, meyva, sebze ve tütün vardır. Ç. nın dış ticaretinde önemli yer tutan Praga Sergisi, 1946 dan beri açılmaktadır.

Devlet ve anayasa: 1948 Anayasasının yerine 1960 ta Sovyet Rusya anayasasını örnek alan yeni bir anayasa konmuştur. Ç. devleti, iki İslâv milleti olan Çek ve Slovakların eşit haklar altında birleştirilmesinden meydana gelmiş bir sosyalist cumhuriyettir. Egemenlik çalışan sınıfın olup onun temsilcileri tarafından yürütülür. Yasama yetkisi Millî Meclistedir (Národní Shromáždění). Slovak Millî Konseyi (Slovenská Národní Rado) bölgeleriyle ilgili ekonomik ve kültürel sorunlara bakar. Çek ve Slovak içişleri 1975 yılında tam olarak birleştirilecektir.

1954 seçim kanununa göre hem Millî Meclis hem Slovak Millî Konseyi için her 35 000 seçmen bir temsilci çıkarmaktadır. Milletvekillerinin sayısı 300 olup bunlar 4 yıllık bir süre için Millî Cephe'nin hazırladığı tek listeye göre seçilirler. En küçük oy verme yaşı 18, seçilme yaşı 21 dir. Cumhur başkanı 7 yıllık bir süre için Millî Meclis tarafından seçilir.

En yetkili yürütme organı Komünist Partisinin politbürosu olup 9 asıl, 5 yedek üyeden kurulmuştur. Cumhurbaşkanı Antonin Novotný ile Başbakan Viliam Široký politbüronun üyeleri arasındadır. Mart 1962 de hükümet, cumhur başkanı, başkanlık divanı (başbakan ile 5 bakan yardımcısı) ve 23 bakandan kurulmuştur. Daha aşağı basamaklarda yetki Millî Şûranın (Národní Výbory) elindedir. 100 temsilcisi olan Slovak Millî Konseyinin 16 üyeden kurulu bir başkanlık divanı vardır.

1 ocak 1949 da Eski Bohemya, Moravya, Silezya, Slovakya eyaletleri kaldırıldıktan sonra memleket, Sovyet Rusya oblastları örnek tutularak 19 yönetim bölgesine ayrılmış, 1960 ta bölge sayısı biri başkent Praga olmak üzere 11 e indirilmiştir.

Hukuk: Halk demokrasisi düzenine uygun olmak üzere, en önemli hukuk alanlarında batı ile doğu kısımlarındaki ayrılık ortadan kaldırılmıştır. Aile hukuku (7 aralık 1949), uygarlık hakları (25 ekim 1950), uluslararası özel haklar (11 mart 1948), kambiyo ve çek hakları (20 aralık 1950), sigorta sözleşmesi hakları (21 aralık 1950), patent - pul - marka alâmetifarika hakları (28 mart 1952), telif (fikir) hakları (22 aralık 1953) tarihlerinde yeniden düzene konmuştur, İş hakları henüz birleştirilmemiştir. Ekonominin devletleştirilmesi (1945, 1947 - 1948) sonucu olarak ortaya çıkan devlet ekonomisinin yönetilmesi ile ilgili en önemli sorunlar komünal (20 aralık 1950), ulusal kurum (24 ekim 1950) larla ekonomi ile ilgili sözleşmeler ve devletle ilgili arbitraj (13 temmuz 1950) işleridir. Devlet ekonomi plânlamasının temeli 22 şubat 1949 tarihli plânlama kanunudur. (bk. yukarıda Plânlama). 12 temmuz 1950 tarihli ceza kanunları dergisi askerlik ceza kanununu da içine almaktadır. İdarî cezalar için özel bir kanun hazırlanmıştır. Yargı usulünün halk demokrasi-

sine uygulanması yargının demokratlaştırılması hakkındaki 22 aralık 1948 tarihli kanunla sağlanmıştır. Adalet örgütleri adi mahkeme olarak halk mahkemelerini (önceleri bölge mahkemesi), yargı mahkemelerini ve Praga'daki en yüksek mahkemeyi tanır. Özel mahkeme olarak ise (alt kademelerde) hakem mahkemeleriyle askerî mahkemeleri kabul eder. Bütün mahkemelerde meslekten yargıçlar yanında, meslekten olmıyan yargıçlar (jüri gibi) da bulunur. Başsavcının ve yardımcılarının görevleri halk demokrasisi düzenini güvene almaktır (Kanunu: 30 ekim 1952). Noterlik ve avukatlık kuruluşları niteliklerini kesin olarak değiştirmiştir (Avukatlar birliği, 20 aralık 1950 tarihli kanun). Hukuk mahkemeleriyle icra mahkemeleri 25 ekim 1950 tarihli hukuk mahkemeleri düzeni içinde, ceza yargılaması ise 12 temmuz 1950 tarihli ceza yargılama usulu ile idarî ceza düzeni içinde yeniden örgütlenmiştir.

Ç. arması: Huss kalkanı (boyu aş. yu. eninin bir buçuk katı olup yukarı doğru genişliyen, tepesi hafifçe sivri bir kalkan) biçiminde, kırmızı üzerine yaldız kenarlı, arka ayakları üzerine kalkmış bir aslan silûeti. Ön ayaklarını ileri doğru kaldırarak dilini çıkarmış, düğümlenmiş iki uclu kuyruğunu sağ yukarı uzatmıştır.

Ç. arması

Aslanın başının üstünde ve kalkanın tam ucunun altında yaldız kenarlı, beş köşeli kızıl bir Sovyet yıldızı; aslanın göğsünde üstü düz, altı yuvarlak küçük bir kalkan vardır. Bu küçük kalkanda orta Slovakya Karpatlarının Büyük Tatra adını taşıyan dağ topluluğundan Kriváň dağı (1 669 m) nın mavi silûeti de yer alır. Bu dağ silûetinin arkasındaki gök kırmızı renktedir. Dağın zemini üzerinde beş ok, sağ yukarı doğru yükselen yaldızlı alevler halinde görülür. Ç. bayrağı için bk. BAYRAK.

Ç. marşı: Çekoslovak millî marşı, 1918 sıralarında meydana çıkmıştır. Bu marş bir Çek, bir de Slovak bölümünden yapılmıştır. Marşın Çek parçası *Fidlovačka* (1234) operasından alınmıştır. Sözlerini şair Josef Kajetán Tyl (1808 - 1856) yazmış ve František Jan Škroup (1801 - 1862) tarafından bestelenmiştir. Yurtsever Slovak Janko Matúška (1821 - 1877) ise 1844 te bir halk şarkısının melodisi üzerinden *Nad Tatrou sa blýská* (= Pragalıların bir halk bayramı) başlıklı şiirini yazmış, bu da marşın ikinci parçası olmuştur. Çek marşı şöyle başlar: «Kde domov můj, kde domov můj?». Birinci parçanın Türkçesi:

Ç. millî marşının başlangıcı: a. Çek, b. Slovak

Yurdum nerede, yurdun nerede?
Çayırlardan suyun şırıldıyarak aktığı,
Bahçede ilkbahar çiçeğinin parıldadığı,
Kayaların üzerinde ormanların gürlediği.
Bahçede ilkbahar çiçeği parıldarken,
Bizi bir yeryüzü cennetinin büyülediği yerde,
Bu toprakların en güzeli olan toprak
Çek toprağı benim yurdumdur.

Slovak marşının ilk mısraı da şöyledir: *Nad Tatrou sa blýská, hromy divo bijú*. Türkçesi: «Tatra'nın üzerinde şimşek çakar, gök gürültüsü duyulur. Fakat ey kardeşler, bu sona erecek, kaybolacak, Slovaklar uyanıyorlar.»

Ç. nın şimdiki millî bayramı 9 mayısta kutlanır (9 mayıs 1945 = kurtuluş günü).

Sosyalleşme hareketi: Ç. halk demokrasisi rejimine geçmeden önce işler durumda ancak dağınık örgütlü bir sosyal hareket vardı. Yeni örgütlerle ve merkezleştirme yolu ile (1948) bir «Merkezî Millî Sigorta Kurulu» (Ústřední národní pojišťovna) kurulmuştur. Hastalık sigortası 1 ocak 1952 tarihinden beri işçi sendikaları birliği kanalı ile sağlanmış bulunmaktadır. Bütün yurttaşların sosyal düzen içinde korunmaları anayasanın garantisi altında bulunmaktadır. Maaşlı ve ücretlilerin tümü ile bağımsız çalışanların bir kısmı için Millî Sigorta hastalık, kaza, sakatlık, doğum, yaşlılık ve ölüm durumlarında zorunlu olarak yardım ile yükümlü bulunmaktadır. Yaşlılık sigorta ücreti genel olarak 65, özel olarak ise 60 yaşından başlar. Maden işçileri için bu yaş 55 tir. 16 yaşından küçük olan bütün beslenme yaşındaki çocuklar aile yardımı alırlar, bir görevle yükümlü bulunmıyan 65 yaşından yukarı ihtiyarlar ile iş göremez durumda bulunanlar sosyal yardım bölümünden para alırlar, yardımlar iş sahipleri tarafından yapılır. Doğu ekonomisinin plânlama ideolojisinde işsizler için sigorta usulü yoktur.

Maliye: Devlet bütçesine öbür masraflar yanında bütün ekonomi dalları için yatırımlar konduğu gibi, devlet işletmeleri ile sosyal sigorta payları ve işlem vergisi gelirleri de konmuştur.

1961 bütçe geliri sosyalist sektörden % 86; vasıtasız vergilerden % 10, öteki kaynaklardan % 4 tür.

Genel masraf: Millî ekonomi giderleri % 51,1 kültür, sağlık ve sosyal görevler % 37,9, savunma genel güven % 8,5, yönetim % 2,5 tir.

Eğitim: Eğitim üç derecelidir. 3 - 6 yaşındaki çocuklar için zorunlu olmıyarak ana okulu (çocuk bahçesi) ile başlar. 21 nisan 1948 tarihli okul kanunu ile üç basamaklı okul sistemi kurulmuştur. 1. basamak: 1 - 5. sınıflar, ilk okul; 2. basamak: 6 - 9. sınıflar, orta okul; 3. basamak: 4 yıllık gimnaz; sonra 3 - 4 yıllık ihtisas okulu eklenir. 24 nisan 1954 tarihli kanun ile okula devam süresi iki yıl indirilmiştir. O zamandan beri basamaklar 4 + 4 ya da 4 + 4 + 3 sınıflı okullar olarak sıralanmıştır. On bir sınıflı okullarda son 3 sınıf en yüksek basamak olarak alınmıştır ki, vaktiyle çok iyi gelişmiş olan ortaokullardan kalmadır. Bu okullar başlıca işçilerle küçük köylülerin çocuklarına ayrılmıştır. Komünist gençlik birlikleri çocukların eğitiminde ağır basmaktadır. Ana dili Çekçe ve Slovakça olan okullardan başka Macar, Ukrayna, Polonya dili ile öğretim yapan okullar da vardır. Yüksek okullar 1948 den bu yana çoğalmış ve uzmanlıklara göre ayrılmıştır. 4 üniversitesi (Praga = Praha), Brno (Alm. Brünn), Bratislava (Alm. Pressburg) ve Olomouc (Alm. Olmütz) ta bulunmaktadır. 50

Çekoslovak Sokol'larından bir grup

yüksek okul (1956) un 108 fakültesi, 1719 profesörü ve okutmanı içine alan 8 667 bilim görevlisi vardır. Slovakyadaki yüksek öğretim örgütü dikkati çeker. Burada Komenský Üniversitesi dışında daha on bir yüksek okul vardır. Bunların içinde Bratislava (Alm. Pressburg, Mac. Pozsony), Košice (Mac. Kassa, Alm. Kaschau) yüksek teknik okulları vardır. 18 mayıs 1950 tarihli yüksek okullar kanunu ile bu okulların bağımsızlığı kaldırılmıştır. Rus okulları örnek olarak alınmıştır. Okul kitaplarının çoğu Rus dilinden çevrilmedir. Yüksek okula devam edenler daha çok, orta öğrenimde olduğu gibi işçi ve küçük köylü çocuklarıdır. Bütün yüksek okullarda (teoloji yüksek okulunda da) Marxizm ve Leninizm de okutulmaktadır. Yüksek okul öğrencilerinin çoğu bursludur. 1954 ten bu yana yüksek okullara devam edenler yedek subaylık öğrenimini de bir arada yapmışlardır.

Basın: Merkezileştirilmiş ve dar bir sınır içine alınmıştır. 1955 te yalnız 19 tane günlük gazete vardı, bunlardan 8 i Praga'da, 5 i Bratislava'da çıkardı. İçlerinde en önemlisi Komünist Partisi merkez organı olan «Rudé Právo» baskı sayısı aş. yu. 750 000 dir. Bratislava'da «Pravda» gazetesi çıkmaktadır. Katolik Halk Partisinin organı «Lidova Demokracie», Çek sosyalistlerinin organı «Svobodné Slovo» dır. «Aufbau und Frieden» adlı Almanca bir işçi gazetesi haftada iki kere çıkar, Alman gençleri için «Freundschaft» ve «Das rote Halstuch» aylık dergileri çıkmaktadır. Günlük gazetelerin toplam baskısı 2,4 milyondur. Komünist Partisinin merkez komitesi «Nova Mysl» dergisini çıkarmaktadır. «Literární noviny» ve «Kulturni Život» Çek ve Slovak Yazarları Birliğinin organlarıdır. Resmî merkez haberler bürosu Československa tisková kancelář (ČTK) Praga'dadır. Devlet radyosu (Československý rozhlas) uzun, orta ve kısa dalgalar üzerinden yayın yapmaktadır, telefon - radyo yayınları 3 merkez ve birçok bölge programlarını (1956 da 2,9 milyon abone) kapsar. Propaganda yayınları 8 dil üzerinden yapılır. Televizyon programları 3 günde verici istasyondan yayılır. (1956 da abone: 60 000 dir.) Film sanayii Haberleşme Bakanlığı emrindedir. Her yıl aş. yu. 20 filim yapılır. 2 300 kadar sineması vardır.

Din: Ç. halkının çoğu Katolik (1930 da 10 762 954) ise de, 1918 den beri Ç. millî kilisesi Katolik kilisesine göre farklı bir gelişme yoluna girmiş (lâikliğe doğru gidiş, papazların evlenmeleri, kilise dilinin İslâvlaştırılması), Protestanlık mezhebine girenlerin sayısı artmış, dinsizler çoğalmıştır. Doğu Ortodoks kilisesi 1946 dan beri Moskova patrikliğine (kimi zaman Sırp, kimi zaman Rum patrikliğine bağlı idi) katılmıştır. Rum patrikliği bu yeni durumu onaylamamıştır. 1949 da bütün kiliseler devlet yönetimi altında birleştirilmiş, papazların aylıkları devletçe ödenmeye başlanmış, ibadet ve âyinler serbest bırakılmış, dine karşı savaş için sadece politika ve bilim yolu seçilmiştir. Ç. da halkın papalıkla ilgisi kesilince piskoposluklar ortadan kalkmış, bugün sadece Olomouc (Alm. Olmütz) ve Trnava (Alm. Tyrnau) bölgeleri yönetici piskoposlara bırakılmış, Rožňava (Alm. Rosenau)ya da geçici bir piskopos vekili oturtulmuştur. Başpiskopos J. Beran 1951 den beri tutuklu bulunmaktadır.

Mezhepler: 1930 da din ve mezhepler halk arasında şu yolda dağılmıştır: Roma Katolikleri 10 762 954, Rum ve Ermeni Katolikleri 224 772: eski Katolikler 22 693 kişidir. Protestanlar 1 051 447, Ortodokslar 33 460, Yahudiler 253 526. Bir kiliseye bağlı olmıyan dinsizler 849 613 tür. 1920 de bir kısım Katolikler Papalıkla bağlarını keserek bağımsız bir Çekoslovak kilisesi kurmuşlardı; bu kiliseye bağlı olanların sayısı 1930 da 791 103 tü. 1947 tahminlerine göre, Ç. da din durumu şöyle idi: 9 300 000 Roma Katoliği, 950 000 Ç. kilisesi, 820 000 dinsiz, 50 000 Musevi, 50 000 Ortodoks. 1950 de Slovak Ünyat kilisesinin Ortodokslarla birleştirilmesi üzerine Ortodoksların sayısı 200 000 i bulmuştur. Protestanlara gelince, 1955 te bir milyon üzerinden şöyle oranlanmıştır: 527 000 reformcu (bunun 357 000 i Çek Kardeşlerden [Jednota Bratrská]; 150 000 i Slovak kilisesi reformistlerinden) bu bir milyon içindedir, geriye kalan 483 000 Lutherci, 15 000 i Metodist, 10 000 i Moravyalı Kardeşler, 10 000 i Çek Kardeşler Birliği, 5 000 i de Baptist.

Savunma: Askerlik genel olarak 19 - 50 yaşları arasındadır; kara ordusunda eylemli olarak 2 yıldır, hava ordusunda ise bu süre 2 yıl 3 aydır. 40 yaşına kadar ilk, 50 yaşına kadar da ikinci yedek devresi vardır. Gençler askere alınmadan önce gençlik örgütünde ilk askerlik bilgilerini edinirler. Memleket Praga (Praha), Brno (Alm. Brünn) ve Bratislava (Alm. Pressburg) olmak üzere üç askerlik bölgesine ayrılmıştır. Eylemli ordu aş. yu. 210 000 kişidir. Her yıl alınan kura erleri 7 000 er olup topu 19 tümenlik beş orduya bölünür (8 yaya, 2 zırhlı, 4 motörleştirilmiş, 4 uçaksavar ve 1 topçu tümenleri). Orduda birçok kadın taburları da vardır. Bunlardan başka, 8 sınır koruma bürosu ve düzeni korumaya ayrılmış olan 9 alay bulunmaktadır. Yetişme, örgütleme ve donatım 1950 den beri Sovyet orduları örnek tutularak yapılmaktadır, ancak memlekette donatım sanayii çok ilerlemiş olduğundan donatımını kendisinden sağlamaktadır. Tank ve zırhlı silâhların gücü büyüktür (aş. yu. 7C0 tank). 1950 den bu yana gelişen hava kuvveti 14 tümen (aş. yu. 800 uçak) tutar ki, çoğu Çek yapımı jet uçaklarıdır. Hava kuvvetleri 25 000 er ve 6 taburluk paraşütçüden ibarettir.

Tarih: 1848 den bu yana politika alanına giren Çek milliyetçiliği Birinci Dünya Harbinde gittikçe kuvvet kazanarak Avusturya - Macaristan İmparatorluğuna karşı şiddetli bir tutum göstermiştir. Harb içinde Masaryk ile Beneš Pariste bir Çekoslovak millî şurası kurduğu gibi Fransa ve Rusyada da asker kaçakları ile harb esirlerinden Çek Lejyonları meydana getirilmiştir. Masaryk 30 mayıs 1918 de Amerika Birleşik Devletlerindeki Slovak birlikleriyle her iki milletin gelecekteki birleşmelerine ait Pittsburg sözleşmesini yapmıştı. İtilâf devletleri de millî şurayı geçici hükümet olarak 28 eylül 1918 günü tanımışlardı.

Geçici millet meclisi T. G. Masaryk'i başkan seçtikten sonra Çekler bütün Bohemya ile Moravya üzerinde hak iddia etmişlerdir. Sudet Almanlarının yerleşme bölgesi 1918 -

Praga yakınlarındaki Karlův Tyn köyü ve şatosu

1919 kışında Çek askerlerinin işgaline uğramıştır. 29 ekim 1918 günü «Alman Bohemyası» merkezi Reichenberg olmak üzere Alman - Avusturya Cumhuriyetinin bir eyaleti olduğunu ilân etmiştir. Bu cumhuriyet hükümeti Çekler tarafından sürüldükten sonra 24 eylül 1919 da Viyanada dağılmıştır. 4 mart 1919 günü Sudet Almanlarının gösterilerinde birçok yerlerde, özellikle Kaden'de Çek askerleriyle kanlı çarpışmalar olmuş, bu arada Slovakyada Çekler tarafından işgal edilmiştir. 1919 yılı nisanında Macaristandaki Şûralar Hükümeti, Çekleri püskürtmüş ise de, İtilâf devletleri Macarları çekilmeye zorlamıştır. Çekler Versailles, St. Germain ve Trianon anlaşmalariyle Almanyadan Hlučín (Alm. Hultschin) bölgesini, Avusturyadan Weitra ve Feldsberg (Aşağı Avusturya) bölgelerini, Macaristandan Slovakya ve Karpat Ukraynasını aldılar. Těšín (Alm. Teschen, Pol. Cieszyn) kömür bölgesi dolayısiyle Polonya ile Ç. arasında çıkan sınır anlaşmazlığı İtilâf devletleri tarafından bölgenin bölünmesiyle geçici olarak halledilmiştir (28 temmuz 1920).

Çekler hükümet şekli olarak 29 şubat 1920 de Parlâmentoya dayanan demokrasi rejimini kabul etmişlerdir. 1920 den bu yana Çiftçi Partisinin, Nasyonal Demokratların, Halk Partisinin, Nasyonal Sosyalist (Beneš'in küçük burjuva solcu partisi) ve Sosyal Demokratların karma hükümetleri iş başına geçmişlerdir. Masaryk'ın devlet başkanı ve Beneš'in dışişleri bakanı (ve 1935 e kadar devlet başkanı) bulunduğu Çek hükümetleri Fransa ile sıkı iş birliği yapmış, öte yandan Yugoslavya ve Romanya ile bağlaşma politikası gütmüş, bütün revizyon politikasına karşı durmuş ve Avusturyanın Almanyaya katılmasını sağlıyacak olan birleşme politikasına ve Habsburgların geri dönmelerine karşı bulunmuştur. İç politikada başlıca güçlükler, azınlıklar konusundan doğmuştur. Paris anlaşması Çeklere 1919 - 1920 de azınlıkların korunması için birtakım hükümler yüklemiş olmakla birlikte, Alman ve Macar azınlıkları bundan her zaman için zararlı çıkmışlardır. 1927 yönetim reformu Sudet Almanlarını ayrı yönetim bölgelerinde azınlık grupları haline getirecekti. Slovaklar ve Karpat Ukraynalıları da vâdedilen özerkliğe kavuşamamışlardır. Çiftçi, Sosyal Demokrat ve Hıristiyan Sosyalist adlı bazı Alman partilerinin devlet yönetimine katılmaları gibi konularda yapılan vaitler de gerçekleşmemiştir.

1930 dan bu yana işsizlik durmadan artmıştır. Özellikle Sudet Almanlarının endüstri bölgesi dış satım bakımından durgunlaşmış, bunun sonucunda devletle azınlıklar arasındaki gerginlik artmıştır. Almanyada nasyonal sosyalist rejiminin iktidara geçmesi, Praga hükümetinin Sudet Alman Partisine karşı davranışlarının sertleşmesini gerektirmiştir. Bütün bu dış gelişmelere paralel olan iç gelişmeler sonunda, 1934 ten bu yana Çek dış politikasında da bazı gelişmeler olmuş, Fransa ile sıkı iş birliği politikası yanında, Sovyetlerle anlaşmaya gidilmiş (16 mayıs 1935 yardım paktı), kimi zaman da İtalyaya yaklaşılmıştır. Nasyonal sosyalistlerin Almanyada kuvvetlenmesi ve Avusturyanın Almanyaya katılmasiyle Almanya ile birleşme politikası da şiddetle ortaya çıkmış ve Sudet Almanlarının özerklik çabaları, yerini Anschluss akımına bırakmıştır (bk. HENLEIN). Britanya hükümetinin Lord Runciman aracılığı ile ağustos - eylül 1938 de yaptığı boş teşebbüsten sonra Anschluss politikası gerçekleşmiş, Sudet Alman bölgesi Alman devletine, büyük devletlerin de onaması altında kabul edilen Münih antlaşması gereğince (1 ekim 1938) katılmıştır. Bu arada Slovakyada bağımsız bir devlet kurulmuş, Karpat Ukraynası ise Çeklerin üye devleti olarak kalmıştır. Bu önemli gelişme sonunda devlet başkanı Beneš 5 ekim 1938 de başkanlıktan ve yurdundan ayrılmıştır. Onun yerine geçen Hácha (b. bk.) zamanında Macarların yukarı Macaristan (Mac. Felvidék) üzerindeki istekleri 2 kasım 1938 tarihli Viyana hakem kurulu kararı üzerine güney Slovakya kenar bölgelerinin terk edilmesiyle yerine getirilmiştir; öte yandan Polonya da ekim ayı başında Olsa bölgesini işgal etmiştir. Slovakyanın bağımsızlığı ilân edildikten sonra (14 mart 1939) Hitler devlet başkanı Hácha ile dışişleri bakanı Chvalkovský'yi Çeklerin yönetiminde kalmış olan tek üye devlet için bir protektora antlaşması imzalamaya zorladıktan sonra, bu antlaşma gereğince Çek bölgesi Hitler tarafından Münih anlaşması çiğnenerek işgal edilmiş, Bohemya ve Moravya Protektorası adı altında Alman devletine katılmıştır. Karpat Ukraynası ise 23 mart 1939 da Macarlar tarafından işgal edilmiştir.

İngiltere, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya, Ç. nın bu şekilde parçalanışını tanımıyarak, Londrada 1940 temmuzunda Dr. Beneš tarafından kurulmuş olan geçici Ç. hükümetini desteklemişlerdir. Rus ve Amerikan silâhlı kuvvetleri ekim 1944 ile 9 mayıs 1945 arasında Ç. nın kurtarılmasını tamamlamışlardır. Praga'da Çek Millî Meclisinin düzenlediği bir silâhlı çarpışma sonucunda nisan ayında bağımsız Slovakya devleti, 5 mayısta Bohemya ile Moravya hükümetleri ortadan kaldırılmış, Almanlar, Polonyalılar ve Macarlar tarafından alınan yerler kasım 1944 ile haziran 1945 tarihleri arasında geri alınmıştır. Bu arada 29 temmuz 1945 te yapılan Moskova anlaşmasiyle Karpat Ukraynası Ruslara verilmiştir.

Beneš cumhur başkanı olup geçici bir millî meclis kurulduktan sonra Almanlar ve Macarlar memleketten dışarıya çıkartılarak bunlarla iş birliği yapanlar cezalandırılmıştır.

1946 mayıs ayı seçimlerinde Komünist Partisinin oyların % 38 ini alması üzerine komünist Klement Gottwald altı parti üyelerinden bir karma hükümeti kurmuş, Beneš yeniden cumhur başkanlığına seçilmiştir. 20 şubat 1948 de komünist olmıyan on iki üyenin çekilmesiyle hükümet düşmüş, komünistlerin baskısı sonucunda Gottwald bu kez bütün üyeleri komünistlerden olan bir hükümet kurmuştur. 9 mayısta ana-

yasa değiştirilmiş, seçimlerin tek liste üzerinden seçime zorlandıkları 30 mayıs seçimlerinde komünistler oyların % 89 unu kazanmışlardır. Bunun üzerine 7 haziranda cumhur başkanlığından çekilen Beneš 3 ekimde ölmüş, yerine 14 haziranda Gottwald seçilmiştir. 1953 te Gottwald öldükten sonra 21 mart 1953 - 13 kasım 1957 yılları arasında Antonin Zapotocký cumhur başkanlığı yapmıştır. Bu arada 26 mayıs 1954 te yeni bir seçim kanunu yapılmıştır. Zapotocký'nin ölümünden sonra yerine 19 kasım 1957 de Antonin Novotný seçilmiştir. 11 haziran 1960 da yeni bir anayasa yürürlüğe girmiş, 12 haziran seçimlerinde komünistlerin yönettiği Millî Cephenin listesi 9 085 432 oydan 9 059 838 ini kazanmıştır.

ÇEKTİRİ, Osmanlı İmparatorluğu deniz kuvvetlerinde kürek devri savaş ve taşıt gemilerine verilen ad. Ç. ler esas bakımından kürekle hareket etmekte ve yelkeni ancak yardımcı olarak kullanmakta olduğundan bu çeşit gemilere toplu olarak bu ad verilir. Bu gemiler boy, yükseklik ve hacım bakımından değiştikçe, artan kürek, yani oturak sayısına göre özel adlar alırlardı. Ç. lerin en küçüğü *karamürsel* ve en büyükleri de *baştarda* adını almaktadır. Oturak sayısına göre *üstüaçık*, *şayka*, *kırlangıç*, *fırkata*, *kalite*, *perkende*, *mavuna*, *kadırga*, *baştarda* ve *baştarda - i hümayun* v. b. adlarını alan Ç. ler vardır. Şekil bakımından ince uzun olup tamamiyle tırhandile benziyen, bir direkli, açevele serenli, gargaril branda yelkeni ile bir gabyası bulunan ve cıvadrasına flok çekilen Ç. lerin en küçüğünde 8, en büyüğünde ise 36 oturak vardı. Ç. ler hem yelken, hem de kürekle hareket ederlerdi. Osmanlı İmparatorluğunda Tuna, Özi, Turla, Ten nehirleriyle Şattü'l - Arap'ta ve Basra Körfezi, Marmara Denizi gibi oldukça durulmuş sularda çalıştırılan küçük boydaki Ç. lerden toplanmış donanmaya İnce Donanma adı verilmekte, bunlar savaş tekneleri olarak kullanılmayıp gerekirse araştırma, taşıma, haberleşme ve daha çok ateş kayığı hizmetleri görmekte idiler. Bunların dışında kalan Kapudan Paşa eyaleti içinde Derya kalemi sancaklarında memur beyler ve reisler tarafından hazırlanan ve Tersane - i Amire'de donanan başka büyük boydaki savaş Ç. leri ise Donanma-yı hümayunu meydana getirmekte idi. Her Ç. hangi boyda olursa olsun, büyüklüğüne göre reis veya kapudan, gumi veya vardiyan, kürekçi, cenkçi, topçu gibi savaşçı askerlerden toplanmış görevlilere sahip olduğu kadar, marangoz, kalafatçı, demirci, halatçı gibi gerek yol sırasında, gerek savaşlarda gemilerin acele yapılan onarımlarında çalıştırılacak yardımcı ustalar da vardı. Ç. lerin en küçük çeşidi olan karamürsellerde 20, en büyükleri olan baştardalarda ise 800 savaşçı bulunmakta idi. İmparatorluğun çeşitli tersanelerinde yapılan Ç. lerin fiyatları ahşap donanım, tekne, kürek, yelken, direk v. b. ve çivi parası, top, cephane, demir kısımlar v. b. olmak üzere iki ayrı kalemde hesaplanmakta idi. Ç. ler genel olarak aşı rengi boya ile boyanmakta idi. Yalnız baştarda - i hümayun, teknesinden yelkenlerine kadar tamamiyle yeşile boyanmakta idi. Baştardalar amiral gemisi olarak görev almakta, baştarda - i hümayun ise, deniz seferine memur edilen serdara ayrılmaktaydı. XVII. yüzyılda Osmanlı donanması 40 kadırga ile 6 mavuna, 20 bey gemisinden, yani 66 parça Ç. den toplanmış olup 10 500 kürekçi ve 5 300 cenkçi ile 600 yardımcı sınıflardan olmak üzere 16 400 görevliden ibaretti.

ÇEKYANG (İng. **Chekiang**), doğu Çinde, Hanğ - cov körfezinin güneyinde bir eyalet. Yüzölçümü 103 000 km², nüfusu 23 000 000 (1953) dur. Ç. kuzeyde Kiangsu, doğuda Doğu Çin Denizi, güneyde Fukien, batıda ise Anwei ve Kiangsi ile çevrilmiştir. Merkezi Hanğ - cov'dur. Toprağı granit ve alûvyondan oluşmuştur. Eyaletin büyük bir bölümü dağlık olmakla birlikte verimli toprakları vardır. Ç. da yetiştirilen ürünler arasında ipek başta gelir. Bundan başka, çay, kendir ve pamuk da yetiştirilir. Deniz kıyısında balıkçılık gelişmiştir. Ayrıca denizden tuz da elde edilir. Ç. da elde edilen ürünler Ningsien (Ningpo) limanı yoliyle dış ülkelere gönderilir. Ç. ın en büyük ırmağı Çientang, Anwei eyaletinin güneyindeki dağlardan çıkar. Hanğ - cov körfezine dökülen bu ırmak, gemi işletilmesine elverişlidir. Eyaletin öbür akarsuları kısa ve hızlı akışlıdır. Ç. da konuşulan Çin lehçesi, vurgu bakımından Şanğhay ağzına benzer.

ÇELEBİ, batı Oğuz lehçesinin hâkim olduğu ülkelerde bilim ve erdem sahibi kimselere verilen bir san. Bu kelimenin «Tanrı» anlamına gelen ve Anadoluda XIV. yüzyıldan beri kullanılan *çalap* kelimesinden Farsça kurala göre yapılmış nisbet bildiren bir türev olduğu ileri sürülmektedir. Ç. kelimesi uzun yıllar boyunca Osmanlı hanedanı üyelerine, tarikatların başında bulunan kimselere, tanınmış yazarlara v. b. san olarak verilmiştir. Bu sanı ilk defa Mevlânâ'nın dervişi olan Hüsameddin almıştır. Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'den sonra Mevlânâ tekkesinde şeyh olanlarla Mevlânâ soyundan gelenlere de Ç. denmesi gelenek olmuştur. Ancak, Hüsameddin, Mevlânâ soyundan olmadığı için bu san, onun adının önüne getirilerek kullanılır (Çelebi Hüsameddin). Mevlânâ'nın soyundan gelen şeyhlerin ise adlarının sonuna getirilir (Ulu Arif Çelebi gibi).

Bektaşîler de Mevlevîlere uyarak, Hoca İdris ile Kadıncık Ana soyundan gelen, Hacı Bektaş'ın nefes evlâdı sayılan ve ondan sonra Hacı Bektaş tekkesine şeyh olan soya bağlı erkeklere Ç. adını vermişlerdir.

XIV ve XV. yüzyıllarda Anadoluda birçok yazar ve şehzadeler de bu sanı kullanmışlardır. I. Bayezid'in bütün oğulları da Ç. saniyle anılmışlardır.

Yazar ve bilginlere verilen bir san olarak kullanılan Ç. kelimesinin yerini *efendi* sanı almıştır. Yakın zamanlara kadar Ç. kelimesi efendi sanının karşılığı olarak Avrupalıları göstermeğe yaramıştır. Hıristiyan ve Yahudi kadınları da kocalarına Ç. derlerdi. Son zamanlara kadar halk, zengin ve kibar yerli ya da yabancı Hıristiyanlara bu sanı verirdi.

ÇELEBİ, Ankara ilinin Keskin ilcesine bağlı bir bucak. Bucak merkezi 1 192 (1955) nüfuslu bir köydür. Bucakta posta merkezi vardır. Bucak topraklarında en çok buğday, bir miktar da arpa ekilir. Sulanabilen yerlerde meyvacılık gelişmiştir. Çevresinde hayvan da yetiştirilir. Ç. bucağına bağlı 19 köyde 9 341 (1955) nüfus vardır.

ÇELEBİ, Ali Avni (doğ. 1904), Türk ressamı. İstanbulda doğmuştur. Ahmet Suphi Beyin oğludur. Sanayi - i Nefise Mekteb - i Âlisi (şimdi Güzel Sanatlar Akademisi) nde Çallı İbrahim (b. bk.) in atelyesinde çalışmıştır (1918 -

A. ÇELEBİ

A. ÇELEBİ: «Hücuma kalkış»(Resim ve Heykel Galerısi, İstanbul)

1922). Öğrenimini tamamlamak üzere Münih'e gitmiş, sonradan Millî Eğitim Bakanlığı hesabına öğrenimine devam ederek, ressam Hoffman'ın atelyesinde çalışmıştır (1922-1927). Yurda dönüşünde Konya Öğretmen Okulu resim öğretmenliğine atanmıştır (1927 - 1931). Sonraları İstanbulda Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Enstitüsünde çalışmış (1935-1938) tır. 1938 den bu yana Güzel Sanatlar Akademisinde resim bölümü öğretmenliği yapmaktadır. Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği üyeliğine seçilmiştir (1930).

Ç. Türk resmine yapıcı ve kübist bir anlayış getirmiştir. O zamana kadar, geçici etkileri renk oyunlariyle empresyonist (bk. EMPRESYONİZM) bir hava içinde belirtmeye önem veren bir akıma karşı, çok sistemli deformasyonlarla sağlanmış renkli, olgun biçimleri resimlerine işlemiştir. Bugün eserlerinde ekspresyonist bir akım vardır. Her yıl Devlet Resim ve Heykel Sergisine katılmaktadır. İstanbulda Resim ve Heykel Galerisindeki eserleri arasında «Maskeli balo», «Hücuma kalkış», «Ölüler ve yaşıyanlar», «Kuşbaz», «Tarlada çalışanlar» gibi tabloları vardır.

ÇELEBİ MUSTAFA PAŞA (ölm. 1811), IV. Sultan Mustafa devri sadrazamı. Yeniçeri ocağından yetişen Ç. M. P. İstanbulludur. Babası bu ocağın ileri gelenlerinden baş kapı kethüdası Ahmet Ağa olup kendisi de babasının mesleğine girmiş, zamanla yükselerek, çorbacılıktan ağalar bölüğüne geçmiş, turnacı, daha sonra da sekban başı olmuştur.

Pasbanoğlu olayında Edirnede Arnavut ve başka Rumeli başıbozuk askerlerinin meydana çıkardığı güvensizliği gidermek ve Edirne yeniçerilerini disiplin altına almak üzere 1801 de Edirne ağalığına getirilmiştir. Çalışmaları ile kısa zamanda durumu düzeltmiş, böylelikle kendini tanıtmıştır. 1807 de İngiliz filosunun Çanakkale Boğazını geçerek İstanbul önüne gelmesi üzerine, Anadolu valiliğine getirilerek vezirlik rütbesi ile birlikte Akdeniz Boğazı muhafızlığına atanmıştır. III. Selim tahttan indirildikten sonra devlet işlerini ellerine alan zorbaların isteklerine uyularak 1808 de kendisi Çanakkalede iken sadrazamlığa getirilmiş ve serdar-ı ekremlikle Silistre'de bulunan ordu-yi hümayuna gönderilmiştir. Bu sırada ordu-yi hümayunda, Pehlivan Ağanın kışkırtmasiyle karışıklıklar çıkmış, serdar-ı ekrem İbrahim Hilmi Paşa ile yenilik taraftarları ve III. Selim'in adamı olarak tanınanlar zor durumda kalmış, Rusçukta bulunan Alemdar Mustafa Paşayı ordudaki karışıklığı bastırmak üzere Silistreye çağırmışlar, bu hizmetine karşılık olarak sadrazamlığı sağlıyacaklarını duyurmuşlardı. Gerçi Alemdar Silistreye gelerek yeniçeri zorbalarını sindirmişti. Ancak, sadrazamlığın yeniçerilik gayreti ile Ç. M. P. ya verilmiş olması Alemdarı gücendirmiş, sonunda ordunun Ruslara karşı bir iş yapmak ihtimali ortadan kalktığı gibi, Alemdarın yardımından da yoksun kalan Ç. M. P. emrindeki ordu-yi hümayun yiyecek bakımından da zor duruma düşmüştü. Ç. M. P. kendi durumunu kuvvetlendirmek için ordudaki yeniçeri ileri gelenlerini rütbe ve mevkilerle yatıştırmaya çalışmış, bu arada Pehlivan Ağaya da vezirlik vermişti. Ancak, Alemdarı yatıştırmak mümkün olamamıştı. Bundan faydalanan III. Selim taraflılarından Behiç, Tahsin ve Ramiz efendiler, Rusçukta Alemdarın etrafında toplanarak yeniçerilere ve onların getirdikleri yeni iktidara karşı bir vuruş hazırlamaya başladılar. Bu sıralarda çıkan bir yeniçeri ayaklanması sonunda Pehlivan Paşanın öldürülmesi ile Ç. M. P. rakîplerinin birinden kurtulmuş oldu.

İmparator Napoléon Bonaparte'ın Rusya ile Tilsit antlaşmasını imzalaması sonucu olarak Fransanın müttefiki bulunan Osmanlı devletinin de Rusya ile ateş kes durumuna geçmesi gerektiğinden ordunun Tuna yalılarından geriye dönmesi mümkün oldu ve Ç. M. P., önce Şumnuya, oradan da Edirneye gelerek kışladı. Edirneye geldikten sonra bir yandan İstanbulda kendisi için rakîp olabilecek kimselere karşı çeşitli entrikalar çevirmek, öte yandan Alemdarı ortadan kaldırmak çarelerini aramaya koyuldu.

Şeyhülislâm Ataullah Efendi ile birleşerek sadaret kaymakamlığına getirilmiş olan Tayyar Paşayı uzaklaştırmada başarı göstermişse de, gelip çatmış olan 1809 yılı yaz seferi için orduyu gereği gibi hazırlıyamamıştı. Mayıs başlarında Tuna kıyılarına yığılan 100 000 kişilik Rus ordusuna karşılık Edirnede ancak 15 000 kişilik bir kuvvet toplıyabilmişti ki, bunlar da döküntü askerlerden ibaretti. Bu durumda sefere çıkması imkânsız bir hal almakta ve Alemdarın karşısında sadaret makamını elinde tutabilmesi gün geçtikçe zorlaşmakta idi. Bunun üzerine Ataullah Efendi ile anlaşarak Alemdarın düşmanlarından olan âyandan Yılıkoğlu, Gâvur Hasan ve İbrail nazırı ile iş birliği yapmaya çalıştı. Bunu haber alan Alemdar, emrinde bulunan kuvvetlerden 10 000 kişilik bir ordu ile Edirneye geldi. Ç. M. P. bu durum karşısında Alemdarla anlaşmak zorunda kaldı. Bundan sonra Rusçuk yâranının, esas projelerine uygun olarak İstanbuldaki karışıklığı bastırmak, zorbaları ve bu arada Kabakçı Mustafayı ortadan kaldırmak üzere İstanbula dönülmesi kararlaştırıldı. IV. Mustafa, bu olup bittiyi kabul etmek zorunda kaldı. Ordu İstanbula geldikten kısa bir süre sonra 29 temmuz günü Alemdar Mustafa Paşa Babıaliyi basarak Ç. M. P. dan sadaret mührünü zorla aldı. Boşnak Ağa tarafından tutularak Çırpıcı Çayırındaki ordugâha götürülen Ç. M. P., II. Mahmud'un padişah olmasından sonra Silistre valiliği ve İsmail kalesi başbuğluğu ile İstanbuldan uzaklaştırıldı.

Ç. M. P., İsmail kalesinin savunma işleriyle uğraşmadı. Sadaret mührünün elinden alınması kendisini çok

sarsmış, hele Alemdarın şehit edilişinden sonra sadarete getirilmeyişinden ise devlete iyice küsmüştü. Bu yüzden kalenin korunması ile ilgilenmemiş, gerekli yiyecek ve cephaneyi sağlamamıştı. Nitekim, İsmail kalesi Rus kuşatmasına düşünce durum güçleşti ve Ç. M. P. nın ilgisizliği sonunda da aralık 1809 başında teslim olmak zorunda kaldı. Bunun üzerine vezirliği alınarak bir yere sürülmesi düşünüldü ise de, ocak çabası ile yeniçerilerin karşı koyacağı hesap edilerek Sakız muhafızlığına gönderilmesi uygun görüldü. Ertesi yıl Aydın valiliğine getirildi ve 1811 yılında Aydın valisi iken Güzelhisarda öldü.

Ç. M. P. Osmanlı tarihinde iyi hizmet görememiş sadrazamlar arasında anılır.

ÇELEBİ-ŞORİK MADEN SUYU, Elâzığ ilinin Palu ilcesinde çıkan bir maden suyu. Kalevi hidrokarbonatlı soğuk bir su olup bileşiminde biraz arsenik ve iyodür vardır. Suyun uzak çevresi meşeliktir. Ancak çevresinde kullanılan bu su, kaşıntıyı iyileştirmektedir. Radyoaktiviteli sulardandır.

ÇELEBİZADE İSMAİL ASIM EFENDİ (1685 - 1760), Türk şair ve tarihçisi. Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa himayesinde yetişmiş ve II. Mustafa zamanında Reisü'l - küttaplığa kadar yükselmiş bulunan Küçük Çelebi Mehmet Efendinin oğludur. Bundan dolayı Küçük Ç. ya da sadece Ç. saniyle anılır. 12 yaşında babasının ricası üzerine Şeyhülislâm Feyzullah Efendiden icazet almakla birlikte esas müderrislik rüus (diploma) unu çok sonra (1708 de) Şeyhülislâm Ebezade Abdullah Efendiden almıştır. Bundan başka, zamanının ünlü bilginlerinden biri olan Abdülbaki Ârif Efendiden şiir ve musikiye dair bilgiler edinmiştir.

1708 de İstanbulda Kenan Paşa medresesinde meslek hayatına atılan Ç. türlü medreselerde müderrislikte bulunmuş ve 1723 te Damat İbrahim Paşanın sadrazamlığı zamanında vakanüvis Raşit Efendinin yerine bu göreve atanmıştır. Ebu İshak İsmail Efendinin damadı Kazasker Hekimbaşı Ömer Efendinin kızı Emetullah Hanımla evlenince 1730 da müderrislikte son rütbeye erişmiştir. 1730 - 1731 de I. Mahmud'un tahta çıkması üzerine vakanüvislikten ayrılmış ve 1732 de Kudüs pâyesi ile Yenişehir - i Fenar kadılığına atanarak hâkimlik hizmetine geçmiştir. 1738 de Bursa, 1744 te Medine ve 1748 de İstanbul kadılığına atanan Ç. bir yıl sonra bu görevden ayrılmıştır. 1755 te Anadolu pâyesi ile yetinince Ragıp Paşanın sadrazam olması üzerine 1757 de Anadolu kazaskerliğine getirildiği gibi, kısa bir süre sonra Rumeli pâyesini de aldı. Bu suretle Rumeli kazaskerliği yapmadan 1759 da şeyhülislâmlığa yükselmiş oldu. 16 şubat 1760 ta öldü. Kabri Molla Gurani'de Hekimbaşı Ömer Efendi medresesinin bahçesindedir.

Ç., devrinin bilim, sanat ve ahlâk yönlerinden olgun bir kişisidir. Şair olduğu kadar, şikeste talik yazıda kendine öz bir üslûbu vardı. Ç. nin Nat - i Peygamberisî, şiirleri arasında en tanınmış kasîdesidir. Ç. 1723 te Raşit Efendinin yerine vakanüvis olarak göreve başladığı andan ayrıldığı tarihe (1729) kadar geçen olayları derliyen bir tarih yazmıştır. Eseri, Raşit Tarihinin zeyli olarak iki kere yayınlanmıştır (İstanbul, 1740 [H. 1153] ve 1866 [H. 1282]). Bundan başka, Damat İbrahim Paşanın emri üzerine Hoca Gıyaseddin - i Nakkaş'ın *Acâibü'l - letâif* (Hitay Seyahatnamesi) adlı eserini Türkçeye çevirmiştir (İstanbul, 1915 [H. 1331]). Ç. nin çeşitli mektupları ise özel kâtiplerinden Lûtfullah Efendi tarafından toplanıp yayınlanmıştır (İstanbul, 1852 [H. 1268]). Şiirlerinden ancak bir kısmını içine alan Divan'ı ise taş basması olarak basılmıştır (İstanbul, 1852 [H. 1268]).

ÇELEKEN: 1. Türkmen Soyyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Hazar Denizinin doğu kıyısında bir yarımada. Hazar Denizi düzeyinin alçalması sonucunda 1937 de aynı addaki adanın karaya bağlanmasiyle meydana gelmiştir. Yüzölçümü aş. yu. 500 km² dir. Uzunluğu aş. yu. 40 km, genişliği 22 km dir. Ç. yarımadasının batı bölümünün orta kesimi sarp kayalıklarla kaplıdır (denizden yüksekliği 25 m). Bu kayalıklar kuzey ve güney doğrultusunda alçalarak kumluk düzlükler halini almıştır. Yarımadanın orta bölümünde kum ya da kireç taşından oluşmuş birçok sırtlar vardır (denizden yükseklikleri 100 m). Bu sırtlar Çokrak adiyle tanınmıştır. Yarımadanın güneybatı bölümünde küçük göller bulunur. Bu göllerden bir kısmının suyu pembe renktedir. Ç. de akarsu yoksa da, demir ve tuz bulunan 370 kadar maden suyu kaynağı vardır. Petrol yatakları, tabiî gazları, tuz yatakları zengindir. Ç., Sovyetler Birliğinde ozoserit (yer mumu) çıkarılan yerlerin başında gelir. Yarımadanın kıyılarında balıkçılık yapılır.

2. Türkmen Soyyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Aşḫabad bölgesinde, Hazar Denizi kıyısında, Çeleken yarımadasının batı bölümünde, Krasnovodsk'un 80 km güneyinde bir şehir. Ekmek, süt, buz ve asfalt fabrikaları vardır.

ÇELENK, eskiden başa takılan, halka biçiminde, çiçekli ya da yapraklı dal demeti. Eskiden kadınların başlarına taktıkları ya da donatılmış tepeliğe de bu ad verilmiştir. Ç. çok eskiden beri, özellikle Yakın Doğu toplumları arasında takdir, beğenilme, armağan karşılığını bildiren ve başa takılan bir süstür. Eski Yunan, Roma, Bizans ve Osmanlılarda geniş ölçüde kullanılmıştır. Askerlere, devlet memurlarına, yarışçılara, düğünlerde gelinlere verilen Ç. ler bunların ölümü halinde insanlar arasındaki değerlerini ve üstünlüklerini hatırlatmak amacı ile mezarlarına da konulurdu. Bugün düğünlerde gelinlerin başlarına konulan Ç. ile cenazelerde ve anma törenlerinde kullanılan Ç. ler bu geleneğin devamından başka bir şey değildir. Cenaze ve anma törenlerinde Ç. kullanılması ise Türk toplumuna son 25 yıl içinde girmiştir.

Batıda Ç.: Eski zamanlarda, Yunanca *Stephanos*, Lâtince *Corona* (bu sözlerin anlamı «çelenk» ve «taç» kavramlarını içine alır) adını taşıyan bu süsün icadı efsanevî Latium kıralı Janus Bifrons'a atfedilirdi. Homeros'a atfedilen ve Aphrodite'ye hitaben yazılmış ilâhide bu tanrıçanın kafasında bir altın Ç. (ya da taç) bulunduğu söylenir. Yunanistanın Olimpiyat oyunlarında ilk olarak ödül, Ç. verme geleneği kurulmuştur. Jimnastik yarışmalarında İspartalıların biricik ödülü Ç. idi, kazananlar bu Ç. leri savaşta da taşırlardı.

Romalılar birçok Ç. cinsleri icadetmişlerdir: 1. Corona obsidionalis (kuşatma Ç. i): çevresi düşmanlarla çevrili (bloke) bir ordunun, kendisini bu durumdan kurtaran generale verdiği çimen, ot ve kır çiçeklerinden yapılmış Ç.; 2. Corona civica (vatandaşlık Ç. i): savaşta bir Romalı vatandaşının hayatını kurtaran askere verilen ve ilk zamanlarda pırnal meşesi, sonraları at kestanesi, daha sonra meşe yapraklarından yapılmış Ç.; 3. Corona navalis (deniz Ç. i) ya da rostralis (rostrata) ya da classica ilk olarak bir düşman gemisine atlamış olan askere, Corona rostralis ise bir düşman filosunu tahribeden ya da büyük bir deniz savaşı kazanan generale verilirdi. Altından olup gemi gagası

motifleriyle süslenirdi; 4. Corona muralis (sur Ç. i): kuşatılan bir şehrin surlarını aşan ilk askere verilirdi. Ç. sur motifleri gösterirdi. Romalıların ödül olarak kullandıkları Ç. lerin bunlar ancak birkaçıdır. Yunanlılar ise askerî ödül olarak Ç. leri az kullanmışlardır. Çoğu atletizm yarışmalarında kullanılırdı. Fakat Büyük İskender'in zamanından önce Atinada Ç. ler her cins ve bazı kere önemsiz hizmetleri değerlendirmek için kullanılırdı. Yunanlıların ve Romalıların, tanrıları gösteren heykel ve resimleri süslemek üzere kattıkları Ç. ler tanrıya göre başka başka idi: Zeus - Jupiter'in Ç. i meşe yapraklarından yapılırdı. Phoibos-Apollon'un Ç. i defne yapraklarındandı. Athena - Minerva'nınki zeytin yapraklarından; Demeter - Ceres'inki başaklardan; Aphrodite - Venus'ünki mersin yapraklarından; Dionysos - Bacchus'ünki sarmaşık ve asma yapraklarından; Flora'nınki güllerden; Pan'ınki çamdan yapılırdı. Su tanrılarının Ç. i kamıştan idi. Rahipler de kurban törenleri sırasında başlarında Ç. taşırdı. Ölüleri Ç. lerle taltif etmek geleneği Yunanlılarda doğmuştur. Romalılar da bunu taklit etmiştir ve sonradan bütün Avrupa kültürüne bağlı milletlere de yayılmıştır.

Osmanlı Türklerinde ise Ç. ayrı bir özellik kazanmıştır. Savaşlarda kahramanlık ve yiğitlik gösteren askerlere, başarılarına karşılık verilen ve nişan derecesinde değer taşıyan Ç. in Osmanlı ordusunda XVII. yüzyıldan başlıyarak yaygın bir hal aldığı görülmektedir. Arnavut ve Boşnaklar arasında eskiden kalma bir gelenek olarak yaşıyan ve kahramanlık karşılığı Ç. verme geleneği, zamanla yaygın bir hal almış ve en basit işlerde verilir olunca da değerini kaybetmiştir. Öyle olmakla birlikte 1876 - 1877 Türk - Rus Harbinde de gönüllü ve başıbozuk Arnavut askerlerine Ç. verme geleneğine uyulmuştur. Bu gelenek Osmanlılardan Avrupaya yeniden yayılmış, güç ve egemenlik anlamını bildiren hilâl biçimindeki Osmanlı Ç. lerine benzer Ç. ler XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Avrupa ülkelerinde kullanılmıştır. Osmanlı ordusunda Ç. genel olarak gümüş ve yaldızlı (mutalla) olmak üzere iki çeşit olarak kullanılırdı. Bunlar arasında ise üç kollu, beş kollu, yedi kollu olmak üzere dereceler bulunmakta idi. Ayrıca gümüş üzerine altın yaldızlı bir Ç. çeşidi daha vardı. Ç. yine beğenme ve taltif anlamında kullanılan ve en aşağı derecesi kaput ve kontoş olup en üst derecesi serasere kaplı samur kürk olan giyim eşyalarının birinci basamağı idi. Önce gümüş üç kolludan başlayıp gümüş üzerine altın yaldızlı yedi kollu Ç. e doğru derece derece yükselirdi.

ÇELİK (Fr. acier, İng. steel, Alm. Stahl), mekanik, fizikoşimik ve termik etkiler altında çok değişik özellikler kazanabilen bir demir-karbon alaşımı. Bu alaşımdaki karbon oranı en çok % 1,7 dir. Ç. i fonttan ayıran özellik, içinde font-takinden daha az karbon bulunması, böylece de uygun şartlar içinde haddelenmeye elverişli olmasıdır. Ç. bugün genel olarak bütün işlem boyunca eriyik halinde kalan ham demirin, fazla karbondan ve başka yabancı maddelerden arıtılarak inceltilme (affinage) si yolu ile elde edilmektedir.

Ç. in elde edilmesi: Bugün Ç. fonttaki karbonun bir kısmının ve kükürt ile fosforun elden geldiği kadarının çıkarılması, silisyum ile manganez gibi elementlerin ise yüzde oranlarının değiştirilmesiyle elde edilmektedir. Eskiden demir cevheri doğrudan doğruya Ç. e dönüştürülürdü. Odun kömürü ile indirgenen cevher, font demiri verir; fakat font alınmaz, cihazın içinde bırakılır, böylece havanın girdiği en sıcak yerde Ç. e dönüşürdü. Bu cihazlar yavaş yavaş büyültülerek Ç. yapımı artırılmış, fakat sonunda yalnız font elde edilir olmuştur (yüksek fırın), bu fontun başka bir cihazda (alçak ocak ve bugün konvertisör ve döşemeli fırında) karbonsuzlaştırılması gerekmiştir. Font olmaksızın da cevherden doğrudan doğruya Ç. elde edilebilmektedir (Höganäs, Norsk - Staal, Krupp - Renn v. b. metotlar); fakat bu metotlar pek gelişmemiştir. En çok uygulanan metotlar şunlardır:

a. Sıvı inceltme (*affinage liquide*): İşlemin sonunda metal sıvı halinde kalır ve hemen hemen kullanılan demir kadar Ç. elde edilir.

b. Katı inceltme (*affinage solide*): İşlemin sonunda hamur halinde bir metal elde edilir.

Sıvı inceltme: 1. Hava akımı ile inceltme (Bessemer ve Thomas konvertisörlerinde): Karıştırıcıya gelen sıvı halindeki font, konvertisörün içine dökülür; bu cihazın dibinden geçirilen şiddetli bir hava akımı fonttaki yabancı maddeleri yakar. Bu yanma, erimiş fontun 1 200° C deki ısısının, erimiş Ç. in 1 600° C deki ısısına yükselmesini sağlar. Bessemer metodunda silisyum bakımından zengin (% 1,5 - 2) fosforsuz fontlar işlenir; konvertisörün içi silisle kaplanmıştır. Thomas metodunda ise fosforlu (% 1,7 - 2) ve az silisli (% 0,4 - 0,6) fontlar işlenir; konvertisörün kaplaması dolomidendir. Bu metotta, konvertisöre fontla birlikte konulan bir miktar kireç, fosforun ortadan kalkmasına yarar. Pek kısa (15 - 20 dakika) süren konvertisaj işlemi, sırasiyle kıvılcım, alev, duman, incelme olmak üzere dört evrede gelişir. Yabancı maddelerden ince silisyum ile manganez oksitlenir, bu sırada sıvının yüzeyinde yüzen bir posa meydana gelir (kıvılcımlar evresi); sonra karbon, karbon oksit haline geçerek havada büyük bir alevle yanar (alev evresi); bundan sonra görülen kahve rengindeki demir oksit ve manganez oksit dumanları (duman evresi) karbon giderme (décarburation) işleminin sona erdiğini gösterir. Thomas metodunda, bu son evre gene karbon gidermenin sonunu gösterirse de, asıl hava akımını şiddetlendirmekle yapılan fosfor giderilmesi işleminin sona erdiğine de işarettir (Fosfor ancak karbonun tamamiyle yanmasından sonra yanmaya başlar). Konvertisajın sona erip ermediğini anlamak için dumanlara ve alevlere bakıldığı gibi, sıvı, metal levhalar halinde dökülerek incelenir. Bu levhalar hemen soğutulduktan sonra kırılır ve kırığın görünüşü, elde edilen Ç. in niteliğini gösterir. İşlemin son evresinde, inceltmeyi tamamlamak için gerekli katkılar da katıldıktan sonra kornü (Fr. cornue) devrilerek sıvı Ç. ler kalıplara dökülür. Thomas metodunda inceltme evresine geçilmeden önce posalar alınır; fosfor bakımından zengin olan bu maddeler, gübre olarak kullanılır.

Bugün Ç. in niteliğini yükseltmek ve azot yüzdesini düşürmek için potanın içinden, oksijen bakımından zenginleştirilmiş hava ya da bir oksijen ve su buharı karışımı yahut da oksijen - karbondioksit gazı karışımı geçirilmektedir.

2. Fırın döşemesinde (Martin fırınında) inceltme: Konvertisör için olduğu gibi hem asit hem de alkalin fırınlar vardır. Asit Martin fırınında inceltmede fonttaki maddelerden sadece karbonun, silisyumun ve manganezin oranları düşürülür; kükürtle fosfor oldukları gibi kalır. Alkalin Martin fırınında uygulanan inceltme işlemi ise bu son iki maddenin oranlarını da düşürür.

Gazojen gazı, mazot ya da doğal gazla ısıtılan değerlendirme (récupération) li bir fırının döşemesinde, tonlarca sıvı ya da katı font, hurda demir (*scrap process*) ya da demir cevheri (*ore process*) ısıtılır. Ergime sona erince, mey-

dana gelen posanın yardımiyle inceltmeyi tam hale getirmek için ısıtma uzatılır. Ç. istenilen niteliği bulunca posa atılır. 8 - 10 saat süren ergime ve inceltmeyi hızlandırmak için bugün oksijen kullanılmakta, böylece daha iyi nitelikte Ç. elde edilmektedir.

3. Elektrik fırınında inceltme: Çok ileri bir inceltmeye imkân sağlıyan bu metotta ısıtma, karbon elektrotlarla fırına doldurulan maddeler arasında çaktırılan bir elektrik yay (ark) ı ile sağlanır. Silisyum, manganez ve karbonu gidermek için oksitleyici bir posa (laitier), fosforu gidermek için ise ültrabazik bir posa kullanılır. Daha sonra da indirgeyici ve alkali bir posa ile oksitlenme ve sülfürlenme giderilir. Bundan sonra gerekli katkıların katılmasiyle istenilen nitelikte Ç. elde edilir. Bundan başka, konvertisörden ya da Martin fırınından gelen sıvı halindeki Ç. elektrik fırınında daha da inceltilebilir (Duplex metodu).

4. Pota Ç. i: Küçük kok fırınlarında veya büyük gaz ya da mazot fırınlarında ısıtılan potalarda çok sâf Ç. ler elde edilir.

Katı inceltme: Potada ya da endüksiyonlu elektrik fırınında işlenecek çok sâf demirlerin elde edilmesi için katı inceltme metoduna başvurulur. Gerçekten de bu metot, kükürt ve fosfor yüzdeleri çok düşük, son derece sâf demirlerin elde edilmesini sağlıyan biricik metottur. Bu metotta iki yol vardır. Birinde yakıt (odun kömürü) ile font bir arada, ötekinde ise ayrı bölmelerdedir. İnceltme, sürekli olarak oksitlenen demir oksit bakımından zengin bir posa yardımı ile sağlanır. Sürekli bir karıştırma, sıvı fontun incelmesini sağlar. İşlemin sonunda, süngerimsi demir topraklar (loupe'lar) fırından çıkarılıp dövülerek posalarından arınır.

Ç. i meydana getiren elementler: Ç. in alaşımına giren yabancı maddelerin oranı genel olarak % 0 ile % 5 arasında değişir. Ç. te karbon ile silisyum hiç eksik olmaz. Karbon seyrek olarak % 1 den yüksektir (genel olarak % 0,2 ile % 0,7 arasında); silisyumun oranı % 0,1 ile % 0,7 arasında değişir; fakat bazı kere (meselâ zayıf hysteresis [b. bk.] li transformatör saçlarında, yay Ç. lerinde) % 2 ye, hattâ % 4 e kadar yükselir. Manganezin oranı % 0,3 - % 0,8, çok sert ve aşınmaya çok dayanıklı Ç. ler (demiryolu malzemesi) de ise % 12 - 15 tir. Manganez, demirin kaynak işlerine elverişli olmasını sağlar (İçinde % 0,15 ten fazla karbon bulunan demir, manganezsiz olursa, kaynak işlerine elverişli olma özelliğini kaybeder). Serbest ya da bileşim halinde kükürt, fosfor ve oksijen zararlı maddelerdir. Bunların % 0,1 oranındaki miktarları bile fazlaca sayılır. Fosfor, demirin çabuk kırılmasına sebep olur; kükürt ise dövülmeye ve haddelenmeye elverişliliğini azaltır. Krom, nikel, vanadyum, tungsten ve molibden gibi bazı maddeler de tek tek ya da bir arada birçok özel Ç. alaşımlarına girer.

Ç. in yapısı ve özellikleri: Isıtıldıktan sonra ağır ağır soğutulmuş (recuit) bir Ç. in incelenmesinde çeşitli elementler görülür. Az karbonlu (% 0,10) Ç. lerde, çevreleri iyice belirli billûrlar halinde yumuşak ve dövülebilir (malléable) *ferrit* vardır. Karbon yüzdesi yükseldiğinde *ferrit* billûrlarının bitişme yerlerinde görülen ve karbon oranı % 0,85 i bulduğu zaman bütün kütleyi kaplıyan *perlit*, *ferrit* ile *semantit* (demir karbürü) ten meydana gelme bir *agrega*dır. Ç. in sertliğinin içindeki karbonla orantılı olarak artması, hem sert hem de vuruşa dayanıklı *perlit*'ten ileri gelir. Bayağı Ç. lerin mekanik özelliklerini, hem kimyasal bileşimleri hem de mikrografik yapıları belli eder. % 0,1 karbonlu bir Ç. (yalnız ferritli) in kopmaya karşı dayanıklılığı çok sınırlıdır (30 kg m^2); fakat iyi bir haddelenme ve uzama özelliği (% 35) vardır. Halbuki % 0,8 karbonlu bir Ç. (yalnız perlit) in kopmaya karşı daha büyük bir dayanıklılığı (80 kg./mm^2) olduğu halde kırılganlığı daha büyüktür ve uzama yeteneği de ancak % 8 dir. Su verilmiş bayağı Ç. lerde, gamma demirin içinde katı bir karbon eriyiği olup yalnız dönüşüm (transformation) ısısı üstünde değişmeden kalan ostenit (austénite) sadece su verilmekle olduğu gibi kalamaz; meydana gelen ve *martenzit* (martensite) denilen başka bir element, su verilmemiş Ç. sertliğinin üç katı derecesinde bir sertlik sağlar. Bayağı ısıda yağla su verilmiş % 0,8 karbonlu bir Ç. 900 lük bir Vickers sertliği (b. bk.) ve 250 kg/mm^2 lik bir kopmaya karşı dayanıklılık elde eder. Fakat kazandığı bu sertliğe karşılık şekil değiştirmeye elverişli olma niteliğini kaybedip kırılganlığı da artan Ç., su verme işleminden sonra yeniden ısıtılarak yavaş yavaş soğumaya bırakılır (revenu işlemi). Bu işlem sonunda, martenzit son derece ince, mikroskopla bile güç ayırdedilebilen, *sorbit* (sorbite) ya da *osmondit* (osmondite) denilen ve tıpkı perlit gibi ferrit ve semantitten bileşen bir agrega meydana gelir. Revenu işleminde verilen ısıya ve bu işlemin süresine göre mekanik özellikleri değişik Ç. ler elde edilir. Bunlardan başka, Ç. te şu iki özel element de bulunabilir: yeter süre ile yapılmıyan soğutmada meydana gelip bir çeşit perlit olan *trustit* (troostite); yalnız eşit ısılı (isotherme) su verme işlemlerinde görülüp bir ferrit ve semantit agregası olan *benit* (bainite).

Ç. in işlenmesi: Ç. ler, en değişik şekillerde işlenerek sertlik ve dövülmeye elverişlilik gibi çoğu zaman birbirini tutmıyan özellikler kazanabilir. Ç. ler ya termik, yani ısıtma yolu ile, ya fizikoşimik ya da mekanik metotlarla işlenir. Isıtma ile işleme yolları, su verme (trempe), yavaş soğutma (recuit) ve su verildikten sonra yeniden ısıtıp ağır ağır soğumaya bırakma (revenu) dır. Fizikoşimik metotlar ise, çok yüksek derecede ısıtılan metalin yapısına karbon katma (cémentation) ve azot ya da amonyak ortamında ısıtma (nitruration) v. b. dir. Avrıca Ç. e istenilen şekilleri vermek için dövme (forgeage), haddeleme (laminage), çekme (étirage), soğuk çekme (tréfilage), kalıba sokma (matriçage) ve kalıp sokma (emboutissage) metotları kullanılır.

Ç. in çeşitleri: 1. Yapılışlarına göre: Martin, Thomas, Bessemer ve elektrik Ç. leri, pota Ç. i v. b.; 2. Biçimlendirme yoluna göre: kalıp Ç. i, haddelenmiş Ç., dövme Ç., çekme Ç., soğuk çekme Ç. v. b.; 3. Bileşimlerine ve yapılarına göre: bayağı Ç. ler, çok yumuşak Ç. ler, yumuşak Ç. ler, yarı yumuşak Ç. ler, yarı sert Ç. ler, çok sert Ç. ler, alaşımlı ya da özel Ç. ler, nikelli Ç. ler, kromlu Ç. ler, manganezli Ç. ler, silisyumlu Ç. ler, nikel - kromlu Ç. ler, krom - tungstenli Ç. ler v. b.; 4. Kullanılma yerlerine göre: miknatıslı Ç. ler, yapı Ç. i, şekil değiştirmez Ç., paslanmaz Ç., martenzitik, ferritik ve ostenitik Ç. ler, âlet Ç. leri, yay Ç. i, ateş Ç. leri, bilya Ç. leri v. b.

ÇELİK (Mevlevî ve Bektaşi terimi), bir buçuk metre uzunluğunda, kalınca ve bazı kere kendinden potraklı ya da burmalı, ağaçtan sopa. Her hangi bir derviş, bir suç işleyince baba ya da şeyh, dervişleri meydana toplar; suçlu derviş meydanın orta yerinde durur, suçunu söyler. Baba ya da şeyh, Ç. ile birkaç kere arkasına vurur. Bu sırada derviş, *niyaz* durumunda, yani sağ ve sol ayağının baş parmağı üstündedir. Elleri, parmaklar düz ve biraz açık ola-

rak, sağ el üstte olmak üzere çapraz olarak omuzlardadır. Baş biraz öne eğilmiştir. Ç. vurulduktan sonra bir *gül-bang* (b. bk.) çekilir ve dervişin suçu bağışlanmış olur.

ÇELİK ÇOMAK (Anadolunun çeşitli yerlerinde *kayır çeliği, met değnek, çelik çubuk, çelik, düllük oyunu* da denilir), erkek çocukların oynadıkları bir oyun. Yere küçük bir çukur kazılır. İki ucu sivriltilmiş 10 - 15 cm boyunda ve 2 - 3 cm kalınlığında küçük bir değnek parçasından ibaret bir çelik, bu çukurun üstüne konur. 30 - 40 cm uzunluğunda olan çomak ile çeliğin bir ucuna vurulunca çelik havaya kalkar. Bu sırada çomakla çeliğe havada vurulur. Oyuna kimin başlıyacağını belirtmek amaciyle, sıra ile bütün oyuncuların böylece vurdukları çeliğin düştüğü yerle çukur arasındaki uzaklık çomakla ölçülür. Çeliği daha uzak yere fırlatan, oyuna başlamaya hak kazanır. Çeliği havaya fırlatan oyuncu, çomakla vuramazsa, *yuf* olur. Üç kere böylece çomağa vuramıyan oyundan çıkar. Oyuncuların sıraları belli olup oyuna başlandıktan sonra çelik fırlatıldığı zaman karşı oyunculardan biri havada tutarsa, çeliğe vurmuş olan oyuncu oyundan çıkar. Çelik havada kapılmazsa, düştüğü yerde, iki defa daha aynı şekilde vurulur. Sonra çomak kazılmış çukurun üstüne konur, karşıdan biri çeliği düştüğü yerden alarak kalede duran çomağı vurmak üzere atar. Çomak vurulursa, çeliği atmış olan oyuncu oyundan çıkar. Çomak vurulmazsa, ilk oyuncu birliği bir sayı kazanmış olur. Bâzı yerlerde de çeliğin düştüğü yere kadar çomakla ya da adımla ölçülür. Kaç çomak ya da adım boyu ise, o kadar sayı kazanılmış olur. Belli sayıyı kazanan birlik oyunu kazanmış olur. Bu sayıya erişemeden oyundan çıkan birlik ile yer değişimi yapılır. Yurdumuzun her yanında oynanan Ç. Ç. ın küçük ayrıntılarla 15 kadar çeşidi vardır. Ç. Ç. ın pek eski bir oyun olduğu sanılmaktadır.

ÇELİK HADIMLI, Mehmet Hoca: bk. MEHMET HOCA, Çelik Hadımlı.

ÇELİKBAŞ ALA BALIK (*Salmo irideus*), Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Ala balıkgiller (Salmonidae) familyasından bir balık türü. Uzunluğu aş. yu. 25 cm dir. Pulları küçük, çok sayıda ve yanar döner renktedir. Gözleri büyük olur. Yurdu Kuzey Amerika olup Avrupada da yetiştirilir. Tatlı sularda yaşar.

ÇELİPA, Farsçada «haç, çarmıh, istavroz» anlamında kullanılan bir kelime. Arapça develere vurulan damga ya da dağ biçiminin adı olan *salib* kelimesinden Farsçalaşmıştır. Başka bir söylentiye göre de Sumerce *khilibu* ya da *chelibou* kelimesinden bozulmuştur.

Moğolların müsamahası ile Hıristiyan misyonerler, Türkler arasında din propagandasına başladıkları zaman Tanrının sembolü olarak gösterdikleri haçlarını Farsça karşılığı ile belirttiklerinden *Tanrı* kelimesinin bir sinonimi olarak Ç. kelimesinden doğan *Çalap* (Tanrı) kelimesi Türkçeye yerleşmiştir. Bk. ÇARMIH ve HAÇ.

ÇELİŞME (Çelişki) (Fr. contradiction; Alm. Widerspruch) [Mantık]: 1. İki ya da ikiden çok önermenin birbirini ortadan kaldırması (selbetmesi) hali. *a, b dir* ile *a, b değildir* gibi. Ancak, önermeler Ç. li (çelişik) olabilir. Çünkü Ç. önermenin anlamına dayanır. Başka bir deyimle, söz toplulukları anlamlı (yani doğru ya da yanlış olabilir) olmalıdırlar ki, Ç. söz konusu olsun (İki hakikat - değerli mantıkta). *a, b dir* doğru ise, çelişiği olan *a, b değildir* zorunlu olarak yanlış olacak; *a, b dir* yalnış ise, çelişiği olan *a, b değildir* zorunlu olarak doğru olacaktır.

2. Ç. yi *karşıtlık* ile karıştırmamak gerekir. Ç. geneldir. *a, b değildir, a, b dir*'in çelişiğidir. Bu son önermenin kaplamına *b* olmıyan bütün *a* lar girer. Oysa ki, karşıt özeldir. Karşıtı belirlemek için, bütün çelişik olanlar arasında bir tanesi seçilir. Örnek: *a beyazdır* ile *a beyaz değildir* çelişiktir, *a beyazdır* ile *a siyahtır* karşıttır.

3. Çelişmesizlik ilkesi (Fr. principe de non - contradiction; Alm. Satz des Widespruchs): Mantığın «bir önerme, aynı zamanda doğru ve yanlış olamaz» diyen ilkesi, klâsik mantıkta, çok kere «bir şey aynı zamanda var ve yok olamaz» şekline konmaktadır. Ama bu doğru değildir; çünkü mantık ilkesi şey'den, var'dan yok'tan söz etmez. Onun konuları, önerme, terim gibi kavramlardır. Bu son şekil mantığın değil, mantığın uygulanma alanlarından biri olan varlıkbilim (ontoloji) in ilkesidir.

4. Mantığın psikolojideki kaynakları göz önünde tutulursa, şöyle denilebilir: Zihin kendi kendisi ile tutarlı kaldığı için Ç. yi reddeder. İşte bu anlamda Ç. yi reddeden çelişmesizlik ilkesine zihnin ana ilkelerinden biridir, denilmiştir.

ÇELKAR: 1. Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Aktyuba bölge (oblast) sinde, Orenburg - Taşkent demiryolu üzerinde bir şehir. Ç. çevre (rayon) sinin merkezi olan şehirde yağ fabrikaları ve demiryolu atelyeleri vardır. Çevresinde hayvan (büyük baş hayvan, at, koyun, deve) beslenir; ekin (buğday, darı) ve yem bitkileri ekilir.

2. Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin batı bölümünde, Uralsk şehrinin 65 km güneyinde bir göl. Yüzölçümü aş. yu. 190 km^2, uzunluğu 18,6 km, genişliği 14 km dir. En derin yeri 13,6 m dir. Suyu tuzlumsu (yazın tuzlu) dur. Balık bakımından (çapak, sazan, hani, turna, som) zengindir.

3. Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Kökçetav bölgesinde, Kökçetav şehrinin 30 km batısında bir göl. Yüzölçümü aş. yu. 40 km^2, en derin yeri 17 m dir. Suyu tuzlumsudur.

ÇELKAR TENGİZ, Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Aktyuba bölge (oblast) sinin güneydoğu bölümünde, Aral gölünün kuzeydoğusunda bir çorak bölge. Yüzölçümü aş. yu. 1 800 - 1 850 km^2, uzunluğu aş. yu. 74 km, genişliği ise 43 km dir. Kumlu ve dik olmıyan alçak eteklerle çevrili bir çöküntü içinde uzanır. Güzün su ile dolarak, 2 - 3 m derinlikte acı ve tuzlu bir göl halini alır. İrgiz ve Turgay ırmaklariyle beslenir.

ÇELLO (Müz.): bk. VİYOLONSEL.

ÇELTEK LİNYİT İŞLETMESİ, Samsun - Sıvas demir yolu boyunda, Amasya ile Havza arasında linyit kömür işletmesi yeri. Ç. L. İ. 1929 da kurulmuş, imtiyazı Devlet Demir Yollarına verilmiştir. 1958 de Devlet Demir Yolları bu imtiyazı Amasya ili özel idaresine bütün gereçleri, kuruluşları ve yer altında 150 000 ton tahmin edilen kömürü ile 1,5 milyon liraya devretmiştir. Bu para eşit bölümlerle 8 yılda ödenecektir. 40 yıl içinde işletme gittikçe gelişmiş, 30 kadar ocak açılmışsa da, bugün işler durumda ancak 4 ocak vardır (1962). Bu ocaklardan günde 150 - 200 ton kömür çıkarılmaktadır. Bu ocaklarda 150 m derinliğine kadar inilmişse de, kömürün bundan daha aşağılarda bulunmadığı düşünüldüğünden daha derinlere inilmemektedir.

Yılda ortalama 50 000 ton kömür çıkarılan işletmede 7 memur ve 350 işçi çalışmaktadır. Elde edilen linyit kömürü Samsun ve Sıvas arasında bulunan şehir, ka-

saba ve köylere satıldığı gibi, bu çevrede bulunan Turhal ve Amasya şeker fabrikalariyle tuğla ve kiremit fabrikalarına da verilir. İşletme her yıl özel idareye bir milyon liraya yakın gelir sağlamış, bu gelirle köylere su getirilmiş, okullar, yollar ve köprüler yapılmıştır. İşletmede 50 memur ve işbaşının aileleriyle oturabilecekleri evler, 700 işçi için bekâr işçi pavyonları, beş sınıflı ilkokul, işçi sineması, cami ve işletmede oturanların her türlü ihtiyaçlarını karşılayabilecek dükkân, lokanta, kahve, berber, fırın, kasap ve hamamdan meydana gelen bir kantin örgütü vardır.

İmtiyaz alanı içindeki kömür tükenmekte olup sürekli olarak yapılmakta olan maden aramalarında yeni damarlar bulunamamıştır. Bu yüzden işletmenin ancak 3 - 4 yıllık bir ömrü kalmış gibi görünmektedir.

ÇELTİK (*Oryza sativa*), kabuğu ayıklanmamış pirince ve bunun bitkisine verilen ad. Ç. yıllık bir bitkidir. İlkbaharda ekilir, güzün biçilir. 60 - 100 cm kadar boylanır. Her kökten 3 - 50 kardeş verirse de, çoğunlukla 3 - 5 kardeş meydana gelir. Yaprakları ince uzundur. Bitkinin sap uclarında, karışık salkım biçiminde çiçek topluluğu meydana gelir. % 3 - 4 kadar yabancı döllenme olur. Tohumlar bu salkımlarda gelişir. Taneler kavuzludur. Dış kavuz saman kırmızısı ile kara arasında değişir. İç kavuz kılçıksız, kısa kılçıklı ya da kılçıklı olabilir. Kabuk soyulunca pirinç elde edilir.

Ç. lerin çeşitleri çoktur. Bunlar kavuzlarının renklerine, tüylü olup olmadıklarına ve kılçık renklerine göre ayrılır. Türkiyede ekilen Ç. ler en çok kılçık renklerine göre sınıflandırılmaktadır. Başlıcaları şunlardır: a. *Kılçıksız* ya da *sarı Ç.*: kılçıkları sarı olup verimlidir; b. *Ak Ç.*: kılçıkları aktır; c. *Amber Ç. i*: bundan İran pirinci çıkar; d. *Mis Bak* (Ak Ç.): erken yetişir, iyi bir Ç. tir; e. *Kara kılçık*: kılçıkları koyu kırmızı olduğundan bu adı almıştır, geç olgunlaşır; f. *Kırmızı Ç.*: kılçıkları açık kırmızıdır; g. *Kasım beyazı*: Japon pirincidir. Çok kardeşlenir ve verimlidir; h. *Rangina*: çabuk yatar, tohumlarını çabuk döker; i. *Onsen*: kılçıksızdır, yatmaya dayanıklıdır. Türkiyeye yeni Ç. çeşitleri getirilmiş olup yetiştirilmesine devam edilmektedir.

Ç. tarımı: *İklim*: 15° C nin üstünde ve ortalama 20 - 23° sıcaklığı olan ve devamlı akarsu bulunan yerlerde en iyi şekilde yetişmektedir. Yetişme süresi 4 - 6 ay kadardır. Bu sürede 35 - 40° ısı istemektedir. Ç. su içinde yetiştiğinden yağışın pek önemi yoktur. Hattâ çiçek devresinde yağmur zararlıdır. Yalnız Kır pirinci (çeltiği) (*Oryza montani*) yıllık yağışı 2 500 mm nin üstünde olan yerlerde sulanmaksızın yetişmektedir. Kır pirinci Türkiyede daha çok Rize, Hopa ve Çayeli'nde yetişmektedir. Ç. ışığı çok sever. Bunun için Ç. i ağaçsız ve güneşi bol yerlere ekmelidir.

Toprak: Ç. çok kumlu, taşlı ve tuzlu topraklardan başka bütün topraklarda yetişebilir. Çok kumlu topraklar su tutmadığı için Ç. yetiştiremez. Ağır olmıyan killi ve tınlı topraklar en iyi sonuç vermektedir. Süzek topraklarda da iyi yetişir.

Gübre ihtiyacı: Ç. toprağının besin bakımından güçlü olması gerekir. Çünkü bir dekardan 400 kg tane, 700 kg sap alındığı zaman topraktan 8 - 10 kg azot, 3 - 4 kg fosfor, 4-6 kg potasyum kaldırılmaktadır. Bunun için Ç. e gübre verilmesi gerektir ve bunun dekar başına genel olarak 1,5 - 2 ton hayvan gübresi olması lâzımdır. Yapma gübre de kullanılabilir. Fakat, yapma gübrelerin suda kolay eriyen çeşitlerinden seçilmesine önem verilmelidir. Bu gübreler daha çok ilkbaharda tavalara konur. Azotlu gübre çok verilirse, Ç. yatar. Güzün çiftlik gübresi verilmezse, ilkbaharda dekara 5 kg fosfor, 2 - 4 kg azot hesabı ile gübre verilir.

Ç. ekimi için tavaların hazırlanması: Maraş çevresinde Ç. tarlalarını işlemek geleneği yoktur. Ekimden önce tarlaya su salınır. Tarla yumuşatılır ve bu, bir çeşit toprak işlemesi sayılır. Bursa, Kocaeli ve Trakyada ise tarlalar sürülür, düzlenir.

Ç. su içinde yetiştiğinden, tarlalarda suyun göl halinde durabileceği biçimde havuzlar yapılır, bunlara Ç. tarımında *tava* denilir. Tavaların genişliği ekicinin göreneğine, tarlanın düzlük durumuna göre değişir. Meselâ, Diyarbakır ve Maraş çevrelerinde dekarlarca toprak tek bir tava biçiminde hazırlanır, yani suyun içinde havuzlanabileceği yer, kıyılarına sırtlar yapılmış, geniş bir tarladır. Bu geniş tavalarda suyu tutmak güçtür. Bursa ve Edirnede ise 3 - 5 dekar yer bir tava haline getirilir. Eğik yerlerde tavaların daha küçük olması gerekir. Tavanın büyüklüğü daha çok toprağın düzlüğüne bağlı ise de, yine tava büyüklüğü 10 dekarı geçmemelidir. % 0,2° eğik olan yerlerde iyi tava yapılabilir. Ancak, % 4° ye kadar olan tarlalarda tava büyüklüğü bir dekarı geçmemelidir. Tava kenarları 25 - 50 cm kadar yükseklikte olur.

Ekim: Ç. in ekiminde çeşitli metotlar vardır. Su ve toprak ısınıncaya kadar beklenir. Toprak ısısı 12° olmalıdır. Genel olarak tavalara su salındıktan 10 - 12 saat sonra su bulandırılarak, 1 m^2 ye 200 - 250 tane, dekara 3 - 6 kg hesap edilerek tohum serpilir. Bulandırılan sudaki çamur, tohumlar üzerine çökerek onları örter. Ekim derinliği 2 - 3 cm kadar olmalıdır.

Ç. tohumları 24 saat kadar suda ıslatıldıktan sonra kurulanarak tahıl mibzerleri ile de ekilebilir. Ayrıca geniş Ç. tavalarına uçaklarla da tohum ekilmektedir. Uzak Doğuda Ç. çok sık ve fide olarak ekilir. Fideler 20 - 30 cm olunca sökülür, asıl tavalara şaşırtılır. Ekim sırasında su yüksekliği 10 - 15 cm de tutulur. Ç. büyüdükçe su artırılır. Bitkinin yetişmesinde genel olarak tavalarda su tutma zamanı değişiktir. Çiçeklenmeden bir hafta önce ve çiçeklenmeden bir hafta sonraya kadar su kesilirse, Ç. in döllenmesi ve gelişmesi kolaylaşır. Sonra yeniden su verilir. Bu su içinde yetişen Ç. ortalama olarak yetişme süresinde 600 - 1 200 mm su içer. Sulama suyunda litre başına 2 000 mg dan çok tuz bulunmamalıdır.

Bakım: Ç. tarlasında yabancı otlar ve özellikle darı cinsinden otlar çabuk gelişir. Bunlar 2 - 3 kere temizlenir.

Biçme ve harman: Ç. ler sararıp tanelerin olduğu, olgunlaştığı bir devrede biçilir. Biçme orakla ya da biçerdöverlerle yapılır. Orakla biçilirse Ç. ler demet halinde tavaların kenarlarına yığılır. Bir hafta kadar burada kurutulur. Sonradan alt üst edilerek demetlerin iyice kurumaları kolaylaştırılır. Sonra demetler harman yerine taşınır. Harman yerinde sopalarla dövülerek ya da düvenden geçirilerek tohumları alınır. Bu taneler kavuzludur. Ayrıca dibeklerde dövülerek kabuklarından ayrılır. Elde edilen ak taneye *pirinç* (b. bk.) denilir. Bugün Ç. tohumlarının kabukları Ç. fabrikalarında çıkarılmaktadır. 100 kg tohumdan 66 kg kadar iyi, 7 kg kadar da kırık pirinç elde edilir, gerisi kabuğa çıkar.

Ç. in verimi çok değişiktir. Genel olarak dekar başına 100 - 600 kg arasında değişir. Fakat, normal olarak 200 - 250 kg Ç. tohumu alınmaktadır.

İktisadi önemi: Bir milyara yakın insanın en çok faydalandığı, özellikle Çin, Formoza, Japonya, Kore ve Hindistanda baş besin maddesi olan pirinç, başlıca çocuklar

için çok önemli bir besin olduğu gibi, hastalara da perhiz yemeği olarak verilmektedir. % 12 ham yağ ve % 12 de ham proteini olan pirinç unu, sığırlar için yem olarak kullanılır; ayrıca kozmetik pudralar arasında yer alır. Pirinç nişastası yapıştırıcı madde (kola) olarak, pirinç yağı, sabun ve mum yapımında, Ç. sapları ise kâğıt ve özellikle sigara kağıdı yapımında kullanılır. Bundan başka, pirinç alkollü içkiler yapmak için de kullanılan bir maddedir.

1953 yılında Asyada aş. yu. 92 milyon hektar Ç. ekilmiştir. Bunun 19 400 000 i Çin, 31 017 000 i Hindistan, 9 928 000 i Pakistandadır. Aynı yıl içinde alınan ürün 157 milyon 800 bin tondur. Bunun 48 milyon 300 bin tonu Çine, 41 milyon 268 bin tonu Hindistana, 13 milyon 946 bin tonu Pakistana düşmektedir. Aynı yılda Afrikada 2 milyon 800 bin hektar toprağa yapılan ekimden 3 milyon 300 bin ton; Kuzey ve Orta Amerikada 1 milyon 330 bin hektar ekimden 3 milyon ton; Güney Amerikada 2 milyon 950 bin hektar ekimden 4 milyon 770 bin ton; Avrupada 400 bin hektar ekimden 1 milyon 740 bin ton ürün elde edilmiştir.

1958 istatistiklerine göre, dünyada 117 milyon hektar Ç. ekim alanı vardır ve 253 milyon ton pirinç elde edilir. Bu verimin % 95 i Uzak Doğuya, % 1 kadarı Amerika Birleşik Devletlerine, % 4 kadarı da öteki ülkelere düşer. Dünyada en çok Ç. yetiştiren ülkelerin başında Çin, Hindistan, Pakistan, Tayland, Birmanya, Brezilya ve Amerika Birleşik Devletleri gelmektedir.

Türkiyede (1958 - 1959 - 1960 yılları ortalaması olarak) 48 000 hektar kadar Ç. ekimi yapılmış ve 107 000 ton kadar verim elde edilmiştir. Dekardan 220 kg kadar ürün alınmaktadır ve en çok Ç. Edirne, Adana, Maraş, Samsun, Sinop ve İçel illerinde yetiştirilmektedir.

Tarih: Herodotos ve Theophrastos Ç. ten bahsederler. Strabo ve Magasthenes de Ç. hakkında uzun uzun bilgi verdikten sonra, pirincin özellikle Hindistanda yetiştirme şeklini anlatmaktadırlar. Ç. tarımının güney Çinde milâttan 3000 yıl önce başladığı biliniyor. Ç. in yabanilerinden olan *Oryza latifolia*, *O. minuta*, *O. spontanea*'ya Çinde ve Hindistanda rastlanmaktadır. Ç. in Çin ve Hindistandan dünyaya yayıldığı sanılıyor.

Ç. i İranlılar da çok eskiden beri tanımışlar ve yetiştirmişlerdir. Hattâ Ç. in Doğudan Batıya geçişinde İranlıların da rolü olduğu anlaşılmaktadır.

Yunanlılar ve Romalılar ilâç olarak kullanmak üzere Ç. yetiştirirlerdi. Ç. VIII. yüzyılda Mısıra, oradan Japonyaya, Fransaya, oradan da İtalyaya geçmiştir. Daha sonraları VIII - IX. yüzyıllarda Orta Avrupa ve Balkanlara yayılmıştır.

1710 yıllarında Amerika Birleşik Devletlerine götürülmüş ve ilk olarak Florida, Mississippi, Louisiana, Yeni Mexico'da ekilmiştir. Sonraları Brezilya ve Paraguay'da da yetiştirilmeye başlanmıştır.

Türkiyeye Ç. in beş yüzyıl önce Suriye yoliyle geldiği sanılmaktadır. O zamandan beri yetiştirilmektedir.

ÇELTİK KARGASI (*Plegadis falcinellus*), Leyleksiler (Ciconiiformes) takımının İbisgiller (Ibididae) familyasından bir kuş türü. Uzunluğu 27 - 29 cm dir. Başı, boynu, sırtının önü ve karın çevresi koyu kırmızı - kahve rengi; başın üstü yeşil; kanatları, kuyruğu koyu yeşil olup erguvan renginde parlaklık gösterir. Aşağı doğru kıvrık olan gagası ve ayakları yeşil - kahve rengidir. Güney Avrupa, Türkiye ve Tropik Asya, Afrika, Madagaskar ve Kuzey Amerikada bataklık ve su kıyılarında yaşar. Kurt, yengeç v. b. yer.

ÇELTİK KARGASI

ÇELTİKÇİ, Ankara ilinin Kızılcahamam ilcesine bağlı bir bucak. Aynı addaki bucak merkezinin nüfusu 755 (1955) tir. Bucak toprakları ormanlık ve çok inişli çıkışlı olduğundan tarım alanları azdır. En çok çeltik ekimine yer verilir. Biraz da tahıl ve baklagiller yetiştirilir. Ticaret malı olarak kereste, çeltik, patates, taze fasulye ve tiftik başta gelir. Ç. bucağına bağlı 34 köyde 10 345 (1955) nüfus vardır.

ÇELYABİNSK: 1. Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinde, Ural dağlarının doğusunda, Ob havzasına bağlı Mass ırmağı üzerinde bir şehir. Nüfusu 688 000 (1962) dir. Şehrin uzunluğu 30 km, genişliği ise 17 - 19 km dir. Moskova - Kuybışev - Novosibirsk ve Orsk - Sverdlovsk - Molotov demiryollarının birleştiği yerde bulunan Ç. işlek bir istasyondur. Büyük Sibirya demiryolu Ç. ten başlar.

1736 da Ç. in yerinde kurulan kale kısa bir süre içinde büyük bir stratejik değer kazanmıştır. 1740 ta şehir adını almış, 1774 yılı ocak ayında E. İ. Pugaçëv (b. bk.) tarafından kuşatılmış ve şubat ayında onun eline geçmiştir. 1781 de Ufa'ya, 1796 da ise Orenburg'a (1919 a kadar) bağlanmıştır.

1860 yıllarında Ç. in nüfusu 5 300 dü. XIX. yüzyıl sonunda yapılan demiryolları şehrin kısa bir zamanda kalkınmasını sağlamıştır. Ç. bugün Güney Ural bölgesinin en önemli ticaret ve endüstri şehri olmuştur. Şehirde otomobil, traktör, buldozer, tarım aletleri, boru, mobilya, ayakkabı, deri, dikiş makinesi, sigara, vitamin ve makarna fabrikaları vardır. Çevresinde kömür, manganez ve boksit madenleri işletilmektedir.

ÇELYABİNSK: Ana caddelerden biri

2. Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinde bir bölge. 17 ocak 1934 te kurulmuştur. Yüzölçümü 88 300 km², nüfusu 2 767 000 (1956) dir. Kuzeyde Sverdlovsk bölgesi, güneyde Orenburg (Çkalov) bölgesi, güneydoğuda Kazakistan, doğuda Kurgan bölgesi ve batıda Başkurdistan ile çevrilidir. 29 çevre (rayon) ye ayrılmış olan bölgede 26 şehir vardır. Güney Ural dağlarının doğu etekleriyle Ural ötesi düzlüğünde yer alır. Küçük bir kesimi Ural dağlarının batı eteklerine kadar uzanır. Irmakları Volga, Ob ve Ural havzalarına bağlıdır. Bölgenin 1/4 i ormanlarla kaplıdır. Av hayvanları bakımından zengindir. Topraklarının büyük bir kısmı ekime elverişlidir. Elde edilen başlıca ürünler

buğday, yulaf ve çavdardır. Sığır, at, koyun ve domuz beslenir. Nüfusun çoğunluğu Rustur. Nagaybak ve Argayaş çevrelerinde Başkurt ve Tatarlar da vardır.

ÇELYUSKIN, Semën İvanoviç (doğum ve ölüm yılları bilinmiyor), Rus denizcisi ve bulucusu. 1741 de Hatanga nehrinden Pyasina nehrine kadar uzanan toprakları kara yolu ile dolaşmış, Taymır yarımadasının batı kıyılarını tasvir etmiştir. 1741 - 1742 kışında Turuhansk'tan Hatanga nehrinin ağzına kadar uzanan bölgeyi dolaşarak Taymır'ın doğu kıyılarını tesbit etmiştir. Ç. bu gezisinde Asya kıtasının kuzey kutbuna en yakın noktasına erişmiştir (18 mayıs 1742). Taymır yarımadasının bu noktasına Ç. burnu adı verilmiştir.

ÇEMAL, Altay dağlarında, Biysk istasyonunun 18 km güneydoğusunda bir dinlenme ve kür yeri. Denizden yüksekliği 620 m dir. Ç. ırmağının Katun ırmağına döküldüğü yerin yakınında, çam ağaçlariyle örtülü bir tepededir. Yazlık sıcaklık ortalaması + 17,1°, kışlık sıcaklık ortalamasi ise — 11,5° dir. Yıllık yağış tutarı aş. yu. 500 mm dir.

ÇEMBER (Mat.): bk. DAİRE.

ÇEMBER, Türk musikisinde kullanılan büyük ritim kalıplarından biri. İki tane sofiyan, iki tane yörük semaîden

Sağ el.
Düm te düm düm düm te te
Sol el.
ke tek tek tek tek ke ke

ÇEMBER MAKAMI

meydana gelmiştir. İki türlü Ç. vardır; biri Ç., öteki ağır Ç. dir. Ç. notada 12/4, ağır Ç. 24/4 lük olarak yazılır. Ç. usuliyle peşrev gibi saz musikisine ait eserlerle kâr, murabba, beste gibi söz musikisine ait eserler bestelenmiştir.

ÇEMBER KİRPİKLİLER (*Spirotricha*), Bir hücreli hayvanlardan, Kirpikliler (Ciliata) sınıfına giren bir takım. Ağız alanının (peristom) ön kıyısında hücre yutağına kadar süren ve kirpiklerden toplanmış 3 köşeli yaprakçıklardan meydana gelmiş özel bir bölgeleri vardır. Çoğunlukla hücre yutağında (sitofarinks) dalgalı bir zar bulunur.

ÇEMBERLİ TAŞ (Dikili Taş), Bizans devrinde ve Osmanlılar zamanında İstanbulda birçok tarihî olayların geçtiği bir meydan ve burada dikili mermer direk. Bizans devrinde Augusteum (Augustaim) [Ayasofya Meydanı] ile Konstantinos (Ç. T. Meydanı) u birleştiren *mese* (orta yol - Divan Yolu) nin batı ucunda ve Taurus (Beyazıt Meydanı) a uzanan Artopolia (Artopoleion) [Atik Ali Paşa, Sedefçiler Çarşısı, Okçularbaşı, Yeniçeriler Caddesi] yolu ile Heptaskalion (Yediiskele, Kumkapı) dan gelen yolun kavşağında bulunmakta idi. Meydana bunlardan başka şehrin 5, 6, 7 ve 9. bölgelerine uzanan yollar bağlı idi. Meydanın etrafında şehrin en önemli çarşıları (Smyrium), salhaneler yer almıştı. Bunlardan başka, meydanı Hagios Konstantinos. Andiphoros, Panagia kiliseleri ile Senatus çerçevelemekte, meydanın Artopolia (Ekmekçiler Çarşısı) ya açılan girişinde Bizansın ilk devirlerine ait mermerden yapılmış Zeus Hippios (Trak Atlı Tanrı heykeli) ile taş döşeli bir avlu ve meydanın hemen dışında da Gorgon'ların iki kocaman heykeli vardı. Meydanın esas şekli beyzi olup bütün bu binaların cepheleri kemerli, kat kat çifte revaklı ve heykellerle süslü idi.

ÇEMBERLİ TAŞ

Ç. meydanı, Bizans devrinde resmî törenlerin yapıldığı meydanlardan biriydi. İmparatorlar şehre girdikten sonra senatörler kendi binaları önünde imparatoru karşılarlar ve atla gelen saray mensupları da atlarından inerek senatörlerle birlikte diziler meydana getirerek ve hepsi yaya olarak Kutsal Kuyu kapısına kadar kayzeri izlerler, kayzer de burada atından inerdi.

Türkler şehri aldıktan sonra bu meydan çevresindeki çarşılardan bir kısmı, daha batıya taşındı ise de (bk. KAPALI ÇARŞI, ÖRTÜLÜ ÇARŞI), meydan ekonomik durumunu Tavuk Pazarında bulunan salhaneler ile İkinci Meşrutiyet devrine kadar devam ettirmiştir. Aynı zamanda Fatih, meydan etrafında meşruta evler ve dükkânlar yaptırarak burasını küçük bir çarşı olarak devam ettirmiştir. Osmanlılar devrinde meydanın eski Artopolia yolu üzerinde Atik Ali Paşa Camii, Venedik Balyoz Sarayı, geçici olarak İstanbula gelen elçilerin misafir edildikleri Elçi Hanı yapılmıştır. Tanzimattan sonra meydan değerini kaybetmiş ve 1894 te bu binalar iyice harap olmuştur. Meydanda Fatma Sultan Sarayı, Vezir Hanı, Köprülü Mehmet Paşa İmareti, Darülhadis, Köprülü Kütüphanesi, II. Sultan Mahmut Türbesi v. b. binalar bulunmakta idi. Özellikle meydan çevresindeki hanlar kapu kulu sipahilerinden bekârların oturdukları yer olduğundan XVII. yüzyıldaki sipahi - yeniçeri kavgalarında kanlı çarpışmalara sahne olmuştur.

Meydanın düzenlenmesi sırasında (1870) yukarıda söylenilen ve toprak altında kalan Gorgon'lara ait heykellerden biri ile M. S. III ya da IV. yüzyıla ait bir Medusa kafası ortaya çıkarılarak Arkeoloji Müzesine konulmuştur.

Fetihten sonra Dikili Taş adını alan Ç. T. ın Roma'dan getirilen bir sütun olup önceleri tabanı ve heykeliyle 176 m yükseklikte olduğu söylenir. Bu sütunun bugün tabanın üstündeki kısmı 40 m olup hepsi 57 m yüksekliktedir. Silindir şeklinde 9 parça kırmızı porfir kitlesinin üst üste konması ile meydana gelmiştir. Sütun altıgen mermer kürsü ve yine porfirden bir taban üzerine oturmakta, porfir kitlelerin birbirine bitiştiği yerler defne dalları biçiminde işlenmiş mermer çelenklerle gizlenmişti; sütunun tepesindeki heykelin oturması için de koyu kırmızı Mısır porfirinden bir dayanak bulunmaktaydı. Sütun, aslında Roma'da Apollon tapınağında bulunmakta idi ve üzerine yedi ışık saçan tacı ile Helios (Güneş) u temsil eden Apollon'un heykeli yerleştirilmişti. Aslında bu heykel de Roma'ya Phrygia'dan Heliopolis şehrinden getirilmişti. Büyük Konstantinos (324-337) tarafından 330 yılında Konstantinopolis'in yeniden kuruluşu sırasında bu sütun Romadan getirilerek kendi adını taşıyan meydana dikilmiş ve Apollon heykeli yerine imparatorun kendi heykeli, yedi ışığı temsil eden oklar yerine de İsa'yı çarmıha mıhlıyan çiviler konulmuştur. Zamanla sütun üstündeki imparator heykelleri değiştirilmiştir. Önce İulianos (361 - 363), daha sonra da Büyük Theodosios (379 - 395) kendi heykellerini koydurmuşlardır. 1081 yılında bir yıldırım düşmesiyle Theodosios heykeli ve onun oturduğu porfir dayanak yıkılmıştır. Bunun üzerine imparator I. Aleksios Komnenos (1081 - 1118) kırılan porfir dayanak yerine mermer bir korint başlığı koydurarak, üstüne de heykel yerine yaldızlı bir haç diktirmiştir. Bunlardan başka, bir de yazıt koydurmuştur. Osmanlılar zamanında sadece haç indirilerek sütun olduğu gibi bırakılmıştır. 1672 yılındaki büyük yangında çevredeki saray, konak, cami, han v. b. yapıların yanması yüzünden ortaya çıkan sıcaklıktan bu yapıları örten kurşunlar eriyerek sütun çevresinde korkunç bir ısı meydana getirmiş, bunun sonucu olarak sütunun porfir blokları çatlamıştır. II. Mustafa 1700 den başlıyarak İstanbulu yeniden onartırken bu sütunu tabaniyle birlikte sağlamlaştırmak üzere tabanı üç blok duvar içine aldırtmış ve sütunu baştan aşağı çemberlerle berkitmiştir. Böyle olmakla beraber berkitme çemberlerinin XIII. yüzyıldan beri bu sütunda kullanıldığı Zekeriya Kazvinî'nin eserindeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bundan sonra Dikili Taşın adı Ç. T. olmuştur. Cumhuriyetten sonra çevresindeki türedi yapılar kaldırılarak sütun meydana çıkarılmıştır. Sütun çevresindeki en son onarım 1955 - 1960 yılları arasında yapılmış ve oldukça geniş bir meydan ortaya çıkarılmıştır.

ÇEMEN (*Trigonella graecum L.*), Baklagiller familyasından bir bitki. Türkiyenin bazı bölgelerinde *buy*, *boy* ve *çim* adları da verilir. Ç. adı daha çok, bu bitkinin tohumlarının öğütülmesinden elde edilen unun, sarımsak ve kırmızı biberle karıştırılmasiyle elde edilen ve pastırmanın üzerine sürülen kırmızı maddeye verilir.

Bir yıllık bir bitki olan Ç. 10 - 50 cm yüksekliğinde olup kazık kökleri kuvvetli ve oldukça derindir. Gövdesi kuvvetli, yuvarlak, dik ya da yatıkça, az çok dallıdır. Yaprakları yonca yaprağına benzer, 0, 5 - 2 cm uzunlukta, ters yumurta ya da uzunca mızrak şeklindedir. Yaprak sapı 1 - 3 cm uzunluktadır. Yaprakçıklardan ortadaki uzun saplı, öteki iki yandakiler sapsızdır. Çiçekler 0,8 - 1,8 cm uzunlukta, tek ya da çifter çifter yaprak koltuklarında, hemen hemen sapsız olarak dizilir. Taç yaprakları kirli sarı renkte, meyvaları 2,5 - 10 cm uzunlukta, 0,5 - 1 cm genişliktedir. İçlerinde 4 - 20 tohum bulunur. Bitkinin hemen bütün organlarının kuvvetli bir kokusu vardır.

ÇEMİŞKEZEK, Tunceli iline bağlı bir ilce ve bunun merkezi. Nüfusu 2 011 (1960) dir. Denizden yüksekliği 1 200 m dir. Ç. Elâzığ ile Kemaliye arasında, Murat ırmağına kuzeyden karışan bir dere boyundadır. Kuzeyinde yüksekliği 3 000 m ye yaklaşan Yılan Dağı vardır. Kasabaya en yakın demiryolu istasyonu Elâzığdır. Ç. Elâzığa 76 km uzunluğunda bir şoseyle bağlıdır. Bu şosede otobüs seferleri yapılır. Kasaba 8 mahalle ve 400 evden meydana gelmiştir. Evlerin çoğu tek katlı, taş ve kerpiç duvar olup düz damlıdır. Belediye örgütü 1881 de kurulmuştur. Kasabanın kuzeyinde Tağar suyu üzerinde Yukarı Köprü ve 2 km güneyinde Aşağı Köprü adiyle iki taş köprü vardır. Su ihtiyacı 2 km uzaklıktaki bir kaynaktan sağlanır. Ayrıca kasaba içinde de kaynak ve kuyular vardır. Tarihî eserleri arasında 700 m uzaklıktaki 30 gözlü ve İn Delikleri adiyle tanınmış taş oymalariyle Yelmaniye Camii ve 2 hamam vardır.

Halkın başlıca geçim kaynağı çiftçilik ve hayvancılıktır. Yılda ortalama 1 500 ton buğday, 450 ton arpa, 25 ton yağ ve 1 500 ton peynir elde edilir. Dut ve badem de önemli yer tutar.

Ç. ilcesinin yüzölçümü 1 474 km², nüfusu 14 319 (1960) dur. İlcede merkez bucağından başka 2 bucak vardır (Germili, Vaskuvan). Germili bucağının merkezi Gedikler'de, Veskuvan'ınki ise Akçapınar'dadır. İlce sınırları içinde 41 köy bulunmaktadır.

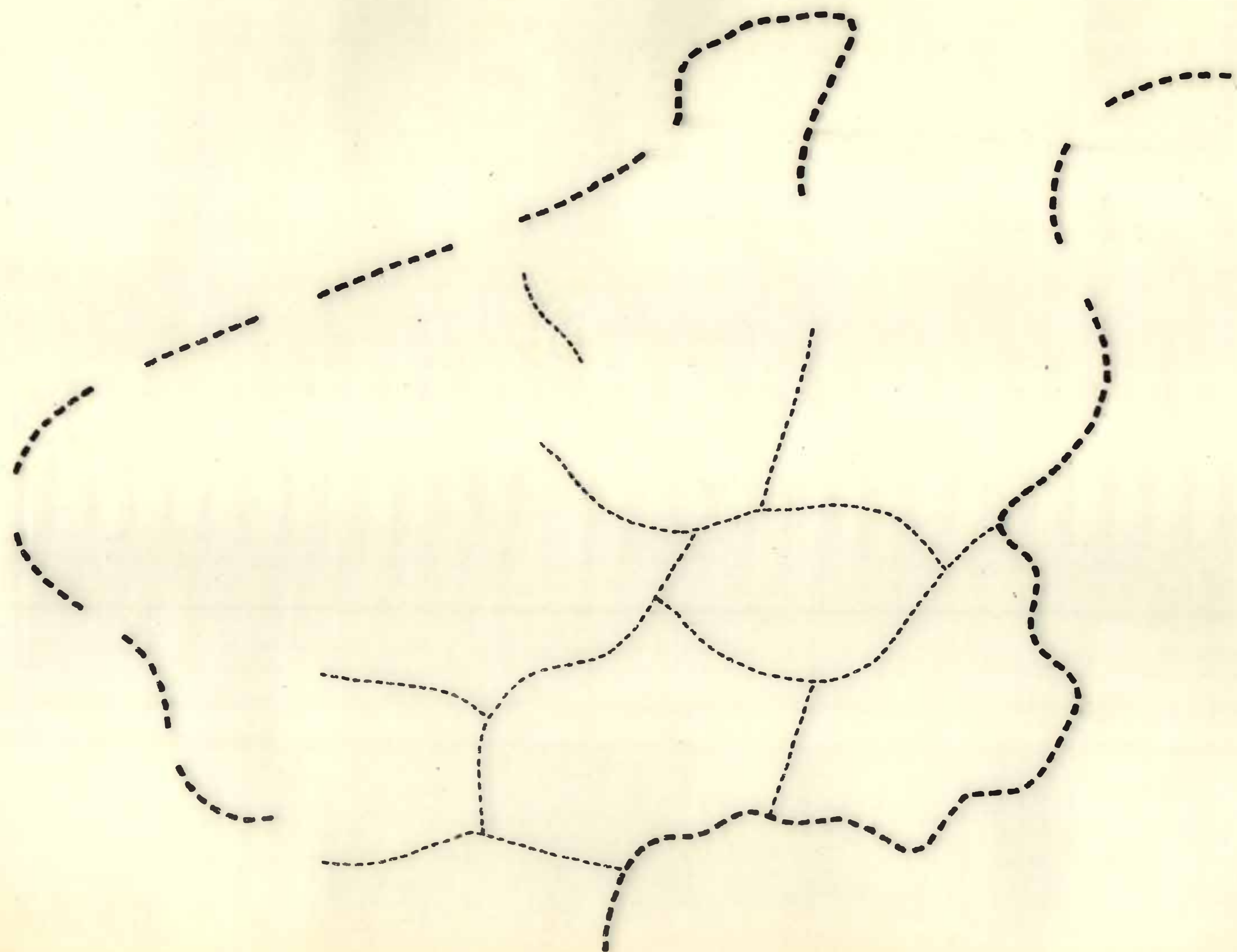
ÇEMULPO: bk. İNÇON.

ÇEN, eski Çinde Çou devrinde bir devlet. M. Ö. XI. yüzyılda Şan (b. bk.) devletinin yıkılmasından sonra kurulmuştur. Çağdaş Honan eyaletinin topraklarında bulunan bu devletin başşehri Vantsyu (bugünkü adı: Huayan) şehri idi. Sık sık komşu devletlerin saldırılarına uğrıyan Ç. devleti, sürekli taht kavgaları sonunda kuvvetini kaybetmiş ve Çou devletine karşı koyamamıştır. Çou devleti sık sık giriştiği saldırıları sonunda, M. Ö. 479 yılında Ç. devletini yok etmiş ve egemenliği altındaki toprakları almıştır.

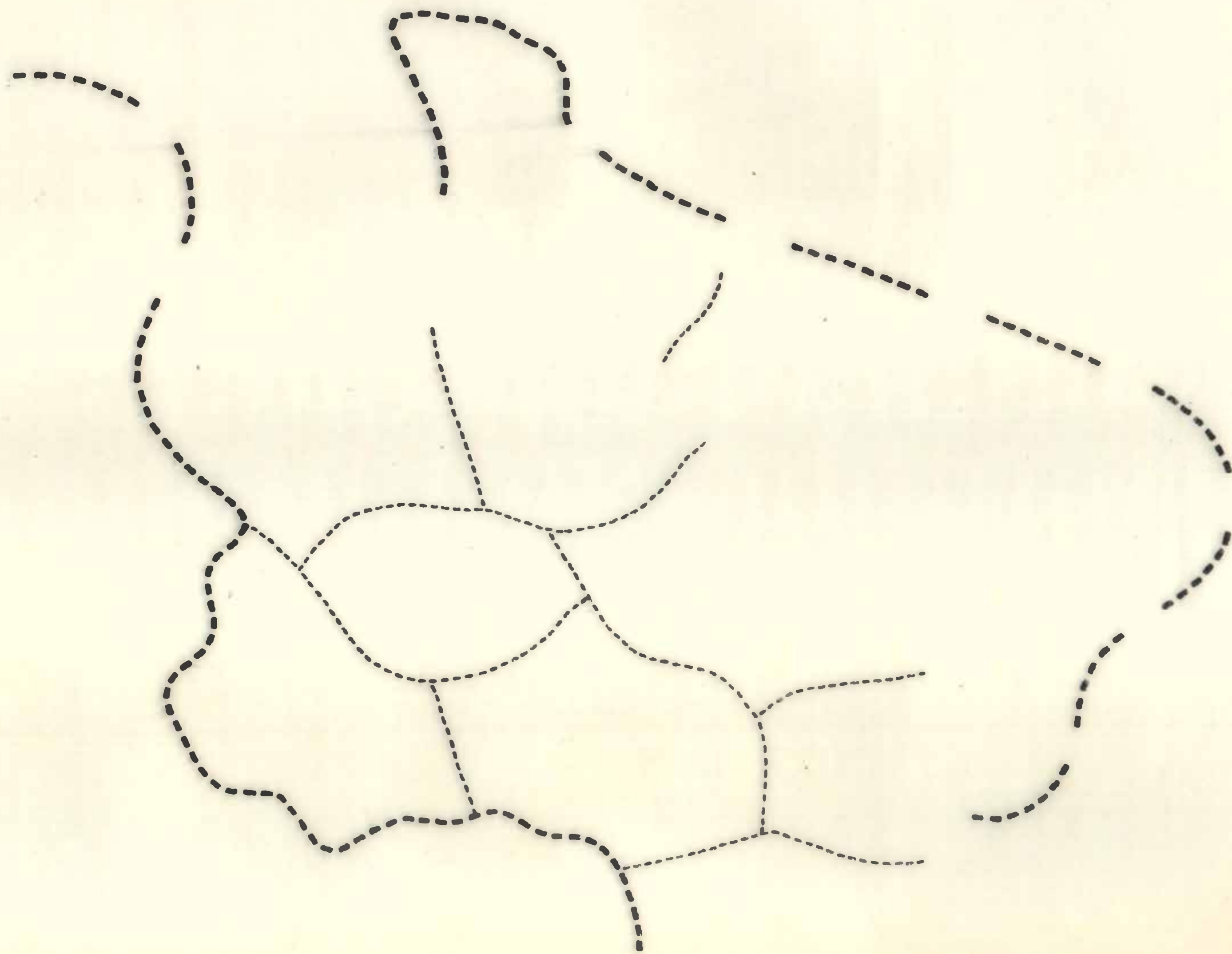
ÇEN, Çinde «güney ve kuzey sülâleler» devrinde 557-589 yılları arasında hüküm süren son sülâleye verilen ad. Bu sülâle, Lyan sülâlesinin hizmetinde çalışan komutan Çen Ba - Syan (imparator U - di, 557 - 559) tarafından kurulmuştur. Ç. sülâsesi Yangtzekiang ırmağı havzasındaki toprakları egemenliği altına almıştır. Başşehri TSyankan (bugünkü adı: Nanking) şehri idi. Ç. sülâlesi durmadan Kuzey TSi ve Kuzey Çou sülâleleriyle savaşmıştır. Suy (b. bk.) sülâlesinin kurucusu Yan TSyan tarafından yenilmiş ve Ç. sülâlesinin elinde bulunan topraklar Suy imparatorluğuna katılmıştır.

ÇEN (İng. **Ch'en**), **Eugene** (asıl adı: **Çen Yu-çen**; 1878 - 1944), Milliyetçi Çin önderlerinden biri. Trinidad'da doğmuştur. Öğrenimini İngilterede yapmış, 1912 de Çine dönerek, 1914 - 1925 yıllarında yayınladığı dergilerde şiddetli bir İngiliz aleyhtarlığı yürütmüş, Kanton (1926) ve Vuhan (1927) da milliyetçi hükümetin dışişleri bakanlığında bulunmuştur. Kuomintang'ın parçalanmasından sonra (1927) Avrupaya çekilmiş, 1934 te ayrılıkçı Fuşov hükümetinin dışişleri bakanı olmuş, 1941 aralık ayında Hongkong'un düşmesi üzerine Kovlun'da Japonlara esir düşmüş, fakat onlarla iş birliği yapmayı reddetmiştir.

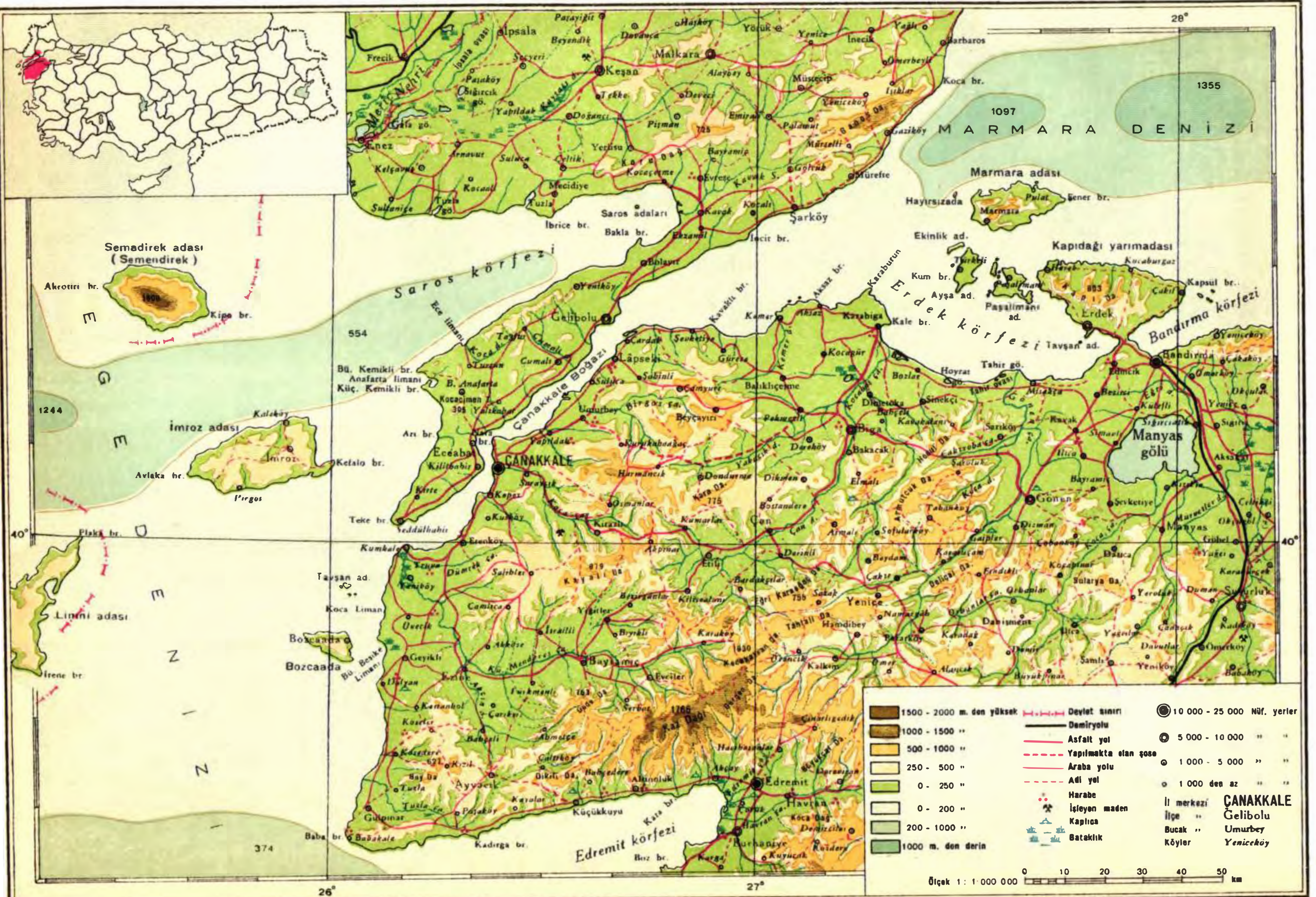
ÇEN ÇENG (İng. **Ch'en Ch'eng**) (doğ. 1897), Milliyetçi Çin Cumhuriyetinin başbakanı. Çinin Çekyang eyaletinin Çingtyen şehrinde doğmuştur. Askerî şef olarak

il sınırı
ilce "

il sınırı
ilçe "

ÇANAKKALE

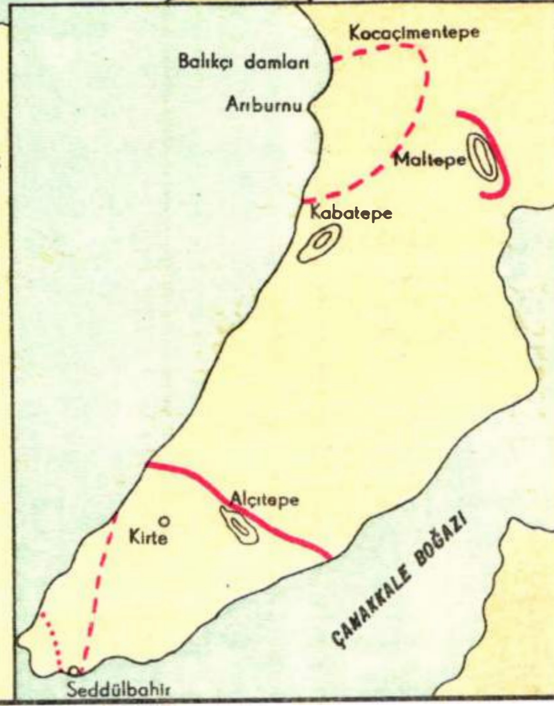

MARMARA DENİZİ
Marmara adası
Kapıdağı yarımadası
Erdek körfezi
Bandırma körfezi
Manyas gölü
Saros körfezi
Çanakkale Boğazı
İmroz adası
Semadirek adası (Semendirek)
Limni adası
Bozcaada
Edremit körfezi
EGE DENİZİ
ÇANAKKALE
Gelibolu
Keşan
Malkara
Şarköy
Erdek
Bandırma
Biga
Gönen
Bayramiç
Ezine
Ayvacık
Edremit
Kaz Dağı
1766
1097
1355
554
1244
374
26°
27°
28°
40°
1500 - 2000 m. den yüksek
1000 - 1500 "
500 - 1000 "
250 - 500 "
0 - 250 "
0 - 200 "
200 - 1000 "
1000 m. den derin
Devlet sınırı
Demiryolu
Asfalt yol
Yapılmakta olan şose
Araba yolu
Adi yol
Harabe
İşleyen maden
Kaplıca
Bataklık
10 000 - 25 000 Nüf. yerler
5 000 - 10 000 " "
1 000 - 5 000 " "
1 000 den az " "
İl merkezi ÇANAKKALE
İlçe " Gelibolu
Bucak " Umurbey
Köyler Yeniceköy
Ölçek 1 : 1 000 000
0 10 20 30 40 50 km

KROKİ — 2

25 nisan 1915 te Türk savunmasını ve Müttefik plânını gösterir Kroki

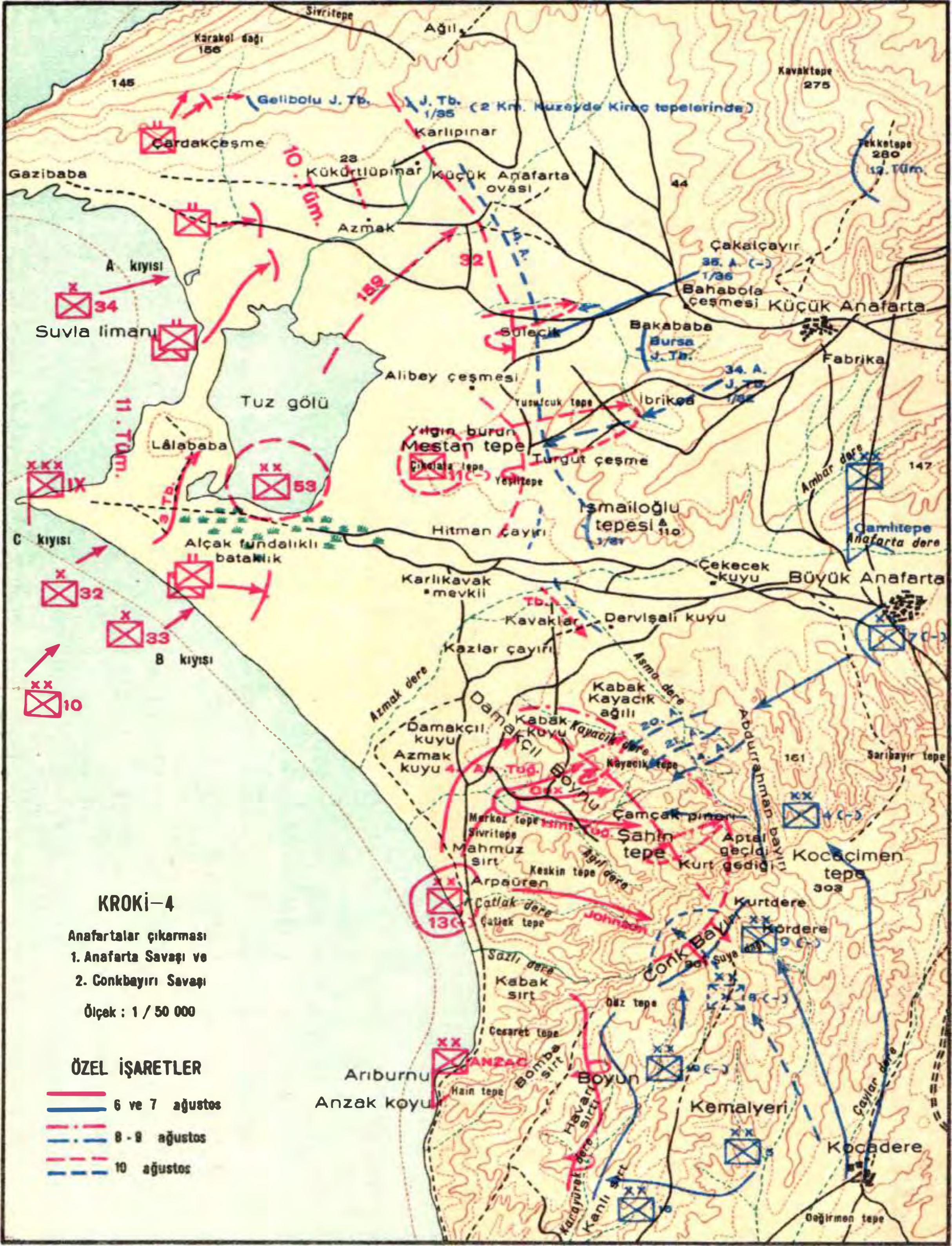
Ölçek: 1/350.000

Müst.
Saros körfezi etrafında
5
GÖSTERİŞ ÇIKARMASI
Beşinci
7
III
Gelibolu
SAROS GRUBU
Tayfur
S.J Gelibolu
Lâpseki
Kavaktepe
Kireçtepe
Tekketepe
ARIBURNU (KUZEY) GRUBU
Tuzla L.
III 77
B. Anafarta
Yalova
Kocaçimentepe
19(-)
19
9
Conkbayırı
Avustr. — Y. Zeland
Arıburnu
A. N. Z. A. C.
Avustr.
Düztepe
27(-)
9
Hint
Eceabât
Kabatepe
Kilidülbahir
25(-)
ÇANAKKALE
Alçıtepe
Kirte
26(-)
SEDDÜLBAHİR (GÜNEY) GRUBU
Teke burnu
Dz. İng.
9 İng.
Morto Limanı
Seddülbahir
Müst. 1. Tüm.
Fr.
26. A.
Kumkale
ASYA GRUBU XVI. KOR.
Truva
3
GÖSTERİŞ ÇIKARMASI
Yeniköy
11
Güney bölgede
Ç. Kale J.

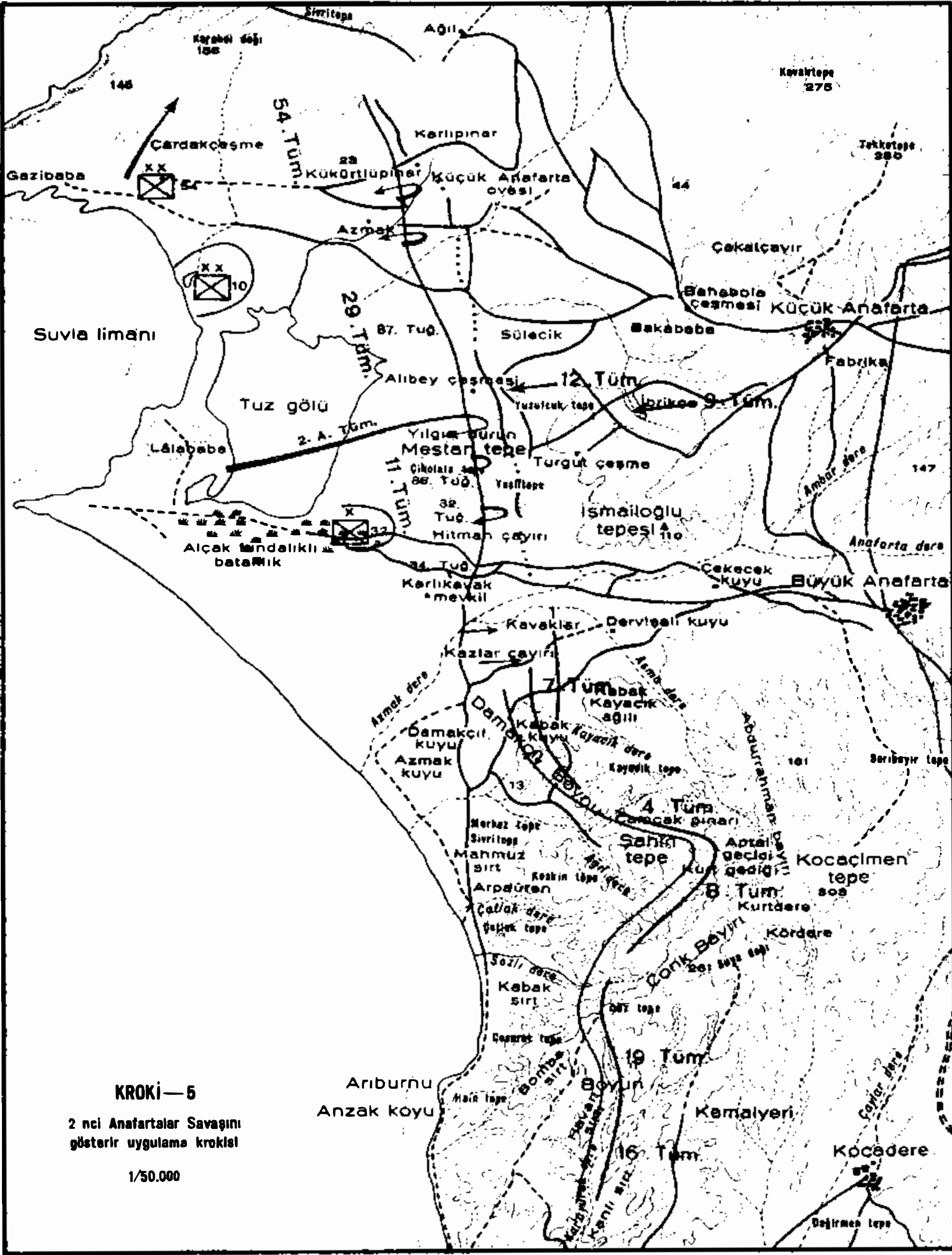

KROKİ — 3

25 nisan 1915 sabahı Müttefik çıkarması ve harekât hedefleri

Sivritepe
Ağıl
Karakol dağı
156
145
Kavaktepe
275
Gelibolu J. Tb.
J. Tb.
1/35
Karlıpınar
Çardakçeşme
10. Tüm.
Tekketepe
280
12. Tüm.
Gazibaba
23
Kükürtlüpınar
Küçük Anafarta ovası
44
Azmak
32
Çakalçayır
A kıyısı
159
Bahabola çeşmesi
34
Küçük Anafarta
Suvla limanı
Sülecik
Bakababa
Bursa J. Tb.
Fabrika
Alibey çeşmesi
34. A.
J. Tb.
Tuz gölü
Yusufcuk tepe
İbrikce
11. Tüm.
Yılgın burun
Mestan tepe
Lâlababa
Turgut çeşme
Çikolata tepe
11 (-)
Yeşiltepe
IX
53
Ambar dere
147
3. Tb.
İsmailoğlu tepesi
110
Hitman çayırı
C kıyısı
Alçak fundalıklı bataklık
Çamlıtepe
Anafarta dere
Çekecek kuyu
Büyük Anafarta
32
Karlıkavak mevkii
Tb.
Kavaklar
Dervişali kuyu
33
7 (-)
B kıyısı
Kazlar çayırı
Asmalı dere
10
Kabak Kayacık ağılı
Azmak dere
Damakçıl
Kabak kuyu
Kayacık dere
20. A.
Abdurrahman bayırı
Damakçıl kuyu
Azmak kuyu
Kayacık tepe
161
Sarıbayır tepe
Boyun
4 (-)
Merkez tepe
Sivritepe
Çamçak pınarı
Şahin tepe
Aptal geçidi
Mahmuz sırt
Kurt gediği
Kocaçimen tepe
303
Keskin tepe
Ağıl dere
Arpaüren
Kurtdere
Çatlak dere
Çatlak tepe
Johnston
13 (-)
Kördere
9 (-)
Conk Bayırı
Sazlı dere
Suyatağı
Kabak sırt
Düz tepe
Cesaret tepe
ANZAC
Bomba sırt
Boyun
Arıburnu
Hain tepe
Anzak koyu
Kemalyeri
Havari sırt
Çaylar dere
Kocadere
Karayürek dere
Kanlı sırt
16
Değirmen tepe
KROKİ–4
Anafartalar çıkarması
1. Anafarta Savaşı ve
2. Conkbayırı Savaşı
Ölçek : 1 / 50 000
ÖZEL İŞARETLER
6 ve 7 ağustos
8 - 9 ağustos
10 ağustos

KROKİ — 5

2 nci Anafartalar Savaşını gösterir uygulama krokisi

1/50.000

KROKİ — 6

Anafartalar ve yaz hrk. dan Anafartalar ve Arıburnu Bölgelerinin boşaltılmasına kadar iki taraf durumunu gösterir kroki

Ölçek = 1/350.000

Saros körfezi

BİRİNCİ ORDU

Birinci

Beşinci

4

Gelibolu

Tayfur

Mürettep

Kavak tepe

9

5

Tekketepe

6

12

ANAFARTALAR GR.

B. Anafarta

7

Sarıbayır

Yalova

4

8

Kocaçimentepe

19

16

Eceabât

11

KUZEY GR.

Kilidülbahir

ÇANAKKALE

BEŞİNCİ ORDU

1

GÜNEY GR.

Kirte

Alçıtepe

10

13

14

54

53

Tuzla L.

10

2

11

13

Av.

Z.

Av.

Arı burnu

Av.

Av.-Z.

ing. 29

ing. 52

ing. 42

Hint

Fr. 1

2 Fr.

Seddülbahir

Kumkale

3

ASYA GR.

2

KROKİ — 7

En son tutulan cephe 7 ocak 1916

Sarı tepe

İkiz koyu

Kirte D.

Kanlı D.

Çatal D.

Morto D.

Teke koyu

Morto Limanı

Seddülbahir

Ertuğrul koyu

En son tutulan cephe (7 ocak 1916)

Çiang Kay - şek ile yakın iş birliği yaparak Ho Ying - çin'e karşı cephe almıştır. Yunnan'da Amerikalılarla çarpışan Çin ordusunun komutanı olarak, Amerikan askerî makamlarının takdirini kazanmıştır. 1944 - 1946 yıllarında millî savunma bakanı olmuş, 1946 - 1948 yıllarında genel kurmay başkanlığı, 1948 - 1949 yıllarında ise Formoza valiliği ederek, Çin iç harbi için asker yetiştirmiştir. Mart 1950 den beri başbakandır.

ÇEN HE (doğ. 1350 - 1360 yılları arasında - ölm. 1433), Çin denizcisi ve gezgini. Yunnan eyaletinde doğduğu anlaşılıyor. 1405 yılında 62 gemiden meydana gelen bir filonun başında bulunarak, aş. yu. 28 bin askerle yola çıkmış, Çin Hindi'nin doğu kıyılarından geçerek Cava adasının kıyılarına varmış, daha sonra Andaman Denizi ve Palk Boğazı yolu ile Hindistanın batı kıyılarına gelmiştir. Ç. H. nin yaptığı birinci yolculuğun son durağı Kalikut şehri idi. Ç. H. bir yandan deniz yollarının araştırılmasını ve deniz yollariyle ticaret münasebetlerinin kurulmasını, bir yandan da Timur imparatorluğuna karşı müttefikler bulunmasını görev olarak almıştır. Ç. H. nin ilk yolculuğu iki yıldan çok sürmüştür. Sonradan 25 yıl içinde altı gezi daha yapmış, Vietnam'ı, Tayland (Siyam) ı, Malakka yarımadasını, Cava, Sumatra ve Seylân adalarını, Hindistanı, İranı ve Arabistanı ziyaret etmiş ve Afrikanın doğu kıyılarına varmıştır. Ç. H. alım satım bağlantıları kurmuş, Cava ve Sumatra adalarında dayanma noktaları meydana getirmiştir. Bazı kere korsanlarla savaşmak zorunda kaldığı gibi, bazı devletlerin silâhlı kuvvetleriyle de çarpışmıştır. Bu arada Seylân adasının merkezine saldırmış ve Seylân hükümdarını tutsak olarak almıştır. Onun ziyaret ettiği yerlerden bir kısmı Çine yıllık vergi vermek zorunda kalmıştır.

Ç. H. nin gezileri Avrupalılar tarafından yapılan büyük coğrafi buluşlardan önce gerçekleştirilmiştir. Onun Portekizlilerden 80 yıl önce Afrika kıyılarına vardığı ve Somalide Mogadişu, Berbera ve Cuba'yı ziyaret ettiği anlaşılıyor. Bu geziler Hint Okyanusu ve Malaya takımadaları çevresindeki ülkelerle Çin arasında düzenli alım satım bağlantılarının kurulmasını sağlamış, güneydoğu Asya ülkelerinde Çin kültürünün yayılmasını kolaylaştırmış ve Çin coğrafyasını yeni bilgi ve verilerle zenginleştirmiştir.

ÇEN KUO - FU (İng. **Ch'en Kuo - fu**) (1892 - 1951), Çinli politika adamı. Çekyang'da Vusing kasabasında doğmuş ve orada ölmüştür. Çin Kuomintang Partisinin lideri Çen Li - fu (b. bk.) nun kardeşidir. 1913 te Yuan Şih - kay'a karşı Sun Yat - sen'i tutmuştur. Bu süre içinde Kuomintang'ın liderleriyle, özellikle Çiang Kay - şek'le tanışmıştır. 1918 den sonra pamuk ticareti, esham ve tahvilât üzerinde çalışmıştır. 1926 da Kuomintang'ın merkez yürütme kurulu üyesi olmuştur. 1928 de kardeşiyle birlikte Özel Güvenlik Örgütü diye adlandırılan ve sonradan Kuomintang'da örgütlendirme bakanlığı ve öteki devlet dairelerinin kilit noktalarına hâkim olan örgütü kurmuştur.

ÇEN Lİ - FU (İng. **Ch'en Li - fu**) (doğ. 1899), Çinli politika adamı. Çiang Kay - şek'in yakını, Çin Kuomintang Partisinin lideri, Çen Kuo - fu (b. bk.) nun kardeşi olan Ç. L. Çekyang'da Vusing kasabasında doğmuştur. Amerika Birleşik Devletlerinde teknik alanda yüksek öğrenim yapmıştır. 1928 de kardeşiyle birlikte Özel Güvenlik Örgütü adı altında gizli polis örgütünü kurmuştur. 1929 da Kuomintang'ın genel sekreteri olmuştur. 1938 - 1944 yılları arasında hükümette millî eğitim bakanlığı, 1944 - 1948 yılları arasında ise Kuomintang'da örgütlendirme bakanlığı yapmıştır. Birkaç arkadaşı ile birlikte birçok resmî banka ve ticarî kurumların kontrolünü ele almıştır. Hayat felsefesi üzerine yazdığı kitabı *Philosophy of Life* (Hayat felsefesi) adı altında İngilizceye çevrilmiştir.

ÇEN LYAN (1143 - 1194), Çinli filozof. Çu Si (b. bk.) nin ileri sürdüğü idealist görüşlere karşılık, eşyadan ayrı olarak hiçbir «kanun» ya da «prensip» tanımamış, «kanun» ların ancak soyut eşyada var olduğunu kabul etmiştir. Ç. L. ın görüşüne göre, bilimin insanların maddî ihtiyaçlariyle ilgili konular üzerinde durması gereklidir.

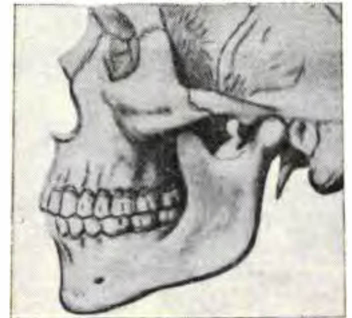
ÇEN TU - ŞİU (İng. **Ch'en Tu - siu**; 1879 - 1942), Çin düşünürü ve politika adamı. Çinde Hwaining'de doğmuş, orada ölmüştür. 1917 de Çin edebî renaissance'ında önemli bir rol oynamış, 1921 de Çin Komünist Partisinin kuruluşunda görev almıştır. 1927 ye kadar bu parti onun yönetimi altında kalmıştır. 1927 de Mao TSe - tung'un önderliğini yaptığı muhalif bir grup tarafından partiden çıkarılmıştır. 1933 te Şanghay'da Kuomintang üyeleri tarafından yakalanmışsa da, 1937 de affedilerek serbest bırakılmıştır.

ÇENAB ya da ÇİNAB (İng. **Chenab, Chinab**; eski adı: Yun. **Akesines**, Lât. **Acesines**), kuzey Pakistanda Pencab (= beş su) bölgesinin adını meydana getiren büyük ırmaklardan biri. Keşmir dağlarından çıkıp güneybatıya doğru akar, Sutlej ırmağı ile birleşerek Sint (Indus) ırmağının doğu kollarından biri olan Pancnad'ı meydana getirir. Uzunluğu aş. yu. 1 126 km dir.

ÇENCU ya da ÇÖNCU (Japon. **Zenshu**), Korede Çölla - pukto eyaletinin başkenti. Nüfusu 51 000 (1941) dır.

ÇENÇU, Hindistanda, Haydarabad (Hyderabad) ve Andhra bölümlerinde yaşıyan bir kavim. Aş. yu. 13 000 kişilik bir topluluk meydana getiren bu kavim, Dravid dilleri (b. bk.) ailesine giren Telugu dilini konuşur. Fizik yapı bakımından Ç. larda pek çok *négro - australoïde* çizgi göze çarpar. Ürün devşirme, avcılık ve çiftçilikle geçinirler. Sosyal düzenlerinde ilkel özellikler (totem adları taşıyan ve *exogamie*'ye dayanan soylar, *levirat*) vardır. Aileleri bir eşli (monogame) dir. Köyleri plânsız olarak kurulmuş birtakım kulübelerden meydana gelmiştir. Kulübeleri yuvarlak olarak bir direk çevresinde kurulur. Duvarları bambudan örülür ve balçıkla sıvanır. Konik çatıları yaprak ve otla örtülür. Erkekler, giyecek olarak dize kadar gelen bir sargı kullanırlar. Bunu bir bel kayışı ile tesbit ederler. Kadınlar ise kalçalara kadar gelen bir sargı ile özel bir korsa kullanırlar. Süs olarak yapma inciler ve bilezikler takarlar. Erkek ve kadınlar saçlarını topuz biçiminde bağlarlar. Ç. lar güneşe ve yer, gök ve hastalık tanrılarına taparlar. Ç. lar arasında Hinduizm de az çok yayılmıştır.

ÇENE, hareketleriyle ağzın açılmasını, kapanmasını, yakalamayı, ısırmayı ve çiğnemeyi sağlıyan yapı. Ç., omurgalılarda kemikler ya da kıkırdaklarla desteklenir ve genel olarak dişler, boynuzsu levhalar ya da boynuzsu bir katla donatılmış bulunur. Ağzın çevresi yalnız yumuşak bölümlerden ya-

ÇENE (alt ve üst)

pılmışsa, yani ağzı destekliyen bir iskelet yapısı yoksa, Ç. terimi kullanılmaz. Bazı basit organizmalılar bir yana bırakılacak olursa, bütün omurgalıların Ç. si alt ve üst olmak üzere iki bölümdür. Üst bölüm çoğu zaman ve memelilerde daima, kafatasına sımsıkı yapışıktır; alt bölüm ise oynaktır. Omurgasızlarda ağız çevresinde yer alıp ısırma ya da çiğneme organı işini gören yapılara Ç. denilir. Özellikle eklembacaklılarda mandibula (b. bk.) lara, maxilla (b. bk.) lara ve yan yana gelip kapanan ağız uzantılarına da Ç. adı veril r. İnsan Ç. si için bk. ANATOMİ.

Antropoloji: Antropolojide insan Ç. sinin, insanın oluşumunun izlenmesi bakımından bellibaşlı bir önemi vardır. Bu incelemede özellikle alt Ç. nin az çok yatay olan ana parçası ile az çok dikey olan ve kafatasına eklemlenen kolları arasındaki açı ölçülür; bu açı yaşa, cinse ve ırka göre değişir. Bir de alt çenenin yuvarlak alt çıkıntısı göz önünde tutulur. Fosillerden ve özellikle Heidelberg Adamı'nın fosilinden elde edilen alt Ç. lerde bu çıkıntı çok iridir.

ÇENE AYAĞI (tekil: *pes maxillaris*, çoğul: *pedes maxillares*), Kabuklular (*Crustacea*) da görülen bir ağız ekstremite (hayvan vücudundan uzanan her hangi bir hareketli parça) si olup maksiller (ağız parçalarının son çiftleri) arkasında bulunur ve besin almaya yardım eder.

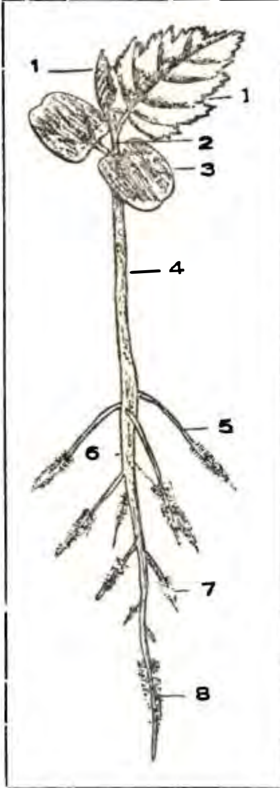
ÇENEK (Fr. Cotylédon), tohumlu bitkilerin tohumlarının çimlenmesi ile embriyolarından meydana gelen ilk yaprağa ya da yapraklara verilen ad. Bu yapraklara *çim yaprakları* da denilir.

Her tohumda ana bitkinin küçük bir benzeri vardır ki buna embriyo denilir. Yani embriyo, ana bitkinin bütün karakterlerini kapsıyan küçük bir yavrusudur. Tohumun çimlenmesi, bu embriyonun tohumdan çıkıp gelişmesidir. Normal yapraklardan farklı olarak, bitme konisinden meydana gelmeyip embriyodan meydana gelen yapraklar, çenek ya da kotiledon yapraklarıdır. Bunlar, çim bitkisinin ilk özümleme organlarıdır.

Monocotyledoneae (bir çenekli bitkiler) sınıfında bir, *Dicotyledonae* (iki çenekliler) sınıfında iki, bazı *Gymnospermae* (açık tohumlu) bitkilerde çok sayıda (2 - 15 tane) yapraktan meydana gelir.

Ç. yapraklarının yapıları, normal yapraklara göre daha basittir. Bunlar, çoğu kısa saplı, tam kenarlı, etlice yapraklardır.

Ç. yapraklarının ömürleri kısa olup normal yapraklar çıkınca dökülür. Yalnız tropik bölgelerde yetişen *Gesneriaceae* familyasından *Monophyllaea* ile *Streptocarpus* cinslerinden bazı türlerde Ç. yapraklarından başka yaprak çıkmaz. Ç. yaprakları gelişerek normal yaprakların görevini görür.

ÇENEK: Carpinus (Gürgen cinsi) nin çim bitkisi: 1. Normal yapraklar, 2. Epikotil, 3. Çenekler, 4. Hipokotil, 5. Yan kökler, 6. Anakök. 7 - 8. Kök emici kıllar

ÇENELİ AĞIZLILAR (*Gnathostomata*), yeni hayvan sınıflandırmalarına göre, Omurgalılar (Vertebrata) kolunun kemikli ve kıkırdaklı balıklar gibi çeneleri olan türlerini içine alan bir üstsınıfı.

ÇENESİZLER (*Agnatha*), yeni hayvan sınıflandırmalarına göre, Omurgalılar (Vertebrata) kolunun Yuvarlak ağızlılar (Cyclostomata) gibi çeneleri olmıyan, omurgalı hayvanları içine alan bir üstsınıfı.

ÇENG, Çinde 619 - 621 yılları arasında Loyang'da hüküm süren bir sülâleye verilen ad.

ÇENG (Çin imparatoru): bk. TS'İN Şİ-HUANG - Tİ.

ÇENG HO (İng. **Cheng Ho**), Çinli amiral. Yunnan'da doğmuştur. Ming sülâlesinden İmparator Yung Lonun sarayında 1405 - 1407 yılları arasında harem ağası idi. Filipin adaları, Borneo, Cava ve Sumatra'ya gönderilmiş, 1408 - 1411 yılları arasında Seylân'a kadar gitmiş ve bu memleketin kıralını harb esiri olarak Çine getirmiştir. 1412 - 1424 yılları arasında ticaret amaciyle Malaya ülkelerine daha dört sefer yapmıştır. Yedinci deniz seferinde Hürmüz boğazına kadar gitmiştir (1430 - 1434).

ÇENGÇOU (Coğ.): bk. ÇENGSİYEN.

ÇENGEL ÇENELİLER (*Plectognathi*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının, Kemikli balıklar (Teleostei) takımının bir alttakımı. Yüzme keseleri kapalıdır. Karın yüzgeçleri körelmiştir. Gövdeleri çıplak ya da kemik yapraklar ile kaplı ya da dikenlidir. Eğe kemikleri yoktur, omur sayıları azalmıştır. Solungaç kapakları az çok körelmiştir. Çotiragiller (Balistidae), Sandık balığıgiller (Ostraciontidae), Dört dişligiller (Tetrodontidae), Ay balığıgiller (Molidae), Kirpi balığıgiller (Diodontidae) gibi familyaları vardır.

ÇENGEL SAKIZI (*Chondrilla juncea L.*), Bileşikgiller familyasından, köklerinden özel bir sakız (*çengel sakızı*) çıkarılan, bitki. Yapılan sakız. Yurdumuzda da çok yaygın olan bu bitki, çok yıllık, 30 - 130 cm yüksekliğinde, kuvvetli köklüdür. Daha çok çayırlarda, kumlu ve kurak yamaçlarda, yol kıyılarında, tarla ve nadaslarda rastlanır. Genel olarak Avrupa, Akdeniz çevresi, Orta Asya ve Kuzey Amerikada yetişir.

ÇENGELKÖY, İstanbulda, Boğaziçinin Anadolu kıyısında, Üsküdar ilcesinin Beylerbeyi bucağına bağlı bir köy. Ç. Beylerbeyi ile Vaniköy arasında olup köprüden 7 - 8 km uzaklıktadır. Evliya Çelebiye göre, İstanbul alındığı sırada burada birtakım çengeller bulunduğu için bu köye Ç. adı verilmiştir. Bu köyde çeşitli gemi çapaları ve bu arada çengel çapalar da yapıldığı için Ç. adının verilmiş olduğu yolunda bir söylenti de vardır.

Çamlıca tepesi ile Çakal Dağı eteklerinden gelen ve iki yanı bağ ve bahçelerle örtülü bulunan Bekâr Deresi Ç. ün içinden geçer. Ç. bu derenin denize döküldüğü yerde, üç büyük mahalleden kurulmuş önemli bir köydür.

Ç. ün tanınmış gezinti ve eğlence yeri Havuzbaşı'dır. Geniş bir vâdi olan Havuzbaşının doğu ve kuzey yan'arını Çakal Dağının sırtları poyraz rüzgârından korumaktadır. Vâdinin kuzeydoğusunda 20 m ye yakın yüksekliği olan Zurnacı Kayası vardır. Bu vâdiden akan Havuzbaşı Deresi Ç. ile Beylerbeyi arasında sınırdır.

Ç. de Ömer Efendi Camii (Yeni Cami), İskele Camisi, Abdullah Paşa Camii, Kad rî şeyhi ve Şeyh Nevruz tekkeleri, Aya Yorgi kilisesi gibi tapı naklar ve birçok çeşmeler vardır. Bu çeşmelerden, köyün hamamının yanında olduğu için Hamam Çeşmesi denilen çeşme tanınmış olup sonradan vezir Yusuf Ziya Paşa tarafından esaslı surette onarılmıştır.

Bugün İstanbulda bağ ve bahçelik bir yer olarak tanınan Ç. daha çok yazlık sayılır. Ç. ün özellikle ayvası ve hıyarı tanınmıştır.

ÇENGELLİ KURTLAR (Zoo.): bk. KANCALI KURTLAR.

ÇENGELOĞLU TAHİR PAŞA (ölm. 1851), II. Mahmut ve Abdülmecitdevri kaptan - ı deryalarından. Doğuştan Karadenizli olup küçük yaşta gemiciliğe atılarak Mısır ve Cezayir ocaklarında leventlik ettikten sonra, İstanbula gelmiş ve tersaneye girerek topçu olmuştu. Bu arada armatörlerden Çengeloğlu Halil kaptana damat olduğundan kaynatasınınsanı ile tanınmıştır.

Atılgan, becerikli ve bilgili bir gemici olduğu kadar yabancı dilleri de bildiğinden tersanede yoldaşları arasında çabucak kendini göstermiş ve kısa süre içinde yükselerek riyale (tuğamiral) olmuştu. Yunan ayaklanması geliştiği yıllarda (1826) Misolongi (Yun. Mesolongion) kuşatması başladığı sırada kaptan - ı derya Hüsrev Paşa tarafından patrona (koramiral) lığa yükseltilmişti. 1827 de Hüsrev Paşanın azli üzerine mîr - i - mîranlık rütbesi de verilerek donanma - yi hümâyûn başbuğluğuna getirilmiştir. Böylece Osmanlı deniz tarihinde ilk olarak patrona rütbesindeki bir kaptana beylerbeyilik ve paşalık rütbe ve sanı verilmiş oluyordu.

Ç. T. P. bundan sonra Osmanlı donanmasını hızla hazırlıyarak Kûh - i Revan kalyonuna forsunu çekmiş ve 24 parçalık filosu Mısır donanması ile birleşmek üzere İskenderiyeye gitmiştir. Burada Mısır donanmasının Navarin'de yatmakta olduğunu öğrenince oraya yönelmiş ve 19 mayıs 1827 de Navarin'e gelerek Mora seraskeri İbrahim Paşanın emrine girmiştir. Ayaklanan Yunanlılara yardım etmek üzere gelen müttefik filonun amirallerinden Fransız amiralinin İbrahim Paşayı ziyaretinde paşanın yanında bulunduğu halde, görüşmelerin dışında bırakıldığına kızarak gemisine çekilmiş ve İbrahim Paşa ile ilişiğini kesmiştir. İbrahim Paşa da Ç. T. P. ya duyduğu güvensizlikten Moradaki orduyu teftişe giderken, Osmanlı - Mısır donanmaları komutan vekilliğine Tahir Paşayı getirmemiştir. Bu durum donanmalar arasında ayrılığa sebep olmuş, bunu anlıyan müttefik filo komutanı Amiral Sir E. Codrington, İbrahim Paşanın yokluğundan da faydalanarak, 20 ekim 1827 günü Osmanlı - Mısır donanmasına saldırmış, donanmayı yok etmiştir. Savaştan sonra Kûh - i Revan harap olduğundan Mecrâ - yi Zafer korvetine binen Tahir Paşa, gemileri yanan denizcileri karadan İstanbula yolladıktan sonra, altı kaptanla birlikte artık İbrahim Paşadan izin almayı gereksiz bularak Çanakkale Boğazına gelmiştir. Burada donanma başbuğluğundan alındığını bildiren emri öğrenmiş ve İbrahim Paşanın verdiği rapora dayanılarak Edirneye sürülmüştür. Navarin Savaşından cesaret alan Yunanlıların Sakıza asker çıkarmaları üzerine Edirneden getirilen Tahir Paşa, yeniden donanma başbuğluğuna atanarak Sakıza yardıma gönderilmiştir. 12 mart 1828 de Sakıza çıkarak bu kalede kuşatılmış kalan Yusuf Paşayı kurtardığı gibi, Yunan gönüllüleri ile gelmiş olan Sakız komutanı Fransız albayı Ch. N. Fabvier'yi de adadan çekilmek zorunda bırakmıştır. Bu başarısı üzerine tersane nazırlığına getirilmiştir. Bu sırada 1828 - 1829 Türk - Rus Harbinin başlaması üzerine kara kuvvetlerine geçerek, Şumnu'da topladığı fedailer ile Ruslara karşı başarılı savaşlar vermiş ve topçu ferikliğine yükseltilmiştir. Harbden sonra İskenderiyede yatmakta olan Osmanlı donanmasını İstanbula getirmiştir. Fransızların yarattıkları Cezayir olayı üzerine bir firkateynle 10 mayıs 1830 da Cezayirdeki Fransız abluka filosu amirali ile buluşmuş, ancak, Fransızlar Cezayire girmesine müsaade etmediklerinden Toulon'a giderek oradaki amiralle görüşmüşse de, bir sonuç alamamıştır. Bu sırada Yazıcıburnuna asker çıkaran Fransızların kısa bir savaştan sonra Cezayiri almış oldukları haberi geldiğinden Tahir Paşa dönmek zorunda kalmıştır. 1832 de vezirlik rütbesi ile kaptan - ı deryalığa getirilmiştir. Birinci kaptan - ı deryalığında en başarılı iş olarak Trablusgarb'in Osmanlı egemenliğine sıkıca bağlılığını sağlıyacak tedbirleri almıştır. 1836 da kaptan - ı deryalıktan ayrılarak topçu müşiri olmuş, 1837 de Meclis - i Vâlâ üyeliğine getirilmiş, 1841 de ikinci olarak kaptan - ı deryalıkla Türk donanmasını yeni ihtiyaçlara göre düzenlemiş ve Tanzimata uygun yeniliklerle donanmaya bağlı kişilerin rütbe ve sanlarını yeni görüşe göre düzenlemiştir. Bu sırada Giritte başgösteren bir Rum ayaklanmasını da hızla bastırmış, 1843 te donanma komutanlığından ayrılarak 1845 te Edirne, 1847 de Bosna valiliğine getirilmiştir. Bosnada ölmüş, İstanbula getirilerek Eyübe gömülmüştür.

ÇENGELPAT(İng. **Chengelpatt, Chingleput**), Hindistanın Madras bölümünde, Madras şehrinin güneyinde bir yöre. Ürünleri pirinç, indigo, sert kabuklu yemişler ve akdarıdır. Yörenin başşehri de aynı adı taşır. Yüzölçümü 4 946 km², nüfusu 1 823 955 (1941) tir.

ÇENGİ, düğünlerle başka eğlencelerde kadın oyunculara verilen ad. Eskiden özel örgütleri vardı. Ç. topluluğuna *kol* denilir ve *kolbaşı*'nın adı ile anılırdı. Ç. kolu, kolbaşı, yardımcısı, on iki oyuncu ve *sıracı* denilen dört kişilik

ÇENGİ

bir saz topluluğundan meydana gelirdi. Ç. ler, göz alıcı üstlükleri ve oyunları ile vazgeçilmez bir eğlence öğesi idi. Bugün yurdumuzun bazı küçük kasabalarında arasıra Ç. lere rastlanır.

ÇENGSİYEN (İng. **Chenghsien**) **ya da ÇENGÇOU** (İng. **Chengchow**), doğu Çinde, Honan eyaletinde, Hoangho (Sarı Irmak) ırmağının güneyinde, Kaifeng'in 64 km batısında, Peiping (Pekin) den Hankov'a giden demiryolu ile Çangan (Siking, Siyan) dan Tunğhay'a giden demiryolunun kavşak yerinde bir şehir. Nüfusu 594 700 (1953) dür. 1938 - 1947 yılları arasında Huangho üzerinde bulunmuş, ancak ırmağın yeniden kuzeydeki eski yatağına alınması üzerine güneyde kalmıştır. Büyük bir ticaret merkezi olan Ç. in, Peiping - Hankov demiryolunun Çangan - Tunğhay demiryoliyle birleşmesi üzerine önemi bir kat daha artmıştır.

ÇENGTEH (İng. **Chengteh, Cheng - te**; eski adı: **Cehol,** İng. **Jehol**), kuzeydoğu Çinde, Mançuryanın güneybatısında, 1955 te kaldırılan Cehol (b. bk.) eyaletinin başkenti. Nüfusu aş. yu. 60 000 (1952) dir. Şehrin tarihi, amatör avcılığı ile tanınmış Mançu imparatoru Kangsi'ye kadar çıkar. Bu imparator, avı bol olan bu dağlık bölgede 1701 de yazlık bir saray yaptırmıştır. Şehir, Çinli tacirlerin ve el sanatçılarının akın etmesi üzerine büyük bir gelişme göstermiştir. 1911 devriminden sonra demiryoluna bağlanan şehir, tanınmış bir ticaret merkezi haline gelmiştir.

ÇENGTU (İng. **Chengtu**) **ya da ÇİNGTU** (İng. **Chingtu**), orta Çinde, Seçuan eyaletinin, Minkiang ırmağının sol yakasında bulunan başkenti. Minkiang alüvyon konisinin tepesinde bulunan Ç. nun denizden yüksekliği 520 m, nüfusu 774 000 (1954) dir. Eski bir şehir olup üniversitesi ve gelişme halinde bulunan bir endüstrisi (demir, kösele, sabun fabrikaları) vardır. İpek endüstrisi önemlidir. 1952 den beri demiryolu ile Çungking'e bağlıdır. Ticaret merkezi olarak önemlidir. İkinci Dünya Harbinde, 1944 - 1945 yıllarında Amerikan uçakları tarafından bombardıman edilmiştir.

ÇENK, eski Türk sazlarından birine verilen ad. En çok harp'a benziyen Ç. çok eski çağlardan beri bilinmektedir. Eski Mısırlılar, Yunanlılar, Afrika yerlileri ve Çinlilerde de rastlandığına göre, Ç. in en eski çalgılardan biri olduğuna şüphe yoktur. Ç. in eski Türk müzik aletleri arasında da önemli bir yeri vardı.

Ç. çanak, boyun, perde, deste ve kirişler olmak üzere beş bölüme ayrılır. Çanak, tambura biçiminde olup tek parçadan ve daha çok zerdali ağacından yapılır; içi sırça parçaları ile tutkalla tutturulur, dışı lâke ile cilâlanırdı. Boyun bölümü, at boynu gibi uzun ve eğri olup uca doğru dört parmak kadar incelir. Perde bölümü zerdali ya da ceviz ağacından yapılır, iki karış üç parmak uzunluğunda olur. Ç. in genel olarak 24 kirişi vardır, 25 kiriş de olabilir. İlk 8 kiriş *had*, ikinci 8 kiriş *zir*, geri kalan 8 kiriş *müselles* adını alır. 25. kirişe gelince, 9 bam kirişine bağlanır. Bundan başka *nize* denilen bir ağaç parçası, Ç. in ortasından dört ucundan çalgıya tutturulmuştur. Ç. in akordu *had* tarafından, 15. kirişten başlıyarak önce *had* kirişleri; sonra *zir* kirişleri akort edilerek yapılır. Ç. çanağı sol kola alınarak çalınır. *Zirler* sol parmaklarla, ötekileri sağ parmaklarla hareket ettirilir. Sol elin şahadet parmağı sağ elin baş parmağının dokunduğu kirişin altındaki 4. kirişe, sağ elin şahadet parmağı 8. kirişe, baş parmağı ise 11. kirişe dokunacak şekilde ayarlanarak çalınırdı. Ç. çalanlara *çengi* denildiği gibi, daha sonraları bu kelime «dansöz» anlamında kullanılmıştır. Kanun'un bir başka çeşidi de Ç. adı ile anılır. Harp'ın önem kazanmasiyle, sonraları Ç. önemini kaybetmiştir.

ÇENKYANĞ (Coğ.) : bk. ÇİNKYANĞ.

ÇENSİ (İng. **Chensi**; eski adı: **Barköl, Barkol, Barkul**), batı Çinde, Sinkyanğ eyaletinin kuzeydoğusunda, Hami (Komul, Kumul) şehrinin aş. yu. 95 km kuzeybatısında bir şehir ve vaha. Nüfusu 10 000 dir.

ÇENTSZIYAY, Çinde bir yerleşme yeri. M. Ö. III. binyıldan ya da II. binyılın başlangıcından kalmıştır. Şantung eyaletinde Lunsançen şehrine yakındır. 1928 de bulunmuştur. Çevresi 5 m yüksekliğinde ve üstü parmaklıklı alçı duvarlarla kaplıdır. Evler yuvarlak olup alçı ile kaplıdır, ortalarında da alçıdan bir soba bulunur. Burada yaşıyanların tarım ile uğraştığı, inek, at, koyun, domuz ve köpek yetiştirdiği anlaşılıyor. Araç ve silâhlarını taştan, deniz hayvanları kabuklarından ve kemikten yaparlardı. Ç. da madenden yapılmış eşya bulunmamıştır. Alçıdan yapılma çanak çömlekler birçok hallerde (kara ya da sarı renkte) cilâlıdır.

Ç. tipindeki yerleşmelerin, Çinin ilk insan topluluklarının son evresine ait olduğu sanılmaktadır. Bugün Şantung ve Henan eyaletlerinde ve daha güneyde, Lunşan kültürü denilen kültüre ait pek çok yerleşme bilinmektedir. Çinli arkeologların çoğu, ilk Çin devletini kuran boyların kültür bakımından Lunşan ve Yanşao damgasını almış olduğu inancındadır. Bu devlet eski köleliğe dayanan Şan ya da İn (M. Ö. XVIII, XII. yüzyıllar) devleti olup kültürü, bronz çağının gelişmiş şehir kültürü idi.

ÇENTURIONE (İta. imlâsı: **Centurione**), **Paolo** (ölm. 1528), Genovalı İtalyan tüccarı, gezgini ve diplomatı. 1520 de Papa X. Leo'nun bir mektubunu Moskovaya götürerek Rus Prensliği ve Orta Asya yoliyle doğu Avrupa ile Hindistan arasında bir ticaret yolu kurulması sorusunu görüşmüştür. 1524 te Papa VII. Clemens tarafından tekrar Moskovaya gönderilmiş ve Rus prensi III. Vasiliy'e Türklere karşı bir kilise birliği kurulmasını teklif etmiştir. Bu teklif müsbet bir sonuç vermemişse de, Rus prensi, Ç. nin 1524 te yaptığı ziyarete karşılık olarak 1525 te Romaya D. Gerasimov (b. bk.) un başkanlığında bir elçilik kurulu göndermiştir.

ÇEPELARSKA REKA (Coğ.): bk. ÇAYA.

ÇEPKEN (Türkçe *çek-* kökünden: *çekmen* > *çekpen* > *çepken*), bir çeşit kısa ceket. Özelliği kollarının omuzlar üzerinden arkaya sarkacak şekilde yırtmaçlı oluşudur.

Türk kadın ve erkek giyiminde de Ç. kullanılmakla birlikte, kadınların giydikleri bütün kolludur. Bu bakımdan kadın ceketine Ç. yerine *fermene* ya da *salta* demek daha doğrudur.

Ç. erkek ve daha genel adiyle zeybek (efe) giyimlerindendir. Çok kere çuha, pek az da atlastan yapılır ve daima dizlik ya da yerine göre şalvar adı verilen kısa pantolonla aynı kumaştan takım olarak yapılır. Bazıları bu takıma salta ya da mintan adı verilen ceketi de eklerler. Fakat ceketi daha çok yaşlılar, Ç. i gençler giyer.

Zamanın modası ve çevrenin göreneğine göre dikilen takım, kara kaytanla işlenir. Özellikle Ç. in arka ve önleriyle kolları ve şalvarın cep ağızları, parça ve zırh kısmı özel

motiflerle bezenir. Bazı kere o kadar çok nakış yapılır ki Ç. in kumaşının rengini ayırdetmek bile güçleşir.

Önü açık olan Ç., tasma yakalı ve bele kadar boyludur. Kolu olmasaydı, bugünkü bolero'ya benzetilebilirdi.

ÇEPKEN

Ç. in giyilmesindeki kolaylık, hele kolların serbest olması dolayısiyle her türlü davranışa elverişli olması yüzünden, şalvar, kuşak ve ötekilerle birlikte Türkler arasında eskiden beri kullanılmıştır.

Nitekim Selçuklular devrinden kalma kabartma ve minyatürlerde az çok farklarla Ç. i görüyoruz. Osmanlıların ilk kuruluşlariyle ilgili kayıt ve resimlerden de Ç. in kullanıldığı anlaşılıyor. Ç. Tanzimattan önce Anadolunun her yerinde az çok biçim farkiyle giyilmekte idi.

ÇEPNİ, Oğuz boylarından biri. Reşidüddîn Ç. adının «nerede düşman görürse savaşır» anlamına geldiğini söyler. Gyula Németh (*A honfoglaló magyarság kialakulása.* Budapest, 1930. 54 - 55. s.), Ç. adının Kırgızca *çep* (= kalkan) ve Türkçe *çeper* (= duvar, çit, parmaklık) kelimeleriyle ilgili olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre, Ç. adı kök bakımından «koruyucu (birlik)» ve özellikle «sınır koruyucu (birlik)» anlamına gelmektedir. Ç. adındaki *-ni* eki *Beçenek - Beçene - Beçe* adlarında gördüğümüz *-ne* (*-na*, *-ne*, *-nı*, *-ni*, *-nu*, *-nü*) ekiyle birleştirilebilir. Aynı eke Çağatayca *tuzni* (= buzağı) kelimesinde de rastlanmaktadır. Kâşgarlı Mahmut 22 Oğuz boyu arasında Ç. leri de yazmakta ve onların hayvanlarına ve eşyalarına vurdukları damgalarının şeklini de vermektedir. (Bu damga Reşidüddîn'inkinden oldukça farklıdır. Reşidüddîn, Ç. lerin ongun, yani totem saydıkları hayvanın sungur olduğunu yazmaktadır.)

Ç. lerin öteki boyların çoğu gibi Selçuklu fetihlerine katıldıkları hakkında bilgi yoktur. Bununla birlikte, bu boydan önemli bir kolun Selçuklu İmparatorluğunun kurulmasında ve Anadolunun alınmasında rol oynamış olduğu kuvvetle söylenebilir. Ç. ler üzerine ilk tarihî bilgiye Selçuklu tarihçisi İbn - i Bîbî'nin eserinde rastlanıyor. Bu yazar, 1277 yılında Sinop'a saldıran Trabzon Rum İmparatorluğu kuvvetlerinin Ç. Türkleri tarafından bozguna uğratıldıklarını bildirmektedir. Ç. lerin ertesi yüzyıldan başlıyarak Trabzon İmparatorluğu topraklarına saldırıp Samsundan Trabzona kadar olan bölgeyi aldıkları anlaşılıyor. XIV. yüzyılın ikinci yarısında Ordu ve Giresun bölgelerinin egemeni olan Hacı Emir oğullarının Ç. lerden olması mümkündür. Hacı Bektaş Velâyetnâmesine göre, Hacı Bektaş - ı Velî'nin Horasan'dan gelerek tekkesini kurduğu Kırşehir yakınındaki Suluca Karayük halkı Ç. lerden idi. Bundan Hacı Bektaş'ın müritleri arasında Ç. lerin önemli bir yer tuttuğu anlaşıldığı gibi, Hacı Bektaş'ın da bu Oğuz boyundan olabileceği hatıra gelmektedir. Anadoludaki Ç. lerden önemli bir kısmın Şiî - Alevî oldukları bilinmektedir.

Ç. ler Akkoyunlu İmparatorluğunun kurulmasına katılmışlardır. Akkoyunlu İmparatorluğu kurucusu Uzun Hasan devrinde İlaldı adlı beyleri ile bu büyük hükümdarın başlıca seferlerinde bulunmuşlardır.

1. **Anadolu Ç. leri:** Anadolu Ç. leri XVI. yüzyılda Atçeken, Halep Türkmenleri, Ramazanlı ulusu, Dulkadırlı, Ulu Yörük adlı göçebe uluslar arasında ve Trabzon bölgesinde yaşamakta idiler.

Atçeken ulusu: Konya ilinin, kuzeyde Haymana ve doğuda Kayseriye kadar uzanan geniş yayla bölgesinde yarı göçebe bir halde yaşıyan oymaklar, Atçeken adiyle anılmakta idiler. Konya bölgesindeki bir Ç. oymağı da Koçhisar'da yaşıyan Unguş bölüğü toplulukları arasında bulunmaktadır. Fakat bu Ç. oymağının, Unguş bölüğü gibi, Koçhisar bölgesine Adananın Saruçam bucağından geldiği anlaşılıyor.

Halep Türkmenleri: Kanunî devrinde üç oymağa ayrılmışlardı. Bunlardan 53 ev kadar olan birinci oymak Antep'in kuzeydoğusundaki Rumkale bölgesinde oturuyor; ikinci oymak Danru'l - kethüda'nın yönetiminde Gündüzlü kazasında bulunuyor; üçüncü oymak da çok küçük olup Halep vilâyetinin doğusundaki bir yerde yaşıyor ve Başım Kızdılu adını taşıyordu. Rumkalede yaşıyan birinci oymak XVII. yüzyılın ortalarında Karabalar, Korkmazlu, Sarılı, Karalar v. b. obaları meydana getirmiş olup belgelerde kendilerine Oturak Ç. denilmektedir. Bu oturak Ç. ler, öteki Türkmen kolları gibi, 1690 da Avusturyaya karşı yapılan sefere çağrılmışlardır. Başım Kızdılu adını taşıyan oymağa gelince, bunların nüfusları çoğalarak türlü topluluklara ayrılmışlar, Adana, Aydın ve Saruhan illerine göç etmişlerdir.

Ramazanlı ulusu: Adana bölgesinde yaşıyan küçük bir oymaktır.

Dulkadırlı ulusu: İki küçük oymaktır.

Sıvas bölgesindeki *Ulu Yörük* arasında Oğuz boy adını taşıyan üç topluluktan biri olan Ç. ler, türlü bölümlere ayrılmışlardır ki, bunların çoğu kışlak adı verilen yerlerde otururlardı.

Trabzon Ç. leri: XVI. yüzyılda göçebe hayatını bırakmış olmakla birlikte, boy görenek ve geleneklerini yalnız o yüzyılda değil, ondan sonraki yüzyıllarda da kuvvetle saklamışlardır. Osmanlı coğrafyacılarından Mehmet Âşık, XVI. yüzyılın sonlarında yazdığı Mehâzıru'l - avâlim adlı eserinde, Trabzon bölgesinde yaşıyan Türk halkından önemli bir kısmın Ç. ler olduğunu ve Trabzon bölgesinin batı ve güney taraflarındaki dağların Ç. Dağları adiyle anıldığını yazarak, Trabzon bölgesindeki Ç. ler üzerine bilgi vermiştir.

2. **İran Ç. leri:** XVI. yüzyılın başında İranda kurulmuş olan Safevî devletinin askerlikte tamamiyle Türk boylarına dayandığı bilinmektedir. Safevîler hizmetinde bulunan bu Türk boyları arasında Ç. ler de vardı. Safevî kaynaklarındaki bir kayda göre, Şah Tahmasp'ın korucu denilen saray muhafızları arasında Ç. ler de bulunuyordu. Yine aynı hükümdarın emîrleri arasında Ç. lerden Maksut Beğ, Ç. korucularının başı Şah Kulu, Şah Ali Sultan, Süleyman Çelebi, Mehmet ve Celâl Ali Şah vardı. Bunlardan Şah Ali Sultan, Van egemeni olup Kanunî Süleyman'ın 1547 de burayı kuşatması üzerine şehri ona teslim etmiştir. Urmiye egemeni olan Süleyman Çelebi aynı yılda Kürdistan üzerine yaptığı bir akında başarısızlığa uğrıyarak Kürtler tarafından öldürülmüştür. Safevî hizmetinde bulunan bu Ç. ler önceleri Akkoyunlu ulusuna bağlı idiler.

Ç. lerin dili şimdiye kadar etraflı olarak araştırılmamıştır. Yalnız A. Caferoğlu, *Pallacı, Tahtacı ve Çepni dillerine dair* (Türkiyat Mecmuası'nda, XI, 1954, 41 - 56) adlı yazısında, Turgutlu'nun Çepnidere, Sarıçalı, Bektaş mahalleleriyle Somanın Ularca, Karaçam, Arpaseki ve Taştepe köylerinde yerleşmiş olan Ç. lerin dili üzerinde durmuştur. Yazarın topladığı verilere göre, Ç. lerin kendi aralarında özel bir dil kullandıkları anlaşılıyor. Bu dilde Anadolu Abdalları arasında kullanılan gizli dilin birçok özelliklerine rastlanmıştır.

ÇEPNİ ya da AKKAYA MADEN SUYU, Bolu yakınında, Bolu - Mudurnu şosesi üzerinde çıkan maden suları. Bu sular yüksekçe bir tepeden kaynar. Sıcaklığı 20° santigraddır. Karbondioksitli, kalsiyum karbonatlı bir sudur. Çok kireçli olduğu için çevresinde Denizli'nin Pamukkalesini andıran biçimde taşlar meydana gelmiştir. Bundan dolayı burası halk arasında Akkaya adiyle de anılır. Su, Çepni köyünün yanında birçok kaynaklardan çıkar. Birleşen sular bir gölcük meydana getirecek gibi birikmiştir. Çevresi çamlıktır. Sular, çağlayanlar yaparak düşer. Kaynaklardan, içilerek ve göle girilerek faydalanılır.

ÇERAĞ, «kandil» anlamında kullanılan bir tasavvuf terimi. *Çırak* biçiminde de kullanılan bu kelime, tarikatçılarca zeytin yağiyle ya da başka yağlarla yanan fitilli kandil anlamında kullanıldığı gibi, muma, hattâ elektriğe de Ç. denilir. Bektaşî ve Mevlevîlerde Ç. gülbankleri, tercemanları ve Ç. tekbirleri vardır.

Ç. dinlendirmek (tasavvuf terimi): Tarikat erleri, ***mum*** ya da ***kandil söndürme*** deyimini hoş görmedikleri için bunun yerine, ***sırretmek*** ya da ***dinlendirmek*** sözünü kullanırlar. Ayrıca Bektaşîlerde, sabahleyin meydana girilerek çerağcı tarafından henüz uyanık olan, yani yanmakta bulunan kanun Ç. ının, terceman okunarak ve nefesle üflenmeden elle söndürülmesi törenine de Ç. dinlendirmek denilir.

Ç. uyarmak ya da **Ç. uyandırmak** (tasavvuf terimi): Bektaşîlerde bir törene verilen ad. Bektaşîlerde ayn - ı cemden önce, yahut ayn - ı cem olmadığı vakit, muhabbet denilen içkili ve sazlı meclislerden önce tören yapılan oda (meydan) ya girilir (bk. MEYDAN) ve Taht - ı Muhammed, yahut Kürsî - i Gadîr - Hum denilen üç basamaktan ibaret bir kürsü üstünde duran kanun çerağı ile on bir şamdandaki mum, çerağcı tarafından tercemanlar okunarak yakılır. Bu törenden sonra canlar, yani Bektaşîler eskilik sırasiyle birer birer kalkıp babaya, Ç. a ve meydandaki makamlara niyaz (b. bk.) ederek yerlerine otururlar. Baba bir gülbank (b. bk.) çeker ve böylece tören biter.

Mevlevîlerde böyle özel bir tören yoksa da, Ç. uyarmak ve uyarırken terceman okumak vardır.

ÇERAKİSE (*Çerkes* kelimesinden Arapça kuralına göre yapılmış Osmanlıca bir kelime = Çerkezler), özel olarak Mısırda sürekli bir hâkimiyet kuran Çerkez asıllı kölemenlere verilen ad (bk. KÖLEMEN, MEMLÛK). Bunlara *Mülûk - i Çerâkise* ya da kışlalarının Kahire kalesinde bulunmasından dolayı *Memâlik - i Burciye* (*Burciyyûn*) adları da verilir. Eyyubî ve Türk kölemenlerinin geleneklerini sürdürmüş olduklarından, Selçuklu tarihinin son halkasını meydana getirirler. Normal olarak seçim yolu ile saltanat makamına gelirler ve sultan sanını taşırlardı. İlk Çerkez hükümdarı Ez Zâhir Seyfeddin Berkuk, 1382 de Mısır tahtını ele geçirmiş, böylece Ç. kölemenleri tarihi başlamıştır. 1389 da Türklerden II. Hacı El Mansur Nâsireddin bir yıl kadar Mısıra yeniden hâkim olabilmişse de, 1390 da Berkuk, saltanatı ikinci defa eline geçirmiştir. 1412 de Abbasî halifesi El Âdil Musta'in Bi'llâh birkaç ay Mısıra hâkim olmuştur. Bu iki kısa dönem dışında, 1382 den El Eşref Tomanbay'ın 13 nisan 1517 de Kahirede Yavuz Sultan Selime tutsak olduğu güne kadar, 135 yıl süren Ç. devrinde 22 hükümdar Mısır tahtına geçmiştir.

Çerkez hükümdarları

	Hükümdarın adı	Saltanat yılları
1.	Berkuk, Ez Zâhir Seyfeddin	1382 - 1399
	(1389 - 1390 yılları arasında Türklerden II. Hacı El Mansur Nâsireddin tekrar saltanatı bir yıl eline geçirmiştir.)	
2.	Ferec, En Nâsır Nâsireddin b. Berkuk	1399 - 1405
3.	Abdülâziz, El Mansur İzzeddin b. Berkuk	1405 - 1406
4.	Ferec, En Nâsır Nâsireddin b. Berkuk (ikinci defa)	1406 - 1412
5.	El Âdil Musta'in Bi'llâh Ebu'l - Fazl (Abbasî Halifesi)	1412
6.	Şeyh, El Müeyyed Seyfeddin	1412 - 1421
7.	Ahmed, El Muzaffer Şehâbeddin b. Şeyh	1421
8.	Tatar, Ez Zâhir Seyfeddin	1421
9.	Muhammed, Es Sâlih Nâsireddin	1421 - 1422
10.	Barsbay, El Eşref Seyfeddin	1422 - 1438
11.	Yusuf, El Azîz Cemâleddin b. Barsbay	1438
12.	Çakmak, Ez Zâhir Seyfeddin	1438 - 1453
13.	Osman, El Mansur Fahreddın b. Çakmak	1453
14.	İnal, El Eşref Seyfeddin	1453 - 1461
15.	Ahmed, El Müeyyed Şehâbeddin b. İnal	1461 - 1467
16.	Balbay, Ez Zâhir Seyfeddin	1467
17.	Temürboğa, Ez Zâhir	1467 - 1468
18.	Kayıtbay, El Eşref Seyfeddin	1468 - 1496
19.	Muhammed, En Nâsır Nâsireddin b. Kayıtbay	1496 - 1498
20.	Kansu, Ez Zâhir	1498 - 1500
21.	Canbolat, El Eşref	1500 - 1501
22.	Tomanbay, El Âdil Seyfeddin	1501
23.	Kansu El Gavrî, El Eşref	1501 - 1516
24.	Tomanbay, El Eşref	1516 - 1517

ÇERALAR (Lât. Ceratum, Fr. Çérats) [Kodeks], esası balmumu, şahım, zeyt, parafin ya da bunlara benzer cisimlerden ya da bunların karıştırılmasından ibaret, dıştan kullanılır hazır ilâçlar.

Ç. kalıplara dökülerek yapılır. Âdi ısı derecesinde katıdır; hafif ısıtılırsa sulanır.

ÇERAPUNCİ (İng. **Cherrapunji**), kuzeydoğu Hindistanın Assam bölümünde bir köy ve meteoroloji istasyonu. Silhet bölgesinin 46 km kadar kuzeybatısındaki Hasi tepelerinde, denizden 1 250 m yükseklikte bulunan bu istasyonda bugüne kadar yeryüzünün alabildiği en çok yağış (12 m) ölçülmüştür.

ÇERÇEN, batı Çinde, Sinkyang Özerk Uygur Çevresinde, Çerçen Darya üzerinde bir şehir. Nüfusu aş. yu. 15 000 dir. Yün ve ipek dokumacılığı ve halıcılık yapılır. Hayvan ürünleri elde edilir. Doğu Türkistanın güneyinden geçen ana yol boyunda, kervanların ve motorlu taşıtların geçtiği işlek bir yol uğrağı ve ticaret merkezidir.

ÇERÇEN DARYA, batı Çinde, Sinkyang Özerk Uygur Çevresinde bir ırmak. Kun - lun dağlarından çıkan ve buzullarla beslenen bu ırmağın kaynağı aş. yu. 5 000 m yükseklіktedir. Uzunluğu aş. yu. 800 km dir. Temmuz - ağustos aylarında Lob - nor'un güneybatısındaki bataklıklarda sona erer; yılın öbür aylarında aşağı yatağında kurur. Ç. D. Çerçen vahasının sulanmasında büyük bir yer tutar.

ÇERÇİ, Anadolu ve Rumelide köy köy dolaşarak ufak tefek eşya satan küçük esnaf. Ç. ler mallarını çoğu zaman para yerine yumurta, yün, tahıl v. b. ile değişirler. Bu eşyayı yere yayarak satan Ç. lere *yaymacı* ya da *dökmeci* de denilir.

Ç. ler kendi aralarında anlaşmak üzere özel bir dil de geliştirmişlerdir. Aralarında malın iyisini kötüsünü belirtmek, her hangi bir malın fiyatının yükselip alçaldığını alıcıya belli etmeden anlatmak için bu dilden faydalanırlar. Bu dil yabancılar yanında gizli olarak konuşulması gereken sorularda kullanılır. Yurdumuzun geniş bir bölgesinde kurulan pazar ve panayırlara katılan Ç. ler bu dili yerli kelimelerle zenginleştirmişlerdir.

ÇERÇİN İÇMESİ, Burdur şehrinin 14 km kuzeydoğusunda, Çerçin köyü yakınında, Burdur - Keçiborlu şosesi boyunda bir içme yeri. Çevresi çıplaktır. Kaynaktan çıkan su saniyede 1 l yi bulur. Bu su, geçtiği yere kırmızımsı demir tortuları bırakmıştır. Mide ve böbrek hastalıklarına karşı faydalıdır. Çerçin köyü halkı, bu suyu içme suyu olarak da kullanırlar. İçinde serbest Co_2 gazı bulunan hidrokarbonatlı ve sulfatlı kalevi sulardandır.

ÇERDAKLI, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinde, Ulyanovsk bölge (oblast) sinde, Ulyanovsk şehrinin 25 km doğusunda bir kasaba. Ç. çevre (rayon) sinin merkezi olan bu kasabada alkol ve yağ fabrikaları vardır. Çevresinde buğday, darı, çavdar, mısır, ay çiçeği ekilir; süt hayvanları, domuz yetiştirilir.

ÇERDIN, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Molotov bölge (oblast) sinde, Kolva ırmağı üzerinde, Solikamsk istasyonunun 111 km kuzeyinde bir şehir. Çevresinde buğday, çavdar, yulaf gibi tarla ürünleri yetiştirilir, hayvan (sığır, domuz, koyun) beslenir.

ÇEREK, Kafkasyada, Kabarday - Balkar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde bir ırmak. Baksan (b. bk.) ırmağının sağ kolu. Kafkas sıradağlarının kuzey eteklerinde bulunan Dıhsu, Agaştan, Bezengi gibi birtakım buzullardan çıkan iki kolun birleşmesinden meydana gelir. Uzunluğu (Bezengi buzulundan çıkan kola göre) 119 km dir. Ç. yukarı yatağında dağ ırmağı karakteri gösterir; aşağı yatağında ise düzlükte akarak birkaç kola ayrılır.

ÇEREMHOVO, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinde, Sibiryanın İrkutsk bölge (oblast) sinde, İrkutsk şehrinin 130 km kuzeybatısında, Transsibirya demiryolu üzerinde bir şehir ve istasyon. Nüfusu 124 000 (1956) dir (1926 da: 14 500, 1939 da: 65 900). Çevresinde Rusyanın Uzak Doğudaki en zengin kömür madeni yatakları bulunmuştur. Bu yataklarda 58 milyon ton maden kömürü bulunduğu sanılmaktadır. Bundan başka, fabrikaları (makine, bira, sömikok, tuğla ve kiremit) ve et kombinası vardır.

ÇEREMİSLER, Avrupada, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (Rossiyskaya Sovetskaya Federativnaya Sotsialistiçeskaya Respublika) ne bağlı Mari Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (Mariyskaya Avtonomnaya Sotsialistiçeskaya Respublika) nde yaşıyan bir ulus. Tatar, Başkurt ve Udmurt cumhuriyetleriyle Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Gorkiy, Kirov ve Sverdlovsk bölgelerinde de Ç. yerleşmeleri vardır. Sovyetler Birliğinde yaşıyan Ç. in sayısı 481 000 (1939) dir.

Ç. kendilerine *Mari* adını verirler. Rusya ve Avrupada eskiden beri kullanılan Çeremis adının kökünü bilmiyoruz. Bu adın ilk olarak VI. yüzyılda Got tarihçisi Jordanes tarafından tesbit edildiği ileri sürülmüşse de, verilerin gözden geçirilmesi sonunda Jordanes'in verdiği adın Ç. adiyle birleştirilemiyeceği kolaylıkla anlaşılabilir. Jordanes, Getica'nın 23. bölümünde, Got kıralı Hermanarich'in IV. yüzyılın ortalarında yönetimi altına aldığı kuzey kavimlerini sıralarken, *Sremniscans* adlı bir kavmi de saymıştır. Araştırıcılar tarafından Ç. adiyle birleştirilen bu ad, Getica'nın en güvenilir yazmalarında *Imniscaris*, *Imnascaris*, *Ymnascaris*, *Ymnascans* diye yazılmıştır. Bu şekillerin Ç. adiyle birleştirilemiyeceği açıktır.

ÇEREMISLER

Ç. adına ait en eski kayıtlar Rus kaynaklarında tesbit edilmiştir. Batı Avrupalılar Ç. i Rus kanaliyle tanımışlar ve Ç. adını Ruslardan öğrenmişlerdir. Bu sebeple, bu adın bu çevrede yaşıyan Türklerden (Çuvaşlardan) alındığı anlaşılıyor. Çuvaş Türkleri Ç. e *şarmış* adını verirler ki, bu ad Rusçada kullanılan Ç. şeklini her bakımdan açıklıyabilir (M. Zsirai: *Finnugor rokonságunk.* Budapest, 1937; 237 - 239 s.).

Ç. eski çağlardan beri Orta Volga bölgesinde yaşıyan yerli orman kabîleleriyle birleştirilebilir. Bu eski kabîlelerin kalıntıları arasında Mordvinler ve Votyaklar (Udmurtlar) gibi birtakım kavimler daha vardır. Ç. İsa'nın doğumundan sonraki ilk yüzyıllarda bu kavimlerden ayrılmış ve Volga çevresinde bağımsız olarak yaşamışlardır. VIII. yüzyılda Ç. in Hazar Türklerinin egemenliği altına girdikleri anlaşılıyor. IX. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar Bulgar Türklerinin siyasal ve kültürel etkisi altında kalmışlar, bundan sonra Moğol ve Tatarların yönetimi altında yaşamışlardır. Kazan Hanlığının sona ermesi (1552) üzerine Ç. ülkesi Rus Çarlığının eline geçmiştir.

Bulgar devri Ç. tarihinde özel bir yer tutar. Bu devirde Ç. in Bulgar Türklerinden birçok yeni bilgiler edin-

diklerini biliyoruz. Bugün Çeremisçede 500 e yakın Bulgarca kelime kullanılır. 400 - 500 yıl süren Ç. - Bulgar münasebetlerinin kalıntısı olan bu kelimeler, Ç. in Bulgarlardan hayvancılık, çiftçilik, yapıcılık, giyim kuşam, el işleri ve alım satım alanlarında birçok şeyler öğrendiklerini göstermektedir. Bu devirde Ç. in gelenek ve göreneklerinde de büyük bir değişiklik meydana gelmiştir. Buna karşılık, Ç. in de Bulgar Türklerine birtakım bilgiler verdikleri bir gerçektir. Bulgar Türklerinin kalıntısı sayılan Çuvaşların dilinde 60 a yakın Çeremisçe kelime tesbit edilmiştir. Bu kelimeler arasında hayvan ve bitki adları büyük bir yer tutar. Bunlardan başka, ev hayatı ile ilgili kelimeler de vardır.

Tatar devri, özlük bakımından değişik bir durum gösterir. Ç. Tatarların egemenliği altına girmekle siyasal haklarını kaybetmemişlerdir. Tatarlar büyük bir siyasal olgunluk göstererek Ç. e siyasal hayatta eşitlik sağlamışlar, Tatar ordusunda Tatar komutanlar yanında Ç. komutanlara da yer vermişlerdir. Tatar ordusunda Ç. en güvenilir askerler olarak tanınmıştır. Bu sürekli iş birliği Ç. in büyük bir Tatar etkisi altında kalmalarını sağlamıştır. Çeremisçede kullanılan Tatarca kelimeler bu etki üzerine açık bir fikir verebilir. Çeremis ağızlarında tesbit edilen Tatarca kelimelerin sayısı 650 den çoktur. Çiftçilik, ev idaresi ve sosyal hayat çevresine giren kelimeler yanında, yönetim ve askerlik alanında da birçok Tatarca kelimeler kullanılır. Volga çevresinde Çeremis - Türk münasebetleri bin yıldan çok sürmüştür. Bu şartlar altında Ç. Bulgarca ve Tatarcadan birtakım morfoloji elemanları ve sentaks özellikleri de almışlardır. Bu münasebetler sonunda Ç. lerin yer yer Türkleştikleri bile tesbit edilmiştir. Özellikle Ufa çevresinde yaşıyan Ç. in Tatar - Başkurt kültürünün baskısı altında kolaylıkla Türkleştikleri anlaşılıyor.

Ç. in büyük çoğunluğu çiftçilik ve hayvancılıkla geçinir. Volganın sağ kıyısında Kozmodemyansk çevresinde yaşıyan Dağ Ç. inin toprakları çok verimlidir. Bu sebeple, bu çevrede yaşıyan Ç. zengindir. Volganın sol kıyısında ormanlar ve bataklıklar çoktur. Bu çevrede yaşıyan Ç. ler (Ova ya da Orman Ç. i) daha çok avcılıkla uğraşırlar. Irmak boylarında ve özellikle Volga boyunda balıkçılık yaygındır. Ç. arasında en eski çağlardan beri arıcılık da büyük bir yer tutar. Ç. orman ürünlerinden de geniş ölçüde yararlanırlar.

Ç. XVI. yüzyılda Rus misyonerlerin sürekli çalışmaları sonunda Ortodoks Hıristiyanlığını resmî din olarak kabul etmişlerse de, Rus baskısı altında kabul edilen Hıristiyanlık yerleşememiş, Ç. eski gelenek ve göreneklerini kuvvetle yaşatmışlardır. XIX. yüzyılın sonlarında Yaransk çevresinde yaşıyan Ç. arasında *Kugu sorta* adı verilen yeni bir dinî akım belirmiştir. Hızla yayılan bu gizli akım, küçük pagan tanrılarını inkârla kalmıyor, kanlı kurban törenlerini kaldırıyor, yeni ve ölçülü bir ahlâk düzeni kurmaya çalışıyordu. Bu yeni akımı tutanlar âyinlerinde büyük mumlar yakarlardı. Bu mumlardan dolayı bu akıma *Kugu sorta* (Çeremisçe = Büyük mum) adı verilmiştir.

DİL: Çeremis dili Fin - Ugor dilleri (b. bk.) nin Volga grupuna girer. Bu grupta Çeremisçenin yanında Mordvin dili (b. bk.) de yer alır. Çeremis dili eskiden beri Dağ Çeremisçesi ve Ova (ya da Orman) Çeremisçesi olmak üzere iki kola ayrılır. Bu sınıflandırmaya göre, Volganın sağ (dağlık) kıyısında yaşıyan Ç. e Dağ Ç. i (Rusça *gornıe* ya da *nagornıe çeremisı*, Alm. *Bergtscheremissen*, Fince *vuori-* ya da *mäki-tscheremissit*), Volganın sol (düzlük) kıyısında yaşıyan Ç. e ise Ova (ya da Orman) Ç. i (Rusça *lugovıe çeremisı*, Almanca *Wiesentscheremissen*, Fince *niittytscheremissit*) adı verilir. Coğrafî duruma dayanan bu sınıflandırma, etnografya ve dil araştırmalarında da yer almıştır.

Bu sınıflandırma ana çizgileriyle Çeremis ağızlarının diyalektolojik durumuna da uymaktadır. Ancak, sonradan yapılan araştırmalara göre, Çeremis ağızlarını Batı Çeremisçesi ve Doğu Çeremisçesi olmak üzere iki kola ayırmak gerektiği anlaşılmıştır.

1. Batı kolu: Kozmodemyansk ve Yaransk çevresinde yaşıyan Ç. in dili batı kolunu meydana getirir.

2. Doğu kolu: Krasnokokşaysk, Çeboksarı, Urjum, Malmıj ve Elabuga çevrelerinde yaşıyan Ç. in dili doğu koluna girer. Ufa ve Perm bölümlerinde yaşıyan Ç. lerin dili ise dar anlamiyle doğu kolunu meydana getirir.

En yeni dil çalışmalarında Ç. ve Çeremis dili üç kola ayrılır: a. *Kuruk - mari* (Dağ Ç. i; Çeremisçe *kuruk* = dağ); b. *Olık - mari* (Ova Ç. i; Çeremisçe *olık* = ova, çayır); c. *Üpö - mari* (Ufa Ç. i; Çeremisçe *Üpö* = Ufa).

Ç. iki yazı dili kullanırlar. Birinci yazı dili Batı Çeremisçesine, ikincisi ise Doğu Çeremisçesine dayanır.

Çeremisçenin en eski kelime katını bütün Fin - Ugor dillerinde kullanılan birtakım ortak kelimeler meydana getirir. Çeremisçe *büt*, Voğulca *βiD*, Züryence *va*, Votyakça *vu*, Fince *vete-* (nominatifi *vesi*), Macarca *víz* (= su); Çeremisçe *kit*, Voğulca *kät*, Ostyakça *kèt*, Züryence *ki*, Votyakça *ki*, Mordvince *ked'*, Fince *käte-* (nominatifi *käsi*), Macarca *kéz* (= el); Çeremisçe *kuδo*, Ostyakça *xat*, *xot*, Züryence *ka*, *ko*, *ku*, Votyakça *kŭa*, *ka*, Mordvince *kudo*, *kud*, Fince *kota*, Lâponca *goatte*, Macarca *ház* (= ev) gibi.

Bu eski elemanlar yanında Çeremisçede Çuvaşça ve Tatarcadan alınmış birçok kelimeler kullanılır: Çeremisçe *olma* < Çuvaşça *olma* (= elma); Çer. *or* < Çuv. *ŭrə* (= ayık); Çer. *šoγa* < Çuv. *šŭxa* (= yaka); Çer. *sukər* < Çuv. *šə̆Gə̆r* (= ekmek); Çer. *taγa* < Çuv. *taGa* (= teke); Çer. *taγna* < Çuv. *taGana* (= tekne); Çer. *tor* < Çuv. *tə̆və̆r* (= tıkız); Çer. *šor* < Çuv. *šur* (= saz); Çer. *küβăr* < Çuv. *kəBɛr* (= köprü); Çeremisçe *aul* < Tatarca (Kazan) *aul* (= ağıl, yurt); Çer. *kapkan* < Tat. *kapkan* (= kapan); Çer. *pölek* < Tat. *bülek* (= armağan, hediye); Çer. *yorγan* < Tat. *yurγan* (= yorgan) gibi.

Bin yıldan çok süren Çeremis-Türk münasebetleri sonunda Ç. ler bu çevrede konuşulan Türk dillerinden yalnız kelime almakla kalmamışlar, ayrıca birtakım morfoloji elemanları ve sentaks özelliklerini de benimsemişlerdir. Örnek olarak: Çer. *-šamə̆š* (= *-lar*, *-ler*); *-lək* (= *-lık*, *-lik*); *-že* (= *-çı*, *-çi*, *-cı*, *-ci*); *-lo* (= *-lı*, *-li*, *-lu*, *-lü*); *-rak* (= *-rak*, *-rek*).

Bunlara karşılık olarak, Çuvaş Türkleri de Ç. den birtakım kelimeler almışlardır. Çuvaşça *pürt* < Çeremisçe *pört* (= oda), Fince *pirtti* < Lit. *pirtis*; Çuv. *və̆y* < Çer. *βiy* (= güç, kuvvet); Çuv. *lŭDra* < Çer. *laδra* (= alçak); Çuv. *yaxtə̆* (= Pinus silvestris) < Çer. *yaktə̆* (= çam); Çuv. *karas* < Çer. *karas* (= petek); Çuv. *tŭrBas* < Çer. *tarβaš* (= yonga) gibi. Bk. ÇUVAŞ TÜRKÇESİ.

Gramerler, sözlükler: Ö. Beke: *Cseremisz nyelvtan*: Nyelvtudományi Közlemények XXXIX, XL, XLI; aynı yazar: *Tscheremissische Texte zur Religion und Volkskunde*. Oslo, 1931; aynı yazar: *Texte zur Religion der Osttsche-*

remissen: Anthropos XXIX; J. Budenz: *Erdei cseremiszség. Mondat- és szövegközlés*: Nyelvtudományi Közlemények III; aynı yazar: *Cseremisz tanulmányok*: a. y. III, IV; aynı yazar: *Erdei- és hegyi - cseremisz szótár*: a. y. IV; M. A. Castrén, *Elementa grammatices tscheremissae.* Kuopio, 1845; A. Genetz: *Ost - tscheremissische Sprachstudien*: Journal de la Société Finno - Ougrienne VII; R. Lach: *Tscheremissische Gesänge. Gesänge russischer Kriegsgefangener.* I. Band. 3. Abteilung, Wien - Leipzig, 1929; E. Lewy: *Tscheremissische Grammatik. Darstellung einer wiesentscheremissischen Mundart.* Leipzig, 1922; aynı yazar: *Tscheremissische Texte.* I. Text; II. Übersetzung. Hannover. 1925 - 1926; H. Paasonen: *Beiträge zur Kenntniss der Religion und des Cultus des Tscheremissen*: Keleti Szemle II.; G. J. Ramstedt: *Bergtscheremissische Sprachstudien*: Mémoires de la Société Finno - Ougrienne XVII; M. Räsänen: *Die tschuwassischen Lehnwörter im Tscheremissischen*: Mémoires de la Société Finno - Ougrienne XLVIII; aynı yazar: *Die tatarischen Lehnwörter im Tscheremissischen*: a. y. L.; aynı yazar: *Türkische Lehnwörter in den permischen Sprachen und im Tscheremissischen*: Finnisch - ugrische Forschungen XXIII; aynı yazar: *Tscheremissische u. a. Etymologien*: Mémoires de la Société Finno-Ougrienne LXVII; B. A. Serebrennikov: *İzoglossnıe yavleniya çuvaşskogo i mariyskoko yazıkov*: Gordlevskiy Armağanı 1953; Thomas A. Sebeok: *The Cheremis.* 1955; aynı yazar (Alo Raun ile birlikte): *The First Cheremis Grammar*, 1956; M. Szilasi: *Cseremisz szótár*: Nyelvtudományi Közlemények XXVIII, XXIX, XXX; M. Vasmer: *Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuropas. III. Merja und Tscheremissen*, Berlin, 1935; M. Weske: *İzsledovaniya o nareçiyah çeremisskago yazıka*, Kazan, 1889; Y. Wichmann: *Tscheremissische Texte mit Wörterverzeichnis uud grammatikalichem Abriss.* Hilfsmittel für das Studium der finnisch - ugrischen Sprachen V; aynı yazar: *Volksdichtung und Volksbräuche der Tscheremissen*: Mémoires de la Société Finno - Ougrienne LIX; aynı yazar: *Über eine Reformbewegung der heidnischen Tscheremissen*: Journal de la Société Finno - Ougrienne: XLV, 7; F. J. Wiedemann, *Versuch einer Grammatik der tscheremissischen Sprache nach dem in der Evangelienübersetzung von 1821 gebrauchten Dialekte*, Reval, 1847.

ÇEREMŞAN (BÜYÜK), Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Ulyanov ve Kuybışev eyaletlerinde bir ırmak. Volga ırmağının sol kolu. Uzunluğu 407 km dir. Bugulma sırtlarından çıkan bu ırmak kasım ayında donar, nisan ayında buzları çözülür. Küçük Ç. ırmağı ile birleştikten sonra Volga'ya dökülür.

ÇERENKOV, Pavel Alekseeviç (doğ. 1904), Rus fizik bilgini. Voronej bölgesinde doğmuştur. Yüksek öğrenimini Voronej Devlet Üniversitesinde yapmıştır. 1930 dan beri Moskovada, Sovyetler Birliği Bilimler Akademisinin Lebedev Fizik Enstitüsünde çalışmaktadır.

P. A. ÇERENKOV

1940 ta doktor olmuştur. Doktorluk tezinde, elektronların radyasyonu konusunu, deneme yolu ile köklü olarak incelemiştir. Bu radyasyon olayı sonradan İ. M. Frank ve İ. E. Tamm tarafından teorik bakımdan doğrulanmıştır. Harbden sonraki yıllarda Ç., Lebedev Enstitüsünün V. İ. Veksler Lâboratuvarındaki elektron sinkrotron'unu yapmak görevinin alanlar arasında çalışmıştır. Birkaç yıldan beri bu araç ile yapılan araştırmaları yönetmektedir.

1948 - 1951 yılları arasında Ç. Moskovada profesörlük etmiştir. Bilim alanındaki çalışmalarına karşılık olarak nişan ve armağanlar almış, 1958 de de İgor E. Tamm ve İl'ya M. Frank ile birlikte Nobel fizik ödülünü kazanmıştır.

Ç. sayacı: Hızlı, yüklü parçacıkların bulunup bulunmadığını gösteren bir cihaz. Bunun işlemesi Ç. ışınımına dayanır. Gelen parçacığın yaptığı Ç. ışınımı, bir fotosekonder elektron çoğaltıcısının fotokatoduna götürülür ve orada ölçülebilen bir elektrik hamle haline getirilir. Ç. sayacı ile, bazı sınırlar içerisinde, parçacıkların büyüklük ve doğrultuya göre, hızını bulmak mümkündür.

Ç. ışınımı: Bir çeşit elektromanyetik ışıldamaya verilen ad. Bu ışıldama, enerji bakımından zengin elektronların, kırılma endeksi $n > 1$ olan bir çevreden, ışığın o çevredeki hızından daha büyük bir hızla geçtiklerinde doğar. Ç. tarafından 1934 te keşfedilen bu ışıldamanın özelliklerinden, hızlı elektronların ve hattâ mesonların hızını ölçmekte yararlanılır. Ç. ışınımının çıplak göz ile görülebilmesi için, elektronlar, meselâ, bir betatron'dan bayağı suya geçirilir: su, elektronların geçtiği kısımda, fluoresans şeklinde mavi - eflâtun bir renkte parıldar.

ÇEREPNİN, Aleksandr Nikolaeviç (doğ. 1899), Rus piyanisti ve bestecisi. Petersburg (Leningrad) da doğmuştur. Babası Nikolay N. Çerepnin (b. bk.) ile Sokolov ve T. A. Hartmann'dan teori ve kompozisyon, Anna Essipov'dan da piyano dersleri almış, henüz küçük bir çocukken piyano çalmada büyük bir başarı göstermiş, deneme olarak besteler yazmıştır. Piyano için yazdığı ilk üç parça, kendisi henüz Rusyada iken Belaev tarafından yayınlanmıştır. 1921 de babasiyle birlikte Fransaya giden Ç., Paris Konservatuvarında öğrenimine devam ederek Gadélage'dan kompozisyon dersleri almış, Philipp de onun parlak olan piyanistliğini kusursuz bir hale getirmiştir. Ç. sık sık Pariste ve başka Fransa şehirlerinde konserler vermiş, resitallerini Londra, Berlin, Viyana ve başka büyük Avrupa şehirlerinde dinletmiştir. 1949 da Chicago'da teori profesörü olmuştur. Eserlerinde Rus konularını yeni Fransız musiki akımlarına göre işlemiştir.

Ç. son derece verimli bir besteci olmuştur. Daha 25 yaşında iken 30 - 40 kadar yayınlanmış eseri vardı. Musikisi, başta babasınınki ile Prokof'ev'inki olmak üzere bazı etkiler altında kalmıştır. Bununla birlikte onun eserlerinde ne babasının eserlerinin tadını bozan lirik duyarlık, ne de Prokof'ev'in eserlerindeki tatsız sertlik vardır. Onun musikisindeki başlıca özellik Tanrı vergisi fantezili bir yaratma bolluğudur; bir yandan da bir çeşit ölçülülük duygusu, onu büyük kalıpları küçük fikirlerle doldurmaktan alakoyar. Buna göre, Ç. in en başarılı eserleri piyano için bestelediği küçük ölçüde, fantezili ve çekici parçalardır. Sonat ve konçerto gibi daha geniş eserleri iyi bestelenmiş olmakla birlikte daha az kişilik göstermektedir. Ç. birçok daha kısa piyano parçalarından başka, iki konçerto, bir sonat ve piyanoforte için birkaç etüt; keman ve piyanoforte için bir sonat; viyolonsel ve piyanoforte için iki sonat; viyolonsel ve orkestra için bir «Gürcü Rapsodisi»; keman, viyolonsel ve piya-

noforte için Re Minör bir trio; flüt, keman ve küçük orkestra için bir «oda konseri»; bir yaylı sazlar kvarteti; üç oda orkestrası parçası; «Ol - ol» adlı üç perdelik bir opera ve «Ajanta freskleri» adlı bir bale (1923 te Anna Pavlova tarafından oynanmıştır) yazmıştır.

ÇEREPNİN, Nikolay Nikolaeviç (1873-1945), Rus bestecisi ve orkestra şefi. Petersburg (bugün: Leningrad) da doğmuş, Issy - les - Moulineaux'da ölmüştür. Petersburg Üniversitesinin Hukuk Fakültesinde ve Petersburg Konservatuvarında okumuştur. 1909 da Petersburg Konservatuvarında profesör olmuştur. 1909 - 1914 yıllarında Pariste S. P. Dyagilev balet trupunun yıllık temsillerini yönetmiştir. 1921 de Pariste yerleşmiştir. Başlangıçta N. A. Rimskiy - Korsakov'un açtığı çığırda çalışan Ç., Fransız empresyonist musikisinin etkisinde kalmıştır. Eserleri şekil bakımından eksiksizdir. Rus konuları üzerine meydana getirdiği eserlerde millî çizgiler kuvvetle belirtilmişse de, Rus halk melodilerinden faydalanılmamıştır. Ç., A. V. Gauk, V. A. Draşnikov ve S. S. Prokof'ev gibi öğrenciler yetiştirmiştir.

ÇERGE, şemsiye biçiminde, iki direkli hafif çadır. Bugün daha çok Çingenelerin kurdukları çadırlara Ç. adı verilir. Eskiden padişahlar için yapılan alaylarda kullanılan çadıra da Ç. adı verilirdi. Bunların kapalı iki kapısı vardı. Ordu duraklarında büyük padişah çadırına giden yolun ortasına kurulur ve padişah bunun içinden geçerek kendi çadırına girerdi. Yeniçeri ocağının 196. ortasının 17. cemaatine Çergeci (b. bk.) denilirdi.

Yeniçeri örgütündeki sekbanların kullandıkları çadıra da *Çerge - i sekban* denilirdi. Ayrıca at bakıcı (seyis) larının kullandıkları çadıra da *Çerge - i seyis* adı verilirdi.

ÇERGECİ, Yeniçeri ocağının topluluklarından biri. Ç. ler 196. ortanın on yedincisi idiler. Osmanlı hükümdarlarına ait olup alaylarda kullanılan bir çeşit hafif çadır olan çergeyi kurup kaldırmak ve bu çadırlarda nöbet tutmak görevlerindendi. Çergeler, Osmanlı ordugâhında padişahın çadırına (Otağ - ı hümâyun) giden iki yolun ortasına kurulurdu. Hükümdar, çadırına giderken çergenin içinden geçer ve nöbetçi Ç. ler tarafından selâmlanırdı.

ÇERGİN DAĞI, Altay dağlarının kuzeybatısında, Pesçanaya ve Sema ırmakları arasında uzanan bir dağ sırasına verilen ad. Uzunluğu 75 km dir. En yüksek tepesi 2 009 m dir. 1 800 m ye kadar lâdin ağacı ve sedir ormanlariyle kaplıdır. Yer yer kara çam taygaları da vardır.

ÇERİ (Ask.): bk. YENİÇERİ.

ÇERİBAŞI, küçük asker birliklerinin ve küçük ocakların başkanlarına verilen ad. Tanzimattan sonra Çingenelerin ağalarına da bu ad verilmiştir.

ÇERİBON (İndonez. **Tjeribon,** İng. **Cheribon, Sheribon**), Cava adasının kuzey kıyısında, 1949 yılına (İndonezya Birleşik Devletlerinin meydana gelmesine) kadar idare merkezi olan bir il. İlin yüzölçümü 5 626 km², nüfusu 2 070 000 dir. Güneyinde pirinç tarlalariyle çevrilmiş 3 078 m yükseklikteki Çareme (Tjareme) yanardağı vardır. Düzlüklerin çok bulunduğu kuzey bölgesinde ise şeker kamışı ve çay yetiştirilir. Ç. 1526 dan beri İslâmlığın Batı Cavadaki başlıca merkezi olmuştur. Aynı addaki idare merkezi (nüfusu 54 079), Cava dış ticaretinin % 10 unu kendinde toplıyan işlek bir liman olmuştur. Dışarıya gönderilen mallar arasında kahve, şeker, pirinç, kauçuk ve Hindistan cevizi başta gelir.

ÇERKASOV, Nikolay Konstantinoviç (doğ. 1903), Sovyet aktörü. 1926 da Leningrad Sahne Sanatları Enstitüsünü bitirerek Leningrad tiyatrolarında oynamaya başlamıştır. 1929 - 1933 yılları arasında Komediya tiyatrosunda aktör olarak çalışmış, 1933 te Leningrad Devlet Tiyatrosuna atanmıştır. Bu tiyatroda usta bir oyuncu olarak çeşitli karakterler yaratmıştır.

Ç. oyuncu olarak A. S. Puşkin'in *Boris Godunov* (ad) piyesinde [1934], N. V. Gogol'ün *Revizor* (Müfettiş) komedisinde [1936], A. N. Tolstoy'un *Pëtr Pervıy* (I. Pëtr, Deli Petro) piyesinde [1938] ve C. Goldoni'nin *Il Bugiardo* (Yalancı) komedisinde [1940] büyük başarı göstermiştir.

Ç. 1926 dan başlıyarak sinema alanında da çalışmış ve *Aleksandr Nevskiy* (ad) [1938], *İvan Groznıy* (Korkunç İvan) [1945] adlı filimlerde başarı ile oynamıştır.

ÇERKASSI: 1. Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde bir bölge (oblast). 7 ocak 1954 te kurulmuştur. Kuzeybatıda Kiev, doğuda Poltava, güneyde Kirovograd, batıda ise Vinnitsa bölgeleriyle çevrilmiştir. Yüzölçümü 21 000 km² dir. Bölge 28 çevre (rayon) ye ayrılmıştır. Ç. bölgesinin sınırları içinde 15 şehir vardır. Bölgenin merkezi Çerkassı şehridir.

Rus düzlüğünün güneybatı kesiminde bulunan Ç. bölgesi Dnepr ırmağının orta yatağını içine alır. Bölge genel olarak düzlük olup Dnepr'in sol yakasındaki doğu bölümü alçak ve bataklıktır (denizden yüksekliği 150 m yi geçmemektedir). Dnepr'in sağ yakasındaki batı bölümü daha yüksek (250 m) olup akarsular tarafından parçalanmıştır. Bölgenin bu bölümünde granit, gnays ve lâbradorit ocakları ve kömür yatakları vardır.

2. Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Dnepr ırmağının sağ kıyısında, Kiev'in 243 km güneydoğusunda bir şehir ve iskele. Nüfusu 51 693 tür. Şeker, sigara ve kereste fabrikaları vardır. Çevresinde şeker pancarı ve tütün yetiştirilir. XV. yüzyılda bir ticaret merkezi olarak tanınmıştır. 1648 de Lehistana karşı çıkan Bogdan Chmielnicki ayaklanmasına kadar Lehistana bağlı kalmış, 1795 te Rusyaya katılmıştır. 1941 - 1943 yılları arasında geçici olarak Almanların eline geçmiştir.

ÇERKESKA, Kafkasya halkları arasında kullanılan bir erkek üst giyeceğinin Rusça adı. Normal olarak koyu renk çuhadan dikilen Ç. dizlere kadar gelen ve vücuda oturacak şekilde biçilmiş, kırmalı, önü çivi biçiminde kesik, yakasız bir giyecektir. Kolları bol ve etekleri yandan yırtmaçlıdır.

Ç. belden ince bir kayışla bağlanır. Göğüs kısmında kurşun (4 - 8 adet) koymaya yarar özel cepleri vardır. Ç. nın biçim bakımından birçok yerli şekilleri tesbit edilmiştir. Çerkezler ata binerken uzun Ç. giyerlerdi. Abhazlar ise çalışırken kısa Ç. kullanırlardı. Kuban ve Terek Kazakları kuzey Kafkasya halklarının giyim kuşamını benimserken Ç. yı da almışlardı. Bugün artık Ç. daha çok bayram ve tören günlerinde giyilmektedir.

ÇERKESSK, kuzey Kafkasyada, Karaçay - Çerkez Özerk Bölgesi (Karaçaevo-Çerkesskaya Avtonomnaya Oblast) nin merkezi olan Batalbaşı (Rus. Batalpaşinsk) şehrinin yeni adı. Bu ad 1937 de verilmiştir. Bk. BATALBAŞI.

ÇERKEŞ, Çankırı iline bağlı bir ilce. Ankara - Zonguldak demiryolu boyunda geniş bir ovada kurulan Ç. kasabasının nüfusu 2 829 (1960) dur. Denizden yüksekliği 1 120 m dir. Sık sık beliren yer sarsıntılarından ve bu ara-

da 1944 teki depremden kasaba zarar görmüştür. Kasabanın bulunduğu ovadan Uluçay geçer. Güneyde Işık Dağı (2 015 m) ve Dumanlı dağları yükselir. Demiryolu istasyonu kasabanın hemen yanındadır. İstasyonla kasabayı bir asfalt yol bağlamıştır. Çankırı - Bolu - İstanbul yolu Ç. ten geçer. Bu yolda otobüs ve kamyonlar işler. Halkın çoğu çiftçilikle geçinir. Ç. ve çevresinden elde edilen başlıca ürünler yumurta, bal, balmumu, yün, tiftik, meyva, soğan ve patatestir. Türlü yerlerinde kireç ocakları bulunduğu gibi, parke taşı ve kereste yapımevleri de vardır. Ç. te 4 tuğla ve kiremit ocağı, 3 taş ocağı bulunmaktadır. Kasaba içinde yün ve pamuk dokuyan el tezgâhları vardır. Orman işletmesi, Toprak Mahsulleri Ofisine ait büyük bir ambar, Ziraat Bankasının bir şubesi vardır. Ç. te her hafta çarşamba günleri pazar kurulur. Yılda bir kere panayır açılır. Ç. Belediyesi 1878 de kurulmuştur. Bayındırlık plânı vardır. Evlerin çoğu kerpiç ve ahşap, bir kısmı taş olup damları çatılıdır. Ç. te iki meydan, iki park ve bir fidanlık vardır. Su ihtiyacı eskiden beri bir kaynaktan karşılanmaktadır. Kasabada bir dispanser vardır.

İlce sınırları içinde 51 köy vardır. Ç. ilcesinin yüzölçümü 1 379 km², nüfusu 34 207 (1955) dir.

ÇERKEŞ ŞEYHİ: bk. MUSTAFA EFENDİ.

ÇERKEŞÎYE: bk. HALVETÎYE.

ÇERKEZ: bk. ÇERKEZ'LER.

ÇERKEZ BİBERİ, bütün Çerkez yemeklerinin hazırlanmasında tuz ve biber yerine kullanılan bir çeşit biber salçası. Hazırlanışı: 7 - 8 tane kurutulmuş kuru ve acı biber bir kabda haşlanıp çekirdekleri atıldıktan sonra havana konulur, içine iki çorba kaşığı tuz, küçük bir baş sarmısak, bir tutam kişniş (yaprak ya da tohum halinde) ve yüz gram ceviz içi katılarak iyice dövülür. Böylece elde edilen Ç. B. (Ç. salçası) kapalı bir kavanozda uzun zaman saklanabilir.

ÇERKEZ BÖREĞİ, Tatar böreğini andıran bir Çerkez hamur işi. Hazırlanışı: esmer buğday unu tuzlu su ile yoğrularak hamur açılır. El büyüklüğünde daireler biçiminde kesilen hamur, içine beyaz peynir ve astırba denilen kokulu ot ya da nane konularak yarım daireler halinde kapatılır. Bunlar kaynar suya atılarak Tatar böreği kıvamında pişirilir. Delikli kepçe ile alınarak sade ya da yoğurtlu olarak yenilir.

ÇERKEZ DİLİ, Batı (Kuzeybatı) Kafkas ya da Abasg - Kerket dilleri (b. bk.) nin ana kollarından birine verilen ad. Abasg - Kerket dilleri Adıge, Ubıh (ya da Ibıh) ve Abhaz dilleri olmak üzere üçe ayrılır. Ç. D. Doğu (Kabarday) ve Batı (K'yah) kolu diye ikiye ayrılan Adıge grupunun Batı kolunu meydana getirir. K'yah (ya da Çerkez) koluna giren lehçeler de kıyı lehçeleri ve bozkır lehçeleri olmak üzere yine iki bölümde toplanmıştır. Kıyı lehçeleri bölümüne Şapsug, Natuhay, Hatuhay ve Hakuç lehçeleri girer; bozkır lehçeleri bölümü ise Abzah (ya da Abadzeh) ve Bjeduh lehçelerini içine alır.

Ç. D. nin en büyük ses özelliği olarak konsonların çokluğu gösterilebilir. Hemen her kelimede birçok gırtlak sesi vardır. Kelimelerin başlarında *ss*, *dd*, *ff* gibi ikiz konson gruplarına rastlanır. Örnekler: *sse* (= ben), *dde* (= sen), *ffe* (siz). Lehçelerde 66 konson bulunduğu tesbit edilmiştir. Buna karşılık, ana köklerde ancak birkaç vokal kullanılır.

Ç. D. nin grameri de pek özel bir durum gösterir. Abasg - Kerket dillerine giren bütün dillerde olduğu gibi, Ç. D. nde de gramatikal cins yoktur.

Çerkezcenin Arap dilinin kuvvetli etkisi altında kaldığı göze çarpmaktadır. Arapça yanında Türkçenin etkisi de köklüdür. Osmanlı devrinde Osmanlı Türkçesinin etkisine uğrıyan Ç. D. nde Karaçay, Balkar (Malkar) ve Nogay lehçelerinin etkisi de göze çarpar. Bunlardan başka, Çerkezce üzerinde Farsça, Gürcüce ve Osetçenin etkisi de vardır.

Müslümanlığın yayılması üzerine Arap alfabesinin Çerkezistan'da kullanıldığı ileri sürülmüşse de, XIX. yüzyıla kadar Çerkezler tarafından kullanılan özel bir alfabenin varlığı tesbit edilememiştir. XIX. yüzyılda ve XX. yüzyıl başlarında gerek Rus hükümeti, gerek Çerkez aydınları Ç. D. için özel bir yazı sistemi meydana getirmek üzere birçok teşebbüslere girişmişlerdir. İlk olarak Rus alfabesine dayanan birtakım alfabe sistemleri ileri sürülmüş, daha sonra Arap alfabesi denenmiştir. XX. yüzyıl başlarında Lâtin alfabesinden yararlanmak için birtakım çalışmalar yapılmıştır. 1925 te Çerkezler için Lâtin alfabesine dayanan bir yazı sistemi meydana getirilmiştir. Bu yazı sisteminde altısı sesli olmak üzere 48 harf vardı. Bu yazı sistemi yerine 1938 de Rus (Kiril) alfabesine dayanan yeni bir alfabe düzenlenmiştir.

Gramer ve sözlükler: N. Yakovlev - D. Aşhamaf: *Kratkaya grammatika adıgeyskogo (kyahskogo) yazıka.* Krasnodar [1930]. D. A. Aşhamaf: *Kratkiy obzor adıgeyskih dialektov.* Maykop [1939]. N. Yakovlev - D. Aşhamaf: *Grammatika adıgeyskogo literaturnogo yazıka.* Moskva - Leningrad [1941]. K. *Bouda*: *Das Tscherkessische* [«Sprachkunde» de, 1941, III]. N. Yakovlev: *Grammatika literaturnogo kabardino - çerkesskogo yazıka.* Moskva [1948]. A. D. Ohtov: *Russko çerkesskiy slovar.* Stavropol [1949]. B. M. Kardanov, A. T. Biçoev: *Russko - kabardino - çerkesskiy slovar.* Moskva [1955].

ÇERKEZ ETEM (ölm. 1950), İstiklâl Harbinde, önce hizmetleriyle, sonra da millî dâvaya ihaneti ile tanınmış çetecilerden biri. Bandırmanın Manyas ovasında Emre köyüne yerleştirilmiş bulunan Çerkez Şapsug boyundan Ali Beyin en küçük oğlu olup ağabeyleri Reşit ve Tevfik beylerle birlikte, İstiklâl Harbinin başından Birinci İnönü Savaşına kadar millî dâvaya fedakârca hizmet ettiği halde, kişisel ihtiraslarla millî cepheden ayrılarak Yunanlılara sığınmış ve adı millî dâvaya ihanet edenler arasına karışmıştır.

Ç. E. öğrenim görmemiş, fakat zekâsı ve cesareti ile çevresindekilere kendisini sevdirmişti. Birinci Dünya Harbinde askere alındıktan sonra, kanun eri olarak İstanbulda Serasker Kapısında kalmış ve bölük eminliğine kadar yükselmişti. Bu arada ataklığı ve cesareti ile dikkati çekmiş, İrana gerillâcı olarak gönderilecek olan Teşkilât - ı Mahsusaya alınmıştı. Burada Hamidiye kahramanı Rauf Bey (Orbay) ve Teşkilât - ı Mahsusa başkanı Eşref Bey (Kuşçubaşı) tarafından eğitilmiş, iyi bir gerillâcı olarak yetiştirilmişti.

Harbin sonunda yurduna dönmüş ve yerli efelerle iş birliği yaparak İzmir valisi Rahmi Beyin oğlunu dağa kaldırma olayına adı karışmıştı. Bu sırada Mondros Mütarekesinin sonucunu ve batı Anadolunun düşman tarafından alınması tehlikesini kavramış bulunan Rauf Bey, Ege bölgesini örgütlendirmek üzere batı Anadoluya geçmiş ve Ç. E. i bularak onu bu sırada Maltada tutsak bulunan Eşref Beyin Salihlideki çiftliğini, elde bulunan silâh, cephane ve başka gereçlerden ve çiftlikte çalışanlardan faydalanarak bir gerillâ merkezi haline getirmekle görevlendirmişti. Ç. E.

bu konuda ne kadar becerikli olduğunu hemen göstermişti. Salihli çiftliğinde ilk çeteyi kurduktan sonra çevredeki Poyraz Ağa ve Alaşehirli Mustafa Bey kuvvetlerini de çetesine kattı. Böylelikle 1920 yılı ortalarına kadar Yunanlılara cesaretle karşı duran Salihli cephesini meydana getirdi. Bundan sonra çevresindeki dağınık çeteleri de kendine bağlıyarak batı cephesini tutan bir kuvvet haline geldi. Millî hükümetin kuruluşu sıralarında ve düzenli ordunun yeniden örgütlendirilmesine kadar millî amaca çok faydalı hizmetlerde bulundu. Atatürk, onun bu hizmetlerini *Nutuk*'unda övgü ile anmaktadır. Başarıları sonunda kendisine Umum Kuvâ - yi Seyyâre ve Kütahya Havalisi kumandanlığı sanı verilmiş ve Batı Cephesi kumandanı Ali Fuat Paşa (Cebesoy) ya bağlanmıştı. Fakat bu bağlantı, ancak yüksek komuta noktasından olmaktaydı. Ç. E. hâkim olduğu bölgede asayişi, inzıbatı, savaşı kendi bildiğince yönetmekte, halktan dilediği gibi para toplamakta ve istediği gibi adalet dağıtmakta, yani kendi başına buyruk bulunmakta idi. Bu devrede Anzavur'un tepelenmesinde, Sıvasa ve Ankara dolaylarına kadar yayılan Yozgat - Yenihan - Düzce ayaklanmasının bastırılmasında, İzmitte toplanan Süleyman Şefik Paşanın Hilâfet Ordusunun ve Mutasarrıf İbrahim Bey tarafından aylığı 150 liradan toplanan 4 000 kişilik Kuvâ - yi Ahmediyenin Hendekte yok edilmesinde ve son olarak Yunanlılara Demirci'de ilk büyük vuruşu indirmede Ç. E. başarı göstermiş, bu başarılarla ünü arttığı gibi, Büyük Millet Meclisi de kendisine *münci - i millet* (milletin kurtarıcısı) olarak gösteride bulunmuş, öte yandan da fetva ile ölümüne karar verilen ve düzenli orduda belli rütbesi olmıyan ilk millî kuvvet kahramanı olmuştu.

Ç. E. in bu başarıları birtakım politikacılarca sömürülmek istendi. Onun bilgisizliğinden faydalananlar, kurtarılmış vatan toprakları üzerinde, Türkiye Büyük Millet Meclisinin ve onun hükümetinin meydana getirmek istediği çağdaş, düzenli ve uygar devlet örgütüne karşı olanlar ve bundan çıkar umanlar, başta ağabeyi Saruhan (Manisa) milletvekili Reşit Bey ve kardeşi Tevfik Bey olmak üzere onu hıyanete kadar götüren politika oyununun içine attılar. Öte yandan Yeşil Orducular Ç. E. i aralarına alarak Rusyada kurulanlara benzer bir Çerkez yerli hükümetinin başkanı yapacakları va'di ile kazandığı ünü sömürmek istediler. Kardeşleri Ç. E. e ve kuvvetlerine dayanarak Büyük Millet Meclisi Hükümetinden millî savunma bakanlığı, genel kurmay bakanlığı ya da kolordu komutanlığı istemek cesaretinde bulundular. Bazı politikacılar ise, onu Atatürk'e karşı ikinci ya da yeni bir lider olarak görmek istemekte idiler. Bu sırada Yunan başbakanı Venizelos, Anadoludaki millî direnmeyi çapulcu ve düzen düşmanı çetelerin keyfî davranışları olarak, dünya ve halk oyuna ilân etmekte idi. Bu hareketin bir millet ve bir millî devlet savaşı olduğunu ispat etmek zamanı gelmişti. Bu sırada Ç. E. in bir kuvvet gösterisi olarak giriştiği başarısız Gediz taarruzu da çeteciliğin durumunu ortaya koyunca düzenli orduyu tez elden kurmak düşüncesi üstün geldi. Ç. E. ise Gediz başarısızlığını genel kurmaya yüklemeye çalıştı. Böylece de millî hükümet ile arası epeyce açıldı. İşte bu sırada Ali Fuat Paşanın 8 kasım 1920 de Moskova elçiliği ile Batı Cephesi komutanlığından ayrılması onu düzenli ordunun öncüsü ve kurucusu, Batı Cephesinin yeni komutanı İsmet Bey (İnönü) ile karşı karşıya bıraktı.

İsmet Bey, ilk iş olarak Ç. E. in yetkilerini daraltmaya başladı. Sanını Birinci Kuvâ-yi Seyyâre komutanı olarak değiştirdi. Yerli güvenlik tedbirleri ile mülkî âmirlerin uğraşacağını bildirdi. Ç. E. yeni sanına itiraz ettiği gibi, Gördes'e gönderilen Kaymakam İbrahim Beyi de geri çevirdi. Bundan sonra İsmet Bey, çeteleri bir kadro ve bir bütçeye bağlamak istedi. Tevfik Bey «*Kuvâ - yi Seyyâre ne bir fırka, ne de muntazam kuvvet haline ifrağ edilemez. Bizim müfrezelerimiz İbrahim Ağa, Ahmet Onbaşı, Sarı Mehmet, Halil Efe, Topal İsmail gibi adamlar tarafından idare edilmektedir. Kuvâ - yi Seyyârenin şimdiki gibi gelişi güzel idare edilmesi zaruridir.*» cevabı ile bu teklifi de reddetti. 28 kasımdan sonra ise çalışmaları hakkında bağlı oldukları Batı Cephesi komutanlığına bilgi vermeyi bile gerekli görmemeye başladı. Bu konu Başkomutan Mustafa Kemal Paşa tarafından sorulunca da Ankarada bulunan Ç. E. birtakım özürler ileri sürdü. Bütün bunlar onun millî hükümete karşı ayaklanmaya hazırlanmakta olduğunu gösteriyordu. Mustafa Kemal Paşa, aradaki anlaşmazlığı gidermek üzere oldukça kalabalık bir kurul ile Ç. E. i de yanına alarak Bilecik'te bulunan İsmet Beyle buluşmak üzere yola çıktı. Mustafa Kemal Paşanın bu teşebbüsünü kavrıyamıyan Ç. E. , bunu Ankara hükümetinin kudretsizliğine bağladı ve başarı kazandığı takdirde herkesin kendisine hak vereceğini sandı. Eskişehirde Mustafa Kemal Paşanın yanından gizlice ayrılarak kuvvetlerinin başına döndü. Ç. E. Kütahyaya geldikten sonra Demirci Efeyi kendisine çekmek istemiş, bunu haber alan Refet Paşa bir gece baskını ile Demirci Efe kuvvetlerini dağıtarak bu birleşmeyi önlemişti. 22 aralıkta Ankarada toplanan bakanlar kurulu son bir teşebbüste bulunarak Reşit Beyle birlikte Celâl Bey (Bayar), Kılıç Ali, Vehbi Bey (Balıkesir milletvekili), Eyüp Sabri Bey (Hayırlıoğlu) in katıldığı bir kurulu göndererek nasihatte bulundu. Ç. E. eski düşüncelerinde ısrar ettiği gibi, Mustafa Kemal Paşayı da İsmet Beyle Refet Paşayı tutmakla suçladı. Bunun üzerine hükümet 27 aralık kararnamesini yayınladı. Bu kararnamede şu maddeler yer alıyordu:

a. Birinci Kuvâ - yi Seyyâre öteki bütün askerî birlikler gibi kayıtsız şartsız Büyük Millet Meclisinin kanunlarına itaat etmekle yükümlüdür ve askerî disiplinle bağlıdır.

b. Bu komutanlık askerî görevlerden dolayı düşünce ve tekliflerini bağlı olduğu komutanlığa yapar.

c. Bu işlerle uğraşma görevi genel kurmay başkanlığınındır.

Hükümetin bu kesin emirlerini dinlemiyen Ç. E. üzerine 2 piyade ve 7 süvari alayı gönderildi. 29 aralıkta Kütahya ele geçirilince Ç. E. Gedize çekilmek zorunda kaldı. Bir yandan Yunan Başkumandanlığı ile anlaşmaya girişirken öte yandan Sadrazam Damad Ferid'e başvurarak, Osmanlı Hükümetinden Büyük Millet Meclisi ordularına karşı harekete geçebilmesi için kendisine görev verilmesini istedi. Birinci İnönü Savaşının en sıkıntılı günlerinde İzzettin Bey komutasındaki 61. tümen üzerine saldırmaya kalkışması ile de artık affedilmek imkânlarını kaybeden bir hain durumuna düştü. Birinci İnönü Savaşının, millî ordunun zaferi ile sonuçlanması karşısında durumu iyice bozuldu, çevresindeki çeteciler kendisinden uzaklaşmaya başladılar. Bu durum karşısında Yunan safları arasından geçerek Salihlide işe ilk başladığı Eşref Bey çiftliğine çekildi. Büyük zaferin kazanılmasından sonra ise Türkiyeden ayrılmak zorunda kalan hainler arasında uzun süre Suriye ve Irak'ta maksatsız ve amaçsız dolaştı. Hayatının son yıllarında yokluk içinde verem oldu. Kendisini yetiştiren Eşref Bey tarafından Viyanada tedavi ettirildi ise de, kurtulamıyarak 1950 temmuzunda Amman'da ölerek Kabartay mezarlığına gömüldü.

ÇERKEZ FASULYESİ, Çerkezlerin yaş ve kuru bütün sebzeleri hazırlayışlarına örnek olarak gösterilebilecek bir yemek. Hazırlanışı: yeşil fasulye ya da kuru barbunya fasulyesi suda haşlandıktan sonra soğuk suya atılır. Çerkez tavuğu (b. bk.) için hazırlanan ceviz ile karıştırılıp ılık ya da soğuk olarak yenilir.

ÇERKEZ HASAN, Osmanlı padişahı Abdülâziz'in adamlarından olup serasker Hüseyin Avni Paşaya suikast yapan kişi. Kafkasyadan göç edip Rumeliye yerleştirilen Zevş Burak boyundan olan Ç. H. 1864 te kardeşi Osman Beyle birlikte Bahriye İdadisine girmiş, sonra bu okulun kara kısmına geçerek teğmen olmuştur. Subay çıktıktan sonra bir yandan atıcılığı ve biniciliğiyle padişah Abdülâziz'in gözüne girmiş, öte yandan Abdülâziz'in üçüncü kadını ve Şehzade Şevket Efendinin annesinin kardeşi olması dolayısiyle tutunmuştur. O zamanın usullerine göre, VI. ordu merkezi olan Bağdada gönderilenlere bir üst rütbe verildiğinden, Ç. H. da Bağdada gönderilmek üzere yüzbaşılığa yükseltilmişse de, İstanbuldan ayrılmamış ve dâr-ı şûra ve hassa müşürlüğü yaverliği ile burada kalmış, biraz sonra kolağası rütbesiyle Yusuf İzzettin Efendinin yaveri olmuştur. Abdülâziz'in ölümü üzerine koruyucusunu kaybeden Ç. H., Serasker Hüseyin Avni Paşadan öc alma hırsına kapılmıştır. Hüseyin Avni Paşanın, Abdülâziz'in hal'inden birkaç gün sonra Ç. H. ı yanına çağırtarak bir an önce Bağdada gitmesinde ısrar etmesi onu bir kat daha hırslandırarak bir suikast hazırlamasına sebep olmuştur. 16 haziran 1876 günü, halasının kocası eski kaptan-ı deryalardan Ateş Mehmet Paşanın Cibalideki konağında oturmakta iken, Serasker kapısına çağrılarak, görev yeri olan Bağdada gitmediğinden dolayı tevkif edilen Ç. H., Hüseyin Avni Paşa ile Askerî Şûra başkanı Redif Paşaya Bağdada gideceğine söz verip serbest bırakılmıştır. Cibalideki konağa döndükten sonra, daha önce Sadrazam Sakızlı Esat Paşanın terekesinden edindiği 2 altıpatlar (rövelver) ile bir Çerkez kamasını alıp Hüseyin Avni Paşayı öldürmek üzere önce Üsküdarla Kuzguncuk arasında Paşa Limanındaki yalıya gelmiş, Paşanın Beyazıtta Soğanağa'da Mithat Paşanın konağında toplantıda bulunduğunu öğrenerek konağa gitmiştir. İkinci katta tütüncübaşının odasına çıkarak Serasker Paşa ile görüşmek istediğini bildirmişse de, onu tanıyan paşanın adamları izin vermemişlerdir. Bunun üzerine sofaya çıkan Ç. H., burada kimsenin bulunmamasından faydalanarak üçüncü kata çıkmış ve paşaların toplanmış oldukları odaya dalmış, Hüseyin Avni Paşa ile Raşit Paşayı vurmuştur. Bu sırada Kayserili Ahmet Paşa, Ç. H. ı arkasından kollarını kavuşturarak yakalamıştır. Sadaret mektupçusu Memduh Bey, Mithat ve Rıza Paşalarla Şerif Hüseyin, Yusuf ve Cevdet Paşalar ve Sadrazam Rüştü Paşa ve Ametçi Mahmut Bey dışarıya kaçışmışlardır. Ahmet Paşa, kendisiyle boğuşan ve elini yüzünü kama ile doğrıyan Ç. H. ı sofaya kadar sürmüş, fakat gücü tükenmişti. Ç. H. sofaya uğrıyan Hüseyin Avni Paşanın üzerine tekrar atılmış, vücudunu delik deşik ettikten sonra toplantı odasına girerek ilk kurşunda ölmüş bulunan Raşit Paşanın boynunu kesmiştir. Oradan paşaların saklandığı odaya saldıran Ç. H. ı Mithat Paşanın adamlarından Ahmet Ağa yakalamak istemişse de, onu da gözünden vurmuştur. Bundan sonra sandalye ile avizeyi vurup yanmakta olan mumları dökerek odanın perdelerini tutuşturmuştur. Alt katta bulunan uşaklar, bir yandan Hasan Paşa karakoluna haber vermişler, öte yandan Ç. H. ı ateş altına almışlardır. Bu sırada yetişen zaptiyeler de ateş açmışlarsa da, Ç. H. ın karşı ateşi ile bir er ölmüştür. En sonunda tabur komutanı süngü taktırıp üst kata çıkınca Ç. H. «ben askere ateş etmem» diyerek teslim olmuştur. Aşağı indirilirken sadaret yaveri bahriye kolağası Şükrü Beyin kılıcı ile vurmasına karşılık çizmesinin koncundan çıkardığı başka bir tabanca ile onu da boğazından yaralıyarak öldürmüştür. Bu suretle, Hüseyin Avni Paşa, Raşit Paşa, Ahmet Ağa, kolağası Şükrü Bey ile bir eri öldüren, iki kişiyi de yaralıyan Ç. H., Süleymaniye kışlasına götürülmüş, sorguya çekildikten sonra fırka divan-ı harbinde başkan süvari yarbayı Cemil, üyelerden yüzbaşı Adil, sorgu yargıcı İsmail ve İsmet efendilerle kâtip Şefik Efendi önünde yargılanmış, rütbesinin kaldırılarak asılmasına karar verilmiştir. 18 haziran günü sabaha karşı Beyazıt Meydanına açılan büyük kapı yanındaki dut ağacına asılmıştır. Cesedi iki gün halka gösterildikten sonra kaldırılıp Edirnekapı mezarlığına gömülmüştür. Mezarı II. Abdülhamid zamanında yaptırılmıştır.

Ç. H. ın bu suikast hareketi, o tarihte Abdülâzize karşı sevgi duyan halk arasında takdirle karşılanmış ve onun, Abdülâzizin öcünü alan bir hahraman olduğu kanısı halk arasında yerleşmiştir.

ÇERKEZ İSMAİL PAŞA (1805-1861), Tanzimat devrinde yetişen Osmanlı paşalarından biri. Kafkasyada dünyaya gelen Ç. İ. P., küçük yaşta, Anapa muhafızı Topal Mehmet İzzet Paşaya satılmıştı. Çocukluk ve ilk gençlik yıllarını İzzet Paşanın dairesinde geçiren Ç. İ. P., efendisi ile birlikte İstanbula geldikten sonra ondan ayrılarak 1792 den beri modern usullerle topçu subayları yetiştirmekte olan Kumbarahanedeki okula girmiştir. Burada gerekli eğitim ve öğrenimi gördükten sonra, topçu subayı olarak yeniden kurulmakta olan Osmanlı ordusu (Asakir-i Mansure-i Muhammediye) na katılmıştır. Okuldan yetişmiş, bilgili subay kadrolarının boşluğu dolayısiyle çabuk yükselmiş, 1839 da Nizip savaşında Mısır kuvvetlerine karşı Hâfız Paşa ordusunda bulunarak kendisini göstermiştir. 1851 de paşa rütbesiyle Karadağ ayaklanmasında Ömer Paşanın yanında Ostrog boğazını tutarak Osmanlı kuvvetlerinin başarı kazanmasını sağlamış ve ferikliğe yükseltilmiştir. Kırım Harbinde Vidin muhafızı olarak görevlendirilmiş ve Ömer Paşanın yanında Kalafat (Rumence Calafat) çarpışmasına katılarak bu çarpışmanın başarı ile sonuçlanmasından sonra Küçük Eflâk'ın alınmasında, Vidin ve Kalafat'ın berkitilmesinde bulunmuştur. Rusların bu hattaki ikinci hücumlarında başarı ile karşı koyarak Rusların Tunayı geçip Sırplarla birleşmesine engel olmuştur. 1857 Karadağ hareketinde Çetineye kadar ilerliyen kolun başında bulunan Ç. İ. P. savaşlar sırasında birkaç yerinden ağır yaralanmıştır. Bunun üzerine daha rahat bulunan Silistre muhafızlığına atanmıştır. 1861 de Bosna-Hersek kuvvetleri komutanlığına atanmışsa da, Çetine Savaşlarında aldığı yaralar yüzünden sakat kaldığı için görevde bulunamıyacağını anlıyarak çekilmek istemiştir. Bu dileği kabul edilerek İstanbula dönmüş ve kısa bir süre sonra ölmüş, Eyüp mezarlığına gömülmüştür.

ÇERKEZ MEHMET PAŞA (ölm. 1625), Osmanlı devlet adamı. Kırım hanları tarafından Saray-ı Hümâyûna gönderilen Çerkez kölelerindendir. Enderûn-i Hümâyûnda eğitim ve öğretim görerek sırası ile yükseldikten sonra silâhtar olmuştu. Şam Beylerbeyliği ile saray hizmetinden ayrılan Ç. M. P. daha sonra 1621 de 6. vezir olarak Kubbe altına alınmış ve burada da zekâsı ve yeteneğiyle kendini tanıtmıştı. Ke-

mankeş Ali Paşanın öldürülmesi üzerine 1624 te kendisine teklif edilen sadrazamlığı istemiyerek kabul etmişti. Sadrazam olduktan sonra Erzurum Beylerbeyi Abaza Mehmet Paşa (b. bk.) ayaklanmasını bastırmak, arkasından da İran harbini yönetmek ve Bağdadı kurtarmak görevlerini almıştır. Hazırladığı ordu ile Konyaya gelmişti. Bu sırada Abaza Mehmet Paşa, Karaman Beylerbeyi Köse Sefer Paşayı yenerek Kayseri ve Niğde dolaylarına sarkmıştı. Ç. M. P. boşuna kan dökülmesini önlemek için Abazayı kazanmak çarelerini aramışsa da, onu kendisine inandırmak mümkün olmayınca Kayseri dolaylarında Karasu köprüsünde Abaza kuvvetleriyle savaşı kabul etmek zorunda kalmıştı. Sıvas Beylerbeyi Tayyar Mehmet Paşanın yardımlariyle Abaza kuvvetlerini bozarak, karısını ve kızını esir aldığı gibi, onun da Erzuruma kaçmasını sağlamıştı. Bundan sonra Sıvas yolu ile Tercana gelmiş, Abaza Mehmet Paşanın aman dilemesi üzerine Erzurum kalesine yeniçeri odalarının konulması şartı ile onu affederek eski görevinde bırakmıştı. Kendisi İran seferi için gerekli hazırlıkları yapmak üzere Tokatta kışlamış, fakat soğuk algınlığından hastalanmıştı. Epeyce yaşlı olduğundan kurtulamıyarak ocak 1625 te ölmüştür. Cenazesi İstanbula getirilerek Bayezit Camisi avlusuna gömülmüştür.

Ç. M. P., Osmanlı sadrazamları arasında cesareti, yumuşaklığı, ağırbaşlılığı ve dindarlığı ile büyük ün yapmıştır. Haksız iş görmekten, kan dökmekten elden geldiği kadar kaçınan, temiz ahlâklı, doğru ve alçakgönüllü bir vezir olarak tanınmaktadır. Böyle olmakla birlikte, yerine göre, gerekli en kesin tedbirleri almaktan da çekinmemiştir. Nitekim Karasu Savaşına girerken yeniçerilerin, serdarın, Abaza ile anlaştığını ve sırf yeniçerileri kırdırmak için savaşa tutuştuğunu ileri sürerek ordu içinde çıkardıkları kargaşalığı cesaretle ve kesin tedbirlerle hemen bastırmış, suçluları cezalandırarak ordunun dağılmasını önlemişti.

ÇERKEZ ÖZERK BÖLGESİ (Rusça adı: **Çerkesskaya Avtonomnaya Oblast**), Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Stavropol El (kray) inde bulunan eski bir bölgeye verilen ad. Bu bölge 9 ocak 1957 de Karaçay - Çerkez Özerk Bölgesi (Karaçaevo - Çerkesskaya Avtonomnaya Oblast) adiyle kurulan bölgeye bağlanmıştır. Bk. KARAÇAY-ÇERKEZ ÖZERK BÖLGESİ.

ÇERKEZ PASTASI, birçok Çerkez yemekleriyle birlikte ekmek yerine yenilen bir çeşit püre. Hazırlanışı: Kabuğu çıkarılmış 1 kg kadar ak darı, bu işe mahsus dökme demirden bir tencerede bir buçuk litre kadar su ile ateş üzerinde *mahasta* denilen uzun saplı tahta kaşıkla sürekli olarak karıştırılıp çarpılarak koyu bir hamur kıvamına getirilir. Bu hamur bir tabağa boşaltılır, ortası çukurlaştırılarak içine Çerkez biberi (b. bk.) ile hazırlanmış omlet ya da yağda kızartılmış Çerkez peyniri (b. bk.) ya da salçalı et konulur.

ÇERKEZ PEYNİRİ, Çerkezlerin uzun zaman bozulmaması için özel bir usulle yaptıkları beyaz peynir. Yapılışı: Süt, peynir mayası ile mayalanır, elde edilen ham peynir 24 saat bekletilir, sonra kaynama derecesindeki su içine ince dilimler halinde doğranır. Yumuşıyan peynir toplanır, elle yoğrularak hamur haline getirilir, bir tabağa konulup üzerine bolca tuz serpilir, suyunu salıp şekillenmesi için de üstüne bir tahta ve onun üstüne bir ağırlık konulur. Taze ya da kuru olarak yenilir.

ÇERKEZ TAVUĞU, aslında Kafkasya Çerkezlerinin bir yemeği iken Türkiyede de çok tutulan, başlıca tavuk ve cevizle hazırlanan bir yemek. Hazırlanışı: Semiz bir tavuk haşlanır, eti kemiğinden ayrılır. 600 gr iç ceviz kıyma makinesinde ince olarak çekilir ve daha önceden hazırlanan Çerkez biberi (b. bk.) nden bir tatlı kaşığı kadarı katıldıktan sonra bir daha çekilir. Elde edilen bu ceviz ezmesi bir tahta kaşığın sırtı ile bastırıla bastırıla içindeki cevizin yağı çıkarılır. Ezmenin posası, içine iki dilim ıslatılmış kuru ekmek içi katılarak yeniden çekilir ve bir kab içinde tavuğun suyu ile sulandırılıp tahta bir kaşıkla dövülerek koyuca bir bulamaç kıvamına getirilir. Etler bu bulamacın içine atılır. Ayrı bir kabda bir baş küçük soğan rendelenip bir kaşık tereyağı içinde pembeleşinceyedek kavrulur, hazırlanan tavuğa katılır ve hepsi birden hafif ateşte bir taşım kaynatılır. Önceden çıkarılmış bulunan ceviz yağı tabağa aktarılan Ç. T. nun üzerine dökülür.

ÇERKEZKÖY, Tekirdağ iline bağlı bir bucak. Nüfusu 5 465 (1960) tir. Ç. İstanbul - Edirne demiryolu boyunda, Çatalca ile Çorlu arasında, düz bir toprakta, dağınık şekilde kurulmuş bir kasabadır. Denizden yüksekliği 150 m dir. Saray - Çerkezköy şosesinin 1 km lik bölümü kasaba içinden geçer. Kasabanın 1 km kadar yakınından demiryolu geçer. Ç. den istasyona, Saray ve Vize'ye otobüs seferleri vardır.

Halkın başlıca geçim kaynağı ormancılık ve hayvancılıktır. Özellikle İkinci Dünya Harbi içinde ay çiçeği yetiştirilmesine de önem verilmiştir. Sulak yerlerde pamuk ve susam da yetişir. Bağcılık da gelişmeye başlamıştır. Kasabada 3 ay çiçeği fabrikası vardır. Her hafta perşembe günleri pazar kurulur. Ayrıca her yıl 7 eylülde hayvan ve eşya panayırı açılır. Ç. ün belediye örgütü 1910 da kurulmuştur. Kasabaya 5 km uzaklıktaki Kuşbahçe kaynaklarından pik borularla su getirilmiş (1925) ise de, bu su yetmemektedir. Ç. de 1937 den beri elektrik vardır.

Ç. ilcesine bağlı 9 köy vardır. İlce nüfusu 13 926 (1960) dır.

ÇERKEZLER, kuzey Kafkasyada oturan yerli uluslardan birine verilen ad. Ç. in sayısı aş. yu. 100 000 dir. XVIII. yüzyılda Ç. kuzey Kafkas dağlarının batı yamaçlarından Karadeniz kıyılarına kadar uzanan yerlerde otururlardı.

ÇERKEZLER

Ç. kendilerine Adiğe adını verirler. Eski kaynaklarda bu ulus Kerket adiyle anılmıştır. Bugün kullanılan Ç. adı Kerket'e dayanmaktadır. Eski yazarlar Ç. e Meot, Sind, Dzikh, Dzig, gibi birtakım adlar daha vermişlerse de, bu ulus en çok Ç. adiyle tanınmıştır. Eski Rus kaynaklarında ise bu ulusa Kosog adı verilir. Çerkez ulusunun et-

nik oluşumunda İskit, Sarmat ve Alan kavimlerinin büyük bir rolü vardır. Bugünkü yurtlarında Ç. birçok eski kavimlerle temas etmişlerdir. Bu kavimler arasında Yunanlılar, Romalılar, Hunlar, Avarlar, Hazar ve Kıpçak Türkleri anılabilir. Daha yeni çağlarda ise Osmanlı Türkleri, Gürcüler ve Ruslarla sık sık temas etmişlerdir. Bu temasların bir kısmı geçici olmuş, bir kısmı ise yüzyıllarca sürerek Ç. in hayat ve kültüründe derin izler bırakmıştır. Bu temaslar sonunda VI. yüzyılda Ç. arasında Hıristiyanlık yayılmıştır. Daha sonra yüzyıllarca Bizans kültürünün etkisi altında kalmışlardır. VIII. yüzyılın ortalarında Arapların egemenliklerini Kafkasyaya kadar yaymaları üzerine Hıristiyanlık gerilemeğe başlamıştır. İslâm dininin yayılması üzerine XVII ve XVIII. yüzyıllarda Ç. arasında Hıristiyanlık sona ermiştir.

Kuzey Kafkasyayı da sınırları içine alan Hazar devleti, Ç. in gelişmesinde yapıcı bir rol oynamıştır. O zamana kadar daha çok Bizans kültürünün etkisi altında kalan Ç., Hazar Türkleriyle sıkı bir bağlantı kurmuşlardır.

Arap imparatorluğunun dağılması ve Orta Asyadan gelen Türklerin baskısı altında Hazar devletinin çökmesi, Bizans'a ve Avrupa uluslarına yeni çalışma ve yayılma kolaylıkları sağlamıştır. Ceneviz ve Venedik tacirleri Karadenize geçerek Kırım kıyılarında Kefe şehrini kurmuşlardır. Ceneviz tacirleri daha sonra Çerkez topraklarına kadar uzanmışlardır. Bunlar, Kuban ırmağının ağzında büyük ticaret kolonileri meydana getirmişlerdir. Sonraki devirlerde de Çerkez topraklarının transit önemi büsbütün artmıştır. Bu şartlar altında Ç. yüzyıllar boyunca birçok uluslarla münasebet kurmuşlardır.

Ç. birçok kabîlelere ayrılırlar. Bu kabîleler arasında Abzah ya da Abadzeh, Bjeduh, Şapsuğ, Natuhay, Temirgoy, Besleney, Hakuçi, Kabarday kabîleleri anılabilir.

Ç. in yerleşmeleri dağınık gruplar halindedir. Geçmişte Ç. in evlerinde büyük aile toplulukları otururdu. Eski bir gelenek olarak evleri iki bölüme (erkek ve kadınlara göre) ayrılırdı.

Ç. in millî giyim kuşamları özel bir karakter gösterir. Erkeklerin giyim kuşamı daha çok savaş hayatına uygundu. Çerkez erkeklerinin giydiği çepken, *çerkeska* (b. bk.) adiyle hemen bütün Kafkas ulusları arasında yayılmıştır. Bundan başka, Çerkez erkeklerinin üstlükleri, şalvarları, yamçıları, meşinden yapılma ayakkabıları, hançer koymağa yarar kemerleri, kalpakları da anılmağa değer. Kadınlar uzun bir gömlek, üstlük, dar bir korse, şalvar, meşin ayakkabı giyerler.

Ç. arasında VI. yüzyıldan başlıyarak Hıristiyanlığın yayıldığını biliyoruz. XVII - XVIII. yüzyıllarda İslâmiyetin baskısı karşısında Hıristiyanlık büsbütün bırakılmıştır. Ancak, Müslüman inanışları yanında Ç. in eski dinî kalıntılarını da sakladıkları anlaşılıyor. Eskiden Ç. birçok tanrılara taparlardı. Fırtına (Şible), Ekin (Sozereş), Demir ve Demircilik (Tlepş) tanrıları bu tanrılar arasında önemli bir yer tutardı. Bunlardan başka, Ç. kutsal ağaçlara da taparlardı.

Eski Ç. in özel tapınakları yoktu. Kurbanlar ve dualar kutsal ormanlarda ya da ulu ağaçlar altında yapılırdı.

Millî gelenek ve göreneklerini büyük bir titizlikle saklıyan Ç. zengin bir folklor yaratmışlardır. Son zamanlara kadar yazılı bir edebiyatları yoktu. Halk edebiyatı ürünleri (kahramanlık destanları, savaş türküleri v. b.) ağızdan ağıza yayılırdı.

Çerkez kadını

Ç. in en eski çağlardan beri toprak ürünleri (özellikle darı ve arpa) yetiştirdikleri bilinmektedir. Ancak, oturdukları yerler daha çok hayvancılığın gelişmesine elverişli idi. Ç. in büyük koyun sürülerine sahip olduklarını gezginler belirtmişlerdir. XIX. yüzyıla kadar Çerkez ekonomisinin temeli hayvancılıktı. Onların yetiştirdiği hayvanlar arasında atın özel bir yeri vardır. Çerkez atları dünya ölçüsünde bir ün kazanmıştır. At takımları ve özellikle eyerleri çok tanınmıştır. Ata büyük bir önem veren bu ulus, binicilik alanında da yaygın bir ün almıştır. Ç. arasında arıcılık da gelişmiştir. Bunlardan başka, avcılık, dericilik ve dokumacılık da anılmağa değer. Ç. ev eşyasını, aletlerini ve silâhlarını kendileri yaparlardı.

XIII - XIV. yüzyıllarda Ç. arasında yarı feodal bir düzen kurulmuştur. İmtiyazlı sınıfların başında beyler (*pşe*) ve soylular (*uork*) yer alırdı. *Tfekotli* adında serbest bir sınıf da vardı. Soylular, *pşe*'lerin emri altında halkı yönetirlerdi. Çiftçi ve köylüler (*pşitli*) beylerin topraklarında çalışırlardı. Bu topraklarda köle (*unant*) ler de çalışırdı. Ancak, çiftçi sınıfının kendine ait koyun sürüleri de vardı. Savaşlarda düşmandan alınan tutsak ve cariyeler de ayrı bir sınıf sayılırdı. Feodalizmin daha çok Kabarday, Bjeduh, Temirgoy ve Besleney kabîlelerinde gelişmiş olduğu anlaşılıyor. Buna karşılık, Şapsuğ, Natuhay ve Abadzehlerde bey sınıfı yoktu. Ç. son yıllara kadar eski kabîle düzeninin kalıntılarını saklamışlardı. Yazılı kanunların yerine *adat* (= âdet, görenek) e uyarlardı. Ç. in eskiden beri sakladıkları birçok eski gelenekleri vardır. Atalık da bu gelenekler arasında anılabilir. Buna göre, Ç. çocuklarını yüksek ve köklü bir eğitim görmeleri için soylu aileler yanına verirlerdi.

Ç. in yaşayışları serbest, fakat düzenliydi. Eski töre ve göreneklerin yeri büyüktü. Özellikle karşılıklı yardım, konukseverlik ve yolculara yardım gelenekleri çok gelişmişti. Çerkez töre ve göreneklerine göre, insan öldürme halinde kan gütmek bir hak sayılırdı. Genç kızlar evleninceye kadar serbest davranırlar, evlendikten sonra eşlerine ve yuvalarına karşı büyük bir bağlılık gösterirlerdi. Kocasına karşı sadakatte kusur gösteren kadının kocası, kayın babasından evlenirken verdiği başlığı geri istemek hakkına sahipti. Bu başlığı geri almıyan koca, karısını esir olarak satabilirdi.

Ç. yerli Kafkasya ulusları arasında özel bir yer kazanmışlardır. Bu bakımdan giyim kuşamları yalnız komşu kavimler tarafından değil, daha uzak yerlerde oturan yabancı uluslar tarafından da benimsenmiştir.

Osmanlı - Çerkez münasebetleri: Osmanlı İmparatorluğunun Ç. le ilgilenmeye başlaması XVI. yüzyılın son yıllarına kadar uzanmakta ise de, XVII. yüzyılın ikinci yarısı bu ilgi için daha kesin bir tarih olabilir. Osmanlıların Ç. le ilgilenmesi politik ve sosyal sebeplere dayanmaktadır. İstanbulda Saray - i Hümâyûn ve vezir konaklarında Çerkez köle ve cariyelerin gittikçe çoğalması, Osmanlı devlet adamlarında bu ülkeye karşı ilgiyi artırmıştı. Öte yandan devşirme nizamının ihmale uğraması üzerine gerek saray hizmetlerinde, gerek kapıkulları arasında Çerkez kölelerin artması, bunlar arasından Özdemiroğlu Osman Paşa, Çerkez Mehmet Paşa, Hafız Paşa; Abazalardan ise Melek Ahmet Paşa, Siyavuş Paşa, Süleyman Paşa ve Hüsrev Paşa gibilerin sivrilmeleri ve imparatorluğun yüksek mevkilerini elde etmeleri sonucu olarak bunlara karşı ayrı bir ilgi duyulmasına yol açmıştır. XVIII. yüzyılda ise Osmanlı ordusunda Ç. den

geniş ölçüde faydalanılması ve bu ülkenin Osmanlılaştırılması düşünülmüştür.

Kafkasyada kendini gösteren Osmanlı - İran çatışması XVI. yüzyılın ikinci yarısında, 1578 seferinde Özdemiroğlu Osman Paşanın Dağıstan serdarlığı sonuçlarından olarak bütün Kafkasyanın Osmanlı İmparatorluğuna katılmasını sağlamıştı. Gerçi Ç. hukuk bakımından Altın Ordu egemenliğinin Kırım hanlığına ve bu hanlığın da 1475 ten başlıyarak Osmanlı İmparatorluğuna bağlanması sonunda, Osmanlı egemenliğine girmişlerdi. Ancak, bu bağlantı sözde kalmakta idi. Özdemiroğlunun Dağıstan üzerinden Kırıma yürüyüşü de önemli bir etki yapmamıştı. Fakat, Kafkasya politikasına Rusyanın karışmaya başlaması Ç. i Osmanlı İmparatorluğuna yaklaştırmış ve Osmanlıların da Ç. le ilgilenmesine sebep olmuştur.

XV ve XVI. yüzyıllarda imparatorluğun kuzey politikası Kırım hanlarının yönetimine bırakılmış olduğundan Kuzey Kafkas işleriyle birlikte Ç. in sosyal gelişmeleri de Kırım - Türk kültürünün etkisinde kalmıştır. XVII. yüzyılda, 1665 - 1666 da Evliya Çelebi, görevden çıkarılmış Kırım hanı ile birlikte Çerkezistanı dolaşırken bunların İslâmiyetin dışında olduklarını ve bu dine karşı ancak bir sevgi duyduklarını tesbit etmiştir. Evliya Çelebinin anlattığı Çerkezistan, Kırım hanlığının doğudaki son sınır noktası Han tepesinden dört saat doğuda, Nogay topraklarının sınırı Çoban İlinden ötede Şefake Kabakından (köy) başlamakta, güneyde Elburs dağları, kuzeyde Kumuk ülkesi, doğuda Dağıstan ve Rus elinde bulunan Terek kalesi ve İran sınırı üzerinde Demirkapı ile batıda Karadenize dayanmakta idi. Çerkezistan sınırı XVIII. yüzyıl sonlarında da aynı noktalardan geçmekte idi. Bu topraklar üzerinde yaşıyan Ç. den ancak Şefakeler İslâmlığa karşı bir sevgi duymakta ve doğuda da yalnız Dağıstan Ç. i Şâfiî mezhebine girmiş bulunmakta idi. Öteki Ç. henüz eski inanışlarına bağlı bulunuyorlardı. Dağıstandakiler ise Müslüman Dağıstan Türklerinden Şâfiî mezhebini almışlardı. Ç. arasında Şâfiî mezhebinin yayılmış olması, bunların İslâmlığı Kırım Türklerinden çok Dağıstan Türklerinden almış olduklarına bir kanıt sayılabilir. Hıristiyanlık ise Bizans ve Cenevizlilerin etkisi ile Karadeniz kıyılarında Kabardaylar arasında yayılmıştı.

Rus - Çerkez münasebetleri başlangıçta çok dostça gözükmektedir. III. İvan zamanında Kabardaylar Ankofo Adaşey başkanlığında bir kurulu, Moskova çarına göndermişlerdir. Korkunç İvan (1547 - 1584) devrinde Ruslar, Kazan ve Ejderhan hanlıklarını ortadan kaldırdıktan sonra Çerkez sınırlarına dayanmışlardı. İvan, Çerkez dostluğundan faydalanarak Terek suyu üzerinde Terek kalesini yaptırmak imkânına kavuşmuştu. İvan'dan sonra Boris Godunov (1594 - 1604) Ȟvorostin ve Buturlin komutasında bir Rus ordusunu Çerkezistanın alınması için görevlendirdi. Bu ordu Ç. ce yok edildi. Bu seferin kesin sonucu, Rus - Çerkez münasebetlerinin bir daha düzelmemek üzere savaş haline dönmesine ve bu düşmanlığın tabiî sonuçlarından olarak da Ç. in Osmanlı İmparatorluğuna yaklaşmalarına ve İslâmlığa girmelerine sebep oldu. Rusların, bir yandan Kırıma bağlı Nogay topraklarında, öte yandan Terek kalesinden faydalanarak Ç. üzerindeki çalışmaları Osmanlı - Rus münasebetlerine paralel olarak Çerkez - Rus münasebetlerini düzenlemiştir.

Viyana bozgunundan sonra meydana çıkan Mukaddes İttifaka 1684 te giren Rusya, Kırım üzerine olan baskısını artırdığı gibi, Kuban dolaylarını da saldırı alanı içine almıştı. Bu yıllarda kuzey cephesini tutmaya çalışan Hacı Selim Giray Hanın gayretleri geçici olmuştu. 1695 ve 1696 yıllarında çar Petronun Azak kalesini kuşatarak ele geçirmesi sonunda, 1700 yılında imzalanan İstanbul andlaşması ile Çerkezistanın sınırı Azak kalesinden 10 saat güneyden geçirilmişti. Bu andlaşma ile Kırım ve Ç. arasındaki tarihî bağlar Ruslar tarafından kabul edilmediği gibi, iki memleket arasındaki kara bağlantısı da kesilmiş oluyordu.

Ruslar, bundan sonra Terek kalesi yönünden de Ç. i sıkıştırmaya başladılar. 1707 de Osmanlı askerleri ile kuvvetlendirilen Ç., Rusları Terek önünde bozguna uğrattılar. 1711 Türk - Rus harbinde bir Rus ordusu Kuban topraklarına girmişse de, başarı gösterememişti. Prut andlaşmasında, Kabarday ve Kuban ile bütün Çerkezistanın Kırım hanlığına bağlı olduğuna dair olan madde, Rus Çarlığı tarafından ancak 1720 de imzalanan ayrı bir protokol ile kabul edilmişti. 1724 te Kafkasyanın Rusya ve Türkiye arasında bölünmesini göz önünde tutan İstanbul andlaşması üzerine, Hazar Denizi yönünden Kür ırmağına kadar inen Petro, Terek kalesi yöresinde 5 Rus (Kazak) sitesi kurmuştu.

1735 te İrana yenilmesini, Çerkezistanı ele geçirerek gidermek isteyen Petro, Osmanlılardan yardım alan Ç. e yenildi ve yayılması durduruldu. 1735 - 1739 Türk - Rus harbi sonunda Belgrad andlaşması ile Azak ve dolayları Rusyaya geri verildiği gibi, Kabarday topraklarının bağımsızlığı da tanınmıştı. Ruslar 1760 ta burasını ele geçirerek Kazakların yerleşmeleri için yeni yeni kaleler yaptırmışlardı. 1768-1774 Türk - Rus harbinde Kırım ile birlikte Kuban da Rus işgaline uğramış, Samsunda hazırlanarak Kubana çıkarılan Canikli Hacı Ali Paşa ordusu da başarı elde edememişti. 1774 Küçük Kaynarca andlaşmasının 3. maddesine göre, Kuban ülkesi Kırım topraklarından sayılarak Kırımın bağımsızlığı ile birlikte elden çıkıyor, aynı zamanda Yeni Kale, Kerç, Büyük ve Küçük Kabardaylar da Rusyaya bırakılıyordu.

1776 da Kırımda Osmanlı taraflıları ile Rus taraflıları arasında başlıyan kavga daha sonra bir ayaklanma halini alınca, Kırım ve Kubanda yerleşmiş bulunan Rusların öldürülmelerini bahane eden II. Êkaterina'nın Suvorov komutasında gönderdiği ordular Kubanı aldı ev ahalisini, Ç. i ve Nogayları amansızca öldürdü. Kurtulanlar Kuban ırmağının güneyine çekildiler. Yerlerine Ruslar yerleştirildi. Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında yeni bir harbin açılmasına sebep olan bu olaylar, 1779 Aynalıkavak tenkihnamesi ile geçiştirilmeye çalışıldı. Bu anlaşmanın 3 ve 4. maddelerine göre, Rusya 3 ay 20 gün içinde Kırımla birlikte Taman ve Kubanı boşaltacaktı. Bundan sonra Osmanlı İmparatorluğu, Kuban ve Karadeniz kıyılarındaki Nogay ve Ç. i, kendi uyruğu olduğu iddiası ile Kırım hanlığından ayırmaya çalıştı. Rusya ise bu toprakları yutmak için buraların Kırım ülkesinden olduğunu ileriye sürmekte idi. Rus taraflısı Şahin Giray Hana karşı ayaklanan Kubanlılara kısa bir süre sonra Kırımlılar da karıştılar. Şahin Giray 1782 de Yeni Kaleye sığınmak zorunda kaldı. Bunun üzerine General Potemkin, Kırım ve Kubanı ele geçirerek, 8 nisan 1783 te buraları Rusyanın birer ili olarak ilân etti. 1784 İstanbul andlaşması ile Osmanlı hükümeti, Kuban ırmağının kuzeyinde kalan toprakları Rusyaya bırakmak zorunda kaldı.

Bu durum karşısında Kırım, Taman, Kuban, Dağıstan ve Gürcistanı eline geçirmiş bulunan Rusyaya karşı Ç. i benimsemek ve İslâm dinini bu savaşçı halka kabul ettirmek ve Çerkez topraklarını Osmanlı İmparatorluğunun bir son sınırı durumuna getirmek amacı ile hazırlıklara girişildi. Daha önce bu konuda Kaptan - ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa ve Kuban seraskeri Canikli Ali Paşanın vermiş

oldukları raporlar göz önünde tutularak askerlikteki yeteneği, tecrübeleri, iyi ahlâkı ve dindarlığı ile tanınmış bulunan Ferah Ali Paşa, 1781 de Soğucak serdarlığı ile buraya gönderildi. Ali Paşa, kısa zamanda Soğucak, Gelencik ve Anapa kalelerini yeni baştan yaptırarak, kuvvetli dayanak noktaları meydana getirmiş, Ç. üzerinde çok olumlu etkiler yaparak onları Osmanlı İmparatorluğuna kolaylıkla kazandırmıştı. Eski Çerkez geleneklerini yeni şartlara uydurarak dinî ve askerî bir örgüt meydana getirmiş olan Ali Paşa, böylece Ç. i yerli ve millî örgüte bağlamıştır ki bunun faydası daha sonra Çerkez - Rus savaşları sırasında, özellikle XIX. yüzyılda kendini gösterecektir.

Ali Paşanın çalışmaları bir yandan Kırım göçmenleri ile Şeyh Mansurun çıkardığı karışıklıklar, öte yandan İstanbuldaki bazı devlet memurlarının bu işi önemsememesinden başka, Ali Paşaya karşı aldıkları kötü davranışlarla aksamış, 1785 te ölümü üzerine de büsbütün durmuştur. 1787 - 1791 Türk - Rus harbinde Ruslar, Kuban ırmağını aştılarsa da, ağır kayıpla çekilmek zorunda kaldılar. Bu durum üzerine Osmanlı hükümetinin sıkıştırmaları sonunda Battal Hüseyin Paşa 30 000 asker ve 40 kadar topla, 1790 da Anapadan çıkarak Kuban ırmağını geçti ve Kabarday topraklarına girdi. Bu sırada Rus öncüleri ile karşılanan Osmanlı öncülerinin bozulması üzerine Battal Paşa ordusu dağıldı ve kendisi Ruslara sığınmak zorunda kaldı. Bu başarısızlık sonunda Ruslar Anapayı kuşattılar. Savunmayı yöneten İpekli Mustafa Paşa 15 gün dayandıktan sonra, boğaz boğaza bir savaş sonunda 1791 de yenildi ve Anapa düştü. 1792 Yaş andlaşması ile Kuban ırmağı iki devlet arasında yine sınır olarak kabul edildiğinden Ruslar Çerkezistanı boşalttılar. 1783 te Rusların eline düşen Gürcistan bir Rus ili haline getirildikten sonra, 1812 Bükreş andlaşması ile Karadeniz kıyılarının kontrolünü de eline geçiren Rusya, Ç. i tam bir abluka altına almış oluyordu. 1829 da Çerkezistan üzerindeki haklarından vazgeçtiğini Edirne anlaşması ile Osmanlı İmparatorluğunun kabul etmesi üzerine Ruslar, 1830 da Gagri'yi alarak, 1831 de Gelencik kalesini, 1838 de Soçi üzerinde Novagin kalesini, Tuapse suyu üzerinde Velyamin kalesini, Şapsih suyu üzerinde Tengin kalesini ve eski Soğucak kalesi yerine de Novorossiysk kalesini yaptılar. Böylece Karadeniz kıyıları Ç. e kapandığı gibi, kuzeyde de Azak - Mozdok askerî sınırı üzerinde Krasnodar ve başka kalelerle Laba - Terek askerî sınırını kurarak onları abluka altına almışlardı.

Türklerin Çerkezistandan çekilmesi ahaliyi memnun etmedi. Rusların Kafkasyada yerleşmesinden memnun olmıyan İngiltere ise Çerkez meselesine karışmaya başladı. 1830 da İngilterenin İstanbul elçisi Lord Ponsonby'nin vermiş olduğu raporlar sonunda İngiltere Çerkez millî savaşı ile yakından ilgilenmeye başladı, İngiltere Çerkez hürriyet savaşçılarına askerî yardımda bulunduğu gibi, Edirne andlaşmasında kabul edilen Ç. e ait hususları da tanımadı ve nihayet 1837 de Çerkezistanın egemenliğini resmen tanıdığını ilân etti. Bu sırada Ruslar da gerek Dağıstan, gerek Çerkezistanı kesin olarak almak isteği ile son hazırlıklarını yapmakta idiler. 1840 ta başlıyan Dağlı ve Çerkez egemenlik savaşı 1864 te son dayanak noktası Kubanda yaylasının ele geçirilmesine kadar 24 yıl sürmüştür. 1840 ta Seyh Şâmil'in nâib olarak Çerkezistana gönderdiği Mehmet Emin (b. bk.) 1841 de Abadzeẖ, Şapsuğ ve Ubıhlar tarafından kabul edildi. 1848 de ise Adagum'da toplanan kurultayda Ç. ce lider olarak tanındı. Mehmet Emin, Ali Paşanın dinî - askerî örgütünü geliştirdi. Onları kabîleler arası demokratik bir birleşmeye yöneltrek, Ruslara karşı etkili bir savaşın açılmasında başarı gösterdi. Böylece 1841 de Laba - Terek çizgisinde ve Karadeniz kıyılarındaki Rus kaleleri hızla düşürüldü. Ancak, 1856 Paris andlaşmasında Osmanlı İmparatorluğunun ihmali yüzünden Ç. meselesi sözleşme dışında bırakılarak harbden sonra Ruslar bütün kuvvetleri ile Ç. in üzerine saldırdılar. Çerkez köyleri baştan başa yakılarak halk kadın, erkek, çocuk ve ihtiyar ayırdedilmeksizin kılıçtan geçirildi. Bunların yerinde Rus köyleri kuruldu. 1859 da Şeyh Şâmil- (b. bk) in tutsak düşmesinden sonra Mehmet Emin de teslim olmak zorunda kaldı. Ç., liderlerinden yoksun kalmakla birlikte, kabîle kabîle savaşa devam ettiler. 1861 de Laba - Bela bölgesi, 1862 de Pşeh, 1863 te Pşiş ve Abaza bölgeleri düştü. Yukarı Abadzeẖler ile Şapsuğ ve Ubıhların direnmesi bir yıl daha sürdü ve 1864 yılında Çerkez millî mücadelesi ağır bir yenilgi ve yüz binlerce Çerkezin yok edilmesi ile bitmiş oldu.

Bu tarihten sonra Ç. in, Rusların zulmünden kurtulmak için büyük göçleri başlar. Gerçi Ç. in göçü, daha yüzyıl önce başlamışsa da, bu son göç, korkunç bir hal almıştı. Kendiliğinden göçe kalkışanlardan başka, Rus çarlığınca göç etmeye zorlananların sayısı 2 000 000 kişiye varmaktadır. Sadece 1 500 000 Çerkez Osmanlı İmparatorluğuna gönderilmek üzere yurtlarından çıkarılmıştı. Fakat bunlardan ancak 400 000 kadarı Türkiyedeki iskân bölgelerine yerleşebilmiş, ötekileri yollarda ölmüştür. Yarım milyon kadar Çerkez ise Rusların kalabalık bulundukları bölgelere sürülmüşlerdi. Bu göçten sonra ana yurtlarında kalan Ç. in sayısı en az 400 000, en çok 1 000 000 kadar tahmin edilmektedir. Bununla birlikte, bu büyük göç ve sürgünden 13 yıl sonra 1876 - 1877 Türk - Rus Harbine paralel olarak patlıyan Çerkez ayaklanması dikkate alınırsa, Ç. in ana yurtlarında henüz bir ayaklanma çıkarabilecek kadar kalabalık oldukları anlaşılır. 1876 da Osmanlı donanması ile Sohum kalesine çıkan Abaza Hasan Bey'in bu kaleyi alması üzerine Ferik Fazıl Paşa komutasında gönderilen Osmanlı tümeninin daha sonra Tuna cephesine çekilmesi ve harbin sonunda Osmanlı devletinin yenilmesi üzerine Ç. ler yeniden felâketle karşı karşıya geldiler. Yeni ve daha dağınık, düzensiz bir göç hareketi yanında, bütün Çerkez ileri gelenleri öldürüldü, on binlerce Çerkez Sibiryaya sürüldü ve ahalinin bütün malları yağma edildi. Bu felâketten sonra sayıları 230 000 e kadar düştü. Abazalar ise nüfuslarının yarısını kaybetmişlerdi. Harbden sonra Çerkezistan parçalanarak Kabarday Ç., Balkar, Nogay, Oset, Çeçen ve İnguşlarla birlikte Terek eyaleti ile Stavropol iline, Abadzeẖ, Şapsuğ ve Adıgeler Karadeniz iline, Abazalar da Sohum sancağına bağlandılar. 1905 ten sonra Rusyada esen hürriyet havasından faydalanan Ç. yavaş yavaş kalkınmaya çalıştılar. 1917 Rus ihtilâlinden sonra, önce Dağıstan ve Kuzey Kafkasya, sonra da sadece Kuzey Kafkasya adı altında bağımsız bir devlet kurmak için çeşitli teşebbüslerde bulundular.

İkinci Dünya Harbinden sonra Rusya, 1944 te bir gece içinde bu özerk cumhuriyet ve bucaklara son vererek topraklarını Rusyaya katmış ve Ç. le birlikte Kuzey Kafkasyada yaşıyan Çeçenleri, İnguşları ve Türk kavimlerini de Sibiryaya sürerek, bölgenin asıl yerli halkından eser bırakmamıştır. Rusya bu insanlık dışı davranışını ancak 1946 da itiraf etmiştir.

Bugün Ç. Sovyetler Birliğinden başka dağınık olarak

Türkiye, Suriye, Irak, İsrail, Ürdün, Mısır ve Amerikada yaşamaktadırlar. bk. ÇERKEZ (ADIGE) ÖZERK BÖLGESİ, KABARDAY - BALKAR ÖZERK SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ, KARAÇAY - ÇERKEZ ÖZERK BÖLGESİ ve ÇERAKİSE.

ÇERLAK, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinde, Omsk bölgesinde, İrtiş ırmağı üzerinde, Omsk şehrinin 140 km güneydoğusunda bir şehir. Gemi onarma fabrikası, tuğla ve mobilya yapımevleri vardır. Çevresinde tarla ürünleri (buğday, mısır v. b.) ekilir, süt hayvanları beslenir.

ÇERMASAN, Başkurt Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde bir ırmak. Belaya ırmağının sol kolu olan Ç. ın uzunluğu 267 km dir. Bugulma - Belebey sırtlarının kuzeydoğu eteklerinden çıkan bu ırmak orman bölgesini geçtikten sonra düzlükte dolambaçlı bir yatakta akar. Kar sulariyle beslenen Ç. kasım ayında donar, buzları ancak nisan ayında çözülür. Ağız kesimi gemi işletmeye elverişlidir.

ÇERMİK, Diyarbakır iline bağlı bir ilce. Ç. kasabasının nüfusu 4 666 (1960), denizden yüksekliği 710 m dir. Etrafı dağ ve tepelerle çevrilidir. Kasabayı Ergani'ye ve demiryolu istasyonuna bağlıyan 36 km lik düzgün bir şose vardır. Bu şosede her mevsimde otobüs ve kamyon seferleri yapılır. Ç. te 4 mahalle, 700 ev bulunmaktadır. Halk çiftçilik, bağcılık, meyvacılık ve küçük el sanatlariyle geçimini sağlar. Kasabada 150 kadar el dokuma tezgâhı vardır. Pamuk ipliğinden dokunan bezler, çevredeki köy ve kasabalara satılır. Ç. ilcesinde yılda ortalama 35 ton pamuk, 400 ton pirinç, 200 ton çeltik, 5 ton badem ve 20 ton kuru üzüm elde edilir. Ayrıca yılda 40 ton mazı, 40 ton yağ, 10 ton yün ve 4 ton keçi kılı satılır. 3 çırçır atelyesi, 5 çeltik fabrikası ve 5 değirmeni vardır. Ç. belediyesi 1888 de kurulmuştur. Su ihtiyacı 1935 te kuzeydeki bir kaynaktan sağlanmıştır. Kasabada bir dispanser ve bir hamam vardır. Fennî mezbaha 1937 de yapılmıştır. Ç. ilcesinin yüzölçümü 1 115 km², nüfusu 28 402 (1960) dir. Merkez bucağından başka, Yoğun adlı bir bucağı vardır. Merkez bucağında 46, Yoğun bucağında ise 20 köy bulunmaktadır. Bk. ÇERMİK KAPLICASI.

ÇERMİK KAPLICASI, Diyarbakıra bağlı Çermik kasabasının 3 km kuzeydoğusunda eski bir kaplıca. Eskiden beri bir sağlık kaynağı olarak faydalanılan Ç. K., gerek özellikleri, gerek yeri bakımından eşsizdir. Kaplıcaya türlü yönlerden düzgün yollar uzanır. Burada konukların barınabileceği oteller ve hamamın çevresinde bahçeler vardır. Hamam, 6 köşeli bir havuz ile 4 kurna ve soyunma yeri olan eski bir yapıdır. Suyu 48° C sıcaklıkta olup kükürtlü ve radyoaktiftir. Asıl özelliği, bileşiminde bromür iyonu ve biraz iodür bulunmasıdır. Başta romatizma olmak üzere, birçok kas hastalıklarını iyileştirmektedir. Bk. ÇERMİK.

ÇERNA GORA (Türkçe adı: **Karacadağ**), Balkan dağlarının güneyinde, uzunlama bir çöküntüden sonra, Balkanlara paralel olarak uzanan alçak dağ sıralarından birine verilen ad. En yüksek tepesi 1 440 m dir.

ÇERNA GORI (Ukrayn. = Kara dağ), İkinci Dünya Harbi sonunda, 29 eylül 1945 antlaşması üzerine Çekoslovakyadan Ukraynaya geçmiş olan Černa Hora sıradağlarının Ukrayınca adı. Bk. ČERNA HORA.

ÇËRNAYA [*çornaya*], güney Rusyada, Kırım yarımadasında, Karadenize dökülen küçük bir ırmak. 1853 - 1856 Kırım Harbinde, 4 ağustos 1855 günü İngiliz - Fransız kuvvetleri, bu ırmak boyunda yapılan bir savaşta, General M. D. Gorçakov'un başkomutanlığı altındaki Rus ordusunu yenmişlerdir. Bunun üzerine Ruslar kuzeye çekilmek zorunda kalmışlardır.

ÇERNEBOG, Polab ve Sorb'ların tanrılarına verilen ad.

ÇERNELITSA (Pol. **Czernelica**), Ukraynanın Stanislav bölgesi (oblast') nde, Dnestr ırmağının sağ kıyısında bir şehir. Ç. çevre (rayon) sinin merkezi olan şehirde eski bir şatonun kalıntıları vardır. Çevresinde toprak ürünleri (arpa, çavdar, buğday, mısır, şeker pancarı, patates) yetiştirilir. Hayvancılık alanında büyük baş hayvan, koyun ve domuz beslenir. Ç. eskiden Polonyaya bağlı idi.

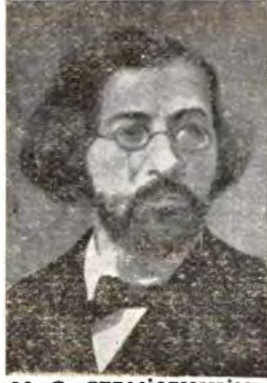
ÇERNIŞËV [*çernışof*], **Aleksandr İvanoviç, Prens** (1785-1857), Rus generali. 1805 ve 1807 de I. Napoléon'la yapılan harblere katılmış, Friedland çarpışmasında Rus ordusunu başarı ile yönetmiştir. 1809 - 1911 yılları arasında Rusyanın askerî ve diplomatik ajanı olarak Fransada bulunmuş, Rusya seferinin plânlarını ele geçirmiştir. 1812 harbinde yararlıklar göstermiş, çar Aleksandr'ın yanında Viyana, Aix - la - Chapelle ve Verona kongrelerine katılmıştır. 1813 - 1815 seferine katılarak 1813 şubatında Berlini almıştır. 1828 de harb bakanlığına ve genel kurmay başkanlığına atanmış, 1852 ye kadar harb bakanlığında kalmıştır. Bu görevinde Rus ordusunda birçok yenilikler yapmıştır. Çar I. Nikolay tarafından kendisine knyaz (prens) sanı verilmiştir. Ç. 1848 de imparatorluk konseyi ve bakanlar kurulu başkanlığına getirilmiştir. 1852 de askerlikten ve politika hayatından çekilmiştir.

ÇERNIŞËV [*çernışof*], **Feodosiy Nikolaeviç** (1856-1914), Rus jeoloğu ve paleontoloğu. Petersburg Maden Enstitüsünde okumuştur. 1882 de Jeoloji Komitesinde görev almış, 1909 da Petersburg Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir. 1880 den başlıyarak Ural dağlarında çalışmış, paleozoik oluşumların stratigrafisini meydana getirmiş, bu alanda birçok paleontoloji monografileri yazmıştır (1884 - 1893). 1889 - 1890 da Timan'da, 1895 te Novaya Zemlya'da, 1899 - 1901 de Svalbard (Spitzberg) adalarında araştırmalar yapmıştır. Ç. Orta Asyada da çalışmıştır. Donets havzasının jeoloji bakımından araştırılmasına da onun yönetimi altında başlanmıştır (1892).

Ç. dağı: Asyada, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinde, Amur bölge (oblast') sinde bir dağa verilen ad. Nyukja ırmağı ile Tında ırmağı arasında bulunan bu dağın uzunluğu 120 km dir. Granit ve şistlerden meydana gelmiştir. Orta kesiminde tepeleri 1 572 m yi bulur. Eteklerinde ırmaklar derin yataklar açmıştır. Ç. D. karaçam, köknar ve sedir ormanlariyle örtülüdür. Yalnız tepeleri çıplaktır.

ÇERNIŞËV [*çernışof*], **Grigoriy Petroviç, Kont** (1672-1745), Rus generali. Petersburg(Leningrad) da ölmüştür. Rus çarı I. Pëtr (Petro) un 1695 Azak seferine katılmış, 1700 - 1721 Kuzey Harbinde Narva hücumunda rol oynamıştır. Daha sonra Poltava muharebesine katılan Ç., Viipuri (İsveççe Viborg, Rusça Vıborg, Almanca Wiborg) nin alınmasında (1710) bulunmuş, 1713 - 1714 Finlândiya seferinde yararlıklar göstermiştir. 1725 - 1726 yıllarında Azak valiliğinde bulunmuştur. Anılarında, yaşadığı devrin olaylarına ait bilgiler vardır.

ÇERNIŞEVSKİY, Nikolay Gavriloviç (1828-1889), Rus eleştirmecisi, düşünürü ve yazarı. Saratov'da doğmuş, orada ölmüştür. XIX. yüzyılın ortalarında yükselen ve «ra-

N. G. ÇERNİŞEVSKİY

dikal okul» olarak tanınan eleştirmeciler okulunun en ileri temsilcisidir (Öbürleri: N. A. Dobrolyubov ve D. J. Pisarev). 1946 da Petersburg Üniversitesinin Tarih ve Filoloji Fakültesine yazılmış, fakat yalnız Rus edebiyat problemleriyle yetinmemiş, aynı zamanda Avrupanın siyasal ve toplumsal problemlerini de incelemiştir. Bunlar o sırada Rusyada büyük bir ilgi uyandırmakta idi. 1853 ten başlıyarak. eleştirmeci olarak ortaya atılmış, aynı zamanda toplumsal reformları gerçekleştirmek için gerekli devrimci davranışları teşvik etmiştir. Şair N. A. Nekrasov'un yönetimi altında bulunan «Sovremennik» (Çağdaş) adlı dergiye girdikten sonra Ç., kendisini Belinskiy'in fikirlerinin sürdürücüsü olarak tanıtmış, *Esteticeskie otnoşeniya iskusstva k deystvitel'nosti* (Sanat ve gerçek arasındaki estetik ilgiler) adlı tezinin yayımı (1855) ndan sonra, orijinal bir eleştirmeci olarak belirmiştir. Savunduğu prensip şu idi: Sanata, gerçeğin bir taklidi gözü ile bakıldıkça, bunun gerçekten daha zayıf kaldığını kabul etmek gereklidir. Bu yıllarda yazdığı etütler *Oçerki gogolevskogo perioda russkoy literaturi* (Rus edebiyatında Gogol' devresine ait taslaklar) adı altında toplu olarak çıkmıştır. Ütilitarist edebî eleştirme denilen eleştirme şekli bu eserden çıkmıştır. 1857 - 1862 yıllarında ekonomik problemlerle uğraşarak, II. Aleksandr'ın yaptığı reformları yanlış bulmuş ve bunlara karşı cephe almıştır. 1862 de yakalanıp Petersburg'da Pëtr ve Pavel kalesine kapatılmış, burada *Çto delat'* (Ne yapmalı ?) adlı romanı yazmıştır. Bu eser büyük bir ün kazanmıştır. Ç. 1864 te Sibiryaya sürülmüş, 1883 te Astrahan'a götürülmüş, buradan da doğduğu şehre dönmesine müsaade edilmiştir.

ÇERNİGOV: 1. Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Desna ırmağının sağ yakasında, Gomel - Ovruç - Nejin demiryolu üzerinde, Kiev şehrinin aş. yu. 160 km kuzeyinde bir şehir ve iskele. Nüfusu aş. yu. 48 000 (1950) dir.

Ç. en eski Rus şehirlerinden biridir. İlk olarak 907 yılında Kiev Rusyasının en önemli şehirleri arasında anılmıştır. Alım satım hayatında büyük bir rol oynıyan bir merkez olarak tanınan Ç., 1024 te Çernigov Prensliğinin başkenti olmuştur. 1239 da Moğol akını sırasında şehir ağır hasara uğramıştır. 1499 yılında Moskova prensi III. İvan'ın askerleri tarafından alınmış, 1503 te Rusyaya bağlanmıştır.

ÇERNIGOV: Şehir meydanı

Ancak 1618 de Deulin Anlaşması gereğince Litvanyaya bırakılmıştır. Bogdan Chmielnicki (b. bk.) ayaklanması sırasında ayaklananların eline geçmiştir. 1654 te Rusyaya bağlanmıştır. İkinci Dünya Harbinde, 1941 de Almanların eline geçmiş, 1943 te Ruslar tarafından geri alınmıştır.

XI. yüzyıldan kalma katedralleri ve müzesi vardır. Ağaç, un, ispirto, deri ve kösele endüstrisi gelişmiştir. Kiremit fabrikası vardır.

2. Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde bir bölge. 7 ekim 1932 de kurulmuştur. Yüzölçümü 31 600 km^2 dir. Kuzeybatıda Beyaz Rus Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, kuzeyde Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Bryansk bölgesi, doğuda Ukraynanın Sumı bölgesi, güneyde ve güneybatıda Poltava ve Kiev bölgeleriyle çevrilmiştir. 39 çevre (rayon) ye ayrılmış olan bu bölgede 6 şehir vardır.

Desna ırmağının her iki yakasında uzanan bu bölge genel olarak düzlük ve yer yer bataklıktır. Denizden yüksekliği 200 m den 120 - 150 m ye kadar değişir. Bölgede ılık kara iklimi hüküm sürer. Kar örtüsü yerde 95 - 110 gün kalır. Kuzeybatı bölümü ormanlarla kaplıdır. Bu bölümde ağaç endüstrisi gelişmiştir. Kuzey bölümü kumluk olduğundan ekime elverişli değildir. Bölgenin tarıma elverişli topraklarında buğday, mısır, arpa, çavdar ve yulaf ekilir. Ayrıca şeker pancarı, kenevir, patates ve meyva yetiştirilir.

ÇERNİGOV PRENSLİĞİ, XI. yüzyılda Çernigov şehri çevresinde kurulan büyük Rus prensliğine verilen ad. XIII. yüzyıla kadar Rus tarihinde önemli bir rol oynıyan bu prenslik, Dnepr ırmağının sol kıyısında uzanan toprakları kapsıyordu. Prensliğin sınırları sık sık değişmiş, XI - XII. yüzyıllarda Oka ırmağına ve Kafkasya önlerine kadar yayılmıştır. Ç. P. nin ilk prensi olarak Mstislav Vladimiroviç (1024 ten başlıyarak) anılabilir.

XIII. yüzyıl başında Ç. P. birçok bölümlere ayrılmış ve eski önemini kaybetmiştir. XIII. yüzyılın ilk yarısında Tatar akını sırasında büyük zarar ve kayıplara uğramış, XIV. yüzyılda prensliğin ana bölümü Litvanyaya bağlanmıştır.

ÇERNİŞNYA, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Kaluga bölge (oblast') sinde, Tarutina köyünün 8 km kuzeyinde bir ırmak. Nara ırmağının sol kolu. 6 (18) ekim 1912 günü M. İ. Kutuzov (b. bk.) un komutası altındaki Rus ordusu, Tarutina ordugâhından kalkarak, Moskovanın güneyinde Mareşal Joachim Murat (b. bk.) nın yönetimindeki Fransız kuvvetlerini yenmiştir. Ç. Savaşı, Tarutina Savaşı adiyle de tanınmıştır.

ÇERNORİZETS HRABIR (X. yüzyıl), Bulgar keşişi ve yazarı. Çar Simeon devrinde yetişen en orijinal yazarlar arasında yer alan Ç. H., *O pismenah* (Harfler üzerine) adlı eseriyle tanınmıştır. X. yüzyılın ilk yarısında yazıldığı anlaşılan bu eserde, Ç. H. İslâv alfabesini savunmakta ve yalnız üç eski dil (İbranca, Yunanca ve Lâtince) in yazı sistemlerine hak tanıyanlarla tartışmaktadır. Bu tartışma, Ç. H. ın polemik yeteneği olan seçkin bir yazar olduğunu göstermektedir.

ÇERNOV, Aleksandr Aleksandroviç (doğ. 1877), Rus jeolog ve paleontoloğu. Moskova Üniversitesinde okumuştur. 1907-1909 yıllarında P. K. Kozlov (b. bk.) un Moğolistan araştırma kuruluna katılmıştır. 1934 e kadar Moskovada öğretim üyesi olarak çalışmıştır. 1935 te Rus Bilimler Akademisinde görev almıştır. En tanınmış eserleri Orta ve Kuzey Ural dağlarının jeolojisine ayrılmıştır. Bu çalışmaları Peçora kömür havzasının bulunmasına yardım etmiştir.

ÇERNOV, Dmitriy Konstantinoviç (1839 - 1921), Rus metalürji uzmanı. Petersburg'da doğmuş, Yalta (Kırım) da ölmüştür. Petersburg Pratik Teknoloji Enstitüsünde okumuştur. 1859 - 1866 yılları arasında bu enstitüde öğretmen olarak çalışmış, 1860 - 1862 yıllarında Petersburg Üniversitesine dinleyici olarak devam etmiştir. 1866 da Petersburg'da P. M. Obuhov Çelik Fabrikasında görev almıştır. 1868 de bu fabrikada çeliğin kritik noktasını bularak büyük bir ilgi ve takdir kazanmıştır. 1880 de bu fabrikadan ayrılarak üç yıl süre ile Bahmut çevresi (Donets havzası) nde kaya tuzu yatakları aramıştır. Bu araştırmalar sonunda bulduğu kaya tuzu yatakları büyük bir ekonomik değer kazanmıştır. 1889 da Petersburg'da metalürji profesörlüğüne çağrılmıştır. Metalürji alanında çıkan yayınları arasında *Staleliteynoe delo* (Çelik dökümü) [1891] adlı eseri özel bir yer tutar. Bu eser Rusyada metalürji alanında çıkan ilk ciddî çalışma sayılır.

ÇERNOV, Viktor Mihayloviç (1876 - 1952), Rus politika adamı. 1893 te Rusyada devrim hareketine katılmış, Rus Sosyal Devrim Partisini kurmuş, 1917 şubat devriminden sonra kurulan geçici karma hükümette tarım bakanı olmuştur. Bolşeviklerin iktidarı ele geçirdikleri ekim devriminden sonra bu devrime karşı koyan Beyaz Rusya ordusuna geçmiş, 1918 de bütün Rusya Kurucu Meclisi başkanı olmuş, daha sonra Kurucu Sosyalist Partiye katılmış, yazar olarak Rus devrimine karşı yazılar yayınlamıştır.

ÇERNOVTSI (eski adı: **Çernovitsı,** Rumence imlâsı: **Cernăuți,** Alm. **Czernowitz**): 1. Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Prut ırmağı üzerinde, Karpat dağlarının eteklerinde bir şehir. Denizden yüksekliği 252 m dir. Nüfusu 109 800 (1939) dür. 1939 a kadar Ç. nüfusunun % 40 ı Yahudi idi. Ticaret ve endüstri de hemen tamamiyle Yahudilerin elinde bulunuyordu.

Bugün Batı Ukraynanın büyük bir endüstri ve kültür merkezi olan Ç. nın adı ilk olarak 1408 e ait belgelerde geçer. XV - XVI. yüzyıllarda şehir, bu çevrede geçen harblerde ağır hasara uğramıştır. XVI. yüzyılın başında Osmanlı Türklerinin eline geçmiştir. 1768 - 1774 Türk - Rus Harbine kadar Türklerin elinde kalan Ç., 1775 te Avusturya (1867 den sonra Avusturya - Macaristan) egemenliğine geçmiş, 1786 - 1849 yılları arasında Galiçyaya bağlı bir bölge halini almıştır. XIX. yüzyılın 2. yarısında Bukovina'nın endüstri merkezi olmuştur.

1905 yılı başında Ç. büyük politik gösterilere sahne olmuş, 1916 yazında Rus ordusu tarafından alınmıştır. 3 kasım 1918 günü Ç. da toplanan bir halk kurulu Bukovinanın Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyetiyle birleşmesini kabul etmişse de, aynı ay içinde Ç. Rumenlerce geri alınmıştır.

ÇERNOVTSI: Üniversite sokağı

1940 haziranında varılan bir anlaşmaya göre, kuzey Bukovina Ç. şehriyle birlikte Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğine verilmiş (ağustos 1940) ve Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine bağlanmıştır. 1941 yılı temmuzunda Almanların eline geçen şehir, 30 mart 1944 te tekrar Ruslar tarafından alınmıştır.

2. Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde bir bölge (oblast'). Kuzey Bukovina'nın Ukraynaya bağlanması üzerine 7 ağustos 1940 günü kurulmuştur. Kuzeybatıda Ukrayna'nın Vinnitsa, kuzeyde Hmelnitski (eski adı: Kamenets - Podolskiy) ve Ternopol (eski adı: Tarnopol), batıda Stanislav bölgeleri, güneydoğu ve güneyde ise Moldavya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Rumanya ile çevrilmiştir. Yüzölçümü 8 400 km² dir. 14 çevre (rayon) ye ayrılmış olup 9 şehri vardır. Bölgenin güneybatı kesimi dağlık, orta kesimi tepelik, Dnestr ile Prut ırmakları arasındaki kuzeydoğu kesimi ise düzlüktür. Bölge alçı, kireç, kuvars kumu, fosforit, maden kömürü ve petrol bakımından zengindir.

Ç. bölgesinde ılık kara iklimi hüküm sürer. En soğuk ay (ocak) ın ortalaması aş. yu. - 5° C, en sıcak ay (temmuz) ın ortalaması ise + 19°, + 20° C dir. Yıllık yağış tutarı düzlüklerde 600 - 650 mm, dağlık kesimlerde 700 - 800 mm dir. Yeşerme süresi 240 - 250 gündür. Akarsuları arasında Dnestr ile Tuna'nın sol kollarından Prut ve Seret ırmakları anılabilir. Bölgenin büyük bir kesimi ormanlarla kaplıdır. Bu ormanlarda çeşitli hayvanlara rastlanmaktadır. Akarsuları balık bakımından zengindir.

Nüfusun çoğunluğunu Ukrayn'lar meydana getirir. Ukraynlardan başka Moldavyalılar, Ruslar, Yahudiler anılabilir.

Ç. Savaşları 1. (1916): Birinci Dünya Harbi (1914 - 1918) sırasında, 22 mayıs - 4 haziran - 5 - 18 haziran 1916 günlerinde Güneybatı Cephesinde Avusturya - Alman savunmasının yarılmasında 9. Rus ordusunun giriştiği taarruz hareketleri. Bu hareketler sonunda 7. Avusturya - Macaristan ordusunun yenilmesi üzerine 9. Rus ordusu Bukovina'ya girerek Ç. şehrini ele geçirmiş ve Rus kuvvetlerinin doğrudan doğruya Macaristana taarrruz etmesine imkân sağlamıştır.

2. (1944): İkinci Dünya Harbi (1939 - 1945) sırasında, 4 mart - 17 nisan 1944 günlerinde 1. Ukrayna Cephesinde Rus kuvvetlerinin giriştiği taarruz hareketleri. Rusların Mareşal G. K. Jukov'un komutası altında bulunan 1. Ukrayna Cephesi kuvvetleri 1 martta Lutsk - Şepetovka - Lyubar - Oratov çizgisine varmış bulunuyordu. Rus kuvvetleri Almanlardan aş. yu. iki kat çoktu. Taarruz, kuvvetli bir topçu ateşinden sonra 4 martta başlamıştır. 1. Ukrayna Cephesinin sol kanadında bulunan Rus kuvvetleri 2. Ukrayna Cephesinin sağ kanadına bağlı kuvvetlerle iş birliği yaparak Berdiçev ve Kazatin'in güneyinde Alman savunmasını yarmış ve İmerinka (18 mart) ile Vinnitsa (20 mart) yı almıştır. Rus kuvvetleri Dubno ve Kremenets şehirlerini ele geçirdikten sonra, 21 martta taarruza devam ederek 24 martta Dnestr ırmağına varmışlar, 26 martta Kamenets - Podolskiy şehrini aldıktan sonra 30 martta Ç. şehrine girmişlerdir. Bu hareketler sonunda Rus kuvvetleri Çekoslovakya ve Rumanya sınırlarına varmışlardır.

ÇERNOVTSI BÖLGESİ, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Kuzey Bukovina'nın Ukraynaya bağlanmasından sonra 7 ağustos 1940 ta kurulan bir bölge (oblast').

Yüzölçümü 8 400 km² dir. 14 çevre (rayon) ye ayrılmıştır. Merkezi Çernovtsı (b. bk.; Rum. Cernăuţi, Alm. Czernowitz) dır.

ÇERNOZYOM (Rusça = kara toprak), bazı bozkırlarda bulunan ve rengi kara olan bir toprak çeşidi. Bu toprak, ilk olarak güney Rusyada incelendiği için orada kullanılan adiyle adlandırılmıştır. Bununla birlikte türlü dillerde bu adın karşılığı olan birtakım kelimeler kullanılmaktadır: Fr. *Terres noires*, Alm. *Schwarzerde*, Türk. *karatoprak* gibi. Ç. bileşiminde çok ölçüde (% 16 oranında, toprağa kara rengini veren) humus bulunan, ince taneli, çok verimli bir topraktır. Bu topraklarda tahıl, yonca ve şeker pancarı çok iyi yetişmektedir. Bu türlü topraklar, güney Rusyadan başka, Amerika Birleşik Devletlerinin orta bölgelerinin kuzeyinde, Hindistanın güneyinde (Hindistanın regur adı verilen toprakları bu türdendir) de geniş yerler kaplar. Bk. TOPRAK.

ÇERNYAEV, Mihail Grigor'eviç (1828 - 1898), Rus generali. Orta Asyanın Ruslar tarafından alınması için girişilen savaşlara katılmış, Hokand Hanlığı topraklarında savaşmıştır. 1864 te Evliya Ata, Türkistan (Yese) ve Çimkent şehirlerini ele geçirmiş, 1865 te Taşkend'e girmiştir. Hokand kuvvetleri bu şehirlerin savunmasında büyük yararlıklar göstermiş ve Ruslara kahramanca karşı durarak Ç. in yönetimindeki birlikleri büyük kayıplara uğratmıştır. Ç. 1865 - 1866 da Türkistan bölgesi askerî valiliğine getirilmiş, 1876 da Sırp hükümetinin çağrısı üzerine Sırbistan'ın Osmanlı İmparatorluğuna karşı giriştiği savaşta Sırp ordusunun başkomutanlığını yapmıştır. Ancak, Sırp ordusunun yönetiminde başarı sağlıyamamış ve Sırplar, Türklere yenilmişlerdir. 1882-1884 te Türkistanda genel valilikle görevlendirilmiştir.

ÇERNYAEV, Sergey İvanoviç (1818 - 1888), Rus doğu araştırmaları uzmanı. Petersburg (Leningrad) Üniversitesinin Doğu Dilleri Bölümünde okumuştur. 1841 de dilmaç olarak İrana gitmiş, 1846 da Esterabad konsolosluğuna atanmış, 1852 yılı sonuna kadar bu görevde kalmıştır. 1857 de Tebriz konsolosluğuna getirilmiştir. Petersburga döndükten sonra üniversitede Fars edebiyatı öğretim üyeliğine çağrılmıştır. Çalışmalarında daha çok İran üzerinde durmuştur. 1853 te *Oçerki sovremennoy Turtsii* (Çağdaş Türkiye üzerine taslaklar) adlı bir eser yazmıştır.

ÇERNYAHOV, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Jitomir bölge (oblast') sinde, Jitomir şehrinin 24 km güneyinde, Jitomir - Mozır kara yolu üzerinde bir şehir. Tuğla fabrikası vardır. Küçük sanatlar gelişmiştir. Çevresinde çavdar, buğday, arpa, yulaf, mısır ve patates ekilir; meyva yetiştirilir; et ve süt hayvanları beslenir. Ç. da granit ve lâbradorit ocakları işletilir.

ÇERNYAHOVSK (eski adı: **Insterburg**), Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Kaliningrad (Königsberg) bölge (oblast') sinde, Angerap ırmağı üzerinde, Kaliningrad'ın 85 km doğusunda bir şehir. Nüfusu aş. yu. 49 000 dir. Büyük bir demiryolu kavşağı olan şehirde endüstri gelişmiştir (kimya endüstrisi, şeker fabrikası, sirke fabrikası). Ç. 1336 da kurulmuş, 1583 te şehir olarak gelişmiştir. Almanya sınırları içinde bulunan bu şehir 1914 te Ruslar tarafından alınmış, 1945 te tekrar Rusların eline geçmiştir. 1945 te toplanan Potsdam Konferansında Rusyaya bağlanmıştır. 1946 da General İ. D. Çernyahovskiy (b. bk.) i anmak üzere şehre Ç. adı verilmiştir.

ÇERNYHOVSKİY, İvan Daniloviç (1906 - 1945), Rus generali. Kiev ili (guberniya) nde Uman (Ukr. Human) şehrinde doğmuştur. 1928 de Kiev Topçu Okulundan çıkmış, 1941 - 1945 yıllarında bir tank kolordusu komutanı olarak İkinci Dünya Harbine katılmış, 1942 de Voronej'de ve daha sonra Birinci Ukrayna Cephesinde savaşmıştır. 1944 yılı nisan ayında Üçüncü Beyaz Rusya Cephesi komutanlığına atanmıştır. Sovyet kuvvetleri onun komutası altında ilk olarak Doğu Prusya topraklarına girmiştir (kasım 1944). 1945 yılı başında Üçüncü Beyaz Rusya Cephesi kuvvetleri Alman ordusunu yenerek Königsberg (bugün: Kaliningrad) e yaklaşmıştır. 18 şubat 1945 günü yaralanarak ölmüştür. Königsberg çevresindeki Insterburg şehri onun adiyle adlandırılmıştır (Çernyahovsk).

ÇERRAPUNCİ: bk. ÇERAPUNCİ.

ÇERSKİY, İvan Dement'eviç (1845 - 1892), Rus jeoloğu. 1863 - 1864 yıllarında Polonya ayaklanmasına katıldığı için, asker olarak Omsk şehrine sürülmüştür. G. N. Potanin (b. bk.) in teşviki ile Omsk çevresinde jeoloji ve paleontoloji araştırmalarına başlamış, 1869 da hastalanarak askerlik görevinden çıkarılmış, 1871 de İrkutsk'a gelerek 1885 e kadar kalmıştır. Bu süre içinde İrkutsk çevresinde geniş jeoloji araştırmaları yapmıştır. 1885 te Rus Bilimler Akademisi tarafından Petersburg'a çağrılmıştır. 1891 de İndigirka ve Kolıma ırmakları çevresinde jeoloji araştırmaları yapan bir kurula katılmış, Kolıma ırmağının aşağı yatağında çalışırken ölmüştür.

İ. D. ÇERSKİY

Ç. Sibiryanın türlü yerlerinde toplanan dördüncü zamana ait soyu tükenmiş memelilerin kalıntıları üzerinde sürekli olarak çalıştığı gibi, Baykal gölünün kıyılarının jeolojik yapısını da araştırmıştır (1877 - 1880). Bu araştırmalar sonunda Baykal kıyılarının jeolojik haritasını da çizmiştir. Başlıca eserleri: *O rezul'tatah issledovaniya ozera Baykal* (Baykal gölünün araştırılmasından çıkan sonuçlar üzerine) [1886]; *K geologii vnutrenney Azii* (İç Asyanın jeolojisi üzerine) [1886]; *Geologiçeskoe issledovanie Sibirskogo poçtovogo trakta ot ozera Baykala do vostoçnogo sklona hr. Ural'skogo* (Baykal gölünden Ural dağının doğu eteğine kadar Sibirya posta yolunun jeolojik araştırılması) [1888]; *Opisanie kollektsii posletretiçnıh mlekopitayuşçih jivotnıh, sobrannıh Novo - Sibirskoyu èkspeditsieyu 1885 - 1886 g.* (1885 - 1886 yıllarında Novo - Sibirsk araştırma kurulu tarafından toplanan üçüncü zaman sonrası memelileri koleksiyonunun tanıtılması) [1891]; *Predvaritel'nıy otçet ob issledovaniyah v oblasti rek Kolımı, İndigirki i Yanı* (Kolıma, İndigirka ve Yana ırmakları bölgesinde yapılan araştırmalar üzerine ilk rapor) [1893].

ÇERSKİY DAĞLARI: 1. Kuzeydoğu Sibiryada, Yakut Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Magadan bölge (oblast') sinde sıradağlar. Sıradağlar, masifler, yaylalar ve dağlar arasındaki çöküntüleri içine alır. Kolıma ırmağının yukarı yatağından kuzeybatı doğrultusunda Yana ırmağı boyundaki

düzlüklere doğru uzanır. Aş. yu. 1 500 km uzunluğunda bir yay biçimindedir. Ulahan Çistay, Tas Hayahtah, Sibekki Sise ve Borong sıradağları da Ç. D. na bağlıdır. En yüksek tepesi 3 147 m dir. En yüksek sırtlarında yakın bir geçmişteki buzulların açık belirtileri göze çarpar. Öbür kesimleri ayrı ayrı masiflerden meydana gelmiştir. Ulahan Çistay çevresinde 160 km² lik bir alan buzullarla kaplıdır. Vâdilerdeki buzulların uzunluğu 7 km kadardır. İndigirka ırmağı derin bir boğaz meydana getirerek Ç. D. nı keser. İndigirka ve Kolıma ırmaklarının kolları da boğaz karakteri gösterir. Aşağı Paleozoiğin metamorfik katları, Trias devri kum taşları ve şistleri ile güclü granit intruzyonlariyle kesilmiş Jura devri şistlerinden oluşmuştur. Dağ eteklerinin aşağı bölümleri ile vâdiler kara çam taygalariyle kaplıdır. 600 - 700 m den başlıyarak taşlık dağ tundralarına rastlanır. İ. D. Çerskiy (b. bk.) in adiyle adlandırılmıştır.

2. Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Çita bölge (oblast′) sinde sıradağlar. Çikoy nehri havzasına bağlı Menza ırmağı vâdisinden kuzeydoğu doğrultusunda Nerça ırmağının kaynağına kadar uzanır. Uzunluğu aş. yu. 800 km dir. Su bölümü çizgileri yontulmuştur. Orta bölümü alçalmıştır. Güneyde tepeleri 2 119 m, kuzeyde ise aş. yu. 2 000 m dir. Genel olarak granitten oluşmuştur. Etekleri kara çam ormanlariyle kaplıdır. Kuzey eteklerinde köknar, sedir ve lâdin taygaları vardır. Dağ tepeleri yer yer çıplaktır. İ. D. Çerskiy (b. bk.) in adiyle adlandırılmıştır.

ÇERTKOV, Aleksandr Dmitrieviç (1789 - 1858), Rus tarihçisi ve arkeoloğu. 1847 - 1857 yılları arasında Rus Tarih Kurumunun başkanlığında bulunmuştur. En büyük eseri 1834 te *Opisanie drevnih russkih monet* (Eski Rus paralarının tasviri) adı altında çıkmıştır. Bu eserde yapılan para tasnifi bugün de kabul edilmektedir. Rus - Bizans harbleri üzerinde de durmuş, Moskova çevresinde eski Rus kurganlarında kazılar yapmıştır.

ÇERTKOV, Vladimir Grigor′eviç (1854 - 1936), Rus Tolstoycusu. Büyük Rus yazarı L. N. Tolstoy (b. bk.) un çalışma arkadaşı olarak tanınmıştır. Tolstoy'un eserlerini Rus sansürünün kontrolundan kurtarmak üzere Londrada yerleşmiş ve bunları asıllarına uygun olarak yayınlamıştır. Hayatının sonunda Moskovada Tolstoy Müzesi müdürlüğüne atanmıştır. Tolstoy'un doğumunun 100. yıl dönümünde yazarın eserlerini toplu olarak yayınlamıştır (96 cilt).

ÇERTOMLIK, Ukraynada, Dnepropetrovsk bölge (oblast′) sinde, Nikopol şehrinin 22 km kuzeybatısında bulunan bir kurgan. 1862 - 1863 yıllarında Rus arkeoloğu İ. E. Zabelin tarafından yapılan kazılarda bu kurganda M. Ö. IV. yüzyılda yaşıyan İskit hükümdarlarından birinin mezarı bulunmuştur. İskitlerden kalma en büyük kurganlardan biri sayılan bu kurganın yüksekliği 20 m, çevresi 350 m dir. Buraya İskit hükümdarı ile karısından başka 6 kölesi ve 11 atının gömüldüğü anlaşılmıştır. Buluntular arasında Yunanlı ustaların eseri olan kuş resimleriyle süslü toprak vazolar, gümüş kablar ve altın süs eşyası (bilezik, kolye) vardır.

ÇERVENKOV, Vilko Vel′ov (doğ. 1900), Bulgar politika adamı. Georgi Dimitrov (b. bk.) un çalışma arkadaşı ve damadı olarak Bulgaristanın politika hayatında büyük bir rol oynamıştır. 1919 da Bulgar Komünist Partisine yazılmış, 1923 eylül ayaklanmasına katılmıştır. 1925 te Bulgar Komünist Partisinin kararı ile Sovyetler Birliğine kaçmıştır. İkinci Dünya Harbinden sonra Bulgaristana dönmüş, 1947 de bakanlar kurulu üyesi olarak bilim, sanat ve kültür çalışmalarını yönetmiştir. 1948 yılı şubat ayında Bulgar Komünist Partisinin genel sekreterliğine seçilmiş, 1 şubat 1950 de başbakanlığa getirilmiştir. 1956 da Komünist Partisi genel kurulunda çalışmalarının ağır bir dille yerilmesi üzerine başbakanlık görevinden çekilmiştir. Yerine Anton Yugov (17 nisan 1956) atanmıştır,

ÇERVONETS, Rusyada kullanılan bir çeşit para. Başlangıçta yabancı altın paralara verilen Rusça ad olup sonraları Rus parası için de kullanılmıştır. 1922 den bu yana Sovyetler Birliğinin devlet banknotu olarak salt piyasada geçmek zorunluğu olmadan, devlete yapılacak ödemelerde ruble ile birlikte geçmektedir. 1923 te 10 ruble bir altın Ç. olarak ayarlanmıştır.

ÇEŞDE, tambur cinsinden eski bir çalgı. Ç. nin karnı tambura göre daha küçük, kolu daha kısa ve perdeleri daha sıktır; beş teli vardır. Evliya Çelebi (XVII. yüzyıl), bu çalgıyı çok kere Balat Çingenelerinin bir kayışla boyunlarına asarak Eyüp, Kâğıthane gibi gezinti ve eğlence yerlerinde çaldıklarını söyler.

ÇEŞME, İzmir iline bağlı bir ilce ve bunun merkezi olan kasaba. Merkezi deniz kıyısında, Sakız adasının karşısındadır. Kasabanın nüfusu 3 703 (1960) tür. Ç. kasabası, aynı addaki körfezin kıyısındadır. Ç. ye deniz yoliyle gidilebildiği gibi, İzmir ve komşu illerden kara yolları da ulaşır. Kasabanın önünde 350 m kadar uzunlukta bir rıhtım vardır. Buraya 100 tonilâtoya kadar olan küçük gemiler yanaşır. Ayrıca 4 iskelesi de vardır. Büyükçe vapurlar kıyıdan 300 m açıkta demirler. Ç. limanına en çok yıldız, karayel, batı rüzgârları etki yapar. Batı rüzgârı limanda zaman zaman zarar bile verir. Ç. kasabasının hemen kuzeydoğusunda Boyalık limanı adlı bir deniz girintisi bulunmaktadır.

Kasabanın nüfusu normal zamanlarda aş. yu. 3 000 - 4 000 dir. Ancak, deniz banyoları ve kaplıca mevsiminde bu sayı hemen hemen iki kata yükselir. Ç. nin doğusunda kaplıcalar (bk. ÇEŞME KAPLICALARI) vardır. Halkın başlıca geçim kaynağı tarım ve meyvacılıktır. Bu çevrede yılda 500 000 kg tütün, 80 000 kg anason elde edilir. Portakal, limon, mandalina da önemli ürünlerdendir. Yılda 800 kg kadar sünger çıkarılır. Kasabada Ziraat Bankasının bir şubesi vardır. Ç. belediyesi 1882 de kurulmuştur. Bayındırlık plânı ve haritası vardır. Cumhuriyet Meydanında, Çeşme Savaşı (b. bk.) nda şehit düşen Türk denizcileri için dikilmiş bir anıt vardır. Su ihtiyacı fennî olarak 1947 de giderilmiş ve kaynaktan sağlanan bir su pik borularla kasabaya getirilmiştir. Kasabada otel, gazino ve lokantalar vardır. Ç. de II. Bayezid zamanından kalma bir kale bulunmaktadır.

Ç. ilcesinin yüzölçümü 261 km², nüfusu 9 749 (1960) dur. Alaçatı adında bir bucağı vardır. 3 ü merkez bucağında, 5 i Alaçatı'da olmak üzere 8 köyü vardır. Alaçatı'da belediye ve PTT örgütleri bulunmaktadır.

Tarih: Ç. nin eski adı *Cyssus*'tur. Ç. Ionia'nın önemli şehirlerinden Erythraia'nın iskelesi idi. Romalılar, III. Antiokhos donanmalarını Ç. önlerinde bozguna uğrattıktan sonra Asya'nın fethine başlamışlardır (M. Ö. 190). Aydınoğulları Ç. yi Bizanstan alıp bir Türk deniz üssü haline getirmişlerdir. Yıldırım Bayezid, Anadolu beyliklerini aldığı sırada Ç. yi de ele geçirmiş, fakat Ankara Savaşından sonra Ç. Timur tarafından Aydınoğullarına verilmiştir. Kısa bir zaman sonra Ç. yeniden Osmanlılara geçmiş ve onların elinde kalmıştır. Ç. Osmanlılar devrinde bir su tedavisi şeh-

ri, ticaret ve deniz üssü olarak gelişmiştir. II. Bayezid tarafından yaptırılmış olup XVII. yüzyılda Venedik Savaşlarında harap olan kale sonradan iyice onarılmıştır.

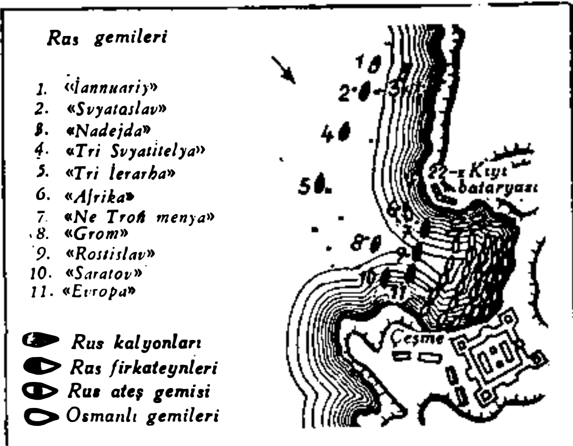
ÇEŞME KAPLICALARI, İzmir - Çeşme şosesinin 94. km sindeki kaplıcalar. Bu kaplıcaların Çeşmeye uzaklığı 5 km dir. Burada birbirine yakın 50 den çok kaynak bulunmaktadır. Ayrıca deniz dibinden kaynıyanları da vardır. Suların sıcaklığı 50 - 60° C dir. Çamur banyolarının suları ise 30 - 40° C dir. Ç. K. tuzlu sulardandır. Asıl kaynak ile telgrafhane arasında geniş bir kaynar su yatağı bulunmaktadır. Bugün için Hamidiye denilen yer, otel ve evlere su sağlamaktadır. Özel kaynaklardan faydalanan otel ve evler de bulunmaktadır. Hamidiye kaynağının yanında sıcak çamur yatağı da vardır.

Ç. K. pek eski çağlardan beri ün kazanmıştır. Ç. K. nın bu eski ünü sonraları unutulmuş, ancak 1870 ten sonra, Karabina Ali'nin çabasiyle yeni bir canlanma dönemi başlamıştır. Bugün Ç. K. nda rahat edilebilecek oteller ve mevsim için kiralanabilecek banyolu evler vardır. İzmir ve çevresinden buraya uzanan düzgün yolda sık taşıt işler. Ç. K. romatizma, kemik veremi, siyatik gibi hastalıklar için şifa vericidir. Bk. ÇEŞME.

ÇEŞME KÖRFEZİ, Ege bölgesinde, Çeşme kasabasının hemen batısında bir deniz girintisi. Körfezin güney kıyısında Fener Burnu vardır. Ç. K. nin ağzı 2 km kadar bir genişlik gösterir. Kuzey ve doğu rüzgârlarına karşı korunmuş bulunmaktadır.

ÇEŞME SAVAŞI, 1768 - 1774 yılları arasında Osmanlı - Rus Harbinde 5 ve 6 temmuz 1770 te yapılan ve Osmanlı Donanmasının yakılmasiyle sona eren deniz savaşı. Osmanlı devletinin Lehistanı Ruslara karşı koruması, bunun aksine Rus çariçesi II. Êkaterinanın Osmanlı İmparatorluğunu parçalıyarak Akdenize inme politikası sonunda doğan harb, karada Tuna boylarında devam ederken Ruslar Ege Denizindeki Osmanlı ülkelerinde ayaklanma çıkarmak için bu bölgeye Baltık donanmalarını Avrupayı dolaştırarak gönderdiler. Bir Rus deniz kuvvetinin Akdenizde ve Ege Denizinde görünüşü, tarihte ilk olarak meydana geliyordu.

Bu donanmanın 1. filosu Kronstad'dan temmuz 1769 da hareketle önce Kopenhag (København) a uğradı. Burada uzun bir seferi istemiyen subayların itaata alınmasından sonra elimde İngilterede Hull limanına vardı. II. Êkaterina'nın İngiliz ticaretine gösterdiği kolaylıkların etkisiyle, kendi üsleri imiş gibi, onarımı ve her türlü eksiği tamamlanan, eğitimle de savaş değeri kazanan bu filoda bazı İngiliz subayları da görev aldılar. Filo Cebelüttarık üzerinden Akdenize hareket etti ve Minorka (İsp. Menorca) adalarına vardı. Hazırlıklarını daha sonra tamamlıyan Rus donanmasında düzenleyici olarak görevli İngiliz amirali Elphinstone ile bir İngiliz kurulunun bulunduğu « Admiral Mordinov » kruvazörünün mensup olduğu 2. filo, arkasından 3. filo da aynı kolaylıklardan yararlanarak birinciyi izlediler.

Çeşme Savaşını gösterir kroki

Arkadan kara yoliyle gönderilen çariçenin gözdesi Aleksey Orlov, donanma komutanlığını, kardeşi de 3. filo komutanlığını ele aldılar. Rus donanması Maltaya uğradıktan ve Mora Rum halkının ayaklanmasını sağladıktan sonra Osmanlı donanması ile birkaç kere çatıştı. Akdenize gelmesi telâş uyandıran Rus donanmasına karşı gönderilen Osmanlı donanması, sonuçsuz savaşlar sonunda teması kestikten sonra Çeşmede toplanmış, İstanbuldan kuvvet bekliyordu. Savunması zayıf ve küçük bir liman olan Çeşme'de bulunmanın sakıncalarını Cezayirli Hasan Bey, donanma komutanı Hüsamettin'e anlatamadı. Durumu çok geç kavrıyan komutan, 4 temmuzda Çanakkaleye hareket emrini verdi. Bir Rum gemicisinden Osmanlı donanmasının yerini öğrenmiş olan Rus donanması Koyun adaları - Çeşme doğrultusunda yol alırken, bir kalyonun direğinin kırılmasiyle meydana gelen oyalanma yüzünden açık denize çıkamıyan Osmanlı donanmasiyle Çeşme limanının kuzeydoğusunda karşılaştı.

Amiral Elphinstone'ın ısrariyle Orlov saldırmaya karar verebildi. 5 temmuz 1770 te 9 u kalyon, 18 gemilik Rus donanması Kayalı Burun ile Toprak Adası arasında 10 u kalyon, çoğu küçük 30 parçalık üstün Osmanlı donanmasına saldırdı. Savaş sırasında Orlov'un sancak gemisi ile Cezayirli Hasan Beyin bindiği gemi arasında borda bordaya vuruşmada önce Rus, sonra Osmanlı gemisi tutuştu. Amiral Orlov filika ile canını kurtarırken, gemisinin güvertesinde en sona kalan Cezayirli Hasan Bey de kendini denize atarak kıyıya çıktı. Yanan Osmanlı gemisinin rüzgârla limana doğru yol alması, akşam üstü öbür gemilerin de limanda sığınak aramalarına sebep oldu. Sık bir düzende limanda demir atan bu gemiler tehlikeli bir hedef meydana getiriyordu.

Amiral Elphinstone üç ateş gemisi hazırladı. Sabahleyin Rus gemileri limana girerek ateşe başladılar. Bu savaş sırasında elverişsiz durumdaki Osmanlı donanmasının rüzgâr üstündeki bir gemisinde yangın çıkması ve ateş gemilerinin saldırması sonunda Osmanlı donanması yandı (6 temmuz 1770). Kurtulan bir kalyon, birkaç küçük gemi de Sakıza sığındı.

Sonraki günlerde Rus donanması Sakızı bombardıman etti. Amiral Elphinstone, Osmanlı donanmasının saf dışı edilmiş olmasından aldığı cesaretle Çanakkale Boğazından geçerek İstanbulu bombardıman etmeyi teklif ettiyse de, Orlov bunu kabul etmedi. Ç.S., harbin gidişinde Küçük Kaynarca Antlaşmasına varacak önemli bir etki göstermiştir.

ÇEŞMEDJİEV [*çeşmecief*], **Grigor** (takma adı: **Via Dolorosa**), Bulgar yazarı ve gazetecisi. Peştera'da doğmuştur. Sofya Üniversitesinin Hukuk Fakültesinde okumuştur. Politika alanında Sosyal Demokrat Partinin üyesi olarak tanınmıştır. Birkaç edebî dergi çıkardığı gibi, gazetelerde de çalışmıştır. Başlıca romanları: *Sinovetĕ na Balkana* (Balkan Dağlarının çocukları) [1926]; *V naveçerieto na haosa* (Kaosun arifesinde) [1928].

ÇEŞM - İ BÜLBÜL, eskiden İstanbulda yapılan bir çeşit tahrilli cam işlerine verilen ad. 1848 yılında İstanbulda, Boğaziçinde Çubukluda bir cam yapımevi kurularak, bu çeşit camdan birçok bardak ve sürahi gibi cam eşya yapılmış olduğu ve bu yerin Ç. B. adını taşıması dolayısiyle bu eşyaya Ç. B. denildiği ileri sürülmektedir. Bunlara Ç. B. denilmesi sebebinin, bu camların bülbülün gözündeki tahrillere benzemesi olduğunu ileri sürenler de vardır. Bugün artık yapılmıyan bu cam işleri, zamanla kırılıp kaybolarak pek az kalmıştır. Bugün büyük bir sanat değeri olan bu işler bazı meraklılarla antikacıların ellerinde bulunmaktadır. Resim için bk. CAM, Güzel Sanatlar.

ÇEŞMİZADE, Mustafa Reşit (ölm. 1770), vakanüvis. İstanbulda doğmuştur. Aile bakımından XVII. yüzyıl kazaskerlerinden Çeşmî Mehmet Efendiye dayanmakta olduğundan Ç. sanı ile tanınmıştır. Babası Mekke kadısı iken ölen Mehmet Said'dir. Öğrenimini tamamladıktan sonra 1740 - 1741 yılında hâriç payesi ile müderrisliğe başlamış, öte yandan devlet dairelerinde memurluk alarak dört kere kazasker tezkirecisi, dört kere de kassâm olduktan sonra Meşihat mektupçuluğuna yükselmiştir. Bu aradı müderrislikteki dereceleri de geçerek 1763 te Musile - i Süleymaniye rütbesine çıkmıştır. 1766 da Vakanüvis Hâkim Seyyid Mehmet'in yerine vakanüvisliğe getirilmiş ve bir buçuk yıl bu görevde kalmıştır. 1770 te Süleymaniye Darü'l - hadis'i müderrisi olarak ilmiye sınıfındaki dereceleri tamamlamış olan Ç., bu yıl içinde ölmüştür. Ç. nin divanından başka bir de tarihi vardır. Sultan III. Mustafa'nın kızı Hatice Sultanın doğumundan, yani 1 recep 1180 (3 aralık 1766) gününden 27 muharrem 1182 (13 haziran 1768) gününe kadar oldukça kısa bir devreyi içine alan bu eser, Vâsıf tarihinin kaynaklarından biridir. Ç. tarihi 1959 da yayınlanmıştır.

ÇEŞNİCİ, Osmanlı İmparatorluğunda darphanelerde basılan altın ve gümüş paraların ayarını kontrol eden memur. Bu memurların en büyüğüne Ç. başı denilirdi.

Osmanlı sarayında, pişen yemeklerin cinsini ve tablalara ne kadar konulacığını, bunların verilecekleri yerlere verilip verilmediklerini kontrol eden memura da Ç. başı denirdi.

Osmanlı sarayının harem bölümündeki hizmetlilerden birine de *çeşniyar usta* adı verilmişti. Çeşniyar usta ile kilerci usta harem yemeklerinden sorumlu idiler. Haremde bulunanlar yemek yerken çeşniyar usta divan dururdu.

ÇETE (Bulgarca *çeta* = alay, sürü), Osmanlılarda küçük akıncı kuvvetlere verilen ad. Osmanlılar Balkan yarımadasına yerleştikten ve Macaristanı da aldıktan sonra, Orta Avrupayı elinde tutan Avusturyaya karşı uzun harblere girişmiştir. İki büyük devlet arasında harb olmadığı zamanlarda her iki tarafın akıncıları karşılıklı akınlar yaparlardı. Ç. bu akıncı kuvvetlerin en küçüğüdür. Çoğu zaman sayısı yüzden az olan Ç. ler yağma ve keşif amaciyle karşı tarafın topraklarına gönderilirdi. Bazı kere bu akınlar çok şiddetli yapılır ve büyük harblerin doğmasına yol açardı.

Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında Makedonyada Bulgar Ç. leri halka çok zulüm yapmışlardır. Bu olaylardan sonra Ç. halk arasında korkunç zulümler yapan eşkıya ve komiteciler anlamında kullanılmıştır. Bk. GERİLLA.

ÇETELE, eskiden okuma yazma bilmiyen sütçü, ekmekçi gibi esnafın hesap tutmak üzere kullandığı bir araç. Parmak kalınlığında bir çubuk, ortasından uzunlama ikiye bölünür, bir parçası alıcıda, ötekisi satıcıda kalır, alışveriş oldukça Ç. nin iki parçası üst üste konarak, alınan mal sayısınca iki parçaya eşit düşmek üzere birer kertik çentilirdi. Böylece Ç. okuma yazma bilmiyenler arasında hesap tutmak üzere alışverişte bir çeşit defter olarak kullanılırdı.

ÇETİ - MİNEİ (Rus. - Yun.=aylık okumalar), din uğrunda ölenlerin ve azizlerin hayatı ile ilgili Rus hikâye dergileri. Hikâyeler yılın bütün günlerine bağlanarak ve aylara bölünerek anlatılmaktadır. Bu dergilerin büyüklerini Moskova metropoliti Makariy (1482 - 1563) derlemiş (1542 - 1563), küçüklerini ise Rostov'lu Dmitriy yazıp tamamlamıştır (4 cilt, 1689 - 1705).

ÇETİNE (Sırp. - Hırvat. **Cetinje**), Yugoslav Federal Halk Cumhuriyetinin Karadağ Cumhuriyetinde bir şehir ve yönetim merkezi. Nüfusu 11 100, denizden yüksekliği 660 m dir. Ç. kalkerli bir toprakta, karstik bir çukurlukta, dağlar arasında kurulmuştur. Otomobil yolu ile ve 30 km güneybatısındaki Kotor (İta. Cattaro) a düzgün 60 km güneydoğusundaki İşkodra ve Podgorica'ya bağlıdır. Ç. nin önem kazanması, bazı Sırp kabîlelerinin başı olan İvan Crnojević'in burada yerleşip bir manastır kurmasından sonra olmuştur. Özellikle 1685 - 1712 ve 1785 yıllarında Türklerle yapılan savaşlarda ağır hasara uğrıyan bu şehir, Karadağ'ın ruhanî ve lâik hükümdarlarının oturduğu yer olarak kalmış, 1916 da Avusturya'nın eline geçmiş, 1918 de Sırp - Hırvat - Sloven Kırallığı (bugünkü Yugoslavya) na katılmıştır. Şehirde bir müze vardır.

ÇETİNE: Genel görünüş

ÇETİNKAYA, Malatya, Erzurum ve Sıvas'a uzanan demiryollarının birleştiği bir istasyon. Ç. Malatya ile Sıvas arasındaki yolun ortasındadır. İstasyonun yakınında Karanlık ve Tabanözü köyleri vardır. Ali Çetinkaya (b. bk.) nın adiyle adlandırılmıştır.

ÇETİNKAYA, Ali (1878 - 1949), Türk asker ve devlet adamı. Afyon'da doğmuş, İstanbulda ölmüştür. Ailesi, Şerif oğullarındandır. Afyon mülkiye rüştiyesinde, Bursa askerî idadisinde ve İstanbulda Harb Okulunda okumuş, 1898 de teğmen olmuş, ilk görevlerini sınır karakollarında, Makedonya ve Arnavutlukta ve eşkıyalık yapan Bulgar çeteleriyle savaşarak geçirmiştir. 1907 de Manastır'da İttihat ve Terakki Cemiyetine girmiş, cemiyetin gizlice gelişmesinde rol oynamıştır. 31 Mart ayaklanmasından sonra bir süre Selânik'te II. Abdülhamid'in muhafazasiyle görevli birliğe komuta etmiş, 1911 de İtalyanların Trablus Garb'a saldırmaları üzerine buraya gelip savunmayı örgütlendirmeye katılmış, Derne'de Kolağası Mustafa Kemal (Atatürk) in emrindeki birliklerden birine komutanlık etmiştir. Birinci Dünya Harbinin başında mürettep bir alay örgütlendirerek Irak

cephesine götürmüş, Kafkas, Doğu ve Makedonya cephelerinde türlü alay ve birliklere komuta etmiştir. 1917 de yarbaylığa yükselerek Kocaeli ve Bolu sancaklarında güvenliğe memur tugayın başında bulunmuş, mütarekeden sonra Ayvalık bölge komutanlığına atanmıştır.

15 mayıs 1919 da Yunanlıların İzmire girmesinden 14 gün sonra Ayvalık'a gelen kuvvetlere karşı, 29 mayıs günü başında bulunduğu 172. alayla karşı koyarak Millî Mücadelenin ilk cephesini açmıştır; ayrıca bölge halkını örgütlendirerek yer yer başlıyan karşı koyma hareketlerine öncülük etmek suretiyle Ayvalık cephesini kurmuştur.

12 ocak 1920 de İstanbulda toplanan son Osmanlı Mebusan Meclisine Afyon mebusu olarak katılmış ve 16 mart 1920 de İstanbulun işgalinde Kuvay - ı Milliyeden olduğu için yakalananlar arasında Malta'ya sürülmüştür. 1921 de serbest kalınca Ankaraya Büyük Millet Meclisine dönmüştür. Müdafaa - yi Hukuk Grupu yönetim kurulunda, Cumhuriyet Halk Partisinin kuruluşunda görev almıştır. Büyük Millet Meclisinin ikinci döneminde yine Afyon milletvekili seçilen Ç. 1925 te kurulan Ankara İstiklâl Mahkemesinin başkanı olarak Atatürk'e karşı düzenlenen suikast suçlularını İzmirde ve bunlardan başka, devrime karşı hareket eden suçları da Ankarada muhakeme etmiştir. C. H. P. Meclis Grupu Başkan vekili olmuş ve 16 şubat 1934 te bayındırlık bakanlığına getirilmiştir. Devlet Demir Yollarının gelişmesinde ve yabancı ortaklıklara ait demiryol ve rıhtımların satın alınmasında büyük başarı göstermiş, 3 nisan 1939 da kurulan ulaştırma bakanlığına getirilmiştir.

Ayvalık Körfezinde eski Cunda adasına Ali Bey, Sıvas - Erzurum demiryolunun Malatya'ya ayrılan noktasında kurulan büyük istasyonla çevresinde meydana gelen kasabaya da Çetinkaya (b. bk.) adı verilmiştir.

ÇETİR: 1. XIV ve XV. yüzyıllarda döşemecilikte kullanılan, hattâ elbise bile yapılan ipekli kumaş; 2. Bir tahtın, bir katafalkın ve bir yatağın üstünde kurulan tavan; 3. Bir kilise mihrabının üst kısmını kaplıyan tahtadan, mermerden ya da madenden yapılmış tavan.

ÇETNİKLER (Sırp. **Četnici** [*çetniçi*]; Sırp. *çeta* = çete), aş. yu. 1900 yılından başlıyarak Makedonyadaki Sırpları her türlü düşmana karşı korumak üzere toplanmış olan gönüllülere ve çete üyelerine verilen ad. Birinci Dünya Harbinde yurda giren kuvvetlere karşı savaşmış olan bu çetecileri sonradan Yugoslavya devleti, yıldırıcı bir kuvvet olarak, İkinci Dünya Harbinin Sırp hükümet kalıntıları ile beraber, komünistlere karşı kullanmıştır. Ç. meşru ya da meşru olmıyan komünist düşmanı karşı kuvvetler olarak gösterilmektedir. Ç. aynı zamanda Hırvatların ustaşi (b. bk.) lerine ve yurda giren kuvvetlere karşı, Sırp haklarının savunulmasını da üzerlerine almışlardır.

ÇETR (Etnog.): bk. ÇETİR.

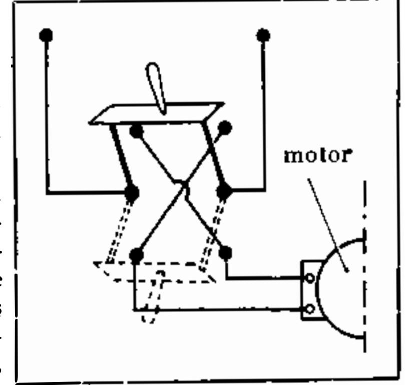
ÇEVGEN (Gûy - u çevgân), Ortaçağda, Yakın ve Uzak Doğuda atla oynanan bir çeşit top oyunu. Kelimenin «eğri» anlamına gelen *çavl* kökünden geldiği söylenmektedir. Buna göre *çevgân* kelimesinin aslı *çavlân*'dır. Arapçaya *savlican* şeklinde geçmiştir.

Ç., topu çelmeye yarıyan, ucu eğri bir sopadır. Eğri kısmının iç yanı, topu çelebilmek için bir ağla kaplanmıştır. Top, akça ağaçtan ya da söğüt ağacından 10 - 15 cm çapında yapılmış ve üstü deri ile kaplanmış bir yuvarlaktır. İki oyuncu takım, aynı *amaç*'taki delikten topu geçirmek için uğraşır. Yedi topu *amaç* deliğinden geçiren takım, oyunu kazanmış olur. Takımların, dörder kişiden başlayıp alanın büyüklüğüne göre, özellikle Orta Asyada elliye kadar çıktığı olur. Oyuncular atlara binerler ve topu Ç. ile çelip iki taş direğin arasından *amaç*'a sürmeye çalışırlar.

Bu oyunun Sasanîler devrinde oynandığı, bu bakımdan daha eski çağlarda bulunduğu tarihî ve edebî kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bk. POLO.

ÇEVGEN OYUNU: bk. ÇEVGEN.

ÇEVİRGEÇ (Fr. Commutateur) [Fiz.], bir devredeki elektrik akımının yolunu değiştirmek için kullanılan düzen. Birçok tipleri olup yerine göre çeşitli fizik araçlarında kullanılır.

Ç e v i r g e ç

ÇEVRE: 1. Tabiî, sosyal ve kültürel etmenlerin birlikte işlemeleri ile belirmiş ve oluşmuş bir alan. Köyün çevresi denildiğinde, içi ve dışı ile bir yer düşünülür. Buradaki yaşayış, düşünüş, çalışma da göz önüne gelir.

İnsanın yetişmesinde Ç. nin önemli etkisi vardır. Doğup büyüdüğü bir yerden bir başka yere giden insanın, buradaki yeni Ç. ye alışması için uzunca bir süre geçmesi gerekir. Bu anlamı ile Ç. eski bir kelime olan *muhit* (Fr. milieu) kelimesinin karşılığıdır. Ç. böylece, küçük bölge (bk. BÖLGE), küçük yöre (bk. YÖRE) karşılığı olarak kullanıldığı gibi, etraf, dolay anlamında da kullanılır: Şehrin Ç. si gibi. *Etnog.* Kültür Ç. leri (Alm. Kulturkreis) için bk. KÜLTÜR.

2. Bir organizmanın hayat ve gelişmesi üzerine bazı kere lehte, bazı kere aleyhte etki yapan dış şartlar ve etkiler (fiziksel, kimyasal) topluluğu. Bk. ÇEVRE BİLİMİ.

3. (Dil.): Ortak bir kültür Ç. sinde konuşulan dillerde, jenetik ve tarihî olmıyan, yani ortak bir ana dili ve köken birliğine dayanmıyan birtakım benzerlikler göze çarpar. Bu diller arasındaki yakınlığa Ç. akrabalığı (ya da dil Ç. si [Alm. Sprachenkreis] akrabalığı) adı verilir. Bk. AFFİNİTE.

ÇEVRE, dört yanı işlenmiş bir çeşit büyük mendil. Yurdumuzda el işleme sanatında önemli bir yer tutar.

Ç. güvey mendili olarak yaygındır. Eskiden köylüler tarafından dokunan ince bezler Ç. bezi olarak kullanılırdı. Sonradan tülbent cinsinden yumuşak bezler kullanılmağa başlandı.

ÇEVRE BİLİMİ (İng. Ecology), organizmaların çevreleriyle olan ilişkilerini, daha dar bir tanıma göre de, organizmaların kendi aralarındaki ilişkilerini, yani bitki ve hayvan topluluklarını inceliyen bilim koluna verilen ad. Almanca *Oekologie* (Yun. *oykos* = ev, yurt, topluluk; *logia* = bilgi) kelimesi 1866 da Alman zooloğu Ernst Haeckel tarafından yapılmış, fakat ancak XX. yüzyıl başlarında geniş ölçüde kullanılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte, bu bilimin konusu yeni olmayıp eski yazarların *bionomics* (Yun. *bios* = hayat; *nomos* = kanun) dedikleri, canlı hayvan ve bitkilerin tabiî çevrelerinde incelenmesi konusundan başka bir şey değildir.

Biyoloji bilimlerinin bölümlere ayrılması iki ana yoldan yapılmıştır: 1. incelenen hayvan ya da bitkinin cinsine göre, 2. incelemenin hangi açıdan yapıldığına göre.

Birinci bölümler serisinde mikoloji (Yun. *mykos* = mantar), entomoloji (Yun. *entomos* = böcek) ve ornitoloji (Yun. *ornithos* = kuş) gibi, niteliği kolayca anlaşılan bilimler vardır. İkinci ayırma ilkesine dayanan bilimlerin tanımlanması ise o kadar kolay değildir. Hayvanların ve bitkilerin yapılarını inceliyenler sitolojist (Yun. *kytos* = hücre), histolojist (Yun. *histos* = doku), anatomist (Yun. *ana - tomia* = keserek ayırma), morfolojist (Yun. *morphe* = biçim) olarak ayrılabilirler; aynı yaratıkların yapılarının fonksiyon (görev) larını inceliyen'er de belki biraz genel bir deyimle fizyolojist (Yun *physis* = tabiat) ler ve ekolojistler olarak kümelendirilebilirler. Fizyolojistler hücrelerden başlayıp dokulardan ve organlardan geçerek yapının bütün örgütlenme alanlarındaki işleyişini inceleyip hayvan ve bitkinin tam bir organizma olarak işleyişine varırlar. İşte bu inceleme derece derece Ç. B. alanına girer. Bu bilim tek organizmaların tepki ve davranışlarını ve bir ya da birçok cins organizmayı içine alan topluluklar arasındaki ilişkileri inceler. Böylece hem Ç. B., hem de fizyoloji kitapları hayvanların davranışları, ışık ve ısı gibi dış etkilere karşı olan tepkileri konularını kapsar.

Bu tanıma göre, Ç. B. her şeyden önce hayvanlarla bitkilerin tabiat içinde incelenmesi, fizyoloji ise aynı organizmaların lâboratuvarda incelenmesidir. Hiç şüphe yok ki, tabiat içinde yapılan incelemeler, lâboratuvarlarda ayrı ayrı organizmalar üzerinde ve bunların ayrı ayrı tepkileri üzerinde yapılacak sürekli incelemelerle kontrol edilmedikçe pek değer taşımaz. Öte yandan lâboratuvarlarda yapılan fizyolojik incelemeler de incelenen varlığın tabiattaki gerçek yaşama şartları üzerindeki gözlemlerle ilişkilendirilmezse yine pek değer taşımaz. Görülüyor ki bu iki bilim, teknik, terminoloji ve konuyu ele alış açısı bakımlarından farklı olsalar da birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdır.

Geniş olarak, biyolojik gelişmelerin tabiat alanında incelenmesi olarak tanımlanan Ç. B., böylece, az çok bağımsız bilimler olarak birbirinden ayrılmış bulunan birçok düşünce alanlarını içine alır. Nitekim tatlı suda gelişen hayatın incelenmesi olan limnoloji (Yun. *limēn* = göl) de, oseanografi (Yun. *okeanos* = okyanus) de esasta Ç. B. nin birer bölümüdür. Hastalığın yaygın bulunduğu alanda incelenmesi olan epidemiyoloji (Yun. *epidemia* = salgın) tıp problemlerini Ç. B. açısından ele alıştan başka bir şey değildir. İnsan biyolojisiyle ilgili birçok problemlerin ve birçok sosyoloji problemlerinin ekolojik nitelikte oldukları gitgide daha kolay olarak kabul edilmektedir.

Çevre: Çevre kavramı şöylece tanımlanabilir: Bir organizmayı ya da bir organizma topluluğunu etkiliyen dış kuvvetlerin ya da şartların tümü. Görüldüğü gibi, bu pek karışık bir kavramdır. Bunu ayrı ayrı etkenlere ya da etken gruplarına ayırma yolunda harcanacak emekler hem ağır olur, hem de yanıltıcı sonuçlara götürebilir. Ç. B. konusunda her hayvan ya da bitki belirli bir yaşama çevresi (*habitat*) ne ait olup bu çevrenin tanımı esas bakımından hayvanın ya da bitkinin içinde yaşadığı şartların toplamının tanımıdır. Bir kolaylık olmak üzere bu çevre şartları doğal (iklim), kimyasal ve biyolojik olarak üç bölüme ayrılabilir.

Iklim: Ç. B. nin tabiatla, iklimle büyük ilgisi vardır. Ç. B. açısından, meteoroloji istasyonlarının yayınladıkları hava raporları çok yetersizdir. Çünkü onu her şeyden çok ilgilendiren şey, incelediği hayvan ve bitkilerin orman zemininde, göl kenarında ya da çürüyen bir ağaç gövdesinde gerçekten hangi şartlar içinde yaşadıklarıdır. Ç. B. uzay içinde ve zaman içinde meydana gelen iklim değişmeleriyle de çok ilgilenir. Iklimin uzay içindeki çeşitli derecelenmelerinin incelenmesi gerekir. Bu derecelenmelerin bazıları, meselâ bir sıradağda yüksekliğe göre meydana gelen değişmeler kolayca tesbit edilebilirse de, bir gölde derinliğe göre, bir ormanda yüksekliğe göre ya da ormanlık bir bölgeden ovalara geçişte meydana gelen değişmelerin tesbit edilmesi çok daha güçtür. Zaman içindeki iklim değişmeleri de türlü türlüdür: bütün doğal etkenlerin günlük düzgün devreleri, günden güne meydana gelen düzenli düzensiz değişmeler, mevsimlerin doğurduğu değişmeler, uzun iklim devrelerine ve jeoloji dönemlerine bağlı iklim değişmeleri.

Biyoloji açısından, iklim araştırmaları en çok ölçme tekniği bakımından farklı olan üç grupa ayrılabilir: coğrafî iklim, yaratığın içinde yaşadığı iklim ve tek bir organizmayı çevreliyen iklim. Bu son iki tipi göstermek için bazı kere ekoklimat ve mikroklimat terimleri kullanılır. Normal hava istasyonları tarafından ölçülen coğrafî iklimin başlıca bir önemi vardır, çünkü daha özel iklim araştırmalarının karşılaştırılmasına imkân sağladığı gibi, coğrafî dağılımın incelenmesine de temel olur. Bununla birlikte, coğrafî iklim, *habitat* (yaratığın içinde yaşadığı çevre) iklimi üzerinde yapılacak araştırmalar olmaksızın bir fayda sağlamaz. Meselâ hava istasyonu don olacağını bildirebilirse de, bu don olayının ancak bazı yerlerde meydana gelmesi ve ormandaki organizmaları hiç etkilememesi mümkündür. Isı ve nem şartları birbirine bitişik iki yaşama çevresinde pek farklı olabilir ve bu iki çevrede yaşıyan her çeşit organizma için toprakta, suda ve ormanda meydana gelen iklim tabakalanmalarının büyük önemi vardır. Bir canlının davranışlarını anlıyabilmek için bir ot yaprağı altının, bir havuz suyu yüzeyindeki ince zarın ya da bir kurdun meyva içinde açtığı deliğin nem ve ısı şartlarını bilmek gerekir.

Kimyasal çevre: Kimyasal çevre, suda yaşıyan organizmaları inceliyenlerin önemle üzerinde durdukları bir etkendir. Çözelti halindeki kimyasal maddelerin niteliğinin ve yoğunluğunun beslenme bakımından şüphesiz önemi vardır. Fakat bunun o kadar doğrudan doğruya olmıyan başka etkileri de vardır. Meselâ tuz yoğunluğu hem spesifik ağırlığı hem de osmos basıncını etkiler; suyun alkaliliği ya da asitliği ve suda erimiş gazların niteliği ve bileşimi de derece derece etkiler yapar. Toprak çevrelerde ise, toprağın ve onu sulıyan suyun kimyasal bileşimlerinin bitki ekolojisinde başlıca önemi olduktan başka hayvan toplulukları üzerine çoğu zaman doğrudan doğruya olmamakla birlikte geniş etkileri vardır.

Çevrenin biyolojik etkenlerinin incelenmesi, toplum halinde yaşıyan organizmalar arasındaki karşılıklı ilişkilerin incelenmesidir. Hayvanların ve bitkilerin «sâf kültür» halinde, yani başka organizmalardan ayrı olarak incelenmesi ancak lâboratuvarlarda yapılabilir. Tabiatta birçok cins organizma birlikte yaşar. Bunların, genel çevrenin birer parçası olarak birbirlerine olan yakınlıkları şaşılacak kadar karışıktır. Biyolojik topluluk ile onun çevresi olan inorganik çevre arasındaki ilişkiler karşılıklıdır. Ormanın tipi toprağın tipine bağlıdır, fakat toprağın tipi de ormanın tipinin bir sonucudur. Ormanın içindeki ısı, nem ve ışık şartları, ormanın içindeki bitki hayatının bir sonucudur, fakat ormanın orman iklimi de ormanda yaşıyan topluluğun tipini meydana getirir.

Sınırlayıcı etkenler: Organizmaların ve toplulukların dağılışını inceliyen bir ekolojist, birçok hallerde sınırlayıcı etkenler üzerinde durmayı faydalı bulur. Belirli bir çevrenin tam ayrıntılı bir tanımını yapmak hemen hemen imkânsızdır; fakat hayvanların coğrafî ve yaşama çevreleri bakımından dağılış sebepleri, aşırı ısı dereceleri, suyun tuzluluğu ya da bir ana besinden var olan miktar gibi belirli bir çevrenin basit etkenlerinin göz önüne alınmasiyle anlaşılabilir. Sınırlayıcı etkenlerin ayrı ayrı belirtilmesi hiç kolay değildir, hattâ bu konuda doğrudan doğruya olan bazı ilişkilere dayanılması çoğu zaman yanıltıcı olur. Meselâ acı ve tuzlu sularda yaşıyan hayvanlar, lâboratuvar testlerinin gösterdiği gibi, tuzluluk derecesi pek değişik olan sularda da yaşıyabilmektedir. Onların tabiatta dar bir tuzluluk dereceleri sınırları arasında yaşamaları o derecelerde buldukları besinler yüzünden olabilir.

Biyolojik topluluklar: Ç. B. araştırmalarında üzerinde en çok durulan nokta, bitki ve hayvan toplulukları, özellikle toplulukların anlatılması, sınıflandırılması ve aralarındaki ilişkilerin tesbit edilmesi olmuştur. Ç. B. uzmanları bu ilişkilerin tanımlanması için öylesine terimler yaratmışlardır ki birçok hallerde söylediklerini gene uzmanlardan başka kimse anlıyamaz. Bitki toplulukları daha geniş ölçüde incelenmiştir. Bunun bir sebebi, toplulukların iç ilişkilerinin incelenmesinde bitkilerin esaslı bir rol oynamaları, başka bir sebebi de inceleme konusu olarak bitkilerin hayvanlara göre daha kolay bulunabilmeleridir. Hayvanların Ç. B. bakımından incelenmesinde tuzakla yakalama gibi bazı örnek alma metotları kullanılır, bu yüzden doğrudan doğruya ve sürekli bir gözlem yapılması çoğu zaman mümkün değildir. Bu sebeple, toplulukların sınıflandırılması ve tanımlanması işleri genel olarak bitkiler alanında yapılmaktadır.

Toplulukların sınıflandırılması: Bu iş için birçok karışık tasarılar teklif edilmişse de, bunların hiçbiri bütün bilginlerce kabul edilmemiştir. Şimdiki halde *Biocoenosis* kelimesi bir tek topluluk için kullanılan teknik terimidir. *Consocies*, *Association*, *Formation* gibi terimlerle de toplulukların gittikçe karışıklaşan «ortaklık» halleri anlatılır. *Habitat* terimi, belirli bir organizma çeşidi ya da tek bir organizmalar topluluğunun kapladığı çevre karmaşıklığını anlatan bir terim olarak geniş ölçüde kullanılmaktadır. Gerek habitatlarda, gerek topluluklarda geniş bir hiyerarşi bulunduğu besbellidir. Meselâ bir göl büyük bir Ç. B. birliğidir; kumsal topluluğu, sığlık topluluğu, göl dibi topluluğu ve su yüzeyi topluluğu bu büyük birliğe bağlı küçük birliklerdir. Bunlardan meselâ sığlık topluluğu da suyun yüzeyi ile, bazı bitki tipleri ile ve sığlığın çamuru ile ilişkileri olan türsel topluluklara ayrılabilir. Fakat bu gibi topluluk serilerini kesin olarak tanımlayıp her birine özel bir ad vermenin faydalı olup olmıyacağı bilinemez. Ç. B. ndeki topluluk terimlerinin küçük bir kısmını biyoloji bilginlerinin çoğu kabul etmiştir. Suda yaşıyan tokluluklar için kullanılan *Plankton*, *Nekton* ve *Benthos* bu terimlerin başında gelir. Bunların birincisi su içinde akıntılara uyarak yer değiştiren ve çoğu mikroskopla görülebilen küçük organizmaları, ikincisi balık gibi serbestçe yüzen organizmaları, üçüncüsü de dipte yaşıyan organizmaları anlatır.

Toplulukların birbirini izlemesi: Ç. B. uzmanları bir topluluğun ya da bir topluluklar serisinin gelişme ve yaşlanmasındaki düzenli değişmelerle de çok uğraşmışlardır. Bu gelişmeler, insanların, jeolojik etkenlerin kuvvetini hatırlatan bir şiddetle tabiatın görünüşünü iyice değiştirdikleri batı Avrupa ile kuzey Amerikada göze çarpar. Buralarda, ormanların yok edildiği yerlerde, bölge henüz bir ormanın yetişmesine elverişli kararlı ve değişmez şartlara yeniden kavuşmadan önce topluluklar ağır ve düzenli bir gidişle birbirlerini izler. Batı uygarlığı merkezlerinin çevrelerinde Ç. B. incelemeleri için elverişli olabilecek alanların çoğu, insanların *climax* şartlarını bozmuş olmalarından ötürü kararsız bir geçiş devresinde bulunmaktadır. Buna göre, toplulukların birbirini izlemesinin Ç. B. nde bu kadar geniş bir yer tutmasına şaşılamaz.

İnsan elinin daha az değdiği yerlerde söz konusu olay daha az belli olmakla birlikte gerçekten var olan bir olaydır. Bu olay, kıyı topraklarında ve göllerin çökelti alanlarında, bir toprak kaymasının bir yarı çıplaklaştırdığı ya da bir ormanda büyük bir ağacın devrildiği yerlerde meydana gelir. Aynı olay tatlı su habitat'larında ve özellikle yaşlanan göllerde ayrıca göze çarpar. Buralarda açık su habitat'larından sonra, göl kurudukça ilkin bataklık, sonra yarı bataklık, daha sonra da kuru toprak habitat'lariyle karşılaşılır.

Bir biyolojik topluluk içinde yaşıyan çeşitli organizmalar arasındaki ilişkilerin incelenmesi çok zevkli olduğu gibi, cesaret kıracak kadar da karışık bir iştir. Bu incelemede Ç. B. uzmanı bütün biyoloji bilgilerinin bir sentezini yapmaya girişmek zorundadır, çünkü bütün hayat gelişmelerinin amacı hayatı devam ettirmek, üremek ve yeryüzündeki yaşamaya elverişli bütün alanlara dağılmaktır. Toplulukları inceliyen bir Ç. B. uzmanının ilk karşılaştığı problem, hayvanları ve bitkileri tanımaktır. En basit bir topluluğun üyelerinin hepsini bilmek ise çok güçtür ve bu güçlük bu gibi incelemeleri çok kösteklemiştir. Bundan ötürü Ç. B. incelemeleri için bitkilerin ve hayvanların iyice bilindikleri bir bölgedeki basit bir durumu ele almak en iyi davranış olur. Tropikler gibi hayvanları ve bitkileri hiç bilinmiyen yerlerde Ç. B. araştırmaları yapılması çok güç olur.

Besin zincirleri ve devre (*cycle*) leri: Bir topluluğun içindeki üyelerin birbirine yakınlığını sağlıyan bir etken de o topluluğun besin zincirleri ve besin devreleridir. «Pireler yanında daha küçük pireler» gibi tek bir ilişkiler serisi bir besin zinciri meydana getirir. Besin devresi, bir biyolojik topluluktaki enerji alışverişinin tümüdür ve genel olarak bunun içinde karışık bir şekilde birbirine bağlı olan besin zincirleri vardır. Bütün besin zincirlerinin ve devrelerinin temeli, şüphesiz, güneş enerjisinden faydalanabilen yeşil bitkilerdir; bununla birlikte özelliği olan bazı toplulukların yaşaması, doğrudan doğruya toprak üzerindeki ya da göl ve okyanus diplerindeki döküntü ve birikintiler (*detritus*) e dayanır. Bir besin zinciri, büyüklükleri azar azar artan halkalardan meydana gelir. Bir hayvan zincirinin ilk halkası genel olarak bir «ana endüstri» hayvandır; bu hayvanlar pek küçük olmakla birlikte pek büyük sayıda bulunur; göl diplerindeki küçücük lârvalar ve denizdeki küçücük kabuklular (*Crustacea*) bunlardandır. Zincirin bundan sonraki halkalarını gitgide daha büyük olan, nihayet başka hayvanların avlıyamıyacağı bir büyüklüğe ulaşan başka hayvanlar meydana getirir. Bazı hayvanlar besin zincirine bağlı değildir. Meselâ büyük balinalar doğrudan doğruya «ana endüstri» kabuklularla yaşar. Bazı memeli büyük etoburların besin zincirleri çok kısa olur. Meselâ ot - geyik - jagar sistemi gibi.

Parazitizm: Avlanan hayvanların besin zincirlerinin halkaları büyüklük bakımından genel olarak düzenli bir de-

recelenme gösterir. Belirli bir avcı (*Predator*) türü genel olarak belirli büyüklükte bir av tipine bağlıdır; fazla büyük bir av kolayca yakalanmaz, öldürülemez, ölüsünden de kolayca faydalanılamaz; fazla küçük bir avın da beslenmeye yetecek kadar toplanması aşırı bir çabayı gerektirir. Parazitizmde besin zincirinin halkaları gitgide büyüyecek yerde, gitgide küçülür.

Saprofitler (*Saprophytes*): Besin zincirlerinin bazı halkalarının artık ve dışkıları, aralarında bakteriler, akbabalar ve çakallar da bulunan pek çok hayvanın ve bitkinin besini olurlar. Bu besinle yaşıyan bitkilere *saprofit* denilirse de, hayvanlar için yerleşmiş bir terim yoktur.

Yuva kavramı: Belirli tipte bir besin zincirinin her bir halkasına çoğu zaman bir Ç. B. yuvası denilir. «Ana endüstri» hayvanları gibi, büyük etoburlar da bir yuva meydana getirir. Bu kavram, şimdi yaşıyan ya da geçmiş jeolojik çağlarda yaşamış olan ve ait oldukları besin zincirlerinde benzer roller oynıyan hayvanları birbiriyle karşılaştırmaya yarar.

Birlikte beslenme (*commensalism*) ve **birlikte yaşama** (*symbiosis*): Beslenme bakımından, bir topluluk içinde av - avcı ilişkisinden başka ilişkiler de vardır. Meselâ bir topluluk içindeki iki hayvan türü bir besin maddesini yarışma halinde sömürdüğü gibi, ortak olarak da sömürebilir. Bir hayvanın besin maddesi, çoğu zaman başka bir hayvanın yaşama çabasından meydana gelen ikinci derecede bir üründür. Meselâ etobur avcıların av artıkları leş yiyen hayvanların besini olur. İşte bu ilişkiler bizleri birlikte beslenme ve birlikte yaşama kavramlarına götürür. Av - avcı ilişkisinde bu kavramlar bakımından ilişkiler karşılıklıdır. Avların kalabalıklığı avcının çalışmasına bağlıdır. Avcı ortadan kalkacak olursa, sayıları pek büyüyen avlar, gerek yeteri kadar besin bulamıyacakları için gerek aşırı kalabalıktan ileri gelen salgın hastalıklardan kırılır. Görülüyor ki bir topluluktaki ilişkiler hiçbir zaman tam olarak tek yönlü değildir.

Sığınak: Bir topluluktaki türlerarası ilişkiler sırf beslenmeye dayanan ilişkiler değildir. Sığınak ve barınakların da bu bakımdan önemi vardır. Meselâ ormandaki ağaçlar beslenme zincirlerinin çoğunun temeli olduktan başka, karışık topluluğun yerleştiği maddî iskeleti ve ormanın gerek zemininde gerek alt tabakalarında yaşıyan organizmalara elverişli iklimi meydana getirir.

Türsel Ç. B.: Çeşitli hayvan ve bitki türlerinin yaşayışlarının incelenmesi de Ç. B. nin önemli bir bölümüdür. Fakat bir konuda, topluluk Ç. B. nin aksine olarak, türlerin adlarını koymadan işe girişmek pek mümkün değildir.

Habitat'ın değişmesi: Bazı organizmalar hayatlarının çeşitli devrelerinde büsbütün farklı habitat'larda yaşarlar. Meselâ bazıları olgunluğa erişinceye kadar suda, ondan sonra karada yaşar. Bazı parazitler yaşayışlarının çeşitli devrelerinde çeşitli hayvanlardan geçinir. Göçebe kuşlar buna bir örnektir.

Ülke: Birçok hayvan türleri barındıkları yeri kendi ülkeleri sayıp yabancı hayvanları oraya sokmamaya çalışır.

Kışlama (*Hibernation*): Kışlama, genel olarak, bir hayvanda normal fonksiyonların durması ya da büsbütün ağırlaşması ile onun uzun bir işsizlik devresini uyuşukluk içinde geçirmesini sağlıyan özel bir fizyolojik durumdur. Böcek türlerinin çoğu kışı yumurta halinde geçirir. Kışlama yapan hayvanlar, kışın tam ya da yarı uyuşmalarına göre soğuk ve sıcak kanlı hayvanlar olur. Kışın geçirdikleri duruma göre bitkiler de soğuk kanlı hayvanlar gibi davranır.

Yazlama: Böceklerde gelişmenin durmasından ibaret olan bir *diapause* olayı görülür. Bu, tropik bölgelerde sıcak ve kuru mevsimi geçiştirmeye mahsus bir mekanizmadır ve genel olarak gelişmenin yumurta halinde duraklamasından ibarettir.

Zoocoğrafya: Hayvan ve bitkilerin yeryüzündeki dağılışını inceliyen bu coğrafya kolu, biraz jeolojiye, biraz da Ç. B. ne dayanır. Keseliler (*Marsupialia*) in şimdiki halde yalnız Avustralya ve Amerikada yaşamalarının sebebini ancak jeoloji açıklıyabilir. Fakat bunun dışında türlerin dağılışı sırf Ç. B. etkenlerine dayanır. Soğuk havada gelişimini durdurmaya elverişli olmıyan bir böcek türü, ister istemez bütün yıl boyunca gelişme imkânı sağlıyan bir coğrafya bölgesinde yaşar.

Nüfus hareketleri: *Tabiat dengesi* terimi geniş ölçüde kullanılır bir hale gelmiştir; fakat bu terim, nüfuslar arasındaki dengenin değişmediğini belirtir gibi göründüğünden, yanıltıcıdır. Hayvan türlerinde birey sayısı üzerindeki incelemeler Ç. B. nin önemli bir bölümü olmuştur. Bu nüfus değişmelerinin, biyoloji biliminin pek uzaklara uzanmış dalları gibi görünen üreme, tarım ve tıp alanlarına etkileri vardır.

Biyolojik potansiyel: Nüfus hareketlerinde önemli bir rol oynıyan biyolojik potansiyelin incelenmesinde şunlar göz önünde tutulur: belirli bir türün üreme miktarı, bu miktarda her dişiden üreyen yavrulardaki cinslik (*sex*) oranı ve belirli bir zaman birimi içinde üreyen kuşakların sayısı. Birçok küçük hayvanların biyolojik potansiyelleri çok yükselir. Şartlar elverişli olsa, bunlar dünyayı kaplar. Belirli bir hayvan türünün nüfusu, onun biyolojik potansiyeli ile üremesine karşı koyan çevre etkenleri arasındaki orandır.

Nüfus basıncı: Biyolojik potansiyele bir bakımdan da nüfus basıncı denilir. Türün üremesine karşı koyan çevre etkenleri gevşediğinde ya da çevre şartları türün üremesine elverişli hale geldiğinde, meselâ çekirge ya da fare sürüleri gibi âfetler meydana gelir ve bu durum o tür nüfusunun basıncı olur.

Nüfus devreleri: Kısa ömürlü bazı küçük hayvanların nüfusu mevsime göre değişebilir, yeter ki belirli bir yaşama çevresinde mevsime bağlı düzenli bolluk devreleri birbirini izlesin. Bu hal özellikle göllerin ve denizlerin küçücük plânktonlarında göze çarpar. Büyük memelilerde bolluk devreleri uzun zaman birimlerince sürer. Nüfus devreleri jeolojik devirlere göre de değişir.

Eski Ç. B. (*Paleoekoloji*): Bazı fosil şekilleri geçmiş jeoloji devirlerinde çevre şartlarının ve topluluk yapısının incelenmesine elverecek kadar boldur. Bu hal, özellikle çökeleklerin bitki polenlerinden ve yaprak fosillerinden meydana geldikleri yerler için söz konusudur. Bu tip araştırmalar, botanikçiler tarafından geniş ölçüde yürütülmektedir.

Ç. B. nin insan ekonomisine uygulanması:

Tarım: Ç. B. nin uygulamalı biyolojideki önemi besbellidir; çünkü uygulamalı biyoloji başlıca canlı organizmaların çevre ilişkilerini inceler. Meselâ fennî tarım her şeyden önce Ç. B. bakımından araştırmalar yapılmasını gerektirir. Haşerelerin kontrol altına alınması için ilkin onların

hayat hikâyelerinin öğrenilmesine çalışılır ve böylece onları öldürmeye yarıyan kimyasal maddelerin kullanılma zamanları ayarlanır. Bazı hallerde bir bitkinin ekilme ve toplanma tarihleri değiştirilerek, salgın yapan organizmalar için uygun olan zamanlardan sakınmak ve böylelikle onların etkilerinden kurtulmak mümkün olur. Rekolteler ve evcil hayvanlarla ilgili birçok bilimsel çalışmalar gerçekte Ç. B. çalışmalarıdır. Belirli bir tahıl türünün iklim ve toprak yönlerinden ihtiyaçları ve çeşitli hayvan türlerinin çeşitli iklim şartlarına uyabilmeleriyle ilgili çalışmalar da Ç. B. alanına girer. Tarlalarda nöbetleşe ekim yapılması da Ç. B. ilkelerinin uygulanmasından başka bir şey değildir.

Hastalık: İnsan, hayvan ve bitki hastalıklarının Ç. B. bakımından incelenmesine genel olarak epidemiyoloji, hayvanlarla bitkilerininkine de özel olarak sırasiyle epizooloji ve epifitoloji denilir. Epidemiyoloji, hastalık yapan organizmaların üreyip yaşama ve dağılma mekanizmalarının incelenmesi olarak tanımlanabilir ve böylece tıp biliminin açık toprakları inceliyen bölümünü meydana getirir. Sıtma, tifüs, veba, sarı humma ve uyku hastalığı gibi *host* (parazitin üzerinde yaşadığı canlı) değiştiren parazitlerin sebep olduğu ya da böceklerin taşıdığı hastalıklara karşı alınan sağlık tedbirlerinde bu bilim koluna gitgide daha çok önem verilmektedir. Çünkü bu konuda ilk yapılacak iş, böceğin hayat hikâyesinin ve çevresel ilişkilerinin incelenmesidir. Böceklerle taşındığı yolunda bir bilgi bulunmıyan kızamık, grip ve verem gibi hastalıkların epidemiyolojisi de Ç. B. araştırmalarına pek benziyen incelemeler gerektirir. İnsan biyolojisi de Ç. B. araştırmalarından çok faydalanır. Bu sebeple, Ç. B. nin insanla ilgili bir bölümünün kurulması düşünülmüştür. Bundan başka, bilimsel metotlarla çalışmaya başlanan balıkçılık, ormancılık, avcılığın düzenlenmesi ve toprakların erozyondan korunması gibi insan ekonomisi alanlarında da Ç. B. nin önemi besbellidir. Bu işlerle uğraşan uzmanlar, genel olarak Ç. B. alanında bilgi edinmeye çalışırlar.

ÇEVRE KİRPİKLİLER (*Peritricha*), Bir hücreli hayvanlardan Kirpikliler (Ciliata) sınıfına giren bir takım. Çoğu yalnız ağız alanı (peristom) çevresinde ve bazı kere vücudun gerisinde çember gibi sıralanmış kirpikler vardır. Vücutları çan ya da vazo biçiminde olur. Bir kısmı serbest hareketli, çoğu sesil (Fr. sessile = daimî olarak yapışık) dir. Bazı kere tek tek yaşar, bazı kere topluluklar meydana getirir. Bk. ÇAN HAYVANI (*Vorticella*).

ÇEVRE YOLU (İng. Ring, Alm. Ringbahn), büyüyen şehirlerin her yana doğru serpilen bölümleri arasında bağlantı sağlamak amaciyle şehri dolaşan yol. Bu yollar yıldızımsı büyüyen şehirler içinde önemli yer tutar. Bu yolların sayısı, şehrin kurulu olduğu yere ve şehrin genişliğine göre değişir.

ÇEVRETEKER (Fr. Péricyde, Péricambium), bitkilerin primer kök yapısında, orta silindirin en dış tabakası. Buna *perisikl* (péricycle) de denilir. Bu tabaka çoğunlukla bir sıra meristematik, yani ince zarlı bölünmez yeteneği olan parenkim hücrelerinden meydana gelir. Yalnız Açık tohumlu bitkiler (Gymnospermae) de, çoğu tek çenekli bitkiler (*Smilax*, *Agave*, *Palmae ve Gramineae*) de ve bazı çift çenekli bitkiler (*Salix*, *Morus*, *Celtis*)in köklerinde çok sıralıdır.

Ç. iç yandan floemle, dış yandan da endodermis ile sınırlanmıştır. Bu kat çoğu köklerde, enine kesitte sürekli bir çember halinde, fakat bazı bitkilerde ksilem kollarının endodermise kadar dayanması sonunda kesilerek, ksilem kollarının sayısınca kollara ayrılır.

Ç. in kökte görevi önemlidir. Yan kökler bu katın meristematik çalışması ile meydana gelir. Başka bir görevi de çoğu köklerde hücrelerinin teğetsel bölünmesiyle fellogen (mantar kambiumu) i meydana getirir; bu da kökün peridermini yapar. Aynı zamanda vasküler kambiumun bir bölüğü de Ç. hücrelerinden doğar. Hemen her bitkinin primer kökünde Ç. e rastlanır. Yalnız odunlu bitkilerin yaşlı köklerinde, su bitkilerinde ve parazitlerde görülmez.

ÇEVRİM (Fr. Renversement) [Mus.]: 1. Bir aralıkta: üst notanın kalına alınması ya da alt notanın kalına çevrilmesi. Meselâ *do - mi* büyük üçlü aralığında, *do* notası *mi*'nin üst tarafına alınırsa, *mi - do* altılı aralığı elde edilir ve buna *do - mi* üçlüsünün Ç. i denilir. Her hangi bir basit aralıkla onun Ç. i tutarı hep 9 eder:

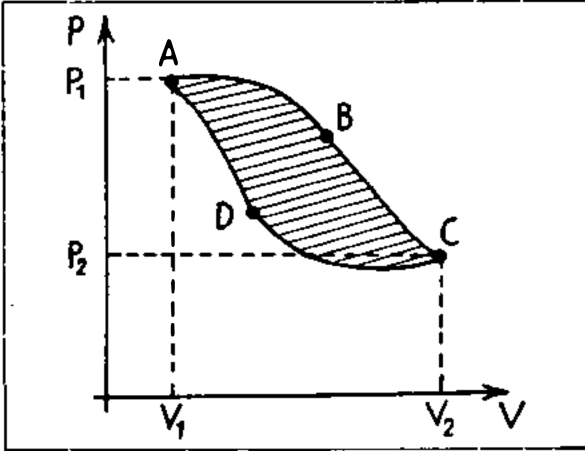
Basit aralık		Çevrim		
Birli	+	Oktav	=	9
İkili	+	Yedili	=	9
Üçlü	+	Altılı	=	9
Dörtlü	+	Beşli	=	9
Beşli	+	Dörtlü	=	9
Altılı	+	Üçlü	=	9
Yedili	+	İkili	=	9

Çevrilince büyük aralıklar küçük, küçükler büyük olur; artıklar eksik, eksikler artık olur. *Tam* aralıklar çevrilince yine *tam* kalırlar. Çevrilme imkânı olan aralıklar yalnız basit aralıklardır.

2. Bir akortta (düzende): her hangi bir notanın bir oktav tize alınarak yeni bir akortun üst perdesi haline getirilmesi. Bu yeni akorta *çevrimli* ya da *çevrik düzen* denilir. Meselâ, *do - mi - sol - si* yedili düzeninde alt *do*'yu yukarıdaki *si*'nin üst tarafına çıkarmakla *mi - sol - si - do* düzenini elde ederiz. Bu yeni düzen ilk düzenin bir çevirmesinden ibaret sayılır. *Sol - si - do - mi* de başka bir çevirme olmuş olur. Ç. leri veren temel akort *kök düzen* adını alır. Örnek:

Kök	1. çevrim	2. çevrim	3. çevrim
si	do	mi	sol
sol	si	do	mi
mi	sol	si	do
do	mi	sol	si

ÇEVRİM (Fr. Cycle, eski terim· Devre) [Termodinamik], bir sürü değişmelerden sonra tekrar ilk haline dönen bir sistem. Bir cismin ya da bir sistemin termodinamik hali, P basıncı, V hacmı ve T sıcaklığı gibi birtakım hal değişkenleri ile tanımlanır. Meselâ bir mol, gaz hareketli pistonlu bir silindir içine kapatılırsa, gazın hali, $PV = RT$ kusursuz gazlar kanununa uygun olarak, P, V ve T ile bellidir. Gazı bir P_1, V_1, T_1 halinden başka bir P_2, V_2, T_2 haline geçirirsek, gaz termodinamik bir değişmeye uğramış olur. Bu değişme, uygun olarak, bir P - V diyagramı ile gösterilebilir (bk. şekil). A noktası gazın ilk halini, P_1, V_1, T_1 i, gösterir. Gaz genişliyerek bir iş yapabilir ve genel olarak basıncı, hacmı ve sıcaklığı değişir. A B C eğrisi üzerindeki her nokta, genişleme sırasında her anda P, V

Bir termodinamik çevrim

ve T nin değerlerini gösterir. Gazın genişlemesini, hali P_2, V_2, T_2 olan C noktasında durdurursak, gaz tarafından yapılan iş $W = \int_{V_1}^{V_2} pdv$ olur. Bu iş A B C eğrisinin altındaki yüzeye eşittir. Şimdi gaz, C D A eğrisi boyunca ilk P_1, V_1, T_1 haline geri getirilirse, bir A B C D A Ç. i çizmiş olur. Gaz ilk haline geri gelirken, gaz üzerine yapılan iş ya da gazın aldığı iş C D A eğrisinin altındaki yüzey ile verilir. Buna göre, bu Ç. in tamamlanmasında yapılan net iş A B C D A Ç. i ile kapalı yüzeye eşit olur. Bir Ç. de cisim ilk haline dönmekle, birlikte yapılan net iş sıfır değildir. Burada gaz Ç. in çizilmesi sırasında ısı almış ve sonunda bir iş yapmıştır.

Ç. zıt A B C B A yönünde çizilirse, gaz üzerine yapılan iş, A B C eğrisinin altındaki yüz ve gaz tarafından yapılan iş C B A eğrisinin altındaki yüzey olacaktır. Bu halde Ç. ile kapalı yüzeyin gösterdiği iş, gaz üzerine yapılan işi gösterir.

Bir sistem termodinamik bir Ç. çizerken bir seri sürekli denge hallerinden geçerse ve bu yavaş değişmelerde her an geriye dönüş mümkün olursa, böyle Ç. lere *tersinir* (Fr. réversible) *Ç. ler* adı verilir. Bunun gibi, geriye bir dönüş mümkün olmıyan Ç. lere de *tersinmez* (Fr. irréversible) *Ç. ler* denilir. Pratikteki bütün Ç. ler, tersinmez Ç. lerdir. Bununla birlikte, ideal olan tersinir Ç. kavramının, termodinamiğin incelenmesinde büyük önemi vardır. Çok önemli olan bu tersinir Ç. *Carnot devresi* (b. bk.) dir.

Mümkün olan birçok çeşitli Ç. ler arasında basit birkaç Ç. in çok büyük pratik değeri vardır. Bilindiği gibi, bir buhar makinesinde değişmelere uğrıyan cisim, kazandaki sudur ve bunun çizdiği Ç. Carnot Ç. inden farklıdır (bk. BUHAR MAKİNESİ). Bir buhar makinesinde suyun ideal termodinamik özelliği *Rankine* (William J. Rankine 1820-1872) *çevrimi* ile gösterilir. Oto ve uçaklarda olduğu gibi, bir *iç yanmalı motor* (ya da makine) da bir tam Ç. dört zamanlıdır ve bu Ç. e *Otto devresi* (b. bk.) adı verilir (Bk. İÇ YANMALI MOTORLAR).

ÇEVRİMSEL (Fr. Cyclique) [Kim.], molekülünde, atomların bağlanış tarzına göre en aşağı bir tane kapalı zincir bulunan bileşikleri, açık zincir yapısındakilerden ayırdetmek için kullanılan bir terim.

Ç. bileşiklere en çok organik kimyada rastlanır. Moleküldeki halka atomlarının hepsinin karbon oluşuna, yahut halkada azot, oksijen, kükürt v. b. gibi atomlardan bir ya da birkaçının bulunmasına göre karbonlu Ç. (karbosiklik) ya da heteroatomlu Ç. (heterosiklik) olabilen bu bileşikler, özelliklerine göre alifatik ve aromatik diye iki büyük kısma ayrılır. Meselâ benzen, aromatik olan Ç. bir bileşiktir. Benzenin hidrojenle doyurulmuş şekli, sikloheksan ise alifatiktir. Aromatik bileşiklerde halkalar 5 - 6 atomludur. Alifatik özellikteki Ç. bileşikler (alisiklik bileşikler) de ise halkayı meydana getiren atomların sayısı 3 ten 35 e kadar değişebilmekle birlikte, bunların 5 - 6 atomluları tabiatta en çok rastlanan ve kararlı olanlardır.

Ç. bileşiklerde moleküller tek halkalı olabileceği gibi, ayrı ya da kaynaşmış çok halkalı da olabilir.

Alkaloidler, vitaminler, hormonlar, antibiotikler, boyar maddeler gibi önemli bileşik sınıfları Ç. molekül örnekleriyle doludur.

ÇEVRİYAZI (Fr. Transcription), bir metni, yazılmış olduğu alfabeden, okunuşunu belirtmek şartiyle, başka bir yazı sistemine çevirme işine verilen ad. Örnek olarak, Kök Türk, Uygur ya da Arap alfabeleriyle yazılmış olan eski Türkçe eserleri yayınlarken, bu eserlerin okunuşunu açık ve doğru olarak belirtmek için, bugünkü yazı sistemimizde kullanılan harfler dışında birtakım harf ve işaretler daha kullanmak ihtiyacı duyulur. Bunun gibi, bugüne kadar yazıya geçmemiş yerli ağız ve lehçeleri yazı ile tesbit ederken de yazı sistemimizde bulunmıyan birtakım ses işaretleri kullanmak gerekir. Çünkü bu ağız ve lehçelerde yazı dilinde bulunmıyan birçok seslere rastlanabilir. İşte yazı dilinde bulunmıyan bu değişik sesleri yazı ile belirtmek üzere kullanılan özel alfabeye Ç. (ya da transkripsiyon) alfabesi denilir. Yerli ağız ve lehçelerde rastlanan türlü sesleri yazıya geçirmeye yarıyan Ç. sistemine fonetik Ç. (Fr. Transcription phonétique) alfabesi, eski ya da yabancı bir alfabe ile tesbit edilen bir metnin bugünkü alfabemize çevrilmesine yarıyan Ç. sistemine de metin Ç. sı alfabesi adı verilir.

Metin Ç. sı alfabesiyle bir metin, tesbit edilmiş olduğu yabancı yazıdaki harfleri olduğu gibi başka bir yazıya çevirmek suretiyle yazılabildiği gibi, bu metindeki kelimelerin açık ve doğru okunuşlarını belirtmek üzere, orijinal metinde rastlanmıyan birtakım ses işaretlerinin eklenmesiyle de tesbit edilebilir. Buna göre, birinci halde Ç. yalnız yabancı bir alfabenin harflerini bilinen, başka bir alfabenin harflerine çevirmekten ibaret kalır ki bu, uluslararası bir deyişle *transliterasyon* (Fr. Translitération) adını alır. Buna Tükçede *harf çevrisi* adı verilebilir. İkinci halde ise orijinal metnin okunuşu açık ve doğru olarak belirtmeye çalışılır. Bu sebeple, yabancı alfabe ile tesbit edilen metnin harfi harfine çevrilmesiyle yetinilmez. Okunuşunu açık ve doğru olarak göstermek üzere metin yeni birtakım ses işaretleriyle bütünlenir. Yabancı alfabelerle tesbit edilen metinlerin okunuşlarını açık olarak gösteren bu Ç. ya normalleştirilmiş metin Ç. sı adı verilir.

Yabancı bir alfabe ile tesbit edilen yazıyı normalleştirmek için yalnız resmî alfabenin harfleriyle yetinirsek, geniş ölçüde normalleştirilmiş bir Ç. kullanmış oluruz. Buna karşılık, Ç. sını yapmak istediğimiz yazıyı resmî alfabede bulunmıyan birtakım özel ses işaretleriyle bütünlemeye kalkarsak, dar ölçüde normalleştirilmiş bir Ç. yapmış oluruz. Bunlardan birincisi, daha çok geniş okuyucu yığınlarının ihtiyacını karşılamak için yapılan yayınlarda, ikincisi ise bilim (dıl, edebiyat, tarih) alanında yararlanılmak üzere çıkan yayınlarda kullanılır.

Eski Türk yazıları ile yazılmış olup yeni Türk yazısı-

na çevrilmesi gereken eserlerin bir kısmı, geniş okuyucu yığınlarının yararlanmasını sağlamak üzere yalnız resmî alfabemizin harfleriyle çevrilebilir. Bu eserleri kullananlar, bunların bütün dil ve imlâ özelliklerini öğrenmek ihtiyacını duymazlar. Buna karşılık, eski yazılarla tesbit edilen eserlerin bir kısmının dil ve imlâ bakımından bütün özellikleriyle yayınlanması gerektir. Genel olarak eski çağlardan kalan ve benzeri bulunmıyan bu gibi eserlerin işlenip yayınlanmasında okunuşu bütün incelikleriyle göstermek üzere dar ölçüde normalleştirilmiş bir Ç. kullanılır. Buna ek olarak, eski eserlerden bir kısmının yalnız Ç. yoliyle yayınlanmasiyle de yetinilmez. Dil tarihi bakımından özel bir değer taşıyan eski eserlerin Ç. siyle birlikte tıpkıbasım (b. bk.) ı da yayınlanabilir. Fotoğraf yolu ile yapılan tıpkıbasım ya da faksimile (Fr. fac-similé) daha çok, yalnız bir yazması bize kadar gelen eserlerin yayınlanmasında kullanılır. Aynı eserin türlü çağlardan kalma birkaç yazması bize kadar gelmişse, bu eser yayınlanırken, daha çok eleştirmeli baskı (b. bk., tenkidli neşir; Fr. édition critique) kurallarına göre normalleştirilir, yazmalar arasındaki farklar («nüsha farkları») ve dil özellikleri bütün incelikleriyle belirtilir.

Bugüne kadar yabancı Türkologlar eski yazılarla tesbit edilen Türkçe metinlerin Ç. sını yaparken türlü sistemler kullanmışlardır. Şimdiye kadar Türk lehçeleri üzerinde çalışan Türkologlar da ya kendi dillerinin alfabesiyle yetinmişler, ya kendileri birtakım ses işaretleri uydurmuşlar, ya kendilerinden öncekilerin buldukları işaretleri kullanmışlar, ya da üzerinde çalıştıkları dile yakın başka diller için yapılmış Ç. lardan yararlanmışlardır. Örnek olarak, büyük Türkolog W. W. Radloff, Türk lehçeleri üzerinde çalışırken, Rus (İslâv) alfabesine dayanan bir Ç. sistemi tesbit etmiştir. Ondan sonra yetişen hemen bütün Rus Türkologları da bu sistemi kullanmışlardır. Yalnız N. Aşmarin, ses yapısı çok zengin olan Çuvaş Türkçesi için Radloff'un kurduğu sistemle yetinmemiş, pek çok yeni ses işareti meydana getirmiştir. Aşmarin gibi, Pekarskiy de Yakut Türkçesi için özel işaretler kullanmaktan geri durmamıştır. Buna karşılık, Fin bilginlerinden H. Paasonen, Çuvaş Türkçesiyle ilgili diyalektoloji çalışmalarında Helsinki (Finlândiya) de bulunan Fin-Ugor Kurumu (Suomalais-ugrilaisen Seura) nun Fin-Ugor dilleri (b. bk.) için kabul etmiş olduğu Ç. yı göz önünde tutmuştur. Fin bilginleri arasında kullanılan Ç. nın meydana gelmesinde J. J. Mikkola, Y. Wichmann ve K. B. Wiklund'un rolü büyüktür. Bu Ç. sisteminin ana çizgileri 1901 de büyük Fin dilcisi E. N. Setälä tarafından tesbit edilmişti (*Über Transkription der finnisch-ugrischen Sprachen.* «Finnisch-ugrische Forschungen» dergisinde, I. cilt, 1. sayı, 15-52. s.). Ondan sonra yetişen Fin Türkolog ve Mongolistleri de bu sisteme bağlı kalmışlardır. Macar Türkologları başlangıçta Ural-Altay dilleri (b. bk.) için yapılan Ç. yı Türkoloji yayınlarında da kullanmışlardır. Özellikle Macar Türkolojisinin en tanınmış uluslararası organı olan «Keleti Szemle» dergisinin bütün yazarları bu sisteme uymuşlardır. Ancak, Fin Türkolog ve Mongolistlerinin çalışmaları sonunda, Setälä'nin kurmuş olduğu sistem Macaristanda da yayılmıştır. Uygur yazmalarının yayınlanmasında Alman Türkologları da özel bir sistem düzenlemişlerdir. Polonyalı Türkologlar (T. Kowalski, A. Zajączkowski) ise kendi alfabelerine dayanan bir Ç. sistemini denemişlerdir. Bütün bu sistemlere ek olarak, Türkoloji alanında Uluslararası Fonetik Derneği (Association Phonétique Internationale) nin kabul etmiş olduğu Ç. yı kullanan yabancı Türkologlar da vardır (İsveçli G. Jarring gibi).

Türk dilleri için bütün Türkologlarca benimsenmiş bir Ç. sisteminin bulunmaması bilim bakımından büyük sakıncalarla doludur. Türkologlar arasında türlü türlü Ç. ların kullanılması birçok karışıklıklara sebep olmaktadır. Bu karışıklıkların önlenmesi için eski ve yeni bütün Türk dilleri için ortak bir Ç. düzenlemek gerektir. Bugün Türkoloji çalışmalarında ortak bir Ç. kurulamamışsa da, yukarıda saydığımız sistemlerde kullanılan ortak birtakım işaretler vardır. Örnek olarak, hemen bütün bu Ç. larda:

ˆ : Vokallerde çok uzunluk işareti,
¯ : Vokallerde normal uzunluk işareti,
` : Vokallerde yarı uzunluk işareti,
˘ : Vokallerde kısalık işareti,
ᵓ : Vokallerde dudaksıllaşma (labialisation) işareti,
~ : Vokallerde genzelleşme (nasalisation) işareti,
ʿ : Konsonlarda aspirasyon (aspiration) işareti,
ˊ : Konsonlarda damaksıllaşma(palatalisation)işareti,
ˇ : Konsonlarda afrike(affriqué)leri bağlama işareti,
‿ : Birlikte okunması gereken kelimeler arasında bağlantı (liaison) işareti . . . gibi ortak işaretler vardır. Buna karşılık, bu sistemlerde *c*, *ç*, *t͜s* gibi afrike (affriqué) seslerin yazılmasında büyük farklar göze çarpar. Türkolagların bir kısmı bu konsonları yalın bir ses sayarak *ž* (*ğ* ya da *j*), *č* ve *c* gibi birtakım işaretler kullandıkları halde, bir kısmı da bunları birleşik ses kabul ederek *dž*, *tš* ve *ts* harfleriyle yazmaktadırlar. Türkçe *y* sesi için ya bizim alfabemizdeki *y* harfi, ya da Alman alfabesindeki *j* işareti kullanılmaktadır. Türkçedeki normal *v* sesi *v* işaretiyle belirtildiği halde, çift dudaksıl *v* sesi *w* ya da β harfleriyle yazılır. Türkçedeki *l* seslerini yalnız bir harfle gösteren bilginlere rastlandığı gibi, ön damaksıl (prépalatal) *l* sesini *l* (ya da *l̦*) işaretiyle, art damaksıl (vélaire) *l* sesini de *l̨* işaretiyle belirten Türkologlar da vardır. Polonyalı Türkologlar ise bu sonuncu sesi Polonya yazısından alınan *ł* harfiyle belirtirler. Bunun gibi, Türkçedeki *k* sesleri için yalnız bir işaret kullanan Türkologlara rastlandığı halde, ön damaksıl (prépalatal) *k* sesi için *k* (ya da *k̦*) işaretini, art damaksıl (vélaire) *k* sesi için ise *k̨* işaretini kullanan bilginler de vardır. Bu sonuncu sesi *q* harfiyle belirtenlere de rastlanmaktadır. Türkçe *g* sesinin işaretlenmesinde de buna benzer bir durum göze çarpar. Normal *g* sesi için *g* harfi kullanılırsa da, art damaksıl (vélaire) *g* sesi *g̨* ya da γ harfiyle belirtilir. Türkçedeki normal *h* sesi için *h* harfi kullanılır. Buna karşılık, sızıcı (spirant) sert (sourd) art damaksıl (vélaire) *h* sesini χ (ya da *x*) harfi ile ayırdedenler çoktur. Türkçenin *m* ve *n* sesleri normal olarak *m* ve *n* sesleriyle yazılırsa da, damaksıl *n* sesi *ń* işaretiyle belirtilir. Türkçede sık sık rastlanan art damaksıl *n* sesi ise *ŋ* (*ṅ* ya da *ñ*) işaretiyle yazılır (Seyrek olarak kullanılan *ñ* yanlış anlaşılmalara yol açabilir. Çünkü *n* harfinin üzerindeki ~ işareti, genel olarak, vokallerde genzelleşme[nasalisation]yi göstermeye yarar).

Vokaller için kabul edilen harflerde (*e* ve *ı* vokallerini bir yana bırakacak olursak) Türkologlar arasında büyük bir ayrılık yoktur. Türkçe *e* sesi normal olarak *e* harfiyle yazılırsa da, açık *e* sesini *ä* harfiyle, kapalı *e* sesini de *e* harfiyle belirten Türkologlar da vardır. Açık *e* sesi için *ä* işareti yerine *ε* harfi de kullanılır. Açık *e* yi e işaretiyle gösteren bilginler kapalı *e* yi *ė* harfiyle yazarlar. Türkçe *ı*

sesi eski yayınlarda daha çok *y* harfiyle gösterilirdi. Sonradan bu harf yerine *i̊*, *ĭ* ya da *ī* harfleri kullanılmaya başlanmışsa da, eski *y* işaretini kullananlar da vardır.

Arap yazısiyle yazılmış olan Türkçe metinlerin Ç. sında kullanılan harfler:

آ = *ā* (uzun *a*); ى = *ī* (ya da *ī*) (uzun *i*); او = *ō*, *ū* (uzun *o*, *u*); ء (hemze) = ʾ; ع = ʿ; ح = *ḥ*; خ = *ḫ*; غ = *ġ* (ya da γ); ق = *ḳ* (ya da *q*); ك = *ŋ* (ya da *ñ*); ص = *ṣ*; ث = *s̱*; ط = *ṭ*; ض = *ż*; ظ = *ẓ*; ذ = *ẕ*.

Arap harfleriyle yazılan Türkçe metinlerde, yazılmıyan (yani işareti kullanılmıyan, fakat okunan) vokaller, ilgili vokal işaretinin altına bir nokta koymak suretiyle belirtilir (*ạ*, *ẹ*, *ı̣*, *ị*, *ọ*, *ọ̈*, *ụ*, *ụ̈́*). Örnekler: *ḳạlan* (قلان), *gẹldịm* (كلدم), *aldịm* (آلدم), *bạġlạdı* (بغلدى), *ọlmụş* (المش), *ọ̈lmüş* (الش), *ụnụtmụş* (انتمش).

Arap yazısında ا yerine ۤ ve ﻪ işaretleriyle yazılan kelimelerdeki *a* ve *e* sesleri a_{o} ve $e_{ɔ}$ işaretleriyle gösterilir: *bạşḳa*$_{o}$ (بشقه), *başḳa*$_{ɔ}$ (باشقه), *özge*$_{o}$ (اوزكه), *gölge*$_{o}$ (كولكه) gibi.

Eski Türk yazılarında vokal işaretleri genel olarak yazılmaktadır. Vokal işareti kullanılmıyan kelimeler pek azdır (Uygurca *tngri* [*tengri*] = tanrı gibi). Bu gibi kelimelerde eksik kalan vokaller Ç. da parantez içine alınır: *t* (*e*) *ngri* gibi. Ancak, Kök Türk yazısında vokal işaretleri birçok yerlerde kullanılmamıştır. V. Thomsen, eski Türk yazıtlarını yayınlarken, bu gibi eksik vokalleri metinde geçen harfler arasında satır üzerinde küçük punto ile göstermiştir ($q^{a}\gamma^{a}n$ = kağan gibi).

Ç. sistemlerindeki harflerin sırası resmî alfabedeki sırava benzer. Ç. sisternlerindeki özel işaretli harfler (*â*, *ā*, *à*, *ă*, *å*, *ḥ*, *ḫ*, *ḳ*, *ṣ*, *s̱*, *ẓ*, *ż*, *ẕ* . . . gibi) ayrı bir harf sayılmaz. Buna göre, Ç. daki özel işaretli harfler de resmî alfabedeki sıraya göre sıralanır.

ÇEYİZ: bk. CİHAZ.

ÇEYREK [Far. *çahâr yek*] 1. Saatin dörtte biri; 2. Mecidiyenin dörtte biri, beş kuruşluk para; 3. İranda kullanılan bir uzunluk ölçüsü = 1/4 ser = 0, 26 m; 4. İranda kullanılan bir ağırlık ölçüsü = 1/4 batman = 0,742 kg.

ÇEYREK SES MÜZİĞİ, normal oktavdaki 12 kromatik yarım sesin yarılanmalariyle meydana gelen 24 eşit basamaklı, yumuşatılmış bir oktavı esas alan ton sistemi üzerine kurulmuş müzik. Çeyrek ses, özellikle Birinci Dünya Harbinden sonra A. Hába tarafından savunulmuş ve kompozisyonlara alınmıştır. Bundan başka, çeyrek sesler için yeni aletler de yapılmıştır. Yunan müziğindeki ya da Avrupa dışı ses sistemlerindeki ara sesler, Avrupa ses sistemi ile kavranmamakta ve notalara alınamamaktadır. Bundan başka, çeyrek ses denebilmek için art arda gelen yarım perde alt (bemol) ya da yarım perde üst (diyez) seslerin, ortalama bir üçüncü ses ile yumuşatılması da gerektiğinden, bunlar için çeyrek ses yerine *irrasyonel ses* ya da *ara ses* terimini kullanmak daha doğru olur.

Türk müziğinde Ç. S. iki tam perde arasındaki yarım sesin, biraz üstünde ya da biraz altında olan seslere denilir. Makamlara göre, en çok kullanılan Ç. S. ler şunlardır: do perdesine yakın olan (si diyez) oktav ayrımiyle kaba buselik, buselik ve tiz buselik; do perdesine yakın olan (do diyez) oktav ayrımiyle kaba hicaz, hicaz ve tiz hicaz; re perdesine yakın olan (mi bemol) oktav ayrımiyle kaba şûrî, şûrî ve tiz şûrî; sol perdesine yakın olan (lâ bemol) oktav ayrımiyle zirgûle ve şehnaz; hicaz makamında kullanılan, si perdesine yakın (si bemol) de, dik kürdî ya da nim segâh adlarını alırlar. Bu ayrımları göstermek kaygısiyle notadaki diyez ve bemol işaretlerinde katma ve değişiklikler yapılmış ise de, temel bakımından bu seslerdeki dozajları iyi bir musiki ustasından duyarak yetişmek gereklidir.

ÇEYŞVİLİ, Aleksandr Nikolaeviç (1903 - 1962), Gürcü yazarı. Askana (Gürcistan, Maharadze çevresi) köyünde doğmuş, Bonn (Batı Almanya) da ölmüştür. İlk yazısı 1929 da yayınlanmıştır. 1938 de *Lelo* adlı romanının birinci bölümü çıkmıştır. Ç. bu romanının ikinci bölümünü 1948 de yazmış, ayrıca aynı yıl içinde birinci bölümünü yeniden işlemiştir. Kollektif çiftliklerde yaşıyan Gürcü köylülerinin hayatını anlatan bu roman, 1951 de Stalin armağanını kazanmış, 1952 de Rusçaya çevrilmiştir. Ç. ye büyük bir ün kazandıran bu roman birçok başka dillere de çevrilmiştir.

ÇHONÇİN, kuzey Korede bir şehir. Nüfusu aş. yu. 100 000 (1955) dir. Japon Denizi kıyısında önemli bir liman, demir ve kara yolları kavşağıdır. Derin bir körfez kıyısındaki elverişli coğrafi durumu ve Musan demir madenlerine yakınlığı, Ç. in büyük bir metalürji, makine ve gemi yapımı merkezi olmasını sağlamıştır. Bunlardan başka, kimyevî madde, dokuma, besin maddeleri, yapma ipek ve kibrit fabrikaları vardır.

ÇIBAN (Fr. Furuncle), kesici, delici, koparıcı bir aracın etkisi olmadan, deride çıkan yaralara verilen ad. Çok geniş bir kavramı kapsar. Çiçek hastalığının derideki belirtisine Ç. denildiği gibi, *yıl çıbanı* denilen hastalıktaki yaraya da Ç. adı verilir. Fakat, genel olarak kan Ç. ı diye adlandırılan ve hekimlikte *furuncle* terimini karşılıyan anlamiyle kabul edilmektedir.

Furuncle, deride görülen birkaç milimetre çapında ufak Ç. dır. Çok kere ter bezelerinin ya da kıl diplerinin iltihaplanması sonunda ortaya çıkar. Stafilokoklardan ileri gelen bir Ç. dır. Bazı kere, bunlar pek çoktur, ya da biri batar, yenisi çıkar. İltihabın çoğalması ile Ç. büyüyebilir. Eskilerin *şirpençe* dedikleri de böyle bir Ç. dır.

ÇIFIT KALE (Rusça adı: **Jidovskiy gorod;** Ortaçağda Türkçe adı: **Kırkyer)**, güneybatı Rusyada, Kırım yarımadasının orta bölümünde, Bahçesaray (b. bk.) çevresinde Ortaçağdan kalma bir şehir yıkıntısı. V ya da VI. yüzyılda kurulduğu anlaşılan bu şehirde Ortaçağın ilk yıllarında Alanlar ve Gotlar yerleşmişti. Yerli halk arasında Hıristiyanlığın yayıldığını gösteren arkeolojik kalıntılar (VI. yüzyıldan kalma mermer Bizans kilise sütun başlıkları ve VI - VIII. yüzyıllardan kalma mezar taşları) vardır. Şehrin Hıristiyan ahalisi sonradan Karaimlerin baskısına uğramıştır. Bu sonuncular el sanatları ve alım satım alanında çalışmışlardır. Moğol yayılması (XIII. yüzyıl) sırasında tarihî kaynaklarda bu şehir Türkçe Kırkyer adiyle anılmaktadır. İlk Kırım hanları devrinde Ç. K. darphanesinde hanlar adına para bastırıldığını biliyoruz. Bu paralarda hanların adı yanında paranın basıldığı yer de belirtilmiştir. Kırım hanları, yabancı elçileri ve savaşlarda tutsak olarak alınan düşman kumandanlarını Ç. K. de hapsetmişlerdir (1648 de hetman Pototskiy, 1660 - 1680 de de Rus komutanı V. B. Şeremetov bu kalede hapsedilmiştir). Bahçesaray'ın önemi arttıkça, Ç. K. gerilemeye başlamıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Karaimler Ç. K. yi bırakarak Bahçesaray'a göçmüşlerdir.

Ç. K. nin eski batı bölümü aş. yu. VI. yüzyıldan kalma masif savunma duvarlariyle çevrilmiştir. Bu bölümde kayalar içinde pek çok yapma mağara vardır. Bu bakımdan Ç. K. tanınmış mağara şehirleri arasında yer alır. Bunlardan başka, Ç. K. de XV. yüzyıldan kalma cami ve türbe kalıntılarına ve iki Karaim tapınağı (kenas) na rastlanmaktadır. XIV - XV. yüzyıllarda şehrin eski surları yanında bir alım satım merkezi meydana gelmiştir. Şehrin XV. yüzyılda bir duvarla çevrilen doğu bölümünde ise birçok ev yıkıntıları bulunmuştur.

ÇIĞ (Fr. Avalanche), yüksek dağlardan kopup aşağılara doğru hızla yuvarlanan, yuvarlandıkça büyüyen kar ya da buz yığını. Ç. lar, karla örtülü yüksek dağların uçurumlu yamaçlarından dengesini kaybederek koparlar. Ç. lara Türkiyenin yüksek dağlık yerlerinde (özellikle Cilo, Sat, Zigana, Munzur dağları, Aladağ, Bolkar dağları v. b.) sık sık rastlanır.

Ç. üç şekilde belirir: Biri kar tozlarından meydana gelen kuru kar Ç. ları, ötekisi yaş karlardan ve bunlarla birlikte sürüklenen taş ve topraklardan meydana gelmiş bulunan asıl Ç. lar, bir başkası da iri buz parçalarının kopup yuvarlanmasiyle oluşan buz Ç. larıdır. Kuru kar Ç. ları, erimiş ve yeniden donmuş bulunan karlar üzerine kışın yeni ve kuru kar yığınları toplandığı zaman bu yeni karların kolaylıkla kayma özelliği göstermesinden doğar. Bunlar yolları önüne rastlıyan bir kayayı aşarak aşağılara doğru yıkılacak olursa, toz ve duman halinde dağılır. Bu türlü Ç. lar tehlikeli değildir. Ancak, hareketlerinden doğan şiddetli rüzgârlar bazı kere çevre için tehlikeli olabilir. Asıl Ç. lar ise daima kış sonunda, karların erime zamanında belirir ve kar yığınlarının altındaki taş ve kaya parçalarını da birlikte sürükler. Bu türlü Ç. larda karlar dağılmaz; tersine, yuvarlanan karlar gittikçe büyür. Bu yığınlar o derece hızla yuvarlanır ki, önüne rastlıyan binalar yıkılır, ağaçlar kökünden sökülür. Bu kar yığınlarının hacmı çok kere 5 000 - 15 000 m^3 olur, hattâ 100 000 m^3 ü geçer, 1 000 000 m^3 ü bulduğu da olur. Yüksek dağlık ve çok karlı bir ülke olan İsviçrede 1819 da Valais kantonunda Raunda köyünü basan kar ve taş toprak yığınlarının hacmının ise 1 300 000 m^3 ü bulduğu görülmüştür. Bu gibi olaylar yüksek dağlık yerlerde sık sık görülür. Trabzonun güneyinde Zigana dağında her yıl böyle Ç. lar vâdilerdeki köylere doğru yuvarlanır.

Ç. lar genel olarak her yıl aynı mevsimde belirir ve hemen daima aynı yolu takibeder. Ç. ların açtığı ve geçtiği bu yola Ç. oluğu denilir. Ç. ların bir üçüncü şekli de yüksek dağlardaki buzların büyük parçalar halinde kopmasından ve yuvarlanmasından doğan buz Ç. larıdır. Bu türlü Ç. lar çok az olur. Bunlardan biri 1895 te İsviçrede olmuş, Altels buzulundan kopan 4,5 milyon m^3 hacmındaki buz parçası, 30° eğimli ve 3 km uzunluğunda bir uçurumdan vâdiye düşmüş, bunun yarattığı hava basıncının binaları temellerinden söktüğü, ağaçların köklerini oynattığı, insan ve hayvanları öldürdüğü görülmüştür.

Ç I Ğ

Ç. ların aşağılardaki köylere, bahçelere zarar vermesi dolayısiyle bunlara karşı korunma tedbirleri aranmıştır. Eskiden binaları Ç. tehlikesinden korumak için yüksek ve kalın duvarlar yapılır, yol ve demiryollarını korumak için de dam örtüler meydana getirilirdi. Sonraları, kayan parçaya sürtünme yolu ile etki yapacak küçük bir engelin (meselâ bir çimenliğin), karların kaymasına engel olduğu anlaşılınca, Ç. tehlikesinden korunmak için daha basit tedbirler alınmağa başlanmıştır. Şimdi karların koptuğu yerler kazıklarla, demir çubuklarla, toprak kümeleriyle sarılmakta ve böylece karların kaymasına engel olunmaktadır. Ç. yerlerinin yakınları ormanlık ise kazıklar arasına ağaç fidanları dikilir. Birkaç yıl sonra kazıklar çürüyünce bunların yerini ağaçlar tutar.

ÇIĞA ya da ÇUKA (*Acipenser ruthenus*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Mersin balıkları (Chondrostei) takımının Mersin balığıgiller (Acipenseridae) familyasından bir tür. Boyu en çok 1 m dir. Ağırlığı 5 - 6 kg olur. Eti çok tatlıdır. Yumurtasından en iyi cins havyar yapılır. Sakalları uzun ve püsküllüdür. Kuzey Avrupa ve Asyanın tatlı ve tuzlu sularında yaşar, su diplerindeki hayvanları yer.

Marmara ve Boğaz dalyanlarında da avlanır. En büyüğü 1 m boyunda ve 6 kg ağırlığında olur. Mersin balığına oranla, Ç. nın burnu daha uzun olup tamamiyle kemikle kaplıdır. Rengi daha açık ve sarıcadır. Eti daha lezzetlidir.

ÇIĞIL, ÇİĞİL (Coğ.): bk. AŞAĞI ÇIĞIL.

ÇIĞIR: 1. Dağlardan yuvarlanan çığların açtığı iz. «Yeni açılmış yol» anlamiyle tarlalardan, ham topraktan ya da ormanlardan birkaç kişinin gidip gelmesiyle açılmış ince yollara da Ç. adı verilir.

2. Fikir ve sanat alanında yenilik. Sanatta *Ç. açmak*, sanatın çeşitli meselelerinde kalıplaşabilecek yenilikler yapmak, ayrı ölçüler, anlayışlar getirmek demektir. Ç., kuralları, estetik anlayışı geniş ve sistemli olan okuldan ayrıdır; her hangi bir okuldan olan bir sanatçının gösterdiği özellikten de başkadır. Ç., sanat okulunun içinde, fakat kişisel özelliğin de üstünde bir yoldur; bir grup sanatçı tarafından izlenebilir.

Sanatta Ç., konuda, üslûpta, şekilde ve estetikte olabilir. Türk romanında köyü, Millî Mücadele olaylarını konu bakımından birer Ç. sayabiliriz. Ömer Seyfettin'in dilde yaptığı Türkçecilik, Nurullah Ataç'ın, söyleşi türünde konuşma dili sözdizimini kullanması birer üslûp; İkinci Meşrutiyetten sonra şiirimizde koşma, mâni gibi halk şiiri şekilleri ile hece ölçüsünün kullanılması birer şekil Ç. ıdır. Resimde Bedri Rahmi Eyüboğlu ve arkadaşlarının güzelliği Türk süsleme sanatında bulup o tarzda resimler yapmaları, estetik bakımından bir Ç. sayılabilir.

ÇIĞIRTMA, Anadoluda üflenerek çalınan basit bir çalgı. Ağaç ya da kamıştan yapılır. Boyu aş. yu. 15 - 20 cm dir. Üstte altı, altta bir deliği vardır. Yumuşak sesli bir çoban çalgısıdır. Batılıların fifre dedikleri küçük flüte benzer.

ÇIKARMA (Mat.), bir elemandan başka bir elemanın farkını bulmak için yapılan işlem. a ve b bir H halkasının

her hangi iki elemanı olduğuna göre a + x = b olacak şekilde yalnız bir x elemanı vardır. Bu **x** elemanına b nin a dan farkı denilir. Ç. b - a = x işareti ile gösterilir. Tanımlamaya göre a + (b - a) = b dir; yine a + (b - c) = (a + b) - c özelliği vardır.

ÇIKARMA (Ask.), hava ve deniz birlikleriyle gemilere ya da küçük deniz araçlarına bindirilmiş kara birliklerinin denizden yaptıkları taarruz. Son zamanlarda daha çok *amfibi* (*amphibie* = suda ve karada) *harekât* denilmektedir. Karaya ayak basmak için havadan indirme birliklerinin ve deniz piyadesinin kullanılması gerekebilir. Havadan indirme birlikleri amaca göre, Ç. dan önce ya da Ç. nın başarıya ulaşmasından hemen sonra indirilebilir. Ç., kısa süreli bir akın (komando harekâtı) şeklinde yıkma ve gözetleme gibi amaçlarla yalnız deniz kuvvetleriyle gözetlenen ya da gözetlenmiyen kıyılara ya da kesin sonuç arıyan süreli bir hareketin ilk evresi olarak ortak kuvvetlerle gözetlenen ya da savunulan kıyılara yapılır. Kıyıdan yakın bir kıyıya yapılacak bir Ç. yalnız kara kuvvetlerine uygulanabilir.

Bir Ç. üç evrede uygulanır: I. evre: Plânlama ve hazırlık. Ç. deniz ve hava üstünlüğünü, özel eğitim dâhil, esaslı hazırlıkların yapılmasını, Ç. kıyılariyle düşman kuvvetlerinin her araca başvurularak iyice gözetlenmesini gerektirir.

Ç. yerleri stratejik amaç, kıyıya Ç., tutunma ve hedefe ilerleme imkânlarına ve düşmanın tertiplerine göre seçilir.

II. evre: Bindirme, hareket ve hücum. Hazırlıklar yapıldıktan, eğitim kuvvetlendirildikten ve düşünülen Ç. nın benzeri, kıyılarda denendikten sonra Ç. üssü olarak ya da Ç. üssüne toplanma bölgesi diye seçilen bir ya da birkaç limana ve dolaylarına deniz ve kara birlikleri toplanır.

Buralarda birlikler aktarmalı Ç. için gemilere, kıyıdan kıyıya Ç. da Ç. gemilerine ve Ç. küçük araçlarına plâna göre özel bir istifle bindirilir. Son Ç. üssünden hava ve deniz kuvvetlerinin korunmasında hareket eden bu birlikler, deniz araçlariyle Ç. kıyısı açığında kıyı gözetlemesi dışında seçilen demir yerlerine getirilir. Kuvvetler tabur ve alay Ç. timlerine, bu timleri destekliyecek topçu, istihkâm, tank ve destek birliklerinden toplanmış özel görev gruplarına ve yedek grupa ayrılmış olarak tek bir Ç. yerine ya da asıl ve ikinci derecede gösteriş Ç. yerlerine yöneltilirler.

Çıkarılacak birlikler demirleme yerlerinde, küçük deniz araçları (Ç. araçları, botlar, motörbotlar, filikalar v. b.) na aktarılır. Bu araçlarla Ç. dalgaları, tesbit edilen zamanlarda kıyıya varacak ve baştan kara edecek şekilde kumluklara ilerletilir. Birinci Ç. dalgası daha çok piyade ve haberleşme birliklerini, son dalga daha çok geri hizmet birliklerini kapsar. Kritik bir an olarak erlerin araçlardan sığ suya atıldıkları ve kumluklara ilerledikleri bu evrenin az kayıpla geçiştirilebilmesi için karanlıktan ve sislemeden yararlanılması, havadan ve denizden ateşle desteklenmesi gerekir.

Ç. araçları sayısına göre düzenlenen Ç. dalgaları ve bunların kademelerinin kıyıya götürülüşü, bu araçların varagele yapmalariyle devam eder. İlk dalganın hedefi kıyıya bakan ilk toprak kesiminin tutulması ve savunan taraf piyadesinin Ç. kumluklarına görerek ateş etmelerinin önlenmesidir.

III. evre: Düzenlenme ve kuvvetlenme. Bundan sonraki Ç. dalgasiyle birlikte hedef, düşman topçusunun büyük kısmının kıyıya atışına engel olacak bir köprübaşı (kıyıdan ortalama 10 km) nın elde edilmesi ve kıyıda iskele kurulması ve son hedefte birliklerin manevra yapmasına ve geri hizmet birliklerinin yerleşmesine gerekli tutunma bölgesi (kıyıdan ortalama 25 km derinlikte) nin sağlanmasıdır. Bundan sonra kara birlikleri kara savaşı şartlariyle savaşırlar.

Bu evrelerle yapılan Ç. da kıyıya ilk ayak basma zamanı, savunan tarafın yakın yedeklerinin savaşa katılması vâdesi olan Ç. nın başlamasından sonraki ikinci saat, büyük yedeklerinin savaşa katılabileceği ikinci gün kritiktir.

Ç., lojistik ihtiyaçların sağlanması için özel yüzücü iskeleler getirilmesiyle birlikte birçok tedbirleri gerektirir.

Ç. aracı: Birliklerle silâh ve donatımı, gemilerden kıyıya Ç. da kullanılan, az su çeker, 10 - 30 tonilâtoluk küçük ve baştan rampa eden motörlü araç. Birlik, tank, motörlü araç için değişik çeşitleri vardır. Gemiler ya da özel Ç. aracı Ç. yerlerine taşıma gemileri üzerinde ya da yedekte çekilerek götürülür.

Ç. gemisi: Birlikleri, silâh ve donatımı limandan ya da gemilerden alarak kıyıya çıkarmada kullanılan, az su çeker, 100 - 1 500 tonilâtoluk, iskelelere ya da Ç. araçlarına baştan yanaşıp kendi Ç. rampasını verebilen özel gemi. Bunlar araba vapuru olarak da limanlarda kullanılır. Kullanma amaçlarına göre, birlik, tank, yük ve motörlü araç için çeşitleri vardır.

Ç. timi: Tek komuta altında kıyılarda savaşacak gibi donatılmış ve eğitim görmüş tabur ve alay ölçüsünde olabilen ve ona göre adlandırılan birlik.

ÇIKARSAMA (Fr. Inférence; eski terim: istidlâl) [Mantık]: 1. Genel olarak, bir önermeden onunla eş - değer olup şekli başka olan bir önermeyi çıkarma. Örnek: a, b'den büyüktür'den, b, a'dan küçüktür'ü çıkarma. Bu anlamda Ç. ile tümdengelim (Fr. déduction) aynı şeyin başka başka adlarıdır.

2. Klâsik mantığa göre, Ç. ya 1. maddedeki örnekte olduğu gibi, araçsız, doğrudan doğruya olur, yani bir önermeden, elde edilecek önermeye hemen geçilir, ya da araçlı olur, yani sonuca varmak için bir ara önermenin yardımına başvurulur. Tasım (kıyas) da olduğu gibi: a, b'dir'den a, c'dir'i çıkarmak için b, c'dir ara önermesi kullanılır. Eski mantık için araçlı Ç. nın klâsik tipi tasım (kıyas) dır.

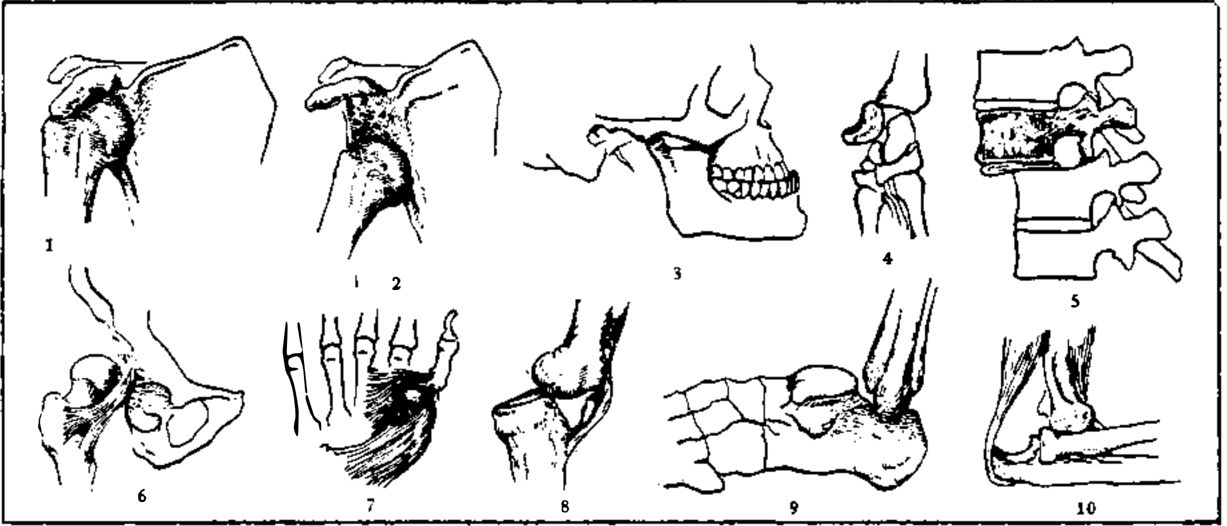
3. Bugünün mantığı, 2. maddedeki ayırmayı gereksiz görmekte ve Ç. nın genel şeması olarak

$$\frac{A \qquad A \supset B}{B}$$

şemasını almaktadır. Anlamı (A ile B birer önerme olmak üzere) A doğru ise, a içerir B'yi doğru ise, B doğrudur.

4. Tümevarım Ç. sı (Fr. Inférence inductive): Tümevarım (Fr. induction) a bazan verilen ad. Bunda, bilindiği gibi, sonlu sayıda eş - değer önermeden, sonsuz sayıda önerme için geçer (muteber) olan - başka deyimle, sonsuz sayıda önermeyi özetliyen - bir genel önermeye geçilir.

ÇIKIK (Fr. Luxation), bir eklemin iki yüzeyinin birbirinden ayrılarak belli yerlerini değiştirmesi. Ç. bir zorlama sonucunda meydana gelmişse, *asıl* ya da *tromatik* (Fr. traumatique = yaralamadan, vurmadan ya da çarpmadan ileri gelen) Ç. olur; eklem yerinin bir bölümünün bozulması sonucunda meydana gelmişse, *kendiliğinden* ya da *patolojik* (Fr. pathologique = marazî) Ç. olur. Bir de *doğuştan* Ç. lar vardır. Eklem yüzeylerinin birbiriyle olan bağlantılarının büsbütün ya da bir kısmının ortadan kalkmasiyle de *tam* ya da *bir kısımla ilgili* Ç. lar olur.

ÇEŞİTLİ ÇIKIKLAR: 1 - 2. Kol kemiği (*humerus*) Ç. ları; 3. Alt çene kemiği (*mandibula*) Ç. ı; 4. El bileğinde ay kemiği Ç. ı; 5. Omur Ç. ı; 6. Uyluk kemiği (*femur*) nin arkaya çıkması; 7. El başparmağı Ç. ı; 8. Dizde arkaya çıkma; 9. Ayak bileği Ç. ı; 10. Dirsek Ç. ı

1. *Tromatik Ç. lar*: Bu çeşit Ç. larda eklem ne kadar hareketli ise, çıkma ihtimali de o kadar büyüktür. Bu Ç. lar en çok üst organlarda olmak üzere omuzda, dirsekte, eldeki tarak kemikleriyle parmak kemikleri arasındaki eklemlerde, köprücük kemiklerinde, alt çenede, kalça, diz, ayak ve omurlarda meydana gelir. Bu Ç. larda bazı kere bağlar koparsa da, çoğu zaman yerlerinden sökülerek kendileriyle birlikte kemik parçalarını da sürükleyip götürürler. Kaslara şiddetle vurulmuştur, kırık bölgesine kan yayılmıştır. Ç. ın yerine konulması (Fr. réduction) ndan sonra bünye bütün bunları iyice onarır.

Omuz Ç. larını, dirsek üstüne düşme, bazı kere de doğrudan doğruya vurma ya da çarpma meydana getirir. Dirsek Ç. larına, kol uzatılmış durumda iken el ayası üstüne düşme, bazı kere de dirsek üstüne düşme sebep olur. Köprücük kemiği Ç. larını, omuz ya da dirsek üstüne düşme, daha seyrek olarak da şiddetli bir vuruş meydana getirir. Başparmağın ilk kemiğinin çıkması, başparmak iç yüzü üstüne düşüp parmağın tersine dönmesinden ileri gelir. Çenenin çıkması, esneme, gülme, kas çırpınması (Fr. convulsion) ya da vurma sonucunda meydana gelir. Diz kapağı çıkması, genel olarak, ayak dışarıya dönük basarken kalçanın içeriye doğru burkulması şeklinde bir iç etki sonucunda meyana gelir. Bazı kimselerde diz kapağı (Fr. rotule) kiriş (Fr. tendon) i o kadar gevşektir ki, bu kimseler istedikleri anda diz kapaklarını yerlerinden çıkarabilirler. Diz kapağı Ç. ları çoğu zaman bazı kas ve organ gruplarının atrofi (Fr. atrophie = yeteri kadar beslenememekten ileri gelen gelişmezlik) sinden ya da hipertrofi (Fr. hypertrophie = aşırı derecede büyüme hali) sinden ileri gelir. Kalça çıkmaları genel olarak 15 ile 45 yaşları arasında ve hemen hemen yalnız erkeklerde, ayaklar ya da dizler üstüne düşme ya da yere yıkılma sonucunda meydana gelir.

2. *Doğuştan Ç. lar*: Bu çeşit Ç. ların en çok görüleni kalça Ç. ıdır. Fakat bilinmek gerekir ki, tromatik yani yaralama, vurma ya da çarpmadan ileri gelen birçok Ç. lara ve özellikle omuz, diz kapağı Ç. larının pek çoğuna doğuştan kusurlu olan eklemler sebep olmaktadır. Bunlarda ilk çıkmanın önemsiz olması, Ç. ın kolayca yerine konulması, Ç. ın gitgide daha kolaylıkla ve daha sık nüksetmesi, Ç. ın doğuştan olduğunu anlatır.

Doğuştan kalça Ç. ı ve yarı Ç. : Bunlar kalıtıma bağlı biricik Ç. lardır. Bu çeşit Ç. lara hemen hemen daima içinde kalça kemiği Ç. lı kadınlar bulunan ailelerde rastlanır. Belirtileri, bir ya da iki yanlı topallama ve ikinci halde ördeksi yürüyüş, topal bacağın ötekinden kısa olması, coxalgie (b. bk.) deki durumun tersine olarak çocuğun hiç acı duymamış olmasıdır. Doğuştan Ç. ların tedavisi ortopedi ya da cerrahî usulleriyle güvenle yapılırsa da, iyileşme birkaç ay sürer. Çocuğun ilk yaşlarında uygulanacak ortopedik tedavi sonradan ameliyat yapılmasını lüzumsuz kılar.

3. *Patolojik* (marazî) *Ç. lar*: Hâd eklem iltihaplanması (Fr. arthrite aiguë) gibi bir epanşman (b. bk; Fr. épanchement) sonucunda eklemin aşırı derecede gerilme (Fr. distension) siyle, ya da daha çok, kemik uçlarının bir beyaz tümör, bir esteomiyelit, bir gonokoklu iltihaplanma ya da sifilisle harap olmasından ileri gelir. Bu çeşit Ç. lar en küçük bir yaralama, zorlama, vurma ya da çarpma ile ya da bunların hiçbiri olmaksızın meydana gelir. Bunlara *kendiliğinden olma* (Fr. spontané) Ç. lar da denilir.

Çıkıkçı: Çıkığı yerine koymada ustalık kazanmış kimse. Yurdumuzda bunun ayrı bir önemi vardır. Genel olarak bu işi operatörler yaptığı halde, Ç. çılık diye ayrı bir meslek vardır. Çoklukla babadan oğula geçen bu iş halk arasında «ocak» olarak kabul edilir. Gerçekten usta olan Ç. çılar vardır. Bunlar bildiklerini büyük bir titizlikle saklarlar ve ömürlerinin sonunda ailedeki en büyük çocuğa öğretirler. Ancak, çoğu bilgisiz ve yeterliksiz olduğundan Ç. çılara güvenilemez.

ÇIKINTI (Fr. Apophyse), kemiklerin, beynin ya da sinirlerin Ç. lı bölümü. Kemik Ç. larının bazıları başka bir kemikle oynak eklem meydana getirmek üzere pürüzsüz ve kaygan olurlar (oynak eklem Ç. ları ve ikinci boyun omurunun *odontoid* Ç. sı), bazıları da kas uclarının bağlanmasına yararlar (dikine Ç. lar, enine Ç. lar) [Omur Ç. larının adları için bk. ANATOMİ].

Temel Ç. (Lât. *apophysis basilarius*): Artkafa kemiği (*occiput*)nde, bu kemiğin deliğini ön taraftan sınırlıyan bölüm.

Beyin Ç. sı (Lât. *apophysis cerebri*): Beyinde, epithalamus'un kozalak biçiminde bir Ç. sı olup orta beyin üstünde ve iki thalamus arasında bulunan küçük ve yassı parça.

Çene Ç. ları (Lât. *apophysis menti*): Altçene kemiğinin asıl çene bölümündeki dört kabartı.

Ingrassia Ç. sı: Kafa tabanı ortasındaki temel kemiği (Fr. os sphénoïde) nin en küçük kanadı (İtalyan anatomisti Giovanni Filippe Ingrassia [1510 - 1580] nın adiyle anılır.)

Mercek Ç. sı (Lât. *apophysis lenticularis*): Şakak kemiğindeki yuvarlak çıkıntı.

Meme Ç. sı (Lât. *apophysis mamillaris*): Beynin ön loblarının alt yüzeylerinde, koku alma sinirinin meme biçiminde genişlemiş bölümü.

Ravius Ç. sı (Lât. *apophysis raviana*): Kulaktaki çekiç kemiği (*malleus*) nin ince ve uzun çıkıntısı (Holândalı anatomist Johann J. Ravius ya da Rau (1658 - 1719) nun adiyle anılır). Resim için bk. ANATOMİ.

ÇIKRIK: 1. Genel olarak iplik eğirmeğe ve sarmağa yarıyan bir çeşit çark. Bağlı olduğu mile takılan kolun ayak ya da elle çevrilmesiyle çalışır.

Yurdumuzda köylü dokuma zanaatının baş öğesi olan Ç., hemen her köylünün evinde bulunur. Bu Ç. lar aş. yu. 0,50 - 0,60 m boyunda, 0,15 - 0,20 m eninde, 0,05 - 0,08 m kalınlığında ağaç bir taban üzerine dikili ön ve arka direklere takılmış yatay bir mil üzerinde dönen, araları oyularak yelpaze biçimine getirilmiş iki çark ya da ince tahta çubukların, uclarından karşılıklı olarak iple birbirine bağlanmasiyle meydana getirilen pervane ile, sert bir ağaçtan yapılmış makaraya bağlı demir bir iğ ve pervanenin miline bağlı koldan meydana gelmiştir.

Ayakla çalıştırılan bir ÇIKRIK

Pervaneye bağlı olan kolun çevrilmesiyle pervane döner. Pervane dönünce bir sicimle bağlı bulunan iğ de hareket eder. Böylelikle iğe tutturulmuş yün ya da pamuk çekildikçe iplik olarak iğe dolanmaya başlar. Bazı yerlerde Ç. masura sarma ve iplik katlama işlerinde de kullanılır. Bk. ÇAKRA.

2. Kuyudan su çekilmesini kolaylaştırmağa yarıyan ve en basit şekli, ekseni bir kola bağlı, ağaçtan bir makaradan ibaret olan aygıt. Kol çevrilince, su ile dolu kovanın ipi makaraya dolanarak kovanın yükselmesini sağlar. Makaranın çapı ne kadar büyük olursa, manivelâ kuvveti o derece artar ve kovanın çekilmesi de o kadar kolaylaşır. Kuyu Ç. ının daha başka şekilleri varsa da, hepsi de bir çeşit manivelâ kuvvetinden yararlanma ilkesine dayanır.

ÇILBIR, yumurtayı kabuksuz olarak suda pişirip üstüne yoğurt ve yağ konularak yapılan bir yemek. Hazırlanışı: bir tepsi içine iki parmak su konularak kaynama derecesine kadar ısıtılır; kaynama başlayınca ateş kısılır, yumurtalar kabuklarından çıkarılarak dağıtılmadan, yani tam olarak, aralıkla suya bırakılır, aklar ağarıncaya kadar pişirilir, sonra delikli yassı kepçe ile sudan çıkarılıp tabaklara konulur, üzerlerine yoğurt, onun üstüne kırmızı biberli kızdırılmış yağ dökülür.

ÇILBIR (Moğolca *çulbuğur* kelimesinden), koşum hayvanlarının ve özellikle atların yular başlığının çene altındaki halkasına takılan zincir ya da ip. Daha çok Orta Asya Türkleri arasında yaygın olmakla birlikte yurdumuzda da kullanılmaktadır. Anadoluda Ç. kelimesi birçok yerlerde *cılbır* şeklinde tesbit edilmiştir. Rusça *çumbur* kelimesi de bu kelimeden alınmıştır.

ÇILDIR, Kars iline bağlı bir ilce. Kars - Ardahan şosesi boyundadır. Denizden yüksekliği 1 929 m dir. Merkezi 1 485 (1960) nüfuslu Zurzuna'dır. İlce merkezinin Kars demiryolu istasyonuna olan uzaklığı 82 km dir. Belediyesi 1924 te kurulmuştur. Ç. ı Ardahan ve Kars'a bağlıyan şoseler vardır. Kasaba elektrikle aydınlatılır (1946 dan beri hidrolik santralle). İlce merkezinde bir ilkokul ve tarihî eser olarak Şeytankale denilen bir kale vardır.

Ç. ilcesinin yüzölçümü 1 415 km^2, nüfusu 29 595 (1960) tir. İlceye bağlı iki bucak (Cala ve Kurtkale) ve 44 köy vardır.

Tarih: Osmanlı tarihinde, imparatorluğun doğuya doğru gelişmesi sırasında meydana gelen bir eyalet olup Rusyanın güney Kafkasyayı ele geçirmesi üzerine sınırları daralarak bir sancak halinde küçülmüş, 1878 Berlin Konferansı sonunda Rusya'ya bırakılmış, 1920 de kurtarılarak ana vatanla birleşmiş ve Kars iline bağlı bir ilce haline getirilmiştir. İlk olarak Irakeyn seferi sırasında Kanunî Sultan Süleymanın Kara Ahmet Paşa komutasında gönderdiği ordularca alınan Ç., 1535 Amasya Antlaşması gereğince Osmanlı ülkesine katılmış ve Erzurum beylerbeyliğine bağlı bir sancak olarak örgütlendirilmiştir. 1578 de Ardahandan Gürcistana giren Lâle Mehmet Paşa, ordusunu geriden vurmak maksadiyle ilerliyen Tokmak Han komutasındaki İran ordusunu Ç. da yakalıyarak yenilgiye uğratmıştır. Bu zafer sonunda Gürcistanın kesin olarak Osmanlı İmparatorluğuna katılması mümkün olmuş ve doğu sınırı üzerinde merkezi Ahıska olmak üzere Ç. eyaleti kurulmuştur. 13 sancaktan meydana getirilen bu eyaletin dört sancağı yurtluk ve ocaklık olarak yerli özerkliklerine sahip bulunuyordu. Ç. valileri, sınır valileri yetkilerini kullandıkları kadar, Gürcistandaki yerli prensliklerden Dadyan (Mingreli), Açıkbaş (İmireti), Görül ve Abaza prenslikleri arasındaki anlaşmazlıkları çözmek, sınır anlaşmazlıklarında yargıcılıkta bulunmak, prensliklere yeni prensleri atamak, bunların Osmanlı devletine ödemeleri gereken haraç ve vergileri toplıyarak İstanbula göndermekle görevli bulunuyorlardı. İran savaşları süresince Ferhat Paşanın serdarlığında 1578 de üç gün üç gece süren savaştan sonra (Meş'aleler) Ç. ın Osmanlı topraklarında kalması sağlanmıştır. Ferhat Paşa Gence'yi aldıktan sonra Tomas, Lori, Kori ve Ahıska kalelerini yaptırarak Ç. daki savunma düzenlerini iyice berkitmiştir. 21 mart 1590 da imzalanan Ferhat Paşa (İstanbul) antlaşması, Ç. eyaletini en geniş sınırlariyle tesbit ediyordu. 26 eylül 1618 de imzalanan Serav Antlaşması ise, bu sınırları özellikle güneyden daraltıyor ve 1535 antlaşmasında kabul edilen sınırlara yaklaştırıyordu. 1621 de Erzurumda ayaklanmış

bulunan Abaza Mehmet Paşa, Erzurumdan başka Ç. eyaletini de erki altına alarak buradaki yeniçerileri kovmuştu. İranla kesin bir barış olan 1639 Kasrışirin antlaşmasında Ç. ın durumunda bir değişiklik olmamıştır. 1699 dan sonra Rusların güney Kafkasya kavimleriyle ilgilenmesi ve bu arada Osmanlı İmparatorluğunun vasalleri bulunan Gürcü prensliklerinin Rusyaya kaymalarını önlemek amacı ile Ç. valileri yeni görevler almış ve bu eyalet, Osmanlı devletince gittikçe artan bir önem kazanmıştır. Rusların bir yandan Karadeniz kıyılarından, bir yandan da İran Azerbeycanı üzerinden ilerlemeleri ve Hıristiyan Gürcülerin Rus egemenliğini kabul etmeleri üzerine Ç. bir kıskaç içine alınmış oldu. Bunun sonunda 1829 yılında Ruslar, Erzuruma kadar bütün eyalet topraklarını ele geçirmişlerdi. Eylül 1829 da imzalanan Edirne Antlaşması ile Ç. eyaleti Ahıska, Poti ve Anapa ile birlikte Rusyaya bırakılmıştır.

Bunun üzerine merkezi Oltu olmak üzere yeniden kurulan Ç. sancağı Erzurum iline bağlanmıştır. 1867 de kabul edilen «Vilâyât - ı umumiye nizamnamesi»ne göre, Erzurum iline bağlı olan Ç. sancağı Oltu, Ardahan ve Ardanuç ilceleri ile 7 bucaklı ve 595 köylü, 6 000 kadarı Hıristiyan olmak üzere 105 000 nüfuslu bir sancak idi. Sancak sınırları içinde 240 cami ve mesçit, 1 medrese, 1 rüşdiye, 49 Türkler için, 13 Hıristiyanlar için ilkokul, 15 kilise, 5 hamam, 9 han ve 564 iş yeri bulunuyordu. Sancağa adını veren Ç. bucağı ise, Ardahan ilcesine bağlı olarak 10 000 Müslüman nüfuslu bir bucaktı. 1876 - 1877 Türk - Rus Harbi sonunda önce Ayastefanos, sonra da Berlin Konferansı kararları ile Rusyaya bırakılan Ç., 1918 Brest - Litovsk Antlaşması gereğince Türkiyeye geri verilmiştir. Ancak, Osmanlı İmparatorluğunun 1918 Mondros(Mudros) Mütarekesini kabul etmek zorunda kalması üzerine IX. Osmanlı ordusunun 1914 sınırlarına çekilmesiyle şubat 1919 da Ç. da öteki sancaklarla birlikte boşaltılmıştır. Fakat yerli Türk halkı Ruslardan ve Ermenilerden kalan silâhlarla örgütlenerek Batum, Ahıska, Ahılkelak, Ardahan, Artvin, Oltu, Kağızman, Sarıkamış ve Nahcevan bölgelerinde şûralar meydana getirerek Karsta güneybatı Kafkas Şûralar Cumhuriyeti adı ile bağımsız bir devlet kurmuştur. Bu halk hareketi kısa bir süre sonra 12 nisan 1919 da İngilizler tarafından ortadan kaldırılarak, liderler Maltaya sürülmüştür. Halk, savunma örgütlerini bir kat daha kuvvetlendirerek eylül 1920 de Millî Orduyu kurmuş, bölgeyi ele geçirinceye kadar Gürcü ve Ermeni saldırılarına karşı kendisini savunmuştur. Yeni Türkiye ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği arasındaki sınır çizgisini kesin olarak tesbit eden 16 mart 1921 Moskova antlaşması ile Ç. ilcesinin kuzey ve kuzeydoğu sınırları bağlanmış oldu.

ÇILDIR DAĞLARI, Gürcü Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin güneybatısında ve Türkiyede bir dağ sırası. Cavaḫet Dağlarının güney ucundan batı doğrultusunda Türkiye sınırı boyunca uzanır (batı kesimi Türkiyededir). Uzunluğu aş. yu. 120 km dir. Tepeleri yayvan, kuzey ve kuzeybatı etekleri diktir. Etekleri dağ stepleriyle kaplıdır. 2 000 m den başlıyarak Alp çayırları yer alır.

ÇILDIR GÖLÜ, Doğu Anadolunun kuzey bölümünde, Kars'ın kuzeyinde bir göl. Yüzölçümü 128 km² dir. Biçimi bir üçgeni andıran Ç. G. nün denizden yüksekliği 1 959 m, uzunluğu 18 km, genişliği 12 km dir. Çevresi hep yanardağ örtülerinden meydana gelen gölün hemen doğusunda birer yanardağ olan Akbaba Dağı (3 100 m) ile batısında Kısır Dağı (3 150 m) yükselir. Ç. G. bir lâv akıntısı ve moloz yığınının set yapmasiyle meydana gelmiş bir göldür. En derin yerinin 130 m yi bulduğu sanılmaktadır. Gölün yağışlarla artan suları güneydeki ucundan çıkar ve bir dere halinde akarak Arpa Çayına dökülür.

Ç. G. nün çanağı, kuzeyde ve göl yüzünden 150 m kadar alçaktaki Çıldır Ovasından 2 - 3 km enliliğinde bir setle ayrılmıştır. Bu seddin bir kısmı lâv akıntısı, bir kısmı da moloz yığınlarındandır. Bugünkü Ç. G. ile Çıldır Ovası, önceleri Çıldır Çayı yolu ile suları Kura Irmağına boşalmış olan bir tek çanaktır. Lâv sellerinin akıp tıkaması yüzünden burası iki ayrı çanağa bölünmüş, Kısır Dağından inen moloz yığınlarının bu seddi yükseltmesiyle de Ç. G. çanağı, Çıldır Ovasından ayrılmış, bundan sonra göl meydana gelebilmiştir. Gölün artan suları, daha sonra Arpa Çayının bir kolu yolu ile tutulmuştur. Gölün doğu kıyılarında adacıklar ve kayalıklar vardır. Ç. G. nün batı kıyısı boyunca Ardahan-Çıldır - Arpaçay - Kars şosesi uzanır. Gölün kıyılarında köyler seyrek olup büyücek yerleşme yerleri yoktur. Göl çevresinde güzel yerler vardır.

ÇINAR (*Platanus*), Çınargiller (Platanaceae) familyasından bir bitki cinsi. Ç. ın ılık bölgelerde yetişen 6 türü vardır. Bunlardan yurdumuz için önemli olanı, Doğu Ç. ı (Platanus orientalis L.) dır. Vatanı doğu Akdeniz çevresinden Himalaya Dağlarına kadar olan bölgedir. Doğu Ç. ı 30 m kadar yükselebilen, geniş taçlı ve kalın gövdeli, gösterişli bir ağaçtır. Kalın gövdesi üzerindeki yeşilimtırak beyaz kabuklar, pulsu levhalar halinde kalkar ve dökülür. Yaprakları büyük el şeklinde, 5 - 7 dilimlidir Gelişmiş yapraklarda dilimler oldukça derinleşerek orta damara kadar

Platanus orientalis L. (= Doğu Ç. ı): 1. Çiçek durumlarını taşıyan dal: ♀ Dişi çiçek durumu, ♂ Erkek çiçek durumu; 2. Meyva durumu; 3 - 4. Erkek organlar; 5. Dişi çiçek

yaklaşır. Dilimlerin uzunluğu enlerinden çoktur. Genç sürgünlerde, çok az olarak, üç dilimli yapraklara da rastlanır. Çiçekleri, sık küre şeklinde, bir cinsli ve bir evciklidir. Yani küre şeklindeki çiçek durumunda bir cins çiçek, ya erkek çiçekler topluluğu ya da dişi çiçekler topluluğu bulunur. Bunlar da aynı ağacın başka başka dallarında olduklarından, bir evciklidir. Tozlanmaları rüzgârla olur. Meyvası, karyopsis tipinde, 2 - 2,5 cm kalınlığında, 2 - 6 tanesi bir dala asılı durumdadır.

Doğu Ç. ından başka, Güney Avrupadan Himalaya Dağlarına kadar olan ülkelerde yetişen, önemli başka bir tür de Batı Ç. ı (Platanus occidentalis L.) dır. Bu türün vatanı, Amerika Birleşik Devletlerinin güneyidir. Doğu Ç. ına göre daha gösterişli, 40 - 50 m yüksekliğinde, yaprakları ise daha az, üç dilimlidir. Platanus acerifolia Willd türü ise, Doğu ve Batı Ç. larının çaprazlamasından meydana gelmiş başka bir türdür.

Doğu Ç. ı yurdumuzda kendiliğinden yetiştiği gibi, park ve bahçelerde, pınar ve çeşme başlarında, yol ve dere kenarlarında süs ve gölge ağacı olarak da çok yetiştirilen bir ağaç türüdür. Özellikle Akdeniz ikliminin hâkim olduğu bölgelerde çok iyi gelişir.

Trakya ve Marmara çevresiyle Karadeniz kıyılarında kestane kuşağı (0 - 800 m), batı ve güney Anadoluda dere ve çay kenarlarını izliyerek sedir kuşağına kadar (1 500 m) çıkar. Güneydoğu Anadoluda, Siirt çevresinde, vâdi içlerinde, nemli yerlerde yetişir. Bütün bu bölgelerde en iyi yetiştiği yükseklikler 500 - 1 000 m arasındadır. Nemli toprakları sever, soğuk ve donlardan pek korkmaz. Ömrü çok uzundur. Yurdumuzun birçok bölgelerinde 500 - 2 000 yıl yaşında, içleri oyuk ulu Ç. lara rastlanmaktadır. 4000 yıl yaşıyanları da olduğu sanılmaktadır.

Büyükdere Ç. ı (Godefroy Ç. ı)

Ç. ın Türk tarihi ve edebiyatında özel bir yeri vardır. Ç. üzerine birçok hikâyeler, şiirler yazılmış, efsaneler düzülmüştür. Görünüşü, ululuğu, koyu gölgesi ile güzelliğin bir sembolüdür.

Tarihe geçmiş çok ünlü Ç. lar vardır. Bunlardan biri İstanbulda Büyükdere'deki Yedi Kardeşler adlı, alt yanları birleşik, 7 büyük gövdeden meydana gelen Ç. dır. Avrupalılar buna Godefroy Ç. ı derler. Çünkü Birinci Haçlı orduları 1096 da İstanbula geldiğinde, Haçlı orduları kumandanı Godefroy de Bouillon, karargâhını bu ağacın altına kurmuştur. Daha sonraları bu Ç. ın gölgelediği çayırlık, bir gezinti yeri olmuş, Osmanlı padişahları burada av eğlenceleri yapmışlardır. Özellikle II. Mahmut bu Ç. ın bulunduğu çayıra sık sık gelir, sıcak yaz günlerini burada geçirir, hattâ dinî ve resmî törenleri de burada yapardı. 1829 da kurban bayramı törenini burada yapmış ve aynı yıl içinde İngiliz elçisini de burada kabul etmiştir. Daha sonraları bu tarihî Ç. yangın v. b. ile harap olmuştur.

İstanbulun tarihî başka bir Ç. ı da Topkapı Sarayının birinci avlusundadır. Fatih devrinden kalma bu Ç. la ilgili birçok söylentiler vardır. Bazı eserlerde Yeniçeriler Ç. ı denilen bu Ç. ın gölgesinde yeniçeriler dinlenirdi.

Bursada da ün kazanmış yaşlı Ç. lar vardır. Bursada Yıldırımda bulunan ve Ulûfe Ç. ı denilen yaşlı Ç. la ilgili şu hikâye anlatılır:

I. Sultan Murat, askerlerinden her hangi birinin bir erkek çocuğu olunca, anasına maaş bağlarmış. Yeniçerilerden birinin eşi, bir erkek çocuğu olmayınca, bir Ç. yetiştirmeğe başlar ve ağaç yetişince Sultan Murat'a giderek: «Ben size bir erkek evlât yetiştiremedim ama, onun kadar değerli bir Ç. yetiştirdim» der. Bu söz sultanın çok hoşuna gider, yetişen Ç. ı vatan için yetiştirdiği bir evlât sayarak, ona da maaş bağlar ve Ç. a Ulûfe Ç. ı adı verilir. Ulûfe Ç. ı bugün de yaşamaktadır.

ÇINAR, Diyarbakır iline bağlı bir ilce. Nüfusu 1 503 (1960) tür. Diyarbakırın 30 km güneyinde, ilce merkezi Diyarbakır - Mardin şosesi üzerindedir. Denizden yüksekliği 650 m dir. Belediyesi 1937 de kurulmuştur. Kasabada sıtma savaşı örgütü vardır.

Halkın başlıca geçim kaynağı çiftçiliktir. En çok buğday, arpa, nohut, mercimek ve akdarı ekilir.

Ç. ilcesinin yüzölçümü 1 864 km², nüfusu 19 749 (1960) dur. Merkez bucağından başka, Aşağı Hanik adlı bir bucağı vardır. 39 u merkez bucağında, 10 u da Aşağı Hanik'te olmak üzere 49 köyü vardır. Aşağı Hanik bucağının merkezi Ovabağ'dır.

ÇINAR VAKASI, XVII. yüzyılda İstanbulda çıkan askerî ayaklanmalardan biri. Bu ayaklanmanın sonunda ayaklananların ölüme mahkûm ettikleri kişilerin cesetleri At Meydanında (Sultan Ahmet Meydanı) ki yaşlı bir çınar ağacının dallarına asılmış olduğundan olay, Osmanlı tarihinde Ç. V. ya da İslâm mitolojisindeki, meyvaları insan kafaları olan ve cehennemde bulunan Vakvak ağacına benzetildiğinden Vak'a - i Vakvakiye diye adlandırılmıştır.

1651 yılında Büyük Valide Kösem Sultanın öldürülmesi ve ocak ağalarının ortadan kaldırılması ile sonuçlanan ayaklanmadan sonra iktidar, iç ağaları denilen, sarayın yüksek memurları ile bunlarla iş birliği yapan bazı kimselerin eline geçmişti. Bunlar da geçen ayaklanmadan ibret almıya-

rak hazineyi boşuna harcamakta, devlet işlerine karışmakta, keyfe göre davranmakta, kendilerini resmî görevlilerin üstünde görerek yetkilerini kötüye kullanmakta idiler. Kara Murat Paşanın kapıkulu ocaklarını sayıca kabartmış bulunması da bunların ödenek (*mevâcib*) lerinin karşılanmasını güçleştirmişti. Girit savaşlarının sürüp gitmekte olması ve burada bir başarı elde edilememesi ise, hükümet otoritesini sarsmıştı. Paranın değerini kaybetmesi, kuruşun 80 akçadan, esedî kuruşun ise 70 akçadan hesaplanacak yerde tartı ile alınır verilir hale gelmiş bulunması iktidarı ellerine geçirmiş olan iç ağalarına ve yardımcılarına karşı düşmanlığı kamçılamakta idi. Görevliler, aksıyan her işin sorumluluğunu bu grupa yüklemekte, bunlara karşı girişilecek bir hareket sonunda devlete geçecek para ve maldan hazinenin bir süre için ferahlıyacağını düşünmekte idiler. İşten uzaklaştırılmış bulunan devlet memurları da bir ayaklanmadan sonra kendilerine yeni bir iş bulmak umudunda idiler. Öte yandan yeniçeri ocağının ileri gelenleri ise bir ayaklanma ile yoldaşlarının öcünün alınması isteğinde idiler. Divandakilerle vezirler ise, iç ağalarını devlet işlerine karışmaktan alıkoyacak kudrette olmadıklarından, böyle bir ayaklanma ile onları yönetimden uzaklaştırmayı düşünüyorlardı.

Bu suretle, İstanbulda, halk oyu her bakımdan bir ayaklanmaya hazırlanmış bulunuyordu. Ayaklanmayı hazırlıyanlar arasında Kapudan-ı Derya Surnazen Mustafa Paşa ile Bostancıbaşı Hasan Ağanın adları sayılır. Ancak, bu ikisinin aracılık ettikleri, aralarına ocak postnişînî Hüseyin Ağayı da aldıkları ve ayaklanmayı büyük bir gizlilikle Vâlide Turhan Sultan'ın yönetmiş olduğu sanılmaktadır.

Giritten dönmüş bulunan yeniçerilerin aylıklarının ödenmemesi üzerine Ağa Kapısına başvurmalaı ve kul kethüdası tarafından ağır şekilde tahkir edilmeleri, bu sıralarda Sadrazam Süleyman Paşanın yeniçerilerin ödeneklerini çingene ya da meyhane akçası denilen düşük akça ile dağıtması, kırgınlıkları artırmıştır. Sadrazam Süleyman Paşanın ayaklanmaya kurban gitmesi istenmediğinden istifası kabul edilerek sadrazamlık mührü Girit Serdarı Deli Hüseyin Paşaya gönderilmiş ve kaymakamlık Surnazen Mustafa Paşaya verilmişti.

29 şubat 1656 cuma günü Hezarpare Ahmet Paşanın iç mihteri Hasan Ağa, Şamlı Mehmet Ağa ile Galata voyvodalarından Karakaş Mehmet Ağa, henüz maaşlarını almamış bulunan sipahileri ve arkasından da, maaşlarını almış olmakla birlikte, oldukça hırpalanmış bulunan yeniçerileri ayaklandırdılar. Ayaklananlar cumartesi günü erken saatlerde saraya başvurarak, ayak divanı istediler. Bunun üzerine Yeniçeri Ağası Musa Paşa damadı Mehmet Ağa ile, Kul Kethüdası Osman Ağa işlerinden alınarak, yerlerine Sekbanbaşı Mehmet Ağa ve Deli Hasanzade getirildi. Ayaklanma şehre yayılır yayılmaz, çarşılar kapandığı gibi, İstanbulda bulunan açıkta ve görevli bütün memurlar, vezirler ve bilginler de saraya toplandı. Ancak, ayaklanmanın bastırılması işine Müftü Hüsamzade Abdurrahman Efendiden başka kimse ilgi göstermiyordu. Bunda, ayaklanmayı hazırlıyanların etkisi olmakla birlikte, kurban gideceklere karşı duyulan kırgınlık da rol oynamakta idi. Nitekim nasihatçi olarak Yenibahçeye gönderilen Nişancı Paşa ile Nakip Efendi ve Tavukçu Mehmet Paşa ile Bolulu Mustafa Efendi belki ayaklanmayı biraz da kışkırtmışlardı. Bu yüzden ayaklananlar dileklerinde direndiler ve pazar sabahı At Meydanına geldiler. Bu sırada nasihatçi olarak Müftü Hüsamzade tarafından gönderilen Mevkufatçı Kara Abdullah'ın linç edildiği haberinin gelmesi üzerine Ayak Divanının toplanmasına izin verildi. At Meydanından Alay Köşküne kadar önde yayalar, arkada sipahiler olmak üzere oldukça düzgün bir şekilde yer alan ayaklananların önünde Mihter Hasan Ağa, Şamlı Mehmet ve Karakaş Mehmet bulunmakta idi. Padişah IV. Mehmet, Alay Köşküne gelince, Mihter Hasan Ağa ilerliyerek düzgün ve ağdalı bir dille padişaha bir kasıtları olmadığını bildiren bir duadan sonra dileklerini an'atarak idamlarını istedikleri kişilerin adları yazılı bir defteri sundu. Padişah defterde yazılı olanların mallarının alınarak canlarının bağışlanmasını söylediyse de, ayaklananlar isteklerinde direndiler. Bostancıbaşı Hasan Ağa, saraydan kaçamamış bulunan Darü's-saâde Ağası Behram Ağayı, Kapı Ağası Bosnalı Ahmet Ağayı, Raco İbrahim Ağayı öldürterek cesetlerini ayaklananlara teslim etti. Bu cesetlerin At Meydanına götürülerek çınar ağacına asılması üzerine bu ayaklanma Ç. V. adını almış oluyordu. 12 gün süren ayaklanmada mahkûm edilen kişiler bir bir yakalanmış, kimi sarayda, kimi sadrazam konağında öldürülerek ayaklananlara teslim edilmiş ve böylece çınar ağacı cesetlerle gerçekten Vakvak ağacına benzemişti. Öldürülenler arasında Hasodabaşı Hasan Ağa, İç Hazinedar Yusuf Ağa, Müsâhibe Melekî Usta ve kocası Şaban Halife, Hoca Bilâl Ağa, Çavuşbaşı Mahmut Ağa, Defterdar Halıcızade Mehmet Paşa, ayaklanmada defterdar olup bu makamda 5 gün kalabilen Karagöz Mehmet Efendi, Delibirader Hasan Ağa, Tersane Emini Salih Efendi, Ermeni Cizyedarı Topkapılı Mustafa, Mimar Mustafası, Gümrük Emini Hasan Ağa, Kethüda Osman Ağa ve Yeniçeri Ağası Mehmet Ağa bulunmaktadır. Ayaklanma devam ederken, yüksek memurluklarda durmadan değişiklikler yapılmış, sadrazamlığa getirilen Kaymakam Mustafa Paşa ayaklananlarca kabul edilmediğinden 13 saat sonra Erzurum valiliği ile İstanbuldan uzaklaştırılmış, yerine Siyavuş Paşa ikinci defa sadrazam olmuştu. Siyavuş Paşa İstanbula geldikten kısa bir süre sonra hummadan ölünce sadrazamlığa Şam valisi Boynuyaralı Mehmet Paşa atanmıştı.

Ayaklanmadan en çok zarar gören defterdarlar olmuştur. Birbiri arkasına üç defterdar öldürülmüş ve sonunda defterdarlık Sarı Ali Efendi'de karar kılmıştı. Mevkufatçı Kara Abdullah'ın linç edilmesi üzerine istifa etmekten başka çare bulamıyan Hüsamzadeden sonra Memekzade şeyhülislâm olmuşsa da, bu görevde ancak 14 saat kalabilmiştir. Onun yerini Hocazade Mesut Efendi almıştır.

Ayaklanma yatışınca liderler bir anda erk sahibi olmuşlardı. Ancak, bunların devlet işlerinden uzaklaştırılmaları oldukça kolay olmuştur. Valide Turhan Sultanın yönergesi ile Müfti Mesut Efendi, Kaymakam Yusuf Paşa ve Ocak postnişînî Hüseyin Ağa, Seydi Ahmet Paşa olayını ele alarak hazırladıkları bir plânla kul kethüdalığına ve muhzir ağalığına getirdikleri Keçecizade Mehmet Ağa ve Bodur Süleymanın aracılığı ile 14 recep 1066 (8 mayıs 1656) salı günü, Divanda Müftü Efendinin fetvası üzerine meydan ağaları unvanını almış olan zorbaları öldürtmüşler ve dağılanları da İstanbul kapılarını 2 gün kapıyarak yakalayıp ortadan kaldırmışlardı.

Ç. V. Osmanlı hükümetini 70 gün uğraştırmış, ayaklanma sırasında ve sonra, meydan ağalarının temizlenmesi hareketinde, 200 kadar insan öldürülmüş ve bu süre boyunca ayaklananlarca yalnız Yeniçeri Ağası Mehmet Ağanın konağı yağma edilmiştir. Meydan ağalarının sipah bölüklerine açıktan kaydettirdikleri 3 000 kadar ayak takımı ise, daha sonra Köprülü Mehmet Paşa zamanında ayıklanabilmiştir.

ÇINARCIK, İstanbul ilinin Yalova ilcesine bağlı bir bucak. Bucak merkezinin nüfusu 1 260 (1955) tır. Bucağın 8 köyü ile birlikte nüfusu 5 116 dır. Yalova'nın 17 km batısında, Marmara denizi kıyısında bulunan Ç. bir araba yolu ile ilce merkezine bağlıdır. Bu çevrede mercan balığı ile ıstakoz avlanır. Ç. ın bir beton iskelesi vardır. Motorlar, hattâ bazı küçük yük vapurları yanaşır. Güzel bir kumsalı olan Ç. turistik bir yer olarak gelişmektedir. Bu çevrede yazın dinlenme kampları kurulur. Güneyinde bir çamlık vardır.

ÇINGIRAKLI TATAR, 1872 de İstanbul'da, haftada iki kere çıkan bir mizah gazetesi. Sahibi Teodor Kasap, daha önce çıkardığı *Diyojen* (b. bk.) kapatılınca Ç. T. ı çıkardı. Bir süre sonra siyasî sebeplerle Ç. T. da kapatılınca, yerine *Hayal* (1873) i yayınlamıştır. Ç. T. karikatürlü olup 4 sayfa çıkardı. 89 sayı çıkmıştır. Yazılarda imza yoktur.

ÇINGIRAKLI YILAN (*Crotalus horridus*), Omurgalı hayvanlardan Sürüngenler (Reptilia) sınıfının Pullu sürüngenler (Squamata) takımının Yılanlar (Ophidia) alttakımının Çıngıraklı yılangiller (Crotalidae) familyasından bir tür. Boyu 1,5 - 2 m dir. Kuyruğundaki pullar geniş, oynak ve büyüktür. Güçlü, sivri ve uzun dişleri vardır. Ağırlığı

ÇINGIRAKLI YILAN

7 kg kadar olan Ç. Y. zehirli yılanların en ağırıdır. Rengi sarımsı kahve rengidir. Küçük hayvanlarla beslenir. Meksikada ve Amerika Birleşik Devletlerinin güneybatı bölümünde yaşar.

Bu yılanlar çıngırağı olan biricik sürüngenlerdir. Bu çıngırak gevşek olarak birbirine tutturulmuş boynuzsu daire parçalarından meydana gelmiş olup hayvan, kuyruğunu titretince keskin bir ses çıkarır. Her deri değişmesinde, yılda 2 - 4 kere bu çıngırağa yeni bir parça katılır. Böylece çıngıraktaki parçaların sayısı üçe bölünerek yılanın yaşı yaklaşık olarak hesaplanabilir. Dişi Ç. Y. lar, genel olarak iki yılda bir kere 3 - 4 yumurta yumurtlarlar.

ÇINGIRAKLI YILANGİLLER (*Crotalidae*), Omurgalı hayvanlardan Sürüngenler (Reptilia) sınıfının Pullu sürüngenler (Squamata) takımının Yılanlar (Ophidia) alttakımının Oluklu zehirdişliler (Solenoglypha) bölümüne giren bir familya. Bu familyaya giren türler kalın vücutlu ve uzun olur. Geniş başlıdır, kuyruklarındaki pullar geniş ve oynaktır. Kuyruklarını yere vurarak ya da sallıyarak çıngıraklı bir ses çıkarır. Çok zehirlidir; doğurur. Çıngıraklı yılan (Crotalus horridus), Sessiz çıngıraklı yılan (Lachesis mutus), Kanca dişli engerek (Ancistrodon halys) gibi türleri tanınmıştır (bunlara bk.). Asya ve özellikle Amerikada yaygındır.

ÇIPLAK (Tar.): 1. Osmanlılarda Yeniçeri Ocağının, yeni yazılan ve hizmete başlamak üzere soyunan erlerine verilen ad.

2. Deniz erlerinin bir kısmına da Ç. adı verilirdi. Osmanlı deniz kuvvetleri arasında Ç. birlikleri Küçük Hüseyin Paşanın kaptanpaşalığı zamanında kurulmuştur. Bu deniz erlerinin kolları ve bacakları daima Ç. olduğundan kendilerine bu ad verilmiştir. Subaylarına Ç. çavuşu denilirdi.

ÇIPLAK (Fr. Nu) [G. S.]. resim ve heykel sanatlarında, insan vücudunun tümünün ya da bir bölümünün Ç. olarak temsil edilmiş hali. İnsan vücudunun Ç. olarak temsil edilmesi giyimsizliğin asıl olduğu tarih öncesi devirlerinde başlamış, türlü türlü gelişmelerle günümüze kadar sürüp gelmiştir. Tarih öncesi mağaralarda bulunan ilkel Ç. resimlerinden sonra Ç. ın en güzel ve kusursuz örneklerini İlkçağ Yunan resim ve plâstik sanatlarında görürüz. Eski Yunanistanda kullanılan vazo ve amfora (*amphoreus*) gibi kabları süsliyen motifler çoğu zaman tam ya da yarı Ç. kadın vücutları olmuş, klâsik Yunan heykelciliğinin en üstün örnekleri ideal vücut çizgileri ve biçimlerine sahip kadın ve erkek tanrıları olarak yaratılmıştır. Greko - Romen denilen Yunan - Roma okulu ile Roma okulunun heykel, resim ve fresklerinde, Bizans okulunun fresk ve mozaiklerinde Ç. geleneği sürmüş, daha sonraları özellikle İtalya ve Fransada olmak üzere öteki Avrupa ülkelerinde de sanatçıların rağbet gösterdikleri bir yol olmuştur. XV - XVI. yüzyıllarda Raffaello, Michelangelo, Leonardo da Vinci, Bronzino, Giorgione, Titiano, Girolamo da Treviso, Trutat, Correggio; XVI - XVII. yüzyıllarda Rubens, Ribera; XVII. yüzyılda Velasquez, Jordaens, Rembrandt, Van Dyck, Van Everdingen, Poussin; XVIII. yüzyılda Watteau, Boucher, Tiepolo; XVIII - XIX. yüzyıllarda Fragonard, Goya, David, Kratzenstein - Stub, Gérard, Prud'hon, İngres, Chassériau, Delacroix, Corot, Courbet, Puvis de Chavannes, Chaplin, Millet, Amaury-Duval, Moreau, Cabanel, Manet, Toulouse - Lautrec, Van Gogh ve XX. yüzyılda Renoir, Gervex, Degas, Cézanne, Seurat, Gaugin, Vallotton, Breitner, Munch, Bonnard, Matisse, Dufy, Picasso gibi çeşitli sanat okullarının temsilcileri ya da mensupları olan sanatçılar fırçalarını bu yol üzerinde de çalıştırarak ölmez eserler yaratmışlardır.

İnsan vücudunun resim ve heykelle Ç. olarak temsil edilmesi Hıristiyan Avrupa ülkelerinde derece derece tepkilere yol açmıştır. Başlangıçta Hıristiyan sanat eserlerinde İsanın çarmıhtaki Ç. lığı örtülmüştür. Fakat bu örtüler gitgide kısalarak küçücük bir don halinde kalmıştır. Rönesans sanatçıları bu dona dalgalı bir kuşak biçimi vermiş, bu gelenek günümüze kadar sürmüştür. Ancak, sanatçılar buna her zaman bağlı kalmamıştır. Michelangelo «Kıyamet günü» nde bol bol Ç. kullanmış, bunu kabul etmiyen Papa IV. Paulus, Daniele da Volterra'yı bu Ç. ları örtmekle görevlendirmiştir. XVII. yüzyılda Fransadaki Versailles parkı, Trianon ve Marly bahçeleri çoğu Ç. olan heykellerle dolmuştur. Ancak XVIII. yüzyılda asma yaprağının örtü olarak geliştiğini görüyoruz. Kıraliçe Marie Leczinska, papanın ısrarlarına boyun eğerek Versailles parkının heykellerinin asma dallariyle örtülmesini emretmiştir. Devrim, asma yapraklarını kaldırmış, Restorasyon devrinde ise sanatçıların alayları yüzünden bu yapraklar tekrar yerlerine konulamamıştır. Kıral Louis - Philippe zamanında yeni bir teşebbüs olmuş, yeniden Foyatier'nin Spartacus'una, Lemaire'in Laboureur'üne, Tuileries bahçesindeki bazı heykellere asma yaprakları konulmuş, fakat Fransız basını buna şiddetle karşı koymuştur. İkinci İmparatorluk Tuileries

1

2

3

4

5

6

7

8

1. Lespugne heykelciği (Yontmataş devri, güney Fransa; Musée d'Histoire Naturelle, Paris); 2. Ana Tanrıça (fil dişi; Kültepe, M. Ö. XIX. yüzyıl; Hitit Müzesi, Ankara); 3. Başsız kadın heykeli (Telloh, El - Obeid çağı, M. Ö. 4000; Louvre Müzesi, Paris); 4. Zenci (Eski Mısır sanatı; University College, Londra); 5. Aphrodite (Yunan sanatı; M. Ö. IV. yüzyıl; Therme Müzesi, Roma); 6. Aphrodite (Hellenistik sanat, Arkeoloji Müzesi, Rodos); 7. Bronz heykel (Yunan sanatı, M. Ö. IV. yüzyıl, Millî Müze, Atina); 8. «Tunç Çağı» (A. Rodin, 1877; Musée Rodin, Paris)

1

2

3

4

5

6

7

1. Tiziano: Urbino Venüsü (Uffizi Müzesi, Floransa); 2. Rubens: Venüs'ün tuvaleti (Liechtenstein Galerisi, Viyana); 3. Goya: Çıplak Maja (Prado Müzesi, Madrid); 4. Renoir: Tuvalet (J. J. Laroche kolleksiyonu); 5. Velasquez: Aynalı Venüs (National Gallery, Londra); 6. Ingres: Odalık (Louvre Müzesi, Paris); 7. Modigliani: Çıplak

bahçesindeki heykelleri yeniden örttürmüştür. Bugün yalnız Fransada değil, öteki bütün Hıristiyan ülkelerinde sadece asma yaprağından değil, sanatta cinsiyet konusunu kayıtlıyan her türlü sınırlamadan vazgeçilmiştir.

ÇIPLAK YARASA (*Chiromeles torquatus*), Omurgalı hayvanlardan Memeliler (Mammalia) sınıfının Yarasalar (Chiroptera) takımının Küçük yarasalar (Microchiroptera) alttakımının Balık yiyen yarasagiller (Noctilionidae) famılyasından bir tür. Derisi çıplak gibidir. Sunda adalarında yaşar.

ÇIRAĞ (Din - Tar.): bk. ÇERAĞ.

ÇIRAĞAN ÂLEMLERİ, Osmanlılarda yaz gecelerinde bahçelerde, meydanlarda, yazlık köşklerde, yalılarda yapılan şenliklere, kara ve deniz kuvvetlerinin başarıları üzerine düzenlenen donanmalara verilen ad. *Çırağan* kelimesi Farsça «yağlı fitil, mum, kandil, ışık» anlamlarına gelen *çırağ* (*çerağ*) kelimesinin çoğuludur. XVI. yüzyılın sonlarından başlıyarak gelişen bu gece âlemleri özellikle Lâle Devri (b. bk.) adı verilen Nevşehirli Damat İbrahim Paşanın sadrazamlığında, 1718 - 1730 yılları arasındaki zevk ve safa âlemleri için özel bir ad haline gelmiştir. Çırağ safası, çırağ sohbetleri ve bezm - i çırağ adları ile Türk yaşayışında, edebiyatında ve müziğinde yer alan bu eğlenceler, II. Selim (1566 - 1574) devrinden başlıyarak gittikçe artan bir ilgi görmüş, Lâle Devrinde en yüksek seviyesine ulaşmış, Patrona Halil ayaklanması ile biraz tavsamışsa da, yeniden I. Abdülhamit (1774 - 1789) zamanından III. Selim (1789 - 1807), II. Mahmut (1808 - 1839) devirleri sonuna kadar İstanbul halkı ve ileri gelenleri tarafından zevkle düzenlenmiş, ancak Tanzimatla başlıyan Batı etkisi altındaki zevk ve eğlence anlayışı ile yavaş yavaş bırakılarak unutulmuştur.

Ç. Â. imparatorluğun zenginleşmesi. taassubun zayıflaması, halkta eğlence eğiliminin artması ve hayat anlayışının değişmesi sonunda gittikçe gelişen bir akım halini almıştır. Özellikle yaz gecelerinde düzenlenen bu âlemler, Bursa ve Edirnede gelişen bahçe mimarisinin İstanbulun çok elverişli tabiî yapısına ve iklimine uyarak büyük bir gelişme göstermesinin sonucu olmuştur. Ç. Â. İstanbulda, imparatorluğun merkez sitesini meydana getiren halk tabakaları arasında, padişahtan başlıyarak vezirler, yüksek memurlar, şairler, yazarlar, çalgıcılar ve her çeşit halk tarafından yıllar boyunca benimsenmiş ve zevkle sürdürülerek ayrı bir kültür anlayışının doğmasına yol açmıştır. Nitekim Osmanlı mimarisinde. süsleme sanatlarında klâsik devri kapatan şükûfe (Far. = çiçek) kavramının bu kültürle derin bir bağlantısı vardır.

Ç. Â. uzun yıllar boyunca İstanbulun bütün gezinti ve eğlence yerlerinde mevsime ve zamana göre birbirlerini kovalıyarak zincirleme devam etmiştir. Bu yerler arasında Kâğıthane, Haydar Paşa Bahçesi, Bayram Paşa Çayırı, Bebek Bahçesi, İstinye, İstavroz Bahçesi, Devetdar Mehmet Paşa Bahçesi, Kanlıca çok tanınmıştır. Bu bahçelerdeki genel gezinti yerlerinde düzenlenen bu eğlencelerin yanı başında saray ve yalı bahçelerinde de ileri gelenlerin düzenledikleri çırağ safaları anılmaya değer. Bu yalı ve saraylardan en önemlileri: Saray - i Âmire - i Sultanî bahçelerinin dışında, XVIII. yüzyılda Melek Ahmet Paşa Sarayı, Sadreddinzade ve Ebus - suud Efendi yalıları, Fındıklıda Emn - âbâd (yapılışı: 1724 - 1725), Dolmabahçe sırtları üzerindeki Bayıldım Köşkü (Kasr - i Cihânnümâ, Sâyebâni Hümâyûn), I. Ahmet'in doğduğu, IV. Murat'ın şair Nefî'yi taşlamalarından dolayı ilk olarak cezalandırdığı Beşiktaş Sahilsarayı (XVII. yüzyıl sonunda Kasr - i Zibâ adı ile IV. Mehmet tarafından yeniden yaptırılmış, XVIII. yüzyılda ise I. Mahmut tarafından onartıldığı tarihte Kasr-i Dilâra adını almıştı). Kazancıoğlu Bahçesinde yaptırılan saray ise, yapıldığı tarihten sonra çırağ toplantılarının hemen hemen merkezi olmuş, son şekli ile Abdülâziz tarafından yeniden yaptırılarak İkinci Meşrutiyet devrinde yanmış olmakla birlikte kalıntıları dahi Çırağan Sarayı (b. bk.) adını saklamakta devam etmiştir. Bu saray özellikle III. Ahmet tarafından pek çok sevilerek Lâle Devrindeki eğlencelerin başlıca yerlerinden biri olmuştur. Ortaköyde Neşât - âbâd (yapılışı: 1725 - 1726) ile Selim Paşa Yalısı (Mimar Melling'in eseri olup I. Abdülhamit devrinde yapılmıştı), Kuruçeşmede Kasr-i Süreyyâ (yapılışı: 1726), Esmâ Sultan (1763), Atiye Sultan (1838) yalıları, Bebekte Hümâyûn - âbâd ve Balta Limanında III. Selim devri ileri gelenlerinden Yusuf Ağa köşkü son devir çırağ eğlencelerinin merkezi olarak tanınmıştır. Emirgândaki Emir Gûne kasrı ile Beykozdaki Özdemiroğlu Osman Paşanın eseri olup III. Murat'a sunulan İran mimarisi tarzındaki Sultâniye kasrı ise çırağ eğlencelerinin ilk devresine ait kalıntılardır. Çubukludaki Feyz - âbâd, Kanlıcadaki yalı ve köşkler arasında Amcazade Hüseyin Paşa, Anadolu Hisarındaki Devetdar Mehmet Paşa sarayları (Şen cepheli, Küçüksu) ile Revan Seferinden sonra doğan IV. Murat'ın biricik şehzadesi Mehmet adına yapılan şenliklerle o günden bu güne adı Kandilli olarak kalan kıyı boyu, I. Mahmut zamanında yaptırılan Nev - âbâd kasrı ve Beylerbeyindeki Ferah - fezâ Kasrı ile Üsküdarda Kavak Sarayı, Boğaziçinde zaman zaman bu eğlencelerin merkezi olmuştur. Surlar dışındaki Bayram Paşa Çayırı ile Kâğıthanedeki Sadâbâd, Nişât - âbâd, Gülşen - âbâd v. b. saray ve kasırlarda da zaman zaman bu çeşit eğlenceler yapılmıştır. Ç. Â. sadece bir bahçe zevki, bir su, mimarî ve ışık ahengi değildir. Bu âlemler, Türk musikisi, Türk şiiri, Türk kültür ve edebiyatı ile bir bütün meydana getirir. Türk zevkinin ve İstanbul kültürünün canlı bir örneği olarak bu âlemler, yalnız imparatorluğu meydana getiren çeşitli toplumları değil, Avrupa kültürünü de etkilemiştir. Ç. Â. yüzyıllar boyunca Nev'îzade, Fennî, Rahmî, Sâcidî, Neccârzade, Nedim, Şeyh Galip, Enderûnî Fâzıl ve Vâsıf ve başka yüzlerce şair için bir esin kaynağı olmuş, Kemânî Mehmet Ağa, İsmail Çavuş, Hafız Abdullah Ağa, Hammamîzade İsmail Dede, Dellâlzade gibi bestecilerin duygularını ve sanatlarını göstermelerine yol açmıştır. Ç. Â. nden günümüze kadar gelen hâtıralar, fıkralar bugün bile o âlemlerin şairler ve besteciler tarafından bir hayal dünyası içinde anılmasına yol açmaktadır. Yahya Kemal Beyatlı bu özlemi dile getirdiği gibi, Abdülhak Şinasi Hisar bu âlemlerin son pırıltılarını aksettirmiş, Münir Nurettin Selçuk da besteleriyle o devri dile getirmiştir.

İmparatorluk devrinde İstanbul halkı Ç. Â. ni düzenlemek için her vesileden faydalanırdı. Başta padişah olmak üzere bütün İstanbulca, Osmanlı ordularının sınırlarda elde ettikleri başarılar, donanmamızın zaferleri, şehzadelerin doğumları, padişah kızlarının evlenmeleri, şehzadelerin sünnet düğünleri, dinî bayramlar, kandiller, padişahların cülûsları, genel donanmalar için fırsat bilinir, ayrıca özel günler için de eğlenceler düzenlenirdi. Ç. Â. nde olayların önemine göre 3 günden 7 güne kadar donanmalar, hükümet emri olarak halka bildirilir ve bu gecelerde şehir ve Boğaz bir ışık deryası içinde kalır, başta mehterhane olmak üzere bütün vezirlerin mehterleri meydanlarda konserler verir,

paşalar konak kapılarını halka açarak ziyafetler verir, özel toplantılar ise yeni kasideler, bahariyeler, kudûmiyeler, tebrikiyeler, yeni gazeller, yeni şarkılar ve ezgilerin yaratılmasına yol açardı. Yaz ramazanlarında ise, bu eğlenceler günün mânevî havasının aksine sahur zamanına kadar neşe içinde geçerdi.

ÇIRAĞAN SARAYI, İstanbulda Beşiktaş ile Ortaköy arasında Osmanlı hükümdarı Abdülâzizin yaptırdığı büyük saray. Bu sarayın projesini saray mimarı Nigoğos Balyan hazırlamış, yapılmasını bu mimarın oğulları Sarkis ve Agop Balyan üzerlerine almışlardır. Ç. S. nın yerinde öteden beri birtakım sahilhaneler, yalılar ve saraylar yaptırılmıştı.

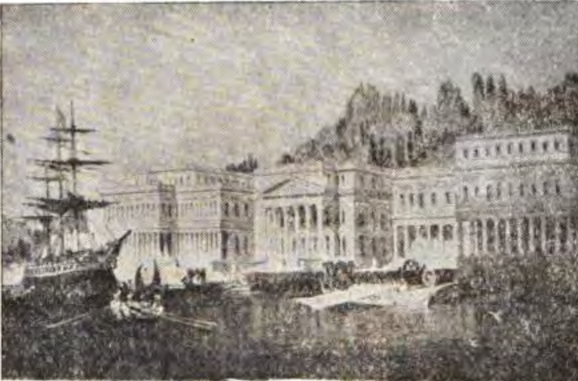
Lâle Devrinde burada Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşanın eşi Fatma Sultanın büyük bir yalısı vardı. Bu yalıda ziyafetler verilir, sabahlara kadar süren eğlence-

ÇIRAĞAN SARAYI: Yanmadan önce

ler ve şenlikler yapılırdı. *Çırağan* kelimesi bu devirde «gece şenlikleri» ve «kandil donanması» anlamlarına kullanılmış, bu çeşit şenliklerin yapıldığı saraylara bu ad verilmiştir. Lâle Devrinin tanınmış hükümdarı III. Ahmet de bu eğlencelere ve toplantılara daima katılırdı.

Ç. S., Lâle Devrinden sonra da hükümdarlar ve sadrazamlar tarafından kullanılmıştır. I. Mahmut bu sarayı onartıp zaman zaman burada oturmuştur. Devrin sadrazamları da bu sarayda Fransa ve Avusturya elçilerine ziyafetler vermişlerdir. Ç. S., sonraları III. Selimin kız kardeşi Beyhan Sultana, daha sonra da III. Selime geçmiştir. III. Selim yaz aylarını bu sarayda geçirmiştir. III. Selim, burada yeni

ÇIRAĞAN SARAYI: Eski hali

ve güzel bir saray yaptırmak istemişse de, buna fırsat bulamamış, sadece sarayı onartabilmiştir. II. Mahmut da yaz aylarını bu sarayda geçirmiş, sarayın bahçesini genişletmiş ve bazı yeni ahşap yapılar katarak sarayı büyütmüştür. Abdülmecit de yaz aylarında bu sarayda oturmuştur.

Beşiktaş ile Ortaköy arasında büyük bir alanı kaplıyan Ç. S., 5 büyük daireye ayrılıyordu.

Dolmabahçe Sarayı (b. bk.) yapıldıktan sonra Abdülmecit, güzel ve kârgir bir saray yaptırmak üzere Ç. S. nı yıktırmıştır. Abdülmecit bu isteğini gerçekleştirmeden ölmüş, onun yerine geçen Abdülâziz burada mermerden ve cepheleri çok süslü bir saray yaptırmıştır. 750 m lik kıyı boyunca uzanan bir alanda Osmanlı Rönesansı üslûbunda yapılmış olan bu yeni Ç. S. na Abdülâziz 1866 da taşınmıştır. Sarayın içi, dışına göre daha süslü ve gösterişliydi. Ç. S. nın yapılmasına bir buçuk milyon altın harcandığı gibi,

ÇIRAĞAN SARAYI: Saltanat kapısı

Tophane, Tersane ve Hazine-i Hassa gelirleri ile Mısırdan alınan paralar da bu masrafa eklenmiş, böyle olduğu halde para yetmemiştir. Bu yüzden birçok dedikodular çıkmıştır. V. Murat kısa süren saltanatından sonra II. Abdülhamit tarafından Ç. S. na hapsedilmiş ve 28 yıl burada yaşamıştır. V. Murat hapsedildikten bir süre sonra Ali Suavî (b. bk.) Ç. S. nı basarak V. Muradı tekrar padişah ilân etmek istemişti (bk. ÇIRAĞAN VAKASI).

Ç. S., 14 kasım 1901 de Mebusan Meclisine toplantı yeri olarak verilmiştir. Bu tarihlerde 5 milyon lira değeri olduğu tahmin edilen Ç. S., 19 ocak 1910 günü çıkan yangında yanmıştır. Kalıntıları bugüne kadar gelmiştir.

ÇIRAĞAN VAKASI, 20 mayıs 1878 de, Osmanlı hükümdarlarından V. Muradı yeniden tahta çıkarmak istiyen Ali Suavi (b. bk.) nin önderlik ettiği ayaklanma. Ali Suavi, bu olayda, Osmanlı - Rus Harbi yüzünden Balkanlardan kaçıp İstanbula sığınan göçmenlerden de faydalanmıştır. Ali Suavi, Ç. V. ndan bir gün önce «Basiret» gazetesinde yayınladığı kısa bir mektupla hem adamlarına parola vermiş, hem de ertesi gün yapacağı büyük iş hakkında üstü kapalı olarak dikkati çekmek istemiştir.

İçlerinde Filibeli Ahmet Paşanın da bulunduğu beş yüzden fazla bir kalabalık, Çırağan Sarayı yakınındaki Mecidiye Camii önüne geldikleri sırada, Ali Suavi de bir kısım adamlariyle Kuzguncuk'tan mavnalara binip Çırağan Sarayı rıhtımına çıkmıştır. Ali Suavi, sarayın rıhtım tarafındaki muhafızların silâhlarını toplayıp saraya girmeğe çalışırken, Mecidiye Camii tarafındakiler de sarayın paşa dairesi ile

Serdap Köşkünün önüne gelmişler ve buradaki muhafızlarla çarpışarak onların silâhlarını almışlardır.

Ali Suavi V. Muradı dairesinde bulup kendisini yeniden hükümdar yapmak için geldiğini bildirmiş ve aşağı indirmiştir. Bu sırada göçmenler ile göçmen kılığına girmiş olanlar sarayın alt katını doldurmuştur.

Çırağan Sarayında olaylar bu şekilde gelişirken II. Abdülhamit tarafından V. Muradın yanında gözcü olarak bulundurulan Dilâver Ağanın gönderdiği haber üzerine askerler ve zaptiyeler yetişip saraya girmişlerdir. Dilâver Ağa ilk gelen altı neferi sarayın divan kapısının önüne nöbetçi dikerek Ali Suavi ile arkadaşlarının dışarı çıkmalarına engel olmuş, bir yandan da Beşiktaş karakoluna haber göndermiştir. Beşiktaş muhafızı, Yedi Sekiz lâkabı ile tanınan Hasan Paşa, zabıta kuvvetleriyle Çırağan Sarayına koşmuş, daha sonra esaslı bir kuvvetle Binbaşı Bekir Bey de bunlara katılmıştır. Hasan Paşa, sarayın kapıcılarının birinden aldığı kalın sopayı, elebaşı olduğunu anladığı Ali Suavi'nin kafasına şiddetle vurmuş ve onu öldürmüştür. Bunun üzerine ortalık karışmış ve Hasan Paşanın adamlarının ateş etmeleri ayaklananları şaşırtmıştır. Bunlardan çoğu öldürülmüştür. Ele geçirilenler ve bu arada Filibeli Ahmet Paşa, divan-ı harb kararı ile çeşitli cezalara çarptırılmışlardır.

ÇIRALI GÖL, İç Anadoluda Karapınar kasabasının kuzeybatısındaki burgaçlı (su çevrisi, girdap) küçük göllerden biri. Ç. G., kalker yapılı bir plâtonun üzerinde, aş. yu. 300 m çapında, daire biçiminde bir göldür. Göl 80 m derinliğindeki bir burgacın dibindedir. Huni biçimindeki burgacın kenarları çok diktir.

ÇIRÇIR, Sıvas ilinin Yıldızeli ilcesine bağlı bir bucak. Tam örgütlü bir bucak olan Ç. ın nüfusu 399 (1955) dur. Ç., 1 500 m den yüksek plâtolar ve yer yer 2 000 m yi geçen dağlarla çevrili çukur bir alandadır. Yüksekliği 1 200 - 1 250 m olan bu çukur düzlüklerden Çırçır, Caniközü ve İslim dereleri geçer. Köyler, en çok plâto ve tepelerin eteğine yakın yerlerdedir. Dere ve kaynak sularından faydalanılır. Halk hayvancılık ve tarımla geçinir. Elde edilen ürünler arasında tahıl, yün ve yağ başta gelir. Sulanabilen yerlerde sebze ve meyva da yetiştirilir.

Ç. bucağının nüfusu 13 253 (1955), bucağa bağlı köy sayısı 24 tür.

ÇIRÇIR SUYU, İstanbulda ünlü içme sularından biri. Sarıyer'de iskeleden 1 km uzaklıktadır. Sertlik derecesi 1,5 tir. Suyun çıktığı yer âdi duvarla çevrilmiş olup bakımsızdır. İçimi çok tatlı olan bu müdrir suyun verimi az olduğundan gelir sağlamamaktadır.

ÇIRPICI ÇAYIRI, İstanbulun batısında, surlar dışında bir gezinti ve eğlence yeri. Tarihte ilk olarak İmparator İustinianos (527 - 565) a mal edilen bir hikâyede sözü geçen bu çayırın yakınında bulunan bir kaynak, daha önce İmparator I. Leon (457 - 474) tarafından halkın gösterdiği ilgi üzerine onartılarak bir ayazma haline getirilmiş ve özellikle ilkbaharda ziyareti dinî bir gelenekle de berkitilmişti. Ç. Ç. Mevlevihane Kapısı (Biz. Polyandriu - Riziu) ile Silivri Kapısı (Biz. Perge) arasında, surlar dışında Veli Efendi Çayırı (b. bk.) nın kuzeyinde, H. Meryeme mal edilen ayazma yakınında bir çayır olup Türkler ve Ortodokslar tarafından günümüze kadar bir gezinti yeri olarak kullanılmıştır. Fetihten sonra İstanbulda kurulan dokuma tezgâhlarından yazma, çuha v. b. kumaşların boyama işlerinde çalışan zanaatçıların Silivri Kapısı çevresinde yerleşmeleri üzerine bu çayıra Çırpıcı denilmiştir. İlkbahar günlerinde, Nevruzda, hafta tatillerinde Şehremini, Odabaşı, Çukurbostan, Taşkasap, Altımermer, Mevlânekapı, Silivrikapı, Uzun Yusuf ve Melek Hatun mahallelerinde oturanların belli başlı gezinti ve eğlence yerlerinden biri olan Ç. Ç. yanıbaşındaki Balıklı Ayazması ile gerek Müslümanların, gerek Hıristiyanların sevdikleri yerlerden biri idi. Öte yandan bu çayır Rumeli seferleri için ordunun şehir dışına çıktıktan sonra yola çıkıncaya kadar geçen hazırlık süresince bir konak yeri olarak da kullanılmıştır. 1687 de Sancak vakasında IV. Mehmet'i tahtan indiren zorbalar İstanbula geldikleri zaman Sadrazam Siyavuş Paşa otağını bu çayırda kurmuştu. Zorbaların başında bulunan Yeğen Osman Paşa ise, İstanbula girmeyi kendisi için tehlikeli görerek etrafındaki celâlîlerle Ç. Ç. nda kalmıştı.

İstanbulun Cumhuriyetten sonraki gelişmesi sırasında, şehir plânına göre sanayi bölgesi içinde kalan Ç. Ç., İkinci Dünya Harbinden sonra gecekonducular tarafından yerleşme alanı haline getirilmiş ve gezinti yeri olarak önemini kaybetmiştir. Ç. Ç. nın II. Abdülhamit ve İkinci Meşrutiyet devrindeki eğlence hayatiyle ilgili anılar Türk edebiyatında da yer almıştır.

ÇIT KUŞU (*Troglodytes troglodytes*), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Ötücü kuşlar (Passeriformes) takımının Özötücüler (Oscines) üst familyasından Çıt kuşugiller (Troglodytidae) familyasının bir türü. Boyu 9,5 cm dir. Sırtı, kuyruğu ve kanatları kahve rengi ve enine çizgili, karnı soluk kahve rengi ve enine çizgilidir. Çoğunluk kuyruğunu kalkık bir durumda tutar. Böcek, lârva ve meyva yer. Palearktik bölgede ve yurdumuzda, su kıyılarındaki bahçe ve ormanlarda yaşar.

ÇIT KUŞUGİLLER (*Troglodytidae*), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar (Aves) sınıfının Ötücükuşlar (Passeriformes) takımının Ses kasları eşit dizililer (Diacromyodi) alttakımının Özötücüler (Oscines) üst familyasına giren bir familya. Bu familyaya giren türlerin gagaları ince ve kavisli, dibi kılsız olup burun delikleri çıplaktır. Kanatları kısa ve küt olur. Tüyleri kahve rengi olup enine çizgilidir. Böcek ve meyva yer. Çıt kuşu (Troglodytes troglodytes) tanınmış bir türüdür (b. bk.).

ÇITAK'LAR, Rumelide yaşıyan bir Türk boyu. Eski istatistiklere göre, Ç. ların aş. yu. 40 000 kişi olduğu ileri sürülebilir. Ç. Türklerinin dil bakımından Rumeli Türkleri arasında özel bir grup meydana getirdikleri anlaşılıyor. Kıpçak Türkçesinin bir kalıntısı olan bu grupun dilinde Rumelinin öbür ağızlarına göre birçok farklar vardı. Bu farklar, gerek Rumeli, gerek Anadolu Türkçesi bakımından «kaba» sayılıyordu. Bu sebeple, C. (Çitak) adı sonradan «kaba adam», «dağlı», «köylü» gibi birtakım anlamlar almıştır. Bunlardan başka, bu ad bugün Rumeli ve Anadolunun birçok yerlerinde «titiz, yaramaz, kavgacı, huysuz» anlamlarında da kullanılır.

Balkan Yarımadasında Türkler Dobruca ve Deliorman'da toplu olarak yerleşmişlerdi. Türkler bu bölgelerde son yıllara gelinceye kadar çoğunluğu meydana getirirlerdi. Bu Türkler arasında Hıristiyanlığın yayıldığını biliyoruz (bk. GAGAVUZLAR). Gagavuzların bir koluna Sorguç (Surguç) adı verilirdi. Bu adın bütün Gagavuzlarca kullanıldığı da ileri sürülebilir. Ancak, Dobruca ve Deliorman'da yoğun bir yığın meydana getiren Türklerin çoğunluğu, Müslüman olarak kalmıştır. Ortak bir ad olarak Türk sanını kullanan

Dobruca ve Deliorman Türkleri arasında Ç. lar önemli bir yer tutarlardı. Onların yanında büyük bir kol olarak Gacallar (b. bk.) da anılabilir.

XVII. yüzyılın ortasında Bulgaristana giden Evliya Çelebi, *Seyahatname*'sinde Bulgaristanın kuzeydoğu kesimine Uz eyaleti adını vermiştir. Bundan anlaşıldığına göre, Bulgaristan'ın bu kesimi o çağlarda da Uz (Oğuz) adını taşımakta idi. Evliya Çelebi, Silistre kasabasında oturanların orta boylu, şen ve sağlam insanlar olduklarını belirttikten sonra, burada Ç. adında bir topluluğun varlığını bildirmektedir. Ona göre, Ç. lar Tatar, Bulgar ve Ulah'ların karışmasından meydana gelmiştir.

Evliya Çelebi'nin bildirdiğine göre, Ç. lar konuklara büyük bir saygı gösterirlerdi. Ç. ların kadınları çok namuslu ve utangaçtı.

Evliya Çelebi'ye göre, Hacıoğlu Pazarcığı (bugün: Dobriç) kasabasında da büyük bir Ç. kolu vardı. Bunlar Dobruca Ç. ları adiyle anılırlardı. Bunların birçok özellikleri vardır.

Deliorman ve Dobruca Türklerinin dili üzerinde birçok Türkologlar (T. Kowalski, Gy. Németh v. b.) çalışmışlarsa da, Ç. ağzı bugüne kadar araştırılmamıştır. Bu sebeple, bu ağzın diyalektolojik özelliklerini bilmiyoruz.

Eski kaynaklarda Anadolunun birçok yerlerinde de Çıtağ adında bir tupluluktan bahsedilmiştir. Timur'la yapılan savaşlarda bu topluluğun sık sık dağlara sığındığını, savaş sonunda yakalanırlar ya da yenilirlerse, kılıçtan geçirildiklerini yazılı kaynaklardan öğreniyoruz. Bu toplulukla Rumeli topraklarında yaşıyan Ç. lar arasında kök ve dil bakımından bir yakınlık olup olmadığını bilmiyoruz.

Bugün Anadolunun birçok yerlerinde Çıtak (Çitak), Çıtaklı ve Çıtakoğlu adını taşıyan birtakım yer adları vardır (Balıkesir, Denizli, İzmir, Kastamonu, Manisa, Zonguldak v. b. iller). Bu adların, Ç. ların kalıntısı olduğu açıktır.

ÇIYAN (*Scolopendra cingulata*), Omurgasız hayvanlardan Eklembacaklılar (Arthropoda) kolunun Gerçek eklembacaklılar (Euarthropoda) alt kolunun Çokbacaklılar (Myriapoda) sınıfının Çıyanlar (Chilopoda) takımına giren bir tür. Vücudu geniş (5 - 9 mm) ve yassıdır. Boyu 5 - 9 cm dir. Hızlı hareket eder. Sarı ya da koyu zeytin renginin çeşitli tonlarındadır. Taşların altında, güneşten uzak rutubetli yerlerde yaşar. Keliserinde zehir bezi vardır, ısırır, böcek ve örümcek yer. Güney Avrupada ve Anadoluda yaşar.

ÇIYAN

ÇIYANLAR (*Chilopoda*), Çokhücreli hayvanlardan Sölomlular (Coelomata) alt bölümünün Birincil ağızlılar (Protostomia) filumunun Eklembacaklılar (Arthropoda) kolunun Gerçek eklembacaklılar (Euarthropoda) alt kolunun Çokbacaklılar (Myriapoda) sınıfına giren bir takım. Gövdeleri uzun ve yassı olup büyüklükleri 3 mm den 26 cm ye kadar değişebilir. Duyargaları uzun bir kıl biçimindedir. Bölütlerinin her birinde bir çift ekstremite taşırlar. Birinci gövde bölütündeki ekstremite çiftine keliser denilir ve ucundaki çengellerin sonuna zehir bezleri açılır. Çıyan (Scolopendra cingulata) ve Ev çıyanı (Scutigera) gibi türleri tanınmıştır (bunlara bk.).

Çİ, Batı Afrikada, Altın Kıyısının güney bölümünde yaşıyan yerli halkın konuştuğu dile verilen ad. Buna Twi, T'i, K'i, Oçi ya da Okin gibi birtakım adlar daha verilir. Tano ile Volta ırmakları arasında konuşulan bu dil birçok kollara ayrılmıştır: Aşanti (İng. Ashantee), Fanti, Akvapim gibi. Yakın akrabaları arasında Beri, Kozanza, Kuahu ve Abron dilleri anılabilir. Fildişi Kıyısının doğu bölümünde konuşulan dillerle birlikte Ç. dili Akan dilleri grupunu meydana getirir. Akan dilleri grupu, Sudan dilleri (b. bk.) nin Gine dilleri (b. bk.) koluna girer. Ç. ile Yorupa ve İbo dilleri arasında büyük bir yakınlık olduğu anlaşılıyor. Özellikle morfoloji ve leksikoloji alanlarında bu diller arasında göze çarpıcı benzerlikler vardır.

ÇİANĞ KAY-ŞEK (İng. **Chiang Kai-shek**; doğ. 1887), Çin devlet adamı ve başkomutanı. Ninğpo yakınlarında doğmuştur. Pao-tinğ-fu ve Tokyo'da subaylık öğrenimi yaptıktan sonra, 1911 de devrimciler ordusuna katılmıştır. Bundan sonra bir süre için iş hayatına atılmışsa da, 1920 yılına doğru Kanton (şimdi Kvanğçov) şehrinde Sun Yat-sen'le birlikte politikaya girmiştir. Askerî staj için Moskova'ya çağrılmış, dönüşünde de kendisine Hvanğp'u Askerlik Akademisi müdürlüğü verilmiştir. Sun Yat-sen'in ölümünden sonra (1925), Kuomintanğ (b. bk.) ın mutediller bölümü başkanlığına geçmiş ve Sun Yat-sen'in baldızı Mey-linğ Sunğ'la evlenmiştir (1927). Yürütme komitesi üyesi olmuş, partiyi yeniden düzene sokup müfritlere karşı cephe almıştır. Kanton'da meydana gelen bir komünist ayaklanmasını şiddetle bastırdıktan ve Borodin Sovyet misyonu ile arası açıldıktan sonra (1927) Ç. K.-ş. Yanğ-tse bölgesine egemen olmuş, Nankinğ şehrini hükümet merkezi yapmış ve güney ordularını kuzeye doğru, Pekin'e kadar götürmüştür. Kyanğ-si'ye yerleşmiş Çinli Sovyetlerle savaşmış ve onları çok güç durumda çekilmek zorunda bırakmıştır (1933). Zaferden sonra, Çine yenilikler getirmeyi düşündüğü sırada Mançukuo'yu elinde tutan Japonya Çin'e harb ilân ederek Nankinğ'e girmiştir. Savaşa devam edebilmek için Ç. K.-ş. komünistlerin yardımını kabul etmişse de, öteden beri bunlara karşı duyduğu güvensizliği bir an olsun kaybetmemiştir. Yedi yıl Çunğkinğ'e sığınan Ç. K.-ş. otoriter bir politika gütmüşse de, çevresindeki entrikaları yok etmeği, yönetim ve ordu mekanizmasındaki kötülükleri gidermeği başaramamıştır. İkinci Dünya Harbinde Ç. K.-ş. birçok uluslararası konferanslara katılmış, özellikle Kahire Konferansına katılmak suretiyle de, Birleşik Amerika ile sıkı bir anlaşma sayesinde Çinin büyük devletler arasında yer almasını sağlamıştır. Harbden sonra komünistler yeniden Ç. K.-ş. ile çatışmaya girişmişler, o da yavaş yavaş çekilmek zorunda kalmış, sonunda kıtayı terk ederek Formoza (Tayvan) ya yerleşmiştir (1949). Ç. K.-ş. in buradaki hükümetini birçok devletler tanımaktadır.

ÇİANĞ KAY-ŞEK

Ç. K.-ş. 1928 den 1931 e kadar milliyetçi hükümetin başkanlığını almış, Kuomintanğ genel müdürlüğü etmiş (1938), savunma millî komitesi başkanlığında bulunmuş (1939), sonunda 1942 den 1945 e kadar başkomutanlık görevinde çalışmıştır. 1943 te hükümet başkanlığına seçilmiş, 1948 de yeniden aynı göreve seçilmiş, 1949 da çekilmiş, 1950 de yeniden aynı göreve getirilmiştir.

Ç. K.-ş. devlet adamı ve başkomutan olarak politika ve askerlik alanında birtakım eserler de vermiştir. İngilizce olarak yayınlanan başlıca eserleri: *China's Destiny* (Çinin kaderi) [1943]; *The Collected Wartime Messages of Generalissimo Chiang Kai-shek 1937-1945* (Başkomutan Ç. K.-ş. in harb mesajları 1937-1945).

ÇİANĞ KAY-ŞEK, Bayan (kızlık adı: **Mey-linğ Sunğ**; doğ. 1892), Çin devlet memuru. Şanğhay'da doğmuştur. Bayan Sun Yat-sen, Bayan H. H. Kunğ ve T. V. Sunğ'un küçük kardeşidir. 1917 de Massachusetts'teki Wellesley kolejinden lisans diploması almış, 1927 de başkomutan Çianğ Kay-şek'le evlenmiştir. Çin hükümetinde çeşitli memurluklarda bulunmuş, fakat en önemli görevi kocasının Batı ile temaslarında ona tercümanlık etmesi olmuştur. Birkaç kez Amerikayı ziyaret etmiş, bu arada 1948 yılında, Çin milliyetçi partisi Kuomintanğ'ın çözülmesine karşı yardım istemeye gitmiş, bu teşebbüsünde başarı kazanamamış, 1950 de Formoza'ya dönmüştür.

Bn. ÇİANĞ KAY-ŞEK

Bayan Ç. K.-ş., Çin ile ilgili birtakım eserler de yazmıştır: *China in Peace and War* (Barışta ve harbde Çin) [1939]; *China Shall Rise Again* (Çin tekrar yükselecektir) [1939]; *This is Our China* (İşte bizim Çinimiz) [1940]; *We Chinese Women* (Biz Çin kadınları) [1941]; *Little Sister Su* (Kız kardeş Su) [1943].

ÇİANĞ'LAR, Tibetin kuzeydoğusunda ve Çinin Sıçuan ilinin batısında hayvancılıkla geçinen bir topluluk. Çin kaynaklarında çok eski çağlardan beri adı geçen bu topluluğun dili Tibet-Birman koluna bağlıdır.

ÇİATURA, Gürcü Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde, Tbilisi (Tiflis) nin aş. yu. 135 km kuzeybatısında, Kvirila ırmağı üzerinde bir şehir. Nüfusu aş. yu. 8 000 dir. Çevresinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinin en zengin manganez madenleri bulunmaktadır. Son yıllarda yeni maden ocakları açılmıştır. 1957 de tuğla fabrikası kurulmuştur. Şehrin ana yolları asfaltlanmış, büyük meydanlar açılmıştır. Çevresinde ekin ekilir; üzüm ve çay yetiştirilir; hayvan (özellikle sığır) beslenir.

ÇİBA (İng. **Chiba**), Japonya adalarının en büyüğü olan Honşu (Honşiu)nun güneydoğu bölümünde, Tokyo körfezinde ve Tokyodan demiryolu ile 40 km uzaklıkta bir şehir. Bir ticaret merkezi olan Ç. da bazı hafif sanayi, kaplıcalar ve bir tıp okulu vardır. Buradaki Ç.-dera tapınağının VIII. yüzyıldan kaldığı sanılır. Daimyo denilen derebeyi ailelerinden biri XII. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar burada yaşamıştır. Nüfusu 133 844 (1950) tür.

ÇİÇAGOV ADASI, Alaskanın güneydoğusundaki Alexander takımadalarından biri. Bk. CHICHAGOF ADASI.

ÇİÇEK (Lât. Variola, İng. Smallpox), bulaşıcı hastalıklardan biri. Tarihin, bulunabilen en eski belgelerinde bile bu hastalığın insanlığa verdiği zararların izleri görülebilir.

Eski Çin ve Mısırda Ç. hastalığı çok iyi biliniyordu. Bütün Eskiçağ, Ortaçağ ve Yakınçağ Ç. korkusundan titremiştir. Ulusların, imparatorların kaderleri ile oynıyacak kadar büyük zararlar verdiğini tarih yazmaktadır.

E. Jenner adlı bir İngiliz hekiminin XIX. yüzyıl başlarında bulduğu aşının öylesine olumlu bir etkisi olmuştur ki, zamanımızda Ç. artık çok seyrek görülen bir hastalık sayılır. Bununla birlikte, arasıra salgınlar yaptığı, özellikle geri kalmış ülkelerde tek tük de olsa, hastalığın her zaman görüldüğü bir gerçektir.

Ç. bir virüs hastalığıdır. Her ırkta, kadında ve erkekte, her yaşta ortaya çıkabilir. Çocuklarda hastalık daha ağır gidişlidir. Ölüm oranı oldukça yüksektir.

Bütün bulaşıcı hastalıklar gibi, Ç. de önce baş ağrısı, ürperme, bulantı, kusma, çabuk yükselen ateş gibi belirtilerle kendini gösterir. Üç gün içinde ellerde, kollarda, bacaklarda, gövdede ve özellikle yüzde lekeler gözükmeye başlar. Bunlar önceleri deri altında buğday tanesi gibi yumrular şeklindedir. Kısa bir süre sonra içleri saydam bir sıvı ile dolu kesecikler durumunu alır; sekiz gün sonra da bu sıvı irinleşir. Kabarcıklar ileri derecede iltihaplı, ağrılı ve kaşıntılıdır. Bu deri belirtileri kızamık ve benzeri hastalıklarınkinden çok daha ağırdır. Yüz şişer, gözler bu şişlik yüzünden kapanır.

Ateş, deride kabarcıklar çıktığı zaman düşer. Bazı olaylarda bir daha da yükselmez. Ancak, keseciklerin irinleşmesi ile ateş yeniden yükselir, 41° ye kadar çıkabilir. Bu, gidişin kötü olduğunun bir belirtisidir.

Başka hastalıkların da karışmasına yol açar. Ç. i tehlikeli yapan da bu yönüdür. En çok göz akında yaralar olur. Bunlar körlüğe kadar gidebilir. Deri belirtilerine yabancı mikropların ve özellikle streptokokların girişi durumu ağırlaştırır. Ateşin yeniden yükselişi de bunun bir belirtisidir. Üst solunum yolları iltihapları, akciğer yangısı (pnömoni), beyin ve zarının iltihabı, ishal sık görülen ihtilât (komplikasyon) lar arasındadır.

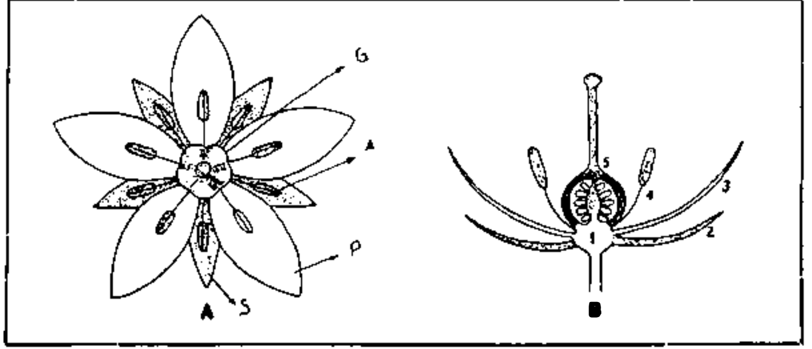
Sonuç üzerine kesin bir şey söylemek zordur. Ancak, aşının çıkışından sonra, ölüm oranı çok düşmüştür. Hastalık insandan insana, derideki döküntülerin kabukları ve kabarcıkların içindeki sıvı ile geçer.

Ç. in kesin bir tedavisi yoktur. Ancak, son yıllarda kullanılan antibiyotikler ve özellikle terramisin, hastalığın gidişini hafifletmekte, hiç değilse, ihtilât ihtimalini azaltmaktadır.

Ç. konusunda asıl önemli olan aşıdır. Kuvvetli bir bağışıklık (muafiyet) bırakır. Ç. e yakalananlarda bağışıklık süreklidir. Bağışıklık anadan çocuğa geçmez. Aşının bağışıklık süresi ise 5-7 yıldır. Yani her beş yılda bir aşı yenilenmelidir. Salgın zamanlarında bu süreyi beklemeden hemen aşılanmak gerekir. Bir de Ç. in bulunması ihtimali olan ülkelere gitmek zorunluğu ortaya çıkarsa, aşı yapılmalıdır.

Bu hastalığa karşı kullanılan aşının ilkin Asyada düşünülüp bulunduğu anlaşılıyor. X. yüzyılda Ebubekir er-Razi bu aşıyı biliyor ve onu insandan insana naklediyordu. Ekeberg (1716-1748) adında İsveçli bir gezgin, Hint ve Çinde yaptığı gezilerden dönüşünde, Ç. hastalığına karşı aşıyı sağlık veren bir kitap yayınlamış, 1718 de Türkiyeden

dönen İngiliz büyük elçisinin eşi Lady Montagu, yayınladığı *Letters from the East* (Doğudan mektuplar, 1763; Türk. çev. Doğu mektupları, 1933) nda Türklerin uyguladığı aşı usulünü anlatmış, Edward Jenner (1749 - 1823) adlı bir İngiliz hekimi de Türkiyedeki usulün tehlikesiz bir şeklini bulmuştur. Jenner deneylerine doğduğu yer olan ve köy hekimi bulunduğu Berkeley (Gloucestershire kontluğu) de başlamış, bu kasabada süt sağarken inekten hastalık kapan Sarah Nelmes adında bir çiftlik kızının elinden çıkardığı cerahati sekiz yaşında James Phipps adında sıhhatli bir erkek çocuğun kolunda açtığı iki bıçak yarasına sokmuş ve böylece o zamana kadar ilk defa olarak bugününe yakın fennî aşılamayı uygulamış, altı hafta sonra çocuğun kolunda yeniden yara açma yoliyle sokulan Ç. cerahati hiçbir zarar vermediğinden ilk aşının olumlu etkisi belli olmuştur. Bk. SU ÇİÇEĞİ.

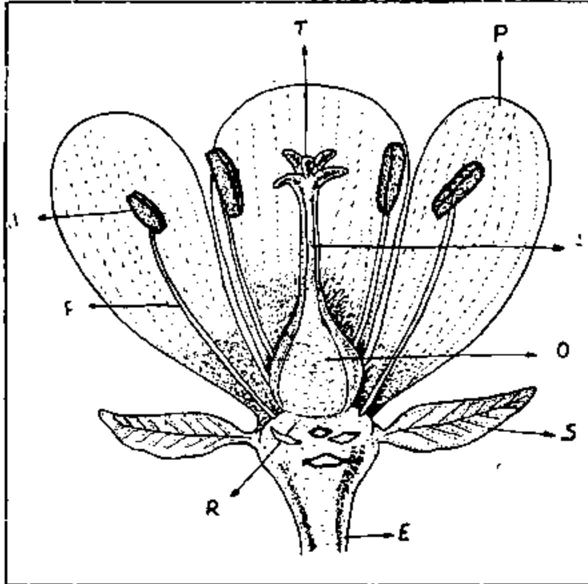

Şek. 2. Bir çift çenekli (Dicotyledonae) erdişi Ç. inin şematik şekli: A: S. 5 adet sepal; P. 5 adet petal; A. iki halka üzerinde sıralanmış 5 erden 10 adet erkek organ (Androseum); G. 5 karpelden meydana gelen sinkarp ovariyumlu dişi organ; B. 1. Ç. tablası, 2. Sepal, 3. Petal, 4. Erkek organ, 5. dişi organ

ÇİÇEK, tohumlu bitkilerin üreme organı. Ç. ten meyva oluşur; meyvanın içinde tohum vardır. Döllenmiş her tohumda ana bitkinin küçük bir modeli (embriyo) bulunur. Bitkiler, soylarını tohumlariyle sürdürür.

Botanik biliminde genel olarak Ç. «büyümesi sınırlanmış ve üzerinde değişikliğe uğramış dört ayrı tipte yüksek yapraklar bulunan bir kısa sürgün» diye tanımlanır (şek.1). Buna göre Ç., yaprakların değişmesinden meydana gelmiş organdır. Bu değişmeyi Ç. in bazı organlarında, özellikle çanak ve taç yapraklarında açıkça görebiliriz. Ç. te eşey organları da, yine yaprakların değişmesiyle oluşmuştur.

Ç. ler açık tohumlu (kozalaklı) bitkilerle tek ve çift

Şek. 1. Erdişi bir Ç. in şematik yapısı: E. Ç. sapı (pedicelle); R. Ç. tablası (receptacle); S. Sepal; P. Petal; O. Ovariyum; S. Boyuncuk (stilus); T. Tepecik (stigma); F. İplik (filament); A. Başçık (anter). Şekilde ön tarafta bir erkek organ ile bir sepal ve 2 petal koparılmıştır

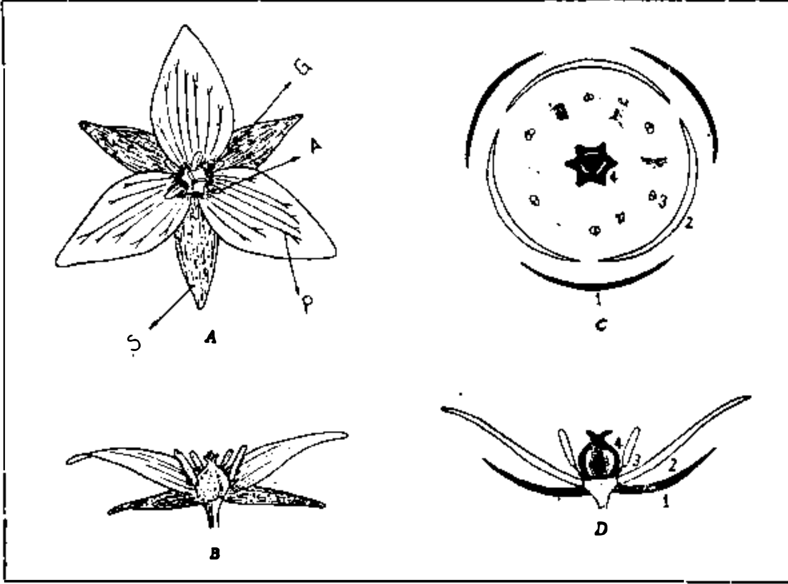
çenekli bitkilerde iyi gelişmiştir. İlk Ç. belirtileri eğrelti otlarında görülür. Her Ç. bir yaprağın koltuğundan çıkar. Fakat bu yaprak, normal yapraklar gibi değil, daha çok pul biçimindedir ve bazı bitkilerde iyice körelmiştir. Bunlara *brakte* (bractée) denilir. Braktenin koltuğundan çıkan ve ucunda Ç. taşıyan dala Ç. sapı (pédicelle, şek. 1 E) denilir. Bu sapın uc tarafı, çoğunlukla kısalıp genişlemiştir. Bu bölüme Ç. tablası (receptacle, şek. 1 R) adı verilir. Ç. in aşağıda açıklanacak öteki bölümleri, bunun çevresinde sarmal ya da halka şeklinde dizilir. Açık tohumlu (kozalaklı) bitkilerin Ç. organlarının sarmal dizilişlerine karşılık, kapalı tohumlu bitkilerin Ç. lerinde halkalı (dairesel) diziliş daha çok görülür. Ç. i oluşturan organların sayısı çok değişiktir. Tam bir çift çenekli erdişi bitki Ç. 5 halkadan oluşur (şek. 2 A, B). Bazı çift çenekli bitkilerin Ç. inde bu 5 halkadan bir ya da birkaçının eksik olması çok görülür. Tek çenekli bitki Ç. lerinde ise halka sayısı çoğunlukla üçtür (şek. 3 A, - D).

Beş halkalı bir çift çenekli erdişi Ç. inde 1 ve 2. halkadaki yapraklara *Ç. örtü yaprakları* denilir. Eğer her iki halkadaki yapraklar renk, biçim ve büyüklük yönünden birbirinden değişik olursa, bu biçimdeki Ç. örtü yapraklarına *periyant* (Fr. périanthe) denilir. Bu durumda dış, yani alt halkadaki yapraklara *çanak* (calyx), iç halkadaki yapraklara ise *taç* (corolle) denilir.

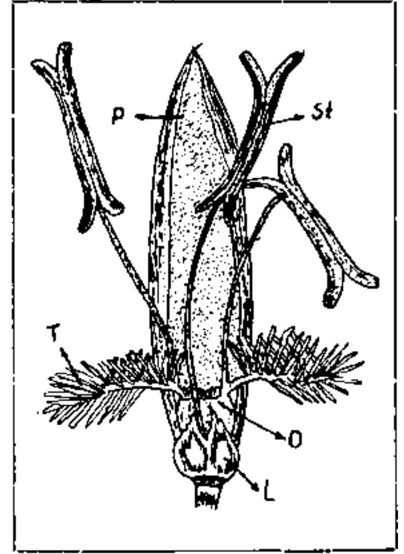
Çanak yapraklarının her birine *sepal* (sépale, şek. 1 S), taç yapraklarının her birine ise *petal* (pétale, şek. 1 F) adı verilir.

Bazı Ç. lerde, Ç. örtü yaprakları çanak ve taç şeklinde ayrılmamıştır. Böyle olan Ç. örtü yapraklarına *perigon* (périgone) denilir. Bunun yapraklarının her birine *tepal* (tépale) denilir. Perigon şeklinde olan Ç. örtü yaprakları, ya yüksek yapraklar niteliğinde (*prophylloïde*); yani iç ve dıştaki her iki yaprak halkası da yeşildir (ıspanak çiçeği gibi), ya da renkli olup taç yaprakları niteliğindedir (*carollin petaloïde*, lâle çiçeğinde olduğu gibi).

Bazı bitkilerin Ç. lerinde ise, Ç. örtü yaprakları bulunmaz; yalnız eşey organları bulunur (söğüt Ç. inde olduğu gibi, şek. 4 AB). Taneli bitkiler (arpa, buğday, çavdar v. b.) in Ç. lerinde tozlanma rüzgâr aracılığı (anémogame), ile olduğundan Ç. örtü yaprakları körelmiştir (şek. 5,6). Ç. te 3 ve 4. halka, Ç. örtü yapraklarından çok değişik olup, büsbütün değişik olan ve üremeyi üzerine alan erkek organlar ile 5. halkada dişi organ yer alır. Böyle 5 halkalı

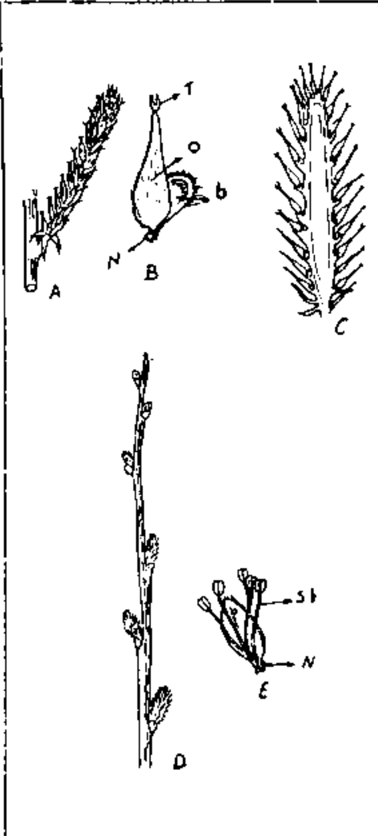
Şek. 3. Bir tek çenekli (*Monocotyledonae*) erdişi Ç. inin şematik şekli: A: S. 3 sepal; P. 3 petal; A. İki halka üzerinde sıralanmış 3 erden 6 adet erkek organ; G. 3 karpelden meydana gelen sinkarp ovariyumlu dişi organ; B. Ç. in yandan görünüşü; D. Ç. in uzunluğuna kesiti

Şek. 5. Çim otunun (*Festuca elatior*) anemogam Ç.; L. Lodiculae (pulcuk); O. Ovariyum; T. Stigma; St. Stamen; P. Palea superior (üst kavuz)

erdişi Ç. tiplerine *pentasiklik* (pentacyclique = 5 halkalı); çoğu bir erkek organ halkasının körelmesiyle oluşan 4 halkalı Ç. tiplerine *tetrasiklik* (tétracyclique = 4 halkalı) denilir.

Çiçeğin bölümleri ve özellikleri: 1. *Çanak yaprakları* (calyx): Bunlar yüksek yaprakların değişmesi ile oluşmuşlardır. Çok kere yeşil renkleri ve biçimleri ile, normal yapraklardan pek değişik değildir (şek. 1 S). Biçim ve sayıları, bitkinin türüne göre değişir. Sepallerin, yüksek yaprakların değişimi ile oluştukları *Helleborus foetida* (Çöpleme ç.) sürgününde, çanak yapraklarının altında görülür (şek. 7, 2, 9).

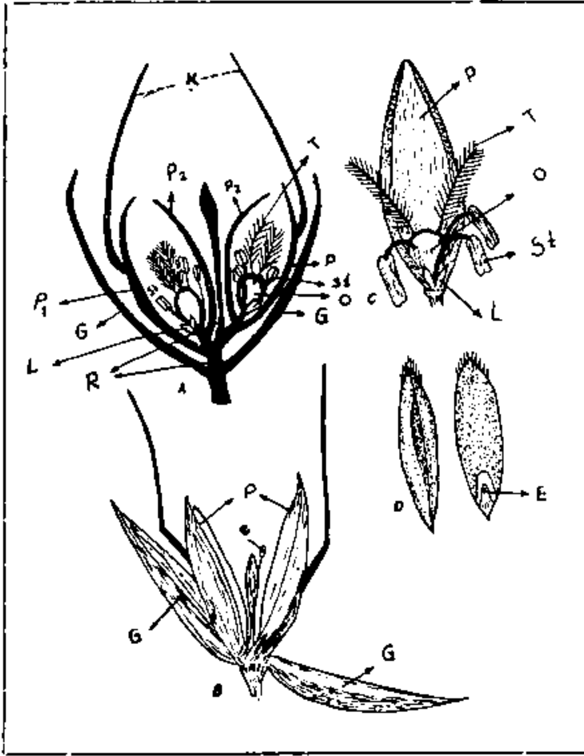

Şek. 4. Keçi söğüdü (*Salix caprea*) dişi Ç. i: AC. Dişi Ç. durumu; B. bir dişi Ç.: b. Brakte, o. Ovariyum, T. Tepecik, N. Nektariyum, D. Erkek Ç. durumu, St. Erkek organlar (stamenler), N. Nektariyum

Çanak yaprakları bazı kere birbirinden ayrı, bazı kere de az çok birleşmiş durumdadır. Bu sonunculara *bitişik çanak yaprakları* (gamosépale) denilir. Bunların en önemli görevleri, Ç. açıncaya kadar goncayı korumaktır. Bunun için bazı bitkiler Ç. açınca çanak yaprakları dökülür (Gelincikte olduğu gibi). Bazı Ç. lerde çanak yaprakları büyük ve renkli olur; böylece, tozlanmayı yapacak böcekleri, Ç. e çekme ödevini görür (*Nigella* = Çörek otu, *Aquilegia* = Haseki küpesi, *Aconitum* = Kurtboğan).

2. *Taç yaprakları* (corolle, Lât. corolla): Ç. te 2. halkadaki taç yaprakları, çanak yaprakları gibi küçük ve yeşil olmayıp bitkinin cins ve türüne göre değişik sayı ve biçimde, büyük, renkli ve yüksek yapraklardır (şek. 1 P). Bunlar alımlı görünüşleriyle tozlanmada aracılık eden böcekleri Ç. e çeker. Taç yaprakları, her zaman yüksek yaprakların değişimi ile değil, daha çok erkek organların değişimi ile oluşur. Bu durumu *Nymphaea alba* (Su gülü) Ç. lerinde açık olarak görebiliriz (şek. 8, 1, 9). Taç yaprakları, çanak yapraklarına göre daha ince, renksiz, yani ak ya da renkli, çok az olarak da yeşildir. Sarı renkleri kromotoforlardan, kırmızı ve mavi renkleri hücre öz suyunda bulunan antosiyandan ileri gelir. Bu renk maddesi asitik reaksiyonunda kırmızı, alkalide mavi, nötr olduğu zaman menekşe rengindedir. Taç yaprakları da, çanak yaprakları gibi, birbiriyle bitişik ya da ayrıdır. Birbiriyle az çok birleşenlere *bitişik taç yapraklar* (sympétale), birleşmiyenlere *ayrı taç yapraklar* (dialypétale) denilir. Eğer taç yaprakları çok küçülmüş ya da körelmiş ise *apétale* denilir. Tozlanmaları rüzgâr aracılığı ile olan Ç. lerde taç yaprakları çok küçülmüş ya da körelmiştir (Isırgan). Böylece Ç. ekseni üzerinde, sadece üremeyi sağlıyan cinslik organları bulunan ve Ç. örtü yaprakları bulunmıyan Ç. lere *çıplak Ç. ler* (Monochlamydeae) denilir (Söğüt, şek. 4).

3. *Erkek organlar* (androcée, Lât. androceum): Erkek organların her birine etamin (étamine, Lât. stamen) denilir. Bir erkek organ, başlıca iki bölümden meydana gelir: a. ip lik ya da *filament* (filet) denilen, iplik gibi ince uzun sap bölümü (şek. 1 F); b. *filamentin*: ucunda başçık ya da *an-*

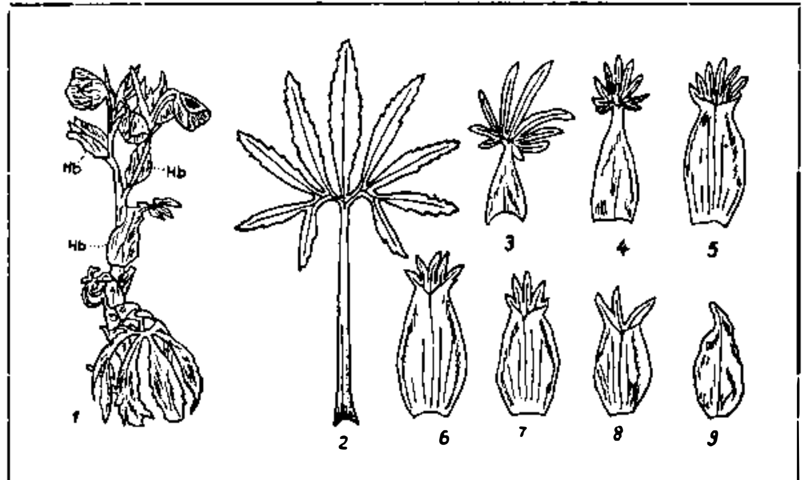
Şek. 6. Yulaf (*Avena sativa*) Ç. i: A. Biri steril (verimsiz) ve iki fertil (verimli) Ç. ten meydana gelen başakçığın şematik yapısı; R. Başakçık sapı; G. Gluma sperior (Dış kavuz); G Gluma inferior (Dış kavuz); P_1 Palea inferior (Alt kavuz); P_2 Palea superior (Üst kavuz, Kapçık); L. Lodicule (Pulcuk); St. Stamen; O. Ovariyum; T. Stigma; K. Kılçık; B. Büyütülmüş bir başakçık; C. Tek bir Ç.; D. Tane; E. Embriyo

ter (anthère) denilen şişkin bölüm (şek. 1 A). Başçık, *teka* (sac, Lât. theca) denilen iki bölümden oluşmuştur. Enine kesitte açık olarak görülebileceği gibi, her tekada iki polen kesesi (loge, locule, Lât. loculus) vardır. Bu kesecikler ortada bulunan ve filamentin uzantısından başka bir şey olmıyan *konnektive* yapışıktır. Polenler olgunlaşınca, tekalardaki keselerin ara zarlarının erimesiyle keseler birleşir ve anterdeki dört polen kesesi ikiye iner. Polen keselerinde polenler oluşurken önce meiosis (redüksiyon) bölünmesi olur; kromozom sayısı yarıya iner; böylece habloid olan polenler oluşur. Teka zarının ayrılması ile polenler çevreye yayılır. Beş halkalı Ç. lerde 3 ve 4. halka erkek organlardır. Sayıları, çeşitli Ç. lerde değişik olan erkek organlar toplamına *androseum* adı verilir. Açık tohumlu bitkiler (*Gymnospermae*) de, özellikle çam v. b. bitkilerde, erkek Ç. ler küçük sarı kozalaklardır. Burada bir eksenin çevresinde çok sayıda normal olarak dizilmiş mikrosprofiller (erkek sporları, yani polenleri taşıyan yapraklar) sık olarak dizilir. Mikrosprofillerin altında polen keseleri vardır. Polen keselerinin sayısı, bitkinin cinsine göre değişir; çamlarda genel olarak 2 tanedir.

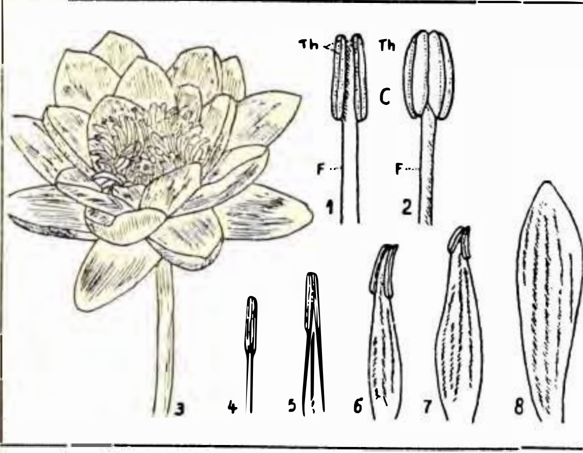
4. *Dişi organ* (pistil, gynecée): Dişi organ bir ya da birkaç *karpel* (carpelle, meyva yaprağı) den oluşmuştur. Kapalı tohumlu bitkilerin Ç. lerinde dişi organ şu bölümlerden oluşmuştur: a. Tohum taslaklarının bulunduğu *yumurtalık* (ovaire, Lât. ovarium) denilen şişkin bölüm (şek. 1 O, şek. 9 O); b. Yumurtalıktan yukarı doğru uzanan *boyuncuk* (style, Lât. stilus) (şek. 1 S. şek. 9 S); c. Boyuncuğun ucunda çok kere genişlemiş olan *tepecik* (stigmate, Lât. stigma) (şek. 1 T, şek. 9 T).

Bitkilerde meyva, dişi organın değişmesinden oluşur. Açık tohumlu bitkiler (*Gymnospermae*) de, karpel kapanarak tohum taslaklarını örtmediğinden, tohumlar açıktadır. Bu yüzden dişi Ç. leri böyle olan bitkilere *Açık tohumlular* adı verilir. Çam ve benzerleri bu sınıfa girer. Örtü yaprağı, kısa bir sürgün karpel ve tohum taslağından oluşan dişi Ç. lerden pek çoğu, bir ana eksen çevresinde sarmal olarak dizilerek çamlarda görülen dişi kozalakları oluşturur. Buna göre, çam ve benzeri bitkilerde dişi kozalak, Ç. demektir.

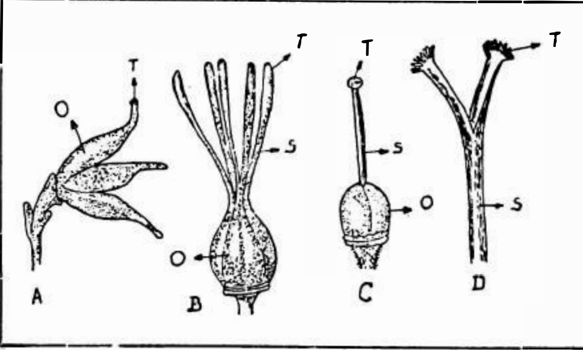
Açık tohumlu bitkilerin kapanmıyan karpellerine karşılık, *Kapalı tohumlu bitkiler* (Angıospermae) de karpel orta damar boyunca katlanarak ve kenarları ile birleşerek tam kapalı, şişkin bir odacık biçimini alır. Buna *yumurtalık* denilir. Yumurtalık bir karpelden oluşursa, *apokarp yumurtalık* (ovaire apocarpe şek. 9 A), birden çok karpelin birbiriyle birleşmesiyle oluşursa *sinkarp yumurtalık* (ovaire syncarpe, şek. 9 BC) adı verilir. Tohum taslakları ovariyumun içinde çeşitli biçim ve değişiklikte bulunur (şek. 10). Yumurtalığın üst tarafında, onun bir uzantısından ibaret olan bir bölüm bulunur. Buna *boyuncuk* (style; şek. 1 S) denilir. Bazı Ç. lerde boyuncuk bulunmaz. Dişi organın tepecik bölümü doğrudan doğruya ovariyumun üzerinde bulunur (Söğüt, şek. 4 A). Boyuncuğun uc tarafı yayvan ya da dilimlidir, üzerine düşen polen tanelerinin rüzgârlarla yeniden savrulmaması için düzgün olmayıp çoğunlukla pürüzlü olan bölüme *tepecik* (stigmate) denilir (şek. 1 T, şek. 9 T). Tepecik genel olarak ince tüylerle örtülmüş ve yüzeyi yapışkan bir salgı ile kaplanmıştır. Gelen polen taneleri burada sıkıca tutulur ve çimlenir. Ç. lerde simetri durumu, balözü, cinslik dağılışı, Ç. formülleri, Ç. diyagramları, Ç. durumu v. b. için bk. BOTANİK.

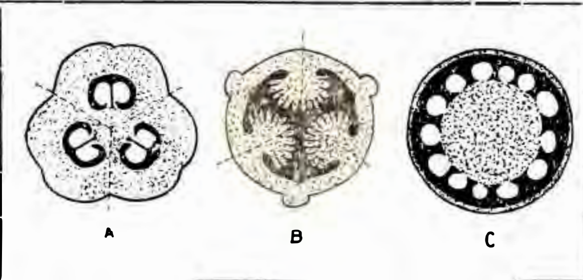
Şek. 7. *Helleborus foetidus* bitkisinde yüksek yaprakların değişimi ile çanak yapraklarının meydana gelişi (1 - 9). Hb. bitki üzerinde az çok değişikliğe uğramış yüksek yapraklar

Şek. 8. Su gülü (*Nymphaea alba*) Ç. inde erkek organlardan taç yapraklarının meydana gelişi (şematik): 3. Ç. i 4 - 7. Erkek organ şekilleri; 8. Taç yaprağı

Şek. 9. Dişi organın çeşitli şekilleri: A. *Aconitum* (apokarp); B. *Linum ussitatissimum* (sinkarp); C. *Nicotiana rustica* (sinkarp); D. *Achillea millefolium*'un boyuncuk ve tepeciği

Şek. 10. Üç tip ovariyumun enine kesiti ve tohum taslaklarının plasentalanması: A. *Lilium* (Zambak) un üç gözlü ovariyumu ve eksensel plasentalanma; B. *Habenaria*'nın tek gözlü ovariyumu ve parietal plasentalanma; C. *Anagallis*'in tek gözlü ovariyumu ve sentral eksensel plasentalanma

ÇİÇEKÇİLİK (Fr. Horticulture), toplum hayatında güzellik sembolü, binleri aşan çeşitleri, şekil ve renk zenginlikleri ile şehirlerin park ve bahçelerini, evlerin içini saksı ve vazolarda süsliyen bir ya da çok yıllık bitkilerin yetiştirilmesi sanatı. Bu bitkilerin fide, fidan, saksı içinde ya da kesme çiçek olarak tarla halinde üretılmelerine Ç. ya da süs bitkileri yetiştiriciliği denilir. Çiçek ve süs bitkileri yetiştiriciliğinin bilgi, kuruluş ve yatırım bakımından öteki tarım kültürlerine göre özelliği vardır.

Süs bitkileri yetiştiriciliği küçük işletmeler halinde tarlada yapıldığı gibi, değişik ısı istemlerine göre limonluk (serre) ta yapılan Ç. de vardır. Çiçeklerinin dekoratif güzelliği bakımından ağaç ve ağaççık halinde yetiştirilenler (leylâk, kamelya, gül, mimoza v. b.) uzun ömürlüdür. Bunlar şehir parklarının, ev bahçelerinin süslenmesinde kullanılır. Ekzotik yaprak güzellikleri bakımından saksı ve fıçılarda yetiştirilen tropik bitkiler (kauçuk, filodendron, agave, palmiyeler, sanseverya, al akasya v. b.) ise evlerimizin iç dekorasyonuna canlılık verir.

Tohum, yumru, soğan ile yetiştirilen değişik tür ve çeşitlerde bin bir renkli çiçekler ise uzun sapları ve çiçeklerinin güzelliği bakımından kesme çiçek olarak buket, demet halinde vazolarda, ziyaretlerde, çelenk yapılarak törenlerde kullanılır. Özellikle kesme çiçek olarak yetiştirilen çeşitlerden lâle, sümbül, gül, nergis, kuzgun kılıcı (gladiyol), karanfil, kalla, yıldız, zambak, orkide ve kasım patı gibi çiçekler çok beğenilir.

Ç., bazı milletlerin tarihinde devirler yaratmış ve bazı çiçekler adlariyle tarihte yer almıştır. Osmanlı İmparatorluğunun XVII. yüzyıl sonlarında başlıyan ve XVIII. yüzyıl ortalarına kadar süren Lâle Devri (b. bk.) nde Türkler, ana yurdu Anadolu olan lâle soğanını üretip genişleterek 36 değişik renkli lâle çiçeği elde edip bütün dünyaya tanıtmışlardır.

1789 yılında İstanbuldan Holândaya götürülen damızlık lâle soğanlarının çoğaltılması ile bugün Holânda dünya pazarlarına lâle çiçeği ve soğanı göndermekte başta gelmektedir.

Yurdumuz birçok çiçeklerin ana yurdu olup son yıllarda Ege, Marmara ve güney Anadolu bölgelerinde Ç. işletmeleri kurulmuş olup özellikle İstanbul, Ankara ve İzmirde çiçek ve süs bitkileri yetiştiriciliği ve ticareti hayli ilerlemiştir.

ÇİÇEKDAĞI (eski adı: **Mecidiye**), Kırşehir iline bağlı bir ilce. Denizden yüksekliği 936 m dir. Nüfusu 2 159 (1960) dur. İlce merkezi Boyalık'tır. Ç., Yozgat - Kırşehir şosesi üzerinde, Yerköy demiryolu istasyonuna 6 km uzaklıktadır. Kasabaya gidiş gelişte en çok bu istasyondan faydalanılır. Kasabada 2 mahalle ve 200 kadar ev vardır. Bir park ve fidanlığı bulunmaktadır. Su ihtiyacı kaynaklardan sağlanmış ve kasabadaki 4 çeşmeye verilmiştir. İlce sınırları içinde bir kaplıca vardır. Halk çiftçilikle geçinir. En çok buğday ve arpa ekilir.

Ç. ilcesinin yüzölçümü 1 445 km², nüfusu 31 875 (1960) tir. İlceye bağlı 72 köy vardır. Bu köylerden 35 i merkez bucağında, 37 si ise Kösefakılı bucağındadır.

ÇİÇEKSİME (Kim. ve Miner.), madde yüzeyini, bazı kimyasal değişiklikler sonucunda, çoğu zaman ak olan, gevşek bir örtünün kaplaması. Billûr suyunu kaybeden tuzların ufalanıp dağılarak toz haline dönüşmesi, toprağa girmiş nemin ic bölümlerde çözdüğü maddeleri kapiler etkisi ile yüzeye çıkarması (tuzlu stepler) gibi.

ÇİÇEKSİZ BİTKİLER (Bot.): bk. TOHUMSUZ BİTKİLER.

ÇİÇERİN, Boris Nikolaeviç (1828 - 1904), Rus düşünürü, tarihçisi ve sosyoloğu. Tambov ilinde ölmüştür. 1861 - 1868 yılları arasında Moskova Üniversitesinde profesörlük yapmış, daha sonra politika hayatına atılmış ve meşruti monarşi ilkelerini savunmuştur. Ç. felsefî görüşlerini *Nauka i religiya* (Bilim ve din) [1879, 2. bas. 1901], *Polojitel'naya filosofiya i edinstvo nauki* (Müsbet felsefe ve

bilimlerin birliği) [1892], *Osnovaniya logiki i metafiziki* (Mantık ve metafiziğin esasları) [1894] adlı eserlerinde toplamıştır. Hegel'in diyalektiğindeki rasyonel çekirdeği geliştirerek, diyalektiği dönmeli (cyclique) bir hareket öğretisi olarak kabul etmek istemiş ve buna dayanarak geleceğin köklü yenilikler getiremiyeceğini ileri sürmüştür. Ç. hukuk ve politika alanlarında da çalışmış, *İstoriya političeskih učeniy* (Siyasal öğretiler tarihi) (5 bölüm, 1869-1902) ve *Filosofii prava* (Hukuk felsefesi) [1900] gibi birtakım eserler yazmıştır. Gençliğinde otokrasi taraflısı olan Ç., sonradan sosyal özgürlüğü savunmuş, 1902 de Berlinde çıkan son eserinde otokrasi devrinin artık sona erdiğini ve Rusyanın bir özgürlük rejimine muhtaç olduğunu açıkça belirtmiştir.

ÇİÇERİN, Georgiy Vasil'eviç (1872 - 1936), Rus devlet adamı ve diplomatı. Tambov ilinde doğmuş, Moskovada ölmüştür. Zengin bir çiftlik sahibinin oğludur. Babası Vasiliy, XV. yüzyılda Rusyaya gelen bir aileye bağlıdır. Petersburg Üniversitesinde okuduktan sonra 1897 de dışişleri bakanlığı arşivinde görev almış, 1904 te ihtilâl hareketine katılmış, bu sebeple 1905 te Berline kaçmak zorunda kalmıştır. 1907 de Prusyadan sürülerek Parise gelmiştir. Pariste Fransız Sosyalist Partisinin çalışmalarına katılmış, Birinci Dünya Harbinde Londrada kalmıştır. 1917 de İngilizler tarafından tutulmuş, 1918 yılı başında İngilterenin Petersburg (Leningrad) büyük elçisi Lord George William Buchanan (b. bk.) ın serbest bırakılmasına karşılık onun da Rusyaya dönmesine izin verilmiştir. Rus Komünist Partisine üye yazıldıktan sonra Troçkiy'in yanında dışişleri bakan yardımcılığı görevine getirilmiş, daha sonra (30 mayıs 1918) dışişleri bakanlığına atanmıştır. Brest Konferansının ikinci evresine katılmış ve 3 mart 1918 de Brest-Litovsk Antlaşmasını imza etmiştir. 1920 de Türkiye, İran ve Afganistan ile görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmeler sonunda 1921 de Türk-Sovyet, İran-Sovyet ve Afgan-Sovyet antlaşmaları imzalanmıştır.

G. V. ÇİÇERİN

1922 de Cenevre Konferansında Sovyetler Birliğini temsil etmiş, 1922 - 1923 yıllarında Lausanne Konferansında Rus delegasyonunun başında bulunmuştur. 1925 te Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yapılan saldırmazlık ve tarafsızlık antlaşmasını da Ç. imzalamıştır. Troçkiy - Stalin mücadelesinin şiddetlenmesi karşısında tehlikeden kurtulmak üzere sahneden çekilmiş ve 1930 a kadar Avrupada kalmıştır.

Çİ-ÇİA-P'İNĞ, Çinde, Kansu ilinin güney bölümünde yer alan Tao ırmağı vâdisindeki Pan Şan kesiminde bir neolitik kazı yeri. Bu ad, ince bir sanatla yapılmış, çoğunun üstünde şekil bulunmamakla birlikte bazılarında lâvanta çiçeği renginde üçgenler bulunan deve tüyü renginde çömleklere verilir. Bu çömlekler ilkin Kansu çömlekçiliğinin en eski tipleri sanılmışsa da, bunların Yanğ-şao devrinden sonraya ait olduğunu gösteren yeni kanıtlar bulunmuştur.

ÇİÇİHAR (İng. **Tsitsihar**) (Coğ.): bk. TSİTSİHAR.

ÇİÇKA YUL, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Tomsk bölge (oblast') sinde bir ırmak. Uzunluğu 269 km dir. Batı Sibirya düzlüğünde güney doğrultusunda akar. Daha çok kar sulariyle beslenir. Kasım ayında donar, nisan ayında buzları çözülür. Çulım ırmağına dökülür.

ÇİÇKAN ya da ULU ÇİÇKAN (ÇAÇKAN), Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin batı bölümünde bir ırmak. Uzunluğu 78 km dir. Talas Aladağının güney eteklerinden çıkar, Narın ırmağına dökülür. Daha çok kar sulariyle beslenir. Yukarı yatağı kış aylarında donar. Ç. dan sulama işlerinde faydalanılır.

ÇİÇOV (İng. **Chi[h]chow**), Çinin Nganhuey ilinde, Yang-tse-kyanğ ırmağı üzerinde bir şehir. Nüfusu aş. yu. 50 000 (1933) dir.

ÇİDAMBARAM (İng. **Chidambaram**), Hindistan Cumhuriyetinin güney bölümünde bir şehir. Nüfusu 35 000 (1951) dir. Madras devletinin güneydoğusunda, demiryolu ile Madras şehrinin 245 km güneyinde bulunan Ç. da çok zarif tapınaklar vardır. Dravid sanatının güzel örnekleri olan bu yapılar güney Hindistanın en eski tapınakları sayılır. Başlıca tapınak Siva'ya aittir. Ç., M. S. 907 - 1310 yılları arasında Çola Kırallığının başkenti idi.

Çİ-DAN (K'i-tan, Kidan), kuzey Çinde Lyav (Liau) devletini kuran ve 907 - 1125 yılları arasında Çinde hüküm süren bir kavim. Çağdaş Çin kaynaklarında Ç. lar ilk olarak M. S. 405 sıralarında anılmışlardır (J. Klaproth: «Nouveau Journal Asiatique», VI, 22). Çin tarihçileri eski geleneklerine uygun olarak Ç. ların tarihi üzerine de toplu bilgi vermişlerdir. Onlara borçlu olduğumuz bu bilgilere göre, Ç. lar kuzey Lyav-tunğ'da yaşıyan ve Hyunğ-nu şenyülerinden Mao-tun tarafından kovulan Tunğ-hu kavmine bağlı idiler. Bu kavim Syen-pi dağı çevresinden kalkarak Çin sınırlarına sık sık saldırırdı. Han sülâlesinin sonlarına doğru Çinliler tarafından kesin olarak yenilmişler ve Pi-ninğ adlı başkanlariyle birlikte Huanğ-şuy çevresine çekilmek zorunda kalmışlardı. Buradan Lyav-si'ye göç etmişlerdi. Mu-yunğ Huan tarafından yeniden yenilmeleri üzerine üç kola ayrılmışlardır: 1. Yü-ven; 2. K'u-mo-hi, sonradan Hi adını almış olan bu kol, eski Türk yazıtlarında geçen Tatabı kavmiyle birleştirilmiştir; 3. Ç. Bu sonuncular Yü-ven ve K'u-mo-hi kavimlerinden uzaklaşarak Huanğ-ho çevresine yerleşmişlerdir.

Ç. lar Ts'i'lere ve 479 yılında kuzey Vey sülâlesine vergi vermişlerdir. Ç. ların bu sırada Mohofo Vu kan adlı başkanlariyle birlikte bugünkü Mançuryada, Po Lanğ ırmağının doğusunda yerleştiklerini biliyoruz. Ancak, yeni yurtlarında komşularına sık sık akın etmekten geri durmıyan Ç. lar, 605 te Çin generallerinden Vey-yün'ün komutası altında bulunan büyük bir ordu ile çarpışmışlardır. Bu savaşa Türk kağanlarından T'u-li de katılmıştır. Onun komutasında 20 bin atlıdan meydana gelmiş bir askerî kuvvet vardı. Ç. lar Türklerin Korelilere saldırmak istediklerini sanmışlardı. Bu sebeple, Türklerin yaklaşmalarına aldırmamışlardı. Ağır bir yenilgiye uğrıyan Ç. lar, çok geçmeden kendilerini toparlamışlardı. 696 da tekrar Çin sınırına saldıran Ç. lar, Ki-çov'u almışlar ve karşılaştıkları iki Çin ordusunu yenmişler, komutanlarını da öldürmüşlerdi. Ertesi yıl Çinliler Türk kağanlarından Me-ç'uo'nun yardımiyle

Ç. ları yenmişlerdi. 751de Ngan Lu - şan, 60 000 kişilik bir Çin kuvveti ile Ç. lara karşı harekete geçmişse de, Ç. atlılarından meydana gelen 20 000 kişilik öncü birliği daha savaş başlamadan Çinlilere ihanet etmişlerdi. Ç. asıllı olan Ngan Lu - şan, bu savaşta hayatını zorlukla kurtarabilmişti. Türk egemenliğinin çökmesi üzerine Ç. lar Uygurlara vergi vermeğe başlamışlarsa da, zaman zaman birtakım çarpışmalara katılmaktan geri durmamışlardı.

Bu sırada Ç. ların sekiz boya ayrıldıklarını biliyoruz Bu boyların başında birer han bulunuyordu. Büyük han bu hanlar arasından üç yıllık bir süre için seçilirdi. Ancak, Ye - liu A - pao - ki üç yıllık süresi dolduğu halde, büyük hanlıktan vazgeçmemiştir. Bunun üzerine yedi han birleşerek bu eski geleneği silâhla yürütmeye çalışmışlarsa da, A - pao - ki'yi yenememişlerdir. A - pao - ki askerî yeteneğini T'anğ - hianğ ve Şi - vey'lere karşı giriştiği daha önceki savaşlarda da ispat etmişti. Bundan başka, Hou Tsin imparatoru Li K'e - yunğ'a, Hov Liang'a karşı yapılan savaşlarda da yardımda bulunmuştu. 907 de A - pao - ki artık 300 000 kişilik bir atlı kuvvete sahip olmuştu. Bunun üzerine 916 da imparator sanını alan A - pao - ki, 918 de artık Lianğ. Tsin, Po - hay (Baykal gölü çevresinde, bk. «Journal Asiatique», 1897. I, 404), Kore'den Uygurların bir kısmından ve T'anğ - Hianğ'lardan vergi almaya başlamıştır. Çinli danışmanı (Han Yen - huy) nın tavsiyesi üzerine şehirler kurmaya koyulmuş, 920 de Ç. dili için özel bir alfabe düzenletmiştir. Ç. lar 917 de Pe - çi - li'de doğuya doğru Yunğ - p'inğ - fu'ya kadar ilerlemişlerdi. 922 de de aynı doğrultuda ilerlemeler sağlamışlardır. Po - hay'lara karşı giriştiği savaşta hastalanarak 926 da ölmüştür. Şara Müren ve Lao-ho ırmaklarının birleştiği yerde, Mu - ye dağında gömülmüştür. A - pao - ki'ye sonradan T'ai - tsu adı verilmiştir.

T'ai - tsu'nun yerine ikinci oğlu T'ay - tsunğ (Te - kuanğ) geçmiştir. Onun hüküm sürdüğü yıllarda (926-947) Ç. imparatorluğunun gücü gittikçe artmıştır. 937 de sülâlesine Lyav (Liao) adını vermiş ve devlet örgütünü büsbütün Çin örneğine göre düzenlemiştir. Ertesi yıl Hov Tsin imparatoru Kao - tsu, ona *fu - huang - ti* sanını vererek onun vassalı olmuştur. 941 de Nan Çunğ - junğ'un birçok Ç. elçilerini öldürtmesi üzerine Kao - tsu Ç. imparatorundan af dilemek zorunda kalmıştır. Ancak, Nan Çunğ - junğ Ç. - lara karşı giriştiği savaşa devam etmiş, hattâ imparatordan Ç. lara karşı savaş açmak üzere müsaade almak istemiştir. Savaş müsaadesini alamayınca Nan Çunğ - junğ ayaklanmış fakat Kao - tsu tarafından yakalanarak ölüme mahkûm edilmiştir. Başı T'ay - tsunğ'a gönderilmiştir. Nan Çunğ - junğ'un öldürülmesiyle Ç. lara karşı başlıyan savaş sona ermemiştir. Onun ölümünden sonra Kinğ Yen - kuang, Kiao - junğ adlı Ç. elçisini yakalatmış, Ç. tacirlerini öldürtmüş ve mallarını zorla almıştır. Bunun üzerine T'ay - tsunğ 50 000 kişilik bir atlı kuvvet göndermişti. 946 da Çinliler bir Ç. ordu birliğini hemen büsbütün yok etmişlerdi. Bu durum karşısında bütün Ç. ordusu harekete geçmiş ve Hvanğ - ho üzerinden Çin başşehrine hücum etmiştir. Ç. kuvvetleri tarafından tutsak olarak alınan imparatoru Ç. lar Hvanğ - lunğ - fu'ya sürmüşlerdi. Böylelikle Hou Tsin sülâlesi sona ermiş oluyordu. Aynı yıl sonunda Çin generallerinden biri (Liov Çi-yüan) Fen vâdisinde imparatorluğunu ilân etmişti. Birçok şehirlerde Ç. komutanları öldürülmüş ve halk yeni imparatora katılmıştı. T'ay - tsunğ bu karışık durumu düzeltmeye vakit bulamadan hastalanarak ölmüştü.

Ondan sonra A - pao - ki'nin torunu Şi - tsunğ (Yüan) tahta geçmişti. 947 - 951 yılları arasında hüküm süren Şi - tsunğ, tahta geçer geçmez büyük bir ayaklanma patlak vermişti. Bu ayaklanmayı bastırdıktan sonra önemli bir olayla karşılaşmamıştır.

Onun yerini Mu - tsunğ (Kinğ) almıştır. Mu - tsunğ, Hou Çov'a karşı Hou Han ile bir anlaşma yapmış. Hou Çov'un çökmesinden sonra da Sunğ sülâlesine karşı ayaklanan Pay - han'ları tutmuştu. Merhametsiz bir hükümdar olan Mu - tsunğ, bir ayı avından döndüğü sırada öldürülmüştür.

Ondan sonra gelen Kinğ - tsunğ (Hyen) 968 - 982 yılları arasında hüküm sürmüştür. 976 da T'ay - tsunğ (Sunğ imparatoru) Pay - han'ları yenmiştir. 979 da [Hou] Han kesin olarak sona ermiş ve Çin tekrar bir sülâlenin eline geçmişti (Sunğ). Bu sülâle Lyav'a karşı cephe almışsa da, 980 ve 982 de yenilmekten kurtulamamıştı.

İmparator Şenğ - tsunğ (Lungsiü) devrinde (983 - 1031) Ç. ların egemenliği bir kat daha genişlemiştir. 986 da Çinlilerin giriştiği büyük sefer utandırıcı bir başarısızlığa uğramıştı. Bundan sonra Ç. lar Pe - çi - li'ye akın etmişlerdi. 991 de Cürçi (Cürçen) ler, 994 te ise Koreliler Ç. egemenliği altına girmişlerdi. 1004 ten sonra Sunğ sülâlesiyle yapılan barış antlaşmasında Ç. lar ağır şartlar ileri sürmüşlerdi. Ertesi yıl Tatar (Ta - tan) lar da Ç. lara boyun eğmişlerdi.

Böylelikle Çinin kuzey eyaletlerinin büyük bir bölümü Ç. egemenliği altında toplanmıştı. Bu devirden başlıyarak Müslüman (Arap, Acem) yazarları kuzey Çine *Ḫitāy* ختاى (daha sonra *Ḫatāy* خطاى) adını vermişlerdir (bk. ḪATĀY). Ç. adına dayanan bu ada karşılık Sunğ sülâlesinin egemenliği altında kalan güney Çine *Manzī* منزى (< Çince *man - tse* [= güney barbarları]) adı verilmiştir. Marco Polo bu adı *Mangi* şeklinde yazmıştır. Bundan başka güney Çin *Nangkiyas* (Nangkiyat) (Çince *nan - kia* [= güney ailesi]) adiyle de anılır. Avrupada Moğol devrinden başlıyarak Çin *Cathay* adiyle tanınmıştır (bk. CATHAY). Moğolca *Kitat* (*Kitañ* adının çoğulu) ve Rusça *Kitay* adlarında da Ç. kavminin adı bugüne kadar saklanmıştır.

Hinğ - tsunğ (Tsunğ - çen; 1031 - 1055) 1044 yılında Sunğ'un vergisini artırmıştır. Ancak, uyruklarının bir kısmı Tangut (Si Hya) lara katılmıştır. 1048 de onlara karşı giriştiği savaşta başarı sağlıyamamıştır.

Tao - tsunğ (Hunğ - ki; 1055 - 1101) devrinde Japonya (Vu - tse) nın Lyav devletine vergi gönderdiğini biliyoruz. Ancak, Ç. İmparatorluğu onun devrinde hızla çökmeğe başlamıştır.

T'yen - tsu (Yen - hi, 1101 - 1125) devrinde A - ku - ta Cürçi (Curçen) lerin başına geçmiş ve sülâlesine *Kin* (= altın) adını vermiştir. Ertesi yıl A - ku - ta, Amur ırmağı yanında Lyav'a ağır bir darbe indirmiştir. 1115 te Huanğ - lunğ - fu, 1116 da Lyav - si ve doğu başşehri, 1120 de kuzey başşehri, 1122 de Ta - tinğ - fu (orta başşehir) Cürçilerin eline geçmiştir. Bu arada Ç. soy ve boylarından bir kısmı da Cürçilere katılmıştır. Son olarak 1125 te T'yen - tsu tahtından indirilmiştir.

Ç. lar, impararorluğun çökmesi üzerine büsbütün dağılmışlardı. Ancak, Ç. ların büyük bir kısmı Cürçilerle karışmıştı. Hükümdar ailesi (Ye - lyü) nden olan Yelyü Ta - şi Orta Asyada yeni bir Ç. imparatorluğu kurmuştu. Bu imparatorluğa Çin kaynaklarında Si Lyav (= batı Lyav) adı verilir. W. Schott (*Kitai und Karakitai. Ein Beitrag zur*

Geschichte Ost - und Inneraziens, ABAW, 1879). Çin kaynaklarında bu devletin *Si Lyav* yerine *He Lyav* (= kara L.) adiyle de anıldığını tesbit etmiştir. Arapça ve Farsça eserlerde kullanılan Kara Ḫitāy adının bu adla ilgili olduğu anlaşılıyor (bk. KARA ḪİTĀY).

Ye - lyü Ta - şi başlangıçta uygun bir askerî kuvvet meydana getirdikten sonra Cürçilerle savaşmak üzere yurduna dönmek düşüncesinde idi. Ancak, Çağan Tatar ve Uygur (Huy - hu) başbuğlariyle yakın bir dostluk kurduktan sonra komşu kavimleri egemenliği altına almaya başlamış ve eski düşüncesinden vazgeçmiştir. 1125 te ise *gürhan* (b. bk.) sanını almıştır. Ye - lyü Ta - şi Horasan sultanı (Sancar) nı yenmiş, Hotan, Fergana, Beşbalık'ı almış ve Hârezmşah Atsız'a saldırmıştı. Başşehri Hu - se vo - lu - to (Balasagun) idi. İmparatorluğu Çin sınırından Hazar Denizine kadar uzanıyordu.

Ye - lyü Ta - şi (Te-tsunğ) 1136 da ölünce yerine oğlu Jen - tsunğ (Yi - lie, 1142 - 1154) tahta çıkmışsa da, yaşı küçük olduğundan devlet işlerine annesi bakmıştır. Ondan sonra da imparatoriçe Çenğ Tien Hov (1154 - 1167) tahta geçmiştir. Son Kara Ḫitāy gürhanı olarak Mu - çu (Çi - lu - ku; 1168 - 1201) anılabilir.

1203 te Çingiz Han doğu Naymanlarının başkanı Tayang'ı öldürtmüştür. Bunun üzerine Tayang'ın oğlu Küçlüg batı Naymanlarının başkanı Buyruk'a sığınmıştı. Ancak, 1206 yılında bu sonuncusu da Çingiz tarafından öldürtülmüştü. Bu durumda Küçlüg, İrtiş'e doğru kaçmış, daha sonra Kuça'ya gelmiş, son olarak da gürhanın sarayına sığınmak istemiştir. 1211 de Uygur ıdıkut (b. bk.) u Barçuk da Çingiz Hana boyun eğmişti. Buna karşılık, Barçuk Çingiz Hanın kızlarından biri (Altun Bigi) ile evlenmişti. Son olarak Karluklar da gürhandan ayrılmışlar ve Arslan Han ile birlikte Moğollara katılmışlardı. Küçlüg Naymanların kalıntılarını topladıktan sonra Merkit başbuğu ve Hârezmşah Muhammed ile birlikte gürhana karşı ayaklanmış ve Mahmud Beg'in yardımı ile son Kara Ḫitāy gürhanı Mu - çu (Çi - lu - ku) yu yakalamıştı. 1211 yılında Küçlüg gürhan ilân edilmişti. Fakat Çingiz Hanın komutanlarından biri (Cebe Noyan) çok geçmeden Küçlüg'ün başşehri Kâşgar'ı almış, böylece Kara Ḫitāy İmparatorluğu da sona ermiştir.

Eski Türk yazıtlarında Ç. lardan sık sık bahsedildiğini biliyoruz (bk. V. Thomsen, *Inscriptions de l'Orkhon*, «Mémoires de la Société Finno - Ougrienne» V, 61, 6. not). Ç.ların adı (*Kıtay*) yazıtlarda Türk kağanlarının gömme törenlerine katılan uluslar arasında anılmışsa da, tarihleri üzerine dikkate değer bir bilgi verilmemiştir.

Eski kaynaklarda Ç. lar üzerine dikkate değer bilgilere rastlanmaktadır. Ç. ların 57 boyu vardı. Lyav - şi'de bu boyların adları sıralanmıştır. 15 - 50 yaş arasında askerlik görevi mecburî idi. Askerî kuvvetleri zırhlı atlılardan meydana geliyordu. Her asker atının eyerini, gemini, yemini sağlamak ve silâh bulmakla yükümlü idi. Savaşa girişeceği zaman imparator Gök'e, Toprak'a ve bütün (iyi ve kötü) ruhlara bir kara öküz ve bir ak at kurban ederdi. Bu kurban törenine bütün devlet adamları ve komutanlar katılırdı. Savaşa girişen ordunun asker sayısı 150 000 kişiden çoktu (bk. E. H. Parker: *Kitan Customs*, «China Review» 1890. XIX, 60).

Çin kaynaklarına göre, Ç. ların göçebe oldukları anlaşılıyor. Çin kaynaklarında onların sık sık göç ettikleri belirtilmektedir. Çinliler, Ç. larla Tu - kiüe (b. bk.) ler arasında gelenek bakımından büyük bir benzerlik olduğunu da yazmışlardır. Bu kavmin en dikkate değer bir geleneği, ölülerin mezarlarını ağaçlar üzerinde yapmasıdır. Bu mezarlara gömülen ölüler, üç yıl sonra yakılırdı. Ç. lar ilk ve sonbaharda atalarına bir ak at ile bir kara öküz kurban ederlerdi. Bk. D. W. Eberhard: *Çin'in şimal komşuları*, Ankara, 1942.

DİL: Ç. diline ait dil anıtlarının bir kısmı Ç. yazısı ile yazılmıştır. Bu anıtlar yanında, Çin kaynaklarında tesbit edilmiş olan Çi - danca glossalar da anılabilir.

Ç. ların iki alfabe kullanmış olduklarını biliyoruz. Bu alfabelerden birine Çin kaynaklarında *siao - tse* (= küçük yazı işaretleri), öbürüne *ta - tse* (= büyük yazı işaretleri) denilmektedir.

Küçük Ç. yazısı T'ay - tsu (A - pao - ki) nun kardeşi Tye - la tarafından bulunmuştur. Bu yazının bulunmasiyle ilgili olarak Lyav - şi'de (64. bölüm) ilgi çekici bilgiler vardır: «Uygur (Huy - hu) elçilik kurulu geldiği zaman, onların dillerini anlıyan hiç kimse çıkmamıştı. Bunun üzerine T'ai - tsu: «Tye - la akıllı ve varışlı bir adamdır, onları karşılamaya onu gönderiniz» demişti. O da aralarında yirmi [!] gün kalmış ve dilleriyle [!] yazılarını öğrenmişti. Buna dayanarak küçük Ç. yazı işaretlerini meydana getirmişti. (Yazıda) bitiştirilen bu işaretlerin sayısı azdır.»

Bu sonuncu kayıt, küçük Ç. yazısının bağımsız harflerden meydana geldiğini göstermektedir. Buna göre, küçük Ç. yazısının Soğd kökünden gelen Uygur alfabesine dayandığı anlaşılıyor.

Lyav - şi'de (2. bölüm) rastlanan başka bir haber de bu bakımdan dikkate değer. Lyav - şi'ye göre, A - pao - ki 924 te eski Uygur başşehrinde bulunduğu sırada, P'i - ko k'o - han (Bilge kağan) ın eski anıtının onarılmasını ve çalışmalarının Ç., Tu - kiüe ve Çin (Han) dilleriyle yazılmasını buyurmuştu.

Lyav - şi'nin Çince metni açık değildir. De Groot (bk. Jos. Marquart: *Ǵuwainī's Bericht über die Bekehrung der Uiguren*, 1912, 498. s.), H. Howorth (*The Khitai or Khitans*, 55. s.) ve E. Chavannes («Journal Asiatique», 1897, I, 382), A - pao - ki'nin, Bilge Kağanın eski yazıtını kazıttığını kabul etmişlerdir. Bretschneider (*Mediaeval Researches* I, 256) ise bozulmuş olan yazıtın A - pao - ki tarafından onarıldığı düşüncesindedir. Sonra, A - pao - ki Bilge Kağanın çalışmalarını mı, yoksa kendi çalışmalarını mı yazdırmıştı, bilmiyoruz. Yalnız, Lyav - şi'nin andığı Bilge Kağanın Uygur egemenliğinin asıl kurucusu olan Bilge Kağan olduğunu kesin olarak biliyoruz. Bu kağanın üç dilde (Çince, Türkçe ve Soğdca) yazılmış olan yazıtı da bilinmektedir. Çin yazıtı Bilge Kağanı *Ay tengride kut bulmış il tutmuş alp külüg bilge kağan* (G. Schlegel: *Die chinesische Inschrift auf dem uigurischen Denkmal in Kara - Balgassun*, «Mémoires de la Société Finno - Ougrienne» IX, 4; bk. F. W. K. Müller: *Uigurica* II, 95) saniyle anmakta, Soğd yazıtı ise asıl adını (*bū ğū hāğ ān*) (F. W. K. Müller, *Ein iranisches Sprachdenkmal aus der nordlichen Mongolei*, 1909, 728. s.) vermektedir. Cüveynî de onu bu adla (Buku Han) tanımaktadır.

Lyav - şi'nin 2. bölümünde anılan üç dilli yazıtın Çin (en sağlam çevirmesini Schlegel'a borçluyuz) ve Tu - kiüe (eski Türk yazısiyle tesbit edilen bu metin W. Radloff [*Die alttürkischen Inschriften* 291] tarafından yayınlanmıştır) dillerinde yazılan bölümleri arasındaki benzerlik açıktır. Yazıtın Soğd bölümüne gelince: bu, Lyav - şi'de belirtilen Çi - danca yazıttan başka bir şey olamaz.

A - pao - ki'nin. Buku Han'ın Uygur başşehri Karabalgasun'da ve çevresinde konuşulan üç dilde (Çince, Uygur-

ca ve Soğdca) yazılan yazıtını onardığını (ya da eski yazıt metnini yeniden ayniyle yazdırdığını) kabul etmek lâzımdır. Lyav-şi'nin Soğd yazısına Ç. yazısı demesi de kolaylıkla anlaşılabilir. Çünkü yukarıda belirtildiği gibi, Ç. yazısı Soğd alfabesine dayanan Uygur yazısından alınmıştı.

Lyav-şi'nin 30. bölümünde, Si Lyav (Kara Ḫitāy) devleti kurucusu Ye-lyü Ta-şi'nin Ç. ve Çin yazılarını bildiği haber verilmektedir. Aisin gurun-i sudur-i bithe (= Cürçi imparatorluğu yıllıkları) de (2. bölüm) ise T'ai-tsu (A-ku-ta) nun 1115 te yaptığı avda Meoliyang'o'nun yaralanarak iki ay yatakta kaldığı, bu süre içinde de küçük ve büyük *Dailyoo* (= Ç.) yazılarını öğrendiği bildirilmektedir.

Ç. asıllı Cürçi bakanlarından Ye-lyü Li küçük ve büyük Ç. yazılarını biliyordu. 1164 te onun yönetimi altında T'anğ sülâlesi tarihini küçük Ç. yazısiyle (Ç. diline?) çevirmişlerdi.

Soğd-Uygur asıllı küçük Ç. yazısiyle yazılmış Çi-danca bir anıtın bugüne kadar ele geçmemesi acınılacak bir durumdur. Çünkü Ç. ların büyük yazısı (*ta-tse*), bilindiği gibi, Çin yazısına dayanılarak meydana getirilmişti ve bu yaziyle tesbit edilen Çi-danca kelimelerin fonetik bakımından belirtilmesi birçok hallerde ayrı bir problem oluyordu.

Büyük Ç. yazısı (*ta-tse*) 920 de *li-şu* yazısına dayanılarak meydana getirilmişti. Bu yazı ile yazılmış beş kelimelik Çi-danca bir *p'ay-tse* (b. bk.) Şu şi hui yao'da saklanmıştır. Çince çevirmesine göre, bu beş işaretin: «Posta atları verilmesine emrimdir. İvedi.» anlamına geldiğini biliyoruz. Ancak, Çi-danca kelimelerin okunuşu tesbit edilememiştir. Lyav şi'nin 57. bölümünde, Ç. devrinde buna benzer en az 600 *p'ay-tse*'nin kullanıldığı bildirilmektedir. Bütün bu *p'ai-tse*'lerde Çi-danca yazıtlar da vardır.

S. W. Bushell (*Inscriptions in the Juchen and Allied Scripts*, Paris, 1897-1898) balık biçiminde bir *p'ai-tse* yayınlamış ve üzerindeki yazıtın büyük Cürçi yazısiyle yazıldığını ileri sürmüştü. Terrien de Lacouperie bu yazıtın Ç. yazısiyle yazıldığını kabul etmişti.

Çin epigrafları *dhāraṇı* yazısiyle yazılmış birtakım yazıtların Ç. yazısiyle yazıldığını sanmışlardır (bk. Dévéria «Revue de l'Extréme-Orient» I, 167, «T'oung Pao» 1922, XXI, 200).

Ancak, Lo Çen-yü'nün *Ku king t'u lu* adlı eserinde vermiş olduğu sekiz köşeli aynanın ortasındaki dört yazı işaretinin Çi-danca olması çok mümkündür.

Son yıllarda Çi-danca kalıntıların sayısı birdenbire artmıştır. Ç. tarihiyle ilgili eski kaynaklarda önemli tarihî olaylardan sonra Ç. yazısiyle ve Ç. dilinde birçok yazıtların meydana getirildiği sık sık belirtilmiştir. Ancak, bu yazıtları bulmak amaciyle yapılan araştırmalar son yıllara kadar verimsiz kalmıştı. Son olarak, L. Ker adlı bir misyoner, 21 haziran 1922 günü iki Ç. yazıtı ele geçirmiştir. Bu buluş, Ç. imparatoru Tao-tsunğ'un, Bârin ve Ucimçin sınırında, Pay-t'a-tse şehri (E. Chavannes, *Voyageurs chinois chez les Khitan et les Jouchen*, «Journal Asiatique» 1897, I, 377-442 bu şehri Ç. ların kuzey başşehri [Şanğ kinğ] saymışsa da, Jos. Mullie, *Les anciennes villes de l'empire des Grands Leao au royoume mongole de Bārin*, «T'oung Pao» 1922, XXI, 133 Chavannes'in ileri sürdüğü bu iddiayı kabul etmemiştir) nin aş. yu. 25 *li* kuzeybatısında, Varin-manga dağında bulunan mezarının Çinli define arayıcıları tarafından soyulması sonunda elde edilmiştir. Define arayıcıları mezarın değerli ağaç kısımlarını kaçırmışlardır. Misyoner Ker mezarda bulduğu yazıtların kopyasını üç Çinlinin yardımiyle almıştır. Bu yazıtların ikisi Çince, ikisi de Çi-danca idi. Çi-danca yazıtlardan birinde 583, öbüründe 856 yazı işareti vardır. Paul Pelliot'ya göre, Ç. imparatoru Tao-tsunğ'un mezarında bulunan yazıtlardan biri imparatora, öbürü karısı Yi-te'ye aittir. Aynı mezarda bulunan iki Çince yazıt belki de Çi-danca yazıtların çevirmesidir.

Ker'in bu yazıtlara ait yazısı 1923 te çıkmıştır («Le Bulletin Catholique de Pékin» de). Pelliot, bu yazıyı «T'oung Pao» dergisinin 1923 te çıkan XXII. cildinde (292-301) *Le tombeau de l'empereur Tao-tsong des Leao, et les premières inscriptions connues en écriture K'i-tan* adı altında yayınlamıştır. Pelliot bu yazıya kendi notlarını da eklemiştir. Ker'in «Le Bulletin Catholique de Pékin» de çıkan yazısında Ç. yazıtlarının kopyalarına ait fotoğraflar da ek olarak verilmiştir. Ancak, bu fotoğraflardan bilim bakımından faydalanılamamıştır. Çünkü fotoğrafların küçültülmesi sonunda yazı işaretlerinin çizgileri birbirine karışmıştır.

Bu durum karşısında Ç. diline ait bilgi edinmek için Çin kaynaklariyle yetinmek gerektir. Bu kaynaklarda rastlanan değerli glossalar şimdiye kadar toplanmamış, işlenmemiştir. Bu sebeple, Çi-dancanın kök bakımından bir Moğol dili mi, yoksa bir Tunguz dili mi olduğu bile tesbit edilememiştir.

J. Klaproth (*Asia polyglotta*, Paris, 1823, 294-295; «Nouveau Journal Asiatique». VI, 23-24) 18 Çi-danca kelime toplamış, fakat kullandığı kaynakları vermemiştir. Bu kelimelerden ikisini Mançuca, birini Türkçe, Moğolca ve Mançuca, birini de Almanca kelimelerle karşılaştırmıştır. Bu karşılaştırmaya dayanan Klaproth, Çi-dancanın bir Tunguz dili olduğunu ileri sürmüştür. Abel-Rémusat (*Recherches sur les langues Tartares I*, Paris, 1820. 21, 31) da Çi-dancayı bir Tunguz dili saymıştır. Wylie'nin Palladius (P. İ. Kafarov) tan aldığı bir Ç. listesine dayanan H. H. Howorth (*The Northern Frontagers of China V*, *The Khitai or Khitans*, «Journal of the Royal Asiatic Society» XII), Çi-dancanın Tunguz ve Moğol dillerinin karışmasından meydana gelmiş karma bir dil olduğu hükmüne varmıştır. Howorth'ın listesinde 37 Çi-danca kelime vardır. Kaynak olarak Howorth, Lyav-şi'ye davanmaktadır. Bu listeden başka, Howorth, Klaproth'un 12 kelimesini de vermiştir. Howorth'ın Çi-danca kelimeleri sonradan W. Schott (*Kitai und Karakitai. Ein Beitrag zur Geschichte Ost- und Innerasiens*, 1879, 6) tarafından da kullanılmıştır. Ona göre, bu kelimelerden on beşi Tunguzca, altısı Moğolca, ikisi ise bozuk Çincedir. Geriye kalan on iki kelimeyi Schott açıklıyamamıştır. 2, 4 ve 6 sayılarının Tunguzca saydığı Çi-danca adlarına dayanarak Schott Çi-dancayı Cürçi diliyle birleştirmiştir. Japon bilginlerinden Kurakichi Shiratori (*Über die Sprache des Hiung-nu-Stammes und der Tung-nu-Stämme*, Tokyo, 1900, 37-58), Lyav-şi, Çi-dan kuo-çi, Lyav şi şi vi ve Lyav şi yi pu (modern bir eser, bk. «T'oung Pao», XXI, 227) gibi Çince kaynaklardan topladığı 48 Çi-danca kelimeyi açıklamış, 30 a yakın Çi-danca kelimenin de anlamını vermekle yetinmiştir. Shiratori, Çi-danca verilerin açıklanmasında daha çok Moğolcayı göz önünde tutmuştur. Son olarak, Çi-danca üzerinde Fransız Sinoloğu Paul Pelliot («Journal Asiatique», 1920-146) da durmuştur. Ona göre de Çi-danca bir Moğol dilidir. Bu alanda büyük bir otorite sayılan Pelliot'nun bu düşüncesi bilim çevrelerinde kabul edilmiştir.

Kuzey Çinde hüküm süren Ç. sülâlesi bu bölgede

önemli bir rol oynamıştır. Bu rol özellikle kültür alanında göze çarpar. Ç. ların Çin yazısına dayanarak meydana getirdikleri büyük Ç. alfabesi, 1036 da Tangut yazısının meydana getirilmesinde örnek olarak kullanılmıştır. Ancak, Tangutlar yalnız Ç. yazısını taklidetmekle kalmamışlar, Tangut dilinin özelliklerini de göz önünde tutarak dikkate değer birtakım değişiklikler de yapmışlardır. Bu sebeple, Tangut yazı işaretleri Ç. yazısından çok daha karışıktır. Tangut yazısının okunması da şimdilik imkânsızdır. Çünkü Ç. yazısı gibi, bu alfabe de ne harf yazısı ne de hece yazısıdır. Bk. TANGUTLAR.

Ç. ları kovarak kuzey Çini ele geçiren (1115 - 1234) Cürçi (Curçen) ler de Ç. yazısını kullanmışlardır. Cürçiler başlangıçta hiçbir değişiklik yapmadan Ç. alfabesini almışlarsa da, sonraları onu çok karışık bularak kendilerine ilk bakışta daha sade, fakat gerçekte yine Çin örneğine dayanan içinden çıkılmaz bir yazı bulmuşlardır. Küçük Cürçi yazısı denilen bu yazı ile bize birkaç taş yazıt kalmıştır. Bu yazıtların okunması, daha sonraki zamanlardan kalma bir Cürçice - Çince sözlük sayesinde mümkün olmuştur. Ancak, bu sözlükte geçmiyen Cürçi yazı işaretleri bugüne kadar okunamamıştır.

ÇİEN, Çinde Sunğ sülâlesi devrinde yapılan seramik çanak çömleğin Çince adı. Hamuru çok sert kara bir kilden yapılan bu kabların dış yüzleri bazı kere pişirilme sonucu kızıl kiremit rengini alır ve genel olarak koyu renkte demirli bir sırla kaplanırdı. Genel görünüşlerini anlatmak için «yaban tavşanı tüyü», «keklik tüyü» ve «yağ lekesi» gibi deyimler kullanılır. Bu kablar hemen daima çay fincanları biçiminde olup o zamandan beri Japonlar tarafından beğenilerek kullanılmaktadır. Japonca adları *temmoku'*-dur. Çince adı, bu kabların yapıldığı Fu - çien ilinin ikinci hecesinden alınmıştır.

ÇİENĞ RAY (İng. **Chiang Rai, Chiangrai**), 1. Tayland (Siyam) ın kuzeyinde bir eyalet. Yüzölçümü 9 417 km², nüfusu 443 476 dır.

2. Çienğ May (İng. Chiang Mai) ın 153 km kuzeydoğusunda, Mekonğ ırmağının kolu üzerinde bir şehir. Aynı addaki eyaletin merkezi olan bu şehir, Şan (Shan) ülkesine, Çin Hindine ve Lampang'a giden yolların kavşağında bir alım satım merkezidir.

ÇİENĞMAY (İng. **Chiengmai, Chieng Mai, Chiang Mai; Hieng - mai** ve **Zimme** adları da kullanılmıştır): 1. Kuzeybatı Tayland (Siyam) da bir eyalet. Yüzölçümü 23 868 km², nüfusu 544 000 dir. Ç. da tik (İng. teak) tahtası elde edilir; pirinç, pamuk ve afyon yetiştirilir.

2. Aynı addaki eyaletin merkezi. Denizden yüksekliği 1 003 m, nüfusu aş yu. 60 000 (1950) dir. Alım satım merkezi (özellikle tik tahtası pazarı) olarak tanınmıştır. Birmanya demiryolu üzerinde son istasyondur.

ÇİFENĞ (İng. **Chihfeng**), Çinde, Mançuryanın güneybatısında, 1955 te kaldırılan Cehol (b. bk.) eyaletinde bir şehir. Nüfusu 39 712 dir. Cehol bölgesinin ortasında bulunan bu şehir ticaret merkezi olarak tanınmıştır.

ÇİFT (Mus.), ikişerli bölüntü içinde olan ölçü. Önceleri iki zamanlı ölçüye *çiftli ölçü* (mesure double) denilirdi.

Ç. artık: Artık (double augmentation) tan yarım ton daha büyütülmüş olan aralık.

Ç. basamak (double appoggiature): Akora katılan yabancı bir nota. Bir düzenin notalarından bir ya da yarım ton aralıkla bulunur. Asıl notanın üst yanında bulunanına üst appoggiature, alt yanında bulunanına alt appoggiature adı verilir.

Ç. bemol: İki bemolü tek nota gibi görmek. Bir notanın perdesini iki kromatik yarım ton indirir ve kalınlaştırır. Bk. BEMOL.

Ç. diyez: Değişim işareti, iki diyez işareti, ya da diyez işaretinin dört köşesindeki açılarına bir nokta koyarak, ya da X işareti ile belli edilir. Notanın perdesini iki kromatik yarım ton yükseltir. Bk. DİYEZ.

Ç. nokta: Çift artırım noktası, çift noktalı notada ikinci nokta birincisinin edinmiş bulunduğu fazla süreyi yarısı kadar uzatır, yani esas nota değerinin dörtte bir uzunluğunda olmuş olur. Bk. NOTA.

Ç. kuyruk: İki kuyruklu olan bir nota aynı sesin iki ayrı partide birden çıkarılacağını bildirir; kuyruklardan biri yukarı, öteki aşağı çekilmiş bulunur. Bu nota iki ses ya da iki çalıcı tarafından uygulanır.

Ç. koro: Bazı musiki eserlerinde iki ayrı koronun birlikte ve aynı zamanda söylemelerini göstermek için kullanılan terim.

Ç. tel: Keman, viyolonsel v. b. gibi telli çalgılarda, bir ibarenin iki tel üzerinden çalınacağını gösterir terim.

Ç. üçleme: Eşit değerde iki üçlemenin yan yana gelmesinden ortaya çıkan tartım (rhythme) biçimi. Bk. ÜÇLEME.

Ç. vurma: (İta. Gruppetto, Fr. Doublé, İng. Turn): Bir sesin, alt ya da üst sekonda değen bir figürle süslenmesi. Notada ∾ simgesiyle açıklanır (çok kere notanın üstünde). Bu süs seslerden birinin yarım sesle değiştirilmesi gerekince ♯ (Diyez), ♭ (Bemol) ya da ♮ simgeleri alta ya da üste konur.

ÇİFT AKCİĞERLİLER (*Dipneumona*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Akciğerli balıklar (Dipnoi) takımına giren bir alt takım. Bu alt takıma giren türlerin akciğerleri çifttir. Solungaçları körelmiştir. Yüzgeçleri dardır. *Lepidosiren* ve *Protopterus* cinsleri tanınmış olup Balçık balığıgiller (Lepidosirenidae) familyasına girer.

ÇİFT BOZAN KANUNU, Osmanlı İmparatorluğunda, büyük şehirlere göçü yasak eden kanun. Eskiden, bol yağışlı yıllarda köylü ve kasabalının eline çok para geçince yerini yurdunu beğenmez, büyük şehirlere göç ederdi. Tarihlerde ve arşivlerdeki belgelerde *ev göçü* olarak adlandırılan bu akın, birçok bakımlardan tehlikeli olduğundan önleyici tedbirler alınmıştır. Köylünün eline geçen para ile işlerini geliştireceği yerde göçe başlaması, kuraklık yıllarında iktisadî ve askerî bakımlardan korkunç bir darlığa yol açardı. Bir kişiye toprak verildiği zaman, onun orduya vereceği asker sayısı da tesbit edilirdi. Toprak sahibi, kendisine verilen toprağın tutarınca asker giydirir, kuşatır, bunları devletin istediği zaman istenilen yere göndermekle zorunlu tutulurdu. Bu bakımdan göçler, orduyu sarsardı.

Ev göçü yapan köylü, yalnız çiftinden çubuğundan olmakla kalmaz, eline geçen bol para ile göçtüğü şehirlerdeki çekirdekten yetişme esnafı da sıkıntıya sokardı. Ekici ve üretici göç edince boş gezenler çoğalır, başkentle büyük şehirlerde ev, taşıt ve yiyecek darlığı başlar, sonunda genel bir sefalet başgösterirdi. Zamanın hükümeti bu durumu önlemek üzere bir vergi koymak zorunda kalmıştır. Bu verginin adı çift bozan resmi, bu vergiyi kuran kanunun

adı da Ç. B. K. idi. Bu kanun devletin genel düzenini korurdu. İmparatorluğun gerileme ve çökme yıllarında bu kanun yüzüstü bırakılmış, hattâ adı ve varlığı bile unutulmuştur.

Çift bozan vergisi, bütün çifti bozanlardan yılda 300 akça, yarım çifti bozandan 75 akça olarak alınırdı. Bütün çiftliğin tutarı, yerine göre değişirdi. İyi yerden 70 - 80, orta yerden 100, kötü yerden de 130 dönümlük yere bütün çiftlik (tam çiftlik) denilirdi. Zaman zaman çıkarılan kanunlara göre, ev göçü yapanlar ancak bir şehirde 20 yıl oturduktan sonra oralı sayılabilirdi. Göçün büsbütün yasak edildiği zamanlar da olmuştur.

ÇİFT DİŞLİLER (*Duplicidentata*), Omurgalı hayvanlardan Memeliler (Mammalia) sınıfının Kemiriciler (Rodentia) takımına giren bir alttakım. Bunlarda üst çenedeki bir çift kemirmeye yarıyan kesici dişin arasında bir çift küçük diş daha bulunur. Kesici dişler mine ile örtülüdür. Azı dişleri köksüzdür. Kuyrukları çok kısadır. Islıklı tavşangiller (Ochodontidae) ve Tavşangiller (Leporidae) olmak üzere iki familyası vardır (bunlara bk).

ÇİFT HAÇ: bk. HAÇ.

ÇİFT KATLI SAHNE: bk. SAHNE.

ÇİFT KESİR: bk. KESİR.

ÇİFT OBRUKLULAR (*Diplosiocaela*), Omurgalı hayvanlardan Amfibyumlar (Amphibia) sınıfının Kurbağalar (Anura) takımına giren bir alt takım. Kuyruk omurlarının sentrum bölgelerinin hem önü hem de ardı içeri çökük olur. Eğe kemikleri yoktur. Su yakınında yaşarlar ve üreme sırasında suya geçerler. Yaz ve kış uykusuna yatarlar. Bu alttakıma giren türlerin bazısı yenir. Sesleri çok kuvvetlidir. Su kurbağasıgiller (Ranidae), Paçavralı kurbağagiller (Rhacophoridae) iyi bilinen familyalarıdır (bunlara bk.).

ÇİFT OMURLULAR (*Diplospondyli*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Keski solungaçlılar (Elasmobranchii) alt sınıfının Köpek balıkları (Selachii) takımına giren bir alt takım. Her omurda ya iki sentrum bulunur ya da her sentrumun içinde gelişmiş bir iç sentrum vardır. Solungaç yarıkları 6 - 7, sırt ve anus yüzgeçleri birer tanedir. Kıvırcık solungaçlıgiller (Chlamydoselachidae) ve Altı yarıklıgiller (Hexanchidae) familyalarını içine alır.

ÇİFT PARMAKLILAR (*Artiodactyla*), Omurgalı hayvanlardan Memeliler (Mammalia) sınıfının Etenliler (Placentalia) alt sınıfının Toynaklılar (Ungulata) üst takımına giren bir takım. Çok geniş ve yaygın bir gruptur. Ön ve art ayaklar 2 ya da 4 olmak üzere daima çift sayıda parmak taşır. Üçüncü parmakları iyi gelişmiştir. Başparmakları tamamiyle körelmiştir. Azı dişleri bunodont ya da selenodonttur. Geviş getirenler (Ruminantia) ve Geviş getirmiyenler (Nonruminantia) olmak üzere iki alt takımı vardır (bunlara bk.).

ÇİFT RESMİ, Osmanlı İmparatorluğunda bir çiftlik yerden alınan vergi. Verimli toprakların 60 - 80, orta derecede olan yerin 100 - 130 ve çorak yerlerin 130 - 150 dönümü (bir dönüm 40 adım^2) bir çiftlik sayılır ve Ç. R. böyle bir toprağı eken çiftçilerden alınırdı.

Ç. R. her vilâyete ve hattâ her sancağa göre değişiyordu. Bursa yöresi ile Manisa, Aydın ve Menteşe gibi batı Anadolu bölgelerinde her çiftlikten 33 akçe ve yarım çiftlik yerden 16 buçuk akçe alınırdı. Konya, Kırşehir ve Kayseri vilâyetlerinde ve İç - el'de Ç. R. Karamanoğulları zamanında 36 ve nîm, yani yarım çift de 18 akçe idi. Osmanlı devleti de bu vergiyi değiştirmiyerek olduğu gibi bırakmıştır. Çankırı sancağından alınan Ç. R. birçok yerden fazla olup 57 akçe idi. Akkoyunlular zamanında Diyarbakır bölgesinde bir çiftlik yere 72 karaca akçe vergi konulmuştu ki bu, 24 Osmanlı akçesi tutarındaydı. Harput, Erzincan, Erzurum ve Musul sancak ve vilâyetlerinde Ç. R. eskiden beri 50, Halep vilâyetinde ise 40 akçe üzerine hesap edilmiştir. Rumeli yakasına gelince, bu tarafta Ç. R. çok az olup ancak 12 akçe idi ve tam bir çiftlik niteliğinde olmıyan yerden de 6 akçe alınırdı. Bu vergi, toprağın geliri kime ayrılmışsa (sipahi, zaîm, sancak beyi ya da beylerbeyi gibi) onun tarafından toplanır ya da toplatılırdı.

Ç. R., devlet hizmetinde bulunanların en önemli gelir kaynaklarından biri idi. Bu vergi ilk zamanlarda harman sonunda alınmış, sonraları genel olarak mart ayında alınması kanunlaşmıştır.

ÇİFT YELKEN, üçüncü camadanlık hizasında ikiye bölünmüş yelken. Ç. Y. XIX. yüzyılda, tek yelkenlerin kullanılmasını kolaylaştırmak için meydana getirilmiştir. Ç. Y. in iki sereni vardır: hareketli seren ve sabit seren. Hareketli seren, sabit serenin üzerine getirildiği zaman, yelken hareketli serenin bütün yüzeyinden kurtarılmış olur, bu da ansızın çıkan fırtınalarda değerli bir yardım sağlar. Eski tek yelkenlinin yerini çift yelken almıştır. Son yelkenli ticaret gemilerinde, aynı ilkelere göre çift babafingo kullanılmıştır.

ÇİFT YILDIZ: bk. YILDIZ.

ÇİFTÇİLİK, hayvan gücü ve çeşitli gereçlerden yararlanılarak toprağın işlenip ekilmesini ve elde edilen ürünlerin değerlendirilmesini konu alan üretim bölümü.

Ç. terimi halk arasında, bir çift hayvanın çektiği saban ya da pullukla toprağın işlenmesi anlamında kullanılmaktadır. Ç., 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanununda *arazide ekim, dikim, bakım ve yetiştirme yolları ile nebat, hayvan veya hayvan mahsulleri istihsalinde bulunma veya bu mahsullerin yetiştiricileri tarafından işlenip değerlendirme* şeklinde tanımlanmakta ve bu işlerle uğraşanlar da çiftçi sayılmaktadır. Bu tanıma göre, bugünün Ç. i ulusal ekonominin temeli olup çok çeşitli kolları ile başlıbaşına bir bilim sayılmaktadır.

Ç. in ana bölümleri: 1. Tarla bitkileri üretimi ve geliştirilmesi, 2. Bağ - bahçe bitkileri üretimi ve geliştirilmesi, 3. Hayvan üretimi ve geliştirilmesi, 4. Tarım endüstrisi ve pazarlama (marketing), 5. Tarım makineleri mühendisliği, 6. Toprak bakımı, sulama ve tarım işleri mühendisliği, 7. Tarım hastalıkları.

1. **Tarla bitkileri üretimi ve geliştirilmesi:** Ç. in ötekilere göre en geniş topraklarda çalışılan koludur. İnsanlara gerekli ana besin maddelerinin üretimiyle uğraşır. Ç. in ana karakteri bu bölümde görülür. Yetiştirilen bitkilerin hepsi bir yıllık olup özelliklerine göre dört bölüme ayrılır:

a. *Hububat üretimi*: Bunlar, buğday, arpa, yulaf, çavdar, mısır, darı, çeltik v. b. dir ve hepsi yurdumuzda yetiştirilir.

b. *Baklagiller* (eski ter. Bakliyat): Bakla, bezelye, fasulye, mercimek, nohut, burçak v. b. olup yurdumuzda bütün çeşitleri yetiştirilmektedir.

c. *Endüstri bitkileri*: Bu bölüme giren bitkiler çeşitlerine göre yağ, dokuma, şeker ve sigara endüstrisinin ham

maddelerini sağlar. En önemlileri tütün, pamuk, haşhaş, keten, kenevir, şeker pancarı, susam, ay çiçeği, yer fıstığı, patates, anason olup yurdumuzda özellikle yetiştirilir.

d. *Çayır, otlak ve yem bitkileri*: Bu bitkiler hayvancılığın besin maddeleridir. Çeşitli çayır otları, yonca, korunga, fiğ, Sudan otu geniş topraklarda ekilir. Hayvanlara ya yeşilken otlatılarak ya da biçilip kurutulduktan sonra yedirilir.

2. **Bağ - bahçe bitkileri üretimi ve geliştirilmesi:** Ç. in sürekli bakım ve çalışma ile çeşitli özel bilgileri gerektiren, çalışma alanları düzgün ve belirli sınırlarla çevrilen, çok değerli üretim bölümüdür. Dört ana kola ayrılır:

a. *Meyvacılık*: Ana türleri 52 yi bulan uzun ömürlü bitkilerdir. Ç. in özel bilgi ve yatırım istiyen bir koludur. Meyvaların başlıcaları elma, armut, ayva, muşmula, üvez, nar gibi yumuşak çekirdekliler; kiraz, vişne, zeytin, erik, şeftali, kestane, ceviz, fındık, Antep fıstığı, badem gibi taşçekirdekli ve kabuklu meyvalar; turunçgiller ve muz çeşidinden olmak üzere hemen hepsi yurdumuzda yetiştirilmektedir. Çeşitli meyvalar yetiştirmek bakımından dünyada en zengin ülke Türkiyedir.

b. *Bağcılık*: Sofralık ve şaraplık üzüm çeşitleri ve özellikle çekirdeksiz yaş ve kuru üzüm üretimi ile batı, güney ve orta Anadolu bölgeleri önemli bağcılık yöreleridir.

c. *Sebzecilik*: Taze olarak yenilen bitkilerin üretimini konu alan sebzecilik, daha çok küçük işletmeler halinde, şehir çevrelerinde yapılır. Bu bölüme tanesi, sapı, yaprağı, meyvası, kökü yenilen bir ya da iki yıllık bitkiler girer. Ç. in az topraktan çok ürün alınan bir koludur.

d. *Çiçekçilik ve süs bitkileri*: Binleri aşan çeşitleri; şekil, renk ve koku zenginlikleri ile evlerimizi, park ve bahçelerimizi süsliyen bir ya da çok yıllık bitkilerin üretimi ayrı bir Ç. koludur. Her çeşidinin yetiştiriciliği özel bilgi ister. Çiçekler fide ya da fidan olarak yerde ya da saksı içinde ve daha çok özel işletmeler halinde bahçe ve sera (camekân) larda yetiştirilir.

3. **Hayvan üretimi ve geliştirilmesi:** Ç. in temel kollarından biridir. Besin değeri yüksek maddelerle beslenen hayvanların çeşitli ürünleri ve buna ek olarak da gübreleri, çiftçinin gelirini ve toprağın verimini artırır. Hayvancılık, yapılışı ve verimleri bakımından üç ana kola ayrılır:

a. *Büyük baş hayvanlar*: Bu kola giren at, sığır, manda, eşek, katır, deve ile bunların türleri koşum ya da binek hayvanı olarak, ya da et, süt, deri ve yapağı elde etmek için ahır ve otlaklarda sürü halinde yetiştirilir.

b. *Küçük baş hayvanlar*: Koyun, keçi, domuz ve bunların türleri özellikle et, süt ve yapağı bakımından hayvancılığın başta gelen bu üretim koluna girer.

c. *Evcil hayvanlar*: Ötekilere göre, bu kola giren hayvanlar, daha küçük işletmeler halinde ve daha çok aile işletmeleri olarak üretilir. Tavuk, ördek, kaz, hindi et ve yumurtaları; tavşan ise et ve kürkü için üretilir. Arılıktan bal ve bal mumu; ipek böcekçiliğinden ise, ipek dokumacılığının ham maddesi olan ipek elde edilir.

4. **Tarım endüstrisi ve pazarlama (marketing):** Ç. in bitki ve hayvan ürünlerini toplıyarak, işliyerek şekil ve yapılarında gerekli değişmeleri gerçekleştirip fabrikalara ham madde olarak hazırlıyan ya da özelliklerine göre hazırlanan ambalâjlar içinde taze ya da kuru olarak pazarlara gönderen bölümüdür. Bitki ve hayvan ürünlerini değerlendiren bu bölüm, çeşitli bilgi kollarına ayrılır ve küçüklü büyüklü fabrikalar halinde işletmeler kurar. Bunlardan başlıcaları: meyva ve sebze konserveciliği; şarapçılık; sirkecilik, pamuk, keten, kenevir gibi dokuma endüstrisi ham maddelerinin fabrikalara hazırlanması; şeker, bira, yağ fabrikaları; pastörize süt, tereyağ, peynir ve yoğurt fabrikaları; un fabrikaları; bütün bu fabrikaların hazırladığı besin maddelerini pazara göndermek için çeşitli ambalâj kabları (şişe, kavanoz, sandık) hazırlanması; pazarlama ve satış örgütü (marketing) nün prensiplerini düzenler.

5. **Tarım makinaları mühendisliği:** Ç. üstü açık bir fabrikaya benzetilirse, bu fabrikanın tam randımanla çalışabilmesi için çok çeşitli makinalarla donatılması zorunludur. Bugünün Ç. i toprağın verdiğini değil, pazarın istediğini yapmaktadır. Onun için toprağın hazırlanması ve türlü şekillerde işlenmesi, bitkilerin ekimi, bakımı, hasadı ve toplanan ürünlerin temizlenmesi, değerlendirilmesi ve ambalâjlanmasına kadar geçen evrelerde çeşitli tarım alet ve makinaları kullanılır. Ç. te kullanılan makina çeşitleri de bölümlere ayrılır. Toprağı işliyen ve hazırlıyanlar: saban, pulluk disk - harrow, tırmık; tohum ve fide ekenler: mibzer, one - way, merdane; çapa makinaları, ilâçlama makinaları, gübre dağıtıcılar; orak makinaları; biçer, biçer bağlar; hasat makinaları; batöz, biçer döver; taneleme makinaları, temizleme ve ayırma makinaları, balya makinaları; yağmurlama ve salma sulama düzenleri ve motorları, değirmenler, presler, konserve, süt ve şarapçılık alet ve makinaları; bütün bu makinaları çeken ve çalıştıran motorlar ile çeşitli traktörler. Bütün bu makina ve aletlerin bakım, onarım ve teknik gereklere göre yapılıp bakılması başlıbaşına tarım makinaları endüstrisini meydana getirmiştir.

6. **Toprak bakımı, sulama ve tarım işleri mühendisliği:** İleri Ç. in en önemli kollarından biri olan bu bölümde, toprağın verim sürekliliğini sağlıyan koruma tedbirleri; yağmur ve rüzgârların aşındırma etkilerini önliyen çalışmalar; teraslama, sulama suyunun sağlanması; suyun kullanılması; işe yaramıyan, tuzlu, çorak toprakların işe yarar duruma getirilmesi ile uğraşılır. Ayrıca, ahır, ağıl, kümes ve çiftlik evlerinin yapılması ve sulama düzenlerinin bakım ve onarımı ile toprak haritalarının hazırlanması gibi Ç. liğin önemli çalışmaları da bu bölüme girer.

7. **Tarım hastalıkları:** Ç. te derlenen ürün ambara girinceye kadar ve hattâ ambarda saklanırken her çeşit bozulmadan korunmalıdır. Tarlada, bağda, bahçede, ahırda, ambarda alınacak koruyucu tedbirler ile mevsimlik ilâçlamalar, ürünleri böcek ve mantar hastalıklarından uzak tutabilir. Ayrıca, veteriner hekimliği de salgın hastalıklara karşı, aşı ve serumlarla hayvanları korur. Ç. te bütün bu koruyucu tedbirlerin alınması ve gerekli ilâç, aşı ve serumların zamanında elde edilip kullanılması verimi artırır.

Bu ana bölümlerin dışında Ç. in korunması ve kalkınması için devlet örgütleri çeşitli kanunlar ile tedbirler almıştır. Çeşitli kanunlar ile çiftçinin toprak, tohumluk ve kredi istekleri karşılanmaktadır. Bunlara dayanılarak bazı ürünlerin fiyatları devletçe belirtilir; salgın hastalıklara karşı tedbirler alınarak gerekli yasaklar konur; çiftçi mallarının korunması ve çiftçi birliklerinin kurulması güvenlik altına alınır. Ç. in çeşitli resmî ve özel çalışmalarını Tarım Bakanlığı (b. bk.) kendisine bağlı kurumlariyle yürütür.

ÇİFTE: bk. TÜFEK.

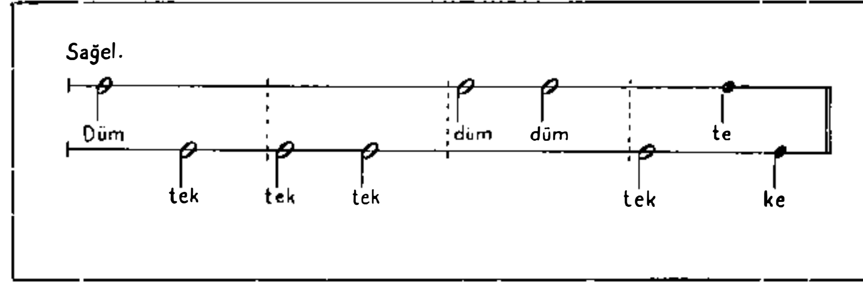
ÇİFTE, 50 - 60 yıl öncesine kadar Anadoluda kullanılan bir çalgı. İki zurna (b. bk.) yan yana bağlanarak

meydana getirilir. Sert kamıştan ya da uzun bacaklı kuşların incik kemiklerinden yapılır. İki parça ayrı ayrı hazırlandıktan sonra yan yana getirilerek her iki ucdan ince ve sağlam bir iplikle bağlanır, aradaki boşluk bal mumu ile kapatılır. Üzerine delikler açılır. Bu kamış boruların ağzına yine ince kamıştan, kısa ve dil açılmış iki boru geçirilir. Buradan üflenir, ince bir ses verir, gövdedeki deliklere basılarak perdeli sesler çıkar. Eski Yunanlıların da Ç. ye benzer bir çalgıları vardı (bk. AULOS).

ÇİFTE AKIM, telgrafta bir tesisat şekli. Buna göre bir tesisatta akım bir yönden kesilince öteki yöndeki işaret verenden çok kere aynı derecede kuvvetli bir akım geçer. Karşıtı basit akımdır; bunda araçtan yalnız bir yönden akım geçer.

ÇİFTE DÖL YATAĞI (Fr. didelphe: Yun. *di* = iki; *delphys* = döl yatağı), doğum hekimliğinde kullanılan bir terim. Ç. D. Y. iki türlü olur: 1. Gerçek Ç. D. Y.: bunda birbirinden ayrı olan iki döl yatağı yolu (*vagina*), iki boyun ve iki döl yatağı (*uterus*) bulunur. 2. Yalancı Ç. D. Y.: bunda döl yatağı yolları ile boyunlar birbirine yapışık, döl yatakları ise birbirinden ayrıdır.

ÇİFTE DÜYEK, Türk musikisinde kullanılan bileşik usullerden biri. Ç. D. dört tane dörder zamanlı düyek (b. bk.) usulünün birbirinin arkası sıra getirilmesinden meydana gelen on altı zamanlı bir ölçüdür.

ÇİFTE DÜYEK

ÇİFTE KANADLILAR (Zoo.): bk. İKİ KANADLILAR.

ÇİFTE KAYIK, bazı ilkel kavimler arasında çok yayılmış, iki paralel kayığın tahtalarla birbirine eklenmesinden meydana gelen deniz taşıtı. Ekleme tahtaları üzerinde, çok kere üstü örtülü bir düzlük ve yelken vardır. Bu çeşit Ç. K. ları XVIII. yüzyılın başına kadar, özellikle Tahiti, Hawaii, Tonga ve Fiji (Viti) adalarında oturan Polinezyalılar kullanmışlarsa da, İndonezyalılar bu çeşit kayığı bilmezler. Ç. K. lar bugün bile yukarı Laos ülkelerinde, Me-kong ırmağının akıntısı boyunca işler. Kongo nehri üzerinde ve Nil nehrindeki Şilluklarda rastlanır.

ÇİFTE NAĞRA (Ar. *nakkare* kelimesinden bozmadır), birbirine bağlı ve küçük değneklerle çalınan iki küçük dümbelekten ve ona eşlik eden zurna ya da klârnetten meydana gelen çalgı takımı. Eski oyun takımlarında ve mehterhane (b. bk.) denilen eski askerî mızıkada önemli bir yeri vardır.

ÇİFTE ORAN: 1. Bir doğru üzerindeki dört noktanın Ç. O. ı:

Bir doğru üzerinde A, B, C, D gibi dört nokta verilsin: $\frac{\overline{CA}}{\overline{CB}} : \frac{\overline{DA}}{\overline{DB}} = (A, B, C, D) = k$ ifadesine bu dört noktanın Ç. O. ı ya da harmonisiz oranı denilir.

Teorem 1 — D_1, D_2, D_3, D_4 paralel doğrularını a, b gibi her hangi iki doğru sıra ile A_1, A_2, A_3, A_4 ve B_1, B_2, B_3, B_4 noktalarında kestiğine göre $(A_1, A_2, A_3, A_4) = (B_1, B_2, B_3, B_4)$ dir.

Teorem 2 — Bir Ç. O. da $(A, B, C, D) = (C, D, A, B)$ dir.

Teorem 3 — Bir Ç. O. da $(A, B, C, D) = (B, A, D, C)$ dir.

Teorem 4 — Bir Ç. O. da $(A, B, C, D) =$

$$\frac{1}{(B, A, C, D)} = \frac{1}{(A, B, D, C)} \text{ dir.}$$

Teorem 5 — Bir Ç. O. da $(A, B, C, D) + (A, C, B, D) = 1$ dir.

Sonuç: Bu dört noktanın permütasyonu ile 24 tane Ç. O. elde edilir.

Bunlar dörder dörder birbirine eşittir,

$(A, B, C, D) = k \quad (A, C, B, D) = k_1 \quad (C, A, B, D) = k_2$

$(B, A, C, D) = k_3 \quad (B, C, A, D) = k_4 \quad (C, B, A, D) = k_5$

$k_1 = 1 - k \quad k_2 = \frac{1}{1-k} \quad k_3 = \frac{1}{k} \quad k_4 = \frac{1-1}{k} \quad k_5 = \frac{1}{1-k}$ olur.

Teorem 6 — Dört noktanın Ç. O. ı bir homografik dönüşümle değişmez.

2. Bir noktadan geçen dört doğrunun Ç. O. ı:

Düzlem içinde bir noktadan çıkan dört doğruya *demet*, bu doğrulara *demetin ışınları*, noktaya da *demetin tepesi* denilir. 0 tepe, D_1, D_2, D_3, D_4 ışınlar olsun. Bir demet $(0, D_1, D_2, D_3, D_4)$ ile gösterilir.

Teorem 7 — Bir demeti L ve L_1 doğruları sıra ile A, B, C, D ve A_1, B_1, C_1, D_1 noktalarında kessin. $(A, B, C, D) = (A_1, B_1, C_1, D_1) = k$ dır.

Tanım — k sayısına demetin Ç. O. ı denilir.

Teorem 8 — Bir demetin ışınlarının bir doğruya göre eğimleri m_1, m_2, m_3, m_4 olsun.

$$(A, B, C, D) = \frac{m_3 - m_1}{m_3 = m_2} : \frac{m_4 - m_1}{m_4 - m_2} = k \text{ dır.}$$

3. Bir çember üzerindeki dört noktanın Ç. O. ı:

Teorem 9 — Bir çember üzerinde her hangi A, B, C, D gibi dört nokta ve P, Q gibi her hangi iki nokta alalım. $(P, A, B, C, D) = (Q, A, B, C, D) = k$ dır.

Tanım — Bu k sayısına çember üzerindeki dört noktanın Ç. O. ı denilir.

Teorem 10 — D_1, D_2, D_3, D_4 gibi bir çemberin sabit dört teğetini değişken T ve T_1 teğetleri sıra ile A, B, C, D ve A_1, B_1, C_1, D_1 noktalarında kessin. $(A, B, C, D) = (A_1, B_1, C_1, D_1) = k$ dır.

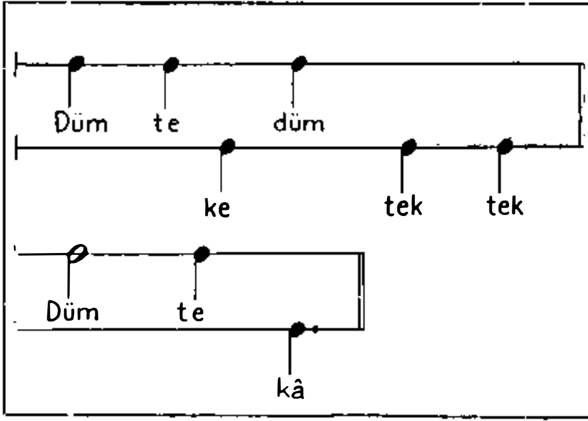
Tanım — Bu k sayısına çemberin dört teğetinin Ç. O. ı denilir.

ÇİFTE PARA SİSTEMİ: bk. PARA.

ÇİFTE SARAYLAR: bk. DÜYUN-U UMUMİYE.

ÇİFTE SİGORTA: bk. SİGORTA.

ÇİFTE SOFYAN, Türk musikisinde kullanılan bileşik usullerden biri. Ç. S. dört zamanlı bir usul ile beş zamanlı bir usulden meydana getirilmiş dokuz zamanlı bir ölçüdür.

Ç İ F T E   S O F Y A N

ÇİFTE SOLUNUMLU BALIK (*Amphipnous cuchia*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Çifte solunumlugiller (Amphipnoidae) familyasından bir tür. Boyu 50 cm dir. Solungaçları iyi gelişmemiştir. Vücudunun iki yanında uzanan ve birinci solungaç yarığına açılan damarlı bir kese solunumla görevlidir. Bengal bataklıklarında yaşar.

ÇİFTE SOLUNUMLUGİLLER (*Amphipnoidae*), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının, Tükel ağızlılar (Teleostomi) alt sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Birleşik solungaçlılar (Symbranchii) alt takımına giren bir familyası. Bu familyaya giren türlerin solungaç boşluğunun bir yüzme kesesi vardır. Hem tatlı hem tuzlu sularda bulunur. Birleşik solungaçlı balık (Symbranchus marmoratus) ve Çifte solunumlu balık (Amphipnous cuchia) türleri tanınmıştır.

ÇİFTE VERGİ: bk. VERGİ.

ÇİFTEHAN, Niğde ilinin Ulukışla ilcesine bağlı bir bucak. Bucak merkezinin nüfusu 684 (1955), bucağın genel nüfusu 6 225 (1955) tir. Denizden yüksekliği 1025 m dir. Ç. Ulukışla ile Adana arasında, Çakıt Suyunun Torosları yarmış olduğu bir boğazın kuzey ağzındadır. Ç. birçok yolların uğradığı tabiî bir geçit yeridir. Konya - Ereğli - Adana ve Ankara - Niğde - Adana şoseleri ve bu arada Ulukışla - Adana asfalt yolu buradan geçtiği gibi, İç Anadoluyu Çukurovaya bağlıyan demiryolu da buradan geçer. Ç. da PTT merkezi vardır. Halkın geçim kaynağı çiftçilik ve davarcılıktır. Yakınında kaplıcaların bulunuşu, Ç. ın gelişmesinde rol oynamaktadır. Bk. ÇİFTEHAN KAPLICASI.

ÇİFTEHAN KAPLICASI, Adana demiryolu ve Ulukışla - Adana asfalt yolu üzerinde bir kaplıca. Bu kaplıca Çiftehan bucağı yakınında, Ulukışla'ya 35 km, Niğde'ye 80 km uzaklıktadır. Kaplıcanın yakın çevresi ağaçlık ve bahçeliktir. Uzaklarda ise çam ormanlariyle örtülü dağ yamaçları uzanır. Çevrede kışlar yumuşak geçer, ilkbahar erken gelir.

Ç. K. pek eskiden beri ünlüdür. Söylentiye göre, Kleopatra buraya gelerek, suyunun gençleştirici ve güzelleştirici etkilerinden faydalanmıştır. Hititler ve Romalılar çağında bu kaplıcadan faydalanılmış, Selçuklular zamanında yapılar yapılmıştır. Bu çağdan kalma hamamda kadın ve erkekler için ayrı yerler vardır. Üzerleri birer kubbe ile örtülü her iki kısımda havuzlar ve 18 banyo yeri vardır. Bugün de ziyaretçilerin istirahatini karşılıyacak otel ve tesisler günden güne büyümektedir.

Ç. K. nda sular birçok yerlerden kaynar. Bugün birleştirilmiş olan kükürtlü ve çelikli iki kaynaktan saniyede 50 l su çıkar. Bütün kaynakların tutarı ise saniyede 100 l ye yaklaşır. Ç. K. nın suları sülfat ve klorür iyonlariyle sodyum ve kalsiyum katyonları bakımından zengindir. Kükürtlü kaynakta az miktarda serbest kükürtlü hidrojen bulunmaktadır. Çelikli kaynağın bileşiminde hidroksil iyonları ve karbonat vardır. Suların sıcaklık dereceleri yerine göre 48 - 55° C arasındadır. Müshil su adı verilen suyun sıcaklığı ise 27° C dir. Ç. K., romatizma, deri, kadın ve böbrek hastalıklarına karşı iyi bir deva olduğu gibi, vücudu dinçleştirme bakımından da önemlidir.

ÇİFTELER, Eskişehir ilinde, Eskişehir'le Emirdağ arasında bir ilce. Daha önce bucak iken 1954 te ilce olmuştur. Nüfusu 4 650 (1960) dir. Ç. Sakaryabaşı adı verilen güzel görünüşlü bir kaynak (Sakarya nehrinin başlangıcı sayılan bu kaynağın saniyede çıkardığı su tutarı 3 dm^3 tür), yol uğrağı ve pazar yeridir. Doğusunda Bardakçı Suyu, Seydi Deresi ve Sarısuyun meydana getirdikleri bir sazlık varsa da, burası sıtma kaynağı olmaktan çıkarılmıştır.

Eskişehir - Bolvadin şosesi boyundaki Ç. de her hafta (cumartesi) pazar kurulur, bu pazara Eskişehir, Emirdağ, Seyitgazi, Sivrihisar ile bunların çevresindeki köylerden, hattâ Bolvadin, Akşehir, Konya, Kütahya gibi daha uzak yerlerden mal getirenler ve buradan haftalık ihtiyaçlarını sağlayıp dönenler çoktur. Pazarda satılan başlıca mallar çeşitli ürünler (özellikle buğday, yumurta, sebze, meyva), hayvan ürünleri (yapağı, deri), canlı hayvan (at, öküz, koyun) ve giyecek eşyasıdır. Ç. pazarına birçok yük hayvanından başka, bir gün içinde 500 kadar araba, 10 - 12 kamyon gelir. Ç. pazar kurulan günde gelen 2 000 den çok alıcı ve satıcıyı barındırabilecek şekilde kurulmuştur: Geniş bir meydanı, 60 tan çok dükkân ve mağazası, her biri 80 kadar hayvanı alabilecek ahırı bulunan 7 büyük hanı vardır. Ç. de araba tamirciliği, kamyon ve arabaların ağaç kısmı ile uğraşan marangozluk ileri gitmiştir.

Ç. ilcesinin nüfusu 18 249 (1960) dur. İlce sınırları içinde 22 köy vardır.

ÇİFTELER HARASI, Türkiyede kurulan ilk hara. Sultan Mahmut zamanında Kumarcı Mustafa adında bir derebeyinin toprağı idi. Kumarcı Mustafa, Rusya ve başka yabancı memleketlerden iyi cins atlar getirterek, yerli atların soyunun ıslahı ile uğraşırdı. Fakat, bazı yolsuzlukları yüzünden cezalandırılarak elinden hayvanları ve toprağı alınmış, Sultan Çiftliği yapılmıştı. Bu çiftlik 1830 da orduya hayvan yetiştirmek için hara haline sokulmuştur. İkinci Meşrutiyetten sonra, 1914 te haranın toprağı köylüye dağıtılmış, Aziziye denilen yerde Aziziye Harası kurulmuştur.

İstiklâl Harbi sırasında bu haranın hayvanları Ankaranın Çubuk Ovasına taşınmıştır. Savaştan sonra hayvanlar Çiftelere getirilerek hara yeniden kurulmuştur. 1924 te ruam hastalığından dolayı hayvanlar Karacabeye götürülmüş, Çifteler aygır deposu yapılmıştır. 1934 te Aziziye ve Dokuzoluk hara ve inekhaneleri birleştirilerek Tarım Bakanlığına verilmiş, böylece Ç. H. sı yeniden kurulmuştur.

Ç. H. Eskişehir ilinin Çifteler ve Mahmudiye ilceleri sınırları içindedir. 5 360 dönümü çayırlık, 21 240 dönümü tarıma elverişli toprak, 16 640 dönümü de otlak olmak üzere 43 240 dönüm toprağı vardır. Köylü ve at yetiştiricilerin hayvanlarını daha verimli kılmak, niteliklerini üstün duruma getirmek için iyi cins damızlık yetiştirmek amaciyle kurulmuş haraların en iyilerindendir.

ÇİFTETELLİ, Türk halk oyunlarından biri. Vücudun baş, gerdan, omuzlar, göğüs, göbek ve kalçalar gibi kısımlarını hareket ettirerek kadınlar tarafından oynanır. Genel olarak dem tutan bir yaylı ya da nefesli saz taksimi ile ya da ağır ve çok kıvrak olan özel havası ile oynanır. Pek yaygın ve eski bir halk oyunu olup hemen her eğlence ve düğünde yer alır.

ÇİFTLEŞME (Fr. Copulation), hayvanlarda ve insanlarda cinslik hücrelerinin mübadelesi amaciyle ayrı cinslikten iki bireyin bir araya gelmesi. Bitkilerde, doğuran hayvanların çiftleşmesi anlamında Ç. yoktur. Bk. DÖLLENME.

1. **Hayvanlarda Ç.:** Ayrı cinslikten iki bireyin çiftleşmesi, amaç bir olmakla birlikte. türlere göre çok değişik şekillerde olur. Meselâ, balıklarda, erkeğin dişinin arkasından gitmesi ve dişi balığın suya bıraktığı yumurtaların üzerine kendi atmığını serpmesi yeter. Doğuran hayvan (Lât. *viviparus*) larda ise, döllenme dişinin vücudu içinde meydana geldiğinden iki bireyin bir araya gelmesi gerekir.

2. **İnsanlarda Ç.:** Erkeğin atmık (*sperma*, meni) ındaki spermatozoitlerin kadının olgun yumurta (*ovula*) larından bir ya da birkaçı ile birleşmesini sağlıyan fizyolojik olayların bütünü. - Ç. için ilk şart erkeğin bu yolda istek duyması ve Ç. organı olan kamış (*penis*) ın hacım, sertlik ve şekil bakımlarından değişikliğe uğrıyabilmesidir. *Kalkma* ya da *dikelme* (Fr. érection) denilen bu değişiklik, kamışın gövdesini dolduran süngerimsi dokuların kan hücumu sonucunda dolup şişmeleri ile meydana gelir. Kalkmaya komuta eden sinir merkezleri sonuncu bel (*lumbus*) omurları hizasında bulunur; buradan çıkan sinirlerin etkisiyle kamıştaki süngerimsi dokular büyük ölçüde genişliyerek kanla dolar ve böylece, Ç. organı sert, bükülmez ve karınla dar açı meydana getirecek bir durum alır. Kamışın değmesiyle ferç (*vulva*) in ön açısı, döl yolu (*vagina*) nu çevreliyen kaslar, klitoris ve döl yatağı (*uterus*) boynu tahrik edilip kan hücumuna uğrar ve sertleşir. Bu sırada döl yatağı boynu ile döl yolu çeperleri de yağlayıcı birer sıvı salgılıyarak kamışın döl yoluna girmesini kolaylaştırdıktan başka, içerideki sürtünmeyi de yumuşatırlar. Ç. nin son evresi, bu sürtünmelerin sonucu olarak kısa bir süre sonra erkekte bir, kadında da bir, bazı birkaç kere olmak üzere şehvet duygusunun en yüksek derecesi (*orgasmos*) ni bulmasıdır. Buna da halk deyimiyle *bel getirmek* denilir. Bunda erkeğin atmığı döl yolunun dibine boşalır (Fr. éjaculation).

ÇİFTLİK (Alm. Landgut, Fr. Ferme, İng. Farm ve Country seat), her türlü tarımsal üretim yapılan ve bu üretim için gerekli kuruluşlarla ekonomik işlere yarıyan yapıları içine alan her çeşit toprak bölümü. Ç. ler, topraklarının hukukî durumuna, büyüklük derecesine, tarımsal işletmenin şekil ve niteliğine göre çok çeşitli şekiller gösterir. Yalnız tarla tarımı yapılan Ç. ler bulunduğu gibi, bir kısmında hayvan yetiştirilen yerleri, çeşitli ham maddeleri işliyen yapımevleri ve hattâ fabrikaları, birçok evleri, özel yönetimi, dükkânları bulunan büyük Ç. ler de vardır.

Ç. lerde taşıma işlerini, giriş çıkışı, taşıtların yanaşmasını mümkün olduğu kadar kolaylaştırmak, yolu kısaltmak için Ç. yapıları Ç. topraklarının merkezine rastlıyan yerlerde ve ana yol yakınında kurulur. Genel olarak, yapılar geniş bir avlunun etrafında sıralanmış bulunur. Ç. teki yapıların yönü de yapılış amaçlarına uygun olarak çeşitlidir; ahır güneye, inek ahırı doğuya ya da batıya, çoban evleri güneye ya da kuzeye dönük yapılır. Ancak, Ç. in ilerideki muhtemel gelişmesine imkân vermek ve yangın tehlikesinden kaçınmak için çok vakit bu yapıların birbirine bitişik olarak yapılmamasına dikkat olunur. Bununla birlikte, Ç. sahibi, kâhya ve başka memurların işlere bakmalarını kolaylaştırmak, gidiş gelişi kısaltmak için de çeşitli yapı ve kuruluşların birbirinden uzakta bulunmamalarına da çalışılır. Bu arada ev olarak kullanılan yapıların, ahır ve ağıllar yakınında yapılmamasına dikkat olunur. Her yapının özel bir giriş kapısı bulunur. Bundan başka, gübre biriktirme yerlerini ve gübre sularının sızabileceği çukurlukları, içme suyu kaynaklarından uzakta tutmak gerekir.

Birçok memleketlerde büyük Ç. ler vardır. Bu arada meselâ Güney Amerikada her biri bir malikâne ölçüsünde olan Ç. ler vardır ki buralarda geniş ölçüde tarım yapılır ve hayvan yetiştirilir. Bu geniş Ç. lerden bir kısmının özel demiryolu istasyonu, postahanesi, kilisesi, hastahanesi, dükkânları, süthanesi ve polis barakası vardır. Buralarda çalışan rençber ve yanaşmaların belirli ücretleri, işçi başlarının da aylıkları vardır. Ayrıca işçi evleri ve işçilerin ekebilecekleri küçük topraklar da bulunmaktadır.

Türkiyede de büyüklü küçüklü birçok Ç. ler vardır. Bunlara en çok toprakların geniş bulunduğu Güney, Güneydoğu ve İç Anadoluda rastlanır. Bunlar arasında birkaç yüz dönümlük toprağı bulunanlardan binlerce dönümlük toprağı olanlarına kadar çeşitli büyüklükte olanları vardır. Küçük Ç. lerden çok vakit ufak bir ev, ahır, ağıl, tulumba ya da motorla suyu çekilen bir kuyu, yel değirmeni bulunur. Daha büyüklerinde ise derecesine göre evler, ambar ve ahırlar, sulama için biriktirme havuzları, sulama kanalları, ana yola uzanan yollar bulunur. Ç. in sahibi ve kâhyası işleri yönetirler.

Türkiyede modern kuruluşların bulunduğu Ç. ler arasında 1925 te Ankarada kurulan Gazi Orman Çiftliği (yeni adı: Atatürk Orman Çiftliği) anılabilir. Ankara - İstanbul demiryolu boyunda ve Ankara şehrinin batısında bulunan bu modern ve büyük Ç. te, bozkır şartlarını karşılıyacak şekilde sulama tesisleri yapılmış, orman yetiştirilmiş. ekilen ve hayvan (koyun, inek) yetiştirilen yerlere toprak ayrılmış, süt ürünleri yapımevi kurulmuştur. Bu Ç. te elde edilen ürünleri Ankara şehrinde satan özel mağazalar vardır.

Osmanlı İmparatorluğu zamanında çeşitli hukukî şartlara dayanan birtakım Ç. ler kurulmuştur:

1. *Reâya Ç. i*: Devlet tarafından bir çiftçiye verilen toprak parçasıdır ki, büyüklüğü her yerin özelliğine ve çiftçinin yeteneğine göre değişmektedir. Devlet, tapu bedeli denilen peşin bir kira alarak çiftçiyi, Ç. i işletmekle yükümlü tutardı. Bazı yerlerde nadas ve ekim işleri bir çift öküzle yapılabilecek büyüklükte olan toprağa Ç., yarısına da öküzlük denirdi. Resmî tanımlamaya göre, reâya Ç. i, toprağın verimliliğine göre değişmek üzere bitek topraktan 60 - 80, orta verimli yerden 80 - 100 ve kıraç topraklardan 100 - 150 dönüm (b. bk.) olarak sınırlandırılmıştır. Her çiftçi, üzerinde kayıtlı bulunan Ç. i işlemek zorunda idi. İşlemezse Ç. elinden alınarak başka birine verildiği gibi, çift bozan vergisi ya da leventlik akçesi adiyle, toprağın ekilmemesinden doğan zararlar ödetilirdi. Devlet bir reâya Ç. inden türlü yer ve zamanlarda birbirinden farklı olmak üzere 22 - 60 akçe arasında bir vergi alır, buna çift akçesi ya da resm-i çift denilirdi. Toprak yarım Ç. olursa, çift akçesinin yarısı alınırdı. Müslüman olmıyanlardan alınan Ç. vergisine *ispençe* adı verildiği Osmanlı kanunnamelerinden anlaşılmaktadır.

2. *Hassa Ç. leri*: Osmanlı Devletinin, daha çok ilk devirlerdeki sipahi tımarlarında, doğrudan doğruya tımar sahibi tarafından işletilen ve *kılıç yeri* denilen toprak parçasına bu ad da veriliyordu. Sipahi, isterse bu toprağı kendisi ekebilir yahut serbest anlaşma ile her hangi birine kiraya verebilirdi. Kira şartları her yerin gelenek ve göreneğine göre değişmekteydi. Birçok bölgelerde tohum ve çift hayvanları sipahi tarafından sağlanarak, ürün yarı yarıya paylaşılırdı. Bazı illerde ise sipahi, hassa Ç. inden kalkan ürünün 1/4 ini alırdı. Sipahi, sahibi olduğu hassa Ç. ini satamazdı, satsa bile bu satış ancak kendi zamanı için yürürlükte olur, kendisinden sonra gelen sipahi tarafından bu satış bozulabilirdi. Bu sebeple, hassa Ç. leri sipahinin tam mülkü olarak kabul edilmemektedir. Bunların padişah ve başka hanedan üyeleri ile yüksek devlet memurlarına ait olanları geniş ve bitek bir araziyi ve birçok köyleri içine alırdı. Bu büyük hassa Ç. lerinde çalışan çiftçilere *ortakçı* ya da *ellici* denilmektedir. XVI. yüzyıldan başlıyarak bu hassa Ç. leri ortadan kalkıp reâya Ç. leri halini almıştır.

3. *Yaya ve müsellim Ç. leri*: Bunlar yaya ve müsellim denilen askerlere ait Ç. lerdir ki, daha çok XV ve XVI. yüzyıllarda orta ve batı Anadolu ile Rumelideki Paşaeli sancağında bulunuyordu. Yaya ve müsellimler devlet tarafından kendilerine verilmiş olan Ç. leri işlerler, buna karşılık da kendi aralarında nöbetleşe sefer ya da hizmetlere giderlerdi. Bu Ç. lerden hiçbir vergi alınmazdı. Rumelideki yürüklerin elinde bulunan Ç. ler ile Bosna ve Sırbistandaki Hıristiyan voynuk (b. bk.) ların baştina (b. bk.) ları da bunlar gibidir.

4. *Mülk Ç. leri*: Bir şahsın doğrudan doğruya kendi malı olan büyük toprak parçalarıdır. Türkiyede bu türlü Ç. ler son yüzyıllarda ortaya çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğunun gerileme devirlerinde devlet otoritesinin gevşemesi ve imparatorluğun kendi örgüt ve kurumlarının bozulması, memleketin her yanında Ç. sahipleri denilen toprak zengini ağa ve beylerini meydana çıkarmıştı. Bunlar daha çok Rumelide kendini göstermiş, Bosna - Hersek, Vidin, Makedonya ve Tesalya'daki toprakların büyük bir kısmı bunların eline geçmişti. Anadoluda XIII ve XIV. yüzyıllardaki Moğol egemenliği zamanında daha çok Konya, Kayseri, Ankara, Malatya, Sıvas, Tokat, Amasya ve Erzincan illerinde ***malikâne*** denilen mülk Ç. leri meydana gelmiş ve bunlar beylikler zamanında da sürüp gitmişti. Osmanlı Devleti ilk zamanlarda bu Ç. sahiplerinin mülk şeklindeki tasarrufunu malikâne - divanî sistemi adını verdiği bir usulle sınırlandırarak bir dereceye kadar kabul etmiş ve sonra bunların önemli bir kısmını reâya Ç. leri haline sokmuştur. Ancak, XVI. yüzyılda da imparatorluğun her yanında sipahi tımarından farklı olarak, sahiplerinin mülkü vasfını taşıyan tımarlar ve askerî yükümlülüğü olan mülk toprakları vardı. Öte yandan Osmanlı mirî topraklar rejimi hiçbir zaman imparatorluk sınırları içinde bulunan bütün ülkelerde uygulanmamış olduğundan Suriye, Mısır, Irak ve Girit gibi yerlerde eski toprak rejimleri sürüp gitmişti.

İşte, Osmanlı İmparatorluğunun son yüzyıllarında mülkiyeti kişilerin ellerinde bulunan Ç. ler, tımar sistemi, malî ve iktisadî düzenin bozulması sonunda bazı toprakların erkli kimselerin eline geçmesinden doğmuştur. Rumelide Anadoludakilerle karşılaştırılamıyacak ölçüde çok olan Ç. lerin çoğu Türk bey ve ağalarının elinde idi. Bu Ç. ler, üzerinde aileleri ile yerleşmiş olan köylüler tarafından ortakçılıkla işletilmekte idi. Ç. sahibinin konağı, ahırlar ve samanlıkların yanında çiftçilerin aileleri ile birlikte oturmalarına mahsus kulübeler vardı. Ç. sahibi, çiftçilerine çift hayvanlarını, tarım aletlerini ve tohumu sağlar, buna karşılık her yıl Ç. topraklarından kaldırılan ürünü onlarla paylaşırdı. Bu paylaşma, şartlara, geleneğe ve göreneğe göre, yarıcılık, üçleme, dörtleme ya da beşleme tarzında olurdu. Bosna gibi bazı yerlerde, çiftçiler, Ç. sahibine çeşitli angarya ve hizmetlerde bulunmakla birlikte hediyeler de vermek zorunda idiler. Bulgaristanda Türk beylerine ait Ç. ler genel olarak 200 - 250 hektardan büyüktü. Tesalya ve Makedonyadaki Ç. lerin ise daha geniş toprağı vardı. Bu bölgedeki 658 köyden 460 ı, buranın Yunanistana katılması sırasında Ç. toprakları üzerinde bulunuyordu. Makedonyada köylerin yarısına yakın bir kısmı da aynı durumda idi. Bu memleketler gibi, dağlık yerlerdeki Ç. sahiplerinin, Ç. leri içinde berkitilmiş kuleler yaptırarak ve başlarına silâhlı adamlar toplıyarak hükümet memurları ile eşkıyaya karşı halkı savunucu bir rol takındıkları görülmüştür. Bunlar birer küçük derebeyine benzerlerdi. Osmanlı İmparatorluğunun bugünkü Türkiyenin sınırları içinde kalmış olan kısmında, çok olmamakla birlikte Ç. ler halinde işletilen ve yalnız bir kişinin ya da bir ailenin elinde bulunan topraklar vardır. Bunlar, daha çok batı, güney ve güneydoğu ve doğu Anadolunun bazı yerlerinde bulunmaktadır.

Devlet Ç. leri: 1 mart 1950 günü yürürlüğe giren 5433 sayılı kanunla kurulmuş bulunan Devlet Üretme Ç. leri Genel Müdürlüğü, 1937 yılında kurulan Ziraî Kombinalar Müdürlüğü ile 1938 yılında kurulan Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumunun birleştirilmesinden meydana gelmiştir.

Ceylanpınarı Ç. nde biçer döverle hasat

Ziraî Kombinalar Müdürlüğü: 12 şubat 1937 yılında 3130 sayılı kanunla tarım aletleri, tarım makineleri ile tarım ilâçları satın alarak ilkin köy ve köylü nadaslarına, ekimlerine, hasat ve harmanlarına yardım yapmakla çalışmaya başlamış ve 1943 yılında boş hazine toprakları üzerinde Devlet Ç. leri meydana getirerek tarım verimini artırmak ve yurdun yiyecek ihtiyacını karşılamak amaciyle kurulmuştur. Bu kurumun 1937 den 1940 yılına kadar olan çalışma evresi, halk, çiftçi ve köylü hizmetlerine yöneltilmiş ve böylece teknik ve makineli tarım usullerinin çiftçiler arasında yerleşmesine çalışılmıştır.

İkinci Dünya Harbinin gittikçe genişlemesi ve yurdumuzda besin maddelerini elde etmenin zorluklarla karşılanması sonunda Ziraî Kombinalar ikinci çalışma evresine 1941 yılında başlamış ve devlete ait yıllarca boş kalmış, halk dilinde *çorak* diye adlandırılan, step görünüşlü, çöl karakterli toprakları tarım kültürüne bağlıyarak Devlet Ç. leri meydana getirilmiştir.

18 ocak 1940 ta 3780 sayılı yeni bir kanunla örgütlendirilen Ziraî Kombinalar Müdürlüğü, 26 ocak 1940 ta yürürlüğe giren Millî Korunma Kanunu hükümlerinden de faydalanarak birbiri ardından yurdun değişik köşelerinde 14 büyük Ç. kurmuştur.

Ziraî Kombinalar bu çalışmaları ile köy ve köylüye örnek tarım yollarının öğreticiliğini yaparken, bir yandan da İkinci Dünya Harbinin sürdüğü yıllarda yurdun tarım verimleri ihtiyacını karşılamıştır. Ziraî Kombinalar bu büyük çalışmalarının sonucu olarak devlet hazinesinden aldığı 9 844 567 TL sı işletme sermayesini, çalışma evresinin sona erdiği 28 şubat 1950 tarihi de 68 339 481 TL sı sermaye, 1 897 621 dekar işlenmiş toprak, 10 836 baş koyun, 875 baş sığır ve sayısız bağ, bahçe, fidan, süs ve orman ağacı, çeşitli tarım alet ve makineleri ile Devlet Üretme Ç. leri Umum Müdürlüğüne devretmiştir.

Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu: Atatürk, 5 mayıs 1925 te kurmuş olduğu Ankara Gazi Orman Çiftliğinden sonra, Silifkede Tekir, Yalovada Baltacı, Tarsusta Piloğlu, Dörtyolda Karabasamak Ç. leri ile Ankarada Bira Fabrikasını kurdurmuştu.

Atatürk, 1937 de verdiği bir kararla bunların hepsini millete bağışlamıştır. Bu karardan Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu meydana gelmiştir.

1 ocak 1938 de 3308 sayılı kanunla kurulan bu kurum, sonradan bu kuruma katılan Yerköyde Midilliçoğlu, Kırklarelinde Türkgeldi, Muğlada Dalaman, Hatayda Hatay Ç. leri, Dörtyolda turunçgiller bahçesi, Rizede çay fabrikası, Pazarda elma kurutma fabrikası, Nevşehirde şarap fabrikası, çalışmalarını 1949 yılı sonuna kadar sürdürmüştür. Bu iki kurumun bütün varlıklarını bir araya toplıyarak daha kuvvetli bir kurum meydana getirmek amaciyle Ziraî Kombinalar Müdürlüğü Ç. leri başlangıcı Atatürk'ten gelen Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu Ç. lerinden Türkgeldi, Dalaman, Hatay Ç. leriyle, Dörtyoldaki turunçgiller işletmesi 1 mart 1950 de yürürlüğe giren 5433 sayılı kanunla Devlet Üretme Ç. leri Umum Müdürlüğüne, Rizedeki çay fabrikası Gümrük ve Tekel Bakanlığına verilmiştir. Gazi Orman Çiftliği ise bütün bu kuruluşların dışında bırakılarak 1950 yılında 5659 sayılı özel kanunla Atatürk Orman Çiftliği adiyle bağımsız bir kurum olarak yönetilmektedir (bk. GAZİ ORMAN ÇİFTLİĞİ).

Devlet Üretme Ç. leri Genel Müdürlüğünün 5433 sayılı kuruluş kanununda belirtildiği üzere başlıca görevleri şunlardır:

a. Yurt çiftçisinin tohum, damızlık, fidan, arıcılık ve kümes hayvancılığı ihtiyacını sağlamak için çeşitli kaynaklardan yüksek nitelikte tohum, damızlık, fidan bularak bunları kendi işletme ve kurumlarında üretmek, ayrıca bu işlerin gerektirdiği bütün çalışmalarda bulunmak;

b. Üretme ve yetiştirme konusunda Tarım Bakanlığınca belirtilecek esaslar çevresinde bu işleri başarabilecek kurum ve çiftçilerle iş birliği yapmak;

c. Yüksek nitelikte tohum, damızlık ve fidanları değeri karşılığında çiftçiye dağıtmak;

d. İşletme ve kurumlarında elde edilen ürünlerin değerlendirilmesi için gerekli tarım zanaatları ile uğraşmak;

e. Yapacağı işlerde çevresindeki çiftçilere örnek olmak;

f. Kanunun konusuna giren işlerde öğretici kurslar açmak ve gereken yayınları yapmak;

g. Atelye ve onarım yerlerinde, kendi işlerine engel olmamak şartiyle, çiftçilerin tarım alet ve makinelerini değeri karşılığında onarmak;

h. Çalışma konusuna giren işler için her türlü yapılar ve kurumlar meydana getirmek.

Devlet Üretme Ç. leri, Tarım Bakanlığının başta gelen ve en geniş örgütü ile yurdun her bölgesine dağılan, yurt tarımının çeşitli kollarında çalışan bir genel müdürlüğüdür. Genel Müdürlüğün merkezi Ankaradadır.

Devlet Üretme Ç. leri Genel Müdürlüğü 18 çiftlik, 1 turunçgiller bahçesi, 1 guayul işletmesi, 1 merkez atelyesi olmak üzere 21 kurumdan meydana gelmiştir:

Adları				İli	Toprak varlığı (dekar olarak)
Alpaslan	Devlet	Üretme	Ç. i	Muş	95 000
Altınova	»	»	»	Kadınhanı - Konya	324 000
Balâ	»	»	»	Balâ - Ankara	84 690
Ceylanpınarı	»	»	»	Urfa	1 675 500
Çiçekdağı	»	»	»	Yerköy - Nevşehir	24 208
Dalaman	»	»	»	Muğla	45 000
Gelemen	»	»	»	Samsun	46 170
Gökhüyük	»	»	»	Amasya	27 245
Gözlü	»	»	»	Sarayönü - Konya	327 958
Hatay	»	»	»	Reyhanlı - Hatay	7 882
Iğdır	»	»	»	Kars	113 500
Koçaş	»	»	»	Aksaray - Niğde	24 643
Konuklar	»	»	»	Sarayönü - Konya	39 481
Malya	»	»	»	Yerköy - Nevşehir	209 297
Polatlı	»	»	»	Polatlı - Ankara	210 563
Turunçgiller	»	»	»	Dörtyol - Hatay	1 000
Türkgeldi	»	»	»	Lülebnode-Kırklareli	16 290
Ulaş	»	»	»	Sıvas	155 850
Yalova	»	»	»	İstanbul	3 200
Merkez Atelyesi Müdürlüğü				Gazi - Ankara	

Kuruluşunda yapısı içinde bulunan Antalyadaki guayul (kauçuk) işletmesi, 1958 yılında kurulan ve ortakları arasında Devlet Üretme Ç. leri Umum Müdürlüğü de bulunan Kauçuk Sanayii T. A. Ş. ne verilmiştir.

Devlet Üretme Ç. lerinin 1961 yılı sonundaki bütün toprak varlığı 3 431 477 dekardır. Bu toprak varlığının 55 120 dekarı tarla (sulanan); 2 167 410 dekarı tarla (sulanmıyan); 10 981 dekarı bahçe kültürleri (meyvalık, fidanlık, sebzelik); 208 984 dekarı çayır, yonca ve korungalık, otlak; 988 982 dekarı da faydalanılmıyan toprak olarak bölünmüştür.

Onbirinci Cildin Sonu

ON BİRİNCİ CİLTTE DÜZELTİLMESİ GEREKEN BAŞLICA YANLIŞLAR

Sayfa	Sütun	Satır	Yanlış	Doğru
16	1	25	Milliyetçilik Hindistạnda savaş halinde	Hindistanda milliyetçilik savaş halinde
40	1	32	Bk. CUMHURİYETÇİ MİLLET PARTİSİ.	Bk. CUMHURİYETÇİ KÖYLÜ MİLLET PARTİSİ.
41	2	57	Fonsiyonel	Fonksiyonel
54	2	42 - 43	**CLEMENS** (Vasil Durumev): bk. KLİMENT OHRİDSKİ.	**CLEMENS**: bk. DRUMEV, Vasil.
55	1	29	JURIS	IURIS
77	1	47	Rumenya	Rumanya
78	1	2	Gr.	Yun.
103	1	2	romanlarında	dramlarında
147	2	1	Lât. a.	Lât. = Aquincum karşısı
147	2	43	**CONTRESEINE**	**CONTRESEING**
163	2	17	**COR GLIANO**	**CORIGLIANO**
186	2	43	**COSTA RICA** (Coğ.): KOSTARİKA.	**COSTA RICA** (Coğ.): bk. KOSTARİKA.
194	1	47	**COTY** [*kɔti*], **René** (doğ. 1882),	**COTY** [*kɔtị*], **René** (1882 - 1962),
213	1	45	**CRACK ING**	**CRACKING**
226	2	43 - 44	arasında **CRESCENTIA** maddesi atlanmıştır:	**CRESCENTIA** [*kreskẹntia*] (Bot.; Petrus de Crescentiis [b. bk.] in adından), Bignoniyase (Bignoniaceae) familyasından bir bitki cinsi. Bu cins 5 türü içine alır. Bu bitkiler Amerikanın tropik bölgesinde bulunur. Dağınık olarak biten ağaççıklar olup sorguç şeklinde toplanmış yaprakları, doğrudan doğruyạ bitkinin gövdesine bağlı büyük çiçekleri ve kabağı andıran meyvaları vardır. *C. cujete* ve *C. cucurbitana*, Amerikan plântasyonlarında destekleyici ağaç olarak yetiştirilir. Meyvalarının odunsu kabukları kab olarak kullanılır. Bu kabuklara *kalabasa* (Fr. *callebasse* < İsp. *calabaza* < Ar.) adı verilir. Amerika yerlileri tarafından kalabasalar kızgın demirle ya da tırnakla yapılma motiflerle süslenir.
249	2	31	**CSONTOSI** [*çọntoși*]	**CSONTOSI** [*çọntoși*]
273	1	43	(doğ. 1883)	(1883 - 1962)
309	1	24	Brest - Litowsk	Brest - Litovsk
309	1	31 - 32	bk. ÇERNOVTSİ.	bk. ÇERNOVTSI.
309	2	44	**CZẸSTOCHÓWA**	**CZĘSTOCHÓWA**
335	2	60	**ÇAKRAVARTIN**	**ÇAKRAVARTİN**
380	1	26	Alm. Schttform	Alm. Schüttelform
409	1	61	So.şia listiçeskaya	Sotsialistiçeskaya
411	2	58	Bk. GEÇEN - İNGUŞ	Bk. ÇEÇEN - İNGUŞ
431	2	33	CSSR	ČSR
447	1	4	**ÇELYỤSKIN**	**ÇELYỤSKİN**